

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

TERMIZ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI



**Globallashuv jarayonida
innovatsion ta'lim va milliy
tarbiya: integratsiyaga xos
muammolar, bahslar va yechimlar**

**"Globallashuv jarayonida innovatsion ta'lim va
milliy tarbiya: integratsiyaga xos muammolar,
bahslar va yechimlar"**

mavzusidagi
Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari
TO'PLAMI

**Сборник материалов международной
научно-практической конференции на тему:**
**«ИННОВАЦИОННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И НАЦИОНАЛЬНОЕ
ВОСПИТАНИЕ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ДИСКУССИИ
И РЕШЕНИЯ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОБЛЕМ»**

**"INNOVATIVE AND NATIONAL EDUCATION IN THE
PROCESS OF GLOBALIZATION: PROBLEMS, DISPUTES
AND SOLUTIONS RELATED TO INTEGRATION"**

**international scientific-practical conference on a collection of
materials**

Termiz – 2023

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

TERMIZ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

**“GLOBALLASHUV JARAYONIDA INNOVATSION TA’LIM VA
MILLIY TARBIYA: INTEGRATSIYAGA XOS MUAMMOLAR,
BAHSLAR VA YECHIMLAR”**

**mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
materiallari to‘plami**

**Сборник материалов международной научно-практической
конференции на тему: «ИННОВАЦИОННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И
НАЦИОНАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ В УСЛОВИЯХ
ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ДИСКУССИИ И РЕШЕНИЯ
ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОБЛЕМ»**

**“INNOVATIVE AND NATIONAL EDUCATION IN THE PROCESS
OF GLOBALIZATION: PROBLEMS, DISPUTES AND
SOLUTIONS RELATED TO INTEGRATION”
international scientific-practical conference on
a collection of materials**

O‘zbekiston, Termiz shahri,

27-may 2023-yil

УДК 160,-(317,0)

2,28-3

КБК 86,39

A39

“Globallashuv jarayonida innovatsion ta'lim va milliy tarbiya: integratsiyaga xos muammolar, bahslar va yechimlar” mavzusidagi Xalqaro miqyosidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami - Сборник материалов международной научно-практической конференции на тему: “Инновационное образование и национальное воспитание в условиях глобализации: дискуссии и решения интеграционных проблем” // Q.B. Qodirovning um.tahr.ost. - Termiz: “KITOB NASHR”, 2023. – 1022 b.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Rayosati tomonidan professional va oliy ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar, mavjud muammolar hamda navbatdagi ustuvor vazifalar to'g'risida o'tkazilgan majlisning 2023-yil 27-apreldagi 39-son bayoniga ko'ra 2023-yilning 26-27 may kunlari Termiz davlat pedagogika institutida “Globallashuv jarayonida innovatsion ta'lim va milliy tarbiya: integratsiyaga xos muammolar, bahslar va yechimlar” mavzusida pedagogika fanlari yo'nalishi bo'yicha I Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya Termiz davlat pedagogika institutida tashkil etilmoqda.

*Pedagogika fanlari doktori Q.B. Qodirovning umumiy tahriri ostida.
Под общей редакцией - доктора педагогических наук К.Б. Кадырова.*

TAHRIR HAY'ATI / РЕДКОЛЛЕГИЯ

Xasanov I.T.	Termiz davlat pedagogika instituti rektori v.v.b., professor;
Kadirova O.X.	Termiz davlat pedagogika instituti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent;
Tojiyev P.J.	Termiz davlat pedagogika instituti O'quv ishlari bo'yicha prorektori, kimyo fanlari doktori, dotsent;
Samiyev A.S.	Termiz davlat pedagogika instituti O'quv-uslubiy boshqarma boshlig'i, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;
Turamuratov U.U.	Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrasini mudiri, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v/b;
Sattorova D.Dj.	Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrasini katta o'qituvchisi;
Nazarova Z.A.	Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrasini katta o'qituvchisi;
Rasulova Z.R.	Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrasini o'qituvchisi;
Artikova K.K.	Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrasini o'qituvchisi;

ISBN 978-9943-9397-9-0

“KITOB NASHR”, 2023

“Agar mendan sizni nima qiynaydi?” deb so‘rasangiz, farzandlarimizning ta‘lim va tarbiyasi deb javob beraman.

Sh.M. Mirziyoyev

SO‘Z BOSHI

Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida zamonaviy bilim va yangicha yondashuvlarga ehtiyoj mavjud. Shu bois, ta‘lim sifatini oshirishda o‘quv jarayonini davr talablariga mos holda tashkil etish, davlat ta‘lim standarti va o‘quv dasturlarini takomillashtirish, yangi avlod o‘quv adabiyotlarini yaratish, zamonaviy innovasion pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish, mavjud muammolarni bartaraf qilish ertangi istiqboldagi yutuqlarimiz kafolatidir.

O‘zbekistonda ta‘lim sohasida olib borilayotgan islohotlar ta‘lim tizimini to‘liq axborotlashtirishni, o‘qitish mazmuni va sifatini qayta ko‘rib chiqish, o‘quv fanlarini integratsiyalash, o‘qitishda zamonaviy ta‘lim texnologiyalaridan o‘rinli va samarali foydalanish asosida tashkil etishni taqozo etmoqda. Bugungi kunda globallashuv jarayonlari tobora chuqurlashib borayotgan transformatsiya davrida ta‘lim tizimi ijtimoiy jarayonlardan kelib chiqqan holda shiddat bilan rivojlanishni taqozo etmoqda.

Globallashuv jarayonida innovatsion ta‘limni va milliy tarbiyani tushuna bilishni shakllantirishda, dunyo ta‘lim tizimlarining xalqarolashuv jarayonlari milliy ta‘lim tizimi oldiga yangidan-yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Shu bilan birga, ilg‘or xorijiy tajribalarni integratsiyalash orqali jahon innovatsion-integrativ ta‘lim muhitini kengaytirish, akmeologik yondashuv asosida innovatsion - kasbiy o‘sish dinamikasini maqbullashtirish mexanizmini takomillashtirishdan iboratdir.

“Globallashuv jarayonida innovatsion ta‘lim va milliy tarbiya: integratsiyaga xos muammolar, bahslar va yechimlar” mavzusidagi Xalqaro miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman to‘plamida, rivojlantirishning innovatsion metodlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish, innovatsion ta‘limda milliy tarbiyaga bo‘lgan integratsion munosabatlar, uzluksiz ta‘lim tizimida milliy tarbiyaning mazmuni, globallashuv jarayonida tarbiyaning istiqbolli masalalari va vazifalari masalalariga doir maqola va tezislar o‘rin olgan.

Rektor v.v.b. I.T. Xasanov

ТРАДИЦИИ ЛЕРМОНТОВА В УЗБЕКСКОЙ ПОЭЗИИ

Кадырова О.Х., доцент Термезского государственного педагогического института, кандидат педагогических наук

Lermontov's tradition in Uzbek poetry

Kadyrova O.Kh., Associate Professor of Termez State Pedagogical Institute, Candidate of Pedagogical sciences

Ўзбек поэзиясида Лермонтов анъаналари

Қодирова О.Х., Термиз давлат педагогика институти доценти,
педагогика фанлари номзоди

В истории русской литературы имя Лермонтова стоит рядом с именем Пушкина. Вместе с тем, имя Лермонтова стало поэтическим выражением новой исторической эпохи - эпохи, наступившей после декабрьского восстания 1825 года, эпохи безвременья, когда разгул реакции породил неверие в возможность общественных перемен, желание отойти от социальных проблем. И в этом мире безмолвия прозвучал гневный голос поэта. Лирика Лермонтова отразила напряженность духовных поисков, сомнения и надежды тридцатых годов.

Глубокий психологизм, реалистическая глубина его творчества, в конечном счете, оказали решающее влияние на узбекских писателей, учившихся у него. Но поначалу их привлекали преимущественно романтические образы и настроения. Особенно понятна была узбекскому читателю романтическая поэзия Лермонтова, его поэмы, отражающие интерес великого художника к культуре и литературе Востока, где на фоне пышной восточной природы показаны цельные, монолитные характеры, напоминающие героев дастанов. В романтической поэзии Лермонтова читатель мог найти привычную модель восприятия мира, то есть, образы и идеи, уже знакомые по восточной литературе или перекликающиеся с ними.

Романтическая поэзия Лермонтова оказала благотворное влияние на поэтический облик известного поэта и переводчика 30-х годов XX века Усмана Насыра, который писал в стихотворении «Снова к моим стихам»: «Поэзия сдружила меня с Гейне, сделала учеником Лермонтова». У.Насыра привлекает мятежная поэзия Гейне и Лермонтова в силу её созвучности его собственному мироощущению. Сама личность поэта, его склонность к исповедальному тону были близки узбекскому поэту. Например, в творчестве У. Насыра нашёл отзвук одно из наиболее юношеских стихотворений Лермонтова «Так жизнь скучна, когда боренья нет...»:

Мне нужно действовать, я каждый день Бессмертным сделать бы желал,
как тень Великого героя, и понять

Я не могу, что значит отдыхать. Всегда кипит и зреет что-нибудь

В моем уме. Желанье и тоска

Тревожат беспрестанно эту грудь.

Но что ж? Мне жизнь всё как то коротка И всё боюсь, что не успею я

Свершить чего- то. Жажды бытия Во мне сильнее страданий роковых[1,18 с.]

Выраженные здесь жажда действия, душевная неуспокоенность созвучны эмоциональной атмосфере поэзии Усмана Насыра. В этом отношении характерно его стихотворение «Путник»:

Вперёд, мой конь, мой верный друг!

Кто к цели стремится – домчится всегда. Разве не жаждой бури бьётся сердце?

Что жизнь без горестей и напряженного труда?

В этом небольшом стихотворении заключена жизненная программа лирического героя У. Насыра. В нём содержится мысль о его стремлении идти к намеченной цели, борясь, страдая, преодолевая трудности. Оно перекликается и с другими стихами Лермонтова:

«Я жить хочу! Хочу печали! Любви и счастьем назло...», А также со строками:

«Что без страданий жизнь поэта

-И что без бури океан?»[2, 245-246 с.]

Романтическая символика стихотворения У. Насыра олицетворяет беспокойную жизнь, стремление к дальним и трудным дорогам. Лирический герой «Путника» родственен герою лермонтовского

«Паруса», в котором воплощена жажда тревожной, деятельной жизни.

А он мятежный просит бури, Как будто в бурях есть покой. (Лермонтов «Парус»)

Лишь жаждой бури должно биться сердце (У. Насыр «Путник»)

У. Насыр романтик по складу своего дарования. Ещё в ранних стихах «Бегущие строки» и «Хлопкороб» он создал образы, овеянные с романтическим пафосом. С течением времени романтизм его претерпевает существенную эволюцию. Пафос его, нередко лозунговый, обретает неподдельный лиризм. Стихи Усмана Насыра, свободные от натуралистических, заземляющих черт, имеет большую силу идейно – эмоционального воздействия. Например, некоторые строки лермонтовского « 1831-го июня, 11 дня» нашли отклик в стихотворении «К Насиме» Насыра:

Меня ждут грозные испытания, Тяжёлые бои.

Насима! Горячая кровь моя Прольётся, быть может, Я погибну...но, клянусь,

Буду счастлив, если в трудные дни

К борьбе пригожусь.[3, 67 с.]

Так появляется в поэзии У. Насыра трагедийный пафос, перекликающийся с теми произведениями Лермонтова, в которых звучат обречённость, тоска и решимость. Есть у русского поэта строка, которая является как бы прообразом приведённых выше стихов У. Насыра: «Может быть, Насима, я умру» напоминает лермонтовскую строку – «За дело общее, быть может, я паду». Крут идей и настроений, как мы видим, близкий. Здесь та же «жажда бытия», готовность к тяжёлым испытаниям, к подвигу во имя торжества идеала.

У.Насыра сближает с Лермонтовым субъективность поэтического видения, исповедальный тон. Лирическая насыщенность, проникновенность стихов составляет сильную сторону его таланта. Во многих стихотворениях («Сердце», «Мой стих», «Чёрные строки») чувство лирического «я», нераздельно сосуществующие в сознание героя с чувством действительности, эпохи, - также в значительной мере идёт от лирического героя Лермонтова с его самоанализом.

Поэзия Лермонтова с его удивительным умением выразить тончайшие оттенки переживаний человека, научила У. Насыра и других узбекских поэтов XX века искусству психологического анализа, раскрытию духовного мира героя.

Список использованной литературы

1. Лермонтов М. Ю. Сочинения в 2-х т. Т.1. (Сост. и коммент. И. С. Чистовой, вст. ст. И. Л. Андронниковой. - М.: Правда, 1988. - С.18.
2. Лермонтов М. Ю. Сочинения в 2-х т. Т.1. (Сост. и коммент. И. С. Чистовой, вст. ст. И. Л. Андронниковой. - М.: Правда, 1988. - С. 245-246.
3. Творческие связи узбекской литературы. /Отв. ред. Э. А. Каримов. - Ташкент.:Фан,1983.-С.67.

СУРХОН ВОҲАСИ ТАРИХИНИ ЎРГАНИШДА ИЖТИМОЙ МУАММОЛАРНИ ТАҲЛИЛ ЭТИШНИНГ ЭТНОГЕНЕЗИГА ОИД МАСАЛАЛАР ХУСУСИДА

*Қабулов Э.А., Термиз иқтисодийёт ва сервис университети профессори,
тарих фанлари доктори*

О ЗАДАЧАХ ЭТНОГЕНЕЗА В АНАЛИЗЕ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ СУРХАНСКОЙ ДОЛИНЫ

*Қабулов Э.А., профессор Термезского университета экономики и сервиса,
доктор исторических наук*

ON THE TASKS OF ETHNOGENESIS IN THE ANALYSIS OF SOCIAL PROBLEMS OF STUDYING THE HISTORY OF THE SURKHAN VALLEY

*Kabulov E.A., Professor of Termez University of Economics and Service,
Doctor of Historical Sciences*

Халқимиз босиб ўтган кўп минг йиллик тарихни холисона тарзда миллий истиқлол ғоялари асосида ёритиш тарихшунослик фанининг бугунги кундаги асосий вазифаларидан бири саналади.

Ўтмиш илдизи бақувват миллатни маҳв этиб бўлмайди, ўтмиш тарихидан баҳраманд халқни қул қилиш ҳам мушкул масаладир. Шу сабабли ҳам мустабид тарғиботлар ва жабр-зулмга асосланган собиқ Совет империяси даврида халқимизнинг бебаҳо қадим тарихи зулмат пардаси ортига олинсада, унинг қаърига сингдирилмади. Юртимиздан етишиб чиққан алломалар, уламо ва фузалолар қувғинликда қатл этилди, тарихимиз бузиб кўрсатилди, миллий қаҳрамонларимизнинг номлари бадном қилинди. Бироқ ҳеч бир зулм абадий бўлмаганидек, мустабид тузум инкирози билан халқимиз тикланаётган қадриятларнинг бири сифатида ҳаққоний тарихини тиклаш ва ундан руҳий қувват олишдек улуғ бахтга сазовор бўлди.

Ўзбек халқи ва давлатчилиги тарихида ўз ўрнига эга бўлган Сурхон воҳаси тарихини куйидаги босқичларга бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқ саналади.

Биринчидан, Сурхон воҳаси тарихи жуда узоқ даврларга бориб тақаладиган қадим маскандир. Ўтмиш тарихимиз учун ниҳоятда муҳим бўлган археологик ёдгорликларнинг ҳам аксарият қисми шу воҳада жойлашган, қолаверса, воҳа ҳудуди инсониятнинг энг қадим аجدодлари макон тутган замин ҳамдир. Воҳа ҳудудида жойлашган Зараутсой тасвирлари ибтидоий одамлар тафаккур ва тасаввури асосида яратилган бўлса, ўз аҳамияти жиҳатидан Сополлитепа обидаси ўтроқ тарзда турмуш кечирган аجدодларимизнинг бебаҳо илк манзилгоҳлари саналади. Жарқўтонда шаклланган дастлабки шаҳарсозлик маданияти мамлакатимизда урбанизациявий ривожланиш юзага келган жараёнларнинг дебочасидир.

Иккинчидан, Ўзбек давлатчилигининг илк ўзақлари ҳам шу заминда қарор топган қадим Бактрия ҳудудлари билан чамбарчас боғлиқлик касб этади.

Мамлакатимиз ҳудудига жанубдан босқинчилар ҳамла қилган даврларда ҳам воҳа аҳли қалқон бўлган. Юксак фалсафий ахлоқий ақидаларга асосланган зардуштийлик дини негизида юзага кела бошлаган маънавий, рухий қадриятлари шаклланишида ҳам воҳанинг муносиб ҳиссаси бор.

Учинчидан, воҳа аҳли ўрта асрлар шароитида ҳам мамлакатимиз тарихида, қолаверса, Шарқ халқлари тарихида муҳим рол ўйнади. Ўрта асрлар мобайнида минтақада шаклланган барча давлатлар тараққиётида ана шу қадим масканднинг муносиб ўрни мавжуд.

Буюк соҳибқирон Амир Темур ҳазратлари ҳам давлатчилик рамзи саналган туғ ва ноғорани пири Саййид Барака қўлидан Термиз яқинидаги “Биё” қишлоғида қабул қилиб олганлиги, бу ҳудуд ниҳоятда сиёсий марказлардан бири бўлганлигини тасдиқлайди. Ўрта асрлар даврида воҳада яшаган кўплаб алломалар диний ва дунёвий билимлар тараққиётига ўзларининг муносиб улушларини қўшганлар.

Тасаввуф тараққиётининг йирик вакиллари Ал-Ҳаким ат-Термизий, Хожа Алоуддин Аттор ва Сўфи Оллоёр ҳазратлари ҳам ана шу замин фарзандларидир.

Тўртинчидан, Бухоро амирлигининг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва маънавий ҳаётида амирликнинг шарқий бекликлари саналган Бойсун, Денов ва Шеробод бекликлари ҳам муҳим ўрин тутган.

Ўрта Осиёда ҳукмронлик қилиш учун Буюк Британия билан сиёсий майдонда рақобатлашган чор Россияси маъмурлари ҳам Термиз шаҳрининг муҳим стратегик макон эканлигини жуда яхши англаган ва шу сабабли шаҳарда ўзларининг таянч ҳарбий истеҳкомларини барпо этган.

Бешинчидан, зўравонликка асосланган Совет жамияти йилларида эса воҳа ҳудуди курашлар майдонига айланди. Сохта ваъдалар, алдов ва зулм асосига қурилган мустабид тузумга қарши кураш олиб боришда воҳадан етишиб чиққан миллий қаҳрамонлар алоҳида мардлик намуналарини кўрсатдилар. Ҳисобсиз қирғинлар, ва қатағонларга қарамасдан воҳа аҳли иқтисодий ва маданий тараққиёт учун фидокорона меҳнат қилди. Иккинчи жаҳон урушининг аянчли мусибатлари ҳам воҳа аҳлини четлаб ўтмади. Суронли йилларнинг машаққатлари ва йўқотишлари вилоят аҳолисининг қаддини бука олмади.

Урушдан кейинги тинч қурилиш ва тикланиш даврида совет тузумида қарор топган расмийчилик, зўравонлик ва бюрократия воҳа меҳнат аҳлининг бунёдкорлик салоҳиятига путур етказа олмади.

Олтинчидан, Республикамизнинг мустақилликка эришуви вилоятнинг ижтимоий-иқтисодий ва маънавий ҳаётида муҳим ўзгаришлар, янгиланишлар даврини бойитиб берди. Натижада вилоят саноати, қишлоқ хўжалиги, умуман, бутун инфратузилма илғор ва замонавий янгиликлар билан омухталашди. Мулкчиликнинг янги қирралари қарор топди, тараққиётнинг янги босқичлари бошланди бу юртда.

Санаб ўтилган омилларга асосан, воҳа тарихини илмий жиҳатдан ўрганишда тарихий даврларда мавжуд бўлган ижтимоий муаммоларни қайта кўриб чиқар эканмиз, уларни юзага келишининг тарихий этногенезини тадқиқ этиш ҳам бугунги куннинг долзарб илмий масаласи эканлигини ёш тадқиқотчилар учун яна бир бор эслатишимиз муҳим бўлиб ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Asqarov A. Eng qadimiy shahar. – T.: Ma'naviyat, 2001.
2. Tursunov S.N. Surxondaryo tarixini o'rganish. – T.: Abdulla Qodiriy nomidagi meros nashr., 1999.
3. Tursunov S.N., Qobulov E.A. va boshq. Surxondaryo tarixi. – T.: Sharq, 2004.

СИФАТЛИ ТАЪЛИМГА СИФАТЛИ КАДРЛАР ЁРДАМИДА ЭРИШИЛАДИ

Б.Имонов, педагогика фанлари номзоди, доцент, Термиз давлат педагогика институтини “Таълим сифатини назорат қилиш” бўлими бошлиғи.

Аннотатсия: Мазкур мақолада сифатли таълимга сифатли кадрлар ёрдамида эришиш йўллари ва усуллари ҳақида фикр келтирилган. Бугунги жамиятда кадрлар масаласи долзарб масала сифатида қаралмоқда. Таълим тизимини халқаро таълим стандартлари даражасига кўтариш ва ОТМ ларда таълим тизимини тартибга солиш каби масалалар алоҳида аҳамиятга эга масаладир. Жорий йилнинг “Сифатли таълим ва инсон манфаатлари” йили деб номланиши ҳам юқоридаги фикрларимизнинг исботидир.

Калит сўзлар: таълим, кадр, жамият, сифат, АКТ, замонавий ўқитиш технологияси, давлат таълим стандарти, профессор-ўқитувчи, инсонпарварлик, тараққиёт, хориж тажрибаси, тамойил.

Abstract: This article presents an idea about the ways and methods of achieving quality education with the help of quality personnel. In today's society, the issue of personnel is considered as an urgent issue. Raising the educational system to the level of international educational standards and regulating the educational system in HEIs are of special importance. The fact that this year is called the year of "Quality Education and Human Interests" is a proof of our above thoughts.

Key words: education, personnel, society, quality, ICT, modern teaching technology, state education standard, professor-teacher, humanitarianism, development, foreign experience, principle.

Аннотация: В данной статье представлено представление о путях и методах достижения качественного образования с помощью качественных кадров. В

современном обществе кадровый вопрос рассматривается как актуальный вопрос. Повышение системы образования до уровня международных образовательных стандартов и регулирование системы образования в вузах имеют особое значение. Тот факт, что этот год назван годом «Качественного образования и интересов человека», является доказательством наших вышеизложенных мыслей.

Ключевые слова: образование, кадры, общество, качество, ИКТ, современные технологии обучения, государственный образовательный стандарт, профессор-педагог, гуманизм, развитие, зарубежный опыт, принцип.

Таълим ҳамма замонларда ҳам давлат ва жамиятнинг диққат марказида бўлиб келган соҳадир. Ҳар бир даврда жамият таълим олдиға ўз талабларини қўяди. Яъни жамият йиғилиб қолган муаммоларни “юзга чиқариш” хусусиятига эга. Кейинги йилларда олий таълимини халқаро таълим стандартлари даражасига кўтариш айнан жамиятнинг талаби сифатида давлатимиз ва ҳукуматимизнинг энг асосий вазифаларидан бирига айланди. Хўш, бу борада нима ишлар қилинди ва нима қилиниши режалаштирилган? Ҳудудларда янги олий таълим муассасаларининг ташкил этилиши, янги бунёд этилаётган замонавий ўқув бинолари ва машғулот хоналарининг лабораториялар ҳамда замонавий АКТ билан таъминланаётганлиги, ОТМ профессор-ўқитувчиларининг моддий шароитлари тубдан яхшиланиши, таълимда инсонпарварлик тамойилларининг устиворлашуви каби ижобий ўзгаришлар кўзга ташланмоқда. Бироқ тан олайлик: булар – миқдор ва шакл ўзгаришлари, ҳозирча. Шаклнинг янгиланиши, миқдорнинг ортиши сифатда туб ўзгариш яшаш учун таянч нуқтадир. Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев сифатнинг жамият равнақи учун қанчалик муҳимлигини “Таълим сифатини ошириш – Ўзбекистон тараққиётининг яқкаю ягона тўғри йўлидир!”, деган хитоб билан таъкидлаб ўтган эди. Бундан ташқари, педагогларнинг мақоми, уларнинг шаъни ва кадр-қимматини ҳимоя қилишни Конституцияда алоҳида белгилаш зарурлигига урғу берилди. Бундай тадбирлар таълим сифатини ошириш учун муҳит вазифасини ўтайди, аммо такрорлаймиз: бу ҳали сифат таъминланди, дегани эмас. Таълим соҳаси жамиятнинг салмоқли бир қисми ўлароқ, жамиятга хос хусусиятларни ўзида намоён этади: яъни ўз муаммоларини ўзи ҳал этади. Дастлабки фикр шуки, таълимнинг барча бўғинларида сифатга эришиш учун бизга сифатли кадрлар керак.

Азал-азалдан ўқитиш сифати таълимнинг энг муҳим кўрсаткичи ҳисобланган ва ҳозир ҳам бу мезон асосий омил саналади. Бироқ афсуски, ҳар доим ҳам ўқитиш сифатини замон талаблари даражасида, дея олмаймиз. Чунки муҳим ўзгаришлар йўлидаги қадамларимизнинг илдамлашишига тўсик бўлаётган бир қатор муаммолар мавжуд.

Жанубий Африкадаги университетнинг кириш эшигидаги: “Бирор давлатни йўқ қилиш учун атом бомбаси ёки узок масофали ракета курулларида фойдаланиш шарт эмас. Фақатгина таълим сифатини пасайтириб, имтиҳонларда кўчиришга (шпаргалкадан фойдаланишга) имкон бериш етарлидир”, деган жумлани ёдга олсак, масаланинг ғоятда долзарблигини янада чуқурроқ ҳис этамиз.

Кувонарлиси, бу муаммолар ҳукуматимизнинг диққат марказида бўлиб турибди. Жумладан, 2019 йил 16 январдаги “Таълим сифатини назорат қилиш тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Президент (4119-сонли) қарори мазкур йўналишдаги дадил кадам бўлди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев кейинги маърузаларида бу мавзуга бир неча бор тўхталиб, олиб борилаётган ишларнинг сустилигини танқидий баҳолаган эди: “...Аммо ҳали ҳам сезиларли сифат ўзгаришлари йўқ. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, ректорлар таълим сифатини ошириш, ўқув-тарбия ишларини бозор талабидан келиб чиқиб ташкил этиш масалаларига етарлича эътибор қаратмаяпти...”

Таълим сифатини пасайтираётган асосий омиллардан бири – олий ўқув юртларида илмий ва касбий салоҳияти олий таълим тугул ўрта таълим талабларига ҳам жавоб бермайдиган айрим профессор-ўқитувчиларнинг фаолият олиб бораётганлигидир. Бу масалага барҳам берилиши кўп жиҳатдан масъул раҳбарларга боғлиқ. Аммо улар ходимларига илмий-методик жиҳатдан амалий ёрдам бериб, уларнинг хато ва камчиликларини ўз вақтида кўрсатишга интилмаётгандек гўё. Бундай ходимларнинг тизимда қолиши эса сифат самарадорлигини тобора пасайтириб бораверади.

Устига-устак, битирувчи курс талабалари иш берувчилар томонидан қандай қабул қилинаётганлиги ва уларнинг педагогик фаолиятида учрайдиган муаммолар ОТМлардаги мутахассис чиқарувчи кафедралар томонидан ўрганилмаётганлиги ҳам бу соҳа ривожига тоҳо битта жойда депсиниб қолишимизга сабаб бўлмоқда. Ёш мутахассисларни ишга қабул қилиш механизми билан боғлиқ яна бир муаммо борки, унинг таълим сифатига таъсири “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепцияси”да ўз аксини топган. Мазкур ҳужжатда педагог кадрларни ишга қабул қилишда уларнинг касбий сифатларини тўлиқ ўрганиш ва лойиқлик даражасини аниқлаш учун талаблар тизими мавжуд эмаслиги халқ таълими соҳасидаги муаммо сифатида кўрсатиб ўтилган. Бевосита таълим муассасалари раҳбарларининг фаолияти билан боғлиқ оғриқли нуқталар ҳам борки, бунда педагог-кадрни ишга қабул қилишда фақат ОТМни тугатганлиги ҳақидаги диплом ҳамда ўқитувчининг иш стажига каби факторлар билан чекланиш ҳоллари доимий андаза кўринишини олган. Ҳолбуки, замонавий ўқитувчининг эгаллаши лозим бўлган касбий сифатлар бу андазаларда ўз аксини топмайди.

Аслида, кафедралар махсус сўровномалар ташкил этиши, истеъмолчилар билан ўзаро мулоқот ўтказиб, битирувчилар ўзлари эгаллаган билим ва кўникмаларни амалиётда қандай қўллаётганликларини аниқлаган ҳолда муҳим хулосалар чиқаришлари керак. Аммо афсуски, бу ишлар тизимли равишда амалга ошириляпти деб айтолмаймиз. Шунингдек, факультет деканлари, кафедра мудирлари педагогик амалиётларни ташкил этиш ва уни ўтказишга юзаки қараётганликлари кўнгилни хира қилади.

Қолаверса, таълим жараёнидаги бошқарув ҳам анча оғриқли мавзу. Айрим ҳолатларда факультет декани вазифасига раҳбарлик маданияти ва салоҳиятидан йироқ бўлган шахслар тайинланмоқда. Бунинг мантикий давоми сифатида баъзи

БМИ ва илмий ишларларнинг мавзулари ва сифати БМИ Низоми ва ОАК талабларига жавоб бермаслигини кўрсатиш мумкин. Ҳимоя жараёни эса гўё хўжакўрсинга ташкил этилгандек. Баъзида битирув малакавий ишлари ва магистрлик диссертациялари дастлабки ҳимоясиз, ҳақиқий ҳимоядан бир кун, ҳатто бир соат олдин якунланади, кейин дастлабки ҳимоя олдинги сана билан расмийлаштирилади. Олий ўқув юртларида машғулотлар учун янги педагогик технологияларни жорий этиш сустлиги ва кўплаб факультетларда дарслар сифатини назорат ва таҳлил қилиш комиссиялари фаолиятининг йўқлиги мутахассисларни жиддий ташвишга солмоқда. Кўпинча, кафедра мудирлари профессор-ўқитувчиларнинг дарсларини илмий-методик жиҳатдан таҳлил қилмасликлари ёки юзаки таҳлил қилишлари тушунарсиз ҳолат.

Бироқ Scopus ва Web of science маълумотлар базаларига киритилган нуфузли илмий журналларда мақолалари чоп этилган ҳамда монография ва дарслик чиқарган ўқитувчиларни моддий рағбатлантириш тизими жорий этилишини навбатдаги муҳим қадамлардан бири деб биламиз. Шубҳасиз, хориж олий ўқув юртлари билан илмий алоқаларни мустаҳкамламай туриб, таълим сифатини ошириш мумкин эмас. Шундай экан, маҳаллий олийгоҳлар самарали механизм асосида илғор мамлакатлардан юқори малакали ўқитувчиларни жалб этиши ҳамда дунёнинг етакчи университетлари билан талабалар алмашинувини ташкил этиши лозим.

Қолаверса, профессор-ўқитувчиларни хорижий олий ўқув юртларига дарс бериш мақсадида юбориш учун чет тиллари ва ахборот-коммуникатсия технологиялари курсларини очиш зарур. Бундан ташқари, хорижий магистратура ва таянч докторантурада таҳсил оладиган ўқитувчиларимизнинг сонини кўпайтириш бўйича чора-тадбирлар режасини ишлаб чиқиш замон талабидир. Бу борада хориждаги олий ўқув юртларида ишлаётган ёки ўқиётган ўзбекистонлик мутахассислар кўмагидан фойдаланиш самарали усул деб ҳисоблаймиз.

Иқтидорли талабаларни битирув малакавий ишларини ёзишга тайёрлашда юртимиздаги етакчи университетлар тажрибасидан фойдаланиш, мазкур олийгоҳларнинг профессор-ўқитувчилари орасидан илмий раҳбарлар тайинланса, мамлакатимизда ўзига хос илмий муҳит пайдо бўлади.

Юртимиз олийгоҳларида таҳсил олаётган чет эллик талабалар сонини ошириш учун уларнинг веб-сайтларига рус, инглиз ва бошқа хорижий тилларда ўқитиладиган таълим йўналишларига ўқишга қабул қилиш, ўқитиш жараёни ва мавжуд шарт-шароитлар ҳақида батафсил маълумот жойлаштирилиши ҳам фойдадан холи бўлмайди. Келгусида эса улар учун бир йиллик ўзбек тили курсларини ташкил этиш механизмнинг бир қисмига айланиши керак.

Бизнингча, юқорида билдирилган фикрлар олий таълим муассасаларида таълим сифатини қисман бўлса-да яхшилаш имконини беради.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий таълимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда

фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора тадбирлар тўғрисида” ги 05.06.2018 йилдаги ПҚ-3775 сонли қарори.

3. Imanov B. B. Lesson and its analysis as factor of increasing the quality of education //European scholar Journal. Available online at://www. scholarzest. com. – 2021. – Т. 1.

4. Иманов Б. ИЗМЕНЕНИЕ СТРУКТУРЫ ЗАНЯТИЯ, НЕ ВЛИЯЮЩЕЕ НА КАЧЕСТВО ПРЕПОДАВАНИЯ //Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – Т. 3. – №. 2 Part 3. – С. 26-31.

5. Imanov B. B. Competences in the quality of education and their organization //ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH. – 2021. – Т. 10. – №. 5. – С. 419-424.

6. Imanov B. NEGATIVE FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF EDUCATION AND WAYS TO ELIMINATE THEM //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. В3. – С. 355-

7. Imanov B. B. Student Creativity In Performing Problem-Solving Experiments In Physics Development Through Innovative Technologies //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – Т. 3. – №. 05. – С. 521-525.

8. Иманов Б. ЎҚИТИШ СИФАТИНИ ОШИРИШДА ДАРС ТУЗИЛМАСИНИНГ ЎЗГАРМОҚЛИҚЛИГИ //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 803-807.

9. Иманов Б., Имонова М. Развитие творческих способностей учеников при выполнении проблемных экспериментов по физике с помощью Инновационных технологий //Общество и Инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 2. – С. 222-227.

10. Mahmudov Y. G., Imanov B. B. Lesson quality indicators //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – Т. 10. – №. 10. – С. 653-656.

11. Иманов Б., Иманова М. Б. Қ. ДАРС ТУЗИЛМАСИ ВА УНГА ТАЙЁРГАРЛИК //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 5. – С. 1158-1162.

12. Иманов Б. ИЗМЕНЕНИЕ СТРУКТУРЫ ЗАНЯТИЯ, НЕ ВЛИЯЮЩЕЕ НА КАЧЕСТВО ПРЕПОДАВАНИЯ //Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – Т. 3. – №. 2 Part 3. – С. 26-31.

13. Berdievich I. B. Key And Derivative Indicators for Assessing the Quality of Lesson in Physics //Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2022. – Т. 5. – С. 318-320.

14. Ganievich M. Y., Berdievich I. B. Solution of problems of hydrostatics //World Bulletin of Social Sciences. – 2022. – Т. 9. – С. 163-167.

15. Ganievich M. Y., Berdievich I. B. SOLUTION OF QUANTITATIVE PROBLEMS ON THE SECTION OF PHYSICS “MECHANICS”.

Summers D. et al. MORAL DILEMMAS IN DIGITAL & FOREIGN WORLD. BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ISSN 1991-3494 Volume 2, Number 372 (2018), 68–74.

ЕЩЕ РАЗ О РОЛИ ИСТОЧНИКАХ В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ ПЕДАГОГИКИ: ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ИСЛАМСКОЙ КУЛЬТУРЫ И

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ

Кадыров К.Б., и/о профессора Термезского государственного педагогического института, доктор педагогических наук

Педагогика тарихини ўрганишда яна бир бор манбаларнинг ўрни: ислом маданиятини ва ижтимоий-педагогик ҳодисаларни тадқиқ этиш муаммолари

Қодиров Қ.Б., Термиз давлат педагогика институти профессори в/б., педагогика фанлари доктори

Once again on the role of sources in the study of the history of pedagogy: problems of pedagogical research of Islamic culture and socio-pedagogical phenomena

Kadyrov K.B., Acting professor of Termez State Pedagogical Institute, Doctor of Pedagogical sciences

«Поиск знания» стал как бы потребностью широких масс адептов ислама, согласно хадисам. Появились мыслители, которые внесли в сокровищницу арабо-мусульманской культуры древние научные и философские достижения иных народов, но и своим оригинальным творчеством продвинули вперед науку и философию [2].

Не только на арабском Востоке, но и на арабском Западе, в арабской Испании, называемой Андалузией, развивались блестяще наука, философия, литература и искусство под покровительством халифов Омейядов из Кордовы, а затем их преемников, эмиров — властителей мелких государств. Кордова, столица «испанских» Омейядов, прославилась как центр утонченной культуры, не уступавший Багдаду Аббасидов. Наряду с Кордовой известны были также другие центры высокой культуры: Севилья, Толедо, Громада. Ученые из мусульманских стран Востока, где наука и философия уже с XII в. начали клониться к упадку, а также ученые из Италии, Франции и Англии прибывали в эти центры культуры для изучения таких светских наук, как астрономия, медицина, география и другие естественнонаучные дисциплины. В этом случае арабо-мусульманская культура рассматривается как промежуточная между культурами Востока и Запада [4].

В области точных наук достижения ученых востока были огромны. Общеизвестно, что арабская система счета, корни которой уходят в Индию, была воспринята и распространена в Европе. Узбекский ученый Мухаммед аль-Хорезми внес большой вклад в развитие алгебры, сферической тригонометрии, математической физики, оптики, астрономии и др. научных дисциплин. Астрономия и астрология были очень популярны издавна, еще в домусульманскую эпоху; воспринятые исламом, они получили широкую поддержку у мусульманских властителей.

Высокого уровня развития у мусульманских ученых достигла химия. Известность получил Джабар Ибн Хайян из Куфы, создатель основ экспериментальной химии. Он занимался не только проблемами теории химии, но и в своих многочисленных экспериментальных исследованиях стремился получить данные для практического применения в процессах выплавки стали, окраски тканей и кожи, производства стекла и пр. В общем можно сказать, ученые востока в области химии открыли окись серы, окись азота, азотное серебро и другие соединения, а также дистилляцию и кристаллизацию [3].

Следует учитывать и то, что специализация в науке никогда не препятствовала арабским ученым и мыслителям соотносить друг с другом различные дисциплины и связывать разные области знания в единое целое [7].

Ярким примером такой тенденции к синтезу служат знаменитые сказки «Тысяча и одна ночь», в которых отражено мышление народа, раскрываются его желания, верования и представления. Эта связь между гуманитарными науками и литературой обнаруживается в произведениях ряда авторов, в частности в трудах великого ученого аль-Бируни, чья философия во многих отношениях удивительно напоминает философию XX в.

Процесс взаимопроникновения философии и теологии вместе с тем характеризовался постоянным столкновением двух основных подходов — рационалистического, продолжавшего традиции греческой мысли, и традиционного, заключавшегося в прямом толковании священных текстов (Корана и хадисов). И все же многие мыслители не придерживались в своем поиске такого разграничения. Нередко это были выдающиеся философы, например, Ибн Сина (Авиценна), Ибн Рушд (Аверроэс), Ибн Хальдун. Философская мысль Ибн Сины оказала сильное влияние на философию мусульманского Востока, тогда как философская мысль Аверроэса наложила глубокий отпечаток на средневековую европейскую философию, где аверроизм был весьма важным философским течением. В целом можно сказать, что мыслители и ученые востока оказали громадное влияние на культуру Запада, особенно в таких областях знания, как математика, астрономия, медицина и философия.

В XVII в. на Западе возникла мода на культуру и украшения мусульманского Востока. Поэзия поэтов-жизнелюбцев средневековья — Низами, Хафиза, Джами, Омара Хайяма, Руми и многих других — вдохновляла европейских и американских поэтов на создание шедевров мировой поэзии. Действенность арабо-мусульманской культуры проявляется в наше время в феномене сильного противостояния мира ислама вестернизации, идущей из круга западных культур.

Таким образом, арабский язык, арабская культура и государственность сыграли существенную роль в формировании того общего, что связывало между собой все страны ислама. Иными словами, арабо-исламские традиции цементировали ту общность, которая нередко характеризуется как мир ислама. Термин этот, в принципе вполне правомочный, адекватно отражает реальную обстановку. Как-никак, а ведь именно ислам со всей его культурной традицией на протяжении многих веков был фактическим рубежом, разделявшим Европу и

Азию, Европу и Африку не только территориально географически, но также и в религиозно-культурном плане.

Для понимания исторической социальной роли ислама важна проблема соотношения государства и духовенства. В исламе нет ни церкви, служащей посредником между человеком и Аллахом, ни духовного сословия, обладающего особой благодатью; духовная и светская власть в исламской теории, да отчасти и на практике – нераздельны [3].

На уровне обыденного сознания искусство многими воспринимается как связующее звено между наукой и религией, а при непосредственном же сопоставлении религии и науки эти явления рассматриваются, главным образом, как взаимоисключающие. Впрочем, Е.А.Торчинов считает, что глобальный конфликт религии и науки характерен лишь для христианской цивилизации, во многом из-за того, что библейская мифология в определенное время стала пониматься как позитивная научная информация, а церковь смотрела на себя как на монополиста в сфере духовной жизни, включая науку и искусство [5].

Но в последнее время несовершенство мира, руководствующегося лишь научной картиной мира, получает признание со стороны научного же сообщества. Дегуманизация культуры и общества, последовавшая за научно-технической революцией, заставляет искать синтез между наукой и религией. (как в работах Ф.Капры и В.В.Налимова, [1;4]).

Характерно, что историки-мусульмане проявляли интерес не только к жизни и культуре мусульманских стран, но и других народов: в арабских хрониках мы находим описания путешествий, достопримечательностей и архитектурных сооружений, происшествий и глобальных событий (голода, эпидемий).

Хотя историческое повествование было рассчитано не только на интеллектуалов, но и на простой народ, в нем исследуются и сложные проблемы философии истории. Так, Абу Райхан Беруни в XI в. создает обзор по категории времени [6].

Если в западноевропейской историографии единая хронология формировалась начиная с XI в., то исламские историки датируют события и располагают их в хронологическом порядке уже с VIII в. Интересно, что в начале хроник арабские историки сознательно оперировали не фактами, а знаниями о них: анализировали достоверность письменных или устных источников, сопоставляли их, подвергали сообщение критическому анализу.

Использованные источники (литература):

1. Capra F. Le temps du changement. Paris, 1983.
2. Исламская культура и мировая цивилизация. Москва, 2006. С. 260.
3. Мец Л. Мусульманский Ренессанс. Москва, 1966.
4. Налимов В.В. В поисках иных смыслов. Москва, 1993.
5. Торчинов Е.А. Религии мира: опыт запредельного. Санкт-Петербург, 2000. С. 60-6
6. Kadyrov, K. B. TO THE QUESTION OF SEARCH FOR UPBRINGING THOUGHTS IN THE ANALYSIS OF PUBLICATIONS ON ISLAMIC CULTURE. ILIM HÁM JÁMIYET, 47.
7. Кадыров, К. Б. (2009). Исламская культура: социальные и философские тенденции педагогического характера развития. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (11), 252-253.

НУТҚ ОДОБИ СЎЗЛАШИШ МАДАНИЯТИНИНГ АСОСИДИР

Худойқулов Холмурод Жумаевич, Мирзо Улуғбек номидаги ЎзМУ Педагогика ва умумий психология кафедраси профессори, педагогика фанлари доктори.

«Сўз кучидан йиқилур минбар ҳам, дор ҳам,

Сўз бирла чиқар индан илон мурдор ҳам.»

Абу Шукр Балхий.

Аннотация: Ушбу мақолада халқимизнинг нутқи ва унинг сўзлашув маданияти ҳақида батафсил маълумотлар бериш билан бирга ўзаро муносабатлардаги сўзлашув одоби ҳақида етарлича маълумотлар берилган. Ҳар қандай сўзнинг ўз ўрни, аҳамияти, салмоғи бор. Инсон бир сўз билан мўмин бўлиб, бир сўз билан иймондан чиқади. Демак, сўзга эътиборли бўлиш, унинг қимматини тўғри англаш, оғзидан чиқаётган ҳар бир сўзга жиддий муносабатда бўлиш ҳар бир улуғ зотнинг олий бурчидир ва унинг инсоний маданиятидир.

Калит сўзлар: Нутқи, сўзлашув, инсоний муносабатлар, чиройли муомала, тил гапириш ва мулоқот воситаси, тил офатлари бемаънилик, ортиқча бефойда гапириш, ботил, сергаплик, фахш, сўкиш, одобсиз, ахлоқсиз сўзларни айтиш, ўзгаларни мазах қилиш ва устидан қилиш, сирни ошкор қилиш, ёлғон сўзлаш, гийбат.

Айнан ушбу неъмат билан инсон ўзга жонзотлардан ажралиб туради, уларнинг устидан ўз ҳукмини ўтказади. Бошқа жонзотларнинг овози асосан тақлид қилишдан иборат ва бу ҳеч қандай фикр юритишга асосланмаган. Инсон турли товушлардан сўз, сўзлардан жумлалар тузади ва жумлалардан нутқ орқали ижод қилади. Дунё халқлари минглаб тилларда сўзлашиб, бир-бири билан мулоқот қилади ва тил воситасида ўзаро ижтимоий муносабатлар ўрнатади. Барча фикрларни баён қилиш неъматини инсоннинг онги, ҳис-туйғуларини, ўй-хотираларини, таассуротларини сўз оқали ифода этиш қобилиятидир. Тил эса сўзлашув қуролидир, сўзлашдан мақсад бир-бирини англашдир. **Табиат яратган иномлардан яна бири бу инсонга берилган гапириш, нутқ, сўзлашиш ички ҳис-туйғуларини баён қилиш қобилияти бўлиб, у улкан неъматлардан биридир.**

Биз ҳар куни, ҳар лаҳзада гапирамиз ва бунга одатий бир нарсдай ўрганиб ҳам қолганмиз. Лекин тафаккур қилиб кўрсак, нутқ, овоз чиқариш ниҳоятда мураккаб, нозик бир жараён экани маълум бўлади. Бу жараёнда инсоннинг ақли, руҳидан тортиб, кичик пай ёки томирларигача иштирок этади. Шулардан бирортаси ўз вазифасини бажара олмай қолса ёки сустлашиб қолса, нутқ мукамал бўлмайди. Овознинг хилма-хиллиги, баён қилиш, гапиришнинг турли-туманлиги буларнинг бари улкан мўъжизадир. Бундай неъматдан улуғроқ неъмат йўқ. Шунинг учун бошқа неъматлар қатори бизнинг нутқ неъматига эга бўлишимиз ҳам ўз фикримизни изҳор эта олиш имкониятини беради. Ҳар қандай сўзнинг ўз ўрни, аҳамияти, салмоғи бор. Инсон бир сўз билан мўмин бўлиб, бир сўз билан иймондан чиқади. Демак, сўзга эътиборли бўлиш, унинг қимматини тўғри англаш, оғзидан чиқаётган ҳар бир сўзга жиддий муносабатда бўлиш ҳар

бир улуғ зотнинг олий бурчидир.

Жамиятда инсоннинг каломига, унинг сўзлашув одобиға катта эътибор берилган, нутқ равонлиғига ва тил маданиятиға алоҳида аҳамият қаратилган.

Сўзнинг зарар келтирадиган турли кўринишларини уламолар «тил офатлари» деб номлашган. Ҳақиқатан ҳам, тилдан чиққаётган ёмон сўзлар ўз эгасига ҳам, ўзгаларға ҳам офат келтириши аниқ. Тил офатлари кўп бўлиб бемаъни, бефойда сўзларни гапириш, ботил, сергаплик ва одамларға ёкиш учун сўзамоллик қилиш, фахш, сўкиш, одобсиз, ахлоқсиз ва шунга ўхшаш сўзларни айтиш, ўзгаларни мазах қилиш ва устидан кулиш, сирни ошкор қилиш, ёлғон сўзлаш, ғийбат ва бошқалар тил офатларидир. Буларнинг ҳаммаси қораданган, чунки уларнинг манбаи ёмонлик ва маломатдир. Қуйида мазкур «Тил офатлари»дан баъзилари ҳақида сўз юритишға ҳаракат қиламиз, токи сиз ҳам бу сўзларни ишлатишдан қайтинг!

Ёлғон. Тил офатларининг энг ёмони-Ёлғон гапириш, Ёлғон гувоҳликка ўтишдир. Ёлғончилик барча разилликларнинг онаси, кулфатларнинг боши, инсонни қабих ишларға бошловчи, обрўсини тўқувчи иллатдир. Шу сабабдан жамият одобида ёлғон гапиришдан сақланилади. Ёлғон гапириш, ёлғон гувоҳлик бериш жамият қонунларида қаттиқ қораланган ва бу нарса улкан гуноҳға тенглаштирилган. **«Мунофиқнинг аломати учтадир: Ёлғон гапиради, ваъда берса, устидан чиқмайди ва унга омонат ишонилса, хиёнат қилади»,** Ёлғончиликнинг турлари кўп: Шулардан бири хиёнат.

Хиёнат - Ёлғончиликнинг энг ёмон кўринишидир. Бир инсоннинг мартаба-амалиға, обрў-номиға путур етказишға ҳаракат қилиб, **бухтон уюштириш** ва **чақимчилик** қилиш ҳам ёлғоннинг турларидан бўлиб, энг ёмон иллатлардан саналади. Одамларни кулдириш учун ёлғон тўқиш, фарзандға бирор нарса олиб бераман деб алдаш, эшитган ҳар бир гапни суриштирмай тарқатиш, **Ёлғон қасам** билан ўзганинг молини ўзлаштириб олиш ёлғоннинг энг хатарли кўринишларидир.

Ғийбат. Инсоннинг бор айбларини унинг йўқлиғида гапириш ғийбатдир. Ахлоқимиз талабларига кўра, бир биродарингиз ортидан ундаги нуқсон ва камчиликларни гапириш **ғийбат** саналади, бордию, унда бу камчиликлар бўлмаса, унга нисбатан **бўхтон** ҳисобланади. **Ғаззолийнинг фикрича:** «Одамларни ўзлари йўғида ёмонлаш қалбларға қилинган хиёнатдир». **Хусайн Воиз Кошифий айтади:** «Ғийбат гуноҳи зино гуноҳидан ҳам улкан». **«Бўшамаса тили ғийбатдан, бўшамайди дил уқубатдан»,** деб ёзади **Фариддин Аттор.** Ғийбатчига қулоқ солган киши ғийбатға шерик ҳисобланади. Фақат унинг гапини тили билан инкор қилсагина, гуноҳидан қутулади.

Чақимчилик. Чақимчилик деганда бузғунчилик йўли билан одамларнинг гапини бир-бириға етказиш тушунилади. Шу боисдан ахлоқ меъёрларда «Ҳар бир қасамхўр, айбловчи, чақимчилик қилиб юрувчига, яхшиликни ман қилувчига, тажовузкор, сергуноҳға итоат қилма» дейилади.

Имом-Бухорийнинг айтишича, «Албатта, одамларнинг (энг) ёмони бировға бир юз билан, **бошқа бировға** бир юз билан қиладиган иккиюзламачилиғидир».

Буюк алломалар Ал-Бухорий, Абу Муслим, Абу Довуд ва ат-Термизий ривоят қилганлар. Чақимчиликнинг моҳияти сирни фош қилиш ва ошкор

этилиши, ёқтирилмаган нарсани эълон қилишдир. Ҳар бир кўрган нарсасини бошқаларга бориб гапиравериш чақимчиликдир. Комил инсонлар бундай иллатдан ўзларини тийишлари лозим. Ҳасан Басрий шу хусусда шундай деганлар: «Ким сенга бир гапни етказса билки, у сенинг гапингни ҳам бошқаларга етказди».

Сўйилган ҳайвоннинг аъзолари парчаланиб, бўлингани каби, чақимчилик ҳам жамият аъзоларини парчалаб, бир-биридан ажратиб, бўлиб ташлайди. Чақимчилик тарқалган жамиятда бирлик, ҳамкорлик йўқолиб боради. Бу эса ҳар қандай жамият учун ўта хатарлидир. Айтишларича, чақимчининг амали шайтоннинг хийласидан ҳам зарарлироқдир, чунки шайтоннинг амали васваса билан бўлса, чақимчининг амали бевосита бўлади.

Ботил сўзга киришиш. «Ботил сўз» ичкиликбозлик мажлислари ва фосиқларнинг қилмишларига ўхшаш нарсалар ҳақидаги гаплардир. Жанжал ва тортишувлар ҳам ботил гапга яқин туради. Уларда одатда бировнинг хатосини исботлаш учун низолашилади. Бунга эса асосан бировдан устун келиш истаги сабаб бўлади. Агар масала илмга тегишли бўлса, ноаниқ нарсани инкор қилиш ва тўғриси баён қилиб бериш зарур. Аммо гап дунё тўғрисида бўлса, талашиб-тортишиб ўтиришнинг кераги ҳам, фойдаси ҳам йўқ. Бу офатнинг давоси ўз ниятини изҳор қилишга сабаб бўлган кибрни сингдиришдан иборат.

Жанжал ва тортишувлардан ҳам каттароқ офат хусумат қилишдир. Айниқса, ботил йўл билан ва илмсиз равишда хусумат қилиш жуда ёмон иш саналади. Чунки хусумат қалбларни ҳасадга тўлдиради, ғазабни кўзғатади ва бировларнинг обрўсини тўкиш, шаънига тил теккизишгача олиб боради. Шунинг учун ҳақ эгаси ҳам, иложи борица, хусуматдан ўзини олиб қочгани афзал. «Хусуматчи бўлиб туришинг ўзи инсон учун катта гуноҳкорликдир» деган эди Ҳаким Термизий.

Уятсиз сўзларни сўзлаш. Соғлом табиатдан нафратланадиган ва мустақил ақлни нуксон санайдиган сўзларни гапириш улкан кабиҳликдир. Бундай сўзларнинг барча-барчасини гапириш одобсизликдир.

Фахш сўзларни гапириш, шармсиз сўзларни тилга олиш чиркинликлар манбаи ва ёмонликлар уяси бўлиб, уларни қўллаган киши энг одобсиз киши саналади. Шарм ва уятсизлик кўп ҳолларда беҳаё гапларни очиқ ойдин айтиш билан бўлади. Одатда, бу нарсалар жинсий алоқага оид гапларни шармсизлик ила гапириш орқали юзага чиқади. Одоби инсонлар бундай ибораларни умуман ишлатишмайди.

Сўкиш ва аччиқ гапириш. Рост бўлса ҳам аччиқ ва уятсиз гапларни гапириш, сўкиниш ҳам шариатимизда қаттиқ қораланган. Сўкиш кабиҳ саналган нарсани очиқ-ойдин сўзлар билан ифодалашдир. Маънавий юксак, ахлоқий пок киши зинҳор ва зинҳор бировни сўкмаслиги, хунук сўзларни оғзига олмаслиги, бундай шармандалик ва одобсизликнинг яқинига ҳам йўламаслик зарур.

Масхара ва истехзо. **Масхара қилиш, бировни паст санаш ва хор билишдир.** Бу нарса масхара эгаси учун арзийдиган ва масхара қилувчи учун арзимайдиган нарсадир. Шунингдек, масхара қилиш, бировни пастга уриш ва

кулгига олишдир. Гоҳида гап ва амалга тақлид қилиш, имо-ишора билан ёки лақаб қўйиш билан ҳам масхара юзага келиши мумкин.

Ақлли инсонлар, бир қавм бошқасини масхара қилмасин, эҳтимол, улар булардан яхшироқдир, аёллар ҳам бошқа аёлларни **масхара қилмасинлар**, эҳтимол, улар булардан яхшироқдир, ўзингизни-ўзингиз масхара қилманг, бир-биринизга лақаб қўйманг, чунки бу одат одобсизликдир,-дейишади.

Албатта, ўзгаларни масхара қилиш, одамларга истехзо билан сўзлаб, уларга озор бериш ёмон одат бўлиб, жамият аъзолари ўртасидаги ўзаро алоқаларнинг бузилишига сабаб бўлади.

Мақтанчоқлик. Ортиқча ва ноўрин мақтов мақтанчоқликдир. Бирор мансаб ёки манфаат илнжида одамларни юзига мақтовчи, асли йўқ, ҳақиқатга зид ва ботил нарсаларни тарғиб қилувчи кишини мақтанчоқ деб аташади. Ҳадисда айтилишича, бир киши ортиқча ўзини мактаганида унинг юзига тупрок сочиб юбориш лозим экан, чунки бу иш мақталган кишининг кибрга берилиб кетишига ва босар-тўсарини билмай, ахлоқи бузилишига олиб келар экан. Натижада бундай одам халокатга учрайди ва бора-бора одамгарчиликдан чиқади.

Кишини юзига макташнинг фойдаси ҳам, хатари ҳам бор: агар макталаётган киши комил иймонли, ишончли, риёзатли, маърифатли бўлса ва мақтовдан фахрланмаса ёки ғурурга берилиб кетмаса, мақтов фойдали бўлади. Аксинча бўлса, кишини юзига макташ каттиқ тилёғламалик бўлади. Одамлар даражаларига караб мақтовни турлича қабул қилишади. Авом кишилар мақтовдан яйраб, хурсанд бўлишади, мақтанчоқлар эса айтилаётган фазилатлар ўзларида мавжудлигидан фахрланиб, кибрланишади, мақтовчини ўзларига дўст тутишади. Обидлар эса иложи борица мақтовдан қочишга ҳаракат қилишади.

Беҳуда сўз. Вақтнинг қадрига етган одам уни фойдасиз нарсага сарфламайди. Чунки, кераксиз гап сўзлар билан машғул бўлган одам гавҳарни қўйиб, тезакни олган билан баробардир.

Имом Бухорий, Або Муслим, Абу Довуд, Имом Термизий ривоят қилганлар. Ўтмишдошларимиз оз сўзлашни, кўп фикрлашни, сўзлаганда ҳам, фақат зарур, рост, фойдали сўзларни гапиришни одат қилганлар, бошқаларни ҳам шунга чорлаганлар. Молнинг, вақтнинг, неъматнинг исрофи бўлгани каби, сўзнинг ҳам исрофи бор. Агар ақлли кишиларнинг гап-сўзлари микдорига кўра ўлчаганида, одамларнинг энг ақллиси уларнинг энг сергаплари бўлар эди. **Оғзингдан кўра қулоқларингни кўпроқ ишлат. Оз гапириб, кўп тинглашинг учун сенга битта оғиз, иккита қулоқ берилган.**

Юқорида зикр этилган тил офатларидан сақланиш ҳар бир инсон учун жуда ҳам зарурдир. **Зеро, сўз - фикрни етказиш қуроли, мақсад эса кўнгилни забт эгишдир.** Тил фақат тўғри сўзни айтиш ва эҳтиёжларни баён қилиш учун берилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикасини 2022-2026 йилларда янада ривожлантириш стратегияси бўйича бешта устувор йўналишлар юзасидан Фармони, -Т.:Ўзбекистон,2022 й.
2. Каримов И.А.Юсак маънавият –енгилмас куч.– Т.:Маънавият,2008 й.

3. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги янги ислох қилинган Қонуни. – Т.: “Халқ сўзи” газетаси. 2020 йил 23 сентябрь.

4. Абу Носир Форобий. Фозил одамлар шахри. – Т.: А. Қодирий номидаги нашриёти. 1993 й.

5. А. Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Т.: Фан. 1996 й.

6. Ал-Бухорий. Адиб дурдоналари. Тошкент.: Ўзбекистон, 1990. й.

7. Головин Б. Н. Основы культуры речи. – М., 2008.

8. Иномова Н. Оилада болаларнинг маънавий ахлоқий тарбияси. Тошкент.: Фан, 1999. й.

9. Исломов З. М. Адаб илмининг дурдонаси. – Т.: Ислом университети, 2002. й.

10. Обидов М. Одоб-ахлоқ маънавият булоғи. – Т.: Фан, 1999. – й.

11. Ортиқов М. Ёш авлодни муқаддас ғоялар руҳида тарбиялаш бўйича тавсиялар. Тошкент.: Ўз ДЖТУ, 1995. й.

12. Очилов М. Муаллим қалб меъмори. – Т.: Ўқитувчи, 1997. й.

13. Очилов М. Ахлоқий тарбия. – Т.: Ўқитувчи, 1992. й.

14. Тоҳир Малик. Одамийлик мулки. – Т.: Истиқлол. 2005. й.

15. Крижанская Ю. С., Третьяков В. П. Грамматика общения. – Л., 1990.

16. Кайковус. Қобуснома. – Т.: Ўқитувчи, 2011. й.

17. Мусурмонова О. Ўқувчиларнинг маънавий маданиятини шакллантириш. – Т.: Ўқитувчи 1993

18. Худойкулов Х. Ж. Комиллик фазилатлари. – Т.: Инновация-Зиё. 2021 й. 11.

19. Худойкулов Х. Ж. Миллий ғурур-маънавий комилик мезони. – Т.: Дзайн-Пресс, 2011. й.

20. Худойкулов Х. Ж. Жамиятда муомала ва мулоқот одобини шакллантиришда ота-она, ўқитувчи ва раҳбар масъуллиги. – Т.: ТТЙМИ. 2009. й.

21. Худойкулов Х. Ж. Одоб-ахлоқ ва тарбия дурдоналари. – Т.: ТТЙМИ. 2008. й.

22. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. – Т.: Юддуза. 1990. й.

ТАЪЛИМДА ИННОВАЦИОН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ Қўллашнинг муҳим йўналишлари

Олимов Ширинбой Шарофович – Бухоро давлат университети “Педагогик таълим” факультети декани, н.ф.д., профессор

ВАЖНЫЕ ОБЛАСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ

Олимов Ширинбой Шарофович-декан факультета “Педагогическое образование” Бухарского государственного университета, д.п.н., профессор

IMPORTANT AREAS OF APPLICATION OF

INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION

Olimov Shirinboy Sharofovich-Dean of the Faculty of Pedagogical Education of Bukhara State University, doctor of pedagogical sciences, professor

Bugungi keskin raqobatchilik va iqtisodiy globallashuv sharoitida oliy ta'lim tizimida tayyorlanayotgan kadrlarning tayyorgarlik sifati, ularning salohiyati va raqobatbardoshligini oshirish kabi masalalar o'tkir muammoga aylanmoqda. Buning ustiga, mamlakatimiz ta'lim tizimida, xususan oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlashning erishilgan darajasi xalqaro maydonda e'tirof etildi, degan fikr-mulohazalar bilan chegaralanib qolmasdan, uning sifat jihatlarini yanada oshirish yo'lida to'xtab qolmasligimiz, bu boradagi ishlarimizni yanada yangi bosqichga ko'tarishimiz lozimdir. Mazkur masalalar bugungi kunda oliy ma'lumotli kadrlarga nisbatan mehnat bozorida yuzaga kelgan vaziyat, xalqaro globallashuv jarayonlari

kuchayishi natijasida innovatsion iqtisodiyotni barpo etish yo'lida bajarilishi lozim bo'lgan chora-tadbirlar natijasida o'ta muhim ahamiyat kasb etadi[1].

2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilangan vazifalarni amalga oshirish jarayonida ta'lim sohasida amalga oshirilgan keng qamrovli islohotlar natijasida axborot-kommunikatsiya va masofaviy o'qitish texnologiyalarini, ta'lim sohasidagi innovatsiyalarni, hamda o'qitishning interfaol metodlarini qo'llashga sharoitlar yaratiladi. Umuman olganda bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimini boshqarish, yangi innovatsion texnologiyalarini tubdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda [4].

Hozirgi kunda ta'lim tizimiga innovatsion texnologiyalarni qo'llash muammosi dolzarb masalalardan biri bo'lib, oliy ta'lim muassasasioldiga bir necha muhim vazifalarni yuklamoqda. Bugungi innovatsiya sohasidagi ilm-fan taraqqiyotining har qanday yutug'i insoniyat mushkulini oson qilishga, uning muammolarini qisman bo'lsa-da hal etishga xizmat qilishi kerak.

Ta'lim bosqichlariga innovatsion pedagogik texnologiyalarning jadal kirib kelganligi XXI asrning tezkor axborot texnologiyalari barcha jabhalarni qamrab olganligi bilan izohlanadi. Bugungi pedagogdan o'z kasbiy malakasini muttasil takomillashtirib borish bilan birga innovatsion pedagogik texnologiyalar yaratish, ularni ta'lim jarayonida qo'llashga layoqatli bo'lish talab etilmoqda, pedagogning innovatsion faoliyatga tayyorgarlik darajasi kasbiy malakasining eng muhim ko'rsatkichiga aylandi. Zotan, pedagogning innovatsion faoliyati ijodiy izlanishlari, ta'lim shakli va mazmunini takomillashtirish yo'lidagi ilg'or g'oyalar yaratish, yangiliklar kashf etish salohiyatini namoyon qiladi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar vositasida o'quvchi-talabalarda ham yaratuvchilik, ijodkorlik, mustaqil fikrlash ta'lim maqsadlariga o'z izlanishlari, ongli ijodiy munosabat orqali erishish layoqatini tarkib toptirish ko'zda tutiladi[2].

“Innovasiya” lotincha so'z bo'lib, yangilanish, “yangilik” ma'nosini ifoda etadi. Innovatsion ta'lim-tarbiya jarayonining shakli va mazmunini takomillashtirishga xizmat qiluvchi yangi g'oyalar yaratishni ko'zda tutadi, jumladan pedagogik innovatsiyalar ta'lim sifati va samaradorligi ortishiga xizmat qiladi. Ayni damda, jamiyatdagi har qanday yangilanish jarayonlari, islohotlar mohiyati bilan uzviy bog'liq holda ro'y beradi. Davlat ta'lim standartlari, malaka talablarining yangilanib borayotganligi, o'quv-metodik adabiyotlar, darsliklar, dasturlar, ta'lim sohasiga oid klassifikatorlar mazmun-mohiyati takomillashib borayotganligi yangi-yangi pedagogik konsepsiyalarga turtki bermoqda. Bu kabi yangilanishlar pedagogik innovatsiyalarning ta'lim sohalari va uzluksiz ta'lim tizimiga jadal kirib borishini taqazo etmoqda.

Zamonaviy pedagoglarning ayni jarayonlar ichida faol ish olib borishi qator kasbiy sifatlari qatori innovatsion faoliyatga tayyorlik darajasini talab etmoqda. Bunday faoliyatga layoqatlilik darajasi ta'lim texnologiyasi loyihasi va uning markazidagi pedagogik g'oyada aniq namoyon bo'ladi. Ta'lim texnologiyasining yaratuvchisi - pedagog nazariy bilim, amaliy tajriba, ilg'or ta'lim metodlari va usullarini qo'llash mahoratini egallagan bo'lsa, ta'lim sifati bilan samaradorligi kafolatlanadi.

Ma'lumki, XXI asr “Intellektuallashtirish asri”, “Jamiyatni axborotlashtirish sari asri” kabi nomlar bilan atalmoqda. Bu bevosita jamiyat taraqqiyotining

harakatlantiruvchi kuchlari bo'lgan barkamol avlodni tayyorlovchi ta'lim tizimiga bog'liq bo'lib, undan ko'zlangan maqsad ta'limni innovatsiyalashtirish, ya'ni ta'limni yangicha sifat bosqichiga va ta'limda muntazam ravishda zamonaviy yonda-shuvlarni tashkil qilib borishni ta'minlashdan iboratdir. Bunday innovatsiyalanadigan ta'lim jamiyat taraqqiyoti bilan mos ravishda yangicha yondashuvlarni tadqiq etishni o'z zimmasiga oladi. Bu borada zamonaviy oliy ta'lim tizimidagi ta'lim-tarbiya jarayoni ham bo'lajak mutaxassislarning innovatsion pedagogik faoliyatlarini va ularga mos ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi[3].

Demak, zamonaviy ta'limni va unga asoslangan holda bo'lajak o'qituvchini pedagogik faoliyatga tayyorlashni to'liq interfaol metodlar va zamonaviy innovatsion texnologiyalar asosida olib borish kerakligini hozirgi davr talab etmoqda. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash natijasida talabalar hozirjavoblikka o'rganadi, ularning lug'at boyligi oshadi, ilmiy-nazariy bilimi yanada mustahkamlanadi, darsga qiziqishi ortadi va ijodiy izlanish - intilishga ehtiyoj, xoxish rag'bat shakllanadi.

Talabalarni mustaqil ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ta'lim tizimining eng muhim sifat ko'rsatkichlaridan biri bo'lib e'tirof etilmoqda. Chunki bu o'zgaruvchan bozor iqtisodiyoti sharoitida faqatgina mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxsgina o'z muammolarini o'zi mustaqil hal qila oladi. Mustaqil qaror qabul qilish malakasi esa, o'zi uchun ham oila uchun, jamiyat uchun ham foydali hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari /O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari o'qituvchilarining malakasini oshirish va qayta tayyorlash fakulteti tinglovchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'qituvchilari uchun uslubiy tavsiyalar. – T.: TDPU, 2004.
2. Olimov S. S. The innovation process is a priority in the development of pedagogical sciences //European Journal of Research Development and Sustainability. – 2021. – T. 2. – №. 3. – C. 86-88.
3. Самиева Ш. Х., Нарзуллаева Ф. Ф. СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ДУАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ //Социально-гуманитарные проблемы образования и профессиональной самореализации (Социальный инженер-2021). – 2021. – С. 187-191.
4. Olimov S. ТАЪЛИМНИ ТЕХНОЛОГИЯЛАШТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЭЛЕМЕНТИ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.

Войнова М.Г. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. – Т.: «ИQTISOD-MOLIYA», 2006.

РАСУЛИ АКРАМНИНГ ШАХСИЯТИ ВА ҲАДИСЛАРИ ҒАРБ ОЛИМЛАРИ НИГОҲИДА

*Асроридин Самиев Сайфидинович Термиз давлат педагогика институти,
педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент*

Аннотация Мазкур мақолада Пайғамбаримиз Муҳаммад солаллоҳу алайҳи вассалламнинг тарихий ва нотақрор шахс эканлиги, ривоят қилган ҳадислари ҳамда ҳадисларнинг педагогик-психологик хусусиятлари тўғрисида баҳс юритиб, ҳозирги глобаллашув ва интеграциялашув жараёнида баркамол авлодни маънан бой, ахлоқан пок, меҳнатсевар, оилапарвар, жисмонан бақувват, ватанга садоқат, ота-онага муҳаббат, ўз мустақил фикрига ва позициясига эга доно-билимли, ватанимизнинг мустақиллиги йўлида фидокорона меҳнат қиладиган ва рақобатбардош кадр сифатида, тарбиялашда хизмат қилувчи асосий манбалардан бири эканлиги ҳам назарий ва ҳам амалий жиҳатлари ёритилган бўлиб, мазкур илмий манбалардан баркамол авлоднинг таълим-тарбиясида фойдаланиш ҳозирги куннинг долзарб муаммоларидан эканлиги баён этилган.

Калит сўзлар: Расули Акрам, ҳадис, илм, маърифат, ғарб ва шарқ олимлари ғоялари, педагогика, маънавият, ахлоқ, одоб, ватанпарварлик, оила, садоқат, сунна, таълим, тарбия, глобаллашув, интеграциялашув, ахборот, миллий қадрият, урф-одат.

Ислом дини таълимотида “Қуръони карим”дан кейин асосий манба ҳадислардир. “Ҳадис” ёки “сунна” сўзлари бир маънони англатиб, Расулуллоҳнинг ҳаёти ва фаолияти ҳамда диний, таълимий ва ахлоқий тарбия ҳақидаги кўрсатмалари, сўзлари, панд-насихатлари, бажарган ибратли ишлари тўғрисидаги ривоятлардан иборат. Яъни Пайғамбаримиз Расулуллоҳ солаллоҳу алайҳи вассалламнинг бутун инсоният учун сабоқ бўладиган ибратли ишлари, имон, эътиқод, сабр, қаноат, шарм-ҳаё, ибодат, покликни тарғиб этувчи хатти-ҳаракатлари, диний ва маънавий-маърифий ахлоқий йўл-йўриқлари, юриш туришлари, гапиришлари, кийинишлари, овқотланишлари, сув ичишлари, одамлар ва қўни-қўшнилар билан муомала муносабатлари ҳатто ётиб туришлари ва инсонга хос бўлган барча маънавий-ахлоқий хислатларни ифодаловчи сўзлари, ҳадисларда мужассамланган ва бир ярим минг йилга яқин бутун ер юзидаги инсоният бу бебаҳо хазинадан ўзининг ҳаёт йўлини тўғри йўлга қўйишга ва яшашга фойдаланиб келмоқда. Чунки у зот Аллоҳ томонидан ер юзидаги барча инсонлар учун намуна сифатида юборилган.

Буюк турк ёзувчиси **Аҳмад Лутфий Қозончи** ўзининг “Саодат асри қиссалари” номли асарида Муҳаммад солаллоҳу алайҳи вассалламнинг ҳаёт ва фаолиятига бағишлаб ёзади: “Аллоҳга яқинлашишнинг энг ягона ва саодат йўли бор, бу ҳам бўлса Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в) кўрсатган йўлдир. Инсоният қандай ахлоқ сифатлари билан яшаши кераклигини Пайғамбаримиз шахсан ўзлари намуна сифатида яшаб кўрсатганлар. Ким бу йўлдан бошқа йўл излайди бадбахт бўлур. Ким уни таҳқир қилса бу дунё ва у дунёга хору зор бўлур. Ким унга қарши чиқса оқибат бало қазоларга гирифтор бўлур”.

Дархақиқат дунё шу пайтга қадар Расуллулоҳ соллаллоҳу алайҳи вассалламдек мукаммал, барчага ўрнатқ бўла оладиган гўзал ахлоқ соҳиб, дунёдаги барча яхши сифатларни ўзида мужассам этган зотни кўрмаган ва бундан кейин ҳам кўрмайди. Бу ноёб сифатларини Шарқ ва Ғарб исломшунос олимларининг Расули Акрамга берилган баҳодан ҳам билса бўлади.

Буюк немис файласуфи **Иоганн Вольфганг Гёте** бундай деб ёзган: “Мен дунё тарихини ўқиб шундай хулоса келдим: дунё подшоҳлари тўплаган барча салтанату бойлик, қасрлару саройлар Муҳаммад алайҳисаломнинг ямоқ яқтакларига ҳам арзимас экан... Биз Европа миллатлари, маданий имконимиз юқори бўлишига қарамай, Муҳаммад алайҳисаломнинг сўнги поғонасига қадар чиқа олган зинананинг биринчи пиллапоясидамиз, халос. Ҳеч шубҳа йўқки, бирон кимса у зотдан юқорироққа ўта олмайди”.

Бутун дунё подшоҳлари тўплаган барча салтанату бойлик ва қасрларни Пайғамбаримизнинг яқтаки эмас балки, ямоқ яқтакларига арзимаслигини Гёте бир санъат билан ташбеҳ қилган. Бутун Европа яшайдиган миллатларнинг маданияти энг юқори бўлишига қарамай Расули Акрамнинг энг юқори поғонадаги зинанинг биринчи пиллапоясида кўриш, Пайғамбаримизни тан олиш ва чексиз эътиқоддир. Ва Расули Акрамни яралишидан охиригача нотакрор эканлигини кўрсатиб шубҳасиз инсонда бўладиган барча яхши хусусиятлар у кишига мужассам бўлиб ҳеч ким у зотдан юқорига чиқа олмаслигини Расули Акрамга садоқат ва ишонч билан баён этган.

Бернард Шоу айтади: “Агар Муҳаммад алайҳисаломдек бир одам ҳозир дунёни бошқарганда эди, бу дунёнинг мушкулларини ҳал қилишга муваффақ бўлар эди, бу эса ўз навбатида, ҳозирги дунёга етишмаётган хотиржамлик ва саодатни олиб келган бўларди”.

Бернард Шоу Расули Акрамнинг буюклигини ва ғайритабиий хусусиятларга эга эканлигига юқори баҳо бериб, ишонч билан айтганки, Расули Акрамдек бир одам бўлганида, ҳозирги нотинч дунёни тинчитар эди ва бутун дунёни бошқариб, ер юзида тинчликни ва хотиржамликни таъминлар эди.

Франциянинг таниқли олимларидан **Ламартининг** бундай сўзлари бор: “Агар кишининг буюклиги унинг қилган ишларига, қозонган зафарларига, имконияти оз бўлса-да, кўп иш қилганига қараб баҳоланадиган бўлса, Муҳаммад алайҳисалом инсонларнинг энг буюгидир. У киши ҳам пайғамбар, ҳам нотик, ҳам сиёсатчи, саркарда, қалблар ҳимоячиси, ғоялар тарғиботчиси, имом, давлат арбоби, ер юзининг 20 тадан ортиқ минтақасида исломий салтанат кура олган... Муҳаммад алайҳисалом шундай зот эди! Нахотки у зот ўлчовларга сиғса”.

Оксфорд университети профессори **Вилиям Монгмери**: “Муҳаммад алайҳисаломнинг зафар-ютуқлари унинг буюклигига далилдир. Бундай мартабага эришган бошқа шахс Ғарбда маълум эмас. У буюк зотни сеҳргаликда айблаган кишилар ўз мақсадига эришолмай, ноилоҳ қолган одамнинг чиранишидир” деб ёзади.

Буюк рус ёзувчиси **Лев Николаевич Толстойнинг** “Ҳазрати Муҳаммад” номли рисоласида ёзади: Мусулмонларнинг “Оллоҳдан бошқа илоҳ йўқдир, Муҳаммад Унинг пайғамбаридир” деган ҳикматида ҳеч қандай муаммо ва сир йўқ деб таъкидлайди.

Ғарбда жуда машҳур бўлиб, кейинчалик ислом динини қабул қилганлар фақатгина шу кишиларгина эмас, алабатта. Яна ортга назар ташласак, Франц Бисмарк, Гёте, рус шоири Александр Пушкин ва бошқалар ҳам ислом динига эҳтиром билан қараганини кўрамиз.

2001 йилда ислом динини қабул қилиб мусулмон бўлган Россиянинг Дин Ишлари раиси В. Полосиндир. Ўтиборлиси шундаки, В.Полосин бутун Россия оммавий ахборот вакиллари ҳузурида мусулмон бўлганини баён этаркан, жумладан бундай деди: “Бутун жамоатчилик олдида гувоҳлик бераманки, мен ортодокс черковининг попи ҳам, мудирини ҳам эмасман. Мен энди мусулмонман. Яна гувоҳлик бераманки, мен китоби бўлган барча динларнинг, Ҳазрати Иброҳимдан бошлаб, барча пайғамбарларнинг улуғ одати бўлмиш ҳақиқий иймоннинг толиби сифатида ягона тўғри динга иқдор бўлдим...”.

Ғарб олимлари Пайғамбаримиз солаллоҳу алайҳи вассалламнинг тарихларини, сийратларини, ҳаёт йўлларини яхши ўргангани сабабли мана шундай хулосаларга келганлар.

Дарҳақиқат ҳадис илми мусулмон халқи, айниқса Ўзбек халқининг олтин хазинаси ҳисобланади. Чунки энг буюк муҳаддислар бизнинг заминимизда туғулиб вояга етган. Шу олтин хазинадан ёш авлодни маънавий-ахлоқий таълим-тарбиясига фойдаланиш ва уларни баркамол инсон қилиб тарбиялаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 февралдаги ПҚ-2774-сонли Қарори билан Имом Термизий Халқаро илмий –тадқиқот маркази ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 10.07.2017 йил №483-сонли Қарорига мувофиқ “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Имом Бухорий Халқаро Илмий-тадқиқот маркази” фаолияти ташкил этилди. Бу халқаро марказларнинг ташкил этилишининг асосий мақсади муқаддас Ислом дини ривожига ҳисса қўшган, ҳадис илмининг султони дунёнинг имоми, ватандошимиз Имом Бухорий, улуғ муҳаддис Абу Исо Муҳаммад ат-Термизий, Авлиёлар Ҳакими –ҳазрат Муҳаммад ибн Али ал-Ҳаким ат-Термизий ва бошқа муҳаддис алломаларнинг улкан меросини илмий асосда ўрганиш, халқимиз ва жаҳон жамоатчилигига тарғиб этиш, азалий миллий кадриятларимизни сақлаш ва улуғлаш асосида ёш авлоднинг руҳий ва маънавий оламини бойитиш, имон-этиқодини мустаҳкамлаш, уларнинг қалбида Ватанга муҳаббат ва садоқат туйғуларини янада кучайтиришдан иборат.

Ҳадислар дастлаб ёзиб борилмаган. Чунки пайғамбаримиз Қуръони Карим нозил бўлган вақтларда араб бўлмаган халқларнинг (ажамийлар- форсий ва туркий халқлар назарда тутилган) ҳадисларни Қуръон оятларидан деб уйлашларидан чўчиган ва иккинчи томони шундаки ўша даврда ҳам пайғамбаримиз ва муқаддас Ислом динига қарши кучлар мавжуд бўлган ва

Қуръони каримни улардан ҳимоялаш ҳамда пайғамбаримиз номидан ёлғон ҳадисларни ривоят қилиб одамларни чалғитмаслик учун уни ёзиб боришларига рухсат этмаганлар. Лекин пайғамбаримиз Муҳаммад солаллоҳу алайҳивасаллам ҳузурида билимли ва кучли хотирага эга бўлган саҳобалар бўлиб, улар Расули акрамдан эшитган ҳадисларни ёдлаб борганлар. Масалан, Ҳазрати Абу Ҳурайра (р.а) шундай мўътабар кишилардан бўлиб, бутун умрини ҳадисларни ёдлашга бахш этган.

Лекин ҳадисларни ёд олган кишилар тобора камая боргани ҳамда аста-секин улар унитилиб кетишининг олди олиниб, халифалар ишонарли ҳадисларни тўплашга фармон бердилар. Исломшунос олимлар бу табаррук ишнинг бошида турган дастлабки халифа Умар ибн Абдулазиз эканлигини таъкидлайдилар.

Ҳадисларни биринчи марта ёзиш билан машғул бўлган муҳаддислар Рабеа бин Сабеҳ, Саид бин аби Аруба, Молик бин Анас, Абдумалик бин Журайж Маккий, Абдурахмон ал-Авзойи Шоший, Суфён Саврий Куфий ва бошқалар деб кўрсатилади.

Ҳадисларда инсоннинг ижобий фазилатлари хушфеълик, сахийлик, иймон, эътиқод, саховат, муруват, меҳр-шафкат, тавба-тазару, ўзаро ёрдам, садоқат, камтарлик, меҳр, муҳаббат, садоқат, вафо, меҳнатсеварлик, инсонпарварлик, ватанга муҳаббат, ота-онага садоқат, сабр-тоқат, поклик, ростгўйлик, дўстлик, шарм-хаё, ибодат, сатр, адолатпарварлик, илмни бўлиш, раҳмдиллик, кабилар улуғланиб, ёлғончилик, фитна, макр, хийла, фисқ-фасод, ғазаб, тажовузкорлик, бузқунчилик, жаҳолат, зулм, хиёнат, нопоклик, бузғунчилик, чақимчилик, ғийбат, ҳаром ейиш, ахлоқсизлик, ҳаёсизлик, нопоклик, порахўрлик, ичкилик каби ғайриинсоний иллатлар қаттиқ қораланади.

VIII- IX асрлар ҳадис илми учун “олтин давр” ҳисобланади. Бу даврга келиб, ислом уламолари томонидан ҳадисларнинг қай даражада тўғрилиги, қандай манбаларга таянганлиги тадқиқ этила бошланди. Чунки, баъзи сохта, ишончсиз ҳадислар ҳам пайдо бўла бошлаган, уларни текшириб, асл ҳадисларни тиклаш ва ёзма равишда қайд қилиш замон талаби бўлиб қолган эди. Шу даврдан яъни (ҳижрий 90) мелодий 708 йилдан бошлаб Ўрта Осиёда ҳадис илми билан шуғулланиш кенг тараққий этди. Манбаларда таъкидланишича, “VIII-XI аср ўрталаригача ҳадис илми билан Шарқнинг турли томонларида мингдан ортиқ киши шуғулланган. Пайғамбаримиз номларидан 14 мингга яқин ҳадис тўқилган. Шу боис улар қайта-қайта текширилиб, ҳозирги асл ҳолатига келтирилган.

Мазкур муҳаддислар томонидан тўпланган ҳадисларда Расули Акрамнинг ҳикматлари, кўрсатмалари, тавсия этган ва тақиқланган одоб-ахлоқ қоидалари ўз ифодасини топган. Ҳадислар инсон маънавий-ахлоқий камолотининг мезонини белгилаб берувчи манба сифатида инсоният ақл-идроқи, тафаккури, фалсафий фикрлар йиғиндисини акс эттирган. Пайғамбаримиз Расули Акрамнинг бағрикенглиги, шарм-хаёлиги, мулойимлиги, адолатпарварлиги, сахийлиги, кечиримлилиги, чидамлилиги, ифодаланиб, ул муборак зотнинг баён этган ҳадисларида ўз ифодасини топган.

Хулоса шуки, ҳадислар Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)нинг суннатлари бўлиб, мазмунан ҳар бир инсоннинг ишончини, эътиқодини мустаҳкамлайди ва шу билан бирга инсон руҳиятини поклаб, маънавий-ахлоқий камолотга даъват этади. Ислом дини маърифатга асослангани учун ҳам ҳар бир шахсни ақлий, жисмоний, маънавий-ахлоқий жиҳатдан камолга етказишга оид эътиқод ва имондан иборат бўлиб, фақат эзгуликка хизмат қилиш, олижаноб бўлиш, покиза юриш ва жаҳолатпарастликка йўл қўймаслик, ўз биродарининг, қариндош-уруғларининг, миллатининг ва ватанининг моддий ва маънавий қадриятларини асраш ва келажак авлодга етказишдан иборатдир.

Шунинг учун, дунёнинг глобаллашуви ва замонавий ахборот майдонларидаги ҳаракатларнинг суръатлар билан ҳаётимиз, турмуш тарзимизга тез ва чуқур кириб келаётгани таҳликали жараёнда Ҳадислар комил инсонни шакллантиришда муҳим манба ҳисобланади ва унинг педагогик-психологик хусусиятларини инобатга олиб таълим-тарбия жараёнида фойдаланиш шу куннинг долзарб вазифалардан саналади.

Адабиётлар

1. Мирзиёев Ш. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. –Т.: “Ўзбекистон”, 2017
 2. Каримов И. Юксак маънавият енгилмас куч. –Т.: “Ўзбекистон”, 2011.
 3. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад Ибн Исмоил Ал-Бухорий. Ал Жомий Ас-Саҳих// 1-2 қисм. – Тошкент, 1997 й.
 4. Абу Исо Муҳаммад ат-Термизий Сунани Термизий.- Тошкент, 1999 й.
 5. Абу Исо Муҳаммад ат-Термизий “Шамоиلى Муҳаммадия” Мирзо Кенжабек таржимаси “Шарқ”-2015 й.
 6. Олимов.Ш.Маънавий-ахлоқий тарбия асослари.-Тошкент, 2015.
 7. Қодиров.Қ. Имом ат-Термизий ҳадисларида тарбия ва ислом маданияти.-Т., 2011- йил.
 8. Ҳошимов.К, Нишонов.С, Иномов.М, Ҳасанов.Р Педагогика тарихи.- Т.”Ўқитувчи” 1996.
- Интернет “Mehrob.uz “ маълумотлари.

ДУАЛ ТАЪЛИМ ШАРОИТИДА КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШНИНГ РОССИЯ ФЕДЕРАТСИЯСИ ТАЖРИБАСИ МИСОЛИДА

Турамуратов Улуғбек Уроқович педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в/б. ТерДПИ Педагогика кафедраси мудири turamuratovu@gmail.com

2008 йил 23-24 апрелда Москвада бўлиб ўтган “Россия касбий таълими: тажриба, муаммолар, истиқболлар” Бутунроссия конференцияси бўлиб ўтди. Унда Совет Иттифоқининг ва кейинчалик Россия профессионал таълимининг камчилиги сифатида назария ва амалиёт ўртасидаги фарқлар эътироф этилди. Қатнашчилар таъкидладиларки, мамлакат иқтисодиётининг сифат кўрсаткичлари уни глобал рақобат афзалликларидан тўлиқ фойдаланишга имкон бермайди. Россия глобал товар ва молия бозорларидаги тебранишларга ҳимоясиз бўлиб қолмоқда. Чекловчи омиллар орасида федерал ва минтақавий меҳнат бозорларида юқори малакали ишчилар етишмаслиги мавжуд.

Собиқ Иттифоқ даврида, агар ўқувчи ёмон ўқиса, “сиз касб-хунар мактабига борасиз” – дейилган. Бу даҳшатли воқеа Совет мактабининг педагоглари томонидан фаол қўлланилган. Ўша кунларда ёшлар ва уларнинг

ота-оналари касб-хунар мактабларида ўқишни давом эттиришни йўқотганлар учун имконият сифатида қабул қилишди. Меҳнаткашнинг ғурури ҳақида ҳеч қерда гаплашилмаган. Шунга қарамай, касбий ва техник таълим тизими халқ хўжалигини режалаштирилган мутахассислар билан таъминлади.

XX аср охирида вазият сезиларли ўзгаришларга дуч келди. Ижтимоий-иқтисодий инқироз ва ишлаб чиқаришнинг пасайиши оқибатида малакали кадрларга бўлган эҳтиёжнинг пасайиши бўлди. Бундай ҳолат 1985 йилдан 1994 йилгача давом этди. Ўрта техник маълумотга эга бўлган мутахассисларни тайёрлаш деярли 2 барабар камайди, техник мутахассисликларга қабул қилиш эса 421 мингдан 222 минг кишига камайди.

Россия Федерatsiyasi Меҳнат ва бандлик бўйича федерал хизматининг (Роструд) маълумотларига кўра, ҳозирги пайтда меҳнат бозорида бўш иш ўринларининг 60 дан 80 фоизгача касбларга доир мутахассисликлардир. Бундан ташқари, мамлакат ишчиларнинг ўртача ёши 53-54 ёшни ташкил этади. Шундай қилиб, статистика малакали ишчиларнинг кўпайиши билан боғлиқ қийин вазиятни кўрсатади.

Таълим тизимида ҳал қилиниши керак бўлган асосий вазифа - меҳнат ресурслари таркиби, ҳажми ва сифати бўйича муайян корхоналарнинг реал эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда кадрлар тайёрлашнинг янги моделини шакллантириш эди. Бу муаммони ҳал қилишда Германияда касбий таълимнинг икки томонлама шаклини ривожлантириш тажрибаси фойдаланиш жуда самаралидир. Буни амалга ошириш учун қонунчиликни такомиллаштириш, Федерatsiya ва минтақалар ўртасида ваколат тақсимооти механизмини белгилаш, хунармандчилик анъаналарини тиклаш ва таълимни кўп қиррали молиялаштириш тизимини шакллантириш талаб этилди.

Статистик маълумотлар замонавий рус таълими унчалик замонавий эмаслигини кўрсатади. Биринчидан, ёшлар ишсизлигининг ошиши тенденциясини аниқ айтишимиз мумкин. Агар Россия Федерatsiyasiда ишсизларнинг умумий сони 5,5 фоизни ташкил этса, бу ривожланган давлатлар учун жуда яхши кўрсаткичдир. 2000 йилларнинг бошидан бошлаб аниқланди ва кейинчалик ишсиз ёшлар улуши ўсишни бошлади. Унда 20-30 ёшлиларнинг улуши 35 фоизни ташкил қилади. Гап шундаки, ишга киришда биринчи навбатда иш стажи ҳисобга олинади. Таълим эмас, балки университет битирувчиси паст сифатли амалий тажриба эга бўлган. Ўз мутахассислиги бўйича битирувчиларнинг кўпчилиги ишга жойлаша олмайдилар. Ва бу муаммо ҳақиқатан ҳам мавжуд. Россия Федерatsiyasi давлат раҳбари ҳам бунга эътибор қаратиб, бир неча йил олдин СПИЕФ (Сант-Петербург Халқаро Иқтисодий Форуми) йиғилишларидан бирида “ўрта ва олий касб-хунар таълими сифатини янгилаш ва яхшилаш ва унинг ҳақиқий таълим билан алоқасини мустаҳкамлашни энг муҳим вазифа ҳисобланиб, назарий машғулотлар билан бирлашади, ҳар иккала муҳандислик ҳам, ишчи касб ҳам юқори малакага эга мутахассислар тайёрлайди, шунинг учун Россия Федерatsiyasi замонавий профессионал стандартлар тизимини ташкил этади,” деб таъкидлайди.

Шунингдек, Президент ўз нутқида, тажрибани умумлаштириш, ҳаракатларимизни бирлаштириш ва энг яхши халқаро тажрибани ҳисобга олган

ҳолда малакали кадрлар тайёрлашнинг яхлит тизимини яратиш ва халқаро амалиётдан кўп нарсаларни ўрганиши керак зарурлигини таъкидлади.

Россия Федерatsiяси Ҳукуматининг 2015 йил 3 мартдаги 349-р-сонли буйруғи билан тасдиқланган “2015-2020 йилларда ўрта махсус касб-хунар таълими тизимини такомиллаштиришга қаратилган чора-тадбирлар комплекси” ўрта-махсус касб-хунар таълимида амалиётга йўналтирилган (икки томонлама) ўқув моделини изчил жорий этишни назарда тутди.

Россия Федерatsiясида ушбу таълим дастурини ишлаб чиқиш (янгилаш) иш берувчи ташкилотлар ва касбий таълим ташкилотлари вакиллари билан биргаликда амалга оширилиши кераклигини назарда тутди. Шу билан бирга, дастурнинг тузилиши (касбий модуллар таркиби, ўқув фанлари таркиби) ва унинг мазмуни “қарама-қарши томондан” тамойилига мувофиқ амалга оширилади.

Бу биринчи навбатда, модулларга киритилган иш турлари (амалиётлар) белгиланади, сўнгра модуллар бўйича фанларнинг мазмуни ва таркиби аниқланади.

Ушбу модулнинг мазмуни назария ва амалиётни синхронлаштириш принципини таъминлаши керак ва академик фанларнинг мазмуни “қўллаб-қувватлаши” керак. Модулларни амалиётга тайёрлаш бўйича назарий ишларни амалга ошириш керак. Касбий модуллар ва фанлар дастурларининг мазмунини шакллантириш жараёнида ўқув материалларини қайта тақсимлаш масаласи юзага келади. Яъни, модулларга барча махсус, касбий аҳамиятга эга бўлган предметлар киритилган ва умумий касбий масалаларни ифодаловчи фанлар ҳам киритилган. Дастурнинг барча мазмуни таълим мақсадларига эришишга қаратилган бўлиши, битирувчиларнинг малакасини белгилайдиган касбий ва умумий компетенцияларни ўзлаштириш керак.

Алгоритмга риоя қилиш ўқув дастурини ишлаб чиқиш жараёнида кўшма ишчи гуруҳга дастурни амалга ошириш шартларини муҳокама қилиш, дастурнинг индивидуал элементларини амалга ошириш учун жавобгарлик соҳаларини тақсимлаш имконини беради, бу эса ўқув дастури ва ўқув тақвимининг мақсадга мувофиқ равишда тузилишига олиб келади. Иккиламчи таълим шакли элементларидан фойдаланган ҳолда асосий касб-хунар таълими дастурини қуришда устувор йўналиш бу – битирувчилар томонидан иш берувчидан талаб қилинадиган малакаларга эришиш ҳисобланади. Бу томонларнинг тармоқ ҳамкорлигининг мақсади бўлиб, ишлаб чиқаришнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда педагогик ходимлар (шу жумладан корхона ишчилари), жиҳозлар, амалий машғулотлар ўтказиш учун инфратузилма қандай бўлиши кераклиги, ўқув тақвими, ўқув режаси ва унинг таркибий фанлари ва касбий модулларининг мазмуни қандай бўлиши кераклигини аниқлайди.

Касбий модулда сертификатлаш учун, ўқув натижаларини баҳолаш учун назарий ва амалий вазифалар профессионал таълим муассалари ва иш берувчилар ташкилотининг мутахассисларидан иборат кўшма ишчи гуруҳ томонидан тузилади. Имтиҳоннинг амалий қисми саноат амалиётининг бир қисми сифатида ўтказилиши мумкин. Шу билан бирга, талабанинг портфелига

киритиладиган тегишли протоколни расмийлаштириш билан талабанинг маълум бир вазифани бажаришини эксперт баҳолаши керак. Имтиҳон комиссияси таркибига касбий таълим ташкилотининг вакиллари (аттестацияни ўтказишга масъул бўлган) ва иш берувчилар ташкилотининг вакиллари киради. "Мустақиллик эффекти" ни тақдим этиш мақсадга мувофиқдир - комиссия таркибига коллежнинг ишлаб чиқариш таълими усталари ва ушбу талабаларга дарс бермаган иш жойидаги устозларни киритиш.

Талабаларнинг битирув ишлари ва битирув ишлари бўйича жараёнлар ҳам ўзига хос ташкил этилган. Шубҳасиз, бунда иккита фундаментал тамоил мавжуд. Биринчи дан, курс иши, диплом ишларининг мавзуси аниқ технологик, ишлаб чиқариш жараёнлари, муайян корхона иш турлари ва ОБОП касбий модуллари дастурлари билан боғлиқ. Мавзулар профессионал таълим ташкилоти ва иш берувчининг ташкилоти томонидан биргаликда ишлаб чиқилади. Меъёрий ҳужжатлар ва тезисларни бошқариш таълим муассалари психологлари ва корхоналар ишчилари (мураббийлар) томонидан амалга оширилади. Иккинчидан, ҳимоя иккала ташкилотнинг вакиллари ўз ичига олган комиссияда ўтказилади ва мустақил экспертлар (ишларни, лойиҳаларни ўқитмаган ва бошқармаган) таклиф қилиниши керак. Ушбу ишни ташкил этишнинг барча хусусиятлари таълим ташкилотининг маҳаллий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари билан белгиланади.

Корхонада мураббийларни танлаш мезонлари қандай ва уларни талабалар билан ишлашга қандай ундаш керак? Федерал даражада бундай талаблар ва тадбирларни белгиловчи ҳужжат йўқлиги сабабли, ҳар бир пилот ҳудудида ва турли корхоналарда бу муаммолар ўз-ўзидан ҳал қилинади. Лойиҳани амалга ошириш жараёнида, лойиҳада иштирок этаётган мутахассислар билан муҳокамалар асосида 2013 йил 14 ноябрда Стратегик ташаббуслар Агентлиги (АСИ)нинг Қарори билан "Дуал таълимга асосланган юқори технологияли ишлаб чиқаришларнинг талабларига жавоб берадиган ишчиларни тайёрлаш" лойиҳасининг тасдиқланиши ушбу саволга жавоб берилган.

Мураббийлар, ўқув марказининг психологлари ва ишлаб чиқариш таълими усталари ўқув (малака ошириш) машғулотларида ҳам ўзига хос тарзда қатнашишадилар. Тавсия этилган дастурлар. Замонавий маҳаллий ва хорижий тажриба асосида шогирдларини тайёрлайдиган касбий фаолиятнинг хусусиятларига мувофиқ типологиянинг мавжудлиги ва мураббийларнинг малака ва ваколатлари таснифи, натижада таълим даражасига қўйиладиган талаблар ўртасидаги тафовут ҳақида гапиришга имкон беради.

Мураббийнинг фаолияти фақат ишчиларни ўқитиш билан чекланмайди. Бу техник ва технологлар, муҳандислар ва бошқалар учун зарур. Бу нафақат муайян ишларни, иш жойидаги операцияларни, балки тадқиқот, дизайн, дизайн фаолиятини ҳам ўргатиш мумкин. Аммо мураббийни тайёрлашнинг психологик, педагогик ва услубий таркибий қисми ҳақида гап кетганда, ҳар бир киши ва таълим муассасаларнинг профессор-психологлари учун тенг даражада зарур бўлган компетенцияни ажратиб кўрсатиш мумкин.

Улар орасида:

- педагогик дизайн соҳасидаги ваколатлар;
- амалиётга йўналтирилган ўқув муҳитини яратиш;
- талабаларнинг касбий мустақил тақдирланишига ҳамроҳлик қилиш ваколатларни шакллантириш ва баҳолаш;
- талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш;
- талабаларнинг индивидуал таълим йўналишларини таъминлаш.

Мураббийлар тайёрлаш дастурида бешта асосий бўлим мавжуд:

1. Касбий тайёргарлик: мақсад ва унга эришиш воситалари;
2. Касбий фаолиятни ўзлаштириш натижаларини баҳолаш;
3. Касбий таълимни лойиҳалаш;
4. Касбий тайёргарликни ташкил этиш ва ўтказиш;
5. Иш жойида ишлаб чиқариш таълими устаси ва устозининг фаолияти жараёни ва натижаларини ҳужжатлаштириш.

Дастур ва ўқув-услугий мажмуа устида ишлар ҳозирда “ФИРО” федерал давлат автоном институтининг Касбий таълим ва малака тизимлари маркази томонидан олиб борилмоқда.

Ўқув дастурлари, ўз навбатида, ишлаб чиқарилган таклифлар корхоналар уюшмасини, таълим муассасалари ва минтақавий ҳокимият учун анъанавий моделларга таянилган ҳолда ишлаб чиқилган.

Шундай қилиб, Россия Федерациясида немис амалиётига йўналтирилган кадрлар тайёрлаш тизимининг ижобий динамикасини қайд этилди. Минтақаларда мутахассислар тайёрлашнинг меъёрий-ҳуқуқий базаси, ўқув дастурлари, иш берувчиларнинг ўқув жараёнидаги иштироки, битирувчиларнинг малакавий даражаси ва уларнинг кейинги ишга жойлашиш имкониятлари мустақил баҳоланиб борилади. Шунингдек, Москва шаҳрида ўрта мактаб даражасида ҳам дуал таълим аста-секин жорий этилади. Москва таълим бошқармаси ҳузуридаги Жамоатчилик кенгашида танлаб олинган бир нечта пойтахт мактабларида “Профессионал Навигатив 2.0.” деб номланган тажриба ўтказиш бошланган. Унинг моҳияти шундаки, ўрта мактаб ўқувчилари келажакдаги касбни танлаш жараёнида тўлиқ қамраб олинади. Бу болани келажакда ўз карьерасини қуриш жараёнида тўлиқ қамраб оладиган комплекс дастур. У турли бўлимлар ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорликда олиб бориладиган ишларига мўлжалланган.

Бундай ташаббус икки томонлама таълим ғоясига жуда мос келади, чунки иқтисодий таркибий қисм - иқтисодиёт учун малакали кадрлар тайёрлаш билан бир қаторда, касб-ҳунар таълими муҳим ижтимоий функцияга эга. Бу ёшларга вақтларини мазмунли ўтказиш учун имкон яратади. Балоғатга тайёр бўлиш ёки бирон иш қилиш ўртасида юзага келган иккиланишни бартараф этади.

“Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш жоизки, буларнинг барчаси экспериментлардир. Тизим тўлиқ қувват билан ишлаши учун ушбу концепцияни федерал қонунчилик даражасида бирлаштириш керак. Чунки “Дуал таълим” атамасининг ўзи билан минтақавий эксперимент ўтказиш бўйича Россия Федерациянинг таъсис этувчи субъектининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари мавжуд бўлган тақдирда, профессионал таълим ташкилотлари, иш

берувчилар ташкилотлари томонидан қўлланилиши мумкин. “Дуал таълим”, “дуал модел” ва бошқалар атамаларини бирлаштириш. федерал даражада ўрта махсус касб-хунар таълими тизимида, биринчи навбатда, молиялаштириш ва инфратузилмани шакллантириш тамойилларига, иш жараёнини амалга оширишда иш берувчи ташкилотларнинг жавобгарлиги ва ҳуқуқлари даражасининг ўзгаришига олиб келади” -деб таъкидлайди Давлат Думаси депутати, “Дуал таълим тўғрисида”ги қонун лойиҳаси муаллифи Алексей Кобилев ва бу соҳадаги этакчи давлатлар аллақачон бундай таълимни танлаш тарафдори.

Таълим тизимини такомиллаштиришда асосий жавобгарлик ишбилармон доиралари вакилларининг муҳим таъсири сезиларли даражада ортди. Бу ҳолда, давлат иш берувчилар ва ўқув юртлари ўртасидаги ҳамкорликнинг биргаликдаги зонаси ташкил қилиниши керак. Мутахассисларнинг фикрича, хориждаги дуал таълим тажрибасини Россия Федерациясида муваффақиятли фойдаланиш мумкин. Амалдаги қонун ҳужжатлари бугун замонавий шарт-шароитлар билан таъминлаш учун бу моделини амалга ошириш имконини беради.

Адабиётлар

1. Алексей Кобилев. Дуал таълимга ўтиш масалалари. М.: - 2012.01.04
2. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога и образование. Учеб. пособие. – М.: ВЛАДОС, 1995. – 529 с.
3. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: Учеб. Пособие, В 2кн – М.: Гуманитар. Изд. Центр ВЛАДОС, 2000. – 486

1-SHO'BA.

BO'LAJAK O'QITUVCHILAR O'QUV TAJRIBASIDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISHNING INNOVATSION TEKNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI

BOSHLANG'ICH SINIF SAVOD O'RGATISH DARSLARIDA MUSTAQIL ISHLARNING AHAMIYATI

*Shabbazova D.R., Termiz davlat pedagogika instituti dotsenti v/b,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Значение самостоятельных работ на уроках обучения грамотности в начальных классах

Шаббазова Д.Р., и/о доцента Термезского государственного
педагогического института, кандидат педагогических наук

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini mustaqil fikrlashga o'rgatishda savod o'rgatish darslarida mustaqil ishlar muhim vosita ekanligi bayon etilgan. Shuningdek mustaqil ishlardan dars jarayonida unumli foydalanishning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, o'quvchi, o'qituvchi, savod o'rgatish darslari, mustaqil ishlar.

Respublikamizda umumta'lim muassasalari o'quvchilarining erkin, mustaqil fikrlash, atrofdagi voqelikka ongli munosabatda bo'lish, daxldorlik va ijtimoiy faollik kabi sifatlarini rivojlantirish, ijodiy tafakkuri va tasavvuri rivojlangan shaxsni kamol toptirishning moddiytexnik bazasi yaratilgan. Bunda yoshlarni jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlagan, vatanga sodiq, qa'tiy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish kabi vazifalar belgilangan. Bunda shaxsning intellektual sifatlarini shakllantirish, tajriba va tarbiya resurslaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim va tarbiya berishda savod o'rgatish darslarining muhim o'rnini bor. Boshlang'ich sinfda savod o'rgatishni to'g'ri tashkil etish bolaning ongli faoliyatiga juda katta ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilar birinchi sinfga turli saviyada kelishi, ularning ayrimlari yozuvni to'la o'zlashtirgan, o'qishni ham bemalol eplaydigan bo'lgani holda, ayrimlari harflarni to'liq ajrata olmaydigan darajada bo'lishlari savod o'rgatish darslarini olib borishda murakkabliklar tug'diradi.

Yozishga o'rgatish savod o'rgatish darsining muhim qismini tashkil qilib, o'qitish elementlari o'qish va yozishga o'rgatishdan boshlansada, yozish malakasini o'zlashtirish o'qish uchun asos bo'ladi. Savod o'rgatish darslarining asosiy qismini o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirib borish tashkil etadi. O'qish malakasi ham, yozish malakasi ham nutq faoliyati bilan bog'liq bo'lib, nutqni o'stirish uchun

tayyorgarlik bosqichi vazifasini o'taydi. Shu tufayli savod o'rgatish darslarida bular asosiy e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlardir.

Boshlang'ich ta'limda savod o'rgatish davri asosiy davrlardan hisoblanishi o'quvchining savod o'rgatish davrida yaxshi o'zlashtirishi yuqori sinflarda ham yaxshi natijalarga erishishini ta'mirlaydi. Umumiy o'rta ta'limda yaxshi natijalarga erishgan o'quvchi kelajakda yaxshi kasb egasi bo'lib jamiyat uchun, uning ravnaqi, xalqning farovon yashashi uchun jon kuydiradigan mutaxassis bo'lib kamol topadi.

Boshlang'ich ta'lim umumiy o'rta ta'limning asosini tashkil etadi. Boshlang'ich ta'limda asosiy davr savod o'rgatish davri hisoblanadi. Savod o'rgatish jarayonida o'quvchilarga tovush va harflarni qay darajada singdirish o'qituvchining mahoratiga bog'liq. Hozirgi davr talabiga asosan har bir pedagog o'z mashg'ulotlarini yangi pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishda mustaqil ishlardan foydalanishni taqozo etadi. SHuning uchun har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'z mashg'ulotlarida o'quvchilarga chuqur bilim berishi uchun turli xil mustaqil ishlardan foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

Savod o'rgatish davrida davlat ta'lim standarti va o'quv dasturining mazmuni hamda talablari, shuningdek, maktab darsliklari mazmuni va metodik qurilish bilan tanishtirishdan iborat. Savod o'rgatish darslarida bolalar kitoblarini, o'qish va yozishga o'rgatish uchun kerakli bo'lgan qo'shimcha materiallarni, mavzu va materialni tanlash hamda ulardan foydalanishga o'rgatiladi. O'quvchilarni so'z va gaplarni o'qishga, ularning mazmunini tushunish kabi mashg'ulotlarni tayyorlash va uni o'tkazishish, ko'rgazma va texnik vositalardan foydalanib, o'quvchilarning bilish faoliyatini hamda mustaqilligini ta'minlashga o'rgatadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga darsda va darsdan tashqari mustaqil ish qilish uchun vazifalar beriladi. Bu esa o'z navbatida savod o'rgatish davrida o'quv tarbiya jarayonining muhim shakli sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining savod o'rgatish davrida bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish, hayotga ongli munosabatni shakllantirish ta'limning tarbiyaviy ta'moyilini kuchaytirish, qiziqishini oshirish, mustaqil va ijodiy fikrlashga o'rgatish, aynan mustaqil ta'lim asosida amalga oshiriladi. Bunday ishlar o'z shakli va mazmuniga ko'ra xilma-xil bo'lib bevosita asosiy darslarning davomi hisoblanadi. SHu bilan birgalikda mustaqil ta'limda amalga oshirish qiyin bo'lgan vazifalarni hal qilishga keng yo'l ochildi. Mustaqil ta'lim negizini mustaqil ishlar tashkil qiladi. Savod o'rgatish davrida mustaqil ta'limning turli xil usullaridan, ya'ni ta'lim texnologiyalaridan foydalanish foydadan xoli bo'lmaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil ishlashi avvalo, mustaqil ishlarga tayyorlash, o'qituvchi tomonidan mustaqil ish materialni tushunarli tarzda bayon etilishi kabi yo'llar bilan hosil qilinadi. Bunda quyidagi topshiriqlarni muntazam ravishda berib borgan ma'qul: alifbe darsligi asosida o'rganish, namunaviy mustaqil mashqlar, yangi turdagi topshiriqlar, o'zlashtirilgan usullarini amalda qo'llashga oid vazifalarni bajarish, ijodiy ishlarni bajarish kabilar.

Boshlang'ich sinfda qo'llaniladigan didaktik materiallar mustaqil ishlarni uyushtirish, mustaqil ishlar vositasida o'quvchilarga mustaqil fikr yuritish, izlanish, analiz va sintez qilish, to'g'ri xulosalar chiqarish malakalarini shakllantirishga yordam beradi. SHu bilan bir qatorda didaktik o'yinlarni dars jarayonida qo'llash haqida fikr

yuritiladi. Mashg'ulotlardan namunalar beriladi, bu esa o'qituvchiga mustaqil ishlarni bajarish uchun yordam beradi. [1, 26-bet].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini mustaqil fikrlashga o'rgatishda mustaqil ishlar muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ular quyidagi xususiyatlariga ko'ra xarakterlanadi:

- mustaqil ishlarda bajarish so'ralgan shartlar o'quvchilardan izlanuvchanlik talab qilinishi;

- o'quvchilarni mustaqil holda hukm, xulosa va umumlashmalar chiqarishga yo'naltirilishi;

- mustaqil ishlarni bajarish jarayonida o'quvchilarda yangi bilimlarni egallashga ehtiyoj tug'ilishi. Savod o'rgatish darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarini mustaqil fikr yuritishga, og'zaki va yozma nutqini o'stirishga, ijodiy faollikni shakllantirishga katta ahamiyat beriladi. O'quvchilarni hamkorlikda o'qitishda, o'qish davomida o'zlashtirishni yaxshi ko'tarishga erishish lozim, hamda ulardagi bilimning o'sishi, ya'ni abstrakt tafakkurni rivojlantirishga imkoniyat yaratiladi [2, 18-bet].

Boshlang'ich sinf savod o'rgatish darslarida o'tkaziladigan mustaqil ishlar dars turiga, dars jarayonini turli bo'limlariga, o'quv materialining mazmuniga, o'rganiladigan har bir mavzu, har bir orfogramma xarakteriga muvofiq mustaqil ishlar uyushtiriladi. Ta'lim ilgari ketgan sari mustaqil ishlarning hajmi, o'quvchilarga ish jarayoni, ya'ni mustaqil ishlarning tarkibi tushuntiriladi. Mustaqil ishlar rejalashtirilgan natijani amalga oshirish imkonini beruvchi konstruktiv, ko'rsatmalilikda o'z ifodasini topadi. Maqsadga yo'naltirganlik, darslarni tahlil qilish, umumlashtirish, darsdan keyin ishlash, dars jarayonida mustaqil ishlarni qo'llashda ko'rinadi.

Mustaqil ishlar hajmi va murakkabligiga qarab uch guruhga bo'linadi: tayyorgarlik mustaqil ishlar, oraliq mustaqil ishlar, ijodiy mustaqil ishlar.

Tayyorgarlik mustaqil ishlarda asosan o'qituvchi dars jarayonini qanday tashkil qilishi va unda mustaqil ishlardan qanday foydalanishini oldindan rejalashtirib oladi. So'ngra sinf o'quvchilarini sharoitini hisobga olgan holda darsini davom ettiradi.

Oraliq mustaqil ishlarda yetaklovchi savollar, darslik, ko'rsatmali qurollardan foydalanish asosida bajariladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil fikrlash malakalarini, mustaqil ravishda muammolarni hal qila bilish ko'nikmasini shakllantirish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omilidir. SHunday ekan, ta'lim jarayonini tashkil etishda o'quvchilarning bilim olishi bilan birgalikda, ta'lim jarayonining ob'ekti bo'lib qolmasdan, ta'lim jarayonida o'qituvchining teng hamkoriga aylanishlari va mustaqil fikrlay olish malakalarini egallashlariga e'tibor qaratish zarur.

Mustaqil fikrlash faoliyati - bu inson sezgi organlari va aqliy faoliyatining birligi natijasi bo'lib, mustaqil ravishda tahlil qilish, umumlashtirish, induktiv va deduktiv xulosalar chiqarish, taqqoslash, aniqlashtirish, mavhumlashtirish kabi fikriy operatsyalardan foydalangan holda amalga oshiriladigan aqliy faoliyat xisoblanadi.

Umumiy ta'lim maktabining eng muhim maqsadi o'quvchilarga ularning xotirasida uzoq vaqt saqlanadigan bilimlar berishdir. O'quvchi vaqt o'tishi bilan maktabda olgan bilimlarining bir qismini unutadi. Lekin ular izsiz yo'qolmaydi. Olingan bilimlar o'quvchilar tomonidan unutilsa, aqliy kamolotda ma'lum darajada iz qoldiradi.

Ko'pincha bolalar o'zlarining amaliy faoliyatlariga bog'lanmagan maktab materialini eslaridan chiqaradilar. Ba'zan o'rganish jarayonida mashq va mustaqil ishlar kam bajarilishi sababli, materiallar xotirada mustahkam saqlanmaydi. Demak, boshlang'ich sinflardan boshlab, savod o'rgatish darslarida o'quvchilarni mustaqil topshiriqlarni bajarishga o'rgatib borish ularning bilish faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'quvchilarga ko'rgazmali, yaqqol, jiddiy mantiqiy izchillikda berilgan bilimlar ularning xotirasida yaxshiroq mustahkamlanadi. Shu tariqa o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirishi, izchillik va tizimlilik, nazaryani amaliyot bilan bog'lash, ko'rsatmalilik, o'quvchilarning ongliligini amalga oshirish orqali ta'minlanadi. Shuningdek, savod o'rgatish jarayonida mustahkamlik printsiplining amalga oshirishini ta'minlaydigan maxsus didaktik vositalar ham qo'llanadi. Ularga mazkur darsda bayon qilinganlarni mustahkamlash kiradi. Bu ish o'quvchilar bilan suhbatlar, mashqlarni tashkil etish, ta'limiy masalalarni hal qilish va har xil amaliy topshiriqlarni bajarish orqali o'tkaziladi.

Birinchi sinf o'quvchisi ta'limning dastlabki oylaridagi o'qish darslarida o'qilgan hamma narsani to'la yodlashga, matnlarni yoddan gaprib berishga harakat qiladi. Chunki u asosiy fikrni ajrata olmaydi. O'qituvchining vazifasi o'quvchilar o'zlashtiradigan materialning mustahkamligini ta'minlashdan, darsni tushuntirish tizimidagi asosiy fikr ajraladiga yo'sinda tashkil qilishdan iboratdir.

Yuqoridagilardan xulosa sifatida aytish mumkinki, o'quvchilar o'zlashtiradigan bilimlar mustahkam bo'lishi uchun:

1. O'qituvchi o'quv materialidagi asosiy fikrni ajratishi shart.
2. O'quv materialidagi asosiy fikr o'quvchi o'rganilgan masala bo'yicha biladigan g'oyaga bog'langan bo'lishi kerak.
3. Bilimlar o'quvchilarning qarashlari va e'tiqodlari tizimini o'z ichiga olishi lozim, shundagina ular bolaning boyligiga, yutug'iga aylanadi va u bilimlarni esidan chiqarmaydi.
4. O'quv materialini o'quvchining amaliy ishlari va mashqlariga bog'lab, undagi bilimlarning mustahkamligini ancha oshirish zarur.

Ta'limning hozirgi sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilariga savod o'rgatish darslarida bolalarning individual xususiyatlarini o'rganish va ularga yakka tartiba yondashishni amalga oshirish tobora katta ahamiyat kasb etmoqda. Yosh avlodni har tomonlama kamol toptirish vazifalarini bajarish uchun ota-onalar va bolalarga maktabdan tashqari qo'shimcha vositalarni tanlash bo'yicha keng imkoniyatlar mavjud.

Boshlang'ich sinflarda, ayniqsa, o'qitishning birinchi bosqichida o'qituvchining bevosita boshchiligida bajariladigan o'quv ishlaridan keng foydalaniladi, o'qituvchi o'quvchilarning ishlarini kerakli ishga mohirlik bilan yo'naltirib turishi kerak. Ammo hozirgi vaqtda o'qitish samaradorligini oshirishga imkon beruvchi ta'sirli metod sifatida o'quvchilarning mustaqil ishlariga borgan sari ko'proq e'tibor berilmoqda. O'quvchilarning mustaqil ishlari hozir o'qitishning hamma bosqichlarida, shu jumladan, yangi bilimlarni berish bosqichida ham kuzatiladi. Bu muhim hodisa hozirgi zamon ta'limining o'quvchilarning umumiy rivojlanishlariga yo'naltirilganligini yana bir karra ta'kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Turg'unov S. Boshlang'ich ta'lim muammolari. Boshlang'ich ta'lim, -T.: 2004, 3-son, 26-bet.
2. Safarova R., G'ulomov M., Inoyatova M. Savod o'rgatish darslari.- Toshkent, "Tafakkur", 2012, 18-bet.

БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ЭКОЛОГИЯ БИЛАН ТАНИШТИРИШДА МОДЕЛЛАШТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Авазов Ш. - Низомий номидаги ТДПУ профессори,

Омонов Р.Ш. - Термиз давлат педагогика институти ўқитувчиси.

Место и значение технологии моделирования в ознакомлении с экологией учащихся начальных классов

*Авазов Ш. - профессор ТГПУ имени Низами, Омонов Р.Ш. - преподаватель
Термезского государственного педагогического института*

Ta'lim ta'sirining ta'siri uning mazmuni va vositalariga bevosita bog'liq. Mahalliy o'qituvchilar va psixologlarning ko'plab tadqiqotlari (N.I. Vetrova, V.I. Loginov, S.N. Nikolaev, I.A.); fazoviy va grafik modellar yordamida yo'naltirish faoliyati nisbatan oson va tez takomillashadi, idrok, intellektual va amaliy harakatlar shakllanadi va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda ekologik tafakkurni rivojlantirishda siljishlar bo'ladi.

Pedagogikada modellashtirish vizual-amaliy usul sifatida, ayniqsa, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarga ekologik ta'lim berishda keng tarqalmoqda.

Ensiklopedik lug'atda quyidagi ta'rif berilgan: "Modellashtirish - bu har qanday hodisalarni, jarayonlarni modellarni qurish va o'rganish yordamida o'rganish" [6, s. 816].

IN VA. Loginovning fikricha, "modellashtirish deganda ob'ektlarning xossalari, tuzilishi, munosabatlari va aloqalari to'g'risida bilimlarni shakllantirish uchun modellarni yaratish va ulardan foydalanish jarayoni tushuniladi" [2, s. 63].

Psixolog I.B. Novik modellashtirishni "ob'ektni bilvosita amaliy yoki nazariy o'rganish sifatida tavsiflaydi, bunda bizni qiziqtirgan narsa to'g'ridan-to'g'ri emas, balki yordamchi, sun'iy yoki tabiiy tizim ("yarim ob'ekt") hisoblanadi. ma'lum ob'ekt bilan almashtiriladigan va oxir -oqibat modellashtirilayotgan ob'ekt haqida ma'lumot berishga qodir bo'lgan ob'ekt bilan ba'zi ob'ektiv yozishmalar "[5, s. 3]. Modellar modellashtirish ob'ektlari hisoblanadi. Model - bu "o'rnini bosuvchi" sifatida ishlatiladigan jarayon yoki hodisaning har qanday tasviri (aqliy yoki shartli) (ma'lum bir modelning "asl nusxasi").

Shuning uchun, bizning fikrimizcha, I.B.ning ta'rifi. Novik to'liqroq, tk. haqiqiy ob'ektlar yoki ob'ektlarni sun'iy ravishda yaratilgan narsalar bilan almashtirish jarayoni sifatida modellashtirishning mohiyatini ochib beradi.

Modellashtirishning o'ziga xosligi va ahamiyati shundaki, u to'g'ridan -to'g'ri idrokdan yashirilgan narsalarning xossalari, aloqalarini, mazmunan kontsepsiyaga yaqin bo'lgan bilimlarni shakllantirishda, faktlarni, hodisalarni tushinishda muhim ahamiyatga ega.

Boshlang'ich maktab o'quvchilarining ekologik ta'limida modellashtirishdan foydalanish tabiat hodisalari xilma -xilligi bilan bog'liq. Biroq, ularning ko'pchiligi, masalan, qo'rquv, hayvonlarning yashirin hayot tarzi, mavsumiy o'zgarishlarning davriy tabiati, jamoalar ichidagi aloqalar va qaramlikni idrok etishdan yashiringan, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar uchun ob'ektiv ravishda qiyin. Zero, ularning ekologik tafakkur faoliyati hali ham davom etmoqda. Shuning uchun ham ba'zi hollarda ba'zi hodisalarni, tabiat ob'ektlarini va ularning belgilarini simulyatsiya qilish kerak bo'ladi. Ishlaydigan modellar alohida ahamiyatga ega, chunki tabiiy ob'ektning har qanday statik o'rnini bosuvchi (rasm, qo'g'irchoq) faqat uning tashqi xususiyatlari haqida tasavvur beradi. Tabiatga o'xshash hozirgi model ob'ektning tabiatini, uning atrof -muhit bilan aloqasini ochib beradi va bolalar uchun qulayroqdir (bu juda muhim!). Bundan tashqari, vizual namoyish bolalarga tirik mavjudotlarga to'g'ri, chinakam xayrixoh munosabatni shakllantirishga imkon beradi, ekologik madaniyat elementlarini belgilaydi.

Aqliy ta'lim nuqtai nazaridan mavhum modellar bilan ishlash katta ahamiyatga ega, chunki abstrakt qiladi va tabiiy ob'ektlarning tabiiy munosabatini, sabab va oqibat munosabatlarini aniq ko'rsatadi. Va bu hodisalarni umumiy bilish imkonini beradi, nafaqat vizual-majoziy, balki mantiqiy ekologik tafakkurning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning rivojlanishi uchun tabiatning muntazam ravishda sodir bo'layotgan o'zgarishlari bilan tanishish ham katta ahamiyatga ega: tirik mavjudotlarning o'sishi va rivojlanishi, tabiatning mavsumiy o'zgarishi. Shunday qilib, N.N. Poddyakovning fikricha, o'quvchilar uchun bilim mazmunini ishlab chiqishda o'qituvchilar atrofida narsalarning universal xususiyatlari sifatida o'zgarish, harakat va rivojlanishga katta e'tibor berishlari kerak. Shu bilan birga, atrof -muhitning bunday jihatlari bashorat qilish, ob'ektlarning umumiyligini genetik asosda o'rnatish qobiliyati sifatida fikrlash.

Vizual modellashtirishni o'zlashtirishning doimiy qiymati O'zbekiston olimlari tomonidan olib borilgan bir qancha tadqiqotlar ishonchli dalilidir []. Shunday qilib, maktab o'quvchilarining fizikada muvaffaqiyatsizlikka uchrashining sababi masalaning ob'ektiv shartlarini namunali shaklda bera olmasligi ko'rsatildi. Agar bunday imkoniyat yaratilsa (bolalarni keyinchalik modellashtirishga o'tib, haqiqiy sxemalarni chizishni o'rgatish orqali), maktab o'quvchilari ilgari o'zlari uchun qiyin bo'lgan muammolarni muvaffaqiyatli hal qila boshlaydilar [].

Vizual modellashtirish aqliy harakatlar va tushunchalarni bosqichma-bosqich shakllantirish ishida keng qo'llanilishini topdi, ular harakatning indikativ asosini yaratishning asosiy vositalaridan biri bo'lib xizmat qiladi (N.G. Salmina).

Modellashtirish ko'lami ta'lim muammolarini hal qilish bilan cheklanmaydi. U inson tafakkurining eng xilma -xil turlarini qamrab oladi. D.B asarlarida mavjud bo'lgan material. Bogoyavlenskaya, L.I. Gurova, I.S. Yakimanskaya, texnik, konstruktiv, geometrik, evristik va hatto mantiqiy muammolarni hal qilishda ularning shartlarini modellashtirish muhim rol o'ynaydi, degan xulosaga kelishimizga imkon beradi; odamlar o'rtasidagi individual individual farqlar.

Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar uchun modellashtirish uslubining mavjudligi psixologlar tomonidan isbotlangan (A.V. Zaporozets, N.N. Poddyakov, D.B. Elkonin). Modellashtirish o'rnini bosish tamoyiliga asoslanganligi aniqlanadi:

bolalar faoliyatida haqiqiy ob'ektni boshqa ob'ekt, tasvir, belgi bilan almashtirish mumkin. Bola o'yinda, nutqni o'zlashtirishda, faoliyatda ob'ektlarni almashtirishni erta o'zlashtiradi. O'yindagi ma'lum bir syujetni o'ynab, bolalar kattalar o'rtasidagi munosabatni taqlid qilishadi va o'yin o'rnini bosuvchi sifatida ishlatilgan narsalar yordamida ular haqiqiy narsalarning munosabatlarini aks ettiruvchi modellar yaratadilar [1].

Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning chizilgan rasmlari, shubhasiz, tasvirlangan ob'ekt yoki vaziyatning vizual modelidir va tasodifan emaski, bolalar rasmlarini ko'p tadqiqotchilari uni sxematik deb atashadi, bu esa bolaning chizgan va sxematik (ya'ni, model) o'xshashligini anglatadi. kattalar faoliyatida ishlatiladigan tasvirlar ...

Bolalarning konstruktiv faoliyatida modellashtirish vaqti yanada aniqroq namoyon bo'ladi. Bolalar tomonidan qurilish materiallari va turli konstruktorlardan yasalgan konstruksiyalar ob'ektlar va vaziyatlarning hajmli modellari bo'lib, keyinchalik rolli o'yinlar jarayonida ishlatiladi.

Yuqoridagi faktlar o'qituvchilar e'tiborini boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarni o'qitishda fan modellari ishlab chiqish va qo'llashga qaratdi.

Didaktikada [2] uch xil model mavjud (1 -ilovaga qarang).

Birinchi tur - bu tabiiy ravishda bog'liq bo'lgan ob'ekt yoki ob'ektlarning jismoniy tuzilishi shaklidagi ob'ekt modeli. Bunday holda, model ob'ektga o'xshaydi, uning asosiy qismlarini, dizayn xususiyatlarini, kosmosdagi qismlarning nisbati va nisbatlarini takrorlaydi. Bu magistral va oyoq -qo'llarining harakatlanuvchi artikulyatsiyasi bilan inson figurasining tekis modeli bo'lishi mumkin; yirtqich qush modeli, ogohlantiruvchi rang berish modeli (S.N. Nikolaeva tomonidan).

Ikkinchi tur-mavzu-sxematik model. Bu erda bilish ob'ektida aniqlangan asosiy komponentlar va ular orasidagi bog'lanishlar o'rnini bosuvchi ob'ektlar va grafik belgilar yordamida ko'rsatiladi.

Uchinchi tur - grafik modellar (grafikalar, diagrammalar va boshqalar).

Model vizual va amaliy bilish vositasi sifatida o'z vazifasini bajarishi uchun u bir qator talablarga javob berishi kerak:

- 1) bilim ob'ekti bo'lgan asosiy xususiyatlar va munosabatlarni aniq aks ettiradi;
- 2) idrok qilish oson va ularni yaratish va ulardan foydalanish oson bo'lishi;
- 3) o'zlashtirilishi kerak bo'lgan xususiyatlar va munosabatlarni yorqin va aniq etkazish;
- 4) bilishni osonlashtirish (M.I.Kondakov, V.P.Mizintsev, A.I.Uemov) [2].

Tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarni modellar bilan tanishtirish jarayonida bir necha bosqichlarni ajratish mumkin.

Birinchi bosqich modelni o'zlashtirishni o'z ichiga oladi. Bolalar, u bilan ishlayotganda, haqiqiy hayotiy komponentlarni an'anaviy belgilar bilan almashtirish usullarini o'zlashtiradilar. Bu bosqichda muhim kognitiv vazifa hal qilinadi - yaxlit ob'ektni, jarayonni uning tarkibiy qismlariga ajratish

komponentlar, ularning har birining mavhumligi, ishchi aloqasini o'rnatish.

Ikkinchi bosqichda, mavzuga xos sxematik model sxemaga almashtiriladi. Bu bolalarni umumiy bilim va g'oyalarga olib kelish imkonini beradi. Muayyan tarkibdan

chalqitish va ob'ektni funksional aloqalari va qaramligi bilan aqliy tasavvur qilish qobiliyati shakllanadi.

Uchinchi bosqich - o'zlashtirilgan faoliyatda o'zlashtirilgan modellar va ular bilan ishlash usullaridan mustaqil foydalanish. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar ulardan bilim, badiiy va estetik, mehnat faoliyatida foydalanishlari mumkin.

Psixologik va pedagogik adabiyotlarda boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda modellashtirishning bir qancha shakllari ajratilgan:

1) siz fazoviy munosabatlarni modellashtirishni shakllantirishdan boshlashingiz kerak - bu holda modelning shakli unda ko'rsatilgan kontent turiga to'g'ri keladi, keyin siz vaqtinchalik munosabatlarni modellashtirishga, nihoyat - boshqa turlarni modellashtirishga o'tishingiz kerak. munosabatlar;

2) yagona aniq vaziyatlarni modellashtirishdan boshlash maqsadga muvofiq, so'ngra umumlashtirilgan ma'noga ega modellar qurilishiga o'tish;

3) munosabatlarning shartli ramziy tasviri bo'lgan modellarga o'tish orqali ikonik modellardan boshlash kerak;

4) modellashtirishni o'rgatish osonroq bo'ladi, agar u tayyor modellardan foydalanishdan boshlanib, keyin ularning konstruksiyasi kuzatiladi.

Simulyatsion trening quyidagi ketma -ketlikda amalga oshiriladi.

O'qituvchi:

1) bolalarni ilgari o'zlashtirgan tayyor model yordamida tabiatning yangi ob'ektlarini tasvirlashga taklif qiladi;

2) ikkita ob'ektni bir -biri bilan taqqoslashni tashkil qiladi, farq va o'xshashlik belgilarini aniqlashni o'rgatadi, shu bilan birga panelga ushbu belgilar o'rnini bosadigan modellarni ketma -ket tanlash va joylashtirish vazifasini beradi;

3) taqqoslanadigan ob'ektlar sonini asta -sekin uch yoki to'rttagacha oshiradi;

4) bolalarga faoliyatning muhim yoki muhim xususiyatlarini modellashtirishga o'rgatadi (masalan, tabiatning burchagida o'simliklardan changni tozalash usulini belgilaydigan o'simlik xususiyatlarini tanlash va modellashtirish);

5) "baliq", "qushlar", "hayvonlar", "uy hayvonlari", "yovvoyi hayvonlar", "o'simliklar", "tiriklar", "jonsizlar" va boshqalar kabi elementar tushunchalar modellarini yaratilishini nazorat qiladi.

Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarni modelga o'rgatish so'rov harakatlaridan foydalanish bilan bog'liq bo'lishi kerak. Shuningdek, bolalarni ob'ektlar yoki tabiat hodisalarini tizimli tahlil qilish va solishtirishga o'rgatish muhimdir. Masalan, ikkita o'simlikni solishtirganda, birinchi navbatda, gul yoki barg, keyin poyasi, ildizi belgilarini o'rganishni va modellashtirishni o'rgatish. Xususiyatlarni tekshirishda va ajratishda ularning har birini aniq so'z deb atash kerak.

"Odamlar bir -biridan nimasi bilan farq qiladi" darsining qisqacha mazmuni.

(boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar uchun) Maqsad:

bolalarning hamma odamlar bir xil emasligi haqidagi fikrlarini aniqlashtirish uchun sharoit yaratish (ularning jinsi, yoshi, bo'yi, ko'z rangi, soch rangi, ular har xil narsalarni qilishni yaxshi ko'radilar va hokazo);

bolalarda taqqoslash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun: kerakli belgilar, farqlar va o'xshashliklarni ajratib ko'rsatish (odamlar o'xshash, chunki ularning tanasi vertikal holatda; harakatlanish uchun ikkita oyog'i bor; odamga har xil harakatlarni

bajarishda yordam beradigan ikkita qo'l. Odamlar tirik: ular ovqatlanadilar, nafas oladilar, harakat qiladilar, o'sadilar va hokazo).

Dastlabki ish: o'qituvchi va mustaqil faoliyat bilan birgalikda bolalarning tashqi ko'rinishining o'ziga xos xususiyatlari va hayotning asosiy daqiqalarini o'z-o'zini kuzatish tizimi. Odamlar orasidagi ko'rinadigan farqlarni aks ettiruvchi modellar bilan tanishish.

ЗНАЧЕНИЕ ПЕРЕВОДА В ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО КАК ИНОСТРАННОГО

Базарова Х.О., старший преподаватель Термезского государственного педагогического института

Rus tilini chet tili sifatida o'rganishda tarjimaning ahamiyati.

Бозорова Х.О., Термиз давлат педагогика институти катта ўқитувчиси.

The significance of translation in studying russian as a foreign

Bozorova H.O., Senior Lecturer of the Termez State Pedagogical Institute

Реализация языковой политики, изучение и официальное использование узбекского, русского и других языков в суверенной Республике Узбекистан на современном этапе определяет новые лингвистические и методологические подходы.

Восстановление статуса узбекского языка как государственного в республике в сфере официальных деловых отношений служит расширению его социальных функций. Меняется социальная роль русского языка: сфера его употребления в контексте суверенного Узбекистана. Сужается ввиду демографических, политических и социальных условий, что приводит к некоторому снижению мотивации к ее изучению.

Узбекский язык как государственный в официальном уровне общения определяет приоритет родного языка. Однако следует признать, функция языка международного сообщества в современных условиях межгосударственных и межэтнических отношений русский язык уцелел на территории республики. В межгосударственных отношениях Республика Узбекистан использует русский язык как один из языков мира. Не снижается информативность русского языка, который в настоящее время дает значительный объем общей обоснованной информации, особенно научно-технического характера.

В межгосударственных отношениях Республика Узбекистан использует русский язык как один из языков мира. Не снижается информативность русского языка, который в настоящее время дает значительный объем общей обоснованной информации, особенно научно-технического характера.

Знание русского языка в ряду другими языками - одно из условий повышения качества подготовки высококвалифицированных кадров. Это ключ к достижениям нашей страны и мировой культуры, науки, литературы и искусства.

В контексте современной языковой ситуации перед нацией важной задачей в школе является формирование умения решать конкретные коммуникативные задачи области и ситуации общения. Конечная цель обучения языку в школе

заключается в том, чтобы освоить их на практике. Для достижения этой цели эффективные методы напрямую связаны с использованием методов и приёмов. Одним из таких методов является учебный перевод.

Методика обучения второму языку располагает определенной литературой по использованию упражнений-переводов в учебных целях, ориентирована она преимущественно на преподавание иностранных языков. Этой проблемой занимались М.А. Бахарева, И.Р. Гальперин, К.А. Гашкина, П.Б. Гурвич, И.В. Карпов, И.И. Китросская, Р.Э. Назариан, М.В. Никитин и другие. [1] Методисты, занимающиеся преподаванием русского языка пришли к выводу, что в условиях отсутствия родного языка стратегия и тактика обучения языку требуют реализации принципа признания родного языка.

К лингвистической стороне филологического опыта студентов относится умение студента выявлять сходства и различия в изучаемых языках, используя сравнение, для более быстрого усвоения как русского, так и другого изучаемого языка.

Перевод также является эффективным способом обогащения словарного запаса учащихся. Он основан на углубленной работе над синонимией, сравнении схожих содержательных структур, обычные способы построения сообщения на целевом языке. Упражнения по переводу — хорошая школа практической стилистики. Кроме того, можно сказать, что перевод является высокомотивированной деятельностью, поскольку он находится непосредственно в процессе для этого у студента будет возможность проверить свои знания, убедиться, насколько они улучшились в изучении иностранного языка.

Сравнение языков должно показать, что теоретически возможно вмешательство и транспозиция, способность полагаться на родной язык и необходимость нейтрализации его негативных последствий.

Узбекские студенты с трудом изучают русский язык и причина в том, что русский и узбекский языки по своему грамматическому строению относятся к разным языковым типам: флективному и агглютинативному.

Русский - флективный язык - характеризуется целостностью слова, разнообразием суффиксов и многозначностью. Флективный язык (flectivus — гибкий) — устройство языка синтетического типа, при котором доминирует словоизменение при помощи флексий — формантов, сочетающих сразу несколько значений. Флективный строй противоположен агглютинативному, в котором каждый формант несёт только одно значение. [2]

Узбекский - агглютинативный язык. Отличительной чертой является простота артикуляции слов и легкая деление слов на морфемы, последовательность присоединения различных суффиксов к основе слова и однозначность каждого суффикса.

Какие языки Агглютинативные? Агглютинативными являются тюркские, некоторые финно-угорские, монгольские, тунгусо-маньчжурские, корейский, японский, грузинский, баскский, абхазо-адыгские, нахско-дагестанские, дравидийские, большинство австронезийские языков, часть индейских и некоторые африканские языки. [3]

В нашей работе мы не стремимся рассмотреть результаты сравнительного анализа всех явлений русского и узбекского языков. Для обоснования лингвометодологического подхода считаем достаточным рассмотрение отдельных случаев, в которых вероятно вмешательство. Например, грамматическая форма слова, основа слова и словообразование в русском и узбекском языках.

Слова в русском языке: внешнее словоизменение (приставки, суффиксы, окончания), внутренняя флексия (лечь-лег), обмен фонемами (ухо - уши), смена ударения (нога - ноги), супплетивный прием (она-ей); Основу слова определить иногда трудно, даже невозможно отделить слова от всех его форм; система словообразования очень сложная (много правил, исключений, много приставок и суффиксов).

В узбекском языке система словообразование простое, грамматические формы слов бывают только одного вида - суффиксация. Добавлением стандартных суффиксов (окончаний) к основе слова; основу слова почти всегда очень легко отличить от всех его форм;

В современном учебном пространстве используются два вида учебного перевода: как вида упражнений констатирующие взаимоотношение языков. По данному виду выделяется перевод с родного языка на изучаемый (прямой - с изучаемого на родной (обратный) и двусторонний перевод.

В зависимости от последовательности выполнения упражнений на уроке и по отношению к восприятию изучаемого материала можно закрепить изучением предлагаемые варианты как пропедевтические или подготовительные к восприятию материала, иллюстративные, закрепительные и повторительно-обобщающие. Ко всем видам восприятия и изучения можно добавить современное применение интернетресурсов.

Инновационное использование Интернета в обучении языкам все больше становится прогрессивной альтернативой использованию видеоматериалов как средства обучения русскому языку. Несколько десятков лет назад единственными методами возможными наблюдениями за жизнью и страной, культурой изучаемого языка являлись фильмы и уроки, записанные на видео, в современном времени спутниковое телевидение с программным обеспечением даёт возможность онлайн понаблюдать за всесторонней жизнью практически любой точки земли. [4].

Кроме того в интернете даже слишком много интернет ресурсов как текстовом, аудио и видео материалов, которые могут быть основой для изучения языка. Бесконечные интернет библиотеки, сэкономят время и пространство ученика при исследования языка. Во многих случаях в интернете вложены готовые тексты с переводами. Они сократят поход при анализе и поиске материалов.

В каждом положительном варианте есть свои недостатки. Например, использование интернет переводчиков не всегда даёт ожидаемый результат. При переводе получается очень низкое качество перевода и он может перепутать лингвистическую, лексикологическую структуру и грамматическую форму языка. Разумное использование интернет ресурсов, может привести

качественному изучению русского языка и сэкономить время учеников во время занятий и за его пределами.

Использованная литература:

1. Дадабаев Х.М. Перевод как проблема лингводидактики. /Вопросы методики и лингводидактики: -М., 1998. С.24-30.
2. «Классификация языков» Тульский государственный педагогический университет им Л.Н. Толстого. Составитель ассистент кафедры немецкого языка Мерцалова Г.Н.Лекции по языкознанию.
3. Агглютинативные языки – Википедия.
4. Абдуразакова, Ш. Р. Актуальность использования интернет-ресурсов для обучения переводу / Ш. Р. Абдуразакова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2012. — № 6 (41). — С. 366-369.

TAFAKKUR TURLARI, XUSUSIYATLARI VA RIVOJLANISH JARAYONI

Mardonov E.X., Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Виды мышления, особенности и процесс развития

Мардонов Э.Х., преподаватель Термезского государственного педагогического института

Abstract: Speech is a tool of thinking. When a certain idea is expressed in words, the process of thinking is carried out. Expressing an idea in words is a complex process that consists of stages such as the motive of expression (speech goal), internal speech, and external speech expression of an idea. Thinking is the movement of ideas that reveal the essence of things. Its result is not an image, but a certain idea. Thinking is a theoretical and practical activity of a special type, which assumes a system of actions and procedures that have a directional-exploratory, re-changing and cognitive nature. In this article, thoughts and opinions about what thinking is, its types, characteristics and stages of development are discussed.

Key words: Thinking, process, speech, development, character, psychological state, laws of thinking.

Аннотация: Речь – это инструмент мышления. Когда определенная идея выражается словами, осуществляется процесс мышления. Выражение мысли словами — сложный процесс, состоящий из таких этапов, как мотив высказывания (цель речи), внутренняя речь и внешнее речевое выражение мысли. Мышление есть движение идей, раскрывающих сущность вещей. Его результатом является не образ, а некая идея. Мышление - теоретико-практическая деятельность особого типа, предполагающая систему действий и процедур, имеющих направленно-исследовательский, преобразовательный и познавательный характер. В данной статье обсуждаются мысли и мнения о том, что такое мышление, его виды, особенности и этапы развития.

Ключевые слова: Мышление, процесс, речь, развитие, характер, психологическое состояние, закономерности мышления.

Tafakkur moddiy olam qonuniyatlarini, tabiat va ijtimoiy-tarixiy hayotdagi sabab-oqibat munosabatlarini, inson ruhiyati qonuniyatlarini tushunish imkonini beradi. Aqliy faoliyat natijalarini qo'llash sohasi bo'lgan amaliyot fikrlash faoliyatining manbai bo'lib xizmat qiladi.

Fikrlash aqliy faoliyat sifatida miyaning funksiyasidir. Oddiy ruhiy jarayonlar, masalan, sezgilar uchun asos bo'lib xizmat qiladigan yuqori darajadagi miya jarayonlari fikrlashning fiziologik asosini tashkil qiladi. Ammo hozirgi vaqtda fikrlash jarayonini ta'minlaydigan barcha fiziologik tuzilmalarning o'zaro ta'sirining tartibi va ahamiyati haqida aniq tasavvur yo'q. Miyaning old qismlari fikrlashda alohida ahamiyatga ega ekanligi shubhasiz. Bundan tashqari, fikrlashning gnostik funksiyasini ta'minlaydigan miya yarim korteksining sohasi, shuningdek, fikrlash jarayonini ta'minlaydigan miyaning nutq markazlari ham katta ahamiyatga ega.

Mantiqiy xotiraning bir turi ham aqliy jarayondir. Demak, u eslash va eslash xususiyatiga ham ega. Demak, talabalar o'quv jarayonida oliy va o'rta maktab o'qituvchilari tomonidan tushuntirilgan va tushuntirilgan teorema, qonun va qoidalar, kompleks xossalarni ayrim qisman holatlarga o'tkazishda har doim deduksiya usulidan foydalanib fikr yuritadilar va ular asoslab beradilar. Psixologiyada nutq fikrlash faoliyati vositasi sifatida qaraladi. Odatda nutq fikrlash jarayonida hukm, xulosa va tushunchalar shaklida ifodalanadi. Shuning uchun hukm, xulosa va tushunchalar tafakkurning o'ziga xos shakllari deb ataladi.

Jahon psixologlarining fikricha, yuqorida tahlil qilingan tafakkur sifatleri ularning asosiy belgilari bilan uzviy bog'liqdir. Tafakkur odatda nazariy va amaliy fikrlashga bo'linadi. Nazariy tafakkurda konseptual va obrazli tafakkur, amaliy tafakkurda esa ko'rgazmali-obrazli va ko'rgazmali-harakatli tafakkur farqlanadi.

Kontseptual fikrlash - bu muayyan tushunchalar qo'llaniladigan fikrlash. Biz u yoki bu intellektual muammolarni hal qilishda boshqa odamlar tomonidan aniqlangan va tushunchalar, fikrlar va xulosalar shaklida ifodalangan tayyor bilimlardan foydalanamiz.

Tasviriy fikrlash - tasvirlar yordamida fikr yuritish jarayonining bir turi. Ular xotiradan olingan yoki tasavvurda yaratilgan. Ko'pincha, bu turdagi fikrlash badiiy ijod bilan shug'ullanadigan odamlarda ustunlik qiladi.

Kontseptual tafakkur voqelikni konkret va umumlashtirilgan tarzda aks ettiradi, lekin bunday aks ettirish mavhumdir. O'z navbatida, majoziy fikrlash atrofimizdagi dunyoni to'g'ri va sub'ektiv aks ettirishga imkon beradi. Shunday qilib, kontseptual va majoziy fikrlar bir-birini to'ldiradi.

Vizual-tasvirli fikrlash tasvirlardan foydalanish bilan bog'liq. Bunday fikrlash tarzi shaxs muammoni hal qilishda turli xil tasvirlar, hodisalar va narsalarni tahlil qilish, solishtirish va umumlashtirishda namoyon bo'ladi.

Ko'rgazmali-harakatli tafakkur tafakkurning alohida turi bo'lib, uning mohiyati real ob'ektlar bilan amalga oshiriladigan amaliy o'zgartiruvchi faoliyatdan iborat. Tafakkurning bu turi qandaydir moddiy mahsulot ishlab chiqarish maqsadida mehnat bilan shug'ullanuvchi kishilarda kengroq namoyon bo'ladi.

Til qurollari asosida vazifani bajaradigan og'zaki-mantiqiy tafakkur ham mavjud bo'lib, u tafakkur tarixiy rivojlanishining so'nggi bosqichidir. U tushunchalar va mantiqiy hosilalardan foydalanish bilan tavsiflanadi.

Amaliy fikrlash tajriba, amaliy harakatlar asosida amalga oshiriladi va aniq vazifalarni bajarishga qaratilgan bo'lib, nazariya va tajriba bilan ishlamasdan tushunchalardan foydalanadi. Diskursiv fikrlash - kengaytirilgan fikrlash, ichki sezgi tezligi, aniq ifodalangan bosqichlarning yo'qligi, past xabardorlik bilan tavsiflanadi. Reproduktiv, mahsuldor fikrlash - bu naqsh bo'yicha fikrlash, ijodkorlik esa yangi kashfiyotlar, yangi natijalarga olib keladigan fikrlashdir. Realistik fikrlash voqelikni to'g'ri aks ettiradi, inson o'z xulq-atvorini tushunadi, autistik tafakkur esa asosan ob'ektga emas, balki affektga mos keladigan, ehtiyojni qondirish, natijada paydo bo'lgan emotsional taranglikni kamaytirishni ifodalaydi. yo'naltiriladi.

Psixik jarayonning natijasi bo'lgan tafakkurning uch xil shakli mavjud: tushuncha, fikrlash va xulosa.

Tafakkurning asosiy va eng muhim xususiyati moddiy voqelikning turli tomonlarini ajratish va mustaqil ravishda yangi umumlashmalarni yaratish qobiliyatidir. Odam oddiy narsalar haqida fikr yuritir ekan, u ularning tashqi belgilari bilan cheklanmaydi, balki hodisaning mohiyatini ochishga intiladi, oddiy hayot haqiqatidan umumiy qonuniyat yaratishga harakat qiladi. Shubhasiz, inson ongida hali o'rganilmagan, to'liq foydalanilmagan zaxira va imkoniyatlar mavjud. Tafakkur psixologiyasining asosiy vazifasi ana shu zahiralarini to'liq ochish, fan va texnika taraqqiyotini faollashtirishdan iborat. Chunki har qanday kashfiyot, yangilik, taraqqiyot inson aql-zakovati mahsulidir. Binobarin, sham ilm-fan va texnika taraqqiyoti ko'p jihatdan gumanitar fanlarning rivojlanishiga bog'liq.

Ko'rgazmali-harakatli tafakkurning tarixiy taraqqiyot bosqichida kishilarning ijtimoiy hayotida duch keladigan muammolarning aksariyati amaliy jihatdan hal etilib, ularga munosabat shamning amaliy faoliyati asosida amalga oshirildi. Narsa va hodisalar haqida nazariy fikr bildirish tarixiy taraqqiyotning biroz kechroq davriga to'g'ri keladi. Ilm-fanning yer yuzida paydo bo'lganligi haqida bizgacha yetib kelgan ma'lumotlar bu fikrimizga dalil bo'la oladi. Qadimgi avlodlar va ajdodlarimizda yer maydonini qadamlar va ko'z bilan o'lchash bo'yicha amaliy bilimlarning to'planishi natijasida geometriya fani ochilgan. Odamlarning barmoq sanashlari hayot talabini qondira olmaganidan keyin narsa va hodisalarni tasvirlash, shartli belgilarni qoldirish natijasida tarix fani vujudga keldi. Shuning uchun ham insonning amaliy va nazariy faoliyati bir-biri bilan bog'liq bo'lib, u yoki bu narsani doimo talab qiladi. Genetik kelib chiqishi nuqtai nazaridan amaliy faoliyat birlamchi sanalib, obraz va fikrlarni aks ettiruvchi nazariy faoliyat esa amaliy faoliyat ma'lum bir rivojlanish darajasiga erishgandan so'ng ajratilgan. Bu jarayon bir necha o'n minglab yo'llar bilan sodir bo'lgan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, muayyan ijtimoiy muhitda yashovchi kishilarning ehtiyojlari, xulq-atvor motivlari, qiziqishlari, intilishlari, moyilliklari, aqliy qobiliyatlari va hatto faoliyati ham har xil. Xuddi shu sababga ko'ra, ularning tafakkuri turli vaziyatlarda turlicha shakllanadi va namoyon bo'ladi. Oldin ta'kidlaganimizdek, inson bilish, amaliy va nazariy vazifalarni hal etish, nutq orqali bildirilgan boshqa odamlarning fikrlarini tinglash, muloqotga kirishish, ularning fikrini tushunish jarayoni haqida fikr yuritildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Ghaziyev E.G'. "General psychology" Tashkent - 2002.

2. Kurbanova G.A. "Psychology" Tashkent - 2016.
3. A.X. Yugai, N.A. Mirashirova "General psychology" - Tashkent 2014.
4. Ruzhinina V.. "Psychology". Textbook. "Peter", 2003.
5. Bolotova A.K., Makarova I.V. Applied psychology: a textbook for universities. -M., Aspect Press, 2002. - 383p.
6. Maddi, S. Hardiness and Mental Health / S. Maddi, D. Khoshaba // Journal of Personality Assessment. 1994. - Oct. - №2. - Vol. 63. - P. 265-274.

O'QITISHDA TA'LIMYIY METODLARNI MUVOFIQLASHTIRISHNING ILMIY - NAZARIY ASOSLARI

*Oromiddinova Dilnora Faxriddin qizi, Termiz davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya yo'nalishi Magistranti*

Annontatsiya: Ta'lim metodlari va usullari tushunchalari. Metod, usul va texnologiya. Ta'lim metodi tushunchasi anchagina murakkabdir. Shu bois pedagogikada uning tobora aniq talqini xususida munozara haligacha davom etmoqda.

Kalit so'z: nazar, ayrim, erishish, mohiyat, kafolatlovchi, Hikoya

Biroq bu tushunchaga beriladigan didaktlarning turli ta'riflariga qaramay, ularning nuqtai nazarlarini yaqinlashtiradigan qandaydir umumiylikni ham ta'kidlash mumkin. Ko'pchilik mualliflar ta'lim metodini o'quvchilarning o'quv bilish faoliyatini tashkil etish usuli, deb hisoblashga moyildir. Shu qoidani boshlang'ich nuqta bilib, mazkur tushunchani yanada batafsil ko'rib chiqish va uning ilmiy ta'rifiga kelishga harakat qilamiz. Metod so'zi yunoncha tadqiqot, maqsadga erishish yo'li, usuli deganidir. Metod - eng umumiy ma'noda - maqsadga erishish usuli, ma'lum tarzda tartibga solingan faoliyat. Ko'rinadiki, bu o'rinda ham o'qituvchining o'rgatuvchi ishi va u tashkil etgan o'quvchilarning faol o'quv-bilish faoliyati uyg'unlashadi. Talim metodlari deyilganda, o'rganilayotgan materialni egallashga qaratilgan turli didaktik vazifalarni hal etish boyicha o'qituvchining o'rgatuvchi ishi va o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullari yigindisi tushuniladi. Didaktikada, shuningdek, ta'lim usullari atamasi ham keng qo'llanadi. Ta'lim usuli - ta'lim metodining tarkibiy qismi yoki alohida tomoni. Metodlar bilan usullar munosabati o'zaro bir-biriga bog'langan. Usul va metod butun va qism sifatida bir-biriga bog'lanadi. Usullar yordamida faqat pedagogik yoki o'quv vazifasining bir qismi hal qilinadi. Xuddi shu metodik usullar turli metodlarda foydalanilgan bo'lishi mumkin. Va aksincha, xuddi shu metod turli o'qituvchilar tomonidan turli usullarda ochib berilishi mumkin.

Masalan, o'qituvchilar tomonidan ko'p qo'llaniladigan mashq manbasiga ko'ra amaliy metod hisoblansa, uni qo'llash esa bir nechta usullar (mashqning qoidasini o'qib berish (1-usul), bittasini namuna sifatida bajarib ko'rsatish (2-usul), o'qituvchining namunasi asosida o'quvchilar tomonidan mashqning bajarilishi (3-usul), o'quvchilar tomonidan bajarilgan mashqlarni tekshirish va xatolarini tuzatish (4-usul) va boshqalar) yordamida amalga oshiriladi. O'qituvchilarning ayrimlari esa, "metod" tushunchasining o'rniga "uslub" tushunchasini ham qo'llaydilar. Ammo "uslub" tushunchasi "metod" atamasining mohiyatini o'zida to'liq aks ettira olmaydi. Chunki uslub ko'proq xususiy (so'z borayotgan holatda aynan o'qituvchiga xoslikni ifoda etadi) tavsifga ega bo'lib, aniq maqsadga erishish yoli sifatida xizmat qila olmaydi.

Pedagogik texnologiya - bu muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo'naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishini kafolatlovchi pedagogik faoliyat japayoni mazmunidir.

Har qanday pedagogik texnologiya, jumladan umummadaniy dunyoqarashni shakllantirishga yo'naltirilgan texnologiya ham o'zaro hamkorlik, muloqot, ularning bir-birlariga ta'sirlari eng zamonaviy talablarga javob bergan holda, o'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarish tamoyillari, yo'llari, umummadaniy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiluvchi metod va uslublar, talabalar shaxsi faoliyatni to'g'ri tashkil etish, ular bilan hamkorlik qilish, muloqotga kirishish, pedagogik faoliyatini tashkil etish jarayonida yuzaga keluvchi muammo va qarashlarni birgalikda hal etish, auditoriyada ijodiy hamkorlik, ishchanlik muhitini hosil qilishga doir shakl va metodlar bilan qurollangan bo'lishi lozim.¹ Aleks Muur. Ta'lim berish va ta'lim olish: pedagogika, ta'lim dasturi va tarbiya. Rutledj. Ikkinchi nashr. 2012. 93-110-betlar. Ta'lim amaliyotida "pedagogik texnologiya" tushunchasi uch darajada qollaniladi: Umumpedagogik (makro) daraja. Mazkur darajaga muvofiq keladigan texnologiyalar yaxlit pedagogik jarayonga tegishli bo'lib, ularga muammoli, tabaqalashtirilgan, integratsion, shaxsga yo'naltirilgan, rivojlantiruvchi, modulli, masofali o'qitish texnologiyalarini misol sifatida keltirish mumkin. Mazkur texnologiyalar innovatsiya tavsifiga ega bo'lib, novator o'qituvchilar, olimlar va izlanuvchilar tomonidan ishlab chiqiladi hamda samaradorligi kafolatlanganidan va amaliyotga keng tatbiq etish imkoniyatiga ega bo'linganidan so'ng uni amaliyotchi o'qituvchilar o'z faoliyatida qo'llaydilar. Xususiy-metodik (mezo) daraja. Ushbu daraja o'zida ma'lum bir o'quv fanini o'qitish jarayonini loyihalash va rejalashtirishni o'zida aks ettiradi. Masalan, boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'qish darsini har safar texnologik modeli va xaritasini tuzib kelishi kerak. Hozir ko'p ta'kidlanayotgan texnologik model loyihalashga, texnologik xarita rejalashtirishga to'g'ri keladi. Natijada har bir fanni o'qitish texnologiyasi yuzaga keladi. Lokal daraja (mikro). Mazkur darajaga tegishli texnologiyalar o'quv-tarbiya jarayonining ma'lum tarkibiy qismi, alohida shaxs sifatlarini shakllantirish, maxsus o'quv ko'nikma va malakalarini tarkib toptirishga xizmat qiladi. Masalan, o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini shakllantirish texnologiyasi, o'quvchilarning aqliy qobiliyatini rivojlantirish texnologiyasi va boshqalar. Metodika - qat'iy ketma-ketlikka (algoritmik xarakterga), ilgari o'rnatilgan reja (qoida), tizimga aniq rioya qilish bo'lib, biror bir ishni maqsadga muvofiq o'tkazish metodlari, yo'llari majmuasi.

"Metodika" tushunchasi turli fanlarni o'qitish bilan ham bog'liqlikda qo'llanilib, ma'lum sohani o'qitish jarayoni, mazmuni, qonuniyatlari, tamoyillari, shakl, metod va vositalari yig'indisini o'zida ifoda etadi. "Metodika" va "texnologiya" tushunchalarining bahs doirasi bilan ham bog'liqlikda ayrim farqli jihatlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Jumladan, metodik tizim "Qanday o'qitish?", "Nima uchun o'qitish?", "Nimaga o'rgatish?" kabi savollarga javob izlaydi, texnologiya esa, "Qanday tarzda samarali o'qitishga erishish mumkin?" degan savolni markazga qo'yadi. Metodika o'quv jarayoninin qanday tarzda tashkil etish lozimligini nazarda tutsa, texnologiya qay yo'sinda oquv jarayonini eng qulay, maqbul tarzda amalga oshirishga diqqat-e'tiborni qaratadi.

Ta'lim metodlarining mohiyati va mazmuni. Hikoya – o'qituvchi tomonidan mavzuga oid dalil, hodisa va voqealarning yaxlit yoki qismlarga bo'lib, tasviriy vositalar yordamida obrazli tasvirlash yo'li bilan ixcham, qisqa va izchil bayon qilinishi. Metodning samarasi ko'p jihatdan o'qituvchining nuqt mahorati, so'zlarni o'z o'rnida, ifodali bayon qilishi, shuningdek, oquvchilarning yoshi, rivojlanish darajasini inobatga olgan holda yondashuviga bog'liq. Shu bois hikoya mazmuni o'quvchilarning mavjud bilimlariga tayanishi, ularni kengaytirishga xizmat qilishi zarur.

Hikoyaning axborotlar bilan boyitilishi maqsadga muvofiqdir. Hikoya qilinayotgan materialni samaralash maxsus reja asosida amalga oshiriladi. O'qituvchi har bir darsda uning maqsadini aniq belgilab oladi, undagi asosiy tushunchalarga alohida urg'u berishga e'tiborni qaratadi. Suhbat - savol va javob shaklidagi dialogik ta'lim metodi bo'lib, u fanga qadimdan ma'lum, xatto undan o'z faoliyatida Suqrot ham mohirona foydalangan. Suhbat talim jarayonida ko'p funktsiyalar (aqliy fikrlash, hozirjavoblik, muloqot madaniyati va boshqa sifatlarni shakllantiradi) bajaradi, ammo asosiysi o'quvchida faollikni yuzaga keltiradi. Suhbat oqituvchi fikriga mos harakat qilish, natijada yangi bilimlarni bosqichma-bosqich egallashga imkon beradi. Suhbat - faoliyatni endigina boshlagan o'qituvchi uchun murakkab ta'lim metodi hisoblanadi, binobarin, savollarni tayyorlash, ularning ketma-ketligini ta'minlash ko'p vaqt talab etadi, uni tashkil etishda esa barcha o'quvchilarning diqqatini jalb etish talab qilinadi. O'qituvchi oddiy savollar berishi, o'quvchilarga ular yuzasidan batafsil o'ylash uchun vaqt ajratishi, o'quvchilarning javoblarini esa diqqat bilan tinglashi, zarur o'rinlarda ularni sharhlashi lozim. Shu bois suhbatda bilish deduktiv yoki induktiv yo'l bilan amalga oshadi. Deduktiv suhbat o'quvchilarga oldindan ma'lum bo'lgan qoidalar, tushunchalar, hodisalar, jarayonlar asosida tashkil etilib, o'quvchilar tahlil yordamida xususiy xulosalarga keladilar.

Suhbatning induktiv shaklida alohida dalillar, tushunchalarning tahlil asosida umumiy xulosaga kelinadi. Suhbat ko'proq o'quvchilarni yangi bilimlar bilan tanishtirish, bilimlarni tizimlashtirish va mustahkamlash, nazoratni tashkil etish hamda o'zlashtirilgan bilimlarni tashxislashda ijobiy natijalarni beradi. Suhbat turli ko'rinishlarda, ya'ni, kirish, yakuniy, individual va guruhli suhattarazida tashkil etiladi. Tushuntirish o'quv materialini mazmunini isbot, tahlil, umumlashma, taqqoslash asosida bayon qilishdir. Bu metod hikoyaga nisbatan birmuncha keng qo'llaniladi. Undan odatda, nazariy materiallar hamda murakkab masalalarni o'rganishda foydalaniladi. Tushuntirish jarayonida oquv materialining bir qadar qiyin unsurlari ko'zga tashlanadi va shu asosda materialning mohiyati ochib beriladi. Tushuntirish samarasi ko'p hollarda o'qituvchining ko'rgazmali vositalardan oqilona foydalanishiga bog'liq bo'ladi.

Ma'ruza - yirik hajmdagi o'quv materialini og'zaki bayon qilish metodi sanalib, uning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: qat'iy mantiqiy ketma-ketlik, uzatilayotgan axborotlarning ko'pligi, bilimlar bayonining tizimliliigi. Maktab ma'ruzasi mazmunini murakab tizimlar, hodisalar, obyektlar, jarayonlar, ularning sababli-oqibatli bog'lanishlari, qonun va qoidalar tashkil etadi. Shu bois ma'ruza maktab sharoitida yuqori sinflardagina qo'llaniladi. Chunki u butun dars jarayonini qamrab olishi mumkin. Ma'ruza metodi tushuntirish va suhbatning asta-sekin kengayib borishidan vujudga keladi va bir vaqida oquvchilarni qisqacha yozib olish

(konspektlash)ga o'rgata boradi. Ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashda ko'rgazmali metodlar ham alohida ahamiyatga ega. Tasvir (illyustratsiya) metodi namoyish metodiga chambarchas bog'liq bo'lsada, didaktikada alohida o'rganiladi. Ilyustratsiya narsa, hodisalar va jarayonlarni ularning ramziy ko'rinishlari - chizma, port, rasm, fotosurat, yassi modellar va boshqalar yordamida ko'rsatishni taqozo etadi. Namoyish (demonstratsiya) metodi o'rganilayotgan obyekt harakat dinamikasini ochib berishda qo'l keladi va ayni chog'da predmetning tashqi ko'rinishi va ichki tuzilishi haqida to'laqonli ma'lumot berishda keng qo'llaniladi.

Tabiiy obyektlarni namoyish qilishda odatda uning tashqi ko'rinishi (shakli, hajmi, miqdori, rangi, qismlari, ularning o'zaro munosabatlari)ga e'tibor qaratiladi, so'ngra ichki tuzilishi yoki alohida xususiyatlarini o'rganishga o'tiladi. Ko'rsatish ko'p holatlarda o'rganilayotgan obyektlarning subyekt yoki chizmasi yordamida kuzatiladi. Amaliy metod - o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy masalalar echimini topishga yo'naltirilgan jarayonda qo'llashni taqozo etadi. Bunda nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi hosil qilinadi.

Amaliy ishlar sinfda yoki tabiiy sharoitlar - maktab er maydoni, issiqxona, geografik maydonlarda amalga oshiriladi. Ularni amalga oshirishda sodir etiladigan harakatlar oqituvchi tomonidan nazorat qilinadi va zarur hollarda yoriqnoma yoki maxsus ko'rsatmani o'quvchilar e'tiboriga havola etadi. Mashq - aqliy yoki amaliy (jismoniy) harakatlarni bajarish ko'nikmalarini egallash yolidagi ko'p marta takrorlanishlar bo'lib, mashqsiz ko'nikma hamda malakalarni shakllantirish mumkin emas. Mashqlar og'zaki, yozma, gradikaviy (texnik jarayonlar mohiyatini ifodalash), ijtimoiy-foydali, jismoniy va boshqa turlarga bo'linadi. Laboratoriya ishlari o'quvchilarning jihoz, maxsus uskuna, qurol hamda turli texnikaviy qoliplardan foydalangan holda tajribalarni otkazish metodlari bo'lib, ular ko'proq tabiiy fanlar asoslarini o'rganishda qo'llaniladi. Bu metod oquvchilarning asbob-uskunalar bilan ish ko'rish, o'lchash ishlarini amalga oshirish va ularning natijalariga ishlov berish kabi ko'nikmalarini tezkor shakllantirishga imkon beradi.

Xulosa: Laboratoriya ishlarini bajarish maxsus qurilma va jihozlar, shuningdek, materiallar hamda vaqtni sarflash, ularni ishga tayyor holatga keltirishni talab etadi. Biroq bu harakatlar o'quvchilarning yuqori darajadagi faolligi asosida mustaqil ravishda tajriba va o'lchash ishlarini tashkil etish bilan takomillashtirilib boriladi. Didaktik o'yin o'rganilayotgan ob'jekt, hodisa va jarayonlarni modellashtirish asosida o'quvchining bilishga bo'lgan qiziqishi va faollik darajasini rag'batlantiruvchi o'quv faoliyati turi. Ayni vaqtda o'yin ham ijtimoiy faoliyat ko'rinishi sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.Mavlonava, Normurodorva B, Rahmonqulov R. Tarbiyaviy ishlar metodikasi O'quv qo'llanma. O'z. Res. Fanlar Akademiyasi "FAN" nashriyoti 2007 y.
2. Ishmuhammedov R., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada inovatsion pedagogik texnologiyalar O'quv qo'llanma. "Ofset print" MCHJ T.: 2013.- 278 b.
3. Axmedova 3. Tarbiyaviy ishlar maxsus metodikasi T.: 2004 y.
4. Abdiquddusov.O., Rashidov. H. Kasb-xunar ta'limi pedagogikasi O'MKHTTKMO va UQT instituti, T. – 2009.
5. Olimov Q.T., Abduqudusov O. va boshqalar. Kasb ta'limi uslubiyoti. T.: "Moliya" nashriyoti, 2006.
6. www.ziynet.uz

O'QITUVCHI VA O'QUVCHI O'RTASIDAGI MUNOSABATLARDA KONFLIKT MUAMMOSI

Normeliyeva Nasiba Bohodir qizi, Termiz davlat pedagogika instituti, pedagogika psixologiya mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarda konfliktlarni yuzaga kelishi va uni korreksiyalash, muzokaralar nizolarni hal qilishning eng samarali usuli, konfliktli vaziyatlarni hal qilishning asosiy usullari, harakatni tashqi idrok etish va uning motivlarini soddalashtirilgan talqini, nizolarni hal qilish uchun o'yin usullari haqida to'liq bayon etilgan.

Kalit so'zlar: korreksiyalash, konflikt, konfliktli vaziyatlar, psixologiyada konflikt.

Ta'lim tizimida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida konfliktlarni yuzaga kelishi va uni korreksiyalash hozirgi kunda zaruriy chora tadbirlar hisoblanadi. O'qituvchi va o'quvchi ishtirok etadigan ziddiyatli vaziyatlarning aksariyati o'qish va maktabdagi xatti-harakatlar qoidalariga nisbatan ularning pozitsiyalarining nomuvofiqligi, ba'zan esa to'g'ridan-to'g'ri qarama-qarshilik bilan ifodalanadi. Intizomning yo'qligi, u yoki bu o'quvchining o'qishiga beparvo munosabat, o'qituvchining murosasizligi o'tkir shaxslararo to'qnashuvlarning asosiy sabablari sanaladi. Ammo, ular tomonidan o'z pozitsiyalarini o'z vaqtida qayta ko'rib chiqish konfliktli vaziyatni hal qilishi va uning ochiq shaxslararo mojaroga aylanishining oldini olishi mumkin[3].

Sinfda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ziddiyatli vaziyatlarning xilma-xilligi va nizolarning o'zaro ta'siri o'qituvchidan konfliktni hal qilishning eng yaxshi usullarini topishni talab qiladi. Agar o'qituvchi o'zi ishtirok etgan muayyan shaxslararo to'qnashuvning sabablarini, vaziyatga olib kelgan motivlarini, maqsadlarini, mumkin bo'lgan natijalarini chuqur tahlil qilsagina, nizolarni samarali hal qilish mumkin. O'qituvchining bir vaqtning o'zida ob'ektiv bo'lish qobiliyati nafaqat uning professionalligi, balki o'quvchilarga bo'lgan qadriyatli munosabatining ko'rsatkichidir.

Muzokaralar nizolarni hal qilishning eng samarali usuli hisoblanadi

Muzokaralar ijobiy harakatlar uchun o'ziga xos doiraga ega, ammo ular har doim ham nizoni hal qilishning eng yaxshi usuli emas. Muzokaralarni cho'zish, resurslarni jamlash uchun vaqt topish, muzokaralar orqali buzg'unchi harakatlarni niqoblash, muzokaralarda raqibni dezinformatsiya qilish - bular muzokaralar jarayonining salbiy tomonlari hisoblanadi[4].

Mojaroni hal qilish yo'llari, ayniqsa u uzoqqa bormagan bo'lsa, hamma uchun ma'lum va ochiqdir. Keyinchalik qiyin vaziyatlarda o'qituvchilar murosaga murojaat qilishadi, bir-birlariga yon berishadi yoki o'zlari tahlil qilishadi, o'zlarini va harakatlarini tushunishga harakat qilishadi va faqat istisno hollarda majburlash va vaqtinchalik ajratishdan foydalanadilar. O'qituvchi nizolarni hal qilish texnologiyasiga ega bo'lmasa, nizo yaratishga haqli emas.(5).

Kuzatishlarimiz shundan dalolat beradiki: umumiy manfaatlarni izlash va oshirish va ularni keyinchalik erishilgan kelishuvni buzish istagini keltirib chiqarmaydigan tarzda birlashtirish qobiliyatidir. Konfliktli vaziyatlarni hal qilishning asosiy usullarini ko'rib chiqsak, ular ikki guruhga bo'linganligini aytishimiz mumkin:

-salbiy, shu jumladan kurashning barcha turlari, bir tomonning ikkinchisi ustidan g'alaba qozonish maqsadini ko'zlash;

-ijobiy, ulardan foydalanishda konflikt sub'ektlari o'rtasidagi munosabatlarning asosi saqlanib qoladi deb taxmin qilinadi - har xil turlari muzokaralar va konstruktiv raqobat. Salbiy va ijobiy usullarning farqi shartli bo'lib, ular ko'pincha bir-birini to'ldiradi. Konfliktli vaziyatni hal qilish yo'llarini tanlash konfliktidagi harakat strategiyasini belgilaydi. O'qituvchi mojarodan qochish, uni yumshatish, murosaga kelish, boshqa birovning pozitsiyasini majburlash yoki rad etish uchun taktikani tanlashi mumkin[5].

Konfliktlarni boshqarishda ratsional-intuitiv yondashuvdan foydalanishning asosiy usuli har qanday konfliktli vaziyatni muammo yoki yechilishi kerak bo'lgan potentsial muammo sifatida ko'rishdir.

Keyinchalik potentsial strategik mojarolarni nazorat qilish uchun chora-tadbirlar arsenalidan foydalangan holda muammoni hal qilishning tegishli usuli tanlanadi. Pedagogik vaziyatni hal qilishning asosiy bo'g'ini uning psixologik tahlilidir. Biroq, psixologik tahlilni munosabatlardagi barcha muammolarni hal qilish deb hisoblamaslik kerak. Uni amalga oshirish o'qituvchilarning xatolarini kamaytiradi, yuzaga keladigan vaziyatda o'quvchiga ta'sir qilish uchun darhol choralari ko'radi. Bunday tahlil faqat mustaqil yechimlarni ishlab chiqish uchun asos bo'ladi[6].

Nizoli vaziyatni psixologik tahlil qilishning asosiy maqsadi vaziyat bo'yicha psixologik jihatdan to'g'ri qaror qabul qilish uchun adekvat ma'lumotlar bazasini yaratishdir. O'qituvchining shoshqaloq munosabati, qoida tariqasida, talabani impulsiv javobini qo'zg'atadi, "og'zaki zarbalar" almashinuviga olib keladi va vaziyat ziddiyatli bo'ladi. Bunday tahlilning yana bir muhim maqsadi talabani xatti-harakatidan uning shaxsiyatiga va uning faoliyati, harakatlari va munosabatlarida namoyon bo'ladigan g'azabga e'tiborni qaratishdir[7]. Tahlil o'qituvchiga o'quvchilarning xatti-harakatlarini baholashda sub'ektivlikdan qochishga yordam beradi.

Xulq-atvorni tahlil qilish ko'pincha o'qituvchining xatti-harakatlarini baholashda kam empatiyaga ega va shuning uchun o'qituvchilar hayratlanarli darajada bu talabalar tomonidan hatto kichik intizomiy buzilishlarni ham yaxshi bilishadi.

Shuningdek, nizolarni hal qilishda quydagilarni tavsiya qilib o'tishimiz mumkin.

1. Introspeksiya usuli - inson o'zini boshqasining o'rniga qo'yadi, so'ngra o'z tasavvurida, uning fikricha, bu boshqasi bu vaziyatda boshdan kechirayotgan fikr va his-tuyg'ularini qayta ishlab chiqaradi. 2. Empatiya usuli boshqa shaxsning tajribasini tushunish texnikasiga asoslanadi. Agar u hissiy, intuitiv fikrlashga moyil bo'lsa, unda bu usul foydali bo'ladi. Usul yuqori natijalarga erishishga imkon berishini unutmaslik kerak.

3. Mantiqiy tahlil usuli aqlli, tafakkurga tayanadiganlar uchun mos keladi. O'zaro hamkorlik sherigini tushunish uchun.

Garchi nizolarni hal qilish ko'nikmalari barcha holatlarda to'liq hal qilishni kafolatlamasa ham, ular o'zi va boshqalar haqida bilimlarni oshirish uchun yangi imkoniyatlarni taqdim etishi mumkin.

Pedagogik vaziyatlarni hal qilishda harakatlar ko'pincha o'quvchilarga nisbatan shaxsiy norozilik bilan belgilanadi. Keyin o'qituvchi o'quvchining vaziyatdan qanday

chiqib ketishi, o'qituvchi bilan muloqotdan nimani o'rganishi, o'ziga va kattalarga bo'lgan munosabati qanday o'zgarishi haqida qayg'urmasdan, o'quvchi bilan qarama-qarshilikda g'olib chiqish istagini ko'rsatadi. O'qituvchi va o'quvchi uchun turli vaziyatlar boshqa odamlar va o'zini bilish maktabi bo'lishi mumkin. O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar rang-barang va mazmunli bo'ladi, agar o'qituvchi o'quvchilar, ularning yashash sharoitlari, maktabdan tashqari faoliyati bilan qiziqsa, rolli o'yinlardan tashqariga chiqadi. Bu vaziyat yoki mojaroning tarbiyaviy ahamiyatini anglash imkonini beradi. Aks holda, munosabatlarning uzilishi mumkin[8].

O'quvchilarning harakatlarini baholagan o'qituvchilar har doim ham bunday baholashning o'quvchi uchun oqibatlarini uchun javobgar bo'lmaydilar va bunday baholashlar o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi keyingi munosabatlarga qanday ta'sir qilishiga etarlicha e'tibor bermaydilar.

Harakatni tashqi idrok etish va uning motivlarini soddalashtirilgan talqin qilish asosida o'qituvchi ko'pincha nafaqat harakatni, balki o'quvchining shaxsiyatini ham baholaydi, bu esa o'quvchilarning asosli noroziligi, ba'zan esa o'zini tutish istagini keltirib chiqaradi. o'qituvchi o'z umidlarini oqlashni yoqtiradi. O'smirlik davrida bu xatti-harakatlardagi ziddiyatga, modelga ko'r-ko'rona taqlid qilishga olib keladi, agar o'quvchi o'zini "o'ziga qarash" istagi bilan bezovta qilmasa, o'z harakatini o'zi baholaydi[9].

O'quvchi uchun har kuni maktabda o'zini tutish qoidalariga va darslar va tanaffuslarda o'qituvchilarning talablariga rioya qilish qiyin, shuning uchun umumiy tartibning kichik buzilishi tabiiydir: axir maktabdagi bolalarning hayoti faqat o'qish bilan cheklanmaydi, janjal, haqorat, kayfiyat o'zgarishi va boshqalar mumkin. Bolaning xatti-harakatiga to'g'ri javob berib, o'qituvchi vaziyatni nazorat qiladi va tartibni tiklaydi. Harakatni baholashda shoshqaloqlik ko'pincha xatolarga olib keladi, o'qituvchining adolatsizligidan talabaning g'azabini keltirib chiqaradi, keyin esa pedagogik vaziyat ziddiyatga aylanadi[10]. Pedagogik faoliyatdagi qarama-qarshiliklar o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi munosabatlar tizimini uzoq vaqt davomida buzadi, o'qituvchining chuqur stress holatini boshdan kechirishiga, o'z ishidan noroziligiga olib keladi.

Xulosa sifatida shuni aytish joizki, konfliktidan qochish qobiliyati o'qituvchining pedagogik donoligining tarkibiy qismlaridan biridir. Mojaroning oldini olish, o'qituvchi nafaqat himoya qiladi, balki jamoaning tarbiyaviy kuchini yaratadi.

Pedagogik vaziyat konflikt xarakteriga ega bo'lishi mumkin, agar o'qituvchi o'quvchining harakatini tahlil qilishda xatoga yo'l qo'ygan, asossiz xulosa chiqargan va sabablarni aniqlamagan bo'lsa. Shuni esda tutish kerakki, bir xil harakat butunlay boshqa sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin.

O'qituvchi vaziyat va haqiqiy sabablar to'g'risida yetarli ma'lumotga ega bo'lmagan holda, o'quvchilarning harakatlarini baholash orqali ularning xatti-harakatlarini tuzatishi kerak. O'qituvchi har doim ham bolaning hayotining guvohi emas, u faqat harakat sabablarini taxmin qiladi, u bolalar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshi bilmaydi, shuning uchun xatti-harakatni baholashda xatolar bo'lishi mumkin va bu o'quvchilarning haqli ravishda noroziligiga sabab bo'ladi.

O'zaro munosabatlardagi nizolar ko'pincha o'qituvchining vaziyatlarni bexosdan hal qilishi natijasida yuzaga keladi va, qoida tariqasida, uzoq muddatli xarakterga ega.

O'zaro munosabatlardagi nizolar shaxsiy ma'noga ega bo'lib, o'quvchining o'qituvchiga uzoq muddatli dushmanligi yoki nafratini keltirib chiqaradi. O'qituvchi bilan uzoq vaqt davomida o'zaro munosabatlarni buzadi va kattalarning adolatsizligi va tushunmovchiligidan himoya qilish uchun shoshilinch ehtiyojni keltirib chiqaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alimqulov Y. R., Xolmo'minova B.A. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda konflikt vaziyatlar nomoyon bo'lishining psixologik asoslari. -T. "Yosh texnologiya" nashryoti, 2015.
2. Andreyeva G.M. Ijtimoiy psixologiya. Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik. G.M. Andreyeva. - 5-nashr, tuzatilgan. va qo'shimcha – M.: Aspekt Matbuot, 2013 yil.
3. Azixzodjaeva N., Asadova E.S. Yoshlar va konfliktlar yechimi. Manual. –T., 2013.
4. To'ychieva G.U. Yoshlar va konfliktlar: konfliktlar echimiga o'rganish. –Toshkent, 2018.
5. G'oziyev E. O'quvchilarning muomala madaniyatini boshqarish. T.: O'qituvchi, 1984. - 104
6. Eshmurodov O "Sog'lom ijtimoiy psixologik muxit-oila mustahkamligini ta'minlash omili sifatida" xalqaro konfrentsiya materialari JVXTXQTMOHM 2021.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNING SALBIY KECHINMALARINI BARTARAF ETISHDA ART-TERAPIYA TURLARINI QO'LLASH

Qayumova Samigul Zokir qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti

Kalit so'zlar: art-terapiya, boshlang'ich sinf o'quvchilari, psixologiya, san'at, ijodkorlik, uyatchanlik, tortinchoqlik, agressiya, qo'rquv, qum terapiya, ertak terapiya, his-tuyg'u

Bugungi kunda yurtimiz o'ziga xos rivojlanish, yangilanish, yuksalish davriga o'tdi. Bu yuksalishning zamirida esa inson va uning baxt saodati, manfaatlari yotadi. Ya'ni mamlakatimiz fuqarolarining tinch-totuv yashashi uchun keng va qulay imkoniyatlar yaratilishi, uning baxtli kelajagini ta'minlash masalasi turadi. Davlatimiz va hukumatimiz, chunonchi O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh. Mirziyoyev yurtimiz fuqarolari, ayniqsa yosh avlodning baxtli hayot va kelajakka yuz tutishida keng dunyoqarash va yuksak ma'naviyatga ega bo'lishlari lozim deb hisoblamoqdalar. [1] Bu esa o'sib kelayotgan avlodning jamiyatning muvaffaqiyatli va baxtli a'zosi bo'lishiga yordam berish uchun zarur tajribani rivojlantiruvchi va boyitadigan tegishli muhitni yaratish kerak. Psixologiya fanining zamonaviy turlaridan biri bu- Art-terapiyadir. So'nggi yillarda art-terapiya turli xil psixologik muammolarni hal qilishning ajoyib usuliga aylandi.

Art-terapiya [zamonaviy amaliyot bo'lib](#), badiiy muolaja, soddaligiga qaramay, shunchaki ajoyib effekt beradi.

- Art-terapiya odamga his-tuyg'ularini ifodalash, ogohlantirishlarga nisbatan adekvat reaksiyalar qilish imkonini beradi, ayniqsa tajovuzkorlik haqida gap ketganda.
- Tabiiy ravishda yopiq insonlarga kelsak, bu yondashuv ularga dam olishga, ijtimoiy ma'qullashga, muloqot qilishni o'rganishga va ochishga imkon beradi.
- Bunday davolanish bemor bilan og'zaki bo'lmagan holda aloqa qilish imkoniyatini beradi. Bu juda muhim, chunki u muloqot to'sig'ini yengib o'tishga, insonning psixologik himoyasiga kirib borishga va ishonchli muhitni yaratishga yordam beradi.

- Art-terapiya insonga shaxsiy o'sish nuqtai nazaridan imkon beradi. Darhaqiqat, ijod jarayonida fantaziya rivojlanadi, ma'lum badiiy qobiliyatlar namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, xuddi shu chizilgan yoki modellastirish diqqatni jamlashni, qat'iyatlilikni, o'z-o'zini tarbiyalashni talab qiladi va bu fazilatlar kundalik hayotda juda foydali.

- Ijodkorlik jarayoni insonlarga o'z his-tuyg'ularini va tajribalarini amalga oshirishga, hayotga boshqa nuqtai nazardan qarashga yordam beradi.

- San'at darslari turli xil psixologik va hissiy jarohatlarni yengish imkonini beradi.

- Mashg'ulotlar badiiy buyumlarni yaratish yoki o'rganish jarayonini o'z ichiga olganligi sababli, o'z-o'zini hurmat qilishni oshiradi. Albatta, tugallangan rasm yoki haykaltaroshlik, musiqa, fotografiya haqidagi qo'shimcha bilimlar odamga o'zini yanada iste'dodli va bilimli his qilishiga yordam beradi, bu esa ijobiy his-tuyg'ularni shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Art - terapiya turlari orqali o'quvchilarda kuzatiladigan agressivlik, tajavuzkorlik, uyatchanlik, yopiqlik, qo'rquv, o'qishda orqada qolishlik shuningdek, o'z joniga qasd qilish holatlarini oldini olish, korreksiya ishlarini olib borishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kuzatiladigan uyatchanlik, yopiqlik, tortinchoqlik holatlarini tuzatishda art terapiyaning usul va turlari muhim ahamiyatga ega. Bu borada Elena Tararina "Практикум по арт-терапии в работе с детьми" kitobida batafsil berib o'tilgan. Bu usullar quydagilar:

Modellastirish va chizish

Maqsad: bolaga xavfsizlik va o'ziga ishonch hissini berish. Unga o'zini va atrofini nazorat qilish hissini uyg'otish

Davomiyligi: 20-30 daqiqa. 7 yoshdan boshlab, o'quvchilarda o'tkazish mumkin.

Kerakli jihozlar: rangli plastilin yoki loy, ish uchun taxta yoki A4 qog'oz

Ishning borishi: boladan tashvishlangan, uyatchan vaziyatlarni eslashi aytiladi (duskada javob berish, maktabdagi nutq yoki biror narsa)

1. Bolani rangli plastilinni tanlashga taklif qilinadi. Plastilin va barcha plastmassa, qum kabi material odamlarda ma'lum bir narsa bilan bog'liq ongsizlikning eng chuqur tomonlariga borishga yordam beradi.

2. Plastilindan konteyner, boshpana ya'ni uy yaratishi kerakligi aytiladi. Ramziy ma'noda shunday bo'ladi - yashirinadigan boshpana

Bajarib bo'lingach quyidagi savollar beriladi:

1. Siz nimani yaratdingiz va qayerda uyatchansiz?
2. Bu holatda nima qila olmaysiz?
3. Yashirin joyingizga kirganingizda o'zingizni qanday his qilasiz?
4. Sizda borligini nima eslatishi mumkin (aslida, siz xohlagan vaqtda u yerga borishingiz yoki bir necha soniya yugurishingiz mumkin)

5. Agar siz bu tuyg'uni yengishga ruxsat bersangiz hayotda qanday yaxshi narsalar bo'ladi?

6. Bu dunyoga, boshqa odamlarga qanday ijobiy ta'sir qiladi, agar sizda ko'proq jasorat bo'lsa, unumdorligingizni qanday oshiradi?

Art-terapiya ijodkorlikni, xayoliy fikrlashni rivojlantiradi, insonga ijodkorlikdan haqiqiy zavq bag'ishlaydi. O'quvchi nafaqat estetik zavq oladi, balki tashqi muhit

sharoitlariga osonroq moslashadi, psixologik jihatdan himoyalangan bo'ladi. Ijodkorlik o'ziga ishonchni qozonishga yordam beradi, o'zini namoyon qilish, ijobiy hayotiy tajriba to'plash osonroq. Xulosa: o'quvchi bilan ishlaganda, asosiy vazifa - uning o'z boshpanasini yaratish, uni tasvirlash, uning kuchi bilan singdirish, u yerga qandaydir haykalcha qo'yish, u uchun metafora bo'ladigan shaxsiy narsa. U yerda o'zini xavfsiz his qilishi va qanday hodisalar, harakatlar, masalan, nafas olishi, o'ngacha hisoblashi, uni yig'ish va tinchlantirishga yordam berishi haqida o'ylash muhimdir. Juda uyatchan bolalar bilan ikkinchi bosqichda to'xtash mumkin. Ular uchun bu xavfsizlik tuyg'usini his qilish juda muhimdir. Oldindan harakat qilishga tayyor bo'lganlar bilan ishlashda davom etiladi.

Shuningdek, Uyatchan va yopiq o'quvchilar bilan ishlashda ertak terapiyadan ham foydalanib, korreksion ishlar amalga oshiriladi. Uyatchan bolalar juda yaxshi tinglovchilar. "Hikoyalarimni aylantir" o'yinini o'ynash juda yaxshi. Bunda ertakni o'qib beriladi va bola uning bir qismini oladi va uni o'zgartiradi. Keyin uning hikoyasini olib, boshqa qismini o'zgartiradi. Shu tarzda uning ongini moslashuvchan qilinadi. Shu bilan bir qatorda rasmlardan hikoyalar aytib berish ham juda yaxshi ta'sir qiladi.

Bolalar bilan ishlashda - Tatyana Zinkevich Evstigneevaning "Ertaklar ustasi" muhim ahamiyatga molik. [2;122-b]

Maktab o'quvchilarda kuzatiladigan salbiy holatlarni bartaraf etishda art – terapiya muhim ahamiyat kasb etishini yuqoridagi tadqiqotlardan ko'rish mumkin. Maktabda art-terapiya ishi o'quvchilarning psixologik salomatligi muammosining ahamiyatini oshirishga imkon beradi va o'qituvchilar tomonidan ularning ehtiyojlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. [3]

Xulosa o'rnida aytish joizki, Art – terapiyaning ko'pgina turlari bo'lib, barchasi maktab amaliyotida muhim o'rin egallaydi. Art –terapiya orqali o'quvchilarga kompleks ta'sir ko'rsatish mumkin. Art – terapiya usullari yoshga bog'liq cheklavlarga ega emas, ular turli faoliyat sohalariga mos keladi. San'at terapiyasi muammolar bilan ishlash uchun va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga mo'ljallangan. San'at terapiyasi juda ko'p turli xil usullarga ega. Har biri inson hayotida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-2021 yillarda O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakat strategiyasi. 7-yanvar 2017-yil
2. Елена Тарарина “Практикум по арт-терапии в работе с детьми”.– К 2018-256с
3. Е.А.Левченко “Современный урок” М.2022 журнал.
4. Ахмедов, Б. Т. (2020). Влияние среды на формирование социальных стереотипов в семейных отношениях. Проблемы современной науки и образования, (1), 105-107.
5. Akhmedov, B. (2022). Psychological characteristics of feelings of love. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(6), 1467-1470.

BILIMLARNI O'ZLASHTIRISHNING YOSHGA XOS XUSUSIYATLARI

Turdiyeva Munira Eshbo'ri qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: O'quvchilarning psixologik rivojlanish xususiyatlarining o'quvchilar shaxsiy faoliyatida bilimlarni o'zlashtirish, ko'nikma va malakalarni shakllantirish jarayonidagi pedagogik-psixologik asoslarini tahlil qilish.

Kalit so'zlar: Individual xususiyat, psixologik rivojlanish, ta'lim psixologiyasi, tarbiya psixologiyasi, o'qituvchi psixologiyasi, faoliyat, muloqot, emotsional muloqot, predmetli harakatlar, o'qish faoliyati.

Yangi O'zbekistonda, ayniqsa, yaqin yillar ichida ta'lim sohasida juda katta ishlar olib borilmoqda. Yurtboshimiz tomonidan ta'lim sohasiga qaratilyotgan e'tibor har bir fuqaro uchun qaratilgan e'tibor desak mubolag'a bo'lmaydi. Bu jarayonda ham ta'lim oluvchilarning, ham ta'lim beruvchilarning mas'uliyatlari ortib boradi. Ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri, ilmiy asosda tashkil qilish uchun ta'lim jarayonining o'ziga xos psixologik qonuniyatlarini, ya'ni bilimlarni o'zlashtirish jarayonini, ko'nikma va malakalarni, faol, mustaqil hamda ijobiy tafakkur jarayonlarini tarkib toptirishni yaxshi bilish lozim bo'ladi. Shu xususida "Ta'lim to'g'risida"gi qonunda ham "...o'quvchilarning individual ijobiy xususiyatlarini aniqlash, qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, ularning yuksak darajada ta'lim-tarbiya olishlari, ijodiy imkoniyatlarini shakllantirish va rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratib berish" [1] kabilarga alohida e'tibor qaratiladi.

O'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishlari nafaqat ta'lim jarayonida, balki hayotda ham o'zi qiziqqan soha bo'yicha bilimlarni egallashida, jamiyatda insonlar bilan bo'ladigan munosabatlarda shaxsiy psixologik rivojlanish xususiyatlarining ta'siri beqiyosdir. Psixolog L.S.Vigotskiy ko'rsatib o'tganidek, ular ma'lum hodisalarga nisbatan o'zlarining kundalik hayotdagi oddiy tushunishlari bo'ladi. Bu esa ilmiy tushunchalarning tarkib topishiga ma'lum darajada ta'sir qiladi. Bundan keyin, tushunchalarni tarkib toptirishda hissiy negizga qay darajada tayanish lozimligini, qaysi paytda ko'rgazmalilikdan va yakka hodisalardan qutilib, mavhumlik hamda umumiylikka o'tish maqsadga muvofiqligini bilish kerak. Ko'rgazmali tayanchdan barvaqt voz kechish ham ana shu bosqichda sun'iy ravishda to'xtab qolish ham bir xil xatodir. Shuning bilan birga ko'rib va eshitib idrok qilish xususiyatlarini hamda ularning o'zaro munosabat xarakterini bilish kerak. O'tilgan materiallarni qanday yo'l bilan psixologik jihatdan samarali qilib mustahkamlash mumkin? O'quvchiga savolni qanday berish mumkin: umumiy qilibmi yoki konkret shakldami? Bir xil savollarni beraverish to'g'rimi? Yordamchi savollarning roli qanday? (Psixologiyada shu narsa ma'lumki, javob beriladigan savolning ifodalanishiga ham bog'liq bo'ladi).[2;79]

Yosh psixologiyasining asoslarini bilmay turib, ta'lim-tarbiyaning hech qanday nazariy hamda amaliy masalalarini muvaffaqiyatli hal qilib bo'lmaydi. Ma'lum yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlarini bilmay turib, ularga maqsadga muvofiq ravishda ta'lim va tarbiya berib bo'lmaydi. Bolaning har bir yoshi o'z qiyinchiliklariga ega bo'ladi va o'ziga nisbatan maxsus munosabatda bo'lishni talab qiladi.[5;15] Kichik maktab yoshidagi bolalarga nisbatan psixologik jihatdan to'g'ri

keladigan va yaroqli bo'lgan narsa, ko'pincha o'smirlarga nisbatan yaroqsiz va xato bo'lishi mumkin. Biroq o'qituvchi, tarbiyachi shunchaki ma'lum yoshdagi o'quvchi bilan emas, balki qonkret bir o'quvchi bilan, individual shaxs bilan ishlaydi. O'quvchining bilishi mutlaqo zarur bo'lgan individual farqlar bitta yosh doirasida nihoyat darajada katta bo'ladi. Ta'lim va tarbiya jarayonida individual munosabatda bo'lishning sharti o'quvchining psixologik xususiyatlarini har tomonlama va chuqur bilishdan iboratdir. Bu narsa o'quvchining ruhiy dunyosidan xabardor bo'la bilishni, psixologik jihatdan to'g'ri kuzatish tashkil qila bilishni va tabiiy eksperiment uyushtirishni bilishni taqozo qiladi. Mana shu yuqorida ko'rsatilgan qonuniyatlarni hammasini bilish o'z-o'zicha hali ta'lim-tarbiya ishlarida muvaffaqiyatning garovi bo'la olmaydi. Lekin juda ko'p xatolarning oldini olish imkonini beradi, chunki bu qonuniyatlarni o'qituvchini ko'r-ko'rona harakat qilish zaruratidan qutqaradi. Demak, pedagogik psixologiyani bilish har bir pedagog uchun ta'lim-tarbiya jarayonini samarali amalga oshirish uchun zarur.

Pedagogik psixologiya uch bo'limdan iborat: ta'lim psixologiyasi, tarbiya psixologiyasi va o'qituvchi psixologiyasi. Agar kattalar tomonidan bolaning yangi ehtiyojlari hisobga olinsa hamda ularni qondirish imkoniyatlari shakllanishiga yordam berilsa, inqiroz vujudga kelmasligi ham mumkin. Bunda shaxsning rivojlanishi inqirozsiz, tinch yo'l bilan amalga oshishi ta'minlanadi. Umuman, psixologlar tomonidan yosh davrlarini tabaqalashtirishning puxta, ilmiy-metodologik negizga ega bo'lgan qator nazariyalari ishlab chiqilgan. Hozirgi kunda ular ontogenetik qonuniyatlarni yoritishga katta hissa qo'shib, uning nazariy va amaliy muammolarini hal qilishda muhim o'rin egallab kelmoqda. Biroq, shunday bo'lsada, hozir ontogenezni to'la yoritishga xizmat qila oladigan nazariyasini yaratish zaruriyati mavjuddir. Har bir yosh davrida faoliyatning biror turi yetakchilik rolini bajaradi. Faoliyatning yetakchi turi tushunchasi A.N.Leontevning asarlarida ochib berilgan. Faoliyatning yetakchi turi-ma'lum yosh davrida bolaning psixikasida, uning psixik jarayonlari va psixik xususiyatlarida muhim o'zgarishlarni vujudga keltiruvchi faoliyat turidir. Har bir yosh davrida faoliyatning bir turi uchun ehtiyoj seziladi.[3;357] Masalan: go'daklik davridagi yetakchi faoliyat turi-bevosita emotsional muloqot bo'lib, uning asosida orientirovka va sensomotormanipulyativ harakatlar, ya'ni ko'rish, eshitish, muskul-harakat sezgilari, idrok bilan boshqariladigan harakatlar shakllanadi. Bu yosh davridagi eng muhim yangilik-boshqa kishilar bilan bo'ladigan muloqotga ehtiyoj va ularga muayyan emotsional munosabatning shakllanishidir. Ilk bolalik davrida faoliyatning yetakchi turi-predmetli harakatlar. U orqali bola kattalar bilan hamkorlikda predmetlar bilan bajariladigan harakatlarni o'zlashtiradi. Bu davrdagi yangilik-nutqning rivojlanishi va ko'rgazmali harakatli tafakkurining taraqqiyotidir. Maktabgacha bo'lgan yosh davrida rol o'yinlar faoliyatning yetakchi turi bo'lib qoladi. Kichik maktab yoshida faoliyatning yetakchi turi-o'qish faoliyati hisoblanadi. O'qish faoliyatida xotira shakllanadi, predmetlar va tashqi dunyo haqidagi bilimlar o'zlashtiriladi. O'smirlik davrida-muloqot yetakchilik vazifasini bajaradi. Ilk o'spirinlik davrida yetakchi faoliyat turi-o'quv kasbiy faoliyati bo'lib, bu faoliyat jarayonida dunyoqarash, kasbiy qiziqishlar, o'z-o'zini anglash, orzu va ideallar shakllanadi.[4;123] Demak, har bir davr uchun yosh xususiyatlari xosdir. Ammo har bir yosh davrining ichida individual farqlar

ham mavjud. Bu farqning sabablari turlicha bo'lishi mumkin: 1. Hayot, faoliyat va tarbiya sharoitlari. 2. Tabiiy individual farqlar – nerv sistemasining tipologik xususiyatlari.

Ta'lim- tarbiya ishlarida o'quvchilarning psixologik va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarur, ya'ni mazkur yoshdagi bolalarning talablariga, imkoniyatlari, xususiyatlariga mos keladigan pedagogik ish shakl, metod va vositalarini tanlash va qo'llash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Ta'lim to'g'risida"gi qonun-O'RQ 637-son 23.09.2020. II bob 9-bandi
2. Ismoilova N, Abdullayeva D-Ijtimoiy psixologiya. o'quv qo'llanma/ Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013. 79-bet
3. Ivanov P.I, Zufarova M.E-Umumiy psixologiya. darslik. T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2008. 357-bet
4. Nishonova Z.T, Kamilova.N.G', Xalilova.N.I, Abdullayeva.D.U-Taraqqiyot psixologiyasi va differensial psixologiya. /darslik/. Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2020. 123-bet
5. Nishanova Z.T va boshqalar.-Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya [Matn] : darslik / Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2018. 15-bet

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING EKOLOGIK TA'LIM TAYYORGARLIGI VA TA'LIMDAGI O'RNINI TAKOMILLASHTIRISH

Mustarova Dildora Eshmamatovna, Termiz davlat pedagogika instituti magistranti

Eksperimental ishning maqsadi - kichik yoshdagi o'quvchilarning ekologik ongini takomillashtirish darajasiga shaxsiy jalb qilish asosida tashkil etilgan ekologik faoliyatning ta'sirini aniqlash; mehnat tizimini ishlab chiqish va 3-sinf o'quvchilarining ekologik ongini takomillashtirish maqsadida shaxsiy ishtirokiga asoslangan ekologik faoliyatni qo'llash samaradorligini eksperimental tarzda isbotlash.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning Oliy Majlisga murojaatnomasida 2020-yil va keyingi yillarda iqtisodiyot sohasida amalga oshirish zarur bo'lgan dasturiy va maqsadli vazifalarga atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik ta'lim holatni yaxshilashga e'tiborni kuchaytirish, ishlab chiqarish jarayonini ekologik ta'lim nazorat qilish tizimini takomillashtirish, ekologik ta'lim audit o'tkazish tartibini qayta ko'rib chiqib, xususiy auditorlik faoliyatini jonlantirish muhim vazifalar sifatida qayd etildi.[1]

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish natijalariga ko'ra, tadqiqotning kontseptual asoslari aniqlandi: ekologik muhitni takomillashtirish.

3- sinf o'quvchilarining ongi quyidagi sharoitlarda muvaffaqiyatli bo'ladi:

- "Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ongini takomillashtirish" pedagogik loyihasi ishlab chiqildi va sinovdan o'tkazildi;

- Tabiiy fan bo'yicha o'quvchilarning ekologik ongini shu jarayonga shaxsiy ishtiroki asosida takomillashtirishga qaratilgan qator darslar va sinfdan tashqari mashg'ulotlar ishlab chiqildi va o'tkazildi.

Taklif etilgan taxminlarni sinab ko'rish uchun uch bosqichda bo'lgan psixologik-pedagogik eksperiment o'tkazildi:

- 1 bosqich - aniqlash. Tadqiqotning aniqlash bosqichida 3-sinf o'quvchilarida

ekologik ongning takomillashtirishning boshlang'ich darajasining birlamchi diagnostikasi o'tkazildi.

2 bosqich - shakllantiruvchi. Tajriba sinfida o'rganishning ushbu bosqichida "Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ongini takomillashtirish" loyihasi amalga oshirildi va "Atrofimizdagi olam" fanidan ishlab chiqilgan turkum darslar va sinfdan tashqari mashg'ulotlar, shu jumladan ekologik faoliyat bilan tanishtirildi. o'quvchilarning shaxsiy ishtiroki asosida.

3 bosqich - nazorat. Tadqiqotning nazorat bosqichida nazorat va eksperimental sinflarda 3-sinf o'quvchilarining ekologik ongini takomillashtirish darajasining takroriy diagnostikasi o'tkazildi.

Tajriba davomida quyidagilar e'tiborga olindi: o'quvchilarning rivojlanish darajasi, ularning yoshi va individual xususiyatlari. Diagnostika usullarini tanlashning asosiy mezonlari quyidagilardan iborat edi: bolalarning yosh xususiyatlariga muvofiqligi, o'quvchilarning ekologik faoliyatga tayyorgarligining tarkibiy qismi sifatida 3-sinf o'quvchilarining ekologik ongining xususiyatlarini aniqlashda diagnostik ahamiyatga ega.

Empirik tadqiqot usullari qo'llaniladi:

- o'quv jarayonini monitoring qilish;
- o'qituvchilarning pedagogik tajribasini o'rganish;
- o'qituvchilar va o'quvchilarni so'roq qilish;
- pedagogik eksperiment.

Bayonot bosqichi.

Ekologik ongning shakllanish darajasini aniqlash uchun eksperiment o'tkazildi. Unda 8-son umumiy o'rta ta'lim maktabining 3-A sinf (30 nafar o'quvchi) va 3-B sinf (32 nafar o'quvchi) o'quvchilari jami 62 nafar ishtirok etdi.

Ushbu bosqichda quyidagi vazifalar hal qilindi:

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ongini takomillashtirish darajasini baholash uchun diagnostika usullarini tanlang.
2. Diagnostika kompleksini tekshirish uchun.
3. 3-sinf o'quvchilarining ekologik ongini takomillashtirish darajasini va ularning atrof-muhitni muhofaza qilish faoliyatiga tayyorligini aniqlash.
4. Nazorat va eksperimental sinflarni aniqlang.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ongning takomillashtirish xususiyatlarini diagnostik o'rganish ta'limida kompetensiyaga asoslangan yondashuv tamoyillariga asoslandi:

- diagnostikaga tizimli yondashish;
- bolalarga individual va differentsial yondashuv;
- o'quvchilarga o'z ta'lim natijalarini mustaqil ravishda rejalashtirish va doimiy o'zini-o'zi baholash jarayonida uni yaxshilash imkoniyatini berish;
- o'quvchilarning aqliy va baholash faoliyatini o'z motivatsiyasi va natija uchun javobgarlik asosida tashkil etishning turli shakllari;
- o'qituvchiga mavzu va ekologik faoliyatni amalga oshirish usullarini tanlashda erkinlik berish.

Maktabdagi ta'lim-tarbiya ishlarini ekologik yo'nalish nuqtai nazaridan tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, bu ish maktabda boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan

olib boriladi. Ta'lim muassasasi bajarishga harakat qilayotgan o'quv va tarbiyaviy vazifalar:

- inson va atrof-muhit o'rtasidagi ziddiyatlarni bartaraf etishga qaratilgan ekologik yo'naltirilgan munosabat va qadriyatlarni takomillashtirish;
- atrof-muhitga nisbatan olingan bilimlar va xulq-atvorning axloqiy tamoyillari shaxsning ishonchiga aylanishini targ'ib qilish;
- milliy va global darajada atrof-muhit holati uchun shaxsiy javobgarlik hissini rivojlantirish;
- o'quvchilarga zamonaviy ekologik muammolarning mohiyatini va ularning insoniyat uchun dolzarbligini ochiq shaklda ochib berish;
- atrof-muhit masalalari bo'yicha mas'uliyatli qarorlar qabul qilish va ularga muvofiq harakat qilish qobiliyatini rivojlantirish;
- maktab o'quvchilarini mahalliy ahamiyatga molik ekologik muammolarni hal etishda amaliy faoliyatga jalb etish;
- maktab o'quvchilarida o'zini o'zi qadrlash va boshqa odamlarning qiyinchiliklarini tushunish, qiyin hayotiy vaziyatlarda yordam ko'rsatish istagini rivojlantirish;

O'qituvchilarning ish rejalari va dasturlarini tahlil qilish ushbu maktabda ekologik ta'limni amalga oshirish yo'llarini aniqlashga imkon berdi:

- ekologik yo'naltirilgan darslar: atrof-dagi dunyo darslari, atrof-dagi dunyoning boshqa fan sohalari bilan integratsiyalashgan darslari;
- ekologik haftalar, ekologik oylik;
- turistik va o'lkashunoslik ishlari;
- ta'lim faoliyati (sayohat o'yinlari, ijodiy soatlar, ijodiy ishlar, badiiy-estetik suhbatlar);
- shahar ekologik tadbirlarida ishtirok etish;
- mehnat qo'nishida ishtirok etish (atrof-muhitni tozalash, o'simliklar ekish).

Biroq amalda rejalashtirilgan tadbirlarning aksariyati bajarilmayapti, ekologik tarbiya faqat sinf faoliyatida olib boriladi. Amalga oshirilayotgan tadbirlar epizodik tarzda amalga oshiriladi va boshlang'ich sinf o'quvchilarining shaxsiy ishtirokiga hissa qo'shmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2020-yil 30- sentyabrda «O'qituvchi va murabbiylar» kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida, "Bugun har bir o'qituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta'lim va ilm-fan sohasidagi eng so'nggi ijobiy yangiliklarni o'quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va olamqarash egasi, bir so'z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning ilg'or vakillari bo'lishlari kerak",-deb alohida ta'kidlagan edi [2].

Maktab maktabning barcha o'quvchilari uchun mo'ljallangan ekologik postulatlarini yaratdi:

Hayot eng oliy qadriyat, uni saqlang. Tabiiy fanlarni bugungidek seving: uni faqat sevgi qutqara oladi. Tabiatdan ozgina oling va oqilona foydalaning. Sog'lom turmush tarzi - tabiat bilan uyg'unlikning kalitidir. Atrof-muhitni muhofaza qilish harakatlarini boshlang, qo'llab-quvvatlang va rag'batlantiring. Tabiatning sirli olamini kashf qiling va boshqalarga uni ochishga yordam bering. Har bir inson o'z ehtiyojlarini yaxshilash bo'yicha harakat qilishning ajralmas huquqiga ega va o'z xatti-harakatlari uchun

kelajak oldida javob berishning so'zsiz majburiyatiga ega. Esingizda bo'lsin: ertaga dunyo qanday bo'lishi sizning bugungi harakatlaringizga bog'liq. Tabiiy dunyoga yaxshilik keltiring!

O'tgan o'quv yilida boshlang'ich sinf o'quvchilari shahar kutubxonasiga tashrif buyurib, "Viloyatimiz qushlari" tadbirida ishtirok etishdi. Shuningdek, o'qituvchilar tomonidan "Kuz sovg'alari" tabiiy materiallardan tayyorlangan hunarmandchilik ko'rgazmalari, ekologik viktorina o'tkazildi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning ekologik ongini shaxsan jalb etish asosida takomillashtirishda o'rganilayotgan muammoning dolzarblik darajasini aniqlash maqsadida maktab o'qituvchilari bilan suhbatlashdik.

Suhbat savollari quyida keltirilgan.

- 1) Ekologik ta'lim nima?
- 2) Ekologik ta'limning asosiy vazifalari nimalardan iborat?
- 3) "Ekologik ong" nima?
- 4) O'quvchilarning ekologik ongini takomillashtirish uchun o'qitish/tarbiyaning qanday shakllari, usullari va usullaridan foydalanasiz?
- 5) Ekologik ongni takomillashtirish ko'rsatkichlari nimalardan iborat.
- 6) Sizningcha, o'quvchilarning ekologik ongini takomillashtirish jarayonini qanday omillar murakkablashtiradi?

Suhbat natijalari shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilar biz o'rganayotgan muammoga ijobiy munosabatda bo'lishadi va uni dolzarb deb bilishadi. Shu bilan birga, "ekologik ta'lim" tushunchasi va "ekologik ong" tushunchasi ko'pincha aniqlanadi va asosan "shaxsning tabiatning inson hayotidagi ahamiyatini anglashi" yoki "inson va jamiyatning xulq-atvori" deb talqin qilinadi. inson faoliyati ta'sirida tabiiy muhitdagi o'zgarishlarning yaqin va uzoq muddatli oqibatlarini hisobga olgan holda tabiatning rivojlanish qonuniyatlarini bilish va ulardan foydalanish to'g'risida". Ikkinchi savolga esa respondentlar ekologik ta'limning asosiy vazifasi "dunyoning tabiiy-ilmiy manzarasini takomillashtirish", "o'quvchilarni tabiatni muhofaza qilishga tayyorlash", "tabiatga muhabbatni tarbiyalash", "o'quvchilar o'rtasidagi uyg'un munosabatlarni ro'yobga chiqarish" deb javob berishdi. inson va tabiat". O'qituvchilarning fikriga to'liq qo'shilib, biz aniqlik kiritamizki, ekologik ta'limning maqsadi va natijasi o'quvchilarning ekologik madaniyatini takomillashtirishdir va asosiy vazifalarni amalga oshirish maktab o'quvchilarining ekologik ongini takomillashtirish, ekologik xulq-atvorni ta'minlashdan iborat. ekologik ong va ekologik xatti-harakatlarning birligi.

Shu munosabat bilan, Yurtboshimiz tashabbusi asosida «yashil iqtisodiyot»ni barpo etishda yoshlarni faol jalb etish bo'yicha Maxsus dasturni amalga oshirish taklif etilmoqda. Bu kelajakda «yashil», ya'ni ekologik ta'lim toza mahsulotlarni iste'mol qilish madaniyatini shakllantirishga katta imkoniyat yaratishi alohida ko'rsatib o'tildi [3].

Yuqorida aytilganlar kontekstida aniqlik kiritamizki, ekologik ta'limni maqsadli tashkil etilgan faoliyat sifatida, ekologik ongni esa shaxsiy ta'lim, ushbu faoliyat natijasi sifatida, insoniyat jamiyatining ajralmas aloqasini tushunish qobiliyati sifatida ko'rish kerak. tabiat, odamlar farovonligining tabiiy muhitning yaxlitligi va qiyosiy o'zgarmasligiga bog'liqligi va bu tushunchani amalda qo'llash.

To'rtinchi savolga javob berar ekan, o'qituvchilar o'quvchilarning ekologik ongini takomillashtirish uchun, qoida tariqasida, ham darsdan (bahslar, bahslar, didaktik o'yinlar) ham, darsdan tashqari ish shakllari va usullaridan ham asosiysi sifatida foydalanishlarini ta'kidladilar. Ikkinchisi orasida ekologik mavzular bo'yicha turli xil muloqot soatlari, targ'ibot guruhlari, ekskursiyalar, ekologik tadbirlar va boshqalarni o'tkazish afzallik beriladi. Respondentlar tomonidan ekologik ongni takomillashtirishning asosiy ko'rsatkichlari "ekologik bilim darajasi", "ekologik texnologiyalarga egalik" va "ekologik dunyoqarashni takomillashtirish" deb nomlandi.[4].

Suhbatning so'nggi savoliga javob berar ekan, respondentlar eng ko'p qiyinchiliklar ekologik xulq-atvorni takomillashtirishda yuzaga kelishini ta'kidladilar. Amalda yetarli darajada ekologik bilimga ega bo'lgan o'quvchilar ko'pincha atrof-muhitga beparvo munosabatda bo'lganlar. Bundan tashqari, muammolar qatoriga zarur asbob-uskunalar va iqtisodiy rag'batlarning etishmasligi, shuningdek, boshqa omillar, jumladan, ekologik ishlar bilan shug'ullanish istagi yo'qligi kiradi.

Shunday qilib, o'qituvchilar bilan o'tkazilgan suhbat natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning ekologik ongini takomillashtirish muammosi dolzarb bo'lib kelgan va shunday bo'lib qolmoqda. Biroq, amaliyotda o'qituvchilar ko'pincha ob'ektiv va sub'ektiv bir qator qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Ekologik ong bizda ekologik madaniyatni, ekologik bilimlar va ekologik xulq-atvorni o'zida mujassam etgan, ekologik ta'limning maqsadi va natijasi bo'lgan va o'z tarkibida qiymat-motivatsion, axborot-kognitiv, operativ-faoliyat komponentlarini o'zida mujassam etgan murakkab shaxsiy shakllanish sifatida qaralganligi sababli. tuzilishi, keyin tadqiqotda bir qancha tadqiqot usullaridan foydalanilgan.[5]

O'quvchilarning ekologik ongini takomillashtirishni aniqlash testi". Sinovda ishtirok etish jarayonida o'quvchilar o'z-o'zini baholash yo'li bilan 6 balli tizimda (0 dan 5 gacha) sifatlarni aniqlash darajasini baholashga taklif qilinadi.

Sinov natijalari quyidagicha qayta ishlandi. To'plangan ballarning umumiy miqdori asosida shaxsning ekologik ongining har bir tarkibiy qismining rivojlanish darajasi aniqlandi.

Pragmatik bo'lmagan modallik tabiatiga va uning tuzilishiga sub'ektiv munosabat intensivligining rivojlanish darajasini diagnostika qilish uchun mo'ljallangan. Anketa intensivlikning nazariy jihatdan ajratilgan to'rtta komponentiga mos keladigan 4 ta asosiy shkalani o'z ichiga oladi.

O'quvchilarning ekologik ongini takomillashtirishning umumiy darajasi ekologik ongning har bir komponenti bo'yicha ballar yig'indisining o'rtacha arifmetik qiymati sifatida belgilandi.

Ekologik ta'lim ta'limning maqsad va vazifalarini belgilash menga o'quv jarayonining mazmunini aniqlash imkonini berdi. Ta'lim jarayoni mohiyatining asosiy bosqichlarini, o'quv va maktabdan tashqari mashg'ulotlarda ekologik ta'lim ta'lim usullari va shakllarini ajratib ko'rsatish.

Tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatdiki, biz yaratgan pedagogik texnologiya yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ta'lim kompetensiyasini shakllantirish mumkin, lekin tabiatga emotsional-qiymatli munosabatni tarbiyalashga ko'proq e'tibor qaratish zarur. atrof-muhit uchun mas'uliyat hissi. sayyoramiz va tabiiy muhit

ob'ektlari farovonligiga estetik yondashuvni rivojlantirish, maktabdan tashqari amaliy, ekologik ta'lim faoliyati tajribasini kengaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 36 b.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, “Xalq so'zi”, 2020-yil 24-sentyabr, 202 (7704)-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabrg'.
4. Kuchkinov A.Yu. Technology of u'bringing school 'u'ls to 'reserve and res'ect nature // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – Vol. 10, Issue 11, November 2020 (IF: SJIF 2020 = 7.13).
5. Kuchkinov A.Yu. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tabiatni e'zozlash ruhida tarbiyalash. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma – T.: “Fan va texnologiya”, 2012, 88 bet.

TALABALARNING CHIZMACHILIK VA CHIZMA GEOMETRIYA FANIDAN BILISH FAOLIYATINI FAOLLASHTIRISH

L.X.Abduraximov, TerDPI Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrasi dotsenti

Abduraximova M.L., Bandixon tumani, 17-sonli MFCHO'I maktabi, oliy-toifali tasviriy san'at va chizmachilik fani o'qituvchisi

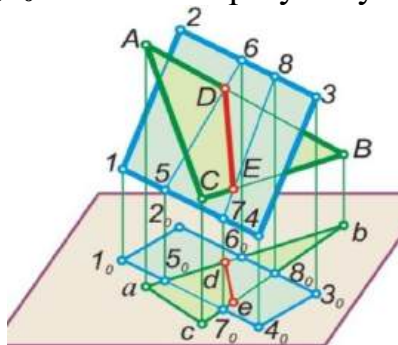
Annotatsiya; Ushbu maqolada san'at, usul, texnologiya, tasviriy san'at darslarida o'quvchilar ijodiy faolligini takomillashtirish usullari, texnologiyalari, interfaol usullar, o'quvchilarda innovatsion texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishi, bugungi kunning yoshlari qanday usul va texnologiyagalarga ega bo'lishi kerakligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: San'at, usul, texnologiya, pedagogik texnologiya, interfaol usullar, noan'anaviy, kompozitsiya San'at olami keng qamrovli, juda turli sohalar va tarixga boy hisoblanadi. Masalan, rassomchilik, qo'shiqchilik va h.k.

Yasash usullari ortogonal proyeksiyalardagi usullarga mos ravishda aynan o'xshashdir. Pozitsion masalalarni yechishda qulaylik uchun, ba'zan, tatqiq qilinayotgan obyektning elementlari kartinaga (chizmaga) o'zgarib yoki parallel holda proyeksiyalanishi maqsadida, yangi aksonometrik proyeksiyani yasash maqsadga muvofiq bo'ladi. Qardoshlarcha mos kelish yoki gomologiyani qo'llash ham yechimni soddalashtirishi mumkin.

Ikki tekislikning o'zaro kesishuvi va to'g'ri chiziqlarning tekislik bilan kesishuvi 9-rasmda ko'rsatilgan.

AB to'g'ri chiziqli orqali gorizontali proyeksiyalovchi P tekislik o'tkazilgan, deb faraz qilinadi; uning $1_0 4_0$ va $2_0 3_0$ ikkilamchi proyeksiyalari 14 va 23 to'g'ri



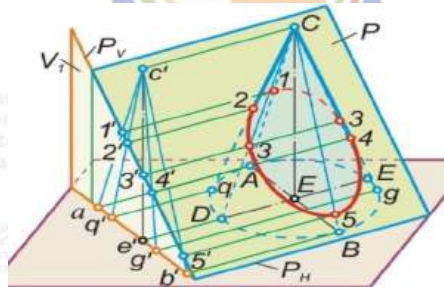
chiziqlarni 5_0 va 6_0 nuqtalarda kesadi.

9-rasm

Ushbu P tekislik bilan 1234 tekislikning kesishuv nuqtalarini, bog'lovchi chiziqlarda topamiz va kesishuv D nuqtasini aniqlaymiz.

Huddi shunday qilib, E nuqta va berilgan ikki tekislikning DE kesishuv chizig'i aniqlanadi.

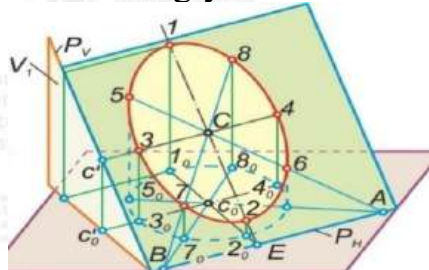
Konusning P tekislik bilan (10-rasm) kesishuv chizig'i, P tekislikka perpendikulyar bo'lgan yordamchi B1 tekislikni qo'llab aniqlangan. Bunda, P tekislik B1 tekislikka nisbatan proyeksiyalovchi vaziyatda bo'ladi.



10-rasm

Konus ham aynan shu B1 tekislikka proyeksiyalangan, uning kesimi esa, $1'5'$ to'g'ri chiziqli ko'rinishida o'zgarib proyeksiyalangan. U bo'yicha konusning yasovchilaridagi nuqtalar hosil qilingan va kesim shakli (ellips) hosil qilingan.

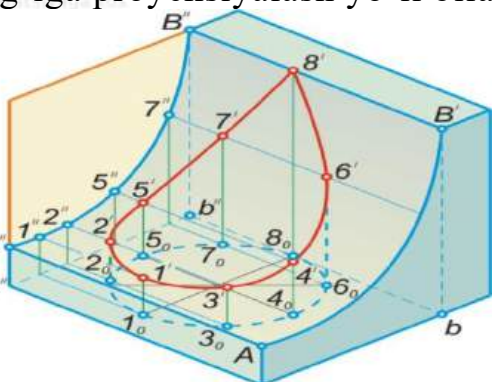
11-rasmda silindrning kesimi, asos va kesim tekisliklarining qardoshlarcha mos kelishini qo'llab yasalgan; qardoshlikning o'qi o'rnida P_H to'g'ri chiziqli, qardoshlikning yo'nalishi o'rnida esa, silindrning yasovchilari xizmat qiladi.



11-rasm

c' va C nuqtalar bundan oldingidek, o'zgaruvchi tekisliklar bo'yicha topilgan, shundan keyin esa, ikkita c' va C qardosh nuqtalarni qo'llab, qolgan nuqtalar ham topilgan. 3 va 4 nuqtalar C nuqta bilan bitta gorizontalda joylashgan.

12-rasmda ikkita silindrlarning kesishuv chizig'i, 9-rasmdagi masalaga o'xshash holda, vertikal silindr yasovchilarini gorizontaal silindrning iz chizig'iga proyeksiyalash yo'li bilan aniqlangan.



12-rasm

Egri chiziq 8' nuqtada birinchi turdagi qaytish nuqtasiga ega (xususiy hol).

Aksonometrik o'qlarga parallel to'g'ri chiziqlar bilan bog'liq bo'lgan metrik masalalarni yechish, nisbatan oddiy yechiladi. Aksometrik o'qlarga parallel bo'lmagan to'g'ri chiziq kesmalarini o'lchash uchun qo'shimcha grafik amallarni bajarishga to'g'ri keladi, bu esa, ularni o'lchash jarayonini ancha murakkablashtiradi. Lekin, ayrim pozitsion masalalarni yechishni osonlashtirishi mumkin, xususan, keyinroq ko'rsatiladigan soyalarni yasashda.

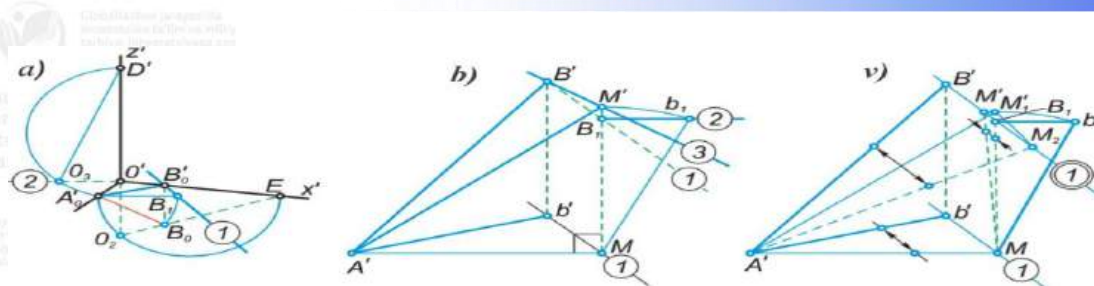
Quyida to'g'ri burchakli aksometriyada, dastlabki holati aksometrik o'qlarga parallel bo'lmagan kesmalar ustida ba'zi metrik masalalarni yechish ko'rsatilgan.

1. To'g'ri burchakli dimetriyada kesmalarining haqiqiy kattaliklari aniqlansin: a) $A'b'$ – yx tekislikda yotuvchi; b) $B'b'$ – vertikal vaziyatda; v) $A'V'$ – tasodifiy yo'nalishda (13-rasm).

a) 13-rasm, a da $A'b'$ ga parallel $A'_0B'_0$ kesmani o'tkazamiz va jipslashtirish bilan uning haqiqiy kattaligini topamiz. Hosil bo'lgan $A'_0B'_0$ kesmani gorizontaal A'_0B_1 to'g'ri chiziqqa o'lchab qo'yamiz va B'_0 nuqta bilan tutashtiramiz. B'_0B_1 to'g'ri chiziq $A'_0B'_0$ va A'_0B_1 to'g'ri chiziqlarda teng kesmalar kesib olganligi uchun, uni $A'_0B'_0$ ga parallel bo'lgan hamma to'g'ri chiziqlar uchun «o'lchash chizig'i» deb atash mumkin. $A'b_1$ kesmani o'lchash uchun (13-rasm, b), bitta A' uchidan gorizontaal to'g'ri chiziq o'tkazish, ikkinchi b' uchidan esa, B'_0B_1 ga parallel qilib, o'lchash chizig'ini o'tkazish kerak va u A_1b' kesmaning $A'M$ haqiqiy kattaligini aniqlaydi.

b) Vertikal kesmalarining haqiqiy kattaliklarini aniqlash uchun 13-rasm, a da huddi shunday, kartina bilan jipslashtirish bajarilgan va «o'lchash» chizig'i gorizontaal holda ($O'O_3$) joylashadi, haqiqiy kattaliklar esa, $z'O_3$ ga parallel bo'lgan qiya chiziqda aniqlanadi.

MB_1 vertikal o'lchamni aniqlash uchun (13-rasm, b ga qarang), M nuqtadan $D'O_3$ ga parallel qilib, Mb_1 to'g'ri chiziq, B_1 nuqtadan esa, gorizontaal B_1b_1 chiziq o'tkaziladi, shunda, Mb_1 kesma MB_1 kesmaning haqiqiy kattaligi bo'ladi. Ushbu yasash, z o'q bo'yicha aksometrik masshtab nomalum bo'lgan holda bajariladi.



13-rasm

v) Tasodifiy $A'B'$ yo'nalishdagi o'lchamlarni aniqlash uchun, quyidagi amallarni bajarish zarur. Gorizontol to'g'ri chiziqda $A'b'$ haqiqiy kattalikka teng $A'M$ kesma o'lchab qo'yiladi; vertikal to'g'ri chiziqda mos ravishda $MB_1 = b'B'$ haqiqiy kattalik MM' kesma o'lchab qo'yiladi; shunda $A'M'$ to'g'ri chiziqda $A'B'$ haqiqiy kattalikni hosil qilamiz, o'lchash chizig'i esa, $B'M'$ to'g'ri chiziq bo'ladi. $A'M$, Mb_1 , $A'M'$ to'g'ri chiziqlar tegishli ravishda, $A'b'$, $B'b'$, $A'B'$ yo'nalishlar uchun masshtab chiziqlari deb atalishi mumkin. To'g'ri chiziqlarning har bir yo'nalishlari o'zlarining «o'lchash chiziqlari» – 1, 2, 3 holatlariga ega (aylanachalar ichida).

13-rasm, v da har uchchala to'g'ri chiziqlar uchun bitta o'lchash chizig'i yo'nalishi qabul qilingan, lekin unda, $b'B'$ va $A'B'$ lar uchun masshtab chiziqlarning holati boshqacha, ya'ni: MB' uchun MM'_1 $A'B'$ uchun $A'M'_2$ bo'ladi¹.

Aytilganlardan, har qanday yo'nalishdagi kesmaning haqiqiy kattaligini yasashning quyidagi algoritmi kelib chiqadi: kesmaning bir uchi orqali masshtab chizig'i, ikkinchi uchidan esa, o'lchash chizig'i o'tkaziladi va shu chiziq birinchi chiziqda izlangan kattalikni kesib oladi. Masshtab chiziqlari va o'lchash chiziqlarining holati odatda, aksonometriya o'qlarining dastlabki holatidan aniqlanadi.

2. B nuqta orqali asosiy $A'B'C'$ va ikkilamchi $a'b'c'$ proyeksiyalari bilan berilgan ABC uchburchak tekislikka perpendikulyar qilib to'g'ri chiziq yasaladi (14-rasm).

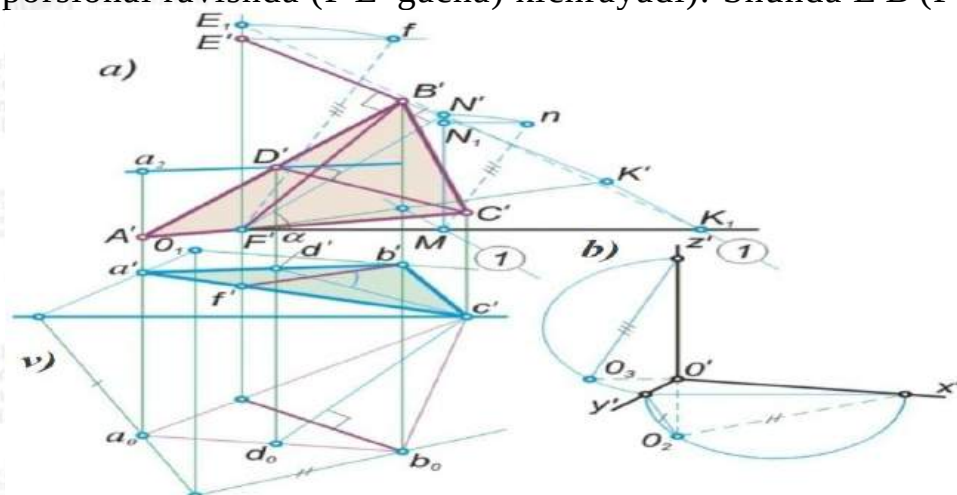
Shuni eslatish zarurki, ikkita to'g'ri chiziqlar – tekislikka perpendikulyar to'g'ri chiziq va shu tekislikning qiyalik chiziqlarining gorizontol proyeksiyalari ustma-ust tushadi va tekislikning gorizontoliga perpendikulyar holda joylashadi. Tekislikning $C'D'$ gorizontolini quyidagicha yasaymiz: a' nuqtadan $c'C'$ ga teng $a'a_2$ kesmani o'lchab qo'yamiz va $A'B'$ tomon bilan kesishguncha, $a'd'$ ga parallel qilib a_2D' to'g'ri chiziq o'tkazamiz, shunda $C'D'$ kesma gorizontol bo'ladi, $c'd'$ esa, ikkilamchi proyeksiya bo'ladi. 14-rasm, b da y, x va z o'qlarning jipslashgan vaziyatlarini aniqlaymiz.

$c'a_0b_0$ uchburchakning (14-rasm, a) ikkilamchi proyeksiyasining jipslashgan holatini, b_0f_0 gorizontolni yasaymiz, shundan keyin esa, b_0f_0 ga perpendikulyar $s'd_0$ qiyalik chiziqning jipslashgan holatini aniqlaymiz, so'ngra uning $b'f'$ va $B'F'$ proyeksiyalarini aniqlaymiz.

¹ Тураев Х.А. и др. МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ 8-9 КЛАССОВ НА УРОКАХ ЧЕРЧЕНИЯ //EUROPEAN RESEARCH. – 2017. – С. 210-213.

Bundan oldingi bo'yicha $F'N'$ haqiqiy kattalikni va $F'B'$ to'g'ri chiziqlarning qiyalik burchagini yasaymiz. N' nuqtada $F'N'$ ga perpendikulyar bo'lgan E_1N' K_1 to'g'ri chiziqni o'tkazamiz. E_1 nuqtani F' nuqta bilan bitta vertikalda qabul qilamiz (yasashlarni soddalashtirish uchun).

Endi $E_1 N_1 K_1$ to'g'ri chiziqni dastlabki holatiga qaytaramiz. N_1 nuqta B' nuqta bilan, E_1 nuqta esa, E' nuqta bilan ustma-ust tushadi ($F'E_1$ o'lcham proporsional ravishda ($F'E'$ gacha) kichrayadi). Shunda $E'B'(F'B')$ bo'ladi.



15-rasm.

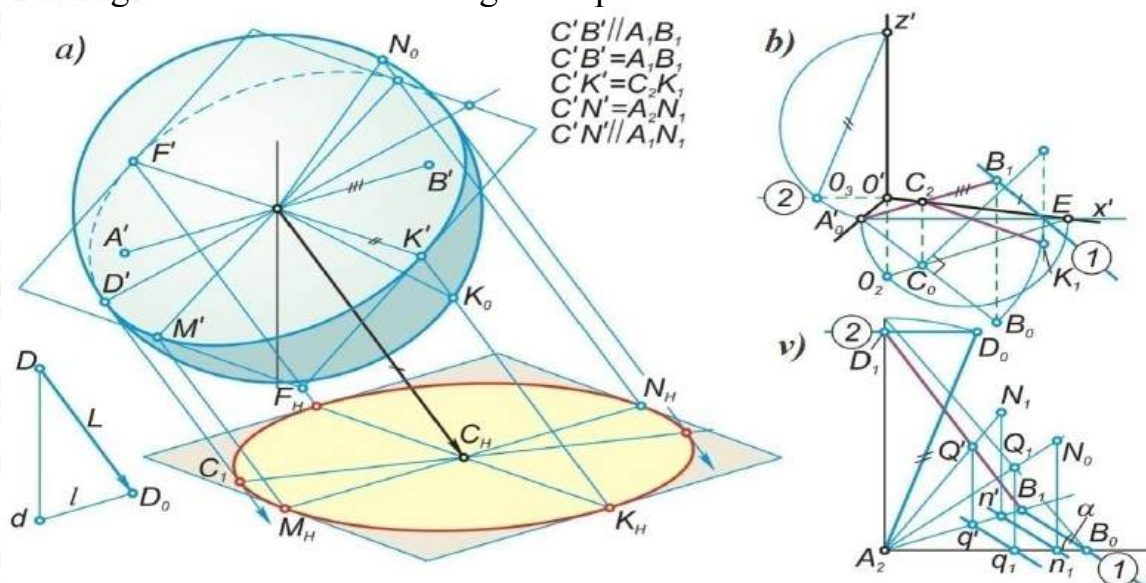
E' nuqtaning o'rniga K' nuqtani yasash va K_1K' o'lchash chizig'i yordamida, to'g'ri chiziqlarning izini aniqlash va K' nuqtani B' nuqta bilan tutashtirish mumkin. Ushbu holda, yo'l-yo'lakay yana ikkita – $F'B'$ ga perpendikulyar bo'lgan $E'B'$ to'g'ri chiziq (to'plamdan biri) yasalgan va $F'B'$ to'g'ri chiziqlarning gorizont tekislikka nisbatan α og'ish burchagining haqiqiy kattaligi topilgan.

3. Sharga urinma silindrik sirt o'tkazilsin va uning YX tekislik bilan kesishuvi yasalsin. Berilganlar: sharning qamrov chizig'i, markazining asosiy C' va ikkilamchi c' proyeksiyalari, silindr yasovchilari yo'nalishining asosiy va ikkilamchi proyeksiyalari.

Ma'lumki, silindrning urinish chizig'i L yo'nalishga perpendikulyar bo'lgan tekislikdagi aylana bo'ladi, uni diametrlari bo'yicha yasaymiz. Jipslashtirish bilan (15-rasm, b) sharning berilgan yo'nalishning ikkilamchi l proyeksiyasiga parallel bo'lgan radiusining A_1B_1 va yo'nalishga perpendikulyar joylashgan C_2K_1 radiusning haqiqiy kattaligini aniqlaymiz. Bu o'lchamlarni C markazdan o'lchab qo'yib, sharning gorizont aylanasi (ekvatorning) $A'B'$ va $K'F'$ diametrlarini hosil qilamiz, ulardan K' va F' nuqtalar urinish chizig'iga tegishli bo'ladi. Urinish chizig'ining eng yuqori N va eng quyi M nuqtalarini quyidagi usul bilan aniqlaymiz.

A_2B_1 va A_2D_1 haqiqiy kattaliklarni (15-rasm, v) topamiz va ular bo'yicha $A_2B_0D_2$ uchburchakni yasaymiz, B_0D_2 ga perpendikulyar qilib A_2Q_1 to'g'ri chiziqni o'tkazamiz va unda sharning A_2N_0 radiusini o'lchab qo'yamiz. Q' va N_1 nuqtalarni o'z holiga qaytarib, berilgan yo'nalishga perpendikulyar bo'lgan, ya'ni, eng yuqori N va eng quyi M nuqtalarni aniqlovchi tekislikdagi urinish aylanasi radiusining A_2N_1 o'lchami va yo'nalishiga ega bo'lamiz. Ular urinish

tekisligining qiyalik chizig'ida yotadi. Ikkita $K'F'$ va $N'M'$ tutashgan diametrlarga asosan urinish chizig'i aniqlanadi.



15-rasm.

Ushbu diametrlarning proyeksiyalarini berilgan yo'nalish bo'yicha tekislikka proyeksiyalab, urinib turuvchi silindr sirtining yx tekislikdagi izi – ellipsning tutashgan $K_H F_H$ va $N_H M_H$ diametrlarini hosil qilamiz.

Bu masala sharning o'z va tushgan soylari chegaralarini yasash bilan o'xshashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Boymetov. B. «Qalamtasvir asoslari». Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 1997.
2. Xaitov E.X, Jumanazarov Sh.R «Rangtasvir». O'quv qo'llanma. Toshkent, 2018
3. Abdullaev.N. «San'at tarixi» T-2/1 «San'at» nashriyoti 2001
4. Oydinov N «Tasviriy san'at tarixidan lavhalar», Toshkent., O'qituvchi, 1997
5. Abduraximov L.X. «Qalamtasvir» o'quv qo'llanma. Toshkent «Lesson Press» nashriyoti. 2021 yil.
6. Uralovich, Toshpulatov Fakhriddin. "Conducting classes on fine arts based on information and communication technologies." International Engineering Journal For Research & Development 6.ICDSIIL (2021): 3-
7. Toshpulatov, Faxriddin Uralovich, Ramazon Erkin Ogli Norqochqorov, and Xayriniso Nurmumin Qizi Maxmudova. "xalq amaliy san'atining chizmachilik fani bilan bog'liqligi." Academic research in educational sciences 2.2 (2021).
8. Faxriddin U. T., qizi Maxmudova X. N. talabalarga chizmachilik fanining qurilish chizmachiligi bo'limini o'rgatishdagi ba'zi bir tavsiyalar //Международная конференция академических наук. – 2022. – Т. 1. – №. 15. – С. 18-23.
9. Uralovich T. F. Conducting classes on fine arts based on information and communication technologies //International Engineering Journal For Research & Development. – 2021. – Т. 6. – С. 3-3.
10. Toshpulatov F. USE OF GEOMETRIC PATTERNS AND THEIR TYPES FROM ELIMINATIONS OF DRAWING AND APPLIED ART IN ARCHITECTURAL FACILITIES //Физико-технологического образование. – 2022. – Т. 1. – №. 1.

O'QITUVCHILARIDA PEDAGOGIK KOMPETENLIKNI SHAKLLANTIRISH

*Jovliyeva Gulira`no G`afurovna Ta`lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang`ich ta`lim) magistranti*

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada pedagogik kompetentlikning bugungi kundagi zarurati va uning ahamiyati haqida so`z boradi.

**TAYANCH SO`ZLAR.** Ta`lim, tarbiya, pedagog kadrlar, kompetentlik, pedagogik kompetentlik, kasbiy malaka, mahorat.

Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanayotgan bugungi kunda ta`lim tizimining modernizatsiya qilinishi uni tarkibiy jihatdan qayta qurish, ta`lim, fan, texnika, texnologiya, iqtisodiyot va madaniyatning jahon miqyosidagi zamonaviy yutuqlarini hisobga olgan holda ta`lim dasturlarini o`zgartirib, yangilab berishni ko`zda tutadi. Zamonaviy jamiyat ta`lim tizimi oldiga yuqori malakali, intiluvchan, raqobatbardosh, ma`naviy va jismoniy sog`lom shaxslarni tarbiyalab berish talabini qo`ymoqda. 2017-2021-yillarda O`zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "uzluksiz ta`lim tizimini yanada rivojlantirish, sifatli ta`lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish" vazifasi belgilandi.[1].

Hozirgi vaqtda bir qancha pedagogik-psixologik manbalarda, bir qancha olimlarning ilmiy ishlarida "kompetentlik" tushunchasi keng qo`llanilmoqda.

Jamiyat talablarini qondirish hozirgi zamon o`qituvchisidan yuqori madaniyat, chuqur ma`naviyat, Vatan uchun javobgarlik hissi, mas`uliyat chuqur bilimga ega bo`lish, o`z o`quvchilarining ijodiy potensialini rivojlantirishga pedagogik qiziqishi, innovatsion faoliyatga, o`z ustida ishlashga, kasbiy faoliyatga qobiliyatlilik va shu kabi boshqa bir qator sifatlarni talab etadi. Shu sababli, komil shaxsni tarbiyalash bilan bir qatorda yana bir asosiy masala, ya`ni mutaxassisning kasbiy kompetentligini shakllantirish ham bugungi kunda o`ta muhim masala hisoblanadi.[2].

Bugungi kun rivojlanayotgan ta`lim tizimi pedagoglardan ham intiluvchan, ham tashabbuskor va bir vaqtning o`zida intellektual salohiyatga ega bo`lishni talab etadi. Ta`lim hamda tarbiya jarayoni tizimli ravishda yo`lga qo`yilishi, ular bitta maqsadga olib borishi, an`anaviy o`qitish jarayonidan chetga chiqmagan holda xorijiy ta`lim tizimini o`zlashtirishni va undan samarali foydalanishni nazarda tutadi.

Pedagogikada kompetent yondashish mutlaqo yangi tushuncha emas, balki u uzluksiz rivojlanib boruvchi ta`lim jarayonlarida bosqichma-bosqich shakllangan edi. N.V. Kuzmina, A.K. Markova, T.F. Loshakova o`qituvchining "o`qituvchining kasbiy kompetentligi" haqida ko`plab ishlarni amalga oshirdilar.

D.L. Tompson va D. Pristonlar "Kasbiy kompetentlik-ishda kerak bo`lgan bilimlarning va barcha axloqiy qoidalarning yig`indisidir, - deb ta`kidlaydilar.

I.V. Grishina kasbiy kompetensiya shaxsning o`z professional faoliyatini qanchalik darajada egallaganligi, deb baho beradi va u quyidagicha ta`rif beradi: "ushbu faoliyatga bo`lgan munosabat, unga zarurat va qiziqishlari, intilishlari, qadriyatlari, faoliyatdan maqsadi, o`zining ijtimoiy o`rnini tasavvur qilishi".[3]

Kompetensiya shaxsning o'z bilimlarini doimo boyitib borishni, rivojlanish bosqichlariga doimo tayyor bo'lishni, kreativ fikrlashni o'stirishni, mavjud bilimlarni qayta ishlashni talab etadi. Kompetensiyaga ega bo'lgan pedagog yuzaga kelgan vaziyatdan o'zi egallagan metod va vositalar orqali chiqib keta olish, ayni holat uchun mos bo'lgan usullarni to'g'ri tanlash, ularni saralash hamda masalaga tanqidiy yondashish ko'nikmalariga ega bo'ladi. Shu o'rinda, kompetentli pedagog tashkilotchilik, mehnatsevarlik, tashabbuskorlik, ijodiy izlanuvchanlik, yangi g'oyalarni izlab topishga intiluvchan bo'lishi bilan birga, ular o'z faoliyatlarida qadriyatlarga ham urg'u berishlari kerak. Kompetentli Pedagog o'z ustida ishlab qanchalik yangilik qilsada, u, albatta, shu jamiyatdagi qadriyatlarga zid bo'lmagan, ularni rad etmaydigan usul hamda texnologiyalarni ishlab chiqadi.

Yuqoridagilardan shuni aytish mumkinki, "kasbiy kompetentlik- mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi hamda ularni amalda yuqori darajada qo'llay olish"ni nazarda tutadi. Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishi emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. [4].

Kompetentlik pedagoglardan doimo izlanishda bo'lishga, ta'limga tanqidiy qarashga, tarbiya masalasida mentalitetni chetga surmaslikka, o'quvchilarga mos va ular tez va oson o'zlashtiradigan o'qitish metodlarini tanlashga, axborot materiallaridan unumli foydalana olishga, ta'limga oid turli nazariyalar, metodlar, texnologiyalar o'rtasidagi bog'lanishni tushunishlariga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha "Harakatlar strategiyasi to'g'risidagi" qonuni. 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947 sonli farmoni.
2. TerDuPI "Oliy ta'limda axborot kompetentligi" fanidan raqamli uslubiy ta'minot (magistratura mutaxassisligi uchun). 2022.
3. Suleymanova R.D. Kasbiy kompetentlikni shakllantirish. (azkurs.org).
4. 4.Muslimov N.A., Urazova M.B., Eshpulatov Sh.N. (2013). Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. –Fan va texnologiya nashriyoti.

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH VA O'QUVCHILARNING BILIM SAVODXONLIGINI OSHIRISH

*Almanova Dilafruz Tojinorovna, Termiz davlat pedagogika institute Ta'lim
tarbiya nazariyasi (Boshlang'ich ta'lim) 2- kurs magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ona tili va o'qish savodxonligi darslarida innovatsion texnologiyalardan unumli foydalanish, o'quvchilarning bilim savodxonligini rivojlantirish, "Kerak so'zni tanlab ol", "His-hayajon gap o'yini" usullarining qo'llanilishi to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar. Innovatsion texnologiya, didaktik usullar va ularning ahamiyati, mustaqil fikrlash, bilim savodxonlikni oshirish.

O'zbekistonning ijtimoiy va iqtisodiy hayotidagi innovatsion jarayonlar o'z navbatida ta'lim-tarbiya sohasida ham tubdan o'zgarishlar qilishni talab etmoqda, ya'ni har bir pedagog, mutaxassislar o'z sohalarida innovatsion texnologiyalardan unumli foydalanish zarurati paydo bo'lmoqda. Shu sababli pedagogikada innovatsion

texnologiyalardan foydalanish bugungi kunning dolzarb va istiqbolli masalalaridan biridir. Chunki, o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda an'anaviy o'qitish metodi bilan chegaralanib qolmasdan, innovatsion usullaridan foydalanish, shu jumladan, interfaol usullardan foydalanish orqali o'qitishning sifat darajasini oshirib, yuqori samaradorlikka erishish mumkin. Buning uchun o'qituvchilar o'qitishning innovatsion turlarini o'z darslarida qo'llay olish mahoratiga ega bo'lishi zarur.

Ta'lim jarayonida nafaqat o'qituvchi, balki o'z navbatida o'quvchilar ham o'z iqtidori, ijodkorligi va izlanishlaridan kelib chiqib dars sifatini yuqori darajaga ko'tarishga harakat qilishlari lozim. Bu o'qituvchining innovatsion faoliyatiga ham bog'liq bo'ladi. Shu o'rinda "innovatsiya" so'ziga izoh bersak, **"innovatsiya" (ing. "innovationas" kiritilgan yangilik, ixtiro)** ilmiy — texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qo'llanishi ma'nolarini anglatadi. Innovatsiya, yoki ta'limdagi yangiliklar to'g'risida YUNESKO hujjatlaridan birida, "Biz yangilik ta'lim tizimini yaxshilash maqsadida uni ongli va mo'ljallangan o'zgartirishga urinishni bildirishi lozim deb hisoblaymiz. Yangilik albatta yangi bo'lishi shart emas, biroq u albatta nimasi bilandir yaxshiroq va o'z-o'zidan namoyon etilishi mumkin bo'ladi",-deb ko'rsatilgan. Shu bois boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida quyidagi usullarni qo'llash orqali o'quvchilarning bilim savodxonligiga erishishimiz mumkin.

"Kerak so'zni tanlab ol" o'yin usuli. Bu usul o'quvchilarni so'z birikmasi bilan amaliy tanishtiradi. Garchi boshlang'ich 3-sinflarda so'z birikmasi yuzasidan nazariy bilim berilmasa ham, u haqida o'quvchilar bir qator ma'lumotlar oladi. Amalda so'z birikmasi tuzadilar. Ushbu o'yinni o'tkazish uchun o'qituvchi ko'chma xattaxtaga so'zlarni ikki ustun qilib yozib keladi. O'quvchilar xattaxtaga so'zlar bilan tanishadi, keyin chap tomondagi so'zlardan mosini qo'yib ko'chirish topshiriladi. O'yinni butun sinf bo'yicha ham parta qatorlari orasida ham o'tkazish mumkin. Qaysi guruh topshiriqni tez va to'g'ri bajarsa, g'olib hisoblanadi. O'yin bolalarning ijodiylikni tarbiyalaydi, o'quvchilarda ziyraklik, sinchkovlik sifatlarini va mustaqil fikrlash malakasini shakllantirishga yordam beradi.

Ushbu usul orqali boshlang'ich sinf o'quvchilari so'z birikmalarni tog'ri qo'llashi natijasida bilim savodxonligi oshirib boriladi.

"His-hayajon gap o'yini" usulida o'quvchilar his-hayajon gaplar haqida ma'lumot olganlaridan keyin o'tkazish mumkin. Buning uchun o'qituvchi darak, so'roq va buyruq gaplarga his- hayajonning qo'shilishi natijasida bunday gaplar hosil qilinishini va u undov gap deb yuritilishini ham tushuntiradi. Bizning his- hayajonlarimiz quvonch, havas, shodlik, achinish orqali bayon etiladi. O'yinni yakkama-yakka holda ham, guruhlar o'rtasida ham o'tkazish mumkin. Yakka holda o'tkazganda o'qituvchi o'qigan gapning his-hayajon ifodalangan yoki ifodalanmaganligi uning turi (chaqiriq, quvonch, havas, shodlik, achinish) aks etganligi aniqlanadi. Qaysi o'quvchi tez va to'g'ri javob bersa o'yin g'olibi hisoblanadi. Agar o'yin guruhlar o'rtasida o'tkazilsa har bir qator partalar alohida guruh hisoblanadi. Ba'zan esa o'quvchilarning kichik guruhlari o'rtasida o'tkazsa bo'ladi. Buning uchun o'qituvchi undov gaplarni o'qiydi. Bolalar javob berishadi.

1. Eh, kuz qanday ajoyib fasl! (quvonch)

2. Attang bobom ketib qolibdida! (achinish)
3. Bolalar, qushlarni asrang! (chaqiriq)
4. Urta, men o'yinda g'olib chiqdim! (shodlik)
5. Vatanning chin, haqiqiy farzandi bo'li! (chaqiriq)
6. Bepoyon paxta dalalarimiz qanday go'zal! (havas)

His –hayajon gaplar ustida o'tkaziladigan o'yinni ushbu gapning his-hayajonsiz holatda gapning maqsadga turning qaysi biriga kirishi ustida o'tkazsa ham bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarga ona tili va o'qish savodxonligi darslarida innovatsion texnologiyalar asosida bilimni mustahkamlash samarali natija beradi. Ayniqsa, boshlang'ich 3-4 sinf o'quvchilarni qiziqtirishda o'yin usullaridan foydalanish ularning ilmiy dunyoqarashini oshiradi. Shu sababli o'yin usullari dars jarayonida mavzu yuzasidan mustahkamlash va takrorlashda qo'llanilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. YUNESKO xalqaro me'yoriy hujjatlari \ O'zbekcha nashrining mas'ul muharriri L.Saidova. – Toshkent: Adolat, 2004. – B. 19-b.
2. Qosimova K., Matchonov S., X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, Sh. Sariyev. Ona tili o'qitish metodikasi. — Toshkent: "NOSHIR", - 2009. 352 b.
3. A. G'ulomov. Ona tili o'qitish prinsiplari va metodlari. - Toshkent: „O'qituvchi“. 1992.
4. Qurbonova M.M. Hozirgi zamon o'zbek tili (sodda gap sintaksisi uchun materiallar). O'zMU, Toshkent: 2002.
5. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. Qarshi, "Nasaf", 2000, 80 b.

O'QITUVCHILARNI PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK O'RGANISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Xo'shboqova Oysulov Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarini milliy qadriyatlarini shakllatirishda sharq mutafakkurlarining qarashlari.

Kalit so'zlar. boshlang'ich sinf, milliylik, mutafakkur, g'oyaviy tafakkurlar, ma'naviyat, madaniyat.

Kishilik jamiyatining barcha bosqichlarida ham o'qituvchilarni o'qitish va tarbiya berish masalasi dolzarb muammo bo'lib kelgan, kishilik jamiyatining paydo bo'lishi bilan tarbiya ham vujudga keldi, u bilan birga taraqqiy etdi, jamiyatning o'zgarishi bilan u ham o'zgarib bordi. Tabiatning oliy mahsuli, inson ongli va o'zini himoya qiladigan erkin, mustaqil qilib yaratilgan. Shuning uchun unda ijtimoiylashuvi asosida ma'naviy qadriyatlar shakllana boshlagan, ilk davrlarda yoshlarga ta'lim yashash uchun tabiatdan foydalanishi, uy-ro'zg'or ishlarini boshqarish va tabiatga axloqli munosabat odobi sifatida shakllana boshlagan, bilimlar hajmi oshgan sari maxsus tarbiyachilarga ehtiyoj sezila boshlangan. Ma'lum elat, millat, qabila miqyosidagi ta'lim-tarbiya qoidalari ko'p hollarda alohida kishilar tomonidan takomillashtirilgan ishlab chiqilgan.

Eng qadimgi davrlardagi ta'lim - tarbiyaga oid ma'lumotlarni biz xalq og'zaki ijodi namunalari - qahramonlik eposlari, afsonalar, maqol va qo'shiqlarda ham ko'ramiz. Umuman xalq og'zaki ijodining barcha janrlarida ham ta'lim - tarbiyaga yoshlarning

axloqiy yetuk va barkamolligiga juda katta e'tibor berilgan, biz shundan ajdodlarimizda o'tmishda tarbiya ishlari qanday amalga oshganligi, qanday axloqiy hislatlarni e'zozlashgan - yu, qaysi sifatlar qoralanganligini ham bilib olishimiz mumkin. Hususan eng qadimgi yozma manbalarimizdan bo'lgan, "Urxun - Enasoy yodgorliklari", "Avesto" da ham yoshlarga ta'lim tarbiya berish masalalari keltirib o'tilgan. "Avesto" uzoq asrlar maboynida bolalarga ilm - ma'rifat o'rgatishda va axloq odob fazilatlarini shakllantirishda dasturul amal bo'lib kelgan. Zardusht ta'lim - tarbiya masalalariga alohida ahamiyat berib shunday deydi: "tarbiya hayotning eng muhim tayanchi bo'lib hisoblanishi lozim. Har bir yoshni [shunday tarbiyalash zarurki](#), u avvalo yaxshi o'qishni va so'ngra esa yozishni o'rganishi bilan eng yuksak pog'onaga ko'tarilsin"². Zardushtiyar bolalar ta'lim - tarbiyasiga katta e'tibor berganlar. Kitobda bolalarni o'qitish va tarbiyalash qoidalarini quyidagicha tavsiya etiladi:

- 1) diniy va axloqiy tarbiya
- 2) jismoniy tarbiya,
- 3) o'qish va yozishga o'rgatish.

Avvalo pedagogikaning nazariy kurtaklari falsafa negizida paydo bo'ladi. Ta'lim-tarbiya masalalari hamisha mutafakkir, yozuvchi, olimlar xayolini band qilib kelgan. Ular o'zlarini bola tarbiyasi, ularni barkamol inson qilib tarbiyalash haqidagi yorqin mulohazalari bilan pedagogik fikrlar ravnaqiga ulush qo'shganlar. Ta'lim oluvchilar shaxsini har tomanlama o'rganish, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning o'ziga xos usul va tizimlarini ishlab chiqish har doim ham sharq va g'arb olimlarining diqqat markazida bo'lgan masala desak mubolag'a bo'lmaydi.

Buyuk mutafakkirlarimizda **Yusuf Xos Hojib** o'zining "Qutadg'u blig" asarida ta'lim va tarbiyaning bir biriga bog'liq holda bo'lishini aytadi, o'g'il bolalarning bir necha san'at turlarini va hunarlarni mukammal o'rganmog'i kerakligini ta'kidlaydi. Bu, ularning kelajak hayotlari yaxshi bolishi va jamiyat rivoji uchun zarurligini keltirib o'tadi.

Abu Nasr Forobiy o'zining pedagogik ta'limotlarida, ta'lim va tarbiya haqidagi qarashlarida inson xislatlari to'g'risidagi falsafiy fikrlari nihoyat muhim ahamiyatga egaligini ajralib turadi. Forobiyning ta'lim-tarbiya usullari, vositalari, yo'llari, to'g'risidagi qarashlari ham qimmatlidir. U insonda chiroyli xislatlar ikki yo'l: ta'lim va tarbiya yo'li bilan paydo bo'ladi. Ta'lim avvalo nazariy xislatlarni umumlashtirsa, tarbiya tug'ma xislatlarni, nazariy bilimlar, amaliy kasb - hunar, xulq odob fazilatlarini umumlashtiradi. Ta'lim so'z bilan o'rganish orqali tarbiya amaliy ish, tajriba orqali hosil qilinadi. Har ikkalasi yetuklikni namoyon qiladi, lekin bu yetuklik bilim va ko'nikmalarni qanday darajada o'zlashtirilganligiga qarab shakllanadi, deb ko'rsatadi. Abu Nasr Forobiy ta'limda hamma fanlarning nazariyasi o'rganilsa, tarbiyada esa odob me'yorlari, ma'naviy-axloqiy qoidalar o'rganiladi, kasbga, hunarga tegishli malakalar paydo bo'ladi, deb uqtiradi. Buday vazifa tajribali murabbiylar tomonidan ta'lim va tarbiyaning bir qator metodlari orqali amalga oshirilib boriladi. Demak, Forobiy ta'lim va tarbiya jarayonida rag'batlantirish, odatlantirish, majbur etish metodlarini yoqlagan. Bunda har qaysi ikki usul ham inson kamolati uchun zarurligini ta'kidlaydi. Buyuk qomusiy olimlarimizdan yana biri Abu ali Ibn Sino ham bolalarni o'qitish va

² K.Hoshimov Pedagogika nazariyasi va tarixi "A.Navoiy" 2005-y 56-bet

tarbiyalash jarayoni maktabda amalga oshirilishi kerakligini aytib o'tadi. Bunda barchaning farzandi maktabga borishi ular uyda yakka holda emas balki maktabda jamoa bo'lgan holda o'qitilishi va tarbiyalanishi kerak deb, maktabda bolalarni jamoa bo'lib o'qitilishi avzalligini quyidagicha baholaydi:

Agar o'quvchilar birga o'qisa, fanni egallashga qiziqish paydo bo'ladi, zerikmaydilar bir-biridan o'zish uchun harakat qilish istagi shakllanadi. Buning barchasi o'qishning yaxshilanishiga olib keladi. Bolalar birga yig'ilganlarida o'zaro do'slik, bir-biriga hurmat tuyg'ulari shakllanadi, yaxshi odatlarni o'zlashtiradi.

Olim ta'limda bilim olish uchun quyidagilarga rioya etish zarurligini ta'kidlaydi:

- talimda oddiydan murakkabga borish orqali bilim berish;
- bolalarga ta'lim berishda birdaniga kitob bilan band qilmaslik;
- mashqlar va topshiriqlar bolaning yoshiga mos bolishi;
- o'qitishda jamoa bo'lgan holda maktabda o'qitishga e'tibor qaratish;
- ta'lim va tarbiya berishda bolaning mayl, qiziqish, qobiliyatini hisobga olish;
- o'qitishda jismoniy mashqlar orqali birga amalga oshirish;

Abu Ali ibn Sino o'z asarlarida, o'qituvchi bolalarga ta'limda ma'lum yutuqlarga erishish uchun quyidagilarga amal qilishni ta'kidlaydi.

- o'quvchilar bilan munosabatda jiddiy va bosiqlik bilan yondashish;
- balalarga berilayotgan bilimlarning qanday o'zlashtirilishini nazorat qilish;
- ta'limda berishda turli shakl, metodlardan foydalanish;
- o'quvchilarning qobiliyati, xotira va xarakter hususiyatlarini inobatga olish;
- fanga bo'lgan qiziqishni uyg'otish;
- bilimlarni o'quvchilarga, yoshi, aqliy qobiliyatiga mos ravishda bo'lishi
- har bir so'z bolalarga hissiy ta'sir darajasida bo'lishga intilish.³

Bunday talablar hozirgi davr ta'limi uchun ham o'z ahamiyatini yuqotmagan.

Sharq Uyg'onish davri mutafakkirlaridan Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniylar o'zlarining ta'limiy qarashlarida birinchi o'ringa inson shaxsini qo'yib, bolalarni har tomonlama kamol topishida, har bir murabbiy ustoz chin dildan ma'sulyat bilan ish olib borsa oldiga qo'yilgan natijaga erishadi deb ta'kidlaydilar.

Buyuk mutaffakkir, davlat arbobi **Alisher Navoiy** ham o'z davrining ayrim maktabdorlari o'quvchilarga ta'lim tarbiya berishda ularga johillik, qattiqqo'llik, va ta'magirlik bilan munosabatda bo'lishni qoralaydi, o'qituvchi ozining axloqiy, yuksak ma'naviy qiyofasi bilan ajralib turishi kerakligini aytib o'tadi. Jumladan, «mudarris kerakki, g'arazi mansab bo'lmasa va bilmas ilmni aytishga urinmasa, manmanlik uchun dars berishga havas ko'rgazmasa va olg'irlik uchun gap, so'z vaqavqo yurgizmasa, nodonlikdan sallasi katta va pechi uzun bo'lmasa, gerdayish uchun madrasa ayvoni boshi unga o'rin bo'lmasa, yaramasliklardan qo'rqa va nopoklikdan qochsa, nainki, o'zini olim bilib, necha nodonga turli xil fisq ishlarni mumkin, balki halol qilsa, qilmas ishlarni qilmoq uchun sodir bo'lsa va qilar ishlarni qilmaslik unga qoida va odat bo'lib qolsa. Bu mudarris emasdir, yomon odatni tarqatuvchidir». Shu o'rinda muddarislar mehnati mashaqqatliligi to'g'risida shunday deydi: «Uning ishi odam qo'lidan kelmas, odam emas, balki dev ham qila bilmas. Bir kuchli kishi bir yosh

³ Rahimov S. Abu Ali Ibn Sino. Ta'lim va tarbiya haqida. – Toshkent, O'qituvchi, 1967. – 75 bet

bolani saqlashga ojizlik qilardi, u esa bir to'lda bolaga ilm va adab o'rgatadi, ko'rkim bunga nima yetsin. Shunisi ham borki, u to'dada fahm-farosati ozlar bo'ladi, unday kishiga yuzlarcha mashaqqat kelsa qanday bo'ladi. har qanday bo'lsa ham, yosh bolalarga uning haqqi ko'pdur. Agar shogird podshohlikka erishsa ham unga (muallimga) qulluq qilsa arziydi.⁴

Kamoliddin Husayn Voiz ali-Koshifiyning "Axloqi Muhsiniy" asarida bolalar tarbiyasida maktab va muallimning alohida o'rni borligini ta'kidlab shunday yozadi: "Murabbiy nasihat va ta'lim berishda lutf va odob qoidalariga rioya qilishi zarur, jamoatchilik joylarida unga pand berish yaramaydi balki xilvat joyda bolaga gapirish zarur. Agar nasihat berish fursati kelsa unga muloyimlik bilan murojaat qilish lozim, chunki bizning zamonamizda muloyim va xushfel bo'lish maqsadga muvofiqdir"⁵

Mashhur pedagog **Abdulla Avloniy** ham o'z asarlarida o'qituvchi shaxsi va uning faoliyati borasidagi qarashlarni ifodalashga alohida o'rin beradi. Allomaning qayd etishicha, bolaning sog'lom bo'lib o'sishida ota-onalar o'ziga xos rol o'ynasalar, uning fikriy jihatdan taraqqiy etishida o'qituvchining o'rni beqiyos ekanligini ta'kidlaydi. Xususan, bolalarning aqliy qobiliyatlarini shakllantirish muallimlarning «diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifa» ekanligini ta'kidlab, «fikrning quvvati, ziynati, kengligi, muallimning tarbiyasiga bog'liqdur»,⁶ - deydi.

Yuqorida keltirilgan ushbu fikrlardan shuni bilishimiz mumkinki qomusiy olimlarimiz ham o'quvchilarga ta'lim, tarbiya berishda avvalo bola shaxsiga hurmat bilan yondashish zarurligini takidlaydilar. Tarbiyada bola qiziqish va mayllarini hisobga esa olish muhim ro'l o'ynaydi.

Tajribali sinf rahbarlari o'quvchilarning turli axloqiy va jismoniy xislatlarini bir qancha sinovlar orqali oson aniqlashadi qo'yadi. Jismoniy tarbiya darslarida turnikka tortinish, qiyin va nozik mashqlarni bajarishda, shifokor xonasidagi emlash jarayonida, bir oz qiyinroq mehnat topshiriqlarida, ulardan uzoqdagi biror kishini chaqirib kelish, yoqtirmagan ishni buyurish orqali ulardagi qo'rqqoqlik, iroda, qat'iylik va jur'atsizlik, mehnatsevarlik va dangasalik kabi xususiyatlar namoyon bo'ladi.

O'quvchilarni pedagogik o'rganish va undan to'plangan ma'lumotlar umumiylik va nisbiylik kasb etishini unutmaslik lozim. Shuning uchun ham tasodifiy va shoshilinch xulosalar chiqarmaslik kerak. O'quvchilar xulq-atvoridagi tashqi jihatdan bir xildagi voqea-hodisalar turli sabablarga ko'ra sodir bo'lishi mumkin.

O'quvchilarni kuzatish davomida, ayniqsa ularning ba'zi bir xatti-harakatlarini baholashda ularning keltirib chiqargan sabablarini aniqlab olish juda muhimdir. Masalan, o'quvchi darsga kechikib keldi, deylik. Sinf rahbari uni darsga qo'yishdan oldin vaziyatni aniqlab olishi maqsadga muvofiqdir. Bu holatda balki ota-ona aybdordir, balki u ko'r kishini ko'chadan o'tkazib qo'ygandir, balki yo'lda ag'anab tushib, kiyimlarini qayta almashtirib kelgandir. Hayotda hamma narsa bo'lishi mumkin. Buni inkor qilib bo'lmaydi.

⁴A.Navoiy Maxhub ul-qulub. Asarlar. O'n besh tomlik. 13tom, - Toshkent, Badiiy adabiyot nashriyoti, 1966. – 192-193-betlar.

⁵Xoshimov K. Pedagogika tarixi Oliy o'quv yurtlari va universitetlar talabalari uchun o'quv qo'llanma. – Toshkent, O'qituvchi, 1996, - 191-bet

⁶A.Avloniy. Odob bo'stoni va axloq gulistoni. – Toshkent, O'qituvchi, 1994, -10-bet

Ba'zan o'quvchi o'qituvchining gaplarini e'tiborsiz tinglaydi. Bu o'qituvchida narozilik uyg'otadi va u haq. Bunday holatda balki uning oilasida notinchlik bo'lgan, shuning uchun diqqatini jamlay olmayot bo'ishi ham mumkin.

O'quvchilarni pedagogik-psixologik o'rganish o'qituvchidan teran fikr, bola shaxsiga hurmat, saxiy qalb, diqqat va yetuk malaka, mahorat talab etadi. Pedagogning kuzatishi qanchalik qimmatli bo'lmasin, butun sinf haqida va ayrim o'quvchilar to'g'risida ma'lumotlar o'rganishning boshqa usul va yo'l-yo'riqlari yordamida aniqlashni va kengaytirishni amalga oshirish kerakligini anglatadi.

Bundan kelib chiqib, maktabda o'quvchilar shaxsiy ishini samarali tashkil etish zamon talabidir. Buning uchun ularga mehnatni ilmiy tashkil qilishning oqilona eng oddiy usullarini o'rgatish zarur. Bu bilan ularga eng kam kuch sarflab eng ko'p samaraga erishish imkonini yaratgan bo'lamiz.

Yosh avlodni har tomonlama yetuk, axloqli odobli kishilar sifatida kamol toptirish muhim vazifadir. Ma'limki sinfda o'quvchilar shaxsini rivojlantirish ishlarini samarali yo'lga qo'yish uchun, ularning xarakter, fe'l-atvor, xususiyatlarini qay darajada tarkib topganligini aniqlash to'g'ri bo'ladi. Har bir tarbiyalanuvchi axloqiy tushunchalarni qanday o'zlashtirganini aniqlamay ular bilan muomalaga kirishish

juda qiyin. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ishonuvchan va ta'srchan bo'ladi. Buyuk allomalarimiz ta'kidlaganidek kishining fe'l-atvorida xususiyat uning hayotining dastlabki bosqichida shallanib, o'sha paytda paydo bo'lgan xususiyatlar o'rnatilib uning ikkinchi tabiatiga aylanib qoladi. Insonning keyingi tabiatida ijobiy fazilatlarni, hissiyotlarni, qaror toptirish yuksak axloqiy xislatlar me'yorlarini shakllantirish uchun butun ma'suliyat boahlang'ich sinf o'qituvchisining malaka va mahoratiga bo'liq bo'ladi. Bolaning kichik maktab yosh davrida o'qituvchisining har bir gapi va harakati uning uchun ideal bo'ladi. Chunki o'quvchilar o'qituvchilariga qattiq ishonadilar, uning fikr mulohazalariga quloq soladilar, pedagogik nazokatidan zavq oladilar, vazifalari, topshiriqlariga hamisha amal qiladilar, ular bergan topshiriqlarni bekamu-ko'st bajarishga inyiladilar. Ana shu davrda o'qituvchi uchun:

a) o'quvchilarning ma'naviyatiga ta'sir ko'rsatish, his-tuyg'ulari va ezgu niyatlarini qo'llab quvvatlash;

b) ularning atrofidagi kishilarga yordam berishga undash to'g'ri mulohaza yurtishga o'rgatish, noma'qul qiliqlardan tiyish, tabiat mulohazalarini kuzatishga va musiqa tinglashga odatlantirish;

v) ularga nimalar bilan shug'ullanish kerakligini, burch hissini tushuntirish;

g) ular bilan o'qilgan kitoblarni ko'rilgan tomoshalarni muhokama qilishga o'rgatish. O'qituvchining o'quvchilar bilan mazmunli suhbatlar o'tkazishi, ularni g'aroyibotlar olamiga deb kirishi faollik sari yetaklashi alohida ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning axloqiy sifatlarini rivojlantirishda ko'zda tutilgan natijaga erishish uchun ularning yoshi va psixologik xususiyatlarini inobatga olish zarur. Ma'lumki o'quvchilarning psixologik xususiyatlari har xil bo'lib bir o'quvchiga samarali bilan qo'llangan ta'sir vositasi boshqasiga qo'llanganda kutilgan natija bermasligi ham mumkin. Tarbiyaviy tadbirlar o'quvchilarga yakkama yakkam yondashib amalgam oshirilsa, yaxshiroq va kutilgan samaraga erishilishi shubhasizdir.

Xuddi shunday yondashishda o'qituvchi shaxsining xarakter-xususiyatlariga va uning mu'lum davrdagi psixologik holatiga mos tarbiyaviy usullarni tanlash va tarbiya

vositalarini topishni talab qiladi. Bunda o'qituvchilarning o'quvchiga g'amxo'rligi, pedagogik odobi, o'z xatti-harakatining natijasini oldindan ko'ra bilish muhim rol o'ynadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Davydov, V.V. Ta'limni rivojlantirish muammolari / V.V. Davydov. - M., 2016 yil.
2. Davlat ta'lim standarti asosida tuzilgan 2-sinf ish reja.
3. Ona tili o'qitish metodikasi K.Qosimova Toshkent —Nosir nashriyoti.2009.
4. 2-sinflar uchun Ona tili darsligi K.Qosimova, S.Fuzailov, A.Ne'matov Toshkent-2018
5. Kamoldjonovna, A. K., & Pirimkulovna, P. G. (2022). PROFESSIONAL DEDICATION AND PROFESSIONAL COMPETENCE AS A SUBJECT OF STUDY OF PSYCHOLOGY. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(02), 766-772.

PSYCHOLOGICAL FACTORS IN IMPROVING LESSON EFFICIENCY IN PRIMARY GRADES

Akmalova Gulhayo Faxriddin qizi, Termiz davlat pedagogika instituti, Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang'ich ta'lim) magistranti.

To improve the theoretical-methodological aspects of primary education in the world, to create a model of the process of using innovative methods in the development of basic and science-related competencies of students, to develop the didactic-psychological possibilities and methods of educational situations aimed at the development of cognitive activity in young students clarification, didactic research of the interrelationship of the teaching and development process is being conducted. The analysis of this scientific research shows that the creation of a pedagogical process model aimed at organizing learning situations that develop cognitive activity in primary school students, which serves to expand the cognitive activities of primary school students in special didactic processes of a cognitive nature the problems of improving didactic situations, clarifying the criteria for evaluating the development of cognitive activity among elementary school students are gaining special relevance at the moment.

Today, in our republic, special attention is paid to the "Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi" and the expansion of opportunities for the development of students' cognitive activities in educational programs and educational-methodical complexes for primary education. In this regard, the Strategy of Actions for the further development of the Republic of Uzbekistan defines directions such as fundamentally improving the quality of general secondary education, supporting and realizing the creative and intellectual potential of the young generation. , which in turn is the categorization of educational situations aimed at the development of cognitive activity while considering this process as a didactic system with a research and analytical orientation, education that develops cognitive activity in elementary school students it is desirable to carry out research such as improving the technology of organizing educational situations. [1]

In the concept of primary education, the issue of raising a mature, socialized, spiritually formed person is given priority. In order to achieve this goal, it is necessary to develop students' cognitive activities. Students' cognitive activities develop as a result of an active approach to the environment and nature and social life. Such a relationship arises as a result of learning the socio-historical experience of the Uzbek people.[2]

Scientific approaches aimed at the development of students' cognitive activities include two main directions: a) didactic approaches, which focus on the activities of teachers, replacing methodological tools aimed at developing students' cognitive activities. focused on learning; b) psychological approach, in this process, the students themselves use cognitive activities organized taking into account their psychological and pedagogical characteristics. [3]

Through the psychological approach, the teacher should be able to correctly apply psychological methods to students. Traditionally, research methods are divided into main and auxiliary methods.

The main methods - observation and experiment - can provide reliable information about the child's development.

Auxiliary methods - test, survey, study of activity products - provide descriptive information, and based on this information, it is possible to make only assumptions.

Follow up. Observation is one of the main empirical methods of psychological research, based on purposeful and systematic perception of mental phenomena.

Observation is a cognitive process specially organized based on research tasks. The observation must meet the following requirements:

1. Before the observation, its purpose must be clearly defined: it is necessary to clarify which aspects of the child's psyche, behavior and activity will be observed.
2. Observation should be objective: during observation, it is necessary to note only one or another situation, event, not to go to subjective interpretation of it.
3. Observation should be carried out regularly, without large time intervals.
4. Observation should be conducted in such a way that the child should not know that he is being observed. The researcher conducting the observation must have the ability to quickly record the observed phenomenon. There are the following types of monitoring: a) internal monitoring, external monitoring and embedded monitoring; b) standardized and non-standardized observation; c) frontal and selective observation. The main disadvantage of the observation method is that it is impossible to actively influence the observed events, change them, and recreate the observed situation in the same way. Nevertheless, this method is still one of the main psychological methods.

Experiment. Experiment is one of the main methods of scientific knowledge. Its main difference from observation is that the researcher actively affects the situation under study, performs manipulation with one or more variables. In the experiment, psychic properties are cultivated under special conditions. Two types of experiments are distinguished: laboratory experiments and natural experiments. Laboratory experiments are carried out in specially equipped places under strict control. During a natural experiment, the subject does not know that he is the object of the experiment. This condition makes it possible to eliminate the emotional stress that occurs in a laboratory experiment, the tendency to change the results of the research, and the characteristic of the experimenter. For example, to improve the memory of a preschool child, you can take him to a separate room, read a series of words to him, and then ask him to return. But this condition is not normal for a child. Therefore, the child's inner emotional stress (worrying, doubting, etc.) does not prevent him from starting the task at the level of his capabilities. Therefore, the results obtained from the experiment cannot be considered true. After all, playing a game with a child, giving him the role

of a buyer and giving him the task of buying said things from the "store", it is not difficult to determine what he remembered and what he forgot based on the things he brought. So, in this form, the results of a natural experiment will be more realistic.[4]

We also pay attention to the voluntary characteristics of the students in order to increase the effectiveness of the lesson.

The organization of the students' cognitive activity is understood as a system that represents the consistent actions of the students and teachers. This system should be a system that ensures the creation of didactic conditions, the completion of educational tasks and the management of this process in an appropriate manner. Possibilities to activate the cognitive process in the process of person-oriented education are provided by the wide application of modernized educational content and tools. A number of pedagogues are constantly dealing with the problem of theoretical analysis of students' cognitive activities. Expanding personal opportunities of students is carried out at all stages of continuous education. Primary education occupies a special place in this system. Because at this stage, new types of activities are mastered and the ground is created for the student's personal development. In this place, not only about the development of task aspects of cognitive activity, but also all types of students' activities, including their speaking and thinking activities, are developed. Because such types of activities allow students to fully develop intellectually. The student's speech appears as a means of communication and verbal intellectual activity. As a result of developing students' speech and teaching them language tools, students learn not only to speak, but also to think. The results of research in the field of pedagogy and psychology show that problem situations allow students to imagine difficulties clearly and vaguely. Overcoming these difficulties requires acquiring new knowledge and new methods of action. Problematic situations appear as a driving force for educational activities. In problematic situations, the student is confronted with conflicts, encouraged to solve cognitive difficulties, and looks for a way of independent movement to get out of this situation. Students of junior school age have a number of advantages over older students. Therefore, it is somewhat convenient to develop the creative abilities of students of junior school age. It is easy for them to free their minds from existing patterns. Therefore, the use of problematic situations in the development of students' cognitive activities allows to achieve efficiency in their development.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-sonli Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017. 6-son, 70-modda.
2. Tosheva Nurzoda Toshtemirovna. Education process directed to the person as the basis of increasing knowing activity of pupils. // The advanced science open access journal. United states, 2013. №6. . Str. 83-85.
3. E. G'oziyev. Umumiy psixologiya. Toshkent – 2002.
4. Z. Nishanova, G. Alimova. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. Toshkent - 2006

YOSHLAR MA'NAVIY DUNYOQARASHINING SHAKLLANISHIDA AXBOROT INFORMATSION TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

Abdulkhaimova Fotima, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-kurs magistranti.

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda texnika va texnologiyalar rivojlanib borayotgan davrda yoshlar dunyoqarashining shakllanishida axborot information texnologiyalarining o'rnini hamda uning oshib borayotgan ahamiyati haqida so'z boradi. Bundan tashqari, axborot informatsion texnologiyalarining yoshlar ma'naviyatiga qay darajada ta'sir ko'rsatishi hamda uning yosh avlodning ma'naviyatiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi to'g'risida fikr bildiriladi.

Kalit so'zlar: yoshlar ma'naviy dunyoqarashi, axborot informatsion texnologiyalar, salbiy ta'sir doirasi, ijobiy ta'sir samarasi, omillar.

Ma'naviyat – hayotimizning ajralmas qismi hisoblanadi. Insoniyat paydo bo'libdiki, uning inson sifatida shakllanishida, har jihatdan kamol topishida ma'naviyat muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunda davr tobora jadallashib borayotgan bir vaqtda ma'naviyatning roli naqadar oshganini barchamiz his qilib turibmiz.

Ma'naviyat o'zi nima? qaysi so'zdan olingan va nima ma'noni anglatadi маълумот киритинг? Қолгани бўлади.

Aytish joizki, XXI asr kompyuter va kompyuter texnologiyalari rivojlanib borayotgan ushbu davrda axborot informatsion texnologiyalarning taraqqiy etishi ma'naviyatga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi[4]. Axborot oqimining kun sayin ortib borayotgani, ular bilan birgalikda, turli madaniyatlarga xos mentalitetlarning xalqimiz ma'naviy hayotiga kirib kelishi unga turli jihatdan ta'sir o'tkazishi mumkin, xususan, ijobiy va salbiy axborot oqimining kuchayishi natijasida unga bo'lgan himoya qobig'ining shakllanish jarayoni ham hamohang holda rivojlanishi zarur. Har qanday holatda ham xalq ma'naviy hayotini turli hujumlardan asrash barchamizning oldimizda turgan muhim vazifa hisoblanadi: “Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat” [1].

Dunyoning bugungi manzariasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, undagi xilma-xillilik – urushdan tortib ocharchiliklargacha, terrorizmdan tortib diniy ekstremizmgacha – gohida kishini dahshatga soladi[12]. Ular orqali bizning hududga kirib kelayotgan axborot oqimi biz qanchalik himoya qilmaylik, o'zining salbiy xarakterini saqlab qoladi. Buning uchun yoshlar ma'naviy dunyoqarashini yanada rivojlantirishimiz, unga qarshi yot omillardan imkon qadar saqlashimiz bugunning oldida turgan dolzarb vazifadir. Biz bu vazifani qanday amalga oshirishimiz mumkin, bunga qanday erishsak bo'ladi, degan savolning paydo bo'lishi tabiiy holdir.

Yoshlar ma'naviy dunyoqarashi bir kun yoki bir oyda shakllanib qoladigan voqelik emas. Uning rivoj topishi uchun oylar, yillar sarf bo'ladi, aslida. Ana shu holatni hisobga olgan holda aytishimiz mumkinki, quyidagi omillarning ta'siri yoshlar ma'naviyatining to'siqqa uchramasligi uchun xizmat qiladi[9], xususan:

a) Yoshlar bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazish – maktab, kollej, texnikum, oliy o'quv yurtlarida darsdan so'ng to'garaklar, qo'shimcha o'quv kurslari, kasb-hunar to'garaklari tashkil qilish; til o'qitish kurslarining samarali faoliyati; kitobxonlik faoliyatining tashkil qilinishi;

b) Ota-onalarning farzandlarining mobil qurilmalari, internet manbalariga juda ham e'tiborli bo'lishlari – internet tarmog'ida dasturlar soni shu qadar ko'pki, ularni sanab sanog'iga eta olmaysiz, aytish joizki, ular orasida ijobiy va salbiy xususiyatlarga egalari ham mavjud, bugungi kunda ana shu maqsadda, ya'ni zararli ta'sirlarning oldini olish uchun maxsus dasturlar ishlab chiqilgan bo'lib, xususan, Play Market dasturida ota-onalar uchun kuzatuv dasturi mavjud, bu orqali ota-onalar farzandining kirayotgan dasturlaridan boxabar bo'lib turadilar, himoya dasturlarining foydali xususiyati ana shunda;

c) Ta'lim dasturlarining axborot hujumidan himoyalash uchun mo'ljallanganligi – ta'lim berish jarayonining nafaqat ilm berishga moslashganligi, balki ma'naviy dunyoning shakllanishiga xizmat qilishi lozimligi bugungi kun oldida turgan dolzarb vazifa sanaladi. Faqatgina ta'lim olishga yo'naltira turib, ma'naviy holatni o'z holiga tashlash kelgusi avlodning jar yoqasiga kelib qolishiga sabab bo'ladi.

Yoshlar ma'naviyatining shakllanishiga xizmat qiluvchi omillar(1-chizma).

Yoshlar bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazish

Ota-onalarning farzandlarining mobil qurilmalari, internet manbalariga juda ham e'tiborli bo'lishlari

Ta'lim dasturlarining axborot hujumidan himoyalash uchun mo'ljallanganligi

Shu o'rinda aytishimiz mumkinki, axborot informatsion texnologiyalarning faqatgina salbiy jihatlari mavjud deb hisoblash mutlaqo xato fikr. Ya'ni axborot informatsion texnologiyalarning foydali maqsadlarga yo'naltirilishi ham yoshlar ma'naviy dunyoqarashi shakllanishining asosiy sababi hisoblanadi[5]. Undan samarali foydalanish har bir shaxsning o'ziga bog'liq:

- Qidiruv tizimidan oqilona foydalanish;
- Ilmiy saytlardan foydalanish;
- Elektron kutubxonalardan foydalanish;
- Maqolalar tizimidan foydalanish va hokazo.

Internetdan samarali foydalanish usullari(2-chizma).



Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, bugungi kompyuter va kompyuter texnologiyalari rivojlanayotgan bir davrda yoshlar ma'naviyatini turlo axborot

hujumlaridan asrash, ularni to'g'ri yo'lga yo'naltira bilish har birimizning oldimizda turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Yoshlar dunyoqarashining takomillashuvi ana shu olib borilgan sa'y-harakatlar, tadbirlar natijasi o'laroq sodir bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. –T: “O'zbekiston” NMIU, 2018.-88 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. –T.: “O'zbekiston”, 2017. – 104Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura, 1-jild – T.: “O'zbekiston”,1996 y.
4. Karimov I.A. O'zbekiston XX1 asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari – T.: “O'zbekiston”, 1997 y.
5. Karimov I.A. Ma'naviy yuksalish yo'lida – T.: “O'zbekiston”, 1998 y.
6. Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin, «Tafakkur» jurnali bosh muharriri savollariga javoblar 1998 yil, 2-son
7. Karimov I. A. O'zbekiston qalbimizda, yuragimizda – T.: “O'zbekiston”, 1999 y.
8. Karimov I.A. Milliy istiqlol mafkurasi – xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir: «Fidokor» gazetasi muxbiri savollariga javoblar Toshkent, “O'zbekiston” nashriyoti, 2000 yil.

BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY LAYOQATINI RIVOJLANTIRISHDA SHARQ VA G'ARB MUTAFFAKKIRLARINING QARASHLARI

*Boyto'rayeva Dilafro'z Nursagat qizi, Termiz davlat pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-kurs magistranti*

Jadal o'sib rivojlanish davrida yashar ekanmiz, har bir kasb egasi kabi pedagoglarning kasbiy rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etmoqda zero pedagog o'z-o'zidan rivojlanib sayqallanib qolmaydi va bunga u yillar davomida erishadi. Taniqli rus pedagogi K D Ushinskiy o'qituvchi manaviyati va kasbiy faoliyatiga yuqori baho beradi, hamda ularning kasbiy malakalarini doimiy ravishda takomillashtirib boorish maqsadga muvofiq ekanligi to'g'risidagi g'oyani ilgari surdi. Demak hozirgi kunda pedagoglar uchun har-yili malaka oshirish kurslarining mavjudligi va bunda “Abdulla Avloniy nomidagi ilmiy-tadqiqot institutining” o'rni beqiyos ekanligi hammamizga ma'lum. Ammo muammoning boshqa tarafi borki, bu og'riqli nuqta hisoblanadi. Davr talabi nuqtai-nazaridan bugungi qabul kvotalarining oshishi va o'qishgaimkoniyatlarning keng yaratilishi masalasidan pedagog-kadrlar sonining keskin oshishi zero rivojlanish yuzaga kelmoqda. Bu bilan sonda emas, balki sifatda yuzaga keladi biz ko'krak kerib aytayotgan yosh mutaxassislarning ya'ni bo'lajak pedagoglarning kasbiy layoqati mavjudmi kasb-nuqtainazaridan. Bo'lajak pedagogning faoliyatini umum bir tizim sifatida o'rganishda modellashtirish muhim o'rinda turadi, xususan pedagogika va psixologiyada. Ayni modellashtirish turkumida N.E. SHepilova, L.D. Stolyarenko va I.E. Yormakeev kabi olimlar tadqiqot ishlarini olib borishgan. Ushbu modellashtirish jarayonida antropologik yondashuv va madaniy yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Antropologik yondashum- bu ta'lim tizimida insonparvarlashtirish. Insonparvarlashtirish shaxs haqidagi yaxlit bilimlarni va uning

hayot yo'lida madaniy yondashuvni dastlab o'qituvchi, so'ng o'quvchining rivojlanishiga imkon beruvchi ichki dunyo madaniyatining shakllanishi demakdir.

Pedagogikada insonparvarlikning maqsadi, mazmuni ta'limni antropologizatsiyashni, bo'lajak pedagog kadrlarni kasbiy faoliyatga tayyorgarliklarining shakl, usul, texnika va taktilarini izlashtirishni o'z ichiga oladi. Yuqoridagilardan, kelib chiqadiki, antropologik yondashuv nazariy tarafdin, shuningdek amaliy ahamiyatga egadir, chunki biz uchun ushbu yondashuv shaxs va uning bir butun tabiatini o'rganishning ajralmas strukturasi. Umuman oganda bo'lajak o'qituvchiaga inson va u haqidagi bilim o'z bilimni rivojlantirish hamda o'z kasbining kasbiy mohiyatini anglash imkonini beradi.

Har bir bo'lajak pedagog o'zining kasbiy ya'ni o'quv-tarbiyaviy faoliyatini amaldatalab darajasida olib borishi uchun, u ta'lim-tarbiya strukturasi bilishi, shu jarayonni tashkil etuvchi, shuningdek ta'lim usullari, shakl va vositalarini va en muhimi dars, uning mazmun-mohiyati va qonuniyatlarini anglashi fikrlashi lozimdir. Zero "Fikr tarbiyasi – deydi Abdulla Avloniy" – eng kerakli, ko'p zamonlardan taqdir (orzu) qilib kelingan, mullimlarning diqqatlariga suyalgan va vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadir. Fikr insonni shijoatlilik, g'ayratlik bo'lishiga sabab bo'lur [] kabi iboralar bilan isbotlab o'tgan "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida. Yuqoridagilardan kelib chiqib, bo'lajak pedagog-kadr kasb tanlashda va uni o'z faoliyatining yuqori cho'qqisiga yetkazish uchun bu kasbga nisbatan layoqat, qobilyat zarur. Qobilyat bu bilim emas, shu boisdan o'z ustida uzluksiz ishlashi rivojlanishi va takomillashtirib borishi kerak. Bunda modellashtirish, antropoloizatsiyalash muhim o'rin tutadi.

Xulosa qilinganda, nafaqat ta'lim – tarbiyada balki hayotimizning har bir jabhasida bo'lajak pedagogning kasbiy layoqati, qobilyati, o'zida mavjud qobilyatni o'rnida ishlata olishi, farzandlar, kelajak avlod tarbiyasida mohirlik bilan qo'llay olishi, darsga umuman ta'limga o'zini baxshida qila olishi uchun bo'lajak pedagog kadr uzluksiz ravishda o'qib o'rganishi, innovatsiyalar texnologiyalardan unumli foydalanish zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmanova M.K. O'quvchilarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishning nazariy metodologik asoslari. Xalq ta'limi. 2019.
2. Rahmanova M.K. Ta'lim jarayonida o'quv munozaralarini tashkil etishda o'qituvchining pedagogik mahorati, ijodkorligi va faolligi. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal. 2020.
3. Rajabova, I. T. Ta'lim texnologiyalari orqali kasb tanlashda ongli munosabatni shakllantirish. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi. 2019.
4. Shokarimova, K. A. Pedagogik qobiliyat va pedagogik mahoratning talim-tarbiya berishdagi ahamiyati. Science and Education. 2020.
5. R.H. Jo'rayev, A. Zushunov. "Ta'lim jarayonida o'quv fanlarini integratsiyalash omillari. O'qituvchilar uchun o'quv qo'llanma". – T., Sharq. 2006.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI "TARBIYA" DARSLARIDA KREATIV FIKRLASHLARINI SHAKLLANTIRISHNING USUL VA VOSITALARIGA NAZARIY YONDASHUV

Djumayeva Dildora Termiz davlat pedagogika instituti

Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Barchamizga ma'lumki, bugungi kunda ta'lim sohasida texnika va texnologiyalar sohasiga keng o'rin berilmoqda. Dars jarayonlarini shakllantirish, ularning mazmunli bo'lishini ta'minlash ta'lim tizimida faoliyat olib boruvchi barcha shaxslar zimmasiga ulkan vazifa yuklaydi[4], desak aslo mubolag'a bo'lmaydi. Biz tadqiq etmoqchi bo'lgan ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida "Tarbiya" darslarida kreativ fikrlash jarayonini tashkillashtirish hamda buni yuzaga keltirishda ustoz va murabbiylar zimmasiga yuklatiladigan vazifalar xususida so'z yuritiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida "Tarbiya" darslarida kreativ fikrlash jarayonini tashkillashtirish borasida to'xtalmoqdan oldin, eng avvalo, kreativlik, kreativ fikrlashning qanday jarayon ekanligi xususida qisqacha aytib o'tmoq maqsadga muvofiqdir.

Kreativlik inglizcha "creative" so'zidan olingan bo'lib, "yaratmoq" degan ma'noni anglatib, bugungi kunda ushbu so'zning ma'nosida biroz o'zgarish yuzaga kelganligini alohida ta'kidlash lozim[3]. Ya'ni "ijodiy" ma'nosi ushbu so'z zahirida vujudga kelmoqda. Kreativlikning yuzaga kelishida o'ziga xos omillar mavjud bo'lib, ularga misol sifatida tushunarliklik, keng tarmoqlilik, yangilikka boylik va shu kabilarni keltirish mumkin. Tushunarliklik kreativ fikrlashning asosiy qismlaridan biri hisoblanib, bunda nazarda tutilgan jihat o'qituvchi tomonidan mohiyati ochiq va oydin, ya'ni tinglovchiga tushunarli bo'lishi nazarda tutiladi. Kreativlikni yuzaga keltirishdagi keyingi omil bu yangilik bo'yog'iga ega ekanlik hisoblanib, ta'lim jarayonining yanada yuqori saviyada o'tishiga xizmat qiladi. Demak, ta'lim sohasida kreativlikni vujudga keltirish qator omillarning natijasi hisoblanib, ushbu asosda kreativ fikrlash mutanosib holatda yuzaga keladi[6].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining "Tarbiya" darslarida kreativ fikrlash jarayonini shakllantirishning o'ziga xos metod va omillari ham mavjud bo'lib, bunda olib borilgan har bir ilmiy tadqiqot hamda amaliy ishlar ma'lum tajribaga asoslanishi hamda o'quvchilar dunyoqarashiga mutanosib holatda shakllantirilishi maqsadga muvofiqdir[2]. Ma'lumki, "Tarbiya" darslari o'quvchilar yosh doirasidan kelib chiqqan holda shakllantirilgan bo'lib, ana shu jarayonga kreativlikni "singdirib" yuborish dars jarayonining yanada sifatli yuzaga kelishiga xizmat qiladi. Buni quyidagi amaliy topshiriqlar asosida ko'rib chiqamiz:

1-topshiriq. O'qituvchi tomonidan "Tarbiya" darsi uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarining yoshiga xos quyidagi matn o'qituvchi tomonidan kompyuter texnologiyasi yordamida namoyish qilinsin:

Komil maktabga bordi. Yo'lda qo'llarida og'ir yuk ko'targan biri qari kishiga duch keldi. Oldiga yugurib borib, u kishidan yuklariga yordam berishini taklif qildi. Qariya bu bolaning xatti-harakatidan juda xursand bo'ldi. Ota-onasiga bergan tarbiyalari uchun rahmat aytib, qayta-qayta duo qildi[9].

Yuqoridagi topshiriq asosida o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga multimedia vositalari yordamida 4 xil mazmunda to'rt surat namoyish etiladi. Vizual tasvir orqali o'quvchilar matnga mos suratni tanlaydilar. Bunda e'tiborga olish lozim bo'lgan jihat shundan iboratki, o'qituvchi suratlarni tanlash jarayonida rang-tasviriylikka urg'u berishi hamda ularga kreativ yondashishi lozim. Sababi, tanlangan ushbu topshiriqdan asosiy maqsad o'quvchilarda kreativ fikrlash jarayonini shakllantirish hisoblanadi.

2-topshiriq. Dars jarayonida ta'lim jarayoniga taalluqli bo'lgan tarbiya fanlariga oid qator so'zlar tanlab olinadi hamda o'quvchilardan ushbu so'zlarga oid o'z fikrlarini bildirishlari topshiriq sharti sifatida keltiriladi. Misol sifatida quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

Odob, axloq, tarbiya, ota-ona, Vatan...

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida "Tarbiya" darslarida kreativ fikrlashni shakllantirish ta'lim tizimi oldida turgan ulkan vazifalardan biri hisoblanib, bunday jarayonni bevosita ta'lim jarayoniga tatbiq etish dars sifatining yanada oshishiga hamda olib borilayotgan ta'limiy islohotlarning mutanosib holda amalga oshirilishiga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
2. Muslimov N.A. "Bo'lajak kasb ta'lim o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish" /Monografiya. – T.: Fan, 2004.
3. Muslimov N.A. "Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi" /Monografiya. –T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2013.
4. Sayidahmedov N. "Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya". – T.: 2003.
5. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. "Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot". – T.: "Fan", 2005.
6. www.wikipedia.org
7. www.ziynet.com

INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KASBIY TAYYORGARLIKNI TAKOMILLASHTIRISH.

Mamatkobilova Shodiya, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Dunyoda kasblar shunchalik ko'pki, ular orasidan inson o'ziga mosini tanlash bir muncha og'irdir. Inson hayoti davomida kimgadir havas qilib, yoki o'z qiziqishlaridan tayangan holda kasb tanlashga muvaffaq bo'ladi. Kasbni o'z qiziqishiga asoslangan holda tanlagan bo'lsa bu insonning muvaffaqiyat garovi bo'lib hisoblanadi.

"Olimlarning o'rganib chiqishicha dunyoda 40 mingdan ortiq kasb mavjud" bo'lib, kasblar ichida eng sharaflisi esa o'qituvchi, murabbiylik kasb sanaladi.

O'qituvchilik kasbi insoniyat tarixida qadim-qadim zamonlardan buyon ma'lum bo'lib bu kasbning paydo bo'lish sababi avlodlar tomonidan to'plangan barcha ijtimoiy tajribalar (ov qilish, qurol yasash va h.k.) keying avlodga uzatilishi uchun eng tajribali, bilimdon, aqlli shaxslar zimmasiga yuklatilishi bo'lgan.

Pedagogika atamasi grekcha "paidagogos" soʻzidan kelib chiqqan boʻlib "bola yetaklovchi" degan maʼnoni bildiradi. Tarixiy manbalarda koʻrsatilishicha qadimgi Yunonistonda oʻz xoʻjayinining bolalarini sayr qildirgan, ehtiyot qilgan, harbiy mahorat oʻrgatgan qullarni "pedagog" (bola yetaklovchi) deya atashgan. Pedagogika atamasi shu zaylda paydo boʻlgan.

Oʻqituvchilik faoliyati bilan Qadimgi Bobil, Misr, Suriyada koʻpincha ruhoniylar, Qadimgi Yunonistonda eng aqlli, iqtidorli-pedonomlar, didaskallar, oʻqituvchilar, Markaziy Osiyoda esa domla, mudarrislar, Qadimgi Rimda imperator tomonidan tayinlangan ilm-fanni yaxshi biladigan, koʻp sayohat qilgan, turli xalqlarning tillari, madaniyati va urf-odatlarini biladigan kishilar shugʻullanishgan boʻlsa Qadimgi Xitoyda jamiyatning eng dono vakillari oʻqituvchilik qilishgan.

Qadimgi Misrliklarning gʻoyalari qisqa soʻz boʻlib, oʻqituvchi odatda talabaga shunday soʻzlar bilan murojaat qilgan: "diqqatli boʻling va nutqimni tinglang; men sizlarga aytayotgan narsalardan hech birini unutmang". Talabalar birinchi navbatda, tinglash va tushunishni oʻrganishlari lozim edi. Quyidagicha aforizm mavjud edi: "Itoatkorlik inson uchun eng yaxshisidir". Inson itoatkorlikka erishish uchun eng samarali tabiiy va zarur deb jismoniy jazo hisoblashgan edi. Oʻquvchiga doimo jazo berilib maktab shiori qadimgi papiruslardan birida yozilgan quyidagi soʻzlar edi: "bola qulogʻini orqasidan koʻtarib, eshitishi uchun uni urish kerak".

Qadimgi Xitoyda oʻqituvchilik faoliyati sharaflari hisoblangan, chunki taʼlim olish juda muhim masala hisoblanib qadimgi Xitoyda ustoz ota singari hurmatga sazovor boʻlib u oʻquvchiga turli vazifalarni mustaqil ravishda belgilashi va bu vazifalarni hal qilishni oʻrganishlariga koʻmaklashish talab etilgan.

Miloddan avvalgi eng qadimgi Rimda bolalarni tarbiyalovchilar "ustoz-qullar" deb ataladi. Ular qullar edi. Qul-pedagoglari bolalarni oʻqish, yozish va hisoblashni oʻrgatardilar.

Oʻqituvchilik kasbi sharaflari, masʼuliyatli kasb boʻlib, oʻqituvchilarning vazifalari haqida qadimgi manbalar, adabiyotlarda turlicha fikrlar, oʻgitlar keltirilganligi bejis emas. Taʼlim-tarbiya haqida Oʻrta Osiyo mutafakkirlarimiz oʻz asarlarida koʻp toʻxtalib oʻtganlari oʻsha davrlarda ham taʼlim-tarbiya barcha narsadan muhimligining yaqqol namunasidir.

Oʻtmishning buyuk vakillaridan boʻlmish boʻlgan Beruniy asarlarida koʻplab qimmatli fikrlar, bilim olish uchun chaqiriqlar, aqliy tarbiya, maktab, oʻqituvchi haqida bayonotlar keltirilgan boʻlib, maktab nafaqat ilmiy bilim manbai, balki quvonch uyi ham boʻlishi kerak. Beruniy, oʻqituvchi va oʻquvchilarning munosabatlari chuqur hurmat va ishonchga asoslangan boʻlishi kerakligini taʼkidlab oʻtgan. Oʻqituvchi diqqatli boʻlishi, oʻz ishining natijalarini diqqat bilan tahlil qilishi, talabalar uchun namuna boʻlishi kerak. Oʻqituvchi ortiqcha qattiqqoʻllik yoki ortiqcha ishlarni koʻrsatmasligi lozim. Bu mukammallik namunasi boʻlishi kerak.

Ibn Sino, buyuk qomusiy olim yoki "Shayx ur Rays" oʻz risolasida pedagogik mahorat haqida soʻz yuritgan va unda oʻqituvchi tomonidan bajarilishi kerak boʻlgan tavsiyalarning baʼzi turlarini keltirib oʻtgan.

1. Bolalar bilan muloqotda siz cheklangan hamda jiddiy boʻlishingiz kerak.
2. Oʻquv materiallarining assimilyatsiyasini kuzatib boring.

3. Ta'limning turli usullari va shakllaridan foydalanish; asosiy bilimlarni ikkinchi darajali bilimlardan ajrata olish.

4. Talabaning qobiliyatlarini bilish, uning xotirasiga va shaxsiy fazilatlariga tayanish.

5. Bolaga aqliy rivojlanishga muvofiq topshiriqlar berish.

6. O'qituvchining har bir so'zi o'quvchining fikrini uyg'otishi zarur.

Musulmon xalqlarida muallimlik kasbiga yuqori darajada hurmat ko'rsatgan. Payg'ambarimiz sallallohu alayhi vasallam odamlarga ezgulik va yaxshilikni o'rgatadigan kishilarni maqtab shunday deganlar: "Albatta Alloh taolo, uning farishtalari, osmonlaru yer ahli, inidagi chumoli, hattoki dengizdagi baliq ham odamlarga yaxshilikni ta'lim beruvchining haqqiga duo qiladilar"⁷. Ushbu o'rinda shuni aytib o'tish lozimki – Pag'ambarimiz sallallohu alayhi vasallam muallimlarning eng yetugi deb hisoblasak mubolag'a bo'lmaydi. Uning hayot yo'li, insonlarni doim yaxshilikka chaqirishi nafaqat barcha muallimlar balki butun insoniyatga o'rnak bo'la oladilar. Zero Ahmad Lutfiy Qozonchining "Saodat asri qissalari" asarida quyidagi fikrlar keltirib o'tilgan: "Alloh taolo sari eltuvchi yagona saodat va hidoyat yo'li bor, u ham bo'lsa, Payg'ambarimiz (Sollallohi alayhi va sallam) ko'rsatgan yo'ldir". Inson erisha oladigan eng yuksak axloq qanday bo'lishi lozimligini Payg'ambarimiz (Sollallohi alayhi va sallam) shaxsan yashab ko'rsatganlar.⁸

Shu bilan birga, Alisher Navoiy ustozda adolat, kamtarlik, mehribonlik, ma'naviyat, ma'rifat kabi fazilatlar mavjud bo'lishi zarur deb ta'kidlaydi.

Chex pedagogi Ya. A.Komenskiy (1592-1670) o'qituvchining o'ziga xos xususiyatini ishlab chiqdi. "Yaxshi tashkil etilgan maktab qonunlari" da u shunday deb yozgan edi: "Maktab faoliyatining muvoffaqiyati bevosita o'z ishining ustasi, ta'lim san'atini mukammal egallagan o'qituvchi faoliyatiga bog'liqdir. Eng mohir va tajribali o'qituvchi faoliyatini talabaning birinchi qadamidan boshlashi kerak, chunki talabaning birinchi qadamini tog'ri yo'naltirish juda muhimdir. O'qituvchi o'quvchilariga tashqi ko'rinish, ma'naviyati va hatti-harakatlari bilan o'rnak bo'la olishi kerak. Shu sababli o'qituvchi halol, faol, o'z kasbini sevadigan, o'z ustida ishlaydigan bo'lishi kerak"⁹

Bundan ma'lum bo'ladiki o'qituvchi, pedagog o'rnak-namuna bo'ladigan kasb egalari biri bo'lib, o'zlarining xatti-harakatlarini nazorat qilishlari zarur.

O'qituvchilik kasbining paydo bo'lish tarixi bilan tanishdik, qancha chuqur tarixiy ildizga ega bo'lishiga qaramay hali ham o'zining muhimligini, qadr-qiymatini, mas'uliyatini yuqotgani yo'q.

Xulosa qilib shuni aytish lozimki, o'qituvchilik eng sharaflilik kasb o'laroq uning burch va vazifalari ham mavjud bo'lib ayni davrga kelib o'qituvchilik faoliyatini olib borish uchun bo'lajak kadrlardan nafaqat ko'p bilim, balki barcha sohalar bo'yicha intellektual salohiyatga ega bo'lishi zarur bo'lib, bunga birgina misol o'quvchi-talaba axborot kommunikatsiya texnologiyalarini yuqori malaka bilan foydalana olsa u vaqt o'qituvchi ham AKTni mohirona foydalana olishi, har bir yangi texnologiyani

⁷ Imom Termiziy rivoyati

⁸ Ahmad Lutfiy Qozonchining "Saodat asri qissalari" - Samarqand: "Imom Buxoriy xalqaro markazi" nashryoti, 2020. 4-bet

⁹ Ya. A.Komenskiy (1592-1670) Профессиональная этика педагога начальной школы

foydalanishni o'zlashtirishi va albatta undan to'ri foydalanishni targ'ib qila olishi ham talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Imom Termiziy rivoyati
2. Ahmad Lutfiy Qozonchining "Saodat asri qissalari" - Samarqand: "Imom Buxoriy xalqaro markazi" nashryoti, 2020. 4-bet
3. Ya. A.Komenskiy (1592-1670) Профессиональная этика педагога начальной школы

TALABALARDA MUSTAQIL TA'LIM JARAYONIDA ISHLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Choriyeva Hulkar Bahodir qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Talabalarda mustaqil ta'lim jarayonida ishlash ko'nikmalarini shakllantirish borasida ma'lumotlar o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, o'quvdasturi, ko'nikma darajasi, elektronkonspekt.

O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 20.04.2017 yil "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi qarori e'lon qilindi. Ushbu farmonda Oliy ta'lim tizimida o'z yo'nalishlari bo'yicha dunyoning etakchi ilmiy-ta'lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o'rnatish, o'quv jarayoniga ilg'or xorijiy tajribalarini joriy etish, ayniqsa, istiqbolli pedagog va ilmiy kadrlarni xorijning etakchi ilmiy-ta'lim muassasalarida stajirovkadan o'tkazish va malakasini oshirish borasidagi ishlar etarli darajada olib borilmayapti.

Hayotimizning barcha sohaları kabi ta'lim tizimini ham modernizatsiyalash bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda. Innovatsion ta'lim muhitini yaratish, uni xalqaro andozalarga to'liq mosligini ta'minlash yoshlarimizni bugungi tez o'zgaruvchan ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli ijtimoiylashtirishning muhim omilidir.

Davlat ta'lim standarti talabiga binoan bilimlarni mustaqil ravishda izlanib o'rganish vazifasi hozirgi kunda eng dolzarb muammolardan biridir. Shu sababli fanlarning nazariy asoslarini amaliy ko'nikma darajasida o'zlashtirish bo'lishda mustaqil ta'limning roli beqiyosdir. O'quvchilarga mustaqil ta'limni bajarish yuzasidan fan o'qituvchilari tomonidan metodik tavsiyalar beriladi. Fanning xususiyatidan kelib chiqib mustaqil ta'lim turlari – rang-barang va turli elektron ko'rinishlari – fan o'qituvchisi tomonidan ishlab chiqiladi.

O'quvchilar sinf xonalarida o'qituvchilarning ma'ruzasini tinglaydilar. Sinfxonasidan tashqarida o'quvchi darslarga tayyorlanadi, adabiyotlarni konspekt qiladi, uy vazifasi sifatida berilgan topshiriqlarni bajaradi. Bundan tashqari ayrim mavzularni kengroq o'rganish maqsadida qo'shimcha adabiyotlarni o'qib referatlar tayyorlaydi hamda mavzu bo'yicha testlar yechadi. Mustaqil ta'lim natijalari reyting tizimi asosida baholanadi.

O'quvchilarda mustaqil ta'limning tashkil etish vazifalari quyidagilardan iborat:

- 1) yangi bilimlarni mustaqil tarzda puxta o'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- 2) kerakli ma'lumotlarni izlab topish, o'rganishning qulay usullari va vositalarini aniqlash;

- 3) axborot manbalari va manzillaridan samarali foydalanish;
- 4) o'quv va ilmiy adabiyotlar, me'yoriy hujjatlar bilan ishlash;
- 5) elektron o'quv adabiyotlar va ma'lumotlar bilan ishlash;
- 6) internet tarmog'idan maqsadli foydalanish;
- 7) berilgan topshiriqlarning ratsional yechimini belgilash;
- 8) ma'lumotlar bazasini tahlil etish;
- 9) topshiriqlarni bajarishda tizimli va ijodiy yondoshish;
- 10) o'quv xonalarida mustaqil holda ilmiy axborotlarni o'qib olish;

Amaliy mashg'ulotlarda mustaqil bajarish uchun berilgan amaliy topshiriq va mustaqil ishlarni mashg'ul o'qituvchi va guruh o'quvchilari o'rtasida himoya qila bilish hisoblanadi.

Mustaqil ta'limni tashkil etishda o'quvchilarning aqliy rivojlanishiga zamin tayyorlab, bu jarayonda tanqidiy va ijodiy fikr yuritishni shakllantirish ustuvor yo'nalish sanaladi.

O'zbekistonda oliy ta'lim, xalq ta'limi tizimini takomillashtirish asosi O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to'g'risida"gi qonunlari hisoblanadi. Ular yuksak umumiy va kasbiy madaniyatga ega bo'lgan, ijodiy va ijtimoiy faol, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil holda harakat qila oladigan, kelajakka qaratilgan vazifalarni qo'ya olish va ularni yechishga qodir bo'lgan kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo'naltirilgan. Har qanday jamiyatda bo'lganidek, respublikamizning taraqqiyotida bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobatga bardosh bera oladigan malakali mutaxassislarni tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi.

O'quvchilarning o'quv ijodiy tayyorgarlik tizimida mutaxassislik, ixtisoslik yoki umumkasbiy o'quv fanlaridan chuqur bilim va malakalarga ega bo'lishda mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarining shakllanganligi asosiy rol o'ynaydi.

Mustaqil ta'lim olish ko'nikmalariga ularning o'quv adabiyotlari bilan mustaqil ishlash, mustaqil amaliy topshiriqlarni bajarish va bajargan mustaqil topshiriqni o'qituvchi va guruh o'quvchilari oldida himoya qila bilish kabi bilim va malakalari kiradi.

O'quvchilarning mustaqil ta'lim olish faoliyatini tashkil etish va boshqarish. O'quvchilarning mustaqil o'quv faolligini shakllantirishning yagona usuli, ularning mustaqil o'quv faoliyati bilan shug'ullanishlarini tashkil etish va boshqarish hisoblanadi. O'quvchilarda ijodiy tayyorgarlik jarayonida mustaqil ta'limni tashkil etish uzluksiz va uzviy amalga oshirilmog'i lozim. Bizningcha, bu yo'nalishda yuqori natijaga erishish ta'lim jarayonida, xususan ma'ruza va amaliy ijodiy mashg'ulotlarida o'quvchilarda o'rganilgan o'quv materialini mustahkamlashga qiziqish hosil qilish, o'quv axborotlarni sig'imini darslik va qo'shimcha adabiyotlardan mustaqil holda o'qish asosida kengaytirishga ishtiyoq hosil qilishga asoslanadi. Bo'lajak mutaxassislarning har tomonlama yetuk, bilimli, mustaqil fikrlayoladigan, izlanuvchan kadrlar bo'lib yetishishini ta'minlash, ularni o'z ustida ishlashga yo'naltiruvchi yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

O'quvchilarning o'quv ijodiy tayyorgarlik tizimida mutaxassislik, ixtisoslik o'quv fanlaridan chuqur bilim va malakalarga ega bo'lishda mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarining shakllanganligi asosiy rol o'ynaydi.

O'quvchilarda ijodiy tayyorgarlik jarayonida mustaqil ta'limni tashkil etish uzluksiz va uzviy amalga oshiradi.

O'quvchi elektron o'quv adabiyotlar va ma'lumotlar bilan ishlay oladi.

Mustaqil ta'limni tashkil etish orqali, har tomonlama yetuk, bilimli, mustaqil fikrlay oladigan, izlanuvchan avlodni shakllantiramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yoldoshev J.G., Zamonaviy dars. Malaka oshirish; muammolar, izlanishlar, yechimlar. A.Avloniy nomidagi XTXQTMOM.-T.; 2017yil.
2. . Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma.-T.; 2013yil.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ADABIY TA'LIMNING UMUMNAZARIY MASALALARI VA O'QUVCHILARDA INTELLEKTUAL ANGLASH MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH

Norliyev Abror TerDU 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Boshlang'ich sinflarda adabiy ta'limining umumnazariy masalalari va o'quvchilarda intellektual anglash malakalarini shakllantirish mavzusi yoritilgan. Hamda Boshlang'ich sinflar tarbiyalanuvchilarida shaxslik sifatlarini shakllantirish haqida ham so'z boradi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, adabiy ta'lim, badiiy adabiyot, pedagog, o'quvchi, tarbiya, shaxs, intellekt, darslik.

Pedagogika ilmi va amaliyotida ko'p zamonlardan beri ta'lim tarbiyadan ustuvor sanalib kelinayotganini bo'lajak o'qituvchilar talabalik yillarida o'zlashtirayotgan bilimlari asnosida payqagan bo'lishsa kerak. Mustaqillikka erishilgandan keyin nafaqat ijtimoiysiyosiy hayotda, balki ta'lim-tarbiya jarayonida ham jiddiy o'zgarishlar amalga oshirila boshlandi. Endilikda ta'lim amaliyotida tarbiyalanuvchilarga bilimlarni tayyor holda berishdan voz kechilib, shakllanib kelayotgan yosh avlodning ma'naviyatini sog'lomlashtirish, ularni mute ijrochilikdan erkin ishtirokchi darajasiga ko'tarishning yangi-yangi yo'llari qidirilmoqda.

O'qitishning asosiy ashyolari bo'lmish konsepsiya, ta'lim standartlari, dastur, darslik, metodik hamda o'quv qo'llanmalarni yangilash va takomillashtirish bilan birga ruhan sog'lom, aqlan barkamol, o'z fikri hamda qarashlariga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash ustuvorlik kasb etmoqda. Yoshlar tarbiyasida bir xil fikrlaydigan, yagona xulosaga keladigan avlodni shakllantirishdan voz kechilib, o'rniga ma'naviy sifatlarning yetakchiligi, tuyg'ularning injaligi, ko'ngil istaklari ustuvorligiga milliy an'analarga tayangan holda erishishga alohida diqqat qaratilmoqda.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning ko'pchiligi o'qituvchisi aytganlarini quloq qoqmay bajaradi va doimiy ravishda uning ko'rsatmalarini kutishga moyil bo'ladi. O'qituvchi qanday va nimani o'qitishidan qat'i nazar, uni bilib olish kerak deb hisoblaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari nazarida o'qish – ko'r-ko'rona ijrochilik, o'qituvchisiga taqlid, ustoz aytganlarini takrorlashdan iboratday tuyuladi. Mazkur davr pedagogik jihatdan bolada insoniy sifatlarni shakllantirishda o'qituvchi uchun eng qulay bosqich sanaladi. Bu o'rinda o'qituvchi oqil, dono bo'lsa xo'p-xo'p, aksi bo'lsa... Inson ichida erkin - menli, mustaqil fikri bo'lgandagina o'z so'zini aytadi. Fikr - ichki men faoliyatining mahsuli. Shakllanib kelayotgan shaxsda o'zlikni anglash,

uning o'z so'zi va mustaqil fikri bo'lishini ta'minlash, bunga sharoit yaratish maktabda o'qituvchining vazifasi hisoblanadi. Bu undan professional bilimdonlikni talab qiladi. Chunki o'quvchining aniq maqsad asosida oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarish yo'lida mantiqiy mulohaza yuritish, qo'yilgan masalani muayyan zo'riqishlar orqali mustaqil ravishda hal qilishday faoliyatini tashkil etish oson ish emas.

Boshlang'ich sinflar tarbiyalanuvchilarida shaxslik sifatlarini shakllantirish o'rta va yuqori sinflardagiga nisbatan ancha farqli kechadi. Bu yoshdagi bolaning hayotiy tajribasi kam va u xulosa chiqarishni bilmaydi. U ko'proq taqlid qiladi. Boshlang'ich sinflarda amalga oshiriladigan ta'lim va tarbiya jarayoni bolalarning yoshi, intellektual imkoniyatlariga mos holda xulosa chiqarishga emas, fikr aytishga, munosabat bildirishga qaratilishi maqsadga muvofiqdir. Shu sabab boshlang'ich sinf o'qituvchisining vazifasi darsda masalani tog'ri qo'ya bilish, o'quvchini qiziqтира olish, uning tuyg'ularini bezovta qila bilishdan iborat. Bola o'z bilimi va tajribasida ko'rilmagan vaziyat bilan to'qnashganda hamda bu vaziyat uni qiziqtirib qolganda g'ayriixtiyoriy ravishda mustaqil fikrlay boshlaydi, erkin faoliyatga kirishadi. Ma'lumki, qiziqqan bola masalaning mohiyatiga kirmay, o'z istaklarini, bilish ehtiyojini qondirmay qo'ymaydi. Faqat bolani bunday holatga solishdan avval uni asta-sekinlik bilan taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish, aniqlik kiritish, tizimga sola bilish kabi ko'nikmalarni egallashiga erishish lozim. Shundagina uning bilish faoliyati muayyan samara keltirib, shaxsi to'g'ri shakllana boradi. Kichik o'quvchilar ma'naviyatini sog'lomlashtirishda o'qish darslarining, ya'ni boshlang'ich adabiy ta'limning o'rni beqiyos. O'qituvchi tomonidan o'qish kitobidagi asarlarni to'g'ri idrok etishga yo'naltirilgan o'quvchi mustaqil ishlashga, uqib o'qishga, o'zgalarning fikrlarini ilg'ashga, o'zi va boshqalarning tuyg'ular olamini kuzatishga, o'zgani tuyishga o'rgana boradi. Olamni, Odamni va O'zligini kashf qiladi. O'z ichki - menning shakllanishida o'zi bevosita ishtirok etadi. Darsliklar bunday pedagogik vazifalarning bajarilishida eng katta ko'makchi sanaladi. Darsliklarda taqdim etilgan o'quv materiallari mazmunan ta'lim-tarbiya jarayoni oldiga qo'yilgan maqsadlarga mutanosib bo'lishi kerak. Kuzatishlar asnosida ma'lum bo'ldiki, boshlang'ich sinflar - O'qish kitobi darsliklarining ko'pchiligi yuqoridagi talablarga yetarli javob bera olmaydi. Bu darsliklarni tuzishdan oldin kichik o'quvchilarning ruhiyati, intellektual saviyasi etarli darajada o'rganilmagan. Aytish kerakki, bugungi boshlang'ich sinf o'quvchilari darsliklar mualliflari tasavvur qilganlaridan, ularning bu yoshdagi darajasidan ko'ra bilimroq va aqlliroq. O'qish kitobi darsliklarining umumiy tahliliga tayanib shuni aytish mukinki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida insoniy sifatlarini shakllantirishda bolalarning kuchi, aqli va imkoniyatlaridan unumli foydalanilmayapti. Darsliklarda o'rganish uchun taqdim etilgan o'quv materiallarining katta ko'pchiligi mantiqsiz, jo'n, hayotiy haqiqatdan uzoq. Bir qismi nasihatgo'ylikka qurilgan. Ular mavzudan kelib chiqib, mualliflar tomonidan shunchaki - to'qib tashlanganday tasavvur uyg'otadi kishida. Asarlar matni yuzasidan tuzilgan:

—Nima uchun ona Yer deymiz? Javobni matndan topib o'qing va o'qiganingizni yod oling, —Navoiyning istagi ifodalangan misralarni o'qing, —Yakshanba kuni qanday voqea yuz berdi?, —Ota-ona o'z farzandiga nisbatan qanday iborani ishlatadi? kabi mantiqsiz savoltopshiriqlar matn mazmunini takrorlashiga xizmat qiladi xolos. Darslik o'z mazmun-mohiyati bilan sinfdagi eng ilg'or o'quvchidan ham bir pog'ona

balandda turishi, ya'ni a'lochi o'quvchilar ham darliklardan o'zlari uchun qiziqarli ma'lumotlarni olishi, ma'lum maqsadlarga erishishda darsliklar tayanch vazifasini o'tashi kerak. 1–4-sinflar uchun yozilgan O'qish kitobi darliklarida: —Asar sizda qanday taassurot qoldirdi? —Do'stlik deganda nimani tushunasiz? —Nima deb o'ylaysiz, Shiroq nega qo'yini boqib yuravermay qabila boshliqlarining oldiga keldi? Uni bunga undagan narsa nima ekanini ayta olasizmi?, —Uning dili og'ridi tarzidagi tasvirni o'z so'zlaringiz bilan ifodalashga urinib ko'ring. Uni siz qanday tushundingiz? singari kichik oquvchilarni o'z fikrini aytishga va matn mohiyatiga kirishga yo'naltiradigan, badiiy asardan zavq va ma'naviy ozuqa olishga undaydigan, o'z munosabatini asoslashga, xulosasini o'ziga yarasha himoya qilishga qaratilgan savol-topshiriqlar taqdim etilishi maqsadga muvofiqdir. Chunki darsliklarda o'rganishga taqdim etilgan o'quv materiallarining mazmun-mohiyatini ochishga yo'naltirilgan savol va topshiriqlar o'quvchilarni ma'naviy kamolotga yetaklovchi asosiy didaktik ashyolardan biri hisoblanadi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, matn yuzasidan tuzilgan mantiqli, o'ylantiradigan, mustaqil fikr talab qiladigan savollarga sinfdagi o'quvchilarning barchasi javob berishi shart emas. Har bir bola o'z intellektual imkoniyati darajasida fikr yuritadi, rivojlanadi. Muhimi – bolalarning har birini savol yoki topshiriq bilan bezovta qilish, muvozanatdan chiqarish. O'qituvchilar boshlang'ich sinflardan bolalarning ruhiyatini uyg'otish maqsadida ularni badiiyatning yuksak namunalari bilan tanishtirib borsalar, asarlardagi shaxs shakllanishi uchun muhim bo'lgan jihatlarga ularning diqqatini qarata bilsalar, tarbiyalanuvchilarning ma'nan ham, aqlan ham, ahloqan ham boridan yuqoriga ko'tarilishlariga, barkamollik sari yuz burishlariga sharoit yaratgan bo'ladilar. Ma'lumki, yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida ma'nan sog'lom qilib tarbiyalashda, Shaxsni shakllantirishda badiiy adabiyotning o'rni beqiyos. Lekin badiiy asardagi kitobxon shaxsiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan jihatlarni, matnda aks etgan hayotiy va badiiy haqiqatlarni ilg'ash, ularning ko'ngilni tozalashga xizmat qiladiganlarini topib, o'z tabiatiga singdirish shakllanayotgan shaxsda osonlik bilan kechadigan jarayon emas. Ta'lim-tarbiya tizimida bu kabi murakkab va mas'uliyatli ishlarni amalga oshirishda «Adabiyot o'qitish metodikasi» deb nomlanuvchi fan va o'z kasbini yaxshi ko'radigan, yaxshi biladigan o'qituvchiga ehtiyoj seziladi. «Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi» nomli mazkur darslik oliy o'quv yurtlari pedagogika fakultetlari talabalari, ya'ni bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga o'qish darslari misolida adabiyot o'qitishning ham ilmiy-nazariy, ham amaliy jihatlarni ko'rsatib beruvchi bir mayoq darajasidagi yo'l ko'rsatkichdir. Unda majburiy ta'limning dastlabki bo'g'ini bo'lgan boshlang'ich sinflar tizimida o'qish darslarini maqsadga muvofiq tarzda, imkon qadar samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan bilimlarni qamrab olishga harakat qilingan. Shu maqsaddan kelib chiqib darslikda bolalar adabiyotining taniqli vakillari qalamiga mansub bir qator badiiy to'kis asarlar ustida ishlash namunalari taqdim etishga qaror qilindi. Toki bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari amaliy faoliyatlarida o'z tarbiyalanuvchilariga nimani, qanday o'qitishlari zarurligi haqida bilim va tasavvurga ega bo'lsinlar, amaliy faoliyatda ularni tashkil etish yo'llarini o'rgansinlar. Agar har bir o'qituvchi kichik o'quvchilarni matn ustida uzluksiz ravishda namunadagidek ishlata bilsa, bolalar ham bunga asta-sekinlik bilan o'rganib boradilar va ularda badiiy asarlar bilan ishlash

borasida istalgan ko'nikma hosil bo'ladi. Natijada bola shaxsida fikr kishisi shakllanadi. Fikr kishisi hech qachon o'zgalarga ko'r-ko'rona ergashmaydi, munosabat bildirish kerak bo'lganda jim turmaydi. O'qituvchi bolalarda shunday sifatlarni shakllantirishga da'vat etilgan shaxsdir. Buning uchun, avval, uning o'zi shunday sifatlarni egallagan bo'lishi lozim. O'qituvchi o'zida yo'q narsani o'quvchisiga berolmaydi. «Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi» darsligining yutuqlari o'zi bilan, albatta, lekin uning kamchiliklarini bartaraf etib, yanada takomillashtirishda mutaxassis va amaliyotchilarning xolis fikr-mulohazalari katta yordam beradi. Darslik yanada mukammallashib, o'quv jarayonidagi barcha nozik jihatlarni imkon qadar hisobga oladigan holatga keltirilishi maqsadga muvofiq, albatta. Chunki u respublika ta'lim muassasalarida ish yuritadigan minglab bo'lajak o'qituvchilar faoliyatini tashkil etishga asos bo'ladigan manbadir. U qanchalar to'kis bo'lsa, millatning ma'naviy kamolotini ta'minlash ishi shuncha badastir bo'ladi. Shu boisdan, bu borada aytilgan har qanday fikr, taklif va mulohazalar o'ylab ko'riladi, lozim topilganlari, albatta inobatga olinadi. Bolalar ijodida mantiqning etarli darajada emasligini tushunish mumkin. Chunki maqsad ular ijodida chuqur mantiq yoki yuksak ma'no bo'lishiga erishish emas. Ular keyinroq, ta'lim-tarbiyaning yuqoriroq bosqichlarida paydo bo'ladi. Dastlabki paytlarda muhimi – ijod jarayoni. Maktabgacha va boshlang'ich sinflar yoshidagi bolalar ijodiy ishlarni jon-dili bilan bajaradilar va bundan zavq oladilar. Shu zavqni qayta tuyish ehtiyoji uni rivojlanish sari etaklaydi. Tarbiyaning mana shu xili bola tabiiy taraqqiyoti bilan hamohang kechadi. Bu haqda yuqorida batafsil fikr yuritigan. Bu jarayonda bolalar tasavvurini, xayolparastligini rag'batlantirish va ularning ijodiga imkoniyat yaratib berish kerak. Bola uchun qiziqarli bo'lgan har qanday faoliyat – foydali. Bola nimani xohlasa, nimaga qiziqsa, shuni qilib ko'rishi kerak. Odatda, yosh bolalar o'z imkoniyatlari doirasidan tashqaridagi ishlar bilan shug'ullanishni xush ko'radilar. Bu ular uchun o'sish, rivojlanishning yagona yo'lidir. Bolalar shuning uchun ham kattalarning ishlariga ko'p aralashadilar, qo'llaridan kelmaydigan narsalarni qilishga chiranadilar. Bu ularning tabiatidagi rivojlanish, o'sish sari tabiiy intilishidir. Xulosa qilib aytganda, yosh avlodning ma'naviy kamoloti, dunyoqarashi kengayishi, bilimlarni chuqur o'zlashtirishida turli mavzularda, har xil qiyinchilikdagi mustaqil ishlarni to'g'ri va maqsadga muvofiq tarzda tashkil eta bilish ham muallimning asosiy vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev. Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent. —O'zbekiston, 2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.-T.:2019-yil 29-aprel, PF-5712-sonli farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat ta'lim standartlari. Toshkent. 2017.
4. O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi vazirligi — “Bolajon” tayanch dasturi, Toshkent. 2010.
5. Quronov M. Milliy tarbiya yo'riqnomasi. G'arb va Sharq tarbiyaviy tajribalari namunalari tahlili //J. Xalq ta'limi. 1993. -№ 8. -B. 6-10.
6. G'ulomov A. Ona tili darslarida o'quvchilarning o'quv-biluv faoliyatini aktivlashtirish. -T.: O'qituvchi.1987.

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA TA'LIM BERISHDA O'QITUVCHINING KASBIY-PEDAGOGIK MAHORATINING TUTGAN O'RNI

Salimova Ganjina Salomovna Termiz davlat pedagogika instituti 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchisining mahorati, imkoniyati cheklangan boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda pedagogning mahorati kabi jihatlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Pedagog, mahorat, imkoniyati cheklangan, Forobiy, maktab, o'quv jarayoni, ta'lim va tarbiya.

Avvalo, pedagogik mahorat so'zining mohiyatini ochib olsak. Xo'sh u nima, pedagogik mahoratning mohiyati nimalarda ko'zga tashlanadi. Bugungi zamon pedagogika fani va psixologiya fani «pedagogik mahorat» tushunchasiga har xil izohlar berishadi. Pedagogik mahorat so'ziga izoh beradigan bo'lsam “O'z kasbining mohir ustasi bo'lgan, yuksak darajadagi madaniyat sohibi va sohibasi, o'zining mutaxassis fanlarini chuqur o'zlashtirgan, undan tashqari boshqa fanlarni ham yaxshi tahlil qila oladigan, tarbiya berish va o'qitishning chuqur metodlarini o'zlashtirgan mukammal mutaxassisdir. Yuqoridagi ta'rifdan kelib chiqib, o'qituvchining pedagogik mahoratini shunday yoritish mumkin. Madaniyatning yuqori darajasi, bilimdonlik va aql zakovatning yuksak ko'rsatkichidir. Unda quyidagi o'ziga xos sifatlar mavjud bo'lishi shart.

1. Mutaxassis fanlari doirasida mukammal bilimga ega.
2. O'quvchining psixologiyasini yaxshi o'rgangan, uni tahlil qila oladigan.
3. O'quv- tarbiyaviy ishlar metodikasini mukammal o'rgangan bo'lishi.
4. Dunyoviy va diniy bilimlarni o'zlashtirgan bo'lishi.
5. Axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalana olishi kabi jihatlar bilan xarakterlanadi.

Pedagogik mahorat tizimi quyidagi o'zaro bir-biri bilan bog'liq bo'lgan asosiy komponentlardan iborat:

1. Pedagogik insonparvarlik talablariga bo'ysinishi.
2. Kasbga oid bilimlarni boshqa fanlar bilan aloqadorlikda mukammal bilish.
3. Pedagogik qobiliyatga ega bo'lish.
4. Pedagogik texnika sirlarini puxta egallash kabilardir.

Bugungi zamon talabidan kelib chiqib, pedagogning asosiy fazilatlaridan biri -o'z kasbiga bo'lgan sadoqati, ma'naviy e'tiqodli, o'z kasbini sevishi kabi jihatlari ularni boshqa soha vakillaridan birmuncha ajratib turadi. Chunki, o'qituvchining ta'lim maskaniga kelganidan keyin ta'lim va tarbiya jarayonini qay bosqichga olib chiqishi yuqoridagi jihatlariga bog'liqdir.

O'qituvchi kasbga xos bo'lgan muhim talablardan biri— bolalarni sevishdir. Qachonki pedagog bola shaxsini xurmat qilib uni sevsa, uni ardoqlasa o'z “meni”ni bola “meni”dan ustun qo'ymasa o'shandagina vatanga sadoqatli, jamiyat, xalq ishiga kamarbasta bo'ladigan yoshlarni tarbiyalagan bo'lamiz. O'z ustida ishlamaydigan, bola shaxsini xurmat qilmaydigan, loqayd o'qituvchini jamiyat, ota-ona, o'quvchilar xurmat qilmaydi va o'qituvchi sifatida ham tan olinmaydi.

“Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi“da boshlang'ich sinf o'qituvchisining qiyofasi quyidagicha ta'riflanadi: „...eng muhimi, bolalarda o'qish, o'rganishga chinakam havas, ishtiyoq uyg'otuvchi, e'tiqod hosil qiluvchi ustoz sifatida alohida o'rin tutadi“. Bu konsepsiyada boshlang'ich sinf o'qituvchisiga qo'yiladigan quyidagi talablar ham keltiriladi:

- O'zbekiston - kelajagi buyuk davlat ekaniga ishonadigan milliy iftixor tuyg'usiga ega bo'lishi;
- bolalarni xalq pedagogikasi durdonalari hamda milliy qadriyatlarimiz asosida tarbiya qila olishi;
- nutqi ravon, xalq tili boyligi, ifoda usuli va tasvir vositalarini, adabiy til uslub va me'yorini to'la egallagan bo'lishi zarur.

O'qituvchilik kasbiga xos bo'lgan bunday fazilatlarni undagi pedagogik odob shakllantiradi. Pedagogik odob o'qituvchining yuksak kasbiy fazilatidir. U o'qituvchining sabotli bo'lish, o'z hissiyotini idora qila olishi, bolalarga pedagogik ta'sir o'tkazish vosita va me'yorlarini belgilashi va aniqlashiga yordam beradigan fazilat hisoblanadi. Yuksak pedagogik odobga ega bo'lgan o'qituvchigina sinfda mo'tadil psixologik iqlim o'rnatiladi, bolalar qalbiga tez yo'l topa oladi.¹⁰

Birinchi sinfga kelgan boshlang'ich sinf o'quvchilarini qanaqa quvonch mehr bilan kutib olsak, imkoniyati cheklangan boshlang'ich sinf o'quvchisi maktabda kelganda ham unga ham o'shanday mehr, havas hissi bilan qarash lozim. Imkoniyati cheklangan boshlang'ich sinf o'quvchisini uyda yakka tartibda o'qitish yo bo'lmasam maktabda tahsil olishini ta'minlash ota-onaning ixtiyorida, shunday ekan biz pedagoglar har qanday vaziyatda ham bunday bolalarga bilim bera olishimiz kerak deb o'ylayman.

Pedagogning mahoratining asosi ta'lim-tarbiyadir. Shu o'rinda Forobiyning quyidagi fikri yodimga tushdi. “Ta'lim – so'z va o'rganish bilangina amalga oshiriladi. Tarbiya – esa amaliyot, ish-tajriba bilan amalga oshiriladi. Ta'lim-tarbiya ikki yo'l bilan amalga oshiriladi: qanoatbaxsh, ilxomlantiruvchi so'zlar va majbur etish. Inson yaxshi tarbiya ko'rmagan va turmushda yaxshi tajriba orttirmagan bo'lsa, u ko'p narsalarni nazarga ilmay va ulardan jirkanadi. Bunday narsalar unga noo'rin bo'lib ko'ringan narsalar zaruriy bo'lib chiqadi”¹¹ deyilar.

O'zim ishlaydigan Boysun tumanidagi 13-sonli maktabda 1- sinfga qabul qilinganlar orasida nogironligi bor o'quvchi ham maktabda tengqurlari qatori ta'lim olmoqda. Unda gapira olmaslik mavjud, lekin qarangki u juda yaxshi eshitadi. Darslarda ham diqqati jalb qilgan holda qiziqish bilan qaraydi.

Xudoyqulova Samiraning ota-onasi bilan gaplashganimda ular qizlarining tengdoshlaridan ajralib qolishini xohlamaganliklari shuning uchun ham uyda yakka tartibda o'qitishga rozi bo'lmaganliklarini aytdi. Hozirda Xudoyqulova Samira mutaxassis bilan ham ishlamoqda. O'ylaymanki tez orada nutqiy kamchiligi bartaraf etiladi. Men pedagog sifatida bu qizcha bilan individualni shug'ullanishni maqul

.. Mavlonova Raxima Adurazzoqovna, Raxmonqulova Nargiza Xojakbarovna, Voxidova Norposhshaxon Xabibullayevna (PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI) DARSLIK Toshkent – 2010

²«Aql ma'nolari haqida» Abdulla Qodiriy nomidagi xalq me'rosi nashryoti Toshkent 2000-yil

topdim. Dars jarayoni paytida unda ko'proq rasm chizdiraman, xayolidagi bor narsani varoqqa tushirib berishini so'rayman. O'ylaymanki, avvalo bu qizaloqning bilish qobiliyatlarini yuqori daraja ko'tarib olishimiz lozim, Shunda undagi ko'rinmay turgan qobiliyat asta-sekin rivojlanib kelajakdagi buyuk dahoga aylantirar.

Xulosa o'rnida shuni aytishim mumkinki, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatning tasdiqlanganligi¹² alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun maktablarda inklyuziv ta'lim va boshlang'ich tayanch korreksion sinflar faoliyatini yo'lga qo'yish hamda o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish tartibini, o'quvchilarni inklyuziv ta'lim sinflariga va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga qabul qilish tartibini, inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarda ta'lim sifatini nazorat qilish va boshqarish tartibi, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari faoliyatini tashkil etish va boshqarish, ularda o'quv-tarbiya va davolash-sog'lomlashtirish jarayonlarini tashkil qilish tartibi; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning umumiy o'rta ta'lim olishda va ularni bilish imkoniyatlariga muvofiq tarbiyalashda, ularning jamiyatga moslashuvi va integratsiyalashuvida ko'maklashish tartibi kabi qator vazifalarni belgilaydi. Shunday ekan, hozirgi davrda ta'lim shaxs va jamiyatni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Jahon iqtisodiyotida glaballashuv va keskin raqobatchilik kuchayib borayotgan sharoitda insonning oldingi davrdagi butun hayoti uchun ta'lim olish emas, balki butun hayoti davomida uzluksiz ta'lim olish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Buyuk yunon olimi Aristotelning "Vatan taqdirini yoshlar tarbiyasi hal qiladi", degan so'zlari bor. Bu so'zlar bejiz emas, albatta!

ZAMONAVIY TA'LIM MUHITIDA ZAMONAVIY O'QITUVCHINING KASBIY KOMPETENTLIK TUZILISHIDAGI PEDAGOGIK MAHORATLARI

Sharapova Nigora Amonovna Buxoro muhandislik – texnologiya instituti

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАВЫКИ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА В СТРУКТУРЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Шарапова Нигора Амоновна Бухарский инженерно - технологический институт

PEDAGOGICAL SKILLS IN PROFESSIONAL COMPETENCE STRUCTURE OF MODERN TEACHER IN MODERN EDUCATIONAL ENVIRONMENT.

Bukhara Institute of Engineering and Technology Sharapova Nigora Amonovna

Yangi ta'lim standartlarini joriy etish bosqichida o'qituvchining kasbiy mahorati tarkibidagi pedagogik kompetentsiya va pedagogik mahorat kabi muhim tushunchalarning qarama-qarshiliklarini bartaraf etish zarurati bilan bog'liq. Pedagogik

¹² . <https://lex.uz/ru/docs/-5679836> O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-fevraldagi PF-6155-son Farmoni bilan tasdiqlangan "2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha

faoliyatning zamonaviy sharoitlarining ushbu ikki kontsepsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan muhim holatni tan olish kerak. Tadqiqot muammosi shundan iboratki, pedagogik kompetentsiyaga qo'yiladigan zamonaviy talablar ko'pincha ushbu kontsepsiyaning mazmuni haqidagi umume'tirof etilgan g'oyalarga zid keladi, bu esa pirovardida o'qituvchining kasbiy faoliyati samaradorligining pastligiga olib keladi. Zamonaviy ta'lim muhitida psixologik-pedagogik adabiyotlarda o'qituvchi faoliyati bilan bog'liq 65 ga yaqin atamalar mavjud. Bugungi kunda eng ko'p qo'llaniladigan "pedagogik kompetensiya" va "pedagogik mahorat" tushunchalari.

Tadqiqotning maqsadi - pedagogik mahorat va pedagogik kompetensiya tushunchalarining zamonaviy ta'lim standartlarini joriy etish bosqichida pedagogik faoliyat shartlariga nisbatan o'qituvchining kasbiy mahorati tarkibidagi optimal nisbatini aniqlash.

"Pedagogik kompetensiya" tushunchasi tadqiqotchilar tomonidan faqat XX asrning 80-yillari oxiri - 90-yillarning boshlarida qo'llanila boshlandi.

Shu paytdan boshlab o'qituvchining ta'lim jarayonlarida sub'ektivligi rasman ijtimoiy zarurat sifatida e'tirof etiladi va "kasbiy kompetensiya" tushunchasi ilmiy foydalanishga kiritiladi. Umuman olganda, professional o'qituvchi malakali bo'lishi kerak. "Kompetensiya" hodisa sifatida bugungi kundahali aniq ta'rifga ega emas va uning to'liq tahlilini olmagan. Ko'pincha ilmiy adabiyotlarda bu tushuncha pedagogik jarayonning ichki harakatlantiruvchi kuchlarini harakatga keltirish kontekstida, ko'pincha ilmiy kategoriya emas, balki obrazli metafora roliga qo'llaniladi.

Psixologiya va pedagogika fanida "pedagogik kompetensiya" tushunchasi G. G. Anisimov, V. V. Bepalko, T. G. Braje, Yu. A. Gagin, L. N. Zaxarov, L. A. Kazarin, I. A. Kolesnikova, N. V. Kuzina, A. K. Markovalar tomonidan faol o'rganilmoqda.

Psixologiya va pedagogika fani uchun "pedagogik mahorat" atamasi biroz an'anaviyroqdir. Tadqiqotning nazariy va uslubiy asosini izchillik va insonparvarlik tamoyillari, o'qituvchining kasbiy mahoratini baholashga individuallashtirish va akmeologik yondashuv tashkil etdi. Asosiy tadqiqot usuli - qiyosiy tahlil - pedagogik mahorat va pedagogik kompetentsiyaning kasbiy faoliyat sharoitlariga nisbatan nisbatini aniqlash orqali o'qituvchining kasbiy mahoratining tarkibiy qismlarini aniqlashga qaratilgan edi.

Pedagogik mahorat va pedagogik kompetentsiyani o'qituvchi kasbiy mahoratining tarkibiy qismlari sifatida belgilab, ularning tarkibiy qismlarini aniqlash uchun biz ushbu tushunchalarni aniqlash bo'yicha tadqiqotchilarning turli nuqtai nazarlari va pozitsiyalarini qiyosiy tahlil qildik.

Ushbu ikki tushunchani talqin qilishda o'xshashlik va farqlar aniqlandi. Shunday qilib, N. V. Kuzmina pedagogik mahoratni o'qituvchining kasbiy muammolarni muvaffaqiyatli hal qiladigan faoliyat darajasi sifatida belgilaydi.

Shu bilan birga, A.K.Markova pedagogik mahoratni kompetensiya darajasi deb hisoblaydi va shunga mos ravishda mahorat u tomonidan kompetentsiyaning tarkibiy qismi sifatida belgilanadi va u o'z navbatida faoliyat darajasi sifatida izohlaydi.

Masalan, L. M. Mitina pedagogik kompetentsiyani pedagogik mahoratning bir qismi sifatida belgilaydi va shu bilan A. K. Markova ifodalagan mutlaqo qarama-qarshi nuqtai nazarni ifodalaydi.

Shu sababli, ushbu ikki tushunchaning mazmunini qiyosiy tahlil qilish pedagogik mahorat va pedagogik kompetentsiyaning quyidagi umumiy xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi.

Pedagogik kompetentsiya o'qituvchi kasbiy mahoratining tarkibiy qismi sifatida o'qituvchining pedagogik faoliyatni amalga oshirishga tayyorligini belgilaydi va bilimga asoslangan faoliyat usullari va usullari yig'indisida namoyon bo'ladi. Subyektning mehnat jarayoniga (uskunalar, texnologiya) egaligini aks ettiruvchi o'lchov pedagogik mahoratdir.

Zamonaviy ta'lim muhiti sharoitida o'qituvchining mahorati jamoaviy ma'noga ega bo'ldi. Shu bilan birga, zamonaviy sharoitda pedagogik mahoratning dolzarb qiymati pedagogik malakaning eng yuqori darajasi sifatida ifodalanishi mumkin va shuning uchun o'qituvchining malakasini oshirish jarayonida (tizimida) mustaqil rasmiylashtirilgan maqomga ega bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Andriadi I. P. Osnovy pedagogicheskogo masterstva. – M. : Akademiya, 2009. – 358 s. 2. Vvedenskiy V. Modelirovanie professional'noy kompetentnosti pedagoga // Pedagogika. – 2003. – № 10. – S. 45-49.
2. Terentyeva T. P. Professionalno-pedagogicheskaya kompetentnost uchitelya // Pedagogika: traditsii i innovatsii : materialy IV Mejdunar. nauch. konf. (g. Chelyabinsk, dekabr 2013 g.). – Chelyabinsk : Dva komsomolsa, 2013. – S. 193-196.
3. Tleuberdiev B. M., Rysbaeva G. A., Medetbekova N. N. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi // Xalqaro eksperimental ta'lim jurnali. - 2013. - No 10. - B. 47.
4. Ivanov D. A. Kompetentnostniy podxod v obrazovanii. Problemi, ponyatiya, instrumentariy. – M. : APK i PRO, 2011. – 101.
5. Samiyeva S. этапы развития педагогического творческого мастерства преподавателей высшей школы //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2023. – т. 31. – №. 31.

НАҚШБАНЛИЯ ТАРИҚАТИДА КОМИЛ ИНСОН ҒОЯСИ

Махбуба Аслановна Халмухамедова Чирчиқ давлат педагогика университети ўқитувчиси

Дунёвийлик ва динийлик ўртасидаги нисбат масаласи инсоният тарихининг барча давларида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган. Шўролар даврида ушбу нисбат бузилиши яъни динийликни мутлақ чеклаб, фақат дунёвийликни тарғиб этиш натижасида маънавият, қадриятлар каби тушунчаларимизга жиддий путур етгани исбот талаб қилмайдиган ҳақиқатдир. Шунингдек ўрта асрларда ғарб дунёсида диний омилнинг устунлиги черков ҳокимиятининг мутлақ ҳукмронлигига олиб келди. Бу эса жамиятда динийлик ва дунёвийликнинг соғлом мувозанатини бузилишига сабаб бўлган эди.

Юртимизда яшаб ўз маърифатлари билан халқимиз онгини равшан этган буюк пирларимиздан бири Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф Ҳазратлари илм маърифат ва ислом динини қушнинг икки қанотига ўхшатганлар. Иймони бўлсаю илми ёки бунинг акси илми бўлсаю иймони бўлмаса бир қаноти йўқ қушга ўхшайди. Зеро қуш бир қаноти билан уча олмайди.

Шу сабабли ҳам биз талабаларимизга билим бериш, ҳунар ўргатиш билан бирга уларни маънавиятини оширишимиз, иймон эътиқод, дину диёнатни тасаввуф илмини ўргатиш орқали сингдиришимиз лозимдир.

Биз динийлик ва дунёвийлик масаласини тасаввуфда, жумладан, нақшбандийлик тариқати мисолида кўришимиз мумкин.

Комил инсон ғояси инсониятнинг асрий орзуси бўлиб, уни комилликдаражасига етказиш учун қатор омиллар муҳим рол ўйнайди. Булар: ижтимоий муҳит, таълим-тарбия, кишининг ички-туғма имкониятлари, одамнинг ўз фаоллиги кабилардир.

Бундай инсонга таъсир этувчи омилларни нақшбандия тариқати таълимотида топишимиз мумкин.

“Нақшбандия тариқатида инсон барча ишда комилликка эришмоғи фарз саналади. Бу Аллоҳга бўлган кучли муҳаббат бўладими, ўз касбига муҳаббатми барча ишда комилликка эришмоқ тариқатнинг асоси ҳисобланади”. [1]

Бўлажак педагогларга билим берар эканмиз биз энг аввало уларни бўлажак танлаган касбларига керак бўлган соҳаларда билим берамиз. Лекин бунда биз комилликка эришишга кучли мотиватор бўлган диний билимлардан деярли фойдаланмаймиз.

Ҳозирги кунда дунёнинг жуда кўпгина мамлакатларида Нақшбандия тариқати чуқур ўрганиб келинмоқда. Лекин афсуски бизнинг мамлакатимиз -да ўзимизнинг юртимиздан чиққан шундай улуғ авлиё ҳақидаги маълумотларга жуда кам инсонлар эгадирлар. Бунинг сабаби ушбу маълумотлар кенг жамоатчиликка ва унинг бир бўлаги бўлғуси педагогларга ўргатилмаётгани -дир. Чунки бир оддий инсон олган билим унгагина тегишли бўлади, лекин ўқитувчининг билимидан юзлаб ва минглаб ўқувчилар баҳраманд бўладилар. Келажак авлодни тарбиялаш энг аввало бўлғуси педагог яъни талабани тарбиялашдан бошланади. Талаба олий ўқув юртида ўз касбий билимларини эгаллаш билан бир қаторда маънавиятини ошириши лозим, бу эса дунёвий билимлар билан бирга диний билимларни ҳам эгаллашни тақозо этади.

Нима учун Нақшбандия тариқати? Баҳоуддин Нақшбанд бутун умри давомида илм ўрганиш, жаҳлдан узоқ туришни насиҳат қилганлар. У киши Пайғамбарнинг “Қаерда бўлманг, илм талабидан узоқлашманг ва агар обу оташ ичра фарқ бўлсангиз ҳам, ғаввос бўлиб кечиб ўтинлар ва илм ўрганинлар” - деган ҳадисини доимо уқтирганлар. Нақшбанднинг барча муридлари (шогирдлари) бирор бир касб эгаси бўлганлар. Уларга қўйилган асосий шарт бирор бир касб ортидан ҳалол луқма ейиш бўлган. Камтаринлик улуғланиб, манманлик, керилиш нуқсон ҳисобланган. Шу жиҳатлари учун ҳам Нақшбандия тариқати ўз вақтида катта обрўга эга бўлган. Барча ўғитлар энг аввало инсонда яхши фазилатларни тарбиялаш, маънавий комилликка эришиш, ахлоқ ва исломий иймон мустаҳкамлигини таъминлашга қаратилгандир. Зеро иймони мустаҳкам инсонгина комил инсон даражасига етиши мумкин.

“Диний қадриятлар ёлғиз диний қоидалар, кўрсатмалар, тамойиллардан иборат бўлибгина қолмай, кишилар ўртасида маънавий ахлоқий, сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий ва бошқа муносабатларнинг ҳам ифодасидир. Баҳоуддин Нақшбанд ёш авлоднинг меҳнат тарбиясига тўхталар экан, касб-ҳунар орқали ҳалол луқма топиш лозим эканлигини алоҳида таъкидлаганлар. Нақшбандия

тариқатнинг асосий ғояси инсонни юксакликка элтувчи сифатида ақл-идрок ва меҳнат ётади”. [2]

“Динимизда илм олиш ва уни таълим беришга омонатни сақлаш ва уни ўз эгасига топширишдек қаралади. Илм олаётган ўқувчи ёки талабанинг ва устоз-мураббийларнинг саъй-ҳаракати ортида бутун бир миллатнинг орзу-умидлари туради. Ҳар бир ишнинг юксак савияда бўлиши, узлуксизлиги унинг меҳр билан, ихлос билан бажарилишига боғлиқ. Ҳар қандай улўғ ишнинг қийинчилиги бўлади. Ўша қийинчиликни енгиб ўтадиган куч – киши қалбидаги ихлос, олий ҳиммат ва шавқдир. ...Билим олиш – миллий ғурурни шакллантириш йўналишларидан бири деб қаралади. Чунки инсон камолотида илм эгаллаш улкан вазифалардан бири ҳисобланади.”[3]

Эркин фикрлайдиган, ўз фаолияти натижаларини кўра оладиган, динамик ўзгарувчан дунёда шахсни тарбиялайдиган педагогларни етиштириш учун биз албатта замонавий технологиялар билан бирга бой маънавий меросимиздан ҳам фойдаланишимиз лозим. Зеро малакали ва ўз ишининг устаси бўлган, ижодий фикрлайдиган, рақобатбардош кадрларга талаб ҳамиша кучли бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф “Тасаввуф ҳақида тасаввур”
2. Комилов Н. Тасаввуф. 2-китоб. –Т.: «Ўзбекистон», 2000.
3. Зиёуддин Мирсодиқов “Илм ва одоб саодат калитидир”- “Movarounnahr”-2018

ФИЗИКАДАН ЛАБОРАТОРИЯ МАШҒУЛОТЛАРИДА ТАЛАБА НАЗАРИЙ БИЛИМИ, АМАЛИЙ КЎНИКМА, МАЛАКА ВА КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ БАҲОЛАШ

Бутунов Жаҳонгир Рузиқулович, Чирчиқ давлат педагогика университети ўқитувчиси.

Аннатация. Мақолада физикадан лаборатория машғулотларида талабанинг назарий билим, амалий кўникма, малака ва компетенцияларни баҳолаш кетма-кет, изчил баён қилинган.

Калит сўзлар: талаба, қобилият, даража, таълим, тарбия, билим, кўникма, малака, компетенция, стратегия, баҳолаш, назария, амалиёт, муаммо, танқид, лаёқат, метод, босқич, технологик харита, ҳисобот, мазмун.

Талабанинг қобилиятини ва билим даражасини текшириш, шу текширув натижалари асосида таълим стратегиясини такомиллаштириб бориш ўқитувчи фаолиятининг муҳим босқичлари ҳисобланиб, ўқитиш жараёнида алоҳида аҳамият касб этади. Маълум бир йўналиш ёки фан бўйича олган билимларни юқорн аниқликда баҳолаш ўқитувчига таълим стратегиясини талабанинг ўзлаштириш даражасига мувофиқ такомиллаштириб бориш имконини яратади. Маълумки, олий ва ўрта махсус таълим тизимида талабалар билимининг баҳолашнинг асосан икки усули мавжуд: 1) биринчи усул талабанинг муайян фанни қай даражада ўллаштирганлигини баҳолаш; 2) иккинчи усул талабанинг маълум бир фан бўйича олган билимларини амалиётда қай даражада қўллай олишини баҳолаш.

Биринчи усул талабани дарсларга жиддий ёндашиш, фан бўйича иложи борица тўлиқ маълумотга эга бўлиш каби кўрсаткичлар бўйича баҳолаш учун

кулай бўлса, иккинчи усулнинг устунлиги шундаки, бу усулда талабанинг фан бўйича олган назарий билимларини реал ҳаётий муаммоларга қай даражада қўллай олиши аниқланади. Бунда талаба олган билимларини реал ҳаётий муаммога татбиқ қилиши учун ўз имкониятларини тўлиқ намоён қилишга мажбур бўлади ва ўз хато-камчиликларини тушуниши осонлашади. Бундан ташқари, иккинчи усул талабани мазкур фан бўйича мавжуд назарияларга танқидий назар билан қарашга ундайди. Баҳолашнинг бу усулида талабага реал ҳаётда учраши мумкин бўлган ҳолат ёки муаммо топшириқ сифатида берилади ва талабадан ўзлаштирилган назарий билимларга таяниб, мазкур ҳолат ёки муаммо бўйича илмий-танқидий мулоҳаза юритиш ёки муаммонинг ечими бўйича кўрсатмалар бериш талаб этилади.

Олий таълим мўассаса(ОТМ)ларида физикани ўқитишда эришилган тажриба кўрсатадики, таълим самарадорлигини таъминлаш мақсадида амалий, айниқса, лаборатория машғулотларида талабаларнинг назарий билими, амалий кўникм ва лаёқатларини баҳолашда ҳар бир лаборатория ишини бажаришда қўйилган мақсадга кўра, поғонама-поғона баҳолаш усулидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Шу ўринда физика ўқув дастурида белгиланган лаборатория ишларини бажаришда талабаларнинг назарий билимлари ва амалий лаёқатларини баҳолашни Термиз давлат университети “Умумий физика” кафедрасида ишлаб чиқилган методик курсатмалар асосида амалга ошириш тажрибаси яхши самара бераётганлигини таъкидлаб ўтиш жоиз.

Ҳар бир лаборатория иши бўйича ишланма қуйидаги тартибга эга:

1. Лаборатория ишининг мавзуси.
2. Ишнинг мақсади.
3. Лаборатория ишини бажаришдан кутилаётган натижалар.
4. Ишни ўрганиш босқичида талаба эгаллаши зарур бўлган билимлар.
5. Лаборатория ишини бажариш босқичида талаба эгаллаши зарур бўлган кўникма, малака ва компетенциялар.
6. Лаборатория ишини бажариш учун керак бўладиган жиҳозлар мажмуи.
7. Машғулотнинг технологик харитаси.
8. Талаба учун йўл-йўриқ харитаси.
9. Ишни бажаришдан кутилаётган натижага эришганликни аниқлаш учун топшириқлар.
10. Ўқув материалини ўзлаштириш учун тавсия этилган адабиётлар рўйхати.

Методик кўрсатмаларда лаборатория ишини ўрганиш босқичида талаба эгаллаши зарур бўлган билимларни, уни бажариш босқичида эгаллаши зарур бўлган кўникма, малака ва компетенцияларни баҳолашда белгилаб олинган лаёқатлилик элементларига кўра, ишлаб чиқилган баҳолаш мезонларидан фойдаланиш тавсия этилади. Масалан, “Жисмнинг ҳажми ва зичлигини аниқлаш” мавзусига доир лаборатория иши бўйича ишни ўрганиш босқичида талаба эгаллаши зарур бўлган билимларни баҳолашда лаёқатлилик элементлари сифатида масса, ҳажм, зичлик тушунчаларини билиш, уларга таъриф бериш, уларнинг математик ифодалари, бирликларини, ушбу катталиклар орасидаги муносабатни билиш каби элементлар киритилган бўлса, ишни бажариш

босқичида талаба эгаллаши зарур бўлган кўникма, алақа ва компетенцияларни баҳолашда эса, ишни бажариш учун зарур бўлган асбоблар ва жиҳозларни фарқлай олиш, уларнинг ишлаш принципини, уларни ишлатишни, лаборатория ишини бажариш тартибини билиш, иш бўйича қурилмани йиғиш, иш ўрнини тартибга келтиришни билиш, олинган натижаларни қайта ишлашни ва иш бўйича ҳисобот тайёрлашни билиш кабилар лаёқат элементлари қилиб олинган. Тапабанинг лаборатория иши бўйича назарий билими ва амалий кўникмалари лаёқатлилик элементларига мос равишда баҳолаш мезонлари асосида баҳоланади.

Машғулотнинг технологик харитасида одатдагидай машғулотнинг босқичлари, уларнинг қисқача мазмуни, уларга ажратилган вақт, шакл ва методи келтирилган. Методик ишланманинг талаба учун йўл-йўрик харитаси қисмида лаборатория ишини бажариш жараёнида талаба олиб бориши зарур бўлган фаолият босқичма-босқич баён этилган бўлиб, ҳар бир босқични қайси асбоблар ёрдамида, қандай тартибда амалга ошириш зарурлиги кўрсатилган. Ҳар бир иш бўйича уни бажаришдан кутилаётган натижага эришилганликни аниқлаш учун ишлаб чиқилган топшириқлар ва уларни баҳолаш мезонлари талабанинг муайян лаборатория иши бўйича эришган билим, кўникма, малақа ва компетенцияларни юқори аниқликда баҳолашда ёрдам беради.

Адабиётлар

1. Махмудов Ю.Ғ. Физикадан масала ва саволлар тўплами. Ўқув қўлланма. –Тошкент: “Factor press”, 2022. –458 бет.
2. Махмудов Ю.Ғ. Физикадан масала ва саволлар тўплами. Ўқув қўлланма. –Тошкент: “Ўқитувчи”, 1994. –248 бет.
3. Шаскольская М.П., Эльцин И.А. Сборник избранных задач по физике.-М.: Наука. 1969.
4. Бутунов Ж.Р. Физиканинг “Механика” бўлимига доир график, экспериментал масалалар ечишга бўлган қизиқишни ривожлантириш йўллари ва имкониятлари (Олий таълим мисолида). –Тошкент: “Тафаккур”, 2022. –46 б.
5. Бутунов, Ж.Р. (2021). Бўйлама куч таъсирида стерженда тўлқин тарқалиши. Academic research in educational sciences, 2(2), 1081-1085.
6. Махмудов Ю.Ғ, Бутунов Ж.Р. *Solving dynamics issues*. Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL), 4(4), 185-188 б.
7. Махмудов Ю.Ғ, Бутунов Ж.Р. *Solving kinematics problems*. Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL), 4(4), 189-192 б.

YOSHLARNI KASBIY-PEDAGOGIK FAOLIYATGA QIZIQTIRISHDA INTERFAOL TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI

Samiyeva Shaxnoz Xikmatovna - Buxoro davlat universiteti “Pedagogika” kafedrasi dotsenti

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ИНТЕРЕСАХ МОЛОДЕЖИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Самиева Шахноз Хикматовна - доцент кафедры “Педагогика” Бухарского государственного университета

THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN THE INTERESTS OF YOUNG PEOPLE IN PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITIES

Samieva Shakhnoz Hikmatovna - Associate Professor of the Department of Pedagogy of Bukhara State University

Jadal rivojlanish davri oliy ta'lim tizimida o'qitishning sifat va samaradorligini oshirishga, pirovard natijada jahon andazalari talablariga mos keladigan yetuk mutaxassis kadrlar yetishtirishga bo'lgan talab va ehtiyojning oshib borishiga olib kelmoqda. Ta'lim sohasidagi o'zgarishlarning hozirgi oliy ta'lim muassasalari o'quv-tarbiya jarayonida yangi pedagogik va axborot texnologiyalarni qo'llash, zamonaviy mutaxassis-kadrlarni yetishtirish muammolariga qaratilgan bo'lib, bu masala yuzasidan ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Ta'lim tizimini takomillashtirish va rivojlantirish maqsadida xorijiy mamlakatlarning tajribalari ta'lim tizimida qo'llanilmoqda. Ushbu ishlarni amalga oshirish zamonaviy ta'lim sohasidagi ilg'or yangiliklarni o'zida mujassamlashtirgan uslub va tizimning yaratilishiga asos bo'lmoqda.

Kasbiy-pedagogik faoliyatning aksiologik asoslari va kasbiy-pedagogik faoliyatga aksiologik yondashuv, aksiologik ta'lim-tarbiya masalalarining qo'yilishi masalalari N.Shodiyev, A.CH.Choriyev, N.S.Kiyamov, X.A.Shayxova, B.G'.Ziyomammedov, Z.D.Davronov, Q.N.Nazarov, M.Tojiyev, M.M.Qahhorova, G.H.Tillayeva va D.Habibullayeva kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan[2]. Shuningdek, muammoga oid ma'lumot va nazariyalarni mashhur faylasuflar – Aristotel va Lutsiy Anniy Senekalar aksiologik qarashlarni inson ruhiyatining axloqiy takomili deb bilib, qadriyat kategoriyasi sifatida talqin etganlar[3].

Ta'lim sifati – aniq maqsadlarga erishish uchun olingan bilimlarni aniq sharoitlarda va ularni qo'llash joylarida talab qilib olishdir. Bunda bilimlarning sifati ta'limni tugatgandan keyin ish faoliyatida ularning puxtaligi, teranligi va talab qilib olinganligi bilan aniqlanadi.

O'qitish jarayonida yoshlarni kasbiy-pedagogik faoliyatga qiziqtirish, ijodiy va izlanuvchanlik qobiliyatlarini oshirish muammosi murakkab sanaladi. Shuning uchun yoshlarning ilmiy-nazariy va amaliy bilimlarini oshirishda, ularning kasbga bo'lgan qiziqishi va qobiliyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim ilm berish va tarbiyalashni o'z ichiga olar ekan, ta'lim oluvchilarning aql va zakovat hamda ilm borasidagi kuch - quvvatini rivojlantirish, jamiyat, oila va davlat oldidagi o'z ma'suliyatini anglaydigan har jihatdan barkamol, erkin shaxsni shakllantirish o'qituvchi - pedagoglarning birinchi navbatdagi vazifasidir. Shuning uchun ham yoshlarni pedagogik-kasbiy faoliyatga qiziqtirib, kelajakda yetuk mutaxassis bo'lishi dolzarb vazifa hisoblanadi[2].

Oliy ta'lim muassasalari ta'lim-tarbiya jarayonida talabalarning kasbiy faoliyatini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini oshirish va ularning amaliy ko'nikma, malakalarini shakllantirish uchun ta'lim jarayoniga yuqori darajali malakaga ega bo'lgan pedagoglarni jalb qilish zarur. Shunday ekan oliy ta'lim jarayonida faoliyat ko'rsatayotgan har bir o'qituvchi – pedagog ta'lim mohiyatini yaxshi tushunishi, mashg'ulotlar turlarini farqlay olishi, mashg'ulotlar jarayonini to'g'ri rejalashtira

olishi, tashkil eta olishi, amalga oshira olishi bugungi kun talabidir. Ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalar va faol usullardan foydalanish, yangi ishlab chiqarilayotgan texnik vositalarni tadbiq qilish, talabalarni ko'proq mustaqil ishlashga undash, ilg'or tajribalardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Ta'lim jarayonida kasbiy-pedagogik faoliyat bilan samarali shug'ullanish uchun ta'lim metodlarini yaxshi bilish yetarli emas, balki bu metodlarni sharoitga qarab to'g'ri tanlash hamda amaliy tadbiq eta olish muhimdir. Ta'lim jarayonida qo'llaniladigan usullar o'qituvchi va talaba hamkorligida muayyan ta'lim – tarbiya maqsadlarini, o'quv vazifalarini hal qilishga qaratilgan faoliyatni ta'minlovchi omillar tizimi deb qaralishi lozim. Shuning uchun ham ta'lim usullari talabalar bilish faoliyati bosqichlari bilan bevosita bog'langan bo'lib, ularni jadallashtirish, faollashtirishga va ko'zda tutilgan natijaga erishuvga xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonini takomillashtirishning muhim omili oliy ta'lim tizimida talabalarning kasbiy-pedagogik faoliyatini yuqori darajada shakllantirilishi bilan uzviy bog'liq. Shu sababli, zamonaviy ta'lim texnologiyalari imkoniyatlaridan unumli foydalanish negizida talabalar kasbiy-pedagogik faoliyatini shakllantirish jarayonining nazariy hamda amaliy asoslarini yaratish muammoning dolzarbligini belgilaydi. Shu munosabat bilan talabalarning kasbiy-pedagogik faoliyatlarini faollashtirish bugungi kunda talab qilinayotgan kasbiy kompetentlik darajasini ta'minlaydigan yangicha yondashuvlarni ilmiy asoslash dolzarb vazifa bo'lib kelmoqda.

Talabalarning kasbiy-pedagogik faoliyati, birinchi navbatda, aniq ta'lim muassasasi mutaxassisini o'qitish va tayyorlash orqali shakllantiriladi. Bunday mutaxassislarni tayyorlash kasbga nisbatan yaxlit konseptual yondashuvni (qanday va nimani o'qitishni aniq tasavvur qilish), mehnatni qadrlay olish (o'qitish motivatsiyasi), ta'lim jarayonini optimallashtirish, o'zini-o'zi boshqarish, o'zini-o'zi rivojlantirish, o'z ustida ishlash kabi xususiyatlarni tarbiyalashni taqozo etadi. O'qituvchi o'zining pedagogik mahorati, intellekti va madaniyatiga doimo jiddiy e'tibor berishi va pedagogik mahorati, kasbiy vazifalarini bajarish qanchalik qo'lidan kelishi darajasini doimo tekshirib borishi, ta'lim oluvchilar ongi hamda qalbiga kirib borishning maqbul yo'llarini muntazam izlashi zarur[4].

Talabalarning kasbiy-pedagogik faoliyatini shakllantirish bo'yicha quyidagi takliflarni berish mumkin bo'ladi:

- o'zlashtirilgan ijtimoiy tajribalarni qayta ishlash, izlanuvchanlik va ijodkorlik faoliyatlarida namoyon bo'ladigan aniq ifodalangan kasbiy-pedagogik yo'naltirilganlik, bilimlarni egallash faolligi;

- kasbiy-pedagogik faoliyatda ko'p uchraydigan har qanday nostandart vaziyatlarda mustaqil ravishda qaror qabul qila olishga, shuningdek, yaxlit jarayonning barcha voqea va hodisalari, dalillarini tahlil qila bilishga asos yaratadigan ilmiy tafakkurni rivojlantirish;

- talabalarni kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashni individuallashtirish orqali aqliy va amaliy faoliyatida o'zining individual uslublariga ega bo'lish imkonini beradigan ta'limni tashkil etish[1].

Фойдаланилган адабиётлар

1. М. Turgunov pedagoglarning kasbiy-pedagogik faoliyatini rivojlantirish ijtimoiy-pedagogik zaruriyati sifatida // 2022.

2. Samiyeva S. YANGI O'ZBEKISTON ILM-FAN TARAQQIYOTIDA AYOLLARNING O'RNI VA ROLI //SENTR NAUHNIX PUBLIKATSIY (buxdu. uz). – 2023. – T. 31. – №. 31.
3. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Т.4. –М.: Мысль, 1983; Сенека Луций Анний. Нравственные письма кЛуцилию. –М.: Наука, 1977.
4. Samiyeva S. IJODIYLIKKA O'RGATISHDA IJODIY PEDAGOGIKANING O'RNI //SENTR NAUHNIX PUBLIKATSIY (buxdu. uz). – 2023. – T. 31. – №. 31.

MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING BOSHLANG'ICH IQTISODIY TAFAKKURINI TAKOMILLASHTIRISHNING AYRIM MASALALARI

*Sayidova Muxtaram Xamidullayevna, Chirchiq davlat pedagogika universiteti
"Texnologik ta'lim" kafedrasi o'qituvchisi*

Некоторые вопросы совершенствования элементарного экономического мышления детей школьного возраста

*Сайидова Мухтарам Хамидуллаевна, Преподаватель кафедры
"Технологическое образование" Чирчикского государственного
педагогического университета*

Some issues of improving elementary economic thinking of school-age children

*Sayidova Muxtaram Xamidullayevna, Lecturer of the Department of "Technological
Education" Chirchik State Pedagogical University*

O'tmishdan ma'lumki, bolalarga odob-ahloq ilmini berish bilan birga iqtisodiy masalalarni oddiy shakllantirishdan, shuningdek, mehnat qilish sirlaridan saboq berish lozim.

Maktab o'quvchilari iqtisodiy talim-tarbiysaning hozirgi ahvoli o'ziga xos xususiyatga ega. Gap shundaki, o'quvchilar hozirgi iqtisodiy faoliyat bilan bevosita aloqada emas.

Bolalarning iqtisodiy mehnatga muhabbati, oiladagi ijtimoiy muhit bola tarbiyasida eng katta rol o'ynaydi. Bunda boshlang'ich sinf o'qituvchisidan tortib, barcha insonlar va oila a'zolarining xizmati beqiyosdir. Shaxsning ahloqiy shakllanishi mehnatsevarlik ilmga intilish, o'z xalqining an'alarini hurmat qilish, o'z Vataniga sodiqlik, jasurlik, sadoqatlik kabi tarbiya ko'rinishlari bilan kamol topadi [1].

Xalq pedagogikasida bolalarning mehnatga muhabbatli bo'lishida qadimdan kattalar namuna bo'lib kelganlar.

Odatda, o'z xo'jaligida yordam berish, ovqat tayyorlash, ukalariga qarash, bichish-tikish kabi usullar asosida qo'llanilgan. Bu esa o'z navbatida bolalar psixologiyasiga yordam bergan. Shu navbatda o'g'il bolalar ekin ekish, parvarishlash, uy hayvonlarini boqish kabi yumushlarni bajarganlar.

Xalq pedagogikasida yosh avlodni iqtisodiy mehnatda tarbiyalashning turli-tuman yo'l va usullari, vositalari, manbalari mavjuddir.

Iqtisodiyotga oid fikrlarga qadimdan e'tibor berilgan. Qadimgi Misr, Markaziy Osiyo, Xitoy, Hindiston mutaffakirlarining asarlarida ko'plab iqtisodiy tushunchalar keltirilgan va ularning o'zaro bog'liqligini tushuntirishga harakat qilingan.

«Iqtisod» (ekonomiya) yunoncha «Oy konomio» so'zidan olinib «Oykos»-uy, xujalik, «nomos»-qoida, qonun ma'nosini bildiradi, dastlabki vaqtda u uy xo'jaligi qonun-qoidalari to'g'risidagi fan deb talqin etilgan.

O'quvchilarga iqtisodiy ta'lim berishda ko'zlangan natijalarga erishish uchun avvalo ularni mehnat jarayoniga, politexnik va ijtimoiy foydali yo'nalishdagi umumta'limga ega bilimlarga jalb etish kerak. O'qitishning har bir bosqichida o'quvchilar iqtisodiy ta'limning umumiy vazifalarining o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'ladi.

Mehnat tarbiyasining rivojlanishi tarixidan ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchilariga jo'z'iy iqtisodiy bilimlarni, qishloq xo'jalik mehnati malakalari hosil qilinishiga alohida e'tibor berilgan [2]. Hozirgi paytda maktab yoshidagi bolalarning qishloq xo'jaligi bo'yicha o'quv mehnati, asosan, ekinlarni parvarishlashga doir ishlarni o'z ichiga oladi va bunday ishlar ularda iqtisodiy bilimlarning rivojlanishiga zamin yaratadi. Amaliyotdan ko'rinadiki, olti yoshli bolalar madaniy o'simliklarning 5-6 xilini (asosan sabzavotlarni) yaxshi biladilar. Ularga ochiq tuproqda bir yillik o'simliklar urug'larini undirishda ularni ekish, xona o'simliklarini parvarishlash (suv qo'yish, tuproqni yumshatish) haqida ancha puxta bilimlar berilishi tavsiya etiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mavjud bilimlariga asoslanib, mazkur sinflarda ishlaydigan o'qituvchilarga quyidagilardan iborat murakkabroq vazifalar qo'yiladi:

- o'quvchilarning yashash joylarida manzarali daraxtlar, sabzavot, mevali o'simliklar haqidagi tushuncha va tasavvurlarini mustahkamlash hamda rivojlantirish;
- maktab yoshidagi o'quvchilarda butun yil bo'yi o'simliklarni parvarishlashga doir umumiy ishlarni qo'lda bajarish ko'nikmalarini shakllantirish, ularga yoz va qish faslidagi ana shu ishlarning samaradorligini aniqlashni o'rgatish;
- bolalarning yashash joylaridagi dehqonchilik va chorvachilikning asosiy tarmoqlari haqidagi dastlabki tushuncha va tasavvurlarini aniqlash hamda kengaytirish, ularga mashinalar va mexanizmlardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini ko'rsatish;
- ularni yashash joyidagi eng ko'p tarqalgan qishloq xo'jalik kasblaridagi mehnatning mazmuni va sharoitlari bilan tanishtirish, ushbu kasblarga bo'lgan qiziqishlarini uyg'otish.

Maktab yoshidagi bolalarni iqtisodiy jihatdan tarbiyalashda dehqonchilik va chorvachilik ishlarining o'rgatilishi g'oyat qiziqarli kechadi. Odatda, yetishtirilgan hosildan avvalo ta'limiy ko'nikma hosil qilish uchun o'simliklarni parvarishlashni ko'rsatmali qo'llanma, ashyo sifatida, qisman maktab oshxonasida bolalarni ovqatlantirish uchun mahsulot sifatida foydalaniladi. Bu esa, o'quvchilarning iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishda katta ahamiyatga egadir. Shunga ko'ra, o'qituvchi boshlang'ich sinf o'quvchilari o'zlari ekib, parvarishlashi uchun ushbu o'simliklar hosildan amalda foydalanishlariga alohida ahamiyat berishi kerak bo'ladi. Masalaga bunday yondoshish o'quvchilarda dasturda ifodalangan barcha bilim va ko'nikmalarning tarkib topishini, shu jumladan, muayyan misollar orqali iqtisodiy tarbiyaning muntazam ravishda amalga oshirishini ta'minlaydi [3].

Iqtisodiy tarbiyada, maktab yoshidagi bolalarning qishloq xo'jaligidagi mehnati unumli bo'lishini tashkil etish juda muhimdir. Bunda mehnat ongli bo'lishi, ya'ni o'simliklarning tuzilishi va rivoji haqidagi, tuproqning, o'g'itlarning hamda dehqonchilik bilan bog'liq boshqa elementlarning xossalari haqidagi bilimlariga tayanish lozim, uni bajarish jarayonida iqtisodiy tafakkurni rivojlantirish kerak.

Bolalarga texnologik jarayonning har bir bosqichida o'z vaqtlarini rejali tashkil etishni o'rgatish zarur.

O'quvchilar iqtisodiy bilimlarning asosiy qismini matematika, atrofimizdagi olam, ona tili (o'qish) darslaridan oladi. Mazkur o'quv fanlarining aloqalaridan foydalanishning pedagogik samarasi ikki xil xarakterga ega. Matematika, atrofimizdagi olam, o'qish darslari iqtisodiy xarakterdagi muayyan bilim bilan boyitilsa, qishloq xo'jalik mehnati tabiat, o'simliklar va ularning komponentlari haqidagi bilimlar nuqtai-nazaridan anglatiladi.

Iqtisodiy ta'lim masalalarini hal qilishda har qanday unumli mehnat o'quvchilarining ijodiy kuchi va bilish imkoniyatlariga asoslanishi zarurligini unutmaslik kerak.

Ana shu talabni ta'minlash uchun qishloq xujalik mehnati dasturiga o'simliklar bilan o'tkaziladigan anchagina tajribalar kiritilgan. O'qituvchi ularni o'quvchilarda iqtisodiy tafakkurni maqsadga muvofiq ravishda rivojlantirish uchun foydalanishi mumkin. Ana shu tajribalar vaqtida o'quvchilar o'simliklarning ayrim turlarini parvarishlash usularini shunchaki o'rganib qolmay, har bir usulning ahamiyatini, uning iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqqligini ham aniq bilib oladilar. Tajriba ishlari jarayonida maktab yoshidagi o'quvchilarda izlanish tafakkurining, ko'zatuvchanlik, hayol, xotira va boshqa psixik jarayonlarning jadal rivojlanishiga erishiladi. Bu hol xususan, ana shu boshlang'ich iqtisodiy tafakkurning takomillashuvi uchun juda muhimdir. Bolalarning amaliyotda isbotlangan jo'z'iy iqtisodiy bilimlari asosida ularda ma'lum iqtisodiy tafakkur shakllanadi. Ular tabiatda u yoki bu qonuniyat mavjudligiga ishonch hosil qiladilar [4]. Maktablar ishining hozirgi sharoitida quyi sinflardagi o'quvchilarning qishloq xo'jaligi bo'yicha unumli mehnatiga politexnik yo'nalish berish kerak. Xususan, o'quvchilarda iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishga jiddiy e'tibor berish, ularga o'zlari o'zlashtirgan dehqonchilikka doir bilim va ko'nikmalarning universalligini ko'rsatish zarur. Muayyan vazifalarni hal qilishda o'quvchilar ayrim o'simliklarni parvarishlashning muayyan agrousullarini o'zlashtirish bilan birga iqtisodiy bilimlarni ham egallashadi. Bu bilimlar yetishtirilgan hosilda, undan hayotda samarali foydalanishda, uning iqtisodiy bahosida aks etishini tushunishlari kerak.

Dehqonchilikka doir umumiy bilimlar va ko'nikmalarning universalligidan iqtisodiy tarbiya jarayonida foydalanish, masalan, urug'larni ekish usullarini taqqoslashda muayyan ifodasini topadi. Bunda maktab yoshidagi o'quvchilar ma'lum iqtisodiy hisoblashlarni bajaradilar, mehnat malakalariga ega bo'ladilar. O'quvchilarning mehnatga tayyorgarligi avvalo ularning mehnat topshiriqlarini bajarishga ijodiy munosabatda bo'lishlari darajasiga bog'liqdir [5].

Amaliy pedagogik faoliyatda tasdiqlanishicha, bolalarning iqtisodiy bilim elementlarini o'zlashtirishdagi mustaqilligi ularda umumiy mehnat ko'nikmalari qay darajada shakllanganligiga bog'liqdir. O'quvchilarga ana shu ko'nikmalarni singdirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodjayev B.X. Pedagogik aksiologiya. - Toshkent.: Fan va texnologiya, 2012.-204 b.
2. Методика "Ценностные ориентации" / М. Рокич. - Москва // Большая энциклопедия психологических тестов / авт.-сост. А.А. Карелин. - Москва : Эксмо, 2009. - С. 26-28.

3. Yoʻldoshev J., Usmonov.S. Ilgʻor pedagogik texnologiyalar. –T.: Oʻqituvchi, 2004.
4. Tolipov Oʻ., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – T.: Fan, 2005.
5. Sayidova M.X. Milliy qadriyatlar tushunchasiga oid mulohazalar. “Uzluksiz taʼlimda raqamli texnologiyalami joriy etishning zamonaviy tendensiyalari va istiqbollari” respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to plami (Jizzax, 2022-yil 22-dekabr, Oʻzbekiston). - Jizzax. 2022. – 690-695 b.

BOSHQA TAʼLIMDA INNOVATSIYA KLASTER - FANLARARO INTEGRATSIYA VA UZLUKSIZLIKNING KAFOLATI

Raxmonova Dilfuza Maxmudovna Buxoro davlat universiteti Maktabgacha taʼlim kafedrası oʻqituvchisi Pedagogik taʼlim fakulteti talabasi Muratova Sabina Maqsudovna

Annotatsiya - Fanlararo aloqalar zamonaviy universitetlarning ilmiy tadqiqotlar va oʻquv dasturlari boʻyicha maʼruzalarining bir qismiga aylandi. Anʼanaviy intizomiy chegaralarni buzishga urinish kamroq gegemonlashgan va koʻproq tarqalib ketgan shakllarni aks ettiradi va uning ishlab chiqarilishi, amaliyoti va amaliyotchilar ehtiyojlariga koʻproq moslashtirilgan bilimlarni oʻrganish uchun paydo boʻldi.

Kalit soʻzlar: innovatsion klaster, boshlangʻich taʼlim, kasbiy bilim, institutsional jarayonlar, fanlararo taʼlim.

Kirish. Koʻpgina bilim sohalarini oʻz ichiga olgan murakkab masalalarga eʼtibor qaratish va kasbiy bilimlarga eʼtiborni qaratish oʻquv rejalari va diplom dasturlarini ishlab chiqishda intizomiy chegaralarning pasayishiga olib keldi. Fanlararo taʼlim adabiyotlarida akademik hamkorlik va etakchilik taʼkidlangan boʻlsa-da, fanlararo taʼlimni qoʻllab-quvvatlash va qoʻllab-quvvatlashda institutsional jarayonlar - protseduralar, artefaktlar va muntazam vositachilik vositalari - bu juda katta ahamiyatga ega emas. Case tadqiqot aspektlari intizomga asoslangan tuzilmalar merosiga qarshi kurashish uchun disiplinlerarası taʼlim bilan bogʻliq ziddiyatli amaliyotlarni tahlil qilish va disiplinlerarasi boshqaruv rejimlarining transchegaraviy imkoniyatlarini rivojlantirish uchun ishlatiladi.

Asosiy qism. Mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning amaldagi tamoyillari dunyoning rivojlangan davlatlari qatoridan munosib oʻrin egallash uchun maʼnaviy salohiyatimizni va iqtisodiy qudratimizni yanada oshirishni, ularni XXI asr ilmiy-texnik taraqqiyoti talablari asosida qayta qurishni taqozo etmoqda. Buning uchun yoshlarimizning dunyoqarashini oʻzgartirish, ularning bilimlari va maʼnaviyatini jahon standartlari darajasiga koʻtarish zarur.

Bugungi kunda jamiyat oʻz oldiga maktabning vazifasini qoʻydi:

- oʻzlarining mustaqil qobiliyatlarini oʻrganish maqsadlariga muvofiq maxsus qobiliyatlarini rivojlantirish.
- bu muammolarni hal qilishda asosli taʼlim texnologiyasi etakchi rol oʻynaydi.

Maʼlumki, zamonaviy taʼlim texnologiyalarida muammoli taʼlim alohida oʻrin tutadi. Muammoli taʼlim texnologiyasining negizida oʻzaro bogʻliq yoki oʻzaro bogʻliq muammolar zanjiri yotadi.

Muammoli oʻqitish uslubiga asoslangan oʻquv jarayoni quyidagi toʻrt bosqichda amalga oshiriladi.

Muammoli vaziyatni yaratish;

Muammolarni shakllantirish va muammoni hal qilish uchun umumiy tahlil qilish;

Taxminiy echimni tekshirish;

Amaliy va nazariy masalalarni qo'llash, tartibga solish va siyosiy lashtirish.

Dars davomida talaba muammoni hal etishda o'zi uchun muhim bo'lgan "kashfiyot" qiladi. Bu talabaning o'ziga bo'lgan ishonchini beradi. Shu nuqtai nazardan, muammoli ta'lim texnologiyasi boshqa barcha o'qitish texnologiyalaridan ustundir.

Muammoli ta'lim an'anaviy o'qitish uslublariga asoslanadi. Muammoli vaziyatni talabalar oldiga qo'yishdan tashqari, o'qituvchi talabalarga uni hal qilish uchun tadqiqot va tadqiqot usullariga ehtiyojni o'rgatadi. Muammoning echimini toping. Qidiruvni boshlash uchun avval zarur muhitni yaratish kerak.

Muammo aniq bo'lishi kerak va talabalar avvalgi mavzular va fanlardan olgan ma'lumotlari, tushunchalari va bilimlaridan echim topish jarayonida foydalana olishlari kerak. Talabalar duch keladigan muammoning dolzarb bo'lishi ham muhimdir.

Talaba tadqiqotni muayyan tizimga xos bo'lgan muammo bo'yicha olib borishi kerak, shunda talaba muammoni tahlil qilishi, qismlarini aniqlab olishi va uni yechishga kirishishi mumkin.

Ta'lim jarayonini loyihalash to'g'ridan-to'g'ri muammoli ta'limni qo'llashga va aksincha, muammoli ta'limni loyihalashga olib keladi. Muammoli ta'lim texnologik jihatdan ishlab chiqilgan o'quv jarayonining didaktik qurilishi sifatida ishlatiladi.

Amerikalik olim V. Gordon (1960) o'quvchilarga muammolarni yechishga, uning tarkibiy elementlarini shakllantirishga, tadqiqotning asosiy maqsadini ajratib olishga, muammoli o'quv jarayoni uchun har xil xarakterdagi muammolarga o'xshash echim izlashga o'rgatish muhimligini ta'kidlaydi. Buning uchun nafaqat sog'lom bilim, balki uning hushyorligi va fidoyiligi ham talab qilinadi.

Muammo to'g'ri (muayyan muammoga o'xshash, muammolarni qanday hal qilish kerak), shaxsiy (ma'lum bir masalada berilgan ob'ekt qiyofasiga kirishga urinish va shu nuqtai nazardan o'ylashga harakat qilish), ramziy (majoziy ma'noda tushuntirish muammo ikki jumlada) ta'rif bering), hayoliy (ertak qahramonlari bu muammoni qanday hal qilishgan).

O'quvchilarga muammoni shu tarzda yechishga o'rgatish orqali ular sintaktik, mavhumlik, xayolparastlik, boshqalarni tinglash, soddalikni g'ayrioddiy, g'ayrioddiy soddalikni topish va o'xshashliklardan mohirona foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa Muammoli ta'lim jarayonida talabalar va o'qituvchilar o'rtasida fikr almashishni boshqarish; ishonchli dalillar asosida oyoqqa tura olish; muxolifat fikrini muhokama qilish, ularning ko'nikmalarini rivojlantirish; talabani faol fikrlash faoliyatiga asoslash, muammoni yangilash, nafaqat o'z fikrlarini, balki boshqalarga ham bildirish uchun tinglash qobiliyatini rivojlantirish, talabalar tomonidan bildirilgan fikrlardan foydali ma'lumot olish va kerakli xulosalar chiqarish va talabalarga ixtiro, izlanish, dizaynni shakllantirish kabi zarur fazilatlarini o'rgatish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxojaeva N.N. Pedagogical technology and pedagogical skills (Textbook). - T.: Publishing House of the Literary Foundation of the Writers' Union of Uzbekistan, 2006. - 160 b. Pages 64-67.

15. R.A.Vavlonova, N.Rakhmonkulova "Integrated pedagogy of primary education" T.: Ili-Ziyo 2009.
2. R.A. Mavlonova N. Rakhmonkulova innovInnovation and integration of pedagogy of primary education. T.: G.G.ulom 2013 y 17. Shodmonova Sh.S., Mirsagatova N.S., Ibragimova G.N., Mirsolieva M.T. Pedagogical technologies (methodical manual). –T.: —Science and technology, 2011. 140 b. Pages 24-33.
3. Abdullaeva Q. Ochilov M., K. Nazarov, S. Fuzailov, N. Bikbaeva "Criteria for creating primary school textbooks. T.: 1999.
4. Adizov B.R. Theoretical foundations of creative organization of primary education. Author's abstract for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences. T.: 2003.
5. Equirements for preschool education teacher. Middle european scientific bulletin, 2021.
6. Identifying the potential of students of preschool educational organizations. Forest Researchnn. For. 2022.
7. Importance of Bilingualism in the System of Preschool Education. Middle european scientific bulletin. 2023.
8. Steam Education in Teaching Talented Students/[Том. 2 № 4 \(2023\): Международный журнал инклюзивного и устойчивого образования.](#)
9. O'yin faoliyati orqali bolalarda ikki tillilikni rivojlantirish modeli / O'zbekiston milliy universiteti xabarлари. 2023

BO‘LAJAK BIOLOGIYA O‘QITUVCHILARINI INNOVASION FAOLIYATGA TAYYORLASHDA INTEGRATIV YONDASHUV

*Ro‘ziyeva Gulsara Temirqulovna, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
“Tibbiyot va tabiiy fanlar” kafedrası asistent o‘qituvchisi,*

Annotasiya. Mazkur maqolada integrativ yondashuv asosida bo‘lajak biologiya o‘qituvchilarini innovasion kasbiy faoliyarga tayyorlash metodikasini takomillashtirishning ahamiyati keng qamrovli bo‘lib, bolajak biologiya o‘qituvchisi biologiya fanidan o‘quvchilarga innovatsion ta‘lim berish jarayonida, o‘quvchi fanlarni muvvaafaqiyatli o‘zlashtirishi, bilim samardorligini oshirishda, topshiriqlarni hoxish bilan bajarishi va eng muhimi bajargan ishidan zavqlanishi- uning mustaqil qaror chiqarishi, shaxsiy fikriga ega bo‘lish, qarorini asoslay olish, o‘zgalar fikrini hurmat qilish, xatolarini tushunish kabi hayotiy qobiliyatlarni rivojlantirish muammosi yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: integrativ, psixiologiya, ko‘nikma, malaka, sangvinik, melanxolik, xolerik, flegmatik, tajribalar va h.k.

Bugungi kunda ta‘limning takomillashganligi ta‘lim tizimida, ta‘lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish, ta‘lim samaradorligini oshiradigan innovatsion usuldir. Yoshlarni yangicha ishlashga va tafakkur yuritishga o‘rgatish davr talabi ekanligi yurtboshimiz tomonidan asoslab berildi. Hozirgi kunda barcha ta‘lim muassasalarida o‘qitish jarayonida interfaol usullardan foydalanishga erishilmoqda. Bu esa interfaol ta‘lim asosida tashkil etilayotgan pedagogik jarayonlarni mazmun-mohiyatini to‘liq tushunib yetishga va ularni samarali, qiziqarli, sifatli bo‘lishini ta‘minlashga ko‘maklashadi. Mazkur usullarning yangi-yangi ta‘lim usulariga tavsif beramiz. Interfaol metod nima yoki nimani anglatadi? Interfaol metodlar – shunday metodlarki, u o‘quvchi-eshlarning o‘zaro muloqot va o‘zaro ta‘siridagi dars jaraenini amalga oshiruvchi usul. “Interaktiv” so‘zi ingliz so‘zidan olingan bo‘lib “Interakt”, ya‘ni “Inter” - bu “o‘zaro”, “akt” - “harakat, ta‘sir,

faollik” ma’nolarini bildiradi. Interfaol usullardagi darslar o’quvchini ijodiy fikrlashga, olingan ahborotlarni faollikda hal etishga, fikrni erkin bayon etishga, tashabuskorlikka, guruhlarda masalalar yechimini topishga, hamkorlikda ish yuritishga, fikrni yozma ravishda bayon etishga chorlaydi. Hozirda yangicha metodlarni yoki innovatsiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish haqida to’xtalganda interfaol usullarning o’quv jarayonida qo’llanishi tushuniladi. Interfaollik – bu o’zaro ikki kishi faolligi, ya’ni, bunda o’quv- biluv jarayoni o’zaro suhbat tariqasida dialog shaklida (komp’yuter yordamida) yoki o’quvchining o’zaro muloqotiga asosan kechadi. Interfaollik o’zaro faollik, harakat, ta’sirchanlik, o’quvchi va o’qituvchi muloqotlarida sodir bo’ladi. Interfaol usulning bosh maqsadi: o’quv jarayoni uchun eng qulay vaziyat yaratish orqali o’quvchining faol, erkin fikr yuritishiga muhit yaratishidir. U o’zini intellektual salohiyatini namoyon etadi va o’quv sifati va samaradorligini oshirishni ta’min etadi. Interfaollik asosida darsni tashkil etish shunday kechadiki, bu jarayonda birorta ham o’quvchi chetda qolmaydi, ya’ni ular ko’rgan, bilgan, o’ylagan fikrlarini ochiq-oydin bildirish imkoniyatiga ega bo’ladilar. O’quvchilar hamkorlikda ishlashda mavzu mazmunini bilish, o’zlashtirishda o’zlarining shaxsiy hissasini qo’shish imkoniyatiga ega bo’ladilar. O’zaro bilimlar, g’oyalar, fikrlarni almashish jarayoni sodir bo’ladi. Bunday holatlar o’zaro samimiylilikni taminlaydi, yangi bilimlar olish, o’zlashtirishga havas ortadi, shu jarayonda bir-birlarini qullab-quvvatlash, o’zaro do’stona munosabatlar vujudga keladi. Buning tarbiyaviy ahamiyati katta. Demak, interfaol darslarni tashkil qilishda o’quv jarayonida yakka tartibda va juft bo’lib ishlash, guruhlarda ishlash, izlanishga asoslangan loyixalar, rolli o’yinlar, axborot manbalari bilan ishlash, ijodiy ishlashdan foydalanish mumkin. Interfaol usullarning shakllari: Juftlikda ishlash, Karusel, Kichik guruxlarda ishlash, Akvarium, Tuganlanmagan gaplar, Aqliy hujum, Braun harakati. Daraxt yechimi, O’z nomimdan so’zlayman, Fukarolar eshituvi, Rolli o’yinlar, Munozara, Debatlar. Yuqoridagilardan foydalanishda qandaydir bir maqsadni ko’zda tutib, muammoni keltirib, o’quvchilarni shu jarayonda ishlashga tayyorlab, uni ma’lum malakalarga ega bo’lgan holatlarda qo’llanilsa kutilgan natijalarni olish mumkin. Interfaol o’qitishda o’qitish muhitini tashkil etiladi, qulay muhit yaratiladi, yahshi tashkil etilgan o’qitish muhiti o’qish va tadqiqotlarga ko’maklashadi va turli tadqiqotlar olib borish uchun materiallarga ega buladi, ijodkorlik qobiliyatiga rag’bat beradi, fikrlar va axborotlar almashuviga imkon yaratadi. ma’lumotlarni mustaqil olish ko’nikmalarini shakllantiradi, uzluksiz ta’lim olish ko’nikmalarini rivojlantiradi. Shunday qilib, interfaol metodlar dastlab AKSh, Angliya, Fransiya, so’ngra Yaponiyada, 70-yillardan boshlab Rossiyada, 90-yillardan O’zbekistonda qo’llab kelinmoqda. Shunga ko’ra, yuqo dagilardan kelib chiqqan holda: ri

Tadqiqotning maqsadi: Ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya jarayonlarida interfaol metodlardan foydalanishning nazariy-amaliy asoslarini, ilmiy asosini ishlab chiqish. Darslarda interfaol metodlarning turli yo’l-usullarini belgilash; Interfaol metodlarning eng qulay usullari bo’yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish. Interfaol ta’lim asosida darslarni tashkil qilish, ta’lim samaradorligini oshirish va shakllantirishda katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. U.Q. Tolipov, M. Usmonboevaning "Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari" o'quv qo'llanmasi (T. "Fan" 2006 y.),
2. J. Yo'ldoshev, F. Yo'ldosheva, T. Yo'ldoshevalarning "Interfaol ta'lim sifat kafolati" qo'llanmasi (Toshkent 2008 y.),
3. T.G' affordovning "Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar" (Toshkent: "O'qituvchi" 2011 y.)
4. O'.Q. Tolipov, M. Usmonboevaning "Ta'limning zamonaviy texnologiyalari" (T. Fan - 2006 yil),
5. J.G'. Yo'ldoshevning "Interfaol darslarda o'quvchilarning o'quv-biluv faoliyatlarini tashkil etish" (Toshkent - 2008 yil),

ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМДА ИННОВАЦИОН КЛАСТЕР ЛОЙИХАСИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ

*Байметов Мухамматали Мехриддинович ЧДПУ ўқитувчиси Рустамова
Фарангис Комолжон қизи ЧДПУ талабаси*

Республикамиз мустақилликка эришгач, барча соҳаларда, жумладан, илм-фан тармоқлари интеграцияси жабҳасида ҳам муайян қадамлар қўйилди. Бу таълим тизимини тубдан қайта қуриш, ўқувчилар томонидан билимларни қулай ўзлаштириш имкониятларини кенгайтди. Замонавий технологияларда ишлашга қодир бўлган мутахассисларни тайёрлашнинг узлуксиз тизимини методологик жиҳатдан белгилаб берди. Шундай экан, таълим-тарбия тизимини тубдан ислоҳ қилиш, уни замон талаблари даражасига кўтариш, миллий кадрлар тайёрлашнинг янги тизимини барпо этиш, келажак учун баркамол, салоҳиятли авлодни тарбиялаш ҳозирги кунда давлат сиёсатининг устувор йўналиши бўлиши лозим. Зеро, миллий дастурининг навбатдаги босқичида таълим сифатини ошириш, бу жараёнда замонавий педагогик ва ахборот технологияларини жорий этиш, таълим-тарбия сифати ва самарадорлигига эришиш устувор вазифа ҳисобланади. Бу вазифаларни бажариш таълим тизимида янги Инновацион технологиялардан фойдалана оладиган, уларни ҳаётида қўлланмаган вазиятларда қўллай оладиган, амалиётга тадбиқ эта оладиган юксак малакали, рақобатбардош кадрларни тайёрлаш демакдир. Узлуксиз таълим ижодкор, ижтимоий фаол, маънавий бой шахс шаклланиши ва юқори малакали рақобатбардош кадрлар тайёрланиши учун зарур шарт-шароитлар яратди. Ҳозирги кунда таълим муассасаларини ҳудудий йўналишга ўтказиш ва таркибий тузилмасини ўзгартириш бўйича ишлар амалга оширилмоқда. Келажак авлодга таълим-тарбия беришнинг мақсади, вазифалари, мазмуни, услубий талабларига кўра фан, техника ва илғор технология ютуқларидан унумли фойдаланиш бугунги таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Мамлакатимизда умумтаълим мактабларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, ўқув-методик адабиётлар мазмуни ва педагог кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан янгилаш бўйича амалга оширилган тизимли ислохотлар натижасида табиий фанлар, жумладан, технология фани тизимини қаратилган таълим технологияларини қўллаш, Инновацион ёндашувлар, мултимедияли таълим ресурсларини жорий этиш имкониятлари кенгайди. Шу билан бирга, ўқувчиларда табиий-илмий дунёқарашни ривожлантиришнинг методик таъминотини такомиллаштириш зарурати ҳам мавжуд. Ўзбекистон

Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги —Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги ПФ-4947-сон, 2019 йил 29 апрелдаги —Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисидаги Фармойишда педагогик таълим Инновацион кластери (ПТИК) – муайян ижтимоийгеографик ҳудуднинг рақобатбардош педагог кадрларга бўлган эҳтиёжини кондиритиш мақсадида бир-бири билан ўзаро манфаатли узвий алоқадаги тенг ҳуқуқли алоҳида субъектлар, технологиялар ва ишчи кучларининг интеграциялашувини таъминловчи механизм ҳисобланади. Кластер тизими ҳар бири алоҳида фаолият олиб борадиган субъектларни умумий мақсад атрофида бирлаштиради ва айна пайтда ҳар бир субъект умумий мақсаддан келиб чиққан ҳолда хусусий манфаатдорлик асосида иш юритади. Кластер тизими субъектлари бир-бирини қўллаб-қувватлайди ва назорат қилади, ҳар бири алоҳида кластернинг маънавий ва интеллектуал майдонини яратади, ижтимоий таъсири ҳамда аҳамиятини кенгайтиради. “Мактаб лаборатория” Инновацион тажриба майдончаларидан кутиладиган натижалар қуйидагилардан иборат:

1. Таълим даргоҳидаги ҳар бир кафедрада педагогик таълим Инновацион кластери ва “Мактаблаборатория” тажриба Инновацион майдончалари фаолияти билан боғлиқ янги лойиҳалар ва лойиҳа гуруҳлари фаолияти йўлга қўйиши лозим. Ва бунинг натижасида истиқболли лойиҳаларни оммалаштириш имконияти пайдо бўлади.
2. Кафедраларда барча профессор-ўқитувчилар “Мактаб-лаборатория” ишига жалб қилинади.
3. Талабалар ва магистрлар педагогик таълим Инновацион кластери бўйича илмий тадқиқот ишларига рағбатлантирилади.
4. Талабаларнинг ўқитувчилик касбига бўлган мослашувчанлик даври қисқаради.
5. Мактаб, мактабгача таълим муассасалари ва институт ўртасидаги ҳамкорликнинг, демакки, педагогик таълим Инновацион кластери фаолиятининг самарадорлиги ошади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, “Мактаб-лаборатория” Инновацион тажриба майдончаларида ташкил қилинган педагогик тажриба-синов ишларининг статистик таҳлили натижасида ўқувчиларнинг ҳар бир фанларга бўлган қизиқишлари, назарий билимларини ошириш, ҳозирги замон фан ва технологиясини ўрганишга бўлган интилишларини кучайтириш, уларни ижодкорликка ундаш, назарий билимларини амалиётда қўллаш малакасини ҳосил қилиш самарадорлиги ўтган ўқув йилига нисбатан ошганлиги аниқланди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. А.К.Рахимов “Мактаб лаборатория” тажриба майдончаси педагогик таълимда Инновацион кластер лойиҳасини жорий этиш. Academic research in educational sciences. Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
2. Мавлянов.А, Абдалова.С, Байметов.М.М, “Касб-ҳунар коллежларида ўқув ва ишлаб чиқариш амалиётлари интеграцияси”. Услубий тавсиянома. –Т.: Фан ва технология, 2014. - 115 бет.

3. Ж.А.Хамидов “О некоторых формах методах трудового воспитания младших школьников” Academic research in educational sciences №2(81)2021

ТАЛАБАЛАРИДА ТАЯНЧ, КАСБИЙ ВА МАХСУС КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

*Мухаммадиев Қаҳромон Содиқович Чирчиқ давлат университети технологик
таълим кафедраси катта ўқитувчиси*

Аннотация. Ушбу мақолада талабаларида таянч, касбий ва махсус компетенцияларни ривожлантиришнинг дидактик имкониятлари ҳақида сўз боради. Мақола давомида турли илмий асослар ва мулоҳазалар бериб ўтилган.

Калит сузлар: таълим, ҳаётий куникма, таълим-тарбия жараёни, компетентлик.

КИРИШ. Таълимнинг устувор вазифаларидан бири, бу таълим олувчи онгу шурида миллий ва умуминсоний кадриятларни қарор топтириш, унда келажакда жамиятда уз муносиб урнини топиши учун амалий ҳаётий куникмаларни шакллантириш билан ўқувчи ёшларнинг ижтимоий-иқтисодий муносабатларга фаол киришишига замин ҳозирлашдир.

Шу нуқтаи назардан, таълим-тарбия жараёнини нафақат таълим олувчиларга фанлар бўйича билим бериш, балки эгаллаган билим ва малакаларини амалга татбиқ этиш, улардан маиший ҳаётда фойдаланиш куникмаларини шакллантиришга йуналтириш ҳам асосий вазифалардан биридир.

Бугунги кунда таълим тизими тадқиқотчилар томонидан турлича талкин этилаётган компетенция тушунчаси ва унинг мазмуни, чегаралари, унинг таркибий қисмларининг тузилиши каби муаммолар билан туқнашиб турибди.

Ҳозирги кун ўқитувчисининг ўқув фанлари бўйича фақатгина билим, куникма ва малакаларга эга бўлишнинг узи етарли эмаслиги барчага бирдек маълум.

билим - ўрганилган маълумотларни эслаб қолиш ва қайта тушунтириб бериш; куникма- ўрганилган билимларни таниш вазиятларда қўллай олиш; малака-ўрганилган билим ва шаклланган кўникмаларни нотаниш вазиятларда қўллай олиш ва янги билимлар ҳосил қилиш;

компетенция- мавжуд билим, куникма ва малакаларни кундалик фаолиятда қўллай олиш қобилияти.

Агар булажак ўқитувчининг билим, куникма ва малакаси билан биргаликда компетенциявий ёндашувчанлиги бўлмаса:

-таълим муассасасини муваффақиятли битирган ёш мутахассис, ҳаётда қўл муваффақиятсизликларга учрайди;

-олий таълим муассасини битириб янги ишга борган ёш мутахассис университет ёки институтда касбига оид билим ва куникмаларни етарли даражада олган бўлсада, иш жойига куникиши узок вақт давом этади;

-ноқўлай вазиятларда маълум бўладик, умумий ўрта таълим ва олий таълимда олинган билим ва куникмалар тезда ҳал қилиниши керак бўлган ҳаётий вазиятларга туғри келмайди ёки умуман ҳаётида керак бўлмайди.

Шунга кўра таълим жараёнига талабалар эгаллаган билим, куникма ва малакаларини бевосита кундалик ҳаётида қўллашга ўргатадиган компетенциявий ёндашувга асосланган ДТС ларни яратиш ва таълим жараёнига қўллаш зарурияти юзага келди.

И.А.Зимняя, таянч компетенцияларни гурухлаш асосларини ажратиш ва назарий жихатдан асослаб беришга, уларнинг асосий, зарур атамалари мажмуини аниклашга ва уларнинг ҳар бирига киритиладиган компетенция турларини белгилашга ҳаракат қилди. Таянч компетенцияларнинг уч гуруҳини ажратиш олиш учун назарий асос сифатида психологияда шакллантирилган қоидалар хизмат қилади, бу қоидаларга инсон мулоқот, билим олиш ва меҳнат субъекти эканлиги (Б.Г.Ананьев); инсон ҷамиятга, бошқа одамларга, ўзига нисбатан муносабатлар тизимида намоён бўлиши (В.Н.Мясищев); инсоннинг компетентлиги акмеологик ривожланиш векторига эга эканлиги (Н.В.Кузьмина, А.А.Деркач); касбий майорат компетентликни ўз ичига олиши (А.К.Маркова) қабилар қиради.

Таянч компетенциялар - инсоннинг ҷамиятдаги ҳаётий фаолиятидаги долзарб ва истикболли аҳамиятга эга бўлган турли соҳаларга тегишли бўлган масалалар, билимлар, амалий маълумотлар ва фаолият усулларидаги иборат жараён бўлиб, уларни ўзлаштириш бир томондан инсоннинг шахсий ва ижтимоий жихатдан муваффақиятли фаолиятини таъминласа, бошқа томондан, ҷамиятнинг маълум бир сифатдаги инсон ресурсларига бўлган талабларини қондиришга хизмат қилади.

Компетенциялардан, таълим компетенцияларни фарқлаш лозим. Таълим компетенцияси бўлажак ўқитувчини келажакдаги тулақонли ҳаётидаги фаолиятини моделлаштиради. Маълумки, баъзи компетенциялар, бошқаларига нисбатан умумий ёки аҳамиятлироқ бўлади. Шунга қарамай уларни ўқита даражага бўлиш мумкин:

- таянч компетенциялар -таълим мазмунининг умумий(метапредмет) қисмига тегишли;
- умумпредмет (касбий) компетенциялари -маълум доирага қиравчи ўқув предметлари ва таълим соҳаларига тегишли;
- предметга оид (маҳсус) компетенциялар - олдинги иккитага нисбатан хусусий ҳисобланиб ўқув предмети доирасида шакллантирилади.

Таянч компетенцияларнинг дунё бўйича ягона руйғати йўқ. Чунки ҳар бир мамлакатнинг ўз анъаналари, менталитети ва ўзига хос талаблари бор. Компетенция- бу ҷамиятнинг ўз фуқароларига қўйган ижтимоий бўйртмаси бўлиб, уларнинг руйхати маълум бир мамлакатдаги ижтимоий муҳит билан белгиланади ва бу руйхат тадқиқотчи олимларимиз томонидан қўйдагича ишлаб чиқилди:

Коммуникатив компетенция — ижтимоий вазиятларда она тилида ҳамда бирорта хорижий тилда ўзаро мулоқотга қириша олишни, мулоқотда муомала маданиятига амал қилишни, ижтимоий мослашувчанликни, ҳамкорликда ҷамоада самарали ишлай олиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутди.

Ўзини ўзи ривожлантириш компетенцияси — доимий равишда ўз-ўзини ҷисмоний, маънавий, руҳий, интеллектуал ва креатив ривожлантириш, қамолотга интилиш, ҳаёт давомида мустақил ўқиб-ўрганиш, қогнитивлик қуникмаларини ва ҳаётий таҷрибани мустақил равишда мунтазам ошириб бориш, ўз ҳатти-ҳаракатини муқобил баҳолаш ва мустақил қарор қабул қила олиш қуникмаларини эгаллашни назарда тутди.

Ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияси — жамиятда бўлаётган воқеа, ходиса ва жараёнларга дахлдорликни хис этиш ва уларда фаол иштирок этиш, ўзининг фуқаролик бурч ва ҳуқуқларини билиш, унга риоя қилиш, меҳнат ва фуқаролик муносабатларида муомала ва ҳуқуқий маданиятга эга бўлиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутди.

Миллий ва умуммаданий компетенция — ватанга садоқатли, инсонларга меҳр-окибатли ҳамда умуминсоний ва миллий қадриятларга эътиқодли бўлиш, бадий ва санъат асарларини тушуниш, ораста қийиниш, маданий қоидаларга ва соғлом турмуш тарзига амал қилиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутди.

Математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабардор бўлиш ҳамда фойдаланиш компетенцияси — аниқ ҳисоб-китобларга асосланган ҳолда шахсий, оилавий, касбий ва иктисодий режаларни туза олиш, кундалик фаолиятда турли диаграмма, чизма ва моделларни ўқий олиш, инсон меҳнатини енгиллаштирадиган, меҳнат унумдорлигини оширадиган, қулай шарт-шароитга олиб келадиган фан ва техника янгиликларидан фойдалана олиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутди. Ю.В.Фролов, булажак технологик таълим ўқитувчиси эгаллаши керак бўлган ўрта интеграциялашган компетенциялар гуруҳини тузди:

- умумий (таянч) компетенциялар;
- услубий (касбий педагогик) компетенциялар;
- мавзуга йуналтирилган (маҳсус) компетенциялар.

В.А.Козырев ва Н.Ф.Радионовлар касбий компетенцияни умумий, таянч ва маҳсус компетенцияларнинг бирикмаси сифатида тушунишга аниқлик киритдилар. Муаллифларнинг фикрига қараганда, умумий компетенциялар ҳар қандай касбий фаолият учун зарур бўлиб, бугунги кунда улар алоҳида аҳамиятга эга. Улар, биринчи навбатда, ахборот, мулоқот ҳамда фуқаролик жамиятида шахс хатти-ҳаракатларининг ижтимоий ва ҳуқуқий асосларидан фойдаланиш асосида касбий муаммоларни ҳал қилиш қобилиятида намоён бўлади.

Таянч компетенциялар маълум бир касбий фаолиятнинг ўзига хос хусусиятларини акс эттиради. Таянч компетенциялар касбий педагогик фаолият учун жамият ривожланишининг муайян босқичида таълим тизимида қўйиладиган талаблар контекст (боғланиш)да касбий фаолиятни шакллантириш учун зарур ҳисобланади.

Маҳсус компетенциялар касбий фаолиятнинг маълум бир предмети ёки субъектидан ташқари соҳанинг ўзига хос хусусиятларини акс эттиради. Маҳсус компетенцияларни ўқув предмети, касбий фаолиятнинг маълум бир йўналиши бўйича умумий ва таянч компетенцияларни амалга ошириш деб ҳисоблаш мумкин.

Албатта, компетенцияларнинг уч тури ҳам бир-бирига боғланган ва бир вақтнинг ўзида ривожланади. Бу педагогик фаолиятнинг индивидуал услубини шакллантиради, мутахассиснинг яхлит кифоасини яратади ва пировардида унинг касбий малакасини шакллантиришни таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Sodiqova A.H. Kompetensiyaviy yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari Models and methods for increasing the efficiency of innovative research. International scientific - online conference. Berlin 2021. 109-112 b.
2. Sodiqova A.H. Talabalarning kiyimlarni loyihalash va modellash tirishga oid kompetensiyalarini rivojlantirishning dolzarbligi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyas Sodiqova A.H. Shaxsning kasbiy faoliyatini o'rganishga psixologik yondashuv "Kasb-hunar ta'limi" Respublika ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal. Toshkent sh. 2019-yil.25-29 b.
3. Содикова АД. Булажак технология фани уқитувчиларининг кийимларни лойихдлаш ва моделлаштиришга оид компетенцияларини ривожлантириш зарурати "Таълим ва Инновацион тадқиқотлар". Илмий-методик журнал. - Бухоро. 2021. № 5. - Б. 288-294
4. Абдуллаева .М. Махсус фанларни ўқитишда булажак ўқитув-чиларнинг касбий билим ва куникмаларини шакллантиришнинг методик асослари: Дис. ... пед. фан.ном. -Т.: 2006. -182 б
5. Зеер Э.Ф., Заводчиков Д. Идентификация универсальных компетенций выпускников работодателем Высшее образование в России/ -2007. -№2
6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования И.А. Зимняя Высшее образование сегодня. - 2003.

МУЗЫКА САБАҒЫНДА МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙИНГИ БАЛАЛАРДЫҢ ЫРҒАҚТЫҚ СЕЗІМІН АРНАЙЫ ЖАТТЫҒУЛАР АРҚЫЛЫ ДАМУЫ.

МС 19-1к топ студенті - Төлбасы Балжан Мұратқызы

Жетекшісі: п.ғ.к., доцент Арипбаева Л.Ш.

Қазіргі әлемде жылдам техникалық прогресс пен гуманитарлық саланың жеткіліксіз дамуы арасындағы қайшылық барған сайын байқалады. Әлеуметтік-саяси және экономикалық сипаттағы көптеген жағымсыз салдарға әкелетін руханият дағдарысы білім беру жүйесінің кемшіліктеріне негізделген. Ғылым мен техниканың барлық жеделдетілген дамуы, әмбебап компьютерлендіру музыкалық мәдениеттің қалыптасуына зиян келтіріп, ұтымды және логикалық ойлаудың белсенді дамуына әкеледі. Дәстүрлі қоғамдық пікір ғылымды қажет ететін пәндерді балаларға қажет ең маңызды, бірінші кезектегі пәндер деп санайды. Сонымен қатар, музыка, хореография, сурет салу сияқты эстетикалық цикл пәндері артта қалады. Бұл заттар негізгі циклды толықтыратын ойын-сауық ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, ерте жаста бейнелі ойлау басым болуы керек, оны бағаламау тұлғаның гармоникалық дамуына белгілі бір зиян келтіреді. Біздің өмірімізде музыка айтарлықтай бөлігін алады. Біз музыканы қуаныш пен қайғыда тындаймыз. Онсыз бірде-бір мереке болмайды. Музыкада әртүрлі бағыттар бар, бірақ музыка қандай болса да, оны тындай білу керек, ол үшін адам "музыкалық мәдениетті" дамытуы керек.

Музыкалық мәдениет, егер мәдениет адамзат қоғамы құрған материалдық және рухани құндылықтардың жиынтығы болса, онда музыкалық мәдениет, бір жағынан, жалпы мәдениеттің бөлігі, екінші жағынан, осы жалпы мәдениеттің деңгейінің көрсеткіші екені түсінікті. Музыка-бұл ырғақтық дыбыстарының өзара байланысының жиынтығы. Музыкалық мәдениеттің ажырамас бөлігі-ырғақ пен дыбыс. Музыка-бұл дыбыс, бірақ егер ырғақ болмаса, бұл біздің есту қабілетімізге жағымды болмайды. Ырғақ -оның даму шарттарының бірі. Ырғақ ұзақтығын (бұл дыбыстың ұзақтығы), қарқынын (бұл дыбыстың дыбысы), екпінін (бұл дыбыстың күшеюі) және т.б. реттейді.

Музыка мен қозғалыс дыбыс пен оның ырғақты ұйымдастырылуы сияқты өзара байланысты ұғымдар. Жоғарыда айтылғандай, уақытша бастама, ырғақты сурет дыбыстардың, демек, музыкалық бейненің негізін құрайды. Ырғақ, пульсация, қозғалыс, әрекет - мәні бойынша бір нәрсеге тән қасиет. Он жылдан астам уақыт бойы мұғалімдер қозғалысты музыкалық даму құралы ретінде қолданды. Музыкалық тәрбиенің прогрессивті педагогикалық жүйелерінде қозғалысқа ерекше орын берілді, өйткені музыканттар оның артында дамуды жетілдіріп қана қоймай, адамның рухани әлемін дамыту мүмкіндігін мойындады. Музыканы біртұтас қабылдау үшін ырғақ қажет. Егер адам бала кезінен-ақ ырғақ сезімін дамытпаса, ол музыканы дұрыс қабылдамайды, яғни "музыкалық мәдениеттен" зардап шегеді. Отандық және шетелдік әдебиеттерді зерттеуде ырғақ сезімін дамыту жас студенттердің музыкалық мәдениетін қалыптастырудың тиімді шарты болып табылатындығы расталды: дамуда есте сақтау, ойлау, белсенділік, байқау, логика, түйсігі; санада жеке әл-ауқатты сезіну үшін жағдайлар;

Оқушылардың дамуында ішкі тәжірибе мен сыртқы көріністің бірлігінде. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, мұғалімдерді даярлау кезінде көркемдік және шығармашылық қабілеттерін дамыту керек, болашақта олар өз оқушыларының шығармашылық белсенділігін ынталандыруы үшін импровизация жасай алуы керек. Қазіргі әлемде интеграцияның әртүрлі формаларының ең қызықты жаңалықтары мен көріністері әртүрлі ғылымдар мен мамандықтардың түйіскен жерінде немесе қиылысында болады. Бұл музыканың, пластиканың және ырғақтың, хореографияның, гимнастика мен психогимнастиканың, автотренингтің және т.б. бірігуі мен интеграциясында педагогикалық қызметтің музыкалық-ырғақты әдістерін қалыптастырудың заманауи идеялары пайда болатын өнерге жат емес. Мұғалімнің басты міндеті - балаларды музыка мен бидің таңғажайып әлемімен таныстыру, жинақталған тәжірибені пайдалана отырып, олардың жан-жақты эстетикалық дамуына ықпал ету, сондай-ақ педагогикада жаңа нәрсе табуға мүмкіндік беретін жаңа зерттелмеген бағыттарды ашу.

Әдебиеттер:

1. Апраксина О.А. Музыкальное воспитание в школе, выпуск 2.- М., 2011. 110 с.
2. Абдуллин Э.Б. Методологическая подготовка учителя музыки.- М., 1991.-405 с.
3. Арчажникова Л.Г. Теория и методика музыкального воспитания. Программа для высших педагогических учебных заведений.- М., 1991. 309 с.
4. Березовчук Л. Музыка и мы.- СПб., 1995. - 230 с.
5. Белобородова В.К. Музыкальное восприятие к теории вопроса. Музыкальное восприятие школьников.-М., 1975. - 506 с.
6. Вахромеев В.А. Элементарная теория музыки.- М., 1971. - 354 с.
7. Ветлугина Н.А. Структура музыкальности и пути ее исследования. Музыкальное развитие ребенка.- М., 1986. - 325 с.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МУЗЫКА САБАҒЫНДА КРЕАТИВТІ ОЙЛАУ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ДАМУ (3 –СЫНЫП)

МС 19-1к топ студенті - Таишенбай Жаңыл Жарқынбекқызы

Жетекшісі: п.ғ.к., доцент Арипбаева Л.Ш.

Соңғы жылдары қоғамның әлемде болып жатқан өзгерістерге барабар және сапалы жауап беруге байланысты проблемаларға стандартты емес көзқарасы бар шығармашылық адамдарды тәрбиелеу мен оқытуға деген қажеттілігі қатты сезілді. Қазақстан Республикасы мектептеріндегі шығармашылық, шығармашылық және шығармашылық ойлау мәселелерін зерттеу жанданды. Жеке тұлғаны дамыту мақсаттарын бірінші орынға қою, Пәндік білім мен дағдыларды оларға қол жеткізу құралы ретінде қарау мемлекеттік құжаттарда көрініс табады. "2022 жылға дейінгі кезеңге арналған білім беруді жаңғырту тұжырымдамасында" оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға, шығармашылық қызметке деген қызығушылықтары мен бейімділігін ескере отырып, олардың білімін дараландыруға баса назар аударылады. Осы бітіру біліктілік жұмысы бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық ойлауының қалыптасу деңгейін арттыруға бағытталған педагогикалық құралдарды іздеу сияқты өзекті мәселеге арналған. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау нәтижесінде біз келесі тұжырымдарға келдік.

1. "Ойлау" - бұл әлемде болып жатқан оқиғалардың көптеген вариациялары мен комбинацияларын ойлауға, жалпылауға, жасауға және жасауға мүмкіндік беретін жоғары танымдық процесс. Ойлау, өз кезегінде, 2 түрге бөлінеді – конвергентті және дивергентті, және дәл осы дивергентті ойлау креативтіліктің негізі болып табылады, оны түбегейлі жаңа идеяларды жасауға дайын болуымен сипатталатын шығармашылық қабілеттер ретінде анықтауға болады. 2. Доминантты функция болып табылатын ойлаудың арқасында психикалық процестер қарқынды дамып, қайта құрылады, оған басқа психикалық функциялар тәуелді: қабылдау, есте сақтау, зейін, демек, қиял, шығармашылықпен тығыз байланысты кез-келген шығармашылық әрекеттің негізі ретінде. 3. Бұл шығармашылық қызметті қалыптастырудың сезімтал кезеңі болып табылатын бастауыш мектеп жасы. Белгілі бір жағдайлар шығармашылық ойлауды қалыптастыруға қолайлы, атап айтқанда: – шығармашылық жағдай жасау; – оқушыларға іс – әрекетте еркіндік беру; - тәуелсіздікті көрсетуге мүмкіндік беру. Айта кету керек, шығармашылық қабілеті жоғары баланы тәрбиелеу және оқыту үшін қолайлы жағдайлар жасау жеткіліксіз. Балалардың шығармашылық әлеуетін дамыту бойынша мақсатты жұмыс қажет. Шығармашылық тапсырмалар шығармашылық ойлауды қалыптастырудың ең тиімді құралы ретінде үлкен қызығушылық тудырады. 4. Әр сабақта және сабақтан тыс уақытта шығармашылық тапсырмаларды қолданған жөн, өйткені олар шығармашылық ойлауды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Шығармашылық ойындар, әртүрлі әдістер мен тапсырмалар оқушылардың эмоционалды көңіл-күйін қалыптастыруға ықпал етеді, орындалатын іс-әрекетке оң көзқарас тудырады, жалпы өнімділікті жақсартады, бір материалды монотондылық пен зеріктіріусіз бірнеше рет қайталауға, оны берік игеруге мүмкіндік береді. Шешім іздеуді өз бетінше жүргізу дағдыларын қалыптастырады, ақыл-ой белсенділігін, бастамашылықты дамытады, оқушылардың сөздік қорын байытуға ықпал етеді, олардың ой-өрісін кеңейтеді және оқуға деген қызығушылықтың ұшқынын сақтауға көмектеседі. Жүргізілген

зерттеу барысында Шымкент қаласының № 47 мектеп базасында біз 3 сынып оқушыларының көпшілігінде креативті ойлау орта деңгейде қалыптасқанын анықтадық, бұл оқу процесінде шығармашылық тапсырмаларды қолдану қажеттілігін көрсетеді. Осыған байланысты біз шығармашылық тапсырмалар кешенін ұсындық, мұнда әрбір тапсырманың негізінде шығармашылық ойлауды, шығармашылық қиялды қалыптастырудың жоғары деңгейін, оқушылардың тапсырмаларды орындау кезінде шығармашылық әдістерінің әртүрлі деңгейін пайдалануды қамтамасыз ететін шығармашылық әдістер негізделеді, бұл бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Осылайша, біздің жұмысымыздың мақсатына қол жеткізілді, міндеттер орындалды.

Әдебиеттер

1. Богоявленская, Д. Б. Психология творческих способностей [Текст]: учеб. пособие. – Москва: Академия, 2002. – 320с
2. Большой психологический словарь / Под. ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – Изд. Прайм-Еврознак, 2007.
3. Васильева, Е. А. Теоретические аспекты развития творческого мышления в младшем школьном возрасте [Электронный журнал] / Е. А. Васильева // Молодой ученый. – 2015. – №11. – Режим доступа: <https://moluch.ru>, свободный, Яз. русс. 1717-1719 с.
4. Гилфорд, Дж. Три стороны интеллекта [Текст] / На русском языке опубликована в сборнике переводов «Психология мышления», под редакцией А.М.Матюшкина. – Москва: Прогресс, 1965. – 534 с.
5. Давыдов, В.В. Эльконин Д. Б. Вопросы психологии учебной деятельности младших школьников [Текст] / В. В. Давыдов, Д. Б. Эльконин, Москва: Просвещение, 2008. – 196 с.
7. Ересь, Е. П. Способности и их развитие [Текст] / Е. П. Ересь. – Москва: Знание, 1957.
8. Ильин, Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности [Текст] / раздел 1, гл.1 Е. П. Ильин. – Санкт-Петербург: Питер, 2011. – 23 с.
9. Концепции Ж.Пиаже, под ред. Реана А. А. 2002 Часть 1, Глава 8 / «Психология человека от рождения до смерти» [Электронная библиотека] – Режим доступа: <http://pedlib.ru>, свободный, Яз. русс.
10. Лехова, В. П. Дедуктивные рассуждения в курсе математики начальных классов [Текст] / Начальная школа, [электронная библиотека] – Режим доступа: <https://studwood.ru>, свободный, Яз. русс, № 5, 1988. – 28-31 с.
11. Лук, А. Н. Мышление и творчество [Текст] / А. Н. Лук, Мышление как обработка информации – Москва, Политиздат, 2000. – 144 с.
12. Мотков, О.И. Психология самопознания личности [Текст] / О. И. Мотков, Практическое пособие. – Москва: «Треугольник», 1993.

МУЗЫКАЛЫҚ ШЫҒАРМАНЫҢ МАЗМҰНЫН АШУДА МҰҒАЛІМНІҢ СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

МС 19-1к топ студенті - Серікбай Нұрлыайым Хамитқызы

Жетекшісі: п.ғ.к., доцент Арипбаева Л.Ш.

Зерттеу нәтижесінде мұғалімнің сөйлеу мәдениетінің деңгейі мен музыкалық шығарманың мазмұнын ашудың тиімділігі арасында тығыз байланыс орнатылды.

Сөйлеу мәдениетінің жоғары деңгейі бар мұғалімдер оқу материалы туралы ақпаратты сәтті жеткізеді, дәлірек және нақты лексиканы қолданады,

аргумент кўра алады және оқушылардың музыканы оқуға деген қызығушылығын оята алады.

Зерттеу сонымен қатар музыкалық шығарманың мазмұнын ашуда әртүрлі сөйлеу әдістері мен әдістерін қолдану студенттердің бұл шығарманы түсіну деңгейіне айтарлықтай әсер ететіндігін растады.

Ғылыми зерттеу жұмысымыздың теориялық бөлімінде біз, музыкалық шығарманың мазмұнын ашуда мұғалімнің сөйлеу мәдениетін қалыптастырудың теориялық негізін зерттедік. Онда біз, музыка мұғалімнің сөйлеу мәдениеті: тұжырымдамасы, ерекшеліктері, компоненттерін талқыладық, музыкалық шығарма түсінігі және ерекшеліктерін талдадық, мұғалімнің музыкалық шығарманың мазмұнын ашу мен сөйлеу мәдениетінің байланысын ашып қарастырдық. Осыған орай, біз эксперименталды бөлімімізге қажетті әдістер мен тәсілдерді зерттеп сараладық. Қажетті Отандық, алыс және жақын шетел ғалымдарының еңбектерін зерттедік.

Сондай-ақ, мұғалімнің сөйлеу мәдениеті оқушылардың музыка оқуға деген қызығушылығына және олардың осы салада оқуға деген ынтасына әсер ететіні анықталды.

Жалпы, зерттеу нәтижелері мұғалімнің сөйлеу мәдениетінің жоғары деңгейін қалыптастыру музыканы оқытудың тиімділігін қамтамасыз етудің маңызды факторы болып табылатындығын көрсетеді. Осыған байланысты мұғалімдерге музыка саласында сөйлеу мәдениетін қалыптастыру бойынша қосымша курстар мен тренингтер өткізу ұсынылады.

Осылайша, осы зерттеудің нәтижелері мұғалімдерге арналған әдістемелік ұсыныстарды әзірлеу және мектептерде және басқа білім беру мекемелерінде музыканы оқытуды жақсарту үшін пайдаланылуы мүмкін.

Сонымен, осы дипломдық жұмыстың қорытындысында негізгі сұраққа жауап бере алдық: музыкалық шығарманың мазмұнын ашқан кезде мұғалімнің сөйлеу мәдениетін қалай қалыптастыруға болады?

Зерттеу барысында мұғалімнің музыка саласындағы сөйлеу мәдениетінің деңгейін арттыру үшін қолдануға болатын әртүрлі әдістер мен тәсілдер анықталды. Оларға терминологияны, сөйлеудің дұрыс құрылымын, интонацияны және басқа элементтерді қолдану, қарым-қатынас дағдылары мен эмоционалды ашықтықты дамыту кіреді.

Сонымен қатар, жұмыстың эксперименттік бөлігі мұғалімнің сөйлеу мәдениеті оқушылардың музыканы оқуға деген қызығушылығына және олардың осы салада оқуға деген ынтасына, сондай-ақ музыкалық шығармаларды түсіну деңгейіне әсер ететіндігін көрсетті.

Музыка саласындағы мұғалімнің сөйлеу мәдениетінің деңгейін анықтадық.

Оқушылардың музыка оқуға деген қызығушылық деңгейін және олардың осы салада оқуға деген ынтасын зерттеу.

Мұғалімнің сөйлеу мәдениеті мен оқушылардың музыка оқуға деген қызығушылық деңгейі мен осы салада оқуға деген ынтасы арасындағы байланысты анықтадық.

Зерттеуді жүргізу үшін сауалнама әдісі мен тесттер қолданылды, онда мұғалімдердің музыка саласындағы сөйлеу мәдениетінің деңгейі бағаланды, ал оқушылардың музыканы оқуға деген қызығушылық деңгейіне және осы салада оқуға деген ынтасына байланысты сұрақтарға жауап берді.

Зерттеу нәтижелері мұғалімдерге музыка саласындағы сөйлеу мәдениетін арттыруға және оқушылардың музыка оқуға деген қызығушылығын және олардың осы салада оқуға деген ынтасын дамытуға көмектеседі.

Зерттеу жүргізу үшін келесі әдістерді қолдандық:

Оқушыларға арналған сауалнама олардың музыканы оқуға деген қызығушылығын және осы салада оқуға деген ынтасын анықтауға бағытталған. Сауалнамада оқушылардың музыка оқумен қаншалықты жиі айналысатыны, музыканы оқыту процесінде олар үшін ең қызықты нәрсе, осы салада қандай мақсаттар қоятыны және т. б. туралы сұрақтар кездесті.

Мұғалім жүргізетін музыка сабақтарын талдау және оның сөйлеу мәдениетін бағалау. Мұғалімнің сөйлеуіне талдау жасау, ондағы сөйлеу мәдениетінің элементтерінің болуын анықтау, мысалы, дұрыс дикция, тұжырымның анықтығы, әртүрлі ритм және интонациялық әдістерді қолдану және т. б.

Музыка сабақтарында оқушылардың мінез-құлқы мен реакциясын бақылау. Ол үшін сабақтан кейін оқушыларға сауалнама жүргізіп, олардың оқу процесіне қаншалықты қызығушылық танытқанын және мұғалімнің оларға материалды қаншалықты жеткізе алғанын біле алдық.

Сөйлеу мәдениеті жоғары мұғалім оқытын оқушылар тобы мен сөйлеу мәдениеті төмен мұғалім оқытын топ арасында музыканы оқыту нәтижелерін салыстыру. Ол үшін музыкалық теорияны білуге және аспапта ойнаудың практикалық дағдыларына тестілеу жүргізуге және нәтижелерді салыстыруға болады.

Осылайша, музыкалық шығарманың мазмұнын ашуда мұғалімнің сөйлеу мәдениетін қалыптастыру білім сапасын арттыратын және оқушылардың музыкаға деген қызығушылығын арттыратын маңызды және қажетті процесс болып табылады. Музыканы оқытуда жақсы нәтижеге жету үшін барлық анықталған әдістер мен тәсілдер қолдану ұсынылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Брунер, Дж. Речь, музыка и обучение. - М.: Просвещение, 1990.
2. Зайцева, Т. И. Речевая культура педагога музыки: методика формирования. - М.: Просвещение, 2013.
3. Мартинов, В. П. Развитие речевой культуры педагога в процессе обучения музыке. - М.: Просвещение, 2002.
4. Соколова, Н. М. Развитие речевой культуры учителя музыки в условиях современной школы. - М.: Просвещение, 2014.
5. Шаховская, Н. П. Формирование речевой культуры учителя музыки. - М.: Просвещение, 2011.
6. Арнольд, В. И. Развитие музыкальной культуры учащихся. - М.: Просвещение, 1973.
7. Брунер, Дж. Речь, музыка и обучение. - М.: Просвещение, 1990.
7. Иванов, А. В. Педагогика музыкального образования. - М.: Просвещение, 2006.

МУЗЫКА САБАҒЫНДА БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ СТИЛІН ДАМУЫ

МС 19-1к топ студенті -Орынбасар Жаңылай Джангельдықызы

Жетекшісі: п.ғ.к.,доцент Арипбаева Л.Ш.

Біз тандаған тақырып бойынша жұмыс: «Музыка сабағында бастауыш мектеп жасындағы балалардың музыкалық стилін дамыту» көптеген ғалымдар бұл мәселемен айналысқанын көрсетті, бірақ қазіргі уақытта ол өзекті болып қала береді. Музыкалық талғамның арқасында бала көркем құнды музыканы тамашалай алады. Ол музыкалық шығарманы терең қабылдайды. Тек эмоцияларды, қызығушылықтарды, талғамдарды дамыта отырып, баланы музыкалық мәдениетке баулуға, оның негізін қалауға болады. Бұл адамның кейінгі дамуы, оның жалпы рухани қалыптасуы үшін өте маңызды.

Музыка әлемі шексіз бай, жомарт және алуан түрлі. Музыка өз қазынасын бірден ашпайды. Түсіну көптеген себептерге байланысты: біздің мәдениетімізден, өмірге, өнерге деген сұраныстардан, қоршаған ортадағы жоғары, риясыз нәрсені байқау, бағалау қабілеттерінен. Терең мазмұнды музыканы түсіну музыкалық шығарманы тыңдау, тыңдау кезінде біздің белсенділігіміздің немесе пассивтілігіміздің деңгейімен анықталады.

Д. Д. Шостакович музыка әуесқойлары мен білгірлері туылмайды, бірақ олар болады деп жазды; осыған байланысты үмітсіз адамдар жоқ, музыкалық талғамның, музыканы түсінудің баяу қалыптасатынын есте ұстаған жөн. Музыканың мазмұнын түсіну барлығына қол жетімді, тек жолды бастаудағы қиындықтарды жеңу үшін белгілі күш-жігерді қолдану қажет.

Радио, жазбалар, содан кейін теледидар және магнитофон жазбалары арқылы үлкен көлемде таратылған Музыка әлеуметтік өмірдің міндетті және тітіркендіргіш факторына айналғаны соншалық, оның қазіргі қоғамдағы рөлі туралы әр түрлі кәсіптегі адамдар, соның ішінде философтар, саясаткерлер, жазушылар ойлануы керек еді.

Музыка адамдарды тәрбиелеуге және қоғамды өзгертуге, адамның интеллектуалды, ерікті және адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға, шығармашылық күштер мен қабілеттерді оятуға және ынталандыруға, тұлғаның әлеуметтенуіне ықпал етуге (яғни оны қоғамға қосуға), саяси үгіт-насихатқа көмектесуге, адамдарды жоғары әлеуметтік мұраттар үшін күресуге ұйымдастыруға және біріктіруге қатысады.

Музыка өзінше қоғамның құндылық бағдарларын, оның әлемге деген көзқарасын қалыптастырады, адамдарды сұлулықтан риясыз ләззат алуға, адамның рухани күштері мен мүмкіндіктерінің байлығына таңдануға үйретеді. Бұл оның эстетикалық функциясы.

Жоғары көркем шығармаларды оқушылардың меншігіне айналдыру үшін олардың музыкалық-есту тәжірибесінің, тұрмысының ажырамас бөлігі болуы қажет. Бұл музыкалық радио және теледидарлық хабарларды тыңдау, қоғамдық концерт, фильмдердегі, спектакльдердегі музыка, үйдегі музыка, балабақшада, мектепте және тағы басқаларда ойналатын музыка. Балтасар Грисиан былай деп

жазды: "музыкалық талғам адамның бет-әлпетімен бірдей, бірақ жақсы талғам кез-келген елде адамды жыл бойына, бүкіл өмірінде безендіреді".

Студенттердің музыкалық талғамының жеткіліксіз дамуын көрсеткен эксперимент нәтижелерінен кейін олар өз қызметін эксперименттің қалыптастырушы кезеңінде балаларды музыканың дамуымен және оның қалыптасуына ықпал еткен ең танымал есімдермен таныстыратындай етіп құруды мақсат етті.

Біз мұны белгілі бір дәрежеде жасадық деп ойлаймыз. Біз жүргізген жұмыстан кейін бақылау экспериментінің нәтижелері музыкалық талғамның дамуының жалпы деңгейінің айтарлықтай жақсарғанын көрсетті, атап айтқанда, балалар музыкаға көбірек қызығушылық таныта бастады, осы уақытқа дейін олар білмейтін композиторларды тапқысы келді. Бұл жүйелі түрде жұмыс жасай отырып, балалардың музыкалық дамуында үлкен жетістіктерге жетуге болатындығын, ең бастысы, оларды шебер таңдалған материалға қызықтыра алатындығын көрсетеді. Музыка мұғалімдері осы тақырып бойынша зерттеулерге назар аударып, оны өз жұмысында қолдануы керек.

Әдебиет

1. Апраксина О.А. Методика музыкального воспитания в школе. М.: «Просвещение» 1983 - 222 с.
2. Аристотель. Поэтика. М.: 1957. – 56 с.
3. Барышева Т.А. Эмпатия и восприятие музыки // Вз-е искусств в пед. процессе: Межвуз. Сб. науч. тр. Л.: ЛГПИ, 1989 - 156 с.
4. Беляева-Экземплярская С.Н. О психологии восприятия музыки. М.: «Музыка», 1923.-125 с.
5. Берхин Н.Б. Роль сопереживания в восприятии и создании художественных произведений. // Воспр. Психол. 1988 № 4. с.155-160.
6. Бечак Б.А. Воспитание искусством. М.: Просвещение, 1981. – 280 с.
7. Веккер Л.М. Восприятие и основы его моделирования. Л.: Издательство ЛГУ, 1964 - 194 с.

БАСТАУЫШ МЕКТЕПKE МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ МУЗЫКАҒА ДЕГЕН ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТЫ АРТТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛАНУ МӘСЕЛЕСІ

МС 19-1к топ студенті - Бақтыбай Ляззат Жүнісқызы

Жетекшісі: п.ғ.к., доцент Арипбаева Л.Ш.

Зерттеу нәтижесінде бастауыш мектепте музыка сабақтарында мультимедиялық технологияларды қолдану оқушылардың музыкаға деген қызығушылығын арттырудың және олардың музыкалық дағдыларын дамытудың тиімді әдісі болып табылады деп қорытынды жасауға болады. Мультимедиялық технологияны қолдану арқылы оқушылар музыка сабақтарына көбірек қызығушылық танытады, материалды жақсы есте сақтайды және музыкалық қабілеттерін тиімдірек дамыта алады.

Музыка сабақтарында мультимедиялық технологияларды қолданудың әртүрлі әдістері зерттелді, мысалы, интерактивті тақталарды, аудио және бейне материалдарды, мобильді құрылғыларға арналған қосымшаларды және басқаларды пайдалану. Студенттерге музыкалық шығармаларын өз бетінше

жасауға және жазуға мүмкіндік беретін музыка жасау үшін компьютерлік бағдарламаларды пайдалану әсіресе пайдалы болды.

Мультимедиялық технологияларды қолдана отырып, музыка сабақтарына сауалнама жүргізу және бақылау нәтижесінде оқушылардың көпшілігі мұндай сабақтарды оң бағалайтыны және оларды қызықты әрі түсінікті деп санайтыны анықталды. Алайда, музыканы оқытуда мультимедиялық технологияларды толық пайдалану үшін қажетті жабдықтың болуы және мұғалімді жана технологияларды қолдануға дайындау сияқты бірқатар ұйымдастырушылық және техникалық мәселелерді шешу қажет.

Ғылыми зерттеу жұмысымыз Түркістан облысы, Ынталы ауылы К.Бектаев атындағы жалпы орта мектебінде жүргізілді. Зерттеу жұмысына мектептің мұғалімдері мен оқушылары қатысты. Зерттеу жұмысы 4 «ә» сынып оқушыларымен жүргізілді. Жалпы бала саны 30 оқушы.

Анықтаушы экспериментіміздің мақсаты: бастауыш мектеп оқушыларының музыкаға қызығушылығын және мектептегі мультимедийлық технологияларды қолдану жағдайын анықтау.

Алдыға қойылған міндеттерді шешу үшін келесі зерттеу әдістері қолданылды:

- Бақылау-бастауыш мектепте музыка сабақтарында мультимедиялық технологияларды қолдану тәжірибесін және оларды қолданудың нақты мысалдарын сипаттау.
- Сауалнама - бастауыш мектепте музыканы оқытуда мультимедиялық технологияларды қолдану нәтижелерін бағалау.
- Бастауыш сынып оқушыларының музыкаға қызығушылығын анықтау.
- Ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау-музыканы оқытуда мультимедиялық технологияларды және әдістемелік ұсыныстарды пайдалануды негіздеу.

Бастауыш мектепте музыка сабақтарында мультимедиялық технологияларды қолдану тәжірибесін сипаттау үшін музыка сабақтарында бақылаулар жүргізілді. Бақылау әдісінің нәтижесінде музыка сабақтарында келесі мультимедиялық технологиялар қолданылды:

Проекторлар: мұғалімдер проекторларды музыкалық шығармалары бар бейнелерді көрсету, ноталар мен аккордтарды визуализациялау және музыкалық шығармалар мен олардың авторлары туралы ақпараты бар презентацияларды проекциялау үшін пайдаланылды.

Интерактивті тақта: музыка сабақтарында мұғалімдер ноталарды, аккордтарды және музыкалық терминдерді көрсете алатын интерактивті тақта қолданылды.

Яғни қазіргі таңда білім берудің дәстүрлі әдісіне сіңіп кеткен мультимедийлық қана әдістер сабақ барысында қолданылды. Бұл әдістерді қолданудың өзі білім деңгейін көтере алады. Алайда, қазіргі цифрлы заманда мектеп оқушыларының қызығушылығын арттыру үшін, назарын алу үшін, білімі мен біліктілік деңгейі үшін бұл аздық ететінін түсіндік.

Сауалнама нәтижесінде мектептегі мультимедияның музыка сабағында қолдану жиілігі сирек, ал қолдану деңгейі орташадан төмен екендігін анықтадық.

Анықтаушы эксперименттің үшінші кезеңінде оқушылардың оқу үрдісіндегі музыкаға деген қызығушылықтарының да орташадан төмен екендігін анықтадық. Барлығын қорытындылай келе отыра, біз оқушылардың қызығушылықтарын арттыру мақсатында мультимедийлық технологияларды қолдану арқылы сабақтар өткіздік. Эксперименттен кейін оқушылардың музыкалық қызығушылықтарын қайта зерттедік. Зерттеу нәтижесіне сай оқушылардың оқу үрдісінде музыкаға деген қызығушылықтары анағұрлым артты. Осылайша, біз өзіміздің зерттеу жұмысымыздың мақсатына жеттік және барлық міндеттерін сәтті орындадық. Мультимедиялық технологияларды оқушылардың қызығушылығын арттырудың құралы ретінде пайдалануға болатындығын дәлелдедік.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Хусаинова, г. музыканы оқытудағы мультимедиялық технологиялар / г. Хусаинова, А. Көкшинбаев // қазіргі ғылым мен білімнің өзекті мәселелері: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. - Астана, 2017. – 118-120 ББ.
2. Садықова, ж. Бастауыш мектепте музыканы оқытуда мультимедиялық технологияларды қолдану / Ж. Садықова // қазіргі әлемдегі ғылым және білім: халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның ғылыми еңбектер жинағы. - Алматы, 2018. – 168-171 ББ.
3. Төлегенова, А. сандық мектеп жағдайында музыканы оқытудағы мультимедиялық технологиялар / а. Төлегенова, ж. Мусина // білім мен ғылымдағы Инновациялық технологиялар: Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның ғылыми еңбектер жинағы. -Нұр-Сұлтан, 2020. – 141-144 ББ.
4. Қаржаубаева, А. мультимедиялық технологияларды пайдалана отырып, бастауыш сынып оқушыларының музыкалық-көркемдік қабылдауын дамыту / а. Қаржаубаева // қазіргі білім мен ғылымның өзекті мәселелері: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. - Алматы, 2019. – Б.39-43.
5. Жұмабекова, Л. Бастауыш мектепте музыканы оқытудағы мультимедиялық технологиялар / Л. Жұмабекова // Ғылым және білім: халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның ғылыми еңбектер жинағы. -Нұр-Сұлтан, 2018. – 249-252 ББ.
6. Құлмағамбетова, г. музыкалық мәдениет сабақтарында музыканы оқытуда мультимедиялық технологияларды пайдалану / г. Құлмағамбетова // білім берудегі Инновациялар
7. Абдрахманова, С.М. мектепте музыканы оқыту процесіне мультимедияны интеграциялау [Мәтін] / С. М. Абдрахманова // қазіргі білім: мәселелер мен шешімдер. – 2016. – № 2 (10). - Б. 5-8.

МУЗЫКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ СТИЛЬДЕУ ӘДІСТЕРІ МЕН ЖОЛДАРЫН ЗЕРТТЕУ (ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН КОМПОЗИТОРЛАРЫНЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

МС 19-1к топ студенті - Бекеева Балжан Құдіретқызы

Жетекшісі: п.ғ.к., доцент Арипбаева Л.Ш.

Бұл біліктілік жұмысында "Музыкалық білім берудегі стильдеу әдістері мен жолдарын зерттеу (Оңтүстік Қазақстан композиторларының музыкалық шығармалары негізінде)"тақырыбы қарастырылды.

Бірінші тарау заманауи отандық композиторлардың шығармашылығындағын теориялық негізі мен мәселесін теориялық тұрғыдан қарастыруға, стиль ұғымын музыкалық мәдениеттегі құбылыс ретінде қарастыруға арналды. Зерттеу көрсеткендей, қазіргі кезеңдегі музыкалық шығармалардағы стильдеу

процестерін зерттеу өзекті және қызықты болып қала береді. Заманауи отандық композиторлардың шығармашылығындағы стильдеу принциптерін қарастыру параграфында композиторлардың классикалық музыкада, музыкалық мәтінде де, оны білдіру құралдарында да стильдеуді қабылдауға деген қызығушылығы ашылды. Отандық композиторлардың шығармашылығындағы стильдеу принциптерін зерттеу музыкалық өнердегі стильдеу мен стильдеу принциптерін ғылыми негіздеуде проблемалар бар екенін көрсетті. Дегенмен, жас ұрпақтың заманауи рухани құндылықтарын байытатын музыка сабақтарында музыкалық шығармалардың принциптерін қолдану.

Екінші тарауда музыкалық білім берудегі заманауи әдістер мен әдістер қарастырылды, жұмыстың практикалық бөлігінде сабақтың моделі ұсынылды, онда Қазақстан композиторларының шығармашылығы мысалында стильдеу мәселесі нақты қарастырылды. Нәтижесінде біз келесі тұжырымдарға келдік:

- Стильді қалыптастыру өңдеу өзгерістерінің динамикасы, сонымен бірге ғасырлар бойғы сәйкестендірудің элементі сақтай отырып, музыкалық шығармалды сәндеу жалғасуда, заманауи композиторлардың шығармалы көркемдік нұсқаларда жаңа стилистикалық модельер қолданылды. Музыкалық өнердегі стильдеу мәселесін біртұтас түсінуге және стиль бірлігі мәселесінде классикалық түсінікті қайта қарастыруға авторлық іздеу қазіргі кезеңде жалғасуда. XX ғасырдың екінші жартысынан бастап отандық композиторлардың шығармашылығындағы стильдеу принциптері жаңа идеялар мен музыкалық қайта құруларды іздеу процестерін көрсетеді.
- Отандық музыкалық оқытуда оқушыларды отандық музыканың музыкалық кеңістігіне қосу үшін жағдай жасайтын көптеген әдістерді қолданудың тұрақты жүйесі қалыптасты, бұл олардың эстетикалық талғамын, музыкалық естуін және т.б. қалыптастырады.

- Музыка сабағында сәндеу принциптерін қолдану оқушының танымын кеңейтеді, оны есту және визуалды қабылдау деңгейінде музыкалық атмосфераға қосады, музыкалық шығармаларды анықтауға көмектеседі, шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Сондықтан мектептегі білім беру жүйесінде стильді модельдеу әдісін тиімді қолдану қажет.

Әдебиеттер:

1. Гилфорд, Дж. Три стороны интеллекта [Текст] / На русском языке опубликована в сборнике переводов «Психология мышления», под редакцией А.М.Матюшкина. – Москва: Прогресс, 1965. – 534 с.
2. Давыдов, В.В. Эльконин Д. Б. Вопросы психологии учебной деятельности младших школьников [Текст] / В. В. Давыдов, Д. Б. Эльконин, Москва: Просвещение, 2008. – 196 с.
3. Ересь, Е. П. Способности и их развитие [Текст] / Е. П. Ересь. – Москва: Знание, 1957.
4. Ильин, Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности [Текст] / раздел 1, гл.1 Е. П. Ильин. – Санкт-Петербург: Питер, 2011. – 23 с.
5. Концепции Ж.Пиаже, под ред. Реана А. А. 2002 Часть1, Глава 8 / «Психология человека от рождения до смерти» [Электронная библиотека] – Режим доступа: <http://pedlib.ru>, свободный, Яз. русс.
6. Лехова, В. П. Дедуктивные рассуждения в курсе математики начальных классов [Текст] / Начальная школа, [электронная библиотека] – Режим доступа: <https://studwood.ru>, свободный, Яз. русс, № 5, 1988. – 28-31 с.

7. Лук, А. Н. Мышление и творчество [Текст] / А. Н. Лук, Мышление как обработка информации – Москва, Политиздат, 2000. – 144 с.

5-6 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ИНТОНАЦИЯЛЫҚ ЕСТУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУҒА АРҚЫЛЫ ВОКАЛДЫ ОРЫНДАУШЫЛЫҚ ӘДІСТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ

МС 19-1к топ студенті - Құрал Бағдаулет Қанатұлы

Жетекшісі: п.ғ.к., доцент Арипбаева Л.Ш.

Қоғамның әлеуметтік-мәдени дамуының қазіргі жағдайында мектептің басты міндеті-шығармашылық өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі реттеуге қабілетті өсіп келе жатқан адамды тәрбиелеу. Көркемдік білім беру тұжырымдамасында қоғамдық мектепті ізгілендіру процесінде көркемдік цикл пәндері оқу орталығына ауысуы керек екендігі көрсетілген. Сондықтан шығармашылықтың, орындаушылықтың әртүрлі формалары педагогикалық тәрбие мен білім беру процесінде басым болады. Баланың жеке басы басым пәнге, білім беру жүйесінің мақсатына айналады. Сондықтан мен өз жұмысымда балалардың ән айту қабілетін дамытуға көп көңіл бөлдім. Ән айтуды оқыту әдістемесінде жеке көзқарас қажет. Хор әні-баланың шығармашылық дамуының тиімді құралы. Вокалды орындау қабілеті айқын балалар солистке айналады. Олармен жеке жұмыс жүргізілді. Бесінші - алтыншы сыныпта оқу кезеңі оқушының музыкалық даму процесінде ерекше маңызды орын алады. Дәл осы уақытта дүниетанымның негіздері қаланады, талғамдар мен эстетикалық идеалдар қалыптасады. Сонымен бірге, музыка сабақтарының тәжірибесі көрсеткендей, жасөспірімдер көбінесе музыкалық әсерлердің, білім мен дағдылардың жеткілікті мөлшерін ала алмайды. Мұның басты себептерінің бірі-музыка мұғалімі жасөспірім оқушылармен жұмыс істеу мәселелерінде қабілетсіз және мектептің орта буынында бастауыш сынып оқушыларына музыкалық тәрбие беру әдістемесінен айтарлықтай ерекшеленбейтін формалар мен әдістермен сабақ өткізеді. Менің ойымша, музыкалық жұмыс әдістері жасөспірімдердің қызығушылығын, тәуелсіздігін және шығармашылық бастамасын барынша ынталандыруы керек. Проблемалық жағдайларды құру маңызды бола түсуде. Мұғалім үшін балалардың музыкалық-танымдық іс-әрекеті мәнерлі "мағыналы интонацияға және одан тыс, операциядан тыс нақты музыкалық-есту көріністеріне негізделуі керек" екенін есте ұстаған жөн. Сондықтан жасөспірімдердің музыкалық жадының үнемі кеңеюі мен нығаюы, олардың интонациялық музыкалық "сөздігінің" белсенді жинақталуы үлкен маңызға ие. Бұл міндет әр түрлі стильдік және жанрлық интонациялармен еркін жұмыс жасамай, қазіргі музыкалық тілді — оның мағыналарының орасан зор рухани және көркемдік сыйымдылығы бар полистилистика тілін түсінуді үйрену мүмкін болмайтындығымен маңызды. Музыкалаудың орындаушылық түрлерінің ішінде балалардың әншілік қызметі әлі де басым мәнге ие. Қызбаламен жұмыс кезінде жұмсақ ән режимін сақтау қажет. Дәл осы әншілік іс-әрекетте олардың музыкалық образдарды өзіндік шығармашылық интерпретациялау қабілеті ең сәтті және "айқын" көрінеді. Ән айту үшін қолданылатын репертуарда үш бөлім бар: халық әндері, классикалық шығармалардан алынған тақырыптар, отандық және шетелдік композиторлардың әндері. Мен балалар алдында заманауи проблемалар,

жалпыадамзаттық тақырыптар ашылатын әндерді таңдажым. Балаларды, жасөспірімдерді ойлауға, ойлауға үйрету керек. Балаларға өмірдің өзі сияқты, шексіз өзгеретін, құпияға айналуға қабілетті музыка беруге тырыстым. Сабақтағы вокалды - хор жұмысының тиімділігі көбінесе оқушылардың оқу-танымдық процеске деген белсенділігі мен қызығушылығының дәрежесімен, сондай-ақ олардың тәуелсіздігімен анықталады.

Сабақтағы оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетіндегі тәуелсіздік аналитикалық ойлау деңгейімен де сипатталады. Аналитикалық ойлауды қалыптастыру кезінде мен оқушыларды өз іс-әрекетінің және оқу жолдастарының іс-әрекетінің нәтижелерін талдау және бағалау қабілетіне жеткізуге тырыстым. Осылайша, олар бақылау және өзін-өзі бақылау дағдыларын қалыптастырады, яғни оқушылардың өз жұмысын, жолдастарының жұмысын бақылау, талдау және интроспекция, өз қателіктері мен жолдастарының қателіктерін табу. Мұғалімнің оқытудағы музыкалық-дидактикалық принциптер мен әдістерді сақтауы және оларды балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес ұтымды қолдану практикалық іс-әрекетте музыкалық материалды мұқият игеруге және жаңғыртуға мүмкіндік береді. Мен көз жеткізген ең бастысы мектепте мұғалім болып жұмыс істеу, егер ол білім процесіне құмар болмаса, сабаққа қызығушылық танытпаса, баланы үйрету мүмкін емес. Менің ойымша, мұғалім мен оқушының сәтті қарым - қатынасының алғашқы постулаты-баланың сабаққа деген қызығушылығы. Сабақты қызықты етудің, балалардың белсенділігін арттырудың көптеген жолдары бар. Оқу пәніне деген қызығушылықты дамытуда сіз тек зерттелетін материалдың мазмұнына сене алмайсыз, сонымен қатар студенттердің таным процесіне қатысатын әдістері де маңызды.

Менің ойымша, музыка мұғалімінің басты міндеті-қазіргі әлемде барабар бағдарлай алатын эстетикалық сауатты адамды қалыптастыру. Белгілі бір адам қандай мамандық таңдаса да, ол оқитын және жұмыс істейтін болса да, оны өнер қоршап алады. Біз, ересектер, біздің жетістіктеріміз бен бастамаларымызды байқағанды жақсы көреміз. Біздің ортақ іске қосқан оң үлесіміз еңбегі үшін бағаланады. Менің ойымша, оқушылар үшін ересектерге қарағанда, олардың психологиялық атмосферасы маңызды. Сондықтан оқушының кішкене жетістігін де көтермелеу, оның өнерді танудағы жеке жетістіктерін атап өту, сабақта шығармашылық атмосфера мен өзара түсіністік қалыптастыру қажет. Содан кейін балалардың көпшілігі бізге құрметпен жауап береді және өнерге деген сүйіспеншілік өмір бойы серік болады.

Әдебиеттер:

1. Бернштейн Н. А. Очерки по физиологии движения и физиологии активности. -М.: Издательство «Медицина», 2011. - 349 с.
2. Гарипова Н. М. Интонационная природа музыки: монография. - Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2012. - 560 с.
3. Гарипова Н. М. Развитие креативности в процессе аналитико-слуховой музыкальной деятельности // Проблемы музыкальной науки. - 2009. - № 2 (5). - С. 218-221.
4. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. - 575 с.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. - М.: Позитивиздат, 1977 - 304 с.

6. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения. - М.: Педагогика, 1983. -Т. 2. - 318 с.
7. Медушевский В. В. Интонационная форма музыки. - М.: Композитор, 1993. - 263 с.
8. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей // Психология музыки и музыкальных способностей: хрестоматия / сост-ред. А. Е. Тарас. - М.: АСТ; Мн.: Хар-вест, 2005. - С. 16-360.
9. Чистович Л. А., Кожевников В. А. Восприятие речи // Физиология сенсорных систем. - Л.: Наука, 1972. - С. 427-514.

MASOFAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANGAN HOLDA ZPR BILAN KASALLANGAN BOLALAR BILAN ISHLASHGA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TAYYORLASH

Lapp Elena Aleksandrovna, "Volgograd davlat ijtimoiy-pedagogika universiteti" federal davlat ta'lim muassasasi maxsus pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Подготовка будущих педагогов к инклюзивной работе с детьми с ЗПР с применением дистанционных образовательных технологий

Лапп Елена Александровна, доцент кафедры специальной педагогики и психологии ФГБОУ ВО «Волгоградский государственный социально-педагогический университет», кандидат педагогических наук, доцент

Preparation of future teachers to work with children with ZPR using distance learning technologies

Lapp Elena Aleksandrovna, Associate Professor of the Department of Special Pedagogy and Psychology of the Volgograd State Socio-Pedagogical University, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Актуализация идей инклюзивного образования в республике Узбекистан связана с ростом количества детей с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ). Как отмечается в основных ведомственных документах, 40,6 тысяч обучающихся с отклонениями в психо-физическом развитии обучаются и воспитываются в специальных школах и классах или на дому по специальным программам. Для более 2 000 детей с ОВЗ организованы услуги инклюзивного образования. Тенденция к росту лиц с особым развитием обнаруживается и в России: ежегодно почти на 10% увеличивается численность детей с ОВЗ и инвалидностью. Это актуализирует потребность образовательной практики в учителе, способном к инклюзивной работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья.

Цель исследования – описать обучающий ресурс для подготовки будущих и реально практикующих педагогов для работы в условиях инклюзивной практики.

Задачи:

- 1) описать трудности реализации педагогической работы с детьми в инклюзивной практике;
- 2) охарактеризовать возможный вариант подготовки педагогов к инклюзивной работе с детьми с применением дистанционных образовательных технологий.

Изучение и анализ материалов российских и зарубежных исследований по проблеме готовности педагогов к реализatsii инклюзивного образования показывает, что в целом идеи совместного обучения детей с разными образовательными возможностями принимаются педагогами-практиками [1, 4]. При этом у учителей выявляются методические трудности, приводящие к неумению создать специальные образовательные условия для детей с особым развитием, организовать совместную деятельность всех обучающихся в инклюзивном классе; а у руководителей образовательных учреждений не хватает специальной подготовки для моделирования активной образовательной среды для детей всех категорий и отбора адекватных средовых ресурсов, отсутствует понимание аксиологических приоритетов современного образования. Некоторые возможности и трудности педагогов при реализatsii инклюзивной практики отражает таблица 1.

«Плюсы» и «минусы» реализации инклюзивного образования
(позиции учителя)

«Плюсы»	«Минусы»
У педагогов есть мотивация к развивающей работе с детьми с особыми образовательными потребностями	Низкая мотивация работы в инклюзивном классе из-за академической неуспешности обучающихся с ОВЗ
Педагоги утверждают ценность коррекционной направленности обучения для развития обучающихся	Развитие обучающихся как ценность и цель образования педагогами не принимается. Конечную цель своей профессиональной деятельности педагоги видят, в большинстве случаев, в привитии детям системы знаний, умений и навыков
Педагоги признают важность критически анализировать содержание и методы реализации образовательной деятельности в инклюзивном классе; переосмысливать собственную деятельность для эффективного решения нетипичных профессиональных задач; самостоятельно проектировать дальнейшее профессионально-личностное развитие	У педагогов отсутствует или актуализировано на низком уровне реальная способность к рефлексии и анализу деятельности, а также использованию инструментов профессионально-личностного развития.

Согласно Закону «Об образовании в Российской Федерации» при реализации образовательных программ допустимо использование различных образовательных технологий, в том числе электронное обучение и дистанционные образовательные технологии.

Нами был разработан онлайн-курс «Подготовка педагогов к работе с детьми с ЗПР» (sdm.vspu.ru) для будущих педагогов, которые будут работать в инклюзивном образовании с самой большой группой обучающихся с ОВЗ. Курс представлен на корпоративной веб-платформе дистанционного образования на базе специализированной оболочки (LMS – система управления обучением) Moodle (Мудл). Именно такое размещение материала позволяет разрабатывать и публиковать разнообразные образовательные материалы (тексты, страницы, файлы, ссылки, тесты, задания и др.), использовать разные формы взаимодействия обучающихся и преподавателей (почта, форумы, чаты, групповые обсуждения, опросы и др.), контроля знаний, учета рейтинга и др.

При разработке дистанционного курса все присущие учебному процессу компоненты (цели, содержание, методы, организационные формы, средства обучения) были реализованы специфичными средствами интернет-технологий. Высокое качество интерактивных образовательных сред дистанционного курса достигалось за счет реализации компетентностного подхода и создания условий для образования коммуникативной образовательной среды [3]. Применение дистанционных образовательных технологий при подготовке специалистов системы инклюзивного образования в описываемом курсе предполагало использование разных технологий (таблица 2).

Примерные технологии для подготовки будущих педагогов для системы инклюзивного образования

Технологии	Примеры
технологии сетевых коммуникаций	электронная почта, аудио- и видеоконференции, чаты, форумы, обсуждения и др
технологии публикации и обмена информацией	веб- и файловый доступ, вики, блоги, социальные фото- и видеосервисы, сервисы закладок и др.
средства визуализации и моделирования	виртуальные миры, экскурсии, симуляторы, обучающие игры и др.
электронные обучающие и контролирующие системы	электронные учебники, тренажеры, тесты и др.
удаленные библиотеки текстов и других объектов	интернет-библиотеки, коллекции изображений, анимационные и видеоресурсы

Процесс обучения будущих педагогов инклюзивной практики работе с детьми с ЗПР с применением дистанционных образовательных технологий сопровождали специалисты информационно-технического обеспечения, администрирования учебного процесса, разработки и использования дидактических средств [2].

В целом, апробировав дистанционный курс, констатируем высокую востребованность этой формы обучения со стороны будущих и даже практикующих педагогов инклюзивной практики. Динамичный характер жизни современного человека, расширение международных контактов, качественно новые средства коммуникаций и техническая насыщенность всех сфер

деятельности вызывают потребность в мобильном обучении, без постоянной привязки к конкретному географическому месту. В таких условиях программа развития обучения с использованием дистанционных образовательных технологий актуальна как никогда. Материалы курса не являются конечными и всеохватывающими весь спектр проблем подготовки педагогов к работе с детьми с ЗПР, а потому предполагают поиск обучающимися дополнительной информации и готовности к самостоятельному освоению новых методов и технологий.

Применение дистанционных технологий в обучении декларирует индивидуальный образовательный маршрут для каждого участника образовательного курса. При этом обучение с применением дистанционных образовательных технологий не в такой степени (как традиционное обучение) создает условия для удовлетворения потребности в подкреплении собственной профессиональной позиции. Потому кажется уместным организационная среда обучающихся совместного обсуждения поставленных проблем в малых группах в условиях видеоконференций, форумов, чатов, в том числе на Интернет-площадках при сопровождении преподавателя, владеющего функцией коуча, фасилитатора и др.

Список литературы

1. Ивенских И.В, Сорокоумова С.Н., Суворова О.В. Профессиональная готовность будущих педагогов к работе с обучающимися с ограниченными возможностями здоровья и инвалидностью в условиях инклюзивной практики // Вестник Мининского университета. 2018. Том 6. № 1 С. DOI: 10.26795/2307-1281-2018-6-1-12
2. Использование электронных образовательных ресурсов при подготовке педагогов специального и интегрированного образования [Текст] : учеб. пособие / Е. А. Лапп, А. Н. Сергеев, Е. В. Шипилова, С. Г. Ярикова. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2016. – 206 с.
3. Лапп Е.А., Ярикова С.Г. Концепция освоения курса «Подготовка специалистов для работы с детьми с ЗПР в контексте современных ФГОС» с использованием дистанционных технологий // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 4. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=20935> (дата обращения: 18.05.2023).
4. Paulo C. Dias, For a Qualitative Leap in Inclusion: Illusions and Delusions from Teacher's Perspective. Procedia - Social and Behavioral Sciences. 191 (2015). P. 1119-1123; DOI 10.1016/j.sbspro.2015.04.453.

TEACHING PROFESSION AND IT CREATING TODAY'S OPPORTUNITIES

Yakubova Umida Sharifovna is a teacher of the Pedagogical Department of Termiz State Pedagogical Institute, Ismailova Gulmira Erkin qizi student of the Preschool Education Faculty of Termiz State Pedagogical Institute.

ANNOTATION. The article is about the pedagogic profession, the pedagogue is ideal, modern, well-rounded and that he should have all the qualities that are most necessary and important for him professional qualities are the professional skills of the pedagogue. Also about the professional activities and professional difficulties of the original pedagogue was also stopped.

KEY WORDS: Pedagogue, pedagogical activity, well-rounded person, education, upbringing, teaching, "The best science teacher of the year", "School of the year", "Hope of the country", "People's education excellent".

Currently, supporting skilled teachers in the Republic of Uzbekistan, special attention is paid to publicizing their experiences. Various contests are organized to identify skilled teachers. In particular, the "Best science teacher of the year" republican competition for education Pedagogical skills to science teachers working in institutions "School of the Year" if it provides an opportunity to present individually Republican examination competition for teachers in an educational institution on the basis of a team is creating conditions for them to be able to show the achievements to the public. Also, great achievements in pedagogical activity at the national level teachers who have won the prestigious state award in the field of education - The Republic of Uzbekistan is awarded the badge "Excellence of Public Education" are being Pedagogical activity - to prepare the young generation for life and work, accountable to the state, engaged in education of children and it is the work of people specially trained for this work by the government of the Republic of Uzbekistan in the field of public education performance of assigned tasks largely depends on the personality of the pedagogue. The purpose of education in the market economy to achieve, organize various activities of students, make them knowledgeable, polite, A teacher is a teacher who grows up to be a faithful, hard-working, business-minded, well-rounded person entrusted with.

The future of our people, the prospects of Uzbekistan are many in terms of pedagogues, their level, preparation, dedication, the young generation depends on the attitude to teaching and upbringing work. Pedagogy is honorable, but it is a very complicated profession. Pedagogical theory to become a good pedagogue possession is not enough. Because teaching children in pedagogical theory and general rules, principles, and generalized methods of education ideas are presented, taking into account the age and individual characteristics of students is emphasized. School life, practical pedagogical process is very diverse and is complicated. There are many situations that do not correspond to the pedagogical theory. This requires deep knowledge, thorough practical training and high quality from the teacher requires pedagogical skills and creativity. A true master of a profession a person has a natural ability to be, certain physical and mental qualities, thorough preparation, certain personal qualities should be present. A person who has chosen the profession of pedagogy first of all, to be healthy, to be able to pronounce words correctly and well, to be calm and composed, to be able to behave in dealings with others and to be appropriate it is necessary to have pedagogical skills.

The profession of pedagogy is one of the more than thirty thousand professions that exist on earth is one of the oldest professions. Its appearance is Medium and Long The oldest states of the East date back to Babylon, Egypt, and China. Therefore, the essence of the pedagogical process a person who does not understand, does not have deep respect for the child, education will not have the thought that ensures efficiency and human perfection. Theirs the basis of pedagogical culture is to be able to understand the child, to be humane towards him attitude, correct assessment of the situation, possible occurrence timely detection of conflicts and its elimination. That it is a

powerful factor such as trust. Pedagogy is a responsible profession as well as an honorable one. Teacher while participating in the process of raising a perfect generation, with its spiritual culture being an example to others, at the same time, demonstrates his pedagogical skills to receive, to prepare highly qualified, competitive personnel as mature pedagogues it is necessary to be able to make its appropriate contribution. High pedagogical thinking, education to be able to effectively apply a conscious, creative approach to the process, methodical knowledge is the ability to constantly improve pedagogical knowledge, innovative is formed based on mastering pedagogical technologies. Young as well of teachers with several years of work experience in an educational institution to acquire pedagogical skills in the way of professional improvement is ensured by following a number of conditions. They consist of:

- News in the field of independent study pedagogy new literature, internet materials, press providing information about information published on its pages, as well as innovative pedagogy getting to know the technologies, the ideas that are being promoted in them preparation of independent projects based on generalization, conclusion.

- Activities of experienced pedagogues working in cooperation learning (organized without leaving the educational institution, time, it is also considered effective from an economic point of view. Experienced teachers to study their activities, to observe and analyze the activities organized by them based on doing. Summarizing the impressions received in this regard it is appropriate to draw a conclusion based on it).

- Retraining of teaching staff and improving their skills improving professional skills in courses (centers).

- Regular scientific conferences (theoretical and practical conference and active participation in seminars, pedagogical studies and trainings).

- Leading education of the republic and developed foreign countries studying their work experience in institutions (internship). At the same time, in our republic. "The best teacher of the year" contest "Ustoz" national competition was launched in a new format. Organizer- 2020- is a teachers' association that has been operating since "USTOZ-2020" the winners of 6 nominations were determined in the competition and they were awarded 30 million soums award and the international teachers' forum "GESF-2021" held in Dubai was awarded with a ticket. The prize money for the winners is significant is increased. Another happy event is great for teachers opportunity of educational institutions under the auspices of "El yurt umidi" fund teachers are in developed foreign countries, their educational system and work are studying their experiences. Participation in group and public events, acquisition of pedagogical skills gives positive results. Therefore, the exchange of ideas in such an environment is personal by comparing opinions with those expressed by others, to make sure of their correctness, truthfulness, further existing knowledge enrichment, identifying errors or shortcomings and finding ways to eliminate them there is a possibility. Pedagogical skills increase the effectiveness of the educational process is not only a guarantee of security, but at the same time the reputation of the teacher in the team increases his attention and students respect him provides. In our opinion, the

pedagogue is on the way to improving his professional skills Organization and management of practical actions is the way in his pedagogical activity to be free from mistakes made or made, students, colleagues and opportunity to achieve success in interaction with parents creates.

References

1. R. Mavlonova "Pedagogy" T., "Teacher" 2004.
2. M. Tokhtakhojayeva "Pedagogy" T., "Teacher" 2010
3. M.E. Akhmedova "Theory and History of Pedagogy" study guide T:2011 "Tafakkur bostani" publishing house 157 p.
4. Turgunov S. T. others. Development of professional skills and competence teachers //T.: Sano-standard. - 2012. - S. p172.
5. Turgunov S., Umaralieva M. The Development of Professional Competencies of Teachers on the Basis of an Innovative Approach //Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics. – 2016. – no. 2. - S. 119-125.
6. K. Shodmanov, M. Yuldashev at professors of higher education institutions means of professional competence development.. THE JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES ISSN 2181-1385 volume 2, issue 10 October 2021
7. D. Nuraliyeva, Q. Shodmanov. Uzbek people in raising children in the family using the resources of pedagogy. - In Vol. 1 No. 5 (2021): Analytical Journal of Education and Development.

“ТАЪЛИМ СИФАТИ” ТУШУНЧАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

Бозоров Зокир Юлдош ўғли, Термиз давлат педагогика институтини ўқитувчиси

Анотация: Ушбу мақолада таълим сифати тушунчасининг ривожланиши, таълим сифати атамасига келтирилган таърифлар ва таълим сифатининг хусусиятлари келтирилган.

Аннотация: В данной статье описано развитие понятия качества образования, определений термина качество образования и характеристики качества образования.

Abstract: This article describes the development of the concept of quality of education, the definitions of the term quality of education and the characteristics of quality of education.

Калит сўзлар: сифат тушунчаси, таълим сифати, таълим сифатининг хусусиятлари

Ключевые слова: понятие качества, качество образования, характеристики качества образования.

Key words: concept of quality, quality of education, characteristics of quality of education

Республикамиз олий таълим муассасаларида таълим сифати таълим-тарбия соҳасида амалга оширитаётган барча ислохотларнинг ҳамда ўқув-тарбия жараёнининг пировард натижаси сифатида доимий назоратдаги устувор вазифа ҳисобланиб келган. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 27 июлдаги «Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3151-сонли қарори [1],

республикадаги таълим муассасаларининг мактабгача, бошланғич, музика, тасвирий санъат, чет тиллари, меҳнат таълими, жисмоний тарбия йўналишлари ва бошқа фанлар бўйича олий маълумотли педагог кадрларга бўлган эҳтиёжларини қондириш, туманлар ва қишлоқ жойлардаги таълим муассасаларини юқори малакали педагог кадрлар билан таъминлаш ҳамда уларни тайёрлаш тизимини жойларда ташкил этишни янада такомиллаштириш орқали таълим сифатини яхшилаш мақсадида 2017 йил 26 сентябрдаги «Олий таълим муассасаларига кириш учун номзодларни мақсадли тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги ПҚ-3290-сон қарорлари орқали амалиётга жорий этилмоқда [2,3].

Педагогика фанида «Таълим сифати» тушунчасининг бир қатор талқинлари, изоҳлари мавжуд. Таълим сифати тушунчасига таъриф ва қарашлар таълим-тарбия тизимининг ривожланишига мос равишда ривожланиб, такомиллашиб борган.

Таълим сифати тушунчасининг келиб чиқиши тарихи билан шуғулланган В.И.Звонников [4] айнан таълим сифати атамаси қадимги даврда ишлатилмаган бўлсада, шу маънони англатувчи таърифлар бўлганлигини таъкидлайди. Жумладан, М.В.Мартыненко [5], Л.Д.Маслова [6], Д.Ш.Матрос лар ўз тадқиқотларида «таълим сифати» тушунчаси шаклланишининг биринчи бошланғич даври қадимги дунё давлатларида мавжуд бўлган даврга бориб тақалади, деган фикрни айтишган.

«Сифат» тушунчасини Аристотель борлиқнинг кўринишдаги фарқланиши сифатида таърифлаган. Унинг фикрича бирор-бир предмет бошқаси билан бир хил бўлмайди, чунки у сифат жиҳатдан ўзига хос бўлган хусусиятларга эга. Сифат тушунчаси маълум бир ҳолат, борлиқнинг фарқли жиҳатлари, предметга хос бўлган хусусиятлар, ривожланаётган ёки ҳаракатланаётган объектнинг жойлашиш координаталаридан иборат [7].

Мазкур масалага оид фикрлар ўша давр файласуфларининг таълим жараёни ва натижалари қандай бўлиши керак, деган қарашларида ўз аксини топган. Қадимги дунё файласуф олимларининг фикрича, таълим ва тарбиянинг энг самарали натижаси инсоннинг комиллиги бўлиши лозим деган фикрни илгари суришган. Геракл кўп маълумотни билиш ақллиликка ўргатмайди, деб таъкидлаган бўлса, Конфуций таълимнинг энг олий даражали мақсади инсоннинг маънавиятли ва одоб-ахлоқли бўлиши, урф-одат, анъаналарни билиши, яқин инсонларга ҳурматда бўлиши ва ўзи туғилиб ўсган заминни севиб ардоқлашида деб таъкидлайди [8].

Таълим сифатига ёндашувлар XVIII асрга келиб тубдан ўзгарди. Бу даврда таълим-тарбия ва билим концепцияси такомиллашиб, илм-фаннинг назарий ва илмий тажриба ютуқлари сифатни белгиловчи омил ҳисоблана бошлади.

Роберт Оуэннинг «Жамиятда янгича қараш ёки инсонда характерни таркиб топтириш тўғрисидаги тажриба» [9] номли асарида одамнинг характери, уни ўраб турган ижтимоий муҳит шароитда таркиб топади, деб таъкидлайди. Унинг фикрича, одамларнинг хатти-ҳаракатлари улар яшаб турган ижтимоий муҳит вазиятига боғлиқ. Одам-ўз характерини ҳеч қачон ўзи яратган эмас ва уни

яратиши мумкин ҳам эмас. Агар муҳит ва тарбияни ўзгартирсак, ҳар қандай характерни таркиб топтириш мумкин, деган ғояни илгари сурган.

Россиянинг машҳур педагог олимларидан бири К.Д.Ушинский «Инсон тарбия предмети сифатида» деган педагогик асарида таълимнинг мазмуни, тамойиллари, шакл ва усуллари ёритиб, таълимни кўргазмали, онгли ва узвий олиб бориш масалаларини ишлаб чиққан.

Таълим сифати тушунчасига С.Е.Шишов ва В.А.Кальнийлар «Мактаб: таълим сифати мониторинги» деб номланган китобида «Таълим сифати – таълим жараёни иштирокчиларининг умид ва мақсадларининг таълим муассасаси томонидан кўрсатилган таълим хизматидан қондирилиш даражаси» ёки «Таълимдан кўзланган мақсад ва вазифаларга эришилган даражаси» деб таъриф берганлар. Мазкур тушунчага А.Моисеев «Таълим сифати – ўқувчилар, жамият ва буюртмачилар талаб ва эҳтиёжларини қондиришга қаратилган таълим натижасининг хусусиятлари ва характеристикасининг ўзига хос жамланмаси» деб таъриф беради [9].

Н.В.Бордовская ва А.Реан таълим сифати қуйидаги ўзига хос учта жиҳат: таълим натижалари ва мақсадларининг аниқ бир таълим тизими ёки таълим муассасаси миқёсида мослик даражаси; алоҳида бир шахснинг таълимий тайёргарлик даражасининг белгиланган параметрларга мослиги; назарий билимлар ва кўникмаларни шахсий ҳамда касбий фаолиятда қўллай олишнинг мослиги даражаси билан ажралиб туришини таъкидлаган.

В.Гуров эса «таълим сифати» тушунчасини аниқлаштиришда тадқиқотчилар асосан тўртта ёндашувга оид таъриф берганларини таъкидлайди: таълим муассасасининг шарт-шароитлар ва механизмларга мос меъёрлар асосида фаолият кўрсатиши; мутахассислар тайёрлаш сифати; таълим стандартлари сифати; ўқув-тарбия жараёнини ташкил этишга оид меъёрларни бажарилиши ва бошқалар.

Сифат ҳақидаги фан «Квалитология» бўйича мутахассис Н.А.Селезнева [93] олий таълимда таълим сифати ҳақида тадқиқотларни амалга ошириб, унга натижалар, жараён ва таълим тизимининг эҳтиёжлар, мақсадлар, талаблар ҳамда стандартларга мослиги, деган таърифни беради.

Таълим сифатини таълим стандартлари талабларига мувофиқлиги деганда, таълим сифати – мақсад ва натижанинг мувофиқлиги, мақсадга эришиш тадбирлари, таълим олувчининг имкониятларини ривожлантиришни доимий кузатиб бориш билан алоқадорлик сифатида қаралади. Таълим хизматларининг жамият эҳтиёжлари ва кутилган натижаларга мослиги даражаси сифатининг моҳиятини аниқлашга хизмат қилади.

Таълим сифатига берилган таърифлар ичида қуйидаги изоҳ алоҳида аҳамият касб этади. Унинг фикрича таълимда сифат факатгина ўқув жараёни натижасинигина акс эттирмайди. Бу таълим олувчиларнинг комплекс равишда шахсий ва ижтимоий ривожланишини таъминлайдиган ҳамда уларнинг эҳтиёжларини тўлиқ ҳисобга олган ҳолда илм-фан, технология, жамиятни ривожланиши учун ҳисса қўшишга имкон берадиган тизим, модел, ўқув жараёнини ташкиллаштириш ва таълим-тарбия жараёни ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 17.09.2018 й. 736-сон “Таълим тизимида маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz), 2018 йил 19 сентябрь.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 29 декабрдаги «Республика олий таълим ташкилотлари рейтингини баҳолаш тизимини жорий этиш тўғрисида» 371-сон қарори / Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 1-сон, 10-модда
3. Перегудов Л.В., Саидов М.Х. Олий таълим менежменти ва иқтисодиёти.Т.: “Молия” нашриёти, 2002 й. 184 б.
4. Алексеенко В.А. “Система управления качеством высшего образования: содержание, моделирование, оптимизация” - М.: Издательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001.
5. Сайт. Краткий терминологический словарь в области управления качеством высшего и среднего профессионального образования. — Санкт-Петербург, СПбГЭТУ «ЛЭТИ», 2005.
6. Исмадияров Я.У., Исянов Р.Г., Парпиева М.М. Содержание и формирование ключевых компетенций менеджера образования // Общество. Интеграция. Образование. Тезисы докладов международной конференции. - Резекне (Латвия), 2015. – С. 166-176.
7. Йўлдошев М, Назарова Н. Раҳбарлик психологиясида ахлоқ. Т.2010.190 б.
8. Кабатченко, Т. Психология управления / Т. Кабатченко. - М.: Просвещение, 1996.- 264 с.
9. Конаржевский, Ю. А. Менеджмент и внутришкольное управление: метод, рек. для рук. / Ю.А.Конаржевский. - М.: ОЦ Педпоиск, 1999. - 224 с

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДҚОРЛИК ҚОБИЛИЯТИ ВА УНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

*Хамидов Жамиид Абдисамиевич, Чирчиқ давлат педагогика университети
катта ўқитувчиси*

Ижодий фаолият жараёнида қобилиятнинг ҳиссий идрокдан абстракт тафаккурга томон ўсиши, амалий-эмпирик тажриба негизида ривожланиб бориши кузатилади. Ўқувчиларнинг ижодкорлик қобилияти узлуксиз яхлит тизим шаклида шаклланади ва ривожланади. Ижодкорлик қобилиятни шаклланишининг дастлабки босқичи мактаб даврига тўғри келади. Бу даврда ўқувчиларда ижодкорлик бўйича бошланғич тушунчалар шаклланади.

Ўқувчиларни ижодий фаолиятга йўналтиришда синф ва синфдан ташқари машғулотлар муҳим ўрин тутди. Бунда ўқувчилар ижодкорлик фаолиятини ўзлаштирадilar ҳамда ўқитувчи раҳбарлигида унинг муайян шакли билан мустақил шуғулланидилар. Изланишимизнинг мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда ижодкорлик қобилиятини ривожлантиришнинг қуйидаги асосий таянч тушунчаларини изоҳлашни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз: ижодкорлик; интеллект, тафаккур турлари, шакллари; ижод–моҳияти, тизим ва технологиялари; кабилардир.

Ижодкорлик – инсон фаолияти тури бўлиб, сифат жиҳатдан янги моддий ва маънавий қадриятларни яратиш жараёни, яратувчилик фаолиятидир.

Психологик жиҳатдан “ижодкорлик” тушунчаси фаолият натижасида, янги моддий ва маънавий қадриятларнинг яратилиши сифатида талқин этилади. У ўзининг янгилиги, ўзига хослиги, ноёблиги билан фарқ қилиб, буюм яратаётган

шахсда қобилият, мотив ва маҳоратнинг мавжудлигини тақозо этади. Шуниндек, унда фараз, ақлий фаолият ва шубҳасиз шахснинг ўз-ўзини фаоллаштириши, ўз яратувчилик имкониятларини очиб бериши ва такомиллаштиришига эҳтиёжи муҳим аҳамиятга эга. Ижодий жараён бошланғич синф ўқувчисидатайёргарлик, илҳомланиш, яратиш босқичларида амалга ошади. Бунда ўқитувчининг ижод психологияси ва ижодкорликни рағбатлантиришни билиши муҳим аҳамиятга эга. Интеллектуал-ижодий жараён ўқувчи амалий-маънавий фаолияти сифатида тадқиқот, мақола ва ҳоказоларнинг яратилишига йўналтирилади.

Ижодий фаолиятни биз муайян янгилик яратиладиган фаолият деб биламиз. У ўткир зеҳнлилик, идрок яхлитлиги, хотира, тафаккурнинг эластиклиги, тизимли ҳаракат қилиш қобилияти, ишни охиригача етказиш кабилар билан чамбарчас боғлиқдир. Ижодий қобилияти – жадал ва тезкор ва ўзига хос янги, тугалланган ғояларни ифодаловчи қобилиятдир. Бошланғич синф ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятни ривожлантириш, биринчи навбатда, шахсга йўналтирилган ёндашувни, психологик кайфиятни ижодий тасаввурни, ўз-ўзини фаоллаштириш ва назорат қилиш, ўқув жараёнида таълимнинг Инновацион технологияларидан фойдаланишни талаб этади. Ижодий тасаввур – инсоннинг ўз онгида образлар, тимсоллар, ғоя объектларини тўсатдан гавдалантира олиш ёки атайлаб вужудга келтириш лаёқати, маҳсулдор тафаккур юритишининг узвий бўғинидир.

Қобилиятларни ривожлантириш йўллариининг даражаларини ҳам назарда тутишни талаб этади. Қобилият даражалари икки хил бўлиб, булар:

репродуктив даража – билимларни ўзлаштиришда юқори лаёқатга эга бўлиш, тегишли кўникма ва малакаларни эгаллаш;

креатив даража – билим, кўникма ва малакаларнинг бетакрор, янги даражасини таъминлашдир.

Ижодкорлик қобилиятнинг шаклланишини белгилаб берувчи йўллар қуйидаги босқичларда такомиллашиб боради. Инсон хос туғма лаёқат белгилари билан дунёга келади, мазкур лаёқат белгилари тўғридан-тўғри қобилият хисобланмасада, уларнинг қулай шарт-шароитлар орқали тарбиялаб, ривожлантириб борилиши истиқболда иқтидорли ижодкор шахснинг шаклланишида муҳим пойдевор вазифасини ўтайди.

Ҳар бир бола ривожланиш жараёнларида бирор таъсирга кучли берилиш ҳолатини бошдан кечиради, бирор фаолият турини ўзлаштиришга кучли мойилликни ҳис қилади. Ушбу жараёнда фаолиятни ўзлаштириш шарт-шароитларини ҳам назарда тутишга тўғри келади. Масалан, бола муайян муддатда мусиқага, расмга, яшаш-қуришга ёки бошқа фаолият турига кучли мойилликни намоён этиши мумкин, айти дамда кўрсатилган таъсир унда ушбу фаолият турига нисбатан қобилиятни кучайтиришга хизмат қилади.

Изланиш жараёнида мотивация, ўқувчиларда ижодий изланиш мавжудлигини рағбатлантириш каби усулларни қўллаб, уларнинг шахсий фаоллигини оширишга, ўқувчи шахсида ўқув ва ижтимоий эҳтиёжларни қондириш ҳамда унинг фаол ва аниқ бир мақсадга йўналтирилган, эҳтиёжларига асосланган методик, натижали-башоратланган, интеллектуал- ижодий мулоқотларини таълимнинг амалий ва назарий шакллари, Инновацион дидактик

методларни қўллаб такомиллаштиришга ҳаракат қилдик. Бошланғич синф ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятини шакллантириш учун улардаги мавжуд ижодкорлик қобилиятини тегишлича ташхислаш, жумладан фикрлаш ва ижод қилиш билан боғлиқ тафаккур даражасини аниқлашни зарур деб ҳисоблаймиз.

Ўқувчиларнинг ижодкорлик қобилияти шахс, жамият ва мамлакатнинг энг катта бойлиги бўлиб, ёш авлодда бундай қобилиятни ўқувчилик давриданок ривожлантириш ва бутун умри давомида узлуксиз такомиллаштириб бориш тезкор ўрганилиши ва тадқиқ қилиниши зарур масала саналади. Демак, замонавий таълимнинг барча босқичларида ёшларда ижодкорлик қобилиятини ривожлантириш давлат аҳамиятига молик ижтимоий-педагогик муаммодир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Психологический словарь. / Под ред. В.В.Давыдова, А.В.Запорожца, Б.Ф.Ломова и др. – М.: Педагогика, 1983. – 448 б.
2. Ж.А.Хамидов “О некоторых формах методах трудового воспитания младших школьников” Academic research in educational sciences №2(81)2021
3. Коротяев Б.И. Учение - процесс творческий. – М.: Просвещение, 1980. – 120 б.

ТАЛАБАЛАРНИ БАДИЙ ФИКРЛАШНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИННАВЭТСИОН ЕЧИМИ

Саидахбор Собитович Булатов педагогика фанлари доктори,

Низомий номидаги ТДПУ профессори. Собитова Муслима Низомий номидаги ТДПУ нинг 2 курс талабаси

“Ёшларни замонавий билим ва тажриба, миллий ва умумбашарий қадриятлар асосида мустақил ва мантиқий фикрлайдиган, езу фазилатлар эгаси булган инсонлар етиб вояга етказамиз.” [1, 11-б].

Ёшларни хусусан инсоннинг маънавиятини ривожлантиришда тасвирий санъатнинг ўрни бекиёсдир. тасвирий санъат инсон қалби ва онгини покловчи, маънавий етувликка етакловчи, инсон онгу-шуврини озиклантирувчи кучдир.

“Ҳозирги кунда миллий маънавиятимиз ривожини тасвирий санъат намуналарсиз тасаввур етиб бўлмайди. Ўзбек рассомларининг кейинги йилларда самарали ижод қилиб, янги-янги ютуқларни қўлга киритаётгани, бу соҳага қўплаб ёш истеъдод эгалари кириб келаётгани унинг равноқи ва истиқболидан далолат беради. Бундай ижодий ўзгаришларни дастгоҳли рангтасвир санъат соҳасида ҳам кузатиш мумкин. Лекин минг афсуски аждодларимиз рассом, меъмор ва усталаримизнинг тасвирий, амалий ва меъморий безак санъат асарларини ўқиш ва улардан тегишли мантиқий фикр олишга етарли бадий маълумотга эга эмасмиз. Ўзбекистоннинг таълим тизимида меъморчилик, амалий санъат, тасвирий санъат турлари, рангтасвир, маҳобатли рангтасвир, маҳобатли безак санъати, китобот санъати, миниатюра, шарқ миниатюра мактаблари, дизайн, ҳайкалторошлик ва бошқа турлари ўргатилади. Лекин, ҳозиргача бирорта ҳам тасвирий санъат, меъморчилик ва амалий санъат турларини бадий таҳлил қилишнинг фалсафий, психологик, астрологик тамойиллари ҳалигача етарлича илмий ўрганилмаган. Натижада ҳозиргача тайёрланаётган кадрларимиз тасвирий, амалий санъат ва меъморий безак асарларини китоб ўқигандек ўқий олмайдилар. Бу эса ўқувчи-ёшларимизни

руҳиятида маънавий бўшлиқ юзага келишига олиб келади. Ушбу юзага келган муаммони бартараф этиш учун “Бадий таҳлил тамойиллари” деб номланган монография ёзилди. [2, 11-б].

Ёшларни ушбу талаблар даражасида тарбиялашда мукамал дарслик ва ўқув қўлланмалар билан бир қаторда таълим-тарбия сифатини ошириш учун қўшимча материаллар, яъни ўқитилаётган ҳар бир фан бўйича яратилган монографиялардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. [2, 48-б].

Шунинг учун биз Раҳим Аҳмедовнинг “Тонг”, Оналик” асари мисолида асарни бадий таҳлил қилил қилиб ундан тегишли хулосалар чиқаришни ўрганамиз. Ҳар бир тасвирий санъат асарида ғоя ётади.

Ғоя деганда нима тушунилади? Тасвирий санъатда ғоя қанақа шаклланади?

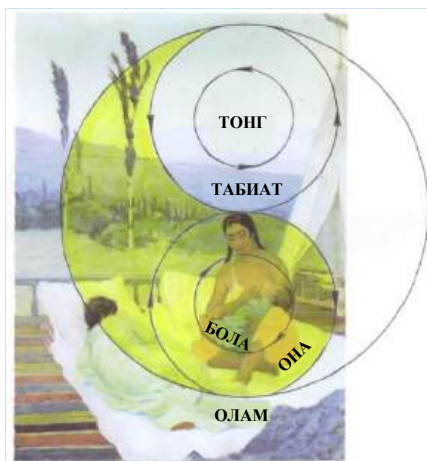
Ғоя – инсон тафаккурида вужудга келадиган, жамият ва одамларни мақсад сари етаклайдиган фикр. Бадий фикр эса санъат асарлари замирида ётган таъсирчан образли фикрдир. [3, 238-б]. Ҳаётда рўй берган ёки рўй бериши эҳтимол тутилган ҳар бир воқеа ва ҳодиса санъат асарларида ўз ифодасини топиши мумкин. Санъаткор томонидан тасвир этилган шундай воқеа ва ҳодиса бадий ғоянинг предмети ҳисобланади. Бадий ғоянинг эмоционал тасвир кучи воқеа ва ҳодисаларнинг муҳимлиги ҳамда уни тасвирлаган мусаввирнинг маҳорати билан белгиланади. Бадий ғоя тасвир этилган воқеа ва ҳодисанинг оддий инъикоси ёки шу воқеа ва ҳодисадан ҳосил бўлувчи тасаввур, маъно ва мазмунига эмас, балки шу ҳаётини воқеа ва ҳодисани муайян нуқтаи назардан идрок ва талқин этиш натижасида юзага келган таъсирчан образли фикрдир [1, 48-б].

Ўзбекистон халқ рассоми Раҳим Аҳмедовнинг ижоди кўпчиликини ўзига жалб қилади. Ижод намуналари ичида айниқса “Тонг, Оналик” асари рассомнинг шоҳ асарларидан бири десак муболаға бўлмайди. Асарда тонгнинг мўъжизакор лаҳзасида, ширин уйқуда бўлган боласини иссиқ бағрида эмизаётган ўзбек аёли акс эттирилган. Жаннатмакон диёримизда тонгнинг отиши чоғидаги манзаранинг бетакрорлиги, майин шабаданинг эсиши-ю, қушларнинг сайраши, осмоннинг беғуборлиги, пурвиқор тоғларнинг гўзал кўриниши инсонга руҳий озуқа беради. Унинг ҳаётга, Ватанга, табиатга бўлган муҳаббати ошади. Асарда инсон ва табиат уйғунлиги зеб-зийнату безакларсиз акс эттирилган яшил қўйлак кийган, рўмоли бошидан сирғалиб тушган, икки ўрам сочи елкасига ташланган аёл қиёфаси томошабинни ўзига тортади. Ватан тинчлиги, аёлнинг руҳий ҳолатида намоён бўлган хотиржам, бахтиёр она, оила она табиат бағрида кўрсатилган. Раҳим Аҳмедовнинг “Тонг, Оналик” асаридаги ғоя нимадан иборат расмда рассомнинг “Тонг, Оналик” асаридаги ҳаёт чархпалагида табиат ҳам инсонларнинг ҳам табиат уйғунлигида бор гўзаллигида акс эттирилган. Тасвирдаги асосий ғоя элементлари табиат, она, тонг ва гўдак болани ташкил этади. Яъни табиат, она бола ва тонг гўзаллиги жами олам гўзаллигини англатади. Олам доимий ҳаракатда экан ғоялар ҳам ҳаракатда бўлади. [4, 35-38-бб].

Асарда оила мавзусининг статик ҳамда динамик акс эттирилиши орқали онанинг ва она Ватаннинг ниҳоятда гўзаллигини ҳеч нимага тенглаштириб бўлмаслиги тушунчасига алоҳида урғу берилган. Ақли расо ҳар қайси инсон

яхши англайки, бу ёруғ дунёда ҳаёт бор экан, оила бор. Оила бор экан, фарзанд деб аталмиш бебаҳо неъмат экан, одамзот ҳамиша эзгу орзу ва интилишлар билан яшайди. Ватан гўзаллиги асосий ғояни ташкил этсада, асар чексиз ғоялар занжиридан иборат Шундай экан Ватан ҳам, инсон қалби ҳам гўзал бўлиши керак.

фарзанд деб аталмиш бебаҳо неъмат экан, одамзот ҳамиша эзгу орзу ва интилишлар билан яшайди. Ватан гўзаллиги асосий ғояни ташкил этсада, асар чексиз ғоялар занжиридан иборат Шундай экан Ватан ҳам, инсон қалби ҳам гўзал бўлиши керак.



Раҳим Аҳмедовнинг “Тонг”, Оналик” асаридаги бадий ғоя\
Ҳаёт чархпалаги ва гўзаллиги

фарзанд деб аталмиш бебаҳо неъмат экан, одамзот ҳамиша эзгу орзу ва интилишлар билан яшайди. Ватан гўзаллиги асосий ғояни ташкил этсада, асар чексиз ғоялар занжиридан иборат Шундай экан Ватан ҳам, инсон қалби ҳам гўзал бўлиши керак.

Хулоса қилиб айтганда фоний дунёда яшаётган ҳар қайси инсон ўзлигини англаши, қадимий ўзбекона миллий анъанамизни, тарихимизни, бой маданиятимизни, улуғ аجدодларимизнинг меросини чуқурроқ ўзлаштириши лозим. Бугунги тез ўзгараётган ҳаёт воқелигига теран қараб, мустақил фикрлаши ва Ватанимиздаги барча ўзгаришларга дахлдорлик туйғуси билан яшаши зарур. Асарда шу жиҳат-табиат ва она, тонг ва бола ўртасидаги уйғунлик ғояси орқали олам гўзаллиги тасвирланган. Олам доимий ҳаракатда экан ғоялар ҳам ҳаракатда бўлади. Муқаддас “Қуръони карим”да “Аллоҳ гўзалликни яхши кўради, у гўзалдир” деб бежиз айтилмаган. Олам гўзаллигига эришиш учун инсоннинг сурати ҳам сирати ҳам, қисқа қилиб айтганда “Эзгу ғоя, эзгу ният ва эзгу амал” қалбимизда доим шиор бўлиб қолиши лозим.

Ўзбекистоннинг таълим тизимида меъморчилик, амалий санъат, тасвирий санъат турлари, рангтасвир, маҳобатли рангтасвир, маҳобатли безак санъати, китобот санъати, миниатюра, шарқ миниатюра мактаблари, дизайн, ҳайкалторошлик ва бошқа турлари ўргатилади. Лекин, ҳозиргача бирорта ҳам тасвирий санъат, меъморчилик ва амалий санъат турларини бадий таҳлил қилишнинг фалсафий, психологик, астрологик тамойиллари ҳалигача етарлича илмий ўрганилмаган. Натижада ҳозиргача тайёрланаётган кадрларимиз

тасвирий, амалий санъат ва меъморий безак асарларини китоб ўқигандек ўқий олмайдилар.

Ўзбекистоннинг таълим тизимида меъморчилик, амалий санъат, тасвирий санъат турлари, рангтасвир, маҳобатли рангтасвир, маҳобатли безак санъати, китобот санъати, миниатюра, шарқ миниатюра мактаблари, дизайн, ҳайкалторошлик ва бошқа турлари ўргатилади. Лекин, ҳозиргача бирорта ҳам тасвирий санъат, меъморчилик ва амалий санъат турларини бадиий таҳлил қилишнинг фалсафий, психологик, астрологик тамойиллари ҳалигача етарлича илмий ўрганилмаган. Натижада ҳозиргача тайёрланаётган кадрларимиз тасвирий, амалий санъат ва меъморий безак асарларини китоб ўқигандек ўқий олмайдилар. Бу эса ўқувчи-ёшларимизни руҳиятида маънавий бўшлиқ юзага келишига олиб келади.[5, 48-б]. Ушбу юзага келган муаммони бартараф этиш учун қуйидаги таклиф ва мулоҳазалар юзага келди.

1. Тасвирий, амалий ва меъморий безак санъат асарларини инсон ва жамият ҳаётида тутган ўрнини теран англаш бу борадаги қарашларни тизимини таҳлил этишни тақозо қилмоқда.

2. Тасвирий, амалий санъат ва меъморчилик санъат асарларини бадиий таҳлил қилишнинг психологик, фалсафий, астрологик тамойиллари бўйича илмий тадқиқотлар олиб бориш.

3. Тасвирий, амалий санъат ва меъморчилик санъат асарларини бадиий таҳлил қилишнинг психологик, фалсафий, астрологик каби тамойилларини мезонларини ишлаб чиқиш.

4. Асарларини бадиий таҳлил қилиш моделини ишлаб чиқиш.

5. Рассом ва усталарнинг асарлари мисолида бадиий таҳлил қилишнинг фалсафий ва психологик асослари ҳамда методикасини ишлаб чиқиш.

6. Ўқувчи ёшларимизни тасвирий, амалий ва меъморчилик санъат асарларини бадиий таҳлил қилишга ўргатиш орқали тайёрлаётган кадрларимизнинг шахсий ва касбий фазилатларини шакллантириш механизминини ишлаб чиқиш;

7. Бадиий таҳлил қилишга оид электрон қўлланмалар ва дарсликлар тайёрлаш.

8. Телевидения маънавий мавзуларга бағишланган кўрсатувларда миллий санъат асарларини бадиий таҳлил тамойилларини ўргатиш учун, тарғиботи учун янада кўпроқ эфир вақти ажратиш лозим.

9. Интернет тармоғида бир неча тилларда тасвирий, амалий меъморчилик санъат асарларини ҳар томонлама очиб беришга мўлжалланган турли номлардаги веб-сайтлар ташкил қилиш.

10. Бу борада Ўзбекистонда ва чет элларда тасвирий, амалий ва меъморий санъат асарларини бадиий таҳлил қилишга оид янгиликлар, монография, электрон қўлланмаларни таълим тизими мазмунига киритиш ва улардан унумли фойдаланилса тайёрлаётган кадрларимизни сифат ва самарадорлиги ошади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистонда эркин ва фаровон яшайлик.-Т.: ТАСВИР-2021 й, 11-б.

2. Булатов С.С., Жабборов Р.Р. Тасвирий санъат асарларининг фалсафий ва психологик таҳлили. (Монография). –Т.:”Фан ва технология”, 2010, 48-бет.
3. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти. Т.: 2005 йил. 238-б
4. Эгамбердиев А. Раҳим Ахмедов ҳаёти ва ижоди. –Т.: 1994. 35-38-бетлар.
5. Сулаймонов А. Тасвиримий санъат таълими сифати ва сакмарадорлигини оширишнинг дидактик имкониятлари. Монография. –Т.: “Баёз”, 2017. -3—16 бетлар.

BO'LAJAK IJTIMOIIY PEDAGOGLARNING IJTIMOIIY PEDAGOGIK KOMPITENTLILIGINI SHAKILLANTIRISH

*Yakubova Umida Sharifovna, pedagogika kafedrası o`qituvchisi Xusanova Dinara
Erkin qizi, Termiz davlat pedagogika institute Maktabgacha ta'lim fakulteti talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy-madaniy kompetentlik mazmuni, uni bo'lajak pedagoglarda rivojlantirish zaruriyati asoslangan. Xalqaro miqyosda bo'lajak mutaxasislarni innovatsion tayyorlash zamonaviy ta'limni amalga oshirish bo'yicha dunyoning yetakchi oliy ta'lim muassasalari va ilmiy markazlari tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarda bo'lajak pedagoglarning kasbiy mahorat mezonlari, innovatsion ta'lim muhitini yaratish muammolari xalqaro ta'lim standartlari talabalarning joriy qilinishiga alohida ahamiyat qaratilayotgani haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlari: Kompetentlik, kompetensiya, kasbiy kompetentlik, ijtimoiy-madaniy.

Bo'lajak pedagoglarning pedagogik kompetentligi tarkibini zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarini ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli qo'llashning motivatsion, kognitiv, operatsion, refleksiv va o'z o'zini baholash kabi indikatorlari asosida kengaytirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar muhim o'rin tutadi. Kompetentlik tushunchasi ta'lim sohasiga pedagogik-psixolog tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan, kompetentlik “noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxasisning o'zini qanday tutishi, hamkasblari bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, zidiyatlarga to'la ma'lumotlardan, foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik” ni anglatadi.

Kasbiy kompetentlik-mutaxasis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar egallanishi va ularning amalda yuqori darajada qo'llay olishinishi. Kasbiy kompetentlik mutaxasis tomonidan alohida bilim, va malakalarning egallanishi emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashirilishi nazarda tutiladi.

MDH mamlakatlarning qator olimlari kompetentlik tushunchasini psixologiya va pedagogika nuqtai nazaridan ilmiy-nazariy va metodik jihatdan tadqiq etgan bo'lsada, so'ngi pedagogic tadqiqotlarda aynan mutaxasis –kadr kompetensiyasi masalasi o'z dolzarbligi, katta qiziqish uygo'tganligi va ta'lim jarayonini tashkil qilish, uning samaradorligini ta'minlash uchun muhimligi va zaruriyatini namoyon etmoqda. Tarixiy jihatdan ta'lim tizimida „kompetentlik“ tushunchasining kirib kelishi va uning ahamiyatining qabul qilinishiga nisbatan quyidagi bosqichlar ajratiladi;

Birinchi bosqichda (1960-1970-yillar) –ilmiy doiralar va muomalaga „kompetensiya“ va „kompetentlik“ tushunchalari kirib keldi va ularning amal qilish qoidalari, qo'llanilish xususiyatlari belgilandi. Birinchi bor „kompetensiya“ atamasi 1965-yilda Massachusetts Universitet o'qituvchisi N.Xomiskiy tomonidan ishlatildi. Bu so'zning

sematik chegarsa bugungi kunda juda keng bo'lib, bu so'z „kelishuv“, „kelishuvchanlik“, „biror narsaga mos kelish“, „mos bo'lish“ ma'nolarini anglatadi.

Ikkinchi bosqichda (1970-1990-yillar), „konpitensiya“ istilohining qo'llanilish doirasi kelskin o'sadi, maskur so'z islohatga aylanadi va biror bir sohaga oid xususiyatlar jamlanmasini anglata boshlaydi hamda til nazariyasi, menejment, kommunikatsiyalarni tashkil qilishda qo'llaniladi. J. Raven o'ziga ilmiy vazifa qilib, zamonaviy jamiyat nuqtai nazaridan mutaxassislik konpitensiyasi nimaga teng degan masalani qo'yadi va effektivlikni ta'minlovchi konpitensiyaning 37 ta komponentini ajratib, ko'rsatib beradi va ularni „motivatsion qobiliyat“ deb ta'kidlaydi.

Uchinchi bosqich (1990-2001-yillar) butun dunyo, MDH da, xususan Rossiya da „Boloniya deklaratsiyasi“ ijro va ta'im taraqiyoti uchun qabul qilindi, ta'lim islohatlarining maqsadlaridan biri mutaxassisning kvalimetrik ko'rsatkichlarining bosh xususiyati qilib aynan „kasbiy kompetentlik“ masalasi qo'yila boshlandi. Bu davrda Rossiyaning qator olimlari, xususan A.K. Markova, Yee.F. Zeera, A.V. Xutoriskiy va boshqalar kasbiy kompetentlik tushunchasini psixologiya va pedagogika nuqtai nazaridan ilmiy-nazariy va metodik jihatdan ishlab chiqdilar.

Kompetentlikning asosiy mezon mahsuldor faoliyat, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash natijasi bilan belgilanadi. Pedagogik faoliyatda kasbiy kompetentlik umumiy tuzilmasining muhim markibiy qismlaridan biri-bu ijtimoiy –madaniy kompetentlik hisoblanadi. Zero zamonaviy pedagog nafaqat o'quvchilarga bilim beradi, ma'lumot, axborot yetkazadi, balki rivojlanayotgan shaxs va jamiyat o'rtasida vositachi ro'lini ham bajaradi. Ijtimoiy madaniy kompetentlikning asosiy vazifalari sirasiga moslashish, ijtimoiy yo'nalganlik, shaxsiy va umum ijtimoiy tajribalarning uyg'unlashuvi kabi jihatlarini kiritish mumkin.

Ijtimoiy –madaniy kompetentlikning mazmunini aniq maqsadida o'tkazilgan ilmiy adabiyotlar tahlili uning quyidagi o'ziga hos jihatlarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Birinchidan, ijtimoiy madaniy kompetentlik o'zida jamiyat va madaniyat talablarini ifoda etish mumkin. Shaxsning ijtimoiy –axloqiy me'yorlar mazmuni haqidagi bilimlarga, madaniy talablar asosida faoliyat shakillarini tashkillashtirish ko'nikmasiga egaligi hamda uning qadriyatli yo'nalganligi bilan izohlanadi.

Ikkinchidan, ijtimoiy-madaniy kompetentlik insonning ijtimoiy o'zaro sheriklik, hamkorlik sub'yekti sifatidagi yaratuvchanlik xususiyatlarini ham aks ettiradi.

Bo'lajak pedagoglarda ijtimoiy – madaniy kompetentlikni rivojlantirish jarayoni o'z navbatida tizimli hamda faoliyatli yondashuvni taqazo etadi.

Ta'lim jarayoniga kompetentsiyaviy yondashuvning asosiy maqsad va vazifalarini inobatga olgan holda jarayonlarning har bir bosqichini, mezonlarini, shakl, metod va vositalarini aniqlashtirish, ulardan samarali foydalanish talab etiladi.

Bo'lajak o'qituvchining ijtimoiy pedagogik kompetentligini rivojlantirish quyidagilarni o'z ichiga oladi;

Bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy pedagogik kompetentligini boyitish va rivojlantirishi kelajakdagi kasbiy faoliyatida asos bo'lib xizmat qiladi;

Yangilanib borayotgan ijtimoiy pedagogik faoliyatning mohiyatini talablarda ilmiy nazariy tasvurlarini shakillantirish;

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy pedagogik dunyoqarashini va fikirlashini shakllantirishda ijtimoiy pedagogik metodlar va pedagogik texnologiyalar bilan qurollantirish.

Bo'lajak o'qituvchining ijtimoiy pedagogik kompetentligini shakllantirish individual va davomli jarayon bo'lib, u bir necha bosqichda amalga oshiriladi.

1. Boshlang'ich pedagogik fanlar tizimining nazariy o'rganish jarayon bilan bog'liq. Bu bosqichda boshlang'ich ijtimoiy pedagogik faoliyatning mohiyati va uni amalga oshirish to'g'risida fikrlar va tasavvurlar shakllanadi.

2. Asosiy ijtimoiy pedagogika o'quv fanini o'rganish jarayonida ijtimoiy pedagogning faoliyat mazmuni mazmuni bilan tanishib boradilar.

3. Yakuniy bosqich ijtimoiy pedagogik loyxlarni amaliyot davrida ta'lim muassasalarida amalga oshirish.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Н. Эгамбердиева. Т.: 2009 йил.
2. Ў.Ҳазраткулов, С. Солибоева Амалий машғулотларни ўтишда интерфаол усулларнинг қўлланиши. // Педагогик маҳорат журнал 3/2021й
3. Гришкевич Евгения Валерьевна. Модель формирования социально-педагогической компетентности будущего педагога. Опубликовано [24.03.2022](#) автором [himpel](#)
4. Педагогик атамалар луғати. Тошкент. Фан. 2008й
5. Yakubova U.Sh. Professional Qualities of a Social Educator //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences 2022/11/15

THE SIGNIFICANCE OF PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL COMPETENCE ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK KOMPETENSIYATNING AHAMIYATI

Utebaev Tajibay Tileumuratovich, DSc., professor, Department of General Pedagogy and Psychology Sarsenbaev Ramazan Jangabay uli PhD student, Department of Pedagogy Nukus state pedagogical institute

This research article explores the concept of pedagogical-psychological competence among educators and its impact on student learning outcomes. It investigates the knowledge, skills, and attitudes that teachers need to possess to effectively support students' psychological well-being and promote their academic success. The study employs a mixed-methods approach, including surveys and interviews with teachers and students, to gather data on the relationship between pedagogical-psychological competence and student engagement, motivation, and achievement. The findings provide insights into the importance of integrating psychological principles into pedagogical practices for enhancing the overall teaching and learning process. In the following, there is a literature review with references on the topic of pedagogical-psychological competence.

Pedagogical-psychological competence is a vital aspect of effective teaching that combines pedagogical knowledge and skills with an understanding of psychological principles and processes. This research analysis explores the importance of pedagogical-psychological competence in the field of education and its impact on

student learning outcomes, classroom management, and the overall educational experience.

Enhancing Student Learning Outcomes:

Pedagogical-psychological competence plays a significant role in improving student learning outcomes. Educators who possess this competence are better equipped to understand the cognitive, emotional, and social development of their students. They can adapt instructional strategies and create learning environments that align with students' individual needs and learning styles. By incorporating psychological principles, such as motivation, memory, and metacognition, into their pedagogical practices, teachers can optimize student engagement, comprehension, and retention of knowledge.

Effective Classroom Management:

Pedagogical-psychological competence also contributes to effective classroom management. Educators who understand the psychological factors influencing student behavior can proactively address potential challenges and create a positive and inclusive learning environment. They can apply strategies that promote student motivation, self-regulation, and positive social interactions. With a deep understanding of human development and psychological theories, teachers can foster respectful and supportive classroom climates that encourage active participation, cooperation, and responsible behavior.

Individualized Instruction and Differentiation:

Pedagogical-psychological competence enables teachers to implement individualized instruction and differentiation strategies effectively. By considering students' diverse backgrounds, abilities, and learning styles, educators can tailor their teaching approaches to meet the specific needs of each learner. They can design instructional materials and activities that accommodate various learning preferences, provide appropriate scaffolding, and offer personalized feedback. This personalized approach promotes student engagement, confidence, and academic growth.

Supporting Social and Emotional Development:

Pedagogical-psychological competence plays a crucial role in supporting students' social and emotional development. Educators who possess this competence can create a nurturing and inclusive classroom environment where students feel safe, supported, and valued. They can implement socio-emotional learning strategies, teach emotional regulation skills, and foster positive relationships among students. By addressing the psychological and emotional well-being of students, teachers contribute to their overall holistic development, leading to improved mental health, self-esteem, and social skills.

Effective Student Assessment and Feedback:

Pedagogical-psychological competence enhances the effectiveness of student assessment and feedback practices. Educators who understand psychological principles related to motivation, self-efficacy, and feedback can design assessments that promote meaningful learning, self-reflection, and growth mindset. They can provide constructive feedback that focuses on strengths, identifies areas for improvement, and supports students' self-assessment and goal-setting. This competence allows teachers

to use assessment as a tool for student progress monitoring and instructional decision-making.

According to Heinrichs, & Collins, the Pedagogical-Psychological Competence Framework emphasizes the importance of teacher preparation in addressing the mental health needs of students. The framework highlights the knowledge and skills required for teachers to create supportive learning environments and provide appropriate interventions for students with mental health challenges. Also, Richardson, & Watt investigates the relationship between teacher beliefs, pedagogical-psychological competence, and classroom quality. The findings suggest that teachers' beliefs about teaching and learning are associated with their pedagogical-psychological competence, which, in turn, influences classroom quality. The study highlights the importance of developing teachers' competence in understanding and addressing the psychological aspects of teaching and learning. Schutz Cross, Hong explores the concept of pedagogical-psychological competence in beginning teacher education programs. It discusses the implications of developing this competence for policy and practice, emphasizing the need for teacher education programs to integrate pedagogical and psychological knowledge to support effective teaching and student learning. Nieveen & Wubbels examine the effectiveness of a pedagogical-psychological intervention in improving teacher competence. The intervention focuses on enhancing teachers' pedagogical content knowledge, pedagogical-psychological knowledge, and pedagogical skills. The findings indicate positive effects of the intervention on teacher competence, highlighting the value of integrating pedagogical and psychological aspects in teacher professional development. Furthermore, Kunina-Habenicht, Ringeisen, & Köller studied the role of teachers' pedagogical-psychological competence in students' emotional and cognitive engagement. The study emphasizes the importance of teachers' competence in creating a supportive and stimulating learning environment that promotes student engagement. It underscores the positive influence of teachers' pedagogical-psychological competence on students' emotional well-being and cognitive processes.

These annotated references provide insights into the concept of pedagogical-psychological competence and its significance in education. They highlight the importance of integrating psychological principles into teaching practices, the development of teachers' knowledge and skills in supporting students' socio-emotional well-being, and the impact of professional development programs in enhancing pedagogical-psychological competence. These studies contribute to the understanding of effective teaching practices and the role of psychological factors in fostering positive student outcomes.

The importance of pedagogical-psychological competence in education cannot be overstated. Educators who possess this competence have a deep understanding of the complex interplay between pedagogical practices and psychological factors influencing student learning and development. By leveraging this knowledge, teachers can create engaging and inclusive learning environments, adapt their instruction to meet individual student needs, foster positive social and emotional development, and support students in achieving their full potential. The integration of pedagogical and

psychological expertise is essential for enhancing student learning outcomes, classroom management, and the overall educational experience.

References

1. Johnson, L., Smith, A., & Brown, K. 2019. Pedagogical-Psychological Competence: Enhancing Student Learning through Effective Teaching Practices, Journal of Educational Psychology, Volume: 45, Issue: 3, Pages: 235-250.
2. Heinrichs, R. W., & Collins, M. M. (2018). The Pedagogical-Psychological Competence Framework: Preparing Teachers to Support Students with Mental Health Challenges. Journal of Teacher Education, 69(5), 509-523.
3. Richardson, P. W., & Watt, H. M. G. (2017). Teacher Beliefs, Pedagogical-Psychological Competence, and Classroom Quality: A Comparative Study. Learning and Instruction, 50, 1-9.
4. Schutz, P. A., Cross, D. I., & Hong, J. Y. (2016). Exploring Pedagogical-Psychological Competence in Beginning Teacher Education: Implications for Policy and Practice. Teaching and Teacher Education, 56, 20-30.
5. Nieveen, N., & Wubbels, T. (2019). Improving Teacher Competence: The Effectiveness of a Pedagogical-Psychological Intervention. Journal of Teacher Education, 70(1), 48-61.
6. Kunina-Habenicht, O., Ringeisen, T., & Köller, O. (2019). The Role of Teachers' Pedagogical-Psychological Competence in Students' Emotional and Cognitive Engagement. Journal of Educational Psychology, 111(4), 701-718.

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCES OF THE FUTURE TEACHER THROUGH PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL DISCIPLINE

Sarsenbaev Ramazan Janabay uli NSPI, PhD student

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА ПОСРЕДСТВОМ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

Сарсенбаев Рамазан Жанабай улы НГПИ, PhD докторант

PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK YONDASHUV ORQALI BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Sarsenbaev Ramazan Janabay uli NDPI, tayanch doktoranti

Resume: The article is devoted to the issue of studying the formation of professional competence of future teachers with the help of psychological and pedagogical disciplines.

Key words: professional competence, professional activity, psychological and pedagogical disciplines, psychological competence, practical skills, activity approach.

The professional competence of a teacher includes various competences. In order to become a competent specialist, a future teacher needs to master a set of competencies, both general and special [1].

The change in the modern educational paradigm and the introduction of federal educational standards based on the activity approach led to the understanding that future teachers should develop, among other things, psychological competence. It is necessary for the implementation of the educational process and the solution of a number of psychological and pedagogical problems: awareness of the psychological

characteristics of the educational activity itself, the psychological characteristics of students and teachers as subjects of educational activities and pedagogical communication; study of psychological mechanisms and patterns of assimilation; interaction of participants in the educational process in educational cooperation to solve educational and cognitive problems.

In this regard, the success of the professional activity of a modern teacher is largely determined by his psychological competence. The sensitive period for the formation of this competence is the time of study at the university. The study of psychological and pedagogical disciplines is of great importance for the formation of the professional competence of a future teacher.

The knowledge, skills and abilities gained through the cycle of psychological and pedagogical disciplines cover a fairly wide range of issues: age-related psychological characteristics of the subjects of educational activity; conditions and factors for the development of mental neoplasms under the influence of training; "barriers" in pedagogical interaction, communication and activity; psychological and pedagogical conditions for the development of educational motivation of students; psychological features of gifted children and children with health disorders and features of working with them, and others [3].

The practical skills and abilities of a future teacher require the ability to create psychological and pedagogical conditions for organizing educational activities, educational cooperation, increasing the subjective functions of students and the skills of effective interaction between participants in the educational process.

The implementation of psychological and pedagogical disciplines is carried out within the framework of an activity approach, which allows achieving the result of a comprehensive problem solving, strengthening the psychological and practice-oriented nature of professional training and developing the personality of a future teacher.

For the development of psychological and pedagogical competence of future teachers, it is necessary to apply both theoretical and practical methods of professional education. In this regard, one of the main tasks of the professional training of future teachers is the expansion of pedagogical and psychological knowledge, ideas about their future professional activities, their communication skills, thinking.

In the cycle of psychological and pedagogical disciplines of a pedagogical university, general, pedagogical and developmental psychology play an important role.

The course of general psychology includes an introduction to psychology, the study of personality, activity, individual psychological characteristics, mental processes, etc. Personality is considered in connection with social groups and collectives, and the question of the role of labor and speech activity of a person in the formation of his important aspects and qualities is also revealed.

The main objective of courses in developmental and educational psychology is to study the characteristics of child psychology of different ages; basic patterns of mental development in ontogeny; the study of psychological characteristics and patterns of intellectual and personal development of children in the conditions of educational activities, the educational process; the study of the development of the child's psyche, the originality of his activity, behavior and mental development in

different pedagogical situations; as well as ways to take into account these features and patterns in the process of training and education [2].

With the help of psychological and pedagogical disciplines, the future teacher studies psychology in close connection with the actual problems of school life and the activities of the teacher. He develops pedagogical skills and abilities. He studies the importance of mental processes in learning activities; moral, intellectual and aesthetic feelings of the teacher; his strong-willed qualities and ways of their education; characterological qualities of the teacher; pedagogical abilities.

The importance of psychological and pedagogical disciplines for the formation of the professional competence of a future teacher can be considered in three directions:

1. formation of a specialist's ideas about himself as a subject of the educational process - future teachers get an idea of what requirements pedagogical activity makes for the personality of a teacher; educational psychological and pedagogical disciplines can increase the motivation of students to receive education and self-education; students, future teachers, create for themselves an individual standard of a teacher that they want to become and, in accordance with it, build their educational trajectory of individual self-improvement.

2. knowledge of the essence of the pedagogical process - future teachers study the principles and rules of their future profession; psychological and pedagogical theory of the processes of education and upbringing; psychological and pedagogical concepts and ideas; master the skills of planning, analyzing and evaluating the progress and results of professional activities, etc.;

3. study of the personality and the group of students - future teachers learn how to study the personality of students and their groups; master ways of cooperation and interaction with them [1].

Thus, the professional competence of future teachers is closely interconnected with the implementation of modern federal state educational standards based on an activity approach that requires a high level of psychological and pedagogical training, reflective, analytical, and design activities of the teacher.

References

1. Безюлева Г.В. Профессиональная компетентность: аспекты формирования / Г.В. Безюлева, Н.В. Иванова, М.В. Никитин, Г.М. Шеламова. М.: Московский психолого-социальный институт. Федеральный институт развития образования, 2005. 82 с.
2. Бадалова Л.Х. Процесс преподавания психолого-педагогических дисциплин // Молодой ученый, 2018. № 11. С. 130-131.
3. Омеляненко Л.А. Психолого-педагогические условия формирования психологической компетентности будущих педагогов // Молодой ученый, 2017. № 21.1. С. 22-24.

ACTUAL PROBLEMS OF IMPROVING PEDAGOGICAL COMPETENCY IN HIGHER EDUCATION

*Sarsenbaeva Zoya Jangabay qizi PhD student, Nukus state pedagogical institute
Nukus, Uzbekistan*

Currently, pedagogical competency is a crucial aspect of effective teaching in higher education. As future educators, students in higher education need to develop the necessary knowledge, skills, and attitudes to facilitate meaningful learning

experiences. Actual problems of improving pedagogical competency in higher education can vary across different contexts and institutions. However, some common challenges that are often discussed in relation to pedagogical competency in higher education include:

1. **Technological Integration:** As technology continues to advance, there is a growing need for educators in higher education to develop pedagogical competencies related to integrating technology effectively in the classroom. This includes utilizing digital tools, online platforms, and multimedia resources to enhance teaching and learning experiences. Many educators may struggle with adapting their instructional practices to incorporate technology in a way that promotes active engagement and meaningful learning.

2. **Student Engagement and Motivation:** Maintaining student engagement and motivation can be a significant challenge in higher education. Pedagogical competencies that focus on student-centered approaches, active learning strategies, and creating interactive and collaborative learning environments are crucial. Educators need to develop strategies that foster students' intrinsic motivation, encourage critical thinking, and promote deep learning rather than passive consumption of information.

3. **Diverse Learner Needs:** Higher education institutions are increasingly diverse, with students from various cultural, linguistic, and educational backgrounds. Pedagogical competencies related to addressing the needs of diverse learners are essential. Educators need to be equipped with strategies to support students with different learning styles, abilities, and prior knowledge. This includes using differentiated instruction, incorporating inclusive teaching practices, and providing appropriate support for students with disabilities or learning difficulties.

4. **Assessment and Feedback:** Effectively assessing student learning and providing timely and meaningful feedback can be a challenge for educators. Pedagogical competencies related to designing valid and reliable assessments, utilizing a variety of assessment methods, and providing constructive feedback are crucial. Educators need to develop skills in aligning assessments with learning outcomes, using formative assessments to inform instruction, and promoting self-assessment and reflective practices among students.

5. **Professional Development and Pedagogical Training:** Continuous professional development and pedagogical training opportunities for educators are vital for enhancing pedagogical competencies. However, access to such opportunities may be limited in some higher education institutions, leading to a lack of training and support for educators. Building a culture of lifelong learning and providing adequate resources for professional development can help address this challenge.

6. **Balancing Research and Teaching:** In many higher education institutions, faculty members are expected to balance their research responsibilities with teaching. This can sometimes result in a greater focus on research output rather than pedagogical competency development. Encouraging and supporting faculty members to prioritize their teaching roles and providing incentives for pedagogical excellence can help address this issue.

7. **Flexibility and Adaptability:** Higher education is an evolving field, and educators need to be adaptable to changing trends, technologies, and student needs.

Pedagogical competencies related to flexibility and adaptability involve being open to innovative teaching methods, incorporating emerging pedagogical approaches, and staying updated with current research and best practices in teaching and learning [2].

Addressing these challenges requires institutional support, investment in faculty development programs, and a commitment to ongoing improvement of pedagogical competencies. It is crucial for higher education institutions to provide opportunities for educators to enhance their pedagogical skills, collaborate with peers, and engage in reflective practices to ensure high-quality teaching and positive student outcomes. Pedagogical competence refers to the knowledge, skills, and attitudes that educators possess to effectively facilitate learning and support the development of their students. There are several types of pedagogical competence that are essential for effective teaching. Here are some key types:

Subject Matter Competence: This refers to a teacher's deep understanding and expertise in the subject they are teaching. It includes knowledge of the content, concepts, theories, and principles related to the subject area. Subject matter competence enables teachers to provide accurate and comprehensive instruction, answer student questions, and guide meaningful discussions.

Pedagogical Content Knowledge (PCK): PCK refers to the ability of teachers to transform subject matter knowledge into effective teaching and learning experiences. It involves understanding how to represent and organize content in ways that are accessible to students, recognizing common misconceptions, and selecting appropriate instructional strategies and resources to support student learning.

Instructional Design and Planning: This type of competence involves the ability to design and plan effective lessons and instructional sequences. It includes setting clear objectives, selecting appropriate learning activities, and designing assessments to measure student progress. Instructional design and planning also involve adapting instruction to meet the diverse needs of students, incorporating technology effectively, and creating a positive learning environment.

Classroom Management: Classroom management competence refers to the skills and strategies teachers employ to create a positive and productive learning environment. It includes establishing clear expectations, managing student behavior, fostering positive relationships, and promoting a safe and inclusive classroom climate. Effective classroom management facilitates student engagement, participation, and academic success.

Assessment and Feedback: This type of competence involves the ability to design and use various forms of assessment to monitor student learning and provide feedback. It includes understanding different assessment methods, developing valid and reliable assessments, and interpreting assessment results to inform instruction.

Differentiation and Individualization: Differentiation competence refers to the ability to tailor instruction to meet the diverse needs, abilities, and interests of students. It involves adapting instructional strategies, materials, and assessments to accommodate different learning styles, preferences, and readiness levels. Competence in differentiation and individualization supports inclusive classrooms and promotes equitable access to learning for all students.

Communication and Collaboration: Effective communication and collaboration competence involves the ability to establish positive relationships with students, parents, colleagues, and other stakeholders. It includes active listening, clear and concise verbal and nonverbal communication, and the capacity to collaborate with others to support student learning and well-being. Strong communication and collaboration skills contribute to a positive and supportive learning community.

Reflective Practice: Reflective practice competence involves the ability to critically evaluate one's teaching practices and make informed adjustments to improve student learning [1]. It includes self-reflection, seeking feedback from colleagues and students, and engaging in ongoing professional development. Competence in reflective practice supports continuous growth and development as an educator. It is important to note that these types of pedagogical competence are interconnected and often overlap. Effective teaching requires a combination of these competencies, along with a commitment to ongoing learning and professional growth.

Importance of Improving Pedagogical Competency:

1. **Enhancing Teaching Effectiveness:** Improving pedagogical competency empowers students to become effective teachers. By gaining knowledge of instructional strategies, assessment methods, and classroom management techniques, students can design and deliver engaging and impactful lessons. This competence allows them to create inclusive learning environments that cater to diverse student needs and foster active engagement and deep understanding.
2. **Facilitating Student Learning:** Students with enhanced pedagogical competency can better support student learning. They can apply evidence-based teaching approaches, such as active learning, problem-based learning, and collaborative learning, to promote higher-order thinking skills and critical inquiry. By incorporating innovative instructional methods and technologies, students can create meaningful learning experiences that enhance student motivation, engagement, and knowledge retention.
3. **Promoting Reflective Practice:** Improving pedagogical competency encourages students to engage in reflective practice [3]. Reflective practitioners critically evaluate their teaching practices, seek feedback from peers and mentors, and make informed adjustments to enhance their instructional effectiveness. This competence enables students to develop in continuous professional development, leading to ongoing improvement in their teaching practices.

Thus, improving pedagogical competency among students in higher education is essential for preparing them to become effective educators.

References

1. Darling-Hammond, L., Bransford, J. (Eds.). (2005). Preparing teachers for a changing world: What teachers should learn and be able to do. Jossey-Bass.
2. Koole, S., Cober, R. T., van Lith, M. (2018). Improving pedagogical competencies of higher education teachers: A systematic review and meta-analysis. *Teaching and Teacher Education*, 75, 321-337.
3. Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher*, 15(2), 4-14.

ZAMONAVIY TA'LIM SHAROITIDA KIMYO FANINI O'QITISHDA KASBIY KOMPETENTLILIKNI RIVOJLANTIRISH

Sarimova Dildora Soataliyevna Aniq va tabiiy fanlar metodikasi kafedrasi mudiri,

Hozirgi kunda jahon miqyosida yoshlarga ta'lim berish, jumladan, tabiiy fanlar – kimyo, biologiya, geografiyani o'qitishning pedagogik imkoniyatlarini kengaytirish, o'qitish tizimining amaliy-tatbiqiy mazmunini boyitish, o'quvchilarga bilim berish jarayonida pedagoglarda kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Tabiiy fanlarni o'qitishga ta'lim muassasalarida qo'yilayotgan ijtimoiy hamda o'quvchilarning savodxonligini baholashning PIRLS, PISA, TIMSS kabi xalqaro dasturlari talablari axborot-kommunikasiyalaridan foydalangan holda o'qitish metodikasiga zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqishni taqozo etmoqda. Bu esa o'qituvchilarning tabiiy fanlarni o'qitishda axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish masalasining muhimligini belgilashga imkon beradi.

Ayniqsa, kimyo o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlashtirishda axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, ularning malakasini oshirish mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni zamonaviy integratsiyalar asosida takomillashtirish, kimyo o'qituvchilarning kasbiy faoliyati davomida davriy va uzluksiz metodik tayyorgarligini oshirish texnologiyalarini ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi.

Bunday talabga javob beruvchi pedagog o'z kasbiy bilimlarini muntazam yangilab, kasbiy mahoratini yanada oshirib borishi, o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalashdagi bosh ijrochi sifatida zamon bilan hamnafas bo'lishi, taraqqiyot sur'atlariga mos hamda ta'lim ehtiyojlariga javob bera oladigan kompetentli (layoqatli) mutaxassis bo'lishi zarur. Shuningdek, bugungi globallashuv davrida pedagoglar zamonaviy sharoitlarga tezkor va samarali moslashib, zaruriy bilimlarni jadal egallashlari lozim.

Kompetensiyaning ta'lim tizimiga kiritilishida Jak Delor¹³ning "ta'lim tayanadigan to'rtta ustun"ga oid tavsifi muhim ahamiyat kasb etgan: bilishni o'rganish; bajarishni o'rganish; birgalikda yashashni o'rganish; yashashni o'rganish.

Kompetentlikni ilmiy kategoriya sifatida ta'limga nisbatan qo'llash 1990-yillardan boshlandi va bu borada kasbiy kompetentlik maxsus predmet sifatida A.K. Markovanning ishlarida o'rganilgan bo'lsa, o'qituvchi kompetentligiga tegishli bo'lgan ishlar B.Oskarsson, V.I. Baydenko, O.V Pavlova va boshqalar tomonidan bajarilgan. Adabiyotlarda kompetensiya tushunchasi ko'nikma, kompetentlik, qobiliyat, mahorat kabi tushunchalar bilan bir qatorda ishlatilsa-da, uning mazmuni hali to'liq ochib berilmaganligi qayd etilgan.

Kimyo fanini o'qitishda ta'limi samaradorligi o'qitishning zamonaviy metodlari, o'quv materialini berishda uzviylik, o'qituvchi shaxsining yuksak kasbiy mahorati, ta'lim muassasasining moddiy ahvoli, darslik va metodik qo'llanmalar, ta'lim jarayonini tashkil etishning shakllari, o'quv mashg'ulotlari va sinfdan tashqari mashg'ulotlarning bajarilish saviyasi kabi omillarga bog'liq. Kimyoni o'qitish jarayonida AKTdan samarali foydalanish bo'yicha qator ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan.

Kompyuter texnikasi vositasi orqali o'qitish texnologiyasining asosiy xususiyatlari va afzallik jihatlari mavjud, ular quyidagilardan iborat:

¹³<http://www.myshared.ru/slide/732836/>

- mustaqil fikrlashga va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltiradi;
- ta'lim jarayonida o'qituvchi maslahatchi sifatida qatnashadi;
- axborot texnologiyalari vositalari va zahiralari orasida faol bog'lanish ta'minlanadi;
- o'quv jarayonida ta'lim olish qulay va natijaviy bo'lishi ta'minlanadi;
- mustaqil ishlash va izlanish malakasi shakllanadi.

Axborot muhitining keskin ortib borishi turli soha yo'nalishlarida faoliyat olib borayotgan mutaxassislardan axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalanish kompetentligini shakllantirish bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish ehtiyojini talab qilmoqda. Ammo, malaka oshirish jarayoni o'qituvchilarga axborot-kommunikasiya texnologiya vositalaridan foydalanish bo'yicha tayyor tavsiyalarni berish bilan cheklanib o'qituvchining professional o'sishini nazardan chetda qolmoqda. O'quv jarayoniga AKTni joriy etish uchun albatta pedagogda kasbiy fazilatlar yuqori darajada shakllangan bo'lishi zarur. Shu bois, malaka oshirish jarayonida tinglovchilarda shaxsiy va kasbiy fazilatlar rivojlanishiga e'tibor qaratish lozim. Umumta'lim maktablaridagi o'quv jarayonlarida turli elektron dasturlardan foydalanish bo'yicha nazariy bilim berish bilan ularda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishning metodlarini ishlab chiqish lozim.

Tadqiqotlarda malaka oshirish jarayonida tinglovchilarni kimyo fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiya va metodlari bilan tanishtirish hamda erishilgan bilimlarni amalda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish orqali ularda axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha kasbiy layoqatni shakllantirish kabi maqsadlarga erishish nazarda tutilgan. Har qanday zamonaviy darsning uchta muhim tashkil etuvchisi bo'lib, bular: didaktik, metodik va o'quvchining faoliyati. Ta'kidlash joizki, kimyo fanini o'qitishda zamonaviy AKTdan foydalanish bir qator didaktik tashkil etuvchilari: kimyo ta'lim sifatini boshqarish; mikro va makro dunyodagi murakkab texnik, kimyoviy hodisalarni modellashtirish vositasi orqali o'rganish; turli xil kimyoviy jarayonlarda yuz beradigan, juda tez yoki juda sekin kechadigan kimyoviy jarayonlarni o'rganish uchun qulay vaqtda va ko'lamga keltirib olish imkonini ham beradi. O'qituvchining darsda AKT dan samarali foydalana olishi, bu – o'qituvchi metodik faoliyatining hosilasidir.

Tadqiqotning ilmiy xulosalariga tayangan holda malaka oshirish tizimida kimyo o'qituvchilarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalaridan foydalanishda elektron axborot ta'lim resurslari imkoniyatlaridan samarali va kengroq foydalanish imkoniyatlarini oshirish (AKT bo'yicha soatlarini oshirish).

2. Malaka oshirish jarayonida tinglovchilarda mediapedagog sifatlarini shakllantirish bo'yicha trening mashg'ulotlarini tashkil etish.

3. Malaka oshirish jarayoniga mutaxassislik moduli asosida yaratilgan elektron qo'llanmalarining ahamiyatlilik darajasi yuqori ekanligini inobatga olib, o'qituvchilarning kasbiy faoliyati davomida pedagogik dasturiy vositalardan samarali foydalanishini yanada oshirish.

4. Malaka oshirish jarayonida o'qituvchilarning axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha ishlab chiqilgan modeldan boshqa fan o'qituvchilari ham o'z kasbiy faoliyatlarida foydalanishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmoni. – T.// Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. 06/19/5712/3034-son, 29.04.2019 y.
2. <http://www.myshared.ru/slide/732836/>
3. Оскарссон Б., Байденко В.И., Базовые навыки (ключевые компетенции) как интегрирующий фактор образовательного процесса // Профессиональное образование и формирование личности специалиста. - М., 2002. - С. 3-9.
4. Павлова О.В. Компетентностный подход как основа модернизации современной системы высшего профессионального образования // Вестник ДаГЭСтанский Государственный Педагогический Университет. – Махачкала, 2013.
5. D.S.Sarimova. Malaka oshirish tizimida kimyo o'qituvchilarining axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyalarini takomillashtirish. Diss. ped. fan. falsafa doktori (PhD). – Toshkent. TDPU, 2021. –B. 149.

TALABALAR MEDIASAVODXONLIGINI OSHIRISHNING AYRIM ZAMONAVIY MASALALARI

Sapayev Valisher Odilbek o'g'li Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
dotsenti sapayev.vali.2017@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ommaviy axborot vositalari taraqqiy etayotgan bir davrda jamiyat a'zolarini texnik va texnologik savodxonligini ifodalayotgan mediasavodxonlik va bu tushunchani zamonaviy davrda oliy ta'lim muassasalari talabalari faoliyatidagi o'rni masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: media, mediasavodxonlik, mediamakon, mediaxabardorlik, media ta'lim, oliy ta'lim, talaba kasbiy rivojlanishi.

Jahonda turli yangilanishlar amalga oshirilayotgan, texnologik taraqqiyot davom etayotgan globalashuv va integratsiyalashuvning yangi bir bosqichi hukm surayotgan bugungi davrda ommaviy axborot vositalarini ham o'rni oshib bormoqda. Shu bilan bog'liq ravishda axborot bilan bog'liq jarayonlar ham tez rivojlanib, virtual makonda yangi axborot manbalari paydo bo'lmoqda. Bu jarayon insonlarning mediaolamidagi faoliyatini ham keng ko'lamli faoliyatga aylantirmoqda. Shunday bir davrda ijtimoiy hayotimizda media savodxonlik tushunchasi va uing ahamiyati oshib bormoqda. Bu tushunchani hayotimizga kengroq kirib kelishi uni ilmiy-falafiy o'rganish va yoshlarning eng faol qatlami bo'lgan yoshlar faoliyatida uning o'rnini o'rganish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Media savodxonligi – bu shaxsning bosma, raqamli va vizual kabi turli shakllarda ommaviy axborot vositalariga kirish, tahlil qilish, baholash va yaratish qobiliyati. Bu tanqidiy fikrlash, axborot savodxonligi, raqamli savodxonlik va muloqot qobiliyatlarini o'z ichiga olgan bir qator ko'nikma va malakalarni o'z ichiga oladi[1.15]. Bu tushunchani yuqoridagi ta'rifidan kelib chiqish natijasida uni tizim sifatida o'rganish zarurati namoyon bo'ladi.

Mediasavodxonlik-bugungi raqamli asrda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda, chunki biz turli manbalardan olingan ma'lumotlar va ommaviy axborot vositalari bilan bombardimon qilinmoqdamiz[2.17]. Ommaviy axborot vositalari xabarlarini tanqidiy tahlil qilish va baholash qobiliyati ongli qarorlar qabul qilish, fuqarolik hayotida ishtirok etish va mazmunli muloqot qilish uchun zarurdir.

Media savodxonligi bo'yicha ta'lim shaxslarga murakkab media landshaftida harakat qilish va media madaniyatining mas'uliyatli va faol ishtirokchisi bo'lish uchun

zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlarni berishga qaratilgan. Bu ta'lim, ayniqsa, ommaviy axborot vositalari hamma joyda mavjud bo'lgan va ular ko'pincha shubhali yoki noxolis kontentga duchor bo'ladigan dunyoda o'sib borayotgan yoshlar uchun juda muhimdir.

Media savodxonligi bo'yicha ta'lim turli shakllarda bo'lishi mumkin, jumladan, sinfda o'qitish, onlayn kurslar, seminarlar va jamoat dasturlari. U turli fanlar, jumladan, til san'ati, ijtimoiy tadqiqotlar va sog'liqni saqlash ta'limi, shuningdek, jurnalistika va media tadqiqotlari kabi ommaviy axborot vositalariga oid fanlarga birlashtirilishi mumkin.

Zamonaviy davrda o'zbek ilmiy jamoatchiligi mediasavodxonligi tuhshunchasini bir nechta olimlar ilmiy-pedagogik va falsaiy jihatdan o'rganib chiqqan. Ulardan Yoqutjon Ahmadaliyev, Muhammadamin Askaraliyev, Nigora Azimova, Munojotkhon Djalilova, Muzaffar Eshonkulov, Rahimjon Mirzayev, Alisher Tuychibaev, Farrux Zakirov va boshqalarni sanashimiz mumkin. Ularning o'zaro hamkorligi va amaliyotlari mediasavodxonlikning o'qitish va o'rganish sohalarida rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatmoqda.

Mediasavodxonlik zamonaviy ta'lim jarayonida talabalarning faoliyatida ham muhim o'rin tutadi. U zamonaviy talabalar uchun zaruriy kompetensiyadir. Bugungi dunyoda bizni turli manbalar, jumladan, ijtimoiy tarmoqlar, axborot vositalari va onlayn platformalardan doimiy axborot oqimi o'rab oladi. Media savodxonligi ko'nikmalari talabalarga duch keladigan ma'lumotlarning to'g'riligi, ishonchliligi va noto'g'riligini tanqidiy tahlil qilish va baholashga yordam beradi.

Media savodxonligi zamonaviy talabalarga quyidagi afzalliklarni beradi:

Birinchidan, talabalardagi mediasavodxonlik ularga faktik ma'lumotlar va fikrlarni farqlashga yordam beradi, bu axborot manbalarini baholashda foydali bo'lishi mumkin. Shuningdek bu malakaning oshib borishi ularda tanqidiy tafakkurni shakllanishiga ham yordam berishi mumkin.

Ikkinchidan, media savodxonligi bo'yicha ko'nikmalarga ega bo'lgan talabalar ommaviy axborot vositalarining ayrim noto'g'ri ma'lumotlarni tan olishlari va ommaviy axborot vositalarining jamoatchilik fikriga ta'sir qilish uchun ma'lumotni qanday o'zgartirishi mumkinligini tushunishlari mumkin.

Uchinchidan, media savodxonligi ko'nikmalari bilan talabalar soxta yangiliklarni aniqlashlari mumkin, bu ularga ongli qarorlar qabul qilishda yordam beradi va noto'g'ri ma'lumotlarga chalg'imaslikka ko'maklashadi. Bu qobiliyat bugungi virtual olamdagi filtrlanmagan ma'lumotlar har qachongidan ko'payib borayotgan bir davrda muhim ahamiyat kasb etadi.

To'rtinchidan, media savodxonligi talabalardagi tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, bu axborotni baholash, asosli qarorlar qabul qilish va asosli fikrlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Aynan ilmiy sohada faoliyatini davom ettirishni maqsad qilib olgan talabalarda bu qobiliyatni shakllanishi muhim ahamiyatga ega.

Beshinchidan, mediasavodxonlik ko'nikmalariga ega bo'lgan talabalar muammolarni tushunib, ularga taqdim etilgan ma'lumotlarni baholay olish orqali demokratik jarayonning xabardor va faol ishtirokchilariga aylanishlari mumkin.

Umuman olganda, mediasavodxonlik zamonaviy talabalar ega bo'lishi kerak bo'lgan muhim kompetensiyadir, chunki u ularni ommaviy axborot vositalari va

axborotning murakkab dunyosida harakat qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan jihozlaydi.

Media savodxonligi tushunchasi jahonning turli olimlari tomonidan o'rganilib, xilma-xil ta'riflar keltirilgan. Masalan, mediasavodxonlik bo'yicha ekspert Rene Xobbsning fikricha, "Mediasavodxonlik – turli shakllardagi ommaviy axborot vositalariga kirish, tahlil qilish, baholash va yaratish qobiliyatidir"[3.324]. Yana bir olim London Iqtisodiyot maktabining OAV va kommunikatsiyalar kafedrasini professori Sonia Livingstonning fikricha, "Mediasavodxonlik turli shakl va kontekstlarda xabarlarni tanqidiy tahlil qilish, baholash va yaratish qobiliyatini anglatadi"[4.9]. Ommaviy axborot vositalari nazariyotchisi va madaniyat tanqidchisi Duglas Kellnerning fikricha esa, "Mediasavodxonlik ommaviy axborot vositalari bilan tanqidiy munosabatda bo'lish hamda media xabarlarning faol ishlab chiqaruvchisi va iste'molchisi bo'lish uchun zarur bo'lgan ko'nikma, bilim va malakalarni o'z ichiga oladi"[5.18].

Ushbu ta'riflar shuni ko'rsatadiki, mediasavodxonlik bir qator ko'nikmalarni, jumladan, tanqidiy fikrlash, tahlil qilish, baholash va yaratishni o'z ichiga oladi va ommaviy axborot vositalarining turli shakllarini va ommaviy axborot vositalaridan foydalaniladigan kontekstlarni qamrab oladi.

Umuman olganda, bu muammolarni hal qilish o'quvchilarni mediasavodxonlikka o'rgatish, texnologiya va mediasavodxonlik resurslaridan foydalanish imkoniyatini ta'minlash hamda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga olgan kompleks yondashuvni talab qiladi.

Taniqli olim Rene Xobbs aytganidek, "Axborot kuch bo'lgan dunyoda mediasavodxonlik odamlarga tanqidiy fikrlaydigan va faol fuqarolar bo'lishga imkon beradi". Demak, bugungi talabalarda zamonaviy ta'lim sharoitida mediasavodxonlikni iloji boricha yuksak darajada shakllantirish ularning axborot immuniteti va tanqidiy-kreativ fikrlashiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Livingstone, S. (2004). What is media literacy?. *Intermedia*, 32(3), 18-20.
2. Aufderheide, P. (1993). *Media Literacy. A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy*. Aspen Institute, Communications and Society Program, 1755 Massachusetts Avenue, NW, Suite 501, Washington, DC 20036..
3. Schreurs, L., & Vandenbosch, L. (2021). Introducing the Social Media Literacy (SMILE) model with the case of the positivity bias on social media. *Journal of Children and Media*, 15(3), 320-337.
4. Livingstone, S. (2004). Media literacy and the challenge of new information and communication technologies. *The communication review*, 7(1), 3-14.
5. Kellner, D., & Share, J. (2005). Media Literacy in the US. *MedienPädagogik: Zeitschrift für Theorie und Praxis der Medienbildung*, 11, 1-21.

MODERN TRENDS IN THE ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Samiyeva Shakhnoz Hikmatovna - Associate Professor of the Department of Pedagogy of Bukhara State University Artikova Karomat Kamoldjonovna-Teacher of the Thermez state pedagogical institute

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Самиева Шахноз Хикматовна - доцент кафедры “Педагогика” Бухарского государственного университета Артикова Каромат Камолджоновна - преподаватель Термезского государственного педагогического института

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЎҚУВ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Samiyeva Shaxnoz Xikmatovna - Buxoro davlat universiteti “Pedagogika” kafedrasi dotsenti Artikova Karomat Kamoldjonovna – Termez davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Developed countries in the world have organized the development of various spheres of their activity, including the educational and educational sphere, on the basis of relevant national models. Improving the quality of Independent Education in the world is one of the important features of youth in finding a successful place in society. In particular, in the concept of Universal Education adopted until 2030, the idea of “creating an opportunity for quality education throughout life” is aimed at developing the necessary competencies, creative creativity, research, logical thinking through modern education of young people, continuous improvement of skills of independent work.

Strategic planning is the basis for the development of any socio-economic sphere, which today requires the necessary condition for the formation of an innovative economy, the modernization of the higher education system, which is a factor of the country's well-being and security.

As New Uzbekistan follows the path of building a legal democratic society, it pays special attention to the spiritual and moral formation of its citizens, especially the growing generation, who are determined to build a new society. The organization of the upbringing of a harmonious personality has been an important requirement and the main goal of social society at all times.

In the progressive development of society, Higher Education and educators are of high importance, and as a person shaping the future of Education, Science and culture, one should highly assess his position in the life of society. Nowadays, it is very important to realize that with the transition to a new stage in the development of Science and society, the requirements of modern society for a teacher are growing, while its contribution to the development of this society is also increasing.

Today, the issue of digitalization and development of the system of Higher Education on a global scale, including in our country, has been raised to the state level, and large-scale measures are being implemented in this regard. In the conditions of Uzbekistan, the study of laws, trends and opportunities for the development of the digital economy, in particular, the degree of penetration of information technology into various sectors of the economy on a scientific basis, is extremely relevant.

No matter what type and stage of economic sectors and education are, it relies on the basis of a quality criterion in its survival and implementation in the conditions of a market economy, therefore, the provision of quality in the field of Higher

Education ultimately leads to the training of mature personnel. In this regard, world experiences are also being studied in our country, which in turn testifies to the fact that higher education in Uzbekistan, as a component of World higher education, has found its place in globalization processes. It seems to us that such processes should be further studied by the scientific community, and, consequently, the need for a complete understanding and interpretation of the essence of quality has arisen. It is advisable to critically analyze the world experience[6].

Young people with modern knowledge, skills and abilities can build a harmonious society, therefore, now, looking at young people as a component and a specific group of society, it is necessary to analyze the state of their comprehensive development and formation within the framework of this society, based on its internal characteristics. Since young people embody both strong and weak aspects in the social sense, they are characterized, on the one hand, by social activity, a high degree of impressionability and a craving for news, a need for ideals, a thirst for creative reconstruction of the universe, being, curiosity, and on the other, impatience, reckless criticism, aspects of denying everything are visible.

Arming every young specialist with thorough scientific and theoretical knowledge, applying the acquired scientific knowledge in practical activities, acquiring skills and abilities, upbringing is definitely not an easy task. Raising young people who look at learning with a scientific, conscious attitude, think independently, who need to master excellent information, who embody cognitive activity and the culture of mental work is an important and State - important task.

The essence of development and its pace in all periods of the development of society has been tied to the level of spiritual maturity of people. A spiritual person was considered the power power of a People, Society, state and was defined as a powerful force that enriches his inner world, strengthens his will, faith, evokes his conscience. So what kind of bunyod does this magical power, this Botanic power come to?

At the same time, when spiritual maturity is high, society develops, the economic, social, political process facing the New Uzbekistan is closely related to improving the work of education and upbringing.

Only people who have a life faith of spiritually perfect, noble ideas can build a new Uzbekistan. Therefore, in our renewed society, significant attention is paid to the upbringing of a healthy generation, the formation of free civic spirituality, the upbringing of harmonious people by raising spiritual and educational work to a high level. The radical reform of the system of Education, forming the spirituality of the younger generation in our country, are also important steps towards the implementation of this ambitious goal.

Taking into account the modernization of the educational system in our country, its structural development, modern achievements of Education, Science, Technology and technology, economics and culture at the world level, education provides for the introduction of innovations in programs. The widespread adoption of advanced technologies in education, the integration of continuing education with science and production, the introduction of a differentiated approach to education in accordance with the capabilities and capabilities of young people, and the development of

advanced pedagogical technologies of teaching, didactic support of the educational process require the improvement of the Educational Management System[7].

In recent years, the break between the dramatically changed life conditions and the higher education system, the types and content of its goals has become noticeable, and the social problems that need to be solved in the process of modern personnel training have become transverse. These are:

- a change in attitude towards the creative and intellectual abilities of young people;
- growth in demand for modern education;
- the inconsistency of modern personnel in demand, due to changes in the requirements of society, the variability of training and adaptation to labor conditions,
- the fact that young people do not have a comprehensively developed and personal independent opinion is such a problem as a lack of professional skills.

The purpose of modern education is to teach students and young people to set and solve strategic tasks, for this it requires modern education, creative thinking, effective organization of research activities, regular movement in the information space. All of the above-mentioned areas are closely related to the modernization of the educational system and serve to strengthen the importance of disciplines in the direction and specialty of education, to train qualified personnel for sectors of the economy, to train personnel with scientific potential.

LIST OF USED LITERATURE

1. Development strategy of New Uzbekistan for 2022-2026.
2. Resolution of the president of the Republic of Uzbekistan dated July 27, 2017 No. 3151 PP-3151 "on measures to further expand the participation of sectors and sectors of the economy in improving the quality of training of specialists with higher education".
3. Malika Mukhamadjonovna Parpieva operates innovation in improving the quality of the education system // Academic research in educational sciences. 2021. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/>
4. Hikmatovna, Samieva Shakhnoz, et al. "Professional Development of the Teacher's Personality in the System of Secondary Special Vocational Education." Annals of the Romanian Society for Cell Biology (2021): 2946-2949.
5. ЕВРАЗИЙСКАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КОМИССИЯ: Департамент промышленной политики. "Анализ мирового опыта развития промышленности и подходов к цифровой трансформации промышленности государств-членов Евразийского экономического союза". Москва. —2017
6. Кешелава А.В. (2017) Введение в «Цифровую» экономику/ А.В. Кешелава В.Г. Буданов, В.Ю. Румянцев и др.; под общ. ред. А.В. Кешелава; гл. «цифр.» конк. И.А. Зимненко. - ВНИИГеосистем, 2017. - 28 с.
7. Куприяновский В.П., Намиот Д.Е., Синягов С.А ва бошқалар "Оптимизация использования ресурсов в цифровой экономике". International Journal of Open Information Technologies ISSN scientific journal. —2016.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA MA'NAVIY TARBIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY

MEXANIZMLARI

Saidova Yulduz Zamon qizi - Buxoro davlat pedagogika institute magistranti

СОВРЕМЕННЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Саидова Юлдуз Заман кызы-магистрант Бухарского государственного педагогического института

MODERN MECHANISMS FOR IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF SPIRITUAL EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Saidova Yulduz Zaman kizi-Master's student of Bukhara State Pedagogical Institute

Hozirgi kunda ma'naviy–ma'rifiy faoliyat, milliy g'oya targ'ibotini ijtimoiy, integrativ pedagogik ta'minlash hozirgi davrimiz uchun nihoyatda muhim ekanligini nazarda tutadi. Ayni vaqtda ma'naviy-ma'rifiy soha milliy tarbiyaviy qadriyatlarimizni tiklash, ularni to'plash, o'rganish, xalqqa etkazib berishni ma'naviy siyosatimizning poydevoriga aylantirish kabi jihatlarni ham qamrab oladi.

Ma'naviy tarbiya avvalo, milliy g'oyamizni aholi, yoshlarning shaxsiy, amaldagi fazilat(ijtimoiy malaka)larida namoyon bo'lishiga erishishni ko'zda tutadi. Biroq, ba'zi tushuncha, g'oyalar kishining ko'ngliga yaqin, ta'sirchan bo'lishi, boshqalari esa faqat axborot, ma'lumot darajasida qolib ketib, e'tiqodga aylanmay qolishi mumkin. E'tiqod umumlashtirilgan fakt va ma'lumotlar, bilimlarni sintezlash natijasida paydo bo'ladi. E'tiqod shaxsning ichki pozitsiyasiga aylangan bilimlari sifatida insonning dunyoga, Vatanga, millatga o'z-o'ziga munosabatini belgilab beradi, uning xulq-atvori va faoliyatini boshqarib turadi. Natijada e'tiqod, ya'ni "... shaxsni o'z qadriyatlari tizimidan kelib chiqib harakatga qo'zg'atadigan anglangan ehtiyoj shakllanadi"[2].

Prezident Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis palatalariga Murojaatnomasida hamda keyingi nutqlarida yoshlar tarbiyasi haqidagi yagona fan – pedagogikaga yoshlarda e'tiqodni, Vatanga sadoqatni tarbiyalash bo'yicha aniq ijtimoiy buyurtmalar berildi. Jumladan, "Mayli, tajribasi kamroq bo'lsa ham millatni, mamlakatni sevadigan yoshlar kerak"; "Bizga vatanparvar jurnalistlar kerak"; "Elchi vatanparvar bo'lishi kerak"; "Milliy g'oya nimaga kerak? Vatanni sevisish uchun kerak"; "Vatan tuyg'usiz o'tirganlar ketadi"; "Ulug' ijodkorlar merosini xalqqa etkazish vatanparvarlikka katta ta'sir ko'rsatadi"; "Ta'lim-tarbiya sifatini Yangi bosqichga ko'tarishimiz kerak"; "Janubiy Koreyada 6 yoshgacha bola ma'naviyatini tarbiyalaydi, Vatanni sevdirdi"; "Ma'naviy tahdidlarga qarshi kurashni kuchaytirish kerak"; "Askar va ofitserlarning ma'naviy va ruhiy tayyorgarlik darajasi bugungi tez o'zgarayotgan davr talablaridan ortda qolayotganini qayd etish lozim"[1].

Ma'naviy tarbiya muntazam, tizimli va ilmiy asosda olib borilib, uning samaradorligi uchun davlat va nodavlat tashkilotlari, ushbu faoliyatning barcha sub'ektlari sifatida mas'ul hisoblanadi.

Ma'naviy tarbiyaning asosiy sub'ektlarini quyidagilar tashkil etadi:

davlat va mahalliy hokimiyat organlari;

nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati institutlari;

ota-onalar;

O'zbekiston yoshlar ittifoqi;

uzluksiz ta'lim tizimi;

madaniyat va sport muassasalari (teatr, muzey, tarixiy obidalar, kinoteatr, kutubxona, istirohat bog'lari va boshqalar);

ommaviy axborot vositalari, adabiyot, san'at muassasalari;

bolalarni sog'lomlashtirish oromgohlari va boshqalar.

Ma'naviy tarbiyaning asosiy texnologik tamoyillari ilmiylik, tizimlilik, tarixiylik, aniqlik va tezkorlik, uzviylik, uzluksizlik, hayotiy misollarga tayanish, ta'lim-tarbiya ishlarining uyg'unligi, targ'ibot jarayonining izchilligi, ma'naviy tarbiyada erishilgan ijobiy natija va yutuqlarga tayanish hisoblanadi. Mazkur tadqiqot uchun Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi Ustavida belgilab qo'yilgan "xalqaro maydonda yuz berayotgan muhim voqea-hodisalar, yon-atrofimizda kechayotgan jarayonlar mohiyatini keng jamoatchilikka etkazish, odamlarning faol mushohada yurituvchi va teran idrok etuvchi, ma'nan etuk, siyosiy jihatdan faol fuqarolarga aylanishiga imkon yaratish"da ilmiy, komparativ yondashuv katta imkoniyatlar yaratadi.

Avlodlar vorisligi, davomiyligi tarbiyaviy ishimizning asosiy negizi bo'lib, biz bunda o'zbek xalqining an'analarini har tomonlama voqeligimizga tatbiq etib rivojlantira bormog'imiz kerak. Rivojlanib borayotgan O'zbekiston Respublikasida jamiyatimizning barcha sohalari qatori ma'naviy-ma'rifiy ishlarga alohida ahamiyat berilganligi ushbu bobda nazariy jihatdan ishlab chiqilgan. Ayniqsa, oliy o'quv yurtlarida tab'labalarning ma'naviy-ma'rifiy ishlarini to'g'ri tashkil etishga tayyorlash jamiyatda ma'naviyat tushunchasini yuksaltirishning negizi ekanligini ilmiy pedagogik jihatdan asoslandi.

Respublikamizda ma'naviyat sohasini rivojlantirish bo'yicha olib borayotgan ishlar, soha bo'yicha qabul qilingan me'yoriy hujjatlar talqin etilgan. Shu bilan birga Respublikamiz, jahon va hamdo'stlik mamlakatlari olimlarining ma'naviyat, kompetentlik, axloq, ma'naviyat, ma'rifat, haqidagi fikrlari, qarashlari barkamol insonni voyaga yetkazish va ma'naviy tiklanishning ijobiy, bunyodkorlik mohiyati sifatida ko'rsatildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси <http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-22-12-2017>
2. Ўттикод. Ҳозирги ўзбек тили сўзларининг изоҳли луғати. А.Нурмонов, С.Зайнобиддинов ва бошқ. –Тошкент.: “Шарқ”, 2001. -59-б.
3. САМИЕВА Ш., ШАМСУЛЛАЕВА Р. ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ К ДУХОВНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК СОВРЕМЕННАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА //EDAGOGIK AHORAT. – С. 81.

BO'LAJAK O'QITUVCHILAR FIZIKA FANINI O'ZLASHTIRISHDA INDIVIDUAL TA'LIMINI LOYIHALASHTIRISH METODIKASI

Raxmonov Mufazzalshoh Alisher o'g'li Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Fizika umumta'lim kursining tarkibi va mazmunini psixologik –pedagogik jihatlarini tahlil qilishda, dastlab biz mazkur kursning maqsad va vazifalari aniqlashtirib olishimiz lozim. Biroq fizika umumta'limning muhim bir kursi bo'lishiga qaramay, unda yagona o'quv predmeti emasligini, u umumta'limning bir qismi ekanligini e'tiborga olsak, u holda fizikani o'qitishning maqsad va vazifalari ham,

umumiy o'rta ta'lim muassasalarida nazarga olingan maqsad va vazifalari bilan belgilanishini tushunish qiyin emas.

Respublikamiz ta'lim tizimiga kompetensiyaviy yondashuv O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi va O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazining 2013 yil 4 iyundagi "Umumta'lim fanlari bo'yicha uzluksiz ta'limning Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini ishlab chiqish to'g'risida"gi qo'shma qaroriga asosan tashkil qilingan ishchi guruh tomonidan ishlandi.

Respublikamiz ta'lim tizimiga kompetensiyaviy yondashuvni qo'llash loyihasida quyidagi tayanch kompetensiyalar taklif etilgan: kommunikativ kompetensiya – ijtimoiy vaziyatlarda ona tili hamda biror xorijiy tilda o'zaro muloqotga kirisha olish;

axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi – mediamanbalardan zarur ma'lumotlarni izlab topa olish, ulardan samarali foydalana olish layoqatlarini shakllantirish;

matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi – aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarni tuza olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Pedagogik tadqiqotlarda ko'rsatishicha, berilgan bilim, ta'lim oluvchining o'zlashtirishi uchun uni kamida 2-3 marotaba, fikriy faoliyatlari zaif bolalarda esa, undan ham ko'proq topshiriq va mashqlar berish orqali takrorlanishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Takrorlash natijasida ma'lum jarayon yuzasidan o'quvchida shakllanayotgan ilmiy tushuncha va bilimlar miqdoriy o'zgarishlarni o'tib so'ngra aniq sifatiy tus oladi va ma'lum ma'noda, o'quvchi ongida "o'yg'onish" jarayoni yuzaga keladi.

Olib borilgan pedagogik tajribalarda sinfdagi o'quvchilarga eksperimental topshiriq berilganda, aksariyat ularning ko'pchiligi, masalan, dinamometr yordamida og'irlik kuchini o'lchay olsada, ammo ularda ishqalanish yoki Arximed kuchini (bu kuchlarning tabiati to'g'risidagi bilimlar shakllangan bo'lishiga qaramay) aniqlash ko'nikmasi yaxshi shakllanmaganligini guvohida bo'lamiz. Buning sababi, o'qitishda o'quvchidagi erishilgan fundamental bilimlarni amaliyotga qo'llashda, asbob va o'quv jihozlardan amaliyotda foydalanish "kompetensiya" darajasiga olib chiqilmaganligidadir.

O'z tajribamizdan kelib chiqib, o'quvchida fanga oid bo'lgan, ya'ni tajribani o'tkazish, fizik kattaliklarni o'lchash, asboblardan amaliyotda foydalana olish va xulosalar chiqarish kompetensiyasi shakllantirish muammosini Arximed kuchini aniqlash misolida keltiramiz.

Arximed kuchini aniqlash uchun zarur bo'lgan jihozlar: dinamometr, suyuqlik solinadigan idish (silindr shaklida), metall jism va suyuqlik (suv).

Ishni bajarishning ketma-ketligi:

1. Dinamometrغا jismni iling va uning og'irligini havoda o'lchang. Dinamometr ko'rsatgan qiymatni $F_1 = \dots\dots$ deb yozib oling.

2. Dinamometrغا ilingan jismni suyuqlikka tushiring. (Bunda jism suyuqlikka to'liq botgan holda bo'lsin, ammo jism idish tubiga tegmasin). Jism suyuqlik ichida turganda dinamometr ko'rsatgan qiymat $F_2 = \dots\dots$ ni ham qayd qiling.

3. F_1 - F_2 kuchlar farqi Arximed kuchining qiymatini beradi. O'lgan natijalarga ko'ra jismga ta'sir qilgan Arximed kuchini hisoblang.

Yuqorida keltirilgan algoritim asosida o'quvchi tajribani 2-3 marta takroriy bajarganda unda tajribani o'tkazish, fizik kattaliklarni o'lchash, asboblardan amaliyotda foydalana olish va xulosalar chiqarish kompetensiyasi samarali shakllanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki bo'lajak o'qituvchilarning o'z faoliyatlarida ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning bilish qobiliyatini faollashtirish, dars samaradorligini oshirish, individual ishlash va mantiqiy fikrlashga o'rgatish masalalari, yangi pedagogik qarashlar, kompetensiyaviy yondashuvlar asosida amalga oshirishni taqazo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Физика соҳасидаги таълим сифатини ва илмий тадқиқотларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисидаги 2021 йил 19 март № ПҚ-5032 сонли қарори.
2. Abdullaeva SH., Xolmamatova L.A. Pedagogika. O'quv qo'llanma.-T.:TAQI, 2005.
3. Nasriddinov, K., Dusmuratov, M. B. (2021). Fizikada maydon tushunchasi va uning o'zlashtirish samaradorligini oshirish. Academic research in educational sciences, 2(5), 1571-1580.
4. K.H. Malikov, Sh.P Begzatova. Oliy ta'lim muassasa laboratoriya xonasi eksperimental bilimlar manbai / Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 8(1), 2021.
5. Rakhmonov, M. A. (2022). Wide possibilities of using information communication technologies in teaching physics. Galaxy international interdisciplinary research journal, 10(11), 514-521.

MAKTABDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISHNING AYRIM DOLZARB MASALALARI

Raxmanov Raxmanbergan Abdullayevich, r.raxmanov@tsue.uz

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi.

Annotatsiya. Maqolada maktab ta'lim sifatini oshirishning ayrim dolzarb masalalari muhokama qilinadi. Shuningdek maktab ta'limida innovatsion faoliyatini tashkil qilishga doir ayrim mulohazalar keltirilib o'tildi.

Kalit so'zlar: maktab ta'limi, ta'lim sifati, global ta'lim tizimi, jahon darajasidagi universitetlar, global universitet reytinglari, universitetlarning raqobatbardoshligi.

Zamonaviy taraqqiyotning yangi bosqichida ta'lim tarbiya sohasi ijtimoiy jarayonlarda tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim tarbiyaning barcha bosqichlarida faoliyatini to'g'ri tashkil qilish, boshqaruv mexanizmlarini faoliyatga tog'ri tadbiq qilishning asosiy omiliga aylanmoqda. Buning natijasida ta'limning eng muhim bo'g'ini bo'lgan maktab ta'limi va uning boshqaruvi to'g'ri yo'lga qo'yilishi tizimning boshqa aloqador elementlari samarador faoliyatiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Maktab menejmenti – bu ta'lim muassasalarini yuqori sifatli ta'lim bilan ta'minlash va o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirishni ta'minlashga qaratilgan boshqaruv jarayonlari va faoliyati tushuniladi. Ta'limni boshqarish resurslardan samarali foydalanishni, siyosat va tartiblarni ishlab chiqishni, faoliyatni

muvofiglashtirishni, o'rganish va muvaffaqiyatga erishishga yordam beradigan ijobiy maktab madaniyatini o'rnatishni o'z ichiga oladi¹⁴.

Maktab boshqaruvi maktabni boshqarish va uning samarali ishlashini ta'minlash bilan bog'liq jarayonlar, tuzilmalar va tadbirlarni anglatadi. Maktab boshqaruvi bir qator funktsiyalarni o'z ichiga oladi, jumladan, rejalashtirish, tashkil etish, xodimlar bilan ta'minlash, maktab resurslari va faoliyatini nazorat qilish. U maqsad va vazifalarni belgilash, siyosat va tartiblarni ishlab chiqish, xodimlar va o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish hamda o'quvchilarning o'qishi va yutuqlariga ko'maklashuvchi ijobiy maktab madaniyatini yaratishni o'z ichiga oladi¹⁵.

Maktab boshqaruvi odatda maktab o'quvchilarining ehtiyojlarini qondirish va yuqori sifatli ta'limni ta'minlash uchun o'qituvchilar, xodimlar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan yaqindan hamkorlik qiladigan direktor yoki direktorning mas'uliyati hisoblanadi. Maktabni samarali boshqarish hamkorlik, muloqot va doimiy takomillashtirish majburiyatini o'z ichiga oladi.

Maktab boshqaruvining ba'zi asosiy funktsiyalari quyidagilardan iborat:

- Maktab uchun aniq tasavvur va rejani ishlab chiqish, unda o'quvchilarning o'qishi va yutuqlari uchun maqsadlari hamda ustuvorliklarini belgilaydi.
- Maktab resurslarini, jumladan, xodimlar, moliya, jihozlar va ulardan samarali foydalanishni ta'minlash uchun boshqarish.
- Maktab xodimlarini, shu jumladan o'qituvchilarni, yordamchi xodimlarni va ma'murlarni yo'llash, ishga olish va boshqarish¹⁶.

O'quv dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish: maktab o'quv dasturi va ta'lim strategiyalarining ta'lim standartlariga mos kelishini va barcha o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirishini ta'minlash uchun ishlab chiqish va amalga oshirilishini nazorat qilish.

Talabalarni qo'llab-quvvatlash: Talabalarga yordam ko'rsatish, shu jumladan maslahat, akademik yordam va ularning farovonligi va muvaffaqiyatiga yordam beradigan boshqa xizmatlar.

Umuman olganda, maktabni samarali boshqarish ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi maktab madaniyatini shakllantirish, o'quvchilarga yuqori sifatli ta'lim berish hamda maktab o'z maqsad va vazifalariga erishishini ta'minlash uchun zarurdir.

Maktabda ta'limni boshqarish konsepsiyasi quyidagi bir qator funktsiyalarni o'z ichiga oladi:

Birinchidan, maktabning strategik rejasini ishlab chiqish, unda o'quvchilarning o'qishi va yutuqlari uchun uning maqsad va vazifalari belgilab qo'yilgan. Bu reja barqaror rivojlanish va o'quvchilarning faolligini baholab borishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, maktab maqsadlariga erishish uchun zarur bo'lgan tuzilma va tizimlarni yaratish, jumladan siyosat va tartiblarni ishlab chiqish, resurslarni taqsimlash va faoliyatni muvofiglashtirish. Bunda maktablar ixtisoslashtirilgan bo'lsa shu fanlardan chuqurlashtirilgan to'garaklar va o'quvchilarni intilishlaridan kelib chiqqan holda faoliyatni tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

¹⁴ Dunham, J. (2003). *Developing effective school management*. Routledge.

¹⁵ Sieberer-Nagler, K. (2016). Effective classroom-management & positive teaching. *English Language Teaching*, 9(1), 163-172.

¹⁶ Wiliam, D. (2011). What is assessment for learning?. *Studies in educational evaluation*, 37(1), 3-14.

Uchinchidan, maktab hodimlarini, shu jumladan o'qituvchilar, ma'murlar va yordamchi xodimlarni yollash, ishga olish va boshqarish. Bunda, kadrlar bazasini shakllantirish va zamonaviy talablarga javob beradigan yosh, faoliyati samarali hodimlarni jalb etish muhim masalalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

To'rtinchidan, hodimlar va o'quvchilarga maktabning maqsad va vazifalari yo'lida harakat qilishlarini ta'minlash uchun yetakchilik va yo'l-yo'riq ko'rsatish. Ya'ni, o'quvchilarning ijtimoiy faolligini shakllantirish maqsadida sinf sardori, yoshlar ittifoqi yetakchilarini tayinlash¹⁷.

Beshinchidan, maktab va uning xodimlari faoliyatini nazorat qilish va baholash, maktabning maqsad va vazifalariga erishishini ta'minlash uchun zarur bo'lganda tuzatishlar kiritish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, maktabda ta'limni boshqarish kontsepsiyasi yuqori sifatli ta'limni ta'minlash va o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun ta'lim muassasalarini boshqarishda strategik, hamkorlikda yondashuvni o'z ichiga oladi. Bu samarali etakchilik, muloqot va doimiy takomillashtirish majburiyatini talab qiladi.

Umuman olganda, ushbu zamonaviy muammolarni hal qilish maktabda ta'lim sifatini oshirish va barcha o'quvchilarni XXI asrda muvaffaqiyatga tayyorlaydigan yuqori sifatli ta'lim olish imkoniyatini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. R.J. Ishmuhammedov, M.Yuldoshev, "Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar". Ta'lim tizimi xodimlari, metodistlar, o'quvchilar tarbiyachi va murabbiylar uchun qo'llanma. Toshkent - 2017. 3-nashr
2. Q. Vaxobov M.M. Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'qitish sifati monitoringi modelini takomillashtirish II pedagogika fanlari doktori diss. -T., 2016. - 26Q b
3. Varchenko YE. I. Upravleniye kachestvom obrazovaniya v obrazovatel'nom uchrejenii II Molodoy ucheniy. 2013. № 3. -S. 471-474

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA TAYANCH MA'NAVIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

*Norboyeva Sarvinoz Mengaliyevna Termiz davlat universiteti 2-bosqich
doktoranti(DSc)Telefon:(90)6449373*

Zamonaviy ta'lim o'z faoliyatini, tezkor va shiddat bilan rivojlanib borayotgan jamiyat, fan-texnika va ishlab chiqarishning yangicha talablariga mos ravishda, uzoqni ko'zlagan holda, talabalarga, nafaqat, bilim, ko'nikma va malakalarni nazariy asosda yetkazish, balki mazkur BKMLar asosida uning shaxsini rivojlantirish, individual sifatlarini maqsadga yo'naltirish, unda kelajakda shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyati uchun zarur bo'lgan tayanch ma'naviy kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratishi kerak¹⁸.

Tayanch ma'naviy kompetensiyalar - inson kim va qanday kasb egasi bo'lishidan qattiq nazar, shaxsiy hayotida, kasbiy faoliyatida, ijtimoiy munosabatlarda

¹⁷ Gulati, S. (2008). Technology-enhanced learning in developing nations: A review. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 9(1).

¹⁸ Asadov Yu. M. Kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari. "Ta'lim - tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. T., 2014. 12b.

muvaqqiyatli bo'lishi uchun egallashi lozim bo'lgan layoqatlar, qobiliyatlar va hayotiy malaka va ko'nikmalar majmuidan iboratdir. Bunda har bir shaxs ma'naviy - axloqiy tarbiyaga ega bo'lishi, kommunikativ malakaga bo'lishi, axborot bilan ishlay olishi, shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirishi, ijtimoiy faol fuqaro bo'lishi, umummadaniy xislatlarga ega va fan-texnika yangiliklaridan xabardor bo'lishi nazarda tutiladi.

Ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni qo'llash, an'anaviy ta'lim maqsadi, mazmunini tubdan o'zgartirib, uning uslub va texnologiyalarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Shundagina, hozirgi oliy ta'limda **“faol”**, ya'ni o'quv moduli bo'yicha yetarli darajada akademik bilimlarga ega, lekin undan shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy faoliyatida amaliy qo'llay olmaydigan talaba, **“kompetentli”** talabaga aylanadi¹⁹.

Demak, oliy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv bilim, ko'nikma va malakani inkor etmagan holda, egallangan bilimlarni amalda qo'llay olish qobiliyatini rivojlantirishga katta e'tibor qaratadi.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini amaliyotga joriy etish uchun zarur tizimli ishlar va hal etilishi lozim bo'lgan qator masalalar ham mavjud. Jumladan, talaba-yoshlarda tayanch ma'naviy kompetensiyalarni qanday usullar va o'qitish texnologiyalari orqali samarali rivojlantirish mumkin, bunga pedagoglar tayyormi? Darsliklar, AKT, multimediya o'quv vositalari mazmungan talaba-yoshlarda tayanch ma'naviy kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilganmi? Talaba-yoshlarda kompetensiyalarning rivojlanganlik darajasi qanday tashxislanadi, bunda ta'lim sifati monitoringini o'tkazish indikatorlari mavjudmi? Baholash tizimida qanday o'zgartirishlar kiritilishi kerak, Oliy ta'lim tizimi xujjatlarini yuritishda nimalar o'zgaradi? va hokozo. Bunday savollar ilmiy va uslubiy jihatdan asoslangan javoblarni talab etadi, albatta.

Shu nuqtai nazardan, ta'kidlash lozimki, oliy ta'lim tizimiga kompetensiyaviy yondashuvni ilmiy-metodik, psixologik-pedagogik jihatdan asoslanmagan harakatlar yoki faqat administrativ yo'l bilan amaliyotga joriy etish bilan ko'zlangan maqsadga erishib bo'lmaydi. Bu esa, uning aniq didaktik va metodik vositalari, usullari, ta'lim jarayonini psixologik-pedagogik jihatidan tahlil etish metodikalari, erishilgan natijalarni aniqlash vositalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishni taqozo etadi.

Mehnat bozorining o'zgarib borishi, taraqqiyot jadallashuvi, axborot muhitining globallashishi ta'sirida talabalarga qo'yilayotgan talablarni eskicha yondashuv bilan ta'minlay olmaslik kunday ravshan. Aslida, oliy ta'lim tizimi o'z faoliyatini tashkil etishda nafaqat bugungi davr talablarini inobatga olishi, balki 10-15 yil oldinni ko'zlab talabalarni kelajak talablariga ham tayyorlashi zarur²⁰.

Talabalarda tayanch ma'naviy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun ta'limni tashkil etish jarayonida qo'yidagilarga e'tibor berish lozim:

-talab darajasida jihozlangan fan xonasida ta'limni o'z vaqtida tashkil etish va o'z vaqtida tugatish;

¹⁹ Maxmutova G.I. Oliy pedagogik ta'lim tizimida talabalarni ma'naviy shakllantirishning ijtimoiy pedagogik xususiyatlari: Pedagogika fanlari nomzodi. ... diss. – T.: 2004. – 179 b.

²⁰ Norboeva S.M. Talabalarda ma'naviy kompetentlikni rivojlantirish. Metodik qo'llanma. – Termiz: Termiz davlat universiteti NMM nashriyoti, 2021. – 43 b.

-pedagog o'tiladigan fanning mavzusini, maqsad, vazifalarini aniq belgilab, o'zining va talabaning faoliyatini rejalashtirishi kerak;

- har qanday dars muammoli va rivojlantiruvchi bo'lib, pedagogning o'zi talabalar bilan hamkorlikda ishlashga yo'naltirishi, hamda talabalarning pedagog va guruhdoshlari bilan hamkorlikda ishlashga yo'naltira olishlari kerak;

-pedagog muammoli va izlanuvchan vaziyatlarni tashkil qilib talabalar faoliyatini faollashtiradi;

- talabalarning o'zi xulosalar chiqarishi kerak;

- minimum reproduksiya (o'rganganlarini takrorlash), maksimum shaxsiy va boshqalar bilan birgalikda ijodiy ishlash;

- vaqtni tejash va sog'liqni asrash;

- darsning diqqat markazida – talabalar bo'lishi;

- talabalarning imkoniyatlari va darajasini hisobga olish;

-talabalarni baholashda shaffoflik va adolatlilik tamoyillariga amal qilish;

- pedagog metodik san'atini namoyish qila olishi va har bir jarayonga kreativ yondoshishi;

- qayta (teskari) aloqa o'rnatishni rejalashtirish;

- dars yoqimli bo'lishi kerak, talabalarni zeriktimaydigan va zo'riqtirmaydigan innovatsion texnologiyalarga boy bo'lishi kerak;

- har doim o'qituvchilar ta'limni tashkil etish jarayonida, pedagogik texnikaning tamoyillariga tayanishi kerak;

- tanlash erkinligi (istalgan o'rgatuvchi yoki boshqariluvchi faoliyatda talabalarga tanlash HUQUQI beriladi);

- ochiqlik (ga faqat bilimlar berib qolmasdan, uning chegaralarini ko'rsatish, yechimi o'rganilayotgan kurs chegarasidan tashqarida yotgan muammolar bilan talabalarni yuzma-yuz qilish);

- faoliyat (ko'proq faoliyat bilan bog'lik bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish. Talabalar o'z bilimlaridan foydalana olishlari kerak);

- talabalarning imkoniyatidan, bilimidan, qiziqishlaridan maksimal foydalanish;

- qayta (teskari) aloqa (qayta aloqa usullarining rivojlangan sistemasi yordamida o'qib-o'rganish jarayonini doimiy ravishda nazorat qilish).

-talabalar o'z-ozini nazorat qilish, baholash, tahlil qilish va guruhdoshlarining imkoniyatlari bilan taqqoslash ko'nikmalarini rivojlantirish;

Xulosa qilib aytganda, talabalarning barcha o'quv faoliyati harakatli (faoliyat bilan bog'lik) yondashuv asosida qurilishi kerak. Talabalar ta'lim jarayonining jonli ishtirokchisi bo'lishi kerak. Sir emas, bugungi kunda ba'zi bir talabalarning dars davomida borligi ham sezilmaydi. Agar ular mashg'ulot davrida biror bir narsani eshitib, tushunib olgan bo'lsa yaxshi. Bunday bo'lmaschi? Talabalar o'quv materialini passiv holatda qabul qilsa rivojlana olmaydi. Aynan shaxsiy harakat, kelajakda uning mustaqilligining rivojlanishi uchun asos bo'lishi mumkin. Demak, ta'limiy vazifa talabalarning harakatini ruyobga chiqarish uchun shart-sharoitlarni tashkil etishdan iborat.

Shunday qilib, tayanch kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'limni tashkil etish butun oliy ta'limining amaliy xarakterining kuchayishini taqozo etadi. Bunda pedagogning pozitsiyasi ham o'zgaradi. U darslik bilan birgalikda talabalarga berilishi

kerak bo'lgan "ob'ektiv bilimlar" manbai bo'lib qolmaydi. Uning bosh vazifasi talabalarda mustaqil ravishda bilimlarni olishga o'rganishni, tashabbus ko'rsatishni, qarorlar qabul qilishni, o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni his etishini, jamoada o'qish va izlanish ko'nikmalari va shu kabi malakalarni rivojlantirishdan iborat bo'lmog'i lozim. Tayanch ma'naviy kompetensiyalarni rivojlantirishda qanday pedagogik texnologiyalardan yoki ularning birikmasidan foydalanilsa, samarasi yuqori bo'ladi? Ularni ajratib olishda eng muhim mezon bo'lib talabalarda kommunikatsiya va mustaqil ijod qilishni va izlanishni samarali ta'minlash hisoblanadi. Ushbu mezonga ko'ra, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, muammoli modul, rivojlantiruvchi, loyihalash, tadqiqotchilik kabi texnologiyalardan foydalanish ma'quldir. Ma'lumki, har qanday texnologiya talabalarning ijtimoiy faolligi va tarbiyalanganligi darajasi va oldin qo'yilgan maqsadga qanchalik erishilganligini aniqlaydigan tashxislash natijalariga suyanadi. Bu yerda talabalarda bilim, ko'nikma, malakalar (BKM) va kompetensiyalarni parallel ravishda rivojlantirishni ta'lim maqsadiga va uning boshqa tarkibiy qismlari bo'lgan mazmuni, shakli, metodlari, vositalariga kiritish kerak. Demak, talabalarning bilimni baholab borish bilan birgalikda tayanch ma'naviy kompetensiyani rivojlanganlik darajasini nazorat qiluvchi va baholovchi mexanizmni yaratish va ishlatish zarur bo'ladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, psixologiya va pedagogika darslarida kompetentlikka yo'naltirilgan topshiriqlarni talabalar tomonidan bajarish orqali ularda tayanch ma'naviy kompetensiyalarni rivojlantirish mumkin. Bunday topshiriqlarni bajarishda talabalar jamoa bo'lib ishlaydilar va o'zaro kommunikatsiyaga kirishadilar, zaruriy axborotlarni qidiradilar, ulardan zarurlarini ajratib oladilar, tadqiqot olib boradilar, xulosalar chiqaradilar va taqdimot o'tkazadilar. Bu jarayonda talabalar o'zini-o'zi rivojlantiradilar, ijtimoiy faol bo'lishni, hamda jamiyatda bo'layotgan voqea va hodisalarga ongli munosabatda bo'lishga odatlanadilar hamda psixologik-pedagogik bilimlarini namoyon qiladilar.

Foydalanilgan adaabiyotlar

1. Asadov Yu. M. Kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari. "Ta'lim - tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. T., 2014. 12-16 b.
2. Maxmutova G.I. Oliy pedagogik ta'lim tizimida talabalarni ma'naviy shakllantirishning ijtimoiy pedagogik xususiyatlari: Pedagogika fanlari nomzodi. ... diss. – T.: 2004. – 179 b.
3. Norboyeva S.M. Talabalarda ma'naviy kompetentlikni rivojlantirish. Metodik qo'llanma. – Termiz: Termiz davlat universiteti NMM nashriyoti, 2021. – 43 b.

ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ АУТОПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИ ТУЗИЛМАСИ ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Парпиева Малика Моминовна, Чирчиқ давлат педагогика университети

Технологик таълим кафедраси в/б доценти, PhD

СТРУКТУРА АУТОПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧИТЕЛЕЙ И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ

Парпиева Малика Моминовна, Чирчикский государственный педагогический университет, PhD, и.о. доцент кафедры технологического образования

THE STRUCTURE OF THE AUTOPEDAGOGICAL COMPETENCE OF TEACHERS AND ITS FEATURES

Parpieva Malika Mominovna, Chirchik State Pedagogical University, PhD, acting Associate Professor of the Department of Technological Education

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мақкамасининг 2017-йил 6 апрелдаги 187-сон қарори билан тасдиқланган “Умумий ўрта таълимнинг Давлат Таълим Стандарти”да компетенция тушунчасига мавжуд билим, кўникма ва малакаларни кундалик фаолиятда қўллаш олиш қобилияти сифатида таъриф берилади [1]. Шу жиҳатдан педагогик компетентликнинг: а) **махсус ёки касбий** компетентлик (касбий фаолиятни юқори даражада ташкил этиш); б) **ижтимоий** компетентлик (касбий фаолиятни ҳамкорликда ташкил этиш); в) **аутопедагогик** компетентлик (ўзи-ўзини ижтимоий касбий ривожлантира олиш); г) **экстремал** касбий компетентлик (кутилмаган вазиятларда ишлай олиш) каби таркибий асослари бўлиб, олий таълим муассасаларида педагог кадрлар тайёрлаш мазмунининг принциплал ўзгариши замонавий таълим парадигмалари ўзгариши билан боғлиқ ҳолда педагогик тайёргарликни ташкил этишга янгича методологик ёндашувларга мувофиқ муайян аутопедагогик компетентликни амалга ошириш талаб этилади.

Аутопедагогик компетентлик касбий компетентлик негизда шаклланади. Ўқитувчилар касбий компетентлиги борасида кўплаб олимлар тадқиқот ишларини олиб боришган. Масалан, Б.Д.Эльконин ривожлантирувчи таълимда компетентлик тушунчаларини қуйидагича изоҳлайди: компетенция — нимадандир яхши хабардорлик, маълум бир шахс, муассаса ва ташкилотнинг ваколатлари доираси, билимларга асосланган умумий қобилиятлари, тажрибалари, таълим олиш асосида ўзлаштирилган имконият ва қадриятларидир; компетентли шахс — маълум бир соҳа билан яхши таниш, шу соҳада яхши билимларга эга, ҳар доим билимига таяниб иш кўрадиган, маълум ваколатларга эга бўлган шахс ҳисобланади; компетентлик — олдинга қўйилган вазифаларни бажаришда индивидуал ва ижтимоий эҳтиёжларга самарали жавоб бера олиш; компетентли бўлиш — тегишли мақсадга нисбатан тажриба ва олинган билимларни маълум вазиятларда қўллашга сафарбарлик кўникмасига эга бўлишдир; асосий компетентликлар — кундалик ва касбий ҳаётида келажақда қўйиладиган замонавий талабларни удаллашида инсон учун зарур бўлган асосий шахсий сифатларда намоён бўлади [5].

В.П.Бездухов компетентлик тушунчасини ижтимоий-педагогик контекстда очиш асосида унга нисбатан кенг қўламли қондани ифодалаб беради. Тадқиқотчи компетентлик таълим жараёни таъсирида юзага келадиган инсоннинг хусусияти сифатида унинг фаол хусусий ҳаётий фаолияти маҳсули эканлигини назарда тутди [2]. У компетентлик индивидга хос хусусият сифатида турли шаклларда намоён бўлишини, яъни кўникманинг юқори даражаси сифатида; шахснинг ўзини ифода этиш услуби сифатида (одатлари, ҳаётий фаолият услуби, қизиқишлари); индивид ўзини ўзи ривожлантиришининг натижаси; қобилиятларнинг намоён бўлиш шакли, деб таъкидлаган.

Б.В.Авво, А.И.Ахулкова, В.Д.Больнов ва Н.В.Черемушкина, В.А.Адольфлар компетентлик билимларни мунтазам янгилашга интилиш, улардан конкрет вазиятларда фойдаланиш, яъни оператив ва мобил билимларни эгаллаш; мослашувчанлик, танқидий тафаккур, нисбатан энг самарали ва оптималларини танлаш, нотўғриларини инкор қилиш каби тўғри ва самарали қарорлар қабул қилиш мақсадида мунтазам янгиланиб туришни назарда тутадиган нисбатан оператив ва мобил билимларни назарда тутиши тўғрисида фикр юритганлар. Бу эса, ўз навбатида, мутахассисларнинг узлуксиз ўз билимларини ошириб боришлари кераклигини исботлайди.

Юқорида қайд этилгани каби бошқа кўплаб муаллифлар томонидан ҳам шахс фаолиятида, таълимда компетентликнинг муҳим аҳамиятга эга эканлиги, педагогнинг касбий ривожланиши ўз фаолиятини такомиллаштиришга ҳаракат қилиши лозимлиги сингари ҳозирги кунда барча мамлакатлар равнақида таълим ва тарбиянинг роли муҳимлиги қайд этилган. Мисол учун, Польшада ўқитувчилар касбий компетентлигини ривожлантириш масалаларига алоҳида аҳамият қаратилади. Бу мамлакатда педагоглар касбий компетентлиги таркиби доирасида турли вазиятларда ўзини муносиб тутиш, касбий ахлоқ оқибатлари ва унинг заруратини англаб етиш, шунингдек, ўзи амалга оширган хатти-ҳаракатлар учун масъулият, жавобгарликни ҳис қилишга катта эътибор қаратилади [4]. АҚШда эса, педагоглар фаолиятини касбий баҳолашга катта эътибор ва аҳамият қаратилади. Демак, бу мамлакатда педагоглар, тадбиркорлар, сиёсатчилардан иборат ўқитувчилар профессионализмини баҳолаш кенгаши яратилган. Мазкур кенгаш ўз фаолиятида турли анкеталар, сўровномалар, рейтинг баҳолаш, ўз-ўзини баҳолаш, портфолио методи, кузатиш ва бошқаларни самарали қўллаб келмоқда. Ушбу ҳаракатлар педагогларни аниқ мақсадга йўналтирилган касбий компетентликларини оширишга йўналтиради.

Ю.В.Валыновнинг таъкидлашича, Буюк Британия, Хитой, Корея ва бошқаларда ўқитувчилар касбий компетентлигини ошириш, ўқитиш сифатини яхшилашга катта эътибор қаратилмоқда. Бошқа малакатларда, масалан, Германия, Австрия, Канада каби давлатларда асосий йўналиш ўқитувчиларни ишга қабул қилиш жараёнида маълумоти ва малакасига бўлган талабларнинг кун сайин ошиб бориши билан характерланади. Аксарият ривожланган давлатларда педагогларнинг узлуксиз таълимига катта эътибор қаратилган ва уларга юқори талаблар қўйилган [3].

Замонавий илмий педагогик адабиётларда талабаларнинг аутопедагогик компетентлигини шакллантириш муаммоси О.М.Шиян томонидан батафсил кўриб чиқилган. Замонавий олимларнинг тадқиқотларида В.Н.Введенский, В.А.Сластенин, Т.В.Зобнина, Е.П.Кузнецова ва бошқаларнинг ишларида “Ўқитувчининг касбий маҳорати” тушунчаси кўриб чиқилган. Т.А.Михайловская, А.В.Морозов, В.И.Загвязинский, В.А.Кан-Каликлар бўлажак мутахассислар тайёрлаш ва педагогик ижодкорликка оид долзарб масалаларни, М.Ю.Прокофьева, Е.В.Прозорова, Е.А.Садовская, И.Э.Ярмакеевларнинг илмий изланишлари бўлажак ўқитувчиларни касбий тайёрлашни такомиллаштиришга бағишланган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиqlаш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 187-сон Қарори. 2017 йил 6 апрель.
2. Бездухов В.П. Теоретические проблемы становления педагогической компетентности педагога / В.П. Бездухов, С.Е. Мишина, О.В. Правдина; Самарский гос. пед. университет. - Самара: Издательство СамГПУ, 2011. - 132 с. - Библиогр.: С. 120-132
3. Валинов Ю.В. Зарубежный опыт подготовки педагогических кадров // Ю.В. Валинов. - Харьков: Скорпион, 2000. - 120 с.
4. Парпиева М.М. Компоненты профессиональной компетентности преподавателей системы высшего педагогического образования/“Илмий ахборотлари”, №9, 2020 й, 58-65 бет.
5. Эльконин Б.Д. Понятие компетентности с позиций развивающего обучения //Б.Д. Эльконин// Современные подходы к компетентностно-ориентированному образованию. - Красноярск, 2002 - 67 с.

О‘QITUVCHILARDA KREATIV SIFATLARNI RIVOJLANTIRISHNING KOMMUNIKATIV METODLARI

Nazarova Zarrina Allaberdiyevna TDPI Pedagogika kafedrasi katta o‘qituvchisi

O‘zbekiston Respublikasida ijtimoiy-siyosiy mustaqillik qo‘lga kiritilgach, hayotning barcha sohalarida, shu jumladan, ta‘lim sohasida ham tub islohotlar olib borilib ulkan o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Islohotlar respublikaning rivojlanish va taraqqiyot yo‘li deb e’tirof etilgan demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatni barpo etish uchun xizmat qiladi. Demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatni barpo etish vazifasi o‘shib kelayotgan yosh avlod zimmasiga yuklanadi. O‘zbekiston Respublikasining «Ta‘lim to‘g‘risida»gi qonunida ta‘lim berish tili ta‘lim tashkilotlarida o‘qitish tilidan foydalanish tartibi Ta‘lim tashkilotlarida o‘qitish tilidan foydalanish tartibi “Davlat tili xaqida” gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni bilan tartibga solinadi, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning nutqlari va qator asarlarida ta‘lim va tarbiya O‘zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyoti sohasida ustuvor deb e‘lon qilinib, maqsad va vazifalari belgilab berilgan. Pedagogik ta’sir ko‘rsatish o‘qituvchining muhim kommunikativ qobiliyatlaridan biri bo‘lib, avvalo o‘qituvchining tashqi qiyofasini ifodalovchi madaniyati, munosabatga kirishishi va nutq madaniyati asosida o‘quvchilar bilan muntazam tarbiyaviy faoliyat olib borish jarayonida namoyon bo‘ladi. «Kommunikatsiya» atamasi fanga XX asrning boshida kirib kelgan. «Kommunikatsiya» lotincha communicatio, communico so‘zlaridan kelib chiqqan bo‘lib, bog‘layman, muloqot qilaman ma’nolarini anglatadi. Ijtimoiy fanlarda kommunikatsiya birgalikda harakat qilish, o‘zaro ta’sir haqidagi ilmiy bilim sohasi hamda ushbu jarayonlar va ularning natijalarini ifodalash uchun qo‘llaniladi. Kommunikatsiya muammolariga tadqiqotchilar, ayniqsa, Ikkinchi jahon urushidan keyin qiziq boshlashdi. Bunga yaqqol misol sifatida 1960-yillar boshiga kelib, falsafa va sotsiologiya ilmiy adabiyotlarida kommunikatsiya tushunchasining yuzdan ortiq ta’riflari mavjud bo‘lganini aytish mumkin. Shularda bir nechtasini keltirib o‘tamiz:

- Kommunikatsiya – bu axborotni o‘ziga xos almashish, uning emotsional va intellektual mazmunini aks ettirish jarayoni.
- Kommunikatsiya – insonlarning kongitiv va mehnat faoliyati jarayonida o‘zaro munosabatlarga kirishishning o‘ziga xos shakli.

Ko‘rinib turibdiki, bu ta’riflarda mazkur fenomenning ayrim jihatlarigagina urg‘u berilgan. Shuning o‘zi kommunikatsiyaning naqadar qamrovi keng va murakkab hodisa ekaniga ishoradir. Kibernetika asoschisi Norbert Viner fikricha: «Axborot almashinuvi – bu jamiyatni birlashtiruvchi sement» [3]. Ijtimoiy kommunikatsiya – insonlarning o‘zaro munosabatlarga kirishishning o‘ziga xos shakli bo‘lib, unda axborot uzatish til va boshqa belgilar tizimlari yordamida amalga oshiriladi. Kanadalik sotsiolog Marshal Maklyuen fikricha, kommunikatsiya usulining almashishi tarixning rivojlanish bosqichlarini ifoda etadi. Shunga ko‘ra u insoniyat rivojlanishning quyidagi davrlarini ajratgan:

- og‘zaki kommunikatsiya (bu davrda jamoa doirasida kommunikativ muhit kommunikantlarni bevosita har tomonlama qamrab olgan);
- yozma kommunikatsiya (yozilgan xabarlar vaqt va makon to‘siqlarini kesib o‘tgan);
- nashr-kommunikatsiya (kommunikantlarni yalpi qamrab olishning oshishi, «Gettenberg galaktikasi»ning yaratilishi, ya’ni bosma kitoblar chop etish texnologiyasining ixtiro qilinishi);
- multimedia kommunikatsiyasi (bevosita muloqotga global miqyosda kirishish).

M.Maklyuenning g‘oyasiga binoan, kommunikativ muhit madaniyat xususiyatlarini belgilab beradi. Uning fikricha, zamonaviy madaniyat mazmunan vizual, XIX asr oxiri XX asr boshi madaniyati esa asosan yozma bo‘lgan. Shunday qilib, hozirgi vaqtda sotsiomadaniy kommunikatsiya – bu umume’tirof qilingan tushunchalarda asoslangan, kommuntatorlar o‘zaro munosabatlari mazmuni hamda ularning ijtimoiy muhiti bilan shartlangan xabarlarni almashish bo‘yicha ikki tomonlama jarayon.

Kommunikatsiya muammolarini gumanitar, tabiiy va texnik fanlar vakillari tadqiq qilishadi. Faqat insonlararo emas, balki hayvonlararo, kompyuterlararo, «inson-mashina» va aloqa tizimlarida axborot almashinuvini o‘rganuvchi fanlarning vakillari – kibernetiklar, biologlar, etologlar, semiotiklar axborot almashinuvini “kommunikatsiya” deb ataydilar. Shuningdek, XX asrning 60-yillarida amerikalik sotsiologlar (Lazarsfeld, Lippman, Lassuell, Merton, Maklyuen va boshqalar) o‘z tadqiqotlarida «ommaviy kommunikatsiya» atamasini ham qo‘llay boshladilar. Shu tariqa, kommunikatsiya nazariyasi mustaqil fan sifatida shakllanib borib, o‘zining predmeti, kategoriyalar apparati, o‘z qonuni va tarixiga ega bo‘ldi. U falsafa, sotsiologiya, psixologiya, siyosatshunoslik, madaniyatshunoslik iqtisodiyot va boshqa fanlar bo‘yicha tadqiqotlarning natijalarini o‘zida mujassam qilgan ilmiy bilimning kompleks sohasi hisoblanadi. Kommunikatsiya nazariyasi axborot almashinuvining universal mexanizmlari va qonuniyatlarini o‘rganadi. Shuningdek, uning ommaviy kommunikatsiya nazariyasi, shaxslararo kommunikatsiya nazariyasi kabi tarmoqlari ham mavjud. Kommunikatsiyani amalga oshirish imkoniyati muayyan shartlar bajarilgandagina paydo bo‘ladi. Ular quyidagilar:

Kommunikativ jarayon uchun kamida ikki tomonning ishtiroki zarur, teskari aloqa tamoyiliga tayanadi, va ma’lum belgilar tizimisiz amalga oshirilmaydi.

"Aloqa" so'zi ma'ruzachidan tinglovchilarga ma'lumot uzatishni anglatadi. So'zlarni to'g'ri tushunish va tushunish uchun, spikerning nusxalari qanday xususiyatlarga ega bo'lishi kerakligini aniqlash kerak. Tinglovchilarga eng yaxshi ta'sir ko'rsatadigan maxsus xususiyatlar mavjud. O'qituvchilarda kreativ siftlarni rivojlantirish kriteriyasida nutqning asosiy kommunikativ xislatlari bular:

-Nutqning mantiqiyligi. Nutqning kommunikativ sifat sifatida mantiqiyligi mantiqiy xulosaga bitta mavzuni kiritish, suhbatdoshingizga ovoz berish va keyin ikkinchi rivojlanishni boshlash kerakligini anglatadi.

-Nutqning dolzarbligi. Ayni vaqtda so'zlovchi nutqida tinglochini jalp etaoladigan voqia xodisalarni bog'lab hikoya qilish kerak.

-Nutqning ifodasi. Matnni yorqin, aniq va esda qolarli qilishlariga yordam beradi.

-Nutqning to'g'riligi. Nutqning kommunikativ sifat sifatida to'g'riligi zamonaviy adabiy me'yorlarga muvofiq keltirilgan. Go'zal va to'g'ri gapirish uchun, odamning doimiy gapiradigan tilning klassik qoidalarini yaxshi bilish kerak.

-Nutqning boyligi. Nutqning boyligi, uning kommunikativ sifati sifatida, go'zal va malakali tarzda jummalarni chiqarish va boshqalarga etkazish uchun yordam beradi.

-Nutqning sofliigi. Nutqning poklik sifati sizning odamlarga ega bo'lishni o'rganishingizga yordam beradi va tezda ular bilan umumiy til topishadi.

Nutqning kommunikativ fazilatlari muloqotni tashkil etishga yordam beradi va uni samaraliroq qiladi. Buning uchun faqat har bir sifatni ishlab chiqish kerak.

Har qanday nazariyada bo'lganidek, kommunikatsiya nazariyasi ham «axborot», «kommunikatsiya», «axborot almashinuvi», «kommunikativ makon» kabi o'ziga xos tushunchalari (kategoriyalari) ga ega. Misol uchun: U Kommunikatsiya subyekt-obyekt aloqasi bo'lib, unda subyekt ma'lum axborotni uzatadi, obyekt esa axborotning passiv qabul qiluvchi sifatida namoyon bo'ladi, uning vazifasi axborotni qabul qilish, tushunish, yaxshi anglash va shu axborotni inobatga olib, harakatlanishdan iborat. Shunday qilib, M.S.Kagan fikricha, kommunikatsiya bir tomonga yo'naltirilgan jarayondir[6]. Muloqot esa, aksincha, subyekt-subyekt aloqasi bo'lib, unda «xabarlar jo'natuvchisi va qabul qiluvchilar yo'q, balki suhbatdoshlar, umumiy faoliyat ishtirokchilari bor». Muloqotda axborot sheriklar o'rtasida harakatlanadi, demak, muloqot jarayoni kommunikatsiyadan farqli ravishda ikki tomonlama yo'naltirilganlik xarakteriga ega. Bunga misol qilib-

"Jigsaw reading" - metodi talabalarning o'qish, muloqot va xulosa chiqarish qobiliyati kabi kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ishlatiladi. Ayniqsa, qisqa hikoyalar, matnlar va maqolalar bilan ishlashda bu usul juda samaralidir. U quyidagicha amalga oshiriladi. Talabalar ikki guruhga bo'linadi. Birinchi guruhga hikoyaning birinchi qismi, ikkinchi guruhga hikoyaning ikkinchi qismi beriladi. Talabalar o'zlariga berilgan hikoyaning qismini o'qib yaxshilab eslab qolishlari kerak bo'ladi. So'ng har bir talabaga narigi guruhdan juftliklar tanlanadi. Har bir juftlik bir biriga o'qigan hikoyasini so'zlab beradi. Ish yakunida har bir juftlikda to'liq hikoya paydo bo'ladi.

Shunday qilib, o'quv jarayonida mavjud pedagogik tizim funksiyalarini o'zgartirish, jumladan, o'qituvchi rolini innovatsion va nutqning kommunikatsiya aloqa vositalari shakllarini keng yoyish, o'qituvchilarda kreativ sifatlarni rivojlantirishning kommunikativ metodlari foydalanish ham iqtisodiy, ham ijtimoiy foyda beradi. Shuning uchun ham bu boradagi nazariy, uslubiy va boshqa jihatlar davr talablari asosida takomillashtirilishi bugungi kunning dolzarb vazifalardan biri ekanligini unutmasligimiz lozim.

Foydalangan adabiyotlar

1. "Ta'lim to'g'risida"gi qonun 2020 yil

2. A.Xoliqov. Pedagogik mahorat T. 2011 yil
3. Каган М.С. Мир общения. Москва, 1988. – С. 143-146.
4. www.pedagog.uz

BO‘LAJAK PEDAGOGDA KASBIY REFLEKSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK SHARTLARI

*To‘raxonova Mohinur Abdunazar qizi Termiz davlat pedagogika instituti psixologiya
kafedrası o‘qituvchisi Tel:+998930787737.turaxonova@mail.ru*

Abstrakt: Bugungi kunda jamiyatda faoliyat olib borayotgan zamonaviy pedagog shakllanishining ijtimoiy-psixologik omillarini tadqiq etish, bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy safarbarlik darajasini oshirish, zamonaviy pedagogning ma‘naviy qiyofasining shakllanishida ijtimoiy psixologik mexanizmlari va omillar rolini psixologik jihatdan tahlil etish bilan bir qatorda, xozirgi zamon maktabi o‘qituvchilik shaxsi va kasbiy faoliyati uchun zaruriy sifat va fazilatlarni egallagan, yangicha fikrlaydigan, ijtimoiy faol pedagoglarni talab etmoqda. Shuningdek ushbu maqolada, asosiy maqsad bo‘lajak pedagoglarda kasbiy refleksiyaning rivojlantirish maqsadga asoslanib, refleksivlik, pedagogik yo‘nalganlik, o‘z-o‘zini nazorat qilish va o‘z-o‘zini tartibga solish qobiliyati, muloqotmandlik, bo‘lajak o‘qituvchilarning bashorat qilish qobiliyati va o‘z-o‘zini rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik vazifalari shakllantirish

Kalit so‘zlar: Pedagog, ijtimoiy psixologik omillar, psixologik mexanizm, o‘z-o‘zini anglash, kasbiy refleksiya, kasbiy kompetentlik, pedagogik faoliyat, metodologiya, globalashuv, kasbiy malaka.

Key words: Pedagogue, social psychological factors, psychological mechanism, self-awareness, professional reflection, professional competence, pedagogical activity, methodology, globalization, professional qualification.

Ключевые слова: педагог, социально-психологические факторы, психологический механизм, самосознание, профессиональная рефлексия, профессиональная компетентность, педагогическая деятельность, методология, глобализация, профессиональная квалификация

Jahonning barcha mamlakatlarida iqtisodiy va siyosiy sohalarida davom etayotgan o‘zgarishlar munosabati bilan ijtimoiy sohalaridagi tabiiy o‘zgarishlar ta‘lim sohasini rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik shartlarini asoslash hamda malakali pedagoglarni tayyorlashga alohida e‘tibor qaratib kelmoqda. Oliy ta‘lim tizimi ta‘lim davrida bo‘lajak o‘qituvchining o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘z-o‘zini anglash, o‘z-o‘zini tarbiyalash va yanada uzluksiz o‘z-o‘ziga ta‘lim berishga qodir samarali shaxsiy va kasbiy o‘sishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga mo‘ljallangan. Bugungi kunda qabul qilinayotgan bir qancha huquqiy xujjatlar, jumladan: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son «2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»²¹, 2021 yil 13 iyuldagi PF-6260-son «Yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va ularning ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»²² «O‘zbekiston

²¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son «2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»²¹,

²² 2021 yil 13 iyuldagi PF-6260-son «Yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va ularning ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»

Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 - yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»²³ Farmonlarida ta'lim tizimidagi islohotlarning ustuvorligi huquqiy asoslarda belgilab qo'yilgan.

O'zbekistonning ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyotining o'sish sur'atlari dunyo hamjamiyati tomonidan yuksak e'tirof etilmoqda. Bu ayni paytda ilm-fanni rivojlantirish, ta'lim sohasini isloh etish, ta'lim jarayonining shaxsiy va kasbiy ma'nolari tadqiq etish davlat ahamiyati darajasida e'tibor qaratilib kelinmoqda. Shu nuqtai nazardan, pedagogning ta'lim oluvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga, shuningdek, pedagogik faoliyatning maqbul uslubiga, samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan kasbiy refleksiya jarayonining tarkibiy qismi sifatida kasbiy tafakkurning doimiy jarayonida o'qituvchilar o'z kompetensiyalarini rivojlantirishni boshqarish, o'z-o'zini tashkil etish darajasini oshirish, ya'ni shaxsiy va kasbiy o'sishni amalga oshirish qobiliyati sifatida refleksivlikni shakllantirish va rivojlantirish dolzarb muammo sifatida qaraladi. Shuningdek, bo'lg'usi pedagoglarda kuzatuvchanlik, asabiy-psixik barqarorlik, ijodkorlik, yuqori intellekt, odob-axloq mutanosibliigi, irodaviy ta'sir kabi shaxsiy xususiyatlar metaqobiliyat sifatida yuzaga chiqib bo'lajak pedagog psixikasi substrukturasi ajralmas qismi sifatida og'ishgan vaziyatlarda eng maqbul qarorni qabul qilishga tayyorligini ifodalashi dalillangandir. O'qitishda, shuningdek, pedagogik faoliyatni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega, uning asosida yangi bilimlarni o'zlashtirish jarayonini nazorat qilish, boshqarish, o'qituvchining tegishli bilim va ko'nikmalarini egallash amalga oshiriladi. Bundan tashqari, bu jihatdan o'qituvchining ong, o'z-o'zini anglash, motivlar yoki faoliyatning tegishli belgilari, ma'nolari haqida ixtiyoriy yoki beixtiyor anglashi emas, balki bu xususiyatlarning asoslarini faol ravishda anglash, topish, ularning sababiy munosabatlarini aniqlash sifatida chiqadi. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, pedagogik faoliyatda kasbiy refleksiya o'qituvchi shaxsiyatining o'ziga xosligi, qaytarilmasligi, uning professional o'zini takomillashtirish va shaxsiyatning o'zini o'zi anglashi, birinchi navbatda, o'ziga xos analitik pozitsiyani egallash qobiliyatiga ega bo'lgan, o'ziga xos va amalga oshiriladigan pedagogik faoliyatini ta'minlovchi muayyan psixologik mexanizm faol shakllanadi. pedagogik refleksiya deganda pedagogning o'z faoliyatiga nisbatan munosabatdagi tahliliy pozitsiyasini ifoda etuvchi murakkab psixologik holat tushuniladi. Zero, kasbiy refleksiya jarayonida pedagog o'zi tanlagan pedagogik kasbi talab qiladigan darajada o'z imkoniyatlarini, u haqidagi mavjud tasavvurlarini psixologik tajribasining muhim jihatlari bilan nisbatlaydi, va ixtiyoriy ravishda shaxsiy mahorat zanjirini hosil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To'raxonova, M. (2023). BO 'LAJAK O 'QITUVCHILARNING KASBIY O 'ZLIGINI ANGLASHINING PSIXOLOGIK OMILLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(3), 54-59.
2. Kizi, M. T. A. (2022). Solutions to the problem in the development of intellectual property of modern educational technologies.
3. Бозорова, М., & Турахонова, М. (2021). РОЛЬ ЭТНОПЕДАГОГИКИ В ПРОЦЕССЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ. Энигма, (32), 82-86.
4. "Psixologlarda kasbiy refleksiyani rivojlantirishning ijtimoiy psixologik

²³ «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 - yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»

Shartlari” Abdullo Nurilloevich Xudoyorov Buxoro davlat universiteti. "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842.

IJODKOR O‘QITUVCHI TASSAVVURIDA ZAMONAVIY TA’LIM

Naratova Gulnora Tojiyevna Surxondaryo viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi katta o'qituvchisi Tel: 97 1329294

Annotatsiya Ushbu maqolada o‘qituvchining boshlang‘ich ta’lim fanlarini o‘qitishdagi kreativ layoqati, kreativlik potentsialiga ega bo‘lishi va uning kasbiy faoliyatida e’tiborini qaratishi zarur bo‘lgan omillar va o‘qituvchining yaratuvchanligi, ijodkorligini namoyish qiladigan turli usul va o‘yinlar tasnifi haqidagi ma’lumotlar o‘rin olgan.

Аннотация В этой статье представлена информация о творческих способностях учителя в обучении начальному образованию, факторах, которые должны обладать творческим потенциалом и сосредоточиться на его / ее профессиональной деятельности, а также классификация различных методов и игр, демонстрирующих творческие способности учителя.

Annotation

This article provides information on the teacher's creative ability in teaching primary education, the factors that need to have creative potential and focus on his / her professional activity, and the classification of various methods and games that demonstrate a teacher's creativity.

Tayanch so‘z va iboralar: O‘qituvchi, o‘quvchi, usullar, kreativ layoqat, kreativlik potentsialiga ega bo‘lish, kasbiy faoliyat, o‘yinlar, yaratuvchanlik, ijodkorlik va hokozolar.

Ключевые слова и фразы: учитель, ученик, методика, творческие способности, творческий потенциал, профессиональная деятельность, игры, творчество, творчество и т. д.

Key words and phrases: teacher, student, methods, creative ability, creative potential, professional activity, games, creativity, creativity and so on.

Hozirgi zamon standartlarini amalga tadbqiq etish o‘qituvchidan nafaqat yuqori malakani va doimiy kasbiy rivojlanishni, balki o‘z ishiga ijodiy yondashishni talab qiladi. O‘qituvchining kreativligi o‘z tajribasini qayta ko‘rib chiqishi va yaxshilashi hammaga ma’lum narsalarni o‘zgartira olishi va ijodiy foydalana bilishi, sifat jihatdan yangiliklarni yaratishi juda katta ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda malaka oshirish ta’limi tizimi professor-o‘qituvchilari o‘z fani doirasida tinglovchilarga muntazam ravishda metodik ko‘rsatmalar berib borishi, metodik yordamlar uyushtirishi, lozim bo‘lsa “Mahorat darslari”ni tashkil etilishi bu kunning dolzarb vazifasidir.

O‘qituvchining kreativligi, bu uning qat’iy, chegaralangan yoki sust chegaralangan sharoitlarda har xil original g‘oyalarni izlab topish layoqatidir.

Kreativ layoqat esa quyudagi o‘zaro bir-biriga bog‘liq bo‘lgan qismlardan iborat:

1. Kreativ maqsad.
2. Ijodiy intilish.
3. Kreativ (ustanovka) qurish.
4. Kreativ yo‘nalish.

5. Kreativ ifodali akt.
6. Kreativ o'z-o'zini boshqarish.
7. Kreativ faollik.
8. Kreativ intilishlar darajasi.

O'qituvchining kreativligi uning ijodiy faoliyatida paydo bo'ladi va rivojlanadi.

O'qituvchi o'zidagi bu layoqatni rivojlantirib borar ekan, ona tili darslari mavzusini yoritishda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishdagi metod va o'yinlardan unumli foydalanishni yo'lga qo'yadi, qisqa muddatda o'quvchilarga ko'proq bilim berishni maqsad qiladi.

Bu maqsadga erishishda o'qituvchi kreativlik potentsialiga ega bo'lishi uchun kasbiy faoliyatida quyidagilarga e'tiborini qaratishi zarur:

- kasbiy faoliyatiga ijodiy yondashish;
- yangi-yangi g'oyalarni yaratishda faollik ko'rsatish;
- ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish;
- hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida fikr almashish.

Har bir o'qituvchining o'zini-o'zi rivojlantirishi va o'zini-o'zi namoyon etishi bevosita uning kreativlik qobiliyatiga egaligini ko'rsatadi. O'qituvchining yaratuvchanligi, ijodkorligini namoyish qiladigan turli usul va o'yinlar ham mavjuddir.

Shu jumladan, boshlang'ich ta'lim ona tili fani darslarida "Uzum", "Asalarilar", "Qochoq boshliqni top", "O'rgimchak to'ri" usullaridan foydalanish o'quvchilarning darsga qiziqishlarini oshiradi. Ularni darsda faqat eshituvchi emas, ishtirokchiga aylantiradi.

Masalan: "O'rgimchak to'ri" usuli (o'qish, matematika fanlarida foydalanish mumkin) o'qituvchidan tezkorlik va chaqqonlikni talab etish bilan birga, o'qituvchi kreativ potentsialiga egalik ya'ni yangi g'oyalarni yaratish qobiliyati, tafakkurning tezkorligi, tashabbuskorlik, o'ziga xoslik va noaniq vaziyatlarga toqat qilishlik kabilarni talab etadi.

"O'rgimchak to'ri" usulida o'qituvchi o'quvchilarga o'tilgan mavzu yuzasidan savollar berib boradi (O'qituvchi savollarni oldindan tayyorlab qo'yishi lozim. Savol – javoblarda qancha ko'p tinglovchi ishtirok etsa shuncha yaxshi).

O'qituvchi tomonidan javob bergan ishtirokchilarning barmoqlariga g'altak o'rab boriladi va o'qituvchi savollarini tugatgach, ishtirokchilardan savollarga javob berganlarininggina qo'llarini yuqoriga ko'tarishlarini so'raydi. Shunda ishtirokchilar boshi uzra o'rgimchak to'ri hosil bo'ladi.

Agar o'qituvchi bu usulni matematika fanida qo'llagan bo'lsa paydo bo'lgan shakllarda nechta burchak borligi va shunga o'xshash mavzuga mos savollarni berib mavzuni mustahkamlab olishi ham mumkin. Bu esa o'qituvchining kreativligi, pedagogik mahoratiga bog'liqdir.

Oddiy o'qituvchi- gapiradi, yaxshi o'qituvchi – ko'rsatadi, juda yaxshi o'qituvchi – motivatsiya qilar ekan, u faoliyati davomida albatta o'quvchilarning ichki qiziqishlarini uyg'otib, o'zlari istab, qiziqib o'qishlariga erishishi lozim.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, farzandlarimiz hozir uxlasa, orzularini tushida ko'rishini, agar uyquni o'rniga o'qishni tanlasa, albatta orzularini hayotda ko'rishini tushuntira, anglata olsak biz o'ylagan maqsadimizga erishgan bo'lamiz.

Adabiyotlar:

1. H.Akiyeva. Boshlang'ich ta'lim fanlari o'qituvchilari malakasini oshirish kursining mutaxassislik (Ona tili) fanlari bloki bo'yicha o'quv reja va ishchi dastur. Termiz.2021 y.
2. H.Akiyeva. "Boshlang'ich ta'lim fanlari o'qituvchilari malakasini oshirish kursining mutaxassislik (Ona tili) fanlari bloki bo'yicha o'quv –uslubiy majmua" Termiz.2021 y.
3. Madraximova Mastura. "Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ faoliyatini shakllantirish muammolari va metodlari" mavzusidagi
5A111701 – Boshlang'ich ta'lim. Magistrlik ishi. Nukus.2014 y.
4. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari: Toshkent: "O'qituvchi", 2004.

PEDAGOGIK TA'LIM TIZIMIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING PEDAGOGIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

*Janbayeva Marjan Smatillayevna Chirchiq davlat pedagogika universiteti
o'qituvchisi*

Yurtimizda faol, iqtidorli va ma'naviyatli va zamonaviy bilim egalari bo'lgan yoshlarni voyaga yetkazish asosiy maqsadlarimizdan biridir. Bu jarayonda o'qituvchilarning roli juda katta hisoblanadi. Hozirgi kunda bo'lajak o'qituvchilardan kasbiy mahorat, kasbiy madaniyat, etika, estetika, kasbiy tafakkur va pedagogik bilimlarga ega bo'lish talab qilinmoqda.

Oliy ta'lim muassasasidagi barcha bo'lajak o'qituvchilar o'z pedagogik faoliyati jarayonida faoliyatning quyidagi tarkibiy qismlarini bilishi lozim:

- pedagogik jarayonning mohiyatini anglashi, bolaga nisbatan chuqur hurmatda bo'lishi, ta'lim-tarbiya samaradorligi va inson kamolotini ta'minlovchi;
- pedagogik jarayonning vazifasi bilim berish, tarbiyalash, rivojlantirish hamda kasbiy faoliyat mezonini begilab olishi;
- pedagogik jarayonning obyektlari bo'lmish tarbiyalanuvchi insonga, o'quvchi va o'quvchilar guruhiga hamda alohida o'quvchiga, pedagogik jarayonning subyektlari-ota-onalar, o'qituvchilar, tarbiyachilar, sinf jamoasi, pedagogik jamoaga mas'uldirlar va ularga jamiyat talablari asosida ta'lim va tarbiya berish faoliyatini bajarish.

Shu o'rinda har bir bo'lajak o'qituvchi o'qituvchilik mahoratini oshirib borishlari muhim. Pedagogik mahorat – shaxsning pedagogik sifatlari majmui va o'qituvchi tomonidan kasbiy pedagogik faoliyatni mustaqil ravishda samarali tashkil etishni ta'minlash bo'lib, u pedagogning faoliyat mohirligini eng yuqori cho'qqisiga erishganligini bildiradi. Pedagogik mahorat yuksak darajadagi pedagogik faoliyatning taraqqiy etishini, pedagogik texnikani egallashni, shuningdek, pedagog shaxsi, uning tajribasi, fuqarolik va kasbiy mavqeini ifodalaydi. Pedagogik mahoratga ega bo'lish ta'lim-tarbiya samaradorligini ta'minlash garovi bo'libgina qolmay, ayni vaqtda o'qituvchilarning jamoada, ijtimoiy muhitda obro'-e'tiborini oshiradi, o'quvchilar orasida unga nisbatan hurmat yuzaga keladi. Kasbiy mahoratni oshirish yo'lida amaliy harakatlarni tashkil etish pedagogik faoliyatda yo'l qo'yilgan yoki qo'yilayotgan xatolardan holi bo'lish, o'quvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar bilan munosabatda muvaffaqiyatlarga erishish imkoniyatini yaratadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning quyidagi vazifalarni muntazam bajarib borishlari orqali amalga oshiriladi:

1. Bo'lajak o'qituvchilar pedagogik mahoratning nazariy va metodologik asoslari bilan qurollantiriladilar.

2. Pedagogik mahorat fanining pedagogik texnika, pedagogik hamkorlik (muloqot), pedagogik nazokat, pedagogik qobiliyat, tarbiyachilik mahorati, ta'lim jarayonini boshqarish, nutq madaniyati, tarbiya texnologiyasi, pedagogik ijodkorlik, refleksiya kabi tarkibiy qismlari to'g'risidagi bilimlar tizimini egallaydilar.

3. Bo'lajak o'qituvchilar milliy urf-odat va an'analarimizda va O'rta Osiyo mutafakkirlarining boy ijodiy meroslarida aks etgan pedagogik mahorat sirlarini mustaqil egallashga nisbatan o'zlarida ehtiyoj va havasni rivojlantirib boradilar.

4. Egallangan pedagogik-psixologik va metodik bilimlar, ko'nikma va malakalar to'g'risidagi ma'lumotlar asosida har bir bo'lajak o'qituvchi o'zining shaxsiy pedagogik mahoratini shakllantiradi.

5. O'quv-tarbiyaviy jarayonni jahon andozalariga xos so'nggi zamonaviy metod va shakllar asosida tashkil etish va boshqarishni amalga oshirishning nazariy va amaliy asoslarini muntazam o'zlashtiradilar.

6. O'qituvchilar o'z kasbiy mahoratlarini takomillashtirishlari uchun shaxsiy-ijodiy malaka oshirishning shakl, usul va vositalarini egallaydilar.

7. Tarbiyachi mahoratining mohiyati, funksiyasi, tuzilishi to'g'risida o'qituvchilar uzluksiz ma'lumotlarni o'rganib boradilar.

8. Yuksak zamonaviy axborot texnologiyalari va portal tizimidan erkin foydalanish asosida o'z kasbiy mahoratlarini shakllantiradilar.

Bu maqsad va vazifalarning hal etilishi bo'lajak o'qituvchilar va tarbiyachilarni zamon bilan hamnafas bo'lishga, yoshlarni tarbiyalash dardi bilan yashash va kelajakni aniq ko'ra olishga o'rgatadi. Har bir o'qituvchi shaxsida mamlakatimizning dolzarb muammolarini, maqsad va vazifalarini vijdonan tasavvur qilib, aniq bajarib borishi uchun shijoat bilan o'z imkoniyati, bilimi, tajribalarini ishga solishga o'rgatadi, hamda pedagogik faoliyatga ijodiy yondashish malakalariga ega bo'lishni tarbiyalaydi.

Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, bo'lajak o'qituvchilar muntazam ravishda o'zining kasbiy bilimi, ko'nikma va malakasini rivojlantirib borishi, boshqaruv yo'nalishidagi tushunchalarini kengaytirishi, fan texnika yutuqlarini, zamonaviy pedagogik hamda yangi axborot texnologiyalarini o'zlashtirib borishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. SH.Mirziyoyev Maktab ta'lim tizimini rivojlantirish umumxalq harakatiga aylanishi zarur. 2019-yil 23 avgustda o'tkazilgan videoselektordagi nutqi. 23.08.2019
2. N.N.Azizxo'jayeva O'qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash texnologiyasi. Nizomiy nomli TDPU, 2000
3. M.S.Janbayeva "Innovatsion jamiyat sharoitida zamonaviy o'qituvchilarga bo'lgan ehtiyojlar" Muallim ham uzluksiz bilimlendiru 2023 <https://lib.cspi.uz/index.php?newsid=8093>
4. Абдалова С. П 2023 – yil Darsning o'quv jarayonidagi o'rnini o'rganish hamda muammoli o'qitish texnologiyasi nuqtai nazaridan tahlil qilish Muallim ham uzluksiz bilimlendiru 2023 <https://lib.cspi.uz/index.php?newsid=8096>

BO'LAJAK IJTIMOIIY PEDAGOGNING FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

*Xurramova Muxlisa Maktabgacha ta'lim fakulteti Maktabgacha ta'lim psixologiyasi
va pedagogikasi yonalishi talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy sharoitlarda maktabda ijtimoiy o'qituvchi ishining dolzarbligi, shuningdek, o'rta maktab ijtimoiy o'qituvchisi ishining mazmuni batafsil ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik faoliyat, ta'lim tizimi, innovatsiyalar, prezident qarori, innovatsion faoliyatga tayyorlash.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlash murakkab jarayon bo'lib, uni oqilona amalga oshirish bo'lg'usi pedagog kadrning kasbiy yetukligini ta'minlashga xizmat qiladi. Ma'lumki, muayyan yo'nalish va mutaxassislik bo'yicha kadr tayyorlash to'plangan tajriba, ilmiy izlanishlar asosida tartibga tushirilgan ta'lim standartlari, shuningdek, uni huquqiy jihatdan ta'minlovchi me'yoriy hujjatlar, o'quv-metodik adabiyotlar tizimi asosida amalga oshiriladi. Demak, bunda kadrlar tayyorlashda uzoqni ko'zlab ish yuritiladi. Bu kadrlar tayyorlashning asosiy komponenti hisoblanadi hamda unga mamlakatimizda davlat ahamiyati beriladi. Ayni zamonda, uni ta'lim jaryonida qanday qo'llash masalasi ham borki, bu borada ham yutuqlarimiz kam emas. Ko'rinib turibdiki, oliy ma'lumotli kadr tayyorlashda o'zaro uzviy bog'langan ikki jarayon mavjudki, biri strategik mohiyat, ikkinchisi esa taktik mohiyat kasb etadi. Shuning uchun ham kadrlar, xususan, pedagogik kadrlar tayyorlashda strategiya va taktika tushunchalaridan foydalanish to'g'ri bo'ladi.

Ma'lumki, so'nggi yillarda mamlakatimizda ta'lim tizimini rivojlantirish, kadrlarni malakasini oshirish hamda ularni qayta tayyorlash sohasi tubdan isloh qilinmoqda. Uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va ahloqiy talablarga javob beruvchi yetuk mutaxassislar tayyorlash tizimini yaratishga alohida e'tibor qaratilyapti. Bunda innovatsiyalar, ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish, shu bo'yicha zarur huquqiy mexanizmlarni yaratishga ustuvor yo'nalish sifatida qaralayotgani muhimdir. Shular asosida, oliy malakali ilmiy va ilmiy pedagog kadrlar tayyorlash hamda attestatsiyadan o'tkazish tizimi yana-da takomillashtirilmoqda, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim bosqichiga qator yangiliklar tatbiq etilayotir. Shuningdek, dissertatsiya tadqiqotlarining sifati, ilmiy va amaliy ahamiyatini oshirish bo'yicha zamon talablari asosida muayyan ishlar olib borilyapti.

Yurtimizda yuridik kadrlar tayyorlash sohasiga ham aynan mana shunday progressiv nuqtai-nazar bilan yondashilayotgani yaqin kelajakda o'zining yorqin samaralarini berishi shubhasiz. Zero, shu bo'yicha qabul qilinayotgan Farmon va qarorlar, boshqa huquqiy hujjatlarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub demokratik va huquqiy islohotlar, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning yuksak talablari va zamonaviy xalqaro standartlariga javob beradigan yuqori malakali yuridik kadrlarni tayyorlashga qaratilgan aniq chora-tadbirlar belgilab berilmoqda. Ularning ijrosi esa so'zsiz va izchil ta'minlanyapti. Biroq mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar shu bilan bir joyda turib qolishi kerak emas, balki u

jamiyatimizning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga hamohang tarzda rivojlanib borishi darkor. O'zbekistonda olib borilayotgan tub islohotlar sharoitida davlat qurilishi va huquqiy siyosatning mazmun-mohiyatini aniqlashtirish, uning maqsad hamda vazifalarini islohotlarning bugungi taraqqiyoti asosida shakllantirib borish zarur. Inson manfaatlarini ta'minlashning strategik jihatdan yangi vositalar bilan bir qatorda, ham taktik xususiyatga ega bo'lgan ilg'or usullarni qo'llash, shaxs hamda jamiyat manfaatlarini yana-da samaraliroq himoya qilish, korrupsiyani oldini olishning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish lozim.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 28-apreldagi "Toshkent davlat yuridik universitetida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida bu boradagi aniq "yo'l xaritasi" chizib berildi. Ushbu muhim hujjat 2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining vazifalariga muvofiq, shuningdek, yuridik kadrlar tayyorlash tizimini xalqaro standartlarni hisobga olgan holda yana-da takomillashtirish, Toshkent davlat yuridik universitetida o'quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy usullarini joriy qilish, yoshlarning oliy yuridik ta'lim olishlariga keng imkoniyatlar yaratishni ta'minlash maqsadida amaliyotga joriy etildi. Shu asosda professor-o'qituvchilar tarkibini yuqori darajada kasbiy pedagogik mahoratga, huquqiy va siyosiy madaniyatga ega mutaxassislar bilan mustahkamlash, amaliy ish tajribasiga ega bo'lgan mutaxassislarni ta'lim jarayoniga keng jalb etilmoqda. Talabalarning mustaqil tayyorgarligini chuqurlashtirishni hisobga olgan holda nazariy mashg'ulotlar yana-da optimallashtirildi, ish beruvchilar ehtiyojidan kelib chiqib, yuristda tahliliy fikrlash va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan o'quv rejasi, dastur va o'quv-metodik materiallar o'quv jarayonida qo'llanilyapti. Modul tizimi va o'qitishning innovatsion metodlarini rivojlantirish, o'quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng qo'llash, talabalar, o'qituvchilar va yosh tadqiqotchilarni global axborot-huquqiy va ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, amaliyot, stajirovka o'tish tartibini takomillashtirish, shuningdek, klinik ta'limni joriy etishga alohida ahamiyat qaratilmoqda. O'quv, ilmiy va boshqa adabiyotlar, shu jumladan xorijiy adabiyotlar fondini, o'qitishning texnik vositalari, shuningdek, global axborot-huquqiy va ta'lim resurslarini muntazam yangilanayotir. Yetakchi xorijiy ilmiy-ta'lim muassasalari, tahliliy, tadqiqot markazlari, xalqaro tashkilotlar, qolaversa, davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar, advokatura bilan faol hamkorlik yo'lga qo'yilgan. Shunga uyg'un tarzda davlatimiz rahbarining Oliy Majlisga Murojaatnomasida ta'lim tizimini chuqur isloh qilishga doir vazifalar ko'rsatib o'tildi, ularni amalga oshirish yo'llari o'rta tashlandi. Bu bevosita pedagogik faoliyatni zamon talablaridan kelib chiqib, yo'lga qo'yish masalasiga ham daxldordir. Zero, bugun ta'lim muassasalarida innovatsion pedagogik faoliyatga har qachongidan ham ko'proq zaruriyat tug'ilyapti. Bu darslarni samarali o'tish, vujudga kelishi mumkin bo'lgan ziddiyatlarni oqilona hal etish imkonini beradi. Binobarin, ta'lim xodimi – eng avvalo, innovator "xavfsiz sinovlar o'tkazish" psixologiyasining bilimdoni bo'lishi kerak.

O'qituvchini aniq maqsadni ko'zlagan holda innovatsion faoliyatga tayyorlash – bu yaxlit, bir butun jarayon. U o'zaro bog'liq va bir-biri bilan shartlangan davrdan

tashkil topgan: oliy ta'lim muassasalarida o'qish va tarbiyalash, shuningdek, maxsus muassasalarda o'qish va maktabdagi amaliy pedagogik faoliyatning o'zaro almashib kelishi asosida tashkil qilingan OTMdan keyingi ta'lim. Qayd etib o'tilgan davrlarni o'qituvchi shaxsini bosqichma-bosqich rivojlantirib borishning yaxlit jarayoniga birlashtirilishi – uni innovatsion faoliyatga kiritishning asosidir. O'qituvchini innovatsion faoliyatga tayyorlash konsepsiyasini yaratishda o'qituvchi shaxsini shakllantirishning bir butun jarayonini loyihalashni va faoliyat olib borishini ta'minlovchi tizimli, refleksiv-faoliyatli, individual-ijodiy yondashuvlar asos qilib olinadi. Masalan, tizimli yondashuv jihatdan – pedagogik ta'limning barcha bo'g'inlari innovatsion faoliyatning barcha komponentlarini ularning yaxlitligida yuzaga chiqishini maksimal darajada rag'batlantirishi kerak. Refleksiv-faoliyatli yondashuvni amalga oshirish esa o'qituvchining o'z faoliyatiga nisbatan, faoliyat subyekti sifatida o'quvchi shaxsini rivojlantirish borasidagi samaradorligini tanqidiy tahlil etish, mulohaza qilish va uni baholash maqsadida o'ziga nisbatan ham faol tadqiqiy mavqeiga kirishish qobiliyatini rivojlantirishni nazarda tutadi. Individual-ijodiy yondashuv o'qituvchida ijodiy individuallikni aniqlash va shakllantirish, unda innovatsion ongni rivojlantirishni takrorlanmas faoliyat texnologiyasini ta'minlovchi shaxsiy darajaga olib chiqadi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogni innovatsion faoliyatini yo'lga qo'yish obyektiv voqelikni qabul qilishdagi qarashlarini aniqlab beradi. Pedagogni innovatsion faoliyatga tayyorlash muammosi ma'lum maqsadlarga bo'ysunuvchi bir necha o'zaro aloqador va funksional komponentlarni o'z ichiga olgan tizim sifatida ifodalanishi mumkin. Bo'lg'usi o'qituvchining innovatsion tayyorligi uzluksiz ta'lim sharoitida pedagogik innovatikaning to'liq mazmun-mohiyatini egallash bo'yicha uning nazariy, amaliy va psixologik-fiziologik saviyasidir. Bunday tayyorlik pedagogik tizim natijasi sifatida nazariya va amaliyotning bir butunligini ta'minlash, o'quv ishlariga vijdonan munosabatda bo'lishni tarbiyalash hamda ijodiy faollikni rivojlantirish asosida o'quvchilarda ma'lum fanlar, umumkasbiy faoliyat ko'rinishlari bo'yicha bir butun bilimlar va malakalarni shakllantirishga ko'mak berishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Berezina V., Ermolenko G. Maktabdagi ijtimoiy o'qituvchi. // Maktabo'quvchilarining ta'limi, 1994 y., № 2. - S.205.
2. Brudnov A., Berezina V. Maktabdagi ijtimoiy va pedagogik ishlar. // Maktab o'quvchilari ta'limi, 1994 y., №1. - P.2-3.
3. Vasilkova Yu.V. Ijtimoiy pedagogika bo'yicha ma'ruzalar (mater. Ota tarbiyasi). - Ed. 2-chi. - M.: "Poligrafresursiya" GF nashriyoti, 1998 y.
4. Vulfov B.Z. Xalq ta'limi tizimidagi ijtimoiy o'qituvchi. // Pedagogika, 1992 y., 5/6. - S.45-49.
5. Abdunabiyeovich, A. F. (2023). DARSLIKDA YORITILGAN ZULFIYAXONIM MAVZUSINI STEAM YONDASHUVI ASOSIDA ORGANISH. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 20(2), 98-103.

«TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASI»DAN TOPSHIRIQLARNI BAXOLASH

TerDPI Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrasini mudiri dotsent;

Sadatov Chori Xolmurodovich Email: sadatov@terdupi.uz

Annotatsiya; Ushbu maqolada maktabda tasviriy san'at mashg'ulotlarining samaradorligi ko'p jihatdan metodik jihatdan o'rinli talablari buyumlarni tekislikda haqqoniy. Maqolada Pedagogika fanida har bir o'quvchining har qanday faoliyatini nazorat qilish, o'z vaqtida baholab turilishi lozimligi qayd qilingan bugungi kunning yoshlari qanday usul va texnologiyagalarga ega bo'lishi kerakligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: pedagogika, nazariy mashg'ulotlar, chizmatasvir, tasviy faoliyat, tus, lab, ko'z, soya.

KIRISH Maktabda tasviriy san'at mashg'ulotlarining samaradorligi ko'p jihatdan o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish hisoblanadi va u davlat ta'lim standartlari asosida amalga oshiriladi. U o'z o'rnida birinchidan, o'qituvchi faoliyatiga baho berish, ikkinchidan bolalar tomonidan materiallarni o'zlashtirish darajasini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, u bolalarni fanga bo'lgan qiziqishini oshirishga, ularning faoliyatlaridagi yutuq, kamchilik va nuqsonlarni aniqlashga yordam beradi. Oqibatda bolalarni o'z tasviriy faoliyatlariga bo'lgan munosabatlari o'zgaradi.

Pedagogika fanida har bir o'quvchining har qanday faoliyatini nazorat qilish, o'z vaqtida baholab turilishi lozimligi qayd qilingan. Ayniqsa, o'quvchilarning tasviriy san'atga bo'lgan qiziqishi qo'llab-quvvatlanishi, past o'zlashtiruvchi bolalarni kamchiliklarini ko'rsatish va ularni tushuntirish samaralidir. Lekin past o'zlashtiruvchi o'quvchilarga past baholar qo'yish va ularni kamsitish tavsiya etilmaydi. Ko'pchilik hollarda, masalaga bunday yondoshish o'quvchilarni tasviriy va ijodiy faoliyatga qiziqishlarini so'ndiradi. Ayrim hollarda ular tasviy faoliyatdan butunlay sovib ketishlari mumkin.

Gramatik yondashuv:

Tasviriy san'atdan o'quvchilar faoliyatini o'z vaqtida va muntazam nazorat qilib turish va baholash nihoyatda muhimdir. Chunki o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bolalar ancha vaqt va kuch sarflab bajaradilar, ularni talablar darajasiga yetkazishga harakat qiladilar. Ularni o'qituvchilarga yoqishni, yuqori baholar olishni hohlaydilar, topshiriq yuzasidan ko'p bilimlarga ega ekanliklarini ko'rsatmoqchi va maqtanmoqchi bo'ladilar. Bu kunni ular orziqib kutadilar. O'qituvchi esa topshiriq berib uni nazorat qilmasa bolalarning topshiriqlarni bajarishga bo'lgan ixloslari asta-sekin susayadi. Bora-bora ular topshiriqlarni butunlay bajarmay qo'yadilar. Shunday ekan, o'qituvchi faqat topshiriqni o'z vaqtida tekshirishi va uni sinf jurnalida qayd qilib turishi lozim. Topshiriqlarni nazorat qilishning bir qator shakllari mavjud. Ular joriy nazorat, oraliq nazorat va yakuniy nazorat deb yuritiladi.

Joriy nazorat muntazam ravishda xox u nazariy, xox amaliy bo'lsin, har bir darsda amalga oshiriladi. Uni yangi materiallarni bayon etish jarayonida, shuningdek, dars oxirida o'tkaziladi

Yangi materialni bayon etish jarayonida bolalarni darsdagi faolligi va topshiriqni bajarishdagi sa'i- harakati uchun baholar qo'yiladi. Nazoratning ikkinchi turida o'quvchining topshiriqni qanday darajada bajarganligi tekshiriladi va baholanadi. Bunda bolalarning darsdagi faolligi ham hisobga olinishi mumkin.

Amaliy ishlarni baholash bevosita bolalar tomonidan bajarilgan tasviriylar (rasm, haykal, qurish-yasash) asosida nazariy bilimlarni baholash esa savol-javob, suhbat tarzida amalga oshiriladi.

Joriy nazorat darsning boshlang'ich qismida, o'tgan darsda unga berilgan topshiriqlarni tekshirish maqsadida ham o'tkaziladi.

Bolalarning o'zlashtirishini nazorat qilish va ob'ektiv baholash uchun joriy nazoratni tez- tez o'tkazib turishi lozim. Nazorat shunday tashkil etilishi lozimki, chorak davomida hech bo'lmaganda har bir bolada 4-5ta baho bo'lishi lozim. Shuni ham hisobga olish lozimki, tasviriylar san'at darslari haftasiga bir marotaba va bir soatdan o'tkazilishi bolalar faoliyatlarini to'liq nazorat qilish uchun yetarli emas. Eng kichik chorak olti hafta hisoblansa, chorak oxirida har bir bolalar bittadan baho olishlari lozim. Aks holda, chorak oxirida har bir bolada oltitadan baho bo'lmaydi. Natijada choraklik baholar ob'ektiv chiqmaydi.

Tasviriylar san'atdan nazariy mashg'ulotlarda hamma bolalarni bir darsda baholashning imkoni yo'qligini hisobga olsak, chorak davomida har bir bolada 4-5 tadan baho bo'lishi lozim.

Tahlil va natijalar:

Amaliy ishlarni har bir darsda har bir bola faoliyatini nazorat qilish va baholash imkoni bor. Ularni ma'lum qismini darsning boshlang'ich qismida, bir qismini dars davomida, qolgan qismini, bolalar ishlarini yig'ib olib o'qituvchi darsdan so'ng tekshirsa bo'ladi.

Bolalarning darsdagi faolligini taqdirlash, qiziqishini oshirish maqsadida ular tomonidan bajarilgan ishlarnigina emas, topshiriqlarni bajarishga bo'lgan munosabatlari, harakati uchun ham baholar qo'yish mumkin. Shuningdek, har qanday baho qo'yganda butun sinfni nima uchun shunday baho qo'yilganligidan xabardor etish lozimki, bolalar baho mezonlarini ongli ravishda tushunib yetsinlar. Bolalarning topshiriqlarni bajarishga bo'lgan munosabatlariga qo'yilgan baholar faqat ijobiy emas, salbiy bo'lishi ham mumkin. Shuni ham alohida qayd qilish lozimki, pasaytirilgan baholar asoslagan holda va bolalarni tushkunlikka tushirib yuboradigan bo'lmashligi lozim. Bir topshiriqni baholashda bolaning avvalgi darslardagi o'zlashtirishlarini ham hisobga olish lozim. Muntazam yaxshi o'zlashtirib kelgan o'quvchini avvalgi muvaffaqiyatlari va harakatlarini hisobga olib, bu galgi qoniqarsiz ishiga yomon baho qo'ymasa ham bo'ladi.

Oraliq nazorat dasturdagi u yoki bu bo'limning tugashi va chorak davomida bajarilgan ishlarning Yakunini nazorat qilish maqsadida o'tkaziladi. Oraliq nazorat savol-javob, suhbat, test, insho, amaliy tasviriylar ishlarni tahlil etish kabi yo'llar bilan amalga oshiriladi.

Oraliq nazoratda faqat chorak davomida qo'yilgan baholarni umumlashtirish bilan chegaralanib qolmasdan, chorak oxirida bolalarga qayta tekshiruv topshiriqlari ham beriladi. Bu topshiriqlar bolalar tomonidan mustaqil ravishda bajariladi va ular tasviriylar, shuningdek yozma insho shaklida bo'ladi. Bolalarni

qayta tekshiruv topshiriqlari va chorak davomida olingan baho natijalari umumlashtirilib Yagona oraliq nazorat baholari qo'yiladi. Yagona oraliq nazorat baholarini qo'yishda o'qituvchi bolalarni tasviriyl san'atdan darsdan tashqari ishlarini bajarishdagi xarakatlari, faolligi va yutuqlarini hisobga olishi lozim va u o'quvchilarni bu sohadagi yangi ishlarga ilhomlantiradi, baholarni ob'ektivligini ta'minlaydi.

Umumiy xulosa:

Yakuniy nazorat o'quv yili davomida o'quvchilarning tasviriyl faoliyatlari natijalarini aniqlash va umumlashtirish maqsadida o'tkaziladi. Yakuniy nazoratning bu turida baholar o'quvchilarni choraklar, qayta tekshiruv natijalari, ularning sinfdan va maktabdan tashqari olib borgan ishlari, ularning bu fanga qiziqishlari, harakatlari asosida qo'yiladi.

Ba'zan shunday bo'ladiki, bolaning o'zlashtirishi chorakma-chorak yaxshilanib boradi yoki aksincha yomonlashib boradi. Bunday holda o'quvchining so'nggi chorakdagi baholari, qayta tekshiruvdan olgan baholari hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ayrim hollarda tasviriyl san'atdan baholarni biroz ko'tarib qo'yish hollari uchrab turadi. Buni inkor etish mumkin emas. Lekin, u asoslangan holda bo'lishi lozim. Bunga quyidagi hollarda rioya qilish muhim:

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Садатов Ч. Обучение рисованию обнаженного мужского тела с передней стороны с карандашным рисунком //Общество и Инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 3/С. – С. 361-365.
2. Xolmurodovich S. C. et al. O'QUVCHILARNING CHIZMACHILIK FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNALOGYALARNING O'RNI VA AMALIY AHAMIYATI //Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 189-192.
3. Bahodirovna M. Z., Xolmurodovich S. C. Methodical Interpretations on the Organization of Independent Educational Classes in the Subject of Painting //International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development. – 2020. – Т. 2. – №. 11. – С. 24-2
4. Sadatov C. The importance of virtual museums in the formation of students' educational competencies on fine literacy //Scientific research results in pandemic conditions (COVID-19). – 2020. – Т. 1. – №. 04. – С. 201-203.
5. Sadatov C. K., Normatova G. Some species eksperimentno-experimental work that makes a teacher //European Conference on Education and Applied Psychology. – 2014. – С. 174-176.
6. Xolmurodovich S. C., Xolbozorovich Q. J. THEORETICAL FUNDAMENTALS OF STUDY PEN AND GENERAL PRINCIPLES OF DRAWING //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 9. – №. 10. – С. 709-716.
10. Uralovich T. F. Conducting classes on fine arts based on information and communication technologies //International Engineering Journal For Research & Development. – 2021. – Т. 6. – С. 3-3.
11. Toshpulatov F. U., Norqochqorov R. E. O., Maxmudova X. N. Q. Xalq amaliy san'atining chizmachilik fani bilan bog'liqligi //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 2. – С. 138-142.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARI DUCH KELADIGAN MUAMMOGA METODIK YECHIM

*Kuchkinov Abdumalik Yuldashovich, Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Boshlang'ich ta'lim metodikasi” kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori, (PhD) Akbarova Madina Baxtiyor qizi Chirchiq davlat pedagogika
universiteti, Boshlang'ich ta'lim faklteti, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarini qiynab kelayotgan muammo metodik yechim taqdim etilgan. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun kerakli tavsiyalar berilgan.

Аннотация: в этой статье представлено методическое решение предстоящей задачи, которую я поставлю перед учителями начальных классов. Даны необходимые рекомендации для учителей начальной школы.

Abstract: this article presents a methodological solution to the upcoming task that I will set for primary school teachers. The necessary recommendations for primary school teachers are given.

Kirish. O'zbekiston respublikasida so'ngi yillarda ta'lim tizimiga oid ko'plab farmon va qarorlar qabul qilinib kelinmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Miromonovich “Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy maqsadimiz — yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat”. BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqidan. Yuqoridagi fikrlardan shuni tushunish mumkinki ta'lim sohasi doimo o'z dolzarbligini yo'qotmaydi.

“Bizni o'ylantirib kelayotgan yana bir muhim masala — bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugungi zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim — yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo akssado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin.

Natijada boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun, quyidagi izlanuvchi metoddan foydalanish va amalga oshirish mumkin.

Birinchi sinf o'quvchilariga ularni kombinatsiyalash va yangidan o'rganish uchun o'z-o'zini boshqarishni o'rgatish uchun o'yinlar, mashqlar tuzish.

O'quvchilarning o'z-o'zini boshqarishiga murojaat qilish, o'rganish usuliga qarab o'qishni o'rgatish va o'quvchilarning alohida opimizatsiyalash usulidan foydalanish.

O'quvchilarning fikrlash va ta'lim yoki umumiy dasturlarni tahlil qiladigan va mas'uliyatli metodlar bilan tanishishlariga yordam berish, ularni so'nggi o'qitish jarayonida tahlil qilishni o'rgatish uchun ularni kirishini aniq qilish uchun ko'p amallar tashkil etish.

Qo'shma o'qitishni samarali qilish uchun o'quvchilarning o'zaro harakatlanishlariga yondashish va ularni ko'nikmalarini almashish kabi sodda imkoniyatlardan foydalanish. O'quvchilarga buzilgan tushunchalarni tushuntirib,

o'quv dasturi qanday o'quvchilarni individuallashtirishiga yordam berishni o'rganishgan metoddan foydalanish.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari duch keladigan muammolar keng ko'lamli bo'lib, ularning yechimlari turlicha. Biroq, quyidagi uslubiy yechimlar boshlang'ich sinf o'qituvchilari duch keladigan ba'zi umumiy muammolarni hal qilishga yordam beradi:

Ta'lim falsafasi va strategiyalari bo'yicha ta'lim. O'qituvchilarga ta'lim falsafasi va strategiyalari haqida ma'lumot berish ularga o'quvchilarni yanada samaraliroq o'qitish va o'rganish tajribasini yaxshilashga yordam beradi.

Qo'llab-quvvatlovchi o'qituvchilar. O'qituvchilar nuqtai nazaridan, ta'lim o'quvchilarining eng keng tarqalgan muammolaridan biri o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelgan o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash va turli xil ta'lim uslublariga mos keladigan ta'lim usullaridan foydalanishdir. O'qituvchilar o'quvchilarning individual ehtiyojlarini baholash orqali o'rganishga yordam berish uchun tegishli o'quv materiallari va usullarini taqdim etishlari kerak.

Texnologiyadan foydalanish. Texnologiyadan foydalanishni qo'llab-quvvatlaydigan yondashuv boshlang'ich sinf o'qituvchilariga o'quvchilarga yuqori sifatli ta'lim berishga yordam beradi. Texnologiyaning turli jihatlaridan foydalanadigan o'quv materiallari va vositalaridan foydalangan holda, o'qituvchilar o'quvchilarni jalb qilish va ularning o'quv tajribasini boyitish uchun texnologiyadan samarali foydalanishlari mumkin.

Hamkorlikda o'rganish. O'qituvchilar o'quvchilarni va bir-birlarini hamkorlikka va o'zaro hamkorlik qilishga undash orqali hamkorlikda o'rganishni rag'batlantirishlari mumkin. Ushbu yondashuv o'quvchilar oson tushunadigan o'quv dasturini taqdim etishga yordam beradi, shu bilan birga bir-biri bilan ishlash orqali ularning o'rganish tajribasini boyitadi.

O'rganishni o'lchash va baholash. O'rganishni o'lchash va baholash boshlang'ich sinf o'qituvchilariga o'quvchilarning taraqqiyotini kuzatish va ularga kerakli o'rganish imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi. Ushbu yondashuv o'quvchilarni yaxshiroq o'rganishga yordam beradi va o'qituvchilar o'quvchilarni tegishli o'quv materiallari va usullari bilan ta'minlaydi. Ushbu uslubiy yechimlar boshlang'ich sinf o'qituvchilari duch keladigan muammolarga hissa qo'shishi bilan birga, o'qituvchilarning ta'lim sohasidagi o'zgarishlarni kuzatishi, innovatsion yondashuvlarga ochiq bo'lishi, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olishi ham muhimdir.

Bu metodlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish va tushunchalarini individuallashtirishga yordam beradi va ularni o'zining ichida motivatsiya va tarbiyalash barpo qiladi. Yangi o'qituvchilar uchun, bu metodlar hammasi bir vaqtda tajriba bilan keltirilishi mumkin, shuning uchun bir o'z ichiga sifatli tayyorgarlik va tajribali o'quvchilar yordamida o'tkazilishi lozim.

Bunga nimaning hisobidan erishamiz?. Kuzatishlarimiz natijasida shu ma'lum bo'ldiki boshlang'ich sinflarda yaxshi baholarga o'qigan ayrim o'quvchilar, yuqori sinflarga o'tgan sayin baholari pasayib darslarga sovuqqonlik bilan qarash yuzaga keladi.

Buning sabablarini o'rganilishi natijasida, bir jihat e'tiborimizni torti. Boshlang'ich sinfda ta'lim-tarbiya olayotgan o'quvchi yaxshi baholar va yaxshi

natijalarga erishayotgan bir vaqtda, qaysidir darsdagi qaysidir mavzu yuzasidan paydo bo'lgan savolni o'qituvchisidan so'rashga tortinish paydo bo'ladi. Bu tortinishning paydo bo'lishiga sabab, bundan oldin mana shunday holatlardan birida sinfdoshlari tomonidan kamsitishi, ya'ni "voy shuni ham bilmas ekan" kabi mazmundagi gap-so'zlar o'quvchining erkin savol berishdan cheklanishiga olib keladi. Yuqoridagi kabi muammoga yechim sifatida ushbu metodni tavsiya etamiz.

Sehrli sandiqcha metodi — bu o'qituvchi boshchiligidagi texnologiya darsida o'quvchilar bilan birgalikda katta va chiroyli sandiqcha yasaladi, ochib yopiladigan joyini faqat o'qituvchi ocholadigan qilib berkitiladi, yuqori qismida cho'zinchoq ochiq joy qoldiriladi. Ish yakunlangach o'qituvchi o'quvchilarga shunday deydi "bu sandiqcha oddiy emas, sehrli sandiqcha. Endi meni diqqat bilan eshitinglar darsda so'rashga ulgurmagani savollaringiz bo'lsa qog'ozchiga yozib sandiqchaga solinglar ko'rsatmasini beradi. Yuqoridagi metod yordamida o'quvchilarning savollari javobsiz qolmasligiga shu bilan bir qatorda bilim darajasi pasayib ketmasligiga yordam beradi. Shuni aytib o'tish muhimki, o'qituvchi muntazam ravishda sandiqchani ichidagi savollarni o'qib, dars jarayonida ularga javob berib borishi juda-yam muhim hisoblanadi. Sehrli sandiqcha metodini 3-sinfdan boshlab qo'llash tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda hozirgi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida tahsil olib kelayotgan o'quvchi yoshlar bir necha yildan so'ng turli kasb-hunarlarining egasiga aylanishadi. O'zi egallagan kasb yoki hunarda yaxshi natijalarga erishishida, o'z fikrini erkin bayon qilishi, kasb sirlarini mukammal o'rganishida, savollarni o'z vaqtida, kerakli mutaxassislardan so'rab javob olishi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi, Vatanini sevuvchi, dunyoqarashi keng, erkin fikrlovchi yoshlar farovon kelajagimiz garovidir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 997-son qarori, 08.12.2018 yildagi
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 05.09.2018 yildagi PQ-3931-son
3. "Pedagogika" o'quv qo'llanma J.Hasanboyev H.Sariboev G.Niyozev O.Hasanboyeva M.Usmonboeva O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi "Fan" nashriyoti 2006.

ASOSIY TA'LIM KOMPETENTLARI TIZIMI

Saydaliyev Elyor Ismoilovich Chirchiq Davlat Pedagogika universiteti va Belarus` Respublikasi A.A. Kuleshov nomidagi Mogilev Davlat universiteti bilan hamkorlik qo'shma dastur bo'yicha magistratura "Pedagogika va psixologiya" yo'nalishi talabasi

Ijtimoiy-iqtisodiy sohada ro'y berayotgan o'zgarishlar pedagogik faoliyatni tashkil etishga ta'sir ko'rsatgan ta'lim tizimidagi o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Rivojlanayotgan yangi va yangi ko'p o'zgaruvchili amaliyotlar zamonaviy o'qituvchidan nafaqat bilimni, balki bilimlarni loyihalashtirish, shakllantirish va chiqarish qobiliyatini ham talab qiladi.

Ilmiy adabiyotlarda bir qancha yondashuvlar mavjud, masalan, "Kasbiy kompetentlik" tushunchasini tavsiflashda **funksional-faoliyatli yondashuvni** N.V.Kuzmina, V.P.Simonov, N.F.Talyzina va boshqalar pedagogik faoliyatga amaliy yondashuv, kompetentlikka nazariy va amaliy jihatdan tayyorlik deb hisoblaydilar. Ular tayyorlik professional vazifalarni bajarish, professional kompetensiyalar buyicha

nazariy va amaliy ko'nikmalar: tahlil qilish, prognoz qilish, loyihalash, aks yettirishni amalga oshirish, tashkilotchi bo'lish muloqot qila olish kabi qobiliyatlarga ega bo'lish deb hisoblaydilar.

Aksiologik yondashuv vakillari (K.A.Abulxanova-Slavskaya, N.S.Rozov, B.S.Gershunskiy va hokazo) kompetentlarni tarbiyaviy qadriyat nuqtai nazaridan ko'rib chiqqanlar. Ya'ni kasbiy kompetentlik o'qituvchini kasbiy dunyoqarashi, qadriyatlari dunyosiga kirishi bilan tushuntiradi.

Universal yondashuv vakillari (F.G.Ziyatdinova, N.S.Rozov, N.N.Paxomov, Yu.V.Tuptalov) ning fikriga ko'ra kompetentlik umumiy yoki kasbiy ta'lim bilan bog'liq, u umumiy bilimlarning asosiy darajasi bilan bog'liq bo'lib, u ayni paytda kengroq masalalar bo'yicha harakat qilish imkonini beradi.

“Kompetentli” yondoshuvda ta'lim oluvchida fanlar bo'yicha integrallashgan bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishga qaratiladi.

Pedagogning mutaxassis sifatida:

- aniq maqsad, intilish asosida pedagogik jarayonni takomillashtirish;
- pedagogik jarayon samaradorligini, o'zining ishchanlik faolligini oshirish;
- izchil ravishda yangilanib borayotgan pedagogik bilimlarni o'zlashtirish;
- ilg'or texnologiya, metod hamda vositalardan xabardor bo'lish;
- faoliyatiga fan-texnikaning so'nggi yangiliklarini samarali tadbiiq etish;
- kasbiy ko'nikma va malakalarini takomillashtirish;
- salbiy pedagogik nizolarning oldini olish, bartaraf etish choralari izlash yo'lida olib boradigan amaliy harakati uning o'z ustida ishlashini ifodalaydi.

Asosiy kompetentlarni tanlash va shakllantirish muammosi ta'limning mazmunini yangilashning asosiy yo'nalishlaridan biridir. Asosiy kompetentlarni shakllantirish-bu fikrlarning eng katta tarqalishi, kompetentlarning klassifikatsiyasi qo'llaniladi.

A.Khutorskiy asosiy ta'lim kompetentlarining ro'yxati umumiy ta'limning asosiy maqsadlari, ijtimoiy tajriba va shaxsiyat tajribasini tizimli taqdim etish, shuningdek, talabaning ijtimoiy tajribani o'rganish, zamonaviy jamiyatda hayot va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish imkonini beradigan asosiy faoliyati asosida aniqlanadi.

V.N.Vvedenskiyning fikriga ko'ra, kontseptsyani joriy yetish zarurati "Kasbiy kompetentlik", "Kasbiy mahorat", "Kasbiy malaka" tushunchasi, shuningdek, bunday tushunchalarni integratsiyalash imkoniyati mazmunning kengligi bilan belgilanadi.

Asosiy ta'lim kompetentlari quyidagilar:

1. **Qiymati-semantik kompetentlari** - talaba qadriyatlar, uning qobiliyati bilan bog'liq dunyoqarashi sohasidagi kompetentlarni ko'rish va uning atrofidagi dunyoni tushuni, uni hidoyat, roli va maqsadidan xabardor bo'lishi, ularning harakatlari va bu harakatlar uchun maqsadni semantik o'rnatishi tanlash imkoniyatiga ega bo'lish uchun qaror qabul qilishga ega bo'lishi kerak.

2. **Umumiy madaniyat kompetentlari.** Talaba milliy va umuminsoniy madaniyat, insoniyat hayotining ma'naviy-axloqiy asoslari, oilaviy, ijtimoiy, ijtimoiy hodisalar va urf-odatlarining madaniy asoslari, maishiy va madaniy-dam olish sohasida bilim va tajribaga ega bo'lishi kerak.

3. **Ta'lim va bilim kompetentlari** - mantiqiy, uslubiy, umumiy ta'lim faoliyati elementlarini o'z ichiga olgan, mustaqil bilim faoliyati sohasida talaba kompetentlari

majmui, haqiqiy bilim ob'ektlar bilan bog'liq. Bunga maqsadlarni belgilash, rejalashtirish, tahlil qilish, aks ettirish, ta'lim va kognitiv faoliyatni o'z-o'zini baholashni tashkil etish bo'yicha bilim va ko'nikmalar kiradi.

4. Axborot kompetentlari. Haqiqiy ob'ektlar (televizor, magnitafon, telefon, faks, kompyuter, printer, modem, foto) va axborot texnologiyalari (audio yozuv, elektron pochta, ommaviy axborot vositalari, Internet) yordamida kerakli ma'lumotlarni mustaqil ravishda izlash, tahlil qilish va tanlash, tashkil qilish, aylantirish, saqlash va uzatish qobiliyatlari shakllantiriladi.

5. Kommunikativ kompetentlar zarur tillarni bilish, boshqalar bilan muloqot qilish usullari va voqealar, guruhdagi ish qobiliyatlari, jamoada turli xil ijtimoiy rollarga ega bo'lishni o'z ichiga oladi.

6. Ijtimoiy-mehnat kompetentlari ijtimoiy-mehnat sohasida (iste'molchi, xaridor, mijoz, ishlab chiqaruvchining huquqlari), oilaviy munosabatlar va majburiyatlar sohasida, iqtisodiyot va huquq masalalarida fuqarolik-ijtimoiy faoliyat sohasida (fuqaro, kuzatuvchi, saylovchi, vakilning rolini bajarish) bilim va tajribaga ega bo'lishni anglatadi., professional o'z taqdirini belgilash sohasida.

7. Shaxsiy o'zini takomillashtirish kompetentlari jismoniy, ma'naviy va intellektual o'z-o'zini rivojlantirish, hissiy o'zini o'zi boshqarish va o'z-o'zini qo'llab-quvvatlash usullarini rivojlantirishga qaratilgan.

Ushbu kompetentlarga shaxsiy gigiena qoidalar, o'z sog'lig'iga g'amxo'rlik qilish, jinsiy savodxonlik, ichki ekologik madaniyat kiradi. Bunga insonning xavfsiz hayotiy faoliyati asoslari bilan bog'liq bo'lgan bir qator fazilatlar kiradi.

Yuqorida qayd etilgan asosiy ta'lim kompetentlari tizimini ta'lim jarayoniga joriy etish natijasida ta'lim sifatini oshirishda muhim samaraga erishish mumkin. Bugungi kunda har bir o'quv predmeti uchun davlat ta'lim standartlari doirasida maxsus ta'lim kompetentsiyalari ishlab chiqilgan bo'lib ularning har biri shu fan uchun muhim ahamiyatga ega, shuning uchun fan o'qituvchilari bunga alohida e'tabor berishlari lozim.

Foydalanilgan adbiyotlar ro'yxati:

1. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности – СПб.: СПГУТД, 2006.
2. Башина Т.Ф., Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009.
3. Байденко В.И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования гос впо нового поколения: методическое пособие. – м.: исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 72 с.
4. Дружилов С.А. Профессиональная компетентности и профессионализм педагога. Психологический подход. Сибирь. Философия. Образование. Альманах. С.О.РАО. ИПК, г., Новокузнецк -2005. №5

PEDAGOGNING KASBIY KOMPETENTLIGI

Marg'uba Muxammadovna Xamrakulova Chirchiq Davlat Pedagogika universiteti va Belarus` Respublikasi A.A. Kuleshov nomidagi Mogilev Davlat universiteti bilan hamkorlik qo'shma dastur bo'yicha magistratura "Pedagogika va psixologiya" yo'nalishi talabasi

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ПЕДАГОГА

Маргуба Мухаммадовна Хамракулова Чирчикский государственный педагогический университет и Республика Беларусь А.А. Студент магистратуры направления "педагогика и психология" по совместной программе сотрудничества с Могилевским государственным университетом им. Кулешова

PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE TEACHER

Marguba Mukhammadovna Khamrakulova Chirchik State Pedagogical University and the Republic of Belarus A.A. Master's degree student in the direction of "Pedagogy and Psychology" under a joint cooperation program with Mogilev State University named after Kuleshova

O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti istiqbolini belgilash, jahon hamjamiyati mamlakatlari safidan munosib o'rin egallashga intilish yo'lidagi keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirish bilan kechmoqda.

Jahonning rivojlangan mamlakatlari tajribalarini o'rganish, mahalliy shart-sharoit, iqtisodiy va intellektual resurslarni inobatga olgan holda jamiyat hayotining barcha sohalarida tub islohotlarning amalga oshirilayotganligi yangidan-yangi yutuqlarga erishishni ta'minlamoqda.

Turli sohalarda yo'lga qo'yilayotgan xalqaro hamkorlik garchi o'z samarasini berayotgan bo'lsa-da, biroq, milliy mustaqillikni har jihatdan mustahkamlash, erishilgan yutuqlarni boyitish, mavjud kamchiliklarni tezkor bartaraf etish jamiyat a'zolaridan alohida fidokorlik, jonbozlik, shijoat va qat'iyat ko'rsatishni talab etmoqda.

Kasbiy-pedagogik kompetentlikka ega bo'lishda o'z ustida ishlash, o'z-o'zini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. U O'z-o'zini rivojlantirish vazifalari o'zini o'zi tahlil qilish va o'zini o'zi baholash orqali aniqlanadi.

O'z ustida ishlash quyidagilarda ko'rinadi:

- kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni takomillashtirib borish;
- faoliyatga tanqidiy va ijodiy yondashish;
- kasbiy va ijodiy hamkorlikka erishish;
- ishchanlik qobiliyatini rivojlantirish;
- salbiy odatlarni bartaraf etib borish;

Pedagogning kasbiy kompetentligining quyidagi tarkibiy asoslardan iborat:

- Maxsus yoki kasbiy kompetentlik (kasbiy faoliyatni yuqori darajada tashkil etish);
- Shaxsiy kompetentlik (o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini namoyon etish);
- Individual kompetentlik (o'z-o'zini boshqarish, kasbiy rivojlanish va yangiliklar yaratish);
- Ijtimoiy kompetentlik (qo'shimcha faoliyatni hamkorlikda tashkil etish);

Raqamli texnologiyalarning paydo bo'lishi telekommunikatsion sohada tub o'zgarishlarga olib keldi va bu o'z navbatida an'anaviy tovushli aloqa xizmatlari internet, ma'lumotlarni uzatish, mobil aloqa kabi interaktiv xizmatlar bilan o'rin almashmoqda.

Zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyasining va ularni amalga oshirish vositalarini juda tez rivojlanishi axborot jamiyatning shakllanishini oldindan belgilab beradi.

Bunday jamiyatda inson faoliyatining xamma sohalarida mehnat qilayotganlarning mutlaq ko'pchiligi axborotlarni ishlabchiqish, saqlash, qayta ishlash va uning eng yuqori shakli bilimlarni tarqatish bilan shug'ullanadi. Axborot texnologiyalari, zamonaviy komp'yuterlarga va ofis jihozlariga talab oxirgi yillarda jahon iqtisodiy dinamikasi va sturukturasiga, shuningdek ta'lim tizimiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ta'limda internetdan foydalanish darajasini va unga bo'lgan ehtiyojning oshib borayotganligi bu boradagi ayrim muammo va kamchiliklarni ham yuzaga keltirmoqda.

S.M.Godninning ishlarida talabani shaxsiy xislatlari pedagogik jarayonning sub'ekti sifatida yoritiladi. Unga quyidagilarni kiritadi:

- o'qitishning hozirgi va kelgusi bosqichlari uchun qabul qilingan o'quv - tarbiya jarayonining maqsadi, vazifasi va ko'rsatmalarini anglay bilish;

- intellektual mehnatning yangi tadbirlarini egallash; maqsadga muvofiq kasbiy o'z-o'zini tarbiyalash va mustaqil tahsil olish, qiyinchiliklarni a'lo darajada yenga bilish, o'sish va mustahkam o'rin egallashning kengayayotgan intellektual va kasbiy imkoniyatlari, istiqbollari bilan qoniqish, o'zining ijtimoiy roli, funksiyasini bajarishida faol munosabatda bo'lish va hokazo.

Innovatsion pedagogik jarayonning muhim unsurlari shaxsning o'z-o'zini boshqarishi va o'zini-o'zi safarbar qila olishi hisoblanadi. Uning eng muhim yo'nalishlaridan biri talabalarning bilish faoliyatini rivojlantirish.

Bunday yo'nalish talabalarning o'quv ishlarini faollashtirish, ularning kasbiy ixtisoslashishini aniqlab olish faolligini o'z ichiga oladi.

Innovatsion faoliyatga aksiologik yondashuv insonning o'zini yangilik yaratish jarayoniga baxshida qilishi, uning tomonidan yaratilgan pedagogik qadriyatlar majmuini anglatadi.

Aksiologiya insonga oliy qadriyat va ijtimoiy taraqqiyotning birdan-bir maqsadi sifatida qaraydi. O'qituvchining innovatsion faoliyatiga yaratuvchilik jarayoni va ijodiy faoliyat natijasi sifatida qaraladi.

Yuqorida kasbiy kompetentlikka berilgan barcha ta'riflar o'zida ijodkorlikni ifodalaydi. Pedagog ijodkorligi o'z predmeti va unga mos fan sohasida bilimlarga, ta'lim va tarbiya metodikasini egallagan bo'lishga, psixologiyada sinchiklab tekshirib ko'rish ko'nikmasiga asoslanadi.

O'qituvchining ijodiy individualligi quyidagilardan iborat:

- intellektual-ijodiy tashabbus;
- bilimlar kengligi va chuqurligi intellektual qobiliyati;
- ziddiyatlarga nisbatan xushyorlik, ijodga tanqidiy yondashuv, vujudan yaratuvchilikka kurashchanlik qobiliyati;

- axborotlarga tashnalik, muammolardagi g'ayri odatiylikka vayangilikka bo'lgan his-tuyg'u, professionalizm, bilishga bo'lgan chanqoqlik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Искандаров, К. А. Ўқитувчиларнинг касбий маҳоратини такомиллаштиришга муносабат: изланишлар, муаммолар, йечимлар / К. А. Искандаров. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 29.3 (133.3). — С. 13-17. — URL: <https://moluch.ru/archive/133/37854/> (дата обращения: 06.10.2020).
- 2.Ломакина, Г. Р. Педагогическая компетентность и компетенция: проблемы терминологии /Г.Р.Ломакина. — Текст :непосредственный // Педагогическое мастерство : материалы I Междунар. науч. конф. (г. Москва, апрель 2012 г.). — Москва: Буки-Веди, 2012. —С. 276-279.
- 3.Муслимов Н.А . ва бошқалар. Профессиональная компетентность будущ его учителя: теория и технология обучен ия Учебное пособие . -Т.: ТДПУ , 2014
- 4.Novak, P.. „The Growing Digital Divide: Implications for an Open Research Agenda.“ Understanding the Digital Economy: Data, Tools and Research.Ed. B. Kahin and E. Brynjolfsson.Cambridge, MA: The MIT Press., 2000.

BO'LAJAK PEDAGOGLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIM MODELI ASOSIDA O'QITISH

Yuldasheva Inobat Ashuraliyevna, Ipak yo`li innovatsiyalar universiteti, katta o`qituvchisi

Zamonaviy o'qitish texnologiyalari majmuaviy integral (butun, uzviy bog'liq) tizim bo'lib, unda ta'lim maqsadlari asosida belgilangan ko'nikma va malakalar o'quvchilar tomonidan nazariy bilimlarni o'zlashtirish, ularda muayyan ma'naviyaxloqiy sifatlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat elementlarining ma'lum tartibga solingan to'plami sifatida aks etadi.

Bo'lajak pedagoglar o'quv tajribasida zamonaviy o'qitish texnologiyalari asosida ta'lim sifatini oshirish, o'quv mashg'ulotlarida yangi bilim va ma'lumotlar berish, olingan bilimlarni amalda qo'llash ko'nikmalarini hosil qilish, bilimlarni rivojlantirish va qayta ishlashga ham o'rgatish muhim.

Kasbiy ta'lim berish jarayonida modellar o'rni almashadi - kasbiy faoliyat ko'rinishi o'zgaradi, talabaning qobiliyati, uquvi rivojlanadi, o'quv maqsadi o'zgaradi. Ta'lim faoliyatining rivojlanish samarasi ham aynan shu bilan xarakterlanadi.

Zamonaviy o'qitish texnologiyalari faoliyatni rivojlantirida, rivojlanuvchi faoliyat esa quyidagi uch xil yo'nalishda amalga oshadi:

1. Shaxsiy faoliyatda
2. Faoliyat refleksiyaasida
3. Metodologik muhitda

O'qitish jarayoniga faoliyat nuqtai nazaridan yondashish kontseptsiyasiga asoslanib, uni tashkil etish quyidagi mantiqiy ketma-ketlikka asoslanishi mumkin: dastlab o'quv material mazmunining tavsifi, uni o'rganishdan ko'zlangan maqsad (o'zlashtirish darajalari), shuningdek, pedagogik vazifaning qo'yilish shartlari tahlil etiladi. So'ngra, o'qitishning mos ravishdagi metodlari hamda talabalarning bilish faoliyatini boshqarish tizimi ishlab chiqiladi.

Ta'lim jarayoni nuqtai nazaridan, talaba kasbiy bilimlarni o'zlashtirish jarayoni, o'quv faoliyati davomida refleksiv holatga olib chiquvchi bir qancha muammolarga duch keladi va ketma-ket ravishda quyidagi uch jarayonni amalga oshiradi:

tahlil – o'z faoliyatini tadqiq qilish, ya'ni faoliyatni qayta shakllantirish va o'zlashtirishdagi muammoli vaziyatlarni aniqlash;

tanqid – o'zlashtirishdagi muammolar sababini aniqlash;

me'yorlashtirish – faoliyatni rivojlantirish.

Bugungi kunda oliy ta'limda an'anaviy va rivojlantiruvchi ta'lim modellari qo'llanilmoqda.

An'anaviy ta'lim modelining maqsadi va natijasi standart vazifalarni yechish bo'yicha bilimlar berish hamda amaliy ko'nikmalar hosil qilishdan iborat.

Zamonaviy o'qitish texnologiyalari asosida amalga oshiriluvchi rivojlantiruvchi ta'limning maqsadi va natijasi bo'lajak mutaxassislarni aniq ishlab chiqarish sharoitida muvaffaqiyatli faoliyatini amalga oshirishga qaratilgan kompetentligini rivojlantirish, nafaqat standart vaziyatlarda, balki o'zgaruvchan nostandart vaziyatlarda ham mustaqil qarorlar qabul qilish bo'yicha bilimlar berish va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Rivojlantiruvchi ta'lim modelida ma'ruza dialog shaklida olib boriladi va talabada ma'ruza mazmuni bo'yicha tahlil qilish, izlanish, yangi g'oyalar hosil bo'lish, o'z g'oya va fikrlarini bayon etish, boshqa talabalarning ushbu muammo bo'yicha fikrlarini tinglash va unga o'z munosabatlarini bildirish imkoniyati yaratiladi.

Rivojlantiruvchi ta'lim modeli tashkiliy formasining o'ziga xos xususiyatlari pedagogik muloqatning quyidagi uch turini o'z ichiga oladi:

1. Talabaning shaxsiy mustaqil ishi.

2. Talabalarning guruhiiy mustaqil ishlari.

3. Talabalarning o'qituvchi ishtirokidagi guruhiiy mustaqil ishlari.

Talaba dastlab o'z shaxsiy tajribalari va bilimlariga suyangan holda o'rganiladigan mavzu (fan) bo'yicha ma'lumotlarni to'plab, ularni mustaqil o'rgana boshlaydi.

O'rganish davomida talabaning bilim va tajribasini yetarli emasligi sababli qiyinchiliklar va tushunmovchiliklar yuzaga keladi. Shunda guruhiiy mustaqil mashg'ulotlar davomida boshqa talabalarning bilimlari va qobiliyatlari yordamida tushunilmagan ma'lumotlarni o'zlashtirishga harakat qiladi. Keyinchalik yuzaga kelgan savollar va muammolar bo'yicha yechimlarni o'qituvchi ishtirokidagi mustaqil ta'lim davomida aniqlashtirib boradi.

Xulosa shuki, bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda rivojlantiruvchi ta'lim modeli asosida o'qitish samarali bo'lib, ushbu o'qitishni tashkil etish shakli shaxsiy tajriba va qobiliyatni rivojlantirishni universal mexanizmi sifatida qaralib, rivojlantiruvchi ta'limning mohiyatini ochib beradi.

Rivojlantiruvchi ta'lim modeli asosida o'qitishda o'rganish talabaning mustaqil ishi ya'ni shaxsiy mustaqil, guruhiiy mustaqil, auditoriyada mustaqil ish, auditoriyadan tashqari mustaqil ishdan boshlanadi va ushbu mashg'ulot turi yetakchi va asosiy natijaviy hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Рахимов О.Д. Инновацион педагогик технологиялар. //Педагоглар учун қўлланма. Қарши, 2011й., 64 бет. 35.

2.Тажиев М, Алимов А.Я. ва б. Педагогик технология- таълим жараёнига тадбири. /"Тафаккур", Тошкент-2010й.

3.Теслинов А.Г., Чернявская А.Г. Образовательные технологии в высшей школе: Формы организационного образовательного процесса: Учебное пособие. – Жуковский: МИМ ЛИНК, 2007. – 54 с.

4.Фейгенберг И.М. Лекция, отвечающая требованиям времени//ВВШ.-М.,1989. – номер 1. – С. 33-36

PEDAGOGIK TEXNOLOGIYADA QO'LLANILADIGAN USUL VA VOSITALAR

Tursoatova Muxlisa Anvar qizi Termiz davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim fakulteti maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotation: in this article, we tried to give information about the methods and tools used in pedagogical technology.

Keywords: pedagogical technology, educational process, educational style.

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik texnologiyada qo'llaniladigan usul va vositalar xususida ma'lumotlar berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Pedagogik texnologiyalar, o'quv-tarbiya jarayoni, ta'lim uslubi.

Bugungi kunda turli tipdagi ta'lim muassasalarida amalga oshirilayotgan ta'limning o'rni va darajasini aniqlashga yo'naltirilgan tadqiqotlarda pedagogik prognostikaning imkoniyatlaridan keng foydalanishni taqozo qiladi. Shundagina ta'lim jarayonining natijalari fan, ishlab chiqarish, madaniyat, iqtisod hamda jamiyat hayotining barcha sohalarini rivojlantirishga xizmat qila oladi. Pedagogik prognostikaga tayangan holda yaratilgan nazariyalargina uzluksiz ta'lim jarayonini uning bosqichlari va komponentlarining mazmuni, shakli va vositalarini, ta'lim natijalarining jamiyat hayotiga ko'rsatadigan ta'sir darajasini oldindan loyihalashtirishga asos bo'la oladi. Demak, shundagina o'quv-tarbiya jarayonini yangi prinsiplar va yangi mafkuraviy negizda qayta qurish, ta'lim sohasida islohotlarni amalga oshirish mumkin. Shuningdek, pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonini tashxis qilish va yaratilgan nazariyalar, o'quv-metodik majmualar tajribasini asosida amaliyotga joriy qilishning metodologik asoslari, aniq mexanizmlari, usul va vositalarini ishlab chiqishi kerak. Ta'lim jarayonining tashxis qilish mexanizmi shu jarayonning yutuq va kamchiliklari, ta'lim natijasining sifat ko'rsatkichlari, ta'lim jarayoniga tatbiq qilinadigan pedagogik nazariyalar, zamonaviy texnologiyalarning ta'lim amaliyotini rivojlantira olish yoki ta'limning taraqqiyotiga to'sqinlik qilish darajasini aniqlashga yo'naltirilishi kerak. Agar o'quv dasturi tajribadan o'tkazilayotgan bo'lsa, kuzatilayotgan ta'lim jarayonini, ya'ni darslik yoki dars ishlanmalari, texnik vositalar, ko'rgazmali qurollar, o'quv qo'llanmalari bilan ta'minlashga erishish talab etiladi. Bunda asosiy e'tibor o'qituvchining qaysi metod yoki pedagogik texnologiyani qo'llaganligiga emas, balki o'quv dasturi doirasida taqdim etilayotgan o'quv materiallarining samaradorligini aniqlashga qaratiladi. Chunonchi, tajriba-sinov jarayoniga jalb etilgan nazariyalar hamda tajriba sinflaridan olingan natijalar statistik jihatdan ishlanishi talab etiladi. Amalga oshiriladigan tajriba-sinov jarayoni va ularning natijasi ekspertizasiga nufuzli ilmiy-pedagogik jamoalar hamda yetakchi mutaxassislar jalb etilishi talab qilinadi. Bugungi kunda jamiyatimiz rivojlanishida pedagogik prognostika o'zining aniq belgilab olingan maqsad va vazifalari, obyekti va

predmeti, tadqiq etayotgan muammolarning mantiqiy asoslari, rivojlanish qonuniyatlari, o'zining tayanch metodologiyasiga ega bo'lgan pedagogika fanining muhim tarmog'i sifatida namoyon bo'ladi. Pedagogik prognostika ilmnining ustuvor sohasi sifatida davlat va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladigan uzluksiz ta'lim tizimini yangidan-yangi pedagogik nazariyalar negizida vujudga kelgan ta'lim modellari va texnologiyalari bilan qurollantirish asosida kadrlar tayyorlash sifatini oshirishga yo'naltirilgandir. Pedagogik prognostika o'quvchi shaxsining yosh xususiyatlari va rivojlanish dinamikasini hisobga olgan holda ta'lim texnologiyalarini tanlaydi. Tanlab olingan muayyan ta'lim texnologiyalari doirasida o'quvchilarga turli darajadagi tushunchalarni hamda mujassamlashtirilgan bilimlarni taqdim etish yo'llarini, shakl va vositalarini taklif qiladi. Muayyan bir pedagogik texnologiyani nazariy jihatdan asoslaganda pedagogik prognostika o'quvchi hamda o'qituvchining jonli faoliyat ko'rsatishini ta'minlashga, uning erkin fikrlash, ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutmog'i lozim.

Pedagogik texnologiyalarning asosiy mohiyati har bir shaxsda mavjud bo'lgan uning ehtiyoji, qiziqishi, iqtidori va imkoniyatlari asosida ularda ijobiy xislat va fazilatlarni shakllantirish, rivojlantirish sanaladi. Bu o'rinda ta'lim mazmuni shaxsning shakllanishi va rivojlanishi uchun muhit sanaladi. Shuning uchun ta'lim mazmuni insonparvarlikka yo'naltirilgan gumanistik g'oya va me'yorlarni o'zida mujassamlashtirgan bo'lishi lozim. Pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish asosidagi pedagogik texnologiya yakka hokimlik texnologiyasiga tubdan qarshi bo'lib, pedagogik jarayonda hamkorlik, g'amxo'rlik, o'quvchi shaxsini hurmat qilish, e'zozlash orqali shaxsni rivojlantirish va ijod qilishga qulay muhit yaratadi. An'anaviy ta'limda o'qituvchi (pedagog) ta'lim mazmunining subyekti, o'quvchilar pedagogik jarayonning obyekti deb qaralsa, hamkorlik pedagogikasida o'quvchi o'z o'quv faoliyatining subyekti sanaladi. Shu sababli hamkorlik pedagogikasida yagona ta'lim jarayonining ikkita subyekti hamkorlikda o'quv-tarbiya vazifalarini hal etadi. Ushbu pedagogik texnologiyada ta'lim tizimi markazida barkamol inson shaxsini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan insonparvarlik g'oyasi muhim o'rin tutadi. Bu g'oya qay darajada amalga oshirilganligi ta'lim jarayonining asosiy natijasi pedagogik jamoa mehnatining sifatiga berilgan baho asosida aniqlanadi. Pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirishda o'quv-tarbiyaviy jarayonning asosiy natijasini aniqlovchi muhim omil shaxsga bo'lgan munosabat hisoblanadi. Insonning boshqa mavjudotlardan farqi:

— o'z oldiga ma'lum bir maqsad qo'yib, so'ng unga tomon harakat qilishidir.

Kishining maqsadi sari qiladigan harakati, ya'ni faoliyati jarayonida muayyan tabiiy va sun'iy to'siqlarni engib o'tadi. Bu to'siqlarni bartaraf etish uchun u bir qator tadbir va choralardan foydalanadi. Maqsadga yetishda muayyan to'siqni yengib o'tish uchun qo'llanadigan tadbir va choralar majmui usul deb ataladi. Usullarni ma'lum bir uslubda qo'llash jarayonida har bir harakat maqomi muayyan maqsad ko'rsatkichlariga bo'ysundiriladi. Undan tashqari, inson maqsadga yetish jarayonida bir qator qonuniyatlarga ham tamoyil sifatida amal qiladi. Ta'lim uslubi — o'qituvchi (pedagog) bilan o'quvchilar orasida bilim berish va uni olish maqsadida amalga oshiriladigan o'zaro aloqalarni tizimga soluvchi pedagogik tadbirdir. O'qitish uslublari o'quv

jarayonining asosiy qismi hisoblanadi. Tegishli uslublarsiz pedagogik faoliyatni amalga oshirib bo'lmaydi. Uslublar bilimlarni uzatish va qabul qilish xarakteriga qarab so'z orqali ifodalash, ko'rgazmali va amaliyga bo'linadi. Ta'lim mazmunini o'zlashtirishda o'quvchilarning ta'lim faoliyatiga munosib ravishda quyidagi uslublar: tushuntirish — illyustrativ, reproduktiv, muammoli bayon, xususiy qidirish yoki evristik hamda yarim tadqiqot uslublari qo'llaniladi.

Pedagogik texnologiya uslublari dastlab ta'lim berishning namunaviy vaziyatdagi o'zlashtirish talab etiladigan mahsuldor, ya'ni reproduktiv darajasi uchun ishlab chiqilgandi. Reproductiv ta'lim har qanday ta'limning zarur tarkibiy qismi hisoblanadi, u insoniyat jamg'argan tajribani aniq o'quv fani doirasida o'zlashtirish bilan bog'liq. Ta'lim oluvchilarda bilim va ko'nikmalarning ma'lum «poydevori» hosil qilingandan keyingina, ta'limning natijali, ya'ni produktiv va ijodiy yondashish uslublariga o'tish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. N.N. Azizxo'jaeva. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T. Nizomiy nomidagi TDPU. 2006 y
2. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. T. "Moliya" nashriyoti, 2003 y. – 171 b.
3. U. Tolipov, M. Usmanbayeva. pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. T. "Fan". 2005.
4. O'. Tolipov, M. Usmonboeva. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. T. "Fan". 2005 y. -205 b.

ILMIY-TADQIQOTCHILAR FAOLIYATIDA IJODIY MUHITNING O'RNI

Gulnoza Bekmuradova Maxmudovna Paralimpiya sport turlari bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash instituti. Bo'limi boshlig'i, Institut ilmiy kotibi

E-mail: bekmuradovaqulnoza@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekistonda ilmiy-tadqiqot ishlari sifati va uning mavjudligini yaxshilash, innovatsion ta'lim amaliyoti asosida shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayonida ijodkorlik, shaxs ijodkorligi, motivatsion muhit, ilmiy-tadqiqot, innovatsiya.

Аннотация: Данная статья направлена на повышение качества и доступности научных исследований в Узбекистане, создание условий на основе инновационной образовательной практики.

Ключевые слова: научные исследования, научно-педагогические кадры, Инновации, сотрудничество, конкурентность.

Abstract: This article is aimed at improving the quality and accessibility of scientific research in Uzbekistan, creating conditions based on innovative educational practices.

Key words: scientific research, scientific and pedagogical personnel, innovations, cooperation, competition.

Ilmiy tadqiqot – bu insonning o'zi va atrofidagi o'zgarishlarni anglab yetishga doimiy ravishda tayyor turishi, yangicha tafakkur qilish asosida o'z qobigidan chiqqan olishidir. Ilmiy-tadqiqot faoliyati insonga o'zini anglash va baholashga amaliy yordam beradi. Bunday faoliyatning natijasi kashf qilish, yaratuvchanlik sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu holat, ilmiy-ijodiy faoliyatni tahlil qilish, tushunish va unga baho

berishda yangidan-yangi imkoniyatlarni ochadi, ilmiy-tadqiqot jarayoniga oid yondashuvlarni yanada chuqurroq tadqiq etish, uning o'ziga xos xususiyatlarini izlab topishga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida" qonunida oliy ta'limdan keyingi ta'lim – ilmiy-tadqiqot olib borish bosqichlari va shakllari – tayanch doktorantura, doktorantura, mustaqil izlanuvchilik, ilmiy daraja va unvonlar berish masalalari qonun bilan mustahkamlab qo'yildi. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasining "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida" qonuni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ilm-fan va ta'lim sohasidagi davlat tashkilotlarida ilmiy, ilmiy-pedagogik va mehnat faoliyati bilan shug'ullanuvchi ilmiy darajaga ega xodimlarga qo'shimcha haq to'lash to'g'risida"gi qarori esa ilmiy-tadqiqotlarni rag'batlantirishda yangi bosqichni boshlab berdi.

Ilmiy tadqiqotchilar uchun qulay innovatsion muhit yaratish maqsadida Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida "Ilm-fan sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish, ilm-fanni rivojlantirishning zamonaviy infratuzilmasini yaratish, ilm-fan taraqqiyotiga ko'maklashuvchi zamonaviy axborot muhitini shakllantirish", shuningdek "Ilmiy darajali kadrlar tayyorlash (tayanch doktorantura va doktorantura) institutini takomillashtirish va jahon andozalariga moslashtirish" vazifalari belgilandi.

Tadqiqotchilarning samarali ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan shug'ullanishlari uchun shart-sharoitlar yaratish, o'z iqtidorini ro'yobga chiqarishlari va rivojlantirishlari uchun ilmiy muhit yaratish, ilmiy maktablar va olimlar, professor-o'qituvchilarning faol ishtirokini ta'minlash shaxsdagi ijodiy g'oyalarni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

Iqtidorli, o'ziga nisbatan talabchan tadqiqotchilarni doimiy rag'batlantirib borish, ularni ilmiy anjumanlar, seminarlar, ilmiy-tadqiqot ishlari tanlovlari, davra suhbatlari va boshqa turli xil tadbirlarga jalb qilishni tashkil qilish;

xorijiy mamlakatlarda va respublikamizda chop etiladigan nufuzli jurnallarda ilmiy maqolalari bilan qatnashishlarini qo'llab-quvvatlash;

"eng yaxshi ilmiy ish" tanlovini tashkil qilish va o'tkazish kabi tadbirlar – tadqiqot bilan shug'ullanayotgan izlanuvchilarga yanada o'qishga qiziqish va ishtiyoq uyg'otish, ayniqsa undan huzur topib, mamnun bo'lish, ta'lim jarayonida eng yaxshi natijalarni beradi.

Xulosa qilib aytganda, ilmiy izlanishga qiziqish va ishtiyoq uyg'otish, ayniqsa undan huzur topib, mamnun bo'lish, tadqiqot jarayonida eng yaxshi natijalarni beradi. Bilimlar, ko'nikmalar va malakalarni o'zlashtirishda tadqiqotchilarning faolligini, qiziqishini, ijodiy mustaqilligini oshirishga qaratilgan zamonaviy innovatsion muhit izlanuvchilr faoliyatida muhim o'rin egallaydi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. O'RQ-637-son, 2020 yil 23 sentyabr. O'RQ-637-son.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida" gi qonuni. 29.10.2019 yildagi O'RQ-576-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. Toshkent sh., 2020 yil 6 noyabr, PF-6108-son.

4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-noyabrdagi 696-sonli "Ilmiy darajali kadrlarni tayyorlash jarayonlarining shaffofligini ta'minlash va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni, 08.10.2019 yildagi PF-5847-son.

ESTABLISHING A CONTINUOUS SYSTEM OF IDENTIFYING TALENTED STUDENTS AND TRAINING HIGHLY QUALIFIED PERSONNEL

Kurbanova Gullola Bakhramovna Senior Lecturer, Department of Pedagogy,

Gulistan State University E-mail: kurbanova.gullola@mail.ru

Abstract: In this article, the issues of identification, selection and implementation of the system of work to be carried out for the training of qualified personnel of senior students in higher educational institutions are covered.

Keywords: management, creative, skilled, personnel, system, science, innovation, integration, composition, communicative, function, Business, Management.

Today, in order to achieve high results in the field of science, it is necessary to have deep knowledge in its various directions. It is impossible to achieve high goals in the field of science without effectively using the capabilities of modern computers and information technologies. In order to have the skills to use information technologies and their wide application in the fields of science, a perfect knowledge of foreign languages is required. In order to deeply study the achievements of science and contribute to their further development, it is necessary for young people entering this field to have high abilities and opportunities, to choose a scientific direction in cooperation with highly qualified teachers, and to conduct their activities based on modern methodology, systems, technology and programs. The experience of our republic's educational system in attracting young people to the field of science on the basis of competition, targeting their desires, opportunities and abilities, organizing scientific activities on the basis of complex programs, and the weight of the achieved results is increasing. The programs and regulations for working with talented young people have been developed in HEIs, and the established academies of talented youth are operating on the basis of the general regulations and programs approved by the Ministry of Higher and Secondary Special Education. As a result, the number of young people achieving high results in science, culture, sports, modern technology, development of production and other fields is increasing day by day. Scientific researches are being carried out in HEIs to create methods, systems and technologies to further improve the quality and efficiency of work in this regard. The main goals of the research included the creation of a system and technology of events that would ensure that talented students would continuously and effectively engage in scientific activities during their undergraduate studies, achieve high performance on the subject of approved scientific work, and acquire the qualifications for independent scientific activity in the future. The analysis showed the need to conduct research on the improvement of organizations and methods of solving the following tasks in order to achieve the goals of the research.

1. Formation of dreams, wishes, ambitions and goals of young people to achieve high results in the field of science, assessment of their abilities and opportunities, and establishment of an effective system of application of targeted programs and methods. To ensure that a talented student who wants to work in the field of science, before taking the first step in any direction of this field, has at least a little idea and understanding about the extent to which it is developing, the current problems that are waiting to be solved, and the need to perfectly master many aspects of this field in order to achieve high goals in the future. is of great importance.

2. Introduction of methods and technologies of scientific activity that ensure that young people achieve high results by working in the priority areas of science that are of great importance for humanity.

3. Improvement of measures to ensure that scientists and specialists acquire and put into practice modern methods and technologies of leading young people to the heights of science.

4. Effective use of the mentor-disciple method, which is known from history to lead to high achievements in the field of education and science, and introduction of modern systems and methods of training talented young scientists who are perfectly qualified to perform such a task.

5. Putting into practice the achievements of young people in the field of science, actively participating in the implementation of international grants and innovative projects, and improving and introducing methods and technologies for the formation of skills for effective operation based on the requirements of the market economy, etc.

In our country, consistent measures are being taken to support promising young people, to realize their talents, and to create additional conditions for effective scientific research and innovation activities. At the same time, there is a need to identify talented young people and improve the continuous system of training highly qualified personnel in order to increase the enthusiasm and intellectual potential of the growing young generation, as well as to increase the prestige of our country in the international arena. It is necessary to turn young people into active participants in the ongoing reforms, to increase their motivation to learn science, to involve them in research and creativity, and to raise generations worthy of the ancestors who spread the fame of our homeland on a global scale. To do this, identify talented young people, support their activities scientifically and methodologically, popularize best practices and develop recommendations and manuals for educational institutions based on them. Organization of local and international, including non-state science olympiads among young people, ensuring their participation in international olympiads. Development of permanent new control materials for the Olympiads with the involvement of highly qualified specialists, highly qualified specialists of the participants of the international Olympiads. Including training involving scientists, professors, and foreign experts. Integration of innovative corporate cooperation in higher education institutions of the Republic remains one of the most urgent issues. Today, education is becoming an important condition for introducing new technologies to all spheres of human activity, increasing competitiveness, and improving living standards. Taking into account the growing role of higher education in many countries, the strategy for its development is

determined by national strategic priorities, and this strategy is aimed at improving the quality of higher education and expanding its access.

The beginning of market reforms in Uzbekistan, new conditions changed the structure of training of highly educated specialists, the demand for their knowledge and skills. Now there is a growing demand for personnel who can apply new knowledge in practice and understand the scope of innovative opportunities in a specific profession. These should be high-level specialists with analytical skills who can make the right decisions. Currently, there are various problems in cooperation between RTD and employers. While higher education institutions consider their graduates to be knowledgeable, they often do not adequately meet the needs of employers. Many graduates have to work in another specialty or study in retraining courses. Based on this, it can be said that it remains an actual issue between RTD and a potential employer. Integration of RTD, science and production - joint use of achievements and potentials in RTD, science and production. First of all, it is reflected in the training environment, training and retraining, and conducting joint scientific research. In practice, integration is understood as the joint work of several entities united for the same purpose. Integration, including different areas and levels, manifests compositional and communicative functions. Function is the composition and structure of the integration, which unites the united subjects with informal and normative boundaries and their specializations. Communicative function - represents the form and composition of inter-subject cooperatives, communication and mutual associations, adaptation of their principles and mechanisms to new conditions. In today's development period, the "triple spiral" model of scientific production interaction is widespread in the world (institutions of production enterprise - institutes of the Academy of Sciences). academy of sciences - higher education - production enterprises. and enterprise cooperation: \

1. Interest of the enterprise (permanent employment of qualified personnel, temporary employment of students for practical training, involvement of students in research and production, involvement of professors and teachers in scientific production and consulting, strengthening the position of the employer in the training of qualified specialists):

2. The interest of (department) (participation in the employment of graduates, connecting specific course and diploma work with the problems of the enterprise, conducting employer monitoring in the training of specialists, providing students with a practice base, receiving orders in research and production, accepting enterprise workers for retraining)

3. Interest of the student (acquiring deep knowledge, qualification in a specific specialty, carrying out scientific work in a specific direction, motivation in a certain form, employment)

From the above system, the following factors affect the student's qualification:

1. The effect of general inter-university structures
2. The influence of the specialty department, including:
 - The system of attracting junior students to majors;
 - System of training students of the leading course;

- Influence of teachers;
- System of social application of students based on special educational technologies.

3. Influence of business and management representatives

4. The influence of parents

5. Influence of teachers

6. Internal rating of HEIs

At the current stage of development, a qualified student will have to develop a personality to work on. Because nowadays the requirements for employment are very high. A qualified student should have a guaranteed job in his specialty after graduation, and in the future, he should be a mature specialist in his specialty, competitive in all aspects, competent both academically and as a person. It is necessary to study the problems of the enterprise at the higher education institution, and to give scientific topics for the qualification graduation work based on these problems.

References:

1. Lented young people and organize a continuous system of highly qualified personnel training. Tashkent, May 6, 2019.
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan. On approval of the concept of development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030. Tashkent, October 8, 2019.
3. Address of the President of the Republic of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev to the Oliy Majlis. Tashkent, January 24, 2020.
4. Azizkhodjaeva N. N. Pedagogical technology and pedagogical skills. Study guide. TDPU, 2003.
5. Begimkulov He . Sh . Scientific-theoretical foundations of introducing modern information technologies in pedagogical education. T.: Science, 2007.
6. Kurbanov Sh., Seytkhalilov E. A. Management of educational quality. T.: Turon Iqbal, 2006.
7. Saifnazarov I., Nikitchenko G., Kasimov B. Methodology of scientific creation. Study guide. T.: The generation of the new century . 2004 .
8. Haydarov F. I., Ergashov M., Isyanov R. G., Sharipov Sh. S. System of organization of students' scientific activities in higher education institutions. T.: TDPU, 2010.
9. Shodmonova Sh. C. and others. Pedagogical technologies. T.: Science and technology, 2011.
10. Isyanov. R.G. Mamatov. D. Gurbanova. G.B. Methodology of teacher-student activity. GulDu., 2021 .

ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИ ФАКУЛЬТЕТЛАРИДА ТАЪЛИМ СИФАТИ НАЗОРАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Курбанов Баҳром п.ф.н.доцент Гулистон давлат университети e-mail:

kurbanov.bakhrom@mail.ru Курюанов Сардор Баҳромович Гулистон давлат

университети e-mail: kurbanov.sardor@mail.ru

Аннотация. Республикада иқтидорли талабаларни аниқлаш уларни тарбиялашнинг ижтимоий-педагогик технологияларини ишлаб чиқиш. Иқтидорли талабаларни тарбиялаш ва ривожлантиришда давлат ва нодавлат ҳамкорлигини таъминлашнинг меъёрий асослари яратилди. Иқтидорли талабаларни тарбиялаш ва ривожлантириш самарадорлигини ошириш бўйича фанларни чуқурлаштириб ўтиш учун Президент мактаблари ташкил этилди. Уларнинг моддий техника базаси таъминланди. Ўзбекистон Республикасини

янада ривожлантиришда Харакатлар стратегиясида “Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш, Олий таълим муассасаларида компетентли илмий педагогик кадрлар заҳирасини яратиш” вазифаси устувор этиб белгиланди.

Калит сўзлар: Олий таълим, ахборот, илмий, техник, методик, талаба, сифат, технология, эксперт, дарслик, ўқув режа, абсоратория, таълим муҳити, ижтимоий-педагогик технологиялар, фан, интеллектуал ривожланган авлод, баҳолаш.

Ўзбекистон олий таълим муассасаларида ўқув жараёнининг ташкил этилиши ва олиб борилиши биринчи навбатда бошқарув механизмининг тўғри танланишига боғлиқдир. Бошқаришнинг бош вазифаларидан бири ўқув жараёнларининг ташкил этиш ва унинг сифатини назоратини олиб боришдан иборат.

Шунга асосан таълим муассасаларида ўқув жараёнини ташкил этиш ва унинг мақсад ва вазифаларини амалга оширишнинг асосий элементларининг педагогик мохиятларини тушунтириш қўйилган мақсадга эришиш учун ўқитишнинг мақсади, ўқув мазмунини, ўқув воситалари, ўқитиш усуллари ва баҳолашнинг мониторингини олиб бориш асосида таълимнинг сифати назорати ташкил этилади. Таълим муассасаларида таълимнинг сифатини назоратини олиб боришдан олдин, ўқув жараёнини илмий асосда ташкил этишда ҳар бир раҳбар (факультет декани) қуйдаги вазифаларин мазмун ва мохиятини мукамал билиши ва уларнинг бажарилишини сифат кўрсаткичларини таҳлилин олиб бориш зарур:

- Таълимнинг мақсадлари
- Таълимнинг мазмуни
- Таълимнинг ўқув воситаси
- Таълимнинг усуллари
- Таълимда баҳолаш.

Ўқув жараёнининг ташкил этилишидаги ушбу элементларни ҳар бирини бажарилишини таъминлашда аниқ мақсадларга ёналтирилган режалар тизимидаги ва белгиланган муддатларда меъёрий ишлар олиб борилади:

Ўқув жараёни

Таълимнинг мақсадлари	Нима учун ўқитиш
Таълимнинг мазмуни	Нимани ўқитиш
Таълимнинг ўқув воситалар	Нима билан ўқитиш
Таълимий усуллар	Қандай ўқитиш
Таълимда баҳолаш	Қандай баҳолаш

Ўқув жараёнининг ташкилий мавжуд ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда таълим муассасаларида таълим мазмуни ва сифатини назоратини олиб бориш учун биринчи навбатда, ҳар бир раҳбар (факультет декани) ва педагоглар қуйдаги ишларни амалга оширишлари лозим:

- Таълимда бошқарув механизмини илмий асосда тўғри ташкил этиш;
- Таълимда сифат назоратини ташкил этиш;

- Таълим сифатини берувчи омиллар;
- Сифат назоратини олиб борувчилар (декан ўринбосарлари ва комиссия).
- Сифатни баҳолаш мезонлари;
- Назорат мониторинги ва уни юритилиши;
- Натижаларни баҳолаш ва қўшимча тадбирлар белгилаш;

Сифат қўйилган мақсадга эришиш учун амалга ошириладиган ишларнинг назорат ва баҳолаш бўйича олинган натижаларни мониторинги.

Таълим муассасаларини моддий техник базаси, ўқув методик таъминот, замонавий ўқув ва лаборатория жихозлари, педогогларни малакалари билан таъминланишидан асосий мақсад, замонавий таълим бериш ва таълимнинг сифати даражасини оширилишига қаратилган.

Замонавий ўқув жихозлари ва ўқув методик материаллар, дидактик материаллардан дарс жараёни самарали фойдаланиш ва талабаларнинг назарий билимларини оширишда, амалий кўникма ва малакаларини шаклланишида таълимнинг сифат назоратини ташкил этиш механизмларини факультет раҳбарияти, кафедра мудирини томонидан ишлаб чиқиши лозим ва доимий равишда унинг мониторингини олиб боришдир.

Бунинг учун биринчи навбатда факультет раҳбари, мовунлари ва педагогик жамоаси томонидан таълим сифатини белгиловчи омиллар аниқлаб олиниши лозим.

Белгилаб олинган омилларни бажарилиши ёки мавжуд камчилик ва муаммолар факультет раҳбарияти ва кафедра мудирини томонидан бартараф этилиб, таълим сифати назарияси тузилиши лозим ва уларнинг ҳар бирининг вазифалари белгилаб берилади ва бажариш мониторинги олиб борилади.

Таълим сифатини белгиловчи омиллар

- Педагогика ўқув амалиёти чизмаси
- ДТС ўқув режа ўқув дастурлари
- Дарслик ўқув қўлланмалар
- Педагоглар
- Таълим сифатини белгиловчи омиллар
- Ўқитишни техник воситалари
- Фанлар бўйича педагогик материаллар
- Лобаратория ва устахона жихозлари
- Фанлар бўйича назарий дарслар.

Ҳар бир таълим муассасасида бошқарув механизми илмий асосда ташкил этилган бўлса, муассаса раҳбарининг (факультет деканининг) асосий вазифаларидан бири таълим мазмуни ва сифат кўрсаткичларини оширишга режалари аниқ мақсадларга ёналтирилган бўлса, шу таълим муассасаларида таълимнинг сифат назоратини ташкил этиш ва унинг мониторингини олиб бориш механизмлари ҳа ишлаб чиқилган бўлиши керак.

Буни раҳбар ўзининг мовунлари, педагоглар жамоасининг таълим сифатини оширишга қаратилган асосий вазифаларини ишлаб чиқиши ва бу вазифаларни бажарилиши мониторингини олиб бориш учун раҳбар назорати остида сифат комиссияси тузилади ва таълим сифатини белгиловчи омиллардан келиб чиққан

холда таълим сифатини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади ва шу мезонлар асосида таълим сифатини баҳолаб боради ва дуч келинган муаммолар бўйича қўшимча чора тадқиқотлар киритилади. Сифат комиссияси таълимда сифат назоратини олиб бориш учун тегишли бўлган асосий вазифаларни бажаришга киришадилар ва белгиланган муддатда раҳбарга ахборот беради.

Таълим муассасасида сифат назоратини олиб борувчилар ишчи гуруҳ аъзоларини бажарадиган вазифаларини мазмун қуйидагилардан иборат:

Таълим муассасасида сифат назоратини олиб борувчилар

Раҳбар (декан)

- Ў.И.Б.Д. мовуни
- М.М.Ч.П.Д мовуни
- Педагоглар
- Сифат назорати мониторинги

I. Таълим муассасасида сифат назоратини олиб борувчиларнинг вазифалари:

1. Таълим сифатини назоратини ташкил этишда факултет деканининг вазифалари.
2. Таълимда сифат назоратини олиб бориш механизминини ишлаб чиқади.
3. Таълимда сифат назоратини олиб борувчиларнинг вазифаларини ишлаб чиқади.
4. Назарий ва амалий машғулотларнинг мазмунли ташкил этиш ва ўргатиш бўйича шарт – шароитлар яратиш.
5. Амалий машғулотлар ўтказиш.
6. Иш берувчи корхоналар билан ижтимоий ҳамкорлик олиб бориш.
7. Ички имкониятлардан келиб чиққан ҳолда педагогларни моддий ва маънавий рағбатлантириш.
8. Ўқитувчиларни ижодкорлик, изланувчанлик, педагогик ахоратларини ошириш бўйича эҳтиёжли малака ошириш курсларига жалб қилиш.
9. Амалга оширилган ишларни мониторингини олиб бориш.

II. Ўқув ишлари бўйича факультет декани мовуни вазифалари.

1. Ўқув жараёнини ташкил этиш механизминини тшлаб чиқиш.
2. Педагогларнинг дарс ўтиш усуллари таҳлил қилиш тавсиялар бериш.
3. Сифат комиссияси билан ҳамкорликда педагогларнинг ижодкорлигини ва педагогик маҳоратларини баҳолаш мезонини ишлаб чиқиш.
4. Таълимда сифат кўрсаткичлари бўйича ижобий натижаларга эришилган педагогларни моддий ва маънавий рағбатлантириш бўйича раҳбарга таклифлар киритиш.
5. Касбий фанларни ўқитиш бўйича фан тўғрақларини ташкил этишга раҳбарлик қилиш ва ўтказилишини назоратга олиш.
6. Фанларнинг ўқитилишидаги ютуқ ва камчиликлар бўйича сифат комиссияси билан ҳамкорликда мониторинг ишларини олиб бориш ва раҳбариятга ахборот бериб бориш.
7. Таълим жараёнини олиб борилишида сифат жиҳатида ижобий ўзгаришлар. Таълимни методик таъминоти ва улардан фойдаланиш мониторингини олиб бориш.

8. Хар ойда таълимда сифат назоратини олиб бориш бўйича амалга оширилган ишларни ва муаммолар ҳақида сифат комиссиясига қисқача ахборот бериш.
9. Сифат комиссияси ушбу таклифлар ва муаммоларни хал этиш бўйича умумлашган таклифларни раҳбариятга киритиш.
10. Ўқув ва педагогик, ишлаб чиқариш амалиётлари механизмлари кафедра мудирини билан биргаликда ишлаб чиқиш.
11. Амалиётчи талабаларни зарурий ҳужжатлар, режалар, амалиёт ўтайдиган муассасалар, корхоналарга бориш тўғрисида буйруқлар тайёрлаш.
12. Иш берувчи муассаса ва корхоналар билан истиқбол режаларини ишлаб чиқиш.
13. Амалиётлар бўйича ҳисоботга қўшимча равишда топшириладиган, ҳужжатлар мажмуасини ишлаб чиқиш. (кафедра мудирини билан биргаликда).

III. Маънавий маърифий ишлар бўйича факультет декани ўрин босари

1. Таълим мазмуни ва сифатига маънавий маърифий ишлар бўйича ижобий таъсир кўрсатувчи омилларни механизмни ишлаб чиқиш. Касб ва ихтисосликлар бўйича талабаларни касбга бўлган қизиқишларини шакллантириб бориш мақсадида турли тадбирлар ўтказиш. (йўналишлар бўйича)
3. Олий таълим муассасаси, факультети ички тартиб интизомини, моддий техник базани сақлаш ва улардан фойдаланиш, талабаларнинг одоб – ахлоқ, кийиниш маданияти, ўзаро ҳурмат ва бошқа мавзулар бўйича давра суҳбатларини ташкил этиш ва ўтказиш.
4. Соҳа касб эгалари, фахрийлари билан учрашувлар ташкил этиш ва ўтказиш.
5. Фанлар бўйича талабаларни дарсга қатнашиши тартиб - интизоми ўзлаштириш даражаларини ва дарс таҳлиллари бўйича мониторингни олиб бориш.

IV. Педагогларнинг вазифалари.

1. Дарс жараёнини ташкил этиш ва ўтказиш билан боғлиқ ўқув ҳужжатларини мазмунли ишлаб чиқиш.
2. Дарснинг технологик хариталарини тайёрлаш.
3. Дарс жараёнларини талабалар эгаллаган бўлса касб ва ихтисосликларга мос бўлган мисоллар билан тушинтириш.
4. Талабаларнинг ўзлаштириш давоматларини ҳисобга олган ҳолда ўқитиш методларини танлаш.
5. Талабаларни психологик хусусиятларини тўлиқ билиш ва ишларни ҳисобга олган ҳолда дарсни ташкил этиши.
6. Талабаларнинг ўз фанига бўлган қизиқишларини ошириш мақсадида фан мавзуларига мос равишда кичик гуруҳлар ташкил этилиши ва амалий торшириқлар бериб, уларни мустақил ишлашга йўналтириш .
7. Ўз фани бўйича талабаларни ўзлаштириши ва сифат кўрсаткичларининг мониторингини олиб бориш.

8. Ўз фани бўйича ўқув – методик таъминоти, дидактик материаллар тўплаш ва дарс жараёнида самарали фойдаланиш.

V.Кафедра мудирининг вазифалари.

1. Таълим сифатини баҳолаш ишларини ишлаб чиқиш.
2. Таълим мазмуни ва амалий кўрсаткичларни ошириш бўйича амалга ошириладиган ва амалга оширилиши зарур бўлган ижобий ва ижодий ишлар ҳақида махсус семинарлар ташкил этиш.
3. Ўқитувчиларни дарс ўтиш методлари, педагогик маҳоратларини ошириш. Ижодкорлик ва изланувчанликларини ошириш бўйича йўриқномалар ишлаб чиқиш.
4. Фанларни ўқитилишини, талабаларни ўзлаштиришлари ва сифат кўрсаткичлари бўйича мониторинг ишларини олиб боради.
5. Малака ошириш курсларида қатнашиб келган ўқитувчилар иштирокида семинар ташкил этиш ва таълим жараёнини ташкил этишдаги ўрганилган янгиликларни кафедра жамоасига етказиш.
6. Доимий равишда мутахассислик ва ихтисослик фанларини ўқитиш жараёнлари таъминланиши ва ўқитишнинг техник воситаларидан фойдаланиш дарсни таҳлилини олиб бориш ва тавфсиялар ишлаб чиқиш.
7. Таълим мазмуни ва сифат кўрсаткичини ошириш бўйича умумий натижаларга эришаётган ўқитувчиларни моддий ва маънавий рағбатлантириш бўйича раҳбариятга таклифлар киритиш

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 1 февралдаги ПФ-5650-сонли [Фармони](#)
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 06.11.2020 йилдаги ПФ-6108-сон

BOSHQA TA'LIMDA INNOVATSIYA KLASSTER - FANLARARO INTEGRATSIYA VA UZLUKSIZLIKNING KAFOLATI

*Buxoro davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi Raxmonova Dilfuza Maxmudovna
Pedagogik ta'lim fakulteti talabasi Muratova Sabina
Maqsudovna*

Annotatsiya - Fanlararo aloqalar zamonaviy universitetlarning ilmiy tadqiqotlar va o'quv dasturlari bo'yicha ma'ruzalarining bir qismiga aylandi. An'anaviy intizomiy chegaralarni buzishga urinish kamroq gegemonlashgan va ko'proq tarqalib ketgan shakllarni aks ettiradi va uning ishlab chiqarilishi, amaliyoti va amaliyotchilar ehtiyojlariga ko'proq moslashtirilgan bilimlarni o'rganish uchun paydo bo'ldi.

Kalit so'zlar: innovatsion klaster, boshlang'ich ta'lim, kasbiy bilim, institutsional jarayonlar, fanlararo ta'lim

Ko'pgina bilim sohalarini o'z ichiga olgan murakkab masalalarga e'tibor qaratish va kasbiy bilimlarga e'tiborni qaratish o'quv rejalari va diplom dasturlarini ishlab chiqishda intizomiy chegaralarning pasayishiga olib keldi. Fanlararo ta'lim adabiyotlarida akademik hamkorlik va etakchilik ta'kidlangan bo'lsa-da, fanlararo ta'limni qo'llab-quvvatlash va qo'llab-quvvatlashda institutsional jarayonlar - protseduralar, artefaktlar va muntazam vositachilik vositalari - bu juda katta ahamiyatga ega emas. Case tadqiqot aspektlari intizomga asoslangan tuzilmalar

merosiga qarshi kurashish uchun disiplinlararası ta'lim bilan bog'liq ziddiyatli amaliyotlarni tahlil qilish va disiplinlararasi boshqaruv rejimlarining transchegaraviy imkoniyatlarini rivojlantirish uchun ishlatiladi.

Mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning amaldagi tamoyillari dunyoning rivojlangan davlatlari qatoridan munosib o'rin egallash uchun ma'naviy salohiyatimizni va iqtisodiy qudratimizni yanada oshirishni, ularni XXI asr ilmiy-texnik taraqqiyoti talablari asosida qayta qurishni taqozo etmoqda. Buning uchun yoshlarimizning dunyoqarashini o'zgartirish, ularning bilimlari va ma'naviyatini jahon standartlari darajasiga ko'tarish zarur.

Bugungi kunda jamiyat o'z oldiga maktabning vazifasini qo'ydi:

- o'zlarining mustaqil qobiliyatlarini o'rganish maqsadlariga muvofiq maxsus qobiliyatlarini rivojlantirish.
- bu muammolarni hal qilishda asosli ta'lim texnologiyasi etakchi rol o'ynaydi.

Ma'lumki, zamonaviy ta'lim texnologiyalarida muammoli ta'lim alohida o'rin tutadi. Muammoli ta'lim texnologiyasining negizida o'zaro bog'liq yoki o'zaro bog'liq muammolar zanjiri yotadi.

Muammoli o'qitish uslubiga asoslangan o'quv jarayoni quyidagi to'rt bosqichda amalga oshiriladi.

Muammoli vaziyatni yaratish;

Muammolarni shakllantirish va muammoni hal qilish uchun umumiy tahlil qilish;

Taxminiy echimni tekshirish;

Amaliy va nazariy masalalarni qo'llash, tartibga solish va siyosiy lashtirish.

Dars davomida talaba muammoni hal etishda o'zi uchun muhim bo'lgan "kashfiyot" qiladi. Bu talabaning o'ziga bo'lgan ishonchini beradi. Shu nuqtai nazardan, muammoli ta'lim texnologiyasi boshqa barcha o'qitish texnologiyalaridan ustundir.

Muammoli ta'lim an'anaviy o'qitish uslublariga asoslanadi. Muammoli vaziyatni talabalar oldiga qo'yishdan tashqari, o'qituvchi talabalarga uni hal qilish uchun tadqiqot va tadqiqot usullariga ehtiyojni o'rgatadi. Muammoning echimini toping. Qidiruvni boshlash uchun avval zarur muhitni yaratish kerak.

Muammo aniq bo'lishi kerak va talabalar avvalgi mavzular va fanlardan olgan ma'lumotlari, tushunchalari va bilimlaridan echim topish jarayonida foydalana olishlari kerak. Talabalar duch keladigan muammoning dolzarb bo'lishi ham muhimdir.

Talaba tadqiqotni muayyan tizimga xos bo'lgan muammo bo'yicha olib borishi kerak, shunda talaba muammoni tahlil qilishi, qismlarini aniqlab olishi va uni yechishga kirishishi mumkin.

Ta'lim jarayonini loyihalash to'g'ridan-to'g'ri muammoli ta'limni qo'llashga va aksincha, muammoli ta'limni loyihalashga olib keladi. Muammoli ta'lim texnologik jihatdan ishlab chiqilgan o'quv jarayonining didaktik qurilishi sifatida ishlatiladi.

Amerikalik olim V. Gordon (1960) o'quvchilarga muammolarni yechishga, uning tarkibiy elementlarini shakllantirishga, tadqiqotning asosiy maqsadini ajratib olishga, muammoli o'quv jarayoni uchun har xil xarakterdagi muammolarga o'xshash echim izlashga o'rgatish muhimligini ta'kidladi. Buning uchun nafaqat sog'lom bilim, balki uning hushyorligi va fidoyiligi ham talab qilinadi.

Muammo to'g'ri (muayyan muammoga o'xshash, muammolarni qanday hal qilish kerak), shaxsiy (ma'lum bir masalada berilgan ob'ekt qiyofasiga kirishga urinish va shu nuqtai nazardan o'ylashga harakat qilish), ramziy (majoziy ma'noda tushuntirish muammo ikki jumlada) ta'rif bering), hayoliy (ertak qahramonlari bu muammoni qanday hal qilishgan).

O'quvchilarga muammoni shu tarzda yechishga o'rgatish orqali ular sintaktik, mavhumlik, xayolparastlik, boshqalarni tinglash, soddalikni g'ayrioddiy, g'ayrioddiyini soddalikni topish va o'xshashliklardan mohirona foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Muammoli ta'lim jarayonida talabalar va o'qituvchilar o'rtasida fikr almashishni boshqarish; ishonchli dalillar asosida oyoqqa tura olish; muxolifat fikrini muhokama qilish, ularning ko'nikmalarini rivojlantirish; talabani faol fikrlash faoliyatiga asoslash, muammoni yangilash, nafaqat o'z fikrlarini, balki boshqalarga ham bildirish uchun tinglash qobiliyatini rivojlantirish, talabalar tomonidan bildirilgan fikrlardan foydali ma'lumot olish va kerakli xulosalar chiqarish va talabalarga ixtiro, izlanish, dizaynni shakllantirish kabi zarur fazilatlarni o'rgatish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rakhmonova D.M. Equirements for preschool education teacher. Middle
2. Rakhmonova D.M. O'yin faoliyati orqali bolalarda ikki tillilikni rivojlantirish modeli / O'zbekiston milliy universiteti xabarlar. 2023
3. Rakhmonova D.M. Equirements for preschool education teacher. Middle european scientific bulletin, 2021.
4. Rakhmonova D.M. Identifying the potential of students of preschool educational organizations. Forest Researchnn. For. 2022.
5. Rakhmonova D.M. Importance of Bilingualism in the System of Preschool Education. Middle european scientific bulletin. 2023.
6. Rakhmonova D.M. Steam Education in Teaching Talented Students/Том. 2 № 4 (2023): Международный журнал инклюзивного и устойчивого образования.
7. Rakhmonova D.M. O'yin faoliyati orqali bolalarda ikki tillilikni rivojlantirish modeli / O'zbekiston milliy universiteti xabarlar. 2023

INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLIGIYALARI DARSLARIDA ELEKTRON TA'LIM RESURLARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Egamqulov Sherzod Anorboyevich Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi

Методика использования электронных образовательных ресурсов на уроках информатики и информационных технологий

Эгамкулов Шерзод Анорбоевич Джизакский областной национальный центр подготовки педагогов по новым методикам

Methodology of using electronic educational resources in computer science and information technology classes

Egamkulov Sherzod Anorboyevich Jizzakh region national center for training pedagogues in new methods

Annotatsiya. Ushbu maqolada dars mashg'ulotlarida o'quvchining shaxs sifatida rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishida elektron ta'lim resurslarining vazifalari nazariy va amaliy asoslari yoritilgan.

Kalit so'zlar. innovatsion va axborot texnologiyalari, ta'lim samaradorligi, elektron ta'lim resurslari, pedagogik jarayon, zamonaviy bilimlar, interaktiv ta'lim, zamonaviy dasturlash tillari.

Аннотация. В данной статье описаны теоретические и практические основы задач электронных образовательных ресурсов в развитии, формировании, обучении и воспитании ученика как личности в процессе уроков.

Ключевые слова. инновационные и информационные технологии, эффективность обучения, электронные образовательные ресурсы, педагогический процесс, современные знания, интерактивное обучение, современные языки программирования.

Annotation. This article describes the theoretical and practical basis of the tasks of electronic educational resources in the development, formation, learning and upbringing of the student as a person during the lessons.

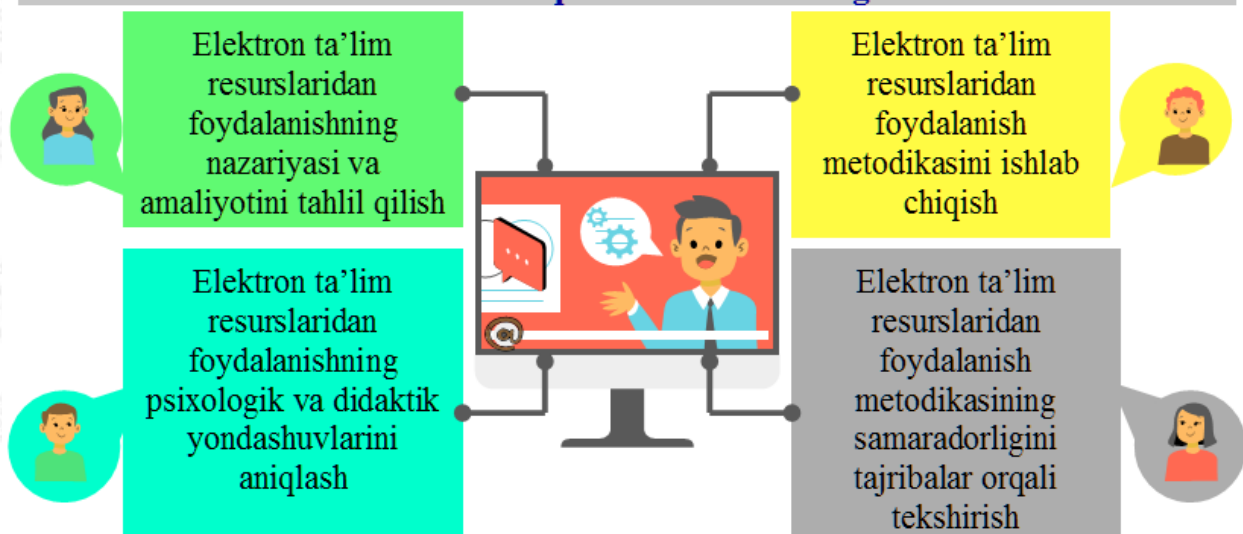
Keywords. innovative and information technologies, educational efficiency, electronic educational resources, pedagogical process, modern knowledge, interactive education, modern programming languages.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim jarayonida jadal suratlar bilan rivojlanib borayotgan innovatsion va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga ortib bormoqda. Elektron ta'lim resurslari qo'llanilgan dars mashg'ulotlarida o'quvchilar bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, xatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. Bu jarayonda o'quvchining shaxs sifatida rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi.

Ta'lim tizimini isloh qilish kelajakda o'qituvchilik kasbini egallaydigan yangi avlodni yuqori kasbiy madaniyat, ijodiy va ijtimoiy faollik, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil qatnasha olish qobiliyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan. Mazkur vazifalarni bajarishda elektron ta'lim resurslarining ahamiyati o'ta salmoqlidir. Elektron ta'lim resurslarini o'rganish, amalda qo'llash ta'lim-tarbiya sifatini oshirish talabidan kelib chiqadi. Elektron ta'lim resurslarining mohiyati-ta'lim jarayonini jadallashtirish, o'quvchilarning o'zlashtirishi hamda uning natijalari suratini tezlashtirishi, ijobiy natijalarga erishishni kafolatlashga qaratilgan pedagogik jarayonni anglatadi. [2]

Hozirgi zamonda ilmiy fikrlashning, hamda ilmiy texnika o'sishi keskin va intensiv ro'y bermoqda. Shundan kelib chiqqan holda o'qituvchilar zamonaviy bilimlar bilan hamnafas bo'lishlari shart va zarurdir.

Dars mashg'ulotlarida elektron ta'lim resurslaridan foydalanish metodikasini ishlab chiqishdan ko'zda tutilgan vazifalari



Dars mashg'ulotlarida elektron ta'lim resurslaridan foydalanish o'qituvchi va o'quvchilar uchun interaktiv ta'lim bilan bog'liq bo'lgan yangidan-yangi o'ziga xos qulayliklar yaratadi. O'qituvchi uchun yaratilgan elektron ta'lim resurslari uchun zamonaviy dasturlash tillarini bilgan holda, ularni o'quvchilar tomonidan qiziqish bilan qabul qilinishiga erishimiz zarur. Elektron ta'lim resurslarini o'qitish vositalari proyektor, elektron doskalar bilan operativ qo'shilishi, ko'rgazmali qurollardan foydalanib ma'lumot berish hajmini oshiradi va bu bilan o'qituvchi uchun dars vaqtidan unumli foydalanishga imkoniyat yaratadi. [3]

Ta'limda o'qitishning sifatini oshirish vazifasi elektron ta'lim resurslaridan qanday foydalanishga bog'liq bo'lmoqda. Elektron ta'lim resurslarida o'quvchi doimiy ravishda izlanish va harakatda bo'lishi lozim, ya'ni berilgan ma'lumotlarni olishi, qayta ishlashi va olgan bilimlarni aniq masalalar yechishda qo'llashi lozim. O'qitishning ma'ruza, amaliyot, laboratoriya va mustaqil ta'lim shakllarida elektron ta'lim resurslarining qo'llanilishi tezlik bilan o'z samarasini beradi. Masalan laboratoriya darslarida virtual stendlarning qo'llanilishining o'zi albatta mashg'ulotning sifatli tashkil etilishiga asos bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Dars mashg'ulotlarida elektron ta'lim resurslarni samarali qo'llash, o'quvchilarga bilim berish sifatini oshirish, uning mazmun-mohiyatini takomillashtirish, ta'limni zamonaviy talablar darajasida tashkil etish, ta'lim muassasalarida ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida ta'lim-tarbiya jarayoniga elektron ta'lim resurslarni joriy etish, ularda interfaol usul va vositalardan foydalanish ko'zda tutilgan. Shu sababli, bugungi kunda ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan fan o'qituvchilari oldida quyidagi muhim vazifalar turadi:

- o'quvchilarning mustaqil bilim olishi,
- o'rganish qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish,
- fanning o'rnini va ahamiyatini oshirish,
- mashg'ulotlarini elektron ta'lim resurslar asosida tashkil etish va o'tkazish,
- o'quvchilarning faolligini oshirish,
- o'zlashtirish darajalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan elektron ta'lim resurslarni qo'llash,

- ta'lim jarayonida elektron ta'lim resurslardan samarali foydalanish.

Tahlil va natijalar. Yuqorida sanab o'tilgan vazifalardan ko'rinib turibdiki, o'quvchilarni mustaqil bilim olishiga yo'naltirilgan texnologiyalardan foydalanishga o'rgatish va doimiy ravishda faolligini oshirib borish lozim. O'qish jarayonida elektron ta'lim resurslardan foydalangan holda ta'lim jarayonini tashkil qilish ta'lim samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Elektron ta'lim resurslari qo'llanilgan darslarda o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi pedagogik hamkorlik o'quvchini dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanishga olib keladi, fanga bo'lgan qiziqishlari doimiyligini ta'minlaydi

Ta'lim tizimida yil sayin rivojlanib borayotgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta'lim jarayonini sifat va mazmun jihatdan yanada yuqori bosqichga ko'tarishga xizmat qilmoqda. Bunda albatta, ta'lim jarayonini mazmunli tashkil etish uchun zamonaviy texnik vositalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, kompyuter, multimedia, internet, masofali o'qitish, yagona axborot muhiti va axborot kommunikatsion texnologiyalarning zamonaviy vositalaridan foydalanish o'zining yaqqol samarasini bermogda. [5]

Elektron ta'lim resurslaridan o'quv jarayonida to'liq foydalanish natijasida quyidagilarga erishiladi

Xotiraga qabul qiladilar, angelaydilar, yig'adilar, biroq xatosiz, ongli ravishda qayta tiklamaydilar

Bevosita o'qituvchi hamkorligida tahlil qiladilar, taqqoslaydilar, umumlashtiradilar, namuna bo'yicha amaliy harakatlarni bajaradilar



Muammolarni yechish jarayonida mustaqil izlanadilar, kutilayotgan natijaga erishishning yo'l va vositalarini mustaqil ravishda aniqlaydilar

Bugungi kun yoshlari uchun yaratiladigan elektron ta'lim resurslariga talab ham ancha murakkab. Ta'lim resurslari har tomonlama mukammal, zamonaviy, yoshlar e'tiborini tortadigan va yangiliklar bilan boyita oladigan bo'lishi kerak. Shuning uchun yangi dasturlash tillaridan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Xulosa va takliflar. Ta'lim tizimida elektron ta'lim resurslaridan kutilgan maqsad, uning afzalliklari, darsning samaradorligini oshirish tamoyillarida namoyon bo'ladi. Zamonaviy dasturlash tillaridan foydalanib yaratilgan elektron ta'lim resurslarini tarmoqqa joylashtirish orqali, o'quvchilarni bilim boyligi oshiriladi, esda qolishi kuchayadi, darslar qiziqarli tashkil etiladi, tafakkurni rivojlantiradi, dunyoqarashni kengaytiradi, o'quvchilarni o'z ustida ishlashga da'vat etadi, o'z shaxsiy fikrini bayon qilish va uni himoya qilishga o'rgatadi.

Fan bo'yicha tayyorlangan elektron ta'lim resurslari o'quvchilar bilimini takomillashtirishda, baholashda, o'quv jarayonini boshqarishda keng qo'llaniladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, olib borilgan tadqiqotlar, asosan, ta'lim muassasalarida elektron ta'lim resurslaridan foydalanishni takomillashtirish, o'quvchilarning innovatsion salohiyatini rivojlantirishga oid bo'lib, ularda mustaqil ijodiy faoliyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv jarayonining didaktik ta'minotini ishlab chiqish va joriy etishga kam e'tibor qaratilgan. Bu esa, o'quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish jarayonida elektron ta'lim resurslaridan foydalana olish ko'nikmasini shakllantirish masalasini atroflicha tadqiq etishni taqozo etadi.

Xulosa qilib aytganda, elektron ta'lim resurslari orqali tashkil etilgan dars mashg'ulotlari o'qitishning barcha shakllarida yuqori sifat va samarani kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hamidov, J. A. "Technology of creation and application of modern didactic means of teaching in the training of future teachers of vocational education." Ped. fan. doct. diss. avtoref Toshkent (2017).
2. Khamidov, J. A. "Main Components of information Culture in Professional Teacher education in Informatization of Society." Eastern European Scientific Journal 1 (2016): 103-107.
3. Sh.A.Egamkulov L.A.Egamkulov. Pedagogical basis of using the electronic educational application in the learning process. A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. June-2020. Research for Revolution. ISSN № 2581-4230. Impact Factor-5.785
4. Sh.A.Egamkulov. J.Mardonqulov. Elektron va multimediali resurslar asosida o'quv jarayonini tashkil qilish. Jizzax politexnika instituti. "Xotin-qizlarning fan, ta'lim, madaniyat va inovasion texnologiyalarni rivojlantirish sohasidagi yutuqlari" mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. 2019-yil 17-18-may
5. Sh.A.Egamkulov. Pedagogical and psychological basics of using electronic literature in the learning process. "International Journal for Innovative Engineering and Management Research. A Peer Reviewed Open Access International Jurnal. ISSN 2456-5083. Impact Factor 7.011. Vol-09, Issue-11 Nov-2020. www.ijiemr.org

GLOBALLASHUV JARAYONIDA OILADA OTA-ONA VA FARZANDLAR MUNOSABATLARI VA

MILLIY QADRIYATLARNI RIVOJLANTIRISH

Farg'ona shaxar xokimligi bolalarni ximoya qilish shu'basi

mudiri Kadirova Lola Odilbekovna

Annotatsiya -Ushbu maqolada oila, va farzand tarbiyasida ota-onaning roli, bolalarning har tomonlama e'tibordan chetda qolishi, natijada jinoyatchilik ko'chasiga kirib ketishi to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar – farzand, oila, iffat, hayo, sabr, iroda, shukur, aql va farosat, sahovat mehr.

Oila – azaldan muayyan iliq hissiyotlar, o'zaro mehr va muhabbat asosida quriladigan maskan sanaladi. Ikki inson o'zaro ahdu-paymon qilib ro'zg'or qilishga qaror qilar ekanlar, ularda yuksak axloqiy hislar – iffat, hayo, sabr, iroda, shukur, aql va farosat, sahovat va mehr bo'lishi lozim.

Inson faqat o'z oilasidagina va faqat o'z yaqinlari qurshovidagina o'zini xotirjam, erkin va baxtli his qila olishi mumkin. Shu bilan birga insonning sarf bo'lgan kuchlari oila sharoitida jadal tiklanadi.

Ayolning o'zligini unutishi – nimadandir ko'ngli to'lmaslik, asabiylik, xafaqonlik kabi o'ng'aysizlikka sabab bo'ladigan sharoit yaratadi.

Yaxshi ona bo'lish uchun, eng avvalo, "ayol bo'lish" va "baxtli odam" bo'lish kerak. Ona eng avvalo o'zini sevishi, tabiiy impulslari va ijtimoiy talablarga mos ravishda shaxsiy hayot tarzini anglashi kerak. Boshqacha aytganda, ayol eng avvalo, o'zini ayol sifatida, undan keyin turmush o'rtog'i sifatida, keyin ona sifatida, shundan so'nggina ijtimoiy faoliyat ishtirokchisi sifatida his qilishi, tasavvur qila olishi kerak. Kimki to'laqonli ayol sifatida shakllana olmasa, u turmush o'rtog'i, ona va ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllana olmaydi. O'z hayotidan quvonishni bila olgan, qoniqish hissi bilan yashayotgan ayolgina o'z atrofida qilargalarga quvonch ulasha oladi.

Onaning eng buyuk xizmati shundaki, u avvalo farzandda chinakam fazilat, mehrni shakllantiradi. Mehr tuyg'usi go'dak beshikdaligidayoq quloqlari ostida yangragan ona allasining orombaxsh sadolari orqali bola qalbiga yo'l topadi. Chunki, ona bolalar bilan ruhiy va biologik jihatdan eng ko'p bog'langan shaxsdir.

Bugun barcha onalarimiz ham ana shu tarbiyaviy ta'sirdan to'liq foydalanayapti, deya olmaymiz.

O'z farzandidan mehr kutayotgan onalarimiz, avvalo, farzandlari qalbini alla mehri bilan to'ldirishlari lozim. Onalarimiz yana shu narsaga e'tibor qaratishlari lozimki, agar farzandlarimiz yaxshi inson bo'lishlarini xohlasak, bir kunda bo'lmaganda 10-12 marta bolalarimizni bag'rimizga bosishimiz va ularning kelajaklari uchun yaxshi tilaklarimizni boshlarini silagan holda takrorlashimiz shart.

Ba'zi oilalarda er-xotinning alohida-alohida liderlikka intilishi natijasida oilaviy nizolarning ortib borishi, bolalarning har tomonlama e'tibordan chetda qolishi, natijada jinoyatchilik ko'chasiga kirib ketishi kuzatiladi. Ayrim oilalarda ayol liderligining mavjudligi o'g'il bola shaxsida ayollarga xos xususiyatlarning kuchayib borishiga olib kelmoqda. O'g'il bolalarda feminin sifatlarning ko'proq namoyon bo'lishining sabablaridan biri ham oilada ota rolining, mavqeining pastligi bo'lsa, qiz bolalarda maskulin sifatlarning ortishiga ayolning oilada ro'zg'or boshqaruvi, oilani moddiy jihatdan ta'minlash bilan bog'liq vazifalarni bajarish uchun mas'ulligining ortganidir[5].

Insonning qanday tarbiya ko'rganligi uning oilaviy sharoiti, ota-onasiga bog'liqdir. Farzand tarbiyasida ota, ayniqsa, muhim rol o'ynaydi. Oila boshlig'ining, ya'ni otaning hurmati joyida bo'lib, o'z oila a'zolariga munosib rahbarlik qila olsagina, oilada tartib-intizom, mehnat va dam, o'zaro hurmat va odob-axloq joyida bo'ladi. Otalarimiz farzandlari 14 yoshga to'lgunga qadar ideal otaga aylanib olishlari shart. Shundagina farzandi referent guruh vakilini oiladan tashqaridan axtarmaydi. Aks holda farzandlarimiz tarbiyasi izdan chiqib, jamiyatdagi axloq meyorlariga qarama-qarshi bo'lgan deviant xulq-atvor vujudga keladi.

Ba'zi oilalarda ota-onalar va farzandlar o'rtasida muloqotning kamligi, bir-biriga e'tiborning pasayishi, oila a'zolarining o'rtasida fikr erkinligining cheklanganligi holatlari kuzatiladi. Hatto, oiladagi o'zaro munosabatlarning yomonlashuvi natijasida oila a'zolarining ayrimlarida stress (asabiy tanglik), suitsid (o'z joniga qasd qilish) kabi noxush holatlarni kelib chiqishi kuzatilmoqda.

Bunday holatlarning oldini olish uchun oila a'zolari o'rtasida oshkora, yaqin, o'zaro tushunarli, ishonchli muloqotni amalga oshirish zarur[6].

Mavjud ma'lumotlarga ko'ra, turli hududlarda istiqomat qiluvchi ziyolilar farzandlari bilan kuniga 10-15 daqiqa muloqot qilar ekan. Bu hol ota-ona o'z

farzandlariga yetarli e'tibor bermayotganligi, uning qiziqishlarini aniq bilmasligi, tengdosh va tengqurlari haqida ma'lumotga ega emasligi, ya'ni bola o'z holiga tashlab qo'yilganligidan dalolatdir. Tabiiyki, bunday e'tiborsizlik ularning nojo'ya yo'llarga kirishi, jinoyatkorona guruhlar va aqidaparastlar ta'siriga tushib qolishiga sabab bo'ladi. Televizor yoki kompyuter oldida ko'p vaqtini o'tkazadigan bolalar kattalar olamiga muddatdan oldin kirib borishi kuzatiladi, shuningdek, bu hol tez toliqish, parishonxotirlikni yuzaga keltiradi.

Bunday holatda ota-onalarning bola tarbiyasidagi mas'uliyatini instinkt darajasiga ko'tarish, oila a'zolariga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatuvchi an'analarni yaratish kerak bo'ladi.

Tarbiya bu – faqat nasihat, tanbeh, jazolash emas. Bolani ko'proq atrofdagilarning, birinchi o'rinda ota-onaning xatti-harakatlari tarbiyalab qo'yadi. Oiladagi iqlim bolaga ta'sir etuvchi muhim omil sanaladi. Do'stlik, hamjihatlik, hurmat, inson tashabbusini qo'llab-quvvatlash, iliqlik, o'y-xayollari, his-tuyg'ulari bilan o'rtoqlashish, quvonch va qayg'ularni baham ko'rish, o'z fikrini yashirmasdan gapirish, bir-birini tinglash, xushchaqchqlik kabi ijobiy iqlim mavjud bo'lgan oila bola tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Bola o'zini obro'li deb hisoblagan inson o'rniga qo'yib ko'radi, unga taqlid qilishga harakat qiladi. Shuning uchun ham ota-ona bola nigohida obro' qozonishga intilishi kerak. Haqiqiy obro' tajriba, aql, iroda, ma'naviy kuchga asoslanadi. Shundagina bola ota-onaning yo'riqnomalarini ongli ravishda bajaradi.

Bola yaxshi va yomon o'rtasidagi farqni tushunib yetishi uchun rag'batlantirish va jazolash qo'llaniladi. Faqat yutuqlari uchun rag'batlantirish qo'llanilib, salbiy harakatlari uchun jazolanmaydigan bolalar yaxshi natijaga erishmaydilar. Lekin tarbiya jarayoni ko'proq ijobiy his-tuyg'ularga boy bo'lishiga intilmoq zarur, shuning uchun bolaga tanbeh berishdan ko'ra uni ko'proq maqtash tavsiya etiladi. Mehr bolani buzmaydi. Chindan ham o'z farzandini yaxshi ko'rgan ota-onalar farzandining foydasini o'ylab, zarur bo'lsa qat'iylikni namoyish qiladi, uning oldiga talab qo'yadi. Xarakteri kuchsiz bo'lgan insonlar farzandiga u xohlagan ishini bajarishiga ruhsat beradilar. Bunday tarbiya keyinchalik muammolarga olib keladi.

Jazo bola salbiy harakat qilib qo'yganidan so'ng tez vaqt ichida amalga oshirilishi kerak. Bola jazolanishi sababini chuqur anglab yetishi shart. Jazoni tanlashda ehtiyot bo'ling – u bolani ota-onaga butkul qarshi qilib qo'ymasligi lozim. Jismoniy jazo ota-onaning kuchsizligidan dalolat beradi va uning oqibati bola tarbiyasiga aksincha ta'sir qilishi mumkin. Psixologik jazodan kengroq foydalaning – bola undan ranjiganingizni sezsin, bu unda uyalish, afsuslanish hissini uyg'otadi.

Farzand tarbiyasida foydali bo'lgan qoidalar:

- Oilangizda mehr, baxt, iliqlik muhiti hukm sursin;
- Farzandingizdagi mavjud qobiliyatlarni rivojlantirishga harakat qiling;
- Tarbiyada farzandingizning yosh, jins va o'ziga xos xususiyatlarini inobatga oling;
- Oiladagi tarbiyani o'zaro hurmatga asoslangan holda olib boring;
- Boladagi ko'p kamchiliklar ota-onasidagi kamchiliklardir – bola ota-onasining xulqini beixtiyor takrorlaydi, shuning uchun tarbiyani o'zingizdan boshlang;

- Bolani tarbiyalashda uning ijobiy sifatlariga tayaning, chunki faqat kamchiliklariga urg‘u bersangiz, bola qaysarlikdan ham o‘zgarmaslikka harakat qiladi;
 - Har kuni bola bilan muloqot uchun vaqt toping;
 - Bolaning muammolarini biling, ularni birgalikda tahlil qiling;
- Bolaga mustaqil qaror qabul qilishga imkon yarating.

Bolani erka qilish kerakmi? Bu savolga “ha”, deb javob beradiganlar ham, “yo‘q”, deb javob beradiganlar ham topiladi. Aslida bola yoshligida erkalangan bo‘lishi shart. Faqat erka qilish – magazindagi bor o‘yinchoqlarni olib berishda, qimmatbaho kiyimlarni kiydirishda emas, balki mehrga to‘ydirib katta qilishda namoyon bo‘lishi kerak. YA’ni, bola erkalangan bo‘lishi to‘g‘ri, lekin tantiq bola yomon tarbiya ko‘rsatkichidir.

Tantiq bola bilan erka bolaning farqi nimada ekan? Tantiq bolalarga odatda tarbiyasi yo‘q bolalarni kiritishimiz mumkin. YA’ni, ota-onasini hurmat qilmaydigan, gapiga umuman quloq solmaydigan, kattalar gapini eshita olishni bilmaydigan, mustaqil bo‘lmagan, faqat o‘zi haqida o‘ylaydigan va boshqa bolalar bilan yaxshi munosabat qura olmaydigan bolalarni tantiq bolalar deb atashimiz o‘rinlidir. Ko‘pincha bunday bolalarni ko‘rib “Bolani haddan tashqari erka qilib yuborishibdi”, – deymiz. Lekin “yerka” bola bilan “tantiq” bolani farqlash lozim.

Bolani moddiy narsalar bilan, inijliklariga so‘zsiz amal qilish bilan, bolani katta qilishda bir tizimga asoslanmay (ota-ona va buva-buvilarning tarbiyasidagi farq) tarbiya qilish bilan tantiq qilib yuborish mumkin. Bolaga vaqtida “yo‘q”, deya olmasdan, aytganini qilib, birovlarini oldida uyalib qolmaslik uchun inijligini bajo keltirib, bolaga e’tibor berishdan ko‘ra, magazindagi eng katta o‘yinchoqni olib berishni afzal ko‘rib uni tarbiyasini buzish juda oson. Aslida asoslangan va tushuntirib berilgan “yo‘q” – bolani aslo qiynamaydi. Faqat hozir “yo‘q” deb, ertaga bolaning xuddi shu talabiga siz yoki buvisi “mayli”, deb tursangiz, bola sizga ishonmay qo‘yadi va keyingi safar tushuntirganingiz bilan talabini bajarishingizni istaydi.

Lekin tantiqlik faqatgina yomon tarbiya ko‘rsatkichi emas. Ayrim hollarda tantiq bolalarning asab tizimida patologiya mavjudligidan dalolat beradi. YA’ni, oilada, bog‘chada yoki maktabdagi psixologik holat yaxshi emasligi bolaning psixikasiga salbiy ta’sir qiladi, buning oqibati esa uning tantiqligi va inijligida namoyon bo‘ladi.

Bolaning tantiqlik sababini bilish qiyin emas. Buning uchun bola bilan ota-ona va buva-buvilarining munosabatiga chetdan nazar solish lozim. Ko‘pincha yosh ota-ona bilan bola tarbiyasiga qarashlarining turlicha ekanligi bolaning tarbiyasida va u bilan bo‘lgan muomalada bir tizim yo‘qligiga olib keladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Ro‘ziyev Sh. Mafkuraviy immunitet manbalari. -T.: “A.Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi”. 2008.
2. To‘ychiyev B.T. Jamiyat tipologiyasining zamonaviy konsepsiyalari. Falsafa, fan, ta’lim. 2010.
3. To‘ychiyev B.T. Politicheskaya kultura i demokratizatsiya obshchestva. T.:2010. 84-114, 197-218b.
4. Umarov B.Z. Globallashuv ziddiyatlari. – T.: Ma’naviyat, 2008 yil.
5. Erkin o‘g‘li, S. O. (2022). O‘qitishda ta’limiy metodlarni muvofiqlashtirishning ilmiy-nazariy asoslari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(5).
6. Erkin o‘g‘li, S. O. (2022). O‘QITISHDA TA’LIMIY METODLARNI MUVOFIQLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.

GLOBAL AXBOROT MUHITIDA A.NAVOIY IJODIY MEROSINING YOSH AVLOD TARBIYASIDAGI O'RNI

Farg'ona shaxar 35 o'rta talim maktabi Ona tili va adabiyot o'qituvchisi Xolikova Guljamol Xoshimovna

Annotatsiya-Ushbu maqola Alisher Navoiyning ijodi, ilg'or g'oyalari, gumanizm, xalqchillik va ma'rifatning yuksak badiiy mahorat bilan ifoda etishning mukammal namunasidir. Navoiy asarlarining rang-barang va benihoyat boy obrazlarida qanday xilma-xil muammolar badiiy gavdalanirilganligi to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar - jahon adabiyoti, asarlar, badiiy bezash, jamiyat ma'naviyati

“Inson qalbining quvonchu qayg'usini, ezgulik va hayot mazmunini Navoiydek teran ifoda etgan shoir jahon adabiyoti tarixida kamdan-kam topiladi”, - deb ta'kidlaydi Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov.

Darhaqiqat, Navoiy ijodi ilg'or g'oyalarning — gumanizm, xalqchillik va ma'rifatning yuksak badiiy mahorat bilan ifoda etishning mukammal namunasidir. Navoiy asarlarining rang-barang va benihoyat boy obrazlarida qanday xilma-xil muammolar badiiy gavdalanirilmasin, qanchalik chuqur g'oyaviy-estetik mazmun ifodalanmasin, ularda Navoiy gumanizmining o'ziga xos yangi qirralari aks etadi, shoirning odam haqidagi ideali, ma'naviy-axloqiy konsepsiyasi o'z aksini topadi.

O'zbek xalqining ulug' mutafakkiri Alisher Navoiy ilm-u ma'rifatga, jahon adabiyotiga, xalqlar madaniyatiga, insonlar baxt-saodati, yurt farovonligi, mamlakat obodonligi uchun ulkan hissa qo'shgan buyuk siymodir. U “Xitoydan to Xuroson”gacha yoyilgan turkiy qavmlarni “yakqalam” qildi va shu bilan birga millatning iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy ravnaqiga ulkan ta'sir ko'rsatgan. A.Navoiy o'zligidan kechib xalq g'ami bilan yashagan. “Mahbubu ul-qulub” asarida shunday deydi: “Goh mazallat va ano vayronida shevan ko'rguzdum va goh izzat g'ino bo'stonida anjuman tuzdum”. U “Amiri kabir” ning kutubxonasida qo'lyozmalarni oqqa ko'chirish, ularni badiiy bezash bilan band bo'lgan. 70 dan ortiq xattot va musavvirlar, mudarrislar, tabiblar va boshqa xodimlarga maosh tayinlash, kiyim-bosh belgilash, talabalarga nafaqa berish, kitoblar bilan ta'minlash ishlarini shaxsan o'zi nazorat qilib turgan. Uning vazirlik yillari Hirotda obodonlik avj olgan, madaniyat gullab, yashnagan davr bo'ldi. Ulug' amir o'zi bosh bo'lib, suvsiz yerlarga suv chiqardi, eski ariqlarni tozallatirdi, yangi kanallar qazdirdi. Eski binolarni ta'mir qildirib, yangilarini qurdirdi. Xondamirning “Makorim ul-axloq” asarida keltirilishicha, A.Navoiy “Ixlosiya”, “Shifoiya”, “Nizomiya”, “Xusraviya” nomli madrasa va xonaqohlar qurdirib, talabalarining tinch, bimalol ilm olishlari uchun ularga nafaqalar belgilagan, ilm olishlari yo'lida homiylik qilgan. Xondamir ushbu asarida Alisher Navoiy qurdirgan 52 rabot, 20 hovuz, 16 ko'prik va to'g'on, 9 hammom, shuningdek, ko'pgina masjidlar haqida ham ma'lumot beradi.

Alisher Navoiy Astrobodda yurganida podsho Husayn Boyqaroga yozgan xatida o'g'il va qiz bolalar uchun maktablar ochishni talab qiladi. U o'zining “Ixlosiya” madrasasi yonida maktab ochib, bolalarni o'qitish va tarbiyalash uchun zarur sharoit yaratib, buning uchun lozim bo'lgan mablag'ni ajratadi. Navoiyning fikricha, maktab xalqqa nur keltiradi, unga to'g'ri yo'l ko'rsatadi, bolalarni bilimli qiladi.

Navoiy dars beruvchini quyoshga o'xshatadi va bu quyosh o'z atrofidagi yulduzlarga nur sochadi, ya'ni hali ilmdan bexabar bo'lgan toliblarga ilm nurini sochadi, ma'rifat beradi, deydi.

Alisher Navoiy jamiyat ma'naviyati davlat rivojlanishining asosiy me'zoni ekanligini ta'kidlab, asarlarida ilm-ma'rifat, odob-axloq normalari haqidagi g'oyalarini ilgari suradi. U aql, ilm insonning eng go'zal va zaruriy fazilatlaridan biri, har bir kishining eng muhim burchi ilm olishdir, deb hisoblaydi. Navoiyning fikricha, ilm-fanni egallash uchun yoshlikdan boshlab, astoydil o'qish-o'rganish kerak:

Yoshligingda yig' ilmning mag'zanin,
Qarilik chog'i sarf qilg'il ani.

Alisher Navoiy ta'lim-tarbiya to'g'risidagi fikrlarini ko'proq barkamol insonni ifodalovchi ijobiy obrazlar yaratish orqali ifodalaydi. Ilm-mahrifat, axloq-odob masalalariga doir fikrlarini esa ilmiy-falsafiy va didaktik asarlarida bayon qiladi. Navoiy aql kuchiga cheksiz ishonadi, komil ishonch bilan ilm-fanning fazilati juda katta, deb hisoblaydi.

Buyuk so'z san'atkori va mutafakkiri o'zining bir qancha asarlarida bolalar tarbiyasiga oid fikrlarini aytish bilangina kifoyalanib qolmasdan, balki "Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun" kabi dostonlarining ayrim boblarini shu masalaga bag'ishlaydi.

Navoiy "Hayrat ul-abror" dostonining oltinchi maqolotida odob va kamtarlikni ulug'lab, ta'lim-tarbiyaga doir qimmatli fikr-mulohazalarini bayon qilish bilan birga, takabbur va odobsiz kishilarni qattiq qoralaydi. Shoir dostonning bu maqolotida bola tarbiyasi, uni o'stirish, o'qitish va balog'atga yetkazish hamda bu borada otalarning vazifalari haqida batafsil fikr yuritadi.

Dostonning o'n birinchi maqolotida Navoiy ilm-fanga, ilm ahliga yuksak baho beradi. Kishilarni ilm olishga, olimlarni izzat-hurmat qilishga chaqiradi. Navoiy ilmdan amalda foydalanish zarurligini ta'kidlaydi:

Ilm, Navoiy, senga maqsud bil,
Endiki ilm o'ldi amal aylagil.

"Farhod va Shirin" dostonida Farhodning bolalik chog'laridanoq ilm-hunarga, mehnatga bo'lgan muhabbatini zo'r mahorat va chuqur samimiyat bilan tasvirlaydi:

O'qib o'tmak, uqib o'tmak shiori,
Qolib yonida, safha-safha bori...

Farhodning qunt qilib, ma'nosini tushunib o'qishi natijasida ko'p ilmlarni egallaganligini ta'kidlaydi:

Jahonda qolmadi ul yetmagan ilm,
Bilib ta'qiqini kasb etmagan ilm.

Shu tariqa Navoiy bolalarni ilmni puxta egallashga chaqirib, buyuk pedagog hamda murabbiy sifatida ularni tarbiyalash va o'stirish yo'llarini ko'rsatadi. Ilm va hunarni egallagan, jismoniy jihatdan chiniquqan, mehnatsevar Farhod kamtarin, mazlumlarga g'amxo'r, sofdil, mard va oliyjanob, jasur inson bo'lib yetishadi.

Navoiy Farhodning jasoratini badiiy jihatdan tasvirlar ekan, uning mamlakat obodonligi va tinchligi, xalqlar farovonligi va ilm bobida qilgan xizmatlarini chuqur mazmunli misralarda uyg'unlashtiradi:

Ki to olam, binosi bo'ldi bunyod,

Bu yanglig' qilmadi ish odamizod.

Alisher Navoiy asarlarida ilgari surilgan yuksak insoniy fazilatlar, insonparvarlik g'oyalari yosh kitobxonlar ma'naviyatiga chuqur ta'sir etadi, ularni xalq, vatan uchun kerakli inson bo'lib yetishishlariga xizmat qiladi. A.Navoiy o'z asarlarida "ilm sahroda do'st, hayot chorrahalarida tayanch, baxtiyor daqiqalarda rahbar, yolg'iz damlarda yo'ldosh, qayg'uli onlarda madadkor, odamlar orasida zeb-u ziynat, dushmanga qarshi kurashda qurol" ekanligini tarannum etadi va har bir insonni "beshikdan to qabrgacha ilm izlash"ga chorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Karimov I.A.Yuksak ma'naviyat–yengilmas kuch.–Toshkent:O'zbekiston, 2008
- 2.Zohidov V. Ulug' shoir ijodining qalbi. – Toshkent: O'zbekiston, 1986.
- 3.Abdug'ofurov A. Buyuk beshlik saboqlari. – Toshkent: O'qituvchi, 1989.
- 4.Hamidova M. "Xamsa" mavjlari. – Toshkent: Fan, 1986. – 54 b.
- 5.Izzat Sulton. Navoiyning qalb daftari. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1969.
7. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'qitishda ta'limiy metodlarni muvofiqlashtirishning ilmiy-nazariy asoslari. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5).
8. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'QITISHDA TA'LIMIY METODLARNI MUVOFIQLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.

ПРОЕКТНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТУДЕНТОВ НА ПЛАТФОРМЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ШКОЛА-ВУЗ

Буркова Любовь Леонидовна, кандидат педагогических наук, доцент кафедры предметной и профессиональной подготовки педагога Адыгейского государственного университета, г. Майкоп, Россия

Burkova Lyubov Leonidovna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of subject and professional teacher training, Adyghe State University, Maikop, Russia

Одной из основополагающих характеристик современного человека, действующего в пространстве культуры, является его способность к проектной деятельности. Проектная деятельность относится к разряду инновационной, так как предполагает преобразование реальности, строится на базе соответствующей технологии, которую можно унифицировать, освоить и усовершенствовать. Специалист в области образования должен обладать определенным набором общих и профессиональных компетенций. Формированию этих компетенций во многом помогает участие студентов в научно-исследовательской деятельности на этапе получения профессии.

Проектно-исследовательская деятельность является способом достижения личностных, метапредметных и предметных результатов обучающихся, предусмотренных ФГОС. Метод проектирования используется в любых науках, на всех этапах научного познания, на всех ступенях образования.

Основоположником проектного обучения считается американский философ-прагматик, психолог и педагог Джон Дьюи. Большой вклад в развитие проектного обучения внесли В. Килпатрик, С.Т. Шацкий П.П. Блонский,

Г.К.Селевко, Е.С. Полат, И.Д. Чечель и другие. В 20-х годах прошлого столетия появилась небольшая группа педагогов под руководством С.Т. Шацкого, которая пыталась активно внедрять в педагогическую практику новые образовательные методики. Однако, лишь в 1989 г. в нашей стране появляется первый самостоятельный труд по педагогическому проектированию известного педагога В.П. Беспалько [1].

Наиболее полно понятие «проектный метод» представлено в исследованиях И.Д. Чечель. Она считает, что исследовательский проект как элемент научного творчества обучаемых рассматривается сегодня и как составная часть современных педагогических технологий. Проектная деятельность рассматривается в неразрывной связи с методом проектов [3].

Метод проектов – педагогическая технология, ориентированная не на интеграцию фактических знаний, а на их применение и приобретение новых. Метод проектов получил широкое распространение в системе современного отечественного образования. В педагогической литературе понятие «проект» изначально имело три важных признака, направленных на получение знаний в процессе осуществления деятельности; на решение жизненно-практических задач; на создание конкретного продукта в соответствии с целью достижения запланированного результата.

Сущность понятия **«проектно-исследовательская деятельность»** связана с такими научными категориями как «проект», «проектирование», «исследование», «проектная деятельность», «исследовательская деятельность». Это специально организованная совместная учебно-познавательная деятельность педагога и обучаемых по проектированию индивидуального или коллективного исследования, которая предполагает:

- постановку лично значимых образовательных задач;
- планирование хода исследования в рамках каждого этапа;
- определение ожидаемых результатов и продуктов;
- развёртывание деятельности по решению образовательных задач (инициатив);
- создание конкретного продукта;
- рефлексию относительно результатов деятельности.

И.Д. Чечель, определяя метод проектов как педагогическую технологию, вводит типологию проектов [3]. Особое место отводится учебным проектам и их классификации по различным признакам: по доминирующей деятельности обучающихся, по предметно-содержательной области (по комплексности), по временному промежутку (Рис.1). Учебный проект – это самостоятельно разработанный и изготовленный продукт (материальный или интеллектуальный) от идеи до ее воплощения, обладающий субъективной или объективной новизной, выполненный под контролем и при консультации учителя.

Классификация

Учебных проектов	Учебных исследований
1. По доминирующей в проекте деятельности (исследовательские, информационные, практико-ориентированные, творческие)	1. Теоретические, выдвигающие и формулирующие общие законы и закономерности, на основе изучения материала посредством логических умозаключений.
2. По предметно-содержательной области (монопроекты, межпредметные)	2. Эмпирические, предполагающие установление опытным путём новых фактов, на основе которых затем производятся обобщения и формулируются эмпирические законы и закономерности (химия, физика и т.п.)
3. По продолжительности выполнения (краткосрочные, средней продолжительности, долгосрочные)	

Рис.1. Классификации учебных проектов

Кроме того, по характеру контактов между участниками выделяются: внутриклассные, внутришкольные, региональные, межрегиональные (в рамках одного государства), международные.

При обучении студентов педагогических специальностей их учебно-исследовательская работа встроена в учебный процесс, который организован таким образом, что элементы исследовательской деятельности вводятся постепенно, усложняясь от курса к курсу. Кроме этого, отдельные студенты занимаются проектно-исследовательской деятельностью, выходящей за пределы изучения дисциплин.

С целью формирования и развития ключевых компетенций будущих педагогов начального образования реализуется система практико-ориентированных межпредметных проектов, которые они внедряют в учебно-воспитательный процесс начальной школы. Эта система позволяет интегрировать теоретические и практические составляющие деятельности наших студентов, раскрыть и реализовать творческий потенциал личности каждого студента (Рис.2).



Рис.2. Условия реализации практико-ориентированных проектов

Специфика проектной работы в начальной школе заключается в стимулирующей и направляющей роли педагога. В каждом классе всегда находятся заинтересованные и одаренные обучающиеся. Студенты приобщают такого «недозагруженного» ребёнка к разработке проекта. Кроме того, активизируют и повышают интерес к учебным предметам у других учеников через их участие в проектно-исследовательской деятельности. Активное включение школьника в создание тех или иных проектов дает им возможность развивать метапредметные компетенции, осваивать новые способы человеческой деятельности.

Этапы выполнения проектной работы - это шесть «П»: Проблема (определение темы и цели проекта, выбор названия проекта); Проектирование (обсуждение предполагаемых стратегий, планирование работы, распределение обязанностей); Поиск информации (изучение информации, определение требований к продукту и формы продукта); Продукт (выполнение запланированных технологических операций, корректировка работы); Презентация (подготовка и защита презентаций); Портфолио (все рабочие материалы, черновики, планы, отчеты и др.) [2].

В процессе участия в проектно-исследовательской деятельности каждый ученик может проявить себя как творческая личность, учиться самовыражению и самореализации. У учащихся развиваются навыки самостоятельной работы в мыслительной и волевой сферах, формируются опыт работы в команде, целеустремленность и инициативность.

В процессе организации проектной деятельности младших школьников у студентов формируются общие и профессиональные компетенции, приобретается опыт проведения мероприятий, развиваются творческий подход и устойчивый интерес к приобретению профессионального опыта.

И у студентов, и у школьников вырабатываются умения принятия решения в стандартных и нестандартных ситуациях, формируется опыт публичных выступлений. Эффективность использования студентами технологии проектной деятельности в школе – это не просто один из методов обучения – это путь формирования особого стиля учебной деятельности, который позволяет трансформировать обучение в самообучение, запускает механизм саморазвития.

Список литературы:

1. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. — М.: Педагогика, 1989. — 192 с.
2. Буркова Л.Л., Аллахвердян Д.А. Организация проектно-исследовательской деятельности при изучении объемных фигур в начальной школе // Научно-методический электронный журнал «Концепт». — 2015. — № S25. — С. 1-5. — URL: <http://e-koncept.ru/2015/75307.htm>
3. Чечель И.Д. Метод проектов или попытка избавить учителя от обязанностей всезнающего оракула // Директор школы. — 1988. — №3. — С. 8-15

ХОДИСА ВА ЖАРАЁНЛАРНИ ТЕКШИРИШДА МАТЕМАТИК МОДЕЛЛАШТИРИШ БОСҚИЧЛАРИ

*Фаргона шаҳар 35- ўрта таълим мактаби математика фани ўқитувчиси
Мирзакаримова Наргиза Хомидовна*

Annotatsiya – Ushbu maqolada Matematik modellash tirish hodisa va jarayonlarni tekshirishda boshqa usullarga nisbatan bir qancha afzalliklari to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar - Model, modellash tirish, qonuniyat, tajriba.

Model xaqidagi boshlangich ma'lumotlardan bizga shu narsa ma'lumki, matematik model real dunyodagi yoki biror tadqiqotlar predmet sohasidagi obyektlar(hodisalar)ning qandaydir xossalarini o'rganish maqsadida ularning matematika tilida tavsiflanishidan iboratdir.

Matematik modellash tirish hodisa va jarayonlarni tekshirishda boshqa usullarga nisbatan bir qancha afzalliklarga ega, bunda:

model aniq qonuniyat asosida matematik tilda (grafik va formula ko'rinishda) yaratiladi;

tajribalar natijasiga ko'ra, yaratilgan gipotezani shu gipoteza asosida yaratilgan matematik model orqali tekshirish mumkin. Bunday tekshirish gipotezaning to'g'riligini tasdiqlaydi yoki qo'shimcha ma'lumotlar zarurligini ko'rsatadi;

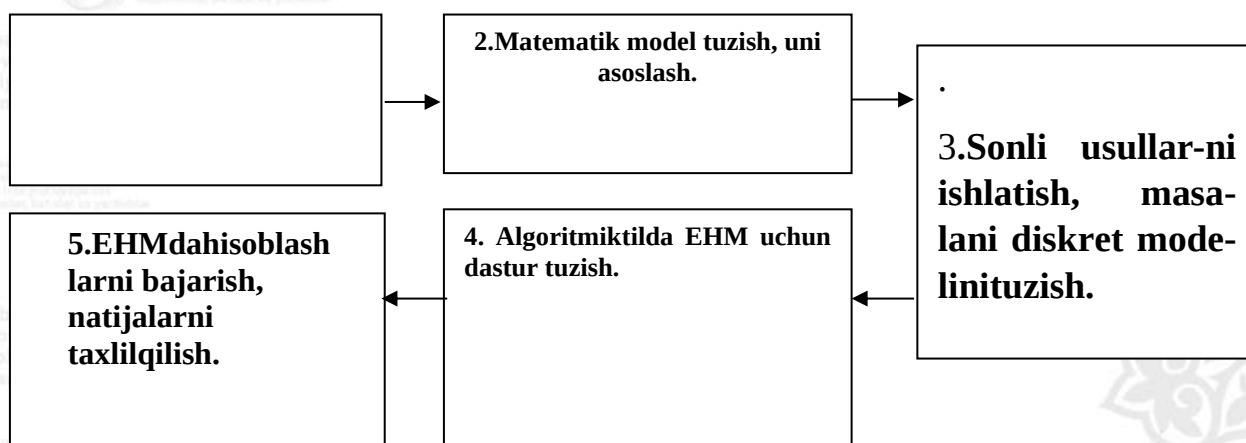
laboratoriya yoki klinik sharoitda o'rganish imkoniyati bo'lmagantizimlarni to'lig'icha yoki ma'lum bir qismining holatini o'rganish imkoniyatini beradi.

Bulardan tashqari, tuzilgan matematik modeldan to'liq foydalanilsa, jarayonlarni o'rganish va natijalar olish uchun vaqt tejiladi, tajribalar soni kamayishi, natijada tajribalarga ketadigan materiallar iqtisod qilinadi, eksperimentlarning borishi va olinadigan natijalar haqida oldindan prognoz (mulohaza) bildirish imkoniyati yaratiladi[3].

Matematik modellari o'rganilayotgan jarayonning asosiy xususiyatlarini o'zida iloji boricha to'laroq, to'kisroq mujassam qilishi kerak. Bu esa matematik modellarning ilojisiz murakkablashuviga sabab bo'ladi. Bunday matematik modellarni ishlatish, ular asosida qaralayotgan jarayon ko'rsatkichlarining xususiyatlarini tasvirolovchi yechim olish ham o'z navbatida murakkablashadi. Demak, izlanuvchi oldida bir-biriga zid ikki masala ko'ndalang bo'ladi: matematik modeldar yetarli darajada mukammal va sodda bo'lishi kerak, lekin bunday modellarni ishlatish qator qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi[4].

Matematik model har xil vositalar yordamida berilishi mumkin. Bu vositalarda funksional analiz elementlarini ishlatib, differensial va integral tenglamalar tuzish, hisoblash algoritmi va EHM dasturlarini yozishgacha bo'lgan bosqichlarni o'z ichiga oladi. Har bir bosqich yakuniy natijaga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi va ulardagi yo'l qo'yiladigan xatoliklar oldingi bosqich xatoliklariga ham bog'liq bo'ladi.

Obyektning matematik modelini tuzish, uni EHM da bajariladigan hisoblashlar asosida tahlil qilish "Hisoblash tajribasi" deyiladi. Hisoblash tajribasining umumiy sxemasi quyidagi rasmda berilgan.



1-расм.

Биринчи ниқ б берилган va izlanuvchi miqdorlar, obyektning matematik model tuzish uchun ishlatish lozim bo'lgan boshqa xususiyatlari tasvirlanadi.

Ikkinchi bosqichda fizik, mexanik, ximiyaviy va boshqa qonuniyatlar asosida matematik model tuziladi. U asosan algebraik chiziqli, differensial, integral va boshqa turdagi tenglamalardan iborat bo'ladi. Ularning o'rganilayotgan jarayonga ta'sir ko'rsatuvchi omillarning barchasini bir vaqtning o'zida hisobga olib bo'lmaydi, chunki matematik model juda murakkablashib ketadi. Shuning uchun, model tuzishda eng kuchli ta'sir etuvchi asosiy omillarga hisobga olinadi.

Uchinchi bosqichda masalaning matematik modeli tuzilgach, mos tenglamalar yechilishi va kerakli ko'rsatkichlar aniqlanishi lozim. Masalan, matematik model differensial tenglama bilan tasvirlangan bo'lsa, sonli usullar yordamida u chekli sonli nuqtalarda aniqlangan chekli-ayirmali tenglamalar bilan almashtiriladi.

To'rtinchi bosqichda sonli usullar yordamida aniqlangan algoritm asosida biror-bir algoritmik tilda EHMda ishlatish uchun dastur tuziladi. Masalan, u umumiy xususiyatga ega bo'lishi kerak, ya'ni matematik modelda ifodalangan masala parametrlarining yetarlicha katta sohada o'zgaruvchi qiymatlarida dastur yaxshi natija berishi kerak.

Oxirgi bosqichda dastur EHMga qo'yiladi va olingan sonli natijalar chuqur tahlil qilinib baholanadi.

Natijalarga qarab mutaxassis tahlil qilinayotgan jarayon to'g'risida xulosalar chiqaradi, uning amalga oshishiga ma'lum maqsad asosida ta'sir ko'rsatadi, boshqarish vositalarini ishlab chiqadi, tavsiyalar beradi. Ko'plab variantlar asosida bajariluvchi hisoblash tajribalari yordamida loyihachi u yoki bu belgiga ko'ra barcha variantlar ichidan eng ma'qulini

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. N. Urazov va boshqalar. Jarayon va tizimlarni modellashtirish. Texnika oliy o'quv yurtlari uchun darslik. Farg'ona – 2010.
2. A. M. Rasulov. Matematik modellashtirish. Uslubiy qo'llanma. Farg'ona
3. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'qitishda ta'limiy metodlarni muvofiqlashtirishning ilmiy-nazariy asoslari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(5).
4. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'QITISHDA TA'LIMIY METODLARNI MUVOFIQLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.

ОИЛАНИНГ МАҲАЛЛА ВА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ БИЛАН ҲАМКОРЛИГИНИ КУЧАЙТИРИШ КОНЦЕПТУАЛ МУАММОЛАРИ.

Термиз давлат Педагогика институти Педагогика кафедраси ўқитувчиси
Зулфия Расулова Тел. 99.248.23.75 rasulovazulfiya281@gmail.com

Boboniyozova Manzura Karim qizi Termiz davlat pedagogika instituti, filalogiya
fakulteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi, 2-bosqich 207-guruh talabasi

Аннотация. Ушбу мақолада тарбия жараёнида ота-оналар ва ўқитувчиларнинг болаларни ижтимоий фойдали ишларга тортиш борасидаги масъулияти ниҳоятда муҳимлиги, тарбияга оид билим бериш муаммоси фақат ота-оналарнинг иши бўлиб қолмасдан, балки барчанинг иши, кенг маънода давлат аҳамиятига молик иш эканлиги ва бу борада ҳамма жон куйдириши лозимлиги таъкидланади.

Жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий тузилишининг ўзгариши оиланинг шаклланишига, унинг ўзаро алоқа шаклларига таъсир кўрсатади. Айниқса, жамиятнинг моддий техника ва маънавий йўналишидаги ўзгаришлари оила фаолиятининг ўзгаришига сабаб бўлмоқда. Бундай ўзгаришлар оила қуриш, меҳрмуҳаббат, ўзаро дўстлик ва фарзанд кўришни режалаштиришда ўз ифодасини топмоқда. Ўзбекистон Президенти Ш.Мирзиёев: “Оила биз учун муқаддас. Муқаддаслиги шуки, авваламбор, қаерда ишлашидан қатъий назар, ким бўлишидан қатъий назар, агар оилада тарбия, оилада муҳит, оилада ҳалоллик, муносабат, тарбияга алоҳида эътибор бермаса, ҳеч қачон натижа бўлмайди. Шунинг учун мен фарзандларимнинг тарбиясига жуда катта эътибор бераман. Ҳар бир фарзандимга ҳам, неварамга ҳам алоҳида ўзимнинг муносабатим бор. Ҳар бир неварамнинг алоҳида характери биламан, орзусини, истагини биламан” – деб фикрини билдирди. Давлатимиз оилаларни ўзининг олиб борадиган сиёсати марказида олиб қарайди. Шу сабабли имконият доирасида моддий ва маънавий ёрдам бериб, оилавий тарбияни мактаб, жамоатчилик билан уйғунлигини таъминлашдан манфаатдордир. Оила ва оилавий тарбия муаммолари ичида ота-оналарнинг тарбиячилик маданиятини ошириш ва уларга умумий тарбияга оид билим бериш давримизнинг долзарб масалаларидан биридир. Оилаларни педагогика ютуқлари билан таништириш уларнинг мустаҳкамлигини таъминлаш воситаларидан биридир. Иккинчи томондан эса бу, ўз навбатида, болалар тарбиясида тегишли шакл ва услубларни такомиллаштириш йўллари билан биридир. Шунинг учун ҳам ота оналарни, оилаларни тарбияга оид билимлар билан, тарбия услублари билан қуроллантириш ниҳоятда зарур. Тарбия жараёнида ота-оналар ва ўқитувчиларнинг болаларни ижтимоий фойдали ишларга тортиш борасидаги масъулияти ниҳоятда муҳимдир. Тарбияга оид билим бериш муаммоси фақат ота-оналарнинг иши бўлиб қолмасдан, балки барчанинг иши, кенг маънода давлат аҳамиятига молик ишдир. Республикамиз қарорларида таъкидланганидек, барча ташкилотлар, меҳнат жамоалари, умуман жамият ахлоқий соғлом, маънавий бой, мустаҳкам оилани вужудга келтириш тўғрисида, оналар ҳақидаги, мамлакатнинг келажаги бўлган ёшлар ҳақидаги ғамхўрликларини кучайтирмоқда. Ота-оналарнинг болалар тарбияси ҳақидаги, уларни турмушга ва меҳнатга тайёрлаш тўғрисидаги масъулияти оширилмоқда. Оиланинг энг

муҳим хусусиятларидан бири инсонлар авлодини кўпайтиришдир. Болаларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш борасида оила маълум даражада ижтимоий ташкилотлар билан жамият тараққиётига ҳамоҳанг ҳолда фаолият юритмоқда. Оилавий тарбия муаммоларини тадқиқ этиш, асосан, икки йўналишда олиб борилмоқда. Бир томонда оилавий тарбия педагогиканинг анъанавий қисми сифатида ўрганилмоқда. Иккинчи томондан эса оила социология ва филология йўналишида ҳам тадқиқ этилмоқда. Республикамизда айни ҳозирги кунда оилаларнинг ижтимоий аҳамияти ортиб бормоқда. Оилаларнинг моддий эҳтиёжларини тўлароқ қондириш асосида болалар тарбияси учун жавобгарликни кучайтириш жараёни тезлашмоқда. Биз учун оила мустаҳкамлигини таъминловчи ахлоқий руҳий алоқалар жуда муҳимдир. Худди ана шу алоқадорлик оилавий муносабатлар, тўлақонли ҳиссий-эмоционал, оталик ёки оналик, оилавий бахтни таъминлаш эҳтиёжларини қондиради. Маҳалла йирик жамоадир. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш институти – маҳаллаларнинг мавқеини юксалтириш, давлат ва жамият қурилиши тизимидаги ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш, ушбу соҳага оид қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан кенг қамровли ишлар амалга оширилмоқда. Бугунда маҳалла ҳаёти билан боғлиқ кўплаб кадрият ва анъаналаримиз тикланиб, замон талаблари асосида бойитилмоқда. Маҳаллалар имконияти ва ваколатларининг тобора кенгайиб бораётгани фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ахиллик, ҳамжиҳатлик, осойишталик муҳитини асраб-авайлаш, оилаларни мустаҳкамлаш, ёшлар тарбиясидаги ўрни ва аҳамияти ортаётганида муҳим аҳамият касб этмоқда. Жаҳонда глобаллашув жараёнлари кечаётган бугунги даврда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини самарали ташкил этиш давр талабига айланди. Айни пайтда маҳаллаларнинг ёш авлоди она Ватанга муҳаббат, истиклол ғояларига садоқат, миллий анъана ва кадриятларимизга ҳурмат руҳида тарбиялаш, соғлом турмуш тарзини тарғиб этиш, йигит-қизларни оилавий ҳаётга тайёрлаш, кексаларнинг панд-насихати, катталарнинг шахсий ибрати, жамоанинг ҳамжиҳатлиги мисолида кишилар онгига эзгулик ғоялари сингдириб борилади. Маҳалла демократиянинг ҳақиқий дарсхонасига айланиши лозим. Маҳалла тарбия ўчоғидир. Фарзанд оилада дунёга келиб биринчи бор ота онасини таниса, улғайган сайин маҳалладаги одамларни таний бошлайди ва юриштириш, одоб-ахлоқ, жамики ижобий фазилатларни, аввало, маҳалладан, аниқроғи, ота-оналари, кўни-қўшнилари, табаррук отахонлари, дуоғўй онахонларидан ўрганади. Шу нуқтаи назардан таҳлил этилганда, “Оила – маҳалла” тизимидаги ишларни такомиллаштириш, оила ва маҳаллага тааллуқли бой ва сермазмун миллий анъаналарни авайлаб-асраш, уларни умуминсоний кадриятлар билан уйғунлаштириш, оила ва никоҳнинг муқаддаслигини ёш авлод онгига чуқур сингдириш йўли билан оиланинг мустаҳкамлиги, барқарорлигини таъминлаш, оила аъзоларининг ҳуқуқий саводхонлигига эришиш яхлит жамият барқарорлиги ва тинчлигининг муҳим омилларидандир. Ижтимоий бошқаришнинг ўзига хос шакли бўлган маҳалла бир қанча маданий-маънавий тадбирларни амалга ошириш билан бирга, оилавий урф-одатлар, анъаналар, оила турмушидаги қувончли лаҳзалар ҳамда оилавий ҳаёт билан боғлиқ бўлган

аҳамиятли воқеаларни тарғиб қилишнинг ишончли маркази сифатида ҳам намоён бўлмоқда. Маҳалла ҳар бир оила, ҳар бир шахс билан имконият даражада иш олиб бориш учун маънавий салоҳиятга ва ҳуқуқий имкониятга эга бўлган маскан ҳисобланади. Маҳаллада кишиларни одоб-ахлоққа ўргатиш, уларга урф-одатлар, турли қадриятларни сингдириш, илғор удумларни кенг ёйиш борасида ажойиб анъаналар қарор топган. Оила кичик ватан бўлса, маҳалла унинг мустаҳкам таянчи ҳисобланади. Оилалар фаровон, обод бўлса, маҳалла кўркига кўрк қўшади. Маҳаллалар обод бўлса, юртимиз ҳам шунчалик обод бўлади. Яъни бугунги куннинг маҳалласи, энг аввало, соғлом ижтимоий муҳит масканидир. Бу ерда кучли таъсирга эга бўлган жамоатчилик фикри маҳалла аҳлининг ҳуқуқ-атвори, ўзаро муносабатларини адолат ва маънавий мезонлар асосида тартибга солиб туради. Шу маънода маҳаллани демократия дарсхонаси, деб аташ ҳам мумкин. Маҳаллада кенг жамоатчилик ўртасида мафкуравий ишларни самарали йўлга қўйиш учун катта имкониятлар мавжуд, айниқса, миллий қадриятлар, меҳр-оқибат, эл-юрт шаъни учун кураш каби фазилатларни камол топтиришда маҳалланинг ўрни бекиёс. Инсоннинг шахси ва ғоявий дунёси ёшлик йилларида шаклланади. Шу сабабли миллий мафкура асосларини уларнинг онгига сингдиришда бу имкониятдан тўғри фойдаланиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев хужжатли фильмда оиланинг ҳаётидаги ўрни ҳамда нима уни бахтли қилиши тўғрисидаги нутқидан. 2018 йил 24 июнь.
2. Мавлонова Р. ва бошқалар. Педагогика. – Тошкент, Ўқитувчи, 2001 й.
3. Худойкулов Х.Ж. Комиллик фазилатлари. – Тошкент: “Инновация-Зиё”, 2021 й.
4. Худойкулов Х.Ж. Бобоқулова Д.М. Педагогика Ўқув қўлланма / Олий таълим муассасалари учун дарслик. – Тошкент: “Инновация-Зиё”, 2021 й.

BOSHLANG'ICH VA KATTA SINFLARDA MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Qo'shoqova Nargis Baxramovna Termiz davlat pedagogika instituti talabasi

Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishning tashkiliy shakllari dars uy vazifalarini mustaqil bajarish o'quvchilarning yakka tartibda guruh va jamoa bo'lib ishlashlari ekskursiyalari, sinfdan tashqari ishlardan iborat. Boshlang'ich sinf matematika kursi maktab matematika kursining organik qismi bo'lib hisoblanadi. V–XI sinflarda o'qitiladigan matematikaning eng asosiy va o'quvchilar yoshiga mos bo'lgan elementar tushunchalari beriladi. Yuqori sinflarda shu tushunchalar kengaytirilgan, chuqurlashtirilgan va boyitilgan holda o'qitiladi. Demak, boshlang'ich sinf matematikasining mazmuni yuqori sinf matematikasining mazmunini ham belgilab beradi. Boshlang'ich matematikaning tuzilishi o'ziga xos xususiyatlarga ega:

1. Arifmetik material kursning asosiy mazmunini tashkil qiladi. U natural sonlar arifmetikasi, asosiy miqdorlar, algebra va geometriya elementlarining propedivtik kurslari asosiy bo'lim shaklida o'qitilmasdan arifmetik material bilan qo'shib o'qitiladi.

2. Boshlang'ich sinf materiali konsentrik tuzilgan. Masalan, oldin I-o'nlikni raqamlash o'qitilsa, keyin 100 ichida raqamlash va arifmetik amallar bajarish o'qitiladi. Undan keyin 1000 ichida arifmetik amallar bajarish, keyin ko'p xonali sonlar ichida. Bularni o'qitish bilan birga raqamlash, miqdorlar, kasrlar, algebraik va geometrik materiallar qo'shib o'qitiladi.

3. Nazariya va amaliyot masalalari o'zaro organik bog'langan xarakterga ega.

4. Matematik tushuncha, xossa, qonuniy bog'lanishlarni ochish kursda o'zaro bog'langan.

5. Har bir tushuncha rivojlantirilgan holda tushuntiriladi. Masalan, arifmetik amallarni o'qitishdan oldin uning aniq mohiyati ochiladi, keyin amalning xossalari, keyin komponentlar orasidagi bog'lanish, keyin amal natijasi, oxirida amallar orasidagi bog'lanish beriladi.

6. Asosiy tushunchalar va natijaviy tushunchalar o'zaro bog'lanishda berilgan. Masalan, qo'shish asosida ko'paytirish keltirib chiqarilgan. Boshlang'ich matematika kursi o'z tuzilishi bo'yicha o'z ichiga olgan, arifmetik, algebraik va geometrik materialdan iborat qismlarni. O'qitish metodi tushunchasi. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishning maqsadlari quyidagilar: umumta'lim maqsadi, tarbiyaviy maqsadi, amaliy maqsadi. Bu maqsadlar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, bir-birini to'ldiradi.

1. Ta'lim maqsadi o'qituvchidan quyidagilarni talab qiladi. a) o'quvchilarga matematik bilimlar tizimidan, bilim, malaka ko'nikma berish; b) haqiqiy olamni matematik metodlar bilan o'rganish; v) o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqlarini o'stirishni, uning sifatli bo'lishini ta'minlash; g) o'quvchilarga matematikadan shunday bilimlar berishni ta'minlashi kerakki, bu bilimlar orqali, faol bilish faoliyati orqali, bilim, malaka, ko'nikmalari ortib borsin.

2. Tarbiyaviy maqsad. Matematika o'qitish o'quvchilarni sabotlilikka, tirishqoqlikka, puxtalikka, o'z fikri va xulosalarini nazoarat qila olishga, ayniqsa, kuzatish, asosida aytiladigan fikrlarning ravon bo'lishiga erishish kerak. Miqdorlar orasidagi bog'lanishni ifodalash uchun matematikada simvollar ishlatiladi. Mana shu matematik til rivojlanishi kerak. O'qituvchining vazifasi simvolik tilda ifodalangan matematik fikrni ona tiliga ko'chirishga o'rgatishdan iborat bo'lmog'i kerak.

3. Amaliy maqsad. Matematika o'qitishdan kuzatilgan amaliy maqsad – o'quvchilar olgan bilimlarni, amalda qo'llay olishga o'rgatishdan iborat. Olingan bilimlarni sonlar va matematik ifodalar, nuqtalar ustida bajariladigan amallarga tatbiq qila bilish, har xil masalalarni yechishda foydalana bilishga o'rgatish. Bu bilimlarni kundalik hayotda uchraydigan masalalarni hal qilishga qo'llay bilishga o'rgatishdir.

Kuzatish metodi-odatdagi sharoitda kuzatish natijalarini tegishli qayd qilish bilan pedagogik jarayonni bevosita maqsadga yo'naltirilgan holda idrok qilishdan iborat. Kuzatish metodidan o'quv-tarbiya ishining u yoki bu sohasidagi ishning qanday borayotganini o'rganish uchun foydalaniladi. Bu metod o'qituvchi va o'quvchilarning

faoliyatlari haqida majbur qilinmagan tabiiy sharoitda faktik material to'plash imkonini beradi.

Tajriba - bu ham kuzatish bo'lib, maxsus tashkil qilingan, tadqiqotchi tomonidan nazorat qilib turiladigan va tizimli ravishda o'zgartirib turiladigan sharoitda o'tkaziladi. Pedagogik Tajriba o'qitishning va tarbiyalashning u yoki bu usulining, ko'rsatma – qo'llanmalarining samaradorligini tadqiq qilishda qo'llaniladi. Tajriba o'tkazishdan oldin tadqiqotchi tadqiq qilinishi kerak bo'lgan masalalarni aniq ifodalab olishi, bunday masalalarni hal qilinishi maktab amaliyotida va pedagogika fani uchun ahamiyatga ega bo'lishi kerak. Tajriba o'tkazishdan oldin tadqiqotchi o'rganish predmeti bo'lmish masalaning nazariyasi va tarixi bilan, shuningdek, shu soha bo'yicha amaliy ish tajribasi bilan tanishib chiqadi. Tadqiqotda ilmiy farazni o'rni katta ahamiyatga ega. Butun tajribani tashkil qilish ilmiy farazni tekshirishga yo'naltiriladi. U material to'plash yo'larini belgilash imkonini beradi, tadqiqotchining faktik materialda chalkashib ketishiga yo'l quymaydi.

Maktabda o'qitishni tashkil etishning asosiy shaqli darsdir. O'quv dasturi Respublika Xalq ta'limi vazirligi tasdiqlangan davlat hujjati bo'lib, uning bajarishi majburiydir. Dastur asosida darslar kalendar rejasi tuziladi. O'qituvchi rejani o'zi uchun, o'z o'quvchilari uchun moslashtirilishi lozim. Mavzu bo'yicha qilingan ishni, o'quvchilarning nazorat ishlarini tahlil etib, o'qituvchi ayrim o'quvchilar bilan ishlashda yo'l qo'yilgan kamchiliklarni ko'radi, vaqt rezervini aniqlaydi, qaysi mavzularni o'rganishda vaqtni tejash mumkinligini, qaysi mavzularga esa qo'shimcha vaqt ajratish lozimligini o'ylab ko'radi. Bu bilan bir vaqtda o'quv va malakalarni hisobga olish va nazorat qilish grafigi tuziladi. Shunday qilib, mavzu bo'yicha reja o'qituvchining o'z sinfi bilan aniq ishini aks ettirishi lozim, Shu sababli u barcha uchun bir xil bo'la olmaydi. Dars o'qitish jarayonining asosiy bo'g'inidir. "Dars" so'zining dastlabki ma'nosi - bu ma'lum muddatda bajarilishi kerak bo'lgan mehnat topshirig'idir.

Hozirgi zamon matematika darsida ta'limiy, tarbiyaviy va ongni oshirishga oid vazifalar bajariladi. Darsning ta'limiy vazifalari o'quv dasturiga muvofiq bo'lishi lozim. Bitta darsning o'zida umumtalim vazifalarning turli xillarini birlikda qo'yish ham mumkin. Masalan, "Bir xonali sonlarni o'nlikdan o'tib qo'shish" mavzusini urganishda umumta'lim vazifalarning amalga oshirilishiga oid misolni kurib chikaylik. Ta'limiy maqsad: bolalarni bunday g'oya bilan tanishtirish: o'nlikdan o'tib qo'shish usuli faqat birinchi o'nlik ichidagina emas, balki natural qatorning istalgan sini uchun ham saqlanadi. Bolalar 9+2 ni bajarish usulini takrorlaydilar: 10 hosil bo'lishi uchun 9 ga qancha qo'shish kerak bo'lsa, Shuncha qo'shamiz, keyin qolganini qo'shamiz. hisoblaymiz: 9 ga 1 ni ko'shsam 10 bo'ladi, yana 1 ni qo'shaman 2 bo'ladi. Ta'lim jarayonida foydalanishga mo'ljallangan ko'plab elektron o'quv materiallari yaratilganki, unga elektron darslik, elektron o'quv qo'llanma, o'rgatuvchi dastur vositalari kabilarni misol qilib ko'rsatish mumkin. Ular o'zida boshqarilish imkoniyati, interfaoluslublar, sun'iy intellekt elementlari, hissiy moslashuvchanlik kabi xususiyatlar muvjudligiga ko'ra ta'limda ma'lum samaradorlikni ta'minlaydi. Pedagogik, kompyuter va axborot texnologiyalar ta'lim jarayonini tashkil etish,

tayyorlash, ilmiy-metodik materiallar bilan ta'minlash, ta'lim jarayonini amalga oshirish, ta'lim natijalarining sifatini baholashdan iborat bo'lgan yaxlit tizimda o'z ifodasini topadi. Matematika o'qitishda kompyuterlarni qulayligini yana bir yo'nalishi ayrim o'quv holatlarini modellashtirishdir. Modellashtirilgan dasturlardan foydalanishning maqsadi, o'qitishning boshqa usullari qo'llanganda tasavvur qilish, ko'z oldiga keltirilishi qiyin bo'lgan materiallarni tushunarlibo'lishini ta'minlashdan iborat. Modellashtirish yordamida o'quvchilarga ma'lumotlarni grafik rejimda kompyuter multimediasida ko'rinishida taqdim qilish mumkin. Shu boisdan ular matematikani chuqur o'rganish va o'quv jarayonida sezilarli darajada mustaqillik namoyon etishga moyil bo'ladilar. Boshlang'ich matematika o'qitish metodikasida butun pedagogik tadqiqotlarda qo'llaniladigan metodlarning o'zidan foydalaniladi. Elektron jadvallar asosan iqtisodiy masalalarni yechishga mo'ljallangan bo'lsada. Uning tarkibiga kiruvchi vositalar boshqa sohaga tegishli masalalarni yechishga ham, masalan, formulalar bo'yicha hisoblash ishlarini olib borish, grafik va diagrammalar qurishga katta yordam beradi. Elektron jadval yordamida berilgan algoritm asosida masalalarni hal etish, jadvaldagi qiymatlar bo'yicha turli shakllar yasash va bosmaga chiqarish ishlarini bajarish mumkin. Exceldagi avtomatik to'ldirish imkoniyatidan foydalanib sonli qiymatlarni va matn elementlarini kiritishni osonlashtirish mumkin. Bu imkoniyat ayniqsa funksiya qiymatlarini jadvashtirishda katta yordam beradi. Funksiya qiymatlarini ma'lum qadam bilan hisoblash matematikaning juda ko'p bo'limlarida uchraydi. Ayni shu imkoniyatlardan foydalanib matematika fakultetidagi talabalar funksiyalarning grafiklarini hosil qilishlari va shu tariqa ayrim murakkabroq funksiyalarning xossalari ekranda aniq ko'rishlari mumkin. Excel dagi funksiya ustasi funksiya va uning argumentlarini yarim avtomatik tartibda kiritishga yordam beradi. Funksiyalar ustasini qo'llash funksiyaning yozilishi va uning hamma argumentlarini sintaktik to'g'ri tartibda kiritilishini ta'minlaydi. Bu esa o'z navbatida talabalarning funksiyalarning xossalari qiyinmay va tezda o'rganishlariga juda katta yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Matematika. 4-sinflar uchun darslik. Toshkent-2013-y.
2. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. kutubxona.adu.uz
3. Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standartlari. Boshlang'ich ta'lim —Ta'lim taraqqiyotill jurnali, Toshkent —Sharql, 1999, 7 - soni
4. Levenberg L.Sh. va boshqlar. —Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi Toshkent —O'qituvchi
5. Bikbaeva N.U. va boshqalar. —Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi Toshkent —O'qituvchil 1996 yil.

2-SHO'BA. INNOVATSION TA'LIMDA MILLIY TARBIYAGA BO'LGAN INTEGRATSION MUNOSABATLAR TAHLILI

ХАЛҚ ПЕДАГОГИКАСИ МАНБАЛАРИНИНГ МИЛЛИЙ ТАРБИЯ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДАГИ ЎРНИ

Бозорова М.Қ., Термиз давлат университети Педагогика ва ижтимоий иш кафедраси мудири, педагогика фанлари номзоди, доцент

Инсоният доимо ўзининг маънавий-маърифий, ижтимоий-маданий ривожланиши жараёнида аждодларининг миллий қадриятларини ўзлаштиради ва уни бойитиб замон билан ҳамнафас тарзда олиб боровчидир. Ана шу инсоний бурчларнинг ҳар бир шахс томонидан мукамал бажарилиши ижтимоий тараққиётнинг бой, ранг-баранг маданий оқимларини ҳосил қилади ҳамда сақлаб туради. Шундай экан ҳар бир инсон халқ оғзаки ижоди намуналарини, миллий қадриятларини унинг тарихий, ижтимоий, маданий ҳамда миллий кўрсаткичларни билиши ва ўзида мужассамлаштирмоғи лозим.

Халқ оғзаки ижоди воситасида ўқувчиларда аксиологик онгни шакллантириш тарбиянинг муҳим жиҳатларини ўзида мужассамлаштиради. Айнан таълим-тарбия жараёнида халқ оғзаки ижоди ва миллий қадриятларимиз ёшларда инсонийлик, ватанпарварлик, дўстлик, аҳиллик, меҳнатсеварлик, касб-ҳунарга мухаббат, яхшилик ва ёмонлик, ҳалоллик, тўғрилик, олижаноблик, адолат, инсоф, ботирлик, одоб, меҳмондўстлик, саҳийлик, камтарлик, сабр-қаноат, кадрлаш, мухаббат, вафо, ишонч, ор-номус, самимийлик, андиша, фаросат, тежамкорлик сифатларини шакллантиришга хизмат қилиб, меъёр, бурч ва маъсулият, вақт кадри, табиатни эъзозлаш, ўзаро ҳурмат, меҳр шавқат, секинч, тўй, мотам, кийиниш, сўзлаш, турмуш тарзи, саломлашиш, кўча одоби, овқатланиш маданияти, расм-русмлар, одатлар, маросимлар, миллий анъаналарга нисбатан бўлган шахсий дунёқарашни янада ривожлантиради.

Ҳозирги даврда ахборот оқимининг кенгайиши баъзи ёшларимиз онгида салбий жиҳатларни юзага чиқармоқа. Айнан ушбу жараёнда халқ оғзаки ижодидан фойдаланиб, ўқувчи ёшларда аксиологик онгни шакллантириш ижобий натижа беради.

Шу ўринда, ўқувчи-ёшларда қадриятли дунёқарашни шакллантиришга хизмат қилувчи халқ оғзаки ижоди намуналарига тўхталиб ўтамиз.

Халқ оғзаки ижоди намуналари қадимдан инсонларнинг табиат ва атроф муҳитда рўй бераётган турли воқеа-ҳодисаларга бўлган ўз муносабатида намоён бўлган. Бундай муносабат, аввало, турли хатти-ҳаракат ва эҳтирослар воситасида амалга ошган. Кейинчалик эса ҳис-туйғуларни сўзлар, рақслар ифодалаган бўлса, кейинги даврларда инсонлар томонидан дунё ҳақидаги тасаввурлар, табиат ҳодисалари, ҳайвонлар, ўсимликлар, тоғлар, сувларнинг пайдо бўлишини изоҳловчи турли хил тўқима ҳикоялар ўйлаб топдилар. Қабила ва уруғларда мухаббат қўшиқлари, қаҳрамонликлар ҳақида сўзловчи афсона ва ривоятлар пайдо бўлди. Бу жараён ҳали ёзув маданияти вужудга келмасдан олдин жамоа бўлиб яшаган инсонлар ўртасида кенг ёйилиб шуҳрат топди. Ҳозирги кунда эса биз уларни халқ оғзаки ижоди сифатида эътироф этамиз.

Инсон ижтимоий-маданий ривожланиши жараёнида, ўз аجدодларидан қолган миллий қадриятларни ўзлаштириб боради ва уни кейинги авлодга етказди. Бу жиҳат ҳар бир инсоннинг бурчи бўлиб ижтимоий тараққиётнинг бой ва ранг-баранглигини, боқийлигини сақлаб туради. Ушбу жиҳатларни янада шакллантиришда халқ оғзаки ижоди намуналаридан ўринли фойдаланиш ўқувчилар томонидан қадриятлар мазмунини теран англаб етишларида муҳим бир восита бўлиб хизмат қилади.

Халқ оғзаки ижоди илмий ўрганилиш жараёнларида “фольклор” деб юритилади. Ушбу сўзни илк бор инглиз олими Уильям Томс 1846 йилда таклиф қилган бўлиб, “халқ донолиги” деган маънони англатади. Умуман олганда, фольклор тушунчаси халқ томонидан яратилган барча санъат намуналарини ўзида акс эттиради.

Яъни мусиқа, рақс, ганчкорлик, меъморлик, наққошлик, зардўзлик, халқ оғзаки адабиёти намуналари ва бошқаларни фольклор деб юритиш ва тушуниш қабул қилинган. Шу ўринда айтиш керакки, кўшиқ, мақол, матал, топишмоқ, афсона, ривоят, асотир, ертак, латифа, лоф, лапар, термалар, достон, аския, тез айтиш ва алла халқ оғзаки ижоди намуналари сифатида қаралади.

Халқ оғзаки ижоди намуналари моҳиятан ўхшаш бўлсада, аммо ўзига хос хусусиятлари билан фаркланиб, талимий-тарбиявий жиҳатдан сермазмунликка эгадир. Ушбу фикрлардан келиб чиқиб халқ оғзаки ижоди намуналарини мисоллар асосида ёритамиз.

Кўшиқ. Халқ оғзаки ижодида асосан меҳнат ва мавсумий-маросим кўшиқлар кўпроқ ижро этилади. Меҳнат кўшиқлари сифатида “Кўш-кўш”, “Соғин”, “Хўп майда”, “Ўрим”, “Чарх”, “Кашта” шунингдек чорвачилик, деҳқончилик, хунармандчиликка оид бўлган бошқа турли кўшиқларни айтиш мумкин. Мисол ўрнида “Ўрим” кўшиғини келтирамиз.

Ўрим пайти - ризқ пайти,
Дангал ўриб ташлаймиз,
Истиклол шукрин айтиб,
Даврон суриб яшаймиз.
Ўроғим олмос,
Ўримдан қолмас,
Сира ҳам толмас,
Ўрмасам бўлмас [68, 163-б.]²⁴

Мавсумий-маросим кўшиқлари йил фасллариининг алмашиб туриши билан боғлиқдир. Ота-боболаримиз ўзларининг эҳтиёжи, эзгу ният ва мақсадларини мавсумий даврдаги маросимларда айtilган кўшиқлар мазмунига сингдиришган. Қишнинг совуқ кунларидан ўтиб, баҳор келиб кунлар исий бошлаганда “Офтоб чикди”, “Лайлак келди”, “Бойчечак”, “Сумалак” каби мавсумий байрамлар натижасида кўшиқлар пайдо бўлди. Шунингдек дала шудгор ишларида кўш ҳайдаш натижасида “Кўш-кўш”, ёзнинг қурғоқчилик даврида ёмғир чакирувчи “Сушт хотин”, шамол тўхтатиш учун “Чой момо” ёки “Чал момо” (қадимги

²⁴ Мадаев О. Собитова Т. Халқ оғзаки поетик ижоди. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа аксиядорлик компанияси бош таҳририяти, 2010. – 163 б.

туркийларда “чал” сўзи шамол маъносини англатган) кўшиқлари куйланган бўлса, кузги йиғим теримда “Обло барака”, “Ўрим”, “Хўп майда”, “[Ковун](#) сайли” ва албатта шулар орасида “Ёр-ёр”, “Йиғи кўшиғи (марсия)”, “Келинсалом”лар айтилган. Қишда эса гапгаштаклар ташкил этилиб сўз ўйини ва турли жанрларда кўшиқлар куйланган. Мавсумий кўшиқлардан қисқача намуна.

“Чой момо” кўшиғи

Чой, чой, чой мома,
Чой момаси ўлибди.
Ўғли етим қолибди,
Боса-боса беринглар,
Босилиб қолсин бу шамол.

“Суст хотин” кўшиғи

Суст хотин, султон хотин,
Кўланкаси майдон хотин
Суст хотинга не керак,
Шаррос-шаррос ёмғир керак.

Шунингдек, халқ оғзаки ижодидаги лапар ва термалар ҳам кўшиқларнинг бир тури сифатида этироф этилади. Лапарлар асосан икки киши томонидан ёки икки тараф томонидан айтиладиган айтишув ҳисобланса, термаларга панд-насихат, одоб-ахлоқ ҳақида дoston ва ижтимоий ҳаётдаги турли ҳодисалар, шахс ва жониворларнинг таърифлари бахшилар томонидан куйланади.

Мақол - халқнинг доно ва ҳикматли сўзлари, давлат ва маданият арбоблари ҳамда олимларнинг ибратомуз гаплари, шунингдек халқнинг ҳаётий тажрибалари асосида сайқалланган ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, инсонпарварлик, мардлик, дўстлик, саҳийлик, адолат, вафо, инсоф, олижаноблик, илм ва барча ҳаёт жабҳаларидаги воқеа ҳодисаларни ўзида акс эттиради. Бу эса, инсоннинг фикр мулоҳаза юритиши, хулоса чиқариши ва тўғри йўлни топишига ундайди.

Мисоллар: “Беташвиш бош қайда, меҳнатсиз ош қайда”, “Олим бўлсанг, олам сеники”, “Хунарманднинг нони бутун”, “Кўпдан куён қочиб қутилмас”, “Бориға рози бўл, йўғиға сабр қил”, “Ҳисобини билмаган, ҳамёнидан айрилар”, “Қобил ўғил от миндирар, ноқобил ўғил отдан индирар”, “Ёмонга бош бўлгунча, яхшига йўлдош бўл”²⁵.

Матал - халқимиз орасида мақол каби сўзлашув жараёнида кўп ишлатиладиган халқ оғзаки ижоди намуналаридан бири. Шу ўринда айтиш керакки, матал кўп холларда одамлар орасида мақол сифатида тушунилади. Аммо, матал ва мақолнинг фарқли жиҳатини англаш ва ажратиш мумкин. Яъни, матал асосан кўчма маънода ишлатиладиган ибора бўлиб, маталда киноя қилишнинг ўзига хос ўхшатиш, воқеа ҳодисани мантиқий боғланишлиги ифодаланади. Маталларга мисол ўрнида “Темирни қизиғида бос”, “Оёғингни кўлингга олиб югур” ёки “Оёғини кўлига олиб югурди”, “Попуги пасайиб

²⁵ Мадаев О. Собитова Т. Халқ оғзаки поэтик ижоди. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа аксиядорлик компанияси бош таҳририяти, 2010. – 164 б.

қолди”, “Чумчуқ сўйса ҳам, қассоб сўйсин” кабилар матал сифатида этироф этилади[68, 58-б.].²⁶

Топишмоқ - нарса ва ҳодисанинг атайлаб яширинган белгиси, шакли, хатти-ҳаракати, ҳолати ҳамда вазифасини бошқа нарса ёки ҳодисаларга қиёслаш асосида тузилган савол топишмоқ дейилади. Топишмоқлар инсоннинг ўйлаши, фикр юритиши ҳамда топишмоқнинг мазмуни ва моҳиятини англашга ундайди. Топишмоқлар ҳар қандай кишини, айниқса ёшларимизни зийрак, теран фикрлаш, хотираларини янада яхшилашга хизмат қилади. Мисол:

“Ўзи оддий бир карнай,
Тили йўқ, сўзлар хай-хай,
Дунёнинг тўрт бурчидан,
Хабар беради тинмай” (Радио).

Чўзилиб ётар нарвон,
Ундан ўтар уй-қарвон. (Темир йўл ва поезд)

Оз қўйсангиз “Сол” дейди,
Кўп қўйсангиз “Ол” дейди. (Тарози)

Асал эмас, ёқади,
Ари эмас чақади²⁷ (Сўз)

Афсона инсонларни ўзига жалб қилиб воқеа ходисага қизиқишини, ҳаёлот дунёсига шўнғиб ажиб бир ҳисларни пайдо қилади. Бунинг боиси эса унинг маносида акс этганлигидан ҳам кўриш мумкин. Яъни, афсона сўзи форс тилидан келиб чиқиб фусун - сеҳр, авраш маъноларини англатади. Афсоналарда муайян тарихий воқеа ҳодисалар узоқ йиллар давомида ўзининг аниқлигини йўқотиб боради дейилади. Шу боис Аристотел афсоналарни “Ҳақиқатдан хабар берувчи ёлғон ҳикоялар” деб атаган[20, 11-б.]. Афсоналар ижрочиси халқ ҳисобланади. Мисол: **“Широқ” афсонаси.** Мазкур афсона асосида ҳам тарихий воқелик ётади. Эрон шоҳи Доро I (522-486) Ўрта Осиёга бостириб киради ва халқни талайди. Сак (шак) қабилаларининг мустақиллик учун кўзғолони “Широқ” афсонасига асос бўлган. Афсонанинг асл кўлами бизгача етиб келмаган. Унинг қисқача мазмуни билан Юнон тарихчиси Полиэннинг (эр. ав. II аср) «Ҳарбий ҳийлалар» китобида танишиш мумкин. Афсона қаҳрамонлари: Чўпон йигит Широқ, оқсоқоллар: Рустак, Омарг, Саксфар, Эрон шоҳи Доро, Саркарда Ронсбат ва бошқалар.²⁸

“Тўмарис” афсонаси. Юқорида таъкидлаганимиздек Амударё (Ўқуз) бўйларида, сахро ва чўл ҳудудларда кўчманчи массагетлар яшаганлар. “Тўмарис” афсонаси ушбу халқнинг эрон босқинчиларига қарши кураши ифодасидир. Эрамиздан олдинги VI асрда Эрон шоҳи Кир массагетлар заминига бостириб киради. Массагетлар кўшини бошлиғи Тўмарис кўркмас ва ботир аёллиги таърифланади. Жангда Кир кўшини енгилди ва унинг ўзи 529 йилда жанг майдонида вафот этади. «Тўмарис» афсонаси тарихий афсона бўлиб,

²⁶ Мадаев О. Собитова Т. Халқ оғзаки поэтик ижоди. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа аксиядорлик компанияси бош таҳририяти, 2010. – 58 б

²⁷ Хусайнова З. Ўзбек топишмоқлари. - Т.: “Фан”, 1996. – 29-б.

²⁸ Абдуллаев Х. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. 1-қисм. - Тошкент.: “Фан” нашриёти, 2007. - 11 б

унинг асосида тарихий воқеалар ётади. Афсона мазмуни Юнон тарихчиси Герадот (эр.ав. 484-425)нинг «Тарих» китобида ҳам қисқача баён этилган. Афсона қахрамонлари: Тўмарис, ўғли Спарангиз, Кир, маслахатчиси Крез, Кирнинг ўғли Камбиз [20, 12-б.].²⁹

Ривоят - мазмунан келиб чиқиши араб тилига боғлиқ бўлиб, ҳикоя, қисса маъноларини англатади. Ривоятларда воқеа ҳодисалар, тарихий шахслар, аллома ва шоирлар ҳаётидаги турли воқеалардан сўзлайди. Бу хабарлар тўлиқ аниқликка эга бўлмасада, моҳиятан ҳақиқатга яқинроқ ҳисобланади. Юқорида таъкидлаганимиздек ривоятлар кўпинча тарихий шахслар билан боғлиқ. Яъни “Ибн Сино билан илон”, “Боғи Бобурий”, “Алишернинг дўстлиги” кабилар шулар жумласидандир.

Асотир - ёки ҳодисанинг пайдо бўлиши ёки йўқолиб кетиши ҳақида ҳикоялар қилиниши билан аҳамиятлидир. Асотирлар этиологик мифлар - табиат ҳодисалари, табиатдаги бирор предметларнинг пайдо бўлганлиги, космологик мифлар - дунёнинг пайдо бўлиши, коинот жисмлари, этногоник мифлар - бирор уруғ, қабиланинг пайдо бўлиши, антропогоник мифлар - инсонларнинг пайдо бўлиши ҳақида, эсхатологик мифлар - инсонларнинг келажаги ҳақидаги мифлар асотирнинг йўналиши ҳисобланади. Мисол ўрнида, “Ит ва мушук”, “Ой ва кун”, “Юлдуз учди”, “Еттинчи осмон дарахти” ва бошқаларни айтиш мумкин. Шу ўринда “Бибиш” асотирини келтириб ўтамиз.

Бир қишлоқ чеккасидаги ғариб кулбада бир аёл, Бибиш исмли гўзал қизи билан кун кечирар экан. Бир куни Бибиш эрталаб кўза кўтариб булоқ бошига борганича, қайтиб келмабди. Ёлғиз фарзандини кутавериш тоқати тугаётган она булоқ бошига чиқса, қизидан дом-дарақ йўқ. Овози бориша қичқиради, тоғлардан акс-садо келади, аммо Бибишдан садо эшитилмайди. Она шу пайтда даладан қўй ҳайдаб келаётган чўпон йигитдан сўрайди:

- Ўғлим, Бибишим сувга чиқиб кетганича дараги йўқ, мабодо кўрмадингми-а? Чўпон йигит:

- Бегона беш-олти отлик қоп ичида чинқириб йиғлаётган кимсани ўнгариб кетаётганди. Ўша Бибиш бўлиб чиқмасин тагин, - деди.

Онаизор уввос тортиб йиғлаб, одам ўғрилари ер тепиб қарғабди. Шунда бу мудҳиш хабарни эшитган Бибишнинг севган йигити ўғрилардан ўч олиш пайида уни қидириб кетибди. Аммо, ёрини тополмай қайтиб келибди. Онаизор ёлғиз жигарбандини истаб кеча-кундуз “Во Бибиш” деб йиғлагандан икки кўзи кўр бўлиб, охири омонатини топширибди. Одамлар қизни ўғрилар эмас, балки Бибиш жуда сулув бўлганидан дев-парилар олиб кетишган деган овоза тарқатибдилар. Шу-шу қишлоқ “Вобиш”, булоқ эса “Вобиш булоғи” деб аталибди.³⁰

Эртак - ўзига хос жанрлари билан ҳар қандай инсонни ўзига жалб этиб келади. Эртакларни ёзиб олиш ва нашр қилдириш, асосан XIX аср охири ва XX аср бошларидан бошланиб, айтиш мумкин турли қиррали кенг тадқиқ қилина бошланди. Ҳар бир халқнинг эртаклари шу халқнинг миллий

29 Абдуллаев Х. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. 1-қисм. - Тошкент.: “Фан” нашриёти, 2007. - 13 Б.

30 Абдуллаев Х. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. 1-қисм. - Тошкент.: “Фан” нашриёти, 2007. - 160 Б.

хусусиятларини турли жихатларда намоён этади. Шу ўринда ўзбек халқ эртаклари бўлган “Тулки ва турна”, “Ёввойи эчкилар”, “Ур тўқмоқ”, “Уч оғани ботирлар”, “Зумрад ва қиммат”, “Сусамбил”, “Маликаи Хуснобод”, “Эгривой ва Тўғривой” каби эртакларни келтириб ўтиш мумкин.

Латифа - ўзбек халқ оғзаки ижодиётида оммавий жихатдан тез-тез қўлланилиши билан ажралиб турадиган жанрлардан бири бўлиб, унда нозик, майин киноя қилиш ва қочириқ гаплар иштирок этадиган кичик ҳажвий ҳикоя ҳисобланади. Латифаларда асосий ўринда кулги ҳолати акс этсада, аммо уларда тарбиявий жихат ҳам яққол намоён бўлади.

Достон - халқ оғзаки ижодининг энг йирик, мураккаб ва кенг тарқалган жанрларидан биридир. Достон сўзининг маъноси ҳикоя, қисса, саргузашт маъноларида ишлатилади. Достонлар лирик, эпик ва драматик турларга бўлинади. Лирик достонлар ёзувчилар томонидан ёзилган йирик асар сифатида қайд этилиб, А.Ориповнинг “Юзма-юз”, Миртемирнинг “Сурат” достони, эпик достонга эса М.Шайхзоданинг “Тошкентнома”, Ойбекнинг “Даврим жароҳати”, Э.Воҳидовнинг “Истанбул фожеаси”, драматик достонлар ҳам маълум бир шахс томонидан ёзилган бўлиб, унга А.Ориповнинг “Жаннатга йўл”, Фитратнинг “Шайтоннинг тангрига исёни” каби достонлари киради. Шунингдек, достонлар қаҳрамонлик, жангнома, ишқий-романтик, тарихий, китобий достонларга бўлинади. Қаҳрамонлик достонларига “Алпомиш”, “Ёдгор”, “Тўрўғли” достонларини, жангнома достонларига “Юсуф ва Аҳмад”, “Алибек билан Болибек”, ишқий-романтик достонлар “Муродхон”, “Рустамхон”, “Кунтуғмиш”, “Маликаи айёр”, тарихий достонларга эса “Шайбонийнома”, “Ойчинор”, китобий достонлар сифатида “Лайли ва Мажнун”, “Фарҳод ва Ширин”, “Зевархон”, “Рустами достон”ларни айтиш мумкин.

Тез айтиш - халқ оғзаки ижодининг бошқа намуналари сингари ўзига хосликга эгадир. Тез айтишнинг аҳамиятли жихатлардан бири инсоннинг аниқ талаффуз қилишини таъминлайди. Шунингдек, нафасни ушлаб туришни тақозо этиши ўпка фаолиятини яхшилайдиган. Тез айтишларни ўзининг хусусиятидан келиб чиқиб, катта ва кичик ёшдаги кишилар учун мосини қўллаш мақсадга мувофиқ бўлади. Мисол: Катта ёшдагилар учун “Қишда кишмиш пишмасмиш, пишса кишмиш қишмасмиш”. Кичик ёшдагилар учун “Ғани ғилдиракни ғизиллатиб ғилдиратди”.

Алла - болаларни ухлатиш, умуман олганда болани ором олиб ухлатиш учун оналар томонидан айтиладиган меҳрли қўшиқ.

Алла айтай, жоним болам,
Кулоқ солгин, алла
Ширин аллам тинглаб аста,
Ухлаб қолгин, алла
Юзларинга томган сувга
Ҳайрон бўлма, алла-ё
Бахтимга сен катта бўлгин,
Хазон бўлма, алла

Истикболнинг порлоқ сенинг,
Жажжигинам, алла-ё
Бахтимга сен катта бўлгин,
Хазон бўлма, алла
Севганимдан ёдгоримсан,
Олтин қўзим, алла-ё
Мен шўрликдай тўкилмагин,
Кўрар қўзим, алла-ё, алла.

Ўзбек халқ оғзаки ижоди таълимий-тарбиявий жиҳатидан жуда серқиррадир. Халқ оғзаки ижодининг барчаси ёшларда миллий қадриятларни шакллантиришда маънавий озиқа бўлиб хизмат қилади.

Шу ўринда айтиш керакки, халқ оғзаки ижоди намуналаридан восита сифатида фойдаланиб ўқувчи ёшларда миллий тарбиянинг мазмунини қадриятлар тизимида: инсон олий қадрият; абадий қадрият; табиий ва моддий қадрият; маънавий-маданий қадрият; умуминсоний қадрият; миллий қадрият; ижтимоий-сиёсий қадрият; диний қадрият; шахсий қадрият; меҳнат қадриятлари; турмуш қадрияти; бадий қадрият, иқтисодий қадрият, илмий қадрият, ҳуқуқий қадрият, оилавий қадрият, касбий қадриятларни шакллантириш асосий мақсадимиз эканлигини қайд этиб ўтмоқчимиз. Ушбу жиҳатларни инобатга олган ҳолда юқорида таъкидлаб ўтилган қадриятларнинг мазмун моҳиятини қисқача ёритиб ўтамиз.

Инсон олий қадрият - диний ва дунёвий қарашлар асосида таҳлил этилганда инсон энг олий қадриятлиги таъкидланган. Диний жиҳатдан Аллоҳ таоло инсонни бошқа мавжудодлар ичида энг мукаррами қилиб яратгани тўғрисида “Қуръони Карим”нинг 70-оятида келтирилганлигининг ўзи кифоядир. Дунёвий жиҳатдан инсон қадрият эканлиги шундаки, инсон бор экан қадриятлар мавжуд бўлади. Агар, инсон бўлмаса ёки бўлмаганда қадриятлар ҳам бўлмас эди.

Абадий қадрият - инсон хотираси, уни ёд этиш, шунингдек, шахс, жой ва нарсаларни абадийлашгани.

Табиий ва моддий қадрият - инсон яшаётган макон уни ўраб турган табиий муҳит, шарт-шароитлар, умргузаронлигини таъминлайдиган табиий ҳамда моддий омилларнинг қадри ва аҳамиятини англатадиган тушунчадир.

Маънавий-маданий қадрият - ота-боболаримиз яратган илмий мерос ва ёдгорликларни авлодлар томонидан қадрланишидир.

Умуминсоний қадриятлар - ер сайёраси инсониятнинг умумий уйи ва уни асраб авайлаш, тинчликни сақлаш, халқлар ўртасидаги барча ижобий муносабат (байналминаллик)лар, шунингдек, инсонларга хос бўлган фазилатларни акс эттиради.

Миллий қадриятлар - ҳар бир миллатга хос бўлган урф-одат, анъана, маросим, яшаш турмуш тарзи, одоб-ахлоқ қоидалари, умуман олганда бир халққа тегишли бўлган барча хусусиятлар мажмуаси ҳисобланади.

Ижтимоий-сиёсий қадрият - жамиятнинг мавжудлиги, демократия, ҳуқуқ ва бурч, адолат, тенглик, тинчлик, ҳамкорлик, давлат, эркинлик, ватанпарварлик, миллий манфаатларни қадрланиши.

Диний қадриятлар - дунёда турли динга эътиқод қилувчи халқлар кўп бўлиб, уларнинг эътиқоди, дини, диний урф-одатлари, амаллари, поклик, ҳалоллик каби жиҳатлари диний қадриятларда ўз аксини топган.

Шахсий қадрият - инсон шахс сифатида ўзини қадрлаши, асраб авайлаши, шунингдек ҳар бир инсоннинг ўзига ва бошқаларга қадрли бўлган нарса, буюм, воқеа ҳодисаларнинг мавжудлигидир.

Меҳнат қадриятлари - ҳунармандчилик, зардўзлик, ёғоч ўймакорлиги, заргарлик, гиламчилик, каштадўзлик, наққошлик, шунингдек замонавий жараёндаги меҳнат фаолиятлари англанади.

Турмуш қадриятлари - инсонларнинг ҳаёт кечириши кўп жиҳатдан миллий тарбияга асослансада, баъзи жиҳатларда турмуш кечириш жараёнида қадриятга айланган ҳулқ-атвор, юриш-туриш, муомала, соғлиқ, мулоқот ва муносабатлар турмуш қадриятлари сифатида ҳам қадрланади.

Бадиий қадрият - инсоният ҳар қандай даврда санъат, адабиёт, гўзалликни тараннум этиб келган. Ушбу жиҳат ёш ва қари кишиларда улкан ҳиссиёт, завқланиш, ички туйғуларини намоён этиб берган. Айнан, биз такидлаган санъат, адабиёт, гўзаллик бадиий қадриятлардир.

Таълимий қадриятлар - илм олиш инсон ҳаётининг эртанги кунининг фаровонлигини белгилаб берувчи асосий кучдир. Бу борадаги фикримизнинг далили сифатида Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в) “Илмни Чин мамлакатидан бўлса ҳам талаб қилинглари” деганларини келтирсак, илмда қанчалик ҳикмат кўплигини изоҳлашнинг ҳожати қолмайди.

Оилавий қадриятлар - бир оила томонидан қадрланадиган нарса ва буюмлар, қонуният ва муносабатлар тизими бўлиб, уни асраб авайлаши ва уни кейинги авлодлар учун етиб боришини таъминловчи қадриятли муносабат.

Касбий қадриятлар – ҳар бир касбга хос бўлган анъаналар, қоидалар, тартиблар бўлиб, кишиларнинг касбга бўлган ҳурмати ва унинг ривожини учун виждонан ёндашиб, ўз касбига меҳр қўйишни аниқлатади.

Юқорида қайд этилган халқ оғзаки ижодиёти манбаларими, умуман қадриятларнинг йўналишларими барчаси бир бутунликда тарбия воситаси сифатида қадимдан ҳозиргача улкан тарихий даврни босиб ўтиб келмоқда. Уларнинг тарбиявий имконияти ва таъсир кучи жуда маҳсулдор бўлиб, учинчи ренессанс даври пойдевори қўйилаётган бир даврда ёшларнинг келажаги барқарорлигини таъминлашда ана шу қадриятлар ва уларнинг асоси сифатида халқ оғзаки ижоди манбаларидан самарали, тизимли фойдаланиш муҳим аҳамият касб этишини алоҳида ўринда таъкидламоқчимиз. Жумладан:

Миллати ва унинг тарихини мукаммал билиш, шу миллатга хос бўлган маънавий манбаларни келгуси авлодга тўла тўқис етказиб бериш;

Миллий урф одат ва анъаналарнинг яшовчанлигини таъминлаш учун ворисийлик мажбуриятини бажариш;

Келажак авлод учун миллий тарбиянинг теран илдизлари бўлган анъаналар, урф одатлар, маросимлар, удум ва одатларнинг асл мазмунини сақлаган ҳолда ўзлаштириш ва уни шундай ҳолда кейинги авлодга етказиш;

Глобллашув шароитида техник ва технология ютуқларини ўзлаштириш баробарида миллатга хос хусусият ва ғурурни, тил ва маданиятни, тарбияни унитмасдан ўзлигини сақлаб қолиш қоидаларини мукаммал билиш;

Биз биламизки, ренессанс давлари ўз ўзидан пайдо ҳам бўлмаган ва ўз ўзидан ривожланиб, халқаро эътирофга лойиқ бўлмаган. Чунки, шу даврнинг донишманд халқининг, етук фарзандларининг самарали меҳнатлари эвазига, турмуш тажрибаларидан чиқарилган сабоқларини келажак авлодга турли хил кўринишда етказиш воситаларини мукаммал яратганликлари билан баҳоланади. Бугунги авлоднинг зиммасида ҳам ана шундай шарафли ва машаққатли жавобгарлик турганлигини ҳар биримиз билишимиз ва унга амал қилишимиз лозимдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуллаев Х. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. 1-қисм. - Тошкент.: “Фан” нашриёти, 2007. - 165 б. 11 б., 13 Б. 12 Б.
2. Волков Г.Н.. Этнопедагогика.- Тошкент.: Фан, 2000. – 14 б.
3. Бозорова М.Қ. Кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларида дўстлик ўртоқлик ҳиссини тарбиялашда халқ аналаридан фойдаланиш. (Ўзбек халқ эртаклари воситасида). Педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Тошкент, 1994. - 154 б
4. Хусаинова З. Ўзбек топишмоқлари. - Т.: “Фан”, 1996. – 29-б.
5. Мадаев О. Собитова Т. Халқ оғзаки поэтик ижоди. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2010. – 175 б. 163 б. 164 б. 58 б.
6. Ходжаев Б. Педагогик аксиология. Ўқув қўлланма. - Тошкент.: Фан ва технология, 2011. - 165 б. 18 б.

КЛАССИФИКАЦИЯ МОТИВОВ УЧЕНИЯ

Норбошева М.А., Заведующий кафедрой Психологии Термезского государственного педагогического института, кандидат психологических наук, доцент

CLASSIFICATION OF MOTIVES OF LEARNING

Norbosheva M.A., Associate Professor of Termez State Pedagogical Institute, Candidate of Psychological Sciences

Существует множество классификаций мотивов учения. Одна из них предложена немецким психологом Дж.Розенфельдом. Он рассматривает три аспекта мотивации учения – ценностный, целевой и аспект направленности. Описывая ценностный аспект, автор выделяет следующие группы мотивов.

1. Учение как радость функционирования (радость от работы, решения проблемы, общения с друзьями и т.п.)
- 2.Учение как стремление достичь личной выгоды (материальная выгода, привилегированность положения).
- 3.Учение на основе социальной идентификации (влияние друзей и других образцов для подражания).
- 4.Учение как стремление повысить социальный статус, избежать неудачи, позора.
- 5.Учение вследствие принуждения, давления.
- 6.Учение из чувства ответственности (переживание взятых обязанностей, внутреннего требования).
- 7.Учение на основе понимания жизненного практического значения (профессия, жизненные установки, цели).
- 8.Учение на основе общественных потребностей (идентификация с общественными нормами, принципами, политическими идеями) .

Представленная классификация интересна, но для нее, как и для многих аналогичных ей, характерно отсутствие единого принципа построения.

Иное решение предложено в работах Л. И. Божович и её учеников. Согласно Л. И. Божович, учебная деятельность побуждается двумя основными группами мотивов, имеющими разные и происхождение, и природу. Первая группа представлена мотивами, порождаемыми самой учебной деятельностью. Они, как

подчеркивает автор, непосредственно связаны с содержанием и процессом учения. Другая группа отличается тем, что входящие в нее мотивы находятся за пределами учебного процесса. Речь идет о мотивах, “порождаемых всей системой отношений, существующих между ребенком и окружающей действительностью” [1:72].

Эта классификация в дальнейшем дорабатывалась П.М.Якобсоном, а затем М. В. Матюхиной и приобрела следующий вид.

1. Мотивы, заложенные в самой учебной деятельности, связанные с ее прямым продуктом.

В этой группе авторы выделяют подгруппы.

1.1. Мотивация содержанием – мотивы, обусловленные содержанием учения, - учиться побуждает стремление узнать новые факты, овладеть знаниями, способами действий, проникнуть в суть явлений.

1.2. Мотивация процессом – мотивы, предопределенные процессом учения – стремлением проявлять интеллектуальную активность, думать и рассуждать на уроке, преодолевать препятствия в процессе познания, в решении трудных задач, увлечением самим процессом, а не только достигаемыми результатами.

2. Мотивы, связанные с косвенным продуктом учения, его результатом, с тем, что лежит вне учебной деятельности. В эту группу включены следующие подгруппы.

2.1. Широкие социальные мотивы:

а) мотивы долга и ответственности перед обществом, классом, учителем и т.п.;

б) мотивы самоопределения – понимание значения знаний для будущего, желание подготовиться к предстоящей работе и т.п., стремление к самоусовершенствованию, развитию в результате обретения знаний.

2.2. Узколичностные мотивы:

а) желание получить одобрение со стороны учителей, родителей, одноклассников, добиться хороших отметок (такую мотивацию автор называет «мотивацией благополучия»);

б) стремление быть в числе первых учеников, быть лучшим, занять достойное место среди товарищей («престижная мотивация»);

в) отрицательные мотивы – побуждение избежать неприятностей, которые могут возникнуть со стороны учителей, родителей, одноклассников («мотивация избегания неприятностей»).

В таком, казалось бы, завершенном виде классификация в целом отражает суть явления, однако по-прежнему нуждается в уточнении. В особенности это касается второй части – мотивов, связанных с косвенным продуктом учения.

1. Мотивы, связанные с прямым продуктом познания и учения.

1.1. Мотивация содержанием – стремление учиться, узнавать новые факты, овладевать знаниями, способами действий, проникать в суть явлений.

1.2. Мотивация процессом – увлеченность общением с учителем и другими детьми в учебной деятельности, насыщенность процесса учения игровыми приемами, техническими средствами и др.

2. Мотивы, связанные с косвенным продуктом учения.

Широкие социальные мотивы:

общественно ценные – чувство долга, ответственности, чести(перед обществом, классом, учителем, родителями и др) ;

узколичные (престижная мотивatsiya) – самоутверждение, самоопределение, самосовершенствие;

мотивы избегания неприятностей – учение на основе принуждения, страха быть наказанным и т.п.

Естественно, данная классификация, как и всякая схема, значительно беднее и проще, чем реальная жизнь. Однако указанные группы мотивов присутствуют практически в любом действии учащихся, связанном с учением. Каждому вступившему на путь обучения вне зависимости от того, дошкольник он или аспирант, свойственны мотивы долга и ответственности, стремление к самоутверждению и самосовершенствованию, в какой-то мере ему интересны содержание и процесс учебной деятельности, знакома боязнь неудачи. Рассматривая мотивatsiyu, следует говорить не об отсутствии каких-либо мотивов, а об их иерархии, т.е. о том, какие из них доминируют в мотивatsionно-потребностей сфере личности, а какие находятся в подчиненном положении.

В связи с этим возникает вопрос о том, какую иерархию мотивов следует избрать в качестве наиболее предпочтительной. Прежде всего желательно, чтобы доминировали мотивы, связанные с содержанием учения (ориентatsiya на овладение новыми знаниями, на усвоение способов их приобретения и т.п.) . Доминирование этой группы мотивов характеризует одаренных детей. Небезразлично и то, как выстроится в данной воображаемой иерархии остальные мотивы.

Очевидно, что мотивы, сопутствующие процессу обучения, «уступают по своей ценности» предыдущим, но они легче могут быть трансформированы в «содержательные», чем, например, мотивы избегания неприятностей.

Традиционно эффективным инструментом, стимулирующим учебную деятельность, выступают широкие социальные мотивы. Но они менее «управляемы» психолого-педагогическими средствами, так как их действенность в значительной мере определяется глобальными факторами (отношением общества к образованию, к образованным людям и т.п.)

Литература:

1. Божович Л.И. Изучение мотивации детей и подростков. – М., 1972
2. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения. – М., 1995
3. Орлов А.Б. Психология личности и сущности человека: Парадигмы проекции, практики. – М., 1995
4. Хеккаузен Х. Мотивация и деятельность. – М., 1988
5. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. – М., 1969
6. Савенков А.И. Педагогическая психология в 2-х томах. – М., 2009

ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ДУАЛ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ

*Турамуратов У.У., Термиз давлат педагогика институти доценти в/б,
педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Мазкур тадқиқотнинг долзарблиги таълим муассасаларида ҳал қилиш қийин бўлган муаммоларидан бири – профессионал кадрларни ўқитиш давомида олинган билимларнинг меҳнат бозорида талаб қилинадиган билимлар ва кўникмаларга мос келмаслиги масаласи билан белгиланган [5]. Иш берувчилар лаёқатли, ижтимоий сафарбар, янги ностандарт шароитларга осон мослашадиган мутахассисларга бўлган юқори талабни намоён қилмоқдалар.

Юқорида кўрсатилган муаммони ҳал қилишга мутахассисларни тайёрлашга бўлган амалий-йўналтирилган ёндашув қодир бўлади. Тайёрлашнинг бундай характери таъминлаш ва назария билан амалиёт ўртасидаги узилишни бартараф қилиш учун таълим муассасалари масканларида дуал ўқитиш тизими кенг қўлланилишга эга бўлмоқда.

Тадқиқотнинг мақсади дуал таълим тизимининг назарий жиҳатларини кўриб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг материали ва услублари: мавжуд илмий адабиётлар базасида дуал таълим тизимини назарий таҳлил қилиш.

Бугунги кунда дуал ўқитиш модели дунёда юқори профессионал кадрларни тайёрлашнинг илғор шаклларида бири бўлиб ҳисобланади, Швеция, Буюк Британия, Япония ва Германия каби мамлакатларнинг таълим тизимларининг тажрибаси шундан гувоҳлик беради [4]. Таассуфки, бизнинг мамлакатимизда дуал ўқитиш тизими концепцияси тўлиқ ишлаб чиқилмаган ва битталиқ жорий қилишлар босқичида турибди.

Хўш, дуал таълим тизими нимани англатади? Дуал тизим ўқув жарёнида ўқувчи ва талабаларни назарий ва амалий тайёрлашни интеграциялаш ҳуқуқини беради. Ўқитиш давомида талабалар таълим муассасалари масканларига одатдаги машғулотларга қатнаш билан бир қаторда конкрет таълим муассасалари ёки корхона ишга ҳам борадилар, бу ерда профессионал амалий тажриба тўплайдилар.

Дуал таълим тизимида корхоналар ўқув юртлари билан тенг ҳуқуқларда ходимларни профессионал тайёрлашда иштирок этади. Бунда ўқув юртлари назарий саводхонлик ва маълумотлилик учун жавобгар бўлади, таълим муассасаси ёки корхона эса, ўз навбатида, амалий ўқитиш учун шарт-шароитларни таъминлайди ва ўқитишга тааллуқли бўлган харажатларни қоплайди [2].

Дуал таълим концепциясини яхшироқ тасаввур қилиш учун ўқитишнинг қуйидаги мақсадлари, вазифалари ва тамойилларини кайд қиламиз.

Мақсадлар:

- ўқитувчи тайёрлашнинг маҳсулдор структурасини ишлаб чиқиш йўли билан таълим муассасалари тизимини такомиллаштириш;
- таълим ташкилотларининг ўқув режасига замонавий ўқитиш услублари ва воситаларини киритиш;
- узлуксиз профессионал таълим тизимини модернизация қилиш;

– кадрларнинг профессионал стандартларини такомиллаштириш.

Вазифалар:

– кадрларни тайёрлаш тизимининг меҳнат бозоридаги талабнинг структурасига мос эмаслигини бартараф қилиш.

– аҳолининг барча турмуш сфералари ва меҳнат бозорининг эҳтиёжларига мос келадиган профессионал таълим ўқув масканлари қаторини яратиш.

– кадрларни профессионал тайёрлашнинг ўқув режаларининг мазмуни ва структурасини уларнинг юқори профессионализми ва сафарбарлигини таъминлайдиган қилиб ўзгартириш ва тубдан такомиллаштириш.

– кадрларни профессионал тайёрлашни ташкил қилишга керакли даражагача илмий-услубий ва моддий-техник таъминотни жорий қилиш.

Ўқув-таълим дастурининг структураси ва мазмунини шакллантириш тамойиллари:

1. Кадрларни тайёрлашнинг назарий ва амалий қисмлари таълим муассасаси масканлари ва корхоналарда амалга оширилади.

2. Иш берувчининг эҳтиёжларига ва иш берувчи томонидан мутахассиснинг лаёқатлилигига қўйиладиган талабларга назарий тайёрлашга зиён етказмасдан максимал мос келиш.

3. Талабалар контингентини шакллантириш учун таълим муассасалари ва таълим ташкилоти ўртасида шартнома тузилади, унда кадрларга қўйиладиган профессионал талаблар, ўқув жараёнининг мазмунини ташкил қилиш ва малака имтиҳонларини ўтказиш шартлари кўрсатилади. Худди шу тарзда корхона ва ўқишга даъвогар шахс ўртасида ҳам шартнома тузилади. Шартномада корхонанинг мутахассисни ўқитишга кетадиган харажатларини молиялаштиришга алоқадор масалалар, шунингдек уларни қайтариш шартлари кўрсатилади. Ўз навбатида, корхона, таълим муассасалари ва ўқишга даъвогар шахс ўртасида уч томонлама шартнома тузиш мумкинлиги ҳам истисно қилинмайди.

4. Таълим муассасалари, корхона ва таълим ташкилоти тенг ҳуқуқларда биргаликда суҳбатлашиш, тестлар ёки билимларни текширишнинг бошқа шакллари натижасида олинган натижалар асосида ўқув ташкилоти томонидан кўзда тутилган дастур бўйича ўқитиш учун номзодларни танлашни амалга оширади. Танлашнинг энг муҳим омилларидан бири номзод учун у ёки бу мутахассислик бўйича ишлаш учун тиббий қарши кўрсатмаларнинг йўқлиги бўлиб ҳисобланади [2].

Дуал таълим тизими корхоналар, ўқувчилар, шунингдек давлат манфаатларига мувофиқликни кафолатлайди.

Таълим ташкилоти ва корхоналар учун дуал таълим ўзи учун ўзининг барча талабларига тўлиқ мос келадиган юқори малакали кадрларни тайёрлаш учун яхши имконият бўлиб ҳисобланади, бунда мутахассисларни қидириш, қайта тайёрлаш ва мослаштиришга кетадиган вақт ва харажатларни қисқартириш мумкин бўлади. Бунинг устига, таълим ташкилоти ва корхоналар таълим муассасаларининг энг яхши битирувчиларини танлаб олиш имконияти мавжуд бўлади, чунки ўқитиш давомида талабалар нималарга қодир эканлигини тўлиқ

намоён қилади. Ўз навбатида ходимларни танлашга бўлган бундай ёндашув уларни бор кучи билан ўқишга ундайди.

Талабалар учун дуал таълим барқарорлик ва эртанги кунга бўлган ишончни олиш учун ажойиб имконият бўлиб ҳисобланади. Мазкур тизим ошиқча қийинчиликларсиз, силлиқ ва бир текис профессионал меҳнат фаолиятига сингиб кетиш имконини беради. Дуал таълим нафақат маълум бир профессионал мажбуриятларни бажаришни ўрганишга кўмаклашиб қолмасдан, балки иш жамоасига муваффақиятли мослашишни таъминлайди, талаб қилинадиган лаёқатлар ва масъулиятни шакллантиради. Бирорта таълим муассасалари масканиям дуал таълимчалик ишлаб чиқаришни ичидан тушунишни бера олмайди. Давлат учун дуал таълим – биринчидан, малакали кадрларни юқори самарали тайёрлаш ва уларнинг ҳеч қандай тўсқинликларсиз ишга жойлашишидир, иккинчидан, иқтисодий нуқтаи-назардан мазкур таълим ўз-ўзини молиялаштиради.

Юқорида айтилганларга таяниш билан дуал таълим тизимининг яққол ифодаланган афзалликларини таъкидлаш лозим бўлади:

1. Мутахассисларни амалий ўқитиш фақатгина таълим ташкилотларида эмас, корхоналарда ўтказилади.

2. Таълим дастурларининг мазмуни ва структураси ўқув юрти ва корхона ўртасида келишилади, бу барча томонларнинг талабларини қаноатлантириш имконини беради.

3. Таълим муассасалари ва таълим ташкилоти ҳамда корхона ўртасида яқин ўзаро муносабатлар вужудга келиши ва таркиб топиши мумкин.

4. Ишга жойлашишда меҳнат жараёнига тезда мослашиш эҳтимоли катта.

5. Таълим муассасаларида назарий фаолиятнинг таълим ташкилоти ва корхонадаги амалий ишга доимий алмашиши ўқиш учун энг яхши ундовчи сабаб бўлиб хизмат қилади, бунда ишлаб чиқариш жараёнига ҳеч қандай путур етмайди.

6. Тизим касбни кўпроқ аниқ тушунишни, шунингдек стандартлаштирилган тайёргарлик даражасини кафолатлайди.

Таълим жараёнига дуал ўқитиш тизимини жорий қилиш амалиёти анъанавий ўқитиш моделига нисбатан қуйидаги афзалликларни исботлаган. [1]:

1. Дуал таълим анъанавий ўқитиш воситалари ва услубларининг камчиликларини бартараф қилишга қаратилган.

2. Дуал тизим ўқитишнинг назарий ва амалий қисмлари ўртасидаги узилишни йўққа чиқаради.

3. Талабаларнинг таълим олиш босқичида таълим ташкилотлари ва корхоналар корпоратив этикаси, унинг ўзига хос хусусиятлари билан танишиши.

4. Талабаларни назарий билимларни ва амалий иш тажрибасини олишга юқори ундовчи сабаблар.

5. Мутахассисларни дуал тайёрлаш тизимида таълим муассасалари ва корхоналарнинг бўлғуси ходимларга қўядиган барча талабларини ҳисобга олади.

6. Таълим ташкилоти раҳбарларининг ўзларининг ходимларини юқори сифатли назарий ва амалий ўқитишдан манфаатдорлиги.

Дуал таълим тизимининг ижобий томонларини санаб ўтгандан кейин энди унинг камчиликларини кўриб чиқамиз [3]:

1. Ундовчи сабаблар билан бир қаторда таълим ташкилоти ва корхонада таълим даражаси ёмонлашиши мумкин.

2. Таълим муассасаларининг ўқув дастурлари ҳар доим ҳам таълим ташкилоти ва корхонада бажариладиган ишларнинг мавсумий кетма-кетлигига мос келавермайди.

3. Таълим муассасаси баъзан таълим ташкилоти ва корхонага талаб қилинадиган ўқув материални ўз муддатида тақдим қилишга улгурмайди.

4. таълим ташкилоти ва корхоналарнинг бўш иш жойлари йўқлиги сабабли янги мутахассисларни қабул қилишга тайёр эмаслиги.

5. Молиявий ресурсларнинг етишмаслиги туфайли таълим ташкилоти ва корхоналар таълим учун маблағларни ўзлари ишлаб чиқаадиган маҳсулотнинг нархини ошириш йўли билан топишга мажбур бўлади.

Дуал таълим тизимининг моҳияти, унинг ютуқлари ва камчиликларини кўриб чиқиш билан қуйидаги хулосаларга келиш мумкин. Мавжуд минусларга қарамадан, олий таълим муассасаси ва ўрта профессионал таълим ўқув юртларининг лаёқатли, юқори малакали, меҳнат биржасида талаб қилинадиган битирувчиларини дуал ўқитиш тизими анъанавий мутахассисларни тайёрлаш тизимига қараганда яққол устунликка эга. Мазкур ўқитиш модели таълим муассасаларига жуда жалб қилувчан бўлиб ҳисобланади. бироқ дуал таълимдан жамиятга фойда чиқаришни жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолати, таълимда халқаро интеграцион жараёнларнинг ривожланиши, амалдаги меъёрий ҳужжатлар ва социумдаги менталитетни тегишлича ҳисобга олиш билан бажариш лозим бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Жанкабыл Г.Е. Дуальное обучение – залог качественного образования // Молодой ученый. 2017. №10.1. С. 35-38.

2. Кузембаев С.Б., Альжанов М.К., Нурмагамбетов Д.Д., Атамбаев Ж.Н., Аймагамбетова Г.Т. Вопросы перехода на дуальное обучение // Вестник КарГУ. 2013.

№1.URL:<http://www.center-rpo.ru/diskussionnaya-ploshchadka1/228-voprosy-perekhoda-na-dualnoe-obrazovanie> (дата обращения: 22.05.2019).

3. Сидакова Л.В. Сущность и основные признаки дуальной модели обучения // Образование и воспитание. 2016. №2. С. 62-64.

4. Терещенкова Е. В. Дуальная система образования как основа подготовки специалистов // Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2014. № 4 (апрель). С. 41–45.

5. Харитонов Н.Д. Дуальная система образования в высшей школе: эффективность внедрения // Электронный научно-методический журнал Омского ГАУ. 2017. Спецвыпуск

№ 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dualnaya-sistema-obrazovaniya-v-vysshey-shkole-effektivnost-vnedreniya> (дата обращения 23.05.2019).

СОЗДАНИЕ КРЕАТИВНЫЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГА

Назарова З.А., старший преподаватель Термезского государственного педагогического института

Модули креативности педагога являются взаимодополняющими компонентами образовательного процесса, которые позволяют прекрасно осмыслить образовательный процесс, установить объективные цели и достичь их на гарантированном уровне, реализовать запланированные результаты. Эффективным решением проблемы эффективного использования креативной деятельности у педагогов начальной школы является то, как учителя в школе имеют доступ к информации о общественной продуктивности и их значении, способность применять теоретические знания на практике.

В традиционной школе важнейшими креативными ценностями являются управляемость (послушание, дисциплинированность, исполнительность, нормативность (соответствие стандарту, заданным нормам) и одинаковость (однородность, типичность).

В конце учебника список обязательных вопросов, на которые должен ответить ученик. А почему не учитель? Или почему у школьника не могут возникнуть собственные вопросы? С первых лет школьной жизни ребёнка учат отвечать не на свои вопросы – на вопросы, придуманные другими учителями, авторами учебников, призванными, так пишут в методических разработках, развивать творческое воображение учащихся. Знания, умения, навыки соответствуют заданным стандартам, поведение отвечает установленным нормам. Чем меньше отличается ответ ученика от рассказа учителя, от текста учебника, тем больше шансов у него получить высшую оценку. Традиционный подход, который господствовал в средней школе на протяжении 2000 лет, предполагал, что существует общепринятый набор знаний, которые отражают основы наук и описываются в учебнике. Школьнику остаётся только добросовестно их выучить. Наилучший приём – понимание, а затем запоминание материал с его последующим повторением (в задачах и вопросах). Учитель призван выполнять следующие функции: организовывать, контролировать и оценивать ход учебного процесса. Таким образом, его работа заключается в том, чтобы донести до учащихся, научно разработанный программный материал. Письменные работы, контрольные, годовые оценки и переход от одного уровня знаний к другому – все это обязательно входит в школьную учебную программу. Обучение ведётся по группам, куда подбирают учащихся одного возраста. Предполагается, что поскольку у них одинаков возраст, то и способности должны быть примерно одинаковыми. Поэтому дети 10 лет могут учиться в одном классе по единой программе. Они должны продвигаться вперёд с одинаковой скоростью, хотя известно, что темпы обучения могут быть различными у разных людей.

Содержание программы, по их мнению, базируется на академических дисциплинах, корректируемых в зависимости от потребностей общества. В младших классах преподаются чтение, основы языка, общественных наук и

естествознания. Общие курсы сменяются в старших классах более узкими и конкретными, например, английским языком, историей, физикой. Курсы вождения, уроки труда, физкультура или военная подготовка относятся к практическим знаниям. Обучение по единой (стандартной) для всех программе поставлено на поток и готовит учеников, как автомобили на конвейере, по общему шаблону.

Сторонники исследовательского подхода настаивают не столько на обучении, сколько на изучении. Не учитель и стандартная программа, а учащийся являются центром всего процесса. Идеи и мысли, а не навыки составляют здесь основную цель обучения. Возвращаются из забвения идеи Сократа: учащимся предлагают развивать собственные идеи и выбирать предметы, которые они хотят изучать. Работа учителя сводится к творческой поддержке ученика. Он ответствен за создание определённой физической, креативной и интеллектуальной среды, которая способствует превращению учеников в активных исследователей. Роль учебников и сборников упражнений сведена до минимума. Поощряется чтение «настоящей» литературы (биографий, романов). Если учащиеся прочли разные страницы текста, это рассматривается как преимущество, а не как недостаток. Общение и взаимодействие поощряются, особенно в форме совместных исследований, дискуссий, обмена опытом.

Учитель предлагает ученикам беседовать друг с другом, вместе работать, делиться мыслями и идеями, соревноваться между собой. В результате появляются проекты решения сложных проблем, полезные на практике.

Один из создателей нового подхода профессор Артур Эллиас, директор школьных программ университета Сиэтл Пасифик (США), приводит такой пример. Группа канадских школьников провела серьёзное научное исследование, организовав по его результатам успешную кампанию. Они выяснили, что одноразовые стаканчики из полистирола, которыми они пользовались в буфете, содержат фторхлоруглеродистые соединения, и добились их изъятия.

Здесь не требуется механического запоминания готовых знаний. Учащимся предлагается самими доходить до сути вещей, создавать модели и устанавливать взаимосвязь явлений. От них требуется настоящая интеллектуальная работа, где каждый может проявить свои особенности, участвуя в совместном исследовании.

Программы академических школьных обменов существуют уже более полувека. На сегодняшний день школьникам открыта возможность поехать практически во все страны Европы, США, Австралию, Новую Зеландию, Таиланд, Турцию, страны Латинской Америки. Согласно условиям программы, весь учебный год школьник проживает в принимающей семье и учится в местной школе. По возвращении ребята, как правило, рассказывают, что обычно учителя относятся к иностранцам очень лояльно. Для поездки необходимо базовое знание иностранного языка. При новом подходе часто выдвигают безумные идеи, но никто над ними не смеётся. Сегодня нужны бредовые, т. е. возмутительные с точки зрения привычного мышления, идеи, неожиданные

повороты, оригинальные ходы. Информационная эра требует оригинальности и дерзания.

Можно усваивать готовые знания и заучивать готовые ответы, а можно самому пойти по пути познания и открытия. Второй путь считается развивающим. Специалисты доказали: для того чтобы современная школа могла успешно помочь обществу перейти из индустриальной эры в информационную, она обязана овладеть развивающим подходом. Его еще именуют исследовательским. Корни развивающего подхода уходят к древнегреческому философу Сократу. Рассказывают, что он любил босиком и в легкой тунике разгуливать по улицам Афин, досажая прохожих всевозможными вопросами. На первый взгляд, они были крайне простыми, например «Что такое истина?», «Почему прекрасное красиво, а безобразное – отвратительно?». Но то была видимая простота. На самом деле это были самые сложные вопросы, поскольку требовали от человека не только умения логически мыслить и красноречиво говорить, но, помимо того, умения философски проникать в самую суть вещей. Сократ гениально предвидел, что ученик должен учиться сам, а учитель в лучшем случае может только способствовать этому. К сожалению, большинство людей никогда серьезно не воспринимали его идеи. Исследовательский подход чаще рассматривался как несвоевременный подход. Сегодня он кажется единственно верным.

Таким образом, эффективное использование различных методов исследования и средств обучения в креативный педагога, которые в настоящее время сосредоточены на обучении, мышлении и самообучении, имеют важное значение в современном учебном процессе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аллак, Ж. Вклад в будущее: приоритет образования / Ж. Аллак. – М.: 1999.
2. Богуславский, М.В. XX век российского образования / М.В. Богуславский. – М.: 2002.
3. Гуревич, П.С. Психология и педагогика / П.С. Гуревич. – М.: 2005.
4. Зимняя, И.А. Педагогическая психология / И.А. Зимняя. – М.: Логос, 2004.
5. Киященко, Н.И. Стратегия образования в XXI веке / Н.И. Киященко. – М.: 2001.
6. Кравченко, А.И. Психология и педагогика / А.И. Кравченко. – М.: Проспект, 2007.

БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМДА ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИЯНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МЕТОДИКАСИ

*Норбўтаев Х.Б., Термиз давлат педагогика институти профессори в/б.,
педагогика фанлари доктори*

Дунё миқёсида табиат ва жамият ҳақидаги билимларни ривожлантириш учун асос бўлувчи интеграцияланган фанлар кўпгина давлатларнинг ўқув дастурларига киритилган. Бу, айниқса, табиий фанлар йўналишига эга бўлган интеграцияланган фанлар жаҳон ҳамжамиятида ўқувчиларда атроф-муҳитга жавобгарликни шакллантиришнинг асосий воситаси эканлиги тўғрисида хабар беради. Шу боис мамлакатимиз умумтаълим мактаби ўқув режалари ва дастурларига табиат-жамият ўртасидаги алоқадорликни уйғунлаштириш, атроф-

мухитга масъуллиқ муносабатларни шакллантиришда фанлар интеграцияси муҳим аҳамият касб этади.

Хусусан, бошланғич синфларда фанларни интеграциялаш дарс самарадорлигини оширади, вақтдан унумли фойдаланишга олиб келади, дарсни чуқур ўзлаштиришга ёрдам беради, бўш вақт орттирилади ва тўғаракларга жалб этилади. Ўқитиш жараёнида интеграцияни (қўшилиш, бирлашиш), қўллаш назарияси тараққиёти илмий педагогик тушунчалар ривожига муҳим аҳамият касб этади. Интеграция дифференциация (тармоқланиш) билан узвий боғлиқдир. Бу узвийлик ўқувчиларда олаётган билимларини англашга бўлган интилишлари тизимини барпо қилишларида яққол намоён бўлади.

Таълим муассасасининг мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда муайян фаннинг ички ва ташқи алоқаларини ўрганиш, унинг бошқа фанларга тадбиқини таъминлаш ўқувчининг нафақат билиш доирасини кенгайтиради, балки унга атроф-муҳит ҳақида тўлароқ маълумотга эга бўлиши, дунёқарашининг шаклланиши, шунингдек, мавжуд билимларини амалиётга қўллай олишига имконият яратади. Педагогик луғатларда “Фанлараро алоқалар” тушунчаси ўқув дастурларининг ўзаро мослашуви сифатида таърифланади. Таълим жараёнида фанлараро алоқадорлик ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштиради. Бунда, ўқувчи ўз фаоллигини таниш фан билимларини мавжуд бўлган номаълум муносабатларни излашга ёки аниқ ўрнатилган фанлараро алоқалар асосида янги тушунчаларни шакллантиришга сафарбар этади.

Фанлараро алоқадорлик ўқув-тарбия жараёнининг барча таркибий элементлари (мазмун, шакл, усул ва воситалари) ни яхлит бир тизимга бирлаштиришга хизмат қилади. Бундан ташқари, у таълим сифати ва самарадорлигини таъминлашнинг муҳим омили ҳисобланади.

Фанлараро алоқадорликни амалга ошириш йўллари қуйидагилар:

- турли хил фанларни ўрганиш кетма-кетлиги ва изчиллигини вақт бўйича шундай танлаш лозимки, улардан бирини ўрганиш иккинчисини ўрганишга кўмаклашсин;

- умумий тушунча, кўникма ва малакаларни шакллантиришга бир хил ёндашувни таъминлаш;

бир ўқув фанига оид билим, кўникма ва малакаларни ўрганишда бошқа фанларга оид билим, кўникма ва малакалардан кенг фойдаланиш.

Таълим муассасаларида фанлараро алоқадорликни амалга ошириш компьютер ва ахборот технологияларидан фойдаланишни тақозо этмоқда. Чунки, ўргатувчи, моделлаштирувчи, намоёйиш этувчи ва назорат қилувчи педагогик дастурий воситалар ўқувчиларга билимларни умумлаштириш ва синтезлаш, билиш ва масалалар ечишнинг умумлашган методларини ўзлаштиришга имкон беради.

Интеграция-бу фанларнинг дифференциал жараёни давомида яқинлашуви ва боғлиқлигидир. Интеграция жараёни фанлар орасидаги алоқани янги, юқори сифатда бир-бирига боғлаш босқичи бўлиб, ўзини юқори кўринишда намоён этади. Шунини алоҳида қайд этиш керакки, интеграция жараёни асослари узок ўтмишдаги халқ педагогикаси ва илмий педагогикага асосланган.

Интеграция фанлараро боғлиқликдир. Фанлараро боғлиқлик асослари табиатни тўла ҳолда ўқув дарсликларида кўрсатиш ва тушунтириш заруратидан пайдо бўлган.

Интеграция назарияси яхлитлик ва тизимлилик назария-ларининг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда ва у туфайли шакллантирилмоқда. Тизимлилик принципи тадқиқот объектларига яхлит ёндашув сифатида таркиб топади-у аввал яхлитликни тушунишдан бошланади, кейин тизим ҳамда ташкил қилиш тушунчаларида ривожлантирилади ва аниқлаштирилади.

“Педагогик интеграция” термини-тушунчаси, олимларнинг фикрича, интеграциянинг муайян кўринишларини тушунтириш, башоратлаш ва уларни педагогика предметлилиги доирасида унинг вазифаларига мувофиқ тарзда бошқаришни назарда тутати. В.С.Безрукова бу қонидани тасдиқлаб, уни илмий интеграциянинг педагогик назарияси ва амалиёти доирасида амалга ошириладиган тури сифатида таърифлайди [3].

Интеграцияни дифференциациясиз тушуниш маънога эга бўлмай, улар диалектиканинг билиш назарияси нуқтаи назаридан бири-бирларини аниқлаштирувчи, ажратиб бўлмас категориялардан ҳисобланади. Академик И.Д.Зверевнинг ёзишича, “Интеграция-узвий боғланишликни, яхлитликни яратиш жараёни. Ўқитишда унга турли ўқув фанларининг элементларини уйғунлаштириш асосида ягона синтезловчи курснинг натижаловчи жараёни деб қараш мумкин” [6].

М.Н.Берулаванинг таъкидлашича, таълим мазмунини интеграциялаш деганда, таълим олувчилар билимларининг тизимлилиги ва зичлиги ортиши билан кечадиган таълим мазмунининг структуравий элементлари ўзаро таъсири жараёни ва унинг натижаси тушунилади [4].

Н.К.Чапаев интеграциянинг танланган йўналишлари интегратив жараён таркиби ва структурасини белгилайди. Интегратив жараён таркиби деганда, ўзаро алоқадорликка киришадиган ва янги яхлит бирликни ҳосил қиладиган объектлар йиғиндиси тушунилади [9].

Бироқ таълим ва тарбияда ушбу феноменни ўрганиш якунланишдан ҳали анча узоқ. Шу сабабли А.Я.Данилюк интеграция тушунчаси педагогика контекстини киритилаётгани, аммо етарлича мазмунли бўлмаган педагогик тўлдириш ҳозирча у ҳақида етарлича асосланган илмий - педагогик тушунча сифатида гапириш имконини бермаётганини қайд этади [5].

Р.А.Мавлонованинг таъкидлашича, кўп фанлар интегра-циясини универсал ёки бир неча асосий тизим курсларини алмаштирувчи умумий деб ҳам аташ мумкин. Масалан, ўқиш, она тили, табиатшунослик ва расм дарсларини битта умумий дарсга бирлаштириш мумкин [7].

Одатда, бундай курсларнинг муаллифлари табиий фанлар материалларини бирлаштириб, уларни бир маълум тизимга келтиришади ва ўз курсларини интегратив ёки-умумий деб атайдилар. Кўриниб турибдики, бошланғич таълим тизимидаги табиий фанлар материалларини беришда тўғри кетма-кетликка фақат дарслар тузилишини сақлаб қолибгина эришиш мумкин. Баъзи олимлар таъкидлайдиларки, бу анъанавий мактабларда ҳам табиий фанларни кетма-кет ўрганиш йўли билан ҳам ҳал қилинмоқда. Бир қатор олимлар бошланғич

таълимда ҳам дарсларга ажратиб ўқитиш анъаналари тарқалган деб ҳисоблайдилар.

Б.С.Абдуллаеванинг илмий тадқиқот ишларида таълим жараёнида ўқув фанлариаро алоқадорликни таъминлаш долзарб педагогик муаммо эканлиги методологик-дидактик жиҳатдан асосланган. Муаллиф тамонидан математика фанини ижтимоий - гуманитар соҳадаги ўқув фанлари билан алоқадорликда ўрганишга йўналтирилган жараённинг назарий - амалий асослари илк бор ишлаб чиқилган [1].

Н.М.Аҳмедованинг илмий-тадқиқот ишида таълим тизимини такомиллаштириш билан бир қаторда унинг интеграциялашуви муҳим аҳамият касб этмокда, шунингдек, таълим олувчиларнинг нафақат чуқур билимга эга бўлишлари, балки кўникма, малака ва компетенцияларни пухта эгаллаш орқали касбий тайёргарлигини ривожлантиришлари давр талабига айланди. Ўқув фаолиятини самарали ташкил қилиш, дарс жараёнида турли хил метод, усул, воситалардан самарали фойдаланиш, уларни узвий боғлиқ ҳолда қўллай олиш таълим натижадорлигининг муҳим омилларидан бири. Бу эса интеграциялашган таълим орқали амалга оширилади [2].

А.А.Хасановнинг фикрича, фанлараро алоқадорлик мураккаб педагогик муаммо бўлиб, ўқитиш жараёнида таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадларнинг муштараклиги ҳамда ўзаро алоқадорлигини акс эттириб, ўқув жараёнида амалга оширилиши мажмуавий хусусиятга эгадир [8].

Интеграциялашган таълим, аввало, бир - бирига яқин ва мос бўлган ўқув фанларини яқинлаштириш, яхлитлаш ва мажмуа ҳолда ўқитишни кўзда тутди. Таълим мазмунини интеграциялаш педагог учун ҳам таълим олувчи учун ҳам катта аҳамият касб этади. Шунингдек, таълим сифатини ошириш, таълим олувчининг фаолиятини яхшилаш, фаоллаштириш, билимларини мустаҳкамлаш, уларда кучли мотивацияни уйғотиш ва ўз-ўзини ривожлантиришда муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Бошланғич мактабларда ўқитиш ва тарбиялаш интеграцияси муаммолари назарий ва амалий жиҳатдан ҳозирги замон нуқтаи назардан жуда муҳим бўлиб, янги ижтимоий талаблар асосида янада долзарблик касб этади. Бугунги кунда фан ривож ва ишлаб чиқаришдаги улкан ўзгаришлар туфайли келиб чиқаётган талаблар мактаб таълими олдида янги вазифаларни қўймоқда. Ҳозирги замонда илм бериш тизими юқори даражада фан асосларини ўрнатишга, тафаккури ривожланган, оламни бир бутунликда англашга ва тасаввур этишга, теварак атрофда бўлаётган воқеаларни тўғри англашга, уларни моҳиятини англаб оладиган ёшларни тарбиялашга йўналтирилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуллаева Б. С. Фанлараро алоқадорликнинг методологик-дидактик асослари. Дисс. пед. фан. док. -Тошкент, 2006. -263 б.
2. Аҳмедова Н.М. “Нутқ малакалари интеграцияси” фанидан электрон қўлланма. -Т.: “Фан ва технология”, 2018. -180 б.
3. Безрукова В.С. Педагогическая интеграция: сущность, состав, механизмы реализации // Интеграционные процессы в педагогической теории и практике: Сб. науч. трудов. автореф. Дисс. канд. пед. наук. Свердловск: Свердловский инженерно-педагогический институт, 1999. -25 с.

4. Бериулава М.Н. Теоретические основы интеграции образования/ М.Н.Бериулава. -М.: Совершенство, 1998. -192 с.
5. Данилюк А. Я. Учебный предмет как интегрированная система //Педагогика. №4. 1997. С.-24-28.
6. Зверев И.Д. Экология в школьном образовании.-М.: Знание, 1988. - 96 с.
7. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. “Boshlang‘ich ta’limning integrasiyalashgan pedagogikasi”. O‘quv qo‘llanma. -T.: “Ilm Ziya”-2009. -192 b.
8. Хасанов А.А.Ўқитиш жараёнида фанлараро алоқадорликни амалга оширишнинг психологик - педагогик асослари //Замонавий таълим.-2017. 10-сон. -Б. 9-14.
9. Чапаев Н.К. Интеграция образования и производства: методология, теория, опыт: монография //Н.К.Чапаев, М.Л. Вайнштейн. -Челябинск: ЧИРПО; Екатеринбург: ИРРО, 2007. - 408 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ В ТВОРЧЕСТВЕ АЛЬ-ХАКИМА АТ-ТЕРМЕЗИ

*Кадырова А.Б., и/о доцента Термезкого государственного университета,
кандидат психологических наук (PhD)*

Ал-Хаким ат-Термизийнинг ижодида психологик таҳлил

Қодирова А.Б., Термиз давлат университети доценти в/б, психология фанлари
бўйича фалсафа доктори (PhD)

За свою долгую жизнь учёный аль-Хаким ат-Термизи прошел через много этапов. Следовательно, основываясь на письменных источниках, прежде всего на его автобиографическом труде «Бадъ шаан Аби Абдуллах», можно разделить жизнь ученого на следующие этапы:

Первый этап – раннее детство аль-Хакима – период до восьми лет. К сожалению, мы мало знаем о его детстве, оно было не таким насыщенным играми и развлечениями, как у многих других его сверстников. Например, можно было бы предположить, что он не смог бы заниматься наукой в обозримом будущем продолжая увлекаться играми, он не был бы готов немедленно отказаться от них и подготовиться к серьезным урокам своих учителей. Поэтому можно с уверенностью сказать, что он начал с самого раннего возраста готовиться к самым сложным экзаменам, и духовно, и психологически которые позволяли ему преодолеть сложные пути [6.49]. Второй этап охватывает жизнь аль-Хакима ат-Термези с восьми до двадцати семи лет. В этот период он посвятил свои способности и мастерство глубокому познанию различных дисциплин, его наставник оказал свою помощь, наставлял его на путь истинный. Хотя нет конкретной информации об этом шейхе, он фокусирует свое внимание только на пути знания, особенно в таких областях науки, как наука ал-асор (археология) и наука ар-рай (выражение своей мысли по религиозным вопросам). И эта задача была не из лёгких [6.49].

Третий этап жизни аль-Хаким ат-Термези напрямую связан с запоминанием и глубоким изучением Священного Корана. Он с энтузиазмом повторяет слова Аллаха, день и ночь заучивает Коран и его сердце наполняется радостью и волнением. Теперь он углубляется в учения религиозного характера, изучает проповеди, загробной жизни, информацию и историю о пирах, которые

руководят учением. Под влиянием этих факторов от научного направления, он полностью сосредотачивается на духовном направлении. Обобщая эти соображения, мы можем сказать с уверенностью, что этот этап является поворотным моментом в жизни аль-Хакима ат-Термези (фитрат ат-тахаввул). Поэтому в этот период он совершает такие богослужения, как пост, молитву и чтение Корана. Но в то же время у него не было какого-то конкретного метода или способа действия. Он объяснил, что жил так до тех пор, пока книга аль-Антоки не попала в его руки, а затем он позволил себе влиять на идеи аль-Антоки по-своему.

С этого момента в его жизни начинается долгий и трудный период, в которой он посвящает себя воздержаниям, аскетической жизни, различным экзаменам и испытаниям. Он предпочитает держаться подальше от людей и находится в изоляции [6.50].

Возможно, именно поэтому сам ат-Термези останавливаясь на этом периоде, утверждал, что у него появились ученики и последователи. Таким образом, за это время его ученики стали более многочисленными, его проводы и лекции стали совершеннее, его репутация и известность распространились, и даже группы, которые недавно сговорились против него, начали оказывать дань уважения. Несмотря на большое количество учеников аль-Хакима ат-Термези, только некоторых из них в страницах истории сохранились имена [6.52].

Следовательно, информация аль-Хакима ат-Термези о своей собственной жизни имеет исключительное значение. По крайней мере, в трудах ученого, мало сведений о своей жизни, у нас достаточно сведений, для понимания эволюции его жизни, научного и духовного наследия. Он не дал подробностей о жизненных этапах, о датах, о поездке за границу ради науки, о трудах, о собственной группе последователей или школе. Однако, по другим источникам известно, что он отправился в Нишапур и преподавал там о хадисах, о том что учёный из Нишапура Яхя ибн Мансур аль-Кази перенял у него хадисы, о годах проживания в Балхе, в период изгнания из Термеза. Опираясь на источники можно сказать, что следующие два этапа деятельности аль-Хакима ат-Термези были очень эффективными и плодотворными с научной и творческой точки зрения. В этот период он создал свои бессмертные произведения, основанные на взглядах, мнениях и жизненном опыте. И самое главное, многие его последователи собираются вокруг него. Его труды занимают весомое место в развитии суфизма, и являются великим духовным наследием в исламской культуре [6.55].

Творческая и научная деятельность аль-Хакима ат-Термези напрямую связана с его поездками за границу. Во время своей первой поездки он посетил несколько городов в Хорасане, где он общался со многими учеными. Во время своего пребывания в Балхе он встретился с известными учёными и сторонниками суфизма. В Балхе он общался с такими хадисоведами как Аль-Хасан ибн Умар ибн Шакийк аль-Басри (известный как аль-Балхи) Кутайба ибн Саъид ас-Сакафи аль-Балхи. В то же время следует отметить, что отношения аль-Хакима ат-Термези с мутасаввуфами были гораздо более эффективными и глубокими, чем с мухаддисами. В то же время научные поиски аль-Хакима ат-Термези распространились не только на все города Хорасана, но и почти на все части

Ирака. Во время этих визитов научное мышление аль-Хакима ат-Термези особенно формировались в таких крупных городах как Балх, Нишапур и Багдад. Помимо этих городов, его родной город Термез внес большой вклад в научную и творческую деятельность ат-Термези. Именно в этом городе он давал уроки своим ученикам, создавал свои бессмертные произведения, например: «Хотам аль-анбиё», «Илал аш-шарийъат». По словам историков Тожуддина аль-Субки, ас-Сулами, после создания этих произведений, группа людей протестовала против аль-Хакима ат-Термези. В конце концов он был изгнан из Термеза и несколько лет жил в Балхе. Возможно, что годы проведенные ат-Термези в Балхе совпали с последними годами его жизни, так как два его труды были написаны в последние годы его жизни [6,57].

Как мы упоминали ранее, аль-Хаким ат-Термези получил свои первые знания от отца, потом его учили видные учёные Термеза.

В период аль-Хаким ат-Термези делает поворотный момент в своем образе жизни, своем мировоззрении и взаимодействии с людьми и, что оставляет неизгладимый отпечаток в его сердце. Сам ученый позже написал:

«Я ступил в Мекку во время Шаббана. Перед хаджем Аллах дал мне там место для ночлега и ночами открыл мне дверь для молитвы. Я молился в Каабе, месте, где будут даны ответы на молитвы. Я чувствовал в своем сердце, что у меня есть сила раскаяться, вести воздержанную жизнь, держать свою душу подальше от мелочей. Я попросил Аллаха правильно направить мое сердце, помочь мне стать одним из подвижников – отшельников и дать мне возможность выучить наизусть Коран. Когда я возвращался домой, я понял, что у меня есть страсть к заучиванию Корана. По пути я легко запомнил несколько сур. Вскоре после того, как я вернулся домой, я завершил заучивание его от начала до конца» [6,58].

После этой благословенной поездки начинается новая эра в жизни аль-Хакима ат-Термези. Он начал искать книги, описывающие положительные достоинства Аллаха и идеального наставника – пира, направляющего на путь тариката (путь духовного совершенствования по убеждениям суфистов). Но его усилия напрасны, и он не может найти то, что ищет. Затем он сосредоточит своё внимание на поклонении, молитве и посте. Он описывает свою дальнейшую жизнь следующим образом:

«... В руки попала книга аль-Антоки «Излечение сердец». Как будто я нашёл то, что потерял и искал. Это была воздержанная жизнь. Я начал тренировать свою страсть и душу. Аллах был моим помощником в этом начинании. Он научил меня как контролировать мою сладострастность. В результате я постепенно начал понимать свое сердце. Сердцем я чувствовал, что должен сидеть дома в уединении, уйти в степе, побывал в развалинах и кладбищах страны. Это стало повседневной моей привычкой. Я хотел просить помощи у хороших людей. Но я этого не делал. Продолжал поклоняться этим безлюдным местам. В эти дни я, как во сне увидел пророка Мухаммеда (мир ему)...» [7,59].

Мы должны помнить, что в существовании бога ничего удивительного, и конечно, его откровения для нас являются глубокими тайнами [4].

Действительно, основываясь на работах аль-Хакима ат-Термези, можно сделать вывод, что в своей жизни у него не было определённого духовного наставника и не советовал другим чтобы у них тоже были наставники. Для него книга Аль-Антоки «Излечение сердец» сыграла ключевую роль в достижении пика духовного совершенства. Поэтому он не занимался обучением мюридов и не хотел, чтобы за ним шли следом последователи его учения. Как правило, мюриды распространяли среди людей добродетели, предсказания, щедрость и другие положительные качества наставников и стремились передать его учения следующему поколению. У аль-Хакима ат-Термези, хотя и не было мюридов-учеников, но бессмертные произведения полностью передали нам его идеи на протяжении веков, которые представляют огромное научное и духовное богатство. Великий мыслитель разъяснил учения тариката, внёс уточнения через свои бесценные труды и своих учеников, и эти ученики продолжили работу своего великого учителя. Мы уже выше упоминали о некоторых из числа известных учеников [7,59].

К сожалению, как и в случае с миром, со времени появления жизни на земле гении, которые достигли совершенства во всех областях знаний, подвергались клевете и оскорблениям со стороны некомпетентных, ревнивых, и лицемерных коллег. Великий учёный, аль-Хаким ат-Термези, тоже не был исключением. Его постоянно растущая популярность пробудила зависть и ненависть в сердцах некоторых невежественных ученых, и в конце концов они написали письмо правителю Балха с клеветой на аль-Хакима ат-Термези, что он распространяет ересь и суеверия, что ведёт народ в заблуждение, что он и претендует на пророчество, что говорит о любви к Аллаху. В результате правитель вызвал его в Балх, предупредил, чтобы он не говорил о любви к Аллаху, и посоветовал ему, что бы он жил вдали от людей, о чём и пообещал ат-Термези правителю Балха. Таким образом, аль-Хаким ат-Термези провел несколько лет жизни в изоляции от людей.

Однако, когда противники не согласились с этим и продолжили вызывать волнения и беспорядки в городе, организовали интриги, тогда аль-Хаким ат-Термези вышел из уединения и начал амри-маъруф (повеление совершать добрые дела) в мечетях. Только тогда люди поняли, что благородство, величие и высокое положение аль-Хакима ат-Термези будут расти, а его последователей и почитателей будет ещё больше.

Литература:

1. Ал-Хаким ат-Термези. Хадисы. На основе произведения “Наводир ал-усул” (перев. с араб.). Подгот. к изд. И.Усмонов. – Ташкент: Мовароуннахр. 2006.
2. Джалолиддин Мирзо. История Термеза. –Ташкент: Шарк, 2001.
3. Амонтурдиев Ж. Учение Ал-Хакима ат-Термези. - Ташкент: Университет, 2000.
4. Kadyrov, K. B. TO THE QUESTION OF SEARCH FOR UPBRINGING THOUGHTS IN THE ANALYSIS OF PUBLICATIONS ON ISLAMIC CULTURE. *ILIM hám JÁMIYET*, 47.
5. Муртазоев Б. Ал-Хаким ат-Термези о знание // Научный сборник Термезского госуниверситета. - Ташкент, 2003.
6. Уватов У. Известные люди Термеза. Термез – древний и новый город на перекрестке великого пути. – Ташкент: Шарк,, 2001.

7. Уватов У. Два великих мудреца (Абу Иса ат-Термези, Аль-Хаким ат-Термези). – Т.: «Шарк», 2005.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМИДА МОДЕЛЛАШТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Омонов Р.Ш., Термиз педагогика институти ўқитувчиси

Ўқитишнинг боланинг ақлий ривожланишига таъсирини ўрганиш болалар психологияси ва бошланғич таълим педагогикасида муҳим ўрин тутди. Таълим таъсирининг таъсири унинг мазмуни ва воситаларига бевосита боғлиқ. Маҳаллий ўқитувчилар ва психологларнинг кўплаб тадқиқотлари (Н.И. Ветрова, В.И. Логинов, С.Н. Николаев, И.А.); фазовий ва график моделлар ёрдамида ёъналтириш фаолияти нисбатан осон ва тез такомиллашади, идрок, интеллектуал ва амалий ҳаракатлар шаклланади ва бошланғич мактаб ёшидаги болаларда экологик тафаккурни ривожлантиришда силжишлар бўлади.

Педагогикада моделлаштириш визуал-амалий усул сифатида, айниқса, бошланғич мактаб ёшидаги болаларга экологик таълим беришда кенг тарқалмоқда.

Энциклопедик луғатда куйидаги таъриф берилган: "Моделлаштириш - бу ҳар қандай ҳодисаларни, жараёнларни моделларни куриш ва ўрганиш ёрдамида ўрганиш" [6, с. 816].

ИН ВА. Логинованинг фикрича, "моделлаштириш деганда объектларнинг хоссалари, тузилиши, муносабатлари ва алоқалари тўғрисида билимларни шакллантириш учун моделларни яратиш ва улардан фойдаланиш жараёни тушунилади" [2, с. 63].

Психолог И.Б. Новик моделлаштиришни "объектни билвосита амалий ёки назарий ўрганиш сифатида тавсифлайди, бунда бизни қизиқтирган нарсалар тўғридан-тўғри эмас, балки ёрдамчи, сунъий ёки табиий тизим (" ярим объект ") ҳисобланади. маълум объект билан алмаштириладиган ва охир -оқибат моделлаштириладиган объект ҳақида маълумот беришга қодир бўлган объект билан баъзи объектив ёзишмалар "[5, с. 3].

Моделлар моделлаштириш объектлари ҳисобланади. Модель - бу "ўрнини босувчи" сифатида ишлатиладиган жараён ёки ҳодисанинг ҳар қандай тасвири (ақлий ёки шартли) (маълум бир моделнинг "асл нусхаси").

Шунинг учун, бизнинг фикримизча, И.Б.нинг таърифи. Новик тўлиқроқ, т.к. ҳақиқий объектлар ёки объектларни сунъий равишда яратилган нарсалар билан алмаштириш жараёни сифатида моделлаштиришнинг моҳиятини очиқ беради.

Моделлаштиришнинг ўзига хослиги ва аҳамияти шундаки, у тўғридан - тўғри идрокдан яширилган нарсаларнинг хоссаларини, алоқаларини, алоқаларини, мазмунан контсепцияга яқин бўлган билимларни шакллантиришда, фактларни, ҳодисаларни тушунишда муҳим аҳамиятга эга.

Бошланғич мактаб ўқувчиларининг экологик таълимида моделлаштиришдан фойдаланиш табиат ҳодисалари хилма -хиллиги билан боғлиқ. Бироқ, уларнинг кўпчилиги, масалан, кўрқув, ҳайвонларнинг яширин ҳаёт тарзи, мавсумий ўзгаришларнинг даврий табиати, жамоалар ичидаги алоқалар ва қарамликни идрок этишдан яширинган, бошланғич мактаб ёшидаги

болалар учун объектив равишда қийин. Зеро, уларнинг экологик тафаккур фаолияти ҳали ҳам давом этмоқда. Шунинг учун ҳам баъзи ҳолларда баъзи ҳодисаларни, табиат объектларини ва уларнинг белгиларини симуляция қилиш керак бўлади. Ишлайдиган моделлар алоҳида аҳамиятга эга, чунки табиий объектнинг ҳар қандай статик ўрнини босувчи (расм, кўғирчоқ) фақат унинг ташқи хусусиятлари ҳақида тасаввур беради. Табиатга ўхшаш ҳозирги модель объектнинг табиатини, унинг атроф -муҳит билан алоқасини очиб беради ва болалар учун қулайроқдир (бу жуда муҳим!). Бундан ташқари, визуал намойиш болаларга тирик мавжудотларга тўғри, чинакам хайрихоҳ муносабатни шакллантиришга имкон беради, экологик маданият элементларини белгилайди.

Ақлий таълим нуқтаи назаридан мавҳум моделлар билан ишлаш катта аҳамиятга эга, чунки абстракт қилади ва табиий объектларнинг табиий муносабатини, сабаб ва оқибат муносабатларини аниқ кўрсатади. Ва бу ҳодисаларни умумий билиш имконини беради, нафақат визуал-мажозий, балки мантиқий экологик тафаккурнинг ривожланишига ҳисса қўшади. Бошланғич мактаб ёшидаги болаларнинг ривожланиши учун табиатнинг мунтазам равишда содир бўлаётган ўзгаришлари билан танишиш ҳам катта аҳамиятга эга: тирик мавжудотларнинг ўсиши ва ривожланиши, табиатнинг мавсумий ўзгариши. Шундай қилиб, Н.Н. Поддяковнинг фикрича, ўқувчилар учун билим мазмунини ишлаб чиқишда ўқитувчилар атрофдаги нарсаларнинг универсал хусусиятлари сифатида ўзгариш, ҳаракат ва ривожланишга катта эътибор беришлари керак. Шу билан бирга, атроф -муҳитнинг бундай жиҳатлари башорат қилиш, объектларнинг умумийлигини генетик асосда ўрнатиш қобилияти сифатида фикрлаш.

Визуал моделлаштиришни ўзлаштиришнинг доимий қиймати Ўзбекистон олимлари томонидан олиб борилган бир қанча тадқиқотлар ишончли далилидир []. Шундай қилиб, мактаб ўқувчиларининг физикада муваффақиятсизликка учрашининг сабаби масаланинг объектив шартларини намунали шаклда бера олмаслиги кўрсатилди. Агар бундай имконият яратилса (болаларни кейинчалик моделлаштиришга ўтиб, ҳақиқий схемаларни чизишни ўргатиш орқали), мактаб ўқувчилари илгари ўзлари учун қийин бўлган муаммоларни муваффақиятли ҳал қила бошлайдилар [].

Визуал моделлаштириш ақлий ҳаракатлар ва тушунчаларни босқичма-босқич шакллантириш ишида кенг қўлланилишини топди, улар ҳаракатнинг индикатив асосини яратишнинг асосий воситаларидан бири бўлиб хизмат қилади (Н.Г. Салмина).

Моделлаштириш кўлами таълим муаммоларини ҳал қилиш билан чекланмайди. У инсон тафаккурининг энг хилма -хил турларини камраб олади. Д.Б асарларида мавжуд бўлган материал. Богоявленская, Л.И. Гурова, И.С. Якиманская, техник, конструктив, геометрик, эвристик ва ҳатто мантиқий муаммоларни ҳал қилишда уларнинг шартларини моделлаштириш муҳим рол ўйнайди, деган хулосага келишимизга имкон беради; одамлар ўртасидаги индивидуал индивидуал фарқлар.

Бошланғич мактаб ёшидаги болалар учун моделлаштириш услубининг мавжудлиги психологлар томонидан исботланган (А.В. Запорожес, Н.Н.

Поддяков, Д.Б. Элконин). Моделлаштириш ўрнини босиш тамойилига асосланганлиги аниқланади: болалар фаолиятида ҳақиқий объектни бошқа объект, тасвир, белги билан алмаштириш мумкин. Бола ўйинда, нутқни ўзлаштиришда, фаолиятда объектларни алмаштиришни эрта ўзлаштиради. Ўйиндаги маълум бир сюжетни ўйнаб, болалар катталар ўртасидаги муносабатни тақлид қилишади ва ўйин ўрнини босувчи сифатида ишлатилган нарсалар ёрдамида улар ҳақиқий нарсаларнинг муносабатларини акс эттирувчи моделлар яратадилар [1].

Бошланғич мактаб ёшидаги болаларнинг чизилган расмлари, шубҳасиз, тасвирланган объект ёки вазиятнинг визуал моделидир ва тасодифан эмаски, болалар расмларини кўп тадқиқотчилари уни схематик деб аташади, бу эса боланинг чизган ва схематик (яъни, модель) ўхшашлигини аниқлатади. катталар фаолиятида ишлатиладиган тасвирлар ...

Болаларнинг конструктив фаолиятида моделлаштириш вақти янада аниқроқ намоён бўлади. Болалар томонидан қурилиш материаллари ва турли конструкторлардан ясалган конструкциялар объектлар ва вазиятларнинг ҳажмли моделлари бўлиб, кейинчалик ролли ўйинлар жараёнида ишлатилади.

Юқоридаги фактлар ўқитувчилар эътиборини бошланғич мактаб ёшидаги болаларни ўқитишда фан моделларини ишлаб чиқиш ва қўллашга қаратди.

Дидактикада [2] уч хил модель мавжуд (1 -иловага қаранг).

Биринчи тур - бу табиий равишда боғлиқ бўлган объект ёки объектларнинг жисмоний тузилиши шаклидаги объект модели. Бундай ҳолда, модель объектга ўхшайди, унинг асосий қисмларини, дизайн хусусиятларини, космосдаги қисмларнинг нисбати ва нисбатларини такрорлайди. Бу магистраль ва оёқ - қўлларининг ҳаракатланувчи артикуляцияси билан инсон фигурасининг текис модели бўлиши мумкин; йирткич қуш модели, огоҳлантирувчи ранг бериш модели (С.Н. Николаева томонидан).

Иккинчи тур-мавзу-схематик модель. Бу эрда билиш объектида аниқланган асосий компонентлар ва улар орасидаги боғланишлар ўрнини босувчи объектлар ва график белгилар ёрдамида кўрсатилади.

Учинчи тур - график моделлар (графикалар, диаграммалар ва бошқалар).

Модель визуал ва амалий билиш воситаси сифатида ўз вазифасини бажариши учун у бир қатор талабларга жавоб бериши керак:

- 1) билим объекти бўлган асосий хусусиятлар ва муносабатларни аниқ акс эттиради;
- 2) идрок қилиш осон ва уларни яратиш ва улардан фойдаланиш осон бўлиши;
- 3) ўзлаштирилиши керак бўлган хусусиятлар ва муносабатларни ёрқин ва аниқ этказиш;
- 4) билишни осонлаштириш (М.И.Кондаков, В.П.Мизинтсев, А.И.Уэмов) [2].

Тадқиқотлар таҳлили шуни кўрсатадики, бошланғич мактаб ёшидаги болаларни моделлар билан таништириш жараёнида бир неча босқичларни ажратиш мумкин.

Биринчи босқич моделни ўзлаштиришни ўз ичига олади. Болалар, у билан ишлаётганда, ҳақиқий ҳаётий компонентларни анъанавий белгилар билан алмаштириш усуллари ўзлаштирадilar. Бу босқичда муҳим когнитив вазифа ҳал қилинади - яхлит объектни, жараёни унинг таркибий қисмларига ажратиш компонентлар, уларнинг ҳар бирининг мавҳумлиги, ишчи алоқасини ўрнатиш.

Иккинчи босқичда, мавзуга хос схематик модель схемага алмаштирилади. Бу болаларни умумий билим ва ғояларга олиб келиш имконини беради. Муайян таркибдан чалғитиш ва объектни функционал алоқалари ва қарамлиги билан ақлий тасаввур қилиш қобилияти шаклланади.

Учинчи босқич - ўзлаштирилган фаолиятда ўзлаштирилган моделлар ва улар билан ишлаш усулларида мустақил фойдаланиш. Бошланғич мактаб ёшидаги болалар улардан билим, бадиий ва эстетик, меҳнат фаолиятида фойдаланишлари мумкин.

Психологик ва педагогик адабиётларда бошланғич мактаб ёшидаги болаларда моделлаштиришнинг бир қанча шакллари ажратилган:

1) сиз фазовий муносабатларни моделлаштиришни шакллантиришдан бошлашингиз керак - бу ҳолда моделнинг шакли унда кўрсатилган контент турига тўғри келади, кейин сиз вақтинчалик муносабатларни моделлаштиришга, ниҳоят - бошқа турларни моделлаштиришга ўтишингиз керак. муносабатлар;

2) ягона аниқ вазиятларни моделлаштиришдан бошлаш мақсадга мувофиқ, сўнгра умумлаштирилган маънога эга моделлар қурилишига ўтиш;

3) муносабатларнинг шартли рамзий тасвири бўлган моделларга ўтиш орқали иконик моделлардан бошлаш керак;

4) моделлаштиришни ўргатиш осонроқ бўлади, агар у тайёр моделлардан фойдаланишдан бошланиб, кейин уларнинг конструкцияси кузатилади.

Симуляцион тренинг қуйидаги кетма -кетликда амалга оширилади.

Ўқитувчи:

1) болаларни илгари ўзлаштирган тайёр модель ёрдамида табиатнинг янги объектларини тасвирлашга таклиф қилади;

2) иккита объектни бир -бири билан таққослашни ташкил қилади, фарқ ва ўхшашлик белгиларини аниқлашни ўргатади, шу билан бирга панелга ушбу белгилар ўрнини босадиган моделларни кетма -кет танлаш ва жойлаштириш вазифасини беради;

3) таққосланадиган объектлар сонини аста -секин уч ёки тўрттагача оширади;

4) болаларга фаолиятнинг муҳим ёки муҳим хусусиятларини моделлаштиришга ўргатади (масалан, табиатнинг бурчагида ўсимликлардан чангни тозалаш усулини белгилайдиган ўсимлик хусусиятларини танлаш ва моделлаштириш);

5) "балиқ", "қушлар", "хайвонлар", "уй хайвонлари", "ёввойи хайвонлар", "ўсимликлар", "тириклар", "жонсизлар" ва бошқалар каби элементар тушунчалар моделларини яратилишини назорат қилади.

Бошланғич мактаб ёшидаги болаларни моделга ўргатиш сўров ҳаракатларидан фойдаланиш билан боғлиқ бўлиши керак. Шунингдек,

болаларни объектлар ёки табиат ҳодисаларини тизимли таҳлил қилиш ва солиштиришга ўргатиш муҳимдир. Масалан, иккита ўсимликни солиштирганда, биринчи навбатда, гул ёки барг, кейин пояси, илдизи белгиларини ўрганишни ва моделлаштиришни ўргатинг. Хусусиятларни текширишда ва ажратишда уларнинг ҳар бирини аниқ сўз деб аташ керак.

"Одамлар бир -биридан нимаси билан фарқ қилади" дарсининг қисқача мазмуни. (бошланғич мактаб ёшидаги болалар учун)

Мақсад:

болаларнинг ҳамма одамлар бир хил эмаслиги ҳақидаги фикрларини аниқлаштириш учун шароит яратиш (уларнинг жинси, ёши, бўйи, кўз ранги, соч ранги, улар ҳар хил нарсаларни қилишни яхши кўрадилар ва ҳоказо);

болаларда таққослаш кўникмаларини ривожлантириш учун: керакли белгилар, фарқлар ва ўхшашликларни ажратиб кўрсатиш (одамлар ўхшаш, чунки уларнинг танаси вертикал ҳолатда; ҳаракатланиш учун иккита оёғи бор; одамга ҳар хил ҳаракатларни бажаришда ёрдам берадиган иккита қўл. Одамлар тирик: улар овқатланадилар, нафас оладилар, ҳаракат қиладилар, ўсадилар ва ҳоказо).

Дастлабки иш: ўқитувчи ва мустақил фаолият билан биргаликда болаларнинг ташқи кўринишининг ўзига хос хусусиятлари ва ҳаётнинг асосий дақиқаларини ўз-ўзини кузатиш тизими. Одамлар орасидаги кўринадиган фарқларни акс эттирувчи моделлар билан танишиш.

Дарсининг бориши:

Дунно келади, болалар билан саломлашади ва исмларини нотўғри чақиради.

Дунё: Мен анчадан бери сиз билан бўлмаганман, исмларни унутганман, лекин ҳаммангиз бир хил кўринадисиз: сочлари ва кўзлари бир хил.

Тарбиячи: Келинг, Дуннони ишонтирайликки, ҳамма одамлар ҳар хил, ҳар бир инсон бошқа одамлардан фарқ қилади.

Ҳамма бир -бирини аниқ кўришлари учун болалар айлана шаклида эркин туришади.

Ўқитувчи: Сизнингча, Дуннога ҳамма одамлар бошқача эканлигига ишонч ҳосил қилиш учун нима дейиш керак?

Одамлар бир -биридан қандай фарқ қилади? (Ўғил ва қизлар, аёллар ва эркеклар бор). Топширик: гуруҳда нечта ўғил, қанча қиз борлигини ҳисобланг.

Одамлар яна қандай фарқ қилади? (Ҳар хил баландликлар). Топширик: баландлигингизга мос келадиган нарсани топинг. Нега бирга келдинг? (Худди шундай, кўз рангидаги фарқлар аниқланади, бир хил рангдаги болаларни бирлаштириш вазифаси берилади).

Билмайман: қаерда туришим керак? (Болалар Дуннога ёрдам беришади ва яна айланага йиғилишади).

Мен ҳамма нарсани эсладим. Машанинг кўзлари яшил, Диманинг кулранг. (Нотўғри деб атайди). Олянинг узун сочлари, Светанинг қисқа сочлари (яна чалкашиб кетади) ва бошқалар.

Тарбиячи: Дуннони эслаш қийин. Кўп болалар бор, лекин у ёлғиз. Келинг, унга ёрдам берайлик. Уларнинг ҳар бири ўзи учун ишора қилиш учун расмлардан фойдаланади. Дунно ҳамма болаларни кўриб, эслаб қолади. (Болалар портретларини яратиш учун кўринадиган ўзига хос хусусиятларни акс эттирувчи

расмлардан фойдаланадилар. Дунно расмлардан портрет қилади, болалар уни тузатади. Бир нечта болалар расмлардан ўзлари ҳақида гапириб беришади).

Тарбиячи: Одамлар бир -биридан нимаси билан фарқ қилади? Эртага дам олиш куни. Сиз нима қиласиз? Нега ҳамма ҳар хил ҳолатларни номлади? Одамлар, шунингдек, ҳар кимнинг ўз сеvimли машғулотиға эға бўлишидан фарқ қилади.

Дунно: Ҳамма одамлар ҳар хил, нега уларни бир хил деб аташади?

Тарбиячи: Ҳамма одамлар қандай? (Улар икки оёқ билан ҳаракат қилишади, икки қўли, юзи бор, дейишади, кийинади ва ҳоказо).

Дунно: Маша кўғирчоғи одамға жуда ўхшайди, унинг икки қўли, икки оёғи бор, демак у ҳам одам.

Болаларнинг жавоблари умумлаштирилади, одам тирик деган хулосаға келади: у ҳаракат қилади, овқатланади, нафас олади, ўсади. (Тирик белгиларининг модели ишлатилади).

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISH MEZONLARI

Abdullayeva O'g'ilshod Jovliyevna, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya yo'nalishi II-kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kompetentlikni shakllantirish usullari, o'qituvchining metodik kompetentligining kognitiv tarkibiy qismi, metodik kompetentlikni rivojlantirish va kompetensiya turli soha mutaxassislari faoliyatiga qo'yiladigan zamonaviy talablar haqida to'liq bayon etilgan.

Kalit so'zlar: kompetentlik, kognitiv tarkib, metodik kompetentlik, indikator, refleksiv.

Dunyoga yangi ko'z bilan qaraydigan, uddabiron, ishning ko'zini biluvchi, buyuk kelajagimiz poydevorini quruvchi va yuksaltiruvchi mutaxassis kadrlarni tayyorlash Respublikamiz pedagoglari oldida turgan eng muhim va mas'uliyatli vazifadir. Hozirgi zamon pedagogika fani va bu borada olib borilayotgan ilmiy izlanishlarga nazar tashlasak, turli soha va mutaxassisliklarga, fan va uslublarga, o'qitish metod va usullari, texnologiyalariga juda ko'p e'tibor qaratilganligi seziladi. Kompetentlik quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi:

- har qanday muayyan vaziyatda, uning turli xil jihatlarini hisobga olgan holda bilimlarni o'z o'rnida va tezkorlik bilan to'g'ri qo'llay bilish;
- qarorlarni qabul qila bilishga qodirlik va tayyorlik, shu bilan birga, mazkur vaziyat uchun eng maqbul qaror variantini tanlay olish;
- ijtimoiy harakatlarni tashkil etish va buning uchun barcha imkoniyatlarni ishga sola bilish;
- faoliyat doirasida boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlarni aniq maqsadlarni ko'zlagan holda va maqsadga muvofiq, maqbul tarzda o'rnatish olish imkonini beradigan kommunikativ ko'nikmalar;
- muayyan ma'naviy qadriyatlarga, dunyoqarashga, umummadaniy va axloqiy sifatlarga egalik, faoliyatga intilish hissining mavjudligi;

- o'zining ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga, faoliyatning yangi usullarini egallashga intilish.

Kompetentlikni namoyish qilishga tayyorgarlik darajasini quyidagi mezonlar bo'yicha aniqlash mumkin: o'z-o'zini rivojlantirish va o'zini namoyon etish g'oyasi, kasbiy yo'l tanlash, turmush qurish, farzandli bo'lishga nisbatan qaror qabul qila olishga tayyorgarlik, o'z hayotiga javob berishga tayyorlik, hayot yo'lini mustaqil tanlash, kasb sohasida ko'nikishlar hosil qilishga tayyorlik.

Kasbiy kompetentlik mohiyati:

1. Ijtimoiy kompetentlik – ijtimoiy munosabatlarda faollik ko'rsatish ko'nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda subyektlar bilan muloqotga kirisha olish.

2. Maxsus kompetentlik–kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, Bilim va ko'nikmalarini izchil rivojlantirib borish bo'lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko'zga tashlanadi.

Ular o'zida quyidagi mazmunni ifodalaydi:

1. Psixologik kompetentlik – pedagogik jarayonda sog'lom psixologik muhitni yarata olish, talabalar va ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o'z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olish;

2. Metodik kompetentlik – pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta'lim yoki tarbiyaviy faoliyat shakllarini to'g'ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, metodlarni samarali qo'llay olish, vositalarni muvaffaqiyatli qo'llash;

3. Informatsion kompetentlik – axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma'lumotlarni izlash, yig'ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o'rinli, samarali foydalanish;

4. Kreativ kompetentlik – pedagogik faoliyatga tanqidiy, ijodiy yondashish, o'zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish eta olish;

5. Innovatsion kompetentlik – pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta'lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g'oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga samarali tatbiq etish;

6. Kommunikativ kompetentlik – ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, talabalar bilan samimiy muloqotda bo'lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta'sir ko'rsata olish.

7. Shaxsiy kompetentlik – izchil ravishda kasbiy o'sishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o'z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish.

8. Texnologik kompetentlik – kasbiy-pedagogik bilim, ko'nikma va malakalarni boyitadigan ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish.

9. Ektremal kompetentlik – favqulotda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayon ishdan chiqqan)da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to'g'ri harakatlanish malakasiga egalik.

A.K.Markova va B.Nazarovalarning tadqiqotlarida pedagogik kompetentlikning tarkibiy asoslari qayd etib o'tilgan. Pedagogning kasbiy kompetensiyasi pedagogik (o'quv va tarbiya) jarayonni samarali, muvaffaqiyatli tashkil etilishini ta'minlaydi. Kasbiy kompetensiyaga ega bo'lish uchun pedagog o'z-o'zini izchil rivojlantirib borishga e'tiborni qaratishi zarur. O'z-o'zini rivojlantirishda pedagogga "Individual rivojlanish dasturi" qo'l keladi. Zero, ushbu dasturda pedagogda mavjud bo'lgan kompetentlik sifatleri va rivojlantirish zarur bo'lgan sifat, bilim, ko'nikma va malakalarni aniq, xolis ifodalash mumkin.

Ta'limda yangi tadqiqot yo'nalishi bo'lgan kompetentli yondashuvning paydo bo'lishi hamda xorijiy pedagogik va metodik manbalarda «kompetentlik» va «kompetensiya» tushunchalari 1960 yillarning oxiri 1970 yillarning boshlarida paydo bo'ldi va oliy ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchilarning kasbiy tayyorgarligi nazariyasi va amaliyotiga keng kirib bordi.

Kompetentlik - deganda ko'pincha shaxsning faoliyat yuritishga umumiy qobiliyati va uning kasbiy tayyorgarligida namoyon bo'luvchi bilim va tajribalarga asoslangan integrallashgan sifatlar nazarda tutiladi. Demak, kompetensiya va kompetentlik tushunchalari bilim, malaka va ko'nikma tushunchalaridan kengroq, chunki ular shaxsning yo'naltirilganligi, muammolarni his qila olishi, sinchkovlikni namoyon qila olishi, egiluvchan fikrlashga ega bo'lishi kabi sifatlarni o'z ichiga oladi.

Kompetentlik tushunchasi nafaqat aniq bilim va ko'nikmalar, balki aniq strategiya, mos emotsiya va munosabat, xuddi shuningdek, butun bir tizimni boshqarish mexanizmi mavjud ekanligi talab etiladigan murakkab amaliy masalalarni hal etish bilan bog'liq.

Pedagogning kompetentligi – bilimdonlik, kasbiga moslik, malakalilik, tajribalilik, mas'uliyatlilikni rahbarlik faoliyatiga singdirib borish. O'z sohasini, ishining ustasi bo'lish, sohasining sirlarini har tomonlama chuqur bilish demakdir.

Pedagogik kompetensiyaning shakllanish bosqichlari:

1. Qobiliyatni aniqlash
2. Tarbiyalash va shakllantirish
3. Chiniqtirish (kichik hajmdagi topshiriqlar berish)
4. Ishonch (mustaqil rahbarlik lavozimiga tayinlanish)
5. Rahbarlik cho'qqisi.

• Kasbiy faoliyatni tashkil etishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan kompetentlikning asosiy elementlari Davlat ta'lim standartlarida o'z ifodasini topgan. Rahbar va pedagog xodimlari bilan o'zaro to'g'ri munosabatlarni, ularning usullari, muloqot jarayonida ustuvor o'rin tutuvchi tilni o'zlashtirish, jamoada ishlash ko'nikmalari, jamoada turli xil ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazishni bilishni o'z ichiga oladi.

• Kasbiy faoliyatni tashkil etishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan kompetentlikning asosiy elementlari Davlat ta'lim standartlarida o'z ifodasini topgan. Rahbar va pedagog xodimlari bilan o'zaro to'g'ri munosabatlarni, ularning usullari, muloqot jarayonida ustuvor o'rin tutuvchi tilni o'zlashtirish, jamoada ishlash ko'nikmalari, jamoada turli xil ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazishni bilishni o'z ichiga oladi.

• **Xulosa:**

• Shunday qilib, ilmiy manbalarni o'rganish va tahlil qilish asosida, quyidagi xulosalarga kelish mumkin: O'qituvchilarning pedagogik faoliyati davomida yuzaga keladigan metodik muammolarni tan olish va hal qilish qobiliyatini ta'minlaydigan metodik kompetensiya, kasbiy kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismi.

• O'qituvchining metodik kompetentligi o'zining tarkibiy qismlariga ega hisoblanadi va ular asosida o'qituvchining butun faoliyati davomida o'zidagi mavjud bo'lgan metodik kompetentligini rivojlantirishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'zidagi uslubiy bilimlarni rivojlantirishi uchun metodik kompetensiyaning keltirib o'tilgan vazifalarini o'rganishi hamda ularni amaliy tajribada qo'llanishi orqali erishadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Musurmonova. Kompetentlikni shakllantirish usullari. – T., Yoshlar nashriyot uyi. 2020.
2. O.V. Tumasheva O'qituvchining uslubiy kompetensiyasi to'g'risida / KSPU xabarnomasi. V.P. Astafiev. O'qitish usuli. 2009.
3. P.I. Ivanov, M.E. Zufarova Umumiy psixologiya T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008.
4. Berdieva X. B. Kelajakda ijtimoiy-madaniy kompetentsiyani rivojlantirish boshlang'ich sinf o'qituvchilari // Pedagogik ta'lim va fan. – 2020.
5. Berdieva X. B., Berdieva N. U. Ijtimoiy-madaniy rivojlanish muammolari Boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'rtasidagi kompetensiya // Yevrosiyo ilmiy ittifoq. – 2019.

TA'LIM JARAYONIDA O'QITISHNING ZAMONAVIY DIDAKTIK VOSITALARI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH IMKONIYATLARI

Jalilova Mavjuda Mengliyevna, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya yo'nalishi II-kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim jarayonida o'qitishning zamonaviy didaktik vositalar tizimi, zamonaviy o'quv-didaktik materiallar, zamonaviy axborot texnologiyalarning o'quv jarayonida qo'llanishi va pedagogik dasturiy vositalar haqida to'liq bayon etilgan.

Kalit so'zlar: didaktik vositalar, pedagogik dasturiy vositalar, didaktik munosabat, kompetensiyaviy yondashuv.

Asosiy qism: Ta'lim sohasidagi islohotlar ta'lim jarayoni uchun tavsiya etiladigan didaktik materillarni zamon talablari asosida tubdan qayta ko'rib chiqish va zamonaviy shakllarini yaratishni taqozo etmoqda. Ta'lim jarayonida foydalaniladigan didaktik vositalarni yaratish ma'lum tamoyillarga muvofiq amalga oshiriladi. Didaktik vositalarni yaratishda didaktik va xususiy-vositar tamoyillar ta'lim-tarbiya jarayonining muvofiqligi, izchilligi, uzluksizligini ta'minlashga yordam beradi.

Zamonaviy ta'lim vositalari o'qitish vositalari bilan birgalikda qo'llaniladi. Zamonaviy ta'lim vositalari – bu yangi bilimlarni o'zlashtirish uchun o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan foydalaniladigan ob'yekt. Ta'lim vositalari katta ahamiyatga ega. Ta'limning barcha vositalari ta'lim maqsadlarini muvafaqqiyatli amalga oshiradi. Didaktik vositalar deganda, o'quv va ko'rgazmali qo'llanmalar, namoyishli qurilmalar, texnik vositalar tushuniladi. Ta'lim vositalari o'zida o'quv tarbiyaviy maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan moddiy yoki ma'naviy qadriyatlarni aks ettiradi. Odatda ular ta'lim vositalariga mos holatda foydalaniladi. Biroq agar metod

«qanday o'qitish» savoliga javob bersa, vositalar esa, «uning yordamida niamani o'qitish» savoliga javob beradi.

An'anaviy ravishda qo'llaniladigan ta'lim vositalariga darslik, rasmlar, jadvallar, nutq, o'quv-ustaxonasi jihozlari, laboratoriyalar, axborot vositalari, o'quv jarayonini tashkil etish boshqarish vositalari kiradi. Didaktik vositalar metodlar singari ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi funktsiyalarni bajaradi. Bundan tashqari o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini hosil qilish, boshqarish va nazorat qilish vazifalarini bajaradi. Didaktik vositalar audivizuallik tafsilotida motivatsion, axborot, ta'lim jarayonini boshqarish, optimallashtirish funktsiyalarini bajaradi. O'qituvchi o'zining ixtiyori bo'yicha ko'rgazmali vosita, o'quv qo'llanmadan foydalanishi mumkin. Ta'lim vositasini qo'llashning yana bir jihati albatta ta'lim jarayonining tarkibiy qismi sifatida aks ettirishidir. Ta'lim vositasini tanlab olish ta'lim metodini tanlab olish bilan bog'liq. Agar ta'limning faol metodi (kitob bilan ishlash, mashqlar) foydalanilsa, u holda o'quv qo'llanmalari, darsliklar va ta'limning texnik vositalaridan foydalaniladi. Aynan ta'limning aktiv-texnik vositalari amaliy vositalarda foydalaniladi. Ta'limning faollikni nisbatan kam talab etadigan metodlarini qo'llashda (o'quvchilar eshitadi, ya'ni hikoya, ma'ruza, tushuntirish, ekskursiya) ta'limning ko'rgazmali vositalaridan foydalaniladi. Ta'limning ko'rgazmali vositalari pedagogning o'zi tomonidan tuzilgan bo'lishi mumkin.

Zamonaviy ta'lim vositalari ning istalgan turidan foydalanishda o'lchov va mutanosiblikka e'tibor berish kerak. Masalan, ko'rgazmali vositalarning soni etarli bo'lmasligi bilimlarning sifatiga ta'sir ko'rsatadi, bilishga qiziqishni pasaytiradi, obrazli idrok etishni rivojlantirmaydi. Ulardan haddan tashqari foydalanish o'quvchilarning o'rganilayotgan fanga engil-elpi qara-shiga olib keladi. Murakkab mavzularni o'rganishda 4-5 demonstratsiya optimal hisoblanadi.

Zamonaviy ta'lim vositalari tasnifi aniq va yagona bo'lishi mumkin emas. Ta'lim vositasining ahamiyatli tomoni ularning birgalikda qo'llanilishidir va hech qachon bir-birini inkor etmaydi. O'qituvchining vazifasi – dars jarayonini faollishtirish uchun ta'limning samarali vositasini tanlab olishdir.

“Zamonaviy ta'lim vositalarini tasniflashda turli asoslarga ko'ra yondashish mumkin:

- faoliyat sub'yektiga ko'ra;
- faoliyat ob'yektiga ko'ra;
- o'quv axborotiga munosabatiga ko'ra;

O'rgatish vositalari. Masalan, namoyishli-tajriba qurollari. Bunday qurollar o'qituvchi tomonidan mavzuni tushuntirish va mustahkamlash uchun qo'llaniladi.

O'rganish vositalari. Masalan, laboratoriya-praktikum qurollari. Bunday vositalar o'quvchilar tomonidan yangi bilimlarni egallash uchun qo'llaniladi.

Zamonaviy ta'lim vositalar o'qituvchi va o'quvchi uchun xosligiga qarab, ikkiga bo'linadi. Birinchisiga ko'ra, narsalar o'qituvchi tomonidan ta'limning maqsadlarini samarali realizatsiyalash uchun qo'llanilsa, ikkinchisi – bu o'quvchilarning individual vositalari, darsliklar, daftarlar. Bundan tashqari didaktik vositalar o'qituvchi va o'quvchilar faoliyat turiga ko'ra sport qurollari, botanika va geografiya maydonchasi, kompyuterlarga ham bo'linadi.

Faoliyat sub'yekti bo'yicha ta'lim vositalari o'rgatish va o'rganishga bo'linadi. Vosita ta'lim vositalari. Bu o'quv qo'llanmalari, darsliklar, jadvallar, maketlar, modellar, o'quv-texnik vositalar, mebel, o'quv-laboratoriya qurilmalari, ko'rgazmali vositalar bo'lishi mumkin.

Ideal ta'lim vositalari – bular pedagog va o'quvchilar yangi bilimlarni egallashda qo'llaydigan vositalar: chizmalar, sxemalar, diagrammalar, tasviriy, san'at, nutq, xat va boshqalar. Ideal vositalar – bu «fikrlar haqidagi fikrlar»: o'qituvchi ularni o'rgatish uchun belgilangan shaklda ko'rsatishi zarur. Masalan, vositaizatsiya – abstrakt simvollar tarzida ko'rsatiladigan vosita (grafiklar, jadvallar, chizmalar), verbalizatsiya-nutq bayoni tarzida ko'rsatiladigan vosita (tahlil, muhokama qilish, dalil keltirish). Vosita va ideal vosita bir-birini to'ldiradi. Vosita vosita qiziqish va diqqatni uyg'otish, amaliy harakatlarni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lsa, ideal vositalar – mantiqiy muhokama. Vositani tushuntirish, nutq madaniyati, yod olish bilan bog'liq. O'quv axborotiga munosabatiga ko'ra ta'lim vositalari yangi vositani o'rganish vositalari, takrorlash, mustahkamlash, umumlashtirish vositalari, bilimlarni nazoart qilish vositalari, o'quv jarayonini tashkil etish boshqarish vositalari va axborot vositalariga bo'linadi. O'quv jarayonidagi vazifasiga ko'ra ta'lim vositalari kommunikatsiya (muloqot) va o'quv ishlari vositalariga tasnif etiladi. O'quv ishi vazifa, muammo, masalalarni hal etish, turli mashqlarni bajarish jarayonidir. Ta'lim – kommunikatsiya (muloqot) o'qituvchi va o'quvchilarning o'quv faoliyati sanaladigan kommunikativ-faoliyatli jarayon. Kommunikatsiya – bu kodlash (o'qituvchi nutqidagi atamalarda), uzatish (yozilish) va o'quvchilarning axborotni qabul qilishi (tushunish va dastlabki eslab qolish).

Zamonaviy ta'lim vositalari his qilish, sezish uchun foydalanishiga ko'ra ham tasnif qilinadi. Bunday bog'liqlikka ko'ra didaktik vositalar vizual (ko'rish) – haqiqiy (original) narsalar yoki turli obrazli ekvivalentlari, diagrammalar, kartalar; audial (eshitish) – radio, magnitofon, musiqa asboblari; audiovizual (ko'rish-eshitish) – ovozli filmlar, televidenie, kompyuterlar, didaktik mashinalar, elektron darsliklar. Zamonaviy ta'lim vositalari – bu o'zida o'quv-axborotlarini ekranli-ovozli aks ettiruvchi asbob va moslamalardir. Ularga quyidagilar kiradi: o'quv kinofilmlari; diafilmlar; kompyuterlar; magnitofon tasmlari; radioeshittirish; teleko'rsatuvlar.

Ta'lim jarayonida foydalaniladigan didaktik vositalar o'quvchilarni demokratik g'oyalarga sodiqlik, insonparvarlik, o'zaro yordam, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligini ta'minlashda milliy g'oyaga, an'analarimizga hurmat ruhida tarbiyalashga, inson, jamiyat va atrof-muhitning o'zaro munosabatlarini uyg'unlashtirishga yo'naltirilishi va bu o'quv vositalari mazmunida o'z ifodasini topishiga erishish lozim.

Xulosa: Xulosa sifatida shuni aytish joziki, oliy ta'limdagi o'quv jarayoni haqidagi didaktik bilimlarda globallashtirish, antropologizatsiya, axborotlashtirish, fanni tijoratlashtirish va boshqalar ta'sirida jiddiy o'zgarishlar ro'y berayotgani ham muhimdir. Ushbu jarayonlar didaktik bilimga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, uning klassik asoslarini qayta ko'rib chiqish zarurligiga olib keladi. Bu yo'nalishda bir qancha yutuqlarga erishilgan. Oliy ta'limda maqsad-ta'lim natijalarini o'zgartirishning kontseptual asoslari belgilandi, yangi vazifalarga mos keladigan texnologiyalar va tashkiliy shakllarni izlash amalga oshirilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmadaliev A.M. Innovatsion faoliyat va ilg'or pedagogik texnologiyalar.: -O'quv qo'llanma., 2006.
2. Tolipov U. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari.: – T.:O'quv qo'llanma, 2006.
3. Xodjabayev A.R., Xusanov I. Kasbiy ta'lim metodologiyasi. Toshkent. «Fan va texnologiya», 2007.
4. X.Rashidov, X.Xabib, G.Eldasheva, A.Zokirov. “Kasbiy pedagogika” blokini o'qitish metodikasi. O'quv – uslubiy qo'llanma. Xodjabayev taxriri ostida. - Toshkent. 2007.
5. Abduquddusov O. A. Kasbiy ta'lim va ilg'or texnologiyalar //J. Xalq ta'limi. – 2000.
6. O. Roziqov, B.Adizov va G.Najmiddinova'larning "Umumiy didaktika" Buxoro, “Durdona” nashriyoti, 2012-yil 6-bet

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QUVCHILARINING DARS DAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA INTEGRATSIYASI VA INNOVATSIYASI VOSITASIDA O'QUVCHILARDA EKOLOGIK MADANIYATNI TARBIYALASH SHAKLLANTIRISH.

Yadgarova Xolida Ismoilovna, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 2 kurs magistranti

Respublikamiz xalq ta'limi o'ziga xos rivojlanish davrini boshdan kechirmoqda. Bu o'ziga xoslik, eng avvalo, ta'lim-tarbiya mazmunini milliy lashtirish, ya'ni o'zimizning juda boy o'tmish tariximiz, madaniyatimiz, fanimiz, tilimiz o'z mohiyati bilai juda chiroyli, yuksak insoniy, axloqiy mazmunga ega bo'lgan milliy urf-odatlarimiz asosida jamiyatimiz kelajagi bo'lgan yosh avlodni o'qitish baxtiga muyassar bo'lganimizda ko'rinadi. Bu narsa hammamizning qalbimizda g'urur hislarini to'ldirantiradi. Mana shu sharoit barchamizdan juda katta ko'tarinkilik bilan jamiyatimizning yosh avlodini yuksak vatanparvarlik, xalqparvarlik, milliy g'urur ruhida tarbiyalashimizni taqozo etadi. Yuksak axloqiy sifatlarni tarbiyalash, eng avvalo, o'zimizda bu sifatlarni mujassamlashtirishni talabi qiladi. Shu bilan birga ta'lim-tarbiyaga yangich yondashish, yangicha uslub va mazmun, shakl va vositalardan foydalanishni ham taqozo etadi. Bugun eski uslub bilan yangi vazifalarni amalga oshirib bo'lmaydi.

Yangi O'zbekistonni barpo etishda atrof-muhitni muhofaza qilish kontsepsiyasida belgilangan “Aholining ekologik madaniyatini oshirish, atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat organlari faoliyatining oshkoralik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish”³¹[1] muhim ahamiyatga ega.

O'quv jarayoniga bunday yangicha qarashning tub mohiyati shundan iboratki, o'qitishda ichki motivatsiyadan (diqqatni tortish, ichki tuyg'u, istak, zaruratni shakllantirish) kelib chiqish kerak. O'quv jarayonida asosiy harakatlantiruvchi kuch – o'quvchi uchun ham, o'qituvchi uchun ham ichki motivatsiya lozim. Bunda o'quvchilarda bilim olishga intilish va bilim olishga ehtiyoj bo'lish kerak, o'qish maqsadlari ichki ehtiyojga aylanishi kerak.[3]

O'quvchi real hayotga kirib borish, unda faol ishtirok etish uchun bilim, ko'nikma va malakalar bilan birga ilmiy bilish metodlariga ega bo'lishi kerakligini ongli ravishda tushunib yetish lozim. Chunki ochiq jamiyatning asosiy belgisi dunyoni angla yetish

³¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019 yil 30 oktyabr.

va unda o'zining munosib o'rnini topish uchun erki izlanishdir.

Hozirgi kunda atrof-muhitni muhofaza qilish asrimizning eng muhim muammolaridan biri bo'lib turibdi. Bu muammo o'zining insoniyatga keltirishi mumkin bo'lgan yomon oqibatlari bo'yicha, yadro halokatidan kam emas. Eng muhim masala - aholining ekologik madaniyatini oshirish xaqida jiddiy bosh qotirishimiz zarur. Albatta, bunday muammolarni faqat ma'muriy yo'l bilan hal etib bo'lmaydi, bunga yosh avlod qalbida ona tabiatga mexr-muxabbat, unga dahldorlik xissini tarbiyalash orqali erishish mumkin[2].³²

Bunday tizimda o'quvchi ham, o'qituvchi ham ta'lim-tarbiya jarayoniga birgalikda mas'uldirlar. O'qituvchi birgalikda har bir o'quvchining bilim va qobiliyatini, individual ehtiyojlarini aniqlaydilar. Bunday holatda u faqat «baholovchi» emas, balki yangi bilimlar yetkazuvchi manbaga aylanadi.

Jahon pedagogik leksikonidan allaqachonlar «innovatsiya» tushunchasi keng o'rin olgan. Bu tushuncha «yangilik», «isloh» tushunchalari bilan ayniylashtiriladi. Keng ma'noda ta'lim tizimidagi har qanday o'zgarish pedagogik innovatsiyadir. Dastlab bu tushunchalarni ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik jarayonlarga nisbatan qo'llashgan, so'ngra ta'lim tizimidagi har qanday yangiliklarga nisbatan qo'llandi. Pedagogik texnologiya deb atalishining boisi shunda. Hozirga kelib pedagogik innovatsiya fani shakllandi. Pedagogik innovatsiyaga pedagogik yangiliklar, ularni baholash va pedagogik jamoa tomonidan o'zlashtirish, nihoyat, uni amaliyotda qo'llash haqidagi ta'limot sifatida qaraladi. Bu ta'limot uch yo'nalishni o'z ichiga oladi:

pedagogik neologiya (yunoncha neo – yangi va logos – ta'lim; yangilik haqidagi ta'limot) deyilib	1	bunda pedagogika sohasidagi har qanday yangiliklar o'rganiladi, umumlashtiriladi
pedagogik aksiologiya (yunoncha aksioma – hurma qilmoq; isbotlanmaydigan ta'limot) deyilib,	2	bunda pedagogik yangiliklar ichidan eng samaralilari tanlab olinadi;
pedagogik praksologiya (yunoncha praks – haraka va logos – ta'lim; amaliyotda qo'llash haqidagi ta'limot) deyilib	3	bunda tanlab olingan pedagogik yangiliklar amaliyotda qo'llaniladi. Har qanday pedagogik yangilik zahirida biron-bir g'oya yotadi

Pedagogik texnologiyaning boshqaruvchanligi shundan iboratki bunda ta'lim jarayonini rejalashtirish, tashxis qilish, natijalash tuzatish kiritish imkoniyatlari mavjud. Bunda ta'limdan kutilgai natijaga erishiladi, vaqt tejiladi, bu esa pedagogik texnologiyaning, samaradorligi demakdir. Pedagogik texnologiyaning tasdiqlanuvchanligi ishlangan model boshqa pedagoglar qo'llaganda ham xuddi o'shanday samara-natija berishi kerakligini bildiradi. Bir so'z bilan aytganda, ta'lim jarayoniga yangicha yondashib, ijodkorlik, bunyodkorlik tatbiq etilsagina, ta'lim

³² Mirziyoev, Shavkat Miromonovna Milliy taraqqiyot yulimizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017. - 570 bet

samarasi yangi bosqichga ko'tariladi, ya'ni:

7. o'quvchining o'quvchii, moyilligi, istak-xohishi uning imkoniyatlari darajasida qondiriladi;

8. o'quvchining o'quv mehnatiga mas'uliyati, javobgarligi va burchi oshadi;

9. bilimlarni mustaqil egallash malakalari shakllanadi;

10. umr bo'yi o'z bilimini faqat o'zigina boyita olishiga ishonch paydo bo'ladi;

11. erkin fikrlash malakasi shakllanadi;

12. shaxs jamiyatda o'zining o'rnini tezroq topib olishiga muhit yaratadi.

Buning uchun bugun biz o'quvchiga «sen buni bilishing kerak» degan majburlovchi da'vatdan «menga bu zarur va men buni bilishga, uni hayotda qo'llashga qodirman» degan ichki ishonch va intilishni uyg'otishga o'tishimiz kerak.

Bu masalani ijobiy hal qilish ilg'or tajribalar, yangi pedagogik texnologiyalarni izlash ularning didaktik imkoniyatlarini sinab ko'rgan holda amaliyotga tatbiq etishga bo'lgan hayotiy ehtiyojni oshirib yubordi. Bundan kelib chiqadigan amaliy xulosa ta'limiy ilg'or yangiliklarni aniqlash, ularning jamg'armalarini tashkil etish, sinab ko'rish, pedagogik amaliyotga tatbiq qilishning ilmiy xulosalarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish tizimini yaratishning dolzarbligini oshirib yubordi.

Pedagogik texnologiyaning shakllanishi uzoq davom etadigan jarayondir.

o'quvchilarning bo'lak faoliyatlarining tahlili. Ularning maktabni bitirgandan keyin o'rta maxsus yoki oliy o'quv yurtlarida o'qishi yoxud kasbiy faoliyatlarining tahlili.

shu tahlildan kelib chiqqan holda pedagogik texnologiyani ishlab chiqib, unga ta'limning har bir bosqichida, Darsda o'quv fanlarining mazmunini belgilash. Ta'limni diagnostik asosda maqsadini jamiyat manfaatlari nuqtai nazardan belgilash.

belgilab olingan ta'lim mazmuni asosida o'quvchilarning o'quv yuklamasi, kerakli vaqt me'yori aniqlash.

didaktik jarayonni amalga oshirish uchun ta'limning tashkiliy optimal shakllarini tanlash va shunga muvofiq o'qitish vositalarini aniqlash.

didaktik maqsadni amalga oshirish uchun o'quvchilarning qiziqishlarini hisobga olgan holda mavzular, aniq darslar bo'yicha uslubiy ishlanmalar ishlab chiqish.

ta'lim maqsadi asosida o'quv topshiriqlar tizimini ishlab chiqish va uni ta'lim jarayoniga joriy qilish.

o'quvchilarning belgilangan o'quv materiallarini o'zlashtirishlarini, bilim saviyalarini nazorat qilish va o'zgartirishlar kiritish.

		o'quv mashg'ulotlarining mazmuni va tarkibini ishlab chiqish, shu asosda dars va uy topshiriqlarini optimal rejalashtirish.
		yuqoridagilardan kelib chiqib, loyihalashtirilgan ta'lim-tarbiya jarayonini sinovdan o'tkazish.

Ilg'or pedagogik tajribaning o'z-o'zidan emas, balki ommaviy tajriba, shakllangan tajribalar, boshqa o'qituvchilarning ish uslub bilan vorislik asosida tarkib topishi uning ta'sirchanligini oshiradi va tarqalishini osonlashtiradi. Bu mezonlar ilg'or pedagogik tajribalarni oddiy tajribadan ajratish va uni avaylab yoyishg; yordam beradi.

Pedagogik ijod jarayonida ta'lim-tarbiyaga butunlay yangicha yondashish ishlab chiqilishi, yangicha shakl, uslubiy vositalar yaratilishi mavjud bo'lgan usul, vositalarni yangicha sharoitda qo'llanishining asoslanishi yoki ularni yangicha vazifalar o'quvchii asosida takomillashtirish, nazariy va uslubiy xulosalami pedagogik jarayonga qo'llash kabi bosqichlarni o'z ichiga oladi.

Amaliy faoliyat bilan shug'ullanayotgan muallimlar uchun pedagogik ijodning eng oliy bosqichi ta'lim-tarbiyani mutlaqo yangi, yuqori natija beruvchi shakllarini yaratishdir.

Biz yangi pedagogik texnologiya haqida fikr yuritar ekanmiz, «pedagogik ijod» bilan «pedagogik mahorat» tushunchalarining ham o'zaro munosabatini tahlil qilishimiz lozim. Bular bir-biriga yaqin tushunchalar bo'lsada, mutlaqo teng emas.

Pedagogik texnologiya ta'lim-tarbiyaning hamma bosqichlarida turlicha holda mavjud bo'lgan. Bu turli uslubiy ishlanmalar, fanla bo'yicha o'quv-tematik, kalendar darslarni rejalashtirishda, darslik va uslubshunoslik, ya'ni o'qitish metodikasida ham pedagogik texnologiya mavjud edi. Hozir milliy maktab sharoitida gap uni ko'r-ko'rona tushunmasdan, qo'llashda ilmiy asoslangan darajaga ko'tarish ustida borayotir.

Mahoratli, o'z ishining ustasi deganda o'z kasbini mukammal o'rgangan o'qituvchi tushuniladi. Mahorat katta tajriba bilan chuqur nazariy bilim zaminida shakllanadi. Ijodiy ishlash deganda hai qanday yosh, hali pedagogik mahorat cho'qqisini egallamagan o'qituvchini tushunish mumkin. Ijodiy ishlash, ijodiy izlanish ta'lim-tarbiya sifatini yaxshilashga intiluvchi o'qituvchilarning izlanishlaridan ham iborat bo'lishi mumkin.

Haqiqiy pedagogik ijodni yangilik ketidan quvish, unga ko'r-ko'rona ergashish, uni bayroq qilib olish bilan almashtirish mumkin emas. Bu yangilik yaratish emas, balki yangilik soyasiga yashirinishdir.

Masalan, bir vaqtlar, sobiq sho'rolar davrida Lipesk, Rostov «tajribalari» ketidan quvish hollari bo'lgan edi. Yoki o'zlashtirishni ko'tarish uchun «2»siz o'qish davrlarini eslaylik. Biz maktablarimizda optimallashtirishni qo'llash kabi «yangilik»ka intilish, uni bayroq qilib olib, ta'lim-tarbiyani ma'lum andozaga solishlarini o'z boshimizdan kechirdik. Bunday «yangilik»da uning ayrim belgilari, tomonlari ajratib olinib, asos, mohiyati, g'oyasi tushunilmaydi. Oqibatda bu kutilgan natijani bermaydi.

Pedagogik ijodning eng muhim sharti shu sohani bilish, tushunish, uni sevishtirish, unga jonkuyarlik, tashabbus bilan yondashishdir. Shu bilan birga o'qituvchining yuksak umumiy madaniyatidir. Yuksak madaniyat keng tushuncha bo'lib, u eng

avvalo, o'qituvchining chuqur bilim saviyasi, har tomonlama qiziqishlarini, yuksak aqliy rivojlanganligi, ijtimoiy faolligi, kamtarin, mehnatsevarligi, pedagogik odobi, jamoa va o'quvchilar bilan muomalasi, kelajakka ishonchi hamda xushchaqchaqlik kabi xislatlarning majmuasini o'z ichiga oladi.[4]

Biz umumiy holda uning shakllanish bosqichlarini bayon qilamiz:

Bu bosqichlar o'quv jarayoni texnologiyasini ishlab chiqishning ketma-ketligi (algoritmi)dir. Biz o'qituvchilar pedagogik mahoratining texnologiya darajasiga ko'tarilishi bosqichlarini hamda uning ta'lim-tarbiya jarayonining umumiy xususiyatlari asosida shakllanish ketma-ketligi (algoritmi)ni keltirdik.

Bularning hammasi uning nihoyatda qiyin, murakkab va ko'p qirrali jarayon ekanligini ko'rsatadi. Endi shulardan kelib chiqib, pedagogik texnologiyaga ta'rifbersak bo'ladi. Pedagogik texnologiya o'qituvchi pedagogik mahoratining yuksak cho'qqisi bo'lib, ta'lim tarbiyaning har qanday murakkab vaziyatida ham aniq qo'llaniladigan usul, vositalarining majmuidir.

Darslikdagi tasvirlarga katta didaktik o'rin ajratiladi. Ular matnlar mazmuni bilan chambarchas bog'liq va o'rganiladigan materialni bilib olish manbai bo'lib xizmat qiladi, shunga ko'ra o'quvchilarni har bir rasmni diqqat bilan ko'rishga o'rgatish kerak. O'quvchilar darslikdagi har bir rasmni tahlil qila olishlari lozim. Bu ish matnni o'rganish bilan birvaqtda olib boriladi. Ba'zan matnni o'rganishdagi keyin, ayrim hollarda esa oldin o'tkaziladi. Barcha tasvirlar darslik matniga muvofiq keladi, ularning mazmunini tushuntiradi, aniqlaydi va to'ldiradi.

Rasmlarga oid savol va topshiriqlar ham g'oyatda muhimdir, chunki ular o'quvchilarning bilish faoliyatlarini yo'naltiradi va darsda hamda uyda tasvirlar ustida mustaqil ishlashga yordam beradi.

Ko'rgazmali qurollar va tabiatshunoslik darslarida ulardan foydalanish. Inson tabiat jismlari va hodisalari olamida yashaydi, ular bilan har kuni munosabatda bo'ladi. Atrof olamda o'zini to'g'ri tushuna bilish uchun odamlar ayrim jism yoki hodisa (daraxt, tosh, hayvon va hokazolar)ni ham, bir-biriga bog'liq bo'lgan jism yoki hodisalar kompleksi (ko'cha, park, xiyobon, surat va hokazolar)ni ham qabul qila olishlari kerak.

Qabul qilish – odam tomonidan atrof olam jismlari va hodisalarini sezgi a'zolariga bevosita ta'sir qilishi natijasida his etishidir.

Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining qabul qilishini rivojlantirish ustida doimo ish olib borish kerak, toki u maqsadga yo'nalgan va tashkil qilingan kuzatish jarayoniga aylansin. Sezgini qabul qilishning rivojlangan bo'lishida tabiatshunoslik darslarida tabiatshunoslik tasavvurlari va tushunchalarini to'g'ri shakllantirish maqsadida

Tabiatshunoslikni o'qitish uchun, ayniqsa, tabiiy jismlar kerak, chunki ular o'quvchilarda tabiat jismlarini bevosita qabul qilish asosida tasavvur va tushunchalar hosil qilishga imkon beradi (har bir o'quvchi tabiiy material bilan mustaqil ishlay olishi uchun uni yetarli miqdorda – o'quvchilar soniga qarab to'plashi kerak).

Tabiatshunoslikni o'qitishda globus ham muhim ahamiyatga ega. Agar plan yer yuzasining katta bo'lmagan qismini yirik masshtabli tasvirlashdan xaritada mayda masshtabli tasvirlashga o'tishga imkon bergan bo'lsa, globus Yeming eng to'g'ri shakli va yuzasining tasvirini beradi. Shuningdek, ekran vositalaridan samarali foydalanish

tabiatshunoslikni o'qitishda katta rol o'ynaydi Ekran vositalariga diafilm, diapozitiv va kinofilmlar kirad (tabiatshunoslik dasturlarida ularning ro'yxati bor).

Model ko'rgazmali qurol sifatida. Tabiatshunoslik darslarida modellar ko'rinishidagi hajmli tasvirlar ham keng qo'llaniladi Model narsa yoki qurilmaning barcha tafsilotlarini takrorlovchi ularga o'xshash hajmli tasvirdir. Modellarning idrokiy ahamiyati g'oyat katta, chunki ular sathli rasmlardan farq qilib, o'rganilayotgan narsa to'g'risida fazoviy tasavvur beradi.

Tabiatshunoslik bo'yicha dastur materiali o'zlashtirib olinishi uchun zarur bo'lgan modellarni ikki guruhga ajratish mumkin Birinchi guruhga Yer yuzasi shakllarining: tog', tepalik, daryo vodiylari, daryo va uning irmoqlari, o'pirilish, jarlarning geografik modellari kiradi. Bu modeliar, agar tasviri ifodalangan predmet ekskursiyada o'rganilgan bo'lsa, alohida ahamiyat kasb etadi. Ikkinchi guruhga har xil qurilma va inshootlar: shaxta, domna pechi, suv va shamol harakatlantiruvchilari kabilarning modellari kiradi. Tabiatshunoslik bo'yicha mashg'ulotlarda qumdan, plasyilindan yoki loydan yasalgan modeliar qo'llaniladi, ular o'quvchilarda hajmli hamda fazoviy tasavvurlar hosil qilishga yordam beradi. Bu, ayniqsa, ob'ektni tabiiy holda ko'rsatish mumkin bo'lmagan taqdirda muhimdir. Modeliar tabiat, tabiiy inshootlar to'g'risidagi tasavvurlarni mustahkamlash vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Darsda «Tabiatning xilma-xilligi» mavzusini o'rganishda o'quvchilar qumtepa, dasht, cho'llarning o'simlik va hayvonlari bilan maket hamda modellarni, o'rganilgan tabiiy zonalardan istaganining flora va faunasi applikasiylarini tayyorlashlari mumkin. Bunday ishlar o'quvchilarning predmetga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi, ular tafakkurini faollashtiradi, o'rganilayotgan hodisani ko'rgazmali ravishda tasavvur qilishga, binobarin, bilimlarni ishonchli ravishda mustahkamlashga yordam beradi. Tabiatshunoslik darslarida o'qitish vositalaridan samarali foydalanish katta ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarning mustaqil fikrlash va ishlash qobiliyatlarini yanada rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019 yil 30 oktyabr.
2. Mirziyoev, Shavkat Miromonov. Milliy taraqqiyot yulimizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017. - 570 bet
3. Kuchkinov A.Yu. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tabiatni e'zozlash ruhida tarbiyalash. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma – T.: «Fan va texnologiya», 2012, 88 bet.
4. Kuchkinov A.Yu. Sinfdan va maktabdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarni tabiatni e'zozlash ruhida tarbiyalash texnologiyasi. Boshlang'ich ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuv respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari 2019-yil 15-noyabr. B. 189-192.

MAKTABDA VA OILADA MEHNAT TARBIYASINI RIVOJLANTIRISH ORQALI TADBIRKORLIK MOTIVATSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Jo'rayeva Nargiza Zokir qizi, Termiz davlat pedagogika instituti magistranti

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada maktabda va oilada mehnat tarbiyasini rivojlantirish orqali tadbirkorlik motivatsiyasini shakllantirishda yoshlarni mehnatga tayyorlash, insonning mehnat sifatini tarbiyalash nafaqat kelajakda yaxshi fuqaroni tayyorlash va tarbiyalash, balki ularga kelajakni ishonib topshira oladigan yetuk va barkamol shaxs bo'lib yetishishi uchun bog'cha, maktab singari ijtimoiy pedagogik muassasalarning ahamiyati haqida to'liq bayon etilgan.

KALIT SO'ZLAR: tadbirkorlik, motivatsiya, mehnat tarbiyasi, mehnat ta'limi, kasbga yo'naltirish, politexnik ta'lim, ko'nikma, malaka, madaniyat, maqsad, maqsadga intilish, tashkilotchilik, mehnat intizomi, tadbirkorlik, tejamkorlik.

АННОТАЦИЯ: Данная статья готовит молодежь к работе по формированию предпринимательской мотивации через развитие трудового воспитания в школе и в семье, полностью описывается значение педагогических институтов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: предпринимательство, мотивация, трудовое воспитание, трудовое воспитание, профориентация, политехническое образование, мастерство, квалификация, культура, цель, предназначение, организация, трудовая дисциплина, предприимчивость, бережливость.

ANNOTATION: This article prepares young people for work in the formation of entrepreneurial motivation through the development of labor education at school and in the family. the importance of pedagogical institutions is fully described.

KEYWORDS: entrepreneurship, motivation, labor education, labor education, vocational guidance, polytechnic education, skill, qualification, culture, purpose, purpose, organization, labor discipline, entrepreneurship, thrift.

KIRISH:

Mehnat tarbiyasi - tarbiyaning asosiy turi, shaxsni shakllantirishning zarur shartlaridan biri bo'lgan pedagogik jarayon hisoblanadi. Maktabda va oilada mehnat tarbiyasini rivojlantirish orqali tadbirkorlik motivatsiyasini shakllantirish insondan ijtimoiy foydali mehnatga ichki ehtiyoj, intizom, batartiblik, tashkilotchilik, tashabbuskorlik, ishchanlik, ishning ko'zini bilish kabi sifatlarni qaror toptirishga xizmat qiladi. Mehnat inson ehtiyojlarini qondirishning dastlabki va muhim vositasi bo'lganligi uchun ham mehnat tarbiyasi tadbirkorlik motivatsiyasining boshqa hamma turlaridan oldin paydo bo'lgan.

ASOSIY QISM:

Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odoq-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgarayapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq

qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan.³³

Maktabda va oilada mehnat tarbiyasini yanada takomillashtirish yordamida tadbirkorlik motivatsiyasini rivojlantirish juda ham keng falsafiy-pedagogik kategoriya hisoblanib, "kasb ta'limi", "politexnik ta'lim", "mehnat ta'limi", "kasbga yo'naltirish" kabi ma'nolarni o'z ichiga oladi. Maktabda va oilada mehnat tarbiyasini rivojlantirish orqali tadbirkorlik motivatsiyasini shakllantirish barcha zamonlarda ham jamiyat rivojlanishining asosi, yoshlarni tadbirkorlikka tayyorlashning eng muhim vositasi hisoblanib kelgan. Shuning uchun ham hamma tadbirkorlikka doir kitoblar va barcha mutafakkirlar tomonidan yaratilgan bitiklarda mehnat tarbiyasini rivojlantirish orqali tadbirkorlik motivatsiyasini rivojlantirishga doim e'tibor qaratilgan. Ammo mehnat tarbiyasini rivojlantirish orqali tadbirkorlik motivatsiyasini shakllantirish deyilganda faqat jismoniy mehnatga oid tajriba va ko'nikmalarni takomillashtirish nazarda tutilmagan.

Mehnat tarbiyasini rivojlantirish orqali tadbirkorlik motivatsiyasini shakllantirish, dastlab, oilada bola o'zini anglay olishi bilanoq amalga oshirila boradi. Shuningdek, chaqaloklar go'daklik bosqichiga o'tishlari bilanoq, ularga birinchi tadbirkorlik motivatsiyasini shakllantirish tushuntirib boriladi. Aks holda, bola faqat iste'molchiga aylanib qoladi va natijada u noshud va yalqovgina emas, ma'naviyati past inson ham bo'lib o'sishi mumkin. Har qanday iste'dodli bola ham keragicha mehnat tarbiyasini ololmasligi mumkin. Bolalarda mehnat tarbiyasini takomillashtirish yordamida tadbirkorlik motivatsiyasini rivojlantirish uchun maktab davri eng qulay fursatdir. Birinchi o'rinda, o'qish jarayonining o'zi og'ir akdiy jismoniy mehnat hisoblanadi.

Maktabga o'z vaqtida kelib-ketish, o'qish-yozishni yaxshi o'rganish, topshirilgan vazifalarni bajarish uchun o'quvchilarga maktabda va oilada mehnat tarbiyasini takomillashtirish yordamida tadbirkorlik motivatsiyasini yanda rivojlantirish aniq berilgan bo'lishi zarur. Chunki, o'quv vazifalarini bajarish, dars o'zlashtirish, o'tilganlar topshiriqlarni takrorlash, yozma ishlar bajarish, zarur matnlarni yodlash, ko'chirmalar olish, turli xil lug'atlar bilan ishlay olishi uchun o'quvchi aniq bir institutizomga rioya qilishi, tashkilotchilik iste'dodi va ishchanlik xususiyatiga ega bo'lishi, ishning ko'zini bilishi zarur.

Mehnat tarbiyasida, avval aytilganidek, mehnat ta'limi va kasbga yo'naltirish jarayonlarining ham o'rni katta. Chunki bu jarayonlarda o'quvchilar bevosita tegishli mehnat ko'nikmalarini egallash va ularni mustaqil ravishda qo'llash bosqichini o'taydilar. Ma'lumki, ular bu shaklda qaysi bir mehnat yo'nalishi o'ziga muvofiqroq ekanligini bilib oladilar. Mehnat ta'limi imkon qadar turli bo'lishi, shuningdek o'quvchilarning aqliy, jismoniy imkoniyatlari va jinsiy xususiyatlariga muvofiq kelishi lozim.

Mehnat tarbiyasi berishda o'quvchilarning bo'sh vaqtdan to'g'ri foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Bolalarning o'quv rejasida ko'zda tutilgan, mehnat amaliyotini o'tashlarini to'g'ri tashkil etish, ularni bolalar, o'smirlar ijodiyoti saroylari,

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning "O'qituvchi va murabbiylar" kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi".//<https://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-ituv-30-09-2020>.

uyllari, klublari va markazlari qoshidagi to'garaklarga ko'proq jalb qilish yosh avlodning komil insonlar sifatida rivojlanishida asosiy ahamiyat kasb etadi.

Mehnat tarbiyasining maqsadi o'quvchilarda mehnatga ongli munosabatni shakllantirishdir. Mazkur maqsadga erishish yo'lida quyidagi vazifalarni ijobiy hal etish maqsadga muvofiq: yosh avlodda mehnat qilish istagini qaror toptirish va ularni zamonaviy ishlab chiqarishning turli sohalarida faoliyat yuritishga tayyorlash; o'quvchilarda umumjamiyat manfaati yo'lida mehnat qilish ehtiyojini hosil qilish; ularning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish; o'quvchilarning mavjud bilimlarini uzluksiz ravishda takomillashtirib borishlari uchun zarur shart-sharoitni yaratish; ularda mehnat ko'nikma va malakalarini tarkib toptirish;

o'quvchilar faoliyatida yuqori madaniyat, maqsadga intilish, tashkilotchilik, mehnat intizomi, tadbirkorlik, tejamkorlik, ishni sifatli bajarish, moddiy boyliklarga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, hayotiy faoliyat yo'nalishini belgilash malakalarini shakllantirish; o'quvchilarda davlat iqtisodiy siyosati mazmuniga tayangan holda ular yashab turgan hududlar ishlab chiqarish xususiyatlariga muvofiq kasblarni egallashga bo'lgan qiziqishni oshirish; o'quvchilarni kasbga yo'llash, ularni mehnat faoliyatining barcha turlari, shuningdek, ular yashayotgan hududda ehtiyoj mavjud bo'lgan mutaxassisliklar bilan tanishtirish.

Ta'lim-tarbiya tarixiga nazar tashlar ekanmiz, dastlabki xalq og'zaki ijodi namunalaridan tortib, buyuk mutafakkirlar ijodigacha yoshlarni mehnatsevar bo'lib yetishishi, kasb-hunar o'rganish, mehnat ahlini hurmat qilish hamda mehnat insonni ulug'lash masalalariga alohida e'tibor berilganligiga guvoh bo'lamiz. Buni biz turli davrlarda yaratilgan ta'limiy-axloqiy asarlar va xalq og'zaki ijodi namunalari topishmoq, xalq qo'shiqlari, masal, maqol, ertak va dostonlarda mehnat va kasb-hunar odobi, axloqi va qoidalarini o'zlashtirish muhim hayotiy zarurat ekanligi ta'kidlanadi. Bundan tashqari «Avesto», Kaykovusning «Qobusnoma», Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri», Abu Rayhon Beruniyning «Geodeziya», «Minerologiya», Mahmud Qoshg'ariyning «Devonu lug'otit turk», Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig», Alisher Navoiyning bir qator asarlari va shu kabi ma'rifiy meros namunalarida mehnatsevarlik, kasb-hunarning ahamiyati haqida muhim fikrlar bayon etilgan. Bular dastlabki xalq og'zaki ijodi namunalaridagi xalq eposlari, ertak, maqol va topishmoqlardan boshlangan.

Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» asarida esa shahar va qishloq xalqini ijtimoiy tabaqalarga ajratib, dehqonlar, hunarmandlar, chorvadorlar, olimlar, tabiblar va boshqalar haqida so'zlab, ularning jamiyat hayotidagi o'rniga alohida to'xtalib o'tadi. Turli kasblar, ayniqsa, dehqonchilik, hunarmandchilik va chorvachilikka oid fikrlarini bayon etadi. U dehqon, hunarmand va chorvadorlarni jamiyatning moddiy boyliklarini yaratuvchi sifatida ta'riflaydi.

XV asrning yirik mutafakkiri Alisher Navoiyning mehnatkash insonni ulug'lovchi, mehnat tarbiyasi haqidagi fikrlari «Hayratul abror», «Farhod va Shirin», «Mahbub-ul qulub» asarlari ham mavjud. Alisher Navoiyning haqiqiy inson uchun eng yaxshi fazilatlardan biri mehnatsevarlik deb ko'rsatadi. U «Hayratul abror»ning beshinchi maqolatida kishilarning saxovatiga ko'z tikishdan ko'ra o'z qo'li bilan hayot kechirish ulug'roq va oliyjanobroq ekanligini «Hotam Toyi» hikoyatida keltiradi. Hotam Toyi bir kuni qo'y-qo'zilar so'ydirib, xalqqa katta ziyofat beradi. So'ng biroz

dam olish uchun dalaga chiqadi. Unga yelkasida o'tin ko'tarib kelayotgan bir chol uchraydi. Hotam Toyi unga «Dashtda yurib bexabar qolgandirsan, tashla bu og'ir yukni, Hotam uyiga borib ziyofatda izzat ko'rgil», - deydi. Shunda chol kulib: «Ey, oyog'iga hirs band solgan, g'ayrat vodiysiga qadam urmagan kishi, sen ham bu tikan mehnatini chekkin va Hotamning minnatidan qutulgin», - deb javob qiladi. Hotam Toyi cholning bu so'zlariga tan beradi va halol mehnat bilan kun kechirishi uning himmatidan baland ekanligini anglaydi.

Alisher Navoiy mehnatning insonni go'zallashtirishi, faqat mehnat tufayligina insonning kamol topishi mumkinligini ta'kidlaydi. Shu maqsadda u qator mehnatsevar badiiy obrazlarni yaratadi. Masalan, «Farhod va Shirin» dostonining asosiy qahramoni Farhod ana shunday qahramonlar jumlasidandir.

Oilada va maktabda mehnat tarbiyasini rivojlantirish orqali tadbirkorlik motivatsiyasini shakllantirishning mazmuni va metodlari.

Bolalar mehnatining o'quv-tarbiyaviy vazifalar bilan bog'liqligi.

1. Ijtimoiy ahamiyatli mehnatni o'quvchilarning qiziqishlari bilan birga qo'shib olib borilishi.
2. Mehnat faoliyatining hammabopligi va qo'ldan kela olishi.
3. Mehnat faoliyatining majburiyligi va vijdoniyligi.
4. Mehnat faoliyatini tashkil etishda jamoaviy va individual shakllarini birga qo'shib olib borish.

Mehnati faoliyatining asosiy turlari quyidagilardir:

O'quv mehnati o'quvchilarning ilmiy bilimlar hamda turli fanlar asoslarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan faoliyati turidir.

Ijtimoiy-foydali mehnat shaxsni har tomonlama kamol toptirish hamda uning muayyan ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan hamda ijtimoiy mehnat xarakteridagi faoliyati turidir.

Hozirgi davrda ta'lim muassasalarida o'z-o'ziga xizmat keng yo'lga qo'yilmoqda. O'z-o'ziga xizmat o'quvchilarning ijtimoiy va o'quv ehtiyojlarini qondirish maqsadida ularning o'zlari tomonidan amalga oshiriluvchi mehnat faoliyati turidir. O'quvchilarning navbatchiligi o'z-o'ziga xizmat qilishni tarkib toptirishning muhim shaklidir.

Ishlab chiqarish mehnati turlari xilma-xildir. Masalan, o'quvchilarning mehnat haftaligi, chorvaga em-xashak tayyorlash va shirkat xo'jaliklarida faoliyat yuritish va boshqalar. Unumli mehnat - o'quvchilar mehnatining eng ommaviy shakli sanaladi.

Mehnati tarbiyasini tashkil etish shakllari: mehnat bayrami, o'quvchilar yasagan buyumlar ko'rgazmasi; hasharlar uyushtirish; qarovchisi yo'q, bemor, keksa va nogiron kishilarga ko'rsatiluvchi insonparvarlik yordami; ko'kalamzorlashtirish; ta'mirlash (maktab binosini); «Mohir qo'llar» to'garagi faoliyati.

XULOSA:

Bolalarga mehnat tarbiyasini rivojlantirish orqali tadbirkorlik motivatsiyasini shakllantirishda oila va maktab muhim o'rin tutadi. Chunki bu joylarda mehnat tarbiyasi ilmiy asosda tegishli mutaxassislar tomonidan tashkil etiladi. Mehnat tarbiyasini rivojlantirish orqali tadbirkorlik motivatsiyasini shakllantirishni tashkil qilishdagi muhim jihat shundaki, u bolalarning yosh xususiyatlari, ruhiy, mehnat, aqliy va jismoniy imkoniyatlariga muvofiq bo'lishi zarur. Bolaning imkoniyatlaridan yengil

mehnat tarbiyasi ya'ni tadbirkorlik motivatsiyasini shakllantirish ularni zeriktirgani kabi ularning imkoniyatlaridan og'ir topshiriqlar bolalarni zeriktirishi mumkin, bunda ularga zeriktirishga yo'l qo'ymaydigan mashg'ulotlarni tashkil qilish joiz. Mehnat tarbiyasini amalga oshirishda tizimlilik va institutizom bo'lishiga qat'iy amal qilinishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning "O'qituvchi va murabbiylar" kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi".//<https://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-ituv-30-09-2020>.
2. Azizova T.M. Zamonaviy o'zbek oilalarida o'smir bolalar shaxs shakllanishi. xalq ta'limi. 1998.
3. Uzoqov G'., G'oziev E. "Oila etikasi va psixologiyasi". T., "O'qituvchi", 1995.
4. Baubekova Z.D. Tarbiyaviy ishlar metodikasidagi ko'rsatmalar. – T. 1991.
5. Ortiqov N.O., Jo'rayev A.J. Maktab, oila va jamoatchilik hamkorligi kengashi. T.: "O'qituvchi", 1989.
6. Yo'ldoshev J. «Zamonaviy o'zbek oilalarida o'smir bolalarga tadbirkorlik motivatsiyasining shakllanishi» nomzodlik dissertatsiyasi, T., 2002.
7. O.Hasanboyeva. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish tamoyili. -T.: «O'qituvchi», 1997.

QADRIYATLAR NAZARIYALARI ASOSIDA O'QUVCHILARNI MA'NAVIY AXLOQIY TARBIYALASHNING FALSAFIY TARIXIY TAHLILI

Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya yo'nalishi

Kamolova Gulruh Abdug'ofur qizi magistranti

Ma'naviyat ijtimoiy hayotning tarkibiy qismi bo'lib, uning alohida sohasini tashkil etish bilan birga moddiy hayot singari obyektiv reallikka ham egadir. Ma'naviyat, ma'naviy hayotning jamiyat hayotida tutadigan o'rni haqida so'z yuritishdan oldin «ma'naviyat» atamasining mazmunini aniqlab olish lozim. «Ma'naviyat»ning o'zagini «ma'no», «ma'ni» so'zlari tashkil etishi haqida adabiyotlarda tuxtab o'tilgan. Tekshiruvchilarning fikricha, «ma'naviyat» atamasi, bir tomondan, arabcha «ma'ni» o'zagidan hosil bo'lgan. Ilk islom islohotchilari ta'limoticha, Kalom bir talay qismlarga bo'lingan: borliqdan avvalgi hayot— kummun, atomlar haqidagisi— javhar al-fard, sababiy bog'lanish to'g'risidagi ta'limot — tavallud, mohiyat to'g'risidagi ilm — ma'na hisoblangan. [1]

Qadriyatlarining mohiyati, mazmuni, namoyon bo'lish shakllari bilan bog'liq muammolarning tahlili uzoq tarixga ega. Kishilar qadim zamonlardan o'zlarini o'rab turgan olam, undagi narsa, voqea va hodisalar, odamlar o'rtasidagi munosabatlarga baho berganlar, ularning qadri to'g'risida fikr yuritganlar. Zamonlar o'tishi, jamiyat rivoji davomida bu boradagi muammolar ko'paygan, ularni hal qilishning ahamiyati ortavergan. [2] Qadriyatlar mavzusi bir qator dunyo qarashlarining asosida yotgan, ularning markaziy qismini tashkil qilgan. Ko'pgina falsafiy oqimlar va mutafakkirlar ham bu mavzuni chetlab o'tmaganlar. Mavzuning falsafiy-tarixiy tahliliga ag'ishlangan G'arb va Yevropa, Rossiya va sobiq ittifoqning mintaqamizdan boshqa hududlarida yashaydigan olim va mutaxassislariga tegishli kitob va risolalarda, bu tahlil asosan, Yevropa olimlarining merosi va qadriyatshunoslikka qo'shgan hissasi to'g'risida boradi. Bunda Sokrat, Platon, Aristotel, Geraklit, Demokrit, J.J.Russo,

A.Sen-Simon, Sh.Furye, R.Ouen, I.Kant, M.Sheler, N.Gartman, V.Vindelband, G.Rikkert, Ujeys, J.Dyui, N.Berdyayev, P.Sorokin, E.Dyurkgeym, T.Parsons va boshqalarning nomlari tilga olinadi. [1] Biz ham ushbu mutafakkir, olim va faylasuflarning qarashlari, xulosalari va mulohazalaridan ijodiy foydalandik, shu davomida ular yozgan ba'zi asarlarga murojaat qildik. Ularning fandagi o'rni, asarlarining ahamiyati katta, «sofizm», «platonizm», «kantchilik», «pragmatizm», «pozitivizm», «industrial jamiyat», «postindustrial jamiyat» kabi oqim va ta'limotlar ana shu olim hamda faylasuflarning nomi bilan bog'langan. Yuqoridagi olimlarning qadriyatshunoslikka qo'shgan hissasi xilma-xil, ushbu sohada ahamiyatga molik xizmatlari ko'p va biz ularning zamonaviy aksiologiya uchun qard-qimmatini inkor etmoqchi emasmiz. Ammo qadriyatlar mavzusi ko'hna va navqiron Sharq, uning tarkibiy qismi bo'lgan Markaziy Osiyo va O'zbekiston mutafakkirlari hamda olimlari uchun ham begona emas! Qadriyatshunoslik tarixining eng teran jihatlarini faqat G'arbdan emas, balki Sharqdan qidirish ham foydadan holi bo'lmasa kerak. Xorazmiy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Najmiddin Kubro, al-Buxoriy, at-Termiziy, Yassaviy, Ulug'bek, Jamiy, Navoiy, Mashrab, Bedil, Maxtumquli, Abay, Behbudiy, A.Avloniy kabi mutafakkir va olimlarning ijodida ham bu mavzuning izlari bor. [2] Gap ana shu izlarni izlab topishda, ularni unutmaslikda, yangilab turishda, zamona realliklari nuqtai nazaridan xolisona talqin qilishdadir. Kishilar o'rtasidagi munosabatlar ijtimoiy munosabatlar deb ataladi, chunki ular muloqotda, mehnatda, moddiy hayo praktikasida tarkib topadi. Insonni faoliyatli, o'zgaruvchan mohiyat qilib shakllantiradigan mehnat bu hayotning negizini tashkil etadi. Munosabatlar moddiyga va ma'naviyga bo'linadi. Birinchisi — mehnatda, kishilarning butun moddiy hayotida, ikkinchisi — hayotning ma'naviy sohasida tarkib topadi. Ma'naviy munosabatlar olami kishilarning amaliy-vokeyi munosabatlari negizida yuzaga chiqadi.[2]

Quyida biz yurtimizning o'tmish madaniyatida qadriyatlar muammosi qanday ahamiyat kasb etganligi va ilm ahli tomonidan qay tariqa yoritilganligini qisqacha tahlil qilamiz. Biz uchun bunda eng asosiy maqsad – tarixiy tadqiqot emas, balki masalaning qadriyatshunoslik bilan bog'liq tarzda qo'yilishi va tahlil qilinishidir. Bu boradagi intilish «Osiyosentrizm» tarzida emas, balki avlod va ajdodlarimiz yaratgan qadriyatlar tarixini jahon madaniyatining tarkibiy qismi va sivilizasiyamiz madaniyatining ajralmas bo'lagi sifatida xolisona o'rganishga harakat qilishdir. Qadriyatlar muammosining falsafiy-tarixiy tahlili zaminimizda yaratilgan qadimgi naqlar, rivoyatlar, afsona, hikoyat, dostonlarga, ya'ni xalq og'zaki ijodi namunalariga borib taqaladi. Xalq og'zaki ijodida ko'proq umumbashariy va umuminsoniy qadriyatlarga e'tibor berilgan, ularning mohiyati, mazmuni turlicha talqin qilingan. Spetamen, Alpomish, To'maris va Shiroq to'g'risidagi dostonlarda vatanparvarlik, xalq va yurt ozodligi uchun fidoiylilik ruhi badiiy tasvirlangan. «Bu dostonlarni qadimgi yunonlarning «Iliada» va «Odiseya» dostonlari bilan qiyoslash mumkin» Avestoda yurtimiz zaminida yashagan xalqlarning islomgacha bo'lgan davrdagi tabiiy-ilmiy, ayniqsa, axloqiy qadriyatlarining rivojlanishi tarixiga oid g'oyat o'iqiz manbalar borki, ularni yanada chuqur o'rganish lozim. Inson ma'naviyatini tarbiyalashning o'ziga xos xususiyati empirik hayotning "vaqtinchalik" xususiyatini engib o'tish va uni ma'lum bir ma'noga intilish orqali abadiy deb topishdir. Uslubiy jihatdan bu S. Frankning quyidagi so'zlarida ifodalangan: " mukammallik va hayot bir xil; va hayot borliqning ichki

mohiyatidan boshqa narsa emasligi sababli, o'zi uchun haqiqiy mavjudot, o'zini o'zi anglash va borliqning o'zini o'zi ochib berish, mukammallik va borliq bir xil" .

Ma'naviy rivojlanishning natijasi inson hayotining ma'nosini topishdir. Ushbu hodisaning mutloqligi uning abadiyligidan dalolat beradi. Faqat ma'lum bir ma'noga ega bo'lgan odam o'z rivojlanishida oldinga siljishi mumkin. Bu rus faylasuflarining zamonaviy maktab o'quvchilarining ma'naviyatini tarbiyalashning pedagogik nazariyasi uchun uslubiy asos bo'lishi mumkin bo'lgan hayotning mazmuni va uni qanday topish mumkinligi haqidagi savolga qarashidir.

Qadriyatlar muammosi Abu Ali Ibn Sinoning (980-1037) ham diqqat markazida turgan. Olim asarlarining katta qismi falsafiy muammolarga bag'ishlab yozilgan, afsuski, ularning ko'pchiligi (masalan, «Adolat» nomli falsafiy ensiklopediyasi, «Sharq falsafasi», «Yaxshi ish va gunoh» asarlari) bizgacha yetib kelmagan. Qadriyatlar muammosi Ibn Sinoning «Donishnoma», «Solomon va Ibsol» kabi bizgacha yetib kelgan asarlarida ham o'z ifodasini topgan. Uning nazarida o'z ibtidosini Allohdan olgan borliq va tabiat insonni o'rab turuvchi abadiy makondir. Shu jihatdan uning qadri beqiyos, inson esa hamma boyliklarni tabiatdan oladi, undan o'ziga davo topadi. Ibn Sino inson, uni o'z-o'zini idora qilishi haqidagi fanlarning ahamiyatini to'g'ri ta'kidlaydi. Afsuski, Sharq falsafasida asosiy mavzulardan biri bo'lgan bu yo'nalishdagi fanlarga sobiq sovet davrida yetarli e'tibor berilmadi, holbuki, bu borada yaxlit «Insonshunoslik» fanini rivojlantirish zaruriyati allaqachon yetilgan edi. Ibn Sino ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning ahamiyatiga ham katta e'tibor bergan. Uningcha, odamning qadri boshqalar bilan hamkorligi, yaxshi ahloqiy fazilatlarga ega bo'lishga intilishi, donologi, boshqalarga yaxshilik qila olishidadir. Ilg'or millat va rivojlangan davlat bo'lishning zaruriy shartlaridan biri boy va sermazmun ma'naviyatga ega bo'lishdir. Faqat moddiy jihatdan boy hamda ilg'or bo'lish jamiyat norasoligining xolis ko'rsatkichidir.

Shuning uchun ham milliy ma'naviyatimiz va qadriyatlar mavzusida so'z yuritish bu millatimizning kelajagiga e'tiborsiz emasligimizni isbotlovchi dalildir. Ma'naviyatli insonlarning jamiyatimizda tutga o'rni esa beqiyosdir. Yosh avlodlarga o'rgatib boorish har birimizning burchimizdir.

Foydalanilgan adabiyaotlar

1. E. Umarov , M.Abdullayev "MA'NAVIYAT ASOSLARI" Oliy o'quv yurtlariaro ilmiy-uslubiy birlashmalar faoliyati muvofiqlashtiruvchi Kengash tomonidan oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan
2. Qiyom Nazarov QADRIYATLAR FALSAFASI (Aksiologiya) Toshkent Faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti - 2004
3. Qiyom Nazarov QADRIYATLAR FALSAFASI (Aksiologiya) Toshkent Faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti - 2004
4. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. T., 2007.

OTA-ONALARNING (MTT)DA PEDOGOGIK –PSIXOLOGIK SAVODXONLIGINI OSHIRISH TEXNOLOGIYALARI

Ramatjonova Gulmira Baxrom qizi, TerDPI Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqola maktabgacha ta'lim tashkiloti ota-onalarining pedagogik –psixologik savodxonligini oshirish to'g'risida. Ota-onalarning farzandi tarbiyasiga yanada ko'proq e'tiborliroq bo'lishi, ularning kelajagiga mas'uliyat ko'zi bilan qarashi, to'g'ri yo'l ko'rsatishi uchun tayanch bo'lishida ota-onaning o'ni muhim ahamiyatga ega ekanligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Oila, jamiyat, kelajak, bolalar, munosabat, mustaqil hayot, oila mustahkamligi, oilaviy qadriyatlar.

Annotation: This article is about increasing the pedagogical and psychological literacy of parents of preschool education organizations. It is important for parents to pay more attention to the upbringing of their children, to look at their future responsibly, and to be the basis for guiding them in the right direction. is illuminated.

Keywords: Family, society, future, children, relationships, independent living, family strength, family values.

Аннотация: В данной статье речь идет о повышении педагогической и психологической грамотности родителей организаций дошкольного образования. Родителям важно уделять больше внимания воспитанию своих детей, ответственно смотреть на их будущее и быть основой для направления их в правильном направлении.

Ключевые слова: семья, общество, будущее, дети, отношения, самостоятельная жизнь, сила семьи, семейные ценности.

Hozirgi kunda ota-onalarning pedagogik –psixologik savodxonligini oshirish muhim masalalardan biri hisoblanmoqda. Ota-onalarning farzandlariga yanada mas'uliyatliroq bo'lishga, ularning bo'sh vaqtini unumli -foydali o'tkazishini na'zorat qilishga, ta'lim tizimidagi bilimlarni o'zlashtirishiga, xulq-atvoriga, muomila-madaniyatiga, kasbga to'g'ri yo'naltirilishiga, jamiyatda o'z o'rnini topishiga javobgarligini yanada ko'proq xis qildirishimiz lozim. Albatta bu javobgarlikka bolaning ota-onasi bilan bir qatorda butun jamiyat ham birdek mas'uldir. Hozirgi kunda bola 3 yoshigacha uyda ya'ni oilasida tarbiyalanishi lozim, so'ngra 3-7 yoshgacha MTT da tarbiyalanadi. Shuni inobatga olgan holda maktabgacha ta'lim tashkiloti to'g'risida quyidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari qabul qilingan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qarori. (№PQ-3305-son 30.09.2017)

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nodavlat ta'lim xizmatlari ko'rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori (№PQ-3276-son 15.09.2017)

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori (№PQ-3261-son 09.09.2017)

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-2021 yillarda “ Maktabgacha ta'lim tashkilotini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” (№PQ-2707-son 29.12.2016)

Yuqorda ta'kidlaganimizdek, bola tarbiyasida ota-onaning mas'uliyatini oshirish, ularni pedagogik-psixologik bilimlar bilan qurollantirish bugunning eng dolzarb masalasidir. O'zbek milliy qadriyatlari, milliy madaniyati, bola tarbiyasi va rivojlanishi haqidagi pedagogik bilimlarni takomillashtirish bo'yicha yaxlit tarbiya tizimi ham oila, ham maktabgacha ta'lim tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi. Bola tarbiyasida bu ikki yo'nalish biri ikkinchisining o'rnini bosa olmaydi, balki biri ikkinchisini to'ldiradi. Sog'lom muhitda sog'lom bola o'sib ulg'ayishi lozim. Sog'lom muhitni yaratish oilada oila a'zolarining maktabgacha ta'lim tashkilotlaridapedagogic hodimlarning nechog'lik bilimdonligiga, zukkoligiga bog'liqdir. Ko'p hollarda bir xil yoshdagi bolalarning taraqqiyotida notekislikni ko'rish mumkin. Masalan: bir yoshli bolalarning ba'zilar 10 taga yaqin so'zni ayta oladi. Mustaqil yura oladi. Ayni shu yoshdagi ayrim bolalarning esa mustaqil yura olmasligining, zo'rg'a 1-2 ta so'zni ayta olishining guvohi bo'lamiz. Shuningdek, maktabga boruvchi bolalar jismonan baquvvat, sog'lom, fikri teran, tevarak-atrofdagi narsa va hodisalar to'g'risida oddiy mushohada qiladigan. “Yaxshi” bilan “Yomon”ni, “Gunoh” bilan “Savob”ni ajrata oladigan bo'ladi. Aynan shu yoshdagi ba'zi bolalarda esa bunga teskari bo'lgan xususiyatlarni uchratish mumkin. Bunday notekislikka asosiy sabab kattalarning e'tiborsizligi yoki bola tarbiyasi bo'yicha yetarli bilimga ega bo'lmasligidir. Bolani jismonan. Ma'nan, ruhan yetuk inson qilib tarbiyalashda oila va maktabgacha ta'lim tashkilotining hamkorligi muhim ahamiyati kasb etadi. Shuning uchun xar bir oiladagi pedagogik madaniyatni takomillashtirish zarur. Bog'cha murabbiylari tarbiya borasida ota-onalarga ham ta'sir o'tkaza olishlari, oila pedagogikasining nozik jihatlarini chuqur bilishlari kerak. Har bir guruh xonalarida ota-onalar sizlar uchun burchak tashkil qilinib, doimiy ravishda har bir oyda guruh bolalari taraqqiyotidagi o'zgarishlar aniq tahlil qilib ko'rsatilishi va shu asosda ota-onalar uchun tegishli maslahatlar, tavsiyalar berish maqsadga muvofiqdir. Ayrim bolalarning ota-onalari bilan alohida suhbatlar o'tkazib, tegishli yo'l-yo'riqlar beriladi. Masalan: nutqida, jismoniy o'sishida, xulqida kamchiligi bo'lgan bolalarni faqat tarbiyachining harakati bilan bartaraf qilish qiyin. Bolaning oiladagi faoliyati ham, maktabgacha ta'lim tashkilotidagi faoliyati ham yagona maqsadga bo'ysundirilgan bo'lishi kerak.

Har bir guruh xonasining ota-onalar burchagida quyidagi maslahatlarning ko'rsatilishi ham ular uchun katta yordan bo'ladi.

- Farzandingiz oldidagi har tomonlama namuna bo'ling.
- Bola bilan g'amxorlik, ruhlantiruvchi, tinchlantiruvchi ohangda gaplashing.
- Bola siz bilan gaplashayotganida uni diqqat bilan eshiting.
- Bola bilan muloqatda bo'lganda tevarak-atrofdagi narsalarning nomini ko'proq ishlatib.
- Sekin gaplashing.
- Sizlarning izohlaringiz juda ham sodda, tushinarli bo'lmog'i lozim .
- Sabr-toqatli bo'ling.
- Dastaval boladan “nima?” keyinchalik “nima uchun?” savollariga javob

olishga harakat qiling.

-Bolaning savol berishga intilishini rag'batlantiring.

-Bolaga aniq va qattiq talablar qo'ying.

-Farzandingizni qiziquvchanligini va tasavvurini rag'batlantiruvini rag'batlantiring.

-Oilada farzand uchun alohida xona yoki burchak tashkil qiling.

-Sog'lomlashtirish jihozlari, turli xil o'yinchoqlar, bola yoshiga mos qo'shiq, she'r,ertak yozilgan plastinkalar,kitobchalar,rasm chizish anjomlarining yetarli bo'lishini ta'minlang.

- Har doim farzandingizga nima "yomon" , nima "yaxshi", nima "gunoh",nima "savob" ekanligini singdirib boring.

-Tarbiyada qiz bolaga alohida,o'g'il bolaga alohida yondoshing.

-O'g'lingiz haqiqiy "alpomish" avlodlarini eslatuvchi, tog'ni talqon qiluvchi polvon, dovyurak, jismonan baquvvat bo'lib yetishsin .

- Qizingizda o'ziga xos ibo,xayo,iffat,andisha kabi ma'naviy fazilatlar ufurib tursin.

Shu tariqa maktabgacha ta'lim tashkilotlari hodimlari va ota-onalar hamkorlikda uzluksiz ta'limning bosh bug'ini hisoblangan maktabgacha ta'lim tizimining vazifalarini amalga oshiradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalar bilan hamkorlikni tez-tez amalga oshirib turish lozim. Bolasida qanday o'zgarishlar bo'lyapti, u nimalarni ho'xlaydi, diqqati , takaffuri qanday rivojlanyapti , uning psixikasida qanday o'zgarishlar bo'lyapti , jismonan qanday ulg'ayyapti , umumiy aytgancha bolasi to'g'risidagi barcha – barcha o'zgarishlarni uning tarbiyachisi , psixologi , jismoniy tarbiya yo'riqchisi bilan fikr , ma'lumot almashinib turishi lozim. Bola har tamonlama sog'lom rivojlanishi uchun oilada sog'lom psixologik muhit hukmronlik qilishi kerak.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki farzandlarimizning sog'lom , yetuk, barkamol bo'lib yetishishi uchun birinchi navbatda ota-ona , ular bilan yonma-yon butun jamiyat ham birdek mas'uldir. Bola tarbiyasida , uning kelajakda o'z o'rnini topishida ta'lim tizimining o'zni beqiyosdir. Bola 3 yoshidan maktabgacha ta'lim tashkilotiga kelar ekan, maktab uchun dastlabki bilimlarni shu yerdan oladi 7 yoshigacha tarbiyalanadi. So'ngra ta'lim tizimining ikkinchi bo'g'ini hisoblangan maktab davriga yo'l oladi. Go'zal O'zbekistonimizning yanada gullab yashnashi , kamol topishi , butun dunyoga o'zbek nomining olib chiqilishi shu yosh avlodni , bolajonlarimizning qo'lida, shuning uchun biz ota-onalar , ta'lim tizimidagi barcha kadrlar bunga birdek mas'ulmiz. Yosh avlodga tayanch bo'lmog'imiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qarori. (№PQ-3305-son 30.09.2017)
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nodavlat ta'lim xizmatlari ko'rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori (№PQ-3276-son 15.09.2017)
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori (№PQ-3261-son 09.09.2017)
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-2021 yillarda " Maktabgacha ta'lim tashkilotini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" (№PQ-2707-son 29.12.2016)
5. O'. Otavaliyeva. Bola tarbiyasida bog'cha va oila hamkorligi. Toshkent-1994-yil

6. "Bolangiz maktabga tayyormi?" O'zb. Res. Xalq ta'limi vazirligi Respublika ta'lim markazi, Ma'rifat Madodkor nashriyoti.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining maktabgacha ta'lim tashkiloti uchun "Ilk qadam" o'quv dasturi ishlab chiqildi. (№ 3032-son 03.07.2018)
8. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarini to'plami 2007-yil 25-oktabrdagi 225-sonli "Maktabgacha ta'lim sohasidagi normativ- huquqiy hujjatlarni tasdiqlash" to'g'risidagi qarori
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qarori. (№PQ-3305-son 30.09.2017)
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nodavlat ta'lim xizmatlari ko'rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori (№PQ-3276-son 15.09.2017)

“TASVIRIY SAN’AT DARSLARIDA O’QUVCHILAR IJODIY FAOLLIGINI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYALARI”

Sadatov Ch.X. Termiz davlat pedagogika instituti Tasviriy san'at va muhandislik kafedrasi mudiri, dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada san'at, usul, texnologiya, tasviriy san'at darslarida o'quvchilar ijodiy faolligini takomillashtirish usullari, texnologiyalari, interfaol usullar, o'quvchilarda innovatsion texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishi, bugungi kunning yoshlari qanday usul va texnologiyalarga ega bo'lishi kerakligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: San'at, usul, texnologiya, pedagogik texnologiya, interfaol usullar, noan'anaviy, kompozitsiya San'at olami keng qamrovli, juda turli sohalar va tarixga boy hisoblanadi. Masalan, rassomchilik, qo'shiqchilik va h.k.

Insonlarni ilhomlantirib, ish qilishiga undaydigan narsa san'at turlari hisoblanadi. San'at olamiga kiradigan inson juda ham mard va san'atni sevuvchi bo'lishi ham kerak. Yer yuzidagi har bir kishi san'at atamasini yaxshi biladi va hozirgi kunda kundalik hayotimizda ham faol ishlatib kelamiz. Ammo barchani ham san'atning aslida nima ekanligi unchalik qiziqirmaydi. San'atning eng qadimiy va keng tarqalgan turlaridan biri- tasviriy san'atdir. Birinchi rasm asarlari qadimgi davrlarga tegishli bo'lgan, ular qadimgi odamlar g'orlarining devorlarida topilgan va juda ham qadimiy hisoblangan. Tasviriy san'at inson ongiga tezda ta'sir etib, unda ezgu hislar uyg'otadigan, kishini ruhlantirib, ma'naviy olamine boyitadigan san'atdir. Umuman yuqorida aytib o'tilganidek, san'at olami keng qamrovli hisoblanib, hozirgi kunga kelib, zamonaviy o'qituvchi yoshlarni bilim, malaka va ko'nikmalarini asosan dars davomida shakllantirib amalga oshirishimiz lozim. Agar har bir o'qituvchi rasm chizishni bilganda edi, ular dars berishda yuksak samaralarga erishardi, dars mashg'ulotlarini o'zlashtirish ham o'quvchi uchun juda oson va yengil bo'lardi, hatto o'zlashtirishi past o'quvchini bo'lishi ancha qiyin bo'lardi. Shularga ko'ra bugungi maktab o'quvchilariga badiiy bilim va malaka berishga katta e'tibor berilmoqda. Tasviriy san'at darslarida asosan san'atni va borliqni estetik idrok qilish yo'llarini o'zlashtiradi. Bu fan orqali o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini, ko'rish xotirasini, estetik hissiyotlari hamda asosiy ijodiy tafakkuri rivojlanib boradi. Dars jarayonida

yangicha zamonaviy interfaol usullar va texnologiyalardan foydalangan holda ularning faolligini oshirish lozim. Usul – biror narsa, hodisa, jarayonni o'rganish yoki amalga oshirish tartibi. Voqelikni amaliy va nazariy egallash, o'zlashtirish, o'rganish, bilish uchun yo'l yo'riklar, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usulidir. Inson faoliyatining barcha sohalarida tegishli usullardan foydalaniladi. Bu usullarning eng umumiy belgisini hisobga olgan holda ularni borliqni amaliy yoki nazariy o'zlashtirish operastiyalarining yoki yo'llarining yig'indisi deyish mumkin. Biror ishni bajarish usulini egallagan inson shu ishni boshqalarga nisbatan tez va juda oson bajara oladi. Usulni ya'ni egallamagan inson esa bu ishni bajarish uchun ko'p vaqt sarflaydi. Texnologiya ("hunarmandchilik ilmi", dan yunoncha techne, "san'at, mahorat, qo'l ayyorligi") yig'indisi texnikasi, ko'nikmalar, usullar tizimidir. Har bir sohaning o'ziga xos texnologiyasi bo'ladi.

Texnologiya tushunchasi 60-yillardagi Amerika va G'arbiy Evropada ta'limning isloh qilinishi bilan bog'liq ravishda kirib keldi va B.Blui, J. Koroll, P.YA.Galperin, V.I.Davidov, N.A.Menchinskaya, Z.I.Kalmikova, L.I. Zankov texnologiyalari mashhurdir. O'qitishni tashkil qilishning texnologik yondashuvlari V.P.Bespalko, N.F.Talizina, L.M.Fridman, YU.N.Kulyutkina, G.S.Suxobskey, T.V.Kudryavsev, A.M. Matyushkin, M.I.Maxmutov kabi aksariyat psixolog va didaktikachilarga taalluqlidir.

«Texnologiya – ishlov berish, holatni o'zgartirish san'ati, mahorati, malakasi va metodlar yig'indisi» (V.M. Shepel). Pedagogik texnologiya – tinglovchi va o'qituvchining ularga zarur sharoit yaratish orqali o'quv jarayonini loyihalashtirish, tashkil etish hamda o'tkazish bo'yicha ular pedagogik faoliyatining har tomonlama o'ylangan modelidir.

Pedagogik texnologiya – bu ta'lim shakllarini jadallashtirish vazifasini ko'zlagan o'qitish va bilimlarni o'zlashtirishning barcha jarayonlarini texnika va inson omillarida va ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tatbiq etish va belgilashning izchil metodidir. Dars jarayonida qo'llaniladigan interfaol usullarini tanlashda avvalambor fanning xususiyatini hisobga olish kerak. Tasviriy san'at darslarini samarali va qiziqarli olib borish uchun o'qituvchi avvalambor kreativ bo'lishi, interfaol usullar va texnologiyalardan o'z o'rnida foydalanib bilishi kerak. Pedagogik texnologiyani yaratish tamoyillarining birinchisi muayyan dars, mavzu, qism, o'quv predmetidan kutilgan asosiy maqsadni shakllantirib olishi; ikkinchisi; umumiy maqsaddan kelib chiqib, darsni yoki o'quv predmetini modullarga ajratib, har bir moduldan kutilgan maqsadni va modullar ichida hal qilinishi lozim bo'lgan masalalar tizimini aniqlab olishi shart. Dars davomidagi oddiy qoida shuki, nazariy darsning dastlabki 20 daqiqasida o'quvchilarga yangi bilimlarni berish amalga oshiriladi, keyin esa bahs-munozara, kichik guruhlarda ishlash va boshqa shu kabi noan'anaviy metodlarni amalga oshirish orqali berilgan bilim mustahkamlanishi lozim. Har qanday holatda ham nazariy dars jarayonida, masalan faqat ma'ruza o'qiladigan vaqt 20 daqiqadan oshmasligi kerak.

Chunki, o'rganishning dastlabki 20 daqiqasi eng samarali, 30 daqiqadan keyin esa o'rganishni davom ettirish motivatsiyasi tezda pasaya boshlaydi. Masalan, "Rangtasvir san'atin" mavzusini tushuntirishda o'qituvchi nafaqat o'zbek, balki chet ellik rassomlarning ijodiy ishlaridan, hamda o'qituvchi o'zining kompozitsiya

(lot.compositio-tuzilish, ijod qilish,g'oya) ishlaridan ham namuna sifatida ko'rsatishi, bu o'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalarini asosan dars davomida shakllantirib, hamda ularni yaxshiroq taassurotga ega bo'lishlari va ijodiy qobiliyatlarini o'stirishga yordam beradi. (1-rasm)



1-rasm.

Tasviriy san'atda o'quvchilarga nafaqat nazariy jihatidan balki, amaliy jihatidan ko'roq tabiat qo'ynida o'tkazishlari, muzeylarga sayohat uyushtirib turish va albatta ko'proq rasm chizib, yangicha kompozitsiya yaratish bu o'quvchilarga katta ijodiy imkoniyat va iloji boricha har bir yangi mavzuni, ko'rgazmali qurollar, yangi mavzuni hayotiy misollar orqali tushuntishi ham, bu past o'zlashtiruvchi o'quvchilarning yaxshiroq tushunish imkoniyati va fanga nisbatan qiziqishini yana ko'proq oshiradi.

Fransuz faylasufi Didro, bundan qariyb 300 yillar avvaldanoq, - «Qaysi bir mamlakatda ish kabi bilsalar edi, bu mamlakat barcha sohalarda har qanday mamlakatni quvib yetadi va ortda qoldiradi» degan edi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi o'quvchi kelajakda ishchi, xizmatchi, dizayner, muhandis, shifokor, o'qituvchi, yurist yoki harbiy mutaxassis yoki boshqa biron bir sohani yaratuvchisi bo'ladilar. Ularni har biri uchun rasm chizish, undan foydalanish lozim bo'ladi. Har qanday oddiy, asbob-texnika vositalarini ishlatish va ularni sozlash uchun ham grafik bilim va malakalar kerak bo'ladi. Shu boisdan har bir kishi rasm chizishni, grafik tasvirlarini bilishi maqsadga muvofiqdir. Hayotda inson uchun muvaffaqiyatning asosiy sirlaridan biri, qulay vaziyat kelganda undan foydalanmoqlikka tayyor turishdir. Shunday ekan har doim o'qituvchi o'quvchining qiziqishi, qobiliyatini hisobga olib, darslarda didaktik, noan'anaviy, yangi usul va g'oyaga asoslangan holda, ularning ijodiy faolligini oshira bilishi va mustaqil kasbga yo'llay bilishi kerak.

Adabiyotlar ro'yxati:

- 1.S.F.Abdirasilov, Boymetov.B, Tolipov.N. "Tasviriy san'at"-T."Cho'lpon" nashriyoti 2012
- 2.Abdullayev N.U. "San'at tarixi" 1-tom. Toshkent. O'qituvchi, 1986 yil.
3. Sadatov C. The importance of virtual museums in the formation of students' educational competencies on fine literacy //Scientific research results in pandemic conditions (COVID-19). – 2020. – T. 1. – №. 04. – C. 201-203.
4. Sadatov C. K., Normatova G. Some species eksperimentno-experimental work that makes a teacher //European Conference on Education and Applied Psychology. – 2014. – C. 174-176.
5. Bahodirovna M. Z., Xolmurodovich S. C. Methodical Interpretations on the Organization of Independent Educational Classes in the Subject of Painting //International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development. – 2020. – T. 2. – №. 11. – C. 24-
6. Xolmurodovich S. C. Fundamentals of pencil and its goals //Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – C. 6-7.

7. Kholmurodovich S. C. THE SPIRITUAL IMPACT OF FINE ARTS ON PERSONAL DEVELOPMENT AND ITS PLACE AND SIGNIFICANCE TODAY //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2020. – T. 8. – №. 10.

8. Xolmurodovich S. C. et al. O'QUVCHILARNING CHIZMACHILIK FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNALOGYALARNING O'RNI VA AMALIY AHAMIYATI //Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences. – 2022. – T. 2. – №. 2. – C. 189-192.

9. Xolmurodovich S. C., Xolbozorovich Q. J. THEORETICAL FUNDAMENTALS OF STUDY PEN AND GENERAL PRINCIPLES OF DRAWING //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 9. – №. 10. – C. 709-716.

10. Toshpulatov F. USE OF GEOMETRIC PATTERNS AND THEIR TYPES FROM ELIMINATIONS OF DRAWING AND APPLIED ART IN ARCHITECTURAL FACILITIES //Физико-технологического образование. – 2022. – T. 1. – №. 1.

ALIFBO DARSLARINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLAR

Nasriddinova Nilufar Shuxrat qizi, Termiz davlat pedagogika insituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonining poydevori bo'lgan Alifbo darslarida interfaol metodlarni qo'llash hamda ularning samarali tomonlari, shuningdek faoliyatda qo'llashning foydali jihatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, innovatsiya, pedagogik texnologiya, metod, interaktiv metod, interfaol ta'lim, interfaol metod, "Mening o'rnim qayerda".

Annotation: This article talks about the use of interactive methods in Alphabet lessons, which is the foundation of the primary education process, and their effective aspects, as well as useful aspects of their application in activities.

Key words: Primary education, innovation, pedagogical technology, method, interactive method, interactive education, interactive method, "where is my place" method.

Yangi O'zbekistonimizda har bir sohadagi ishlar yangicha qarashlar va yangicha islohatlar bilan amalga oshirilmoqda. Har bir qilinayotgan ishlar va islohatlarning natijalari shubhasiz elimiz va mamlakatimiz rivoji uchundir. Shu o'rinda har bir sohadagi kabi ta'lim sohasida ham islohatlar yangicha g'oya va qarashlar bilan boyib bormoqda. Ta'lim tizimini milliy, an'anaviy qadriyatlarimizdan ajralmagan holda ilg'or mamlakatlarning yangicha qulay ta'lim texnologiyalarini uyg'unlikda olib borishimiz, zamonaviy metod va pedagogik texnologiyalardan foydalanib samarali ta'lim jarayonini amalga oshirishimiz har bir pedagog, soha olimlariga muhim vazifalari sifatida e'tirof etib kelinmoqda. Respublikamizning ta'lim haqidagi qaror va qonunlar mavjud. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi qonun dastlab 1992-yilda qabul qilingan, 1997-yilda esa yangi tahrirdagisi qabul qilingan edi. Keyinchali esa 2020-yil 23-sentabrda yangi tahrirdagi qonunimiz qabul qilindi. Ushbu qonunda ko'pgina ta'lim haqida ma'lumotlar keltirilgan. Jumladan, 46-modda. Pedagog xodimlarning majburiyatlari. Pedagog xodimlar: o'quv mashg'ulotlarini sifatli o'tkazishi; axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, o'qitish va tarbiyaning ilg'or hamda innovatsion shakllari va usullaridan foydalanishi[1]; haqida ko'rsatmalar berilgan. Ushbu ko'rsatilgan ko'rsatmalarga binoan pedagoglar zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanib dars

jarayonini samarali tashkil etishi belgilab berilgan. Bu haqida Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida quyidagicha

³⁴belgilab berilgan. 2026-yilga qadar o'quv dasturlari va darsliklarni ilg'or xorijiy tajriba asosida to'la qayta ko'rib chiqib, amalda joriy etish. Milliy o'quv dasturiga asoslangan yangi darsliklar, mashq daftarlari, o'qituvchi metodika kitoblari hamda mobil ilovalarni yaratish. Milliy o'quv dasturi bo'yicha yangi metodikalarga o'qituvchilarni o'qitish maqsadida Elektron malaka oshirish platformasi uchun videodarslar yaratish. Umumta'lim maktablarida darslik va o'quv-metodik majmualarni tajriba-sinovdan hamda chet ellik mutaxassislar ishtirokida ekspertizadan o'tkazish tizimini joriy etish[2] kabilar ko'rsatib berilgan. Shu sababli ta'lim sohasida dastlabki jarayon bo'lgan boshlang'ich ta'lim bosqichida ham bugun sezilarli yangiliklar joriy qilinib dars jarayonida bevosita qo'llanilib kelinmoqda. Buning isboti sifatida jahon mamlakatlarining rivojlangan ta'lim dasturlari bilan milliy an'anaviy o'qitish uslubimizning uyg'unlashgan milliy o'quv dasturini misol keltirishimiz joizdir.

Bu dastur pedagoglarga va ta'lim jarayoni ishtirokchilariga yangi zamonaviy interfaol metodlarni qo'llab dars jarayoni va ta'lim sifatini oshirishga yo'l ochib berdi. Shiddat bilan rivojlanib borayotgan mamlakatlar qatorida O'zbekistonda ham ta'lim tizimi to'liq axborotlashtirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash ishlari jadal amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi me-todlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda.[3] "Interaktiv" dars metodini "interfaol" deb chala tarjimasini aytish mazmunan xato ekan-ligiga e'tiboringizni qaratmoqchimiz. "Interaktiv" so'zi qo'shma so'z bo'lib, agar tarjima qilish zarur bo'lsa, unda har bir so'zni tarjima qilish kerak. "Interaktiv" inglizcha "Interactive" so'zidan olingan bo'lib, "o'zaro harakat va ta'sirlanish" degan ma'noni anglatadi. Interaktiv metod biror faoliyat yoki muammoni o'zaro muloqotda, o'zaro bahs - munozarada fikrlash asnosida, hamjihatlik bilan hal etishdir. Bu usulning afzalligi shundaki, butun faoliyat o'quvchi-talabani mustaqil fikrlashga o'rgatib, mustaqil hayotga tayyorlaydi.[4] Metod (yunoncha metados – bilish yoki tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot) voqelikni amaliy va nazariy egallash, izlashtirish, o'rganish, bilish uchun yo'l yo'riqlar, usullar majmuasi, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usuli. Interfaol ta'lim – ta'lim jarayoni ishtirokchilarining bilim, ko'nikma, malaka hamda muayyan ahloqiy sifatlarini o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim. Innovatsion pedagogik texnologiyalar negizidagi metodlar bola ruhiyatiga mos bo'lib o'quvchilarning o'z faoliyatidan kelib chiqib o'z qarashlari bilan maqsadli ta'lim jarayoni bilan birlashtirilgan

³⁴. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, "Xalq so'zi", 2020 yil 24-sentabr, 202(7704)-son.

2. O'zbekiston Respublikasi prezidentining farmoni 28.01.2022y.PF-60 son. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risi"da

3. Qarang: Tolipov O'.Q. Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. –T.: «Fan», 2006, 150 bet

4. Asranov S. Yangi pedagogik texnologiyalar va ularning imkoniyatlari. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning tashkiliy va ilmiy-metodik muammolari. Ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. –T.: 2005, 41-bet.

holda o'quvchida zo'r qiziqish va xohish istaklarini oshirib iste'dodlarini namoyon qilishga imkon yaratib beradi. Bunday motiv uyg'otuvchi metodlardan biri bu interfaol metodlardir. Innovatsiya (inglizcha innovation) - yangilik kiritish, yangilikdir. A.I. Prigojin innovatsiya deganda muayyan ijtimoiy birlikka - tashkilot, aholi, jamiyal, guruhga yangi, nisbatan turgun unsurlarni kiritib boruvchi maqsadga muvofiq o'zgarishlarni tushunadi.

Bu innovator faoliyatidir. «Pedagogik texnologiya — psixologik va pedagogik o'gitlar yig'indisi bo'lib, shakllar, metodlar, usullar, o'qitish yo'llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus to'plamidir. Ayni zamonda u pedagogik jarayonning tashkiliy-metodik omilini ham bildiradi» (B.Lixachev). «Pedagogik texnologiya — o'quv jarayonini amalga oshirishning D.N. Uznadzening ta'rificha, o'yin shaxsga xos bo'lgan ichki immanent psixik (ruhiy) xulq shaklidir. L.S. Vigodskiy o'yinni bolaning ichki ijtimoiy dunyosi, ijtimoiy buyurtmalarni o'zlashtirish vositasi sifatida ta'riflaydi. A.N. Leontev o'yinga shaxsning xayolotdagi amalga oshirib bo'lmaydigan qiziqishlari (manfaatlari)ni xayolan amalga oshirishdagi erkinligi sifatida qaraydi. Psixologlar ta'kidlaydilar, o'yinga kirishib ketish qobiliyati kishi yoshiga bogliq emas, lekin har bir yoshdagi shaxs uchun o'yin o'ziga xos bo'ladi. O'yinli faoliyat muayyan funksiyalarni bajarishga bag'ishlangan bo'ladi.[5] «Innovatsion pedagogika» termini va unga xos bo'lgan tadqiqotlar G'arbiy yevropa va AQShda 60-yillarda paydo bo'ldi. Innovatsion faoliyat F.N. Gonobolin, S. Godnin, V.I.Zagvyazinskiy, V.A.Kan-Kalik, N.V.Kuzmina, VA. Slastenin, A I. Shcherbakov ishlarida tadqiq etilgan. Bu tadqiqotlarda innovatsion faoliyat amaliyoti va ilg'or pedagogik tajribalarni keng yoyish nuqtai nazardan yoritilgan.[5] O'quvchi va o'qituvchi, ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga olib boruvchi mustahkam ko'priq vazifasini o'tovchi metodlardan asosiylari sifatida interfaol metodlar tavsiya qilingan. Boshlang'ich sinflarda bunday metodlarni qo'llash bugungi davr talabidir. Shunday ekan ta'lim jarayonining poydevori bo'lgan Savod o'rgatish davrlaridanoq ya'ni 1-sinf Alifbo darslarida ham interfaol metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Endigina maktab ostonasiga murg'ak o'quvchilar nigohida saboq olish zerikarli va mashaqqatli tuyulmasligi uchun o'yin faoliyat bilan bog'liq

³⁵bo'lgan interfaol metodlaridan foydalanish o'rinlidir. Ularga Metodlar va didaktik o'yinlarni qo'llashimiz muvofiqdir. Biz didaktik o'yinlarni mazmuniga ko'ra tinch o'yinlar, harakatli o'yinlar, aralash tipdagi o'yinlar; shakliga ko'ra musobaqa o'yinlari, sahna o'yinlariga ajratdik. Harakatli o'yinlar. Harakatli o'yinlarga ona tili ta'limi jarayonida qo'llaniladigan musiqali o'yinlar va sahna o'yinlarini misol qilib keltirish mumkin. 2. Aralash o'yinlar. Aralash o'yinlar o'zida ham harakatli o'yinlar, ham tinch o'yinlar elementlarini aks ettiradi. "Mening o'rnim qayerda" o'yini. O'yin maqsadi: Ushbu o'yin orqali o'quvchilar yangi "Oo" tovushi va "Oo" harfi bo'yicha o'rganganlarini amalda sinaydilar. Yangi tovush va harfni mustahkamlab undan foydalanishni o'rganadilar. So'z boyligi oshadi. O'yin qoidasi: unga ko'ra o'qituvchi o'quvchilarga Oo tovushi va Oo harfi bilan boshlanadigan so'z aytadi va aytgan so'zining rasmini ko'rsatadi. O'quvchilar esa tayyorlab qo'yilgan mos katakchalarni

5. . N.N-Azizxo'jayeva Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. o'quv qo'llanma. -T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jam'armasi nashriyoti. 2006, 160 b.51-bet.

sanab topib birlashtiradilar. O'qituvchi Oo tovushi va Oo harfi nechanchi o'rinda kelganini so'raydi shu orqali o'quvchi bilimi mustahkamlanadi. Misol so'zlar: Ona, ota, olov, olma, ot, olqish, ovoz, osh, olcha, oy, oshpaz. Xulosa qilib aytganda o'quvchilar jadal rivojlanib borayotgan shiddatli davrda ongu-shuurini yod g'oyalar egallamasidan ilm olishga qiziqish uyg'otish uchun o'qituvchilar, mahoratli pedagoglar yangidan-yangi zamonaviy metodlar, pedagogik texnologiyalar va didaktik o'yinlar bilan qurollanmog'i zarurdir. Shu sababli ushbu interfaol metodlar va didaktik o'yinlar orqali 1-sinf Alifbo darslarini o'qitishda foydalaniladigan mashg'ulotlarni qiziqarli, sermazmun o'zlashtirishlari uchun zamonaviy didaktik o'yinlarning nazariy asoslari va dars jarayonida foydalanish bilim berish sifatini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, "Xalq so'zi", 2020 yil 24-sentabr, 202(7704)-son.
2. N.N-Azizxo'jayeva Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. o'quv qo'llanma. -T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. 2006, 160 b.
3. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar: O'quv qo'llanma/T.G'afforova.-T.:Tafakkur, 2011. 160-b.
4. . Avliyoqulov N.X., Musayeva N.N. Pedagogik texnologiya.-T.: "Tafakkur bo'stoni", 2012.
5. Nasriddinova Nilufar Shuxrat qizi. 1-sinf alifbo darslarini o'qitishda didaktik o'yinlardan foydalanishning intensive usullari nomli maqolasi. "Ilm-ma'rifatli yoshlar-Yangi O'zbekiston bunyodkorlari" mavzusidagi magistrnlarning ilmiy-nazariy konferensiya maqolalar to'plami 339-bet.
6. Rohatoy Safarova, Muhayyo Inoyatova Alifbe 1-sinf [Matn]: darslik/ Safarova, M.Inoyatova,-Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021.- 80 b

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI FANIDAN INTEGRATSIYALASHGAN USULDA DARS ISHLANMALARINI TUZISH KO'NIKMASINI TAKOMILLASHTIRISH

Ziyoqulova Zilola Shuhrat qizi Termiz davlat pedagogika instituti

Ta'lim tarbiya nazariyasi(Boshlang'ich ta'lim) 2- kurs magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda ona tili fanidan dars ishlanmalarini tuzish va takomillashtirish bo'yicha ko'nikmalar berish haqida fikr-mulohazalar yoritilgan.

Kalit so'zlar. Integratsiya, sifat so'z turkumi, ona tili, ingliz tili, usul va metodlar.

Bugungi kunda o'quvchilarning har tomonlama malakali kadr yoki komil inson bo'lib yetishishida ko'proq ilm va namunali tarbiya berish talab etilmoqda. Shu bois maktabda o'qitiladigan fanlarni yaxshi o'qitish va uni yanada anglab yetishi uchun fanlarni bir-biriga bog'lab, mavzuga oid metod va usullardan foydalangan holda o'tish muhim ahamiyatga ega. Natijada, o'quvchilar ushbu mavzu haqida har xil ma'lumotga ega bo'ladi. Bu esa fanda ilmiy tilda "integratsiya" deb ataladi. "Integratsiya" so'zi lotincha "integration" – tiklash, to'ldirish, "integer" butun, yaxlit so'zidan kelib chiqqan. O'quvchilarda tez fikrlash, hozirjavoblik, bir tushuncha haqida turli ma'lumotlarga ega bo'lish hamda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalari yaxshi shakllanib boradi. O'qituvchi har bir dars ishlanmasini integratsiyalashgan tarzda tuzib chiqsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Quyida ana shunday dars ishlanmalaridan birini tavsiya etamiz.

Sana: _____

Sinf: 4-sinf

Fan: Ona tili.

Darsning mavzusi: Sifatlarning ma'no turlari.

Darsning maqsadlari:

Ta'limiy: O'quvchilarga sifat va uning ma'no turlari haqida tushuncha berish. Sifatlarning ma'no turlariga oid misollar topa olish va ularni qatnashtirib gap tuza olishini mashq qilish. Kommunikativ va ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarni rivojlantirish

Tarbiyaviy: O'quvchilarda ona tilimizga bo'lgan e'tiborni, hurmatni, Vatanga va ona tilimizga bo'lgan tuyg'ularini singdirish, milliy va umummadaniy kompetensiyalarni shakllantirish.

Rivojlantiruvchi: O'quvchilarning mustaqil fikrini aniq bayon qila olish malakasini rivojlantirish, ularda bilim, ko'nikmalarni hosil qilish. Nutqiy kompetensiyalarni shakllantirib borish.

Dars turi: Yangi bilim beruvchi

Dars metodi: Aqliy hujum, suhbat, "Nilufar guli" texnologiyasi.

Dars jihozi: Darslik, AKT vositalari, multimediya ilovasi, tarqatma savollar, rag'bat kartochkalari.

Darsning borishi:

1. Tashkiliy qism:

O'qituvchi: Assalomu aleykum aziz bolajonlarim,

Bilinga kon mehribon, jajji o'g'il qizlarim.

A'lo kayfiyat bilan darsimizni boshlaymiz,

Maqsad sari intilib olg'a qadam tashlaymiz.

Aziz o'quvchilarim hozirgi dars qanday dars:

O'quvchilar: - Ona tili

O'qituvchi:- Sinfda kim navbatchi?

O'quvchi:-

Menman bugun navbatchi,

Har narsadan xabarchi.

Sinfimizda hamma bor,

Va darsimizga tayyor.

O'qituvchi:

Darsga hozir bo'lingiz,

Daftar kitob oling siz.,

O'tilgan mavzularni

Bir-bir yodga olingiz!

2.O'tilgan mavzuni mustahkamlash

O'qituvchi: - Ona tili darsida qanday mavzu o'tgan edik va uyga qanday topshiriq berilgan edi?

1-o'quvchi: Biz ona tili darsida "Sifatlarning ma'no munosabati" degan mavzuni o'tgan edik. Uyga vazifa 192- mashqni shartiga ko'ra bajarib kelish edi.

O'qituvchi:-Hamma vazifani bajarib keldimi? Ofarin, barakalla

Aylanma daftarlarni almashtiramiz. Men daftarlarni tarqatgunimcha, TIL haqidagi she'rlarimizdan namunalar aytamiz. O'quvchilar birin–ketin ona tilimizni madh etuvchi she'rlardan o'qishadi.

Qonga kirgan sut bilan,
O'zbek tilim o'z tilim.
Ardoqlayman yurt bilan,
O'zbek tilim o'z tilim.

Onajonim birgina,
Ko'zlarimda nurgina.
Onajonim o'rgatgan,
O'zbek tilim o'z tilim.

Tunlar alla tingladim,
Kunlar alla tingladim,
O'zligimni angladim,
O'zbek tilim o'z tilim.

Burro-burro so'zlayman,
Kelajagim ko'zlayman,
Istiqbolim iqbolim,
O'zbek tilim o'z tilim.

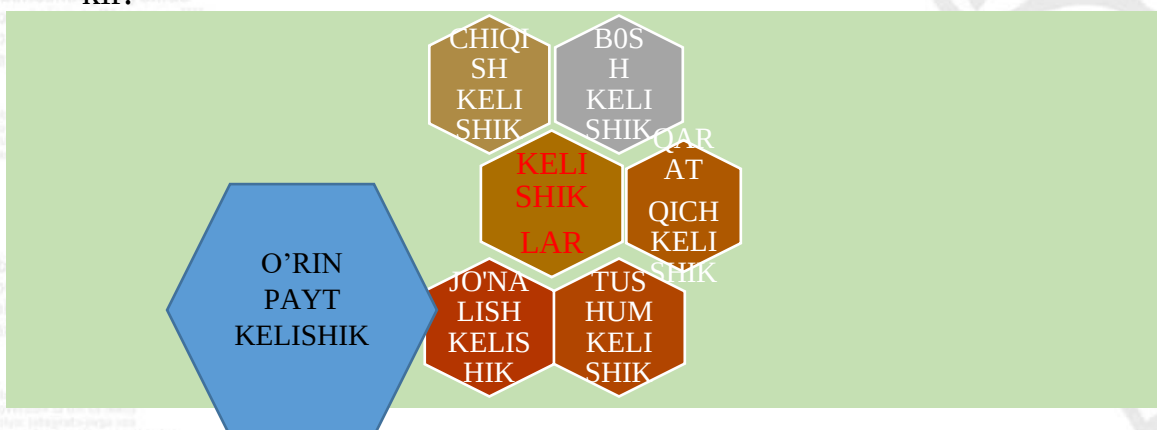
Globallashuv jarayonida
innovatsion ta'lim va milliy
tarbiya: integratsiyaga xos
muammolar, bahslar va yechimlar

Uy vazifalarini to'g'ri bajargan o'quvchilarga rag'bat kartochkalari tarqatiladi.

“Nilufar guli” texnologiyasi

Ushbu metodning tartibi quyidagicha: **Nilufar** gulimiz markaziga **Kelishiklar** deb yozib qo'yiladi. Har bir bandiga kelishiklar nomlari yoziladi va gulimiz o'quvchilar tomonidan hosil qilinadi. Ushbu kelishik qo'shimchalar orqali sifat ishtirokida misollar keltiramiz:

Yaxshi(ga) yondosh, yomon(dan) qoch,
Gullarni sariq(qa) bo'yadim,
Ko'ylakni xushbichimi(ni) tanladim,
Shirin taom,
Katta(ning) gapiga
kir.



O'quvchilar nilufar gulini hosil qilib har bir kelishik qo'shimchalar ishtirokida sifat so'z turkumiga gap tuzadilar. Faol o'quvchilar baholanadi.

Yangi mavzu : **SIFATLARNING MA'NO TURLARI.**

O'qituvchi tomonidan o'quvchilarga mavzu haqida ma'lumot beriladi. Yangi mavzu haqidagi ma'lumot o'quvchilarga yozdiriladi .

Aziz bolajonlar, sifatlarning ma'no turlari quyidagicha:

Rang-tus bildiruvchi sifatlar	Maza-ta'm bildiruvchi sifatlar	Shakl bildiruvchi sifatlar	Hid bildiruvchi sifatlar	Hajm bildiruvchi sifatlar	Xil – xususiyat bildiruvchi sifatlar
Yashil	Shirin	Dumaloq	Xushbo'y	Katta	Odobli

Har bir sifat turiga misollar keltiriladi. Sifatlar ishtirokidagi "So'z o'yini" zanjir usulida o'tkaziladi:

rang tus sifatlarga: sariq, havo rang

maza ta'm bildiruvchi sifatlarga: achchiq , nordon

shakl bildiruvchi sifatlarga: keng, tor.... O'yin shu tarzda davom ettiriladi .

Darslik bilan ishlash . O'quvchilarga bajariladigan mashq sharti e'lon o'qib eshittiriladi va mashq asosida chizilgan chizma doskada ilib qo'yiladi .



196-mashq. Rasmdagi mevalarning rangini, shaklini, hidini, hajmini, mazasini ayting va nomi bilan yozing.



Sifatlarning tagiga chizing.

Namuna: meva nomi: olma , shakli: dumaloq, ma'zasi: shirin, hidi: xushbo'y....

Mashqda; uzum, olma , anor, nok, behi , o'rik rasmlari keltirilgan bularning har birini o'quvchilar sinf taxtasida birin ketin yozadilar mashqni bajargan o'quvchilar rag'batlantirib boriladi

NAMUNA :

Meva nomi	Ranggi	Shakli	Maza-ta'mi	Hidi
Olma	Qizil	Dumaloq	Shirin	Xushbo'y

Mashqni daftarda bajargan o'quvchilar baholanadilar.

Dam olish daqiqasi :

Oyoqlarim dupur–dupur,

Turgan joyda chopadi.

holda aytib o'tilishi yanada esda qolarli bo'ladi. Umuman olganda, hamma darsimiz ham boshqa fanlar bilan aloqadorlikda o'tadi. Hozirgi kunda, ayniqsa, integratsiyasiz darslarni tashkil etib bo'lmaydi. Negaki, unib o'sib kelayotgan yosh avlodni tillarni yaxshi biladigan qilib tarbiyalash, tillarni o'rganishga qiziqish uyg'otish bu o'qituvchilarning vazifasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. K.Qosimova, S.Matchonov. "Ona tili o'qitish metodikasi" Toshkent «NOSIR» nashriyoti. 2009.
2. Mavlonova R.A. va boshqa "Boshlang'ich ta'limda pedagogika, innovatsiya, integratsiya", –T., G.G'ulom nashriyoti 2013-yil, 210-b.
3. Bobomurodova A.Y. Ona tili ta'limi jarayonida o'yin-topshiriqlaridan foydalanish. Ped.fan.nom. diss. –Buxoro: 1996. –145b.
4. G'ulomova X., Yo'ldosheva SH., Shodmonqulova D., Ikromova A. 4-sinfda ona tili darslari. –T.: O'qituvchi, 2018.

CONDUCT OF PIRLS RESEARCH IN OUR COUNTRY

Boymatova Nazokat, graduate student of Termiz State Pedagogical Institute, majoring in theory and history of pedagogy.

Проведение исследования pirls в нашей стране

Бойматова Назокат, магистрантка 2 курса Термезского государственного педагогического института, специалность теория и история педагогики.

Today, in order to further develop the quality of education in our country, the adoption of the government's decision on the organization of international research, the establishment of cooperation with a prestigious organization such as the International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA-International Association for the Evaluation of Educational Achievement) It is a proof that comprehensive work is being carried out in our country.

According to Decree No. PF-5712 of the President of the Republic of Uzbekistan of April 29, 2019 "On approval of the concept of development of the public education system of the Republic of Uzbekistan until 2030", by 2030 the first 30 in the world in the PISA international program rating National evaluation of the quality of education aimed at assessing the level of literacy of students in reading, mathematics and natural sciences based on the organization of international studies in the field of evaluation of the quality of food in the public education system. system creation tasks are defined.

[1] In this regard, the international assessment (PISA, PIRLS) process of evaluating students' creative thinking is determined, and experimental work is also being carried out in schools. We can say that the research conducted in 17 secondary schools is an example. Such researches are bearing fruit today. We, young researchers, conducted PRLS tests based on A. Qahhor's story "The Thief" given in the Literature textbook of 7th graders in connection with scientific research.

In the story of the thief, there is an image of the officials who turned the misfortune of others into a source of livelihood. Through such works, we have prepared the minds of students to feel the difficulties that our people faced in the past and to receive spiritual education from them.

This story was created as an additional didactic material to improve the reading literacy of students, to develop the skills of analyzing and interpreting what they read and drawing correct conclusions.

In the preparation of the story, the open sources of the PIRLS (Progress In International Reading And Literacy Study) study were used. This story is intended for 7th grade students of general secondary schools. [3]

The following text of the story is given, the students get acquainted with the text and are asked to answer the tests based on the PIRLS tests orally and in writing. Thief (Story) (From the past) A horse's death is a dog's holiday. Proverb

The old woman got a message from her ox while making dough in the dark. O!.. There is no ox, the weight is pierced from the side of the street... Let the farmer's house burn, let his ox not be lost. How many times do you have to drop a pot in the water to find a sack of straw, ten to fifteen poles, a cart of reeds, a house, and an ox?

People are used to the sound of dod: someone's husband beats someone, someone's house falls into a letter... But people quickly gathered to the old woman's dod. Grandfather Cain, bare-headed, bare-footed, stands by the door of a lonely man, shivering violently, his knees buckle; his eyes widen, he looks at everyone, but sees no one. Women curse the thief, dogs bark, chickens crow. People say that it is hard to believe that someone could fit an ox through such a small hole.

Grandfather Kain's neighbor - a centenarian without a nose - entered. He entered the stable and carefully examined the hole and the post to which the ox was tied; for some reason he saw the pillar moving, then he called grandfather Cain and said in a low voice:

-Your ox will not go anywhere, it will be found!

His visit to the farm gave Grandfather Kain a hope, and his words made him very happy. The old man cried.

– God bless... Ola was an ox...

People began to argue about when and with what tool the thief pierced the wall, in which direction he took the ox, and in which market he could sell it. The noise was suppressed. Grandfather Kain's old woman stopped crying and went to bless the fifty heads.

Elikbashi saw the ground where the thief pierced again. Grandfather Kain used to follow her hand in hand and cry.

-Don't cry, I say don't cry! Your ox will be found if it hasn't gotten out of the hands of the white horse.

The centurion put the ox in great cash - as if he goes out into the street - the ox will be found. After doing so much, this "god yallaqagur" has to give something. A cat does not sunbathe for free. Did this man spend a little money to become a centurion? It is known that Mingboshi gave himself seven hundred bunches of alfalfa and one bale. If you don't eat a month from Poshshkol! Grandfather Cain fumbled in his wallet, gave all he had, and prayed how much more.

Ellikbashi immediately went out to inform Amin. In the evening, grandfather Kabul went to see Amin. A dry spoon tears your mouth, how much money can you take? One is too much to give, ten is too little to receive. The old man and the old

woman agreed: this is the last exit and the exit that will tie the ox by the neck, so it is not wise to look at the face of the money.

Amin stuttered loudly without opening his mouth when Grandfather Kain was in front of him, and then laughed with his chin hanging down.

-Yes, is the cow gone?

-No... it wasn't a cow, it was an ox, an ox.

-An ox?... It is an ox! Hmmm... Ola ox? Repent!..

-All I had was this one ox...

Amin laughed, sticking his chin up to the second joint in his nose.

-Did it exist before it disappeared? What kind of bull was he?

- Ola ox...

-Was it a good ox or a bad ox?

- Double place...

-Does a good ox go when someone leads it?

- "There is nothing in my bisot..."

-Won't you come back by yourself? Although it is not written that if someone takes it, please come back! Why is he crying? A? Don't cry! Grandfather Cain was alone looking at the ground.

-Shall we search?" said Amin, wiping his chin under his boot, - what about the water bottle? Didn't they bring the perfume from Suyunchi?

Amin's speech was like saying to Grandpa Kabul, "Ma, your ox."

- "Don't be short," he said, handing over the money, "I'm at your service again."

-I'll tell the bailiff right away. He calls himself. A week has passed. During this week, the old woman brought half a bag of rice, three bowls of oats, and two skeins of yarn to Azayim Khan, who "opens the lock with the power of prayer", but it didn't work. On the eighth day, grandfather Qabul went to Amin again. Amin's hair stood on end:

-Yes, let the ox be brought home?! After all, let him go and make a complaint! It is the honor of a man that a citizen goes to court!

Grandfather Kain consulted with his friends - what can be taken to the bailiff except money? It turned out that a man's back was broken before he was called a bey.

Three chickens, although one of them was a turkey, came out of grandfather Cain himself. Neighbors and brothers collected a hundred eggs. But it was not possible to go beyond the translator. Tilmoch took the bag and immediately promised to explain it to the bailiff. All the joints of the old man went loose, and then he fell asleep, but could he say anything to the grave!

After the "well-explained" bailiff took one cow, one farangi chicken, and three sums of money, fortunately for Grandfather Kabul, he did not say, "I will report to the mayor without delay," and said, "Go to my house." ", he kept saying. Amin said, "Let him go to the fiftieth."

-Tell me what you think! - said the centurion, "if I don't know who took it, if I'm not a saint!" The person who took it has already slaughtered it! If you don't mind, go to a tannery and take a look at the skins. But if the skin has been tanned, it has already become leather; God knows if he went to the market as a kavush...

-Oh, you are a young child! Why are you crying? He's a big man... If there's one ox, it's one thing, God bless me! I will tell my mother-in-law to give you one ox. Is one ox the food of a man?

The next day, the centurion led Grandfather Kain to his mother-in-law, Egamberdi, to the cotton merchant. Pakhtafurush was very sorry for the old man and plowed his land and gave him not one, but two oxen, but with the condition "only a small one". This condition will be known in the fall...[2]

We provide tests from the text for the purpose of developing students' thinking ability.

Questions from the text

Thief (Story)

Task 1. Choose an alternative from the test questions below.

What did grandfather Cain lose?



Task 2. Determine the correct statement from the following.

Grandfather Cain gave half a sack of rice, three bowls of oats, and two skeins of yarn to Ellikboshi.

a) True

b) False

Task 3. Briefly describe the following characters in the story "The thief". For example:

1. Grandpa Kabin: He is old, he barely survives with his old woman. He was very sad about the loss of the ox, and in order to find it, he bribed officials and lost everything.

2. The old woman _____

3. The Pentecostal: _____

4. Amen: _____

5. People _____

Task 4. Identify the bribes given in the story "Thief". For example:

1. Ellikboshi: 700 gardens of alfalfa and one bale of cotton per thousand.

2. To the bailiff _____

3. To Tilmoch: _____

4. To Egamberdi: _____

5. To Amin: _____

Task 5. Find out who said the following statements and react.

1. Someone is beaten by her husband, a letter arrives at someone's house....However, people quickly gathered for the old woman's favor. _____

2. .- Hey, are you a young child? Why are you crying? A big man... _____

3. -Did it exist before it disappeared? What kind of Ox was it? _____

List of used literature

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated April 29, 2019 No. PF-5712 "On approval of the concept of development of the public education system of the Republic of Uzbekistan until 2030"
2. A. Qahhor's story "Thief". 7th grade - textbook, 4th edition, page 312, Tashkent. 2017
3. From the PIRLS exercise book
4. ZIYO. NET
5. WWW. UZ

SO'FI OLLOYOR ASARLARINING YOSH AVLODNI MA'NAVIY VA AXLOQIY TARBIYALASHDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Muminova Guljahon Normat qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Markaziy Osiyodan yetishib chiqqan Hakim Termiziy, Ahmad Yassaviy, Abduxoliq G'ijduvoni, Najmiddin Kubro, Bahouddin Naqshband, Xoja Muhammad Porso, Xoja Ahror, Alisher Navoiy, So'fi Olloyor, Ya'qub Charxiy kabi allomalar tomonidan boyitilgan tasavvuf ta'limoti xalqni yagona maqsad atrofida birlashtirib, jamiyatning turli tabaqalari o'rtasida do'stlik rishtalari kuchayishiga xizmat qilgan. Tasavvufdagi bag'rikenglik tamoyili asosida shakllangan halollik, mehnatsevarlik, adolat va rostgo'ylik kabi insoniy fazilatlar turli millat va din vakillarining bir hududda tinch-totuv va hamkorlikda yashashlari uchun qulay muhit yaratgan.

Bugungi kunda tasavvuf ta'limotlari sharq musulmon mamlakatlarida mutaassib kuchlarga qarshi turishda muhim omil sifatida e'tiborga olinmoqda. Turli salafiy, jihodchi va boshqa noan'anaviy oqim va firqalar g'oyalariga ma'naviy immunitet hosil qilishda aynan Movarounnahr diyorida chiqib, jahonga tarqalgan tasavvuf ta'limotlarining o'rni beqiyos bo'lmoqda. Ana shunday buyuk tasavvuf olimlardan biri So'fi Olloyordir.

So'fi Olloyor islom dini qonun –qoidalarini, tasavvuf ta'limoti mohiyatini, go'zal insoniy axloq mezonlarini yorituvchi bir qancha asarlar yaratgan. "Sabot ul -ojizin", "Maslak ul -muttaqin", "Murod ul -orifin" kabi asarlari jular jumlasidandir. So'fi Olloyorning eng mashhur asari "Sabot ul ojizin"dir. U Saudiya Arabistoni, Pokiston, Turkiya kabi ko'p chet mamlakatlarda ham chop etilgan. Ikki marta sharh yozilgan. Bu asar dunyo xalqlarida katta qiziqish uyg'otgan. "Sabot ul ojizin" madaniy merosimizda muhim o'rin tutgan diniy-axloqiy va didaktik asar. U uzoq yillar XX asr boshlarigacha O'rta Osiyo maktab, madrasalarida darslik sifatida qo'llanib kelingan.³⁶

So'fi Olloyorning ma'naviy ilohiynoma asarlari ichida avval forsiy keyin o'zi tomonidan turkiy tilda ham nazm silkiga tushgan "Sabot ul ojizin" masnaviysi alohida ahamiyatga egadir. Dastlab fors-tojik tilida yaratilgan bu asarni turkiygo'y qavmlar ehtiyoji va iltimosiga binoan shoirning o'zi tomonidan turkiy tilga she'riy uslubda tarjima qilinishi asarga bo'lgan qiziqish va talab qanchalik ko'p bo'lganligini

³⁶ Adizova Iqboloy. O'zbek mutoz adabiyoti tarixi. Toshkent: Fan.2009.B-95

ko'rsatadi. Asar hajmi 12000 baytdan ortiq. U katta –kichik bir qancha boblarga ajratilgan. “Sabot ul ojizin” asarining tuzilishi ham o'ziga xos. Unda yaxlit sujet chizig'i yo'q. Ammo, fikr–g'oyalarni umumlashtirib, birlashtirib turuvchi resha bor.

U komil inson masalasidir. Asardagi barcha hikoyatlar, mav'izalar, fikrlar kamolotning mohiyati, shartlari, belgilarini yoritishga qaratilgan. Shuning uchun ham bu asarni chanqoq ma'naviyatimizga axloqiy qobusnoma, axloqiy qobus deb baholashimiz mumkin. Bu asarda mutafakkir shoir Qur'oni Karim oyatlarini, Hadisi sharif hikmatlarini musulmon ummati uchun farz va sunnat bo'lgan axloq normalarini masnaviy shaklda ifodalagan. Shu tariqa, sabotga muhtoj ojizlarga to'g'ri yo'lni–najot yo'lini ko'rsatib bergan. Asarda insofu adolat, tinchlik ulug'lanadi, zulm va shafqatsizlik, xudbinlik, nopoklik, nafs - havoga berilish shariat nomidan qoralanadi, mehr va muruvvat, pokko'ngillilik, hikmat va saxovat, xilvat va uzlat gashti, shirintillik, kamtarlik fazilatlarini madh etiladi.

Ularning ta'rif va tavsiflari uchun diniy muqaddas kitoblardan, qanchadan–qancha hikoyalar, rivoyatlar, naqllar, mav'izalari, talab va nasihatlarini, pir va shogird munosabatlari asar kompozitsion qurilishini tashkil qiladi. “Sabot ul ojizin” asari shoir yashagan zamondan boshlaboq, musulmon mamlakatlarida keng tarqalgan, maktab va madrasalarda o'qitilgan.

O'quvchilar savodxonlikning ma'lum darajasidan keyin ushbu kitob mutoalasiga kirishishgan. XX asarning 1-choragigacha esa o'rta maktabning boshlang'ich sinf o'quvchilari “Sabot ul ojizin”dan dars olishgan. Fikrimizning tasdig'i sifatida “Usuli qadim ila o'qigan maktabalarda ham o'quvchi bolalarning hech biri “Sabot ul ojizin” o'qimay qolmagan, desam mubolag'a bo'lmaydi. Ul vaqtda devorga osib qo'yilgan “programma” degan narsa bo'lmasa-da,

“...Fazoilush shuhur” o'qigach, “Sabot ul ojizin”ni o'qimay o'tish mumkin emasdek edi. “Sabot ul ojizin”ning sharhi “Risoi Aziza o'qitilar edi. Lekin o'qish bilan anglash orasida juda katta farq bo'lganidek, kitobning adabiy foydasi yashirin qolgan...”³⁷

Haqiqatan ham, ifoda uslubi sodda, ohangi turkona, badiiy saviyasi yuksak “Sabot ul ojizin”ni to'la angalsh nafaqat arab, fors va qadim turkiy tildan xabardor bo'lish, balki aqida fiqh, tafsir, hadis, tarix, siyrat va adab ilmlari bo'yicha ham muayyan tayyorgarlikka ega bo'lishni taqozo etadi. “Sabot ul ojizin” o'ziga xos ilohiynoma, din sharoit ahkomlaridan bahs etuvchi axloq va pand-nasihat kitobi deyish mumkin. U inson ma'naviy ruhiy Sabotini ulug'lovchi, inson aql va Sabotga tayanganda har qanday oshiqlik kuch va matonatga aylanishini tasdiqlovchi asardir. Bu asarga bir necha sharhlar bitilgan. Biri Rossiyaning bulg'or qavmidan bo'lgan Tojiddin Yo'lchig'il qalamiga mansubdir. 1796-1797 yili yozilgan bu risola XIX asrdayoq Qozon va Istambulda nashr qilingan. Unda “Sabot ul ojizin”dagi har bir masnaviy baytning mazmuni, sodda sharhi berilgan. Risolada islom dunyosining ba'zi buyuk kishilari haqida lavhalar, hikoyalar, qissalar ham keltiriladi. Shunday sharhlardan yana biri Ubaydullo ibn Islomquli qalamiga mansub “Sharhi sufiya” kitobidir. Unda ham “So'fi Olloyor” merosiga oid ilohiy jihatlarining mag'zini, mohiyatini anglab olishga taalluqli jihatlari mavjud. Demak, tatar olimi Tojiddin Yolchiqul “Sabot ul ojizin”ga

³⁷ Mahbub Jamol Oqchurun “Sabot ul-ojizin” kitobi. //Sho'ro//.1917.7-son.

“Risolai Aziza” degan sharq bitsa, Said Habibulloh ibn Yahyoxon tomonidan Pokistonda chop etilgan “Hidoyatut-tolibin sharhi, “Sabot ul ojizin” nomli kitob ham e’tiborga molikdir.

So’fi Olloyor “Sabot ul ojizin”ni yaratishda ikki buyuk chashmadan oziq oldi. Birinchisi, islom ta’limoti va uning muqaddas kitobi Qur’ondagi ezgulik, hadislar, payg’ambarimiz Muhammad Alayhissalom, boshqa din tasavvuf nomoyondalarining ibratli hayot yo’li. Ikkinchisi, adabiy ana’nalar bo’lib, islom ta’limoti va uning maqsad-mohiyatini targ’ib qilgan badiiy asarlar. Bu o’rinda, ayniqsa, sulton ul orifin shayx Ahmad Yassaviy, sulaymon Baqirg’oniy, Nosiriddin Rabg’uziy, Navoiy, Bobur asarlarining ta’siri sezilarlidir. Muallifning o’zi ham “Sabot ul ojizin” islom dini asoslarini o’rganuvchi eng muhim fan bo’lgan aqida masalalarining turkiydagi sharhi ekanligini ta’kidlaydi.

Yozildi forsiy til birla maktub,

Aqidotu furu’ qurbi mahbub.

Anikim ko’rdilar turkiy yoronlar,

Dedilar: “Gar duo qilsa eranlar

Bitilsa turki til birla aqiyda,

Ko’ngillar bo’lsa andin oramiyda.”³⁸

“Sabot ul ojizin” aqida (e’tiqod, ixlos, ishonch) haqidagi kitob ekanligini asarining boshqa o’rinlarida ham eslatib o’tadi va o’z muxlislarini, toliblarini unga sidqidildan rioya qilishiga da’vat etadi:

Aqiyda so’zlarini qildim isbot,

Anga qo’ydim “Sabot ul -ojizin”ot

O’zimdan xastalar bo’lg’aymu deb shod,

Nasoyihdin ham andak ayladim yod.

Nasihati tinglamas dil saxta mahjub,

Ko’karmas tosha yomg’ur yog’sa ham ko’p.

Aqiyda bilmagan shaytona elddur.

Agar ming yil amal deb qilsa, eldur.

Uyalma ma’rifatni o’rganurdin,

Tonur joying bo’lur, qolsang tanurdin.³⁹

So’fi Olloyorning diniy ma’rifiv mazmundagi “Sabot ul ojizin ” asari avliyo hamda payg’ambarlar haqidagi hikoyai va rivoyatlar, kamtarlik, rostgo’ylik, halollik, adolat, saxovat, ma’rifat, musulmonchilik, e’tiqod, imonga bag’ishlagan alohida-alohida masnaviy bandlar, munoajat va ruboyilar asar qurilmasini tashkil etadi. Shoir asarda kibr-havoga berilishni, manmanlikni keskin qoralab, riyokorlik, pastkashlik ana shulardan kelib chiqishini eslatadi.

Komil bo’lay desang, o’zingni kamtar tut! Daraxtning mevasi qanchalik ko’p bo’lsa, shunchalik egilib turishdan ibrat ol, deydi u. Masalan:

Hamisha bandadandur zor qilmoq,

Na haddur, boshini yuqori qilmoq.

Tavoz’ilik bo’lib, tutgil o’zing kam,

³⁸ So’fi Olloyor. Sabot ul-ojizin. Toshkent: Sa’nat jurnali.2007. B-14

³⁹ So’fi Olloyor. Sabot ul-ojizin. Toshkent: Sa’nat jurnali.2007. B-14

Shajarkim bo'lsa mevalik, bo'lur xam.⁴⁰

So'fi Olloyorning "Sabot ul ojizin" asari krill yozuvida 1991 yil Rashid Zohidov, Hoji Po'lat qori, M.Hasaniy, M.Qosimovlar tomonidan nashrga tayyorlangan. Biz ushbu bitiruv-malakaviy ishdagi misol qilib keltirilgan baytlarni filologiya fanlari nomzodi Rashid Zohidov tomonidan 2007 yilda nashrga tayyorlangan "Sabot ul ojizin" (Ojizlar Saboti) kitobidan oldik. Kitob 157 betdan iborat bo'lib, Rashid Zohidov tomonidan yozilgan so'zboshi bilan boshlanadi. Asar esa an'anaviy hamdu sano, hazrat Rasululloh sallollohu alayhivasallam sifatlarining bayoni, kitobning yozilishi sababi kabilar bilan boshlanib, bir necha ibratli hikoyatlar, komil inson sifatleri bayoni va Eshon So'fining farzandlarga nasihati, xotimatul kitobidan so'ng So'fi Olloyorning munojati bilan yakunlanadi. Asarda beshta o'rinda munojat keltirilgan bo'lib, har biri o'ziga xos ma'naviy ozuqa va badiiy tasvir vositalariga boyligi bilan ahamiyatlidir. Asar So'fi Olloyorning quyidagi so'zlari bilan yakun topadi:

Xoliqo, umr ayladim foniy bilan,
Emdi bandang zor aylar joni bilan.

Garchi Olloyor erur zoru zabun,
Jonni ol nuri iymoni bilan.⁴¹

Misollarda ham ko'rinib turibdiki, So'fi Olloyorning "Sabot ul ojizin" asari ma'naviy ma'rifat beruvchi asar. Asarda keltirilgan bir qancha hikoyat va mav'izalar shoir dunyoqarashi, shaxsiyati va ist'edodi borasidagi tasavvurlarimizni boyitadi.

Asar bugungi kun o'quvchisi ko'nglini ham uyg'oqlikka, tiriklikka, bedorlikka, tozalikka boshlovchi buyuk kuchga ega. Bu asar haqida o'zining ilmiy qarashlarini bayon etgan Iqboloy Adizova "Sabot ul ojizin" chuqur g'oyalar targ'ibiga bag'ishlangan badiiy balog'atning nodir namunasi hamda insoniyatni g'aflatdan ogohlantiruvchi va uni engish sir-sinoatidan xabardor etuvchi asardir",⁴² - deb baholaydi. Haqiqatan ham, asarning qiymati bugungi yoshlarimiz axloqi, ma'naviy saviyasi rivoji uchun ahamiyatlidir.

So'fi Olloyorning diniy- ma'rifiv asarlaridan biri "Maslak ul-muttaqin" fors tilida masnaviy usulida yozilgan. Asar hajmi 1200 baytdan ortiq. Bu asar ham "Sabot ul ojizin" asari kabi So'fi Olloyor ijodidagina emas, umuman, XVII asrdan so'nggi islom olamida o'ziga xos ma'naviyat dasturi vazifasini o'tab kelgan. Shoir asarda, birinchi navbatda, odamlarga iymon tushunchasining diniy-falsafiy mohiyatini tushuntirish; ikkinchidan, hidoyat haqidagi kitoblarning barchasi arab tilida bo'lib, avom tushunadigan, uning nazm qilinishiga qulay forsiy nusxasining yo'qligi e'tiborga olinib, ommabop asar yaratish maqsadi borligi haqida bayon etadi.

"Maslak ul muttaqin" imon va aqida tashviqotiga bag'ishlanaganligi tufaylii "Sabot ul ojizin" bilan g'oyaviy -fikriy mushtarak jihatlari ko'p. Biroq "Sabot ul ojizin" forsiy tilda bitilgan shu asarning o'zbekcha tarjimasini emas. "Sabot ul ojizin" dastlab fors tilida yozilgan va adibning o'zi asarni turkiy tilga tarjima qilgan. "Maslak ul-muttaqin"da "Sabot ul ojizinda" qalamga olinmagan, zikr etilmagan shariat aqidalari,

⁴⁰ So'fi Olloyor. Sabot ul-ojizin. Toshkent: Sa'nat jurnali. 2007. B-92

⁴¹ So'fi Olloyor. Sabot ul-ojizin. Toshkent: sa'nat jurnali. 2007..B-152.

⁴² Adizova Iqboloy. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. Toshkent: Fan. 2009. B-96.

imon-e'tiqod, tohorat, nomoz, ro'za va boshqalarga keng o'rin ajratilgan. Asar kompozitsiyasida muallif, xuddi "Sabot ul ojizin" asarida uchratganimizdek, an'naviy hikoyat, munajat, masal va boshqa tasvirlardan unumli foydalangan.

Bularni masnaviyda bayon etilayotgan biror diniy aqida yoki shariat qoidalarini mustahkamlash uchun keltiradi. "Maslak ul-muttaqin" ni yozishda muallif yuzdan ortiq fatvo va taqvo jihati ko'rsatib berilgan. Shuning uchun ham kitobda "Fatvo va taqvo" bayon etilganligi ta'kidlangan. Kitobning "Maslak ul muttaqin" deb nomlanishi (Taqvodorlar maslagi) bejiz emas, chunki bu asar fiqh, ya'ni shariat qoidalari, e'tiqod va axloq kabi masalalardan bahs yuritadi. "Maslak ul-muttaqin" aruzning hafif bahriga mansub foilotun fa'lon (-V--V-V- --) vaznidan yozilgan. Shoir "Maslak ul -muttaqin"da asar yozilgan yilini quyidagi satrlarda ko'rsatib o'tgan:

Shukrho bo Xudo ba'zi salot,
Fitr, qurbonivu kitobi zakot.
Dar hazoru sadu duvozdah iyn,
Shud ado muchmalan alat-ta'yin.
Shukrho bo Xudoyi poyanda.
Birasondi bamatlubi banda.

Gar naboshad inoyat yori,
Man kiyu kardonani chunin kori.
(Alloha shukrlar bo'lsinki, namoz, fitr, qurbonlik, zakot haqidagi kitoblar xulosa qilinib, 1112 hijriy qamariy (1700-1701 milodiy) yigirma to'rtinchi muharram oyi, dushanba kuni "Maslak ul-muttaqin" kitobi ham yozib tugallandi. Boqiy Xudoga shukrlar bo'lsinki, kaminani maqsadiga yetkazdi. Agar uning inoyati yor bo'lmaganda edi, men kimmanki, bunday ishni qilardim?⁴³

Tarjimon Qo'zijo'ja Hofizxo'ja o'g'li So'fi Olloyorning "Maslak ul-muttaqin" asarini fors tilidan turkiy tilga "Hidoyat ul- muttaqin" nomi ostida tarjima qiladi. Bu kitob 2007 yilda Toshkentda "Movarounnahr" nashriyotida chop etildi. Kitobni O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi qoshidagi Til va adabiyot instituti dotsenti Sayfiddin Sayfulloh va Akram Dehqonlar nashrga tayyorlashgan. Bu kitob 417 sahifadan iborat bo'lib, O'zbekiston musulmonlari idorasi raisi, muftiy Usmonxon Alimov so'zboshisi va Sayfiddin Sayfulloh, Akram Dehqonlarning "Maslak ul- muttaqin asari, uning tarjimasi haqidagi ilmiy qarashlari bilan boshlangan. Shoirning falsafiy mushohadalari, olam va jamiyatga munosabati asarning hamd qismida ancha teran fikrlar bilan ifodalangan 60 baytda aks etgan.

Allohning qahridan qo'rqib, bepayon rahmatiga umid bog'lagan shoir Muhammad alayhissalomga ummat, choriyorlarni do'st tutuvchi, ahli sunnat va jamoat toifasidan ekannligiga shukr qiladi, inson va musulmon bo'lib yaratilganini mamnuniyat bilan eslab o'tadi:

Ba inoyati hud musulmon kard,
Chinsi digar nokard inson kard.
Dod moro ba lutfi xesh maqom,
Dar miyoni viloyati islom⁴⁴,

⁴³So'fi Olloyor. Maslak ul-muttaqin. Toshkent. Mavarounnahr 2007. Dar miyoni viloyati islom. B-7

(O'z inoyati bilan bizni musulmon qildi. Boshqa jinsdan emas, inson jinsidan qildi. O'z lutfi bilan bizga islom viloyatining ichidan joy berdi.)

Imomi A'zam (hanafiy) mazhabida bo'lgan shoir biror shar'iy masalani avvalo ana shu mazhab doirasida hal qiladi. Ayrim shar'iy hukmlarni bayon etayotib, o'rni-o'rni bilan kitobxonga nasihat etib, uni tavba qilishiga, ilm o'rganishga, shariat amrini e'tiqod bilan bajarilishiga, ruhoniylar topishga, dunyoning foniyligini angalashga, xos kishilar va mo'minlarga yaxshilik qilishga, yomonlardan yiroq yurishga da'vat qiladi. Demak, "Maslak ul muttaqin" ham "Sabot ul ojizin" kabi asosan bir maqsadni, komil insonni, xudojo'y, solih musulmonni tarbiyalashga mo'ljallangan asardir.

Foydanilgan adabiyotlar

1. Sh.Mirziyoyev "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz". "O'zbekiston" nashriyoti T.: 2017-yil 512 b
2. Karimov I.A. Olloh qalbimizda, yuragimizda. – Toshkent: O'zbekiston, 1999. – 32 b.
3. Karimov, I.A.Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Ikkinchi nashri. –Toshkent: Ma'naviyat, 2010. – 176 b.
4. Adizova Iqboloy. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. Toshkent: Fan. 2009. B-95
5. Sirojiddinov Shuhrat. So'fi Olloyor islohiyoti. 1-qism. -Toshkent: , 2001. B-9
6. So'fi Olloyor. Maslak ul-muttaqin. (Tarjiman Qo'zixo'ja Hafizxo'ja o'g'li).Toshkent: Mavarounnahr.2007.B-15
7. So'fi Olloyor.Maslak ul muttaqin. Toshkent: Mavaraunnahr.2007.B-16.
8. Inoyatullo Suvonqulov. So'fi Olloyor. Toshkent:Fan.1995-yil. B-13-28.Rashid 9. Zohidov. So'fi Olloyor haqida nimalarni bilasiz? /Sharq yulduzi./1990. 12-son.
9. Orzibekov Rahnamonqul. O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi. 2006.B-70
10. Mahbub Jamol Oqchurun "Sabot ul-ojizin" kitobi. //Sho'ro//.1917.7-son.
11. So'fi Olloyor. Sabot ul-ojizin. Toshkent: Sa'nat jurnali.2007. B-14

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QUVCHILARIGA ETNOEKOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASPEKTLARI

Odilova Mavluda, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Maqolada o'quvchilariga etnoekalogik madaniyatini shakllantirishning pedagogik aspektlari, etnopedagogik merosini o'rganish, xalqmizning an'analari va urf-odatlarini bo'yicha ekologik bilimlarni tarbiyalash va o'rgatishda oila va maktab, etnomintaqaviy ekologik ta'lim samaradorligining shartlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ekologik ta'lim, ekologik madaniyat, etnoekalogik madaniyatini, pedagogik aspektlari.

Аннотация: В статье разъясняются учащимся педагогические аспекты формирования этноэкологической культуры, изучение этнопедагогического наследия, условия эффективности семьи и школы, этнорегиональное экологическое воспитание в воспитании и обучении экологическим знаниям школьников. традиции и обычаи нашего народа.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическая культура, этноэкологическая культура, педагогические аспекты.

Annotation: The article explains the pedagogical aspects of the formation of ethno-ecological culture, the study of ethno-pedagogical heritage, the conditions for

the effectiveness of family and school, ethno-regional environmental education in the education and teaching of ecological knowledge of the traditions and customs of our people.

Keywords: ecological education, ecological culture, ethnoecological culture, pedagogical aspects.

Jahon ekologik tadqiqot tizimida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni bog'lovchi bo'g'in sifatida, ekologik dunyoqarash, shaxsning tabiatga estetik munosabatini baholash, ekologik ong va ijtimoiy madaniyat bilan uzviy bog'liqlik sifatida yangi uslubiy yondashuvlarni yaratish yo'lga qo'yilgan. Shu bois, o'quvchilarga ekologik ta'lim berish jarayonida ekologik ta'lim texnologiyalari samaradorligini oshirish uchun didaktik yordamni takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Demak, xalqimizning etnopedagogik merosini o'rganish asosida, unda hozirgi zamon uchun mos materiallar ko'pligini isbotlashga muvaffaq bo'ldik; to'plangan ma'lumotlar umumlashtirildi, biz boshlang'ich sinfda eksperimental ishda foydalangan pedagogik material tanlandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2020 yil 30 sentyabrda "O'qituvchi va murabbiylar" kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida, "Bugun har bir o'qituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta'lim va ilm-fan sohasidagi eng so'nggi ijobiy yangiliklarni o'quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so'z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning ilg'or vakillari bo'lishlari kerak"⁴⁵, -deb alohida ta'kidlagan edi.

Shu munosabat bilan, Yurtboshimiz tashabbusi asosida "yashil iqtisodiyot"ni barpo etishda yoshlarni faol jalb etish bo'yicha Maxsus dasturni amalga oshirish taklif etilmoqda. Bu kelajakda "yashil", ya'ni ekologik toza mahsulotlarni iste'mol qilish madaniyatini shakllantirishga katta imkoniyat yaratishi alohida ko'rsatib o'tildi⁴⁶.

Bugungi ekologik muammolarni yuzaga kelishiga sabab, bo'layotgan ko'plab omillar orasida etnogeografik omillarning ham borligini ushbu yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlarda har tomonlama asoslanmoqda. Mazkur tadqiqotda asosiy e'tibor, etnosni o'zi shakllangan tabiiy-atrof muxitda uzoq vaqt davomida turg'un yashashi natijasida yuzaga keladigan etnoekologik madaniyatini tabiiy-geografik jihatlarini har tomonlama tadqiq etishga qaratiladi. Albatta, etnoslarning landshaft bilan bo'ladigan o'zaro aloqasi doimo rivojlanib, takomillashib boradigan tarixiy jarayon bo'lib, bu jarayonga ta'sir etadigan omillar turli tuman. Bugungi dunyoqarash bo'yicha rivojlanish jarayonida an'analar o'rnini tizimli o'zgarishlar, ya'ni innovasiyalar egallab boradi.

Tabiatdan foydalanish sohasida asrlar davomida shakllangan, davr sinovlaridan o'tgan, milliy qadriyatlar darajasiga ko'tarilgan, sharqona shukronalik, ozga qanoat qilish, isrofgarchilikdan, uvoldan qo'rqish kabi xislatlari bilan uyg'unlashgan an'ana, tajriba, ko'nikma va malakalar etnoekologik madaniyatning asosini tashkil etadi. To'g'ri, bunday yondashuv ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni aniqroq ifoda etishga

⁴⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning "O'qituvchi va murabbiylar" kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi.//<https://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-itiv-30-09-2020>.

⁴⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning "Yashil o'sish va global maqsadlar uchun hamkorlik-2030" (P4G) ikkinchi xalqaro sammitidagi nutqi.// <https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-yashil-osish-va-global-maqsadlar-uchun-hamkorlik-2030-p4g-ikkinchi-xalqaro-sammitidagi-nutqi>

ko'maklashadi, texnika va texnologiyani takomillashib borishini kuzatish imkonini beradi. Biroq, mazkur tadqiqotda xalqimizning tabiatdan foydalanish borasida to'plagan an'ana, ko'nikma va malakalariga etnoekologik madaniyat sifatida baho berishga harakat qilindi. Bugungi ekologik va ijtimoiy bilimlar oynasi orqali qaralsa, bu oddiylik zahirida yashiringan, ijtimoiy-ekologik muvozanatni saqlovchi ishlab chiqarishni hududiy tashkil etish madaniyati ko'rinadi. Bunday ko'nikma, malaka, an'ana va odatlarni insoniyat erishganzamonaviy ilmiy va texnik yutuqlar, innovasiyalar bilan boyitish, ijtimoiy taraqqiyotni hisobga olib qayta baholab, xayotga tadbqiq etish barqaror rivojlanishning asosiy shartlaridan biri sifatida qaralmoqda.

An'ana va innovasiyalarni amaliyotga tadbqiq etishda juda ehtiyotkorlik darkor, chunki an'anaga ko'proq e'tibor berish mutaassiblik va turg'unlikka, innovasiyalarga ko'proq berilish beqarorlik, oldindan aytib bo'lmaslik va boshqaruvning zaiflashuviga olib kelishi mumkin.

Etnomintaqaviy materialning ekologik ta'limga ta'siri samaradorligining shartlari (boshlang'ich sinf o'quvchilarida etnik-mintaqaviy ekologik ahamiyatga ega shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirishni ta'minlaydi; o'quvchilarning etnik-ekologik tayyorgarlik darajalarini hisobga olgan holda).

Boshlang'ich sinf o'quvchilarni tarbiyalash shakllari, usullari, vositalarining o'zaro ta'siriga tayanish;

Xalqimizning an'analari va urf-odatlari bo'yicha ekologik bilimlarni tarbiyalash va o'rgatishda oila hamda maktablarni qo'llab-quvvatlash;

Ekointegratsiyasi (fanlararo aloqalarga asoslangan materiallar).

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining etnik-mintaqaviy bilimlari va etnik-ekologik tarbiyasining boshlang'ich va yakuniy darajalarini o'rganish boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnomaga asosida etno-mintaqaviy bilimlardan foydalanish darajasini ochib berdi. Zamonaviy maktabda mintaqaviy ekologik materiallar, ekologik ta'lim samaradorligi uchun etno-mintaqaviy sharoitlar yaratilmoqda.

O'lkashunoslik ekologik materialini turli o'quv fanlariga integratsiyalash, ham etnik-mintaqaviy, ham umumiy pedagogik sharoitlarni modellashtirish orqali amalga oshirildi.

Tajriba sinflarda o'quvchilarning ota-onalari bilan o'tkazilgan uchrashuvlar o'z samarasini berdi, bunda o'qituvchilar va ota-onalarga hududiy materiallar asosida o'quvchilar uchun ekologik ta'lim dasturini amalga oshirishda maktab va oila o'rtasida aloqa o'rnatish bo'yicha tavsiyalar berildi.

Tajriba sinflarda o'quvchilarning etnomintaqaviy bilimlari va etnoekologik tarbiyasining o'sish dinamikasini yakuniy o'rganish etnomintaqaviy materiallar asosidagi ekologik ta'lim tizimimizning samaradorligini isbotladi.

Ekologik bilimlar shaxsni shakllantirish tizimida katta rol o'ynaydi. Shaxsni shakllantirishning eng muhim bosqichi, ekologik madaniyatni shakllantirish, kognitiv, hissiy tabiiy va ijtimoiy muhitga amaliy munosabatni bildirishdir. Bu davrda o'quvchining yosh xususiyatlari qiziquvchanlik, yangi bilimlarga bo'lgan ehtiyoj, ta'sirchanlik, empatiya qobiliyati, animizmga moyillikdir. O'quvchining maktabga kirishi bilan faoliyatning yetakchi turi - o'yin o'rnini tarbiyaviy ish egallaydi. Bu barcha psixik jarayonlarning intensiv rivojlanish davri. O'quvchi tashqi dunyoni

tushunishga, uni tushuntirishga intiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi hissiy jihatdan qabul qiluvchi bo'lib, bu o'qituvchiga o'quvchilarning his-tuyg'ulari va his-tuyg'ulariga bevosita ta'sir ko'rsatishga, tabiatga axloqiy munosabatni shakllantirishga, uni qadriyat sifatida qabul qilishga imkon beradi.

Etnomintaqaviy ekologik ta'lim samaradorligining shartlari 2 guruhga ajratildi.	
mazmunli va tashkiliy	
1- guruhga quyidagilar kiradi:	2- guruhga quyidagilar kiradi:
- fanlararo aloqalar asosida ekomaterialni birlashtirish; - etnoekologik materialning uzluksizligi, murakkabligi; - etnoekologik nazariy va amaliy bilimlarning uyg'unligi; - maktab o'quvchilarida etnik-mintaqaviy ekologik ahamiyatga ega shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirishni ta'minlaydigan maxsus dasturlardan foydalanish; - mazmunni zlashtirish jarayonini insonparvarlik va mintaqaviylik tamoyillari asosida qurish; - etnik materiallarning xilma-xilligi; - ta'limni o'z mintaqasiga, millatiga, respublikasiga muhabbatni rivojlantirishga imkon beradigan aksiologik yondashuv; - folklor, mahalliy shoirlar, yozuvchilar, rassomlar asarlarini kichik maktab o'quvchilarining ekologik ta'lim va ekologik tarbiyasiga kiritish.	Tashkiliy shartlar quyidagilar edi: - talabalarining etno-ekologik tayyorgarlik darajalariga tayanish; - o'qitish shakllari, usullari, vositalari va usullarining o'zaro ta'siri; - etnomintaqaviy ta'lim shakllari va usullarini tanlashda ijodkorlik; - etnomintaqaviy ekologik ta'lim tizimining mavjudligi; - o'quvchilariga xalqlqimizning an'analari va urf-odatlarini bo'yicha ekologik bilimlarni tarbiyalash va o'rgatishda oila va maktabni qo'llab-quvvatlash.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining etno-ekologik ta'lim holatini aniqlash uchun bayon eksperimenti o'tkazildi. Etno-ekologik tarbiya darajasini belgilovchi mezonlar: kognitiv, hissiy, epativ. Kognitiv (kognitiv), emotsional (emotsional-motivasion) va epativ (xulq-atvor) mezonlari asosida biz ekologik va etno-ekologik ta'lim darajalariga mos keladigan talabalar guruhlarini tavsifladik.

Pedagogikasining mazmunini va vositalarini hamda mintaqaviy materiallarni hisobga olgan holda tuzilgan. Og'zaki xalq amaliy san'ati asarlaridan foydalanilgan, ularda atrofdagi tabiatning go'zalligi ochib berilgan, hayvonlarning o'ziga xos odatlari sezilgan. O'zbek xalqlarining og'zaki nutqi madaniyati asarlari bilan tanishish o'quvchilarning bilimini boyitdi, ularning ajdodlari merosining teranligini tushunishga yordam berdi. Xalq pedagogikasi vositalaridan foydalanish darslarga yorqin, tasviriy, qiziqarli o'tishni ta'minladi, o'quvchilar o'lkashunoslik mazmuniga oid topshiriqlarni qiziqish bilan bajaradilar.

Darslarni tashkil etishning turli shakllari - konferensiya darslari, suhbatlar, amaliy mashg'ulotlar, ekskursiyalar, tanlovlar, teatrlashtirilgan tomoshalar amalga oshirildi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ta'lim tizimini etnomintaqaviy komponent asosida tashkil etish, kichik yoshdagi o'quvchilarning ekologik ta'lim jarayonini takomillashtirish imkonini berdi.

Etno-ekologik ta'limni, maktabgacha ta'lim tashkilotlari va boshlang'ich sinflar o'rtasidagi etnik-ekologik ta'limning uzluksizligi, pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalarini maktab o'quvchilari bilan ishlashda, etnomintaqaviy ekologik materiallardan foydalanishga tayyorlash bilan yanada shakllantirish lozim. Psixologik-pedagogik manbalarni talabalarga yo'naltirilgan yondashuv nuqtai nazaridan tahlil qilish o'zaro bog'liqlik va o'zaro ta'sirni tushunadigan zamonaviy shaxsni shakllantirishni ta'minlaydigan ta'lim tizimi sifatida ekologik ta'limning mohiyatini aniqlash imkonini berdi. Inson va jamiyat tabiatni, asrab-avaylashi va takomillashtirish zarur. Atrofdagi go'zallikni qadrlay biladigan, atrof-muhitga axloqiy, estetik va huquqiy munosabatda bo'ladigan, etnomintaqaviy ekologik tarbiyaning manbalari ekologik an'analar, urf-odatlar, kalendar marosimlari, og'zaki xalq ijodiyoti, tashkil etilgan tabiiy landshaft, o'simlik va hayvonot dunyosining o'ziga xosligini anglay oladigan yoshlarni tarbiyalash lozim. Etno-mintaqaviy ekologik ta'lim samaradorligining eng muhim shartlari: maxsus dasturlardan foydalanish, o'quvchilarida etnik-mintaqaviy ekologik ahamiyatga ega shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirishni ta'minlash; talabalarning etno-ekologik tayyorgarlik darajalarini hisobga olish; o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalash shakllari, usullari, vositalari va usullarining o'zaro ta'siriga tayanish; xalqimizning an'analar va urf-odatlari bo'yicha ekologik bilimlarni tarbiyalash va o'rgatishda oila va maktabni qo'llab-quvvatlash; fanlararo aloqalar asosida ekomateriallarni integratsiyalashuvi, etnomintaqaviy ekologik ta'lim o'quv va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda yaxlit pedagogik jarayonda integrallashgan darslar, suhbatlar, ekskursiyalar, viktorinalar, bayramlar, qo'shimcha adabiyotlar, xaritalar bilan ishlash orqali samarali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

6. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 36 b.
7. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, “Xalq so'zi”, 2020 yil 24 sentyabr, 202 (7704)-son.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019 yil 30 oktyabrg'.
9. Kuchkinov A.Yu. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tabiatni e'zozlash ruhida tarbiyalash. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma – T.: «Fan va texnologiya», 2012, 88 bet.
10. Kuchkinov A.Yu. Sinfdan va maktabdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarni tabiatni e'zozlash ruhida tarbiyalash texnologiyasi. Boshlang'ich ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuv respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari 2019-yil 15-noyabr. B. 189-192.

YANGI RENESANS SHAROITIDA MILLIY TARBIYA TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING ASOSIY TAMOIYILLARI

Ramozonova Mazgul, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Bugun yangi O'zbekistonni yaratish maqsadida barcha sohalar qatori ta'lim tizimida ham tub islohotlar olib borilmoqda. Respublikamiz Prezidentining 2020 yil 30 sentyabrda "O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi"da "Biz keng ko'lamli demokratik o'zgarishlar, jumladan, ta'lim islohotlari orqali O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri, ya'ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishni o'zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik. Bu haqda gapirar ekanmiz, avvalo, uchinchi Renessansning mazmun-mohiyatini har birimiz, butun jamiyatimiz chuqur anglab olishi kerak", tarzida strategik vazifa belgilab berildi. Ta'lim islohotlari orqali O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri uchun poydevor yaratish o'zo'zidan yangi Renessans sharoitida pedagogika ta'lim sohasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilab olishni taqozo etadi.

Yurtimizda birinchi Renessans pedagogikasi IX-XI asrlarni o'z ichiga olib, bu davrda nafaqat SHarq, balki G'arbda ham pedagogik fikrlar rivojlanishi uchun katta hissa qo'shgan Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayxon Beruniy kabi olimlar faoliyat yuritishgan. yevropa va Amerikada XX asrning 50 yillarida paydo bo'lgan insonparvarlik pedagogikasi aslida ilk Uyg'onish davri pedagogikasining tub mohiyati va negizini tashkil etgan.

Ikkinchi Renessans pedagogikasining paydo bo'lishi va taraqqiyoti Amir Temur va temuriylarsaltanati bilan bog'liqdir. Bu davrda yashab, ijod qilgan Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Boburlarning faoliyati va ilmiy-pedagogik qarashlari g'oyat tahsinga sazovordir. Mirzo Ulug'bek o'z davrida uchta (Buxoroda, Samarqandda, G'ijduvonda) madrasa qurdirib, oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilgan. Mirzo Ulug'bek madrasalaridagi ta'lim olish uch bosqichni (anda, aust, a'lo) o'z ichiga olib, diniy va dunyoviy bilimlarni mukammal o'rgatuvchi chinakam ma'nodagi oliy ta'lim muassasasi namunasi bo'lgan. E'tibor qaratilsa, bugun jahonda oliy ta'lim muassasalarida kadrlar tayyorlash bosqichlarining (bakalavr, magistr, doktorantura) yorqin namunasini Mirzo Ulug'bek tomonidan ilk bor amalga oshirilganligiga guvoh bo'lish mumkin.

Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror", "Mahbub ul-qulub, "Nazmul javohir" kabi asarlari chinakam ma'nodagi pedagogik asarlardir. Hazratning o'z davrida maktab va madrasalar qurilishiga homiylik qilishi bugungi kun ta'biri bilan aytganda, ta'lim sohasidagi davlat-xususiy sheriklikning yorqin namunasidir. YUrtboshimiz ta'kidlab o'tganlaridek, mamlakatimizda "Uchinchi Renessansni yigirmanchi asrda ma'rifatparvar jadid bobolarimiz amalga oshirishlari mumkin edi. Nega deganda, bu fidoyi va jonkuyar zotlar butun umrlarini milliy uyg'onish g'oyasiga bag'ishlab, o'lkani jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, millatimizni g'aflat botqog'idan qutqarish uchun bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etdilar. SHu yo'lda ular o'zlarining aziz jonlarini ham qurbon qildilar.

Ular "Ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lishi ham mumkin emas" degan hadisi sharifni hayotiy e'tiqod deb bildilar". Ma'lumki, jadidlarning asosiy maqsadini "Turkistonni

faqat ilmu-ma'rifatgina ijtimoiy-madaniy, siyosiy-iqtisodiy tanglikdan xalos etadi", – degan bosh g'oya tashkil etgan. Ana shu sababli ular o'z g'oyalarini xalq ichida keng targ'ib qilish maqsadida ona tilida ta'lim beradigan yangi usul maktablarini ochishgan, maktablar uchun darsliklar yozishgan, gazeta-jurnallar chop ettirishgan, teatr truppalarini tashkil etishgan. Bir so'z bilan aytganda, ta'lim-tarbiya sohasiga innovatsiyalarni joriy etish yo'lida jonbozlik ko'rsatishgan.

Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonovlarning izdoshi sifatida Abdulla Avloniy jadid ma'rifatchiligini yanada yuqori bosqichga ko'tarish, ilmiy pedagogikani milliy ta'lim-tarbiya qonuniyatlari va tamoyillari bilan boyitish, ta'limning xalqchilligi va ommaviyligiga erishish kabi masalalarga e'tibor qaratganligi yangi Renessans pedagogikasining ustuvor yo'nalishlari bilan hamohangdir.

Abdulla Avloniy 1913 yilda nashr ettirilgan "Turkiy Guliston yohud axloq" asarida "Pedagogiya", ya'ni bola tarbiyasining fani demakdir" deb, pedagogika faniga o'zbek ziyolilari orasida birinchi bo'lib, aniq va to'g'ri ta'rif berdi. Ma'lumki, pedagogika fani jamiyat tomonidan belgilangan talablar asosida inson kapitalini yaratishga xizmat qiladi. Buning uchun esa, pedagogika fani jamiyat rivojining strategiyasi va ustuvor yo'nalishlariga to'liq mos keladigan ta'lim-tarbiya mazmuni, shakl, metod, vosita va texnologiyalarini ishlab chiqishi hamda uni amalga oshirish mexanizmlarini aniq belgilab berishi lozim. Afsuski, mustaqillik yillarida, ya'ni 2017 yilga qadar pedagogika fani va ilmiga ma'lum darajada o'zgartirishlar kiritishga urinishlar bo'lsada, aksariyat islohotlar o'zini oqlamadi.

Buning asosiy sababi milliy pedagogika fanining yangi konseptual asoslarining ishlab chiqilmaganligi, yangiliklarni kiritishda fanning qonun, qonuniyatlari, tamoyillari va mezonlarini hisobga olinmaganligidir. SHu o'rinda haqli savol tug'iladi: yangi Renessans sharoitida pedagogika ta'lim sohasini rivojlantirishda qanday ustuvor jihatlarga e'tibor qaratish lozim? Qanday muammolar mavjud va ularni hal etish yo'llari nimalardan iborat? Eng avvalo, shuni ta'kidlab o'tish lozimki, yangi Renessans sharoitida pedagogika ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar ijtimoiy qonun va qonuniyatlarga tayanishi lozim. Jumladan, yangi Renessans pedagogikasi quyidagi qonunlar asosiga qurilishi lozim: milliy va umuminsoniy madaniyatga qadriyatli munosabat; ijtimoiy moslashuvchanlik, faollik va mobillik; to'rt uzviy xalqa(maktabgacha; umumiy o'rta va o'rta maxsus; professional va oliy ta'lim)ning mustahkamligi; shaxs hayotiy tajribasiga asoslangan (vitagen) ta'limning ustuvorligi. Quyidagilar esa, YAngi Renessans pedagogikasining qonuniyatlari sifatida xizmat qiladi: ta'lim-tarbiyaning maqsadi yangi O'zbekistonni rivojlanish sur'ati, jamiyatimizning zamonaviy ehtiyojlariga mos bo'lishi; ta'lim-tarbiya mazmuni raqamli pedagogikaning taraqqiyoti bilan uyg'un tarzda belgilab olinishi; ta'lim-tarbiya sifati pedagogik ta'sirning intensivligi va ta'lim natijalarining shaffofligiga asoslanishi; ta'lim-tarbiya metodlari interfaollik, kooperativlikka asoslanishi; ta'lim-tarbiya jarayonini boshqarishda sub'yekt-sub'yekt munosabatlari doirasida korreksion ta'sirning jadalligini hisobga olish; ta'lim-tarbiya jarayonida rag'batlantirish besh tayanch ustunning (tarbiyachi, o'qituvchi, professor-o'qituvchi, ilmiy-ijodiy ziyolilar, ota-onalar) virtual-pedagogik nazorati va yangi hayot sub'yektlarining (tarbiyalanuvchi, o'quvchi, talaba) internal (ichki) motivlariga bog'liqligi. Ayni paytda yuqorida qayd etib o'tilgan yangi Renessans pedagogikasi qonun va qonuniyatlarga

asoslangan holda pedagogika ta'lim sohasini rivojlantirishda quyidagi muammolarga jiddiy e'tibor qaratilishi hamda ularni hal etish yo'llari jadal tarzda ishlab chiqilishi lozim: Bugungi kunda pedagogika ta'lim sohasida ham kredit-modul tizimi asosida o'quv jarayoni amalga oshirilmoqda. Biroq mazkur jarayonni tashkil etish va boshqarishda kreditlar to'plash masalasiga katta e'tibor qaratgan holda, modulli ta'lim texnologiyasiga asoslangan holda o'qitish mazmunini loyihalash e'tibordan chetda qolmoqda.

Ta'lim mazmunini takomillashtirmasdan esa, o'qitish sifatiga erishib bo'lmaydi. Buning uchun kredit-modul tizimiga asoslangan ta'lim mazmuni modulli yondashuvning tamoyillari orqali tizimlashtirilishi maqsadga muvofiq. Xuddi shunday o'quv jarayonini amalga oshirish modulli ta'lim texnologiyasi talablariga to'liq javob berishi lozim. Biror-bir ta'lim tizimining "shaklga asoslanib" joriy etilishi ko'zlangan natija bermaydi. Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, pedagogika ta'lim sohasiga joriy etilayotgan yangi tizimga mos ravishda o'qitish mazmuni ham tubdan o'zgarishi kerak. SHu o'rinda yana bir jihatga e'tiborni qaratish lozim. Ilg'or xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, kredit-modul tizimiga asoslangan o'quv rejalarida talabalarning 1 semestr davomida o'qiydigan fan (modul)lari soni 4-5 tadan oshib ketmaydi. Amaldagi mavjud o'quv rejalarida esa, talabalarning bir semestrda o'qiydigan fanlari soni 10-12 tagachani tashkil etadi. Fan(modul)lar sonining sun'iy oshirilishi o'z navbatida, talabalarning o'quv faoliyati natijalariga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etish kredit-modul tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Kredit-modul tizimining bosh g'oyasi – "o'rganishga o'rgatish", "bajarishga o'rgatish" mustaqil ta'lim orqali amalga oshadi. CHunki Kredit to'plash va ko'chirishning yevropa tizimi (European Credit Transfer and Accumulation System – ECTS) talablariga ko'ra, modullar bo'yicha o'quv yuklamasining 60 foizini mustaqil ta'lim tashkil etishi lozim. SHuningdek, talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etish bo'yicha muvaqqat Nizomning ham ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

Pedagogika ta'lim sohasiga dual ta'limni joriy etish masalasiga yetarlicha e'tibor qaratilmayapti. Aslida, talabalarning o'quv va malakaviy amaliyotlarini o'quv yili davomida haftasiga 2 kun umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'tkazilishi bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini shakllantirish, amaliy faoliyatga tayyorlash samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Pedagogika ta'lim sohasiga raqamli texnologiyalarni joriy etish ham talab darajasida emas. Mazkur jarayon moddiy-texnik ta'minotning yetarli bo'lishi bilangina o'lchanmaydi. Mavjud imkoniyatlardan kelib chiqib, maksimal natijalarga erishish uchun rahbar-xodimlarda menejerlik kompetensiyasi va tashkilotchilik sifatleri rivojlangan bo'lishi lozim. Albatta, ushbu jarayon samaradorligini ta'minlash o'z navbatida, professoro'qituvchilarda raqamli kompetensiyani rivojlan-tirishni taqozo etadi. Bu orqali esa, bo'lajak pedagoglarda axborot-kommunikativ kompetentlik va raqamli savodxonlikni shakllantirishga erishiladi. Pedagogika ta'lim sohasida xorijiy tillarni o'qitish masalasiga ham alohida e'tibor qaratilishi kerak. Mamlakatimizda muhtaram yurtboshimizning bevosita tashabbusi bilan tashkil etilgan Prezident maktablari va ixtisoslashgan maktablarda, umuman umumiy o'rta ta'lim tizimida faoliyat yuritishi uchun bo'lajak pedagoglar kamida ikkita xorijiy tilni bilishi lozim. Ona tilini mukammal biladigan va xorijiy tillarni yaxshi o'zlashtirgan o'qituvchi o'zi dars beradigan fani bo'yicha yangiliklardan

muntazam xabardor bo'lib boradi hamda ularni ta'lim-tarbiya jarayonlariga samarali tatbiq etadi. Buning uchun oliy ta'lim muassalarida til muhitini yaratishga alohida e'tibor qaratish lozim. Afsuski, hatto pedagogika oliy ta'lim muassasalarida ochilgan qo'shma fakul'tetlarda ham "til muhiti" samarali yo'lga qo'yilmagan. Mazkur fakul'tetlarda ta'lim tiliga mos ravishda infratuzillma yaratilishi lozim. Pedagogika ta'lim sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlarida belgilab berilgan yana bir masala – pedagogik kasbga qiziqishi yuqori bo'lgan yoshlarni aniqlash hamda ularni maqsadli tayyorlab va tarbiyalab borishning uzluksiz tizimini joriy qilishga yetarlicha e'tibor qaratilmayapti. Mazkur masalani muvaffaqiyatli hal etish uchun zaruriy choralarni ko'rish orqali motivatsion yo'nalganlikka ega yangi avlod "kelajak muallimlari"ni tayyorlash imkoniyati mavjud. Umumiy o'rta ta'limning o'rta bosqichi (X–XI sinflar)da pedagogik sinflarni tashkil etish mexanizmlarini ishlab chiqish va jadal amalga oshirish lozim. Pedagogik ta'lim sohasining jozibadorligini oshirish uchun mazkur yo'nalishda ta'lim marketingini samarali yo'lga qo'yish lozim. Moliyaviy va akademik mustaqillikka bosqichma-bosqich o'tish uchun pedagogika oliy ta'lim muassasalarida xalqarolashuv va integratsiyalashuv jarayonlarini kuchaytirish lozim. Mazkur oliy ta'lim muassasalarida xorijiy hamkorlik masalasi ham qoniqarli deb bo'lmaydi. Xorijiy tajribalarni o'rganish orqali pedagogika oliy ta'lim muassasalari qoshida maktabgacha ta'lim tashkilotlari, umumiy o'rta ta'lim maktablarini tashkil etish ham byudjetdan tashqari mablag'lar ishlab topish, ham dual pedagogik ta'limni amalga oshirish imkoniyatini yuzaga keltiradi. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimi joriy etilishiga qaramasdan, professor-o'qituvchilarning vaqt me'yorlari yangi tizimga moslashtirilmagan. Mazkur holat ham kredit-modul tizimini amaliyotga joriy etishda murakkabliklarni keltirib chiqaradi. O'quv yuklamalarining haddan ziyod ko'pligi talabalar bilan amalga oshiriladigan maslahat – kontakt soatlarini to'liq bajarish imkonini bermaydi. Kontakt soatlari esa ayni paytda professor-o'qituvchining o'quv yuklamasi tarkibiga kirmaydi. Buning uchun kreditmodul tizimida oliy ta'lim muassasasi professor-o'qituvchilar tarkibining o'quv yuklamasi hamda o'quvushlubiy, ilmiy-tadqiqot ishlarini belgilash qoidalarini yangidan ishlab chiqish lozim. Zamonaviy iqtisodiy-ijtimoiy shart-sharoitlar va kredit-modul tizimining imkoniyatlarini hisobga olgan holda, oliy pedagogik ta'limning bakalavriat bosqichida ikki va undan ortiq ixtisoslik bo'yicha mutaxassislar tayyorlash amaliyotini joriy etishga alohida ehtiyoj mavjud. Prognostik yondashuv asosida pedagogik kadrlar tayyorlash ehtiyojlarini real talablar bilan muvofiqlashtirib borish, pedagogika oliy ta'lim muassasalari va ish beruvchilarning talablari o'rtasidagi bo'shliq bartaraf qilinishi lozim. Ayni paytda umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida "Tabiiy fanlar" o'quv predmetini o'qitish yo'lga qo'yilgan bo'lsa ham, pedagogika oliy ta'lim muassasalarida integrallashgan "tabiiy fanlar o'qituvchisi" ixtisosligi bo'yicha kadrlar tayyorlanmaydi. Bu esa, boshlang'ich sinflarda mazkur fanni o'qitish samarali amalga oshirish uchun pedagogik xatar(risk)ning ortishiga olib keladi. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida istiqbolli yo'nalishlarni o'rganish va belgilab berishga xizmat qiluvchi "Pedagogik prognostika va ta'lim falsafasi" ilmiy laboratoriyalarini tashkil etishga ayni paytda alohida zaruriyat mavjud. Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, pedagogika oliy ta'lim muassasalari har jihatdan umumiy o'rta ta'limda amalga oshirilayotgan islohotlardan

“o‘zib” ketishi va innovatsion jarayonlarga mobillashgan bo‘lishi lozim. Buning uchun pedagogik prognostik tadqiqotlar o‘tkazilishi va uning natijalari monitoring qilib borilishi lozim. Aynan mazkur jarayon orqali oliy va umumiy o‘rta ta‘lim kooperatsiyasini ta‘minlashga ham erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Prezident Shavkat Mirziyoyev asarlari, farmon va qarorlaridan
2. “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-sonli Farmonidan
3. Kaykovusning “Qobusnoma” asaridan
4. Abdulla Avloniyning asarlaridan
5. www.ziynet.uz

XALQ PEDAGOGIKASI VOSITASIDA O‘QUVCHILARDA AXLOQIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISH

Xudoyberdiyeva Shoir, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-kurs magistranti

O‘zbek xalq pedagogikasi g‘oyat serqirra va serjilo bo‘lib, uning qamrovi nihoyatda keng, ya‘ni shu xalq paydo bo‘lgan butun bir davrni o‘z ichiga oladi. Xalq pedagogikasi xalq og‘zaki ijodi, qadriyatshunosligi, udumshunosligi va marosimshunosligining etakchi yo‘nalishlarini, diniy-axloqiy ta‘limotni, ya‘ni ijtimoiy va maishiy-axloqiy hayotning barcha tomonlarini qamrab olishi bilan xarakterlanadi. Ma‘lumki, xalqning pedagogik qarashlari uzoq asrlar davomida shakllangan va ular bizga alohida qo‘llanma, dastur, darsliklar shaklida etib kelmay, asosan xalq og‘zaki ijodiga kiruvchi turli janrdagi asarlar — elshunoslik, qadrshunoslik, udumshunosliklar sifatida saqlanib qolgan.

Pedagogika fani xalq tarbiyasi tajribasidan eng yaxshilarini qabul qilib oladi. Kishilar yosh avlodda mehnatsevarlik, itoat qilish, matonatilik, sofdillik, haqqoniylik, xushmuomalalik, ota-onalarga, kattalarga hurmat, o‘zidan kichiklarga g‘amxo‘rlik va yomonlikka nafrat singari muhim axloqiy sifatlarni tarbiyalagan. Xalq fikricha, inson ona qornidan yaxshi yo yomon bo‘lib tug‘ilmaydi. Yaxshi yoki yomonga aylanishi tarbiyadan, dastavval ota-ona, oila, mahalla-ko‘y, qishloq-ovul, qolaversa, jamiyat-tuzumidandir. Bunda ajdodlar qoldirgan ota meros — oilaviy pedagogika, xalq pedagogikasi, shuningdek, udumshunoslik, qadrshunoslik, elshunoslik an‘analari hal qiluvchi o‘rin tutadi.

Xalq pedagogikasi-tarbiyaning maqsad va vazifalari borasida ma‘lum bir xalqning hayot tajribasi hamda turmush tarzida shakllangan amaliy qarashlar majmuidir. Muayyan jamiyatda yashash uchun o‘sha xalqning urf-odatlarini, odob-axloqi, marosim, an‘ana, turmush-tarzi, badiiy ijod, o‘yin singari empirik vositalarda namoyon bo‘ladigan amaliy faoliyatlarni o‘rganishi va amal qilishi lozim. Xalq pedagogikasi fanda “etnopedagogika” deb ham yuritiladi.

Xalq pedagogikasi tarixan xalqning o‘zi, uning ijtimoiy ongi, tafakkuri, turmush tarzi bilan qorishiq ravishda shakllangan. U hozirgi zamon pedagogikasi ilmining ibtidosi hisoblanadi. Xalqning o‘zi hayot ekan uning pedagogik fikri, o‘z milliy pedagogik qarashlari ham yashayveradi.

Yoshi ulug'larning ta'kidlashicha, bola boshdan to'g'ri, haqqoniy tarbiyalansa, u kelgusida yaxshi inson bo'lib etishadi, egri qo'lda tarbiyalansa, yomon kishiga aylanadi. Zero, «Qush inida ko'rganini qiladi» maqoliga amal qilish xalq an'anaviy pedagogikasining bosh yo'nalishidir. Shuning uchun xalq pedagogikasida tarbiyaning mayda-chuydasi, ya'ni birlamchi-ikkilamchisi bo'lmaydi. Hamma narsa hisobga olinishiga, xech bir narsa chetda qolmasligiga, ayni chog'da tarbiyaning nihoyatda nozik, injiq, murakkab tomonlari e'tiborga olingan holda «yetti o'lchab, bir kesish»ga amal qilinadi.

O'ziga xosligi shundaki, xalq tarbiyada kecha, bugun va ertani o'ylab ish tutadi, ya'ni tarbiya o'tmishni unutmaslik, bugunning qadriga yetish, kelajakka umid asosida olib boriladi. Xalq pedagogikasining yana bir ibratli tomoni shundaki, hayot, tabiat, jamiyatdagi har bir voqea-hodisa, predmet, ko'rinishdan mukammal foydalaniladi. Xalq an'anaviy pedagogikasida ishonitirish, isbotlash, ta'sir, ibrat namunasi, tajriba natijalari, tasdiqlash ham alohida o'rin tutadi. Buni ayniqsa, dov-daraxt, tog'-tosh, parrandalarga bag'ishlangan xalq og'zaki ijodi namunalarida ko'rish mumkin. Xalqning bunday qarashlari zahirida to'rt unurni asrab-avaylash, ya'ni ekologik tarbiya yotadi. Xalq bisotidagi eng yaxshi tabarruk so'zlar — duo, olqishlar ham katta tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega. O'zbek xalq pedagogikasi ayrim shaxslar yoki bir-ikki jamoa tomonidan yaratilmagan. Uni xalqimiz asrlar davomida o'zining boy hayotiy tajribalari, farzandlar kamoloti borasida tutgan tutumlari, sa'y-harakatlari, yo'l yo'riqlari, akl-zakovatlari bilan yaratgan. Shu bilan birga o'zbek xalq pedagogikasi ilm-fanning turli sohalari — mumtoz adabiyot, san'at, musiqa, og'zaki ijod, qadrshunoslik, odatshunoslik, ruhshunoslik kabi sohalar bag'rida shakllanib, ularning eng yaxshi namunalarini o'ziga qabul qilib olgan.

Xalq pedagogikasining barcha namunalari axloqiy tarbiyada muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktab darsliklarida kiritilgan ertaklar o'quvchilarni yaxshilik qilish, vatanni sevis, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, ota-onalarni e'zozlash, mehnatsevarlik, bilimga muhabbat, rostgo'ylik, hallolik kabi xislatlarni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Masalan: xalq maqollari o'git va nasixat shaklida beriladi:

- Suv bilan ekin o'sar,
- Tarbiya bilan — odam.
- Qush uyasida ko'rganini qilar.
- Inson — odobi bilan,
- Osmon — oftobi bilan.

Bugungi ishni ertaga qo'yma. Ko'rib turganimizdek, maqollardagi odob-axloq, tarbiya bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yuqotgani yo'q.

Xususan ertaklardan hammaga tanish “Zumrad va Qimmat ” ertagiga e'tabor qaratadigan bo'lsak, mehnatsevarlik, rostgo'yligi, kattalarga hurmatda bo'lishi evaziga taqdirlangan Zumrad va dangasa, qo'pol bo'lgan Qimmatning jazolanishi bolalarda juda katta ta'sir o'tkazishi sir emas.

Xulosa qilib aytganda, xalq og'zaki ijodi milliy mafkuraning negizini tashkil etadi va xalq pedagogikasining manbai hisoblanadi. Yer yuzidagi barcha kishilar singari turkiy qabilalar ham qadim zamonlardayoq hayotiy ehtiyoj taqozosi bilan bolalarining

sog'lom, baquvvat, mehnatsevar, kattakichiklarni izzat-hurmat qiladigan, xushaxloq, botir, jamoani, Vatanni himoya qila oladigan kishilar bo'lib ulg'ayishlarini orzu qilganlar. Tarbiya sohasida to'plagan tajribalarini, orzu-istaklarini umumlashtirib, maqol, topishmoq, ertak, rivoyat, hikoyat, doston, milliy, oilaviy urf-odatlar, an'analar shaklida ifodalab yoshlarga, oila a'zolariga, boshqalarga o'rgatganlar. Shu tariqa o'zbek xalq pedagogikasi vujudga kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi 8-tom
2. Mirtursunov «Xalq pedagogikasi» Toshkent 1968-yil
3. Xalq pedagogikasi-inson kamolotining asosi. T. 1-5 kitoblar 1992y.
4. R.Usmonov «Hayot ustoz-xalq muallim», Toshkent. O'qituvchi 1997- yil
5. O.Musurmonova G.Boybekova "O'zbek xalq pedagogikasi".-T.: "O'qituvchi" 2000y

ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIGA INTEGRATIV YONDASHUVNING HOZIRGI HOLATI

Zaxro Alisherovna Nortajova Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) 2-bosqich magistranti.

Yangi O'zbekiston ta'limiga yangicha yondashuvni taqozo etmoqda. Maktab ta'limiga integratsiyalashtirish talabi bilan yondashuvga shuning natijasi sifatida qarash maqsadga muvofiq. Yosh avlod ma'naviyatini rivojlantirish o'zbek xalqining boy tarixi, milliy qadriyatlari, urf-odatlari va ularni o'zida aks ettirgan adabiy-badiiy meros bilan yaqindan tanishtirish, milliy an'ana, bayram, urf-odatlar asosida shakllangan milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirishni taqozo etadi[1]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-sonli qaroriga ko'ra maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va oliy ta'lim o'quv dasturlari va fanlarning uzluksizligi hamda uzviyligini ta'minlash haqidagi qarori hamda "Ona tili va o'qish savodxonligi" fani Milliy o'quv dasturi Xalq ta'limi vazirining 2020-yil 9-dekabrdagi "Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturining dastlabki loyihasini tasdiqlash va tajriba-sinovdan o'tkazish to'g'risida"gi 298-sonli buyrug'i asosida Respublikamizning barcha ta'lim muassasalarining boshlang'ich sinflari uchun yangi integratsiyalashtirilgan darsliklari bosqichma- bosqich joriy etildi. Bunda yangi nashr qilib amaliyotga tatbiq etilgan darsliklarning asosiy maqsadi xorijiy davlatlarning ta'lim tizimidagi yutuqlarini ta'lim tizimimizga olib kirish, yangi innovatsion metodlar orqali yosh avlodning dunyoqarashini kengaytirish, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, jamiyatdagi hodisalarga o'z fikrini bildira olish va mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish"dir.[2]

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ongi va tafakkurining rivojlanishida o'qish hamda o'rganishga qaratilgan har bir o'quv predmetining o'zni beqiyos. Shunday ekan ularga berilgan har bir o'quv materiali bir-birini takrorlamaydigan rivojlantirishga xizmat qilishi kerak. Boshlang'ich sinflarda bunday ishlarni amalga oshirishda integratsion yondashuv alohida o'rin tutadi. „Ona tili va o'qish savodxonligi“ darsligi

2021-o'quv yilidan yangicha talqinda nashr etildi. „Ona tili va o'qish savodxonligi“ fanini o'qitishda asosiy e'tibor o'quvchida tilga doir to'rt ko'nikma: o'qib tushunish, tinglab tushunish, nutqiy ko'nikma: so'zlash va yozish hamda grammatik savodxonlikni shakllantirishga qaratiladi[3]. Tinglab tushunish ko'nikmasini hosil qilish uchun darslikdagi ko'p matnlar audio shaklida berilgan bo'lib, u o'quvchilarning diqqatini bir joyga yig'a olish va tinglash madaniyatini shakllantiradi. Video va audiomateriallar orqali yozma ko'nikma bilan birgalikda og'zaki nutqni rivojlantirish ko'zda tutiladi. Videomaterial tilning qanday vaziyatda qo'llanayotgani haqida to'liq tasavvur bersa, audio material ularning ohangini yaxshi o'zlashtirishga, ularning turli o'zgarishlari qanday ma'no anglatishini tushunishga yordam berishiga e'tibor qaratilgan[4]. Darslikda turli uslublarga oid matnlarni uchratish mumkin. Matndagi topshiriqlarni bajarish orqali fanlararo integratsiya yo'lga qo'yilgan. Fanlararo integratsiyalash yaxshi samara beradi, lekin darsliklarni tashqi olam, jonli va jonsiz tabiat, yil fasllari bilan integratsiyasichi?

1-sinf „Ona tili va o'qish savodxonligi“ darsligining ko'plab mavzulari tashqi olam bilan integratsiya asosida tuzilmagan. Darslik borliq va haqiqatlar bilan bog'lanmagan. 20-betda "Vaqt qadri" she'rida shaftolini yorish aytilgan, 32-betda „Navròz taronasi“ she'ri keltirilgan. Fasllar va tashqi olam bilan aloqadorlikda darsni tashkil etish uchun mavzularda yil fasllaridagi vaqtlar hisobga olinmagan. 51-betda "Dilmurodning vaqti yoq" she'ri Qish fasli uchun savollar berilgan bo'lsa, 53-betda Mo'jizaviy hasharot yoz fasli haqida sòrallyapti. Xususan, 1-sinf o'qituvchilar uchun berilgan metodik qo'llanmaning kirish qismida quyidagicha yozilgan: „Ta'lim jarayonida o'quvchilarning voqea-hodisalarni kuzatish, anglash, qiyoslash, analiz va sintez qilishga o'rgatish orqali ijodiy tafakkuri, fikrlash doirasi shakllantirib boriladi“. Mavuzlarning tashqi olam bilan bog'lanishdagi buzilishlar yuqoridagi natijalarga erishishga to'sqinlik qiladi.

2-sinf darsligida ham qator shunday mavzular mavjud. Mavzular ketma-ketligi inobatga olinmagan. Darslikning 1-bo'lim 1-mavzusi „Vatanparvarlik nima?“ deb nomlangan. 2-mavzu esa „Oshxonamiz ramzi“ audiomatn berilgan, mavzu sarlavhasi berilmagan va tandir haqida ma'lumot berilgan. Darslikning 7-sahifasida tandir qanday paydo bo'lgani, ya'ni tarixi haqida o'rganishlari kerak edi, lekin audiomatndan kelib chiqadigan bo'lsak, audiomatnga tandir qanday yasaladi? savoli berilishi o'rinli. Darslikdagi „Sharikning tug'ilgan kuni“ mavzusi va undagi „oyisi bilan chiqisha olmas, tez-tez g'ijillashib turardi“ gapida esa bizning o'zligimizga va milliyligimizga mos emas. Darslikdagi ayrim mavzularda o'quvchining yosh xususiyati hisobga olinmagan. Mavzularda ko'proq tabiiy fanlarga urg'u berilgan. Ba'zi matnlarda berilgan ilmiy ma'lumotlar tabiiy fanlarda ham bor. Mualliflar ikki darslikni ta'qqoslab o'rgansalar buning guvohi bo'ladilar. 2-sinf mashq daftarida topshiriqlar ikki chiziqli daftar chiziqlari berilgan. Vaholanki, 2 -sinfda o'quvchilar Davlat ta'lim standartlari bo'yicha bir chiziqli daftarga yozishadi. Ona tili va o'qish savodxonligi mashq daftarida o'quvchilar uchun ma'lum bir qolipga tushirilgan topshiriqlar berilgan. O'quvchini husnixatini shakllantirish uchun, yozma ijodiy nutqini rivojlantirish uchun sahifalarda yozuv chiziqlari kam berilgan.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev raisligida 2022-yil 28-yanvarda o'tkazilgan maktab ta'limini rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan videosektor yig'ilishida

mamlakat kelajagi, barcha sohalar va loyihalar muvaffaqiyati bilimli insonlarga bog'liq ekanligini ta'kidlab o'tgan. Yoshlar bilimli, tarbiyali, madaniyatli bo'lsagina, biz kelajagimiz buyuk deya baralla ayta olamiz. "Yangi O'zbekiston", "Uchinchi renessans" kabi nomlarni ko'p uchratyapmiz. Prezidentimizning "Yosh avlodni tarbiyalash biz uchun eng asosiy vazifadir", "Najot ta'limda, najot tarbiyada, najot bilimda. Ta'limga e'tiborda bir kun emas, bir soat kechiksak bu juda katta ziyon bo'ladi". Yuqoridagi fikrlarga asoslanib, o'sib borayotgan avlodning ta'lim-tarbiya tizimini xalqimizning tajribalariga tayangan holda olib borsak, farzandlarimiz ham tarixini, buyuk ajdodlarini, ham milliy an'ana va marosimlarini o'rganadi, ularga hurmat ruhida tarbiyalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.1-sinf o'qituvchilari uchun ona tili va o'qish savodxonligi darsligiga metodik qo'llanma
2. 1-sinf Ona tili va o'qish savodxonligi darsligi
3. 2-sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsligi
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi" qonun hujjati
5. S. Matchonov, H. Bakiyeva, X. G'ulomova, Sh.Yo'ldosheva, G. Xolboyeva. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. –T.: "Ishonchli hamkor" nashriyoti. 2021.
6. Lex.uz sayti

YANGI DARSlikLAR- YANGICHA YONDASHUV

Sharofova Nilufar Ilhom qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi magistranti.

Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'lim samaradorligini oshirish, o'qitishning yangicha usul va metodlarini amaliyotga tadbiq etish, jahon tajribalarini milliy ta'lim tizimida sinovdan o'tkazish va qo'llash maqsadida xorijiy tajribalarga tayanib, "Milliy o'quv dasturi"ni qabul qildi.[1] Ushbu masala mamlakatimiz Prezidentining "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PF -6108 son 06-11-2020 y farmonining asosiy mavzusi sanaladi. Biz qator yillar davomida "Ona tili" va "O'qish" darsligidan foydalanib keldik. "Ona tili" darsligida grammatikaga oid bilimlarni, "O'qish" darsligida esa badiiy adabiyot sirlarini o'rganish ko'zda tutiladi. Darsliklarning Milliy o'quv dasturi asosida ishlab chiqilgan yangi nashrida esa bu ikkala darslik bitta nom ostida "Ona tili va o'qish savodxonligiga" o'zgartirildi. Dastlab 1-2- sinflar, so'ngra 3-4 sinflar ushbu darsliklardan foydalana boshlashdi. Bir qancha tortishuv va bahslarga qaramay darsliklar amaliyotda qo'llana boshladi. Xo'sh, munozarlarga bosh sabab nima bo'ldi? Yangi nashrda chop etilgan darsliklarda grammatikaga alohida to'xtalib o'tilmagan. 3-sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligini oladigan bo'lsak, metodik qo'llanmada bu haqida quyidagicha izoh berilgan: "Biz eski darsliklarda o'quvchilarga ot, sifat, son, fe'l haqida qoidani yodlatib keyin mashq bajaritardik, sahifada bajarilishi kerak bo'lgan topshiriqdan ko'ra qoida ko'p edi. O'quvchilar o'qiyotgan ertak, hikoyalarda, televizor orqali ko'rayotgan multfilmlarida ona tilini o'rganib olishadi, ya'ni biz "grammatika" deb ataydigan qoidalarni boshqalarning nutqidan o'zlashtiradilar. Tadqiqotlarga qaraganda, inson tilni ma'lum konstruksiyalar asosida o'zlashtirib boradi. Tilni fonetika,

morfologiya, leksikologiya, sintaksis kabi sathlarga ajratib o'rgatish hech qachon bu jarayonga yordam bermaydi..." [2]

"Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligidan rasmiy topshiriqlar (o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatadi), hikoya, ertak, she'rlar, turli xorijiy jurnallardan tarjimalar o'rin olgan. O'quvchilar berilgan rasmlarga qarab ham mazmunan ham grammatik jihatdan bog'langan matn tuzishadi, mavzu doirasida o'z qarashlarini, istaklarini, munosabatlarini bildirishadi. Ertak va hikoyalar asosida yakuniy xulosalar chiqarib, uni tahlil qilishadi. Kitoblar bilan birgalikda mashq daftarlari ham ishlab chiqilgan. Har bir darsda mavzuga mos tarzda topshiriqlar berib o'tilgan. Audiomatnlardan keng foydalanilgan. Birgina 3- sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsligini oladigan bo'lsak, kitobning 1-qismida "Mustaqillik maydoni", "5 yoshda 500 kitob", "Ilk jamoat transporti", "Yurtim guli- Xongul", "Dunyo okeanlari", "Baraka daryosi", "Salomatlik garovi", "Ozon qatlami", "Sen mening qahrmonimsan", "Ko'chat ekish sirlari", "Pulning qopqonlari", "Yetti xazina", "Mars- qizil sayyora" nomli audiomatnlar berilgan.[3] Ushbu audiolarni o'quvchilar eshitib, mashq daftari berilgan topshiriqlarni bajaradilar. Tinglab tushunish o'qib tushunishdan biroz murakkabroq. Lekin aynan shu kompetensiyani o'quvchilarga boshlang'ich sinfdan o'rgatib borsak maqsadga muvofiq bo'ladi. 3- sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsligining "Tabiatni asraymiz" bo'limida audiomatn berilgan. O'quvchilar ozon qatlami haqida ma'lumotlarni dastlab tinglab keyin mashq daftari berilgan topshiriqni bajarishadi.

Topshiriq quyidagicha:

1	Ozon qatlami er haroratining bir maromda bo'lishini ta'minlab beradi
2	Atmosferada ozon miqdori juda ko'p, chunki u erimizni o'rb olgan
3	Quyosh sistemasida 8 ta sayyora bo'lib, ularning ayrimlarida Yerdagidek hayot mavjud
4	Ozon qatlamining emirilishiga odamlar sabab bo'lmoqda
5	Havo sovutgichlardan kamroq foydalanish ozon qatlamini saqlab qolishga yordam beradi

O'quvchilar eshitgan audiomatnlari asosida yuqoridagi gaplarning to'g'ri yoki noto'g'riligini mashq daftari belgilashadi.

Xuddi shu bo'limda "Inson nima uchun hammadan kuchli (xalq ertagi) berilgan mashq daftari shu ertak asosida topshiriq berilgan:

Suhbatdoshlarga so'roq bering va ularni jadvalga to'g'ri joylashtiring.

Shaxs	Tabiat hodisalari	Jonzotlar	Narsalar
		Qo'y {nima}	

Shu o'rinda o'qituvchi o'quvchilarga shaxs va narsa otlari qanday so'roqlarga javob bo'ladi deb savol berib muammoli vaziyat yaratsa, o'quvchilar darrov javob

berib mashqni bajarishadi. Topshiriqni bajarishga qiynalayotgan o'quvchilar ham shaxs otlari kim?, narsa otlari nima? so'rog'iga javob bo'lishini bilib olib, topshiriqni bajarishadi.

Respublikamiz xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil qilish, xalqaro aloqalarni o'rnatish, yosh avlodning ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab- quvvatlash maqsadida Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS), Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS), The Programme for International Student Assessment (PISA), The Teaching and Learning International Survey (TALIS) kabi xalqaro baholash dasturlari yaratildi hamda ta'lim jarayonida ushbu dastur me'zonlariga mos topshiriqlar ishlab chiqildi.[4] Milliy o'quv dasturi asosida ishlab chiqilgan darsliklarimizdagi topshiriqlar ham xuddi xalqaro baholash dasturidagi topshiriqlarga o'xshaydi. PISA xalqaro baholash dasturi o'qish savodxonligi bo'yicha insonning matn shaklida berilgan ma'lumotlarni tushuna olish va ularga reaksiya bera olish ko'nikmasi, jamiyat hayotida faol qatnashish jarayonida o'qigan ma'lumotlaridan o'z maqsadi yo'lida foydalana olish imkoniyatlarini oshirish qobiliyatini shakllantirishga mo'ljallangan. Milliy dastur asosida yaratilgan Ona tili va o'qish savodxonligi darsligidagi topshiriqlar o'quvchilarning ham o'qib, ham tinglab tushunish kompetensiyalarini rivojlantirishni maqsad qilgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Mustaqil fikrlaydigan zamonaviy o'quvchilarni kamol toptirishda darsliklarning yangi avlodi muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh. M. Mirziyoyev "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF -6108 son 06-11-2020 y farmoni.
2. 3- sinf o'qituvchilari uchun "Ona tili va o'qish savodxonligi" metodik qo'llanmasi.
3. I. Azimova, K. Mavlonova va "Ona tili va o'qish savodxonligi"(3-sinf). Toshkent-2022
4. LEX.UZ

ТАЛАБАЛАРДА ШАХСИЙ-КРЕАТИВ КОМПЕТЕНТЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ АСОСЛАРИ

Алаудинова Шабнам Рустам қизи Термиз педагогика институти магистри

Аннотация Ушбу мақола талабаларда шахсий-креатив компетенцияларни шакллантиришда компетентли ёндашувни амалга ошириш масаласига қаратилган бўлиб, шахсий-креатив компетенцияларни аниқлаш ва танлаш таълим натижаларининг асосий истеъмолчилари билан белгиланишини ва ҳозирги вақтда мазкур жамиятда қайси қобилиятлар ва сифатлар кадрли ҳисобланишини талқин қилади. Аммо компетентли ёндашув мантиқида жамият ривожининг ҳар бир янги босқичида у ёки бу компетенцияларни актуаллаштириш тўғрисида гап боради.

Калит сўзлар: шахсий-креатив компетенциялар, инновация, компетентли ёндашув, қобилиятлар, инвестиция, ахлоқий талаблар

КИРИШ Бугунги кунда жаҳонда таълимни ривожлантириш йўлида олиб борилаётган барча ишлар келажакка қўйилган инвестиция деб баҳоланмоқда. Жамиятда талабаларда шахсий-креатив компетенцияларни ривожлантиришнинг самарадорлигини ошириш механизмларини жорий этиш

барча инсонлар учун билим олиш, касб ўрганиш, мамлакат ривожига муносиб ҳисса қўшиш орқали қулай шароитда яшаш имкониятларини яратади.

Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигини қўлга киритгач, ўрта таълим муассасалари, хусусан, талабаларда шахсий-креатив компетенцияларни ривожлантириш тузилмаси ва мазмунини тубдан яхшилаш устувор аҳамият касб этмоқда. Талабаларда шахсий-креатив компетенцияларни шакллантириш масаласи ҳозирги услубий адабиётларда тил, луғат бойлиги ва нутқ маданияти ҳақида билимларга турлича ёндашувлар асосида ҳал қилинади.

Расмий ҳужжатларда янги атамадан фойдаланиш мисоллари мавжуд, масалан «Умумий таълим мазмунини модернизациялаш стратегияси» куйидагилар ифодаланган: «талабаларнинг интеллектуал, ҳуқуқий, ахборот ва бошқа соҳалардаги шахсий-креатив компетенциялари мажмуи тўғрисида гап бормоқда». [1]. Компетенцияларга йўналганлик шунингдек асосий мезонлари билим, қўникма, малакалар (БKM) бўлган эски таълим парадигмасидан ажратишни, бунда БKMларни таълим жараёнининг зарур элементларидан бири сифатида сақлаш билан таъминлайди.

АСОСИЙ ҚИСМ. Билдирилган фикрларни таққослаш ва уларни принципиал ҳолатлар бўйича умумлаштириш асосида компетенциялар ва компетентликни аниқлашга ва улар ўртасидаги мазмунли алоқаларни ўрнатишга уч нуктаи назарларни ажратиш мумкин.

Биринчи нуктаи назар учун куйидагича фикр хос: компетенция шахсиз, бу меъёр, талаблар, сифатлар тўплами, мутахассиснинг ўзига хос малакавий тавсифи. Унинг вазифаси инсон, мутахассис, талаба маълум шароитларда ва маълум жойда нима қилишни билиши кераклигини аниқлаштиришдан иборат. Унга ечиладиган муаммоларнинг ёки бажариладиган иш турларининг мураккаблигини ифодаловчи мос даражалар, тоифалар тайинланиши мумкин. Компетентлик мазкур ҳолатда ўрганилаётган компетенцияга эга бўлган инсоннинг мавжуд сифати тариқасида у хусусий маҳаллий характерга эга бўлади.

Агар масалан, бирор-бир касбий фаолият учун бир неча компетенцияларни эгаллаш тўғрисида гап борса, унда компетентлик интегратив сифат каби хизмат қилади ва касбий компетентлик деб аталади.

Иккинчи нуктаи назар «компетенция» тушунчасини кенгайтиради ва унинг доирасига инсоннинг ўзлаштирган функцияларига якуний талабларни, балки унда шаклланадиган психик, физиологик, аксиологик, ижтимоий, фаолиятли тузилмаларни ҳам қамраб олади. Фақат шундан кейингина компетенциялар компетентлик мавқеига эга бўлади, чунки уларнинг объектив мазмуни шахсий сифатларнинг субъектив образига айланади. Иккинчи нуктаи назарнинг биринчисидан фарқи «компетентлик» тушунчасини кенгроқ талқин этишдангина иборат.

Учинчи нуктаи назарга кўра компетенциялар тўғрисида фақатгина уларни хусусий масалалар ва вазифаларни ечишга тайёрлик ва қобилиятлилик билан боғлиқлиги тўғрисида айтиш мумкин, компетентлик эса инсоннинг муайян соҳадаги қатор компетенцияларни эгаллаганлиги тўғрисида гувоҳлик берувчи

комплекс тавсиф сифатида қаралади. Хусусий ва маҳаллий компетентликлар тушунчаси мазкур ҳолатда маъносини йўқотади.

Кейинги ўрганишларда иккинчи нуқтаи назарга таянамиз. Унга кўра «шахсий-креатив компетенциялар» сўз бирикмаси нафақат ўринли, балки таълимий фаолиятининг мазмунини ҳам ташкил этади.

Танланган нуқтаи назар таниқли педагог А.В.Хуторскийнинг фикри билан алоқадор бўлиб, у компетентликни инсоннинг мос компетенцияга эгаллиги, олий таълимнинг мақсади эса иерархик тузилишга эга бўлган компетенцияларнинг шаклланиши ва ривожланиши ҳисоблайди [2].

«Компетенция» атамасига аниқ маъноли мазмун беришга кўпгина ўринишлар мавжуд. Бу борадаги муваффақиятли ва камроқ муваффақиятли фикрлар таҳлили бизни баҳсларнинг давом этиши заруратиغا ишонч ҳосил қилишимизга ва ўз вариантимишни таклиф этишимизга ундади.

Компетенцияни муайян синф муҳити объектлари ва жараёнларида маълум маҳсулотни олиш билан субъектнинг хабардорлиги, кўникмалари, мазмунли йўналганлик, мослашув имкониятлари, фаолият тажрибаси ва усулларининг тизимли мажмуи сифатида таърифлаймиз. Компетенция умумий ҳолатда жараён сифати ва унинг натижаларига муайян фаолиятли босқичнинг мазмунли қисми доирасидаги маълум меъёр, талаблар мажмуи сифатида тушунилади. У шахсиз ва кўп омилли. Бир томондан, у бажарилган ишнинг сифати белгиланадиган омилларнинг муайян мажмуини ифодалайди, бошқа томондан эса – ҳар бир омил учун миқдорий шкалани белгилаши мумкин.

Компетентлик маълум инсоннинг маълум компетенцияни эгаллаши даражасини ифодалайди. Компетентлик остида мос компетенцияларнинг мавжудлиги ва фаол ҳолатини тушунамиз, уларга кўра инсон маълум муаммоларни амалий ҳал этади ва буни келажақда амалга ошира олади.

Компетенциялар ва компетентлик таълимий ифодаларини таърифлаш бир қанча мураккаброкдир. Айрим муаллифлардан фарқли равишда биз мазкур тавсифларни фақатгина инсоннинг таълим муассасасидаги даврига боғламаган бўлар эдик. Узлуксиз таълим ғояси маданий меъёр шаклига эга бўлган ва янги таълим парадигмасининг асосини ташкил этган шароитларда, ўқув жараёни муайян муассасалар, қатъий муддатли чегаралар ва аниқ ажратилган ўқув даврлари доирасидан ташқарига чиқади. Очик таълим модели олий таълим ўқув муассасаларига кириб келмоқда, унинг биринчи белгиси мазкур таълим босқичидаги қонуний экстернат ҳисобланади. Келтирилган фикрларнинг оқибати сифатида таълимий компетенция юқорида умумиллий «компетенция» тушунчасига айрим умумий тушунчаларни очиб беришда берилган ифодаси билан белгиланади.

Натижада қуйидаги таърифга эга бўламиз: таълимий компетенция – талабанинг таълим соҳалари ва ўқув фанлари таркибига киритилган намунавий объектлар ва жараёнлар муҳитида маълум маҳсулотни олиш билан В.П.Беспалко шахсий асосий хусусиятларига қуйидагиларни киритган: ижтимоий, экзистенциал (тажриба), психик (интеллектуал), биологик (ирсий) [3]. Минималлик талаби ихтиёрий таълим муассасаси ва ихтиёрий талаба учун таълим жараёнини амалга ошира олишни таъминлайди. Шу билан бирга, мазкур

талаб шароитлар мавжуд бўлган жойда (қобилиятли талабалар ва маҳоратли ўқитувчилар) ихтиёрий юқори ютуқларга йўлни тўсиб қўймайди. В.П.Беспалко шахснинг асосий хусусиятларига қисқа (аннотацияли) таърифни ва уларни шахс сифатлари тушунчаси орқали талкинини келтиради. Шахснинг ижтимоий хусусиятлари структурасига инсоннинг дунёқараши, ахлоқи, эстетик ва меҳнат сифатлари каби сифатлар киради. Айнан шахснинг ижтимоий хусусиятлари билан инсоннинг инсонлар орасидаги, табиатдаги энг умумий хулки, унинг у ердаги содир бўлаётган жараёнларга муносабати ва улардаги иштироки даражаси белгиланади. Шахснинг экзистенциал хусусиятлари билан инсоннинг ҳаётга тайёрлиги даражаси, унинг инсонлар жамиятига фойдаси, ривожланаётган ижтимоий-ишлаб чиқариш жараёнларидаги унинг ўрни ва кадр-қиммати даражаси белгиланади. Бу сифатлар билан кўп жиҳатдан инсоннинг фаровонлиги ва унинг ҳаётдаги муваффақияти билан белгиланади. Шахснинг экзистенциал хусусиятлари тузилишига унинг эгалланган фаол тажрибаси, маҳорати, онглилик, шахс маданияти, унинг кундалик одатлари – ижтимоий тан олишда инсондаги кадрланадиган ва оммавий тақдирланадиган каби сифатлари киради. Ижтимоий ҳамда экзистенциал хусусиятлар шахс томонидан фақатгина ташкил этилган ўқиш ва инсонлар билан барча мумкин бўлган алоқалар натижасида эгалланади. Улар шароитлар ва таълимга кўра ҳаёт давомида ўзгариши мумкин.

Бизнинг таклифимизда, аввало аниқ ва тушунарли методологик асосни (Олам ва инсон: алоҳида ва биргаликда) ажратдик ва ўзи ҳамда атрофдаги воқелик билан уйғунликка қобилиятлилиқ инсон ва жамиятга ўзаро қониқишни келтирувчи самарали ижтимоий мавжудлиқнинг гарови ҳисобланади. Шунинг учун бундан буён биз томонимиздан ишлаб чиқилган асосий таълимий компетенцияларга таянамиз.

Талабаларда шахсий-креатив компетенцияларни компетенцияларни аниқлаш ва танлаш таълим натижаларининг асосий истеъмолчилари билан белгиланади ва ҳозирги вақтда мазкур жамиятда қайси қобилиятлар ва сифатлар кадрли ҳисобланишига боғлиқ. Аммо компетентли ёндашув мантиқида жамият ривожининг ҳар бир янги босқичида у ёки бу компетенцияларни актуаллаштириш тўғрисида гап боради. Таълим муассасаси шароитларида таклиф этилган шахсий-креатив компетенциялар бутун ҳаёт тарзи, унинг таълим муҳити руҳи, ўқув дастурларининг мазмуни ва талабалар таркибининг шахсий таъсири билан шаклланади. Шахсий-креатив компетенциялар методологик функцияни бажаради. Мазкур фанга оид талабларнинг кейинги батафсил тушунтиришлари умумфан ва фанга оид компетенцияларда амалга оширилади ва улар алоҳида фанлар ёки фанлараро циклларнинг ўқув дастурларини қуришнинг маълум методик базаси бўлиб хизмат қилади.

Таълим муҳити хусусиятлари таҳлилининг зарурати ҳозирги вақтда миллий таълимий муҳитда аҳамиятли ўзгаришлар содир бўлганлиги, барқарорлиқнинг устун хусусияти ноаниқлиқ хусусиятига алмашганлигига асосланади.

Таълим муҳитининг ноаниқлигига бошқа ўзаро боғлиқ муҳитлардаги ривожланиш омиллари таъсир ко'рсатади: иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, илмий, маданий ва бошқалар. Ўзбекистон таълим муҳити ноаниқлигининг таъсир

этувчи омили таълим сифатида ва даражасига ўзгарувчан ижтимоий ва давлат эҳтиёжлари ҳамда таълим тизимини ислоҳ қилиш ва модернизациялашнинг узоқ муддатли жараёни ҳисобланади.

ХУЛОСА килиб айтганда, талабаларда шахсий-креатив компетенцияларнинг кўриб чиқилган олтита мажмуи бир жиҳати билан бири-бирини эслатади, бошқаси билан эса улар фарқланади. Педагогика соҳасидаги маҳаллий ва хорижий олимлар томонидан таклиф этилган компетенциялар мажмуи таҳлили, олий таълим тизимига замонавий ижтимоий-иқтисодий талаблар мазмунида талабаларда шахсий-креатив компетенцияларни муаллифлик тўпламини ишлаб чиқишга ундади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Степанов Е. Н. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания / Е. Н. Степанов, Л. М. Лузина. - М. : ТЦ Сфера, 2005. -160 с.
2. Саидов М. Ўзбек мактабларининг 5-синфларида она тили таълими жараёнида тафаккурни ривожлантирувчи ўқув топшириқлари ва улардан фойдаланиш методикаси. Пед.ф.н.диссертация. –Т.:2000. 128 б.
3. Беспалко, В. П. Образование и обучение с участием компьютеров. / В. П. Беспалко. - М. : изд-во Москов. псих.-социал. института; - Воронеж : изд-во НПО «МОДЭК», 2002. - 352 с.
4. Ношимов К., Нишонов С., Иномова М., Насанов Р. Педагогика тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1996. – 488 б

ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ҚўЛЛАШДА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЖИХАТЛАРИ

*Рашидова Нодира Абдулло қизи, Термиз давлат педагогика институти
магистранти*

Аннотация. Ўзбекистон Республикаси тараққиётида халқнинг бой маънавий салоҳияти ва умуминсоний кадриятларга ҳамда ҳозирги замон иқтисодиёти, илм-фан, техника ва технологиясининг сўнгги ютуқларига асосланган мукамал таълим-тарбия тизимини, шунингдек, миллий педагогика ва замонавий педагогик технологияларнинг назарий ва методик асосларини яратиш ҳамда амалиётга татбиқ этиш зарурати рақобатбардош мутахассисликларни тайёрлаш вазифасига алоҳида эътибор бериш кузда тутилган. Шу боис мақолада замонавий педагогик технологияларни қўллашдаги айрим муаммолар келтирилган.

Таянч суз ва тушунчалар: таълим-тарбия, педагогик технологиялар, педагог ва талаба шахси, инновацион фаолият, педагогик техника

Ўзбекистон давлат мустақиллигини қўлга киритгандан кейинги вақт ичида босиб ўтган тараққиёт йули асрларга арзигулик самара ва мазмун касб этмокда. Маълумки, тараққиётни ҳаракатга келтиришда ва турмушда руй бераётган жараёнларга ўз таъсирини утказишда жамият ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий-маънавий янгилашининг муҳим субъекти бўлган ёшлар, уларни баркамол шахс килиб тарбиялаш муҳим аҳамиятга эга. Хар бир жамиятнинг келажаги унинг ажралмас қисми ва ҳаётини зарурати бўлган таълим тизимининг қай даражада ривожланганлиги билан белгиланади. Бугунги кунда мустақил

тараққиёт йулидан бораётган мамлакатимизнинг узлуксиз таълим тизимини ислох килиш ва такомиллаштириш, янги сифат босқичига кўтариш, унга илгор педагогик ва ахборот технологияларини жорий килиш ҳамда таълим самарадорлигини ошириш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Ўзбекистон Республикасида «Таълим тўғрисида»ги Конун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг қабул килиниши билан узлуксиз таълим тизими оркали замонавий кадрларни тайёрлашнинг асоси яратилди. Маълумки, таълим тизимида узлуксизлик ва якунланганлик тамойилларининг кулланиши ортикча такрорийликка чек қуйиб, аввало, жамиятнинг маънавий ва интеллектуал салоҳиятини кенгайтиради, қолаверса, давлатнинг ижтимоий ва илмий-техник тараққиётини такомиллаштириш омили сифатида ишлаб чиқаришнинг барқарор ривожланишини таъминлайди. Инновацион педагогик технологияларнинг ривожланиши ва уларнинг ўқув-тарбия жараёнига кириб келиши, шунингдек, ахборот технологияларининг тез алмашинуви ва такомиллашуви жараёнида ҳар бир педагог ўқитувчи ўз касбий тайёргарлиги, педагогик маҳоратини ривожлантириб боришини талаб этади. Дискретлик тамойили. Узлуксиз таълим чуқур, ҳар томонлама асосли таълим-тарбия бериш, мутахассис кадрлар тайёрлашнинг турли шакл, услуб, восита, усул ва йўналишларининг мукамал уйғунлигидан иборатдир. Узлуксиз таълим сифати турли компонентлар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик, муайян услублар ва усулларнинг таълим жараёнига оқилона татбиқ этилишини таъминлайди. Таълимнинг барча босқичларига оид умумий педагогик ва дидактик талаб ўқувчининг дастурий билим, тасаввур ва қуникмалари асосида мустақил ишлаш самарадорлигини такомиллаштириш, илмий фикрлашга, ўқув фанига кизикишини кучайтириш, касбий билимларини чуқурлаштириш, назарий ва амалий машғулоти мобайнида уларнинг ўқув-билиш фаоллигини оширишдан иборатдир. Таълим жараёнидаги ўқувчининг фаоллиги, дидактиканинг асосий тамойилларидан бири бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади. Жаҳон педагогик тажрибаси, замонавий педагогик технологияларнинг ўқувчиларни фанларга кизиктиришга, уларнинг мустақил ишлашда фаолликларини оширишга имконияти чексиз эканлигини тасдиқламоқда. Таълимнинг бугунги вазифаси ўқувчиларни кун сайин такомиллашиб бораётган ахборот-таълим муҳити шароитида мустақил равишда фаолият курсата олишга, ахборот оқимидан оқилона фойдаланишга ургатишдан иборатдир. Бунинг учун уларга узлуксиз равишда мустақил ишлаш имконияти ва шароитини яратиш бериш зарур. Ўзбекистон Республикаси демократик, ҳуқуқий ва фуқаролик жамиятини қуриш йулидан бораётган бир пайтда таълим соҳасида амалга оширилаётган ислохотларнинг бош мақсади ва ҳаракатга келтирувчи қучи ҳар томонлама ривожланган баркамол инсонни тарбиялашдан иборатдир. Мамлакатимиз ривожланишининг муҳим шарти замонавий иқтисодиёт, фан, маданият, техника, технология ривожини асосида кадрлар тайёрлашнинг такомиллашган тизимининг амал қилишига эришишдир. Республикада узлуксиз таълим тизимининг тузилмаси ва мазмунини замонавий фан ютуқлари ва ижтимоий тажрибага таянган ҳолда туб ислохотларни амалга оширишни кузда тутди. Бунинг учун, аввало, таълим тизимининг барча шакллардаги муассасаларида таълим жараёнини илгор, илмий-услубий

жихатдан асосланган янги ва замонавий услубиёт билан таъминлаш лозим. Ёш авлодга таълим-тарбия беришнинг мақсади, вазифалари, мазмуни, услубий талабаларига кура фан, техника ва илгор технология ютуқларидан унумли фойдаланиш бугунги таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири хисобланади. Таълим муассасаси ушиб келаётган шахсни уқитиш жараёнида уларга таълим олиш шароитларини яратади. Талабаларнинг таълим жараёнидаги фаолликлари, билимга бўлган эҳтиёжлари ва қобилиятларини шакллантириш ҳамда ривожлантиришнинг йуналтирилган бўлиши ўқитувчи фаолиятининг масъулиятини оширади (1-расм1). Таълим самарадорлигини ошириш, шахснинг таълим марказида бўлиши ва ёшларнинг мустақил билим олишларини таъминлаш учун таълим муассасаларига яхши тайёргарлик кўрган ва ўз соҳасидаги билимларни мустахкам эгаллашдан ташқари педагогик технологиялар ва интерфаол методларни биладиган, улардан укув ва тарбиявий машгулотларни ташкил этишда фойдалана оладиган профессор-ўқитувчилар керак. Бунинг учун барча фан ўқитувчиларини педагогик ва ахборот технологиялар, интерфаол методлар билан қуроллантириш ҳамда олган билимларини укув машгулотларда куллаш малакаларини узлуксиз ошириб бориш лозим. Шу вақтгача анъанавий таълимда ўқувчиларни фақат тайёр билимларни эгаллашга ургатиб келинганлиги маълум. Бундай усул ўқувчиларда мустақил фикрлаш, ишлаш, ижодий изланиш, ташаббус қурсатиш қобилиятларини ривожлантиришга катта имкон бермаслиги аниқ. Эндиликда фан, техника ва инновацион технологияларнинг ривожланиши натижасида укув-тарбия жараёнида интерфаол услублар (инновацион педагогик ва ахборот технологиялари)дан фойдаланиб, таълимнинг самарадорлигини кўтаришга бўлган кизикиш ва эътибор кундан-кунга кучайиб бормокда. Хозирги даврда содир бўлаётган инновацион жараёнларда таълим тизими олдидаги муаммоларни ҳал этиш учун янги ахборотни ўзлаштирадиган ва ўзлаштирган билимларини ўзлари томонидан баҳолашга қодир бўлган, зарур қарорлар қабул қиладиган, мустақил ва эркин фикрлайдиган шахслар керак. Шунинг учун ҳам, таълим муассасаларининг укув-тарбиявий жараёнида замонавий уқитиш услублари, яъни интерфаол услублар, инновацион технологияларнинг урни ва аҳамияти бекиёсдир. Педагогик технология ва уларнинг таълимда қулланишига оид билимлар, тажриба ўқувчиларни билимли ва етук малакага эга бўлишларини таъминлайди. «Инновация (инглизча innovation) – янгилик қиритиш, янгилиниш, ниманидир ўзгартириш демақдир. Инновацион педагогик технологиялар таълим тизими, педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятига янгилик, ўзгаришлар қиритишни англаб, бу жараённи амалга оширишда асосан интерфаол услублардан фойдаланилади. Интерфаол («Inter» – ўзаро, «act» – ҳаракат қилмок) – ўзаро ҳаракат қилиш (ёки қим биландир суҳбатда, мулоқотда бўлиш)ни англатади. Интерфаол таълимнинг моҳияти – ўқувчиларни бир-бирларини ўрганишларга йуналтирилган таълим эканлигидир. Интерфаол таълим, интерфаол услублар мунтазам мулоқотга асосланган услублар тизими бўлиб, ўқувчиларнинг ҳамкорликдаги ва фаол иштирокидаги таълим ва услублар тизими хисобланади. Бошқача суз билан айтганда, уқитишнинг интерфаол услублари – қилиш ва коммуникатив фаолиятни ташкил этишнинг махсус шакли

бўлиб, унда таълим олувчилар билиш жараёнига жалб килинган бўладилар, улар биладиган ва уйлаётган нарсаларни тушуниш ва фикрлаш имкониятига эга бўладилар. Интерфаол дарсларда ўқитувчининг урни қисман ўқувчиларнинг фаолиятини дарс мақсадларига эришишга йуналтириш. Ишмухаммедов Р., Юлдашев М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. – Т.: «Адабиёт учкунлари», 2017. -14-б. ришга олиб келади. Бу услубларнинг ўзига хослиги шундаки, улар факат педагог ва ўқувчиларнинг биргаликда фаолият курсатиши оркали амалга оширилади. Бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларга: – ўқувчининг дарс давомида бефарқ бўлмасликка, мустақил фикрлаш, ижод килиш ва изланишга мажбур этилиши; – ўқувчиларнинг укув жараёнида фанга бўлган кизикишлари доимийлигининг таъминланиши; – ўқувчиларнинг фанга бўлган кизикишларининг мустақил равишда хар бир масалага ижодий ёндашган холда кучайтирилиши; – педагог ва ўқувчиларнинг ҳамкорликдаги фаолиятини доимий равишда ташкил этишлари киради. Хозирги кундаги илмий-техникавий тараққиёт нафакат ишлаб чиқаришнинг кўп сонли тармоклари, балки маданий, ижтимоий гуманитар билимлар, таълим соҳасига ҳам инновацион технологияларни жорий этишни такозо этмоқда. Маълумки, Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида «укув-тарбиявий жараёни илгор педагогик технологиялар билан таъминлаш» зарурлиги таъкидланиб, узлуксиз таълим сифатини ошириш ва такомиллаштиришнинг иккинчи ва учинчи босқичларида бажариладиган муҳим вазифалардан бири сифатида белгиланган эди. Шу маънода мустақил Ўзбекистон тараққиётида халқнинг бой маънавий салоҳияти ва умуминсоний кадриятларга ҳамда хозирги замон иктисодиёти, илм-фан, техника ва технологиясининг сўнгги ютуқларига асосланган мукамал таълим-тарбия тизими, шунингдек, миллий педагогика ва инновацион педагогик технологияларнинг назарий ва методик асосларини яратиш ҳамда амалиётга татбиқ этиш зарурати ракобатбардош мутахассисликларни тайёрлаш вазифасидан келиб чиқади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПК-2909-сон қарорида қуйидагилар таъкидлаб утилган: – хар бир олий таълим муассасаси жаҳоннинг етакчи илмий-таълим муассасалари билан якин ҳамкорлик алоқалари урнатиш, укув жараёнига халқаро таълим стандартларига асосланган илгор педагогик технологиялар, укув дастурлари ва укув-услубий материалларини кенг жорий килиш, укув-педагогик фаолиятга, мастер-класслар утказишга, малака ошириш курсларига хорижий ҳамкор таълим муассасаларидан юқори малакали ўқитувчилар ва олимларни фаол жалб килиш, уларнинг базасида тизимли асосда республикаимиз олий таълим муассасалари магистрант, ёш ўқитувчи ва илмий ходимларининг стажировка уташларини, профессор-ўқитувчиларни қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил килиш; – таълим жараёнини, олий таълимнинг укув режа ва дастурларини янги педагогик технологиялар ва уқитиш усулларини кенг жорий этиш, магистратура илмий-таълим жараёнини сифат жихатидан янгилаш ва замонавий ташкилий шаклларни жорий этиш асосида янада такомиллаштириш. Юртимизда юз бераётган улкан ўзгаришлар барча соҳаларга, шунингдек, олий таълим

Адабиётлар руйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПК-2909-сон қарори.
2. Каримов И.А. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. - Т.: «Шарк», 1998. -41-б.
3. Ишмухамедов Р., Юлдашев М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. – Т.: «Адабиёт учқунлари», 2017. -14-б.
4. Авлиёкулов Н.Х., Мусаева Н.Н. Педагогик технология. – Т.: «Тафаккур бустони», 2012. -97-б.
5. Очиллов М. Янги педагогик технологиялар. – Қарши: «Насаф», 2000. -27-б.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ СИНФ ВА СИНФДАН ТАШҚАРИ МАШГУЛОТЛАР ЖАРАЁНИДА ТЕХНОЛОГИЯГА КИЗИКИШИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОДЛАРИ.

Н.Хушбокова ТерДПИ 2-курс магистранти

Аннотация: Мазкур мақолада бошланғич синф ўқувчиларининг синфдан ташқари машгулотлар жараёнида технологияга кизиқишини шакллантириш методлари ҳақида қисқача фикр юритади.

Калит сузлар: Кейс-стади методи, табиий материаллар, балик скелети методи, аклий хужум, техник воситалар, кластер методи.

Бошланғич таълимда ўқувчиларнинг ижодий инновацион технологияга кизиқиш фаолиятларини ривожлантиришда эвристик ва муаммоли таълимдан ташқари билишга йуналтирилган, илмий асосланган таълим методларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Маълумки, интерфаол таълим асосини интерфаол методлар ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, “Мақтабларни ривожлантириш миллий дастурини жорий этиш орқали халқ таълими тизимида қушимча 1,2 миллион ўқувчи урни яратиш” 37-мақсад сифатида алоҳида белгиланган”⁴⁷. Бошланғич таълимда ўқувчиларнинг ижодий инновацион технологияга кизиқиш фаолиятларини ривожлантиришда қуйдаги методлардан фойдаланилади. ” Ажурли арра” методи ҳисобланиб , “Ажурли арра” (французча “ажоур” - бир ёқдан иккинчи ёққа утган, икки томони очик) методи. Ўқувчиларга яхлит муайян мавзунини бир нечта қисмларга ажратиш орқали моҳиятини ёритиш имкониятини яратади. Ушбу метод қўлланилганда ўқувчилар тайёр матнлар билан ишлайди. “Асалари галаси” методи ўрганилаётган мавзу бўйича танланган муаммонинг синфхонада умумий ёки кичик гуруҳларда алоҳида таҳлил қилинишига ёрдам беради. Методни қўллашда кичик гуруҳларга бериладиган топшириқлар бир хил ёки турлича бўлиши мумкин. Гуруҳларга берилган топшириқ муайян муддат ичида муҳокама қилиниб, натижа барчага маълум. “Аклий хужум” методи ўқувчиларни мавзу ҳусусида кенг ва ҳар томонлама фикр юритиш, ўз тасаввурлари, гояларидан ижобий фойдаланишга доир қуниқма, малакаларни ҳосил қилишга рағбатлантиради. У ёрдамида ташкил этилган машгулотларда

⁴⁷Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармонида асосан тасдиқланган, 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясини “Инсон кадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури.//Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон.

ихтиёрӣ муаммолар юзасидан бир неча оригинал (ўзига хос) ечимларни топиш имконияти тугилади. Метод мавзу доирасида маълум бўлади.

“Балик скелети” метод ўқувчиларда мавзу юзасидан муайян масала моҳиятини тасвирлаш ва ечиш қобилиятини шакллантиради. Уни куллашда ўқувчиларда мантикий фикрлаш, мавзу моҳиятини ёритувчи таянч тушунча, маълумотларни муайян тизимга келтириш, уларни таҳлил қилиш қуникмалари ривожланади. Метод ўқувчиларга ўқув материалнинг мавзусидан келиб чиққан ҳолда турли муаммоли масала ёки вазиятларни яратиш, мавзунинг асосий таянч тушунчаларини ажратиб олиш, уларни изоҳдаш, таҳлил қилиш, таърифлашда ёрдам беради.

Бугунги кунда, метод машғулот давоми дахлдор бир ўқувчига турли топшириқларни индивидуал бажариш, унинг устида мустақил ишлаш имконини беради. Бу метод ўқувчиларда бир қатор тарбиявий характердаги, яъни: мустақил ишлай олиш; мулоқотга киришувчанлик; ҳушфёъллик; ўзгалар фикрини ҳурмат қилиш; фаоллик; фаолиятга ижодий ёндашиш; фаолиятнинг самарали бўлишига қизиқиш ва интилиш; ўзини ўзи баҳолаш каби сифатларни шакллантиришга ёрдам беради. Шунингдек, у ўқувчиларда мавзунинг ўрганишга ижодий ёндашиш, шахсий фикр, ўзлаштирилган тушунчаларни тасвирий қўринишларда ифодалаш қобилиятини ривожлантиришга ёрдам беради. Ўқувчилар мавжуд билимларига таянган ҳолда ўрганилаётган мавзу моҳиятини очиқ беради. “Интервью” методи ҳисобланиб, метод бир-бирлари билан таниш бўлмаган ўқувчилар ўртасида ўзаро мулоқотни ташкил этиш, уларнинг бир-бирлари билан яқиндан танишишлари учун зарур шароитни яратиб бериш мақсадида кулланилади. Уни куллашда бир-бирларининг яхши танимайдиган жупликлар тузилиб, ўқувчиларнинг танишиб олишлари учун 2-3 дақиқа вақт берилади. Сунгра жупликнинг ҳар бир аъзоси жамоага бирор қизиқарли далил ёрдамида ўз шериги тўғрисидаги маълумотларни тақдим этади. Бунда гуруҳдаги ҳар бир ўқувчининг бир нафар киши билан танишиши назарда тутилади. Метод ўқувчида дадиллик, журъатни ҳосил қилади. Бирок, бу методни 25 нафардан ортиқ аъзоси бўлган гуруҳларда куллаш самарали ҳисобланмайди. “Кластер” методи ҳисобланиб, “Кластер” (гунча, туплам, боғлам) методи пухта уйланган стратегия бўлиб, уни ўқувчилар билан яқка тартибда, гуруҳ асосида ташкил этиладиган машғулотларда куллаш мумкин. Кластерлар илгари сурилган гояларни умумлаштириш, улар ўртасидаги алоқаларни топиш имкониятини яратади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Республикамиз узлуксиз таълим тизимининг турли босқичларида фаолият олиб бораётган ўқитувчилардан ҳар бир интерфаол методнинг моҳияти, хусусияти, замонавий педагогик технологияларни эгаллаш ва ўқув-тарбия жараёнида куллай олиши лозим. Улар замонавий педагогик технологияларнинг ўқув тарбия жараёнидаги урни, улардан фойдаланиш, шунингдек, усул, метод ва технология тушунчалари, “Аклий ҳужум”, “Тармоқлар” (Кластер) “Ассесмент” методлари, “Бумеранг”, “Скарабей”, “Чархпалак”, “Резюме”, “Кейс-стади” ва шу каби технологиялар ҳақидаги билимларга эга бўлишлари ва улардан ўқув-тарбия жараёнида

фойдалана олишлари лозим. кулланилиш шартлари билан батафсил таништирилди.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати.

1. Мирзиёев. Ш.М "Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида"ги ПФ - 5712 –сонли Фармони 29.04 2019 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мулжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармонида асосан тасдиқланган, 2022-2026 йилларга мулжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясини “Инсон кадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури.//Конунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон.
3. Д.Рўзиева, М.Усмонова, З.Холикова “Интерфаол методлар:моҳияти ва кулланилиши”(методик кулланма) Тошкент , Низомий номидаги ТДПУ нашриёти 2013 йил - 136 бет.
4. Таълат. Гаффорова “Бошланғич таълимда замонавий педагогик технологиялар” (методик кулланма).-Тошкент “Тафаккур” нашриёти, 2011 йил. -152 бет
5. Ишмуаммедов. Р ва бошқалар. Таълимда инновацион технологиялар. 2008 й.
6. Мавлонова. Р.А.” Бошланғич таълимда инновация.” (методик кулланма) - Т. 2007 йил 143 бет

BOSHLANG`ICH SINF O`QUVCHILARINING MATEMATIKA DARSLARIDA KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH

Xoliqberdiyeva Durdona Xayitovna, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim tarbiya nazariyasi(Boshlang`ich ta'lim) yo`nalishi 2-kurs magistranti

Kommunikativ qobiliyat haqida so`z borganda bir-biri bilan o`zaro borliq bo`lgan "kompetentsiya", "kommunikativ kompetentsiya", "muloqot" kabi asosiy tushunchalar haqida tasavvurga ega bo`lish kerak.

Psixologik lug`atlarda ta`kidlanishicha, "muloqot" tushunchasini ikki yoki undan ortiq insonlarning o`zaro munosabati, ular o`rtasida kognitiv yoki affektiv-baholash harakteridagi ma'lumotlar almashinuvi sifatida qaraladi. Bundan kommunikativ harakatni amalga oshirishning zaruriy sharti ikki yoki undan ortiq insonlarning bir-biri bilan ma'lum miqdordagi yangi ma'lumotlarni almashishlari va bir-birlariga yetarli motivatsiyani yetkazishlari tushuniladi.

Kommunikatsiya – lotincha so`zdan olingan bo`lib, “jamo”, “hamma bilan bo`lishish”, ya'ni “muloqot” degan ma'noni anglatadi. Agar insonlar bir-birlarini o`zaro tushunishga erishmasalar va ular o`rtasida bir-birlarini tushunadigan qayta aloqa bo`lmas ekan, muloqot ham sodir bo`lmaydi.

S.L. Rubinshteyn fikricha kommunikativ qobiliyat – odamlar o`rtasida aloqalarni o`rnatishva rivojlantirishning murakkab ko`p qirrali jarayoni bo`lib, birgalikdagi faoliyatga bo`lgan extiyoj va ma'lumot almashish, o`zaro ta'sirning yagona strategiyasini ishlab chiqish hamda insonlarni his etish va tushunishni o`z ichiga oladi.

Shu bilan bir qatorda E.G.Sabirovaning fikriga ko`ra kommunikativ qobiliyat – bu boshqaa insonlar bilan zarur aloqalarni o`rnatish va qo`llab-quvvatlash qobiliyati. Samarali muloqot sheriklarning o`zaro tushunishiga erishish, vaziyatni va muloqot

mavzusini yaxshiroq tushunish (vaziyatni tushunishda ko'proq ishonchga erishish muammolarni hal qilishga yordam berish, resurslardan to'g'ri foydalanish orkali maksadlarga erishishni ta'minlash). Kommunikativ kompetentsiya shaxslararo o'zaro ta'sirning ma'lum bir diapazonida samarali aloqa o'rnatish uchun zarur bo'lgan ichki resurslar tizimi sifatida qaraladi.

Kommunikativ qobiliyat – bu pedagogik o'zaro harakat soxasida maxsus kyirinishga ega bo'lgan muloqot bo'lib, shaxsning nazariy va amaliy tayyorgarligiga asoslangan ongli kommunikativ harakatlar majmuasini tushunamiz, bu esa vokelikni aks ettirish va o'z gartirish uchun bilimlardan ijodiy foydalanish imkonini beradi. Kommunikativ qobiliyatlarning bir qancha turlari mavjud:

1) insonning insonni tushuna olishi (insonni shaxs sifatida, uning aloxida jihatlarini, motiv va extiyojlarini baholash, tashqi xulq-atvorini ichki olami bilan borliqlikda ko'rib chiqish, yuz, qo'l, gavda harakatlarini “o'qish” ko'nikmasi)

2) insonni o'z -o'zini anglay olishi (o'z bilimi, qobiliyati, o'z karakteri va boshqaa qirralarini baholash, inson boshqalar tomonidan qay tarzda qilinishi va atrofdagilar ko'zi bilan baholash);

3) muloqot vaziyatini to'g'ri baholay olish ko'nikmasi (mavjud xolatni kuzatish, uning namoyon bo'lish belgilari haqida ko'proq axborotlarni ajarata olish, ularga e'tiborni qaratish, yuzaga kelayotgan vaziyatning ijtimoiy va psixologik mohiyatini to'g'ri idrok etish va baholash).

Kommunikativlik deganda odamning turli xil axborot uzatish tizimlari bilan birgalikda ishlash qobiliyat i tushuniladi. Shu bilan birga, bu asosan til yordamida amalga oshiriladigan kognitiv mexnat faoliyati jarayonida o'z iga xos o'zaro ta'sirdir. Ko'pincha kommunikativ ko'nikmalar deganda muloqot qilish, bevosita va bilvosita shaxslararo muloqot ko'nikmalari tushuniladi. Shunga ko'ra, kommunikativ qobiliyatlar umumiy va kengroq tushuncha – muloqot tarkibiga kiradi. Muloqot – bu ijtimoiy normalar va faoliyat shartlariga muvofiq bilim, roya va tajribani oqilona tushunish va ongli uzatishga asoslangan to'g'ridan-to'g'ri munosabatlar, odamlarning bir-biriga munosabati jarayonidir. Muloqot jarayonida kishilar o'rtasida fikriy mushtaraklik, o'zaro ta'sir hamda axborot almashinuvi yuzaga kelishi bilan birga, ular ijtimoiy ma'noda bir-biriga tarbiyaviy ta'sir xam ytkazadilar. Lekin inson tabiatining shunday murakkab qirralari borki, uni mukammal bilish va o'zlashtirib olish mumkin emas.

Aqliy rivojlanishda muloqotning hal qiluvchi o'rni haqidagi roya L.S.Vigotskiy tomonidan ilgari surilgan va ishlab chikilgan. Vigotskiy muloqotni shaxsiy rivojlanish va bolalarni tarbiyalashning asosiy sharti deb hisoblagan. Olimning fikriga ko'ra, bolalarda muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantirishni ta'lim muassasalarining ustuvor vazifalaridan biri sifatida ko'rib chiqish tavsiya etiladi, chunki muloqot jarayonining samaradorligi va sifati ko'p jihatdan muloqot sub'ektining kommunikativ qobiliyatlari darajasiga bog'liq. Muloqot ko'nikmalari boshqaalar bilan muloqotda va hayot jarayonida shakllanadi.

O'quvchi tengdoshlari jamoasida ykiganligi sababli, u sinfdoshlari va ykituvchi bilan xamkorlik qilishga, juftlikda yoki jamoada ishlashga majbur. Ta'limdagi xamkorlik - boshlanrich sinf o'quvchilarining ykuv faoliyati samaradorligini

ta'minlovchi kommunikativ ta'lim faoliyatini muvaffaqiyatli shakllantirish va rivojlantirishning muxim shartlaridan biridir.

Maktab o'quvchilarini muloqotdoshlarining fikrlariga mos mulohaza yurita olish, vaziyatni to'g'ri baholash, muloqot shartlarini tushunish, suxbat muallifi va uning manzili haqida anik ma'lumotga ega bo'lish kabi kommunikativ vazifalari haqida yylashga o'rgatish lozim. Muloqot har qanday darsning ajralmas qismi bo'lib, u o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish orqali o'quv - tarbiya jarayonlarining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Boshlanrich sinf o'quvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirish muammosining dolzarbligi quyidagi bir kator ijtimoiy, psixologik, pedagogik va amaliy omillar bilan belgilanadi:

- zamonaviy ta'limda maktab bitiruvchilarini mustaqil hayotga tayyorlash sifatini oshirish talabi;

- maktab o'quv faoliyati doirasida barkamol shaxsni shakllantirish zarurati;

- o'quv jarayoni ishtirokchilarining kommunikativ o'zaro ta'siri va to'liq hamkorligi asosida boshlangich sinf o'quvchilarning o'quv faoliyatini tashkil etish sifatini oshirish zarurati.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirish dolzarb muammodir, chunki ushbu ko'nikmalarining shakllanish darajasi nafaqat bolalarni o'qitish samaradorligiga, balki ularning ijtimoiylashuvining butun jarayoniga, shuningdek, shaxsiy rivojlanishiga bog'liq.

L.V. Kuznetsova boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun xos bo'lgan kommunikativ qobiliyatlarni quyidagicha tahlil qiladi: tinglash, o'z fikrlarini ifoda eta olish va ziddiyatli vaziyatlarda o'zini to'g'ri tutish qobiliyati

Kommunikativ harakatlar - sherikni eshitish, tinglash va tushunish, birgalikdagi faoliyatni rejalashtirish va muvofiqlashtirish, rollarni taqsimlash, bir-birining harakatlarini o'zaro nazorat qilish, muzokaralar olib borish, munozarani olib borish, nutqda o'z fikrlarini to'g'ri ifodalash, hamsuhbatini hurmat qilish, aloqa va hamkorlik qobiliyati kabilarni o'z ichiga oladi. O'rganish qobiliyati nafaqat o'qituvchi bilan, balki tengdoshlari bilan ham samarali hamkorlik qilish, muloqotga kirishish, yechimlarni izlash va bir-birini qo'llab-quvvatlash qobiliyatini va muloqotga tayyorligini anglatadi.

Kommunikativ qobiliyatlarning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- ma'lumotni tinglash va uzatish, uni to'g'ri ma'noda qabul qilish qobiliyati;
- boshqalarni tushunish qobiliyati;
- simpatiya, hamdardlik qobiliyati;
- o'zini va o'z galarni bir xil baholash qobiliyati;
- boshqaalarning fikrini to'g'ri kabul qilish qobiliyati;
- nizoli vaziyatlarni hal qila olish qobiliyati;
- jamoadagilar bilan muloqot qilish qobiliyati

N.V. Kosheleva boshlanrich sinf o'quvchilarining universal kommunikativ o'quv faoliyatining quyidagi tarkibiy tuzilmasini belgilaydi:

I daraja - yuqori (ijodiy): o'quvchi muloqotga uning xayotdagi zarurligini anglagan xolda shaxslararo o'zaro ta'sir sifatida ongli ravishda kizikish bildiradi, muzokaralar olib borishni biladi, birgalikdagi faoliyat jarayonida ishonтира oladi;

sheriklar bilan birgalikdagi muloqot natijalarini tankidiy baxolay oladi, kiyin vaziyatlardan chiqish yilini topa oladi.

II daraja – oʻrtachadan yuqori (mahsulli): oʻquvchi muloqotning xayotdagi ahamiyatini tushunadi, muloqotda mustakil, lekin shaxslararo oʻzaro munosabatda doimiy emas, ayrim xollarda tashabbuskor emas, sheriklar bilan muloqot natijalarini tankidiy baxolamaydi, koʻp incha muloqotdagi kiyin vaziyatlardan chiqish yilini topishda kiynaladi.

III daraja – oʻrta (moslashuvchan): oʻquvchi hayotda muloqot qilish zarurligini tushunadi, lekin unga shaxslararo oʻzaro ta'sir jarayoni sifatida doimiy qiziqish bildirmaydi, har doim ham suhbatdoshi bilan muzokaralar olib borishga intilmaydi, muloqot natijalarini mustaqil ravishda baholay olmaydi, keyin vaziyatlarga dosh berolmaydi.

IV daraja - past (reproduktivga yaqin): oʻquvchi, hayotdagi muloqotning ahamiyatini tushunmaydi (ayrim xolatlar istisno), muloqotdoshiga nisbatan ongli kizikishning yetishmasligi kyirib turadi, muloqotda mustakil emas, birgalikdagi faoliyat jarayonida muzokaralar olib borish va ishontirishga qodir emas; deyarli hech qachon muloqotda mas'uliyatli boʻlmaydi, hatto muloqot natijalarini baholamaydi, qiyin vaziyatlardan chiqishga oʻrinmaydi.

Boshlangʻich sinf oʻquvchilarning kommunikativ koʻnikmalarini shakllantirishning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- bolalarning hurmatini oʻz oʻrniga qoʻygan holda ularga nisbatan oʻqituvchi va ota-onalar tomonidan qoʻyilgan talablarning birligi;

- jamoada va jamoa orqali oʻqituvchi mavqeyini saqlagan holda shaxsni tarbiyalash.

Muloqot koʻnikmalarini rivojlantirish nafaqat maqsad sifatida, balki har qanday fan yuzasidan bilim va koʻnikmalarni muvaffaqiyatli oʻzlashtirish vositasi sifatida ham qaralishi kerak. Boshlanrich sinf oʻquvchilariga kommunikativ faoliyatni oʻrgatish oʻqitishning bevosita ajralmas qismi boʻlib, bu jarayon qancha erta boshlansa, shuncha samarali boʻladi.

Kommunikativ qobiliyat haqida soʻz ketganda, refleksiya haqida tyxtalish muxim. Refleksiya – oʻz ini-oʻz i taxlil qilish boʻlib, oʻz ini-oʻz i belgilangan maksadga erishishi emas, balki bilim olish, tajriba orttirish usuli, ijodga kasbiy jihatidan takomillashtirishga nisbatan rarnbatlantirishdir. Kommunikativ refleksiya – muloqot jarayonida sheriklarining oʻzaro bir-birlarini tushunib munosabat qilishni ta'minlaydi.

Shunday qilib, kommunikativ qobiliyatlar - bu shaxsning nazariy va amaliy tayyorgarliklariga asoslangan ongli kommunikativ harakatlar majmui boʻlib, u haqiqatni aks ettirish va oʻzgartirish uchun bilimlardan ijodiy foydalanish imkonini beradi. Oʻquvchilarga boshlangʻich sinfdanoq ma'lumotni yetkazish, suhbatni davom ettirish, munosabat oʻrnatish, ibratli yoki kulgili voqealarni qayta-qayta aytib berish, tabriknomalar, e'lonlar, reklamalar yozishga oʻrgatish, janjalli vaziyatlarning oldini olish, tortishuvlarda nizolarni tinchitish yoʻlini topishga harakat qilishni oʻrgatish kerak. Shu asosda bolalarning nutq amaliyotini yaxshilashga yordam berish orqali muloqot qobiliyatlarini rivojlantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Кузнецова, Л. В. Гармоничное развитие личности младшего школьника. - М.: Сфера, 2011.- 160 с.
2. Кошелева, Н.В. Формирование коммуникативных универсальных учебных действий у младших школьников на современном этапе [Электронный ресурс] / wiki.tgl.net.ru/images/6/64/Koscheleva.doc.
3. Рубинштейн, С.Л. Общая психология. - М.: Сфера, 2011.- 359 с.
4. Сабирова, Э.Г. Методика преподавания математики в начальной школе : конспект лекций. Казан, Каз.федер.ун-т, 2014. – 190 с.
5. Виготский, Л.С. Избранные психологические труды / Л.С. Виготский.- М.: АСТ, 2010.- 370 с.

EFFECTS OF USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION OF PRIMARY CLASS STUDENTS

Khurramova is the daughter of Gulnoza Sharofiddin [Phone: +99897 850 00 97](tel:+998978500097)

Ergashev.akmal0099@mail.ru Termiz State Pedagogical Institute

Theory and methodology of education (primary education)

2nd stage graduate student

Annotation: The article describes the effective aspects of using modern, innovative methods in the course of the lesson, and the important and different aspects of the integrated state and innovative methods in this process. Also, the article recommends "What happened before?", "Builder", "Red and black sticks" methods.

Keywords: Primary class, innovation, method, modern, innovative methods, innovative activity, innovative environment, pedagogical activity, innovation.

Problems that are recognized as one of the global problems in the world and the solution of which is important for today: fundamental reform of the education system, improvement, analysis of the education system, study of its tasks, goals and development of necessary recommendations. The main task of all educational institutions today is to pay special attention to its quality in the organization of education, to solve such issues as systematic organization of education, management and ensuring the continuity of the educational process. In today's conditions, for the sustainable development of our country, we need to increase the effectiveness of reforms in the process of modernization in all areas, which requires a systematic approach, create favorable conditions for the rapid development of society and the state, and set priorities for the modernization of our country and liberalization of all sectors. in the implementation of " Own [Decree](#) No. PF-5538 of the President of the Republic of Uzbekistan dated September 5, 2018 "On additional measures to improve the management system of public education".: To achieve this, the Republic of Uzbekistan to enter the ranks of the first 30 advanced countries of the world according to the rating of PISA (The Program for International Student Assessment) by 2030" [1]. implementation is envisaged.

The role and importance of primary education in the development of innovative education, innovative methods and the process of integrated education is extremely important. The center of education is undoubtedly the teacher and the student. The teacher is an important, central issue for innovative activity. In innovative activity, its own pedagogical innovations: the creation and application of modern forms, methods

and methods of teaching ensure the achievement of quality and efficiency in the organization of the educational process. Modern, innovative methods form the students' independent thinking process, increase students' passion and interest in knowledge, develop skills and abilities to master knowledge, and apply the acquired knowledge in practice. Important requirements for a primary school teacher in the organization of the primary education process : the teacher's skills, the ability to skillfully apply innovative technologies to the educational process, use new methods and methods in the educational process It is important to know, to be able to creatively use pedagogical experiences. Therefore, introducing pedagogical innovations into the educational process, using pedagogical technologies in education, using various innovative methods and methods, and being active in order to increase the effectiveness of education has become the need of today. Innovation (English innovation) is innovation. AI Prigozhin understands the purposeful changes that introduce a new, relatively stable element to a certain social unit - organization, population, community, group" [2; 51-b].

Innovative processes in pedagogy acceleration only social order and control inspections and innovation in experience because done increase will receive tools existence with depends without being pedagogic association consciousness within important it also depends on the changes ..[6; 33-p].

Small school age of students interest and abilities adaptation their artistic activity development requirement Knowledge get , artistic-life is it a problem solution to do to himself characteristic , perseverance , dexterity encourage mean is holding This attitude with baby poem and stories write, new dance thinking find , sweet food cooking or any instrument create, from plants forms Create such as of independent creativity different the way with encouraging to go requirement will be done .[6; 21-p].

As we know, "Question-Answer", "Test", "Brainstorming", "Crossword", "Cluster", "Maruza", "Nilufar Guli", "Fish" methods are currently used to organize the educational process. However, in a democratic society, news is very important for development. "Innovation is the practical use of technical, technological inventions and achievements. It means innovation in education as a pedagogical category. Innovation is often characterized by the introduction and application of new methods, methods, tools, new concepts, new educational programs, educational methods, etc." [3; 14-b] . Having studied the processes in the educational system, using scientific literature, we recommend in the article several more innovative methods and games that serve to ensure the effectiveness and quality of the teaching process.

"What happened before?" According to the condition of this game, children have to say what happened before what was said by the teacher. For example: chick (egg), horse (mare), butterfly - (worm), etc. It is also possible to use words that have more than one meaning. For example: bread - flour - wheat, house - brick - clay, table - wood - tree - seed, shirt - cloth, thread - cotton - seed" [4; 14-b] .

The game "Builder" can be played by dividing students into groups and during the reinforcement of a new topic or a new topic in the lesson or during extracurricular time. The teacher has to prepare for the lesson in advance, makes "bricks" from paper or pieces of foam plastic, and sticks papers with questions on these "bricks". The

number of "bricks" must be equal to or more than the number of students, and groups are allocated space to build a "tower" or "wall". One child from each group comes out and takes a "brick" and reads the question. If the children find the correct answer to the question, they pick a "brick" in their "field". If they answer incorrectly, the teacher will take away the "brick". The game continues in this pattern until all students take one "brick". The group of students who picked the most bricks on the "Construction site" is the winner" [4; 15-b].

In the "What's Missing" in game, cards with the speed of several or individual items are placed on the table. Pupils will remember things by looking carefully at the table. After that, the teacher takes away one of them without informing the students. Students must find what is missing from the table. This game can be used in class and extracurricular activities. This game is especially useful in the process of learning letters during the alphabet period" [4; 16-b].

The "Red and Black Sticks" method is mainly used in mother tongue and reading literacy classes. When summarizing the narrated text, the number of positive or negative opinions is determined based on the conclusions of the students from the story, the positive opinions are marked with red sticks, and the negative opinions with black sticks. and teaching to distinguish evil from one another.

Small school to his student thought scope wide has been communication of art initial literacy in possession help to give important This is literacy in itself people with from communication from , (peers , older ages , small ages) in the environment events with communication cover took _ [6 ; 19-p].

In conclusion, the role of all disciplines is important in the implementation of work on the development of integrated education in improving the quality and efficiency of education, seeing the growing young generation and skilled pedagogues as well-rounded people in all respects, It is aimed to provide them with additional knowledge, taking into account their interests and create conditions for their development using advanced pedagogical technologies.

REFERENCES

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan, 29.04.2019
2. NNAzizkhojayeva Pedagogical technologies and pedagogical skill. Study guide - T.: 0 Publishing house of the Literary Foundation of Uzbekistan Writers' Association. 2006.-160 p.
3. HT Omonov, NX Khojayev, SA Madyarova, EU Eshchanov Pedagogical technologies and pedagogical skills T.: "Economics-finance" 2009.-240 b
4. NRKarimova. Primary education pedagogy, innovation and integration-2020.-114 p.
5. RA Mavlonova , NH Rahmonkulova integrated methodology of primary education . (guide book) -T.: " ILM ZIYO " 2009.-194
6. <http://www.ziyonet.uz>

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING EKOLOGIK KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH USUL, METOD VA SHAKLLARI.

*Xujamurodova Xosiyat Panjiyevna Termiz davlat pedagogika instituti ta'lim-
tarbiya nazariyasi va metodikasi Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi magistranti
xujamurotovaxosiyat@gmail.com*

ANNOTATSIYA: Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilab berilgan atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi yangi O'zbekistonning ekologik ta'lim-tarbiyasida tutgan o'rni, O'zbekistonda iqlim o'zgarishi bo'yicha Parij kelishuvini amalga oshirish bo'yicha Milliy harakatlar rejasi, o'quvchilarda tabiatga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish, o'quvchilarni ekologik tarbiyalashning turli usullari.

Kalit so'zlar. Ekologik ta'lim, ekologik ma'naviyat, atrof-muhit loyihasi, ekologik o'yinlar, tarbiya soati, tabiat sirlari, tabiat tarixi, tejamkorlik

Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilab berilgan atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi yangi O'zbekistonning ekologik ta'lim-tarbiyasida "Yangi O'zbekistonni barpo ekologik tarbiyalashda atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilangan "Aholining ekologik madaniyatini oshirish, atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat organlari faoliyatining oshkoralik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish"⁴⁸[1]" Shu munosabat bilan O'zbekistonda iqlim o'zgarishi bo'yicha Parij kelishuvini amalga oshirish bo'yicha Milliy harakatlar rejasi, 2019-2030, 2030-yillarda "yashil" iqtisodiyotga o'tish bo'yicha strategiyalar, yangi davlat boshqaruvini shakllantirish bo'yicha Milliy harakatlar rejasi ishlab chiqildi va qabul qilindi. tizimi Barqaror rivojlanish sohasida ekologik ofatlarning oldini olish kabi ulkan maqsadlarni amalga oshirishda o'quvchilariga ekologik ta'lim berish texnologiyasini taqdim etish.

Ekologik ta'lim bolalikdan boshlanishi kerak. O'quvchilar mehribonlikni yaxshi qabul qiladilar, ular juda izlanuvchan. Va bu vaqtda axloqiy asoslarni qo'yish, go'zallik tuyg'usini, tabiat go'zalligini ko'rish qobiliyatini rivojlantirish kerak. Boshlang'ich maktab yoshi bu asoslarning shakllanish bosqichidir. Birinchi sinf o'quvchisining ekologik madaniyatini rivojlantirishning asosiy darajasi uning maktabgacha yoshda egallagan darajasidir.[2]

Ota-onalar ko'pincha bolaning maktabdagi muvaffaqiyatini bolaning o'qish, hisoblash va yozishni qanchalik yaxshi bilishi bilan bog'lashadi. Va shuning uchun ularning e'tibori ko'proq o'quvchilarning matematika, o'qish va yozishdagi ko'rsatkichlariga qaratiladi. Ammo tabiat tarixi yoki atrofimizdagi dunyo yoki tabiatshunoslik mavzusi ko'plab ota-onalar tomonidan kam baholanadi va ikkinchi darajali va hatto ixtiyoriy deb hisoblanadi. Ushbu muammoni hal qilish uchun boshlang'ich sinf o'qituvchisidan nafaqat o'qitish usullarini bilish, balki o'z faoliyatini ta'lim faoliyatida ekologik ta'limga yo'naltira olish qobiliyati ham kerak. Shuning uchun men o'z ishimda ekologik ta'limni boshlang'ich sinflarda tarbiyaviy ishning

⁴⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.

muhim yo'nalishlaridan biri deb bilaman. Ta'lim jarayonining tarkibiy qismi sifatida qaragan holda, o'quvchilarda tabiatga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish ustida ish olib bormoqdaman. Tabiat tarixi darslarida ekologik g'oyalarni shakllantirish murakkab va uzoq davom etadigan jarayondir. Uning natijasi nafaqat ma'lum bilim va ko'nikmalarni egallash, balki hissiy sezgirlikni rivojlantirish, tabiiy muhitni faol himoya qilish, yaxshilash, yaxshilash qobiliyati va istagi bo'lishi kerak. Muayyan ekologik g'oyalarni olgan o'quvchilar tabiatga nisbatan ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishadi. Kelajakda bu mintaqamiz va mamlakatimizdagi ekologik vaziyatning yaxshilanishiga ta'sir qilishi mumkin. tabiiy muhitni obodonlashtirish. Muayyan ekologik g'oyalarni olgan o'quvchilar tabiatga nisbatan ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishadi. Kelajakda bu mintaqamiz va mamlakatimizdagi ekologik vaziyatning yaxshilanishiga ta'sir qilishi mumkin. tabiiy muhitni obodonlashtirish. Muayyan ekologik g'oyalarni olgan o'quvchilar tabiatga nisbatan ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishadi. Kelajakda bu mintaqamiz va mamlakatimizdagi ekologik vaziyatning yaxshilanishiga ta'sir qilishi mumkin[3].

Ushbu mavzuning dolzarbligi menga farazni ilgari surishga yordam berdi: ekologik ta'lim uchun tartibga solinmagan tadbirlardan foydalanish yosh o'quvchilarning ekologik madaniyati darajasini sezilarli darajada oshiradi.

Ekologik ta'lim bo'yicha o'quvchilar bilan olib borayotgan ishimdan asosiy maqsad – ekologik ong asosida qurilgan atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirishdir. Kichik maktab o'quvchilarining ekologik tarbiyasi ularning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq holda o'ziga xos xususiyatlarga ega: tabiiy qiziquvchanlik, haddan tashqari hissiy sezgirlik, ishonchlilik, o'qituvchi va otalarning obro'siga ishonish.

Ushbu maqsadga erishish uchun men quyidagi vazifalarni qo'ydim:

1. Ekologik ta'limning mohiyati va maqsadlarini aniqlang.
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik madaniyatini tarbiyalash muammosining nazariy va uslubiy asoslarini o'rganish.
3. Boshlang'ich sinfda tartibga solinmagan ekologik faoliyatni tashkil etishni aniqlash.
4. Atrof-muhit loyihasini ishlab chiqish.

Men o'z ishimda o'quvchilarni ekologik tarbiyalashning turli usullari va usullaridan foydalanaman.

«Ekologik suhbatlar». Suhbatlar ekologik bilimlarni kengaytiradi, tabiatga ehtiyotkorona munosabatni shakllantiradi. Suhbat davomida o'quvchilar o'simliklar va hayvonlarning yo'q bo'lib ketishi faktlari bilan tanishadilar, tabiatdagi to'g'ri va noto'g'ri xatti-harakatlar haqidagi hikoyalarni muhokama qiladilar, tabiat olamiga qo'shiladilar, uning har bir inson hayotidagi ahamiyatini tushunadilar, ularning tabiatni muhofaza qilish va tabiatni muhofaza qilishdagi ishtirokini tushunadilar. bitta er yuzidagi uyda biz bilan birga yashaydigan tabiiy aholini himoya qilish. Shoirlar uchun tabiat ilhom manbaidir. She'r orqali o'quvchilar tabiat go'zalligini ko'radilar. Hikoyalar va ertaklar atrof-muhitga hurmatni o'rgatadi, hududimiz hayvonlariga kognitiv qiziqishni rivojlantiradi.

3. «Ekologik o'yinlar». O'yin ekologik ta'limning muhim shaklidir. O'yin davomida o'quvchilar tabiat bilan o'zaro munosabatda bo'lishning turli tajribasiga ega bo'ladilar: o'ynab, ular juda aniq ekologik ishlarni bajaradilar; o'ynab, ular atrof-muhitdagi xatti-harakatlar qoidalarini o'rganadilar; o'ynab, ular mehribon, sezgir, boshqa birovning baxtsizligiga javob beradigan bo'ladi. O'yin o'quvchilarning shaxsiy tajribasini atrof-muhit bilan ijobiy munosabatda bo'lish misollari bilan boyitadi. O'yin qiziqarli va hayajonli. U o'quvchilar xotirasida saqlanib qolgan tasvir va ravshanlikka to'la. Turli xil ekologik o'yinlar mavjud (sayohat o'yinlari, o'quv o'yinlari, ijodiy o'yinlar, viktorinalar va boshqalar).

4. «Tarbiya soati». Katta hissiy portlash o'quvchilar chizilgan yoki biror narsa yasaydigan sinflar tomonidan beriladi. Bu darslarda ular tabiat go'zalligini ko'rish va tasvirlashni o'rganadilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ijodiy faoliyatga jalb qilinadi, ularning natijasi o'zlarining rasmlari, ilovalari, jamoaviy ishlaridir.

5. «Tabiat sirlari». Topishmoqlar dunyoqarashni kengaytirishga, kuzatish, fikrlash, zukkolikni rivojlantirishga yordam beradi. Jonli va jonsiz tabiat, yil fasllari, tabiat hodisalari haqida xalq va mualliflik sirlari ko'p. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilar katta zavq bilan va ijodiy yondashuv bilan atrof-muhit mavzusida o'zlarining topishmoqlarini tuzishda qatnashadilar.

Ekologik ta'limning nazariy asoslari ularning birligidagi muammolarni hal qilishga asoslanadi: ta'lim va tarbiya, rivojlanish. Atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish mezoni kelajak avlodlar uchun ma'naviy g'amxo'rlikdir. Turli xil ta'lim usullaridan to'g'ri foydalangan holda o'qituvchi ekologik savodxon va odobli shaxsni shakllantirishi mumkin[4].

Ma'lumki, ta'lim o'rganish bilan chambarchas bog'liq, shuning uchun muayyan ekologik munosabatlarni ochib berishga asoslangan ta'lim o'quvchilarga tabiatdagi xatti-harakatlar qoidalarini va normalarini o'rganishga yordam beradi. Ikkinchisi, o'z navbatida, asossiz gaplar bo'lmaydi, balki har bir o'quvchining ongli va mazmunli e'tiqodi bo'ladi.

Tabiatda boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rganishi mumkin bo'lgan asosiy xatti-harakatlar qoidalarini mavjud. Bu qoidalarni bolalarga qo'yib bo'lmaydi, bilim ishonchga aylanishi uchun maqsadli, puxta o'ylangan ish kerak.

Zamonamizning ko'plab o'qituvchilari ekologik ta'lim va kichik maktab o'quvchilarini tarbiyalash masalalari bilan shug'ullanadilar. Ular buni boshqacha qilishadi. Buning sababi, ekologik ta'lim masalasi murakkab va talqin qilishda noaniq[5].

O'quvchilarni axloqiy-ekologik ta'lim va tarbiyalash sinf va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda amalga oshiriladi. Sinfdan tashqari ishlar o'zining erkin shakli bilan talabalar uchun ko'proq qiziqarli bo'lib, sinfdagi ishlar ko'proq ma'lumot olib boradi. O'quvchilarni qiziqtirish uchun darslar rang-barang, qiziqarli, hayajonli bo'lishi kerak. O'qituvchilik amaliyotimda darslarni o'tkazishning turli shakl va usullaridan foydalanaman. Bolalar nafaqat tinglovchilar, balki darsda faol ishtirok etishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.

2. Avezov Sh. O'quvchi shaxsida ekologik madaniyatni tarkib toptirish haqidagi masalaga doir / O'quvchi shaxsining axloqiy xislatlari-ni shakllantirish: Ilmiy ishlar to'plami. – Toshkent, 1991. -B. 62-67.

3. Xolmo'minova O.J. O'quvchilarga ekologik-huquqiy tarbiya berish texnologiyasi. Uslubiy qo'llanma. -Toshkent: "Lesson press" nashr., 2020. B. 134.

4. Kuchkinov A.Yu. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tabiatni e'zozlash ruhida tarbiyalash. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma – T.: "Fan va texnologiya", 2012, 88 bet.

5. Kuchkinov A.Yu. Sinfdan va maktabdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarni tabiatni e'zozlash ruhida tarbiyalash texnologiyasi. Boshlang'ich ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuv respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari 2019-yil 15-noyabr. B. 189-192.

TA'LIM TIZIMIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING INNOVATSION MASALALARI

Sabohat Abdurahmonovna Mamatqulova mamatqulovasabohat421@gmail.com

Termiz davlat pedagogika instituti, Magistratura bosqichi Pedagogika nazariyasi va tarixi(faoliyat turlari bo'yicha) yo'nalishi magistranti.

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim tizimida o'quvchilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning innovatsion masalalari to'g'risida fikrlar bayon etilgan. Dars jarayonida ta'lim texnologiyalarini qo'llash natijasida o'quvchilarning intellektual salohiyati va ilmiy-nazariy bilimi yanada mustahkamlanadi. Shuning bilan birgalikda, ta'limda axborot va kommunikatsiya texnologiyalar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yanada boyitish, takomillashtirishga olib keladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, innovatsion texnologiya, axborot texnologiyalari, ta'lim texnologiyasi, informatika, innovatsiya.

Butun dunyoda bo'lgani singari yurtimizda ham ta'lim maqsadlari sohasida kechayotgan o'zgarishlar, insonning ijtimoiy olamga kirishini ta'minlashga qaratilgan global masalalarga mos keladi. Xususan, ta'lim tizimini takomillashtirish hujjatlarida kompetentli yondashuv ta'lim mazmunini yangilashning muhim bir konseptual holati sifatida e'lon qilinmoqda.

Mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilinishi, ya'ni ta'lim standartlari asosida ta'lim va tarbiya jarayonini qayta tashkil etishga kirishilgan bir paytda o'qituvchi faoliyatiga, uning pedagogik mahoratiga alohida e'tibor berilmoqda, chunki aynan o'qituvchi murabbiygina barkamol avlod bunyodkori sanaladi. "Ta'lim to'g'risida"gi qonunda qayd etilgan tamoyillardan biri yoshlar orasidagi qobiliyatli va iste'dodlilarini aniqlash va ularning har tomonlama kamol topishini ta'minlash hisoblanadi.

Ta'lim tizimining barcha bosqichlarida yoshlarning ijodiy iste'dodlarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratish lozim o'qituvchilarning asosiy vazifalaridan biri yoshlarning tashabbuslari, innovatsion g'oya va fikrlarini, iste'dod va iqtidorini o'z vaqtida ko'ra olish va uni ro'yobga chiqarish uchun ko'maklashishdan iboratdir. Yoshlardan tashkilotchilik qobiliyati va boshqaruv mahoratini rivojlantirish orqali yuksak ma'naviyatli yetakchi yoshlarni tarbiyalash, ularni mamlakatimiz taraqqiyoti va uning istiqboli uchun yo'naltirish talab etiladi. O'qituvchining so'nggi paytlarda oliygohlarda keng joriy qilinayotgan innovatsion texnologiyalarni qo'llash

muammolari va uni hal etish istiqbollari dolzarb muammoga aylanmoqda. Buning sababi shuki, pedagogik faoliyatga xos bo'lgan kasbiy bilimga ega bo'lishi, ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning innovatsion masalalaridir. Kasbga yo'naltirib o'qtishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash, yaratish va ularni boshqarish, orqali ta'lim va tarbiyaning bugungi dolzarb vazifalarni hal qilib beradi. Shu boisdan ham pedagogik innovatsiyalarni izlab topish o'rganish, tahlil qilish orqali eng ko'p samara beradiganlarni tanlab olish va ularni amaliyotga qo'llash tartibini belgilash maqsadga muvofiqdir. Shuning uchun o'qituvchi faollashtiradigan, o'zi va o'rganuvchi uchun qulay bo'lgan yo'llarni, usul va uslublar, o'qitish shakllari va vositalarni izlaydi, ularni takomillashtiradi.

Innovatsiyalar dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan bu tizimda shakllangan yangicha yondashuvlar innovatsiyaga olib keladi. Zamonaviy pedagogik innovatsiyalar tashabbuslar va yangiliklar asosida tug'ilib, ta'lim mazmuni rivoji uchun istiqbolli hisoblanadi, shuningdek, umuman ta'lim tizmi rivojiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Interfaollik ta'lim berish sohasida umuman yangi hodisa, bunga binoan ta'lim beruvchi: o'qituvchi, boshqa talabalar, ma'muriyat bilan faqat shaxsiy uchrashuv yo'li bilan emas, balki ta'lim jarayonining barcha sub'ektlari bilan faol o'zaro harakat qilishi mumkin; multimediali obyektlarni tahlil etish jarayonida ularning mazmuni, shakli, o'lchovi va rangini o'zgaruvchan boshqarish, ularni har tomondan ko'rib chiqish, shunga o'xshash boshqa harakatlarni bajarishni, eng ko'p ko'rgazmalilikka erishishda to'xtatish va xohlagan joyida yana ishga tushirishi mumkin.

Interfaollik daraja qancha yuqori bo'lsa, ta'lim berish jarayoni shuncha natijali bo'ladi. O'qitish vaziyatining dolzarbligi: Eng ko'p tarqalgan va xususiyatga ega bo'lgan ta'lim usullari quyidagilar hisoblanadi: suhbat, bahs, o'yin, keys-study, loyihalar usuli, muammoli usul, aqliy hujum va boshqa interfaol metodlar va grafik organayzerlar hisoblanadi.

O'quv jarayonini tashkil etish, samarali natijaga erishish ko'p jihatdan to'g'ri, optimal metodni tanlashga bog'liq. Eng qulay va yuqori samara beruvchi metodni tanlashda o'qituvchi bir qancha omillarni xisobga olishi, ularni tahlil qilishi va shu taxlil asosida ma'lum vaziyatga mos tushuvchi metodni tanlash malakasiga ega bo'lishi talab etiladi. O'qituvchilar uchun har bir dars uchun mos keluvchi eng qulay metodni tanlash o'ta muhim masala. Chunki to'g'ri tanlangan metod o'quv jarayonini samarali bo'lishga olib keladi.

Smart-texnologiyasi o'quvchilarni tajribalar o'tkazish, modellarni konstruksiyalash, musiqa va filmlarni mustaqil yaratish, o'z g'oyalarini amalga oshirish va mahsulot yaratishni rag'batlantiradi. O'qitishda Skatkin ta'biri bilan aytganda, axborot-retseptiv, reproduktiv, muammoli bayon etish, evristik yondashuv bolalarga nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini samarali tashkillashtirish imkonini beradi. O'quvchilarning ijodkorligini oshiradi, yuqori malakali, zamon talabiga mos kadrlar tayyorlashda mustahkam poydevor bo'ladi.

Smart texnologiyalarini kelajakda mamlakatimiz ta'lim tizimiga joriy etish bo'yicha quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi: texnologik yangilanishga ajratilgan vaqt (2020-2025 yillar) juda qisqa. Shu bois, "tezkor start" usulini qo'llash, ya'ni Smart education ta'lim muhiti talablarini

o'rganib chiqish va mamlakatimiz ta'lim tizimiga joriy etishni tezlashtirish; respublikamizda turli fanlardan elektron resurslarni dunyo andozalariga mos, muvofiqlashtirilgan va tizimli ravishda yaratishni yo'lga qo'yish hamda imkoni boricha boshqa davlatlar bilan hamkorlikda umumiy ta'lim muhitiga moslab yaratish; dunyo bo'yicha yaratilgan boshqa ochiq resurslarni qayta yaratmasdan, ularning eng maqbullarini tarjima qilish va moslashtirish hamda ta'lim jarayoniga joriy qilish; ta'lim muassasalarini Smart education ta'lim muhiti texnik vositalari bilan ta'minlashni jadallashtirish.

Zamonaviy jamiyat kompyuter texnologiyalari va aloqa vositalarining rivojlanishi bilan ajralib turadigan, atrofdagi narsalar va qurilmalarni borgan sari "aqlli" qilib, hayotni yanada qulay, xavfsiz va qiziqarli qiladigan axborot jamiyatidir.

Jamiyat va iqtisodiyotni rivojlantirishning ushbu bosqichi quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- jamiyat hayotida axborot, bilim va axborot texnologiyalarining rolini oshirish;
- axborot texnologiyalari, aloqa va axborot mahsulotlari va xizmatlarini ishlab chiqarish bilan shug'ullanadigan kishilar sonining ko'payishi;
- telefon, radio, televideniye, internet, an'anaviy va elektron ommaviy axborot vositalaridan foydalanib, jamiyatni axborotlashtirishni kengaytirish;
- odamlarning samarali axborot almashinuvini, ularning dunyo axborot resurslaridan foydalanishini, axborot mahsulotlarini va xizmatlar ehtiyojlarini qondirishni ta'minlovchi global axborot makonini yaratish.

Bugungi kunda bir qator boshqa davlatlar Smart-ta'limni rivojlantirishga kirishdilar. Smart-jamiyatning modeli zamonaviy axborot va tashkiliy tizimlar yordamida intellektual, yuqori texnologiyali, inson uchun qulay muhitni yaratishni nazarda tutadi. Borgan sari inson yangi bilimlarni egallab boradi va u bu bilimlarni axborot texnologiyalarisiz qo'llay olmay qoladi. Ta'limning asosiy maqsadlaridan biri Smart-texnologiyalar asosida zamonaviy ta'lim tizimini shakllantirish orqali sifatli ta'limga erishishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. // Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T. Sharq. 1997.
2. O'zbekiston Respublikasi "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonuni.//Axborot va axborotlashtirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. //Toshkent: Adolat.2008.
3. Usmanova G.A. Tajriba-tadqiqot maydonlarida ilg'or pedagogik texnologiyalaridan foydalanish. // Jurnal Ta'lim texnologiyalari №1, -2012, - b. 29
4. Xodjayev B.X. "Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti".// "Sano-standart" nashriyoti.// Toshkent—2017.
- 5.Arziqulov D.N. "Kasbiy kamolotning psixologik o'ziga xos xususiyatlari"//Psixologiya fanlari nomzodi...diss..Avtoreferat-T.:2002.

КОРХОНА ВА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ИНТЕГРАЦИЯЛАШУВ ЖАРАЁНЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

С.Р.Абдалова Чирчиқ давлат педагогика университети п.ф.н., доцент

Республикамизда миллий таълим тизимини ислоҳ қилиш масалаларида корхона ва таълим муассасалари орасида **интеграциялашув жараёнларини такомиллаштириш** масалалари муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ватанимизга илғор технологиялар ва чет эл инвестицияларини кириб келиши натижасидаги глобаллашув жараёнлари меҳнат бозори талабларини тез ўзгарувчанлигига олиб келмоқда. Бундай ҳолларда малакали кадрлар тайёрлашнинг асосий бўғинлари – корхона ва таълим муассасалари **кадрлар истеъмолчилари** тизимларининг замон талабларига мос ҳолда фаолият юритиш масаласининг долзарблиги ортади.

Сифатли, рақобатбардош ва малакали мутахассис кадрларни тайёрлаш тизими мослашувчанлигини оширишнинг замонавий йўлларида бири - бу амалий кўникма ва назарий билимларни татбиқ этувчи узлуксиз таълим-тарбия жараёнини ташкил этишдир. Узвий боғланган узлуксиз таълим тизими шаклланиши натижасида бу бўғинлардан самарали фойдаланиш ҳамда тайёрланаётган кадрлар салоҳиятидан ишлаб чиқариш корхоналаридаги иш ўринларини замонавий мутахассислар билан тўлдириш имконияти яратилди.

Бугунги кунда жаҳондаги глобаллашув жараёнларини ҳамда хориж инвестицияларини кириб келиши таълим тизимининг мослашувчанлигини янада оширишни талаб этмоқда. Малакали кадрлар тайёрлаш тизими мослашувчанлигини оширишнинг замонавий йўлларида бири – бу амалиётчи бакалаврларни тайёрлашдир. Бу таълим муассасалари ҳамда тайёрланаётган кадрлар салоҳиятидан самарали фойдаланиш имкониятини яратади.

Шу сабабли, таълим тизимида кадрлар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш, улар орасида интеграция жараёнларини кучайтириш, таълим самарадорлигини ошириш ва меҳнат бозори талабалари асосида кадрлар тайёрлашнинг мавжуд таълим йўналишларини иқтисодиётнинг долзарб ва устувор йўналишларига мос йўлга қўйиш талаб этилади.

Кадрлар тайёрлаш тизимини иқтисодиёт соҳалари билан интеграциясини янада такомиллаштириш жараёнлари бугунги кунда бевосита кадрлар тайёрлаш тизими шаклланишига йўл очиб берди. Бу борада таълим муассасаларининг йўналишлари ва ихтисосликлари талабга мувофиқ ўзгарувчан шаклга келтирилди. Жумладан, мамлакат иқтисодиётининг реал секторлари ҳамда ижтимоий соҳалардаги таркибий ўзгаришлар, уларнинг мутахассис кадрларга бўлган талабидан келиб чиқиб соҳалар ривожланишининг истикболлари, кейинги йилларда қабул қилинган ҳудудий дастурларни ҳисобга олган ҳолда айрим таълим муассасалари қайта ихтисослаштирилди, айримларида касблар бўйича кадрлар тайёрлаш тўхтатилиши ҳисобига бошқа касблар бўйича кадрлар тайёрлаш янгидан йўлга қўйилди, меҳнат бозоридаги эҳтиёжларни қондирилганлигини инобатга олиб қатор мутахассисликлар бўйича кадрлар тайёрлаш бошқаси билан алмаштирилиши, мутахассислик бўйича кадрлар тайёрланиши янгидан йўлга қўйилди.

Шу билан бирга, ишлаб чиқилган ҳудудий дастурлар асосида талабаларни қабул қилиш кўрсаткичлари – таълим, санъат ва маданият, ижтимоий фанлар бизнес ва ҳуқуқ, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий таъминот соҳаларини камайтириш ҳисобига - қишлоқ ва сув ҳўжалиги, хизмат кўрсатиш, муҳандислик, ишлов бериш ва қурилиш тармоқлари соҳалари оширилди. Бунини бевосита интеграция жараёнларини кенгайтириш ҳамда ишлаб чиқариш билан таълимнинг узвийлиги ривожланиб боришини натижаси сифатида кўрса бўлади. Лекин, интеграция жараёнлари фақат шу билан чекланиб қолмаган албатта.

Бугунги кунда “Корхона - Таълим муассасаси” тизими қатор таълим муассасаларида самарали йўлга қўйилган. Бу тизим уларнинг йирик саноат, ишлаб чиқариш корхоналари билан интеграциясини таъминлайди. Бунда тайёргарликнинг асосини назарий билимлардан бевосита ишлаб чиқариш шароитида фойдаланиш ташкил этади. Жумладан, Қўнград сода корхонасида бу усулдан самарали фойдаланиб келинмоқда.

Талабалар кундузи таълим муассасасида таълим олишса, куннинг иккинчи ярмида ўз билимларидан корхоналарда ўқув амалиётлари шаклида ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланишмоқда. Бунда ишлаб чиқариш тизими билан таълим муассасаси ўртасида узвийлик шаклланади. Таълим муассасаси ўз ҳамкори учун мутахассислар етказиб беради. Ҳамкор эса, таълим муассасасини ўқув жараёни, малакали мутахассислар тайёрлаши учун зарурий шароитлар билан таъминлайди.

Жамиятда юз бераётган сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий тизимлардаги янгиланишлар ишлаб чиқариш салоҳиятининг тезлик билан ошиб боришини белгилайди. Ишлаб чиқариш корхоналарини мутахассис кадрлар билан таъминлаш ушбу жараённинг узвий босқичи ҳисобланади. Ушбу ҳолатда бирор бир соҳанинг оқшаши жамиятдаги мувозанатга таъсир кўрсатади. Ўқиш даврида ташкил этиладиган амалиётлар олий таълим тизимида талабаларни ишлаб чиқариш тизимлари билан ҳамкорлигини таъминловчи ягона жараён ҳисобланади. Таълим интеграцияси таълим муассасаси ва ишлаб чиқариш тизимлари ўртасидаги узвий ҳамкорликни амалга оширишга хизмат қилади. Бунинг яна бир қанча шакллари бугунги кунда мавжуд

Ўқув - илмий - ишлаб чиқариш комплекслари таълим муассасаси ва ишлаб чиқариш корхонаси, фирма ёки шунга ўхшаш бошқа ташкилотлар билан келишув шартномаси орқали ташкил этилади. Бунда нафақат ишлаб чиқариш фаолияти, балки илмий-тадқиқот фаолиятлари ҳам кўзда тутилади. Бу орқали талабаларни касбий тайёрлаш, қайта тайёрлаш, малакасини ошириш мумкин. Ишлаб чиқариш ташкилотлари ва илмий-тадқиқот муассасаларида ташкил этиладиган филиаллар ёки таянч кафедралар ҳам олий таълим ҳамда ишлаб чиқариш тизимлари ўртасидаги ҳамкорликни йўлга қўйишнинг кенг тарқалган шакллари билан бири ҳисобланади. Кафедра филиаллари таълим муассасасида ўқув-лаборатория базаси мавжуд бўлмаган йўналишлар бўйича самарали фаолият олиб боришни таъминлайди.

Фундаментал илмий-техникавий масалаларни ечиш, илмий ишланмалар ва ғояларни ишлаб чиқаришга жорий этиш, илмий-муҳандис мутахассисларни тайёрлаш мақсадида ўқув-илмий ва муҳандислик марказлари ташкил этилади.

Мухандислик тадқиқот марказлари янги технология ва ускуналарни ишлаб чиқиш, уларни амалиётга жорий этиш, техника ва технологияларни татбиқ этиш мақсадида ташкил қилинади. Бу марказлар таркибига илмий-тадқиқот марказлари, академиялар, олий таълим муассасалари жалб қилинади.

Мақсадли интенсив тайёргарлик - талабаларни иқтидори бўйича танлаб олиш, ўз қобилияти, иқтидори доирасида ривожлантириб бориш тизими бўлиб, бунда талаблардан мақсадли фойдаланиш кўзда тутилади. Тайёргарлик давомида чуқур фундаментал ва махсус билимларни эгаллаш лозим бўлади.

Шундай қилиб, бугунги кунда корхона ва таълим муассасалари орасида **интеграциялашув жараёнларини такомиллаштириш**, корхона - таълим муассасаси тизими сифатини яхшилаш келажак учун етук мутахассисларни тайёрлашга хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 2017 йил 7 февральдаги ПФ-4947- сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. - 2017 й., 6-сон, 70-модда.
2. Мусаев У. Интеграция - таълим жараёнини оптималлаштиришнинг муҳим принципи. //Халқ таълими журн., -2002, № 6. -Б.4-7.
3. Леднев В.С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы, 2-е переработанное изд. -М.: Высш. шк., - 1991.- 224 с.
4. M.S.Janbayeva Innovatsion jamiyat sharoitida zamonaviy o'qituvchilarga bo'lgan ehtiyojlar// Muallim ham uzluzsiz bilimlendiru <https://lib.cspi.uz/index.php?newsid=8093>.
5. O'tayev A. “siyosiy pedagogika” fanini o'zlashtirishning dolzarb muammolari // Muallim ham uzluzsiz bilimlendiru <https://lib.cspi.uz/index.php?newsid=8098>
6. Қайнарова И. Бошланғич синф ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш// Muallim ham uzluzsiz bilimlendiru <https://lib.cspi.uz/index.php?newsid=8094>.

БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА ИНТЕГРАЦИЯЛАШГАН ДАРСЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ УЛУБИЙ АСОСЛАРИ

Нарматова Гулнора Сурхондарё вилояти педагогларини янги методикаларга ўргатиш миллий маркази катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ. Мазкур мақолада бошланғич таълимда интеграциялашган дарсларни ташкил этишнинг айрим услубий жиҳатлари кўриб чиқилган. Шунингдек, компетенциявий ва шахсга йўналтирилган таълим шароитида ўқув жараёнида ички ва фанлараро алоқаларни таъминлаш, интеграциялашган дарсларнинг ўқув жараёнидаги ҳамкорлик, ўқув машғулотларда ўқитувчи ва ўқувчи ҳаракатларининг алгоритми қаламга олинган.

Калит сўз ва иборалар: бошланғич таълим, интеграция, дарс, компетенциявий ёндашув, шахсга йўналтирилган таълим, ички ва фанлараро алоқа, ҳамкорлик муҳити, ўқув фаолият.

В данной статье рассматриваются некоторые методические аспекты организации интегрированных занятий в начальных классах. Поэтому в условиях грамотного и личностно-ориентированного обучения, обеспечения внутренней и межпредметной связи в образовательном процессе,

взаимодействия в образовательном процессе интегрированных уроков, был составлен алгоритм действий учителя и ученика в учебной деятельности.

Ключевые слова и фразы: начальное образование, интеграция, урок, компетентностный подход, личностно-ориентированное обучение, внутри- и межпредметная коммуникация, кооперативная среда, учебная деятельность.

This article examines some methodological aspects of organizing integrated classes in primary education. Therefore, in the conditions of competent and person-oriented education, ensuring internal and intersubject communication in the educational process, cooperation in the educational process of integrated lessons, and the algorithm of teacher and student actions in educational activities were drawn up.

Key words and phrases: primary education, integration, lesson, competence approach, person-oriented education, intra- and inter-subject communication, cooperative environment, educational activity.

Кирриш. Замонавий таълимнинг устувор йўналишларидан бири – ўқитувчининг бошланғич мактаб таълим соҳалари ва ўқув фанлари интеграцияси методологияси ва назариясини эгаллашидир. Педагогик амалиёт шуни исботладики, ҳатто ижодкор ўқитувчи ҳам бошланғич таълимда интеграция турлари ва уларни амалга ошириш имкониятлари ҳақида илмий–назарий билимга эга эмас.

Биламизки, интеграция аллақачон ўтган асрнинг 20–йилларида яратилган мураккаб дастурларнинг асоси бўлган. Аммо, кенг фанлараро интеграция асосида қурилган бу дастурлар ўқувчиларга тизимли, пухта билим ва кўникмаларни бермагани учун уларнинг билим олиши ва камол топиши учун унумли бўлмади. Бошланғич таълимни ислоҳ қилишнинг ҳозирги босқичида таклиф этилаётган ўзгаришларга жуда эҳтиёткорлик билан ёндашиш, фойда ва хавфларни тортиш, ўқитувчиларни тайёрлаш ва шундан кейингина амалга ошириш учун таклиф қилиш керак.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ. "Интеграция" тушунчаси педагогикада янги ҳодиса эмас. Масалан, Я.Каменский барча билимлар бир илдиздан – теварак–атрофдаги воқеликдан ўсади, бир–бири билан боғланади, шунинг учун ҳам боғланишда ўрганиш керак, деб ҳисоблаган, И.Песталоци хавфни бир объектдан иккинчисини ажратишда кўрди, дунёда мавжуд бўлган барча ҳодиса ва нарсаларни тизимлаштиришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблади, К.Ушинский эса, турли фанлар бир–биридан мустақил равишда ўқитилса, таълим боланинг маънавий камолотига жиддий таъсир кўрсатмайди, деб ҳисоблаган. Айнан К.Ушинский ёзиш ва ўқишни уйғунлаштириш орқали савод ўргатишнинг синтетик усулини яратишга муваффақ бўлди. Шунинг учун "бошланғич таълимда интеграция" тушунчасининг ягона келишилган таърифи мавжуд эмас.

Дарслараро фаолиятни интеграциялаш – дарсдаги турли хил фаолият турларини бирлаштириш: ҳаракат фаолияти, арт терапия (расм чизиш, мусика тинглаш, кўшиқ айтиш, рақс элементлари), театр фаолиятининг элементлари (ўқувчи берилган ролни бажаради), эвритмия (бадий ҳаракат, нутқ ва мусика турларининг комбинatsiyasi), кўшиқ қоидаларини ўрганиш, кинестетик фаолият

(тана билан "тирик" ҳарфни кўрсатиш, сўзларни тузиш), тактил фаоллик (кўрсаткич бармоғи билан ҳарфлар) ва бошқалар.

Интеграция” атамаси фанлар ва фанларнинг яқинлашуви ва боғланиш жараёнини тавсифлаш учун қўлланилади ва “дифференциация” атамасига маъно жиҳатдан қарама-қаршидир.

“Интеграция”га қуйидаги тушунчалар маъно жиҳатдан яқин:

- интегратив – интеграциянинг ташқи ва ички, мазмуний ва процессуал компонентлари амалга ошириладиган жараённи билдиради;
- интегратив – интегратив воситалар ёрдамида амалга ошириладиган жараённинг ўзига хос хусусияти;
- интеграция – элементлар бўйича яхлитликни топиш жараёни;
- интеграция – берилган тизимни элементлар билан босқичма-босқич тўлдириш.

Интеграциянинг услубий жиҳатлари О.Данилюк, И.Козловская, М.Прокофьева, Ю.Цёмин ва бошқаларнинг нашрларида ёритилган. Ушбу тадқиқотчилар интеграцияни таълим тизимини ташкил этишни умумий белгилаб берувчи этакчи дидактик тамойил деб билишади. Улардан баъзилари бугунги таълим субъектга асосланган ва интеграция ҳар қандай таълим тизимининг асоси ҳисобланади, шунинг учун таълимнинг сифат жиҳатидан янги босқичга ўтиши моҳиятан ички таълимдан ҳаракатдир, деб ҳисоблашади. субъектлараро интеграцияга боғлиқ. Бошқалар эса, интеграцияни элементларнинг берилган хоссаларга эга бўлган ўзаро таъсири жараёни сифатида изоҳлайдилар, бу жараён элементлар ўртасидаги муҳим боғланишларни етарли асосда ўрнатиш, мураккаблаштириш ва мустаҳкамлаш билан бирга келади, бунинг натижасида интеграл яхлит тизим ҳосил бўлади. сифат жиҳатидан янги хусусиятлар шаклланади, уларнинг тузилишида асл элементларнинг индивидуал хусусиятлари сақланиб қолади.

Энциклопедик луғатда “интеграция” жараён сифатида талқин қилинади, унинг натижаси алоҳида ихтисослашган элементларнинг ўзаро боғлиқлигига асосланган тизим доирасида бирлик ва яхлитликка, изчилликка эришишдир. Фалсафий энциклопедик луғатда “интеграция” тушунчаси янада тўғрироқ жамланган – бу жараён ёки ҳаракат бўлиб, натижада яхлитлик, бирлашиш, боғланиш, бирликни тиклаш. Демак, бошланғич таълимда интеграция ўқув жараёнини ташкил этишнинг дидактик-методик воситаси бўлиб, унинг асосида дунёни идрок этмаслик ва ўрганмаслик мақсади ётади.

Бошланғич мактабнинг замонавий педагогик амалиётида “контент интеграцияси”, интеграция жараёнларининг самарали амалга оширилишининг илмий изоҳи ва тасдиғини топиш биз учун муҳим.

Интегратив ёндашув бутуннинг фалсафий талқинига мос келади, лекин қисмлар йиғиндиси сифатида эмас, балки ушбу тузилиш элементларини боғлаш усулларини ўзгартириш туфайли янги сифат сифатида. У турли қисмлардан тизимни ўзаро боғланган ва органик бир бутун сифатида ҳаракат қиладиган элементларнинг бутун мажмуаси сифатида яратиш имкониятини беради.

М.Иванчук таълимдаги интеграцияни таҳлил қилиб, педагогик интеграция шахснинг ўз-ўзини ривожлантиришга хизмат қилувчи таълим тизими доирасида

таълим мазмуни, шакллари ва усулларининг ўхшаш қисмлари ва элементларининг мақсадга мувофиқ ташкил этилган боғланиши эканлигини исботлайди. Бошланғич таълимда компетенция ёндашувига кўра, интеграция икки ёки ундан ортиқ тизимларнинг янгисини яратиш учун ўзаро таъсирининг тизимли жараёни бўлиб, зарур амалий билим ва ҳаётий вазиятларни танқидий баҳолаш кўникмаларини ўрганиш учун янги хусусиятларни олади.

Психологлар бошланғич мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ақлий фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, интеграцияни жуда эҳтиёткорлик билан амалга ошириш кераклигини огоҳлантиради. Улар турли ёшдаги ўқувчиларнинг ассоциатив тафаккурига оид тадқиқот натижаларига мурожаат қиладилар, уларнинг асосийси ҳар қандай билим ассоциациялар тизими деган хулосадир. Психологияда уларнинг тўрт тури ажратилади: маҳаллий, алоҳида тизим; тизим ичидаги ва тизимлараро. Энг оддий нерв алоқаси, бунинг натижасида бирор нарса ёки ҳодиса тўғрисида элементар билимлар шаклланади, маҳаллий бирлашма – бу боғлиқлик жисмоний жиҳатдан ажратилган, у бошқа билимлар билан боғлиқ эмас, шунинг учун у фақат ўқувчиларнинг элементар ақлий фаолиятини таъминлайди.

Бугунги кунда жаҳон тажрибаси асосида **STEAM** таълими XXI аср учун муҳим кўникмаларни ривожлантиришни англатади. Ушбу кўникмалар жуда кенг ва синфда қамраб олинган математика ва фан фанлари билан чегараланмайди. Бугунги кунда тезкор ва ҳамкорликдаги иш шароитида

STEAM ўқувчиларни мактаб ёки иш жойидаги дастурларида муваффақият қозонишга тайёрлашга ёрдам беради.

STEAM аноанавий ўқишга муқобил ёндашув ҳисобланади. Бунда болалар Ссиенсе (табiiй фанлар), Течнологй (технология), Энгинееринг (муъандислик), Арт (саноат) ва Матъематисс (математика)ни фанлараро боғланишлар ва амалий ёндашувга асосланган ҳолда ўрганадилар.

STEAM ўқувчиларнинг лойиҳа ва ўқув-тадқиқот фаолиятини мактабда ва мактабдан ташқарида амалга оширилиш имконини беради. **STEAM** таълими ўқувчи ёшларнинг ривожланишини ташқи олам билан бевосита боғлайди. Маълумки, табiiй фанлар атрофимиздаги олам билан бевосита боғлиқ технология кундалик ҳаётимизда доимий равишда қўлланилади, муҳандислик эса уйлар, йўллар, кўприklar ва машина механизмларда ўз аксини топган, бирор бир касб, кундалик мағулотларимиз озми-кўпми математика фани билан ҳам боғлангандир.

STEAM ёндашуви асосида математик тафаккурни ривожлантириш ўқувчи ёшларга дунёни тизимли равишда ўрганишга, атрофда рўй бераётган жараёнларни мантикий мушоҳада қилишга, улардаги ўзаро алоқани англаб этишга ўзи учун янги, ноодатий ва қизиқарли нарсаларни кашф қилишга имкон беради. Қандайдир янгиликни кутиш орқали ўқувчи ёшларда қизиқувчанликни ривожлантиради, ўзи учун қизиқарли масалани аниқлаб олишни, ечимини топишнинг алгоритминини ишлаб чиқишни, натижаларни танқидий баҳолашни, фикрлашнинг муҳандислик жиҳатларини шакллантиришга олиб келади.

STEAM ёндашувининг асосий ғояси қуйидагича: амалиёт назарий билимлар каби муҳимдир. Бунда ўқувчилар таълим жараёнида нафақат ўз ақлини, балки

йўллари ҳам ишлатишга мажбурдирлар. Синф хонасидаги таълим олиш жараёни жадал ривожланаётган олам ўзгаришлардан ортда қолмоқда.

Бошланғич мактабда ўқувчиларнинг фикрлаш ва ҳис–туйғуларини ахборот ва ҳиссий идрок этишни бойитиш учун (бир нечта фанлардан танланган ўқув материали ва бир мавзу атрофида бирлаштирилган) мазмунли интеграция таклиф этилади, бу эса, ҳодиса, тушунчани турли томонлардан ўрганишга, билимларнинг яхлитлигига эришиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Лысакова Ж.А. Формирование теоретических понятий в процессе интегрированного урока литературы и истории в старших классах / Изв. Волгогр. гос. пед. ун-та. – 2007. – № 5. – 111–114 с.
2. Иванчук М. Интеграция уроков как специфическая форма организационной навчання. Жизнь и школа. 2004. № 5. С. 10–13.
3. Гурьев А.И. Межпредметная интеграция: статус межпредметных связей в системе современного образования / А.И. Гурьев // Наука и школа. 2002. – №
4. Сухаревская Е.Ю. Технология интегрированного урока. Ростов-на-Дону: Изд-во «Учитель», 2006.
5. Сеченикова Л. Как организовать интегрированный урок? // Народное образование.-М, 1996, 223 с.
6. Сухомлинский В. О. Избранные произведения: в 5 т. К., 1977. Т. 1; Т. 3.
7. Турдикулов Э.О. Ҳозирги замон табиийат фанлари мазмуни ва уларни интеграциялаб ўқитиш муаммолари// Фанларни интеграциялаб ўқитишнинг педагогик шарт–шароитлари: Республика илмий–амалий конференция материаллари. – Тошкент: ЎзПФТИ., 2007. – Б.
8. Данилюк А. Я. Учебный предмет как интегрированная система. Педагогика. 1997. № 4. С. 24–29.

ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ УЗЛУКСИЗ КАСБИЙ РИВОЖЛАНИШИДА ЎЗЛАШТИРИЛГАН ИННОВАЦИОН БИЛИМЛАРДАН АМАЛИЁТДА ФОЙДАЛАНИШ ШАКЛ ВА МЕТОДАРИ

*Сатторова Дилшода Джавлиевна Термиз давлат педагогика институти
Педагогика кафедраси катта ўқитувчиси*

Аннотация Ушбу мақолада ўқитувчининг узлуксиз касбий ривожланишида ўзлаштирилган инновацион билимлардан амалиётда фойдаланишнинг шакллари, метод ва усуллардан фойдаланиш ҳақида ёритилган. Инновацион фаолиятнинг асосий кўрсаткичи шахсга йўналтирилган ўқув–билув жараёнида кафолатланган натижани қўлга киритишда ифодаланади. Ўқитувчининг анъанавий педагогик фаолияти эса ўқувчиларга билимларни сингдириш ва уларнинг ўзлаштирилган натижаларини аниқлашни ўз ичига олади.

Калит сўзлар: Инновация, педагогик фаолият, педагогик маҳорат; педагогик ижодкорлик, шахсга йўналтирилган таълим, педагогик технология.

Маълумки, ўқитувчининг Инновацион фаолияти билан анъанавий фаолияти умумий ва фарқли жиҳатларга эга. Умумийлик ҳақида фикр юритилганда қуйидаги ҳолатга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Ҳар икки йўналишдаги фаолият ҳам ўқитувчилар томонидан ўрганилади, таҳлил қилинади ва амалиётга татбиқ этилади. Инновацион фаолиятнинг асосий кўрсаткичи шахсга йўналтирилган ўқув–билув жараёнида кафолатланган натижани қўлга киритишда ифодаланади. Ўқитувчининг анъанавий педагогик фаолияти эса

ўқувчиларга билимларни сингдириш ва уларнинг ўзлаштирган натижаларини аниқлашни ўз ичига олади. Бу натижалар ўқувчиларнинг мустақиллик даражалари билан эмас, балки билимдонлик даражасини муайян микдорий кўрсаткичларда ифодалаш билан белгиланади.

Бироқ шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ўқитувчининг анъанавий педагогик фаолияти билан Инновацион ёндашувлари ўзаро мутаносибликда ривожланиб такомиллашиб бориши лозим. Инновацион фаолиятни анъанавий педагогик фаолиятга қарши қўйиш мутлақо нотўғридир. Ўқитувчининг анъанавий педагогик фаолияти унинг Инновацион фаолиятига асос бўлиб хизмат қилади.

Ўқитувчининг Инновацион фаолияти қуйидаги кўринишларга эга бўлиши мумкин:

- ўқитувчининг педагогик маҳорати;
- ўқитувчининг педагогик ижодкорлиги;
- ўқитувчининг Инновацион усулларни ўзлаштириши ва шахсга йўналтирилган таълим жараёнида қўллаш тажрибаси.

Ўқитувчининг Инновацион фаолияти – унинг педагогика илми ва ўз фанини ўқитиш методикасида мавжуд бўлган, илмий жиҳатдан асосланган усуллар, методлар, технологияларни ўз амалий фаолиятида қўллаш маҳоратидир. Ўқитувчининг педагогик маҳорати узлуксиз малака ошириш жараёнида янгиликларни ўзлаштириши ва ўз фаолиятида қўллаши натижасида бойиб боради. Муайян касбий педагогик фаолият маҳоратини эгаллаган ўқитувчилар учун қуйидагилар хосдир:

- ўқув топшириқларини таълим мазмуни ва синфдаги ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражаларини ҳисобга олган ҳолда танлай олиш тажрибасига эгалиги;

- ўқувчиларнинг мустақил фаолиятларини бошқариш ва муносиб рағбатлантириш кўникмасининг мавжудлиги;

- ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини самарали ташкил этиш, баҳолаш ва тескари алоқани йўлга қўя олиши;

- модернизatsiyalashgan таълим жараёнини мустақил ташкил эта олиши;

- ўз иш услуби ва фаолият йўналишига эга бўлиши;

- шахсга йўналтирилган таълим жаарёнини муваффақиятли ташкил этиши ва кафолатланган натижа олиш имкониятига эгалиги;

- ўқувчиларнинг ҳамкорликдаги фаолиятларини самарали ташкил эта олиши; – таълим жараёнини медиа, аудио–видео воситалар билан ташкил эта олиш тажрибасини ўзлаштирганлиги кабилар.

Агар ўқитувчи ўз педагогик фаолиятини такомиллаштирмасдан, янгилик киритмасдан узок давр мобайнида бир хилда ўқувчиларга билимларни анъанавий тарзда тақдим этиш асосида амалга оширсан, мазкур жараён анъанавий ўқитиш жараёни, ўқитувчининг фаолияти эса анъанавий педагогик фаолият сифатида баҳоланади.

Ўқитувчининг Инновацион фаолиятига хос бўлган усуллардан бири – унинг педагогик ижодкорлигидир. Ижодкор ўқитувчилар шахсга йўналтирилган таълим жараёнида янги педагогик технологияларнинг муайян элементларидан

самарали фойдалана олиш тажрибасини ўзлаштирганликлари билан ажралиб турадилар. Педагогик ижодкорлик лаёқатига эга бўлган ўқитувчилар ўз фаолиятлари давомида муайян иш усуллари ва дидактик воситаларни модернизatsиялаштириш, янги дидактик воситаларни танлаш, уларни амалиётда қўллаш, ўқувчиларнинг ижодий лаёқатларини рўёбга чиқариш кўникмасига эга бўладилар.

Ўқитувчининг анаъавий ҳамда Инновацион педагогик фаолияти орасида алоҳида ўтиш босқичи мавжуд бўлиб, мазкур босқич ўқитувчининг ижодкорлигида ўз ифодасини топади. Ўқитувчининг ижодкорлиги унинг ўз малакасини узлуксиз оширишида муҳим аҳамиятга эга.

Ўқитувчининг Инновацион усулларни ўзлаштириши ва шахсга йўналтирилган таълим жараёнида қўллаш тажрибаси, яъни унинг новаторлиги – ўқув–тарбия жараёнини ўқувчиларнинг мустақил ижодий фаолиятларига йўналтириш асосида лойиҳалаш ва ташкил этиш йўллари, воситалари, усуллари, методлари ва технологияларини ўзлаштиришга қаратилган педагогик фаолиятдир.

Ўқитувчиларнинг малакасини узлуксиз оширишга йўналтирилган фаолият жараёнида мактаб раҳбарлари уларнинг фаолиятларини педагогик маҳорат, педагогик ижодкорлик ҳамда ўқитувчининг Инновацион усулларни ўзлаштириши ва шахсга йўналтирилган таълим жараёнида қўллаш тажрибасига эгаллиги, яъни новаторликка ажратган ҳолда амалга оширишлари мумкин эмас. Чунки ўқитувчи Инновацион фаолиятининг ушбу таркибий қисмлари бир–бирини тақозо қилиб, яхлит тарзда ривожлантирилади. Ўқитувчиларнинг малакасини узлуксиз оширишда уларнинг Инновацион фаолиятига яхлит педагогик ҳодиса сифатида методологик нуқтаи назардан ёндашиш талаб этилади.

Бу жараёнда ўқитувчиларга қуйидаги йўналишлардаги билимларни чуқур сингдириш муҳим ҳисобланади:

– ўқитувчиларни ўқувчиларга ҳар томонлама таъсир кўрсатишларини таъминловчи Инновацион усуллар билан куруллантириш;

– ўқитувчиларнинг Инновацион педагогик технологиялар билан ишлаш маҳоратларини мунтазам оширишга йўналтирилган методик хизмат мазмунини бойитиш;

– ўқитувчиларнинг Инновацион фаолиятларини давр талаблари асосида ривожлантиришга қаратилган таълим мазмунини назарий жиҳатдан асослаш кабилар.

Малака ошириш курсларида узлуксиз касбий ривожлантиришда таълим олишнинг қўйидаги шакллардан фойдаланилади:

ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда таълим олиш;

ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда таълим олиш;

масофавий таълим;

дуал таълим;

мустақил таълим;

малака оширишнинг муқобил шакллари.

Ўқитувчи ўз малакасини узлуксиз ошириши жараёнида турли илмий манбалар ёрдамида муайян Инновацион усулларга хос бўлган қарашлар ва ёндашувларнинг исботланганлиги, педагогик назарияларнинг ҳаққонийлиги ва улардан таълим амалиётида фойдаланиш имконини берадиган тавсияларнинг мавжудлиги билан яқиндан танишиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. “Инновацион таълим технологиялари ва педагогик компетентлик” модули бўйича ЎММ / Туз.: Усмонбоева М.Ҳ. ва б. –Т.: ТДПУ, 2016. – 239 б.
2. Азизходжаева Н.Н. Ўқув жараёнининг самарадорлигини оширишда педагогик технологиялар. Ўқитувчилар учун методик қўлланма. –Тошкент, 2007 й. – 48 б.
3. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – Москва: Изд-во ИКАР, 2009. – 107 с.
4. Saidnazarova G. Bo‘ljak o‘qituvchilar kasbiy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari // Respublika ilmiy–nazariy konferensiya. Buxoro davlat universiteti. 2019–yil. 26–27–aprel. – 68 b.
5. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika Darslik. – Toshkent: «Sano–standart» nashriyoti, 2017–yil. – 65 b.

ИННОВАЦИЯ В ПЕДАГОГИКЕ

Имамкулов Расул Рахмонович кандидат педагогических наук и.о. доцент кафедры Педагогике и социальной работы Ахмедова Дилрабо Абдуллаевна преподаватель кафедры Начальное образование, факультета Социальные науки, Термезского государственного университета

Аннотация. В статье рассматривается Инновационный процесс представляет собой совокупность процедур и средств, с помощью которых педагогическое открытие или идея превращаются в социальное, в том числе, образовательное нововведение, а также изучение типологии педагогических нововведений в изучение специфику и закономерности развития Инновации, анализ факторов способствующие Инновации. Принят ряд постановлений и законов в Узбекистане Закон Республики "Об образовании", " о науке и научной деятельности", и в том числе, об утверждении стратегии Инновационного развития Республики Узбекистан на 2022-2023 годы. Изучая различные книги, исследований ряда учёных по проблемам технологии и вопросы типологии особенности Инновации на уроках, факторы препятствующие нововведения, отношение педагогов к нововведениям апробировали в научно исследовательском, в учебно - воспитательном процессе в социуме.

Ключевые слова: Закон Республики Узбекистан "Об образовании", наука, педагогическая деятельность, Инновация в педагогике, стратегия, нововведения, типология, развития, факторы, урок, отношение педагогов к нововведениям, рефлексия, теория, situatsiya, творчество, уровень.

Актуальность исследования.

В стремительно меняющимся мире, постоянно возникают новые потребности. Изменения в разных областях жизни, сказывается на всех сферах человеческой деятельности.

На торжественном собрании ко дню учителя Президент выступил с речью о проблемах в общеобразовательных школах, о вопросах углубления реформы в

системе образования и воспитания подрастающего поколения. Развитие школьного образования должно стать общенациональной целью всенародным движением

- Ведь вопрос развития школьного образования имеет жизненно важное значение - это вопрос светлого будущего нашей страны. Мы почти и не задумывались о воспитании учителей новой формации развития педагогики, Инновационных образовательных технологий, креативного подхода.

- Ведь, не изменив систему обучения в школе, нельзя изменить человека, общество [1. 2]

В законе Республики Узбекистан "О законе и научной деятельности" принято 46 статей.

В первой статье указаны цели настоящего закона.

Целью настоящего закона является Регулирование отношений в сфере науки и научной деятельности.

В статье 21. Рассматривается тесная интеграция науки и образования обеспечивается путём:

- повышения качества и эффективности образовательного процесса;
- развитие научного мышления учащихся;
- повышение научного потенциала педагогических кадров;
- укрепление школы и традиции развития науки и технологии.[2.22]

Цель исследования заключается в том, что под образованием понимается единый целенаправленный процесс воспитания и обучения, являющийся общественно значимым благом и осуществляемый в интересах человека, семьи, общества и государства, а также совокупность приобретаемых усваиваемых знаний, умений, навыков, ценностных установок, опыта деятельности и компетенции определённых объёмов и сложности в целях интеллектуального, духовно нравственного, творческого, физического (или) профессионального развития человека, удовлетворения его образовательных потребностей и интересов.

Задачи исследования проанализировать состояние источников по проблемам Инновации в педагогике

- Одним из возможных путей развития образования являются Инновации

- Педагогические новшества, направленные на содержание образования, организацию и управление учебным процессом, повышение его качества, совершенствование Инновационной технологии обучения, воспитание профессиональной компетентности и оценки.

Само понятие "Инновация" носит междисциплинарный характер и в последнее время популярно в различных исследованиях.

"Инновация - новинка, новшество, изменение. Инновация обозначает ввод чего то нового, введение новизны " [6.15].

"Инновации - процесс изменения, связанный с созданием, признанием или внедрением новых элементов (или моделей) материальной и нематериальной культур в определенной социальной системе "[8.19].

Таким образом, преобладает мнение, что Инновации означают изменения-количественные, качественные и другие.

Выделяют один из основных критериев результата. Инновации- новизну. Это позволяет отдельным авторам вместо изменений под Инновациями в образовании подразумевать новинки, то есть, то, что в действительности является чем- то новым. Но в любом случае Инновации направлены на развитие, совершенствование, улучшение и повышение эффективности. Теоретическая значимость исследования источников состоит в научном обосновании, анализ педагогических инноваций, Инновации в педагогике, содержание условия технологии результат образовательной деятельности.

- По области педагогического применения: в учебном процессе, в учебном курсе, в образовательном области, на уровне системе обучения, на уровне системы образования, в управлении образованием.

- По типам взаимодействия участников педагогического процесса: в коллективном обучении, в групповом обучении, в тьюторстве, в репетиторстве, в семейном обучении и т.д.

- По функциональным возможностям:

Нововведения - условия (обеспечивают обновление образовательной среды, социокультурных условий и т.п.)

Нововведения - продукты (педагогические средства, проекты, технологии и т.п.)

Выделяются следующие типы и подтипы:

- по способам осуществления:

- по масштабности распространения:

- по социально - педагогической значимости:

- по объему новаторских мероприятий:

- по степени предполагаемых преобразований:

В приложенной типологии одна и та же Инновация может одновременно обладать несколькими характеристиками и занимать своё место в различных блоках.

Практическая значимость определяется разработанной учёными типологии, их классификации и апробация студентами.

Понимание сущности и значение педагогических инноваций, Инновация в педагогике отражается в первую очередь в их типологии. Единого подхода к их классификации не существует. Различными авторами предлагаются разные подходы к систематике педагогических инноваций.

Особенности инноваций на уроке: Урок традиционная образовательного процесса. Поскольку урок отражает всю систему обучения, включающую её философские, педагогические и дидактические основания, то принципы инноватики подходят к проектированию и реализации педагогических новшеств по отношению к уроку так же, как и к систематике образования в целом. В тоже время, урок имеет особенности, которые определяют характер Инновации.

Инновационным изменениям подлежат:

- само понятие " урок", его изменение по отношению к современной ситуации: типология урока, методологические элементы урока; методические структурные элементы урока, и т.п.

Факторы, препятствующие нововведениям:

Основная проблема управления преобразованиями заключается в возникновении феномена сопротивления изменениям.

В качестве аргументов против введения новшеств часто приводят суждения, построенные как набор вариаций на тему "Да, но...."(А. И. Пригошин); и т.п.

Отношение педагогов к нововведениям:

Природа людей по отношению к нововведениям различна, одни склонны к их принятию, другие - более консервативны. Иногда в одном человеке одновременно уживаются различные проявления в отношении новшеств из разных областей его деятельности.

В психологии субъектов инноваций, составленная Э. Роджерсом учёный выделяет шесть групп. Если учитель привыкает жить в полном согласии с внешне заданными нормами и правилами, его Инновационные способности гаснут.

Стандартизация нововведения и внутреннего мира педагога сопровождается тем, что в его деятельности всё большее место занимают инструктивные предписания. В сознании накапливается всё больше готовых образцов педагогической деятельности. Это приводит к тому, что учитель может легче вписываться в педагогическое сообщество, но при этом снижается его творческий уровень.

В источниках представлены и другие подходы к классификации инноваций в образовании, Инновация в педагогике. В зависимости от поставленных задач используются различные типологии педагогических нововведений, каждая из которых задаёт определённое основание для классификации инноваций.

"Однако нововведения могут и ухудшить систему" [15].

В источниках представлены и другие подходы к классификации инноваций в образовании. В зависимости от поставленных задач используются различные типологии педагогических нововведений, каждая из которых задаёт определённое основание для классификации инноваций. «Однако нововведения могут и ухудшить систему» [15].

Поэтому главный ориентир должен стать результат, выраженный в уровне качества образования.

В Узбекистане принята концепция по Инновации под лозунгом.

«Инновации и научный прогресс - фундамент устойчивого развития национальной экономики и строительство третьего Ренессанса»

- В новом Узбекистане уделяется пристальное внимание стимулированию научно - исследовательских и Инновационных достижений в практику, организации при высших образовательных учреждениях и научно- исследовательских институтах, научно- экспериментальных специализированных лабораторий, центров высоких технологий, технопарков. [16.2]

Янги Узбекистон Правда Востока. 9 март. 2023г.[12.2]

В концепции по Инновации дано определение.

- Инновация - это результат инвестирования интеллектуального решения в разработку и получение нового знания, ранее не применявшейся идея по обновлению сфер жизни людей (технологии; изделия; организационных форм

существования социума, такие как образование, управление, организациa труда, обслуживание, наука.

Инновационная деятельность учителя.

- Инновационная деятельность педагога представляет собой комплексный интегративный вид педагогической деятельности, направленный на обеспечение Инновационного развития и повышение качества профессионального образования за счёт разработки и применения разнообразных новшеств в процессе профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов.

Таким образом, несмотря на большое количество определений к понятиям «Инновации» и «инновации в образовании» можно выделить общие характеризующие черты. Инновации всегда связаны с элементами новизны, внедрением нововведений, обновлением и направлены на получение результата. Множественность в типологии инноваций в зависимости от признака, по которому они классифицируются (в том числе и в образовании) свидетельствует о широком понимании этого междисциплинарного термина.

Литературы

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» Т.: 2020.09.23
2. Принят закон Республики Узбекистан «О науке и научной деятельности», и в том числе об утверждении стратегии Инновационного развития Республики Узбекистан на 2022-2026 годы.
3. Словарь иностранных слов. – М., 1989. – С.174
4. Педагогический терминологический словарь [Электронный ресурс] URL: <http://pedagogicaldictionary.academic.ru/1263> (дата обращения 02.02.2013)
5. Лазарев В. С., Мартиросян Б. П. Педагогическая инноватика: объект, предмет и основные понятия // Педагогика. 2004. № 4. С. 77.

O`QUVCHILARDA SANOGEN FIKRLASH KO`NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Eshquvvatov Ilhom Sa'dulla o'g'li

TerDU Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu tezisdá o`quvchilarda sanogen fikrlash ko`nikmalarini pedagogik jihatdan shakllantirish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so`zlar: sog'lom, fikr, tafakkur, sanogen tafakkur, patogen tafakkur, sanogen refleksiya, sog'lom fikr yuritish, sanogen xulq-atvor

Tezisdá asosan sanogen tafakkurning mohiyati, tabiati va uni rivojlantirish jarayonini tadqiq qilishga alohida e'tibor qaratilgan. Sanogen tafakkur muammosi yurtimiz va qator xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ular asosan sanogen tafakkurning mohiyati, tabiati va uni rivojlantirish jarayonini tadqiq qilishga alohida e'tibor qaratgan. Mazkur ilmiy tadqiqot ishlarida asosan muammoning nazariy-falsafiy jihatlarí keng miqyosda o`rganilgan. Mualliflar o`z asarlarida sanogen tafakkurning individual shakllariga, uning elementlarini shakllantirishning o`ziga xos usullariga e'tibor berishgan. Mustaqilligimizning dastlabki yillaridanoq mamlakatimizda sog'lom avlodni voyaga yetkazish, ta'lim jarayoni sub'ektlari faoliyatini tashkil etish, oilaviy tarbiyani sog'lomlashtirish va ularni muvofiqlashtirish asosida jamiyatimizda voyaga yetmaganlar orasida

huquqbuzarlik va nazoratsizlikni oldini olishga qaratilgan tadbirlarni jonlantirish vazifalari yetakchilik qilmoqda. Shu jihatdan olganda o'smir va o'spirin yoshidagi o'quvchilar orasida huquqbuzarliklar va jinoyatchiliklarning oldini olishda sanogen fikrlashni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shaxs ijtimoiy munosabatlar jarayonida o'z xatti-harakatlarini, his-tuyg'ularini, kayfiyatini nazorat qilishi kerak. Buning uchun u o'zini chuqurroq anglashi lozim. Har bir inson nafaqat o'zining his-tuyg'ularini va xatti-harakatlarini nazorat qilishi, balki muayyan qoidalarga muvofiq fikrlash tarzini ham nazorat qila olishi kerak. Mazkur holat bilan bog'liqlikda pedagog-psixolog olimlar fikrlashning ikkita turini ajratib ko'rsatishadi: sanogen va patogen fikrlash. Sanogen tafakkur (lotincha: "sanus" – sog'lom va yunon tilida – "genezis" -rivojlanish) his-hayajon, ichki kechinmalar, fikrlarni va emotsiyalarni boshqaruvchi, sog'lomlashtiruvchi tafakkur. Sanogen tafakkurning asosiy ahamiyati o'z-o'zini kamolga yetkazish, maqsadlariga erishish uchun sharoit yaratish, ya'ni fe'l-atvor hamohangligi, o'z-o'zi va atrofdagilar bilan anglash, shuningdek yomon odatlarni bartaraf etish, o'z his-tuyg'ularini boshqarish, o'z ehtiyojlarini nazorat qilishdir. Sanogen fikrlash tarziga ega bo'lgan inson doim o'z qarashlarini ijobiy asoslaydi, kerak bo'lsa himoya qilib, to'g'ri xulosa chiqaradi, o'z burchini adolatli baholaydi. Sanogen tafakkurga ega inson ichki nizoni ijobiy bartaraf etadi. Shu jihatdan yurtimizda sog'lom tafakkurga ega shaxslardan iborat barkamol avlod tarbiyasiga alohida e'tiborqaratilmoqda. O'quvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik muammolarini tadqiq etgan Z.A.Abdiraxmonovanning fikricha, sanogen tafakkurni rivojlantirish o'z-o'zini rivojlantirishga nisbatan ehtiyojning yuqoriligi bilan belgilanib, o'smir yoshdagi o'quvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirish, shaxs xususiyatlari va xulq-atvoriga ta'sir etuvchi omillar ta'lim jarayoni, oilada berilgan tarbiya kabi ijtimoiy omillar bilan bog'liq [1;48 b.]. Professor V.Karimovanning o'z tadqiqotlaridata'kidlashicha yoshlarning ilmiy, ma'rifatli, sog'lom ruhiyatli bo'lib voyaga yetishlarida jamiyatdagi, oiladagi sog'lom psixologik muhit asosiy omil bo'lib xizmat qiladi [2; 13-14-b.]. Undan tashqari ijtimoiy jamiyatda shaxslararo munosabatlarda muloqot masalasiga jiddiy yondashish zarurligini o'z ilmiy qarashlarida keng yoritib bergan. Sanogen tafakkurga ega bo'lgan o'quvchi yoshlarni shakllantirishda jamiyatimizning ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining, ma'rifatparvar olimlarimiz ba'diy merosining tutgan o'rnini beqiyosdir. Bunda, ayniqsa, Abdulla Avloniy asarlaridagi tarbiyaviy-axloqiy qarashlar alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki, Abdulla Avloniy o'z asarlarida o'zlikni anglash, ong-tafakkur, yangicha dunyoqarash, ruhiy teranlik, aqliy yetuklik, axloqiy mukammallik kabi kategoriyalarni mukammal yoritib bergan. Insonning axloqiy yetukligi, kamoloti jamiyatni ma'naviy-ruhiy va axloqiy sog'lomlashtirishda katta ahamiyat kasb etadi. Xalqimiz juda boy axloqiy qadriyatlarga va ilmiy me'rosga ega. Bu meros har birfuqaro, ayniqsa, barkamol avlod uchun oila, ibrat maktabidir. Ko'pgina psixologik adabiyotlarda «ma'naviylik» tushunchasi tahlil qilinganda, mas'uliyatlilik, xushmuomalalik va jamoaviylik kabi kategoriyalarga alohida urg'u beriladi. Sababi, aynan bu fenomenlar yetuklik darajasiga yetgan shaxsgagina xos bo'lib, ijtimoiylashuvning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. O'smir yoshdagi o'quvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirishda omillari: tafakkur xususiyatlarini

o'stirish, o'quv jarayoniga nisbatan bilish jarayonlarini mustahkamlash va shaxsning tafakkur xususiyatlari bilan bog'liq ko'nikma, malakalarni, emotsional bilimdonlikni shakllantirish, oilada ma'naviy sog'lom muhitni yaratish, bolaga uning shaxsi shakllanishiga yordam berish omili, bolani yoshligidan o'qib o'rganishga odatlantirish omili; yoshlikdan halollik, to'g'riso'zlik, mehnatsevarlik fazilatlarini, inson qadr-qiymati, vafo, sadoqat, sabr-qanoat, shukronalik tuyg'ularini shakllantirish omili; oilaviy munosabatlardagi ta'lim-tarbiyaning to'g'ri yo'lga qo'yilganligi; jamiyatda o'rnatilgan ijtimoiy tartib-qoidalarga rioya qilish, empatiya, ta'lim muassasalarida kuchli bilimlarning berilganligi va ustoz-shogird tizimining ratsional ravishda kechishi kabilardan iborat. Sanogen refleksiya muammosini tadqiq etgan olim L.A.Kananchuk quyidagicha xulosaga keladi: o'zaro ijtimoiy munosabatlar jarayonida insonlarning ma'lum bir tarzda to'g'ri harakat qila olmasliklari, sub'ektlarning kutilgan va haqiqiy xatti-harakatlari o'rtasida hamda bir-birini tushunishdagi nomuvofiqliklar jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bizning fikrimizcha, bu kabi qiyinchiliklarni sanogen refleksiya orqali bartaraf etish mumkin [3, 4 b.]. Insonning tafakkuri qanchalik sog'lom bo'lsa, uning ruhiyati, jismi shunchalik sog'lom ezgulikka yo'nalgan bo'ladi. Odamning fikrlashi qancha sof erkin bo'lsa, u shuncha zararsiz fikrlaydi, shukrli, sabrli va beg'araz bo'ladi. Bugungi kunda go'zal xulq, to'g'ri aqida asosida tarbiyalangan, ehtiyotkor, sog'lom fikrlay oladigan farzand hayotda aql-idrok bilan ish tuta oladi. Iymon e'tiqodda sobit turadi, erkin va mustaqil fikrlay oladi, har xil aldovlarga uchmaydi hamda g'arazli tashviqotlarga berilmaydi. Bunday sifatlarga ega shaxs sanogen tafakkur egasi sanaladi. Demak, farzand yoshligidan sog'lom e'tiqodli, bilimli, odobli va shijoatli bo'lib voyaga yetishi uchun foydali ilm va ko'nikmalar bilan band bo'lishi muhim vazifadir. Sanogen fikr kishisi hamisha o'z qarashlarini ijobiy asoslaydi, kerak bo'lganda himoya qilib, to'g'ri xulosa chiqaradi, o'z burchini adolatli baholaydi. Sanogen tafakkurga ega inson ichki nizoni ijobiy bartaraf etadi. Shuning uchun yurtimizda sanogen tafakkurga ega shaxslardan iborat barkamol avlod tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'smirlar tarbiyasida ota-onalar, o'qituvchilar, xulq-atvoriga e'tibor berilishi, shaxsning insonparvarlik xususiyatlari bilan birga, ma'rifatparvar olimlarimizning nodir asarlari muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF5847-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 08.10.2019 y.
2. Z.A. Abdiraxmonova. O'smir yoshdagi o'quvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Diss. avtoref. 2020. -48 b.
3. Л.А. Кананчук. Саногенная рефлексия как фактор адаптации студентов в полиэтнической среде вуза. Автореф. канд. дисс. М., 2010. –22 с.
4. Ismailov, M. K. (2021). REFLEKSIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA SANOGEN TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING EMPIRIK TAHLILI. Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan), (3 (100)), 46- 52.

INNOVATSION TA'LIMDA PEDAGOG OBRAZI VA IMIJINING MILLIY TARBIYADAGI INTEGRATIV TUSHUNCHALARI VA QARASHLARI

Do'rmanova Dilafro'z O'tkirjon qizi Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi(faoliyat turlari bo'yicha) yo'nalishi 23-01-guruh magistranti
durmanovadiafroz@gmail.com

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada zamonaviy pedagog shaxsi va uning obrazi, o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar, uning psixologik xususiyatlari va hozirgi zamon o'qituvchisi qanday bo'lishi kerakligi yoritib berilgan. Pedagogik mahorat va tarbiya nazariyasi o'rganish o'qituvchi sifatining muhim tarkibiy qismi ekanligi, milliy tarbiya tizimida zamonaviy yoshlarni xalqchil qilib tarbiyalash, tarbiya sohasidagi olimlarning qarashlari ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy o'qituvchi, qarashlar, pedagogik tarbiya, pedagogik muloqot, tashabbuskorlik, innovatsion ta'lim tizimi. Zamonaviy o'qituvchi obrazi qanday bo'lishi zarur? O'qituvchilarning pedagogik imijini va kasbiy mahoratlarini milliy an'ana va urf-odatlarimizdan, qadriyatlarimizdan kelib chiqib yanada takomillashtirish, ularning pedagogik faoliyatini hozirgi zamon talablari darajasida shakllantirish uchun metodikalar, tavsiyanomalar ishlab chiqilgan bo'lib, globallashtirish jarayonida o'sib kelayotgan yosh avlodga milliy vatanparvarlik ruhida ta'lim va tarbiya berish masalasi o'qituvchilar zimmasiga tushmoqda. Hozirgi kunda ushbu muammo bo'yicha ilmiy izlanishlar, ilmiy tadqiqotlar davom etmoqda.

Hozirgi XXI asrda o'qituvchining vazifasi yanada takomillashib bormoqda. Endilikda global o'zgarishlar, fan-texnika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining kun sayin rivojlanib borishi o'qituvchidan yuksak mahoratni, o'tkir irodani, psixologik quvvatni, chuqur bilim va mulohazali bo'lishni talab qiladi. Hozirgi zamon o'qituvchisi o'z mutaxassisligiga oid bilimlar bilan birga, pedagogik va psixologik bilimlarni, hamda turli innovatsion fan yo'nalishlari bo'yicha maxsus bilimlarga ega bo'lishi, kasbiy tayyorgarligi yuksak axloqiy fazilatlarini ega bo'lishi, zamonaviy ta'lim tizimida muassasalarda interfaol faoliyat ko'rsatuvchi va zamonaviy o'quvchi yoshlarga har tomonlama shaxsiy o'rnak bo'la oluvchi pedagog bo'lmog'i lozim. Ushbu nuqtai nazardan hozirgi kunda quyidagi burch va masuliyatlar o'qituvchilardan talab qilinadi:

- O'qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab yetishi va ularga xolisona baho berib, bu borada o'quvchilarga to'g'ri, zamonaviy, asosli ma'lumotlarni doimiy bera olishi lozim.
- Zamonaviy o'qituvchining ilm-fan, texnika va axborot-kommunikatsion texnologiyalari yangiliklaridan va yutuqlaridan xabardor bo'lib borishi talab etiladi.

Zamonaviy o'qituvchi ijtimoiy psixolog bo'lmasligi mumkin emas. O'qituvchi o'quvchilarga innovatsion ta'lim berishda zamonaviy ta'lim metodlarini va SMART ta'limini rivojlantirib tushunchalar berish uchun hozirgi zamonaviy yoshlarga shaxsiy o'rnak bo'la olishi, "O'qituvchi obrazi" ni va hurmatini shakllantirish, shuningdek, pedagogning zamonaviy imijiga integrativ yondashuv ishlab chiqilishi kerak. O'qituvchi-pedagog o'quvchilarga kommunikativ ta'sir ko'rsatish usuli orqali ta'lim

va tarbiya berish mumkin. Iqdisodiy rivojlangan mamlakatlarda o'quvchilarga innovatsion ta'lim berishning zamonaviy uslublari ishlab chiqilgan. Masalan, Fransiyada o'quvchilar qiziqishlari jihatidan 1. Gomogen 2. Yarim gomongen 3. Gegeron tipidagi bolalarga tabaqalashtiriladi. AQSHda esa "Merit" dasturi ishga tushirilgan. Germaniyada esa umummilliy dastur asosida har bir o'quvchiga individual topshiriqlar tarqatiladi. Bu mustaqil bajarishdan iborat bo'lib o'qituvchi faqatgina yo'naltirishga va zamonaviy texnik vositalar yordamida g'oyalarini amalga oshirishda keng qamrovli tadqiqotlarni amalga oshirishdan iboratdir. Oksana Kashenko fikricha: "...o'z-o'zini tahlil etish bu o'z-o'zini baholashning tarkibiy qismi sifatida aks ettirilib, "Men-konsepsiyasi" natijasida o'zini tahlil etishi va anglashi pedagogda o'zi va boshqalarning o'qituvchi haqidagi tasavvuri sifatidagi kasbiy "O'qituvchi obrazi" shakllanadi".

Yevgeniy Mixaylovich Ivanov fikricha; "O'qituvchining ta'lim-tarbiya berishi individning inson, shaxs bo'lib ijtimoiylashishida ijtimoiy-iqdisodiy va ma'naviy harakat usulidir".

Zamonaviy o'qituvchi modeli- o'qituvchining zamonaviy, shaxsiy sifatlari, kasbiy kompetentligi va mahoratning individual uslubining uyg'unligini ifodalaydi. Zamonaviy ta'lim jarayonida pedagog obrazida innovatsion metodlarni qo'llash bilan bir vaqtda xuddi shu zamonaviy yoshlarga milliy tarbiya va xalq pedagogikasini ham aks ettirish muhim ahamiyatga ega. Dolzarb jihati shundan iboratki, milliy tarbiya metodologiyasi tarixiy tajribaga ega bo'lib, ajdodlardan avlodlarga o'tib kelgan milliy tarbiya rivojlangan xalqlardan farqli ravishda o'zining milliy madaniyat, san'at, arxitektura va dizayn, milliy tarbiya uslubi va mentaliteti yuzasidan o'z uyg'unligiga egadir. Ma'lumki, tarbiya sohasida dastlab Suqrot, Platon, Arastu, Demokrit, Kvintilian asarlarida va o'zbek olimlaridan esa Muso al-Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, A.Navoiy asarlarida tadqiq etilgan bo'lsa, keyinchalik, I.P. Pestalotsi, Gerbart, A. Disterverg, M.N. Lomonosov, L.N. Tolstoy va shuning bilan birga A. Fitrat, M. Bexbudiy, Abdulla Avloniylar o'z ijodlari orqali tarbiya sohasida tadqiqot olib borib o'z qarashlarini bildirganlar. Hozirgi kunda esa Axmedova Malohat, O. Musurmonova, A. Xoliqov, M. Xojiyeva, B. Xodjayev, I.N. Azizxo'jayeva, M.I. Mahmudovlar kitob va maqolalari orqali tadqiq etishgan.

Konstantin Dimitriyevich Ushinskiy tarbiyaning xalqchilligi iborasini targ'ib etib, "Inson-tarbiya predmeti sifatida" ("Pedagogik antropologiyadan tajriba") asarida; "Axloqiy tarbiyaning vositalari quyidagilar: 1. Ta'lim 2. O'qituvchining shaxsiy namunasi yoshlar qalbiga quyosh nuridek ta'sir etadi. 3. Milliylikni yoshlar ongida tarbiyalamay turib ularning qalbini rivojlantirib bo'lmaydi 4. O'qituvchi mahorati bilan munosabatda bo'lishi 5. Ogohlantirish 6. Qiziqtirish va jazolash" hamda "O'qish ham- mehnatdir va mehnat bo'lib qoladi" -deb hisoblaydi.

Yan Amos Komenskiyning "Buyuk didaktika" asarida bayon etilgan fikricha, tarbiyaning uchta vazifasi bor: 1. O'zini va tevarak olamni bilish (Aqliy tarbiya) 2. O'z-o'zini boshqarish (Axloqiy tarbiya) 3. Diniy tarbiya kabi turlarga bo'lib, ulardan eng muhimi aqliy tarbiya ahamiyatli va rivojlanishga olib keladi deb hisoblaydi. Bundan tashqari u zamonaviy innovatsion ta'lim tizimi va yangi izlanishlar olib borish haqida fikr bildirib shunday yozadi: "Agar kishi (o'quvchi) biror marta qand yegan bo'lsa, tuyani bir marta ko'rgan bo'lsa, bulbul xonishini bir

marta eshitgan bo'lsa, bularning hammasi xotirada qoladi va esdan chiqib ketmaydi", ya'ni buni bolaga qayta-qayta o'rgatish shart emas- balki yangi-yangi bilimlar bilan qurollantirish zarur.

A.S.Makarenko "Pedagogik mahorat asoslari" asaridagi fikricha; "O'qituvchi avvalo yangiliklarni yaratishni, hazillashishni, ta'sir etishni, quvnoq va jahldor bo'lishni bilishi lozim, o'zining kreativ-interfaol tarzda tutsinki, har bir harakati tarbiyalasin",--deya ta'kidlaydi.

N. D. Levitov o'zining "Bolalar psixologiyasi pedagogik psixologiya" qo'llanmasida: "O'quvchilarga bilim berish qobiliyati zamonaviy o'qituvchi uchun innovatsion tafakkurning mustaqilligi, hozirjavoblik, tezkorlik va zamonaviy axborot materiallarini qisqa va qiziqarli bayon qilish yo'li bilan erishiladi",-- deya muhim pedagogik qobiliyatlar sifatida keltiradi.

Hozirgi zamonaviy pedagogikaning ta'lim va tarbiya masalasi bilan bir vaqtda yoshlarga innovatsion ta'lim tizimini yaratishni va o'quvchilarda yangiliklar yaratish qobiliyatini shakllantirish muhimdir. Pedagogning innovatsion faoliyati deganda yangi ijtimoiy talablarning an'anaviy me'yorlarga mos kelmasligi yoki yoki yangi shakllanayotgan g'oyalarning mavjud g'oyalarni inkor natijasida vujudga keladigan majmualar muammolari yechishga qaratilgan faoliyat.

V.Slasterin fikricha "Innovatsion yondashuv; -ijodiy faollik, -faoliyatga yangilik kiritish, -yangicha fikrlash, -yuksak muomala madaniyatiga ega bo'lish".

M.Jumaniyozova fikricha; "Pedagogik innovatsion faoliyati belgilari; -ijodiy faoliyat falsafasini egallashga intilish, -pedagogik tadqiqot metodlarini egallash, -tajriba -sinovi ishlarini rejalashtirish va amalga oshirish, -yangiliklarni izlab topish va ularni o'z sharoitiga moslashtirib borish

Ushbu ta'lim va tarbiya sohasidagi izlanishlardan kelib chiqib, o'qituvchilik kasbini jamiyatni tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi mexanizm sifatida ko'rishimiz mumkin. O'qituvchi imijining eng muhim xislatlari quyidagilardan iborat:

- O'qituvchining o'z Vataniga sodiqligi, bolalarni sevish, ularni insonparvarlik ruhida tarbiyalash istagi, o'z yurti, ona tili, o'z xalqining tarixi va uning madaniyatini sevishi;
- O'zi dars beradigan fan bo'yicha mustahkam bilimga ega bo'lib, o'z kasbi, sohasi bo'yicha jahon fanida erishilgan yangi yutuq va kamchiliklardan xabardor bo'lishi
- pedagogik texnika (mantiq, etika, estetika, kiyinish madaniyati, nutq, ta'limning ifodali vositalari) va pedagogik taktikaga ega bo'lishi lozim;
- O'qituvchi kasbiy faoliyati jarayonida yuksak darajadagi pedagogik mahorat, kommunikativ layoqati, pedagogik texnika (nutq, yuz, qo'l-oyoq va gavda harakatlari, mimika, pantomimika, takt) qoidalarini chuqur o'zlashtirib borishi shart. O'qituvchi nutq madaniyatiga ega bo'lishi zarur, uning nutqi quyidagi xususiyatlarni o'zida aks ettirishi kerak: turli sheva so'zlardan holi bo'lib, faqat adabiy tilda ifoda etilishi; o'qituvchining nutqi sodda, ravon va tushunarli bo'lishi; hikmatli so'zlar, ibora va maqollar, matallar hamda ko'chirma gaplardan o'rinli foydalana olishi lozim. Jargon (muayyan kasb yoki soha mutaxassisliklariga xos so'zlar), varvarizm (muayyan millat tilida bayon etilayotgan nutqda o'zga millatlarga xos so'zlarni no'rin qo'llanilishi), vulgarizm (haqorat qilish) hamda konselyarizm (o'rni bo'lmagan vaziyatlarda rasmiy so'zlardan foydalanish) kabi

norasmiy so'zlardan holi bo'lishi. O'qituvchi o'quvchi shaxsining shakllanishi faqat darslarda va sinfdan tashqari mashg'ulotlardagina boshqarib qolmaydi. O'qituvchi o'zining shaxsiy namunasi, tashqi qiyofasi va xatti-harakati bilan o'zining ichki ma'naviy sifatlari bilan ba'zan o'zi sezmaganda o'quvchilarga ta'sir ko'rsatadi. Ularning ideali bo'lib qoladi. Kishi ko'pincha o'zi eng yaxshi ko'rgan o'qituvchisining ta'siri ostida o'z hayot yo'lini tanlab oladi.

XULOSA Hozirgi zamon o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi va uning shaxsiy hamda kasbiy kamolotiga (psixologiyasiga) yuksak talablar qo'yadi:

a) mamlakatimiz ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotining barcha bosqichlarida o'qituvchining shaxsiy yuksak ijtimoiy mavqega ega bo'lib va tafakkuri namunasi sifatida e'zozlangan. Zamonaviy o'qituvchi ham ana shunday yuksak ijtimoiy mavqeni egallashi nazarda tutilgan. Ilmiy psixologiyaning tahlillariga ko'ra ta'lim va tarbiya shakliga binoan milliy-etnik hodisa bo'lib, millatga xos idealini o'qituvchi o'z millatining ta'limi va tarbiyasi orqali ro'yobga chiqarishga yo'naltirgan bo'ladi. Kundan – kunga zamonaviylashib borayotgan hozirgi paytda o'qituvchi faqatgina yuksak ezgu g'oya orqali va aynan yoshlarning qiziqishlari doirasidagi SMART ta'lim texnologiyalari va innovatsion dars tizimlari va tarbiya usullari orqaligina zamonaviy o'qituvchi o'quvchi-yoshlarni yangi innovatsion ta'lim-tarbiyani rivojlanish bosqichiga olib chiqishi mumkin.

b) hozirgi zamon o'qituvchisi kasbiy faoliyatga moslashuvining samarali kechishi zamonaviy o'qitish metodlarining o'ziga xos xususiyatlarini mukammal egallaganligi, amaldagi ta'lim va tarbiya tamoyillariga qat'iy rioya qilishi, zamonaviy o'qituvchi uchun zarur bo'lgan kasbiy bilim, shaxsiy hamda kasbiy xislatlarni o'zida mujassamlashtirganligi bilan belgilanadi.

REFERENCES

- 1.B.X.Xodjayev "Umumiy pedagogika". <Sano-standart> nashr.2017.
- 2.R.L.Leodinova "МОРАЛЬНЫЕ И ПРАВСТВЕННЫЕ НОРМЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЭТИКИ"
- 3.M.X.Karimova, M.Ergasheva "ПЕДАГОГ ШАХСИ ВА УНИНГ ҲАЁТИЙ ВАЗИЯТЛАРГА МОСЛАШИШ ТАЛАБЛАРИ"
- 4.Bajovich L. Lichnost i yeye formirovaniya v detskim vozraste. M.:2018
5. Gonobolin F.N. Kniga ob uchitele. M. 2015.
- 6.Petrovskiy A.V. Sotsiologiya psxologiya. M.: 2017.
- 7.Krutetskiy V.A. Psixologiya obucheniya i vospitaniya shkolnikov. M.: 2009.

EKOLOGIK KOMPETENTLIGINI STEAM YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Tilavova Sayora Bekmuratovna Chirchiq davlat pedagogika universiteti

"Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasida erkin izlanuvchisi, tilavovasayora@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarga ekologik ta'lim berish, STEAM ta'limi fanlararo va o'quvchilarni amaliyotga yo'naltirish fanlararo hamkorlik, ijodiy qobiliyatlarni namoyon qilish, fanlararo ekologik kompetentligini shakllantirish haqida fikr yuritilgan.

Аннотация: данная статья посвящена обеспечению экологического образования студентов, междисциплинарному образованию STEAM и направлению студентов к практике междисциплинарного сотрудничества,

проявлению творческих способностей, формированию междисциплинарной экологической культуры посредством внеклассного самостоятельного образования.

Abstract: *this article is devoted to the provision of environmental education for students, interdisciplinary STEAM education and the direction of students to the practice of interdisciplinary cooperation, the manifestation of creative abilities, the formation of interdisciplinary environmental culture through extracurricular independent education.*

STEAM birinchi marta 1990-yillarda Amerika Milliy Tashkiloti tomonidan kiritilgan. STEAM(fan, matematika, muhandislik va texnologiya)da tavsiya etilgan va joriy qilingan ta'lim AQSh xalq ta'limining asosiy qismi sifatida. Hozirgi vaqtda STEAM ta'limi Avstraliya, Kanada va Singapurda, keyinchalik Frantsiyada Buyuk Britaniya, Avstraliya, Isroil, Xitoy, Kanada va Turkiya. STEAM yondashuvining elementlari maktabgacha ta'lim va maktabda robototexnika yuqori texnologiyali sanoatini rivojlantirish joriy etildi.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora tadbirlari to'g'risidagi" 2018 - yil 8 -dekabrdagi 997-sonli[1] qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi № PP-3931-son qarori[2] bilan tasdiqlangan "2018-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi" ning II bo'lim, 11-bandida: Umumiy o'rta ta'limning yangi davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini takomillashtirish va shu bilan birga STEAM (fan, texnologiya, muhandislik va matematika) metodlarini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish belgilab berilgan.

Tadkikot metodologiyasi oliy ta'lim bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarning ekologik kompetentligini STEAM yondashuv asosida takomillashtirish omillaridan foydalanishning mazmuni maksadi, vazifalari va tamoyillari o'rganildi. Tadkikot davomida tizimli yondashuv va tahlil kilish usullaridan foydalanildi.

STEAM ta'limining bir qismi sifatida ta'lim. STEAM ta'limi tadqiqot mavzusi kutayotgan dolzarb pedagogik muammodir yechim. Ilmiy va tadqiqot ishimizda fanlararo yondashuvni rivojlantirish. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarning Steam ta'lim kompetensiyalari texnologiyalarni ochishga imkon berdi.

STEAM ta'limining maqsadi bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilariga o'zlarining Ekota'limni rivojlantirishlariga imkon berishdir. Fizika, biologiya, geografiya, informatika, texnologiya, nozik fanlar bo'yicha STEAM ta'lim kompetensiyalari San'at va muhandislik fikrlash, tasavvur, hamkorlik, ijodiy qobiliyatlar, mustaqil tashqarida sinf xonasi. orqali fanlararo uslubiy yordamni takomillashtirishdan iborat zamonaviy ommaviy axborot vositalari orqali ta'lim.

Mazkur vazifalarni bajarish uchun avvalo ta'lim ishtirokchilari–pedagoglar, metodistlar, o'quvchilar, ota-onalar va boshqalar STEAM metodi va ta'lim sifati yo'nalishida o'tkaziladigan xalqaro tadqiqotlar haqida ma'lumotlarni bilishi hamda ularni amaliyotda qo'llashi uchun malakalarga ega bo'lishlari zarur bo'ladi.

STEAM yangi yondashuvlari rivojlangan davlatlarda keng qo'llanilib, jahon hamjamiyati tomonidan ijobiy baholanmoqda. STEAM yondashuvi o'quv samaradorligiga qanday ta'sir qiladi? Uning asosiy g'oyasi shundan iboratki, amaliyot nazariy bilimlar singari muhimdir. Ya'ni, o'rganish paytida biz nafaqat miyamiz bilan, balki qo'limiz bilan ham ishlashimiz kerak. faqat sinf devorlarida o'rganish tez o'zgaruvchan dunyo bilan hamqadam emas.

STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, o'quvchilar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o'rganish uchun ham miyani, ham qo'llarini ishlatadilar. Ular olgan bilimlarni o'zlari uqib oladilar. STEAM ta'limi nafaqat o'qitish usuli, balki mantiqiy fikrlash ta'limidir.

Ta'lim berishni o'quv fanlari bo'yicha emas, balki mavzular bo'yicha integratsiyalab olib borish. STEAM - ta'limida fanlararo aloqa va loyihalash metodi birlashtirilgan bo'lib, uning asosida tabiiy fanlarni texnologiyaga, muhandislik ijodiyotga va matematikaga integratsiya qilish yotadi. Bunda muhandislik bilan bog'liq kasblarga bo'lgan tayyorgarlik amalga oshiriladi. Boshlang'ich sinflarda SCIENCE tabiiy fanlarni o'qitishda STEAM texnologiyasini qo'llasak, o'quvchilar tabiatni tushunib, dunyoni muntazam o'rganishadi va shu bilan qiziqishlarini, muhandislik fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoaviy ish qobiliyatini rivojlantirish va liderlik, o'z-o'zini namoyon qilish asoslarini o'rganishadi, o'z navbatida, o'quvchilar rivojlanishining tubdan yangi darajasini ta'minlaydi.

Shunday ekan, «Globus-Yerning kichraytirilgan shakli» mavzusini STEAM texnologiyasi asosida ishlab chiqamiz. O'yinlardan foydalanish g'oyasi nisbatan eski bo'lsada, 1960- yillarda Amerika va Angliya olimlar tomonidan ancha yuqori darajaga ko'tarildi, uning afzalliklari ilmiy-metodik jihatdan isbotlana boshlandi. Bugungi kunga kelib rivojlangan davlatlarning ta'lim tizimida mashg'ulotlarni imitatsiya o'yinlari, jumladan kompyuter o'yinlarisiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Zero, darslarda kompyuterlardan foydalanish orqali o'quvchilar qiziqishini orttirish va buning natijasida ta'lim samaradorligiga erishish mumkinligi aniqlangan. Pedagogikada ta'lim metodlarining yaxshisi yoki yomoni bo'lmaydi, balki o'rganilayotgan mavzu mazmuniga muvofiq yoki nomuvofiq bo'lishi mumkin. Shu sababli ta'lim metodlarini tanlashda o'rganiladigan mavzu mazmuniga e'tibor berish zarur. Yendi diqqatimizni yuqorida aytib o'tilgan uyinga qaratamiz.

STEAM texnologiyasi

S	harfi fanni bildiradi. Bunda o'quvchilar nazariy ma'lumotlar bilan tanishtiriladi. Nazariy ma'lumot: Yer shari va uning ichki tuzilishi Yer sharining diametri – 12 800 km. Ekvatorning uzunligi, ya'ni Yer shari belbog'ining uzunligi 40 000 km ga teng.
T	harfi texnologiyani bildiradi. Yadro, mantiya, Yer po'sti, globus, shimoliy qutb, janubiy qutb, ekvator haqidagi ma'lumotlar umumlashtirilib quyidagi savollarga javob topish topshiriladi: 1. Yerning diametri va ekvatorining uzunligi qancha? 2. Yer sharining ichki tuzilishini tushuntirib bering. 3. Yer yadrosida harorat qancha? 4. Globus nima, qanday maqsadda foydalaniladi? 5. Beruniy globusi haqida nimalarni bilasiz?

E	harfi muhandislikni bildiradi. O'quvchilarga qog'oz va loy, plastilindan yerning modelini yasash topshiriladi.
A	harfi san'atni bildiradi. O'quvchilar berilgan ma'lumotlar asosida she'r, hikoya, esse yozadilar. Daftarlari globusning rasmini chizish topshiriladi.
M	harfi matematikani bildiradi.

Globusning aylanish o'qini, shimoliy va janubiy qutblarni hamda ekvatorni o'lchamlarini matematik nuqtai nazardan hisob-kitob qilishlari zarur bo'ladi. Yerning kichraytirilgan shakli globusni modellashtirish:

Kerakli jihozlar: Qaychi, rangli qalam, shar, bo'yoq, skoch, yelim, qog'oz, karton. Sharni shishirib og'zini mahkamlab olamiz va uchini qayirib skochlab qo'yamiz, ustiga qog'oz parchalarini yopishtirib ustidan xaritani bo'laklab globusga yopishtirib chiqamiz va ustun uchun karton qog'ozdan foydalanamiz. O'quvchilarga yer haqida qisqacha ma'lumotlar beriladi.

STEAM -ta'limini joriy etishdan asosiy maqsad – o'quvchi yoshlarning qiziqishlarini maktab yoshidan erta aniqlash va iqtidorini, ijodkorligini rivojlantirishga yo'naltirish, yangiliklarni hayotga tatbiq etish orqali ilmiy izlanuvchan, yaratuvchan kadrlarni tarbiyalash. STEAM o'quvchilarni ilhomlantiradi, o'quvchilar kashfiyotchilar va olimlar sifatida tadqiqotlar olib borishadi, texnologiyalarning imkoniyatlarini bilishadi, muhandislar sifatida loyihalashadi, rassomlar sifatida ijod qilishadi, matematiklar kabi fikrlashadi va albatta o'quvchilar zavqlanib o'ynashadi.

Natijada, bo'lajak o'qituvchilarning boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari STEAM ta'lim tizimini ishlab chiqdilar talabalarining amaliy matematika bo'yicha kompetentsiyalari, tabiiy fanlarga qiziqishlarini faollashtirish fanlar, texnologiya, robototexnika, dizayn va ijodiy, muloqot qobiliyatlari. STEAM ta'lim kompetentsiyalari boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari tomonidan yo'l-yo'riq ko'rsatish uchun ishlab chiqilgan talabalar amaliyotga, Fizika, Biologiya, Geografiya, Informatika, Texnologiya, Tasviriy san'at, darsdan tashqari mashg'ulotlarda fanlararo zamonaviy media vositalari.

Qo'shimcha ta'limda asosiy tarkib STEAM texnologiyalaridan faol foydalanilmoqda tizimi. Biroq, ularning asosiy ta'lim jarayonida qo'llanilishi amalda o'rganilmagan. Bu innovatsion yondashuvlarni amalga oshirish bilan birlashtirish qiyinligi bilan bog'liq maktab o'quv dasturi. STEAM ta'lim, texnologiya, san'at, fan va muhandislik fikrlash, tasavvur, hamkorlik va ijodkorlikni namoyish etish qobiliyati. texnologiyalar tomonidan katalizlangan ushbu interpenetratsiya zamonaviylarga javobdir maktabda o'qish. O'quvchilarning nutq va yozish qobiliyatlari rivojlanadi. Talabalarining ijodiy fikrlashi va erkinligi aloqa imkon qadar tezroq natijalarga erishishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar o'rinda shuni ta'kidlashimiz joizki, STEAM - ta'limida fanlararo o'qitishning doirasida o'rganib o'tdik. STEAM – ta'limi imkoniyatlaridan kelib chiqib tashkillashtirilgan dars an'anaviy yondashuvga nisbatan ancha samarali bo'ladi. Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar davomida nazariy asoslangan va amalga oshirilgan fanlararo integratsiya bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi samaradorligini ta'minladi. Kasbiy va ilmiy faoliyatning fanlararo vazifalarini amalga oshirish fanni o'rganish jarayonida kasbiy va motivatsion vaziyatlarni rivojlantirish kabi usullardan foydalangan holda amalga oshirildi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim

o'qituvchilarning ekologik kompetentligini STEAM yondashuv asosida takomillashtirish borasidagi takliflar, ekologik kompetentligini STEAM yondashuv asosida takomillashtirish texnologiyalari dolzarbligi modeli texnologiya va o'quv dasturini tuzishda xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 997-son qarori, 08.12.2018 yildagi
- 2 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 05.09.2018 yildagi PQ-3931-son
- 3 Yuldashovich K. A. Steam integrated educational technology in enhancing eco-learning effectiveness //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 01-05.
- 4 Arshanskiy, Ye.Ya. STEAM-obrazovanie: ot modeli k prakticheskoy realizatsii / Ye.Ya. Arshanskiy, N.S. Sologub // Adukasiya i vxavanne. – 2020. – № 9. – S. 22–30.

ABDULLA AVLONIYNING “TURKIY GULISTON YOHUD AXLOQ” ASARIDA MA'NAVIY AXLOQIY TARBIYA MASALALARI

Norboyeva S.M. TerDU doktoranti (DSc)

“Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi”ni tasdiqlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yildagi qarori loyihasida - “Mamlakatimizda yuksalish davri boshlandi. Yangi davr shiddati ta'lim-tarbiyaga o'zining aniq, qat'iy talablarini qo'yimoqda. Ta'lim sohasida pedagoglarning moddiy-ma'naviy sharoitini tubdan yaxshilash, ta'lim sifatini oshirishning xorijiy texnologiyalari joriy qilinmoqda. Tarbiya ta'lim bilan uyg'un, ammo o'ziga xos shart-sharoitni, uzluksizlikni talab qiluvchi soha. Ta'lim – bilimdon yoshlarni, tarbiya – irodasi kuchli, vatanga sodiq, tadbirkor, mehr-oqibatli yoshlarni yetishtirib beradi. Bu esa O'zbekistonda yoshlar tarbiyasini yangilangan milliy g'oya negizida, milliy zamonaviy, ilmiy-texnologik asosda isloh qilishni taqozo qilmoqda. Tarbiya sohasida eski – umumiy, mavhum, natijasiz yondoshuvdan voz kechib, aniq, bugungi talablarga chidamli, tayanch kompetensiyalar, fazilatlar asosida shakllanishni talab etmoqda. Tayanch kompetensiyalar deganda bo'lajak pedagoglarda kasbiga oid o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini real hayotda uchraydigan amaliy vazifalarni bajarishda qo'llash imkoniyati tushuniladi. Bunga tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, tayanch fazilatlarini kafolatli loyihalashtirish va o'rgatishda oila, maktab, mahalla, va oliy ta'lim muassasalarining pedagogik imkoniyatlarini to'liq ishlatish va ular orasida ilmiy-metodik hamkorlikni yangi darajaga ko'tarish orqali erishish mumkin.”⁴⁹ deb ta'kidlangan.

Bo'lajak pedagoglarda tayanch ma'naviy kompetensiyalarni rivojlantirishda aynan ahloq me'yorlarini o'zlashtirishda, faqat axloqning paydo bo'lishi va tarixiy taraqqiyot qonuniyatlarini, funksiyalarini aniqlash bilangina cheklanib qolmay, balki ayni paytda axloqning ijtimoiy mohiyatini, kishilarning yurish turishini, axloqan tartibga solish qonunlarini va u orqali ijtimoiy jarayonlarni o'rganish bilan shug'ullanadi.

⁴⁹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги “Узлуksиз маънавий тарбия концепциясини тасдиqlаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1059-сон Қарори 1-илоvasи. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.01.2020 й., 09/20/1059/4265-сон.

Ammo shu o'rinda ta'kidlab o'tish joizki, bizning mintaqamizda dastlabki axloqiy g'oyalarning vujudga kelishi va axloqiy qadriyatlarning shakllanishi yunonlar yashagan davrdan ancha ilgari sodir bo'lgan. Ajdodlarimizning eng ko'hna e'tiqodiy-axloqiy kitobi "Avesto" buning yorqin dalilidir. Garchi yunonlar buni fan darjasiga ko'targan bo'lsalarda keyinchalik bizning bobokalonlarimiz, ulug' olim va fuzalolarimiz ushbu fan sohasida yangi-yangi nazariyalarni yaratdilar, uni yangicha bosqichga olib chiqdilar va buni asrlar davomida saqlab keldilar.

"Axloq" so'zi arabchadan olingan bo'lib, "xulq" so'zining ko'plik shaklidir. Buyuk jadid mutafakkiri Abdulla Avloniy axloqqa quyidagicha ta'rif beradi; "Insonlarni yaxshilikka chaqirguvchi, yomonlikdan qaytarguvchi bir ilmdur. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va misollar ila bayon qiladurg'on kitobni axloq deyilur"⁵⁰.

Axloqni umumiy tushuncha sifatida olib, uni doira shaklida aks ettiradigan bo'lsak, doiraning eng kichik qismini odob, undan kattaroq qismini xulq, keng qamrovli qismini axloq egallaydi

Odob - inson haqida yoqimli taassurot uyg'otadigan, lekin jamoa, jamiyat va insoniyat hayotida u qadar muhim ahamiyatga ega bo'lmaydigan, milliy urf-odatlariga asoslangan chiroyli hatti-harakatlarni o'z ichiga oladi.

Xulq - oila, jamoa, mahalla-kuy miqyosida ahamiyatli bo'lgan, ammo jamiyat va insoniyat hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydigan yoqimli insoniy hatti-harakatlarning majmui. Axloq esa - jamiyat, zamon, insoniyat tarixi uchun namuna bo'la oladigan ijobiy hatti-harakatlar yig'indisidir.

Xulqqa quyidagicha misol keltirish mumkin: mahallamizdagi oila boshliqlaridan biri imkon boricha qo'ni-qo'shnilarining barcha ma'rakalarida xizmatda turadi, hech kimdan qo'lidan kelgan yordamini ayamaydi, ochiq ko'ngil, ochiq qo'l, doimo o'z bilimini oshirib borishga intiladi, tirishqoq, oila a'zolariga mehribon va hakoza.

Axloq – barcha odamlar uchun birdek taalluqli hisoblangan, ijtimoiy talablar hamda ehtiyojlarning munosabatlar shaklidagi ko'rinishidan iborat bo'lgan, insonga berilgan ixtiyor erkinligining xatti-harakatlar jarayonida ichki iroda kuchi tomonidan oqilona cheklanishini taqozo etuvchi ma'naviy hodisa.

Axloq jamiyatda turli funksiyalarni bajaradi, ular orasida quyidagilar eng muhimi hisoblanadi.

- kishilar orasidagi turli munosabatlarni muvofiqlashtirish;
- kishilar faoliyatining insonparvar qadriyatlari va mo'ljallarini belgilab berish;
- shaxsni ijtimoiylashtirish.

Ushbu vazifalarni bajarar ekan, axloq zaruriylk, aqlga muvofiqlik va umuminsoniylik namunalarini namoyish etadi.

Axloqda inson xatti-harakatining ikki qutbi – axloqiylik bilan axloqsizlik holatlari tahlil va tadqiq etiladi. Axloqiylik – fazilatlarda, axloqsizlik esa – illatlarda namoyon bo'ladi. Bu ikki qutb – tushuncha kun-tun, oq-qora singari bir-birini inkor va ayni paytda, taqozo etgani holda mavjuddir. Zero, fazilat, Arastudan tortib Ibn Sinogacha bo'lgan qadimgi faylasuflar ta'kidlaganlaridek, ikki illat oralig'ida ro'y beradi.

⁵⁰ A.Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" T.: "O'qituvchi" 1992 yil. 17 bet.

Chunonchi, adolat – zulm bilan mazlumlikning, saxiylik – isrofgarchilik bilan baxillikning, iffat – qizg'anchilik bilan rujuning o'rtalig'i sifatida voqe bo'ladi.

Fazilat va illatlar esa o'z navbatida axloqiy tushunchalarda namoyon bo'ladi. Axloqshunoslik fanida barcha tushunchalarni uch guruhga bo'lib o'rganishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Axloqiy bilish bilan real hayot o'rtasidagi eng muhim aloqa va munosabatlarni in'ikos ettiruvchi, axloq ilmining mezonini ifodalovchi tushunchalardir; ularni biz axloqning mezoniy tushunchalari yoki kategoriyalari sifatida tushunamiz.

- Axloqiy tamoyillar

- Axloqiy me'yorlar

Shu o'rinda "tamoyil" atamasining mohiyatiga nazar tashlashni joiz deb o'ylaymiz va axloqiy hissiyotlarning axloqiy anglash uchun ma'lum ma'noda material ekanligi to'g'risida birrov to'xtalib o'tmoqchimiz. Jumladan buyuk ingliz mutafakkiri Jon Lokk, tushunchada nimaiki bor ekan, u bundan oldin hissiyotda mavjud bo'lgan deb ta'kidlaydi. "Tabiat qonuni borasidagi tajribalar" asarida u shunday deb yozadi: "Agar hissiyotdan aqlga narsalar qiyofasi yetkazib berilmasa, u holda tafakkur uchun hech qanday material berilmagan bo'ladi va aql bilishni taraqqiy ettirishi borasida me'mor bino qurishda tosh, yog'och, qum va hokazo qurilish materiallarisiz qanchalik ish qila olsa, xuddi shuncha ish bajara oladi".⁵¹

Shunday qilib zamonaviy axloqshunoslik axloqiy kategoriyalarni, tamoyillarni va me'yorlarni g'oyada muhim ekanligi ta'kidlagan holda axloqiy kategoriyalarni quyidagicha tasniflaydi.

Muhabbat va nafrat. Muhabbat bosh mezoniy tushuncha sifatida deyarli barcha asosiy tushunchalarda va tamoyillarda o'z "hissa"siga ega. Shu jihatdan atoqli tasavvufshunos Najmiddin Komilov: "Juda ko'p irfoniylar tushunchalarning sharhi muhabbatga borib taqaladi", - deydi.⁵² Na ezgulikni, na vatanparvarlikni, na insonparvarlikni muhabbatsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Muhabbat – insoniy mohiyatning erkin tarzda namoyon bo'lishidir, u zo'ravonlik yoki zo'rma-zo'rakilik bilan chiqisha olmaydigan hodisadir. U me'yorlar, an'analar, qonunlarga bo'ysunmaydi, lekin, yuksak axloqiylik ifodasi tarzida insonga ulkan mas'uliyat yuklaydi, uni jasoratga chorlaydi. Jadidchilik harakatining mashhur namoyondalaridan biri Abdulla Avloniy "Muhabbat" tushunchasini quyidagicha a'riflaydi: "Muhabbat deb bir narsani suymakni aytilur. Dunyodagi insonlar mehr va muhabbat soyasida yasharlar. Muhabbatsiz kishi ishni ishlamakka g'ayrat va jasorat qilolmas".⁵³

Ezgulik va yovuzlik, yaxshilik va yomonlik, adolat. Asosiy tushunchalar orasidagi yana bir juftlik – ezgulik va yovuzlik; ezgulik axloqdagi eng muhim kategoriyalardan. U inson faoliyatining asl mohiyatini anglatadi.

Ezgulik – insonga eng kuchli ma'naviy lazzat bag'ishlaydigan, uni ijtimoiy shaxsga aylantirib, haqiqiy baxtga olib boruvchi, fazilat, shaxsni komillikka, jamiyatni esa yuksak taraqqiyotga yetkazuvchi yuksak qadriyat.

Ezgulik va uning ziddi yovuzlik odatiy, kundalik hayot mezonlari bilan o'lchanmaydi, ular ham muhabbat singari qamrovli va ijtimoiylik xususiyatiga ega.

⁵¹ Abdulla Sher Axloqshunoslik. T.: "O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati". 2010. 244-b.

⁵² N.Komilov Tasavvuf. I kitob T., "Yozuvchi", 1996. 48-b.

⁵³ A.Avloniy Turkiy guliston yoxud axloq.T., "O'qituvchi", 1992, 39-b.

ezgulikning axloqiy ideal bilan bog'liqligi shundan. Shu tufayli u amaliyotda qahramonlik, vatanparvarlik, insonparvarlik, jasurlik singari tamoyillarni o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-son Qarori 1-ilovasi. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.01.2020 y., 09/20/1059/4265-son.
2. A. Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" T.: "O'qituvchi" 1992 yil. 17 bet.
3. Abdulla Sher "Axloqshunoslik" T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" 2010. 10-bet.
4. Abdulla Sher Axloqshunoslik. T.: "O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati". 2010. 244-b.
5. N. Komilov Tasavvuf. I kitob T., "Yozuvchi", 1996. 48-b.
6. A. Avloniy Turkiy guliston yoxud axloq. T., "O'qituvchi", 1992, 39-b.

ENG QADIMGI DAVRDAN TOKI O'RTA ASR OLIMLARINING TA'LIM VA TARBIYA TO'G'RISIDAGI QARASHLARI.

Toshtemirova Munisa Rashid qizi Termiz davlat pedagogika insituti Pedagogika yo'nalishi talabasi munisatoshtemirova8@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada eng qadimgi va o'rta asrlarda yashab o'tgan olimlarning ta'lim - tarbiya oid ma'naviy va axloqiy qarashlari keltirilgan. Shuningdek, mutaffakkir allomalarning ta'lim-tarbiyani yosh avlodga singdirish usullari, ularning ta'lim doirasidagi qarashlari va hozirgi zamonaviy bo'lajak pedagoglarning ushbu usullardan foydalanishi lozimligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Axloqiy tarbiya, Eng qadimgi va o'rta asrlardagi olimlar, tarixiy yodgorliklar, buyuk madaniyat.

Eng qadimgi davrlarda yashab o'tgan allomalarimizning ta'lim-tarbiyagaga oid qarashlari, usullari, yozib qoldirilgan asarlari, ularning ta'lim sohasidagi faoliyati, talabalarni tayyorlashdagi sinalgan namunalaridan foydalanib o'qitish, hozirgi yosh avlodni o'z sohasining mutaxassis bo'lishida kata yordam beradi. Eng qadimgi davrlardan o'qituvchilar ta'lim berishda o'zlarining samarali usullarini qo'llab, hayotga tatbiq etib kelganlar. Bu usullar yillar davomida takomillashib boryapti. Hozirgi kunda buyuk allomalarimiz qoldirgan barcha yodgorliklar biz uchun katta tarbiya maktabi bo'lib qolgan.

Muhtaram Birinchi Prezidentimiz Islom Abdug'aniyevich Karimov: "Ajdodlarimiz tafakkuri va dahosi bilan yaratilgan eng qadimgi toshyozuvlar va bitiklar, xalq og'zaki ijodi namunalaridan tortib, bugungi kunda kutubxonalarimiz xazinasida saqlanayotgan ming-minglab qo'lyozmalar, ularda mujassamlashgan tarix, adabiyot, san'at, siyosat, axloq, falsafa, tibbiyot, matematika, dehqonchilik va boshqa sohalarga oid qimmatbaho asarlar bizning buyuk ma'naviy boyligimizdir. Bunchalik katta merosga ega bo'lgan xalq kamdan kam topiladi" deb aytib o'tganlar. Misol uchun Avesto asaridan qadimda yurtimizda yashab kelgan xalqlarning tabiiy, ilmiy, tarbiyaviy qarashlari borasidan muhim ma'lumotlar olamiz. Avesto zardushtiylik dinining muqaddas kitobi bo'lib, ushbu din yurtimizda 8 asrgacha paydo bo'lgan. Zardushtiylik dini ta'limoti insoniyatning ezgulik va yovuzlik haqidagi qarashlari takomiliga katta ta'sir ko'rsatdi. Zardushtiylik umrining tub ma'nosi ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amaldan iborat bo'lgan. Aynan ushbu uchlik insonning inson bo'lib rivojlanishida zarur bo'lgan amallardan bo'lib, insonning kamoloti uchun xizmat

qiladi. Avestoda insonning asosiy burchi adolatli turmush tarzi hisundan tashqari zardushtiylik e'tiqodiga ko'ra, yolg'on so'zlamalik, aldamaslik, vadaga vafo qilish, faqat ezgu ishlarni amalga oshirish lozim edi. O'rta Osiyodagi eng qadimgi yozma manba Avestoda yaratuvchanlik va ezgulik qadrlangan. Ma'naviyatimizning yuksalishida, ta'lim-tarbiya bilan chambarchas bog'liq bo'lgan yana bir mezon bu bizning muqaddas islom dinimizdir. Din tushunchasiga juda ko'p va turlicha ta'rif berilgan. Jumladan, "Islom" ensiklopediyasida :Din {arab} – mulk ,hukm, hisob,, jazo, tadbir,, bo'sunish, itoat qilish, ibodat, parhez, yo'l tutishi, odat qilish ,ibodati, parhezkorligi, Ollohga ko'rsatgan yo'lni tutishi, ma'um ishlarni odat va e'tiqod qilish kabi ma'nolari bor. Musulmon ulamolar dinni "Sog'lom aql egalarini ularni o'z ixtiyorlariga binoan bu dunyoda salohiyatga u dunyoda najotga elutuvchi ilohiy ko'rsatmalar ", deb ta'riflaganlar. A.Abdurahmonovning "Saodatga elutuvchi bilim" kitobida din haqida quyidagi ta'riflar keltirilgan:Din arabcha so'z bo'lib, o'zbekcha "ishonmoq tanimoq" degan ma'noni bildiradi. Din insonning muqaddas ilohiy kuch –Xudo mavjudligiga asoslangan ongli dunyoqarashi, hissiyoti, e'tiqod qilishi va xatti- harakatlari majmuidir. Din komil insonni tarbiyalashda ulkan qudratga ega bo'lgan ma'naviy , axloqiy kuchdir.

10-12 asrlarda Movarounnahr va Sharqiy Turkistonda turkiy xalqlarning qadimdan davom etib kelayotgan og'zaki adabiyoti bilan bir qatorda, yozma adabiyot yuzaga keladi. Qator yirik asarlar bitildi. Ulardan eng nodirlari Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk", Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq", Ahmad Yassaviyning "Hikmat" kabi asarlaridir. Bu davr turkiy adabiy tili eski o'zbek va uyg'ur tillarining vujudga kelishida ham muhim bosqich bo'ldi. Yusuf Xos Hojibning Qutadg'u bilig asari Saodatga elutuvchi bilim degan ma'noni anglatib, ushbu asar ham pand-nasihat ruhida yozilgan, ta'lim-tarbiyaga doir bo'lgan didaktik asardir. 12- asrda turkiy tilda ijod etgan shoir va mutafakkirlardan yana biri Ahmad Yugnakiy edi. Ahmad Yugnakiy yagona adabiy meros "Hibat ul-haqoyiq">{Haqiqatlar tuhfası} saqlanib qolgan. U turkiy adabiy tilning qimmatli va nodir yodgorligi hisoblanadi. O'z asarida Yusuf Xos Hojib singari ilm-fan, olim va fozillarni ulug'laydi, ma'rifatparvarlikni targ'ib etadi, kishilarni ilmi va ma'rifatli bo'lishga chaqiradi.Yugnakiy o'zini shoir emas, balki adab muallimi, deb hisoblagan.O'ziga xos axloq kitobi bo'lgan bu asarga Qur'oni karim va Hadidi sharif ma'nolari singdirilgan. U islom dini axloqini tashviq qilish, komil insonni tarbiyalab yetishtirish maqsadi bilan yozilgan.

"Barchamizga ayonki, inson qalbiga yo'l avvalo ta'lim-tarbiyadan boshlanadi. Shuning uchun qachonki bu haqida gap ketsa, ajdodlarimiz qoldirgan bebaho merosni eslash bilan birga,ota-onalarimiz qatori yana bir buyuk zot- o'qituvchi va murabbiylarning oliyjanob mehnatini hurmat bilan tilga olamiz",- deydi Muhtaram Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov. Rostan ham inson kamolotida son kelajakda qanchalik **martabali shaxs bo'lib yetishmasin barchasiga zahmatkash murabbiylarimiz va** eng ulug' dargoh bo'lmish maktab sababchidir. Mirzo Ulug'bek davrida ham Movarounnahr shaharlari, xususan Samarqand va Buxoroni ilm-u ma'rifat dargohiga aylantirishga intiladi. Uning farmoni bilan 1417- Buxoroda, 1417-1420-yillarda Samarqandda va 1433-yilda G'ijduvonda madrasalar qad ko'taradi. Hatto Buxoro madrasasining darvozasiga "Bilim olish har bir musulmon ayol va erkakning

burchidir” degan kalima o’ yib yozib qo’ yiladi. Yana bir o’ rta asrlarning mashhur faylasufi Abu Nasr Farobiy [783-850] birinchilardan bo’ lim tar’ rif bergan olim ham sanaladi. Abu Nasr Farobiy ta’ lim-tarbiyaga bag’ ishlangan asarlarida ta’ lim-tarbiyaning muhimligi, umda nialarga e’ tibor berish zarurligi, ta’ lim-tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi. ”Fozil odamlar shahri”, “Baxt –saodatga erishuv to’ g’ risida”, “Ixso al –ulum”, “Ilmlarning kelib chiqishi”, “Aql ma’ nolari to’ g’ risida” kabi asarlarida ijtimoiy-tarbiyaviy qarashlar o’ z ifodasini topgan. Farobiy o’ z asarlarida ta’ lim-tarbiyani uzviy birlikda olib borish haqida ta’ lim bergan bo’ lsa ham, ammo har birining insonni kamolotga yetkazishda o’ z o’ rni va xususiyati bor ekanligi alohida ta’ kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umumiy pedagogika Pedagogika tarixi. Abdullayeva B.S, Xoliqov .A.A, Farsaxonova. D.R, Muhammadiyeva .S.V, Sheranova. M.B. “Innovatsiya –Ziyo” Toshkent. 2022. 32-bet,59-bet
2. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. B. X.Xodjayev.. “sano-Standart” nashriyoti, 2017-y. 213-bet
3. Yuksak ma’naviyat- Yengilmas kuch. Islom Karimov. Toshkent “Ma’naviyat” 2008. 31-bet,130-bet.
4. 6-Sinf Qadimgi dunyo tarixi . A.S.Sagdullayev, V.A.Kostetskiy. Yangiyo’l Poligraf Servis” Toshkent-2017. 80-82-bet.
5. 7-sinf O’zbekiston tarixi. A.Muhammaddjonov. “SHARQ” nashriyot matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh nashriyoti. Toshkent – 2017. 98-100-betlar

BO’LAJAK TEXNOLOGIK TA’LIM O’QITUVCHISINING KASBIY GRAFIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI VA MODELI

Turayev Doniyor Amirovich Termiz davlat pedagogika instituti Tehnologik ta’lim kafedrası o’qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo’lajak texnologik ta’lim fani o’qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlariga oid mulohazalar bayon etilgan.

Аннотация. В данной статье описаны дидактические возможности развития профессиональной изобразительной компетентности будущих педагогов технологического образования.

Abstract. This article describes the didactic possibilities of developing the professional graphic competence of future teachers of technological education.

Kalit so’z: kasb, kompetensiya, texnologiya, talabalar, axborot, mutahassis, ishlab chiqarish, tadqiqot, muhandislik, kompyuter grafikasi

Ключевое слово: компетентность, технологии, студенты, информатсия, специалист, производство, исследования, инженерия, компьютерная графика

Key words: competence, technology, students, information, specialist, production, research, engineering, computer graphics

Bugungi globalashuv jarayoni har bir soha mutahassislardan yuqori kompetentlikni talab qilmoqda. Mutaxassis mehnat bozorida mas’uliyatli va raqobatbardosh bo’lishi kerak. Zamonaviy o’qituvchi nafaqat kasbni yaxshi bilishi,

balki doimiy kasbiy o'sishga tayyor bo'lishi, ijtimoiy va kasbiy jihatdan harakatchan bo'lishi kerak.

Oliy ta'lim tizimini zamonaviy jamiyat ehtiyojlarini inobatga olgan holda, kompetensiyaga asoslangan, faoliyatga asoslangan, o'qituvlarga yo'naltirilgan va axborot texnologiyalariga oid yondashuvlar asosida qayta ko'rib chiqish zarur.

Talabalar grafik kompetentligini rivojlantirish tizimi ob'ektiv va sub'ektiv shart-sharoitlar, tashqi va ichki omillarga bog'liq. Har qanday pedagogik tizim tarkibida ikkita tushuncha aniq ko'rinadi: Didaktik vazifa va uni hal qilish texnologiyasi. Didaktik vazifa tuzilishida istalgan inson faoliyati sohasidagi kabi vaziyatlar (sharoitlar) va mavjud axborot (faoliyat mazmuni)ga asoslangan maqsadlar aks etadi[162].

Texnologik ta'lim o'qituvchisini tayyorlashning didaktik imkoniyatlarini o'rganish borasidagi tadqiqotimiz maqsadi texnik tayyorgarlik jarayonida o'quvchilar grafik faoliyatini tashkil etish uchun bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarning grafik kompetentliklar mazmuni (tarkibiy qismlari) ko'rib chiqilgan axborotlar vositasida shakllantirish hisoblanadi.

Tadqiqotimizda o'quv materiallarining mazmuni talabalarni kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashning har bir bosqichida grafik va o'quv-konstruktorlik faoliyatini integratsiyalash yo'li bilan belgilanadi.

Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirish jarayoni tizimli-faoliyatli yondashuv asosiga quriladi. Uning ijodiy faoliyati, ya'ni kasbiy grafik faoliyatda ko'nikma va malakalaridan ijodkorona foydalanish tajribasida ixtirochilik sifatlarini o'rni juda beqiyos. Ixtirochining ijodiy loyihaviy-konstruktorlik faoliyati mantiqiy mazmunni konstruktsiyalash uchun asos bo'lib xizmat qildi.

Konstruktorning faoliyati quyidagi bosqichlarga ajratilgan:

1. Ob'ektni yaratish kontseptsiyasi - loyihalashda konstruktsiyalash bosqichi bo'lib, unda ob'ektning dastlabki modeli aqliy yoki matn bilan, grafik vositalar yoki eksperimental tarzda amalga oshiriladi; buning natijasi texnik qurilmani konstruktsiyalash va texnologik metod ishlab chiqish uchun asos bo'ladi.

2. Konstruktsiyalash – loyihalash bosqichi bo'lib, unda mazmunni ifodalash texnik buyum detallari bilan aniqlanadi. Konstruktorlik jarayonida konstruktor faqat aqliy faoliyatining samarasi bo'lgan, hali mavjud bo'lmagan narsani aks ettirishi kerak. Bu texnika sohasidagi ijodiy muhandislik vazifasidir.

Sintez – buyumni amalda qo'llash uchun tayyorlash texnologiyasi va texnik qurilmalarda konstruktorlik g'oyalarini ijodiy birlashtirishdir.

“Loyihalash” va “konstruktsiyalash” atamalarini yoritishda, ularni birga ko'rib chiqilishi kerakligi va bir tushunchani boshqasidan ajratmaslik maqsadga muvofiq. Aslida “konstruktsiyalash” atamasi qurish, “loyihalash” esa – loyiha, g'oyani yaratishni bildiradi, konstruktsiyalash loyihalashni o'z ichiga oladi. Konstruktsiyalash faoliyatida texnik qurilmalarni yaratishda loyihaviy-konstruktorlik faoliyatni e'tiborga olish kerak.

Yuqoridagilarni tahlil qilib, loyihalash va konstruktsiyalash bu ijodiy, murakkab va o'zaro bog'liq bo'lgan jarayon deb hisoblash mumkin. Loyihalash – bu muhandislik faoliyati ko'rinishi bo'lib, biror konstruktsiyani tayyorlash uchun loyiha ishlab chiqish

bilan bog'liq, konstruksiyalash esa – loyihalash bosqichi bo'lib, konstruksiya variantlarini yaratish, hisob-kitoblar, operatsiyalarni bosqichma-bosqich bajarishni o'z ichiga oladi.

Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarining grafik kompetentligini rivojlantirish jarayonini tahlil qilish tadqiqot ishimizning asosini tashkil etadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashning sifat va samaradorligini oshirish uchun davlat ta'lim standartlari, o'quv rejasi va dasturlarining tizimlilik hamda izchilligiga e'tibor karatishni tadqiqotimizning asosiy vazifalaridan biri deb belgiladik. Shunga ko'ra, tadqiqotni olib borishda ilmiy izlanish ob'ekti sifatida tanlangan ta'lim yo'nalishining umumiy mohiyatiga tayangan holda talabalarining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirishda e'tibor qaratilishi zarur bo'lgan jihatlar to'g'risidagi tasavvur oydinlashtirib olindi.

Texnologik ta'lim umumiy o'rta ta'lim maktablari, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari uchun bakalavriat ta'lim yo'nalishi bo'yicha pedagogik kadr tayyorlash jarayonida foydalaniladigan fanlar, pedagogik faoliyat vositalari, usullari, metodlari; O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi va tarmoq ilmiy-tadqiqot institutlarida hamda mustaqil tadqiqotchi sifatida ilmiy-pedagogik tadqiqot ishlari bilan shug'ullanish; ommaviy axborot vositalari, davlat boshqaruvi organlari, boshqa davlat va nodavlat muassasalarida kasbiy faoliyat yuritish kabi kompleks masalalar majmuasini qamrab oladi.

Texnologik ta'limi yo'nalishi bo'yicha bakalavrlar kasbiy faoliyatining ob'ektlari:

- ta'lim jarayoni; - o'qitishning pedagogik texnologiyalari va metodlari;
- ta'limning nazariy masalalari; - o'qitish metodikasi;
- loyihalashtirish asosida o'quv jarayonini boshqarish texnologiyalari, ma'ruza, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini loyihalashtirish va tashkil etish jarayoni, shaxsiy va kasbiy axborot maydonini shakllantirish jarayoni, maktabdan tashqari ta'lim muassasalari ta'lim-tarbiya jarayoni; ta'lim sohasidagi muammolar va ularning yechimlarini topishni tashkil etish jarayoni; ta'limni boshqarish va pedagogik jarayonni tashkil etish;
- mos ixtisoslik bo'yicha ilmiy-tadqiqot jarayonlari, ma'naviy-ma'rifiy targ'ibot ishlari jarayonlari.

Yo'nalish bo'yicha fan, texnika va texnologiyalarning zamonaviy yutuqlari, kadrlar buyurtmachilari talablaridan kelib chiqqan holda bakalavrlarning kasbiy faoliyat sohalarida qo'shimcha va o'zgarishlar bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risidagi"gi (2019 yil 29 oktabr) Qonuni // <https://lex.uz/doc/4571490>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi (2017 yil 7 fevral) Farmoni // https://lex.uz/pages/getpages.aspx?list_id=3107036#3109146
- Nishonova S. "Kamil inson tarbiyasi", Toshkent, "Istiqlol", 2003 y. 2. O'. Tolipov va boshqalar "Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot". T., "Fan", 2005 y.
3. Vyazankova V.V. Axborot va ta'lim muhit shartlarida tayyorlanishning texnik yo'nalishlari bo'yicha bakalavrlarning grafik kompetensiyasini shakllantirish // Fan va ta'limning

zamonaviy muammolari. - 2021 yil - 2-son;

URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=30663> (kirish 09.12.2022).

4. Turayev Khumoyiddin Abdugafforovich, Sattarov Shavkat Yuldashevich, Tashkuziyev Bakhridin Muhiddinovich, Turayev Doniyor Amirovich - Project Development Of Competence Of Future Drawing Teachers Using Geometric Reflection Techniques- Project Development Of Competence Of Future Drawing Teachers Using Geometric Reflection Techniques. 13791-13800. 2019/12/31.
5. Choriev, R., & Kucharov, S. (2023). METHODOLOGY OF USING ELECTRONIC TEXTBOOKS IN THE FIELD OF TECHNOLOGICAL EDUCATION. Science and innovation, 2(B1), 371-373.
6. Choriev, R., & Kucharov, S. (2023). OPPORTUNITIES OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE TRAINING OF FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS. Science and innovation, 2(B4), 152-155.
7. Odinayev A., Qalandarov R., Xolmatov B. PROBLEMS OF IMPROVING THE TECHNOLOGY OF REPAIRING BLOCKS AND CYLINDER LINERS //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES. – 2023. – T. 4. – №. 1. – C. 97-99.
8. Rozimurod, Q., Kocharovich, O. A., & Ogli, Y. S. F. (2023). ABOUT VIBRATION NOISE PROBLEMS IN MACHINERY AND MACHINES USED IN COTTON GINNING FACTORIES (CCP). Science and innovation, 2(A4), 220-226.
9. Гадаймуратов, Ш. М. (2022). БЎЛАЖАК ТЕХНОЛОГИК ТАЪЛИМ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. TALQIN VA TADQIQOTLAR, 5.
10. Dusyarov, X. Ch., Odinayev, A. K., & Kucharov, S. A. (2021). CRITERIA FOR ASSESSING STUDENT KNOWLEDGE IN TECHNOLOGY CLASSES. Academic research in educational sciences, 2(3), 1168-1173.
11. Chorshanbiyevich D. X. Effectiveness of ecological laboratory work in the teaching of physics in connection with labor education //INTERNATIONAL

IJTIMOY NIZOLARNING MAZMUN MOHIYATI VA YUZAGA KELISH SABABLARI

Rahmonova Nilufar Najmiddin qizi Termiz davlat pedagogika instituti magistranti

Tarixdan ma'lumki, jamiyat rivojlanishi har doim unda tarkib topgan ijtimoiy muammolarni ijobiy yoki salbiy tomondan hal etilishiga bog'liq bo'ladi. Mazkur muammolarning ijobiy yo'l bilan barataraf etilishi uning zahirida shakllangan yoki shakllanishi ko'zda tutilayotgan nizolarning avj olishi jarayonini oldini oladi. Zamonaviy jamiyatda shaxslararo munosabatlar jarayonida nizolarning mavjudligi albatta, ijtimoiy sub'ektlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishni talab qiladi.

Bugungi kunda butun insoniyat ijtimoiy muammolar ta'sirida zamonaviy jamiyatning ijtimoiy-madaniy qadriyatlar o'zgarishlarining guvohi bo'lib turibdi. Ijtimoiy-madaniy qadriyatlarning o'zgarib borishi birinchi navbatda jamiyatning kichik bir bo'g'ini oilaga ham salbiy va ijobiy jihatdan o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmayapti. Salbiy jihatdan ta'sir esa oilalarda yuzaga kelayotgan ijtimoiy nizolar bilan belgilanadi. Shu boisdan zamonaviy oilalarda yuzaga kelayotgan ijtimoiy nizolarni ilmiy jihatdan o'rnatish ham tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki jamiyat farovonligi uni tashkil etuvchi oilalarning tinchligi bilan belgilanishi xech kimga sir emas. Oilalardagi ijtimoiy nizolarni ilmiy jihatdan o'rganish esa ularni pedagogika,

psixologiya, sotsiologiya boshqa ijtimoiy fanlarning tadqiqot predmetiga aylanishga majbur etadi.

Ma'lumki, ijtimoiy nizo – bu ochiq qarama-qarshilik, manfaatlarning nomuvofiqligi asosida vujudga keladigan shaxslar yoki ijtimoiy guruhlarining to'qnashuvidir. Birinchi marta G.Spenser ijtimoiy nizolarni muqarrar hodisa sifatida tavsiflab o'tgan olimlardan hisoblanadi. G.Spenser fikricha, har qanday ijtimoiy guruhlar, shakllanish tabiatiga ko'ra nizoli vaziyatlarga duch keladi. Ijtimoiy guruhlarda yuzaga keluvchi nizolarning bartaraf etilishiga qarab guruhlarining keyingi rivojlanish tendensiyasini belgilanadi. G.Spenser bir tarafdin ijtimoiy nizolar jamiyat taraqqiyotini rivojlanishiga ham o'z hissasini qo'shadi deb hisoblagan.

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida shu narsa ma'lum bo'ldiki, oilaviy nizolarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish uchun ko'plab yondashuvlar mavjud. Biroq, bizning fikrimizcha, oilaviy nizolarni hal qilish borasida ko'proq ushbu muammo yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlariga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi.

Ijtimoiy nizo tushunchalarining rivojlanish tarixi uch asosiy bosqichda yuzaga kelgan deyiladi.

Birinchi bosqich, marksistik nazariyaning hukmronlik davri – sinfiy qarama-qarshilik ijtimoiy taraqqiyotning asosi va tarixni tushuntirish. Bu g'oyadan farqli ravishda nemis klassik sotsiologiyasi vakillari (M.Veber va G.Zimmel) ijtimoiy nizo barcha madaniy hayotdan ajralmas, u psixologik xususiyatga ega bo'lib, ijobiy va salbiy funksiyalarga ega ekanligini ta'kidlaydilar. Sotsiolog P.Sorokinining kontsepsiyasida nizo ijtimoiy-madaniy dinamikaning harakatlantiruvchi omili sifatida qaraladi.

Ikkinchi bosqich strukturaviy va funksional nazariyaning (T.Parsons) ustunligi bilan bog'liq. U ijtimoiy institutlar, qonunlar, o'zaro ta'sirlarni (shaxsiy va guruh) o'rganishga qaratilgan bo'lib, ularning barqarorligi va integratsiyasini saqlashga qaratilgan.

Ushbu yondashuv doirasida nizo ijtimoiy patologiya sifatida ko'rib chiqilgan. Uchinchi yondashuv ijtimoiy nizoni jamiyatning progressiv rivojlanishi omili deb hisoblagan nizo funksionalistlariga (L. Koser), shuningdek, uni ijtimoiy harakatning ajralmas elementi sifatida talqin etgan strukturalistlarga (R. Darendorf) xosdir.

Psixologiya va sotsiologiyada ana shu konfliktologik nazariyalar asosida inson jamoalariga xos bo'lgan qarama-qarshiliklarni to'liq va yakuniy bartaraf etish sifatida konfliktni "hal qilish"ga urinishlar rad etildi va uni "boshqarish"ning ahamiyati yuksak baxolandi.

Ijtimoiy nizo turli darajalarda namoyon bo'lishi mumkin:

- jamiyat darajasida (ijtimoiy jamoalar o'rtasida, jamiyat va uning individual instituti, masalan, oila o'rtasida);
- guruh darajasida (katta va kichik ijtimoiy guruhlar, shu jumladan qarindoshlar guruhlar o'rtasida) va hatto shaxslararo darajada.

Nizo – sub'ektlar, shaxslar, kichik ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirning alohida turi. Bu turli yo'naltirilgan kuchlarning to'qnashuvi va ikki yoki undan ortiq qarama-qarshi tomonlar o'rtasidagi kurashni anglatadi.

Ularning to'qnashuvi tomonlarning ehtiyojlarini bir vaqtning o'zida qondirishning iloji yo'qligi bilan bog'liq bo'lib, bu ularning manfaatlarining kesishishini, ularning manfaatlarining buzilishini anglashini va qarama-qarshi tomonga dushman va muammoning "aybdori" sifatida munosabatni anglatadi. Nizo insonlarning maqomi, roli, qadr-qimmati, me'yoriy, ma'naviy va moddiy farqlaridan kelib chiqadi. Nizo jarayonida insonlarning manfaatlari, maqsadlari, kutishlari, qarashlari, motivlari va harakatlarining mos kelmasligiga asoslangan keskin qarama-qarshilik hal qilinadi. Oilada qarama-qarshiliklarning paydo bo'lishi, unda muayyan muammolar mavjudligi, oila a'zolarining tengsizligi, resurslarning notekis taqsimlanishi va boshqalar tufayli muqarrardir. Oiladagi nizoli o'zaro ta'sir (nizo jarayonida o'zaro ta'sirning maxsus shakli sifatida) salbiy his-tuyg'ular, stress, zarar va boshqalar bilan bog'liq.

Oilaviy nizo - bu oila a'zolari o'rtasidagi uning rivojlanishi va faoliyatidagi qarama-qarshiliklardan kelib chiqadigan muayyan munosabatlardir. Oilaviy nizolarga turmush o'rtoqlar, ota-onalar va bolalar, boshqa qarindoshlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar kiradi. Nizo oilaning o'z vazifalarini bajarishi, oilaviy munosabatlarning tuzilishi, oilaviy hayot siklining har bir bosqichida oilaviy maqsadlar va rivojlanish vazifalarini aniqlash, oilaviy qadriyatlar tizimini belgilab beradi.

Oiladagi nizolarni gorizontalar (er-xotinlar, aka-uka va opa-singillar o'rtasidagi va boshqalar) va vertikal (ota-onalar va bolalar o'rtasidagi, bobo-buvilar va nabiralar o'rtasidagi va hokazo) ga ajratish mumkin. Gorizontalar nizolar oila ichida, vertikal nizolar esa avlodlar o'rtasida yuzaga keladi.

Oilada yoki jamiyatda turli avlodlarga mansub qarindoshlar o'rtasida, nizo sub'ektlari birgalikda yoki alohida yashashidan qat'iy nazar, avlodlararo nizo kelib chiqishi mumkin. Ota-onalar va bolalar, bobo-buvilar va nabiralar jamiyat taraqqiyotining turli tarixiy davrlariga mansubligi sababli tub ijtimoiy farqlarga ega. Ma'lum darajada, oila bu farqlarni bartaraf qiladi va avlodlar o'rtasidagi murosaga yordam beradi, bunda tengdoshlarning qadriyatlariga e'tibor ko'pincha qarindoshlarning qadriyatlaridan kam bo'lmaydi. Oila esa, beqaror jamiyatda uzoq vaqtdan buyon rivojlanib kelayotgan, munosabatlarni tartibga solishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelgan, beqaror nikoh va oila rishtalari bilan ichki jihatdan bo'linib ketgan.

Oilada nizolar mavjudligining ko'rsatkichlaridan biri bu shaxslarning o'zaro munosabatlaridagi ijtimoiy keskinlikdir. Ijtimoiy keskinlik - bu shaxslar va ijtimoiy guruhlarining ma'lum ma'naviy holatini, ularning his-tuyg'ularini, mavjud vaziyatdan noroziligini aks ettiruvchi nizo ko'rsatkichi. Sub'ektlar oldida turgan muammolarni tinch yo'l bilan hal qilishning mumkin emasligi yoki xohish bo'lmasligi qarindoshlar o'rtasidagi munosabatlardagi nomutanosibliklarni oshiradi.

Ijtimoiy keskinlik potensialining to'planishi turli ijtimoiy sub'ektlarning qadriyatlari, manfaatlari, ehtiyojlarining nomuvofiqligi, va haqiqiy ziddiyatni amalga oshirish yo'lidagi birinchi qadam natijasida paydo bo'lgan norozilikka asoslanadi.

Keskinlikning miqdoriy ko'rsatkichi oiladagi o'zaro munosabatlardagi beqarorlashtiruvchi omillar va vaziyatlar sonining ko'payishi bilan belgilanadi. Keskinlikning sifat ko'rsatkichlari sub'ektlar o'rtasidagi munosabatlar mazmunidagi

o'zgarishlar, sub'ektlarning mazmuni xususiyatlari, oiladagi muammolarni hal qilishning konstruktiv shakllaridan destruktiv shakllarga o'tishi bilan belgilanadi.

Keskinlikning mazmuni ijtimoiy parchalanish, o'zaro ta'sir qiluvchi shaxslar va guruhlarining birdamligining yo'qligi, og'ishi, ijtimoiy o'ziga xoslikni yo'qotish, shaxsning, oilaning, ijtimoiy inqirozning asosiy ehtiyojlaridan mahrum bo'lish va umidsizlik bilan bog'liq.

Ijtimoiy keskinlikning oiladagi nizoga aylanishi jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- turmush o'rtoqlarning, ota-onalarning, bolalarning o'zaro munosabatlar shartlaridan noroziligining kuchayishi;
- ob'ektiv qarama-qarshiliklar va boshqa oila a'zolarining faoliyati o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, shaxslararo keskinlikni keltirib chiqarish;
- keskinlik kuchayishi va nizo potentsialiga aylanishi;
- nizo potentsialining to'planishi va uning ochiq nizoli vaziyatlarga o'tilishi.

Oiladagi nizolar bir necha bosqichlardan iborat:

- nizodan oldingi bosqich;
- nizo bosqichi;
- tomonlarning nizoga qarshi harakati;
- nizoning tugash bosqichi;
- oqibatlarining namoyon bo'lishi.

Har qanday bosqichda ham nizo hal qilinishi, to'xtatilishi yoki aksincha, keskinlashishi mumkin. Hal etilmagan nizo holatlarida oilada yangi ziddiyatli vaziyatlar paydo bo'lishi mumkin.

Turli nazariy yondashuvlarda nizo funksional jarayon sifatida ham, disfunktsional jarayon sifatida ham izohlanadi.

Oiladagi nizolarning ijtimoiy o'zaro ta'siri, oila va butun jamiyat uchun muhim ijtimoiy vazifalarga ega. Oiladagi nizolarning ijtimoiy funksiyasi deganda uning oila va jamiyat rivojlanishidagi konstruktiv roli tushuniladi, bu asosan nizo dinamikasida, uning ijobiy oqibatlari misolida namoyon bo'ladi.

Oilada nizo ko'p qirrali - funksional-disfunktsional jarayondir. Bu shuni anglatadiki, konflikt nafaqat funksional, balki disfunktsional xususiyatlarga ham ega bo'lib, ular turli vaziyatlarda bir-biri bilan juda mos kelmaydigan tarzda birlashtiriladi va shaxs, oila va jamiyatga nisbatan noaniq tarzda namoyon bo'ladi.

Xulosa

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, oiladagi nizolar bo'yicha bir qator xulosalar chiqarish mumkin.

Oiladagi nizo - bu turmush o'rtoqlar, ota-onalar va bolalar, bobo-buvilar va nabiralar hamda boshqa yaqin qarindoshlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarning keskinlashuvi, to'qnashuvi va hal qilish jarayoni.

Oiladagi nizoli vaziyat ob'ektiv qarama-qarshiliklar asosida o'zaro ta'sir sub'ektlari tomonidan yaratiladi. Buning oqibatida xatti-harakatlar, qarashlarning turlicha bo'lishi, bir-birini noto'g'ri tushunish, manfaatlar to'qnashuvi, fikrlar qarama-qarshiligi o'rin oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Братус Б.С. Опыт обоснования гуманитарной психологии// Гуманистическая и трансперсональная психология. Минск. М., 2000. С.54-71
2. Ансупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология. М.: ЮНИТИ, 1999. С.237
3. Зеркин Д.П. Основы конфликтологии. Ростов-н/Д., 1998. С.38
4. Тхе Пенгуин Дистионарий оф Псйчологй. Артхур С. Ребер (Ед.). Нев Ёрк: Пенгуин Боокс, 1995. П. 183
5. Фрейд З.О клиническом психоанализе. Избранные сочинения. М., 1991. С. 227

TEKNOLOGIYA FANIGA OID O'QISH VA O'QITISH HAMDA TARBIYA

Dusyarov Xudoymirod Chorshanbiyevich "Texnologik ta'lim" kafedrası mudiri

Annotatsiya: Ushbu maqolada texnologiya faniga oid pedagogik qobiliyatlar hamda tarbiya jarayoniga qaratilgan o'quv materiallari keltirilgan.

Tayanch so'zlar: Ta'lim, tarbiya, texnologik ta'lim, pedagogik qobiliyatlar, o'qish, o'qitish, ta'lim berish.

Respublikamizda sifatli ta'lim, fan, texnika va ishlab chiqarishni moderinizatsiyalashga qaratilgan taraqqiyot strategiyasini ishlab chiqish hamda yosh kadrlarni tayyorlashda tanlangan soha bo'yicha qobiliyatlarni aniqlash va tarbiya jarayoniga oid ishlarni bosqichma-bosqich amalga oshirishga yo'naltirilgan bir qancha davlat dasturlari bajarilmoqda.

Dunyoda bozor munosabatlarining shakllanishi, ishlab chiqarishda raqobatning kuchayishi, ta'lim yo'nalishlari va mutaxassislarning o'quv rejasi va malaka talabini ishlab chiqishda ilg'or xorijiy tajribalarni tahlil qilgan holda halqimiz qadriyatlariga mosligini e'tiborga olish, raqobotbardosh kadrlarni tayyorlashda zamonaviy texnika va texnologiyalarni amalda qo'llash orqali mehnat faoliyatini to'g'ri tashkil etish, bo'lajak mutaxassislarning amaliy bilim, ko'nikma, malaka va sohaga oid qobiliyatlarini, kasbiy tarbiyasini oshirish zaruriyatini yuzaga keltirdi. Ta'lim sohasidagi o'zgarishlar tufayli yuzaga kelgan kasbiy qobiliyat va tarbiyaga ega kadrlarga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojning qondirilishi uchun boshqa oliy ta'lim muassasalari qatori pedagogika oliy ta'lim muassasalarida ham o'quv-tarbiya jarayoni sifatini uzluksiz ravishda rivojlantirib borish talab etilmoqda. Bu yo'nalishda amalga oshirilishi kerak bo'lgan muhim tadbirlardan biri yangi avlod mutaxassislarni shakllantirish, bo'lg'usi kadrlarning raqobotbardoshligini rivojlantirish, ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk, mustaqil dunyoqarashga ega, ijodiy fikrlovchi, boy milliy meros, shuningdek, umuminsoniy va milliy qadriyatlarga sadoqatli barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazish vazifalari belgilanmoqda.

Jahon ta'lim tizimida ta'limning sifatini oshirish va ularni innovatsion yondoshuvlar asosida takomillashtirish orqali ta'lim oluvchilarga bilim berish, amaliy ko'nikma hosil qilish va malakalarni, kasbiy qobiliyat va tarbiyani shakllantirishda yangi texnologiyalaridan foydalanilmoqda.

Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan bunyodkorlik ishlari va erishilgan qator ijobiy o'zgarishlarga qaramasdan, ta'lim samaradorligining rivojlanish mexanizmlarini ishga tushirish, bunda yaratilgan shart-sharoitlar va imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun raqobotbardosh bo'lajak o'qituvchilarni yetkazib berish bugungi kunda eng dolzarb masala hisoblanadi.

Ana shu maqsadda olib borilayotgan **texnologiya faniga oid o'qish va o'qitish hamda tarbiya jarayoniga yo'naltirilgan pedagogik qobiliyatlar haqida quyidagilarni aytib o'tishimiz mumkin.**

1. *O'quvchi shaxsni rivojlanishini loyihalashga, o'quvchilar bilan ishlash usullarini tanlab olishga imkoniyat beruvchi konstruktiv didaktik qobiliyatlar;*

2. Akademik qobiliyatlar;

3. Perseptiv qobiliyatlar;

4. Nutq qobiliyatlari;

5. *O'quvchilarni xilma-xil faoliyat turiga jalb qiluvchi tashkilotchilik qobiliyatlar;*

6. Avtoritar qobiliyatlar;

7. Kommunnaktiv qobiliyatlar;

8. Pedagogik xayol;

9. Diqqatni taqsimlash qobiliyati.

DIDAKTIK QOBILIYATLAR - Texnologik ta'lim o'qituvchining o'quv materiallarini o'quvchilarga tushunarli qilib aytib berish, o'quvchilardan mustaqil ravishda faol fikrlashga qiziqish uyg'otish qobiliyati.

AKADEMIK QOBILIYATLAR - fanning tegishli sohalarga oid (texnologiya, kasb tanlashga yo'llash, matematika, fizika, biologiya, adabiyot va hokazolarga doir) qobiliyatlar. Bunday qobiliyatga ega bo'lgan o'qituvchi fanini o'quv kursini hajmigina emas, balki ancha keng va chuqurroq biladi.

PERSEPTIV QOBILIYATLAR - Texnologik ta'lim o'qituvchisining tarbiyalanuvchi ichki dunyosiga kira olish qobiliyati, o'quvchilarning ruhiy holatlarini juda yaxshi tushunishi. O'quvchilarni darsga tayyor yoki tayyor emasliklarini ko'zidan biladi.

NUTQ QOBILIYATI - nutq yordamida, mimika, vositasida o'z fikri mushohada his-tuyg'ularini aniq va ravshan ifodalash qobiliyati. Bu o'qituvchilik kasbining eng muhim qobiliyatlaridan biridir.

TASHKILOTCHILIK QOBILIYATI - o'quvchilar jamoasini uyushtirish, jipslashtirish, muhim vazifalarni hal etish, ruhlantirish qobiliyatlari. O'z ishini to'g'ri rejalashtirish, vaqtni boy bermaslik, vaqtni to'g'ri taqsimlash, belgilangan muddatda ulgurish xususiyatlari ortiqcha vaqt sarflamagan hollarda, vaziyatga qarab to'g'ri qarorlar qabul qilish.

AVTORITAR QOBILIYAT - o'qituvchi o'quvchilarga bevosita hissiy irodaviy ta'sir ko'rsatish va obro' qozonish qobiliyati. Avtoritar qobiliyatlar o'qituvchi shaxsiy sifatlarining butun bir kompleksiga. uning irodaviy sifatlariga (dadilligi, chidamliligi, qat'iyligi, talabchanligi va hokazolarga), shuningdek, o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berish mas'uliyatini his etishga bog'liq bo'ladi.

KOMMUNAKTIV QOBILIYAT - bolalarga aralashish, ular faoliyatiga qo'shilib ketish qobiliyati, o'quvchilarga turli yondashish yo'lini topa olish, pedagogik munosabatlar o'rnatish olish pedagogik qobiliyatlarining mavjudligidir.

PEDAGOGIK HAYOL - o'z harakatlarining oqibatlarini oldindan ko'rishda o'quvchining kelgusida qanday odam bo'lishi haqidagi tasavvur bilan bog'liq bo'lgan shaxsni tarbiyalab yetishtirishda, tarbiyalanuvchini qanday fazilatlarini taraqqiy etishini oldindan aytib bera olishda ifodalanadigan maxsus qobiliyat.

DIQQATNI TAQSIMLASH QOBILIYATI - o'quvchi uchun diqqatini barcha xususiyatlari, hajmi, kuchi, iroda qila olishi ham muhimdir. Diqqatni ayrim bir vaqtda faoliyatning bir qancha turlari o'rtasida taqsimlash qobiliyati texnologik ta'lim o'qituvchining ishi uchun alohida ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, **texnologiya faniga oid o'qish va o'qitish hamda tarbiya jarayoniga yo'naltirilgan pedagogik qobiliyatlardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.**

Foydalanilgan adabiyotlar

1. J.G'.Yo'ldoshev, S.A.Usmanov. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi. 2004-y.
2. U.N.Nishonaliev. Kasbiy ta'lim pedagogikasi. O'quv qo'llanma. - T.:TDPU, 2007-y.
3. A.R.Xodjaboev. Kasbiy ta'limning metodologik asoslari. O'quv qo'llanma.- Toshkent, 2004-y.
4. A.I.Avazboyev, Y.U.Ismadiyarov. KASBIY PEDAGOGIKA. Cho'lpon nomidagi NMIU, Toshkent – 2014-y.

TEXNOLOGIYA MASHG'ULOTLARIDAGI TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA O'QITUVCHI VA O'QUVCHILARNING O'ZARO HAMKORLIGI

*Dusyarov Xudoymirod Chorshanbiyevich "Texnologik ta'lim" kafedrasi mudiri
Xaitmurodova Mohigul. Talaba*

Annotatsiya: Ushbu maqolada texnologiya mashg'ulotlaridagi ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligi hamda uzviy bog'lanishi haqidagi o'quv materiallari keltirilgan.

Tayanch so'zlar: Ta'lim, tarbiya, mashg'ulot, o'qituvchi, o'quvchi, texnologiya, o'zaro hamkorlik, pedagogic faoliyat.

O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligiga erishib, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning o'ziga xos yo'lini tanlanishi, kadrlar tayyorlash tuzilmasi va mazmunini qayta ko'rib chiqish va tashkil etishni o'z oldiga dolzarb vazifa qilib qo'ydi. Bu muhim vazifani hal etishda kadrlar tayyorlash milliy modelining muhim tarkibiy qismi bo'lgan uzluksiz ta'limning bir bo'g'ini - yangi turdagi o'quv muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida ta'lim beruvchilar (o'qituvchi) va ta'lim oluvchi (o'quvchi) orasidagi ta'lim-tarbiya berishga qaratilgan o'zaro munosabatlar namayon bo'ladi. Ta'lim beruvchilar (o'qituvchi) pedagogik faoliyat bilan, ta'lim oluvchi (o'quvchi) esa, o'quv faoliyati bilan shug'ullanadi.

Pedagogik faoliyat - ma'lum bir sharoit (vaziyat)da ijtimoiy qimmatli motivlarga ko'ra ta'lim-tarbiya maqsadi sari yo'naltirilgan o'ziga xos vositalar asosida m o'ljallangan pedagogik natija bilan yakunlanadigan xatti-harakatlar tizimidir. Professor-o'qituvchining pedagogik faoliyati son-sanoqsiz o'quv-tarbiya vazifa (masala)larini o'quvchilar bilan birga yechishdan iborat. Ulardan eng muhimi ta'limtarbiyaning maqsadini oydinlashtirib, o'quvchilar bilan hamkorlikda ro'yobga chiqarishdir. Bu vazifa o'quvchilarni o'qitish ishini o'z-o'zini o'qitishga, ularning xatti-harakatlarini boshqarishni o'z-o'zini boshqarishga avlantirish, o'quvchilarni

ijodiy fikrlashga o'rgatish, ilmiy tadqiqot, o'quv-tadqiqot ishlariga jalb etish yo'li bilan hal etiladi.

Ta'lim oluvchi o'quv faoliyati bilan shug'ullanishdan maqsadi mavjud kasb-hunar ta'limning maqsadi, vazifalariga mos holda, ma'lum bir soha bo'yicha ma'lumot olish, barkamol shaxs, yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega yuqori malakali, raqobatbardosh ma'lumotli mutaxassis bo'lib yetishishdan iborat.

O'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligi jarayonida o'quvchilarga ijobiy, samarali tarbiyaviy ta'sir o'tkazish uchun, avvalo, o'qituvchining shaxsi, ilmiy-pedagogik faoliyati ma'lum talablarga javob berishi lozim. U yuksak g'oyaviylik, ishchanlik, ilmiy-ijodkorlik va axloqiy sifatlarni o'zida mujassamlantirishni talab etiladi. O'quvchi o'zining sevimli o'qituvchisiga o'xshashni istaydi, unga ergashadi, shogird bo'lishga intiladi. O'qituvchi ta'lim jarayonida aytgan fikr-mulohazalarigina emas, balki uning kim ekanligi, hayotda, turmushda o'zini qanday tutishi, ilm-fan sohasida nimalarga qodir ekanligi ham katta tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega. O'qituvchi shaxsining yetukligi, uning g'oyaviy va fuqarolik qiyofasi, chuqur bilimi, ilmiy salohiyati barcha ta'lim-tarbiya ishlarida o'chmas iz qoldiradi. Kasb-hunar maktablaridagi ta'lim-tarbiya jarayoni ikki tomonlama xususiyatga ega bo'lib, uning samaradorligi professor-o'qituvchi bilan o'quvchining o'zaro o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorlik munosabatlariga ko'p jihatdan bog'liq. O'qituvchi ham, o'quvchi ham ta'lim-tarbiya jarayonining sub'yektlaridir. Ularning faoliyati o'zaro chambarchas bog'liq va nisbatan mustaqillik xususiyatiga ega. Chunki ularning maqsadi bir, ya'ni umumiy ishni birga bajaradilar. Agar ular o'rtasidagi birlik yo'qolsa, munosabatlar taranglashsa yoki aloqa uzilsa, pedagogik jarayonga putur etadi. Bu ob'yektiv qonuniyat o'qituvchi bilan o'quvchining bevosita aloqasida ham, bilvosita munosabatlarida ham mavjuddir.

O'zaro hamkorlikdagi o'zaro ta'sir, muloqot va munosabatlar.

O'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligi jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar bir-biriga o'zaro ta'sir qilishi tabiiy hol. O'quvchilar birgalikdagi faoliyat jarayonida o'qituvchining nimalarga qodir ekanini, ilm - fanga qo'shgan hissasini, bilimdonligi va ma'naviy-axloqiy qiyofani tezda payqab oladilar va shunga qarab o'zaro hamkorlik munosabatida bo'ladilar. Ular o'qituvchini faqat mashg'ulotlarni yaxshi o'tgani uchungina emas, balki shaxsiy-insoniy va ma'naviy-axloqiy fazilatlari uchun ham hurmat qiladilar. Va aksincha, o'quvchilar bilimi sayoz o'qituvchini xush ko'rmavdilar.

O'qituvchining professional (kasbiy) burchi va mas'uliyati bu munosabatlarni ongli ravishda tartibga solish, yaxshilash va rivojlantirishni talab etadi. Mabodo, o'qituvchi bilan o'quvchi yoki o'quvchilar jamoasi o'rtasidagi munosabatlar buzilsa, yomonlashsa, buning uchun o'qituvchi javobgar deb qaraladi. Chunki o'qituvchi bu o'zaro hamkorlik munosabatlarining tasodifiy ishtirokchisi emas, balki uni oqilona uyushtiruvchi, ongli ravishda tashkil etuvchi, boshqaruvchidir.

O'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi muomala munosabatlar pedagogik jarayon uchun muhim bo'lgan bir qancha tarbiyaviy vazifalarni bajaradi. Avvalo, bu munosabatlar ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshiruvchi shartlardan biridir. Ular tarbiyaviy ta'sir jarayonini yaxshilashi, kuchaytirishi yoki unga to'sqinlik qilishi mumkin. O'quvchi o'qituvchining gaplarini tinglayotganda, u ko'rsatgan yo'l-

yo'riqlarga amal qilayotganida o'qituvchi fan va texnologiyalarning eng so'nggi yutuqlarini aytayotganiga, uning o'quvchilari adolatli ekaniga ishonchi komil bo'mog'i lozim. Mabodo, o'quvchining qalbida o'qituvchiga nisbatan adovat vujudga kelsa, u aytayotgan g'oyalar, gaplarning barchasini o'quvchi yoqtirmasligi, yomon ko'rishi mumkin. Bunday vaziyatda har qanday pedagogik vositalar ham ijobiy ta'sir o'tkaza olmaydi, kutilgan natija ham boshqacha bo'lib chiqishi ehtimoldan uzoq emas. Va aksincha, o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi hayrxohlik, iliq, yaxshi munosabatlar, xushmuomalalik pedagogik jarayonning sifati va samarasini oshiradi. O'qituvchining ijobiy ta'siri o'quvchilar qalbida uzoq vaqtlargacha, ba'zan umrbo'yi saqlanib qoladi. Va aksincha, o'zaro bir-birini tushunmaslik, o'quvchini hurmat qilamaslik yoki uning shaxsiga tegish yomon oqibatlarga olib kelishi mumkin.

O'qituvchi o'quvchilar bilan o'zaro hamkorlik munosabatlarida ma'lum ma'naviy-axloqiy qoidalar, talablarga rioya qilishi zarur. Ular qatoriga quyidagilar kiradi:

- o'qituvchining o'zaro hamkorlik munosabati o'quvchilarga umuminsoniy va milliy-madaniy qadriyatlarni singdirish vositasi bo'lishi;
- o'zaro hamkorlik munosabatlarning xarakteri uchun ma'naviy-axloqiy mas'uliyat professor-o'qituvchi zimmasida bo'lishi;
- o'qituvchi o'z xulqini, his-tuvig'ulari, xatti-harakatlarini muttasil nazorat qilib, boshqarib borishi;
- o'qituvchi barkamol inson sifatida, yetuk mutaxassis sifatida o'z obro'sini oshiradigan xatti-harakatlarnigina qilishi;
- o'qituvchining o'quvchiga o'zaro hamkorlik munosabati, faqat rasmiy (ish yuzasidan) emas, balki zarur paytida do'stona bo'lishi;
- o'quvchiga nisbatan xushmuomalali bo'lish, uni hurmatlash, undagi yaxshi sifatlarni o'stirish;
- o'quvchiga bo'lgan hurmatni unga nisbatan qo'yiladigan adolatli talablar bilan chambarchas bog'lay olish kerak. Buning uchun o'quvchining individual xususiyatlarini o'rganishi, bilishi;
- o'quvchilarning xato fikr-mulohazalari, noo'rin xatti-harakatlariga bardoshli bo'lish, ta'na qilmaslik, pedagogik nazokat va odob bilan ularni to'g'ri yo'lga boshlashi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. J.G'.Yo'ldoshev., S.A.Usmanov. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi. 2004-y.
2. U.N.Nishonaliev. Kasbiy ta'lim pedagogikasi. O'quv qo'llanma . - T. :TDPU, 2007-y.
3. A.R.Xodjaboev. Kasbiy ta'limning metodologik asoslari. O'quv qo'llanma.- Toshkent, 2004-y.
4. A.I.Avazboyev, Y.U.Ismadiyarov. KASBIY PEDAGOGIKA. Cho'lpon nomidagi NMIU, Toshkent 2014-y.

SINFDAN TASHQARI O'QISH DARSLARIDA XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARI O'RGATISH TEHNOLOGIYALARI

Abduraximova Muhabbat Allaevna, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti.

Мактаб ўқувчиларини ўқиш малакаси орқали қуроллантириш билан бир қаторда китобни мустақил о'қий оладиган, уни тушунадиган, маълум бир мавзуга оид китобларни танлай оладиган, газета журналларни ҳам мустақил ўқийдиган фаол китобхонни тарбиялайди. Шу жиҳатдан синфдан ташқари ўқиш тарбиянинг асосий қуроли сифатида хизмат қилади, кўп нарсаларни билишга ҳаваси ортади.

Синфдан ташқари ўқишнинг мақсади ўқиш малакаларини такомиллаштириш, китоб танлай оладиган, мунтазам китоб ўқийдиган, ўқилган китобни тўғри баҳолай оладиган онгли китобхонни тарбиялашдир.

Ўқувчиларга китобга ҳавас уйғотишда ҳар бир болага якка тартибда ёндашиш, шахсий қизиқишларини ҳисобга олиш зарур. Болаларга китоб устида ишлаш малакасини шакллантириш уларда китобхонлик малакасини тарбиялашнинг муҳим омилидир.

Синфдан ташқари ўқиш дарсларининг асосий вазифаси ўқувчида бадиий китобларни ўқишга ҳавас уйғотади, уларни боғланишли нутқини ўстириш, адабий-эстетик тафаккурини юксалтириш синфдан ташқари ўқиш дарсларини ҳам туб моҳиятини ташкил этади.

Синфдан ташқари ўқиш синфда ўқиш билан узвий боғлиқ равишда уюштирилади. Синфда ўқиш синфдан ташқари ўқиш учун зарур бўлган ўқиш малакаларини шакллантиради, ўқиган асарни тушунишга ўргатади, сўз бойлигини бойитади. Синфдан ташқари ўқиш қизиқарли ва ўзига жалб этадиган фаолият бўлиб, болаларни билим доирасини бойитади. Қиёслаш учун материал беради. Синфда ўқиш-ҳаётга тайёрлаш воситаси, синфдан ташқари ўқиш эса ҳаётнинг ўзидир.

Синфдан ташқари ўқиш дарсларида ўзбек халқ дostonларининг тарбиявий аҳамияти.

Мустақил юртимиз келажаги бўлмиш ёш авлодни ҳар томонлама етук баркамол бўлиб вояга етиши учун халқ оғзаки ижоди ҳам катта рол ўйнайди. Сабаби билимдонлик, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик, инсонпарварлик каби фазилатлар ҳақидаги меҳр-оқибат дўстона мунасабатлар миллий қадриятларимизни виждонлилик, ўз сўзи устидан чиқиш каби ахлоқ-одоб қоидалари тўғрисида маълумотлар айникса халқ оғзаки ижодида кўришимиз мумкин.

Аслида миллий менталететимиз, миллий маданиятимиз ва санъатимизнинг илк келиб чиқиш тарихини халқ оғзаки ижоди асарлари орқали билиб олишимиз мумкин. Халқ оғзаки ижоди намуналари орасида дostonлар ўзига хос ўрин тутати. Дoston ўзбек фолклорининг кенг тарқалган ва йирик жанрларидан биридир. Унинг яратилиши халкимизнинг маънавий-маиший қиёфаси, ахлокий эстетик қарашлари, адолат ва ҳаққоният, озодлик ва тенглик, қаҳрамонлик ва

ватанпарварлик, дўстга содиқлик ва устозга ҳурмат каби ғоялар билан узвий боғлиқдир.

Достон сўзи қисса, ҳикоя, саргузашт, таъриф ва мақтов маъноларида ишлатилади. [4].

Достонларни таърифлар эканмиз достоннинг ўтмиш билан, халқ тарихи билан маҳкам боғлиқлиги ўзига хосдир. Достонларда тарихни халқ тилида тушуниш, уни жонлантириш мавжуд. Улар халқимиз бошидан кечирган ижтимоий сиёсий воқеалар, ҳамжиҳатлик мустақиллик учун олиб борилган курашларнинг тарихий моҳияти бадиий баён этилган. Шундай қилиб достонлар ҳақиқий ва ҳаёлот дунёси бирикиб кетган оламшумул воқеаларни тасвирлаган, халқимизнинг ахлоқий, фалсафий, диний қарашларини, ҳаёти, урф-одатларини қомусий тарзда ифодалаган ўтмиш ёдномаларидир.

Бошланғич синф ўқувчиларининг синфдан ташқари ўқиш дарсларида ўзбек халқ достонларидан қаҳрамонлик, тарихий ва жангнома достон турларидан ўрганилса мақсадга мувофиқ буларди.

Қаҳрамонлик достонлари. Ўзбек халқ достончилиги тараққиётида кўпгина қатламлар бўлсада қаҳрамонлик достони алоҳида ажралиб туради. Достонларнинг яратилиш даври, мавзуси, ғоявий мазмуни, ижтимоий воқеликни тасвирлаш принциплаш принциплари билан ҳам бу достонлар бир-бирларидан жиддий фарқ қилади. Бироқ улар бир неча йиллар давомида бахшилар томонидан барабар қуйлаб келинган, шунинг учун бундай достонлар орасида яқинлик мавжуд. Бир бирига хос хусусиятни иккинчисида мавжуд бўлиши, соф қаҳрамонлик достонларининг бир белгисидир.

Бошланғич синф ўқувчилари синфдан ташқари ўқиш дарсларида халқ оғзаки ижоди намуналаридан фойдаланиш ўқувчилари қалбидан буюк авлодаримизга ҳурмат, ватанпарварлик каби инсонпарварлик туйғуларини шаклланишнинг асосий воситаси саналади.

Адабиётлар

1. Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос с 58-293
2. Саидов М.С. Ўзбек халқ достончилигида бадиий маҳорат масалалари Тошкент 1969, 32-бет
3. Саримсоқов Б. Халқ достонларининг таснифи ва оралиқ шакллар масаласия // “Ўзбек тили ва адабиёти” 1981, №3
4. Саидов М. Ўзбек халқ достончилигида бадиий маҳорат. ТошкентбФан 1969, 21-бет

DIFFERENSIAL TENGLAMALARNI QATOR YORDAMIDA YECHISH

Chorshanbiyev G'iyosiddin Termiz davlat universiteti magistranti

giyosiddinchorshanbiyev2@mail.com

Annotatsiya.. Ushbu maqolada ikkinchi tartibli chiziqli differensial tenglamalarni qatorlar yordamida yechish masalasi o'rganilgan.

Differensial tenglamalar kursidan ma'lumki, yuqori tartibli chiziqli differensial tenglamalarni yechishning bir necha usullari mavjud. Biz ushbu maqolada ikkinchi tartibli chiziqli bir jinsli bo'lmagan differensial tenglamalarni qatorlar yordamida yechish masalasini qarab chiqamiz.

Ushbu

$$y'' + p(x)y' + q(x)y = f(x) \quad (1)$$

ikkinchi tartibli chiziqli bir jinsli bo'lmagan differensial tenglamaning

$$y(x_0) = y_0, \quad y'(x_0) = y_1 \quad (2)$$

boshlang'ich shartlarni qanoatlantiruvchi yechimini topish talab etilgan bo'lsin.

Agar $p(x)$, $q(x)$, $f(x)$ funksiyalarni x_0 nuqtaning biror atrofida shu funksiyalarga yaqinlashuvchi

$$\sum_{n=0}^{\infty} c_n (x - x_0)^n$$

ko'rinishida ifodalash mumkin bo'lsa, unda yuqoridagi Koshi masalasi yagona yechimga ega bo'lib, uni

$$y(x) = \sum_{n=0}^{\infty} a_n (x - x_0)^n \quad (3)$$

ko'rinishida ifodalash mumkin. (3) qatordagi noma'lum a_n koeffitsientlarni topish uchun (1) tenglamadagi y, y', y'', p, q, f lar o'rniga ularning yoyilmalari olib borib qo'yiladi va noma'lum koeffitsientlar usulidan foydalaniladi.

1-misol. Quyidagi ikkinchi tartibli chiziqli differensial tenglamaning

$$y'' - xy = 0 \quad (4)$$

ushbu

$$y(0) = 1, \quad y'(0) = 0 \quad (5)$$

boshlang'ich shartlarni qanoatlantiruvchi yechimni toping.

(4) tenglamaning yechimini

$$y = \sum_{n=0}^{\infty} a_n x^n \quad (6)$$

ko'rinishda qidiramiz. Unda

$$y'' = \sum_{n=2}^{\infty} n(n-1)a_n x^{n-2} = 2a_2 + \sum_{n=1}^{\infty} (n+2)(n+1)a_{n+2} x^n,$$

$$xy = x \cdot \sum_{n=0}^{\infty} a_n x^n = \sum_{n=0}^{\infty} a_n x^{n+1} = \sum_{n=1}^{\infty} a_{n-1} x^n$$

bo'lib, (4) tenglama quyidagi ko'rinishga keladi:

$$2a_2 + \sum_{n=1}^{\infty} (n+1)(n+2)a_{n+2} x^n = \sum_{n=1}^{\infty} a_{n-1} x^n.$$

Bu tenglikdagi x ning mos darajalari oldidagi mos koeffitsientlarni tenglash yordamida

$$a_2 = 0, \quad (n+1)(n+2)a_{n+2} = a_{n-1}, \quad n \in N \quad (7)$$

rekurent formulani hosil qilamiz. $a_2 = 0$ bo'lganligi sababli bu rekurent formuladan

$$a_5 = 0, \quad a_8 = 0 \text{ va umuman}$$

$$a_{3n-1} = 0, \quad n \in N$$

ekanligini topamiz. Shu formuladan yana

$$a_{3n} = \frac{a_0}{(2 \cdot 3)(5 \cdot 6) \cdot \dots \cdot [(3n-1)3n]},$$

$$a_{3n+1} = \frac{a_0}{(3 \cdot 4)(6 \cdot 7) \cdot \dots \cdot [3n(3n+1)]},$$

tengliklar o'rinli bo'lishi kelib chiqadi. (5)-shartlar va (6)-tenglikdan $\Rightarrow a_0 = 1, a_1 = 0$.

Demak, (4)-tenglamaning (5)-shartlarni qanoatlantiruvchi yechimi quyidagi ko'rinishga ega ekan:

$$y = 1 + \frac{x^3}{2 \cdot 3} + \frac{x^6}{(2 \cdot 3) \cdot (5 \cdot 6)} + \dots + \frac{x^{3n}}{(2 \cdot 3) \cdot (5 \cdot 6) \cdot \dots \cdot [(3n-1) \cdot 3n]} + \dots$$

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Salohiddinov M.S. Nasriddinov G.N. Oddiy differentsial tenglamalar. Toshkent, "Uzbekiston", 1994.

2. Краснов и др. Вся высшая математика. Учебник. Т. 4. --" М.: Эдиториал УРСС, 2001 .. ,... 352 с.

O'ZBEK MILLIY KASHTACHILIK MARKAZLARI

Olimova Dilnoza Murodullo qizi Termiz davlat universiteti Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi tayanch doktoranti

Tel: (+998)91 578-58-71

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada o'zbek milliy kashtachiligining markazlari haqidagi ma'lumotlar ketma-ket, izchil, ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kashtachilik, kashta, kompozitsiya, an'ana, so'zana, zardevor, bo'g'joma.

ANNOTATION. In this article, information about the centers of Uzbek national embroidery is presented in a consistent, scientific basis.

Keywords: embroidery, composition, tradition, sozana, zardevor,

АННОТАЦИЯ В данной статье информация о центрах узбекской национальной вышивки представлена на последовательной, научной основе.

Ключевые слова: вышивка, композиция, традиция, созана, зардевор, богома.

Kashtachilik - eng qo'pol va zich (Tuval, kanvas, charm) dan eng nozik materiallarga (batista, muslin, gaza, tul) turli xil naqshlar bilan barcha turdagi mato va materiallarni bezash uchun taniqli va keng tarqalgan igna san'ati hisoblanadi. Kashtachilik uchun asboblari va materiallar: ignalar, iplar, halqa, qaychi va boshqalar kerak bo'ladi.

Kashtachilik keng tarqalgan san'at va hunarmandchilik turi bo'lib, unda naqsh va tasvir qo'lda (igna, ba'zan to'qilgan) yoki zig'ir, paxta, jun, ipak (ko'pincha rangli) iplar, shuningdek, sochlar, marvaridlar, qimmatbaho toshlar bilan turli xil matolar, terilar, kigizlar va boshqa materiallarga kashta tikish mashinasi orqali amalga oshiriladi. Igna va turli xil iplar yordamida ayollar oddiy matoni san'at asariga aylantiradilar. Tikilgan ilovalar uchun (kashtachilikning bir turi, ko'pincha bo'rtirma tikuv bilan) mato, mo'yna, kigiz, teridan foydalaniladi. Kashtado'zlik kiyimlarni, uy-ro'zg'or buyumlarini bezash, mustaqil dekorativ panellarni yaratish uchun ishlatiladi.

Kashtachilik san'atining chegarasi yo'q. Bugungi kunga qadar kashtado'zlik o'zbek ayollarining eng keng tarqalgan igna ishi hisoblanadi. Ushbu ish an'anaviy

ravishda qizlar va ayollar tomonidan amalga oshiriladi. Ilgari o'tirgan o'zbeklarning kashtasi o'zbek uylarining an'anaviy ichki qismining ajralmas qismi bo'lgan. U kichik buyumlardan tortib ta'sirchan panellarga qadar turli xil buyumlar bilan bezatilgan. So'zanalar devorlarga osilgan, kundalik hayotda choyshablari, namoz gilamchalari, dasturxon, beshik choyshablari va do'ppilar ishlatilgan.

Ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi o'zbeklarning kashtalari kiyim-kechak va kichik mahsulotlarda eng rang-barang ifodasini topgan. O'zbek kashtalari bayramona erkaklar liboslari, ayollar to'y choyshablari, pichoq qutilari, choynak qopqoqlari, hamyonlarni bezash uchun ishlatilgan.

XIX asrda badiiy kashtachilikning bir nechta shahar markazlari mavjud edi. Nurota, Buxoro, Samarqand, Shahrisabz, Toshkent, Farg'ona hududlarining har biri o'z mintaqasining badiiy xususiyatlarini namoyish etdi. O'zbekistonning dekorativ kashtasi 1880-yillarning oxiriga qadar maxsus oq mato yoki tabiiy sariq mato bilan ishlangan. 1880-yillardan boshlab fon uchun binafsha va to'q sariq rangdagi oddiy mahalliy matolar, shuningdek, import qilingan oq va rangli paxta matolari ishlatilgan.

Kashtachilik uchun tabiiy bo'yoqlar bilan bo'yalgan mahalliy ishlab chiqarilgan ipak iplar ishlatilgan. XX asrning boshlariga qadar kashtachilikning go'zalligiga asosan ipak iplarining tabiiy ranglanishi tufayli erishildi. 1890-yillarning oxiridan to hozirgi kungacha ipak anilin bo'yoqlari bilan bo'yalgan, bu esa matolarning kontrastini XIX asr asarlariga qaraganda keskinroq qiladi. O'n to'qqizinchi asrning oxiridan boshlab baraban mashinalari ham paydo bo'ldi.

Nurota kashtasi

XIX asrning oxirida Nurotada kashtachilikning o'ziga xos uslubi paydo bo'ldi. Matoning oq fonida tikilgan gullar Nurota igna ayollarining o'ziga xos belgisiga aylandi. Boylik va motivlarning xilma-xilligi nuqtai nazaridan rangli modellar O'zbekistonning badiiy kashtachiligida yetakchi o'rinni egalladi. Ko'pincha gul bezaklari qushlarning fon tasviri, shuningdek, hayvonlar va odamlarning stilize qilingan tasvirlari bilan birga kelgan. Eng keng tarqalgan tasvir o'rtada sakkiz qirrali yulduz va burchaklarda to'rtta katta shox edi. Dekorativ kompozitsiyaning yana bir turi – panjara shaklidagi ingichka olmos shaklidagi burglar – "toba-doni". Ushbu kashtado'zlikning qafaslari gullar, rozetlar, qushlar va hayvonlarning kashta tikilgan tarqalishi bilan to'ldirilgan.

Buxoro kashtasi

Buxoroda kashta tikish Markaziy Osiyodagi eng qiziqarli narsalardan biridir. Odatda Buxoro dizayni mato yuzasiga teng ravishda yoyilgan ingichka novdalardagi gullar yoki uzun novdalar bilan o'ralgan yumaloq rozetlardir. Ranglar sxemasida ko'k, kulrang va och sariq ranglarning qizil, malina va yashil ranglar bilan uyg'un kombinatsiyasi qo'llaniladi.

Samarqand kashtasi

Samarqandning kashtasi Nurota va Buxoro asarlaridan bargli doiralar bilan o'ralgan rozetlardan va lilak rangining ustunligi bilan cheklangan palitradan tashkil topgan ancha soddalashtirilgan dizayni bilan ajralib turadi.

Surxondaryo kashtasi

Zamonaviy Surxondaryo kashtasi qadimiy sehrli ma'noga ega bo'lgan o'ziga xos, hayratlanarli darajada rang-barang va yorqin bezaklarning xilma-xilligi bilan

ajralib turadi. Surxondaryo kashtachilik uslubi har xil gul o'zgarishlari bilan egizgul, lolagul, paxtagul naqshlariga boy. Surxondaryo hunarmandlari barcha turdagi mahsulotlarni loyihalashda an'anaviy naqshlarning deyarli barcha turlarini saqlab qolishga muvaffaq bo'lishdi, Masalan, Boysun do'ppilari ("piltado'zi" texnikasidan foydalangan holda), belbog'i (belbog'li sharflar), oyna-xalta (nometall uchun sumkalar), so'zana (devorga o'rnatilgan mato bo'laklari), bo'g'joma (narsalarni saqlash uchun choyshablar).

Shahrisabz kashtasi

Shahrisabz kashtachilik bezaklarida Samarqand singari markaziy o'rinni ko'k bargli gulchambarlar bilan bezatilgan rang-barang detallarga ega katta gullar egallaydi. Ba'zan bu katta bezaklar va doiralar shaklida ramka bilan o'simlik naqshlari. Shahrisabzda do'ppilarning bir nechta navlari ham yaratilgan. Kashtachilikning rangli palitrasi bir nechta asosiy ranglarga asoslangan: malina, yashil va qizil.

Toshkent kashtasi

Toshkentda so'zana – palak ("falak" so'zidan "samoviy tonoz" degan ma'noni anglatadi) va gulko'rpa kabi katta dekorativ kashtalarning ikki turi mavjud. Toshkent palak kashtalarining butun yuzasi uzluksiz kashta tikilgan ramzlar va to'q qizil doiralar bilan qoplangan. Gulko'rpa kompozitsiyasi markaziy yulduz yoki gul shoxlari bilan aylana shaklida qurilgan bo'lib, toza matoning katta maydonini ko'rinadigan qilib qoldiradi.

Farg'ona kashtasi

Farg'ona vodiysi kashtalari nozik grafik novdalar dizayni va katta bo'sh fon maydonlariga ega konsentrik halqalarga ega. Farg'ona hunarmand ayollarining ishlari rangli fonda bajarilgan. Ruijo va do'ppilar asosan ishlab chiqariladi. Gulko'rpa va so'zana kabi katta kashtalar kamroq tarqalgan. Nozik, oqlangan chiziqlari bilan bezatilgan Farg'ona kashtasi bosh suyagiga o'xshaydi. Ularning rangi yengil va quyuq ranglarning kontrastidan foydalanadi. Kashtachilik dizayni ustida ayol rassomlar ishlagan (kalam koshli), ularning san'ati hurmatga sazovor. Tanlangan mahsulotga qarab, kalam Koshi kashtado'zlikning shakli, hajmi va tarkibini tanladi.

Qashqadaryo kashtasi An'anaviy Qashqadaryo kashtachilik maktabi mahalliy, Samarqand va Surxondaryo ornamentatsiya maktablarining o'ziga xos to'quvidir. Qashqadaryo so'zanasi dekorasida asosan ikki xil bezak ishlatiladi: gulli (doiragul, archagul, qalampir gul, rayhon gul, olvali) naqshli rozet va erkin joylashtirilgan naqshlar. Sovet davrida paydo bo'lgan nisbatan yangi tendensiya qushlar yoki chayonlar kabi hayvonlarning tasvirlaridir. Hozirgi vaqtda bu motivlar deyarli ishlatilmaydi. Ba'zan mato bazasi uchun oq atlas yoki ko'k ipak ishlatiladi, keyinchalik ular gul naqshlarining eng chiroyli naqshlari, har xil bezakli elementlarga ega anor tasvirlari bilan bezatilgan.

Mavzu yuzasidan tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Ahmedova "Buxoro kashtalarida Hirot naqshlari" "San'at" № 4 2002 yil.
2. Bulatov S. O'zbekiston xalq amaliy bezak san'ati-T.: Mehnat, 1991.
3. Obloberdiyeva Z. «Buxoro kashtachilik san'ati» Buxoro-2002.
4. Olimova D. "O'quvchilarni milliy kashtachilik asosida estetik tarbiyalashni takomillashtirish texnologiyasi metodik muammo sifatida" "Mug'allim" №1-son 2023-yil.

KONFLIKTLARNI BARTARAF ETISHDA OILA MAHALLA VA TA'LIM MUASSASASINING O'RNI

Avliyaqulov Tolib Xolmurodovich Termiz iqtisodiyot va servis universiteti katta o'qituvchisi v.b.dots (PhD)

Annotatsiya. O'zbek xalqi tabiatan bolajon xalq. Bolaga nisbatan bag'ri kenglik, mehri daryolik, o'ta fidoyilik o'zbeklargagina xos xususiyatdir. Shu boisdan ham, ota-onalarimiz farzandlarning baxti uchun kelajagi uchun qayg'uradi. Ularning puxta bilim olishlari, qiziqishlari bo'yicha kasb-hunar egallashlari, odob-axloq qoidalarini mukammal bilishlari va ularga amal qilishlari uchun mavjud imkoniyatlarni yaratadilar. Chunki oilada bolani to'g'ri tarbiyalash — mustahkam poydevorli jamiyat barpo etilishining garovidir. Bola tarbiyasi keng qamrovli, uzoq davom etadigan murakkab jarayon bo'lib, uning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Ushbu jarayon turmush quradigan yigit va qizning bir-biriga har tomonlama munosibligidan boshlanadi.

Kalit so'zlar: Pedagogik aspektlar, milliy. qadriyat, jamiyat. umumbashariy qadriyat. institut, insonni qadriyat, gumanitar, oila iqtisodi, oilaviy madaniyat, dolzarb, gamxo'rlik. haloyalik, olijanoblik. mehr-oqibat. ijtimoiy institut. individualizm tarafdorlari.

Аннотация. Узбекский народ по своей природе молод. Узбеки уникальны своей щедростью, добротой и преданностью детям. По этой причине наши родители беспокоятся о будущем своих детей за их счастье. Они создают им возможность получить основательное образование, приобрести профессию по интересам, в совершенстве знать правила этикета и следовать им. Потому что правильное воспитание ребенка в семье – залог построения общества на прочном фундаменте. Воспитание ребенка представляет собой комплексный, длительный сложный процесс, который имеет свои особенности. Этот процесс начинается с того, что юноша и девушка подходят друг другу.

Ключевые слова: Педагогические аспекты, национальные. ценность, общество. универсальное значение. институт, человеческая ценность, гуманитарный, семейное хозяйство, семейная культура, течение, забота. благородство, благородство. доброта социальная организatsiya. сторонники индивидуализма

Annotation. The Uzbek people are a young people by nature. Uzbeks are unique in their generosity, kindness, and devotion to children. For this reason, our parents worry about the future of their children for their happiness. They create opportunities for them to get a thorough education, to acquire a profession according to their interests, to perfectly know the rules of etiquette and to follow them. Because the proper upbringing of a child in the family is the guarantee of building a society with a solid foundation. Child education is a comprehensive, long-lasting complex process, which has its own characteristics. This process begins with the suitability of the young man and the young woman for each other.

Key words: Pedagogical aspects, national. value, society. universal value. institution, human value, humanitarian, family economy, family culture, current, care. nobility, nobility. kindness social institution. supporters of individualism

Mamlakat aholisining yarmidan ko'proq qismini yoshlar tashkil qilishi, o'sib borayotgan yosh avlodni jamiyatda mustaqil yashashga tayyorlash vazifasining dolzarbligi yoshlarni jamiyat hayotiga va oilaviy turmushga tayyorlash ishlarini jadallashtirishni talab etadi. Insonlarning o'zaro munosabatlarida keskinliklarning o'sib borayotganligi, zamonaviy ziddiyatlarning inson tafakkuri va ongiga ta'sir etishi orqali uning psixologik holatida salbiy va asabiy oqibatlarining vujudga kelishi, yosh oilalardagi ajrim holatlarning muntazam o'sib borayotganligi, bolalar va o'smirlardagi agressiya holatlarining vujudga kelayotganligi kabi muammolar talaba-yoshlarni oilaga tayyorlash vazifasini to'laqonli olib borish talabini kun tartibiga qo'yadi.

Darhaqiqat, oiladagi sog'lom muhit, odamiylik, insonparvarlik munosabatlari farzandning ruhiy dunyosiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ota-onaning o'zaro yaxshi munosabati, mehribonligi, g'amxo'rliqi oiladagi farzandlarning munosabatlarini to'g'ri shakllantirishga yordam beradi.

Ona qizida muloyimlik, shirinsuhanlik, qizlarga xos oriyat, uyatchanlik, ibo, iffat kabi fazilatlarni tarbiyalash bilan birga, unga uy-ro'zgor yumushlarini o'rgatish ham lozim.

Ota o'g'lida to'g'ri so'zlik, mehnatsevarlik, olijanoblik, fidoiylilik, sahovatpeshalik kabi hislatlarni shakllantirishi bilan birga uyda erkaklar bajaradigan barcha yumushlardan xabardor qilishi kerak.

Ayrim statistik ma'lumotlarga qaraganba, bugungi intensiv turmush tarzini kechiradigan oilalarda ideal siymoga yaqin ota haftasiga farzandlari tarbiyasiga atigi 1,5 soat, ona — 4-5 soat, ish bilan mashg'ul deb qaraluvchi ota - 12 minut, ona — 3 soat vaqtini ajratar ekan. Bundan ko'rinib turibdiki, bu ajratilgan vaqt bolalarning barkamol shaxs sifatida qaror topishda yetarli emas.

Yana muhim masalalardan biri ichkilikbozlik, kashandachilik inson soglig'iga, oilasiga, nasliga, jamiyatimizga qanchadan-qancha noxushliklar olib kelmoqda. Bu masalada davlatimiz tomonidan bir qator qarorlar qabul qilingan, ammo unga salbiy illat sifatida qarab, yeng shimarib kurashmoqdamizmi? Umuman, uning oqibati haqida o'ylab ko'ryapmizmi? Menimcha, "menga nima" qabilida ko'proq tomoshabinga aylanib qolgandaymiz. Bu vaqtda esa to'ylarimiz, tugilgan kunlar, gap-gashtaklarda dasturxonimizning asosiy bezagi spirtli ichimliklar bo'lib qolmoqda. Eng achinarlisi shuki, bu tadbirlarning asosiy ishtirokchilari yoshlardan iborat. Ular to'ylarda, tug'ilgan kunlarda, gap-gashtaklarda shunchaki xordiq chiqarishlarda sogliq uchun deb ko'tarayotgan qadahlarning organizmga salbiy ta'sirini bilisharmikan? Oila iqtisodiyotini, oila rishtasini, jamiyatimiz farovonligini buzayotganliklarini, ayniqsa, yosh avlodga ta'sirini-chi? Ko'plab noxush holatlar, bezoriliklar, hatto jinoyatlar ushbu tadbirlarda "to'yib-ichish" oqibatida sodir bo'lmoqda. Vaholanki, yosh bolalarda asosan kattalarga taqlid qilish kuchli bo'ladi. Yuqorida aytib o'tilgan tadbirlarda kattalarni aroqqa mukkasidan ketishlarini ko'rib hayot gashti shunday surilar ekan-da degan tushunchalarga borib qolmasmikan?

Bu masala yuzasidan mahalla oqsoqollari kengashida aniq, samarali tadbirlar ishlab chiqilganmi? Mahalla faollari ushbu masalani hal etishda ojizlik qilayotganlari o'z-o'zidan ma'lum. Keling spirtli ichimlikning asorati haqida ilmiy ma'lumotlarga tayangan holda fikr yuritish mumkin.

Kuzatishlar shundan dalolat beradiki, 1000 ga yaqin jinni bolalarning 500 nafarining onasi, 70 nafarining ota yoki onasi spirtli ichimlik iste'mol qilgan ekan. Fransuz vrachi Demma yigirma sakkiz yil davomida eri ham, xotini ham ichkilikka berilgan. O'nta oilani kuzatgan. Bu oilada tug'ilgan 57 nafar bolaning 25 nafari bir yoshga yetmay o'lgan, 5 nafari tutqanok, 5 nafarining bosh miyasi suyuq, 12 nafari ashaddiy jinni bo'lib o'lgan. Faqat 10 nafarigina nisbatan sog'lom tug'ilgan.

Tutqanoq kasali bilan og'rikan har 100 boladan 60 nafarining ota-onasi ashaddiy ichuvchi ekanligi aniqlangan. Ichkilik turli xil jinoyatni keltirib chiqaruvchi asosiy sabab hisoblanadi. Uning asosida oqibat qotillik, bezorilik va boshqa salbiy ko'rinishlar bilan tugallanmoqda. Dalillarga e'tiborimizni qarataylik: 70 % ga yaqin qotillik, 80-90 % bezorilik asosan mastlik vaqtida sodir etilgan ekan. Faraz qilaylik agar spirtli ichimlikni iste'mol qilish 35% ga kamaytirilsa, qotillik 40% ga, bezorilik 25% ga kamayadi. Demak, milliy mafkuramizda belgilangan xalq farovonligi, komil inson tarbiyasi uchun kurashishimizda avvalom bor ichkilikbozlik masalasiga millatimizdagi illat sifatida qarashimiz lozim. Yana faktlarga murojaat etamiz: 100 gramm aroq ichish jismimizdagi faol ishlayotgan 7500 ta to'qimani ishdan chiqaradi. 75 gramm aroq iste'mol kimgandan so'ng muskullarning kuchi 20-40% ga kamayadi. Endi bayram tug'ilgan kun, to'y yoki do'stlar davrasida to'yib, meyordan oshirib ishchan ishchi, xizmatchining ertangi kun mehnat unumdorligini tasavvur eting.

Spirtli ichimliklarni iste'mol qilish bolalar va ayollarga tez ta'sir etadi. Ayol uchun alkogolizmga ruju qo'yish 2-3 yilni tashkil etsa, 13-14 yoshli o'gil yoki qiz bolaga iste'mol qilgan bir qadah vino organizmga bir shisha aroq kabi ta'sir etadi. Afsuski, yoshlar o'rtasida aroq, vino, pivoga qiziquvchilar soni ortib bormoqda. Bizningcha, alkogolizmga jiddiy illat sifatida qarashimiz, ularni keng yoyilishiga sabab bo'layotgan tadbirlar yuzasidan samaradorli faoliyat yuritishimiz lozim. Barkamol shaxsning shakllanishi subyektiv va obyektiv omillarga bogliq. Oilada har bir ota-ona bosh pedagog hisoblanadi. Ular farzandlarni sog'lom turmush tarziga yo'naltirishda asosiy rol o'ynaydi. Bu borada esa har bir ota-ona yetarli bilim, ma'lumotlarga ega bo'lishlari lozim.

Shuni alohida aytish joizki, qadimgi pandnomalarda yozilishicha, inson boshida uchta kulfat bor emish. 1) o'lim; 2) qarilik; 3) noqobil farzand. Ularning ikkitasidan qutulishning ilojisi yo'q. Ammo, uchinchisidan qutulishning ilojisi bor emish. Bu iloj, faqat farzandni to'g'ri tarbiyasiga bogliq deb hisoblaydilar. Farzandlarimizga zararli odatlarning salbiy xususiyatini, mohiyatini daliliy misollar asosida ongiga yetkazish, mantiqiy tushunchalarini tarkib toptirib borish, hamda to'y, bazmlarimizda alkogol ichimliklarsiz o'tkazish nafaqat oila tarbiyasi muammosi bo'lib qolmay, balki millatimiz sog'lom avlodi masalasida yondashishimiz davr taqozasiga aylanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004 yil 25-maydagi RG'-3434 raqamli farmoni va unda ko'zda tutilgan maqsad va vazifalar, Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 5-iyuldagi "Oilada tibbiy madaniyatni oshirish, ayollarning sog'lig'ini mustahkamlash, sog'lom avlod tug'ilishi va uni tarbiyalashning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirishning maqsadli dasturi to'g'risida" gi 242-sonli qarorning bajarilishi mamlakatimizda sog'lom oilalarning vujudga kelishiga zamin yaratmoqda. Shu bilan bir qatorda 2014 yilni "Sog'lom bola yili" deb e'lon qilinishi

munosabati bilan “Sog‘lom bola yili” Davlat dasturi ishlab chiqildi va joriy etilmoqda. “Sog‘lom bola yili” Davlat dasturida belgilangan vazifalarni amalga oshirish esa ta'lim va tarbiya sifat va samaradorligini rivojlantirishga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Inson aslida baxt va ezgulik uchun dunyoga keladi, shu orzu-umid bilan yashaydi. Lekin bu bilan ish bitmaydi, u shu niyatiga yetish uchun harakat qilishi, mehnat qilishi, yaxshilik ko‘rishi uchun yaxshilik qilishi lozim. Insonning inson bo‘lib shakllanishida, hayotda o‘z o‘rnini topishida, el-yurt ichida izzat-xurmatga sazovor bo‘lishida, yuksak axloq-odob koidaparini o‘zida mujassam etishida oila asosiy o‘rinni egallaydi. Oila shunday makonki, unda xayotning davomiyligini ta‘minlovchi shaxe shakllanadi, etnik madaniyat, urf- odatlar, axlokiy-ma‘naviy qadriyatlar sakpanadi va rivojlantiriladi, jamiyat tarakkiyotini belgilovchi iqtisodiy va ma‘naviy hayot poydevori kuriladi va mustahkamlanadi. Yurtboshimiz aytganlaridek, halkimiz kadim- kadimdan oilani mukkadas deb bilgan Axir oila ahil va totuv bo‘lsa, jamiyatda tinchlik va hamjihatlikka erishiladi, davlatda osoyishtalik va barkarorlik xukum suradi.

Oilada tarbiyaning negizlariga asos solinadi. U bolada shakllanishi lozim bo‘lgan barcha insoniy munosabat va fazilatlarni tarbiyalovchi hayot maktabi hisoblanadi.

O‘zbek xalqi tabiatan bolajon xalq. Bolaga nisbatan bag‘ri kenglik, mehri daryolik, o‘ta fidoyilik o‘zbeklargagina xos xususiyatdir. Shu boisdan ham, otalalarimiz farzandlarning baxti uchun kelajagi uchun qayg‘uradi. Ularning puxta bilim olishlari, qiziqishlari bo‘yicha kasb-hunar egallashlari, axlok-odob koidalarini mukammal bilishlari va ularga amal qilishlari uchun mavjud imkoniyatlarni yaratadilar. Chunki oilada bolani to‘g‘ri tarbiyalash — mustahkam poydevorli jamiyat barpo etilishining garovidir. Bola tarbiyasi keng qamrovli, uzoq davom etadigan murakkab jarayon bo‘lib, uning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud. Ushbu jarayon turmush quradigan yigit va qizning bir-biriga har tomonlama munosibligidan boshlanadi.

Bo‘lajak ota-onaning sog‘-salomatligi, nasil-nasabi, dunyoqarashi, ichki va tashqi dunyosi, axlok-odobi, moddiy va ma‘naviy darajasining mosligi, turmush ko‘rishga ma‘naviy va jismoniy tayyorligi farzand ko‘rish va uning tarbiyasida muhim ahamiyatga ega.

Oilada mustahkamligi, ma‘naviy va jismoniy barkamol farzand jamiyat mustahkamligi va ma‘naviy yetukligining garovidir. Sohibqiron bobomiz Amir Temur xam o‘g‘il uylantirishda kelin tanlashni, farzand tarbiyasini davlat siyosati darajasiga ko‘targanligi ham bejiz emas. Davlatning kudrati — sog‘lom fikrli, bilimli, axlok-odobli, xalk, millat, Vatan takdiri uchun jonini tikkan insonlar ko‘lida.

Millat genafondini saqlash — aynan shundan boshlanadi. Er yoki xotin nasl-nasabida mavjud irsiy kasalliklar, ma‘naviy qashshokdik kabi salbiy holatlar kelgusi avlodlar takdiri, millat kelajagi uchun ham xavflidir. Darhakiqat, oilasining baxt-saodatini, rohat-farog‘atini o‘ylagan odam shu masalalarni xam nazardan chetda qoldirmasligi shart.

Oilada - jamiyatning boshlangich ijtimoiy bo‘g‘inidir. U o‘zida oila a‘zolarining ehtiyojlari, kizikishlari, maillari, tarbiyasi va boshka ijtimoiy faoliyat turlarini aks

ettiradi Ota-onalarning bola shaxsiga ilmiy dunyokarash asoslari, ma'naviy-axlokiy, nafosat, mehnat va boshqa ijtimoiy omillarni shakllantirish maksadida tizimli ta'sir ko'rsatish jarayoniga oilaviy tarbiya deyiladi.

Oilalar Respublikamiz va kishloklarning yagona ijtimoiy-iktisodiy umumiyliги asosida rivojlanadi. Ayni paytda oilaviy turmush va oilaviy tarbiya o'zining milliy xususiyatlariga xam egadir. Pedagogik diagnostikada oila tarbiyasi o'z milliy va demokratik xususiyatlari bilan bir-biridan farklanishini hisobga olish, oilaviy tarbiyada oilaning moddiy farovonligi, madaniy-ma'naviy saviyasi, osoyishtaligi, oila a'zolarining soni, tarkibi alohida ahamiyat kasb etadi.

O'quv maskanlarida beriladigan ta'lim-tarbiya darajasi bilan o'quvchi- talaba shaxsining oilaviy turmush tarzi orasidagi alokadorlikning pedagogik jihatdan ta'minlanganligi hamda ta'lim oluvchilarning yutuklari, ularda shaxsiy sifatlarning tarkib topib borishini jadallashtiradi.

Yoshlarning xupqida uchraydigan nuqsonlar: yolg'onchilik, agressivlik, huqukbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olishda o'quv maskanlarida beriladigan ta'lim-tarbiyaning ta'sirini oshirish yo'llarini tadqiq etishda oila diagnostikasining muhim ahamiyati mavjud.

Pedagogika va psixologiya fanlarida ota-onalar bilan ish olib borishga doyr turli xil yondashuvlar mavjud. Bulardan K.Leongard, G.Myunsterberg, Dembo-Rubinshten, E.Klimov, I.Grebennikov, A.Q.Munavvarov, M.Kuronov, O.Musurmonova, L.Mahmudovalar tomonidan yosh va pedagogik-psixologiyaga asoslangan xolda yaratilgan ma'rifiy-axborotli yondashuvlardir. Bu yondashuvlarning mazmun va mohiyatidan kelib chikkan holda ota-onalarga uzluksiz va ma'lum tizim asosida yordam berish maqsadida oila uchun ommaviy ta'lim dasturlari ham ishlab chikilgan. Bu dasturlar asosida oilaning yoshlar tarbiyasidagi rolini faollashtirishga muvaffak bo'linmoqda.

O'zbek xalqining milliy xususiyatlari". axloqiylik, o'zini-o'zi anglash, milliy tuygu, milliy madaniyat, milliy kiyinish va yurish-turishda o'z aksini topadiki, o'zbek oilasining tuzilishi va shaxslararo munosabatini o'rganishda bularni chetlab o'tish mumkin emas.

Uzbek oilalari tuzilishiga quyidagi sifapchar xosdir: ko'p bolalik; oilada otaning bosh tarbiyachi sifatida namoyon bo'lishi; qarindoshchilik, bir necha avlodlarning birgalikda yashashi.

Oilashunos olimlar: S.T.Inamova, V.Karimova, O.Musurmonova, F.Habibullayevlar tomonidan oilaning asosiy funksiyalari turlicha klassifikatsiya qilingan. Bu o'rinda oila funksiyalarini sanab o'tish bilan kifoyalanmay, balki ularni bir tomondan odamlarning moddiy xo'jalik- maishiy va ikkinchi tomondan, emotsional va ijtimoiy-psixologik ehtiyojlarini qondiruvchi funksiyalarga farklash muhim.

Jamiyatning asosiy bo'gini bo'lmish - oilalarning vazifalari turli- pguman: Har bir oila ijtimoiy tizim sifatida jamiyat oldida quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi: iqtisodiy, reproduktiv, tarbiyaviy, rekreativ, felisitologik, kommunikativ, relaksatsiya, regulativ (boshkaruv).

Oilaning kommunikativ funksiyasi - oila-a'zolarining o'zaro mulokot va o'zaro tushunishga bo'lgan ehtiyojini qondirishga xizmat qiladi.

Oilaning rekreativ funksiyasi — nikoh-oila munosabatlari yuzaga kelgan dastlabki, ibtidoiy zamonlardan buyon unga xarakterli bo'lgan xususiyatlardan biri, oila-a'zolarining axloqiy pedagogik-psixologik ximoyalanihini ta'minlash, yosh bolalarga va mehnatga yaroqsiz kishilar yoki keksa qarindoshlarga moddiy-ma'naviy va jismoniy yordam ko'rsatish kabilardan iborat bo'lib kelgan. Bu holat oilaning rekreativ funksiyasini tashkil qiladi. Oilaning rekreativ funksiyasi - o'zaro jismoniy, moddiy, ma'naviy va psixologik yordam ko'rsatish funksiyalaridan biri hisoblanadi.

Oilaning muhim bo'lgan funksiyalaridan yana biri - bu uning reproduktiv (jamiyatning biologik uzluksizligini ta'minlash, bolalarni dunyoga keltirish) funksiyasidir. Bu funksiyaning asosiy mohiyati inson naslini davom ettirishdan iboratdir. Oilaning vazifasi faqatgina yangi avlodni dunyoga keltiribgina qolmasdan, insoniyat paydo bo'lgan davrdan boshlab yashab kelayotgan ilmiy va madaniy yutuqlari bilan tanishtirgan xolda, ularning salomatligini saqlab turishdan ham iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. // Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017.
3. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 yil, 6-son, 70- modda.
- Axmedova M. T. . Pedagogik konfliktologiya . (O'quv qo'llanma) -T ., 2014.
4. Ibragimov X Io'ldoshev U. va boshqalar. Pedagogik psixologiya (o'quv qo'llanma) -T., 2009.
5. Xoliqov A. Pedagogik mahorat (o'quv qo'llanma). - 2011. Qo'shimcha adabiyotlar

GLOBALLASHUV JARAYONIDA TARBIYANING ISTIQBOLLI MASALALARI VA VAZIFALARI

Qudratova Manija Termiz davlat pedagogika institui Filologiya fakulteti o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishining talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv tushunchasi, globallashuv jarayonidagi istiqbolli masalalari, milliy tarbiya va uning ahamiyati haqida fikr keltirilgan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, milliy tarbiya, iqtisodiy, siyosiy, tarbiya, jarayon, istiqbolli masalalari.

Globallashuv — bu xalqaro mehnat taqsimoti, iqtisodiy va siyosiy munosabatlar tizimi orqali bir-biri bilan bog'langan milliy iqtisodiyotlar majmui sifatida tushuniladigan, jahon iqtisodiyoti tarkibini o'zgartirish jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Transmilliylashtirish va mintaqaviylashtirish asosida iqtisodiyotning chambarchas bog'liqligi hisoblanadi. Shu asosida yagona jahon tarmog'i, bozor iqtisodiyoti, geoiqtisodiyot va uning infratuzilmalari shakllanmoqda, ko'p asrlar davomida xalqaro munosabatlarning asosiy xarakteri bo'lib kelgan davlat suvereniteti ta'sirining pasayishi sodir bo'lmoqda. Globallashuv tizimli xususiyatga ega, ya'ni jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab oluvchi obyektiv jarayondir. Globallashuv natijasida dunyo o'zining barcha subyektlari bilan bog'lanib, tobe bo'lib

bormoqda. Bir guruh davlatlar uchun umumiy bo'lgan muammolar sonining ko'payishi va birlashtiruvchi subyektlarning soni va turlarining kengayishi mavjud.

Vaholanki, globallashuv yaxlit jarayonlarni o'z ichiga qamrab oladi. A.Ochilievning ta'kidlashicha, "...eng umumiy ma'noda, globallashuv, bir tomondan, muayyan hodisa, jarayonning barcha mintaqalar, davlatlar va butun er yuzini qamrab olganini, ikkinchi tomondan, ularning insoniyat taqdiriga daxldor ekanini anglatadi". Globallashuv jarayoni o'zining murakkabligi va serqirraligi bilan alohida ajralib turadi. Shuning uchun ham S.Otamuratov "...globallashuv tushunchasi haqidagi qarashlar turli-tumanligicha davom etib kelmoqda. Bu tabiiy hol. Chunki uning makon va zamonda sodir bo'lish xususiyatlari turlicha bo'lib dunyoning o'zgarishiga o'tkazayotgan ta'sirida ham yangi-yangi imkoniyatlari namoyon bo'lmoqda". Jahon olimlari tomonidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarda «Globallashuv» tushunchasiga turli ta'riflar berilmoqda va unga turli qarashlar va munosabatlarni bildirish davom etib kelmoqda. Lekin uning er kurrasining bir butunligini ifodalash va barcha sohalarining «yagonaligini» ta'minlash jarayoni, omili sifatida qarash umumiy qarashlardan ustuvor bo'lib kelmoqda. Zero A.Toynbi ta'biri bilan aytganda, insoniyat, "umumiy uy", "umumiy taqdir" va umumiy tashvishlar bilan yashashga kiririshayotgan, bir so'z bilan aytganda globallashuv deb atalayotgan jarayonlar sodir bo'layotgan zamonda yashamoqdamiz.

Xalqimiz azaldan axloqiy fazilatlar, milliy tarbiya, go'zal xulq-atvor egasi bo'lgan. Ota-bobolarimiz farzand o'stirib kamol toptirar ekan, ularning xulq-atvori, tarbiyasi, kattalar bilan qay tarzda muomalada bo'lishi, kishilarning oldida o'zlarini qay tarzda tutishlari, nimalar haqida fikrlashib, nimalarni o'z oldiga maqsad qilib qo'yganiga katta ahamiyat berishgan va bu hech qachon chetda qolib ketgan emas. Ular farzandlarining boshqalar bilan qo'rs muomalada bo'lishlari va kattalarga nisbatan qilingan hurmatsizliklarga aslo yo'l qo'yishmagan. Bu narsalarga farzand tarbiyasining eng muhim tomoni, shuningdek, tarbiyaning istiqbolli vazifalari va eng asosiy omili hisoblanadi. Farzandlarning tarbiyasi kelajakda Vatan va jamiyat ravnaqi uchun katta yo'l ochib beradi. Bunda yoshlarning har tomonlama yetuk, mukammal, kuchli va qudratli, bilimdon va zukko ekanliklari har jabhada kuzatib boriladi. Yoshlarning tarbiyasida "men bergan tarbiya" yoki "menga berilgan tarbiya", "mening farzandim", "sening farzanding" deya qaralmagan. Tarbiya berish hammaning burchi va vazifasi deb qaralgan. Bunda yosh avlodning yanada kuchliroq va mukammalroq bo'lishiga alohida zamin yaratib berilgan.

Biz yoshlar kuchli, bilimli, sog'lom hamda yuksak ma'naviyatli bo'lib ulg'ayishimiz, siyratimizda ona xalqimiz va Vatanimizga mehr-u muhabbatni sarbaland, yurt ravnaqini ta'minlashga hissa qo'shishni sharaf deb biladigan komil inson sifatida voyaga yetishimiz zarur. "Yoshlikda olingan bilim toshga o'yilgan naqsh kabidir"-degan naqlga aml qilgan holda, har kim o'ziga berilgan ana shu qisqa davrda kasb-hunar egallashga, ulkan marralarni zabt etishga harakat qilishi lozim. Ana shundagina davlat rivojlanadi, milliy tarbiya va Vatan istiqboli yuksaladi.

Xulosa qilib aytganda, globallashuv sharoitida tashqi aloqalar, xalqaro iqtisodiy munosabatlar rivojlanib, har bir shaxsning ma'naviyati va intellektual salohiyatiga yangicha talablar qo'ymoqda. O'z navbatida, O'zbekiston Respublikasi

xalqaro munosabatlarning to'laqlonli a'zosi va uning ajralmas qismi hisoblanadi. Shuning uchun ham bugungi kunda mamlakatimizda yuksak ma'naviyatli, yuqori bilimli va xalqaro talablarga mos keladigan mutaxassislarni tayyorlashga alohida e'tibor berilmoqda. Mamlakatimizda bunday mutaxassislarga bo'lgan talab kelajakda ham oshib boradi. Shu bois yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalash, ularni xalqaro mezonlar asosida tayyorlash ustuvor vazifalardan biriga aylanib bormoqda. Shunday ekan, milliy mafkurani takomillashtirish masalasi ham endilikda nafaqat milliy, balki global xarakter ham kasb etadi. Globallashuv zamonaviy jamiyatga ko'plab ijobiy jihatlar olib kirish bilan birga, insoniyat taraqqiyotidagi shunday pallani ham o'zida aks ettiryaptiki, endilikda dunyo xalqlari vujudga kelayotgan muammolarga qarshi yolg'iz kurasha olmaydi, ularni birgalikda hal qilish mumkin.

Bu yurt bizniki – Vatan bizniki! Bu yurtning go'zalliklari-yu ajoyibotlari bu yurtda yashaydigan barcha o'zbek xalqining ertasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. - Тошкент, Маънавият, 2008
- 2.Rasulova Z. „Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetnligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari”.
- 3.Rasulova Z. D „Inovatsion pedagogik texnologiyalar asosida oliy ta'lim muassasasi o'quv jarayonlarini takomillashtirish mazmuni”.

11-13 YOSHLI FUTBOLCHILARNING TEXNIK MAHORATINI OSHIRISHDA MAXSUS TANLAB OLINGAN HARAKATLI O'YINLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Dusyarov Salimjon Xudaymurotovich. Termiz davlat universiteti "Sport boshqaruvi" kafedrasi o'qituvchisi.

Annotatsiya: Yosh futbolchilarni tanlab olish, ularni har tomonlama tayyorlash va kamol toptirish, ularning salomatlik darajasini yaxshilash va oshirish, jismonan sog'lom, baquvvat, aqlan va ma'nan yetuk qilib tarbiyalash, jismoniy sifatlarini rivojlantirish va mustahkamlash, texnik taktik va ruhiy irodaviy tayyorgarliklarini doim oshirib borish muhim vazifalardan biridir. Ushbu maqsad va vazifalarni amalga oshirishda maxsus tanlab olingan harakatli o'yin turlari muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Harakatli o'yinlar, texnik taktik tayyorgarlik, maqsad, vazifa, yosh futbolchilar, murabbiy, mashg'ulot, tayyorgarlik.

Harakatli o'yinlarning bir necha yuzlab turlari borligi bizga ma'lum. Harakatli o'yinlarni sport turlariga moslab, jismoniy sifatlar, texnik va taktik tayyorgarliklarga ijobiy ta'sirini bir qancha olimlarimiz ilmiy asoslab berishgan.

Har bir tadqiqotchilar va izlanuvchilar, BO'SM, olimpia zahiralar kollejlari, sport klublari, ixtisoslashtirilgan maktab internatlari, sport jamoalarining murabbiylari sport turlariga moslab, shug'ullanuvchilarning yoshi, salomatligi, antropometrik ko'rsatkichlariga e'tibor bergan holda sport turlari bo'yicha maxsus tanlab olingan milliy xalq va harakatli o'yinlaridan samarali vosita sifatida foydalanishlarini tavsiya qilamiz.

Bugungi kunga kelib yuksak mahoratli, har tomonlama yetuk darajadagi futbolchi bo'lish, yuqori sport natijalariga erishish, futbol bilan shug'ullanish

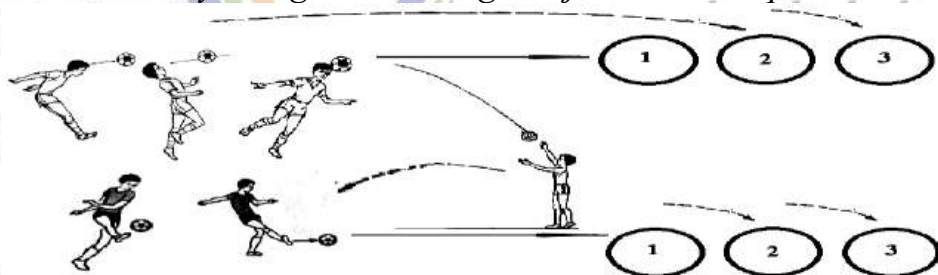
istagidagi har bir bola uchun oson emas. Buning uchun juda katta mashaqqatli mehnat, sabr-toqat, o'z ustida tinimsiz ishlash, har tomonlama tayyorgarliklarni izchil davom ettirish, mashg'ulotlar va turli musobaqalar davomida o'z mahoratini uyg'unlashtirgan holda oshirib borish talab qilinadi. Yosh nuqtai nazardan turli musobaqalarda ishtirok etib, qobiliyat va istedodini namoyon qilish, yetakchi mutaxassislarning nazariga tushish hamda mamlakatimiz sharafiga munosib himoya qila oladigan, bu borada jahon maydonlarida munosib iz qoldiradigan futbolchi bo'lish har bir yosh futbolchining orzusi desak adashmagan bo'lamiz.

Yosh futbolchilarning texnik mahoratini oshirish, vaziyatni to'g'ri anglash va baholay olish, to'p bilan bo'ladigan harakat amalini aniq, qisqa vaqt va fazoda samarali, unumli va to'g'ri amalga oshirishda tanlab olingan harakatli o'yin turlarini mashg'ulot dasturiga kiritish va foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yosh futbolchilarning texnik mahoratlarini oshirishda mashg'ulotlar davomida quyidagi harakatli o'yin turlaridan foydalanishni tavsiya qilamiz.

1. Doiraga tushir!.

Bolalar ikki jamoaga bo'linib saflanib turadilar, ularning oldilarida 2 metr uzoqlikda bittadan doira (1 ochkolik) 2 metr uzoqlikda bittadan doira (2 ochkolik) 3 metr uzoqlikda bittadan doira (3 ochkolik) chiziladi. O'qituvchi yoki murabbiy to'pni har bir jamoa vakiliga alohida tashlab beradi. Bolalar galma gal bosh yoki oyoq bilan to'pni doiralar ichiga tushirish talab etiladi. O'yin 4-6 marotaba takrorlanadi. Ochkolar bo'yicha g'olib va mag'lub jamoalar aniqlanadi.



“Doiraga tushir” o'yini metodik ko'rsatmasi.

Izoh: Ushbu harakatli o'yinni o'ynash davomida to'pni tashlab turishda o'qituvchi yoki murabbiy bolalarni jalb qilishi va o'zi bajarilayotgan harakat amallarini kuzatib borishi, umumiy nazorat qilishi, yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarda tegishli ko'rsatmalarni berib borishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

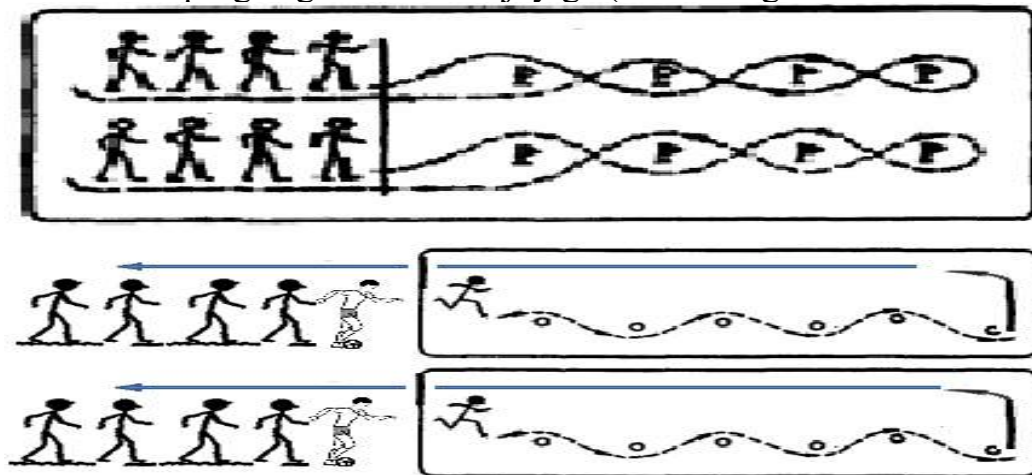
2. Futbolchilar estafetasi.

O'yinchilar teng 2-3 jamoaga bo'linadilar. Jamoalar 1-2 m oraliqda bittadan bo'lib qatorga saflanadilar. Qatorlar bir-biriga parallel holda turadi. Ular oldidan bitta uzun chiziq o'tkaziladi. O'ynovchilar yugurishni shu chiziqdan boshlaydilar. Har bir jamoa ro'parasiga bir metr uzoqlikda beshtadan g'o'lacha terib qo'yiladi. Oldinda birinchi bo'lib turgan o'yinchilarga bittadan futbol koptogi beriladi. Ular koptokni tepib g'o'lachalar orasidan olib o'tadilar va yana tepib-tepib g'o'lachalar yonida o'z jamoalariga qaytib keladilar. O'yin ana shu tarzda davom etadi.

Koptokni tepib, g'o'lachalar atrofida aylantirib olib yurishning o'zi emas, balki yugurish tezligini ham hisobga olish kerak. Bunda koptokni g'o'lachalar orasidan olib yurishni oldin tugatgan va shu bilan birga, kamroq xatoga yo'l qo'ygan jamoa g'alaba qozonadi.

O'yin qoidalari.

1. Koptokni tepib, har bir g'olachaning birining o'ng tomonidan, ikkinchisining chap tomonidan aylanib o'tish kerak.
2. Atrofidan aylanib o'tmasdan, qoldirib ketilgan har bir g'olacha o'ynovchi tomonidan yiqitilgan hisoblanadi.
3. Yiqitilgan g'olacha o'z joyiga (rahbarning ko'rsatmasi bilan) qo'yiladi.



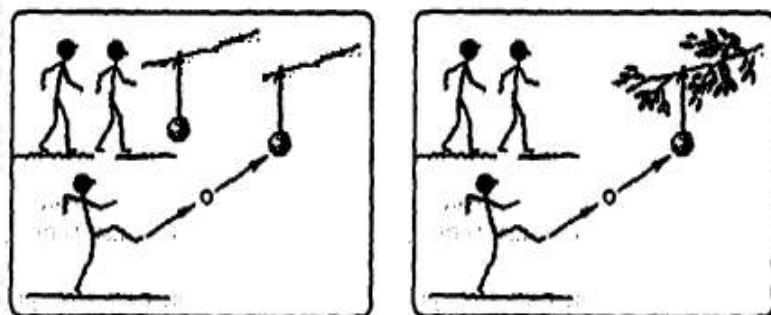
“Futbolchilar estafetasi” o'yini metodik ko'rsatmasi.

3. To'pga tekkiz.

Yerdan 15-20 sm balandlikda bir nechta to'p osib qo'yiladi. To'plar orasidagi masofa kichik yoshdagilar uchun 3-5 metr, katta yoshdagilar uchun 11 metrgacha bo'ladi. O'yinchi yerda turgan to'pni o'ng yoki chap oyog'i bilan tepib, arqonchaga osib qo'yilgan to'pga tekkizishi kerak. O'yinda 2-5 martadan ko'p to'p tekkizgan o'yinchi g'olib sanaladi.

O'yinning boshqa turi. Yerda turgan, havodagi yoki harakatdagi to'pni oyoq bilan tepib, yon tomonda turgan yashikka yoki savatchaga tushirish mumkin. Kim qancha ko'p tushirsa g'olib hisoblanadi. Berilgan imkoniyatlardan samarali foydalana olmagan yoki natijasi past bo'lgan ishtirokchi mag'lub hisoblanadi.

O'yin qoidalari. Har bir ishtirokchi ketma-ketlikda, navbat bilan bajaradilar. To'pni tepishda o'qituvchi-murabbiyning hushtagi chalinganidan keyin bajariladi. O'yin boshlanishidan avval necha marotaba imkoniyat berilishi kelishib olinadi. Masalan 5 marta urinish. O'rgatish jarayonining borishiga qarab to'pni tepish nuqtasi bilan osilib turgan to'p, yashik va savatchalar oralig'idagi masofalar qatnashchilarning yoshiga, o'zlashtirishiga qarab turlicha o'zgartirilishi mumkin.

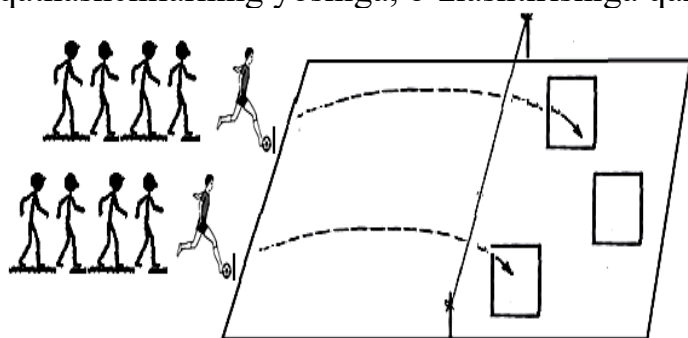


“To'pga tekkiz” o'yini metodik ko'rsatmasi.

4. To'siqlar osha kvadratga tep.

Ustunchalar o'rtasida 1 metr balandlikda arqon tortiladi. Arqonning bir tomoniga 6 metr masofada yerga 2x2 metr kvadrat chiziq chiziladi, boshqa tomonidan esa 8-10 metr masofadan tepish chizig'i o'tkaziladi. O'yin qatnashchilari yugurib kelib, harakatsiz yerda turgan to'pni goh o'ng, goh chap oyoq bilan galma-galdan tepib kvadratga tushurishga harakat qiladilar. Arqon ustidan oshib o'tgan to'p kvadratga tushgan hisoblanadi. To'pni ko'proq aniq tushirgan o'yinchi g'olib bo'lgan bo'ladi. To'pni belgilangan kvadratga tushira olmagan yoki kam tushirgan o'yinchi mag'lub hisoblanadi.

O'yin qoidalari. Har bir ishtirokchi ketma-ketlikda, navbat bilan bajaradilar. To'pni tepishda o'qituvchi-murabbiyning hushtagi chalinganidan keyin bajariladi. O'yin boshlanishidan avval necha marotaba imkoniyat berilishi kelishib olinadi. Masalan 5 marta urinish. O'rgatish jarayonining borishiga qarab to'pni tepish nuqtasi bilan kvadratlarning oralig'idagi masofalar, arqonning baland-pastligi qatnashchilarning yoshiga, o'zlashtirishiga qarab turlicha o'zgartirilishi mumkin.



“To'siqlar osha kvadratga tep” o'yini metodik ko'rsatmasi.

Ushbu tanlab olingan harakatli o'yin turlari nafaqat yosh futbolchilarning texnik mahoratlarini oshirishda, balki, ularning aql-idroki, holat va vaziyatni his qila olish, diqqat e'tibor, his qilish, yuqori kayfiyat va ko'tarinki ruhiyati, jamoa bilan bilan yakdillik bo'lish, qo'yilgan maqsadga intilish, tirishqoqlik, qat'iylilik kabi qobiliyatlarini ham yana oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. T.C.Усмонхўжаев, А.А.Пулатов, Ш.А.Пулатов, Д.Х.Абдуллаев. Халқ ва ҳаракатли ўйинлар назарияси ва амалиёти. Дарслик. Тошкент 2014 й.
2. R.I. Nurimovning umumiy tahriri ostida. Futbol nazariyasi va uslubiyoti. Darslik. Toshkent «ITA PRESS» 2015 й.
3. T.S.Usmanxodjayev., Sh.X.Isroilov., A.A.Pulatov., Sh.A.Pulatov. Milliy va harakatli o'yinlar. Darslik. Toshkent. «IQTISOD-MOLIYA». 2015 y.
4. M.A.Qurbonova., M.U.Qosimova. Milliy va harakatli o'yinlar. O'quv-uslubiy qo'llanma. O'zDJTI nashriyot bo'limi, 2009 y.
5. S.X.Dusyarov. “Yosh futbolchilarni kompleks tayyorlash jarayonida harakatli o'yinlardan foydalanish samaradorligi” mavzusida magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Termiz. 2022 y.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH VA O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'LLASH ISHLARINI TASHKIL QILISH

Safarova Óraloy Faxriddin qizi Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va san'at fakulteti Pedagogika yònalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumtalim maktablarida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'llash ishlarini tashkil qilish, o'quvchilarni kasbga doir ko'nikmalarini oshirish, ushbu ishlarni tashkil qilishning ilmiy uslubiy ahamiyatlari haqida yangicha qarashlar berilgan bo'lib barcha pedagog va foydalanuvchilar uchun muhim jihatlar yoritib berilgan. Hozirgi vaqtda maqolada keltirilgan uslublarni qo'llagan holda yuqori natijalarga erishish mumkin deb hisoblayman.

Kalit so'z: professionalizm, kasb-hunarga yo'llash, fundamental yondashuv, Ana'naviy (diagnostik), Zamonaviy (rivojlantiruvchi), katigoriya

O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligiga erishganidan so'ng ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohatlar jarayonida asosiy bo'g'in hisoblangan umumiy o'rta ta'lim maktablari faoliyatida o'quvchilarni hayotga tayyorlash va kasb tanlashga yo'naltirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Kasbga yo'naltirishdan asosiy maqsad o'sib kelayotgan yosh avlodni ongli va mustaqil ravishda kasb tanlashga tayyorlashdan iborat bo'lib, bu jarayon shaxsning bo'lg'usi kasbiy faoliyat subyekti sifatida shakllanishini nazarda tutadi hamda uning bozor iqtisodiyoti munosabatlariga moslashib borishiga ko'maklashadi. Kasb-hunarga yo'naltirishdan maqsad o'sib kelayotgan yosh avlodning ongli ravishda kasbni tanlashga tayyorlashdir. Ularni kasb-hunarga yo'naltirish orqali, bo'lajak kasbiy qarorlarini shakllantirishda, kasbni erkin va mustaqil tanlashlari uchun mustahkam zamin yaratuvchi tashxis xizmatiga ilmiy-amaliy tizim sifatida qarash lozim. Bu tizim orqali har bir o'quvchi shaxsni kasbga yo'naltirishda ham individual xususiyatlarini ham xalq xo'jaligi manfaatlari nuqtai nazardan mehnat resurslarini to'laqonli ta'minlash zaruratini hisobga olish kerak.

Bizga ma'lumki bizning faxrimiz bo'lgan vatandosh mutaffakirlarimiz Hamza Hakimzoda Niyoziy, Munnavar qori Abdurashidxon o'g'li, Oqiljon Sharofiddinov, Abdulla Avloniyilar va boshqalar yangi maktablar ochib, u yerda ta'lim tarbiya jarayonida kasb tanlashga yo'naltirish ishlarini birgalikda olib borganlar. Krupskaya, Davletov, Tolipov, Saidaxmedov, SH.Abdullayeva, J.Yo'ldashev, S.Usmonova, S.Abduraxmonov va boshqa kasbga yo'naltirish bo'yicha ko'plab olimlar ilmiy tatqiqot ishlari olib borganlar.

Lekin bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning ilmiy-amaliy tizimi yetarlicha ishlab chiqilmagan, ilmiy-pedagogik asoslari talab darajasida yaratilmagan. Bundan tashqari hozirgi kun talablari asosidagi tezkor yangiliklar, zamonaviy texnologik o'quv qo'llanmalar, dars ishlanmalari, ko'rgazmali vositalarning kamligi, kasb tanlash me'zon va me'yorlarining belgilanmag anligi, kasb tanlash bo'yicha tezkor aloqaning o'rnatilmaganligi kabi muammolar dolzarb masalalardan biridir. Umumta'lim maktabida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish tizimini shakllantirish va rivojlantirish

O'rta umumta'lim maktablarida kasb-hunarga yo'naltirish tizimida professionalizmni shakllantirishda qo'llaniladigan asosiy vositalar va ta'lim oluvchilarni kasbga yo'naltirishga ta'sir qiladigan omillar ish jarayonida ko'rsatilib ularga tahlil berish;

O'rta umumta'lim maktablarida kasb-hunarga yo'naltirish tizimini takomillashtirish va uni ta'lim tizimini rivojlanishidagi o'rni o'rganib chiqish va xulosalar berish.

Barchamizga ma'lumki umumta'lim maktablarida kasb-hunarga yo'naltirishning turli nazariy izoxlari orasida hozirgi vaqtda ikkita eng muhim tushunchalarini ko'rsatish mumkin, bular:

Ana'naviy (diagnostik);

Zamonaviy(rivojlantiruvchi);

An'anaviy

(diagnostik) kasb-hunarga yo'naltirish nazariyasining asosiy vazifasi shaxsda kasbiy moyillikni undagi psixologik xususiyatlar va shaxsiy ehtiyojlarini solishtirish yo'li bilan aniqlash. Bunda asosiy mas'uliyat kasbiy konsultantga yuklanadi. U test o'tkazish yo'li bilan va ulardan olingan natija asosida shaxsni u yoki bu kasb-hunarga moyiliigini aniqlaydi. Bu xolda shaxs, ya'ni ta'lim oluvchi passiv rolini o'ynaydi. Zamonaviy (rivojlantiruvchi) kasb-hunarga yo'naltirish konsepsiyasi shaxs o'z kelajagini aniqlashda aktiv ishtirokini nazarda tutadi. Bunda asosiy e'tibor shaxsning turli xil sohalarni egallashi jarayonida undagi rivojlanishni aniqlashga qaratiladi. Kasb-hunarga yo'naltirish o'quv-tarbiyaviy ishlarining qismi sifatida ko'riladi. Kasbhunar tanlashga tayyorgarlik esa shaxsga jamiyat tomonidan ta'sir etuvchi bir tarbiyaviy tizim asosida ko'riladi.

Demak, maktabdagi har bir xodim kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha qanday ishlarni amalga oshirishini bilishi lozim. Chunki, kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini amalga oshirishda nafaqat maktab kasb-hunarga yo'naltiruvchisi yoki amaliyotchi psixologi, balki butun maktab jamoasi mas'uldir.

Umumta'lim maktablarida o'quvchilarni kasb-hunar yo'naltirishda maskan tushunchasi alohida ahamiyatga ega. Bunday maskanlar albatta

1. Oila 2. Maktab 3. Mahalla hisoblanadi.

Maktab, oila mahalla va ishlab chiqarishning hamdo'stligi yosh avlodni yangi ruhda tarbiyalashning asosiy prinsipi hisoblanadi. O'quvchilarda professional qiziqishlarini rivojlantirish va tarkib toptirish, sanoat, qurilish, qishloq xo'jaligi xizmat ko'rsatish sohasi ishchi kasblariga ijtimoiy e'tiborning ortishi, xayot yo'lining ongli ravishda tanlash ishining muvaffaqiyati maktab, oila, mahalla va ishlab chiqarishning birgalikda olib borilgan samarali ishlariga bog'liq. Shaxsni tarbiyalash asoslari oiladan boshlanadi, ya'ni o'quvchilar ba'zi kasblar bilan, xususan o'z ota-onalari, akalari, opalari, qarindosh urug'larining kasblari bilan oilada tanisha boshlaydilar bu esa o'quvchilar professional qiziqishlarining rivojlanishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarning hamma ota-onalarini (ularni o'z bolalari bilan oilaviy kasb tanlashga yo'llash ishlarida aktiv ishtirok etish darajasiga qarab) taxminan 4 kategoria yaga bo'lish mumkin.

1. Ota-onalar bolalarining o'yinlari va mehnatini kuzatadilar, uyda bolaalri qiziqqan har qanday ish bilan mashg'ul bo'lishlari uchun sharoit yaratib beradilar; bolalari bilan korxona, kallektivning mehnati haqida, o'z ishlab chiqarish

muoffaqiyatlari to'g'risida suhbatlashadilar; ularning qiziqishlari va qobiliyatlari va xalq xo'jaligi ehtiyojlarini hisobga olgan holda aniq maslahatlar beradilar.

2. Ota-onalar bolalari bilan kasb tanlash haqida suhbatlashadilar, lekin aktiv ta'sir ko'rsatmaydilar, o'z bolalarining individual xususiyatlarini har doim ham hisobga olavermaydilar.

3. Ota-onalar bolalarining rejalariga ha deb aralashaveradilar, ularning qiziqishlari, istak va imkoniyatlarini hisobga olmaydilar, yeasbning moddiy va obroli tamonlaridan kelib chiqib o'zlari tanlagan ihtisosni egallashga majbur qiladilar.

4. Ota-onalar o'z balolarining kelajagiga passiv va sovuqqonlik bilan qaraydilar, ularga kasbtanlashga yordam bermaydilar, bu muammodan o'zlarining behabarligi va noto'g'ri maslahat berib qo'yishlaridan cho'chib, "o'zing ko'r", "qaysi biri yaxshi bo'lsa shuni tanla" va hokozalar qabilida ish tutib, o'zlarni chetga tortadilar. Ko'pchilik ota-onalar kasb tanlashga yo'llash masalalari bo'yicha maslahatlariga muhtojdirlar. Ular bunday yordamni suhbat, konsul'tatsiya va boshqa tadbirlar formasida maktab pedagogika jamoasi, vrach, psixolog, korxona mutaxassislaridan olish mumkin. Maktab o'zining rejalashtirgan tadbirlariga muvofiq ravishda ota-onalar kanferensiyasini uyushtirish va o'tkazish kerak. Bu konfrensiyalarda korxona kadrlar bo'limlari, mehnat resurslaridan foydalanish bo'yicha bo'limlarning, viloyat xodimlari, turli xil kasblarning, vakillari va o'quv yurtlarining rahbarlari hamda ota onalar so'zga chiqishlari mumkin bo'ladi. Ular o'z kasblarining mazmuni haqida muvofaqiyatli mehnat qilishi uchun qo'llaniladigan zarur bilim va malakalar hamda boshqa narsalar to'g'risida bu kasbni qayyerdan va qanday egallash va shu hususida qanday mahoratli bo'lish haqida; yoshlar duch keladigan qiyinchiliklar haqida va o'quvchilar bilan oilaviy suhbatlaruchun tavsiyalar haqida gapirib berishlari kerak.

Xulosa o'rnida ushbu to'rtlikni keltirmoqchiman

Tarbiyatdan tuproq gavhar bo'ladi.

Nof ichra kon mushki asg'or bo'ladi.

Qiymatsiz qora bir temirni iksir,

Tarbiya aylagach sof zar bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", "Oliy ta'lim Me'yoriy hujjatlari" T.: "Sharq", 2001.
2. Qodirov B. «Ta'lim tizimidagi islohotlar maqsad va yo'nalishlar». T. «O'zbekiston» - 2000 y.
3. Boltaboyev S.A., Magdiyev O.SH., Sattorov V.N., Avazboyev O.I. "Mehnat va kasb ta'limi metodikasidan o'quv mashg'ulotlari". Uslubiy qo'llanma. 2002.
4. Azizxo'jayeva N.N. "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat". T.: Nizomiy, 2003.
5. Magzumov P.T., Antonov A.F. va boshqalar. "O'quvchilarni mehnat va kasb tanlashga tayyorlash". - T.: «O'qituvchi», 1991.132-bet

OLIV TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIDA PEDAGOGIK TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH BOSQICHLARI

Shaydullayeva Kamola Shapulatovnan Termiz davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada universitet talabalarida pedagogik tafakkurni shakllantirishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari, talabalarning pedagogik tayyorgarligini rivojlantirish zarurati xususida soʻz yuritiladi.

Kalit soʻzlar. Pedagogik tafakkur, pedagogik faoliyat, taʼlim metodlari, pedagogik ijod, oʻqituvchilik kasbi, aksiologik yondashuv.

Аннотация. В данной статье говорится об организационно-педагогических условиях формирования педагогического мышления у студентов вузов, о необходимости развития педагогической подготовки студентов.

Ключевые слова. Педагогическое мышление, педагогическая деятельность, методы обучения, педагогическое творчество, педагогическая профессия, аксиологический подход.

Annotation. This article talks about the organizational and pedagogical conditions for the formation of pedagogical thinking among university students, the need to develop pedagogical training of students.

Keywords. Pedagogical thinking, pedagogical activity, educational methods, pedagogical creativity, teaching profession, axiological approach.

Pedagogik tafakkurni oʻrganish muammosi pedagogika va pedagogik psixologiyaning fundamental muammolaridan biridir. Uning ahamiyati nafaqat oʻqituvchining, balki boshqa koʻplab mutaxassislarning faoliyatini, kasbiy xulq-atvori va muloqotini tashkil etishda pedagogik tafakkurning roli bilan bogʻliq, chunki pedagogik faoliyatning elementlari ushbu omilga bogʻliq holda tashkil etiladi.

Shunga koʻra, maqolada taqdim etilgan pedagogik tafakkurni shakllantirish muammosini oʻrganishning dolzarbligi bir qator mavjud qarama-qarshiliklar bilan bogʻliq: zamonaviy jamiyatning faol, tashabbuskor, ijodiy fikrlaydigan oʻqituvchilarga boʻlgan ehtiyojlari va yuqori kasbiy natijalarga intilishi, kasbiy va pedagogik qadriyatlarni shakllantirishning past darajasi, klassik universitet bitiruvchilarining pedagogik faoliyati va pedagogik tafakkuriga eʼtibor qaratish, pedagogik faoliyat talablariga va zamonaviy mutaxassis shaxsiga mos keladigan pedagogik tafakkur, intellektual qobiliyat, aqliy fazilatlarni rivojlantirish uchun kelajakdagi mutaxassislarning motivatsiyasini samarali shakllantirish zarurati bilan vositalar va yondashuvlarning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi oʻrtasidagi ziddiyatlar.

Bu muammolar universitet taʼlimi amaliyotida hali toʻgʻri nazariy tushunchaga ega emas. Ushbu kontekstdagi koʻplab muhim savollar hali ham yaxshi ishlab chiqilmagan. Pedagogik tafakkurning mazmun-funksional xususiyatlarini kasbiy kompetentsiyaning universal komponenti sifatida sezilarli darajada aniqlashtirish kerak, uni shakllantirishga universitetda oʻqish davridayoq maqsadli eʼtibor berilishi kerak.

Maqolada ana shu qarama-qarshiliklarni bartaraf etishga intilib, falsafiy, psixologik va pedagogik adabiyotlar tahlili asosida “pedagogik tafakkur” va “pedagogik tafakkur universalligi” tushunchalarining mazmuniy xususiyatlari ochib berildi; pedagogik tafakkurning mohiyati, tuzilishi va funksiyalari haqidagi ilmiy

g'oyalar asosida klassik universitet talabalari o'rtasida pedagogik tafakkurni shakllantirishning tizimli modeli ishlab chiqildi va nazariy jihatdan asoslab berildi. Pedagogik tafakkur ushbu tadqiqotda kasbiy faoliyatning muayyan holatlarida pedagogik g'oyalar, bilim va ko'nikmalardan ongli ravishda foydalanish, kasbiy faoliyatning muayyan hodisalarida pedagogik mohiyatni ko'rish va pedagogik faoliyatning adekvat usullarini tanlash qobiliyatida namoyon bo'ladigan integral shaxsiy ta'lim sifatida qaraladi.

Pedagogik fikrlash o'zining universalligi tufayli bo'lajak mutaxassisning kasbiy kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi bo'lib, kasbiy faoliyat jarayonida muammolarni izlash, aniqlash va hal qilishning eng yuqori kognitiv jarayoni sifatida belgilanadi. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan klassik universitet talabalari o'rtasida pedagogik tafakkurni shakllantirish jarayonining tizimli modeli, shaxsiy, faol, vaziyatli va aksiologik yondashuvlarga asoslanadi va universitetda o'quv jarayonini uning birligida qurishni ta'minlaydi. Klassik universitet talabalarida pedagogik tafakkurni shakllantirish jarayonining o'ziga xosligi quyidagilar bilan belgilanadi:

- zamonaviy universitet ta'limi amaliyotiga keng joriy etilayotgan va talabaning pedagogik qobiliyatini yuzaga chiqarish imkonini beruvchi zamonaviy innovatsion texnologiyalarning tarkibiy qismi sifatida faol ta'lim usullaridan foydalanish;

- darsda pedagogik ijodning turli turlaridan to'g'ri foydalanish: didaktik (o'quv materialini tanlash va tuzishning turli usullarini ixtiro qilish), texnologik (yangi quyi tizimlarni qidirish va yaratish, o'quv vaziyatlari), tashkiliy (rejalashtirish, nazorat qilishning yangi usullarini o'zlashtirish, resurslarni taqsimlash, talabalarning do'stlari va o'qituvchilari bilan o'zaro munosabati);

- darsda o'quvchilarning pedagogik tafakkurini shakllantirishni diagnostik ta'minlashni tashkil etish asosida amaliy mashg'ulot vazifalarini tanlashda individual differensial yondashuvni qo'llash.

Klassik universitet talabalari o'rtasida pedagogik tafakkurni shakllantirish dinamikasi quyidagi darajalar bilan belgilanadi: reproduktiv-moslashuvchan, optimal samarali, situatsion-ijodiy, ularning har biri sifat jihatidan o'ziga xosligi va tarkibiy qismlarining yaxlitligi bilan tavsiflanadi (qiymati- motivatsion, kognitiv, faollik-amaliy, aks ettiruvchi-baholash). Pedagogik tafakkurni shakllantirishning darajaviy xususiyatlarining mezon asosi - bu talabalarning kasbiy muammoli vazifalarni hal qilishda, sub'ektivlikka erishishda, qadriyat aniqligida, o'z-o'zini amalga oshirishga konstruktiv pedagogik e'tibor va o'quv va boshqa faoliyatdagi yutuqlar, daraja. Asosiy aqliy fazilatlarni rivojlantirish - tanqidiylik, ijodkorlik, moslashuvchanlik, konstruktivlik, refleksivlik, bashorat qilish.

Universitet talabalarida pedagogik tafakkurni shakllantirishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari (umumiy, xususiy, xususiy) majmuasi universitetdagi ta'lim jarayonining turli tomonlarini aks ettiradi. Talabalarda pedagogik tafakkurni samarali shakllantirishning eng muhim pedagogik shartlarini hisobga olish kerak: universitetning o'quv jarayoniga shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni joriy etish; o'quvchining intellektual va hissiy qobiliyatlari kompleksini samarali shakllantirish maqsadida didaktik o'zaro ta'sir sifatida sub'ektning o'zaro ta'sirini amalga oshirish; oliy o'quv yurtlari o'qituvchilarini bo'lajak mutaxassislarda ularning kasbiy

kompetensiyasining tarkibiy qismi sifatida pedagogik tafakkurni shakllantirishga ongli ravishda yo'naltirish.

Universitet ta'limi bosqichida bo'lajak mutaxassislarda pedagogik tafakkurni shakllantirish murakkab, chiziqli bo'lmagan, dinamik jarayon bo'lib, uni ma'lum tuzilish va bosqichlarga ega bo'lgan yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqish kerak. Quyidagilar ko'p jihatdan uning oshkor etilishining to'g'riligi va to'liqligiga bog'liq: klassik universitet talabalari o'rtasida pedagogik fikrlashni shakllantirish jarayonining samaradorligiga ta'sir qiluvchi tizimning alohida tarkibiy qismlarining o'zaro ta'sirini optimallashtirish; faoliyat sub'ektlari tomonidan asosiy funktsiyalarni amalga oshirish mazmuni va usullari haqida umumiy tushuncha; belgilangan maqsadlarga erishish manfaatlari yo'lida o'z harakatlarining birligi va uyg'unligiga erishish; pedagogik ta'sir ko'rsatish shakllari va usullarini oqilona tanlash va ulardan foydalanish.

Klassik universitet talabalari o'rtasida pedagogik fikrlashni maqsadli shakllantirish va rivojlantirish talabalarning o'qituvchilik kasbiga qiziqishini oshiradi, ularni kelajakda mumkin bo'lgan o'qituvchilik faoliyatiga yo'naltiradi, kelajakdagi (shu jumladan pedagogik) kasbiy faoliyatga motivatsiyani oshiradi, fikrlashning kasbiy ahamiyatli fazilatlari, aqliy faoliyatning individual uslubini rivojlantirish va takomillashtirish, shuningdek, o'quv va pedagogik faoliyat sub'ektlari sifatida o'z qobiliyatlarini muntazam ravishda o'zgartirish va o'z-o'zini rivojlantirish uchun talabalarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishini va ongli ixtiyoriy sa'y-harakatlarini faollashtiradi; bu bilan kelajakdagi mutaxassislarning kasbiy universalligini shakllantirishga hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nissilä, S-P. & Karjalainen, A. 2020. Development of Pedagogical Thinking and Awareness in Higher Education Social Contexts – Longitudinal study on teacher growing process. ePooki. Oulun ammattikorkeakoulun tutkimus- ja kehitystyön julkaisut 72. Hakupäivä. <http://urn.fi/urn:nbn:fi-fe2020091870039>.
2. Nissilä, S-P. 2005. Individual and collective reflection: how to meet the needs of development in teaching. European Journal of Teacher Education. Special issue: Turning schools into learning organizations 28 (2), 209–219.
3. Лукьянова М.И., Куони Е.Ю. Формирование педагогического мышления у студентов классического университета (монография) // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. – № 3-2. – С. 182-183;
4. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя: диагностика и развитие: методическое пособие. М.: Сфера, 2004. 144 с.

AKBARSHOHNING SAN'ATGA BO'LGAN E'TIBORI

Ochilov Ulug'bek Musurmonqulovich Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Saroyda har chorshanba oqshomi orasta bazmlar va she'riy majlislar bo'lar edi. Akbar mamlakatning eng sohibi iste'dod shoiru san'atkorlarini o'z atrofiga yig'ishga intilardi. Mashhur xonandalar, sozandalar, musavvir— bularning hammasini Akbar ma'naviyat gavharlari deb atar edi.

Kalit so'zlar: Mahabxorat, Ramayana, san'at, xonanda, qo'shiq, musavvir.

Аннотация: Каждую среду вечером во дворце устраивались вечеринки и поэтические собрания. Акбар стремился собрать вокруг себя самых талантливых

поэтов и художников страны, знаменитых певцов, композиторов, художников — всех этих Акбар называл жемчужинами духовности.

Ключевые слова: Махабхарата, Рамаяна, искусство, певец, песня, художник.

Abstract: There were parties and poetry gatherings in the palace every Wednesday evening. Akbar sought to gather the country's most talented poets and artists around him. Famous singers, composers, painters - Akbar called all these gems of spirituality.

Key words: Mahabharat, Ramayana, art, singer, song, painter.

Saroyda har chorshanba oqshomi orasta bazmlar va she'riy majlislar bo'lar edi. Akbar mamlakatning eng sohibi iste'dod shoir-u san'atkorlarini o'z atrofiga yig'ishga intilardi. Mashhur xonanda Tansen, musavvir Xo'ja Abdusamad, Malikushshuaro G'azaliy, uning tarbiyasi bilan yuksak poyalarga ko'tarilib borayotgan va hozir «Xamsa» yozayotgan Fayzi Fayoziy, ham forsiy, ham hindiy tillarda go'zal she'rlar bitgan, ajoyib qo'shiqlar ham aytadigan xushchaqchaq roja Birbal, she'riy iste'dodi otasi Bayramxonnikidan qolishmaydigan Abdurahimxon — bularning hammasini Akbar ma'naviyat gavharlari deb atar edi. Uning saroyida «no'hratan» — ya'ni «to'qqiz gavhar» degan ibora mashhur bo'lgan, fan, adabiyot va san'atning to'qqizta eng yorug' yulduzlari orasidan Abulfazl ham o'rin olgan edi. Keksa G'azaliy vafot etganda to'qqiz gavharning sakkiztasi qoldi, lekin «no'hratan» iborasi hamon iste'molda edi.

Akbar bir kun saroy tashqarisida devorga ohak bilan rasm chizayotgan yalangoyoq hind yigitchasini ko'rib qoldi. Yigitchaning qo'lida mo'jizasi borday, panjasining uch-to'rt harakati bilan devorda jonli suratlar paydo bo'lardi. O'zi ham surat chizishni yaxshi ko'radigan Akbar yigitchaning yonida to'xtab: — Oting nedur? — deb so'radi.

— Dasvanta. — Nechun devorga surat chizmoqdasen, Dasvanta? — Qog'oz-qalamim yo'q. Akbar surishtirib bilsa, Dasvanta — kambag'al bir yuk tashuvchi hammolning o'g'li ekan, «Ramayana» va «Mahabxorat» dostonlarinnig juda ko'p joylarini yod bilarkan, chizgan suratlari ham shu dostonlarning qahramonlari haqida ekan. Akbarning o'zi ham bu dostonlarni yaxshi ko'rardi. U Dasvantani saroy rassomlarining sardori Xo'ja Abdusamadning oldiga boshlab keldi: — Zehni o'tkir. Bir tarbiyalab ko'ring, mavlono. Dasvanta Akbar kutgandan ham iste'dodliroq bo'lib chiqdi. Uning «Mahabxorat» voqealariga chizgan suratlari Akbarga eng mashhur rassomlaridan ham kuchliroq zavq berdi. Shundan keyingi chorshanba oqshomida bo'lgan san'atkorlar majlisida yigirma ikki yoshli Dasvanta eng yetuk ma'naviyat gavharlari — no'hratan qatoriga qo'shildi. Akbarning bu haqdagi farmonini Abulfazl san'at ahliga e'lon qilar ekan:

— Gavharlarimiz yana to'qqizta bo'ldi! — deb mamnuniyat bildirdi. Shu kuni kuy va qo'shiqlar orasida mushoira ham bo'ldi-yu, yoshi yuzdan oshgan shoir Qosim kohiy o'zining «Filnoma» degan she'ri o'qib berdi.



Akbar filni yaxshi ko'rishi, filbonlik ham qilgani ko'pchilikka ma'lum edi. Kohiy o'zini uzoq umr ko'radigan fillarga o'xshatgan. Akbarni esa shu fillarning suyuqli mahavatiga qiyos qilgan edi:

Xok bir sar mekunam chun fil har joy merasam,

Gar nabinam bar sari xud filboni xiyshro.

Didaam to ishq man afzun shavad on filbon

Medavonad bar saram fildomoni hiyshro.*

Akbar bu to'rt satrni eshitganda zavq qilib bir kulib oldi. Filga o'xshab yoshi yuzdan oshgan bu odamda hali ham bolalarcha bir ma'sumlik bor edi. Uning fil singari o'z boshiga tuproq sochishining sababi ham behad chiroyli ifoda etilgandi. Fil o'zi yaxshi ko'rgan filboniga qanchalik suyanib qolgan bo'lsa, Kohiy ham dil-dildan Akbarga mehr qo'yganini she'riy nafosatga yo'g'irib aytmoqda edi. Asli Samarqand tomonlarda, Oqdaryo va Qoradaryo oralig'idagi Miyonqolda tug'ilib o'sgan Qosim Kohiy yigitlik paytida Hirotda yashagan, Alisher Navoiy va Abdurahmon Jomiylarning suhbatida bo'lgan shoir edi. Hozir poytaxtda undan keksa odam yo'q. Yoshi qamariy hisob bilan bir yuz-u o'n sakkizga kirgan bu odam bir umr uylanmasdan bo'ydoq o'tmoqda edi. Kohiyning siyrak soqoli paxtaday oppoq, yakkam-dukkam qolgan jag' tishlari yeyilib, milkiga tenglashib qolgan, jussasi ham kichkina. Shu yoshdagi odamdan bunday she'r chiqishini kutmagan odamlar uning har bir baytiga qoyil bo'lib, o'tirgan joylarida tebranib qo'yishardi:

Hamchu fili mast mexoham bixurusham har zamon

Oshkor ato kunam rozinioni xiyshro.

Boz mego 'yam, hadisi ishq xushtarast,

*Behki, chun fil nigoh doram zaboni xiyshro**

Shu yoshdagi odamning mast filday jo'sh-u xurush qilmoqchi bo'lgani, lekin yana fillarga xos vazminlik bilan tilini tiyib yurishi Akbarning she'rdan olayotgan zavqini yana bir daraja oshirdi. U o'zi haqidagi oshkora maqtovlar va madhiyalarni ko'p eshitgan. Bu yerdagi she'riy iffat, kamtarlik va go'zal bir tabassum Akbarga nihoyatda yoqqani uchun:— Mavlono, yana bir o'qislar! — deb she'rni ikkinchi marta eshitdi. So'ng bironta nuqsoni yo'qligini, har bir so'zi gavharday xillanganini maqtadi va Abulfazlga yuzlandi: —Bir yuz-u o'n sakkiz yoshda shunchalik mukammal she'r yozish — kamdan kam uchraydirgan mo'jizadir. Mavlono Kohiyning poyi qadamlari tabarruk. Saroy darvozasidan to shu yerga kelgunlaricha necha qadam qo'ygan bo'lsalar har bir qadamlariga yuz rupiydan in'om berilsin! minba'd saroyga har kelganlarida yana ming rupiydan berib turilsin! Mushoira bo'lgan joydan saroy darvozasigacha yuz qadamdan ortiq edi. Saroy shoirlaridan hech biri hali bunday qisqa she'r uchun o'n ming rupiy mukofot olmagan edilar. Qosim Kohiy ta'zim qilib, bu in'om uchun Akbarga minnatdorchilik bildirar ekan, uning allanarsadan ko'ngli to'lmagani so'nik ko'ringan ko'zlaridan sezildi. Ertasi kuni xazina ochilganda Qosim Kohiy kelib o'n ming rupiyni olib ketishi kerak edi. Lekin oradan bir hafta o'tdi hamki, keksa shoir saroyga qaytib kelmadi. Akbar uni kasal bo'lib qolmadimikin, deb Abulfazlni xabar olgani yubordi. Qosim Kohiy kichkina bog' hovlida turar, uy yumushlarini qiladigan mosh-guruch soqolli bitta xizmatkoridan boshqa hech kimi yo'q.

Abulfazl uning tokchalarida kitoblar turgan xonasiga kirib, hol-ahvol so'radi-yu:—Nechun hanuzgacha xazinadan mukofotni olmadingiz?—dedi. — Muncha pul menga ne kerak, janob vazir? Merosxo'rim bo'lmasa!.. Men u she'rni mukofot uchun yozgan emas edim.

— Ehtimol, boshqa tilagingiz bordir? Ayting, men a'lo hazratga yetkazay. Qosim Kohiyning old tishlari allaqachon to'kilib, lablari ichkariga botib ketgan, uchi xiyol qayrilgan uzun burni egilib tushib, lablariga tegay deb qolgan. — Men yoshimni yashab bo'lganmen, menga mol-dunyodan ko'ra imon-u e'tiqod azizroq. Navoiydek, Jomiydek ulug' siymolarni ko'rganmen. Ular diniy adovatlarini qanday yo'qotishning yo'lini izlab, topolmay ketgan edilar. Akbar hazratlari turli e'tiqodlarni teng ko'rib sulhi kull e'lon qilish bilan hanuzgacha topilmagan yangi bir yo'lni kashf qildilar. Men umrimning oxirida ana shu yo'ldan yurib o'tmoqchimen. Agar hazratim meni o'zlariga sodiq maslakdosh deb bilsalar, faqir uchun eng oliy mukofot ana shu bo'lg'ay!

* Tepamda filbonim o'ltirmasa, men ham shu filga o'xshab borgan joyimda boshimga tuproq sohib izdan chiqaman. Filbonim boshim ustida etagini hilpiratib, meni choptirsa, unga ishqim ortadi.

* Tarjiması: Mast filga o'xshab har zamon jo'shu xurush qilgim kelur Yashirin rozlarimni oshkor qilgim kelur. Lekin yana aytaman: ishqning pinhon hadisi xushroqdir, Fillar kabi tilimni tiyibroq yurganim yaxshiroqdir.

* O' t r u m i z — qarshimiz, ro'paramiz.

Abulfazldan bu gaplarni eshitgan Akbar:— Mavlono Kohiyning bu javobidan boshimiz ko'kka yetganini borib ayting, — dedi. — Agar istasalar, payshanba kuni yaqin maslakdoshlarimiz davrasiga marhamat qilsinlar! Bog'i Fathning tillakori mehmonxonasiga xufton kech yig'iladigan shayx Muborak, roja Birbal, Abulfazl, uning shoir akasi Fayzi, Aziz ko'ka, Abdurahim xoni xonlar qatoriga navbatdagi payshanba kuni Qosim Kohiy ham kelib qo'shildi.

— Mavlono, — deb Akbar eng avval unga murojaat qildi, — siz ajoyib she'riy muammolar yozmishsiz. Bizning o'trumizda* mushkul hayotiy muammolar turibdir. Biz sulhi kull e'lon qilib birlashtirmoqchi bo'lgan turli imon-u e'tiqodlar bamisoli mustaqil qayiqdardek har biri alohida suzib o'rganmishdir. Maqol borki, ikki qayiqning boshini tutgan odam g'arq bo'lur. Muxoliflarimiz bizni ham g'arq qilmoqchilar. Ularning nazarida biz na muslim, na ma'jusiyy, na otashparast — bu dinlarning hech biriga to'liq dil bermagan, ora yo'lda qolgan dinsizlar emishmiz.

Shayx Muborak bu ta'na-dashnomlarni Akbarga aytishga tili bormay istihola qilib yurgan edi. Endi ularni Akbarning o'zi aytganidan dadillandi-yu, so'zlashga ijozat oldi:— Hazratim, sizdek imoni mustahkam siymoga nisbatan aytilgan bu so'zlar o'taketgan tuhmatdir! Bu tuhmatdan qutulishning yagona yo'li — siz kashf etgan oliy e'tiqodni yangi ta'limot shakliga solib e'lon etmoqdir. Ibodatxonada aytgan edingizki, turli imon-u e'tiqodlar tog' yonbag'irlari kabi baland bir cho'qqiga yetganda birlashurlar. Ana shu ma'naviy yuksaklikni siz asos solgan yangi maslak deb atasak arzir!

Akbar o'zini yangi bir maslakning asoschisi qiyofasida tasavvur etdi-yu, eti jimirlab, o'zidan o'zi seskanib ketdi. Kecha onasini ko'rgani borganda Hamida begim yana xavotirga tushib aytgan gaplar qulog'iga qayta eshitilganday bo'ldi: «Shayx Muborak sizni «mahdiy» deb ishontirib, Biharada ne ko'ylarga solgani yodingizdan chiqdimi, shoh o'g'lim?».

— Xotirjam bo'ling, onajon, o'g'lingiz u ko'chalarga qaytib kirmagay. Men o'zimning mahdiy ham, payg'ambar ham emasligimga allaqachon imon keltirganmen. Shuning uchun faqat bosh faqihlik — mujtahidlik unvonini qabul qilganmen, xolos.— Akbarjon, Siz podsholig'-u sarkardalik yukini qiynalib ko'tarib yurganingiz ozmiki, shayx Muborak yangi maslakning og'irini ham sizning yelkangizga ortmoqchi? Onasining kuyunib bergan bu savoliga Akbar hali javob topa olgani yo'q. U yangi maslakning og'ir yukini yelkasiga olishga yuragi betlamay Qosim Kohiyga yuzlandi:— Mavlono, siz ko'pni ko'rgan siymosiz, bizga maslahat bering.

— Faqirdan maslahat so'raganingiz uchun tashakkur, hazratim! Salkam yetmish yil Turon-u, Xuroson-u, Kobulda yashadim, ellik yildan beri Sind-u Hindda istiqomat qilmoqdamen. Aqlimni taniganimdan buyon men jahonni kezib, goh adashib, goh turtinib, ruhim yayraydigan ma'naviy bir manzil izladim. Nihoyat, yoshim yuzdan oshganda yetib kelgan eng oliy ma'naviy manzilim — siz hozir rahbari bo'lgan mana shu tabarruk davra bo'ldi. Umr bo'yi meni ruhoniylar istibdodi qiynab kelar edi. Siz shu istibdodni yo'qotganingizdan beri ruhim yayramoqda. Ammo bu istibdodnnig ketidan kun ko'rgan, boy bo'lgan, martaba orttirgan ulkan bir guruh ulamo-yu mulla imomlar bor, ular alamzada bo'lib, qasd olishni o'ylab yuribdir. Ular uchun bid'at-u xurofot

— bamisoli borut solingan ombor. Shunday bir tayyorlik ko'rmoq kerakki, yangi ta'limotingiz e'lon qilinganda g'animlaringiz uning uchqunlari bilan borut omborini portlata olmaydigan bo'lsinlar.

— Rahmat sizga, mavlono, mening dilimdagi gapni aytdingiz! — deb Akbar Kohiyning fikrini davom ettira boshladi: — Faqat ichkarida emas, qo'shni mamlakatlarda ham muxoliflarimiz bizning xudodan qaytganligimiz haqida dod-voy ko'tarmoqdalar. Erondan safaviylar, Turondan shayboniyzodalar bizga elchilar yuborib: «Islomdan voz kechganingiz rostmi?» degan ma'noda savollar bermoqdalar. Biz ham ularga elchilar yuborib, «alhamdulillah muslimumiz» degan mazmunda javoblar yozdik. Bizga qarshi ko'tarilgan xurujlar hali-beri bosilmagay. Viloyatlardan kelayotgan maxfiy axbrotlar vaziyat nihoyatda murakkabligidan dalolat bermoqda. Shuning uchun yangi ta'limotni kattaroq tayyorlik bilan qulay bir vaziyat kelganda joriy etaylik. Hozircha uni mana shu davradagilar o'z dilimizga jo qilaylik. Axir chin ixlos-u e'tiqod avvalo dilda yashamog'i kerak-ku. — Haq gap! — dedi Abulfazl. Endi shayx Muborak ham Akbarning so'nggi fikriga qo'shilishga majbur bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurashid Abdug'afurov. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. Ochilov Ulug'bek Musurmonqulovich "O'zbek xalq milliy o'yinlari-yoshlarni barkamol va sog'lom yetishishida hizmat qiladi" "O'zbekistonda iqtisodiy o'zgarishlar davrida jismoniy tarbiya va ommoviy sportni rivojlantirish tendensiyalari"
3. Ochilov Ulug'bek Musurmonqulovich "Buyuk akbarshohning yoshligi" Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali

4. Ochilov Ulug'bek Musurmonqulovich "O'zbek maqomchilik san'atini tadqiq etish masalalari" Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti jurnali
5. Ochilov Ulug'bek Musurmonqulovich "Milliy musiqaaning Bobiriylar davridagi tiklanishi va rivoj topishi" "DAVR,ZAMON,SHAXS"
6. Ochilov Ulug'bek Musurmonqulovich "Musiqa va sport" "Yangilanayotgan O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar davrida xalqimiz hayotida jismoniy tarbiya va ommoviy sportni rivojlantirish masalalari" mavzusidagi xalqaro ilmiy amaliy anjumanida

G'IJJAK BAS CHOLG'USINING CHOLG'U IJROCHILIGIDAGI O'RNI

Choriyev Bekzod Bahrom o'g'li Termiz davlat universiteti "Musiqa ta'limi" kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada "G'ijjak bas cholg'usining cholg'u ijrochiligidagi o'rni" mavzusi asosida yetarlicha yoritib berishga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: Musiqa, san'at, cholg'u, g'ijjak, qobuz, prima, alt, bas, ijrochilik, diapazon, menzura, orkestr, bastakor, kompozitor, ansambl, tenor.

Bugungi kunda o'zbek musiqasida cholg'u musiqa muhim o'rin egallab kelmoqda. Xalq cholg'ularimizning betakrorligi, naqsh bezagining jozibadorligi, ovoz tarovatining rang-barangligi va ijro imkoniyatlarining beqiyosligi bilan milliy musiqiy madaniyatimizda alohida o'rin tutmoqda. Zamonaviy ijrochilik talab darajasiga moslashtirilgan g'ijjak asosida g'ijjak prima, g'ijjak alt, g'ijjak bas va kontrabaslardan tashkil topgan g'ijjaklar oilasi hamda qo'biz prima, alt, bas va kontrabaslardan tashkil topgan qo'bizlar oilasi yaratildi. Bu cholg'ular oilasini yaratish jarayonida usta-konstruktorlar simfonik orkestrning kamonli cholg'ularini yaratishdagi ish tajribasiga tayanganlar. Shuning uchun ham simfonik orkestrning kamonli cholg'ular guruhi o'zbek xalq cholg'ulari orkestrning kamonli cholg'ulari guruhining tarkibi bir-biriga o'xshaydi. Ularning sozi, menzurasi, diapazoni, zarblari va ijro uslubi hamda ovoz chiqarish uchun qo'llaniladigan kamoni ham bir xil. Xalqimizning torli-kamonli cholg'ularidan g'ijjaklar oilasi haqida so'z yuritish ekanimiz avvalambor kamonli sozlarning kelib chiqishi va ibtidosi qadimgi Qo'biz soziga borib taqaladi. Allomalarning fikricha Qo'biz cholg'usi turklarning eng qadimiy musiqiy sozlaridan bo'lib, u haqidagi hikoya va rivoyatlar juda ko'plab uchraydi. Darvesh Ali Changiy o'zining Musiqiy risolasida Qo'bizning yaratilishini Sulton Uvays Jaloyir nomi bilan bog'laydi. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra barcha kamonli cholg'ularning yaratilishiga qo'biz sozi asos bo'lgan ekan.

1936 yillardan boshlab milliy cholg'ularimizni takomillashtirilganligi sababli musiqiy sozlar oilasi paydo bo'la boshladi. Dutor, rubob, chang va g'ijjaklar oilasi ham takomillashtirilib kengaytirildi. Shu jumladan g'ijjak bas cholg'usi ham o'zining ohangi va shirali ovozi bilan xalq cholg'ularimiz ichida alohida e'tiborga loyiq. G'ijjak bas cholg'usi haqida gapiradigan bo'lsak bu cholg'uning tarixi haqida ustoz san'atkorlarimiz va musiqashunoslarimiz tomonidan qisqacha ma'lumotlar mavjud. Ba'zi ma'lumotlarga qaraganda professor A.I.Petrosyans xalq cholg'ularini takomillashtirish jarayonida dastlabki qo'biz (qo'biz) qadimiy turk cholg'usi ya'ni torli-kamonchali musiqa cholg'usi ko'rinishidan foydalangan ekan. 1934 yilda Qozoq bastakori, cholg'ushunos olim A.K.Jubanov musiqa cholg'usi, qobizning turdosh oilasini yaratgan. Qobizning alt, bas, kontrabas turlari mavjud. Hozirgi kunda g'ijjak

bas cholg'usi haqida bilmagan, uning mungli, ifodaviy tembiri (ohangi), nafis ovozinig boyligi haqida eshitmagan inson bo'lmasa kerak. Ijrochilar g'ijjak bas cholg'usining kattagina ijro imkoniyatlari, xalk cholg'ulari orkestri va kamer asarlarda, mahalliy davralarda, yakkaxon ijrochilikda ham naqadar betakror ekanligini etirof etishadi. Ayniqsa o'zbek xalq kuylarini marog' bilan ijro yetish mumkin. Orkestrda g'ijjak bas asosan orkestr asosi, yani tayanchi hisoblanadi. Eng pastki registr notalarini chaladi. Dutor bas, g'ijjak bas, g'ijjak kontra bas asboblari birgalikda orkestrni ushlab turadigan guruh xisoblanadi. G'ijjak bas (qo'biz bas) sinfi Toshkent Davlat konservatoriyasida 1949-yilda tashkil qilingan. G.N.Ivanovning shogirdi X.Tursunov mazkur sinfning ilk bitiruvchisi bo'lgan. G'ijjak bas cholg'usi asosiy g'ijjakning katta qilib ishlangan turi bo'lib, violonchel vazifasini ham bajaradi. G'ijjak basning torlari kvinta oralig'ida sozlanadi. 4-eng pastki tori katta oktavadagi do notasiga, 3-tor-katta oktavadagi sol notasiga 2-tori kichik oktavadagi re notasiga va 1-tor kichik oktavadagi lya notasiga sozlanadi. G'ijjak basning (qo'biz bas) umumiy ovoz hajmi katta oktavadagi do notasidan uchinchi oktavadagi re notasiga qadar. Notalari bas kalitida yoziladi, baland tovushlari skripka va tenor kalitida yoziladi. Tajribali o'qituvchi I.I.Shelpukning 1966-yildan g'ijjak bas (qo'buz bas) sinfiga rahbarlik qilishi bilan bu sohada mutaxassislar tayyorlash ishi ancha faollashdi. I.I.Shelpukni shogirdlari orasida konkurs sohibi Shohid Qoraboyev (birinchi mukofot) va Yo'ldosh To'laganovlar alohida diqqatga sazovor bo'lganlar. G'ijjak bas cholg'usi uchun ilk yaratilgan asarlar: G.Mushel „Eksprompt“ (1961 y.), T. Qurbonov „Eksiz“ (1965 y.), N.Zokirov „Sonata-improvizatsiya“ (1971 y.), F.Yanov-Yanovskiy „Elegiya“ (1973 y.), G.Sobitov „Aylasa“ o'zbek xalq kuyi notalashtirilgan (1973 y.)

O'zbek xalq kuylaridan „Chaman yalla“ „Yolg'iz“ „Sharob“ va boshqa kuylarni marog' bilan ijro etish mumkin. Bu cholg'u borasida 1960 yildan boshlab hozirgi kunga qadar katta ishlar amalga oshirildi. Shu jumladan 1970 yilda bo'lib o'tgan Respublika ko'rik tanlovida Xasan Komilov I o'rin, Ozoda Ibragimova III o'rinni egallaganlar. 1980 yilda bo'lib otgan tanlovda esa Shohid Qoraboyev I o'rin sohibi bo'lgan. 1988 yilda Valijon Qo'ldoshev II o'ringa loyiq deb sanalgan. 1960 yildan 2018 yilga qadar g'ijjak bas cholg'usining taraqqiyoti ancha rivojlanib murakkablashdi. Respublikamizning har bir musiqa o'quv yurtlarida malakali mutaxassislarimiz yosh avlodga ta'lim berib kelishmoqda. Hozirgi kunga xizmat qilib kelayotgan g'ijjak baschilardan: Ozoda Ibragimova, Zulfiya Xisamiddinova, Saidkarimova D, Qoraboyev Shohid, Muhiddinov Bahrom, Safarov Orzubek, Rahimov Abror, Nemadjonov Jalol, Karimov Inoyat, Nosirov Zuxriddin, Yusupov Begzod, Akbarov Qudrat, Soliyev Siyovush va boshqalar ish faoliyatlarini o'tab bormoqdalar. Mutaxassislarimizning say harakatlari bilan ijrochilik texnikasi kun sayin rivojlanmoqda. Bu cholg'u asosida ko'plab kompozitorlarimiz tomonidan asarlar yaratilgan. Musiqa tarixida „Ulug'larning ulug'ligi vaqt o'tgan sari oydinlashadi“ degan dono naql qayta-qayta takrorlanadi. Ayniqsa cholg'u ijrochiligi san'atida ajdodlarimiz tomonidan asrlar davomida bir qancha asarlarni meros qilib qoldirishgan. Hozirgi kunda ijod qilayotgan ko'plab kompozitorlarlarimiz tomonidan turli xil janrlarda kamer asarlar, xususan, xalq cholg'ulari uchun maxsus asarlar yaratilmoqda va bu samarali ijod mahsuli o'zbek halq cholg'ulari orkestri va ansabllarida ijro etilmoqda va bu janrlar noyob estetik vosita sifatida shakllanib, nafaqat musiqa ilmida

balki zamonaviy musiqa ijodiyotida ham katta qiziqish uyg'otib kelmoqda. XX asrning 40-50-yillaridan o'zbek musiqa san'atida, ayniqsa ijod va ijroda yangi-yangi qarashlar yuzaga kela boshladi. Musiqaning sehri va jozibasi yanada teranroq va zamona ruhi bilan uyg'unlikda aks ettirila boshlangan. Darhaqiqat, maktab darajasida shakllanib rivojlangan cholg'u yo'llarining bir qator tomonlari mavjud bo'lib, ular aniq bir tugal maqomga ega bo'lgan. Birinchidan ijro repertuari, ya'ni shu uslub doirasida yuzaga kelgan musiqiy namunalar yoki asarlar turkumlari. Ikkinchidan, asarlarning tarkibiy jihatlari va albatta ijrochilikdagi o'ziga xos xususiyatlardir. Ushbu prinsiplarsiz ijrochilikni maktab darjasida tasavvur etish qiyin. Lekin, masalani ikkinchi tomoni, maktab darajasiga erishish uchun vaqt, ijod, ijrochilik amaliyoti asosiy ahamiyat kasb etadi. G'ijjak (qo'biz) – bas maxsus sinfida yuqori malakali yetuk sozanda – ijrochi, xalq cholg'ulari orkestri dirijyori, shuningdek orkestr va ansamblar sozandasi shakllanib bormoqda. Binobarin, g'ijjak- bas sinfida tahsil oluvchi talaba kelajakda yuqori malakali mutaxassis, badiiy mahoratli konsert ijrochisi, orkestr sozandasi, yakkanavoz cholg'uchi, qolaversa muallim-murabbiy sifatida shakllanishida o'qituvchi-rahbarning faoliyati nihoyatda kattadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azatgul Tashmatova "Ijrochilik san'ati tarixi" «Musika» nashriyoti Toshkent – 2017.
2. Bekzod Bahrom O'G'Li Choriyev (2022). O'zbekistonda xalq cholg'ularining takomillashuv jarayonlari hamda ko'p ovozli orkestr va ansamblarning tashkil topishi. Science and Education, 3 (4), 776-780.
[URL:https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-xalq-cholg-ularining-takomillashuv-jarayonlari-hamda-ko-p-ovozli-orkestr-va-ansamblarning-tashkil-topishi](https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-xalq-cholg-ularining-takomillashuv-jarayonlari-hamda-ko-p-ovozli-orkestr-va-ansamblarning-tashkil-topishi)
3. Choriyev, B. B. (2019). Ideological bases for the modernization of Uzbek folk instruments. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 12(80), 83-87.
4. Choriyev, B. (2022). G'IJJAK QOBUZ BAS CHOLG'USINING YARATILISH TARIXI VA O'ZBEK MUSIQA IJROCHILIGIDA TUTGAN O'RNI. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(7), 34–37. Retrieved from <https://ojs.rmasav.com/index.php/ojs/article/view/573>

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA TARIXIY SHAXSLARNING TIMSOLLARINI GAVDALANTIRISHNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI

Ergashaliyeva Ma'sumaxon Ulug'bek qizi Namangan davlat pedagogika institute Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda tarixiy bilimlarni oshirishning zaruriyati, ularda tarixiy shaxslarning timsollarini gavdalantirishga oid taklif va tavsiyalar to'g'risida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Tarix, vatanparvarlik, mardlik, insoniylik, Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Najmiddin Kubro.

O'zbekiston Respublikasi taraqqiyotining yangi bosqichida davlat va jamiyatning har bir sohasida tubdan yangilanishlar, yuksalishlar bilan bir qatorda, mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotini barqaror izga tushirish va rivojlantirish bo'yicha keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, tarix fanida ham ajdodlarimizning tarixini o'rganish, ularga to'g'ri va xolis baho berish, shu asosda milliy qadriyatlarimizni tiklash uchun keng yo'l ochildi. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev

ta'kidlaganidek : “Bizning havas qilsa arziydigan ulug‘ tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug‘ ajdodlarimiz bor” [1]. Prezidentimizning deyarli har bir chiqishi, nutq va risolalarida tarixiy xotiraga tayangan holda faxr va iftixorni yuksaltirish, milliy o‘zlikni asrab qolishning asosiy omillardan biri ekaniga alohida urg‘u berilmoqda.

Jumladan, Prezidentimizning 08.05.2023 yildagi “Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini amalga oshirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-67-son farmonida: 2023-yilning 30-aprelida qabul qilingan Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 78-moddasida belgilangan bolalar va yoshlarda xalqning boy madaniy merosidan faxrlanish, Vatanga bo‘lgan mehr-muhabbat tuyg‘ularini shakllantirishga oid qoidalarni amalga oshirish maqsadida 2023-yil 1-sentabrdan boshlab respublika fuqarosi hisoblangan va 18 yoshgacha bo‘lgan bolalarning madaniy meros obyektlariga, jumladan ko‘rgazmalar, tarixiy obidalar va ziyoratgohlar, shuningdek, davlat muzeylariga to‘lovsiz kirish tartibi joriy etilishi belgilab qo‘yildi [7]. Bu yosh avlodning tarixiy bilimlarga ega bo‘lish masalasini yanada dolzarb mavzulardan biriga aylanganligini ko‘rsatadi.

Bugungi kunda biz bo‘lajak pedagoglar ham o‘z kelajagimiz uchun, o‘quvchilarga tarixiy shaxslar haqida ma‘lum tushunchalarni berib o‘tishimiz lozim. Sababi, hozirda farzandlarimizga va yoshlarimizga o‘qitilayotgan milliy tariximizga oid mavzular va ma‘lumotlar asosan shunchaki axborot beruvchi va tarixiy ma‘lumotlar jamlanmasidangina iborat bo‘lib qolganini ko‘ramiz. Shu bois, bugun yosh avlodning milliy tariximizni o‘rganishga qiziqishi bizni qoniqtirmaydi. Demak, o‘quvchilarni fanga nisbatan qiziqishlarini orttirishimiz lozim. Aynan, tarix darslarida ajdodlarimiz timsollarini gavdalandirish orqali bolalarda vatanparvarlik, insoniylik, oliyanoblik, mardlik kabi fazilatlarini shakllantirishning o‘rni beqiyosdir. Bizga ma‘lumki, boshlang‘ich sinflarda tarix fani o‘tilmaydi. Bu sohadagi ma‘lumotlarni tarbiya, tabiiy fanlar, ona tili va o‘qish savodxonligi hamda boshqa fanlarda ayrim mavzu va mashqlar davomida ko‘rib o‘tishimiz mumkin. E’tibor beradigan bo‘lsak, ona tili va o‘qish savodxonligining 2022-yildagi nashrida 1,2,3,4-sinflarda 9-bo‘lim “Biz buyuklar avlodimiz” deb nomlanadi. Unda haftalarga ajratilib 21-hafta “Buyuk ajdodlarimiz faxrimiz”, 22-hafta “Tarixiy shaxslar”, 23-hafta “Qiziqarli tarix” deb nomlangan. 1-sinf darsligida A.Navoiy, Z.M.Bobur, Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek haqida, 2-sinfda Bobur, A.Navoiyga doir hikoyalar va matnlar uchraydi! 3-sinfda esa A.Navoiy, Bobur, Al-Xorazmiy, J.Manguberdi haqida Najmiddin Kubroning jasorati ayni sinfiga mos ravishda “Yo Vatan, yo sharaflı o‘lim” deb O.G‘ozdiyeva hikoyasi (200-bet)da keltirilgan. 4-sinflarda ham Navoiy, Bobur, M.Ulug‘bek kabi bobolarimiz haqidagi hikoyalar qolaversa, Temur Malikning ona zaminimiz himoyachisi ekanligini ham shu darslikning “o‘qiymiz – o‘rganamiz” rukni ostidagi matnda keltirilgan. Bundan tashqari, hozirda boshlang‘ich sinflar uchun sinfdan tashqari o‘qish uchun bir nechta o‘quv qo‘llanmalar nashr etilgan. Ulardan: I.Avvalboyevaning “Sinfdan tashqari o‘qish kitobi”(1,2,3,4-sinflar uchun), R.Mirzayevning “Kitobim – oftobim” (1-sinf), D.Nasriddinova R.Mirzayevning “Kitobim – oftobim”(2-sinf) kabi kitoblar mavjud. Xususan, I.Avvalboyevaning “Sinfdan tashqari o‘qish kitobi”(3-sinf)da Farobiy hikmatlari, Beruniy, Navoiy, Bobur hayoti, ijodi, hikoyalari ham keltirilgan. Bu ma‘lumotlar boshlang‘ich sinf uchun kamlik qiladi. Shuning uchun ham sinfdan tashqari kitoblarni o‘qishlari lozim. Guvohi bo‘ldik-ki, Amir Temur haqidagi

ma'lumotlar 1-sinfda berilgan xolos. Qo'shimcha tarzda T.Hayitning "Amir Temur haqida hikoyalar" to'plami (2009), R.Vohidov va H.Eshonqulovning "O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi", B.Ahmedovning "Amir Temur haqida hikoyalar" kabi adabiyotlardan foydalangan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarini ajdodlarimiz haqida yanada ko'proq bilimga ega bo'lishiga erishishimiz mumkin.

Huddi shunday ajdodlarimizdan biri buyuk sarkarda, yirik davlat arbobi, qonunshunos, iqtidorli me'mor va notiq - Amir Temurdir. Ismi tilga olinganda iroda, matonat, vatanparvarlik timsoli sifatida namoyon bo'ladi. Amir Temurning "... davlat ishlarining to'qqiz ulushini kengash, tadbir va mashvarat, qolgan bir ulushini qilich bilan amalga oshirdim", "Kuch – adolatdadur" degan so'zlari uning mamlakatni aql-zakovat va adolat bilan boshqarganligidan guvohlik beradi [4: 121]. "Bobokolonimizdan boshlang'ich sinf o'quvchilarida ham tengdoshlarini, do'stlarini, o'zidan kattalarni hurmat qilish qolaversa, do'stlik va hamjihatlikni o'rgansak bo'ladi [2]. Darhaqiqat, yosh avlod turli xil qahramonlarga o'xshagisi keladi. Xususan, Betman, o'rgimchak odam, temir odam, suppermenga o'xshagisi keladi. Aynan yoshlar, tarixiy bobokolonlarimiz Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Najmiddin Kubro, Shiroq yoki To'marisga havas qilib, ular kabi inson bo'laman demaydi? Zamon rivojlanib, texnologiyalar yanada takomillashayotgan jarayonda yashayotgan ekanmiz nima uchun biz ulardan o'rnak olmaymiz? Biz, bo'lajak pedagoglar yoshlar tafakkurida, ongida buyuk tarixiy bobolarimizning so'nmas jasorati-yu, buyuk qudratini singdirmiz lozim. Buni qanday amalga oshiramiz degan savol tug'ilishi tabiiy? Boshlang'ich sinf o'quvchilari ayni davrda tasavvuri va tafakkuri orqali ish tutadi. Buyuk bobolarimizning mardligi, jasorati, matonati, Vatanga bo'lgan sadoqati, aks etirilgan kinoteatrlarga olib borishimiz kerak. Televizor orqali ham tarixiy shaxslarga oid videofilmlar ko'paytirishimiz lozim deb o'ylayman. Masalan, Amir Temur tavalludi arafasida barcha telekanallarda videoroliklar olib boriladi. Bolalar kerak bo'lsa so'zma-so'z Amir Temur haqida ma'lumotlarni yodlab oladilar. Agar biz bobolarimizning jasorati haqida so'zlab bersak, ularning mehr-muhabbati yanada ortadi. Haqiqatdan ham Amir Temurdek, buyuk bobokolonlarimiz borligidan har qancha faxrlansak arziydi. Amir Temur haqida turli xil rivoyatlar keltirilgan hattoki, ularning birida xalqning fikrini bilish uchun ularni dastlab sinovdan o'tkazgan, avvalo ularning fikrini olgan so'ng uning to'g'rimi yoki noto'g'ri ekanligiga ekanligini kechqurun darvesh qiyofasida aylanib ishonch hosil qilgan. Biz ham avvalo, o'quvchilarning fikrini bilib, ularni umumlashtirib, har bir fikrni inobatga olishimiz lozim ekan.

Najmiddin Kubro og'ir yarador holida bosqinchilar bayrog'ini g'anim yalovbardori qo'lidan yulqib oladi. Bu aslida dushman uchun og'ir zarba edi. Bir muddat mo'g'ullar dovdirab qolishadi, chunki bayroqning tushirilishi mag'lubiyatdan darak edi. Yog'iylar shayxning ustiga tashlanishib, bayroqni uning qo'lidan tortib olmoqqa intiladilar, ammo bu ish oson kechmagani afsonaga aylanib ketganki, hozirda ham shu gaplar og'izdan-og'izga ko'chib yuradi. Shayx qo'lida nayza, bir mo'g'ul askaridan tortib olgan qilich bilan ikki-uch nafar dushmanni yer tishlatadi [5]. O'z yurti uchun jonini fido qilishga tayyor shaxslardan biri sifatida e'tirof etamiz. Najmiddin Kubroning jasorati haqiqatdan ham tahsinga loyiq. Bu afsona orqali ham o'quvchilarni ko'z o'ngida Najmiddin Kubrodek shaxs bo'laman degan fikr keladi.

Vatanimga, yurtimga, xalqimga o'z foydamni bera oladigan inson bo'lishim uchun avlod-u ajdodlardan o'rnak olishim kerak degan g'oya keladi. Shayx Kubro tariximizda o'zining piri murshidligini, haqiqiy vatanparvarlar shohi ekanligini isbot etdi. Chingizxonning yalovini yiqitganida buni yana bir bor guvohi bo'lamiz. Najmiddin Kubroning jasorati orqali ham o'quvchilarni milliy g'oya va Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning qalbi va ongiga Vatan himoyasi sharaflari va muqaddas burch ekanini chuqur singdirishimiz, qadimiy tariximiz va madaniyatimiz, jonajon Vatanimizning mustaqilligi va ravnaqi yo'lida fidokorona kurashgan milliy qahramonlarimiz bilan faxrlanish, ularga munosib bo'lish tuyg'usini shakllantirish, milliy armiyamizning qudrati va salohiyatiga bo'lgan ishonchni kuchaytirishimiz mumkin [6]. Demak, tarix - bu insoniyatda sodir bo'lgan voqealar, shu jumladan buyuk xalqlarning ko'tarilishi va qulashi, shuningdek, insoniyatning siyosiy va ijtimoiy sharoitlariga ta'sir ko'rsatadigan boshqa tegishli o'zgarishlarni bayon qilishdir. Biroq, bu fan ajralmasdir, chunki u nafaqat sodir bo'lgan voqealarni o'rganibgina qolmay, balki ushbu voqealarni hozirgi bilan bog'laydigan ko'priklarni ham yaratadi [3]. Masalan, har bir jamiyat o'tmishda yashagan, bu asrda yaratilmagan, ammo odamlar ming yillar oldin boshlagan jarayon natijalari bo'lgan texnologiyalar qo'llaniladi. Shuning uchun o'tmishni anglash hozirgi kunni anglash uchun zarurdir!!! Zero, Tarixiy xotirasiz- kelajak yo'q.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma'ruzasidan // Xalq so'zi 2017-yil 4-avgust).
2. <https://xs.uz/uz/post/frazuz-olimi-amir-temurning-siyosij-zakovatiga-diplomatik-mahorati-vaunyodkorligiga-tan-bergan>. [murojaat qilingan sana: 07.04.2023]
3. <https://uz.warbletoncouncil.org/para-que-sirve-his>. [murojaat qilingan sana: 09.04.2023]
4. A. Muhammadjonov. O'zbekiston tarixi. (7-sinflar uchun darslik) – T.: Sharq nashriyoti, 2017. – B.121
5. Egamov N. Kubro jasorati: tarixiy haqiqat va badiiy talqin. // <http://www.insonhuquqlari.uz/oz/news/kubro-jasorati-tarixiy-haqiqat-va-badiiy-talqin> [murojaat qilingan sana: 08.04.2023]
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 20-maydagi 320-sonli qarori tahririda – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.05.2021-y., 09/21/320/0482-son).
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.05.2023 yildagi "Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini amalga oshirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida" PF-67-son Farmoni. // <https://lex.uz/uz/docs/-6461609> [murojaat qilingan sana: 24.05.2023]

FORTEPIANO UCHUN YARATILGAN BADIY OBRAZGA EGA ASARLARDA TOVUSH USTIDA ISHLASH METODLARI

Sherzod Xolmatov Xushbekovich Termiz davlat universiteti Milliy libos va san'at fakulteti, musiqa ta'limi kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada fortepiano cholg'usida tovush ustida ishlash uslublari va o'ziga xos o'quvchilarni hisobga olish printsiplari rivojlantiruvchi ta'lim usuliyatiga chambarchas bogliqligidir. Ta'limning muvaffaqiyati materialning tushunarli bo'lishiga, qo'ldan keladigan vazifalarni qo'yishga va ularni hal qilishning o'xshash usullaridan foydalanishga, shuningdek, o'qituvchi o'quvchining faqat

mavjud, imkoniyatni emas, balki “kelajakdagi kamoloti doirasini” ham hisobga olish bilan bog'liqligi haqida fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: tovush ustida ishlash, fortepiano, cholg'u, texnika, pedagogika, instruktiv material, faollik printsiplari, badiiy-ijrochilik, musiqa, tovush san'ati, badiiy obraz, usullar, harakat, gorizontal.

Agar ijrochining musiqa asari ustida ishlashdagi asosiy vazifasi badiiy obrazni ifodalashdan iborat bo'lsa, bu vazifani hal qilishning eng muhim vositalaridan biri kerakli darajada sifatli tovushni topa olishdir. Shunga ko'ra G.Neygauz «musiqa tovush san'ati»,—deb yozgan va tovush musiqachining asosiy ishi ekanini ko'p marta ta'kidlagan edi. Klaviatura bilan shug'ullanishning, fortepiano ta'limining dastlabki paytidan boshlab tovush ustida ishlash kerak. Mashqlar mavhum bo'lmashligi, faqat barmoqlarni chaqqon ishlatish yoki texnik usullarni o'rganish uchunгина o'tkazilmasligi kerak. Har qanday (hatto, ikki-uchta tovushdan iborat) mashqlarda ham ifodali chalish, muayyan dinamik rang-baranglikka e'tibor berish lozim. Xususan boshlovchi pianinochilar bilan ana shu prinsipda ishlash zarurligini G. Neygauz quyidagicha ta'riflaydi: «Badiiy obraz ustida ishlashni fortepiano chalish va nota savodini o'rgatish bilan baravar boshlash kerak. Bola qiyin kuyni g'amgin, ko'tarinki kuyni quvnoq va tantanavor kuyni dabdabali ijro etishga hamda o'zining badiiy-musiqiy maqsadini yaqqol ro'yobga chiqarishiga iloji boricha barvaqt erishish lozim». Ba'zan tovush ustida ishlash jarangdor tovushlarni qidirishdan iborat bo'ladi. Shuni unutmaslik kerakki, ijro etishda «umuman» chiroyli tovush bo'lmaydi. Bir holda «chiroyli» tuyulgan tovush ikkinchi holda «xunuk» eshitilishi mumkin, eng muhimi tovush doimo badiiy obrazning mohiyatini ifodalashidir.

G.Neygauz o'zining mazkur kitobida uqtirganidek, o'qituvchi va o'quvchilarning tovush ustida ishlashdagi xatolari ko'pincha tovushni yetarlicha baholamaslikda yoki unga ortiqcha baho berishda ko'rinadi. Tovushni yetarlicha baholamaydiganlar asosiy vazifa deb o'quvchida izchil ijro etish malakasini texnik jihatdan bilimdonlikni tarkib toptirishni biladilar, tovushga ortiqcha baho beradiganlar esa aksincha, o'quvchiga chiroyli tovushlar bilan chalishni o'rgatishga harakat qilib, birinchidan, go'zallik nisbiy tushuncha ekanini, ikkinchidan, ijrochilik texnikasini o'zlashtirmay turib badiiy g'oyani ham yetarli darajada mazmunli amalga oshirib bo'lmashligini unutib qo'yadilar.

Fortepianoni chalishning eng ko'p uchraydigan asosiy usullaridan biri legato bo'lib, u fortepianoda «kuylash» imkoniyatini yaratadi. Yaxshi legator bir qancha shartlarni amalga oshirishga bog'liq bo'ladi.

Eng avval o'quvchini bitta tovushdan boshlab o'zining ijrosi diqqat bilan eshitishga, tovushning cho'zilishini ham, chiroyli tugashini ham eshita olishga o'rgatish kerak.

O'quvchiga musiqiy tarbiya berishning tovush vazifalarini hal qilishga bevosita ta'sir etadigan ikkita omil haqida qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Bular:

- 1) tovushni oxirigacha eshitish,
- 2) gorizontal harakatni hamda musiqaning rivojlanishini sezishdir.

Mana shu ikki omil har qanday ijro jarayoni uchun taalluqli bo'lib, birinchi qarashda bir-biriga ziddir. Tovushni oxirigacha eshitish oldingi tovushni eshitish,

musiqaning harakatini sezish esa o'ylash va «oldinga qarab» eshitish, demakdir. Aslida mana shu yo'nalishlar bir-birini to'ldirishi, birga amalga oshishi lozim. Vaholanki, biz, «oxirigacha eshitish» deganda, tinch holatni emas, balki tovushning harakatini nazarda tutamiz va bu harakat musiqaning yanada rivojlanishi uchun turtki bo'lishi kerak. (Ana shunda oldingi tovushni oxirigacha eshitish bilan oldinga harakatlanish bitta murakkab jarayonga to'g'ri keladi va yaqindagi buyumlarni ilg'ash bilan birga uzoqdagi narsalarni ham qamrashdan iborat ko'rish hodisasiga o'xshaydi).

Mana shularni nazarda tutib, o'quvchi tovushlar chiqarishi va qo'llarni yuritish mashqlar bilan shug'ullanadigan dastlabki darslardayoq unga pasayib borayotgan tovushni oxirigacha eshitishni va uning davom etayotganini barmoq uchi bilan sezishni o'rgatish kerak. O'quvchi qo'lni (masalan, oktava orqali boshqa klavishga yuritishda faqat qo'lni) emas, balki qandaydir tovushni ham eltishi lozim. Natijada tovushni oxirigacha eshitish va ko'chirishdan iborat uzluksiz jarayon hosil bo'ladi. Bu sezgi qo'llarni tabiiyroq shaklda harakatlantirishda yordam beradi. Qo'l va barmoqlarni chaqqon, faol harakatlantirish chiroyli ijro ustida ishlashning zarur shartidir. Barmoq va qo'lni klaviaturaga qo'ymaslik, balki undan tovushni olish, chiqarish; klavishni bosib va tutib turmaslik, balki tovushni tinglash va eltish, qo'lni ko'tarmaslik, balki nafas olish lozim. Bunday topshiriqlar qo'lning harakatlarini tabiiyroq shakllantiradi. Shuni unutmaslik kerakki, ohangdor kuylarni ijro etishdagi asosiy kamchiliklar ko'pincha tovushni oxirigacha eshitmaslikdan va kuyning jonli harakatini yetarli darajada his etmaslikdan kelib chiqadi. Agar, quloq tovushni oxirigacha eshitmasa, barmoqlar passivlashadi; qo'llar bo'shashib, har bir tovush o'zidan oldingi tovushlarga qo'shilmay, qo'l va barmoqlarning yangi harakati yordamida qandaydir boshidan boshlanadi. Natijada frazalar uzuq-yuluq jonsiz bo'lib qoladi. Shunga ko'ra A. Goldenveyzer: «Agar men klavishni bosib, mazkur tovushni unutsam, so'ngra unga keyingi tovushni moslashtira olmasam, musiqaning ravonligini uzadigan uzilish ro'y beradi»,—deb yozgan edi. O'quvchida bitta tovushni har xil ohangda va turli yo'sinda "ijro etish ko'nikmasini tarbiyalash ham muhimdir. Bularning hammasi eshitib tasavvur qilish qobiliyatining shakllanishi va uzluksiz takomillashuvi, eshitishni nazorat qilishning rivojlanishi, chalish vaqtida o'zini tanqidiy baholash ko'nikmasi bilan belgilanadi. Yaxshi legatoning muhim sharti chalinayotgan tovushlarni yagona chiziq sifatida, ya'ni har bir tovush go'yo o'zidan oldingi tovushdan kelib chiqayotgandek tasavvur etish qobiliyatining tarbiyalanishidir. Bunda tegishli dinamikadan ijroning ohangdorligi, cho'zilishi taassurotini vujudga keltiradigan jaranglashning kuchayishi yoki so'nishidan foydalanish katta ahamiyatga egadir.

Tovushning ohangdorligi ko'proq muayyan pianinochilik usullariga, klavishlarni bosish yo'llariga bog'liq bo'lib, bular musiqachi pedagoglar ta'biricha, klaviatura bilan «muloqotni» ta'minlaydi. Yaxshi tovushning asosi yelkadan barmoq uchigacha butun qo'lning ishtirokida klavishni to'la va erkin bosishdir. Klavishni bosish go'yo unga «yopishtirilgan» yostiqcha bilan bajariladi, lekin panja orqali pianinochining butun apparati, uning hamma mushaklari va bo'g'imlari ijro jarayoniga qo'shiladi. Shunday qilib, tovush chiqarish texnikasi faqat barmoqni klavishga bosishdan iborat emas, balki musiqachining o'z gavdasini juda murakkab boshqarishiga ham bog'liqdir. Legato haqida gap borar ekan, shunga e'tibor berish kerakki, shtrix legato tovush chiqarishning boshqa usullari—non legato, portamento,

stakkatolar shakllanishining asosi bo'lib, bular ham ko'pincha yagona chiziq sifatida qo'llarning birgalikdagi harakati bilan ijro etiladi. Qizig'i shundaki, stakkato badiiy vazifasiga ko'ra mutlaqo har xil usullarda pianinochining «o'z tomoniga» va «o'zidan qarshiga», qattiqroq bosish yoki barmoqlarning uchi bilangina, torli asboblardagi pitssikato kabi «chimdib» ijro etilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Нейгауз Г.Г. Об искусстве фортепианной игры: Записки педагога. 5-е изд. -М.: Музыка, 1988.— 29 с.
2. Савшинский, С.И. Средства выразительности музыканта-исполнителя (Фрагменты из незаконченной книги) // С.И. Савшинский музыкант, педагог, ученый. Сборник статей, материалов, воспоминаний / Сост. О. П. Сайгушкина. СПб. : б. и., 2007. С. 32-66.
3. Г.Нейгауз.Об искусстве фортепианной игры.М. 1958. С. 37.
4. Алексеев, А.Д. История фортепианного искусства / А.Д. Алексеев // Ч. 1, 2. – М.: 1988. С.25.
5. Апраксина, О.А. О возможностях и содержании исследовательской работы учителя-музыканта в общеобразовательной школе / О.А. Апраксина // Музыкальное воспитание в школе. Вып 12. – М.: Музыка, 1977 С.24.

O'QUVCHILARNI MUSIQA MADANIYATI FANIGA QIZIQTIRISHDA MILLIY CHOLG'U ASBOBLARINING O'RNI

Jo'rayev Azamat Yusuf o'g'li Termiz davlat universiteti Musiqa ta'limi kafedrası "Cholg'u ijrochiligi" talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada "Musiqa madaniyati" darslarining boshlang'ich sinf faoliyati bo'lgan cholg'uga jo'r bo'lish faoliyatini dars samaradorligini oshirishda va o'quvchilarning musiqiy nazariy bilimlarini amalda qo'llash jarayonida nechog'liq muhim ekanligi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Musiqa madaniyati darslari, musiqiy faoliyatlar, cholg'uga jo'r bo'lish, cholg'u asboblari, musiqa mashg'ulotlari, cholg'ular xarakteristikasi, musiqiy va amaliy metodlar.

O'zbekiston Respublikasi demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish yo'lini tanlagan va amalga oshirib kelmoqda. Respublikamizdagi amalga oshirilayotgan qayta qurishdan asosiy maqsad va uning harakatlantiruvchi kuchi inson, shaxsning har tomonlama rivojlanishi va farovonligi hisoblanadi. Jahon tajribasi shundan dalolat beradiki, musiqa va san'at bilan shug'ullanish bolalarni intellektual hamda ma'naviy rivojlantirishning eng muhim hamda hal qiluvchi yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Prezident Shavkat Mirziyoyev 2022-yili 28-yanvar kuni maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha o'tkazgan videoselektor [yig'ilishida](#) «Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarorni imzolandi. Ushbu qarorga bianoan umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilariga milliy musiqa cholg'ularidan kamida bittasini chala olish mahorati o'rgatilishi hamda bu haqda ularning ta'lim to'g'risidagi hujjatlari (shahodatnoma)ga tegishli qayd kiritilish ham musiqa san'atiga bo'lgan e'tibordan darakdir. Xalqimiz yaratgan qadriyatlarning noyob usuli hisoblangan musiqa har sohada, chunonchi, ta'lim-tarbiya, mehnat va ijtimoiy munosabatda ma'lum darajada o'z ifodasini topgan. Murg'ak go'dakdan tortib to nuroniy qariyalargacha musiqa navolaridan bahramand bo'lib, ertangi kunning yanada porloq bo'lishi uchun kurashadi. Musiqa ongli faoliyat,

samarali mehnat, samimiy munosabat uchun muhim tarbiya vositasidir. Zamonaviy musiqa madaniyati darslarida musiqa idroki (tinglash) yetakchi faoliyat sifatida muhim rol o'ynaydi. U ikki holatda amalga oshiriladi. Birinchi holatda ma'lum asar tinglanib, idrok etiladi va uning badiiy tavsiflari dars mavzuiga doir oddiy musiqiy-pedagogik tahlil etiladi. Jamoaviy aytim (xor bulib kuylash) - jamoaviy ijrochilik faoliyatining shakllaridan biri. U maktab o'quvchilarining kuylash madaniyatini rivojlantirishda, ularning umumiy va musiqiy dunyoqarashlarini shakllantirishda, ma'naviy kamolga yetishlarida muhim ahamiyatga egadir. Musiqa madaniyati fanidan ta'lim standartiga asosan jamoa bo'lib kuylash faoliyati o'quvchilarni musiqiy o'quv qobiliyati hamda ijrochilik malakalarini rivojlantirish uchun zarurdir. Musiqa savodi barcha faoliyatlarni nazariy birlashtiruvchi va o'quvchilarning musiqa savodxonligini tarkib toptiruvchi faoliyat sifatida muhimdir. Darsda qaysi faoliyat mashg'uloti (tinglash, kuylash, raqs va boshqalar) qo'llanilmasin uning amaliyotida foydalanilayotgan asar o'rganiladi hamda uning xususiyatlari (janri, tuzilishi, ijrochiligi va h.k) haqida yangi tushunchalar hosil bo'ladi. Bolalar musiqa cholg'ularida chalish – o'quvchilarning jamoa ijrochilik faoliyati turlaridan biridir. Uning darsdagi o'rni – o'quvchining musiqiy qobiliyatini yuzaga chiqarish va rivojlantirish, kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining badiiy tajribasini boyitish, ijrochilik faoliyatiga qiziqish uyg'otishdir. Ta'limning zamonaviy globallashuvi va axborotlashuvi, o'qituvchining ijodiy faoliyati katta ahamiyatga ega. Hozirgi kunda ta'lim sohasiga kirib kelayotgan innovatsion innovatsiyalar yangi tushunchalarni olib kelmoqda. Ana shunday tushunchalardan biri “ijodkorlik” tushunchasidir.⁵⁴

Dars sharoitida bolalar cholg'u asboblari ijrochilik faoliyatini qo'llashi bir necha o'quv-pedagogik vazifalarini hal etishga qaratilgan:

- 1) o'quvchilarni dars va sinfdan tashqari hamda bo'sh vaqtlarda ijrochilik faoliyatiga undash;
- 2) ularda badiiy did va qiziqishlar shakllanishiga yordam berish;
- 3) jamoaviy ijrochilikka qiziqishlar shakllanishiga yordam berish;
- 4) cholg'ular tembrlarini farqlash, ularning jaranglashdagi uyg'unligini his eta olishlariga erishish;
- 5) musiqiy qobiliyatlarning (lad, ritm, shaklni his etish, tembr, melodik, garmonik eshituv, xotira) rivojlanishini faollashtirish;
- 6) o'quvchilarda musiqiy ifoda vositalarining ahamiyati haqidagi tasavvurni shakllantirish.

Bu vazifalarni amalga oshirishda musiqiy-o'quv repertuari va ish metodlari hal qiluvchi ahamiyatga egadir.

Darsda qo'llaniladigan musiqiy materialning eng asosiy xususiyati – uning universalligidir, ya'ni bir yoki bir necha asarning o'zida bir qator tasavvur, malaka, ko'nikmalar shakllantirilishi imkoniyati borligidir. Bolalar cholg'ularida chalish eshituv va ovoz koordinatsiyasi (muvofigligi) bo'sh bo'lgan o'quvchilarning musiqiyijodiy rivoj uchun ham ayniqsa foydalidir.

⁵⁴ Z.A.Nazarova. TECHNOLOGY FOR IMPROVING MECHANISMS OF CREATIVE TEACHER PERSONALITY FORMATION 2022. URL

<https://ejedl.academiascience.org/index.php/ejedl/article/view/381.118-124>

Xulosa o'rnida shuni aytamizki, musiqa madaniyati darslarida har bir faoliyatdan unimli foydalanish darsning samaradorligini oshirishning eng muhim yo'llaridan hisoblanadi. Musiqa asboblari jo'r bo'lish faoliyati ham musiqa darslari uchun muhim faoliyatdan bir bo'lganligi uchun ushbu faoliyatga alohida e'tiborli bo'lish har bir o'qituvchidan talab qiliandi. Mashg'ulotlardagi o'quvchilar cholg'u asboblari chalish faoliyatini samarali amalga oshirish natijasida o'quvchilar quyidagi bilim malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishlari nazarda tutiladi:

- musiqa cholg'u asboblari nomlari, tuzilishi, ularni asrash qoida-tartiblarini bilish;
- musiqa tinglash orqali cholg'u asboblari tovush tusini, jarangdorligini aniqlay olish;
- musiqa cholg'u asboblari chalish uslublari haqida malakalarga ega bo'lish;
- cholg'u asboblarda yangraydigan musiqiy tovushlar tusini, ifodaviy xususiyatlarini ilg'ay olish;
- musiqiy ifoda vositalarini bilish, musiqa cholg'ularida chalishda ularni ifodalay olish;
- jamoa (ansambl) bo'lib qo'shiq ijro etish malakalarini egallab olish, oson va tanish kuylarni eshitish orqali cholg'uda ijro eta olish, o'rtoqlari ijrosini munosib baholay olish;
- cholg'u asboblari chiqadigan baland va past tovushlar yangrashini farqlay olish, pardalar nomi, ularning joylashish o'rnini bilish;

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azatgul Tashmatova "Ijrochilik san'ati tarixi" «Musiqa» nashriyoti Toshkent – 2017.
2. Choriyev, B. (2021). UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA MUSIQA MADANIYATI DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI KAMCHILIKLAR VA MUAMMOLAR.
3. URL: <https://scienceweb.uz/publication/2144>
4. Bekzod Bahrom O'G'Li Choriyev (2022). O'zbekistonda xalq cholg'ularining takomillashuv jarayonlari hamda ko'p ovoqli orkestr va ansambllarning tashkil topishi. Science and Education, 3 (4), 776-780.
5. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-xalq-cholg-ularining-takomillashuv-jarayonlari-hamda-ko-p-ovoqli-orkestr-va-ansambllarning-tashkil-topishi>
6. Z.A.Nazarova. TECHNOLOGY FOR IMPROVING MECHANISMS OF CREATIVE TEACHER PERSONALITY FORMATION 2022. URL <https://ejedl.academiascience.org/index.php/ejedl/article/view/381.118-124>
7. F.A.Nazarov. 2022. XXI ASR O'ZBEK YOSH KOMPOZITORLAR ASARLARIDA MUSIQIY INOVATSIALARI HAMDA BADIY VA ESTETIK QARASHLARI

METAFORANING TILSHUNOSLIKDA NAMOYON BO'LISHI VA UNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Karimov Abduvali Jo'rayevich TerDU magistranti

Annotatsiya – Ushbu maqolada tilshunoslikda metafora haqida yetarlicha izlanishlar olib borilgan bo'lsa ham, unga bo'lgan qiziqish tobora ortib borayotganligi hamda tilda metafora so'zlaridan foydalanish, ularning majoziy ma'nolarini o'rganish haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar - metonimiya, metofaranazariyasi, ko'p ma'noli so'zlar, o'xshashliklar.

Nutqimizda eng keng tarqalgan va ko'p qo'llaniladigan ma'no ko'chish usuli metaforadir. Metafora narsa yoki tushunchalar o'rtasidagi o'xshashlik asosida nom

(so'z)ning ko'chishidir. Metafora (yunoncha **metaphora- ko'chirish**) bir predmet nomining boshqa predmet nomiga ular o'rtasidagi ma'lum o'xshashlik asosida ko'chishidir². Masalan: *fan cho'qqisi, yurtimiz quyoshi, dalaning etagi*.

Masalan, tandingning og'zi birikmasida og'iz so'zining ma'nosi odam yoki hayvon og'ziga tashqi o'xshashligi asosida vujudga kelgan. Metaforalarni o'rganish qadimgi davrlardan buyon tilshunoslarning diqqat markazida bo'lgan mavzu hisoblanadi. Antik davrlarda metaforani olamni anglashning aloxida usuli va vositasi sifatida ko'rsatish Aristotel (shuningdek Sitseron) ga taalluqli g'oyadir.

Bu davrda ma'no ko'chimlarini tasnif etishdagi ilk qadamlar qo'yildi: metaforaning ismlar (umuman so'zlar) qatoridagi o'rnini aniqlash, metaforaning "noodatiy" fenomen tabiatini tekshirish singari masalalar shular qatoridandir.

D. F. Sitseron, Kvintiliandan farqli ravishda, ilk marta metafora orqali buyumlar to'g'risidagi ma'lumotni aniq va ravshan yetkazish mumkinligini payqadi. Metaforaning vazifaviy mezonini o'rnida metaforaning qo'llanish maqsadlarini ko'rgan Kvintilian, "Ism yoki fe'l o'z o'rnidan u yetishmayotgan yoxud undan afzal bo'lmagan nomlar o'rniga ko'chiriladi" deb hisoblaydi.

Antik metaforologiyada metafora nom ko'chishining har qanday turi (Aristotel); metonomiyaning zidi (Kvintilian) sifatida qaralib, u nutqimizga nominativ, baxolovchi va dekorativ ma'nolar berishini tavsiflagan. Garchi Aristotelning qo'lyozmalarida referensiya, mohiyat, haqiqat tushunchalari deyarli tilga olinmagan bo'lsa ham, uning metafora va xissiy bilish to'g'risidagi konsepsiyasi o'z davri hamda hozirgi davr uchun ham modernistik g'oya bo'lib qoladi.

Metafora qanchalik yangi, shunchalik ifodali bo'ladi. Mohir so'z ustalari o'z asarlarida so'zlarni metaforik ma'noda qo'llash orqali ifodali, obrazli nutqning go'zal namunalarini yaratadilar.

Metafora qachon ishlatiladi? To'liq aytganda, metafora faqat ijodiy yozishda ishlatilishi kerak, chunki ular majoziy tilga asoslangan (so'zma-so'z ma'noga ega emas) va shuning uchun yolg'on gaplardir. Ammo bu faqat qat'iy gap, chunki haqiqat shundan iboratki, ispan yoki kastiliya tilidagi metaforalar har kuni ishlatiladi va bu boshqalar bilan kamroq so'zma-so'z va qiziqarli tarzda muloqot qilishning yana bir usuli, ular faqat matnlarda yoki asarlarda ishlatilmaydi. Muayyan iboralarni ta'kidlash uchun ularni har kuni ishlatishni yaxshi ko'ramiz.

Misol uchun, agar siz Avraam Linkoln haqida maqola yozayotgan bo'lsangiz, uning "oltin yuragi" borligini aytish g'alati tuyuladi. Avvalo, bu klişe.

Ikkinchidan, bu so'zma-so'z to'g'ri emas. Uchinchidan, bu sizga Linkoln haqida haqiqatdan ham ko'p narsa aytib bermaydi. Shuning uchun aniqroq va aniqroq gaplarni aytish yaxshiroqdir, masalan "Linkoln uchun rahm-shafqat eng muhim axloqiy fazilatlardan biri edi". Undan keyin, ijodiy ravishda metafora qo'shishingiz mumkin, ammo ilgari tushuntirishdan foydalangandan so'ng, bu ma'noda biz nimani nazarda tutganimizni yaxshiroq tushunamiz.

Shuni yodda tutish muhimdir. Metaforalarning o'zlari hech qanday ma'noga ega emasligi sababli, siz ularni osonlikcha tushunadigan ma'noga ega bo'lishlari, aniq nima yoki kimga murojaat qilayotganlarini bilish uchun ularni to'g'ri kontekstlashtirishingiz kerak.

Metafora taqlid qilish emas shu bilan birga, ritorik vosita mavjud (odamlar buni ko'pincha metafora deb xato qilishadi), uni doimo rasmiy yozishda ko'rasiz. Bu taqlid sifatida tanilgan. O'xshatishlar ikkita narsani tenglashtirishni aniq aytadi, aksincha ularni metafora singari tenglashtirishdan ko'ra. Bu murakkab g'oyalarni tushuntirishning juda foydali usuli bo'lishi mumkin:

- O'xshatish bilan: Magnetosfera katta qutblangan deraza singari ishlaydi va u erni quyosh nurlaridan himoya qiladi, shu bilan birga yorug'lik va issiqlik o'tkazib yuboradi.
- Metafora bilan: Magnetosfera katta rangli oyna "

Metafora ishlatish, bu holda, jumlani yolg'onga aylantiradi. Ammo taqqoslash yozuvchining fikrini aniqlashtirish uchun foydali vositadir. Bularning hech biri, albatta, ijodiy yozishga taalluqli emas. Ijodiy yozishda metafora nihoyatda samarali, agar siz ularni aralashtirmasangiz!

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Erkaboyeva.N., O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami.-T.; LRSSON PRESS", 2017,87-88 b.
- 2.Xayitboyeva.M. "Xarakter-xususiyat asosidagi metaforalarni o'rgatish usullari" BMI.- T.;2018.7-b.
3. Nurmonov.A. , Sobirov.A., Qosimova.N., Hozirgi o'zbek adabiy tili. –T: Ilm ziyo., 2013y,190-b.
4. Прокопчук О.Г. Развитие представлений о метафоре в античной риторической традиции. (Аристотель и Квинтилиан). Весник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. - 2009. - N 2. - С. 75-78.
5. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'qitishda ta'limiy metodlarni muvofiqlashtirishning ilmiy-nazariy asoslari. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5).
6. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'QITISHDA TA'LIMIY METODLARNI MUVOFIQLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.

MUSIQANI TINGLASH JARAYONIDA INGLIZ TILI HARF BIRIKMALARINI ORFOGRAFIYASI VA ORFOEPIKASIDAGI MUAMMOLAR

Nazarova Sabrina TerDPI 2-kurs magistri

“O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida” 2021-yil 19-maydagi pq-5117-soni qaroriga muvofiq shuningdek xorijiy tillarni o'rganishni omallashtirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlarni samarali amalga oshirish mqsadida vazirlar mahkamasi qarori⁵⁵ Hozirda har bir, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy sohada rivojlanish o'sish judda sezilarli darajada ko'zga tashlanib turibdi. Kundan kunga rivojlanish tezlashgan sayin har bir sohaning bir biriga uzviy bog'liqligi yanada oshib bormoqda. Bu o'sish nafaqat hayotimizda balki yangilanayotgan bilimlarimizda- aniq fanlarda, ijtimoiy fanlarda va shu bilan birga estetik fanlarda ham

⁵⁵ (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 20.05.2021-y., 09/21/312/0483-son, 05.04.2022-y., 09/22/153/0266-son; 03.08.2022-y., 09/22/425/0712-son)

yaqqol aks etib turibdi. Bu o'sishlar, fanlar aro sohalar aro bog'liqliklarni yaqqol yuzaga chiqorgach, biz uchun yana ham yengilik va samaradorlik beribgina qolmay vaqtimizni ham tejashga imkon yaratmoqda. Bu samardorlikdan ham to'g'ri ham aniq foydalanish uchun o'zaro bog'liq bo'lgan bilimlarni egallashdan unumli foydalanishimiz darkordir. Ta'limning zamonaviy globalashuvi va axborotlashuvi, o'qituvchining ijodiy faoliyati katta ahamiyatga ega. Hozirgi kunda ta'lim sohasiga kirib kelayotgan innovatsion innovatsiyalar yangi tushunchalarni olib kelmoqda. Ana shunday tushunchalardan biri "ijodkorlik" tushunchasidir.⁵⁶

Hozirda men musiqa va ingliz tili fanlarini o'zaro bir biriga bo'g'lab o'tish xaqida suhbat olib borar ekanman. Bu bo'limda eshitish aspekt haqida suhbat olib boramiz. Biz eng avvalo bilishimiz kerak bo'lgan diqqat markazimiz xorij qo'shiqlarini tinglashda xorijiy so'zlarni tushunish va ularda tabiiylikni his etishdir. Bu tildagi millatdagi tabiiylikni musiqiy davrdagi tarixini o'sha mamlakatga, o'sha davrga bormay turib ham masofadan his etishdir. Bilamizki boshqa xalq musiqa bilan bog'lanish bu boshqa millatning o'sha musiqiy davriga, tiliga, deyarli ma'daniy ma'rifiy aloqalar o'rnatib va ularning dunyosining kichik qismiga kichik sayohat uyishtirishimizdir. Nega aynan musiqiy davriga deyayapman sababi Wolfgang Amadey Motsartning operalariga nazar tashlasangiz aynan o'sha davr hayoti aks etib turadi yoki Frederik . Shopenning №12 etyudini tinglasak biz o'sha davr revalyutsiyasini yaqqol sezishimiz ma'lumdir. Ya'ni kampoizitor bir asarni yaratar ekan nafaqat o'sha davr xolatini aks ettiradi balki o'sha davr haqidagi fikrlarini ham nomoyon qiladi. Agarda asar qo'shiq shaklida bo'lsachi? unda o'sha tilga ham murojatimiz katta bo'ladi. Chunki endi nafaqat musiqiy til balki bizga nutqni ham tushunishimiz kerakdir.

Xorij qo'shig'ini kuylashdagi umumiy muoammolari haqida yuqorida aks ettirdik. Ular haqidagi farazlarimizni ham aks ettirdik. Ulardan qanday himoyalaniшни oz bo'lsada so'zlab o'tdik. Endigi bobda esa biz, boya ta'kidlaganimizdek uni tinglashdagi umumiy qoidalar va tinglovchi uchrashi mumkin bo'lgan muammolari haqida umumiy va qisqacha bayonot qilaman. yana ham ochiqroq aytsak nega aynan umumiy farazlari bilan suhbat olib boramiz. dedim. Chunki, kuylovchi aniq fonetik qoidalar asosida kuylasa, tinglovchi o'zining eshitish qobilyatidan kelib chiqib tinglaydi, va tushunishva farqlash darajasi ham turli xilda bo'ladi farqlaydi. Shuning uchun bu yerda asosiy narsa diqqat va eshitish qobilyati hisoblansa, qolgani esa, ma'lum orfoepik va orfografik qoidalar hisoblanadi

Eng boshida keling orfoepika bu (orto...yunonchadan epos-nutq, talaffuz) tilshunoslikning adabiy talaffuz me'yorlarini o'rganuvchi bo'lim hisoblanadi.muayyan ma'lum tilning talaffuz me'yorlariga mos holda bir xil talaffuzni ta'minlovchi qoidalar tizimi va ularga rioya qilish. Ya'ni biz bunda talaffuz qoidalar talaffuz dagi muammolarni o'rganamiz va hal etamiz shununig uchun eshitish aspektimizda bizga muhim hisoblanadi.

Orfografiya (grekchadan orthos-“to'g'ri” grapho “yozaman”) to'g'ri yozish me'yorlarini o'rganadigan bo'lim hisoblanadi. Muayyan ma'lum tilning yozuv me'yorlariga mos holda bir xil yozuvni ta'monlovchi qoidalar tizimi va ularga rioya

⁵⁶ Z.A.Nazarova. TECHNOLOGY FOR IMPROVING MECHANISMS OF CREATIVE TEACHER PERSONALITY FORMATION 2022. URL <https://ejedl.academiascience.org/index.php/ejedl/article/view/381.118-124>

qilish. Ya'ni biz bunda yozuv qoidalari yozuvdagi muammolarni o'rganamiz va hal etamiz.

Hozirda unib o'sib kelayotgan xavaskor yoshlarimiz deyarli ko'pchiligi yevropa bilan hamnafas bo'lib chet el zamonaviy Estrada qo'shiqlaridan tinglashadi afsuski ularda faqat eshitish qobiliyati bilan tinglangan musiqiy ohang bor-u lekin so'zlar haqida unda ishlatilgan til haqida gapirsakchi? So'zimni ochiqroq qilib gapirsam, xavaskor o'zi eshitib kuylayotganda, deyarli bu qo'shiqni tilni xattoki qo'shiqni so'zlarini yozgan shoir ham bilmaydi. Sababi u qo'shiqni qanday qulog'i eshitgan bo'lsa xuddi shunday qabul qilgan va uni to'g'ri eshitdimi shu; so'z aynan yangradimi yo'qmi axamiyati yo'q faqat ular ijro etishga qiziqib ijro etishadi. Buning natijasida esa u kuylayotgan qo'shiqning eshitish jarayonidagi muammolarni ko'zdan qochiradi. To'g'ri biz bu haqda aytishimiz kerakki, xavaskorga ne kerak soatlab qo'shiqni matnini qidirish va u bilan tanishish aksincha unga bu muhim emas shuning uchun ham ko'pgina xavaskor kuylovchilar bu jarayonga diqqatini qaratishmaydi. endi suhbatni xavaskor emas musiqa sohasidagi professional qo'shiqchi, yoki til sohasidagi lingvist deylik yo bo'lmasa til bu tilni o'rganuvchi musiqachidir balki, bu musiqaga qiziqish bildirgan va musiqa orqali til o'rganayotgan xavaskor bu kabi shaxslar bu qo'shiqni tinglashni o'zida yangi bilimlar o'zlari uchun kashf etadi. Ya'ni bu yerdagi qisqartma so'zlar, omofonlar, jarangli va jarangsiz harflarning talaffuzi, dialect, tezlik, aksent, intonatsiya kabilar haqida qoidaga bo'ysungan yoki mustasno hollarda tanishish bilan birga analiz va sintez qilish jarayoni boshlanadi.

Vokalistlar, qoshiqchilar bo'lsin xoh xavaskor jamoa repertuardagi qo'shiq matni bilan eng avval tanishadi, tanishgach esa kuylaydi va bu jarayonga ongda o'z o'zidan asarni yodlash boshlanadi. Yodlash jarayoni ham ko'z ham aql bilan birgalikda olib boriladi. Ko'z bilan yodlash jarayonida xarf birikmalarga ko'z tushadi va talafuz qiladi, ba'zida esa talafuz me'yori va imlo qoidasi bir biriga mos tushmaydi, lekin buni kuylovchiga to'g'ri talaffuzda o'rgatiladi va nutqda to'g'ri shakllantirish uchun turtki ham beradi. bu jarayonda esa aql o'z o'zidan bu mustasno joylarni yodlashga kirishadi. Va mana shu jarayonda bolada to'g'ri o'qish va to'g'ri talaffuz etishga urinishlar va bularni ongga muxrlash boshlanadi. Ya'ni endi kuylovchi nafaqat so'zlarning ma'no mazmunini balki talaffuz me'yori va uning imlo qoidasi bilan ham yaqindan tanishib o'z o'zidan boshqa tilga bo'lgan ko'nikmalari asta sekinlik bilan shakllanadi. Shu alfozda kuylab kuylovchi o'zining ovozi tinglayotganda o'zi ham tinglovchi ham qo'shiqni ba'zi bir so'z va harfiy birikmalardagi istisno holatlarini eshitish orqali quloqlariga ham tanishtirib borib ular ustida ozgina izlanish va o'rganishlar olib boradi. Bundagi afzalik shuki butun bir imlo qoidalarini istisno holida to'laligicha emas qoshiq matnidagi bir yoki ikki tasodifiy uchragan so'zlar bilan yod olinadi va onga muxrlaydi.

Yangi asarda tanishgan yangi bilimlarni soddaligi tushinilishi va anglanilishi o'quvchining qabul qilish darajasiga bo'g'liq. O'quvchi yengil va oson tushunilishi maqsadida tinglovchining qo'shiq aytish imkoniyatlari va qo'shiq diapazoni va yangi mavzuni qabul qilish imkoniyatlari yosh xususyatlarini inobatga olgan holda o'qituvchi tanlashi lozimdir. Bola bu mexanik qurilma emaski siz uni xohlagancha xotira va qabul qila olishini programmashtirib qo'ysangiz bu jarayonda uning mexanik yodlashi emas balki aqliy ongiga muxrlab tushunib, ozida tushuncha hosil qilib yodlashi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Sababi ingliz tilidagi ba'zi bir tovushlar

o'zbek tilimizda yo'q va uni anglash tugul uni talaffuz etish bir muncha murakkabdir. Bu tovushlarni chiqorish bolada qanchalik qiyin bo'lsa ana endi uni harf birikmasi siftida tushunish yana ham qiyinchilik tug'diradi. Mana shu bosqichda u bilvosita va bevosita bu kabilar bilan tanishib undagi talaffuz va imlo me'yorlarini solishtirib quloqlarni o'rgatadi Bunga tayyorgarlik ko'rish va mashaqatli tarzda ularni bo'g'inlar va urg'ular o'rtasida uni kuylash ohagga solish esa bu mahoratli musiqa kuychilarimiz tomonidan kuylanadi. Xorijiy tilni o'zlashtirishi A2 va B1 darajadagi tinglovchiga deyarli barcha narsa qo'shiq so'zlarini tushunishga xalaqit beradi. Tushuna olamanmi degan hayajon bilan u ko'p narsadan o'ziga to'xtash belgisini qo'yadi. ya'ni diqqat markazini bir joyga yig'ishga xarakat qilmay aksincha xonaning shovqinini uning temp suratini yoki tajribaning yetishmovchiligini aksentlarni va yana shunga o'xshash kabi bir nechta muammolarni o'ylab qayg'uradi. Tinglayotgan tinglovchi xorijiy qo'shiqdagi so'zlarni eshitar ekan qorishiq, portlovchi, sirg'aluvchi, jarangli, jarangsiz tovushlarni bir biridan farqlashga birmuncha qiynalib o'zi eshitganicha kuylaydi.

Qo'shiq tinglovchi xavaskormi, vakalistmi, xonandadami, xorijiy kuylanayotgan qo'shiq tilida A2 darajadagi emas B1 darajadagi bilimi bo'lsa bunda sezilarli xatogarchilikga deyarli yo'l qo'ymaydi. Sababi unda grammatika leksika ancha yaxshi shakllangan va unda undan foydalanishda ham yaxshi nati jalar mavjud unda analiz va tahlil jarayoni bo'shlanib so'zlarni ancha farqlaydi, va endi nafaqat leksik balki fonetik analiz va tahlilga o'tadi. Fonetik farqlashlar, omofonlar, va nyuanslarda hattoki ta'kidlab o'tish kerakki dialektida ham ancha bilimlarini shakllantirib boradi. Yana aytish joizki bir til bo'lsada mintaqa va dialektiga qarab ham tallafuzni tushunish bir muncha qiyinlashadi, ya'ni qo'shiqdan tashqari o'z nutqida ham bunday uslublarni qo'llashi uchun hamda bola yanada o'rganishga va to'g'ri yozilishi va to'g'ri eshitish uchun qo'lidagi barcha imkoniyatlardan unumli foydalaniladi.

Ingliz tilida musiqa tinglanganda to'g'ri bir muncha qiyin bo'lishi mumkin ammo bu hozirgi yoshlarimiz uchun judda ham qiziqarli bo'lib shakllanayapti.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2017.
2. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 20.05.2021-y., 09/21/312/0483-son, 05.04.2022-y., 09/22/153/0266-son; 03.08.2022-y., 09/22/425/0712-son)
3. Z.A.Nazarova. TECHNOLOGY FOR IMPROVING MECHANISMS OF CREATIVE TEACHER PERSONALITY FORMATION 2022. URL <https://ejedl.academiascience.org/index.php/ejedl/article/view/381.118-124>
4. F.A.Nazarov. 2022. XXI ASR O'ZBEK YOSH KOMPOZITORLAR ASARLARIDA MUSIQIY INOVATSIALARI HAMDA BADIY VA ESTETIK QARASHLARI <https://ejedl.academiascience.org/index.php/ejedl/article/view/405>
5. Azatgul Tashmatova “Ijrochilik san'ati tarixi” «Musiqa» nashriyoti Toshkent – 2017.

YOSH KOMPOZITORLAR ASARLARIDA INOVATSIALAR BADIY VA ESTETIK QARASHLARI

Farhodjon Nazarov Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Bugungi kunda musiqa san'atining kelajak rivoji uning taraqqiyoti yosh kompozitorlar ijodiyotining nota matnlarida aks etadi. Unda insoniyatning mangu an'analari qadriyatlari buyuk musiqa meroslari o'chmas tarixlari bilan gavdalanishi kabi qator voqeliklarga boy musiqa asarlarning keng ilmiy tadbiq etilishi taqrg'ibot-tashviqot jarayonlari muhim ahamiyat kasb etadi. Inson yashar ekan yangilikka intiladi, bugun yangilik deb bilganlarimiz vaqt o'tib tarix sahifalaridan joy oladi. Shunday ekan, jamiyatning rivojlanishi doimo tarix bilan xamnafaslikda sodir bo'ladi. Musiqa olamining ko'lami beqiyos, xar bir inson musiqa orqali yashaydi hamda zavq oladi. Ta'limning zamonaviy globallashuvi va axborotlashuvi, o'qituvchining ijodiy faoliyati katta ahamiyatga ega. Hozirgi kunda ta'lim sohasiga kirib kelayotgan innovatsiyalar yangi tushunchalarni olib kelmoqda. Ana shunday tushunchalardan biri "ijodkorlik" tushunchasidir.⁵⁷

Dars sharoitida bolalar cholg'u asboblari ijrochilik faoliyatini qo'llashi bir necha o'quv-pedagogik vazifalarini hal etishga qaratilgan:

Bugungi kunda xayotimizda musiqaning alohida o'rni bor.

Tahlil va natijalar: XXI asr yosh kompozitorlari tomonidan bugungi kunda ko'plab asarlar yaratilmoqda. Albatda bu jarayon tatqiqotchilar, musiqashunoslar olimlar nazariga tezda tushadi. Chunki asarlar qanchalik dolzarb qay darajada ijrochilar tomonidan baxolanadi yoki musiqashinavandalar e'tiboriga tushishi katta qiziqish bilan muhokama qilinadi. Shu boisdan biz ilmiy ishimizda O'zbekiston kompozitorlari va bastakorlari uyushmasi a'zosi, xalqaro tanlovlar laureati, O'zDK cholg'ulashtirish kafedrasida katta Nurali Erkayevning skripka va fortepiano uchun yaratgan «Rondo» asari e'tiborimizni jalb etdi. Shu sababli ilmiy ishimizda asar taxliliga va uning inovatsiyasi badiiy va estetik qarashlariga ilmiy nazariy yondashamiz.

Musiqiy tilning rivojlanish jarayonida lad haqidagi tasavurlar sezilarli taraqqiyotni boshidan kechirgan. Ladning so'nggi ikki asrlarda Yevropa kompozitorlari ijodida yuzaga kelgan qonuniyatlar o'rganishga asoslangan ta'rifi ko'proq ma'lum. Atoqli pedagog-nazariyachi I.V. Sposobin tomonidan ladga berilgan quyidagi ta'rif ana shu nuqtai nazarni ifodalaydi: "Lad — bir tovush yoki ohangdoshlik ko'rinishida tonika markazi yordamida birlashtirilgan tovush aloqalarining tizimidir"⁵⁸. Bu ta'rif ladi yuqori darajali markazlashtirilgan XVIII-XIX asr kompozitorlari musiqasini o'rganish asosida ishlab chiqilgan. Shuning uchun ham olim tonika va ohangdoshlikka alohida e'tibor berganligi ko'zga tashlanadi.

Shu bilan birga, keyingi o'n yilliklarda XX asr garmoniyasini izchil o'rganish, klassik garmoniyagacha mavjud bo'lgan garmoniyani mufassal tadqiq etish, ladlarning xususiyati yuqorida ko'rsatilganlardan keskin farqlanuvchi tabiatga ega bo'lgan monodik musiqa qonuniyatlarini o'rganilgani bois lad tushunchasini kengaytirish

⁵⁷ Z.A.Nazarova. TECHNOLOGY FOR IMPROVING MECHANISMS OF CREATIVE TEACHER PERSONALITY FORMATION 2022. URL <https://ejedl.academiascience.org/index.php/ejedl/article/view/381.118-124>

⁵⁸ Способин И. Элементарная теория музыки. М. Музыка, 1979. С.28.

zarurati tug'ildi. Ladning oxirgi va kengroq ta'riflaridan biri quyidagicha: "Lad bu tovush balandligi aloqalarining tizimlilikidir".

Bu ta'rifda markaziy tovush yoki ohangdoshlikka tortilish to'g'risida gap yo'q, tizim esa ladning asosini tashkil etuvchi belgi sifatida ko'rsatiladi. Bundan kelib chiqadiki, ladni tashkil qiluvchi tovushlar funksional jihatdan teng ahamiyatga ega emas, ular o'z mazmuniga ko'ra tadrij qilingan va shu bois o'zaro muayyan munosabatlarda bo'ladilar.

. Yu.N. Tyulin akkordning quyidagi ta'rifini beradi: "Akkord - bu lad va akustika qonuniyatlariga bo'ysunuvchi, muayyan tuzilishga ega va lad tizimiga daxildor bo'lgan ohangdoshlikdir.⁵⁹ Lekin Tyulin buta'rifga quyidagicha to'ldirish kiritadi: "Bu qoidalar tersiya bo'yicha tuzilgan akkordlarda ayniqsa aniq ko'rinadi". Demak, Tyulin fikricha, tuzilma akkordning asosiy belgisi bo'lmay, ikkinchi darajali belgi sifatida saqlanib qoladi.

Eng so'nggi davrlarda odat tusini olayotgan akkordlar ta'riflarda, olimlar tuzilma belgisidan butunlay voz kechib, asosiy akkordning belgilar sifatida uning mustaqilligi va yaxlitligini ta'kidlaydilar.

Jumladan, T.S. Bershadskaya: "Akkord — bu musiqa to'qimasidagi mantiqiy differensiallashgan konstruktiv jihatdan yaxlit tonlar kompleksi birligidir" deb ta'kidlasa, Yu.N. Xolopov: "Akkord - bu muayyan mantiqiy tamoyil asosida yaratilgan har qanday mustaqil ohangdoshlik" deya ta'riflaydi. Akkord ta'rifining yana bir tomoniga ahamiyat berish lozim. Nazariyaning an'anaviy ta'rifida akkord albatta uch tovushdan iborat bo'lishi kerak deyiladi.

Masalan. Yu.N. Tyulinning fikricha: "Akkordning konstruktiv yaxlitligi, balandligi bilan farq qiladigan, kamida uch tovushdan iborat." Olimning fikricha ikki tovush majmuida akkord tuzilmaydi, chunki bu holda tovushlar birikmasi lad tizimida o'z o'rnini funksiyasini belgilab bera olmaydi. Mazkur qoida ko'rsatadiki, Tyulin bu masalani hal etishda ko'proq klassik musiqa tajribasiga asoslangan. Ohirgi garmoniyaga bag'ishlangan nazariy ilmiy asarlarda tahlil qilingan uslublaming doirasi kengayib, akkord ta'rifi, ayniqsa zamonaviy musiqa qoidalarining negizida son jihatidan kamida uch tovushlik bilan cheklanishi, qaytadan ko'rib chiqilmoqda. T.S. Bershadskaya va Yu.N. Xolopov akkord ikki tovushdan ham iborat bo'lmishi haqida so'z yuritib, akkordning asosiy belgilari tuzilmada emas, aksincha, tovushlaming o'zaro yaxlitligida va mantiqiy differentsiatsiyasida, deb uqitirishadi.

O'z asarida N. Erkayev o'zbek an'anaviy musiqasiga xos bo'lgan xususiyatlar bo'lmish ritm, lad-intanatsion, cholg'ularning texnik imkoniyatlari, uning tembri, faktura, rivojlanish tamoyillaridan unumli foydalanishga xarakat qilgan. Ushbu asr taxlilini ko'rib chiqishda, e'tiborni birinchi navbatda mavzuga qaratsak. Ma'lumki xar bir janrda mavzuviylik muxim ahamiyatga ega. U nafaqat asar g'oyasi, xarakter, obrazni balki, keyingi rivojlov jarayonlarini aniqlab beradi. Mavzu davriya shaklida yozilgan bo'lib, ikki jumlagacha bo'linadi. Ma'lumki, shunday tuzilish klassik davriyaga xos. Lekin ushbu tuzilish ichida O'zbek milliy xususiyatlari yorqinligi bilan ko'zga tashlanadi. Mavzu ritmik akkordli bayonda boshlanib, butun mavzu va keyingi asar davomida deyarli saqlanib qoladi. Keyingi tuzilmada melodik mavzu kvarta yuqorida

⁵⁹ . Тюлин Ю. Учения о гармоний. М. Музыка . 1939.с.37.

yangrab, yangi tayanch tovushni ko'rsatadi va usul biln kontrpunktik bayonda beriladi. Rirmik usulning takrorlanishi, melodik mavzuning lad xususiyatlari, tetraxord bo'yicha tuzilishi, variatsion-variant usuli bo'yicha rivojlanib borishi, faktura ko'rinishlari monodiya qonuniyatlarini eslatadi.

Yuqorida keltirilgandan tashqari, mavzuning yana bir tomoniga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq, Kuyning aylanmali turi kvarta atrofidagi harakati, asosiy tayanchdan boshlanishi va doimo bir tayanchga qaytib kelishirondo (aylana doira) ma'nosini aks etiradi. Shu bilan birga, mavzu o'zida qarama – qarshi bo'lgan tamoyillar rivojlanishi, yangilanib borishi, Variatsion- variant ekanini namoyon etadi. Shunday qilib, mavzu tuzilishida qarama qarshi bo'lgan takrorlash va yangilanish tamoyillari shubxasiz rondo shaklini eslatadi.

Asarning keyingi taxlili shuni ko'rsatadiki, mavzu o'zida bo'lgan barcha xususiyatlar, keyingi rivojlanish bosqichlarida xam o'z aksini topadi va bu mavzuning tezis sifatida talqin etilishiga asos beradi. Aniqroq aytganda, tezis-mavzu-tematik matirial va ritmni rivojlanish tamoyillari, faktura, shakl, tonal rejasini oldindan aniqlab beradi. Ma'lumki bunday mavzu va yaxlitlik munosobatlari fuga uchun ham xosdir. Aytish joizki, melodik mavzuning o'zida turli xil polifonik variantlar ustunlik qiladi: Imitatsiya, aylanmali, rakaxod va boshqalarni ko'rish mumkin. Ular nafaqat bir ovozli yashirin polifoniya ko'rinishida, balki ovozlar orasida ham namoyon bo'ladi.

Asarning keyingi rivojlov bosqichlarida xam rondo va variantlik tamoyillari o'z aksini topgan.

Shunday qilib N. Erkayevning «Rondo» asrida qo'llanilgan polifonik, rondo, variantlilik, va shu bilan birga, monodiyaning xona-bozgo'y tamoyiliga ega bo'lgan xususiyatlar, chinakam milliy asarlarni yaratish imkonini bergan.

O'ylamizki, taxlil qilingan asar kompozitorning shubxasiz yutug'i va innovatsion yondashuvidir deb xisoblaymiz.

Xulosa: Shunday qilib, bugungi kunda bastakor doimiy bo'lishi kerak har bir yangisini tuzish jarayonida ko'plab ijrochilar bilan aloqa qilib ishlaydi. Ba'zan bastakor kim uchun (ma'nosi) aniq bilishi kerak ma'lum bir rassom) uning yangi asari mo'ljallangan Bu juda har bir bastakor uchun muhim va zarur lahza.

Buning imkoniyatlarini bilish ijrochi, bastakor o'zi uchun u yoki bu variantni tanlash vazifasini osonlashtiradi bugungi kunda juda muhim bo'lgan ovozli ishlab chiqarish, yangi effektlarni qo'llash kun. Bundan tashqari, ba'zida ijrochi ijro masalasida bunday echimni topishi mumkin, bastakor uchun bunga erishish qiyin bo'lar edi. Ijrochi qimmatli narsalarni berishi mumkin asar yaratish jarayonida maslahat. Yuqoridagilarni umumlashtirib, shuni ta'kidlash kerakki, muammo bastakorning ijrochilar, dirijyorlar, ovoz muhandislari bilan aloqasi, emas nafaqat professional, balki psixologik ham. Zamonaviy bastakor sifatida ijodkor, rassom singari, doimo turli xil narsalar bilan o'zaro aloqada odamlar, uni ta'minlash uchun aloqa qobiliyatiga ega bo'lishi kerak belgilangan maqsadlarga muvaffaqiyatli erishish.

Zamonaviy o'zbek musiqaning xususiyatlari har tomonlamadan rivojlanadi – milliy, akademik, vokal, cholg'u, klassik va ommaviy musiqa turlari mavjud.

Umuman olganda, aslida, zamonaviy musiqa madaniyatini tashkil etuvchi turli uslublar, janr va shakllar murakkab tizimini shakllanadi. Bu o'z navbatida, an'ana va xalqimizning boy merosi asoslangan, deb ta'kidlash lozim. O'zbekiston bastakorlari

Sharq va G'arb mumtoz musiqiy san'atlarining an'analari izidan borib turli janr va shakllarda musiqiy asarlar yaratib, Vatanimizning musiqiy madaniyatining rivojlanish jarayoniga samarali hissa qo'shib kelmoqdalar. Musiqiy ijodkorlarimizning yaratgan qo'shiq va romanslar, kamer va simfonik asarlari ijro jamoalar va yakka ijrochilar repertuaridan munosib o'rin olgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak". – T.: "O'zbekiston", 2017.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2017.
3. Способин И. Элементарная теория музыки. М. Музыка, 1979. С.28.
4. Тюлин Ю. Учения о гармоний. М. Музыка . 1939.с.37.
5. Karimova N, Nazarov F. Fortepiano o'qitish metodikasi. T., 2020, 11-b
6. Девятова. О. Особенности творческого процесса композитора книга М. 1956.с
7. Z.A.Nazarova. TECHNOLOGY FOR IMPROVING MECHANISMS OF CREATIVE TEACHER PERSONALITY FORMATION 2022. URL
<https://ejedl.academiascience.org/index.php/ejedl/article/view/381.118-1>

O'ZBEKISTONDA TA'LIM ISLOHOTLARI

Soat Oybek Erkin o'g'li TerDPI o'qituvchisi, oybeksoatov85@gmail.com

Ravshanov Eshmurod TerDPI talabasi.

Annotatsiya. Ma'naviy-ma'rifiy sohadagi yutuqlarimiz ta'lim tizimidagi tub o'zgarishlarda yaqqol namoyon bo'lmoqda. Xalq ta'limini isloh qilish, kadrlar tayyorlash tizimini mustahkamlash sohasida muhim chora-tadbirlar amalga oshirildi. Yangi oily va o'rta ta'lim o'quv yurtlari tashkil etilib bilimlarning yangi tarmoqlari bo'yicha kadrlar tayyorlash yo'lga qo'yildi. Chunki zamon talablariga javob beradigan, ilg'or fan-texnika, texnologiya yutuqlarini egallab olgan kadrlarni yetishtirmasdan jamiyatni yuksaltirib bo'lmaydi.

Kalit so'zlar. Kadrlar tayyorlash, o'rta-maxsus ta'lim, kasb-hunar ta'limi, 2017-yilgi islohotlar, kompensatsiya, Shukshunov.

O'zbekistonda 1992-yil 2-iyulda "Ta'lim to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Bu qonunda pedagog xodimlarning burch va mas'uliyatlari aniq belgilab berildi. Mustaqillikning dastlabki yillarida 10 mingdan ortiq xalq ta'limi xodimiga davlat uylari, 22 mingdan ortiq xodimga esa tashkilot va muassalar tasarrufidagi uylar bepul xususiylashtirilib berildi. 50 mingdan ortiq pedagog xodimga shaxsiy qurilish uchun yer maydonlari ajratildi. Qishloqlarda yashovchi pedagog xodimlar komunal to'lovlardan ozod etildi. Shaharlik pedagoglar esa 50 foiz to'lab bordilar. Keyinchalik ushbu imtiyozlar oylik- maoshlariga qo'shib beriladigan kompensatsiya bilan almashtirildi. 1992-yildagi qonun asosida umumiy ta'lim quyidagi bosqichlar bo'yicha amalga oshirila boshlandi.

I bosqich – boshlang'ich ta'lim (1-4-sinf);

II bosqich – asosiy (tayanch) maktab (4-9-sinf);

III bosqich – yuqori o'rta maktab (10-11- sinf);

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1996-yilgi dekabrda qarori bilan 1-oktabr – "O'qituvchilar va murabbiylar kuni" deb belgilandi hamda bu kun bayram

sifatida dam olish kuni deb e'lon qilindi. 1997-yildan boshlab har yili 1-oktabr "O'qituvchilar va murabbiylar kuni" sifatida nishonlanib kelinmoqda.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tashabbusi bilan ta'limni tubdan isloh qilish yo'llari ishlab chiqildi. 1997-yil 29-avgustda Oliy Majlisning IX sessiyasida qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi yangi tahrirdagi qonun hamda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da o'z aksini topdi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi 3 bosqichdagi islohotlar asosida amalga oshirildi.

Birinchi bosqich – 1997-2001-yillarda dasturni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan huquqiy-me'yoriy, ilmiy-metodik, moliyaviy-moddiy shart-sharoitlar yaratildi. Buning uchun davlat tomonidan qo'shimcha ravishda 65 milliard so'm mablag' sarf qilindi.

Ikkinchi bosqich – 2001-2005-yillarni o'z ichiga olib, milliy dastur keng miqyosda joriy etildi. Ushbu yillarda milliy dastur to'liq ro'yobga chiqarildi, mehnat bozorining rivojlanishi va mavjud ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda dasturga aniqliklar kiritildi.

Uchinchi bosqich – 2005-yildan bugungi kungacha. Bu bosqichda Kadrlar tayyorlash milliy dasturi natijasida erishilgan natijalar, to'plangan tajribalar umumlashtirilib, shu asosda yurtimizda ta'lim tizimi takomillashtirilib borildi. 2009-yildan boshlab yurtimizda to'liq 12 yillik majburiy ta'lim joriy etildi. Bu esa 9 yillik umumta'lim maktab bosqichi va 3 yillik o'rta maxsus kasb-hunar ta'lim bosqichini o'z ichiga olgan uzluksiz ta'lim tizimi edi. Bolalar birinchi sinfga 6-7 yoshidan qabul qilinadi. 2001 yilda respublikamizda 9727 ta umumta'lim maktablarida 440 762 nafar o'qituvchi 6,3 mln o'quvchiga ta'lim berdi. Umumiy o'rta ta'lim bo'yicha barcha o'quv fanlaridan Davlat standartlari ishlab chiqildi va ular 346 maktabda tajribadan o'tkazildi, a'lim jarayoniga joriy etildi. Davlat ta'lim standartlariga mos o'quv dasturlari va darsliklari yaratildi.

2004-yil 19-fevraldagi Prezident Farmoni va 2004-yil 9-iyuldagi Vazirlar Mahkamasi qarori asosida 2004-2009-yillarda Maktab ta'limini rivojlantirish davlat umummilliy dasturi qabul qilindi. Dasturga binoan 2004-2013-yillarda 9765 maktabning 4147 tasida qurilish-ta'mirlash ishlari amalga oshirildi va 3225 ta maktab rekonstruksiya qilindi. 424 ta yangi maktab, sport zallari qurildi. Ayni paytda, maktablarni o'quv laboratoriya jihozlari, mebellar, kompyuter texnikasi bilan ta'minlashda alohida e'tibor qaratildi. O'quvchilar darslik va o'quv qo'llanmalari bilan ta'minlanmoqda. 1-chi sinfga qabul qilingan o'quvchilarga Prezident sovg'asi sifatida 12 xildagi o'quv qurollari va o'quvchi sumkasidan iborat sovg'alar topshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuniga muvofiq umumiy o'rta ta'limning to'qqiz yillik etib belgilanishi munosabati bilan to'qqiz yillikni bitirgan barcha o'quvchilar ta'lim olishni o'rta maxsus yoki kasb-hunar kollejlari davom ettirdilar. Bu yangi ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich o'tildi, ya'ni Kadrlar tayyorlash milliy dasturining I-bosqichi (1997-2001) doirasida amalga oshirildi. Shu davr mobaynida 300 ga yaqin yangi turdagi ta'lim muassalari ochildi. O'rta maxsus ta'lim sohasida viloyatlarda biznes maktablari, umumta'lim maktablarida kasb-hunar kurslarining ochilishi, bozor iqtisodiyoti talablaridan kelib chiqqan holda yangi mutaxassisliklar (fermer, soliq, bojxona xodimi va hokazo) kiritildi. Unga binoan, yurtimizda 1997-yildan boshlab hozirga qadar 1400 dan ortiq

kasb-hunar kolleji, 200 ga yaqin akademik litsey bunyod etildi. Ular sohalar bo'yicha mutasaddi tashkilotlar va oliy ta'lim muassasalariga biriktirilishi tufayli bu bosqichda o'quv jarayoni samarali tashkil etilib, kollej bitiruvchilarining ish bilan ta'minlanishiga e'tibor qaratilganiga qaramay, bu borada qoniqarli natijaga erishilmadi.

2012-yil 21-mayda Vazirlar Mahkamasi tomonidan "O'zbekiston Respublikasi ta'lim muassasalarida mobil telefonlardan foydalanish tartibi to'g'risida"gi qarori qabul qilingan. Mazkur hujjat ta'lim muassasalarida mobil telefonlardan foydalanish tartibini belgilaydi hamda o'quvchilarning sifatli ta'lim olish, davlat va jamiyat manfaatlari yo'lida o'quvchi yoshlarning cog'lig'ini saqlashda xavf-xatarlarni kamaytirish, ta'lim olishga bo'lgan kstitutsiyaviy huquqlarini ta'minlashga yo'naltirilgan. Unga ko'ra, ta'lim muassasalariga kirib kelishda har bir o'quvchi, o'qituvchilar va boshqa shaxslar uyali aloqa vositasini to'liq o'chirib qo'yishi shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi va xalqaro huquqiy hujjatlar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. XII chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining XI sessiyasida 1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan. – T.: "O'zbekiston", 1998.
2. "O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosiy faoliyatining asosiy tamoyillari to'g'risida" gi qonun. Me'yoriy hujjatlar. O'zbekiston Respublikasi diplomatiyasi. T.: "Jahon" AA, 1997.
3. Blank S. Uzbekistan: A Strategic CHallenge to American Policy. -Carlisle Barracks, PA 17013, 2004.
4. Daly J.C.K., Meppen K.', Socor V., Starr S.F., Anatomy of a Crisis: U.S.- Uzbekistan Relations, 2001-2005. Washington, 2006.
5. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'QITISHDA TA'LIMIY METODLARNI MUVOFIQLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.
6. Soat, Oybek Erkin O'G'Li (2022). O'QITISHDA TA'LIMIY METODLARNI MUVOFIQLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (5), 1076-1086.
7. Soat Oybek Erkin o'g'li SCIENTIFIC-THEORETICAL BASIS OF COORDINATION OF EDUCATIONAL METHODS.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA O'Z- O'ZINI BOSCHARISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Umarova Zuxra Abdiraxmonovna Toshkent kimyo Xalqaro universiteti, Boshlang'ich ta'lim metodikasi bo'limi magistratura mutaxassisligi bo'iyicha 1- kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'z- o'zini bosharish ko'nikmalarini shakllantirish keng yoritildi.

Kalit so'zlar: ta'lim, mahalliy pedagogika, pozitsiya, Baturin, L.I. Bojovich, S.A. Budassi, E.A. Zaluchinova, O.N.Molchanova, A.G.Spirkin, V.V.Stolin, E.O.Fedotova, P.R.Chamata, I.I.Chesnokova.

Zamonaviy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish sharoitida o'quvchi shaxsiga qiziqishning ortishi muhim ahamiyatga ega. Umumta'lim maktabining asosiy vazifalaridan biri - o'quvchilarni o'z-o'zini rivojlantirishga tayyorlash - o'quvchining ta'lim jarayonida faol pozitsiyasini shakllantirish muammosini ayniqsa ahamiyatli qiladi. Ikkinchisi bolaning o'zi va qobiliyatlari haqidagi tasavvurini shakllantirishni, uning shaxsiyati va faoliyatining xususiyatlarini har tomonlama va ob'ektiv baholash, o'quvchi rolini o'ynash, boshqalar bilan munosabatlarni to'g'ri qurish qobiliyatini talab qiladi, ya'ni. ma'lum darajadagi o'z-o'zini hurmat qilishni talab qiladi. Mahalliy pedagogika va psixologiyada turli yosh bosqichlarida o'z-o'zini hurmat qilishni

rivojlantirish bo'yicha katta miqdordagi empirik materiallar to'plangan. O'z-o'zini anglash muammolarini o'rganish doirasida o'z-o'zini hurmat qilish etakchi rol o'ynaydi: u o'z-o'zini anglash jarayonining yadrosi sifatida tavsiflanadi (N.A. Baturin, L.I. Bojovich, S.A. Budassi, E.A. Zaluchinova, O.N.Molchanova, A.G.Spirkin, V.V.Stolin, E.O.Fedotova, P.R.Chamata, I.I.Chesnokova), uning individual rivojlanish darajasining ko'rsatkichi, o'z-o'zini bilish jarayoniga organik ravishda kiritilgan shaxsiy jihati (K.A.Abulxanova, E.P.Avduevskaya), B. G. Ananiev, S. A. Baklushinskiy, L. V. Borozdina, A. V. Boyarintseva, O. V. Dashkevich, I. S. Kon, V. N. Kunitsina, A. L. Shnirman). Tadqiqotlar, bir tomondan, shaxs va o'zini o'zi qadrlash o'rtasidagi munosabatlar muammolarini, boshqa tomondan, o'z-o'zini anglash, o'zini o'zi anglash va o'zini o'zi qadrlash o'rtasidagi munosabatlarni muhokama qiladi. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning o'zini o'zi qadrlashi I.V. Dubrovin, A.V. Zaxarova, L.G. Podolyak, V.M. Sivelnikov, S.M. Yo'ldoshev. A.V.ning so'zlariga ko'ra. Zaxarova o'z-o'zini hurmat qilishning shaxsiy shakllanishi sifatida namoyon bo'lishini yanada kengroq o'rgandi, shu bilan birga uning operatsion va protsessual xususiyatlari hali ham kam oshkor qilinmoqda. Maktab ta'limining zamonaviy amaliyoti ko'pincha faqat shaxsning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish bilan cheklanadi, chuqurroq shaxsiy shakllanishlarga, shaxsning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan jihatlariga katta ahamiyat bermasdan. o'z-o'zini hurmat. Shu bilan birga, maktabgacha yoshda poydevori endigina qo'yila boshlagan ijobiy o'zini-o'zi hurmat qilish bolaning maktabdagi ta'lim muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi. Boshqa tomondan, ta'lim jarayonining o'zi talabaga ta'sir qiladi, shuning uchun umuman shaxsning shakllanishida va xususan, o'zini o'zi qadrlashda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim va tarbiya jarayonida ma'lum me'yorlar va qadriyatlarni o'zlashtirgan o'quvchi boshqalarning (o'qituvchilar, tengdoshlar, ota-onalar) qadriyatlari ta'sirida o'z faoliyatining haqiqiy natijalariga ma'lum bir tarzda munosabatda bo'lishni boshlaydi. o'zini shaxs sifatida. Yoshi bilan u o'zining haqiqiy yutuqlari va ma'lum shaxsiy fazilatlariga ega bo'lgan yutuqlari o'rtasidagi farqni tobora aniqroq ajratib turadi. Shunday qilib, ta'lim jarayonida o'quvchida o'z qobiliyatini baholashga munosabat shakllanadi - o'zini o'zi qadrlashning asosiy tarkibiy qismlaridan biri. O'z-o'zini hurmat qilishning shakllanish manbalari har xil: bolaning o'zi va uning qobiliyatlari haqidagi bilimlarini kengaytirish, uning faoliyatidan qoniqish, uning haqiqiy yutuqlari va da'volarini to'g'ri taqqoslash, uning atrofidagi shaxsni baholash. Zamonaviy amaliyotda adekvat o'zini o'zi qadrlashni shakllantirish turli usullar bilan amalga oshiriladi: bular bahslar, suhbatlar, mashqlar, o'yinlar va boshqalar. Bularning barchasi pedagogik adabiyotlarda o'z aksini topgan. Kichik yoshdagi o'quvchilarning o'zini o'zi qadrlashini shakllantirishga ta'lim holatlarining ta'siri kamroq darajada namoyon bo'ladi. Bu bilvosita tarbiyaviy ta'sir qilish usuli. O'qituvchi tarbiyaviy vaziyatni yaratib, aniq maqsadni ko'zlaydi, lekin bu holat maktab o'quvchilari hayotiga organik va tabiiy ravishda kiritilganligi sababli, bola o'zini ta'lim ob'ekti sifatida his qilmaydi. Bularning barchasi tadqiqot mavzusini tanlashga yordam berdi: "Tarbiy vaziyatlarni yaratish orqali o'quv jarayonida kichik yoshdagi o'quvchilarning o'zini o'zi qadrlashini shakllantirish". Ushbu mavzuning dolzarbligi ushbu yoshdagi bolaning o'zini idrok etishi, o'zini o'zi qadrlashi, o'zini tavsiflashi, odamlarning ko'z o'ngida

ma'lum bir tarzda namoyon bo'lish istagi va uning haqiqiy hayotiga nisbatan sezgirligi o'rtasidagi mavjud qarama-qarshiliklar bilan bog'liq.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Akimova G. Farzandingizga qanday yordam berish kerak. - M.: U-Faktoriya, 2006 yil.
2. Кайнарлова И. В. 2023 – yil “БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ”
<https://lib.cspi.uz/index.php?newsid=8094>
3. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'qitishda ta'limiy metodlarni muvofiqlashtirishning ilmiy-nazariy asoslari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(5).
4. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'QITISHDA TA'LIMIY METODLARNI MUVOFIQLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.
5. Boryakova N.Yu. Bolalarni ta'lim va tarbiyalashning pedagogik tizimlari. - M.: Astrel, 2008 yil.
6. M.S.Janbayeva “Innovatsion jamiyat sharoitida zamonaviy o'qituvchilarga bo'lgan ehtiyojlar” Muallim ham uzluzsiz bilimlendiru 2023 <https://lib.cspi.uz/index.php?newsid=8093>.
7. Arkushenko A., Larina O. Rivojlanish psixologiyasi va rivojlanish psixologiyasi. - M.: Eksmo, 2008.
8. Asper K. Ichki bola va o'z-o'zini hurmat qilish. - M.: Dobrosvet, 2008 yil.

QADIMGI DAVR MUSIQA CHOLG'ULARINING PAYDO BO'LISHI

Nazarov Xolmurod Abdujafforovich Termiz davlat universiteti “Musika ta'limi” kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Qadimgi davr musiqa cholg'ularining paydo bo'lishi” mavzusini tarixiy jihatdan yoritib berishga xarakteristik qaratildi

Kalit so'zlar: *Musiqa, milliy, cholg'u, ijro, idiofon, membranon, xordofon, gemidifon, madaniyat, mudovara, sanj.*

O'zbek xalqining bebaho boyligi hisoblanmish - milliy musiqiy cholg'ularimiz o'zining betakrorligi, naqsh bezagining jozibadorligi, ovoz tarovatining rang-barangligi va ijro imkoniyatlarining beqiyosligi bilan milliy musiqiy madaniyatimizda alohida o'rin tutadi. Musiqiy cholg'ular azal-azaldan o'zbek xalqining ma'naviy hayotida muhim ahamiyat kasb etib, kundalik turmush tarzi bilan chambarchas bog'lanib ketgan. Ular hozirgi kunda ham kishilar dunyoqarashining shakllanishida o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ayniqsa, cholg'u ijrochiligi san'ati ajdodlarimiz tomonidan asrlar davomida noyob estetik vosita sifatida shakllanib, nafaqat musiqa ilmida, balki zamonaviy musiqa ijodiyotida ham katta qiziqish uyg'otib kelmoqda. Uning barcha o'ziga xos xususiyatlari va qirralarini o'rganish esa cholg'u ijrochiligi amaliyotini boyitishga yordam beradi. Milliy musiqiy sozlarimiz juda qadimiy va boy tarixga ega. Musika san'atida dastlabki zarbli (membranofon) cholg'ular eramizdan avvalgi o'n uchinchi ming yillikda paydo bo'lgan. Manbalarda qayd etilishicha, bunday cholg'ular qadimgi mehnat qo'shiqlarining ritmik tuzilishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan. Keyinchalik shovqinli (idiofon) cholg'ular paydo bo'ldi. Ijrochilar qarsak chalib ritmni ta'kidladilar, shovqinli cholg'ular ta'sirini kuchaytirdilar. Ijrochi ayollarning chapak zarblari o'ziga hos takrorlanmas go'zal holatni vujudga keltirar edi. Shu sababli zarbli cholg'ular eng qadimgi cholg'ular turiga kiradi. Ularning kelib chiqishi insonning qadam bosishi, mehnat jarayoni, raqs harakatlari, ov va harbiy yurishlari bilan bog'liq. Uzoq tarixiy rivojlanish davomida turli xalqlar musiqa amaliyotida o'zining tuzilishi, tovush hosil qilishi, ijro va ifoda imkoniyati jihatidan xilma-xil zarbli cholg'ularning turlari shakllangan. Taniqli olim T.Vizgoning

ma'lumotiga ko'ra mudovara (tarekka) harbiy cholg'ular qatoridan ham o'rin olgan. Misli mudovara (sanj)lar ham meloddan uch ming yil oldin ma'lum bo'lsa-da, zamonamizgacha xuddi doyra cholg'usidek o'z shaklida yetib kelgan. Zarbli cholg'ular - doyra, debu, daff, daz, dov, sanj, g'o'lachalar meloddan ikki ming yil muqaddam (nisoniylar davri) vujudga kelib, turli shakllari, tuzilish va zarblari bilan takomillashib bizgacha yetib kelgan. Doyra va sanj cholg'usining tarixi ijro etilish usullari haqida musiqashunos olimi T.Vizgo fikr yuritib, sanj cholg'usining o'rtasidan tasma o'tkazilib chalinganligini va hozirgi davrda ham xuddi shunday uslubda ijro etilishini ta'kidlaydi. Samarqandning Urgut tumani Mo'minobod qishlog'idan topilgan eramizdan besh ming yil avval suyakdan ishlangan va beshta barmoq bilan bosib ijro etiladigan teshikka ega bo'lgan nay qisman saqlangan bo'lib, o'sha davrda bunday tovush ko'lamiga ega bo'lgan cholg'uda qanday kuylar ijro etilganligini tasavvur qilish mumkin. Arxeologik qazilmalar natijasida topilgan va bizgacha to'liq cholg'u sifatida yetib kelmagan bo'lsa-da, ilmiy manbalarda tasviri tushirilgan bu cholg'ular paleolit davriga to'g'ri keladi. Shuningdek, ular aynan eng qadimiy insoniyat tarixida ilk musiqa rivojining qay tarzda ekanligidan hamda umummadaniy saviyasidan dalolat beradi.

Ushbu rasmlarda tasviri tushirilgan cholg'ular arxeologik ekspeditsiyalar natijasida qazib olingan bo'lib, ular hayvonlar suyagi hamda qamishlardan yasalgan eng oddiy damli cholg'ulardir. Ular asta-sekin rivojlanib hozirgi nay, goboy va klarnet darajasigacha yetib kelgan. Kishilik jamiyatining ibtidoiy davrlaridan boshlab qadimgi odam qadamlarining bir maromda yerga tashlanishi, ov yoki boshqa jamoa tadbirlaridagi takroriy harakatlardan, qarsak chalish, qo'llari bilan badanini chertishdan paydo bo'luvchi sadolar, turli mehnat qurollari, buyumlar yoki toshlarning bir-biriga tegishidan kelib chiqadigan ritmik tovushlar – zarbli cholg'ularning vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Ritm-usul ibtidoiy inson hayotining markaziy unsuri bo'lib, u jamoa faoliyatini birlashtiruvchi, uni borliq-tabi'at va koinot bilan uyg'unlashtiruvchi yagona vosita bo'lgan. Miloddan avvalgi, ikki ming yillikka oid Samayli-tosh arxeologik qazilmalaridan topilgan tarixiy obidalarda doyrasimon cholg'ularda ijro etayotgan sozandalar tasvirlangan. Bu esa doyraning qadim zamonlardayoq ijrochilik amaliyotida mavjud bo'lgan zarbli cholg'u ekanligini tasdiqlaydi.

O'rta Osiy hududlarida olib borilgan arxeologik qazilmalar natijasida olingan ma'lumotlarga qaraganda, islom davridan oldingi zamonlarda doyraga asosan ayollar jo'r bo'lgan. Ularning doyra usullariga mos qo'shiq aytishi va raqsga tushishi o'sha davrlarda shakllanib, asrlar osha rivojlanib kelmoqda. Doyra, qayroq, zang va safoyillar oymoma marosimlarida koshinlar tomonidan keng qo'llanilgan. Niso peshtoqlarida tasvirlanishicha, doyra diniy marosim raqslariga jo'r bo'luvchi mas'ul cholg'u sanalib, ayrim hollarda raqsga tushuvchilarning o'zlari, ba'zan esa maxsus doyrachilar tomonidan ijro etilgan. Keyingi davrlarda, ya'ni ibtidoiy jamoa tuzumi davrida musiqa cholg'ulari turli bayram va madaniy marosimlarda faol ishtirok etib, musiqa amaliyotini boyitgan holda o'zining yangi qirralarini ocha boshladi. Shuningdek, cholg'ular musiqiy talaffuz va musiqa tovushqatorlarini aniqlashda ham muhim ahamiyat kasb etgan. Butun musiqa tarixi davomida, ayniqsa eng avvalgi rivojlanish bosqichlarida, hali umuman nota yozuvi va boshqa musiqiy-tarixiy manbalar bo'lmagan davrlarda musiqiy cholg'ular bebaho tarixiy manba hisoblangan.

Ular musiqa rivojida ashyoviy manba bo'lib hisoblangan, ya'ni cholg'ular musiqa rivojida poydevor vazifasini bajarsa, musiqa esa undan keyingi pog'onani egallagan. Aniqrog'i, cholg'ular o'sha davrdagi musiqa taraqqiyotining nechog'lik rivojlanganligini tasdiqlovchi vosita hisoblangan va har bir davrdagi taraqqiyot jarayonini namoyon etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azatgul Tashmatova "Ijrochilik san'ati tarixi" «Musiqa» nashriyoti Toshkent – 2017.
2. Bekzod Bahrom O'G'Li Choriyev (2022). O'zbekistonda xalq cholg'ularining takomillashuv jarayonlari hamda ko'p ovozli orkestr va ansamblarning tashkil topishi. Science and Education, 3 (4), 776-780.
3. Choriyev, B. (2022). G'IJAK QOBUZ BAS CHOLG'USINING YARATILISH TARIXI VA O'ZBEK MUSIQA IJROCHILIGIDA TUTGAN O'RNI. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(7), 34–37. Retrieved from <https://ojs.rmasav.com/index.php/ojs/article/view/573>

ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI JORIY QILISH SHAROITIDA SAMARALI BOSHQARUV TAMOYILLARI

Xudoyshukurov Dilshod Abdusalomovich, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy qilish sharoitida samarali boshqaruv tamoyillari, pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tadbiq etish samaradorligi va shuningdek ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, tamoyillar, yangilik, innovatsiya, motivatsiya

Абстрактный. В статье рассматриваются принципы эффективного управления в условиях внедрения современных педагогических технологий, эффективность и важность применения педагогических технологий в образовательном процессе.

Ключевые слова: Современные педагогические технологии, принципы, новизна, Инновации, мотивация.

Abstract. The article discusses the principles of effective management in the context of the introduction of modern pedagogical technologies, the effectiveness and importance of applying pedagogical technologies to the educational process.

Key words: Modern pedagogical technologies, principles, novelty, innovation, motivation

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tadbiq etish samaradorligiga pedagogik jamoa rahbarlarining yangilikka munosabati, boshqaruv uslubi, rahbar va xodimlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar xususiyatlari kuchli ta'sir ko'rsatadi. Pedagogik jamoa a'zolari bu yangilik haqida to'liq ma'lumotlar bilan ta'minlash hamda ularning bu zamonaviy pedagogik texnologiya munosabatini aniqlash, shu asosda bu munosabatni yaxshilashga yo'naltirilgan tadbirlar olib borish zarur

Qator ta'lim muassasalarida o'tkazilgan tadqiqot natijalarini tahlil etish asosida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy qilish sharoitida samarali boshqaruvning quyidagi asosiy tamoyillarini ajratish mumkin:

1. Yangilik kiritishga har tomonlama tayyorlanish.

2. Yangilikning maqsadi, mazmuni va ahamiyati haqida xodimlarni to'liq, ishonchli ma'lumotlar bilan ta'minlash.

3. Yangilik kiritish haqida qaror qabul qilish, unga tayyorgarlik ko'rish va kiritish jarayonlarida tegishli bo'lgan barcha xodimlar, mutaxassislar, rahbarlarning faol qatnashuvini ta'minlash, motivatsiyalash.

Darhaqiqat, ta'lim muassasalarida innovatsiya jarayonlarini tashkil etishning pedagogik shartlari sifatida quyidagilar sanab o'tiladi.

1. Innovatsiya faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi nazariy - pedagogik qoidalar majmuini ishlab chiqish.

2. Ta'lim muassasasining ilmiy tadqiqot salohiyatini shakllantirish.

3. Innovatsiya faoliyatni tashkil etishni ta'minlashning asosiy shartlari alohida boshqaruv jihatlari, ya'ni mazkur faoliyatni tashkil etishga yo'naltirilgan, yangilangan boshqaruv tuzilishini shakllantirish.

O'qituvchilarni ta'lim tizimidagi innovatsiya jarayonlariga va innovatsiya faoliyatiga tayyorlash, o'ziga xos pedagogik muammo bo'lib, uning asosida o'qituvchining o'zini o'z - o'zini kasbiy rivojlantirishga intilishi, innovatsiya jarayonlarining ahamiyatini anglashi, o'zgarishlar va yangiliklarni mazmun - mohiyatini tushunish va mantiqan zarurligini qabul qilishi kabi omillar yotadi.

Jumladan, mamlakatimiz ta'lim tizimining hozirgi taraqqiyot bosqichi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash tajribasi, milliy va tarixiy, mafkuraviy shart - sharoitlarga javob berishi, ta'limning an'anaviy modellari umumta'lim maktablarida, o'rta maxsus, kasb - hunar kollejlarda sinf dars tizimi, oliy ta'lim muassasalarida ma'ruza, seminar kabi ta'lim hukmron bo'lgan vaqtda shu davrga mos keluvchi texnologiyalarni qo'llash ijobiy natija berishi shubhasiz.

Rivojlangan mamlakatlardagi ko'plab texnologiyalardan keng qo'llanilayotgan hamkorlikda o'qitish, loyihalar uslubi, tabaqalashgan o'qitish, o'quvchi papkasi kabi texnologiyalarni tanlashimizda yuqoridagi shart-sharoitlardan tashqari, taklif qilinayotgan texnologiyalarning yana bir muhim jihati shundaki, ya'ni ularning hozirgi ta'limdagi ijobiy tomonlarini saqlagan holda qo'llash imkoniyatining mavjudligidir.

Bundan tashqari, bu texnologiyalar falsafiy, psixologik, pedagogik, didaktik mohiyatiga ko'ra insonparvarlik tasnifga ega. Bularning insonparvarlik tavsifi faqat nazariy va mafkuraviy jihatdan milliy istiqlol mafkurasi talablariga mos kelishi emas, balki amaliy jihatdan ma'naviyati yuksak, barkamol insonni shakllantirishga yo'nalganligida. Ular ta'limning tarbiyaviy mazmunini kuchaytirish, ta'limning tarbiyaviy maqsadlarini amalga oshirish, o'quv materialini o'quvchilar jamoa bo'lib, bir-biriga suyanib, hamkorlikda chuqur va puxta o'zlashtirishini ta'minlash, ularning intellektual, axloqiy rivojlanishi, mustaqil fikrlashini ta'minlaydi. Shu bilan bir - biriga yordam berishi muloqotini yaxshilashga xizmat qiladi.

Hozirgi o'qitishdagi har bir ta'lim oluvchining faqat o'zi bilimni o'zlashtirishidan manfaatdorligi asosida unda shakllanuvchi raqobat, kalondimog'lik, qo'pollik, manmanlik, avtoritar xislatlardan xalos bo'lishga zamin tayyorlaydi. Bu esa bizning milliy va hozirgi ta'lim islohotimizning talablariga hamohang. Bu texnologiyalarning ta'limdagi asosiy mohiyati ta'lim oluvchi shaxsi kamoloti,

tanqidiy fikrlashi hamda o'ziga xos individualligiga asoslanishi. Shu bilan birga ularning an'anaviy ta'limdagi faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirish va ularni takrorlashga muqobil uslub sifatida xizmat qilishi. Mazkur texnologiyalar uslubiy jihatdan "O'zbek modeli"ning bosqichma-bosqich rivojlanish nazariyasiga mos kelib, ta'limni tadrijiy tarzda mohiyat e'tibori bilan zamonaviy texnologiya asosda ko'rish imkoniyatini beradi

Ular psixologik va pedagogik mohiyati bilan insonparvarlik tavsifga ega bo'lgan shaxsga yo'nalgan texnologiya: xamkorlikda o'qitish, loyihalar uslubi, tabaqali o'qitish, "o'quvchi papkasi" o'z mazmun va mohiyati jihatidan o'zaro bog'liq va bir - birini taqozo qiladi va yaxlit didaktik tizimni tashkil etadi. Bular ta'lim oluvchilarni halollik, oshkoralik, boshqalarga g'amxo'rlik, saxovat, samimiylilik, o'zaro yordam ruhida tarbiyalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Авлиякулов Н.Х. Замонавий ўқитиш технологиялари. Ўқув қўлланма. - Т.: 2001. - 68 с.
2. Белоухин Д.А. Основы личностно-ориентированной педагогики. -М.: Воронеж, 1997. - 92 с.
3. Бородин Н.В., Самойлова Э.С. Модульная технология в профессиональном образовании: Учебное пособие. - екатеринбург.: УГППУ, 1998. -27 с.
4. R.A.Mavlonova., N.H. Rahmonqulova "Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi". O'quv qo'llanma. - Toshkent. "Ilm Ziyo", 2009. -192 b.
5. Назарова Т.С. Педагогические технологии новый этап эволюции. М.: Педагогика. 1997. - С. 20-26.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNING MAKTAB TA'LIMI JARAYONIGA MOSLASHUVIDA O'QITUVCHINING TA'SIRI.

Sodiqova Iqbolxon Xasanovna Farqona shahar 35-umumiy orta ta'lim maktabi boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya- Ushbu maqola maktab yoshida shaxs tarbiyaning hal qiluvchi ta'sir ostida, rivojlanishi va anglab olingan maqsadning mavjudligi Bola diqqatining xususiyatlari roli va syujetli o'yinlarda, rasm chizish va qurish-yasash mashg'ulotlarida, loy xamda plastilindan o'yinchoqlar tayyorlashda, o'zgalar nutqini idrok qilish va tushunishini kuzatishimiz mumkin.

Kalit so'zlar - shaxs, kichik maktab yoshi, psixologik jihatdan, diqqat, ta'lim jarayoni.

Maktab yoshida shaxs tarbiyaning hal qiluvchi ta'sir ostida muayyan programmaning, anglab olingan maqsadning mavjudligi bilan, ta'sir ko'rsatishning maxsus ishlab chiqarilgan va asoslab berilgan vositalari, formalar hamda metodlarining qo'llanilishi bilan tasodifiy va stixiyali ta'sirlardan ajralib turadi. L.I.Bojovich ta'kidlab o'tganidek, har bir bola shaxsini kuchlarga ishonmaslik, o'z kamchiliklarning tuzalmasligiga ishonch va o'ziga xos taqdirga tan berish hislatlarini keltirib chiqaradi.

Kichik maktab yoshi davriga 7-11 yoshli boshlang'ich sinflarning o'quvchilari kiradi. Bola maktab ta'limiga bog'chada tarbiyalanayotganida tayyorlanadi. Bunda u maktabda o'quvchilarga quyiladigan har xil talablar bilan tanishadi, fan asoslarini o'rganish uchun biologik va psixologik jihatdan tayyor bo'ladi[5].

Bola maktab ta'limiga avval psixologik jihatdan tayyorlanadi, binobarin, uning psixikasi bilim olishga yetarli darajada rivojlanadi, shu yoshdagi bola idrokining o'tkirligi, ravshanligi, sofligi, aniqligi, o'zining qiziquvchanligi, dilkashligi, xayrixohligi, ishonuvchanligi, hayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi, tafakkurining yaqqolligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi. Kichik maktab yoshidagi bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli barqaror bo'ladi. Bola diqqatining xususiyatlari rolli va syujetli o'yinlarda, rasm chizish va qurish-yasash mashg'ulotlarida, loy xamda plastilindan o'yinchoqlar tayyorlashda, o'zgalar nutqini idrok qilish va tushunishda, matematik amallarni yechishda, hikoya tinglash va tuzishda ko'rinadi.

Bola o'z diqqatini muayyan obyektga yo'naltirish, to'plash, taqsimlash bo'yicha ma'lum darajada ko'nikmaga ega bo'lib, o'z diqqatini boshqarish va kerakli paytda to'plashga intiladi.

Uning xotirasi qiziqarli, ajoyib-g'aroyib, kishini taajjubga soladigan ma'lumot va hodisalarni puxta esda olib qolish, esda saqlash, esga tushirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu davrgacha bevosita kattalar rahbarligida u yoki bu axborotlarni o'zlashtirib kelgan bo'lsa, o'z xohish-irodasi bilan zarur ma'lumotlar to'plashga, o'z oldiga aniq maqsad va vazifa qo'yishga harakat qiladi. Bolaning ana shu faolligi xotirasining muayyan darajada rivojlanganini bildiradi. U sher, hikoya va ertaklarni esda qoldirish uchun ko'p takrorlashi, yod olishning eng qulay yo'l va usullaridan foydalanishi ta'lim jarayonida unga juda qo'l keladi, birinchi sinf o'quvchisi ko'pincha yaqqol obrazli xotiraga suyanib bilish faoliyatini tashkil etsa ham, bu ish xotiraning boshqa turlarini inkor qilmaydi, aksincha, ta'lim so'z-mantiq xotirasini taqozo etadi. So'z-mantiq xotirasining mavjudligi ma'nosini tushunib esda olib qolish jarayonining samaradorligi ortishiga keng imkoniyat yaratadi. Tajribadan ma'lumki, bola ma'nosiz so'zlardan ko'ra ma'nodor tushunchalarni birmuncha tez va mustahkam eslab qolish xususiyatiga ega. Uning nutqi maktab ta'limiga tayyorgarlik bosqichida kattalar bilan muloqotga kirishish, kishilarning fikrini uqib olish va to'g'ri idrok qilish darajasida, nutqining tuzilishi esa, grammatika qoidalariga mos, mantiqan izchil, ifodali, miqdor va ko'lam jihatdan fikr almashishga etarli bo'ladi. U eshitgan va ko'rganlari to'g'risidagi ma'lumotlarni tushuna oladi. O'zidagi axborotlarni muayyan tartibda bayon qila biladi, aqliy faoliyat operatsiyalaridan o'rinli foydalanadi(ularni taqqoslaydi, oydinlashtiradi, guruhlarga ajratadi, umumlashtiradi, hukm va xulosa chiqarishga harakat qiladi)[6].

Ta'lim jarayonida o'qituvchi o'zining obro'sidan oqilona, odilona va omilkorlik bilan foydalanib, o'quvchilarda uyushkoklik mehnatsevarlik o'qishga ijobiy munosabat, o'z diqqatini boshqarish, xulqini idora etish, o'zini tuta bilish, qiyinchiliklarni yengish kabi fazilatlarini shakllantirishi lozim. Buning uchun har tomonlama ta'sir ko'rsatish usulini qo'llashi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1.Davletshin M.G. va boshqalar. Yosh davrlari va pedagogik texnologiya. T., 2004.y.
- 2.Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisi psixologiya. T., 1998. y.
- 3.Sherbakov A.I. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiyadan praktikum. T., 1991.y.
- 4.G'oziev E. Psixologiya. T., "O'qituvchi", 1994.y.
5. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'qitishda ta'limiy metodlarni muvofiqlashtirishning ilmiy-nazariy asoslari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(5).

6. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'QITISHDA TA'LIMYIY METODLARNI MUVOFIQLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ЁРДАМИДА МИЛЛИЙ ДУНЁҚАРАШНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Кадинова Х.А. ЧДПУ “Умумий педагогика” кафедраси в.б.доценти

Таълимни миллий-инсонпарварлик ёндашуви асосида таълим олувчилар фаолиятини фаоллаштирадиган методлар билан бойитиш уларнинг ўзлаштириш даражасининг кўтарилишига, миллий дунёқарашининг ривожланишига олиб келади. Бунинг учун машғулот жараёни **медиатаълим** асосида ахборотлаштирилган таълим муҳитида ташкил қилиниши, таълим берувчи томонидан таълим олувчиларнинг қизиқишини орттириб, уларнинг таълим жараёнида фаоллиги муттасил рағбатлантирилиб турилиши, ўқув материални кичик-кичик бўлақларга бўлиб, уларнинг мазмунини очишда ақлий хужум, кичик гуруҳларда ишлаш, баҳс-мунозара, муаммоли вазият, йўналтирувчи матн, лойиҳа, ролли ўйинлар каби интерфаол методларни қўллаш ва таълим олувчиларни амалий машқларни мустақил бажаришга ундаш талаб этилади.

Миллий дунёқарашни ривожлантиришни ташкил этиш жараёнида медиатаълим мазмунини, ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро ҳаракати, хусусияти ҳамда анъанавий ва ноанъанавий медиатаълим методлари ёрдамида таълим мақсадига эришиш, бошқарилувчан ўқиш фаолиятини амалга ошириш таклиф этилди. *Таълим методи* – таълим олувчи ва таълим берувчининг маълум ўқув мақсадларига қаратилган, биргаликдаги фаолиятини ташкил қилишнинг муайян тизимга солинган йўл-йўриғи бўлиб, таълим олиш жараёни бир ёки бир нечта методларнинг (усулларнинг) омухталигида кечади. Метод грекча “metodos” сўзидан олинган бўлиб, изланиш ёки билиш йўли, назария, таълимот маъносини англатади. Усул – бу лойиҳалаштирилган мақсад билан якуний натижа ўртасидаги боғланишни таъминловчи воситадир.

Миллий дунёқарашни ривожлантириш усуллариининг ҳар бирини ўзига хос дидактик вазифалари мавжуд бўлиб, ўқитувчи шу вазифалардан келиб чиққан ҳолда дарсни ташкил қилса, самарали натижага эришиш мумкин. Ўқитиш усулларида бир нечтасининг халқ оғзаки ижоди мисолидаги дидактик вазифаларини кўриб чиқамиз:

Медиатаълим ўқув усулининг дидактик вазифалари - янги материал билан мустақил кўргазмалар танишиш, янги материални мустақил ўзлаштириш, ўз билимларини кенгайтириш ва мустаҳкамлаш, ўзаро назорат, мустақил таълим олиш, “эркин билим олиш”га эришиш, асосий тушунчаларни ажрата билиш, миллий халқ оғзаки ижодини медиа воситалар орқали ўрганиш кўникмаларини шакллантириш.

Медиаусулнинг дидактик вазифалари – халқ педагогикаси фанидан янги материал билан танишиш ва ўрганиш, мустаҳкамлаш, умумлаштириш, тизимлаштириш, моделлаштириш кўникмалари.

Ақлий хужум усулининг дидактик вазифалари – халқ педагогикаси фанига оид янги билимларни ўзлаштириш, тартибга солиш, мустаҳкамлаш, билишга қизиқишни рағбатлантириш ва шакллантириш[9].

Медиа-намоиш усулининг дидактик вазифалари – халқ оғзаки ижоди медиаматериаллари билан кўргазмали танишиш, тушунчаларни шакллантириш, ўрганиш ва англаш, кузатиш, таҳлил қилиш, амалларни бажариш[10].

Машқлар усулининг дидактик вазифалари - халқ педагогикаси фани мавзулари мазмуни ва педагогик билимларни чуқурлаштириш, ўрганилаётган материални амалиётда фойдаланиш учун маҳорат ва кўникмаларни ишлаб чиқиш, такрорлаш, мустаҳкамлаш.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қабиат билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз - Тошкент: “Ўзбекистон” 2017.-5922.
2. Кадинова Х.А. Бўлажак ўқитувчиларнинг миллий дунёқараши: жорий таҳлил ва ривожлантириш йўллари. *European Journal of interdisciplinary research and development*. Yanvar 2023. Volme. N.11. 208-214 b. An open access peer reviewed monthly journal.
3. Т.Мирзаев, О.Сафаров, Д.Ўраева Ўзбек халқ оғзаки ижоди хрестоматияси-Тошкент 2008.
4. Парпиева М.М. Таълимда Инновацион педагогик технологиялар. 2007 йил №5, 105-107 бет
5. Қайнарова И.В. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini ta'minlashga qaratilgan innovatsion faoliyatni tashkil etish. *bilig – ilmiy faoliyat*” nashri <http://bilig.academiascience.org> ftai jild: dec – 2022.
6. Janbayeva M.S, Rahmetova H, Murodova M. (2023). Organization and management of the education process at the school based on the cluster approach . *Образование наука и Инновационные идеи в мире* <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/6028>.
7. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'qitishda ta'limiy metodlarni muvofiqlashtirishning ilmiy-nazariy asoslari. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5).
8. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'QITISHDA TA'LIMIY METODLARNI MUVOFIQLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.
9. Janbaeva M.S, Yusupova Z.I., Ergasheva M.K. (2023). Technologies for development of pedagogical skills of future teachers in the pedagogical education system *образование наука и Инновационные идеи в мире* <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/6027>.
10. Кадинова Х.А. The role of epics in the formation of national outlook in future teachers. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*. June, 2022, № 4 Volume 2022 / Issue 4 Article 14 №. B. 167-175.

ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИНING ИННОВАЦИОН МОДЕЛИ

Ў.Н.Султонова Термиз мухандислик- технология институти, П,Ф,Доктори проф.

Таълим технологиясининг Инновацион модели – бу белгиланган вақт ва мавжуд шароитда асосий мақсадни амалга ошириш ва башорат қилинган ўқув натижаларига эришишни кафолатлайдиган таълимнинг энг мақбул шакли, воситаси, усули, методикаси ва технологиясининг мажмуидир. Таълим технологиясининг Инновацион модели қуйидаги элементларни ўз ичига олади:

- ўқитиш мақсадларини аниқ ифодалаш;
- назарий ва амалий материални танлаш ҳамда уни ўқувчиларга етказишнинг йўллари аниқлаш;
- мавзунинг таянч тушунча ва ибораларини ажратиш;
- ўқишга қизиқтиришга йўналтирилган усул ва технологияларни белгилаш;
- ўқув жараёнини яқка ва жамоа ҳолда ташкил этиш;

- ўқув машғулотида режасини тузиб чиқиш, унга асосланган ҳолда ўқув фаолиятидан олдиндан кутилаётган натижаларни аниқлаш;
- кутилаётган натижаларга эришиш учун зарур бўлган ўқитувчи вазифаларни белгилашдир.

Ўқув фаолиятида олдиндан кутилаётган натижалар – бу ўқитиш натижасида талаба эгаллаши ва у томонидан бажарилиши зарур ҳаракатлар бўлиб, бу ҳаракатлар орқали ўқитувчи талабалар томонидан ўзлаштирилган билимларни дарс машғулотида қўйилган ўқув мақсадига мос эканлигини билиш ва ҳаққоний ҳулосалаш (баҳолаш) имконига эга бўлади. Бунда: талабанинг дастлабки билимлари аниқланади. Педагогик технология ғояси – қўйилган модул мақсадидан келиб чиқиб кафолатланган натижага таълим субъектлари биргаликда интилишлари учун уларнинг танлаган интерактив методлари дарс машғулотида ижобий натижага олиб келади. Янги замонавий методлар – таълим олувчиларининг биргаликда фикрлашидир, ўқитувчининг талабага таъсир қилиш усули дарс машғулотида олиб боришнинг асосий қисми бўлади. Интерактив методлар таълим субъектлари (ўқитувчи ва талаба)нинг бирлашган хатти-ҳаракатида намоён бўлади.

Ривожлантирувчи таълим тўғрисида Г.В.Репкина, Е.В.Зайка каби педагог ва психологлар таълимни ривожлантириш учун шундай шарт шароитлар яратиш лозимки, унда талаба ўқув жараёнига интиلسин, бу эса талабани ижобий томонга ўзгаришга муҳит яратади ва ўзига эҳтиёжи мажбурийат сезади. Талаба учун билимини бойитиб бориш унинг эҳтиёжига айланади, у энди мажбурий равишда эмас, келажак учун билим кераклигини, ўз истаги билан ўргана бошлайди. Талабаларнинг махсус тайёргарлигини кўриш учун тестлар ўтказилади. Тестлар психиологик таҳлилнинг замонавий усули бўлиб кўп меҳнатни талаб қилмайди. Физика ўқитувчиси ҳам ўзининг психиологик тестларини ўтказиб бериш мақсадга мувофиқдир. Жумладан: «Ўқув фаолиятидаги интилиш», «Муваффақиятга эришиш», «Сен ким», «Сен қандайсан», «Ўзингни англа», «Ўзингга баҳо бер» каби тестлар талабанинг тафаккури фикрларини аниқлайдиган энг устувор йўналишидир дейилади. М: Таққослаш тестлари. «Сен ўз фикрнинг илмий ғоя Инновацияларини баён қила оласанми» каби тестлар. Бунинг натижасида талаба ўзига нима ўзгариш бўлаётганини сезади. Талабани барча руҳий ҳолатлари ўзгаради. **М:** Ҳис қилиш, қабул қилиш, диққатни жамлаш, хотирани кучайтириш, таасурот ва фикрлаш жараёнини ижобий томонга ўзгаришга сабаб бўлади.

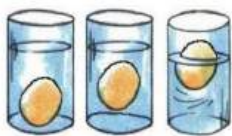
Олий ўқув юртларида “Молекуляр физика ва термодинамика асослари бобидаги суюқлик ва унинг хоссаларини талабаларга етказишда дастлаб уларнинг дарсларга бўлган ўқув мотивациясини ошириш муҳим аҳамият касб этади. Бугунги кундаги таълимга қўйилаётган асосий талаблардан бири ҳам талабаларга улар олган билимларини ҳаётда қўллай олиш кўникмасини шакллантириш заруратини келтириб чиқаради. Айнан мана шу омиллардан бири – талабаларнинг ўқишга бўлган мотивациясини уйғотишдир. Бугунги ахборот асридаги талаба, кечагидан ўзининг қўяётган талаблари, дунёқараши, янгиликка бўлган эҳтиёжнинг юқорилиги билан кескин фарқ қилади. Зеро, бу давр ўзига яраша зарурий замонавий талабларни, яъни, барча соҳаларда

рақобатбардошликни тақозо этади. Рақобатбардош комил инсон тарбияси эса Давлат томонидан қўйилаётган стандарт талабларидир. Таълимга компетенциявий ёндашув, талабаларда ўқишга, у ёки бу фанга қизиқишлари, истакларини, яъни, мотивациясини уйғотиш орқали амалга оширилади.

Физика фанидан “Суюқлик ва унинг хоссалари” мавзусида талабаларнинг компетенцияларини шакллантиришда дарс мавзусига оид муаммоли вазиятни вужудга келтириш орқали талабаларда мотивацияни уйғотишга ҳаракат қиламиз.

1. Стаканнинг қайси биридаги сув шўрроқ?

2. Муз, айниқса қор парчалари ёруғлик нурларини жуда кучли синдиради. Агар нурни камроқ синдирса, табиатда қандай ҳолатлар юз беради?

1. Стаканнинг қайси биридаги сув шўрроқ?		2. Муз, айниқса қор парчалари ёруғлик нурларини жуда кучли синдиради. Агар нурни камроқ синдирса, табиатда қандай ҳолатлар юз беради?	

1-расм Суюқлик ва унинг хоссалари.

“Суюқлик ва унинг хоссалари” мавзусида талабаларнинг суюқликларнинг асосий хоссалари, физикавий ва кимёвий хусусиятларини эшитиш, гапириш орқали ўз фикрини оғзаки аниқ ва тушунарли баён қила олишлари, сувнинг табиатдаги ва инсон организмдаги аҳамияти, кимёвий формулаларини ёзиш орқали уларнинг ёзма нутқи шаклланади, физик ҳодисаларнинг фанлар билан алоқадорлигини, мавзуга оид физик терминларнинг бошқа тилларда номланишини билиши ва ўз билимига асосланган ҳолда бошқалар фикрини ҳурмат қилган ҳолда қатъий фикрга эга бўлиш, турли муаммоли вазиятларда, ўз билим ва кўникмаларига таянган ҳолда ҳар бир физик ҳодиса, тушунча ва қонуниятлар асосида қарор қабул қила олиши орқали талабада ушбу компетенция шаклланади. Масалан,

Расмда суюқликнинг қандай хусусиятлари намоён этилганини сўзлаб беринг?		Берилган фанлардан қайси бири берилган расмдаги суюқлик хоссасини тавсифлайди	

2-расм. Суюқлик ва унинг хоссалари

“Суюқлик ва унинг хоссалари” мавзусини ўрганишда суюқлик ҳақидаги манбаларни топиш, танлаш ва ундан самарали фойдаланиш, суюқлик хоссалари, хусусан, сувнинг инсон ҳаётидаги аҳамияти, кундалик турмушдаги қўлланилишини таҳлил қилиш орқали мазкур компетенция шакллантирилади. Масалан, “Табиатда сувчалик сирли суюқлик мавжуд эмас. Унинг фақат ўзига тегишли хусусиятлари мавжуд.

- Сув улкан хотирага эга бўлиб, у ахборотларни тўқима ва тана бўйлаб узата олади.
- Ер юзасининг қарийб 75% сув билан қопланган. Иссиқлик сиғимининг юқорилиги туфайли сув қуёшдан келаётган иссиқлик энергиясининг катта қисмини ютиб қолади ва ортиқча қизиб кетишдан сақлайди” каби маълумотлар берилади ҳамда талабаларга янги ахборотларни эслаш ва излаб топиш вазифаси берилади

Савол мазмуни	Жавоби
Муз ёрдамида олов чиқариш мумкинми?	Ха, муздан линза ясаса
Инсон танаси ва суякларининг неча фоизи сувдан иборат?	Танада – 70 % гача, Суякда 22 % гача сув тўғри келади.
Нима учун кичик темир бўлаги сувга чўкади, аммо, улкан кема сув юзида суза олади?	Архимед қонуни эслаш, кеманинг шакли, ҳажми . . .

“Суюқлик ва унинг хоссалари“ мавзусини мустаҳкамлаш учун ер юзидаги сув ва куруқлик майдонлари нисбати, шўр ва чучук сув ҳавзалари, ёмғир ва қорнинг ҳосил бўлиши, инсон организмдаги суюқлик миқдори ва унинг алмашилиш жараёнини тушуниш, киш ва ёқунларидаги ичаётган суюқлик (сув) нисбатларини асослай олиш, соғлом турмуш тарзига амал қилишда суюқликнинг аҳамияти ҳақида ҳаёти давомида ўқиб-ўрганган, билим, тажрибасига таянган ҳолда масала ечимига мустақил равишда интеллектуал ёндашиш кўникмалари шакллантирилади.

1.Расмдаги физикавий ҳодисада суюқлик ўзининг қандай хоссаларини намоён қилмоқда?		2.Берилган расмнинг суюқликка алоқадорлигини изоҳлаб беринг?	

2. Тажрибалар ўтказиш, ва хулоса чиқариш

“Суюқлик ва унинг хоссалари” мавзусини ўтишда талабаларга суюқлик ҳажми, зичлиги, массаси, иссиқлик сиғими, формуласи, бирликлари ҳамда уларни қандай ўлчаш ҳақида билим берилади. Мавзуни мустаҳкамлаш физик катталикларни ўлчаш, аниқлаш ва амалиётда қўллай олиш мақсадида масалалар берилади.

Жумладан: сувнинг буғланиш ва қайнаш ҳароратлари, чўмилиш учун ванна тўлдиришда исиқ сув ва совуқ сув миқдорларини, об-ҳаво маълумотларида ҳавонинг нисбий намлигини мм.сим.уст. да эълон қилганда, нисбий намликнинг нафас олишга кўрсатадиган таъсирини талаба дарс жараёнида олган билим, кўникма ва малакаларига таянган ҳолда хулоса

чиқаради. Зарурий физик катталикларни тарози, термометр, психрометр, калориметрлар ёрдамида ўлчай олади.



“Суюқлик ва унинг хоссалари“ мавзусини мустаҳкамлашда булок сувларининг қишин-ёзин бир хил ҳароратда бўлиши, унинг таркиби, булоқдаги балиқларнинг эриган минераллардан озикланиши, хусусан, “Нурота” шаҳрида аждодларимиз қолдирган бой мерос “Чашма” маданий-меъморий мажмуасини авайлаб асраш, у ерда ўрнатилган одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилиш, ўзгаларга нисбатан меҳр-мурувват, саҳийлик, ўзгаларнинг дунёқараши, анъана ва маросимларини ҳурмат қилиш орқали талабаларда ушбу компетенция шаклланади.

2	XIV-XV асрларда Амир Темур қурдирган «Оқсарой» иншоотига 38 метр баландликда сув олиб чиқишда қандай физик қонуниятдан фойдаланишган.	

3. Физик асбоблардан амалиётда фойдалана олиш

“Суюқлик ва унинг хоссалари” мавзусида суюқлик температураси модданинг иссиқлик ҳолатини аниқлайдиган физик катталик эканлиги, бирлиги, уларнинг шкалалари ҳақида ҳамда температурани қандай асбоблар ёрдамида ўлчаниши ҳақида билим берилади. Мавзу охирида амалий топшириқ экскаватор ва кранларнинг ишлашида, биноларни иситишда суюқликларнинг ўрни ва аҳамияти ҳақида маълумот берилади. Термометр, барометр, манометрлар шкалалари, ўлчов катталиклари ва уларнинг турлари билиш ҳамда физик билимларни амалиётда қўллаш орқали ушбу компетенция шаклланади.



3-расм. Физик асбоблардан амалиётда фойдалана олиш

Албатта, компетентликка йўналтирилган топшириқларни тузиш ўқитувчи томонидан катта меҳнатни талаб қилади. Карточкалар тайёрлаш,

матнларни ёзиш ва уни кўпайтириш, топшириқларнинг бажарилганини текшириш, ҳикояларни ўқиб чиқиш каби ишлар кўп вақтни ва қоғозни талаб қилади. Лекин, бир марта тайёрланган материалларни кейинги йилларда бойитган ҳолда ишлатиш мумкин бўлиши, талабаларда компетенцияларнинг шаклланиши, уларнинг фанга қизиқишининг ортиши ўқитувчи меҳнатини тақдирлайди.

Физика фани бўлимларини олий ўқув юртларида ўқитишни самарали ташкил қилиш учун, авваламбор, ўқитиш жараёнини олдиндан режалаштириб олиш лозим. Бунинг учун олий ўқув юртларида “Физика фани бўлими нима учун ўқитилади?”, “унда нима ўрганилади?”, “қандай ўқитиш керак?”, “нима ёрдамида ўқитиш керак?” деган саволларнинг кун тартибига қўйилиши янги компитентликка эришиш учун мақсадга мувофиқ бўлади. Физика фани бўлимида ҳар бир дарсни режалаштириш ва дарс ишланмаларини тузиб чиқишда ўқитиш мақсадларини олдиндан аниқ белгилаб олиш асосий ўрин тутати.

Маълумки, мақсад олдиндан белгиланган натижага эришиш маҳсули бўлиб, у таълим жараёнида унинг субъектлари (ўқитувчи ва талаба)нинг биргаликдаги фаолияти якунида режалаштирилган билим, малака ва кўникмаларни эгаллашларининг олдиндан *кафолатланиши* *дирталабанинг мустақил билим эгаллай олиши, англаши, ривожланиши йўлида доимий ёрдам кўрсатиш ва уни шунга ишонтириш*;

, , Президентимиз томонидан олий ўқув юртларида таълим жараёнини замонавийлаштириш соҳасида олиб борилаётган сабъ-ҳаракатларга мувофиқ ҳар бир фанни ўқитишда замонавий педагогик технологияларни коммуникатив ёндашув асосида дарс машғулотида татбиқ қилишнинг асосий йўли таълим самарадорлигини оширишга тўсқинлик қилаётган эскича ўқитиш тизимидан воз кечишдан иборатдир.

Шундан келиб чиқиб, олий ўқув юртларида физика фани бўлимига оид ҳар бир дарс машғулотларининг лойиҳаларини коммуникатив ёндашув соҳасида педагогик технология тамойиллари асосида ишлаб чиқиш ва таълим жараёнига жорий қилиш бугунги куннинг талабидир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бабанский Ю.К. Методика преподавания физики в средней школе. –М.: Просвещение. 1968. –199 с.
2. Кабардин О.Ф. Методические основы физического эксперимента. // Ж. Физика в школе. 1985. № 2. С. 3–9.
3. Пёришкин А.В. Физика ўқитиш методикаси асослар. – Т.: Ўқитувчи. 1990. – 320 б.
4. Юсупов А., Юсупов Р. Физикадан савол ва масалалар тўплами. –Т.: Ўқитувчи. 2000. – 64б.

БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМГА БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ БИЛИШ ФАОЛИЯТЛАРИНИ ФАОЛЛАШТИРИШ ТАЖРИБАСИДАН

*Бабамуратов Икрам Давлатович-Термиз давлат университети
Ижтимоий фанлар факултети “Педагогика ва ижтимоий иш” кафедраси
ўқитувчиси.*

Аннотация. Ўқувчиларнинг билиш имкониятларини текшириш ва аниқлаш натижаларига мутахассислар алоҳида эътибор қаратганлар. Жумладан,

Г.Хасанова, Н.В.Кухарев кабилар. Уларнинг фикрича, ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини фаоллаштириш уларнинг фаолиятларини такомиллаштириш орқали амалга оширилади. Бунинг натижасида ўқувчиларнинг фикрий мустақилликлари ортади. Ушбу мақолада ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини фаоллаштириш хақида суз юритилади.

Ўқувчиларнинг билиш имкониятларини йўналтириш уларга янгиликлар, янги билимлар ва ўқув материалларини тақдим этиш орқали амалга ошади. Ўқувчилар тил воситаларининг амалий аҳамиятини англаган ҳолда субъект-субъект муносабатлари асосида она тилига нисбатан ижобий муносабат тажрибасини эгаллайдилар. Масалан, ўз синфдошлари билан мулоқотга киришиш орқали билиш усуллари ўзлаштирадilar. Ўқитувчи ўқувчилар олдида репродуктив даражадаги топшириқлар қўйганда уларнинг ихтиёрий қувватлари ва мазкур ўқув материалларига нисбатан қизиқишлари пасаяди.

Биз она тили ва ўқиш дарсларида ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини фаоллаштириш мақсадида қуйидагиларга эътибор қаратдик:

1. Ўқувчиларнинг янги мавзуни ўзлаштиришлари жараёнида билиш усуллари намоён қилиш ва ўқитувчи томонидан мазкур усулнинг моҳиятини тушунтириш.
2. Билиш фаолиятининг репродуктив даражасида мисолларга асосланган ҳолда топшириқларни бажаришда билиш усулларидан фойдаланиш.
3. Ўқитувчи томонидан таклиф этилган билиш усуллари қўллаш ўрни билан ўқувчиларни таништириш, билишнинг турли даражаларида мустақил топшириқларни бажариш жараёнида мазкур усуллардан фойдаланиш.
4. Мазкур усулларни таниш вазиятларда қўллаш ва бошқа, нотаниш вазиятларда улардан фойдаланиш йўллари аниқлаш кабилар.

4-синф ўқувчиларининг эгаллаган сўз бойликларида фойдаланган ҳолда ўқувчиларга бир қатор сўзларни бериб уларнинг таркибини аниқлаш, ҳар бир сўзнинг қайси сўз туркумига мансублигини кўрсатиб бериш, муайян сўзлар ёрдамида дастлаб гаплар, кейин эса матнлар яратиш ҳақидаги топшириқлар устида ишлаш орқали уларнинг билиш фаолиятлари фаоллаштирилади. Масалан, олма, ялтироқ, қизил, оттин ранг, сап-сарик, боғ, куз, сув, тиниқ, равон, оқар, кўм-кўк, шабнам, хуш таъм, зилол, тезкор, баҳор ва ҳ.

Бундай дарсларда якуний топшириқлар намуна асосида тушунилади. «Ўзингиз яшаб турган шаҳарни тасвирланг, унинг жозибador жиҳатларини кўрсатиб беринг, Тошкент шаҳрининг халқаро аҳамиятини баён қилинг, ўзингиз яшаб турган шаҳар билан Тошкент шаҳри орасидаги ўхшаш ва фарқли томонларни очиб беринг» каби.

Кузатишларимиз жараёнида ўқувчилар ҳаттоки қисқа матнлар тузишда ҳам муайян қийинчиликларга дуч келганликларини аниқлашга муваффақ бўлдик. Бундай вазиятларда биз ўқувчиларга икки хил матн намунасини тақдим қилдик. Бунинг асосий сабаби ўқувчиларнинг матнларни кўр-кўрона, ўйламаган ҳолда кўчириб олишларини батараф қилишдан иборат. Янги мавзуни ўзлаштириш жараёнида ўқувчилар билиш усуллари билан таништирилдилар. Ўқув ишлари усуллари икки хил йўл билан ўқувчилар онгига сингдирилди:

1. Мавжуд билимлар негизда ўқувчиларга билиш усулларининг моҳияти тушунтирилди. Бу билимлар янги маълумотларни ўзлаштиришда алоҳида аҳамият касб этиб муайян қулайлик яратди.

2. Билиш усуллари моҳияти ҳақидаги билимлар ўқувчиларнинг кейинги билиш фаолиятларида саволларга жавоб бериш имкониятини кенгайтирди.

Она тили ўқитиш жараёнида ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини фаоллаштириш мақсадида кўргазмали воситалар ва компьютер технологияларидан фойдаланиш ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Шунинг учун ҳам таянч конспектлардан блок-схемалар тарзида фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Аниқ ҳодисалар, далиллар, конструкциялар алоҳида-алоҳида эмас, балки яхлит блоklar ва концентрлар тарзида идрок этилади. Бунинг учун ўқувчилар билимларни ўзлаштиришнинг янги усулларини эгаллашлари лозим. Бу усулларни биз қуйидаги жадвалда ифодалашга ҳаракат қилдик.

1-жадвал Билиш фаолияти жараёнида янги билимларни ўзлаштириш усуллари

Анъанавий	Инновацион
Ўқитувчининг янги ўқув материалларини далиллар жамланмаси сифатида баён қилиши	Ўқитувчининг назарий умумлашмалар сифатида янги ўқув материалларини баён этиши
Ўқувчиларнинг репродуктив бўлмаган даражадаги далилларни ўзлаштиришлари ва уни мустаҳкамлашлари	Ўқитувчининг назарий материалларга асосланган ҳолда янги далиллар келтириши Ўқувчиларнинг янги далилларни мустақил излашлари
Ўқитувчининг назарий хулосалар чиқариши	Ўқувчиларнинг назарий материалларни оидинлаштирувчи тушунчалар, маълумотлар ва далиллардан ўқитувчи ёрдамида фойдаланишлари, ўқувчиларнинг ўзлаштирган янги ўқув материалларини мустаҳкамлашлари
Ўқувчиларнинг ўқитувчи хулосаларини такрорлашлари, ўқувчиларнинг ўқитувчи хулосаларини мисоллар ёрдамида оидинлаштиришлари	Ўрганилган ҳодиса билан боғлиқ ҳолда ўқувчиларда турлича нуктаи назарларнинг шакллантирилиши, ўқувчиларнинг ўз шахсий қарашларини асослашлари
Оғзаки ва ёзма сўровлар орқали ўқувчиларнинг ўзлаштирган билимларини назорат қилишлари.	Сўровлар, тестлар ёрдамида ўқувчиларнинг ўзлаштирган билимларини назорат қилишлари.

Бунда ўқувчиларнинг билиш кўникмалари муҳим ўрин эгаллайди. Бу жараёнда асосий фикрни ажратиш орқали сабаб-оқибат боғланишларини аниқлай олиш кўникмаси алоҳида аҳамиятга эга.

Ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини фаоллаштиришга йўналтирилган лойиҳалар ўқув-билув жараёнини олдиндан лойиҳалаштириш имконини беради. Методлар, усуллар йиғиндиси ва уларнинг изчиллиги қўйилган мақсадга

эришиш учун ўқувчиларнинг билиш жараёнларини муайян мақсадга йўналтириб:

- ўқитувчи ва ўқувчиларнинг субъект – субъект муносабатлари;
- ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорликка асосланган кўптомонлама алоқалари;
- ўқувчиларнинг майллари ва эҳтиёжларига яхлит тарзда таъсир кўрсатиш;
- ўқувчиларнинг ҳиссий-ихтиёрий ҳамда когнитив соҳаларини ривожлантириш;
- ўқувчиларнинг билимларини олдиндан лойиҳалаштириш;
- ўз-ўзини баҳолаш ва тескари алоқа имкониятларидан фойдаланиш;
- ўқувчиларнинг билиш фаолликларини таъминлашга урғу бериш учун қулай педагогик шарт-шароитларни яратди.

Ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини фаоллаштиришга хизмат қиладиган ва уларни фаолликка ундайдиган ахборотлардан фойдаланиш уларнинг табиий қарорлар қабул қилишлари, дидактик ўйинлар жараёнида топқирлик кўникмаларини намоён этишлари, ўқув топшириқларини мустақил шакллантира олишлари, тўғри жавобларнинг бир неча вариантларини ўйлаб топишлари, турли аҳамиятга эга бўлган ҳолатлардан энг муҳимини танлай олишлари, ўз тахминларини далиллар ёрдамида асослашлари, дарсларда ижобий ҳис-туйғуларини намоён қилган ҳолда ўзаро ҳамкорликка киришишлари, жамоа орасида некбинлик ва ижодий муҳитни яратишга ҳисса қўшишларига кўмаклашиши лозим.

Ўқувчиларнинг дарсларда ўз фикрларини баён қилишлари, уни далиллар ёрдамида асослаб кўрсата олишлари, ўз таассуротлари ва ўқиган асарларини ҳикоя қилиб бера олишлари, бир-бирларидан тушунмаганларини сўраб билишлари, ўқитувчи уларни кўпроқ тинглаши, улар мунтазам фаоллик кўрсатишлари учун ўқув жараёнида қулай педагогик муҳит вужудга келтирилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти ва ўқув дастури: Бошланғич таълим // Таълим тараққиёти Ахборотномаси ж. – Т., 1999. – №7. – Б. 22.
2. Абдуллаева Қ.А., Сафарова Р.Ф. ва бошқ. Бошланғич таълим концепцияси. // Бошланғич таълим ж. –Т.: 1998. -№6. – Б. 12-18.
3. Бабанский Ю. К. Соотношение оптимизации и научной организации педагогического труда // Методологические и теоретические проблемы оптимизации учебно-воспитательного процесса. Сб. науч. тр. - М.: Изд-во АПН СССР, 1984. - С. 18 - 35.
4. Божович Л.И. Избранные педагогические труды. Проблемы формирования личности. -М.: Международная педагогическая академия, 1995. - 212 с

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ ПЕДАГОГОВ К РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Панеш Бэла Хамзетовна, кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой педагогики и педагогических технологий Адыгейского государственного университета, г. Майкоп, Россия

Panesh Bela Khamzetovna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy and Pedagogical Technologies, Adyghe State University, Maikop, Russia

Общество испытывает возрастание потребности в Инновационных кадрах – креативных специалистах с гибким мышлением, которые способны быстро и адекватно реагировать в ситуациях неопределенности.

Сегодня ученые-педагоги уделяют много внимания исследованию проблемы повышения качества профессионального образования, в том числе и педагогического, посредством развития творческих способностей студентов, формирования у них исследовательских умений, осуществления многоуровневой подготовки.

Под Инновациями в широком смысле понимается замена устаревшего чем-то новым, влекущим за собой коренные изменения в какой-либо сфере, в том числе, в социальной [2]. Отдельные аспекты методологии и идеологии «нововведений», в том числе в образовании, обсуждались в работах В.А. Адольф, К. Ангеловского, В.И. Загвязинского, В.А. Сластенина, А.В. Хуторского, И.И. Цыркуна, Т.И. Шамовой, Н.Ф. Юсуфбековой и др. В настоящее время понятие инноваций прочно вошло в образовательный и управленческий тезаурус.

Различают такие Инновации как технико-технологические, социально-экономические, организационно-управленческие. В социальной практике выделяют различные подвиды инноваций, одним из которых являются педагогические Инновации.

Под педагогической инновацией понимается такое новшество и нововведение в педагогическую практику, которое улучшает педагогическую систему и функционирование данной педагогической системы и ее элементов в целом, а также благотворительно сказывается на всех структурных компонентах педагогического процесса [3].

Данное определение является не единственным, помимо него под педагогическими Инновациями понимают: процесс совершенствования и внесения каких-либо ранее не внедряемых изменений; процесс введения новых элементов; использование современных креативных идей; различные новые идеи, методы, изменения, которые вносят свежие аспекты в устойчивую педагогическую деятельность.

Понятие Инновации имеет синонимичные конструкции, такие как: новшество или нововведение. Тем не менее, специалисты разводят понятия креативного подхода и Инновации. Несмотря на то, что креативность непосредственно связана с творческим подходом, и подразумевает под собой изменение старого, включение творческого компонента, тем не менее, Инновация подразумевает под собой именно воплощение креативных творческих идей в практике, а не только рассмотрение их в теоретическом плане [3].

Принято связывать Инновации в любой сфере с духовным развитием человека. В основе происхождения инноваций лежат духовные потребности

людей. Если общество нуждается в Инновациях, то это, как правило, говорит о том, что у людей возрастают требования к качеству жизни и качеству образования.

Инновации не возникают сами по себе. За каждой инновацией стоит личность конкретного педагога. В связи с этим необходимо создавать условия для того, чтобы педагоги имели желание и возможность для педагогического творчества; для того, чтобы совершенствовать формы и методы обучения и воспитания, иметь возможность выбора содержания образования.

Важно отметить ещё и тот аспект, что Инновационная деятельность для педагога амбивалентна. С одной стороны, педагогическое творчество благоприятно сказывается на профессиональном развитии педагога, так как он имеет возможность обрести новый педагогический опыт, освоить новые технологии. С другой стороны, Инновационная деятельность может способствовать и возникновению профессионального кризиса, поскольку непосредственно связана с рядом трудностей в ходе её реализации.

В педагогической науке принято выделять следующие педагогические условия готовности педагога к Инновационной деятельности:

- реализация структурно-содержательной составляющей Инновационной деятельности педагога;
- отражение задачной структуры готовности педагога к Инновационной деятельности;
- разработка и внедрение средств технологического обеспечения формирования готовности педагога к Инновациям. Понимание того, на каком уровне находится педагог в данной ситуации, позволяет составить план работы по развитию его потенциала в плане готовности к Инновациям.

Важнейшими условиями, которые обеспечивают непрерывный характер профессионального развития педагогов, являются:

- во-первых, психологическая готовность к Инновационной деятельности, которая выражается в достаточном уровне развития навыков и умений в рефлексивно-аналитической и деятельностно-практической сфере.
- ориентация профессионального педагогического образования на непрерывный профессиональный рост [1].

Готовность педагога к осуществлению Инновационной деятельности подразумевает необходимый уровень сформированности личностных и специальных качеств педагога. Под личностными качествами имеет в виду готовность к творчеству, высокий уровень работоспособности, стрессоустойчивость, а под специальными - готовность к овладению новыми технологиями, умение разрабатывать программы и проекты, способность к анализу собственной деятельности, умение выявлять причины ошибок в работе.

В целом, когда говорят о готовности педагогов к выполнению Инновационной деятельности, важнейшим аспектом является личностная мотивационная готовность. Сюда относят желание улучшить методический и педагогический процесс обучения, а также наличие у педагога необходимых личностных качеств.

Современные исследования [1,2,3] свидетельствуют о том, что педагоги, которые неустанно качественно повышают методические подходы в образовательном-воспитательном процессе, в общем случае обладают следующими личностными качествами: это творческий стиль мышления, мобильность мышления, конкретность и системность мышление, умение выделять главное, чувство меры, наличие такта, способность к творческому мышлению, готовность к новому, терпимость, желание контактировать и налаживать коммуникатсию, готовность к диалогу.

Важным условием для достижения успеха в реализatsii Инновационной деятельности является наличие у педагога ряда умений, таких как, умение принимать новые решения, готовность к риску, желание разрешать конфликтные ситуatsii, готовность к преодолению Инновационных трудностей.

Все перечисленные выше педагогические условия, создание которых необходимо в процессе исследовательской деятельности, должны стать основой в подготовке педагогов к процессу формирования готовности к Инновационной деятельности, через уяснение ими целей и ценностей, а также методологических основ предстоящей деятельности, так как именно педагог оказывает решающее влияние на развитие личности учащихся и организatsiо педагогического взаимодействия.

Важнейшим моментом поощрения Инновационной деятельности для педагогов является наличие рефлексии и понимание педагогами особенностей собственной педагогической деятельности.

Как и любая другая деятельность в педагогической практике, Инновационная деятельность нуждается в грамотном руководстве, которое может осуществляться в разнообразных формах. Тем не менее, важно соблюдать принципы руководства Инновационной деятельностью, и одним из важнейших принципов является поддержка. Поддержка педагога может осуществляться различными средствами и способами, и быть как материальной, так и в образовательном плане, например, обеспечение участия педагога необходимых в различных семинарах [3].

Педагог, подготовленный к Инновационной деятельности владеет комплексом понятий педагогической инноватики; понимает место и роль Инновационной деятельности в образовательном учреждении, ее связь с учебно-воспитательной деятельностью; знает основные подходы к развитию педагогических систем; умеет изучать опыт педагогов-новаторов; критически анализировать педагогические системы, учебные программы, технологии и дидактические средства обучения; умеет разрабатывать и обосновывать Инновационные предложения по совершенствованию образовательного процесса; разрабатывать проекты внедрения инновatsiй; грамотно ставить цели экспериментальной работы и планировать ее; анализировать и оценивать себя как субъекта Инновационной деятельности.

Список литературы:

1. Бурмакина М.С. Управление готовностью педагогов общеобразовательной школы к Инновационной деятельности // Наука, образование, общество: актуальные вопросы,

достижения и Инновации: сборник статей II Международной научно-практической конференции. Пенза, 2021. С. 138-141.

2. Инновации в общеобразовательной школе. Методы обучения. Сборник научных трудов / Под ред. А.В. Хуторского. М.: ГНУ ИСМО РАО, 2006. 290 с.

3. Хуторской А.В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика: Научное издание. М.: Изд-во УНЦ ДО, 2005. 222 с.

MAGISTRLIK DASTURINI O'ZLASHTIRISH JARAYONIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY SHAKLLANISHINI TAKOMILLASHTIRISH

Xakunova Fotimet Pshimafovna, pedagogika fanlari doktori, professor

Adighe davlat universiteti

Совершенствование профессионального становления будущих учителей в процессе освоения магистерской программы

Хакунова Фатимет Пшимафовна, доктор педагогических наук, профессор

Адыгейский государственный университет

Improving the professional development of future teachers in the process of mastering the Master's program

Khakunova Fatimet Pshimafovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Adygea State University

Одной из ключевых проблем совершенствования системы высшего образования является проблема педагогического образования. На современном этапе в обществе происходит осознание того, что главную роль в модернизации отечественного образования играет учитель. Именно поэтому во всех нормативно-правовых документах, программах, государственных и национальных проектах «Учитель будущего», «Образование», «Цифровая среда» и др. очень важное значение придается вопросам модернизации педагогического образования.

В связи с этим, возникает необходимость поиска путей совершенствования и обновления профессиональной подготовки будущих учителей. На наш взгляд, система непрерывного педагогического образования должна быть нацелена на подготовку специалистов, владеющих нестандартным мышлением, новыми профессиональными компетенциями и Инновационными технологиями; готовых решать проблемы образования на государственном, региональном и отраслевом уровнях. В структуре современной цели педагогического образования также выделяют «формирование у будущего учителя профессиональной мобильности – готовности работать в меняющейся профессиональной среде, сохранять надёжность и целесообразность действий при всех изменениях содержательного и технологического базиса образования» [1, С. 34].

Одним из условий профессионального становления студентов является создание образовательной среды, обеспечивающей активное включение

будущих педагогов в Инновационную и проектную деятельность, идентифицирующую профессиональную педагогическую деятельность.

Решению данной проблемы на факультете педагогики и психологии Адыгейского государственного университета способствует реализация магистерских программ «Подготовка педагога к Инновационной деятельности в образовательных организациях» (Руководитель – доктор педагогических наук, профессор Хакунова Ф.П.) и «Современные образовательные технологии в начальной школе» (Руководитель – доктор педагогических наук, профессор Уракова Ф.К.).

В данных программах предусмотрено изучение такой дисциплины как «Современные проблемы науки и образования», где выпускники овладевают универсальными и общепрофессиональными компетенциями. Изучая данную дисциплину, магистранты анализируют проблемные ситуации на основе системного подхода, вырабатывают стратегию действий и учатся создавать и реализовывать принципы и условия нравственного, духовного воспитания обучающихся на основе базовых национальных ценностей.

На занятиях по дисциплине «Современные образовательные технологии» приобретают умения проектировать совместную и индивидуальную учебно-воспитательную деятельность обучающихся, в том числе, с особыми образовательными потребностями, учатся использовать эффективные психолого-педагогические, Инновационные технологии в профессиональной деятельности, необходимые для индивидуализации обучения, развития и воспитания обучающихся с особыми образовательными потребностями.

Овладению коммуникативно-конструктивными умениями способствует изучение дисциплины «Информационно-коммуникационные технологии в профессиональной деятельности». Высокая коммуникативная способность является залогом успешного взаимодействия с субъектами образовательного процесса. В связи с этим особое внимание уделяется формированию следующих коммуникативных умений: умение педагога оперативно и правильно ориентироваться в речевой ситуации; правильно прогнозировать и осуществлять коммуникацию; умело подбирать средства взаимосвязи по содержанию общения и индивидуальности педагога, особенностям обучающихся; умение четко, эмоционально выражать свои мысли и чувства.

«Педагогическое проектирование и управление проектами». Данная дисциплина была введена в программу в соответствии с требованием Госстандарта «...развивать способности проектировать педагогическую деятельность на основе специальных научных знаний и результатов исследований» [2]. Проектная деятельность занимает важное место в профессиональной деятельности педагога, так как он должен проектировать и конструировать педагогические Инновации, то есть, профессионально отбирать содержание новшества, проектировать реализацию этого содержания методами современных технологий.

Изучение модуля «Воспитательная деятельность педагога» способствует развитию умений проектировать организацию совместной и индивидуальной учебной и воспитательной деятельности обучающихся, в том числе, с особыми

образовательными потребностями, а также умений создавать и реализовывать условия и принципы духовно-нравственного воспитания обучающихся на основе базовых национальных ценностей.

Дисциплина «Технологическое обеспечение достижения метапредметных результатов в образовании», целью которой является развитие универсальных и общепрофессиональных компетенций, реализует методы, формирующие способности организовывать и руководить работой команды, вырабатывая командную стратегию для достижения поставленной цели, способности проектировать основные и дополнительные образовательные программы и разрабатывать научно-методическое обеспечение их реализации.

В профессиональной деятельности педагога важное место занимает анализ результатов образовательного процесса. Для этого будущему педагогу необходимо овладеть диагностическим инструментарием и способами мониторинга образовательной деятельности. Дисциплины «Основы психодиагностики» и «Мониторинг качества общего образования» направлены на развитие таких важных умений и навыков, как умение разрабатывать программы мониторинга результатов образования обучающихся, разрабатывать и реализовывать программы преодоления трудностей в обучении. А также на занятиях по данным дисциплинам магистранты учатся планировать и организовывать взаимодействие участников образовательных отношений, на основе практических и научно-теоретических знаний в предметной области профессиональной деятельности.

На современном этапе развития образования важнейшей частью педагогической деятельности является Инновационная деятельность педагога. Реализацию педагогом Инновационной деятельности в образовательной практике также диктует Федеральный государственный образовательный стандарт (ФГОС). Согласно данному образовательному документу, педагогическая деятельность должна быть направлена на «создание условий для формирования и развития каждого обучающегося как нравственной, компетентной личности средствами образовательной деятельности» [3]. «Педагогическая инноватика» формирует способности проектировать и использовать эффективные психолого-педагогические, в том числе инклюзивные, технологии в профессиональной деятельности, необходимые для индивидуализации обучения, развития, воспитания обучающихся с особыми образовательными потребностями.

Инновационная деятельность педагога во многом зависит от его Инновационного потенциала. Формирование Инновационного потенциала будущего педагога происходит в процессе профессиональной подготовки в вузе. Дисциплина «Инновационные подходы к инклюзивному образованию» развивает творческую способность генерировать и продуцировать новые представления и идеи, а главное, проектировать и моделировать их в учебно-воспитательный процесс; открытость педагога новому, отличному от себя, что базируется на толерантности личности, гибкости и панорамности мышления; культурно-эстетическую развитость и образованность; готовность

совершенствовать свою Инновационную педагогическую деятельность в сфере инклюзивного образования.

Модуль «Образовательное учреждение как субъект Инновационных технологий» развивает способности организовывать и руководить работой команды, вырабатывая командную стратегию для достижения поставленной цели.

Введение в содержание магистерской программы модуля «Практикум решения профессиональных задач преподавателя» способствует овладению общепрофессиональными и профессиональными компетенциями, предоставляя возможность проектировать будущую педагогическую деятельность на основе специальных научных знаний и результатов исследований, а также проектировать образовательную среду в соответствии с направленностью образовательной программы.

Таким образом, на примере некоторых реализуемых учебных дисциплин и модулей программ магистратуры мы продемонстрировали возможности содержания образовательных программ в формировании общепрофессиональных и профессиональных компетенций в соответствии с современными требованиями педагогического образования.

Список литературы

1. Педагогическое образование в современной России: стратегические ориентиры развития: монография / Южный федеральный университет; научный редактор Ю. П. Зинченко. – Ростов-на-Дону; Таганрог : Издательство Южного федерального университета, 2020. – 612 с.
2. Приказ от 22 февраля 2018 г. № 126 «Об утверждении Федерального государственного образовательного стандарта высшего образования - магистратура по направлению подготовки 44.04.01 Педагогическое образование». FGOS_44_04_01____22_02_2018_N_126 (1).pdf
3. Федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования (утв. приказом Министерства образования и науки РФ от 17 декабря 2010 г. N 1897) URL: <https://base.garant.ru/55170507/53f89421bbdaf741eb2d1ecc4ddb4c33/>

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ЛЕКСИЧЕСКОЙ РАБОТЫ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

*Уракова Фатима Каплановна, доктор педагогических наук, профессор
кафедры предметной и профессиональной подготовки педагога +7909-469-72-
52, urakova.fatima@mail.ru ФГБОУ ВО «Адыгейский государственный
университет», г. Майкоп (Россия)*

В последние десятилетия вопрос о важности воспитательной роли школьного образования является одним из центральных. Современное личностно-ориентированное образование рассматривается в качестве многоуровневого пространства, целенаправленного процесса, создающего условия для развития личности ребенка. Основная задача образования - создать новую систему ценностей, которая способствовала бы становлению нравственной и духовной культуры детей, а также в целом - формированию гуманистически направленной личности. Именно русский язык как учебный

предмет обладает значимым духовно-развивающим потенциалом в образовании [1: 8].

В воспитательном отношении все предметы, которые изучаются в школе, одинаково важны. Система нравственного просвещения строится так, что в каждом классе дети знакомятся с основными нравственными понятиями. Но от класса к классу увеличивается объём знаний, углубляется осознание нравственных понятий и представлений. Уже в 1-ом классе учитель постепенно вводит понятия о доброжелательности и справедливости, о товариществе и дружбе, о личной ответственности за общее дело. Работа над воспитанием данных качеств у детей осуществляется комплексно и должна продолжаться в течение всех лет обучения в школе. Для эффективного развития нравственного сознания школьников, учитель помогает им осмыслить как их собственный опыт, так и опыт других (пример товарищей, родителей и взрослых, примеры из литературы) [1: 8].

Важным условием и источником формирования духовно-нравственных ценностей обучающихся является усвоение моральных норм и появление собственных (т.е. трансформация норм общества в собственные).

Одним из важных видов учебной и творческой деятельности в школе, способствующих формированию духовно-нравственных представлений и развитию нравственной личности является лексическая работа на уроках русского языка. Именно лексическая работа позволяет обучающемуся как можно ближе рассмотреть и понять нравственные ценности, их противоречия и вопросы, возникающие при разборе примеров, а самостоятельное написание текста на ту или иную тему нравственного характера, облегчает обучающемуся принятие нравственных норм и усвоение представлений [2: 3].

С целью изучения состояния сформированности духовно-нравственных ценностей у обучающихся проведено исследование. В исследовании приняли участие два 4-х класса: 4 «А» и 4 «Б» с количеством учащихся в каждом по 25 человек.

Диагностика состояния сформированности духовно-нравственных ценностей позволяет сделать дальнейший прогноз в области работы по формированию указанных ценностей у обучающихся в процессе лексической работы, контролировать и корректировать, проводить оценку результатов педагогической деятельности.

Для определения состояния духовно-нравственных ценностей младшим школьникам нужно было объяснить, представленные им категории и слова.

Категории	Сумели объяснить				Не сумели объяснить			
	девочки		мальчики		девочки		мальчики	
	Кол-во человек	%	Кол-во человек	%	Кол-во человек	%	Кол-во человек	%
1. Счастья	5	25%	5	25%	5	25%	5	25%
2. Свободы	2	10%	3	15%	8	40%	7	35%
3. Мудрости	4	20%	3	15%	6	40%	7	35%
4. Мужества	3	15%	4	20%	7	35%	6	30%
5. Умеренности	4	20%	4	20%	6	30%	6	30%
6. Справедливости	6	30%	7	35%	4	20%	3	15%
7. Дружбы	9	45%	10	50%	1	5%	0	0%
8. Добра	10	50%	10	50%	0	0%	0	0%
9. Зла	10	50%	10	50%	0	0%	0	0%
10. Милосердия	3	15%	5	25%	7	35%	5	25%
11. Долга	8	40%	9	45%	2	10%	1	5%
12. Вины	7	35%	8	40%	3	15%	2	10%

Без особого труда младшие школьники дали объяснения таким понятиям, как «зло», «добро», «дружба», «долг», гораздо более трудным для них стало понятия «милосердия» и «мудрости».

При раскрытии смысла такой духовно-нравственной ценности, как «дружба» младшие школьники отмечали, что это, когда «люди дружат», «между ними дружба». Конкретные описания понятия дружбы, проявления дружбы озвучивались крайне редко. Такая конкретика описывалась детьми как то, когда «всегда вместе», «не ругаются, не ссорятся», «друг друга понимают», «всегда друг за друга», «всегда помогают друг другу», «играют всегда вместе», «никогда не дерутся».

Достаточно часто младшими школьниками давалась только эмоциональная оценка духовно-нравственным ценностям, они говорили: «это весело», «это хорошо» и т.д.

При толковании младшими школьниками такой ценности как «зло» выделились 3 группы ответов. К первой, наиболее многочисленной группе, относятся ответы, связанные с действием: «когда убивают», «когда бьют», «если кто-то делает что-то плохое», «если дерутся».

Вторую группу ответов представляют характеристики других людей: «злой человек», «плохой человек», Либо самого себя: «когда я злюсь», «когда я плохой».

В третьей группе представлена только эмоциональная оценка: «это плохо». В представлении младших школьников такая духовно-нравственная ценность, как «добро» описана следующим образом: «если помогают», «если делают добрые дела», «когда защищают», «когда всем уступают», «если не дерутся», «когда ты добрый». Отметим, что выявлены достаточно значительные различия ответов у мальчиков и девочек. Девочки представляют добро, в первую очередь, связанным с той или иной помощью («если кто-то хочет помочь в беде», «когда помогают»), мальчики связывают эту ценность с отсутствием тех или иных внешних конфликтов («если никто не дерется», «если никого не обижают»). Некоторыми младшими школьниками добро включено в своеобразную дихотомию: «добро - это если нет зла». В этой категории ответов, которые связаны исключительно с эмоциональным оцениванием ценностей, не наблюдалось.

Такие ценности как «долг» и «свобода» преобладающее большинство младших школьников так или иначе объяснило, и все же их понимание можно считать далеким от действительного.

Определив особенности состояния духовно-нравственных ценностей у младших школьников, выявили определенные недостатки. В соответствии с задачами исследования были внедрены на практике следующие методы и формы лексической работы в процессе формирования у младших школьников духовно-нравственных ценностей.

1. Близкий к тексту пересказ прочитанного с использованием важнейшей лексики и фразеологии оригинала.
2. Рассказы по наблюдениям, по картинам и иные сочинения различных типов с использованием так называемых «опорных» слов (заданных для обязательного

употребления), в качестве названия которых выступает существительное с нравственной тематикой (дружба, справедливость, честность, добро, зло, мудрость, мужество, воспитанность, милосердие, честь, долг, счастье и др.).

Что такое добро и зло?

Что вы думаете о честности?

О милосердии? и пр.

К началу проведения эксперимента у большинства испытуемых лексические знания и умения (определение семантики слова, противопоставленности значений слов, умение правильно подбирать к словам синонимы и антонимы, осознавать взаимосвязь лексических отношений) определялись как недостаточно сформированные. Невысоким был и уровень сформированности у обучающихся духовно-нравственных ценностей, поскольку в этом направлении не проводилось специально организованной работы.

К концу контрольного эксперимента обучающиеся смогли без труда объяснить не только уже доступные им понятия зла, добра, дружбы, свободы, но и более сложные для них понятия, такие как мудрость, счастье. Понятия умеренности и милосердия все еще являлись для многих сложными, однако количество детей, способных их объяснить, увеличилось.

Объяснения детей стали более подробными. Так, при объяснении умеренности, использовались следующие слова: «когда человек считает, что ему всего хватает», «когда не надо ничего лишнего» и т.д. Некоторыми детьми понятие счастье стало связываться с тем, что пережили они сами: «когда мы были с мамой на море, и я купался», «когда отпустили с урока, и можно играть с друзьями» и т.д.

В целом, можно отметить положительную динамику формирования духовно-нравственных ценностей у обучающихся в процессе лексической работы на уроках русского языка.

Список литературы:

1. Игнатьев Е. Е. Духовно-нравственное воспитание школьников // Воспитание школьников. – 2010. – № 9. – С.8 – 11.
2. Леднев В. С. Духовно-нравственная культура в образовании человека // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2012. – № 6. – С. 3-6.

BOLALARNI MA'NAVIY VA JISMONIY RIVOJLANISHIDA O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING "BOLALARNI ULARNING SOG'LIG'IGA ZARAR YETKAZUVCHI AXBOROTDAN HIMOYA QILISH TO'G'IRISIDA"GI QONUNINING O'RNI VA AHAMIYATI

G'ofurova Muhabbatxon Islomovna Farg'ona viloyati Farg'ona shahar 5-umumiy o'rta ta'lim maktabi ijodiy -madaniy masalalar bo'yicha targ'ibotchi

Annotatsiya- Ushbu maqolada Bugun shiddat bilan rivojlanib borayotgan globallashuv jarayonlari millatlar, xalqlar va davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotiga ta'sir etmay qolmaydi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida Internet, televideniye va radio mahsulotlari uzatilishida yanada qulay imkoniyatlar yaratilayotir, bosma nashrlarning yangi shakl va turlari paydo bo'lmoqda.

Kalit soʻzlar - Axborot texnologiyalari, motivatsiyalar, ommaviy madaniyat, jismoniy, ma'naviy va axborot xavfsizligi.

Bugungi kunda bolalarni ma'naviy va jismoniy rivojlanishida axborot xavfsizligini ta'minlash masalasi muhim vazifalar qatorida belgilanib, bir qancha amaliy ishlar qilinmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining 2017 yil 8 sentabrda qabul qilingan "Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni qabul qilindi. Bugun shiddat bilan rivojlanib borayotgan globalashuv jarayonlari millatlar, xalqlar va davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotiga ta'sir etmay qolmaydi.

Axborot texnologiyalari yuksak darajada rivojlangan bugungi kunda insonlarning axborotga bo'lgan ehtiyoji, talabi va umuman axborot makoni tamomila yangi motivatsiyalar asosida rivojlanmoqda. Tan olish kerakki, bugun hech bir xalq yoki davlat o'z taraqqiyotini axborot omilidan ayri holda tasavvur qila olmaydi[5].

Biroq bugungi kunda axborot vositalaridan, ayrim hollarda, jamiyat rivoji va tinchligiga rahna solish, yoshlar, ayniqsa, bolalar sog'lig'iga ziyon yetkazish, ularning ongi va dunyoqarashini zaharlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlardan uzoqlashtirish, irodasini zaiflashtirish kabi g'arazli maqsadlarda foydalanilayotganligi ham haqiqat. XXI asrga axborot asri deya ta'rif berilayotgani bejiz emas. Chunki bugun axborot almashinuvi shu darajada tezlashdiki, dunyoning narigi burchagida sodir bo'layotgan voqea-hodisalar shu zahotiyiq bu qismida aks-sado bermoqda. Axborotga bo'lgan qiziqish ortgani sari, uni yetkazish mexanizm va texnologiyalari ham kengayib boryapti. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida Internet, televideniye va radio mahsulotlari uzatilishida yanada qulay imkoniyatlar yaratilayotir, bosma nashrlarning yangi shakl va turlari paydo bo'lmoqda. Qonunda buzg'unchi g'oyalar bilan bolalarning ruhiyati, hayotiga va salomatligiga ziyon yetkazuvchi axborotlar tarqatilishining oldini olish, cheklash va taqiqlash masalalari o'z ifodasini topgan. Shuningdek, bolalar sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan ularni himoya qilish borasida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari, jismoniy va yuridik shaxslarning ishtiroki hamda ular tomonidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirish nazarda tutilgan[6].

Mazkur hujjat tom ma'noda kelajagimiz egalari bo'lmish bolalarning sog'lig'ini muhofaza etishga qaratilgan. Binobarin, qonunning 3-moddasida uning amal qilishi ilmiy, ilmiy-texnikaviy, statistik axborotni o'z ichiga olgan yoki jamiyat uchun tarixiy, badiiy yoxud o'zgacha madaniy qimmatga ega bo'lgan axborot mahsulotining aylanishi sohasidagi munosabatlarga tatbiq etilmasligi aniq belgilab qo'yilgan. Qonunda axborot mahsulotining yoshga oid tasnifi va yosh toifalarini belgilash masalalariga alohida e'tibor qaratilgani ahamiyatlidir. Bu jamiyatimiz hayotida yangilik bo'lib, endilikda ommaviy axborot vositalari, shu jumladan, Internet jahon axborot tarmog'idagi veb-saytlar, blogerlar, reklama vositalari hamda boshqa turdagi axborot kanallari orqali tarqatilayotgan axborotlarda bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan axborotdan himoya qilish maqsadida 0+, 7+, 12+, 16+, 18+ yozuvlari aks ettirilishi shart. Qonunga ko'ra, yoshga oid tasnifni belgilash axborot mahsulotini ishlab chiqaruvchilar va tarqatuvchilar tomonidan, shu jumladan, ekspertlarni jalb etgan holda mamlakatimiz hududida tarqatish

boshlangunga qadar amalga oshiriladi. Yoshlarning kamolotiga xizmat qiladigan kreativ axborot muhitini yaratish, bolalarni ularning jismoniy va ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga zarar yetkazadigan axborotlardan muhofaza qilishga ko'maklashish vazifalari belgilangan. Xalqimizga yot va yosh avlod ongi uchun zararli bo'lgan "ommaviy madaniyat"ning salbiy ta'siridan yoshlarni muhofaza qilish maqsadida ularni milliy madaniyat va qadriyatlarini e'zozlash ruhida tarbiyalash ustuvor maqsad-vazifalaridan sanaladi. Qonunning asosiy maqsadi bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat bo'lib, unda davlat organlarining ushbu sohadagi vakolatlari, bu faoliyatda fuqarolik jamiyati institutlari ishtirokining mexanizmlari aniq belgilangan. Mazkur qonunga muvofiq davlat organlari, fuqarolik institutlari, ta'lim muassasalari va ommaviy axborot vositalarining ushbu sohadagi faoliyatini muvofiqlashtirish uchun mas'ul vakolatli davlat organi etib O'zbekiston matbuot va axborot agentligi belgilangan.

Foydalangan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. –T.: "O'zbekiston". – 2017.– 102b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston", 2017. – 488 b.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: "Ma'naviyat", 2008.–176 b.
4. O'zbekiston Respublikasining 2017 yil 8 sentabrdagi "Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni.
5. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'qitishda ta'limiy metodlarni muvofiqlashtirishning ilmiy-nazariy asoslari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(5).
6. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'QITISHDA TA'LIMIY METODLARNI MUVOFIQLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

АУДИТОРИЯДАН ТАШҚАРИ МАШҒУЛОТЛАРДА “SMART TEACHER” ТЕХНОЛОГИЯСИ ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШ МЕТОДИКАСИ

А.А.Алламуродов-Термиз давлат педагогика институти ўқитувчиси

Аннотация: Мазкур мақолада аудиториядан ташқари мустақил таълим машғулотлар жараёنларида “Smart Teacher” технологияси ва ундан фойдаланиш методикаси сўз юритилган.

Калит сўзлар: аудитория, аудиториядан ташқари, мустақил таълим, Smart Teacher, педагогика, ўқув жараёни, лойиҳалаш, таълим, тарбия, субъект, объект.

Аудиториядан ташқари мустақил ишлар – педагогика олий таълим муассасалари талабаларининг ўқув жараёнининг таркибий қисми бўлиб, унда талабаларнинг бўш вақтларини ташкил этиш шаклларида бири ҳисобланади. Аудиториядан ташқари мустақил таълимда талабалар аудиторияда олган билимларини мустаҳкамлабгина қолмасдан, етук шахс сифатида ривожлантириш, ўз вазифасига маъсулиятли бўлиш ва уларни ҳаётга тайёрлашда кенг имкониятлар яратиб беради [9]. Аудиториядан ташқари машғулотларни ташкил этишда рақамли технологиялар асосий ўринни эгаллайди, чунки, рақамли технологиялар таълим олувчи ва таълим берувчи ўртасидаги муносабатларни масофадан туриб боғлаш имконини беради.

Таълим ва тарбия жараёнига рақамли технологияларни қўлланса, субъект-объект муносабатларидан, субъект-субъект муносабатларига ўтиш жараёни тезлатади [2]. Педагогика олий таълим муассасаларини рақамлаштириш жараёнида талабаларда рақамли кўникмалар билан кўрилатган объект ўртасидаги масофани яқинлаштириш имкониятларини кенгайтириш ва таълим олувчига ўрганаётган мавзусини ўзлаштириш имконини беради, бу эса таълим сифатини ошириш имкониятини беради, натижада юзага келадиган барча қийинчиликлар, мураккаб ҳаётӣ вазиятларга дуч келиш ва муваффақиятли бошқаришга ёрдам берадиган ваколатларни ривожлантириш имконини беради.

Ушбу ижтимоий-маърифий шарҳ бизни таълимнинг рақамли технологияларни қўллаш ва тадбиқ этишга, хусусан, ТОП-1000 таликка кирувчи олий таълим муассасалари тажрибаларининг модернизациялашини кўриб чиқишга олиб келади, чунки уларда рақамли технологиялар асосида технология ўқитувчиларнинг касбий компетенцияларининг ривожланиши дидактик тизими ривожланган мамлакатлар ҳисобланади. Ушбу кун тартиби барча учун сифатли, мукамал ва адолатли таълимни таклиф қилиш, тегишли тайёргарлик ва доимий янгиланиш ҳуқуқига эга ва янги имкониятлар ва ижтимоий муаммоларни таклиф қилишга қаратилган: мослашувчанлик, ижодкорлик, инновациялар, рақамли компетенциялар ва таълим жараёнларини такомиллаштириш [3]. Шу мақсадда учта асосий тамойилдан, тегишли чора-тадбирлардан иборат турли хил ҳаракатлар режалари ишлаб чиқилган:

а) Таълим ва таълим жараёнларида рақамли технологиялардан фойдаланишни такомиллаштириш: мактабларда Wi-Fi уланишларини яхшилаш, ўз-ўзини баҳолаш воситаларидан ва рақамли сертификатланган дипломлардан фойдаланиш [4].

б) Рақамли технологияларни қўллаб-қувватлаш бўйича амалий кўникмаларни эгаллаш ва уларни ривожлантириш: олий ўқув юртларида таълим ва таълим жараёнларини яхшилаш учун платформа яратиш; илмий рақамли кўникмаларни ривожлантириш - очик фан; таълимда киберхавфсизлик; рақамли кўникмалар ва тадбиркорлик бўйича тренинглар.

с) Рақамли маданиятни шакллантиришга ёрдам берувчи тадқиқотлар, инновациялар ва илғор тажрибалар асосида таълим тизимини такомиллаштириш (рақамли саводхонлик, рақамли компетенциялар, инклюзивлик ва фуқаролик) [5].

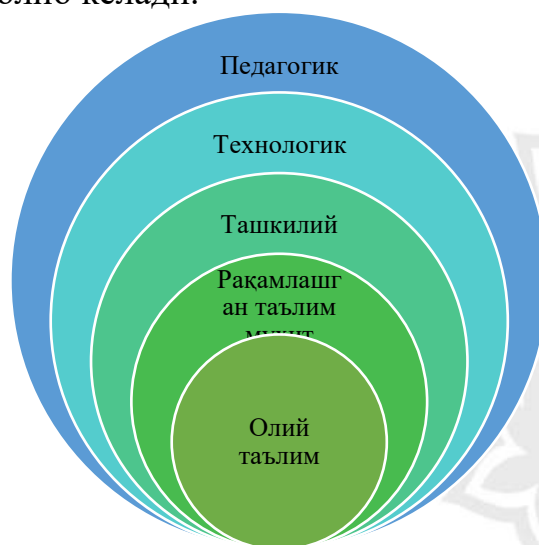
Ушбу ҳаракатлар асосида ўқитувчилар нафақат шахсий ҳаётлари, балки касбий ҳаётлари учун ҳам зарур бўлган рақамли кўникмаларга эга бўлишлари керак, бунинг натижасида эса ўқитиш ва инновациялар учун зарур бўлган аниқ кўникмаларни ўрганиш талаб қиладиган ҳозирги рақамли жамиятда қатнаша олиши керак.

Шу сабабли, университетлар билимларни яратиш ва тарқатиш учун ижтимоий-таълим тармоғидаги сценарийлар сифатида нафақат ижтимоий-рақамли трансформациялар, балки Барқарор ривожланиш мақсадларига (БРМ) эришиш учун ҳам асосий ҳисобланади. Ушбу муассасалар келажак авлодларга турли глобал муаммоларга қарши туриш учун зарур бўлган билим ва кўникмаларни бериш имконияти сифатида қабул қилинади. Шу мақсадда

hozirgi zamон талаби 2030 йилгача олий таълим тизимида олий маълумотлилар сонини 50%-60% га ошириш мақсадида 08.10.2019 йилдаги ПФ-5847-сон “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизimini 2030-йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, тубдан ўзгаришларни талаб қилади ва ўқув дастурларини ўзгартириш ва таълимни ўзгартириш ҳозирги ва келажақдаги ўзгаришлар ва муаммоларга мувофиқ билимларни ишлаб чиқариш ва адолатли, инклюзив ва тенгликли рақамли жамият учун асос яратишда муҳим элементлардир [1].

Мазкур тадқиқот ишимизнинг аълоҳида таъкидлайдаган томони шундаки, методик, дидактик, технологик ва ташкилий жиҳатдан тўртта истиқбол - кесишади, чунки улар бир-биридан ажралмас, рақамли технологиялар интеграцияси даражасини кўриб чиқиш ва етукликнинг юқори даражасига кўтариш учун зарурдир. Бўлажак технологик таълим ўқитувчиларини тайёрловчи педагогика олий таълим муассасаларида рақамли технологиялар асосида ўқув жараёнини ташкил этишнинг ташкилий тузилмаси 1-расмда кўрсатиб ўтилган.

Таълим берувчи ва таълим олувчилар ўртасидаги ҳамкорлик муносабатларини масофадан туриб ўзаро алоқаларни ўрнатишга мажбур қилган янги воқелик натижасида таълим муассасаларидаги ўқув жараёнларида янги технологияларни қўллаш мумкин бўлган шубҳалар автоматик тарзда барҳам топди [7]. Янги технологиялар ёрдамида (планшетлар, мобил телефонлар, компьютерлар, платформалар, onli-ne таълим), технология ютуқларидан (сунъий интеллект, робототехника, нарсалар интернет, булутли ҳисоблаш ва бошқалар) фойдаланишга қаршилиқ кўрсатган ва дидактик стратегиялардан беҳабар одамлар ҳам бу қўшимча ёрдамлардан фойдалана бошлашди. Бу рақамлашган таълим муҳитини ишлаб чиқиш эҳтиёжларига яхшироқ мос келадиган ҳамкорлик тармоқларига олиб келади.



1-расм. Рақамли олий таълим муҳитининг ташкилий тузилмаси

Рақамли таълим - бу таълим ресурсларидан ва ўқитиш технологияларидан самарали фойдаланадиган ўқитиш амалиёти билан бирга келадиган ҳар қандай ўрганиш туридир. Рақамлаштирилган таълим кенг кўламли ўқитиш

амалиётларини, жумладан мажмуавий ва виртуал тарзда қўллашни ўз ичига олади.

Тадқиқот ишимизни бажариш натижасида шунга амин бўлдики, рақамли таълим жараёни бер нечта функцияни ташкил этиб, уни жорий этиш бир қанча турдан иборат. Рақамли таълим жараёнини ташкил этиш тартиби қуйидаги турларга бўлиш мумкин: дидактик тарзда ўйин ёки ўйинлаштириш; ўзгарувчан таълим [8]; аудиторияда ўқитиш методикаси; мажмуавий яъни назарий ва амалий таълим; электрон таълим ресурслари; техник объект ва технологик жараёнлар; тизимли таҳлил ва ижодий кўникмаларни шакллантириш; рақамлаштириш воситалари (ноутбуклар, компьютерлар, мобил иловалар, телефонлар, сканер ва видеорегистраторлар ва ҳ.); онлайн ёки масофавий таълим (ёки электрон таълим); очик таълим ресурслари; виртуал тренажерлар, реалликка яқинлаштирилган ресурслар [9]; индивидуаллаштирилган таълим; рақамли таълим жараёни самарали бўлиши учун шунингдек аралаш таълим туридан фойдаланиш ҳам яхши натижа беради.

Ўқитиш ва таълим технологияларидан фойдаланиш таълим ландшафтини ўзгартириш қobiliятига эга. Рақамли таълим талабаларга ўз ўрганишлари учун масъул бўлиш, чуқур фикрлашни рағбатлантириш ва ҳамкорликни ривожлантириш имкониятини бериши мумкин.

Рақамлаштирилган таълим ресурсларини такомиллаштириш ҳамда ўқитиш воситалари асосида самарали таълим муҳитини яратишда қуйидаги саволларни ва вазиятларни таҳлил қилишимиз лозим:

Ўқув мазмунини бошқариш: Бизда таълим мазмуни ва рақамлаштирилган таълим ресурсларимизни бошқариш учун нима қилишимиз керак? -деган саволни қўйишимиз керак [9];

Мавжуд рақамли ресурслар: Биз ҳозирги кунда қандай рақамлаштирилган таълим ресурсларидан самарали фойдаланмоқдамиз? Таълим сифати ва самардорлигини оширишда бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш жараёнларини ўзгартириш ва такомиллаштириш учун нималарга эътибор бериш лозим;

Рақамлаштирилган таълим ресурслари манбалари: таълим мазмунини модернизация қилишда камчиликлар ва бўшлиқлар мавжудми? Ҳар бир талаба учун модул ва фан учун қайси онлайн манбалар энг яхши эканлигини қандай биламиз? Қарор қабул қилиш ва танлаш учун қандай далиллар керак;

Таълим жараёнига кириш: Талабалар аудитория ва аудиториядан ташқарида рақамли таълим ресурсларидан фойдаланишлари мумкинми?

Ҳамкорлик: ўқитувчилар талабаларни қўллаб-қувватлаш учун қандай ҳамкорлик қиладилар? Талабалар тенгдош-тенгдошга тамойили асосида бир-бирлари билан қандай ҳамкорлик қиладилар?

рақамлаштирилган таълим ресурсларидан самарли фойдаланиш воситалари ҳамда манбаларини аниқлаш ҳамда амалиётга татбиқ этиш учун таълим муассаси раҳбарияти профессор-ўқитувчилар билан ҳар бир талабанинг рақамли технологиялардан фойдаланиш самардорлигини аниқлашлари зарур бўлади.

Рақамлаштирилган таълим ресурсларидан фойдаланиш педагогика олий таълим муассасалари учун баҳолаш ва назорат қилиш талабларини қайта кўриб чиқиш ва ўзгартириш имкониятини беради, айниқса рақамли таълим фавқулодда вазиятларда амалга оширилганда.

Ўқитувчилар учун баҳолаш келажакдаги ўқув мақсадлари ва кўрсатмалари бўйича қарор қабул қилишда фойдаланиш мумкин бўлган ўқувчилар ютуқлари ҳақида маълумот беради. Рақамлаштирилган таълим муҳитида талабаларнинг билим, кўникма, малака ва компетенцияларни эгаллаганликларини даражалар ва мезонлар асосида баҳолаш анъанавий шароитларда ўрганишни баҳолашдан фарқ қилиши мумкин, лекин рақамли таълим шароитларида айниқса муҳимдир.

Рақамлаштирилган таълим ресурслари баҳолаш жараёнида аниқланиши мумкин бўлган натижалардан кўра кўпроқ ва ҳақиқий ва мазмунли баҳолаш учун имкониятлар беради. Рақамлаштирилган таълим ресурслари асосида қўлланиладиган ноанъанавий баҳолаш турлари ҳар бир талаба учун мослашувчанлик ва индивидуаллаштиришни таъминлаши керак, айниқса, компетенцияга асосланган таълим билан боғланганда. Масалан, таълим муассасалари талабаларининг касбий компетенцияларни эгаллаганликларини тўғри даражасини аниқлайдиган ва шу даражага мос келадиган дарслар ва баҳолашларни таъминлайдиган адаптив дастурий таъминотдан ва ўқувчиларга техник объект ва технологик жараёнларни аниқлаштирадиган саволларига асосланган ҳамда таълим технологияларига асосланган жараёнлардан фойдаланиши мумкин. .

Талабалар учун мос вазифаларни танлаш, уларни вазифаларни бажаришга ундаш учун эслатмалар юбориш ва ҳар қандай техник муаммоларни тезда ҳал қилиш орқали мустақил таълимга ёрдам берадиган ва илҳомлантирадиган муҳит яратиш мумкин.

Рақамлаштирилган таълим воситаларидан фойдаланган ҳолда касбий компетенцияларни ривожлантиришда аудитория машғулотларида шуғулланиш ва уларни яқинлаш учун талабалар планшетлар ва компьютерлар каби аппарат воситаларидан ҳамда электрон қайта ишлаш воситалари, овоз ёзиш дастурлари ва бошқалар каби иловалардан қандай фойдаланишни билишлари керак. Аниқ ва натижага йўналтирилган кўрсатмалар ва тавсиялар, ўқувчиларга рақамли восита ёки манбадан нима учун фойдаланаётганини тушунишга ёрдам бериш уларнинг мотивацияси ва натижаларини яхшилаши мумкин. Бу, айниқса, агар талабалар мустақил ўрганиш учун рақамли воситалар ва ресурслардан фойдаланаётган бўлса, жуда муҳимдир.

Илмий изланишлар жараёнида биз томонимиздан бўлажак технологик таълим ўқитувчиларига аудиториядан ташқари мустақил машғулотлар учун “Smart teacher” технологияси ишлаб чиқилди ва амалиётга жорий этилди. Бу технология асосида педагогика олий таълим муассасалари талабалари “Техник ижодкорлик ва дизайн” ва “Материалшунослик” фанларининг сир-синоатларини ўрганиш билан бир қаторда бу фаннинг кенг имкониятларини очиб берувчи кафолатли билим, амалий кўникма, юксак малака ва касбий компетенцияларни ривожлантиришга эришилди.

“Smart teacher” технологиясидан фойдаланиш учун машғулотлар бошланишдан аввал таълим берувчи таълим олувчиларга топшириқларни индивидуал тарзда платформанинг “ТОПШИРИҚЛАР” бўлимига жойлаштириб қўйиш керак. Агарда талабаларнинг машғулоти давомида мобил алоқа воситаси ва компьютерлар орқали вазифаларни бажаришлари талаб этилади.

“Smart teacher” технологияси бўлажак технологик таълим ўқитувчиларига “Техник ижодкорлик ва дизайн” ва “Материалшунослик” фанларидан аудиториядан ташқари мустақил таълим ишларни ташкил этиш ва бажариш учун мўлжалланган. “Smart teacher” технологияси асосида ихтисослик фанларини ўзлаштириш жараёнида талабаларнинг касбий компетенцияларни ривожлантириш ва бу талабаларнинг ўз касбининг устаси бўлиб етишишлари учун ихтисослик фанларини ўзлаштириш билан бир қаторда ўқув режадаги мажбурий ва танлов фанлар блокидаги барча фанни ўзлаштиришларига қизиқишини орттириш мақсадида ишлаб чиқилган. Мазкур платформа ностандарт тестлар, топшириқлар, расм, тақдимотлар, видео, дарсликлар, методик қўлланмаларнинг doc, pdf, Android apk вариантларини ўз ичига олади [3,5,6,7]. Шунингдек, платформада интернет тармоғи орқали берилган топшириқларни мустақил бажаришни ўрганиш учун дастурий восита сифатида самарали ҳисобланади.

“Smart teacher” технологиясининг имкониятлари: бу технологиядан интернет тармоғи орқали талабалар топшириқларни бажарадилар; бўлажак технологик таълим ўқитувчиларининг касбий компетенцияларини ривожлантиришга йўналтирилган қизиқарли ва муаммоли саволлар, топшириқларни бажарадилар.

Аудиториядан ташқари мустақил таълимни ташкил этишда “**Smart teacher**” технологиясидан фойдаланиш натижасида талабаларнинг бўш вақтларини унумли ўтказиш доимий ақлий фаолият билан банд бўлишини, ўтилган мавзуларни мустақамлаш, мантиқий ва танқидий фикрлаш, ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакаларини бошқа ўртоқлари билан бўлиши, дарс жараёнларида ҳам фаол бўлиши билан биргаликда дарс самарадорлигининг ошишига ҳам эришилади. Келтирилган бу технология талабаларнинг мустақил таълим жараёнини ташкил этиш ва баҳолашда шаффофликни таъминлаган ҳолда талабаларнинг ҳам ўз-ўзини баҳолаш имкониятини яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 2022 йил 28-январдаги 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисидаги пф-60-сон фармони.
2. Алламуругдов А.А. Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий фаолиятида янги ахборот технологияларидан фойдаланишда назария ва амалиёт интеграцияси. Тошкент давлат педагогика университети “Илмий ахборотлари” илмий жўпнал.— Тошкент, 3/2020. —Б. 60-63.
3. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари. Пед. фан. докт. ... Дисс. — Тошкент, 2007. — 45 б.
4. Қўйсин О.А. Компетентли ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик ижодкорлигини ривожлантириш технологиялари: Педагогика фанлари бўйича докторлик (DSc) дисс. — Тошкент, 2019. — 200 б.

5. Қодиров Б.Э. “Development of basic Competencies of students in crafts in technology lessons” // Yеuropeаn Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 4, 2020, Part II ISSN 2056–5852

EKOLOGIK XAVFSIZLIK EKOLOGIK MADANIYATNING AJRALMAS TARKIBIY QISMI SIFATIDA

Lobar Abdimannabovna Muxtarova Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasida mudiri, p.f.f.d., dotsent v.b.

Fan – texnika taraqqiyoti yutuqlaridan foydalanishda noqulay ekologik vaziyat qamrovi jihatidan umumbashariy ahamiyatga molik ekologik xavfni yuzaga keltirmoqda. Ekologik xavfning kelib chiqish sabablari tabiat, jamiyat va texnika orasidagi fanlararo munosabatlarni muvofiqlashtirish hamda ekologik xavfga yo'l qo'ymaslik bugungi kunning asosiy muammosi bo'lib qoldi.

Ona tabiatimizga ko'rsatilayotgan tajovuzkorona munosabat oqibatida yuz berayotgan ekologik muammolarni bartaraf etishda ekologik ta'limning o'rni beqiyos. Yurtboshimiz SH.M.Mirziyoevning 5712-son farmoniga muvofiq o'quvchilarning tabiiy savodxonligini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, ta'lim jarayoniga o'qitishning innovatsion shakl va usullarini joriy etish maqsadida ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilab berildi.

Ekologik ta'lim va tarbiya orqali o'quvchilarda koinotdagi yagona hayot mavjud bo'lgan er cayyoraci haqidagi tacavvurlar, o'z yashash muhiti to'g'ricidagi bilimlar, atrofimizdagi olam, tabiat va insonlarni o'zaro uzviy bog'langanlik haqidagi ilmiy-nazariy dunyoqarashlar, o'z o'lkaci va vatanining ekologik tizimlari (ekotizimlari), ularning paydo bo'lishi, evolyutsion rivojlanishi, antropogen o'zgarishi, makon va maydon bo'yicha tarqalish qonuniyatlari, undan kelib chiqadigan xucuciyatlari, boyliklari, holati, kelajak ictiqbollari, milliy, regional va global miqyodagi tabiat va jamiyat munocabatlari, amaliy ekologik ko'nikma va malakalar, er yuzaci atrof-muhitini muhofaza qilish, uning boyliklaridan oqilona foydalanish va buzilgan tabiat majmularini qayta tiklashga oid muammolarni anglash va ularning echimini topishga doir to'g'ri qarorlarni qabul qilish kompetentsiyaci, ularni tanlagan kacblarga qarab ekologik ta'lim va tarbiya shakllantiriladi hamda rivojlantiriladi.

“Ekologik ta'limni rivojlantirish kontseptsiyasi”da umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturlari mazmuni quyidagi malakalar bilan boyitilishi ta'kidlangan: o'quvchilarda ekologik mada-niyatni shakllantirishga xizmat qiluvchi bilim, ko'nikma va malakalarni ta'lim mazmuniga keng singdirish, o'quv fanlari doirasidagi ekologik bilimlarni amaliyotga joriy etish, ularni amaliyotda qo'llay olish imkoni-ni beruvchi amaliy topshiriqlar bilan boyitish (nazariya yoki muhokamadan amaliyotga o'tish), matematika, iqtisodiy bilim asoslari fanlari mazmuni-ni tejamkorlikka oid aniq iqtisodiy-ekologik masalalar bilan boyitish, ekologik bilim berishda “oddiydan murakkabga”, “uzviylik va uzluksizlik” kabi pedagogik tamoyillarga tayanish, ekologik madaniyat hamda tarbiyaning bosqichma-bosqich shakllanishini ta'minlaydigan maqsadli faoliyatni tashkil etishni nazarda tutadi.

Ekologik xavfsizlik madaniyatini ekologik madaniyatning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qiyoslash mumkin. Demak, o'quvchining ekologik xavfsizlik madaniyatiga oid bilim kompetentsiyasini egallanganligi uning atrof-muhitdagi tabiiy xavf-xatarlardan himoyalaniish ko'nikmasini aks ettiradi.

Biz tomondan taklif etilgan modelda o'quvchilar ekologik xavfsizlik madaniyatini shakllantirish bosqichlari, didaktik tamoyillar (shaxsga yo'naltirilgan, insonparvar, individual, sub'ektiv), tabiiy savodxonlik kompetentsiyalari (kontekst, bilim, munosabat), tabiiy-ilmiy kontekstlar (shaxsiy, mahalliy, global), ilmiy bilish turlari (fan mazmuniga oid, metodologik, epistemik), ekologik bilimlarni o'zlashtirishning kognitiv darajasi (yuqori, o'rta, quyi) vizuallashgan ta'lim texnologiyalari bilan integratsiyalash asosida takomillashtirilgan mexanizm aks ettirilgan.

Taklif etmoqchi bo'lgan modelimiz uch bosqichda amalga oshirilgan. Birinchi bosqichda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining fanlararo ekologik xavfsizlik madaniyatiga doir bilimlarning shakllanganlik darajasi hamda o'quvchilarning fanlararo o'qishga bo'lgan qiziqishlarini orttirish imkoniyatlarini o'rganish.

Ikkinchi bosqichda ekologik xavfsizlik madaniyatini fanlararo takomillashtirish metodikasining samaradorligi, hamda fanlararo aloqadorlik asosida ekologik bilimlarni baholashda o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malakala va kompetentsiyalari ijodiy tavsifdagi o'quv va test topshiriqlar orqali o'zlashtirish darajasini aniqlash.

Uchinchi bosqichda o'quvchilarning fanlararo o'qishga bo'lgan qiziqishlarini motivatsiyali, kognitiv, amaliy-faoliyatli va refleksiv komponentlar asosida orttirish.

Model DTS talablari asosida ishlab chiqilgan. Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib, baholashning mazmunli asosi tarkibiy qismlariga mos keladigan model quyidagi uchta asosiy qismlarga ajratildi: maqsadli, jarayonli va natijaviy blok.

Maqsadli blokda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik xavfsizlik madaniyatini fanlararo shakllantirish jarayoni definitsiyasi zamonaviy yondashuvlar asosida qiesiy tahlil qilindi. Ilmiy-nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiq etish maqsadida tadqiqot bosqichlari belgilandi. Tayyorlov bosqichi (tayyorgarlik ko'rish, qulay muhitni yaratish), tajriba-sinov bosqichi (diagnostik metodika, anketa so'rovnoma o'tkazish) va ma'lumotlarni qayta ishlash bosqichi (natijalarni qayta ishlash) mazmunida tajriba-sinov ishlari tashkil etildi.

Jarayonli blok baholashdan o'tish bosqichlari ketma-ketligini belgilaydi hamda ekomazmundagi mavzularni fanlararo o'qitish metodikasi samaradorligi, shuningdek, ushbu bosqichda dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarni loyihalash, o'qitishning maqbul usul va vositalarini tanlash, o'qituvchi va o'quvchi faoliyati mahsulдорligini tashhishlashning yorqin ifodasi kuzatiladi.

Tajriba-sinov jarayonida "Hayot qadriyatlar", "Ekologik tasavvur", "Xavfsiz faoliyat", "Xavfsiz sog'lom ko'nikma" mazmunidagi diagnostik materiallar bilan boyitilgan metodika hamda anketa so'rovnomalardan foydalanildi. Suhbat natijasiga ko'ra, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining "Ekologik xavfsizlik" mazmunidagi mavzularni fanlararo aloqadorlik asosida birlashtirib o'qitish metodikasida

uchraydigan murakkabliklarni aniqlash imkonini berdi. Diagnostik metodika natijalari tahlili orqali boshlang'ich sinf o'qituvchilarining faoliyat mazmuni aniqlandi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari bilan o'tkazilgan suhbatda fanlararo aloqadorlik o'rnatishda uchraydigan qiyinchiliklarni aniqlash imkonini berdi. Tajriba-sinov jarayonida fanlararo ekologik xavfsizlik madaniyati bo'yicha ma'lumotlar yig'ish hamda taklif etilayotgan metodikaning samara berishini isbotlash hamda taklif va tavsiyalar berish maqsadida olib borildi. Fanlararo ekologik xavfsizlik madaniyatini takomillashtirish jarayonida o'quvchilarda o'quv faolligining shakllanganlik darajasini o'quvchilarga tushuntirib berish muhim ahamiyatga ega ekanligi asoslandi.

O'quvchilar o'rtasida ekologik xavfsizlik madaniyatini diagnostik-baholash modeli asosida yaratilgan g'oya o'quvchi uchun uni o'z vaqtida tashxislash va shakllantirishning individual traektoriyasini qurish, ekologik muammolarning oldini olishga qaratilgan.

Bizning fikrimizcha ekologik xavfsizlik madaniyatini fanlararo shakllantirishda o'quvchining olgan ekologik bilimlari asosida egallangan biror-bir faoliyat yoki harakat yangi sharoitlarda bajarish qobiliyatiga muvofiq bo'ladi.

Demak, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik xavfsizlik madaniyati o'quvchining atrofidagilar va ta'lim faoliyati uchun ijobiy ahamiyatga ega bo'lgan ruhiy-madaniy olamini ifodalovchi yuksak onglilik va mas'uliyatni his etgan holda ekologik javobgarlik, qadriyatlarga hurmat va ehtiromni to'liq ifodalash, hayoti va o'z salomatligi borasida qayg'urish, inson faoliyatiga tahdid soluvchi xavfli omillarni bartaraf etishning maqbul vositasi sifatida atrof-muhit muhofazasida faol qatnashish, moddiy va atrof-muhitga zarar yetkazmaslik, uni e'zozlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, o'z-o'zini anglash, inson-tabiati-jamiat birligi, atrof-muhit va kelajak avlod hayoti hamda rivojlanishi uchun muhim bo'lgan ekologik qulay shart-sharoitlarni yaratish negizida shakllanadi.

Ekologik xavfsizlik madaniyati o'quvchining hayoti davomida shakllanib, rivojlanib boradigan ekopedagogik faoliyati bo'lib, uni fanlararo aloqadorlik asosda shakllantirishda shaxsiy fazilatlar bilan bir qatorda, hosil bo'lgan ekologik bilim, ko'nikma, malaka va kompetentsiyalar asosiy rol o'ynaydi. Kulturologik-madaniy yondashuv biz tomonimizdan o'quvchining ekologik xavfsizlik madaniyatini shakllantirish mexanizmi sifatida qaraladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik xavfsizlik madaniyatini shakllantirishda ekopedagogik tashhis ikki xil yondoshuv asosida qaralishi kerak. Birinchidan, atrof-muhitning insonga qay darajada ta'sir ko'rsatishini baholash. Ikkinchidan, o'quvchi tomonidan egallangan fazilat va sifatlarining namoyon qilinishi qay darajada atrof-muhitning o'zgarishiga ta'sir etishini aniqlash.

Ekologik xavfsizlikni ta'minlash bugungi kunda amalga oshirilishi zarur bo'lgan ustivor vazifalardan biridir. Bizning fikrimizcha, ekologik xavfsizlik bir biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan quyidagi tarkibiy qismlar asosida qurilishi kerak: motivatsiyali, kognitiv, refleksiv, amaliy-faoliyatli komponentlar.

Motivatsiyali komponent asosida o'quvchilarda ekologik xavfsizlik tushunchasi, mazmun-mohiyatini bilishga ehtiyoj va qiziqishni shakllantirildi. Mazkur komponent o'quvchi faoliyatini rejalashtirish, qunt bilan o'qish, ehtiyoj, qiziquvchanlik va shaxsiy munosabatlar, bilim sifatini oshirishda mustakil o'qish, qadriyatlar va shaxsiy qarashlarni o'z ichiga olib jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarda shakllangan e'tiqodga asoslangan mas'uliyat, burch, vijdonlilik, zo'ravonlik qilmaslik, tabiatning yaxlitligini saqlash, har birimizni tabiatning ajralmas qismi ekanligimizni his qilish, xavf-xatarlardan va atrof-muhitdagi tahdidlardan himoyalash, hayotga muhabbat, kelajak avlodlar uchun tabiatni asrash kabi e'tiqodlarni tarbiyalashga asoslanadi.

Kognitiv komponent o'quvchining ekologik mazmundagi o'quv topshiriqlarini anglash, qo'llash va mulohaza yuritish ko'nikma, malaka va kompetentsiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Bilishga oid kognitiv sohada o'quvchi o'quv materialini tushunish, yodga olish, xotirlash, tasvirlash hamda hayot bilan bog'lab amaliy misollar keltirish ko'nikmalari o'stiriladi.

Qo'llashga oid kognitiv sohada o'quvchilar o'quv materialini taqqoslaydi, tasniflaydi, bog'liqlikni aniqlashtiradi, ma'lumotni talqin qiladi, izohlaydi, tabiiy modellardan samarali foydalanadi.

Mulohaza yuritishga oid kognitiv sohada o'quv materialini tahlil qilish, sintezlash, muammoli savollar qo'yish, g'oya va farazlarni ilgari surish, baholash, asoslash, xulosalash, bashoratlash, umumlashtirish, kichik tadqiqotchilik va loyihalash malaka va kompetentsiyalari shakllantiriladi. Bunda o'quvchilar uchun xavfsiz muhit va yashash sharoitlari mavjudligini ilmiy bilish, favqulodda vaziyatlarda qaror qabul qilishni o'rganishadi.

Biz inson hayoti va salomatligi xavfsizligi masalalariga qanchalik mas'uliyat bilan yondashsak, jamiyatning ijtimoiy-tabiiy muhitni asrab-avaylash borasidagi harakatlari shunchalik puxta o'ylangan bo'ladi. SHu jihatdan modelning kognitiv komponenti uslubiy yondashuvlarni: aksiologik, kulturologik (madaniy), vaziyat bilan bog'liq muammoli, faoliyatga asoslangan o'z ichiga oladi. Mazkur uslubiy yondashuvlarga mos tarzda ekopedagogik ta'lim maqsadi aniqlandi hamda o'quvchi shaxsining ekopedagogik faoliyatidan kelib chiqib aniq vazifalar belgilandi.

Fanlararo aloqadorlik asosida o'qitish o'quvchilar tomonidan o'quv materialini idrok etish samaradorligini ta'minlash uchun turli xil ta'lim shakllarini talab qiladi. Fanlararo o'qitishning mazkur shakli bu o'quv jarayonini mavjud bo'lish yo'li, uning ichki mohiyati, mantiqi va mazmuni uchun qobiq. Ushbu jarayon o'qituvchi va o'quvchining belgilangan tartibda, muayyan maqsadga muvofiq ma'lum rejimda tashkil etiladigan o'quv-bilish faoliyatining tashqi ifodasi sifatida o'quvchi shaxsida tayanch va fanga oid kompetentsiyalari inobatga olinadi.

Kompetentsiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarning bilim olishdagi mustakilligini, faol fukarolik pozitsiyasini, tashabbuskorli-gini, o'z faoliyatida ommaviy axborot vositalari va axborot-kommunikatsiya

texnologiyalaridan oqilona foydalanishni, kasbiy faoliyatida sog'lom raqobatbardoshlik fazilatlarini rivojlantiradi. Bu esa inson hayotida zarur bo'lgan asosiy kompetentsiyalarni shakllantirishda tabiatshunoslikning amaliy ahamiyatini oshiradi.

Xulosa. Pedagoglar bilan o'tkazilgan suhbatda fanlararo aloqadorlik o'rnatishda uchraydigan qiyinchiliklarni aniqlash imkonini berish bilan birga fanlararo ekologik xavfsizlik madaniyati bo'yicha ma'lumotlar yig'ish hamda taklif etilayotgan metodikaning samara berishini isbotlash hamda taklif va tavsiyalar berish maqsadida olib borildi. Fanlararo ekologik xavfsizlik madaniyatini takomillashtirish jarayonida o'quvchilarda o'quv faolligining shakllanganlik darajasini o'quvchilarga tushuntirib berish muhim ahamiyatga ega ekanligi asoslandi.

O'quvchilar o'rtasida ekologik xavfsizlik madaniyatini diagnostik-baholash modeli asosida yaratilgan g'oya o'quvchi uchun uni o'z vaqtida tashxislash va shakllantirishning individual traektoriyasini qurish, ekologik muammolarning oldini olishga qaratilgan.

Bizning fikrimizcha ekologik xavfsizlik madaniyatini fanlararo shakllantirishda o'quvchining olgan ekologik bilimlari asosida egallangan biror-bir faoliyat yoki harakat yangi sharoitlarda bajarish qobiliyatiga muvofiq bo'ladi.

SHunday qilib, yuqoridagi ma'lumotlar, tahlillar yuzasidan quyidagi **xulosalarga** kelindi:

1. O'quvchilarda ekologik xavfsizlik madaniyati o'quvchining atrofida va ta'lim faoliyati uchun ijobiy ahamiyatga ega bo'lgan ruhiy-madaniy olamini ifodalovchi yuksak onglilik va mas'uliyatni his etgan holda ekologik javobgarlik, qadriyatlarga hurmat va ehtiromni to'liq ifodalash, hayoti va o'z salomatligi borasida qayg'urish, inson faoliyatiga tahdid soluvchi xavfli omillarni bartaraf etishning maqbul vositasi sifatida atrof-muhit muhofazasida faol qatnashish, moddiy va atrof-muhitga zarar yetkazmaslik, uni e'zozlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, o'z-o'zini anglash, inson-tabiati-jamiyat birligi, atrof-muhit va kelajak avlod hayoti hamda rivojlanishi uchun muhim bo'lgan ekologik qulay shart-sharoitlarni yaratish negizida shakllanadi.

2. O'quvchilarda olamning yaxlit manzarasi haqidagi ma'lumot va dalillarni ilmiy jihatdan majmuaviy talqin qilish, idrok va tasavvurlarini boyitish, o'z-o'zini anglash, mustaqil faoliyatini tashkil etish faoliyatiga yo'naltirilgan komponentlari, mezonlari va ko'rsatkichlari aniqlashtirildi.

3. O'quv-tarbiya jarayonida fanlararo aloqadorlik maqsadlariga erishish uchun tarbiya, ona tili va o'qish savodxonligi, tabiiy fanlar o'quv dasturlari hamda mavzularida didaktik aloqalar izchilligi o'rnatilgan, o'quvchilarda ekologik xavfsizlik bilan bog'liq muammolarni hal qila olish qobiliyatlari shakllantirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF – 5712- sonli Farmoni. [PF-5712-son 29.04.2019. \(lex.uz\)](#)

2. Mukhtarova L.A. Ways of formation of ecological culture in children of primary age // AJMR:Asian Journal of Multimensional Research Journal. Vol 10, Issue 4, April, 2021. - Pp 648-652. (Impact Factor 7.699).

“САДДИ ИСКАНДАРИЙ”ДА МУҒАННИЙ ТАЪРИФИ

Муртазаев Бобир Бабаназарович, Термиз давлат педагогика институтимусиқа таълими кафедраси ўқитувчиси

Муртазаев Хабиб Бобирович, Термиз давлат педагогика институти муסיқа таълими 1-босқич талабаси

ОПИСАНИЕ ПЕВЦА В "САДДИ ИСКАНДАРИ"

Муртазаев Бобир Бабаназарович, преподаватель кафедры музыкального образования Термезского государственного педагогического института

Хабиб Бобирович Муртазаев, студент 1 курса музыкального образования Термезского государственного педагогического института

DESCRIPTION OF THE SINGER IN "SADDI ISKANDARI"

Murtazaev Bobir Babanazarovich, teacher of the Department of Music Education, Termez State Pedagogical Institute

Khabib Bobirovich Murtazaev, 1st year student of music education at Termez State Pedagogical Institute

Алишер Навоий “Садди Искандарий” достони саксон тўққиз бобдан иборат бўлиб, унинг йигирма олти бобида муғаннийга мурожаатлар мавжуд. Муғанний сўзи луғатларда ушбу хилда: ашулачи, созанда, чолғучи (1-439), дея изоҳланади, кўринадики бу атама куй, кўшиқ, соз ва оҳанг маъноларини ифодалар экан. Дарҳақиқат Навоий муғаннийга мурожаат этар экан, кўпинча суруд (куй, кўшиқ), ун (овоз, товуш), базм, оҳанг, савт (оҳанг, мақом), нағма, нағам (нағма), наво (куй), соз, мақом, садо, улуғ йир-жир (катта ашула), ҳай-ҳай ўланг (ўланлар), гудоз (куйлаш), рехта (икки тилда куйлаш), тарона, навҳа (нола), хиргах (хиргойи), ромиш (муסיқа), лаҳн (сайраш) каби муסיкий атамаларни, созлардан най, руд, чангни тилга олиб ўтади. Шунингдек, “туркона соз” ва “чанги вазни” деган атамалар қўлланади:

Муғанний, келу черт туркона соз,

Мақоми “Наво”, йўқса “Турки ҳижоз” (2-316).

Муғанний тузуб чанги вазнида чанг,

Наво чекки, ҳай-ҳай ўланг, жон ўланг (2-352).

Навоий “Туркона соз” деганда “Муҳокамат ул-луғатайн”даги “туркий суруд”ни назарда тутган, уни куйловчилар “туркигўй” номига сазовор этилар экан. Навоийнинг айгишича: “...андоқ ки, салотин ани яхши айтур элни

тарбиятлар қилибдурлар, туркигўйлик лақаби била машхурдур...” (3-181). Хусайн Бойқаро саройида ҳам “туркий суруд”ни куйловчиларга алоҳида эътибор берилиб, улар эъозланган, ҳассос шоир Атойи ғазалларининг аксарияти, ҳатто Хусайн Бойқаро шеърӣй девонидаги ғазаллар, асосан, шу вазн (рамали мусаммани мақсур)да ёзилган экан. “Чанги вазни”даги қўшиқ ҳам туркий улус орасида машхуру манзур бўлиб, Навоийнинг гувоҳлигича: “...турк улуси... қиз кўчурур тўйларида ани айтурлар... ва ёр-ёр лафзини радиф ўрнига мазкур қилурлар (3-180), бу қўшиқ “чинга” (балки “чанги” ҳам дейилгандир –Б.М.) деб аталади.

Юқоридаги байтларга диққат қилинса, “Наво” ва “Турки хижоз” куйлари эслатилмоқда, “Наво” ўрта асрларда Яқин ва Ўрта Шарқ халқлари орасида кенг тарқалган куйлардан бири, “Ўн икки мақом”нинг таркибида иккинчи мақом, “Шашмақом” таркибида эса учинчи мақом ҳисобланади. “Наво”, “Мушкilot” (созда ижро) ва “Наср” (чолғу ва ашула) қисмларига бўлинади, улар ҳам ўз навбатида ички қисмларга эга, “Мушкilot”нинг саккиз қисми бор. “Наср”нинг ўзи тағин икки қисмга бўлинади: унинг биринчи қисми “Сарахбори наво” билан бошланиб, “Уфори баёт” билан тугайди ва у ўн тўрт шўъбадан иборатдир. Унинг иккинчи қисми эса “Савти наво” билан ибтидо топиб, “Уфори мустазоди наво” билан интиҳосига етади ва уларнинг бари ўн саккиз шўъбага тақсимланади. Айни шу иккинчи қисм учта шўъбага ажратилади, яъни биринчи шўъба “Савти наво” бўлиб, “Уфори савти наво” билан тугайди ва улар олти қисмга эга, иккинчи шўъба “Муғулчай наво” билан бошланиб, “Уфори муғулчай наво” билан хотима топади ва улар ҳам олти қисмга эга, учинчи шўъба “Мустазоди наво” билан бошланиб, “Уфори мустазоди наво” билан тугайди ва улар ҳам олти қисмдан иборат.

“Турки хижоз” таркибидаги “Хижоз” бўлса, “Ўн икки мақом”нинг олтинчи мақоми, Мовароуннаҳр, Хуросон ва Озарбойжонда “Сегоҳ” номи билан машхурдир. “Сегоҳ” “Шашмақом”нинг бешинчи мақоми бўлиб, у ҳам “Мушкilot” (соз қисми) га ва “Наср” (овоз қисми) га бўлинади, “Мушкilot” қисми саккиз шўъбали, “Наср” икки қисмли, унинг биринчи қисми саккиз шўъбали, “Наср”нинг иккинчи қисмида етти шўъба мавжуд бўлган ҳолда, улар тағин икки қисмга бўлинади, унинг биринчи қисми тўрт шўъбали, иккинчи қисмида уч шўъба бор, у “Гиря”, “Савти гиря”, “Уфори гиря”лардан ташкил топган. “Турки хижоз”даги туркий калимаси, турк - мусикада зарб ва усулни англатади, “Турк” ёки “Туркий” номли халқ куй ва қўшиқлари машхур бўлган. Улар уч қисмли бўлиб, унинг биринчиси “Чапандоз” (“Насруллоҳий”) усулида, иккинчиси “Уфор” усулида, учинчиси “Қашқарча” усулида ижро этилган.

Муғанний! Чу гулшанда базм ўлди рост,

Будур хостким тузсанг оҳанги “Рост”! (2 -66).

“Рост” мақоми қадимий мақомлардан бўлиб, уни “уммул-адвор” - “мусика фанининг онаси” (“адвор” мусика назарияси ва фани) дейишган, у “Ўн икки мақом” таркибида тўртинчи мақом ва “Шашмақом” тизимида иккинчи мақомдир. Унинг биргина ўзи қирқ уч доирани ташкил этади, у ҳам “Мушкilot”

ва “Наср” қисмларига бўлинади. “Мушкилот” етти шўъбага эга, “Наср” икки қисмга бўлинади, биринчи қисмида саккиз шўъба бор, шулардан “Сарахбори рост” ичида бешта куйга, “Насри ушшоқ” иккита куйга бўлинади. “Рост”нинг иккинчи “Наср” қисми яна иккига тақсимланади, яъни унинг биринчи қисми “Савти ушшоқ”дан бошланади ва ўз ичида беш шўъбани, иккинчи қисми “Савти сабо”дан бошланади ва у ҳам ўз ичида беш шўъбани қамраб олади.

Алишер Навоий “Саддий Искандарий”да “Наво”, “Ҳижоз”, “Рост” куйларидан ташқари “Ажам”, “Паҳлавий (туғрироғи “Нағмаи паҳлавий”) ва “Шоҳнома” сингари куйларга ишора қилади. Навоий бу куйларнинг номини бекорга қайд этмайди, балки уларнинг барини яхши билган ва англаган ҳолда эслатади, шу йўсин муғанийга мурожаат орқали ажойиб хулосалар ясайди. Улуғ шоир ўз даври мусиқа илмини аъло даражада ҳис этган, ҳатто мактаб ўқувчилари ва мадраса талабалари учун мусикадан дарслик китоблар яратилишида раҳнамолик қилган. Бу борада мутафаккир шоир замонасининг кўзга кўринган бастакори Абу Алишоҳ ва устози Жомийга дарслик яратиш таклифи билан чиқади, оқибатда Жомийнинг “Рисола мусикий” асари дунё юзини кўради. Алишер Навоийнинг бутун умр ёнида бўлган Паҳлавон Муҳаммаднинг мусиқа соҳасидаги ютуқлари хусусида кўпчилик хабардорлиги боис бу ўринларни мухтасар айладик. Умуман, Алишер Навоий ва мусиқа мавзуи ўзи алоҳида мавзу, уни махсус ўрганиш лозим, бу эса баркамол авлод тарбиясида муҳим аҳамият касб этади.

Адабиёт

1. Навоий асарлари луғати. Тузувчилар: П.Шамсиев ва С.Иброҳимов.-Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973. -784 б.
2. Навоий, Алишер. “Садди Искандарий”: (Насрий баёни билан). -Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991. -832 б.
3. Навоий Алишер. Асарлар 15 томлик. 14-том. -Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1967.- 272 б

ABDURAUF FITRATNING " OILA " ASARIDA TARBIYANING YORITILISHI

Bo'riyeva Muxlisa To'yli qizi.

Termiz davlat pedagogika institute Pedagogika yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oila va undagi tarbiya haqida so'z yuritiladi. Ulug' adibimiz Abdurauf Fitratning badiiy va ilmiy asarlari bilan birga axloqiy masalalarga doir bir qator risolalari bor. Ularda komil inson shaxsini shakllantirish bilan bog'liq muammolar va ularning yechimi aks etgan. Jamiyatning asosi bo'lgan oila, uning inson hayotidagi o'rni, oila boshlig'i va a'zolarining vazifalari hamda oilaviy tarbiya muammolari o'z aksini topgan mazkur risola keng kitobxonlar ommasiga mo'ljallangan Kalit so'zlar. Oila komponenti, farzandlar, oilaning mustahkamligi, farzand tarbiyasi, oilaning ustini, oilaning maishati va irodasi.

Kirish. Abdurauf Fitrat zullisonayn yozuvchi sifatida Alisher Navoiy an'alarini davom ettirib, o'zbek va fors-tojik tillarida birday mukammal asarlar yarata oldi.

Fitratning «Rahbari najot» asari to'la ravishda ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlanadi. Ayniqsa, asarning uchinchi bobi oila, bola tarbiyasi, axloq-odob mavzulariga bag'ishlangan bo'lib, bu masalalar hozirgi davrda ham katta ahamiyatga egadir. Fitrat ota-onaning vazifasi o'z bolalarini yetuk kishilar qilib tarbiyalashlari zarurligi, bunda: 1) jismoniy tarbiya - salomatlik; 2) aqliy tarbiya - soglom fikrlilik; 3) axloqiy tarbiya - axloqi sano, ya'ni axloqiy poklikka e'tibor berish kerakligi ta'kidlanadi.

Asosiy qismi. Fitrat «Har bir kishi shu uch quroldan birisiz maydonga kirsa, albatta, maglub bo'lishi tabiiydir», deb aytib, bu bilan uch tarbiyani doimo qo'shib olib borish kerakligini, agar bularning birontasi kam bo'lsa, yetuk kishitarbiyalab bo'lmasligini ko'rsatmoqchi bo'ladi. Yana aytadiki: «Agar har bir ota o'z farzandining badbaxt bo'hshini xohlamasa, uni bu maydonning g'olibi qilib tayyorlashi kerak. Farzandingizni jismoniy, aqliy, ruhiy tomondan barkamollikka etkazing va jamiyatning qobil a'zosiga aylanishi uchun g'amxo'rlik qiling». U bola tarbiyasi faqat oiladagina ohb borilmasdan, bu ish bilan keng jamoatchilik, davlat ham shug'ullanishi kerakligini, chunki davlatning kelajagi mana shu yoshlar qo'hda bo'hshini ta'kidlab o'tadi: «Bolalarni barkamol qilib yetkazish uchun uning tarbiyasiga faqat oilagina javobgar bo'lmasdan, butun qavm a'zolari javobgardirlar, chunki yoshlar har tomonlama barkamol inson bo'lib tarbiyalansa, qavmning kelgusi taraqqiyotida katta ahamiyatga ega boladi». Fitrat jismoniy tarbiyaga, kishining salomat va baquwat bo'lib tarbiyalanishiga alohida e'tibor beradi: «Badan tarbiyasiga qadim zamonlardan boshlab katta ahamiyat berilgan. Insonning butun a'zosi salomat va quvvatga ega bo'lmasa, unda inson uzoq yashamaydi. Agar insonning tanasidagi a'zolaridan biriga xalal tegsa, u kishi ishdan qo'lini tortib, boshqalarning muhtojiga aylanadi. Bizning farzandlarimiz ilm olishlari bilan birga, ularning badantarbiyasiga ahamiyat berishimiz lozimdir». Fitrat bolalarning toza havoda bo'lishlari, tabiat go'zalliklaridan estetik zavq ola olishlariga ahamiyat beradi va deydi: «Havo inson uchun ovqatdan ham muhimdir. Besh-olti soat ovqatsiz turish mumkin, bir daqiqa havosiz turish mumkin emas. Shuning uchun go'daklami hamma vaqt sof havoga, bog'-chorbog'larga olib chiqish lozimdir.²Farangdagi shaharlarning har taraflarida bolalar uchun chorboglar, havo maydonchalari yaratilgan. Bulardan tashqari, ularning maktablarida bolalar tanaffus vaqtlarida maxsus maydonchalarda turh o'yinlar o'ynaydilar. Fitrat bolalarning jismoniy tarbiyasida turh harakatli o'yinlar katta o'rin tutishini ham aytib o'tadi. Ota-onalariga o'z bolalarining shunday o'yinlar bilan mashg'ul bo'lishlarini ta'min etishlarini maslahat beradi: harakat har bir kishi uchun, ayniqsa, bolalar uchun zarurdir; shuning uchun bolalarni jismoniy chiniqtirishda ularni ayrim o'yinlar bilan mashg'ul qilish foydalidir; bolalarni o'yindan man etishning foydasi yo'qdir; ularning doimo bir joyda o'tirishlari, harakat qilmasliklari ularning badanlari zaif bo'hshlariga ohb keladi. Ota-onalar doim o'z bolalarini o'yinga tashviq va targ'ib qilishlari lozimdir. Ammo bolalarning o'yinlari odob va axloq doirasidan tashqari chiqmashgi kerak.

Xulosa. Avvalo, bolalarni isobot sohibi bo'lishlarida, bir voqea va hodisa ustidan fikr yuritganlarida ularga to'g'ri, bexato ma'lumotlar beraylik. Chunki xato fikrlar ularni xatolarga, xatarli yollarga olib borishi tabiiydir. Asossiz muhokama bolalar tarbiyasiga katta ziyon etkazadi. Keyin bolalarni istiqomat sohibi qilib fikr yuritishlariga ahamiyat berishimiz kerak, ularni ma'lum kaziyyatlarni noma'lum

kaziyyatlardan to'g'ri, aniq ajrata oladigan holatda tarbiyalash lozim, ya'ni har bir masala sohasidagi ma'lumotlarni g'alati tushunmasliklari uchun bolalarni muhokama qilishga odatlantirish kerak. yomonning yomonligini, yaxshining yaxshiligini muhokama orqah tushuntiring, doimo shunga diqqat qilingki, bolalar hech narsani ko'r-ko'rona taqlid sifatida qabul qilmasinlar. Fitrat bu fikrlari bilan bolaga to'liq aqliy ta'lim berish uchun manashu yuqoridagi ijtimoiy, ilmiy, dunyoviy fanlarni maktab dasturlariga kiritish kerak degan xulosaga keladi. Va jadidlar bilan ochgan yangi usul maktablarida iloji boricha shu fanlarni ham bolalarga o'rgatadilar. Fitrat maktablarda bolalarga nisbatan qo'llaniladigan tan jazolarini butunlay qoralaydi, unga qarshi chiqadi. Bolani tayoq zarbi bilan yaxshi inson qilib tarbiyalab bo'lmasligini tushuntirib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. I. Karimov Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch Ma'naviyat nashriyoti T.2010
2. Abdurauf Fitrat "Oila" asari "Ma'naviyat" T.2000
3. K.Hoshimov, S.Nishonova Pedagogika tarixi 2-qism Alisher Navoiy nomidagi o'z. milliy kutubxonasi nashriyoti. T.2005.

BO'LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O'QITUVCHILARIDA KASBIY KOMPITENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION METODLARI

*Gadaymuratov Shuhrat Mamayusupovich Termiz davlat pedagogika instituti
Tenologik ta'lim kafedrasi o'qituvchisi*

Anotatsiya: Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarida kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning innovatsion metodlari.

Kalit so'zlar: Texnologiya, kompetentlik, ko'nikma, malaka, mutaxassis, kasb ta'limi, kasbiy kompetentlik, pedagogika, dizayn.

Annotation: Innovative methods of developing professional competencies of future technology teachers.

Keywords: Technology, competency, skill, qualification, specialist, vocational training, professional competency, pedagogy, design.

Respublikamizda sifatli ta'lim, fan, texnika va ishlab chiqarishni modernizatsiyalashga qaratilgan taraqqiyot strategiyasini ishlab chiqish va uni bosqichma-bosqich amalga oshirishga yo'naltirilgan bir qancha davlat dasturlari bajarilmoqda.

Dunyoda bozor munosabatlarining shakllanishi, ishlab chiqarishda raqobatning kuchayishi, ta'lim yo'nalishlari va mutaxassislarning o'quv rejasi va malaka talabini ishlab chiqishda ilg'or xorijiy tajribalarni tahlil qilgan holda halqimiz qadriyatlariga mosligini e'tiborga olish, raqobotbardosh kadrlarni tayyorlashda zamonaviy texnika va texnologiyalarni amalda qo'llash orqali mehnat faoliyatini to'g'ri tashkil etish, bo'lajak mutaxassislarning amaliy bilim, ko'nikma, malaka va kasbiy kompetenliklarini oshirish zaruriyatini yuzaga keltirdi. Ta'lim sohasidagi o'zgarishlar tufayli yuzaga kelgan kasbiy kompetentlikka ega kadrlarga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojning qondirilishi uchun boshqa oliy ta'lim muassasalari qatori pedagogika oliy ta'lim muassasalarida

ham o'quv-tarbiya jarayoni sifatini uzluksiz ravishda rivojlantirib borish talab etilmoqda. [1].

Bugungi kunga kelib mamlakatimizda ta'lim sohasining yanada rivojlanishi tufayli duradgorlik sohasi bo'yicha jahon talablariga va bozor mexanizmi talablariga javob beruvchi mutaxassislariga, texnologik ta'lim bo'yicha pedagoglarga ehtiyoj ortib bormoqda. [1].

Bo'lajak texnologik ta'lim yo'nalishi bo'yicha kasbiy faoliyatga tayyorlashda o'ziga xos salmoqli hissasi bor. Ular yegallanishi lozim bo'lgan mutaxassislikni o'rganishning asosini tashkil yetadi. [2].

Ta'limning asosiy vazifalaridan biri aniq bir kasb bo'yicha talabalarda shakllantirilishi kerak bo'lgan kasbiy ko'nikmalar asosini tashkil yetuvchi bilim, ko'nikmalar va malaka tizimini hosil qilishdan iborat. Mazkur fanlar blokining asosiy maqsadi tayyorlanadigan mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning asosini tashkil yetib, ular bo'lajak texnologik ta'lim mutaxassislarning amaliy faoliyati uchun shart-sharoit yaratishdan iborat. [3]. Bunda ushbu blokka kiruvchi fanlar mazmuni, o'qitish maqsadi va vazifalari, metodlari, shakllari, vositalari, o'tkazilish joyi, jihozlanishi, ular uchun ajratilgan vaqt bo'yicha boshqa fanlar bloklaridan farqli bo'ladi, chunki bu blok bo'lajak texnologik ta'lim mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyatga yega. [4].

Bo'lajak texnologik ta'limi o'qituvchilariga kasbiy fanlardan beriladigan bilimlarning o'ziga xos sintezini aniqlash va bu sintezda qatnashayotgan bilimlarning tabiati, ularning o'zaro aloqadorligi, tuzilishi va boshqa fanlar bilan aloqadorligi haqida ma'lumotlarning ta'lim jarayonida berib borilishi maqsadga muvofiqdir. [6].

Ixtisoslik fanlar blokiga kiruvchi fanlarni o'qitishda nazariya bilan amaliyot birligi muhim ahamiyat kasb yetadi. Shu sababli ham ixtisoslik fanlaridan o'quv uslubiy majmualarni yaratishda ularga oid o'quv axborotli uslubiy majmua va multimediali ta'lim texnologiyalarini joriy yetishni ye'tiborga olish lozim, chunki hozirgi davr axborot asridir. [7].

Bo'lajak texnologik ta'lim o'quv rejaga kiritilgan va fanlarining mazmuni tahlil qilib chiqilganda, shu narsa ma'lum bo'ldiki, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentliklarini rivojlantirish uchun kiritilgan fanlar talabani kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini har tomonlama kengaytirishga qaratilgan. [8].

Xulosa qilib aytganda bo'lajak texnologik ta'limi o'qituvchilari ta'lim oluvchilarga yangi texnika va texnologiya yutuqlaridan axborotlar beruvchi asosiy shaxs hisoblanadi. Buning uchun bo'lajak texnologik ta'limi o'qituvchisi oliy o'quv yurtida o'qish davrida umumkasbiy va ixtisoslik fanlaridan chuqur bilimlarni yegallashi, ularni o'z faoliyatida qo'llay olishi kerak. Shuningdek, bo'lajak o'qituvchi-bakalavrlarni tayyorlashda ixtisoslik fanlaridan zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanib ilmiy yondoshilgan holda bilim berish taqozo qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirish. -T.: Fan nashriyoti, 2004. -130 b.
2. Muslimov N.A. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida kompetentlik // Mehnat va kasb ta'limi o'qituvchilari kasbiy kompetentligini ta'minlashning integrativ

texnologiyalari: Respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari.- Toshkent: TDPU, 2010. - B. 114-118.

3. Karimova N.N. Kasbiy kompetentlik tushunchasi va uning mazmun-mohiyati // Kasb-hunar ta'limi. – Toshkent. 2011.-№ 3.-B. 20-23.
4. Karimova N.N. Kasb ta'limi o'qituvchilarini amaliy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. Uslubiy qo'llanma. – T.: Iqtisodiyot nashriyoti, 2012.- 59 b.
5. Pedagogika nazariyasi (Didaktika) / Hasanboev J., To'raqulov X.A. va b.; Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2011. - 420 b.
6. Qo'ytisnov O.A. Kompetentli yondashuv atsotsida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini pivojlantirish texnologiyalari: Pedagogika fanlari bo'yicha doktoplik (DSts) dits. – Toshkent, 2019. – 200 b.

TEXNOLOGIYA FANI O'QITUVCHISINI AXBOROT OLISHGA OID KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va san'at fakulteti

Texnologik ta'lim kafedrası o'qituvchisi Kucharov Sardorbek Akmalovich

Annotatsiya: Maqolada bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilariga qo'yiladigan zamonaviy talablar, bo'lajak mehnat ta'limi o'qituvchilarini axborot olish kompetentligini rivojlantirish haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Texnologik ta'lim - bu o'qituvchi rahbarligida o'quvchilar tomonidan bajariladigan aqliy va jismoniy faoliyatlar jarayonidan iborat bo'lib, yakuniy natijada ularning mehnat qurollari, vositalari va jarayonlari haqidagi bilimlarini hamda ma'lum sohadagi ishlab chiqarish mehnatini bajarish uchun zarur amaliy ko'nikma va malakalarini egallashlariga, ongli ravishda kasb tanlashga hamda jamiyat va shaxs farovonligi yo'lida mehnat faoliyatiga qo'shilishlariga imkon beruvchi shaxsiy sifatlarini va tafakkurlarini rivojlantirishga qaratilgan o'quv fanidir.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida texnologik ta'lim fanini o'qitishning maqsadi – o'quvchilarni aqliy va jismoniy mehnat turlari, jarayonlari hamda kasblar bilan tanishtirish ularda dastlabki mehnat ko'nikmalarini va malakalarini mehnatga qiziqish va mehnatsevarlikni shakllantirish, ularni mehnat va kasblarni qadrlashga ularning ahamiyatini tushinishiga o'rgatish hamda kasb tanlashga tayyorlash orqali ularning kasbgacha tayyorgarligini amalga oshirishdan hamda jamiyat va shaxs faoliyati farovonligi yo'lida mehnat faoliyatiga qo'shilishiga imkon beruvchi shaxsiy sifat va tafakkurni shakllantirishdan iborat.

Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi ta'limiy – tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalarni bajarish lozim bo'ladi:

Maktabda texnologik ta'lim bo'yicha tashkil etiladigan o'tkaziladigan mashg'ulotlar quyidagi vazifalarni amalga oshirishni nazarda tutadi:

- turli ishlab chiqarish sohalari mazmuniga taalluqli dastlabki ma'lumotlarni o'rgatish, o'lchash-tekshirish asboblariidan, ma'lumot manbalaridan foydalana olish, mehnat amaliyotlarini bajarish, erishilgan mehnat natijalarni belgilangan talablar bilan taqqoslash orqali xulosa chiqarishga o'rgatish;

- xalq xo'jaligining turli sohalariida ishlatiladigan texnika va texnologiyalar to'g'risida bilimlar berish, inson faoliyatining turli sohalari bilan amaliy mehnat orqali yaqinroq tanishishlariga imkon yaratish;

- mexanizatsiyalashtirilgan va elektrlashtirilgan vositalar bilan ishlashni, texnologik bilim va malakalarni, mehnat qonunchiligi, xavfsizlik texnikasi, sanitariya-gigiyena qoidalari asoslarini;

- o'quvchilarni bozor iqtisodiyoti qonuniyatlari talablari asosida sifatli, raqobatbardosh iste'mol mollari, mehnat mahsulotlari yetishtirish va yetishtirilgan mahsulotlarni iste'molchilarga etkazish vositalarini o'rgatish, ish boshqaruv (menejerlik) unsurlari, homiylik, ishbilarmonlik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirib borish;

- o'quvchilar bilimga intilish va mehnatga muhabbat, mehnat kishisiga nisbatan hurmat hissini singdirish, ularni jamoatchilik, Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash;

- xalq hunarmandchiligi kasblarini o'rgatish orqali xalqning milliy ruhini, yashash tarzini, an'analarini tiklash va rivojlantirish. Milliy qadriyatlar, tarixiy yodgorliklar, xalq ustalarining boy merosini o'rgatish, ulardan o'z amaliy faoliyatlarida foydalanish ko'nikmalarini mustahkamlash;

- yangi ishlab chiqarish va axborot texnologiyalari, yangi texnika va jihozlarning qo'llanilishi sohalarini zamonaviy talablar darajasida va jahon tajribalariga mos holda o'rganishlarini ta'minlash;

- turli sohalarga oid kasbiy faoliyat turlarida qo'llaniladigan asbob-uskunalar, jihozlar, moslamalardan foydalanishni o'rgatish;

- o'quvchilarda umummehnat ko'nikma va malakalarini shakllantirish, ularning qiziqishi, qobiliyati, kasbiy moyilliklariga ko'ra, kasb-hunar turlarini tanlashga asos bo'ladigan sifatlarni, umummehnat madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish.

Mehnat ta'limi fanining mazmunida shartli ravishda 5-9 sinflardan boshlab o'quvchilar kamida uchta yo'nalish bo'yicha tayyorgarlik ko'rishlari nazarda tutiladi. Masalan, qiz, o'g'il bolalar hamda ular uchun umumlashgan yo'nalishlar tanlanishi mumkin.

Mehnat tarbiyasi o'quvchilarni kasb tanlashga yo'llash kabi vazifalarni ko'pchilik o'quv predmetlarda, texnologik ta'lim bilan birgalikda hal qilinadi. Bu vazifalarni hal qilishda mehnat ta'limi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki mehnat ta'limi bo'yicha tashkil etilgan mashg'ulotlarida o'quvchilarni unumli mehnatga jalb etish, hozirgi zamon ishlab chiqarishi asoslari bilan tanishtirish, ularda zamonaviy ishchi kasblariga muhabbat uyg'otish va boshqa shu kabilar haqida etarlicha to'liq tassavvur hosil qilish uchun qulay sharoitlar vujudga keladi.

Ko'rsatilgan vazifalardan tashqari yana ikkinchi darajali vazifalar ham qo'yiladi va ular asosan mehnat ta'limi doirasida hal qilinadi yoki ular umumiy o'rta ta'lim maktabi vazifalari bo'lib, o'ziga xos maxsus vositalar yordamida amalga oshadi. Masalan, texnik ijodkorlikning rivojlanishi, tajriba ishlarida qatnashish maktab sharoitida asosan mehnat ta'limi jarayonida va u asosida tashkil qilingan sinfdan tashqari ishlarda ro'y beradi. Materiallarga ishlov berish, mashinalarga xizmat ko'rsatish va boshqalarga oid amaliy bilim va malakalarning shakllanishi haqida ham shuni aytish mumkin.

Texnologik ta'lim jarayonida jismoniy faoliyat aqliy faoliyat bilan omuxtalashadi. O'quvchilarning buyumlarni konstruksiyalash, ularni tayyorlash

texnologiyasini ishlab chiqish va boshqa qator ijodiy vazifalarni hal qilishlariga to'g'ri keladi. Shunday qilib, mehnat ta'limi fikrlash faoliyati bilan birga amalga oshadi, bu esa o'quvchilarning aqliy rivojlanishiga imkon beradi.

Mehnat ta'limi jarayonida estetik tarbiya uchun sharoitlar yaratiladi. Agar o'quvchilar chiroyli buyumlar yasashsa, jamiyatga foyda keltirganlaridan ma'naviy qoniqish hosil qiladilar va estetik zavq ham oladilar. Shu bilan ularda badiiy did ham tarbiyalanadi, shakllarning uyg'unligi haqida to'g'ri tasavvurlar tarkib topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A. Parpiev, A. Marakhimov, R. Hamdamov, U. Begimkulov, M. Bekmuradov, N. Taylakov. Electronic educational methodological complexes. For higher education institutions / - T.: UzME state scientific publishing house, 2008. - 144 p.
2. Muslimov N.A., Ko'ysinov O.A., Kadirov H.Sh., Torabekov F.S., Abduraimov Sh.S., Electronic textbook of "Mechanical processing of metals" from the subject "Methodology of Vocational Education" // O Certificate of the State Patent Office of the Republic of Uzbekistan No. BGU 00204 21.10.2009.
3. Torabekov F.S Methodology of using information technologies in the process of training future labor education teachers. 13.00.02 (Labor education) Dis. ped. science. name - T.: 2011. - 176 p.
4. Choriev, R.K., Khujakeldiev, K.N., Kucharov, S.A., ...Abdiev, N., Amirqulov, X.Q. (2022) Pedagogical Problems of Distance and Traditional Education. Journal of Pharmaceutical Negative Results, Pvt. Ltd. <https://doi.org/10.47750/pnr.2022.13.S08.361>
5. Kucharovich, Odinayev Akmal, and Kucharov Sardorbek Akmalovich. "axborot kommunikatsiya texnologiyasi rivojlanish imkoniyatlar metodologiyasida." ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali 2.9 (2022): 111-114.
6. Ismailova, Z., Choriev, R., Ibragimova, G., Abdurakhmanova, S., & Abdiev, N. (2020). Competent model of Practice-oriented education of students of the construction profile. *Journal of Critical Reviews*. Innovare Academics Sciences Pvt. Ltd. <https://doi.org/10.31838/jcr.07.04.85>.
7. Kucharovich, O. A., & Akmalovich, K. S. (2022). AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYASI RIVOJLANISH IMKONIYATLAR METADALOGIYASIDA. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(9), 111-114.
8. Kucharov, A. S. (2022). IMPLEMENTATION OF "SMART AGRICULTURE" TECHNOLOGIES IN AGRICULTURE COMPLEX OF UZBEKISTAN. Архив научных исследований, 2(1).
9. Kucharovich, O. A., Akmalovich, K. S., & Qorajonovich, Z. A. (2022). UMUMTA'LIM MAKTABLARINING TEXNOLOGIYA DARSLARIDA "YOG 'OCHGA ISHLOV BERISH STANOKLARI VA ULARNING TUZILISHI" MAVZUSINI O 'QITISH METODIKASI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(3), 320-
10. Akmalovich, K. S. (2022). TEXNOLOGIK TA'LIMNING KASB TANLASHDAGI AHAMIYATI. Лучший инноватор в области науки, 1(1), 357-360.

O'ZBEKISTONDAGI TA'LIM MUASSASALARDA ELEKTRON TA'LIM UCHUN AXBOROT TIZIMLARINI QURISH

Hasanov Boymuhammad Komil o'g'li Termiz davlat universiteti Axborot texnologiyalari fakulteti Amaliy matematika (sohalar bo'yicha) mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunda eng dolzarb bo'lgan masofaviy ta'limning qanchalik ahamiyatga egaligi borasida ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: Masofaviy ta'lim, elektron o'qitish, e-learning, internet.

Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanish holati birinchi navbatda jamiyatning intellektual salohiyatiga, ya'ni ta'lim sohasining rivojlanishiga bog'liq. Ta'lim mazmuni va sifat masalalari ustuvor yo'nalish sifatida qaratilmoqda. Dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarida ta'limni axborotlashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'limni rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish yo'llari qaratilmoqda, ta'limda yangi axborot texnologiyalarini joriy etishga alohida e'tibor qaratilgan. Jahonda masofaviy o'qitish ochiq ta'lim tizimining muhim bo'g'ini sifatida keng qo'llanishi kuzatilmoqda. Axborot texnologiyalari va INTERNETdan ta'limda foydalanish ta'lim sifatini yanada yuqori ko'tarishga zamin yaratadi.

Masofaviy o'qitish — sirtqi ta'limning o'z rivojlanish yo'lidagi yangi kommunikatsion va informatsion texnologiyalarga tayangan, hamma formalari qonunlashtirilgan o'qitishni amalga oshirishdir. Shuning uchun «Elektron o'qitish» formasi «XXI asr ta'limi deb xisoblanmoqda. topish qiyin va Oblinger va Hawkins (2005) va Dublin (2003) ma'lumotlariga ko'ra, atamaning umumiy ta'rifi ham yo'q. Xolms va Gardner (2006) ushbu nomuvofiqliklar haqida izoh berib, ushbu atamaning umumiy ma'nosini topishga harakat qilishda Dublin (2003) mavzusidagi akademik maqolalar kabi elektron ta'lim atamasining ta'riflari shunchalik ko'p bo'lishi mumkinligini aytdi.

OECD (2005) ma'lumotlariga ko'ra, elektron ta'lim oliy ta'lim muassasalarida o'qitishni qo'llab-quvvatlash va yaxshilash uchun turli xil ta'lim jarayonlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish sifatida belgilanadi va an'anaviy ta'limga qo'shimcha sifatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. sinflar, onlayn o'rganish yoki ikkita rejimni aralashtirish. Shuningdek, Wentling va boshqalarga (2000) ko'ra, elektron ta'lim atamasi asosan elektron vositalar yordamida osonlashtiriladigan va tarqatiladigan bilimlarga ega bo'lish va ulardan foydalanishni anglatadi. Ularning fikriga ko'ra, elektron ta'lim kompyuterlar va tarmoqlarga bog'liq, ammo u simsiz va sun'iy yo'ldosh kabi turli xil kanallardan va uyali telefonlar kabi texnologiyalardan iborat tizimlarga o'tishi mumkin.

Onlayn o'qitish — bu informatsion va kommunikatsion texnologiyalar. Elektron pochta, Internet, video konferentsiya, audio, video ma'lumotlar va mul'timedia o'quv qo'llanmalariga asoslangan uzoqdan turib o'qitish, o'rgatish usulidir. Masalan masofadan biror yangi mavzu yoki predmet bo'yicha ma'lumotlarni viloyatlardagi ixtiyoriy o'quv yurtlariga uzatish mumkin.

Elektron ta'limning eng katta xususiyati shundaki, talabalar o'z o'quv ishlarini istalgan vaqtda va istalgan joyda o'zlariga qulayliklarga ko'ra bajarishlari mumkin. Ya'ni, bu ta'lim tizimida vaqt va joy chegarasi yo'q.

Onlayn ta'lim shunday eng yangi ta'lim tizimi bo'lib, unda o'qituvchi bolalarni oldida o'tirgan holda o'qimaydi, balki bolalar o'z uylarida o'tirib ta'lim oladilar. Elektron qurilma orqali bola o'qituvchi bilan bog'lanib, video orqali o'qituvchisi bilan dars o'ta oladi. Onlayn ta'lim virtual ta'lim tizimining bir turi. Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari xizmatlari so'nggi uch o'n yillikda hayotning har bir bosqichida juda kengaydi. Ta'lim sohasi ham bundan mustasno emas. Bugungi kunda maktab ta'limi yangi zamon vositalari va texnikasi bilan ta'minlanmoqda. Smart doska oddiy doska o'rnini, bo'r o'rnini har xil turdagi marker ruchkalar egalladi. Ishora qilish

uchun ishlatiladigan tayoq lazer ko'rsatgich bilan almashtirildi. Slayd proyektorlar va LCD proyektorlar endi har bir sinf xonasining asosiy talabiga aylanib bormoqda.

Dunyoning 186 mamlakatida COVID-19 pandemiyasi 1,2 milliard bolani [lan'anaviy maktab tajribasidan mahrum qildi. Ushbu kutilmagan g'alayon o'qituvchilar va ota-onalarni g'ishtdan qurilgan maktablarga oqilona, xavfsiz va ta'limga asoslangan alternativlarni o'ylab topishga majbur qildi. Bu, ayniqsa, mustaqil ravishda o'rgana olmaydigan yosh bolalar uchun qiyin. O'qituvchilar sinf tajribasini almashtirish uchun onlayn ta'limga murojaat qilmoqdalar. Ta'lim texnologiyasi tushunchasi COVID-19 dan oldin ham mashhur bo'lib kelgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, onlayn ta'lim an'anaviy sinf sharoitlariga qaraganda ma'lumotni saqlashni 25-60% ga oshiradi va ta'limga sarflanadigan vaqtni 60% gacha kamaytiradi. 2020 yilga mo'ljallangan onlayn ta'lim tendentsiyalari shuni ko'rsatadiki, bozorning bir qismi o'yinga asoslangan ta'lim, VR va AR texnologiyalari kabi interaktiv raqamli o'rganishga moyil. Boshqalar muvaffaqiyatli bo'lishi uchun interaktivlikni talab qiladi, masalan, gibrid uyda o'qitish.

XULOSA Bizning tajribamiz: Kurs jamoalari global miqyosda tarqalgan auditoriyani o'qitish uchun elektron ta'limdan foydalanganlar. Ular elektron ta'lim nashr qilish va tarqatish xarajatlarini, shuningdek, ish joyidan uzoqda bo'lgan sayohat va vaqt xarajatlarini kamaytirishini aniqladilar. Pandemiya dan oldin onlayn ta'lim ko'proq interaktiv jismoniy sinf uchun yordamchi vosita edi. Endi, maktablar keyingi ogohlantirishgacha yopilganda, bu bilim olishning asosiy usuliga aylanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N.Duseinov, B.Ahmedov, "Masofaviy ta'lim tizimi" ilmiy maqola, researchgate.net, 2021.
2. S.Qo., chqorova, A.Norbekov "Masofaviy ta'lim texnologiyasi", ma'ruza matni, Navoiy, 2020.
3. Z.F.Sharopova "Ta'lim texnologiyalari", "Navro'z", Toshkent, 2019.

ЭЛЕМЕНТЫ ЗАНИМАТЕЛЬНОСТИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Азиза Хайиткулова учитель школы № 35 Шерабадского района.

Сурхандарьинская область.

Задача учителя русского языка, работающего в классах с узбекским и другими языками обучения, - развивать активность ребят, прививать им интерес к языку, желание его изучать. Эффективным средством активизации учащихся является введение на уроках нестандартных заданий на уроках нестандартных заданий.

Понятие «нестандартное задание» является широким, оно в большей мере связано с продуктивной деятельностью. Нестандартные задания нередко представляют собой проблемные ситуации или элементы занимательности-

различные игровые приемы, разгадывание ребусов, кроссвордов, шарад, загадок и т.д.

Учитель, используя нестандартные задания, должен иметь в виду: воспитательное значение задания, его учебную цель и целесообразность; интересно ли задание, сможет ли ученик самостоятельно его выполнить или ему должен помочь учитель; соотношение задания со школьным учебником, место задания, в учебном процессе (новая тема, закрепление, повторение, контроль заданий).

Так, после изучения темы “Имя существительное” в 5-м классе можно провести для закрепления знаний и расширения словарного запаса несколько заданий с элементами занимательности.

1. По кругу написано шесть букв. Сколько различных слов -имен существительных сумеете прочесть? Читать можно по ходу часовой стрелки и обратно (подряд). В круге десять слов.

Если ученики затрудняются с ответом, то можно показать заранее подготовленную наглядность, где написан перевод слов. При помощи этих слов ученики находят ответы: sharbat, qoziq, ko'z, qishloq, eshak, lochin, o'rmon, kichik o'rmon, qayugotqosh, g'ildirak-сок, кол, око, село, осел, сокол, лес, лесок, оселок, колесо.

2. Выделите «стрель лишнее» в каждой из приведенных групп слов, имея в виду, что объединение двух слов во всех группах связано с одним и тем же явлением лексики (каким?):

А) огонь, осень, пламя;
Б) алфавит, азбука, чистописание; В) шалун, конница, кавалерия; Г) ураган, дождь, пурга.

Ученики находят синонимы и объясняют их значение, перевод слов и какого они рода. Этим закрепляются темы «Синонимы», «Род существительных», ученики также запоминают перевод слов.

3. Следующие загадки можно отгадывать при помощи учителя, потому что они относятся к загадкам-парадоксам. (Парадокс-странное мнение, высказывание, противоречащее, иногда только на первый взгляд, здравому смыслу).

Какую строчку не прочтет ни один грамотей? (Шов на платье, вышивку). Какую часть слова можно в земле найти? (Корень). Что можно разбить, получив за это не выговор, а благодарность? (Цветник. клумбу). Какое государство можно носить на голове? (Панаму). Какой город летает? (Орел). Какую реку найдешь во рту? (Десну). Бывают ли сладкие города? (Изюм). Какая шляпка никогда не надевается на голову? (Шляпка гвоздя).

Использование нестандартных заданий, их многообразие (загадок, шарад, ребусов, кроссвордов, логических вопросов) в учебном процессе требуют от учителя постоянного совершенствования собственных знаний и навыков организационной деятельности учащихся так, чтобы они чувствовали коммуникативную деятельность языка.

РАСШИРЯЯ СЛОВАРНЫЙ ЗАПАС

О ПРОДУКТИВНЫХ МЕТОДАХ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

Шаринов Усмон преподаватель Термиз ГПИ Сурхандарьинская область.

Как часто нам приходится слышать: «Он прекрасно знает язык!» При этом обычно имеем в виду, что этот «он» хорошо говорит на каком-либо языке, и именно этот фактор позволяет высоко оценить его знания. С другой стороны, заполняя анкеты и отвечая на вопрос: «Какими иностранными языками владеете?», мы пользуемся подсказкой той же анкеты «владею свободно», «читаю и перевожу со словарем, без словаря, умею объясняться» и т.д.

Возникает вопрос: можно ли научиться говорить, зная только словарный запас языка, но не зная его структуры? Оказывается, это возможно. Достаточно вспомнить, что ребенок начинает говорить на родном языке, не имея никакого представления о его структуре и правилах. Не обращаясь к ним или обращаясь минимально, можно научиться говорить на иностранном языке в определенных пределах (например, на бытовые темы). А можно в течение многих лет изучать лексику и грамматику какого-либо языка и достаточно хорошо их знать, но не суметь, когда потребуется, поддержать элементарную беседу. Значит, овладение языком требует определенных условий и значительного словарного запаса.

Важным компонентом урока является речевая разминка, с нее он начинается. Функция разминки-введение учеников в языковую среду. От организации этой части занятия во много зависит успех урока в целом. В условиях обучения иностранного языка, роль разминки резко возрастает, так как она переключает учащихся на речевую деятельность, не имеющую поддержки вне урока. Поэтому разминка должна быть проведена с максимальным учетом интересов учащихся, их потребностей. Учитывая возраст учащихся, можно провести ситуативную диалогическую речь во время речевой разминки.

Ситуативной диалогической речи учащихся надо приучать поэтапно, т.е. с обучения русскому языку со 2-го класса. Поэтому необходимо правильно планировать учебно-речевую деятельность. В начальных классах можно дать короткие по объему диалоги, такие, как «Знакомство», «Времена года», «Семья», а в среднем школьном возрасте они значительно увеличиваются. Комплекс образцов речи, который в официальной или бытовой обстановке связан с ситуациями приветствия, прощания, пожелания, просьбы, предостережения, чрезвычайных происшествий, может входить в тематику диалогов 5-7-х классов: «Квартира», «Еда», «Одежда», «Обувь», «Время», «Погода», «Телефон», «Транспорт» и др. В старших- 8-9-х классах доминирующей является учебная профессионально-ориентированная деятельность. Поэтому тематика диалогов в

старших классах разнообразна и интересна: «У врача», «В магазине», «Сервисная служба», «В банке», «Интервью журналиста».

Например, тема. «Транспорт»:

-Скажите, пожалуйста, куда едет этот автобус?

-А вам куда ехать?

-Мне надо в городскую библиотеку.

-Вы должны сесть на автобус №4.

-Спасибо

Ситуативная диалогическая речь по теме «Что может случиться с человеком?» также очень интересная, так как данные предложения и фразы не встречаются в учебниках,

-Я занозил себе палец.

-Я (он, она) споткнулся (-ась) о камень.

-Он поскользнулся и упал.

-Я порезал (а) палец ножом (стеклом).

-Из нос идет (течет) кровь.

-Я обжег (обожгла) руку о сковороду.

-Я долго писал, у меня онемели пальцы.

-У меня кружится голова.

А также актуальной для школы с узбекским языком обучения является и монологическая речь: устный обиходно-бытовой монолог («Наша семья», «Наше село», «Мой друг», «Наш дом»), устный официально-деловой монолог («Моя автобиография», «Характеристика»).

Как показывает опыт, и диалогическая и монологическая речь дает возможность расширения словарного запаса, прививает интерес учащимся школ с узбекским языком обучения к изучению русского языка.

O'ZBEK FOLKLORI VOSITASIDA MILLIY VA MA'NAVIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISH

Jo'rayev Feruz Rustam o'g'li Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrasi o'qituvchisi, Safarova Marjona Nabijon qizi Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va san'at fakulteti talabasi

Yurtimiz mustaqillikka erishgach, davlat sifatida yangi ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-iqtisodiy taraqqiyot yo'liga o'tganligi munosabati bilan oldiga katta maqsadlar qo'ydi. Jumladan, xalq ta'limini rivojlantirish, milliy va ma'naviy tarbiyani shakllantirish, bu borada jahon pedagogikasining yaxshi jihatlaridan namuna olgan

holda bugungi kun yosh avlodlarimizni aqliy salohiyatini oshirish, mustaqil fikrlashga o'rgatish, dunyoqarashini kengaytirish va hayotga bo'lgan qiziqishini oshirib hozirgi zamon talablariga mos bo'lgan yosh va yetuk kadrlarni tarbiyalashdan iborat. Bu yo'lda zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda, zamonaviy bilim, ko'nikma va malakalarini oshirib va shu bilan birga milliy va ma'naviy tarbiyani ham hamohang tarzda olib borish maqsadga muvofiq bo'lardi.

Milliy va ma'naviy tarbiyani amalga oshirishda biz xalq og'zaki ijodi (folklor) namunalariga murojaat qilishimiz, albatta, o'rinli bo'ladi. Milliy va ma'naviy tarbiyani o'zbek folklori vositasida shakllantirish haqida gapirar ekanmiz, avvalo, folklor atamasining o'zi qanday ma'noga ega ekanligi haqida eslatib o'tishimiz zarur. Folklor-(inglizcha)-folklore <folk-xalq, lore-bilim, fan>, ya'ni xalq ijodiyoti, xalq tomonidan yaratilgan va xalq orasida keng tarqalgan asarlar (ertak, doston, qo'shiq, lapar, masal, maqol, matal, topishmoq va boshqalar) kiradi. Xalq og'zaki ijodi deganda biz – insoniyatga tengdosh va u bilan birga o'sib rivojlanib kelgan eng qadimgi san'at turlaridan biri sifatida tushunamiz. Har bir xalq, millatning og'zaki ijodi ana o'sha xalq, millatning fe'l-atvofi, ruhiyati, urf-odat, an'analari, orzu-intilishlari, ijtimoiy sharoiti, ijtimoiy muhitini bildirib turuvchi o'ziga xos ko'zgu hisoblanadi. Mana shu vosita yordamida biz jahonshumul ezgu niyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, insonlarga xos bo'lgan turli xil fazilatlar; yovuzlik, zulm-zo'ravonlik, adolatsizlik kabi illatlarga qarshi kurash tuyg'ularini shakllantiramiz. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov ham bu borada o'zining "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida quyidagi fikrlarni aytib o'tganlar: Ma'lumki, bu dunyoda har qaysi millatning o'z afsonaviy qahramonlari, o'zi sevib ardoqlaydigan pahlavonlari bo'ladi. Xalqimiz azaldan o'z vujudi, o'z tomirida mavjud ilohiy qudratga munosib bo'lmoqqa intilib, o'z o'g'lonlarini mardlik va halollik, jasurlik ruhida, el-yurt uchun jonini ham ayamaydigan asl pahlavonlar etib tarbiyalab kelgan.

Shu ma'noda, xalq og'zaki ijodining noyob durdonasi bo'lmish "Alpomish" dostoni millatimizning o'zligini namoyon etadigan, avlodlardan-avlodlarga o'tib kelayotgan qahramonlik qo'shig'idir. Agarki, xalqimizning qadimiy va shonli tarixi tuganmas bir doston bo'lsa, "Alpomish" ana shu dostonning shoh bayti, desak, to'g'ri bo'ladi. Bu mumtoz asarda tarix to'fonlaridan, hayot-mamot sinovlaridan omon chiqib, o'zligini doimo saqlagan el-yurtimizning bag'rikenglik, matonat, oliyjanoblik, vafo va sadoqat kabi ezgu fazilatlarini o'z ifodasini topgan.¹

Hozirgi kunda mustaqil O'zbekistonimiz juda ko'plab sohalarda dunyo miqyosida o'z o'rniga ega va o'z so'zini aytmoqda. Sport sohasini olasizmi, fan-madaniyat, ta'lim tizimi, axborot texnologiyalari, sanoat, turizm, agrasanoat va boshqa sohalarda yuksak marralarni egallamoqda. Dunyoda tez rivojlanib borayotgan AQSH, Germaniya, Angliya, Yaponiya, Indoneziya, Xitoy va yana ko'p mamlakatlar orasida bizning yurtimiz ham ular bilan bir qatorda yuksalishda. Mana shunday tez rivojlanish poygasiga o'tlangan davlatlar orasida biz ham bor ekanmiz, bunga munosib ravishda ular bilan bir qatorda turib o'z o'rnimizni yo'qotmasdan, kerak bo'lsa ulardanda yuqori pog'onaga chiqishni istasak, albatta, yosh avlod tarbiyasiga jiddiy qarashimiz zarur.

Bundan tashqari mamlakatimizga raqobatbardosh kadrlarni yetishtirib chiqarishda yuqorida aytganimizdek, zamonaviy ta'lim tizimi, zamonaviy o'qitish

usullaridan foydalanish bilan bir qatorda, milliy va ma'naviy tarbiyani ham teng olib borishimiz zarur. Bunda yosh avlodni tarbiyalashda, avvalo, insonparvarlik, vatanparvarlik, shaxs sifatida o'z "men"ini bilishi, yurtga sadoqat, jamiyat taraqqiyotiga befarq bo'lmaslik, ajdodlar yodiga ehtirom, ular ruhini pok saqlash, oila, vatan, ona yurt kabi tushunchalarning tub mohiyatini anglatib shu asnoda milliy qadriyatlar negizida ta'lim va tarbiya jarayonini to'g'ri olib borish nazarda tutiladi.

Bunda ularni maktabga borgunga qadar ham dunyoni yot tushunchalar orqali anglamay turib, ularga uy sharoitida ota-onalarimiz, bobo-momolarimiz va boshqalar tomonidan bir-biridan qiziq, hayotiy mazmunga ega bo'lgan, tarbiyaviy ahamiyatga molik bo'lgan, ibratli, odob-axloqqa, vatanparvarlikka chorlovchi ertak, dostonlar, turli xil hikoyalar, maqollar, masallar milliy ashulalar va hokazolarni aytib berish, o'qib berib ma'nosini tushuntirish orqali bolalarimizning samimiy qalbida ezgu va yaxshi fazilatlar urug'ini ildiz otdirishimiz zarur. Shundagina yetishib kelayotga yosh-navqiron avlod biz istagan ezgu maqsad sari dadil qadam bosa oladigan, o'z mustaqil fikriga ega bo'lgan, yetuk kadr sifatida ulg'ayadi.

Har bir ertak, hikoya yoki doston zahirida shu mehnatkash xalqning istak-xohishlari, o'y-u armonlari, yillar davomida erisholmagan orzu-umidlari ifoda etiladi. Tarixdan ma'lumki, har bir millat o'z milliy boyligi sifatida ona tilini ustuvor qo'yadi va albatta, o'zining milliy qahramonlari, o'g'lonlari, malikalari va shular asosida ertaklar, afsonalar, masallar to'qib yetishib kelayotgan avlodga ularning qilgan yaxshi ishlari, ibratli, ezgu amallari, botirligi, jasur, yengilmas aqlida tengsizligi va boshqa jihatlari to'g'risida so'zlab yoshlikdan ularning ma'naviy dunyosini boyitib boradi.

Bizning shonli tariximizdan ham aniqki, Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da ham bu jihatlar keng yoritilib "ezgu so'z, ezgu amal, ezgu fikr mangu yashar" degan g'oya orqali o'z e'tiqodini mustahkam ushlagan ajdodlarimiz ko'plab ishlarda bizga dastur-u amal bo'lib kelgan. Haqiqatdan ham, inson qilayotgan ishi orqali ham, gapirayotgan gapi, so'zi orqali ham, o'ylayotgan o'yi, fikri orqali ham boshqalarga o'rnak-namuna bo'lishi lozim. Qadim-qadimdan farzand tarbiyasiga oid tushunchalar xalq maqollarida, afsonalarga, ertak, hikoya va dostonlarda o'z aksini topgan. Bu xalq og'zaki ijod namunalarida rostgo'ylik, ota-onaga xurmat, ehtirom kabi fazilatlar ifoda etilgan. "Zumrad va Qimmat", "Yoril tosh" kabi ertak va dostonlarda insonparvarlik, mehnatsevarlik, yaxshilik, ezgulik singari g'oyalar ilgari suriladi. *Bolajonlar loydan kulcha, qumdan uy, plastilindan qushcha yasas ekan, yodiga o'sha narsalarning surati – timsolini keltiradi. Qo'lidagini xayolidagiga o'xshatib yasashga urinadi. Ertaklarda mana shunday obrazli fikrlashning rang-barang ko'rinishlari aks etadi. Ertak qahramonlari ko'z oldingizda go'yo jonlanadi, turli sarguzashtlarni boshdan kechiradi. Voqealar shunday qiziqarli hikoya qilinadiki, o'zingizni xuddi ularning ishtirokchisidek his qilasiz.*²

Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar qurshab turgan bir davrda biz farzandlarimiz tarbiyasiga befarq bo'lmasdan, ularni internet tizimiga butunlay bog'lanib qolmasligi, ulardan me'yorida va o'rinli foydalanishlarini nazorat qilishimiz lozim. Farzandlarimizga kitobga mehr qo'yishni, kitob o'qish orqali dunyoni o'rganish, hayotda to'g'ri bilan egrining farqiga borish, aqliy salohiyatimizni oshirish mumkinligini ta'kidlab, o'zimiz ham ular bilan birgalikda kitobga oshno bo'lib kitobxonlik madaniyatini oiladan targ'ib qilib borishimiz zarur. Bu borada davlatimiz

tomonidan ham ko'plab ishlar qilinmoqda. Xususan, prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "besh tashabbus" doirasida kitobxonlikni targ'ib qilish, o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini unumli va samarali o'tkazish, ularning ongini kitob orqali yanada boyitish, keraksiz narsalarga chalg'imasligini oldini olish maqsadida maktab, mahalla, tuman va respublika doirasi turli kitobxonlik musobaqalari o'tkazilib bilimdon, kitobsevar o'quvchilarimiz rag'batlantirilib borilmoqda.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, azaldan bizning millatimizga xos bo'lgan va boshqa millatlarga o'rnak bo'la oladigan ajoyib insoniy fazilatlarimiz, urf-odatlarimiz mavjud. Oila a'zolarining barchasi dasturxon boshiga kelmaguncha ularni kutish, ularga har doim mehr-muruvvatli bo'lish, ota-onaga xurmat ehtirom ko'rsatish, kichiklarga izzat-ikromda bo'lish, mehr-shavqatli bo'lish, qon-u qarindoshlarga, qo'ni-qo'shnilarga, mahalladoshlarga, yor-u birodarlarga yordamini ayamaslik, yaxshi-yomon kunlarida birga yelkadosh bo'lish kabilarni misol qilib olishimiz mumkin. Bu kabi fazilatlar bizning xalq og'zaki ijodimiz namunalari bo'lgan ertak, hikoya va dostonlarda mujassamlashgan. Ularni farzandlarimizga aytib berish orqali yuqorida sanalgan xislatlarga ega inson qilib tarbiyalaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Islom Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch", – Toshkent: Ma'naviyat. 2008. 21-bet.
2. Ачилов Н.А., & Джураев Ф.Р. (2022). Роль и значение предмета "воспитание" в образовательных учреждениях. Бюллетень науки и практики, 8 (5), 697-699.
3. Ahmedov S. Qosimov B. Qo'chqorov R. Rizayev SH. Adabiyot darslik, Toshkent: Sharq nashriyoti. 2015. 4-bet
4. Internet: ziyouz.net

O'QUVCHI YOSHLARDA AXLOQIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHDA HIKMATLI SO'ZLARNING AHAMIYATI

*Erkinov Shaxzod Uchqun o'g'li Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika
yo'nalishi talabasi erkinovsh2000@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchi yoshlarni axloqiy tarbiyalash muammolari va ularni barkamol avlod qilib tarbiyalashda hadis va hikmatli so'zlarning o'rni, hadis namunalari va ularning mazmun-mohiyati, inson kamolotida hadislarining ta'limiy-tarbiyaviy ahamiyati, hikmatli so'zlarning ta'limiy jarayonlarda foydalanish haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Axloqiy madaniyat, hadis, hikmatli so'zlar, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, dunyoqarash, ta'lim va tarbiya.

Axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalari hamda axloqiy madaniyat ta'lim-tarbiya jarayonida yo'lga qo'yilayotgan axloqiy, ijtimoiy-g'oyaviy, iqtisodiy, huquqiy, estetik va ekologik mavzulardagi suhbat, bahs-munozara, debatlar xalq xo'jaligining turli sohalarida fidokorona mehnat qilayotgan, ilm-fan, madaniyat, ishlab chiqarish hamda sport sohalarida yuksak darajadagi muvaffaqiyatlarni qo'lga kirish bilan O'zbekiston Respublikasi nomini jahonga mashhur qilayotgan, uning obro'-e'tiborining oshishiga o'zining munosib hissasini qo'shayotgan shaxslar hayoti va faoliyat to'g'risidagi ma'lumotlardan samarali foydalanish, vatanparvarlik namunalari ko'rsatgan, xalq qahramonlari namunasida shakllantiriladi.

Hadis - islom dinida Qur'ondan keyin turadigan ikkinchi muqaddas manba bo'lib, Muhammad alayhissalomning hayoti va faoliyati, uning diniy va axloqiy ko'rsatmalarini o'z ichiga oladi. Muhammad payg'ambar biror gap aytgan, biror ish qilib ko'rsatgan yoki boshqalar qilgan biron-bir ishni ko'rib turib, uni man etmagan bo'lsa, ana shu uch holat sunnat hisoblanadi. Ana shunday xatti-harakatlar yoki ko'rsatmalar hadis deb yuritiladi. Hadislarda islom dinining qonun-qoidolari bilan birgalikda insoniy fazilatlar ham keng tashviq qilinadi, insoniylik sha'niga dog' tushiradigan yomon sifatlar qoralanadi. Hadislar o'quvchi yoshlarni axloqini yaxshilashda juda kata yordam beradi. Birinchi o'rinda o'quvchining dunyoqarashini, ham ilmiy, ham ma'naviy tomonlama o'zgartiradi.

Hadisnavis olim Imom al-Buxoriydan bir kuni talabalar: "O'n olti kun ilgari olgan darsimizni Buxoriydan bir so'rab ko'raylik-chi, esida bormikan?" – deyishib, imtihon qilishibdi. Hammalari daftarlariga qarab turishibdi, Buxoriy o'n olti kun ilgari o'tilgan darsni birorta kalima qoldirmay batartib yoddan o'qib berganidan keyin, uning xotira va qobiliyatiga lol qolib, ayni chog'da o'zlari yozib olgan daftarlaridagi kamchiliklarni ham tuzatib olishibdi. Yosh avlod tarbiyasida hikmatli so'zlardan foydalanishning ahamiyati va o'rni katta. Biron -bir jamiyat imkoniyatlarini, odamlar ongida ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirmay hamda mustahkamlamay turib o'z istiqbolini tasavvur eta olmaydi.

Hazrati Alisher Navoiy bobomizning quyidagi hikmatli so'zlari o'quvchi-yoshlarda juda katta motivatsiya beradi: Ilm o'qub amal qilmag'on, kariz qazib tuxum solmag'ong'a o'xshar. Bu yerda bobomiz Bilim olib amal qilmagan, chuqur qazib urug' solmaganga o'xshar.

Hozirgi o'quvchilarga darslarda hikmatli so'zlardan foydalanib dars o'tish juda kerakdir.

Birinchi: o'quvchining tarbiyasi yaxshilanadi.

Ikkinchi: fikrlashi, dunyoqarashi sezilarli darjada o'zgaradi. Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", "Oliy ta'lim Me'yoriy hujjatlari" T.: "Sharq", 2001.
2. Qodirov B. «Ta'lim tizimidagi islohotlar maqsad va yo'nalishlar». T. «O'zbekiston» - 2000 y.
3. Boltaboyev S.A., Magdiyev O.SH., Sattorov V.N., Avazboyev O.I. "Mehnat va kasb ta'limi metodikasidan o'quv mashg'ulotlari". Uslubiy qo'llanma. 2002.
4. Azizxo'jayeva N.N. "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat". T.: Nizomiy, 2003.
5. Ачилов Н.А., & Джураев Ф.Р. (2022). Роль и значение предмета "воспитание" в образовательных учреждениях. Бюллетень науки и практики, 8 (5), 697-699.

3-SHO‘BA.

UZLUKSIZ TA‘LIM TIZIMIDA MILLIY TARBIYANING MAZMUNI VA MAVJUD MUAMMOLAR YECHIMI

UZLUKSIZ TA‘LIM TIZIMIDA ALLOMALAR MEROSIDAN FOYDLANISH IMKONIYATLARI

Achilov Nuriddin Abdugafforovich Termiz davlat universiteti Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Mustaqillik sharofati bilan yurtimizda yashab o‘tgan ulug‘ allomalar hayoti va ijodini o‘rganishga katta e‘tibor qaratildi. 2017-yil 24-mayda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori e‘lon qilindi. Unda, “Mustaqillik yillarida xalqimizning qadimiy tarixi va boy madaniyatini tiklash, buyuk allomalarimiz, aziz-avliyolarimizning ilmiy, diniy va ma‘naviy merosini har tomonlama chuqur o‘rganish va targ‘ib etish” [1;1] masalasi alohida qayd etilgan. Shu maqsadda, Movarounnahr zaminidan yetishib chiqqan buyuk allomalar ijodini o‘rganish, yosh avlodda mustaqil va baxtli hayot uchun zarur ijtimoiy malaka hamda fazilatlarni yoshiga mos, bosqichma-bosqich shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ulug‘ allomalar qoldirgan boy ilmiy xazinadan hozirgacha butun dunyo ahli bahramand bo‘lmoqda. Ko‘plab tarixiy voqealarning shohidi bo‘lgan qadimiy va navqiron Termiz shahrida buyuk mutafakkirlar, allomalar va avliyolar yetishib chiqib, o‘zining yuksak ma‘naviy salohiyati va bebaho kashfiyotlari bilan jahon ahlini lol qoldirgan. Ana shunday allomalardan biri “Hakimiya” tariqatining asoschisi vatandoshimiz al-Hakim at-Termiziydir.

Benazir alloma al-Hakim at-Termiziyning ma‘naviy merosi o‘zida islom tafakkurining turli yo‘nalishlarini aks ettiradi. Uning ilmiy merosi Islom olamida faoliyat yuritgan biron-bir alohida maktabga mansub emas. Ba‘zi, “keyingi mutasavvuf mualliflar xalifalik sharqiy qismidagi mutafakkirlarning guruhini “sirli donolik mazhabi” yoki “al-Hakimiya” deb atashgan. Ular safiga Xuroson va Movarounnahrning ayrim tasavvufona ruhdagi olimlari kirgan. Turli yo‘nalishlarning namoyondalaridan ham, so‘fiylaridan ham farqli ravishda hakimiyalar mumtoz irfon tarafdorlari bo‘lishgan. Buning ustiga hakimiya donishmandlari o‘zlarini oddiy so‘fiylardan yuqori qo‘yib, ularga ilohiy bilim egalari tabaqasida quyi bosqichni berishgan”[2;14-b.] ligi haqida ham ma‘lumotlar qayd etiladi.

Al-Hakim at-Termiziy ilmiy merosida ilmga alohida urg‘u beradi, ilm haqida “Kitob al-huquq” asarida: “Alloh taolo eng avvalo, ilmni yaratgan. Ilmdan esa donishmandlik (hikmat)ni vujudga keltirgan. Donishmandlikdan bo‘lsa adolat (adl)ni va haq(haqiqat)ni paydo qilgan”,- deb ta’kidlaydi. Ana shunday qimmatli fikr va mulohazalar “Masala fil-farq bayn al ilm val-fiqh”(“Ilm va fiqh o‘rtasidagi farqlar

masalasi”) kitobida davom ettiriladi: “Bilim narsalarning namoyon bo‘lishi (tajallisidir)”, ilm bu yerda ayni narsalar mohiyatining (tajalli-jilvalanish) kashfiyoti tarzida tahliliga jalb etilmoqda. Bu fikrlardan ko‘rinadiki ajdodimiz ilm haqidagi ilmiy qarashlarini rivojlantirib, ilm va ilm egallash yo‘li bilan Allohni tanish, Allohni anglash va Allohni bilish mumkinligi g‘oyasini oldinga suradi. Alloma “Alloh”, “Ma’rifat”, “Ilm” istilohlarini yonma-yon qo‘llab, “Ma’rifat al-ilm billoh” - “Allohni bilim bilan tanish” g‘oyasini ilgari suradi. “Aql va havo” risolasida esa: “ma’rifat (bilish) qalbning til bilan iqrar bo‘lgan holdagi tasdig‘idir ya’ni, haqiqatni uni tasdiqlash darajasida ko‘ra olgan kishi ma’rifat sohibi deyilishiga haqli”[3;121-b.] - deb tariflaydi.

Al-Hakim at-Termiziy asarlari sahifalarida singdirilgan bunday donishmandona hikmatlar va ulardagi pedagogik qarashlar, ilgari surilgan muddaolarning o‘zi alohida mavzu, chunki bu donolik namunalari insonlarni hamisha ezgulik sari da’vat etadi. Shu maqsadda uzluksiz ta’lim tizimida al-Hakim at-Termiziy pedagogik ta’limotidan foydalanish imkoniyatlari yuzasidan quyidagi taklif va tavsiyalarimizni bermoqchimiz:

- oilada olib borilayotgan ilk tarbiya jarayonida ota-onalar tomonidan alloma al-Hakim at-Termiziyning bilim olish, ota-onaga mehr va kitobga muhabbat kabi hikmatlari ertak tarzida aytilib, odatlantirib boriladi. Natijada, farzandlarning ongida bolalikdan bilim olishga bo‘lgan qiziqish va ehtiyoj, ota-onaga muhabbat va kitobga bo‘lgan mehr kabi fazilatlar shakllanadi;

- maktabgacha ta’lim muassasalarida olib borilayotgan mashg‘ulotlar jarayonida Sharq allomalari rasm va video roliklar namoyishi asosida tanishtirilib boriladi. Al-Hakim at-Termiziy siymosi uning hikmatli so‘zlari va “Ona duosi”, “Kiobning qudrati” nomli hikoyalari rolli o‘yinlar asosida tarbiyalanuvchilar bilan birgalikda ijro qilinib, ular ongiga ota-onani e’zozlash va kitobga mehr qo‘yish singdiriladi. Natijada, tarbiyalanuvchilarda allomaning ibratli hayoti, ota-onani e’zozlash va kitobga bo‘lgan sadoqat kurtaklari shakllantirilib boriladi;

- umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilarida dars va darsdan tashqari tarbiyaviy mashg‘ulotlarda al-Hakim at-Termiziy hayoti va faoliyati Vatanimiz miqiyosida o‘rganiladi va tahlil qilinadi. “Nafs odobi”, “Kasb odobi” asalaridan namunalar keltirilib, ularda keltirilgan insoniylik fazilatlarini tahlil qilinadi. Natijada, o‘quvchilar allomaning hayoti va faoliyati, nafs tarbiyasi tushunchasi, kasbni tanlash odobini o‘rganadi. Natijada, o‘quvchilarda alloma merosini Vatanimiz miqiyosida o‘rganilishi o‘rgatilib, ularda nafs tarbiyasi va kasbni tanlash uchun nimalarga e’tibor qaratish zarurligi haqidagi ko‘nikma va malakalar rivojlantiriladi.

- oliy ta’lim muassasalari talabalari bilan auditoriya va auditoriyadan tashqari tashkil etiladigan tarbiyaviy mashg‘ulotlar jarayonida al-Hakim at-Termiziy merosi dunyo miqiyosida o‘rganiladi. Allomaning “Ma’rifat ul-asror”, “Navro‘znoma” asarlari talabalar tomonidan mustaqil topshiriqlar asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Natijada, talabalarda alloma merosini dunyo miqiyosida o‘rganilishi tahlil qilinib, ularda ilm va ma’rifatga erishish bosqichlari haqidagi kompetensiyalar hosil qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2995-son Qarori, Toshkent sh., 2017-yil 24-may.

2. Mirzo Jaloliddin. Muhammad Hakim Termiziy: hayoti va ijodi. – T.: “San’at jurnali” nashriyoti, 2007. - B.40.
3. Tursunov S., Murtazoev B. Termiziylarning imliy tafakkuri. - T.: “O’zbekiston”, 2016. - 280

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI ESTETIK VA AXLOQIY TARBIYALASHDA TARBIYA USULLARIDAN FOYDALANISH

Shabbazova Dilfuza Ruzikulovna Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi kafedrasi mudiri, pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)

Hozirgi davrda mamlakatimizda tarbiyaviy ishlarning mazmuni barkamol avlodni shakllantirishga qaratilgan. Respublikada sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalash, yosh avlodni XXI asr talablariga to‘liq javob beradigan har tamonlama rivojlangan shaxslar etib voyaga yetkazish uchun zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlar yaratilmoqda. Tarbiya - yosh avlodni har tamonlama voyaga yetkazish, unda ijtimoiy ong va xulq-atvorni tarkib toptirishga yo‘naltirilgan faoliyat bo‘lib, shaxsni aqliy, jismoniy, axloqiy, ma‘naviy sifatlarini shakllantirishga qaratilgan.

Tarbiyali bo‘lish - bu xulq-atvorini nazorat qilishdan iboratdir: bunday nazorat o‘quvchini yomon xatti-harakatlarni bajarmaslik imkoniyatini beradi. Agar shaxs xulq-atvorini axloqiyligi haqida qayg‘ursa, u ijtimoiylashuvga erishgan bo‘ladi. Tarbiyalanganlik ijtimoiylashuvni o‘rganish jarayoni sifatida qaraladigan yosh psixologiyasida olingan natijalarga asoslanadi: o‘quvchi o‘zini egotsentrik emas, balki tarbiyali tutishi uchun tarbiyalanganlik rag‘batlantirilishi kerak.

Xalqimiz azaldan ma‘naviy fazilatlariga boy bo‘lib kelgan. Har bir pedagog va ota-onalar tomonidan bolalar tarbiyasida ularning xulq-atvori, yurish-turishiga, jamiyatda o‘zini tutishiga ayniqsa e’tibor qaratilgan. Ularning kattalarga hurmat, kichiklarga izzat ko‘rsatishlarini, o‘rinsiz nojo‘ya harakatlarga yo‘l qo‘ymaslikni bola tarbiyasining ahamiyatli omili deb qaraganlar. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilik davrdagi rivojlanishini atrof-muhitni, umumiy dunyoni estetik idrok etishga tayyorlik davri deb qarash mumkin. Bola shu davrda ba’zi aniq shakllarni: ritmik shakllarni, musiqa ovozi, ochiq ranglar, ota-onasi, atrofdagilar va o‘qituvchining ko‘ngil kuyi, mehri, kayfiyati, tabassumi va yoqimli ohanglarini his etadi va ularga jabov beradi.[1]

Bu davrda o‘quvchilarning hissiy idroki rivojlanib boradi. Keyinchalik o‘quvchining idroki yanada takomillashib, nafaqat ba’zi predmetlar xususiyatlarini idrok etish, balki ba’zi san’at asarlarini estetik tomonlarini ham idrok etishni boshlaydi. Bunda ta’lim jarayoni muhim omil hisoblanadi.

O‘quvchi atrofdagi hissiy ta’sirni vujudga keltiruvchi narsalarni ko‘rish orqali nutqi rivojlanadi, so‘z boyligi estetik xususiyatlar bilan boyib boradi: go‘zal - hunuk, toza - iflos, katta - kichik, quvonchli - quvonichsiz va h.k. O‘quvchilar badiiy

faoliyatining (musiqa, tasvirlash, badiiy so'z) ba'zi turlarini birgalikda amalga oshiradi.

Kichik maktab o'quvchilarining estetik didi sekin-asta rivojlanib, takomillashib boradi. Badiiy asarlar va ularning ritmi, rifma, rangi kabi elementlarini idrok eta boshlaydi. Endi o'quvchi badiiy asarda tasvirlangan o'ziga tanish predmetlarni ko'rganida juda quvonadi va ularni tasavvuridan o'tkazishga harakat etadi. SHu kabi uning badiiy faoliyati asta-sekin oddiydan murakkablikga o'tib boradi. Ular nafaqat tasvirlashda, balki musiqa darslarida ham oddiy malakalarni egallaydi, buni esa ijodiy faoliyatining dastlabki alomatlari sifatida namoyon qila boshlaydi. Bular esa o'quvchida boshlang'ich sinf davridayoq badiiy faoliyatning estetik sifatini shakllanayotganini ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisining idrok etishi ancha rivojlanadi, uning aniqligi va xilma-xilligi namoyon bo'ladi. Bu davrdagi estetik idrok etish bolaning xususiy tajribasiga va uning qiziqishlariga asoslanadi. Endilikda bola badiiy obrazlarni estetik baholash, ba'zi estetik vositalarni his qila olish, san'at asarlarini ma'nosiga tushuna olish ko'nikmalariga ega bo'la boshlaydi. Bolalar endilikda ashulani qora so'zdan, badiiy asar, musiqa va tasviriy san'at janrlarni bir-biridan farqlay oladi. Ularda ijodorlikka intilish aniq namoyon bo'la boshlaydi, bola raqsn, qo'shiq aytishni va sahna ko'rinishlarni aniq tarzda obrazli etib berishga o'quvli bo'ladi.

O'quvchilar musiqa va badiiy asarlarni kichik yoshdagilarga nisbatan diqqat bilan tinglashi, tasviriy san'at asarlarini tasavvur qilish, ularni chuqurroq tushinish, yaxshilikka quvonish, yovuzlikka murosasiz bo'lish imkoniga ega bo'lishadi. Bu davrda badiiy-ijodkorlik ko'nikmalari jadal rivojlanadi, topishmoqlar, qo'shiqlar, taqmoqlarni amalda ishlatadi, rasmlar chizadi, applikatsiyalar bilan shug'ullanadi. Bu davrda o'quvchilar nafaqat o'z ijodkorligiga, balki boshqalar ijodkorligiga ham baho berish ko'nikmalarini egallaydi. O'quvchilar endi san'at asarlarining faqat estetik sifatlarini tasavvur etibgina qolmasdan, balki ularning ma'no-mazmunlarini ham anglay oladi. O'quvchilarda san'at asarlarini va kundalik turmushda uchraydigan go'zallikka qiziqishlari shakllanadi. Badiiy ijodkorlik ko'nikmalari zarurli shakldagi turg'un va aniq ko'zga tashlana boshlaydi.[2]

Shu aytilganlardan kelib chiqqan holda, boshlang'ich sinflarda estetik tarbiya masalalarini chuqurroq tushinib yetish uchun uni to'rtta guruhga bo'lish mumkin:

- 1) estetik idrokni rivojlantirish, estetik emotsiyalar, hissiy tuyg'ular va munosabatlar, qiziqishlarni shakllantirish;
- 2) estetik ongni shakllantirish;
- 3) estetik faoliyatni o'zlashtirish;
- 4) estetik va badiiy ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish.

Estetik tarbiya mazmuniga bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, o'quvchilarning estetik faoliyatida amalga oshiriladigan estetik tuyg'u, qiziqishlar, talablar, baholash va didni tarbiyalash kabi masalalar kiradi.

Atrof muhitni estetik idrok etish jarayonida o'quvchilar go'zzallik tug'risidagi bilimlari shakllanadi. Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarda estetik tarbiyaning barcha jabhalarini birgalikda amalga oshirish bizning kelajagimiz bo'lgan yoshlarni har tomonlama yetuk inson etib tarbiyalashda o'ziga xos ulushi bor.

O'quvchilarni tarbiyalash samaradorligini oshirishda an'ana va urf-odatlarini roli katta. Xalq urf-odatlari, an'analari va marosimlari katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Ular o'quvchilarni bir-biriga yaqinlashtiradi, do'stlik-birodarlik his-tuyg'ularini rivojlantiradi. Bular o'z navbatida o'quvchilar uchun ibrat namnasini o'taydi.

Mustaqil jamiyatning baxt-saodati yo'lida halol mehnat qilish: jamiyat boyligini saqlash va ko'paytirish yo'lida har bir o'quvchining tinmay g'amxo'rlik qilishi: ijtimoiy burchni yaxshi anglash; jamiyat hayotida va shaxsiy hayotda xalollik va rostgo'ylik, axloqiy sofdillik, o'quvchilik va kamtarlik, milliy va irqiy adovtlarga aslo yo'l qo'ymaslik va shu kabilar tarbiya jarayonining muhim jihatlaridir.

Tarbiya jarayonida g'amxo'rlikning funktsiyasi kattadir. O'quvchilar befarq o'qituvchilarga nisbatan g'amxo'r o'qituvchilariga ko'proq taqlid qiladilar. G'amxo'r o'qituvchilar o'quvchining salbiy xulq-atvorini qo'llab-quvvatlamaganda bola o'z xatti-harakatlarining oqibatini ertaroq anglaydi.

Tarbiyaviy jarayon amalga oshirishda gamxo'rlik bilan bir qatordla yaxshi ko'rishga asoslangan intizomga rioya qilish zarurdir. Bu o'quvchi bilan doimiy muloqotni - tushuntirishni, muhokama qilishni, agar o'quvchining xulq-atvori shuni talab qilsa, og'zaki tanbeh berishni, yaxshi xulq-atvor uchun takdirlashni nazarda tutadi.

Boshlang'ich sinflarda tarbiya jarayonining texnologiyasini quyidagicha sharxlash mumkin:

1. O'quvchi o'qituvchi tomonidan alohida takrorlanmas individuallik sifatida tushunilmoq lozim. O'qituvchi o'z faoliyati davomida o'quvchilarning ehtiyojlari strukturasi aniqlab borishi kerak.

2. O'quvchilarning ijobiy emotsiyalari vositasida ijobiy xulq - atvor odatlarini shakllantirishga erishmoq kerak.

3. Ijobiy ehtiyojlarni qondirish vositalari bilan o'quvchini qu-rollantirish o'qituvchidan muloqotni ham emas, hamdardlikni ham emas, aynan shu vositalar bilan qurollantirishni kutadi. Ya'ni, Arastu aytganidek: «*Tarbiya uch narsaga ehtiyoj sezadi: iste'dodga, ilmga, mashqqa*».

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari.: Universitet, 1998, 121-b.
2. Kaldibekova A., Xodjayev b. "o'quvchilarning bilish faolligini oshirish yo'llari" (uslubiy qo'llanma). toshkent 2006.

MASOFAVIY O'QITISHDA O'QITUVCHI VA TALABA O'RTASIDAGI MULOQOTNING PEDAGOGIK JIHATLARI XUSUSIDA

Muratov A.N., Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

On the pedagogical aspects of communication between teacher and student in distance learning

Muratov A.N., teacher of the Termez State Pedagogical Institute

О педагогических аспектах общения учителя и ученика в дистанционном обучении

Муратов А.Н., преподаватель Термезского государственного педагогического института

Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini ta'lim jarayoniga kirib kelishi an'anaviy o'qitish usullariga qo'shimcha ravishda yangi o'qitish shakli - masofaviy o'qitish yaratilishiga omil bo'ldi. Zamonaviy axborot va telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish asosida o'qitish hech qanday yangilik emas. Bundan tashqari, masofaviy ta'limni rivojlantirish YUNESKOning asosiy ta'lim dasturlarining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

Koronavirus pandemiyasi jahondagi barcha ta'lim muassasalari yangi formatga o'tib, ommaviy tarzda masofali o'qitish tajribasini qo'llashga majbur bo'lishdi.

Bu esa, bir qator muammolarni keltirib chiqardi. Birinchidan, internet tezligining pastligi, markazdan uzoq joylarda internetga ulanish imkoniyatining pastligi, ikkinchidan, tinglovchilarda texnik vositalarning yetishmasligi, uchinchi, texnik nosozliklar va boshqa omillar o'quv jarayonida uzilishlarga olib keldi. Shunga qaramay, oliy ta'lim nafaqat tashkiliy va texnik xususiyatga ega, balki o'quv jarayoni ishtirokchilarining kommunikativ o'zaro ta'siri bilan bog'liq bo'lgan bir qator vazifalar va qiyinchiliklarni tezkor hal qilish zarurligiga duch keldi. Bu kabi muammolarni o'z vaqtida hal eta oldi. Bu esa o'z navbatida talaba va o'qituvchilarning axborot texnologiyasini bilish darajasini yana birra oshirdi.

Masofaviy formatda o'qituvchi ishining xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, an'anaviy, kunduzgi o'qitishda bo'lgani kabi, pedagogik faoliyat ham o'z fanini bilish, turli ta'lim usullari va o'qitish strategiyalariga ega bo'lishga asoslangan bo'lishi kerak. Shu bilan birga, onlayn format o'qituvchidan virtual auditoriyani o'zlashtirishning o'ziga xos qobiliyatini va talabalar bilan interaktiv muloqot qilishning ishonchli ko'nikmalarini talab qiladi.

Kommunikativ va kommunikativ-texnik xavflar oliy ta'lim professor o'qituvchisi va talabaning o'zaro ta'sirida yuzaga keladigan asosiy muammolar qatoriga kiradi [3].

Masofadan o'qitishda o'qituvchi bilan tinglovchining orasida to'g'ridan-to'g'ri muloqotning yo'qligi ham ba'zi muammolarni keltirib chiqaradi. Masalan, muammoli o'qitish jarayonini tashkil etishda ma'lum qiyinchiliklar paydo bo'ladi. Tinglovchini yetuk mutaxassis qilib tayyorlashda muammoli o'qitishni tashkil etish muloqotni telekonferensiya orqali amalga oshirish mumkin. Ammo, bu bilan muammoni to'la hal etib bo'lmaydi. Ushbu muammoni hal etish uchun qo'shimcha o'quv materiallarni ishlab chiqish lozim bo'ladi. Bular qatorida turli darajadagi muammoli topshiriqlar, muammoli vaziyat hosil qiluvchi ko'rsatmalar maqsadga muvofiqdir.

I.L.Fedotenko ta'kidlashicha, «masofali ta'lim davrida universitet o'qituvchisi tomonidan o'quv jarayonini amalga oshirish usullari, usullarini noto'g'ri tanlash bilan bog'liq texnologik xavflar sezilarli darajada oshdi, deb ta'kidlaydi. Bu, birinchi

navbatda, o'qituvchining o'qitiladigan fan mazmunini talabalar guruhining potentsial imkoniyatlariga moslashtirish uchun real imkoniyatga ega emasligi, yoshlarning sub'ektiv tajribasini, ularning kommunikativ xususiyatlarini hisobga olmasligi bilan izohlanadi"[4]. Bu kabi muammolarni hal etish uchun o'qituvchi tomonidan ushbu ma'lumotlardan foydalanish, uni darsning tuzilishiga kiritish, hissiy jihatdan jozibali va talabalar uchun shaxsan tushunarli shaklda bayon etish ahamiyatli bo'ladi.

O'qituvchi talabalar bilan nisbatan oson aloqa o'rnatishga qodir bo'lgan kunduzgi ta'limdan farqli o'laroq, masofaviy ta'lim o'qituvchining xulq-atvor modelining mutlaqo boshqacha, o'ziga xos xususiyatlarini amalga oshirishni talab qilishi mumkin. Videoma'ruzalarning samaradorligi va o'qituvchining shaxsiyatini idrok etish o'rtasidagi bog'liqlik haqida ma'lumotlar olingan (V.N.Panferov, A.V. Miklyaeva va boshqalar). Ushbu mualliflarni o'rganish o'qituvchi qiyofasida tartibga soluvchi xususiyatlarning (irodaviy fazilatlar, o'ziga ishonch) mavjudligi talabalarga videoma'ruzalarni ma'lumotli va professional sifatida baholashga imkon berishini aniqlashga imkon berdi, ammo mavjud materialga qiziqishni kafolatlamaydi. Talabalar uchun hissiy jihatdan jozibali ma'ruzachilarning nutqlari sezgir, muloqotga ochiqdir. O'qituvchi shaxsida ushbu fazilatlar ustunligi masofaviy ta'limda ma'ruza materialini idrok etishning psixologik qulayligini oshirishi va talabalarni keyingi mustaqil o'rganishga undashi mumkin [2].

Interaktiv o'zaro ta'sirning yana bir jiddiy muammosi o'z vaqtida konstruktiv fikr-mulohazalarni tashkil etishdir. O'zaro ta'sirning asinxronligi asosan yozma muloqotda namoyon bo'ladi. Xatolar-o'qituvchining javobi juda uzoq yoki topshirilgan topshiriqga to'liq javob bermaslik. Bu vaqt ichida berilgan savol o'z ahamiyatini yo'qotadi, o'quvchilarning kognitiv qiziqishi pasayadi. O'quv jarayoni nazorat ostida ekanligini va o'quvchining ishi o'qituvchini qiziqtirayotganini anglash, o'rganish uchun motivatsiyani saqlab qolish va oshirishga yordam beradi.

Ideal holda, o'qituvchi o'quvchilar bilan elektron pochta, videochat telegramm va boshqalardan foydalangan holda muntazam aloqada bo'lishi kerak. Ammo amalda bir qator sabablarga ko'ra (og'ir ish yuki, sog'lig'ining holati, virtual muloqot tajribasining etishmasligi va boshqalar) bunday yuqori intensivlik barcha o'qituvchilar uchun mavjud emas.

To'liq pedagogik o'zaro ta'sirga to'sqinlik qiladigan yana bir omil - bu onlayn ma'ruzaning "monologik", "bir yo'nalishlilik" bo'lib, bular, jumladan, o'qituvchining talabalardan o'z vaqtida javob olmasliklari bilan bog'liq. Auditoriyada ma'ruza o'qish jarayonida o'qituvchi talabalarning og'zaki bo'lmagan signallarini sezish va ularga tezda javob berish qobiliyatiga ega. Materialni noto'g'ri tushunishdan kelib chiqadigan skeptitsizm, chalkashlik, zerikish va boshqa reaksiyalar o'qituvchining ma'lumot taqdimotini o'zgartirishi, muhokamani boshlashi yoki ma'lum bir pozitsiyani himoya qilish uchun dalillar keltirishi uchun sabab bo'lishi mumkin.

Masofaviy ta'limda o'quvchilar bilan muloqot texnologiyalaridan maqsadli va muntazam ravishda foydalanish zarur, bu to'g'ri tashkil etilgan taqdirda ularning o'quv materialini tushunish uchun juftlikda ishlashga jalb etilishiga yordam beradi. Buning uchun zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari keng imkoniyatlarga ega. Biroq, haqiqatda, barcha talabalar kommunikativ jarayonga kiritilmaydi, faqat tinglovchilar bo'lib qoladilar. Mumkin bo'lgan sabablardan biri talabalar va

o'qituvchilar o'rtasida onlayn ta'lim o'zaro aloqasi ko'nikmalarining etishmasligi bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, munozarali yoki tushunarsiz masalalarni munozarali muhokama qilishning interfaol shakli ijtimoiy tarmoqlarda allaqachon tanish bo'lgan muloqot shakliga yaqinligi tufayli o'quvchilarning psixologik to'siqlarini olib tashlashga qodir ekanligi ta'kidlanadi [1].

Shunday qilib, masofaviy ta'lim formatida muloqotning ba'zi jihatlarini ko'rib chiqsak, biz yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etish yo'llarini belgilashimizga yordam beradi. Masofaviy ta'lim doirasida "o'qituvchi-talaba" tizimidagi o'zaro hamkorlik samaradorligini oshirish uchun o'quv jarayonining barcha ishtirokchilari bilan tezkor aloqani ta'minlash, talabalar bilan kasbiy pedagogik muloqotni rejalashtirish qobiliyati, o'qituvchi ochiqlik va hamkorlikka tayyorlik asosida o'zaro munosabatlarni qurish muhimdir.

Pedagogik muloqot, birinchidan, tarbiyaviy muammolarni hal qilish vositasi sifatida, ikkinchidan, ta'lim jarayonini ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash, uchinchidan, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatlarni tashkil etish, ta'limning muvaffaqiyatini ta'minlash vositasi sifatida ishlaydi.

Bizning fikrimizcha, talabalar bilan samarali hamkorlikni amalga oshirishda muvaffaqiyatga o'qituvchining kasbiy mahorati, muloqotni amalga oshirish qobiliyati, talabaga individual yondashuvni topa olish qobiliyati hamda kursdan keying faoliyati g'oya-ta'lim-tarbiya va o'z shaxsini takomillashtirish tufayli erishilganligini aniqladik.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar ro'yxati

1. Бороненко Т.А., Кайсина А.В., Федотова В.С. Диалог в дистанционном обучении // Высшее образование в России. – 2017. – № 8/9 (215). – С. 131–134.
2. Панферов В.Н., Микляева А.В., Безгодова С.А., Васильева С.В., Социально-психологическая интерпретация личности преподавателя в условиях видеолекции//Азимут научных исследований: педагогика и психология. Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена. Тольятти. – Том 7, № 3 (24). – 2018. – С. 365–368
3. Тенева А. Рискове в образовательного взаимодействие по време на Covid19 в академична електронна среда // Взаимодействие на преподавателя и студента в условията на университетското образование: Актуалы проблеми, современни изследвания, опит. Сборник с научни доклади/четвърта книга. – Габрово. – 2020. – С. 90–95.
4. Федотенко И.Л., Полякова Е.С., Дистанционный формат обучения в контексте рискологии // Психологически безопасная образовательная среда: проблемы проектирования и перспективы развития: Сборник материалов II международной научно-практической конференции. «Среда»: Чебоксары. – 2020. – С. 233–237.

MILLIY TARBIYADA MUSIQANING INSON HISSIYOTIGA TA'SIRI

Imonova M.B., Termiz davlat Pedagogika instituti o'qituvchisi

Влияние музыки на эмоции человека в народном воспитании.

Иманова М.Б., преподаватель Термезского государственного педагогического института

Musiqa (yun. mousiche —ilhom parilari san'ati) — inson hissiy kechinmalari, fikrlari, tasavvur doirasini musiqiy tovush (ton, nag'ma)lar izchilligi yoki majmui

vositasida aks ettiruvchi san'at turi. Uning mazmuni o'zgaruvchan ruhiy holatlarni ifodalovchi mu'ayyan musiqiy badiiy obrazlardan iborat. Musiqa insonning turli kayfiyatlari (masalan, ko'tarinkilik, shodlik, zavklanish, mushohadalik, g'amginlik, xavf-qo'rquv va boshqalar)ni o'zida mujassamlashtiradi. Bundan tashqari, musiqa shaxsning irodaviy sifatlari (qat'iyatlik, intiluvchanlik, o'ychanlik, vazminlik va boshqalar)ni, uning tabiati (mijozi)ni ham yorqin aks ettiradi. Musiqaning ushbu ifodaviy tasviriy imkoniyatlari yunon olimlari — Pifagor, Platon, Aristotel va Sharq mutafakkirlari — Forobiy, Ibn Sino, Jomiy, Navoiy, Bobur, Kavkabi, tasavvuf arboblari — Imom G'azoliy, Kalobodiy Buxoriy va boshqa tomonidan yuqori baholangan, sharh va ilmiy tadqiq qilingan. Musiqaning odam ongi va hissiyotiga ta'sir etishning ajoyib kuchi uning ruhiy jarayonlarga hamohang bo'lgan protsessual — muayyan jarayonli tabiati bilan bog'liqdir. Musiqaning, ayniqsa, insonning axloqiy va estetik didini shakllantirish, hissiy tuyg'ularini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantirish vositasi sifatida roli juda muhimdir.

Hozirgi hayotda har bir inson o'z hayot tarziga ega bo'lishni xohlaydi. Bu hayot tarzi kiyimda yoki aksessuarlarda emas, fikrlash va tasavvur qilishda aks etadi. Har birimiz ichimizda chiroyli narsalarni, atrof-muhitni, hayotni yaratishni astoydil xohlaydigan yaratguchi bor, va bu niyatlarimiz aynan bizga ma'qul musiqa sababli junbushga keladi. Inson hayoti ikki qismga bo'linadi: atrofdagi hayot va inson qalbidagi o'ziga xos olami. Har birimiz o'ylaymiz, tasavvur qilamiz, orzu qilamiz va insoniyat bilan parallel ravishda rivojlanadigan musiqa bizning fikrlarimizni yaxlitlaydi va o'z ichiga pozitivlik, o'yinqaroqlik, qo'pollik yoki agressiv holatlarni oladigan tomonga yo'naltiradi. Musiqa insonlarning sog'ligi va organizmiga ta'sir qiladi, ular musiqadan yo ilhomlanishadi yoki musiqa ularni aksincha zeriktiradi. Musiqa fon sifatida ko'pincha bizga sezilmaydi. Savdo markazlari, restoranlar, kiyim do'konlarida u chindan ham juda foydalidir, chunki u o'ziga xos muhitni yaratadi. Ko'pincha musiqa turiga qarab biz muassasa nufuzini aniqlay olamiz. Musiqa ko'pincha inson kayfiyatini o'zida aks ettiradi. Shu asnoda, misol uchun, rulda mashina haydayotgan kishiga eng yaxshi musiqa sho'x musiqa hisoblansa, xomilador ayollarga esa olimlar klassik musiqani eshitishni tavsiya qilishadi, axir aynan shunaqa musiqa dunyoga keladigan bolakayning kelajakdagi musiqiy didini tarbiyalashga xizmat qiladi. Qadimgi grek qo'lyozmalarida "Musiqiy tarbiya, bu qudratli qurol, chunki ohang va uyg'unlik ko'ngil tubining eng nozik joylarigacha yetib boradi", deb yozilgan ekan.

Asrlar davomida, qanday musiqani xush ko'rishlariga qarab, insonning xarakterini ham aniqlay olish mumkin edi. Hozirgi kunda insonning qanday musiqani afzal ko'rishiga asosan uning suhbatlashish doirasini, uning hayot tarzini va qiziqishlarini aniqlash, odamlarni submadaniyatlarga aniq ajratish mumkin. Musiqaning shifobaxs xususiyatlari insonni nafaqat tushkun holatdan chiqaradi, balki jismoniy og'riqlardan xalos ettiradi. O'zini-o'zi davolash har qanday dori-darmonlardan muhimroq, va har birimiz mushkul holatlarda aynan unga umid qiladi. Kayfiyatni ko'taradigan musiqa insonni yashashga, xursandchilik qilishga va yaxshilikka ishonishga undaydi. U dunyoga yorug'likni singdiradi, va uni tinglash esa sayyorada yashovchi insonlar yarmining sevimli mashg'uloti sanaladi. Musiqa doimo bizning xotiralarimiz bilan parallel harakatlanadi va har bir insonda uning bolaligi bilan

bog'liq qo'shiqlar bor. Har birimizda shunday payt bo'lganki, bolaligimizdan qo'shichni eshitganimizda, biz baxtiyor va g'amsiz vaqtlarimizni batafsil eslaganmiz. Musiqa – kuchli assotsiativ omildir, chunki qo'shichni bir marta eshitgandayoq, uni butun umrga eslab qolish mumkin, va uni kelgusi bor eshitishganga, taxminan qanday davom etishini bilamiz. Bunday kuchli ta'sirni hatto suratdan ham ololmaymiz, birorta surat bilan to'qnash kelganimizda, kelgusi safar u bilan yuzma-yuz kelganda, katta gumon borki, u bizga boshqacha ko'rinadi. Inson tanasi 80% suvdan iborat. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, musiqa, duo hamda so'z bilan suvning molekulyar tuzilishi o'zgaradi.

Musiqa sadolarining inson organizmiga ta'siri haqida Gippokrat ham gapirib o'tgan. Maxsus kuylar yordamida qadim zamonlarda tabiblar tutqanoq va bosh og'rig'ini davolashgan. Aytishlaricha, kor qilgan ekan. Umuman, hozir ham odamlarga musiqa yetarlicha ta'sir o'tkazadi. Muhimi — to'g'ri tanlov qilishda. Kayfiyat bizga bog'liq bo'lmagan hissiyot. Uni bizga tinglayotgan musiqamiz yaratadi - uning ohangi, to'qlini, jarangi. Ovoz to'qlinlari butun vujudimizga o'z ta'sirini o'tkazadi. Inson qulog'i 20Gs dan 20000Gs gacha bo'lgan to'qlin oralig'idagi ovozlarni eshitish xususiyatiga ega. Hatto biz eshita olmaydigan tovushlar ham bizga o'z ta'sirini ko'rsatar ekan. Gohida xursandmiz, gohida g'amgin yoki birdan qo'rquv hissi paydo bo'ladi. O'zimiz ham tushunmay qolamiz atrofimizda bo'layotgan narsalarni. Bularni hammasidan inson ongiga ta'sir ko'rsatuvchi qurol sifatida foydalansa bo'ladi. Musiqa ongimizga biz bilgandan ko'roq ta'sir qilar ekan. Cholg'u asboblardan chiqadigan tovushlarni inson organizmiga bo'lgan ta'siri qadimdan ma'lum. Tovushlardagi to'qlin chastotasi 432 Gs. Bu chastotaning tanlanishi bejiz emas, eramizdan 1800 yil avval ham ma'lum bo'lgan, chunki butun borliqning tebranish to'qliniga mos tushar ekan. Musiqiy sozlar rezonansi inson ichki a'zolari rezonansiga mos tushar ekan. Agarda ohang kasal a'zo rezonansiga mos tushib qolsa, albatta, o'sha organ tuzalish ko'maklashar ekan.

1917-yili Rokfeller tashabbusi bilan musiqa asboblarning sozlanmalari tabiiy a- 432 Gs dan a- 440 Gs ga o'zgartiriladi. Musiqachi va olimlar bunga tish-tirnoqlari bilan qarshi bo'lishlariga qaramay, milliarder Rokfeller g'olib chiqadi. Hozirgi kunda a-440 Gs halqaro standart darajasida qabul qilingan. Mazkur yangilik tatbiq qilingandan so'ng ohangning inson organizmiga ta'siri neytrallashib qoldi. Xalq musiqasi immunitetni oshirib, miya ish faoliyatini yaxshilaydi. Shuning uchun, milliy musiqa va kuylarni tinglash maslahat beriladi. Ekzotik musiqalar har doim ham foyda beravermaydi.

Inson hayoti davomida turli faoliyatlarda o'zini namoyon qiladi. Mehnat qilish, dam olish va yolg'iz qolgan vaqtlarida inson turli musiqalar tinglashadi. Biz tinglayotgan musiqalar bizning organizmimizga va hissiyotlarimizga qanchalik ta'sir o'tkazishini o'ylab ham ko'rmaymiz. Masalan, parhez tutadigan insonlar sokin holatda ovqatlanarlari ma'qul. Ma'lum bo'lishicha, musiqa tovushi ishtahani qitiqlaydi va to'yganlik hissini kechiktiradi. Ayniqsa, sho'x va o'yinqaroq musiqalar ko'proq taom yeyishga undaydi. Bu musiqa janri miyaning kerakli nuqtalariga ta'sir o'tkazib, taomning yanada mazali tuyulishiga sabab bo'ladi, bu esa ortiqcha kaloriyalar qabul qilinishiga olib keladi. Uyqudan oldin esa sokin kuy yoki Qur'on duo va oyatlarini tinglash miyanning tinchlanishiga va uyquga tezroq ketishga yordam beradi.

Britaniyalik olimlar uyqusizlikdan qiynaladigan qariyalar o'rtasida tajriba o'tkazishdi. Ma'lum bo'lishicha, agar xonada past tovushda qo'yilgan sokin kuylar taralab tursa sizni uyquga torta boshlaydi, sukunatda yotish tezroq uxlashning eng maqbul yo'li emas ekan. Olimlar mehnat qilish davomida past tovushda qo'yilgan musiqa ishchanlikni o'rtacha 10 foizga oshiradi va hamkasblarga nisbatan xato qilish darajasini kamaytiradi, deyishmoqda. Yolg'iz derazadan tashqarini kuzatar ekansiz, telefoningizni olib musiqa tinglashga qaror qilsangiz, g'amgin qo'shiqlarni tanlang. Ma'lum bo'lishicha, g'amgin sadolar sho'x qo'shiqlarga nisbatan g'am-anduhni yengishga ko'proq yordam beradi. Ruhshunoslarning aytishicha, g'amgin qo'shiqlar odamni tinchlantiradi, ruhini yengil qiladi. Ma'yus kuylar negativ tuyg'ulardan xalos bo'lishga ko'mak beradi. Ular odamning xavotiri, xayollari va tuyg'ularini baholash va tahlil qilishda qo'l keladi. Qaysi musiqani tinglasangiz ham, bolangiz ham, o'zingizni yoki uning kuchini boshqa uslub va janrlarga o'tishga majburlamang. Musiqa ruhiy holatni aks ettiradi va ruhiy holatni to'ldiradi. Bu hayotning bir qismi va u odamning holatining faqat bir qismini aks ettiradi. Musiqaning miyaga ta'siri haqidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, yoqimli qo'shiqlarni tinglashda, dofamin tanada ishlab chiqariladi... Bu sevish, eyforiya va zavqlanish uchun javob beradigan gormon. Yoqimli va odamga yoqadigan musiqa uning haqiqiy ichki dunyosini aks ettiradi.

XULOSA

Musiqa uslubini tanlash qat'iy individualdir va odamning fe'l –atvori haqida gapiradi, shuningdek, shaxsning turmush tarzini ko'rsatadi. Ko'pincha tinglash uchun musiqani tanlash hissiy holat bilan bog'liq. Musiqa tasalli beruvchi ta'sirga ega bo'lishi mumkin va aksincha - kuch va quvvat bag'ishlaydi, energiya beradi. Deyarli har qanday musiqa - zamonaviy "oddiy" ohanglardan tortib, klassik bo'laklarga, tinglovchi ruhiyatiga ta'sir qiladi. Agar sizni qiziqtirsa, ozgina tajriba o'tkazing - har xil uslubdagi musiqiy asarlarni tinglang, so'ngra daqiqadagi zarbalarni hisoblang. Siz yurak urish tezligi musiqa tempiga qarab katta farq qilishini bilib olasiz. Ko'rib turganingizdek, inson hayotida musiqaning o'rni nihoyatda kuchli. Faqat tanlovda adashmasangiz bas. Go'zal musiqa tinglang va hayotingiz ham chiroyli bo'lsin.

REFERENCES

1. Jahon musiqasi tarixi fanidan o'quv qo'llanma: G'arb musiqasi san'atining XVIII asrgacha shakillanish va rivojlanish davri/ G. va R. Tursunova – Toshkent 2017
2. O'zbek musiqasi tarixi/ T. E. Solomonova – Toshkent "O'qituvchi" 1891
3. Doston navolari/ B. Matyoqubov – Toshkent 2009
4. Xalilova, M. M. (2021). MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA MUSIQA TALIM TARBIYASINING DOLZARBLIGI. Scientific progress, 1(5).
6. Mahkamova, S. R., & Shahzod, G. (2021). O 'QUVCHILAR TARBIYASIDA MUSIQA FANINING TUTGAN O 'RNI. Scientific progress, 1(5).

НИКОХ-ОИЛА МУНОСАБАТЛАРИНИНГ ЭТНОПСИХОЛОГИК ТАЛҚИНИ

*Эшмурадов О.Э., Термиз давлат педагогика институти доценти в/б,
психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Этнопсихологическая интерпретация брачно-семейных отношений

Эшмурадов О.Э., и/о доцента Термезского государственного педагогического института, кандидат психологических наук.

Ethnopsychological interpretation of marriage-family relations

Eshmuradov O.E., Associate Professor of the Termiz State Pedagogical

Institute, Doctor of Philosophy (PhD)

Тарихга назар ташласак, ўзбек оиласи ҳам ўзбек миллати билан бирга шаклланиш босқичларини босиб ўтган. Оиланинг тарихий шаклларида бири бўлган патриархал – катта оила ота томонидан қариндошлик, уруғ - аймоқчиликка асосланган эди. Катта оила, одатда, бир неча оға-ини, уларнинг хотинлари, ўғиллари, келинлари, турмушга чиқмаган қизларини бирлаштиради. Бундай оила уч ёки тўрт авлод вакилларида иборат бўлиб, унинг аъзолари сони баъзан 100 кишидан ҳам кўпроқни ташкил этган.

“Авесто”да ибтидоий оила қоидалари ифодаланган. Чунончи, агар аёл ҳомиласини нобуд қилса, одам ўлдиришдек гуноҳ ҳисобланган. Бунинг учун жавобгарлик аёл ва эр зиммасига юкланган. Бу айб учун улар ошкора қатл этилишлари лозим бўлган. Шу билан бирга, эркак зурриёт қолдириш қобилиятига эга бўлмаса, унга тамға босилган ёки белига занжир боғлаб юришга мажбур қилинган [4]. Тарихдан кўриниб турибдики оила қанчалик муқаддас саналган. Ўзбек оилаларида фарзанд оила мустахкамлигини таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилган.

Тарихчилар фикрига кўра, илк синфий жамият шакллана бошлаган милودий V аср Марказий Осиё халқлари учун туб бурилиш – кулчиликдан феодал жамиятга ўтиш давридир. Катта патриархал оиланинг емирилиши ва ундан кичик оиланинг ажралиб чиқиши ҳам шу даврга тўғри келади. Лекин бу катта оиланинг умри тугади, деган маънони келтириб чиқармайди. Катта оила феодал тузумда ҳам узоқ йиллар давомида сақланиб қолган. Унга аста-секин барҳам берилиши мулк шакли тубдан (қабила-уруғчилик умумий мулкдан хусусий мулкка ўтиш) ўзгариши билан боғлиқдир.

Марказий Осиё шаҳарлари, умуман иқтисодий жиҳатдан тараққий этган ҳудудларда кичик оила милودий V-VI асрларда таркиб топа бошлади. Кўчманчи жамоаларда эса кичик оилаларнинг пайдо бўлиши X-XII асрларга бориб тақалади. Шу билан бирга, иқтисодий жиҳатдан қолоқ ҳудудларда XIX аср охирлари – XX аср бошларида ҳам патриархал – катта оила қолдиқларини кузатиш мумкин.

Бурҳониддин Марғинонийнинг “тўғри йўл кўрсатиш”, “ишончли қўлланма” маъноларини англатадиган шох асари – “Ҳидоя”да ислом ҳуқуқи – фикҳга доир кўп масалалар қатори алоҳида “Никоҳ китоби” мавжуддир. “Ҳидоя”да кўрсатилишича, “Мусулмонларнинг никоҳлари камида иккита гувоҳ иштирокида боғланади. Гувоҳлар иккиси ҳам хур, оқил мусулмон эркаклар ёки бир эр, икки аёл бўлмоғи лозим”. Бурҳониддин Марғиноний ёзади: “Билгинки, никоҳ бобида гувоҳлик шартдир”. Чунки Расулulloҳ (с.а.в.) “Гувоҳларсиз никоҳ никоҳ эмас” деганлар”. Ислом ҳуқуқи яқин қариндошлар ўртасида никоҳни таъкиклайди. “Ҳидоя”да бу қоида Қуръоннинг Нисо суръасидаги 22-23-оятлар келтирилган ҳолда асослаб берилган.

Никоҳ-оила муносабатларига доир ислом тартиб-қоидаларида оилада эрнинг ҳукмронлиги кўзда тутилган: “Аёлнинг талоқ қилишга ҳаққи йўқ. Чунки

эр унинг хўжайинидир ва у талоқ қилишга ҳақлидир” [3]. Ўзбек оилаларида отанинг нуфузи, оила боқувчиси сифатида маъсулиятни ўз бўйнига олиш оиланинг ахиллиги бардавомлигини таъминлайди.

Шу билан бирга, оилада аёллар ҳам ўз ҳақ-ҳуқуқларига эга бўлганлар. “Ҳидоя”да “Абу Ҳанифа ва бир ривоятда Абу Юсуфнинг наздларида, оқила, болизга, ҳур аёлнинг никоҳи хоҳ у қиз бўлсин, хоҳ жувон бўлсин, валийсиз ҳам ўзининг розилиги билан боғланаверади”, деган қоида қуйидагича асосланади: Никоҳ жоизлигининг сабаби шундан иборатки, бу масалада келишича, аёл ўзининг ҳолис ҳаққидан фойдаланган, чунки у оқила, оқ-қорани ажрата оладиган бўлгани учун ўз ҳаққидан фойдаланишга ҳақли. Шунинг учун аёл мол-мулкани тасарруф этишга ҳам, ўзи учун эр танлашга ҳам ҳаққи бор.

Бурҳониддин Марғиновий никоҳда аёл ҳуқуқини қуйидагича изоҳлайди: “Бизнинг фикримиз: балоғатга етган қиз бевосита шариат қонунларида буюрилганидек, ўзича ҳур инсондир. Шундай экан, уни мажбурлашга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Балоғатга етмаган ёш қизга эса, унинг ақли ҳали етилмагани учун валийлик тайинланади. Балоғат ёшига етиши билан унинг ақли ҳам мукаммал бўлади. Унга шариат қонунларига амал қилиш буюрилгани бунинг далилидир. Натижада унинг ҳукми худди ўғил боланинг ҳукмига ҳамда молни тасарруф этишдаги қоидага ўхшаб қолади. Ота маҳрига фақат қизнинг розилиги бўлгандагина эга бўлиши мумкин. Акс ҳолда, агар рози бўлмаса, маҳрни олишга ҳаққи йўқ” [3].

“Ҳидоя”да никоҳни бекор қилишда эр-хотиннинг ҳуқуқлари баб-баравар экани ҳам таъкидланади: “(Қудурий) айтади: “(куёв-қаллиқ балоғатга етганларидан кейин никоҳни бекор қилиш учун қозининг ҳукм чиқариши шарт қилинади)”, чунки никоҳ маҳфий зарарни даф этиш учун бекор қилинади ва бу маҳфий зарар никоҳда кўзда тутилган мақсадларга ҳалал бериши мумкин. Шунинг учун бу масалада эркак билан аёлнинг ҳақ-ҳуқуқлари баб-баравар эътиборга олинган” [3].

Улуғ мутафаккирларимиз ҳам никоҳ-оила муносабатлари, оила одоби, фарзанд тарбияси масалаларига катта эътибор берганлар. Абу Наср Форобий “Фозил одамлар шаҳри”, “Бахт - саодатга эришув ҳақида”, “Ақл маънолари ҳақида” каби асарларида пантеистик қарашларни ривожлантиради. Буюк мутафаккир жамиятнинг келиб чиқиши, вазифаси, хусусиятлари ҳақида ўз замонаси учун илғор бўлган таълимот яратди.

Абу Райҳон Беруний “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” асарида оила муносабатларига доир “Рўзи Исфандармўз” (“рўзи” – кун, “Исфандармўз” – “иффатли, эрига садоқатли хотин фариштаси”) байрами ҳақида маълумот беради. Ҳаё-иффатли, садоқатли аёлларнинг бу байрами Исфандармўз ойининг 5-кунида нишонланган. Берунийнинг ёзишича, “Ўтмиш замонларда бу ой ва кун хотинлар ҳаётига хос бўлиб, эрлар уларга эҳсон қилар эдилар” [1].

Ўз-ўзидан тушунарлики, бу бевосита оила муносабатларига ҳам тааллуқлидир. Беруний таълимотига кўра оила барқарор бўлиши учун унинг аъзолари, биринчи навбатда, эр ва хотин юксак ахлоқ-одоб эгаси бўлиши, юриш-туриши, муомала маданияти ибратли, умуман, турмушда кўпчиликка намуна бўлиши керак: инсон ўз эҳтиросларига ҳукмрон, уларни ўзгартиришга қодир, ўз

жон ва танини тарбиялар экан, салбий нарсаларни мактагудек нарсаларга айлантиришга, уни маънавий шифокорлик билан даволашга ҳамда иллатларни ахлоқ ҳақидаги китобларда кўрсатилган усуллар билан аста-секин бартараф этишга қодирдир.

Абу Али ибн Сино “Донишнома”, “Рисолаи ишқ” асарларида ахлоқ маданияти, оила қоидалари, урф-одатлари юзасидан теран фикрлар билдирган. Ибн Сино этикодича, севги, муҳаббат оила бахти, барқарорлигининг негизидир. У “Энг юксак севги – бу инсоний севги бўлиб, бундай севги кишини саҳоватли қилади, уни оққўнгил ва жозибали инсонга айлантиради”, деб ёзади.

Абу Али ибн Сино оилада катталарнинг иззатини жойига қўйиш, кичикларга меҳр-шафқатли бўлиш, улар тарбияси билан шуғулланиш, ўзаро садоқат ва меҳр-мурувват фазилатлари қарор топишининг аҳамиятини алоҳида уқтиради. Ана шу жиҳатлар ўзбек оиласининг муҳим хусусиятлари экани шубҳасиздир.

XI асрда яшаган Ғарбий Эрон подшоҳининг набираси Кайковус ибн Искандарнинг машҳур “Қобуснома”сида ҳам соғлом ва аҳил оила қадриятлари тилга олинади: “Эй фарзанд, агар хотин олмоқ тиласанг, ўз хурматингни яхши сақлагил. Гарчи мол азиз бўлса ҳам, хотин ва фарзандингдин дариф тутмагил. Аммо хотинни покдил, фарзандни фармонбардор ва меҳрибон тутғил, бу иш сенинг қўлингдир”.

Амир Темур ҳам оила куриш масалаларига давлат юмушларидек жуда жиддий эътибор берган. Буюк Соҳибқирон, хусусан, келин танлаш ҳақида куйидаги фикрларни билдирган: “Ўғилларим, набираларим ва яқинларимни уйлантирмоқ ташвишида келин изламоққа эътибор бердим. Бу ишни давлат юмушлари билан тенг кўрдим. Келин бўлмишнинг насл-насабини, етти пуштини суриштирдим. Хос одамлар орқали соғлиқ-саломатлигини, жисмонан камолатини аниқладим. Келин бўлмиш насл-насаби, одоб-ахлоқи, соғлом ва бақувватлиги билан барча қусурлардан холи бўлсагина эл-юртга катта тўй-томоша бериб, келин туширдим” [2]. Дарҳақиқат келажак авлодни соғлом ва иқл идрокли бўлишлиги онага боғлиқдир. Биринчи президентимиз таъкидлаганларидек соғлом онадан соғлом фарзанд дунёга келади бу эса миллат келажagini белгилайди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, никоҳ, оила шакллари, ўзбек оилаларининг ижтимоий ва миллий хусусиятларини холис ўрганиш, таҳлил этиш имконияти мустақиллик йилларидагина туғилди. Маълумки, шўро ҳукумати даврида бошқа масалалар қатори оила муносабатларига ҳам синфий мафкура нуқтаи назардан ёндашилари эди.

Фитрат оила асослари тўғрисидаги мулоҳазаларида никоҳ масаласида тўхталади. У аввало дейди: «...Одамда икки хил мавжудлик бор. Бири шахсий борлиқ, иккинчиси ижтимоий мавжудлик»[5]. У шахсий мавжудликка одамнинг вужуди ва манфаатларини киритади. Ижтимоий мавжудлик эса инсониятдир, дейди ва қайд этади: «...Одам ўртасидаги жинсий муносабат Бани Одамнинг (инсониятнинг) ижтимоий борлигини таъминлайдиган сабабдир. Агар у тамоман дунёдан кўтарилса, башариятнинг инқирозга дуч келиши аниқ»[5]. Фитрат никоҳни (турмуш куриш ёки уйланишни) хирсий

инстинктни қониктириш деб эмас, балки одамзотнинг давомийлигини таъминлайдиган ижтимоий одат деб тушунтиради. Тўғри фикр, чунки одамнинг ҳайвонлардан фарқли ўлароқ маданийлиги ана шу Никоҳ масаласига маданий муносабатда бўлишида билинади.

Фитрат бу масала тўғрисида фикр юритар экан, ўша пайтда ислом оламида кенг тарқала бошлаган «уйланмасдан (турмушга чиқмасдан) ёлғиз ўтиш» иллатини танқид қилади. Никоҳ қуришнинг исломда фарзлигини Қуръон оятлари ва пайғамбар ҳадислари билан асослаб кўрсатади [5]. Бу ўша давр учун энг мақбул йўл эди. Фитрат келтирган ҳадислардан бири шундай: «Сизларнинг энг ёмонларингиз хотин олмаган кишидир». Агар эътибор берилса, бу ҳадис замирида одамийликни сақлашдек ғоя бор. Киши оиласи бўлса инсоният дардига ўзини шерик ҳис этади. Ёлғиз, сўққабош одам эса эгоистга айланиб боради. Шу сабабли Фитрат ўша давр шароитидан келиб чиқиб никоҳсизликнинг олдини олишга энг мақбул усул билан курашади. Бундан ташқари, Фитрат масаланинг илмий жиҳатига ҳам эътиборни қаратиб дейди: «...Қодир Худо уйланиш меҳнатидан қочиб издивожини (никоҳидаги кишини) тарк этмасликлари учун одамларга шахватни бериб, уларнинг миждозларига уни сингдирган, токи шахват талаби билан одамлар бир-бирларини хохлаб уйлансинлар» [5]. Демак, оила қуриш инсонни бадкирдорликдан сақлайди, шахват туйғусини маданий жиловлашда асос бўлади.

Фитратнинг оила қуришни, яъни қонуний никоҳни ҳар томонлама ташвиқ-тарғиб қилишида «маънавий етук ва маданиятли оила» тизимини юзага келтириш ва унинг воситасида жамият ривожини яратишдек улут мақсад бўлган. Акс ҳолда у оила қурмасликнинг оқибатида мана шундай иллатнинг келиб чиқиши тўғрисида сўзламаган бўлар эди: «Мажбуран уйланмаганлар (турмушга чиқмаганлар) албатта шахват талабларини даф қилолмай қуйидаги учта ёмон амалга гирифтор бўлишади: зино, Лут қавми амалиё ва ўз-ўзини қондириш (гомосексуализм). Зино авлодни йўқ қилади. Лут қавми амали ва ўз-ўзини қондириш (гомосексуализм) — бу уруғни йўқ қилиш демакдир»[5]. Демак, бундан салкам юз йил муқаддам Фитрат масалани тўғри қўя олган ва унинг ечимини қониқарли даражада бера олган. Фитрат оила қуриш (никоҳ) масаласидаги фикрини кучли далиллар билан ёритади.

Бугун Ўзбекистонда оила қонунчилигининг Конституция, Оила Кодекси ва Фуқаролик Кодекси каби йирик қўлланмалари мавжуд. Бу масалаларнинг бундан салкам бир аср аввал назарий кўтарилганлиги диққатга сазовордир.

Ёшларни тарбиялаш, уларнинг тақдирига жонсараклик билан қараш орқали ота-оналар зурриёдларини қобил ва ақлли, имон-эътиқодли, соғ-саломат вояга етишини таъминлашга интилади. Ўзбек оиласида авлодлардан мерос бўлиб қолган тарбия мезонлари ва анъаналари мавжудки, уларнинг ҳаётийлиги ва бардавомлиги боис жамиятда кадр топган, ёш авлод тарбияси масаласи етакчи ҳисобланган удумлар ва урф-одатлар ҳамон сақланмоқда.

АДАБИЁТЛАР

1. Абу Райҳон Беруний. Мениралогия. Тан.асар.Т.:Тошкент,1966 - 25 б.
2. Амир Темур ўғитлари. Тузувчилар: Б. Ахмедов., А. Аминов. - Тошкент: Наврўз,

1992.– 64 б.

3. Бурхониддин ал-Марғиноний. Ҳидоя. 1-жилд, Тошкент, Адолат, 2000. – 848 бет.
4. Махмудов Ҳ. “Авеста” ҳақида. Тошкент, Шарқ. -2000.-63 б.
5. Фитрат А. Оила. Тошкент: Маънавият, 1998. Форс-тожик тилидан Ш.Воҳидов таржимаси. 112 б.
6. Оила психологияси. Академик лицей ва касб-хунар коллежлари учун дарслик. Ғ.Б. Шоумаров таҳр. ост. – Тошкент, 2009.

OLIV O'QUV YURLARI JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARIDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Бегимқулов О.Ж., Термиз давлат педагогика институтининг профессори

Формирование здорового образа жизни как педагогическая проблема на занятиях физической культуры в вузах

Бегимкулов О.Ж., профессор Термезского государственного
педагогического института

Kalit sozlar: Sog'lom turmush tarzi, koronavirus, sog'lom hayot, semizlik, yurak-qon tomir, to'g'ri ovqatlanish.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, коронавирус, здоровый образ жизни, ожирение, сердечно-сосудистые заболевания, правильное питание.

Keywords: Healthy lifestyle, coronavirus, healthy lifestyle, obesity, cardiovascular, proper nutrition.

Kirish: Sog'lom turmush tarzini hayotga keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish doimo har jamiyatning asosiy maqsadlaridan biri bo'lib, davlat siyosati darajasida qo'llab quvvatlangan. Jumladan bizning yurtimizda ham bu borada ko'plab ishlar amalga oshirildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Sog'lom turmush tarzini hayotga keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-6099-son Farmoni qabul qilindi.

Ushbu Farmonda ta'kidlab o'tilganidek, jahonda COVID-19 koronavirus pandemiyasining yuzaga kelishi dunyo mamlakatlari qatori O'zbekistonda ham aholining sog'lig'i, jismonan salomatligi, sog'lom hayot kechirish darajasi zaif ekanligini ko'rsatdi.

COVID-19 koronavirus infeksiyasi avvalo yurak-qon tomir va nafas olish yo'llari hamda semizlik (ortiqcha vazn) kasalligiga chalingan fuqarolarimizning sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Natijada, bugungi pandemiya oramizdan ko'plab fuqarolarimizni bevaqt dunyodan ko'z yumishiga sabab bo'ldi.

Tadqiqot maqsadi. Barchamiz bundan jiddiy xulosa qilgan holda zararli odatlardan voz kechib, ommaviy sport bilan doimiy shug'ullanish, to'g'ri ovqatlanish tamoyillariga rioya qilish, xususan tarkibida tuz, qand va yog' miqdori ko'p bo'lgan hamda xamirli taom va shirinliklarni, non mahsulotlarini me'yoridan ortiq iste'mol qilmaslikni, bir so'z bilan aytganda, sog'lom turmush tarzini kundalik hayotimizga aylantirishimiz zarur ekanligini bugungi davrning o'zi taqozo etmoqda.

Shundan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, oliy o'quv yurtlarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida sog'lom turmush tarzini shakllantirish muammosini o'rganish mazkur Farmonda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Talaba-yoshlarda jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanish hamda sog'lom turmush tarzi bo'yicha hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish orqali kelajak poydevorini mustahkam qurishga erishish mumkin.

Tadqiqotni tashkil qilish uslublari. Yurtimizda ma'naviy va jismoniy barkamol avlodni tarbiyalash, ularni sog'lom turmush madaniyati asosida hayotga tayyorlash borasida turli soha olimlari tomonidan ba'zi tadqiqot ishlari olib borilgan. Jumladan, faylasuf, pedagog, psixolog, tibbiyotchi olimlar tomonidan sog'lom turmush tarzi va uning falsafiy jihatlari, shaxsning shakllanishida ta'lim muassasalari va fuqarolik jamiyati institutlari o'zaro hamkorligining falsafiy asoslari, imkoniyati cheklangan yoshlarning sog'lom turmush tarzi muammolari va ularning pedagogik, psixologik xususiyatlari, fuqarolik jamiyatini shakllantirishda yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligi, huquqiy savodxonligini oshirish, ijtimoiy himoyalash tizimini takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan.

Jumladan, mamlakatimizda sog'lom tafakkur, sog'lom madaniyatning ijtimoiy-falsafiy jihatlari T.Mahmudov, S.Otamurodov, A.Ochildiev, J.Tulenov, S.Shermuhamedov, E.Yusupov, A.Erkaev, U.Qoraboevlarning tadqiqotlarida, ayrim psixologik xususiyatlari G'.Shoumarov, V.Karimova, E.G'oziev, N.Safoev, Z.Nishonova kabi olimlarning ilmiy-tadqiqot ishlarida o'rganilgan.

Sog'lom turmush tarzi va gigienik tarbiya, oilaviy tarbiya masalalari O.Musurmonova, D.Sharipova, M.Mahmudova, S.R.Muxamedieva, F.Abdurahimova, T.Ulmatqulovlarning tadqiqot ishlarida atroflicha tadqiq etilgan.

Mustaqil hamdo'stlik mamlakatlari tadqiqotchilari I.Yu.Abrosimova, M.Z.Zangieva, Ye.A.Men'sh, V.G.Pautov, E.I.Podnebesnaya, T.V.Kamenskaya, A.F.Giorgievskiy kabilar yoshlarda sog'lom turmush tarzi va sog'lom madaniyatni shakllantirishning pedagogik jihatlari va muammolariga bag'ishlab, ilmiy izlanish olib borganlar.

Xorij olimlari R.Banton, G.Makdonald, K.Tons, S.Tilfold, A.Skriven, S.Garmann kabi olimlarning tadqiqot ishlarida inson salomatligini asrash, sog'lomlik qadriyatlari va sog'lom madaniyatni shakllantirish masalalari tadqiq etilgan.

Sog'lom turmush tarzi - bu insonning va salomatligi xavfsizligani ta'minlashga xizmat qiluvchi ko'nikmalarga ega bo'lish asosida hayotiy faoliyatni yo'lga qo'yish hamda salomatligining yuqori darajada bo'lishiga erishishni ta'minlovchi ijtimoiy hodisadir.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi. Sog'lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy tarbiyaning o'rnini nihoyatda beqiyos bo'lib, I.P. Pavlov jismoniy harakatning inson salomatligiga ta'sirini, organizm tashqi muhit bilan chambarchas bog'langanligini anglatuvchi ko'rinish, deb ta'riflaydi. Bunday bog'lanish va biologik a'zolar faoliyatini markaziy asab tizimi boshqarib turadi. Jismoniy mashg'ulot u yoki bu muskullar guruhiga ta'sir qilmay, bir butun hisoblangan organizmga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Ayniqsa, doimiy uzluksiz ravishda bajariladigan jismoniy harakat kishi sog'lig'iga yaxshi ta'sir etadi. Modda almashinuvi yaxshilanadi, organizm to'qimalari oziq moddalarni yaxshi o'zlashtiradi, parchalangan moddalar esa organizmdan tezroq

chiqarib tashlanadi. Yurak chiniqadi va yana chidamli bo'ladi. Shu sababli faol jismoniy harakat qiluvchi kishilar tetik, ruhan yengil, kuvvatga to'lgan, kayfiyati yuqori, dili ravshan bo'ladi.

Jismoniy mashqlarni bajarish natijasida organizmning himoya vositalari yaxshi rivojlanadi. Bolalik, o'smirlik davridan boshlangan chiniqish mashg'ulotlari, ayniqsa, foydalidir. Har bir kishida mustahkam rejimga amal qilish odatini tarbiyalash zarur. Badantarbiya bilan shug'ullanishni, toza havoda sayr qilish, sport o'yinlarida ishtirok etish, uzoq umr ko'rish va salomatlikni ta'minlovchi omillardandir. Har bir shaxs muntazam ravishda muayyan darajada jismoniy qobiliyatga mos keluvchi jismoniy harakatlarni bajarishga odatlanishi lozim.

Ta'lim tizimida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish turli yo'nalishlarda izchillik bilan, muayyan dastur asosida, aniq yo'nalishlarda olib borilishi lozim. Jumladan, pedagogika oliy o'quv yurtlarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jarayonida talaba-yoshlarga sog'lom turmush tarziga oid muayyan tibbiy va gigienik bilimlar berish, ularda sog'lom turmush tarzini saqlashning inson tanasi takomiliga ta'siri haqidagi tushunchalarni shakllantirishga qaratilsa, ikkinchi tomondan, yoshlarda qat'iy rejim asosida gigienik qoidalarga amal qilish, o'zi va yon-atrofdagilarning sog'lig'ini asrashni kundalik odatga aylantirish ko'nikmalarini tarkib toptirish bilan bevosita aloqadordir.

Xulosa. Yoshlarning sog'lom turmush tarzini shakllantirish muammolari yuzasidan turli soha olimlari tomonidan ilmiy izlanishlar yuzaga kelgan bo'lsa-da, biroq jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida yoshlar sog'lom turmush tarzini innovatsion klaster asosida shakllantirish muammosi maxsus tadqiq etilmagan. Bu esa o'z navbatida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida sog'lom turmush tarzini shakllantirish bo'yicha pedagogik izlanishlar olib borishni taqozo etadi.

Bizningcha, oliy ta'lim muassasalari jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida sog'lom turmush tarzini shakllantirish bo'yicha olib boriladigan pedagogik ilmiy tadqiqotlarning asosiy maqsadi pedagogika oliy o'quv yurtlari talaba-yoshlarida sog'lom turmush tarzini shakllantirishning yaxlit pedagogik tizimini ishlab chiqish va ushbu tizimni amaliyotga joriy etishga yo'naltirilgan ilmiy metodik tavsiyalar yaratish takomillashtirish imkonini beradigan pedagogik shart-sharoitlarni asoslashga qaratilgan bo'lishi lozim. Shu asosda kelajak avlodni o'zi va atrofdagilarning salomatligini saqlashga oid bilim, ko'nikma, malaka va odatlarni egallagan holda tarbiyalashdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 30.10.2020 y. PF-6099-son "Sog'lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni;
2. Mo'minov H. Sog'lom turmush tarzi – salomatlik ilmi va amali. –T.: Respublika Salomatlik va tibbiy statistika instituti, 2006.
3. O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish muammolari. Oliy ta'lim muassasalarining ilmiy-nazariy anjuman materiallari to'plami. T.: 2008.
4. O'sib kelayotgan yosh avlod jismoniy tarbiyasi va sportda innovatsion texnologiyalar: Xalqaro ishtirokchilar hamkorligida respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari (2019 yil 7 iyun, Buxoro shahri) / B.B.Ma'murovning umumiy muharrirligida, muharrirlar: I.T.Xamraev,

R.X.Kadirov, G'.M.Salimov va [boshq.] - Buxoro : "Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti, 2019. - 262 b.

5. O'rinboev N. "Barqaror taraqqiyot va sog'lom turmush tarzi". – Farg'ona: "Jahon nashriyot", 2007, 118-b.

FORTEPIANO MASHQLARI YORDAMIDA MAQOM USULLARINI O'RGATISH METODLARI

Xuramov U.K., Термиз давлат педагогика институти ўқитувчиси

Методика обучения макомных ритмов с использованием фортепианных упражнений

Хурамов У.К., преподаватель Термезского государственного
педагогического института

Methods of teaching status techniques using piano exercises

Khuramov U.K., teacher of the Termez State Pedagogical Institute

Insoniyat tafakkurining yorqin mahsuli bo'lgan maqom doimo tinglovchilar, muxlislarni hayratga solib kelgan yirik musiqiy qomusdir. Milliy maqomlarimizda xalqimizning qadimiy tarixi, ma'naviy dunyosi, badiiy falsafasi, ruhi mujassam. Shu bois necha asrdiki, maqom bebaho madaniy meros sifatida ardoqlanib kelinmoqda. Prezidentimizning 2017-yil 17-noyabrdagi "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori o'zbek mumtoz musiqasi tarixida yangi davrni boshlab bergan muhim hujjat bo'ldi. Unda maqom san'atini yanada rivojlantirish va uni butun dunyo bo'ylab tan olinishiga imkon yaratish borasida muhim vazifalar belgilab berilgan edi. Jumladan, rahbarimizning ushbu masala yuzasidan amalga oshirilishi kerak bo'lgan chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan bir necha farmon va qarorlari misol bo'la oladi. Bu borada soha mas'ullari ya'ni mutaxassis o'qituvchilar, ustozlar, yetuk sozanda va xonandalar tomonidan ham kerakli vazifalar belgilab olinishi maqsadga muvofiqdir.

So'zimizni isboti o'laroq musiqa ta'limi o'qituvchisi sifatida o'zimizga – maqom san'atini yoshlarga singdirish, uni tinglay olish qobiliyatini shakllantirishda nimalarga e'tibor qaratish lozim? – bugungi kunda yoshlarga maqom san'ati qay darajada o'rgatilmoqda? – kabi bir necha savollar berib ushbu masalaga jiddiy yondashib amalga oshirilishi kerak bo'lgan vazifalarni aniq belgilagan holda ish olib borish kerak bo'ladi. Chunki "maqomlar – bu xalqlar musiqasining klassik uslubidagi namunalaridir"⁶⁰ deb bejizga aytmagan maqomshunos olim I.Rajabov.[2] Shu mas'uliyatli jarayonni ya'ni yoshlarga maqom san'atini o'rgatish vazifasini yetuk ustozlar o'z vaqtida to'g'ri baholab nafaqat maqom xonandaligi hamda maqom cholg'u ijrochiligi kabi mutaxassislik fanlari orqali qolaversa sohaning boshqa fanlari tarkibida

⁶⁰ I.Rajabov. Maqomlar. T.: San'at. 2006. 6-bet.

ham namunali qo'llab kelishmoqda. Jumladan, solfedjio darslarida amalga oshirilayotgan va tadbqiq etilayotgan o'quv qo'llanmalardan buni bilish mumkin. O'zbekiston davlat konservatoriyasi musiqiy san'at fakulteti musiqa nazariyasi kafedrası professori s.f.n. Matyakubova Svetlana Kaxxarovnaning bu borada tizimli amalga oshirib kelayotgan ishlari ya'ni "Solfedjio darslarida ritm mashqlari", "Maqom ritmlari solfedjio darslarida", 3 qismdan iborat "Maqom solfedjiosi" o'quv qo'llanmalari tahsinga sazovor hisoblanadi.

Quyida fortepiano ijrochiligida maqom usullarini singdirish metodlari ilmiy ishimizni taqdim etmoqdamiz. Aytish mumkinki mazkur ilmiy ishda yuqorida ta'kidlab o'tilgan muammolarning yechimi o'laroq maqom usullarini fortepiano ijrochiligida qay tarzda tadbqiq etish va qo'llashimiz mumkin bo'lgan metodlarining ilmiy asoslari aks etadi.

Ma'lumki O'zbekistonda maqom asarlari va turkumlari – Buxoro "Shashmaqom"i, "Xorazm maqomlari" va "Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari" turkumlari, shuningdek, uning lokal variantlari – Toshkent irog'i, Qo'qon irog'i, Samarqand ushshog'i, Farg'ona "Surnay maqom yo'llari", Xorazm "Dutor maqom turkumi", "Feruz" turkumi va boshqalar mavjud. Maqom⁶¹ – musulmon Sharqi musiqasida asosiy tushunchalardan biri. Dastlab muayyan balandlikdagi tovushni hosil etish uchun torli cholg'uning dastasida barmoq bilan bosiladigan joy, parda ma'nosida ishlatilgan. Keyinchalik Sharq musiqa nazariyasi rivojlanishi jarayonida maqomning mazmun doirasi tobora kengayib, bir-biriga nisbatan bog'liq boshqa ma'nolarni ham anglata boshladi: lad⁶² tuzilmasi, lad tizimi; muayyan pardalar zaminida vujudga kelgan kuy-ohanglar; shakl, janr; bir qismli yoki turkumli cholg'u va ashula yo'llari; musiqiy uslub va o'ziga xos maqom usullari ya'ni ritmlari kabi ma'nolarni o'zida mujassam etadi.

Lad ma'nosini beradigan maqom so'zi Sharq musiqa amaliyoti hamda nazariyasida keng qo'llaniladi. Misol uchun arabcha makam, forsha parda, o'zbekcha maqom, ozarbayjoncha mug'om so'zlari bilan yuritiladi. Bundan kelib chiqadiki maqomning ma'nosi ladning ma'nosi bilan mutanosib ekanligi nuqtai nazardan quyidagi ma'nolarni anglatadi:

- musiqiy-estetik tushuncha sifatida – pardalarning o'zaro mutanosibligi, turli balandlikdagi musiqiy tovushlarning uyg'unligi;
- musiqa nazariyasining asosiy tushunchalaridan biri, musiqiy pog'onalarining bosh parda ya'ni asosiy pardalar qo'shilmasi. Maqomot tizimidagi muhim omillardan yana biri – usuldir. Shuning uchun usul va umuman ritm⁶³ masalasi musiqa risolalarida alohida o'rin egallab kelgan edi. Abu Nasr Forobiy naqra (urish, urg'u, aksent) kuyni tashkil qilgan tovush (nag'ma)larning boshlanish nuqtasidir; ularning oxiri – uzulish nuqtasi ham naqradir (ritmning eng kichik birligi), - deb ta'kidlaydi⁶⁴[8]. Qolaversa ritm haqida dunyo mutaffikr olimlaridan Aflotun "davlatning qudrati unda qanday musiqa, qaysi lad va qay ritmda yangrayotganligigiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq", –

⁶¹ Arab tilidan olingan bo'lib – joy, makon, o'rin ma'nolarini anglatadi.

⁶² Rus tilidan olingan bo'lib – uyg'unlik, tartib, pardalar tuzilmasi, tuzuk ma'nolarini anglatadi.

⁶³ Yunoncha so'zdan olingan bo'lib – oqaman, marom, davriylik ma'nolarini anglatadi

⁶⁴ Y.Rajabiy. O'zbek maqomlari (shashmaqom). T.; Yunesko. 2007. 21-bet

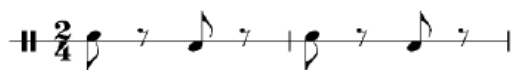
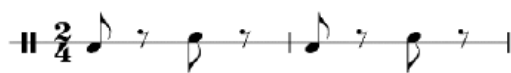
degan⁶⁵[6]. Pifagor kuy va ritm inson qalbiga muayyan ta'sir ko'rsatishini ham aniqlagan⁶⁶[6]. Bu borada R.Qodirov "musiqa psixologiyasi" kitobida o'zining taklif va mulohazalarida shunday deb yozadi: "mehnat jarayonida musiqadan foydalanish ish kuni davomida asabiy-ruhiy holatlarning xususiyatlari bilan bog'liq o'z qonuniyatlariga ega. Bunda mehnat jarayoni uchun kerakli ritmni o'rnatish, ish samaradorligini oshirish, ortib boradigan charchoqni chiqarish kabi ishlab chiqarish muammolarini hal etishga ko'maklashuvchi musiqani tanlash katta ahamiyatga ega"⁶⁷[6].

Ritm ma'nosini anglatadigan maqomning ajralmas tarkibiy qismi hisoblangan usul quyidagi ta'rif bilan izohlanadi:

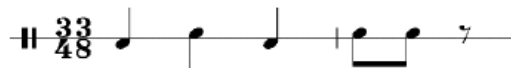
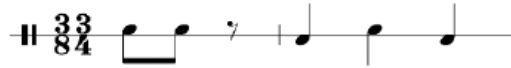
- musiqaning asosiy elementlaridan biri bo'lib, musiqa tovushlarining vaqt birligi ichida joylashuv qonuniyatini belgilab beradi.

Shuning uchun ham shashmaqom shakllanishida doyra usullarining roli muhim ahamiyat kasb etadi. Usul kuyning o'lchov-ritmik xususiyatlari asosida tug'ilgan bo'lsa-da, o'z navbatida maqomlardagi ayrim qismlarning yaratilishida yetakchi omillardan bo'lgan. Masalan, har bir maqomda birinchi qism sho'balaridagi Talqin uning ma'lum Nasr yo'li hamda Ufari bir-biridan asosan doyra usulining turlicha bo'lishi va shuning natijasida kuyda tug'ilgan o'lchov-ritmik o'zgarishlar bilan farqlanadi. Doyra usullari qo'llanishining o'zida ham ma'lum tizim mavjud. Jumladan, maqomlar cholg'u bo'limining birinchi qismlari – Tasnif va Tarje'lardagi doyra usuli ma'lum darajada sodda bo'lsa. Keyingi qismlarida – Gardunda murakkabroq, Muxammas va Saqillarda esa haddan tashqari murakkablashadi. Agar Tasnifda doyra usuli to'rt taktni tashkil etsa, Muxammasda 16, Saqilda esa 24 taktni tashkil etadi. Doyra usulining shu yo'sinda oddiydan sekin-asta murakkablashib borishini ashula bo'limining birinchi guruh sho'balarida ham ko'ramiz⁶⁸[8].

Saraxbor⁶⁹ 2/4 o'lchovida:



Talqin⁷⁰ 3/8 3/4 yoki 3/4 3/8 o'zgaruvchan o'lchovda:



⁶⁵ R.Qodirov. Musiqa psixologiyasi. T.; Musiqa. 2012. 4-bet.

⁶⁶ R.Qodirov. Musiqa psixologiyasi. T.; Musiqa. 2012. 7-bet

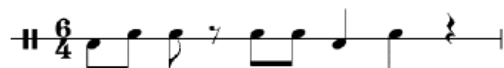
⁶⁷ R.Qodirov. Musiqa psixologiyasi. T.; Musiqa. 2012. 10-bet

⁶⁸ Y.Rajabiy. O'zbek maqomlari – Shashmaqom. T.; Print-S. 2007. 21-bet

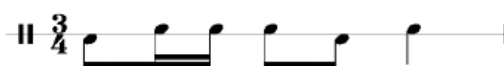
⁶⁹ Fors va arab tillaridan olingan bo'lib – bosh xabarlar degan ma'noni anglatadi. Shashmaqomning har bir maqomda ashula bo'limi boshlanadigan birinchi, bosh sho'ba.

⁷⁰ Arab tilidan olingan bo'lib – tushuntirish, nasihat degan ma'nolarni anglatadi.

Nasr⁷¹ 6/4 (2/4 4/4) murakkab o'lchovda:



Ufar⁷² 3/4 yoki 6/8 o'lchovlarda:

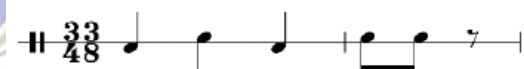
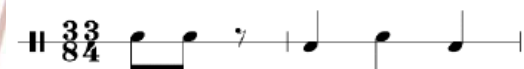


Saraxbor doyra usuli eng qadimiy sanalib, “usuli zarbi qadim” deb nomlangan. Doyra usulining “Zarbi qadim”dan sekin-asta murakkablashib borishi maqomlar umumiy rivojidadagi dinamikani ham ma'lum darajada ta'minlaydi. Savt namunadagi sho'balar va ularning shoxobchalarida aksincha dastlabki murakkab doyra usuli ma'lum darajada oddiylashib boradi⁷³[8].

Savt⁷⁴ 5/4 aralash o'lchovda:



Talqincha⁷⁵ 3/8 3/4 yoki 3/4 3/8 o'zgaruvchan o'lchovda:



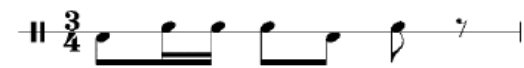
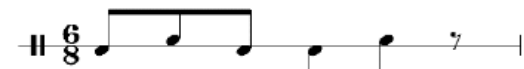
Qashqaracha⁷⁶ 4/4 murakkab o'lchovda:



Soqiynoma⁷⁷ 4/4 murakkab o'lchovda:



Ufar 3/4 yoki 6/8 o'lchovlarda:



⁷¹ Shashmaqom majmuasidagi maqomlarning ashula bo'limi, qolaversa maqomning mazkur bo'limida 1-guruhni tashkil etuvchi sho'balardan biri.

⁷² Ufar yoki ufor – qadimiy doyra (shuningdek, nog'ora) usullaridan biri.

⁷³ Y.Rajabiy. O'zbek maqomlari – Shashmaqom. T.; Print-S. 2007. 21-bet

⁷⁴ Arab tilidan olingan bo'lib – ovoz, tovush degan ma'nolarni anglatadi. Biror cholg'u yoki vokal musiqa asari pardalari va kuy ohangi asosida yaratilgan kuy yoki ashula.

⁷⁵ Talqin doira usuli asosida yaratilgan maqom ashula yo'li, talqin sho'basiga o'xshatma, nazira.

⁷⁶ Kelib chiqishi uyg'ur musiqasi bilan bog'liq usul hamda shu usul jo'rligida ijro etiladigan kuy va ashulalar.

⁷⁷ Sharq mumtoz adabiyotida masnaviy shaklidagi lirik janr. Qolaversa, yengil va jonli sur'atdagi mashhur doira usuli, mazkur usulda aytiladigan ashula yo'llari nomi.

Musiqachi shaxsini tarbiyalashda ritmning ahamiyati nuqtai nazardan quyidagi fikrlarni ta'kidlab o'tishimiz joiz. Aytish mumkinki musiqachi shaxsini tarbiyalashda ham ritm ya'ni usullarning o'rni benihoyadir. Shuning uchun ham o'quvchida ritm tuyg'usini shakllantirish va rivojlantirish musiqa pedagogikasining eng zarur va muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur vazifani ya'ni ritmni o'quvchiga singdirish esa psixologik jarayondir. Shuni ham aytib o'tishimiz joizki ayniqsa fortepiano o'qitish uslubiyotida ko'p uchraydigan kamchiliklardan yana biri shuki, ba'zi o'qituvchilar o'quvchining ijrosida ovoz sifatiga, asarning mazmunini qay tarzda bayon etilishi yoxud musiqiy nutqiga va asarning mohiyatiga emas, balki asarni qay tarzda bo'lsada yod olishiga hamda qo'lning holatiga ko'proq e'tibor beradilar. Qaysidur ma'noda mazkur usul to'g'ri ko'ringni bilan lekin, kelajakda professional ijrochi bo'lolmaslik omillaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham o'qituvchi o'z oldida turgan ulkan mas'uliyatli vazifani anglab yetishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Xususan, o'qituvchi tovush, metr, ritm, lad kabi musiqaning muhim elementlarini o'quvchiga mukammalroq tushuntirib borishi o'quvchilarda musiqa ritmi tuyg'usini tarbiyalash va rivojlantirishga omil bo'lib xizmat qiladi. Shu tariqa musiqa asarini o'zlashtirish davomida shu asarning ritmik shaklini o'quvchi tobora yaxshiroq tushunib boradi. O'quvchi musiqa ritmi ya'ni usulini o'zlashtirmasdan turib, kelajakda professional sozanda sifatida shakllanishi mumkin emas.

Fortepiano⁷⁸ o'qituvchisi ilk darslardan boshlab bolani san'at bilan tanishtirish, musiqiy nutqqa e'tibor bilan quloq solish, uning mazmun va tuzilishini anglash, yangrash sifatini aniqlashni o'rgatish zarur. O'quvchining eshitish tarbiyasi badiiy, shu bilan birga, bola uchun tushunarli va qiziqarli material asosida amalga oshirilishi kerak⁷⁹[9]. Ayniqsa boshidanoq xalq kuylari, milliy usullarimiz asosida yozilgan kompozitorlik asarlarimizdan foydalanish afzaldir. Bu borada ijrochi tomonidan musiqiy asarni chuqur anglagan holda ijro etishda, badiiy obraz mohiyatini ochib berishda bir necha qiyinchiliklarga uchraydi. Shu kabi muammolarni hal etish uchun fortepiano o'qituvchisi o'quvchilariga mashqlar ayniqsa, turli xil tovush cho'zimlari ko'rinishida gammalar⁸⁰ ijro etish topshiriqlarini tizimli ravishda berib boradi. Masalan gammalarning ijro etish tartibi kvinta davrasidagi tonalliklarni aks etadi. Ya'ni alteratsiya belgilarining ko'payib borishi yoxud qiyinlik darajasiga qarab do major, lya minor, sol major, mi minor va hokazo tonalliklar ketma-ketligida amalga oshiriladi. O'qituvchi tomonidan o'quvchi ijro texnikasini tarbiyalashda gamma topshiriqlariga katta ahamiyat beriladi. Bu pianinochi tarbiyasining zaruriy qismi bo'lib xizmat qiladi. Bu haqda Avstriya pianinochisi va kompozitori, fortepiano uchun ko'plab etudlar yozib mashhur bo'lgan K.Cherni gamma haqida "musiqa ijro etishni endi o'rganayotganlar uchun ham, yuqori malakali talaba uchun ham, hatto tajribali mahoratli ijrochi uchun ham bir xil darajada foydalidir", deb fikr bildiradi. Hattoki taniqli fransuz pianinochisi va o'qituvchisi Margerit Long esa, "bosh barmoqni tez-tez ishlatish bilan yaqin intervallardagi xromatik gammani o'rganish diatonik gammalarni

⁷⁸ Italiyancha tildan olingan bo'lib, forte – kuchli va piano – kuchsiz degan ma'nolarni anglatadi. XVIII asr boshida B.Kristofore tomonidan ixtiro qilingan torli-urma cholg'u oilasiga mansub royal va pianinolarning umumiy nomi.

⁷⁹ Z.Muhammadjonova. Forteplanoda chalishni o'rgatish uslubiyoti. T.; Yangi nashr.. 2006. 8-bet

⁸⁰ Yunon alifbosining 3-harfi. Musiqada – dastlab o'rta asr Yevropa ilmda musiqa tovush qatorining eng past tovushi. Keyinchalik muayyan lad tovushlarining oktava orasidagi tartibi ma'nolarini anglatadi.

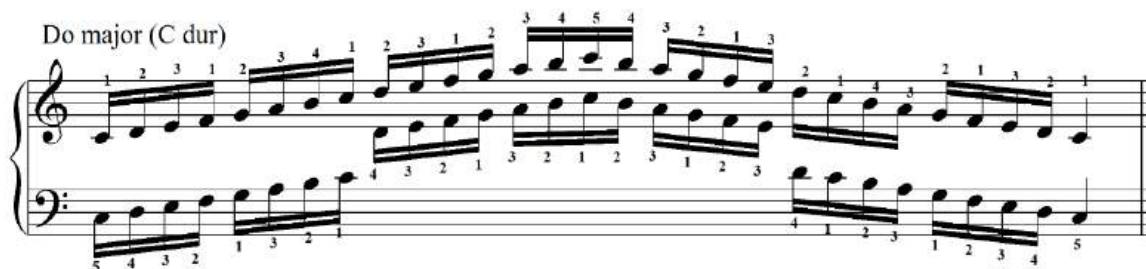
o'rganishdan oldin bo'lishi kerak", deb tavsiya qiladi. Biz o'zimizning milliy musiqamiz tarkibini tashkil etuvchi milliy usullarimizga shu gamma mashqlarini moslashtirishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan, ijrochilik ko'nikmalarini rivojlantiradigan gammalarni nota matni faqatgina rus o'quv adabiyotlarida aniqrog'i, XX asrning 80-yillarida Moskva shahri "Sovet kompozitori" nashriyoti tomonidan 100000 nusxada chiqarilgan N.Shirinskayaning "Fortepiano uchun gamma va arpedjiolar"⁸¹ deb nomlangan o'quv qo'llanmasida uchratishimiz mumkin. O'zbek fortepiano ijrochilik maktablari uchun mo'ljallangan o'quv adabiyotlari ichida faqatgina, ta'kidlash joizki yagona hisoblangan X.Azimovning "Fortepiano darsligi"ning 5-bo'limi ya'ni "gammalar, akkordlar va arpedjiolar"ga bag'ishlagan qismida gammalarning nota matnini uchratishimiz mumkin. Achinarlisi shundaki ushbu darslik XX asrning so'ngi, 1998-yilida Toshkent shahri "O'qituvchi" nashriyoti tomonidan 3000 nusxada muomalaga chiqarilgan bo'lib, ayniqsa, hozirda boshqa xech qanday adabiyotlar tarkibida gammalarning nota matnini uchratolmaymiz. Shunday bo'lsada o'tgan asrda chiqarilgan kitobni adadini hozirgi zamon talabiga taqqoslash mantiqqa to'g'ri kelmaydigan yechimini talab qiladigan muammoli vaziyat hisoblanadi. Hozirgi vaqtda muomalaga chiqarilayotgan fortepiano ijrochiligi sinflari uchun mo'ljallangan o'quv adabiyotlarida esa pesalar, etudlar va shunga o'xshash asarlar bilan kifoyalanayotganliklarini uchratishimiz mumkin. O'quvchi gammalar yordamida ijrochilik texnikasini o'stirmasdan, rivojlantirmasdan turib mazkur o'quv adabiyotlaridagi musiqiy asarlarni chuqur anglagan holda ijro etishdagi, badiiy obraz mohiyatini ochib berishdagi muammolarga duch kelaveradi. O'z-o'zidan ko'rinib turibdiki o'quvchi tomonidan ijrochilik ko'nikmalarini rivojlantiradigan gammalarning nota matniga ehtiyoj tobora ortib borishdan, bu ehtiyojni kechiktirmasdan o'z vaqtida to'g'ri baholab hal etish masalasi bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Bu ehtiyojni qondirish, fortepiano ijrochiligi sinflarini o'quv adabiyotlar bilan ta'minlash pirovardida yuqorida ta'kidlab o'tgan muhim masala yotadi. Bular, – maqom san'atini yoshlarga singdirish, uni tinglay olish qobiliyatini shakllantirishda nimalarga e'tibor qaratish lozim? – bugungi kunda yoshlarga maqom san'ati qay darajada o'rgatilmoqda? – kabi muhim masalalardir. Ta'kidlab o'tilgan masalalar o'z yechimini shunday puxtalik yoxud ilmiy izlanish va ilmiy asoslar bilan yondashish kerakligini talab qiladi.

Gammalarni oddiy, turli o'lchovlarsiz, bir xil ritm ya'ni usulda ijro etishdan tashqari uni maqom usullari bilan ijro etish, yuqorida ko'rsatilgan masalaning tub mohiyati sifatida o'z yechimini topadi.

Misol uchun do major gammasini 3 xil ijro etish nota matnini e'tiboringizga taqdim etamiz. Birinchi rasmda gamma tovushlari bir xil o'lchovda yoxud usulda ijro etish nota matnining ifodalanishi. Ikkinchi rasmda esa gamma tovushlari maqomning talqin va nasr usullarida ijro etish nota matnining ifodalanishi ko'rsatilgan: 1-rasm:

⁸¹ Italiyancha tildan olingan bo'lib arpeggio – arfada chalish degan ma'nolarni anglatadi. Aniqrog'i, akkordlarning past tovushidan boshlab ketma-ket ijro etilish uslubiga aytiladi.



2-rasm:



Xulosa o'rnida shuni ham ta'kidlash mumkin-ki, yuqorida ko'rsatilgan maqom usullarida ifodalangan gammalarni ijro etishdan oldin, bir xil o'lchovda ya'ni usulda ijro etish ko'nikmasini shakllantirish talab qilinadi. Chunki o'quvchi avvalam bor ijro etilayotgan gamma tovushlarining qaysi balandlikda, qaysi barmoq bilan ijro etish kerakligi haqidagi oldida turgan masalani hal etishi kerak bo'ladi. O'quvchi o'z oldida gammaning tovushlarini qaysi barmoqlar bilan ijro etishni hal qilganidan so'ng, bosqichma-bosqich qiyinlik darajasiga qarab maqom usullariga moslab, avval osonroq usul undan keyin qiyinroq usullarda ijro etishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Xuddi shu qat'iy tizimli tartib ila ko'zlangan maqsadga erishish oson kechadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I.Rajabov. Maqomlar masalasiga doir. T.: O'zadabiynashr. 1963 yil.
2. I.Rajabov. Maqomlar. T.: San'at. 2006 yil.
3. N.Shirinskaya. Fortepiano uchun gamma va arpedjiolar. M.; Sovet kompozitori. 1980
4. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent
5. Ortiqov N. YOSH AVLODNI MUSIQIY RITM, ESLAB QOLISH VA ESHITISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH USULLARI //Oriental Art and Culture. – 2020. – №. V. – C. 20-28.
6. R.Qodirov. Musiqa psixologiyasi. T.; Musiqa. 2012 yil.
7. X.Azimov. Fortepiano darsligi. T.; O'qituvchi. 1998 yil.
8. Y.Rajabiy. O'zbek maqomlari (shashmaqom). T.; Yunesko. 2007 yil.
9. Z.Muhammadjonova. Fortepianoda chalishni o'rgatish uslubiyoti. T.; Yangi nashr. 2006 yil.
10. Ахмедов Р. Миллий музикалий ижрочилик санъатига бир назар //Oriental Art and Culture. – 2020. – №. I (2). – C. 5-9.
11. Смирнова И. А., Ногинская Д. Ш. И. РАБОТА НАД РАЗВИТИЕМ ФОРТЕПИАННОЙ ТЕХНИКИ НА ПРИМЕРЕ ГАММ В МЛАДШИХ КЛАССАХ МУЗЫКАЛЬНОЙ ШКОЛЫ //Часть I. – C. 8.

MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARDA “MEN” OBRAZINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Ibodov M.X., Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Формирование и развитие образа «Я» у дошкольников

Ибодов М.Х., преподаватель Термезского государственного

педагогического института

Formation and development of the image of "I" in preschool children

Ibodov M.Kh., teacher of the Termiz State Pedagogical Institute

Bolaning xatti-harakatlari ularning xohish va hissiyotlari juda o'zgaruvchan bo'ladi. Masalan, bolaning yig'lashi hamda yig'idan o'xtashi juda tez o'zgaradi. Ilk davrda bolada o'z yaqinlariga: onasi, otasi, buvi-buvalari, tarbiyachisiga nisbatan muhabbat shakllanadi. Bola o'z yaqinlaridan maqto'v olishga harakat qiladi. Ota-onalar tomonidan bolaning xatti-harakatlari va shaxsiy xususiyatlariga beradigan ijobiy emotsional baholari ularda o'zlarining layoqat va imkoniyatlariga nisbatan ishonchini shakllantiradi. U o'z ota-onasiga nihoyatda qattiq bog'langan bo'lib, intizomli va itoatkor bo'ladi. Ana shu bog'liqlik sababli bolaning asosiy ehtiyojlari qondiriladi, xavotirligi kamayadi. Onasi yonida bo'lgan bolalar ko'proq harakat qiladilar va atrof muhitni o'rganishga intiladilar. Bu davrda bola o'z ismini juda yaxshi o'zlashtiradi. Bola doimo o'z ismini himoya qiladi, uni boshqa ism bilan chaqirishlariga norozilik bildiradi. Kattalarning bola bilan qiladigan muomala-munosabati uning o'zini alohida shaxs sifatida anglashini boshlanishiga imkoniyat beradi. Bu jarayon asta-sekinlik bilan amalga oshadi. Kattalarning bola bilan qanday muomala qilishlariga qarab uning o'z «Men»ini anglay boshlashi birmuncha avvalroq yoki kechroq yuzaga kelishi mumkin. 3 yoshli bola o'zini, o'z xohish va ehtiyojlarini qondirishi mumkin bo'lgan manba deb biladi va bu uning «Menga bering», «Ko'taring», «Men ham boraman» kabi talablarida ko'rinadi. Uch yoshli bolalar o'zlarini o'zgalar bilan taqqoslay boshlaydilar, buning natijasida bolalarda o'z-o'zini baholash vujudga keladi. Shu davrdan boshlab bolalarda mustaqil bo'lish ehtiyoji yuzaga keladi va bu ularning «o'zim qilaman» qabilidagi so'zlarida namoyon bo'ladi. 3 yoshdagi inqiroz: 3 yoshga kelib bola o'zini kattalar bilan taqqoslay boshlaydi va kattalar qilishi mumkin bo'lgan (huquqi bo'lgan), ular bajara oladigan harakatlarni bajarishga intiladi. «Men katta bo'lsam mashina haydayman», «Men sizga katta tort olib kelaman», «Mening yuzta qo'g'irchog'im bo'ladi» kabi xohishlarini o'z tili bilan ifodalaydi va u kelasi zamonda gapirsa ham o'zining barcha xohishlarini shu bugun amalga oshirishga harakat qiladi. Ko'pincha bunday xislat qat'iylik va qaysarlik bilan namoyon bo'ladi. Bu qaysarlik asosan bolaning kattalarga bildirgan salbiy xatti-harakatlarida namoyon bo'ladi. Bola o'zini

mustaqil harakat qila olishini anglagan vaqtdan boshlab, unda «o'zim qilaman» 63 boshlanadi va bu yana kaysarlik va o'jarlik tarzida ko'rinadi. 3 yoshdagi inqiroz bola shaxsining ma'lum bir darajada rivojlanganligi va kattalar bajaradigan xatti-harakatlarni qila olmayotganligini anglashi natijasi hisoblanadi. Inqiroz davrida yuzaga keladigan iroda, layoqat va boshqa bir qancha xususiyatlar uni shaxs bo'lib shakllanishiga tayyorlaydi.

O'z-o'zini anglash layoqati katta bog'cha yoshidan rivojlanib, avval u qanday bo'lganini va kelajakda qanday bo'lishini fikrlab ko'rishga harakat qiladi. Bu esa bolalar beradigan «Men kichkina paytimda qanday bo'lgan edim?», «Men katta bo'lganimda qanday bo'laman?» singari savollarida ko'rinadi. Kelajak haqida fikr yuritib, bolalar kelgusida kuchli, jasur, aqlli va boshqa qimmatli insoniy fazilatlarga ega bo'lishga harakat qiladilar. Katta bog'cha yoshida bola atrofidagi odamlar bilan turli faoliyatlarda muloqot va munosabatlarga kirishishga o'rgana boshlaydi. Bu esa unga kelajakda odamlar bilan muloqotga kirisha olishida, ish bo'yicha va shaxsiy munosabatlarini samarali o'rnatishda foyda keltiradi. Bolaning atrofidagi kishilar bilan bo'lgan munosabatlari, asosida turli xil motivlar yotadi. Bularning hammasi bolaning individualligini tashkil etib, uning boshqa bolalardan nafaqat intellekti, balki axloqiy motivatsion jihatdan farqlanadigan shaxsga aylantiradi.

Shaxsning shakllanishi asosan uch sohada amalga oshiriladi: 1) faoliyat sohasi, ya'ni umri mobaynida shaxs turli faoliyatlarga bevosita yoki bilvosita jalb etilgan bo'lib, bu jarayonda faoliyatlar jabxasi, soxasi kengayib, boyib boraveradi. Har bir faoliyat turi individdan maxsus fazilatlarni, malaka va ko'nikmalarni, bilimlarni talab etadiki, ularni qoniqtirish yo'lidagi aktivligi unda o'ziga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlar kompleksini shakllantiradi; 2) muloqot sohasi, ayniqsa maktabgacha yosh davrdagi va o'smirlik davrlaridagi muloqot sistemalari bolada bir qancha ijtimoiy-psixologik xislatlarni paydo qiladiki, buning natijasida u faol hayotiy mavqega ega bo'ladi, jamiyatda o'z o'rnini tasavvur qilishga erishadi. 3) o'z-o'zini anglash sohasi, ya'ni "Men" obrazining yil sayin o'zgarib borishi jarayoni bo'lib, avval o'zini boshqalardan farqliligini, o'zicha mustaqil harakat qilish, mustaqil fikr yuritish olish qobiliyatini anglash, so'ngra esa o'z-o'zini baholash, anglash, nazorat qilish-xususiyatlari rivojlanadiki, ular ham faol shaxs psixologiyasining tarkibiy qismidir [1].

Ikki-uch yoshda bola odatda o'z jinsini biladi, o'z "men" ini o'zi va qarama-qarshi jinsdagi odamlarning g'oyalari bilan bog'lay boshlaydi. Erkak va nazokatli xatti-harakatlar, avvalo, "ota-ona", "qizi-ona" o'yinlarida oilaviy va ota-ona sifatida amalga oshiriladi. Uch-besh yoshlarda bunday bolalar o'yinlarida bola ko'rgan o'z yoki boshqa oilalarning hayotini nusxalash va taqlid qilish yaqqol ko'zga tashlanadi. Har ikki jins bolalarining manfaatlarini hisobga oluvchi hikoya rolli o'yinlarni tashkil yetish bu yoshda bo'lajak oilaviy hayotga tayyorgarlik, jinsga mos ijtimoiy rollarni ijro etish shaklidir. Odam ijtimoiy zot bo'lganligidan unga o'zligini anglash qobiliyati xosdir. Faqat ijtimoiy hayotda, o'zga kishilar bilan qiladigan har turli munosabatlarda odamning o'zini anglashi, o'zini «men» deb bilishi vujudga keladi va taraqqiy etadi. Odam o'zini alohida shaxs sifatida kim deb bilishi, o'zining o'tmishi va kelajagini anglashi, o'z huquq va burchini anglashi va nihoyat o'zining fazilat hamda kamchiliklarini anglashi, o'zini anglashiga kiradi. Inson shaxsi Z.Freyd bo'yicha o'z tarkibiga tuzilmaviy tarkibiy qismlarni qamrab oladi: U; Men; Oliy Men. U (Id)-

shaxsning primitiv yadrosi u tug'ma xarakterga ega, ongsizlik joylashgan va qoniqish tamoyiliga bo'ysunadi. Idda tug'ma impulsiv qiziqishlar mavjud (hayot instinkti Eros va o'lim instinkti Tanatos) va psixik rivojlanishni energetik asosini tashkil etadi. Men (Ego) shaxsni ratsional va anglanuvchi qism. U biologik yetilishga ko'ra, hayotning 12 va 36 oylari orasida yuzaga keladi va reallik prinsipi bilan boshqariladi. Egoning vazifasi sodir bo'layotganlarni tushuntirish va insonning xulqini shunday tuzish kerakki, uni instinktiv talablari qondirilishi, jamiyatning va ongning cheklovlari buzilmasligi kerak. Egoning hamkorligida individ va sotsium o'rtasidagi nizo hayot mobaynida sustlashishi kerak. Oliy Men (Super Ego) shaxsning tuzilmaviy tarkibi sifatida eng oxirida 3—6 yoshlar orasida shakllanadi. Super Ego insonning moslashishini ifodalaydi va bu jamiyatda qabul qilingan normalarga amal qilishini qattiq nazoratga oladi.

Ilk bolalik davridagi bolalarda barcha psixik jarayonlar ma'lum darajada rivojlanar ekan, bu umuman ular ongining rivojlanishiga zamin yaratadi. Tili chiqib, idrok va tafakkuri anchagina o'sgan bola tevarak-atrofdagi har xil narsalarga ongli munosabatda bo'la boshlaydi. Bola o'zining turli ehtiyojlarini anglab, o'zining shaxsini shakllantira boshlaydi. Mashhur fiziolog I.M.Sechenovning tili bilan aytganda, bola ana shu davrdan boshlab, o'z sezgilarini tevarak-atrofdagi narsalardan ajratib, o'z-o'zini anglay boshlaydi. Bu yoshdagi bolalarning so'z boyligida o'z shaxsini bildiruvchi «men» degan olmosh tez-tez uchrab turadigan bo'ladi. Ana shu tariqa bola juda elementlar ruzda bo'lsa ham o'zini shaxs sifatida anglay boshlaydi. Binobarin, ana shu davrdan boshlab ilk bolalik davridagi bolalarning shaxsiy (individual) xususiyatlari kamol topa boshlaydi [2]. 3—3,5 yoshlar oralig'ida bolalar o'zlarining muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklariga o'z munosabatlarini bildiradilar va bu munosabat, asosan, ularning o'zlariga beradigan yuqori baholari asosida shakllanadi. 4 yoshli bolalar esa o'z imkoniyatlarini real baholay oladilar. Lekin, 4—5 yoshli bolalar hali shaxsiy xususiyatlarini idrok etishga va baholashga qodir emaslar, shuningdek, o'zlari haqida ma'lum bir xulosani bera olmaydilar. O'z-o'zini anglash layoqati katta bog'cha yoshidan rivojlanib, avval u qanday bo'lganini va kelajakda qanday bolishini fikrlab ko'rishga harakat qiladi.

Motivatsion tayyorgarlik. Katta bog'cha yoshdagi bolalar asosan, maktabda o'qish uchun ehtiyoj sezadilar, lekin bu xohish va ehtiyoj motivi turlicha bolishi mumkin. «Menga chiroyli forma, dañar, qalam va ruchkalar sotib olib berishadi», «Maktabda o'rtoqlarim ko'p bo'ladi va men ular bilan mazza qilib o'ynayman», «Maktabda uxlatishmaydi». Bunday motivlarni bolalarga odatda ota-onalar singdiradilar. Maktabning tashqi ramzlari, shubhasiz bolalarni juda qiziqtiradi, lekin bu maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun asosiy sabab bo'la olmaydi. Ota-onalar, pedagog, tarbiyachilar tomonidan bolalarga bilish, o'rganish motivlarining singdirilishi maktabda muvaffaqiyatli o'qish omili bo'lib xizmat qila oladi. «Men otamga o'xshagan bo'lishim uchun o'qishim kerak», «Yozishni juda yaxshi ko'raman», «O'qishni o'rganaman», «Maktabda qiyin misollarni yechishni o'rganaman» — bunday motivlar to'g'ri motivatsion tayyorgarlikka misol bo'la oladi [3].

Xulosa qilib aytganda, Shaxsning o'zi, o'z xulq-atvori xususiyatlari, jamiyatdagi mavqeini tasavvur qilishidan hosil bo'lgan obraz – “Men” – obrazi deb atalib, uning

qanchalik adekvatligi va reallikka yaqinligi shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeini belgilaydi va uning barkamolligi mezonlaridan hisoblanadi.

“Men” – obrazining ijtimoiy psixologik ahamiyati shundaki, u shaxs tarbiyasining va tarbiyalanganligining muhim omillaridan hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, tarbiya - shaxsning o‘zi va o‘z sifatlari to‘g‘risidagi tasavvurlarining shakllanishi jarayonidir, deb ta’rif berish mumkin. Demak, har bir inson o‘zini, o‘zligini qanchalik aniq va to‘g‘ri bilsa, tasavvur qilolsa, uning jamiyat normalariga zid harakat qilish ehtimoli ham shunchalik kam bo‘ladi, ya’ni u tarbiyalangan bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. SH.A.DO‘STMUHAMEDOVA, X.A.TILLASHAYKOVA, G.BAYKUNUSOVA, G. ZIYAVITDINOVA UMUMIY PSIXOLOGIYA (2- KITOB) (Yosh davrlari va pedagogik psixologiya) TOSHKENT- 2020 213-b
2. Z.T.NISHANOVA, N.G.KAMILOVA, D.U.ABDULLAYEVA, M.X.XOLNAZAROVA RIVOJLANISH PSIXOLOGIYASI. PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA «0 ‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti TOSHKENT – 2018 234-b
3. SH.A.DO‘STMUHAMEDOVA, X.A.TILLASHAYKOVA, G.BAYKUNUSOVA, G. ZIYAVITDINOVA UMUMIY PSIXOLOGIYA (2- KITOB) (Yosh davrlari va pedagogik psixologiya) TOSHKENT- 2020 79-b

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA KATTA VA TAYYORLOV GURUHIDAGI BOLALARNING JISMONIY RIVOJLANISHINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Berdiyev G.U., Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maktabgacha yoshdagi bolalarning sog‘ligi jismoniy tarbiya ta’limi jarayonining asosiy yo‘nalishi, deb tan olindi va shunga ko‘ra uning mazmuni hamda tashkiliy shakllari ushbu strategik maqsadga bo‘ysundirildi. Pedagogik jarayon rivojlanishining ob‘ektiv qonunlarini tanlash maqsadida uzoq uzluksiz kuzatishga asoslangan ta’lim jarayoni sifatini oshirish shakllaridan biri o‘quv jarayoni pedagogik texnologiya ekanligi hozirgi kunda isbotlangan.

Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH. Mirziyoyevning 2017-yil 30-sentabrdagi 5198-son farmoni imzolandi. Maktabgacha ta’lim tizimida mustaqillik yillarida respublikada ta’lim-tarbiya tizimi va barkamol avlodni tarbiyalash davlat siyosatining asosiy ustuvor yo‘nalishlari darajasiga ko‘tarildi. Biroq, o‘tkazilgan tahlillar maktabgacha ta’lim sohasida olib borilayotgan ishlarning samarasi va natijasi yetarli darajada emasligini ko‘rsatmoqda, 5198-son farmoni imzolanish Maktabgacha ta’lim muassasalarida faoliyati tubdan takomillashtirish ishlari olib borildi.

Mamlakatimizda yosh avlodni har tomonlama yetuk, jismonan sog‘lom va ma’naviy barkamol qilib tarbiyalash bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Jismoniy tarbiya o‘z oldiga ta’limiy, tarbiyaviy va sog‘lomlashtiruvchi vazifalarni ko‘zda tutadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni jismoniy tarbiyalash jarayonida ta’limiy vazifalarni hal etish ham muhimdir. Chunonchi: harakat ko‘nikma va malakalarini shakllantirish, jismoniy sifatlarni o‘stirish, to‘g‘ri qad-qomat, gigiyena ko‘nikmalarini tarbiyalash, jismoniy tarbiya haqidagi bilimlarni o‘zlashtirish kabilarni ko‘zda tutadi.

Tarbiyaviy vazifalarga esa jismoniy tarbiya jarayonida bolalarga kun tartibiga rioya qilish, jismoniy mashqlar bilan har kuni shug'ullanish ehtiyojini hosil qilish, bu mashqlar bilan Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida va oilada mustaqil shug'ullanish malakalarini rivojlantirish, ularni o'z tengdoshlari va kichik yoshdagi bolalar bilan o'tkazish, bolalarni sport mashg'ulotlariga tarbiyalashdan iborat.

Sog'lomlashtiruvchi vazifalari sirasiga: hayotni saqlash va sog'likni mustahkamlash, jismoniy rivojlanishni yaxshilash, organizm funksiyalarini qobiliyat takomillashtirish, chiniqish yo'li bilan uning turli kasalliklarga nisbatan himoyalash xususiyatlarini va chidamliligini, tashqi muhitning noqulay sharoitlariga bo'lgan kurashuvchanligini oshirishdir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiyalanuvchi bolalarnin katta guruhuga 5 yoshu olti oylikdan 6 yoshu olti oylikgacha bo'lgan bolalar kiradi. Bu davrda bola tanasi bo'yiga o'sadi. 7 yoshli bolaning o'rtacha bo'yi 113-115 smga yetadi. Ikki yil ichida 6 yoshdan 7 yoshgacha bolaning bo'yi 15 smga o'sadi. 6-7 yoshli bolaning o'rtacha og'irligi 21-22 kg bo'ladi. 5 yoshdan 6 yoshgacha uning og'irligi 2,1-2,2 kg ortadi. 6 yoshdan 7 yoshgacha 1,7-1,8 kg ortadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi katta bolalarda suyaklanish prosessi va yirik ayniqsa, mayda muskullar rivojlanishi davom etadi.

Oxirgi o'zgarishlar bola miyasining rivojlanishi, asab faoliyatining takomillashishi bilan bevosita bog'liq va u bolaning o'z harakatlarini boshqarish imkoniyatlarining o'sganida ko'rinadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi katta bolalarning asosiy yutug'i o'z harakatlarini, ayniqsa qo'lning mayda harakatlarini, faqat muskul harakatlarinigina emas, balki mayda muskullar, har bir barmoqlarning harakatini ham asta-sekin boshqara bilishidir.

Bu najija shunchaki zaruriy mexanizmlarning yetilishi prosessori emas, u 4-6 yoshli bolalarning rasm solish, shtrix chizish, o'rish, kashta tikish qog'ozni buklash, qirgich va hakoza larni o'rgatish natijasidir. Maktabgacha yoshning oxirida bola skleti ancha mustahkamlashadi, shuning uchun bola egila oladi va cho'zilib kuch talab etadigan har xil harakatlarni bajara oladi. Uning tanasi sezilarli darajada chidamli bo'ladi: bunga oyoqning tez o'sishi yordam beradi.

Natijada bu yoshdagi bolaning markaziy og'irligi kichik yoshdagi bolalarga qaraganda pastroqqa joylashadi. Oyoq va qo'llar faqat kuchli bo'libgina qolmay, balki yanada chidamliroq, harakatchan va chaqqonroq bo'lib boradi. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarning jismoniy rivojlanish darajasi shundaki, ular uzoq muddat sayr qila oladilar, yugura oladilar, sakrab ortiqcha charchamaydilar, ancha murakkab bo'lgan mehnat topshiriqlari va jismoniy tarbiyaga xos bo'lgan mashqlarni bajara oladilar.

Qo'l-oyoqlarning rivojlanganligi katta guruh bolalarining har xil sakrash qobiliyatlarida ham ko'rinadi: ular balandlikka, uzunlikka, turgan joydan va yugurib kelib, balanddan pastga sakray oladilar va boshqa ko'pgina xilma-xil harakatlarni bajara oladilar. Qo'llar ham sezilarli darajada takomillashadi, oldindan egallab olingan harakatlarni, masalan, koptok bilan xilma xil harakatlarni bajaradi. Bolalar uni vertikal va gorizontal holatdagi mo'ljalga (4-5 m masofadan) bir qo'llab va ikki qo'llab otadilar, halqalarni tayoqchalarga tushira oladilar, koptokni to'rdan oshirib ota oladilar va hokoza. Bolalar koptok bilan bajariladigan xilma-xil o'yinlarni qiziqib o'ynaydilar.

Bola harakatlarining muvofiqligi, chaqqonligi va aniqligi ayniqsa tarbiyachi bolaning umumiy jismoniy rivojlanishi ustida rejali ish olib borandagina tez o'sadi. Harakatli o'yinlar boladan o'z gavgdasini tuta olish va harakatlarni tartibga solishni hamda o'yin qoidalariga bo'ysunishni talab etadi. O'z harakatlarini boshqarish, ularni muvozanatlashtirish, aniqligini, kuchini nazorat qilish ko'nikmasini faqat muskullar rivojlanganligini hisobga kiritish yaramaydi, albatda.

Bu yutuqlar maktabgacha davrning oxiriga kelib oliy asab faoliyatida yuz bergan katta o'zgarishni ham ko'rsatadi. Oliy asab faoliyatidagi muhim o'zgarishlar muvofiqlashtirish qobiliyati, ya'ni tashqi olamdan keluvchi ta'sirlarni (signallar, ko'rsatmalar, harakatlar) farq qilish, shuningdek, ularga javob reaksiyalari, masalan, o'zining harakati va holatlari va hokozolardan iborat.

Bolaning rivoj topgan jismoniy imkoniyatlari uning yurishida, stol yonida o'tirgan holdagi gavda tutishida, tushib ketgan narsani olish uchun engashishida, yo'lida yotgan holda ustidan hatlab yoki oshib o'tishida xullas, butunlay yurish-turishida ko'zga tashlanadi. Bu ko'nikmalar olti yetti yoshli bolalar imkoniyatlarining anchagina o'sganligini ko'rsatadi. Ularda odatda uch-tort yoshli bolalarda bo'lgani kabi ortiqcha harakatlar bo'lmaydi. Bu yoshdagi bolaning erishgan yana bir yutug'i shundaki, u bajaradigan harakat va ishlarni ongli nazorat qilib turadi. Bola ularni faqatgina ajratibgina olmaydi, balki ularni aniq yo'lga qo'yadi, ularning kuchini tartibga soladi, ularni yo'naltiradi, nazorat qiladi va o'zaro moslaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezident Sh.M.Mirziyoyevning 2022-yil 3-noyabrdagi PQ-414-son Jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlarni tayyorlash hamda ilmiy tadqiqotlar tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida [qarori](#)
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2021-yil 5-noyabrdagi "Sport-ta'lim muassasalari faoliyatini 2025-yilgacha rivojlantirish dasturi to'g'risida"gi PQ-5280-son [qarori](#)
3. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligining "Bolalar sog'lomlashtirish oromgohlari to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" qarori. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 13-son, 212-modda.
4. Sog'lom turmush tarzini shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3306-son Qarori. Toshkent sh., 2017 yil 2 oktyabr.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH. Mirziyoyevning 2017-yil 30-sentabrdagi 5198-son [farmoni](#)
6. Botirov X. A. Yoshlarni ma'naviy kamol toptirishda Osiyo o'yinlarining o'rni. Jismoniy tarbiya Mashg'ulotlarida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari. Oliy ta'lim muassasalari ilmiy – nazariy anjumani materiallari. Jizzax DPI, Toshkent, 2008 325 b
7. Ibrohimov O'. J. Toshpo'latov. Kurash sportining yoshlar tarbiyasidagi o'rni. Xalqaro ilmiy – amaliy konferensiya materiallari T. O'zb. DJTI 2007. 233 b
8. Ibrohimov O'. J. Toshpo'lotav. Talaba – yoshlarni tarbiyalashda sportning roli. Xaqaro ilmiy – amaliy konferensiya materiallari T.O'zb,DJTI 2007. 251 b.
9. Ibrohimov O'. Xarakatli o'yinlar – kurash mashg'ulotlarining vositalaridan biri. O'sha yerda 2-qism 8-10 betlar
10. Ibrohimov O'. Yangi pedagogik texnologiya jismoniy tarbiya mashg'ulotlari samaradorigini oshirish omillaridan biri. Ilmiy – amaliy anjumani materiallari. Jizzax. 2008, 12-14 betlar.

БУЮК МУТАФФАКИР ИМОМ ҒАЗЗОЛИЙНИНГ ИЛМ ОЛИШ ТЎҒРИСИДАГИ ШАРҲ ВА ИЗОҲЛАРИ

Очилов Я.С., Термиз давлат педагогика институти ўқитувчиси

Имом Муновий - Нававийдан, Нававий эса - шайхи Тифлисийдан бундай нақл этади: Ғаззолийнинг ёзган асарларини санадим ва умрига тақсимладим. Кўрдимки, ҳар кунига тўрт жуздан тўғри келяпти. Назаримда, бу Аллоҳ таолонинг вақт ичида вақт яратиб, бандасига берган эҳсондан бошқа нарса эмас.

Ғаззолий деярли ҳамма илм соҳасида қалам тебратган. Тафсир, ҳадис, тарих, фалсафа, фикҳ, мантиқ, тасаввуф у ёқда турсин, ҳатто ҳарф илмлари, руҳоний сирлар, одатларнинг хусусиятлари, илоҳий исмларга оид латифалар ва ал-кимё илмларида ҳам турли асарлар таълиф этган.

Ғаззолий илм олиш тўғрисида жуда қимматли маълумотлар ёзиб қолдирган бўлиб, қуйда уларнинг айримлари ҳақида маълумот келтирамыз.

Ғаззолий шундай дейди: Эй Аллоҳга топиниш йўли билан маънавий мартабаларга эришмоққа интилувчи, жаҳаннам азобидан қутулиб, Аллоҳнинг ёнида яхшилар қаторида бўлишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган киши, бу тилагини етишиш учун энг муҳим ишини илм ўрганишдир. Чунки илм бу доиранинг кутби, бу дарахтнинг меvasидир. Дунёда ҳақиқий устоз илмдир, яъни илм инсонларга тўғри йўлдан юришни ўргатади. Ана ундан кейин иккинчи муҳим ишини ибодатдир. Илм ва ибодат икки катта гавҳардирки, ҳаётда кўрганларининг жами шуларга эришиш учун яратилган. Аллоҳ таоло юборган пайғамбарлар, уларга туширган китоблар, бу еру кук ва улар орасидаги нарсаларнинг ҳаммаси ҳар нарса шу икки қимматли гавҳарни қўлга киритиш учун бор килингандир.

Ривоят қиладиларки, бир куни Довуд ҳазратлари (Ул зотга Аллоҳнинг салом бўлсин!) Аллоҳ таолодан: Эй Раббим, бу инсонларни нима учун яратдинг? - дея сўради.

Шунда Аллоҳ жавобан: - Мен сирли бир хазина эдим, билинишни истадим ва севдим ва Мени билсинлар, дея бу халқни яратдим, - деб марҳамат қилган эди.

Ушбу қудсий ҳадисдан аён бўладики, ер-кўкларни ва улар орасидаги ҳамма нарсаларни йўқдан бор қилган Аллоҳ таоло аслида зот ва сифатлари билан билинишни истайди. Ана бу икки далил бизга шуни исботлайди: илм - бу жаҳонда энг азиз ва қийматли бир гавҳардирки, унинг тенги йўқ ва бебаходир.

Бу тушунтиришдан аён бўладики, илм ва ибодат, Аллоҳнинг ҳузурида энг азиз ва қийматли гавҳардирки, қиймати бебаходир ва яна аён бўладики, бу дунёда фойдали илм билан пок (солиҳ) амалдан яхшироқ ҳеч нарса йўқдир [4].

Шундай бўлгач, ҳар банданинг вазифаси кучи етганча буларни адо этишдан иборатдир. Бу икки гавҳарнинг энг устуни, энг фазилатли ва кадрлиси илмдир. Шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в) бир қутлуғ ҳадисида марҳамат қиладиларки:

Олимларнинг (илм эгаларининг) обидлардан (ибодат қилувчилардан) устунлиги, умматимнинг энг азизидан Менинг устунлигим кабидир.

Бошқа бир ҳадисида ҳам бундай маълум қиладилар: Илм одамига бир қарра эътибор бериш менинг ёнимда бир йил кундузи рўза тутиб, кечаси намоз ўқишдан севимлироқдир.

Яна бир кун ҳазрат Пайгамбар:

Саҳобаларим! Сизга жаннат аҳлининг энг шарафлиси кимлигини айтайми?

- дея сўради. - Айтинг, эй Аллоҳнинг Расули, деганимизда, Умматимнинг олимларидир, деб марҳамат қилгандилар.

Яна бир кун Пайгамбар ҳазратлари: Мен меърож кечасида жаҳаннамга дуч келдим, халқини кузатдим ва кўпчилиги қашшоқлигини кўрдим, - дея марҳамат қилганларида, саҳобанинг: - Эй Аллоҳнинг Расули, мол-дунёси йўқ қашшоқлар эдими? - деган саволига, - Ундай эмас, бу - илми йўқ қашшоқлар эди, деб жавоб бергандилар.

Бу қутлуг ҳадислардан англаймизки, илм ибодатдан устунроқ ва фазилатлироқдир. Лекин ҳар олим илмига амал қилиши вожибдир. Йўқса, унинг илми ҳавога кетади. Чунки илм бир дарахт бўлса, ибодат унинг мевасидир. Гарчи асил дарахтдир ва мева бериш шарафи унга оиддир. Лекин фойдаланиш жиҳатидан аҳамиятлиси эса мевадир. Шу сабабли ҳар бир инсон иккисидан ҳам лаззатланиши ва ризқланиши лозим. Ёлғиз биттаси билан кифояланмаслик керак. Яъни, кишилар ҳам илм ўрганишлари, ҳам ибодат қилишлари керак. Чунки фақат иккаласини адо этган тақдирдагина фойда ҳосил бўлади [1].

Бу борада Ҳасан Басрий ҳазратлари ҳам бундай дейди:

"Илм - амалнинг, амал ибодатнинг имомидир, ибодат унга тобедир".

Қуйидаги икки сабабга кўра илм доимо ибодатдан устун бўлган:

1. Ибодат тўқис ва нуксонсиз бўлиши учун банда, аввало, яратувчисини билиши, сўнгра унга ибодат қилиши мумкин. Раббига нималар вожиб, нималар керак эмаслигини билмаган банда уни қандай идрок эта олади ва қай шаклда унга топина олади?

2. Шариатга кўра қилиниши ва қилинмаслиги керак бўлган нарсаларни билмагунча ибодат қандай адо этилишини ва нималардан сақланиш кераклигини ҳам билиб бўлмайди. Ҳатто бундай билимсизлик ва ё янглиш билим, банданинг Аллоҳдан бошқасига ишониб топинишига йўл очиб қўйиши мумкин. Бундай ҳол эса унинг ёмонликка дуч келишига, бунинг охири ачинарли ва аччиқ бўлишига ва ўлганда имонсиз кетишига сабаб бўлади.

Илм ўрганишда қийинчилик жуда кўплигининг сабаби: илм таҳсили - дунёдан ва одамлардан узилмагунча мумкин бўлмайди. Дунёнинг орзу-ҳавасларидан тамоман воз кечилмагунча ва етук мужоҳада билан ишлаб, кўнгил ойнасининг зангини сидириб, уни жиллолатиб, ёлғиз ва озод ҳолда олам билан алоқага киришилмагунча, ашённинг ҳақиқий шакллари қалб ойнасига акс солмайди ва илм куёшининг нурлари бу деразадан кириб, кўнгил чумчуғини яйратолмайди.

Илм йўлидаги энг катта қийинчилик шу: илм таҳсил қилувчиларнинг аксарияти, ўз ўртоқларидан устун бўлишни ва нозарур ишлар билан машғул

бўлиб, маъносиз ва мантикка тўғри келмайдиган маълумотларни китобларга мослаштириб талқин қиладилар [2].

Фойда кетига тушиб, илм олиш ва илмни тарқатишни тарк этадилар. Тўғри гапни айтмайдилар, мавқеларини йўқотишдан қўрқадилар. Булар шундай инсонлардирки, турли амалларни машаққат чекиб, ўзларини ҳар томонга уриб қўлга киритган бўладилар. Дунёвий орзу-ҳаваслари устун келиб, бунга илмий тус беришга ҳаракат қиладилар. Динларини дунёга сотадилар ва охир-оқибатда бу тижоратларидан зиён кўриб чиқадиладар. Бундай илмдан сақланиш лозимдир. Шу сабабли Пайгамбаримиз Муҳаммад (с.а.в) ҳазратлари бундай деб марҳамат қилгандилар: "Аллох, бизни фойдасиз илмдан асра, бизга фойдаси бўлмаган илмнинг гуноҳларидан Ўзингга сиғинаман..."

Боязид Бистомий ҳазратлари ҳам: "Мен ўттиз йил ишладим, йўлдан озганлар билан курашдим, Илм таҳсилидаги қийинчилик ва таҳликани ҳамма нарсадан устун кўрдим", деган эди [3].

Биз ҳозирча шу маълумотлар билан кифояланамиз. Фақат кўшимча қилиб шуни ҳам айтиш керакки, Ғаззолий асарлари кейинги йилларда ўзбекчага ҳам таржима қилиниб, қайта-қайта нашр этилмоқда.

Адабиётлар

1. Ислом энциклопедияси, 4-жилд. 748-760-бетлар.
2. "Саодатга элтувчи илм" Абу Ҳомид Ғаззолий; таржимон: Миразиз Абзам.-Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2018.
3. "Ислом Энциклопедияси" (1985 йилги Истанбул наشري, 1-жилд, 45-47-бетлар).
4. Kadyrov, K. B. TO THE QUESTION OF SEARCH FOR UPBRINGING THOUGHTS IN THE ANALYSIS OF PUBLICATIONS ON ISLAMIC CULTURE. *ILIM hám JÁMIYET*, 47.

UMUMINSONIY QADRIYATLAR VA YOSHLAR TARBIYASI

Sattorova Nazira Safar qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi magistranti

Yoshlar tarbiyasi doimiy ravishda eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Chunki yoshlarning ma'naviy salohiyati va intellektual aqliy kamoloti yuklali va rivojlanishi mamlakatimiz va kelajak avlod uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ta'lim berish bo'yicha ikkinchi Butunjahon konferensiyasi ochilish marosimida nutqida quyidagi fikrlarni bayon etadi.

Biz "inson qadri, uning huquq va manfaatlari – oliy qadriyat", degan tamoyildan kelib chiqqan holda, mamlakatimiz aholisi uchun munosib turmush sharoitini yaratishni Yangi O'zbekiston siyosatining ustuvor yo'nalishi etib belgilaganmiz.

Bu borada, avvalambor, yoshlar va bolalarga e'tibor va amaliy g'amxo'rlik ko'rsatish, ularni jismoniy va ma'naviy barkamol etib tarbiyalashga alohida ahamiyat qaratmoqdamiz. Bolalarni kichik yoshdan boshlab rivojlantirish, ularning o'qishi uchun munosib shart-sharoitlar yaratish orqali kelajakda yoshlarning o'zligini to'la namoyon etishiga mustahkam zamin yaratayapmiz.

Zero, bu kabi ezgu maqsadimiz yo'lida sarflangan investitsiyalar ertaga bir necha barobar ortig'i bilan qaytishiga shubha yo'q.

Bundan ham ko'rinadiki, yosh avlod tarbiyasi barcha uchun eng muhim vazifa hisoblanadi. Bunda barcha uchun muhim va qadrli bo'lgan umuminsoniy qadryatlarning o'zni benihoya kattadir. Inson qadri –eng oliy qadryat hisoblanadi. Yurtimizda amalga oshirilayotgan barcha islohatlar inson qadri va huquqlari uchun xizmat qiladi.

2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi o'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri Inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish hisoblanadi.

Erkin va farovon huquqiy demokratik jamiyat barpo etayotgan ekanmiz, uning poydevori va ma'naviy binosi mustahkam bo'lishi kerak. Bu esa avvalo, yosh avlodni chuqur bilimli, teran fikrli o'z o'tmish durdonalaridan va ma'naviy qadriyatlaridan xabardor, vatanparvar, xalqparvar, fidoiy qilib tarbiyalashni takozo etadi. Komil inson shaxsini tarbiyalash ishi esa eng murakkab qiyin jarayondir. Bu jarayonni amalga oshirishda ular ongiga milliy va ma'naviy qadriyatlarni singdirish maqsadga muvofiqdir. Demak, yosh avlod qachonki o'z tarixini, madaniyatini, milliy qadriyatini, tilini, dinini va urf-odatlarini mukammal bilgandagina mustaqillikning tub mohiyatini yanayam chuqurroq anglaydi.

Bugungi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilarini umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashdan asosiy maqsadi - yosh avlodni har tomonlama yetuk, jamiyatimiz taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan barkamol insonlar etib shakllantirishdir.

Umuminsoniy qadriyatlar milliy va mintaqaviy qadriyatlardan mazmuni jihatdan chuqur va keng bo'lib, umumbashariy ahamiyat kasb etadi. Umuminsoniy qadriyatlar barcha millatlar, elatlar va xalqlarning maqsad va intilishlariga muvofiq qoladi. Umuminsoniy qadriyatlar bu millatni, elatni tashkil qiluvchi kishilarning milliy madaniyatini, merosini, qadriyatlarini, urf-odatlarini, an'analarni o'zlashtirishdagi faoliyatini rivojlantirish bo'lib, u milliy ong va milliy o'zlikni anglashning subyektidir. Umuminsoniy qadriyatlar asosida shaxsni axloqiy shakllantirishda millatparvarlik, xalqparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, yuksak insoniylik, mehr-oqibat, imon-e'tiqod, or-nomus, insof diyonat kabi fazilatlardan foydalanish, shuningdek «ota-ona, qarindosh-urug'larning hurmatini joyiga qo'yish, oilaning muqaddasligi tuyg'ularining barkamol bo'lishiga erishish, o'zaro munosabatlarda yonma-yon yashayotganlar manfaatlarini hisobga olish» muhim ahamiyatga ega. Umuminsoniy qadriyatlar shaxsning umumiy, axloqiy, intellektual, irodaviy, emotsional xislatlarini o'zida aks ettiradi. Umuminsoniy qadriyatlar turkumiga insoniyat sivilizatsiyasining taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lgan umumbashariy muammolar kiradi. Ulardan eng asosiylari yer yuzida ilm fanini taraqqiy ettirish, tinchlikni saqlash, yadroviy qurollarning poygasini to'xtatish, xalqaro xavfsizlikni ta'minlash, turli kasalliklarning oldini olish, tabiatni muxofaza qilish, qashshoqlik va savodsizlikka barham berish, sanoat xom ashyosi, energiya manbalari va oziq-ovqat bilan ta'minlash, koinotni va jahon okeani resurslarini o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lgan muammolar kiradi. Bu muammolarni oldini olish uchun yoshlar tarbiyasi poydevorini mustahkam qilib yosh avlodni bilimga chanqoq, tinchliksevar, erkin va sog'lom shuningdek tabiatga nisbatan muhabbat ruhida tarbiyalash lozim.

Ta'limni rivojlantirish tizimining yangi yo'li - bu xalqning boy, o'ziga xos madaniy-tarixiy an'alariga, umuminsoniy qadriyatlarga, milliy va jahon pedagogika fani yutuqlariga, ma'naviy va madaniy qadriyatlariga murojaat etishdir. Bunda Dars mashg'ulotlarining o'ri katta.

Dars (arabcha saboq, ma'ruza) — ta'lim muassasalarida ilm, ma'lumot berish maqsadida o'tkaziladigan o'quv mashg'ulotlari, saboq.⁸² Ikkinchi ma'nosi. Hayotiy tajribadan kelajak uchun chiqarilgan foydali natija, ibrat, saboq demakdir. Dars mashg'ulotlarida ta'lim va tarbiya birgalikda uzviy olib boriladi. Mamlakatimizda barkamol avlodni shakllantirish, yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismonan sog'lom etib tarbiyalash, ularni olib borilayotgan islohotlarning faol ishtirokchisiga aylantirishga qaratilgan chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda.

Jumladan, maktabgacha ta'limning zamonaviy tizimi, 11 yillik umumiy o'rta ta'lim joriy qilinmoqda, zamonaviy oliy ta'lim muassasalari hamda nufuzli xorijiy universitetlarning filiallari tashkil etilmoqda.

Yoshlarning bandligini ta'minlash va ularni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb qilish bo'yicha ishlarni mutlaqo yangi tizim asosida tashkil etish va amalga oshirish maqsadida "Yoshlar — kelajagimiz" Davlat dasturi qabul qilindi. Yoshlar bilan doimiy muloqot qilish mazkur sohadagi dolzarb muammolarni aniqlash va hal etishda davlat organlari va jamoat tashkilotlari faoliyatining ajralmas qismiga aylanib bormoqda.⁸³

Tarbiya shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillardan hisoblanadi Yosh avlodni tarbiyalashda ajdodlarimiz merosi, xalq og'zaki ijodi va qadriyatlardan foydalanish va tarbiyaning tub mohiyatini anglab yetish lozim.

Tarbiya kishilik jamiyati ibtidosida paydo bo'lgan va bashariyat manfaatlari uchun xizmat qilib kelgan. Tarbiya avlodlar o'rtasidagi aloqani ta'minlaydi. Kattalar turmush jarayonida orttirgan tajribalarini o'zidan keyingi avlodga o'rgatib borganlar. Kichik avlod esa o'z (faoliyati davomida duch kelgan yangi muammolarning yechimini topish barobarda bilim va ko'nikmalarini egallab, oldingi avloddan meros qolgan bilimlarini yanada boyitib, o'zidan keyingi avlodga qoldiradi. Qadimdan inson tarbiyasiga oid fikrlar xalq maqollarida, afsonalarda, dostonlarda o'z ifodasini topgan. Ularda rostgo'ylik, ota-onaga hurmat ehtirom kabi fazilatlar tarannum etilgan. «Alpomish», «To'maris» kabi doston va ertaklarda vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg'ulari ulug'lanadi. Ta'lim va tarbiya masalalari hamisha mutafakkir, yozuvchi, olimlar xayolini band qilib kelgan. Ular o'zlarining bola tabiati, ularni barkamol inson qilib tarbiyalash haqidagi yorqin mulohazalari bilan pedagogika fani ravnaqiga ulush qo'shganlar. Mashhur hind masali «Kalila va Dimna», Nizomul mulkning «Siyosatnoma», Nosir Xisravning «Saodatnoma», «Ro'shnoyinoma», Yusuf xos Hojibning «Qutadg'u bilik», Mahmud Koshg'ariyning «Devon-u lug'atit turk», Ahmad Yugnakiy, Kaykovus, Alisher Navoiyning ko'pgina asarlari odob-axloqqa bevosita daxldordir. Bu allomalarning asarlari pedagogik fikrlarni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bu asarlarda insonparvarlik, halol mehnat, do'stlik, chin muhabbat, sadoqat kabi yuksak axloqiy fazilatlar va umuminsoniy qadriyatlar o'z aksini topgan.

⁸² Pedagogika ensklopediya1-jild Toshkent-2015 yil

⁸³ Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida 2018-yil 14-avgust, PQ-3907-son

Rivojlanish davrini boshdan kechirayotgan mamlakatimiz taraqqiyoti yo'lida xizmat qilish uchun albatta mustahkam e'tiqodga ega bo'lgan, milliy qadriyatlarimizning qadriga yeta oladigan, milliy g'urur va iftixorga ega bo'lgan, vatanga sadoqatli yoshlarni shakllantirish pedagogik zaruratga aylandi hamda davlatimiz diqqat markazida turgan masalalardandir. Xususan, bu masala pedagoglar zimmasiga ham katta masuliyat yuklaydi.

Bundan xulosa qilish mumkinki, Vatan sha'nini har narsadan ustun qo'ya bilgan, tili, dini, tarixi, milliy va umuminsoniy qadriyatlari bilan faxrlana oladigan yuksak ma'naviyatli, yuqori salohiyatli ta'lim va tarbiya olgan yoshlar O'zbekistonning taraqqiyotiga munosib hissa qo'sha oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://president.uz/> O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ta'lim berish bo'yicha ikkinchi Butunjahon konferensiyasi ochilish marosimidagi nutqidan
2. 2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan yangi o'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida „O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son farmoni
3. Jondor To'lanov „Qadriyatlar falsafasi“ Toshkent-1998—yil.
4. Sh. Mardonov, B. Xodjayev, Sh. Taylanova, D. Xojimuhamedova „Pedagogik aksiologiya“ o'quv qo'llanma. Toshkent. 2013-yil.
5. N. N. Azizxo'jayeva, „pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat Toshkent-2006
6. R. Mavlonova, n. Voxidova, N. Raxmonqulova „Pedagogika nazariyasi va tarixi“ Toshkent-2010

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ МАЪНАВИЙ-АҲЛОҚИЙ ФАЗИЛАТЛАРИНИ ТАРБИЯЛАШ УСУЛЛАРИ

*М.Самтторова, Термиз давлат педагогика институти, 2-курс
магистранти*

Аннотация: Мазкур мақолада бошланғич синф ўқувчиларининг маънавий-ахлоқий фазилатларини тарбиялаш усуллари ҳақида қисқача фикр юритади.

Калит сўзлар: Инновацион технология, компетенция, индивидуал қобилиятлар, табиий фанлар, соғлом турмуш тарзи, эвристика муаммоли вазиятлар.

Бошланғич таълимда ўтиладиган фанларда фанлараро алоқадорлик воситасида бошланғич синф ўқувчиларида маънавий-ахлоқий фазилатларини тарбиялашга оид билим, кўникма, малака ва компетенцияларни юксак даражада эгаллаш ва самарали қўллаш олиш, табақалаштирилган таълим мазмунига мос равишда фанлараро алоқадорлик алоҳида соҳа доирасида ўрганиладиган ўқув материалнинг энг мақбул ва натижавийлик муносабатларининг ўрнатилиши, фанлар интеграцияси асосига бирлаштира оладиган асосий фаразларни ойдинлаштириш компетенциясига эга бўлиш муким, бу вазиятда фанлараро алоқадорликдан фойдаланиш ўқитишнинг ижобий самарасини ошириш учун турфа имкониятлар эшигини очади, зеро бир - бирига яқин, алоқадор фанлар асносида ўқувчилар улкан, чуқур билимларни ўзлаштирадilar⁸⁴.

⁸⁴ Маликова А.Р. Педагогика Олий ўқув юрти ўқувчиларида экологик маданиятни шакллантириш. Педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация Автореферати. - Т., 2009. - 20 б.

Фанлараро алоқадорлик ташкилий методик алоқадорликлардан иборат. Тадқиқот ишида фанлараро алоқадорликнинг бир неча усулларда таснифлайди:

- турли кўринишдаги билимлардаги боғланишларни ўзлаштириш усуллари бўйича: репродуктив, изланиш, ижодий;
- амалга ошириш қамрови бўйича: синфлараро, туркум ичида, туркумлараро;
- амалга ошириш вақти бўйича: изчил, биргаликда, истикболдаги;
- фанларнинг ўзаро боғланиш усули бўйича: бир томонлама, икки томонламала, кўп томонлама;
- рўёбга чиқариш давомийлиги бўйича: эпизодик, доимий, тизимли;
- таълим ва тарбия мақсадига кўра, жараёни ташкил этиш бўйича: синф ва синфдан ташқари;
- ўқитувчи ва ўқувчилар билиш фаолиятини жорий этиш шаклига кўра: якка тартибда, гуруҳда, жамоада⁸⁵. Фанлараро алоқадорликни долзарб педагогик муаммо эканлиги методологик-дидактик жиҳатдан асослаб, унинг мазмунли; оператсион; методик; ташкилий шакллари мавжуд.

Бошланғич таълим ўқув фанлари алоқадорлигини ўрнатишда фанлараро интегратив дарснинг имкониятларини очиш, энг самарали ўқитиш жараёнини таъминлаш, уни ташкил этиш учун зарур элементларни излаш, ўқув фаолиятининг методлари ва тузилишини такомиллаштириш, мавжуд камчиликларни бартараф этиш лозим. Бошланғич таълим самарадорлигини оширишда фанлараро алоқадорликнинг имкониятлари ниҳоятда кенглиги ўқув-билиш жараёнини қайта кўриб чиқиш кераклигини ва уни такомиллаштириш зарурлигини тақоза этади. Бошланғич синф ўқувчиларининг маънавий – ахлоқий сифатларини тарбиялашда миллий меросимиздан фойдаланиш маданиятини фанлараро такомиллаштиришда ДТС, ўқув дастур, ўқув режа ва дарсликларни оптималлаштириш лозим. Фанлараро ўқувчиларининг маънавий – ахлоқий сифатларини тарбиялашда миллий меросимиздан фойдаланиш мазмундаги топишмоқли масалаларни бажаришда ўқувчилар қизиқиши ва кузатувчанлигининг ортиб бориши, фанлараро тафаккур ривожига ва келгусида фанлараро масалаларни ечишда мураккаб математик ҳисоблашларга ўрин қолмаслигини таъкидлаб ўтганлар⁸⁶.

Шунингдек, бошланғич синфда фанлараро алоқадорлик мақсадларига эришиш учун табиатшунослик, тарбия фанлари ўқув дастурлари, мавзуларида дидактик алоқалар изчиллиги ўрнатилиши муҳим. Бошланғич таълим дастурларида ўқувчиларининг маънавий - ахлоқий сифатларини тарбиялашда миллий меросимиздан фойдаланишга оид билимлар тизими етарли равишда ўз ифодасини топган. Бошланғич синф дарсликларини таҳлили юзасидан, 2-синф “Табиий фанлар” машғулоти учун ҳафтада икки соатдан, йил

⁸⁵ Юсупова Н. Фанлараро алоқадорлик воситасида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетенцияларини ривожлантириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси Автореферати - Т.: 2021, - 20 б.

⁸⁶ Маҳмудов Ю.Ғ., Норбўтаев Х.Б. “Фанлараро экологик мазмунда топишмоқли масала ва саволлар”. Методик қўлланма. - Тошкент. Фан, 2008. - 28 б.

давомида 68 соат, жумладан, I чоракда 18 соат 13 та мавзу, II чоракда 14 соат 10 та мавзу, III чоракда 20 соат 13 та мавзу, IV чоракда 12 соат 10 та мавзу, жами бўлиб йиллик 46 та мавзу ажратилган. Мазкур мавзуларнинг 32 таси маънавий-ахлоқий, экологик мазмунга эга бўлса-да, шундан 4 мавзу маънавий-ахлоқий экологик хавфсизлик мавзусига яқин келади. 3-синф “Табиатшунослик” дарси учун ҳафтада бир соатдан, йил давомида 34 соат жумладан, I чоракда 9 соат 8 та мавзу, II чоракда 7 соат 7 та мавзу, III чоракда 10 соат 9 та мавзу, IV чоракда 8 соат 8 та мавзу, жами бўлиб йиллик мавзу ажратилган. Унда 34 та мавзу берилган, шундан 31 таси маънавий – ахлоқий, экологик мазмунга эга⁸⁷.

“Соғлом турмуш тарзи” мавзусини ўрганиш асосида ўқувчилар шахсий гигиена ва унинг қоидалари ҳақида асосий тушунчаларни эгаллашади. Соғлом турмуш тарзининг муҳим компонентлари: кун тартибига риоя қилиш, шахсий гигиена талабларига амал қилиш, танани чиниқтириш, жисмоний тарбия билан мунтазам шуғулланиш, тўғри овқатланиш, зарарли одатлардан сақланиш кўникмалари шакллантирилади.

Умумий таълим мактабларнинг миллий дастурида “Она тили ва ўқиш саводхонлиги”, “Математика”, “Табиий фанлар” таълим соҳалари кўрсатилган ҳолда амалдаги ўқув режаси асосида таълим-тарбия бериш амалга оширилади. Табиатшунослик, она тили ва ўқиш саводхонлиги дарслари алоқадорлиги асосида ўқувчилар сўз бойлигини ошириш, бадиий-эстетик тафаккурни ривожлантириш, мустақил фикрлашга ўргатишда муҳим омил ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бошланғич таълим тизимида ўқиш муҳим фан бўлиб, шахсни такомиллаштириш ва тарбиялаш воситаси сифатида қаралади. Бошланғич синф ўқувчилари ўқиш дарсларида буюк мутафаккирларимиз ҳаёти ва ижоди, шеърлари, ҳикоялари, эртаклари, башоратлари, топишмоқлар, мақоллар, тил ўгиришлари, эртаклари билан яқиндан танишадилар. Масалан, халқ оғзаки ижоди намуналаридан бири бўлган эртакларни ўрганишда фанлараро алоқадорлик ўқувчиларнинг мавзуга қизиқишини оширади. Албатта, бундай дарсларни ташкил этишдан асосий мақсад дарс самарадорлигини ошириш, ўқувчиларнинг дарсга, мавзуга бўлган қизиқишини ошириш, барча ўқувчиларнинг яхши ўқув натижаларига эришишдир. Буларнинг барчаси устоздан катта маҳорат талаб қилади. Она табиатга муҳаббат, ҳиссини уйғотиш, келажак авлодлар учун маънавий - ахлоқий қадриятлар ва анъаналарни сингдириш, таълим - тарбиялаш асосида ўқувчиларда миллий меросимиздан фойдаланиш маданияти шаклланади. Ўқиш ва нутқ дарсларида ўқувчилар дастурда белгиланган мавзулар асосида маълум билим оладилар.

Ўқиш малакасини ошириш билан бирга, ўқувчиларни маънавий етук инсон руҳида тарбиялашга ҳам эътибор қаратилмоқда. Бошланғич синфларда ўқиш ва нутқ дастурининг мақсад ва вазифаларига мос келадиган дарслар орқали ўқувчиларни тўғри, ақлли, равонва ифодали ўқишга ўргатилади. Бу жараёнда болаларда китоб билан ишлашни ўрганади, китобга меҳр уйғотади.

⁸⁷ Мухтарова Л.А. Бошланғич синф ўқувчиларида экологик хавфсизлик маданиятини фанлараро такомиллаштириш методикаси. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси - Термиз 2022, - 58 б.

Бу жараённинг сифатли ва самарали амалга оширилиши бевосита инновацион ёндашувдан фойдаланган ҳолда ўқув курсларини ташкил этишга боғлиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. "Ўзбекистон Республикаси ҳалқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида"ги ПФ-5712-сонли Фармони 29.04 2019 йил.
2. Маликова А.Р. Педагогика Олий ўқув юрти ўқувчиларида экологик маданиятни шакллантириш. Педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация Автореферати. - Т., 2009. - 20 б.
3. Юсупова Н.Фанлараро алоқадорлик воситасида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетенцияларини ривожлантириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси Автореферати - Т.:, 2021, - 20 б.
4. Маҳмудов Ю.Ғ., Норбўтаев Х.Б. "Фанлараро экологик мазмунда топишмоқли масала ва саволлар". Методик қўлланма. - Тошкент. Фан, 2008. - 28 б.
5. Мухтарова Л.А. Бошланғич синф ўқувчиларида экологик хавфсизлик маданиятини фанлараро такомиллаштириш методикаси. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси - Термиз 2022, - 58 б.
6. Кучкинов А.Ю. Бошланғич синф ўқувчиларини экологик тарбиялаш технологиялари. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. - Термиз, 2021. - 202 б.

OILADA TARBIYA VA DINGA MUNOSABAT SHAKLLANISHIDA OTA – ONANING ROLI

Bobomurodova Dilrabo Kamolovna, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi magistranti

Hozirgi globallashuv jarayonida o'sib kelayotgan yosh avlod qalbida vatanga, oila a'zolariga, qon-qarindoshlariga mehr-muhabbat tuyg'ularni singdirish muhim ahamiyatga ega. Chunki axborotlashuv davridagi turli xil ma'lumotlarning tinimsiz ravishda kirib kelishi, bola ongiga salbiy ta'sir o'tkazib, bolada egoizm va materializm kabi salbiy illatlarni shakllantirishi mumkin. O'z - o'zidan savol tug'iladi: "Bolani har xil yod g'oyalardan nima yoki kimlar saqlab qola oladi? Albatta oila va undagi to'g'ri yo'naltirilgan muhit bolani bunday chalkash noaniq narsalardan saqlaydi. Tarbiya uslubining to'g'ri tanlanganligi, bola bilan muntazam muloqot qilish bolaning ongi rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. "Tarbiya" so'zi arabcha "robba" fe'lidan olingan bo'lib, o'stirdi ziyoda qildi, rioyasiga oldi, rahbarlik qildi va isloh qildi ma'nolarini bildiradi. "Tarbiya bir narsani bir holdan ikkinchi holga o'tkaza borib, batamomlik nuqtasiga etkazishdir. Tarbiyaning ma'nolaridan biri, insonning diniy, fikriy va ahloqiy quvvatlarini uyg'unlik hamda muvozanat ila o'stirishdir" [4].

Qur'oni Karimda ota-onalarga qarata bunday hitob qilinadi: "Ey imon keltirganlar! O'zlaringizni va oila a'zolaringizni yoqilg'isi odamlar va toshlar bo'lmish do'zaxdan saqlangiz..." (Tahrim surasi, 6-oyat). Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: "Sizlarning har biringiz bamisoli cho'pondirsizlarki, o'zingizga qarashli raiyalar uchun katta ma'suliyat bo'yinlaringizga yuklangandir", deganlar [2].

Ota-ona farzand uchun har doim o'rnak bo'ladi, psixologlarning fikricha, farzandalarimiz biz aytgan gapimizdan ko'ra qilayotgan ishlarimizga e'tiborli bo'lar ekanlar. Bundan tashqari oilada yoshi katta insonlarning bo'lishi ham bolaning ongida qadriyatlarga muhabbat dinni tushunishga intilish, mehnatsevarlik tuyg'ulari, irodaviy sifatlarning kuchli rivojlanishiga sezilarli ta'sir o'tkazar ekan. Islomda bolalar tarbiyasi

ota-onaning eng mas'uliyatli va uzoq davom etadigan burchlaridir Globallashuv sharoitida o'sib kelayotgan yosh avlodning turli buzg'unchi g'oyalar ta'siriga tushib qolayotgani, bu holat ularning ijtimoiy faollashuviga salbiy ta'sir ko'rsatayotgani jiddiy muammolardan bo'lib kelmoqda. Globallashuv jarayonidan tashqari, bolaning salomatligidagi o'zgarishlar, nosog'lom oilaviy muhit, bolaning ijtimoiylashuviga tayyor emasligi ham bolalarning ruhiyatiga ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, bolaning yuziga urish miyadagi 300-400 hujayrani o'ldiradi. Boshni silash esa miyada yangi hujayralar paydo qiladi. Bolaning fikrlari ustidan kulish, u taqdim qilgan ishlarni taqdirlamaslik natijasida undagi motivatsiya pasayib ketadi. Bolaning yoshligidan u bilan suhbat qurish eshigining yopiqligi uning qobiliyatlarini rivojlanmaslikka olib keladi. Ham diniy, ham dunyoviy fikrlashi yuqori bo'lgan shaxslarni tarbiyalashda ota-onaning, xususan, onaning roli muhim ekanligini tajribalar isbotladi. Jumladan, homiladorlik paytida avvalo sog'lom ovqatlanish (musulmonlar uchun sunnatga rioya etgan holda ovqatlanish), tarkibida miyaning rivojlanishi uchun Mg, B va D guruh vitaminlariga to'yingan mahsulotlarni qabul qilish tavsiya etiladi. Onaning o'zi ko'p kitob o'qishi (ba'zida ovoz chiqarib), Qur'on eshitish va o'qish (muslimalar uchun), turli mantiqiy masalalarni yechishi, tana va miya uchun tinchlantiruvchi ohanglarni (homila volidasi tinglagan musiqadan ta'sirlanishi ilmiy isbotlangan) tinglashi, ko'proq tabiat qo'ynida bo'lishi, foydali ilm bilan shug'ullanishi, ruhiyatini uyg'unlikda ushlashi ham bolani zehniga ijobiy ta'sir qiladigan omillardandir. Olimlar bolaning xissiy va shaxs sifatida rivojlanishida ota-ona xatti-xarakatlari ta'sirining nihoyatda yuqori ekanini ta'kidlashmoqda. Oilaning muhim ahamiyatga ega bo'lgan yana bir vazifasi tarbiyalashdir. Bolalarning aqliy, jismoniy, axloqiy, estetik, tarbiyasiga oilada asos solinadi. Oila inson deb ataluvchi binoni faqat poydevorini qo'yish bilan cheklanmasdan, balki uning so'nggi g'ishti qo'yilguncha javobgardir. Ota-ona san'atkor, bola san'at asari, tarbiya jarayoni esa san'at jarayonining asosidir [3].

Xususan, mashhur muhaddislardan biri, vatandoshimiz Muhammad ibn Iso at-Termiziy yig'gan hadislarda insonning kamolotga erishishi uchun talab etiladigan insoniy fazilatlar ifoda etilgan bo'lib, ushbu fazilatlar sirasiga o'zgalarga mehr-oqibat ko'rsatish, saxiylik, ochiq ko'ngillik, ota-ona, kattalar va qarindoshlarga nisbatan muruvvatli bo'lish, ularga g'amxo'rlik qilish, vatanga muhabbat, mehnat va kasb-hunarni ulug'lash, halollik, poklik, do'stlik, oliyanoblik, rahm-shafqatlilik, kamtarlik, rostgo'ylik va vijdonlilik kabi xislatlar kiritiladi. Bundan tashqari, insonning o'zini yomon illatlardan tiyishi, yaxshilik sari intilishi kerakligi borasidagi pand-nasihatlar ham o'z aksini topganki, bularning barchasi Qur'oni Karimda qayd etilgan ko'rsatmalarga asoslanilgan va komil insonni shakllantirishda asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi [1].

Imom Termiziyning "Sunan Termiziy" kitobidan hadislar:

- Ikki narsa borki, ko'pchilik ularni qadriga yetmaydi: biri- sog'lik, ikkinchisi- bo'sh vaqt;
- Kimda – kim bir ko'chat o'tqizsa, y obo'lmasa ekin eksa-yu, ular hosilidan odamlar, qushlar va hayvonlar bahra olsa, bu ham o'sha odam uchun sadaqa sanaladi.
- Kimda – kim musulmon birodari aybini yshirsa, qiyomat kuni Alloh ham uning xato va kamchiliklarini oshkora qilmaydi.

- Payg`ambardan bir kishi so`rabdi:
- Ey, Rasululloh, men kimni hurmat qilay?
- O`z onangni, - deb javob beribdilar Payg`ambar. U yana so`rabdi:
- Onamdan boshqa yana kimni ? Payg`ambar:
- Onangni, - deb javob beribdilar

Haligi kishi uchinchi marta so`raganida ham “onangni” degan javobni olibdi.

U to`rtinchi marta o`z savolini qaytarganda, Payg`ambar:

- O`z otangni, so`ngra yaqinlaringni va qarindoshlaringni , - deb javob beribdi.

- Kimning ko`proq qiz farzandlari bo`lsa va u ularni sabr va matonat bilan tarbiyat etsa, Alloh qiyomatda shu ishi uchun uni do`zax o`tidanforig` etadi.[1]

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Hoshimov Komiljon / “O`zbek pedagogikasi antologiyasi”. Toshkent :. ”O`qituvchi” NMIU, 2010, - 424 b.
2. Muhammad Sodiq , Muhammad Yusuf shayx / “Baxtiyor oila”. Toshkent :. Hilol-nashr , 2016, –339 b.
3. Shoumarov G`.B./ “Oila psixologiyasi”. Toshkent :. “Sharq” MAK, 2010, -296 b.
4. <https://psixoterapevt.uz/>
5. Kadyrov, K. B. TO THE QUESTION OF SEARCH FOR UPBRINGING THOUGHTS IN THE ANALYSIS OF PUBLICATIONS ON ISLAMIC CULTURE. ILIM HÁM JÁMIYET, 47.

YOSHLARDAGI MUHABBAT HISSI, UNING YOSHGA VA TEMPERAMENTGA BOG`LIQ XUSUSIYATLARI

Narzullayeva Farog`at Farxod qizi, TDPI pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: yoshlarda muhabbatning turlari va nazariy asoslari. Muhabbat turlarining oqibatlari. Temperament va muhabbat hissiyotining o`zaro bog`liqligi.

**Kalit so`zlar:** muhabbat, rashk, eros, lyudus, storge, pragma, maniya, agape, o`spirin, sevgi, temperament, hissiyot.

Insoniyat bor ekan, muhabbat odamni sirli tuyg`alar olamiga yetaklagan, uni yengib bo`lmas olovlardan o`tishga va cho`qqilarni zabt etishga undagan, uni rag`batlantirgan, unga baxtiyor onlarni tuhfa etgan. Hatto o`lim to`shagida yotgan odam ham umid bag`ishlab, nashasini suydigan, oddiy kunlariga kamalak jilolarini armug`on etgan, uning atrof-muhitni hamda o`zligini idrok qilishi uchun turtki bo`lgan.[1] Shaxs ruhiyatida hatto o`ziga ham noma`lum bo`lgan qudratni kashf etgan. Ko`hna va hamisha navqiron hisoblangan bu insoniy tuyg`u hammaga barobar aziz va muqaddasdir.

Shu o`rinda mutaxassislar tomonidan muhabbat tuyg`ularini bir necha turlarga bo`linganligiga e`tibor qaratsak:

1. EROS-kuchli sevgi-muhabbat hislari bo`lib, bu hislar asosida yotgan motiv muhabbat ob`ektiga jismoniy ega bo`lish. Bunda jinsiy intilish yetakchilik qiladi.
2. LYuDUS-sevgi hislarining unchalik chuqur bo`lmagan muhabbat o`yini sifatida idrok qiladigan, sevgi hislari ob`ekti oson almashishi bo`lgan turi.
3. STORGE-tashqi ko`rinishidan kuchli ifodalanmagan, ammo ishonchli muhabbat-do`stlik turi.

4. PRAGMA (LqS)-lyudus va storgenlardan iborat doimo ong nazoratida bo'lgan, sevgi shaxsning manfaatlarini ko'zlagan maqsadlari asosida yuzaga kelgan sevgi hislaridir.

5. MANIYA (EqL)-eros va lyusdusan iborat bo'lib, sevgan kishi sevgi ob'ektidan tobeligi bilan xarakterlanadi. Ammo yeros va lyudusdan bu turning farqli sevgi shaxsdan o'ziga ishonch hislari yetarli bo'lmaydi.

6. AGAPE (EqS)-eros va storgelar yig'indisidan iborat kuchli ifodalanadigan, sevgan kishi muhabbat ob'ektiga hamma narsasini hatto o'zini ham bag'ishlashga tayyor bo'lgan hislar turi va hakozi.

Kuzatilishlarga ko'ra, erkaklarning sevgi-muhabbat hislarida ko'proq qismini eros va lyudus, ayollarda esa pragma, storge va maniya turlari tashkil etadi. O'smir va o'spirin yoshdagi o'g'il va qiz bolalarda ko'proq maniya turi, katta yoshlardagilarda esa bosh turlarga kuzatiladi.

Muhabbat davraliga nazar tashlaganda sevgi hissining ilk kurtaklarini bog'cha yoshidagi bolalarda ham ko'rish va buni har bir tarbiyachidan so'rab, ishonch hosil qilish mumkin. Lekin tabiiyki, bu hali to'laqonli muhabbat bo'la olmaydi.[2]

Qiz bolalarda esa ruxiy komponentning ustunligi saqlanib turadi. 17-25 yoshlardagi yigit-qizlarda qiz juftini topishga intilish va hirs keskin ortadi. Sevilish va sevilishga bo'lgan ehtiyojning ortishi natijasida yoshlar yorini tezroq qidirib topishadi va oila qurishadi, ba'zan bunday yoshlar qisqa vaqt ichida ajralishiga ham ulgurishadi. 25 yoshdan keyin qizlarning oila qurish imkoniyatlari ancha kamayib boradi. Unda bo'lgusi kuyovga nisbatan talabchanlik oshib, tanqidiy qarash kuchayadi. Endi unda hislarga berilish kamayib, uning o'rniga bo'lg'usi yoriga butunlay boshqacha qaray boshlaydi. Bunday ruxiy o'zgarishlar yigitlarda ham kuzatiladi, ammo qizlarda farqli ravishda ularning oila qurish, uylanish imkoniyatlari kamayadi, aksincha birmuncha ortadi. Chunki bu yoshda ularning ko'pchiligi bitirib, ma'lum bir ixtirosni egallagan, mehnat faoliyatini boshlagan bo'ladilar. Ya'ni oilani mustaqil tebratish imkoniga ega bo'ladilar. Muhabbat hislari erkak va ayollardao'ziga xos shaxvoniy hirs oyg'otadi. Erkaklarnikidek tez orada o'zgarmaydi va nisbatan uzoq davom etadi. 13-14 yoshli o'g'il bolalarning 40 foizi, qizlarning 26 foizi ilk sevgi hislarini boshidan kechirayotgan yoki kechirgan bo'ladilar. Bu hol 5-16 yoshli o'g'il bolalarda – 17%, qizlarda 30%ni, 17-18 o'g'il bolalarda – 10%, qizlarda 9%ni tashkil qiladi. A.R.Lemexova qizlar va yigitlar orasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganib, uni uch tuga bo'lgan.

1. Uyg'un tur – bunda qiz va o'g'il bolalarda axloqiy tushunchalar shakllangan, hissiyot madaniyati rivojlangan bo'lib, ular muhabbatga, qarama-qarshi jinsga, oilaviy hayotga birmuncha aniq qarashadi.

2. Oilaviy romantik tur – bunda muhabbat, jinslar orasidagi munosabatlar hayotdan yulingan holda, nihoyatda ideallashtirib olingan bo'lib, hayotdagi mavjud borliq bilan to'qnashganda esa barcha tasavvurlari parchalanib, ruhan tushkunlikka uchraydi.

3. Ma'naviy kambag'al tur – bunda yoshlar muhabbatni notog'ri tushunadilar. Muhabbatda ma'naviy yaqinlikni, ruhiy omilning ahamiyatini ko'ra bilmaydilar. Muhabbatda asosiy rolni jinsiy yaqinlik o'ynaydi, deb biladilar. Bunday toifadagi yoshlar ko'p hollarda jinsiy hayotni erta boshlaydilar. [3]

Temprament bilan hissiyotning ifodalanishi orasidagi o'zaro bog'liqlikni ham inkor qilib bo'lmaydi.

Xolerik va sangvinik toifasidagi yoki ularning aralashuvidan iborat toifadagilar o'zgalar bilan tez va oson til topishadi. Bu toifadagi erkak va ayollar o'zlaiga do'st topishda unchalik qiynalmaydilar. Shuningdek, bunday toifadagi odamlar flegmatik va melanxoliklarga nisbatan tez va oson sevib qoladilar. Chunki ularda hissiyot tashqi tomondan kuchli ifodalangan va shu sababli ham hissiyot qoniqish osonroq va tezroq sodir bo'ladi. Bundaylar yuqoridagi aytib o'tilgan bosqichlarni birmuncha tezroq bosib o'tishlari ham mumkin.

Flegmatik va melanxoliklar esa o'zgalar bilan til topishishlari ancha qiyin. Ular duch kelgan kimsa bilan do'stlashib ketavermaydi. Ammo do'stlikning qadriga yetadiganlar va azimagan sabab uchun do'stlikdada kechmaydila. Bu toifadagi kishilarda hissiyot nihoyatda chuqur va pinhona kechadiki, buni boshqalarning tashqi tomondan sezish qiyin. Buni huddi daryoniing chuqurligini uning sathiga qarab bilib bo'lmaganiga o'xshatish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akramova F.A. Insoniy munosabatlar psixologiyasi. "Shams ASA" 2005
2. Shoumarov Sh.B. Muhabbat va oilaviy hayot. T. Ibn Sino 1996 y.
3. Akramova F.A. Insoniy munosabatlar psixologiyasi. "Shams ASA" 2005
4. Oila psixologiyasi. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun. (B.Shomurodov tahriri ostida).

TA'LIM MAZMUNINI SHAKLLANTIRISHDA GERMEVTIK YONDASHUVNING O'ZIGA XOSLIGI

Xurramova Mahfuza Anvarovna, TerDPI Pedagogika va Psixologiya mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: XVIII asrda fanga kirib kelgan germenektika sohasi ko`plab jahon hamda o`zbek olimlari tomonidan o`rganilib kelinyapti. Germenektika – keng ma'noda, ijtimoiy borliqni tushunish sharti haqidagi falsafiy ta'limot, tor ma'noda, filologiya, huquqshunoslik, ilohiyotshunoslik va boshqa gumanitar sohaga taalluqli matnlarni o`rganishda qo`llaniladigan metod va qoidalar to'plamidir.

Kalit so'zlar: germenektika, metod, metadologiya, pedagogika, psixologiya, falsafa, tushunish, tushuntirish, germenektik yondashuv

Mamlakatimizda germenektik metadologiya tizimini tubdan isloh qilish, ayniqsa, pedagoglarning kasbiy faoliyati sifati hamda malakasini uzluksiz oshirish bo'yicha keng islohotlar olib borilishi natijasida pedagogik asoslarning o'ziga xos tizimi yo'lga qo'yildi. Aksariyat manbalarda matnni talqin qilish nazariyasi sifatida e'tirof etiladigan germenektika, tom ma'noda juda keng doirada qo'llaniluvchi sohalararo ta'limotdir. Chunki, ma'noni talqin qilish, tushunish, tushuntirish, izohlash, sharhlash kabi hodisalar falsafa, tarix, psixologiya, filologiya, san'atshunoslik, huquqshunoslik kabi fanlarning asosini tashkil qiladi. "Germenektika" yunoncha "hermeneukos" so'zidan olingan bo'lib, "tushuntiruvchi", "talqin etuvchi" ma'nosini bildiradi.

Falsafa tarixi ensiklopediyasida "Germenektika – keng ma'noda, ijtimoiy borliqni tushunish sharti haqidagi falsafiy ta'limot, tor ma'noda, filologiya, huquqshunoslik, ilohiyotshunoslik va boshqa gumanitar sohaga taalluqli matnlarni o'rganishda

qo'llaniladigan metod va qoidalar to'plami", deb ta'kidlangan. Lekin hermenevtikaning qamrovi yuqoridagi ta'rifdan keng. Chunki hermenevtika shunchaki metod va qoidalar to'plami emas, balki inson borlig'ining alohida ontologik ahamiyatga ega bo'lgan fenomenidir. Zero, hermenevtika insonga tushunish va tushuntirish imkonini berish bilan borliqning (bor bo'lish, mavjudlikning) muhim asosini tashkil qiladi. Zero, ma'noni tushunish va talqin qilish hayot mazmunining tayanch bo'g'inidir.

Insonning hurmat-e'tiborga, buyuklikka loyiqligi, odatda, u yaratib qoldirgan ma'naviy meros, ijod mahsuli bilan belgilanadi. Hermenevtik metodologiyaning nazariy asoslarini tahlil qilish, bugungi kunda talqin va tushuntirishga muhtoj bo'lgan ma'naviy merosimizni tushunishga zamin bo'lib xizmat qiladi. Zero, miloddan avvalgi VII-VI asrlarga borib taqaladigan falsafiy bilimlarning hermenevtik talqini ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi tadqiqotlar uchun muhim metodologik asosdir.

Hermenevtik doira bog'liqligi shu darajada bir-biri bilan taqozolanganki, ba'zan butun va qism ketma-ketligini aniqlash mushkul. Ya'ni, ba'zan butun qismni tushunarli qilsa, ba'zan esa qism butun haqidagi tasavvurni uyg'otadi. Masalan, olimpiada o'yinlarida o'zbekistonlik sportchi oltin medalga sazovor bo'ldi. Bu vaziyatning guvohi bo'lgan o'zga millat vakillari, agar O'zbekiston haqida ilgari eshitmagan bo'lsa, shu g'olib sportchi timsolida O'zbekiston haqida tasavvurga ega bo'ladi. Ya'ni butunning mohiyati qismda namoyon bo'ladi va bu insonning ongida O'zbekiston haqidagi tasavvurlar aynan birinchi vaziyat, ya'ni g'olib sportchi misolidagi xotira asosida shakllanadi. Odatda kundalik hayotda ro'y beradigan hodisalar yoki insonlar haqidagi tasavvurlar shu tarzda, ya'ni hayotda uchragan birinchi holatga bog'liq rivojlanadi. Demak, qism orqali butun haqida tasavvurning uyg'onishi, hayotda uchraydigan ilk vaziyatlar tufayli amalga oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Аллаярова С. Бадий иждо герменевтикаси. Услужий қўлланма. – Т.: Университет, 2011.
2. Аллаярова С. Белги ва мазмун метаморфозаси. – Тошкент: Noshir, 2013.
3. Арапов А. В. Герменевтика сакрального текста. - Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета, 2005.
4. Баходир Карим. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. –Тошкент: Akademyashr, 2014.
5. Бахтин М.М. Автор и герой: К философским
6. Allayarova S. Hermenevtika. O'quv qo'llanma. T.; Universitet, 2017
7. Бласс, Ф. Герменевтика и критика -М.: Книга по Требованию, 2011.
8. Богин Г.И. Обретение способности понимать: Введение в филологическую герменевтику. –М.: Психология и Бизнес ОнЛайн, 2001.
9. Борисов Е. и др. Исследования по феноменологии и философской герменевтике -М.: 2001.
10. Брудный А. А. Психологическая герменевтика. - М.: Лабиринт, 2005.

ILK O'SPIRINLARDA O'Z-O'ZINI BOSHQARISHGA IRODAVIY SIFATLAR TA'SIRINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Yakubjonov Xasan Qaxramonovich, Termiz davlat pedagogika instituti

Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya. Maqolada irodaviy sifatlar mazmuni va shaxsning o'z-o'zini boshqarishida irodaviy sifatlar ta'siri muammosining ilmiy-nazariy jihatlarini yoritilgan.

Kalit so'zlar: iroda, irodaviy sifatlar, iroda kuchi, qat'iyatlilik, sobitqadamlik, mustqailik, dadillik, qaysarlik.

“Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” tamoyili asosida rivojlanish yo'lini tanlagan Yangi O'zbekistonda innovatsion fikrlaydigan, bo'layotgan voqea hodisalarga erkin munosabat bildiradigan, ijodiy va tanqidiy mushohada yuritadigan yoshlarni tarbiyalash uchun keng imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Milliy istiqlol sharofati bilan jamiyatimizda amalga oshirilayotgan ma'naviy yangilanishlar, birinchi navbatda yosh avlod ongiga ma'naviy-axloqiy an'analar, insonparvarlik va demokratiya qadriyatlarini singdirishga xizmat qilmoqda. Zero, O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov “Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch” asarida ma'naviy boylik sifatida irodali insonlar borasida quyidagi fikrlarni qayd etadi: “Hayotda odam ba'zan o'zini yo'qotib qo'yadigan g'oyat murakkab muammolarga duch keladi, keskin vaziyatdan chiqishning iloji yo'qdek tuyuladigan holatlar mavjud. Shunday paytda ishda va hayotda, jamiyatda og'ir savdolarga duch kelganda kim o'zini yo'qotmasligi mumkin? O'ylaymanki, birinchi navbatda o'z kuchiga ishongan, ruhiy dunyosi, ma'naviy olami baquvvat bo'lgan odamgina bunday vaziyatdan yorug' yuz bilan chiqa oladi. Ma'naviy boylik shunday paytda odamga katta kuch va madad beradi” [2, 123-b.].

Republikamizda ta'lim maqsadiga ko'ra talaba-yoshlarning yoshiga mos ravishda quyidagi tayanch ma'naviy-axloqiy fazilat (kompetensiya)lar – Vatanni sevisht, ardoqlash va unga sadoqatli bo'lish, ishbilarmonlik, kuch va irodalilik, sog'lom fikrlash, g'amxo'rlik, yaxshilik, oqibatlilik, burch va mas'uliyatlilik, tolerantlik, huquqiy ong, yangicha fikrlash, mehnat qilish, mehnatni qadrlash singari ijobiy sifatlar shakllantirish asosiy vazifa sifatida belgilangan [1].

Demak, insonning ma'naviyati yuksalishi bilan uning irodasi ham kuchayib boradi, desak yangilishmagan bo'lamiz. Zero, iroda – shaxsning ongli harakatlarida, o'zini tuta bilishida ifodalanadigan, ayniqsa, maqsadga erishish yo'lida uchraydigan jismoniy va ruhiy qiyinchiliklarni yengib chiqishida namoyon bo'ladigan ixtiyoriy faolligidir.

Ilk yoshdagi o'spirinlarning o'z-o'zini boshqarishiga irodaviy sifatning ta'siri muammosi o'spirinlik yoshi bosqichidagi shaxs xususiyatlari hamda o'spirinlarda o'zini o'zi boshqarish to'g'risidagi tasavvurlarni kengaytirish imkoniyati bilan bog'liq bo'lib, bu esa bir qator ijtimoiy-psixologik muammolarni hal etishning muhim omili hisoblanadi.

Shaxs shakllanishi va rivojlanishi, o'z-o'zini boshqarishga irodaning ta'siri muammosi respublikamiz hamda qator xorijlik olimlar tomonidan ilmiy tadqiq etilgan. Shaxsning o'z-o'zini boshqarishida irodaning o'rni, shaxsda irodaviy sifatning shakllantirish va rivojlantirish hamda mazkur jarayonga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashtirish muammosi olib borilgan qator tadqiqotlar obyekti sifatida belgilangan (M.Brixin [3], A.I.Visotskiy [5], V.A.Ivannikov [6], Ye.P.Ilin [7], V.F.Mashenko [8], A.S.Puni [9], L.I.Ruvinskiy [12], I.V.Selivanov [13], Ye.K.Feshenko [14], M.V.Chumakov [15], M.Rodrigues [11], Lauvee Y., Mey-Dan M.[10], Davila J.Marriage [4]).

Biroq, olib borilgan mazkur tadqiqotlarda o'spirinlarda o'zini o'zi boshqarish va unga irodaviy sifatlarning ta'siri muammosi ancha tor doirada muhokama qilinadi. Tadqiqotchilar asosan kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining o'zini o'zi anglash, baholash va boshqarish jarayonini o'rganishga ko'proq urg'u berishadi.

Psixologiya fanida irodani tushunish ta'riflash bo'yicha bir xil munosabat yaratilmagani kabi irodaviy sifatlarning mazmunini tahlil qilish yuzasidan ham umumiylik, umumiy qarashlar majmuasi mavjud emas. Jumladan V.A.Krutetskiy irodaviy sifatlarning tarkibiga sobitqadamlik, mustaqillik, qat'iyatlilik, sabr-toqatlilik, intizomlilik, dadillik, jasoratlilik va tirishqoqlikni kiritadi [3].

P.M.Yakobson bo'lsa irodaning muhim sifatlarini mustaqillik, qat'iyatlilik, tirishqoqlik, o'zini uddalashga ajratadi. Insonda namoyon bo'ladigan irodaviy sifatlarning sirasiga A.I.Shcherbakov quyidagilarni kiritadi ya'ni sobitqadamlik va tashabbuskorlik, tashkillashganlik va intizomlilik, mehnatkashlik va tirishqoqlik, dadillik va qat'iyatlilik, chidamlilik va o'zini uddalashlik, botirlik va jasoratlik.

Psixolog V.K.Kalin yuqoridagilarga muvofiq ravishda irodaviy sifatlarni tasniflashga qaror qiladi. Uning nuqtai nazaricha, bazal irodaviy sifatlarning irodaviy jarayonlar asosida vujudga keladi ammo bunda uning intellektual va axloqiy jabhalari ishtirok etmaydi. U bazal sifatlarni aniqlash uchun o'zining quyidagicha namoyon bo'lishini tanlaydi: faollik darajasini oshirish; zarur bo'lgan faollik darajasini quvvatlash; faollik darajasini pasayishi [5, 12-b.].

Ana shulardan kelib chiqqan holda tadqiqotchi quyidagi sifatlarni mulohaza uchun tavsiya qiladi ya'ni g'ayratlilik, chidamlilik, vazminlik. V.K.Kalin bazal tizimga kirmagan irodaviy sifatlarni ikkilamchi deb nomlaydi, chunki ularda bilimlar, ko'nikmalar, emotsiya va intellektning paydo bo'lishi mujassamlashadi. Muallif qat'iyatlilik va tirishqoqlikni ikkilamchi sifatlarning tarkibiga kiritadi.

Iroda kuchi-o'zini tuta bilishda, jasurlik, qat'iyat, matonat va chidamlilikda namoyon bo'ladi. O'zini tuta bilish-kishining oldiga qo'ygan maqsadlarning amalga oshirishga qarshilik qiladigan ichki holatini yengishda ko'rinadigan irodadir. O'zini tuta bilish og'riq hissini toliqish qo'rquv va g'azabni yengishda namoyon bo'ladi. O'zini tuta bilish ayni paytda keraksiz bo'lgan reflekslarga odatlarga yo'l qo'ymaslikdir.

Iroda tushunchasi psixologiyada bir qancha ta'riflarga ega. Bizning fikrimizcha, iroda- inson ichki va tashqi to'siqlarini yengishi bilan birga ongli qo'yilgan maqsadga erishish imkoniyatidir. Irodaviy xulq-atvor maqsadga yo'nalganlik, o'zini o'zi nazorat qilish, vaziyat tug'ilganda u yoki bu harakatdan bosilish, ya'ni o'z xulq-atvorini egallash hamdir. Irodaviy sifatlarning bu - irodaviy tartiblilikning xususiyati bo'lib, qiyinchilikni yengish bilan shartlashgan xarakterning aniq sharoitda namoyon bo'lishidir.

A.T.Punining fikricha, "Har bir insonning irodaviy sifatlari yaxlit tizim sifatida namoyon bo'ladi, lekin turli shaxslarda hatto bir shaxsning boshqa xil faoliyat bilan shug'ullanishi natijasida ham irodaviy sifatlarning tuzilishi o'zgaradi. Shuning uchun irodaviy sifatlarning o'zaro bog'lana oladigan, ta'sirlashadigan, harakatlantiruvchi, dinamik tizim sifatida ifodalanadi" [9, 84-b.].

Psixologiya fanida irodaviy sifatlarning quyidagi klassifikatsiyalari ajratib ko'rsatiladi. F.N.Gonobolin irodaviy sifatlarni istaksiz harakatlar va psixik

jarayonlarning qo'zg'aluvchanligi hamda tormozlanuvchanligi bilan bog'liq holda 2 guruhga ajratadi [7, 56-b.]:

1-guruhga: qat'iylik, jasurlik, matonatlik va mustaqillikni;

2-guruhga: sabr, o'zini o'zi boshqarish, chidamlilik, intizomlilik hamda tashkiliylikni kiritadi.

F.N.Gonobolin shuni ta'kidlaydiki, "har doim ham irodaviy sifatlarni uning qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlariga qarab ajratish to'g'ri bo'lavermaydi. Inson ba'zi sifatlarini tormozlab, boshqalarini qo'zg'atishi mumkin. Intizomlilik va tashkiliylik shu jihatlari bilan ajralib turadi" [7].

V.I.Selivanov ham irodaviy sifatlarni ajratishda asosiy mezon qilib qo'zg'aluvchanlik yoki tormozlanuvchanlik dinamikligini belgilaydi. Shu bilan u irodaviy sifatlarni qo'zg'aluvchan, ya'ni faollashtiruvchi, hamda tormozlanuvchan, ya'ni so'ndiruvchilarga bo'ladi:

1-guruhga: tashabbuskorlik, qat'iylik, jasurlik, g'ayratlilik va dadillikni;

2-guruhga: sabr-toqat, matonat kabi irodaviy sifatlarni kiritadi [13, 142-b.].

M.Rodrigues [11] va Y.Lauve[10]lar quyidagi irodaviy sifatlarni ajratib ko'rsatadi:

1) energiya –dinamik kuch –jadallik - bu sifat maqsadga erishishning qiyinlik darajasi bilan aniqlanadi;

2) qobiliyat – nazorat –intizom, bu sifat irodaning boshqa psixik funktsiyalarni boshqarishi va nazorat qilishini tasdiqlab turadi;

3) diqqat –konsentratsiya –diqqatning jamlanganligi, bu sifat insonga ta'sir qiluvchi ob'ekt yoki masala qiziqarsiz bo'lganida katta ahamiyatga ega;

4) qat'iylik – tezlik, qaror qabul qilishda namoyon bo'ladi;

5) matonatlik – chidamlilik –sabr;

6) tashabbuskorlik – jasurlik;

7) tashkiliylik – integratsiya – sintez, bu yerda iroda biror –bir masalani yechishda tashkil etuvchi vazifasini bajaradi.

Shuni ta'kidlash joizki, aynan bir odamning o'zida irodaviy sifatlarni turlicha namoyon bo'ladi: biri yaxshi, biri yomon. Shundan kelib chiqqan holda aytish kerakki, iroda turli vaziyatlarda turlicha namoyon bo'ladi. Barcha uchun bir xil irodaning o'zi yo'q, bo'lmasa, bir xil vaziyatga tushib qolgan turli insonlarda aynan bir xil irodaviy sifat namoyon bo'lib, ularning natijasi ham bir xil bo'lgan bo'lar edi. Quyida bir qancha irodaviy sifatlarni mazmuniga to'xtalib o'tamiz.

O'z-o'zini kuzatish bilan tavsiflanuvchi irodaviy sifatlarni. P.A.Rudikning fikricha, dadillik qiyin va tasodifiy vaziyatlarda o'zini yo'qotib qo'ymaslik, salbiy hislarni saqlab turgan holda aql bilan o'zining harakatlarini boshqarish sifatida namoyon bo'ladi. Boshqa ta'rifga ko'ra, dadillik – bu shaxsning o'zini o'zi ustidan hukmronligidir. Bizning nuqtai nazarimizga ko'ra, dadillik o'zida salbiy emotsiyalar va ularni bosim ostida ushlab turish bilan bog'liq qator mustaqil irodaviy sifatlarni namoyon qiluvchi irodaviy tavsifnomalar tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Dadillik bilan ifodalanuvchi irodaviy sifatlarga vazminlik, keskinlik (jur'atlilik), jasurlik kiradi.

Sobitqadamlilik bilan tavsiflovchi irodaviy sifatlarni. Sobitqadamlilik – bu shaxsning maqsadga intilishga ongli yo'nalganligidir. Bu sifatlarga chidamlilik, qaysarlik, qat'iyatlilik kabilar kiradi.

Chidamlilik – bu ma’lum vaqt maqsadga intiluvchanlik davomida salbiy omillarga uzoq vaqt fiziologik jihatdan asoslangan holda qarshilik ko’rsatishdir.

Chidamlilik inson fiziologik harakterga ega bo’lgan ichki qarama-qarshilikni boshidan kechirganida va uni his qila boshlaganida namoyon bo’ladi. Bu aqliy va jismoniy ishda charchoq hissi orqali namoyon bo’ladi. Ba’zi psixologlar shaxsdagi sub’ektiv hissiyotlarga shu qatori charchash hissiga ham shubha bilan qarashadi. Bundan farqli ravishda fiziologlar charchoq hissiga ob’ektiv holat deb qarab, u tushkunlik hissi bilan bir qatorda vujudga keladi. Organizmda charchoq hissining yuzaga kelishi fiziologik tadqiqotlarda o’z aksini topgan.

Fiziologik tadqiqotlarda chidamlilik tushkunlik holati bilan kurash vaqtida yuzaga kelgan. Inson faoliyatining samaradorligini avvalgi darajada ushlab turish uchun qo’shimcha iroda kuchi lozimdir. Uning qancha vaqt davomida bu ishni amalga oshira olishi shaxsning chidamliligini anglatadi.

Qaysarlik – bu istalgan yoki zaruriy, shu bilan bir qatorda ishdagi muvaffaqiyatlar, qiyinchilik va omadsizliklar bilan kurashishda “shu yerda va hozir”ga erishishga intilishdir. U nima bo’lishidan qat’iy nazar maqsadga erishishga intilish bilan bog’liqdir. Masalan, o’quvchi qiyin masalani yechayotgan bo’lsa, birinchi urinishdayoq taslim bo’lmasdan harakat qilishi kiradi. P.A.Rudikning aniqlashicha, qaysar odam omadsizlik oldida taslim bo’lmaydi.

Ikkinchidan, qaysarlik odam oqilona asoslarga ega bo’lishiga qaramay harakat qilish illatidan ilgari oz o’ylab qabul qilingan qarorlardan voz kechish qobiliyatiga ega bo’lishdir. Qaysarlik sharoitga tik qaramay o’zgargan vaziyatga epchillik bilan moslasha olmaganlikdir. Mana shunday hollarda odam irodasining sustligi namoyon bo’ladi.

Qat’iyatlilik – bu shaxsning qiyinchilik va to’siqlarga qaramasdan uzoqni ko’zlagan maqsadi sari intilishida yuzaga keluvchi “iroda kuchi”ning uzoq vaqt tizimli ravishda namoyon bo’lishidir. Sobitqadamlilikning fiziologik mexanizmlari inson motivatsion sohasining barqaror ustanovkalarida vujudga keladi. Qat’iyatlilik hammadan ko’ra, inson sobitqadamliligini aks ettiradi. Qat’iyat o’ylab qo’yilgan qarorni muvaffaqiyatli amalga oshirishini ta’minlovchi g’oyat muhim sifatdir. Qat’iylik odamdan uzoq vaqt davomida hech bir pasaymaydigan irodaviy zo’r berish va kuch-quvvatni taqozo qiladi.

Qat’iyatlilikning namoyon bo’lishi quyidagilarga bog’liq: 1) insonning maqsadga erishishga bo’lgan ishonch darajasi; 2) muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasiga; 3) qiyinchiliklarni bartaraf etishdagi irodaviy ustanovkalarga. Shu bilan bir vaqtda qat’iyatlilik kam miqdorda nerv tizimining xususiyatlariga bog’liqdir.

Mustaqillik irodaviy harakatlar motivlarida va shu bilan birgalikda qaror qabul qilishda namoyon bo’ladi. Mustaqillikning mohiyati shundan iboratki odam o’zining ish-harakatlarining tevarak atrofdagilarning tayziqi, tasodifiy, taassurotlar bilan emas balki o’z ishonch e’tiqodlarini bilimlari va tegishli vaziyatda qanday ish tutishi kerakligi haqida tasavvurlarga asoslanib belgilaydi. Mustaqillikning qarama-qarshi tomoni ta’sirlanuvchanlikdir. Bu shundan iboratki bunda odam o’zgalarning ta’siriga tez beriladi hamda uning harakat motivlari o’zida tarkib topgan xususiy qarashlar ishonch aqidalar asosida emas balki tashqaridan ko’rsatilgan ta’sir natijasi sifatida paydo bo’ladi.

Real hayotda insonning irodaviy – axloqiy sifatleri qadriyatlar ustanovkasi bilan mos tushuvchi bir qator irodaviy sifatlar orqali aniqlanadi. Shuning uchun irodaviy xatti-harakatlarni xarakterlash maqsadida irodaviy-axloqiy sifatlar tushunchasi qo'llaniladi va ular quyidagilardir: mustaqillik, intizomlilik va tashkilotchilik, intiluvchanlik, qaxramonlik va bahodirlik, fidokorlik, printsiptiallik.

Demak, Irodaviy sifatlar – bu qiyinchiliklarni yengishda shakllanadigan xarakter bilan bog'liq, aniq vaziyatlarda namoyon bo'luvchi va shaxs xususiyatlariga aylangan irodaviy boshqaruvning o'ziga xos xususiyatidir.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, ilk yoshdagi o'spirinlarda o'z-o'zini boshqarishga irodaviy sifatlarining ta'sirini ijtimoiy-psixologik jihatdan tadqiq qilish ularning shaxs va individual-psixologik xususiyatlarini, fe'l-atvorlarini shuningdek, oilaviy ahvolini o'rganish o'spirinlik davrida ijtimoiy vaziyatlarni idrok qilinishi to'g'risidagi mavjud tasavvurlarni kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Uzluksiz ma'naviy tarbiya Konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" VM-1059 son Qarori. - T.: - 2019 yil 31 dekabr.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent.: Ma'naviyat, 2008. – 123-b.
3. Брехин М. Воля и волевые качества // Психология личности и социалистическом обществе. – М.: 2001. – 340 с.
4. Davila J. Marriage // Encyclopedia of Stress In 3 vol. / Ed. By G. Fink. Vol. 2. San-Diego: Acad. Press, 2000.
5. Висоцкий А.И. Возрастная динамика волевой активности школьников и методы ее изучения: Автореф. докт. дис. Л.: 2002. – 40 с.
6. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции М.: 1998. – 218 с.
7. Ильин Е.П. Психология воли. СПб: Питер, 2009. – 324 с.
8. Машенко В.Ф. Психологические особенности морально – волевых качеств личности трудно воспитуемых подростков. автореф канд.психол. наук. Киев.: 1998. - 24 с.
9. Пуни А.Ц. Психологические основы волевой подготовки в спорте. – М.: 1999. – 176 с.
10. Lauvee Y., Mey-Dan M. Patterns of Change in Marital Relations Among Parents of Children With Cancer // Health and Sc. Work. 2003. Vol. 28, N 4.

BOSHLANG`ICH SINIF O`QUVCHILARINI MA`NAVIY TARBIYALASHDA XALQ OG`ZAKI IJODI VA MILLIY AN`ANALARNING O`RNI

Abduhakimova Muborak Nasirullayena, Termiz davlat pedagogika insituti magistranti

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy tarbiyasini shakllantirishda xalq og'zaki ijodi: laparlar, baxshichilik, maqol, matal, ertak va hikoyalardan unimli foydalanishning didaktik ahamiyati haqida yoritib o'tilgan. Bundan tashqari, yosh oilalarga milliy urf - odatlar, qadriyatlar, o'zbekning o'zligi nimalarda aks etishi haqida ma'lumotlar berilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida vaqtini mazmunli o'tkazish, har xil tajavuskor internet o'yinlariga chalg'imasdan o'zining bilimi, teran fikrlashi, maqsadlari va shijoati bilan boshqalarga ham o'rnak bo'la oladigan yoshlarni tarbiyalashga qaratilgan.

Kalit soʻzlar: maʼnaiyat, rostgoʻylik, maqol, matal, laparlar, glaballashuv, ota – bobolar hikmati, hikmatli soʻzlar, hadis, “Qurʼoni Karim”, xalq pedagogikasi, badiiy adabiyot durdonalari.

Oʻquvchi yoshlarning maʼnaviy jihatdan komil inson boʻlib kamol topishida milliy urf-odatlarimizning, anʼanalарimizning hamda xalq ogʻzaki ijodining oʻrni beqiyos hisoblanadi. Xalqimiz oʻtmishiga nazar tashlaydigan boʻlsak ustoz-shogird anʼanalari, yoshi ulugʻlar tomonidan yoshlarga matal, maqol, ertaklar va hikoyalar orqali qadryatlarimiz, qon- qonimizga singib ketgan milliylikimizni taʼlim-tarbiya jarayonini orqali yoshlarga uqtirgan. Shu oʻrinda maʼnaviyat soʻziga toʻxtaladigan boʻlsak, insonning ruhiy va aqliy olamini ifoda etuvchi tushunchadir. Buyuk siymalarimizning maʼnaviy va madaniy meʼrosi, ular yaratgan asarlaridagi soʻzlarning mazmun-mohiyatan chuqur maʼnoga ega ekanligi tahsinga loyiqdir. Bu asarlar nafaqat oʻsha davrdagi insonlar uchun, balki bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan glaballashuv jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Oʻzbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov mustaqillikka erishgan yillardayoq mamlakatimizni maʼnaviy – axloqiy rivojlantirish haqida oʻz fikrini bayon etgan:” Mustaqil Oʻzbekistonning kuch – qudrat manbai – xalqimizning umuminsoniy qadryatlarga sodiqligidir. Xalqimiz adolat, tenglik, ahil, qoʻshnichilik va insonparvarlikning nozik kurtaklarini asrlar osha avaylab asrab kelmoqda. Oʻzbekistonni yangilashning oliy maqsadi ana shu anʼanalarni demokratiya, farovonlik, madaniyat, vijdon erkinligi va har bir kishini kamol toptirishga erishish uchun zarur shart –sharoit yaratishdir”.

Binobarin, mevali daraxtga tosh otadiganlar koʻp boʻlgani kabi, rivojlanayotgan yurtimizga xasad qilib, uning dunyo hamjamiyatidagi oʻrniga rahna solish maqsadida yurganlar ham oz emas. Eng katta tahdid bu maʼnaviyatimizga qilingan tahdid hisoblanadi. Bizga maʼlumki, mustamlakachilik davrida ham oʻz fikriga ega, atrofga teran koʻz bilan qaraydigan, oʻz haq-huquqini biladigan va har bir jarayonga oʻzining munosabatini bildiradigan insonlar xalq ichidan terib olindi, qoralandi, otildi, ularning asarlarini yoʻqotishga harakat qildilar. Yaʼni, ochiqchasiga maʼnaviyatimizni talon-taroj qilishga urindilar. Lekin jafokash xalqimiz ularni asrab shu kungacha yetkazib berdilar. Abu Nasr Farobiy, Abu Abdulloh al-Xorazmiy, Ahmad yugnakiy, Jaloliddin Rumiy, Abu Hamid Gʻazzoliy, Kaykovus, Shayx Saʼdiy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa Sharq mutafakkirlarining merosida farzandlarni tarbiyalash, uni kamolga yetkazish asosiy muammo sifatida qaraladi. Ular soʻzni va nutqni tarbiya va taʼlim jarayonida ilohiy neʼmat va hikmat deb hisoblashgan va har qanday soʻzning oʻrni va ahamiyati bola tarbiyasida beqiyos ekanligini, bu jarayonda soʻzning samarasi kuchli ekanligini taʼkidlab oʻtgan.

Sharqona tarbiyada axloq koʻrki oʻzaro soʻzlashuv jarayonida namayon boʻladi. Muloqotning asosiy bosqichi bu salomlashishdir. Xalqimizda salomlashish maʼnaviy tarbiyaning yuksak koʻrinishi hisoblanib, uning tag zamirida umuminsoniy qadryatlarning ustunligi shu millatning ruhiy holati, munosabatlarning maʼnaviy – axloqiy asoslari aks etadi. Bu fikrlarimizning dalili sifatida, ”Qurʼoni Karim”da ham ushbu qadryatlar ulugʻlanib, salomlashish odobi har bir musulmonda boʻlishi kerak boʻlgan xislatlardan biri sifatida qaraladi. Unda shunday deyilgan “ Ey musulmonlar, oʻz uylaringizdan boshqa uylarga toʻ izn soʻramaguningizcha va egalariga salom

bermaguningizcha kirmangiz. Mana shu sizlar uchun yaxshiroqdir. Shoyad ushbu eslatmadan ibrat olsangizlar”.

Ajdodlarimizning ma'naviy va madaniy merosi ular yaratgan asarlardagi xalqchillik, vatanparvarlik, ezgulik, or – nomus, iffat, xayo bir so'z bilan aytganda o'zbekning o'zligini anglatib turadigan an'analar, o'yinlar, milliy g'urur, laparlar, milliy marosimlar bularning barchasi yosh avlodni ma'nan yuksalishga, hayotda o'z o'rnini topishga, halol yashashga undaydi. Ma'naviy qadryatlar tub – tubida insonning hissiyotlari, turmishga bo'lgan munosabati, sadoqat, mehr – oqibat, bilim olishga bo'lgan munosabat, oliy darajadagi axloq, yuksak insoniy xislatlarga ega bo'lgan ma'naviy jihatdan tarbiyalangan, rostgo'y jamoa vakilini tarbiyalash g'oyasini oldiga maqsad qilib qo'ygan. Ammo bizga sir emaski, hozirgi glaballashuv asrida o'zligimizga yod g'oyalar chegara bilmay kirib kelmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida internet tarmog'idan har xil yoshiga mos bo'lmagan, tajavuskor o'yinlar bilan band bo'lishi, nutqida har xil kurakda turmaydigan haqoratli so'zlarni ishlatishi, ustoz – shogird an'analariga putr yetkazayotgani, yoshi ulug'larga nopisand qarayotgani sir emas. O'smirlarda esa yengil hayotga bo'lgan intilish, arzimagan sabablar bilan sutsuit holatlari, axloqsizlik, “Ommaviy ma'daniyat”ning avj olishi, qizlarda xayo, iffat, ota – onaga hurmatning poymol bo'layotgani, yigitlarda erkaklik, or – nomus, vatanparvarlik, oilasini halol luqma bilan taminlash kabi xususiyatlarning yo'qolib borayotgani, yosh oilalarda arzimagan kelishmovchilik asosida ajirimlarning ko'payib ketishi, kiyinish ma'daniyatining yo'qolib borayotgani, internet tarmoqlaridan tog'ri foydalana olmaslik natijasida zo'ravonlikning kuchayib ketishi, boqimandalik kayfiyatiga tushib qolishi, eng achinarlisi bilimsizlik tufayli yod g'oyalar qurshovida qolib, shavqatsiz insonlar changaliga o'z xohishi bilan tushib qolayotgani, kashandachilik, giyohvandlik, qimorbozlik, o'g'irlik hamda tamagirlik qilayotgani barchamizni xushyorlikka chaqirmog'i lozim. Oyni etak bilan yopib bo'lmaydi deganlaridek, biz ham bu haqiqatlardan shunchaki ko'z yuma olmaymiz. Bunga sabab nima? Biz qachondan shu ahvolga tushib qoldik? Nega biz tarbiya qilayotgan yoshlar shu jarlik tomon ketmoqda? Bu savollarga javob izlab tarixga yuzlanamiz, bizning ma'naviyatimizni yo'q qilishga ju ko'p urinishlar bo'ldi, natijada bir muddat jamiyat ilm nuridan yashincha foydalandilar, dinimizni yo'q qilishga harakat qildi, buning natijasida biz halol va haromni farqlay olmadik, yoppasiga paxta ishiga jalb qilishdi, buning natijasida esa farzandlarimiz qarovsiz qoldi. Bu borada Burxoniddin Marg'ironiyning qarashlarini fikrimizning dalili sifatida ko'rsatamiz, “Farzandga adab, hunar o'rgatmaklikni meros deb bilgil. Agar sen xoh unga adab o'rgatg'il, xoh o'rgatmag'il turmush mashaqqatlarining o'zi unga o'rgatur. Undoqkim debdurlar, ota – ona tarbiyalamasa, kecha va kunduz uni tarbiyalaydur”. Tarbiyani, farzandlarimizga yoshligidan hunar o'rgatish kerakligini, agar bu ishni vaqtida amalga oshirmasa, atrofdagilar ta'siriga tushib qolishini ta'kidlab o'tgan. Fikrlarimizning davomi sifatida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bag'ishlangan nutqida “Bolalarimizni birovlarning qo'liga berib qo'ymasdan, ularni o'zimiz tarbiyalashimiz lozim. Buning uchun yoshlarimiz bilan ko'proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muommolarini yechish uchun amaliy ko'mak berishimiz kerak. Bu vazifalarni amalga oshirishda biz asrlar mobaynida shakllangan milliy

an`analarimizga, ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz” – deb, aytib o`tgan. Binobarin, biz bu jarayonda barchamiz bir kuch bo`lib, bu mashaqqatlarni yengib o`tishimiz zarur. Bu yo`lda o`qituvchi, o`quvchi hamda maktab hamkorligini tizimli yo`lga qo`yish va shaffofligini taminlash zarur, yosh oilalarga an`analar, milliy urf – odatlar haqida tushunchalar berish, ularga bepisand qarash oqibatlarini tushuntirish lozim, yosh o`qituvchilarning ota – onalar bilan suhbat qilishlari uchun metodik qo`llanmalar yaratish, yosh avlodni tarbiyalashda xalq og`zaki ijodidan unimli foydalanish, dostonlarning tag zamiridagi vatanga sadoqat, mardlik, mehr – oqibat, kabi tuyg`ular bilan tarbiyalash, zarur. Zero, ma`naviy yuksak, zamonaviy talablarga javob bera oladigan, ajdodlarimizning boy merosiga sobit tura oladigan, yod g`oyalar ta`siriga tushib qolmaydigan kelajagimiz egalarini tarbiyalash oldimizdagi oliy burchimiz hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. O`zbekiston Respublikasi Konsultatsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bag`ishlangan tantanali marosimidagi ma`ruzasi. T.:2016
2. Shoxadjayev M. Burxoniddin Marg`inoniyning axloqiy – huquqiy tarbiyaga oid qarashlari. Avtoreferat. T.: 2006 y.
3. Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat – yengilmas kuch. T.: Ma`naviyat, 2008 y.
4. Jalilov Z.B. Sharq mutafakkirlari me`rosini o`rganishning didaktik metodlari. Zamonaviy ta`lim jurnali. 2017 yil, 5-son.
5. Haydarov A. Inson kamolati milliy-ma`naviy qadryatlar. T.: Muharrir, 2008 yil

O`YIN TERAPIYASINI RIVOJLANTIRISHDA NAZARIY TAHLILNING O`RNI

Ne`matullayeva Sarvinoz Xushvaxt qizi, TerDPI pedagogika va psixologiya mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Some people may think that gaming is just a waste of time, the truth is that gaming is essential, especially during development. And it is precisely this type of activity that allows us to exercise and train our body and mind: developing various capacities such as perception, psychomotor skills and interpersonal communication.

Play therapy became popular in the 1940s and 1950s. The use of the game for the purpose of psychotherapy is carried out within the framework of various theoretical schools and directions. Game techniques differ in the level of directiveness, the frequency of game sessions; the game can be used as a method of individual exposure and for the purposes of group psychotherapy. Sometimes children play with their parents. According to different authors, the psychotherapist can be given the passive role of an observer, the role of a partner, the role of a partner in a game or the role of a leader.

The development of ideas about children's games is a remarkable page in the history of psychology. The task of creating a new game theory set by L. S. Vygotsky is covered in detail in the works of the most prominent Russian psychologists A. N. Leontiev, A. V. Zaporozhets, D. B. Elkonin, P. Ya. Galperin, and in the researches of their employees and students. A detailed and complete presentation of the history of the creation of local game theory, its main concepts and experimental studies is presented in the fundamental monograph of D. B. Elkonin.

At the heart of the local theory of children's play is the idea of its social nature. Role-playing games arise as a result of a change in the child's place in the system of social relations in the course of historical development, in which, based on the development of society, the involvement of children in effective work is pushed back. "There is a new period in the child's development, which can rightfully be called the period of role-playing games," writes D. B. Elkonin (1978, p. 63).

A game is understood as "a special type of child's activity, which embodies the attitude to the surrounding, first of all, social reality, has its own content and structure - a special theme and motives of activity, and a special system of actions" (Elkonin, 1978), p. 150).

The imaginary situation, the role and the game actions that implement it are distinguished as the main structural divisions of the game. In a developed role-playing game, it is shown that the basis of the role is not objects, but relationships between people. Game activities are divided into components such as plot and content. The plot of the game is the sphere of reality that is repeated by children in the game. The content of play is repetition by the child as a central, characteristic moment of activities and relationships between adults.

Role-playing is not a productive activity, the motive of the game lies in its process. At the same time, the development of the motives of the game is visible in the change of content. In the early stages of childhood, the game motive realizes the need for actions with objects. Later, during the formation of the need to act like an adult and the selection of an adult as a role model, the motive becomes not game actions, but repetition of the role. In a developed game, it is the imaginary situation and role that becomes the central meaning-generating motive.

The analysis of changes in the content of the game allowed D. B. Elkonin to show the stages or levels of development of the role-playing game, which reflects the differences in obedience to the role rule. And finally, one of the most important rules of the internal theory of children's play is to approach play as a leading activity. This means that "in connection with the development of the game, the most important changes take place in the psyche of the child ... mental processes develop that prepare the child to move to a new, higher stage of his development" (Leontiev, 1972 , page 476).).

Not only new motives are formed in the game, but also their psychological form changes. The game creates conditions for the development of self-conscious behavior, the foundations of self-awareness are formed in the game. The game has the most important effect on the development of mental actions, prepares the transition to the formation of new intellectual operations, it is "a source of development and creates a zone of close development" (Vygotsky).

The study of gaming disorders is a holistic approach to the analysis of pathological phenomena. As D.B. Elkonin noted, "the game can be divided into a set of individual abilities: "perception + memory + thinking + imagination". "the qualitative specificity of the game is completely lost". Thus, studying the game disturbed by the disease, the pathopsychologist determines the disturbance of mental functions and emotional-affective states in their interaction. B. V. Zeigarnik notes that "a pathopsychological experiment should be a well-known model of a life situation that can actualize not only

the patient's mental operations, but also his attitude, direction". There is no doubt that the game experiment provides an opportunity to study such a life situation. Thus, childhood The study of mental disorders during the 19th century with the help of game activities corresponds to the basic principles of pathopsychological experiments. games even have some advantages over other methods of child pathopsychology. The fact is that such an approach allows not only to identify some features of the child's development that are different from the norm, but also, most importantly, to observe the ways of their formation. Disturbed under the influence of the disease, game activity leads to the appearance of special pathological neoplasms. Therefore, if the pathopsychologist sets himself the task of studying disorders in the general process of development and its internal mechanisms in the context of mental illness, the need to analyze the game arises.

"Conscious management of the mental development of the child is carried out, first of all, by controlling his basic, leading attitude to reality, controlling his leading activity ... it is necessary to learn how to manage the game" (Leontiev, 1965, p. 247) .

Friedrich Schiller writes: "People play only when they are human in the full sense of the word, and when they play, they become fully human." In psychotherapy with children and adolescents, play is considered a silver bullet, that is, an excellent way to help children who are under psychological stress to stabilize emotionally, begin healthy development, and overcome traumatic experiences. Play is their language, they communicate with them and find new solutions through them.

In conclusion, we must say that the role of play theories in the development of play therapy is incomparable. Because today, in our developing country, conducting play therapy with a child who is developing as a person makes a significant contribution to his physical and mental development. It should be emphasized that play therapy can be used not only with children with developmental disabilities, but also with healthy developing children.

References:

1. A.S. Spivakovskaya; Psixoterapiya: o'yin, bolalik, oila. 2012-y
 2. Sarvinov Ne'matullayeva; "Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yin terapiyasini qo'llash masalalari"
 3. C.Неъматуллаева; Студенческий вестник 2020 «Психология детей в возрасте 5-7 лет»
 4. S.Ne'matullayeva; 2022 [Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yin terapiyasini qo'llashning psixologik usullari](#)
 5. S.Ne'matullayeva; Eurasian Scientific Herald (ESH) 6, 172-176 [Использование игровой терапии в дошкольных образовательных организациях](#)
 6. S.Ne'matullayeva; 2022 [Личное развитие и характеристика отношений в младшем школьном возрасте](#)
- S.Ne'matullayeva; 2022 ўзМУ хабарлари 1, 138-140 [Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yin terapiyasini qo'llashda innovatsion usullar](#)

TALABALAR O'ZLASHTIRISHINI BAHOLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Boybekova Iroda Xaitovna, Termiz davlat pedagogika instituti

Pedagogika-psixologiya mutaxxasisligi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda davr talabiga aylanayotgan ta'lim sifatini oshirishda yurtimizda qilinayotgan ishlar tahlili, oldingga qo'yilgan maqsadlari va bu sohada erishilgan yutuqlar, o'zgarishlar yoritilib berildi.

Kalit so'zlar: Ta'lim-tarbiya, xalqaro standart tasnifi, ta'lim sifati, zamonaviy metodikalar, uzluksiz ta'lim, xalqaro standartlar.

Buyuk kelajak taraqqiyoti tomon odimlab borayotgan mamlakatimizda kadrlar masalasi, yosh avlod tarbiyasi birinchi o'rindagi muhim masalalar qatorida bo'lib qolmoqda. Zero, O'zbekiston ravnaqi, kelajagi shu yoshlar, ya'ni zamonaviy kadrlar qo'lida ekan, jamiki e'tibor ularning teran fikrli bo'lishi, jahon ta'lim standartlariga mos kela oladigan ta'lim olishi buyuk kelajak uchun qo'yilayotgan mustahkam poydevorlardan biridir. Buning uchun esa, avvalo, ta'lim sifatini jahon andozalariga mos ravishda oshirish lozimdir. Zamonaviy ta'lim olishning o'zi har bir shaxs zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Zero, ta'lim-tarbiya jarayoni shaxsni har tomonlama kamol toptirish yuksak g'oyali, milliy g'ururli, chuqur ma'lumotli, ma'naviy va jismoniy yetuk qilib yetishtirish maqsadini ko'zda tutadi va o'z harakatlarini shu nuqtai nazardan yo'lga qo'yadi. Istiqlolning dastlabki qadamlaridanoq, yosh avlodni tarbiyalash, hayotda o'z o'rini topishi, demokratik davlat qurish vazifalariga bo'yundirilishi lozim ekanligini uqtirib o'tilgandi. Oradan yillar o'tib, zamonaviy innovatsion ta'limni turli usullarda amalga oshirish imkoniyatlari kundan-kunga kengayib bormoqda. Bularning barida butun mas'uliyat faqatgina o'qituvchi zimmasigagina yuklatilmasdan ta'lim oluvchidan ham o'z-o'zini boshqarish talab etilmoqda. Ta'lim-tarbiyaga yangicha yondoshish, ta'lim sifatini oshirish, mavjud ta'lim dasturlarini zamonaviy talablarga muvofiq isloh qilish va yosh avlod tarbiyasi muammolarini oqilona tarzda hal qilish imkoniyati yaratilgan bo'lib, bu ulug' niyatlarni amalga oshirishda, avvalo, ta'lim tizimini maktab yoshigacha bo'lgan bola tarbiyasidan boshlab, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, yuksak aql-zakovat mohiyatini shakllantirish, buning uchun zamonaviy moddiy texnik va axborot bazasini yaratishgacha bo'lgan barcha sohalarni isloh etish kerak. Mahkamasining 2017-yil 18-iyuldagi 515-sonli qarori qabul qilindi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad ta'lim sifatini aniqlash, ta'lim sifatini oshirish mexanizmini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish, Universitetlarning milliy va xalqaro reytingini oshirish yo'nalishida ishlarni muvofiqlashtirish va olib borish, universitetlarning va uning tuzilmalarida ta'lim sifatini oshirishning yo'nalishlarini belgilab berishdan iborat edi. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini tubdan takomillashtirish, ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash, shuningdek, 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasi"da tegishli ko'rsatma va vazifalar belgilab o'tildi. Unda oliy ta'lim muassasalariga qabul kvotalarini oshirish, oliy ta'lim muassasalari tomonidan tegishli ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha o'quv rejalari va dasturlarini kadrlar buyurtmachilarining ehtiyojlaridan kelib chiqib, mustaqil ishlab chiqish va O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi bilan kelishilgan holda tasdiqlash, baholash tizimi va mezonlarini uzluksiz ta'lim tizimining bosqichlariga muvofiqlashtirish, ta'lim jarayonini shaffof, zamonaviy va adolatli tashkil etish, professor-o'qituvchilarni o'zining kasb-mutaxassisligidan tashqari, faoliyatiga unga bog'liq bo'lmagan keraksiz

tadbirlar va yig'ilishlarga jalb etmaslik masalalari, qo'shma ta'lim dasturlari asosida talabalarni o'qitish tizimlarini tashkil etish, shuning uchun birgalikda ikki tomonlama tan olinadigan diplom berishni joriy etish va boshqa masalalar ko'rib chiqilib, tegishli ko'rsatma va vazifalar ijrosini taminsh bo'yicha topshiriqlar berilgan edi. Bu esa hayotimizda o'z aksini topdi desak mubolag'a bo'lmaydi.

2019 yilning aprel oyida O'zbekiston Prezidenti 2030 yilga qadar Xalq ta'limi tizimini rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqladi. Ta'lim infratuzilmasini yaxshilash va kengaytirish hamda o'qitish metodikalarini takomillashtirishdan tashqari, konsepsiyada talabalar o'zlashtirishini baholashning xalqaro tadqiqoti – PISA reytingiga ko'ra O'zbekiston 2030 yilga qadar jahonning 30 ta etakchi mamlakatlari qatoriga kirishi maqsad qilib qo'yilgan.

Hozirgi kunda eng dolzarb muammolardan biri Oliy o'quv yurtlaridagi ta'lim-tarbiya ishlari, samaradorligini keskin oshirishdan iborat. Oliy o'quv yurtlaridagi ta'lim tarbiya jarayonlari samarali amalga oshirish uchun talabalar bilan o'qituvchilar o'rtasida uzliksiz ishlar olib borish zarur. Bu esa maktab o'qituvchisi va o'quvchisi o'rtasidagi yoki litsey o'qituvchilari va o'quvchilari o'rtasidagi munosabatlardan farq qiladi, bu bir tomondan ular o'rtasidagi yosh xususiyatlariga, ijtimoiy-huquqiy mavqelarga bog'liq bo'lsa, auditoriyada "Ustoz-muallim" va "shogird-tinglovchi" tarzida, auditoriyadan tashqarida do'stona aka-uka, xatto ota-bola munosabatlariga yaqin do'stona dilkash bo'lishlari maqsadga muvofiqdir. Lekin shu vaqtgacha oliy maktab psixologiyasi, undagi talaba va professor-o'qituvchilar o'rtasidagi psixologik muhit chuqur tahlil qilinib chiqilmagan. Talabalik davrining asosiy xususiyatlaridan biri ijtimoiy etuklikning jadal surat bilan ro'yobga chiqishidir. Talabalik davri o'spirinlikning ikkinchi bosqichidan iborat bo'lib 17-21 (25) yoshni o'z ichiga oladi va o'zining xususiyatlariga ega. Mazkur pallada o'spirin o'ziga ruhiy inqiroz yoki tanglikni boshidan kechiradi. Bunda kattalarning turli rollarini bajarib ko'radi, turmush tarzining yangi jihatlariga ko'nika boshlaydi.

Xozirgi fan-texnikaning rivoji bir tomondan axborotlar, ma'lumotlar olishni ko'paytirsam, osonlashtirsam ikkinchi tomondan yoshlarga biron mutaxassislikka oid bilimlarga barqaror intilish, qiziqishning pasayishiga hatto yo'qolishiga olib keladi. Chunki qat'iylik, ijodiy izlanish, irodaviy zo'r berish o'rnini loqaydlik, faoliyatsizlik egallamoqda. Boshqacha misol bilan aytganda, ular tayyor axborotlarning quliga aylanib kelmoqdalar. Talabaning maktab o'quvchisidan farqi shundaki, u faqat tinglovchi o'quvchigina emas, mustaqil ilm, hunar oluvchidir ham. "Student" lotincha mustaqil shug'ullanuvchi degan ma'noni anglatadi. Talabalarga mustaqil bilim olish,, o'z faoliyatini o'zi tashkil qilish, o'zini-o'zi boshqarish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va hokozalarni o'rgatishdir. Bu vazifani amalga oshirishning asosiy omili monologik ma'ruzadan dialogik ma'ruzaga muloqotga o'tishdir.

Talabalarda ta'lim berish bu ularni bilimlar, ko'nikmalar va malakalar bilan ommalashtirish ular faoliyatini va psixikasiga ta'sir qilishdir. Ta'lim jarayonida uning mohiyati asosida talabalar psixikasining turli tomonlari shakllanadi. Ta'lim bo'lg'usi mutaxxasis shaxsining ilmiy dunyoqarashining ilmiy va boshqa xislatlarining rivojlanishida bevosita ahamiyatga egadir. Talabalarni tarbiyalash bu qobiliyat ongliklik burch, xissi, intizomlilik odamlar bilan ishlash, o'z-o'zini tanqid qilish kabi shaxs

xislatlari va xususiyatlarini shakllantirish maqsadida ularning psixikasi va faoliyatiga ta'sir qilishdir.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Bugungi kunda hayotimizda sodir bo'layotgan o'zgarishlarning tub mohiyati bevosita ta'lim jarayoniga taqaladi. Ta'limda ilg'or pedagogik tajribalarni qo'llash orqali ta'lim sifatini yanada takomillashtirish zarur. Bu orqali biz yoshlarimizning quyidagi xususiyatlarini rivojlantirgan bo'lamiz:

- bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish;
- yoshlarni jahon arenalariga intilishlariga zamin yaratish hamda ularning yetuk kadr sifatidagi raqobatbardoshligini oshirish;

- ularda ijodkorlik hamda tanqidiy fikrlay olish qobiliyatlarini shakllantirish.

Yana shuni aytish lozimki, bugungi kunda oldimizda turgan asosiy hamda buyuk vazifamiz har tomonlama yetuk, barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga yetkizishdir.

-Motivatsiya bu xarakterga intilish, psixofizik jarayon talaba xatta-xarakati yo'nalishini belgilaydi. Talabalarda rag'batlantirish bu barcha ta'lim jamoatchiligi oldida turgan muammo. Ta'lim soxasi mutaxassislari va ushbu soxa mutaxassislarining fikriga ko'ra motivatsiya o'quvchining shaxsiy va tashqi omillar tomonidan qo'llab quvvatlanadigan o'quv jarayonida ishtirok etish istagi bilan belgilanadi. Ba'zan talabalarining motivatsiyasiga yetarlicha etibor berilmaydi, bu xato. Avval siz motivatsiyani aniqlab olishingiz kerak. Bu inson xatti- xarakatlarini boshqaradigan va uning tashkil etishini yo'nalishini barqarorligini va faolligini belgilaydigan dinamik psixofiziologik jarayondir. Talabalarda o'qishga qanday rag'batlantirish –zamonaviy universitetlar o'qituvchilarning oldiga qo'ygan muxim savol, chunki aynan kelajak mutaxassislari iqtisodiyotni rivojlantirish uchun asos va jamiyatning barqaror rivojlanishining asosiy saloxiyati xisoblanadi.

Talabalarda liderlikka xos bo'lgan xususiyatlarni shakllantirish bo'yicha psixologiya fanidan qator amaliy tadbirlar mavjud dastur, interfaol ta'lim uslubigi asoslangan amaliy mashg'ulotlarda o'z aksini topadi.

Talabaning liderlik xususiyatlarini rivojlantiruvchi psixologik tadbirlarining metodologik asoslari bir muncha baxsli bo'lib, bu mavzuning puxta ishlab chiqilishi ushbu mashg'ulotlardan olingan natija samarasini belgilaydi.

Kreativlik (lot., ing. "create" - yaratish "creative" yaratuvchi, ijodkor) -individdning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi xamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma'nosini ifodalaydi. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, xis tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit xolda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Shuningdek kreativlik iqtidorning muxim omili sifatida aks etadi. Qolaversa, kreativlik zexni o'tkirlikni belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoev. Toshkent shahri, 2018 yil 5 iyun.
3. «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida» gi faarmonida 2017 – 2021.
4. Tolipov O', Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. T. 2005.

5. O'zbekiston Respublikasi Tasviriy oyina ijodiy uyushmasi "Inson manfaatlari hamma narsadan ustun". T. 2017.
6. T. Z. Nishonova, P. S. Ergashov. Oliy maktab psixologiyasi T. 2012.
7. www.aim.uz , www.ziyounet.com , www.ziyouz.com.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING AQLIY RIVOJLANISHI , BOLALARNING AQLIY TARAQQIYOTINI DIAGNOSTIKA QILISHDA METODIKALARIDAN FOYDALANISH

*Nematova Nodira Rustam qizi, Termiz davlat pedagogika instituti,
pedagogika psixologiya mutaxassisligi II-kurs magistranti*

Anotatsiya: Mazkur Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishi, bolalar psixodiagnostikasining o'ziga xos xususiyatlari, psixologik-pedagogik diagnostikaning asosiy maqsadi, maktabgacha yoshdagi bolalarda psixologik tashxisda qo'llaniladigan metodikalardan foydalanish va qo'llash tartibi haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, aqliy rivojlanish, Maktabgacha yosh, Psixologik tashxis, diagnostik tekshiruv, aqliy taraqqiyot, metodika materiallari, natijalarni baholash

Kirish: Psixologik tashxis psixologiya fani soxasi bo'lib, shaxsning individual-psixologik xususiyatlarni aniqlovchi xamda o'lchovchi metodlarni ishlab chiqadi. Psixologiya tashxisdan mustaqil soxa sifatida foydalanish o'tgan asrning 20-yillarida boshlangan Psixologik tashxisning predmeti hamda yo'naltirilganligiga xar xil mualliflar turlicha yondashganlar. Fundamental xarakterga ega bo'lgan ishlarda umumiy psixodiagnostika psixologik-pedagogik qurollarning tuzilishi va psixologik-pedagogik xulosalar shakllanishining metodologik, nazariy xamda uslubiy tamoyillari sifatida gavdalanadi. Bu asosan nazariyaga oid vazifa bo'lib, testalogiyani fan sifatida bilishni va albatta, tekshiruvchining ruxiyatini o'rganishni taqozo qiladi

Aqliy tarbiyaning vazifasi uning mazmuni, metodi va tashkil etilishiga qarab belgilanadi. Keyingi yillarda olib borilgan psixologik-pedagogik tadqiqotlarning natijalari maktabgacha ta'lim yoshi davrida bolalarning aqliy rivojlanishida juda katta imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi. Bularning hammasi maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga beriladigan bilim, malaka va ko'nikmalarini yanada chuqurlashtirish, hajmini kengaytirish maqsadga muvofiq. Maktabgacha ta'lim yoshining oxiriga kelib bolalar tevarak atrof to'g'risida kattagina hajmdagi eng oddiy bilim va tushunchalarga ega bo'lib qoladilar, asosiy fikrlash jarayonini egallab oladilar, narsa va buyumlardagi voqealardagi muhim va muhim bo'lmagan tomonlarini ajrata oladigan ba'zi bir sabab natijali bog'lanishlarni bilib oladigan bo'lib qoladilar. Ularda o'quv faoliyatining dastlabki ko'rsatkichlari shakllanadi. Shuning uchun maktabgacha yoshidan boshlab rivojlantirib borish katta ahamiyatga ega. Maktabgacha ta'lim yoshining dastlabki bosqichlarida bolalarda tasavvur ta'limi bo'ladi. Hayotiy tajribaning ortib borishi va tafakkurning rivojlanishi bilan ijodiy xayol tarkib topadi. Kichik maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar uchun ko'rgazmali harakatli, ko'rgazmali obrazli tafakkur xosdir. Buning asosida so'z, mantiqiy tafakkur, tushunchali tafakkur rivojlantiriladi. Tarbiyachi bolalarda analitik-sintetik tafakkur faoliyati tarkib

toptiriladi bu hodisalarni, voqealarni, chuqur anglab olish, ularni muhim bo'lgan va muhim bo'lmagan tomonlarini ajratishga o'rgatish lozim.

Maktabgacha ta'limda xam aynan psixodiagnostikaga oid yechimini kutayotgan muammolarni kuzatishimiz mumkin. Masalan, bolaning tarbiyachi tomonidan qayta-qayta ko'rsatib berilgan xarakatlarni bajara olmaslik, yoki qisqa hajmli sherlarni yod ola bilmaslik, muloqotga kirisha olmaslik, yoshiga nisbatan o'ta qaysarlik, ota-ona bilan bola o'rtasidagi tushunmovchilik oddiy mantiqiy masalalar yecha olmayotganligi ota-ona xamda pedagog-tarbiyachini xavotirga soladi. Bunday qiyinchiliklar nafaqat ma'lum malumotlarni bilmaslik kabi pedagogik muammolarga, balki ko'proq psixologik sabablarga ega bo'lishi mumkin. Balki, aqliy faolyatning ichki rejalashtiruvchi yoki psixik jarayonlar taraqqiyotida muammolar bo'lishi, bilish qobiliyati yetarlicha shakillanmagandir. Bu muammoni xal qilish uchun, avvalombor, testlar yordamida bolaning bilim olishida yuz berayotgan qiyinchiliklar sababini aniqlash joiz. Buning uchun psixolog bolalar psixologiyasi, yosh davrlari xamda pedagogik psixalogiya, tafakkur psixologiyasi, testalogiyani puxta bilishi va bu soxada mukammal bilmga ega bo'lishi kerak. Ayniqsa uzluksiz talimning bosh bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimida psixodiagnostikadan foydalanishda ehtiyojkorlik va o'ta ma'sulyatlilik aloxida talab etiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixik taraqqiyoti darajasini aniqlash va o'rganishda diagnostik vositalarni tanlash va saralashda psixolog o'zi mukammal biladigan, amaliyotda qo'llab kelayotgan metodikalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. [1]

Hozirgi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy taraqqiyotini tashxis qilishda "Buyerda nima ortiqcha", "Guruxlarga bo'lib ko'rchi", "Yil fasillari", "Shakillarni qirqib chiq", "Klassifikatsiyalar" kabi metodikalardan keng foydalanib kelinmoqda. Misol uchun, idrok va tafakkurining rivojlanish darajasini aniqlash metodikasi maktabgacha yoshdagi bolalarning idrok va tafakkurning rivojlanganlik darajasini aniqlash uchun mo'ljallangan, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachi-pedagog va psixologlari tomonidan o'tkazilishi mumkin. Ushbu metodikaga quyidagi materiallar ishlatiladi: 3ta quticha, birinchi qutichaning yon tomonida kvadrat, ikkinchi qutichaning yon tomonida doira, uchinchi qutichaning yon tomonida uchburchak shakillari aks ettirilgan bo'lib 8ta kvadrat, 8ta doira, 8ta uchburchak shakildagi 24ta predmetdan iborat. Xar bir shakillar katta va kichik hajmdagi predmetlarga bo'linadi (4ta kichik va 4ta katta).

Kvadrat shakildagi predmetlarga kubik, gugurt qutisi, sovun, kitob; doira-tanga, tugmacha, shar, koptok; uchburchak-konus, kalit, archa, raketa, kabi materiallardan foydalaniladi. Metodika 15-20 daqiqa davomida o'tkaziladi. Ushbu metodikaning qo'llanishi, bolaning oldiga qutichalar quyilib xar bir predmet bittadan bolaga ko'rsatiladi va qanday shakilga o'xshashligi so'raladai. Bola javob bergandan so'ng predmet mos keladigan qutichaga solinishi so'raladi. So'ngra keyingi predmet ko'rsatiladi va savollar qaytariladi. Shu tariqa xamma 24ta predmet bolaga birin ketin ko'rsatiladi va shakillarga mos ravishda qutichalarga joylashtiriladi. Olingan natijalar tarbiyachi tomonidan baholanadi. Xar bir to'g'ri topilgan predmet uchun 1balldan, maksimal 24 ball beriladi. Ushbu metodika xar bir bola bilan aloxida o'tkaziladi. [2]

"Klassifikatsiya" metodikasida 5-7 yoshli bolalarda so'z-mantiq tafakkurini o'rganish uchun qo'llaniladi. 25 ta kartochka taqdim qilinadi, u besh guruhga bo'linadi,

har bir guruxda 5 tadan kartochka, ya'ni birinchi gurux - pufaklar, ikkinchi gurux - kiyimlar, uchinchi gurux - mevalar, to'rtinchi gurux - sabzavotlar, beshinchi gurux - ozodalik buyumlaridan foydalanishadi. Metodikani 10-15 daqiqa davomida o'tkaziladi. Rasmlarni bolaga berib ular jim kuzatiladi. Bolaga quyidagicha ko'rsatma beriladi: "Oldingda turgan rasmlarning hammasiga diqqat bilan qara. Ularning orasida bir-biri bilan o'xshash rasmlar bor. Bir-biriga o'xshash rasmlarni top va ularni aloxida guruxlarga ajrat. Shunday qilsang, bir-biriga o'xshash rasmlar guruhi yigiladi". Bolaga rasmlarni bimalol ko'rib chiqishiga imkoniyat berib, bola ularni o'zicha, o'zi belgilagan mezonlar bo'yicha klassifikatsiya qilishi kuzatiladi. Ishni tugatgandan keyin rasmlarni nima uchun guruxlarga bunday qilib ajratganligini va har bir guruxni qanday nomlashi so'raladi. Agar bola o'zining echimini asoslab bersa, u bilan buni muxokama qilish kerak. Mabodo bola xato kilsa, unga ozgina yo'l kursatib yuborish lozim. Bolaga ozgina yo'l-yo'riq ko'rsatib yuborish orqali vazifani to'g'ri echimini topishiga imkon berish kerak. Masalan, ikkinchi guruxni umumlashtiruvchi so'z kiyim so'zidir. Kartochkalarda quyidagi predmetlar tasvirlangan:

1-kartochkada bir predmet: - shapka

2-kartochkada ikki predmet: - shapka va sharf

3-kartochkada uchta predmet: - shapka, sharf, kofta

4-kartochkada to'rt predmet: - shapka, sharf, kofta, qo'lqop

5-kartochkada besh predmet: - shapka, sharf, kofta, qo'lqop, kurtka

Kartochkalardagi predmetlar soniga bola tashqi belgilar sifatida qarashi va bularga asoslanib qaror qabul qilishi mumkin, aslida u barcha kartochkalarni predmetlar turiga qarab emas, balki predmetlar soniga qarab klassifikatsiya qiladi. Xar bir gurux uchun fon sifatida bir xil rang tanlangan, ular bir xil ramkaga olingan, bu esa bolaga variantlarni klassifikatsiya qilishda ularni farqlay olishi uchun asos bo'lishi mumkin. Bu klassifikatsiya varianti tashqi belgilarga asoslangan hisoblanadi.

Bu test bolalarni ko'rgazmali-obrazli tafakkurdan so'z mantiq tafakkuriga o'tish jarayoni xususiyatlarini aniqlaydi. Aynan shuning uchun ham bolalar berilgan vazifa negizini mustaqil ravishda ifodalab berishlari muxim ahamiyatga ega. Qoida bo'yicha vazifa 10-15 daqiqadan oshmasa ham, ishlash vaqti chegaralanmaydi. Asosiy e'tibor vaqt ko'rsatkichlariga emas, balki bajarilgan ishning tavsifiga va o'ziga xosligiga qaratiladi. Test o'tkazish jarayonida bola vazifani bajara olmasa, uni xato deb belgilashga oshiqmang. Ularning ko'pchiligi vazifani tushunmaganligi tezroq ishni tugatish xohishi oldindan tarqatma materiallar bilan predmetli-manipulyativ harakatlarni bajarganligi kabilar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shuning uchun bolaga bu bosqichni bosib o'tishga imkon berish kerak. Agar shunda xam bola vazifani bajara olmasa, siz unga ozgina turtki berib yuborishingiz mumkin. Qoida bo'yicha bolaga "Nima uchun sen olma rasmini bu guruxga qo'shyapsan?" deyiladi. Javobni kutish kerak. Javob noto'g'ri bo'lgan xolatlarida umumlashtiruvchi so'zni topishga qaratilgan ko'shimcha savollar beriladi. [3]

Qiziquvchanlik bolaga xos xususiyatdir. U bolani tevarak-atrofdagi voqea hodisalarga, narsa va buyumlarga qiziqish bilan qarashga, hamma narsani ushlab his qilib, diqqat bilan tomosha qilishni kuzatishda namoyon bo'ladi. Tarbiyachi kuzatishlar tashkil etib, bolalarda paydo bo'lgan savollarga o'z vaqtida javob berishga harakat qiladi, ularni fikrini mustaqil javob qidirishga yo'llab, maktabgacha ta'lim

yoshidagi bolalarda qiziquvchanlikning susayishiga yo'l qo'ymaydi. Bolalar bog'chasi oldida bolalarning aqliy qobiliyatini rivojlantirish vazifasi turibdi. Qobiliyatlar tegishli faoliyat jarayonida namoyon bo'ladi va rivojlanadi. Insonning aqliy qobiliyati aqlining ziyraklik - fahm-farosatlilik, tanqidiy ko'z bilan qarash, sermulohazalik kabi sifatleri bilan ajralib turishi mumkin. Aqliy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, ya'ni eng oddiy faoliyat usullari, predmetlarni tekshirish, ulardagi muhim va muhim bo'lmagan belgilarni ajratib ko'rsatish boshqa predmetlar bilan taqqoslash va hokazolarni tarkib toptirish.

Xulosa. o'rnida shuni aytish joizki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolaning aqliy taraqqiyotini aniqlashda, tashxis metodikalari tarbiyachi-pedagog va psixologlar to'g'ri tanlash va to'g'ri foydalanish muxim masala xisoblanadi. Fikrimizcha, xar bir pedagog-psixolog o'z amaliyotida yuqorida keltirilgan metodikalardan o'yin tarzida keng foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abramova G.S. Amaliy psixologiya. M. 2005;
2. Norbosheva M.O. Bolalar psixologiyasi va psixadiagnostikasi. T.2020;
3. Rogov E.I. Amaliy psixolog uchun qo'llanma. V 2-T,M-2003;
4. Maktabgacha talim muassasasi to'g'risida, Nizom.391-son 2019-yil 13-may

CAUSES OF CONFLICTS BETWEEN TEACHER AND STUDENT AND PEDAGOGICAL MECHANISMS OF THEIR ELIMINATION

Vahobova Dilnoza Vahidovna Termiz State Pedagogical Institute, 2nd year master

Annotation: In recent years, relations between teachers and students have become much more complicated and tense. Confrontation with children, whose living conditions today can not be called favorable, is a common part of reality. This is evidenced by numerous publications in the press on this topic, information from various media. Therefore, the increased interest of psychologists, sociologists, teachers in the problem of constructive conflict resolution in the system of teacher-student relations is completely justified.

Keywords: teacher, student, attitude, method, solution, discussion.

INTRODUCTION

Communication is a multilateral and multifunctional phenomenon, which largely determines the very interaction between teacher and student. As A.A.Bodalev wrote, "a situation where one person influences another is a situation of interaction, and therefore the effect of influence, as a rule, is associated with the nature of the ratio of features that exist in both one and the second personality (teacher and student)". Hence, the system of relations "teacher-student" in general is characterized by inconsistency - harmony, conflict - conflict-free, acceptance - rejection, openness - closeness. Although the teacher mainly enters into business, working, official relations with students, there are always purely personal relations based on a feeling of affection, sympathy, benevolence, or, on the contrary, on a feeling of hostility, coldness, antipathy [1, p. 35].

MATERIALS AND METHODS

Conflict resolution is a joint activity of its participants aimed at stopping resistance and solving the problem that led to the clash. Conflict resolution involves

the activity of both parties to transform, to eliminate the causes of the conflict [3, p. 413].

Conflict resolution - as a result of increasing professionalism, activating the teacher's own mental activity, realizing the real causes of conflict situations with students [4, p. 116]. Resolve - by researching, find the correct answer; finding a solution to something, eliminate, clarify, judge (resolve the conflict) [5, p. 850].

Hence, the concept of "conflict resolution" in our interpretation implies the active activity of a high school student aimed at stopping conflict actions, understanding the cause and ending the problem that led to a collision with a teacher.

RESULTS AND DISCUSSION

The resolution of the conflict leads to relaxation, a decrease in tension, switching attention to one's duties and affairs; increasing the activity of high school students in educational activities, as a result of which there is a restoration of peace of mind, a deepening of understanding of life situations, the emergence of a new value consciousness of high school students; students strive to maintain unity in the system of relations "teacher-student". Thus, knowledge of the nature of the conflict and skillful overcoming of it in practice is of great importance both for the individual and for the "teacher-student" system in the process of educational activity [1, p. thirty]. Analysis of psychological and pedagogical literature (O. V. Galustova, A. B. Dobrovich, M. M. Rybakova, K. S. Lisetsky, I. G. Atayants, L. M. Lomdzharia, E. I. Kokkonen and others.) made it possible to identify the following conditions under which conflict resolution is constructive (productive) in nature: termination of conflict interaction; search for common or close in content points of contact in goals and interests; change in emotional attitude towards the opposing side; objective discussion of the problem; choice of the optimal strategy for resolving a conflict situation. Let's consider these conditions in more detail.

The cessation of conflict interaction means that in the course of communication (in the process of learning activities) the behavior of both parties or one of them must be changed. It is known that this condition is feasible in the presence of a certain set of personal characteristics conflicting in the dyad "teacher-student". In the most general form, a set of personal characteristics is presented as an integration of social and biological: age and gender characteristics, type of nervous system (temperament), volitional qualities, communication skills, level of conflictological literacy, emotionality, activity, motivational sphere. Termination of conflict interaction is also possible if both parties realize (recognize) the existence of the conflict; with the correct assessment, analysis of the conflict situation; forecasting its further development. The main goal of the psychological analysis of the situation is to create a sufficient information base for making the main decision of the situation that has arisen. In this case, forecasting provides early detection of those contradictions in the interaction between the teacher and the student, which in the future can become the basis for the continuation of the conflict. It follows from this that forecasting in relation to a problem situation contributes to the suppression of its development. Thus, taking into account the personal characteristics of the conflicting parties, predicting the development of the conflict, assessing and analyzing the situation contribute to the productive resolution of the conflict situation between the teacher and the student.

The search for common or similar points of contact in the goals and interests of the teacher and the student is a two-way process and involves an analysis by each side not only of its own goals and interests, but also of the goals and interests of the other side. An example of this condition in our case is the period of preparation of high school students for final exams - the point of contact may be the result of the student's preparation, i.e., the interest of both parties in a positive result. Here, on the one hand, a teacher who wants to get a high percentage of the quality of the student's knowledge, which is an indicator of his successful work with this student, on the other hand, a student who aims for a high mark or an exam score that ensures his further studies after school. Thus, in this case, in order to resolve the conflict situation, it becomes necessary to focus not on personalities (teacher-student), but on interests and goals.

A change in the emotional attitude towards the opposing side means the activities of the parties in the direction of mitigating the negative attitude towards each other, i.e. the transfer of relations in the "teacher-student" system to the level mutually acceptable for both parties, switching attention from affective-tense relations to the sphere of business relations of educational work. The experience of joint activities in the name of achieving a common goal brings people together, allows you to discover new, additional ways to overcome the difficulties and troubles associated with conflict resolution [2, p. 36]. Among the methods of reducing the negative emotions of the opposite side, there are also distinguished such as a positive assessment of some actions of the interacting parties, readiness to go for a rapprochement of positions, turning to a third party, a critical attitude towards oneself, balanced own behavior, etc.

An objective discussion of the problem presupposes the ability to identify the main aspects of the contradiction that has arisen and the refusal to defend exclusively one's interests and goals. Understanding the problem that has become the basis of the conflict plays an important role in its resolution [6, p. 192]. This condition is especially effective when inviting a "third party" - a psychologist who can competently conduct a psychological analysis of the conflict situation and help the participants find not only options for resolving, but also possible ways to prevent and extinguish the conflict. The main aspects that are considered by the participants are:

- 1) what preceded the conflict (place of origin, activities of the participants);
- 2) what age and individual characteristics of the participants manifested themselves in their behavior, situation, act;
- 3) the situation from the position of the teacher and the student;
- 4) personal positions of the teacher and student;
- 5) the content of the conflict (conflict of activities, behavior or relationships);
- 6) options for repayment, prevention and resolution of the situation, adjustment of the behavior of the parties;
- 7) prospects for further interaction.

Focusing on secondary issues, caring only for one's own interests reduces the chances of a constructive solution to the problem.

One of the best ways to resolve a conflict situation in the system of relations "teacher-student" is the choice of the optimal strategy of behavior (the condition for the optimal choice of a strategy for resolving a conflict situation). Compromise and cooperation are among the most effective strategies. The compromise consists in the

desire of both sides to end the conflict with partial concessions. It is characterized by a willingness to recognize the claims of the other party as partially justified, a willingness to forgive. To achieve it, you can apply the technique of "open conversation", which consists in: 1) a reasonable statement that the conflict is unprofitable for both parties; 2) a proposal to end the conflict; 3) admitting their mistakes; 4) without negative emotions, discuss mutual concessions and, if necessary, correct them.

Cooperation implies the orientation of the teacher and the student to a constructive discussion of the problem, considering them as allies in the search for optimal solutions. It is expedient to carry out the method of cooperation in the "teacher-student" system using offers of mutually beneficial options and objective criteria, as well as taking into account the importance of the decision for both parties.

CONCLUSION When using a psychologist (a "third party") to help resolve a conflict situation, a win-win strategy can be used that turns the conflicting parties into business partners and is both ethical and effective. Together with the psychologist, the teacher and the student go through four stages of using this strategy. At the first stage, it is established what need is behind the desires of the parties; on the second stage - determination of the possibility of compensating for the differences of the participants in any aspect; at the third stage, new solutions are developed that are most suitable for both parties; on the fourth, subject to the cooperation of both parties, there is a joint solution to the problem.

Summing up what has been said, it should be noted that each conflict has a unique, individual character. Therefore, the definition of the essence of the conflict is important for finding the means of effective behavior [2, p. 37], which, in general, constitute the conditions for a constructive resolution of conflicts between a teacher and a student, and the unity and commonality of motives and goals in the system of relations "teacher-student" become the key to maintaining and establishing the norms of behavior of constructive interaction.

REFERENCES

1. Ilyusizova S. M. Teacher and student: relationship problems. – Alma-Ata: Mektep, 2019.
2. Potanin G. M., Sakharov A. I. Conflicts: essence and overcoming. – M.: IPK, 2010.
3. Antsupov A. Ya., Shipilov A. I. Conflictology. - St. Petersburg: Peter, 2018.
4. Rybakova M. M. Conflict and interaction in the pedagogical process. – M.: Enlightenment, 2011.
5. Ozhegov S. I. Dictionary of the Russian language. – M.: ONIKS, 2015.
6. Galustova O. V. Conflictology: in questions and answers. – M.: Prospekt, 2018.

MULOQOTNING MUVAFFAQIYATLI BO`LISHIDA SHAXS SIFATLARINNIG O`RNI

Ashurova Shaxnoza Faxriddinovna, TerDPI pedagogika va psixologiya mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Muloqot - odamlarning birgalikdagi faoliyatlari ehtiyojlaridan kelib chiqadigan turli faolliklari mobaynida bir-birlari bilan o`zaro munosabatlarga kirishish jarayonidir. Ya'ni, har bir shaxsning jamiyatda bajaradigan faoliyatlari (mehnat, o`qish, o`yin, ijod qilish va boshqalar) o`zaro munosabat va o`zaro ta'sir shakllarini o`z ichiga oladi. Chunki har qanday ish odamlarning bir-birlari bilan til topishishni, bir-birlariga turli xil ma'lumotlarni uzatishni, fikrlar almashinuvi kabi murakkab hamkorlikni talab

qiladi. Shuning uchun ham har bir shaxsning jamiyatda tutgan o'rnini, ishlarining muvaffaqiyati, obro'si uning muloqotga kirisha olish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir. Bir qarashda osongina tuyulgan shaxslararo muloqot aslida juda murakkab jarayon bo'lib, unga odam hayoti mobaynida o'rganib boradi. Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar va asosiy vositalarni jadal yangilash zarurati sharoitida lizing xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning investitsiya faoliyatini moliyalashtirish shakli sifatida alohida ahamiyatga ega. 1 Zamonaviy dunyoda oila yangi shakllarga ega va bilan taqqoslaganda sezilarli darajada o'zgartirilgan oldingi avlodlar davomida qabul qilingan oilaviy munosabatlarning an'anaviy shakllari.

Muloqotning muvaffaqiyatli bo'lishidashaxsning shakllangan sifatleri, fazilatlarini ngahamiyati juda katta. Jumladan, shaxsda ijobiy fazilatleri axshibo'lsa (xushmuomalalilik, kamtarlik, insonparvarlik, to'g'ri so'zlilik, vijdonli likkabilar) muloqot jarayoni ham yaxshi o'tadi. Chunki shaxslar birbirini to'gritush unishlari uchun, muloqot muvaffaqiyatli bo'lishi uchun ular samimiy bo'lishlari lozim. Samimiylik insonning eng ajoyib fazilatlaridan biri bo'lib, voqeahodisalarga oqil ona munosabatdabo'lish, turli ta'sirlarga berilmaslikdir. Samimiylikning muhim belgisibu yuzdagi xushmuomalalik ifodasi vat abassum. Samimiylik bizning kayfiyatimizga ham bog'liq, chunki kafyatimiz yaxshi bo'lsa, samimiylik kuchayadi.

Samimiylik ko'rsatish uchun kishining ko'ngli toza, oqko'ngil bo'lish lozim. Samimiylik fazilati ayniqsa rahbarning xodimlari bilan qiladigan muloqotida muhimdir. Agar rahbar xodimlari bilan samimiy munosabatda bo'lmasa ularning kayfiyati tushib, mehnat unumdorligi pasayishi mumkin. Ayrim rahbarlar qo'lostida gilar bilan qo'pol, mensimasdan munosabatda bo'lib, buyruq ohangida avtokratikuslubga asoslanibko'radilar. Mashhur Amerikalik notiq, psixolog Deyl Karnegi kitobida ko'rsatilishicha, bir rahbar doimo kovog'ini solib yurgan, kishilar bilan samimiy munosabatda bo'lmagani uchun undan qo'rqib, undan qochib yurar ekan, hatto turmush o'rtog'i bilan ham mensimasdan muomala qilar ekan.

Karnegining ma'ruzasidan so'ng bu rahbar turmush o'rtog'iga ham, qo'l ostidagi kishilarga ham samimiy jilmayib muomala qilishni boshlaganida hamma uni yaxshi ko'rib obro'si ortib

ketibdi, Muomala sirlaridan yana biri bu kishilar bilan munosabatda jilmayishdir.

D. Karnegi fikricha, jilmayganda biz birbirimizga yaxshiliq qilish istagida turamiz. Masalan, transport haydovchilari, aholiga xizmat ko'rsatish xodimlari, oshpazlar, sataroshlar, sotuvchilar samimiy bo'lsalar, kamtar, xushmuomala bo'lsalar, "biz sizga xizmat ko'rsatishdan mamnunmiz" degan so'zlarni ishlatsalar ularning obro'lari ortib, muxlislari ko'payadi, kishilar ularning xizmatlaridanko'proq foydalanadilar. Bolalarni yoshlikdan avvalo oilada, so'ngra ta'lim maskanlarida muloqotga o'rgatib boriladi. Muloqotga o'rgatishning usullaridan biri mashg'ulotlar tarzida shakllantirishdir. Bolani bog'cha sharoitida tarbiyachi turli mashg'ulotlar o'tkazib muloqotga o'rgatadi. Avval elementar o'zini tutish, kattalarga qanday gapirish, salom berish, minnatdorchilik bildirish kabi usullarni tarkib topshiriladi. Maktab yoshi davrida va keyinchalik shaxsga ijtimoiy – psixologik treninglar tashkil qilish orqali muloqotga o'rgatiladi. Shaxsning o'zi bu usullarga ijobiy munosabat bildirishi, faol harakat qilis

hi zarur. Chunki shaxs muloqotda bo'lmagan faoliyat sub'ekti sifatida ham, individual inson sifatida ham to'laqonli rivojlana olmaydi. Tajribali psixolog **A. A. Bodalev** fikricha hatto o'yin faoliyatida bola muloqotda bo'ladi. Ta'lim jarayonining asosida muloqotga o'rgatish masalasi birinchi o'rinda turadi. qolaversa mehnat ta'limi jarayonida kishilar doimo muloqotga ehtiyoj sezadilar. Muloqotning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, u insonni dunyoqarashini kengaytiradi va psixikasini rivojlantiradi. Ya'ni barcha ruhiy jarayonlar muloqot orqali shakllanadi. Biz bilamizki insonning muloqotga kirishishida albatta shaxsiy sifatlari yuqori darajada turadi bu albatta bejiz emas chunki har bir inson muloqotga kirishi uchun boshqa shaxslar bilan muomalaga kirishi uchun muhim jarayon hisoblanadi. **N.P. Anikeeva** fikricha, boshqa odamlar bilan muloqotda har bir shaxs muayyan ijtimoiy rolni egallaydi. Rollar shaxsni to'laroq ochib berishi, uni niqoblashi mumkin. Lekin pozitsiya rollarni tanlash albatta insonning o'z mohiyatiga, uning kuchiga, zaifligiga, salohiyatdarajasiga, o'zo'zini tanqid qila olishiga, xulqatvorining puhtaligiga, o'zining chetdan ko'ra bilish qobiliyatiga bog'liq bo'ladi. Ba'zan muloqotdagi muvaffaqiyatsizliklar yoshlarni benuqsonroq, hamoyalanganroq bo'lish uchun o'zidagi eng yaxshi narsalarni yashirishga, buzishga majbur etadi. Erta o'smirlik paytida yig'it va qizlar yakkalik holatini boshdan kechiradi. Ular His tuyg'ularini hech kimga aytishmaydi. O'zi haqidagi va atrofdagi kishilar haqidagi axborot muloqot usullarini va mazmunli muloqotni tashkil etishga intilishni belgilab beradi. Buning uchun ruhiy tushdagi muayyan ma'lumotlarga ega bo'lish kerak. Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki shaxslarda muloqot jarayonida ularning shaxsiy sifatlarni shakillantirish ularda muloqotga kirishish uchun samimiylik, xushmuomallalik sifatlari ochchiqko'ngilik singari sifatlarning muhim roli o'ynaydi. Agar biz yoshidan qat'iy nazar shaxsda muloqotga kirishishda shaxsiy sifatlarni shakillantirsak ularda jamiyatda o'z o'rinlarini topishlari uchun munosib o'rin egallashlari mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Madumarov Talatbek Tolibjonovich, & Gulomjonov Odiljon Rahimjon o'g'li. (2021). PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF A
2. LEASING MECHANISM IN PUBLIC - PRIVATE PARTNERSHIP. International Engineering Journal For Research & Development, 6(SP), 5.
3. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/7MXR3>
4. M. Maxsudova. Muloqot psixologiyasi. O'quv qo'llanma. — T.: «Turon-Iqbol» nashriyoti,
5. Internet tarmog'idan foydalangan holda

KICHIK MAKTAB YOSHIDA SHAXS SHAKLLANISHIDA MULOQOTMANDLIKNING O'RNI

Jo'rayeva Mastona Xolboy qizi, Termiz davlat pedagogika institutining Pedagogika va psixologiya Mutaxassisligi 2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA: Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda muloqotning shakllanishi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qituvchi va tengdoshlari bilan muloqotmandlik xususiyatlarini o'rganish

KALIT SO'ZLAR: Muloqotmandlik, emotsional munosabat, tortinchoqlik, giper-muloqotchan, verbal aloqa, kirishuvchan

Kichik maktab yoshida muloqotga kirishuvchanlik sekin amalga oshadi. Muloqotga kirishayotganda chiroyli, yoqimli suhbatda bo'lish kerak. Ma'naviy-axloqiy tarbiyalangan shaxs jamiyatda shaxslar bilan erkin muloqotga kirisha oladi. Bolalarni ham yoshligidan chiroyli muloqot bilan ma'naviyatli qilib tarbiyalasak, ular ham yoqimli, muloqotchan bo'lib voyaga yetadi.

Bu kabi masalaga davlatimiz rahbarining e'tiborini 2019-yil 31-dekabr Vazirlar Mahkamasining 1059-sonli "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari to'g'risida"gi qarorining qabul qilinishida ko'rish mumkin. Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasining tarkibi VIII bob, 70 ta bo'limdan iborat bo'lib, konsepsiyaning maqsadi- yosh avlodda mustaqil va baxtli hayot uchun zarur ijtimoiy malaka hamda fazilatlarni yoshiga mos, bosqichma-bosqich shakllantirishdan iboratdir.(1)

Muloqot serqirra jarayon sifatida psixolog tadqiqotchilar tomonidan o'rganilib kelinmoqda. Zamonaviy pedagogik amaliyot bolaning rivojlanishida kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishning mohiyati va ahamiyatini nazariy jihatdan asoslab beradigan psixologik- pedagogik tadqiqotlarga asoslanadi. V.V.Davidov, A.V.Zaporojest, A.N.Leontev, D.B.Elkonin va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan faoliyat konsepsiyasiga ko'plab tadqiqotlar asos qilib olingan. Uning asosida M.I.Lisina, A.G.Ruzskaya muloqotni kommunikativ faoliyat deb hisoblagan. Bir qator tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muloqot qobiliyatlari bolaning aqliy rivojlanishiga yordam beradi.

Muloqot shaxslar amalga oshiradigan faoliyatlar ichida yetakchi o'rinni egallab, u insondagi eng muhim ehtiyojni –jamiyatda yashash va o'zini shaxs deb hisoblash bilan bog'liq ehtiyojini qondiradi .

Shuning uchun ham muloqotning har bir inson hayotidagi o'rni beqiyosdir. Muloqot nafaqat kattalarda, balki maktabgacha yoshdagi bolalarda ham eng muhim ehtiyojlardan biri sanaladi.

Rus tadqiqotchilari L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, A.R.Luriya va D.B.Elkoninlar ilmiy yondashuvlariga ko'ra, bolaning dastlabki ijtimoiy ehtiyojlaridan biri bu- muloqotga nisbatan ehtiyoj deb aytgan. A.V.Zaporojes va M.I.Lisina izlanishlarida ta'kidlanishicha, bolalarning kattalar bilan muloqotga kirishish ehtiyoji 7 yoshgacha bir nechta bosqichlarda rivojlanib boradi:

- 1) e'tibor va hayrixohlikka ehtiyoj paydo bo'ladi;
- 2) kattalar bilan hamkorlik qilish ehtiyoji tug'iladi;
- 3) avvalgi barcha ehtiyojlarning kattalar tomonidan hurmat qilinishiga ehtiyoj tug'iladi;
- 4) maktabgacha tarbiya yoshidagi bolada atrofdagilar bilan o'zaro bir-birini tushunish ehtiyoji vujudga keladi.(2)

Maktabgacha yoshdagi bolalar kattalarning harakatlariga o'yin orqali taqlid qilib, o'z munosabatlarini bildirishadi. Ular ko'proq o'zlari sevgan o'yinchoqlari bilan muloqotda bo'ladi. Bu esa maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot rivojlanishiga yordam beradi.

Muloqot har bir davrda o'ziga xos holda amalga oshiriladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ham o'yin faoliyati o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ular endi o'yinchoqlar bilan emas, balki ko'proq harakatli, sport o'yinlarini o'ynaydilar. Ular

harakatli o'yinlar o'ynashi davomida nutq orqali tevarak –atrof bilan bevosita verbal aloqa o'rnatadilar.

Maktabga kelish jarayonida bola o'z fikrini bayon etish uchun so'z boyligi yetarli darajada ortadi. Normal rivojlanayotgan 6 yoshli bolaning nutqida 3000-7000 so'zni bemalol ishlatadi. Bola maktabga kelmasdan oldin gapirayotgan gaplarini o'ylamasdan gapiradi. U nutqidan faqat aloqa vositasida foydalanadi. Maktabda esa o'qitilayotgan fanlar orqali ham o'z nutqini boyitib boradi. Endi u maktabda o'z ona tilining grammatik tomonlarini ham o'rganib boshlaydi. Endi nutqidagi so'zlarning bog'lanishiga ham ahamiyat bera boshlaydi va o'z-o'zidan grammatika bilan fonetik jihatini ham o'rganib, darslar davomida so'zlardan bemalol gaplar tuza boshlaydi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar bir qancha yangi fanlarni o'rgangani sayin uning lug'at zaxirasi kengayib boraveradi. 7-9 yoshli bolaning o'ziga xos xususiyatlaridan biri, ular o'z fikrlarini bayon qilish uchun emas, balki o'z suhbatdoshining diqqatini o'ziga jalb qilish uchun muloqotga kirishadilar.

Kichik maktab davrida bolaning boshqa insonlar bilan munosabatlarida katta o'zgarishlar ro'y beradi. Bolaning muloqoti endi aniq maqsadga qaratilgan bo'ladi. Bunga sabab bir tomondan o'qituvchining faol ta'siri bo'lsa, ikkinchi tomondan o'quv jamoasining ko'rsatadigan ta'siridir.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar sinfida jamoa bilan muloqot qilish jarayonida turli darajadagi o'quvchilar bor: gipermuloqotchan (sergap) bolalardan dars holatidan qo'rqadigan: javob berishga uyaladigan, tortinchoq yoki darsga quloq solmaydigan o'quvchilar ham bo'lishi mumkin. Ularda maktab davrigacha oilada, bog'chada muloqot ko'nikmalari shakllangan bo'ladi. Masalan, bola yoshligidan oilasi davrasida salomlashish, minnatdorchilik bildirish kabi muloqot ko'nikmalarini o'zida shakllantiradi. Ammo maktab jamoasiga kirishib ketish, o'z tengdoshlari bilan muloqot olib borish sekin amalga oshadi. Ular avvalo, bir-birlarining hatti-xarakatlarini kuzatishadi, o'zaro bir-birlariga nisbatan taqlid qilishadi. Ayrim kichik maktab yoshidagi o'quvchilar maktabda, tengdoshlari oldida muloqot qilishdan uyalishadi, o'zlarini chetga tortishadi, lekin ular oilasi davrasida erkin o'z fikrini bemalol bayon qilishadi.

Boshlang'ich maktab yoshidagi muloqotning xususiyatlari kam o'rganilgan. Ayni paytda, psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich maktab yoshida kattalar bilan muloqot shaxs rivojlanishining yetakchi omillaridan biri hisoblanadi (L.I.Bojovich, V.V.Davidov, D.B.Elkonin). Bu yoshda kattalar bilan, birinchi navbatda o'qituvchi bilan muloqot, bolaning pozitsiyasi, uning boshqalar bilan munosabatlari tizimi tubdan o'zgarganda, maktabga o'tish munosabati bilan alohida ahamiyatga ega.(3)

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar va o'qituvchi o'rtasidagi muloqot ta'lim jarayoniga moslashish davridan boshlanadi. O'quvchilar o'qituvchi bilan nafaqat shaxsiy, balki maxfiy muloqot qilish istagi ham paydo bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning o'qituvchi bilan olib boriladigan muloqoti o'quv faoliyati motivlariga va tengdoshlari bilan munosabatlariga ham ta'sir qiladi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchi o'qituvchi bilan yaxshi emotsional munosabatda bo'ladi. Bola maktabga kelishdan avval kattalar rahbarligida shunchaki axborotlarni o'zlashtirgan bo'lsa, endi u o'zi xohlab kerakli ma'lumotlarni to'plashga

harakat qiladi. Bu davrda bolada o'qituvchisi tomonidan qo'llab -quvvatlanish ehtiyoji paydo bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning eng muhim xususiyatlaridan biri o'qituvchiga ishonch hissi bo'ladi. O'qituvchidan yomon baho olib xafa bo'lsa ham, baribir o'qituvchiga nisbatan ijobiy fikr va ishonch bildirishi saqlanib qolaveradi.

Ko'pchilik kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda tortinchoqlik, uyalish, muloqotga kirisha olmaslik xususiyatlari namoyon bo'ladi. Bu jarayonda o'qituvchi o'quvchilarni tez-tez doskaga biron narsani yozib berish yoki biron narsani o'qib berish uchun chiqarsa, hamda turli rollar bo'lib berib ularni ijro ettirsa ham ulardagi uyalish, tortinish hissi yo'qolib, tortinmaydigan, o'z fikrini bemalol ayta oladigan bo'ladi.

O'qituvchining bolaga munosabati orqali tengdoshlari va oilasi bilan bo'lgan munosabatiga ham ta'sir o'tkazadi. Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, yangi muloqotning xarakteri kichik maktab yoshidagi o'quvchi ta'limining motivlariga, undagi axloqiy sifatlarning ivojlanishiga, o'z-o'ziga beriladigan bahoning shakllanishiga hamda bolaning qiziqishlari darjasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.(4)

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni muloqotmand, muloqotchanligini rivojlantirib borsak, ularda shaxsiy hamda axloqiy sifatlari yuksalib boraveradi. Agar kichik maktab yoshidagi o'quvchilar muloqotmand bo'lsa, ular erkin fikrlay oladi. Mustaqil fikrlay olgan o'quvchi ertakni qayta hikoya qila oladi va unga o'zining ijobiy qarashlarini bildiroladi. Bunday o'quvchilar jamiyatda kattalar bilan hamda maktab jamoasida o'qituvchilar va tengdoshlari bilan ham bemalol suhbatlasha oladi. Muloqotmand o'quvchining aqliy taraqqiyoti ham oshib boraveradi, chunki u kattalar bilan bemalol suhbatlasha olyapti, fanlar yuzasida o'qituvchisiga fikrlarini mustaqil ayta olyapti, o'qish davomida yangi so'zlar o'rganib, lug'at boyligi ortib boryapti.

Kichik maktab yosh davri uchun xos bo'lgan bazi psixologik jihatlari orasida bolaning shaxs sifatida shakllana boshlash jarayoni oiladan tashqariga chiqib, keng jamoa ta'siri ostiga kiradi. Jamoa sifatida birinchi tasir-o'qituvchilar jamoasi bo'lsa, ikkinchi ta'sir sinfdagi bolalar jamoasi hisoblanadi. Bundan tashqari bolaga shu davrgacha notanish bo'lgan o'quv rejasi asosida o'tilayotgan darslar ham katta ta'sir ko'rsatadi. Bunday ta'sirlar natijasida bolada turli xil ijtimoiy- psixologik o'zgarishlar yuzaga kelib boshlaydi va bolaning har taraflama shakllanishi kuzatiladi.

Bolaning kichik maktab yosh davrida aqliy jihatdan rivojlanishi uchun asosiy omillar quyidagilardan iborat bo'ladi:

-Bolaning o'qishi- chunki bola avvallari bilmagan narsalari aynan unga o'tilayotgan fanlar orqali bila boshlaydi.

-Bolaning mehnat faoliyati bilan band bo'lishi- bolaga ham, oilasida ham maktabda o'ziga mos bo'gan ba'zi vazifalar topshirila boshlaydi. Bu esa unda mas'uliyat va javobgarlikni shakllantirish bilan birgalikda aqliy jihatdan kamolotiga ham turtki bo'la boshlaydi.

-Bolaning atrofidagilar bilan bo'ladigan muloqot jihatlari va mazmunini kengaytirish – chunki bola atrofdagilar bilan munosabat va muloqotga kirishar ekan, ulardan o'zi uchun zarur bo'lgan juda ko'p narsalarni o'rgana boshlaydi. Bu esa uning aqliy taraqqiyoti uchun juda muhimdir. Ayniqsa, bolaning kattalar bilan bo'ladigan muloqoti natijasida unda kattalarga nisbatan taqlid yuzaga keladi, shuningdek, kattalar

orasidan topgan ideal obrazlari bola uchun xilma-xil bilimlarini o'zlashtirish manbai bo'lib xizmat qiladi.

-Kichik maktab yoshidagi bolalarning atrofdagi katta yoshlilar –bobo va buvilari, ota-onasi bilan birgalikda o'qituvchi va tarbiyachilari ham bolaning muloqotga kirishuvchanligini rivojlantirish uchun hamkorlikda xarakat qilishlari ayni muddao bo'ladi.(5)

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshida shaxs shakllanishida muloqotmandlikning ahamiyati beqiyosdir. Bunda o'quvchilarning shaxsiy sifatlari va fazilatlarini yuksalib boradi. Maktab jamoasida o'qituvchi hamda tengdoshlari bilan muloqotga kirishuvchan, o'z fikrlarini erkin bayon qila oladigan shaxs sifatida shakllanib boradi. Bolaning muloqotga kirishuvchanligini rivojlantirish uchun ota-onasi va o'qituvchisi birgalikda harakat qilishi yaxshi natijalar beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi". Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda 1059-son qarori
2. M. Maxsudova "Muloqot psixologiyasi". O'quv qo'llanma.-T:"Turon-Iqbol" nashriyoti, 2006.-119 b
3. " Психологические особенности общения младших школьников со взрослыми " Неупокоева Нина Михайловна 1983
4. "Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya" darslik .Z.T.Nishonova va boshq.- Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2018.-600 b
5. "Ijtimoiy –psixologik trening va mashqlar to'plami" F.A.Akromova, N.A.Israilova, T.L.Xurvaliyeva-T:IQTISODIYOT, 2014,80 b

СИНФДАН ТАШҚАРИ ЎҚИШ ДАРСЛАРИДА ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ НАМУНАЛАРИ ЎРГАТИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

*Абдурахимова Мухаббат Аллаевна, Педагогика назарияси ва тарихи йўналиши,
2-курс магистри*

Мактаб ўқувчиларини ўқиш малакаси орқали қуроллантириш билан бир қаторда китобни мустақил ўқий оладиган, уни тушунадиган, маълум бир мавзуга оид китобларни танлай оладиган, газета журналларни ҳам мустақил ўқийдиган фаол китобхонни тарбиялайди. Шу жиҳатдан синфдан ташқари ўқиш тарбиянинг асосий қуроли сифатида хизмат қилади, кўп нарсаларни билишга ҳаваси ортади.

Синфдан ташқари ўқишнинг мақсади ўқиш малакаларини такомиллаштириш, китоб танлай оладиган, мунтазам китоб ўқийдиган, ўқилган китобни тўғри баҳолай оладиган онгли китобхонни тарбиялашдир.

Мактабларда 1959 йилдан бошлаб махсус Синфдан ташқари ўқиш дарслари ташкил этилган. Бундай дарслар 1-2-синфларда ҳафтада 1 марта, 3-4-синфларда 2 ҳафтада 1 марта ўтказилиб келинди. Ҳозирги кунга қадар, бундай дарслар 1-4-синфларда 2 ҳафтада бир марта ўтказилади. Савод ўргатиш жараёнида эса алифбе дарсининг 17-20 дақиқаси ажратилади.

Синфдан ташқари ўқиш ўқув дастури билан чамбарчас боғлиқлик бўлиб, унда кўзда тутилган мақсад ва вазифаларни амалга оширишда яқиндан ёрдам беради. Бунинг учун ўқувчиларда китобхонлик тарбиялаш, уларни оддий китобхондан ижодкор китобхон даражасига кўтариш талаб этилади.

Ўқувчиларга китобга ҳавас уйғотишда ҳар бир болага якка тартибда ёндашиш, шахсий қизиқишларини ҳисобга олиш зарур. Болаларга китоб устида ишлаш малакасини шакллантириш уларда китобхонлик малакасини тарбиялашнинг муҳим омилидир.

Синфдан ташқари ўқиш таниш боғлмаган муаллифнинг ҳам китоблари муқоваси, титул varaғ'и, кириш сўзи, мундарижаси ва суратларига қараб асарнинг таҳминий мазмунини аниқлаш вазифасини амалга оширишга хизмат қилади.

Синфдан ташқари ўқиш дарсларининг асосий вазифаси ўқувчида бадиий китобларни ўқишга ҳавас уйғотади, уларни боғланишли нутқини о'стириш, адабий-эстетик тафаккурини юксалтириш синфдан ташқари ўқиш дарсларини ҳам туб моҳиятини ташкил этади.

Синфдан ташқари ўқиш синфда ўқиш билан узвий боғлиқ равишда уюштирилади. Синфда ўқиш Синфдан ташқари ўқиш учун зарур бўлган ўқиш малакаларини шакллантиради, ўқиган асарни тушунишга о'ргатади, со'з бойлигини бойитади. Синфдан ташқари ўқиш қизиқарли ва ўзига жалб этадиган фаолият бўлиб, болаарни билим доирасини бойитади. Қиёслаш учун материал беради. Синфда ўқиш-ҳаётга тайёрлаш воситаси, синфдан ташқари ўқиш эса ҳаётнинг ўзидир.

Нозирги пайтда бошланғич синф ўқувчилари учун синфдан ташқари ўқишга мо'лжалланган “Китобим-офтобим” номли қо'лланмалар ҳам чоп этилган.

Синфдан ташқари ўқишнинг қуйдаги босқичлари мавжуд:

Синфдан ташқари ўқиш дарслари ўқувчиларда мустақил китоб танлаш ва ўқиш малакаларини шакллантириш 3 босқичга бо'линади:

1. Тайёрлов босқичи. Бу 1-синфнинг савод о'ргатиш даврига тўғри келади. Унга дарснинг бир қисми 17-20 дақиқаси ажратилгани учун “Синфдан ташқари ўқиш маълумоти” деб юритилади.

2. Бошланғич босқич. Бу 1-синфнинг 2-ярим йиллигига тўғри келади. Бу босқичда ҳафтага бир марта 45 дақиқалик дарс уюштирилади.

3. Асосий босқич. Бу босқич 2-4 синфларга тўғри келади. Бу даврда ўқувчиларнинг ўқиш малакалари мустаҳкамланади. Бунда ўқувчилар синфдан ташқари ўқиганлари баҳоланади.

Синфдан ташқари ўқиш босқичлари, дастур талаблари, тарбиявий вазифалари ўқувчиларнинг қизиқиши билан белгиланади.

Масалан, тайёрлов босқичида кичик ҳажмдаги асарни ўқитувчи о'қиб берса, о'қилганлар юзасидан суҳбат, қайта ҳикоялаш о'тказилса, бошланғич босқичида бутун синф ўқувчилари бир хил китоб билан таъминланади. Барча ўқувчилар битта матн устида ишлайдилар. Бунда битта ёзувчи ёки бир мавзудаги асарлар ко'рғазмаси ташкил қилинади. Асар ичда ўқишга топширилиши, альбомлар тайёрланиши, кинофилм ва диафилмлардан парчалар ко'рсатилиши, мусикий дақиқалар о'тказилиши ҳамда асар мазмуни юзасидан ижодий расмлар чиздирилиши ҳам мумкин. Бу жараёнда китобни сақлаш мақсадида уни ямаш, ўраш ўргатилади. “Эртақлар байрами”, “Ифодали ўқиш танлови” ўтказилади.

Асосий босқич якунида кичик ёшдаги ўқувчилар фаол китобхон учун зарур бўлган яхши ўқиш ко'никма ва малакаларини эгаллаши энг муҳими, уларнинг китоб ҳамда мустақил ўқишни яхши ко'ришларига эришиш жуда муҳимдир.

Синфдан ташқари ўқиш учун китоб танлаш тамойиллари хусусида.

Методиканинг вазифаларидан бири Синфдан ташқари ўқиш учун китоб танлаш, о'қиладиган адабиётлар ро'йхатини тавсия қилиш, йиллик о'қув режаси ва дарс тузилиши намуналарини ишлаб чиқиш. Шунини айтиш жоизки, ўқувчиларга китоб танлаш учун тавсиялар бераётганда уларга ўзбек халқ оғзаки ижоди намуналарига, ҳадисларга қизиқиш уйғотиш мақсадга мувофиқдир.

Синфдан ташқари ўқиш учун китоб танлашда қуйидаги тамойилларга амал қилинади:

1. Китоб танлашда тарбиявий мақсад ко'зда тутилади.

2. Китоб танлашда асарлар жанри ва хилма-хиллиги эътиборга олинади.

Бошланғич синфларда ўқувчилар, асосан, ҳикоялар, эртаклар, шеърлар, топишмоқлар, мақолларни ўқишга қизиққанлари учун шу жанрдаги асарлар танланса мақсадга мувофиқ бўлади.

3. Китобни ўқувчилар ёши ва савиясига мослиги ҳисобга олинади.

4. Китоб танлашда ўқувчиларнинг шахсий қизиқишлари ва мустақил ўқиши ҳисобга олинади.

5. Китоб танлашда мавсумий тамойилларга амал қилтнади.

Умуман олганда, китобни тўғри танлаш синфдан ташқари ўқиш мувофақиятини таъминлашга муҳим шартдир.

Синфдан ташқари ўқишга раҳбарлик қилиш шакллари.

Синфдан ташқари ўқишга раҳбарликнинг асосий шакли махсус синфдан ташқари дарсларидир. Бундай дарслар эркин дарс ҳисобланади. Синфдан ташқари ўқиш дарсларида ўқувчиларнинг китобхонлик қизиқишлари, билим доираси, естетик таассуроти, бадиий образларни идрок этиш, ижодий қобилияти ривожланади; фаол китобхонга хос ко'никма ва малакалар шаклланади.

Синфдан ташқари ўқиш дарслари ўқувчиларнинг фаоллигини оширишга қаратилади, шунинг учун уларнинг қурилиши жуда хилма-хил бўлади. Нар бир дарс ўқитувчи ва ўқувчиларни ижоди ҳисобланади; дарсда қанчалик хилма-хилликка, ҳаётийликка эришилса, мақсадга эришиш осон кечади.

Шуларга қарамай, синфдан ташқари ўқиш дарслари ўз олдига қо'йилган вазифаларни амалга ошириш учун маълум талабларга бо'йсунди. Улар қуйидагилар:

1. Нар бир дарсда ўқувчилар ўқиган китоблар (асарлар) ҳисобга олинади. Улар ўқиган ва о'қиётган китобларни синфга олиб келиб ко'рсатадилар, икки-уч ўқувчи ўзлари ўқиган китоблар ҳақида гапириб беради, дарсда ўзаро фикр алмашиш ҳолати яратилади (бу ҳолат дарсдан ташқари вақтда ҳам давом этиши мумкин).

2. Нар бир дарсда ўқиш учун янги китоб (асар)лар тавсия этилади. Тавсия қилиш шакллари турлича бўлиб, улар фикр алмашув, китобни ко'рсатиш, синфда ко'ргазма ташкил этиш, ўқувчиларни қизиқтириш учун тавсия қилинадиган китобдан бирор парчани о'қиб бериш, расмларни ко'рсатиш ёки филм намойиш этишдан иборат бўлиши мумкин.

3. Нар бир дарсда ўқувчиларга асарни янлиг ҳолда о'қитиш мумкин. Агар асар ҳажми каттароқ бўлса, бу иш икки-уч дарс давомида амалга оширилади.

Бунда ўқувчилар ўзлари ўқиган китобдан бирор парчани овоз чиқариб о'қиб бериши мумкин. Бу жараёнда ичга ўқишдан ҳам фойдаланилади.

1. Китобни тарғ'иб қилиш. Синфдан ташқари ўқиш дарсида тавсия қилинади асарлар ро'йҳати синфда ёки махсус жойига осиб қо'йилади, улар вақти вақти билан янгилаб туриларди, то'лдирилади, ко'ргазмалар ташкил қилинади. Ўқитувчи махсус суҳбатлар уюштилади.

2. Якка тартибдаги ёрдам ва кундалик текширув. Ўқувчиларнинг ўқиган китоблари юзасидан суҳбат уюштирилади, о'қилган китоблар ҳисобга олинади.

3. Синфдан ташқари ўқиш юзасидан оммавий ишлар. Адабий эртақлар, викторина ва ёзувчилар билан учрашувлар, адабий экскурсиялар уюштирилади, улар учун махсус тайёргарлик ко'рилади.

Ўқувчилар ўқиган китоблар оғзаки тарзда ҳам ҳисобга олинади: улар ўқиганлари юзасидан синфдан ташқари ўқиш ва синфда ўқиш дарсларида, якка тартибдаги суҳбатларда гапириб берадилар.

Синфдан ташқари ўқиш дарсларида ўзбек халқ достонларининг тарбиявий аҳамияти.

Мустақил юртимиз келажаги бо'лмиш ёш авлодни ҳар томонлама етук баркамол бўлиб вояга етиши учун халқ оғзаки ижоди ҳам катта рол о'йнайди. Сабаби билимдонлик, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик, инсонпарварлик каби фазилятлар ҳақидаги меҳр-оқибат до'стона мунасабатлар миллий қадриятларимизни виждонлилик, ўз сўзи устидан чиқиш каби ахлоқ-одоб қоидалари туг'рисида маълумотлар айниса халқ оғзаки ижодида ко'ришимиз мумкин.

Аслида миллий менталитетимиз, миллий маданиятимиз ва санъатимизнинг илк келиб чиқиш тарихини халқ оғзаки ижоди асарлари орқали билиб олишимиз мумкин. Халқ оғзаки ижоди намуналари орасида достонлар ўзига хос о'рин тутди. Достон ўзбек фолклорининг кенг тарқалган ва йирик жанрларидан биридир. Унинг яратилиши халқимизнинг маънавий-маиший қиёфаси, ахлоқий эстетик карашлари, адолат ва ҳаққоният, озодлик ва тенглик, қаҳрамонлик ва ватанпарварлик, до'стга содиқлик ва устозга ҳурмат каби г'оялар билан узвий боғлиқдир.

Достон сўзи қисса, ҳикоя, саргузашт, таъриф ва мақтов маъноларида ишлатилади. Адабий термин сифатида бу атама халқ оғзаки ижоди ва ёзма адабиётидаги йирик ҳажмли эпик асарларни англатади. Бироқ ёзма ва оғзаки адабиётдаги достонлар ҳаётни тасвирлаш воситалари ва усуллари жиҳатидан бир-биридан жиддий фарк қилади. Халқ оғзаки ижодида достон ўтмиш замонлар тўғрисида қаҳрамонлик г'оялари кўламидаги ҳикоялар, ривоятлардир. М.Саидовнинг таъкидлашича достон мураккаб санъат асари бўлиб, унинг достон бўлиши учун адабий матн, мусиқа бўлиши, куйловчи ҳофизлик саъятини тухта эгаллаган ва соз черта билиши зарур [4].

Бу икки таърифларни қарама қарши тушунмаслигимиз керак аксинча бу фикрлар бир-бирини то'лдиради.

Достонларни таърифлар эканмиз достоннинг ўтмиш билан, халқ тарихи билан маҳкам боғлиқлиги ўзига хосдир. Достонларда тарихни халқ тилида тушуниш, уни жонлантириш мавжуд. Улар халқимиз бошидан кечирган ижтимоий сиёсий воқеалар, ҳамжиҳатлик мустақиллик учун олиб борилган курашларнинг тарихий моҳияти бадиий баён этилган. Шундай қилиб достонлар ҳақиқий ва ҳаёлот дунёси бирикиб кетган оламшумул воқеаларни тасвирлаган, халқимизнинг ахлоқий, фалсафий, диний қарашларини, ҳаёти, урф-одатларини қомусий тарзда ифодалаган ўтмиш ёдномаларидир.

Достонларда тарихий воқеалик халқ ҳаёлотини асосида умумлашган образларда ўз ифодасини топади. Достондаги воқеа ходисалар мазмунан қаҳрамонлик хусусиятига эга бўлади. Достондаги халқ қаҳрамони атрофида бирлаштирилади. Фавқуллоҳда куч-қудратга эга бўлган бундай қаҳрамонлар бутун бир халқнинг орзу умиди, имконият ва интилишлари мужассамлаштиради. Халқ достонлари мазмунан ҳамда жанр хусусиятлари унинг ўзига хос услуби ва мазмунини белгилайди, яъни куй ва ижро билан маҳкам боғлиқ бўлган йирик ҳажмли ва кенг кўламли достонларнинг мазмунига кўтаринкилик, тантанаворлик, анъанавийлик шеърини қисмларининг давомий алмашилиб келиши хосдир.

Ўзбек халқ достонлари жуда узок тарихий тараққиёт босқичларини босиб ўтди. Унинг энг қадимги намуналари сақланиб қолмаган. Собиқ иттифок даврида ёзиб олинган достонларгина бу жанрни кўп давлар оша халқ бахшилари ижросида оғзаки равишда муайян ўзгаришлар билан бизгача етиб келганлигидан далолат беради. Шунинг учун ҳам уларни халқ бахшилари фаолиятдан ажратиб ўрганиш мумкин эмас.

Достонларнинг турлари. Ўзбек халқ достонлари нихоятда кўп қиррали бўлиб кўп йиллар давомида яратилди ва турли ижтимоий ва иқтисодий шароитларда қуйлиниб келди. Достонлар дастлаб В.М. Жирмунский ва Н.Т.Зарифов, кейинроқ М.С.Саидов, Б.И.Саримсоқовлар томонидан ўрганилиб турларга бўлиб чиқилди. Жумладан, Н.Т.Зарифов ўзбек халқ достонларини қаҳрамонлик, жангнома, тарихий ва китобий турларга ажратдилар [1]. М.С.Саидов эса ўзбек халқ оғзаки достонларини:

1. Қаҳрамонлик
2. Соф муҳаббатни қуйловчи
3. Романтик
4. Жангнома
5. Тарихий каби турларга ажратди [2].

Б.И. Саримсоқов эса халқ достонларининг тарихийлик мазмунларига асосланиб, уларни қаҳрамонлик, романтик ва тарихий каби уч турга бўлади. Унинг фикрига қара, жангнома ва китобий достонлар романтик достонларнинг бир кўринишидан иборат [3]. Нақидан ҳам эпоснинг тарихийлик вазифалари, воқеиликни акс эттириш тарзи халқ достонларини қаҳрамонлик, романтик ва тарихий достонлар каби уч йирик турга бўлиб ўрганиш зарурлигини тақозо этмоқда.

Бошланғич синф ўқувчиларининг синфдан ташқари ўқиш дарсларида ўзбек халқ дostonларидан қаҳрамонлик, тарихий ва жангнома дoston турларидан ўрганилса мақсадга мувофиқ буларди.

Қаҳрамонлик дostonлари. Ўзбек халқ дostonчилиги тараққиётида ко'пгина қатламлар бўлсада қаҳрамонлик дostonи алоҳида ажралиб туради. Дostonларнинг яратилиш даври, мавзуси, ғоявий мазмуни, ижтимоий воқеликни тасвирлаш принциплаш принциплари билан ҳам бу дostonлар бир-бирларидан жиддий фарқ қилади. Бироқ улар бир неча йиллар давомида бахшилар томонидан барабар куйлаб келинган, шунинг учун бундай дostonлар орасида якинлик мавжуд. Бир бирига хос хусусиятни иккинчисида мавжуд бўлиши, соф қаҳрамонлик дostonларининг бир белгисидир.

“Қаҳрамонлик” термини ўзбек фолклоршунослигида икки маънода –кенг маънода, умуман ўзбек эпосига нисбатан, тор маънода, унинг бир турига нисбатан ишлатилади.

Қаҳрамонлик дostonлари уруғчилик муносабатлари кўчманчи ва рим кўчманчи ҳаёт тарзи билан чамбарчас боғлиқдир.

Қаҳрамонлик дostonлари турмуш тарзининг ифодаси сифатида уруғчилик даврининг сўнгги босқичлари ёки уруғлар ўртасида низолар уларнинг муайян чегараларга жойлашаётган ҳамда ягона халқ сифатида бирика бошлаган даврларда яратилган. Бир қатор уруғ ва қабилаларни маълум бир халқ сифатида ташкил топа бориши, илк давлатчилик куртакларини пайдо бўлиши ва шу муносабатлар билан халқ ўртасида ўз мустақиллиги учун олиб борилган мардоновор курашлари қаҳрамонлик дostonлари учун бош ғоя бўла олади. Мана шу курашлар ва таркиб топишлар, бирлашишлар ва жойлашишлар жараёнида ўз-ўзини англашнинг буюк ифодаси сифатида қаҳрамонлик эпоси юзага келди. “Қаҳрамонлик” эпосида ижтимоий воқеликда қаҳрамонлик бош ғоя бўлиб намоён бўлади. Шу билан бирга, қаҳрамонлар образи ва улар амалга оширган жасоратлар табиийлик чегарасидан бирмунча юқори бўлади. Шу маънода улар ажойиб ғаройиб, қизиқarli аммо ғайри табиий эмас, куйчининг субъектив уйдирмаси ва ижодий ҳаёлотида асосланган романтик фантастика бўлмайди. Қадимий қаҳрамонлик эпосида ажойиб-ғаройиблик мифологиянинг, халқ ишонч эътиқодининг реал элементи сифатида намоён бўлади”.

Қаҳрамонлик дostonлари бизгача соф ҳолида “Алпомиш” мисолида етиб келган.

Адабиётлар

1. Зарифов Х.Т Узбекский народный героический эпос с 58-293
2. Саидов М.С. Ўзбек халқ дostonчилигида бадий маҳорат масалалари Тошкент 1969, 32-бет
3. Саримсоқов Б. Халқ дostonларининг таснифи ва оралиқ шакллар масаласия // “Ўзбек тили ва адабиёти” 1981, №3
4. Саидов М. Ўзбек халқ досточилигида бадий маҳорат. ТошкентбФан 1969,21-бет

CHIZMACHILIK DARSLARIDA O`LCHAM QO`YISH MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI (umumiy o`rta ta'lim maktablari misolida)

Toshpulatov Faxriddin Uralovich TerDPI Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi Kafedrasida katta o'qituvchi v.b dotsent

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada chizmachilik darslarining samaradorligi va o'quvchilarning bu fanga qiziqishlarini oshirish usullari keltirib o'tilgan. Shuningdek dars jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan metod va o'yinli texnologiyalar ham misollar orqali ko'rsatib berilgan. Chizmalarga o'lcham qo'yish orqali o'quvchi talabalarning ijodiy qobiliyatlarini ham rivojlantirish mumkin ekanligi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: chizmachilik, ijodiy qobiliyat, o'yinli texnologiya, metodika, didaktika, didaktik o'yinlar, ko'rsatmali qurollar, ko'rsatmalilik.

Chizmada tasvirlangan buyum va uning elementlarining shakligina emas, balki ularning o'lchamlari ham berilishi lozim.

Buyum uning o'lchamlari asosida yasaladi. Chizmada qo'yiladigan o'lchamlar soni mumkin qadar kam va shu bilan birga buyumni yasash hamda nazorat qilish uchun etarli bo'lishi lozim. O'lchamlarning son qiymatlari chizmaning qanday masshtabda chizilishidan qat'iy nazar, tasvirdagi buyumning haqiqiy o'lchamlarini ifodalashi kerak.

Chizmada o'lchamlar **GOST 2.307-96** da belgilangan qoidalarga asosan qo'yiladi.

O'lchamlar **chiziqli** va **burchakli** o'lchamlarga bo'linadi. Chizmada **chiziqli o'lchamlar** millimetr hisobida, o'lchov birligi ko'rsatilmagan holda O'lcham chiziqlari ustiga qo'yiladi. O'lcham sonlari chizmaning asosiy yozuviga nisbatan chapdan o'ngga, pastdan yuqoriga qarab yoziladi.

Agar chizmada o'lchamlar **mm** hisobida emas, balki boshqa o'lchov birligida (masalan, **sm**, **m** va hokazo) qo'yilishi lozim bo'lsa, u holda o'lchov birligi o'lcham soni yonida yoziladi yoki chizmaning texnik talablarida ko'rsatiladi.

Burchak o'lchamlari gradus, minut va sekundlarda ko'rsatiladi, masalan **30°**, **8°10'**, **21°12'30"**.

O'lcham chiziqlari o'nli kasrlarda qo'yiladi. Faqat dyumli o'lchamlarni oddiy kasrlarda qo'yishga ruxsat etiladi.

Chizmada har bir o'lcham faqat bir marta qo'yilad. Faqat qurilish chizmalarda o'lchamlarni takroriy qo'yishga ruxsat etiladi.

O'lcham va chiqarish chiziqlari. Chizmada o'lcham chiziqlari ingichka tutash chiziq bilan o'tkaziladi va oxirlari strelka bilan chegaralanadi. Strelkalar buyum elementining o'lchash chegarasini ko'rsatadi. Strelkaning shakli va ular orasilagi nisbatlar 1-shaklda ko'rsatilgan.

O'lcham chiziqlari asosiy kontur chiziqlarida, o'q chiziqlarida, markazlar orasida qo'yilishi mumkin. Chizma chizig'i bilan o'lcham chizig'i orasidagi masofa va o'lcham chiziqlari orasidagi masofa **6... 10 mm** bo'lishi kerak (2-shakl).

To'g'ri chiziq kesmasiga o'lcham qo'yishda o'lcham chizig'i mazkur kesmaga parallel vaziyatda o'tkaziladi. O'lcham chiziqlari iloji boricha chizma konturidan tashqarida o'tkaziladi va ular o'zaro kesishmasligi lozim.

Chiqarish chiziqlari ko'rinadigan kontur chiziqlardan chiqariladi. Agar uning iloji bo'lmasa, chiqarish chiziqlarini ko'rinmaydigan kontur chiziqlaridan chiqarishga ruxsat etildi.

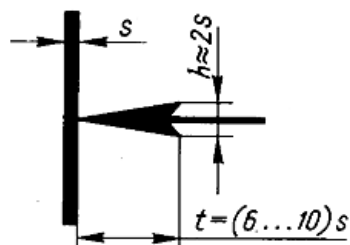
Chiqarish chiziqlari o'lcham chiziqlariga perpendikulyar vaziyatda o'tkaziladi va ingichka tututash chiziq bilan chiziladi. Chiqarish chizig'i o'lcham chizig'idan **1...5mm** chiqarib chiziladi (2-shakl).

Aylana yoyi o'lchamini ko'rsatishda, o'lcham chizig'i aylana yoyiga konsetrik ravishda o'tkaziladi. Bu holda chiqarish chiziqlari burchak bissektisasiga parallel chiziladi va o'lcham soni ustiga aylana yoyining belgisi, ya'ni $\cap$ belgishg qo'yiladi (3-shakl).

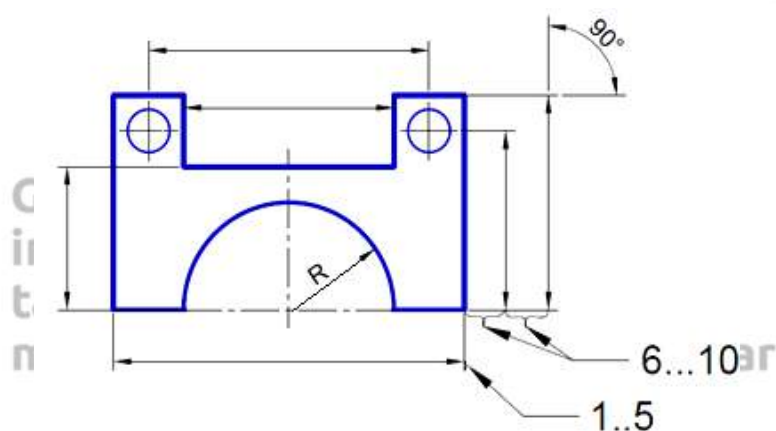
Yoyning radius uzunligi, (masalan, **R30**) 3-shakldagi kabi ko'rsatiladi. Burchaklarning o'lchami 4-shaklda ko'rsatilganidek qo'yiladi.

O'lcham shtrixlangan zonada ko'rsatilgan bo'lsa, o'lcham soni gorizontal vaziyatda o'tkazilgan tokchalarda ko'rsatiladi. Burchaklarning o'lcham soni, o'lcham chizig'iga parallel yozilib, iloji boricha uning o'rtasiga qo'yiladi.

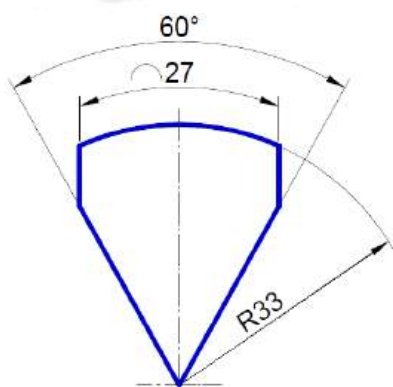
Agar simmetirik buyumlarning ko'rinishi yoki qirqimi, shuningdek, ularning biror simmetrik elementi o'qgacha yoki uzib tasvirlangan bo'lsa, o'lcham chiziqlari ham o'kdan bir oz o'tkazib uzib qo'yiladi. Shuningdek, aylana diametrini ko'rsatishda ham, aylana to'la yoki qisma



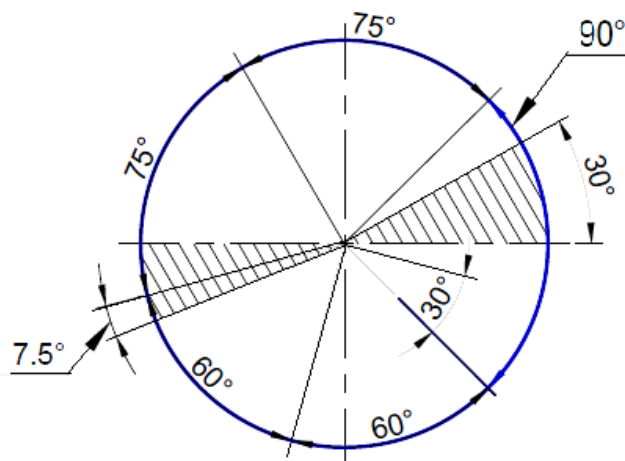
1-shakl



2-shakl



3-shakl



4-shakl

tasvirlanganidan qat'iy nazar o'lcham chizig'i aylana markazidan bir oz o'tkazib uzib qo'yiladi (5-shakl).

Chizmada zanjirsimon joylashgan o'lchamlar qo'yish uchun joy etarli bo'lmasa, strelkalarni o'lcham chizig'iga **45°** burchak ostida o'tkazilgan **3 mm** li shtrix chiziqchalar (6-shakl, **a**) yoki yaqqol ko'rinib turadigan nuqtalar bilan almashtirish mumkin (6-shakl, **b**).

O'lcham sonlarini qo'yish uchun chizmaning kontur chizig'i uzilmaydi va o'lcham sonlari o'lcham, o'q va markaz chiziqlarining o'zaro kesishgan joyiga qo'yilmaydi. O'lcham qo'yilgan joyda o'q, markaz shtrixlash chiziqlari uzib qo'yiladi (7-shakl, a, b).

Shartli belgi va yozuvlar. Radius o'lchami soni oldiga **R** bosh harfi qo'yib yoziladi. Agar aylana yoyi markazi o'rnini aniqlovchi o'lchamlarni ko'rsatish talab qilinsa, u holda radiusning o'lcham chizig'ini markazgacha etkazmasdan va markazni siljitib chizish ham mumkin (8-shakl, a). Radius o'lchamlari katta bo'lgan holda markazni aylana yoyiga yaqinlashtirib, radius o'lchami chizig'i burchaklari 90° ga teng bo'lgan sinuq chiziq bilan chiziladi (8-shakl, b).

Chizmada bir markazdan o'tkazilgan istalgan ikki o'lcham radiuslari bitta to'g'ri chiziqda yotmasligi lozim (8-shakl, c).

Tashqi va ichki yumoqlash radiuslarning o'lchamlari 9-shaklda ko'rsatilganidek qo'yiladi.

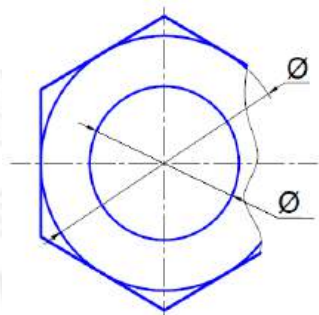
Diametr o'lchamini ko'rsatishda o'lcham soni oldiga $\varnothing$ belgisi qo'yiladi (10-shakl). Belgining balandligi o'lcham soni raqamning balandligiga teng bo'lib, aylanasi diametri balandligining $5/7$ qismiga va chiziqchasining qiyaligi 75° teng (10-shakl, b). Bu belgi aylanish sirtidan iborat bo'lgan buyum yoki uning elementi shaklini aniqlashda qo'shimcha vositadir.

Aylana diametri o'lchamini aylana ichida qo'yishda o'lcham soni aylana markazidan chetqoqqa qo'yiladi (10-shakl, a).

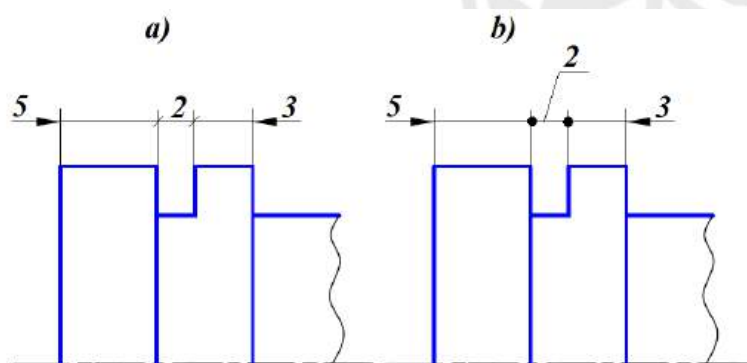
O'lcham qo'yish uchun joy etarli bo'lmasa ya'ni kichik diametrli aylanalarda o'lchamlar 10-shakl, c va d dagi kabi qo'yiladi.

Chizmada sfera diametri yoki radiusi o'lchamini ko'rsatish uchun uning o'lcham soni oldiga mos ravishda $\varnothing$ belgi yoki **R** harfi (11-shakl, a). Chizmada sferani boshqa aylanish sirtlardan ajratish qiyin bo'lsa, u holda o'lcham oldiga "**Sfera**" so'zi yoziladi (11-shakl, b).

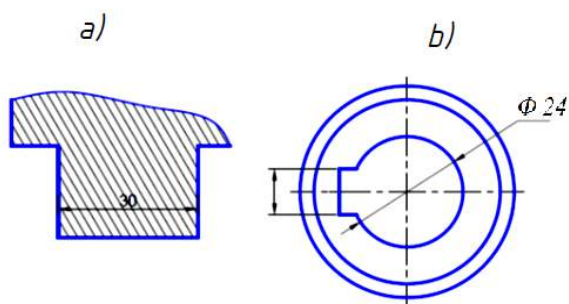
Kvadrat yoki kvadrat shaklli teshiklarning o'lcham soni oldiga $\square$ belgisi qo'yiladi yoki 12-shakl, dagi kabi o'lcham qo'yiladi. Kvadrat belgisining o'lchami raqamining $5/7$ balandligiga teng.



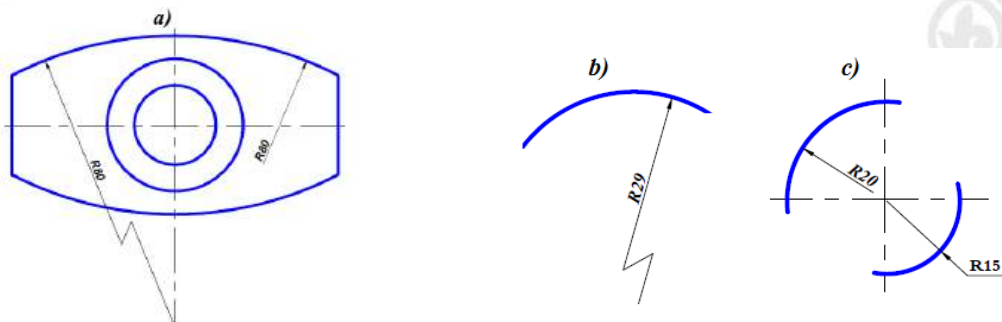
5-shakl



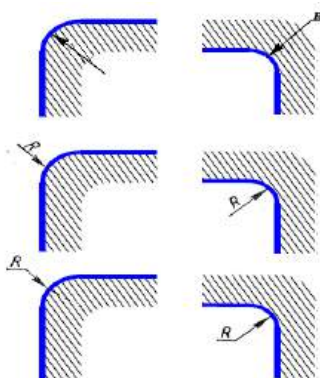
6-shakl



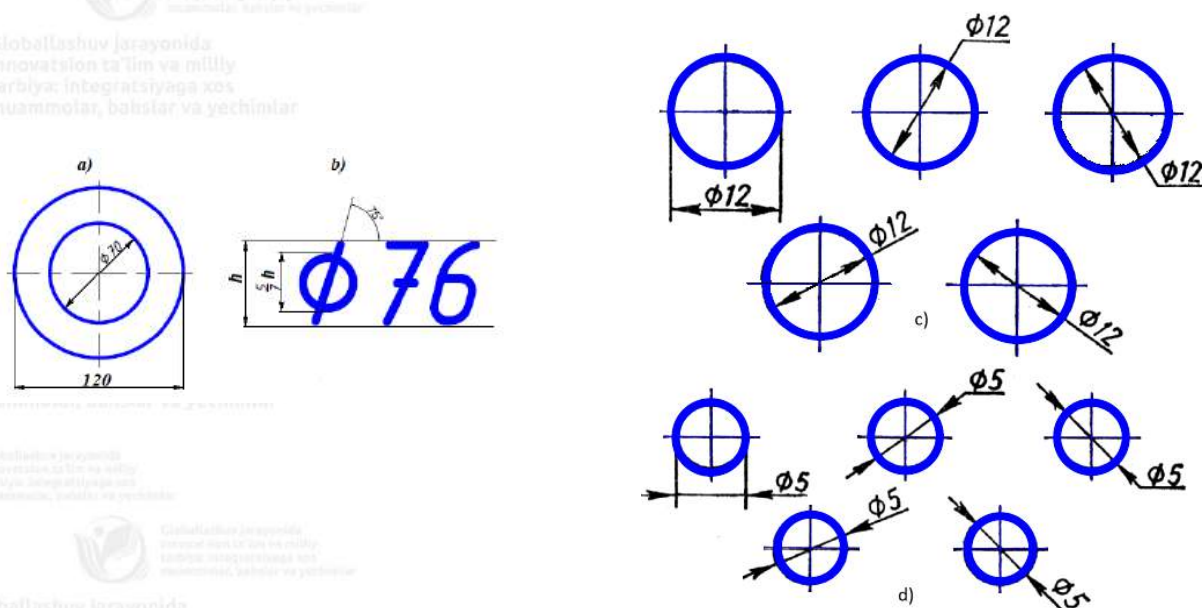
7-shakl



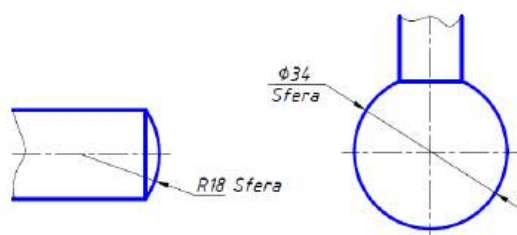
8-shakl



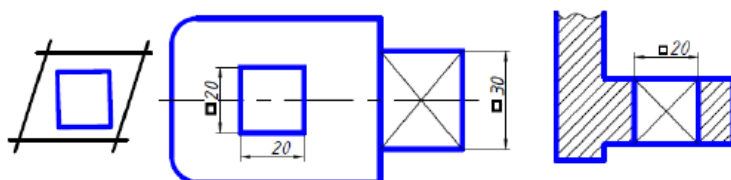
9-shakl



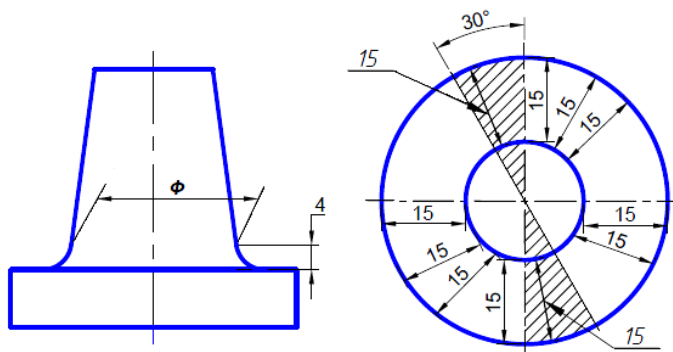
10-shakl



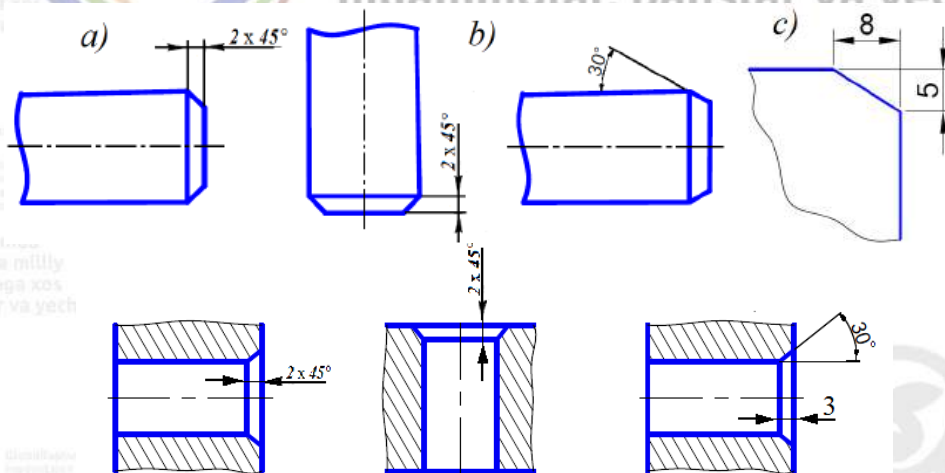
11-shakl



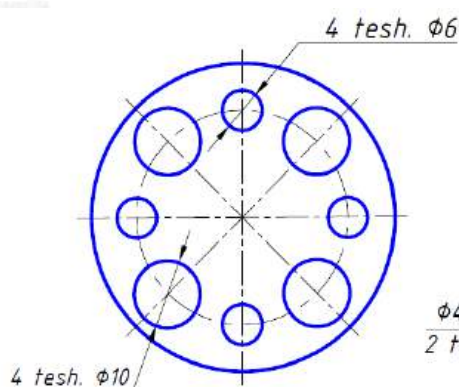
12-shakl



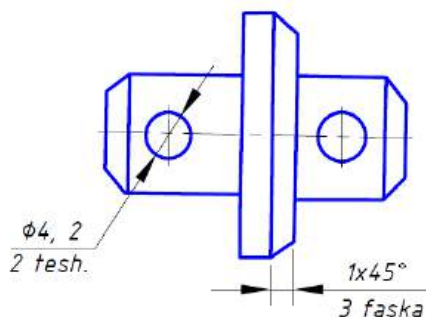
13-shakl



14-shakl



15-shakl



16-shakl

Qiyalikning o'lcham soni oldiga $\angle$ belgisi qo'yiladi, bunda uning uchi qiyalik tomonga yo'nalgan bo'ladi (13-shakl, a).

Konuslikni ifodalovchi o'lcham soni oldiga uchi konus uchi tomon yo'nalgan $\triangleleft$ belgi qo'yiladi (13-shakl, b).

Ayrim detallar turli burchak ostida kesilgan faskalarga ega. 45° li faska $2 \times 45^\circ$ shaklda belgilanadi. Bunda birinchi raqam (2) faska balandligini ikkinchisi 45° esa faska burchagini ifodalaydi (14-shakl, a). Boshqa burchak ostida tayyorlangan faskalar umumiy qoidalar asosida, ya'ni chiziqli va burchak o'lchamlar (14-shakl, b) yoki chiziqli o'lchamlar bilan ko'rsatiladi (14-shakl, c).

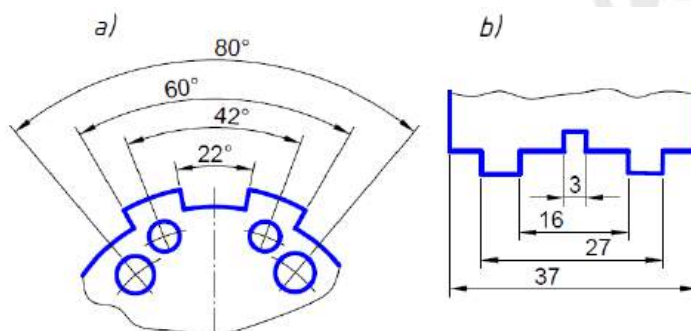
Chizmada buyumdagi bir xil o'lchamli teshik, faska va shunga o'xshash elementlar soni 15-shaklda ko'rsatilgandek belgilanadi.

Ba'zi hollarda o'lcham va chiqarish chiziqlarini o'lchayotgan kesma bilan parallelogramm hosil bo'ladigan qilib o'tkazish mumkin (16-shakl).

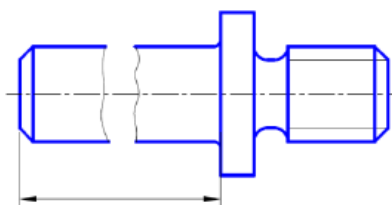
Chizmada chiziqli o'lchamlarning o'lcham sonlari har xil qiyalikda o'tkazilgan bo'lsa, o'lcham chiziqlari 13-shaklda ko'rsatilgandek va iloji boricha o'lcham chiziqlarining o'rtasida qo'yiladi.

Bir necha parallel yoki konsentrik o'lcham chiziqlari bir-biriga yaqin masofada o'tkazilganda ular ustiga qo'yiladigan o'lcham sonlarini shaxmat tartibida joylashtirish lozim (17-shakl a, b).

Chizmada tasvirlangan buyumning o'rta qismi uzib ko'rsatilsa, o'lcham chiziqlari uzmasdan ko'rsatiladi (18-shakl).



17-shakl



18-shakl

XULOSA Agar o'qituvchining tayyorgarligi, ya'ni uning bilimdonligi hamda pedagogik mahorati doimo talab darajasida hamda o'quvchining qiziqishi, diqqatini jamlashi va eslab qolishi doimo yuqori darajada bo'lganda edi, ta'lim-tarbiya jarayonida istalgan usuldan foydalanganda ham yuqori natijaga erishish mumkin edi. Lekin bu ko'rsatkichlar tez o'zgaruvchan bo'lib, pedagogik jarayonni ana shu o'zgarishlarni hisobga olgan holda olib borish eng zarur shartlardan hisoblanadi. Aks holda ta'lim-tarbiya jarayonidan ko'zlangan maqsadga erishib bo'lmaydi. Shunda ulardagi teshik, o'yi, ariqcha kabi elementlarni yasash osonlashadi. Ana shu ijodiy loyihalash o'yinini boshlashdan oldin o'qituvchi tanlangan detalning ko'rinishlarini geometrik sirlarga ajratib, o'quvchilarning yordami va mehnat o'qituvchisining hamkorligida ularning modellarini yasashi mumkin. Ta'lim jarayonida detalga o'lcham qo'yish texnologiyalar bilan o'quvchilarning shu fanga qiziqtirish, o'quvchilarimizning salohiyatlarnini rivojlantirishga erishishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmonov I. —Chizmachilikdan didaktik o'yinlar Toshkent-1992.
2. Uralovich T. F. Conducting classes on fine arts based on information and communication technologies //International Engineering Journal For Research & Development. – 2021. – T. 6. – C. 3-3.
3. Тошпулатов Ф. использование геометрических узоров и их видов из исключения рисунка и прикладного искусства в архитектурных сооружениях //Физико-технологического образование. - 2022. - Ч. 1. - № 1.
4. Baratovna T. R. Developing Dialogic Speech of Pre-School Children on the Basis of a Variative Approach //American Journal of Social and Humanitarian Research. – 2022. – T. 3. – №. 10. – C. 272-275.
5. Toshpulatov F. U., Norkochkarov R. E. O., Mahmudova H. N. Q. The relationship of folk applied arts with the science of drawing //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 2.
6. Tashimov N. E., Toshpulatov F. U. Activating Students in Building Intersection Line by Quadratic Transformations Method //www. auris-verlag. de.–2018. – 2018.
7. qizi Maktabgacha T. R. B. yoshdagi bolalarning badiiy estetik madaniyatini o'yinlar orqali shakllantirish Eurasian journal of law //finance and applied sciences <https://doi.org/10.5281/zenodo.6341593>. – T. 6341593.
8. Toshpulatov F. U., Turotova R. B. Games that develop children's interest in the profession based on game technology //Science and Education. – 2021. – T. 2. – №. 4. – C. 487-491.
9. Toshpulatov F. Qadimiy griks va o'simliksimon (islmiy) naqsh elementlarining geometrik tahlili //Физико-технологического образование. – 2022. – №. 4.
10. Toshpulatov F. U., Norqochqorov R. E. O., Maxmudova X. N. Q. Xalq amaliy san'atining chizmachilik fani bilan bog'liqligi //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 2. – C. 138-142.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA CHIZMACHILIK FANINI

O'QITISHNING HOZIRGI KUNDAGI HOLATI

Sadatov Sirojiddin Chori o'g'li TerDPI Muhandislik grafikasi va dizayn nazariyasi mutaxassisligi 2 – Kurs magistranti

Annotasiyasi: Oliy ta'lim muassasalarida chizmachilik fanini o'qitishda grafik ta'limni rivojlantirishning pedagogik nazariya va amaliyotdagi holati, talabalarga chizmachilik fanlarini o'qitishda chizmachilik darslarida talabalarni grafik ta'limga qiziqishlarini oshirish jarayoni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, Chizmachilik, pedagogik texnologiyalar, texnika. kompyuter, talaba.

Аннотация: раскрыто состояние педагогической теории и практики развития графического образования при обучении рисованию в высших учебных заведениях, процесс повышения интереса учащихся к графическому образованию на уроках рисования при обучении студентов рисованию.

Ключевые слова: высшее образование, рисование, педагогические технологии, техника. компьютер, студент.

Abstract: the state of pedagogical theory and practice of the development of graphic education in teaching drawing in higher educational institutions, the process of increasing students' interest in graphic education in drawing lessons when teaching students to draw is revealed.

Keywords: higher education, drawing, pedagogical technologies, technique. computer, student.

Respublikamizning ijtimoiy-iqtisodiy kamoloti yosh avlodning sa'y- harakatiga bog'liq ekanligi endi hech kimga sir emas. Davlal dasturi mamlakatimizda olib borilayotgan ta'limiy islohotlar tizimida chizmachilik fanining ham munosibatni borligi va ularga hukumatimiz alohida e'tibor bilan qarayotganligining e'tiborlidir⁸⁸.

Jonajon diyorimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritgandan so'ng yurtimizda qator samarali islohotlar amalga oshirila boshladi. Barcha sohalarda bo'lgani kabi ta'lim sohasini ham istiqbolli rivojlantiruvchi tub islohatlarga qo'l urila boshladi. Bu sohani rivojlantirishga doir qator rejali dasturlar ishlab chiqildi va asta sekinlik bilan amalda qo'llanildi.

Mazkur qanday rivojlantiruvchi islohotlar avvalo pastki pog'onalardan boshlangani kabi ta'lim bo'g'inida ham quyi qismdan boshlandi. Ko'p o'tmay bu ishlar o'z natijalarini ko'rsata boshladi. Ta'lim tizimidagi barcha sohalar rivojlantirildi.

Texnikaning asosini tashkil etuvchi fanlar qatorida chizmachilik fanlari yetakchi o'rin egallaydi. Bejizga "Chizmachilik-texnikaning tilidir" deyilmagan. boisi chizmachilik fanlarisiz texnika taraqqiyotini tasavvur e'tish mushkul. Mustaqillik yillarida chizmachilik faniga alohida e'tibor qaratildi⁸⁹. "Ta'lim to'g'risida"gi va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" jamiyatni harakallantiruvchi kuch - shaxs deb ko'rsatilgan. Bu xususiyatlarni hisobga olgan holda ta'lim tizimining asosiy bo'sqichini hisoblangan oliy ta'limda chizmachilik fanlarini o'qitilishiga alohida e'tibor qaratilmoqda lozim hisoblanadi. Shu o'rinda bir narsani ta'kidlab o'tish joizki,

⁸⁸ Karimov I.A.. Barkamol avlod-0'zbekislon laraqqiyolining poydevori-T. "Sharq" 1997 yil

⁸⁹ Садатов, Ч. Х., Г. Т. Нарматова, and М. Б. Хайдарова. "Овладения графической деятельности дерен в среди;образовательной школе." *Матрица научного познания* 8 (2020): ; 28- 131.

yurtimizda yaratilgan qadimiy inshootlar, noyob tasviriy, me'moriy asarlarga maftun bo'lib qolarkanmiz, shunday yuksak badiyatni bunyod etgan me'mor, musavvir va haykaltaroshlarning san'ati, mahoratidan qalbimizda iftixor xissiyotlari uyg'onadi. Bularning asosida albatta chizmachilik fanining o'rni kattadir. Buyum va narsalarni tekislikda tasvirlash qadim zamonlardan beri kishilarning e'tiborini jalb qilib kelgan. Arxiv hujjatlarini va arxologik qazilmalar me'morchilik va muhandislik grafikasi XV asrdayoq O'rta Osiyoda mavjud bo'lganligi to'g'risida guvohlik beradi. Hali harf yozuvlar paydo bo'lmasidan avval kishilar o'z fikr va maqsadlarini grafik tasvirlardan foydalanib ifodalanganlar. Ishlab chiqarish, fan texnikasi, madaniyat va san'at taraqqiy etgan sari grafik tasvirlar ham asta-sekin rivojlanib, takomillashib borgan. Texnikaning rivojlanishida O'rta Osiyolik mashhur olimlarning hissasi behisobdir⁹⁰. Abu Ali ibn Sinoning yuk ko'targich mexanizmi bunga misol boda oladi. Tarixiy manbaa materiallari va yangi zamonaviy texnik taraqqiyot yangiliklarini o'zaro uyg'onlashtirgan holda o'quv jarayonini tashkil qilish, intellektual salohiyatli kadrlarni tayyorlash hozirgi kun talabi bo'lib qolmoqda.

Chizmachilik fanini o'qitishda eng avvalo o'quv xonalari har taraflama talabga javob bermog'i muhim ahamiyat kasb etadi. Afsuski hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalarida o'quv xonalari talab darajasida deb bo'lmaydi. Xonalar yetarlicha yoritilmaganligi, jihozlanmaganligiga guvoh bo'lamiz. Shu o'rinda o'zimizning tavsiyalarimizni berib o'tamiz:

- o'quv xonasining gigiyenik jihatdan talabga javob berishi;
- o'quv xonalarining yorug' bo'lishi;
- chizmachilik fani uchun maxsus ishlab chiqilgan partalar;
- o'quv jihozlari;
- maxsus doskalar;
- kompyuter jihozlari;

E'tibor berib qarasak ko'plab kasb-hunar maktablarida chizmachilik sohalariga ajratilgan soatlar ancha ko'p, bu esa talabalarni bilim olishlari uchun yetarli hisoblanadi. Endi o'ylab ko'raylik dars berayotgan kadr o'zi mukammal bilmagan narsalarni talabalarga qanday qilib o'rgatadi. Natijada oliy ta'lim dargohlariga tayyorlanayotgan kadrlar qanday qilib yetuk ilm sohibi bo'lib chiqadi. Buni oldini olish maqsadida oliy ta'lim tizimida bu sohalariga doir chizmachilik fanlarini soatlarini yaxshilash talab etiladi.

Shu o'rinda o'zimizni bir qator tavsiyalarimizni berib o'tamiz:

- pedagog kadrlar tayyorlanayotgan oliy dargohlarda chizmachilik sohasini alohida yo'nalish sifatida tashkil etilishi;
- umumiy o'rta talim maktablarida va kasb-hunar maktablarida keng ko'lamda o'tayotgan chizmachilik fanlarini soatlarini oshirish;

kasb-hunar kollejlari mutaxassislik fani silatida o'qitilayotgan chizmachilik fani sohalarini alohida yo'nalish sifatida tashkil etilishi;

Yurtimizning boshqa bilim dargohlarida ham axvol xuddi shu tarzda desak mubolag'a bo'lmaydi. Keling endi "Proyeksion chizmachilik" bo'limiga boshqa oliy

⁹⁰ Sh Murodov. I. Yakimov. A.Xolmurzayev, M.Jumayev, A.To'xtayev. Chizma geometriya. "Iqlisod - moliya". 2010

ta'lim maskanlarida ajratilgan soatlarga to'xtalib o'tsak:

- Toshkent davlat avtomobil yo'llar institutida - muhandislik grafikasi bo'limiga 30 - soat, "Proyeksion chizmachilik" bo'limi shu bo'lim ichida o'qitiladi;
- Toshkent davlat texnika universitetida - "Proyeksion chizmachilik" bo'limi, muhandislik grafikasi bo'limi ichida o'qitiladi. Bu oliy dargohda mutaxassisligi bo'yicha proyeksion chizmachilik bo'limi 120 soat, 98 soat, 72 soat, 42 soat o'qitiladi;
- Toshkent to'qimachilik va vengil sanoat institutida - "Proyeksion chizmachilik" bo'limi bor yo'g'i 12 soat o'qitiladi;
- Samarqand davlat universitetida - "Proyeksion chizmachilik" bo'limi 14- soat o'qitiladi;
- Toshkent temir yo'l muhandislari institutida - "Proyeksion chizmachilik" bo'limi 12 soat o'qitiladi;
- Toshkent arxitektura qurilish institutida - "Proyeksion chizmachilik" bo'limi muhandislik grafikasi bo'limiga ajratilgan 72 soat ichida o'qitiladi;
- Termiz davlat universiteti - 60 soat o'qitiladi;

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga nazar soladigan bo'lsak nafaqat "Proyeksion chizmachilik" bo'limiga balki chizmachilik fanlariga ajratilgan 30 soallar kamligini guvohi bo'lamiz. Qanday qilib mukammal bilim olmagan kadr ertaga o'z sohasida murg'ak qalblarda yurt kelajagi uchun olovni yoqa oladi. Bu chizmachilik fanlariga ajratilgan soatlar bo'yicha muommo bo'lsa, endi asosiy muommalardan biriga to'xtalib o'tsak.

Asosiy muommalardan biri hali-haligacha darslar eski an'anaviy shaklda ya'ni asosiy ro'lda o'qituvchi. Bu muommoni hal qilmasdan turib boshqa muommalarni hal qilish qiyin kechadi. Sabab har-bir sohada o'sha sohaning yetuk malakali kadrlari laoliyat olib borsalar qolgan muommolar o'z-o'zidan bartaraf bo'ladi.

Bizning fikrimizcha chizmachilik darslarini o'tishda eski an'anaviy shakldan vos kechadigan vaqt keldi. Chizmachilik darslari endilikda zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilishi ancha samarali natijalar bermoqda. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning chizmachilik darslariga amaliy tadbigi mavzu mohiyatini dars davomida talabalarga bosqichma-bosqich, mukammal tarzda yelkazib berish imkonini keltirib chiqaradi. Bugungi kunda ya'na bir achinarli holat pedagog kadrlarning o'zi talab darajasida emasligi. Chizmachilik fannini o'qitishda pedagog kadrlar talab darajasida bo'lmasa yuqoridagi aytib o'tilgan muommo hal qilinmaydi. Ming afsuslar bilan aytish joizki hozirgi vaqtda ham chizmachilik darslarini eski shaklda olib barayotgan pedagoglar ham yo'q emas. Ular darslarni asosiy qismini bollarga konspekt yozdirish bilan o'tkazmoqdalar. Buning boisi o'zlari yetuk mutaxassis kadr emasligi, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan unumli foydalana olmasligidir⁹¹.

Bundan kelib chiqadiki xozirgi kundagi pedagog kadrlar quvidagi talablarga javob bermog'i lozim;

- O'z sohasining yetuk malakali mulaxassisi bo'lmog'i;
- Darslarni to'g'ri taqsimlay olishi;

⁹¹ Sh Murodov. I. Yakimov. A.Xolmurzayev, M.Jumayev, A.To'xtayev. Chizma geometriya. "Iqlisod - moliya". 2010

- Zamonaviy pedagogik texnologiyalar mohiyatini to'la anglab yetishi;
- Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan to'g'ri foydalana olishi;
- Komyuter texnologiyalaridan unumli foydalanishi;
- Talabalarni darsga qiziqirla olishi;
- Mavzu mohiyatini talabalarga to'laqonli yetkazib berishi;
- Barcha talabalar bilan birday ishlay olishi;
- Talabalar bilimni to'g'ri baholay olishi;

Endigi muommo chizmachilik darslarida ko'rgazmali materiallar sifatida faqatgina plakatlardan foydalanilishi. Negadur texnika asrida ham chizmachilik darslarida hali hanuzgacha faqatgina plakatlardan foydalanilayotganiga guvoh bo'lamiz. Chizmachilik ayniqsa proryeksion chizmachilik bo'limini talabalarga tushuntirish mushkul. Shuning uchun ham talabalarga darslar jarayomda animatsion effektlar yordamida tayyorlangan mavzuga doir qisqa video roliklar talabalarga namoyish etilishi mavzuni ya'nada mustaxkamlaydi va talabalarning tushunishi osonlashadi, shuning bilan birga ularning fazaviy tassavuri, mantiqiy fikirlashlari ham o'sadi⁹².

Nega talabalar berilgan mustaqil ishlarini internetdan tayyorini olishga o'rganishgan? Bu savolga javab topish qiyin emas o'qituvchi talabaga mustaqil ish berayotgan mahal quyidagi adabiyotlardan foydalanaslardeb adabiyotlar ro'yxatini o'qiydi. Kutubxonada chet el adabiyotlarini qo'ya turing o'zimizning ona tilimizda chop etilgan adabiyotlarni ham topish qiyin. Aytingchi talaba endi internetdan tayyorini olmay ya'na nima qilsin. Bu muommoni ham hal qilmoq darkor.

Bu muommolar bugungi kunda oliy ta'lim maskanlarida chizmachilik fanlarini o'qitish birmuncha susligidan dalolat beradi. Bu muommolarni oldin olish, bartaraf etish yo'lida bir muncha samarali ishlar olib borilmoqda.

Hulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish joizkiy oliy ta'lim maskanlarida chizmachilik fanlariga alohida e'tibor berib o'qitilmog'i kerakligi muhim ahamiyat kasb eladi. Qolaversa bu fanni alohida yo'nalish sifatida o'qitilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sh Murodov. I. Yakimov. A.Xolmurzayev, M.Jumayev, A.To'xtayev. Chizma geometriya. "Iqlisod -moliya". 2010
2. Tashimov N. E., Toshpulatov F. U. Activating Students in Building Intersection Line by Quadratic Transformations Method //www. auris-verlag. de.–2018. – 2018.
3. Sadatov C. The importance of virtual museums in the formation of students' educational competencies on fine literacy //Scientific research results in pandemic conditions (COVID-19). – 2020. – T. 1. – №. 04. – C. 201-203.
4. Sadatov C. K., Normatova G. Some species eksperimentno-experimental work that makes a teacher //European Conference on Education and Applied Psychology. – 2014. – C. 174-176.
5. Bahodirovna M. Z., Xolmurodovich S. C. Methodical Interpretations on the Organization of Independent Educational Classes in the Subject of Painting //International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development. – 2020. – T. 2. – №. 11. – C. 24-27.
6. Kholmurodovich S. C. Fundamentals of pencil and its goals //Ijtimoiy fanlarda innovasiya

⁹² Садатов, Чори. "Обучение рисованию обнаженного мужского тела с передней стороны с карандашным рисунком." *Общество и инновации 'С.пн* (2021): 361-365.

onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – C. 6-7.

7. Toshpulatov F. Use of geometric patterns and their types from eliminations of drawing and applied art in architectural facilities //Физико-технологического образование. – 2022. – Т. 1. – №. 1.

8. Uralovich T. F. Conducting classes on fine arts based on information and communication technologies //International Engineering Journal For Research & Development. – 2021. – Т. 6. – C.

METHODOLOGY FOR THE USE OF OUR NATIONAL HERITAGE IN THE UPBRINGING OF SPIRITUAL MORAL QUALITIES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Sattarova Munojaot

Multimedia is a necessary element of computers, a sound board that processes sound. To the sound board, a means of producing sound, acoustic systems or single listeners, as well as microphones that serve to enter audio data are connected. Other audio components such as a tape recorder, electric musical instruments can also be connected to the sound board.

For full - fledged work with Video, a device is needed that returns the video file to a computer-compatible form and the original one. Devices such as a video camera, video recorder and TV can be connected to it. But the computer processing of video files is usually handled by a narrow circle of specialists. For most users, it will be enough to be able to represent video elements on a monitor. To solve such an issue, a video adapter and monitor available on any modern computer is enough.

Extremely small capacities are needed in comparison to save sound (audio) and especially video recording on a computer. Therefore, software products with multimedia quality (manuals, reference books, encyclopedias, various programs for recreation) are usually distributed on CDs. In order for us to be able to use such products, a so-called CD-ROM aggregator will be necessary. In the absence of it, the capabilities of the computer in the sense under discussion are limited to computer games.

Users who want to work with sound and video should know that multimedia products make high demands on permanent memory intended for computer data, as well as on the SHK's microprocessor, RAM and video system. Such high qualities are especially necessary when working with video equipment. Naturally, in the future, the requirements in this direction will increase even more.

Since the capabilities of modern personal computers are not enough for full-fledged imaging of widescreen video recordings, they are forced to condense this information. This action loses the fullness of suitable information, in contrast to simple data compaction. There are technical and software tools for compressing VCRs audio data can also be condensed, since the corresponding volumes are not large, this action is not very relevant.

Sound CDs can be listened to through the CD Plaer program. Prior to the creation of CD-ROM-type assemblers, CDs with works such as Melody, musical and sound compositions were listened to on a CD-representing medium. Currently, we can listen directly to the musical work that we like, without deviating from our main work, directly on the computers themselves. To do this, the CD is installed in the jammer

(disc-keeping) and the Play key is pressed. The volume is controlled by the installer on the panel on the surface. Without such an installer, you will have to use software tools. Again, the panel on the surface may contain a sound board and a special listening device connector, which is planned to be used alone from an acoustic system. Other buttons that provide a minimum of functions in sound playback are located on the panel on the surface, the characters in them will be standardized, and you will get acquainted with them below.

A wider range of possibilities when listening to sound CDS is created by the CD Plain Laser program, which enters the WINDOWS 95 category. This operative system is organized in such a way that the CD Plaer program in it, with extreme benevolence, offers its services and is constantly activated by the installation of a CD. This deprives you of the opportunity to listen only when limited to technical means without taking special measures. One of the special measures consists in the need to click on the ceiling CLA-Visha with the installation of a CD. WINDOWS 95 accepts audio CDs as computer disks. We should be grateful to the authors of the system for such a quality, or rather for the Autoplay function. If the CD Plaer program has been launched, it will need to be closed as needed.

The introduction of information multimedia technologies makes the learning process technological and more efficient. Yes, there are difficulties on this path, there are mistakes and it is impossible to avoid them in the future. But there is a main success - this is the interest of students, their readiness for creativity, the need to acquire new knowledge and a sense of independence. The computer allows you to conduct dissimilar lessons. The constant feeling of novelty increases interest in learning.

Hence, when using multimedia in a lesson through interactivity, structuring and visualization of information, the student's motivation increases, his cognitive activity is activated both at the conscious and subconscious levels.

Of all the information channels, the visual is the most powerful, so its use in multimedia education is quite advanced. However, this does not negate the importance and significance of other media. For example, the effectiveness of mastering the material significantly increases the creation of its own rhythmic dominant for each multimedia textbook using the optimal selection of musical accompaniment. The thoughtful interaction of the keyboard and mouse in Multimedia textbooks, together with other media, gives another advantage to this educational technology. It is based on the fact that manual exercises significantly develop memory. It is no coincidence that earlier contour maps were drawn in gymnasiums - to "fill" the hand and remember it well. If in the future we strive to increase the normalization of use (to reduce the pressing of random keys), then it is associated with moments. it will be easier to formalize the mouse and keyboard. Here it is necessary to rely on research in engineering psychology and ergonomics.

REFERENCES

1. Muradova F. R., Kadyrova S. M. The use of innovative methods in education //Проблемы и перспективы развития образования. – 2019. – С. 62-63.
2. MURADOVA F., MURADOVA Z., KADIROVA S. Methods of development of educational electronic resources //Eurasian Journal of Science and Technology. – 2019. – T. 1. – №. 2.
3. MUHAMMADOVNA K. S., Erkinjonovich S. B. PLATFORMA AND TRADING SYSTEM //Confrencea. – 2022. – T. 4. – №. 4. – С. 58-62.

4. Muhammadovna K. S. REQUIREMENTS FOR E-TEXTBOOKS CREATED IN SPECIAL SUBJECTS //Conference. – 2022. – T. 1. – №. 1.

OLIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARINI KASBIY IJODIY QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIC IMKONIYATLARI

Xamidova Mohinur Ibrohim qizi Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Oliy ta'lim muassasasi talabalarini kasbiy ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari pedagogic imkoniyatlari qanday usul va texnologiyalardan foydalanganda talabalarda bu qobiliyatlar rivojlanishi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, ijodiy qobiliyat, kasbiy pedagogika, texnologiya, ta'lim texnologiyalari, kreativlik.

Respublikamiz oliy ta'lim muassasalari talabalarining kreativ salohiyatini oshirish, kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish, o'quv reja, dastur va adabiyotlar yaratish tizimini yanada takomillashtirishning xuquqiy me'yoriy asoslari yaratildi, ta'lim tizimini moddiy texnik bazasi rivojlantirildi. "Oliy ta'lim bilan qamrov darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma'naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratish" kabi vazifalar belgilangan [1]. Bunda talabalarda kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda kognitiv-informatsion, shaxsiy, madaniyat, kompetentsiyaviy paradigmalardan foydalanish, o'qitish sifati diagnostikasini amalga oshirish, tanqidiy fikrlash va rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalarini loyihalashtirish, zamonaviy mutaxassislarni tayyorlashda oliy ta'lim va ishlab chiqarishdagi sinergetik integratsiyani amalga oshirish sharoitlari kengayadi.

Tadqiqotning metodologik qismi tayanadigan, dialektikaning qonuniyatlariga mos, o'z navbatida individning takomillashishi qonunlarini belgilovchi qator ziddiyatlarni ta'kidlab o'tamiz.

Birinchi ziddiyat individning bilim va amaliy ko'nikmalarni egallashi, intellektual va axloqiy kuchlarini takomillashtirishi o'z-o'ziga yo'naltirilganligidan iborat, ya'ni talaba kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonining bir vaqtda sub'ekt va ob'ekt muayyan vaqtga qadar o'z mehnatining yagona iste'molchisi hisoblanadi. Bu ziddiyat talaba uchun doim ham ta'lim olish bo'lajak kasbiy majburiyatlarini malakali bajarish uchun bilimlarga ongli ehtiyoj, ko'nikma va malakalarni ishlab chiqish sifatida xizmat qilmaydi. Talabalarning ko'pchilik qismi kundalik ishlarning muhimligi va zaruratini yetarli anglamaydi, o'qishning joriy va yakuniy maqsad va vazifalarini to'g'ri bog'lashni bilmaydi.

Mazkur ziddiyatni bartaraf etish har yili kafedra majlislari, fakultetlar ilmiy kengashlari, institut ilmiy kengashi muhokamasi davomida o'tkaziladigan o'quv rejalari, o'rganilayotgan fanlar bo'yicha dasturlariga tuzatishlar kiritish bilan qisman amalga oshiriladi. Shuningdek, birinchi ziddiyat talabalarning o'qituvchilar bilan hamkorlikda amalga oshiradigan o'z ustida uzluksiz ishlash hisobiga bartaraf etilishi mumkin.

Ikkinchi ziddiyat – oliy ta’lim muassasasi talabasining yuqori malakali o’qituvchi bo’lish istagi va shaxs emotsional-irodaviy sifatlari rivojlanganligining yuqori bo’lmagan darajasi o’rtasidagi ziddiyat. Uning mohiyati, talabalarda avvalo bolalarga hamdardlik bildirishni bilish oqibati hisoblangan emotsional muloqot madaniyatining yuqori bo’lmagan darajasi tufayli nazariy bilimlarni pedagogik amaliyotda egallanadigan ko’nikmalar bilan birlashtirish qiyinchilik tug’dirishidan iborat. Mazkur ziddiyatni bartaraf etish talabalarning oliy ta’lim muassasasining o’qituvchilar tarkibi bilan hamkorlikdagi doimiy o’z-o’zlarini takomillashtirishlari hisobiga sodir bo’ldi. Mazkur holatda psixologik-pedagogik rukndagi fanlarni o’rganishda qo’llaniladigan metodlar eng samarali hisoblanadi.

Ikkinchi blok – bu sektsiya mashg’ulotlari bo’lib, ularni tashkil etishda pedagogika, psixologiya, ekologiya, jismoniy tarbiya, pedagogika va boshlang’ich ta’lim metodikasi kafedralari o’qituvchilari ishtirok etadilar va talabalar bilan muloqotdagi yuzaga keladigan muammolar, tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishni yoritib beradilar.

Yig’ilish-seminarning uchinchi bloki – bu “guruhning tashrif kartochkasi”ni taqdim etish, yig’ilish vaqtida talabalar guruhlari bo’limlarga aylanadilar. Yig’ilish-seminarni o’tkazishda ishtirok etuvchi o’qituvchilardan tashkil topgan hakamlar hay’ati, o’z kursdosh-do’stlari, barcha istaganlar, kichik kurs talabalari oldida bunday otryadning chiqishini maqsadi yozgi sog’lomlashtirish lagerlarida yozgi pedagogik amaliyotni o’tashga o’z tayyorgarliklarini namoyish etishdan iboratdir. Sahnadagi chiqishlar davomida sovrinli o’rinlarni egallagan g’oliblar eng ko’p ballar miqdori bo’yicha aniqlanadi, bunda artistlik qobiliyatlari, kostyumlar, nutq madaniyati, musiqaviy ohangga egalik, chiqishning mazmuni baholanadi. Diplomal bilan kasbiy ahamiyatli sifatlarni namoyon etgan alohida talabalar ham taqdirlanadilar. Hakamlar hay’ati tomonidan qo’yiladigan baho ta’lim oluvchilarning o’z-o’zlariga baholariga tuzatish kiritish, bo’lajak kasb ta’limi o’qituvchilarni o’z-o’zini takomillashtirish yo’nalishiga yo’naltirish imkonini beradi.

Uchinchi ziddiyat – talabaning shaxsiy kasbiy kutubxonasini to’ldirish, professional innovatsiyalar bilan tanishishga intilishi va buning uchun yetarli bo’lmagan ijtimoiy-pedagogik hamda moddiy-moliyaviy ta’minlanganlik o’rtasidagi ziddiyatdir. Mazkur ziddiyatning yechimi talabalarning mustaqil o’quv va tadqiqotchilik ishlari hajmi va sifatining o’sishi orqali kasbiy-pedagogik madaniyat darajasining oshishi, oliy ta’lim muassasasining qoshida, boshqa ta’lim muassasalari qoshida ilmiy konferentsiyalar, yalpi yig’ilishlar, ilmiy sessiyalarni tashkil etish orqali hal etilishi mumkin.

Shuningdek, uchinchi ziddiyat talabalar kasaba uyushmasi tomonidan (kasaba uyushmasiga yozilgan arizalarga asosan muhtoj bo’lganlarga moddiy yordam), rektorat, tuman hokimiyati (talabalar stipendsiyalariga dotatsiyalar) tomonidan ko’rsatiladigan moliyaviy yordamga ko’ra hal etilishi mumkin.

To’rtinchi ziddiyat – kasbiy-ijodiy tayyorgarlikning mavjud imkoniyatlari va oliy ta’lim muassasalari talabalarining kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish yo’llarining yetarlicha ishlab chiqilmaganligi o’rtasidagi ziddiyat. Mazkur ziddiyatni oliy ta’lim muassasalari o’qituvchilari tomonidan amalga oshiriladigan ijodiy izlanish orqali, shuningdek pedagogik oliy ta’lim muassasa talabalarining kasbiy-ijodiy

qobiliyatlarini rivojlantirish yo'llarining ilmiy asoslangan tizimini yaratish hamda oliy ta'lim muassasa o'qituvchilari tarkibining uni o'quv-tarbiya jarayoniga joriy etishni ta'minlash ko'nikmalari orqali hal etilishi mumkin.

Beshinchi ziddiyat – talabalarni metodik tayyorlashning doimiy yangilanuvchi mazmuni, texnologiyasi va ularni o'qitish amaliyotida yetarlicha amalga oshirilmasligi o'rtasida. Beshinchi ziddiyatni oliy ta'lim muassasasi umuman butun o'qituvchilar jamoasining va har bir alohida o'qituvchining yangilikni qabul qilish, innovatsiyalarni o'quv-tarbiya jarayoniga joriy etishga tayyorliklari sharti bilan bartaraf etish mumkin. Bunda tarbiyaning o'zgacha maqsadlari, ta'lim va tarbiyaning yangilangan jarayonlari yoki tarbiyaviy ishning yangi tashkiliy shakllari bilan talabalarni tayyorlashning optimal texnologiyasini tanlashga ratsional, o'ylangan yondashuv oqlangan hisoblanishini ta'kidlash lozim. O'zgarishlar va oldinga intilish illyuziyasini yaratib, tartibsiz innovatsion “kiritmalar” zararlidir va ko'pincha shundoq ham mustahkam bo'lmagan pedagogik tizimning asosini buzadi, uning yomonlashishiga olib boradi.

Sanab o'tilgan ziddiyatlar, tabiiyki, oliy ta'lim muassasa talabalarida kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonining to'laqonli kechishi uchun o'z yechimini talab etadi. Ziddiyatlarni bartaraf etilishi oliy ta'lim muassasa o'qituvchilari, oliy ta'lim muassasaning tegishli bo'limlari rahbarlari, boshqa mas'ul shaxslar tomonidan talabalarining faol hamkorliklari asosida buning uchun zarur sharoitlarni yaratilishi ta'minlanganida muvaffaqiyatliroq kechadi.

Biz tomonimizdan o'tkazilgan ilmiy-pedagogik tadqiqot talabalar kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning kasbiy idealga maqsadga yo'naltirilgan va intensiv yaqinlashtirilgan yo'nalishidagi kam o'rganilgan sohasini batafsil ko'rib chiqishga imkon berdi.

Pedagogikada innovatsion yondashuvni joriy etishda ijodkorlik faoliyatining ma'naviy, didaktik, texnologik, tashkilotchilik kabi turlaridan keng foydalanish mumkin [2].

Ma'naviy ijodkorlik – o'qituvchi va o'quvchilar orasida ma'naviy- axloqiy sohada yangi sifatli natija beruvchi takrorlanmas, o'ziga xos yondashuvga asoslangan faoliyat turidir.

Didaktik ijodkorlik – o'quv materialini tanlash, loyiqalash xamda o'quvchilar o'zlashtirishining yangi yo'nalishlarini ishlab chiqishga asoslangan faoliyat turidir.

Texnologik ijodkorlik – yuqori natijalarga erishish imkonini beruvchi yangi tizimlar, jarayonlar va vaziyatlarni izlash hamda yaratish bilan bog'liq faoliyat turi bo'lib, u o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini butunlay qamrab oluvchi ijodkorlikning eng murakkab turi hisoblanadi. Ushbu ijodkorlik turining o'ziga xosligi yangilik elementlarini aniq texnologiyaga o'tkazish, uning samaradorligini tubdan o'zgartirishga qaratilganligi bilan izohlanadi.

Tashkilotchilik ijodkorligi – rejalashtirish, nazorat, resurslarini taqsimlash va safarbar qilish, tashqi muxit bilan aloqa, o'quvchilar va o'qituvchi orasidagi bog'lanishning yangi usullarini yaratishni tashkil qilish va boshqarishdagi ijodkorlikdir [3; 26-b.].

Sh.Sharipov tomonidan ijodkorlik tajribasi asosida kasbiy ijodkorlikning quyidagi bosqichlarda shakllantirish ta'kidlab o'tilgan:

Dastlabki (o'quv dasturidagi ko'rsatilgan ish-xarakat usullarini bajarish davomida shakllantiriladi; namuna tariqasida, taxminiy harakatlar asosida: ko'nikmani bajarish to'g'risida axborot talab etiladi).

Analitik (harakatlar alohida amalga oshiriladi, amalga oshiriladigan harakatlarning xar tomonlama xissiy taxlili o'tkaziladi).

Sintetik (dastlab alohida amalga oshirilgan harakatlar umumlashtirilgan xolatda takrorlanadi va xarakatlarning umumiy obrazi xosil qilinadi).

Avtomatlashtirish (ortiqcha harakatlar bartaraf etiladi, diqqat- z'tibor faoliyat jarayonndan natijaga ko'chadi) [3].

Kasbga yaroqlilik - mazkur kishining ushbu kasb bo'yicha mehnat vazifalarini bajarishi uchun yaroqli yoki yaroqsizligini qayd qilishdangina iborat emas, albatta. Kasbga yaroqlilikni boshqa jihatdan ham:

- 1) odam o'zi tanlagan kasbga yaroqlimi yoki yo'qligi;
- 2) hayot yo'lini tanlagan chog'da u nimalarga amal qilishi lozimligi;
- 3) uni o'qitish masalasiga qanday qilib bir muncha oqilona yondashish, ya'ni unda kasbga yaroqlilikni qanday qilib g'oyat maqsadga muvofiq tarzda shakllantirish, tarbiyalash va rivojlantirish mumkinligi jihatidan ham ko'rib chiqish kerak [4; 39-40 b.].

Mutaxassis sifatida kamol topish uchun qator masalalarga e'tibor qaratish zarur:

- kasbni ongli ravishda tanlash;
- kasb egallash uchun aniq maqsad qo'yish;
- kasb to'g'risidagi tassavvurlarning real hayotdan uzoq emasligi;
- egallanadigan kasbning ijobiy jihatlari bilan bir qatorda amaliy faoliyatda duch kelinadigan qiyinchiliklar haqida tassavvur qila bilish;
- kasbiy motivlarni chet olimlar ta'sirida emas, shaxs ehtiyojidan kelib chiqqan holda shakllantirish;
- kasbning ijtimoiy nufuzi va qadr-qimmatini yaxshi bilish;
- mutaxassis sifatida kamol topish uzoq vaqtni talab etishini anglashva b.q [5; 151-b.].

N.A.Muslimov, K.M.Abdullaeva, O.A.Kuysinov, N.S.Gaipova, N.N.Karimova, M.Kodirovlar tomonidan kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi o'rganilgan bo'lsa, A.I.Avazboev o'quv predmetlari mazmunini integratsiyalash asosida mehnat va kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashni takomillashtirish masalalari bilan shug'ullangan [6, 7].

B.A.Akbarovning tadqiqotida umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarida kasbiy tafakkurni shakllantirishning pedagogik tizimi tahlil qilingan [8].

A.J.Allambergenov tomonidan umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarida kasbiy-texnologik kompetentlikni rivojlantirish masalalari bo'yicha tadqiqot ishlari olib borilgan [9].

Oliy ta'lim muassasasining har bir o'qituvchisi o'z talabalariga qator manbalarni izlab topishi va tavsiya etishi mumkinligi, ularning imkoniyatlaridan foydalanish shug'ullanuvchilarga o'zlarining pedagogik arsenallarini, kasbiy-ijodiy madaniyatlarini sezilarli boyitishga imkon berishi aniqlandi.

Kasbiy pedagogik faoliyat shunchalik xilma-xil va ko'p qirraliki, mazkur faoliyat bilan alohida shaxs sifatleri va xususiyatlariga ega bo'lmay turib muvaffaqiyatli

shug'ullanish mumkin emasdir. Shuning uchun ham biz tomonimizdan tanlangan – pedagogik ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishning samarali usullarini izlash muammosi ob'ektiv yuzaga keldi va o'zining yechimini talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5847-son Farmoni. 2019 yil 8 oktyabr.
2. Spirin L.F. Professogramma obshchepedagogicheskaya. – M.: 1997 – 34 s.
3. Sharipov Sh.S. O'quvchilar kasbiy ijodkorligi uzviyligini ta'minlashning nazariyasi va amaliyoti.: Avtoref. dis. ... ped. fan. dok. – Toshkent.: TDPU, 2012. – 27 b.
4. Sharipov Sh.S., Davlatov K., Nasriddinova G.S. Kasbga yo'naltirishning ilmiy-pedagogik asoslari. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2007. – 146 b.
5. Qurbonov B., Muxliboev M., Qurbonova G. Mehnat ta'limini o'qitish metodikasi, kasb tanlashga yo'naltirish fanidan mehnat ta'limi yo'nalishi talabalari uchun o'quv-qo'llanma. – Guliston, 2013. – 295 b.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA TILNI O'RGATISHDA ILMIY DUNYOQARASHNI RIVOJLANTIRISH

Gulboyeva Gulhoyo Bahodirovna, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi(boshlang'ich ta'lim) 2-kurs magistranti

Annotatsiya: O'quvchilarni tarbiyalashning vazifalaridan biri ularda ilmiy dunyoqarash elementlarini shakllantirishdir. Til o'rgatishda o'quvchilarning hayotiy tajribalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi nazariy umumlashtirishni o'quvchi qiluvchi dalillarni to'plash, berilgan bilimlarni hayotga tadbiq etishda o'quvchilarning hayotiy tajribasi va nutq amaliyotiga tayanadi. Til malakalarini o'rganish natijasida o'quvchilarning nutq faoliyati sifati o'zgaradi, ongliligi oshadi.

“Yoshlarni zamonaviy bilim va tajribalar, ezgu fazilatlar egasi bo'lgan insonlar etib voyaga yetkazish, ta'lim sifatini tubdan yaxshilash maqsadida, avvalo, o'quv dasturlari, metodik qo'llanmalarni ilg'or xalqaro mezonlarga moslashtirish, bolalarning tahliliy va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun ularga sermazmun va tushunarli darsliklar yaratish zarur”⁹³

“O'quvchilarning axloqiy yetukligini shakllantirish jarayonida har bir alohida olingan vaziyatda ularning axloqiy ko'rinishlarini realizatsiyalashni metodik ta'minlash o'smirlar axloqiy rivojlanganligining dolzarb darajasiga nisbatan qulayligini (o'zlashtirilishini) hisobga olish asosida pedagogik ta'sirni puxta rejalashtirish; ilgarilovchi ta'sirning ehtimoliy natijalarini prognozlash va jarayonning borishi va uni korreksiyalashda bu natijalarni tegishlicha hisobga olishdan iborat”.⁹⁴ [-28 b.]

Izohli lug'atida “integratsiya” - lotincha “integration” so'zidan olingan bo'lib, “integr” to'liq, yaxlit, bir butun degan ma'nolarni anglatadi. Integratsiya-o'zaro

⁹³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг. 2020 йил 29 декабрдаги, Олий Мажлисга Мурожаатномаси. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>

⁹⁴ Юсак маънавиятли шахсни шакллантириш тарбия технологиясининг фаолиятли босқичини лойихалаш ва амалга ошириш. Н.М.Эгамбердиева. Нукус «Билим» нашриёти: 2010 й. 40 б.

bog'langan holda rivojlantirish, bir butun qilib birlashtirmoq, yaxlit holga keltirmoq ekanligi ta'kidlanadi. Integratsiya turli xil qism va elementlarni bir butunlikka birlashtirish" [95; 245-b.] demakdir.

O'quvchilarni tarbiyalashning vazifalaridan biri ularda ilmiy dunyoqarash elementlarini shakllantirishdir. Ushbu vazifani hal qilishda to'g'ri ish qilishning asosiy sharti o'quvchining shaxs sifatida muvaffaqiyatli rivojlanishidir. Til o'rgatish bilan bog'liq bo'lgan o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash elementlarining shakllanishini quyidagi omillar belgilab beradi:

1. Tilning ijtimoiy hodisa sifatidagi mohiyati uning kommunikativ vazifasini ifodalashdan iborat. Maktablarda, jumladan, boshlang'ich sinflarda til o'rgatishning asosiy yo'nalishi o'quvchilarga tilning muloqotda tutgan o'rnini tushunishga qaratilgan.

2. Fikr til bilan chambarchas bog'liq bo'lib, fikr so'z orqali yuzaga keladi. Til tafakkur mahsuli hisoblanadi va ongdan tashqarida mavjud emas.

Tilning barcha jabhalarini (nutq, fonetika, lug'at, grammatika, so'z yasash) o'zaro bog'liq holda o'rganish ona tili o'qitishning asosiy tamoyili bo'lib, uni amalga oshirish o'quvchilarning til haqidagi murakkab, rivojlanib borayotgan tushunchalarining ilmiy asosidir, o'zaro bog'liq hodisa. Yaratadi Tilning mohiyatini bunday tushunish hodisalarning rivojlanishi va o'zaro bog'liq bo'lgan qismlarning tuzilishini tushunish uchun zamin yaratadi.

Shaxs nutqini o'stirishda maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichlari boshlang'ich davr bo'lishi inobatga olinsa, ularning takomillashtirilishi, "boshlang'ich ta'lim mazmunini to'liq integrallashtirish, mazkur mazmunda ta'lim-tarbiya elementlari uyg'unligini ta'minlashning naqadar dolzarb ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi"[96].

Gumanistik paradigma g'oyalari 1991 yildan keyin respublika uzluksiz ta'lim tizimiga joriy etila boshlandi. Paradigmaning diqqat markazida o'quvchining barkamol rivojlanishi, uning intellektual ehtiyojlari, – erkin fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash masalasining ijobiy hal etilishi etadi. Ayni vaqtda respublika ta'lim muassasalarida qo'yidagi g'oyalarga amal qilinmoqda: – Demokratik jamiyatda bolalar, umuman har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar bolalar erkin fikrlashga o'rganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar. ... Mustaqil fikrlash – ham katta boylikdir[97].

Maktab tajribasi va maxsus tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqorida qayd etilgan elementar qoidalarni o'qitish jarayoniga tatbiq etishda til ijtimoiy hodisa sifatidagi bilimlar majmuasini to'g'ri tanlash, asosiy til hodisalarini tushuntirishda o'qituvchining metodik yo'lining to'g'riligi. va turlari, o'quvchilar tafakkurini faollashtirish, til nazariyasini o'qitishda asos bo'lgan til materialini sifatli isbotlash hal

⁹⁵ Соловейчик М.С. Русский язык в начальных классах. Теория и практика обучения / под ред. М. С. Соловейчик. – М., 2000. – 372 с.

⁹⁶ Ҳамроев А.Р. Она тили таълимида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштириш. Педагогика фанлари доктори (DSc) илм. даражасини олиш учун ёзилган дисс. –Т.: 2020. – 251 б.

⁹⁷ Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент, Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1997, 9-бет

qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Shubhasiz, maktab tajribasida har bir omil har xil emas. Aksincha, ularning bir-biriga to'g'ri, maqsadli ta'siri ijobiy natija beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ot, sifat, son va fe'llarni o'rganish jarayonida til rivojlanishini va ayrim so'zlarning ma'nosini asta-sekin o'rganadilar. Bu erda «So'z tuzilishi» bo'limi katta imkoniyatlarga ega. Ushbu bob materiallarini o'rganish jarayonida o'quvchilar tilimizni yangi so'zlar va so'z yasalishi bilan boyitishning muhim manbalari bilan tanishadilar. Ma'lumki, ko'pgina yangi so'zlar tildagi mavjud so'zlar asosida shakllangan bo'lib, ular tilda qolip sifatida shakllangan: limon, limon daraxti, suv turi, a kabi. Tilda yangi so'zning paydo bo'lishi bir xil o'zakli so'z turkumining paydo bo'lishiga olib keladi: ishsiz, ishsiz, ishchi.

Til rivojlanishi boshlang'ich maktabda maxsus o'rganilmaydi. Jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq rivojlanayotgan hodisa sifatida tilga ilmiy yondashish uchun asos yaratish muhim ahamiyatga ega. Tilning leksik qismi dinamik bo'lib, boshqalarga qaraganda tezroq rivojlanadi, tilning rivojlanishi jamiyatning boshlang'ich sinf o'quvchilarining darajasiga ko'ra rivojlanishi bilan izohlanadi. Tilning leksik tarkibidagi o'zgarishlar bo'yicha o'qituvchilar va o'quvchilarning kuzatishlari o'quvchilarning dunyo bilimlarini idrok etishini shakllantirish uchun tegishli material beradi.

“Kompetentlik tushunchasi ta'lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Shu sababli kompetentlik “noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi”⁹⁸. [-79 b.]

Til o'rgatishda o'quvchilarning hayotiy tajribalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi nazariy umumlashtirishni o'quvchi qiluvchi dalillarni to'plash, berilgan bilimlarni hayotga tadbqiq etishda o'quvchilarning hayotiy tajribasi va nutq amaliyotiga tayanadi. Til malakalarini o'rganish natijasida o'quvchilarning nutq faoliyati sifati o'zgaradi, ongliligi oshadi.

Ye.R.Yadrovskaya ta'kidlaganidek, “O'qitishning mohiyati ham o'quvchilarni tushunchalar bilan qurollantirish orqali ta'lim maqsadiga erishishdan iborat. Voqelikdagi narsa va hodisalar to'g'risidagi tushunchalar har bir kishining ongida bolalikdan boshlab to umrining oxirigacha takomillashib boradi. Shu bois o'quvchilarda boshlang'ich sinflardan boshlab adabiy tushunchalarni shakllantirish – sinfda va sinfdan tashqari o'qish darslarining asosiy vazifalaridan biri” [⁹⁹; 47-b.].

Dialektik tafakkur keng ma'noda hodisalarni boshqa hodisa va jarayonlar bilan bog'liqligini hisobga olgan holda rivojlanishning barcha belgilari yig'indisi bilan ko'rish qobiliyatini tavsiflaydi. Bunday fikrlash sifati o'quvchilarda asta-sekin shakllanib boradi va o'z navbatida kuzatish jarayonida ular dalil topish, tahlil qilish, o'rganilayotgan hodisalarning ayrim tomonlarini o'zaro bog'liqligini aniqlash,

⁹⁸ Ашуров А.А. Коммуникатив компетенция тушунчаси ва унинг мазмунмоҳияти//Ўзбекистонда хорижий тиллар. – 2020.– No 1(30). — С.76–83.

⁹⁹ Ядровская Е.Р. Анализ и соотношение понятий «читательское развитие читателя-школьника», «литературная компетентность», «читательская компетентность» // Мир науки, культуры, образования. – 2009. – № 5 (17). – С. 132-139.

solishtirish va umumlashtirish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Keyingi yillarda o'quvchilarning o'quv faoliyati ilmiy-tadqiqot ishlariga ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilari tilni o'rganishda muayyan qoida va belgilarni yodlab olishlari kerak emas, aksincha, o'quvchilar o'z xulosalari yoki atrofdagi hayotni kuzatish asosida adabiy manbalardan tayyorlangan til materialini tahlil qilish va sintez qilishlari kerak.

Ona tilini o'rganish jarayonida maktabda ona tilini o'rgatish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan material o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirish masalasini hal etishda alohida ahamiyatga ega. Materialning real tomoni, uning g'oyaviy yo'nalishi va badiiy ifodaliligi o'quvchilarning fikr va his-tuyg'ulariga ta'sir qiladi, ularning atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytiradi, tilga va uni yaratgan odamlarga qiziqish uyg'otadi, o'quvchilarning umumiy rivojlanish darajasini ko'taradi, ta'sir qiladi. ularning shaxsiy fazilatlarini va dunyoqarashini shakllantirish. Keyingi yillarda ona tili darsliklari va o'qituvchilar uchun bosma qo'llanmalar mazmuniga qo'yiladigan o'quvchilar sezilarli darajada oshdi. Materialning asosiy mezonlari - matn va alohida gaplarning tarbiyaviy ahamiyati, leksik va uslubiy aniqligi, mavzuning rang-barangligi, hayotning turli tomonlari bilan bog'liqligi, matnlarning g'oyaviy-tematik yo'nalishi, yosh o'quvchilari uchun mos.

Demak, til o'rganish jarayonida o'qituvchining yosh o'quvchilarda ilmiy dunyo asoslarini shakllantirishga metodik yondashuvi, o'quvchilar ijtimoiy hodisa sifatida o'rganadigan til haqidagi bilimlar majmuasi, o'quvchilarni bilish yo'llari. o'rganish, til o'rganish uchun asos bo'luvchi materialning tarbiyaviy, g'oyaviy-siyosiy va badiiy ahamiyati ko'rib chiqiladi. chunki u ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'quvchilarda dunyoqarash asoslarini shakllantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, u butun ta'lim tizimida hal etiladi, maktabda va maktabdan tashqarida amalga oshiriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ona tilini o'qitishning lingvistik asoslari

Tilni maktabda o'quv predmeti sifatida o'rganish tizimi tilning barcha jabhalari, ya'ni fonetika, lug'at, so'z yasalishi va grammatika (morfologiya va sintaksis)ning o'zaro ta'siriga asoslanadi.

Tilning barcha tomonlari o'zaro ta'sirining xilma-xilligi va murakkabligi, ularning dialektik birligi, eng avvalo, muloqot vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Muloqot vositasi tilning muhim xususiyati, asosidir. Tilning har bir qismi bu vazifani boshqa qismlar bilan o'zaro aloqada bajaradi. Har bir so'zning tovush namunasi odamlarga muloqot qilish imkonini beradi. Ammo so'zning asosiy tuzilishining o'zi mavjud emas va shakli aqlga mos kelmaydigan ko'rinadi. Muloqot maqsadiga faqat ma'lum ma'noni bildiruvchi tovushlar to'plami xizmat qila oladi, tovushlar to'plami emas.

Ma'lumki, so'z ma'noni anglatuvchi tovushlar yig'indisidir. Tilning leksikasi, leksikasi o'ziga xos qurilish bloki bo'lib, fikrni ifodalash uchun xizmat qiladi.

Tilning lug'at boyligi qanchalik boy bo'lmasin, grammatikasiz u o'likdir. Tilning lug'at tarkibi o'z-o'zidan muloqot vazifasini bajarmaydi. Muloqot maqsadiga xizmat qilish uchun lug'at so'zlari grammatik jihatdan bir-biri bilan gaplar hosil qiladi. Bu gap tuzilishi orqali fikr ifodalanadi.

Tilning har bir jihatiga xos xususiyatlar uning til birliklarining o'ziga xosligida namoyon bo'ladi. Fonetika uchun bunday til birliklari nutq tovushlari, fonemalar;

leksikologiya uchun ma'no va qo'llanish jihatidan so'z; grammatika uchun so'z shakllari, shuningdek, jumlar va iboralar; Morfema tuzilishi va tuzilishi jihatidan so'zdir.

So'z, ibora va gap ko'plab grammatik xususiyatlarga ega. So'zning o'ziga xos morfemik tuzilishi, o'ziga xos so'z yasash turi, grammatik kategoriyasi (shaxs, son, egalik, kelishik va boshqalar), o'ziga xos sintaktik vazifasi bor. Frazologizmlar ham so'zlar kabi flektiv shakllarga ega (odatda quyidagi so'z o'zgaradi). Gap tuzilish jihatdan sifatdoshli so'zdan farq qiladi: so'zning o'zi alohida ko'rilganda mustaqil ma'noga ega bo'lmagan morfemalardan iborat bo'lib, gapni tashkil etuvchi qismlar gapdan tashqarida mustaqil leksik ma'noga ega bo'lib, uning ma'nosi so'z tarkibida aniqlanadi. jumla. Gap va iboralarda turli so'z yasashi "qurilish bloki" sifatida ishlatiladi. Gap bir qator sintaktik xususiyatlar bilan bir qatorda tayyor ohang bilan ham ajralib turadi.

Shunday qilib, tilning har bir jihatining o'ziga xos xususiyatini ko'rib chiqish ularning o'zaro aloqadorligini va o'tish jarayonining murakkabligini ta'kidlaydi. Tilshunoslik bo'limlari o'rtasidagi munosabatlar ham murakkab.

Fonetika ham leksikologiya, ham grammatika bilan chambarchas bog'liq. Tilda tovushlar, fonemalar, bo'g'inlar alohida-alohida mavjud emas, balki o'ziga xos lug'aviy ma'no beruvchi so'z tarkibida bo'ladi.

Fonetikaning sintaksis bilan aloqasi, ayniqsa, har bir jumlaning o'ziga xos ohangiga ega bo'lsa, yaqqol namoyon bo'ladi. Grammatik va ma'no jihatdan bog'langan so'zlar yig'indisi ma'lum ohangga ega bo'lsagina gap hisoblanadi. Bunda gap mazmuni so'zlovchining gapda ifodalangan ohangiga bog'liq bo'ladi. Shunday qilib, ohang so'z tartibi, yordamchi so'zlardan foydalanish va so'z o'zgarishi bilan birga gap qurish usuli sifatida xizmat qiladi.

Leksikologiya so'z yasashi bilan chambarchas bog'liq: birinchidan, tildagi mavjud so'zlardan yangi so'z yasashi hisobiga til leksikasi to'ldiriladi va boyib boradi; ikkinchidan, hosila so'zlarning lug'aviy ma'nosi o'zakning lug'aviy ma'nosiga asoslanadi.

Morfologiya leksikologiya va so'z yasashi bilan chambarchas bog'liq. Morfologiya asosan so'zlarning grammatik xususiyatlarini o'rganadi. So'zning grammatik ma'nosi doimo uning lug'aviy ma'nosi bilan birga hosil bo'ladi, har bir so'z, bir tomondan, shu so'zga mansub ma'lum leksik-grammatik guruh belgilarini, ikkinchi tomondan, bu so'zning o'z leksikasini ko'rsatadi. ma'nosi So'zdagi bu umumiy birlik leksika asosida tabaqalanmagan morfologiyada o'rganiladi.

So'z muqarrar morfemik tuzilish bilan tavsiflanadi, bu so'zning leksik ma'nosiga va bir nechta grammatik belgilarga bog'liq. Yangi so'z qanday hosil bo'lmasin, u doimo grammatik shaklda shakllanadi va o'ziga xos leksik ma'noga ega bo'ladi. Har bir so'z turkumi so'z yasash xususiyatiga ega. So'zlarning morfemik tuzilishi va yangi so'z yasash usullari tilshunoslikning grammatika va leksikologiyadan ajratilmagan so'z yasash bo'limida o'rganiladi.

Morfologiya va sintaksis bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Morfologiya, asosan, so'zlarning grammatik ma'nosi va uning ifodalanish shakllarini o'rganadi; Sintaksis so'z birikmalari va gaplarning yasash yo'llarini hamda gap turlarini, ularning mazmuni va qo'llanilishini o'rganadi. Bu so'z morfologiyada ham, sintaksisda ham

o'rganiladi, ammo o'rganish ob'ekti boshqacha. Sintaksisni o'rganish ob'ekti - gap; bu yerda so'z gap yoki iborada ma'no va grammatika jihatidan boshqa so'zlarga nisbatan o'rganiladi. Morfologiyada o'z so'zidan tashqarida o'rganilishi mumkin; so'z ma'lum leksik-grammatik guruhga mansub so'zlar bilan munosabati nuqtai nazaridan qaraladi. Morfologiya va sintaksisdagi so'zlarga nisbatan bunday turlicha yondashuvlar ularning o'zaro bog'liqligini inkor etmaydi, aksincha, so'z va so'zning o'zida yashaydi. So'zlarda so'z almashish tizimi mavjud bo'lganligi sababli, so'zlar aloqa vazifasini bajaradi. Shakl yasalishi va so'z yasalishi morfologiyada o'rganiladi, lekin nutqda qo'llaniladi, so'zlarning bog'lanish qoidalarini o'rganish esa sintaksis sohasiga tegishli. So'z turkumidagi so'zlarning bog'lanish usulini belgilashda so'z turkumiga kiruvchi so'z turkumining morfologik xususiyatlari hisobga olinadi. Bular morfologiya va sintaksisda bir-biri bilan bog'liq holda o'rganiladigan til hodisalari. Bu aniq misollar morfologiya va sintaksis bir-birini o'quvchi qilsa-da, grammatikaning mustaqil tarmoqlari ekanligini ta'kidlash uchun yetarli.

Berilgan fikrlar boshlang'ich sinf o'quvchilariga til o'rgatish metodikasini fanlar orasidagi ichki bog'liqlikni hisobga olgan holda belgilaydi.

1. Tilning barcha tomonlari (leksik, fonetik, leksik, grammatik) o'zaro bog'liqligini va ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini hisobga olib, o'quvchilar tilning har bir jihatiga xos xususiyatlarni va ular o'rtasidagi bog'lanishni o'zlashtirishlari kerak. tilni to'g'ri o'rganish.

1-4-sinflarda ona tilini o'rganish tizimi fonetika, leksikologiya, so'z yasalishi va grammatikaning o'zaro bog'liqligini hisobga olgan holda tuziladi. Bu holat dastur materiallarini o'rganish tartibini belgilashda ham, ta'lim mazmunini belgilashda ham (dastur qismlari o'rtasidagi bog'liqlik) hisobga olinadi.

2. Tilning barcha jabhalarining bir-biriga ta'siri uning kommunikativ vazifasida namoyon bo'ladi. Tilning asosiy birligi sifatida muloqot qilish maqsadida so'zning to'g'ri talaffuzi yoki yozilishi bir tilda so'zlashuvchi barcha kishilarga birdek tushunarli bo'lishi, gapda grammatik jihatdan to'g'ri bo'lishi kerak.

Shuni hisobga olib, yosh o'quvchilarga tilning talaffuzi, grafikasi, leksikasi, so'z yasalishi, tilning grammatik jihatlari mazmun-mohiyatini anglash uchun tilning muloqot vazifasini o'rganishda yetakchi o'rin tutishi hisobga olinadi. dastur materiali, ya'ni odamlar bilan muloqot jarayonida tilning barcha tomonlari birgalikda qo'llaniladi. Shu maqsadda tilning fonetik tomonini o'rganishda so'zning ma'no va talaffuz birligini, so'z ma'nosini farqlashda tovushning rolini tushuntirishga katta ahamiyat beriladi.

"So'z" mavzusini o'rganishda o'quvchilar so'zning talaffuzi, leksik ma'nosi, morfologik tuzilishi, grammatik belgilari, yasalishi, qo'llanishi va yozilishiga e'tibor beradi. Bunda o'qituvchi o'quvchilarga so'zning ot vazifasini bajarishini, morfemik tarkib va lug'aviy ma'no bir-biri bilan o'zaro ta'sir qilishini tushuntirishi kerak.

"Nutq" mavzusini o'rganish jarayonida so'zning nutqdagi til birligi vazifasini tushuntirish va o'quvchilarda so'zni og'zaki va yozma nutqda oson ishlata olish ko'nikmasini shakllantirishga asosiy e'tibor qaratiladi.

Maktabda tilning barcha tomonlarini bir-biri bilan bog'lab o'rganish til o'qitishning yetakchi metodik tamoyilidir. Buni amalga oshirish tilning

rivojlanayotgan, o'zaro ta'sir etuvchi tomonlari bo'lgan murakkab hodisa ekanligini tushuntirish uchun ilmiy asos bo'ladi.

Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish mazmuni va vazifalari. Maktablarda ona tilini o'qitish mazmuni hozirgi rivojlanish bosqichida davlatimizning maktablar oldiga qo'ygan vazifasiga moslashtirilgan. Bu vazifalar ko'p qirrali bo'lib, ularning bajarilishi o'quvchilar ongini rivojlantirish, ularga g'oyaviy-siyosiy, axloqiy, estetik va xizmat ko'rsatish tarbiyasini berishga qaratilgan. Ona tilini o'rgatish natijasida o'quvchilar o'z fikrlarini grammatik jihatdan to'g'ri, uslubiy jihatdan aniq va mazmunli bayon etadilar, ohangga rioya qilib, to'g'ri yoza oladilar. Bu vazifa o'quv predmeti sifatida o'zbek tilining o'ziga xos xususiyati bo'lib, o'quvchini shaxs sifatida shakllantirishga qaratilgan umumta'lim vazifalari bilan bog'liq holda amalga oshiriladi.

Ona tili kursida berilgan bilimlar mazmuni o'zbek tilining tovush tarkibi va yozma nutqda tovushlarni ifodalash usullari (fonetika va grafika); so'zlarning o'zgarishi va gapdagi so'zlarning munosabati haqida (grammatik, ya'ni morfologik va sintaktik); so'zning morfemik tarkibi va so'z yasash yo'llari haqida (so'z yasalishi haqida); so'zlarning leksik-semantik guruhi haqida (leksikologik); O'zbek tilining to'g'ri imlo va tinish belgilarini (imlo va tinish belgilarini) biladi. Bu bilimlar, birinchidan, grammatika, fonetika, so'z yasalishi tushunchalarida, ikkinchidan, grafik, imlo, tinish belgilari qoidalarida ifodalanadi. Bundan tashqari, o'zbek tili kursi fonetik, grafik, morfologik, sintaktik va boshqa ko'nikma va malakalarni o'z ichiga oladi.

Tilni o'rganish jarayonida o'quvchilar boshqa ko'plab fanlar uchun umumiy ko'nikmalarni (fanlararo ko'nikmalar) rivojlantirishni ham o'rganadilar. Pedagogikada bunday intizomiy malakalarga tahlil, sintez, abstraksiya (til hodisalarini vizuallashtirish), umumlashtirish, guruhlash, taqqoslash va boshqalar kiradi. O'quvchilarda bu ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha tegishli ishlar ularning o'quv faoliyatini faollashtirish va bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirish imkonini beradi. Ona tili kursidan shakllangan maxsus malaka va intizom malakalari o'quv jarayonida bir-biridan ajralmagan holda shakllanadi.

O'quvchilarda o'rgatish va rivojlantirish lozim bo'lgan aniq ko'nikmalar maktab o'quv dasturlari va davlat ta'lim standartlariga yozib qo'yilgan.

Boshlang'ich maktab ta'limi uchun tilni tushunish ko'nikmalarini hamda o'quvchilarning grafik va imlo ko'nikmalarini shakllantirish uchun asos sifatida bilim tanlandi. Fonetika va grafika fanidan o'quvchilar so'zlarning fonetik tarkibini, unli va undoshlarning xususiyatlarini, so'z ma'nosini farqlash hamda ongli ravishda aniqlash imkonini beradigan bilimlarni egallaydilar. tovush va so'zning grafik shakli orasidagi bog'lanish (bog'lanish), so'zni to'g'ri talaffuz qilish, imlo varianti paydo bo'ladi. Morfologiya fanidan so'zni ongli ravishda o'zlashtirish va uni to'g'ri qo'llash uchun katta amaliy ahamiyatga ega bo'lgan bilimlar tanlab olindi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari 1-sinfdan boshlab turli darajadagi so'z turkumlarini (ot, sifat, son, olmosh, fe'l) o'rganadilar.

Sintaksisdan dasturlashgacha, gap nutq birligi sifatida, gapdagi so'zlarning munosabati, bosh va o'rta bo'laklarni o'z ichiga oladi. So'zning morfemik tarkibiga kelsak, har bir morfemaning muhim belgilari, ularning ahamiyati va so'zdagi bir-biriga ta'siri boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ularni to'g'ri tushunish va qo'llash uchun zarur bo'lgan miqdorda berilgan.

Dasturda alohida “Lug‘at” bo‘limi mavjud emas, lekin o‘quvchilar so‘z turkumlari va so‘z tarkibini o‘rganish jarayonida so‘zlarning leksik-semantik guruhlari (sinonimlar, antonimlar), leksik ma’nolarni o‘rganadilar.

Boshlang‘ich ona tili kursi 1-4-sinflarda tilning barcha jihatlarini bir-biri bilan bog‘lab o‘rganishga mo‘ljallangan bo‘lib, har bir sinfda fonetika, lug‘at, grammatika va so‘z yasalishi bo‘yicha boshlang‘ich bilimlar o‘rgatiladi. Kursning bunday tuzilishi tilning barcha jihatlarini o‘rganishni o‘quvchi qiladi. Til o‘rganishga bunday yondashuv o‘quv jarayonini o‘quvchilar nutqini rivojlantirish muammosini hal qilishga yo‘naltirish imkonini beradi.

Dasturning “Grammatika, imlo va nutqni rivojlantirish” bo‘limi har bir sinfda “Tovush va harflar”, “So‘z”, “Gap”, “Bog‘langan nutq” bo‘limlarini o‘z ichiga oladi. Asosiy mavzular to‘rtta sinfning har birida bosqichma-bosqich ketma-ketlik tamoyili bo‘yicha o‘rganiladi. Har bir sinfda asosiy mavzular har xil. 1-sinfda o‘quvchilar o‘qish va yozish jarayonini o‘zlashtirgani uchun fonika va grafika asosiy e‘tiborni tortadi. 3-sinfda so‘z va gaplarning morfemik tuzilishini o‘rganish muhim ahamiyatga ega. So‘z yasalishi haqidagi bilimlar asosida o‘quvchilarda so‘zning leksik ma’nosi va nutqda qo‘llanishi haqida tushuncha hosil bo‘ladi. 4-sinfda so‘z turkumlarini o‘rganishga ustuvor ahamiyat beriladi (morfologik bilimlar chuqurlashtiriladi, otlarning egalik va kelishik qo‘shimchalarini, fe‘l sifatlarini to‘g‘ri yozish malakalari shakllantiriladi);

Bog‘langan nutq ustida ish to‘rt yil davomida grammatik va orfografik materiallarni o‘rganish bilan bog‘liq reja asosida amalga oshiriladi.

Ona tili darslarida til hodisalari ma‘no (semantika), qurilish va funksiya nuqtai nazaridan o‘rganiladi.

Boshlang‘ich sinflarda til ta‘limi mazmuni ta‘limning ushbu bosqichiga qo‘yiladigan o‘quvchilardan kelib chiqib belgilanadi.

O‘quvchilar nutqini rivojlantirish, yaxshi, erkin fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash, boshlang‘ich ta‘lim davridan boshlab, ularning bog‘langan nutqining zarur darajasini hisobga olgan holda mustaqil fikrlashga o‘rgatishda muhim ahamiyatga ega. Qayta ishlash bo‘yicha tizimli ishlarni amalga oshirish kerak. Ustuvorlik tamoyillaridan kelib chiqib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning til o‘rganish ko‘nikmalarini didaktik o‘yinlar orqali nutqni rivojlantirish ishlarini tashkil etish zarur.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib tarixiy-taraqqiyot bosqichlarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning til o‘rganish ko‘nikmalarini didaktik o‘yinlar orqali rivojlantirish pedagogik xususiyatlari ishimizning keyingi qismida bayon etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2009. – 36 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni, “Xalq so‘zi”, 2020-yil 24-sentyabr, 202 (7704)-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning. 2020 yil 29 dekabrda, Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>
4. Yuksak ma‘naviyatli shaxsni shakllantirish tarbiya texnologiyasini faoliyatli bosqichii loyixalash va amalga oshirish. N.M.Egamberdieva. Nukus «Bilim» nashriyoti: 2010 y. 40 b.
5. Soloveychik M.S. Russkiy yazyk v nachal'nykh klassax. Teoriya i praktika obucheniya / pod red. M. S. Soloveychik. – M., 2000. – 372 s. ¹ Hamroev A.R. Ona tili ta‘limida o‘quvchilarning

ijodiy faoliyatini loyihalashtirish. Pedagogika fanlari doktori (DSc) ilm. darajasini olish uchun yozilgan diss. –T.: 2020. – 251 b.

O'QUVCHILARNING MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYASINI RIVOJLANISHDA "SUNANIY TERMIZIYA" ISHIDAGI INSONIYAT XARAKTERLARINING AHAMIYATI

*Jaxongirova Farog'at Sultonmurodovna, Termiz davlat pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-kurs magistranti*

O'tmishda buyuk ajdodlarimiz tomonidan ta'lim-tarbiya masalalariga oid ko'plab bebaho tarixiy asarlar yaratilgan. Xususan, hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini, qadriyatini oshirib borayotgan Alisher Navoiy, Abu Nasr Forobiy, Jaloliddin Rumiy, Imom Buxoriy hamda Abu Iso At-Termiziy va shu kabi boshqa ko'plab allomalar tomonidan yaratilgan asarlarni alohida ta'kidlash joiz. Chunki ularda turli muammolarga obyektiv yondashish, ishlarni aniq rejalashtirish, ilm-ahllariga tavsiyalar, tarbiyaviy talablar qo'yilishi kabi muhim masalalar alohida o'rin egallaydi.

Bugungi kunda mamlakatimizda diniy qadriyatlarga, qolaversa turli konfessiyalarga e'tibor va hurmat bilan qarash, davlatimiz siyosatining diqqat markazida bo'lib, amalga oshirilayotgan ishlarda o'z samarasini topmoqda.

Din o'z mohiyatiga ko'ra poklik, mehr-oqibat kabi ezgu tuyg'ular orqali milliy mafkuramizning g'oyalarini yurtdoshlarimiz qalbi va ongiga singdiradi. Shu o'rinda e'tirof etish kerakki, diniy qadriyatlarimizni namoyon va targ'ib qilish yo'lida ko'p zahmat chekkan vatandoshlarimiz: mavlono Muhammad ibn Ali Hakim at-Termiziy (820-932 y.y.), muhaddis olimlar Imom Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy (810-870 y.y.), Imom Abu Iso at-Termiziy (824-892) larning ijodi bilan butun jahon ilm ahli yaxshi tanish bo'lib, ularning asarlari ayrim Osiyo davlatlarining ilm dargohlarida o'rganilsa-da, O'zbekistonda esa bu borada alohida tadqiqotlar yetarli darajada olib borilmagan. Jumladan, Imom Abu Iso Muhammad at-Termiziyning ilmga, inson tarbiyasiga, jamiyat rivojiga bo'lgan munosabati, qilgan ilmiy xizmatlari hozirgi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotgan emasligi bois, tadqiqot ishi olib borilishi zaruriyatini taqozo etdi. Bu borada umumbashariyatning rivojiga katta hissa qo'shgan, nomlari cheksiz faxr va ehtirom bilan tilga olinadigan ulug' zotlardan biri, vatandoshimiz Imom Abu Iso Muhammad at-Termiziyning "Sunani Termiziy" asari musulmon olamida ana shunday yuksak qadrlanadi. Allomaning asrlar davomida olimu fuzalolarga dastur bo'lib kelgan insof va adolat, insonparvarlikni targ'ib etuvchi g'oyalari hozirgi murakkab davrimizning ko'plab axloqiy-ma'naviy masalalarini hal etishda ham muhim ahamiyat kasb etishi bilan e'tiborga molikdir.

Imom Iso At-Termiziylarning "Sunani Termiziy" asaridagi ta'limiy va tarbiyaviy g'oyalarni tahlil qilish asosida dinimizga sog'lom va mo'tadil munosabatni shakllantirish – bu boradagi eng muhim mafkuraviy vazifadir.

Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Imom Buxoriy, Burhoniddin Marg'inonny, Iso va Hakim Termiziylar, Mahmud Zamaxshariy, Muxammad Qaffol Shoshiy, Bahouddin Naqshband, Xoja Ahror Valiy, Muhammad Xorazmiy, Ahmad Farg'oni, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy va boshqa ko'plab daholar nomi nafaqat islom, ayni vaqtda jahon sivilizatsiyasi tarixiga haqli ravishda oltin harflar bilan bitilgan".

«Sunani Termiziy» kitobi tarjimasida ana shunday xayrli ishlardan biri bo'lib, ma'naviy-axloqiy kamolot yo'lida, komil insonni tarbiyalash yo'lida munosib xizmat qiladi, degan umiddamiz. «Sunani Termiziy» asari odamlarni eng yuksak insoniy fazilatlarga iymon-e'tiqodli, halol-pokiza, adolatli, haqiqatgo'y, vatanparvar, mehnatsevar, ilmu-ma'rifatli bo'lishga chorlaydi.

Ona Vatan nomini jahonga mashhur qiladigan zotlar ulug' mutafakkirlar, atoqli allomalar, yetuk shaxslardir. Imom al-Buxoriy to'plagan hadislarini tarjima qilib, xalqqa yetkazishdan boshlangan qutlug' ma'naviy faoliyat Imom at-Termiziy jamlagan hadislarini asl vorislariga taqdim etish bilan davom etmoqda.

Bu mamalakatimiz ta'lim siyosatining eng e'zgu samarasidir, tabiiy va mantiqiy jarayondir. Imom al-Buxoriyning zamondoshi va yetuk shogirdi bo'lmish Abu Iso Muhammad at-Termiziyning «Sunani Termiziy» nomi bilan mashhur bo'lgan hadislar to'plami butun dunyodagi «Qutubi sitta», ya'ni eng mashhur olti hadis kitobidan biri ekanligidan faxrlanamiz. Darhaqiqat, bu asar yosh avlod tarbiyasida alohida e'tiborga moliqdir.

Mamlakatimiz birinchi prezidenti I.A.Karimov ma'naviy merosga, ajdodlarimiz nomiga, jumladan, Abu Iso Muxammad At-Termiziyga ham alohida ehtirom ko'rsatib, «Biz musulmon dini haqida gapirganda, avvalo, Oллоh va uning Rasulini, o'zimizga ruhan yaqin bo'lgan ulug' allomalarimiz, ulug' imomlarimizni tasavvur qilamiz. Mana shu qutlug' zaminimizda tug'ilib voyaga yetgan, muborak nomlarini butun Islom dunyosi cheksiz ehtirom bilan tilga oldigan Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Xoja Bahouddin Naqshband, Axmad Yassaviy. Abdulxoliq G'uvduvoniylar Zamaxshariy kabi piri komillarimizni nazarda tutamiz. Ma'naviy hayotimizni mana shu ulug' nomlar bilan bog'laymiz. Kim bu haqiqatni inkor eta oladi?...»¹⁰⁰ Hadis ilmidan Imom al-Buxoriy «Sahih» yo'nalishiga asos solgan bo'lsalar, Imom at-Termiziy «Sunan» yo'nalishi asoschilaridan bo'lib, dunyo xalqdariga ustozlaridek o'lmas yodgorlik qoldirdilar. Biz ana shu qutlug' merosni xalqqa yetkazishda homiylik qilib, hissa qo'shayotganimizdan baxtiyormiz.

«Sunan Termiziy» asarida keltirilgan hadisi shariflar katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib insonlarni halol, adolatli, e'tiqodli, diyonatli, pokiza, mehnatsevar, muruvvatli, rahm-shafqatli, ota-ona, ayollarga nisbatan hurmatda va e'tiborli bo'lishga chorlaydi. Bu ibratli pand-nasihatlar va o'gitlar hozirgi jamiyatimiz ahlini, ayniqsa, yosh avlodni tarbiyalashda beqiyos ahamiyat kasb etishini alohida ta'kidlash o'rinlidir. Asar faqat diniy ilmlar majmuasiga oid bo'lib qolmasdan, balki, dunyoviy ilmlarga oid ma'lumotlarga ham boydir. Masalan, uning bosh asari bo'lgan «Sunani Termiziy»da tarix, mantiq, huquqshunoslik, tabobat, ziroat va boshqa qator fanlarga oid ko'plab ma'lumotlarni ham uchramiz. Arab tilini rivojlantirishda ham at-Termiziyning xizmatlari ulkan ekanligini zamonaviy olimlar qayta-qayta ta'kidlaydilar. At-Termiziy asarlarini o'rganish natijasida uning davrida diyorimizda ilm-fan qanchalik darajada taraqqiy qilganini ham tasavvur qilamiz. Jumladan, Imom At-Termiziy «Sunan Termiziy» asarining o'quvchilarni ma'naviy va axloqiy tarbiyalash yo'nalishlarini quydagicha tasnif qilinadi:

1. Islomda oila, ota-ona, farzand, nikoh, shariat masalalari;

¹⁰⁰ I.A. Karimov «Oллоh qalbimizda, yuragimizda» T; 1999 yil. 142-bet.

2. Ijtimoiy, tarbiyaviy, huquqiy. tarbiyalash;
3. Odob-axloq, iymon, toat-ibodat masalalari;
4. Tarbiyaviy, g'oyaviy, g'oya va e'tiqodni mustahkamlash;
5. Hayot, ro'zg'or, ta'minot, iqtisod masalalari;
6. Ijtimoiy, turmush kechirishga tayyorlash;
7. Meros, moliyaviy-iqtisodiy munosabatlar;
8. Ijtimoiy, tarbiyaviy, huquqiy;
9. Mulkka bo'lgan munosabatni to'g'ri shakllantirish;
10. Jamoada hayot, qo'shnichilik, o'zaro munosabatlar;
11. Ta'lim, ma'rifat, ziyo, ma'naviyat masalalari;
13. Ilimli bo'lishga intilish;
14. Jamiyat, adolat, mezon, boshqaruv masalalar;
15. Ijtimoiy, huquqiy va huquqiy bilimlarni rivojlantirish kabilar.

Imom at-Termiziyning shoh asari bo'lmish "Sunan Termiziy" asarida adolat, meros, oila, nikoh va zakot kabi huquqiy masalalar keltirilgan. Imom Termiziy adolatning ustunligi, biror bir qaror yoki hukumning adolatli bo'lishi zarurligini ta'kidlaydi: "Biror hukm qilinadigan bo'lsa, gumon va taxmin qilinmasin, balki dinimizning madori bo'lgan ibodat sunnat bilan (adolatli) ish ko'rilsin"¹⁰¹. Huquqiy masalalarni hal qilishda islom dini manbalari asosida qaror chiqarish kerakligini aytib o'tadi. Imom Termiziy asarlarida meros masalasiga oid bo'lgan fikrlari ham mavjud. Ma'lumki, islom dini Hanafiy mazhabi olimlari meros masalasini qonun hamda vasiyat bo'yicha amalga oshirganlar. Qonun bo'yicha vorislik inson vafot etganidan so'ng uning mol-mulki farzandlariga, agar farzandlari bo'lmasa yaqin qarindoshlariga faqihlar tomonidan adolatli taqsimlab berilgan. Vasiyat bo'yicha vorislik inson hayotligi paytida o'z mol mulkini ixtiyoriy ravishda merosxo'rlari yoki merosxo'r bo'lmagan kishilarga yozma tarzda meros qoldirgan.

Islom dinining moliyaviy huquq masalalari ham ma'lum bir qoidalar asosida tartibga solingan. Dastlab xums, zakot, zakot-al fitr, sadaqa, jiziya, xiroj, ushr va boshqa soliq turlari mavjud bo'lgan. Imom Termiziyning "Sunani Termiziy" hadislar to'plamining "Zakot boblari" qismi islom dini moliyaviy huquq asoslarini o'rganishda katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Mulk solig'i bo'lgan xums odatda musulmon qo'shinlari qo'lga kiritgan o'ljaning beshdan bir qismi bo'lib, u avval Muhammad (s.a.v.) ixtiyoriga, keyinchalik xalifalar xazinasiga ajratilgan, qolgan qismi harbiylarning o'zlari ixtiyoriga berilgan. Bundan tashqari, Imom e'tirof etadi: "...xazina (dafina) uchun esa - xums (molning beshdan biri xisobida tulov) bor... Rikoz, ya'ni kumilgan xazina (dafina) «rakiz»ning kuplik shakli bulib, yer osti boyliklari deganidir.

Imom at-Termiziyning "Sunani Termiziy" hadislar to'plamini haqiqatdan ham bugungi kun uchun "Huquqiy meros" hisoblanadi. Undangi insonni huquqiy va ma'naviy tarbiyalashga doir fikr va qarashlar o'sha davr, balki hozirgi globallashuv sharoitida ham juda qimmatli va muhim ahamiyat kasb etadi. Imom at-Termiziyning

¹⁰¹ Muhammad at-Termiziy. Shamoyili Muhammadiya. / arab tilidan Sayyid Mahmud Taroziy tarjimasi – T.: - 2007. B.57

asarlaridagi oila va jamiyat, huquq, insonlararo munosabatlar, tarbiya masalalari ko'p davrlar o'tishiga qaramasdan hozir ham huquqiy, ijtimoiy-tarbiyaviy jihatdan o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Imom Termiziyning ulug' imom maqomiga yetishishlarida yuqori axloqiy sifatlarga egaliklari ham muhim omil bo'lgan. Shuningdek, yuqori darajada taqvo va ehtiyotlilik, o'z dini hamda obro'si uchun o'zini shubhalardan saqlagani va dunyo mol-matosiga beparvo qarashlari, oxiratning g'amini qilishlari Termiziyni barcha musulmonlarning peshvosi darajasiga ko'tardi.

Xulosa qilib aytganda, buyuk bobokalonimizning hayoti hamda uning boy ilmiy, ma'naviy merosini bo'lgan "Sunani Termizi" asarini chuqur va har tomonlama o'rganish bugungi kunda ham ilmiy, ham amaliy jihatdan katta ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh. Mirziyoyev "We will continue our path of national development with determination and raise it to a new level." "Uzbekistan" publishing house T.: 2017 p. 512
2. Karimov I.A. God is in our heart, in our heart. - Tashkent: Uzbekistan, 1999. - 32 p.
3. Karimov, I.A. High spirituality is an invincible power. Second edition. - Tashkent: Ma'naviyat, 2010. - 176 p.
4. Abu Isa Termizi. Sahih Termizi. Arab. Translation. - Tashkent: Literature and Art Publishing House, 1993. - 208 p.
5. Abu Isa Muhammad at-Tirmidhi. Sunani Termizi. Volume VI. Volume I. Translation. M. Kenjabek. - Tashkent: Adolat, 1999. - 688 p.
6. Al-Hakim at-Tirmidhi. The wisdom of hadiths that we understand and do not understand. Based on the work "Nawadir al-usul" (translated from Arabic). The author of the translation and introduction is Ibrahimjon Usmanov. - Tashkent: Movarounnahr, 2006. - 60 p.

PAST O'ZLASHTIRUVCHI O'QUVCHILAR KOGNITIV EHTIYOJLARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK OMILLARI

Qalandarova Nodira, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti

Qadim-qadimdan zamonaviy ta'limning eng muhim unsurlari shakllanib kelgan. Ta'lim maqsadi, mazmuni, shakl, uslub va vositalari ta'lim jarayonlari mazmunini tahlil qilish uchun qo'llaniladigan an'anaviy kategoriyalar bo'lib hisoblanadi. Aynan shu kategoriyalar ma'lum predmet, mutaxassislik yoki ixtisoslik bo'yicha o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil qiluvchi pedagog faoliyatining predmeti sifatida yuzaga chiqadi. Bugungi kunda mamlakatimiz, shaxsan Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish, uni dunyo tajribalariga asoslangan xolda takomillashtirish borasida talaygina amaliy islohatlar olib borilmoqda. Xususan, uzluksiz ta'lim tizimining eng asosiy bo'g'ini bo'lgan o'rta umumta'lim maktablarining ishini rivojlantirish borasidagi ishlar muhimdir.

Bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarni aniqlash va ular bilan ishlash o'qituvchidan alohida bilim va mas'uliyatni talab etadi. Shu bois bu toifa bolalar bilan shug'ullanish uchun, avvalo, yakkama-yakka suhbat o'tkazib, ularning qiziqishlarini aniqlash lozim. Maxsus dafratlar tutilib, bolalarning o'zlashtirishini muntazam monitoring qilib borilishi, o'quvchilarga qiynalayotgan fanidan alohida mashg'ulotlar daftari tuttirish kabi usullar ham samarali hisoblanadi. Shuningdek o'quvchilardagi ijobiy o'zgarishlar rag'batlantirilishi muhim.

Bo'sh o'zlashtiruvchilarning faolligini oshirish uchun ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini hamda nutqini rivojlantirish kerak. Taniqli psixolog D.Karnegi ta'kidlaganidek, dunyoda odamlarni nimadir qilishga undaydigan birgina usul bor. Mohiyatan bu usul odamni nimadir qilishni istashga majburlash demakdir. Mashhur amerikalik faylasuf va pedagog D.Dyuining fikriga ko'ra, inson tabiatiga xos bo'lgan eng asosiysi intilish – bu “ahamiyatli – qadrlı bo'lish istagi”dir.

Kichik maktab yoshi davrida faoliyatni va xulq-atvorni motivlashtirish o'ziga xos xususiyatlarga ega. “Bolalar nimani yaxshi ko'rishadi va nimani istashadi?” degan savolga S.T.Shatskiy shunday javob beradi:

1. Bolalarda til topishish instinkti kuchli rivojlangan, ular bir-birlari bilan tezda tanishib oladilar – o'yinlar, hikoyalar, o'zaro gap sotish, lofchilik kabilar ana shunday instinkning belgilaridir.

2. Bolalar tabiatan mohir tadqiqotchi. Ulardagi tez qo'zg'aluvchanlik, oxiri ko'rinmaydigan savollar, hamma narsaga tegib ko'rish, ushlab ko'rish, tatib ko'rishga intilish sababi ana shunda.

3. Bolalar o'zini ko'rsatib turgisi keladi, o'zi haqida, o'z taassurotlari haqida gapirgisi, o'rtoqlashgisi keladi. O'z menligini tez-tez namoyish etib turishi ana shundan. Uning fantaziyalari va tasavvurlari boy bo'ladi – bu bolalar ijodkorligi instinktidir.

4. Bolalar hech narsadan bir narsa yaratishni, qandaydir g'ayrioddiy narsalarni to'qib chiqarishni yaxshi ko'rishadi.

5. Bolalarda xarakterning shakllanishida taqlidchanlik instinkti katta rol o'ynaydi. Shularni yaxshi tushunib olsak, tashqaridan olib kiriladigan soxta stimullarni qidirib yurishimizga to'g'ri kelmaydi.

Muayyan bir turdagi stimullarni tahlil etish uchun amerikalik professor G.Overstritning “Inson xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish” deb nomlangan kitobida keltirilgan fikrlarga e'tiborni qaratsak, foydadan xoli bo'lmaydi. G.Overstritning ta'kidlashicha, xulq-atvorimiz va xatti-harakatlarimiz zamirida biz uchun eng qimmatli bo'lgan orzularimiz yotadi. Kimnidir u yoki bu ko'rinishdagi xatti-harakatlarni bajarishga undashni o'z oldigan vazifa qilib qo'yanlar uchun eng yaxshi maslahat shunday: avvalo o'z suhbatdoshingizni nimanidir qattiq istashga majbur qiling. Kimki buni uddalay olsa, butun dunyoni egallaydi, agar uddalay olmasa, yakkalanib qoladi. Istaklarga tayaning. Bolalar nimani istashadi – bu o'qituvchining olidida turgan bosh masala bo'lib hisoblanadi. Agar biz sichqonni tutmoqchi bo'lsak, qopqonga qip-qizil bo'lib pishgan gilosni qo'ymaymiz, balki pishloq bo'lagini qo'yamiz, ya'ni bunda o'z istagimiz va ta'bimizga ko'ra emas, balki kemiruvchilarning ta'bidan kelib chiqib ish yuritamiz. Shuni mudom yodda tutishimiz va anglashimiz lozimki, faqat biz nimani istashimizgina muhim emas, balki bolalar nimani istashlari ham juda muhimdir. Uni sindirishga va qayta qurishga urinmang: U o'z xohish-istaklari uchun aybdor emas. Tarbiyaning tabiatga moslanganligi g'oyasini yodda tuting. O'qituvchining vazifasi – agar pedagogik maqsadlarga mos kelmasa, intilishlarning yo'nalishini o'zgartirish.

Napoleon shunday ta'kidlagan edi. Shu tariqa ish yuritib, u o'z soldatlarini turli xil unvonlar bilan taqdirlashda o'ta saxovatli edi. Aytishlaricha, Napoleon armiyasidagi barcha askarlarning ismini yoddan bilar ekan. Ofitserlar haqida gapirmasa ham bo'ladi. Bu o'rinda bir emas, ikkita “o'yinchoq” amaliyotda

qo'llangan: biri - unvon bo'lsa, ikkinchisi – ismlarni yoddan bilish. Shunday qaraganda bu arziyas narsalar hech qanday ahamiyatga ega emasdek tuyuladi, ammo qanaqa samara berganini aytmaysizmi?

“Kichkina insoniy zaifliklar” to'liq ekspluatatsiya qilinar edi: nazarga tushish, qadrlanish, bu shon-sharafni isbotlab turadigan nishonlarni taqish hammaga ham xush yoqadi. Buning ustiga agar armiya qo'mondoni sening ismingni bilsa va o'z isming bilan senga murojaat qilsa, ikki marotaba yoqimli.

O'quvchini maqtang.

Bir bir qarashda oddiy stimulg o'xshab ko'rinsa-da, aslida uni qo'llab, muvaffaqiyatga erishish uchun quyidagilarni e'tiborga olish kerak bo'ladi:

➤ Maqtov tasodifiy, vaziyatli bo'lishi kerak, uni oldindan rejalashtirib yoki jadval asosida tayinlab bo'lmaydi.

➤ Uncha ko'ngildagidek bajarilmagan, ayniqsa, yomon bajarilgan ishni ko'kka ko'tarib maqtamang.

➤ Maqtov ochiq va aniq yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Minnatdorchilik qabul qilish har doim kishi uchun yoqimli, ammo umumiy, aniq shaxsga yo'naltirilmagan qolip-andaza shakldagi yuzlab minnatdorchilik bildirilganda ham, baribir ataylab, aniq bir kishi uchun qo'lda yozilgan bir og'iz iliq so'zning o'rini bosa olmaydi. Ko'ngliga tegmasdan tanqid qiling.

Past o'zlashtiruvchilar bilan ishlaydigan har bir o'qituvchi o'zining shaxsiy va kasbiy rivojlanishi o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish jarayoni, ijodkorlik esa kasbiy faoliyatini loyihalashga bo'lgan ob'ektiv ehtiyoj sifatida qaraydi. O'qituvchining kasbiy tayyorgarlik jarayonini individual loyihalash g'oyalari kasbiy-pedagogik ta'limning ob'ektiv yetakchi mezoni bo'lib qolmoqda ijodkorlik tushunasining mohiyatiga e'tibor beradigan bo'lsak ijodkorlikni turlicha ta'riflar berilgan bo'lib, odatdagi tushunchaga ko'ra ijod ozchilik kishilarning, buyuk san'at asarlarini, yangi mashinalarni, dastgohlar va hokazolarni yaratadigan iste'dodli odamlarning qismatidir. Lekin ijod buyuk asarlar yaratishdan iboratgina emas, balki kishining fikr yuritishi, biror tadbirni o'ylab topishi, ozgina bo'lsa-da, qandaydir yangilik yaratishi ham ijoddir. Ijod jarayoniga tasodif sifatida emas, balki muayyan qonuniyatlar asosida amalga oshuvchi jarayon sifatida qarash lozim. O'quvchining pasiblasishi, avval, uning har qanday faoliyat jarayonidagi: o'ziga xos usul bilan masala yecha olmasligi, insho yoza olmasligi, tajriba ishlari, mehnat darslari va hokazolardagi mustaqil fikrlayolmasklik jarayonida namoyon bo'ladi. O'quvchining past o'zlashtirishi uning olgan bilimlarini hayotda ko'sata olmasdan, ularni noto'g'ri baholay olishi, dastlabki ma'lumotlarni tahlil va sintez qila bilmasligidir. Bu har bir o'quvchida qisman bo'lasada yillar davomida shaklanib boradi. Bo'sh o'zlashtirgan o'quvchilargda ham qisman bo'lasada shakllangan bo'ladi lekin yuzaga chiqish jarayoni anchagina vaqt olishidan kelib chiqan holda buni pasib deb qo'ya qolamiz.

Past o'zlashtiruvchi o'quvchilarni mustaqil ishlashga o'rgatish yaxshi samara beradi. Mustaqil faoliyat insonni ziyrak va hozirjavob qiladi. Bu faoliyat kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida ta'limga uyg'un holda rivojlanishi kerak. Buning uchun, avvalo, o'quvchilarni mustaqil faoliyatga ruhan tayyorlash, ularda biror ishni qila olishga va shu ishni sifatli bajarishiga ishonch uyg'otish lozim. Mustaqil ish turlari,

avvalo, o'qituvchi tomonidan puxta o'ylangan, ta'lim maqsadiga yo'naltirilgan va davomiy bo'lishi kerak. Bunda har bir o'quvchining imkoniyati hisobga olinishi, yosh xususiyati, qiziqishlari ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. O'quvchilarni aqliy rivojlantirish shartlaridan biri topshiriqlarni to'la "eslab qolib" bajarishdir. Bunda bajariladigan ishning maqsadini tushungan

(tasavvur qilgan) holda uning rejasini belgilash va ish usulini tanlash, yo'l qo'yilgan xatolarni mustaqil topa olish va uni tuzata bilishlariga alohida e'tibor beriladi. O'quvchilarning topshiriqlarni tez, to'g'ri bajarishi uchun qulay usullarni tanlash, yo'naltiruvchi savollar berib, tayanch so'zlar tavsiya etish foydalidir.

O'quvchilarda mustaqil ishlarni sifatli bajarishda qiyinchiliklar paydo bo'lishi tabiiy. Chunki hali ularning tasavvuri yorqin, so'z boyligi yetarli emas. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, bolalar o'qituvchi rahbarligida ishlaganda, tezroq mulohaza qiladilar. Bu holga o'rganib qolmasliklari uchun ko'proq ularning o'zini mustaqil fikrlashga da'vat etish lozim.

O'quvchilar e'tiborini jalb etish maqsadida matndagi voqealarni eslatib:

1. Nega shunday bo'ldi?
2. Seningcha qanday bo'lishi kerak edi?

kabi savollar berib, uning fikrini ma'qullab, "yana o'ylasang topasan", "juda yaxshi", "juda soz!" kabi rag'batlantiruvchi so'zlarni ishlatish foydalidir. Masalan, "O'roq va Kombayn" mavzusi yuzasidan: O'roq nega afsuslanadi? Kombayn unga nima dedi? Kabi savollar berib, har ikkisini solishtirish orqali texnaning kuch-quvvatiga bolalar e'tibori tortiladi, har bir texnika asbobining hayotimizdagi ahamiyatini baholashga o'rgatiladi.

Dastlabki bajargan mustaqil ishdan bola mamnun bo'lsa, uning qiziqishlari ortib, yangi-yangi ish turlarini amalga oshirishga kirishadi. Mustaqil ish natijalarini hamisha tekshirish lozim. Tekshirish og'zaki yoki yozma shaklda bo'lishi mumkin. Bola yozishidan oldin o'ylaydi, fikrini og'zaki jamlaydi, so'ng uni yozishga kirishadi. O'z fikrini bayon qilish, yo'l qo'yilgan biror savol yoki masala yuzasidan mushohada yuritishga urinadi. Bu jarayon (og'zaki) nutq asosida paydo bo'ladi va mustahkamlanadi. Masalan, o'quvchi o'z fikrini yozma ifodalashdan ilgari o'ylaydi. Pichirlab allanimalar haqida o'zicha gapiradi (pedagogikada bu aktiv faoliyat hisoblanadi). Insho yozishning dastlabki shakllari ana shunday ishlardan boshlanadi. Bola matnni o'qib, og'zaki tahlil qiladi, sarlavhalar o'ylab topib, qanday rasmlar ishlash lozimligini rejalaydi.

O'quvchilarni mustaqil faoliyatga o'rgatishda quyidagilarga amal qilish lozim:
– beriladigan har bir topshiriq o'quvchi imkoniyatlariga mos bo'lsin va qiziqish uyg'ota olsun;

– ish osondan qiyinga, soddadan murakkabga qarab yo'naltirilsin, o'quvchiga tushunarli bo'lsin;

– ishini bajarishda bolalarda o'ziga ishonch hissi uyg'onsin, ishga kirishishda ular o'zlarida dadillik sezsin;

– mustaqil bajariladigan topshiriqlar yakkama-yakka tarzda amalga oshirilsin (hamma o'quvchi uchun bir xil topshiriq berish – mustaqil faoliyat emasligini eslatamiz), albatta bunda bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchiga e'tibor berish kerak;

– topshiriqlar turini almashtirishga alohida ahamiyat berish kerak;

– topshiriqlarni hamma bir vaqtda boshlab, ma’lum vaqtda tugatishi kerakligini eslatib, bo’sh o’zlashtiruvchi bolalarni shu talabni bajarishga ko’niktirish lozim;

– ish joyi hamisha qulay, saranjom-sarishta bo’lishi(parta ustida ortiqcha narsalar bo’lmasligi) kerak;

– topshiriqlar darsning turli bosqichida bajarilishi mumkin;

– darslik, didaktik materiallar bilan ishlashda uzviylik bo’lishi maqsadga muvofiq.

Uyga beriladigan vazifalar ham mustaqil ishning bir turidir. Bolalarga, iloji boricha, sinf sharoitida asosiy bilim va malakalarni singdirish, uyga vazifalar berishda me’yorga amal qilish kerak. Bolalar darsdan(og’ir, mashaqqatli mehnatdan) keyin tiniqib dam olsalar, ko’proq ochiq havoda bo’lib, harakatli o’yinlar, sayr bilan vaqt o’tkazib, tunda osuda uxlab, ertangi kungi darslarga yaxshi kayfiyat bilan kelsalar, darsni o’zlashtirish yaxshi bo’ladi. Shuning uchun uy vazifalari oson bo’lishi, asosan, bolalarni kuzatishga, xulosa chiqarishga undashi lozim.

Tan olish kerakki, bo’sh o’zlashtiruvchi o’quvchilar bilan ishlash ancha murakkab jarayon. O’qituvchining pedagogik mahorati, zamonaviy dars o’tish usullaridan foydalanishi, bo’sh o’zlashtiruvchi o’quvchi bilan yakka tartibda ish olib borishi natijasida uni samarali amalga oshirish mumkin.

O’qitishdagi individual yondoshish ham ta’lim jarayonining muhim talabidir. O’qitishdagi individual yondoshish faqat mashq ishlarida emas, balki o’quv jarayonining hamma bosqichlarida: yangi materialni o’tish, mustahkamlash va takrorlashlarda ham, uy vazifasini tuzish va darsdan tashqari qo’shimcha mashg’ulotlarda ham amalga oshirilishi zarur. Bu esa o’quvchilarning ijodkorlik mahoratlari va qobiliyatlari o’sishida yana bir eshikni ochadi. Bundan 10-20 yillar avval ijodkorlik metodlari bilan faqat ixtirochilik masalalarini yechish nazariyasi bo’yicha mutaxassislar tomonidan o’tkaziladigan seminarlarda, tizimli tahlil, funkstional-qiymatli tahlil, tizimli fikrlash faoliyati metodologiyasi, fikrlashni faollashtirish metodlari va ijodkorlik nazariyasining boshqa bo’limlarida tanishish mumkin edi. «Shaxs shakllanishi» tushunchasini talqin qilishdagi bunday xilma-xillik uning mohiyatini namoyon qiluvchi shaxs rivojlanish konstepstiyasining o’ziga xosligini ko’rsatadi. Ushbu o’ziga xoslik shaxsning kasbiy shakllanishini belgilab beruvchi psixologik-pedagogik komponentlarni o’quv faoliyati davomidagi rivojlanish darajasiga bog’liq holda o’rganish, yo’naltirilganlik mazmunini ifodalovchi motivlar darajasi va tavsifini belgilab berish, kasbiy shakllanish tipologiyasini aniqlash kabi masalalar bilan bog’liq bo’ladi.

Shaxs sifatlarining shakllanishida oila, atrof–muhit, jamiyat katta rol o’ynaydi. Ota–onaning mehri, atrofdagilarning mehri, ularning olqishlari bolani mustaqil fikrlashga va mustaqil ish boshlashga ishonchini uyg’otadi. Ma’naviy-ijodiy usullar shu tariqa o’quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda eng asosiy rol o’ynaydi va ushbu usul 3 bosqichda amalga oshiriladi:

a) o’quvchilarda bilishga qiziqishni uyg’ota bilish;

b) o’quvchilarning egallagan bilim va tajribasiga asoslangan holda masala qo’yish hamda ularga tayanib, masalalarni tahlil qilish;

v) o'rganish kerak bo'lgan muammo ustida mustaqil fikr yuritib, xulosa chiqarishga erishish.

Yuqoridagi bosqichlarni amalga oshirish jarayonida o'quvchilar, insonning boy xazinasi uning o'zida yashiringanligini tushunadilar. Buning uchun o'qituvchi ulardagi qiziqishni, yashiringan iste'dodni anglay bilishi kerak. Ilm olish, aqlni peshlash, o'z ustida ishlash, hikmatlarni bilish, kamtarlik, ma'rifatli bo'lish kabi fazilatlarga faqat mehnat qilish va bilim olish, o'qib – o'rganish, hayotni kuzatish orqali erishish mumkin.

FOYADANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son 27.09.2020. "Xalq so'zi" gazetasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi. lex.uz
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 27-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasini 2022-2026 yillarda rivojlantirish bo'yicha Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Uzluksiz ma'naviy tarbiya konseptsiyasi» ni qabul qilish to'g'risidagi qarori. PQ 4307 sonli. 2019. Lex.uz
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 20 fevraldagi "Prezident maktablarini tashkil etish to'g'risida"gi PQ-4199 qarori.
6. "O'zbekiston Respublikasining Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi O'RQ 406-son. 2016 yil 14-sentyabr. 5-modda.
7. Sh. Mirziyoyev "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz". "O'zbekiston" nashriyoti T.: 2017-yil 512 b.
8. Mirziyoyev Sh. M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. -T.: O'zbekiston, 2017. – 248 b.
9. Karimov. I. A. "O'zbekistonning o'z istiqboli va taraqqiyot yo'li" T.: Ma'naviyat, 2008. 375 b.
10. Atayeva. N, Rasulova. F, Salayeva. M, Hasanov. S "Pedagogika nazariyasi va tarixi" T.: «Fan va texnologiya», 2012, 156 b.

OILADA QIZLARNI MILLIY RUHDA TARBIYALASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Normamatova Sarvinoz, Termiz davlat pedagogika instituti pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti

Annotasiya. Maqolada qizlarga ta'lim tarbiya berish jarayonida kamchiliklarni bartaraf etish yangi texnologiyalarni tashlik etish samaradorligini yanada oshirish. Qizlarning ijtimoiy – siyosiy faoligini va madaniy saviyasini yuksaltirish ularni milliy ruxda tarbiyalash ular o'rtasida sog'lom turmish tarzini shakinlantirish.

Kalit so'zlar. ta'lim, tarbiya, siyosiy faollik, barqaror, gender tenglik, ota-ona, qizlar, oila, taxlil.

Oila jamiyatning asosini tashkil etadi. Oila qanchalik mustahkam bo'lsa, jamiyat ham shunchalik mustahkam bo'ladi. Bu esa ijtimoiy-iqtisodiy omillargagina emas, balki ma'naviy omillarga ham chambarchas bog'liqdir. Binobarin, oila ma'naviyatining tarixiy asoslari, oila va jamiyat, an'analar, qadriyatlar, farzand

tarbiyasi muammolarini bugungi kun nuqtai nazaridan qarab chiqish va baholash g'oyat muhimdir.

Sharq xalqlarida tarbiya borasida ulkan m'naviy meros yaratilgan. Bu meros asrlar davomida ajdodlardan avlodlarga o'tib sayqallanib yosh avlodni barkamolligini ta'minlash uchun xizmat qilmoqda. Ana shunday an'analarimizdan biri ayollar, onalar, xotin-qizlar tarbiyasidagi boy pedagogik tajribadir.

Sharqda keng tarqalgan pandnoma tarzida yozilgan mashhur asarlardan biri Shamsul Maoliy Kaykovusning "Qobusnoma" sidir. Bu asar Sharq pedagogik fikr taraqqiyotida muhim o'rinni egallaydi va qanchadan-qancha avlodlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda o'z hissasini qo'shib kelmoqda. "Qobusnoma" falsafiy didaktik asar bo'lib, shaxs shakllanishining barcha tomonlarini o'z ichiga oladi. Uning "Farzand parvarishi qilmoq zikrida" degan bobida bevosita oiladagi bola tarbiyasiga bag'ishlanadi.

Kaykovusning "Qobusnoma" asarida ota-onalarning qator vazifalari sanab o'tiladi. Bular quyidagilardan iborat. 1) Bolaga yaxshi ot qo'ymoq; 2) Oqil va mehribon enagaga topshirish; 3) To'y tomosha qilib berish; 4) O'qish-yozishni o'rgatib kasb hunar va ilmi qilish; 5) Harbiylar ahlidan bo'lsa, sipohiylikni o'rgatish¹⁰².

E'tiborli joyi ana shundaki, Kaykovus bolaga hunar o'rgatganda, uning uchun boshqalar qilishi mumkin bo'lmaydigan hunarlar o'rgatishi lozim deydi. Ana shunday hunarlar yordamida u mushkul vaziyatlardan chiqsa o'sin. Shunda bola ham otadan rozi bo'ladi.

Qizlar tarbiyalayotgan oilalar millat kelajagiga mas'ul eng katta tarbiyachilar hisoblanadi. Xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rni, avvalo oilada shakllanadi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoevning 2018 yil 2 fevraldagi «Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» 5325-son Farmoniga muvofiq yurtimizda har bir xotin-qizning muammosini yuqoridan his etib, manzilli tarzda ular bilan alohida ishlash davri kelganligini alohida ta'kidladilar. Shu asosda O'zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 14 martdagi 200-son qarori bilan "Xotin-qizlar bilan ishlash va oilalarda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash bo'yicha mutaxassis to'g'risidagi Nizom" amaliyotga joriy etildi.

Tarbiya ko'p qirrali, uzoq davom etadigan jarayondir. Bolani o'rab olgan muhitning hammasi-odamlar, narsalar, voqea-hodisalar, uning ongida, xulq-atvorida ma'lum iz qoldiradi, uni o'zgartiradi, va rivojlantiradi. Ota-onaning burchi mana shu rivojlanishni ziyraklik bilan boshqarib borishdir. Ota-onaning mehri, muruvvati, g'amxo'rliqi bolalar uchun suv va havodek zarur.

Oila tarbiyasi kabi katta ma'suliyat birinchi navbatda ota va ona zimmasiga tushadi. Shu o'rinda bir narsani alohida aytish kerakki, bolalar tarbiyasida asosiy ta'sirchan kuch-qudrat bu- Onadir. Ota ko'pchilik xalqlarda oilaning moddiy ehtiyojlarini qondirish va ta'minlash qolaversa oilaning xo'jalik ishlari bilan band bo'ladi. Bu o'zbek oilalarining tarixidan ma'lum bo'lgan haqiqat va ota-bobolarimizdan meros bo'lib qolgan an'anadir. Shunga ko'ra bola bilan ko'proq ona birga bo'ladi. Axir xalqimiz: "Sut bilan kirgan jon bilan chiqadi" deb bejiz aytmagan.

¹⁰² Kaykovus. Qobusnoma. T.: «Istiklol», 1994 yil, 85-86-6.

Hukumatimiz oilani jamiyat negizi sifatida g'amxo'rlik qilmoqda, uning moddiy-maishiy ravnaqi uchun butun imkoniyatlarni ishga solmoqda. Jumladan Birinchi Prezidentimiz I.Karimov oilaning jamiyatda tutgan o'rni va ahamiyatini to'g'risida shunday yozadi: "Bola tug'ilgan kundan boshlab oila muhitida yashaydi. Oilaga xos an'analar, qadriyatlar, urf-odatlar bola zuvalasini shakllantiradi. Eng muhimi farzandlar oilaviy hayot, hayot maktabi orqali jamiyat talablarini angelaydi his etadi". Bu o'rinda ilgari surilayotgan pedagogik g'oyaning tub mohiyatini oila tarbiyasini to'g'ri yo'lga qo'yish, mustahkamlash, yanada chuqurlashtirish bilan bog'liqdir.

Milliy ongi ya'ni fikri bo'lmagan ona o'z farzandlarini komil qilib tarbiyalay olmaydi. Buning oqibatida hozirgi paytda qizlar tarbiyasida muammolar ko'payib bormoqda. Bu muammolarga chek qo'yishning asosiy yo'li oilada onaning farzandlar tarbiyasida namuna bo'lishini tashkil qilish orqali bartaraf qilish mumkin. Ba'zi onalarning qizlar tarbiyasida loqaydligi va talabchan bo'la olmasligi oila tarbiyasida o'ta dolzarb pedagogik muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Yana qizlar tarbiyasida ongsiz taqlidning ommaviylashib borishi oila tarbiyasiga katta ma'naviy zarar keltirmoqda. Shulardan kelib chiqib ona mehridan, qalb haroratidan uzoq bo'lgan aybsiz bolalarning tarbiyasiga va ularning kelajagiga kim javob beradi? Bunday bolalarning ma'naviy barkamol bo'lib tarbiyalanishiga kim kafolat beradi? Yolg'iz ota, qavmu-qarindoshlar, mehribonlik uylari tarbiyachilari bolaga onalik mehrini, qalb-qurini bera oladimi? kabi savollarga oila pedagogikasi va ijtimoiy pedagogika fanlari hozirgi shart-sharoit va davr talabi asosida mukammal, asosli javob berishlari darkor. Mazkur savollarga har qanday mutaxassisning aql bilan javob qaytarishi muammoning naqadar dolzarbligini anglashga asos bo'ladi. Shuning uchun ham hozirgi ba'zi oilalarda onalarning qizlar tarbiyasida shaxsiy namuna ko'rsata olmasligi har qachongidan ham dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Bu pedagogik muammoni ilmiy va amaliy hal qilishning yo'li pedagog mutaxassis va ota-onalarning qizlar tarbiyasida onalar shaxsiy namunasi haqida pedagogik ma'lumoti, madaniyatlarini tashkil etish, oshirish va takomillashtirish orqali erishish mumkin. Ona shaxsiy namuna bo'layotgan oilada, ota topib kelgan moddiy ne'matlarni saranjom sarishta qilib, tejab-tergab o'rnida sarflayotgan ona bag'rida va uning namunasida ulg'ayayotgan qiz kelgusida bir oilani ayol sifatida baxtli qilishga amaliy tayyorlanadi. Oilaviy hayotda o'z onasidan namuna oladi va oilada, ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan aqliy, axloqiy, mehnat, nafosat, tejamkorlik ko'nikmalarini, milliy xulq-atvor va boshqa ijtimoiy tajribalarini mustaqil o'zlashtiradi, o'rganadi, oila hamda ijtimoiy hayotga amaliy tayyorlanadi.

Bizning ko'p yillik pedagogik kuzatishlarimiz, onalar bilan olib borgan suhbatlarimizga tayanib onaning qizlar tarbiyasida shaxsiy namunasini quyidagi yo'nalish va mazmunda tashkil qilish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz. Onaning mehnatsevarligi, axloq-odobi, o'zi, turmush o'rtog'i, farzandlari turmush tarzini tashkil qilishi, mehnatkashligi, muomala va kiyinish madaniyati, xulq-atvori, so'z va ish birligi, oilaga va oila a'zolariga sadoqati, mehri, g'amxo'rliqi, orastaligi, oilada, mahallada, mehnat jamoasida hamda ijtimoiy hayotdagi orttirgan obro'si kabi ko'p qirrali turmush tarzi qizlar uchun namunadir.

Oilada bola tarbiyasida onaning o'rni va roli otanikidan kam emas, aksincha farzandlarning bolalik, o'smirlik, o'spirinlik davrlarida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Shuning uchun ham bu davrda onalar qizlar tarbiyasida: aqliy, axloqiy, mehnat, nafosat, jismoniy, iqtisodiy, huquqiy, ekologik tarbiya tarkiblari haqida ma'lumoti yuqori hamda ularni amalda bajarish bilan bog'liq ko'nikma, malaka va odatlari bilan namuna bo'lishlari darkor. Yana onaning yuqorida ta'kidlangan tarbiya tarkiblari bo'yicha faol harakati, talabchanligi, qo'lga kiritgan natijalari, fidoyiligi, mustaqilligi, tashkilotchiligi qizlarni va oilani boshqarish borasidagi tarbiyachilik faoliyati qizlar tarbiyasida asosiy o'rin egallaydi.

Misol uchun onaning oilada mehnatkashliligi, uquvliligi, ovqat pishirishdagi, kir yuvishdagi, oila a'zolari hayotini tashkil qilishdagi amaliy tarbiyachilik faoliyatini ko'rsatish mumkin. Agar yuqoridagi yo'nalishlar bo'yicha bilimga, amaliy ko'nikmani mustaqil o'zi bajara olmasa, qiziga teskari tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Bunday holat oilada qizlar tarbiyasida ko'plab muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun ham onalar qizlar tarbiyasida o'ta ziyrak va tadbirli bo'lishlari shart. Ayniqsa qizlar tarbiyasining o'ziga xos nozik jihatlarini inobatga olishlari juda muhim.

Yana onalar oilada har bir qizning fe'l-atvori, individual tipologik xususiyatlarini, tarbiyalanganligi, tarkib topgan amaliy ko'nikma, malakasi, umumiy tajribasi, aqliy, ruhiy, jismoniy rivojlanishi kabi qirralarini hisobga olishi qizlar tarbiyasi samaradorligini ta'minlashga olib keladi.

Bizningcha onalar o'z qizlari nazarida asosan iloji boricha hayotning barcha yo'nalishlarida uch bosqichda shaxsan namuna bo'lishlari maqsadga muvofiq. Birinchi bosqichda, onalar qizlar tarbiyasida to'g'ridan-to'g'ri qizlar ongiga ya'ni fikriga ta'sir ko'rsatadigan bilimlar bo'yicha ilmiy-nazariy ma'lumotga ega bo'lmog'i; ikkinchi bosqichda, ta'sir ko'rsatadigan sohalar yuzasidan bilimlar bo'yicha puxta va mustahkam ko'nikma, malaka, odat va tajribani o'zida tarkib topdirmog'i; uchinchi bosqichda, olingan ma'lumotlar asosida hosil qilingan ko'nikma, odatlarni xulq-atvorda, kundalik oila turmushida va ijtimoiy hayotda qo'llamog'i darkor. Shunday tarbiyachilik sifatlarni, tarkibiy elementlarni o'zida shakllantirgan onalargina qizlar tarbiyasida shaxsiy namuna bo'la oladi va o'z qizlariga kuchli tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. To'rtinchi bosqichda qizlarda yaxshi xarakter va xulq-atvorni tarbiyalash uchun uning shaxsini hurmat qilish, e'zozlash kerak. Uning oldida yomon gapirmaslik kerak. Lekin tarbiyada talabchan bo'lish lozim.

Ammo ba'zan hayotda onalarning qizlar tarbiyasi haqida bilimli bo'lishining o'zi etarli emas. Ayniqsa onaning qiziga o'rgatadigan sohasiga aytaylik axloq-odob, mehnat bo'yicha qiziqтира olishi, talabchanligi juda muhim va hal qiluvchi rol o'ynaydi. Aksincha talabchan bo'lmasa, qiziga ta'sir o'tkaza olmaydi. Shuning uchun bu qoidani har bir ona doimo esida saqlamog'i va unga amal qilmog'i shart. Agar ona qiziga o'rgatadigan sohaga qiziqtirishni tarbiyalay olmasa, uning samarasi bo'lmaydi. Shuningdek, mazkur sohada onaning tushuntirishi, uqtirib o'rgatishdagi amaliy tarbiyachilik mahorati yuqori bo'lmog'i lozim. Demak, oilada ba'zi onalarning qizlar tarbiyasida shaxsan namuna bo'lmasligi, oilaning mustahkam va barqaror rivojlanishiga hamda qizlar tarbiyasiga putur etkazadi. Yosh oilalarning ajralib ketishiga olib keladi. Aksincha, oilada onaning qizlarga oila, ijtimoiy hayotning barcha yo'naiishlarida namuna ko'rsatishi, ulardan talab qila olishi ham hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Qizlar tarbiyasi bilan shug'ullanayotgan malakali bakalavr, magistr mutaxassislar

va ota-onalarda qizlar tarbiyasida onalarning shaxsiy namuna ko'rsatish yo'nalishlari, qirralari, mazmuni va mohiyati haqida ilmiy bilim, ko'nikma, ma'lumotning shakllanishiga imkon beradi. Bu esa oilada qizlar tarbiyasining hozirgi davr talablari asosida olib borilishini ta'minlaydi. Shunday qilib, oilada qizlar tarbiyasida ona hayotining barcha sohalarida shaxsiy namuna bo'lishi komil insonni oilaviy va ijtimoiy hayotga tayyorlashning, bo'lajak bakalavr, magistrlar mutaxassislarning va jamoat tashkilotlari vakillarining pedagogik madaniyatini shakllantirishning zaruriy tarkibiy qismi bo'lmog'i darkor. Mazkur mavzuning oila va ijtimoiy tarbiyadagi dolzarbligini hisobga olib oliy ta'limda pedagoik mutaxassislar tayyorlashning o'quv rejalariga kiritib o'rganilsa, amalda qo'llanilsa, oilada va davlat ta'lim-tarbiya muassasalarida qizlar tarbiyasining samaradorligi yanada oshgan hamda nuqsonlari tugatilgan bo'lardi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 36 b.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, “Xalq so'zi”, 2020 yil 24 sentyabr, 202 (7704)-son.
3. Kaykovus. Qobusnoma. T.: «Istiqlol», 1994 yil, 85-86-6.
4. Abdurauf Fitrat. Oila va oila boshqarish tartiblari. Toshkent, «Ma'naviyat», 1999yil, 25-
5. Rizouddin ibn Faxruddin «Oila», Toshkent, «Mehnat», 1991yil, 43-bet.

IMOM BUXORIY ASARLARI VOSITASIDA O'QUVCHILARNI MA'NAVY-AXLOQIY TARBIYALASHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Nurmatova Rohila Sharif qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassislari 2-magistranti

Bugungi ilm-fan rivojlanayotgan davrda ta'lim tizimi oldidagi maqsad umumbashariy qadriyatlar asosida faoliyat olib boruvchi kadrlarni yetishtirish, ta'lim oluvchilarning ma'naviy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirish borasida olib borilgan islohotlar ta'limni insonparvarlashtirish, barkamol avlodni, axloqiy fazilatlarga ega, yuksak ma'naviyatli, shu bilan birga, bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog'lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega, zamonaviy kasb-hunar egasi etib tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirdi. Shu bilan birga, pedagogika fani oldida umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy tarbiya tizimini rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirish majburiyati mavjud.

Buyuk mutafakkir va allomalarimizning islom madaniyatini ravnaq toptirishga qo'shgan betakror hissasi to'g'risida so'z yuritganda, eng avvalo, haqli ravishda musulmon olamida «Muhaddislar sultoni» deb ulkan shuhrat qozongan, muborak diyorimiz zaminidan yetishib chiqqan Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy va u kishining hadislar to'plami «Al-Jome' as-Sahih» kitobini tilga olamiz va bu kitob Islom dinida Qur'oni karimdan keyingi ikkinchi manba hisoblanadi va uning odob-axloqga oid «Al-Adab al-Mufrad» asari ham ma'naviy-axloqiy tarbiyaga qaratilgan katta bebaho asardir. Keyingi o'rinda yurtdoshimiz Imom Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy va u kishining «Sunani Termiziy» asarini, keyin esa Avliyolar Hakimi – Hazrat Muhamad ibn Ali al-Hakim at-Termiziy va u kishining

«Navodir al-usul fi ma'rifati ahodis ar-Rasul» asarini iftixor ila tilga olamiz va o'rganamiz. Ana shu vatandosh muhaddislar bayon qilgan hadislar va ular yozgan kitoblar Payg'ambarimiz Muhammad (sollallohu alayhi vasallam)ning hayot ekanlarida aytgan so'zlari, bajargan amallari va ko'rsatmalarini hamda Qur'oni karim suralarini sharhlaydi, targ'ib qiladi, qimmatini oshiradi, ahamiyatli va muhim tomonlarini tahlil qilgan holda uni ommalashtirish vazifasini bajaradi. Bu yo'lda buyuk mutafakkirlarimizning mazmunga boy, keng qamrovga ega bo'lgan tarbiyaviy merosidan to'g'ri hamda oqilona foydalanish, undan namuna olish maqsadida turli yo'nalishdagi ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish ilmiy ahamiyatga ega. Yurtimizda yashab ijod etgan buyuk alloma va mutafakkirlarning bebaho ilmiy-ma'naviy merosini tadqiq qilish, ular qoldirgan asarlarni ilmiy-izohli tarjima qilib, ommalashtirish hamda xorijiy davlatlardagi kutubxonalar, arxiv fondlarida saqlanayotgan qo'lyozmalarning elektron nusxalarini to'plab, xalqimizga yetkazish dolzarb masalalarga aylanmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti marhum Islom Karimov shunday degan edi: "Buyuk mutafakkir va allomalarimizning islom madaniyatini ravnaq toptirishga qo'shgan betakror hissasi to'g'risida so'z yuritganda, eng avvalo, haqli ravishda musulmon olamida "muhaddislar sultoni" deya ulkan shuhrat qozongan Imom Buxoriy bobomizning muborak nomlarini hurmat-ehtirom bilan tilga olamiz. Bu mo'tabar zot merosining gultoji bo'lmish eng ishonchli hadislar to'plami – "Al-Jome' as-Sahih" kitobi islom dinida Qur'oni karimdan keyingi ikkinchi muqaddas manba' bo'lib, ahli islom e'tiqodiga ko'ra, u bashariyat tomonidan bitilgan kitoblarning eng ulug'i hisoblanadi. Mana, o'n ikki asrdiki, bu kitob millionlab insonlar qalbini imon nuri bilan munavvar etib, haq va diyonat yo'liga chorlab kelmoqda".

Hadis ilmining rivojida oltin davr hisoblangan hijriy uchinchi (milodiy to'qqizinchi) asrda hadisshunoslikda katta muvaffaqiyatlar qo'lga kiritilgan. Chunonchi, butun islom dunyosidagi eng nufuzli manbalar deb tan olingan oltita ishonchli hadislar to'plamining (as-sihoh as-sitta) mualliflari yashab ijod qilganlar. Yana shunisi diqqatga sazovorki, mazkur olti muhaddisning deyarli hammasi Markaziy osiyolik bo'lib, ular: Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Imom Muslim ibn al-Hajjoj (206/819 – 261/874), Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy (209/824 – 279/892), Imom Abu Dovud Sulaymon Sijistoni (202/817 – 275/880), Imom Ahmad An-Naso'iy (215/830 – 303/915), Imom Abu Abdulloh Muhammad ibn Yazib ibn Mojja (209/824 – 273/886) kabi siymolardir. Shular ichidan "Hadis ilmida amir al-mo'miniyn" degan sharaflı nomga sazovor bo'lgan Imom al-Buxoriy alohida e'tiborga molik buyuk olimdir. Uning to'liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil ibn Ibrohim ibn al-Mug'iyra ibn Bardazbeh al-Juafiy al-Buxoriy bo'lib, u hijriy hisobda 194 yil shavvol oyining 13-kuni (810 yil 20 iyul)da Buxoro shahrida tavallud topgan. Boshqa ko'pgina olimlardan farqli o'laroq al-Buxoriy tug'ilgan sana aniq ko'rsatilishiga sabab shuki, uning otasi Ismoil o'z davrining ilmi odamlaridan bo'lib, o'g'lining tug'ilgan kunini o'z qo'li bilan yozib ketgan qog'oz zamondosh olimlar ixtiyoriga yetgan va shu xususda ham uning aniqligiga hech shubha yo'q. Al-Buxoriy yoshligidayoq otasi vafot etib, onasi tarbiyasida o'sgan. U yoshligidan aql-idrokli, o'tkir zehnlı va ma'rifatga havasi kuchli bo'lib, turli ilm-fanlarni, ayniqsa, hadis ilmini zo'r qiziqish bilan egallaydi.

Manbalarda ko'rsatilishicha, u o'n yoshidan boshlab o'z yurtidagi turli rivoyatchilardan eshitgan hadislarini, shuningdek, Abdulloh ibn al-Muborak va Vakiy kabi olimlarning hadis to'plamlarini mutolaa qilib, yodlagan, ustoz Shayx Dohiliy bilan hadis rivoyatchilari haqidagi qizg'in bahslarda qatnashgan. 825 yili o'n olti yashar al-Buxoriy onasi va akasi Ahmad bilan Hijozga qarab yo'l tutadi, muqaddas shaharlar Makka va Madinani ziyorat qilib, olti yil Hijozda yashab, hadis ilmidan o'z bilimini yanada oshirish maqsadida o'sha paytda ilm-fanning yirik markazlaridan hisoblangan Damashq, Qohira, Basra, Kufa, Bag'dod kabi shaharlarda yashab, u joylardagi mashhur olimlardan hadis bilan bir qatorda fiqh ilmidan ham ta'lim oladi, yirik olimlar davrasida ilmiy bahslaru munozaralarda qatnashadi va ilm toliblariga dars ham beradi. Imom al-Buxoriy hayotining ko'p qismi xorijiy ellarda, musofirchilida o'tadi. Bu haqda uning o'zi: "Misr, Shom, Mesopotamiyaga ikki martadan, Basraga to'rt marta borganman. Hijozda olti yil yashaganman, Bag'dod va Kufa shaharlariga necha marta borganim hisobini bilmayman", degan ekan. U safar chog'ida ham, bir shaharda muqim turganda ham ilmini oshirish borasida tinimsiz ishlar, to'plagan hadislarini oqqa ko'chirar edi. Muallifning yozishicha, Bag'dodda istiqomat qilgan paytda ko'pincha oyning nurida ijod qilib, qorong'i kechalarda sham yorug'ida kitob yozar ekan.

Imom Buxoriyning yozgan kitoblari ichida eng mashhuri "al-Jome' as-Sahih" asaridir. Imom Buxoriygacha o'tgan muhaddislar hadis kitoblariga barcha eshitgan hadislarini kiritar edilar, hadisni barcha shartlari bilan har tomonlama tekshirib, sahih (ishonchli) yoki g'ayrisahih (ishonarsiz) qismlarga ajratmas edilar. Birinchi bo'lib bu uslubni Imom Buxoriy joriy etgan. U barcha to'plagan va yodlagan hadislaridan ishonarlilarini tanlab, alohida kitob qilishga kirishadi. Bu ishni u Madinada, Muhammad (s.a.v.) payg'ambarning maqbarasi yonida ijro etadi. Imom Buxoriyning mana shu "Sahih" kitobi yozilganiga, hijriy bo'yicha 1200 yilcha bo'ldi. O'sha davrdan boshlab barcha ulamolar bu asarga Qur'ondan keyingi ikkinchi o'rinda turadigan manba deb baho berib keladilar. Vatandoshimiz Imom Buxoriy nomi butun islom olamida izzat-ehtirom bilan tilga olinadi. 1974 yili Samarqandda Imom Buxoriy tavalludining 1200 yilligiga bag'ishlangan jahon anjumani o'tkazilganligi, shoh asarlari sanalmish "al-Jome' as-Sahih" va "al-Aab al-mufrad" kitoblarining mamlakatimizda qaytadan nashr qilinishi fikrimizga dalil bo'la oladi. E'tiboringizga havola qilinayotgan ushbu to'plamdagi hadislar Imom Buxoriy, Muslim, Termiziy, Abu Dovud, Nasaiy, Ibn Mojja, Dorimiy, Bayhaqiy, Tabaroniy, Ibn Hibbon, Xatib, Hokim, Abu Ya'lo, Daylamiy, Doriqutniy kabi yirik hadis olimlarining to'plamlaridagi minglab hadislardan tanlab olingan. Jalol ad-din Suyutiyning "al-Jomi' as-sag'ir" nomli hadislar to'plami esa ushbu tarjimaga asosiy manba qilib olindi. Ushbu to'plamda tarbiya, axloq-odob, o'zaro do'stona munosabatlar, qarindosh, ota-ona vafarzlarning haq-huquqlari, mehr-oqibat, halollik, poklik, adolat, insof-tavfiqni targ'ib qilish bilan bir qatorda razolat, kibr-havo, adovat, hasad, xiyonat, yolg'onchilik, fitna-fasod, zulm kabi illatlarga nisbatan nafrat tuyg'ulari ham o'z ifodasini topgan. Imom al-Buxoriy avlodlarga boy va qimmatli ilmiy meros qoldirgan bo'lib, u yozgan asarlarning soni yigirmadan ortiqdir. Ulardan "Al-jome' as-sahih", "Al-adab al-mufrad", "At-ta'rix as-sag'ir", "At-ta'rix al-avso't", "At-ta'rixal-kabir", "Kitob al-ilal", "Barr ul-volidayn", "Asomi us-sahoba", "Kitob al-kuna" va boshqalarni

ko'rsatish mumkin. Buyuk allomaning eng muhim asari, shubhasiz, "Al-jome' as-sahih"dir. Bu asar "Sahiyh al-Buxoriy" nomi bilan ham mashhur. Uning g'oyat ahamiyatli tomoni shundaki, Imom al-Buxoriygacha o'tgan muhaddislar o'z to'plamlariga eshitgan barcha hadislarini tanlab o'tirmay qatorasiga kiritaverganlar. Imom al-Buxoriy esa turli roviylardan eshitgan hadislarni tabaqalarga bo'lib, ularning ishonchlilarini ajratib, alohida kitob yaratdi.

Ilm oshirish maqsadida al-Buxoriy juda ko'plab olimlardan ta'lim oladi. Nishopurlik al-Hakimning (1015 yilda vafot etgan) yozishicha, ustozlarining soni to'qsontalar atrofida bo'lib, ular: Muhammad ibn Yusuf al-G'aryobiy, Ubaydulla ibn Musa al-Abasiy, Abu Bakr Abdulla ibn az-Zubayr al-Hamiydiy ibn Rohaviyh nomi bilan mashhur bo'lgan Imom Is'hoq ibn Ibrohim, Imom Ahmad ibn Hanbal, Ali ibn al-Madaniy va boshqalardir. O'z navbatida al-Buxoriy ham ko'pgina shogirdlariga ustozlik qilgan. Is'hoq ibn Muhammad ar-Ramodiy, Abdulloh ibn Muhammad al-Masnadiy, Muhammad ibn Xalaf ibn Qutayba, Ibrohim al-Harbiy, Abu Iso at-Termiziy, Muhammad ibn Nasr al-Marvaziy, Muslim ibn al-Hajjoj kabi yetuk olimlar uning shogirdlaridir. Termizlik mashhur muhaddis Abu Iso at-Termiziy al-Buxoriyga ham shogird, ham safdosh hisoblanib, ularning o'zaro munosabatlari ibratli bo'lgan. Uzoq yillar Sharqning turli-tuman mamlakatlariga safar qilgandan keyin umrining oxirlarida al-Buxoriy besh (863 – 868) yil Nishopurda yashab, madrasada hadis ilmidan dars bergan. O'sha paytda Nishopur musulmon Sharqidagi eng yirik ilmiy markazlardan biriga aylanganligi sababli ko'p mashhur olimlar shu shaharda to'plangan edilar. Al-Buxoriyning at-Termiziy bilan uchrashuvi ham Nishopurda yuz berib, diyorimizdan chiqqan ikki mashhur muhaddis o'rtasida unutilmas, qizg'in ilmiy bahslar, ko'pdan-ko'p ijodiy, do'stona uchrashuvlar bo'lib o'tadi. At-Termiziyning yozishicha, u o'z asarlari uchun ko'p ma'lumotlarni al-Buxoriy bilan uchrashuvlaridan olgan. Shu bilan birga al-Buxoriy ham at-Termiziyning bilimni yuqori baholab: "Men sendan ko'rgan foyda sen mendan ko'rgan foydadan ortiqroq", deb unga nisbatan chuqur hurmatini bildirgan. At-Termiziy o'z ustozini va safdoshi al-Buxoriyni butun umri davomida hurmatlab, unga samimiy sadoqatda bo'lgan. Arab tarixchisi Shamsuddin az-Zahabiyning (1274 – 1374) "Tazkirat ul-Hufoz" ("Hofizlar haqida tazkira") nomli asarida yozishicha, at-Termiziy o'z ustozining vafoti tufayli qattiq qayg'uga botib "ko'p yig'laganidan hatto ko'zlari ko'r bo'lib qolib, uzoq yillar ko'zi ojiz holda yashadi".

Imom al-Buxoriy nafaqat yirik olim, balki o'zining go'zal xulq-atvori, odamoxunligi, muruvvatiligi, himmatliligi va beqiyos saxovatiligi bilan boshqalardan tamomila ajralib turgan. U zehni o'tkirligi va yodlash qobiliyatining kuchliligi bilan ham xalq orasida g'oyat shuhrat qozongan. Manbalarda al-Buxoriyning 600 mingga yaqin hadisni yod bilgani qayd qilingan. Bu sharaflari ishni birinchi al-Buxoriy boshlab bergan bo'lib, keyin qator olimlar unga taqlid qilib, shu zaylda hadislar to'plamini yaratganlar. Imom al-Buxoriyning ushbu yirik asari yozilganiga taxminan 1200-yil bo'ldi, o'sha davrdan boshlab toki shu vaqtgacha u islom ta'limotida Qur'ondan keyingi ikkinchi o'rinda turadigan muhim manba sifatida yuqori baholanib kelinmoqda. Imom al-Buxoriyning ushbu asarining ko'plab nusxalari turli shaharlarda tarqalgan. Hatto o'rta asrlarda yashagan ba'zi adib va xattotlar uchun bu asar nusxalarini ko'chirish tirikchilik manbai ham bo'lgan. Jumladan, taniqli adib va

tarixchi an-Nuvayriy (1332-yilda vafot etgan) al-Buxoriyning ushbu asaridan sakkiz nusxa ko'chirib, har birini ming dirhamdan sotgan. 1325-yilda ko'chirilgan sakkiz jildidan iborat go'zal bir nusxasi hozir Istanbulda saqlanmoqda. "Al-Jome' as-sahih"ga ko'pdan-ko'p sharhlar bitilgan bo'lib, muhim manba sifatida u qayta-qayta nashr ham qilingan.

Imom al-Buxoriy o'zining butun faoliyati davomida ham ilmiy, imkoni bo'lsa moddiy jihatidan odamlarga, ya'ni Ollohning bandalariga biror navf yetkazishni o'zining asosiy maqsadi qilib qo'ygan edi. U doimo ilm ahllari-yu, ilm toliblariga, hatto ustozlar (ash-shuyuh) va muhaddislarga ham moddiy yordam ko'rsatardi. Tijorat qilganda har safar o'zi ko'rayotgan oylik daromadidan, ya'ni foydasidan besh yuz dirhamni faqiru miskinlarga, ilm toliblariga sarflardi. Tolibi ilmlarga ma'lum mablag'lar (maoshlar) ajratib, ularni alohida qiziqishi, zavq-shavq bilan Payg'ambar alayhissalom ilmlarini (hadisi shariflarini) o'rganishga rag'batlantirardi, ahli ilmga nisbatan g'oyatda ko'p ehson ko'rsatardi. Ayni vaqtda imom al-Buxoriy o'z shaxsiy hayotida, yeyish-ichishda va kiyinishda sira ham ortiqcha dabdaba va behuda sarf-xarajatlarga yo'l qo'ymasdi, sabr- toqat va qanoat, chidamlilik uning uchun odat tusidagi tabiiy bir hol edi. Mana shunday buyuk muhaddis olimning kamtarona hayot tarzi barcha yoshlar uchun ibrat.

O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yilning 14-15-aprel kunlari Samarqand viloyatiga qilgan tashrifi chogida Imom Buxoriy yodgorlik majmui qoshida xalqaro ilmiy tadqiqot markazi qurish taklifini bildirib, shunday degan edi: "Buyuk mutafakkir bobomiz barcha muhaddislar peshvosi Imom Buxoriy mangu qo'nim topgan maskanda o'ziga xos ma'naviy-ruhiy muhit mavjud. Majmuaga ziyoratga kelgan odam ushbu markazga ham kirib o'ziga kata ozuqa olsin, bobolarimiz hikmatlaridan o'rganib ketsin. Shunda ularning qalbida ulug' ajdodlarimiz bilan faxrlanish tuyg'usi rivoj topadi, ayni paytda shunday buyuk zotlarning avlodi mas'uliyatini his etadi."

Xulosa o'rnida shuni ta'kilashimiz joizki, Imom Buxoriy to'plamlariga kiritilgan hadislar faqat islom ta'limotiga oid umumiy qoidalarni aks ettirish bilan cheklanib qolmaydi. Ular mehr-muhabbat, sahiylik, ochiq ko'ngillilik, ota-ona, ayollar va kattalarga hurmat, yetim-yesirlarga muruvvat, faqir-bechoralarga himmat, vatanga muhabbat, mehnatsevarlik va halollikka da'vat etish kabi haqiqiy insoniy fazilatlar va namunali tartibotlar majmuasidir. Ularda halol nima-yu xarom nima, nima yaxshi-yu nima yomon, nimani qilish kerak, nimadan o'zni tiyish lozimligi haqida hozirgi jamiyatimiz ahli, ayniqsa o'sib kelayotgan yosh avlod uchun kata tarbiyaviy ahamiyatga ega yo'l yo'riqlar, pand-nasihati va o'gitlar aks ettirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. I. Karimov "Yuksak ma'naviyat –yengilmas kuch" Toshkent, 2008.
2. Ислон цивилизациеси маркази: дин, илм ва замонавийлик уйғунлиги. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2021 йил 29 январда Ўзбекистон Ислон цивилизациеси марказига таширифи давомидоги нутқидан
3. Олимов.Ш.Маънавий-ахлоқий тарбия асослари.Тошкент-2015 й
4. Ма'naviyat va ma'rifat asoslari. Dastur.(Tuzuvchilar:Y.Jumaboyev, I.Tursunov va boshqalar)-Toshkent 1997
5. Imom Buxoriy. Al-adab al-mufrad - Toshkent ,O'zbekiston nashriyoti, 1990.

6. “Ma’naviyat yulduzlari” (Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, Toshkent, 1999)
7. A. Samiyev, M. Mirzayev “Ta’lim jarayonida o’quvchilarni ma’naviy-axloqiy shakllantirishda muhaddis olimlarimiz merosidan foydalanish” // Ta’limda innovatsion texnologiyalar: muammolar, baxslar, yechimlar” mavzusidagi professor o’qituvchilarning ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. Termiz, 2009
8. Фариддин Аттот “Тазкират ул-Авлиё” Тошкент 2018 й.

TURKISTONDA YANGI USUL MAKTABLARI FAOLIYATI. YUTUQLAR VA MUAMMOLAR

Oltiboyev Asqad Eshdavlatovich, Termiz davlat pedagogika inistituti pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan Yangi O‘zbekiston dunyo mamlakatlari orasida o‘zining munosib o‘rniga ega bo‘lib bormoqda. Bu jarayonda ajdodlarimizni merosini o‘rganish, ularning milliy mafkuramiz ma’naviyatimizga qo‘shgan xissasini yosh avlod ongiga singdirish, ularni milliy vatanparvarlik ruhida kamol toptirish va shu orqali barkomol shaxsni tarbiyalash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. shu o‘rinda milliy ma’naviyatimizga katta xissa qo‘shgan, tom manodagi ozodlik kurashchilari bo‘lgan Jadidchilik namoyandalarini alohida e’trof etish lozim.

Sh.M. Mirziyoev «el - yurtimizning qon - qonida azaldan bo‘lgan aql – zakovat, ilm - marifat tufayli zaminimizda yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ulug‘beklar yetishib chiqishiga ishonch bildirdirib, Eng katta boylik bu aql-zakovat va ilm. Eng katta meros – bu yaxshi tarbiya. Eng katta qashshoqlik – bu ilmsizlikdir. Ta’limning barcha bo‘g‘inlarini isloh qilishni boshladik, ilm yo‘q joyda qashshoqlik, jaxolat va to‘g‘ri yo‘ldan adashish bo‘ladi. Ilm-ma’rifat va yuksak ma’naviyat kerak.^[103]» -deb fikr bildirdilar. Aynan XIX asr oxiri – XX asr dastlabki o‘n yilliklarida an’anaviy ta’lim tizimini isloh qilish, modernizatsiyalash, bu borada parokandalik va qoloqlikdan qutilishning yo‘li deb qaralganligi, shuningdek, amalga oshirilgan ishlar tarixiy tajribasini o‘rganish vazifasi muhim vazifa qilib qo‘yilganligi ham mavzu dolzarbligini ko‘rsatib turibdi. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida ta’lim-tarbiya masalalarini kompleks yagona bir tadqiqot doirasida o‘rganilmaganligi ham ushbu tadqiqot dolzarbligi va davr talabligidan dalolat beradi.

Turkistonda asrlar davomida boshlang‘ich ta’lim masjidlar qoshidagi maktablarda berib kelingan. Bunday maktablar tarixi VIII-asr boshlariga borib taqaladi. O‘rta Osiyoda islom dinining joriy etilishi, masjid hamda madrasalar qurilishi bilan musulmon maktablari vujudga kelgan. “Maktab” so‘zi arabcha “kataba” – yozmoq fe‘lidan yasalgan bo‘lib, “yozishga o‘rgatiladigan joy”¹⁰⁴, deyilsa, ayrim hollarda “maktab” atamasi “Mirzalar maktabi” ma’nosini bildirgan. Maktab musulmonlarning masjidlar qoshidagi xat-savod chiqarish va diniy udumlarni o‘zlashtirish dargohi bo‘lgan. Bunday an’anaviy ta’lim tizimi O‘rta Osiyo Arab xalifaligi tomonidan istilo qilingandan so‘ng zardushtiylarning “dabiriston”lari o‘rnida shakllangan. Jadidlar o‘rta asr o‘qitish usuliga asoslangan ta’limga qarshi

¹⁰³ Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko‘taramiz. Tom I. – T.: O‘zbekiston NMIU, 2018. - B.179.

¹⁰⁴ Dolimov U. Eski maktab // Tafakkur. – Toshkent, 2010. - № 1. –B. 66-73.

chiqib, yangi usulda o'qitishni, qator dunyoviy fanlarni o'quv jarayoniga kiritishni talab qildilar. Ular ilm-fan, texnika, teatr va matbuotni yuksaltirishga harakat qildilar.

Turkistondagi yangi usul Maktablaridagi ta'lim-tarbiya XIX asr oxirida vujudga kelgan. Yangi Maktablarga "Usuli savtiya", (tovush usuli) deb, nom berilgan. Jadidchilik xarakatining "G'oyaviy otasi", Qirim tatari Ismoilbek G'asprali (1851-1914) taklif qilgan usulda Maktab tashkil etgan va gazeta nashr etrgan turkistonlik "jadidlar" deb atalgan. Jamiyatining zamonaviy aloqa vositalari va musulmonlarning yangi shakillaridan foydalanish orqali isloh qilishga urunuvchi shaxslar "jadidlar" deb atalgan.¹⁰⁵ Aslida ular o'zlarini "Taraqqiyparvarlar", "Munavvarlar va kiyinchalik "yoshlar"¹⁰⁶ deb ataganlar. "Jadid" arabchadan tarjima qilinganda "yangi" degan ma'noni anglatadi. Shuning uchun ham yangilik va islohotchilikka intiluvchi, yangilik yaratuvchi faoliyat bilan mashg'ul bo'lgan taraqqiyparvar milliy ziyolilar tarixda "jadid" degan nom bilan atalgan. Ularning harakati esa jadidchilik deb nomlandi. Bu harakatning paydo bo'lishi bevosita o'sha davrdagi ichki muhit hamda tashqi xalqaro maydondagi ijtimoiy-siyosiy va demokratik yangilanishlar, pedagogik islohotlar bilan bog'liq bo'ldi. An'anaviy maktabdagi o'qitish usuli yod olish, ya'ni harflar va matnlarni muallifdan o'rganib olib qayta takrorlash usuliga asoslangan bo'lib, savod chiqarish juda qiyin kechardi.

O'rta Osiyoda an'anaviy ta'lim ikki bosqich: quyi-boshlang'ich maktab, yuqori-madrasa bosqichidan iborat edi. Ushbu tizim maktablar ikkiga bo'linib, davlat tomonidan ta'min etiladigan va xususiy shaxslar mablag'i hamda vaqf mulklari hisobidan faoliyat yuritadigan maktablarga bo'lingan¹⁰⁷. Boshlang'ich ta'lim muassasalari manbalarda "maktabxonalar" sifatida qayd etilib, ular deyarli barcha yirik qishloqlarda bo'lgan. Maktablar aksariyat hollarda bir xonadan iborat bo'lganligi uchun ham ularni "maktabxona" - deb atashgan.

Turkistondagi maktabxonalar faoliyatini Abdurauf Fitrat shunday ta'riflaydi: "Maktab shunday joydirki, bir muallimi bor, uni "maktabdor" deyidilar, bolalar u yerda yetti yildan to o'n yilgacha zaruriy xat-savodlarini chiqargunga qadar qoladilar, undan keyin xohishlariga qarab, madrasaga borib, dars o'qiy boshlaydilar¹⁰⁸.

Sadriddin Ayniyni yozishicha, Buxorodagi maktabxonaning ko'rinishi quyidagicha bo'lgan: "Maktab torgina bir xonadan (xujradan) iborat bo'lib, uning ikki eshigi bor, buning biri bir tabaqali va eshik ko'pincha yopiq turar edi. Ikkinchi eshigi darcha bo'lib uch gaz (1 gaz-62-64 sm) bo'yi va yarim gaz eni bor. Bu darchaning oldida domla (maktabdor)ning o'tiradigan joyi bor. Darchalarga esa parda qilingan (derazasi qog'oz bilan qoplangan) va qog'ozga qor-yomg'irdan saqlash uchun zig'ir moyi surtilgan edi. Shuningdek, maktabning derazasidan darsxonaga hech bir yorug'lik kirmas edi. Hujraning shipi tagidan devorning shipga yaqinlashgan joyida ikki tomondan xam birbiriga ro'parama-ro'para qilib ochilgan ikki tuynukcha bo'lsa

¹⁰⁵ Azizov Sh., Azizova S. Marifatparvarlik-ijtimoiy-madaniy xodisa-Toshkent, 2008. B.51.

¹⁰⁶ Анке Фон Кюгельген. Легитимация среднеазиатской династии мангитов в произведениях их историков (XVIII-XIX в.в.). - Алматы. Изд: Дайк-Пресс. 2004. - С. 364.

¹⁰⁷ Alimov I. O'zbekistonda vaqf mulklarining tugatilishi (1917-1929 yillar). - Toshkent. Fan; 2009. - B.57.

¹⁰⁸ Abdurauf Fitrat Hindistonda bir farangi ila Buxoroli mudarrisning jadid maktablari xususida qilgan munozarasi. Tanlangan asarlar; 1 jild. T.: Ma'naviyat; 2000. - B. 50.

xam, bulardan kiradigan yorug'lik pastga tushmasdan, hujraning devorlarida qolar edi. Bu hujraning kengligi o'n olti gaz murabba' (kvadrat) edi, uning ichida birbirining ustidan o'tkazilib to'rtta sinch tortilgan va bu bilan xujra to'qqiz bo'lakka bo'lingan, go'yo maktabxonaning ichida to'kkiz oxur paydo bo'lgan edi. Eshik oldidagi oxurchada bolalarning kavushlari turardi, darcha oldidagi oxurchada bo'lsa domla va kolgan yetti oxurchada esa bolalar o'tirardi"¹⁰⁹. Buxoro matbuotida: "Kichik bir hujra ichida 50-55 bola domlaning gapiga qaraganda bolalarni birtadan yoniga chaqirib olib, usuli qadim bilan o'qitar ekan. Bunday usul bilan 55 bolaga 55 marta dars berish mumkinmi? - deb so'ralganida domulla 4-5 nafariga dars beramanu, qolganiga osmondan farishtalar tushib o'qitadur, javobini bergan"¹¹⁰, - degan ma'lumot keltirilgan. Yoxud, Abdurauf Fitrat bu tipdagi maktablarni "maktabi qadim" ularda dars berish usulini esa "tahsili qadim" - deb ataydi. O'quvchilar muallimdan kaltak va haqoratlar bilan har kuni ikki ta'lim oladilar, saboq o'zlashtirilishi va tushunarli bo'lishiga hech kim parvo qilmaydi, kabi fikrlari 1909-yilda yozilgan "Hindistonda bir farangi ila Buxoroli mudarrisning jadid maktablari xususida qilgan munozarasi" asarida bayon qilinadi. O'quvchilar o'tiradigan xona yarim qorong'u, zax hamda hayvonlar yashaydigan joylarga o'xshaydi"¹¹¹, - deb yozgandi. Albatta, uning fikrida ancha bo'rttirishlar sezilsada, aslida XIX asr oxiri - XX asr boshlarida masjidlar qoshidagi maktablarga e'tibor susaygandi.

Xuddi shu tartib Turkiston general-gubernatorligi hududida ham amal qilgan. Masalan, o'sha davr matbuotida qayd etilishicha, Turkiston maktablarida "tarbiyalanuvchilar dastlab harflarni o'rganishadi, bo'g'inlab o'qishni o'rganishadi, shu asosda "Qur'on"ni o'qishga kirishadi, uning kichik-kichik suralarini o'qiy boshlashadi".

O'qishning "hijo" (bo'g'in), "hijjayi qadimiy" - deb atalgan bu usuli asrlar bo'yi hech qanday o'zgarishsiz davom etib kelgan. Xijo usulida o'qish uch bosqichga bo'lingan. Birinchi bosqich: harflarning ismini yodlatish (xarfiy usul). Bunda arab imlosidagi tovush va xarflar oson yohud qiyinligi hisobga olinmay yod olingan. O'quvchilar uyidan maxsus taxta olib kelgan va maktabdor taxtaning bir tomoniga qora siyoh bilan arabcha xarflarni alohida yozib bergan. Domlaning aytganini takrorlash yo'li bilan taxtachadagi tovushlar yod olingan. Shundan keyin, ikkinchi bosqichga o'tilgan: zer, zabar va pesh orqali bug'inlar hosil qilish o'rgatilgan. Uchinchi bosqich, bo'g'inlarni qo'shishdan iborat bo'lgan. Turkiston xalq ta'limining tashkil etilishi va faoliyat yo'nalishlari, o'lka axolisining savodxonlik ko'rsatkichi, Millat, Davlat va jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati masalalarni o'rganish o'sha davr jadidlarimizning ta'lim-tarbiya, maktab, muorif sohasida amalga oshirib kelishgan.

Xulosa o'rnida shuni takitlashimiz mumkinki XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida Jadidlar tomonidan xalqning ma'naviyatini boyitish, o'rta asrlarga xos qoloqlik va xurofotlardan ozod etish, demokratiya tizimini o'rnatish orqali ozod va farovon jamiyat qurish kabi g'oyalar ilgari surilgan. Buning uchun avvalo yoshlar tarbiyasi g'oyat muhim ahamiyat kasb etgani holda, barcha

¹⁰⁹ Ayniy S. Eski maktab // Asarlar. VIII tomlik. - Toshkent. Badiiy adabiyot. 1965. IV jild. - B. 139-140.

¹¹⁰ Farishtalar o'qitar ekan // Ozod Buxoro; 160-son, 1924 yil. 3 noyabr.

¹¹¹ Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. 5 jildlik. 1- jild: T.: Ma'naviyat; 2000. - B.84.

taraqqiyparvarlarning e'tibor va e'tirof markazida bo'lgan. Shu maqsadda yangi usul maktablari tashkil etilgan. Bu turdagi maktablar musulmon maktablarining ta'lim usuli va dasturlarini isloh qilib, bolalarga ona tilidan xat savod o'rgatgan va g'oyalarni ilgari surgan o'quv yurtlari demakdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko'taramiz. Tom I. – T.: O'zbekiston NMIU, 2018. - B.179.
2. Dolimov U. Eski maktab // Tafakkur. – Toshkent, 2010. - № 1. –B. 66-73.
3. Azizov Sh.,Azizova S. Marifatparvarlik-ijtimoiy-madaniy xodisa-Toshkent, 2008. B.51.
4. Anke Fon Kyugelgen. Legitimatsiya sredneaziatskoy dinastii mangitov v proizvedeniyax ix istorikov (XVIII-XIX v.v.). - Almaty. Izd: Dayk-Prsss. 2004. - C. 364.
5. Alimov I. O'zbekistonda vaqf mulklarining tugatilishi (1917-1929 yillar). – Toshkent. Fan; 2009. – B.57.
6. Abdurauf Fitrat Hindistonda bir farangi ila Buxoroli mudarrisning jadid maktablari xususida qilgan munozarasi. Tanlangan asarlar; 1 jild. T.: Ma'naviyat; 2000. - B. 50.
7. Ayniy S. Eski maktab // Asarlar. VIII tomlik. – Toshkent. Badiiy adabiyot. 1965. IV jild. - B. 139-140.
8. Farishtalar o'qitar ekan // Ozod Buxoro; 160-son, 1924 yil. 3 noyabr.
9. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. 5 jildlik. 1- jild: T.: Ma'naviyat; 2000. B.84.

O'QUVCHI-YOSHLAR DUNYOQARASHINI TARBIYALASHDA MILLIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISH USULLARI

Xalilova Ozoda Arziqulovna, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Barchamizga ma'lumki, bugungi kunda yoshlar tarbiyasi masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ya'ni ularning ma'naviy-ma'rifiy rivojlanishi, dunyoqarashining har tomonlama shakllanishi, tarbiyaviy jihatdan yetuk bo'lib kamol topishlari barchamizning oldimizda turgan muhim jihat hisoblanadi. Milliy qadriyatlar esa ana shu jihatlarning taraqqiy etishida muhim rol o'ynaydi.

Milliy qadriyatlar – bu xalqimizga xos urf-oda, an'analarning yorqin ko'rinishi hisoblanadi. Milliy qadriyatlar bor ekan, xalqimizning ulug'vorligi bardavom, an'analari boqiy. Milliy qadriyatlar – ma'naviyatimizning ajralmas qismi. Zero, Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: **“Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlariga asoslangan kuchli ma'naviyat[1]”**. Haqiqatan ham, ma'naviy turmushimizning tub negiziga aylanib qolgan qadriyatlarimiz barchamiz uchun har jihatdan ahamiyatlidir.

O'quvchi yoshlar tarbiyasida milliy qadriyatlarning ahamiyati haqida to'xtaladigan bo'lsak, eng avvalo, aytishimiz lozimki, milliylik asosida tarbiya topgan har bir yosh kelgusida, albatta, xalqimiz uchun kerakli farzand bo'lib voyaga yetadi. O'quvchi yoshlarning dunyoqarashini kengaytirishda milliy qadriyatlardan foydalanishning turli usullari mavjud bo'lib, ularga misol sifatida quyidagilarni keltirishimiz mumkin[13], ya'ni:

- a) milliy qadriyatlarga asoslangan xalq ogʻzaki ijodini namunalarini oʻrgatish orqali;
- b) milliy oʻyinlar asosida;
- c) meʼmorlik, haykaltaroshlik, tasviriy sanʼat namunalari asosida;
- d) milliylik aks etgan hunarmandchilik asosida va hokazo.

Oʻquvchi yoshlarning dunyoqarashini kengaytirishda milliy qadriyatlardan foydalanishning turli usullari(1-chizma).



Aytish lozimki, yuqorida qayd etilganlarning barchasi qadim tarix manbalariga borib taqaladi. Ayniqsa, xalq ogʻzaki ijodi – folklor – namunalari bu borada oʻziga xoslikka ega. Maktab darsliklarida berilgan xalq ogʻzaki ijodining goʻzal namunalari, xususan, ertak, doston, rivoyat, maqol, matal va shu kabilar oʻquvchi yoshlarning milliy qadriyatlar asosida kamol topishiga xizmat qiladi[15]. Dars jarayonida folklor namunalaridan keng ravishda foydalanish asosida oʻquvchilarda dunyoqarashning rivojlanishi uchun poydevor yaratishimiz mumkin.

Xalq ogʻzaki ijodi namunalari(2-chizma).



Bundan tashqari, milliy qadriyatlarga asoslangan milliy oʻrinlar ham oʻquvchi yoshlarning dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol oʻynaydi. Masalan, “**Oq terakmi, koʻk terak**” oʻyini tafakkurda tezkorlik, hozirjavoblik qobiliyatlarining rivojlanishiga asos boʻlsa, “**Berkinmachoq**” oʻyini tezkor mulohaza qilishning shakllanishiga, “**Quvlashmachoq**” oʻyini esa chaqqonlik qobiliyatini taraqqiy etishiga sabab boʻladi va bu bilan oʻquvchilarning nafaqat dunyoqarashi, balki jismoniy salohiyati ham kamolga yetadi.

Milliy qadriyatlarga asoslangan me'morlik, haykaltaroshlik, tasviriy san'at namunalari asosida o'quvchilar dunyoqarashining shakllanishiga hissa qo'shish mumkin. Me'morchilikning go'zal namunalariga - Samarqand, Buxoro, Toshkent obidalariga - o'yib ishlangan naqshlar xalq milliy ruhining yaqqol ifodasi hisoblanadi. O'quvchi yoshlarni ana shunday memuar yodgorliklarga ekskursiya uyushtirish orqali ushbu me'morchilik namunalari bilan tanishtirish ularning tafakkurida o'chmas iz qoldiradi. Bundan tashqari, milliy qadriyatlar shakllanishiga xizmat qilgan haykaltaroshlik va tasviriy san'at namunalari yoshlar uchun qiziqarlidir va shu bilan birga, ular bu kabi nodir san'at namunalarini o'rganish orqali o'zlariga xalq hayotining ajralmas qismi sanalmish milliy qadriyatlarni singdirib oladilar[8]. Milliy hunarmandchilik namunalari ham xuddi shunday milliy qadriyatlar asosida shakllanganligi uchun qimmatli va ahamiyatlidir.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, o'quvchi yoshlarning dunyoqarashini shakllantirishda eng asosiy vosita bu milliy qadriyatlar hisoblanib, ularni ta'lim tizimimizda amaliyotga tatbiq etish . albatta, foydadan holi bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. –T: “O'zbekiston” NMIU, 2018.-88 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. –T.: “O'zbekiston”, 2017. – 104
4. “Ta'lim to'g'risida”gi qonun va Kadrlarni tayyorlash bo'yicha “Milliy dastur” Toshkent-1997 yil
5. I.A.Karimov “Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q”, Toshkent “O'qituvchi” 1998 yil
6. R.Mavlonova, O.To'raeva, K.Xoliqberdiev “Pedagogika” Toshkent 2001 yil.
7. A.Avloniy “Turkiy guliston yoxud ahloq”, Toshkent “O'qituvchi” 1992 yil
8. Musumonova O., Baubekova Z. “O'zbek xalq pedagogikasi” – T., 2000 yil.
9. Gaybullaev N. va boshkalar. Pedagogika. T., 2000
10. Volkov G.N., Baubekova Z.D. Etnopedagogika. T., 2000.

O'QUVCHILARDA XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Yarashev Abrorjon, Termiz davlat pedagogika inistituti pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Hozirgi zamon bilan hamnafas bo'lgan holda yoshlarga har tomonlama ta'lim-tarbiya berishimiz zarur biz bunda xalq og'zaki ijodi orqali ta'lim bersak hozirgi yosh avlod ota-bobolarimiz ko'rsatgan martlik, vatanparvarlik, jasratlari orqali yaxshi tarbiya topadi deb o'ylayman. Yoshlarga ta'lim – tarbiya berish har doim ham dolzarb muammo sanalib kelingan. Jamiyatning taraqqiyotining insonlarning ongiga, aql-zakovati, axloq - odobiga ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi. Yaxshi tarbiya ko'rgan kishi eng avvalo el - yurtning, xalqning manfaatini o'ylaydi. Chunki har bir shaxsning baxt - saodati alohida, o'z holicha amalga oshmaydi. Atrofdagilar baxtli va farovon turmush kechirganlarida huzur - halovat hammaga tatiydi. Bu qoida qadim zamonlardan mavjud bo'lib, unga turli davrlarda turlicha amal qilib kelingan. Insoniyat boshidan

kechirgan turli jamiyatlarda mafkura, g'oya va ijtimoiy qonun - qoidalar bir –biridan farq qilgan. Ta'lim – tarbiya ishlari ijtimoiy buyurtma sifatida mavjud jamiyatning ehtiyojini qondirish uchun xizmat qilgan. Shu asnoda xilma-xil ta'lim tarbiya tizimlari tarkib topgan. Yangicha qarashlar, ta'minotlar, nazariya va amaliy tajriba namunalari paydo bo'lgan. Hali insoniyat yozish o'qishni bilmagan davrlarda yoshlarga ta'lim – tarbiya berish haqidagi qarashlar xalq og'zaki ijodi namunalari nomoyon bo'lgan. Uzoq davrlar tajribada sinalib, sayqallanib borgan. Kuchli tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish darajasiga etgan. Yozish o'qish paydo bo'lgandan keyin xalq og'zaki ijodi o'z mavqeini yo'qotmagan, aksincha, yozma adabiyotlar mazmuniga singgan holda ta'sirchanligi yana ham ortib borgan

Mustaqil O'zbekistonda milliy qadriyatlari tiklanayotgan hozirgi davrda xalq yaratgan merosini yosh avlodga ongi shuuriga tasavvur hosil qilish, umuminsoniy qadriyatlarni har tomonlama o'rgatish va tatbiq etish davr talabi. Qolaversa, har bir shaxsning va o'qituvchilarning zimmasidagi mas'uliyati hisoblanadi. Ana shu mas'uliyatni his qilgan holda inson kelajak avlodimizning yangi fikrlaydigan, izlanuvchan, mehr-oqibatli, yurtsevar, vatanga sadoqatli, elparvar egalarini yetishtirishda, tarbiyalashda o'z hissasini qo'shadi. Buyuk allomalarimizning ibratomuz hayotlari. Rivoyatlar mavzu doirasi nuqtai nazaridan asoslanib, tahlillar, misollar bilan yoritilgan. Rivoyatlarni izchil o'rganish va tatbiq etish yosh avlod kamoloti uchun juda muhim manba hisoblanadi. Latifa va topishmoqlar esa hozirjavoblikda, tez aytishlar so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishda, maqollar so'zga husn berishda, fikrni yorqin, ta'sirchan qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqimiz o'z quvonchini, shodligini yoki g'am-hasratini o'z qo'shiqlarida yorqin aks ettirgan. Bolalar tasavvurini, fantaziyasini o'stirishda ertaklar alohida o'rin tutadi. Har bir aytiladigan ertak bolalarda yangicha taassurot qoldiradi. Bolalar ertak qahramonlariga o'xshashga harakat qiladilar, sehrli narsalarga ega bo'lishni istaydilar yoki o'zlari sehgarga aylanib qolishni va qahramon singari behisob kuch-qudratga qodir bo'lishni orzu qiladilar. Ertaklar yordamida yaxshilik va yomonlik saholarida, adir-u tog'liklarida sayohat qiladilar. Ana shu davrdan boshlab nima yaxshi-yu nima yomon ekanligini anglay boshlaydilar. Bolalar ulg'aygan sari o'zlaridan kichiklarga ertak aytib berishga, ularni aqlli, vazmin bo'lishga, o'jar, injiq qiliqlarini tashlashga undaydilar. Ular ham o'zlarini kichik tarbiyachilar sifatida tutadilar. Umuman olganda, xalq og'zaki badiiy ijodi katta-yu kichik, yosh-u qari uchun birdek donishmandlik majmuasi hisoblanadi. Asrlar o'tsa-da, buyuk allomalarimiz asarlarida ta'lim-tarbiya masalalari badiiy ifodalansa-da, xalq tafakkurining mahsuli bo'lgan folklor asarlari ma'naviy jihatdan olamshumul ahamiyat kasb etishda davom etaveradi. Ma'naviyat qadim zamonlardan inson dunyoqarashini, xatti-harakatini, jamiyatda tutgan o'rnini, xalqqa, vatanga, atrofidagi odamlarga bo'lgan munosabatini boshqaruvchi omil hisoblanadi. Ma'naviy qashshoq kimsa hayotda ro'y berayotgan voqealarga loqayd bo'ladi. Loqaydlik esa tuzatib bo'lmaz oqibatlariga olib keladi. Ma'naviy qashshoq odam uchun Vatan, xalq, oila kabi muqaddas tushunchalar begona. Shuning uchun kekse avlod, avvalo, farzandning ma'naviy dunyosini shakllantirish chorasini rejalashtirgan. Aslini olganda, xalq dostonlari, ertaklari, qo'shiqlari, maqollari va boshqa o'nlab janrdagi asarlar yosh avlodning ma'naviyatini boyitish, uni haqiqiy inson darajasiga yetishini ta'minlash maqsadini nazarda tutgan holda yaratilgan.

O'tgan asrgacha bugungi kundagi matbuot, o'quv dargohlari, madaniyat markazlari, radio, televideniye, internet kabi ta'lim, ma'rifat tizimi bo'lmagan. Bu vazifalarni bajarish, asosan, xalq og'zaki ijodi zimmasiga yuklatilgan. Natijada, xalq og'zaki ijodi xalq pedagogikasini tashkil etgan. Ertaklar – yaxshilikka yetaklar, deb xalqimiz bejizga aytishmagan. Ertaklarning tarbiyaviy ahamiyati katta. Ertaklarda voqealar asosan mo'jizali tarzda ifodalanadi. Binobarin, mo'jiza yoki fantaziya voqea va hodisalarni hayot bilan bog'lab, haqiqat, ozodlik, to'g'rilik, odamiylik kabi didaktik g'oyalarni tashviq etadi, syujet rivojiga kuch bag'ishlaydi, tinglovchi e'tiborini o'ziga jalb qilib, ajoyibotlar olamiga olib kiradi, shirin tuyg'ular dunyosiga g'arq etadi. Xalq og'zaki ijodi namunalari qadimdan xalqni, ayniqsa yoshlarni insonparvarlik, Vatanga muhabbat, rostgo'ylik va halolik, mehnatsevarlik, xushmuomalalik va kamtarlik ruhida tarbiyalab kelmoqda.

Milliy mustaqillik xalqimizning o'z bobolari zakovati tufayli yaratilgan ulkan madaniy merosga bulgan munosabatini tubdan yangilab, ajdodlarimiz tarixi, madaniyati, ma'naviy qadriyatlari tizimini keng kulamda targ'ib etishning misli kurilmagan imkoniyatlarini ochib berdi. Istiklol sharofati bilan dunyokarashimizda, ongimizda ro'y bergan yangilanish, ruhiy poklanish va ma'naviy tiklanish jarayoni folklor san'atining taraqqiyotida ham yaqqol aks etmokda. Zero, folklor san'ati an'analari "mustaqil dunyoqarashga ega, ajdodlarimizning bebaho merosi va zamonaviy tafakkurga tayanib yashaydigan barkamol shaxs - komil insonni tarbiyalash", dek ulug'vor maqsadlarga xizmat qiladi.

O'zbekistonda xalq ijodining turli yo'nalishlarini rivojlantirish, targ'ib etish, xalq ijodi sohasida turli ko'rik-tanlov, festival va ommaviy bayramlarni tashkil etish bilan Respublika xalq ijodiyoti va madaniy ma'rifiy ishlar ilmiy metodik markazi shug'ullanadi. Shu jumladan, O'zbekistonda muntazam ravishda folkloretnografik jamoalari, askiyachi va qiziqchilar, to'y marosim qo'shiqlari ijrochilarining Respublika ko'rik-tanlovlari, milliy dorbozlar, an'anaviy sirk san'ati va havaskor qo'g'irchoq teatrlarining Respublika ko'rik festivallari, "Boysun bahori" xalqaro ochiq folklor festivali har yili o'tkazilib kelinmoqda unda o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalaridan baxshilar turli dostonlar bilan kuylashadi va yana boshqa festivllar.

Prezidentimizning "Buyuk alloma va adiblarimiz, aziz-avliyolarimizning bebaho merosi, yengilmas sarkarda va arboblarning jasoratining yoshlar ongiga singdirish, ularda milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini kuchaytirishga alohida e'tibor qaratishimiz kerak. Shu maqsadda O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi tarkibida "O'zbekiston tarixi" kanalini tashkil etib, ilmiy jamoatchilik, ijodkor ziyolilarimiz bilan birgalikda uning dasturlarini puxta shakllantirish kerak", degan tashabbusi tariximiz va madaniyatimizni puxta o'rganish borasidagi yana bir muhim qadam bo'ldi.

Birinchi prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek: "Albatta, har qaysi xalq yoki millatning ma'naviyatini uning tarixi, o'ziga xos urf-odat va an'analari, hayotiy qadriyatlaridan ayri holda tasavvur etib bo'lmaydi. Bu borada, tabiiyki, ma'naviy meros, madaniy boyliklar, ko'hna tarixiy yodgorliklar eng muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi" Demak, xalqimizning ming yillar osha og'izdan-og'izga o'tib, sayqallanib kelayotgan noyob ma'naviy durdonalari intellekt va fikr asri hisoblangan XXI asrda ham beqiyos ma'no va mazmun kasb etadi. Avvalo ibtidoiy, keyinchalik jamoa, elat va xalq sifatida shakllangan

har bir millat o'z ibtidosidanoq badiiy obrazli fikrlashga harakat qilgan. Shu jumladan, o'zbek xalqining shakllanishida, uning dunyo arenasi tomon yuz tutishida ajdodlar tomonidan yillar, asrlar osha og'izdan-og'izga o'tib kelgan og'zaki badiiy ijodi namunalarining o'rni ham beqiyos.

Davlatimiz rahbarining milliy madaniyatimiz va san'atimiz istiqboli yo'lida qabul qilayotgan farmon va qarorlari madaniyatimiz tarixi, uning ravnaqida yangi sahifalarni ochmoqda. O'tgan davr mobaynida qadimiy va noyob durdonalarimiz hisoblangan maqom, baxshilar va dostonchilik san'atining e'tibordan biroz chetda qolgani afsuslanarli holatlardan biri edi. Milliy madaniyatimizning tub ildizi va jon tomiri bo'lgan mumtoz qo'shiqchilik hamda xalq ijodiyotining durdonalarini asrab avaylash borasidagi amaliy g'amxo'rlik bois san'atning ushbu turlarini yanada rivojlantirish bugungi kunda davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Davlatimiz rahbarining 2017 – yil 17- noyabrdagi “O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida” gi hamda 2018 – yil 1 – noyabrdagi “Xalqaro baxshuchilik san'at festivalini o'tkazish to'g'risida” gi qarorlari nainki maqom ijrochilari va baxshilar, balki musiqa ixlosmandlari ko'nglini shod etdi. Bu hujjatlar milliy san'atimiz tarixini chuqur o'rganish, targ'ib qilish, asl san'atni soxtadan ajrata olish, shuningdek, baxshichilik va dostonchilik san'atning qadimiy namunalarini asrash va rivojlantirish, yoshlar qalbida bebaho merosimizga hurmatni kuchaytirish, xalqlar o'rtasidagi do'stlik va birodarlik rishtalarini mustahkamlash, ijodiy hamkorlik, madaniy-ma'naviy munosabatlar doirasini xalqaro miqyosida kengaytirishda keng imkoniyatlar yaratmoqda.

XULOSA Ma'lumki, xalqning pedagogik qarashlari uzoq asrlar davomida shakllangan va ular bizga alohida qo'llanma - dastur yoxud darsliklar shaklida etib kelmay, balki, asosan, xalq og'zaki ijodiga kiruvchi turli janrlardagi asarlar, elshunoslik, qadrshunoslik, udumshunosliklar qatida saqlab qolingani hamda ollohning so'zi bilan bitilgan Qur'oni Karim va Payg'ambarimizning hadislarida o'z ifodasini topgan. Demak, xalq pedagogikasi hozirgacha yashovchanligi, qarashlarini, fazilatlarini qo'shgan holda bizgacha yetib kelgan. Bugungi kunda esa shu uzoq asrlar davomida ta'lim – tarbiya qo'llanmasi, vositasi bo'lib kelgan xalqning pedagogik qarashlarini to'plash, o'rganish va chop etish vazifasi turibdi, bu vazifani bajarish yo'q bo'lish arafasiga kelib milliy qadriyatlarimiz, xalq og'zaki ijodimiz, axloqimiz, urf-odat, rasm-rusumlarimizni, udumlarimizni, an'analарimizni asrab qolish va tiklash uchun nihoyatda zarur bo'lib og'zaki rivojlanib kelayotgan urf-odatlarimizni asrab avaylashimiz yoshlarimizga o'sha bobolarimiz ko'rsatgan jasorat bo'yicha ertaklar aytisak o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini hamda vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Afzalov M. “O'zbek xalq ertaklari haqida” Toshkent.Fan.1964
3. Jalolov G'. "O'zbek ertaklar poetikasi" Toshkent.Fan.1976
4. M.Mutalipova Xalq pedagogikasi –o'quv qo'llanma- Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti Toshkent - 2011

QIZLARNI MUSTAQIL OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK SHAKL VA VOSITALARI

Karimova Muxayyo Nazar qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi 2-kurs magistri

Hozirgi davrda jamiyatimizda yoshlarni oilaviy hayotga har tomonlama tayyorlash dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Mustaqillik yillarida aholi sonining muttasil oshib borishi hisobiga nikohlanish koeffitsienti ham oshdi. 2019-yilda FXDYO bo'limlari orqali rasman qayd etilgan nikohlar soni 310899 mingga yetdi. Oilaviy ajrimlar ko'rsatkichi 2017-yil 31,9 ming, 2018-yil 32,3ming, 2019-yil 31,4ming, 2020-yil 28,2 mingni tashkil etdi.

Bu borada yurtboshimiz boshchiligida ko'plab islohatlar amalga oshirilmoqda, xususan Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyev 2018-yil 2-fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida Respublika "Oila" ilmiy-amaliy tadqiqot markazining asosiy vazifasi sifatida zamonaviy oilani rivojlantirish, oilaning ichki munosabatlari, shaxslararo munosabatlarni, boy madaniy tarixiy me'ros va an'anaviy oilaviy qadriyatlar muammolari bo'yicha fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlarni o'tkazish, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash va oilaviy ajralishlarning oldini olish bo'yicha takliflarni ishlab chiqish va amalga oshirish-deb belgilab berganlar.[1]

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 81-son 01.03.2022-yildagi "Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida xotin-qizlarni ta'lim va kasbiy ko'nikmalarini oshirish, hududlarda ayollarga ko'rsatiladigan tibbiy xizmat sifatini oshirish, tazyiqqa uchragan xotin-qizlarga itimoiy-huquqiy, psixologik yordam ko'rsatish, xotin-qizlarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlashni davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari etib belgilab berishlari mazkur muammoning o'ta muhimligi va dolzarbligidan dalolat beradi.[2]

Qizlarimizni oilaviy hayotga tayyorlashning samaradorligini oshirish uchun quyidagi metodlardan foydalaniladi:

1) kuzatish metodi (faoliyatni tashkil etishda ushbu metoddan foydalanish oilada tarbiya topayotgan qizlarning xatti harakatlarini kuzatish ularda hosil bo'layotgan ma'naviy axloqiy sifatlar to'g'risida muayyan ma'lumotlarga ega, shuningdek, qizlarning fiziologik hamda ruhiy xolatida ro'y berayotgan o'zgarishlardan xabardor bo'lish imkonini beradi);

2) suhbat metodi (mazkur metod yordamida qizlarning o'y fikrlari, ichki ruhiy kechinmalari, xis tuyg'ulari, orzu niyatlari, hayotiy intilishlari, maqsadlari, ularning hayotlarida sodir bo'layotgan o'zgarish yoki hodisalar, hayotiy ideallari, oilaning boshqa a'zolari, do'stlari, tengdoshlari hamda sinfdoshlari bilan bo'lgan munosabatlarining mazmuni, o'quv predmetlari asoslarining o'zlashtirishdagi muvaffaqiyatlari yoki muammolar va hokazolar yuzasidan o'zaro fikr almashish, ma'lum ma'lumotlarga ega bo'lishni ta'minlaydi);

3) tushuntirish metodi (ushbu metod yordamida qizlarga mustaqil oilaviy hayotni yo'lga qo'yish jarayonida qo'l keladigan va oilaviy munosabatlarni tashkil etish, oila xo'jaligini boshqarish, turli taomlar tayyorlash, bichish tikish ishlarini bajarish, o'zining hamda oila a'zolarining salomatliklarini saqlash, er xotin munosabatlarini

yo'lga qo'yish, oila byudjetini yaratish, undan maqsadga muvofiq foydalanish, farzandlar tarbiyasini tashkil etish chog'ida bilish zarur bo'lgan nazariy va amaliy ma'lumot (bilim)lar beriladi);

4) namoyish etish metodi (mazkur metod qizlarda mustaqil oilaviy hayotni tashkil etish jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'ladigan amaliy faoliyat ko'nikma hamda malakalarni hosil qilish uchun xizmat qiladi);

5) namuna ko'rsatish metodi (tadqiqot muammosi doirasida olib borilgan tajriba sinov ishlari jarayonida mazkur metoddan foydalanish ham qizlarda mustaqil oilaviy hayotni tashkil etish jarayonida muhim ahamiyat kasb etuvchi amaliy faoliyat ko'nikma hamda malakalarini shakllantirish imkonini beradi);

6) bahs (munozara) metodi (mazkur metod yordamida qizlarda ommaviy axborot vositalari sahifalarida oilaviy turmush va uni tashkil etish, mustahkam oilani shakllantirish, oilaviy munosabatlarni yo'lga qo'yish, oilaviy mojaro hamda ajrimlar, ularni keltirib chiqaruvchi sabablar, farzandlar tarbiyasini yo'lga qo'yish, salomatlikni saqlash, pazandalik hamda bichish tikish sirlari xususida yoritilgan materiallar mazmuni bilan tanishish, ular to'g'risida fikr almashish, shuningdek, atrofda sodir bo'layotgan hamda oilaviy munosabatlar bilan bog'liq voqea va hodisalar mohiyatidan o'zlariga tegishli xulosalar chiqarib olish, ularga nisbatan shaxsiy munosabat bildirish ko'nikmalarini hosil qilish mumkin. Oila a'zolari davrasida tashkil etilayotgan suhbatlar chog'ida bahs (munozara) metodidan foydalanish yanada samaralidir.

7) manbalar bilan ishlash (nikoh, oila, oilaviy munosabatlar, oila tarbiyasi va uning mohiyati, Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalar, mustahkam oilani barpo etish, oilalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish sir asrorlari yuzasidan fikr yuritilgan, ulug' mutafakkirlar, tajribali oila soxiblari, mutaxassislarning qarashlari bitilgan adabiyot (manba)lar mazmuni bilan tanishish, ulardan muayyan nazariy va amaliy bilimlarni o'rganish qizlar uchun mustaqil oilaviy hayotni yo'lga qo'yish borasida ma'lum tajribalarni orttirishga imkon beruvchi ushbu metod qizlarning tafakkur va dunyoqarashlarini boyib borishini ham ta'minlaydi).

8) rag'batlantirish metodi (bizga yaxshi ma'lumki, rag'bat shaxsga istiqbol faoliyatini tashkil etish uchun ma'naviy rux, kuch bag'ishlaydi. Shu bois oila sharoitida qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida ular tomonidan amalga oshirilgan, ma'lum ma'noda muvaffaqiyatli bo'lgan xatti harakat, faoliyat to'g'risida oila a'zolari davrasida qayd etib o'tilishi, bunday harakatlarning ma'qullanishi, chunonchi, "barakalla". "buning uddasidan chiqishingga ishonar edim", "men ham buni bajara olishingga ko'zim yetgan edi", "bu yumushni sifatli bajarilishi uchun astoydil harakat qilganing ko'rinib turibdi, yasha" va xokazo kabi so'zlarning e'tirof etilishi qizlarda o'z kuchlari, layoqatlariga ishonchni tug'diribgina qolmay, balki ularni o'z ustilarida tinimsiz izlanishga undaydi. Rag'batlantirish metodi yordamida qizlarda ijobiy sifatlar shakllanadi).

9) jazolash metodi (qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida jazolash metodidan samarali, maqsadga muvofiq foydalanish ham pedagogik jihatdan to'g'ri sanaladi. Biroq jazolash metodining mohiyati qizlarga jismoniy azob berishdan iborat emasligini yoddan chiqarmaslik lozim. Jazolash metodidan foydalanish oilaviy munosabatlarni tashkil etish, oila xo'jaligini boshqarish chog'ida qizlar tomonidan bajarilgan, biroq muvaffaqiyatsiz xatti-harakat yoki faoliyatlar yuzasidan o'z fikrlarini

bildirish, qoniqmaganlik yoki norozilik tuyg'ularini bildirish, tanbeh berish, yo'l qo'yilgan xato yoki kamchiliklarni ularning o'zlariga ko'rsatish, oila a'zolari o'rtasida izza qilish, uyaltirish kabi harakatlar asosida bo'lishi maqsadga muvofiqdir).

10) Interfaol metodlar. Tajriba jarayonida respondentlarda oilaviy hayotni tashkil etish layoqatini shakllantirish maqsadida ular ishtirokida «Muammoli vaziyat», «Aqliy hujum», «Klaster», hamda «Rolli o'yin» kabi metodlar asosida amaliy faoliyat tashkil etildi.[5]

Qizlarni oila sharoitida mustaqil oilaviy hayotga tayyorlashda pedagogik ta'sir vositalariga murojaat etilishi maqsadga muvofiqdir. Ilmiy izlanishlar jarayonida pedagogik ta'sir ko'rsatishning quyidagi vositalari samarali ekanligi aniqlangan:

1. Qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash maqsadida olib borilgan ta'lim va tarbiya. Ma'lum maqsadga yo'naltirilgan (mazkur o'rinda qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash) ta'lim va tarbiya ishlarini olib borish asosida qizlarda oilaviy hayotni tashkil etish borasidagi nazariy bilim hamda amaliy ko'nikma va malakalar shakllantiriladi.

2. Qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlar va ularda ilgari surilgan g'oyalardan foydalanish. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar va ularda ilgari surilgan g'oyalar qizlarda oilaviy hayotni tashkil etish, oila a'zolari o'rtasida muloqot munosabatlarni olib borish chog'ida o'zbekona urf odatlar (kattalarga hurmatda, kichiklarga izzatda bo'lish, mehmonlarga hurmat ko'rsatish, hovli, uy joylarni ozoda tutish, oila sirlarini oshkor etmaslik, oilaviy masala yoki muammolarni qarindosh urug'lar bilan maslahatlashib hal etish, oilaviy tadbirlarni ko'pchilik ishtirokida o'tkazish va hokazolar), hayoli, iboli, samimiy, kamtarin va mehnatsevar bo'lish, farzandlar tarbiyasini olib borishda milliylikka e'tibor berish borasida ma'lum bilim hamda ko'nikmalarning shakllanishiga zamin hozirlaydi.

3. Milliy madaniy meros namunalari (xalq og'zaki ijodi, xalq pedagogikasi, adabiyot, san'at, ilm fan, madaniyat, texnika va texnologiya yutuqlari) asosida qizlarda oilaviy hayotni tashkil etish, mustahkam oilani barpo etish, oilada sog'lom ruhiy muhitni qaror toptirish borasidagi tushunchalar shakllanadi.

4. Ommaviy axborot vositalari sahifalari orqali berilayotgan materiallar qizlarga mustaqil oilaviy hayotni tashkil etish, oila tinchligi va farovonligining garovi bo'lgan omillarni yaratish, oila xo'jaligini boshqarish, oila byudjetini hosil qilish, undan oqilona, maqsadga muvofiq foydalanish, oila a'zolari o'rtasida muayyan munosabatlarni tashkil etish, shahsiy gigiyena hamda oila a'zolarining salomatligini saqlash, er xotin munosabatlari mazmuni, pazandalik va tikish bichish sirlarini o'zlashtirish, farzandlar tarbiyasini olib borish to'g'risidagi bilimlarni berish yoki bu borada orttirilgan bilimlarni mustahkamlash bilan birga, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish hamda boyitishga yordam beradi.

5. Ota-onalar tomonidan ko'rsatilayotgan shaxsiy namuna qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Zero, qizlar shaxsiy hayotiy tajribani, eng avvalo, ota-ona, buva-buvi, aka-uka, opa-singil, qarindosh-urug', qo'ni-qo'shni, pedagoglar, shuningdek, do'stlar, xullas, ular bilan o'zaro ijtimoiy aloqada bo'luvchi kishilarning xatti-harakatlari, yurish-turishlari, muomala odobi, ma'naviy axloqiy qiyofasi orqali o'zlashtiradilar.

6. Oila sharoitida qizlar bilan bo'ladigan muloqot jarayonida ibratli oilalar yoki katta hayotiy tajriba, ma'naviy axloqiy dunyoqarashga ega bo'lgan kishilar hayoti va faoliyatidan misollar keltirish qizlarda ulardan namuna, o'rnak olish tuyg'usini uyg'otadi, ularning ibratli jihatlarini o'zlashtirishga nisbatan rag'batni kuchaytiradi. Bu o'rinda o'smir yoki o'spirin qizlarda balog'at davrida ko'zga tashlanuvchi o'zlari uchun hayotiy idealni tanlashga nisbatan yuzaga kelgan istakka tayanib ish ko'rish oila sharoitida qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlashga yo'naltirilgan faoliyat samaradorligini ta'minlaydi.

7. Oila sharoitida qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida so'z (nutq) kuchiga tayangan xolda faoliyat yuritish kutilgan natijalarni berishga xizmat qiladi. Zero, so'z (nutq) yordamida qizlarga muayyan masalalar yuzasidan ma'lumotlar berish, ularning bilimlarini shakllantirish va oshirib borish, ular tomonidan amalga oshirilgan xatti-harakatlarning to'g'ri yoki noto'g'riligi haqida fikr bildirish, rag'batlantirish, ularda mustaqil fikrlash qobiliyatini yuzaga keltirish, muayyan voqea hamda hodisalarga nisbatan shaxsiy yondoshuvni qaror toptirishga undash imkoniyati yuzaga keladi.

8. Oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash chog'ida moddiy ashyolar hamda ularning qadriyatdorlik xususiyatlaridan foydalanish ham maqsadga muvofiqdir. Masalan, buva hamda buvi, ota yoki ona, shuningdek, oilaning boshqa a'zolariga tegishli bo'lgan buyum va yodgorliklar qizlar tomonidan oila an'alariga nisbatan xurmat bilan munosabatda bo'lish, oila muqaddasligi, uning sha'ni, obro'si uchun kurashish oilaning har bir a'zosi uchun sharaflı burch ekanligini chuqur anglab yetilishiga olib keladi.[6]

Xulosa qilib aytganda sog'lom oila vujudga kelishi uchun, eng avvalo, jamiyat va davlat qayg'urishi, shunga zamin yaratib berishi lozim. Shundagina mustahkam oila dunyoga keladi. Oila sog'lom bo'lsa, jamiyat sog'lom, mamlakat qudratli, yurt tinch-osoyshta bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 81-son 01.03.2022- yildagi "Oila va xotin qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylar ni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi farmoni.

3. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - xar bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017 yil 14 yanvar. - Toshkent: O'zbekiston, 2017.

4. Shoumarov G'.B. Oila psixologiyasi: Darslik-T.: "Sharq", 2014.

5. Norbosheva, M. A. (2020). Oilada manaviy tarbiyani takomillashtirishda mumtoz asarlarning o'rni. Pedagogika va psixologiyada innovatsiyalar, 8(3).

6. Ahmedov, B.T. (2022). Muhabbat hislari bosqichlarining jinsga bog'liq xususiyatlari. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 1(10).

7. Akhmedov, B. (2022). Psychological characteristics of feelings of love. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(6).

O'QUVCHI-YOSHLARNING MA'NAVIY TAFAKKURINI TARBIYALASHDA XALQIMIZNING MEROSIDAN FOYDALANISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Xidirova Munira Musurmonqulovna 70110102-Pedagogika-psixologiya

yo'nalishi 2-kurs magistri

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar yoshlarimizning dunyo yoshlari bilan birga fan, madaniyat, sport va boshqa sohalarda faol ishtirok etishi, o'z qobiliyatini namoyon etishi uchun katta imkoniyat yaratmoqda.

Har qanday xalqning taraqqiyot darajasi uning ma'naviy tafakkurining yuksalishi bilan belgilanadi. Muayyan xalqning tarixi va xususiyatlarini o'rganishda ma'naviy-ma'rifiy ishlarda madaniy merosga e'tibor qaratish deganda o'sha xalqning tarixi, ma'naviyati va madaniyatiga hurmat tushuniladi. Sharq xalqlarining falsafiy asarlarida ma'naviy tafakkur masalalariga alohida e'tibor berilgan.

Qadimgi O'rta Osiyo aholisi tomonidan yaratilgan og'zaki adabiyot yodgorliklari ichida qahramonlik eposi katta va muhim o'rin tutadi. Ularda xalqimizning yot bosqinchilarga qarshi vatanparvarlik kurashi asosiy o'rinni egalladi. Masalan, To'maris, Shiroq, Zarina, Rustam, Siyovush, vatanparvar, fidoyi baxodirlarning monumental obrazlari yaratilgan. Tamaris va Shirok xalq qahramonlari bo'lib, o'z yaqinlari uchun jonini ayamagan buyuk va cheksiz mardlik va jasorat namunasi sanaladi. Ularning yuksak ma'naviy tafakkurda puxta ta'lim olganliklarini ko'ramiz. Shunday ekan, o'quvchi-yoshlarning mustaqillik tafakkurini shakllantirishda o'tmish merosni, ulug' mutafakkirlarning ilg'or fikrlarini o'rganish muxim ahamiyatga ega. Chunki, ularning ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya sohasidagi benazir fikrlari, axloqiy qarashlari bugungi taraqqiyot uchun ham, yosh avlod kamoloti uchun ham ahamiyatini yo'qotgan emas. Ularning hayot ma'nosi, jamiyatda insonning tutgan o'rni, axloq haqidagi fikrlari har bir o'quvchining tafakkurining shakllanishida muhim o'rinni egallaydi. Shu jihatdan olganda O'rta Osiyo mutafakkirlarining yosh avlod tafakkurini shakllantirishga bag'ishlangan asarlarini hamda ularning jamiyat hayotidagi ahamiyatini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, O'rta Osiyo mutafakkirlarining axloq-odob, tafakkur haqidagi fikrlari shunday kuchga egaki, ular o'quvchilar qalbida insoniylikni rivojlantirishda, ularni katta hayot yo'liga olib chiqishda muhim o'rin tutadi. Yoshlarda xalqiga va qarindosh-urug'lariga qo'lidan kelgan barcha yaxshiliklarni qilish, ularning hurmatini joyiga qo'yish kabi insoniy fazilatlarini shakllantiradi. Bu esa imonli, e'tiqodli, g'ururli, odobli shaxsni voyaga etkazishni taqozo etadi. Shu bois Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy va boshqa mutafakkirlarning madaniy meroslaridan mustaqil O'zbekiston istiqlolini mustahkamlash, o'quvchi-yoshlarning ma'naviy madaniyatini shakllantirishda keng foydalanish maqsadga muvofiq.

Ma'lumki, bu dunyoda har bir xalqning o'zi sevadigan, hurmat qiladigan afsonaviy qahramonlari, jangchilari bor. Xalqimiz azal-azaldan o'z vujudi va ildiziga xos ilohiy qudratga munosib bo'lishga intilib, o'z farzandlarini mardlik, halollik ruhi bilan el-yurt uchun jonini ayamaydigan chinakam kurashchi etib tarbiyalashga harakat

qilib kelgan. jasorat Ular orasida xalq og‘zaki ijodining durdonasi bo‘lgan «Alpomish» dostoni xalqimizning ma’naviy yuksakligini ifodalovchi qahramon bo‘lib, avloddan-avlodga o‘tib kelmoqda. «Alpomish» xalqimizning qadimiy va shonli tarixining shohona gavhari bo‘lib, xalqning bag‘rikenglik, sabr-toqat, olijanoblik, sadoqat va fidoyilik kabi olijanob fazilatlarini ifodalaydi. Binobarin, «Alpomish» dostoni vatanparvarlik, adolatli va haqli bo‘lish, yurtimizni, oilamiz qo‘rg‘onimizni, do‘stlarimizni, or-nomusimizni, ajdodlarimizning muqaddas maskanlarini har qanday bosqindan asrashga o‘rgatadi. Xalqimiz bu o‘lmas asarni asrlar davomida yaratgan, ajdodlarimizning ko‘plab avlodlari uni o‘z e‘tiqodidan saqlagan holda «Alpomish» qissasi asosida tarbiyalangan, uning xususiyatlarini anglagan, ma’naviy boylik olgan.

Xalqimiz islom dini va madaniyati rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan. Otabobolarimiz qalamiga mansub qadimiy diniy-tasavvufga oid asarlar bolalarning ma’naviy tafakkuri, axloqiy fazilatlarini yuksaltirish muammolariga bag‘ishlangan bo‘lib, ma’naviyatimiz tarixidan munosib o‘rin egallagan. Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Ahmad Yassaviy, az-Zamaxshariy, Sulaymon Bakirg‘oniy, Bahouddin Naqshband, Najmuddin Kubro va boshqalar shular jumlasidandir. Buni butun musulmon olami yaxshi biladi va tan oladi. Ta’lim, fan va madaniyat bo‘yicha Islom konferensiyasi tashkilotining tuzilmasi – Toshkent shahri 2007 yilda ISESCO tomonidan islom madaniyati poytaxti deb e’lon qilingani uning ana shunday yuksak e’tirofga loyiqqligini ko‘rsatadi.

Mutafakkirlar insoniyatning ertangi taqdirini belgilab beruvchi, ularni ijobiy mezonlar bilan ta’minlovchi ma’naviy tafakkurning yosh avlodni tarbiyalash sifatini oshirishga harakat qiladilar. Al Xorazmiy, Forobiy, Al Beruniy, Ibn Sino, Mahmut Qoshg‘ariy, Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Amir Temur, Alisher Navoiy, Ahmad Donish kabi mutafakkirlar o‘z asarlarida bolalar ma’naviyatini tarbiyalash muammolariga to‘xtalib, ularni hal etish yo‘llarini ko‘rsatib berganlar. Ular Al-Xorazmiy Sharqning buyuk mutafakkiri va qomusidir. Uning ilmiy astronomiya, geodeziya, geografiya va ayniqsa, matematikaga qo‘shgan hissasi beqiyos. Arab, hind, lotin, yunon va fors tillarini yaxshi bilgan. U bir qancha kitob va risolalar muallifi. Ulardan eng mashhuri algebra faniga bag‘ishlangan «Kitob al jabr va al-muqobala» kitobidir. Bu ish matematikada yangi mustaqil algebra fanining paydo bo‘lishiga asos bo‘ldi. U tenglamalarni echishning ikkita usulini - algebraik, ya’ni qarama-qarshi belgilarni bir xil musbat belgiga kamaytirish va al-muqobala, ya’ni bir xil atamalarni qarama-qarshi qo‘yishni kashf etdi. Uning fikricha, Xorazmiy bolalar tarbiyasiga ham e’tibor bergan. Ota-onalar ikki xil bo‘ladi: biologik ota va emizikli ona, birinchisi jismoniy hayot tufayli, ikkinchisi ruhiy hayot tufayli. Shuning uchun ularni o‘quv-tarbiyaviy ishlarda uzviy ravishda birlashtirish muhim ahamiyatga ega. Uning quyidagi hikmatli so‘zlari: «Zamondan yaxshi o‘qigan, odamdan ko‘ra bilim olgan domlani ko‘rmaganman». Uning so‘zlaridan, bir tomondan, bolaning ma’naviy tarbiyasiga ijtimoiy muhitning hal qiluvchi ta’sirini tushunsak, ikkinchi tomondan, tarbiya natijasida inson shaxsi ma’naviy kamolotga erisha olishini ko‘ramiz.

Markaziy Osiyo mutafakkirlari orasida Al-Forobiy «Sharq Arastu» va «Ikkinchi muallim» unvonlarini olgan mashhur mutafakkirdir. Inson qobiliyatlari va fazilatlarining ikki tomoni borligini aytdi. Birinchisi, tug‘ilishdan, irsiyatdan va tabiiy fazilatlardan, ikkinchisi esa tajriba, amaliyot va sharoitlardan kelib chiqadi.

Shuningdek, bolaning ma'naviy tafakkurini tarbiyalashda o'zaro bog'liq bo'lgan fazilatlarni hisobga olish kerak. Mutafakkirning bu qarashlari zamonaviy pedagogikaning muhim tamoyillaridan biri bo'lgan ijtimoiy va biologik jihatlarining birligi tamoyiliga juda mos keladi. Bu qoidaga asoslanib, Forobiy axloqiy-ma'naviy tarbiya haqidagi qarashlarini muayyan tizimga tushiradi. Uning fikricha, baxtga turtki beradigan narsa yaxshi, baxtga to'sqinlik qiladigan narsa yomondir. Bu g'oya uning ma'naviy-axloqiy qarashlarining bosh mezoni bo'lib xizmat qildi.

Mutafakkirlardan biri Al Beruniy haqida o'ylamay ilojimiz yo'q, chunki uning bizga qoldirgan merosi beqiyos qadrlidir. Allomaning «O'tgan avlodlar qoldirgan xotiralar», «Hindiston», «E'tiqod va din haqida» asarlarida bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash borasida qimmatli fikrlar bildirilgan. U «Mineralogiya» asarida foydali qazilmalar bilan shug'ullansada, insoniy fazilatlarning ahamiyatini unutmay, inson qalbi gavhardek musaffo va musaffo bo'lishi haqida hikoya qiladi. «Basrada eng yaxshi kiyim kiygan, tez ot minib, odamlarni qutqarishga shoshilgan bir odam bor edi. Odamlar uning bo'yiga qoyil qolishdi va bir kuni undan nega bunday qilyapsan, deb so'rashganda, u shunday javob berdi: - Men yaxshi sharbat ichishni yaxshi ko'rardim. Ichimchilarning musiqasini tinglashni yaxshi ko'rardim. Hofizlarning ovozi tingladim daraxtlarga qo'ngan qushlarning qo'shig'iga o'xshaydi. Lekin bu quvonchlarning birortasi ham birovga yaxshilik qilish va men uchun rahmat aytish quvonchiga etib bo'lmaydi».

«Olimlar sardori» ma'nosini anglatuvchi «Shayx-ur-Rais» unvonini olgan olim Abu Ali ibn Sino jahon ma'naviy madaniyatiga ulkan hissa qo'shgan. Uning ilmiy merosi biz uchun bebaho xazinadir. U hayoti davomida 450 dan ortiq asar yaratdi. «Tibbiyot qonuni». 5 jildlik kitob asrlar davomida Sharq va Yevropada asosiy tibbiy qo'llanma bo'lib xizmat qilgan. «Tadbiri al-manozil» asarida bola tarbiyasi muammolariga katta bob bag'ishlagan. Allomaning fikricha, bolalarni tarbiyalash yoshligidanoq izchil olib borilishi kerak. Unda Xudoning onalik tarbiyaviy ahamiyatini tilga olib, «Xudo» ikki narsani qiladi, deydi. Birinchisi, chaqaloqni tark etish va jismoniy tanaffus qilishdir. Yana biri beshikning ritmik tebranishi ona mehrini uyg'otsa, onaning farzandiga mehri qalbini uyg'otadi. Bu betakror qo'shiq farzandingizga qasida bo'lib, bolangiz qalbiga chuqur singib ketadi. Shunday qilib, bola tushunmaydigan vaziyat yuzaga keladi. U bu yorug' dunyoni asta-sekin anglay boshlaydi. O'rganish ana shu tushunchadan boshlanadi. Xuddi shu o'qish tarbiyaviy ahamiyatga ega. Axir, o'rganish tushunishdan kelib chiqadi. Bu holatni Ibn Sino payqab, «kichik bolaning sezgirligi kattalarniki bilan tengdir», deydi. Agar bola yaxshi tarbiyalansa, oila baxtli bo'ladi. Oilaning eng muhim vazifasi bolalarga ta'lim berishdir. Ota-onalar kim bo'lishidan qat'i nazar, bu vazifani mas'uliyat bilan bajarish kerak. Ota-onaning shaxsiy namunasi farzand uchun o'rnak bo'lib, uning kelajak taqdirini belgilashda muhim ahamiyat kasb etishi ta'kidlanadi. Ibn Sino bola tarbiyasida oila boshlig'i otaning roliga alohida e'tibor beradi. «Agar oilada, deydi u oila boshlig'i tarbiyasizlik, nunoqlik qilsa, u oila a'zolarini yaxshi tarbiya qila olmaydi va natijada buning oqibatida yomon natijalar kelib chiqishi mumkin»[1].

XI asrda yashab ijod qilgan mashhur olim Yusuf Xos Hojib ham Markaziy Osiyo mutafakkirlaridandir. «Qutadg'u belig» («Baxtga etaklovchi bilim») asarida ma'naviy-axloqiy tarbiya muammolarini keng yoritadi. Jumladan, «Farzand qanchalik bilimli,

aqlli-hushli bo'lsa, ota-onaning yuzi shunchalik yorug' bo'ladi». U bola tarbiyasida otaning mas'uliyatiga alohida e'tibor beradi. «Kimning o'g'il-qizi erka bo'lsa, deb u, unga shu kishining o'zi mungli bo'lib yig'laydi. Ota bolani kichikligida bebosh qilib qo'ysa bolada gunoh yo'q, barcha jaf o'tanining o'zida; O'g'il-qizning xulq-atvori yaramas bo'lsa, bu yaramas ishni ota qilgan bo'ladi. Ota bolani nazorat qilib turli hunarlarni o'rgatsa, ular ulg'aygach, o'g'il qizim bor deb sevinadi; o'g'il-qiziga hunar va bilim o'rgatish kerak, toki bu hunar bilan ularning fe'l-atvorlari go'zal bo'lsin»[2]. Alloma o'zining ezgu orzularini, ezgu g'oyalarini insonlarning axloqiy fazilatlarini bilan bog'laydi. U o'z davri mutafakkirlari etishtirgan komil avlodni voyaga etkazishga intiladi. Insondagi komillik uning xarakteriga bog'liq, deydi u. Yaxshi xulq-atvorning zahirida mehribonlik yotadi.

Sharqda keng tarqalgan pandnoma tarzida yozilgan mashhur asarlardan biri Unsurulma'aliy Kaykovusning «Qobusnoma» asari. Bu asar yuqorida nomlari keltirilgan mutafakkirlarimiz asarlari qatorida Sharq pedagogik fikr taraqqiyotida muhim o'rinni egallaydi va qanchadan-qancha avlodlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda o'z hissasini qo'shib kelmoqda. E'tiborli joyi shundaki, Kaykovus bolaga kasb-hunar o'rgatganda, uning uchun boshqalar qilishi mumkin bo'lmaydigan hunarni o'rgatish lozim, deydi. Ana shunday hunarlar yordamida u mushkul vaziyatlardan chiqsa, Shunda bola ma'naviy etuk bo'lish bilan birga o'z otasidan rozi bo'ladi.

Kaykovusning fikricha, bolani ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda mehr va talabchanlik uyg'un bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi: «Yosh bola ilm bilan adabni tayoq bilan o'rganur, o'z ixtiyori bilan o'rganmas, ammo farzand beadab bo'lsa va sening sababdan qahring kelsa, o'z qo'ling bilan urmagil, muallimlarning tayog'i bilan qo'rqitgil. Bolalarga muallimlar odob bersinlar, toki sendan o'g'lingni ko'nglida gina qolmasin»[3].

Forobiy yaxshi inson haqida so'z yuritarkan, uning ruhiy fazilatlarini quyidagicha ta'riflaydi:

1. Bunday odamning barcha a'zolari shu darajada mukammal bo'lishi kerakki, u bu a'zolar bilan xohlagan hamma narsani bemalol bajara oladi.
2. Barcha savollarni, bahs-munozaralarni va fikrlarni tez va to'g'ri tushunish, ularning ma'nosini tushunish, so'zlovchining maqsadini va aytilgan fikrning haqiqatini tez bilish qobiliyati.
3. U juda yaxshi xotiraga ega bo'lishi kerak, u ko'rgan, eshitgan va his qilgan hamma narsani eslab turishi kerak.
4. Aql shu qadar tez va o'tkir bo'lsinki, biror narsaning alomatini sezsa, bu belgi nimani anglatishini tezda bilib oladi.
5. So'zi aniq bo'lishi, o'z fikr va mulohazalarini erkin va aniq bayon eta olishi.
6. Bilimga, o'rganishga ishqiboz bo'lishi, o'zlashtirmoqchi bo'lgan bilimni charchamay, oson o'zlashtira olishi;
7. Yeyish-ichishda hirs bo'lmasligi, tabiati qimor o'yinlaridan yiroq bo'lishi va ular keltirgan shodlikdan nafratlanishi;
8. Haqni va haqni himoya qiluvchilarni sevsin, yolg'onchi va yolg'onchilarni yomon ko'rsin.

9. O'z qalbining g'ururi va vijdonini asrab-avaylasin, ruhi tabiatan quyi ishlardan ko'ra oliy va ezgu ishlarda band bo'lsin;

10. Dirham, dinor va shunga o'xshash hayotning xor bo'lishiga yo'l qo'ying;

11 ta natija, ularga ruxsat bermaydi;

12. Odil bo'lishi kerak, lekin qaysar bo'lmasligi, adolat oldida qattiqqo'l bo'lmasligi, o'z-o'zidan o'zini tutmasligi, lekin adolatsizlik va xo'rlikka qarshi so'z bo'lishi, o'zi o'ylagan narsani qilishda qat'iyat ko'rsatishi kerak. zarur, qo'rqmasligi, mard bo'lmog'i qo'rquv va zaiflikni bilmasligi kerak[4].

Ayni damda buyuk mutafakkirlarimizning ma'naviy olami haqida fikr yuritilganda, Sohirqiron Amir Temur haqida fikr yuritishimiz tabiiy. Chunki beqiyos azmu shijoat, mardlik va donishmandlik timsoli bo'lgan bu mumtoz siymo buyuk saltanat barpo etib, ilm-fan, madaniyat, bunyodkorlik, din va ma'naviyat rivojiga yo'l ochdi. Uning ma'naviy-axloqiy g'oyalari « Temur tuzuklari »da bayon etilgan. Bu o'quv mashg'ulotlarining har biri o'quvchilarning komil avlod va ma'naviy yuksalish sari kamol topishida alohida ma'naviy meros hisoblanadi. Uni yoqtirgan odam, albatta, o'z maqsadiga erishish uchun biroz osonroq bo'ladi.

Adolat tushunchasi, adolat tuyg'usi inson kamoloti mezonini sifatida Navoiy hikmatlarining asosini tashkil etadi. Navoiy ta'limotining o'zagi shundan iboratki, adolat hamma uchun teng bo'lganda mamlakat va uning fuqarolari ravnaq topadi.

Alisher Navoiy ta'kidlaganidek, yurt tinchligi va farovonligi, xalqning janjalsiz tinch va osoyishta yashashi, farovon hayot kechirishi dono, bag'rikeng va olijanob, kamtarin va adolatli davlat hukmdoriga bog'liqdir.

Shuning uchun ham Alisher Navoiyning zamondoshi buyuk tarixchi Xondamir «Makorimul axloq» asarida shunday yozadi:

U Alisher Navoiyga yuksak maqtovlar aytib, "...insoniyatga adolat va insof eshiklarini ochdi», dedi.

Binobarin, Alisher Navoiy adolat va insoniylikning yuksak namunasi edi.

Alisher Navoiyning «Hayratul abror» dostonida etuk insonning ezgulik, saxovatpeshalik, to'g'rilik, hayo, mehribonlik, mulohazalilik, odoblilik, kamtarlik, qanoatlilik, halollik, halollik, adolatparvarlik, saxovatpeshalik kabi ma'naviy fazilatlar va ma'naviy kamolot yo'llari tasvirlangan. tahlil qilinadi. Navoiyning axloqiy qarashi Sharqda insoniy qadriyatga oid g'oyat o'ziga xos dunyoqarash edi.

Alisher Navoiy «O'laman deganda, ilm o'rganding, hunar o'rganding». Dunyoni muddatidan oldin tark etish hammomni harom qoldirishga o'xshaydi. Uning so'zlariga ko'ra, yosh avlodni kamolga etkazish – xalqparvar, bilimli, eng yaxshi fazilatlariga ega insonlarni tarbiyalash demakdir. Bu erda ta'lim etakchi rol o'ynaydi. Shu bilan birga, u noto'g'ri xulq-atvorli bolalarni xuddi ta'limga muhtoj bolalar iqtidorli o'quvchi bo'lishlari kabi tuzatish mumkin, deb hisoblaydi. Navoiy bolalarga ta'lim-tarbiya bilan birga odob-axloq o'rgatishni o'z oldiga vazifa qilib qo'ygan. Bola shaxsini shakllantirishda ta'limning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Navoiy «Farhod va Shirin» dostoni bilan qardoshlik va do'stlikni isbotlaydi, buyuk o'zbek xalqi asrlar davomida mehr-muruvvatli, do'stona munosabatda bo'lgan.

Dostonda baynalmilallik insoniyatning asosiy xususiyatlaridan biri sifatida ko'rsatilgan. Do'stlik, sadoqat, muhabbat va sadoqat millat tomonidan tanlanmagan, xitoylik Farhod, Shopur, arman qizi Shirin ibratlari go'zal obrazlarda tasvirlangan.

Dostonni o'qiganimizda yaxshi va yomon odamlar, solih yoki yovuz qalblar bo'lishi mumkinligiga amin bo'lamiz.

Farhod va Shirin o'rtasidagi azaliy do'stlikning asosi ular o'z xalqini, Vatanini sadoqat va fidoyilik, mardlik va jasorat bilan birdek sevishidir.

Alisher Navoiy «Farhod va Shirin» dostonida sadoqat, do'stlik, sadoqatni tarannum etadi. Buyuk shoir insonni do'stsiz, birodarsiz tasavvur eta olmaydi va buni hayotida isbotlaydi.

Alisher Navoiy «Farhod va Shirin» dostonida Farhodning aqlli, bilimli, mohir, kamtar, insonparvar, irodali, vafodor shaxs ekanligini ilm-fan orqali ko'rsatadi. Bu dostonni o'qib chiqqach, o'quvchi insonning etukligidan dalolat beruvchi fazilatlardan biri ilm egallash ekaniga amin bo'ladi.

Dunyoda ilm qolmadi,

O'rganilmagan bilim.

Bu satrlarda shoir Farhodning insoniy fazilatlarini ulug'lab, uning nafaqat bilim, balki boshqa insoniy fazilatlarni ham egallaganligini ko'rsatadi. Darhaqiqat, Navoiy yaratgan Farhod timsolida insonparvarlik, mehnatga muhabbat g'oyalari mujassam edi. Farhodning kamtarinligi, boylikka qiziqmasligi, o'zini oddiy inson deb bilishi, mazlumlarni samimiy hurmat qilishi, umumiy manfaatni o'z manfaatidan ustun qo'yishi har bir o'quvchiga ibrat bo'ladi. Farhodning insonparvarlik fazilatlarini ijtimoiy-gumanitar fanlarda tushuntirish maqsadga muvofiqdir. Har bir o'quvchi mukammallikka intiladi va intellektual jihatdan boyib boradi.

Demak, Markaziy Osiyo olimlarining tarbiyaviy-axloqiy qarashlarida ma'naviyat, axloq va tafakkur muammolari mazmunan boy va shaklan rang-barangdir. Turkiston xalqlari tarixida axloqiy tarbiya doimo rivojlanib, takomillashib borgan. Turdi va Mashrab, Gulxaniy va Munis Xorazmiy, Muqimiy va Furqat, Ahmad Donish, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Avaz O'tar o'g'li va boshqa allomalar haqida XVI—XX asrlarda katta hissa qo'shgan olimlar haqida ko'plab mulohazalar aytish mumkin. Markaziy Osiyo mutafakkirlarining odob-axloq haqidagi fikrlarini o'rganishning amaliy ahamiyati shundaki, axloqiy tarbiya bilan bir qatorda xalqimizning azaliy an'analari ham mavjud. Markaziy Osiyo mutafakkirlari ijodida milliy an'analar, urf-odatlar, insoniy qadriyatlar o'z ifodasini topgan bo'lib, asar qahramonlarida mardlik, halollik, adolatparvarlik, sadoqat, halollik kabi fazilatlar mavjud bo'lib, ular ma'naviyatni shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, Sharq mutafakkirlarining ezgu inson, komil inson, odob-axloq haqidagi g'oyalari jamiyat ma'naviyatini yuksaltirishning qimmatli dasturi bo'lib qolmoqda. Bunda o'quvchilarda bilim va mustaqil fikrlashni takomillashtirishda ulardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Рахимов С. Абу Али ибн Сино таълим-тарбия ҳақида . –Т.: Ўқитувчи. 1967. Б-91.
2. Юсуф Хос Хожиб. Қутадғу билиг.-Т.: Юлдузча. 1990. Б-250 б.
3. Кайкавус. Қобуснома. –Т.: Ўқитувчи. 2011.Б- 85.
4. Хо'жамуратов Н., Саъдуллаев Н. Маънавият – инсоний го'залликдир. Т.: Меҳнат, 1998.- 134б.
5. Нишоновна С. Воспитание совершенного человека в развитии педагогической мысли эпохи возрождения Востока:-автореф. дисс. ... докт. пед. наук.-Т.: ТИИМСХ, 1998.-35с.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNING PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Boyqarayeva Navruza Allaberdi qizi boyqarayevanavroza@gmail.com TerDPI Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning psixik rivojlanish xususiyatlari, ijodiy fikrlashni ta'minlovchi omillar, vizual tafakkur, autistik tafakkur haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: kichik maktab o'quvchilari, sog'lom tafakkur, mantiqiy fikrlash, tanqidiy fikrlash, konkret tafakkur, abstrakt - nazariy tafakkur, aqliy qobiliyat, umumlashgan tafakkur.

Kirish. Jahon miqyosida tafakkur psixologiyasi sohasidagi tadqiqotlarning alohida yo'nalishi o'quvchi-yoshlarda nazariy va amaliy, innovatsion, kreativ, kompozitsion, tanqidiy va texnik tafakkurning shakllanish xususiyatlari, vizual tafakkurni rivojlantirishda ta'lim resurlari ta'siri, axborot texnologiyalarining ahamiyati, fikr yuritish madaniyatini shakllantirish, xorijiy tillarni o'rganish orqali tafakkurni o'stirish muammolari bo'yicha o'tkaziladi. Mazkur yo'nalishda, ayniqsa, kichik maktab yoshi davrida tafakkurni rivojlantirishning ustuvor usullari va shart-sharoitlarini ifodalovchi psixologik mexanizmlarni aniqlash hamda joriy etish muammosiga katta e'tibor qaratilmoqda. Ayni vaqtda kichik maktab yoshidagi o'quvchilar tafakkurini rivojlantirish uslublariga, ijodiy tafakkurni shartlovchi originallik, egiluvchanlik, aniqlik hamda tezkorlik kabi xususiyatlarga, muammoli ta'lim topshiriqlari, hamkorlik faoliyatiga bu sohada dolzarb masalalar sifatida qaralmoqda.

Mamalakatimizda amalga oshirilgan islohotlarning negizida barkamol insonni tarbiyalash, uni voyaga etkazish, sog'lom tafakkurni tarkib toptirish, irodasi kuchli, mustaqil fikr yurituvchi etuk shaxs qilib kamol toptirishni amalga oshirish ko'zda tutilgan. Yangi O'zbekistonning "Taraqqiyot strategiyasi"da jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish kabi ustuvor yo'nalishlar belgilangan¹¹². O'quvchi-yoshlarimizning tafakkuri va ongini ma'naviy jihatdan boyitish, mustaqil va erkin fikrlash qobiliyatini o'stirish oila, mahalla, uzluksiz ta'lim tizimi jarayonida shakllantirishdan iboratdir.

Asosiy qism. Psixologiya tafakkurning filogenetik, ontogenetik, kognitiv, tarixiy, operatsional va funksional jihatlarini ham tadqiq etadi. Pedagogika fanida esa, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi shaxsining shakllanishi, ijtimoiylashuviga, unda bilim,

¹¹² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi PF-80-son Farmoni 2022 yil 28 yanvar

ko'nikma va malakalarning hosil bo'lishi, o'qitish jarayonida bola ongining rivojlanishi masalalariga alohida e'tibor qaratadi.

Sog'lom tafakkurning shaxs rivojida o'rni masalasi turli zamon va makonlarda yashagan mutafakkirlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Forobiy aql orqali tafakkur yordamida bilishning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga harakat qilgan. Tafakkur mavhumlikka, umumiylik, bilvositalilikka, ya'ni sezgilar orqali bilish xususiyatlariga ega deb tushuntiradi. Avvalo har qanday insonning mohiyati uning aqlida ekanligiga alloma diqqatni qaratib, quyidagi fikrni keltirib o'tgan: "Inson mohiyati aqlda, aqlning mohiyati harakatda namoyon bo'ladi"¹¹³. Forobiy tushunishni, bilishning mohiyatini, o'qib – anglab olishni quruq yodlashdan ustun qo'yadi va o'quvchilarga tafakkurning umumiy qonun va qoidalarini anglatish nihoyatda muhim ekanligini yozadi.

Kichik maktab davri 6-7 yoshdan 10-11 yoshgacha davom etadi. Uning psixikasi bilim olishga etadigan darajada rivojlanadi. Kichik maktab yoshidagi bolaning muhim xususiyatlaridan biri, unda o'ziga xos ehtiyojlarning mavjudligidir. Bu ehtiyojlar o'z mohiyatiga ko'ra faqat muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga qaratilmay, balki o'quvchilik istagini aks ettirishdan ham iboratdir. Shu ehtiyojlar asosida bolaning o'z portfeliga, shaxsiy o'quv qurollariga, dars tayyorlash stoliga, kitob qo'yish javoniga ega bo'lish, kattalardek har kuni maktabga borish istagi yotadi. Ana shu ehtiyoj bola shaxsining shakllanishida, Shuningdek uning ijtimoiylashuvida katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Bu davrda bola, fan asoslarini o'rganish uchun biologik va psixologik jihatdan tayyor bo'ladi.

Fiziologlarning fikriga ko'ra, 7 yoshga kelib bolaning katta miya yarim sharlari ma'lum darajada rivojlangan bo'ladi. Lekin bu yoshda inson miyasining psixik faoliyatni rejalashtirish, boshqarish, nazorat qilish kabi murakkab shakllariga javob beradigan maxsus bo'limlari hali to'liq shakllanib bo'lmagan bo'ladi. (miyaning bu qismlari 12 yoshda rivojlanib bo'ladi.) Miyaning boshqaruv funksiyalarini to'liq shakllanib bo'lmaganligi kichik maktab yoshidagi bolalarning xulq-atvorida, faoliyatlarini tashkil etishlarida va emotsional sohalarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Ayrim 6 yoshli bolalar ota-onasining xohishi bilan hali o'qishga tayyor bo'lmay turib, maktab ostonasiga qadam qo'yishadi. Afsuski, o'qish davomida aqliy-ruhiy zo'riqish oqibatida turli xil kasalliklarga chalilib, jismoniy va psixik rivojlanishda nuqsonlar paydo bo'ladi. Bunday bolalarda eng avvalo miya strukturasining va nerv psixik jarayonlarining maktabda o'qish uchun to'liq etishmaganligi, ko'ruv harakat koordinatsiyasi va kichik motorikaning rivojlanmaganligi, mantiqiy fikr mahsuldorligining pastligi kuzatiladi. Undan tashqari motivatsiya, irodaviy jihatlarining ayniqsa, ixtiyoriy diqqat va xotiraning shakllanmaganligi, xatti-harakatlarni ixtiyoriy boshqaruvdagi muammolar, bir so'z bilan aytganda hali "O'quvchi ichki pozitsiya"sining shakllanmaganligi maktabda o'qishga tayyor bo'lmagan bolalarning muqaffaqiyatli o'zlashtirib ketishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Pedagoglar, ota-onalar, bolalarni erta maktabga berishning foyda yoki zarari to'g'risida o'ylaganlarida inson miyasi rivojlanishining neyrofiziologik qonuniyatlarini ham alohida e'tiborga olishlari lozim.

¹¹³ Karimova V. M., Sunnatova R.I. "Mustaqil fikrlash". - T.: SHarq. – 2000. 6 b.

Bolani erta o'qish, yozish, sanashga o'rgatib uning bilish jarayonlari zo'riqtirilsa, bolaning emotsional hissiy rivojlanishi uchun zarur bo'lgan miya quvvatining tanqislashuviga sabab bo'ladi. Bundan bolalarning emotsional hissiy jarayonlarining kechishida yoki jismoniy rivojlanishida kamchiliklar sodir bo'ladi. Bunday xolatda energiya taqsimlanishining majburan buzilishi sodir bo'lib, u 7-8 yoshli bolalarni qo'rquv, agressivlik yoki giperaktivlik holatlariga olib keladi. Bu bolani maktabda o'qishga tayyorlash kerak emas degan fikr emas, lekin bolaning aqliy rivojlanishiga erta o'qishni, sanashni, yozishni o'rgatish bilangina erishib bo'lmaydi. Ma'lumki, rivojlanish qonuniyatiga ko'ra, har qanday taraqqiyot ko'rgazmali obrazlilikdan abstrakt mantiqiylikka qarab boradi. Agar bola hali o'qishga aqliy, ma'naviy-ruhiy jihatdan tayyor bo'lmay turib, unga harf va raqamlarni yozish, o'qish o'rgatilsa psixik rivojlanishning teskari tomonga ketishiga sabab bo'ladi. Psixolog olimlarning fikricha, psixik va evolyusiya taraqqiyot qonunlari ham fizik qonunlardek buzilmas, hamda universaldir. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib aytish mumkinki, neyrofiziologik jihatdan ixtiyoriy diqqat va o'qish uchun zarur bo'lgan ko'plab miyada kechadigan jarayonlar asosan 7-8 yoshda (aqliy yoshi o'zib ketgan bolalarda olti yoshda ham) shakllanadi. Ya'ni shu yoshda bola 45 minutlik aqliy mehnatga tayyor bo'ladi.

Maktabda o'qishning boshlanishi 7 yoshda bo'ladigan uchinchi fiziologik krizis bilan mos keladi (bola organizmida jadal bo'yning o'sishi, ichki organlarning kattalashuvi, vegetativ o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan keskin endokrin o'zgarishlar ro'y beradi).

7 yoshli maktabga tayyor bolada **"Men shuni xohlayman"** motividan **"Men shuni bajarishim kerak"** motivi ustunlik qila boshlaydi. Maktabda birinchi sinfga kelgan har bir o'quvchida psixik zo'riqish kuchayadi. Bu nafaqat uning jismoniy salomatligida, balki xatti-harakatida ham, masalan, ma'lum darajada qo'rquvni kuchayishi, irodaviy faollikning susayishida namoyon bo'ladi.

Kichik maktab yoshidagi bolalar tez chalg'iydilar, uzoq vaqt diqqatlarini bir narsaga qarata olmaydilar, ta'sirchan hamda emotsional bo'ladilar. Maktabda o'qishning boshlanishi 7 yoshda bo'ladigan ikkinchi fiziologik inqiroz bilan mos keladi (bola organizmida jadal bo'yning o'sishi, ichki organlarning kattalashuvi, vegetativ o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan keskin endokrin o'zgarishlar ro'y beradi). Bolaning ijtimoiy munosabatlar tizimi va faoliyatidagi kardinal o'zgarishlar uning organizmidagi barcha tizimlar va funksiyalaridagi o'zgarishlarga to'g'ri kelib, boladan kuchli zo'riqish va o'z ichki imkoniyatlaridan to'liq foydalanish zaruriyatini taqozo etadi. Ushbu yoshdagi o'zgarishlar salbiy oqibatlarni olib kelmay, aksincha uning yangi sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi. O'qituvchining munosabat uslubi o'quvchining faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchi faolligining asosan uch xil ko'rinishi mavjud bo'lib, bular: jismoniy, psixik va ijtimoiy faollikdir. **Jismoniy faollik** - sog'lom organizmning harakat qilishga bo'lgan turli mavjud to'siqlarni engishdagi tabiiy ehtiyojdir. Bu yoshdagi bolalar nihoyatda serharakat bo'ladilar. Bu jismoniy harakat bolaning atrofdagi narsalarga qiziqish bilan qarayotganligi, ularni o'rganishga intilayotgani bilan ham bog'liqdir. Bolaning jismoniy va psixik faolligi o'zaro bog'liqdir. Chunki, psixik sog'lom bola harakatchan bo'ladi, charchagan, siqilgan bola esa deyarli hech narsa bilan qiziqmaydi. **Psixik faollik** - bu normal rivojlanayotgan bolaning

atrof olamdagi predmetlarni, insoniy munosabatlarni bilishga nisbatan qiziqishdir. Psixik faollik deganda, bolani o'zini bilishga nisbatan ehtiyoji ham tushuniladi. Maktabga birinchi bor kelgan bolada qator qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ularning, avvalo, bir qancha maktab qoidalariga bo'ysunishi qiyin kechadi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun eng qiyin qoida bu dars vaqtida jim o'tirishdir. O'qituvchilar o'quvchilarning doimo jim o'tirishlariga harakat qilishadi, lekin kamharakatli, passiv, quvvati kam bo'lgan o'quvchigina dars jarayonida uzoq vaqt jim o'tira oladi.

Birinchi sinfning birinchi kunlaridan boshlab bola engishi kerak bo'lgan bir qancha qiyinchiliklarga uchraydi. Bu qiyinchiliklar: maktab hayotini o'zlashtirish, yangi kun tartibini yaratish va unga moslashish, u uchun yangi bo'lgan sinf jamoasiga qo'shilish, xatti-harakatlarini chegaralovchi qoidalarni qabul qilish, o'qituvchi bilan munosabatlarni o'rnatish, oilaviy munosabatlarni qabul qilish v.h. Bunday vaziyatlarda kattalar, ya'ni ustoz va ota-onalar bolalarga albatta yordam berishlari zarur.

Birinchi bor maktabga kelgan bola hali o'zini to'liq anglashi va o'z xatti-harakatlarini aniq bilishi qiyin. Faqat o'qituvchigina bolaga me'yorlar qo'yishi, ularning xatti-harakatlarini baholashi, o'z xatti-harakatlarini boshqalar bilan moslashtirishga sharoit yaratishi mumkin. Boshlang'ich sinfda o'quvchilar o'qituvchi tomonidan qo'yiladigan yangi talablar va shartlarni qabul qiladilar, Shuningdek ularning qoidalariga to'la amal qilishga harakat qiladilar.

O'g'il bolalar va qizlar rivojlanish tempidagi o'zgarishlar saqlanib qoladi. Qiz bolalar hamma tomondan rivojlanishda o'g'il bolalardan oldinga o'tib oladilar. **Kichik maktab yoshidagi** bolalarning **asosiy faoliyati o'qish hisoblanadi**. Bolaning maktabga borishi, uning psixologik rivojlanishi va xulq-atvoridagi o'rni nihoyatda katta. Bu davrda axlokiy xatti-harakat koidalari o'zlashtiriladi, shaxsning ijtimoiy yo'nalishi tarkib topa boshlaydi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning axloqiy onglari I va IV sinfdagi o'qish mobaynida muhim o'zgarishlarga uchraydi va axloqiy sifatlar, bilim va tasavvurlar sezilarli darajada boyiydi.

Bola o'quv faoliyatida o'qituvchi rahbarligida insoniy an'analar asosida harakat qilishga o'rganadi, o'z irodasini o'quv maqsadlariga erishish uchun mashq qildiradi. O'quv faoliyati boladan nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakkurini kerakli darajada rivojlanishini talab etgan holda, bola xulq-atvorining rivojlanishi uchun yangi sharoitlarni yaratadi. Kichik maktab davri bu anglanilgan va ixtiyoriy xatti-harakatlarga o'tish davridir. Bola faol ravishda o'zini o'zi boshqarishga, qo'yilgan maqsadlarga ko'ra o'zining faoliyatini tashkil etishga o'rganish davridir. Kichik maktab davrida xatti-harakatlarning yangi shakllarini paydo bo'lishi bevosita o'quv faoliyati bilan bog'liqdir. Hech bir o'qituvchi maktabga birinchi bor kelgan boladan o'zi o'rgatmagan arifmetik misol va masalalarni echishni talab etmaydi, lekin afsuski, juda ko'p o'qituvchilar ulardan qunt bilan o'qishni, uyushqoqlikni, ma'suliyatlilikni, tartibga aniq rioya etishni talab etadilar. Vaholanki, ushbu ko'nikmalar o'qituvchi tomonidan ma'lum odat va malakalarga o'rgatilinganidan so'nggina paydo bo'ladi.

Bu davrda bolaning **"Men shuni xohlayman"** motividan **"Men shuni bajarishim kerak"** motivi ustunlik qila boshlaydi. Maktabda birinchi sinfga kelgan har bir o'quvchida psixik zo'riqish kuchayadi. Bu nafaqat uning jismoniy

salomatligida, balki xatti-harakatida ham, ya'ni ma'lum darajada qo'rqo'vni kuchayishi, irodaviy faollikning susayishida namoyon bo'ladi.

Kichik maktab davrida maqsad qo'yishning murakkab xarakteri birinchi sinf o'quvchisining irodaviy xatti-harakatlari bilan bog'liqligi tadqiq etilgan. Yuqorida ko'rsatib o'tilganlar kichik maktab davridagi o'quvchilarning motivatsion sohasi o'zgarib borishini, maktabgacha davrda bo'lgan umumiy bilish va motivlarning ijtimoiy yo'nalganligi aniqlashib, "o'quvchi mavqei"ni egallashiga, ya'ni maktabga borishga intilish, bu pozitsiya qondirilganidan so'ng esa yangi munosabatlarning – o'quv motivlari va bir qadar murakkab shaklda bo'lgan ijtimoiy motivlarning yuzaga kelishidan dalolat beradi. Kichik maktab davrining oxirlariga kelib o'quvchilarda o'quv-bilish motivlari, ya'ni faqat yangi bilimlarnigina emas, hatto umumiy qonuniyatlarni emas, balki yangi bilimlarni topishning aynan biron bir yo'llarini egallashga qiziqish shakllantirilgan bo'lishilozim. Ushbu motivlarning shakllantirilishi kichik maktab yoshidagi bolalarning o'rta maktabgatayyorgarligining zaruriy jihati hisoblanadi.

Tafakkur turlari. Muayyan ijtimoiy muhitda turmush kechirayotgan odamlarning ehtiyojlari xatti-harakat motivlari narsalarga qiziqishlar, intilishlar, mayllar, aqliy qobiliyatlari, hatto faoliyatlari ham turli tumandir. Xuddi ana shu boisdan ularning tafakkuri ham har xil holatlarda vaziyatlarda turlicha tarzda vujudga keladi, namoyon bo'ladi. Psixologiya fanida tafakkur turlari topshiriq xususiyatiga, fikr yoyiqligiga, fikrning originallik darajasiga qarab, quyidagicha shartli klassifikatsiya qilinadi.

Professor E.G'.G'ozievning "Umumiy psixologiya" darsligida tafakkur turlari quyidagicha klassifikatsiya qilinadi:

1-jadval.

Tafakkur turlari	
Shakliga ko'ra	Ko'rgazmali-harakat, ko'rgazmali-obrazli,
Topshiriq xarakteriga ko'ra	Nazariy, amaliy, ixtiyorsiz, ixtiyoriy
Fikr yoyiqligiga ko'ra	Konkret, abstrakt, realistik, autistik intuitiv, diskursiv
Fikrning originallik darajasiga ko'ra	Reproduktiv, produktiv, ijodiy, vizual, fazoviy

1.2.1-jadval. Tafakkur turlari (E.G.G'oziev tasnifi).

V.Karimovanning "Psixologiya" o'quv qo'llanmasida tafakkur turlari quyidagicha klassifikatsiya qilinadi.

2-jadval.

Tafakkur turlari	
Shakliga ko'ra	Ko'rgazmali-harakat, ko'rgazmali-obrazli, mantiqiy
Ko'riladigan masalaning xarakteriga ko'ra	Nazariy, amaliy
Ijodiylik elementiga ko'ra	Konvergent, divergent

Yangiligi va noyobligiga ko'ra	Reproduktiv, produktiv (ijodiy)

1.2.2-jadval. Tafakkur turlari (V.Karimova tasnifi).

A.V.Petrovskiy muharrirligida chop etilgan, "Umumiy psixologiya" darsligida tafakkurni quyidagi turlari ajratib ko'rsatiladi: ko'rgazmali-harakat, ko'rgazmali-obrazli, mavhum nazariy tafakkur turlari va boshqalar.

Ko'rgazmali-harakat tafakkur turi. Tarixiy taraqqiyot davomida odamlar o'z oldilarida turgan maqsadlarni dastlab amaliy faoliyat nuqtai nazaridan echganlar, keyinchlik unda nazariy faoliyat ajralib chiqqan. amaliy va nazariy faoliyat chambarchas bir-biri bog'langandir.

Ko'rgazmali-harakat tafakkur turiga psixologik adabiyotlarda quyidagicha ta'riflar uchraydi. Jumladan, V.Karimova tomonidan ko'rgazmali-harakat tafakkuri odamning real predmetlar bilan ish qilayotgan paytda fikrlash jarayonini nazarda tutadi. "Psixologik lug'atda" ko'rgazmali harakatli tafakkur amaliy tafakkurning bevosita idrok qilayotgan narsa va hodisalar haqida harakatlar yordami bilan amalga oshiriladigan fikrlash turi, deb tavsiflanadi.

Bola tug'ilishdan tortib, to uning bog'cha yoshigacha davrini amaliy faoliyatda ko'rgazmali-harakat tafakkuri o'sishining asosiy pallasi deb atash mumkin. Mazkur yoshdagi inson zoti ana shu amaliy faoliyat negizida aqliy harakatlarni amalga oshiradi, amaliy bilimlarni o'zlashtiradi, natijada ko'rgazmali-harakat tafakkuri o'sa boradi. Ushbu yoshdagi kichkintoylar o'zlari o'ynayotgan o'yinchoqlarni qo'llari bilan bevosita ushlab ko'rish orqali ular bilan tanishadilar, shuning bilan birga ularni idrok qilishga intiladilar. Idrok qilingan predmetlar va o'yinchoqlarni o'zaro solishtiradilar, qismlarga ajratadilar, analiz va sintez qiladilar, bo'laklarga ajratilganlarni yaxlit holga keltirib birlashtiradilar. Kattalar tushuntirishiga ishonch hosil qilmasdan, ayni chog'da ularni ob'ektni sindirib yoki buzib bo'lsa ham, ularning ichki tuzilishi bilan tanishish ishtiyoqi, mayli kuchli bo'ladi. Shu boisdan amaliy xarakterdagi muammolarni hal qilishda ko'pincha buzib, tuzatish yo'li bilan harakat qiladilar. Ko'rgazmali-harakat tafakkuri bog'cha yoshiga etgandan so'ng bolalarda o'z qiymatini yo'qota boshlaydi.

Ko'rgazmali-obrazli tafakkur turi ham psixologik adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. "Psixologik lug'atda" ta'riflanishicha u konkret tafakkurning bevosita idrok qilinayotgan narsa va hodisalar haqida fikrlashdan iborat bo'lgan turi. **Professor E.G'oziev fikricha**, bevosita idrok qilinayotgan predmetlar emas, balki faqat tasavvur qilinayotgan narsa va hodisalar haqida fikrlashdan iborat tafakkur turi ko'rgazmali-obrazli tafakkur deb ataladi. **V.Karimova** tomonidan ko'rgazmali-obrazli tafakkur esa ko'rgan kechirgan narsalar va hodisalarning aniq obrazlari ko'z oldimizda gavdalangan chog'da ularning mohiyatini umumlashtirilib bilvosita aks ettirishimizdir, deb talqin qilinadi. Tafakkurning mazkur ko'rinishi 4-7 yoshgacha bo'lgan bolalarda namoyon bo'ladi. Bog'cha yoshidagi bolalarda ko'rgazmali-obrazli tafakkur bosqichiga o'tgandan so'ng ham saqlanib qoladi, lekin u o'zining etakchi rolini yo'qota boshlaydi.

Ko'rgazmali-obrazli tafakkur sodda shaklda ko'pincha boqcha yoshidagi bolalarda, ya'ni 4-7 yoshgacha bo'lgan bolalarda paydo bo'ladi. Bu yoshdagi bolalarda tafakkurning amaliy harakatlar bilan alohasi avvalgidek to'g'ri va bevosita bo'lmaydi. Bog'cha yoshidagi bolalar faqat ko'rgazmali obrazlar bilan fikr yuritadilar va uncha tushunchaga ega bo'lmaydilar. Bog'cha yoshidagi bolalarda tushunchalarning yo'qligi

shveysariyalik psixolog J.Piajening quyidagi tajribasida juda yaqqol namoyon bo'ladi. 7 yoshga yaqin bolalarga xamirdan qilingan mutlaqo bir xil, hajmi jihatidan teng 2 ta soqqa ko'rsatiladi. Bolalar uni teng deb hisoblaydi. Bolalarning ko'z oldida bitta soqqa ezib non shakliga keltiriladi. Endi bolalar non shaklidagi soqqada xamir ko'p deb hisoblaydilar. Bolalarning ko'rgazmali-obrazli tafakkurlari hali ularning idrokklariga bevosita to'la bo'ysunadigan bo'ladi. Ularning ko'rgazmali-obrazli shaklda o'tadigan tafakkurlari bolalarni soqqaga qaraganda non shaklidagi xamir ko'proq degan xulosaga olib keladi.

Tafakkur faolligiga qarab **ixtiyorsiz (intuitiv) va ixtiyoriy (analitik) tafakkur** turlariga ajratiladi. Intuitsiya deb mantiqiy tafakkur yordamida ko'p vaqtlar davomida hal qilinmagan aqliy vazifalarning to'satdan, kutilmaganda hal qilinib qolishi jarayoniga aytiladi.

Ko'pincha ixtiyoriy tafakkur jarayoni mulohaza, muhokama, isbotlash, gipoteza kabi shakllarda namoyon bo'ladi. Masalan, matematika, fizika, kimyo, psixologiya va boshqa fanlardagi misol va muammolarni echish jarayoni. Bundan tashqari ixtiyoriy tafakkurga mantiqiy yoki nazorat (kontrol) tafakkuri ham kiradi. Moddiy borliqni adekvat aks ettirish, fikr yuritish, tanqidiy va sinchkov bo'lishni taqazo etadi. Binobarin, narsa va hodisalarni atroflicha bilish uchun ob'ektiv baho berish zarurati tug'iladi, bu esa o'z navbatida fikr yuritish ko'lami keng, analitik-sintetik faoliyat doirasi mustahkam bo'lishini talab qiladi.

Tafakkur jarayoni ixtiyorsiz yuz berishi ham mumkin. Lekin bu holda ular ixtiyoriy tafakkurga suyangan tarzda vujudga keladi. Jumladan, odamning amaliy, maishiy va hokazo faoliyatlarida ixtiyorsiz ravishda qator savollar paydo bo'lishi va ularga beixtiyoriy javoblar axtarish hollari uchrab turadi. Bunday paytlarda inson fikr yurityaptimi yoki yo'qmi buni bilish qiyin, vaholanki, u o'zicha go'yo savollarga javob topadiganday, shirin his-tuyg'ularni boshdan kechirayotganday bo'ladi, shuning uchun ko'pincha "tilimning uchida turibdi" deyiladi. Odamlar qandaydir matn yoki muammo, masala ustida bosh qotirib, o'tirganlarida fikr yuritish mutlaqo beixtiyor ro'y berib qoladi va ular asosiy topshiriqni bajarishdan uzoqlashtiradi.

Insoniyat tarixiy taraqqiyoti tarixidan shu narsalar ma'lumki, yirik ilmiy kashfiyotlar ko'pincha xuddi shunday beixtiyor fikr qilib turgan mahalda to'satdan ochilgan. Jumladan, yunon olimi Arximed solishtirma og'irlik qonunini zo'r berib, aqliy mehnat qilish paytida emas, balki hech kutilmagan jarayonda, vannada cho'milib turgan paytida kashf etgan. Ulug' rus olimi **D.I.Mendeleevning** hikoya qilishicha, u elementlar davri tizimi jadvalini tuzish vaqtida uch kecha-yu, uch kunduz betinim mehnat qilgan, ammo bu vazifani nihoyasiga etkaza olmagan. Undan so'ng charchagan olim ish stoli ustida uyquga ketgan va tushida bu elementlar tartibli joylashtirilgan jadvalni ko'rgan. Shunda D.I.Mendeleev uyqudan, uyg'onib, bir parcha qog'ozga tushida ayon bo'lgan jadvalni ko'chirib qo'ygan.

Ko'pincha psixolog va fiziologlarning ta'kidlashlaricha, muammoning bunday oson ravishda echimini hech kutilmaganda yuqoridagi kabi beixtiyor hal qilinishi shu kashfiyotlar olam yuzini ko'rganicha bo'lgan davr ichida oylab, yillab qilingan mehnatning yakuni, ya'ni tugallanmay qolgan tafakkur jarayonlarining nihoyasiga etishidir deb baholamoqda.

Yirik fiziolog hamda psixolog **V.M.Bexterevning** izoqlashicha, bunday kutilmagan jarayonlarning ro'y berishiga asosiy sabab bu o'rganilayotgan masala to'g'risida uxlashdan oldin zo'r berib bosh qotirish, o'ylash (fikir yuritish) va butun zehni shuning bilan birga diqqat-e'tiborining tortilishi, kashf qilinishi zarur masalaga to'la-to'kis yo'nalishidan iborat maqsadga muvofiqlashtirilgan murakkab barqaror psixik holati hukm surishidir.

Fikir yuritilishi lozim bo'lgan narsa-hodisalarni idrok yoki tasavvur qilish mumkin bo'lsa, bunday tafakkur konkret tafakkur deb ataladi. U o'z navbatida yaqqol-predmetli va yaqqol-obrazli tafakkur turlariga ajratiladi. Agar fikr yuritish ob'ekti bevosita idrok qilinsa, bunday tafakkur yaqqol-predmetli tafakkur deyiladi. Fikir yuritilayotgan narsa va hodisalar faqat tasavvur qilinsa, bunday tafakkur **yaqqol-obrazli tafakkur** deb ataladi.

Abstrakt tafakkur narsalarning mohiyatini aks ettiruvchi va so'zlarda ifodalovchi tushunchalarga tayanib fikr yuritishdir. Algebra, trigonometriya, fizika, chizma geometriya, oily matematika masalalarini echish mahallida fikr yuritish, mulohaza bildirish, abstrakt tafakkurga xos misollardir.

Abstrakt tafakkur konkret tafakkurdan g'oyat keng ma'no anglanishi bilan qator narsa va hodisalar to'g'risida, abstrakt tafakkur yordamida mulohaza borliq to'g'risida cheksizlik, sifat, miqdor, tenglik to'g'risida, go'zallik yuzasidan mavhum abstrakt mulohaza yuritish mumkinligi bilan farq qiladi.

Hodisalarni izohlashga, faraz qilishga qaratilgan tafakkur **nazariy tafakkur** deb ataladi. Tushunchalar o'rtasidagi bog'lanishlarni yoritib borish va shu bog'lanishlarni nazariy jihatdan fikr yuritish yo'li bilan izohlash kabi jarayonlarni nazariy tafakkur yordamida amalga oshirish mumkin. Izohlash paytida izohlanayotgan narsa va hodisalar, xossa va xususiyatlar, jism va predmetlar, umuman butun voqelik ma'lum turkumdagi tushunchalar qatoriga kiritiladi va ularning farq qiladigan belgi va alomatlari fikran ajratib ko'rsatiladi. Bundan tashqari muayyan ob'ektlarning mohiyati, mazmuni mavjud bo'lishlik sabablari, kelib chiqishi, taraqqiyoti, o'zgarishi, shuningdek ularning ahamiyati va funktsiya hamda vazifalari izohlab beriladi.

Nazariy tafakkurni ayni bir paytda abstrakt tafakkur deb nomlash an'ana tusiga kirib qolgan. Bunday nom bilan atashga asosiy sabab nazariy tafakkurning umumiy hukmlarda ifodalanishidir. Masalan, diqqat barcha psixik jarayon va holatlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish garovidir.

Abstrakt tafakkur muammosi qator sobiq sovet psixologlari tomonidan izchillik bilan tadqiq etilgan. Sobiq sovet psixologiyasining dastlabki rivojlanishi pallasida ushbu masala bilan L.S.Vigotskiy, P.P.Blonskiylar, keyinchalik S.L.Rubinshteyn, B.G.Ananev, A.N.Leontev, N.A.Menchinskaya, P.Ya.Galperin, R.G.Natadze, D.B.El'konin, V.V.Davidov, A.M.Matyushkin va boshqalar shug'ullanganlar.

Nazariy tafakkur tufayli voqelikdagi umumiy va muhim bog'lanishlarni, xossalarni, qonuniyatlarni anglab olamiz. Shuning uchun quyosh va oy tutilishini, yulduzlar tizimini harakatini, ob-havo ma'lumotlarini, er qimirlash o'choqlarini, voqea sodir bo'lishini ancha ilgari aytib berishimiz mumkin. Shu sababdan nazariy tafakkurni oldindan ko'rish imkoniyatini yaratadigan **umumlashgan tafakkur** deb ataydilar. Shunday qilib, abstrakt tafakkur orqali narsa va hodisalarni bevosita idrok qilish

mumkin bo'lmagan xususiyatlari, o'zaro munosabatlari aniqlanadi, u yoki bu sohaga oid qonuniyatlar ochiladi, sabab-oqibat bog'lanishlari aks ettiriladi.

M.G.Davletshin o'quvchilarda mustaqil tafakkur rivojlanishiga katta e'tibor beradi. Olimning ta'kidlashicha, «Hozirgi maktablarning asosiy vazifasi ta'lim metodlarini takomillashtirishdir. Maktabning vazifalari haqida gap borganda kishining hozir o'qitilayotgan fanni, hozirgi ijtimoiy – siyosiy munosabatlarni tushunib olishga ancha mos tushadigan tafakkur saviyalari haqida to'xtalib o'tish mumkin. Bu talablarga tafakkurning ilmiy-nazariy (dialektik) saviyasi javob beradi»¹¹⁴.

E.G'.G'oziyev O'zbekistonda tafakkur psixologiyasini keng yoritgan olimlardan biridir. Uning tadqiqotlarida aqlning eng muhim sifatlaridan – tafakkurning mustaqilligi ajratiladi. Muallif tafakkurning bu muhim sifatini quyidagicha belgilaydi: «Tafakkurning mustaqilligi deganda, kishining shaxsiy tashabbusi bilan o'z oldiga konkret maqsad, ya'ni vazifalar qo'ya bilishi, ular yuzasidan amaliy va ilmiy xarakterdagi faraz(gipoteza)lar qilish, natijani ko'z oldiga keltira olishi, qo'yilgan vazifani hech kimning ko'magisiz, ko'rsatmasisiz, o'zining aqliy izlanishi tufayli turli yo'l usul va vositalar topib mustaqil ravishda hal qilishdan iborat aqliy jarayonni tushunish kerak»¹¹⁵.

Ijodiy tafakkur - murakkab bilish faoliyatidan biri bo'lib, tadrijiy ravishda izchil o'zaro bog'langan jarayonlardan tashkil topadi, dastavval savollar tug'iladi, vazifa aniqlanadi, masalani echish va savollarga javob qidirish jarayoni vujudga keladi. Inson oldida turgan aniq vazifa yoki masala bu bajarilishi yoki hal qilinishi zarur bo'lgan vazifa ko'pincha ifodalanishi shart bo'lgan maqsadni ham aks ettirib keladi. Maqsad esa insonning izlanayotgan noma'lum voqelikni topishga gumon va hayajon, shubha qislaridan xalos etishga qaratilgan maylidir.

Ijodiy fikrlashni ta'minlovchi omillar:

Ψ Fikr yuritish faoliyatida eng avval hal qilinishi zarur bo'lgan masala inson tomonidan aniqlab olinishi kerak.

Ψ Muammo yoki masalani hal qilish zarur bo'lgan barcha bilimlarni tadbiq qilish uchun intilish.

Ψ Masalaga, muammoga taalluqli gipoteza olg'a suriladi, bosqichlar taxmin qilinadi, echim to'g'risida farazlar ishlab chiqiladi, turli variantlar hamda variatsiyalar haqidagi mulohaza yuritiladi, o'zaro xayolan solishtirib, eng samarali alomatlar ajratiladi va hokazo.

Ψ Muammo oldiga qo'yilgan farazni tekshirish zarurati tug'iladi. Muammoni nazariy jihatdan hal qilish uchun ilgari surilgan gipoteza adekvat emasligi, noto'g'ri ekanligi aniqlansa, u fikr yuritish ob'ektidan siqib chiqariladi va yangi farazlar, o'ylar taxmin qilinadi yoki o'ylab topiladi.

Ψ Muammo va masalani hal qilish, echish, olingan natijalarni to'g'riligiga qanoat hosil qilish uchun echuvchi, uni tekshirish bilan tafakkur harakatlarini yakunlaydi.

¹¹⁴ M.G.Davletshin va boshqalar. Ta'limning psixologik asoslari. O'quv qo'llanma – T.: O'QITUVCHI. 1995y. B.20.

¹¹⁵ E.G'.G'oziyev «Tafakkur psixologiyasi», T.: O'qituvchi. 1990y. 59b.

Psixolog **V.A.Kruteskiy** ijodiy tafakkurni taraqqiy ettirish maqsadida masalalar tipologiyasini ishlab chiqib, turli yoshdagi o'quvchilar o'quv faoliyatida sinab ko'rgan. Tipologiyaga kiritilgan masalalarni V.A.Kruteskiy turlicha nom bilan ataydi:

1. Savol aniq qilib qo'yilmagan masalalar.
2. Berilganlari etishmaydigan masalalar.
3. Ortiqcha ma'lumotlari bo'lgan masalalar.
4. Bir necha yo'l bilan echiladigan masalalar.
5. Mazmuni o'zgarib turadigan masalalar.
6. Isbotlashga doir masalalar.
7. Fikrlash, mantiqiy mulohaza yuritishga doir masalalar.

Ijodiy tafakkur turi o'zining samaradorligi va dolzarbligi, universalligi bilan boshqa fikr yuritish jarayonlaridan farq qiladi, yangi-yangi muammolarni o'ylab chiqish jarayoni bo'lib, insonning bilish faoliyatida etakchi rol o'ynaydi.

Psixologiya fanida tafakkurni **realistik va autistik** turlarga ajratiladi. **Realistik tafakkur** qurshab olgan atrof-muhitni o'rganishga, aks ettirishga qaratilgan fikr yuritish bo'lib, u mantiqiy qonun va qoidalar yordami bilan voqelikni in'ikos qiladi. **Autistik tafakkur** insonning hohish va istaklarini amalga oshirish bilan bog'liq ravishda sodir bo'ladi. Amalga oshirilishi lozim bo'lgan tafakkur harakatlari o'sha shaxsning o'z tilaklarini ro'yobga chiqarishga yo'naltirilgan fikr yuritilishdan iborat individuallik yoki individualistik tafakkurdir.

Masala echimini qabul qilishga va informasion tayyorgarlik ko'rishga qaratilgan fikr yuritish **vizual tafakkur** deyiladi. Vizual tafakkur maqsadga muvofiq xarakterlik yoki anglanilmagan operatsiyalar, chunonchi obrazlar manipulyasiyasi va transformasiyasi yordami bilan amalga oshiriladi va "aqliy anglanish"dan namoyon bo'ladi.

Fazoviy tafakkur muammosi atqali rus psixologi **B.G.Ananev** va uning shogirdlari tomonidan tadqiq qilingan bo'lib, keyingi yillarda bu muammo yuzasidan taniqli psixolog **I.S.Yakimanskaya** tomonidan kasb-hunar kolleji o'quvchilarida tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Fazoviy tafakkur deganda narsa va hodisalarning fazoda rasional joylashishi, zamon va makon munosabatlarini, murakkab bog'lanishlarini adekvat ravishda aks ettirishdan iborat fikr yuritish jarayoni tushuniladi, tasavvurlar, xotira va xayol tasavvurlari bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Xulosa. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning tafakkurining shakllanishida tafakkur operatsiyalari alohida o'rin egallaydi. Ayniqsa, analiz va sintez operatsiyalari aynan kichik maktab yoshiga to'g'ri kelib unda o'quvchilar o'ziga xos yosh xususiyatlarida namoyon bo'ladi. Bunda bola tafakkurini to'g'ri shakllantirish uchun uni to'g'ri yo'naltirish juda muhim. O'quvchilar tafakkurini shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarda ta'lim muassasasi, ota-onalar jamoasi, oiladagi sog'lom muhit va sog'lom tarbiya hamda tengdoshlar jamoasining o'rnini yuqoriga ta'kidlagan edik. Xuddi mana shu hamkorlik ishlarining to'g'ri tashkillashtirilishi 6(7) – 10(11) yoshdagi o'quvchilarda tafakkurning shakllanishida bevosita yordam beradi. Hozirgi kun talabidan kelib chiqib aytadigan bo'lsak, ularning yuksak darajadagi aqliy salohiyati o'sib boradi. Kundalik va kasbiy faoliyatda o'z pozitsiyasiga ega, mustaqil

fikrlovchi, sog'lom tafakkurli, innovatsion fikrlash darajasi yuqori bo'lgan barkamol avlod voyaga etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi PF-80-son Farmoni 2022 yil 28 yanvar
2. E.G'.G'oziyev «Tafakkur psixologiyasi», T.: O'qituvchi. 1990y. 59b.
3. Karimova V. M., Sunnatova R.I. "Mustaqil fikrlash". - T.: SHarq. – 2000. 6 b.
4. M.G.Davletshin va boshqalar. Ta'limning psixologik asoslari. O'quv qo'llanma – T.: O'QITUVCHI. 1995y. B.20.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARI RAHBARLARINING BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH IMKONIYATLARI

Sharipov Umidjon Islomovich TerDPI magistranti

Taraqqiyot fikrlari ta'lim tizimining eng kuchli harakatlantiruvchi kuchlaridan biriga aylanib bormoqda. Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishidagi tub o'zgarishlar muqarrar tarzda ta'limga qo'yiladigan talablarning o'zgarishiga, ularning tabaqalanishiga, ana shu yangi talablarga javob berish zaruriyatiga olib keladi.

Mana shunday sharoitda shakllanmasdan, rivojlanmasdan va o'zgarmasdan yashash mumkin emas. Takomillanish omon qolishning yagona yo'liga aylanadi. Bundan xabardor bo'lganlar esa samarali kirish imkoniyatiga ega bo'ladilar yangi tizim ijtimoiy munosabatlarni bilib oladilar.

Keng ko'lamli o'zgarishlarni amalga oshirish ko'plab odamlarning katta sa'y-harakatlari va kelishilgan harakatlarini talab qiladi. G'oyadan uni amalga oshirishgacha bo'lgan qiyin yo'l va to'siqlar ko'p. Shu bois boshqaruvning samaradorligi masalasi menejment nazariyasi va amaliyotida eng dolzarb mavzulardan biri ekanligi bekorga emas.

Maxsus boshqaruv texnologiyalarini o'zlashtirmasdan, menejerlar asosan innovatsion o'zgarishlar g'oyalarini amalga oshira olmaydilar, chunki innovatsion jarayonlar boshqaruv ob'ekti sifatida ta'lim jarayonlaridan sifat jihatidan farq qiladi va boshqaruv funktsiyalarini amalga oshirishning boshqa usullarini talab qiladi.

Ta'limni yangilash oldida turgan vazifalarni hal qilish, bir tomondan, amaldagi boshqaruv tizimini adekvat tushunish va tavsiflashga bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, yangi ilmiy-pedagogik texnologiyalar va soha yutuqlarini amaliyotga joriy qilishga bog'liq.

O'zbekistonda boshlang'ich ta'lim majburiy, bepul va umumiydir. Bu maktab yoshidagi barcha bolalar umumiy yoki maxsus boshlang'ich maktabga borishini anglatadi. Bolalarni boshlang'ich ta'lim bilan qamrab olish tegishli yoshdagi bolalarning 100 foizini tashkil qiladi. Boshlang'ich maktabni tugatgandan so'ng, bola o'qish, yozish va hisoblash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Talaba nazariy fikrlash elementlari, o'rganilgan harakatlarini boshqarish qobiliyati bilan tanishtiriladi. Nutq madaniyati, shaxsiy gigiena asoslari, sog'lom turmush tarzi, ijtimoiy xulq-atvor bilimlari ham o'rgatiladi. O'quv fanlarining sifati va mazmuni boshlang'ich maktab, maktab turi va o'quv muhitiga qarab o'zgaradi.

Umumiy o'rta ta'lim boshlang'ich ta'limning mantiqiy davomi bo'lsa-da, u sifat tuzilishi va o'qitish metodikasi bilan farqlanadi. Umumiy o'rta ta'lim ishtirokchining

ijtimoiy mavqeini, shaxs sifatida shakllanishini aniqlash istagi, qiziqishi va qobiliyatini ta'minlaydi. Talaba o'rta maktabda fan asoslari bo'yicha tizimli bilimlarni egallaydi. O'quv jarayonida keng dunyoqarash shakllanadi, ijodiy fikrlash qobiliyati paydo bo'ladi. Xalqning boy ma'naviy-madaniy merosi bilan tanishgan bolada atrofdagi olamga nisbatan qayg'urish tuyg'usi shakllanadi. O'rta maktab o'quvchilarning maktab fanlarini mustaqil o'rganishi uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Majburiy va ixtiyoriy komponentlar o'rta ta'limning bir qismidir.

Ushbu innovatsiyalar orasida natijalarga asoslangan boshqaruv kontseptsiyasi mavjud. Butun boshqaruv tizimining yakuniy natijaga yo'naltirilishi nafaqat menejrlarning maxsus motivatsion-maqсадli yo'nalishini nazarda tutadi.

Zamonaviy sharoitda ta'lim muassasasini boshqarish murakkab jarayon bo'lib, uning tarkibiy qismlari maqsad va vazifalarni to'g'ri tanlash, o'quv-tarbiya ishlarining erishilgan darajasini o'rganish va chuqur tahlil qilish, oqilona rejalashtirish tizimi, ta'limni tashkil etishdan iborat. talabalar va pedagogik jamoalar faoliyati, ta'lim va tarbiya darajasini oshirishning maqbul usullarini tanlash, samarali nazorat qilishdan iborat.

Maktab boshqaruvi - bu ma'muriyat va o'qituvchilarning maktab fanlarini chuqur o'rganish, axloqiy tarbiya, shaxsni har tomonlama rivojlantirish va tayyorlash uchun o'quv jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning vaqt va kuchlaridan oqilona foydalanishga qaratilgan ilmiy asoslangan harakatlaridir.

Bu masalalarni hal etish maktab rahbari va o'qituvchilarning ilm-fanning so'nggi yutuqlari va ilg'or tajribasidan ijodiy foydalana olishiga, jamoadagi munosabatlarga, o'qituvchi va o'quvchilarning o'quv-tarbiyaviy ishlardagi faolligiga bog'liq.

Ta'lim muassasasini boshqarishning nazariy va amaliy muammolarini hal etish insonparvarlashtirish va demokratlashtirish, inson huquq va erkinliklarini himoya qilishning roli va ahamiyati ortib borishi, bozor munosabatlarining rivojlanishi, yangi ijtimoiy tuzilmalarning shakllanishi va ta'lim-tarbiya jarayonlari bilan bog'liq holda tobora kuchayib bormoqda. boshqaruv shakllari. Shu sababli, qo'l ostidagilarning faoliyatiga samarali ta'sir ko'rsatish uchun zamonaviy rahbar tashkilot va boshqaruv asoslarini chuqur tushunishga muhtoj.

Ta'lim muassasasini zamonaviy boshqarishning ushbu mexanizmlari hali ham yaxshi tushunilmagan bo'lsa-da, ilmiy tadqiqotlarning mavjud natijalari rahbarning jamoa a'zolarining tashkilotning samarali ishiga qiziqishini shakllantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish qobiliyatini sezilarli darajada kengaytirishi mumkin.

Funktsional maqsadlar katta ahamiyatga ega. Birinchidan, chunki tashkilot faqat o'z faoliyat maqsadlarini amalga oshiradigan qarorlarni qabul qilishi kerak. Ikkinchidan, operatsion maqsadlarga erishishga xalaqit beradigan bunday faoliyatning oldini olish uchun global maqsadni har bir rahbar va ijrochiga etkazish kerak. Bu tizimning haqiqiy holatini doimiy ravishda kuzatib borish va uni kompaniyaning maqsad va vazifalari bilan taqqoslashni talab qiladi.

Demak, bundan kelib chiqadi tizimdagi har qanday faoliyat faqat agar oqlanadi agar u o'zining asosiy maqsadiga erishishga hissa qo'shsa. Boshqacha qilib aytganda, har qanday tashkilot tizimdagi barcha faoliyat faqat u yaratilgan maqsadlarni amalga oshiradigan tarzda ishlab chiqilishi kerak.

Tadqiqotning dolzarbligi Zamonaviy ta'lim muassasasi ochiq davlat-davlat, ijtimoiy yo'naltirilgan tizim bo'lib, o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalash maqsadlariga erishishning asosiy vositasidir. mavjudligi uning muvaffaqiyatli rivojlanishining asosiy shartlaridan biri - bu ta'lim muassasasining tarkibiy qismlariga ta'sir qilishning eng samarali usullari va shakllarini doimiy izlash va ulardan foydalanishdir.

Ta'lim muassasasini boshqarish uni doimiy yangilash mexanizmi sifatida Rossiya ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Turli darajadagi boshqaruv tuzilmalari faoliyatidagi davlat va jamoat tarkibiy qismlari aniqlangan va kelishilgan, ularning vakolatlari belgilanadi. , boshqaruv qarorlarini muhokama qilish va qabul qilishda shaffoflik va ochiqlik ta'minlanadi. Turli darajalarda boshqaruv tafakkuri va faoliyatining yangi tizimi – hamkorlik va muvofiqlashtirish tizimi ishlab chiqilmoqda. boshqaruvning vertikal tarkibiy qismini mustahkamlash bilan birga iqtisodiy usullar z Umumta'lim muassasalariga tegishli ravishda viloyatlar va shahar hokimiyatlari vakolatlarini qayta taqsimlagan holda davlat muassasasi maqomi berilishi munosabati bilan yangi boshqaruv tizimi ishlab chiqilmoqda.

Xulosa sifatida shuni aytish joziki, ta'lim muassasalari rivojlanishining hozirgi bosqichi, ularning tashqi va ichki muhitining ehtiyojlari va manfaatlarining ko'lami, murakkabligi, dastur xususiyatlari bilan bog'liq muammolar mavjudligi, kerakli natijalarga erishish uchun resurslarni jamlash va turli xil faoliyat turlarini birlashtirish zarurati tug'iladi. Maqsadli dasturlarni boshqarish bo'yicha tadqiqotlarni kengaytirish ayniqsa dolzarb bo'lib bormoqda. Dastur-maqsadli boshqaruv muammosi bo'yicha uning texnologik imkoniyatlariga ko'proq e'tibor qaratilmoqda, integrativ-qiymatli, tarkibiy-kommunikatsion, funktsional xususiyatlari va afzalliklari etarlicha o'rganilmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Volkov A. Livanov D., Fursenko A. Oliy ma'lumot: kun tartibi 2008-2016 // Ekspert. - 2007.
2. Porter M. Xalqaro raqobat: Mamlakatlarning raqobatdosh afzalliklari / Per. ingliz tilidan. -M. : Xalqaro munosabatlar, 1993.
3. Sadovnichiy V., Kruzhalin V., Artyushina I., Shutilin V. Ta'lim sifatini qanday hisoblash mumkin // Ekspert. - 2008.
4. Androsova L.A. Boshqaruv sotsiologiyasi. O'quv-uslubiy tavsiyalar. - Penza: PGU nashriyoti, 2002.

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNI MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISH

Abdirashidova Maftuna Ilhomovna, Termiz davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, mustaqil fikrlash borliqni, voqelikni idrok etish usuli sifatida tafakkur jarayonining mahsuli - oliy natijasidir.

Kalit so'zlar: kompetensiya, mustaqil fikrlash, ta'lim, interfaol usullar, amaldagi mazmuni.

Ko'rinib turibdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tili fanini o'qitish jarayonida mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning ilg'or usullarini aniqlash, unga ta'sir etuvchi omillarni ishlab chiqish, tajriba va sinov natijalarini

tavsiya etish tadqiqotning asosiy maqsadi hisoblanadi. Amaliyot uchun muammo haqida. Ishlab chiqilgan tizim samaradorligini aniqlashda ilmiy-uslubiy tajribalar, taklif etilgan g'oyalar, uslubiy tavsiyalar, ta'lim texnologiyalari orqali qilingan xulosalar katta ahamiyatga ega.

Ta'limdagi yangilanish kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishga yangicha bilim berishni nazarda tutmasdan, balki jamiyat, davlat, tabiat va mehnatga munosabat tizimini o'zgartirishni ham ko'zda tutadi.

“Ta'lim to'g'risida”gi qonun¹¹⁶[1]da ko'rsatib o'tilganidek, demokratik jamiyatda inson erkin va mustaqil fikrlaydigan qilib tarbiyalanishi zarur.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlash darajasini aniqlashda ilmiy tadqiqot usulidan foydalanildi. Bunda umumta'lim maktablarida boshlang'ich sinflardan nazorat va tajriba sinflarigacha ona tili darslari kuzatildi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan suhbat o'tkazilib, so'rovnoma va masalalar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasini aniqlashga harakat qilindi.

Boshlang'ich sinflarning ona tili darslarida muammoli ta'lim metodikasini amalga oshirishga tayyorgarlik quyidagi bosqichlarda o'tkaziladi [4]:

- dars jarayonida o'quv materiali yuzasidan muammoli vaziyat yaratish;
- dars mavzusi mazmuniga ko'ra muammoli vaziyatni muayyan maqsadga yo'naltirish.

Muammoli darsni tashkil etishning mazkur sxematik rejasi boshlang'ich sinflarda va u yoki bu o'quv muammosiga qarab to'liq yoki qisman bajariladi. Bu o'rinda yuzaga keladigan muammoli vaziyatlar o'ziga xos xususiyatga egadir. Ulardan ba'zilar o'z echimlari uchun avvalo xulosalarni, tushunchalarni, qonunlar va nazariyani tahlil qilishni talab etadi, boshqalari faktlarni umumlashtirishni talab qiladi, uchinchilari hodisalarni, tushunchalarni taqqoslashga ko'proq tayanadi va hokazo.¹¹⁷[5]

Termiz shahridagi 1-maktab, Sherobod tumanidagi 3chi va 6-maktablarda ilmiy tadqiqot ishlari olib borildi.

Ilmiy tajribada atigi 8 nafar boshlang'ich sinf o'quvchisi va 250 nafar boshlang'ich sinf o'quvchi ishtirok etdi. Ulardan 50 nafari 1-sinf, 58 nafari 2-sinf, 52 nafari 3-sinf, 40 nafari 4-sinfda.

Ilmiy tadqiqot jarayonida suhbat, savol-javob, kuzatish, tajriba va anketa kabi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Kuzatishlar 2-4-sinflarda o'quv yili boshidan, 1-sinflarda esa alifbogacha bo'lgan davr tugagandan keyin oktyabr oyidan boshlab o'tkazildi.

Tajriba-sinov boshida 2021-2022 o'quv yili boshida 43 soat dars kuzatildi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish davri haqida tarqatilgan so'rovnoma quyidagi javoblar olindi: 1. Maktabgacha yoshdan boshlab - 11 kishi 2. - Boshlang'ich sinflardan 13 kishi 3. -Yuqori tabaqadan 28 kishi Ko'rinib turibdiki, ko'pchilik boshlang'ich sinf o'quvchilar boshlang'ich sinf o'quvchilarning mustaqil

¹¹⁶ O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, “Xalq so'zi”, 2020 yil 24 sentyabr, 202 (7704)-son.

¹¹⁷ Azimov Y.Y., Qo'ldoshev R.A.. Husnixatga o'rgatishning amaliy asoslari (Metodik qo'llanma) GlobeEdit, 2020, - 130 b.

fikrlashi asosan yuqori sinflardan boshlanadi, deb hisoblaydilar. Tabiiyki, bu mustaqil fikrlash jarayoniga salbiy ta'sir qiladi.

Mustaqil fikrlashga o'rgatish metodikasi haqidagi savolga boshlang'ich sinf o'quvchilarning javoblari quyidagicha bo'ldi.

Muammolarni qidirish usuli - 8

Mustaqil ishlar - 12

Didaktik o'yinlar - 9

Boshlang'ich sinf o'quvchi va talaba o'rtasida erkin muloqot - 13

6 nafar boshlang'ich sinf o'quvchi yuqorida qayd etilgan barcha usullardan foydalanish zarurligini, 4 nafar boshlang'ich sinf o'quvchi og'zaki o'qitish usullarini qo'llashni ko'rsatdi.

Aksariyat (27) boshlang'ich sinf o'quvchi talabalarning mustaqil fikrlash jarayoni uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlash zarurligini ta'kidladilar. Shu bilan birga, 31 nafar boshlang'ich sinf o'quvchi mustaqil ish olib borish bo'yicha ko'rsatmalar so'ragan. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilar boshlang'ich sinf o'quvchilarning boshlang'ich sinf o'quvchilar bilan muloqot qilishda uyatchanligi (29 kishi) va boshlang'ich sinf o'quvchilarining har bir harakatini (23 kishi) qattiq nazorat qilishini ta'kidladilar. Bu javoblardan ko'rinib turibdiki, ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarning mustaqil fikrlashi uchun sharoit yaratilmagan.

Ona tili darslarida muammoli izlanish metodi o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini, savodxonlik darajasini oshirishda va mustaqil fikrlashga o'rgatishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi¹¹⁸[2].

Boshlang'ich sinf o'quvchilar bilan o'tkazilgan so'rovnomalar natijalari tahlili shuni ko'rsatdiki, ona tilini o'qitish jarayonida mustaqil fikrlashga o'rgatish tizimining etarli darajada rivojlanmaganligi boshlang'ich sinf o'quvchilar tafakkuriga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Mustaqil fikrlashga o'rgatishda boshlang'ich sinf o'quvchilar mustaqil ishlar, didaktik o'yinlar va faqat ayrim ta'lim usullaridan foydalanadilar.

O'quv jarayoni boshlang'ich sinf o'quvchilar uchun zerikarli bo'lishi bilan birga, ularning mustaqil fikrlashiga imkoniyat yaratmaydi. Tajribaning birinchi bosqichida biz kuzatgan 31 ta dars an'anaviy darslar bo'lib, faqat suhbat, hikoya va savol-javob usullaridan foydalanilgan. 16 soatlik kuzatish darslarida didaktik o'yinlarning faqat bir nechta shakllariga to'xtalib o'tildi. 12 soatlik darsda tarqatma materiallar, test topshiriqlari kabi mustaqil ishlardan foydalanildi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning tayyorlanmaganligi, darslarning monotonligi boshlang'ich sinf o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasiga ta'sir qildi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlash darajasini aniqlash jarayonida bunga guvoh bo'ldik.

Suhbat asosida 1-sinf boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlash darajasini aniqlashga harakat qildik. Shu maqsadda 1-sinf boshlang'ich sinf o'quvchilariga turli fasllardagi tabiat manzaralari, odamlarning dala va bog'lardagi mehnati aks ettirilgan 5 turdagi rasmlardan foydalanib mustaqil hikoya yaratish topshirig'i berildi. O'rganishning dastlabki bosqichida deyarli barcha talabalar

¹¹⁸ Hasanova A. O'quvchi yoshlar tarbiyasida rag'batlantirish va tanbeh mezonlari. – T.: «O'zbekiston», 1996.

boshlang'ich sinf o'quvchidan yordam so'rashdi. Kuzatish natijalariga ko'ra boshlang'ich sinf o'quvchilarning tafakkuri quyidagi 3 bosqichda baholandi:

Yuqori daraja. Ularga boshlang'ich sinf o'quvchi ko'rsatmasi asosida 4-5 gapdan iborat hikoya yoza oladigan boshlang'ich sinf o'quvchilar kiritildi. Ularning hikoyalarida gaplarning mantiqiy bog'lanishi va o'z o'rnida so'z ishlatilishiga alohida e'tibor qaratildi (58 nafar boshlang'ich sinf o'quvchi).

O'rtacha daraja. Bularga boshlang'ich sinf o'quvchining yordami asosida 1-2 gapdan iborat hikoya tuza oladigan boshlang'ich sinf o'quvchilar kiradi. Ular orasida 1-2 ta xato qayd etilgan (94 nafar talaba).

pastki daraja. Unga boshlang'ich sinf o'quvchining bevosita yordami bilan (50 nafar boshlang'ich sinf o'quvchi) mantiqiy aloqador bo'lmagan va gaplar tuzishda xatoga yo'l qo'ygan boshlang'ich sinf o'quvchilarning hikoyalari kiritilgan.

Suhbatda nazorat sinfidan 58 nafar, tajriba-sinov al sinfdan 52 nafar, jami 50 nafar 1-sinf boshlang'ich sinf o'quvchilari suhbatda ishtirok etdilar. Birinchi bosqichdagi tajriba natijalari quyidagicha edi:

1-sinf boshlang'ich sinf o'quvchilari tajribaning dastlabki davrida maktabga kirganligini inobatga olsak, ularning bog'chaga borgan-bolmaganligini unutish shart emas. Ma'lum bo'lishicha, bog'chaga 37 nafar yuqori ball, 50 nafar o'rtacha ball, 43 nafar past baho boshlang'ich sinf o'quvchi borgan. Bundan kelib chiqadiki, bog'cha tarbiyalanuvchilarining boshlang'ich sinf o'quvchilari va tengdoshlari bilan doimiy muloqoti, kundalik faoliyati bolalarning nutqi, so'z boyligi, o'ziga ishonchi va mustaqilligini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Bu natijalar bilan biz bolalarning uyda yaxshi tarbiyalanmaganligini anglatmaymiz. Uyda ota-onalar farzandlariga yaxshi ta'lim beradilar, lekin ularni maktabga tayyorlash, so'z boyligini oshirish uchun maxsus ta'lim tashkil etilmaganini ham e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Oilada tarbiyalangan bolalarning tabiat hodisalari va uning o'zgarishlariga qiziqishi to'liq qondirilmaganligi, mustaqil fikrlash uchun shart-sharoit ta'minlanmagani yashirin emas.

Boshlang'ich sinflar o'quv dasturi va ta'lim standartlari asosida darslikdan test topshiriqlari orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasini aniqlashga harakat qildik. Har bir to'g'ri va aniq, ijodiy ishlangan javob uchun 3 ball, ochiq testlarda tushunarsiz va noodatiy javoblar uchun 2 ball, ochiq testlarda to'liq bo'lmagan javoblar uchun 1 ball, yopiq testlarda noto'g'ri javoblar uchun 0 ball va barchasi qayd etiladi.

2-3-4-sinf test savollari ham birinchi bosqichda ularning mustaqil fikrlash darajasini aniqlashga qaratilgan edi. Test topshiriqlari boshlang'ich sinf o'quvchilarning ona tili darslarida o'zlashtirgan bilimlarining darslikdagi topshiriqlardan tashqari vazifalarni mustaqil ravishda boshlang'ich sinf o'quvchi yordamisiz echishdagi mustaqil qobiliyat darajasini aniqlash maqsadida belgilandi. Test so'rovida 2-sinfdan 58 nafar, 3-sinfdan 52 nafar, 4-sinfdan 40 nafar boshlang'ich sinf o'quvchi ishtirok etdi va natijalar quyidagicha:

O'tkazilgan tajriba natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarning mustaqil fikrlashlari talab darajasida emasligi ma'lum bo'ldi. Bu holatning sabablarini aniqlash uchun tajribaning birinchi bosqichida 1-sinfda 10 soat, 2-sinfda 9 soat, 3-sinfda 11 soat, 4-sinfda 13 soat dars kuzatildi. Bu darslarning barchasi an'anaviy bo'lib, savol-

javob, mashq, suhbat, hikoya qilish texnikasi va tarqatma materiallardan foydalanilgan. Lekin bu darslarda boshlang'ich sinf o'quvchilarning mustaqil, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga ahamiyat berilmagan.

Kuzatilgan darslarda muammoni aniqlash usulidan foydalanmadilar. Hech bo'lmaganda boshlang'ich sinf o'quvchilar so'rashlari kerak: «Nima uchun?», «Siz nima deb o'ylaysiz?», «Sizning fikringiz qanday?». bunday savollar berilmagan. Mashg'ulotlarda faqat boshlang'ich sinf o'quvchilarning fikri bilan ish olib borildi. Boshlang'ich sinf o'quvchilar va talabalar o'rtasida «sub'ekt-sub'ekt» munosabati yo'q. Darsda talabalarning faolligi kuzatilmadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning ijodkorlik darajasi talabga javob bera olmaydi. Ular darsni faqat bitta namunada o'tishga odatlangan.

Tajriba-sinov al sinflarda boshlang'ich sinf o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasini boshqotirmalarga asoslangan o'yin orqali aniqlashga harakat qilindi. Buning uchun boshlang'ich sinf o'quvchi boshlang'ich sinf o'quvchilardan 3 ta topishmoq yoki bir xil ta'rifni so'raydi. Talabalar javob varaqalariga «1-savol» deb yozadilar. Pastki qismga «1-javob», «2-javob», «3-javob» deb yozib, har bir boshqotirma (ta'rif) o'qib chiqqach, javoblarni javoblar varag'iga yozadilar. Birinchi jumboq (ta'rif) qiyin, ikkinchi (ta'rif) oson va uchinchi boshqotirma (ta'rif) juda oson. Mustaqil fikrlay oladigan zukko boshlang'ich sinf o'quvchilar birinchi jumboqdan to'g'ri javob topadilar va oxir-oqibat uchchala javob ham bir xil ekanligini tan oladilar. Ushbu standart yanada real natijalarga erishishga imkon beradi va baholashni osonlashtiradi. Ya'ni, agar birinchi boshqotirma (ta'rif)da to'g'ri javob topilsa, 3 ball, ikkinchi jumboqda (ta'rif) to'g'ri javob topilsa, 2 ball, yakunda to'g'ri javob topilsa, 1 ball faqat uchinchi urinishda beriladi. Agar to'g'ri javob topilmasa, 0 ball. Tajriba davomida talabalarga 10 ta boshqotirma savol (5-ilova) berildi va boshlang'ich sinf o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlari uch darajada aniqlandi:

Yuqori daraja: 21-30 ball olgan talabalar.

O'rta daraja: 11-20 ball to'plagan talabalar.

pastki daraja: 10 yoki undan kam ball olgan talabalar.

Ushbu mezondan kelib chiqqan holda, natijalar quyidagicha:

Natijalardan ko'rinib turibdiki, o'quv jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarning mustaqil fikrlashi uchun qulay shart-sharoitlar ta'minlanmagan.

Boshlang'ich sinflarda boshlang'ich sinf o'quvchining vazifasi nafaqat o'qish malakasini shakllantirish va ona tilidan boshlang'ich ma'lumotlar berish, balki boshlang'ich sinf o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdan iborat.

Maktab boshlang'ich sinf o'quvchilarining darslari va ish tajribasini o'rganib, boshlang'ich sinflarni bitiruvchi boshlang'ich sinf o'quvchilarning darslik materiallari ustida ishlash ko'nikmasini, mustaqil ishlash darajasini kuzatish natijasida shunday xulosaga keldikki, boshlang'ich sinf o'quvchilar boshlang'ich sinf o'quvchilari darslarga unchalik ahamiyat bermaydilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarni tayyorlashga, dars jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarning ijodiy ishlari, ularda didaktik o'yinlar va mustaqil ishning turli shakllaridan foydalanilmaydi, boshlang'ich sinf o'quvchilarning mustaqil intellektual faoliyati o'quv materiallaridan etarlicha tashkil etilmagan. Natijada, darslik ustida ishlash qobiliyatiga ega bo'lmagan

boshlang'ich sinf boshlang'ich sinf o'quvchisi yuqori sinflarga o'tadi. Bu, bir tomondan, boshlang'ich sinf o'quvchining bilimini oshirishga to'sqinlik qilsa, ikkinchi tomondan, yuqori sinflarni o'zlashtirish darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada boshlang'ich sinf o'quvchilar o'qishni tamomlagach, amaldagi davlat ta'lim standartlari va talablariga javob bera olmayapti.

Yuqoridagilar asosida boshlang'ich sinflar ona tili darsida mustaqil ta'lim tizimini yaratishga harakat qildik.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, “Xalq so'zi”, 2020 yil 24 sentyabr, 202 (7704)-son.
2. Hasanova A. O'quvchi yoshlar tarbiyasida rag'batlantirish va tanbeh mezonlari. – T.: «O'zbekiston», 1996.
3. Nazarova H.P. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ savodxonligini ta'minlashning didaktik asoslari. Monografiya. – T.: 1999. –245 b.
4. Toirov G'. Ona tilidan mashq bajarish jarayonida o'quvchilarning bilish faolligini oshirish. Toshkent, 1991. 193 b.
5. Azimov Y.Y., Qo'ldoshev R.A.. Husnixatga o'rgatishning amaliy asoslari (Metodik qo'llanma) GlobeEdit, 2020, -130 b.

ҲАДИСЛАРДА ТАРБИЯВИЙ МАЗМУН ВА УНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДАГИ ЎРНИ ТЎҒРИСИДА

*Узоқова Малоҳат Шоймардон қизи, Термиз давлат педагогика институти,
Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси (Бошланғич таълим) 2 босқич
магистранти*

Ўсаётган ёш авлоднинг тарбияси – жамиятимиз кейинги тараққиётининг муҳим омилидир. Унинг ижтимоий вазифаси авлоддан-авлодга инсонларнинг кўп қиррали ишлаб чиқариш, меҳнат, турмуш, маънавий бой тажрибаларини етказиб беришдан ҳамда уларни бойитиш ва ривожлантиришдан иборатдир. Оила, мактабгача тарбия муассасалари, барча турдаги таълим муассасалари ходимлари, ота-оналар, тарбиячилар учун баркамол инсонни тарбиялашнинг асосий йўналишлари тарбия олдида турган муҳим вазифа ҳисобланади. “Жамият, айрим шахслар томонидан қўйилган мақсад ва вазифаларга кўра, мақсадга мувофиқ, системали ва режали йўлга қўйилган жараён ва унга раҳбарлик тарбия жараёни деб аталади” [1:117].....

Тарбия жараёни – бу шахсни ижтимоийлаштириш жараёни ҳисобланиб, уни ҳаётга, жамиятдаги ўрнини топишга, фаол муносабатга тайёрлаш, жамиятга фойда келтира оладиган, шу билан бирга, ўз фаолиятидан маънавий ҳамда моддий қониқиш ҳосил қиладиган тарзда тарбиялаш демакдир.

Шу сабабли ҳам қаерда тарбия бўлса, болаларнинг ривожланашидаги ҳаракатлантирувчи кучлар, ёш ва ўзига хос хусусиятлари ҳисобга олинади. Қаерда тарбия бўлса, жамиятнинг ва табиий муҳитнинг ижобий томонларидан фойдаланилади. Қаерда тарбия тўғри йўлга қўйилган бўлса, жамиятдаги номақбул ва салбий таъсир этувчи куч қирқилади. Қаерда тарбия тўғри йўлга қўйилган бўлса, шахснинг эртароқ мустақил фаолият кўрсатишига, қобилиятлари намоён бўлишига имкон яратилади.

Тарбия тўғрисида фикр юритар эканмиз, шу ўринда айтишимиз жоизки ҳозирги кунда замонавий тарбия жараёнларида ҳадислардаги тарбиявий мазмуннинг ўрни алоҳида аҳамиятга моликдир. Бунинг яққол мисоли қил иб Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонида биноан ташкил этилган ҳадис илми мактабларини олишимиз мумкин.[1]

Ҳадисларни ўқиб, уларнинг юзада қалқиб турган ифодасидан теран маъноларни англаймиз, ўзимизга ибрат, панд - насиҳатлар оламиз. Ҳадисларда ота-онани эъзозлаш, қариндошларга, қўни-қўшниларга яхшилик қилиш, умуман, жамиятга манфаат етказиш, таълим-тарбия, одоб-ахлоқ каби мавзулар кенг ёритилган.

Ҳадисларнинг мавзу қамрови ҳаёт муаммолари, турмуш масалалари қадар кенг ва турфадир. Имом ал-Бухорийнинг “Ал-жомеъ ас-саҳиҳ” асарида дастлабки боб иймон ҳақида бўлса, унинг иккинчи боби илм ҳақидадир. Китобга киритилган биринчи ҳадисга эътибор қаратсак: Аллоҳ таоло ояти каримасида: “Аллоҳ таоло сизларнинг орангиздаги иймон келтирганларни ва илмни юксалтирганларни бу дунёда ёрлақаб, мартабасини улуғ қилғайдир, охиратда жаннатга кирмоқликни насиб этгусидир, Аллоҳ таоло қил аётган ишларингиздан хабардордир”, - дейилган. Яна бошқа ояти каримасида эса: “Ё раббий, илмимни зиёда қилғайсен, деб айт” – дейилган. Илм олиш осонлик билан кечмайди: ўзига хос машаққати, турли мураккабликлари бўлиши табиий. Илм толиби буни олдиндан билган, уларни бо‘йнига олган ҳолда билим олишга киришмоғи лозим. Ана шуни назарда тутиб бошқа бир ҳадисда: “Илмни Чинга бориб бўлса ҳам олинлар”, - дейилган. Ҳадисдаги “Чин” фақат Хитой юртинигина билдирмайди, айти пайтда у рамзий маънода ҳам масофа жиҳатдан узоқлик, ҳам вақт жиҳатдан узоқлик- давомийлик ва бу жараёндаги қийинчилик, машаққатларни ифодалайди. Демак, қайерда, қачон ва қай муддатда бўлишидан қатъи назар, заҳматлар чекиб бўлса ҳам илм эгаллашга астойдил бел боғлаш лозим.[2:141]

Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларида илм инсон камолотининг негизи, эзгулик ва поклик, инсонларни турли офатлардан сақловчи восита сифатида изоанади.

Илм – улуғ ҳикмат, илм - иймон, эътиқод. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом айтадиларки: “Бир соат илм ўрганиш кечаси билан ибодат қил иб чиққандан афзалдир. Бир кун илм ўрганиш уч ой рўза тутгандан яхшироқдир”[3:26]

Ҳадислар дунёқарашимиз, турмуш тарзимизда чуқур из қолдирган ибрат, ҳикмат ва донишмандлик асосидир. Ҳадисларни ўқиш, уқиш, ёдлаш, энг асосийси, уларда жо бўлган юксак ахлоқ меъёрлари билан зоҳир-у ботинимизни, умуман, ҳаётимизни маънан беэмоғимиз даркор..

Ислон динида оналар муътабар зот сифатида улуғланади ва шарафланади. Пайғамбаримиздан бир саҳоба: “Кимга яхшилик қилай?” – деб сўраганда, у улуғ зот уч марта “Онангга”, - деб, тўртинчисида “Отангга”, - деб ва яна “Жаннат оналарнинг оёқлари остидадир”- дея қўшиб қўйган эканлар.

Она бўлиш – улуғ бир неъмат ва назирсиз бир шарафдир. Оналик вазифасини тўла адо этган, ўзига иффат, номус либосини кийган, сабр деган улуғ фазилат билан зийнатланган, қаноатли, одобли она- бахт- саодатнинг мужассам тимсолидир.

Пайғамбаримиз Расулуллоҳ: «Ота онанинг вафотидан кейин уларнинг дўстларига яхшилик қилиш- ота- онага яхшилик қилишнинг афзалидан ҳисобланади» деб ҳам уқтирганлар.

Ислом динида меҳнат қилиш ибодат қилиш билан баробарлиги, меҳнат қилишдан уялмаслик кераклиги айтилади. Зеро, меҳнат- инсон ҳаётининг кўрки беагаи. Меҳнат инсонга бахт- саодат фаровонлик бахш этади. Ҳалол меҳнат маънавий ҳаётнинг мезонидир. Меҳнат инсонни уч балодан сақлайди: юрак сиқилишидан, ахлоқий бузилишдан, мухтожликдан.

Пайғамбаримиз Муҳаммад Расулуллоҳ меҳнат ҳақида айтган ҳадисларида деҳқончиликни улуғлайдилар. Улар: “Деҳқончилик билан шуғулланишлар. Деҳқончилик муборак касбдир. Унга қўриқчиларни кўпайтиришлар”, - дейдилар ва экин кишга, мевали дарахтларни ўтказишга даъват этадилар, мусулмонларни сидқидилдан меҳнат қилишга чорлайдилар.

Пайғамбаримиз: “Кимки ҳалол ризқ истаб меҳнат қилиб, чарчаб ухласа, шу кечани маърифат қилинган ҳолда ўтказибди”, - деганлар. [3:26]

Маълумки, саҳийлик- қўли очик, олий ҳимматлилик демакдир. Қўли очик, саҳий инсон ҳар кимнинг қошида ҳурматли ва қадрлидир. Саҳий бўлиш учун бой бўлиш шарт эмас, оз нарса билан ҳам саҳийлик қилиш мумкин.

Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом умматларини огоҳлантириб: “Енглар, ичинглар, кийининглар, садақа қилинлар, аммо исроф қилманлар, мағрурланманлар”, - дейдилар ва чанқаган кишига сув бериш ҳам садақа бўлишини айтадилар. [3:28]

Ҳадисларда манманлик, ёлғончилик, ўзгаларни камситиш, бадгумонлик, гийбат, ғазаб, ҳасад, очкўзлик, мунофиқлик қораланади. Камтарлик энг гўзал инсоний фазилатдир. У инсоннинг маданияти, одамийлиги, мардлиги каби инсоний фазилатлари билан белгиланади. Инсон камтарлиги, аввало, унинг меҳнатида намоён бўлади. Камтар кишида манманлик бўлмайди, у одоб- ахлоқли, меҳр-шафқатли, бўлади, ишида, сўзида қатъий туради.

Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом: “Сўзида туриш, аҳдига вафо қилиш иймондандир”, “Кийим кийишда, юриш-туришда ўзини камтарроқ олиш иймондандир”, - дейдилар. [3:29].

Тарих фанлари доктори, профессор Убайдулла Уватов шундай дейди: “Ҳадис илмини ўрганиш кишида ҳалимлик, олийжаноблик ва ҳакимлик каби олий хулқларни пайдо қилади ва ўзида бор яхши сифатларни тарбиялайди”. [4]

Ушбу хулосалардан кўришиб турибдики замонавий тарбия жараёнларида ҳадислардаги тарбиявий мазмун ўзининг самараси билан алоҳида ажралиб туради.

Фойдаланилган адабиётлар ро‘йхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил 16 апрелда “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари

тўғрисида”ги фармонидан. <https://xs.uz/uzkr/post/ozbekistonda-hadis-ilmi-maktabini-tashkil-etiladi>

2. Адабиёт: Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан умумий ўрта таълим мактабларининг 9 синфи учун дарслик/ Қ.Йўлдошев, В.Қодиров, Ж.Йўлдошбеков – тўртинчи нашр. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019

3. Педагогика тарихи: Олий ўқув юртлари учун дарслик/ С. Нафасов. – Тошкент: Шарк нашриёт-матбаа акциодорлик компанияси бош тахририяти, 2004

4. <https://www.uzanalytics.com/jamiyat/3581/>)

ЎЗБЕК МИЛЛИЙ ТАРБИЯ ТИЗИМИ ВА УНИНГ ТАРИХИЙ РИВОЖЛАНИШИ

Абдураимова Муборак, Термиз давлат педагогика институти Педагогика назарияси ва тарихи мутахассислиги 2-курс магистранти

Тарбия жараёнининг моҳияти шу жараён учун характерли бўлган ва муайян қонуниятларда намоён бўладиган ички алоқа ва муносабатларни акс еттиради. Тарбия жараёни шахсни мақсадга мувофиқ такомиллаштириш учун уюштирилади ва тарбияланувчининг шахсига мунтазам ва тизимли таъсир етиш имкониятини беради. Тарбия жараёни ўзаро боғлиқ икки фаолиятни - ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятини ўз ичига олади. Тарбия жараёнида ўқувчининг онги шакллана боради, ҳис-туйғулари ва турли қобилиятлари ривожланади, ғоявий, ахлоқий, иродавий, эстетик ҳислатлари шаклланади, табиатга, жамиятга илмий қарашлар тизими таркиб топади, жисмоний куч-қувватлари мустаҳкамланади. Тарбия жараёнида ўқувчида жамиятнинг шахсга қўядиган ахлоқий талабларига мувофиқ келадиган хулқий малака ва одатлар ҳосил қилинади. Бунга еришиш учун ўқувчининг онгига (таълим жараёнида), ҳиссиётига (дарса ва турли синфдан ташқари ишларда), иродасига (фаолиятни уюштириш, хулқни идора қилиш жараёнида) тизимли ва мунтазам таъсир етиб борилади. Тарбиялаш жараёнида булардан бирортаси (онги, ҳиссиёти, иродаси) еътибордан четга қолса, мақсадга еришиш қийинлашади. Ислон маданиятининг таркибий қисми-тасаввуф (суфизм) фалсафасида инсон маънавиятининг, руҳияти ўзига хос услублар орқали акс еттирилган. Назрат Абу Намид ал-Ғаззолий, Аттор, Аҳмад Яссавий, Абдухлоқ Ғиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубронинг таълим-тарбияга, хулқ ахлокига оид қарашлари, Абу Наср Фаробийнинг «Фозил одамлар шахри», «Китоб ал Муסיқи ал-Кабир», «Катта мусиқа», «Ритмлар тартиби ҳақида», Берунийнинг «Масъуд қонуни», «Ҳиндистон», «Қадимий халқлардан қолган ёдгорликлар», «Сайдона», «Ахлоқ ҳақида рисола»сидаги маънавий-маърифий масалалар, Абу Али ибн Синонинг «Тадбири манозил», «Ахлоқ ҳақида рисола», «Донишнома», «Саламон ва Ибсол», «Хай ибн Якзон», «Тиб қонунлари», Алишер Навоийнинг: «Макорим ул-ахлоқ», («Мукаррам хулқлан»), «Бадойи ул-бидоя», («Ўзалликнинг бошланиши»), «Ҳаводир ун-Нихоя», («Нодирликлар нихояси»), «Хазойин ул-Маоний», («Маънолар хазинаси») асарларида инсонни тарбиялаш ғоялари ҳозирги замон билан ҳамоҳангдир.

Инсон тарбияси ва унинг тарбияланганлик даражаси ўз даврининг илмий-амалий мезонлари бўйича тадқиқ етишлик кўп асрлик фан тарихига ега. Инсониятнинг ер юзига келишидан еътиборан кишилар муайян социумнинг аъзоси тариқасида шахслараро муносабатга киришиши, мулоқот ўрнатиши, муомала маромига риоя қилиши лозим, деб белгиланиши тарбияланганлик ўлчовларининг вужудга келишига сабаб бўлган. Тараққиёт, ижтимоий онг, ақл-заковат, комфортга интилиш ҳисси тарбияланганликнинг ҳам ҳаракатлантирувчиси, ҳам механизми, ҳам зарурат еканлигини таъкидловчи омил бўлиб хизмат қилган ва бундан кейин ҳам кўп функционал вазифани адо етаверади. Тарбияланганликнинг асосий белгилари қуйидагилардан иборат, деб ҳисоблайди мутафаккир Алишер Навоий: - жаҳл чиққанда ўзини боса олиш; ҳар бир ишни қилганда «етти ўлчаб бир кесиш», сир сақлай олиш, мулоҳаза қилиб, айрим гапларни ичга ютиш; - доимо ишонч билан яшаш ва олға интилиш; андиша чегарасидан чиқмаган ҳолда дадил бўлиш; бир ишни бошлагандан кейин уни охирига етказмай қўймаслик; - топган-тутганини тежаб-тергаб сарфлаш ва ҳоказолар. Аз-Замахшарийнинг фикрича, тарбияланганликнинг ўнта нишонаси фаркланади: - биринчиси - халқ тўғри деб топган нарсани нотўғри деб қарамаслик; - иккинчиси - ўз нафсига эрк бермаслик; - учинчиси - бировдан айб қидирмаслик; - тўртинчиси - ёмонликни яхшиликка йўйишлик; - бешинчиси - агар гуноҳкор узр сўраса, узрини қабул қилиш; - олтинчиси - муҳожирлар ҳолатини чиқариш; - еттинчиси - эл ғамини ейиш; - саккизинчиси - ўз айбини тан олиш; - тўққизинчиси - ел билан очик юзли бўлиш; - ўнинчиси - одамлар билан ширин муомалада бўлиш. «Хушхулқлик, яхши муомала, ширин сўзлилиқ ва олижаноблик - тарбияланганликнинг асл белгиларидан», - деб таъкидлайди Ғайбуллоҳ ас-Салом(1). «Хушхулқли, яхши тарбия кўрган киши яқинлари, ёру дўстлари учун мисли учмас чироқдир», - деб ёзади Сервантес. «Тарбияланганлик-жамиятда қабул қилинган ахлоқий нормаларга бўйсунуш ва ўзгаларнинг нафратини кўзғатадиган ҳатти-ҳаракатлардан ўзини тия билиш».(2)

Ёшларда ахлоқий ҳислатлар билан бирга, умуминсоний фазилатларни, маънавий сифатларни тарбиялашда педагогик диагностика ва коорекциялаш фаолиятига мурожаат етиш зарур. Бунинг учун, енг аввало, инсон фазилатларининг ўзаро муносабатларини ва ўрнини аниқлаб олмоқ лозим. Маънавият еса ақлий, ахлоқий, ҳўқуқий, иқтисодий ва сиёсий билимлар замирида шаклланади. Мазкур билимлар ўз навбатида инсон ижобий сифатларининг камол топиб, бойиб боришига олиб келади. Режали ва мақсадли ўқитиш ва тарбиялаш жараёнида натижаларни аниқлаш зарурияти педагогик диагностикани вужудга келтирган. Ўз ибтидосида бу натижалар оддий педагогик методлар орқали аниқланган. Тарбиянинг таълимдан фарклантирувчи яна бир хусусияти шундаки, у яхлит ҳолда ва консентрик асосда амалга оширилади. Тарбиянинг турли томонлари бир-бири билан узвий боғанган. Бошланғич синфда ҳам, ўрта ва юқори синфда ҳам айнаи бир нарса, масалан, дўстлик, аҳиллик, ватанпарварлик ва бошқаларни тарбиялаш кўзда тутилади. Тарбиянинг яна бир хусусияти шундаки, бу жараён икки томонлама хусусиятга ега бўлиб, унда боланинг ўзи ҳам фаол иштирок етади. Тарбияда қарама-қаршилиқларни кўплиги яна бир хусусиятдир. Бу қарама-қаршилиқлар болаларда ўз

тушунчаларига мувофиқ дастлабки пайдо бўлган сифатлар билан тарбиячи томонидан таркиб топтирилаётган сифатлар ўртасида ўқувчиларга қўйилган талаблар билан уни бажариш имкониятлари ўртасидаги курашларда намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ғайбуллоҳ ас-Салом. Езгуликка чоғлан, одамзот. — Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги санъат ва адабиёт нашриёти, 2000, 67-б.
2. М. Қурбонов. Ижтимоий педагогика. - Тошкент, 2003, 41-б.
3. Тулянова Г. Миллий онг ва миллий ифтихор ўқишининг тарбиявий аҳамияти. Халқ таълими, 1997, 2-сон, 14-19-б.

TALABALAR AKLIY TAFAKKURINI GENDER TENGLIK VA FARQLAR ASOSIDA SHAKLLANTIRISH IMKONIYATLARI

Butayorova Ma'rifat Xursan kizi, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (Bosqlang'icx ta'lim) yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Bugungi kunda mamlakatimizda bo'layotgan demokratik o'zgarishlarnig eng muxim yo'nalishlaridan biri gender tenglik ya'ni xotin kizlar xukuk manfaatlarining kengaytirilishidir. Bu esa o'z navbatida mamlakatning yuksalishi uchun zamin xozirlaydi.

Kalit so'zlar: Gender tenglik, iktisodiy, ijtimoiy, siyosiy, talaba, kizlar, faollik, tasxabbuskor, gender muammosi.

Bugungi kunda mamlakatimizda bo'layotgan demokratik o'zgarishlarnig eng muxim yo'nalishlaridan biri gender tenglik ya'ni xotin kizlar xukuk manfaatlarining kengaytirilishidir. Bu esa o'z navbatida mamlakatning yuksalishi uchun zamin xozirlaydi

Ma'lumki, 2019 yil 2 sentyabrda kabul kilingan “Xotin-kizlar va erkaklar uchun teng xukuk xamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida” O'zbekiston Respublikasining konuni xotin-kizlarning jamiyatdagi o'rniga karatilgan xukukiy ximoya, xukukiy kafolat sifatida ma'kullangandi.

Kuvonarli tomoni sxundaki, ming yillardan buyon jamiyatda ayol va erkak o'rtasidagi tengsizlik va uni xal etish masalasi xamisxa dolzarb bo'lib kelgan xukukiy munosabatlarning necxog'lik dolzarbligiga karatilgan onundir. Jumladan, konunning 1-moddasida kayd etilganidek, konunning maksadi xotin-kizlar va erkaklar uchun teng xukuk xamda imkoniyatlarni ta'minlasx soxasidagi munosabatlarni tartibga solisxdan iborat

Gender tenglikning yana bir xukukiy kafolati bu O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 46-moddasida «Xotin-kizlar va erkaklar teng xukuklidirlar», deb belgilanganligidir.¹¹⁹ Demak, gender tengligining xam xalkaro xukukiy xam, konstitutsiyaviy xukukiy asosi kafolatlangan. Gender tengligi ijtimoiy tenglikni xam anglatadi. Bunday tenglikni ta'minlasx uchun Konstitutsiya va konunlarga zarur koidalarni kiritishning o'zi kifoya emas. SXu bois xam, “Jamiyatda xukukiy madaniyatni yuksaltirish”ga aloxida e'tibor karatilgan.

¹¹⁹ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T: O'zbekiston. 1992.-X bob 46-modda.

Biologik nuqtai nazardan jins muayyan jamiyatda karor topgan jinsga xos bo'lgan vazifalar va o'g'il xamda kiz bolalarning o'ziga xos xatti-xarakatlari, o'zaro xamkorligining ijtimoiy me'yorlari bilan bog'lik bo'lgan turli-tuman ko'rinishlari. O'g'il va kiz bolalarning o'zaro xamkorligi tushunchasi R.Xof¹²⁰ tomonidan kiritilgan bo'lib, o'g'il va kiz bolalarning ma'naviy-madaniy kiyofalarini ifodalaydi. Usxby yondasxuvga muvofik ravisxda gender muayyan jamiyatda karor topgan ijtimoiy munosabatlarning o'lexovi sifatida namoyon bo'ladi. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning oliy ta'lim tizimida talabalar tomonidan o'rganilisxi gender yondasxuv asosida talabakizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishga ko'mak beradi. Oliy ta'lim tizimida o'kitiladigan milliy istiklol g'oyasi, ma'naviyat asoslari, jamiyatsxunoslik, madaniyatsxunoslik, O'zbekiston tarixi, pedagogika tarixi, dinsxunoslik kabi fanlar talabalarning ijtimoiy faolligini osxirishga imkoniyat yaratib, jamiyatga adaptatsiya jarayonini mukammalasxtiradi. Gender nazariyasi ta'lim jarayonida o'g'il bolalar va kizlarga xos xususiyatlarni farklasx masalasiga turli nuqtai nazardan yondasxadi. Bu yondasxuvda jinslar o'rtasidagi asosiy farklar ijtimoiy o'ziga xosligida namoyon bo'ladi. Usxby farklar jamiyatda ijtimoiy institutlar, me'yorlar va madaniy karasxlar vositasida sxakllangan. Bunda gender farklarning ijtimoiy jixatlari muxim axamiyatga egadir. Gender tabakalasxtirish jamiyat va ta'lim tizimida ijtimoiy-pedagogik jixatdan insonparvarlik tizimini rivojlantirishga asos bo'ladi

Bugun yurtimizda ayollarning jamiyatda tutgan yrnini osxirish, kizlar ta'limiga e'tibor karatishga katta e'tibor karatilyapti. Prezident Sxavkat Mirziyoyev 2020-yili Ykituvexi va murabbiylar kuniga barisxlangan tantanali marosimda syzlagan nutkida buyuk davlat arbobi Indira Gandining "Bitta kiz bolani ykitsangiz, butun oilani ykitgan bylasiz", degan syzlarini xotirlagan xolda kishlok joylarda yasxayotgan, kam ta'minlangan oilalar kizlarining oliy ykuv yurtlari kunduzgi bylimida davlat granti asosida ykisxlari uxun kysximexa yrinlar ajratilganini ta'kidlagan edi. Kam ta'minlangan oilalar kizlari oliy ykuv yurtlarining kunduzgi bylimida davlat granti asosida ykisxlari uxun ytgan yili 940 ta yrin ajratildi. Prezident joriy yil bosxida Oliy Majlisga va Yzbekiston xalkiga Murojaatnomasida bu kvotalar soni ikki barobarga osxirilisxi xamda a'lo baxolarga ykiyotgan, ijtimoiy ximoyaga muxtoj kizlar uxun maxsus stipendiyalar joriy etilisxini ma'lum kildi. "Yylaymanki, kizlarimiz uxun yaratilgan bunday kysximexa imkoniyat yana yuzlab oilalarga bilim va ma'rifat nurini olib kiradi. Bu, yz navbatida, yosx kizlarimizning kelajakda jamiyat uxun munosib kasb egalari bylib kamol topisxiga puxta zamin yaratadi. Biz bu boradagi isxlarimiz kylamini bundan keyin xam yanada kypaytirib boramiz",¹²¹ degan edi Prezident.

Xulosa sxuki Talabalarga gender tenglik va farklarni xisobga olgan xolda ta'lim-tarbiya berisxda gender antropologiyasiga xamda genderning psixologik jixatlariga tayanisx kutilgan samaradorlikka erisxisx imkoniyatini beradi.

Ta'lim jarayonini talabalarning gender tengligi va farklarini xisobga olgan xolda tasxkil etisx natijasida ularni ijtimoiy xayotga samarali tayyorlasx, o'kuv jarayonida fiziologik imkoniyatlarini optimal xisobga olisx, munosib kasb-xunarga yo'llasx tizimi

¹²⁰ Хоф Р. Возникновение и развитие гендерных исследований. / Пол, тендер, культура. // Под ред. Э.Шоре и К.Хайдер. – М., 1999. –С. 23-53.

shakllantiriladi va shu bilan birga mamlakatimizning xar tomonlama o'sishiga, rivojlanishiga, sog'lom fikrga ega zexnli yoshlar yetishib chikishiga xizmat kiladi

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T: O'zbekiston. 1992.-X bob 46-modda.
2. Хоф Р. Возникновение и развитие гендерных исследований. / Пол, тендер, култура. // Под ред. Э.Шоре и К.Хайдер. – М., 1999. –С. 23-53
3. Абубакирова Н.И. Что такое «гендер»? Общественные науки и современность. –М.: 1996. –83 б.
4. Абдусатторова О.А. Оила мухитида усмирларда шаклланадиган жинсий идентификациянинг гендер хусусиятлари: Психология фанлари номзоди. диссер. афтореф. – Тошкент; ўзМУ, 2007. – 22 б.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining karori, 20.10.2018 yildagi 841-son

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK UZVIYLIK VA UZLUKSIZLIK

Astanakulova Nasiba Uralovna, Termiz davlat pedagogika instituti

ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi boshlang'ich ta'lim yo'nalishi magistranti

O'quvchilarning o'quv jarayoniga qiziqishini oshirish, mustaqilligi va faolligini ta'minlash, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan o'quv jarayoni mazmunini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, o'quvchilarga bilim yetkazish, ularning erkin mushoxadasini qo'llab-quvvatlash zarurati birinchi navbatda o'qituvchilar tomonidan qondirilishi kerak.

Ma'lumki, mavjud ilmiy adabiyotlarda o'quvchi bilimi, uning mustaqil mushohada yuritish ko'nikmalari ko'pincha “zakovat”, “zakovat”, “bilimga intilish” tushunchalari bilan birga qo'llaniladi. Pedagogik jixatdan xam, psixologik jixatdan xam bu tushunchalar o'rtasida ma'lum farqlar mavjud. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy “zakovat” tushunchasi «bilim»dan xam kengroq tushuncha ekanligini ta'kidlab, uning bir qator daraja va sifatlarini belgilab bergan. Bu fazilatlarining ba'zilar bilimga xam tegishli.

M.E.Bernadskiyning fikricha, bolalar faollik shaklidagi fikrlash asosida leksik va mantiqiy tafakkurni tez rivojlantiradilar. Fikrlarni izchil ifodalash, o'quvchilarda tug'ilgan g'oyalar asosida xulosa chiqarishga o'rgatiladi. O'quvchilarda leksik va mantiqiy tafakkurning rivojlanishi ularning ongida mavjud bilimlarga, qay darajada umumlashtirilganligiga bog'liq. Bu o'quvchilar tomonidan bajariladigan aqliy operatsiyalarda namoyon bo'ladi [1]. Talabalar tomonidan bunday intellektual operatsiyalarning samarali amalga oshirilishi ko'p jixatdan ularga berilgan ta'lim sifatiga bog'liq. Kichik yoshdagi o'quvchilarda ijodiy fikrlash orqali bilimni rivojlantirish bevosita badiiy asarlar, tasviriy san'at namunalari yordamida amalga oshiriladi. Natija ularning induktiv-deduktiv tafakkurini shakllantirish bilan ta'minlanadi.

Boshlanrich sinf o'quvchilarida ixtiyoriy diqqat, xotira, idrok, tafakkur, nutq, emotsional iroda kabi psixik jarayonlar rivojlanganligi sababli, atrofdagi pedagogik muxitni yaxshilash o'qituvchidan katta maxorat talab qiladi. Boshlanrich sinf

ykituvchilari bolalarning kizikishini kondirishga xarakat kilishlari va shu asosda fanga motivatsiya sohasini rivojlantirishlari kerak.

Ma'lumki, kichik yoshdagi o'quvchilarning tafakkuri obrazli. Shuning uchun ular o'rganishga va bilim olishga qiziqishadi. Ularning tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun eng samarali didaktik vositalar va usullardan foydalanish muxim ahamiyatga ega. Ta'lim ko'rgazmali qurollar, didaktik vositalar yordamida tashkil etiladi, o'quv materialining rang-barangligi va ifodaliligi ularning ruhiy dunyosiga ko'p jihatdan ta'sir qiladi. «Ularning kayfiyatiga o'qish natijalari, baholari va bajargan ishlari ta'sir qiladi. Bu borada o'qituvchi tomonidan ularga qaratilayotgan e'tibor alohida ahamiyatga ega. Agar uning har bir xarakati o'qituvchining e'tiroziga sabab bo'lsa, u o'rganishga bo'lgan ishtiyoqni yo'qotadi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday bolalarda o'rganish istagi kamayadi. Demak, o'quvchining bilim olishga intilishini oshirish uchun o'qituvchi psixologik jixatdan yetuk bo'lishi, pedagogik maxorati yetarli bo'lishi kerak. Bolalarning fanga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularning o'zlashtirish darajasini aniqlash, ta'lim jarayonida prognozlash, izohlash usullaridan oqilona foydalanish uchun ta'lim jarayonining psixologik-pedagogik xususiyatlarini anik tasavvur qila bilish zarur. Bolalarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun o'qituvchi fanlar bo'yicha o'quvchilarning individual xususiyatlarining son ko'rsatkichlarini aniq ko'rsatsagina, ushbu pedagogik jarayonni ob'ektiv tasvirlay oladi. Pedagogik diagnostikada masshtablash va taqqoslash usullaridan malakali foydalanish katta ahamiyatga ega [6].

O'lchov ishonchliligi darajasi ishonchlik omili bilan belgilanadi.

Xaqiqiylik o'lchov sifatiga ko'yiladigan muxim uslubiy talablardan biridir. Xaqiqiylik nimadir o'lchanayotganligini (yoki boshqa narsa o'lchanganligini) aniqlaydi.

Sinov usullarida quyidagi hakikiylik turlari mavjud:

kontentning ishonchliligi

natijaning ishonchliligi

Prognozning ishonchliligi,

Konstruktivizmning qonuniyligi.

O'lchov sifatining yuqoridagi muhim uchta talabi bilan birga adabiyotlarda boshqa kriteriyalar xam uchraydi. Linert quyidagi mezonlarni keltiradi [2]:

Son – so'z turkumi» mavzusini o'qitishdagi pedagogik vazifa va tarbiyaviy natijalar.

Pedagogik vazifa o'quv natijalari

- Olingan bilimlarni mustaxkamlash
- O'quvchilarning darsga motivatsiyasini shakllantirish
- o'quvchilarning mustaqil kuzatishlarini rag'batlantirish, ularni noan'anaviy o'qitish usullari orkali rag'batlantirish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida fan bo'yicha to'laqonli, mustaxkam tasavvurlarini shakllantirish. O'quvchilarning mustakil ishlarni bajarish bo'yicha bilim va malakalarini baxolash. Bilish kerak:

- O'rganilayotgan mavzuning sifatdosh so'zlari turkumidan «klaster» tuza olish va taxlil qila olish.

- bilimlarni egallash jarayoni va yo'qitishning noan'anaviy usullari xaqida ishonchli ma'lumotlarga ega bo'lish.

- Son-so'z turkumining "B-B-B" jadvali asosida kichik guruhlarda ishlash.

Biz tinish belgilari bilan chiroyli va to'g'ri yozishni o'rganamiz va rivojlanamiz.

Usul va uslublar Klaster, B-B-B jadvali, aqliy xujum

O'quv qo'llanmalar "Son qatorlar" mavzusi bo'yicha o'quv materiallari, ko'rgazmali qurollar, darslikning elektron varianti.

O'qish shakli- Individual, guruxli ish.

Ta'lim shartlari Guruxda ishlash uchun mo'ljallangan sinf

Monitoring va baxolash "B-B-B" jadvalini tuzish orqali aqliy hujum orkali klaster tuzish.

Dars texnologiyasi jadvalidan ko'rinib turibdiki, o'quvchi faoliyatining xarakteri tavsiya etilgan metodning samaradorligini belgilab berdi. O'qituvchi muammoli o'qitish usullari bilan birgalikda o'quvchilarni faollashtiruvchi usullardan mohirona foydalanadi, ta'lim jarayonida samarali natijalarga erishish uchun zamin yaratadi.

O'qish darsidan foydalanib, boshlanrich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayonini xam misol tariqasida ko'rib chiqamiz:

3-sinfda o'quvchilarga "Bebaxo boylik" mavzusida quyidagi savollar beriladi:

1. «Vaqt bebaxo boylik» deganda nimani tushunasiz?

2. Vaqtingizdan qanday foydalanasiz?

3. Vaqtni qadrlash xaqida qanday maqol va xikmatli so'zlarni bilasiz?

4. Matndagi Barno boboning zamon xaqidagi fikrlarini toping va taxlil qiling?

5. Barnoning vasiyatnomasini va bobosiga bergan va'dasini yodlab, qayta o'qib, muloxazalaringizni daftaringizga yozing?

Yoki 3-sinf o'quvchilariga ona tili darslarida berilgan quyidagi didaktik topshiriqlar ularning ona tili fanidan olgan bilimlarini mustaxkamlash va lug'at boyligini boyitish, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi:

J.Xasanboyev, X.Sariboyev, G.Niyozov, O.Xasanboyeva, M. Usmonboyevalarning ta'kidlashlaricha "...kichik maktab yoshidan o'tgan bolalar (o'smirlik davri 11-12-yosh)da xam o'qish muxim o'rin tutadi, ammo talablarning oshishi ayrim xolatlarida fanlarni o'zlashtirishda «pastlashish» xolatini keltirib chiqaradi" [3].

O'quvchilarning aqliy faoliyatida muammoli vaziyatlarni yaratish ularda qiziquvchanlik, o'tkir aql, mustaqillik, bilim olishga qiziqish va ijodkorlikka intilish kabi fazilatlarni tarbiyalaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishda muammoli o'qitish usullaridan foydalanish xam muhim ahamiyatga ega. Ularning ongiga yangiliklarni kiritish, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish real pedagogik vaziyatlarni yaratishni talab qiladi. Bu jarayon turli ta'lim konsepsiyalari va nazariyalaridan foydalangan xolda ishlab chiqiladi va ta'lim muassasalarida qo'llaniladi [7].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishda ob'ektiv va xisssiy bilish qobiliyatini rivojlantirish kerak. Buning uchun o'quvchilarga pedagogik ta'sir ko'rsatishning didaktik vazifalari, maxsus usullari, mexanizmlarini ishlab chiqish zarur.

O'quvchilarning tanqidiy fikrlashini shakllantirishda ularning predmetli-emotsional kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish zarur. Buning uchun o'quvchilarga pedagogik ta'sir ko'rsatishning didaktik vazifalari, maxsus usullari va mexanizmlari majmuasini ishlab chiqish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

- Xoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Xasanov R. Pedagogika tarixi. – T.: «O'qituvchi», 1996.
- Xasanova A. O'quvchi yoshlar tarbiyasida rag'batlantirish va tanbex mezonlari. – T.: «O'zbekiston», 1996.
- Bepalko V. P. Slagayemye pedagogicheskoy texnologii. – M.: Pedagogika, 1989. –192 s.
- Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. – T.: T.N. Qori Niyoziy nomli O'zPFITI, 2002. – 276 bet.
- Karimova V., Sunnatova R. Mustaqil fikrlash bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish yuzasidan uslubiy qo'llanma. – Toshkent: Sharq, 2000. – 193 b.
- Maxmudov. M.Ta'limni didaktik loyihalash. – T.: Fan, 1999. –179 bet.
- Lienert G.A. Testaufbau und Testanalyse. Weinheim: – Beits, 1999. –48 r.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI XALQ OG'ZAKI IJODI ASOSIDA MA'NAVY-AXLOQIY TARBIYALASHNING METODIK IMKONIYATLARI

To'rayev Xudoyberdi Eshdavlat o'g'li, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini xalq og'zaki ijodi asosida ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning metodik imkoniyatlari haqida so'z yuritilgan. Shuningdek, mazkur maqolada xalq og'zaki ijodining ta'lim-tarbiya jarayonida tutgan o'rni, xalq og'zaki ijodi na'munalarining tarbiyaviy ahamiyati, mazmun-mohiyati, hamda xalq og'zaki ijodidan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanishning pedagogik asoslari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: barkamol inson, oila, pedogog, odob-axloq, tarbiya, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, milliy qadriyatlar, jamiyat, millat, xalq og'zaki ijodi na'munalari.

O'zbekistonda olib borilayotgan tub islohatlar mazmuni yosh avlodni ma'naviy yetuk, intellektual salohiyatli barkamol avlod qilib tarbiyalashga qaratilgan. Mustaqillikni mustahkamlash uchun olib borilayotgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy sohalaridagi islohatlar inson huquqi va erkinliklarini himoya qiluvchi demokratik va fuqarolik jamiyatini barpo etishni ko'zda tutadi. Amalga oshirilayotgan o'zgarishlarning bosh maqsadi ham insonning moddiy va ma'naviy manfaatlarini himoya qilishdan iborat. Bunday mashaqqatli murakkab yo'lda bizga doimo mash'ala bo'ladigan, yo'limizni charog'on yoritib turadigan ota-onalarimiz, bobolarimiz, ajdodlarimizning ibratli hayot saboqlari bor. Milliy qadriyatlarni tiklash, ma'naviyatni yuksaltirish, ayniqsa sharqona odob-ahloq an'analarga e'tiborni kuchaytirish shular jumlasidandir. Yurtimizda buyuk rejalar va bunyodkorlik ishlari tarixiy an'ana va tajribalarga asoslanib, aql-u idrok bilan amalga oshirilmoqda.

Har bir ota-ona o'z farzandini barkamol bo'lishini istaydi. Shuning uchun ham xalqimizda "Farzandlar kamoli – ota-ona jamoli" degan naql bor. Huddi mana shu narsa, ota-onalarning orzu-umidi ham, an'ana sifatida avloddan-avlodga o'tib keladi.

Dunyodagi har bir millatning, shu jumladan, o'zbeklarning ham aqliy-ruhiy qiyofasi, ya'ni milliy mentaliteti, o'ziga xos tarixiy-etnik tabiiy-iqlimiy shart-sharoitlari doirasida shakllangani bois, uning jamiyatda sodir bo'layotgan ijtimoiy-siyosiy hodisalar, tarixiy jarayonlarga bo'lgan munosabati ham turlicha bo'lishi shubhasiz. Zero, milliy o'ziga xosliklar uzoq tarixiy davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy jarayonlar tabiiy geografik o'rnashuv, o'zaro etnomadaniy aloqalar, diniy mansubliklar asosida qaror topadi va aynan mana shular hamda xalqning ruhiy-psixologik qarashlari negizida qadimiy an'analar, urf-odatlar va marosimlar shakllanadi.

Bugungi kunda mamlakatimizda ijtimoiy-siyosiy sohada amalga oshirilayotgan keng islohotlar vatan taqdiri, xalq ravnaqi, mustaqil yurtning kelajakdagi boshqaruvchilari-yangi avlod tarbiyasiga qaratilmoqda. Yurtimizda azal-azaldan umuminsoniy va o'zbekona qadriyatlarni, milliy urf-odat va an'analarni ulug'lash, ularga chuqurroq nazar tashlab kelajak avlodga yetkazish uchun e'tibor qaratib kelingan. Mustaqil Vatanimizga har tomonlama yetuk, mukammal, axloqiy pok, yuksak ma'naviy hislatlarga ega, iymon-e'tiqodi butun, o'z xalqi, o'z ona- Vataniga fidoiy, barkamol insonlarni tarbiyalash davlat siyosatida ustuvor masalalardan biri sifatida qaralmoqda. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev kelajak yosh avlod tarbiyasiga katta ahamiyat berib: "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz" deb ta'kidlaydilar.

O'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyati mos ravishda o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra, ko'lamiga ko'ra, kelib chiqish manbaiga ko'ra turkumlanishi asosida Interfaol metodlar: "Case study" (yoki "O'quv keyslari"), "Modellashtirish", "Ijodiy ish", "Munosabat"; Strategiyalar: "Galereya", "Rotatsiya", "Yumaloqlangan qor"; Grafik organayzerlar: "Konseptual jadval", "Insert", "Nima uchun jadvali" kabilardan samarali foydalanish mumkin. Albatta bunda, shakl va mohiyatiga ko'ra turkumlangan metodlarni tanlashda o'qitish maqsadi bilan o'qituvchilarning kuchli bilimi va salohiyati, dunyoqarashi keng, insonparvarlik, vatanparvar, tashabbuskor, ijodkor, madaniyatli va savodli nutq, kasbiy mahorati, o'z kasbini sevishtirish – o'ziga ishonch yotadi.

Ta'lim maqsadlari o'quvchini faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirib olishga emas, aksincha, bola bilimni qidirib topishiga erishish, o'z xulosasini chiqara olishga o'rgatish, tanqidiy munosabat bildirga olishiga erishish bugungi kunda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning bosh maqsadiga aylanmoqda. Maktabda o'qitiladigan har bir fan, asosan tarbiya fanining har bir mavzu o'quvchi ma'naviy qiyofasining boyishiga hissa qo'shib boradi. Ayniqsa, xalq og'zaki ijodi namunalari bolalarga kuchli ma'naviy ta'sir ko'rsatish imkoniga ega. Tez aytish, maqollar, ertaklar tajribada sinalgan, minglab yillar davomida jamiyat a'zolarini eng yaxshi fazilatlar sohibiga aylantirgan tarbiya vositalari hisoblanadi. Tez aytish, maqollar, xalq ertaklari mazmun jihatidan boy, shakl jihatidan xilma-xildir. Ularning paydo bo'lishi ham uzoq o'tmishdan boshlanib, hozirgi kungacha davom etib kelmoqda. Xalqning umumiy dahosi mahsuli bo'lgan folklor materiallari aynan bir xalq, bir millat tomonidan yaratilsa ham, umuminsoniy qiymati kuchli hisoblanadi. Shuning uchun ham tez

aytishda, maqollarda, ertaklarda turli xalqlarda yaratilgan, mazmun jihatidan bir xil, yoki bir-biriga yaqin bo'lgan materiallar uchrab turadi. Bu hol xalq og'zaki ijodini umumbashariy ta'siriga ega ekanligidan dalolat beradi. Tez aytishlar, maqollar, ertaklar mazmuniga qarab, yoshlarni tarbiyalashni turli yo'nalishlarini, aqliy, axloqiy, jismoniy, ruhiy, estetik, mehnatsevarlik va boshqa xususiyatlarni tarkib toptirishga qaratilgan bo'ladi. Inson kamolotining biror sohasi yo'qki, unga tez aytish, maqollar, ertaklar ta'sir etmagan bo'lsin. Tarbiya fanidagi ayrim materiallar yoshlarni tarbiyalashni qonun-qoidalari, printsiplari, metodlarini aks ettirish bilan ajralib turadi. Shunday imkoniyatlarga ega bo'lgan xalq og'zaki ijodi boshlang'ich sinflarda tarbiya fanining asosiy mazmuni tarkibiga kiritilgan holda o'rganib kelinmoqda. Folklorshunos olimlarning tadqiqotlarida xalq og'zaki ijodi janr xususiyatlari, badiiy qiymati, paydo bo'lishi va taraqqiyoti haqidagi qarashlari katta ilmiy ahamiyatga ega ekanligini tan olish zarur. Ma'lumki, inson barkamolligi uning ma'naviy qadriyatlar haqidagi xalq og'zaki ijodi yoshlarda milliy va umuminsoniy fazilatlarni tarkib toptirishda, kundalik faoliyatlarida doim amalga oshirib borishlari uchun eng qulay vositadir. Zero, xalq og'zaki ijodi bolalar hayotida alohida o'rin tutadi. Ular o'quvchilarga samarali tarbiyaviy ta'sir qilib, ma'naviy va axloqiy shakllanishlarida katta yordam ko'rsatadi. Xalq og'zaki ijodi milliy o'zlikni saqlashda, yoshlarni tarbiyalashda, muayyan g'oyalarni ruhiyatga singdirish katta ahamiyat kasb etadi.

Tarbiya va ta'limning milliy xususiyatlari ham xalq og'zaki ijodida o'z o'rniga ega. Xalqning kelajagi yoshlarga bog'liq ekanligi qanchalik haqiqat bo'lsa, o'quvchilarni milliy ruhda tarbiyalash zarurati bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Milliy axloqiy tarbiya xalqning o'z-o'zini saqlash va istiqbolini ta'minlash omili bo'lib hisoblanadi. Boshlang'ich ta'limda darsning noan'anaviy tarzda tashkil qilinishi o'qituvchi va o'quvchining samimiy munosabati, kichik guruh a'zolarining faolligi, jamoa bo'lib ishlashga o'rgatish, bolada guruh ishtirokchisi sifatida tashabbuskorlik, aniq maqsadga intilish, ijodkorlik, o'z fikrini bayon qilish madaniyati, bunyodkorlik sifatlarini shakllantiradi. Bu jarayon, albatta, o'qituvchidan darsni rejalashtirish va loyihalashtirish mahoratini, barcha o'quvchilarning bir xil ishlashlariga erishish, kreativlik, kommunikativlik, tashkilotchilik, perseptivlik qobiliyatlarini rivojlantirishni talab etadi. Boshlang'ich sinf tarbiya darslarida xalq og'zaki ijodidan bolalarga topishmoq aytish, uning javobini topish va xulosalar chiqarish, o'quvchilarni faqatgina o'sha aytilayotgan topishmoqning javobini topish uchun harakat qilishidagina emas, balki bolalar o'rtasida bir-biriga mehr, do'stlik, o'rtoqlik, hamjihat bo'lib harakat qilish kerakligi haqida fikrlar bildirilgan. Tarbiya darslarida xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayonlarni takomillashtirishda boshlang'ich sinf pedagog-tarbiyachilari tomonidan bolalarni tarbiyasida amalga oshiriladigan ishlarning mazmun-mohiyati va yo'nalishiga ko'ra rejalashtirish va tashkil qilish funksiyalari quyidagi jarayonlarda amalga oshiriladi: - maqsadi, vazifasi va shakliga ko'ra xalq og'zaki ijodi turlaridan foydalanish uchun mashg'ulot va uchrashuv, suhbat jarayonlarini rejalashtirish va loyihalashtirish; - modellashtirish, ya'ni tashkil qilinadigan pedagogik jarayonlarda xalq og'zaki ijodidan foydalanishda o'quvchilar uchun zaruriy shartsharoitlarni yaratish va ularning imkoniyatlarini inobatga olgan holda faolligini ta'minlash bo'yicha vazifalarni oldindan belgilash; - yaratilgan shart-

sharoitlar va mavjud vaziyatlarga ko'ra tarbiya darslarini tashkil etilishini nazorat qilish, ibrat, namuna ko'rsatish, tahlil qilish va ob'ektiv baholash asosida rag'batlantirish. Boshlang'ich sinf tarbiya darslarida xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish jarayonining ishlab chiqilgan pedagogik-tashkiliy tuzilmasi (modeli)ni amaliyotda to'liq joriy etish orqali boshlang'ich sinflarda tashkil qilingan tarbiyaviy tadbir, mashg'ulotlar, oilaviy marosimlar natijasida pedagogik samaradorlikka erishiladi. Ushbu modelning amaliyotga tatbiq etilishi boshlang'ich sinf tarbiya darslarini xalq og'zaki ijodidan foydalanish tizimini takomillashtirishdagi ustuvor masalalarni ijobiy hal etishga olib keldi:

- xalq og'zaki ijodidan foydalanib tarbiya darslarini takomillashtirishda falsafiy, psixologik, pedagogik, ijtimoiy yondashuvning mazmun mohiyatini anglashga erishiladi;

- boshlang'ich sinf tarbiya darslarni takomillashtirishda xalq og'zaki ijodi namunalariga tayanish zarurligi asoslandi;

- boshlang'ich sinf tarbiya darslarni takomillashtirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanishda —Sinkveyn, —Art-texnologiya, —Event texnologiyalarini qo'llash orqali yuqori samardorlikka erishiladi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib quyida topshiriqdan na'muna keltiramiz:

Topshiriqqa misol: O'qituvchining guruhga beradigan topshirig'i o'quvchi shaxsini rivojlanishi va shakllanishiga ta'sir etuvchi xalq og'zaki ijodining asosiy omillarni hayotiy misollar bilan sharhlab berish kerak. Ajratilgan 10-15 daqiqa vaqt ichida guruh mumkin qadar ko'proq sonda javob variantlari berishi kerak. Bir varaq qog'ozga yozilgan topshiriq bir o'quvchidan ikkinchisiga uzatiladi. O'quvchi javobni yozib, qog'ozni keyingi o'quvchiga uzatadi, ruchkasini esa, o'ziga ro'baro' qilib, stolga qo'yib qo'yadi. Javobni bilmaydigan o'quvchi qog'ozni keyingi o'quvchiga uzatadi-yu, lekin ruchkasini qo'lida olib qoladi. Bu metodikaning yana bir sharti: bitta variantni ikki qayta berish mumkin emas, boshqacha aytganda, qaytariqlar bo'lishiga bu o'rinda yo'l qo'yilmaydi. Topshiriq bajarildi. Javob variantlari yozilgan qog'oz o'qituvchida. U o'sha variantlarni sanab o'tadi. Variantlar sanab o'tilar ekan, ularning biri muhokama qilib boriladi: Insondagi tug'ma qobiliyatni qanday izohlaysiz? Bolani o'rab turgan ijtimoiy muhit deganda nimani tushunasiz? Va hokazo. «Ruchka stol o'rtasida» metodi bir qancha afzalliklarga ega. Jumladan, o'qituvchi mashg'ulotga kim tayyor, kim tayyor emasligini ko'rib turadi: Mashg'ulotga tayyorlanmagan o'quvchi og'zaki muhokama paytida ko'rib chiqilayotgan mavzu yuzasidan anchagina foydali bilimlar olishi mumkin;

- bu guruhda olib boriladigan ish bo'lib, o'quvchilar intizomini mustahkamlaydi va ularni jipslashtiradi, chunki o'z variant ustida juda uzoq o'ylab o'tiradigan talaba butun guruhga ajratilgan vaqtni sarflaydi. Shuningdek, o'quvchi mashg'ulotga tayyor bo'lmasa, bunda ham u guruhga pand beradi, chunki guruh uning uchun ishlashi kerak bo'ladi;

- o'quvchilar o'z javoblarini ikki marta: yozma ish paytida va og'zaki muhokama vaqtida tahlil qilib borishadi. Shunday qilib, tarbiya darslarida qo'llaniladigan mazkur interfaol usullar o'quvchilarning mustaqilligi, ishchanligi, uyushqoqligi, xushmuomalaligi, ijodiy fazilatlarini kamol toptirishga yordam beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari shaxsida yaxshilik, mehribonlik qilish, shirinso'zlik bilan muomalada bo'lish kabi ma'naviy sifatlarni shakllantirishda o'qish, ona tili, musiqa darslarining imkoniyatlari juda kattadir. Chunki mazkur predmetlar bo'yicha darslar tuyg'ular va hissiyotlar asosida qurilayotgan mashg'ulotlardir. Shuning uchun ham darslarda bolalarni tushunish, ularni his qilish, his tuyg'ularini qadrlashni o'qituvchi diqqat markazida turishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz", O'zbekiston-2017.
2. Mirziyoyev Sh.M. "Ta'lim sohasidagi muammolar, ularni hal etish va ta'lim sifatini oshirishga bag'ishlangan videoselektor mavzusida", 30.10.2020.
3. Haydarov M. "Xalq og'zaki ijodi na'munalarida tarbiya masalalari", Fan, 2004.
4. To'rayev S. "Folklorshunoslik: udumlar, qadriyatlar, marosimlar", Mehnat, 2005.
5. Madayev O. "O'zbek xalq og'zaki ijodi", Mumtoz so'z, 2010.
6. Madayev O., Sobitova T. "Xalq og'zaki poetic ijodi", Sharq, 2010.
7. Zamonov Z. va boshqalar. "Tarbiya" o'qituvchi uchun metodik qo'llanma, Zamin nashr,
8. Usmonova S. Ta'lim jarayonida noan'anaviy darslarga ijodiy yondashish usullari. – Buxoro: «Pedagogik mahorat» jurnali, 2005 yil, 2-son. – B. 19-21.
9. Shodiyev N., Axrorov Y., Xolmuxamedov M. Amaliy pedagogik o'yinlar. O'quv qo'llanma. – Samarqand: SamDU nashri, 2005. – 32 b.
10. M.Inomova Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlar. T. Fan.

“BOSHLANG'ICH SINFLARDA BUGUNGI KUNDA MATEMATIK SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISH”

*Boynazarova Nilufar Termez davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti
boynazarovanilufar 71@mail.com tel:998991789735*

Annotatsiya : Maqolada boshlang'ich sinflarda matematik savodxonlikni shakllantirishning samarali jihatlari va bu jarayonda integratsion holat, innovatsion metodlarning ahamiyatli va farqli jihatlari yoritilgan. Shuningdek, maqolada mantiqiy zanjirlar, sehrli kvadratlar, she'rlardagi vazifalar, jumboqlar, matematik topishmoqlar, krossvordlar, hisoblash tayoqlardan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, matematik savodxonlik, innovatsiya, metod, zamonaviy, innovatsion metodlar, pedagogik faoliyat, yangilik.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga matematikadan samarali ta'lim berilishi uchun o'qituvchi boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasini egallab, chuqur o'zlashtirib olmog'i lozim.

Respublikamizda mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab jamiyatni isloh qilish va yangilash jarayonining eng muhim bo'g'ini jamiyatdagi demokratik o'zgarishlarning, iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning, respublikaning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvining zarur va majburiy sharti sifatida ta'lim sohasini isloh qilish siyosati izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda Kadrlar tayyorlash milliy dasturi yosh avlodga uzluksiz ta'lim berish va uni tarbiyalash jarayonini yaxlit qamrab oladigan yagona ta'lim tizimi hisoblanadi. Ta'lim tizimining har bir bo'g'ini alohida o'ringa ega. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, „Matematika hamma fanlarga asos. Bu fanni yaxshi bilgan bola aqlli, keng tafakkurli bo'lib o'sadi, istalgan sohada muvaffaqiyatlarga erisha

oladi.¹²² Matematik savodxonlik nafaqat matematika darslarida, balki texnologiya, tabiiy fanlar, ingliz tili kabi boshqa o'quv fanlarini o'rganishda ham shakllanadi. Bizning maqolamizda biz o'z tajribamizni baham ko'rishga harakat qilamiz. Boshlang'ich sinflarda matematika darslari va boshqa fan yo'nalishlari orqali matematik savodxonlikni shakllantirish. O'quvchilarning funksional savodxonligini shakllantirish yangilangan ta'lim mazmunining asosiy vazifalaridan biri bo'lib, matematik savodxonlik esa umumiy funksional savodxonlikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Vaqt "matematik savodxonlik" kompetensiyasiga ega bo'lgan maktab o'quvchilarini o'qitish va tarbiyalashda yangicha yondashuvlarni izlashni taqozo etmoqda.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi savollarga javob olishi kerak: nima uchun menga matematika kerak? Ushbu bilimdan haqiqiy hayotda qanday foydalanishim mumkin? Shunday qilib, matematik savodxonlik - bu boshlang'ich sinf o'quvchisining matematikaning dunyodagi rolini aniqlash va tushunish qobiliyati; kundalik hayotda yuzaga keladigan muammolarni hal qilish uchun matematik bilimlarni qo'llash qobiliyati. Matematik savodxonlik nafaqat matematika darslarida, balki texnologiya, atrofimizdagi dunyo, ingliz tili kabi boshqa o'quv fanlarini o'rganishda ham shakllanadi. Bizning maqolamizda biz o'z tajribamizni baham ko'rishga harakat qilamiz.

Matematika darslarida biz amalda o'zini isbotlagan allaqachon ma'lum bo'lgan texnika va texnologiyalardan faol foydalanamiz. Ammo matematika darsining turli bosqichlarida qoida muvaffaqiyatli ishlaydi: matematikaga chuqur yondoshish kerak, chunki boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar asosan sezgir (kublar yordamida qo'shish, ayirish, bo'lish). O'quvchilar modelga yondoshsin, matematikaga kirsin. Bu o'z natijasini beradi. Matematika darslarining asosiy vazifasi bolaning intellektual rivojlanishi bo'lib, uning muhim tarkibiy qismi og'zaki va mantiqiy fikrlashdir. Biz har kuni o'quvchilarga "To'plash uchun muammolar" ni taklif qilamiz: mantiqiy zanjirlar, sehrli kvadratlar, she'rlardagi vazifalar, jumboqlar, matematik topishmoqlar, krossvordlar, hisoblash tayoqlari bilan geometrik vazifalar. Bundan tashqari, ta'limiy yutuqlarni baholash xalqaro uyushmasi (IEA) tomonidan tashkil etilgan TIMMS – matematika va tabiiy fanlar ta'lim sifatining xalqaro monitoring dasturini ham keltirish mumkin. Ushbu tadqiqot o'quvchilarning turli davlatlarda matematika va tabiiy fanlardan bilim darajasi va sifatini solishtirishga hamda milliy ta'lim tizimidagi farqlarni aniqlashga ko'maklashadi.¹²³ O'quvchilarning matematika bo'yicha savodxonligini oshirish ularga atamalar, tushunchalar, ko'nikma va tasavvurlar o'rtasida bog'lanishni o'rnatishga yordam beradi, matematika savodxonligini rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Matematika darsining o'ziga xos tomonlari, eng avvalo, bu o'quv predmetining xususiyatlaridan kelib chiqadi. Bu xususiyatdan biri shundan iboratki, unda arifmetik material bilan bir vaqtda algebra geometriya elementlari ham o'rganiladi. Matematika boshlang'ich kursining boshqa o'ziga xos tomoni nazariy amaliy masalalarning birgalikda qaralishidir. Shuning uchun xar bir darsda yangi bilimlar berilishi bilan unga

¹²² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4387-sonli Qarori 2020-yil 7-may

¹²³ Abdurahmonova N. Jumayev M., O'rinboyeva M. Boshlang'ich sinflar uchun matematikadan didaktik materiallar. O'quvchilar uchun metodik qo'llanma – Toshkent. Istiqol 2004-yil 152-bet

doir amaliy o'quv malakalar singdiriladi. Taniqli olim J.Ikromov o'zining "Язык обучения математики" kitobida "Maktab o'quvchilarining matematik madaniyati shakllanishi bir necha davrga bo'linadi",-deb ta'kidlaydi. Birinchi navbatda ular ob'yektiv tushunchalarning birgalikda tashkil etadigan mazmuni —**matematik reallikni** aniqlab oladilar. Bunda ob'yektlarning aniqlik xususiyatlari bilan tarixiy jihatlar o'rtasidagi bog'liqlik alohida ahamiyat kasb etadi. Kundan kunga ma'lumot oshib borayotgan bilan tushunarli bo'ladiki bugungi o'quvchilarga kerak bo'ladigan narsalarni hammasini o'rgatib bo'lmaydi. O'zlashtirilgan ma'lumot juda tez eskirib qolmoqda, chunki har kuni yangi ma'lumotlar chiqmoqda. Fanda o'qitish nazariyasi ushbu fanni o'qitish bo'yicha metodik tizimlarning faoliyat qonunini ochib beradi. Metodika ularni tadbqiqini, texnologiya esa ushbu modelni amalga oshirish usullarini ishlab chiqa

"Individning turli kontekstlarda matematikani shakllantirish, qo'llash va sharhlash qobiliyati. Bu matematik fikrlash va hodisalarni tasvirlash, tushuntirish va bashorat qilish uchun matematik tushunchalar, protseduralar, faktlar va vositalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu shaxslarga matematikaning rolini tushunishga yordam beradi. dunyo va konstruktiv, faol va mulohazakor fuqarolar uchun zarur bo'lgan asosli qarorlar va qarorlarni qabul qilish."¹²⁴ Talabalar professional matematiklar kabi muloqot qilishni o'rganishlari kerak va men ular javobning to'g'ri mohiyatidan qutula olmaydi deb o'ylayman, Biz ularning maktabni kollejdagi yoki o'z kareralarida professional matematiklar bilan to'g'ri muloqot qilish qobiliyatiga ega bo'lishlarini xohlashimiz kerak. Aniq matematik tilni o'rganish qiyin va ba'zan zerikarli bo'lsa-da, bu juda foydali bo'lishi mumkin. Matematik tilni yaxshi biladigan o'quvchi uchun teoremlar ma'noga to'la. O'quvchilar so'zlarning paragraflari bilan ovora bo'lmasdan, undan ko'p narsani tushunishlari mumkin. Aniqlik bu sohadagi har bir kishi tomonidan tushunilishi mumkin bo'lgan qisqa mantiqiy dalillarni keltirish imkonini beradi.chunki "savodxonlik ma'lum bir amaliyot

Murakkab ko'p bosqichli vazifa alohida vazifalar zanjiriga bo'linadi, ularning har birida bola muammoni hal qilish uchun qadam qo'yadi. Bunday vazifalar bolani muammo bilan ishlashning barcha bosqichlarida uni matematika tilida shakllantirishdan tortib, talqin qilishgacha bo'lgan yo'l-yo'riqni ko'rsatadi. Tizim har bir bosqichni etakchi savol bilan yakunlashga yordam beradi, turli variantlarni taklif qiladi yoki vizualizatsiyadan foydalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4387-sonli Qarori 2020-yil 7-may
- 2.Abdurahmonova N.Jumayev M,O'rinboyeva M.Boshlang'ich sinflar uchun matematikadan didaktik materiallar.O'quvchilar uchun metodik qo'llanma –Toshkent.Istiqolol 2004-yil 152-bet
- 3." (OECD, 2018, 67-bet)
- 4.N.N.Azizxo'jayeva Pedagogik texnologiyalar va pedagogik maharat.o'quv qo'llanma- T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgarmasi nashriyoti. 2006.-160 b.
6. <http://www.ziyonet.uz>

BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSJARIDA O'QUVCHILARNING O'QUV-BILISH FAOLIYATINI

MODELLASHTIRISH

*Davlatova E'tibor Abdunazarovna Termiz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim mutaxassisligi 2-kurs magistranti*

Annotatsiya: Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini o'stirish, ravon o'qishga erishish hozirgi elektron hayot tezkor rivojlanishi jarayonida dolzarb muammolardan biridir. O'qish, uqish, o'rganish inson hayotida muhim ahamiyatga ega. Ravon o'qishga o'rgatishning yo'l- yo'riqlarini o'qish metodikasi ishlab chiqadi hamda savod o'rgatish davridan boshlab mukammalashib boradi. Ushbu o'qitish metodlaridan biri o'quv-bilish faoiyatini modellash tirish metodi hisoblanadi.

Kalit so'zlar: o'quvchilarda tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish; Boshlang'ich sinflarning yangi chiqqan ona tili va o'qish savodxonligi darsliklari o'z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko'ra ta'lim tizimida alohida o'rin tutadi. Negaki uning zaminida savodxonlik va axloqiy-ta'limiy tarbiya asoslari turadi. Shuning uchun ham boshqa predmetlar ta'limini o'qish ta'limisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Aynan o'qish ta'limida insonning, avvalo, o'zligini, qolaversa olamni anglashga bo'lgan intilishlariga turtki beriladi.

Shu maqsadda «Ona tili va o'qish savodxonligi kitobi» darsliklariga ona tabiat, atrofimizni o'rab turgan olam, Vatanimiz tarixi va bugungi qiyofasi, kattalar va bolalar hayoti, mehnatsevarlik, istiqloq va milliy-ma'naviy qadriyatlar, xalqlar do'stligi va tinchlik kabi turli mavzular bo'yicha atroflicha tushunchalar berishga mo'ljallangan badiiy, axloqiy-ta'limiy, ilmiy-ommabop asarlar kiritiladi. O'qish jarayonida o'quvchilar turli xil bilimlarni egallaydi, hayotiy kompetensiyalarga ega bo'ladi. O'qish darslari quyidagi vazifalarni bajaradi:

- o'quvchilarda tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish;
- borliq, tevarak-atrof haqidagi bilimlarini boyitish;
- o'quvchilar qalbida kitobga mehr-muhabbat uyg'otish, teran fikrlovchi kitobxonlarni yetish tirish;
- nutq va dunyoqarashni o'stirish;
- ijobiy sifatlarni kamol toptirish;
- salbiy sifatlardan xulosa chiqara bilish;
- adabiy tasavvur elementlarini shakllantirish.

O'qish darslari savod o'rgatish davrida o'quvchilarni bo'g'in, so'z va gaplar bilan tanishtirish va ularni o'qish, rasmlar asosida hikoya qilish tarzida uyushtirilsa, o'qish texnikasi egallangandan so'ng o'qish muayyan mavzular bo'yicha tanlangan badiiy, ilmiy-ommabop matnlar yuzasidan olib boriladi. Ongli tushuntirib mutolaa qilish o'qish malakalarining muhim sharti sanaladi. (O'quvchi o'qiganini anglab yetmasa, bunday o'qish talabga javob bermaydi.) Bu jarayon 3 bosqichda amalga oshiriladi.

- 1.Savod o'rgatish jarayonida so'zlarni bo'g'inlab o'qish.
- 2.So'zlarning talaffuzi va ma'nosini anglash-sidirg'a o'qish.
- 3.Avtomatlashgan o'qish.

Demak, to'g'ri o'qish so'zlarni xato qilmasdan, yanglishmasdan, tovush-harf tartibini grammatik shaklini buzmasdan, biror tovush yoki bo'g'inni tushirib qoldirmasdan , ortiqcha bo'g'in -tovush qo'shmasdan, so'zning urg'usiga rioya qilib o'qish demakdir.

Tabiatga oid mavzular yordamida o'quvchilar tabiatdagi o'zgarishlar, yil fasllarining almashinuvi, hayvonot olamiga doir bilimlarni egallaydilar. Bunday mavzudagi asarlar o'quvchilarni kuzatuvchanlikka, tabiatni sevishtga, unga nisbatan to'g'ri munosabatda bo'lishga o'rgatadi.

Umuman, «ona tili va o'qish savodxonligi kitobi» darsliklaridagi barcha mavzular o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish bilan birga, ularning lug'atini boyitishga, og'zaki va yozma nutqini to'g'ri shakllantirish va nutq madaniyatini o'stirishga ham qaratiladi.

Ilg'or pedagogik texnologiya usullaridan foydalanish o'qituvchi va o'quvchi faoliyati doirasini aniq belgilab beradi.

Inson hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan o'qish faoliyati barcha predmet darslarida amalga oshiriladi. Lekin o'qishga o'rgatish yo'l-yo'riqlarini o'qish metodikasi ishlab chiqadi. O'qish metodikasi kichik yoshdagi o'quvchilarning umumiy rivojlanishi, psixologiya, xususiy metodika sohasidagi yutuqlar asosida takomillashtirilib boriladi.

Ifodali o'qish. Boshlang'ich ta'lim tizimida mantiqiy o'qish (matnni to'g'ri, tushunib, tez (me'yorida) o'qish) va adabiy o'qish mukammal o'zlashtirilganidan so'ng ifodali o'qishga o'tiladi. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, har bir darsda qanday metoddan foydalanish, darsda qanday usullarni qo'llash o'qituvchi tomonidan oldindan belgilab olinishi va puxta ishlab chiqilishi kerak.

O'qish malakalarining sifatleri va ularni takomillashtirish yo'llari

Dastur talablarini to'liq bajarish va amalga oshirish uchun, birinchi navbatda, o'qish ko'nikmalarini to'g'ri va puxta egallash va takomillashtirib borish zarur. O'qish ko'nikmalari savod o'rgatish jarayonida shakllanadi, o'qitishning keyingi bosqichlarida takomillashadi.

O'qish malakalarining sifatlariga badiiy asar matnini to'g'ri, tez, ongli va ifodali o'qish kiradi. O'qish darslarida o'quvchilarning o'qish malakalari shakllantiriladi va takomillashtiriladi.

O'qish darslarida asar ustida ishlashni shunday tashkil etish kerakki, asar mazmunini tahlil qilish o'qish malakalarini takomillashtirishga yo'naltirilgan bo'lsin.

To'g'ri o'qish. To'g'ri o'qish deganda xato qilmasdan, yanglishmasdan o'qish tushuniladi, ya'ni to'g'ri o'qish so'zning tovush-harf tarkibini, grammatik shakllarni buzmasdan, so'zdagi tovush yoki bo'g'inni tushirib qoldirmay, boshqa tovushni qo'shmay, harflar o'rnini almashtirmay, aniq talaffuz qilib, so'zga urg'uni to'g'ri qo'yib o'qish hisoblanadi.

To'g'ri o'qish so'zning uzun-qisqaligiga, o'quvchining so'z boyligiga, ya'ni so'zning leksik ma'nosini qanchalik bilishiga hamda so'zning bo'g'in va morfemik tarkibiga bog'liq.

O'qituvchining tuzilishi murakkab so'zlarni oldindan xattaxtaga yoki kartonga bo'g'inlarga bo'lib yozib qo'yib, o'quvchilarga ovoz chiqarib birgalikda o'qitishi yaxshi natija beradi.

O'quvchilar yo'l qo'ygan xato ikki xil yo'l bilan tuzatiladi:

1. O'quvchi so'z oxiridagi qo'shimchani noto'g'ri o'qisa, o'quvchini o'qishdan to'xtatmasdan xatoni to'g'rilash mumkin.
2. Xato o'qish bilan gaplarning mazmuni buzilsa, qayta o'qitish usulidan foydalaniladi. Bunda o'quvchiga o'qigan matni yuzasidan savol berilsa, o'quvchi

e'tiborli bo'lib qayta o'qiydi.

Tez o'qish. Tez o'qish me'yoriy tezlikda o'qish bo'lib, bunda o'qish sur'ati matnning mazmunini tushunishdan ajralib qolmasligi kerak. O'qish tezligi matnni tushunish tezligi bilan muvofiq ravishda o'sib borishi lozim. O'qilayotgan asar mazmunini o'zlashtirishni, matn mazmunini ongli idrok etishni ta'minlaydigan o'qish tez o'qish deyiladi.

O'qish tezligi to'rt yil davomida to'g'ri va ongli o'qish bilan bog'liq holda asta ortib boradi. O'qish tezligini tekshirganda o'qituvchi o'qiladigan materialning xarakterini, ya'ni g'oyaviy-mavzuviy murakkabligini, so'z va gaplarning tuzilishini, ularning bolalar nutqida qaydarajada ishlatilishini, o'qishning to'g'ri va ongli bo'lishini hisobga oladi. O'quvchilarning o'qish tezligi har xil bo'ladi, albatta. O'qituvchining vazifasi barcha o'quvchilarning o'qish tezligini, iloji boricha bir xillikka keltirishdan iborat. O'qish sur'atini oshirishda tez aytishlarni, maqollarni yod oldirish va matnni ovoz chiqarib o'qishni mashq qilish kabilar samarali usullardan hisoblanadi.

Ongli o'qish. Ongli o'qish yaxshi o'qishning asosiy sifati hisoblanadi. Ongli o'qish o'qilgan matnning aniq mazmunini, asarning g'oyaviy yo'nalishini, obrazlarini va badiiy vositalarining rolini tushunib o'qish, shuningdek, asarda tasvirlangan voqea-hodisalarga o'z munosabatini ifodalay olishdir.

Ifodali o'qish. Ifodali o'qish intonatsiya - ohang yordamida asarning g'oyasi va jozibasini to'g'ri, aniq, yozuvchi niyatiga mos ravishda ifodalay bilishdir.

Intonatsiya (ohang). Intonatsiya og'zaki nutqning birgalikda harakat qiluvchi elementlari: urg'u, nutq tempi va ritmi, pauza, ovozning past-balandligining yig'indisidir.

Asarning mazmuni va g'oyaviy yo'nalishini tahlil qilish ifodali o'qishga o'rgatish bilan bog'lab olib boriladi. Ifodali o'qishga o'rgatishda matn mazmunini tushunish, muallif hikoya qilgan voqealarga o'z munosabatini bildirish asosiy vazifa hisoblanadi. O'quvchilarda ifodali o'qish malakasini shakllantirish uchun asarni o'qituvchining ifodali o'qishi muhim ahamiyatga ega.

Dars jarayonida barcha o'quvchilarni birday jalb etish, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarga bajara oladigan imkon qadar ko'proq topshiriq berish, iqtidorli bolalarni zeriktirib qo'ymasdan so'rash shakllarini yangilab turish, rag'batlantirish usullarining eng afzallarini, fanga, faslga bog'lagan shaklda qo'llash, o'quvchilarning fanga, o'qishga bo'lgan munosabatini yaxshilaydi. Buning uchun o'qituvchi mehnatkash, tirishqoq, izlanuvchan va bolajon bo'lmog'i kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Davydov, V.V. Ta'limni rivojlantirish muammolari / V.V. Davydov. - M., 2016 yil.
2. Davlat ta'lim standarti asosida tuzilgan 2-sinf ish reja.
3. Ona tili o'qitish metodikasi K.Qosimova Toshkent —Nosirl nashriyoti 2009.
4. 2-sinflar uchun Ona tili darsligi K.Qosimova, S.Fuzailov, A.Ne'matov Toshkent-2018

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI MA'NAVIY TARBIYALASHDA XALQ OG'ZAKI IJODI VA MILLIY AN'ANALARNING O'RNI

*Abduhakimova Muborak Nasirullayena, Termiz davlat pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-kurs magistranti*

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy tarbiyasini shakllantirishda xalq og'zaki ijodi: laparlar, baxshichilik, maqol, matal, ertak va hikoyalardan unimli foydalanishning didaktik ahamiyati haqida yoritib o'tilgan. Bundan tashqari, yosh oilalarga milliy urf - odatlar, qadryatlar, o'zbekning o'zligi nimalarda aks etishi haqida ma'lumotlar berilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida vaqtini mazmunli o'tkazish, har xil tajavuskor internet o'yinlariga chalg'imasdan o'zining bilimi, teran fikrlashi, maqsadlari va shijoati bilan boshqalarga ham o'rnak bo'la oladigan yoshlarni tarbiyalashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ma'naiyat, rostgo'ylik, maqol, matal, laparlar, glaballashuv, ota – bobolar hikmati, hikmatli so'zlar, hadis, “Qur'oni Karim”, xalq pedagogikasi, badiiy adabiyot durdonalari.

O'quvchi yoshlarning ma'naviy jihatdan komil inson bo'lib kamol topishida milliy urf-odatlarimizning, an'analarimizning hamda xalq og'zaki ijodining o'rni beqiyos hisoblanadi. Xalqimiz o'tmishiga nazar tashlaydigan bo'lsak ustoz-shogird an'analari, yoshi ulug'lar tomonidan yoshlarga matal, maqol, ertaklar va hikoyalar orqali qadryatlarimiz, qon- qonimizga singib ketgan milliyligimizni ta'lim-tarbiya jarayonini orqali yoshlarga uqtirgan. Shu o'rinda ma'naiyat so'ziga to'xtaladigan bo'lsak, insonning ruhiy va aqliy olamini ifoda etuvchi tushunchadir. Buyuk siymalarimizning ma'naviy va madaniy me'rosi, ular yaratgan asarlaridagi so'zlarning mazmun-mohiyatan chuqur ma'noga ega ekanligi tahsinga loyiqdir. Bu asarlar nafaqat o'sha davrdagi insonlar uchun, balki bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan glaballashuv jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov mustaqillikka erishgan yillardayoq mamlakatimizni ma'naviy – axloqiy rivojlantirish haqida o'z fikrini bayon etgan:” Mustaqil O'zbekistonning kuch – qudrat manbai – xalqimizning umuminsoniy qadryatlarga sodiqligidir. Xalqimiz adolat, tenglik, ahil qo'shnichilik va insonparvarlikning nozik kurtaklarini asrlar osha avaylab asrab kelmoqda . O'zbekistonni yangilashning oliy maqsadi ana shu an'analarni demokratiya, farovonlik, madaniyat, vijdon erkinligi va har bir kishini kamol toptirishga erishish uchun zarur shart –sharoit yaratishdir”.

Binobarin, mevali daraxtga tosh otadiganlar ko'p bo'lgani kabi, rivojlanayotgan yurtimizga xasad qilib, uning dunyo hamjamiyatidagi o'rniga rahna solish maqsadida yurganlar ham oz emas. Eng katta tahdid bu ma'naviyatimizga qilingan tahdid hisoblanadi. Bizga ma'lumki, mustamlakachilik davrida ham o'z fikriga ega, atrofga teran ko'z bilan qaraydigan, o'z haq-huquqini biladigan va har bir jarayonga o'zining munosabatini bildiradigan insonlar xalq ichidan terib olindi, qoralandi, otildi, ularning asarlarini yo'qotishga harakat qildilar. Ya'ni, ochiqchasiga ma'naviyatimizni talon-taroj qilishga urindilar. Lekin jafokash xalqimiz ularni asrab shu kungacha yetkazib berdilar. Abu Nasr Farobiy, Abu Abdulloh al-Xorazmiy, Ahmad yugnakiy, Jaloliddin Rumiy, Abu Hamid G'azzoliy, Kaykovus, Shayx Sa'diy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa Sharq mutafakkirlarining merosida farzandlarni tarbiyalash, uni kamolga yetkazish asosiy muammo sifatida qaraladi. Ular so'zni va nutqni tarbiya va ta'lim jarayonida ilohiy ne'mat va hikmat deb hisoblashgan va har qanday so'zning o'rni va ahamiyati bola tarbiyasida beqiyos ekanligini, bu jarayonda so'zning samarasi kuchli ekanligini ta'kidlab o'tgan.

Sharqona tarbiyada axloq ko'rki o'zaro so'zlashuv jarayonida namayon bo'ladi. Muloqotning asosiy bosqichi bu salomlashishdir. Xalqimizda salomlashish ma'naviy tarbiyaning yuksak ko'rinishi hisoblanib, uning tag zahirida umuminsoniy qadryatlarning ustunligi shu millatning ruhiy holati, munosabatlarning ma'naviy – axloqiy asoslari aks etadi. Bu fikrlarimizning dalili sifatida, "Qur'oni Karim"da ham ushbu qadryatlar ulug'lanib, salomlashish odobi har bir musulmonda bo'lishi kerak bo'lgan xislatlardan biri sifatida qoraladi. Unda shunday deyilgan "Ey musulmonlar, o'z uylaringizdan boshqa uylarga to'izn so'ramaguningizcha va egalariga salom bermaguningizcha kirmangiz. Mana shu sizlar uchun yaxshiroqdir. Shoyad ushbu eslatmadan ibrat olsangizlar".

Ajdodlarimizning ma'naviy va madaniy merosi ular yaratgan asarlardagi xalqchilik, vatanparvarlik, ezgulik, or – nomus, iffat, xayo bir so'z bilan aytganda o'zbekning o'zligini anglatib turadigan an'analar, o'yinlar, milliy g'urur, laparlar, milliy marosimlar bularning barchasi yosh avlodni ma'nan yuksalishga, hayotda o'z o'rni topishga, halol yashashga undaydi. Ma'naviy qadryatlar tub – tubida insonning hissiyotlari, turmishga bo'lgan munosabati, sadoqat, mehr – oqibat, bilim olishga bo'lgan munosabat, oliy darajadagi axloq, yuksak insoniy xislatlarga ega bo'lgan ma'naviy jihatdan tarbiyalangan, rostgo'y jamoa vakilini tarbiyalash g'oyasini oldiga maqsad qilib qo'ygan. Ammo bizga sir emaski, hozirgi globallashuv asrida o'zligimizga yod g'oyalar chegara bilmay kirib kelmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida internet tarmog'idan har xil yoshiga mos bo'lmagan, tajavuskor o'yinlar bilan band bo'lishi, nutqida har xil kurakda turmaydigan haqoratli so'zlarni ishlatishi, ustoz – shogird an'alariga putr yetkazayotgani, yoshi ulug'larga nopisand qarayotgani sir emas. O'smirlarda esa yengil hayotga bo'lgan intilish, arzimagan sabablar bilan sutsuit holatlari, axloqsizlik, "Ommaviy ma'daniyat"ning avj olishi, qizlarda xayo, iffat, ota – onaga hurmatning poymol bo'layotgani, yigitlarda erkaklik, or – nomus, vatanparvarlik, oilasini halol luqma bilan taminlash kabi xususiyatlarning yo'qolib borayotgani, yosh oilalarda arzimagan kelishmovchilik asosida ajirimlarning ko'payib ketishi, kiyinish ma'daniyatining yo'qolib borayotgani, internet tarmoqlaridan tog'ri foydalana olmaslik natijasida zo'ravonlikning kuchayib ketishi, boqimandalik kayfiyatiga tushib qolishi, eng achinarlisi bilimsizlik tufayli yod g'oyalar qurshovida qolib, shavqatsiz insonlar changaliga o'z xohishi bilan tushib qolayotgani, kashandachilik, giyohvandlik, qimorbozlik, o'g'irlik hamda tamagirlik qilayotgani barchamizni xushyorlikka chaqirmog'i lozim. Oyni etak bilan yopib bo'lmaydi deganlaridek, biz ham bu haqiqatlardan shunchaki ko'z yuma olmaymiz. Bunga sabab nima? Biz qachondan shu ahvolga tushib qoldik? Nega biz tarbiya qilayotgan yoshlar shu jarlik tomon ketmoqda? Bu savollarga javob izlab tarixga yuzlanamiz, bizning ma'naviyatimizni yo'q qilishga ju ko'p urinishlar bo'ldi, natijada bir muddat jamiyat ilm nuridan yashincha foydalandilar, dinimizni yo'q qilishga harakat qildi, buning natijasida biz halol va haromni farqlay olmadik, yoppasiga paxta ishiga jalb qilishdi, buning natijasida esa farzandlarimiz qarovsiz qoldi. Bu borada Burxoniddin Marg'noniyning qarashlarini fikrimizning dalili sifatida ko'rsatamiz, "Farzandga adab, hunar o'rgatmaklikni meros deb bilgil. Agar sen xoh unga adab o'rgatg'il, xoh o'rgatmag'il turmush mashaqqatlarining o'zi unga o'rgatur. Undoqkim debdurlar, ota – ona tarbiyalamasa, kecha va kunduz uni tarbiyalaydur".

Tarbiyani, farzandlarimizga yoshligidan hunar o'rgatish kerakligini, agar bu ishni vaqtida amalga oshirmasa, atrofdagilar ta'siriga tushib qolishini ta'kidlab o'tgan. Fikrlarimizning davomi sifatida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi Konsultatsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bag'ishlangan nutqida "Bolalarimizni birovlarining qo'lga berib qo'ymasdan, ularni o'zimiz tarbiyalashimiz lozim. Buning uchun yoshlarimiz bilan ko'proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini yechish uchun amaliy ko'mak berishimiz kerak. Bu vazifalarni amalga oshirishda biz asrlar mobaynida shakllangan milliy an'analarimizga, ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz" – deb, aytib o'tgan. Binobarin, biz bu jarayonda barchamiz bir kuch bo'lib, bu mashaqqatlarni yengib o'tishimiz zarur. Bu yo'lda o'qituvchi, o'quvchi hamda maktab hamkorligini tizimli yo'lga qo'yish va shaffofligini taminlash zarur, yosh oilalarga an'analar, milliy urf – odatlar haqida tushunchalar berish, ularga bepisand qarash oqibatlarini tushuntirish lozim, yosh o'qituvchilarning ota – onalar bilan suhbat qilishlari uchun metodik qo'llanmalar yaratish, yosh avlodni tarbiyalashda xalq og'zaki ijodidan unimli foydalanish, dostonlarning tag zamiridagi vatanga sadoqat, mardlik, mehr – oqibat, kabi tuyg'ular bilan tarbiyalash, zarur. Zero, ma'naviy yuksak, zamonaviy talablarga javob bera oladigan, ajdodlarimizning boy merosiga sobit tura oladigan, yod g'oyalar ta'siriga tushib qolmaydigan kelajagimiz egalarini tarbiyalash oldimizdagi oliy burchimiz hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.Mirziyoyev. O'zbekiston Respublikasi Konsultatsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimidagi ma'ruzasi. T.: 2016
2. M.Shoxadiyev. Burxoniddin Marg'inoniyning axloqiy – huquqiy tarbiyaga oid qarashlari. Avtoreferat. T.: 2006 y.
3. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.: Ma'naviyat, 2008 y.
4. Z. B. Jalilov. Sharq mutafakkirlari me'rosini o'rganishning didaktik metodlari. Zamonaviy ta'lim jurnali. 2017 yil, 5-son.
5. A. Haydarov. Inson kamolati milliy-ma'naviy qadriyatlar. T.: Muharrir, 2008 yil

XALQ PEDAGOGIKASIDA TARBIYA USLUBINING O'ZIGA XOS

XUSUSIYATLARI

K.K.Artiqova TerDPI O'qituvchisi Eshboltayev Elmurod TerDPI "Pedagogika" yo'nalishi talabasi

Sharq xalqlari, jumladan, o'zbeklar bolalar tarbiyasiga befarq qaramaganlar. Hayotdagi har qanday hatti-harakatning ham oqibati to'g'ri baholangan. Yoshga monand ta'sir ko'rsatish yo'l va vositalari yaratilgan. Kerak bo'lganda rag'batlantirish turlaridan foydalanilgan, lozim bo'lsa jazolangan. "Bir bolaga yetti mahalla ota-ona" deb bejiz aytilmagan. Tarbiya borasida xatolikka yo'l qo'ygan bola u kimligidan qat'i nazar jazolangan. Noaxloqiy hatti-harakatlar qisqa va lekin o'ta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan "yomon bo'ladi" iborasi bilan tavsiflangan. Masalan, xalqimizning qadimdan amal qilib kelayotgan odob-axloq qoidalariga ko'ra nonga hurmat ulug'langan va non ushog'i bexosdan yerga tushib ketsa, "yomon bo'ladi" deb, uni qo'lga olib ko'zga surtib o'pib, og'izga solingan yoki chetga olib qo'yilgan.

Suvga tuflash – “gunoh bo'ladi”, “yomon bo'ladi” deb tushuntirishgan. Qadimda hovuzlarning suvi haftalab, oylab toza turgan. Biroq, kishi uni “harom” qilishga botinolmagan. Bolalarga bu “yomon bo'ladi” iborasi orqali yetkazilgan.

Qozonga mushuk yoki it, sutga sichqon tegsa o'sha idishlar “harom” hisoblanib, toza suvda yaxshilab yuvilgan. Ikki qo'lini orqaga tirab chalqancha yotish, barmoqlarni zanjir qilish, oyoqlarni chalishtirib, ko'pchilik oldida uzatib o'tirish odobsizlik hisoblangan.

“Yomon bo'ladi” iborasi orqali kattalarga hurmat, kichiklarga g'amxo'rlik tarbiyalangan. Yetim bolalarga, boshiga musibat tushgan oilalarga ozor yetkazilmagan.

Otaga tik qarash, ularga ters javob berish, xotin-qizlarga behayolik qilish “yomon bo'lishi”ni yoshlikdan tushuntirishgan. Bunda bolaning yoshi, hatti-harakatlari, o'ziga xos xususiyatlari hisobga olingan. Ayrimlariga noaxloqiy hatti-harakatlarning yomonligi Qur'oni karim, hadislardan misollar keltirish, hikoyalar aytib berish orqali ifodalansa, ayrim yoshdagi bolalar ota-ona, aka-uka, opa-singil, qo'ni-qo'shnilarning ijobiy hatti-harakatlari namunasida tarbiyalangan. Bunday axloqiy fazilatlar bola aqlini tanimasdan, gapirishni bilmasdan oldin ota-onalar turmush tarzida ifodalangan. Keyinchalik esa, “yomon bo'ladi” iborasi orqali davom ettirilgan. Masalan, musulmon farzandi quyosh chiqquncha uxlasa, “yomon bo'ladi”, erta saharda eshik ochilmasa, “yomon bo'ladi”, “kunlik rizqimizdan benasib qolamiz” iboralar bolalarni erta turishga undagan. Kechki payt quyosh botishi arafasida uxlasa, “yomon bo'ladi” deb uqtirilgan.

Hayvonlarga, qushlarga tosh otma, ozor berma, “yomon bo'ladi”, mevalarni tishlab tashlama, “yomon bo'ladi”, qush uyasini buzma, ekinlarni payhon qilma, “yomon bo'ladi”, kabi iboralar orqali ona tabiatga hurmat, uni avaylab-asrashga o'rgatilgan. Hozirgi so'zimiz bilan aytilganda ekologik tarbiya asoslari berilgan. Saranjom-sarishtalik – uyning bezagi, tejamkorlik – farovonlik kaliti, to'g'rilik, halollik – ko'ngil xotirjamligi ekanligini mehnatkash xalqimiz unutmagan va oilada bolalarni ana shunday fazilatlar asosida tarbiyalashga doimo vaqt topisha olgan. “Toma-toma ko'l bo'lur, tommay qolsa, cho'l bo'lur” – xalq maqolining qimmat ham ana shunda.

O'zbek xalqida bolalar bilan bog'liq juda ko'p yaxshi an'analar bor. Xalq pedagogikasi bolalarga mehr-muhabbat, ularni sevis, erkalash, parvarish qilish, ta'lim-tarbiya berish, ehtiyotlash kabi insoniy qarashlarni targ'ib qilib kelgan. Oilada yangi insonning dunyoga kelishini barcha xalqlar qadimdan kishi hayotidagi eng quvonchli hodisa sifatida nishonlab kelganlar. Xalqimiz ana shu quvonchni ifoda etuvchi turli urf-odatlarini ijod etgan.

O'zbeklarning qadimiy urf-odatlariga ko'ra yangi chaqaloqning dunyoga kelishi faqat uning ota-onasi uchungina emas, balki hamma qarindosh-urug'lari va mahalla-ko'y uchun ham sevinchli hodisa hisoblangan. Biz xalq og'zaki ijodi asarlarini ko'zdan kechirar ekanmiz, xalqning nom qo'yish odatiga keng o'rin berilganini ko'ramiz. Sharq xalqlari, xususan o'zbek xalqida shunday odat bor: bolalarga oiladagi kattalar, elu-yurt o'rtasida mo'tabar bo'lgan kishilar, e'tiborli qariyalar nom qo'yadilar. Bu qadimdan qolgan rasmdir. Masalan, “Erali va Sherali” dostonida aytilishicha, o'sha zamonning rasmiga ko'ra bolaning birini podsho o'z qo'lga olib, birini xotiniga

ko'tartirib, ipak alvon chodirlarning ichidan xaloyiqqa qarab, bolalarga munosib ot qo'yishni so'radi:

Birisini berdim haylo gulima,

Birisini o'zim oldim qo'lima.

Bir maslahat sizlarday el-kunima,

Birodarlar, ot qo'yinglar o'g'lima.

“Har bir bolaning ismi-jismiga mos bo'lur” degan ibratli gap bor xalqimizda. “Bola aziz, odobi undan aziz” maqolida o'zbek xalqining tarbiyaga oid qarashlari o'z ifodasini topgan. Bu e'tiqod yillar davomida ular ongiga singib ketgan. Ota-onalar farzand ko'rish, ularni sog'lom o'stirish bilan birga, ularning odobli bo'lishlarini ham orzu qilishgan. Bola tilga kirishi bilanoq axloqiy tarbiyaning alifbosi bo'lgan salomlashishni o'rgatishgan. Bolalar uyga kirishda, o'zidan kattalar bilan uchrashganda, yo'lda ketayotganda, o'ng qo'lini ko'ksiga qo'ygan holda «Assalomu alaykum» deb so'rashadilar. Bu ham xalq tarbiyashunosligining azaliy o'lmas sabog'i bo'lib, o'zbek xonadonida mustahkam o'rin olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Sh.Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz.- T.:“O'zbekiston” 2017-yil
- 2.Sh.Mirziyoyev. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon boladi. -T.: “O'zbekiston” 2019-yil
3. Karimov I.A. «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q». Toshkent. “Sharq” 1998-yil.
- 4.Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2015-yil.
- 5.Volkov G.N., Baubekova G.D. Etnopedagogika. – T.,-“O'qituvchi” 2000-yil.
- 6.<https://ejedl.academiascience.org/index.php/ejedl/article/view/381>

ЗНАЧЕНИЕ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВО И ПРИРОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ У МОЛОДЁЖИ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В НЕПРЕРЫВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Тилегенов Аскарбай Толегенович –кандидат педагогических наук, профессор.

Каракалпакский филиал Узбекского научно-исследовательского института педагогических наук. г.Нукус

Таянч сўзлар: халқ оғзаки ижоди, ёшлар, маънавий-ахлоқий қадриятлар, узлуксиз таълим, фольклор, меҳнат, маънавий тарбия, миллий истиқлол ғояси, маданият.

Ключевые слова: фольклор, молодежь, духовно-нравственные ценности, непрерывное образование, фольклор, труд, духовное воспитание, идея национальной независимости, культура.

Key words: folklore, youth, spiritual and moral values, continuous education, folklore, work, spiritual education, the idea of national independence, culture.

Природа и весь материальный мир находятся всегда в непрерывном движении, постоянном движении, постоянном изменении и развитии. В процессе движения природы и материи в бесконечном пространстве и времени

времени какие-то вещи исчезают, но при этом появляются новые, которые приходят на смену старым.

В результате постепенного, эволюционного развития природы на протяжении миллионов лет возник неживой мир. Появление живого мира предоставляет собой грандиозный скачок, ставший возможным при определенных условиях развития природы и материи в необъятном космическом пространстве. Живой мир есть следствие сложнейших процессов, которые произошли на Земле в более позднее время, следствие развития неживой природы, продолжавшегося очень длительное время. И живой мир, и неживой мир находятся в постоянном движении. Однако это вечное движение происходит у каждого из них в разной форме.

Древнейший человек на ранних этапах своего существования, когда он только получил от природы, питался теми продуктами, которые в готовом виде она ему давала. В последствии, благодаря трудовой деятельности, создания различных орудий труда, материальных и духовных богатств, появилось и стало развиваться человеческое общество.

По мнению Фараби, каждый человек по своей сущности устроен так, что он всегда для поддержания жизни и достижения высшей степени зрелости будет нуждаться в очень многих вещах. Один он не сможет создать для себя все эти вещи, поэтому, чтобы обладать ими, у него появляется потребность в обществе людей. Вот почему умножаются человеческие индивиды, и они, располагаясь на какой-то части земли, составляют ее население, в результате чего появляется человеческое общество, члены которого осуществляют совместную трудовую деятельность. Общество является закономерным результатом развития материального мира, природы в течение многих тысяч лет.

Как свидетельствуют устное народное творчество и памятники древней письменности, наши предки несколько тысячелетий назад жили в лоне природы. Они проли очень большой и трудный путь, прежде чем создали высокую и своеобразную культуру.

Возвращение к своим истокам, осознание глубины и величия культурного и духовного наследия наших великих предков, внесших огромный вклад в достижения мировой культуры, воспитание в каждом поколении бережного отношения к своему прошлому, благородным национальным и религиозным традициям, одновременно с этим ясное понимание необходимости освоения и приобщения к ценностям современной цивилизации и духовности это конкретная почва, на которой строится наша политика обновления и повышения национального самосознания, политической зрелости и активности населения.

Каракалпакская культура в целом, в том числе и педагогическая теория и практика, имеет исторические корни, уходящие вглубь веков. Педагогическая мысль на протяжении длительного времени выбирала в себя и отражала глубинную сущность общественных процессов, характерных для того или иного

исторического этапа. В трудах мыслителей Центральной Азии содержатся интересные высказывания по вопросам воспитания и обучения. В них находят яркое отражение основная тенденция научных исканий этих мыслителей-стремление дать свое, рационалистическое обоснование целей и средств умственного, нравственного, трудового, эстетического и физического воспитания человека.

Сегодняшнего дня каракалпакские ученые –педагоги исследуют воспитательные возможности каракалпакских народных дастанов. До сегодняшнего дня наши дастаны достигло уже более сотни. Используются как средство духовного воспитания дастаны в непрерывном образовании.

Многие читатели уже давно получили возможность познакомиться с каракалпакским героическим эпосом «Сорок девушек», -он переведен на русский язык и на многие языки народов нашей страны, стал широко известен и за рубежом. Высокую оценку его художественной и исторической ценности дали крупнейшие ученые-академики Е.Бертельс и С.Толстов, а выдающийся французский писатель Луи Арагон сравнил героев этого эпоса с героями знаменитой «Песни о Роланде».

Но этим далеко не исчерпывается богатство нашей старинной эпической поэзии. «Маспатша», «Коблан», «Алпамыс», «Курбанбек», «Ер Зиуар» и другие дошедшие до нас древние народные дастаны- а их насчитывается вместе с вариантами более пятидесяти!-свидетельствуют о щедрой фантазии и о высокой поэтической культуре наших далеких предков. К числу наиболее крупных и самобытных произведений каракалпакской народной поэзии относится и сказочно-романтическая поэма «Шарьяр». Эпос «Шарьяр» был записан в 1939 году нашим известным писателем Аметом Шамуратовым в Кунградском районе Республики Каракалпакстан со слов сказителя Кулемета-жырау. Главные персонажи этой поэмы –молодой богатырь Шарьяр и его отважная сестра Анжим –воплощают в себе черты подлинных народных героев: мужество, верность, справедливость, душевное благородство. А причудливые порождения старинной народной фантазии-хитроумные колдуньи, огнедышащие драконы, волшебные крепости, крылатые кони –сочетаются в этой с яркими и правдивыми героическими, лирическими и бытовыми эпизодами.

Огромное богатство образов и поэтических приемов, тонкий психологизм, увлекательное развитие сказочного сюжета делают эпос о Шарьяре одним из выдающихся памятников старинной восточной народной поэзии.

Личность человека формируется и развивается в результате воздействия многочисленных факторов, объективных и субъективных, природных и общественных, внутренних и внешних, независимых и зависимых от воли и сознания людей, действующих стихийно или согласно определенным целям. При этом сам человек не мыслится как пассивное существо, которое фотографически отражает внешние воздействия. Он поступает как субъект своего собственного формирования и развития.

В духовной жизни и деятельности личности постоянно происходит борьба между обыденными и научным сознанием. Поэтому, одна из вечных проблем педагогики состоит в том, чтобы добиться максимального повышения эффективности преднамеренных, целенаправленных воспитательных воздействий на человека. Эталонном непрерывного образования, его основной целью является всестороннее развитие личности.

Дастаны – неповторимый ценность народа , имеют воспитательные возможности в формировании у молодёжи духовно-нравственных ценностей в непрерывном образовании. Поэтому , мы , в конце статьи пришли к ниже следующим выводам:

1. Учетывать воспитательную возможность народных дастанов в непрерывном образовании
2. Раскрыть пути и методов духовно-нравственных воспитании молодёжи средствами народных дастанов в непрерывном воспитании
3. Организовать воспитательный урок по изучению народных дастанов
4. Организовать разных кружков для формирования гармонично развитого человека.

Личность , повторим в очередной раз , не формируется «по частям». И только личность создает личность. А поэтому воспитатель поставлен перед необходимостью вести технологический процесс от начала до конца. Выделить их, указать пути достижения- это задача науки.

Литература:

1. Каракалпакский народный фольклор. многотомник. Нукус, издательство «Каракалпакстан».2007 год.
2. Каракалпакский народный фольклор. многотомник. Нукус, издательство «Каракалпакстан».1986 год.
3. Каракалпакский народный фольклор. многотомник. Нукус, издательство «Каракалпакстан».1987 год.
4. Учебник по педагогике. Авторы: К.Косназаров, А.Пазылов, А.Тилегенов. Нукус , издательство «Билим» , 2009 год.
5. Основы педагогического мастерства. Авторы: И.А.Зязюн и др. Москва «Просвещение» 1989г.

УМУМ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ ИШЛАРИ, УЛАРНИНГ БОСҚИЧЛАРИ ВА ЎТКАЗИШ МЕТОДИКАСИ

Байметов Мухамматали Мехриддинович ЧДПУ ўқитувчиси

Икромов Имомали Абдугани ўғли ЧДПУ талабаси

Мамлакатимизда ўқувчи ёшларнинг замонавий касб-хунарларни эгаллашлари, уларни хар томонлама етук мутахассис бўлиб етиштирилиши, шунингдек меҳнат шакллари ривожлантириш давлат сиёсатининг муҳим йўналиши ҳисобланади. Президентимиз томонидан қабул қилинган қарор ва

фармойишлар ушбу йўналишнинг муҳим эканлигини кўрсатади ва ривожланиши учун дастуриамал бўлиб хизмат қилади.

Ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришнинг асосий мақсади биринчи навбатда ёшларни ўзининг ҳаёт йўлини тўғри белгилашларида ўзининг қобилият, қизиқиш ва мойиллигини ҳамда ижтимоий эҳтиёжни ҳисобга олган ҳолда касб танлашларида қўмаклашишдан иборатдир. Бизнинг жамиятимиз ҳар бир шахснинг қобилиятлари тўлиқ намоён бўладиган, юқори самара билан ишлай оладиган фаолият ва шарт-шароитлар билан банд бўлишига катта эътибор бермоқда.

Ҳар бир ўқувчининг ахлоқий тарбияланганлик даражасини чуқур ва ҳар томонлама аниқлаб олиш уларга биргалашиб педагогик таъсир курсатишнинг дастлабки босқичи ҳисобланади. Бунда ўқувчиларнинг оилада, мактабда, бўш вақтларида катталар, тенгқурлари ва ўзидан кичиклар билан бўладиган барча муносабатларини таҳлил қилиш, уларда мавжуд салбий муносабатларни вужудга келтирадиган сабабларни аниқлаш ва бу ҳақида ота-оналар ўз вақтида хабардор қилиш лозим бўлади. Ана шу босқичдан кейин педагогик тадбирларни белгилаш бошланади.

Мактабнинг касб-хунарга йўналтириш хонаси «Ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш хонаси тўғрисидаги Низом» асосида ташкил этилади ва жихозланади. Мазкур Низомда мактаб касб-хунарга йўналтириш хонасининг вазифалари, унда ўтказиладиган тадбирлар, стенд ва унда яна қандай маълумотлар бўлишлиги ҳақида айтиб ўтилган. Мактабнинг касб-хунарга йўналтирувчи мутахассиси мазкур хонанинг мудирини ҳисобланади.

Ўқитувчи – ўқувчини дарсларда кўзатиш, у билан суҳбатлашиш, бола фаолияти маҳсулини таҳлил қилиш жараёнида унинг баъзи хусусиятларини қобилият, қизиқиш, мойилликларни пайқаб олади, бу ҳислат ва фазилатларни шакллантириб булар касбни белгилашда асосий омил бўлиши мумкин. Боланинг касбий муҳим ҳислат ва фазилатларини барвақт аниқлаш ва эса кейинги ўз хусусиятларига қараб касбни тўғри танлаш, уни мувоффақиятли равишда ўзлаштириш, меҳнатда юксак натижаларга эришиш имконини бериши мумкин.

Диагностик – касбий маслаҳат (консултатсия) – кишини (шахсни) ҳар томонлама ўрганиш асосида ундаги қизиқиш, қобилият, майиллик, лаёқат, қобилият, эътиқодлар ҳамда шахсдаги касб жихатидан муҳим бўлган айрим истак-стимул (ундовчи) сифатларини аниқлаб ўрганишга қаратилгандир.

Бундай маслаҳат – (консултасия)дан мақсад – меҳнат фаолиятининг қандай соҳасида сиз муваффақиятли ишлашингиз мумкинлигини, я’ни сиз қайси соҳада жамият, давлат ва оила учун максимал фойда келтиришингиз мумкинлигини ҳамда ўз касб ва меҳнатингиздан мумкин қадар кўпроқ қониқиш ҳосил қилишингизни олдиндан белгилаб беришдан иборат.

Е.А.Климов касбий маслаҳатнинг ҳолатларини гуруҳлаштиришга ўзгача ёндошган. Унинг фикрича, касбий маслаҳат қўйидаги факторларга боғлиқ бўлади:

- ўқувчида касбий режанинг мавжудлиги ёки йўқлиги;
- ўқувчида қобилиятнинг мавжудлиги;
- ўқувчи меҳнат бозорининг талабларига мос келиши.

Психологлар-ўқувчи ёшларнинг касб танлаш сабабларини умумий ўқув-тарбия вазифалардан келиб чиққан ҳолда белгилайдилар:

➤ ижтимоий йўналтирилган онглиликни таркиб топтириш, зарурий ҳатти-ҳаракатлар сифатида ма'навий-ахлоқий тарбиялаш ёки фуқаролик туйғуларини тарбиялаш;

➤ мойиллик ва лайқатларни ривожлантириш, исталган ҳатти-ҳаракат сифатида касбий қизиқишни тарбиялаш ёки касбий тарбиялаш.

Шундай қилиб умумтаълим мактаби олдида қўйилаётган замонавий талабларнинг амалга оширилиши касбга йўналтиришнинг босқичлар мазмунини илмий ва амалий муаммоларни ишлаб чиқишни бир мунча фаоллаштирди. Бу жараён ўзлуксиз давом этаётган, ёшга оид барча босқичларда аниқ мақсадга йўналтирилади, ҳамда касб-хунарга йўналтириш ишларини жонлантиришга кенг жамоатчиликнинг диққат эътиборини қаратиш лозимлигини белгилаб бермоқда. Ҳозирги пайтда касб-хунарга йўналтириш ишларини жонлантиришда мактаб касб-хунарга йўналтирувчи мутахассиснинг роли муҳим аҳамиятга эгадир.

Шу мақсадда касб-хунарга йўналтириш ишларини мақсадли равишда амалга ошириш учун мактабларда касбга юналтирувчи ходимларнинг малакасини оширишга алоҳида эътибор берилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Толипов Ў.Қ., Шарипов Ш.С., Холматов П.Қ. Дарсдан ташқари машғулотлар жараёнида ўқувчиларни касб-хунарга йўллаш технологияси. –Тошкент: 2004. 31 б.
2. Муслимов Н.А., Муллахметов Р.Г. Касб танлашга йўллаш. Ўқув қўлланма. – Тошкент: 2007. 186 б.
3. Шарипов Ш.С., Давлатов К., Насриддинова Г.С. Касб танлашга йўллашнинг илмий-педагогик асослари. –Тошкент: 2007. 138 б.

ҲОДИСА ВА ЖАРАЁНЛАРНИ ТЕКШИРИШДА МАТЕМАТИК МОДЕЛЛАШТИРИШ БОСҚИЧЛАРИ

*Фарғона шаҳар 35- ўрта таълим мактаби математика фани ўқитувчиси
Мирзакаримова Нарғиза Хомидовна*

Annotatsiya – Ushbu maqolada Matematik modellash tirish hodisa va jarayonlarni tekshirishda boshqa usullarga nisbatan bir qancha afzalliklari to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar - Model, modellash tirish, qonuniyat, tajriba.

Model xaqidagi boshlangich ma'lumotlardan bizga shu narsa ma'lumki, matematik model real dunyodagi yoki biror tadqiqotlar predmet sohasidagi obyektlar(hodisalar)ning qandaydir xossalarni o'rganish maqsadida ularning matematika tilida tavsiflanishidan iboratdir.

Matematik modellash tirish hodisa va jarayonlarni tekshirishda boshqa usullarga nisbatan bir qancha afzalliklarga ega, bunda:

model aniq qonuniyat asosida matematik tilda (grafik va formula ko'rinishda) yaratiladi;

tajribalar natijasiga ko'ra, yaratilgan gipotezani shu gipoteza asosida yaratilgan matematik model orqali tekshirish mumkin. Bunday tekshirish gipotezaning to'g'riligini tasdiqlaydi yoki qo'shimcha ma'lumotlar zarurligini ko'rsatadi;

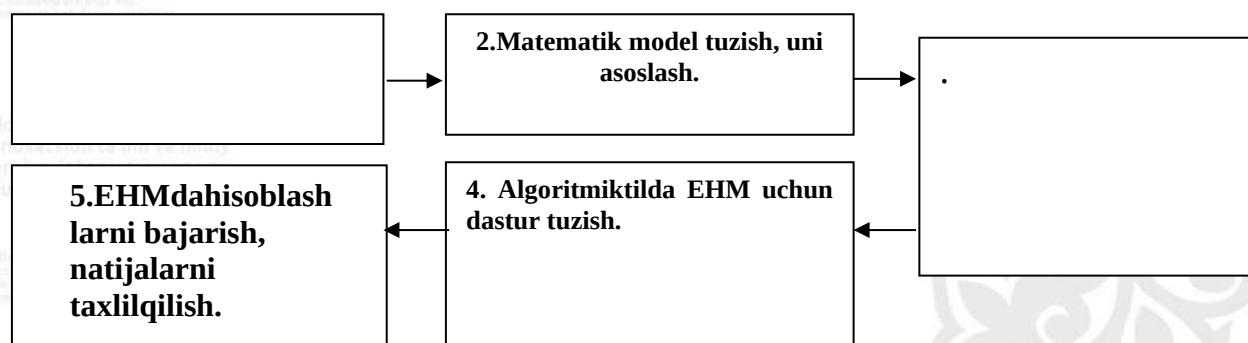
laboratoriya yoki klinik sharoitda o'rganish imkoniyati bo'lmagantizimlarni to'lig'icha yoki ma'lum bir qismining holatini o'rganish imkoniyatini beradi.

Bulardan tashqari, tuzilgan matematik modeldan to'liq foydalanilsa, jarayonlarni o'rganish va natijalar olish uchun vaqt tejraladi, tajribalar soni kamayishi, natijada tajribalarga ketadigan materiallar iqtisod qilinadi, eksperimentlarning borishi va olinadigan natijalar haqida oldindan prognoz (mulohaza) bildirish imkoniyati yaratiladi.

Matematik modellari o'rganilayotgan jarayonning asosiy xususiyatlarini o'zida iloji boricha to'laroq, to'kisroq mujassam qilishi kerak. Bu esa matematik modellarning ilojisiz murakkablashuviga sabab bo'ladi. Bunday matematik modellarni ishlatish, ular asosida qaralayotgan jarayon ko'rsatkichlarining xususiyatlarini tasvirllovchi yechim olish ham o'z navbatida murakkablashadi. Demak, izlanuvchi oldida bir-biriga zid ikki masala ko'ndalang bo'ladi: matematik modeldar yetarli darajada mukammal va sodda bo'lishi kerak, lekin bunday modellarni ishlatish qator qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi.

Matematik model har xil vositalar yordamida berilishi mumkin. Bu vositalarda funksional analiz elementlarini ishlatib, differensial va integral tenglamalar tuzish, hisoblash algoritmi va EHM dasturlarini yozishgacha bo'lgan bosqichlarni o'z ichiga oladi. Har bir bosqich yakuniy natijaga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi va ulardagi yo'l qo'yiladigan xatoliklar oldingi bosqich xatoliklariga ham bog'liq bo'ladi.

Obyektning matematik modelini tuzish, uni EHM da bajariladigan hisoblashlar asosida tahlil qilish "Hisoblash tajribasi" deyiladi. Hisoblash tajribasining umumiy sxemasi quyidagi rasmda berilgan.



1-расм.

Биринчи berilgan va izlanuvchi miqdorlar, obyektning matematik model tuzish uchun ishlatish lozim bo'lgan boshqa xususiyatlari tasvirlanadi.

Ikkinchi bosqichda fizik, mexanik, ximiyaviy va boshqa qonuniyatlar asosida matematik model tuziladi. U asosan algebraik chiziqli, differensial, integral va boshqa turdagi tenglamalardan iborat bo'ladi. Ularning o'rganilayotgan jarayonga ta'sir ko'rsatuvchi omillarning barchasini bir vaqtning o'zida hisobga olib bo'lmaydi, chunki matematik model juda murakkablashib ketadi. Shuning uchun, model tuzishda eng kuchli ta'sir etuvchi asosiy omillargina hisobga olinadi. Uchinchi bosqichda masalaning matematik modeli tuzilgach, mos tenglamalar yechilishi va kerakli ko'rsatkichlar aniqlanishi lozim. Masalan, matematik model differensial tenglama

bilan tasvirlangan bo'lsa, sonli usullar yordamida u chekli sondagi nuqtalarda aniqlangan chekli-ayirmali tenglamalar bilan almashtiriladi.

To'rtinchi bosqichda sonli usullar yordamida aniqlangan algoritm asosida biror-bir algoritmik tilda EHMda ishlatish uchun dastur tuziladi. Masalan, u umumiy xususiyatga ega bo'lishi kerak, ya'ni matematik modelda ifodalangan masala parametrlarining yetarlicha katta sohada o'zgaruvchi qiymatlarida dastur yaxshi natija berishi kerak.

Oxirgi bosqichda dastur EHMga qo'yiladi va olingan sonli natijalar chuqur tahlil qilinib baholanadi. Natijalarga qarab mutaxassis tahlil qilinayotgan jarayon to'g'risida xulosalar chiqaradi, uning amalga oshishiga ma'lum maqsad asosida ta'sir ko'rsatadi, boshqarish vositalarini ishlab chiqadi, tavsiyalar beradi. Ko'plab variantlar asosida bajariluvchi hisoblash tajribalari yordamida loyihachi u yoki bu belgiga ko'ra barcha variantlar ichidan eng ma'qulini

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.N.Urazov va boshqalar. Jarayon va tizimlarni modellash. Texnika oliy o'quv yurtlari uchun darslik. Farg'ona – 2010.

2.A.M.Rasulov. Matematik modellash. Uslubiy qo'llanma. Farg'ona

ТАЛАБАЛАРИДА ТАЯНЧ, КАСБИЙ ВА МАХСУС КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Мухаммадиев Қаҳромон Содиқович Чирчиқ давлат университети технологик таълим кафедраси технологик таълим кафедраси катта ўқитувчиси.

Аннотация. Ушбу мақолада талабаларида таянч, касбий ва махсус компетенцияларни ривожлантиришнинг дидактик имкониятлари хақида сўз боради. Мақола давомида турли илмий асослар ва мулоҳазалар бериб ўтилган.

Калит сузлар: таълим, ҳаётини қуникма, таълим-тарбия жараёни, компетентлик. ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ БАЗОВЫХ, ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ И СПЕЦИАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье говорится о дидактических возможностях развития основных, профессиональных и специальных компетенций у студентов технологического образования. В ходе статьи приводились различные научные основания и соображения.

Ключевые слова: образование, жизненные навыки, образовательный процесс, компетентность.

DIDACTIC OPPORTUNITIES FOR DEVELOPMENT OF BASIC, PROFESSIONAL AND SPECIAL COMPETENCIES IN STUDENTS OF TECHNOLOGICAL EDUCATION

Abstract. This article talks about the didactic possibilities of developing basic, professional and special competencies in students of technological education. During the article, various scientific bases and considerations were given.

Keywords: education, life skills, educational process, competence.

КИРИШ

Таълимнинг устувор вазифаларидан бири, бу таълим олувчи онгу шурида миллий ва умуминсоний кадриятларни қарор топтириш, унда келажакда

жамиятда уз муносиб урнини топиши учун амалий ҳаётий куникмаларни шакллантириш билан ўқувчи ёшларнинг ижтимоий-иқтисодий муносабатларга фаол киришишига замин ҳозирлашдир.

Шу нуқтаи назардан, таълим-тарбия жараёнини нафақат таълим олувчиларга фанлар бўйича билим бериш, балки эгаллаган билим ва малакаларини амалга татбиқ этиш, улардан маиший ҳаётда фойдаланиш куникмаларини шакллантиришга йуналтириш ҳам асосий вазифалардан биридир.

Бугунги кунда таълим тизими тадқиқотчилар томонидан турлича талкин этилаётган компетенция тушунчаси ва унинг мазмуни, чегаралари, унинг таркибий қисмларининг тузилиши каби муаммолар билан тукнашиб турибди.

Ҳозирги кун ўқитувчисининг ўқув фанлари бўйича фақатгина билим, куникма ва малакаларга эга бўлишнинг узи етарли эмаслиги барчага бирдек маълум.

билим - ўрганилган маълумотларни эслаб қолиш ва қайта тушунтириб бериш; куникма- ўрганилган билимларни таниш вазиятларда қўллай олиш; малака-ўрганилган билим ва шаклланган қўникмаларни нотаниш вазиятларда қўллай олиш ва янги билимлар ҳосил қилиш;

компетенция- мавжуд билим, куникма ва малакаларни кундалик фаолиятда қўллай олиш қобилияти.

Агар булажак ўқитувчининг билим, куникма ва малакаси билан биргаликда компетенциявий ёндашувчанлиги бўлмаса:

-таълим муассасасини муваффақиятли битирган ёш мутахассис, ҳаётда қўл муваффақиятсизликларга учрайди;

-олий таълим муассасини битириб янги ишга борган ёш мутахассис университет ёки институтда касбига оид билим ва куникмаларни етарли даражада олган бўлсада, иш жойига қўникиши узок вақт давом этади;

-ноқўлай вазиятларда маълум бўладиги, умумий ўрта таълим ва олий таълимда олинган билим ва куникмалар тезда ҳал қилиниши керак бўлган ҳаётий вазиятларга туғри келмайди ёки умуман ҳаётида керак бўлмайди.

Шунга қўра таълим жараёнига талабалар эгаллаган билим, куникма ва малакаларини бевосита кундалик ҳаётида қўллашга ўргатадиган компетенциявий ёндашувга асосланган ДТС ларни яратиш ва таълим жараёнига қўллаш зарурияти юзага келди.

И.А.Зимняя, таянч компетенцияларни гуруҳлаш асосларини ажратиш ва назарий жиҳатдан асослаб беришга, уларнинг асосий, зарур атамалари мажмуини аниқлашга ва уларнинг ҳар бирига киритиладиган компетенция турларини белгилашга ҳаракат қилди. Таянч компетенцияларнинг уч гуруҳини ажратиб олиш учун назарий асос сифатида психологияда шакллантирилган қоидалар хизмат қилади, бу қоидаларга инсон мулоқот, билим олиш ва меҳнат субъекти эканлиги (Б.Г.Ананьев); инсон жамиятга, бошқа одамларга, ўзига нисбатан муносабатлар тизимида намоён бўлиши (В.Н.Мясищев); инсоннинг компетентлиги акмеологик ривожланиш векторига эга эканлиги (Н.В.Кузьмина, А.А.Деркач); касбий майорат компетентликни ўз ичига олиши (А.К.Маркова) қабилар қиради.

Таянч компетенциялар - инсоннинг жамиятдаги ҳаётий фаолиятидаги долзарб ва истикболли аҳамиятга эга булган турли соҳаларга тегишли булган масалалар, билимлар, амалий маълумотлар ва фаолият усулларида иборат жараён булиб, уларни узлаштириш бир томондан инсоннинг шахсий ва ижтимоий жихатдан муваффақиятли фаолиятини таъминласа, бошқа томондан, жамиятнинг маълум бир сифатдаги инсон ресурсларига булган талабларини кондиритишга хизмат қилади.

Компетенциялардан, таълим компетенцияларни фарклаш лозим. Таълим компетенцияси булажак уқитувчини келажакдаги тулаконли ҳаётидаги фаолиятини моделлаштиради. Маълумки, баъзи компетенциялар, бошқаларига нисбатан умумий ёки аҳамиятлироқ булади. Шунга кура уларни учта даражага булиш мумкин:

- таянч компетенциялар -таълим мазмунининг умумий(метапредмет) қисмига тегишли;
- умумпредмет (қасбий) компетенциялари -маълум доирага қирувчи ўқув предметлари ва таълим соҳаларига тегишли;
- предметга оид (маҳсус) компетенциялар - олдинги иккитага нисбатан хусусий ҳисобланиб ўқув предмети доирасида шакллантирилади.

Таянч компетенцияларнинг дунё буйича ягона руйғати йўқ. Чунки ҳар бир мамлакатнинг уз анъаналари, менталитети ва узига хос талаблари бор. Компетенция- бу жамиятнинг ўз фуқароларига қўйган ижтимоий буюртмаси булиб, уларнинг руйҳати маълум бир мамлакатдаги ижтимоий муҳит билан белгиланади ва бу руйҳат тадқиқотчи олимларимиз томонидан қуйдагича ишлаб чиқилди:

Коммуникатив компетенция — ижтимоий вазиятларда она тилида ҳамда бирорта хорижий тилда ўзаро мулоқотга қириша олишни, мулоқотда муомала маданиятига амал қилишни, ижтимоий мослашувчанликни, ҳамқорликда жамоада самарали ишлай олиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутати.

Ўзини ўзи ривожлантириш компетенцияси — доимий равишда ўз-ўзини жисмоний, маънавий, рухий, интеллектуал ва креатив ривожлантириш, қамолотга интилиш, ҳаёт давомида мустиқил ўқиб-ўрганиш, қогнитивлик қуниқмаларини ва ҳаётий тажрибани мустиқил равишда муштазам ошириб қориш, уз ҳатти-ҳаракатини муқобил баҳолаш ва мустиқил қарор қабул қила олиш қуниқмаларини эгаллашни назарда тутати.

Ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияси — жамиятда бўлаётган воқеа, қодиса ва жараёнларга даҳлдорликни ҳис этиш ва уларда фаол иштирок этиш, ўзининг фуқаролик бурч ва ҳуқуқларини билиш, унга риоя қилиш, меҳнат ва фуқаролик муносабатларида муомала ва ҳуқуқий маданиятга эга бўлиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутати.

Миллий ва умуммаданий компетенция — ватанга садоқатли, инсонларга меҳроқибатли ҳамда умуминсоний ва миллий қадриятларга эътиқодли булиш, бадий ва санъат асарларини тушуниш, ораста қийиниш, маданий қоидаларга ва соғлом турмуш тарзига амал қилиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутати.

Математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабардор булиш ҳамда фойдаланиш компетенцияси — аник хисоб-китобларга асосланган холда шахсий, оилавий, касбий ва иктисодий режаларни туза олиш, кундалик фаолиятда турли диаграмма, чизма ва моделларни ўқий олиш, инсон меҳнатини енгиллаштирадиган, меҳнат унумдорлигини оширадиган, қулай шарт-шароитга олиб келадиган фан ва техника янгиликларидан фойдалана олиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутди. Ю.В.Фролов, булажак технологик таълим ўқитувчиси эгаллаши керак бўлган ўрта интеграциялашган компетенциялар гуруҳини тузади:

- умумий (таянч) компетенциялар;
- услубий (касбий педагогик) компетенциялар;
- маъруза йўналтирилган (махсус) компетенциялар.

В.А.Козырев ва Н.Ф.Радионовлар касбий компетенцияни умумий, таянч ва махсус компетенцияларнинг бирикмаси сифатида тушунишга аниклик киритдилар. Муаллифларнинг фикрига қура, умумий компетенциялар ҳар қандай касбий фаолият учун зарур бўлиб, бугунги кунда улар алоҳида аҳамиятга эга. Улар, биринчи навбатда, ахборот, мулоқот ҳамда фуқаролик жамиятида шахс хатти-ҳаракатларининг ижтимоий ва ҳуқуқий асосларидан фойдаланиш асосида касбий муаммоларни ҳал қилиш қobiliятида намоён бўлади.

ХУЛОСА Таянч компетенциялар маълум бир касбий фаолиятнинг ўзига хос хусусиятларини акс эттиради. Таянч компетенциялар касбий педагогик фаолият учун жамият ривожланишининг муайян босқичида таълим тизимида қўйиладиган талаблар контекст (боғланиш)да касбий фаолиятни шакллантириш учун зарур хисобланади.

Махсус компетенциялар касбий фаолиятнинг маълум бир предмети ёки субъектидан ташқари соҳанинг ўзига хос хусусиятларини акс эттиради. Махсус компетенцияларни ўқув предмети, касбий фаолиятнинг маълум бир йўналиши бўйича умумий ва таянч компетенцияларни амалга ошириш деб хисоблаш мумкин.

Албатта, компетенцияларнинг ўқ тури ҳам бир-бирига боғланган ва бир вақтнинг ўзида ривожланади. Бу педагогик фаолиятнинг индивидуал услубини шакллантиради, мутахассиснинг яхлит қиёфасини яратади ва пировардида унинг касбий малакасини шакллантиришни таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Sodiqova A.H. Kompetensiyaviy yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari Models and methods for increasing the efficiency of innovative research. International scientific - online conference. Berlin 2021. 109-112 b.
2. Sodiqova A.H. Talabalarning kiyimlarni loyihalash va modellashtirishga oid kompetensiyalarini rivojlantirishning dolzarbligi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyas Sodiqova A.H. Shaxsning kasbiy faoliyatini o'rganishga psixologik yondashuv "Kasb-hunar ta'limi" Respublika ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal. Toshkent sh. 2019-yil.25-29 b.
3. Содикова АД. Булажак технология фани ўқитувчиларининг қийимларни лойиҳдлаш ва моделлаштиришга оид компетенцияларини ривожлантириш зарурати "Таълим ва Инновацион тадқиқотлар". Илмий-методик журнал. - Бухоро. 2021. № 5. - Б. 288-294

4. Абдуллаева .М. Махсус фанларни ўқитишда булажак ўқитувчиларнинг касбий билим ва куникмаларини шакллантиришнинг методик асослари: Дис. ... пед. фан.ном. -Т.: 2006. -182 б
5. Зеер Э.Ф., Заводчиков Д. Идентификация универсальных компетенций выпускников работодателем. Высшее образование в России/ -2007. -№2
6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования И.А. Зимняя Высшее образование сегодня. - 2003.
7. Қўйсинов О.А. Касб таълими юналиши бакалавр утситувчиларни тайёрлашда мустатсил таълимнинг илмий - методик асослари пед.фан.ном. дисс. - Тошкент 2008 -160 б.
8. Қўйсинов О.А. Булажак мех,нат таълими ўқитувчиларини тайёрлашда мустиқил таълимнинг педагогик-психологик аҳамияти Таълим технологиялари. - Тошкент, 2007. - №1. - Б. 31 - 32.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ANIQ VA TABIIY FANLARNI O'QITISHNING ISTIQBOLLI YO'NALISHLARI

Jabborova Onaxon Mannapovna Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Boshlang'ich ta'lim metodikasi” kafedrası pedagogika fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD)

Annotatsiya: maqolada boshlang'ich ta'limda aniq va tabiiy fanlarni o'qitishning istiqbolli yo'nalishlari tahlil qilingan va tavsiyalar taqdim etilgan.

Kalit so'z: ta'lim, boshlang'ich, fanlar, turkum, istiqbol, ro'yilanish, o'qitish, yo'nalish, ko'nikma, bilim.

O'zbekistonning hozirgi yangi taraqqiyoti davrida boshlang'ich ta'limni zamonaviy talablar asosida rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shu sababli mazkur masala bo'yicha “Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi” da sifat ko'rsatkichlariga erishish vazifasi qo'yilgan [1]. Boshlang'ich ta'limning sifat ko'rsatkichlarining yuksalishi avvalo o'qitish jarayonini rivojlantirishga bog'liqdir. Shu jihatdan bu o'rinda e'tiboringizni boshlang'ich ta'limda aniq va tabiiy fanlarni o'qitishning istiqbolli yo'nalishlari masalasi tahliliga tortamiz.

1. **Boshlang'ich ta'limda aniq fanlarni o'qitishning istiqbolli yo'nalishlari.** Mamlakatimiz boshlang'ich ta'lim jarayonida Matematika o'quv fani aniq fanlarning negizi sifatida o'qitilmoqda. Shu jihatdan mazkur o'quv fanini o'qitish tajribasidan kelib chiqib, uning istiqbolli yo'nalishlarini belgilab olish muhim ahamiyatga ega. Bizning yondashuvimizga ko'ra, bunday yondashuvlarning eng muhimlari quyidagilardan iborat:

- a) jahon mamlakatlari boshlang'ich ta'limja amal qilayotgan Matematika o'quv fani dasturlarining eng o'ziga xos yutuqlarini qabul qilish;
- b) Matematika o'quv fani bo'yicha o'quvchilarning layoqatini xalqaro ta'lim dasturlari asosida rivojlantirish bilan o'qitish sifqatiga erishish;
- v) iqtidorli o'quvchilarni xalqaro matematika olimpiadalarga tayyorlash.

Mazkur yo'nalishlarga asoslanish boshlang'ich ta'limda Matematika o'quv fanini o'qitishning istiqbolli yo'nalishlariga ega bo'lishga olib keladi. Shu jihatdan Yevropa va Osiyo mamlakatlari boshlang'ich ta'lim jarayonida amal qilayotgan ushbu fan bo'yicha o'quv dasturlarini o'rganish va ularning eng muhim yutuqlarini mamlakatimiz boshlang'ich ta'lim dasturlariga singdirish muhim ahamiyatga egadir.

Chunki mazkur mamlakatlar uzoq yillardan buyon o'zaro tajriba almashish vositasida bu fanning mukammal o'quv dasturlarini tuzishga muvaffaq bo'lishgan [2].

Mamlakatimiz boshlang'ich ta'lim jarayonida Matematika o'quv fanining o'qitishdagi istiqbolli yo'nalishlardan biri xalqaro ta'lim dasturlari asosida o'qitish sifatini oshirishdir. Misol uchun, bu borada TIMSS, PISA va STEAM xalqaro ta'lim dasturlarining qoidalari o'quvchilarning matematik tafakurini rivojlantirishda va mazkur fanni o'qitishning amaliy imkoniyatlariga ega bo'lishda muhim ahamiyatga ega [3]. Bu borada boshlangan ishlar tizimli ravishda davom ettirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich ta'limda Matematika o'quv fanini o'qitishning navbatdagi istiqbolli yo'nalishlaridan biri iqtidorli o'quvchilarni mazkur fan bo'yicha xalqaro olimpiadalarga tayyorlashdir. Chunki o'quvchilarni xalqaro olimpiadalarga tayyorlash jarayonida ularning matematik layoqati, bilimi va ko'nikmalari ustida individual ishlanadi. Natijada boshlang'ich sinf o'quvchilarining mazkur fan asoslarini amaliy jihatdan o'zlashtirishi tabiiy kechadi.

2. **Boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlarni o'qitishning istiqbolli yo'nalishlari.** Mamlakatimiz boshlang'ich ta'lim jarayonida tabiiy fanlarni (sobiq Atrofimizdagi olam va Tabiatshunoslik fanlarini) o'qitishning istiqbolli yo'nalishlari tarkib topib bormoqda. Avvalo bu jarayonda umumiy o'rta ta'lim maktabida o'qitiladigan tabiiy fanlarning negizini dastlabki bosqichda boshlang'ich ta'lim jarayonida o'qitish belgilab olindi. Ayni paytda, boshlang'ich ta'lim jarayonida tabiiy fanlarni o'qitishning quyidagi istiqbolli yo'nalishlarini amaliyotga joriy etish dolzarb bo'lib turibdi:

- a) boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlar bo'yicha laboratoriya ishlarini kuchaytirish;
- b) boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlar bo'yicha tabiat va atrof-muhit vositasida o'quvchilarning bilimni chuqurlashtirish;
- v) boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'zi istiqomat qilayotgan hududning tabiatni kuzatib borishga o'rgatish.

Bunday yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarining tabiiy fanlar bo'yicha bilim va amaliy ko'nikmalarini uyg'un tarkib toptirish imkonini beradi. Shu jihatdan boshlang'ich ta'lim jarayonida tabiiy fanlar bo'yicha o'quvchilarning imkoniyatlariga mos ravishda turli laboratoriya ishlarini tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki laboratoriya ishi topshirig'ini bajarish jarayonida o'quvchilar izlanadi, darsliklardan ma'lumotlarni topadi, tahlil qiladi va o'zlarining tushunchalarini topshiriq shaklida taqdim etadi. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tabiiy fanlar bo'yicha o'zlashtirish jarayoni kuchayadi.

Boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlar bo'yicha o'quvchilarni tabiat va atrof-muhit bilan tanishtirish mazkur fanlarni o'qitishning eng muhim istiqbolli yo'nalishlaridan biridir. Chunki o'quvchilar bunda jonli va jonsiz tabiat, atrof-muhit va uning xususiyatlarini o'z ko'zlari bilan ko'rib, tasavvur hosil qiladilar. Natijada o'quvchilarning mazkur yo'nalishlar bo'yicha bilimlari chuqurlashadi va ular tasavvur vositasida amaliy ko'nikmaga aylana boradi. Shu sababli o'tgan asrning 80-90-yillarida mazkur o'qitishning tabiiy shaklidan keng foydalangan edi. Bugungi kunda ham mazkur tajribani qaytadan tiklash muhim ahamiyatga ega.

Mamalkatimiz boshlang'ich ta'limi jarayonida o'quvchilarni tabiatni o'rganishga yo'naltirish, tabiiy fanlarni o'qitishning muhim amaliy va istiqbolli yo'nalishlaridan biridir. Chunki bu bilan o'quvchilar tabiat bilan amaliy munosabatga kirishadi va o'zlarining tushunchalarini aniq ko'rinishlar shaklida namoyon qiladi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilari gerbariy yig'ish, fasllarni kuzatish daftarini yuritish va o'zi istiqomat qilayotgan atrof-muhitni o'rganib borish kabi ko'nikmalarga ko'niktirilishi muhim ahamiyatga ega. Bu bilan boshlang'ich sinf o'quvchilarining tabiiy fanlar asoslarini amaliyot bilan bog'liq holda o'zlashtirish jarayoni tarkib topadi.

3. **Boshlang'ich ta'limda aniq va tabiiy fanlarni istiqbolli o'qitish tizimi.** Boshlang'ich ta'lim jarayonida aniq va tabiiy fanlarni istiqbolli o'qitish tizimi muntazam takomillashtirib borilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Buning uchun mazkur tizimning eng muhimlarini quyidagilar tashkil etishini eslatib o'tish joiz:

a) maktab hisobidagi soatlar asosida aniq va tabiiy fanlar bo'yicha qo'shimcha mashg'ulotlar tashkil qilish;

b) to'garaklar va sayohatlar imkoniyatlaridan foydalanishni keng yo'lga qo'yish;

v) boshlang'ich ta'limda nazariya va amaliyot uyg'unligi ko'nikmasi bilan qurollangan o'qituvchilar bilan ta'minlashni kuchaytirib borish.

Bu tizim asosida boshlang'ich ta'lim jarayonida aniq va tabiiy fanlarni o'qitishni istiqbolli ravishda rivojlantirib borish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda qo'shimcha mashg'ulotlar tashkil etish, to'garaklar va sayohatlar imkoniyatlaridan oqilona foydalanish o'qituvchilarning muhim vazifalaridan biri bo'lib qolishi kerak. Shuningdek, boshlang'ich ta'lim jarayonini aniq va tabiiy fanlar bo'yicha nazariy hamda amaliy ko'nikmaga ega o'qituvchilar bilan ta'minlashni kuchaytirish ham muhim ahamiyatga ega. Buning uchun oliy pedagogik ta'lim jarayonida o'qitishning aniq istiqbolli yo'nalishlariga asoslanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shunday qilib boshlang'ich ta'limda aniq va tabiiy fanlarni o'qitishning o'ziga xos istiqbolli yo'nalishlari mavjud. Mavjud yo'nalishlar moddiy-moliyaviy sarf-xarajatlar talab qilmasligi bilan ahamiyatga egadir. Shu sababli bu borada maqsadli tadbirlarni amalga oshirish dolzarb bo'lib turibdi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent, 2022
2. Jabborova O., Umarova Z. Boshlang'ich ta'lim diagnostikasi. – Toshkent, 2023
3. Mejdunarodnoe obrazovatelnoe programmy. // [www. google.uz](http://www.google.uz)

СОЗДАНИЕ ЦЕНТРОВ ОТКРЫТОГО ОБРАЗОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ РАБОТЫ ЦЕНТРА ФГБОУ ВО «ВГСПУ» В ЗАМБИИ, МОЗАМБИКЕ И АНГОЛЕ)

Ванюшина Наталья Анатольевна, кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка как иностранного ФГБОУ ВО «Волгоградский государственный социально-педагогический университет»

Establishing open education centers (on the example of the VSSPU` centers in Zambia, Mozambique and Angola)

Vanyushina Natalia Anatolyevna, PhD, Ass.Prof. Department of Russian as a foreign language, Volgograd State Socio-Pedagogical University

Исследование выполнено по проекту «Разработка модели образовательной деятельности, направленной на продвижение образования на русском языке, в рамках гуманитарного сотрудничества с Анголой, Замбией и Мозамбиком», который реализуется при финансовой поддержке Министерства просвещения РФ в рамках государственного задания на проведение фундаментальных и прикладных научных исследований.

Российское образование на протяжении многих десятилетий занимает лидирующие позиции на мировой арене, доказательством служит включение высших учебных заведений РФ в авторитетные мировые рейтинги (например, Times Higher Education, QS world university rankings). При их составлении руководствуются показателями, среди которых главное место занимает академическая репутация заведения, научные достижения профессорско-преподавательского состава, а также доля иностранных преподавателей и обучающихся.

Современные процессы глобализации и взаимопроникновения культур ставят перед российской системой высшего профессионального образования новые задачи, а именно обеспечение наилучшего пути интеграции российской системы образования в общемировую практику, определяя экспорт образовательных услуг как одну из приоритетных задач. Обучение русскому языку как иностранному строится с учетом Концепции государственной поддержки и продвижения русского языка за рубежом, утвержденной Президентом Российской Федерации, Федерального закона от 1 июня 2005 г. № 53-ФЗ «О государственном языке Российской Федерации», указа Президента Российской Федерации от 6 июня 2011 г. № 705 «О Дне русского языка», а также других, связанных с ними нормативно-правовых актов (<http://www.kremlin.ru/acts/news/50644>). Участие вуза в программах международного обмена, способность принимать учащихся из других стран является показателем его конкурентоспособности как внутри страны, так и на международной арене. Таким образом, популяризация и продвижение русского языка, обучение на русском языке за рубежом – это те ориентиры, которым должны следовать высшие учебные организации педагогического профиля. Концепция внешней политики Российской Федерации, Основы государственной культурной политики и Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации на 2017-2030 годы конкретизируют вопросы, связанные с деятельностью по продвижению русского языка в зарубежных странах. С 2019 года Министерство просвещения Российской Федерации предоставляет гранты организациям в форме субсидии из федерального бюджета на создание центров открытого образования на русском языке и обучения русскому языку в предложенных заказчиком странах.

Идея открытого образования не является новой на сегодняшний день, она представляет собой образование без стандартных академических требований к поступлению и обычно предполагается, что формат будет дистанционным. Участвуя в проектах открытого образования, слушатели получают больше практического образовательного опыта, не ограничиваясь строгими рамками учебников и учебных программ, получают возможность увидеть связь общества и образования, влияние образования на протекающие социальные процессы.

Поскольку такие центры открытого образования, благодаря переносу деятельности в виртуальную среду, могут объединить участников из разных стран мира, то совместная работа представителей разных национальностей, объединенных одними интересами, в значительной степени способствует выработке новых идей и нестандартного видения решения предложенного вопроса. Этот фактор повышает мотивацию и способствует индивидуальному поиску и большей самостоятельности в обучении. Роль учителя сводится к наставнику, помощнику, который, не имея ведущей роли, наблюдая за ходом процесса обучения, показывает направление и предоставляет базовые учебные материалы. Именно свобода выбора, возможность аккумулировать идеи представителей разных научных школ и направлений, а также регулирование интенсивности работы в зависимости от собственного ритма (учитывая этот фактор, мы можем говорить о персонализированном обучении) способствуют повышению качества получаемого образования и заинтересованности слушателей. Несмотря на столь радужные перспективы открытого образования, существует и ряд трудностей в его реализации. В первую очередь это касается развивающихся стран, имеющих некоторые ограничения, связанные с недостаточным развитием инфраструктуры, отсутствием равного для всех участников образовательного процесса доступа к современным технологиям. Кроме того, учитывая массив учебных материалов и скорость их распространения среди практически неограниченного числа пользователей, остро встает вопрос интеллектуальной собственности и защиты авторского права.

18 апреля 2023 года в Нижегородском государственном лингвистическом университете (НГЛУ, Россия) прошел Круглый стол, посвященный памяти известного русского путешественника XIX века, специалиста по изучению Африки Василия Юнкера. На мероприятии обсуждались вопросы, связанные с изучением русского языка и знакомства с русской культурой в африканских странах. Знание русского языка, истории и культуры, а также взаимное уважение России и всех стран континента служат надежным фундаментом для построения и укрепления российско-африканского сотрудничества на паритетных началах.

Волгоградский государственный социально-педагогический университет в рамках проведения прикладного научного исследования создаст Центры открытого образования на русском языке в сотрудничестве с педагогическим университетом Мапуту (Мозамбик), с Высшим институтом педагогических наук Луанды (Ангола), с университетом информации и коммуникации (Замбия) и Замбийским университетом массовых коммуникаций (Замбия). Прошедшие на высоком уровне встречи представителей ВГСПУ и ведущих университетов Мозамбика, Замбии и Анголы являются ключом к укреплению межуниверситетского сотрудничества, способствующего повышению качества образования, академической мобильности и расширению палитры направлений научных исследований. Имея многолетний успешный опыт сотрудничества со многими зарубежными вузами-партнерами, ВГСПУ проведет цикл лекций по ряду дисциплин гуманитарного и естественнонаучного блока, а также курсы

повышения квалификации и методический семинар для преподавателей африканских вузов.

Одним из направлений работы Центров ВГСПУ видит создание программы изучения русского языка с акцентом на формирование социокультурной компетенции в рамках коммуникативно-деятельностного подхода. Разработаны дополнительные общеразвивающие образовательные программы, рассчитанные на разные уровни владения русским языком, включая элементарный, и направленные на знакомство с традициями («Россия: язык и традиции»), культурой («Русская литература и культура») и развитие навыков межличностного взаимодействия и обучение основам коммуникации в условиях мультикультурного общества («Азбука общения»). Таким образом, создание и реализация эффективной образовательной модели, основанной на принципах прогностичности, последовательности, культурной адаптации, саморазвития, направленной на продвижение образования на русском языке на территории Анголы, Замбии и Мозамбика, будет служить цели укрепления межгосударственных контактов и расширения международной деятельности. Полученная образовательная модель после соответствующей успешной апробации будет способствовать большей академической мобильности студентов и профессорско-преподавательского состава стран-участников проекта, расширению перечня международных образовательных программ и увеличению доли экспорта российского образования на международном рынке образовательных услуг.

РАЗРАБОТКА ПРОГРАММ ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНО-MОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ

Бабичева Ирина Вячеславовна кандидат педагогических наук, доцент кафедры гуманитарных наук Нурафшанского Филиала ТУИТ им.Мухаммад ал-Хоразмий

DEVELOPMENT OF PHYSICAL EDUCATION PROGRAMS IN THE CONDITIONS OF A CREDIT-MODULAR TRAINING SYSTEM

Babicheva Irina Vyacheslavovna PhD in pedagogics, Associate Professor of the Department of Humanities, Nurafshan Branch of TUIT named after. Muhammad al-Xorazmiy

JISMONIY TARBIYA DASTURLARINI KREDIT-MODULYAR TARBIYOT TIZIMI SHARTLARIDA ISHLAB CHIQISH.

Babicheva Irina Vyacheslavovna Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Nurafshon filiali gumanitar fanlar kafedrasida dotsent

Сегодня, когда во всех сферах жизнедеятельности страны происходят кардинальные перемены, реформы в высшем образовании имеют важное значение. Среди наиболее актуальных - переход высших образовательных учреждений на кредитно-модульную систему обучения. Внедрение кредитно-модульной системы на основе Европейской системы перевода и накопления

кредитов (ECTS) в образовательный процесс в высших учебных заведениях означает разработку новой формы организации учебного процесса и требует определенных условий для ее реализации. Механизм реализации включает комплекс мероприятий, направленных на преобразование структуры образовательной программы, модификацию основных характеристик образования (объем, содержание, планируемые результаты), организационно-педагогических условий и общих требований к научным программам, формирование каталога элективных предметов. Каждый вуз самостоятельно определяет какие виды дисциплин, в каком объеме и с какой конкретной учебной целью будут включены в базовый компонент высшего образования, какие программы обеспечат обучающимся уровень компетентности, соответствующий квалификационным требованиям к подготовленности бакалавра [1].

Особая роль в формировании социально-личностных и профессиональных компетенций бакалавра отводится физическому воспитанию и спорту. Физическая культура и спорт являются не только эффективным средством физического развития и укрепления здоровья, но и сферой общения и проявления социальной активности людей, разумной формой организации и проведения их досуга, на положение в обществе, авторитет и на структуру нравственно-интеллектуальных характеристик, эстетических идеалов и ценностных ориентаций. Средства физической культуры имеют в своем распоряжении большие возможности в формировании личности будущего профессионала, способны разносторонне повлиять на сознание, волю, черты характера юношей и девушек [3].

Цель работы: выявить проблемные аспекты введения в образовательную программу кредитно-модульной системы обучения дисциплины физическая культура. Предполагалось, что проведенный анализ аргументирует теоретические и организационно-методические условия разработки учебных программ по физическому воспитанию.

Для введения в образовательную программу кредитно-модульной системы обучения дисциплины физическая культура возникает необходимость существенно пересмотреть и обновить содержание физического воспитания, придать ему жизненную и практическую направленность, сделать его личностно ориентированным, личностно значимым и прежде всего соответствующим индивидуальным особенностям студентов [5].

При планировании, составлении программ необходимо учитывать личные интересы студентов, их потребности в развитии, совершенствовании, стремлении к личностному росту. Для этого программы должны соответствовать личностной образовательной траектории обучающегося, давать ему возможность последовательно накапливать знания и приобретать желаемый набор компетенций. Компетентностный подход к построению новых учебных планов предполагает глубокие системные преобразования во всех составляющих высшего образования, затрагивающие содержание, преподавание, организацию учебного процесса, формы контроля, учебно-методическое обеспечение [6].

Планирование учебного процесса по физической культуре должно осуществляться с учетом специфики психологических и физиологических

особенностей юношей и девушек. Сегодня программа по физическому воспитанию для студентов, в большинстве образовательных учреждениях для юношей и для девушек практически не имеет различий, программ по физическому воспитанию и спорту отдельно для девушек не предусмотрено, различия только в результатах тестов и контрольных нормативов. Средства и методика обучения одинаковые как для юношей, так и для девушек.

Многие студенты не в полном объеме готовы к выполнению нагрузок, предусмотренных стандартной учебной программой. Это связано с несоответствием нормативных тестов состоянию здоровья и физической подготовленности значительного числа студентов, им трудно выполнять программу учебных занятий, построенных в рамках тренировочных режимов (в соответствии с физиологически обоснованными стандартами для данной возрастной группы). Студенты с низким уровнем физической подготовленностью пассивны на учебно-тренировочных занятиях, они не в состоянии выполнять элементарные упражнения, избегают физических нагрузок, не проявляют настойчивости в достижении результатов, необходимых для оптимального функционирования всех систем организма.

Положение усугубляется отсутствием у большинства студентов необходимого интереса к физической культуре и спорту. В последнее время средства традиционной физической культуры уже не привлекают студентов. Многих юношей интересует только один вид спорта или определенная фитнес программа. Интерес девушек в большей степени прикован к различным оздоровительным программам, направленным на снижение веса и коррекцию фигуры, не требующим максимальных усилий. Выявленный разброс интересов послужил поводом модифицировать стандартные формы занятий, пересмотреть привычный подход в оценке выполненных заданий и внести соответствующие коррективы в методику проведения занятий физической культуры [2].

Возможности современного арсенала физической культуры позволяют выбрать вид спортивной деятельности, который соответствовал бы морфофункциональному и психофизиологическому состоянию и личностным мотивациям, как мужчин так и женщин. Реализация такого положения и должна стать принципиальной основой организационной перестройки существующей системы физического воспитания [4].

При разработке программ по физическому воспитанию, теоретических и организационно-методических основ обучения в условиях кредитно-модульной системы обучения необходимо сформулировать цель, согласно программно-нормативным положениям системы физического воспитания. Основой для разработки целевых установок должны быть социально-личностные и профессиональные компетенции бакалавра. При этом необходимо учитывать возрастные нормы и возможности занимающихся, затраты учебного времени, наличие материально-технической базы и требования спортивной классификации, требования государственных программ по физическому воспитанию для студенческого контингента. В плане рекомендуется предусматривать образовательные, оздоровительные и общевоспитательные задачи и намечать соответствующие им средства, методы и формы организаци и занятий. Нужно

также учитывать закономерности формирования двигательных умений и навыков, развития двигательных способностей и усвоения знаний. Средства и методы физического воспитания должны соответствовать подготовленности занимающихся и условиям занятий (учебно-материальной базе, климатическим условиям).

При разработке программы по физическому воспитанию спортивной направленности, на основе оздоровительных систем, фитнеса рекомендуется придерживаться следующей последовательности основных операций.

1. Сбор исходных сведений о контингенте занимающихся, для которого предстоит составить план (о состоянии здоровья, уровне физической и спортивно-технической подготовленности).

2. Определяются и конкретизируются цели и задачи учебно-воспитательного процесса применительно к конкретному контингенту занимающихся и конкретным условиям ведения занятий.

3. Устанавливаются нормативы и требования, которые рекомендуется выполнить занимающимся на соответствующих этапах.

4. Определяются разделы программы занятий и расчет учебного времени на прохождение, разработку теоретического и практического содержания программы.

5. Устанавливается рациональная последовательность прохождения учебного материала (теоретического и практического) по периодам, этапам, отдельным занятиям и уточняются намечаемые нагрузки по объему и интенсивности.

6. Определяется общая организация работы по реализации плана. Подбираются методы и формы занятий для решения поставленных педагогических задач.

Таким образом, планирование требует последовательных действий и осуществляется по системе от обобщенного к более детальному. Эффективность планирования, его оптимальность во многом будет зависеть от целого ряда факторов, которые необходимо принимать во внимание, при этом необходимо руководствоваться требованиями государственного образовательного стандарта и основными правилами внедрения кредитно-модульной системы, а средства физической культуры использовать в соответствии с целями и задачами всего курса обучения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Постановление Кабинет Министров от 31.12.2020 г. № 824 «О мерах по совершенствованию системы организации образовательного процесса в высших образовательных учреждениях».
2. Бабичева И.В. Концептуальный подход к использованию современных оздоровительных систем в образовательном процессе по физическому воспитанию студентов // Человек.Спорт. Медицина. 2022. Т. 22, № 3. С. 128–136 . DOI: 10.14529/hsm220315
3. Каримов, Ф. Проблемы физического воспитания студентов и пути их решения. Общество и Инновации. 2, 5 (окт. 2021), - С.130–134. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss5-pp130-134>.
4. Лубышева Л.И. Научное обоснование Инновационных преобразований в сфере физической культуры и спорта //Теория и практика физической культуры. - 2001. - №1. - С. 8-

10.

5. Панина Г.В. К вопросу о компетенциях и статусе бакалавра. // Высшее образование в России, -2009. -№6. -С. 40-46.

6. Смирнова О.А. Педагогическая модель формирования индивидуальных качеств личности студентов средствами физической культуры. Вестник Калинингр. гос. ун-та. Социально-педагогические проблемы образования. - 2004. - N 2. - С. 102-107.

O‘QUVCHILARIDA MATNNI O‘QISH VA TUSHUNISH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY

YO‘NALISHLARI

Aslanova Nozima Hakimovna - Buxoro viloyat xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazi Maktabgacha, boshlang’ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrası” katta o‘qituvchisi, p.f.f.d.(PhD)

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ У УЧАЩИХСЯ КОМПЕТЕНЦИЙ ЧТЕНИЯ И ПОНИМАНИЯ ТЕКСТА ПОСЛЕДСТВИЯ

Асланову Нозима Хакимовна - старший преподаватель, п.п.ф.д. (PhD) кафедры “Методика дошкольного, начального и специального образования” Бухарского областного территориального центра переподготовки и повышения квалификации работников народного образования

MODERN METHODS OF FORMING STUDENTS' READING AND TEXT COMPREHENSION COMPETENCIES THE CONSEQUENCES

*Aslanova Nozima Khakimovna - Senior lecturer, p.f.f.d.(PhD)
of the Department “Methods of preschool, primary and Special education” of the Bukhara Regional Territorial Center for Retraining and Advanced Training of Public Education Workers*

Mamlakatimizda jismonan va ma’nan sog’lom, rivojlangan mamlakatlar yoshlaridan qolishmaydigan, intellektual salohiyatli yosh avlodni tarbiyalash, ularni har tomonlama mukammal qilib voyaga yetkazish bugungi kunda shunchalik dolzarblik kasb etmoqdaki, u ham milliy, ham umuminsoniy va global xarakterdagi mazmunga ega. Uning ro’yobga chiqishi esa insoniyatni ma’naviy va ma’rifiy yetuklik, yuksak barkamollik va ezgu maqsadlarga erishish sari yetaklaydi.

Yangi O‘zbekistonda yashaydigan yoshlar ta’lim va tarbiya olar ekan, ularning aqliy rivojlanishini, tafakkurini yangilash, o‘quv jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni kiritish orqali ularda erkin hamda mustaqil fikrlash, ijodkorlikni rivojlantirish o‘ta muhim vazifa sanaladi. Chunki hozirgi davrda zamonaviy texnika va

texnologiyalarning hayotimizga kirib kelishi inson faoliyatida, ijtimoiy ongida katta o'zgarishlar bo'lishini taqozo etmoqda. Zero, olam, insonning hayotda tutgan o'rni to'g'risidagi tasavvurlar kundan kun o'zgarmoqdaki, bunda tafakkur va olamni tushunishning yangi usullari shakllanmoqda, ma'naviy-amaliy o'zlashtirishning yangi vositalari va usullariga o'tish yuz bermoqda.

Buyuk faylasuf Konfutsiy esa o'z qarashlarida o'quvchi shaxsiga ta'lim va tarbiya berishda ehtiyot bo'lish, buning uchun o'qituvchining o'zi ham o'ta yuksak tayyorgarlikka ega bo'lishini nazarda tutgan holda "O'zini kamol toptira olmagan inson o'zgalar kamolotini ta'minlay olmaydi", degan fikrlarni bayon etgan.

Zamonaviy jamiyatda insonning o'ziga xosligi, individualligi tobora ko'proq ahamiyat kasb etib, bu holat ta'lim tizimi oldida o'quvchi shaxsini uning o'z tabiiy imkoniyatlari asosida, tarixiy-madaniy qadriyatlar, xalq an'analari, ilm-fan, texnikaning zamonaviy yutuqlaridan foydalangan holda rivojlantirish vazifasini qo'ydi. Mamlakatimiz ta'lim tizimining bugungi vazifasi o'quvchilarni kun sayin oshib borayotgan axborot oqimidan oqilona foydalanishga o'rgatish, uzluksiz samarali ta'lim olish uchun ma'qul muhit, sharoit yaratishdan iborat.

Shuningdek, hozirgi davr jamiyatning har bir a'zosidan umuminsoniy qadriyatlarga amal qilish, ijtimoiy foydali mehnat bilan shug'ullanish, samarali muloqot qilish, axborotni to'g'ri qabul qilish va uni muvofiq talqin qilish, o'z shaxsini takomillashtirib borish, uzluksiz o'rganish kabi layoqat(kompetensiya)larga ega bo'lish talab qilinadi. Chunki so'nggi davrda "uzluksiz o'rganish", "umr bo'yi ta'lim", "hayot davomida o'qish" (long life learning) tushunchalari dolzarblik kasb etib, doimiy rivojlanish, o'z shaxsini takomillashtirish jarayoni ko'pchilik tadqiqotchilarning diqqat markazini egallamoqda. Zamonaviy ta'lim jarayonini esa, faqatgina o'z ustida doimiy ishlab, innovatsion faoliyat asosida izlanadigan o'qituvchilargina qura oladi.

Bugungi kunda mustaqillik tufayli amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari o'z ishiga ijodiy yondashuvchi, fan, texnika, san'at, ishlab chiqarish va zamonaviy xizmat ko'rsatish sohalarining o'sishiga o'z hissasini qo'shadigan yuksak salohiyatga ega bo'lgan mutaxassislar tayyorlashga bog'liq. Jamiyat taraqqiyotining talab va ehtiyojlari bilan bog'liq holda har bir o'quvchini ijodkorlik ruhida tarbiyalash muhim va zarur hisoblanadi.[3]

Bu borada, hayotda uchraydigan har qanday vaziyatda shaxsiy o'sishga olib keladigan holatni tanlash, o'quvchilarga xos bo'lgan kreativ fikrlash, ijodkorlik, ijobiy xulq-atvor, ta'lim olishga motivatsiya va intilishni shakllantirish masalalari o'ta muhim vazifa bo'lib hisoblanadi.

Barkamol avlodni tarbiyalash va ularni davr talabiga mos qilib shakllantirish azal-azaldan xalqimizning ezgu orzusi bo'lib kelgan. Buyuk donishmand Abu Ali Ibn Sino o'z pedagogik qarashlarida "Har bir kishini uning borlig'i va qobiliyatiga ko'ra o'qitish kerak. Aks holda ta'lim-tarbiya ko'zlangan natijani bermaydi", degan g'oyani ilgari suradi. U o'z pedagogik faoliyatida yosh avlodni go'zal axloqli qilib tarbiyalashning shart va usullarini ishlab chiqdi, shu bilan ilg'or pedagogik fikr va qarashlar rivojiga salmoqli hissa qo'shdi. [1]

Alisher Navoiy, Husain Voiz Koshifiy va boshqa yirik mutafakkirlar ta'lim-tarbiya haqidagi masalalarni hal qilishda asosiy e'tiborni (o'quvchi) shogirdning bajarishi talab qilinadigan shartlarga qaratganlar. [2]

Darhaqiqat, o'qituvchining eng muhim sifati – har doim biror yangilikni o'ylab topishga intilish, o'quvchilarni ham shunday faoliyatga yo'naltirish hisoblanadi. Shaxsda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish o'ziga xos murakkab jarayon sanaladi. Shu sababli mazkur jarayonni samarali tashkil etish uni metodik jihatdan to'g'ri, oqilona tashkil etishni taqozo qiladi. Aynan o'z-o'zini rivojlantiradigan, doimiy ravishda bilim va malakasini oshira oladigan o'qituvchigina zamonaviy maktab ta'limi oldiga qo'ygan vazifalarni to'kis bajara oladi. Bunday o'qituvchi esa o'quvchi shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi. [4]

Ma'lumki, atrof-muhitga jiddiy munosabatlar poydevori boshlang'ich sinflarda o'rnatiladi. Shuning uchun ta'limning natijasi maktabning boshlang'ich bosqichiga bog'liq. Bu boshlang'ich ta'limning barcha tarkibiy qismlarini o'zgartirish va yangilashga asos yaratadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini inobatga oladigan va darsning zamonaviy talablariga mos keladigan maqsadni aniqlash bunday yangilanishning asosiy masalasi bo'lib hisoblanadi.

L.S.Vigotskiyning pedagogik qarashlarida «O'qish-o'qitish, rivojlanishni olg'a olib borishi kerak» va shu tarzda o'rganish uchun motivatsiyani rivojlantirish muhimligi, o'rganish motivatsiyasiz muvaffaqiyatli o'quv faoliyati mumkin emasligi ta'kidlanadi.

O'quvchilarda samarali tarzda fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish masalalari R.Safarova, B.Adizov, E.G'oziev, M.Mahmudov, A.Hamroevlarning tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Professor K.Qosimova va S.Matchonovlarning o'qish metodikasiga doir ishlarida o'quvchi ta'limning faol ishtirokchisi sifatida tilga olinishi bejiz emas. Ularning fikricha, boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quvchilarni malakali kitobxon sifatida tarbiyalashda asar tahlili va o'quvchining shaxsiy ijodkorlik qobiliyati alohida ahamiyat kasb etadi. [3]

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-sonli qaroriga binoan, ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada takomillashtirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar dasturi ishlab chiqildi. Dasturda O'zbek tili grammatikasini o'qitishni isloh qilish hamda milliy ruhiyatga mos bo'lgan ona tilini o'qitishning yangi metodikasini ishlab chiqish vazifasi belgilab berildi. Shuningdek, boshlang'ich ta'limda ona tili fanidan grammatik tushunchalarni soddalashtirish va takomillashtirish, ona tili fanidan imlo qoidalarini qayta ko'rib chiqish, boshlang'ich sinflarda yozish va o'qish ko'nikmalarini uyg'unlikda shakllantirish maqsadida ona tili va o'qish fanlarini yagona darslik asosida o'qitib borish vazifalari yuzasidan 1, 2, va 3-sinf o'quvchilari uchun "Ona tili va o'qish savodxonligi" nomli yangi avlod darsliklari nashrga tayyorlandi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda ijobiy motivatsiya bo'lgan ijodkorlikka tayanish xususiyatini mustahkamlash lozim. Chunki boshlang'ich sinflardagi ona tili va o'qish darslari – bu doimiy ijodkorlik darslari hisoblanadi. Bu esa o'quvchilarni go'zallikni ko'ra olishga o'rgatish, ularda estetik his-tuyg'ularni paydo qilish, ma'naviy olamini boyitishga asoslanishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mehriddinov Z.Isamuhammedov O." Boshlang'ich ta'lim saboqlari" Toshkent 2014

2. Samiyeva S. ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2023. – Т. 31. – №. 31.
3. Гревцева Г. Я. и др. Общая педагогика. – 2020.
4. Tolipova J.O. Pedagogik kvalimetriya. T.: 2017.

ТАЪЛИМДА КОМПЕТЕНЦИЯВИЙ ЁНДОШУВДА ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИ

Артиқова К. К. Артиқов Ў.К ТерДП ўқитувчиси artiqovakaromat2310@gmail.com

Аннотация: Таълимда компетенция, педагогик жараёнда дўстона, самимий мухит, ҳамкорлик, ҳамижодкорлик ва ғамхўрлик вазиятда иш фаолиятини олиб бориш; ўқувчи, талаба шахсини хурмат қилиш ва эъзозлаш йўллари эгаллаши, ўқитиш жараёнида ижодий ва қулай ижтимоий – психологик мухитни яратиш кўникма ва малакаларини эгаллаган бўлиши; ўзининг педагогик ва ўқувчиларнинг билиш фаолиятидаги камчиликларга барҳам беришнинг самарали усуллари эгаллаган бўлиши керак.

Таянч сўзлар: Инновация, компетенция, компетенциявий ёндошув, дифференциаллаш, ўқув жараёни, Инновацион фаолият, гуманистик педагогика, ўқув-билув фаолияти.

Республикамизда олиб борилаётган таълим-тарбия ислохотлари, мутахассис кадрлар салоҳиятини оширишга қаратилган бўлиб, олий ўқув юртларида педагогларнинг методик маҳоратини ошириш муҳим аҳамият касб этади.

Ўқитувчиларимиз бу вазиятдан чиқишда уларни ўз фаолиятига танқидий ёндашиб, психологик жиҳатдан қайта кўриб чиқиб, уларни янги шароитда болаларга самимий муносабатда бўлиш, уларни ривожлантиришда шахсий ёндашув, ҳамкорлик, ҳамижодкорлик, индивидуаллаштириш асосида, уларни таълим - тарбия жараёнига мотивация ҳосил қилиш орқали таълим жараёнида фаол иштирокини таъминлашга барча кучларини ва эътиборларини қаратишни талаб этади.

Агар ўқитувчи ўзининг фаолиятни кузатиб борса, таҳлил қилса, ўзига баҳо бера олса, ўз фаолиятига тузатишлар, янгиликлар кирита олиш имкониятига эга бўлади.

Шу сабабли ҳам республикамизда интерфаол методларни ўқув жараёнига қўллаш кенг жорий этилмоғи керак. Бу ўз навбатида ўқув жараёнини инсонпарварлаштириш, демократиялаштириш, либерализациялашни ташкил этишни тақозо этмоқда. Қисқа қилиб айтганда, ўқув жараёни марказида ўқувчи шахси, унинг эҳтиёжи бўлмоғи лозим. Ўқув жараёни унинг ҳошия, истагига қаратилган, йўналтирилган бўлмоғи талаб этилади. Шахсга қаратилган таълим ўқувчини ўқув – билув фаолиятини ташкил этишнинг ҳаракатлантирувчи,

қизиқиш, эҳтиёжини, ҳошиш, истакларини рўёбга чиқарувчи куч бўлиб хизмат қилади. Инновация: Янгиланиш, ўзгариш; Бирор – бир янгиликни киритиш; Янгиликни ўзлаштириш жараёни.

Инновация – (инглизча innovation–янгилик киритиш) – тизим ички тузилишини ўзгартириш, амалиёт ва назариянинг муҳим қисми. Инновацион жараённинг мазмуний томонини ўз ичига олади (илмий ғоялар ва уларнинг технологияларини амалиётга киритиш).

Демак, фақатгина Инновацион жараёнларни педагогик тизимга боғлаш ёки киритиш орқалигина таълимда юқори даражаларга эришиш мумкин. Бунда янгиликларни секинлик билан, босқичма – босқич киритиш, уни қанчалик фойда келтиришини атрофлича ўйлаб, ўлчаб амалга киритиш мақсадга мувофиқдир. Инновацияларни пала – партиш, тартибсиз, олдиндан натижа олишни мўлжалламай амалга ошириш зарар келтириши ҳам мумкин.

Зеро, Инновация чуқурроқ билим олиш, ўрганиш, ўзлаштириш, кенг ҳажмдаги билимларни олишга қаратилмоғи яхши натижалар бериши мумкин.

Булар доимий педагогик муаммо бўлиб келаётган: ўқув – тарбиявий фаолият мотивациясини ошириш, дарс жараёнида ўқув материални ҳажмини ошириш, ўқув жараёнини жадаллаштириш, вақтни тежаш, кўпроқ илғор методлардан фойдаланиш, ўқув – тарбиявий ишларда интерфаол усуллардан фойдаланиш, илғор технологияларни қўллаш, ахборот – коммуникатсион технологияларни жорий қилишдан иборат. Юқори натижалар берадиган янги ғоялар, янги назарий билимлар берувчи, инсонни ривожланишига олиб келувчи, том маънодаги Инновацияларни яратиш, излаш, жорий этиш талаб этилади.

Кўплаб умумий ва хусусий лойиҳаларни таҳлил этиб, педагогик назария ва амалиётга тадбиқ этилиш хусусият ва ҳолатларини ўрганиш асосида умум педагогик Инновацияларни шундай кўринишда бўлишини белгилаш мумкин: Жуда янги бўлмасада, доимий фаол бўлган, ўзининг ғояси – аҳамияти жихатдан эскирмаган, ўқув – тарбия жараёни технологияларини, ўқув жараёнини оптималлаштириш назарияси ва амалиётини;

- Гуманистик педагогика ва унинг назарий ва амалий жиҳатлари технологияларини;
- Педагогик тизим жараёнидаги бошқарувларни янги ғоя, ёндашувлар асосида ташкил этилиши;
- Янги ғояларга асосланган технологиялар, ахборот воситалари ва оммавий коммуникатсияларга суяниш кабилар киради.

Инновацияни (янгиликларни) бош ва асосий йўналишлари қилиб педагогик системадаги:

- Педагогик системанинг бир бутунлигига;
- Ўқув муассасалари;
- Педагогик назария;
- Ўқитувчи;
- Таълим олувчилар;
- Педагогик технология;
- Мазмун;
- Шакл, метод, восита;

- Бошқарув;
- Мақсад ва натижаларни кўрсатиб ўтиш мумкин.

Чуқур ўзгаришларни амалга ошириш орқали педагогик тизимга таъсир этиш асосида Инновацияни амалиётга жорий қилиш мумкин.

Рус олими Ю.К.Бобанскийнинг кейинги 10 йилликлар орасида фанда янги ва муҳим йўналиш бўлиб, Инновацион жараён ва новациялар назарияси пайдо бўлди, дейди. Бу назария ўқитувчининг бевосита меҳнат фаолиятига боғлиқдир.

Ўқув – тарбиявий ишларни такомиллаштиришнинг яна бир йўли ўқув жараёнини инсонпарварлаштиришдир.

Дарсни инсонпарварлаштириш:

- ✓ Ҳамкорлик;
- ✓ Ўқувчига ғамхўрлик;
- ✓ Ўқувчини ҳурмат қилиш;
- ✓ Эъзозлаш;
- ✓ Кечиримли бўлиш;
- ✓ Ўз – ўзини ривожлантиришга муҳит яратиш;
- ✓ Психологик соғлом муҳит яратиш;
- ✓ Ижодий муҳит;
- ✓ Дўстона муносабатда иш юритиш;

Ўқувчини эҳтиёжи, қизиқиши, шахсий фазилати, иқтидорини, ички имкониятларини ишга солиш.

Умуман ўқув жараёнида педагогик муносабатларни инсонпарварлаштириш, демократлаштириш, либеризация этишни.

Ўзининг шахсий – касбий сифатлари ва фазилатларини таҳлил қилиши, бу борадаги камчиликларни аниқлаши ва уларга барҳам бериш йўллариини излаши;

Педагогик жараёнда дўстона, самимий муҳит, ҳамкорлик, ҳамижодкорлик ва ғамхўрлик вазиятда иш фаолиятини олиб бориш;

Ўқувчи, талаба шахсини ҳурмат қилиш ва эъзозлаш йўллариини эгаллаши, ўқитиш жараёнида ижодий ва қулай ижтимоий – психологик муҳитни яратиш кўникма ва малакаларини эгаллаган бўлиши;

Ўқувчиларни рағбатлантириш ва уни янги методларини қўллаш кўникмаларини;

Ўзининг педагогик ва ўқувчиларнинг билиш фаолиятидаги камчиликларга барҳам беришнинг самарали усуллариини эгаллаган бўлиши керак.

Албатта, юқоридаги ишларни амалга ошириш таълим сифати ва самардорлиги оширишни кафолатлайди.

Бунинг учун ўқитувчиларнинг билимларини ва педагогик маҳоратларини такомиллаштириб боришлари доимий, узлуксиз ҳолда олиб борилиши талаб этилади.

Инновацион фаолиятда иш юритиш учун юксак маданий – инсонпарварлик асосида таълимга ёндашиши талаб этилади. Инсонпарварлик педагогикаси шахс ва уни ривожланишига қаратилгандир. Унинг белгилари: маълумотларни эгаллаб олиш ва маълум доирадаги маҳорат ва кўникмалар ҳосил қилиш учун техник, жисмоний, ақлий ривожланишига диққатни қаратилишидир. Мустақил фикрловчи ва ҳаракат қилувчи шахсни шакллантиришга қаратилган кучларни

тўплаш, ҳар қандай ҳаётий ва ўқув вазиятларда асосланган қарорларни танлай олиб, қарор қабул қила олишдир. Ўқув жараёнини қайта қуриш ва йўналтиришга зарурий ташкилий шароитларни яратиш.

Ўқув жараёнини инсонпарварлаштириш ёндашуви асосида ҳақиқий инсоний муносабатларни ўрнатиш орқали авторитар педагогикадан воз кечиш бориш демакдир. Шахсга шундай муҳит, шароит яратиш керакки, у юқори сифатли билим, кўникма, малака олсин ва маънавий – маърифий, тарбиявий ишларга бефарқ қолмаслиги керак.

Инсонпарвар педагогика мактабни ўқувчига мослашуви, қулай шароит, ижодий муҳит яратиш, “психологик ҳимоя” билан таъминлашни талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. М. Усмонбоева, А. Тўраев. “Креатив педагогика асослари”. Ўқув–услубий мажмуа. Тошкент – 2016.

2. Н. А. Муслимов, Қ. М. Абдуллаева, О. А. Қўйсина, Н. С. Гаипова. Бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик компетентлигини шакллантириш назарияси ва технологияси. - Тошкент - 2014.

3. Kamoldjonovna, A. K., & Pirimkulovna, P. G. (2022). PROFESSIONAL DEDICATION AND PROFESSIONAL COMPETENCE AS A SUBJECT OF STUDY OF PSYCHOLOGY. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(02), 766-772.

ТАСВИРИЙ САНЪАТ НАМУНАЛАРИНИ УМУМТАЛИМ МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИГА ТУШУНИШГА ЎРГАТИШ УСУЛЛАРИ

*Абатов Жалғасбай Орынбаевич Қорақалпоқ давлат университети
Санъатишунослик кафедраси катта ўқитувчиси*

Кейинги пайтларда бошқа ижтимоий соҳаларда бўлгани каби тасвирий санъат ўқитувчиларини дарсни самарали ташкил этишга тайёрлаш бўйича турли муаммолар кўзга ташланмоқда. Тасвирий санъат ўқитувчисининг касбий фаолияти агар унинг педагогик иши доимий бўлса, самарали бўлиши мумкин, уни чизиш расм чизиш амалиётидаги шахсий тажрибаси қўллаб-қувватлайди, графика, ҳайкалтарошлик, дизайн, декоратив ва амалий санъат, унинг ўқувчиларга бадий мужассамлаш жараёнини кўрсата олиш турли хил материаллардан фойдаланган ҳолда маълум бир материалдаги расм визуал методлар анъанавий ва замонавий метод асосида шакллантирилади.

Ҳозирги кунда тасвирий санъат ўқитувчиларини тайёрлаш педагогика университетларида амалга оширилади. Бўлажак ўқитувчилар тасвирий санъат дарсларида асосий эътиборни расм чизишга қаратадилар. Аслида, аввал санъат асарини тушунишни ўргатиш лозим бўлади. Бугун тасвирий санъат дарсларини қизиқарли ташкил этиш уни бошқа фанлар билан алоқасини таъминлашга боғлиқ, масалан, тасвирий санъат намуналарини тушунтириш учун уларни тарих фанига интеграция қилиш лозим.

Тасвирий санъат намуналарини тушуниш учун санъат тарихи, унинг ўзига хос белгилари, рамзларини ҳам билиш лозим, шунингдек, ҳар қандай тасвирий санъат намунасининг ўз тарихи бўлади. Ёки айрим ноёб тарихий расмларни тушуниш учун бутун бўшли тарихни ёхуд расм яратилган даврни яхши билишга тўғри келади. Шу маънода тасвирий санъат намуналари, уларнинг ноёб

эканлигини теран англаш учун ҳам мазкур фанни тарих фани билан боғлаб ўқитиш лозим.

Маълумки, санъат бир неча авлоднинг кўп йиллар давомида шаклланган анъаналари, устанинг шогирга ўтказган билимлари асосидагина тараққий топади. Бу эса сўзсиз умумий бадиий таълим йўналишида бўлмаса ҳам, касбий бадиий таълим шаклида ривожланганлигидан далолат беради. Маълум даврларда Ўзбекистон худудидаги санъат тараққиётида узилишлар рўй берганлигининг сабаблари, Исканадар Зулқайнар, мўғиллар, араб, рус истилолларига бориб тақалади. Амир Темур мустақил давлат тузган даврда тасвирий санъатнинг миниатюра турини гуллаб- яшнагани ҳам бунинг яққол далилидир. Амир Темур даврида миниатюра ва китоб графикаси шунчалик тез ривожландики, у на фақат Шарқ, ҳаттоки Европа мамалакатлари санъатига ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Натижада, Самарқанд, Бухоро, Хирот миниатюра мактаблари билан бир қаторда Бағдод, Табриз, Шероз, Озарбайжон, Хинд, Исфахон, Турк миниатюра мактаблари ҳам шаклланди ва ривожланди. [1,68.]

Шуни эсда тутиш керакки, ўқитиш, авваламбор, ўқувчининг онгини ривожлантирадиган, уни уюшган иш билан таништирадиган иш тасвирий санъатдир. Бироқ, буёш талабанинг ҳиссиётини эътиборсиз қолдириш хато бўлади ва у манфаатдор емас, нима учун доимий эътибор талаб. Тажриба ўқув жараёнини аста-секин ва изчил мураккаблаштириш зарурлигини кўрсатади. Шу билан бирга тарбиялаш керак. Мактаб ўқувчиларининг ижодий қобилиятлари намоён бўлади ва жадал объектив эҳтиёж бўлганда шаклланади, имкониятлар яратилади бунинг учун, бу эҳтиёж ва имконият бола томонидан амалга оширилганда ва у томонидан эҳтиёж сифатида қабул қилинганда.

Яна бир бадиий ифода воситасини кузатиш керак. Мактаб ўқувчилари билан оддийгина кўчириш усулидан фойдаланиш. Бунинг учун кўплаб мисолларда таниқли рассомларнинг ишларидан кўрганларини кўчириб олиш мумкин.

Санъат тарихига доир ҳикоялари ёки суҳбатларидан мақсадли, мунтазам фойдаланиш боланинг эътиборини, фикрлашини, ҳиссий ва эстетик таъсирчанлигини фаоллаштиради.

Жамиятдаги замонавий ўзгаришларнинг ўзига хос хусусияти одамлар ўртасидаги ишбилармонлик муносабатларининг жадал ривожланиши, ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг турли шакллари ва усуллари, иқтисодий алоқаларва уларнинг географиясини кенгайтириш, оммавий ахборот воситаларини такомиллаштириш, реклама, умумий компютерлаштириш ва бошқалар билан тавсифланади.

Замонавий дунё тезлашиб бораётган ривожланишда визуализация қилинишини ҳисобга олсак, инсон дунё ҳақидаги маълумотларнинг 85% кўриш орқали олади (Ж. Гибсоннинг тадқиқотларига кўра), мактабда болаларни санъат дарсларида ўргатиш керак. Мактаб ўқувчиларининг бадиий маданияти. Бадиий педагогика нуктаи назаридан бадиий маданиятни шакллантириш жараёни

қуйидагиларни ўз ичига олади: томошабиннинг эстетик дидини тарбиялаш; умумин соний маданий кадриятлар ва анъанавий санъатни ривожлантириш; дунёни барча хилма-хиллиги билан кўриш қобилиятини ривожлантириш: табиат, санъат ва атроф-муҳитдаги гўзалликни кадрлаш ва тушуниш қобилиятини тарбиялаш; маданий кадриятлардан, бадий билимлардан ўзхаётларида фойдаланиш ва санъатнинг ҳақиқий кадриятларини мўл-кўлликдан онгли равишда ажратиш қобилиятини шакллантириш атрофдаги объектлар. [2,34.]

Биобарин, мактабда санъатни, шу жумладан тасвирий санъатни ўқитишнинг бутун жараёни маълум бир фаолият турида ишлашнинг индивидуал график кўникмалари ва амалий кўникмаларини шакллантиришга емас, балки ҳиссий ва ҳиссийсоҳаниривожлантиришга қаратилган бўлиши керак, болалар, уларнинг санъатда фаол ижодий намоён бўлишига ички тайёргарлигини очиб бериш, ўз-ўзини ривожлантириш, ўзини такомиллаштириш ва ўз халқининг маданиятини яхшилаш жараёнида мумкин бўлган иштирок этиш керак. Бу умумтаълим мактаблари амалиётига интеграциялашган гуманитар технологияларнинг фаол жорий этилишига сабаб бўлмоқда. [7,224.]

Тасвирий санъатни тарих фанига интеграция қилган ҳолда ўқитиш – бу қуйидаги фаолиятни ўз ичига олган мураккаб таркибий жараён:

- болаларни ҳар қандай ҳодисаларни турли нуқтаи назардан кўриб чиқишга ўргатиш;
- маълум бир ижодий вазифани ҳал қилишда турли соҳалардаги билимларни қўллаш қобилиятини ривожлантириш;
- талабаларнинг мустақил равишда ижодий изланишлар олиб бориш қобилиятини шакллантириш;
- ижодкорлик;
- ҳар қандай вазиятда ўзларини фаол ифода этиш истагини ривожлантириш;

Лотин тилидан таржима қилинган луғатларда интеграциянинг таърифи “бутунни тиклаш, тўлдириш, ҳар қандай қисмларни, элементларни бирлаштириш” деб талқин қилинади, бу тузилмалар ва функцияларни тартибли мувофиқлаштириш ва яхлит организмга бирлаштиришга ёрдам беради. Фанда“интеграция” атамаси ижтимоий соҳада, санъатда, жамиятда, шу жумладан, фанларнинг дифференциация жараёни билан бирга яқинлашиши ва алоқаси маъносида ишлатилади. Интеграциялашган тамойиллар, диалектик алоқалар, сиклизация, фанни амалиёт билан бирлаштириш қурилган; ва уларнинг эҳтиёжлар ва фаолиятнинг кўтарилиши қонуни сифатида намоён бўлади. [3,89.]

Бугунги умумтаълим мактаблари, олий таълим муассасаларида тасвирий санъатни комплекс ривожлантиришнинг инсонпарвар технологиялари салоҳиятини очиб бериш бу фанлар аро интеграция орқали амалга ошади. Айниқса, ҳар бир ҳодиса вақт билан боғлиқ экан унинг ўз тарихи бўлади, шу

маънода тасвирий санъат намуналарини тушуниш, чиндан таъсирланиш, уларга шунчаки, ранглар, бўялган портрет деб, эмас инсон ёки замон, қисмат ва руҳият, борлиқнинг иникоси деб қараш тўғри бўлади. Бундай шароитда тарих тасвирий санъат асарининг кадр қимматини жозибаси, шунингдек аҳамиятини оширади. Ўқувчиталаб кўрган санъат асарининг ноёб эканлигини ҳис этишига эришиш лозим, бунинг учун унинг тарихини билиш лозим бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдирасилов С., Толипов Н. Рангасвир. -Т.: Билим, УМКХТМ. 2005.
2. Байметов Б.Тасвирий санъат фанларининг Инновацион тараққиёти ва стратегиялари – Тошкент, 2019. 159 б.
3. Маҳмудов И.И. Бошқарув психологияси. – Т.: 2006. – 230
4. Самаров Р. Ахборотнинг психологик хавфсизлигини таъминлаш механизми (услугийқўлланма). – Тошкент: Университет, 2015. -95 б.
5. Сокольникова Н.М. С597 Методика преподавания изобразительного искусства: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / Н. М. Сокольникова. — 5-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательский центр «Академия», 2012. — 256 с.,

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA MILLIY TARBIYANING O'RNI

Salomov G'ulom Yuldoshevich, Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda amalga oshirilayotgan uzluksiz ta'lim tizimi, ta'lim jarayonida milliy tarbiyaning o'ri, mazmuni izchil bayon qilingan.

Аннотация. В данной статье последовательно излагается реализуемая в нашей стране система непрерывного образования, роль национального воспитания в этом процессе, его содержание.

Annotation. This article consistently describes the system of continuing education carried out in our country, the role of national education in this process, the content.

Kalit so'zlar. ta'lim, tarbiya, uzluksiz, milliy, ma'naviy, axloqiy, dunyoqarash, bilim, malaka, ko'nikma, ong, o'zlik, ma'rifat.

Ключевые слова. образование, воспитание, преемственность, национальное, духовное, нравственное, мировоззрение, знания, умения, навыки, сознание, самость, просвещение.

Keywords. education, upbringing, continuity, national, spiritual, moral, worldview, knowledge, competence, skills, consciousness, self, enlightenment.

Ta'lim — ta'lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko'nikmalar berishga, shuningdek ularning umumta'lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko'nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon. Uzluksiz ta'lim - o'zaro mantiqiy izchillik asosida bog'langan hamda soddadan murakkabga qarab rivojlanib boruvchi va bir-birini taqozo etuvchi bosqichlardan iborat yaxlit ta'lim tizimi.

Uzluksiz ta'limning faoliyat ko'rsatish tamoyillari quyidagilardan iborat:

- ta'limning ustuvorligi — uning rivojlanishining birinchi darajali ahamiyatga ega ekanligi, bilim, ta'lim va yuksak intellektning nufuzi;
- ta'limning demokratlashuvi — ta'lim va tarbiya uslublarini tanlashda ta'lim muassasalari mustaqilligining kengayishi, ta'limni boshqarishning davlat jamiyat tizimiga o'tilishi;

- ta'limning insonparvarlashuvi — inson qobiliyatlarining ochilishi va uning ta'limga bo'lgan turli tuman ehtiyojlarining qondirilishi, milliy va umumbashariy qadriyatlar ustuvorligining ta'minlanishi, inson, jamiyat va atrof muhit o'zaro munosabatlarining uyg'unlashuvi;
 - ta'limning ijtimoiylashuvi — ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni hosil qilish, ularda yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlashni shakllantirish;
 - ta'limning milliy yo'naltirilganligi — ta'limning milliy tarix, xalq an'analari va urf-odatlar bilan uzviy uyg'unligi,
 - O'zbek xalqi madaniyatini saqlab qolish va boyitish, ta'limni milliy taraqqiyotning muhim omili sifatida e'tirof etish, boshqa xalqlarning tarixi va madaniyatini hurmat qilish;
 - ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi, bu jarayonning har tomonlama kamol topgan insonni shakllantirishga yo'naltirilganligi;
 - iqtidorli yoshlarni aniqlash, ularga ta'limning yuqori darajasida, izchil ravishda fundamental va maxsus bilim olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish.
- Yangi tahrirdagi "Ta'lim to'grisida"gi qonunga muvofiq uzluksiz ta'lim mamlakatimizda quyidagi ta'lim turlarini o'z ichiga oladi:

maktabgacha ta'lim va tarbiya;

umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim;

professional ta'lim;

oliy ta'lim;

oliy ta'limdan keyingi ta'lim;

kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;

maktabdan tashqari ta'lim.

Mamlakatimizda ta'lim tizimining bunday turlarining har bir bosqichida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Uzluksiz ta'lim tizimida fan dasturlarining uzviyligi ta'minlanmaganligi ta'lim sifati va samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Jumladan, ta'lim turlarida mavzularning takrorlanishi, ayrim mavzularga ko'p soat ajratilgani, fan mazmuni deyarli nazariy ma'lumotlarga asoslanganligi hamda xalqaro tadqiqotlar singdirilmaganligi kabi muammolar mavjud. Ta'lim bosqichlari mazmuni tahlilida 10–15 foiz mavzularning takror berilayotganligi, 50–60 foiz mavzularda uzviylik ta'minlanmaganligi ko'zga tashlanmoqda.

Maktabgacha va maktab ta'limi hamda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirliklari o'z ta'lim obyektlari bo'yicha me'yoriy hujjatlar tayyorlash jarayonidabir qancha ijobiy natijalarga erishgan bo'lsalarda, ammo uzluksiz ta'lim tizimida uzviylik yetarlicha ta'minlanmay qolmoqda.

Oldimizda ta'lim mazmunini belgilashga xizmat qiluvchi, uzluksiz ta'lim tizimining me'yoriy hujjatlari, o'quv dasturlarining uzviyligini tahlil qilish, ularning har bir fan bo'yicha bosqichlar orasida takroriylikning oldini olish bo'yicha ishlar hamda uzviyligi ta'minlangan fan dasturlari asosida darsliklar mazmunini ham muvofiqlashtirish kabi dolzarb vazifalar turibdi.

Tarbiya — aniq maqsadli hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishga, ularning ongini, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan tizimli jarayon.

Mustaqillik sharofati bilan milliy tarbiya davlatimizning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bir yarim asr toptalgan milliylikni, o'zlikni anglash hamda rivojlantirish imkoniyati yaratildi. Lekin tarbiya jarayoni mashaqqatli, paysalga solib bo'lmaydigan va qiyin jarayondir. Shaxsda ma'lum bir ijobiy xislat va fazilatlarni shakllantirish uchun muayyan vaqt muntazam ta'sir ko'rsatish u bilan shug'ullanish lozim. Ta'lim jarayonidan farqli o'laroq tarbiya jarayoni shaxsni tarbiyalash, shaxsda tarkib toptirilgan tarbiya natijasini aniqlash, o'lchash va amalda sinash murakkab masalalardan sanalanadi.

Milliy tarbiya asosini mustahkamlash, ildizlarni azaliy, baquvvat holga keltirish mamlakatimizning oldida turgan dolzarb muammolardan biri edi. Ushbu masalalar quyidagilardan iborat edi:

- Milliy ongni qayta tiklash;
- Milliy qadriyatlarni tiklash;
- Ijobiy mahalla jamoatchilik fikrini azaliy holga keltirish va rivojlantirish;
- Tarixni haqqoniy yoritish va shu asosda yosh avlodni tarbiyalash;
- Milliy g'ururni, o'z – o'zini anglashni tarkib toptirish;
- Oilaning milliy tarbiya o'chog'i, muqaddasligini davlat siyosati darajasiga ko'tarish;
- To'liq ma'noda Vatan bilan faxrlanish, haqiqiy vatanparvarlik hissini shakllantirish;
- Ma'naviy hayotda islom dinining o'rni va nufuzini tiklash hamda uning axloqiy jihatdan komil insonni tarkib toptirishda oqilona foydalanish;
- Ta'lim mazmuniga milliy madaniy–tarixiy merosni kiritish va milliy ruhni yaratish;
- Haqiqiy insonparvar shaxsni tarkib toptirish, faqat o'z millatiga mansub emas, balki shu bilan birgalikda, boshqa millat vakillariga ham do'stona munosabatda bo'lishni shakllantirish;
- Milliy til va adabiyotni shaxs tarbiyasidagi mohiyatini oshirish;
- Ta'lim va tarbiya tizimini millat kelajagi nuqtai nazarida qayta qurish;
- Sog'lom turmush tarzi xususiyatlarini shakllantirish;
- Ijtimoiy–milliy tarbiya maskani hisoblangan mahallaning rolini o'z o'rniga qo'yish.

Ushbu yo'nalishda hal qilinishi lozim bo'lgan dolzarb masala – xalqning milliy ma'naviyatini tarkib toptirish edi. Milliy tarbiya mazmuni o'zbek xalqi tomonidan asrlar mobaynida yaratilgan. Demak, u birinchi navbatda xalqning tashkil topishi, rivojlanish tarixi bilan bog'liq.

Inson o'zining ijtimoiy-madaniy rivojlanishi jarayonida o'z ajdodlarining milliy qadriyatlarini ijodiy o'zlashtiruvchi, zamonaviylashtiruvchi, boyituvchi va uztuvchidir. O'zining ana shunday insoniy burcchlarining har bir shaxs tomonidan mukammal bajarilishi ijtimoiy taraqqiyotning boy, rang-barang madaniy oqimlarini hosil qiladi saqlab turadi. Shu nuqtai-nazaridan har bir inson o'zida tarixiy, ijtimoiy, madaniy – milliy ko'rsatkichlarni mujassamlashtiruvchi arbiyaning mahsulidir.

Milliy tarbiyaning asl mohiyatini ochib berish o'zbek xalqining tarixini to'g'ri, haqqoniy yoritish, baholash bilan bog'liq. Milliy tarbiya uzluksiz ta'lim jarayonida umuman jamiyat taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Ma'naviy barkamol, faol fuqarolik

pozitsiyasiga ega bo'lgan shaxsni tarbiyalashda milliy tarbiyaning mohiyatini anglab yetmoq, uning asosini mustahkamlamoq lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. M.Quronov. O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim maktablarida milliy tarbiyaning ilmiy-pedagogik asoslari//pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. Toshkent.: 1988.
2. Sobirov B. Uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirishda pedagogik innovatsiyalar va integatsiyaviy yondashuv// Pedagogik ta'lim klasteri: muammo va yechimlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 1517-1525 b. Chirchiq 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi VM-1059-son qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.01.2020 y., 09.20.1059.4265-son, 19.06.2020 y., 09.20.391.0777-son.
4. Gulom Yuldashevich Salomov. Pedagogical basis of organizing classroom hours for 10-11 grade students. 241-243. 10.5958/2278-4853.2021.00666.2
5. Gulom Yuldashevich Salomov. (2021). Class leader - school supporter. current research journal of pedagogics (2767-3278), 2(09), 116–118. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crijp-02-09-26>
6. Salomov Gulom Yuldashevich. (2022). Class Leader - Higher Human Virtues, Skilled Teacher. *Yeurasian Scientific Herald*, 5, 108–111.
7. Salomov Gulom Yuldashevich, Ganiev Hayitali Yuldosh oğlu. (2022). Use of innovative technologies in conducting educational hours for X-XI grade students. Volume 04 Issue 02-202223The American Journal of Social Science and education Innovations (ISSN –2689-100x) 02 Pages: 23-25.

UZLUKSIZ MA'NAVIY TARBIYA KONSEPSIYASI ASOSIDA TALABA YOSHLARNI MA'NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TEXNOLOGIYASI.

Toshpo'latova Mavjuda Mamatqulovna Psixologiya kafedrası. Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Bugungi globallashuv jarayonida dunyoning har qarich yerida inson ongi va tafakkuri uchun jiddiy kurash ketayotgani ayni haqiqatdir. Birda yovuz, birda madaniy ko'rinishdagi bu kurash har birimizdan atrofga teran nazar tashlash, jahonda kechayotgan turfa jarayonlarni aql va tafakkur bilan sarhisob etishga undaydi.

Kalit so'zlar: Ma'naviy-axloqiy fazilat, mafkura, o'z-o'zini anglash, interfaol dasturlar.

Talabalarda ma'naviy-axloqiy fazilatlar rivojlantirilishi hamda yetuk mutaxassis bo'lib ona Vatanga xizmat qilishi uchun ular oldiga bir qancha talablar qo'yiladi: o'z-o'ziga talabchan bo'lish; o'z-o'zini nazorat qilish; o'zgalarni hurmat qilish; doimo kamtarlik yo'lini tutish; o'ziga ishonchi yuqori bo'lishi; iboli-hayoli bo'lish; halol va adolatparvar bo'lish; samimiy va beg'araz bo'lish; o'zgalar mehnatini qadrlay bilish; kasbiy va ma'naviy bilimlarni egallab borish; o'z manfaatlarini Vatan manfaatlar bilan uyg'un holda ko'rish; kamolotga erishishga intilish; barcha axloq qoidalariga bo'ysunish; malakali mutaxassis bo'lishga astoydil intilish.

Ma'lumiki, Prezidentimizning 2019-yil 3-maydagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori, 2020-yil 25-dekabrdagi O'zbekiston Yoshlari forumida hamda 2020-yil 29-dekabrdagi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisga Murojaatnomasi da hamda joriy yilning 19-yanvar kuni Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada

davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo'yicha o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida belgilangan vazifalar ijrosi yuzasidan Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi "Ma'rifat" targ'ibotchilar jamiyati hamda vazirliklar, qator davlat va jamoat tashkilotlar bilan hamkorlikda ishlashga chorlaydi. Davlatimiz rahbarining "Jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni, ruhi ma'naviyatdir", degan so'zlari mohiyatidagi uyg'onish nafasi Hazrat Navoiy da'vatlariga mohiyatan uyg'un bo'lib, Uchinchi Renessans poydevorini yaratishga azm-u shijoat bilan kirishgan xalqimiz uchun tarbiya, yaxshi xulq, aql-idrok, bilim, ma'naviyat naqadar tengsiz qudrat va ruhiy manba ekanligini yana bir bor anglatdi. Demak, yuksak ma'naviyat bilan jamiyat hayotining tanasi bo'lgan iqtisodiyot vujudiga jon, ruh kiradi, unga tiriklik, tengsiz yaratuvchi qudrat baxsh etiladi.

Negaki ma'naviyat va ma'rifat barcha zamonlarda tengsiz qudrat, baxt-saodat, tinchlik, bunyodkorlik, hamjihatlik mezon, ruhiy poklanish va qalbni yuksaltiruvchi ne'mat bo'lib kelgan. Chunki u millatni, xalqni, demakki, insonlarni yuksak fazilatlar, kamolotga yo'llovchi axloqiy mezonlar asosida yashashga, xudbinlik, g'aflat asiriga aylanmay hamisha yaxshilik yo'lida bedor bo'lishga, bu olamni obod qilishga, go'zallikka burkashga chorlagan.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlarning joriy holati qoniqarli deb bo'lmaydi. Ya'ni bizning targ'ibot-tashviqot ishlarimiz ko'pincha tor doirada qolib ketayotganligi, hayotning keng qatlamlariga kirib borolmayotganligi, tajribasiz ayrim yoshlarning ongiga yetib bormayotganligining naqadar xavfli ekanligiga maxsus to'xtalish mumkin. Buning uchun milliy tarbiyani yuksaltirishda ham davlat bosh islohotchi bo'lishini e'tirof etib, maktablar, litsey va kollejlarda bevosita ma'naviyat masalalari bilan shug'ullanadigan mutasaddi mutaxassislar lavozimlari faoliyatini qo'llab-quvvatlashni yo'lga qo'yish, barcha ta'lim muassasalarida bolalarimizni ongini yuksaltiruvchi, ulami ijobiy ishlar va tarbiyaviy tadbirlar bilan band qiladigan turli tashkilot va to'garaklar tuzish lozimdir.

Ko'zlangan maqsadni amalga oshirish uchun ijtimoiy gumanitar fanlar hamkorligida pedagogika va psixologiya fanlariga: oila mafkurasi va uni shakllantirish mexanizimini ishlab chiqish, o'quvchi yoshlar ma'naviyatini shakllantirishning kompleks dasturini ishlab chiqish, milliy dasturga ma'naviy-mafkuraviy tarbiya yuzasidan qo'shimchalar kiritish, o'quvchi yoshlarni milliy g'oya, mafkura, o'z-o'zini anglash, qadriyatlar ruhida shakllantiruvchi milliy tarbiya konsepsiyasini ishlab chiqish, milliy mafkuraviy kurashning ilmiy-amaliy tizimlarini yaratish, xalqimizning barcha qatlamlari xususiyatlarini aks ettiruvchi va qamrab oluvchi targ'ibot-tashviqot mexanizmlarini ishlab chiqish, milliy ma'naviy g'oyaning yangi ilmiy falsafiy ta'limini yaratish, kengashlar faoliyatini uslubiy ta'minlashlari kerak bo'ladi.

Milliy tarbiyaning nazariyasi, uslubiyati va o'quvchi yoshlar birlashmalari tizimini, ma'naviyat bilan shug'ullanuvchi mutasaddi lavozim professiogrammalarni, o'quvchi yoshlar uyushmalari hamda ularning tizimi va faoliyati mazmunining shakllarini ishlab chiqish kabi dolzarb amaliy vazifalarning yechimini topishni yuklaydi. Barkamol avlodni voyaga yetkazishda diniy aqidaparstlikning tarixiy ildizlari, zamonaviy holati va unga qarshi kurashning nazariy asoslariga ham ko'p bog'liqdir. Odamlarimiz tafakkurida og'ir kurash kechayotganidan ogoh bo'lish lozimligi, vaziyat - tarixiy xotira va milliy o'zlikni anglash va bu orqali barcha ma'rifiy

mamlakatlarda bo'lganidek, g'oyaga qarshi g'oya bilan kurashishning falsafiy, tarixiy asoslarini yaratishni, inson huquqlari milliy harakat dasturini ishlab chiqishni talab qilmoqda. Bu esa falsafa, tarix, madaniyatshunoslik, siyosatshunoslik, sotsiolo-giya va boshqa fanlarda yangi dunyo qarash va yangi tafakkur shakllanish xususiyatlarini o'rganib, natijalarini hayotga tezroq tatbiq qilishni, milliy o'zlikni anglash jaryonini tahlil qilish, g'oyaviy kurash strategiyasi va texnikasi, usul va shakllarini ishlab chiqishni taqozo qiladi.

Endilikda, "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorda ta'kidlanganidek, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarni jaholat soyasidan asrash, tinimsiz chiranib yotgan ma'naviy tahdidlardan himoya qilish uchun tashkiliy-amaliy va ilmiy-tadqiqot ishlarini yangi talablar asosida yo'lga qo'yish, bu yo'nalishda davlat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari hamda xususiy sektorning ijtimoiy hamkorligini mustahkamlash borasidagi ishlarni yangi bosqichga ko'taradi.

Mamlakatni demokratik asoslarda qayta qurish va jamiyatda ma'naviy-axloqiy muhitni sog'lomlashtirish - ko'p qirrali jarayondir. Bunda ta'lim-tarbiya tizimlarining o'mi, ahamiyati, shubhasiz, juda katta. O'zining kundalik tirikchilik tashvishlaridan ortmay qolgan, milliy-tarixiy qadriyatlaridan, urf-odatlar va qadimiy an'analardan deyarli begonalashgan, tor ixtisoslik doirasida fikr yuritish va faoliyat ko'rsatishdan chiqib olmagan, erkin va ijodiy fikr yuritishdan mahrum etilgan «sovet kishisi»ning ongi va dunyoqarashini o'zgartirish, qalbiga, ruhiga milliy va umuminsoniy qadriyatlar nurini singdirish, uning bugungi taraqqiy etayotgan madaniy olam, erkin va ilg'or fikrlovchi insonlar darajasida faoliyat ko'rsatishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratishda ta'lim-tarbiya tizimlari oldida katta va keng miqyosli vazifalar turibdi. Bu, avvalo, yangi davr talablariga to'la javob beradigan yuqori malakali mutaxassis kadrlarni tayyorlashdir. Shu jihatdan qaraganda, ta'lim-tarbiya sohasida nazarda tutilayotgan tadbirlarning g'oyaviy-nazariy asoslari milliy mustaqillik g'oyasi bilan chambarchas bog'liq. Yoshlarga mustaqil ravishda bilim olish va olgan bilimlarini hayotda qo'llay olish ko'nikmalarini hosil qilish hamda axloq va odobini yaxshilash sirlarini, ularga yoshligidan o'rgatilib borilishi joiz bo'lgani bilan ularda bilimlarni haqiqiy egallash va ularni muayyan hayotiy sharoitlarda qo'llash zaruriyati talabalik davrida pay do bo'ladi. Talabalik davrigacha yosh odamni ota-onasi, maktab o'qituvchilari, qarindosh-urug'i, mahalla-ko'y nazorat qilib borsa, talaba bo'lganidan keyin kompleks sabablariga binoan bu nazorat keskin pasayib ketadi. Shuning uchun bu holatni, avvalam bor, talabaning o'zi anglab yetishi shart, shundan keyin boshqaruv nazariyasini asosiy tamoyili, tushuncha va qoidalami egallagan holda o'zini-o'zi boshqarib o'zini - tarbiyalay boshlash kerak.

Mavjud muammolarni hal etish yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda ma'naviy-ma'rifiy ishlarning samarasi va ta'sirchanligini oshirish ko'lamini va miqyosini yanada kengaytirish, mamlakat aholisi, avvalo, yoshlar qalbida Vatanimizda amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorlik hissini kuchaytirish, sohadagi ishlarni muvofiqlashtirish bo'yicha yagona tizim yaratish, yoshlarning ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishni talab etadi. Bu borada nafaqat respublikamiz, balki jahon ta'lim tizimida yoshlarning ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash mexanizmi, yoshlarning axloqiy

sifatlarini rivojlantirishning amaliy pedagogik tizimi, o'qitish modellari texnologik taraqqiyot g'oyalari bilan uyg'unlashtirilgan interfaol dasturlar ta'lim jarayoniga tatbiq etilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3907 qarori // <https://lex.uz/docs/-3864155>.
2. Farsaxonova D.R. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalash metodikasi // Ta'lim, fan va innovatsiya. 2019, – №1. – B. 77-81.
3. Azarov Yu.P. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1991. – 67 b.

YOSHLAR DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHDA MILLIY TARBIYANING AHAMIYATI

Boboniyozova Manzura Karim qizi Termiz davlat pedagogika instituti, filalogiya fakulteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi, 2-bosqich 207-guruh talabasi

Annotatsiya Inson va insoniyat hech qachon tashqi dunyodan o'zini qurshab turgan olamdagi o'zgarishlar, rivojlanishlar, ro'y berayotgan hodisalar, voqealar, jarayonlardan ajralib qolgan, ularni his etmagan holda yashay olmaydi. Dunyodagi davlatlar, xalqlar, millatlar, ijtimoiy-siyosiy kuchlar, ular o'rtasidagi munosabatlar, ayniqsa ijtimoiy jarayonlardagi mafkuraviy ta'sirlar odamlar ongi, tafakkuri va dunyoqarashiga ta'sir etmasdan qolmaydi. Ushbu maqolada „Yoshlar dunyoqarashini shakllantirishda milliy tarbiyaning ahamiyati“ni ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: ta'lim, yoshlar, tarbiya, madaniyat, milliy ta'lim, o'quv jarayoni, texnologiya.

Ta'lim yoshlarning xarakteri va shaxsiyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Milliy ta'lim deganda o'quvchilarda milliy tarix, madaniyat va qadriyatlarga e'tiborni qaratgan holda bilim va ko'nikmalarni singdirishga mo'ljallangan tuzilgan o'quv jarayoni tushuniladi. Ta'lim o'z mamlakati iqtisodiyoti, siyosati va jamiyatining o'sishi va rivojlanishiga hissa qo'shadigan bilimli va mas'uliyatli fuqarolarni tarbiyalashda harakatlantiruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi. Milliy ta'lim yoshlarni tevarak-atrofdagi dunyo haqida keng tushuncha bilan qurollantiradi, tanqidiy fikrlashni o'stiradi, dunyoqarashi va dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi. Yoshlar dunyoqarashini shakllantirishda milliy tarbiyaning ahamiyati:

Madaniy merosni asrash: Milliy ta'lim o'quvchilarga mamlakat tarixi, an'analari, urf-odatlarini o'rgatish orqali madaniy merosni asrab-avaylashga xizmat qiladi. U xilma-xillikka hurmatni singdiradi, bag'rikenglikni rag'batlantiradi, inson tajribasi va bilimlari boyligini tarannum etadi. Madaniy meros yoshlarning o'ziga xosligi, dunyoqarashi va dunyoqarashini shakllantiradi, ularning o'z ildizlari bilan bog'lanishiga, o'z merosi bilan faxrlanishga yordam beradi.

Xalqaro tushunishni rivojlantirish: Milliy ta'lim o'quvchilarga madaniyatlar, tillar va istiqbollarning xilma-xilligini qadrlash imkonini berish orqali xalqaro tushunishni rivojlantiradi. U global fuqarolik va integratsiyani rag'batlantiradi, madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini oshiradi va dunyoning turli burchaklaridan kelgan talabalar

bilan hamkorlik qilish imkoniyatini beradi. Milliy ta'lim xalqlarning o'zaro bog'liqligini va milliy chegaralardan qat'i nazar, umumiy til topish qiymatini tan oladi.

Fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirish: Milliy ta'lim yoshlarni o'z huquqlarini amalga oshiradigan va o'z burchlarini bajaruvchi faol fuqarolar bo'lib etishtirish orqali fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirishga qaratilgan. U demokratik qadriyatlarni singdiradi, siyosiy savodxonlikni oshiradi, ijtimoiy adolat va tenglikni ta'minlaydi. Milliy ta'lim yoshlarni jamiyat hayotida ishtirok etish, ko'ngillilik va ijtimoiy faollikni rag'batlantiradi, jamiyatni obodonlashtirishga hissa qo'shadi va quyi bosqichda o'zgarishlarni ruhlantiradi.

Iqtisodiy rivojlanishni kuchaytirish: Milliy ta'lim o'quvchilarni mehnatning samarali va innovatsion a'zolari bo'lish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va qadriyatlar bilan qurollantirish orqali iqtisodiy taraqqiyotni kuchaytiradi. Bu kasbiy ta'lim, tadbirkorlik ko'nikmalari va rivojlanayotgan texnologiyalar bilan tanishish, bandlik va martaba istiqbollarini oshirish imkonini beradi. Milliy ta'lim bilimga asoslangan jamiyatning poydevorini qo'yadi va mustahkam inson kapitalini shakllantiradi, iqtisodiyotning o'sishini ta'minlaydi va ish o'rinlarini yaratadi.

Milliy xavfsizlikni ta'minlash: Milliy ta'lim vatanparvarlik, sadoqat, vatanga muhabbatni singdirish orqali milliy xavfsizlikni ta'minlaydi. Bu yoshlarda mas'uliyat, fidoyilik, tartib-intizom tuyg'ularini shakllantirish orqali mustahkam davlat mudofaa tizimini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Milliy ta'lim xavfsizlik bo'yicha xabardorlikni oshiradi, potentsial xavfsizlik muammolarini hal qila oladigan xavfsiz va barqaror jamiyatni rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa: Milliy ta'lim yoshlarning dunyoqarashini shakllantirish, ularni samarali, mas'uliyatli va bilimli fuqaro bo'lib yetishishlari uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va qadriyatlar bilan mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. U madaniy merosni asrab-avaylash, xalqaro anglashuvni rivojlantirish, fuqarolik mas'uliyatini rag'batlantirish, iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish va milliy xavfsizlikka hissa qo'shish uchun asos yaratadi. Milliy ta'lim mamlakat kelajagiga sarmoya kiritib, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy barqarorlik poydevorini yaratib, barcha uchun yanada farovon va tinch dunyoni yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Набиев, М. (2021). Globallashuv Sharoitida Ijtimoiy-Ma'naviy Qadriyatlarga Asoslangan Ma'kuraviy Tarbiyaning Ahamiyati. Научно-Просветительский Журнал "Наставник", (2).
2. Ramonova, S. K., & Rahmonova, F. K. (2016). Yoshlar Tarbiyasida Ma'kuraviy Tahdidlarning Oldini Olishda, G 'Oyaviy Tarbiyaning O 'Rni. Интернаука, (2-2), 84-85.
3. Abdulxayevich, A. A (2021). Maktabgacha Ta 'Lim Tizimida Ma'naviy Qadriyatlar Ahamiyati. Журнал Иностранных Языков И Лингвистики, 2(5).
4. Ruzieva, Sadoqat. "MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALALARNI TARBIYALASH VA RIVOJLANTIRISHDA FAOLIYATINING O'RNI." Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti jurnali 1.1 (2021).

ЎЗБЕК ХАЛҚ ТАРБИЯСИ АНЪАНАЛАРИ, МАРОСИМЛАРИ ВА УРФ-ОДАТЛАРИНИНГ АМАЛЁТДАГИ ЎРНИ

Сохибов Акрам Рустамович Қариш давлат университети доценти
Ўзбекистон Республикаси akromsohibov1964@bk.ru тел. 998906179909

Калит сўзлар: халқ педагогикаси, ўзбек оиласи, историография, этнография, этнопедагогика, педагогик историография, педагогик тарихтанув, миллий тарбия, тарбия тарихи, тарбияшунослик тарихи, педагогика тарихи, урф-одат, расм-русум, маросим, ўзбек анъаналари.

Аннотация: Миллатнинг ўзига хос қиёфаси эса, асосан, халқ педагогикаси томонидан шакллантирилади. Халқнинг, миллатнинг ўзлиги, биринчи навбатда, унинг урф-одат, расм-русум, маросим, этикет, удум ва анъаналарида намоён бўлади. Урф-одату анъаналар моҳиятан халқ педагогикасининг кўринишларидандир. Ўзбек халқ педагогикасига дахлдор муаммоларни тадқиқ этиш педагогика назарияси ва амалиёти учун ҳам фоят зарурдир.

Ўзбек анъаналари мураккаблиги, кўп қирралиги ижтимоий ҳодиса сифатида, улар ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларини қамраб олади.

Ҳар бир халқнинг ўзига мос илғор ва пассиф анъаналари бор. Ҳар бир анъананинг илғорлиги ва қолоқлиги, аввало, халқнинг ижтимоий ҳаётида унинг қандай роль ўйнашига боғлиқ. Илғор етакчи анъаналар доимо халқ манфаатлари учун хизмат қилган ва қилиб келмоқда. Улар маълум тарихий даврларда вужудга келиб, синфлар, миллатлар ва умуман жамиятнинг маълум эҳтиёжларини қондирган. Эскириб қолган унсур яхши шароитларда юзага келган, мазмуни жиҳатидан янги бўлган унсурларга ўз ўрнини бўшатиб берган. Шу сабабли ҳам тарихий тараққиёт давомида халқ турмушининг янги- шароити талабларига жавоб берадиган баъзи анъаналар сақланиб қолади ва халқ оммаси манфаатларига узок вақт хизмат қилади, айримлари эса ўз умрини ўтаб, ўрнини жамият тараққиёти юзага келтирган янги анъаналарга бўшатиб беради.

Анъаналар маълум кўникма, дид, ўрганиш, хайрихоҳлик кабиларни бир авлоддан иккинчи авлодга етказиб берувчи восита шаклида намоён бўлади. Тараққиёт давомида кишиларнинг янги авлоди ўзининг маълум анъаналарига амал қилиб, уларга ўз ҳиссасини қўшади, уларни ўзгартиради, янги тарихий шароитда юзага келган янги фикр ва туйғулар билан бойитади. “Анъана” тушунчаси “урф-одат” тушунчаси билан мустаҳкам боғланган. Анъана тушунчаси ижтимоий муносабатларнинг ижтимоий онгининг барча шакллари тааллуқли бўлиб, ҳажм ва мазмун жиҳатидан урф-одат тушунчасидан кенгрокдир.

Ибтидоий жамиятнинг илк даврида урф-одатлар шаклланган бўлиб, бу даврда ҳали ҳеч қандай доимий тасаввурлар вужудга келмаган эди. Урф-одатлар жамиятнинг динсиз даврида юзага келган ижтимоий ҳодисадир. Улар кишиларнинг ижтимоий моҳияти заминида вужудга келиб, жамият ривожланишига, кишилар онгининг ўсишига фаол таъсир кўрсатган. Чунки кишилар анъана ва урф-одатлар орқали ўзларининг меҳнат жараёни, ижтимоий хатти-ҳаракатларини бадий-эстетик шаклда ифодалаганлар. Бундай одатларга кўпчилик қизиқиш билан қараган, улар фаол меҳнат малакаларининг ўсишига жиддий таъсир этган, кишиларда кучли ижобий туйғулар уйғотган.

Урф-одатлар орқали шахс жамоа билан чамбарчас боғланган, жамоанинг ижтимоий, ахлоқий нормаларини, идеалларини анлаган ва қабул қилган. Демак,

анъана, урф-одатлар инсоннинг ҳам ҳиссиётига, ҳам тафаккурига кучли таъсир этувчи ҳодисадир. Улар инсонда турли кечинма ва кайфиятлар уйғотади.

Инсон турмушдаги урф-одатлар маълум даражада одамнинг ўз-ўзини, ижтимоий бурчини англашга, шахс сифатида шаклланишига ҳам ижобий таъсир қилади. Улар одамларга ҳаёт кечириш, курашиш учун ижтимоий йўл-йўриқлар беради. Бу хусусият узок ўтмишдаги урф-одатлардан тортиб, бизнинг давримиздаги урф-одатларга хосдир. Чунки фан, адабиёт, санъат соҳасида урф-одатлар амал қилмайди, меҳнат анъаналари ҳам урф-одат саналмайди. Урф-одатлар оилавий турмуш муносабатларининг, ахлоқий нормаларнинг майда тафсилотларида намоён бўлади. Хотин-қизлар билан муносабатда бўлиш тартиблари, улар билан саломлашиш қоидалари, кексаларга кўрсатиладиган ҳурмат-эҳтиром, меҳмондорлик ва мезбонлик қоидалари, дафн маросимларига бориш, ундан қайтиш тартиблари ва бошқалар урф-одат ҳисобланади.

Анъаналардан фарқли ўлароқ, урф-одатлар кишиларнинг ишлаб чиқаришдан ташқари фаолиятларини ўз ичига олади. Шунинг учун урф-одатлар нисбатан барқарор ижтимоий муносабатлар йиғиндиси ҳисобланиб, кўпинча жамоатчилик фикрига таянади. Хулоса қилиб айтганда, кишиларнинг мустаҳкам қарор топган урф-одатлари, дидлари, хулқ-атвор қоидалари ҳамда ижтимоий муносабатларнинг норма ва принциплари йиғиндисидир.

Маиший ҳаёт ва оилавий турмуш урф-одат билан чамбарчас боғланган ҳодисадир. Улар кишилик жамиятининг тарихий тараққиёт жараёнида шаклланган ва ривожланиб борадиган объектив ҳодиса бўлиб, жамият тарихининг илк даврида вужудга келган. Урф-одатлар ижтимоий онг билан узвий боғлиқ бўгандагина жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий онг билан узвий боғлиқ бўгандагина жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий ўзгариш ривожланиш суръатига нисбатан маълум даражада орқада қолади. Одамларнинг онгини, руҳиятини янги дунёқараш асосида қайта қуриш осон эмас. Зотан, одамларнинг руҳияти унинг турмушидаги моддий асосларга кўра ниҳоятда секинроқ ўсади. Демак, урф-одатлар кишилар ижтимоий ҳаёти, уларнинг турмуш тарзи, маиший ҳаётида юзага келиб, энг қадимий даврлардан буён сақланиб, авлоддан-авлодга ўтиб келаётган нисбий турғун ва доимий такрорланиб турадиган тушунча, ҳаракат, расм-русумларнинг инъикосидир.

Миллий анъаналар, аввало, халқ ҳаётининг ижтимоий томонларига тааллуқли бўлиб, умуман миллат ҳажмида бир хилда намоён бўлувчи ва барчани ўз ичига олувчи ҳис-туйғу ёки хусусиятларни ифода этса, миллий урф-одатлар мазкур халққа мансуб бўлган оилавий турмуш фазилатларини ифода этади. Анъаналардан фарқли ўлароқ, урф-одатларнинг ҳаммаси ҳам бир миллат ичида бир хилда намоён бўлавермайди, у ёки бу анъана турли жойларда турли урф-одатларга риоя қилиш асосида амалга оширилади.

Ўзбек ва бошқа миллатларнинг анъанавий никоҳ тўйлари қариндош-уруғлар ва ёр-дўстлар иштирокида тантанали вазиятда ўтказилади. Лекин бу анъана республикаимизнинг турли районларида турли шаклларда амалга оширилади. Самарқанд ва Хоразм воҳаларидаги тўй маросимларида қўлланиладиган урф-одатлар Фарғона водийси, Ўзбекистоннинг жанубий вилоятларидаги урф-одатлардан фарқ қилади.

Анъана тушунчаси ахлоқ билан чамбарчас боғлиқ. Жамият доимо ўз аъзоси олдига маълум талаблар қўяди, бу эса маълум анъаналарга риоя қилишни давомли деб қараб, уларни шахслар ва халқлар ўртасидаги муносабатларда бузилмас ҳаётий қоида қилиб қўяди. Асрлар давомида яратилган илғор анъаналарнинг оддий ахлоқий нормалари бўлмаган бирорта халқ йўқ.

Анъана ва урф-одатларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида гапирганда улар ўртасида “хитой девори” қўйиш-мутлақлаштириш мумкин эмас. Бу тушунчалар ўзаро бир-бирини изоҳлайди ва тўлдиради, уларнинг риқожланиши қонуниятларида умумий томонлар бор.

Мустақкам оила қуришга ҳар жихатдан қулай имконият яратиб бериш натижасида янгича оилавий муносабатларнинг асосий принциплари, характерли хусусиятлари шаклланиб, қарор топади. Никоҳ ва оилага янгича қараш, севги-муҳаббат, тенглик, ўзаро ҳурмат ва ғамхўрликка асосланган янгича оилавий муносабатлар кўпгина замондошларимизнинг эътиқодига, хулқ қондасига айланди. Янгича оилавий муносабатлар нормаларининг кўпчилиги анъана ва урф-одатларга айланиб, халқ турмушини безамоқда.

Бугунги кунда ҳам оилавий муносабатларнинг анча мураккаб муаммолари мавжуд. Оила кўп жихатдан мустақил бўлиб, иқтисодиётига нисбатан орқада қолиши мумкин. Аҳолининг турмушида катта ўзгаришлар билан бир қаторда эски турмуш сарқитлари сақланиб қолаётганлигининг маълум даражада сабаби ҳам шунда. Янгича оилавий муносабатлар билан урф-одатлар ўртасида муайян номунофиқлик сақланиб қолмоқда. Бошқача қилиб айтганда, ҳозирги оилавий урф-одатлар оиланинг ҳуқуқий, ахлоқий нормаларидан ҳам орқада қолмоқда. Бу ҳолатни оилада уй-рўзғор ишларининг нотекис тақсимоотида, хотин-қизларнинг уй-рўзғор ишидан ортиқча банд бўлиб қолишида, ёшлардаги мешчанлик руҳиятида яққол кўриш мумкин. Социологларнинг ҳисобига кўра, рўзғор ишларининг асосий қисми хотин-қизлар зиммасига тушади. Аёллар зиммасига тушадиган уй-рўзғорни бошқариш, қўлда қилинадиган унумсиз ва зерикарли ишлар ҳам улардан анчагина меҳнат ва асаб сарфлашни талаб этади. Бу эса уларнинг маданий савияси ва билим даражасини оширишга тўсиқ бўлади. Натижада уй бекалари ўртасидаги доимий хурофот, урф-одат ва расм-русумларга амал қилиш бошқаларга нисбатан сезиларлидир. Бундай ҳолат айниқса қишлоқ жойларида кўпроқ кузатилади. Бу аҳволни тузатиш учун ёшларни оила юмушларини ҳамжихатлик билан бажаришга ўзаро меҳр-муҳаббат, ҳурмат-эҳтиромни оширадиган одат ва кўникмаларни сигдирувчи оилавий анъаналарни кенг тарғиб қилиш лозим.

Этнографик кузатишлар оила ҳаётида жуда кўп хилма-хил анъаналар мавжудлигини: мазмун ва шакл жихатдан янги халқ анъаналари, янги ижтимоий муносабатлар заминида вужудга келган байналмилал характердаги, ижобий анъаналар билан ёнма-ён салбий, дин билан боғлиқ анъаналар ҳам яшаб келаётганлигини кўрсатади. Оилада турмушни тўғри ташкил этиш ота-оналар ва оиладаги бошқа катта ёшдаги кишилар томонидан халқ анъаналаридан фойдаланиш орқали амалга оширилади.

Ҳар бир оиланинг ички тартиби, бошқа оилалардан ажралиб турадиган ўзига хос хусусиятлари бўлади, яъни ҳар бир оилада дам олиш, меҳнатни

уюштириш, байрамларни нишонлаш, ўзаро муносабатларга киришишда ўзига хослик бор. Кўпчилик оилалар учун кўтаринки рух, завқ-шавқлик, кувноқлик, барча аъзолари учун яхши кайфиятлар хос бўлади. Бундай оилаларда келишмовчилик, нифоққа ҳожат йўқ. Оила аъзолари бир-бирига меҳрибон, ғамхўр, иттифоқли бўлади. Меҳнат ҳар бирининг ижтимоий мажбурияти, оила аъзолари ҳаётида рўй бераётган ҳар қандай воқеа ҳамма томонидан тантанали нишонланади. Табиийки, бундай оилаларда тарбияланган болалар ҳам ҳар томонлама етук бўлиб етишадилар.

Айрим оилаларда эса, аксинча, ярамас бўлмағур, ёмон одатлар унда ўрнатилган тартиб бўлиб қолади. Бу оилада оддий муносабат ҳам кўполлик, дағаллик, зулм ва зўрликка асосланган. Ота-она муносабатидаги иллатлар гувоҳи бўлган болалар ҳам кўпол, баджаҳл бўлиб ўсади. Бу ҳол боланинг тенгдошлари, оиладаги ака-укалари билан муносабатларида салбий шаклда намоён бўлади.

Анъаналар ва урф-одатлар ёшларни юксак идеаллар руҳида тарбиялашда таъсирчан воситадир. Зеро, анъана ва урф-одатларни шакллантириш, ҳаётга тадбиқ этиш мураккаб жараён бўлиб, бунинг учун узоқ вақт кураш олиб бориш, ижтимоий ва маънавий ютуқларимизни янада ривожлантириш, умуммиллий анъаналарни такомиллаштириш талаб этилади.

Янги анъаналар ва урф-одатлар турмушимизни маънавий жиҳатдан тўлдиради, турмуш тарзининг ижтимоий – ахлоқий, эстетик идеалларини, ҳуқ-атвор намунасини, кишиларнинг меҳнатга бўлган муносабатини мустаҳкамлайди, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик ғояларини акс эттиради.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1.Буриев А. Большая семья у узбеков на рубеже XIX-XX вв. (на этногр. Материале южных областей Узбекистана). Автореф. дисс. канд. пед. наук. -Ленинград: 1985. -21 с.
- 2.Бўриев О., Холиқов Д. Туркона анъана ва удумлар — миллат кўрки. Т.: «Минҳож», 1998. —44 б.
- 3.Виноградов Г. С. Народная педагогика (Отрывки и наброски) // Сибирская живая старина. -1926. Вып. 1. -С. 1-28.
- 4.Волков Г. Н. Этнопедагогика. -М.: «Academa», 1999. -168 с.
- 5.Жўраев М. Ўзбек мавсумий маросим фольклори. – Т.: Фан, 2008.
- 6.Измайлов А. Э. Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана. -М.: «Педагогика», 1991. -254 с.
- 7.Иномова М. Оилада болаларни маънавий ахлоқий тарбиялашда миллий қадриятлар. - Т.: «Фан», 1995. -85 б.
- 8.Кадиров Б. Формирование узбекской народной педагогики. -Т.: «Меҳнат», 1992. -192 с.
- 9.Соҳибов А. Миллий педагогика тараққиёти тарихи. -Т.: «Мерос», 2004. -80 б.
- 10.Соҳибов А. Халқ педагогикаси историографияси. Монография. Қарши “Насаф” 2021йил НМИУ-172 б.

ABDULLA AVLONIY ASARLARIDA TA'LIM-TARBIYAGA OID INSONPARVARLIK G'OYASI

Shoberdiyeva Yulduz Ilhomjon qizi Termiz davlat pedagogika intituti

Pedagogika yo'nalishi talabasi shoberdiyevayulduz@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Abdulla Avloniy asarlarida ta'lim- tarbiyaga oid fikrlari va yosh avlodlarda insonparvarlik g'oyasini shakllantirish

Kalit so'zlar: ta'lim- tarbiya, insonparvarlik, ma'rifat, bilim.

Taniqli ma'rifatparvar adib Abdulla Avloniy pedagogik fikr taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan, o'z asarlarida o'zbek xalqining eng yaxshi an'analari ta'lim-tarbiyaga oid muhim hayotiy masalalarni aks ettirgan pedagog, olimdir. Abdulla Avloniy xalq orasida ilg'or fikrlarni tarqatishda, ilm-ma'rifatni tashviq qilishda gazeta, jurnallarning roli g'oyatda katta ekanligini yaxshi bilar edi. U 1907-yili „Shuhrat“, „Osiyo“ nomli gazetalar chiqarib unga muharrirlik qiladi. Gazetaning birinchi sonida matbuotning roli, gazetaning vazifasi haqida fikr yuritib, „Matbuot har bir insonga o'z holini ko'rsatuvchi, ahvol olamdan xabar beruvchi, qorong'i kunlarni yorituvchi, xalq orasida ilm, ittifoq, himmat g'oyalari“ ni yoyuvchidir deb, baliqning suvsiz yashamog'i mumkin bo'lmagan kabi insonning ham ilmsiz yashamog'i mumkin emasligini uqtiradi.

Abdulla Avloniy pedagogikaga oid asarlari ichida „Turkiy guliston yoxud axloq“ asari XX asr boshlaridagi pedagogik fikrlar taraqqiyotini o'rganish sohasida katta ahamiyatga ega asar hisoblanadi.

„Turkiy guliston yoxud axloq“ asari axloqiy va ta'lim tarbiyaviy asardir. Asarda insonlarni, yaxshilikka chaqiruvchi „yomonlardan qaytaruvchi“ ilm-axloq haqida fikr yuritiladi.

Abdulla Avloniy pedagog sifatida bola tarbiyasining roli haqida fikr yuritib „Agar bir kishi yoshligida nafsi buzilib, tarbiyasiz, axloqsiz bo'lib o'sdimi, allohu akbar, bunday kishilardan yaxshilik kutmoq yerdan turib yulduzlarga qo'l uzatmak kabidur“, -deydi. Uning fikricha, bolalarda axloqiy xislatlarning tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolaning atrofdagi kishilar go'yat kata ahamiyatga ega. Abdulla Avloniy fikricha, sog'lom fikr, yaxshi axloq ilm-ma'rifatga ega bo'lish uchun badanni tarbiya qilish zarur.

„Badan salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qumoq, o'qutmoq, o'rganmoq, va o'rgatmoq uchun insonga kuchli va jasadsiz lozimdir“. „Turkiy guliston yoxud axloq“ kitobida ma'rifatparvarlik g'oyalarini targ'ib qiladi. Abdulla Avloniy kitobida ilm to'g'risida bunday deydi: „Ilm dunyoning izzat, oxiratning sharofatidir. Ilm inson uchun g'oyat oliy, muqaddas bir fazilatdur.

Zero, ilm bizga o'z axvolimizni, harakatimizni oyna kabi ko'rsatur. Zehnimizni, fikrimizni, qilich kabi o'tkir qilmoq... Ilmsiz inson mevasiz daraxt kabidur ...”.

Avloniy ilmni umuman emas, balki uning amaliy va hayotiy foydalarni aytib,

„Bizni jaholat, qorong'ulikdan qutqarur. Madaniyat insoniyatni ma'rifat dunyosiga chiqarur, yomon fe'llardan, buzug' ishlardan qaytarur, yaxshi xulq va odob sohibi qilur... Alhosil butun hayotimiz, salomatimiz, saodatimiz, sarvatimiz, maishatimiz, himmatimiz, g'ayratimiz, dunyo va oxiratimiz ilimga bog'liqdur“.

Adibning obrazli ifodasi ko'ra, ilm bamisoli bodomning ichidagi mag'iz. Uni

qo'lga kiritish uchun mehnat qilish, ya'ni chaqib uni po'chog'idan ajratib olish kerak.

„Turkiy guliston yoxud axloq“ning birinchi sahifasidan to so'ngi sahifasigacha Avloniyning insonparvarlik g'oyalarini ifodalagan. U hammadan burun xalq manfaatini ko'zlaydi, xalqqa bajonu dil xizmat qilishni o'zining muqaddas burchi deb biladi. G'iybatchi va chaqimchi kishilarni Avloniy buzoqboshiga o'xshatadi.

Buzoqboshi daraxt ildizini kemirib quritgani kabi chaqimchi va g'iybatchilar ham kishilar o'rtasidagi mehr-muhabbat daraxtini yemiradilar.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Abdulla Avloniy butun hayoti va ijodini ilmga bag'ishlagan adib hisoblanadi. Abdulla Avloniy jadidchilik harakatida faol qatnashib, yangi usul maktablarini ochadi, bir qancha asarlar va darsliklar yaratib ta'lim-tarbiya jarayoniga o'z hissasini qo'shadi. Abdulla Avloniyning barcha asarlarining tag zahirida insonparvarlik, vatanga bo'lgan muhabbat, sadoqat, odob- axloq kabi tushunchalar yotadi. Tarbiya xususida taniqli o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy shunday deydi: „Al-hosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot-yo falokat, yo saodat masalasidir“.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Umumiy pedagogika. R.A. Mavlonov, N.H.Rahmonqulova, K.O.Matnazarov, M.K.SHIRINOV, S.Hafizov. „Fanva texnologiya“ nashriyoti. Toshkent 2018
2. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. B.X.Xodjayev. „Sanoat-standart“ nashriyoti. Toshkent, 2017
3. Turkiy guliston yoxud axloq. Abdulla Avloniy. „O'qituvchi“ nashriyoti. Toshkent, 1992
4. Abdulla Avloniy va bolalar adabiyoti. Barakayeva. R. „Fan“ nashriyoti. Toshkent, 2004
5. Bolalar adabiyoti va zamonaviy adabiyotlar. „Fan“ nashriyoti. Toshkent, 1981

FORGOTTEN GAUDI

Master student Tashkent university of architecture and civil engineering F.Kodirov

ЗАБЫТЫЙ ГАУДИ

*Магистрант Ташкентского архитектурно-строительного университета
Кодиров Ф.*

UNITILGAN GAUDI

F.Qodirov Toshkent arxitektura-qurilish universiteti magistranti

Casa Vicens is an Art Nouveau house, which became the first independent building of Gaudí in Barcelona and in 2005 was included in the UNESCO World

Cultural Heritage List. Casa Vicens is a colorful mixture of different architectural styles, the most striking and recognizable of which is the Moorish Mudéjar style.

A kind of experimental platform for the architect was the building of the House of Vicens, which at that time was the most exotic creation of Gaudí. It was from this order that Gaudí began to play with the possibilities of ceramics so characteristic of him, which he and many other modernists subsequently used in the decoration of buildings of a very different nature.

In this secluded private home with a garden, Gaudí realized his youthful idea of a family mansion that protects the privacy of family members.

The building of the House of Vicens, in comparison with other buildings of Gaudí, is distinguished by a simple design. The load-bearing walls are made of bricks. Beams of interfloor ceilings, as well as the roof - wooden. The load-bearing structure of the building corresponds exactly to the division of the rooms.

The main building material is brick, which the young architect uses in combination with polychrome tile tiles that form a checkerboard or floral pattern.

As for the design of Casa Vicens, Gaudí actively used painting, sculpture and applied arts - artistic elements that complement the architecture of the building and form a single ensemble with it.

During the construction of the house, Gaudí used a wide variety of decorative elements in the style of Moorish architecture, such as turrets, bay windows, through consoles and protruding cornices, balconies and ledges of facades. This original external structure made it possible, despite the simplicity of the form of the mansion, to achieve a surprisingly rich volumetric solution and make the building bright, attractive and even playful, avoiding the harsh appearance characteristic of classical architecture.

The abundant use of ceramic decoration with carefully selected polychrome is one of the characteristic features of the mansion and gives the building a special colorfulness. But ceramics will be discussed below. And we will focus on a well-known material - cast iron.

Art Nouveau motifs found expression in the graceful cast-iron gratings of the Vicens house, which are used to decorate balconies and windows. In the lattice pattern, one can see plant motifs characteristic of Catalan Art Nouveau, as well as images of bizarre creatures and, first of all, dragons. But only the great Gaudí managed to combine the splendor of architectural structures with tiled decor.

As history shows, glass appeared about 5500 years ago in Mesopotamia, although until recently it was believed that the center of glassmaking takes its roots from Ancient Egypt.

One of the most important buildings of Gaudí is Park Güell. It is located in the upper part of Barcelona. Created in 1900-1914, the park embodies all the brightness and unusual architecture. The park is a combination of gardens and residential areas, the area of the park is 17.18 hectares. The main entrance with two absolutely fantastic houses is the most remarkable corner of the park. The whimsical decor of these fabulous houses makes them more sculptural than architectural works. The main staircase with fountains leads to a hypostyle hall, known as the "Hall of a Hundred Columns". The "Hall of a Hundred Columns" actually contains 86 Doric columns. Its

intricately shaped ceiling is adorned with mosaics and fake locks, all with the same fancy ceramic cladding as the park bench. Gaudí's favorite character, the mosaic Dragon, is placed on the lower platform of the stairs, the middle platform is decorated with a medallion with a four-striped Catalan flag and a snake's head, and on the upper terrace, which is the center of the entire park ensemble and located above the hypostyle hall, there is a long bench, curved in the shape of a sea serpent. .

When creating the decor of this bench, Gaudí collaborated with one of his students, Josep-Maria Jujol. It was the latter who created the famous collages from fragments of ceramic tiles, broken glass and other construction waste. Everything was used for precious ceramic finishing - from waste from ceramic factories to defective broken tiles. The master already at the very beginning of the new century came to the technique of collage.

Surprisingly, such nondescript building materials as brick, cast iron, reinforced concrete served as the basis for many brilliant projects of the great master. The material that colored the architectural world of Gaudí was multicolored ceramic tiles.

Antoni Gaudí was born on June 25, 1852 in the small town of Reus in Catalonia. He was the fifth, youngest, child in the family of boiler master Francesc Gaudi and his wife Antonia Kurnet. It was in the workshop of his father, according to the architect himself, that a sense of space awakened in him.

In the 1870s, Gaudí moved to Barcelona, where, after five years of preparatory courses, he was admitted to the Provincial School of Architecture, graduating in 1878. In 1870 - 1882, Antoni Gaudi worked under the supervision of the architects Emilio Sala and Francisco Villar as a draftsman, unsuccessfully participating in competitions; studied crafts, doing many small jobs (fences, lanterns, etc.), and also designed furniture for his own home.

In Europe at that time, an extraordinary flowering of the neo-Gothic style was observed, and the young Gaudi enthusiastically followed the ideas of neo-Gothic enthusiasts - the French architect and writer Viollet-le-Duc (the largest restorer of Gothic cathedrals in the 19th century, who restored Notre Dame Cathedral) and the English critic and art critic John Ruskin. The declaration proclaimed by them "Decorativeness is the beginning of architecture" fully corresponded to Gaudi's own thoughts and ideas, whose creative style becomes completely unique over the years, architecture is as far from the generally accepted one as Lobachevsky's geometry is from classical Euclidean.

In the period of early creativity, marked by the influences of the architecture of Barcelona, as well as the Spanish architect Martorel, his first richly decorated, early modern projects are being built: "stylistic twins" - the ornate House of Vicens (Barcelona) and the quaint El Capriccio (Comillas, Cantabria) ; also the compromise pseudo-baroque House of Calvet (Barcelona). Also during these years, a project appeared in a restrained Gothic, even "serf" style - the School at the Monastery of St. Teresa (Barcelona); the unrealized building project for the Franciscan Mission in Tangier; Neo-Gothic episcopal palace in Astorga (Castilla, Leon) and Dom Botines (Leon).

However, the meeting with Eusebi Güell turned out to be decisive for the implementation of the young architect's ideas. This textile magnate, the richest man in

Catalonia, not alien to aesthetic insights, could afford to order any dream, and Gaudí got what every creator dreams of: freedom of expression without regard to estimates. Gaudí designs the pavilions of the estate in Pedralbes near Barcelona for the Guell family; wine cellars in Garrafa, chapels and crypts of Colonia Güell (Santa Coloma de Cervello); fantastic Park Güell (Barcelona).

Soon Gaudí transcends the dominant historical styles within the eclecticism of the 19th century, moving forever into the world of curved surfaces to form his own, unmistakably recognizable style. The manufacturer's house in Barcelona, the so-called Palau Güell, was the artist's answer to the patron. With the completion of the palace, Antoni Gaudí ceased to be a nameless builder, quickly becoming the most fashionable architect in Barcelona, soon turned into a "practically unaffordable luxury." For the bourgeois of Barcelona, he built houses one more unusual than the other: a space that is born and develops, expanding and moving like living matter - the House of Mila; a living, quivering creature, the fruit of a bizarre fantasy - Casa Batlló. Customers, ready to throw half a fortune on the construction, initially believed in the genius of an architect who paves a new path in architecture.

The conclusion of the research work was the acquaintance with the work of the brilliant architect Antonio Gaudi, with his architectural masterpieces; studied the properties and possibilities of building materials used by the architect.

With the help of these materials, he was able to create constructive forms of "organic" architecture, new for that time, reminiscent of the creations of wildlife, as well as use decorative elements and symbols that have such a diverse and deep content that they remain a mystery to this day.

When creating his architectural creations, Antonio Gaudi was able to combine the national folk tradition of architecture with the possibilities of both new and traditional materials (reinforced concrete, ceramics, natural stone) with an unmistakable understanding of complex spatial structures.

Gaudi masterfully used the constructive possibilities of building materials, creating unexpected forms of new organic architecture.

The French critic and art historian M. Ragon called Gaudi "the poet of stone", and the great artist Salvador Dali called Gaudi's architecture soft.

Bibliography

1. 12. Косицкий Я.В. Ковровая застройка городов. САУ. – Т., 1975. - № 12. С. 19-28.
2. wikipedia.org
3. 8212/Sightseeings_Nature_Parks_CityParks#/poi/_Park_Gyuel-8216/Barcelona-
4. 8212/Sightseeings_Nature_Parks_CityParks
5. <http://travels.co.ua/rus/spain/barcelona/sagrada-familia.html>
6. <http://www.tourister.ru/world/europe/spain/city/barcelona/temples/4>
7. formoobrazovaniya-v-tvorchestve-antonio-gaudi-problemy

XIV ASRNING IKKINCHI YARMI VA XVI ASRDA MOVARAUNNAHRDA PEDAGOGIK FIKRLAR RIVOJI

Qubijonova Ruxshona Dilshodbek qizi Termiz davlat pedagogika instituti

Pedagogika yo'nalishi talabasi Tel +998-90-759-19-02

ANNOTATSIYA : Ushbu maqolada XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrda Movaraunnahrda pedagogik fikrlar rivojining qanchalik ahamiyatli ekanligini ko'rishimiz mumkin. Bu davrda ijod qilgan Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Davoniyning pedagogik qarashlari hozirgi kungacha asosiy qo'llanma bo'lib kelmoqda.

Kalit so'zlar : Vatanparvarlik, Insonparvarlik, ta'lim-tarbiya, muruvvat va saxovat, sabr-toqat, pand-nasihad, donolik, shijoat, iffat, bilimlilik.

Alisher Navoiyning asarlarida tarbiya va insonparvarlik g'oyalari ustunlik qiladi. Navoiy ijodining asosi inson va uning ma'naviy dunyosi, muhabbat va go'zallik tushunchalari haqidagi chuqur o'y-xayollar hayot mazmuni haqidagi fikrlar tashkil etadi. Alisher Navoiyning yozishicha, faqat Allohning ilm-u hikmatiga oshno qilingan. (" Qilding ani orifi ul ma'rifat"), faqat odamga ma'rifat ganji ishonib topshirilgan. Navoiy Qur'on oyatlariga ishora qilib, inson ulug'ligini bunday ta'rif etadi: "Karramno"-keldi manoqib anga. "Ahsani taqvim"-munosib anga. U jamiyatning har bir a'zosidan shohmi, gadomi inson nomiga munosib bo'lishlikni talab etadi. Navoiyning fikricha, yaxshilikning, odamiylikning mezon- bu xalq g'am-tashvishi bilan yashashdir.

"Odamiy ersang, demagil odamiy,

Oniki yo'q xalq g'amidin g'ami."

Navoiy hayoti va faoliyatini o'rgangan Mirzo Muhammad Haydarning yozishicha, Navoiyning har yilgi daromadi o'n sakkiz ming "shohruhiy" dinorga teng bo'lgan. Bu mablag'ning deyarli hammasini u xayrli ishlarga; shu jumladan jamoat qurilishlariga sarf etgan. U birgina Hirot shahri yaqinida Injil anhuri bo'yida bir qancha binolar: "Ixlosiya" madrasasi, uning qarshisida "Xolisiya" xonaqohi, "Qudsiya" jome' masjidi, "Shifoia" davolash uyi, "Safoia" hammomi va ular qoshiga toshhovuz qurdirdi. O'sha davr tarixchisi Xondamirning yozishicha, "Xolisiya" xonaqohida har kuni zaifa saqlab qolish, fursat boy berilgan davrlarda esa istiqloq uchun xalqimiz birdamlik bilan oyoqqa turdi, "yo hayot, yo mamot" shiori ostida qahramonona kurashdi.

Abdurahmon Jomiyning pedagogik qarashlari. Jomiy 3 ta lirik devon, 6dostomdan iborat "Haft avrang"("Yeti taxt") ta'lim-tarbiyaga oid "Bahoriston" asarlari bilan jahon madaniyati taraqqiyotiga munosib hissa qo'shdi. Abdurahmon Jomiyning ta'limiy-axloqiy qarashlari Sa'diyning " Guliston" asari uslubida yozilgan. "Bahoriston" asari va "Haft avrang" ga kiradigan "Tuhfatul axror" hamda " Silsilat uz-zahab" ("Oltin zanjir") va boshqa dostonlarida ifodalangan. Bubdostonlarda va " Bahoriston"da Jomiy haqiqiy kamolotga erishgan inson haqidagi qarashlarini bayon etadi.

Jomi o'zining mashhur "Silsilat uz- zahab" dostonida esa " Sevimli aziz farzandga nasihat" bobida, avvalo har bir yosh bilim olishi zarurligi, chunki inson umri juda qisqa bo'lib, bu umrni behuda o'tkazmasligi, ammo bilim olgandan so'ng unga amal qilish lozimligini ta'kidlaydi va amliyotsiz ilm ham behuda ekanligini alohida uqtiradi.

" Qanoat gilami to'shalgan yerda,

Sindi ochko'zligu ta'ma bozori."

Jaloliddin Davoniyning axloqiy qarashlari. U asarlarida inson va uning kamoloti, ilm-u fan va uning jamiyatdagi o'rni, kasb-hunar, yuksak insoniy fazilatlarni egallash haqida fikr yuritadi. Davoniyning asosiy asarlari: "Axloqi Jalolii", "Risalat ul-xuruf",

"Risolayi isboti vojib", "Risolat ul-mufradot", "Risolayi fi tavjix ul-tashbih" va boshqalar. Davoniyning axloqiy tarbiyaga bag'ishlangan "Axloqi Jaloliy" asari dunyoning ko'p tillariga tarjima qilingan. Asar uch qismdan iborat. Birinchi qismi- axloq faniga, ikkinchi qismi- odamning ichki holati, oilaviy hayotiga bag'ishlangan. Uchinchi qism- "shahar-davlatni boshqarish va podshohlar siyosati" deb nomlanib, unda muhim ijtimoiy- siyosiy masalalar ko'tarilgan.

Davoniy inson o'zining aqliy qobiliyatini tarbiyalash uchun quyudagilarga amal qilish lozimlogini uqtiradi: 1) zehn o'tkirligi; 2) fahmlilik; 3) zehn ravshanligi; 4) bilimni tez egallash qobiliyati; 5) qo'yilgan muammoni tezda anglashi; 6) yodlash qobiliyati; 7) xotira.

Davoniy insonga foyda keltiradigan kasb -hunarni 3 turga bo'ladi:

- 1) inson aqliy faoliyati bilan bog'liq;
- 2) ta'lim-tarbiya natijasida vujudga keladigan;
- 3) kishilarning shijoati va jasurligi bilan bog'liq.

Davoniy insoniy fazilatlarini to'rtta asosiy turga ajratadi:

- donolik;
- adolat;
- shijoat;
- iffat.

Xulosa qilib aytganda, XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrda Movaraunnahrda pedagogik fikrlar rivojiga ulkan hissa qo'shgan allomalarimizning asarlarida odob-axloq, mehr- muruvvat, sadoqat, ishonch, ilm, vatanga bo'lgan sadoqat tushunchalarini ilgari surishgan. Movaraunnahrning o'sha davrda ilm-fan, madaniyat sohasida gullab-yashnashiga munosib hissa qo'shishgan. Hozirgi kunda ham ular yozgan asarlar ilm-fan ravnaqi uchun dasturulamal bo'lib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. B.X. Xodjayev "Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti" "Sano- standart" nashriyoti Toshkent- 2017.
2. K.Hashimov S. Nishonova "Pedagogika tarixi" "Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy nashriyoti" Toshkent-2005

OLIY TA'LIMDA BO' LAJAK OLIY MA'LUMOTLI MUTAXASSISLARNI TARBIYAVIY FAOLIYATGA TAYYORLASH JARAYONINI RIVOJLANTIRISH

Qambarov Mirzobobir Bahodir o'g'li -Buxoro davlat universiteti "Pedagogika"
kafedrası mustaqil tadqiqotchisi

РАЗВИТИЕ ПРОЦЕССА ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ С ВЫСШИМ ОБРАЗОВАНИЕМ К ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Камбаров Мирзобобур Баходирович -соискатель кафедры "Педагогика"
Бухарского государственного университета

DEVELOPMENT OF THE PROCESS OF PREPARING FUTURE SPECIALISTS WITH HIGHER EDUCATION FOR EDUCATIONAL ACTIVITIES IN HIGHER EDUCATION

Kambarov Mirzobobur Bahodirovich - independent researcher of the Department of Pedagogy of Bukhara State University

Respublikamizda so'nggi yillarda innovatsion yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirishning me'yoriy-huquqiy asoslari yaratilmoqda. "Tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuvni amalga oshirishda ta'lim muassasalari, oila va mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarish, ular orasida milliy, umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan ilmiy-metodik uzviylikni sifat jihatdan yuqori darajaga ko'tarish"dan ustuvor vazifa etib belgilandi. Bu o'z navbatida, bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion yondashuv asosida tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi [2].

Har qanday jamiyatda barkamol avlodni tarbiyalash, voyaga yetkazish va uni ma'lum bir kasbga yo'naltirish og'ir va mashaqqatli mehnat evaziga amalga oshiriladi. Bu mashaqqatli mehnat uzluksiz ta'lim va tarbiyaviy faoliyatning mahsulidir. Har qanday ijtimoiy jamiyatda yosh avlod tarbiyasi muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Tarbiyaning maqsadi ijtimoiy jamiyat taraqqiyoti, uning rivojlanish yo'nalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib chiqib belgilanadi.

Tarbiyachilik faoliyatining mazmunida oldinga ko'yilgan maqsad va vazifalarga muvofiq o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar, shaxs xulq-atvori hamda sifatlarining mohiyati aks etadi. O'qituvchi tarbiya mazmunini shaxsning shakllanishiga qo'yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatidan kelib chiqib, ijtimoiy-iktisodiy taraqqiyot, kishilik munosabatlari mohiyati va darajasi, shuningdek, jamiyat mafkurasi g'oyalari asosida belgilaydi[3].

Tarbiyaviy faoliyat tushunchasi yagona ta'rifga ega emas. Mazkur tushuncha turli nuqtayi nazardan ko'rib chiqilib, ta'riflangan bo'lib, lug'at va ma'lumotnomalarda berilgan ta'riflarga ko'ra, tarbiyaviy faoliyat – tarbiya jarayoni, tarbiyalash jarayoni, tarbiyaviy jarayonni tashkil etish, tarbiyaviy faoliyatni uyushtirish kabi ma'nolarni anglatadi. L.A.Baykova tarbiyaviy faoliyat o'qituvchining o'quv faoliyati mobaynida o'quvchilarni tarbiyalashdagi ijobiy natijalarga erishishga qaratilgan ma'lum qobiliyatlarni o'z ichiga olgan komponent deb qaraydi.

V.D.Shadrikov tarbiyaviy faoliyatni tushunchasini uni tashkil etish mazmuni va funksiyalaridan xabardor mutaxassis shaxsi bilan bog'lab, mazkur faoliyatni tashkil etishning mazmuni, o'ziga xos xususiyatlarini anglashiga ishora qiladi. O'qituvchining o'quvchi shaxsini tarbiyalash, rivojlantirish va o'z-o'zini rivojlantirish uchun maqbul sharoitlarni yaratishga va erkin ijodiy o'zini namoyon qilish imkoniyatlarini tanlashga qaratilgan harakatlar tizimi. Tarbiyaviy faoliyat - insoniyat tomonidan to'plangan madaniyat va tajribani avlodlardan avlodga o'tkazishga, shaxsning shaxsiy rivojlanishi uchun sharoit yaratishga qaratilgan ijtimoiy faoliyat turi [4].

Oliy ta'lim muassasasi bo'lajak oliy ma'lumotli mutaxassislarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash, ularda komil shaxs va mutaxassis xususiyatlarini shakllantirish va mazkur faoliyatga aksiologik munosabatni rivojlantirishda quyidagi shart-sharoitlar zarur hisoblanadi:

1. Ta'lim-tarbiya jarayonining talabalarga yo'naltirilganligi sifatida yangicha qarash. Bu quyidagilarni bildiradi: talaba pedagogik jarayonning obyekti emas,

subyekti sifatida aks etadi, ular maqsadlarga erishish vositasi emas, ta'lim tizimining maqsadi – barcha talaba qobiliyatli, iqtidorli deb qarash, ularning muhim sifatlari sifatida yuksak axloqiy qadriyatlar aks etadi.

2. Ta'lim-tarbiya jarayonini insonparvarlashtirish, talabalar ishtiroki va faolligini qo'llab-quvvatlash. Talabalarda pedagogik, tarbiyaviy faoliyatga xohish, mustahkam istak, mas'uliyat, kasbiy burch va axloq me'yorlarini singdirish. Talabalarga yuksak ishonch, hamkorlik va muloqot mahorati bilan yondashish muhim bo'lib, ularni to'g'ridan to'g'ri majburlash, qo'rqitish va tinimsiz salbiy oqibatlarni eslatish orqali o'qisho'rganish, ma'naviy-ma'rifiy, jamoatchilik tadbirlarida ishtirokini ta'minlashdan voz kechish zarur. Shuningdek, talabalarni ijobiy rag'batlantirish, pedagog sifatida shakllanayotgan kasbiy mahorati oraliq natijalarini e'tirof etish muhim hisoblanadi[1].

3. Talabalarni kasbiy, ma'naviy-ma'rifiy faoliyatga tayyorlash jarayonida “to'g'ridan-to'g'ri majburlash”dan, natija bermaydigan ta'lim-tarbiya metodlaridan voz kechish.

4. Individual yondashuvni keng joriy etish. Bunda: “o'quv fanidan talabaga qarab emas, balki talabadan o'quv faniga borish” tamoyilining bajarilishi; talabalarning qiziqishlari, qobiliyatlari va intilishlarini hisobga olgan holda o'qitish; o'quv guruhlarida o'rtacha o'zlashtiruvchi talabaga yo'nalganlikdan voz kechish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 23 sentyabrdagi O'PQ-637 sonli “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni
2. Mavlonova R.A., Voxidova N.X., Rahmankulova N.X. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – T.: Fan va texnologiya, 2010.
3. Вохидова Н. Х., Абдулхаева М. ТАРБИЯВИЙ ФАОЛИЯТ ФУНКЦИЯЛАРИ ВА КОМПЕТЕНТЛИК // CARJIS. 2022.
4. Шымарева Н.А., Губанова М.И., Крецан З.В. Педагогические системы: на ученые основы, управление, перспективы развития.
5. САМИЕВА Ш., ШАМСУЛЛАЕВА Р. ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ К ДУХОВНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК СОВРЕМЕННАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА // EDAGOGIK ANORAT. – С. 81.

BOSHLANGICH SINIF O'QUVCHILARIDA KITOB MUTOLAASI VA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Musurmonova Mehriniso Termiz davlat pedagogika instituti magistri

Annotatsiya: Maqolada boshlangich sinf o'quvchilarida kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini shakllantirish, kitob o'qish ko'nikmasi shakllansa, ma'naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, kitobxonlik madaniyati shakllangan.

Kalit so'zlar: O'quvchi, kitobxonlik, ma'naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri, dunyoqarash, amaldagi mazmuni.

O'zbekiston «Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari» tamoyili asosida taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Yangi davr shiddati jamiyat hayotida ezgu qadriyat va an'analarni qaror toptirishga, xususan, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlodning ma'naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona Vatani va xalqiga muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan

barkamol shaxsni tarbiyalashda kitobxonlik madaniyatini oshirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Yoshlarda kitob o'qish ko'nikmasi shakllansa, kamoloti yo'lida qolgan barcha amallarni kitobning o'zi o'rgatadi.¹²⁵

Bugungi kunda mamlakatimizda 2017 - 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi asosida barcha soha va tarmoqlarda ulkan o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada jamiyat hayotida ezgu qadriyat va an'analarni chuqur qaror toptirishga, xususan, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlodning ma'naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona Vatani va xalqiga muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan kitobxonlik madaniyatini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.¹²⁶

Ushbu yo'nalishda tegishli huquqiy-me'yoriy bazani mustahkamlash, tashkiliy-amaliy ishlarni zamon talablari asosida olib borish, bu masalaga keng jamoatchilikni jalb etish bo'yicha keyingi paytda birmuncha ishlar amalga oshirilayotganini ta'kidlash lozim.

Boshlang'ich sinfning asosiy vazifasi ravon, ongli, to'g'ri va ifodali o'qishning mustahkam ko'nikmalarini rivojlantirishdir, bu albatta muhim, ammo yetarli yemas. Ta'limning dastlabki bosqichidayoq o'qish ko'nikmalarini shakllantirish o'qishga qiziqishning paydo bo'lishi va rivojlanishiga asoslanishi kerak; bu jarayon o'quvchining psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda turli materiallar asosida qurilishi kerak. O'qish ko'nikmalarini shakllantirish va o'qishga qiziqishning paydo bo'lishi jarayonlarini, shu jumladan o'quvchining umumiy rivojlanishiga birlashtirish kerak. O'qishga bo'lgan qiziqishni boshidanoq kognitiv muammolarni hal qilish vositasi sifatida ishlatish kerak. Ammo qiziqishning paydo bo'lishi mustahkam o'qish qobiliyatisiz mumkin emas. O'z navbatida, o'qish malakasi bu mahoratni rivojlantirishga kognitiv qiziqishsiz shakllanmaydi. Bu ikki hodisa juda chambarchas bog'liq ularni farqlash qiyinligini. Shu sababli, bu hodisalarni o'zaro bog'liq holda o'rganish va o'qish qobiliyatini shakllantirish jarayonida o'qishga qiziqishning paydo bo'lishi va rivojlanishini ta'minlaydigan ta'lim tizimini yaratish zarurati paydo bo'ldi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini nima belgilaydi? Bu savolga javob ularni organik ravishda birlashtirish uchun o'qish va qiziqish muammosini chuqurroq o'rganishga imkon beradi.

O'qish murakkab, individual jarayondir. Har bir o'quvchi kitobga o'z shaxsiyatining o'ziga xos tomonlari bilan javob beradi. Individual xarakteri va hayotiy tajribasiga ko'ra, bu asarni o'qiyotganda, ayniqsa, bir tuyg'u kuchaydi, boshqasida – aql, rasionallik shaxsning hissiy-ixtiyoriy tomonini bostirib, chetga surib qo'yadi. Shuning uchun ham boshlang'ich sinf o'quvchilarning individual xususiyatlari va qiziqishlarini o'rganishga alohida ahamiyat beriladi. O'qish qobiliyatini o'zlashtirishning birinchi bosqichida o'quvchining o'zi o'qishga qiziqadi, bu unga jarayon sifatida zavq bag'ishlaydi, va nafaqat qiziqarli tarkibni joriy etish vositasi

¹²⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ-3271-сонли қарорига Тошкент ш., 2017 йил 13 сентябрь, ПҚ-3271-сон

sifatida. Harakat tendensiyasi va harakat mexanizmini takomillashadi, o'quvchining zavqlanish, o'yin-kulgi maqsadida kitob o'qishni boshlashi, asosan she'r o'qishini asos qilib oladi. mazmuni har doim ham aniq bo'lmasa-da, uni ularning musiqiyiligi, ritmi, qofiyasi o'ziga jalb qiladi.

O'qish uchun kitob materialini tanlashda janr va tematik xilma-xillikni, hozirgi va o'tmish haqidagi asarlarni hisobga olgan holda ta'lim maqsadlariga amal qilish mumkin; mumtoz va zamonaviy mualliflarning asarlari, xalq og'zaki ijodi, boshlang'ich sinf o'quvchilarning yosh xususiyatlarini, kitobxonlikka bo'lgan qiziqishini hisobga olgan holda, eng muhimi, asarning badiiy qiymatini beruvchi belgilovchi qiymati. O'quvchi doimo yuksak badiiy asarlar bilan, o'quvchilarda badiiy didni shakllantirishga xizmat qiladigan haqiqiy adabiyot bilan shug'ullanishi kerak, chunki aynan badiiy did hayotning haqiqiy go'zalligini soxta go'zallikdan, haqiqiy san'atni soxtadan farqlashga yordam beradi.

Ta'lim muammosi shaxsning mohiyati, uning ma'naviy boyligi va unga didni singdiruvchi - ota-onasi, o'qituvchisi va kutubxona xodimlari haqidagi savol bilan bog'liq.

Axborot texnologiyalari asrida ko'plab sinf o'quvchilari ko'proq vaqtlarini kompyuterda o'yin o'ynash, Internetda ishlash va hatto virtual dunyoda yashashga sarflashadi. Bizning vazifamiz (o'qituvchilarning vazifasi) kichik yoshdagi o'quvchilarni kitobni sevrishga, ma'lumotnomalar bilan ishlashga o'rgatish va eng muhimi, o'qish istagini uyg'otishdir.

Kutubxona - bu sehrli joy. Bo'sh daqiqa paydo bo'lishi bilan, men adabiyotning bu sehrli olamiga sho'ng'ish uchun u yerga shoshilaman. Turli yoshdagi va qiziqishdagi odamlar uchun juda katta kitoblar tanlovi mavjud. Bundan tashqari, kutubxonada qiziqarli vaqt o'tkazishingiz mumkin: bu yerda o'quv zali va o'yin xonasi, shuningdek, turli odamlar va voqyealarga bag'ishlangan ma'rifiy tadbirlar va ijodiy kechalar mavjud. Kutubxona zamonaviy dunyoda mehr-oqibat va do'stlik orolidir.

O'ylaymizki, bunday tadbirlar o'qishga, kitobga bo'lgan qiziqishni uyg'otishga xizmat qiladi. Kitob hamdard bo'lishga, boshqasini tushunishga, bag'rikeng bo'lishga o'rgatadi (ayniqsa Transbaikaliya yozuvchilari adabiyotini o'qiyotganda).

Zamonaviy o'qishga o'rgatishning maqsadi - kitob o'qishga o'rgatish -nafaqat asosiy ta'lim shiori, balki o'qituvchining o'z o'quvchilariga nisbatan kasbiy burchi sifatida namoyon bo'ladi.

Badiiy obrazini idrok etish, tahlil qilish va tushunishning metodik usullari.

1. Harakatlarning motivi va oqibatlarini aniqlash maqsadida qayta o'qish va tanlab takrorlash.

2. Mustaqil o'qishda o'quvchining diqqatini qahramonning ichki dunyosiga qaratish maqsadida qayta o'qish, tanlab takrorlash. Qahramonning ichki tajribasini va uning harakatlarini taqqoslash.

3. Rollar bo'yicha o'qish. Qahramon nutqining ifodaliligi ustida ishlash. Muallifning mulohazalarini tahlil qilish.

4. Qahramonning ichki holatini va xarakterini aniqlash maqsadida uning tashqi qiyofasini, uning mimikasini, imo-ishoralarini deshifrlash.

5. Xarakterni chuqur anglash maqsadida atrof-muhitning landshaft yeskizlari va obyektlarini tahlil qilish.

6. Boshqa belgilar bilan munosabatlarni ochib berish.

7. Qahramonning batafsil tavsifini muayyan reja asosida yaratish. Qahramon nomidan uning xarakterini va ichki kechinmalarini ochib berish uchun ijodiy qayta hikoya qilish.

Obraz - xarakter yaratishning badiiy vositalari

1. Qahramonning xatti-harakati tasviri, xarakter yaratishning asosiy vositasi sifatida.

2. Qahramonning ichki dunyosi, uning fikrlari, kechinmalari, ichki nutqi tasviri

3. Qahramonni xarakterlashning asosiy vositalaridan biri sifatida xarakterning tashqi nutqini tasvirlash

4. Qahramon chizgilari tasviri (tashqi ko'rinish, mimika, kiyim)

5. Tabiat (landshaft) va atrof-muhit (interer) tasviri xarakterning ichki dunyosi va xarakterini bilvosita tavsiflash vositasi sifatida.

6. Atrofdagi odamlar bilan murakkab munosabatlaridagi xarakter obrazi

7. Individual, betakror xarakter yaratish.

Bu mahoratni rivojlantirishning eng samarali usullari quyidagilardan iborat: epik asar rejasini tuzish va uning asosiy semantik qismlarini nomlash, kinofilm, matnni sahnalashtirish uchun senariy yaratish.

Darslarida kichik yoshdagi o'quvchilarni o'qitish va rivojlantirishning asosiy vazifalarini shakllantirishimiz mumkin:

10. Maktabgacha bolalik davridan boshlab bolaga xos bo'lgan ajoyib sifatni rivojlantirish - badiiy adabiyot o'qishga bo'lgan qiziqishni rivojlantirish va chuqurlashtirish. Buning natijasi badiiy kitob o'qish, u bilan so'z san'ati sifatida tanishish uchun rivojlangan ehtiyoj bo'lishi kerak.

11. Buning uchun zarur bo'lgan o'qish fazilatlarini va ko'nikmalarini shakllantirish, bu bolaning maqsadli o'qish faoliyatida, sinfda ham, darsdan tashqarida ham rivojlanadi. Buning natijasi "malakali", "rivojlangan", "savodli", "bilimli" kitobxonning shakllanishi bo'lishi kerak.

12. Kichik maktab o'quvchisi tomonidan adabiy ta'lim asoslarini o'zlashtirish, adabiyotning san'at turi sifatida o'ziga xos xususiyatlari, ayrim janrlarning qonuniyatlari, klassik yozuvchilar asarlarining xususiyatlari, adabiy asarning tuzilishi haqida dastlabki g'oyalarni o'zlashtirish yagona badiiy tizim, badiiy shakl elementlari haqida.

Ta'kidlash joizki, boshlang'ich ta'lim milliy metodologiyasi tarixida birinchi marta o'quvchini shakllantirish vazifasi ta'limning strategik maqsadlaridan biri sifatida ilgari surilmoqda. Buni bugungi kunda ushbu yo'nalishda olib borilayotgan deyarli barcha o'quv dasturlari ko'rsatib turibdi. Turli metodologlar o'quvchining yetakchi sifatini, mulkini turli yo'llar bilan ifodalaydilar, lekin ular bir narsaga rozi bo'lishadi: bolani kitob bilan san'at asari bilan muloqot qilishni o'rgatish kerak.

Shakllanishi qiyin, lekin juda muhim o'qish malakalaridan biri bu badiiy tilning obrazli va ifodali vositalarini (maxsus ritm, tovushli yozuv, tropik turlar, takrorlash, inversiya va boshqalar) idrok yetish qobiliyatidir. Gap barcha vositalar ro'yxatini tuzib, o'quvchini matndan ularga misollar izlashga o'rgatishda emas. Ba'zida kichik

o'quvchiga turli xil tropiklarning nomlarini yodlab olishning hojati yo'q, garchi maktab o'quvchilari ba'zi atamalarni (taqqoslash, epitet, personifikasiya) tez va oson o'zlashtirsalar ham. O'qituvchining asosiy vazifasi yangi boshlanuvchi o'quvchini she'riy til vositalarining vazifalarini ko'rishga, ularning o'ziga xosligi va go'zalligini his qilishga o'rgatishdan iborat. Shuning uchun siz o'zingizni darsdagi vazifa bilan cheklab qo'ymasligingiz kerak: Bu she'riy vositalar mazmunini o'quvchilarga ochib berish,

Sizga qaysi so'zlar eng chiroyli, g'ayrioddiy, jo'shqin tuyuladi?

Nega muallif bu so'z va iboralarni tanlagan?

Ular qanday rasm chizishadi?

Ularning yordami bilan shoir qanday his-tuyg'ularni, fikrlarni aytmoqchi edi?

Ushbu o'qish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradigan eng muhim uslubiy usullarni ko'rsatamiz. Birinchidan, bu tabiat rasmlarini, qahramonning xususiyatlarini, uning kechinmalarini qayta tiklash uchun she'riy vositalarni ajratishdir. Muallif so'zining ma'nosining soyalarini tushunish uchun sinonimlarni tanlash juda samarali vositadir. Muallifning tanlovini asoslash va tushunish uchun muallif matnini ataylab buzib ko'rsatilgan matn bilan solishtirish ham o'rinli.

O'qish qadriyatlarini shakllantirish bolaning adabiy rivojlanishidagi asosiy yo'nalishdir. O'quvchi adabiyot nazariyasi va tarixidan yaxshi ma'lumotga ega bo'lishi mumkin, u hatto badiiy asarlarni o'z xohishi bilan va samarali ravishda demontaj qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 36 b.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, “Xalq so'zi”, 2020 yil 24 sentyabr, 202 (7704)-son.
3. O'zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasining qarori 2020 yil 14 dekabrda 781-son qaroriga Toshkent sh., 2020 yil 14 dekabr, 781-son
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 13 sentyabrda PQ-3271-sonli qaroriga Toshkent sh., 2017 yil 13 sentyabr, PQ-3271-son
5. Uznadze D.N. Kichik sinf o'quvchilarida o'qishga qiziqishni shakllantirish // Psixologiya. 2002 yil. № 9.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING MILLIY QADRIYATLAR VA AN'ANALAR ASOSIDA TARBIYALASHNING MAZMUNI VA AHAMIYATI

Meyliqulova Zarnigor Baxtiyorovna Angor Pedagogika kolleji maxsus fan o'qituvchisi

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisida (2019 yil 27 avgustda) “Ta'lim to'g'risida” gi qonun yangi tahriri qabul qilindi. Bu hujjat ta'lim sohasida muhim burilish yasadi. Unda ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari, ta'lim tizimini, uning boshqaruv tarkibi, o'qituvchi –pedagoglarning huquq va burchini aniq belgilab berilga. Ta'lim sohasidagi bosh maqsad –demokratik, insonparvarlik tamoillarini qaror toptirish, xalq milliy an'analari va urf-odatlarini shuningdek umumbashariy qadriyatlar asosida ta'lim – tarbiya mazmunini tubdan yangilash pedagogik jamoalar tashabuskorligiga keng imkoniyatlar yaratishdan iborat.

Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarning qiziqishi va qobiliyatlari –ma'naviy manbalar va hozirgi zamon talablari va ehtiyojlar nazarda tutgan holda, tarbiyachi tarbiyalanuvchi bilan aniq bir maqsadga qaratilgan o'zaro amaliy va nazariy muloqotda namoyon boladi. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarni umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashda uning mohiyatini tushunib yetish kerak. Qadriyat o'zining mohiyatiga ko'ra bir necha turga bo'linadi. Jumladan, inson va uning hayotining eng oliy qadriyat hisoblanadi. Inson yo'q joyda biror narsaning qadr qimati haqida so'zlash bemanilikdir. Shuning uchun ham insoning qadr qimati e'zozlash, uning turmushini yaxshilash, bilimi va madaniy saviyasini oshirish, sog'ig'ini saqlash, hayotini himoya qilish davlatimiz siyosatining asosiy yo'nalishini tashkil etadi. Dunyo xalqlarining har birinining hayotida o'ziga xos milliy qadriyatlari urf-odatlar, marosimlari, bayramlari mavjud. Jumladan, o'zbek xalqining uzoq tarixiy hayotida ham o'ziga xos urf-odatlar, an'analar mavjud bo'lgan. Ular ijtimoiy taraqqiyotning rivojiga qarab o'zgarib, takommilashib brogan.

Ajdodlarimiz turli bosqinlar, istilolarga qaramasdan o'zining milliy qadriyatlari va urf-odat, marosimlarni saqlab qolgan. Urf – odatlar milliy qadriyatning asosi sifatida uzoq zamonlar mobaynida shakllanib, mustahkamlanib boradi hamda xalqning kundalik turmush tarziga singib, kishilarning ong-tafakkurini egalab oladi. Natijada hukumdorlar ham din ahillari ham aholining barcha tabaqasidagi turli kasab-kor egalari ham xalqning turmush tarzidan keng o'rin olgan urf – odatlarga amal qilgan. Hozirgi kundagi maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash dolzarbdir.

Bolalarning qiziqishi va intilishini hisobga olgan holda, ularga maktabgacha bo'lgan davrda har tomonlama puxta ta'lim- tarbiya berish, dunyoqarashni kengaytirish, mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, qalbi va ongini milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirib borish orqali ona Vatanga muhabbat ruhida kamol toptirish masalasi davr talabidan ortda qolayotgan sababli maktabgacha ta'limning boshqaruv tizimi qayta ko'rib chiqish taqazo etmoqda. Farzandlarimizning bog'chada qanday o'qishi, yukak maqsadlar bilan kamol topishi ko'p jihatda maktabgacha ta'lim muassasalaridagi tarbiyaga bog'liq. Ilmiy kuzatishlar va tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson umri davomida oladigan ma'lumotlarning 70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrda olishi aynan bola shaxsining rivojlanishida maktabgacha ta'limning o'rni nechog'lik muhim ekanligidan dalolat beradi. [1]

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Yoshlarimizni mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va manaviy salohiyatga ega bolib, dunyo miqiyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini sarfbar etamiz", -degan fikrlar yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida yetuk, barkamol etib tarbiyalash asosiy manba bo'lib hizmat qiladi. [2:146]

Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarni umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashda, qadriyatlar ichida eng birinchi va eng umumiy hayotning o'zidir chunki hayotdan mahrum bo'lish qolgan barcha qadriyatlardan foydalanishni yo'qqa chiqaradi. Qadriyatlarning boshqa turlari aslini olganda, hayot ne'matlarining mohiyatidir, madaniy qadriyatlardir. V. P. Tugarinov "qadriyat " va "baho " tushunchalarini bir biridan farqlash zarurligini uqtiradi. U yoki bu hodisani

qadriyatlarga mansub hisoblash, ya'ni uni qadriyatlatga qo'shish yoki qo'shmaslik anashu munosabatga, ijobiy yoki salbiy bahoga bog'liq. [3:225]

Xalqimizning ma'naviy madaniyatdan biri bo'lgan xalq pedagogikasining eng ilg'or va eng noyob fikr mulohazalar, tarbiya borasida qo'lanilib kelingan usul, vosita, ko'nikma, va malakalar bizning zamonimizda ham o'z qiymatini va ahamiyatini yoqotmagan.[4:56] Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yosh avlodlarni el-u yurt, xalq, millat va vatan manfaatlarini anglash, ularning shon-shuxratini yanada oshirish, ilm-u fanni munosib baholash borasida, milliy an'analar va qadriyatimiz mohiyatini yetqazishda avvalo tarbiyachilarning o'rni benihoyatda kattadir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy qadriyatlar va an'analar asosida tarbiyalashda, milliy-ma'naviy, etnik qadriyatlarni yoshlar ongiga samarali singdirishda maktabgacha ta'lim tashkilotida milliylik va milliy ma'naviy qadriyatlar uyg'unligi mavzusida olimlar, yozuvchi va shoirlarning hayoti va ijodi yo'liga oid bo'lgan videofilmlarni qo'yib ko'rsatib borsak maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Xulosa qilib ayganda maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim- tarbiya berishning asosiy maqsad va vazifalari bolalarni aqliy va jismoniy jihatdan rivojlantirish va maktabga tayyorlash, ularni ruhiyati, shaxsiy qobiliyatlari, intilishi va ehtiyojlari milliy va umuminsoniy qadriyatlar hududiy xususiyatlarini hisobga olgan holda rivojlanishni ta'minlash, ularni maktab ta'limiga tayyorlashdan iborat.[5:187] Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarni umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ma'naviy –ma'rifiy tarbiyasida tabaruk dinimiz imkoniyatlari, buyuk ma'naviy merosimizdan foydalanish birinchi masala darajasiga olib chiqishi, esa maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining" O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'grisida"gi qarori Toshken shahar, 30. 09. 2017 PQ-3305-son
2. Shavkat Mirziyoyev. Miiliy taraqiyyot yo'limizni qat'iyat bilan davom etirib, yangi bosqichga ko'taramiz. "O'zbekiston", 2016 b. 146 b
3. Ценности и символы кунационального самосознания, в условиях изменяющегося общества. М. , 1994. 225 с
4. Azizovza. Z. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarga qo'g'irchoq teatri vositasida axloqiy –estetik sifatlarni shakllantirish. -Toshkent. , 2010
5. Mirtursinov. Z. O'zbek xalq pedagogikasi. -T. :Fan, 1973. 56 b
6. Sodiqova. Sh. Maktabgacha pedagogika. Toshkent-2013 187 b

PEDAGOGIKA KOLLEJLARIDA PEDAGOGIKA FANLARINI O'QITISHDA MILLIY AN'ANALARDAN FOYDALANISH METODIKALARI TAHLILI

Mengliqulova Maftuna Abdullayevna, Termez davlat pedagogika inistituti

Pedagogika va Pxixologiya mutaxassisligi magistiranti.

Professional ta'lim tizimini ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim bosqichlarini joriy qilish orqali mehnat bozori uchun malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash hamda mazkur jarayonga ish beruvchilarni keng jalb qilish maqsadida: 2020/2021 o'quv yilidan boshlab O'zbekiston Respublikasida Ta'limning xalqaro standart tasniflagichi (keyingi o'rinlarda — Xalqaro tasniflagich) darajalari bilan uyg'unlashgan yangi boshlang'ich,

o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim tizimi hamda tabaqalashtirilgan ta'lim dasturlari joriy etiladigan ta'lim muassasalari tarmog'i tashkil etildi. kadrlar tayyorlash Xalqaro tasniflagichning kamida 3 yoki 4-darajasiga mos ta'lim dasturlarini tamomlagan, "Hayot davomida ta'lim olish" prinsipi asosida kamida umumiy o'rta ma'lumotga ega bo'lgan shaxslar hisobidan shakllantirilgan guruhlarda kasblar va mutaxassisliklarning murakkabligidan kelib chiqqan holda 2 yildan kam bo'lmagan muddatda kunduzgi, kechki va sirtqi ta'lim shakllarida davlat buyurtmasi hamda to'lov-kontrakt asosida amalga oshiriladi. [2] Shu o'rinda aytish joizki Xalqaro tasniflagichning 4-darajasiga mos keluvchi ta'lim dasturlari asosida o'rta professional ta'lim (kollejlari) bosqichida kadrlar tayyorlaydigan ta'lim muassasalari.

Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning "Yoshlarimizning mustaqil fikirlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqiyosida o'z tengdoshlariga xech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimiz bor kuch imkoniyatini safarbar etamiz", [1:146] -degan fikrlar yosh avlodni milliy an'analar ruhida, yetuk, barkamol etib tarbiyalashda asosiy manba bo'lib hizmat qiladi. Milliy an'ana va urf-odatlarini o'zida mujassamlashtirgan ma'naviy munosabatlarni shakllantirishda asosiy manba bo'lib hizmat qiladi. Qadriyatlar ichida milliy qadriyatlar ham inson ijtimoiy mohiyatini belgilashda muhim ahamiyatga egadir. Milliy qadriyatlarga yuksak axloq, imon, e'tiqod, insof-diyonat, yaxshi xulq-atvorni targ'ibot qiluvchi boy ma'naviymerosimiz, urf – odatlarimiz, an'analarimiz kiradi. [10:240] Har qanday davrda ham jamiyat va davlat aholi sonining bir maromda o'sib borishi, muayyan an'analar va muqaddas udumlarning saqlanib, avloddan-avlodga yetkazilib turilishidan manfaaddor bo'lgan. An'ana - ajdodlarning tarixan to'plagan ma'naviy qadriyatlarini avlodlarga uzatish(berish) vositasi. An'ana o'z holicha mavhum tushuncha bo'lib, aslida, an'anaga aylanga rasm-rusumlar, urf-odatlar, marosimlar,udimlar, ko'nikmalar, malakalar, turmush tarzi va boshqalar haqida fikr yuritilgan. Millatlar, xalqlar, elatlarning tarixiy xotirasiga zo'r hurmat bilan qarsh avvalo an'anaga aylangan marosimlarda o'z aksini topadi.[3:32] S. Temurovaning «Axloqiy tarbiya tizimida xalq an'analari» mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida axloqiy tarbiya jarayonida milliy an'analaridan foydalanish yuzasidan bir qator nozik kuzatishlar qilingan, sog'lom xulosalar chiqarilgan. R.R.Hakimovning ishida esa kasb-hunar kollejlari o'quvchilarida tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni, mazmuni, shakli, usuli, vositalari va texnologiyalari o'rganilgan. Lekin mazkur ishlarda pedagogika kollejlari o'quvchilarini ma'naviy – marifiy, milliy an'analardan foydalanib tarbiyalash orqali ularning ma'naviy madaniyatini shakllantirish masalalari deyarli tadqiq etilmagan.[4:21] Har bir milliy an'analardan, asosiy qismini muayyan bir millat yaratsa ham, unda jahon xalqlari milliy an'analar, madaniyati, umuminsoniy tushunchalarining bu millat madaniyatiga, milliy an'analardan, urf odatlarga ta'siri mavjud buladi. Etnopedagog G.N.Volkovning ta'kidlashicha, «Har bir xalqning kuchli va o'ziga xos jihatlarini ta'kidlovchi stereotip tavsiflar hozirgi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotgan emas» [7:23] bu eas o'z navbati har bir xalqning o'zining milliyligini ijtimoiy jarayonlarda namoyon bo'ladi.

O'rta professional ta'lim tizimi pedagogika kollejlari pedagogika fanlarini o'qitishda milliy an'analar asosida dars jarayonlarini tashkil etishda ko'plab metodlar majud bo'lib, o'quvchilarni milliy an'alarimizga hurmat ruhida tarbiyalashda asos boladi. Har bir xalqning og'zaki ijodi ham o'quv-tarbiyaviy jarayonga katta ro'l o'ynaydi. Og'zaki xalq amaliy san'ati yordamida bola o'z xalqining o'tmishini, urf-odat va marosimlari, uning tabiat va jamiyat hodisalariga munosabati. Nutqining rivojlanishida xalq og'zaki ijodi namunalaridan xususan ertaklardan foydalanish o'quvchilarni mehnatsevarlik, vatanparvarlik, qahramonlik, adolatparvarlik, shaxsga hurmat ruhida tarbiyalash eng muhim usullardan biridir. [6:15].

Professional ta'limning o'rta bosqichidagi Pedagogika kollejlari o'quvchilarida milliy an'analarni va qariyatlarimiz chuqurroq anglatishda Umumiy pedagogika va Maktabgacha pedagogika fanlari katta imkoniyatga ega. Ta'lim jarayonini kuzatish va mazkur fanlarning o'ziga xos xususiyatlarni o'rganish Umumiy pedagogika va Maktabgacha pedagogika o'quv fanlari vositasida o'quvchilarda milliy ruxda va ma'naviy-madaniyatni rivojlantirishda quyidagi natijalarga erishish imkoniyati mavjudligini tasdiqladi:

1. O'quvchilarni bunyodkor va buzg'unchi g'oyalar, mafkuraviy tahdidlar, shuningdek, milliy an'ana va qadriyatlarimizning mohiyati, ularning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati to'g'risidagi ma'lumotlar bilan tanishtirish.

2. O'quvchilarda etnopedagogika g'oyalari va unin mazmun mohiyatini yanada chuquroq undashda muxim vositadir.

3. Ularda milliy an'ana va qadriyatlarimizning mohiyati, o'zlashtirish yo'lida amaliy harakat qilish, xususan, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini tanqid qilish kabi sifatlarni tarbiyalash malakalarini yanada rivojlantirish.

Pedagogika fanlarini o'qitishdagi metod va usullari tahlililiy o'rganar ekanmiz ekanmiz. Dars jarayonidan uning samaradorligi muhim sanaladi .

Metod so'zi grekcha tadqiqot, maqsadga erishish yo'li, usuli deganidir. Bu so'zning etimologiyasi (kelib chiqishi) uning ilmiy kategoriya sifatidagi talqinida ham aks etgan. "Metod – eng umumiy ma'noda – maqsadga erishish usuli, ma'lum tarzda tartibga solingan faoliyat".

Ta'lim metodlari deyilganda, o'rganilayotgan materialni egallashga qaratilgan turli didaktik vazifalarni hal etish bo'yicha o'qituvchining o'rgatuvchi ishi va talabalar o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullari tushuniladi.

Ta'lim metodlari tasnifi:

1. An'anaviy (manbasiga ko'ra) ta'lim metodlari (E.I.Golant, N.M.Verzilin vabosh.)

2. Talabalarning bilish faoliyati tavsifiga ko'ra ta'lim metodlari tasnifi (I.YA.Lerner va M.N.Skatkin).

3. Asosiy didaktik maqsadlariga ko'ra ta'lim metodlari tasnifi (M.A.Danilov va B.P.Esipov).

4. Ta'limning binar metodlari (M.I.Maxmutov).

5. Yaxlit yondashuv bo'yicha ta'lim metodlari tasnifi (YU.K.Babanskiy).

6. Ta'limning interfaol metodlari.

Og'zaki	Ko'rgazmali	Amaliy	Kitob bilan ishlash	Videometod
Hikoya Suhbat Tushuntirish Ma'ruza Munozara	Illyustratsiya Demonstratsiya	Mashq Amaliy Laboratoriya Didaktik o'yin	O'qish O'rganish Reja tuzish Konspekt qilish	Ko'rish, O'rganish, Nazorat qilish

Bugungi kunda Kasb –hunar kollejlarda, xususan Pedagogika kollejlarda pedagogik fanlar tarkibiga kiruvchi bir qator fanlar o'quv dasturiga kiritilgan. Biz bilamizki pedagogika kollejlarda "Maktabgacha ta'lim" yo'nalishi asosida mutaxassislar tayyorlanadi, ularning o'quv rejasining asosiy qismini pedagogik fanlar tashkil qiladi. Ular kelgusida ta'lim jarayoning eng asosiy bo'g'ini hisoblangan maktabgacha ta'lim jarayonida faoliyat olib boradilar, aynan shu bosqich yosh avlodning kamol topishida muhim omil hisoblanadi Pedagogika fanlarini o'qitishda dars jarayonida o'tkaziladigan metodlarning ahamiyati muhimdir. Zamonaviy muamolarni hal qilishda pedagogika darslarida milliy an'analardan foydalanish holda tashkil etilsa yuqori samaradorlikka erishamiz. Shu o'rinda interfaol metodlardan foydalanish ham muhimdir.

Interfaol metodlar

O'rganilayotganlarini o'zlashtirishga da'vat qilish metodlari	Yangi materialni anglash metodlari	O'rganilganlarini fikrlashga imkon beruvchi metodlar
Erkin yozish. Klaster. Aqliy hujum. B-B-B chizmasi. CHalkashtirilgan	Semantik xususiyatlar tahlili. B-B-B chizmasi. O'qitish bo'yicha qo'llanma. Bir-biriga o'rgatish. Bir-biridan so'rash. Ikki qismli kundaliklar. Eng asosiy tushunchalar	Eng asosiy tushunchalar, takrorlash. T-chizma. Kontseptual jadval. Venn diagrammasi. Nilufar guli. Besh minutlik esse. O'n minutlik esse.

B/B/B chizmasi – Bilaman/ Bilishni hohlayman/ Bilib oldim. Mavzu, matn, bo'lim bo'yicha izlanuvchilikni olib borish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'quvchilar 1. Jadvalni tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Alohida /kichik guruhlarda jadvalni rasmiylashtiradilar. 2. "Mavzu bo'yicha nimalarni bilasiz" va "Nimani bilishni xohlaysiz" degan savollarga javob beradilar (oldindagi ish uchun yo'naltiruvchi asos yaratiladi) Jadvalning 1 va 2 bo'limlarini to'ldiradilar

3. Ma'ruzani tinglaydilar, mustaqil o'qiydilar.

4. Mustaqil/kichik guruhlarda jadvalning 3 bo'limni to'ldiradilar

KONTSEPTUAL JADVAL

Kontseptual jadval o'rganilayotgan hodisa, tushuncha, fikrlarni ikki va undan ortiq jihatlarini bo'yicha taqqoslashni ta'minlaydi. Tizimli fikrlash, ma'lumotlarni tuzilmaga keltirish, tizimlashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'quvchilar:

1. Kontseptual jadvalni tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Taqqoslanadiganlarni aniqlaydilar, olib boriladigan taqqoslanishlar bo'yicha xususiyatlarni ajratadilar.
2. Alohida yoki kichik guruhlarda kontseptual jadvalni to'ldiradilar:
 - uzunlik bo'yicha taqqoslanadigan (fikir, nazariyalar) joylashtiriladi;
 - yotig'i bo'yicha taqqoslanish bo'yicha olib boriladigan turli tavsiflar yoziladi.
3. Ish natijalarining taqdimoti. Yuqorida ko'rsatilgan metodlar hozirgi kunda pedagogika fanlaridagi dars jarayonlarida foydalining kelinmoqda.

Shunisi diqqatga sazovorki, yuqorida pedagogika darslarida aks ettirilgan komil inson tarbiyasi, yuksak ma'naviy madaniyatning mazmuni, mohiyatini ochishda yoshlarda odob-axloq, milliy ruh va qadriyatlarining o'ziga xosligini anglash va o'z shaxsida, kundalik faoliyati davomida ham shunday ajoyib insoniy fazilatlarni hosil qilish istagini uyg'otish zarur buladi. Bu esa pedagogika boshqa fanlar bilan ta'lim-tarbiya masalalarini uyg'unlikda, uzviylikda olib borish imkonini beradi, pedagogika fanining imkoniyatlari naqadar keng ekanligini ko'rsatadi. O'qituvchi dars jarayonlari orqali milliy an'analarimizning insonlar hayotidagi, o'zaro insoniy munosabatlardagi o'rnini uning kishi ongi va xulqiga ta'sirini, voqealar rivojidadagi rolini ko'rsatib, o'quvchilarga bu mavzuda ilk tushunchalarni beradi, ma'naviyat yuksak ma'naviy madaniyat va unga nisbatan munosabatni shakllantiradi. Shu jihatlarini hisobga olgan holda, biz avvalo pedagogika kollejlari o'qituvchilar tomonidan ushbu mas'uliyatli vazifaning bajarilishi o'rganildi. Bundan ko'zlangan maqsad – o'qituvchilarning kollej o'quvchilarida milliy an'anaviy ruxda tarbiyalashda "Pedagogika" darslari orqali tarbiyaviy imkoniyatlarini o'rganish, tahlil qilish edi. Shunday qilib, bir necha oy davomida, so'rov varaqalari yordamida, suhbatlar natijasida olingan javoblar, ko'zatilgan darslar tahlili asosida o'qituvchilarning bu masalaga nisbatan bir necha xil nuqtai nazar mavjudligi hamda ular o'z usullari, o'ziga xos metodikalarga asoslanishlari aniqlandi.

Xulosa qilib aytganda milliy urf-odatlar, an'analar, marosimlar zahirida katta tarbiyaviy imkoniyatlar mavjud, zero ularning barchasi ajdodlarimizdan qolgan madaniy meros sanaladi. Milliy to'ylar, ommaviy bayram - sayllar, sharqona va turkona an'analar, hayit bayramlarida xalqimizning o'ziga xosligi yorqin aks etadi. [6:11] Shu o'rinda pedagogika kollejlari pedagogik fanlarni o'qitishda milliy an'analardan foydalanish metodikalarini tahlil qilishda usullari o'tilayotgan dars mashg'ulotlari davomida o'tilayotgan metodlarning ahamiyati muhimdir. Hozirgi kunda professional ta'lim tizimida har bir fan uchun o'qitish materiallari ishlab chiqilmoqda. Aytish joizki pedagogika fanlaridan yaratilayotgan o'qitish materiallaridagi mavzularga milliy an'ana va qadriyatlarimiz bilan boyitib borilsa o'quvchi yoshlarni ma'naviy barkamol shaxs etib tarbiyalashda ulkan zamin bo'lib xizmat qiladi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati

1. Shavkat Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi

bosqichga ko'taramiz. "O'zbekiston", 2016 b. 146 b

2. Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 06.09.2019 yildagi PF-5812-son

3. Falsafa qousiy lug'at Sharq-T.: 2004.-32 b

4. Hakimov R.R. Kasb-hunar kollejlari o'quvchilarida tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik asoslari: Ped.fanl.nomz. ... diss. avtoref. – T.: O'zPFITI, 2006. – 21 b.

5. Mutalipova M.J Xalq pedagogikasi. -T.: «Fan va texnologiya», 2015,11 bet.

6. Qodirov. B Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun uslubiy qo'llanma Termiz – 1995 15 b

7. Volkov G. N Etnopedagogika , -T. : Fan, 2000 23-bet

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'QUV-BILISH FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

*Norbo'tayev Xo'shboq Bobonazarovich, Termiz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim fakulteti dekani, pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent*

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ЎҚУВ-БИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МЕТОДИКАСИ

*Норбутаев Хошбоқ Бобоназарович, декан факультета Начального
образования Термезского государственного педагогического института,
доктор педагогических наук, доцент*

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'QUV-BILISH FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

*Norbo'taev Khoshbok Bobonazarovich, Dean of the Faculty of Primary Education of
Termiz State Pedagogical Institute, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate
Professor*

Annotatsiya. Maqolada umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv-bilish faoliyatini takomillashtirish, muammoli vaziyatlarni yaratish, shuningdek, o'zlashtirgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini fanlararo aloqadorlik mazmunida amalga oshirish, ижтимоий ҳаёт tajribalari va ilm - fanning turli sohaları uchun muhim bo'lgan bilimlarni o'quvchilar egallashlari uchun ijodkor mutaxassislarni tayyorlash ustuvor hisoblanib, bu esa o'z navbatida uzluksiz ta'lim tizimining asosiy bo'g'ini hisoblangan umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quv rejasi, fan dasturlarini mazmunan maqsadga muvofiq tahlil qilish, ular o'rtasidagi uzviylik, ya'ni fanlararo bog'lanishlarni aniqlash, interaktiv ta'lim xizmatlari asosida o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini takomillashtirish jarayonini sifatli amalga oshirish, pedagogik jarayonlar va ta'lim muhitini faol axborot almashinish jarayonlari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, o'quvchilar, o'quv-bilish faoliyati, integratsiya, dars, *ta'lim-tarbiya*, innovatsiya, nazariya, metodika, fanlararo aloqadorlik, yondashuv, muammoli vaziyat, tasavvur, ilmiy tushunchalar, takomillashtirish, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, o'qitish, mazmun, samaradorlik.

Jahonda o'qitish nazariyasi va metodikasini ishlab chiqish, metodik muammolarni hal qilish masalasi tobora dolzarb muammoga aylanmoqda. Ta'limni

takomillashtirishning hozirgi bosqichida umumta'lim Milliy o'quv dasturi talablariga muvofiq boshlang'ich ta'limni tizimli yangilashni metodik ta'minlash muammosi mavjud bo'lib, o'quvchilar shaxsini shakllantirish va atrof olam haqidagi bilimlar bilan ta'minlash, o'quvchilarda fanlarni o'rganish uchun ijobiy motivatsiyani takomillashtirish masalasini hal qilish, ta'lim imkoniyatlarini ochib berish, mantiqiy fikrlashni va tasavvurni takomillashtirishni taqazo etmoqda.

O'zbekistonda ta'lim tizimida o'quv jarayonini integratsiyalash ya'ni, o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini fanlararo aloqadorlik mazmunida takomillashtirish, shaxsga yo'naltirilgan, kompetentlikka asoslangan yondashuvlar va tadqiqot metodlari, interaktiv texnologiyalar kabi didaktik nazariyalarning yuqori darajada rivojlanishi va mexanizmlarini zamonaviy tamoyillar asosida takomillashtirish, ijtimoiy hayot tajribalari va ilm-fanning turli sohalari uchun muhim bo'lgan bilimlarni o'quvchilar egallashlari uchun ijodkor mutaxassislarni tayyorlash ustuvor hisoblanadi [1:28].

Ta'lim tizimidagi innovatsiyalar o'quvchining tegishli o'quv fanlariga oid bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini oshirish barobarida uni aqliy jihatdan rivojlantiradi, tafakkurini shakllantiradi, shuningdek, yuksak darajada rivojlanayotgan jamiyat uchun kerakli shaxs bo'lib tarbiya topishiga ko'maklashadi, ijtimoiy tajriba orttirishi uchun keng imkoniyatlar yaratib beradi. Bu harakatlar o'quvchilarda mantiqan xulosa chiqarish, o'z xulosalarini umumlashtirib, yakuniy to'xtamga kela olish, mulohaza yuritish kabi xususiyatlarni takomillashtiradi [4:57].

Ta'kidlash joizki, umumiy qonuniyatlar hamda didaktik qoidalar alohida fanlarga xos bo'lgan qonuniyat va qoidalarining in'ikosi, ya'ni, obyektiv mavjud bo'lgan va alohida o'rgatilishi shart bo'lgan fanlardan ta'lim berish qonuniyatlari va qoidalaridan iborat. Muayyan fan bo'yicha o'qitish jarayonining mohiyati faqatgina ta'lim berishning umumiy qonuniyatlari bilangina emas, balki o'sha fanlarning (ona tili va o'qish savodxonligi, tabiiy fanlar, matematika, texnologiya va shu kabilar) mantiqiy taraqqiyoti, o'rgatilishi lozim bo'lgan o'ziga xos tomonlari bilan ham sharxlanadi [7:1033].

Binobarin, o'quvchilarning turli fanlarni o'zlashtirish jarayonlari bir xilda kechmasligi mantiqan to'g'ri bo'ladi. Bu jarayonlar ta'lim berishning umumiy qonuniyatlariga bo'ysungan holda, muayyan fan uchun alohida xususiyatlariga ega bo'lishi lozim. Ushbu xususiyatlar mazkur fanning mohiyatini o'zida aks ettirgan nazariy qoidalardan tarkib topadi. Bundan kelib chiqadiki, har bir fanni o'qitish metodikasi alohida fan bo'lib, bir tomondan, aniq ta'lim maqsadiga yo'naltirilgan va qat'iy tartibga solingan fanga qaratilganligi, ikkinchi tomondan mazkur fanni o'zlashtirish jarayonidagi faoliyati hisobga olinganligi bilan ahamiyatlidir.

A.G.Mordkovichning fikricha, o'qitish metodining maqsadi o'qitish amaliyotiga aniq tavsiyalar tatbiq etib, darsning samaradorligini ta'minlashdan iborat. "Agar fan shu maqsadga erisha olmasa, demak uning o'qitish metodikasi ishlab chiqilmagan deb aytish mumkin". Shuningdek, o'qitish metodikasining darslik tuzishdagi ahamiyati

haqida shunday deyilgan: “Darslik tuzish asosi albatta metodik tizimdan iborat bo‘lishi kerak” [5:34].

Bir qarashda, har bir fanni o‘qitish metodikasi mohiyatan integrallashgan fan, ammo shu bilan bir qatorda o‘zining umumiy qoidalari va qonuniyatlariga ham egadir. Ayni vaqtda har bir fanning o‘qitish metodikasi bilan uzviy aloqada bo‘lgan fanlarga xos qoidalar tizimi va qonuniyatlarni qo‘llab bo‘lmaydi. Ya’ni, bo‘linmas jism xossalarini uning tarkibiy qismlari sifatida talqin etib bo‘lmagani kabi, masalaga umumiy va alohida yondashuvlar borasida boshlang‘ich ta’lim sohasining tadqiqotchilari A.K.Artemov, N.B.Istomina, L.P.Stoylova, G.G.Shmirevalar “Har qanday metodika muayyan boshlang‘ich holatga asoslanadiki, u alohidalik va umumiylik xususiyatlariga ega”, deb, ta’kidlanadi [2:14].

Xususan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘quv-bilish faoliyatini modellashtirish asosida olingan natijalarga ko‘ra, darslarda metodik jihatdan qayta ishlab chiqilmagan mustaqil didaktik innovatsiyalarning g‘oya va tamoyillarini joriy qilish dalillari qayd etilgan. Bu hol jarayonning tugallanmasligi, faollikning so‘nishi, tanlangan innovatsiyaning tashlab qo‘yilishi (1-sinfda boshlangan tashabbusning 2-sinfda davom ettirish imkoni bo‘lmaydi), atamalarni qo‘llash borasi har xillik salbiy oqibatlarga olib keladi.

Pedagogik innovatsiyalarning mazmun mohiyati va mezonlari haqidagi aniq tasavvurlar, ulardan foydalanish metodikasini yaxshi bilish o‘qituvchilarga va o‘quv muassasalari rahbarlariga ularni obyektiv baholash va amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi. U yoki bu tamoyilning muayyan natija berishini tushunish asosida, pedagogika fanida o‘qitishning o‘rganiladigan mavzu va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga hamda o‘quv vazifasining o‘ziga xos jihatlariga muvofiq keladigan metod va yo‘llarini ishlab chiqish lozim [8:47].

Ma’lumki, ta’lim tizimidagi islohotlar va yangilanishlar davlat darajasida olib boriladi, bu jarayon davlatning ta’lim bo‘yicha siyosatida aks etadi. Ta’lim muassasalari darajasida esa qo‘yilgan maqsadlarga erishish uchun innovatsiyalarga keng yo‘l beriladi. Muayyan shaxs, ya’ni o‘qituvchi darajasida metodik innovatsiyalar amalga oshiriladi. Mazkur innovatsiyalar asosiy davlat hujjatlarida belgilab qo‘yilgan maqsad, talab va vazifalardan kelib chiqishi hamda “Ijtimoiy maqbul samara” berishi ularga qo‘yiladigan asosiy talabdir [6:78].

Islohotlarning zamonaviy bosqichida innovatsiyalarga qo‘yilgan asosiy ijtimoiy talab ham shundan iborat. Shuningdek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari shaxsini rivojlantirish uchun ishlab chiqilgan shaxsiy innovatsiyalar boshlang‘ich ta’lim Milliy o‘quv dasturida mamlakatning kelajagi bo‘lgan yosh avlodning ma’naviy-axloqiy qiyofasini va insoniy fazilatlarni shakllantirishga asoslangan.

Xususan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘quv-bilish faoliyatini modellashtirish mazmuniga doir materiallarni tanlash tamoyillari talab etiladi. Bunda, asosan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘quv-bilish faoliyatini fanlararo integratsiyalash mazmunidagi materiallarning o‘zaro aloqadorligi ko‘zda tutiladi. Bu esa didaktik tamoyillar asosida amalga oshirilishi mumkin.

Xalqaro tajribalarning ko'rsatishicha, ijobiy pedagogik natijaga birgina oddiy yozishma asosidagi kommunikativ kompetensiya muhiti ham asos bo'lib kelishi mumkin. Turli davlatlarda ta'lim oluvchilarining tarmoqdagi o'quv faoliyatini tashkil qilishning asosiy ko'rinishi elektron va axborot-didaktik vositalar hisoblanishi kabi holatlar har qanday muammo yechimi integratsiyalashgan bilimni talab etishini isbot etadi [3:9].

Dunyoda ta'limni tizimli yangilash va takomillashtirish zamonaviy ta'limning yangi asosiy maqsadi va shu maqsadga mos keladigan innovatsion yondashuvlar bilan belgilanadi. Amalga oshirish bosqichida ta'lim standartlari nafaqat rivojlanayotgan ta'limni ta'minlaydigan talablar ro'yxati, balki boshlang'ich ta'limning metodik o'zgarishlarini amalga oshirishning asosiy ko'rsatgichiga aylandi.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini takomillashtirish nazariy va amaliy jihatdan hozirgi zamon nuqtai nazardan juda muhim bo'lib, yangi ijtimoiy talablar asosida yanada dolzarblik kasb etadi. Bugungi kunda fan rivoji va ishlab chiqarishdagi ulkan o'zgarishlar tufayli kelib chiqayotgan talablar maktab ta'limi oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Hozirgi zamonda ilm berish tizimi yuqori darajada fan asoslarini o'rnatishga, tafakkuri rivojlangan, olamni bir butunlikda anglashga va tasavvur etishga, tevarak atrofda bo'layotgan voqealarni to'g'ri anglashga, ularni mohiyatini anglab oladigan yoshlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan.

Адабиётлар

1. Абдуллаева Б. С. Фанлараро алоқадорликнинг методологик-дидактик асослари. Дисс. пед. фан. док. -Тошкент, 2006. -Б.263.
2. Abdusamadov A.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'quv-bilish faoliyatini modellashtrish asosida takomillashtirish metodikasi: ped.fanlari bo'yicha falasafa doktori dissertatsiyasi. Qarshi, 2023.-124 b.
3. Кустов, Ю. А. Интеграция как педагогическая проблема. Кустов, Ю. Ю. Кустов //Интеграция в педагогике и образовании: Сб. науч. метод. работ. - Самара: Самар. индустриал. пед. колледж, 1994. -6-17 с.
4. Истомина, Н.Б. Методика обучения математике в начальных классах / Н.Б. Истомина.- М.: Академия, 2001.-288 с.
5. Мордкович А.Г. Беседы с учителями математики: Учеб.-метод. Пособие/А.Г. Мордкович. -2-е изд., доп. И перераб. -М.: ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство «Мир и Образование», 2008.-336 с.
6. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. "Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi". O'quv qo'llanma. -T.: "Ilm Ziyoy"-2009. -B.192.
7. Norbutayev H.B. Knowledge of ecological content in pupils in interdisciplinary for teaching biology. International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECS) DOI:10.9756/INTJECSE/V14I7.110 ISSN: 1308-5581 Vol 14, Issue 07 2022.-P.1032-1040.
8. Шмырева Г.Г. Учебник по математике как важнейшее средство практической реализации новых образовательных технологий // Начальная школа.-2003. -№2.-С. 121.

SHARQ ADABIYOTIDA TA'LIM TARBIYAGA OID QARASHLAR

Xurramova Iroda Baxriddin qizi Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika yo'nalishi talabasi Tel +998-88-152-34-04 Xurramovairoda21@gmail.com

Annotatsiya : Ushbu maqolada Sharq uyg'onish davrining pedagogik fikrlari qanchalik ahamiyatli ekanligini ko'rishimiz mumkin. Sharq adabiyotida allomalar, ularning fikrlari, pedagogik qarashlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar : Insonparvarlik, milliy qadriyatlar, tarbiya, odob-axloq, pand nasihat.

Sharq adabiyotida Vatanga muhabbat, insonparvarlik tamoyili, milliy qadriyatlar ustunligi asosiy o'rin tutadi. Ayniqsa, ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari diqqatga sazovor. Bunday asarlarda odob-axloq, pand-nasihat, tarbiyaviy jihatlar asosiy qismidir.

Tarbiya masalasi Sharqda ota-onalarning burchi va farzandlarning haqqidir. Tarbiya haqida Abdulla Avloniyning **“Tarbiya biz uchun yo hayot- yo mamot, yo najot- yo halokat, yo soadat- yo falokat masalasidir”**-degan so'zlari qanchalik ahamiyatli ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Tarbiya – shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan pedagogik jarayon; insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora tadbirlar yig'indisidir. Tarbiya insonning insonligini ta'minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyatdir.

Ta'lim - tarbiya masalasi barcha Sharq asarlarida asosiy o'rin egallagan. Jumladan, Kaykovusning **“Qobusnoma”**, Sa'diy Sheroziyning **“Guliston”** va **“Bo'ston”**, Ahmad Yassaviyning **“Hibat ul-haqoyiq”**, Ahmad Yugnakiyning **“Hikmat”**, Mahmud Koshg'ariyning **“Devoni lug'ati turk”**, **“Axloqi Muhsiniy”** shular jumlasidandir.

Yusuf Xos Hojibning **“Qutadg'u Bilig”** asari ham shu yo'lida yaratilgan durdonalardandir. Shoir aytganidek asar: **“Boshdan oxirigacha donolar so'zi, go'yoki, tizilgan marjondek o'zi”**.

Qutadg'u bilig – baxt va saodatga eltuvchi bilim degan ma'noni bildiradi. Asarda ilgari surilgan adolat, ishonch, sadoqat, xushmuomalalik, shirin so'zlik, saxovat, mardlik, hurmat, ehtirom, aql- zakovat, xalollik, ezgulik kabi xislatlar ulug'lanadi. Asardagi axloqiy fazilatlardan biri oila va farzand tarbiyasi masalasidir. Sharq xalqining ulug' an'anasini, oilaviy hayotini, turmush tarzi va tarbiya usullarini chuqur bilgan shoir mazkur muhim axloqiy muammoni o'ziga xos falsafiy talqin qiladi. Yusuf Xos Hojibning mazkur asari insonni har tomonlama kamolga yetkazishning barcha masalalarini o'zining badiiy ifodasini topgan yirik ta'limiy – axloqiy dostonidir.

Yana bir shunday asarlar sirasiga kiruvchi Kaykovusning **“Qobusnoma”** asaridir. Kaykovusning o'zi ta'kidlaganidek, butun bir asarning oxirgi bobi Javonmardlar tarbiyasiga bag'ishlanadi. Bu asarda tarbiya, axloq masalalari asosiy o'rinni egallaydi. Muallif **“Ota-onani hurmatlash haqida”** bobida xalqimizning **“Nimani eksang shuni o'rasan”** degan mashhur maqolini ishlatadi. Unga ko'ra kishi odamlarga yaxshilik qilsa, kattalarga hurmat, kichiklarga muruvvat qilsa, uning bu ezgu ishlari boshqalardan qaytadi.

Kaykovus o'z asarida tarbiyaga alohida e'tiborni qaratar ekan, tarbiyani inson aqlini va shaxsiy hayotni shakllantiruvchi omillardan deb biladi. Bunda inson ruhiyatini yuksaklarga ko'tarishni ilgari suradi, salbiy illatlarning sabablarini izlaydi. Uning fikricha, yoshlarga tarbiya berishdan maqsad ularni nafaqat bugun, balki kelajak uchun ham yaroqli shaxslar qilib yetishtirishdir.

Bu fikrlar negizida - tarbiya yotganligi bejiz emas. Zero, Prezidentimiz ta'kidlaganidek, **“Ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniyning asriy**

qadriyatlarimiz asosida yaratgan “Turkiy Guliston yohud axloq asari” sharqona tarbiyaning noyob qo‘llanmasi sifatida bugungi kunda ham o‘zining qadri va ahamiyatini yo‘qotgan emas. Biz “Tarbiya” fanining nazariy asarlarni ishlab chiqarishda mana shunday bebaho asarlardan samarali foydalanishimiz zarur”. Demak anglashiladiki, biz tarbiya fanini yaratishda uzoq-yaqin o‘tmishimizda yashab o‘tgan ulug‘ zotlar merosidan, qolaversa, umuminsoniy qadriyatlardan unumli foydalanishimiz kerak bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, Sharq mutafakkirlarining asarlarini o‘rganish, tahlil etish, ularning ijodi va ta’lim-tarbiyaga oid qarashlarini pedagogik nuqtai nazardan tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Ular o‘z asarlarida shaxs ma’naviyati, insonda odob-axloqning yuksak namunalarini tarkib toptirishning oila, farzand tarbiyasi, halol mehnat bilan kun kechirish, atrof-muhitga nisbatan oqilona munosabatdan bo‘lishga oid qarashlarni bayon qilganlar. Demak inson va uni bilim olishi, hunar egallashi, tarbiyalash masalalari, yuksak ma’naviy-axloqiy sifatlarni Sharq mutafakkirlari o‘z asarlarida ulug‘laydilar. Aytish joizki, ma’naviy yuksak, zamonaviy ilm fanni egallagan, ajdodlarimizning boy ma’naviy merosiga sohib chiqqan avodni hech qanday tashqi kuch, g‘oya yoki mafkura aslo o‘z ta’siriga tushira olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1) Turkiy Guliston yohud axloq -Toshkent, O‘qituvchi, 1992.190-bet
- 2) Qutadg‘u Bilig asari. Cho‘lpon nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi. 2007.5-bet
- 3) Kaykovusning Qobusnoma asari,3-nashr 2007-yil.
- 4) uz.m.wikipedia.org

FIZIKA LABORATORIYA DARSLARIDA EKSPERIMENTAL KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

*Djumayeva Gulnoza Saidovna Chirchiq davlat pedagogika universiteti
o‘qituvchisi*

Ma’lumki, bugungi kunda, fizika laboratoriya mashg‘ulotlari samaradorligini oshirishda, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan keng foydalanish katta ahamiyatga ega bo‘lib, bu borada ko‘plab ilmiy-medodik izlanishlar olib borilmoqda. Shu bois, ushbu paragrafda, umumiy fizikadan laboratoriya ishlarining mazmunini boyitish, ularni tashkil etish va o‘tkazish jarayonining ishlab chiqilgan metodikasi yoritilgan.

Topshiriqlarni talabaning individual tarzda, mustaqil bajarishi maqsadga muvofiqligi ta’kidlanadi. Talabalar bunday holda topshiriqni bajarish tartibi haqida maslahatlashishlari, olingan natijalarni muhokama qilishlari, bir-birlariga yordam berishlari mumkin. Hisobot topshirishda esa, har bir talaba o‘ziga berilgan topshiriqning bajarilish tartibini ongli ravishda bayon qilishi zarur.

Agar topshiriqlarni bajarish, ayrim bo‘sh o‘zlashtiruvchi talabalar uchun qiyinchilik tug‘dirsa, u holda ularga nisbatan yengilroq variantlarni berish maqsadga muvofiqdir. Variantlarning qiyinlik darajasi, o‘qituvchining o‘zigagina ayon bo‘ladi. Xulosa chiqarishda, talabalar tomonidan kuzatilgan hodisalarni mustaqil tushuntirib berishlariga to‘la umid qilish kerak emas. O‘qituvchi talabalarning xulosalarini kerakli ilmiy saviyagacha «yetkazishi» zarur. Shuning uchun, o‘qituvchi olingan natijalarni

talabalar bilan birga ko'rib chiqadi, asosiylarini ikkinchi darajalilaridan ajratadi, talabalarga to'g'ri xulosa chiqarishga yordam beradi. Talabalarning eksperimental va aqliy faoliyatlaridagi mustahkam aloqadorlikning zarurligi, topshiriqlarni bosqichma-bosqich bajarishga sabab bo'ladi. Alohida bosqichlarda olingan natijalar esa umumlashtiriladi.

Topshiriqlarning bajarilish tafsiloti darajasi, talabalar bajaradigan amallarning, qo'llaniladigan asbob-uskunalarining murakkabligiga va talabalarning amaliy ko'nikma va malakalariga bog'liq bo'ladi. Dastlab, talabalar kerakli nazariy tayyorgarlik, eksperimental ko'nikma va malakalarga ega bo'lmaganlarida, alohida amaliy ishlarni bajarish usullarini o'qituvchi tomonidan ko'rsatib berilishi, muhim ahamiyatga ega. Talabalarning eksperimental ko'nikmalari shakllanib borishi bilan, topshiriqlarni mustaqil bajarishlari yengillashib boradi. Topshiriqlardagi savollar u yoki bu hodisa, qonuniyatni amalda tekshirish va nazariy, hamda amaliy bilimlarni chuqurlashtirish uchun berilishi bilan birga, ularning o'qituvchilik kasbiga layoqatini oshirishni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Shundagina topshiriqlarni talabalar tomonidan ongli qabul qilinishiga erishish mumkin. Talabalarning fikrlashlarini aniq bilish maqsadida, ba'zan eksperimental topshiriqlarni bajarishni muammoli vaziyatlar vujudga keltirish uchun dars jarayoniga kiritish mumkin. Bunday topshiriqlar talabalar tomonidan yangi bilim olish ishtiyoqini uyg'otadi, ularni yangi materialni o'rganishga rag'batlantiradi. Hodisaning sababini bilish ishtiyoqi, talabalarning diqqatini o'qituvchining tushuntirishiga jalb etadi, o'quv materialini emotsional idrok etishga yordam beradi. Bu bilan ular, faqat o'rganilayotgan hodisa va qonuniyatlarni yaxshi o'zlashtiribgina qolmasdan, balki ilmiy izlanish elementlari bilan ham yetarlicha tanishib boradilar. O'qituvchi talabalarning barcha topshiriqlar bo'yicha ishlarini nazorat qilib borish bilan ularning bilim, ko'nikma va malakalari holati haqida ma'lumotga ega bo'ladi. Bu esa, o'qituvchiga o'qitishni individuallashtirish va talabalarni reyting tizimi asosida ob'ektiv baholash imkoniyatini beradi.

Laboratoriya ishini bajarish jarayonida egallanadigan bilim va ko'nikmalar quyidagilardan iborat bo'ladi: ketma-ket ulangan o'tkazgichlarda tok kuchining bir xil bo'lishini tajribada kuzatish; parallel ulangan o'tkazgichlarda kuchlanishning bir xil bo'lishini tajribada kuzatish; berilgan sxemaga ko'ra elektr zanjirini mustaqil yig'ish; o'tkazgich qarshiligini ampermetr va voltmeter yordamida aniqlash usuli; o'tkazgich qarshiligini ampermetr va voltmترلar qarshiliklarini hisobga olgan holda aniqlash usuli; tajriba natijalarini qayd qilish va hisoblash ishlarini amalga oshirish; jadvallar va kattaliklar orasidagi funksional bog'lanishlar asosida grafiklar chizish; natijalarni rasmiylashtirish va xatoliklarni hisoblash; tahlil qilish va umumlashtirish.

Talabalarning ishlarini tekshirish uchun o'qituvchi kam vaqt sarf qiladi. Ishni boshdan oxirigacha tekshirib o'tirish shart emas, talabaning quvvatlar tengligi (balans) ga erishganligiga ishonch hosil qilinsa kifoya, chunki oraliqda biror xatoga yo'l qo'yilgan bo'lsa, natijaning to'g'ri chiqmasligi aniq. Talabalar yuqoridagi kabi topshiriqlarni individual tarzda bajarishlari, ularning eksperimental ko'nikmalarini rivojlantiradi, tajriba uchun asboblarni mustaqil tanlash malakasini shakllantiradi. Bu esa nazariy bilimlarni mustahkamlash bilan birga, ularni amaliyotga tatbiq qilish ko'nikmalarini egallashlarida yaqindan yordam beradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki hozirgi vaqtda ta'lim sistemasiga virtual o'qitish vositalari, xususan kompyuterda bajariladigan virtual laboratoriya ishlari keng joriy qilinmoqda. Ularning eksperimental ko'nikmalarni shakllantirish-dagi bir qator yutuqlarini sanash mumkin. Lekin, virtual laboratoriya ishlarini bajarish jarayonida talaba passiv faoliyatda bo'ladi. Shuning uchun, bu laboratoriya ishlarini an'anaviy bajariladigan laboratoriya ishlari bilan mumkin qadar parallel olib borish ijobiy samara beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev, Kh. SH. (2022). Design of laboratory assignments aimed at the formation of experimental skills. Galaxy international interdisciplinary research journal, 10(11), 731-738.
2. Malikov, K. Kh. (2022). Efficiency of use of modern software in laboratory lessons of physics in schools. Galaxy international interdisciplinary research journal, 10(5), 819-823.
3. Abdullayev, H. Sh., Usmonov, M. M. (2022). Gaz qonunlari mavzusida namoyishli tajribalarning amaliy ahamiyat va metodlari. Pedagogical sciences and teaching methods, 21-24.
4. Abdullaev, Sh. U., Djumaeva, G. S. (2022). Harbiy oliy ta'lim muassasalarida proektlari ta'limning xususiyatlari. Ekonomika i sotsium, 9(100), 832-834.

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA KOMIL INSON G'OYASI VA INSONPARVARLIK MASALALARI

Soatova Rayxona Sadridin qizi Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika yo'nalishi talabasi rayhonasoatova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Alisher Navoiy asarlarida komil inson g'oyasi hamda shoirning insonparlik qarashlari haqida fikr va mulohazalarining tahlili haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: komil inson, insonparvarlik, ma'rifat, bilim.

Texnologiyalar asri bo'lgan bugungi zamonda ta'lim va tarbiya masalalari alohida dolzarblik kasb etadi. Dunyoyimiz kundan kun tobora g'arblashib borayotgan bo'lsa-da, sharq elatlarida tarbiya doim yetakchilik qilgan va o'z ahamiyatini hali-hanuz yo'qotgan emas. Sharq xalqlarida tarbiyaga oid qarashlar haqida so'z ketar ekan, ularni Alisher Navoiyning asarlari-yu, qarashlarisiz tasavvur qilish qiyin. Navoiy o'z asarlari orqali kishilarni ezgulik, do'stlik, insonparvarlik, komillik va ma'rifatlilikka targ'ib qiladi. U shuningdek, insoniyatni botqoqlik va tubanlik tomon yetaklaydigan turli zarrali illatlar, baxdulklik, yovuzlikdan yiroq bo'lish kerakligini ta'kidlab o'tgan.

Alisher Navoiy ijodining asosini inson va uning kamoloti tashkil qiladi. Inson ruhining go'zallikka intilishi va bu go'zallik uchun axloqiy jasorat ko'rsatishga tayyorlik Navoiyning ijodiy tasavvurida yaratilgan yuksak ulug'vorlik ko'rinishida tasvirlanadi.

Qilding ani orifi ul ma'rifat, Ilmig'a har zotni xayl aylading.

Navoiyning yozishicha, faqat insongina Allohning hikmatiga oshno qilingan ("Qilding ani orifi ul ma'rifat"), faqat odamga ma'rifat ganji ishonib topshirilgandir. Navoiy o'z asarlari va qarashlarida shuni ma'lum qiladi-ki, inson jamiyatga naf keltirishi, foydali ishlari va yaxshiliklari bilan qadrlidir. Xalqqa ziyon yetkazuvchi, jamiyat osoyishtaligini buzuvchi, ikkiyuzlamachi kishilar chin insonlar emasdir. U

jamiyatning a'zolari bo'lmish kishilardan inson degan nomga munosib bo'lishlikni, kibr-razolatdan yiroq bo'lib, komillik sari intilishni talab etgan.

Odamiy ersang, demagil odamiy

Oniki, yo'q g'amidin g'ami.

Alisher Navoiyning fikricha, odamiylik, insonparvarlik, ezgulikning asosiy mezon – bu xalqning dardi-yu tashvishi bilan yashab, ularga chora topishdir.

Hazrat bobomiz **“Xamsa”, “Mahbub ul-qulub”, “Xazoyin ul-maoniy”** kabi yirik ta'limiy-axloqiy asarlarida insonparvarlik g'oyasini ilgari qo'yib, ta'lim-tarbiya to'g'risidagi fikrlarini ifodalash orqali komil insonni shakllantirishning mazmuni, yo'llarini bayon etadi.

Ilm o'qib qilmog'on amal maqbul,

Dona sochib ko'tarmadi mahsul.

Alisher Navoiy inson hayot yo'lida mashaqqat bilan egallagan ilmiga amal qilishi, o'rganganlarini hayotga tadbiiq qilishi haqida anchayin ko'p fikr yuritganlar. Yuqoridagi parcha **“Mahbub ul-qulub”** asaridan olingan bo'lib, ilm o'rganib uni amalda ishlatmagan kishi, shudgor qilib, dehqonchilik qilmaganga yoxud urug' ekib hosilidan bebahra qolgan kishiga o'xshatiladi.

Komil inson tushunchasi Sharq adabiyotining yetakchi mavzularidan biri hisoblanadi. Bu mavzu doirasida ko'plab olim-u fuzalolar, shoir-u yozuvchilar qalam tebratgan, o'z fikr mulohazalarini bayon qilgan.

Sharq adabiyotining yetakchi namoyondasi bo'lmish Alisher Navoiy asarlarida ham komil inson g'oyasi bosh g'oya sifatida gavdalanadi. Bunga misol tariqasida uning **“Farhod va Shirin”** dostonidagi Farhod obrazini olishimiz mumkin. U navqiron shahzoda bo'lsa-da, xalq tortayotgan jabr-sitamlar tufayli hamisha g'amgin bo'lib yuradi. Hamisha mazlumlarning dardiga davo topishga, ularning ko'ngliga oro kiritishga harakat qiladi.

Biravkim zor yig'lab- yig'lab ul zor,

Topib ko'ngli el ozoridin ozor.

Jamiyatni ham, tabiatni ham pok, muqaddas darajada asrash va tutish insonga yuklatilgan mas'uliyatli vazifalardan biridir. Shu bois ham dunyo rivoji, insonlarning yuksalishi o'zlarining xatti-harakatlari, qilayotgan amallariga bog'liqdir.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Alisher Navoiy butun hayoti va ijodini insonning kamoloti, baxt-saodati, yurt rivoji uchun bag'ishlagan xalqparvar, mutafakkir insondir. Shu sabab mana necha asrlar o'tsa hamki, shoir asarlari biz uchun hamisha hayot maktabining kaliti bo'lib qolmoqda. Hazratning har bir ruboiy, g'azal-u dostonlarida hayot yo'llarida asqotadigan nasihatlar, qo'llanmalar o'rin olgan.

Y. Bertels yozib qoldirganidek: **“Navoiy ijodi yashamoqda va yashayveradi”**. Xuddi shu kabi adib nomini abadiylashtirish va uning merosini bizdan keyingi avlodlarga ham yetkazish har bir inson uchun sharaflari va majburiy vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. B.X. Xodjayev. “Sano-standart” nashriyoti. Toshkent, 2017.
2. Hayrat ul-abror. A. Navoiy. G'afur G'ulom nomidagi “Adabiyot va san'at” nashriyoti. Toshkent, 1989.
3. Mahbub ul-qulub. A. Navoiy. Yoshlar nashriyoti uyi. Toshkent, 2018.

4. Sodiqova Shirin Baxtiyarovna. (2021). Alisher navoiy ijodida ta'lim-tarbiya va do'stlik masalalari. Oriental Renaissance: innovative, educational, natural and social sciences. [Issue 1, 94-97-betlar.](#)
5. <https://abiturtest.uz/mavzular/alisher-navoiyning-gumanistik-pedagogik-qarashlari/>

ZAMONAVIY PEDAGOGIKADA MILLIY TARBIYANING O'RNI VA UNI UZLUKSIZ TA'LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI

Abdukarimova Zuxra Termiz pedagogika instituti pedagogika va psixologiya yo'nalishi 4-bosqich talabasi

ANOTATSIYA Mazkur maqolada mamlakatimizda ta'lim sohasidagi islohotlar, ta'limga yangicha yondashuv va uzluksiz ta'lim tizimida milliy tarbiyaning alohida o'rni haqida yondashilgan.

Tayanch tushunchalar: *Milliy tarbiya, uzluksiz ta'lim, ahloq, odob, Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi, oila, maktab, mahalla.*

Bugungi kunda millatimiz "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" g'oya asosida taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Mazkur g'oya ta'lim-tarbiya tizimiga ham o'zining aniq, qat'iy talablarini qo'ymoqda. Ushbu talablar doirasida davlatimizda ta'lim sohasida pedagoglarning moddiy-ma'naviy sharoiti tubdan yaxshilanib, ta'lim sifatini oshirishning zamonaviy texnologiyalari joriy qilinmoqda. Tarbiya va ta'limni bir-biridan alohida ajratib bo'lmaydi, bu ikki jarayon o'zaro uyg'un, uzluksiz asosda tashkil etilgandagina odobli, axloqiy fazilatlarga ega, yuksak ma'naviyatli, shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog'lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega, zamonaviy kasb-hunar egasi bo'lgan vatanparvar yoshlarni yetishtirib beradi. Bugungi kunda O'zbekistonda yoshlar tarbiyasini milliy va zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetensiyalar asosida shakllantirishni talab etmoqda.

Uzluksiz ta'lim tizimida, xususan, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, professional ta'lim, oliy ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash, maktabdan tashqari ta'lim turlarida katta o'zgarishlar yuz berdi. Shu o'rinda ta'lim-tarbiya jarayoni bilan bog'liq yana bir masalaga ham e'tibor berish kerak. Milliy axloqiy qadriyatlarning, milliy tarbiya usullarining ahamiyatini kamsitmagan holda shuni ham aytish mumkinki, har qanday sharoitda ham tarbiya sof milliy mezonlar doirasida qolib ketishi millat ma'naviy kamoloti imkoniyatlarini cheklab qo'yadi. Jamiyat taraqqiyotining barcha davrlarida tarbiyaning mazmuni va yo'nalishi milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi asosida belgilanadi. Bu fikr Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ta'lim-tarbiya ishlari yo'nalishlarini belgilash uchun ham katta ahamiyatga ega. Milliy tarbiyaning asosiy xususiyatlaridan biri yoshlarda yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirishdir. Olimat ul Banotning milliy tarbiya an'analari haqida quyidagi fikrlarida ham chuqur ma'no bor. U shunday deb

yoʻzgan edi: «Ota-onalar qoʻlida bolalar aziz omonatlardir. Shuning uchun ham ularni goʻzal tarbiya etmoq yaxshi xulqlarga oʻrgatmoq va koʻrkam odatlarni tushuntirmoq lozim. Uzluksiz taʼlim tizimida tarbiyaning ahamiyati Sharq mutafakkirlari hamda Gʻarb maʼrifatparvarlarining asarlarida ham oʻz aksini topgan. Xususan, Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy hamda Abu Rayhon Beruniylar oʻqituvchining maʼnaviy-axloqiy jihatdan yetuk boʻlishlariga alohida ahamiyat qaratadilar. Ularning fikrlaricha, yaxshi oʻqituvchi boshqalardan shu jihati bilan farq qiladi: oʻzi ega boʻlgan bilimlarni yoshlarga beminnat oʻrgatadi, har bir ishda ularga namuna boʻla oladi. Abu Ali ibn Sino oʻz asarlarida oʻqituvchi bolalarga taʼlim berishdek masʼuliyatli burchni bajarishi zarurligini uqtirar ekan, ularga faoliyatda muvaffaqiyatga erishish garovi boʻlgan quyidagi tavsiyalarni beradi: bolalar bilan muomalada bosiq, jiddiy boʻlish; berilayotgan bilimning talabalar tomonidan oʻzlashtirilishiga eʼtiborni qaratish; taʼlimda turli shakl va metodlardan foydalanish; talabaning xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilishi; fanga qiziqтира olishi; berilayotgan bilimlarning eng muhimini ajratib bera olishi; bilimlarni talabalarga tushunarli, uning yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda berish; har bir soʻzning bolalar hissiyotini uygʻotish darajasida boʻlishiga erishish. Alisher Navoiy oʻz davrining ayrim maktabdorlari ega boʻlgan sifatlar, xususan, qattiqqoʻllik, taʼmagirlik va johilliklarni qoralar ekan, oʻqituvchining maʼnaviy qiyofasiga nisbatan jiddiy talablarni qoʻyadi. Xususan, “mudarris kerakki, gʻarazi mansab boʻlmasa va bilmas ilmni aytishga urinmasa, manmanlik uchun dars berishga havas koʻrgazmasa va olgʻirlik uchun gap-soʻz va gʻavgʻo yurgizmasa, nodonlikdan sallasi katta va pechi uzun boʻlmasa, gerdayish uchun madrasa ayvoni boshi unga oʻrin boʻlmasa. Yaramasliklardan qoʻrqsa va nopoklikdan qochsa, nainki, oʻzini olim bilib, necha nodonga turli xil fisq ishlarni mumkin, balki halol qilsa, qilmas ishlarni qilmoq uchun sodir boʻlsa va qilar ishlarni qilmaslik unga qoida va odat boʻlib qolsa. Bu mudarris emasdir, yomon odatni tarqatuvchidir Mashhur pedagog Abdulla Avloniy ham oʻz asarlarida oʻqituvchi shaxsi va uning faoliyati borasidagi qarashlarni ifodalashga alohida oʻrin beradi. Allomaning qayd etishicha, bolaning sogʻlom boʻlib oʻsishida ota-onalar oʻziga xos rol oʻynasalar, uning fikriy jihatdan taraqqiy etishida oʻqituvchining oʻrni beqiyos ekanligini taʼkidlaydi. Yaʼni bolalarning aqliy qobiliyatlarini shakllantirish muallimlarning “diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifa” ekanligini taʼkidlab, “fikrning quvvati, ziynati, kengligi, muallimning tarbiyasiga bogʻliqdur”, - deydi. Yuqoridagi fikrlarga tayangan xolda shuni aytish mumkinki, uzluksiz taʼlim tizimida olib boriladigan har qanday tarbiyaviy ishni amalga oshirish uchun oʻqituvchilar, tarbiyachilar, davlat raxbarlarining taʼlim – tarbiyaga oid fikrlari, takliflari, qarorlari hamda asarlarini izchil oʻrganib borish yosh avlodlarimiz ongida tom maʼnodagi yaratuvchanlik fazilatlarini shakllantiradi.

XXI asrda barkamol farzand tarbiyasining negizi sifatida oila (ota-ona), maktab (pedagog), mahalla (qoʻni-qoʻshni, nuroniylar, mahala faollari), ijtimoiy muhit (tengqurlari, atrofidagi insonlar) oʻz mavqeini saqlab qolaveradi. Barkamol kelajak bunyondkorlarini tarbiyalashda quyidagi pedagogik jihatlariga alohida ahamiyat berish juda muhim hisoblanadi:

- tarbiyaning milliy fazilatlariga nisbatan yoshlarimizni odatlantish bo'yicha zamonaviy mashqlar ishlab chiqish;
- tarbiyaning pedagogik qonuniyatlari bo'yicha metodik qo'llanmalar yaratish va mazkur sohada faoliyat ko'rsatayotgan pedagoglar va ota-onalarga yetkazish; milliy tarbiyaning tayanch kompetensiyalarini yoshlarimizda shakllantirishning pedagogik talablarini ishlab chiqish;
- Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyada ko'rsatilgan vazifalar bo'yicha barcha davlat va nodavlat tashkilotlari orasidagi amaliy hamkorlikni yo'lga qo'yish;
- Ota-onalarga farzand tarbiyasi bo'yicha zamonaviy metodlar bo'yicha xaqchil sodda tildagi darsliklar va qo'llanmalarni tayyorlab berish.

Bugun har bir ota-ona pedagog bo'lishi, tarbiya metodlarini puxta o'zlashtirmog'i lozim, chunki farzand ta'lim-tarbiyasiga tikilgan sarmoya eng yaxshi va eng kafolatli sarmoyadir. Pedagogika fanlari doktori, professor M.Quronov [6] o'zining "Bugungi har bir ota-ona pedagog bo'lishi kerak" deb nomlangan maqolasida bugungi ota-onalarning farzand tarbiyalashdagi ta'sirchan metodlar to'g'risida quyidagi qarashlarini ilgari suradi. Jumladan olimni ta'kidlashicha farzand tarbiyasidagi eng ta'sirchan metod bu o'rgatish metodi. Chunki uning ichida tushuntirish ham bor, suhbat ham bor, ko'rsatish ham bor, aytish ham bor, namuna ham bor. Shuni unutmashimiz kerakki, yurt kelajagi, vatanimiz taraqqiyoti va xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimiz va yoshlarimizning bugun qanday ta'lim va tarbiya olishiga bog'liqdir. Oilada farzandga va uning tarbiyasiga e'tiborsizlik katta fojialardan biri sanaladi. Xattoki ilada farzand tarbiyasiga e'tiborsizlik illati bir qator qarorlarda jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 28 iyuldagi PQ-3160-sonli, 2019 yil 3-maydagi PQ- 4307-sonli, 2021 yil 26 martdagi PQ- 5040-sonli Qarorlari va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31-dekabrda 1059-sonli qarorida ichki tahdid sifatida qayd qilinib, mazkur tahdidlarni yuzaga keltiruvchi pedagogik, omillar bo'yicha tadqiqotlar olib borish, mazkur tahdidlarga nisbatan g'oyaviy kurash olib borish vazifasi qo'yildi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, oilada farzand tarbiyasi - oila baxti, farzandlarning tarbiyali yetuk inson bo'lib yetishidagi ota-onaning sa'yi- harakati hisoblanadi. Oiladagi farzand tarbiyasi uning kelajakda kim bo'lib yetishishida muhim o'rin tutadi. Demak, bola oilada jamiyatning qiyofasini ko'radi, bo'lajak fuqaroning tabiati, dunyoqarashi va axloqiy qiyofasi oilada shakllanadi hamda shunga ko'ra kamol topib boradi. Farzandlarimizni ilm-fan va ta'lim-tarbiya asosida voyaga yetkazish maqsadga muvofiq ekan, o'z o'rnida tarbiya esa milliy fazilatlariga yo'g'rilgan milliy tarbiya bilan chambarchas bog'liqdir. Zero, yoshlar kelajak egalari hisoblanadi. Yoshlarimiz ta'lim-tarbiyasida esa milliy tarbiya katta ahamiyatga ega. Eng muhimi, farzandlarimiz tarbiyasiga etiborli bo'laylik, aynan shu mezon bolalarimizni ma'nan, ruxan sog'lom, o'z ota-bobolariga, tariximizga, Vatanimizga, ona tilimizga, o'z milliy qadriyatlarimizga hurmat bilan qaraydigan barkamol bo'lib o'sib unishining asosidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi, Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 - dekabr, 1059- sonli qaror.
2. Barkamol avlod orzusi / Tuzuvchilar: SH.Qurbonov, R.Ahlitdinov, H.Saidov. – Toshkent, SHarq nashriyot-matbaa kontserni, 1999.
3. M.X.Toxtaxodjaeva va boshqalar. Pedagogika nazariyasi va tarixi. 1-qism. Pedagogika nazariyasi / Prof. M.X.Toxtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 1996.
4. O. Hasanboyeva va boshqalar, Oila pedagogikasi. Toshkent. Aloqachi nashryoti 2007.
5. K.Xoshimov, S.Nishanova. Pedagogika tarixi. Alisher Navoiy nomidagi milliy kutubxona 2005
6. Oliy ta'lim: me'yoriy hujjatlar to'plami. – Toshkent: SHarq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2001.
7. Ochilov M, O'qituvchi odobi. – Toshkent: O'qituvchi, 1998.

GEOGRAFIYANI O'QITISHDA MUSTAQIL TA'LIMNING O'RNI VA AHAMIYATI

*Abdimurotov Oybek Uralovich, ChDPU Geografiya kafedrasida dotsent v.b.
p.f.f.d (PhD)*

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'lim muassasalarida mustaqil ta'limning maqsadi va vazifalari, bo'lajak geografiya o'qituvchilarining mustaqil ta'limni rejalashtirish, tashkil qilish shakllari, ularning o'rni va ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Mustaqil ta'lim, kreativ topshiriqlar, pedagogik texnologiya, kompetensiya, axborot izlash, o'qituvchi, talaba.

Oliy ta'lim tizimining asosiy vazifasi o'z-o'zini rivojlantirish, tarbiyalash va innovatsiyalarga qodir bo'lgan, muammolarga ijodiy yondosha oladigan yetuk mutaxassis kadrlarni shakllantirishdan iborat. Bu vazifalarni o'qituvchidan talabaga tayyor shaklda o'tkazish orqali hal qilish juda qiyin masaladir. Shu boisdan talabalarni passiv bilim olishdan muammoni shakllantirish, uni yechish yo'llarini tahlil qilish, unga nisbatan o'z fikrlarini bildirish, optimal natijani topish va uning to'g'riligini isbotlay oladigan faol bilim yaratuvchisiga o'tkazish zarur. Buning uchun hozirgi oliy ta'lim islohoti ya'ni o'qitish paradigmasidan ta'lim paradigmasiga o'tish jarayonida talabalarning mustaqil ta'limi nafaqat o'quv jarayonining muhim shakli, balki uning asosiga aylanishiga erishish lozim. Sababi, o'quv jarayoni sifatini oshirishda mustaqil ta'limning roli benihoya katta, pedagogdan tayyor ma'lumot olgandan ko'ra mustaqil faoliyat jarayonida olgan bilimni o'zlashtirish nisbatan ancha yaxshi samara beradi.

Hozirgi davrda ta'lim tizimi oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarish, talabalarning mustaqil ta'lim jarayonida o'quv materiallarini o'zlashtirish, ularning amaliy kompetensiyalarini hamda kasbiy kompetentligini rivojlantirish, aqliy qobiliyatlarini rag'batlantirish va ijodiy faolligini tarbiyalashda pedagoglarning mas'uliyatini oshirishi zarur. Sababi, o'qituvchi o'z faning nazariy asoslaridan kelib chiqib, mustaqil ta'limni tashkil etishda uning qaysi turi yoki qaysi shaklidan foydalanishni aniqlab, kreativ fikrlashga va ijodiy yondashishga undovchi topshiriqlarni tuzishi katta ahamiyat kasb etadi.

Shu boisdan o'qituvchi va talaba mustaqil ta'lim ularning manfaati uchun olib borilishini tushunishi kerak. Talaba bajarayotgan mustaqil ta'lim topshiriqlari o'qituvchi uchun emas, balki o'zi uchun, uning kelajakdagi muvaffaqiyatini ta'minlashining asosiy omili ekanligini tushunishi kerak. O'qituvchi esa mustaqil ta'lim faqatgina talaba uchun emas, balki o'zi uchun ham kerak ekanligi, o'zini ishini

osonlashtirish, mustaqil fikr yurita oladigan talabalar bilan muloqotda bo'lib, o'z bilimini boyitish va kelajakda xizmat pog'onalarida o'sishini ta'minlashini anglashi lozim. Shu bilan bir qatorda, o'qituvchining o'quv jarayonida talabalar bilan hamkorligi, ularning mustaqil ta'limga ishonchini shakllantirishi, o'qitishning yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanayotganini ko'rsata olishi, ma'ruzalarni a'naviy, ya'ni faqatgina ma'lumot berish bilan chegaralanmasdan, balki muammoli interaktiv usulda olib borishi kutilayotgan ijobiy natijalarga olib keladi.

Oliy ta'limda mustaqil ta'limni faollashtirmasdan talabalarni samarali o'qitishni ko'z oldimizga keltirish qiyin. Shu boisdan ham bo'lajak geografiya o'qituvchisidan yuqori darajadagi tayyorgarlik, mustaqil ravishda qarorlar qabul qila olish, belgilangan vazifalarni bajarish uchun ko'p ma'lumotlar orasidan kerakligini tanlab olish, bu ma'lumotlarni qayta ishlay olish va geografik tahlil qilish talab qilinadi. Shunday ekan, talabalarining ta'lim olishda an'anaviy o'qitish usulidan mustaqil faoliyatiga jalb qilish lozim. Lekin bunda mustaqil ta'lim jarayonida talabani o'z holiga tashlab qo'yish emas, balki o'qituvchi tomonidan muntazam boshqariladigan talabalarining mustaqil bilim olish faoliyati yuzaga kelishi kerak. Shuni esdan chiqarmaslik kerakki, har bir pedagog faqatgina o'zining fanini asosiy deb hisoblamasdan, talabaning mustaqil ta'limga ajratilgan vaqti o'quv rejadagi barcha fanlar uchun ajratilganligini esdan chiqarmasligi kerak, aks holda talabalarga keragidan ortiq berilgan vazifa mustaqil ta'limdan kuzatilgan ijobiy natija o'rniga, aksincha salbiy natijaga olib kelishi mumkin.

Mustaqil ta'limni to'g'ri va samarali tashkil qilish uchun avvalombor uning maqsad va vazifalarini talabalarga tushintirish lozim.

Talabalarining mustaqil talimini tashkil etishdan asosiy maqsad fan (modul) bo'yicha o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash, boyitish, amaliy ko'nikma va malakalarni takomillashtirish, axborot bilan ishlash, o'z-o'zini rivojlantirish, kognitiv, kreativ, hamkorlikda ishlash kompetensiyalarini rivojlantirish hamda ma'lumotlar izlab topish usuli bilan bilim olishni rivojlantirish, o'quv jarayoniga ijodiy yondashishga faol qiziqishni shakllantirishdan iboratir. Shuningdek, talaba mustaqil ishining maqsadi o'qituvchi rahbarligi va nazorat ostida talabada muayyan o'quv ishlarini mustaqil ravishda bajarish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishdir.

Talabalarining mustaqil talimini tashkil etish quyidagi vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishga xizmat qilishi lozim:

- auditoriyadagi mashg'ulotlarda olgan bilimlarini mustahkamlash, chuqurlashtirish, kengaytirish va tartibga solish, o'quv materiallarini mustaqil o'rganish;

- talabalarda o'z-o'zini rivojlantirish, mustaqil bilim olish va innovatsion faoliyatni shakllantirishga imkon beruvchi kompetensiyalarni egallash maqsadi bilan bog'liqlikda mustaqil o'quv faoliyatini amalga oshirish;

- yangi bilim olish usullarini egallash, ma'lumotlarni mustaqil tahlil qila olish, olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olishni rivojlantirish;

- bilim, ko'nikma va malakalarni mustaqil egallash, muammoni shakllantira olish va uni hal etishning maqbul yo'llarini izlab topishga qobiliyatli kreativ shaxsni tarbiyalash;

- mustaqil fikr yuritish ko'nikmasini, bilim orttirish faolligini, ijodiy tashabbusini, o'z-o'zini o'stirishini, tadqiqot qila olish qobiliyatini rivojlantirish.

- talabalarda o'quv dasturini o'zlashtirishga doir motivatsiyani hosil qilish, talim oluvchilarda bilim olishga doir masuliyatni oshirish;

- talabalarda umummadaniy va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga imkon berish;

- internet tarmog'idan maqsadli foydalanish, elektron o'quv adabiyotlar bilan ishlash, berilgan topshiriqning ratsional yechimini belgilash;

- talim oluvchilarda mustaqil bilim olish, o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini rivojlantirishga qobiliyatlikni shakllantirish uchun sharoit yaratish.

Yuqorida sanab o'tilganlar talabalarni mustaqil ravishda referat, kurs ishlari, kurs loyihasi, bitiruv malakaviy ishi va magistrlik dissertatsiyalarini tayyorlayotganlarida ishning maqsadi va vazifalaridan kelib chiqib, oldiga qo'ygan muammolarni chuqur tahlil qilib, o'rganib, o'zlarining mustaqil asoslangan fikr va xulosalarini bildirishlariga yordam beradi.

Mustaqil ta'limning asosini mustaqil ishlar tashkil etadi. Talabalar bajaradigan mustaqil ishlarga quyidagi metodik talablar qo'yiladi:

- Mustaqil ish talabalar qobiliyati va tayyorgarligiga mos, ular uddasidan chiqa oladigan, ayni vaqtda ularning fikrlash qobiliyatini, ijodiy tashabbusini rivojlantiradigan bo'lishi kerak.

- Talabalarning mustaqil ishlari ilgari egallagan bilim, ko'nikma, shuningdek tajribalaridan foydalanishini taqozo etadigan hamda, ularni yanada rivojlantiradigan bo'lishi lozim.

- Mustaqil ishlarning turi va mazmuni talabalarning tayyorgarligiga va individual xususiyatlariga mos kelishi shart.

- Mustaqil ishlar mazmuni xilma – xil va qiziqarli bo'lishini nazarda tutish kerak. Ularning natijasi talabalarga yangilik berishi shart.

- Har bir mustaqil ish natijasi o'z vaqtida tahlil qilinishi, muhokama qilib baholanishi, mustaqil ish natijalaridan esa ta'lim jarayonida foydalanish maqsadga muvofiqdir.

- Mustaqil ishlar quyi kurslardan yuqori kurslarga tomon asta - sekin murakkablashib borishi lozim.

Masalan, Materiklar va okeanlar geografiyasi kursida talabalarning mustaqil ishlari uchun oddiy xulosalar chiqarishga oid topshiriqlar berish mumkin. Masalan: turli iqlim tiplarini xarakterlovchi raqamli ko'rsatkichlar asosida talabalar (ilgari egallagan bilimlarga tayangan holda) iqlim tiplarini aniqlashlari, tegishli xulosalar chiqarishlari mumkin. Talabalardan quyidagi topshiriqqa ham javob talab etish mumkin: “Atlasdagi tegishli mavzuli kartalarni tahlil qilib, Shimoliy Amerikaning 50° va 60° shimoliy kengliklari oralig'idagi Tinch okean sohilining iqlimi va uning tarkib topishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlang”.

O'zbekiston tabiiy geografiyasi kursida mustaqil ishlar yanada murakkablashib, ta'lim jarayonidagi salmog'i ortib boradi. Talabalardan sabab-oqibat bog'lanishlarni belgilashni talab etish mumkin. Masalan, Chirchiq-Ohongaron tabiiy geografik o'kasining iqlimini tavsiflashda, iqlimining shimoli-sharqdan, janubi-g'arbga tomon

kontinentlashib borishining sabablarini tushuntirib berishni talabalardan talab etish mumkin.

Talabalarining mustaqil ish bajarishdagi faolligi, ishning samarasi ko'pincha beriladigan topshiriqqa ham bog'liqdir, binobarin, mustaqil ish topshiriqlariga muayyan talablar qo'yiladi:

1. Muhim tushuncha, sabab - oqibat bog'lanishlar, dunyoqarash, g'oyalarni aks ettirishga, ya'ni kurs mavzularining ta'limiy - tarbiyaviy maqsadlarini bajarishga yo'naltirilgan bo'lishi mumkin.

2. Topshiriqlar bilimlarning barcha komponentlarini qamrab olgan bo'lishi kerak.

3. Turli ta'lim vositalari: darslik, qo'shimcha adabiyotlar, turli mazmundagi geografik kartalar bilan birga suratlar, rasmlar, ekranli qo'llanmalar, televideniya eshittirishlari, foydali qazilmalar, namunali gerbariylar, statistik ma'lumotlar bilan mustaqil intilish ko'nikmalarni shakllantirishni ta'minlash.

4. Talabalarining bilim qobiliyatlarini rivojlantirish va ijodiy fikrlashga imkon berish.

5. Talabalarda geografiyaga qiziqish uyg'otish.

Talabalarining mustaqil ishlari o'ylab tuzilgan topshiriqlar sistemasi asosida va muntazam ravishda olib borilgandagina samara beradi.

Mustaqil ta'lim talabalarining o'quv faoliyatlarida, turli didaktik masalalarni hal etishda, nazariy bilimlarni shakllantirishda, geografik qonuniyalarni aniqlashda, bilim va ko'nikmalarni egallash va amalda tadbiq etishda olib boriladi. Mustaqil ta'lim o'quv jarayonining barcha bosqichlarida, talabalarining bilim va ko'nikmalarni tekshirishda, yangi materiallarni o'rganishda, uni mustahkamlashda, takrorlashda, shuningdek ekskursiyada tadbiq etilishi mumkin.

Umuman mustaqil ta'lim katta ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega. Mustaqil ta'lim talabalarining aqliy faoliyatini rivojlantiradi, o'rganilgan masalani chuqurroq o'ylashga, uning eng muhim qismini izlashga, yakun yasab xulosalar chiqarishga imkon beradi. Mustaqil ta'limsiz mustahkam va ongli bilim berish, tegishli ko'nikma va malakalarni hosil qilish, mustaqil bilim olishni ta'minlab bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdimurotov, O. U. (2021). "Yevrosiyo materigi" ni o'qitishda "keys stadi" metodidan foydalanish usullari. Academic research in educational sciences, 2(1), 377-382.

2. Uralovich, A. O. (2021). Forms of organization of practical trainings in geography classes and their purpose, tasks and importance. World Bulletin of Social Sciences, 4(11), 89-94.

3. Abdimurotov, O. U. (2022). Improving the Methodology of Working with a Map in the Process of Organizing Independent Education in Geography Courses. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 1725-1729.

4. Абдимуротов, О. У. (2022). Модулли таълим технологияси асосида табиий география курсларида амалий машғулотларни ташкил этиш методикаси. Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 21-27.

5. Uralovich, A. O. (2021, November). Problems of geography education in uzbekistan. In Archive of Conferences (pp. 65-69).

6. Oybek Uralovich Abdimurotov (2021). "Yevrosiyo materigi"ni o'qitishda "keys stadi" metodidan foydalanish usullari. Academic research in educational sciences, 2 (1), 377-382. doi: 10.24411/2181-1385-2021-00048

7. Abdimurotov, O. U. Tabiiy geografiya kurslari amaliy mashg'ulotlarida xarita bilan ishlash metodikasini takomillashtirish. "Pedagogika" ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2020. 2-son.

O'QUVCHILARGA DARSLARDA LOGARIFMLASH VA UNING TADBIQLARINI O'RGATISHDA QIZIQARLI MASALALARDAN FOYDALANISH

Eshmuminova Dilbar Oral qizi Termiz davlat universiteti magistranti

dilbareshmominova@gmail.com Davranov Odil Jumanazarovich Termiz davlat universiteti o'qituvchisi odildavranov1990@gmail.com

Beshinchi amal - darajaga ko'tarish ikkita teskari amalga egaligini eslagan edik. Agar $a^b = c$ bo'lsa, a ni qidirib topish bitta teskari amal – ildiz chiqarish; b ni topish esa-boshqa logarifmlash amali. O'ylaymanki, o'quvchilar logarifmlar haqidagi ta'minot asoslari bilan maktab kursi hajmida tanish. Uning uchun, masalan $a^{\lg ab}$ ifoda nimaga teng bo'lishini fahmlash, ehtimol, og'irlik qilmaydi.

Agar logarifmlar asosi a ni b sonining logarifm darajasiga ko'tarilsa, natija b son hosil bo'lishi kerakligini tushunish qiyin emas.

Haqiqatan xam, logarifmlar hisoblashlarini juda ham yengillashtiradi va tezlashtiradi. Logarifmlar shunday amallarni bajarishga imkon beradiki, bu amal ularning ularning yordamisiz bajarish juda qiyin ekanligini (istalgan darajadagi ildizlarni olishni) gapirmasa ham bo'ladi [1].

Asosli ravishda "logarifmlarning ixtiro qilinishi bir necha oylik hisoblashlarni bir necha kunlik mehnatga keltirib, astronom hayotini go'yoki ikki marta uzaytiradi", deb yozgan edi buyuk matematik astronom olim Laplas, chunki ular ayniqsa, qiyin va charchatadigan hisoblashlarni bajarishlariga to'g'ri keladi. Biroq uning so'zlari to'la xuquq bilan umuman hamma sonli hisoblar bilan ishlovchilarga nisbatan ham aytish mumkin.

Logarifmlarning raqiblari. Logarifmlar ixtirosidan ilgariroq hisoblashlarni tezlashtirish talabi boshqa toifaga jadvallarni yaratdi va ular yordamida ko'paytirish amali qo'shish o'rniga ayirishga almashtiriladi. Bu jadvallarning tuzilishi quyidagi ayniyatga asoslangan

$$ab = \frac{(a+b)^2}{4} - \frac{(a-b)^2}{4}$$

buning to'g'riligiga qavslarni ochib osongina ishonch hosil qilish mumkin [2].

Tayyor kvadratlar choraklariga ega bo'lgan holda ikki son ko'paytmasini, ko'paytirishni bajarmasdan, bu sonlar yig'indisi kvadratning choragiga ayirib topish mumkin. Ayni o'sha jadvallar kvadratga oshirishni va kvadrat ildiz olishni

osonlashtiradi, teskari sonlar jadvallari bilan birgalikda esa, bo'lish amali ham soddalashtiriladi. Bu jadvallarning logarifimik jadvallaridan ustunligi shundaki, ular yordamida, taqribiy emas, balki aniq natijalar hosil bo'ladi. Lekin ular logarifimik jadvallarga qator boshqa jixatlar, ayniqsa, muhim amaliy jixatlarda yon beradilar. Kvadratlar choraklari jadvallari faqat ikkita sonni ko'paytirishga imkon bersa, logarifimlar istalgan sonni ko'payuvchilarning ko'paytmasi darhol topish, bundan tashqari istalgan darajaga ko'tarish va istalgan ko'rsatgichli ildizlarni olish (butun yoki kasr) imkonini beradi. Kvadratlar choraklari jadvalari yordamida, masalan, murakkab prosentlarni hisoblash mumkin emas. Shunday bo'lsada, kvadratlar choraklarni jadvallarni turli ifodaga logarifimik jadvallar paydo bo'lganidan keyin ham nashr etilaveradi. [3]

Logarifimlarning boshqa, yoshroq raqiblari bu ko'pchilik texnik ma'lumotnomalarda bor bo'lgan hisoblash jadvallaridir. Bu yig'ma jadvallar quyidagi graflarni o'z ichiga oladi. Sonlar kvadratlar, kublari, kvadrat ildizlari, kub ildizlari, teskari sonlar, aylana uzunliklar va 2 dan 1000 gacha sonlar uchun doiralar yuzi. Ko'pchilik texnik hisoblashlar uchun bu jadvallar juda qulay, biroq ular ham keng qo'llanish sohasiga ega.

Logarifimik jadvallar evolyusiyasi. Maktabda yaqin yaqinlargacha 5-xonali logarifimik jadvallar ishlatilardi. Endi 4-xonaliga o'tildi, chunki ular texnik xisoblar uchun to'la yetarlidir. Biroq ko'pchilik amaliy zaruriyatlar uchun 3-xonali mantissalar bilan muvaffaqiyatli ishlash mumkin: axir kundalik o'lchashlar juda kam hollarda uch xonadan ko'pi bilan bajariladi. Yana ham qisqa mantissalar yetarliligi fikriga nisbatan yaqinda tushunib yetildi. Londonlik matematik Genri Brigg (1624) tomonidan yaratilgan birinchi o'nlik logarifimlar 14 xonali edi. Ularni bir necha yildan so'ng golland matematigi Anddrian Vlackning 10 xonali jadvallarga almashtiradilar.[4]

Ko'rayapmizki, ishga yaroqli logarifimik jadvallar evolyusiyasi ko'p xonali mantissadan qisqarog'i tomon bordi va bizning kunlarimizda ham yakunlanmaydi, chunki hozir ko'pchilik tomondan sodd fikr-hisoblashlar aniqligi o'lchash aniqligidan ortiq bo'lishi mumkinmasligi anglab yetilmagan. Mantissalarni qisqartirish ikkita amaliy natijaga olib keladi: 1) jadvallar hajmi sezilarli kamayadi, 2) shu bilan bog'liq holda undan foydalanish osonlashdi demak, ular vositasi bajariladigan hisoblashlar tezlashadi. Sonlarning yetti xonali logarifimlar katta formatdagi 200 betga yaqin joyi, xonalilar-ikki marta kichik formatdagi 30 bet joyi, 4 xonalilari o'n ikki marta kichik hajmni egallab, katta formatli ikki betga joylashadi, 3 xonaligi bir betga joylashishi mumkin.[4] Hisoblashlar tezligiga kelsak, masalan, 5 xonali jadvallar vositasida hisoblashlar 7 xonali jadvallar yordamida hisoblashdan uch marta kam vaqt talab qilishi aniqlangan.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Кордемский Б.А. Увлеч школьников математикой. (Материал для классных и внеклассных занятий). - М.: Просвещение, 1981
2. Нестеренко Ю.В. Алгебра и теория чисел. - М.: Академия, 2008

3. Олехник С.Н., Нестеренко Ю.В. Старинные занимательные задачи. 2-й изд. - М.: Наука, 1988
4. Перелман Я.И. Занимательная алгебра. Веселые задачи. Простые, но каверзные. - М.: АСТ, 2007

INFORMATIKA DARSLARIDA O'QUVCHILAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH (UMUMTA'LIM MAKTABLARI MISOLIDA)

Shuxrat Okboyevich Xolmurodov Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annatotsiya: Ushbu maqolada informatika darslarida o'quvchilar tafakkurini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish muammolari, yechimlari, maqsad va vazifalari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: axborot, xabar, internet, maktab, o'qituvchi, o'quvchi, informatika, ijtimoiy-iqtisodiy, tafakkur

Informatika va axborot texnologiyalari (Informatika va AT) – o'sib kelayotgan avlodga axborotlar bilan ishlash texnologiyalari va ulardan foydalanish jarayonlarini puxta o'zlashtirishni ta'minlashdan iborat. O'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi, mantiqiy tafakkur qila olish qobiliyati, aqliy rivojlanishi, o'z-o'zini anglash salohiyatini shakllanishi va o'sishi ko'p jihatdan axborot texnologiyalariga bog'liqdir. Inson o'z hayotida shaxsiy, ijtimoiy-iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi, duch keladigan muammolarning echimini hal etishi, eng muhimi o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'lishi uchun zarur bo'lgan tayanch kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim. Bundan tashqari, ta'limda har bir o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarda, shu fanning o'ziga xosligi, mazmunidan kelib chiqqan holda, sohaga tegishli fanga oid kompetensiyalar ham shakllantiriladi. Fanning maqsadi o'quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan oqilona foydalanish kompetensiyalarini shakllantirish orqali ularni mamlakatimiz taraqqiyotiga munosib hissa qo'shadigan shaxs etib tarbiyalashdan iborat. Informatika va axborot texnologiyalari o'quv fani o'rta umumta'lim maktablarining 5-sinfidan boshlanadi va 11-sinfgacha davom etadi. Ilg'or milliy va xorijiy tajribalarni inobatga olgan holda fanni o'qitishda rivojlangan davlatlarda keng qo'llanilayotgan STEAM (science, technology, engineering, art and mathematic - fan, texnologiya, muxandislik, san'at va matematika) o'qitish konsepsiyasiga hamda dasturlashning tayanch tushunchalarini (mantiqiy amallar)ni bajarish kiradi.

Maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi va undan keyingi ta'lim bosqichlarini o'z ichiga olgan va informatika va dasturiy ta'minot bo'yicha mutaxassis bo'lmaganlarga mo'ljallangan «Informatika va axborot texnologiyalari» fani pedagogikamiz uchun yangi bo'lgan nizom va qarashlar sistemasiga asoslangan:

- kadrning butun «hayotiyssikli» hisobga olinishi kerak;

- informatika yo'nalishidagi fanlarni o'qitish dunyoning hozirgi holati va rivojlanish istiqbollari hisobga olgan holda ta'lim mazmunidagi o'zgarishlarni aks ettirishi kerak;

- informatika va dasturiy ta'minot bo'yicha mutaxassis bo'lmaganlarga dasturlashni o'rgatish zaruriyatidan voz kechish lozim;

- informatika yo'nalishidagi fanlarni o'qitish didaktik spiral tamoyili asosida qurilishi kerak;

- ishlab chiqilayotgan o'quv kurslari mazmunining yangiligi va dolzarblik muddatini uzaytirishni axborotni qayta ishlash tamoyillariga urg'u berish asosidagina amalga oshirish mumkin;

- shaxsni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish sifatlarini kafolatlashga yo'naltirilganlik;

- o'qish vaqti resurslarini o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, o'quv ijodiy faoliyatini tashkil etish foydasiga qayta taqsimlash.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida informatika va axborot texnologiyalari o'quv fanini o'qitishning asosiy maqsadi: O'sib kelayotgan avlodni zamonaviy axborot texnologiya vositalari bilan ishlash malakalari, mustaqil, mantiqiy va algoritmik fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdan va olgan bilimlarini hayotda tatbiq etishga o'rgatishdan iborat.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida informatika va axborot texnologiyalari ta'limining asosiy vazifalari:

- Inson kamoloti va jamiyat taraqqiyotida informatika va axborot texnologiyalarining ahamiyatini anglash;

- o'quvchilarga axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ularni amaliyotda qo'llash haqida bilimlar berish;

- kompyuterda masalalar echish texnologiyalari va asosiy bosqichlarini ketma-ketlikda to'g'ri bajarishga o'rgatish;

- algoritmik tuzilmalarni, algoritmlash va dasturlash asoslari haqida bilim berish;

- kompyuterning dasturiy ta'minoti va ularning imkoniyatlarini ajrata bilish hamda amaliyotda qo'llay olishga o'rgatish;

- o'quvchilarni aqliy rivojlantirish, mantiqiy fikrlash qobiliyatini, mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirish;

- fanlar integratsiyasini inobatga olgan holda o'quvchilarda, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni, kreativlikni shakllantirish;

- axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish madaniyatini o'rgatib borish;

Informatika o'quv fani bo'yicha majburiy o'rta ta'limning barcha bosqich bitiruvchilariga qo'yiladigan majburiy talablar quyidagilardir: Bilishi kerak bo'lgan tushunchalar: Axborot, ma'lumot va bilim haqida. Axborotli jarayonlar. Axborotning sifat ko'rsatkichlari. Axborot miqdorining o'lchov birliklari: bit, bayt, kilobayt, megabayt, gigabayt, terabayt, petabayt. Axborotni tasvirlash, saqlash, qayta ishlash va uzatish. Axborot texnologiyalari haqida. Axborot texnologiyalari turlari. Axborot texnologiyalarining ichki va tashqi omillari. Axborot uzatish usullari va vositalari.

Axborot texnologiyalarining axborotlashgan jamiyatdagi o'rnini. Axborot tizimlari haqida. Axborotlashgan jamiyat. Axborot madaniyati. Jamiyatni axborotlashtirishning huquqiy asoslari. Axborotlashgan jamiyatning moddiy va texnologik negizlari. Jamiyatning axborot resurslari, ta'limiy axborot resurslar. Internet, axborot xavfsizligi, axborotlardan foydalanishda huquq va ahloqiy normalar.

Kasbiy faoliyatda axborotning roli va ahamiyati (turli kasbiy sohalar misolida). Multimedia texnologiyalari. Ofis dasturlar paketi va uning tarkibi. Hujjat tayyorlash. Matn muharrirlari. Taqdimot va uni yaratish. Ma'lumotlar ombori. Elektron jadval muharrirlari. Grafik ob'ektlar va ularni kompyuterda tasvirlash usullari. Sistemali dasturlar, amaliy dasturlar. Kompyuterda masalalar echish texnologiyalari. Algoritmash asoslari. Dasturlash asoslari. Veb-dizayn.

Tushuntirishi kerak bo'lgan axborotli jarayonlar. Axborotni yig'ish, qayta ishlash, saqlash va uzatish. Axborot tasvirlash. Axborotni kodlash. Axborotli model. Axborotni qayta ishlash vositalari. Axborot texnologiyalari Ta'limiy axborot resurslar. Internet. Multimedia texnologiyalari. Hujjat yaratish. Elektron pochta. Nazariy bilimlarni namoyon qilish. O'rganilgan axborot jarayonlarni ta'riflash hamda tavsiflash, ularni amalda qo'llanilishiga misollar keltirish; algoritm tuza olish, dasturlash tilidan birida dastur yoza olish. Ma'lumot omborini yarata olish. Sonlarni bir sanoq sistemasidan boshqasiga o'tkazishni bilish. Axborotlarni mustaqil ravishda izlash. Turli manbalardan (matn, lug'at, ilmiy-ommabop nashrlar, adabiyotlar, televideniya, radio, kompyuter ma'lumotlari bazasi, Internet resurslari) foydalanib ilmiy-amaliy mazmundagi axborotlarni izlash, bahs va yechimlar.

Amaliyotda qo'llay olishi. Kompyuterni elektr manbaiga to'g'ri ulash va o'chirish. Axborot va u bilan bajariladigan jarayonlarni: axborot yig'ish, qayta ishlash, uzatishda axborot vositalaridan foydalana olish, kompyuterni qurilmalarini ishlata olish, grafik muharririda shakl, rasm tayyorlay olish, o'rganilgan axborot jarayonlarga oid masalalar echish va test topshiriqlarini bajarish. Boshqarish dasturini ishga tushurishni, Matn muharriri yordamida hujjatlarni vujudga keltira olish, axborotlarni kompyuterda tasvirlash, kodlashga oid masalalarni echishni bilish. Sonlarni bir sanoq sistemasidan boshqasiga o'tkazishni amalda bajara olish. Elektron jadvalda masalalarni bajara olish. Taqdimot slaydlarni tayyorlash. Algoritm tuzish, dasturlash tilidan birida masalaga dastur tuza olish bo'yicha olgan bilim va ko'nikmalarini kundalik turmushda va texnikada qo'llash kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Холмуродов, Шухрат Окбоевич. "Роль Инновации в технологии воспитания профессиональной и творческой деятельности будущего учителя информатики." *Вопросы науки и образования* 18 (143) (2021): 11-19.
2. Oqboevich, Xolmurodov Shuhrat. "Mathcad tizimi fizika samaradorligini oshirish vositasi sifatida". *Konferentsiyalar arxivi*. 2021 yil.
3. Sharifovna, Yakubova Umida. "Ijtimoiy o'qituvchining kasbiy fazilatlarini". *Muhim ilova: Ilg'or fanlar bo'yicha yangi tadqiqotlar xalqaro jurnali* 1.5 (2022): 171-175.
4. Xolmurodov, Shuhrat Oqboyevich. "Informatika o'qituvchisining kasbiy va ijodiy faoliyatini takomillashtirish mexanizmlari". *Ijtimoiy va gumanitar fanlar bo'yicha Osiyo tadqiqot jurnali* 12.1 (2022): 153-157.

TALABA-YOSHLARNI MA'NAVİY-AXLOQIY TARBIYALASHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

*Samiyev Asroridin Sayfidinovich Pedagogika fanlarni bo'yicha falsafa doktori (PhD)
v.b dotsent. Saidova Zarnigor Toshbobo qizi Pedagogika nazariyasi va tarixi
mutaxassisligi 1- bosqich magistranti Termiz davlat Pedagogika instituti*

Talaba-yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi masalasi zamonaviy ta'limning eng ko'p muhokama qilinadigan mavzularidan biridir. Ta'lim nafaqat akademik ko'nikmalarga, balki shaxsiy, ijtimoiy va hissiy o'sishga ham yordam berishi kerakligi keng e'tirof etilgan. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaga turlicha qarashlar mavjud, biroq u odatda bolalarda axloqiy qadriyatlarni, maqsad tuyg'usini, empatiyani, chidamlilik va o'z-o'zini anglashni rivojlantirishga yordam berishni o'z ichiga oladi. Ushbu maqolaning maqsadi ma'naviy-axloqiy tarbiyaning nazariy va amaliy asoslarini, uning oldida turgan vazifalarni va uni targ'ib qilishning ba'zi strategiyalarini o'rganishdir. Ta'lim davlat kelajagini shakllantirishga yordam beradigan eng muhim vositadir. Garchi akademik ko'nikma va bilimlar muhim bo'lsa-da, o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni singdirish ham birdek muhim. So'nggi paytlarda o'quvchi yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash zarurati to'g'risida xavotirlar kuchaymoqda. Talaba-yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning nazariy va amaliy asoslari jamiyatning barkamol ertangi kuni uchun yetarlicha hal etilishi zarur bo'lgan dolzarb masaladir.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning nazariy asoslari. Ma'naviy-axloqiy tarbiya yangi tushuncha emas, u qadim zamonlardan boshlangan. Ma'naviy ta'lim hayotimizni boshqaradigan ilohiy kuch borligiga ishonishga asoslanadi va to'laqonli hayot kechirish uchun bu kuchni tushunish va unga bog'lanish juda muhimdir. Aksincha, axloqiy tarbiya muayyan harakatlar to'g'ri va boshqalar noto'g'ri ekanligiga ishonishga asoslanadi. Shuning uchun axloq to'g'ri va noto'g'ri xulq-atvorni farqlash uchun bizni boshqaradigan qadriyatlar, tamoyillar va e'tiqodlar bilan bog'liq. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning nazariy asoslarini turli falsafiy qarashlarda ko'rish mumkin. Masalan, Aristotelning axloqiy an'anasi jasorat, donolik, adolat kabi xarakter fazilatlarini rivojlantirishni targ'ib qiladi. Xuddi shunday, nasroniylarning sevgi, kechirimlilik va boshqalarga xizmat qilish tushunchasi ham ma'naviy va axloqiy tarbiya uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning yana bir nazariy asosi insonparvarlik tushunchasidir. Bu falsafa barcha insonlarning ichki qadr-qimmatini va qadr-qimmatiga qaratilgan. Bu har bir shaxsga zarur ko'nikmalar, bilim va imkoniyatlarni taqdim etish orqali o'z salohiyatini maksimal darajada oshirishga imkon berish kerakligini ta'kidlaydi. Shuning uchun insonparvarlik axloqiy xulq-atvorni, o'z-o'zini aks ettirishni va tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya inson qadr-qimmatini, mehr-shafqatni va transsendensiyani ta'kidlaydigan turli falsafiy va diniy an'analarga borib taqaladi. G'arb falsafasida Aflotun, Arastu, Kant, Mill kabi mutafakkirlar ezgulik va axloqiy taraqqiyot

masalasiga to'xtalib o'tganlar. Buddizm, hinduizm, konfutsiylik kabi Sharq an'analarida axloqiy tamoyillarga, aql-idrok va ruhiy amaliyotlarga katta e'tibor berilgan. Bundan tashqari, axloqiy qadriyatlar va farovonlikni qanday rivojlantirish haqida tushuncha beradigan axloqiy psixologiya, ijtimoiy-emotsional o'rganish va ijobiy psixologiyaning zamonaviy nazariyalari mavjud.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning amaliy asoslari. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning amaliy asosi pedagoglar tomonidan o'quvchilarga axloqiy va axloqiy me'yorlar berishda qo'llaydigan strategiya va amaliyotlarda yotadi. Ushbu strategiyalar ko'pincha madaniy va diniy an'analar va e'tiqodlarga asoslangan. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaga ba'zi amaliy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Etika va qadriyatlarni o'rgatish. O'qituvchilar ochiq muloqot, o'z-o'zini mulohaza yuritish va faol ishtirok etishga yordam beradigan qulay o'quv muhitini yaratish orqali o'quvchilarga axloq va qadriyatlarni o'rgatishlari mumkin. O'quv dasturi hurmat, mas'uliyat, halollik va mehribonlik kabi axloqiy tamoyillarni o'quv faoliyatiga singdirish uchun ishlab chiqilgan bo'lishi kerak.

2. Talabalarni xizmat ko'rsatish-o'quv faoliyatiga jalb qilish. Xizmat ko'rsatish - o'quvchilarda axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishning ajoyib usuli. Xizmat ko'rsatishda o'qitish talabalarni qashshoqlik, atrof-muhit degradatsiyasi va ijtimoiy tengsizlik kabi muhim ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan jamoat faoliyatiga jalb qilishni o'z ichiga oladi.

3. Tanqidiy fikrlash va axloqiy qarorlar qabul qilishni rag'batlantirish. Tanqidiy fikrlash va axloqiy qarorlar qabul qilish axloqiy mas'uliyatli shaxsning o'ziga xos belgilaridir. Shu sababli, o'qituvchilar o'quvchilarni axloqiy masalalar bo'yicha tanqidiy fikrlashga va oqilona qarorlar qabul qilishga undaydigan tadbirlarni o'z ichiga olishi mumkin.

4. Hurmat va xilma-xillik madaniyatini shakllantirish. O'qituvchilar bag'rikenglik, empatiya va farqlarni qabul qilishni targ'ib qilish orqali hurmat va xilma-xillik madaniyatini yaratishi mumkin. Madaniyatlar, dinlar va dunyoqarashlardagi xilma-xillikni bir-biridan o'rganish va aqliy dunyoqarashni kengaytirish imkoniyati sifatida nishonlash mumkin.

Qiyinchiliklarga qaramay, ma'naviy-axloqiy tarbiyani rivojlantirishga yordam beradigan bir qancha strategiyalar mavjud, jumladan: - Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning ahamiyati to'g'risida pedagoglar, talabalar, oilalar va jamoalar o'rtasida umumiy qarash va missiyani shakllantirish. - xilma-xillikni qadrlaydigan va o'zaro hurmatni rag'batlantiradigan qo'llab-quvvatlovchi va inklyuziv ta'lim muhitini yaratish. - o'quv rejasining turli fanlari va faoliyati bo'yicha ma'naviy-axloqiy tarbiyani integratsiyalash. - o'qituvchilar va xodimlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyani kundalik amaliyotiga qanday kiritish bo'yicha kasbiy mahoratini oshirishni ta'minlash.

Xulosa. Ma'naviy-axloqiy tarbiya bugungi jamiyatda zaruriyatdir. Talaba-yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning nazariy va amaliy asoslari har tomonlama barkamol va mas'uliyatli shaxsni shakllantirish uchun zamin yaratadi. O'qituvchilar axloqiy tamoyillarni, tanqidiy fikrlashni va boshqalarga xizmat qilishni rivojlantiradigan o'quv muhitini yaratishga intilishi kerak. Shunday qilib, biz axloqiy va ma'naviy qadriyatlar qo'llab-quvvatlanadigan va har bir inson o'z imkoniyatlarini to'liq hayot kechirish uchun maksimal darajada oshiradigan dunyoni yaratishimiz

mumkin. Yoshlarning har tomonlama kamol topishida ma'naviy-axloqiy tarbiya muhim ahamiyatga ega. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning nazariy va amaliy asoslari murakkab va xilma-xildir, lekin u axloqiy qadriyatlar, farovonlik va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish uchun qimmatli asos yaratadi. O'quvchilarning ma'naviy-axloqiy o'sishini ta'minlaydigan g'amxo'rlik, hurmat va mehr-oqibat madaniyatini shakllantirishda pedagoglar, oilalar, mahallalar hamjihatlikda faoliyat yuritishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Amirqulova, s. (2022). Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning xususiyatlari. Conferencea, 98-102.
2. Qodirova, f. M. (2022). Oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tushunchasi va o'ziga xos xususiyatlari. Academic research in educational sciences, 3(4), 1159-1163.
3. Ёкубов, а. (2022). O'quvchilarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlarini takomillashtirishning ilmiy-nazariy asoslari. Инновации в педагогике и психологии, 5(2).

UMUMTA'LIM MAKTABLARINING V-VI SINFLARIDA ANIQ VA TABIIY FANLARINI INTEGRATIV YONDASHUV ORQALI O'QITISHDA INNOVATSION TA'LIMNING ROLI

Avliyoqulov Abdug'afur Abdug'anievich TerDU katta o'qituvchisi

O'zbekiston Respublikasi 2020 yil 23-sentyabr O'RQ-637-sonli qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida" gi Qonun asosida ta'lim tizimini bosqichma-bosqich tubdan isloh qilish boshlandi. Bu esa, umumiy o'rta ta'lim maktablari ustoz va murabbiylari oldiga qator yangi vazifalar qo'ydi. Shu maqsadda, Davlat rahbari Prezidentlik faoliyatining daslabki kunlaridan boshlab yurtimizda innovatsion va kreativ fikrlaydigan, zamonaviy kadrlar tayyorlash, yoshlarni vatanparvarlik ruhida, yuksak ma'naviyat egalari etib tarbiyalash, shu maqsadda ta'lim tizimini takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratib kelmoqda. Shu ma'noda yurtimizda ta'lim sohasida erishilgan yutuqlar, muammolar to'g'risida 2020 yilning 23-avgust kuni shu masalalarning amaldagi ijrosi xususida Prezident raisligida "Maktab ta'limini rivojlantirish umumxalq harakatiga aylanishi zarur" mavzusida videoselektor yig'ilishi bo'lib o'tdi. Unda ta'lim tizimini rivojlantirish, pedagoglarning jamiyatdagi nufuzini oshirish, yosh avlod ma'naviyatini yuksaltirish masalalariga alohida to'xtalib o'tildi. Videoselektorda ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish uchun kelgusidagi vazifalar belgilab olindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29-apreldagi Farmoniga muvofiq "Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirishning konsepsiyasi" tasdiqlandi. Masalan, 2030 yilga borib o'quvchilarni bilimni baholash bo'yicha PISA xalqaro dasturi reytingidagi O'zbekistonning jahondagi yetakchi 30 ta mamlakat qatoridan joy egallashi maqsad qilib qo'yilgan. Ta'lim sifatini jahon andozalari darajasiga yetkazish ta'lim tizimining eng dolzarb muammolariga aylandi. Bugungi kunda yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning muhim vazifalardan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning "Buyuk bobolarimizning munosib davomchilari bo'ladigan yetuk avlodni tarbiyalash muhim masala hisoblanadi" [1. 4-5-b.] degan so'zlari O'zbekiston taraqqiyotining keyingi bosqichida barcha sohalarida, jumladan, o'ta muhim strategik jabha-yoshlar tarbiyasida ham amal qilinishi zarur bo'lgan bosh maqsadimizni belgilab berdi. Hozirgi davrda taraqqiy etgan davlatlarning iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy ravnaqi fan taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqdir. Bu esa, aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda integrativ yondashuv asosida tashkil etish va boshqa fanlar doirasida ham qisman o'zlashtirilgan bo'lib ularni o'zlashtirish o'quvchilar uchun qiyinchilik tug'dirmaydi va ularni bilim darajasini to'ldirishga yordam beradi. "Integratsiya-chuqur noan'anaviy ta'lim bilan tavsiflana oluvchi, turfa harakterdagi katta hajmli o'quv materialining uyg'unlashuvini o'zida namoyon etadi" [2, 108-b]

Tabiatshunoslik, texnika odamlarning amaliy faoliyatlari va ehtiyojlari aniq va tabiiy fanlarni rivojlanishida yangidan-yangi masalalar qo'ydi va uning rivojlanishiga turtki bo'ldi. Shu bilan birga, aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda tarixiy materiallardan, rivoyat va xalq maqolalaridan suhbat asosida misollar keltirib mashg'ulot olib borish o'quvchilarni toliqtirmasdan ona tili va adabiyoti hamda tarix fanlariga bo'lgan qiziqishlari ortishiga zamin yaratadi. Shunday talablardan biri aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda integratsiyalashgan darslarni tashkil etish yangi bir vaqtning o'zida bir fanni bir necha fan bilan bog'lagan holda yanada sarmazmun dars o'tish metodini tashkil qilishdir. Shu bilan birga, o'quv jarayonida integratsiyalashgan ta'limni amalga oshirishda tarixiy materiallardan foydalanish texnologiyasini qo'llash darsning sifatini oshiribgina qolmay balki o'quvchilarga fanning rivojlanish tarixi haqidagi ma'lumotga ega bo'ladilar. Integratsiyalashgan metod orqali bir qancha yutuqlarga erishish bilan bir qatorda, kamchiliklarga yo'l qo'yish ehtimoli yo'q emas. Agar o'quvchilarning psixologik va aqliy imkoniyatini hisobga olmasak, uning uchun murakkab terminlardan foydalansak, o'quvchi saviyasi doirasidan chetga chiqsak, unda aqliy zo'riqish, mavzuni umuman tushunmaslik oqibatlariga olib keladi. Bundan tashqari vaqtni to'g'ri taqsimlay olmasak, biz o'ylagan maqsadlarimizga erisha olmaymiz. Bunda aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda integratsiya (fanlararo aloqadorlik)da innovatsion ta'limdagi o'rni beqiyosdir.

Umumta'lim maktablarida asosan aniq va tabiiy fanlarni chuqur o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, ushbu fanni o'qitishda integrativ yondashuvlar asosida tashkil etish o'quvchilarni ilmiy dunyoqarashlari kengayib ijodiy salohiyatlari rivojlanadi. "O'quvchilarga fanlararo o'qitishni yo'lga qo'yish aniq va tabiiy fanlar bilan birga fizika botanika, atrofi olam, jamiyat haqidagi tushuncha va tasavvurlar shakllanadi" [3, 69-b.].

Aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda integrativ yondashuv asosida tashkil etishning shakli va mazmunidan kelib chiqib fanning xususiyatini hisobga olgan holda o'quvchilarga bilim berish tavsiya etiladi. "Integrativ ta'lim oddiydan murakkabga, bilishdan-ilmga, tartibsizlikdan-uyg'unlikka, chanqoqlikdan mohirlikka va ijodga bo'lgan harakatni taklif qiladi" [4, 69-b.]. Aniq va tabiiy fanlarni integrativ yondashuv asosida tashkil etish boshqa fanlar doirasida o'zlashtirish o'quvchilar uchun qiyinchilik tug'dirmaydi va ularni bilim darajasini to'ldirishga yordam beradi. Biz yuqorida

keltirgan integrativ usullardan ta'lim jarayonida foydalanish yuqori samara beradi. Aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda integrativ yondashuv metodologiyalarini tashkil etish hamda o'qitishning konseptual asoslarini ishlab chiqish o'qitish faoliyati samaradorligini oshirish nazarda tutadi. Dars jarayonlarida notiqlik, suhbat, hikoya, mustaqil ish, yozma ish, zamon bilan bog'lash, mustaqil fikrga tayanish shakllariga va integrativ metodlarga yondoshgan holda dars o'tishga katta e'tibor berishimiz lozim.

Umumta'lim maktablarida aniq va tabiiy fanlarni integrativ yondashuv asosida o'qitishning uzviyligini ta'minlash va takomillashtirish, innovatsion, interfaol, interaktiv usullarni keng ko'lamda bosqichma-bosqich amalda joriy etishni talab etadi. Umumta'lim maktablarining V-VI sinflarda aniq va tabiiy fanlarni integrativ yondashuv asosida o'qitish o'quvchilar faolligini o'ttirish bilan birga turdosh fanlarni o'zlashtirishlari uchun zamin yaratadi. Turmush tarzimiz, qiziqish va xohish-istaklarimiz global makonda qariyb o'xshash tus olayotgan bir vaqtda kechagi o'qitish usullari bilan maqsadga erishib bo'lmaydi. Zamon bilan hamqadam rivojlanib borgandagina yuksak intellektual avlodni tarbiyalash imkoniga ega bo'lamiz.

Mamlakatimiz umumiy o'rta ta'lim maktablarida aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda ilg'or xorijiy tajribalardan foydalanib, integrativ yondashuv asosida o'quvchilarning boshqa turdosh fanlarga bo'lgan kompetensiyalarini shakllantirishda yordam beradi.

Aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda integrativ yondashuv metodologiyasining quyidagi konseptual asoslari mavjud:

- aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda eng so'nggi pedagogik innovatsion texnologiyalardan foydalanish va ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish;

- o'quvchilarga aniq va tabiiy fanlarning konseptual asoslar, mazmuni, tarkibi va asosiy muammolari bo'yicha ma'lumotlar berish hamda ularni mazkur fanlarda bilim, ko'nikmasini oshirishga ko'maklashish;

- ta'lim-tarbiya jarayonida fanning mazmuni, funksiyalari, tarkibiy qismlarini yoritish va ulardan foydalanish mahoratini oshirish.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining V-VI sinflarida aniq va tabiiy fanlarni integrativ yondashuv asosida o'qitishda o'quvchilar bilimi, ko'nikmasi va kompetentligiga qo'yiladigan talablar quyidagilardan iborat:

- yangi innovatsion va pedagogik texnologiyalarni xalqaro qiyosiy tahlili asosida o'qitish;

- aniq va tabiiy fanlarni tizimlashtirish, aniq, tushunarli ravishda bayon etish;

- modulli yondashuv asosida o'quv jarayonini tashkil etish;

- innovatsion va texnologik yondashuv asosida ta'lim va tarbiya jarayonini boshqarish lozim.

Aniq va tabiiy fanlarni umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitishda quyidagi shakllardan foydalanildi:

- davra suhbatlari (ko'rilayotgan masala yechimlari bo'yicha taklif berish qobiliyatini oshirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosa chiqarish);

- bahs va munozaralar (misol va masalalar yechimi bo'yicha asosli mulohaza yuritish, eshitish va yechimini topish qobiliyatini rivojlantirish).

Aniq va tabiiy fanlarni integrativ yondashuv asosida o'qitishdan maqsad-o'quvchilarning aqliy tafakkur va madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish bilan

birga o'rganilgan bilimlarni hayotga tadbiq etishga o'rgatishdan iboratdir. Bu esa o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat bo'lib unda o'quvchilarning dunyoqarashini va atrof borliqni o'rganishdagi o'rnini ochib beradi. Har qanday fanda ketma-ketlik saqlanmasa, ya'ni olingan bilimlar daslabki bilimlarni to'ldirmasa, mazmunan boyitmasa, o'zaro uzviy bog'liq bo'lmasa, u o'quvchida muayan bir tushuncha hosil qilmaydi va bunday o'qitishning samarasi bo'lmaydi. Maktab ta'limi tizimini isloh qilish bo'yicha mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, bu borada oldimizda turgan dolzarb vazifalar haqida fikrlar yuritilar ekan, ulug' ma'rifatparvar bobomiz Maxmudxo'ja Bexbudiyning "Dunyo imoratlari ichida eng ulug'i maktabdir" degan fikrini alohida ta'kidlab o'tishimiz maqsadga muvofiqdir. Ta'lim va tarbiyaning asosi, poydevori bu – maktabdir.

Umuman, umumta'lim maktablarining V-VI sinflarda aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda integrativ metodlardan foydalanish o'quvchilarning innovatsion bilimlarini oshirish bilan birga darsning sifat va samaradorligi oshadi hamda boshqa fanlarga bo'lgan qiziqishi ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. SH. Mirziyoyev. "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz". Toshkent. "O'zbekiston" nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2017 yil. 488 bet.
2. Djovlieva G.R. "Boshlang'ich sinf matematika darslari samaradorligini oshirishda tarixiy materiallardan foydalanishning didaktik asoslari". Monografiya. Toshkent. "Fan va texnologiya" nashriyoti. 2019 yil. 142 bet.
3. Norbo'tayev X. B. Biologiyani tabiiy fanlararo sinxron-asinxron o'qitishda o'quvchilar ekologik tafakkurini rivojlantirish shakl va metodlarini takomillashtirish. O'quv qo'llanma. "Innovatsiya-Ziyo" nashriyoti. Toshkent. 2020 yil. 145 bet.
4. Djumayev M. Avliyoqulov A. Integratsiyalashgan ta'limni amalga oshirishda milliy o'quv dasturining imkoniyatlari. "Yangi O'zbekistonda pedagogik ta'lim innovatsion klasterini rivojlantirish istiqbollari" mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. Toshkent. 20-21 may 2022 yil. 745 bet.

SO'FI OLLOYOR ASARLARINING YOSH AVLODNI MA'NAVIY VA AXLOQIY TARBIYALASHDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Muminova Guljahon Normat qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-kurs magistranti.

Markaziy Osiyodan yetishib chiqqan Hakim Termiziy, Ahmad Yassaviy, Abduxoliq G'ijduvoni, Najmiddin Kubro, Bahouddin Naqshband, Xoja Muhammad Porso, Xoja Ahror, Alisher Navoiy, So'fi Olloyor, Ya'qub Charxiy kabi allomalar tomonidan boyitilgan tasavvuf ta'limoti xalqni yagona maqsad atrofida birlashtirib, jamiyatning turli tabaqalari o'rtasida do'stlik rishtalari kuchayishiga xizmat qilgan. Tasavvufdagi bag'rikenglik tamoyili asosida shakllangan halollik, mehnatsevarlik, adolat va rostgo'ylik kabi insoniy fazilatlar turli millat va din vakillarining bir hududda tinch-totuv va hamkorlikda yashashlari uchun qulay muhit yaratgan.

Bugungi kunda tasavvuf ta'limotlari sharq musulmon mamlakatlarida mutaassib kuchlarga qarshi turishda muhim omil sifatida e'tiborga olinmoqda. Turli salafiy, jihatchi va boshqa noan'anaviy oqim va fiqrlar g'oyalariga ma'naviy immunitet hosil qilishda aynan Movarounnahr diyorida chiqib, jahonga tarqalgan tasavvuf

ta'limotlarining o'rni beqiyos bo'lmoqda. Ana shunday buyuk tasavvuf olimlardan biri So'fi Olloyordir.

So'fi Olloyor islom dini qonun –qoidalarini, tasavvuf ta'limoti mohiyatini, go'zal insoniy axloq mezonlarini yorituvchi bir qancha asarlar yaratgan. “Sabot ul -ojizin”, “Maslak ul -muttaqin”, “Murod ul -orifin” kabi asarlari jular jumlasidandir. So'fi Olloyorning eng mashhur asari “Sabot ul ojizin”dir. U Saudiya Arabistoni, Pokiston, Turkiya kabi ko'p chet mamlakatlarda ham chop etilgan. Ikki marta sharh yozilgan. Bu asar dunyo xalqlarida katta qiziqish uyg'otgan. “Sabot ul ojizin” madaniy merosimizda muhim o'rin tutgan diniy-axloqiy va didaktik asar. U uzoq yillar XX asr boshlarigacha O'rta Osiyo maktab, madrasalarida darslik sifatida qo'llanib kelingan.¹²⁷ So'fi Olloyorning ma'naviy ilohiynoma asarlari ichida avval forsiy keyin o'zi tomonidan turkiy tilda ham nazm silkiga tushgan “Sabot ul ojizin” masnaviysi alohida ahamiyatga egadir. Dastlab fors-tojik tilida yaratilgan bu asarni turkiygo'y kavmlar ehtiyoji va iltimosiga binoan shoirning o'zi tomonidan turkiy tilga she'riy uslubda tarjima qilinishi asarga bo'lgan qiziqish va talab qanchalik ko'p bo'lganligini ko'rsatadi. Asar hajmi 12000 baytdan ortiq. U katta –kichik bir qancha boblarga ajratilgan. “Sabot ul ojizin” asarining tuzilishi ham o'ziga xos. Unda yaxlit sujet chizig'i yo'q. Ammo, fikr–g'oyalarni umumlashtirib, birlashtirib turuvchi resha bor.

U komil inson masalasidir. Asardagi barcha hikoyatlar, mav'izalar, fikrlar kamolotning mohiyati, shartlari, belgilarini yoritishga karatilgan. Shuning uchun ham bu asarni chanqoq ma'naviyatimizga axloqiy qobusnoma, axloqiy qobus deb baxolashimiz mumkin. Bu asarda mutafakkir shoir Qur'oni Karim oyatlarini, Hadisi sharif hikmatlarini musulmon ummati uchun farz va sunnat bo'lgan axloq normalarini masnaviy shaklda ifodalagan. Shu tariqa, sabotga muhtoj ojizlarga to'g'ri yo'lni-najot yo'lini ko'rsatib bergan. Asarda insofu adolat, tinchlik ulug'lanadi, zulm va shafqatsizlik, xudbinlik, nopoklik, nafs - havoga berilish shariat nomidan qoralanadi, mehr va muruvvat, pokko'ngillilik, hikmat va saxovat, xilvat va uzlat gashti, shirintillik, kamtarlik fazilatlarini madh etiladi. Ularning ta'rif va tavsiflari uchun diniy mukaddas kitoblardan, qanchadan–qancha hikoyalar, rivoyatlar, naqlar, mav'izalari, talab va nasihatlarini, pir va shogird munosabatlari asar kompozitsion qurilishini tashkil qiladi. “Sabot ul ojizin”asari shoir yashagan zamondan boshlaboq, musulmon mamlakatlarida keng tarkalgan, maktab va madrasalarda o'qitilgan.

O'quvchilar savodxonlikning ma'lum darajasidan keyin ushbu kitob mutoalasiga kirishishgan. XX asarning 1-choragigacha esa o'rta maktabning boshlang'ich sinf o'quvchilari “Sabot ul ojizin”dan dars olishgan. Fikrimizning tasdig'i sifatida “Usuli qadim ila o'qigan maktabalarda ham o'quvchi bolalarning hech biri “Sabot ul ojizin” o'qimay qolmagan, desam mubolag'a bo'lmaydi. Ul vaqtda devorga osib qo'yilgan “programma” degan narsa bo'lmasa-da,

“...Fazoilush shuhur” o'qigach, “Sabot ul ojizin”ni o'qimay o'tish mumkin emasdek edi. “ Sabot ul ojizin”ning sharhi “Risolai Aziza o'qitilar edi. Lekin o'qish bilan anglash orasida juda katta farq bo'lganidek, kitobning adabiy foydasi yashirin qolgan...”¹²⁸

¹²⁷ Adizova Iqboloy. O'zbek mutoz adabiyoti tarixi. Toshkent: Fan.2009.B-95

¹²⁸ Mahbub Jamol Oqchurun “Sabot ul-ojizin” kitobi. //Sho'ro//.1917.7-son.

Haqiqatan ham, ifoda uslubi sodda, ohangi turkona, badiiy saviyasi yuksak “Sabot ul ojizin”ni to’la angalsh nafaqat arab, fors va qadim turkiy tildan xabardor bo’lish, balki aqida fiqh, tafsir, hadis, tarix, siyrat va adab ilmlari bo’yicha ham muayyan tayyorgarlikka ega bo’lishni taqozo etadi. “Sabot ul ojizin” o’ziga xos ilohiynoma, din sharoit axkomlaridan baxs etuvchi axloq va pand-nasihati kitobi deyish mumkin. U inson ma’naviy ruhiy Sabotini ulug’lovchi, inson aql va Sabotga tayanganda har qanday oshiqlik kuch va matonatga aylanishini tasdiqlovchi asardir. Bu asarga bir necha sharhlar bitilgan. Biri Rossiyaning bulg’or kavmidan bo’lgan Tojiddin Yo’lchig’il kalamiga mansubdir. 1796-1797 yili yozilgan bu risola XIX asrdayoq Qozon va Istambulda nashr qilingan. Unda “Sabot ul ojizin” dagi har bir masnaviy baytning mazmuni, sodda sharhi berilgan. Risolada islom dunyosining ba’zi buyuk kishilari haqida lavhalar, hikoyalar, qissalar ham keltiriladi. Shunday sharhlardan yana biri Ubaydullo ibn Islomquli kalamiga mansub “Sharhi sufiya” kitobidir. Unda ham “So’fi Olloyor” merosiga oid ilohiy jihatlarning mag’zini, mohiyatini anglab olishga taalluqli jihatlari mavjud. Demak, tatar olimi Tojiddin Yolchiqul “Sabot ul ojizin”ga “Risolai Aziza” degan sharq bitsa, Said Habibulloh ibn Yahyoxon tomonidan Pokistonda chop etilgan “Hidoyatut-tolibin sharhi, “Sabot ul ojizin” nomli kitob ham e’tiborga molikdir.

So’fi Olloyor “Sabot ul ojizin”ni yaratishda ikki buyuk chashmadan oziq oldi. Birinchisi, islom ta’limoti va uning mukaddas kitobi Qur’ondagi ezgulik, hadislar, payg’ambarimiz Muhammad Alayhissalom, boshqa din tasavvuf nomoyondalarining ibratli hayot yo’li. Ikkinchisi, adabiy ana’nalar bo’lib, islom ta’limoti va uning maqsad- mohiyatini targ’ib qilgan badiiy asarlar. Bu o’rinda, ayniqsa, sulton ul orifin shayx Axmad Yassaviy, sulaymon Baqirg’oniy, Nosiriddin Rabg’uziy, Navoiy, Bobur asarlarining ta’siri sezilarlidir. Muallifning o’zi ham “Sabot ul ojizin” islom dini asoslarini o’rganuvchi eng muhim fan bo’lgan aqida masalalarining turkiydagi sharhi ekanligini ta’kidlaydi.

Yozildi forsiy til birla maktub,

Aqidotu furu’ qurbi maxbub.

Anikim ko’rdilar turkiy yoronlar,

Dedilar: “Gar duo qilsa eranlar

Bitilsa turki til birla aqiyda,

Ko’ngillar bo’lsa andin oramiyda.”¹²⁹

“Sabot ul ojizin” aqida (e’tiqod, ixlos, ishonch) haqidagi kitob ekanligini asarining boshqa o’rinlarida ham eslatib o’tadi va o’z muxlislarini, toliblarini unga sidqidildan rioya qilishiga da’vat etadi:

Aqiyda so’zlarini qildim isbot,

Anga qo’ydim “Sabot ul -ojizin”ot

O’zimdan xastalar bo’lg’aymu deb shod,

Nasoyihdin ham andak ayladim yod.

Nasihati tinglamas dil saxta maxjub,

Ko’karmas tosha yomg’ur yog’sa ham ko’p.

¹²⁹ So’fi Olloyor. Sabot ul-ojizin. Toshkent: Sa’nat jurnali.2007. B-14

Aqiyda bilmagan shaytona elddur.

Agar ming yil amal deb qilsa, eldur.

Uyalma ma'rifatni o'rganurdin,

Tonur joying bo'lur, qolsang tanurdin.¹³⁰

So'fi Olloyorning diniy ma'rifiv mazmundagi "Sabot ul ojizin" asari avliyo hamda payg'ambarlar haqidagi hikoyai va rivoyatlar, kamtarlik, rostgo'ylik, halollik, adolat, saxovat, ma'rifat, musulmonchilik, e'tiqod, imonga bag'ishlagan alohida-alohida masnaviy bandlar, munojat va ruboyilar asar qurilmasini tashkil etadi. Shoir asarda kibr-havoga berilishni, manmanlikni keskin qoralab, riyokorlik, pastkashlik ana shulardan kelib chiqishini eslatadi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh. Mirziyoyev "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz". "O'zbekiston" nashriyoti T.: 2017-yil 512 b
2. Karimov I.A. Olloh qalbimizda, yuragimizda. – Toshkent: O'zbekiston, 1999. – 32 b.
3. Karimov, I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Ikkinchi nashri. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010. – 176 b.
4. Adizova Aqboloy. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. Toshkent: Fan. 2009. B-95
5. Sirojiddinov Shuhrat. So'fi Olloyor islohiyoti. 1-qism. -Toshkent: , 2001. B-9

MAHMUD QOSHG'ARIY "ODOB AS-SOLIHIN"

ASARIDA ODOB AXLOQNING YORITILISHI

Yo'ldoshova Madina Shuhrat qizi Termiz davlat pedagogika institute Pedagogika va san'at fakulteti Pedagogika yo'nalishi talabasi

Annotatsiya; ushbu maqolada o'zida pedagogik bilimlarini yarata olgan tarixchi, tilshunos, olim va adib Muhammad Sodik Qoshq'ariyning ta'lim tarbiyaga oid qarashlari, tasavvuf ta'limoti rivojiga qo'shgan hissasi hamda pedagogik qarashlari haqida mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: "Odob as-solihin asari", ma'rifat, dunyoqarash, ta'lim tarbiya va uning vazifalari.

Tarixdan ma'lumki qon-qonimizgacha singan ilm va tarbiyaga oid bilimlar va insonni odob-axloqiga oid har xil qarashlar mavjud. Tarixdagi eng buyuk mutafakkir ulamolar tomonidan talim-tarbiyaga oid moddiy va ma'naviy meroslar bor bo'lib, bu meroslar pedagogika faniga borib taqaladi. Muhammad Sodik Qoshg'ariy ham o'zining talim-tarbiyaga oid ilmi orqali sharq pedagogikasi tarixiga o'zining hissasini qo'shgan ulamolardan biri hisoblanadi. Mahmud Qoshg'ariy Bolasog'un shahrida dunyoga keladi. Uning to'liq ismi Mahmud ibn Husayn ibn Muhammaddir. Mahmud Qoshg'ariy umri davomida qilgan mashaqqatli mehnati evaziga qomuschi olim va tolmas sayyoh bo'lib tanildi. Qoshg'ariy turk tilining nozik bilimdoni va tolmas targ'ibotchisi hisoblanadi. U «arab tili bilan turk tilini ikki uloqchi otga qiyoslaydi» ko'klarga ko'taradi, uning o'ziga xos xususiyatlarini mahorat bilan ko'rsatib beradi. Muhammad Sodik haqida bizgacha juda oz malumot yetib kelgan. Lekin hozirgi paytda bizga malum bo'lgan "Odob as-solihin" asarining o'ziyoq bizga uni mashhur pedagog olim sifatida tanitadi. Bizgacha uning "Zubdat al-masoyil" ("Masalalarning qaymog'i"),

("Dur al-muzoxir") ("Ko'makdoshlarning durdonasi") hamda ("Tazkirai xojagon") ("Xojalar tazkirasi") nomli asarlari yetib kelgan. Ko'plab ilmga va pedagogikaga oid asarlar yaratish mavjud bo'lgan davrda Muhammad Sodiq Qoshg'ariy tomonidan turkiy tilda ("Odob as -solihin") "Yaxshi kishilar odobi" "Zubdat as- masoyil" nomli asarlar ma'lum.

Muhammad Sodiq Qoshg'ariyning "Odob as-solihin" asari – yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni yorituvchi manba. Muhammad Sodiq Qoshg'ariyning "Odob as-solihin" ("Yaxshi kishilar odobi") asari kundalik turmushimizda har kuni har daqiqada bilish zarur bo'lgan turmush odobiga oid xulq-odob qoidalarining majmuidir. Asar turkiy tilda yozilgan bo'lib, muqaddima, yetti bob va xotimadan iborat.

Asarning muqaddimasida uning maqsadi sifatida insonga yaxshi xulq egallashi zarurligi ta'kidlanadi va u odob qoidalarini egallab olmasa va yaxshi xulq bilan odobli va toza bo'lmasa, nafaqat o'ziga, balki butun dunyoga yomonlik tarqatadi, deydi.

Allomaning "Odob as-solihin" asarida salomlashish odobi xususidagi fikrlari bilan tanishar ekanmiz, ta'lim muassasalarida muallim sinf xonasi yoki auditoriyaga kirib kelganda, "Kim oldin salom berishi kerak?", degan muammoning yechimini topgandek bo'lamiz. Birinchi bobning uchinchi faslida berilgan muloqot (uchrashuv) odobiga oid tavsiyalar ham diqqatga sazovor. Bunda uchrashganda qo'l berib ko'rishish lekin qo'l uchi bilan emas, astoydil, biroq qo'lni silamay, ochiq yuz bilan ko'rishish odobi bayon etiladi. Quchoqlashib ko'rishish, safardan qaytgan kishi hamda yosh bolalar bilan ko'rishish, o'pib ko'rishish odoblari bayon etiladi. Uchinchi bobda suhbatlashish odobi borasida so'z yuritiladi. Bizga yaxshi ma'lumki, suhbatlashish odobi va uning shartlariga amal qilish ijtimoiy munosabatlarning mo'tadil kechishini ta'minlaydi. "Odob as - solihin" asarida ham muallif suhbatlashish odobi va uning o'ziga xos jihatlari borasida batafsil so'z yuritadi. Sodiq kasal holini so'rash, tashg'ariy "Odob as - solihin" asarida, ta'ziya va musibat odoblari haqida ham fikr yuritadi. Ushbu holatlarda amal qilinadigan qoidalar mohiyatidan xabardor bo'lish ham har bir kishi uchun foydadan holi bo'lmaydi. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, Muhammad Sodiq Qoshg'ariy tomonidan yaratilgan "Odob as solihin" asari jamiyat a'zolari, shu jumladan, yoshlarning manaviy axloqiy jihatdan barkamol bo'lishlarida katta ahamiyatga ega. Mazkur asar har bir inson tomonidan o'rganilishi va kundalik turmushda qat'iy amal qilinishi zarur bo'lgan xulq odob qoidalarining majmui sanaladi. Shu bois Sharq pedagogikasi tarixida mazkur asar ham Kaykovusning "Qobusnoma" asari kabi o'z o'rnini va mavqeiga ega. Pedagogik deganda o'z navbatida manaviyat va ma'rifat tushunchalari ham ko'z o'ngimizda gavdalanadi. Ma'rifat -kishilarning ong - bilimini, madaniyatini oshirishga qaratilgan ta'lim -tarbiya, maorif hamdir. Nemis mumtoz falsafasining asoschilaridan biri Kant mazkur tushunchaning mazmun va mohiyatini ochib berishga harakat qilgan. U o'zining «Ma'rifat nima? degan savolga javob» nomli maqolasida bayon qilishicha, ma'rifat inson shaxsini tarbiyalash, uning aqli, axloqi imkoniyatlaridan jamiyatning ilgarilama, ya'ni yuksaklik tomon taraqqiyoti manfaatlari yo'lida foydalanishdir. Jamiyat taraqqiyotini ma'rifatsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Bu so'z qadim zamonlardan tortib, to XX asr boshlarigacha asosan bilim va ilm, uni egallash borasida amalga oshirilgan ta'lim-tarbiya jarayoni ma'nosida qo'llab kelingan. Dunyoqarash - insonning tevarak atrofini qurshab turgan voqelik to'g'risidagi, olamning mohiyati, tuzilishi, o'zining undagi o'rnini haqidagi qarashlar,

tasavvurlar, bilimlar tizimidir. Dunyoqarash insonning dunyoni va o'zini ma'lum ma'noda anglashi, tushunishi, bilishi va baholash usuli bo'lishi jihatdan uning har qanday moddiy va ma'naviy faoliyatida o'z ifodasini topadi.

Xulosa qilib aytganda asarni ta'lim muassasalarida o'quv predmetlari tarkibiga kiritish maqsadga muvofiqdir. Jumladan tarbiya, adabiyot, o'qish kabi darsliklar mazmunida ushbu asarning aks etish qadriyatlar asosida yoshlarni ijtimoyillashtirish axloqini yuksaltirishda muhim manba vazifasini bajaradi. "Odobas-solihin" asari yoshlar tarbiyasida balki jamiyat a'zosini tarbiyalashda nodir va didaktik ahamiyatga ega bo'lgan durdona asardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1 Muhammad Sodiq Qoshgariy pedagogik qarashlari referat. O'zbek tili va adabiyoti. Toshkent, 1972. 4-5 sonlar.
- 2 B.X. Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti-"Sano standart".2017
- 3 Ahmad Yassaviy. Hikmatlar. Toshkent, 1990. 256 bet.
- 4 Xoja Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat. Toshkent, 1991. 268 bet.
- 5 Ibrohim Haqqul. Tasavvuf saboqdari. Buxoro, 2000. 78 bet.

INGLIZ TILINI O'QITISHDA MASHQLARNING AHAMIYATI

Samadi Nooria Termiz davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

ВАЖНОСТЬ УПРАЖНЕНИЙ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Самади Нурия Независимый научный сотрудник Термезского государственного университета

THE IMPORTANCE OF EXERCISES IN TEACHING ENGLISH

Samadi Nooria Independent researcher of Termiz State University

Ta'lim jarayonida mashqlar asosiy rol o'ynaydi. Darhaqiqat, o'qituvchi qo'llaniladigan barcha usul va uslublar oxir-oqibat mashqlaeda, chet tilidan aloqa vositasi sifatida foydalanishda amalda amalga oshirish kerak. Qaysi turdagi darsda nutq faoliyati talab qilinmagan va o'qitilmagan bo'lsa ham, har qanday dras tuzilishining asosiy qismi atamaning keng ma'nosida mashq bo'lib qoladi. Ko'p sonli masgqlarning yo'qligi, chet tili darsi bir-birini kuzatib, bir-birining ortidan to'xtovsiz yugirish chog'ida kuchlanishning to'g'ri o'rgatilmaganligi juda samarasiz bo'lib, o'quvchilarning usgbu fanga bo'lgan qiziqishini susaytiradi. Bundan farqli olaraq, sinfda turli xil faol mashqlarning tarqalish o'quvchi faoliyatida uzuluksiz mashq qilish uchun barcha shart-sharoitlarni yaratadi.

Bu shuni ko'rsatadik, mashqlar o'qitish usuli sifatida maktabda chet tilini o'qitishning barcha darajalari va barcha bosqichlarini qamrab olishi kerak[1].

Dars faoliyatini tashkil etishning asaosiy shakli bir xil tipik operatsiyalar va harakatlarni ko'p marta takrorlash kabi mashqdir. Dars mashqlaridan foydalanish mashqlarning turlarini hamda ularning maqsadini, mashqlar tizimida mashq qaysi o'rinda turishni va ma'lum bir mashqni bajarib qanday natijalarga erishish mumkinligini tushunishni talab qiladi.[2]

Til o'rganish bir necha xil jihatlariga ega. [3]

Mavjud veb-resurslarga asoslangan tizimlar tomonidan qo'llab-quvatlanadigan tamoyillarni yetti toifaga bo'lishi mumkin: lug'at, grammatika, o'qish, tinglash, yozish, talaffuz va gapirish.

Lug'at faoliyati o'quvchilarga so'zlar zaxirasini yaratishga va ularni ma'nolarini o'zlashtirishga yordam beradi. Bu ko'pchilik yangi boshlovchilar til o'rganishni boshlaydigan faoliyatdir. Grammatik masg'ulotlar o'quvchilarga tilining strukturaviy qoidalarini o'rganishga yordam beradi. O'qish faoliyati o'quvchilarga yozma matnlarni tushunishga yordam berdi. Tinglash faoliyati o'quvchilarga eshitilgan narsani tushunishga va tinglash qobiliyatini yaxshilashga yordam beradi. Yozish, talaffuz qilish va nutq faoliyati o'quvchilarga ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu til o'rganish faoliyatining har birini qo'llab quvatlash uchun mavjud til o'rganish tizimlarida tuli xil mashqlar turlaridan foydalaniladi.

Mashqning umumiy tuzilishi va o'quvchilarga taqdim etayotgan o'ziga xos dolzarb material o'rtasida aniqroq farqni ta'minlaydigan umumiy tizimni amalga oshirish uchun asos sifatida foydalanish uchun taksonomiyani ishlab chiqish uchun ushbu turlar tahlil qilingan. Taksonomiyada ko'pgina mashq turlari yuqorida qatd etilgan barcha til o'rganish faoliyati uchun ishlatilishi mumkin, garchi ba'zilaribir faoliyatga xos bo'lsa ham (va bu jihatdan taksonomiya to'liq qoniqarli emas). Ushbu taksonomiya mashqlarning 7 turga ajratib turadi.

Ko'p tanlovli mashqlar to'g'ri javobni tanlash kerak bo'lgan savol va to'plam shaklida bo'ladi. Bu grammatika, tinglash va o'qish uchun qo'llaniladigan an'anaviy til o'rganish mashqidir. Savollar matn yoki tasvir shaklida bo'lishi mumkin

Matching exercise

Bog'lash yoki ulanish masgqlarda o'quvchilardan bir xil lug'at ta'riflari rga bolgan yoki qarama-qarshi bo'lgan ekkita mos ob'ektni topishni talab qiladi, masalan, antonimlar. Ular turli darajadagi o'quvchilarni osonlik bilan ta'minlay oladi va so'z boyligini oshirish uchun keng qo'llaniadi. Bunga quyidagi misollar keradi:

- Rasmni va so'zni bir-biri bilan bog'lash
- Matn va talaffuzni bir-biri bilan bog'lash
- So'z va ta'rifni bir-biri bilan bog'lash
- So'zlarni bir-biriga bog'lash

Permutation exercises

O'zgartirish yoki almashtirish mashqlari o'quvchilardan narsalarni qandaydir tartibda saralashni talab qiladi. Elementlar, harflar, so'zlar, voqealar, ehtimol vediokliplar bilan ifodalangan bo'lishi va iboralar yoki jumlar bo'lishi mumkin.

Fill-in-the-blank exercises

O'rganish uchun o'quvchi savoldagi kamchiliklarni to'ldirish kerak bo'lgan bo'sh joyni to'ldirish mashqlari keng qo'llaniladi. Grammatik tuzilmalar, o'qish va tinglash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qo'llaniladi.

Type the answer exercises

Ushbu mashqda o'quvchilardan javoblarni yozish talab qilinadi. Masalan, audio klip taqdim etilishi mumkin va o'quvchilar eshitganlarini jumladan, so'zlar, jumlar, suhbat, qo'shiq yoki hikoyalardan zarur bo'lgan javobni topib yozishlari kerak.

Spelling exercise

Imlo mashqlari o'quvchilardan so'zni to'g'ri tuzishni talab qiladi. Ular so'z boyligini o'rganish yoki osonlik bilan noto'g'ri yozilgan so'zlarni o'zlashtirish uchun ishlatiladi.

Category exercises

Ushbu mashq o'quvchilardan narsalarni (masalan, so'zlarni) turiga ko'ra guruhlariga joylashtirishni talab qiladi. Ular osonlikcha noto'g'ri ishlatiladigan so'z boyliklarni o'zlashtirishga yordam berish uchun keng qo'llaniladi (masalan, sanaladigan va sanalmaydigan so'zlar). [4]

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, ingliz til o'qitishda mashqlar asosiy rolni o'ynaydi, shunday ekan chet tili o'rganish va o'qitishning asosiy poydivorini mashqlar tashkil qiladi. Chet tili o'qitish jarayonini mashqlarsiz tasavvur qilish mumkin emas, mashqlar o'qituvchila va o'quvchilarga o'qitish va o'rganish jarayonini yaxshilashga va ularning bilimni takomillashtirishda, til ko'nikmalarini yaxshilab o'zlashtirishda qulay sharoit yaratib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. J.J. Jalolov, G.T. Makhamova, sh. S. Ashurov . English language methodology: (theory and practice) coursebook.- Toshkent:2015.- p.76.
2. The system of exercises in teaching foreign language in school and universities. Interuniversity collection of scientific papers, ed. Shatilova S.F.L. – 1778.- P.55.
3. Edge, J. (1993) Essentials of English Language Teaching. Addison Wesley.
4. A Digital Library of Language Exercises. Shaoqun Wu¹, Ian H. Witten¹, Arthur Edwards², David M. Nichols¹, Rau'l Aquino². ¹Department of Computer Science, University of Waikato, Hamilton, New Zealand {shaoqun, ihw, dmn} @cs.nz ²College of Telematics, University of Colima, Colima, Mexico {arted, aquino} @ ucol.mx

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH VA O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'LLASH ISHLARINI TASHKIL QILISH

Safarova Óraloy Faxriddin qizi Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va san'at fakulteti Pedagogika yonalishi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumtalim maktablarida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'llash ishlarini tashkil qilish, o'quvchilarni kasbga doir ko'nikmalarini oshirish, ushbu ishlarni tashkil qilishning ilmiy uslubiy ahamiyatlari haqida yangicha qarashlar berilgan bo'lib barcha pedagog va foydalanuvchilar uchun muhim jihatlar yoritib berilgan. Hozirgi vaqtda maqolada keltirilgan uslublarni qo'llagan holda yuqori natijalarga erishish mumkin deb hisoblayman.

Kalit so'z: professionalizm, kasb-hunarga yo'llash, fundamental yondashuv, Ana'naviy (diagnostik), Zamonaviy (rivojlantiruvchi), katigoriya

O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligiga erishganidan so'ng ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohatlar jarayonida asosiy bo'g'in hisoblangan umumiy o'rta ta'lim maktablari faoliyatida o'quvchilarni hayotga tayyorlash va kasb tanlashga yo'naltirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Kasbga yo'naltirishdan asosiy maqsad o'sib kelayotgan yosh avlodni ongli va mustaqil ravishda kasb tanlashga tayyorlashdan iborat bo'lib, bu jarayon shaxsning bo'lg'usi kasbiy faoliyat subyektini sifatida shakllanishini nazarda tutadi hamda uning bozor iqtisodiyoti

munosabatlariga moslashib borishiga ko'maklashadi. Kasb-hunarga yo'naltirishdan maqsad o'sib kelayotgan yosh avlodning ongli ravishda kasbni tanlashga tayyorlashdir. Ularni kasb-hunarga yo'naltirish orqali, bo'lajak kasbiy qarorlarini shakllantirishda, kasbni erkin va mustaqil tanlashlari uchun mustahkam zamin yaratuvchi tashxis xizmatiga ilmiy-amaliy tizim sifatida qarash lozim. Bu tizim orqali har bir o'quvchi shaxsni kasbga yo'naltirishda ham individual xususiyatlarini ham xalq xo'jaligi manfaatlari nuqtai nazardan mehnat resurslarini to'laqonli ta'minlash zaruratini hisobga olish kerak.

Bizga ma'lumki bizning faxrimiz bo'lgan vatandosh mutaffakirlarimiz Hamza Hakimzoda Niyoziy, Munnavar qori Abdurashidxon o'g'li, Oqiljon Sharofiddinov, Abdulla Avloniy va boshqalar yangi maktablar ochib, u yerda ta'lim tarbiya jarayonida kasb tanlashga yo'naltirish ishlarini birgalikda olib borganlar. Krupskaya, Davletov, Tolipov, Saidaxmedov, SH.Abdullayeva, J.Yo'ldashev, S.Usmonova, S.Abduraxmonov va boshqa kasbga yo'naltirish bo'yicha ko'plab olimlar ilmiy tatqiqot ishlari olib borganlar.

Lekin bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning ilmiy-amaliy tizimi yetarlicha ishlab chiqilmagan, ilmiy-pedagogik asoslari talab darajasida yaratilmagan. Bundan tashqari hozirgi kun talablari asosidagi tezkor yangiliklar, zamonaviy texnologik o'quv qo'llanmalar, dars ishlanmalari, ko'rgazmali vositalarning kamligi, kasb tanlash me'zon va me'yorlarining belgilanmaganligi, kasb tanlash bo'yicha tezkor aloqaning o'rnatilmaganligi kabi muammolar dolzarb masalalardan biridir. Umumta'lim maktabida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish tizimini shakllantirish va rivojlantirish

O'rta umumta'lim maktablarida kasb-hunarga yo'naltirish tizimida professionalizmni shakllantirishda qo'llaniladigan asosiy vositalar va ta'lim oluvchilarni kasbga yo'naltirishga ta'sir qiladigan omillar ish jarayonida ko'rsatilib ularga tahlil berish;

O'rta umumta'lim maktablarida kasb-hunarga yo'naltirish tizimini takomillashtirish va uni ta'lim tizimini rivojlanishidagi o'rnini o'rganib chiqish va xulosalar berish.

Barchamizga ma'lumki umumta'lim maktablarida kasb-hunarga yo'naltirishning turli nazariy izoxlari orasida hozirgi vaqtda ikkita eng muhim tushunchalarini ko'rsatish mumkin, bular:

Ana'naviy (diagnostik);

Zamonaviy(rivojlantiruvchi);

An'anaviy

(diagnostik) kasb-hunarga yo'naltirish nazariyasining asosiy vazifasi shaxsda kasbiy moyillikni undagi psixologik xususiyatlar va shaxsiy ehtiyojlarini solishtirish yo'li bilan aniqlash. Bunda asosiy mas'uliyat kasbiy konsultantga yuklanadi. U test o'tkazish yo'li bilan va ulardan olingan natija asosida shaxsni u yoki bu kasb-hunarga moyiliigini aniqlaydi. Bu xolda shaxs, ya'ni ta'lim oluvchi passiv rolini o'ynaydi.

Zamonaviy (rivojlantiruvchi) kasb-hunarga yo'naltirish konsepsiyasi shaxs o'z kelajagini aniqlashda aktiv ishtirokini nazarda tutadi. Bunda asosiy e'tibor shaxsning turli xil sohalarni egallashi jarayonida undagi rivojlanishni aniqlashga qaratiladi. Kasb-hunarga yo'naltirish o'quv-tarbiyaviy ishlarining qismi sifatida ko'riladi.

Kasbhunar tanlashga tayyorgarlik esa shaxsga jamiyat tomonidan ta'sir etuvchi bir tarbiyaviy tizim asosida ko'riladi.

Demak, maktabdagi har bir xodim kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha qanday ishlarni amalga oshirishini bilishi lozim. Chunki, kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini amalga oshirishda nafaqat maktab kasb-hunarga yo'naltiruvchisi yoki amaliyotchi psixologi, balki butun maktab jamoasi mas'uldir.

Umumta'lim maktablarida o'quvchilarni kasb-hunar yo'naltirishda maskan tushunchasi alohida ahamiyatga ega. Bunday maskanlar albatta

1. Oila 2. Maktab 3. Mahalla hisoblanadi.

Maktab, oila mahalla va ishlab chiqarishning hamdo'stligi yosh avlodni yangi ruhda tarbiyalashning asosiy prinsipi hisoblanadi. O'quvchilarda professional qiziqishlarini rivojlantirish va tarkib toptirish, sanoat, qurilish, qishloq xo'jaligi xizmat ko'rsatish sohasi ishchi kasblariga ijtimoiy e'tiborning ortishi, xayot yo'lining ongli ravishda tanlash ishining muvaffaqiyati maktab, oila, mahalla va ishlab chiqarishning birgalikda olib borilgan samarali ishlariga bog'liq. Shaxsni tarbiyalash asoslari oiladan boshlanadi, ya'ni o'quvchilar ba'zi kasblar bilan, xususan o'z ota-onalari, akalari, opalari, qarindosh urug'larining kasblari bilan oilada tanisha boshlaydilar bu esa o'quvchilar professional qiziqishlarining rivojlanishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarning hamma ota-onalarini (ularni o'z bolalari bilan oilaviy kasb tanlashga yo'llash ishlarida aktiv ishtirok etish darajasiga qarab) taxminan 4 kategoriyaga bo'lish mumkin.

1. Ota-onalar bolalarining o'yinlari va mehnatini kuzatadilar, uyda bolaalri qiziqqan har qanday ish bilan mashg'ul bo'lishlari uchun sharoit yaratib beradilar; bolalari bilan korxona, kallektivning mehnati haqida, o'z ishlab chiqarish muoffaqiyatlari to'g'risida suhbatlashadilar; ularning qiziqishlari va qobiliyatlari va xalq xo'jaligi ehtiyojlarini hisobga olgan holda aniq maslahatlar beradilar.

2. Ota-onalar bolalari bilan kasb tanlash haqida suhbatlashadilar, lekin aktiv ta'sir ko'rsatmaydilar, o'z bolalarining individual hususiyatlarini har doim ham hisobga olavermaydilar.

3. Ota-onalar bolalarining rejalariga ha deb aralashaveradilar, ularning qiziqishlari, istak va imkoniyatlarini hisobga olmaydilar, yeasbning moddiy va obroli tamonlaridan kelib chiqib o'zlari tanlagan ihtisosni egallashga majbur qiladilar.

4. Ota-onalar o'z balolarining kelajagiga passiv va sovuqqonlik bilan qaraydilar, ularga kasbtanlashga yordam bermaydilar, bu muammodan o'zlarining behabarligi va noto'g'ri maslahat berib qo'yishlaridan cho'chib, "o'zing ko'r", "qaysi biri yaxshi bo'lsa shuni tanla" va hokozalar qabilida ish tutib, o'zlarni chetga tortadilar. Ko'pchilik ota-onalar kasb tanlashga yo'llash masalalari bo'yicha maslahatlariga muhtojdirlar. Ular bunday yordamni suhbat, konsul'tatsiya va boshqa tadbirlar formasida maktab pedagogika jamoasi, vrach, psixolog, korxona mutaxassislaridan olish mumkin. Maktab o'zining rejalashtirgan tadbirlariga muvofiq ravishda ota-onalar kanferensiyasini uyushtirish va o'tkazish kerak. Bu konfrensiyalarda korxona kadrlar bo'limlari, mehnat resurslaridan foydalanish bo'yicha bo'limlarning, viloyat xodimlari, turli xil kasblarning, vakillari va o'quv yurtlarining rahbarlari hamda ota onalar so'zga chiqishlari mumkin bo'ladi. Ular o'z kasblarining mazmuni haqida muvofaqiyatli mehnat qilishi uchun qo'llaniladigan zarur bilim va malakalar hamda

boshqa narsalar to'g'risida bu kasbni qayyerda va qanday egallash va shu hususida qanday mahoratli bo'lish haqida; yoshlar duch keladigan qiyinchiliklar haqida va o'quvchilar bilan oilaviy suhbatlar uchun tavsiyalar haqida gapirib berishlari kerak.

Xulosa o'rnida ushbu to'rtlikni keltirmoqchiman

Tarbiyatdan tuproq gavhar bo'ladi.

Nof ichra kon mushki asg'or bo'ladi.

Qiymatsiz qora bir temirni iksir,

Tarbiya aylagach sof zar bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", "Oliy ta'lim Me'yoriy hujjatlari" T.: "Sharq", 2001.
2. Qodirov B. «Ta'lim tizimidagi islohotlar maqsad va yo'nalishlar». T. «O'zbekiston» - 2000 y.
3. Boltaboyev S.A., Magdiyev O.SH., Sattorov V.N., Avazboyev O.I. "Mehnat va kasb ta'limi metodikasidan o'quv mashg'ulotlari". Uslubiy qo'llanma. 2002.
4. Azizxo'jayeva N.N. "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat". T.: Nizomiy, 2003.
5. Magzumov P.T., Antonov A.F. va boshqalar. "O'quvchilarni mehnat va kasb tanlashga tayyorlash". - T.: «O'qituvchi», 1991. 132-bet

PEDAGOGICAL CONCEPT OF ABDUQADIR SHAKURI

*Ashurova Dilrabo Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrası
o'qituvchisi*

President of Uzbekistan Sh. M. Mirziyoyev, in his lecture on "Samarkand - polishing of the earth's surface", touched on the pedagogical heritage of the modern enlighteners of Samarkand and said, "Mahmudhoja Behbudi, Abduqadir Shakuri, Haji Muin, Saidahmad Siddiqi, who grew up on the soil of Samarkand, we gathered "The immortal legacy of dozens of devotees of enlightenment, like Abdulhamid Majidi, who grew up from the land of Kattakorgan, serves as an important source for raising our spirituality and educating our youth in the spirit of national and universal values." Therefore, it is an urgent task to use the life, work, and rich pedagogical heritage of the Jadids in the educational process. Moreover, the innovations brought by the Jadids to the field of education can be a solution to some problems that arise in the process of continuous education.

Among these, we would like to briefly touch upon Abduqadir Shakuri's pedagogical views on didactics and teaching and their importance.

First of all, we need to explain what concept and pedagogical concept are. Concept (lat. conceptio — complex, system) — 1) means views, a system of principles, a certain way of understanding, understanding and interpreting facts and events, a basic point of view¹³¹

It can be seen that the pedagogical concept is a system of rules and regulations related to the process of education.

Abduqadir Shakuri, a native of Samarkand, is recognized as a bright representative of the Jadidist movement. He was one of the first in his time to open a new school in spite of many contradictions, he practically proved that students can be literate in 6 months, and It would not be wrong to say that he is one of the founders of

¹³¹ Information from Wikipedia., <https://uz.wikipedia.org/wiki/Concept>

the movement to restore the nation, who developed such unique methods and rules of education. If we look at his pedagogical activity, he founded the Usduli-Savtiya school in September 1901¹³².

At first, he changed the school equipment, made desks and blackboards for the masters. One of his main tasks after that is to create textbooks and develop new effective teaching methods.

Ismail Gaspiralibey, who is recognized as the father of Jadidism, describes the school founded by Abduqadir Shakuri as follows: "Several years after the first model school opened in Samarkand in 1893, Mufti Mahmudhoja Behbudhoja Mr. Boyazidov, a merchant, and Mullah Abduqadir Shakuri Efendi, a local youth, built a second new school under the shadow of educationalists. This was Abduqadir Shakuri's school. Gaspirinsky described this school as a "mojahid, selfless school"¹³³

Based on the sources about Abduqadir Shakuri, it is possible to explain the innovations in his teaching method on the basis of the following table.

Abduqadir Shakuri's didactic innovations and their significance.

1-	• He rejects the teaching method of that time and uses the sound-letter, that is, syllable method, as a result, he proves that students can become literate in 6 months. He introduces an exam at the end of the school year.
2-	• He was the first to introduce music and work classes to the modern schools of Samarkand. He realized that the role of music and work classes in the educational and educational development of students is incomparable.
3-	• He considered it necessary for children to learn their mother tongue, at the same time, attention was given to students to learn Arabic, Russian, and Tajik languages.
4-	• Together with his students, he created textbooks in simple, understandable language for the schools of the new method and published them at his own expense.
5-	• He introduced the joint education of young boys and girls at school. This was an important innovation for that time. It was a practical prelude to the current concept of gender equality.
6-	• In turn, attention was paid to the acquisition of a profession by the students. Shakuri introduced horticulture, carpentry, cover-making and other professions and allocated separate hours for them to acquire them outside the school program.

If we analyze the above, the teaching methodology during Shakuri's time did not justify itself. That is, they were only memorized during the lesson, but they did not pay attention to what their essence was, and which letter represented the sounds. In such a situation, Shakuri's children realized the need to create books and textbooks for reading in his native language. He intended to provide basic information about morals,

¹³² K. Hashimov. S. Nishonova. History of Pedagogy. Part II History of Pedagogy Tashkent, 2005, 210 page

¹³³ Ismail Gaspirinsky and modernism in Turkestan, Tashkent., 2008, 35 pages., "Mullimi shahir". Olami Sibyon, 1910, No. 45.

manners, and rules of life for children in accordance with their age. The first alphabet was created by Sahakuri himself and he named it "Rahnimai Savad". In this book, words are divided into syllables. written, at the end of the book there are small chrestomaties for reading¹³⁴. This was a book based on the alphabet sound-letter method, and through this book, students' literacy was achieved in six months.

Schools similar to Shakuri's school were called "model letters". Their first stage was called Tahrizi, i.e. elementary classes, and the second stage was called Rushdi, i.e. upper classes¹³⁵.

One of Shakuri's great contributions to public education is the fact that he was the first to establish a new school for girls not only in Samarkand, but also in Turkestan, where his wife was a teacher. Later, he began to teach a group of boys and girls in the primary school. He continued to do this, even though his service was strongly criticized.

In conclusion, we can say that through the legacy of modern enlighteners like Abduqadir Shakuri, we can form high spiritual and moral principles in the students, such as love for the Motherland, appreciation of science, benefiting the society.

References

1. Ismail Gaspirinsky and modernism in Turkestan, Tashkent., 2008, 35 page., "Mullimi shahir". Olami Sibyon, 1910, No. 45.
2. K. Hashimov. S. Nishonova. History of Pedagogy. Part II History of Pedagogy Tashkent, 2005, 210 page.
3. Information from Wikipedia., <https://uz.wikipedia.org/wiki/Concept>
4. M. Fattaev "Our famous pedagogues" Tashkent, 1986, page 15
5. Chulpan. Literature is rare. T.: 1926. 37

DORIVOR XOM ASHYOSI ILDIZ VA ILDIZPOYA XISOBLANGAN O'SIMLIKLARNI O'RGATISH ASOSIDA TALABALARNING TIBBIY SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH.

M.A.Abdurahimova FARDU o'qituvchisi G.G'ulomova FARDU talaba

Annotatsiya-Tabiatda o'sayotgan madaniy va yovvoyi xolda o'suvchi o'simliklarning xalq tabobatida va tibbiyotda ularning ildiz va ildizpoyasidan tayyorlanadigan preparatlar va damlamalarning shifobaxshlik xususiyatlarini o'rganish.

Kalit so'zlar -dorivor gulhayri, manjuriya araliyasi, jenshen, dala ononisi, rovoch, dorivor qoqi, qalin barg bergeniya, ilonsimon toron, oddiy igir, qora andiz, zangori polemonium, pushti rodiola, ro'yan, valeriana.

Mustaqilligimizning ilk kunlaridan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti "Dorivor o'simliklarni yetishtirish va qayta ishlash, ularning urug'chiligini yo'lga qo'yishni rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqot ko'lamini kengaytirish chora- tadbirlari"¹³⁶ to'grisida Qaror qabul qilindi.

Hozirgi kunlarda ilmiy tibbiyotda ishlatilayotgan ko'pchilik dorivor o'simliklar o'z vaqtida xalq tabobatidan olingan. Shuning uchun ham xalq tabobatining dorivor

¹³⁴ M. Fattaev "Our famous pedagogues" Tashkent, 1986, page 15

¹³⁵ Chulpan. Literature is rare. T.: 1926. 37

o'simliklari yangi, yuqori samarali fitopreparatlar yaratish maqsadida ilmiy tekshirish ishlari olib borishda bitmas-tuganmas manbadir.

O'simliklarning o'zaro filogenetik qardoshligini hisobga olgan holda ularni o'rganish. O'zaro yaqin bo'lgan filogenetik qardosh (bir turkum, ba'zan bir oilaga kiruvchi) o'simliklar kimyoviy tuzilishi bo'yicha bir xil yoki yaqin bo'lgan birikmalar sintez qiladi.

QIZILMIYA ILDIZI – RADICES GLYCYRRHIZAE (RADICES

LIQUIRITIAE)Tuksiz (oddiy) qizilmiya (chuchukmiya, shirinmiya) –

Glycyrrhiza glabra L.; dukkakdoshlar – Fabaceae oilasiga kiradi.

Qizilmiya ko'p yillik, bo'yi 50–100, ba'zan 150 sm ga yetadigan, yer ostki qismi kuchli taraqqiy etgan o't o'simlik. Qizilmiya ildizidan tayorlangan quyuq va quruq ekstraktlari hamda sharbatlari nafas yo'llari kasallanganda balg'am ko'chiruvchi, surunkali qabziyatda engil surgi dori sifatida qo'llaniladi. Ildiz preparatlaridan glitsiram – astma, ekzema, allergik dermatit [va boshqa kasalliklarni](#), likviriton, likurazid va flakarbon uchun me'da va o'n ikki barmoq ichak yarasi hamda yallig'lanish kasalliklarini davolash uchun ishlatiladi. Qizilmiya ildizining poroshogi, qirqilgan ildizi, quyuq va quruq ekstraktlari hamda sharbatlari farmatsevtika amaliyotida [ham dori tayyorlashda](#), suyuq dori shakllari va choy – yig'malarning ta'mini yaxshilash uchun qo'llaniladi. Ildizining poroshogi surgi dori sifatida ishlatiladigan murakkab qizilmiya poroshogi, ekstrakti nafas yo'llari kasalligida qo'llaniladigan ko'krak eleksiri, qirqilgan ildiz bo'lakchalari o'pka kasalliklarida ishlatiladigan balg'am ko'chiruvchi hamda siydik haydovchi va ich yumshatuvchi choylar yig'malar tarkibiga kiradi. Qizilmiya ildizi xalq tabobatida qadimdan turli kasalliklarni davolashda keng ishlatib kelingan. Abu Ali ibn Sino bu o'simlikning ildizi bilan buyrak, qovuq va me'da yallig'lanishi [hamda isitma](#), o'pka kasalliklarini davolagan. Xalq tabobatida qizilmiya ildizidan tayyorlangan qaynatma ko'krak og'rig'i, ko'kyo'tal, nafas qisishi, tomoq qurishi, me'da-ichak (me'da va ichak yallig'lanishi, qabziyatda) va boshqa kasalliklarda ichiladi. Ildizining qaynatmasi yana yo'tal va nafas olish yo'llari shamollaganda balg'am ko'chiruvchi hamda siydik haydovchi va surunkali qabziyatda yengil surgi dori sifatida qo'llaniladi. Qizilmiya o'simligining ildizidan oziq-ovqat sanoatida (pivo, kvas kabilar tayyorlashda) hamda texnikada, to'qimachilik, kimyo sanoatida va xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlarida keng foydalaniladi.

Iyun-avgust oylarida gullaydi, mevasi avgust-sentabrda yetiladi.



Geografik tarqalishi. Bu o'simlik shur tuproqli cho'llarda, cho'llardagi ariq, kanal va daryo bo'ylarida, begona o't sifatida ekinzorlarda o'sadi. Asosan O'rta Osiyoning cho'l va yarim cho'l tumanlarida, Qozog'iston, Shimoliy Kavkaz, Zakavkazyeda hamda Ukraina, Moldova, Belarus, Rossiyaning Ovrupo qismiining janubida (Azov dengizi bo'yi, Don va Volga daryolarining quyi va o'rta qismida) katta hududlarda ko'plab uchraydi. Mahsulot Ural daryosining vodiysida,

Dog‘iston, Turkmanistonda va O‘zbekistonda (Amudaryo va Sirdaryo bo‘ylarida) hamda Janubiy Qozog‘istonda tayyorlanadi.

Mahsulot tayyorlash. Mahsulot yig‘ish vaqti yig‘iladigan joy iqlimiga qarab belgilanadi. Masalan, Uralda may oyidan oktabrgacha, Dog‘istonda martdan iyungacha, Turkmanistonda esa oktabr oyidan kelasi yil aprelogacha mahsulot tayyorlanadi. Ayni vaqtda ildizlarning 50–75% i olinadi, qolganlari yerda, qayta ko‘payishi uchun qoldiriladi. Qayta mahsulot tayyorlash 6–8 yildan so‘ng mumkin.

Qizilmiya o‘simligining ildizi belkurak, ketmon, ko‘p bulsa, traktor bilan kavlab olinadi. DF ga ko‘ra tibbiyotda qizilmiyaning tozalanmagan ildizi – Radix Glycyrrhizae naturalis va probka qismidan tozalangan ildiz – Radix Glycyrrhizae mundata ishlatiladi. Tozalanmagan ildiz quyidagicha tayyorlanadi: kavlab olingan ildizni g‘aram qilib to‘plab, ustini qamish bilan yopib qo‘yiladi. Ildizlar tez qurisin uchun qayta- qayta g‘aram qilinadi, ayni vaqtda ular bir- -biriga urilib, tuproqlardan tozalanadi. Qizilmiya ildizida yana 28 taga yaqin (4% atrofida) flavonoidlar (likviritin, likviritozid, izolikviritin, likurozid, lakrozid, glabrozid, izoglabrozid glikozidlari va ularning aglikonlari, 4-oksixalkon va boshqalar), glitserin (aril kumarin) va glikozarin izoflavon birikmalari, 2–4% achchiq modda, triterpenoid – oleanan, efir moyi, vitamin S, asparagin, 6–34% kraxmal, 20% gacha mono va disaxaridlar, pektin va boshqa moddalar bor.

Foydalanish ushun adabiyotlar

1. “Tayyor dori turlari texnologiyasi” (laboratoriya mashg‘ulotlarini bajarish bo‘yicha o‘quv uslubiy qo‘llanma. Toshkent. “KOLORINT GROU’ MCHJ”
2. Dori texnologiyasi. Toshkent. 2009. 1 tom. 236 b.
3. Tayyor dori turlari texnologiyasi. Toshkent. “KARLO xususiy firmasi”. 2007. 213 b. (laboratoriya mashg‘ulotlari uchun qo‘llanma)

MUSTAQILLIK YILLARIDA O‘ZBEKISTONDAGI MA’NAVIY VA MADANIY TARAQQIYOT

Zamonov Jumanazar Raxmonqulovich Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: maqolada mustaqillik yillarida O‘zbekistondagi ma’naviy va madaniy taraqqiyotning nazariy muammolari, shuningdek ma’naviy va madaniy taraqqiyotdagi yuksalishlar haqida nazariy tahlillar berilgan.

Kalit so‘zlar: ma’naviy-ma’rifiy jarayonlar, ilm-fan yutuqlari, ma’naviy qadriyatlar, tarixiy xotira, yodgorliklar, milliy va umuminsoniy qadriyatlar

Аннотация: в статье рассматриваются в статье теоретические проблемы духовного и культурного развития Узбекистана в годы независимости, а также теоретический анализ достижений духовного и культурного развития.

Ключевые слова: духовно-просветительские процессы, достижения науки, духовные ценности, историческая память, памятники, национальные и общечеловеческие ценности

Mamlakatimizda ma’naviy-ma’rifiy jarayonlarni tashkil etishning yaxlit tizimini yaratish, yoshlarni ma’naviy tahdidlardan himoya qilishning tashkiliy-amaliy va ilmiy-tadqiqiy jihatlarini takomillashtirish, mazkur yo‘nalishda davlat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari hamda xususiy sektorning ijtimoiy hamkorligini samarali yo‘lga qo‘yishga katta

ahamiyat qaratilmoqda. Shu maqsadda mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq ajdodlarimiz ma'naviy merosini tiklash ishlari boshlanib ketdi. Ma'naviy meros qadim zamonlardan beri ajdodlarimiz, ota-bobolarimizdan bizgacha yetib kelgan ma'naviy boyliklar – siyosiy, falsafiy, huquqiy va diniy qarashlar, axloq – odob me'yorlari, ilmfan yutuqlari, tarixiy, badiiy va san'at asarlari majmuidir. Ma'naviy qadriyatlar, boyliklar inqilobiy yo'l bilan hosil qilinadigan hodisa emas, u jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida uning ehtiyojlari tufayli yuzaga keladi va o'sha davr hayotini aks ettiradi, u jamiyat o'zgarishi bilan yo'qolib ketmaydi, keyingi avlodlar uchun meros bo'lib qoladi. Har bir avlod ma'naviyatni yangidan yaratmaydi, balki mavjud ma'naviy merosga tayanadi. Biroq uni qanday bo'lsa shundayligicha, ko'r-ko'rona qabul qilavermaydi, taraqqiyparvarlik, insonparvarlik, adolat nuqtai nazaridan qabul qiladi va rivojlantiradi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilmfan sohalarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonlari, 2019 yil 3 maydagi PQ-4307-son "Ma'naviy – ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi, 2021 yil 26 martdagi PQ-5040-son "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari, Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda 1059-son "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Istiqlol tufayli milliy madaniyatimiz, jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga bebaho hissa qo'shgan buyuk bobokalonlarimizning ma'naviy merosi qaytadan o'rganildi va tiklandi. Xalqimiz ulardan bahramand bo'la boshladi. Mustaqillik yillarida xalqimiz ma'naviyati yulduzlari bo'lgan buyuk allamalarimizning tavallud topgan tarixiy sanalari YUNESKO bilan hamkorlikda mamlakatimizda va xalqaro miqyosida keng nishonlandi.

Buyuk allomalarimiz yubileylari munosabati bilan ularning o'nlab noyob asarlari turli tillarda nashr etildi, ularga atab haykallar o'rnatildi, ziyorathoglar, bog'lar yaratildi.

1991 yilda buyuk bobomiz Alisher Navoiy tavalludining 550 yilligi keng nishonlandi. Shu yili O'zbekiston Fanlar akademiyasi Adabiyot institutiga Alisher Navoiy nomi berildi, Alisher Navoiy nomidagi Davlat mukofoti ta'sis etildi. Yubiley yilida «Lison ut-tair», «Sab'ai-sayyor», «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun», «Hayrat-ul abror» asarlari nashr qilindi, kinofilmlar va sahna asarlari yaratildi. 1991 yil 28 sentyabr kuni Toshkent shahrida barpo etilgan Alisher Navoiy haykali va Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy bog'ining ochilishi marosimi bo'lib o'tdi.

1994 yil oktyabr oyida Mirzo Ulug'bek tavalludining 600 yillik yubileyi o'tkazildi. Ulug'bek madrasasi, Ulug'bek yashagan davrdagi astranomik asboblar, Toshkentdagi Ulug'bek haykali aks etgan pochta markalari muomalaga chiqarildi. O'sha yil 24 oktyabrda Parijda YUNESKO zalida "Ulug'bek va Temuriylar davri" mavzusida Xalqaro konferensiya hamda "Ulug'bek va an'anaviy san'at" ko'rgazmasi

bo'lib o'tdi. Bu tadbirlar Mirzo Ulug'bek qoldirgan ilmiy merosning umuminsoniy qadriyatga molik ekanligini yana bir bor isbot etdi.

1998 yil 23 oktyabrda Farg'onada buyuk alloma Ahmad al-Farg'oniyni 1200 yillik yubileyi nishonlandi. Uning noyob ilmiy merosi xalqimizga qaytarildi. Farg'ona shahrida al-Farg'oniyni bog'i yaratildi va buyuk allomaga haykal o'rnatildi.

Mustaqillik yillarida shuningdek tarixiy xotiraning tiklanishi jarayoni kechdi. Jamiyat ma'naviyatini yuksalti-rishda tarixiy xotira, ajdodlar tarxini bilish, milliy ahloqiy qadriyat hamda an'analar va muqaddas dinimizning o'rni va ahamiyati katta. Biron bir xalq o'z tarixini bilmay, asrlar osha yaratilgan ma'naviy merosga tayanmay va uni yanada rivojlantirmay turib o'z kelajagini tasavvur eta olmaydi. Shu bois mustabid tuzum davrida soxtalashtirilgan xalqimiz tarixini xolisona, haqqoniy yoritish, barcha o'quv maskanlarida Vatan tarixini o'qitish borasida muhim tadbirlar amalga oshirildi. 1996 yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat va jamiyat qurilishi Akademiyasi qoshida "O'zbekistonning yangi tarixi markazi" tashkil etildi.

2019 yilning 5-10 aprel kunlari mamlakatimizning janubdagi gavhari Termiz shahrida Xalqaro baxshichilik san'ati festivali bo'lib o'tadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2018 yil 1 noyabrdagi qaroriga binoan ushbu san'at bayrami keng miqiyosda tashkil etildi. 32 gekardan iborat katta hududda Qoraqalpog'iston respublikasi, Toshkent viloyati hamda viloyatlarning ramziy qo'rg'onlari bunyod ettirib, har bir hududning o'ziga xos urf-odat, an'ana va qadriyatlari unda aks ettirildi.

Mustaqillik yillarida Vatanimiz tarixini yoritish va o'rganish masalalari partiyaviylik, sinfiylik yondoshuvlardan hukmron kommunistik mafkura ta'siridan xalos etildi. Necha o'n yillar davomida buzib ko'rsatilgan yoki so'z yuritilmay kelgan tarixiy voqealarni xolislik, tarixiylik, haqqoniylik tamoyillari asosida yoritilgan qator ilmiy asarlar, darsliklar va o'quv adabiyotlari yaratildi.

Amir Temur yubileyi munosabati bilan Samarqand va Shahrisabzda o'nlab tarixiy obidalar ta'mirlanib, qayta tiklandi, yangi inshootlar qurildi, bog'lar barpo etildi. Samarqand va Shahrisabz shaharlari markazida ko'rkam Amir Temur maydonlari barpo etildi va ulug'vor haykallari o'rnatildi. Shuningdek, bu shaharlarga "Amir Temur" ordeni topshirildi.

1997 yilda Buxoro va Xeva shaharlarining 2500 yilligi, 1999 yilda buyuk vatanparvar siymo Jaloliddin Manguberdi tavalludining 800 yilligi nishonlandi, 2002 yilda Termez shahrining 2500 yilligi nishonlandi.

Vatanimiz ozodligi yo'lida shahid ketgan Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat, Usmon Nosir va boshqa xalq ziyolilari nomi, hurmati o'z joyiga qo'yildi, asarlari nashr etildi. O'zbekistonning 1-Prezidenti I. Karimov tashabbusi bilan Toshkentda mustamlakachilik davri qurbonlari xotirasini abadiylashtirish maqsadida "Shahidlar xotirasi" yodgorlik majmui bunyod etildi. Mazku majmua qoshida "Qatag'on qurbonlari xotirasi" muzeyi qurilib, 2002 yil 27 avgust kuni foydalanishga topshirildi.

Bu yodgorliklar majmualari jamiyat ma'naviyatini yuksaltirishga, Milliy ong va milliy g'ururni ko'tarishga hamda xalqimiz, ayniqsa, yoshlar ongida milliy istiqlol g'oyalarini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 31-moddasida "Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan diniga e'tiqod qilish yoki hech

qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi" deya diniy qarashlarimiz erkinligi kafolatlanadi.

Muxtasar qilib aytganda, mustaqillik yillarida din, eng avvalo, islom dinining ham milliy, ham umuminsoniy qadriyat sifatidagi mavqei tiklandi, diniy ulamolarning qadr-qimmatini o'z joyiga qo'yildi. Tarix xotirasi, xalqning jonajon o'lkani, davlatimiz hududining holis va haqqoniy tarixini tiklash milliy o'zlikni anglashni, ta'bir joiz bo'lsa, milliy iftixorni tiklash va o'stirish jarayonida g'oyat muhim o'rin tutadi. Tarix millatning haqiqiy tarbiyachisiga aylanib bormoqda. Buyuk ajdodlarimizning ishlari va jasoratlari tarixiy xotiramizni jonlantirib, yangi fuqarolik ongini shakllantirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги "Ўзлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 1059-сон Қарори 1-илоvasи. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.01.2020 й., 09/20/1059/4265-сон.
2. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. Asarlar, T.1. 202-bet.
3. Эркаев А. Маънавият — миллат нишони. — Т.: Маънавият, 1999. — 239 б.
4. Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари. — Т.: Университет, 1998. — 156 б.

4- SHO‘BA. GLOBALLASHUV JARAYONIDA TARBIYANING ISTIQBOLLI MASALALARI VA VAZIFALARI

МАЪНАВИЙ ТАФАККУР ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ АСОСИЙ МЕЗОНИ

Мирзаев Муталиб Жўраевич

Жамият маънавиятсиз бўлмаслиги, ҳар қандай юксак жамият тараққиёти маънавий тафаккурнинг ва инсон онгининг юксаклиги орқали барчага маълум. Маънавият-инсон, ҳалқ, жамиятнинг куч-қудрати. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди, - дейди халқимиз. Маънавий-маданий тараққиётида давлат томонидан олиб борилаётган сиёсатнинг роли ниҳоятда катта. Қайси мамлакатда маънавий, маданий ва мафкуравий ишларда ғамхўрлик қилиш давлат сиёсати даражасига кўтарилган бўлса, ўша мамлакатда тинчлик, барқарорлик вужудга келади, илм-фан, маърифат ривожланади. Бу ўз навбатида мамлакат олдида турган турли энг мураккаб муаммоларни ҳал этиш имконини яратади. Бу жараён таълим-тарбия соҳасидаги давлат сиёсатининг ҳуқуқий асосларини ислохотлар яратиб беришдан бошланади. Таълим ва тарбияни истиклол ғоялари асосида ўқувчилар маънавий тафаккурини юқори поғонага кўтариш, келажагимиз бўлган ўқувчи-ёшлар маънавий тафаккурини ривожлантириш, унда мактаб, оила ва маҳалла ҳамкорлигини шакллантириш даврнинг қатъий талаби, жамиятнинг ижтимоий топшириғи ҳисобланади.

Тарбияга янгича, тизимли ёндашув, болада таянч фазилатларни кафолатли шакллантиришда оила, таълим муассасалари, маҳаллаларнинг ҳамкорликдаги ижтимоий-педагогик имкониятларини тўлиқ юзага чиқаришни ва улар орасида илмий-методик узвийликни янги даражага кўтариш имконини беради. Шу муносабат билан ўқувчи ёшларда маънавий тафаккурни шакллантиришда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги «Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 1059-сон қарори қабул қилинди. Унинг асосий мақсади - ёш авлодда мустақил ва бахтли ҳаёт учун зарур ижтимоий малака ҳамда фазилатларни ёшига мос, босқичма-босқич шакллантиришдан иборатдир. Ушбу мақсадга эришиш, учун қуйидаги бир қатор вазифаларни амалга ошириш белгилаб қўйилди: «маънавий-ахлоқий тарбияни баҳолашнинг илмий асосланган индикаторларини ишлаб чиқиш, маънавий тарбияни шакллантиришда оила, маҳалла ва таълим муассасалари, шунингдек, оммавий ахборот воситалари ва бошқа ижтимоий тузилмалар ўртасида самарали ҳамкорлик механизмини йўлга қўйиш» [1;5]. Ушбу вазифалар доирасида оила, таълим-тарбия маскани ва маҳалла ҳамкорлиги соҳасида педагогларнинг моддий-маънавий шароити тубдан яхшиланиб, таълим сифатини ошириш долзарб масаллардан ҳисобланади.

Маънавий тафаккур жамият тараққиёти, миллат камолати ва шахс баркамоллигини белгилаб берувчи асосий мезонлардан бири ҳисобланади. Чунки маънавий тафаккур ривожлангандагина жамиятда ижтимоий-иқтисодий, сиёсий баркамоллик вужудга келади ҳамда мамлакат ва миллат тараққий этади.

Бу ўз навбатида шахснинг баркамол ривожланиши учун зарур бўлган хусусиятлардан бири бўлиб хизмат қилади. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий–ахлоқий негизларини белгилаб берди. Улар қуйидагилардан иборат:

- умуминсоний қадриятларга содиқлик;
- халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши;
- ватанпарварлик [2; 74.].

Шу боис, халқ маънавиятини ривожлантириш, бугунги ёшлар маънавий тафаккурини ривожлантириш, мамлакатда амалга оширилаётган барча ижтимоий-иқтисодий ишларда унга таяниш давлат сиёсати даражасига кўтарилган муаммодир. Бу ютуқлар демократик жамият куришни ўзида ифода этувчи бозор муносабатларига асосланган бугунги ҳаёт билан боғлиқ. Маънавият инсон, халқ, жамият ва давлатнинг куч-қудратидир. Маънавият сўзига Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримов қуйидагича таъриф беради: «маънавият инсонни руҳий покланиш ва юксалишга даъват этадиган, инсон ички оламини бойитадиган, унинг имон иродасини, эътиқодини мустаҳкамлайдиган, виждонни уйғотадиган қудратли ботиний куч» [3; 62.].

Маънавий тафаккурни тарбиялашда барча инсоний фаолият давлатимиз олиб бораётган бугунги сиёсатини ифода этади. Маънавий тафаккурни ривожлантиришда давлат томонидан олиб бориладиган сиёсатнинг роли ниҳоятда каттадир. Қайси мамлакатда маънавий тафаккурни ривожлантириш ва маърифатни кўтариш, у ҳақида ғамхўрлик қилиш давлат сиёсати даражасида кўтарилган бўлса, ўша мамлакатда тинчлик, барқарорлик вужудга келади, илм-фан, маърифат ва маданият ривожланади. Айниқса, Ўзбекистоннинг халқаро майдонда обрў-эътибори тобора ошиб бормоқда. У танланган йўл эса жаҳондаги мамлакатлар томонидан тан олинмоқда. Айниқса, ёш авлодга бўлган эътибор, иқтидорли ёшлар билан ишлаш, «Президент мактаблари»нинг ташкил этилиши, мактабгача таълим, умумтаълим мактабларидаги ислохотлар бунга мисол бўла олади. Шу билан бирга Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Бизнинг ҳавас қилса арзийдиган буюк тарихимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган улуг аждодларимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган бекиёс бойликларимиз бор. Ва мен ишонаман, худо ҳохласа, ҳавас қилса арзийдиган буюк келажагимиз ҳам албатта бўлади» - деган сўзлари тарих зарварақларида чинакам уйғониш - Учинчи Ренессанс даври пойдеворини яратиш учун ўзига хос даъват ва ишонч ҳисобланади.

Маънавий тафаккур ва юксак онг эгаси бўлган баркамол инсон тушунчасининг ўзининг кенг қамровли, серқирра тушунча маънавий баркамол инсон – комил инсон тушунчаси билан ҳамкор. Айни вақтда маънавий баркамол инсон тушунчаси соғлом авлод тушунчаси билан ҳамкор. Ҳозирги кунда бу масалаларга биринчи даражали аҳамият беришимизнинг балки имон-эътиқоди ва ахлоқий-руҳияти хулқ-атвори меъёрлари, ахлоқ-адоб қоидалари билан бевосита алоқадорлиги билан ажралиб туради.

Маънавий баркамол кишилар халқ тақдири ва фаровонлиги, ватан тақдири ва унинг равнақини ўйлайдилар. Улар мутеликда, қарамликда яшашни

истамайдилар. Соғлом деганда, биз фақатгина жисман бақувват фарзандларимизни эмас, балки маънавий онги ва тафаккури бой авлодни ақлий ривожланган, ахлоқий пок, маърифатли фарзандларни, авлодни тушунмоғимиз керак. Президент Ш.М.Мирзиёев эркин фуқаро, озод шахс, баркамол инсон ҳақида гапириб, асосий тўрт жиҳатга эътиборни қаратди, яъни ҳар бир фуқаро:

- ўз ҳақ ҳуқуқини танийдиган бўлсин, бунинг учун курашиш лозим;
- ўз кучи ва имкониятларига таянадиган бўлсин, имкониятларини ишга солиб, самараларга эришсин;
- атрофида содир бўлаётган воқеа ҳодисаларга мустақил муносабат билдира олсин.

Маънавий тафаккурни тарбиялашда қуйидаги методлардан фойдаланиш ўқувчи ёшлар маънавий тафаккурини тарбиялашда мактаб, оила ва маҳалла ҳамкорлигини ташкил этишда самарали эканлиги самарали эканлиги тавсия этилади:

1. Суҳбат методи – ўқувчи ёшлар маънавий тафаккурини тарбиялаш тўғрисида тушунчага эғаликларини англаш, уларнинг ёшларда ушбу туйғуни шакллантириш борасидаги фикрларини ўрганишга ёрдам беради.

2. Савол-жавоб методи – ўқувчи ёшлар маънавий тафаккурини тарбиялашда мактаб, оила ва маҳалла ҳамкорлиги ҳақидаги шахсий мулоҳаза ва қарашларини аниқлашга хизмат қилади.

3. Маъруза методи – тажриба-синов иштирокчиларига маънавий тафаккур тушунчасининг моҳиятини англашти, унинг луғавий маъносини тўғри тушунтириш, шахсда маънавий тафаккур туйғусини шакллантириш омиллари ва педагогик имкониятлари тўғрисида маълумотлар беришга кўмаклашади.

4. Тушунтириш методи – ўқувчи ёшлар маънавий тафаккурини тарбиялашда мактаб, оила ва маҳалла ҳамкорлигининг назарий моҳияти ва унга эга бўлишнинг ижтимоий аҳамияти ҳақидаги тушунчалар ҳосил қилинади.

5. Фаолиятда машқлантириш (амалий машқлар) методи – тўғарақлар асосида ўқувчиларда маънавий тафаккур туйғусининг шаклланиши учун шароит юзага келади.

6. Ҳикоя қилиш методи – маънавий тафаккурнинг ижтимоий аҳамияти, ана шундай туйғуга эга бўлган Шарқ мутафаккирларининг фаолияти, ёшларда сўз юритилаётган маънавий тафаккур туйғусини тарбиялашда ёрдам беради.

7. Кўргазмалилик методи – ўқувчи ёшлар томонидан ўзлаштирилаётган назарий маълумотларни мустаҳкамлаш, маънавий тафаккур тушунчасининг моҳиятини англаш, билимларни амалиётда қўллаш кўникмаларини тарбиялайди.

Шундай қилиб, ўқувчи ёшлар маънавий тафаккурини тарбиялашда мактаб, оила ва маҳалла ҳамкорлигининг педагогик жараёнда ташкил этишнинг самарали шакл, метод ва воситаларини танлай билиш, улардан ўринли ва мақсадга мувофиқ фойдаланиш ўзининг ижобий натижаларини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги 23.09.2020-йилдаги ЎРҚ-637-сон қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги

Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.01.2020 й., 09/20/1059/4265-сон.

3. Ш.М.Мирзиёев “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови” Тошкент. “Ўзбекистон” 2017.

4. М.Ж.Мирзаев “Ўқувчи-ёшлар маънавий тафаккурини тарбиялашда мактаб, оила ва маҳалла ҳамкорлиги технологияларининг назарий ва амалий асослари” (услубий қўлланма) Термиз-2020.

ДУНЁ ИЛМ-ФАНИДА ЭКОЛОГИК ХАВФСИЗЛИК МАСАЛАЛАРИ

*Мухтарова Л.А., Термиз давлат педагогика институти доценти в/б,
педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Жаҳон илм-фанида экологик муаммолар глобал муаммога айланди. Шу боис, нафақат бир-иккита давлат, балки бизни ўраб турган дунё мувозанати ҳақида ўйлаётган кўплаб давлатлар ҳам ушбу муаммони ҳал қилишга эътибор қаратган. Бугун дунё бўйлаб кенг тарқалаётган экологик инқироз ва муаммолар табиатга тўғри муносабатда бўлиш, унга эътиборни кучайтириш зарурлигини билдиради. Хусусан, бу муаммони ҳал этиш Ўзбекистонда давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Дунё халқлари тараққиётининг ҳозирги босқичида инсоният учун экологик хавфсиз маконда яшаш масаласи тобора долзарб муаммога айланмоқда. Она сайёра муҳитини булғаётган экологик хавф, “Табиат-жамият-инсон” муносабатларининг бузилиши ер юзидаги барча халқларни бу ҳақда чуқурроқ ўйлашга мажбур этмоқда. Шу жиҳатдан олганда, бугунги кунда ҳар бир ўқувчининг экологик хавфсизлик маданиятини фанлараро янги тенденциялар орқали юксалтириб бориш давр талаби. Хавфсизликни глобал экологик муаммолардан бири сифатида тадқиқ этиш, унинг мазмун-моҳиятига таҳлилий ёндашиш, ўзига хос хусусиятларини кўрсатиб бериш ҳамда илмий жиҳатдан тадқиқ этиш муҳим аҳамият касб этади.

Экологик онг, экологик маданиятнинг содда меъёрлари қадимдан мавжуд бўлиб, тарихий ёзма манбаларда, масалан, зардуштийлик дининг муқаддас китоби “Авесто”да, буддизм, христиан, ислом ва бошқа динлар манбаларида, шу билан бир қаторда, Шарқ уйғониш даврининг етук мутафаккирлари ҳисобланган Абу Наср Форобий (“Китоб ал-мабодидинсония”); Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий (“Китаб сурат ал-арз” “Ернинг сурати” ёки “География”); Абу Райҳон Беруний (“Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”); ибн Сино (“Ақлий илмлар таснифи”) ва ўрта асрларда Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин”, “Сабъаи Сайёр” каби асарларида инсон руҳияти наботот олами билан боғлиқ маълумотлар келтирилганлигини кўришимиз мумкин [2; Б-81]. “Авесто”да, ислом таълимотининг асосий манбаи “Қуръон”, тасаввуф фалсафаси, халқ оғзаки ижоди, Шарқ ва Ғарб мутафаккирлари асарларида табиат муҳофазаси ва экологик тарбияга оид аҳамиятли илмий меросларда ўз аксини топган.

Экологик сиёсат бўйича Европа институти директори Ernst Ulrich von Weizsacker (Германия) “Замонавий дунёда четлаб бўлмайдиган мавзу - бу маданият, тадбиркорлик ва умуман тараққиётнинг ажралмас қисмига айланган технологиялар” деб изоҳ бериб, келгусида экологик парадигма иқтисодий парадигмага нисбатан устунлик касб этиб, уни назорат қила бошлайди дейилади.

Шунга кўра, XXI аср экологик хавфсизлик асрига айланди. Буюк Британиянинг Staffordshir университети профессори Abdel Hamed Silamonнинг маърузаларида долзарб экологик хавфсизлик муаммолари, жумладан, “Инсон умрининг абадий эмаслиги, чегара билиши, инсон ҳаётини табиат ва коинотдан айро тасаввур этиб бўлмаслиги билан бирга у билан ҳисоблашиб яшаш муҳимлиги изохланади”.

“Инсон ва биосферанинг коэволюцияси” тушунчасини Н.Н.Моисеев: “Биосфера ноёб объект бўлиб, у бир нусхада мавжуд. Бугун кечагидек эмас, эртага ҳам бугунгидек бўлмайди. Биосфера билан ўтказилган ҳар қандай тажрибалар қабул қилиниши мумкин эмас” деб илмий жиҳатдан асослайди. Демак, барқарор ривожланиш атроф-муҳитнинг бевосита инсониятга нисбаттан таъсир даражасини инобатга олиш муҳимлигини кўрсатмоқда.

Жумладан, John Pezzey инсон ва атроф-муҳит хавфсизлигига изох бериб: “Сўнгги йиллар ичида атроф-муҳит захираларининг инсоният цивилизациясини қўллаб-қувватлаш қобилияти ҳақида кенг тарқалган ташвиш тўлқини кузатилди, “барқарор ривожланиш”, “барқарор ўсиш” ёки шунчаки “барқарорлик” масалалари глобал муаммога айланди. Бу инсоннинг ижтимоий ва атроф-муҳит хулқ-атворини қўзғатувчи баъзи кучлар қанчалик чуқур эканлигини кўрсатади ва бизни уни қанчалик ўзгартириш мумкинлиги ҳамда ўзгариши кераклиги тўғрисида реал қарашга мажбур қилади” деб ташвишланади.

Бу борада кўплаб хорижлик олимларнинг қарашлари мавжуд бўлиб, хусусан, экологик таълимнинг мазмуни ва моҳияти, тузилиши С.С.Нaugen, атроф-муҳит муҳофазасининг ўзига хос жиҳатлари Hsing Yun, Сайёрамизда ҳаёт куртаклари ва унинг давомийлиги Bastedo Jamie Shield, Биорегионализм, маданият ва экология соҳасига оид глобал муаммолар Brennan Andrew, концептуал экологик тадқиқотлар методологияси масалалари R.Harding, табиий-илмий билимлар интеграцияси D.Coste ва J.Trimлар томонидан илмий-назарий жиҳатдан ўрганилган.

Шу билан биргаликда, И.А.Каримов экологик хавфсизлик муаммосига оид қуйидаги мулоҳазаларни билдирган: “Экологик хавфсизлик муаммоси аллақачонлар миллий ва минтақавий доирадан чиқиб, бутун инсониятнинг умумий муаммосига айланган. Табиат ва инсон ўзаро муайян қонуниятлар асосида муносабатда бўлади. Бу қонуниятларни бузиш ўнглаб бўлмас экологик фалокатларга олиб келади” [1; 113-б.].

Дарҳақиқат, инсоният дунёнинг ҳамма бурчагида ўз турмуш тарзини енгиллатиш ва яхшилаш учун, табиатдан имкон қадар кўп нарсани юлиб олишга ҳаракат қилмоқда. Қизиғи шундаки, одамлар табиатни поймол қилади, аммо атмосферанинг мусаффо, оқар сувларининг тоза бўлишини, узоқ яшашни орзу қилади. Аслида эса атроф-муҳитни ифлослантириб, ўз хоҳишига ва орзусига зид ҳаракат қилаётганини ўйламайди ҳам секин-аста иқтисодий ривожланишнинг биологик қурбонига айланишини эса фаҳмламайди. Атмосфера ифлосланиши сабабли нафас олиш йўли, ўпка билан боғлиқ касалликлар ривожланмоқда. Океан ва денгизларга инсоннинг узлуксиз аралашини у ердаги тирик организмларнинг ёппасига қирилиб кетишига сабаб бормоқда.

Н.Artur Uestingнинг атроф-муҳит ва ижтимоий хавфсизликни таъминлаш учун инсон экологик захиралардан оқилона фойдаланиши муҳимлигини айтиб:

“Келажак авлодларнинг ўз эҳтиёжларини қондиришида атроф-муҳитга зиён этказмаслик қобилиятини ривожлантириш керак” деган фикрлари ўринли [3]. [Pirages Dennis](#), Theresa Manleyлар фикрича: “Атроф-муҳит хавфсизлиги, табиий захиралардан оқилона фойдаланиш тенденциялари тобора кучайиб бораётганлиги инсон хавфсизлиги масаласи ҳамisha долзарблигини ифодалайди” [4]. Шу муносабат билан [барқарор ривожланиш соҳасидаги халқаро институт](#)нинг таъкидлашича, хавфсизликни барқарорлаштиришдан мақсад “атроф-муҳит ва табиий захиралардан оқилона фойдаланиш орқали инсон хавфсизлигини глобал даражага олиб чиқиш зарур”. Зеро замонавий энергия тежовчи технологиялар ва муқобил энергия манбаларининг кашф этилиши, инновацион технологияларнинг жорий этилиши ижобий мазмун-моҳиятга эга бўлсада, бунинг ортида минглаб салбий оқибатлар борлиги табиий жараёнларга рухсатсиз аралашувлар атроф-муҳит учун жиддий ташвиш туғдирди.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиққан ҳолда, экологик муаммоларни ҳал этишда тежамкор, экологик тоза технологияларни жорий этиш, ўқувчиларда экологик маданиятни юксалтириш, атроф-муҳитга оқилона муносабатда бўлиш, табиат неъматларини келгуси авлодлар учун асраб-авайлаш ҳиссини шакллантириш антропоген таъсирларнинг олдини олишда асосий омиллардан бўлиб, бунда экологик таълимнинг аҳамияти бекиёс, чунки, табиат инъомларидан омилкорона фойдаланиш орқали атроф-муҳит ва ижтимоий ҳаёт уйғунлигини таъминлаш асосида барқарорликни сақлашда муҳим ўрин эгаллайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А.. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. -Тошкент.: “Ўзбекистон”. 1997. -Б. 110
2. Djurakulov X.A. Shaxsda ekomadaniyat hissini oshirishning ijtimoiy-falsafiy masalalari. Falsafa va hayot xalqaro jurnal. ISSN 2181-9505. -T.; №2. 2020. -82 b.
3. UN Global Issues, Environment. the Brundtland Report, “Our Common Future”. [Inson xavfsizligi \(wikidea.ru\)](#)
4. [Pirages Dennis](#), DeGeest, Theresa Manley (2004). [Ecological Security: An Evolutionary Perspective on Globalization](#). Rowman va Littlefield. - Pp. 59-60.

О ВЛИЯНИИ ПЕСТИЦИДОВ НА КРОВЬ ЖИВОТНЫХ

Бердиев У.Б., доцент Термезского государственного педагогического института, кандидат физико-математических наук

Калит сўзлар: пестицид, нитрит, кон, гемоглобин, азот оксиди, эркин радикал, парамагнит марказ, ЭПР спектрометр.

Аннотация: В статье изучены влияние пестицидов в крови млекопитающих на свободные радикалы и парамагнитные центры. Впервые были выявлены увеличение количество свободных радикалов в крови под влиянием пестицидов, также изучены влияние нитритов на изменение парамагнитных центров в крови.

Введение. Пестициды и свободные радикалы между собой тесно связаны, по этому пестициды обладают токсическим аллергическим и мутагенным действием на организм млекопитающих. В ряде работ было отмечено, что в тех районах, где интенсивно используются пестициды и нитраты, частота заболеваний значительно выше, по сравнению с другими районами[1-3].

Известно, что пестициды могут приводить к снижению количества эритроцитов и лейкоцитов, уменьшают содержание гемоглобина и общего белка плазмы крови и увеличивают активность переаминирования в сыворотке крови [4,5]. Однако до сих пор остается не изученным механизм воздействия пестицидов на транспортные белки крови, ферменты и на гемоглобин. Остаются также не ясными механизмы образования ряда радикалов и парамагнитных центров, которые могут принимать участие в стимуляции преокисления липидов, входящих в состав мембран форменных элементов крови.

Пестициды часто применяют вместе с минеральными удобрениями. В связи с широким использованием удобрений существует опасность избыточного накопления нитратов и нитритов в почве, почвенных водах и пищевых продуктах растительного происхождения. Нитраты далеко не безразличны для организма животных и человека. Поступая в организм млекопитающих, эти вещества под действием микрофлоры полости рта и желудочно-кишечного тракта могут превращаться в нитриты [6,7]. В литературе имеются сведения о токсическом действии нитритов на организм человека, животных и моделирование спектров ЭПР парамагнитных центров крови на ЭВМ [8-11]. Основным токсическим действием нитритов является их метгемоглобинизирующая активность [12]. Однако наряду с образованием метгемоглобина в крови нитриты могут восстанавливаться в окись азота [13]. Окись азота, взаимодействуя с гемоглобином, образуется *R*- и *T*-конформеры *Nb-NO* комплексов [14-16]. Поступая в организм человека и животных, пестициды и нитросоединения могут приводить к тяжелым токсическим эффектам, механизм которых во многом остается неизученным.

Материалы и методы исследования.

Кровь удобно рассматривать в виде двух компонентов плазмы и форменных элементов эритроцитов, белых кровяных клеток. В плазме крови основными парамагнитными центрами являются церулоплазмин, содержащий медь, трансферрин, содержащий железо, семихиноновые формы коферментов крови и аскорбиновой кислоты. При изучении влияния пестицидов на парамагнитные свойства, крови млекопитающих, в качестве объекта исследования использовали донорскую кровь человека и кровь крысы линии Вистар и гемоглобина.

Для записи спектров ЭПР использовали 3-х сантиметровый радиоспектрометр «Рубин» с высокочастотной модуляцией магнитного поля (100 кГц) и развёрткой магнитного поля, управляемой компьютером.

В экспериментах были использованы следующие пестициды: дикват, прометрин, гидрел, котаран, атразин, зенкор, девринол, теноран (любезно предоставлен д.х.н. Гольдфельдом Е.Г.).

Влияние пестицидов изучали на 40 крысах линии «Вистар» весом 190-200 грамм, их разделили на четыре группы. Первой, второй и третьей группе животных внутрибрюшинно и внутривенно вводили при разных дозах пестицидов. Четвертая группа служила контролем. Животных забивали декапитацией после введения указанных выше веществ через 40 мин. Кровь помещали в 0,6 мл тефлоновые патроны и замораживали в жидком азоте. Значения амплитуды

сигналов ЭПР относили к весу влажного образца и затем усредняли для образцов одной группы.

Гемоглобин получали по методике Антонини и Брунори (Antonini Branori, 1971)[42].

В опытах *in vitro* кровь и гемоглобин инкубировали с указанными выше пестицидами (при разных концентрациях).

Результаты и обсуждение. Свободные радикалы, по определению, являются частицами, имеющими неспаренные электроны. Они могут быть положительно заряженными, отрицательно заряженными и нейтральными, и все три типа радикалов играют важную роль. Радикалы имеют различную реакционную способность, зависящую от температуры и концентрации окружающих молекул. При очень низких температурах даже очень активные радикалы могут быть иммобилизованы в высоковязких стеклах или кристаллах и могут жить очень долго; активные радикалы часто «улавливают» при низких температурах для изучения методом электронного парамагнитного резонанса (ЭПР).

Изучали влияние внутрибрюшинного введения пестициды: дикват, прометрин, гидрел, котаран, атразин, зенкор, девринол и теноран на изменение содержания свободных радикалов, а также парамагнитных центров церулоплазмينا и трансферрина в крови крыс.

Показано, что пестициды атразин, зенкор, девринол, теноран, существенно не влияют на содержание и состав парамагнитных центров крови. В то же время внутрибрюшинное введение диквата, прометрина, гидрела и которана в дозах LD_{50} приводило через 30-60 мин к увеличению содержания свободных радикалов в крови в 2-6 раз. Наибольшее изменение в содержании свободных радикалов было отмечено при внутрибрюшном введении прометрина (в 3-5 раз) и диквате (в 4-6 раз). Меньшее изменение в содержании свободных радикалов отмечали при внутрибрюшном введении гидрела (в 2-4 раза) и которана (в 2-3 раза).

Для того, чтобы понять характер влияния пестицидов на парамагнитные центры крови были предприняты опыты по изучению влияния этого вещества на парамагнитные $Nb-NO$ комплексы. Спектры ЭПР $Nb-NO$ комплексов хорошо изучены [33] [30-36]. Известно также, что конформационные изменения $Nb-NO$ комплексов под влиянием ряда веществ (2,3- дифосфоглицерата, АТФ, ИГФ, додецилсульфата натрия) приводят к изменению формы спектров ЭПР.

По этому можно было ожидать, что $Nb-NO$ комплексы могут явиться экспериментальной моделью для изучения возможного влияния пестицидов на белковую часть пигмента крови. Кроме того, как уже указывалось ранее, пестициды могут поступать в организм человека и животных на фоне нитратно – нитритной интоксикации. Поэтому течение такой формы интоксикации может иметь свои особенности.

Данные литературы по действию пестицидов на парамагнитные центры крови в условиях нитратно-нитритной интоксикации нам неизвестны. В связи с этим, $Nb-NO$ комплексы, образующиеся при нитратно – нитритных интоксикациях могли явиться не только экспериментальной моделью для

изучения действия пестицидов на белки, но и иметь вполне самостоятельное значение для исследования бинарного действия пестицидов и нитросоединений.

Выводы Впервые показано влияние пестицидов на спектры ЭПР крови животных, а также выявлено, что спектры ЭПР крови существенно зависят от наличия нитритов в окружающей среде. Таким образом, обнаружены усиления сочетающего действия пестицидов и нитритов, позволяющее организовать службу контроля действия вредных факторов окружающей среды.

Список использованной литературы:

1. Асроров М.И., Очиллов К.Р., Маматкулов Х.М., Мирахмедов А.К., Ходжибаева Г.С., Ахмеджонов И.Г., Мирходжаев У.З. «Мембраноактивные свойства некоторых дефолиантов, используемых в хлопководстве // Узб. Биол. жур. 1986. №5. С.5-7.
2. Реутов В.П., Сорокина Е.Г. Проблема оксида азота в биологических системах: от НО-синтазных и нитритредуктазных систем в организме млекопитающих к циклу оксида азота, принципу цикличности и механизмам, лежащих в основе многочисленных заболеваний // Евразийское Научное Объединение. 2016. Т.1. №1(13). С.49-55.
3. Журавлев В.Ф., Цапков М.М. Токсичность нитратов и нитритов // Гигиена и санитария. 1983. №1. С.62-66.
4. Apostol S. Modificatoinis hematologice dans 1 es intoxicatoinis provoqeas des pesticides // Arch. Union med. Balkan. 1983. V.21. №1-2. P.127-131.
5. Бердиев У.Б., Реутов В.П., Вишневский Е.С., Каюшин Л.П., Гольдфельд Е.Г. Изучение влияния пестицидов на парамагнитные свойства крови млекопитающих. // Материалы Всесоюзной конференции "Магнитный резонанс в биологии и медицине". Черногловка. 1989. С. 143.
6. Крушинский А.Л., Кузнецов В.С., Дьяконова В.Е., Реутов В.П. Ингибиторы нейрональной и индуцибельной НОсинтаз усиливают протекторный эффект кратковременной адаптации к гипоксии у крыс линии Крушинского-Молодкиной // Известия РАН. Серия биол. 2015. №1. С.77-85.
7. Гусакова С.В., Смаглий Л.В., Бирулина Ю.Г. и др. Молекулярные механизмы действия газотрансмиттеров NO, CO и H₂S в гладкомышечных клетках и влияние NO-генерирующих соединений (нитратов и нитритов) на среднюю продолжительность жизни // Успехи физиологических наук. 2017. Т. 48. № 1. С.24-52.
8. Ажиба Я.И., Каюшин Л.П., Никишкин Е.И. Спектры электронного парамагнитного резонанса железосодержащих комплексов, возникающих в тканях животных, при некоторых видах гипоксии. // Биофизика. 1969. Т.14. вып.5. С.852-856.
9. Бердиев У.Б., Реутов В.П., Вишневский Е.И., Каюшин Л.П., Шекшеев Э.М. Применение автоматизированного метода ЭПР спектроскопии для изучения влияния пестицидов и нитритов на парамагнитные свойства крови млекопитающих // Биофизика. 1990. Т.35. №2. С.382-383.
10. Бердиев У.Б. Разработка методов автоматизированной ЭПР-спектроскопии для оценки состояния организма по парамагнетизму крови : Автореф. дис. канд. физ.-мат. наук. М.: МНО «Форум» Агентство биоинформатики и экологии человека. 1991. 28 с.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА НУРОНИЙЛАРНИ ҲАР ТОМОНЛАМА ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ БОРАСИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР

*Ёрматов Ф.Ж., Термиз иқтисодиёт ва сервис университети доценти,
тарих фанлари номзоди*

Халқимизда кексаларга ҳурмат ва эҳтиром кўрсатиш ҳамда уларни ҳар томонлама улуғлаш миллатимизга хос олий қадриятдир.

Мустақиллик йилларида аҳолини кучли ижтимоий ҳимоялаш давлат сиёсатининг бош устувор йўналишига айланди. Ўтган йиллар давомида Ўзбекистон Республикасида амалга оширилган барча ислохотлардан кўзланган ягона мақсад фуқароларга нормал турмуш тарзини яратиб бериш, аҳолининг кам таъминланган, муҳтож қисмини муттасил равишда иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш бўлди. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Миромонович Мирзиёев Президентлик лавозимида иш фаолиятини бошлаган илк даврдан бу ишлар янада изчил давом эттирилиб, нуронийларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор қаратилди ва тизимда ўзига хос чора-тадбирлар ишлаб чиқилди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кексалар ва ногиронларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2016 йил 28 декабрдаги ПҚ-2705-сон қарори[1]нинг қабул қилиниши ҳам юқоридаги фикримизни тасдиқлайди. Фармонга мувофиқ 2017 йилнинг 1 январидан бошлаб ҳар бир туман (шаҳар) бўлимида биттадан, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар бўлимларида учтадан, марказий аппаратда 8 нафар ходим ҳисобидан “Нуроний” жамғармаси штат бирликлари таъминотини бюджетдан молиялаштиришга қабул қилиб, “Нуроний” жамғармаси пенсионер ходимларига пенсияларни 100 фоиз миқдорда тўлаш, бюджет маблағлари ҳисобига таъминланаётган “Нуроний” жамғармаси ходимларига “Наврўз” ва “Мустақиллик” байрамларига мукофотлар “Нуроний” жамғармаси бўлимларида лавозим окладининг 50 фоизи миқдорида ва марказий аппаратда лавозим окладининг 100 фоизи миқдорида тўлаш, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “1941-1945 йиллардаги уруш ва меҳнат fronti фахрийларини ижтимоий қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2014 йил 13 октябрдаги ПФ-4658-сонли [Фармони](#)га мувофиқ, 1941-1945 йиллардаги уруш қатнашчиларига ҳар йили санаторийларда соғломлаштириш курсини олиш ўрнига йўлланма қийматига тенг компенсация олиш ҳуқуқини бериш ҳамда бюджет маблағлари ҳисобига бепул тиббий-ижтимоий ёрдам кўрсатиш тизими доирасида кексалар, ногиронлар, уруш ва меҳнат фахрийларини соғломлаштиришни таъминлаш учун 2017-2019 йилларда Бухоро, Қашқадарё ва Хоразм вилоятларида санаториялар куриш каби ижобий ишлар амалга оширилди.

2017 йилнинг юртимизда “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили” деб эълон қилинишида ҳам катта маъно-мазмун бор. Бу ҳақда Президентимиз Ш. М. Мирзиёев алоҳида гапириб, “Бу ислохотларнинг асосий мақсади – аҳоли учун

муносиб ҳаёт даражаси ва сифатини таъминлашдир. Энг асосий устувор вазифа “Инсон манфаатлари ҳамма нарсадан устун” деган олижаноб ғояни изчиллик билан ҳаётга татбиқ этишдан иборат.

Бугун ҳаётимизнинг ўзи Конституциямизда ифодасини топган энг асосий мақсад – инсон манфаатларини ҳар томонлама таъминлаш масаласини долзарб вазифа қилиб қўймоқда. Инсон манфаатларини таъминлаш учун эса аввало одамлар билан, халқ билан мулоқот қилиш, уларнинг дарду ташвишлари, орзу-ниятлари, ҳаётий муаммо ва эҳтиёжларини яхши билиш керак. Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак ва бу ҳақиқатни аввало барча бўғиндаги раҳбарлар яхши тушуниб олиши зарур”[2] деган эди.

2017 йил 7 февралда қабул қилинган “2017-2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”[3]нинг тўртинчи йўналиши “Ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари” деб номланган бўлиб, унда аҳолининг реал пул даромадларини ва харид қобилиятини ошириш, кам таъминланган оилалар сонини ва аҳолининг даромадлари бўйича фарқланиш даражасини янада камайтириш ва пенсияонерлар, ногирон, ёлғиз кексалар, аҳолининг бошқа эҳтиёжманд тоифаларининг тўлақонли ҳаёт фаолиятини таъминлаш учун уларга тиббий-ижтимоий ёрдам кўрсатиш тизимини янада ривожлантириш ва такомиллаштириш ва шу каби кўплаб масалаларнинг ўрин олганлиги ҳам юртимизда мазкур соҳада олиб борилаётган кенг қамровли ишларнинг яққол намунасидир.

Бундан ташқари ушбу тизимдаги ишларни такомиллаштириш ҳамда нуронийларни янада ҳар томонлама қўллаб-қувватлашни кучайтириш борасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Меҳнат фахрийси” кўкрак нишонини таъсис этиш тўғрисида” 2017 йил 14 июлдаги ПҚ-3133-сон қарори[4] асосида ўша йилнинг ўзида 959 нафар нуроний “Меҳнат фахрийси” кўкрак нишони билан тақдирланди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Кекса авлод вакиллариининг жамиятдаги ўрни ва ижтимоий фаоллигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2019 йил 27 сентябрдаги 816-сон, “Кексаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” қарори[5] асосида “1 октябр – Халқаро кексалар куни”ни мамлакатимизда муносиб нишонлаш мақсадида ҳар йили октябр ойининг биринчи ҳафтаси “Кексалар ҳафталиги” этиб белгиланди. 2020 йил 9 июнда қабул қилинган “Фахрий мураббий” орденини таъсис этиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни асосида 2858 нафар “Фахрий мураббий” орденига номзод нуронийлар рўйхати шакллантирилди. Кекса авлод вакиллариининг саломатликларини асраш, хусусан, ижтимоий ҳимояга муҳтож, якка-ёлғиз яшовчи нуронийларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш мақсадида қилинаётган ишлар ҳақида гапирар эканмиз, 2020 йилнинг биринчи ярмидаёқ 228 минг 564 нафар нуроний бепул чуқур тиббий кўрикдан ўтказилиб, 8678 нафар нуронийнинг санаторийларда соғлиқларини тиклаш ташкил этилдиганини алоҳида қайд этиш зарур. Шунингдек, 179 минг

240 нафар нуронийнинг юртимиздаги диққатга сазовор турли масканларига саёҳат қилишларига шароит яратилди.

Давлатимизнинг ижтимоий ҳимоялаш дастурлари асосида кекса авлод вакиллари 1620 нафарига ногиронлар аравачаси, 1532 нафарига эшитиш мосламаси, 1600 нафарига ҳасса (қўлтиқ таёқ), 400 нафарига кўзойнак, 3005 нафарига эса бошқа реабилитатсия воситалари берилди. Шу билан бирга эҳтиёжманд оилаларда яшаётган кексаларнинг хонадонларида ҳашар ўтказилиб, уларга доимий равишда озиқ-овқат маҳсулотлари ҳамда дори-дармон воситалари етказиб берилмоқда. Янги Ўзбекистонда Нуронийларни қўллаб-қувватлаш соҳада амалга оширилган ислохотлар ҳақида гап кетар экан, қуйидаги ижобий ўзгаришларни ҳам алоҳида эътироф этиш мақсадга мувофиқ.

– Соҳага оид 20 та қонун ҳужжати, шу жумладан 1 та қонун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 3 та Фармон ва Қарори қабул қилинди, 16 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар такомиллаштирилди.

– кексаларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш соҳасида ваколатли давлат бошқаруви органи – Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ташкил этилди;

– Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри ҳамда туманлар ва шаҳарларда Нуронийлар жамоатчилик кенгашлари ташкил этилди;

– маҳаллаларда кексалар ишлари бўйича жамоатчилик асосида фаолият юритадиган раис маслаҳатчиси лавозими киритилди; – Маҳаллаларда “Кексалар маслаҳати” гуруҳлари ва “Бувижонлар мактаби” жамоатчилик кенгашлари ташкил этилди.

– 1941-1945 йиллардаги уруш қатнашчиларига санаторийларда ҳар йили йўлланманинг ўртача нархига тенг равишда компенсация олиш ҳуқуқи берилди;

– Касаба уюшмалари Федератсияси маблағларининг 30 фоизини пенсионерларни, биринчи навбатда уруш ва меҳнат fronti фахрийларини соғломлаштиришга йўналтириш йўлга қўйилди;

– “Ватан ҳимоячилари куни” ва “Наврўз” байрамларида “Нуроний” жамғармаси ҳисобидан уруш қатнашчилари ва меҳнат fronti фахрийларига моддий ёрдам кўрсатиш тизими жорий этилди;

– “Фахрий мураббий” ордени ва “Меҳнат фахрийси” кўкрак нишони таъсис этилди ҳамда шу даврга қадар 947 нафар нуроний “Меҳнат фахрийси” кўкрак нишони билан тақдирланди;

– 23818 нафар якка-ёлғиз қариялар ва ногиронларга жами моддий ёрдам ҳамда “Меҳрибонлик”, “Саховат” ва “Мурувват” уйларида яшовчиларга мурувват ёрдамларини мунтазам кўрсатиш тизими йўлга қўйилди;

– 493 мингга яқин фахрийларнинг диққатга сазовор жойларга, муқаддас қадамжоларга зиёрат ва саёҳатлари уюштирилди;

– 4213 нафар иккинчи жаҳон уруши қатнашчиларига жами 22 млрд сўмга яқин миқдорда мукофот пуллари ва эсдалик совғалари тантанали равишда топширилди;

– 72 нафари уруш қатнашчиларига Ҳаж сафарига бориш билан боғлиқ бўлган 1,3 млрд. сўм тўлаб берилди;

- “Дори-дармон” АК ҳисобидан 125 млн. сўмлик дори-дармонлар уруш қатнашчилари, ёлғиз пенсионер ва ногиронларга бепул етказиб берилди.
- 126 та туман (шаҳар)да кекса авлод вакиллари учун “Нуронийлар масканлари” ташкил этилди;
- “Нуроний” жамғармасининг барча ходимларига пенсияларни 100 фоиз миқдорида тўлаш тизими йўлга қўйилди;
- “Кексалик гашти” журнали таъсис этилди. Ушбу журнал ва “Нуроний” газетаси мунтазам чоп этилиши йўлга қўйилди.

2020 йил давлатимиз раҳбари Олий Мажлисга Мурожаатномасида кексалар, жумладан, ёлғиз кексалар билан ишлаш, уларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича яхлит ва таъсирчан тизим яратиш зарурлиги, бу тоифа учун ажратилаётган ижтимоий тўловлар миқдорини қайта кўриб чиқиш кераклигини алоҳида таъкидлаган бўлса, жорий йил “Агар катта авлоднинг билими ва тажрибасини, узоқни кўра олиш фазилатларини ёшларимиздаги ғайрат-шижоат, мардлик ва фидойилик билан бирлаштира олсак, кўзлаган марраларга албатта етамиз. Нуроний отахон ва онахонларимизни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашимиз ҳам қарз, ҳам фарздор”[6], деган қатъий чорловлари билан уларга бўлган юксак эҳтиромини намоён этди.

Шунингдек, республика “Нуроний” жамғармасининг молиявий имкониятлари янада кенгайтирилиши, бунинг учун ушбу жамғармага бюджетдан 100 миллиард сўм ажратилиши, ўзгалар парваришига муҳтож бўлган 16 мингдан зиёд кексаларга ёрдам бериш, тўловлар миқдорини ошириш, кўрсатиладиган ижтимоий хизматлар кўламини кенгайтириш вазифалари ҳам белгилаб берилди.

Ўзбекистон аҳолисининг қарийб ўндан биринигина ташкил этаётган кекса авлод вакиллариининг ҳар бири нафақат моддий, балки маънан, руҳан ҳам қўллаб-қувватланишга муносибдир. Маълумот ўрнида айтиш жоизки, 2020-йил сўнгида юртимизда пенсия ва нафақа олувчиларнинг умумий сони 3 миллион 824 мингга ташкил этган бўлса, уларнинг 2 849 118 нафари ёшга доир пенсия олувчилар, 402 нафари Иккинчи жаҳон уруши қатнашчилари, 15 нафари эса меҳнат fronti фахрийларидир.

2020 йил мазкур ойлик илк бор мамлакатимиз бўйлаб юксак савияда ташкил этилиб, унга жами 56 минг 228 нафардан ортиқ кексалар қамраб олинди. Уларнинг 10 151 нафари кам таъминланган, ижтимоий ҳимояга муҳтож нуронийлар экани эса тадбирнинг аҳамиятини янада оширди[7].

Кекса саёҳатчиларнинг мароқли дам олишлари учун республикадаги меҳмонхона ва меҳмон уйлари, умумий овқатланиш жойларидаги хизматлар учун эса чегирмалар жорий этилди. Шунингдек, ойлик мобайнида “Ўзбекистан Аирвайс” АЖ томонидан ички авиа йўналишларда, “Ўзбекистон темир йўллари” АЖ томонидан республика ичидаги амалдаги тарифларга ҳамда “Узавтотранс Сервис” МЧЖ томонидан маҳаллий йўналишларда қатновчи автобус чипта нархларига ҳам 15 фоиздан 25 фоизгача ихтиёрий чегирмалар берилди.

Ўзбекистон Мусулмонлар идораси ҳузуридаги “Вақф” хайрия жамоат фонди томонидан Тошкент шаҳри, Самарқанд, Бухоро, Қашқадарё, Хоразм ва Навоий вилоятларидаги 14 та зиёратгоҳга кексаларнинг бепул киритилиши

йўлга қўйилганида ҳам уларни рухан қўллаб-қувватлаш кўзда тутилган. Шунингдек, Маданият вазирлиги томонидан ҳам Қорақалпоғистон Республикаси, Бухоро, Қашқадарё, Самарқанд, Сирдарё, Сурхондарё ва Хоразм вилоятларидаги 49 та маданий мерос объектларига киришда чегирмалар жорий қилинди. 1200 нафар фахрийларнинг концерт ва театрларга ташрифи ташкил этилди.

Шу ўринда айтиш жоизки, ўтган йили Касаба уюшмалари Федерацияси Кенгаши ва “Нуроний” жамғармаси томонидан жами 22845 нафар кексалар ва ногиронлиги бўлган шахслар, шу жумладан, уруш ва меҳнат fronti фахрийлари соғломлаштирилди.

Корхона, ташкилот ва муассасаларда меҳнат қилаётган 3508 нафар пенсионерлар, шунингдек, касаба уюшмаси аъзоларининг пенсионер оналари имтиёзли, 300 нафари бепул соғломлаштирилди.

Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлигининг “Нуроний” жамғармаси Республика Бошқарувига тақдим этган маълумотга кўра, 12 минг 876 нафар кекса нуронийлар турли санаториялар ва сиҳатгоҳларда соғлиқларини тиклаган, 66 минг нафари бепул чуқур тиббий кўрикдан ўтказилган.

Президентимизнинг 2016-йил 28-декабрдаги “Кексалар ва ногиронларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори асосида эса “Нуроний” жамғармаси Республика Бошқарувининг мурожаатига мувофиқ, “Дори-дармон” акциядорлик компанияси томонидан жамғармага тақдим қилинган 1860 дона дори-дармон аптекалари Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳрида истиқомат қилиб турган ногиронлар ва ёлғиз кексалар, Иккинчи жаҳон уруши қатнашчилари ва меҳнат fronti фахрийларига етказиб берилди.

Касаба уюшмалари ташкилотлари томонидан 240 нафар ёлғиз кекса ва ногиронларга 57,8 миллион со‘млик коммунал хизматлар учун тўловлари қисман қоплаб берилди. Республикаimizдаги “Саховат” ва “Мурувват” уйларида истиқомат қилаётган қарияларга, ногирон ҳамда ёлғиз кексаларга касаба уюшмалари ҳисобидан 75,6 миллион сўмлик хайрия ишлари амалга оширилди.

2020-йили Ватанимиз давлат мустақиллигининг 29 йиллиги муносабати билан иқтисодиёт, ишлаб чиқариш, илм-фан, маданият, таълим, соғлиқни сақлаш, юриспруденция ва бошқа соҳалардаги узок йиллик ҳалол меҳнатлари учун ҳамда ишламасдан, жамиятда мустаҳкам оилани сақлаб қолган оналардан иборат жами 393 нафар фахрийлар, жумладан, уларнинг 144 нафари I-даражали, 124 нафари II-даражали, 125 нафари III-даражали “Меҳнат фахрийси” кўкрак нишони билан тақдирланди. Тақдирланган фахрийларга жами 211 миллион 404 минг сўм миқдоридаги мукофот пуллари жамг‘арма ҳисобидан топширилди. 2021 йил 31 августда Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг 30 йиллик байрамига бағишланган тантанали маросимда Президентимиз Шавкат Мирзиёев “Ватанимиз мустақиллиги биз учун куч-қудрат ва илҳом манбаи, тараққиёт ва фаровонлик асоси” номли маърузасида, “Мамлакатимизда олиб борилаётган жадал ва кенг кўламли ислохотлар юртимизда янги даврни- янги Ўзбекистон даврини бошлаб берди”[8] дея алоҳида таъкидладилар.

Маҳаллаларда маънавий муҳитни янада яхшилашнинг энг самарали тизими сифатида йўлга қўйилган “Ҳар бир нуроний – беш нафар ёшга мураббий” тамойили асосида 30 минг 428 нуроний 147 минг 186 нафар тарбияси оғир, маънавий кўмакка муҳтож ва уюшмаган ёшга бириктирилди[9].

Янги Ўзбекистон стратегиясида барча соҳа ва тармоқлар, минтақа ва ҳудудлар, хусусан, ҳар бир маҳалла бўйича олдимизга янада юксак вазифалар қўйилмоқда. Бу улуғвор мақсад ва ғояларни амалга ошириш, янги Ўзбекистонни барпо этиш ва Учинчи Ренессансга пойдевор қўйиш, Ватанимиз тараққиёти, халқимиз фаровонлиги ва бахт саодати йўлида изчил олиб борилаётган, ҳеч қачон ортга қайтмайдиган ҳаётбахш ислохотлар самарадорлигини таъминлаш йўлида мамлакатимизда истиқомат қилаётган 3 миллионга яқин нуронийлар ҳам ташаббусни қўлга олиб, бир ёқадан бош чиқариб, аҳиллик ва ҳамжихатликда фаол саъй-ҳаракатларни амалга ошираверади.

Маҳаллаларда маънавий муҳитни янада яхшилашнинг энг самарали тизими сифатида йўлга қўйилган “Ҳар бир нуроний – беш нафар ёшга мураббий” тамойили асосида 30 минг 428 нуроний 147 минг 186 нафар тарбияси оғир, маънавий кўмакка муҳтож ва уюшмаган ёшга бириктирилди [9].

Умуман олганда ҳулоса сифатида шуни алоҳида такидлаш жоизки , мустақиллигимизнинг ўтган давр мобайнида ёши улуғ нуронийларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор берилди. Янги Ўзбекистонда бундан кейин ҳам бу эзгу ишлар янада юксалиши шубҳасиздир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2017 йил 9 январ, 1-сон, 10-модда.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. 2017 йил 15 январ.
3. 2017 йил 7 февралда қабул қилинган 2017—2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси.
4. <https://lex.uz/docs/3270589>

МАНГИТЛАР ХУКМРОНЛИГИ ДАВРИ ТАШҚИ СИЁСАТИ ТАРИХИНИ ЎРГАНИШДА РУС ТАРИХШУНОСЛИГИНИНГ ЎРНИ

Махматкулова Н.Ч., Термиз давлат педагогика институти ўқитувчиси

Место русской историографии в изучении истории внешней политики во времена господствования Мангытов

Махматкулова Н.Ч., преподаватель Термезского государственного педагогического института

XIX аср Бухоро хонлигининг қўшни давлатлар билан алоқаларини ўрганишда янги босқич ҳисобланади. Бу даврда Рус тадқиқотчи олимлари, чиновник офицерлари ва сайёдлари янги маълумотлар тўплай бошлайдилар. Жумладан, 1800 йили Тошкентга рус офицерлари Поспелов билан Бурнашевнинг экспедицияси ташкил қилинди. Улар Павел I нинг топшириғига

биноан Ўрта Осиё худудини ўрганиши керак эди. Улар Тошкентни ва унинг қўшни давлатлар билан савдо алоқаларини ўрганишга катта аҳамият берган.

Бухоронинг қўшни давлатлари билан алоқалари тарихи XVIII асрнинг охирлари ва XIX асрнинг бошларида 30 йилдан ортиқ Шарқ мамлакатлари буйлаб саёҳат қилган Габайдулла Амиров томонидан ҳам ёзиб қолдирилган. Унинг кўрсатмалари 1825 йил «Азиатский Вестник» журналида нашр қилинган. Г.Амировнинг маълумотларига кўра, Хиндистоннинг Жайнагар ва Хайдаробод шаҳарларига Бухоро ва Кобул моллари қатори рус товарлари ҳам келтирилган[1.Б.94-95]. Бухоронинг ташқи савдо алоқаларида, унинг қўшнилари Марв ва Хирот аҳолиси алоҳида роль уйнаган. Бухоролик савдогарлар Марвга ҳар хил рус товарларини олиб келган. Рус товарлари Бухоро орқали Хирот бозорларига ҳам олиб борилган. Г.Амировнинг Бухоронинг савдо аҳамияти тўғрисидаги фикрларини Мулла Алим Маҳмуднинг «Тарихи Туркистон» асарида ҳам тасдиқлайди. Муаллиф бу асарда Бухорони ўз даврининг муҳим савдо маркази бўлганлигини таъкидлаган.

Бухоро хонлиги тарихини ўрганишда Е.К.Мейендорфнинг асари ҳам муҳим аҳамиятга эга. XIX асрнинг 20-йилларида Чор Россияси Бухоро амирлигига ўз экспедициясини юборади. 1820-1821 йиллардаги А.Ф.Негри бошчилигидаги экспедиция таркибида табиатшунос Е.К.Мейендорф ҳам бўлган. У саёҳати маҳсули сифатида 1826 йилда «Путешествие из Оренбурга в Бухару» деб номланган китобини нашр қилдирган[2.С.84-91]. Асарда кўпроқ Бухоронинг ички ва ташқи савдо алоқалари ёритилган. У Бухоронинг савдо-сотиғи ривожланган, Афғонистон, Эрон, Хиндистон ва бошқа мамлакатлар билан доимий қизғин савдо алоқалари бўлган, аҳолиси зич жойлашган шаҳар деб ҳисоблаган.

Шундай қилиб, Е.К.Мейендорф келтирган далиллар XIX асрнинг 20-йилларида ҳам Бухоро хонлигининг Афғонистон, Хиндистон, Кашмир ва Эрон билан жадал савдо алоқалари бўлганлигини тасдиқлайди.

Жумладан, кейинги тўрт-беш йилда (1820-1821 йиллардаги экспедиция вақти назарда тутилган) Бухорода ҳиндлар сони жуда тез купайиб кетиб 300 тага етган. Уларнинг бир қисми муқим ўрнашиб олган бўлса, қолган қисми эса Кобулга бориб келиб туради. Бухорода тахминан 4000 афғонлар булиб, уларнинг бир қисми савдо билан шуғулланган. Эронликлар эса 40000 киши бўлиб, уларнинг кўпчилиги куллар булган[2.1.С.106].

Бухоро хонлиги ҳақидаги муҳим маълумотлар А.Ф.Негри экспедициясининг вакили Э.Эверсман томонидан ҳам тўпланган. Унинг китобида Бухоронинг ички ва ташқи савдо алоқалари яхши акс эттирилган. Э.Эверсман маълумотларига кўра, Бухоро Россиянинг бир қатор шаҳарлари: Троицк, Орск, Оренбург, Астрахан, ва бошқа Шарқ давлатлари Эрон, Афғонистон, Хиндистон, Кашмир билан савдо алоқалари ўрнатган. Э.Эверсман ҳам Е.К.Мейендорф каби Бухорони Осиё транзит савдосининг муҳим маркази сифатидаги аҳамиятини таъкидлаб, Бухоро шаҳрида мавжуд бўлган карвон-саройлар хусусида фикр билдирган. А.Ф.Негри миссиясининг яна бошқа бир иштирокчиси Будрин булиб, унинг асари 1871 йил Санкт-Петербургда нашр қилинган. Унда XIX асрнинг биринчи чорагида Бухоронинг сиёсий, иқтисодий

ва маданий ҳаёти акс эттирилган. Будриннинг асарида Бухоронинг ички ва ташқи савдо алоқаларига кўпроқ эътибор берилган. Унинг маълумотида кўра, Бухорода 13 та карвонсарой бўлиб, унда ҳиндлар, хиваликлар, нуғойлар, эронликлар, арманлар, қирғизлар ва бошқалар яшаган.

Будрин Ҳиндистон, Эрон ва Россиянинг Бухоро савдосидаги ролини алоҳида таъкидлайди. А.Ф.Негри элчилигининг Бухорога келиши амирликнинг шарқ давлатлари билан савдоси ҳақидаги бир қанча асарларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлади.

Бухоронинг халқаро савдодаги ролига А.Ф.Негри элчилигининг бошқа вакиллари ҳам аҳамият берган эди. Элчилик вакилларида бири ўз хатида шаҳарнинг ярми карвон саройлардан, бозор ва дўконлардан иборат, турли миллат савдогарларининг бу ерга интилиши Бухоронинг савдо маркази эканлигидан далолат беради, деб ёзган эди. Маълумки, бу савдо муносабатлари қароқчиларнинг босқинчиликлари натижасида қийинчиликка дучор бўлар эди. Юқоридаги хатда таъкидланганидек, «яқинда қароқчилар Эрондан келаётган иккита карвонни ва элчилар ортидан Оренбург чегарасидан келаётган карвоннинг каттагина қисмини ҳам талашган» [3.С.39]. Бухоро ҳукумати бу ходисаларни бартараф қилиш учун ҳеч қандай чора кўрмас эди.

А.Ф.Негри миссиясининг вакилларида бири табиатшунос тадқиқотчи Э.Эверсман 1821 йил 21 январда Петербургга юборган хатида «Эрондан келаётган иккита Бухоро карвони туркманлар томонидан таланиб, одамлар ўлдирилган»лиги ҳақида ёзган. Тарихдан маълумки, Бухоро билан Эрон ўртасидаги савдо-иқтисодий алоқалари тез-тез содир бўлиб турадиган туркман қароқчиларининг талончиликлари оқибатида улар Ўртасидаги савдо алоқалари яхши ривожланмаган. Шунинг учун А.Ф.Негри элчилигининг вакиллари Бухоро ҳукмдорларини ҳақли равишда айблаган эдилар. Негаки улар бу каби қароқчилик ҳаракатларининг олдини олиш учун зарур чора-тадбирларни кўрмаган эди. Шунини таъкидлаш лозимки, ҳар доим ҳам Бухоро ҳукмдорлари хоҳлаган тақдирларида ҳам йўлларнинг хавфсизлигини таъминлаш учун бирор тадбир қилиши қийин эди. Фақатгина хонлик пойтахти яқинларидаги савдо йўлларининг хавфсизлигини таъминлаши мумкин бўлган. Аммо хонликдаги ҳукумрон бўлиб келган беқарор вазият туфайли Бухородан Эронга борадиган йўлни ҳимоя қилишни ҳукуматдан кутиш бефойда эди. Шунини эслатиш лозимки, XIX асрдаги манғитлар шайбоний Абдуллоҳон II ёки баъзи аштархонийлар каби таъсирга эга эмас эдилар. XVIII аср ўрталарига нисбатан Шохмурод, Хайдар ёки Насрулло даврига келиб, Бухоронинг Ўрта Осиё минтақасидаги таъсири сезила бошлаган. Лекин ҳануз Бухоро аввалги сиёсий мавқеига кўтарила олмаган эди.

XIX асрнинг 30 йилларида Россияда Бухоронинг қўшни давлатлар билан алоқалари ҳақидаги нашрлар пайдо бўла бошлади. Кўзга кўринган рус шарқшуноси П.С.Савельев, «Бухара в 1835 году» мақоласида Бухоро хонлигида бўлган сайёҳлар ҳақида маълумот беради. Муаллиф Бухоронинг 1935 йиллардаги вазиятини сомонийлар даври билан таққослаб «Бухоро ҳали ҳам Шарқ шаҳарлари орасида биринчи ўринда туради», деб ёзган эди. П.С.Савельев шарқ давлатларининг савдо муносабатларида Бухоронинг роли ҳақида гапириб, уни «Ўрта Осиёнинг муҳим савдо омбори» деб ёзган эди ва у ерда 4000 та

хиндлар яшайди, деб таъкидлаган эди[4.С.13]. У Бухорони Ўрта Осиёнинг марказий савдо шахри деб баҳолаган эди. П.С.Савельев асосий диққатини карвон йуллари тавсифига қаратган эди. У Бухородан Эрон ва Афғонистонга борадиган учта карвон йули ҳақида айнан, Машҳад, Хирот ва Кобулга борадиган ва Бухородан Кобул ордали Ҳиндистонга борадиган йўллар тўғрисида ёзиб қолдирган эди.

П.С.Савельевнинг асари Россиянинг Ўрта Осиё билан савдоси учун муҳим аҳамиятга эга эди. Асарда Бухоро хонлигининг аҳволи, маъмурий бошқарув тизими, Бухоронинг Шарқ билан савдодаги роли ҳақида маълумот берилади. XIX асрда Россияда шарқшунослик илми фан сифатида шаклланган. Биринчи илмий марказлар - Қозон, Петербург, Москва университетлари пайдо бўлиб, унда шарқшунос мутахассислар тайёрлана бошлайди. Кўпгина шарқшунослар чет элликлар бўлган (Х.Д.Френ, Б.А.Дорн) ёки эндигина Россияга қўшилган миллий ҳудудлардан келган эдилар (О.И.Сенковский). Шунинг учун биринчи рус шарқшуносларининг асарлари рус тилида эмас, балки немис ва француз тилларида нашр қилинган эди.

Бу даврда таржима асарлар ҳам пайдо бўла бошлади. Масалан, инглиз сайёҳи, дипломат ва жосуси А.Бёрнс XIX асрнинг 30-йилларида Британия ҳукуматининг махсус топшириғи билан Бухорога жўнатилган эди. Унинг асарида Ҳиндистон, Афғонистон ва Бухородаги ижтимоий-иқтисодий воқеалар ҳақида, айниқса шу мамлакатлар ўртасидаги савдо муносабатлари тўғрисида муҳим маълумотлар келтирилади. Шу мақсадда А.Бёрнс Бухоро хонлигининг ички ва ташқи савдосини диққат билан ўрганади. Унинг маълумотларига кура, ҳар доимгидай Бухоро савдосида ҳинд савдогарлари муҳим рол уйнаган. А.Бёрнс ҳиндлар ҳақида ёзар экан, бундай дейди: «улар савдо ишлари билан Балх, Бухоро, баъзан Астраханга ҳам боришган. Шу каби ҳолатларда улар Пешавор, Кобул ва Боманга бориб, Окс оркали сузиб ўтиб Бухорога боришган, у ерда ўзларининг молларини Осиё ва Россия молларига айирбош қилишган»[5.С.448].

А.Бёрнс Бухоро хонлигининг зўравонлик тизimini қоралаган бўлса ҳам, у ерда ҳали ҳам савдонинг ривожланаётганлигини эътироф қилиб, инглиз савдо саноат доираларини Ўрта Осиё бозорларини жадалроқ эгаллашга чақирган эди. У русларнинг Бухоро хонлиги билан савдо алоқалари ўсиб бораётганлигини ташвишланиб ёзган эди. А.Бёрнс, Россиянинг Ўрта Осиё билан савдо алоқаларининг ривожланишига инглизларнинг тўсқинлик қилиши кераклигини қаттиқ туриб тарғиб қилган эди[6.С.84].

Шундай қилиб, А.Бёрнснинг асари рус жамоатчилигини Ўрта Осиёнинг савдо - иқтисодий ҳаёти билан таништирди ва Шарқда рус - инглиз рақобатини янада ривожлантиришга ундади ҳамда Ўрта Осиё ҳақида илмий соҳада янги илмий асарлар пайдо бўлишига замин яратди.

1833 йили В.А. Перовский Оренбург генерал-губернатори этиб тайинлангач, Чоризмнинг Ўрта Осиёга фаол ҳарбий ҳаракатлари бошланиб кетади. Перовский 1833-1842 ва 1851-1856 йилларда Оренбург генерал-губернатори бўлган. Унинг даврида чўлларда кўплаб истехкомлар қурилган. Орол денгизи ўрганилган ва у ерда кема қатнови йўлга қўйилган, Оқ Мачит қалъаси ишғол қилинган ва 1854 йили Хива хони билан Россия учун фойдали

шартнома тузилган эди. Перовский Бухоронинг сиёсий ахволини, унинг ички ва ташқи савдосини билишга қизиқиб, Оренбург савдосини ўрганиб чиқади. Шу мақсадда у Бухорога махфий курсатма билан П.И.Демезонни элчи қилиб жунатади. Элчи Бухоронинг Россияга муносабати масаласини ва Ўрта Осиёнинг бошқа давлатлар билан савдо алоқаларини ўрганиши керак эди[7.С.236-255].

1840-1842 йилларда Бухорога тоғ муҳандиси ва дипломат К.Ф.Бутенев элчилиги келган. Натижада элчилик иштирокчиси бўлган Н.В.Ханыковнинг «Описание Бухарского ханства» деган асари пайдо бўлган. Н.А.Халфин таъбирича Н.В.Ханыковнинг мазкур китоби Ўрта Осиёнинг йирик ва кучли давлати ҳақидаги биринчи рус тилидаги умумлаштирилган асар ҳисобланган. Муаллиф китобда аввалги тадқиқотлар ва қўлёзма асарларга таяниб, ўзи шохид бўлган воқеаларни ҳикоя қилади. В.В.Бартольд уз даврида бу асарга жуда юқори баҳо берган эди[8.С.440].

Н.В.Ханыков Бухорони Ўрта Осиёнинг асосий бош савдо шаҳри эди, деб эслатади. Бухорога турли мамлакатлардан хар йили 12 баъзан 15 минг туяда юklar келтирилган. У бу қадар кўп молларнинг келтирилишига сабаб, Бухоронинг қулай географик ва савдо йўллари кесишган жойда жойлашганлигидир деб ҳисоблаган.

Маълумки, давлатнинг хазинаси савдодан келадиган бож солиғи ҳисобига ҳам тўлдирилган. Шунинг учун, Бухоро ҳукумати бу савдодан манфаатдор бўлган. Лекин, деб ёзади муаллиф, йулдаги қароқчиларнинг талончиликларига қарши ҳукумат ҳеч қандай чора кўрмаган.

Инглиз товарларининг кўплаб келтирилиши натижасида Ўрта Осиё бозорларининг Англияга қарам бўлиб қолиши мумкинлиги рус дипломатини таҳликага солган. Ханыков Бухорога инглиз моллари қатори анъанавий ҳинд товарлари-буёқ олинадиган ва доривор ўсимликлар, ҳинд кимхоблари ва харидоргир бўлган моллар олиб келинганлигини маълум қилади. Бу моллар Бухорога Ҳиндистондан 3000 ёки 3500 туяда келтирилган[8.1.С.175].

Демак, бу маълумотларга кўра Бухородан Ҳиндистон, Афғонистон ва Эронга анъанавий маҳаллий товарлар қатори кўплаб рус товарлари, жумладан, чўян, пўлат ва темир идишлар чиқарилган деган хулосага келиш мумкин. XIX асрнинг 40-йилларидаги асарларда Бухоронинг қўшни давлатлар билан иқтисодий алоқалари хусусида аниқ маълумотлар берила бошланганлигини Н.В.Ханыковнинг асари ҳам тасдиқлайди. Бундан ташқари бошқа рус муаллифлари қатори Н.В.Ханыков ҳам Бухоро бозорларида инглиз ва рус товарлари рақобатининг кучайиб боришидан таҳликага тушганлигини сезиш мумкин.

Рус маъмурлари, рус саноатчилари ва рус савдогарларини Ўрта Осиёдаги Россия ва Англия ўртасидаги сиёсий ва иқтисодий рақобат ташвишга сола бошлаган бўлиб, бу муаммо қатор рус тарихшунослигида ўз аксини топган. XIX асрнинг ўрталарида Ўрта Осиёдаги икки катта мамлакат ўртасидаги сиёсий ва иқтисодий рақобат рус тарихшунослигида етакчи мавзу бўлиб қолган. Бу даврларга келиб, нафақат кичик ҳисобот тарзидаги асарлар, балки йирик фундаментал асарлар ҳам пайдо бўла бошлайди. Масалан, Н.М.Карамзиннинг «История государства Российского» ва И.Соловьевнинг «Настольная

хронология, замечательных происшествий, полезных открытий, рождения и смерти знаменитых людей, от сотворения мира по настоящее время» асарлари нашр килинади.

XIX асрнинг ўрталарида рус илмий марказлари ҳам бу масалага эътиборини қарата бошлайди. Масалан Император Рус Географик жамиятининг молиявий ёрдами натижасида П.И.Семенов-Тянь-Шанский, Н.М.Пржевальский, Ч.Ч.Валиханов экспедициялари ташкил этилади. Географик жамият Ўрта Осиё давлатлари ва халқлари ҳаётининг турли қирраларини ўзида акс эттирган умумлашма ва махсус тадқиқот асарларини нашр этишга кўмаклашади. Худди шундай нашрлар қаторига П.Небольсиннинг “Очерки торговли России с Средней Азией” китобини киритиш мумкин.

Рус географик жамияти аъзоси бўлган П.Небольсинни Россиянинг Ўрта Осиё билан савдо алоқалари қизиқтирган. Шу мақсадда у 1850 йилда Оренбург чегара қизигини айланиб чиқади. Бир печа ой Оренбург ва Троицкда бўлади, ҳамда Қозоғистонга боради. У саёҳати давомида 200 нафар рус, татар, корейс, хивалик, бухоролик, қўқонлик, афғон ва бошқа миллат вакиллари билан суҳбатлашиб ўз асари учун статистик маълумотлар туплайди. П.Небольсин саёҳатининг мақсади Россиянинг Хива, Бухоро, Қўқон, вазият имкон берса Эрон билан ҳақиқий савдо-сотик муносабатларининг аҳволини ўрганишдан иборат бўлган.

Бошқа рус муаллифлари каби, у ҳам Бухоро бозорларидаги инглиз ва рус товарлари ўртасидаги рақобатдан ташвишланган эди. Асарда Бухоронинг Россия учун муҳим иқтисодий аҳамияти, яъни пахта маҳсулотлари етказиб берадиган ўлка, рус товарлари учун бозор эканлиги таъкидланади. Небольсинни Бухоронинг анъанавий савдосини ўрганишдан кўра, кўпроқ рус таварлари учун бозор қидириш масаласи қизиқтирган эди.

Ўша давр тадқиқотчилари каби П.И.Небольсин ҳам Бухорони Ўрта Осиёнинг марказий савдо шаҳри эканлигини, унинг транзит савдо маркази эканлигини, қўшни давлатларни қисман маҳаллий, қисман рус, инглиз ва ҳинд товарлари билан таъминлашини эътироф этган[9.С.167].

XIX асрнинг 50-йилларида Бухоронинг Афғонистон, Эрон, Ҳиндистон ва Россия билан иқтисодий алоқалари бўлган. У Бухоронинг Кобул билан савдо муносабатларидаги муҳим ролини, ҳамда унинг Россия билан Афғонистон ўртасидаги савдо алоқаларидаги ўрнини алоҳида таъкидлайди.

Небольсин асарида бухоролик Мир Халимнинг маълумотларини келтириб ўтади. Унга кўра, Кобулдан Бухорога бир йилда уч, тўрт марта савдо

карвони келган ва ҳар бир карвонда тахминан 200 дан 300 тагача туяда нил бўёғи келтирилган. Йилига 1000 туядан ортиқ бўёқ олиб келинган. Бу нил бўёқларини ҳиндлар ва лугони деб аталувчи афғон қабилалари олиб келишган[9.1.С.171]

Кўриб ўтиладики асарда Бухоронинг Эрон билан савдо алоқалари хусусида анчагина маълумотлар мавжуд. Унга кўра, Бухородан Эронга асосан қорақўл териси келтирилган. Бухородан қорақўл терисини олиб кетиш 1844 йилдан анча ўса бошлаган. Бунинг сабаби Бухоро амири Насруллонинг Бухородан инглизларнинг катта бойликларни олиб кетишига тўсқинлик қилиш мақсадида

узининг савдогарларига нақд пулга инглизлар билан савдо қилишни қатъий тақиқлаб қуйганлиги эди. Эрон орқали инглиз савдосида воситачи бўлган эронлик савдогарлар Бухоро билан савдони йўқотмаслик учун қорақўл терисини сотиб олишга мажбур бўлган.

Юқоридагиларга асосланиб айтиш мумкинки, Бухородан Эронга маҳаллий товарлар қатори рус товарлари ҳам олиб кетилган экан. Небольсинга Бухоро бозорларига Эрондан маҳаллий моллар қатори инглиз товарларининг келтирилиши ёқмаган. Маълумки, бу вақтларда Эрон савдогарлари нафақат Ўрта Осиё билан жадал савдо алоқалари ўрнатган. Хаттоки улар Ўрта Осиёнинг Оренбург ва Орск шаҳарларига борадиган карвонларига ҳамроҳ ҳам бўлишган эдилар. Оренбург чегара божхонасининг Оренбург генерал-губернаторига берган билдиришномасида 1809 йил июль ойида Оренбургга келган Бухоро карвонлари таркибида олтига Эрон савдогарлари бўлганлигини маълум қилган[10.С.52].

Небольсин Ўрта Осиёни ўрганаётган бошқа тадқиқотчилар каби, Ўрта Осиё бозорларига Эрон ва Ҳиндистон орқали кўплаб инглиз товарларининг кириб келишидан хавотирга тушган. У инглизлар Бухоро бозорларидан рус савдосини сиқиб чиқариш мақсадида ҳар хил усулларни қўллаб кўрганлигини ташвишланиб ёзган эди. Инглиз ҳукумати Ўрта Осиёга Ҳиндистон орқали ўз айғоқчиларини ва сиёсий жосусларини юбориб маълумотлар туплайдики, бу маълумотлар инглизларнинг Ўрта Осиёга уюштирадиган босқинчилигига тайёргарликни енгиллаштириши керак эди. Улар бу мақсадга бошқача усул яъни иқтисодий тазйиқ ўтказиш йўли билан ҳам эришмоқчи бўлишган. Бунинг учун Британия табиркорлари инглиз товарларини Ўрта Осиё бозорларида жуда паст нархларда сотишган. Рус савдосини синдириш мақсадида 1841-1842 йилларда Бухоро бозорларига шу даражада куп товарлар олиб келиб, жуда паст нархларда сотишганки, аҳоли рус товарларига умуман қарамай қўйишган. Шу йўл билан рус савдогарларини савдодан четлатиб, бир-икки йилдан сўнг товарларнинг нархини икки баробарга кўтариб юборган[11.С.35].

Шундай қилиб, П.И. Небольсиннинг асари Бухоронинг Россия, Афғонистон, Ҳиндистон ва Эрон билан савдо алоқаларини ўрганишнинг муҳим якуни бўлди. Небольсин рус буржуа доиралари тарафдори сифатида диққат эътиборини келажакда Россиянинг Ўрта Осиё, жумладан, Бухоро бозорини эгаллаш масаласига қаратди. Шунинг учун у Ўрта Осиё бозорларига кўплаб инглиз товарларининг кириб келаятганлигини, ҳамда рус товарлари билан рақобатлашаётганлигини ташвиш билан ёзган. Қолоқ крепостной Россия саноати ривожланган инглиз саноати билан рақобатлаша олмаётган бир шароитда, Небольсин бу иқтисодий тангликдан чиқиб кетишни Ўрта Осиёни Россияга қўшиб олиш билан ҳал қилиш кераклигини тақлиф қилган. Унинг фикрича, сиёсий йўл билан Ўрта Осиё бозорларини инглиз товарлари учун ёпиб қўйиб, уни рус капитализмининг монополиясига айлантириш керак эди. Бу йўл эса рус капиталистик доираларини Ҳиндистон, Эрон ва Афғонистон бозорларига кириб боришини тезлаштирган бўлар эди.

XIX асрнинг 50-йиллари охирига келиб инглиз товарларининг Ўрта Осиё бозорларига кўплаб кириб келиши кузатилади. Ўрта Осиё бозорларига ҳинд

экспорти ошиб кетган. Аксарият рус муаллифларининг асарларида, Ўрта Осиёнинг Россияга қўшиб олиниши билан Ўрта Осиё бозорларидаги инглиз-рус рақобатини руслар фойдасига ҳал қилиш мумкин деган фикр илгари сурилган.

XIX асрнинг 50-йилларида жаҳон иқтисодий инқироzi натижасида Россияда ишлаб чиқариш қисқариб кетади ва ташқи савдо ҳажми камаяди ҳамда Қрим урушидаги чоризмнинг мағлубияти натижасида Россиянинг умумий ташқи сиёсий ахволи оғирлашиб қолади. Империянинг савдо саноат доиралари мавжуд ҳолатдан чиқиб кетишининг йўли сифатида рус товарлари учун бозорларни кенгайтириш, Ўрта Осиё билан ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш, Туркистоннинг янги бозорларини босиб олиш ва эгаллаш зарурати эди. Ўрта Осиё хомашёсининг муҳим манбаи энг аввало, рус тўқимачилик саноати учун пахта бўлиши мумкин эди. Бу эса рус публицистикасида Ўрта Осиёнинг ҳаёти ва тарихи масалаларининг кенг кўламда ўрганилишига сабаб бўлди. Рус публицистикасида Ўрта Осиё, жумладан, Бухоро муаммоси инглиз-рус рақобати таъсири остида ёритила бошландики, натижада Россияда бу масала доирасида кўплаб асарлар пайдо бўла бошлади. В.В. Григорьев, В. Долинский, Ю.А.Гагамейстер, Казалинский, А.Н.Тетеревников, М.Михайлов, А.Глуховскийлар ўз асарларида тўғридан тўғри рус капиталистик доираларининг манфаатларини ҳимоя қилиб, Ўрта Осиё масаласини фақат сиёсий жиҳатдан ҳал қилиш, яъни минтақани, хусусан, Бухоро хонлигини Россия империясига қўшиб олиш йўли билан ҳал қилишдан иборат, деб ҳисоблаганлар.

Шундай қилиб, XIX асрда Бухоро хонлигининг иқтисодий ахволи, унинг қўшни шарқ давлатлари билан алоқалари тўғрисида анчагина материаллар тупланди. Айрим асарларда Бухоро ташқи савдоси муаммоси масаласи кўриб чиқилган. Жумладан, Е.К.Мейендорф ва Н.В.Ханыковларнинг асарларида ташқи савдо масаласини Бухоронинг умумий иқтисодий ҳаётини таҳлил қилиш орқали кўриб чиққан. Рус тадқиқотчилари Бухоро хонлиги ижтимоий ва сиёсий ахволининг оғирлашишига қарамасдан, амирлик пойтахти Осиё транзит савдосининг муҳим маркази бўлиб қолганлигини, унинг қўшни давлатлар билан алоқалари кенгайганлигини ва бу алоқалар кўп ҳолларда фаол бўлганлигини эътироф этишган.

XIX аср ўрталарига келиб, рус публицистикасида Ўрта Осиё бозорларида Англия билан Россия ўртасидаги рақобатда Россиянинг устун келиши масаласи етакчи ўринни эгаллади. Унда, фақатгина сиёсий жиҳатдан у ёки бу кўринишда Бухоро Россия томонидан эгалаб олинмас экан, Бухоро бозорларини иқтисодий жиҳатдан эгаллаш билан муаммони ҳал қилиб бўлмаслиги эътироф этила бошланган эди.

Шуни таъкидлаб утиш жоизки, рус-бухоро иқтисодий алоқалари масаласини ёритишда рус тадқиқотчилари рус саноатчилари доираси манфаатларини ҳимоя қилиб чиқиб, Шарқ мамлакатлари Россиядан Англияга нисбатан кўпроқ эҳтиёжига зарур бўлган товарларни олар эди деб тўғри эътироф этган. Шунингдек, Рус тадқиқотчилари Бухоро-Россия савдосининг муҳим аҳамиятга эга эканлигини, хонликнинг рус товарларини шарқ мамлакатларига етказиб беришдаги воситачилик роли ортиб борганлигини ҳаққоний эътироф этган эдилар.

XIX asrning 30-yillariда Ўрта Осиё ва хусусан Бухоро ҳақидаги рус асарлари диққат марказида Шарқ бозорлари учун курашда инглиз-рус рақобати кескинлашиб бораётган бир шароитда Туркистоннинг келгуси тақдири масаласи кўндаланг турган эди. Эндиликда эса кўпроқ, Бухоронинг қўшни давлатлар билан савдо алоқалари аҳволи ва келажак тақдири масаласи, Ўрта Осиё бозорларида қайси буюк давлат Англия ёки Россия устунлик қиладими деган нуқтаи назардан таҳлил қилина бошланган. Ўрта Осиёнинг Россия таркибига киритилиши жараёни бошлаб юборилган даврда, яъни XIX асрнинг 50 йиллари охири – 60 йиллари бошларида рус публицистикасида асосий эътибор “Бухоро масаласи”га қаратилади. В.В.Григорьев, П.И.Небольсин, А.Н.Тетеревников, А.Глуховскийлар рус капитализми манфаатини ҳимоя қилган ҳолда Бухоро иқтисодиётини эгаллаш ва ундан фойдаланиш бўйича турли хил таклифлар ва лойиҳаларни кирита бошлаган. Рус тадқиқотчилари учун 1868-1873 йилларда Бухоронинг Россияга вассал бўлиб қолиши билан Бухоро хонлигини ҳам ашё базаси ва кенгаяётган Россия империяси товарларини сотадиган бозор сифатида фойдаланишини юзага келтирадиган янги вазият вужудга келган эди.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Туркистонда Чор Россияси мустамлакачилиги даврида. -Т., 2000.
2. Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. -М., 1975.
3. К истории русского посольства в Бухару. -М. С.39.
4. Савельев П.С. Бухара в 1835 году. -СПб., 1836.
5. Бёрнс А. Путешествие в Бухару. Ч.1. -М., 1848.
6. Арапов Д.Ю. Бухарское ханство в русской востоковедческой историографии. -М.: МГУ, 1981.
7. Халфин Н.А. Россия и ханства Средней Азии, (первая половина XIX в.). -М.: Наука. 1974.
8. Бартольд В.В. История изучения Востока в Европе и России. -СПб.
9. Небольсин П.И. Очерки торговли России с Средней Азией Записки Императорского Русского Географического общества. Ки.: Х.-СПб., 1855.
10. Валиева Д.В. Среднеазиатско-иранские торговые отношения в первой половине XIX в. // Взаимоотношения народов Средней Азии и сопредельных стран в XVIII-начала XX в. -Т, 1963.
11. Русские и английские интересы в Средней Азии // Политико-экономический указатель. -М.№ 35.1859.

ҚАЙТА ҚУРИШ ДАВРИДА МАТБУОТ: ОММАБОП ЖУРНАЛЛАР ВА ГАЗЕТАЛАР ТАСНИФИ

Тангрикулов Ж.Э., Термиз давлат педагогика институти ўқитувчиси

Тарихий манбаларнинг турлари кўп бўлиб, улар орасида жамиятнинг ўзига хос “кўзгуси” бўлган даврий матбуот алоҳида ажралиб туради. Чунки у жамиятда содир бўлаётган воқеаларни юқори даражада аниқлик билан акс эттиради ва матбуотда мустаҳкамлайди. И.Н.Данилевский ва В.В.Кабановнинг матбуот “узок муддатли даврий нашрлар томонидан ифодаланган тарихий манбаларнинг бир тури бўлиб, уларнинг вазифалари жамоатчилик фикрини шакллантириш, давлатнинг мафкуравий қарашларини илгари суриш, иқтисодий фаолиятни ёритишга хизмат қилиш, бошқарувда қайта алоқани амалга оширишдан иборат” [1. С.452], - деган мулоҳазалари ўринлидир. Чунки, манбалар доим ҳам тарихий

жараёнларни холис ёритишга хизмат қилмасдан, балки турли хил сиёсий мақсадларда ҳам фойдаланилиши мумкин.

Манбаларнинг тарихни ўрганишда энг асосий ўрин тутишини эътироф этган ҳолда айтиш мумкинки, ҳар қандай манбада умумий тарихий жараённинг у ёки бу ҳолатлари эътибордан четда қолади ва ҳар қандай манба ўзига хос тарзда субъективлик касб этади. Албатта, бунда манбалардаги маълумотларнинг бир-бирини тўлдириб келиши муҳим омилдир.

Манбалар маълум маънода субъективлик хусусиятида бўлиб, улар орқали тарихий жараёнларни тўлақонли тавсифлаш имконияти маълум маънода чекланган ёки бошқача айтганда тарихчининг тадқиқот жараёнидаги имконияти манбалардаги маълумотларга бевосита боғлиқ экан, манбаларда тавсифланган тарихий жараёнлар ва уларнинг тавсифланмаган жиҳатларини аниқлаш ҳамда ўрганишда тарихийлик ва объективлик нуқтаи-назаридан келиб чиққан ҳолда илмий жиҳатдан мантиқий изчиллик асосида ёндашув муҳим ўрин тутди.

Шу жиҳатдан олиб қараганда, даврий матбуот манба сифатида бевосита “уни юзага келтирган ижтимоий воқеликка боғлиқ. Манбашунослик манбани ижтимоий ҳаёт ҳодисаси, тарихий факт сифатида билиш вазифасини қўяди”[2. С.19]. Матбуот алоҳида шакл ва мазмунга эга бўлиб, улар жамият ҳаётидаги амалий мақсадлар билан белгиланади. Айтиш мумкинки, даврий нашрларнинг мақсади ахборот орқали ҳам алоҳида шахсларнинг, ҳам бутун жамиятнинг фикрларига таъсир кўрсатишдир. Матбуот маълумотларининг хусусият-ларини тўлиқ таҳлил қилгандан сўнг, ушбу манбанинг маълум бир тадқиқот учун аҳамиятини аниқлаш имконияти пайдо бўлади.

XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб матбуот тобора жамият кундалик ҳаётидаги оммавий ҳодисалардан бирига айланиб борди ва Туркистоннинг ижтимоий аҳволини кўп жиҳатдан белгилаб берди. Шу ва бошқа жиҳатларни ҳисобга олиб, тадқиқотчи ўз таҳлилини бошлашдан аввал бирор бир матбуотни батафсил ўрганмасдан уни тўлиқ таҳлил қилиши мумкин эмас. Чунки материалларнинг мазмуни, мақсади ва вазифалари ушбу ахборот чоп этилган нашрнинг табиатига, очиқ ва ёпиқ мақсадларига ҳам боғлиқлиги аниқ.

Шундан келиб чиқиб, ишнинг биринчи босқичида изланиш мавзусига айланган матбуот органи ҳақида ўзига хос “паспорт” тайёрлаш керак. Бу ўзига хос “паспорт”да: журнал ёки газетанинг ношири ва муҳаррири ким эканлиги, давомийлиги ва адади, ижтимоий портрети, ташқи ва ички тузилмаси, асосий йўналишлари, ҳомийлари, асосий муаллифлар жамоаси ва бошқа жиҳатларини тўлиқ ўрганиб чиқиш лозим.

Муаллиф ҳақидаги маълумот катта аҳамиятга эга ҳисобланади. Муаллиф шахси тўғрисидаги маълумот ва бирор-бир газета ёки журнал чоп этилган аниқ вақтини аниқлаш орқали ушбу нашр пайдо бўлишининг аниқ сабабларини топиш имконига эга бўлинади. Нашрларни муаллифга асосан тизимлаштириш унда акс эттирилган тарихий ривожланишнинг қонуниятлари, тенденциялари ва динамикасини аниқлашнинг самарали усули ҳисобланади[3.].

Матбуот нашрлари билан ишлашда тадқиқотчи уларни ҳам текстологик, ҳам палеографик таҳлиладан ўтказиши керак. Текстологик ва палеографик таҳлиладан кўзланган мақсад газета ёки журналда чоп этилган маълумотни

танқикдий жиҳатдан ўрганишдир. Матнни текстологик жиҳатдан ўқиш, уни тушуниш, муаллиф нимани айтмоқчи бўлганини, бирор-бир масалани нима учун бундай қўйганлигини тушунишни англатади[2.1. С.67]. Агар таҳлилга тортилган матбуот янги ва энг янги даврларга хос бўлса, бу ҳолатда палеографик таҳлил ўтказиш зарурати йўқолади.

Матбуот матнларини ўқишда қуйидагиларни ҳисобга олиш керак:

а) унда қўлланиладиган терминологиянинг ўзига хос хусусиятлари (эскирган тушунчалар, турли хил атамалар);

б) аноним нашрларнинг кўплиги ёки муаллифлар турли таҳаллусларда фойдалангани;

в) баъзи сарлавҳалар ёки номлар, бугунги кунда бошқа маънода қўлланилиши, масалан, “фелъетон” бўлими;

д) кўп учраб турадиган матн теришдаги хатоликлар ва бошқалар.

Муайян материалнинг (мақоланинг) кимга қаратилганини аниқлашнинг муҳим жиҳатларидан бири бу – шу мақола чоп этилган газетанинг асосий аудиторияси (ўқувчилари)ни аниқлаш орқали амалга оширилади. Чунки ҳар бир нашр маълум бир ўз ўқувчилар гуруҳи (аудиторияси)га эга бўлади.

“Матбуот материалларидан манба сифатида фойдаланиш мумкин бўлган турли хил йўналишларни кўплигини эътиборга олган ҳолда, у билан бевосита шуғулланувчи тадқиқотчи ишининг муваффақияти кўп жиҳатдан унинг ушбу алоҳида ҳолат учун мақбул бўлган методологияни қўллаш қобилиятига боғлиқдир”[4. С.382]. Бироқ, тегишли методологияни ишлаб чиқиш манбашунослик адабиётида ишлаб чиқилган матбуот маълумотларини аниқлаш, қайта ишлаш ва таҳлил қилишнинг умумий тамойиллари ва усуллари асосида амалга оширилиши керак. Уларни даврий ва муаммовий жиҳатдан таснифлаш, таҳлил қилиш, маълум бир мавзулар ҳамда муаммолар юзасидан фикрлар ва муҳокамалар динамикасини кўрсатиб бериш, бир даврда нашр этилган турли даврий матбуот нашлари, муаллифлар ҳамда уларнинг маълумотларини қиёсий солиштириш ишлари эса тарихшуносликка оид тамойил ва усуллар асосида олиб борилиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Даврий нашрлар билан ишлашда тадқиқотчилар одатда иккита асосий ёндашувдан фойдаланадилар:

1) матбуот органини бир бутун манба сифатида ҳар томонлама ўрганиш, яъни тадқиқот мавзуси сифатида;

2) матбуот нашрида ушбу нашр ёки унинг йўналишида бўлмаган, алоҳида бирор-бир масалани олиб чиққан матнларини топиш ва ўрганишдир.

Шу билан бирга, “бу икки ёндашувни бир-биридан ажратиб, қарама-қарши қўймаслик кераклиги таъкидланади. Улар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ”[5. С.465].

Даврий нашрларни таҳлил қилиш жараёнида уни қуйидаги тасниф бўйича тизимлаштириш тавсия этилади:

- биринчидан, газета ёки журналлар тўпламининг ўзи;
- иккинчидан, таҳририят ва нашриётларнинг архив фондлари, шунингдек, журналистлар, ноширлар, ёзувчилар ва нашр билан шуғулланувчи бошқа шахсларнинг шахсий фондлари;

- учинчидан, цензура муассасалари, матбуотга масъул бўлган давлат органларининг архивлари;
- тўртинчидан, библиографик маълумотномалар, матбуот шарҳлари ва энциклопедик луғатлардаги мақолалар;
- бешинчидан, даврий нашрлар тарихига оид чоп этилган тарихий (юбилей) очерklar, хотиралар, кундалиklar, ёзишмалар ва бошқалар киритилади[6. С.5].

Даврий матбуот нашрларини тизимлаштиришда турли ёндашувлардан фойдаланиш мумкин. Юқорида айтиб ўтилганидек, уларни даврий, муаммовий ёки мазмунига қараб, шунингдек, муаллиф ва нашриёт уйига кўра, йўналиши ва асосий ўқувчилари аудиториясига асосан ҳам таснифлаш имкони мавжуд. Таснифни амалга оширишда тадқиқотчи эътибор қилиши зарур бўлган муҳим жиҳатлардан бири бу – ҳар бир матбуот нашрига хос тенденцияни тўғри аниқлай олишдир. Шу тенденцияга асосан бирор-бир нашрнинг чоп этила бошлаган давридан то якунига қадар қандай ўзгаришларни бошидан кечирганини давр кесимида кузатиш имкони пайдо бўлади. Бундан ташқари, давр кесимида муаллифлар жамоаси таркиби ўзгаришлари, кўтарилган муаммолар қамровини ҳам аниқлаш имкони бўлади. Кўтарилган муаммоларнинг қиёсий таҳлили натижасида ушбу матбуот нашрларининг Ўзбекистоннинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаётига таъсирини аниқлаш имкони юзага келади.

Ҳар бир матбуот нашрининг ўзи ҳам алоҳида яхлит манба бўлиб ҳам хизмат қилиши мумкин. Бу ҳақида Л.Д.Дергачева “Даврий нашрлар ўзлари ҳақида, тарихий манба сифатидаги хусусиятлари ҳақида сўзлаб бера оладилар” [7. С.94], дейди. Газета ва журнал йиллик тўпламлари шу нашр тўғрисида етарлича тўлиқ тавсифни олиш: муҳаррирлар ва нашриётнинг ўзгариши, обуна бўлиш ва эълонлар бериш нархларини кузатиш, нашрлар тузилмаси (сарлавҳалар, бўлимлар қўшилиши ёки йўқолиши) ва ташқи кўринишидаги ўзгаришларни, нашрнинг ҳажми ва бошқа маълумотларни қиёсий-тарихий таҳлил қилишга имконини беради. Матбуот материалларини синчковлик билан ўрганиш, нашрнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши учун шароитларини аниқлаш, унинг йўналишини, мақсадли аудиториясини, ўқувчиларининг хоҳиш истакларини аниқлаш имконини беради.

Матбуот таҳлили билан шуғулланувчи тадқиқотчилар ҳар бир нашр сонининг тузилиши ва унинг барча таркибий қисмларини – яъни, ҳар бир сарлавҳанинг мазмуни ва моҳиятини ўрганишга алоҳида эътибор берадилар[6.1. С.7]. Сарлавҳа ва мавзуларнинг кўплиги ва хилма-хиллиги – матбуот сифатини ва катта аудитория учун мўлжалланганлигини исбот қилувчи асосий белгидир. Матбуотдаги мавзулар ва кўтарилган турли масалаларнинг хилма-хиллигига мамлакатдаги ички ва ташқи сиёсий вазиятнинг ҳам таъсири бўлган. Ўзбекистоннинг XX аср 80-йиллари иккинчи ярми ва 90-йиллари бошидаги сиёсий вазиятга бутун Совет иттифоқи ҳудудида амалга оширилган “Қайта қуриш” сиёсати таъсир кўрсатган. Бу ҳолатни ўша давр матбуоти ҳам ўзида мужассам этганлигини кўриш мумкин.

Матбуот материалларини таҳлил қилишда аниқ фактик маълумотларни ўз ичига олган ахборот ва умумий мазмундаги маълумотларни ёритган таҳлилий

материаллар ажратиб таҳлил қилинади. Аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, биринчи ҳолатда, яъни фактик хабарларда турли ҳодисалар аниқ далиллар билан ёритилади, иккинчи ҳолатда, яъни таҳлилий хабарларда жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий, маданий ўзгаришлар ўша давр замондошлари бўлган муаллифлар онгида қайта ишланиб, уларни шахсий муносабатлари билан аралашган ҳолатда ёритилади. Кўпинча матбуотда ҳам фактик ахборот, ҳам таҳлилий ахборотни ўзида мужассамлаштирган “аралаш турдаги” хабарларни учратиш мумкин бўлган. Мисол учун, матбуотдаги бирор-бир далилий (сана, қонун ҳужжати, статистик маълумот) хабар остида нашриётнинг қисқа шарҳи кўшимча қилиниши мумкин аммо бу қисқа шарҳ тўлиқ таҳлилий маълумот сифатида, хабар эса тўлиқ таҳлилий ахборот (мақола) сифатида қабул қилинмайди. Бу каби “аралаш тур”даги хабарлар қаторига таҳририятга йўлланган хат ёки некролог хабарларни киритиш мумкин.

Ўрганилаётган даврдаги Ўзбекистон ССР матбуот нашрларининг таркибий тузилиши ва уларда ёритилаётган турли масалалар кўлами, мамлакат аҳолисининг иқтисодий аҳволи, бир ёки бир неча газета ва журналларни сотиб олиш имконияти, хуллас аудитория талабига мос равишда шакллантирилган. Кўпинча бутун бир газета ва журналнинг тенг ярми ёки ундан ҳам ортиқ ҳажми маҳаллий маълумотлар, қолган қисми бутун иттифок миқёсидаги воқеалар ҳақидаги материаллар билан тўлдирилган. Чунки умумиттифокқа доир аксарият материаллар бошқа матбуот нашрларида ҳам чоп этилган бўлиб, маҳаллий нашрлар фақатгина уни ўз тилида қайта нашр этади.

Даврий матбуот нашларини таҳлилини амалга оширишда эътиборга лойиқ яна бир жиҳат шуки, тадқиқотчи матбуот материалларини “керакли” ва “кераксиз”га ажратмаган ҳолда, бир бутун манба сифатида қабул қилиши ва шу тарзда таҳлилга тортиши лозим. Шундан келиб чиққан ҳолда, тарихшунос ва манбашунос олимлар матбуот нашрларининг тўлиқ тўпламини ўрганиш зарурлигини таъкидлайдилар ва бир нашрнинг турли сонларини механик танлашга йўл қўймаслик зарурлигини эътироф қиладилар[8. С.223-225]. Бу жуда муҳим жиҳат бўлиб, даврий нашрлардаги маълумотлар нашр этилган вақтига кўра нотекис тақсимланиши билан ажралиб туради[9. С. 389-390].

Бошқа ёзма манбалар сингари даврий нашрлар ҳам нафақат ташқи, балки ички танқидга ҳам учрайди. Ички танқид деганда манбанинг ишончлилиги, тўлиқлиги, илмий аҳамияти даражасини белгиловчи мазмунни изоҳлаш, таҳлил қилиш тушунилади. Зеро, шуни ёдда тутиш керакки, тадқиқотнинг вазифаси нафақат матбуот саҳифаларидаги тарихий фактларни олиш, балки манбанинг информацион имкониятларини аниқлаш ва ундаги маълумотларни ҳолисона баҳолашдан ҳам иборат[10. С.30-31].

Маълумки, матбуот нашрлари Ўзбекистон тарихини ўрганишда алоҳида аҳамиятга эга. Уларда кўтарилган масалалар мамлакатнинг маълум бир тарихий босқичдаги сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳолатини очиқ беришга ёрдам беради. Аммо даврий матбуот манбаларининг бир тарафдан ютуқли, иккинчи тарафдан суёт тарафи шундаки, бу нашрларни фақатгина сарлавҳалари, ундаги тасвирий материаллар ёки матбуот нашрининг ташқи кўринишига кўра мазмунини баҳолаб бўлмайди. Шу жиҳатдан олиб қараганда, матбуот

манбаларининг ҳақиқий қимматини аниқлашда унинг ташқи кўриниши баҳолаш мезонларидан фақат бири бўлиб, асосий мезон ҳам эмасдир[11. С.19]. Манба сифатида асос қилиб олинган ҳар бир даврий матбуот нашрининг ишончлилики даражаси ҳар бир ҳолат учун алоҳида аниқ белгиланиши керак. Масалан, сиёсий масалада ишончли хабарлар бериб келган бирор-бир нашр, маданий соҳа бўйича етарлича асосга эга бўлмаган ахборот берган бўлиши ёки бунинг акси бўлиши мумкин. Шу сабабли, тадқиқот аввалида даврий матбуот манбаларини уларнинг мазмуни, моҳияти, мақсад ва вазифаларига кўра тасниф қилинади. Шунингдек, даврий матбуот манбаларини “даражалар бўйича”, яъни биринчи навли, иккинчи навли каби ажратиш мумкин эмас[2.2. С.76].

Ҳар қандай манба тарихий воқеаликни ўзгача, ўзига хос тарзда акс эттиради. Уни ўрганиш методологияси ушбу услубни, шу матбуот нашрини ўзига хослигини тўғри тушунишга асосланиши керак. Тадқиқотчи А.А.Сальникова тўғри таъкидлаганидек, “манба турли масалалар бўйича ҳам ишончли, ҳам ишончсиз маълумотларни ўз ичига олиши мумкин ... Худди шу маълумот тадқиқотнинг турли жиҳатига қараб ҳам ишончли, ҳам ишончсиз бўлиши мумкин[12. С.76]”. Яъни, барчаси тадқиқотчи томонидан назарда тутилган турли вазият (контекст), ҳолат таҳлилидан келиб чиқади. Бирор тадқиқотчи томонидан ишончсиз деб топилган маълумот, бошқа тадқиқотчи томонидан ишончли сифатида қабул қилиниши мумкин. Шу сабабли, матбуот маълумотлари билан ишлаш вақтида, албатта, ушбу матбуот маълумотларига аввал мурожаат қилган бошқа тадқиқотчилар изланишлари ҳам қиёсий таҳлил жараёнига тортилиши муҳим ҳисобланади. Шунингдек, даврий матбуот материалларини ишончлилиги бошқа турдаги манбалар томонидан ҳам назорат қилинади чунки бу маълумотларни бир вақтнинг ўзида параллел чоп этилган бошқа далиллар ёрдамида ҳам қайта текшириш имконияти мавжуд.

Матбуот маълумотларнинг ишончлилиги ва тўлиқлиги даражасини, шунингдек, матбуотда чоп этилган маълумотлар ва ҳақиқий вазият ўртасидаги боғлиқликни аниқлашнинг асосий усули – қиёсий таҳлил ҳисобланади. Турли манбалардан олинган ўхшаш аммо бир хил бўлмаган маълумотларни ўзаро таққослаш ва текшириш усули ишончли маълумотларни олишнинг яна бир асосий усулларида биридир. Шу билан бирга, манбанинг “ишончлилиги” ҳам ўзи мавҳум тушунча эканлигини унутмаслик керак.

Матбуотнинг оммавийлиги ва намоишкорона сифатга эга эканлиги, уни оммавий манбалар қаторига қўшиш имконини беради. Оммавий манбалар “қандайдир қатъий формула бўйича тузилиши шарт эмас, балки такрорланувчи хусусиятларга кўра, бир хил оммавий объектларнинг тавсифини ўз ичига олиши, объект нуктаи назаридан маълумотларнинг бир хиллиги билан ажралиб туриши керак” [13. С.22]. Яъни даврий матбуот манбалари “оммавий манба” ҳисоблансада, улар маълум бир муаммони даврий нуктаи-назардан изчил ёритиб бориши лозим. Бу билан бу турдаги манбалар бошқа илмий адабиётлардан ажралиб туради. Шу сабабли бир рукндаги даврий матбуот маълумотларининг катта тўпламини ўрганишда танлаб олиш усулини қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Матбуотнинг тарихий манба сифатидаги ўзига хослиги шундаки, у бошқа манбалардан кўра ўзида бир хиллик ва индивидуалликни мужассам қила олган.

Бир томондан, кўплаб босма материаллар: мақолалар, турли шарҳлар, рисоалар ва б. ўзига хос, индивидуал бўлса, бошқа томондан, улар бир катта умумий ва такрорланувчи муаммонинг аксидир. Шу сабабли даврий матбуот нашрларни ўрганиш методологиясида ҳам тавсифловчи, ҳам статистик, ҳам киёсий усуллардан фойдаланиш имконияти мавжуд. Бироқ, маълум бир материални ўрганиш жараёнида дуч келадиган барча ҳолатларни ҳисобга оладиган ягона, универсал методологияни яратиш қийин. Шундан келиб чиққан ҳолда, ушбу тадқиқот ишида даврий матбуот нашрларининг ўз хусусиятларидан келиб чиқиб, юқорида санаб ўтилган барча усуллардан ўз ўрнида фойдаланишга ҳаракат қилинди.

Ўзбекистонда қайта қуриш йиллари даврини матбуотдан фойдаланган ҳолда ёритиш катта ҳажмдаги таҳлилий фаолиятни назарда тутди. Чунки қайта қуриш йилларида чоп этилган аксарият даврий матбуот нашрлари илдизи бир неча ўн йил аввалга бориб тақалади. Умуман, Туркистон ҳудудида даврий матбуотнинг шаклланиши ўлка учун улкан олға силжиш даври бўлди. Илк Туркистон матбуотини икки хусусиятга кўра таснифлаш мумкин: биринчидан, дастлабки журналлар ўлкага маърифат тарқатишнинг яна бир шаклини кириб келганини англатса; иккинчидан, бу журналлар тубжой аҳолини онгига ёт дунёқараш, урф-одатларни сингдирувчи кучли таъсир воситаси сифатида намоён бўлди[14. Б.5].

Ҳозирги вақтда ОАВини таснифлашнинг энг кўп фойдаланилаётган методларидан бири “типология” бўлиб[15], айнан типологик ёндашувни қўллаган ҳолда ўрганилаётган давр матбуотини тушунарли тарзда таснифлаш имкони пайдо бўлади. Тадқиқотчилар “типология”ни “классификация” сифатида қабул қиладиган[16.] ва қабул қилмайдиганлардан[17.] иборат икки гуруҳга бўлинган. Ушбу методни фойдаланишдаги баъзи ички қарама-қаршиликларга қарамай, уни қўллаш орқали даврий матбуот манбаларини йўналишлар бўйича тақсимлаш имкони шаклланади. Унга кўра, ҳар бир даврга хос бўлган матбуот нашрлари бир неча факторлар: аудитория характери, нашрнинг мақсади, берилаётган маълумот характери[18.], даврийлик вақти, чоп этиш даври, маълумотлар ҳажми, нашриёт формати ва б. асосида таснифланади.

А.И.Акопов уч тадқиқот методини ўз ичига олган янгича оригинал бир методика таклиф этади. Унга кўра даврий нашриёт манбалари: назарий-типологик, тарихий-типологик ва ижтимоий жиҳатдан таснифланади[19. С.5]. Назарий-типологик таҳлил ўз ичига: матбуот нашрларини тематик йўналиши ва мақсадли аудиториясига қараб; типологик белгилар ва уларнинг таркибини аниқланишига қараб; журналларнинг типологик характерис-тикасини тузиш, тур ва кўринишларини аниқлашга қараб; умумий мантиқий ҳолатни тасаввурига қараб таснифлашни назарда тутди. Бу метод мазмунидан келиб чиқиб, ҳар бир матбуот нашрининг бир неча типологик белгилари мавжудлигини аниқлаш мумкин бўлади. Бирламчи белгиларига – нашриёт уйи, нашрнинг мақсад ва вазифалари ҳамда ўқувчилар аудиторияси киритилади. Бу уч бирламчи белги бевосита иккиламчи белгилар – муаллифлар жамоаси, нашрнинг ички структураси, ташқи кўриниши, берилган материаллар жанрини шаклланишига таъсир кўрсатади. Учинчи, формал белгилар ҳам мавжуд бўлиб, улар: нашрнинг фаолият йўналиши, асосий мақсади, даврийлиги, адади ва тиражида ўз аксини

топади[19.1. С.37]. Яъни, бир журнал ёки газетанинг нашриётчиси ва ўқувчилар аудиториясини таҳлил қилиш натижасида – бу матбуотни чоп этишдан кўзланган асосий мақсадни, унинг аҳоли ва жамият фикрига таъсирини аниқлаш имкони пайдо бўлади.

Типологик белгилар жамиятдаги тарихий-ижтимоий ўзгаришларга қараб ўзгариб боради. Мисол учун, Иккинчи жаҳон уруши вақтида аскарларнинг руҳиятини, Ватанни севиш ва асрашга бўлган муҳаббатини оширишга йўналтирилган журнал ёки газета, қайта қуриш даврига келиб, сиёсий қарашлардаги ўзгаришлар сабабли ўз аудитория, берилаётган маълумотлари, муаллифлари жамоасини ўзгартириб юбориши мумкин. Шу сабабли, бирор бир даврий манбани таҳлил қилишда ўша даврнинг ўзида эмас, ундан аввалги фаолияти билан танишиб чиқиш, даврлар кесимида у қандай ўзгарганини инобатга олиш зарурдир. Тадқиқотчи С.Г.Корконосенко матбуотни “сифатли” ва “оммавий” гуруҳларга таснифлашни[20. С.87-100] таклиф этади. Сифатли матбуот гуруҳига – ўз материалларини ҳар томонлама таҳлилий тарзда ёритиб берадиган, илмийлик кучли бўлган, маълумотлар ишончли манбаларга асосланган, танқидий фикрлар ҳам чоп этиладиган газета ва журналларни киритиш кераклиги таъкидланган. Оммавий матбуот нашрлари гуруҳига – катта аудитория учун мўлжалланган, ахборотлар қизиқарли-оммабоп ва кўнгилочар тарзда ёритилладиган, мавзулар тематикаси турли хил бўлиб, аниқ илмий манбаларга асосланмаган ва асосан саводлилик даражаси паст бўлган аҳоли қатламига мўлжалланган нашрларини киритишни таклиф қилади. С.Г.Корконосенко фикрига кўра, кейинги вақтларда учинчи гуруҳ ҳам шаклланиб келмоқда, бу гуруҳ ҳам “сифатли”, ҳам “оммавий”ни ўзида бирлаштира олган ва “аралаш” типи, деб ном олган. Яъни, аралаш гуруҳидаги матбуот илмий асосларга эга бўлган, танқидий ва таҳлилий фикрларни олиб чиққан лекин катта тиражда ва кўпчилик омма учун чоп этилиши билан ҳарактерланади.

Н.Абдуазизова матбуотни уч гуруҳга: якка шахснинг қизиқишига кўра, табақаланишига кўра, тил хусусиятларига кўра таснифлашни амалга оширган[14.1. Б.5-6].

Мавзу ва даврдан келиб чиққан ҳолда газета ва журналларни ўқувчи аудиторияси, асосий нашр йўналиши ва қамровига асосланиб қуйидаги тасниф ишлаб чиқилди:

1. Умумий ижтимоий-сиёсий (мафкуравий) масалалар ёритилган нашрлар;
2. Иқтисодий масалалар ёритилган нашрлар;
3. Маданий ва маърифий жараёнлар акс этган нашрлар;

Баъзи журналларнинг мавзулар қамрови кенг бўлганлиги сабабли, улар бир вақтни ўзида бир неча гуруҳлар таркибига киритилди.

Юқорида келтирилган тасниф умумий бўлиб, мазмуний жиҳатдан ҳар бир даврий матбуот нашри янада кичик гуруҳларга ажратилиб таҳлил қилиниши мумкин. Аммо, ҳар бир нашрнинг асосий аудиторияси, нашрда олиб чиқилладиган муаммолари ва мақсадларидан келиб чиққан ҳолда шундай тасниф қилиш мақсадга мувофиқ деб топилди.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ҳар бир тарихий давр ўзига хос ижтимоий-сиёсий хусусиятларга эга бўлиб, бу хусусиятлар албатта шу давр манбаларига ўз таъсирини кўрсатган. Ҳеч бир даврий матбуот нашри ўз даври, ҳудуди, давлати олиб бораётган сиёсатдан холи равишда ривожланмайди. Шу сабабли даврий матбуот материаллари билан ишлаш тадқиқотчидан катта масъулият ва билимни талаб қилиб, ҳар бир воқеликка эҳтиёткорона ёндашувни тақозо қилади. Шу сабабли, қайта қуриш даври матбуот материаллари, уларда ёритилган масалаларни аввало ўша давр, ундан аввалги ва кейинги давр манбалари билан қиёсий таҳлил қилган, тарихий жараёнларнинг ривожланиш тизимидаги ўрнини тўғри аниқлаган, ҳар бир мақола ёки рисоладан кўзланган ҳақиқий мақсадни аниқлаган тарзда комплекс ўрганиш амалга оширилсагина, бирор хулоса бериш имконияти юзага чиқади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Данилевский И.Н., Кабанов В.В. Источниковедение. М., 2004.
2. Галанин С.Ф. Газетная реклама как исторический источник: По материалам Казанских газет второй половины XIX века: Дис. на соиск. уч. степ. канд. истор. наук. Казань, 1999.
3. Медушевская О.М. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории. URL: <http://www.avorhist.ru/publish/istved0.html>
4. Голиков А.Г., Круглова Т.А. Источниковедение отечественной истории / Под общ. ред. проф. А.Г. Голикова. М., 2004.
5. Дмитриев С.С. Периодическая печать // Источниковедение истории СССР. Учебник / Под ред. И.Д. Ковальченко, 2-е изд., пер. и доп. М., 1981.
6. Архангельская И.Д., Воронкова С.В., Воронцова Е.А., Орлова Е.В. Очерки периодической печати России начала XX века. М., 1992.
7. Дергачева Л.Д. К вопросу об источниковедческом изучении дореволюционной журналистики России // Государство и общество. История, экономика, политика, право. 2001, № 1.
8. Дмитриев С.С. Периодическая печать // Источниковедение истории СССР. Учебник / Под ред. И.Д. Ковальченко, 2-е изд., пер. и доп. М., 1981.
9. Голиков А.Г., Круглова Т.А. Источниковедение отечественной истории / Под общ. ред. проф. А.Г. Голикова. М., 2004.
10. Пронштейн А.П., Лубский А.В. Методологические проблемы источниковедения в современной советской литературе // Актуальные проблемы источниковедения истории СССР, специальных исторических дисциплин и их преподавание в вузах. М., 1979.
11. Источниковедение истории СССР. Учебник / Под ред. И.Д. Ковальченко, 2-е изд., пер. и доп. М., 1981.
12. Сальникова А.А. Проблема достоверности источников по истории Великого Октября в американской немарксистской историографии // О подлинности и достоверности исторического источника. Казань, 1991.
13. Воронкова С.В. Проблемы источниковедения истории России периода капитализма. (Итоги и задачи изучения). М., 1985.
14. Абдуазизова Н. Ўзбекистон журналистика тарихи. Т.: Академия, 2002.

AYRIM XORIJIY DAVLATLARDA VOYAGA YETMAGANLAR HUQUQBUZARLIKLARINI OLDINI OLISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MASALALARI.

Chorshanbiyeva Javhar Boyit qizi, Termiz davlat pedagogika instituti

2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada qonunchilik va jinoyatchilikni oldini olishda samarador tajribaga ega bo'lgan bir necha xorijiy davlatlarning bolalar jinoyatchiligini jilovlash va uni oldini olishdagi uslub va dasturlari haqida so'z boradi.

Tayanch so'zlar: Voyaga yetmaganlar, huquqbuzarlik, jinoyat, oldini olish, dasturlar, qayta tarbiyalash, o'smirlik, oila, adliya, qonunchilik, jamiyat.

AQSh. Voyaga etmaganlarning jinoiy guruhlariga qo'shilishini oldini olish juda muhim, chunki jinoiy guruhlariga qo'shilishning o'rtacha yoshi 13 yoshdan 15 yoshgacha. Voyaga yetmaganlar jinoiy guruhlariga turli sabablarga ko'ra qo'shilishadi, jumladan: tegishlilik hissi, tengdoshlari o'rtasida mavqeini oshirish, himoya qilish, moddiy rag'batlantirish. , giyohvand moddalar va spirtli ichimliklarga kirish yoki qattiq obro'ga ega bo'lish. Bunday xatti-harakatlarning oldini olishga qaratilgan sa'y-harakatlar akademik yutuqlarga, ijobiy ijtimoiy aloqalarga, "xavf ostidagi" mahallalarda o'sayotgan yoshlarga qaratilgan faol ota-onalarga qaratilgan. 2013-yilga kelib Qo'shma Shtatlarda taxminan 75 million voyaga yetmagan bolalar bo'lgan. Jumladan, amerikalik to'rt kishidan bittasi voyaga yetmagan huquqbuzar bolalar hisoblangan. Xususan, 2009-yilda AQShda 74,5 million voyaga yetmaganlar bor edi, bu 2007-yilga nisbatan 2 millionga ko'pdir, AQSHda voyaga yetmagan bolalar soni kamida 2015-yilga qadar ko'paytirilishi mo'ljallangan. 2009-yilda voyaga yetmaganlar masalalari bilan alohida tarkibda ish olib boruvchi Adliya va jinoyatchilikni oldini olish idorasi tomonidan ma'lumotlar e'lon qilinishiga ko'ra, barcha voyaga yetmagan jinoyat sodir etgan 58 bolalarning 57 foizi oq tanlilar, 10 foizini qora tanlilar, 1 foizini amerikalik hindular, 5 foizi Osiyoliklar, 22 foizi ispanlar tashkil etgan. Voyaga yetmagan bolaning voyaga yetmagan huquqbuzarga aylanish ehtimoli bilan bevosita bo'liq bo'lgan ko'plab omillar mavjud bo'lib, o'z o'rnida ular bir biridan keskin farq qiladi. Xususan, bolaning qashshoqlik darajasi irqi va yashash joyiga qarab farq qilishi mumkin (va bu yerda tilga olinmagan boshqa omillar ham mavjud). Misol uchun, 2009-yilda qora tanli ispan bolalari oq tanli bolalarga qaraganda uch barobar ko'proq kambag'al bo'lishi qayd etilgan. Bundan tashqari, 2010-yilda barcha bolalarning 21 foizi qashshoqlikda yashayotganliklari aniqlangan. Ushbu qashshoqlikning 13 foizi ikkita oilada yashagan, 40 foizi bitta ota-ona bilan, 43 foizi faqat bitta ona, 22 foizi faqat bitta otasi bilan yashagan va qashshoq bolalarning 43 foizi yolg'iz yashagan hech qanday ota-onasi bo'lmagan. Ushbu statistik ma'lumotlarga ko'ra, bola qashshoqlik darajasining o'sishi, bolaning o'z ota-onasi bilan juda kam birga yashashidan dalolat beradi. Yuqorida qayd etilgan demografik statistika, voyaga yetmagan bolalarga xosdir, bu esa, o'z navbatida, voyaga yetmagan huquqbuzarlik bilan chambarchas bo'liqdir. Yuqorida keltirilgan demografik ko'rsatkichlarning aksariyati davlat darajasida o'zgarib boradi. Voyaga yetmagan huquqbuzarlarning jinoyatlarini sodir etish vaqtlari ular maktabda bo'lmagan paytlari bilan ham uzviy bog'liqdir. Jumladan, maktab kunlarining davomiy dars o'tilishi

paytida darsdan keyin voyaga yetmagan bolalar jinoyatchiligi pasayib, kunduzgi va kechqurun qo`shimcha mash`ulotlarining qolgan vaqtlarida jinoyat sodir etish darajasi keskin tushib borganligi kuzatilgan.

Ahamiyatlisi shuki, AQSHda aynan Erkak fenomenidagi voyaga yetmaganlar orasida jinoyat sodir etilishi ildamlab boryotganligi sezilmoqda. Ushbu ko`rsatkich shunisi bilan farqlanadiki, voyaga yetmaganlar tomonidan huquqbuzarliklar hamda jinoyatlarning sodir etilishida bolalarning aksariyati erkaklar yoki o`g`il bolalar ekanligidir. Qo`shma Shtatlarda o`g`il bolalar tomonidan jinoyat sodir etilishi qizlarga nisbatan besh marotaba ko`proqdir.

Amerika Qo`shma Shtatlari federal hukumati voyaga yetmagan huquqbuzar bolalar bilan ishlashni, 1974-yilgi voyaga ga nisbatan odil sudlovni va huquqbuzarlik aktini birlashtiruvchi qonunlarni qabul qilishdan boshlagan. Ushbu harakat Adolat Departamenti huzuridagi Voyaga yetmaganlar adliya va jinoyatlarga qarshi kurash boshqarmasi (YUNISEF) tomonidan voyaga jinoyatchiligiga qarshi kurash bo`yicha grantlar (yiliga 900.000 AQSh dollari atrofida) dasturlar, voyaga jinoyati bo`yicha milliy statistikani yig`ish, yoshlar jinoyati bo`yicha tadqiqotlarni mablag` bilan ta`minlash va voyaga yetmaganlarni himoya qilish bo`yicha to`rtta antikonferensiya mandatini boshqarishdan iborat. Ayniqsa, harakat buyruqlarida quyidagilar aks etgan:

1) Institutsionalizatsiya: masalan voyaga yetmaganlar tomonidan yolg`onchilik, qochish va alkogol va tamaki bilan qamoqqa tushish kabi jinoyat hisoblanmaydigan, ya`ni “muqim” sodir etib turiladigan huquqbuzarliklari uchun ayblangan yoshlar-politsiya tomonidan ushlab turilishi yoki qamalishi mumkin emas (qurolga ega bo`lgan voyaga yetmagan shaxsni ushlab bundan mustasno). Ushbu buyruq bilan bog`liq bo`lgan tahlikali muammolar shtat va mahalliy qonunlarni bekor qiladi.

2) Ajralish: Hibsga olingan yoshlar qamoqda bo`lgan katta yoshdagilardan qat`iy ravishda ajratilishi kerak. Ushbu “ko`zdan va ovozdin yiroq” buyrug`iga ko`ra, voyaga yetmagan bolalardan birontasi qamoqda saqlanayotgan kattalarga xizmat qiladigan holatda ularga ovqat berilmaydi va voyaga yetmagan bola kattalar so`roq qilinadigan xonani kesib o`tgan yo`lak bo`ylab yurishi mumkin emas. Ushbu talab mahalliy hokimiyat organlariga voyaga yetmaganlarga va katta yoshdagi jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan alohida tartibda ish ko`rish lozimligini nazarda tutadi. Biroq bu borada kichik shaharlar, shahar va qishloqlar soliq to`lovchilarning jinoiy adliya harajatlarini sezilarli darajada oshiradi. Tizimning tarafdorlari ta`kidiga ko`ra, ushbu tizim kattalar va bolalar ajratilgan vaqtda voyaga yetmagan shaxsning jazoni ijro etish vatida qayta tarbiyalanib chiqishiga ijobiy zamin yaratadi, ularning takroran jinoyatga qiziqishi va jinoyat sodir etishini oldini olishga birmuncha ko`maklashadi, shuningdek jazoni ijro etish muassasalarida jinsiy zo`ravonlikning ko`rsatgichlarini pasayish darajasiga olib keladi.

3) Qamoqda ushlab turishni bekor qilish: Umuman olganda, voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyat ishi ko`rilayotganda sudlar shu jihatga e`tibor berishlari lozimki, voyaga yetmagan shaxsni qamoqqa olish yoxud ushlab turishda kattalarni ushlab turadigan qamoqxonalarga yuborilishi mumkin emas. Aktda, otionalarga topshirilishi kutilayotgan voyaga muassasalariga, sudga yoki qamoqda ushlab turish uchun identifikatsiyalash, ishlov berish, so`roq 61 qilish va o`tkazish uchun olti

soatlik istisno belgilangan joylarda saqlanishi lozim. Aktda faqat qishloq joylarida 24 soatdan ortiq ushlab turish qoidasi mavjud.

AQSHda voyaga yetmagan jinoyatchiligini oldini olish. AQSH hukumati voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish va xavf ostida bo'lgan bolalarni jinoyatlardan uzoqlashtiradigan samarali usul bu - muammoni hal qilishdan oldin muammoga zamin yaratmaslik deb baholaydi. Voyaga yetmaganlar orasida jinoyatchilik sabablarini ko'rib chiqadi va ushbu sabablarni kamaytirish yoki yo'q qilishga harakat qiladi. Ba'zi sabablar, agar ularni bartaraf etish qiyin bo'lsa ham, aqlga sig'maydigan darajada ko'rinadi. Biroq, mamlakat tomonidan bir qancha dasturlar ishlab chiqilib, bu tizimdagi muammolarga yechim sifatida quyidagi chora-tadbirlar tizimi shakllantirilmoqda. Bular:

- ota-onalar uchun ishga joylashish imkoniyatlari;
- bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatlari;

• maslahat va rehabilitatsiya xizmatlari orqali uy sharoitini yaxshilash choralaridir. Ushbu o'zgarishlar nafaqat uyda yanada ijobiy muhitni yaratish, balki kambag'allikdan holi tarzda sharoit tashkillashtirib, jinoyatga moyil bo'lgan xavfli oilalarni sog'lom hayot kechirishga jalb qilish uchun ham ishlaydi. Bevosita bartaraf etilishi mumkin bo'lgan sabablardan biri bu - ruhiy kasallikdir, chunki ba'zida bu kasalliklar tug'ilishdanoq insonda mavjud bo'ladi. Shunga qaramay, konsultatsiya va rehabilitatsiya markazlari ushbu kasallikning salbiy ta'sirini kamaytirishga yordam beradi. Masalan, irratsional va zo'ravon xatti-harakatlar kuzatilgan holatda ulardan xalos bo'lishning bosqichma-bosqich usul va uslublarni ishlab chiqadi va amaliyotda qo'llashda yordam beradi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, ayrim odamlar, jinoyatchilik barcha shaxslarning shaxsiy yoki aqlsiz qaror qabul qilishi natijasidan kelib chiqishini, shundan so'ng aniq jinoyatni sodir etish yoki yo'q qilish kerak bo'lgan yagona holatga tushishiga ishonadi. Oxir-oqibat inson o'z qarorlarini idora qila olmay jinoyatga qo'l urish tanlov variantini tanlashi insonning o'zgarmas tabiatiga bo'liq ekanligiga 62 ishonadilar. Biroq, voyaga yetmagan shaxslarning tanlovlarini nazorat qilishning biron bir usuli borligiga va voyaga yetmagan huquqbuzarlikning sabablarini bartaraf etishga ishonish juda muhim sanalib, bu o'rinda ota-onalarning roli muhim ahamiyatga egadir.

Shu o'rinda aytib o'tish kerakki AQSHda "Aybsizlik loyihasi" nomli tashkilot mavjud bo'lib, ushbu tashkilotning asosiy maqsadi voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini kamaytirish emas, balki jinoyatlarda ayblangan voyaga yetmaganlarni ozod qilishdir. Binobarin, ushbu poydevor voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan huquqbuzarliklarni kamaytirishga qaratilmagan bo'lsada, o'tmishda nomunosib tarbiya topgan yoshlarni ozod qilish uchun eng samarali ishlar qildi. Enni E Casie Jam'armasi: Ushbu jamg'armaning maqsadi Amerika 63 Qo'shma Shtatlari atrofidagi kam ta'minlangan oilalardagi bolalar uchun yanada yorqinroq va xavfsiz kelajakni ta'minlashdir. Uning asosiy tashabbuslari quyidagilardan iborat:

- ❖ bola salomatligi strategiyasi guruhlar;
- ❖ fuqarolik saytlari;
- ❖ oilaviy iqtisodiy muvaffaqiyatlar;
- ❖ voyaga yetmaganlarni saqlash uchun alternativa tashabbusi (JDAI);
- ❖ KIDS COUNT;

❖ yetakchilikni rivojlantirish va aloqa o'rnatish. "KIDS COUNT" tashabbusi

- AQShning barcha hududlari bo'ylab bolalarning farovonligi to'g'risida yillik ma'lumot to'playdi va davlatga oid hisobotlarni va davlat statistikasini nashr etadi. "JDAI" - voyaga yetmagan bolalarga nisbatan odil sudlov tizimiga ishlari ko'rib chiqilayotgan bolalar uchun kattalar kabi yorqin va sog'lom kelajakni ta'minlashga qaratilgan. "Eng yaxshi do'stlar tashkiloti": Bu tashkilot AQShdagi bolalarning umumiy farovonligiga qaratilgan. U jismoniy va hissiy farovonlikka qaratilgan va bolalarga so'lom munosabatlarni va foydali ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu tashkilot, muammolarni ular paydo bo'lishidan oldin oldini olish bo'yicha ishlaydigan tashkilotning o'ziga xos misolidir. Hozirgi kunda voyaga yetmagan bolalar huquqbuzarligini bartaraf etishga e'tibor qaratish o'rniga, ushbu tashkilot jinoyatlarga yo'l qo'ymaslik uchun sog'lom va baxtli bolalarga ega bo'lish ustida ishlamoqda.

Voyaga etmaganlar islohoti kasbiy ta'lim dasturlari va voyaga etmagan jinoyatchilarning qayta jinoyat sodir etish darajasini kamaytirishga qaratilgan ta'limga qaratilgan. Dunyoning aksariyat davlatlari balog'atga etmagan bolalarni isloh qilish va qayta kirish uchun jarayonlarni qonunchilik bilan ta'minlaydi, ba'zilar boshqalarga qaraganda ancha murakkab va rasmiyroqdir. Nazariy jihatdan, voyaga etmaganlarning qayta kirishi balog'atga etmaganlarning yosh ekanligiga sezgir bo'lib, ular o'zgarishga qodir deb hisoblaydi; u voyaga etmagan huquqbuzarning ahvoli va tarixiga yaxlit yondashadi, voyaga etmaganni jinoyat sodir etishiga olib kelishi mumkin bo'lgan oldingi omillarni baholaydi. Amalda, bu juda murakkab, chunki voyaga etmagan huquqbuzarlar turli xil va oldindan aytib bo'lmaydigan holatlar, jumladan, qashshoqlik, giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish, uydagi zo'ravonlik va hokazolar ostida uylariga qaytishadi.

Qo'shma Shtatlarda voyaga etmaganlar islohoti to'rtta asosiy bosqichga bo'lingan:

1. Kirish bosqichi: Yoshlar yashash joyiga kirishadi
2. Joylashtirish bosqichi: yoshlarning joylashtirish muassasasida bo'lish vaqti (nima bo'lishidan qat'iy nazar)
3. O'tish bosqichi (qayta kirish): ob'ektni tark etish va jamoaga kirish akti (ob'ektdan chiqqandan keyin jamoaga kirishdan o'nggacha)
4. Jamiyatga asoslangan keyingi parvarishlash bosqichi: Yoshlar jamiyatga qaytganidan keyingi vaqt davri (odatda o'tish bosqichidan so'ng darhol 120 kunlik davr)

Buyuk Britaniya. Buyuk Britaniya qonunchiligiga asosan voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarni oldini olish va profilaktika qilish masalalari bir qator huquqiy aktlar, vakolatli davlat organlari tomonidan ishlab chiqilgan dasturlar bilan tartibga solinishini ko'rish mumkin. Xususan, Buyuk Britaniya hukumati tomonidan "Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligiga qarshi kurashish" dasturi ishlab chiqilgan bo'lib, u o'zida voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatchilikka qarshi kurashish asoslarini, mazkur dasturning ishlash mexanizmlarini, ushbu dasturni tadbiq etishda ota-onalar va oila a'zolari, yaqin qarindoshlarning o'zni hamda mentoring tadbirlarini amalga oshirishni nazarda tutadi. Mazkur dasturni voyaga yetmaganlarga nisbatan tadbiq etishning asosiy talablari quyidagilardan iborat bo'lib, unga ko'ra:

- voyaga yetmagan shaxs tomonidan politsiya nisbatan bo'ysunmaslik holati mavjud bo'lsa;
- voyaga yetmagan shaxsning jinoyat sodir etishga moyilligi ehtimoli yuqori bo'lsa;
- voyaga yetmagan shaxs tomonidan jamiyatda o'rnatilgan yurish-turish qoidalari, axloq normalariga zid xatti-harakatlar sodir etilgan bo'lsa. Hukumat dasturi ixtiyoriy ravishda amalga oshirilib, unda ota-onalar, oila a'zolari ishtiroki bilan birga mahalliy vakillik organlari, yoshlar guruhlar va boshqa mahalliy tashkilotlar ishtirok etishi nazarda tutilgan. Voyaga yetmaganlar tomonidan yuqorida nazarda tutilgan uchta holat mavjud bo'lganda voyaga yetmagan shaxs politsiya yoki mahalliy yoshlar jamoasi tomonidan dasturga jalb etiladi. Shuningdek, voyaga yetmagan shaxslar ota-onalari, o'qituvchilari va jamoat inspektorlari tomonidan ham dasturga jalb etilishlari mumkin. Mazkur dasturning samaradorligi voyaga yetmagan shaxs, uning ota-onasi, oila a'zolari hamda mahalliy yoshlar jamoasining hamkorligining to'g'ri yo'lga qo'yilganligi bilan bog'liq bo'lib, bunda dasturga jalb etilgan voyaga yetmagan shaxs dasturning o'ziga yordam berishiga ishonch hosil qilishini, ularning kundalik faoliyati va kelajakdagi rejalarini to'g'ri shakllantirishga yordam berishni nazarda tutadi. Ushbu dastur voyaga yetmagan shaxslarning kriminal xulq-atvorining shakllanishiga qarshi kurashishning samarali bo'lgan turli ko'rinishdagi usul va vositalardan foydalanishni nazarda tutib, bunda asosiy e'tibor voyaga yetmagan shaxsda turli ijtimoiy foydali sohalarga oid bilim, ko'nikmalarni shakllantirishni, o'quv dasturlari, kasbiy faoliyat, foydali ijtimoiy mehnat haqida ma'lumotlar olishga qaratiladi. Dastur doirasida tashkil etiladigan mashg'ulotlar guruh asosida yoki bitta voyaga yetmagan shaxsning o'ziga biriktrilgan murabbiy bilan olib borilib, “Ko'pchilikni qamrab oluvchi dastur” yoki “Yoshlarni jalb qilish va qo'llab-quvvatlash paneli” asosida amalga oshiriladi.

Birinchi shakl, ya'ni “Ko'pchilikni qamrab oluvchi dastur” 6 oy davomiylikka ega bo'lib, 8 yoshdan 17 yoshgacha bo'lgan voyaga yetmagan shaxslar ishtiroki ta'minlanishini nazarda tutadi. Biroq, voyaga yetmagan shaxs mazkur dastur mashg'ulotlarini davom ettirishga xohish bildirs, bu dasturda ko'proq vaqt davomida ham qatnashishi mumkin bo'ladi.

Ikkinchi shakl, ya'ni “Yoshlarni jalb qilish va qo'llab-quvvatlash paneli” 8 yoshdan 13 yoshgacha bo'lgan voyaga yetmaganlar jinoyatchiligiga qarshi kurashishni nazarda tutadi. Mazkur panel asosida amalga oshiriladigan tadbirlar mahalliy yoshlar jamoasi yoki jamoat inspektorlari tomonidan olib boriladi. Bunda voyaga yetmagan shaxs maktab mashg'ulotlarini o'zlashtirishda qo'shimcha mashg'ulotlar olishi, jismoniy yoki ruhiy jihatdan sog'ligini tiklash yuzasidan davolanishi va boshqa mahalliy xizmatlardan foydalanishda yordam olishi mumkin bo'ladi. Mazkur dasturning e'tiborga molik tomonlaridan biri – unda mentorlik dasturlarining mavjudligi hisoblanadi. Mentoring bu – o'qitish, turli ko'rinishdagi mashg'ulotlarga jalb etilgan voyaga yetmaganlarga ko'ngilli (ixtiyoriy) asosda ta'lim beruvchi shaxs. Bunda mentor voyaga yetmaganlarga maktab mashg'ulotlarini o'zlashtirishga ko'maklashish, zo'ravon xulq-atvoriga qarshi kurashish, foydali mehnat yoki kollej ta'limini davom ettirishga yordam beradi. Shuningdek, voyaga yetmagan shaxslarga maslahat berishni ham nazarda tutadi. Buyuk Britaniyada mentorlar ko'ngilli asosda mashg'ulotlarni tashkil etishda qatnashib, ular politsiya xizmati yoki voyaga yetmagan

shaxsning ta'lim muassasasi bilan bog'liq bo'lmagan shaxslar hisoblanadi. Hukumatning "Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligiga qarshi kurashish" dasturi voyagan yetmagan shaxslarning ota-onalari va oila a'zolarining ishtirokini alohida e'tirof etgan holda, ularning voyaga yetmagan shaxs dars mashg'ulotlarida qatnashib turishini, farzandlari bilan to'g'ri muloqotni yo'lga qo'yish masalalarini ham qamrab oladi.

Buyuk Britaniyada bolalar va o'smirlar psixiatriyasining sud-tibbiyoti klinik kichik mutaxassislik sifatida paydo bo'ldi. Ba'zi xizmatlar yoshlar uchun maxsus xavfsiz shifoxonalarda joylashgan bo'lib, eng og'ir ruhiy kasalliklari bo'lgan nisbatan kam sonli yuqori xavfli yosh huquqbuzarlarga xizmat ko'rsatadi. Bunday ixtisoslashtirilgan resurslar mavjud bo'lmaganda, yoshlar voyaga etmaganlar uchun qamoqxonalar, xavfsiz yashash joylari yoki kattalar uchun xavfsiz ruhiy salomatlik bo'limlari kabi suboptimal sharoitlarda boshqarilishi yoki umuman davolanishi mumkin emas.

Turkiya. Turkiya Respublikasida ham yosh avlod farovonligini ta'minlash, bilimli yoshlarni tarbiyalash, xalqaro standartlar asosida voyaga yetmagan shaxslar huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlashga e'tibor qaratilgan. Bu boradagi ishlar Turkiyada "Voyaga yetmaganlar huquqlari to'g'risida"gi Qonun bilan bog'liq bo'lib, unda balog'atga yetmagan bolalarga nisbatan odil sudlov tizimi yaratish, yuvinal sudlov tizimini ishlab chiqishni nazarda tutgan.

Shuningdek, Turkiya 1994 yilga kelib Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Bola huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasini ratifikatsiya qilgan. Shundan so'ng mazkur davlatda voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarni oldini olish sohasida sezilarni o'zgarishlar amalga oshirilgan bo'lib, unga ko'ra mamalakatda yuvinal adliya (juvenile justice) tizimi yaratilgan, jinoyat sodir etgan voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan majburlov choralari qo'llash, ularni qamoqda ushlab turish muddatlari, asoslarini qayta ko'rib chiqish, jazoni o'tab chiqqan voyaga yetmagan shaxslarni reabilitatsiya qilish masalalarini huquqiy jihat aniq belgilab qo'yilishini ta'minladi.

2005-yilda «Voyaga yetmaganlarni himoya qilish to'g'risida» gi qonun qabul qilinib, unda:

- ayblanuvchi bolaning protsessual huquqlari belgilab qo'yildi;
- jinoyat subyekti eng kichik yoshi 11 dan 12 ga oshirilgan;
- voyaga yetmagan gumon qilinuvchi va ayblanuvchining dastlabki tergov, sud bosqichida bepul huquqiy yordam olish kafolatlangan;
- voyaga yetmagan shaxslar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni ixtisoslashgan sud;
- yuvenal sudlar tomonidan ko'rilishining joriy etilishi;
- voyaga yetmagan shaxsga jazo tayinlashda ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq jazolarni kamroq qo'llash, ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazo choralari yoki huquqiy ta'sir choralari kengroq qo'llash;
- voyaga yetmaganlarga nisbatan tayinlanadigan jazo choralari miqdori yoki muddatlarini, o'tash tartibini liberallashtirish;
- voyaga yetmaganlar jinoyatchiligiga qarshi kurashishda fuqarolik jamiyatining o'rnini oshirish kabi o'zgarish nazarda turilgan.

Manbalar:

1. International Centre for Prevention of Crime, Urban Crime Prevention and Youth at Risk: Compendium of promising strategies and programs from around the world, Montreal, 2005. www.wikipedia.org/Crime_prevention
2. National crime records Bureau. www.ncrb.gov.in/StatPublications//CII2016/Crime_in_India
3. R. Chalk., P. King Violence in families: assessing prevention and treatment programs, Committee on the Assessment of Family Violence Interventions, Board on Children, Youth, and Families. National Research Council and Institute of Medicine, Washington, DC: National Academies Press, 2004.
4. Youth preventing crime programmes. // www.gov.uk/youth-crime-prevention-programmes
5. R. Chalk., P. King Violence in families: assessing prevention and treatment programs, Committee on the Assessment of Family Violence Interventions, Board on Children, Youth, and Families. National Research Council and Institute of Medicine, Washington, DC: National Academies Press, 2004. 50 Youth preventing crime programmes. // www.gov.uk/youth-crime-prevention-programmes

UMUMTA'LIM MAKTABLARI AMALIYOTCHI PSIXOLOGLARINING PSIXOLOGIK MASLAHAT ISHLARI MAZMUNI VA AHAMIYATI

Qorajonova Baxtigul Tojiyevna, Termiz davlat pedagogika ishtituti

Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi II- bosqich magistranti

Содержание и значение психологической консультации практического психолога общеобразовательных школ

Коражонова Бахтигул Тожиевна, магистрантка 2 курса Термезского
государственного педагогического института, специальность педагогика и
ПСИХОЛОГИЯ

Psixologik maslahat bu-psixolog ko'magiga va yordamiga muhtoj bo'lgan insonlarga maslahat va tavsiya sifatida mutaxassis psixolog tomonidan psixologik yordam ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan jarayondir.

Psixolog tomonidan o'quvchi hayotida duch kelgan muammoni dastlab o'rganib chiqish va shaxsiy suhbat asosida tavsiya beriladi. Umumta'lim maktablarida ko'pincha psixologik maslahat psixolog xonasida yakkama-yakka va yuzma-yuz o'tirib suhbatlashish asnosida o'tkaziladi. Mana shu suhbat davomida o'quvchi o'z muammolari, o'zi to'g'risida gapirib beradi. Psixolog o'z navbatida muammoning mohiyatini tushunib etish, bu muammoni o'zi uchun va o'quvchi uchun ham oydinlashtirishga harakat qilib diqqat bilan tinglaydi, maslahatlar davomida uning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olib uning muammosini qanday qilib amaliy hal etish bo'yicha ilmiy, asosli tavsiyalar beradi.

Ko'pincha o'quvchi bilan uch marta va undan ko'p uchrashib ancha uzoq muddat davomida maslahat berib borish talab etiladi shundagina o'quvchining muammosi murakkabligiga qarab qisqa muddatda uni tushunib olish mushkul bo'ladi. Ba'zida bir-biriga bog'langan bir necha muammolar ularning har birini hal etish uchun alohida maslahat berishni talab etadi.

Ko'pincha nosog'lom oila farzandlari psixolog ko'magiga muhtoj bo'lib qoladilar. Bunday o'quvchilar mushkul vaziyatga tushib qolganda nima qilishini bilmay qoladi, bilib-bilmay noto'g'ri yo'lga qadam qo'yanini bilmay qoladilar.

O'quvchining ruhiy holati yomon bo'lganida, uning xayolida u bilan yoki unga yaqin odamlar bilan qandaydir qo'rqinchli holat sodir bo'layotgandek, yomon oqibatlarga olib kelishi mumkindek tuyuladi va psixolog maslahatiga muhtoj bo'lib qoladi.

Maktab amaliyotchi psixologi o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda o'quvchisiga qanday yordam ko'rsata oladi? Psixolog o'quvchilarini ishontirish va ularning faolliklarini kerakli tomonga yo'naltira olishi kerak.

Psixolog suhbat jarayonida o'quvchidagi muammoni aniqlashi, kayfiyatini so'rashi va ularni diqqat bilan eshitishi va albatta, o'quvchilarga mehribonlik bilan munosabatda bo'lishi kerak. Bu psixolog faoliyati samaradorligi uchun uchun muhim ahamiyatga ega.

Maslahat berish jarayonida psixologik amaliyotning asosiy turi sifatida quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

1. Muloqotda yuzaga kelgan muammoni zudlik bilan hal etishda unga yordam ko'rsatish. Bolaning ota-onasi bilan o'zaro munosabatlarda jiddiy nizolar yuzaga kelishi, ularni vaqtida hal etilmasligi bola jismoniy va psixik sog'lig'iga juda katta salbiy ta'sir etishi mumkin.

2. O'quvchiga psixologning aralashishsiz o'zi mustaqil hal eta oladigan masalalarni echishda sog'lom mazmunga asoslangan hayotiy maslahat kerak bo'lgan masalalarni hal etishda yordam ko'rsatish.

3. Maslahat olishdan boshqa hech qanday imkoniyati bo'lmaganda yordam ko'rsatish. Bunday holatda psixologik maslahat berar ekan, aslida u ancha to'la va uzoq vaqtli psixokorreksion yoki psixoterapevtik yordamga muxtojligini tushuntirishga harakat qiladi.

Psixologik maslahat yuzaga kelgan muammoni hal etish bilan shug'ullanishini ko'zda tutib o'quvchilar bilan birgalikda, qo'shimcha mashg'ulot sifatida olib boriladi.

Psixologik maslahat kerakli muvaffaqiyatli bo'lishi uchun ya'ni iloji boricha ijobiy natijalarga erishish uchun maslahat berish jarayonida qator shartlarga amal qilish kerak. Ushbu shartlar mohiyatini ochib beramiz va tushuntirib beramiz.

- 1-shart. Psixologga yordam so'rab murojaat etayotgan o'quvchi psixologik xususiyatdan xayoliy emas, balki haqiqiy muammoga hamda uni iloji boricha tezroq hal etish yaqqol ifodalangan istakka ega bo'lishi kerak.

- 2-shart. Psixolog psixologik maslahat o'tkazish tajribasiga va kerakli kasbiy psixologik tayyorgarlikka ega bo'lishi kerak. SHu sababli psixologik maslahat vrach amaliyotiga o'xshab ketadi. Psixolog-maslahatchidan vrach kabi birinchi navbatda mijozga zarar etkazib qo'ymasligi va maslahat muvaffaqiyatli o'tishi uchun qo'lidan kelgan barcha harakatlarni qilishi talab etiladi.

- 3-shart. Psixologik maslahat uchun sarflanadigan vaqt ancha uzoq davom etadigan bo'lishi kerak. Bu vaqt davomida psixolog o'quvchini bezovta qilayotgan muammoni oxirigacha tushunib olishi va muammoni hal etishning eng to'g'ri yo'lini topishi kerak.

- 4-shart. Psixologik maslahat qulay sharoitlarda o'tkazilishi kerak. Ko'pchilik hollarda psixologik maslahat maxfiylik holatida o'tkazilishi kerak, u psixolog va o'quvchini uzoqlashtirishi emas, balki yaqinlashtirishi kerak

Psixologik maslahatga qanday tayyorlanish kerak shu bilan birga Psixologik maslahatga tayyorlanish qator umumiy va xususiy masalalarni hal etishni talab etadi. Psixologik maslahatga tayyorgarlik umumiy masalalariga asosan quyidagilar kiritiladi:

- * Xona va uskunalarini, maslahat o'tkazish joyini tanlash.

- * Maslahatlarni qayd etib borish uchun maslahatchi qog'oz, nusxa olish texnikasi, kompyuter va boshqa zarur uskunalar bilan ta'minlash

- * Maslahat o'tkazish joyini kerakli hujjatlar bilan va ularni saqlash vositalari, jumladan qayd etish jurnallari kartotekasi va seyf bilan jihozlash.

- * Maslahatlar kichik mutaxassisliklar bo'yicha adabiyotlar, shu jumladan, psixologik adabiyotlar bilan ta'minlangan bo'lishi kerak.

- * Har bir o'quvchiga shaxsiy varaqani odatda, psixologik maslahatga murojaat etishda va aniq bir maslahatchiga qabulga kelganida to'ldiriladi. Psixolog o'quvchining individual varaqasiga ma'lumotlarni yozib boradi. U barcha ma'lumotlar sir saqlanishiga javobgar shaxs hisoblanadi;

- * Psixologik maslahat davomida kerak bo'lishi mumkin bo'lgan material va uskunalarini tayyorlash;

Maslahatlar psixologning o'quvchi bilan shaxsan uchrashuvidan boshlanadi va o'quvchi bilan gaplashish, uning yonida biroz sukut saqlab turish kerak. Chunki bu vaqt davomida o'quvchi biroz tinchlanishi, bo'lajak suhbatga tayyor bo'lishi kerak. Suhbatni u bilan inson sifatida tanishish bilan, maslahatlar uchun muhim ma'lumotlardan boshlash kerak. Agar zarurat tug'ilib qolsa, psixolog o'zi haqida biroz so'zlab berishi ham mumkin. Umumiy tanishish yakunlanganidan keyin maslahatchi o'quvchiga uni nimalar tashvishlantirayotganligi to'g'risida gapirib berishni taklif etadi va diqqat hamda chidam bilan uning gaplarini tinglaydi. Vaqti-vaqti bilan savol berishi, o'ziga kerakli narsani aniqlab olishi mumkin, lekin o'quvchining fikrini iloji boricha bo'lmaslik kerak. Chunki u o'z dardini to'liq aytib berishi kerak.

Psixologning savollari albatta, o'quvchiga yomon ta'sir qilmasligi, ya'ni uning xayolini, fikrini buzmasligi, jahlini chiqarmasligi, keskin vaziyatga olib kelmasligi, hattoki suhbatni to'xtatish istagi paydo bo'lmasligini kuzatib borishi yoki boshqa mavzuda gaplashishi kerak bo'ladi. Eng yaxshi usul, bu o'quvchidan olinayotgan ma'lumotlarni yozib bormasdan eslab qolish hisoblanadi. Agarda o'quvchi psixologik testlar o'tkazishga rozilik bermasa, psixolog uni majburlashi kerak emas. Shu bilan birga agarda, haqiqatdan ham shunday bo'lsa, u o'quvchi psixologik testlardan voz kechishi, muammoni tushunib etishi va uni hal etish, to'g'ri yo'lni topishni qiyinlashtirishi mumkinligi to'g'risida ogohlantirib ko'yishi kerak.

Maslahat berish jarayonida qachon psixologik testlarni qo'llash tavsiya etiladi.

Vaqti-vaqti bilan psixologik maslahat o'tkazish davomida tezlikda psixologik testlar o'tkazish zarur bo'lib qoladi. Qachon, qanday sharoitlarda bunga talab paydo bo'ladi?

Birinchiidan, psixolog o'quvchining muammosi mohiyati to'g'risida xulosa chiqarish va uning individual xususiyatlarini hisobga olib yuzaga kelgan muammoni amaliy hal etish uchun ma'lumotlar etmagan hollarda testlar o'tkazish zarur bo'ladi

Ikkinchidan, odatda odamning oddiy, kundalik hayotida bo'sh yoki deyarli namoyon bo'lmaydigan individual xususiyatlarini baholash kerak bo'lganida testlar o'tkazish zarur bo'ladi.

Uchinchidan, psixolog o'quvchiga psixologik maslahatga kelganligi va psixolog tavsiyalarini bajarishi kanday ta'sir ko'rsatganligini aniq bilishi kerak bo'lganida testlar o'tkazish zarur bo'ladi.

To'rtinchidan, maslahatlar amaliyotida yangi, samaraliligi hali to'la aniqlanmagan, soni va sifati baholanmagan etarlicha tekshirilmagan metod qo'llanilganida testlar o'tkazish zarur bo'ladi.

Beshinchidan, psixologik maslahat amaliyotida qo'llaniladigan psixodiagnostika amalining o'zi o'quvchiga yaxshi ta'sir ko'rsatib, ma'lum psixoterapevtik ahamiyatga ega bo'lgan holatda testlar o'tkazish zarur bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytamanki, Psixologik maslahat-bu, psixologik korreksiya va psixodiagnostika kabi an'anaviy amaliy ish shakllari bilan bir katorida mustaqil faoliyat sohasidir. So'zsiz bu faoliyat mutaxassisdan maxsus psixologik bilim hamda kasbiy tayyorgarlikni talab etadi. Bu tayyorgarlikni oddiygina tashkil etish uchun psixolog chuqur bilimlarga ega bo'lishi juda zarur.

Isonga kundalik hayotida foydali bilim va malakalar tizimi sifatida shunchaki amaliy psixologiya bilan qiziquvchilar uchun mustaqil bilim olishda foydali bulishi mumkin. Ba'zan turli sabablar bilan professional psixologga yordam so'rab murojaat etish uchun imkoniyat bo'lmaydi, oqibatda o'z yaqinlariga mana shunday psixologik yordamni o'zimiz ko'rsatishimizga to'g'ri keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Maxmudova.D.A.Konsultativ Psixologiya va Psixokorreksiya.T.2006.
2. Nishanova.Z, Haydarov.F, Jalilova.S, Ubaydullaev.A, Asomiddinova.SH.
Psixologik maslahat.T.2009.
3. Vadxen A.A. Psixologicheskoe konsultirovanie. Sbp., 2007.
4. <http://library.ziyonet.uz>
5. <https://www.open.edu>

O'SMIRLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Yorboboyeva Iroda Baxriddinovna, Termiz davlat pedagogika instituti

Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi, 2 kurs magistranti

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada ta'lim jarayonida o'smirlar oilaviy hayotga tayyorlashning psixologik xususiyatlari va uning dolzarbligi, ahamiyati, yechimlar va maslahatlar yoritilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: o'smir, yoshlar, oila, ta'lim, avlodlar, hayot, «Qobusnoma», psixologiya, imkoniyat.

Аннотация: В данной статье освещены психологические возможности подготовки подростков к семейной жизни в образовательном процессе и ее актуальность, значение, пути решения и реформы.

Ключевые слова: молодежь, семья, образование, поколения, жизнь, «Qobusnoma», психология, возможность.

Abstract: This article highlights the psychological possibilities of preparing adolescents for family life in the educational process and its relevance, significance, solutions and reforms.

Keywords: youth, family, education, generations, life, "Kobusnoma", psychology, opportunity.

Hozirgi davrda o'smirlarni tarbiyalashning o'ziga xos xususiyatlari, imkoniyatlari, mexanizmlari mavjud. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, o'smirlarni tarbiyalashda ularning xususiyatlarini to'la hisobga olgan holda ta'limiy-tarbiyaviy tadbirlarni qo'llash shaxslararo munosabatlarda anglashilmovchilikni bartaraf qiladi, iliqlik psixologik iqlimni yaratadi. Bugungi kunda o'smirlar taqdiri masalasi g'oyat muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'smirlar bilan ishlash eng dolzarb muammolardan biri bo'lib kelgan. Bu muammoning yuzaga kelish sabablarini chuqur tahlil qilar ekanmiz, eng avvalo, tug'ilgan bolaning uni dunyoga keltirgan shaxslarning kimligi, ikkinchi u qanday ijtimoiy muhitda tug'ilib voyaga yetib ulg'ayotganligiga e'tibor qaratishimiz kerak. O'smir o'zini asta-sekin katta shaxs deb his qila boshlaydi, lekin ko'p odat va xususiyatlari bolalarcha bo'lib qoladi. O'smirlik davri insonni ulg'ayishi bilan bog'liq bo'lib, bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib hisoblanadi. Boshqa yosh davrlariga nisbatan o'zining keskin kechishi, jadalligi va murakkabligi bilan ajralib turadi. O'smirlikda "O'tish davri" taxminan 5-8-sinflarga, 11-12 yoshdan 14-15 yoshgacha oralig'iga to'g'ri keladi. O'smirlik davrining boshlanishi qiz bolalarda o'g'il bolalarga nisbatan 1-2 yil avvalroq boshlanadi. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlari: jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun mohiyati ham o'zgaradi. Mamlakatimizda jismoniy sog'lom, ma'naviy yetuk, har tomonlama uyg'un va barkamol rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, intellektual salohiyatga, chuqur bilim va zamonaviy dunyoqarashga ega, Vatanimizning taqdiri va kelajagi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish vazifasini izchil davom ettirish mas'uliyati, eng avvalo, oila zimmasidadir. Ma'naviy-ruhiy sog'lom bolaning dunyoga kelishi masalasiga sog'lom va ahil oila mehnatining samarasi sifatida qarab, oilada o'zaro hurmat va mehr-muhabbat, yuksak axloqiy va ma'naviy qadriyatlar muhitini shakllantirish bugungi kunda har birimizning vazifamiz hisoblanadi. Oila hayotning abadiyligi, avlodlarning davomiyligini ta'minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni sayqallaydigan, shu bilan birga, kelajak nasllar qanday shaxs bo'lib yetishishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan tarbiya o'chog'idir. Oila bolani o'rab turgan ijtimoiy muhitning eng muhim bo'g'inidir. Oilaning bola shaxsi shakllanishiga ko'rsatadigan ta'siri benihoyat kattadir. Aynan oilada shaxs birinchi hayotiy tarbiyani va tajribani oladi, dastlabki kuzatuvlarni o'tkazadi va turli vaziyatlarda o'zini tutishni o'rganadi. Yosh oilalar jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy yangilanishi va yuksalishini muhim sub'ektlaridan bo'lib, ijtimoiy hayotda ro'y berayotgan murakkab jarayonlarga o'z ta'sirini o'tkazishda va taraqqiyotni harakatga keltirishida muhim ro'l o'ynaydi.

O'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlash, zamonaviy namunali oilani shakllantirish, yosh oilalarni qo'llab-quvvatlash, ular o'rtasidagi noxush holatlarining oldini olish maqsadida qator ishlar amalga oshirilayapti. Hozirgi kunda jamiyatda oilaviy nizolarning soni ortib bormoqda bunga sabablardan biri sifatida o'smirlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarini yetarli darajada shakllanmaganligini keltirish mumkin.

Oila haqidagi tasavvurlarni shakllantirishga oid sharq mutafakkirlarining qarashlari va zamonaviy yondashuvlar, shuningdek, oila borasidagi ijtimoiy- psixologik masalalar muhokama qilingan. O'smirlarni psixologik jihatdan oilaviy hayotga tayyorlash va faoliyatning samarali tashkil etilishi bir qancha ijtimoiy muammolarning ijobiy hal etilishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi:

-Jamiyatning ijtimoiy ma'naviy jihatdan rivojlanishini ta'minlaydi;
Jamiyatning ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyotining yuqori bosqichga ko'tarilishida muhim ahamiyat kasb etadi;

-mustahkam oilalarni shakllantirish, ularda sog'lom psixologik muhitni qaror toptirish, oila tarbiyasini samarali tashkil etish, farzandlar tarbiyasida muayyan muvaffaqiyatlarga erishish, oilaviy mojarolar, ajrimlarning oldini olish uchun zamin hozirlaydi. Sharqda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashga qadimdan jiddiy ahamiyat berilgan. Jumladan Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Alisher Navoiy, Rizouddin Ibn Faxriddin kabi allomalar bu masala yuzasidan o'zlarining durdona fikrlarini tarixda qoldirib ketganlarki, ular hozirgacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ular «Nasixatnoma», «Pandnoma», «Hikmatnoma» tarzida bizgacha yetib kelgan. Bu manbaalarda qizlarni hayotga tayyorlashda, ularda birinchi navbatda insoniy fazilatlar shakllangan bo'lishi, oila muqaddas, uni avaylab asrash aynan uy bekalariga bog'liq ekanligi haqida turli tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan hodisalar hikoya qilinadi. Ota-onalar farzandlari bilan oilaviy hayot muammolari haqida suhbatlashish kerak. Psixologik qulay muhitni yaratish, oilaviy hayotdagi o'smirlarning muvaffaqiyatli tayyorlanishi ko'p jihatdan bog'liq bo'lgan zarur sharoitlar yaratadi.

A.Avloniy "Tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat -yo falokat masalasidir", degan fikri o'zbekning kun tartibidan tushmasligi lozim. Chunki avvalgiga o'xshab qariyalar keksalar yoshlarni odob-axloqqa chaqirib yoshlar esa ularni hurmatlab, ularning o'gitiga amal qilish udumi yo'qolib bormoqda.

O'smirlar oilani jiddiy qabul qilmaydilar. Natijada juda ko'p xatoliklarga yo'l qo'yishi mumkin. Bizning asosiy vazifamiz shuki, o'smirlarda oilaning qadrini, sevgi, nikoh oiladagi sevgini roli muhimligini va uzoq va baxtli hayot garovi ekanligini uqtirishdir. Kuzatishlardan ma'lum bo'ladiki, oila qurgan ayrim yoshlarning oilaviy hayotga tayyor emasliklari, o'zaro munosabatlarida kelishmovchilik, bir-birini hurmat qilmaslik, jiddiy mas'uliyat hissining yetishmasligi, yengil-yelpi hayot kechirishga o'rganib qolish, turli fiziologik va psixologik xususiyatlarini yaxshi bilmaslik holatlari ko'rinadi. Oilaviy ta'limning asosiy yo'nalishlaridan biri bu ma'naviy ta'limdir. His-tuyg'ular insonga hayotni tushunishga va to'g'ri baholashga yordam beradi, chunki insonning ruhiy sog'lig'i hissiyotlarning salomatligiga bog'liq. Oilaning yuksak qadriyat ekanligini anglashga, oilada o'zaro burchni yuqori qadrlashga o'rgatish. Sog'lom oila vujudga kelishi uchun, eng avvalo, jamiyat va davlat qayg'urishi, shunga zamin yaratib berishi lozim. Shundagina mustahkam oila dunyoga keladi. Oila sog'lom bo'lsa, jamiyat sog'lom, mamlakat qudratli, yurt tinch-osoyishta bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fayzieva M., Jabborov A. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. - T.: "Yangi asr avlodi", 2007. - 144 b.
2. Faxruddin ibn Rizutddin. Oila. – Toshkent: Mehnat, 1991. – 64 b.

- Xolmatova M., Muravyova N. Yoshlar jismoniy hayot busaqasida - Toshkent: O'zbekiston, 2000 y.
3. Hayot kitobi: Yosh oilalar uchun ensiklopedik qo'llanma. - Toshkent, 2011 yil.
 4. Shoumarov G'. B., Shoumarov Sh. B. Muhabbat va oila. - T.: "Ibn Sino", 1994.- 120.b.
 5. Qodirova A.T. O'smirlarda shaxsiy nizolar turida ijtimoiy tasavvurlarning tasvirlari./ P f. n. ilmy darja. olish uchun yozib dis. mavhum - T., 2007 - 22 b.
 6. O. E. Eshmuradov "Oila barqarorligini shakllantirish omillari" Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences Scientific Journal 2021-yil may 1318-1323 betlar.
 7. Xidirova F.F. Oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlari. Ped. fan. nom. ... diss. - T., 2007. -131-b.
 8. Uzakova Nodiraning "O'smir va o'spirinlarda destruktiv xulq-atvor psixokorreksiya" Termiz-2022 yil 109-bet.

XALQARO VA O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIDAGI BAXOLASH TESTLARINI TUZISH VA ULARNI TAKOMILLASHUVI

Asadova Ruhsara, Termiz davlat pedagogika instituti,

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi, 2-kurs magistranti

Bugun Yangi O'zbekiston hayotining barcha sohalari chuqur islohotlar maydoniga aylangan. Bu jarayonda ijtimoiy sohaning asosi hisoblangan ta'lim tizimidagi o'zgarishlar haqida to'liqlanib so'zlamalikning iloji yo'q. Mamlakatimizda so'nggi yillarda ta'lim tizimining barcha bosqichlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish bo'yicha amaliy ishlar hal qiluvchi bosqichga kirdi.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek: "Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo'lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko'plab ijtimoiy muammolarni echish imkoni tug'iladi. Shunday ekan, Yangi O'zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o'ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi".

Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy qismini, albatta, oliy ta'lim tizimidagi islohotlar tashkil etadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida davlatimiz rahbarining 2019 yil 8 oktyabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasi sohadagi yangi islohotlar uchun debocha vazifasini bajarib bermoqda.

Ushbu hujjatga intellektual taraqqiyotni jadallashtirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish hamda xalqaro hamkorlikni mustahkamlash maqsadida fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini rivojlantirish singari vazifalar asos qilib olindi.

Kontseptsiya mazmuni mamlakatimiz oliy ta'lim tizimini isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini aks ettiradi. Unda oliy o'quv yurtlarida qamrov darajasini kengaytirish hamda ta'lim sifatini oshirish, raqamli texnologiyalar va ta'lim platformalarini joriy etish, yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb qilish, innovatsion tuzilmalarni shakllantirish, ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish, xalqaro

e'tirofga erishish hamda boshqa ko'plab aniq yo'nalishlar belgilab berilgan. Bularning barchasi ta'lim jarayonini yangi sifat bosqichiga ko'tarish uchun xizmat qiladi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasi daulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarda malakali kadrlar va yetuk mutaxassislarga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Bu o'z-o'zidan o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasi har tomonlama e'tiborni kuchaytiradi. Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lmish yoshlarni ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, shu yo'lda xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo'nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga egadir. Shu maqsadda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish choratadbirlari to'g'risida" 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi tashkil etildi.

Shu bilan birga, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish vazifalari belgilandi:

PIRLS – boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnini o'qish va tushunish darajasini baholash;

TIMSS – 4- va 8-sinf o'quvchilarining tabiiy-ilmiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonligini baholash;

TALIS – rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitish va ta'lim olish muhitini hamda o'qituvchilarning ish sharoitlarini o'rganish;

PISA – 15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash.

EGRA va EGMA esa boshlang'ich sinflarda o'qish hamda matematika bo'yicha ko'nikmalariga baho beradi. Baholash natijalariga ko'ra yangi o'quv dasturlari, o'qitish uslubi va yondashuvlar O'zbekiston yoshlarining yaxshi natija ko'rsatishi uchun moslashtiriladi.

Bu loyihalar o'quvchi-yoshlarning ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari, egallagan bilimlarini hayotda qo'llay olish layoqatiga turli xil topshiriqlar orqali baho berish va keyinchalik bu ko'nikmalar rivojlanishiga turtki berishga xizmat qiladi. Hozirgi kunga qadar Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi va iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti hamda Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasi o'rtasida imzolangan kelishuvlarga muvofiq 2021-yilda PISA va PIRLS xalqaro dasturlarida ishtirok etish rejalashtirilgan. PISA (inglizcha – Programme for International Student Assessment) – turlidavlatlarda 15 yoshli o'quvchilarning (o'qish, matematika, tabiiy fanlar) savodxonligini hamda bilimlarini amaliyotda qo'llash qobiliyatini baholovchi dastur.

Bu dastur 3 yilda bir marotaba o'tkaziladi. Unda o'quvchilarning bilim sifati o'qish, matematika va tabiiy fanlar bo'yicha monitoring qilinadi va 1000 ballik tizimda baholanadi. Dastlab 1997-yilda ishlab chiqilgan va 2000-yilda birinchi marta qo'llanilgan. PISA – o'quvchilarni ta'lim sohasidagi yutuqlarini baholash bo'yicha xalqarodastur bo'lib, undagi test jahon davlatlaridagi maktab o'quvchilarining bilimi va ularni amaliyotda qo'llay olish mahoratini baholaydi. Dasturning asosiy maqsadi – 15yoshli o'quvchilar ta'lim dargohida olayotan bilim va tajribalarini ijtimoiy munosabatlarda va inson faoliyatida uchraydigan turli xil hayotiy vazifalarni yechishda qanchalik foydalana olish qobiliyatini baholashdir. Ushbu sinov har uch yilda bir marotaba o'tkaziladi. Testda faqat 15 yoshdagi o'smirlar ishtirok etadi.

Maktabdagi ta'lim sifatini monitoring qilishga qaratilgan PISA dasturi asosiy uch yo'nalishda: o'qish, matematika va ijtimoiy fanlar savodxonligi bo'yicha olib boriladi. PIRLS – (inglizcha – Progress in International Reading Literacy Study – matn o'qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot) mazkur xalqaro tadqiqotning maqsadi turli xil ta'lim tizimidan iborat bo'lgan davlatlarni boshlang'ich maktab o'quvchilarining matnni o'qish va qabul qilish bo'yicha tayyorgarligi hamda o'quvchilarning har xil yutuqlarga erishishga sabab bo'luvchi ta'lim tizimidagi o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash va baholashdan iborat. PIRLS yosh o'quvchilarning sinfda va sinfdan tashqari o'qishining ikkita kengqamrovli maqsadiga qaratilgan. Bular badiiy tajriba orttirish hamda ma'lumot olish va ulardan foydalanish uchun o'qishdir. Bundan tashqari, PIRLS o'qish maqsadlarining har birida to'rtta keng tushunish jarayonini birlashtiradi. Bular: diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish, to'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish, g'oyalar va axborotni talqin qilish va uyg'unlashtirish, kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish.

TIMSS – (Trends in International Mathematics and Science Study) maktabdagi matematika va tabiiy fanlarni o'qitish sifatining xalqaro monitoringi bo'lib, ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan tashkil etiladi. Mazkur dastur 4-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlar bo'yicha egallagan bilim darajasi, sifatini solishtirish hamda milliy ta'lim tizimidagi farqlarni aniqlashga yordam beradi. Mazkur dasturning o'ziga xosligi shundaki, u dunyodagi maktablarning matematika va tabiiy fanlar bo'yicha berilayotgan ta'lim mazmuni, o'quv jarayoni, o'quv muassasasi imkoniyati, o'qituvchilarning bilim darajasi, tahsil oluvchilarning oilaviy muhiti bilan bog'liq omillarni o'rganadi. Ko'rsatib o'tilgan omillar matematika fanlarini o'zlashtirish holatini ko'rsatishda asos bo'lib xizmat qiladi. PISA va TIMSS o'rtasidagi asosiy farq. PISA va TIMSS dasturlarining asosiy farqi eng avvalo ularning turli xil yosh va sinflar toifasida o'tkazilishidan iboratdir.

Masalan, PISA 15 yoshli o'quvchilarning bilimlarini baholashga qaratilgan bo'lsa, TIMSS esa muayyan yoshdagi o'quvchilarning emas, balki to'rtinchi va sakkizinchi sinf o'quvchilarining bilim va ko'nikmalarini baholaydi. Shu bilan birga, TIMSS baholashlari o'quv dasturlariga asoslangan bo'lsa, PISA esa, o'quvchilar egallagan bilim va ko'nikmalarini real muammolarni hal qila olishlarini baholashga qaratiladi.

TIMSS aynan maktab bilimlarni o'zlashtirish darajalarini baholasa, PISA bilim va ko'nikmalarni maktabda, uyda va jamoatchilik orasida qo'llay olish darajalariga alohida e'tibor qaratadi. Ta'limdagi bunday o'zgarishlar o'quv dasturi va o'quv

adabiyotlari mazmunini o'zgartirishga undadi. Ona tili, matematika va tabiiy fanlardan PISA baholash dasturi yo'nalishidagi savollar milliy bazasini yaratildi va o'quv dasturlariga kiritildi. PISA baholash dasturi yo'nalishidagi savollar singdirilgan o'quv dasturlari asosida qo'shimcha qo'llanma hamda adabiyotlar yaratish va amaliyotga joriy etildi. 5- sinfdan 11-sinfgacha o'quv darsliklarida buni ko'rish mumkin.

PISA ona tili, matematika va tabiiy fanlarni o'qitishning shakl, metod, texnologiyalarini yangilanib o'qituvchilarning bu boradagi bilimni oshirilmoqda. Bu fanlardan o'quvchilar savodxonligini baholashning milliy tizimini yaratilib, 2019-2021-yillarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishni baholashga qaratilgan sinovlarni tizimli ravishda o'tkazish niyatida. PISA testlaridan ona tili darslarida foydalansa, o'quvchilarni mantiqiy fikrlashga o'rgatish, matn bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirish va sinchkovlik talab etiladigan topshiriqlarni qo'llash o'quvchining hayotiy va intellektual ko'nikmalarini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, 7-sinf ona tili dasturida berilgan "Biriktiruv bog'lovchilari" mavzusini o'tishda o'qituvchi mavzuni mustahkamlash maqsadida darslikdan tashqari quyidagi matn asosida PISA topshiriqlari tuzishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedov S. Va boshqalar. Adabiyot. 5-sinf. Darslik. — Toshkent: Sharq, 2020, 155-b.2.
- Qodiriy A. Mehrobdan chayon. — Toshkent: Cho'lpon, 2018. 23-b.
3. Muhammajonov A. 7-sinf O'zbekiston tarixi. — Toshkent: Sharq, 2017. 146-b.
4. G'ulomov A. V.b. Ona tili o'qitish metodikasi. — Toshkent, 2012, 8-9 b.
5. G'ulomov A.v.b. Ona tili o'qitish metodikasi. — Toshkent, 2012, 11-b.
6. Ona tili va adabiyot fanidan bilish darajasini baholashning milliy test sinov test topshiriqlari kitobi, DTM 2021.

O'QUVCHI YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOIIY PEDAGOGIK ASOSLARI

Shaymardonova Dilafro'z, Termiz davlat pedagogika instituti,

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi, 2-kurs magistranti

Bugungi kunda O'zbekiston aholisining 62 foizini bolalar o'smirlar, xullas 30 yoshgacha bo'lgan yigit qizlar, ularning ma'lum qismini esa yosh oilalar tashkil etadi. Yosh oilalar jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy yangilanishi va yuksalishini muhim sub'ektlaridan bo'lib, ijtimoiy hayotda ro'y berayotgan murakkab jarayonlarga o'z ta'sirini o'tkazishda va taraqqiyotni harakatda keltirishida muhim ro'l o'ynaydi. Shuning uchun hozirgi vaqtda yosh oilalarning ma'naviy-axloqiy va ruhiy olamini shakllantirish va rivojlantirishni chuqur va atroflicha tahlil etish ilmiy -amaliy jihatdan katta ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan mustahkam oilalarni shakllantirish, onalik va bolalikni ijtimoiy jihatdan muxofaza qilish, oilalarda jismonan sog'lom, ruxan baquvvat bo'lgan farzandlarning dunyoga kelishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish, samarali ravishda oila tarbiyasini tashkil etish jarayonida oilalar bilan jamoatchilik o'rtasida mustahkam hamkorlikni yuzaga keltirish masalalarini davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilmoqda.

Oila deb atalmish muqaddas makon, «oila qasri»ning mustahkamligi shu qasrning poydevori bo'lmish nikoh oldi omillari xususiyatlariga, ularning qay darajada to'g'ri va mustahkam qo'yilishiga bog'liq. Agar shu poydevor yetuk, mustahkam bo'lsa,

uning ustida qurilgan imorat ham ko'rkam, yorug', unda istiqomat qiluvchilarga qulaylik, xotirjamlik, tinchlik, huzur-halovat bag'ishlaydigan bo'ladi. oilangizning ham o'ziga xos poydevorlari bor. Ular shu oilaning yuzaga kelishiga, qurilishiga asos bo'lgan nikoh oldi omillaridir. Agar shu nikoh oldi omillarining oilani yuzaga kelishiga ta'siri no o'rin bo'lsa, u shoshilinch, bo'sh, qiyshiq qurilsa, uning ustiga o'rnatilgan oila imoratining devori ham qiyshiq va omonat bo'lib boraveradi va u shu imoratning bir kuni kelib qulashi, bo'zilib ketishi xavfini tug'diradi. Bunday poydevor ustiga qurilgan imorat qulab tushmagani, bo'zilib ketmagani taqdirda ham, unda istiqomat qiluvchilarga xotirjamlik, tinchlik, quvonch baxsh eta olmaydi. Ular doimo qandaydir bir xavotirda, hadikda, noqulaylikda, xijolatda yashashlariga to'g'ri keladi. Xo'sh, shu poydevorlar ya'ni nikoh oldi omillari nimalardan iborat? Gap nikoh oldi omillari haqida borar ekan, shun ita'kidlab o'tish joizki, nikoh oldi omillari u yoki bu nikohning yuzaga kelishiga asos bo'lgan ko'plab ijtimoiy, iqtisodiy, biologik, fiziologik, ma'naviy, axloqiy va bugungi kunlarimiz uchun eng muhim bo'lmish psixologik omillarni o'zida mujassamlashtirgan, ko'p qirrali omillar kompleksidan iborat bo'lib, oila qurayotgan yoshlarning, shu o'zlari qurayotgan oilaviy hayotlariga qaydarajada «yetilgan»liklarini belgilab beradi. Bu yerda eng muhimi shu yoshlarning oilaviy hayotga, nikoh talablariga qaydarajada javob bera olishi nazarda tutiladi.

Sharqda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashga qadimdan jiddiy ahamiyat berilgan. Jumladan Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Kaykovus, Alisher Navoiy, Rizuiddin Ibn Faxriddin kabi allomalar bu masala yo'zasidan o'zlarining durdona fikrlarini tarixda qoldirib ketganlarki, ular hozirgacha o'z ahamiyatini yuqotmagan. Ular «Nasixatnoma», «Pandnoma», «Hikmatnoma» tarzida bizgacha yetib kelgan. Bu manbaalarda qizlarni hayotga tayyorlashda, ularda birinchi navbatda insoniy fazilatlar shakllangan bo'lishi, oila muqaddas, uni avaylab asrash aynan uy bekalariga bog'liq ekanligi haqida turli tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan xodisalar hikoya qilinadi. «Kaykovus Unsurulmaoni – 63 yoshida o'g'liga atab «Qobusnoma» yozib, unda o'zining bola tarbiyasi, oilaviy hayot, shaxs kamoloti masalalarini bayon etdi.

Mamlaktimizning yetakchi psixolog olimlaridan biri Vasila Karimova “Oila ma'rifati” ushbu risola muallifining “Oila ma'rifati” ruknida chop etilayotgan risolalarining dastlabkisi bo'lib, bu bevosita oilaviy hayot bo'sag'asida turgan yoshlar hamda endigina nikox qurib, yaxshi niyatlar bilan turmush qurgan kuyov va kelinchaklarga mo'ljallangan. Unda asosiy e'tibor oila ilmining mazmun mohiyati, oila ma'rifatini tashkil etuvchi omillar va baxtli hayot kechirishni aslida hammaga ma'lum bo'lgan, lekin amalda har doim ham egallash oson bo'lmagan jihatlarga qaratilgan. Muallif “Oila ma'rifati”ga erishish, ya'ni kelin-kuyovlar, yoshlar hamda ularning otalari savodxonligini oshirish orqali, oilaviy muhitda ma'naviy qadriyatlarni barqarorlashtirishga erishishni ko'zda tutgan.

A.Avloniy “Tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot- yo halokat, yo saodat- yo falokat masalasidir”, degan fikri o'zbekning kun tartibidan tushmasligi lozim. Chunki avvalgiga o'xshab qariyalar keksalar yoshlarni odob axloqqa chaqirib yoshlar esa ularni hurmatlab, ularning o'gitiga amal qilish udumi yo'qolib bormoqda. Har kim o'zi bilan ovora birovning gapi birovga yoqmaydi. S.V.Kovolyov o'smir va qizlarda oila va nikoh tushunchalari haqidagi tasavvurlarga ega bo'lishlari juda

muhimdir, deydi. Nikoh va sevgi tushunchalari 13-15 yoshli bolalarda qarama-qarshi tushunchalar ekanligi bilan ko'zatiladi, ya'ni ular sevgi va nikoh bir-biriga teskari tushunchalar ekan deb tushunadilar. Talabalarda umr yo'ldosh tanlashda sevgi tushunchasi faqat 4 o'rinda, ya'ni xurmat qilish, ishonch, bir-birini tushunish kabi xislatlardan keyin turadi. Yoshlar oilani jiddiy qabul qilmaydilar. Natijada juda ko'p xatoliklarga yo'l qo'yib, keyinchalik oilaning muhimligini psixologik tan oladilar. Bizning asosiy vazifamiz shuki, o'smirlarda oilaning qadrini, sevgi, nikoh oiladagi sevgini ro'li muhimligini va u uzoq va baxtli hayot garovi ekanligini o'qtirishdir.

Nikohga yetuklik tushunchasi ham o'z navbatida o'ta murakkab va nisbiy tushunchadir. Chunki odam doimo rivojlanib, takomillashib boruvchi, kasb-hunar faoliyatida yoki ma'naviy va axloqiy rivojlanishida muntazam yangidan-yangi cho'qqilarga erishib boruvchi mavjudoddir. Agar odamning u yoki bu faoliyatga «to'la yetukligi» haqida gapiradigan bo'linsa, demak bu uning ma'lum bir chegaraga erishgani va undan ortiq rivojlanish mumkin emasligini bildiradi. Shuning uchun ham odamning nikohga yoki biron-bir faoliyatga yetukligi haqida gapirilganda, «yetuklik» tushunchasi tor ma'noda o'rinli bo'la olmaydi. Shuning uchun ham odamning «yetukligi», ayniqsa, nikohga, oilaviy hayotga «yetukligi» haqida gapirilganda, bu tushunchadan ma'lum bir umum qabul qilingan standart, o'rtacha me'yor, ma'lum bir shartli «o'lchov birligi», ko'rsatkichlar va shu kabilar sifatidagina foydalaniladi. Masalan, barcha o'quv yurtlari (maktab, lisey, kollej, institutlar) uchun bitirish imtixonlari (davlat imtixonlari tizimi, diplom ishlari himoyasi tizimlari kabilar) mavjud bo'ladi va ular yordamida bitiruvchilar tomonidan o'zlashtirilgan o'rtacha bilimlar va malaka yig'indisini aniqlash mumkin bo'ladi. Bu esa ularga keyinchalik yana o'qishni davom ettirish yoki ma'lum bir mutaxassislik bo'yicha ishlashi mumkinligi haqida ma'lum bir huquq beradi. Shu nuqtai nazardan olinganda, «yetuklik» — rivojlanishning ma'lum bir bosqichi, fazasi, chegarasiga yetilganlikning sifatiiy va miqdoriy karakteristikasini ma'lum bir aniqlikda belgilab beruvchi ko'rsatkich bo'lib xizmat qiladi.

Odamning nikohga, oilaviy hayotga yetukligi masalasi esa o'ta murakkab, biron-bir qat'iy me'yor bilan o'lchab bo'linmaydigan individual harakterga ega bo'lgan ko'rsatkichdir. Shu keltirib o'tilganlarning o'zi yoq nikoh oldi omillari qaydarajada murakkab harakterga ega bo'lgan muammolardan ekanligini ko'rsatib turibdi. Hozirgi zamon oilasining ijtimoiy psixologik muammolarini yoritishga bag'ishlangan psixologik adabiyotlarda nikoh oldi omillarining turlicha shakllari, ko'rinishlari farqlanadi. Quyida sizning e'tiboringizga ularning ayrimlari haqidagi ma'lumotlarni havola etamiz: Nikoh oldi omillari qatoriga shu oila qurayotgan yoshlarning: oilaviy havotga yetukligi: ularning oila qurish motivlari: ularning oila qurishgunlariga qadar bir-birlarini tanish muddati (qancha vaqt birbirini tanishi) shartlari va sharoitlari: ularning o'zlarining bo'lg'usi oilaviy hayotlari haqidagi tasavvurlari kabilarini kiritish mumkin. Albatta, bu omillarning har bir turli yoshlarda turlicha harakterda bo'lishi mumkin, shu bilan birga ularning har biri o'z navbatida yana bir necha turlarga farqlanadi. Masalan, nikohga yetuklik deyilganda oila quruvchi yoshlarning: jismoniy (fiziologik), jinsiy, huquqiy, iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, psixologik kabi yetuklik jihatlarini farqlash mumkin. Bularning orasida huquqiy, jinsi yetuklik ko'rsatkichlari yetarlicha aniq alomatlariga, belgilarga ega bo'lgan va bular haqida tegishli huquqiy,

tibbiy, psixologik adabiyotlarda ko'plab ma'lumotlar berilgan jihatlar bo'lsa, iqtisodiy, ma'naviyaxloqiy, psixologik jihatlar biroz murakkabroq, qat'iy bir ko'rsatkich, chegaraga ega emasligi bilan karakterlanadi. Masalan, odamning jinsiy yetukligi o'ziga xos omillarga ega. Klinik kuzatishlar ma'lumotlariga ko'ra, hozirgi zamon qizlarida jinsiy yetuklik (balog'atga yetish) 12-14 yoshgacha, o'g'il bolalarda esa 14-16 yoshga to'g'ri keladi.

Albatta, bu yetuklik ba'zi bir bolalarda ertaroq, boshqa birlarida kechroq ro'y berishi mumkin. Bu ko'rsatkichlar ± 2 yoshga farq qilishi mumkin. Ayrim tibbiyot olimlari bolalarning to'la jinsiy yetilishlari uchun yana 2-3 yil kerak bo'ladi, deb hisoblaydilar. Jinsiy yetilish qat'iy jinsiy ehtiyojlarning shakllanishiga olib keladi. Bu davrga kelib bolalarda ikkilamchi jinsiy alomatlar namoyon bo'la boshlaydi. Jinsiy sekresiya bezlarining faolligi ortadi. Qiz bolalarda oylik sikllari (menstruasiya), o'g'il bolalarda pollyusiyalar ro'y bera boshlaydi.

Boshqacha qilib aytganda, ularda pubertat davr boshlanadi. Demak, bu davrga kelib bolalarning moddiy va ma'naviy qiziqishlarining o'sib borishi bilan bir qatorda jinsiy ehtiyojlar shaxs faolligining kuchli manbalaridan hisoblanib, u turli psixologik va ijtimoiy shakllarda namoyon bo'la boshlaydi. 30 Jinsiy maylning, jinsiy ehtiyojning yuzaga kelishi odamning biologik rivojlana boshlashining o'ziga xos bosqichidir. Ular bola ruhiyatining rivojlanishiga, shaxsining shakllanishiga hayot faoliyatining boshqa jihatlariga katta ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa o'rinda shuni aytishimiz mumkinki, bugungi kunda mamlakatimizda yoshlarga, ularning ilm olish va kasb-xunar egasi bo'lishiga katta e'tibor berilmoqda. Lekin bularning o'zi yoshlarning kelgusi hayotlarining farovon bo'lishligi uchun yetarli emas, balki ularga oilaviy hayot saboqlaridan psixologik bilim va tushunchalardan keng va yetarlicha ma'lumot berish davr talabiga aylanib bormoqda. Chunki sog'lom psixologik muhit qaror topgan oiladagina barkamol va yurt koriga yaraydigan kelajak avlodni voyaga yetkazish mumkin. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, bu masalaga e'tibor qaratishimiz davr talabiga aylanib o'z dolzarbligini amaliy hayot tajribasida nmayon etmoqda. 2021 yil statistik ma'lumotlariga e'tibor qaratadigan bo'lsak 11 oyda 30000 ming oilani ajrashishi bu millat taqdir va davlat kelajagiga katta xafv ekanligini xar bir sog'lom fikir egasi anglab turibdi. Ajaralgan har bir oilaning 2 nafar farzandi bor deb oladigan bo'lsak 60000 ming nafar bolalar noto'liq oilada voyaga yetadi. Bu holat bolaning psixikasiga juda yomon ta'sir qilishi tabiiy hol. Biz bugungi kunda maktab va jamiyat hayotida tarbiyasi og'ir bolalarni sonini keskin kam paytirish borasida sa'y harakatlarni olib borishimiz samarasiz bo'lib qolishiga olib kelmoqda

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maratov Temur Gayrat ugli (2019) Scientific theoretical problems of perfect human category in the psychology. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. 7(8). 16-22.
2. Eshnaev N.J., Maratov T.G'., Mirzaraximova G. (2020). O'zbek milliy kino san'ati va madaniyatida psixoprofilaktik xizmat tizimini joriy etish masalalari Oriental Art and Culture 03. 156-165.
3. Eshnaev N. J. (2021) "Ma'naviy-axloqiy muammolarni ilmiy tadqiq etishning o'ziga xos jihatlar", Academic research in educational sciences, vol2 no 1, p. 364-504.

4. Samarova Shoxista Rabadjanovna, Rakhmonova Muqaddas Qahramanovna, Mirzarahimova Gulnora, Ikromovna, Maratov Temur Gayrat ugli, Kamilov Bobir Sultanovich. (2020). Psychological aspects of developing creative personality and the concept of reduction of creativity to intellect. JCR. 7(17): 498-505. doi: 10.31838/jcr.07.17.69

5. Usarov Jabbor Eshbekovich, Eshnayevo Nortozi Jumayevich, and Haydarova Surayyo Abdusalomovna. (2020) "Defects in scientific research of the problems of spiritual and moral crisis and its solution", IEJRD - International Multidisciplinary Journal, vol. 5, no. 8, p. 6.

6. Usarov Jabbor Eshbekovich, Eshnayevo Nortozi Jumayevich, and Kodirov Ikrom Davronovich. (2020) "Problems of formation of learning motives in pupils", IEJRD - International Multidisciplinary Journal, vol. 5, no. 8, p. 6,

ZAMONAVIY HAYOTDA AXBOROT OQIMINING O'QUVCHILAR O'RTASIDAGI AKTUAL MUAMMOLARI.

Mamatmurotov Oybek, Termiz davlat pedagogika instituti pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Bugungi kun ochiq axborot tizimlarida axborotni qabul qilish va qayta ishlashdagi tezkorlik insoniyat uchun taraqqiyotning muhim omili sifatida namoyon bo'layotgan bo'lsa, shuning bilan havfsizlik muammolari, salbiy ta'sirga ega, yovuz niyatga qaratilgan va xizmat qiluvchi axborotlarning mavjud bo'lishi jamiyatga, ayniqsa o'quvchi-yoshlar qatlamiga o'zining kuchli salbiy ta'sirini illuziyaviy ko'rinishda o'tkazib kelayotganligi muhim jihat hisoblanadi.

Zamonaviy texnologiya vositalari hozirgi davrda jamiyatning barcha qatlamlarida qulaylik yaratib, yashovchanlik indeksiga sezilarli darajada ijobiy, shuning bilan birgalikda salbiy ta'sirini ham o'tkazib kelmoqda. Jamiyat hayotining ommaviy ravishda kompyuterlashuvi, yangi axborot texnologiya vositalarining tatbiq etilishi va rivojlanishi ta'lim sohasida, biznesda, sanoat ishlab chiqarishda, ilmiy tadqiqot va ijtimoiy-siyosiy hayotda rivojlanish bosqichini ta'minlamoqda. Axborot oqimi global xarakterdagi cheklanmagan inson resursiga aylandi. Tamaddunning bugungi davr yangi bosqichi aynan axborotni egallash va boshqarish davriga aylandiki, shu asnda bir qator aktual muammolarni ham yuzaga keltirib chiqarmoqda va bu muammolarnin katta qismi o'quvchi-yoshlar o'rtasida yuzaga kelmoqda.

Global axborot almashinuvining insoniyat tamaddunidagi o'rni ahamiyatli bo'lishi bilan birgalikda, o'quvchi-yoshlar hayotidagi ta'siri juda kuchli bo'lib, o'z navbatida ularning kelib chiqishi, mumkin bo'lgan salbiy oqibatlarining oldini olish, mafkuraviy immunitetni shakllantirish asosiy maqsadlardan biri bo'lib, mazkur sohaga oid ilmiy tadqiqot ishlari va yaratilgan asarlarda, shuningdek pedagogik jihatdan ham bir qator ilmiy yondashuv, fikr va xulosalar keltirilgan. Jumladan, B.Xodjaev, M.X.Toxtaxodjaeva, M.Maxmudova, M.Axmedova, B.Umarov, Sh.Qudratxo'jaev kabi soha mutaxassislarining asarlarida ma'lumotlar keltiriladi.

Zamonaviy davr o'quvchi-yoshlari hayotini axborot texnologiya vositalari, turli kompyuterlar, smartfonlar, gadjetlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ushbu vositalarning asosiy axborot manbai bo'lgan virtual olam shunchalik taraqqiy etib bormoqdaki, bugun har bir yosh kaftida butun dunyo manzarasi namoyon bo'lib turibdi. Ushbu jarayonda inson psixologiyasini karaxat xolatga keltiruvchi axborot oqimining hajmi muammoning bir jihati bo'lsa, ushbu axborotlarni yosh o'quvchi ongining qayta

ishlashiga to'g'ri kelayotganligi asosiy aktual muammolar sirasiga kiradi va bu jarayonga maktab yoshidagi o'quvchining ongi qay darajada javob qaytarmoqda?

Axborot deganda, taqdim etilish shaklidan qat'i nazar, biron-bir shaxs yoki predmet yoxud dalil, shuningdek, voqea va hodisa hamda jarayonlar haqidagi ma'lumotlar tushuniladi.

Virtual axborot almashinuv makonida asosiy ishtirokchilardan biri bo'lgan o'quvchi-yoshlarning foydali axborotlardan ko'ra vayronkorlik yoki salbiy oqibatlar keltirib chiqaruvchi axborotlardan foydalanishga intilishi ko'p bo'lishi oqibatida ularning to'lig'icha onlayn muhit shakllantirib o'zlari uchun alohida kontent shakllantirishi mavjud muammolarni yanada rivojlantirib bormoqda. O'z navbatida ularning fikriy irodasida virtuallik va real hayot chegarasini aniq me'zonlar bilan ajratib olish ko'nikmasi mavjud emas. Kattalar xordiqqa bag'ishlangan vaqtdan ish vaqtni ajratishga majbur bo'layotgan bir paytda, Yoshlar xordiqni ish vaqti va maktab muhitiga olib kirishga urinmoqdalar.[1]

Bugungi o'quvchi tarbiyasining katta qismi texnologiyalar orasida qolmoqda. Ular bugun barcha ma'lumotlarni ushbu texnologiyalarda turli talqindagi ko'rinishlarda qabul qilish imkoniyatiga ega, bunda global tarmoqlarda gigant bo'lgan axborot manbalari katta ta'sir kuchiga ega hisoblanadi. Axborotni barcha qabul qiladi, qayta ishlaydi, natijani ijtimoiy hayotga javob signallari sifatida qaytaradi. Ushbu signallar asosida inson keng jamiyatda o'z o'rnini yaratib boradi. Salbiy axborot oqimi bilan ulg'ayayotgan yosh, bugun hayotni ushbu rakursda ko'radi, hayotining mazmuni darajasiga singdirib boradiki, bunda har kunlik uzluksiz salbiy axborot odat tarzini shakllantiradi. Odatlar avvalo bir shaxs hayotida o'z ta'sirini namoyon qilsa, o'sha shaxsning jamiyat hayotiga ko'shilishini hisobga olsak, bu jarayon yosh tengqurlari orasida, keyinchalik yosh farqi bo'lgan qatlam orasida ham o'z ta'sirini namoyon qilib boradi.

Axborot almashinuvi jarayoni fonida bir qancha muammoli vaziyatlar o'quvchi-yoshlar orasida keng tarqalmoqda. Xususan, yoshlar orasida jinoyatchilik, huquqbuzarlik, zo'ravonlik, milliy mintalitetga to'g'ri kelmaydigan turli hil behayolik ko'rinishlari, jinsiy tarbiya borasidagi salbiy jihatlarining avj olishi kabilar.

Shuningdek, so'nggi yillarda axborot resurslaridan davlatlararo to'qnashuv, geosiyosiy maqsadlarga erishish uchun maydon sifatida faol foydalanilmoqda. Bu ayniqsa, mazkur sohada sezilarli darajada manfaat keltiradigan zamonaviy axborot texnologiyalariga ega rivojlangan davlatlarga xosdir.[2]

Axborotlar bilan to'g'ri ishlash, ayniqsa ochiq axborot tizimi sharoitida shaxs, jamiyat va davlatning axborot, axborot-psixologik xavfsizligi bilan bog'liq muammolarni hal qilish, tartibga solish asosiy jihatlardan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to'g'risida"gi qonuni 4-moddasida axborotlashtirish sohasidagi davlat siyosati aniq belgilab qo'yilgan. Unga ko'ra, axborotlashtirish sohasidagi davlat siyosati axborot resurslari, axborot texnologiyalari va axborot tizimlarini rivojlantirish hamda takomillashtirishning zamonaviy jahon tamoyillarini hisobga olgan holda milliy axborot tizimini yaratishga qaratilgan.

Axborotlashtirish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- har kimning axborotni erkin olish va tarqatishga doir konstitutsiyaviy huquqlarini amalga oshirish, axborot resurslaridan erkin foydalanishini ta'minlash;
- davlat organlarining axborot tizimlari, tarmoq va hududiy axborot tizimlari, shuningdek yuridik hamda jismoniy shaxslarning axborot tizimlari asosida O'zbekiston Respublikasining yagona axborot makonini yaratish;
- xalqaro axborot tarmoqlari va internet jahon axborot tarmog'idan erkin foydalanish uchun sharoit yaratish;
- davlat axborot resurslarini shakllantirish, axborot tizimlarini yaratish hamda rivojlantirish, ularning bir-biriga mosligini va o'zaro aloqada ishlashini ta'minlash;
- axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalari ishlab chiqarilishini tashkil etish;
- axborot resurslari, xizmatlari va axborot texnologiyalari bozorini shakllantirishga ko'maklashish;
- dasturiy mahsulotlar ishlab chiqarish rivojlantirilishini rag'batlantirish;
- tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, investitsiyalarni jalb etish uchun qulay sharoit yaratish;
- kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish, ilmiy tadqiqotlarni rag'batlantirishdan iborat.[3]

Xulosa o'rnida keltirish mumkinki, zamonaviy hayot zamonaviy muammolar bilan keldi, zamonaviy yechimlarni topishga undamoqda. Ayniqsa bu muammolarning o'quvchi yoshlar orasida tez tarqalishi salbiy ta'sirlarning mavjudligi muammoning ahamiyatini yanada oshirmoqda. O'quvchi-yoshlar o'rtasida axborotlar oqimi natijasida yuzaga keladigan muammolarni to'g'ri tahlil eta olish, natijalarni ishlab chiqish va xulosa sifatida yechim choralari jamiyatda yoshlarga taqdim eta olish bugun asosiy vazifalardan biridir. Globallashuv sharoitida o'quvchi yoshlar o'rtasida axborot istemoli madaniyatini shakllantirish, ota-ona nazoratini kuchaytirish, pedagog kadrlar salohiyatini oshirish, milliy mintalitetga mos va xos bo'lgan axborot oqimini yaratish va o'ni kerakli qatlamga utkazib berish, qonunchilik doirasidagi nazoratni kuchaytirish kabilarni amalga oshirish lozim bo'lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Media va axborot savodxonligini shakllantirishning pedagogik jihatlari. O'kuv-amaliy qo'llanma. - T.: Extremum-press, 2017.
2. O'quvchi-yoshlarda axborot iste'moli madaniyatini rivojlantirish texnologiyasi / B.Xodjaev, M.Maxmudova – Toshkent: «Tafakkur qanoti», 2016. – 80 b.
3. O'zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to'g'risida"gi qonuni. Axborot va axborotlashtirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. – T: Adolat, 2008. – B.50.

O'QUVCHILARDA VALEOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH MAZMUNI

To'rayev Ahmed Xolmo'minovich, Termiz davlat pedagogika inistituti pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Salomatlik — inson kamolotining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, inson shaxsining hech kim dahl qila olmaydigan huquqi, samarali ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishining asosiy shartidir.

Sog'lom va uzoq umr ko'rish insoniyatning azaliy orzusi bo'lganligiga shubha yo'q. Shu nuqtai nazardan har qanday jamiyatning oldida turgan asosiy vazifa insoniyatning ana shu orzusini ro'yobga chiqarishdan, ya'ni kishilar sog'ligi va uzoq umr ko'rishlari uchun sharoit yaratishdan iborat. Hamma davrlarda ham valeologik turmush tarzi sog'liqni saqlashning asosiy talablaridan hisoblangan.

Sog'lik masalasida noan'anaviy fikrlovchi kishilar, tashkilotchilar ko'payib, ular ichida valeologik turmush tarzi sohasida jahonshumul ishlar qilgan fidoyilar va olimlar yetishib chiqadilar. Xususan o'zbekistonda 2010 yilning «Barkamol avlod yili» deb e'lon qilinishi o'sib kelayotgan avlodni jismoniy, aqliy va mana'viy sog'lom qilib tarbiyalashga qaratilgandir.

Bizning tarbiyaviy tizimimiz (oilalar, ta'lim muassasalari) har bir bola, o'smir, yigit-qiz hamda katta yoshli kishilarda salomatlikning asosiy tarkibiy qismlari hisoblangan faol harakat rejimi — chiniqish, jismoniy madaniyat va sport bilan shug'ullanishda ifodalangan sog'lom turmush tarzini tashkil etish ehtiyojini shakllantirishi va rivojlantirishi zarur. Sog'lom avlod deganda biz jismonan baquvvat farzandlarimizni emas, balki ma'naviy boy avlodni ham ko'zda tutganmiz. Chunki, har taraflama sog'lom avlodga ega bo'lgan xalqni hech qachon yengib bo'lmaydi. Buni hammamiz yaxshi anglab olmog'imiz shart. Yana shuningdek, «O'zining salomatligi haqida shaxsan g'amxo'rlik qilish madaniyatini yoshlikdan oila, maktab, mahalla, sog'likni saqlash tizimi jismoniy tarbiya va sportning ko'magida singdirish kerak.

Shunisi muhimki, odamlar so'zda emas, balki amalda salomatligining qadriga yetib, uni milliy boylik sifatida avaylab-asrasinlar. O'z ilmiy qarashlari bilan ko'plab fanlarning rivojiga ta'sir ko'rsatgan qomuschi olim Abu Ali ibn Sino merosini o'rganish alohida e'tiborga loyiqdir. Ibn Sinoning tibbiyot va ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlab yozilgan asarlarida jismoniy tarbiya va inson salomatligini mustahkamlash muammolariga oid fikrlar, mulohazalar va ko'rsatmalar bayon qilingan. Ma'lumki, hozirgi kunda respublikamizda aholi turmush farovonligini oshirish, sog'ligini mustahkamlash, jismoniy tarbiya va sportni aholi o'rtasida ommalashtirish, yosh avlodni aqlan sog'lom va jismonan barkamol qilib tarbiyalash bo'yicha katta ishlar amalga oshirilmoqda. Jamoat va shaxsiy transportning keng ko'lamda rivojlanishi esa odamning jismoniy faoliyatini pasaytirib yuboradi. Buning natijasida yurak-tomir, ovqat xazm qilish a'zolari kasalliklari ko'payib bormoqda.

Tabiiyki, bu olimlar respublika aholisining 40 foizga yaqinini tashkil qiluvchi bolalar va o'smirlar salomatligiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashlaricha, boshlang'ich sinf o'quvchilarining 60 foizida qaddi-qomatning buzilishi, barcha bitiruvchilarning 50 foizida ko'rish qobiliyatining pasayishi barcha o'quvchilarning 30-40 foizida yurak-qon tomir

faoliyatining kasalliklari, 20-30 foizida asabiy-ruhiy ta'sirchanlik, 45 foizida esa turli xil surunkali kasalliklar mavjudligi kuzatilgan. Tadqiqotchilardan D.U.Nistryanning ta'kidlashicha, inson salomatligi 60 foiz turmush tarziga, 20 foiz esa atrof-muhitga, 12 foizi odamning irsiyati va bor-yo'g'i 8 foizi tibbiy xizmat ko'rsatish darajasigagina bog'liq ekan.

Bulardan ko'rinib turibdiki, hozirgi kunda valeologik turmush tarzini shakllantirish muammosi jamiyatimiz uchun hal etilishi muhim bo'lgan masalalardan biridir.

Hozirgi kunda jamiyatimiz uchun dolzarb bo'lib borayotgan sogvaleologik tarzini shakllantirish masalalari Ibn Sinoning sog'liqni saqlash sohasidagi qarashlari bilan mazmuni va vositalari jihatidan bir-biriga yaqindir. Tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan izlanishlarda Ibn Sinoning qarashlari ustida atroflicha to'xtalib o'tilgan.

Ammo, ulardan amaliyotda foydalanish haqida kam fikr bildirilgan. Faqat ayrim mualliflar bu haqda qisqacha to'xtalib o'tganlar. Ular Ibn Sinoning merosidan jismoniy tarbiya jarayonida foydalanishni taklif qilganlar, lekin foydalanish yo'llari haqida fikr bildirmaganlar. Shunday qilib, Ibn Sinoning jismoniy tarbiya sohalaridagi qarashlariga, shuningdek, sog'lom turmush tarzini shakllantirishga bag'ishlangan adabiyotlarni o'rganib chiqib, shuni aytish mumkin. Ibn Sinoning jismoniy tarbiya sohasidagi merosini uzoq vaqt davomida chuqur o'rganilgan va ulardan bugungi kunda ham zamonaviy talabalariga moslashtirilgan holda foydalanish mumkinligini ta'kidlab o'tilgan. Sog'lom turmush tarzi muammolariga bag'ishlangan asarlarda esa bugungi kunda yosh avlodda valeologik turmush tarzini shakllantirishda, milliy merosidan milliy an'ana va urf-odatlardan ma'naviy qadriyatlaridan foydalanish, bu sohada olib borilayotgan ishlarning samaradorligini yanada oshirish mumkinligi haqida fikrlar bildirib o'tilgan. Buyuk vatandoshimiz Abu Ali ibn Sino Gippokrat qarashlarini to'la qo'llab-quvvatlagan holda yuqoridagilarga, ichki tozalanish va ruhiy osoyishtalik, qomatning mutanosibligini saqlash, kiyinish gigiyenasi, havoning tozaligi hamda mo'tadil uyqu va uyg'oqlikni ta'minlash kabi talablarini ham kiritgan. Masalan, Pol Breggning dastur va g'oyalarida, u valeologik turmush tarzini quyosh nurlaridan to'g'ri foydalanish, sof havo, toza ichimlik suvi, tabiiy ovqatlar, vaqti-vaqti bilan dam, qomatning rasoligini ta'minlash va ongli, mulohazali bo'lish kabilardan iborat desa, Kennet Kuper uni ma'lum bir ritmga bo'ysindirilgan musiqaga jo'r bo'lib, raqs mashqlaridan iborat deb taklif qiladi. Kuper bu harakatni "aerobika" deb ataydi. "Aerobika" so'zi o'zbek tilida badanni havolatish, ya'ni ichki a'zolariga kislorod yetkazib berishdir. Aerobika harakati ham valeologik turmush tarzi sifatida keng tarqalgan. Tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan izlanishlarda amerikalik olimlar Bellok hamda Bresloular salomatlikni mustahkamlovchi tadbir sifatida quyidagilarni taklif qiladilar:

- Har kuni 7-8 soatlik uyqu;
- Aniq bir vaqtlarda kuniga 3 marotaba ovqatlanish;
- Har kuni ertalabki nonushta;
- Vaznni me'yorida saqlash;
- Spirtli ichimliklarni ko'p iste'mol qilmaslik;
- Har kuni jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish;

- CHekishdan butunlay voz kechish.

Rus olimi V.P.Petrenkoning sog'lom turmush tarzi bo'yicha fikrlari quyidagilardan iborat:

- SHaxsiy gigiyena;
- Mehnat qilish va dam olish rejimi;
- Jismoniy faollik va chiniqish;
- To'g'ri ovqatlanish;
- Ruhiy gigiyena, ruhiy profilaktika;
- Atrof-muhit va salomatlik;
- O'z-o'zini davolash va uning zarari;
- Ichkilimkbozlik va salomatlik;
- Giyohvandik va taksikomaniya.

Birlashgan Millat Tashkilotining rivojlanish loyixasi fan, madaniyat va sog'liqni saqlash vazirliklari buyurtmasi bilan B.M.SHaripov, L.N.Bashmakova va G.U.Kurmanovalar tomonidan maktab o'quvchilariga mo'ljallangan "Valeologik turmush tarzi" darslik-qo'llanmada asosiy mavzular quyidagicha belgilangan:

- O'z-o'zini hurmat qilish;
- Kun tartibi;
- Jismoniy chiniqish;
- Sog'lom munosabatlar;
- Zararli odatlar (tamaki, alkogolizm, nasha);
- Xomiladorlik, oilani rejalashtirish.

Qozog'iston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi va sog'lom turmush tarzini shakllantirish muammolari bo'yicha milliy markaz tomonidan taklif etilgan "Kasalliklarning oldini olish va salomatlikni mustahkamlash bo'yicha aholi bilishi lozim bo'lgan bilimlar mezoni (standarti)da (buni sog'lom turmush tarzining asosiy yo'nalishlaridir) aholi quyidagi yo'nalishlar bo'yicha bilimga ega bo'lishlari kerak:

- Giyohvand moddalar iste'mol qilishning oldini olish;
- Jinsiy yo'l bilan tarqaladigan yuqumli kasalliklarning oldini olish;
- Reproduktiv salomatlik, oilani rejalashtirish;
- Silning oldini olish;
- Nafas yo'llarining o'tkir yuqumli virusli kasalliklarning oldini olish;
- Virusli hepatitlarning oldini olish;
- O'tkir yuqumli ichak kasalliklarining oldini olish;
- Sog'lom ovqatlanish;
- Jarohatlanishning oldini olish.

Sog'lom turmush tarzining yo'nalishlarini aniqlashda biz kasalliklarga qarab emas, balki insoniyatning evolyutsion taraqqiyotini hisobga olgan holda, uning organizmi va ayrim tizimlarining faoliyatini ta'minlovchi omillarga qarab belgilanadi. Sababi insoniyatning taraqqiyot yo'lini o'rganish bizga shu bugungi kundagi turmushimizni to'g'ri tashkil etishda yordam beradi.

Ko'pgina olimlarning e'tirof etishlaricha, bundan 4,5-7 milliard yillar oldin quyosh tizimidagi chang, bug' va shular kabi jismlarning bir markazga to'planishidan

yer paydo bo'lgan. Dastlab uning harorati juda baland bo'lgan. Asta-sekin sovush jarayonida og'ir elementlar sayyoramizning markaziga, yengillari esa uning atroflariga joylasha boshlagan. CHunonchi, changdan – yer, suv, bug'lardan – dengiz, okeanlar paydo bo'lgan.

Shunday qilib, million yillar davom etgan o'zgarishlar natijasida kimyoviy moddalar asta-sekin murakkablashib borgan. Evolyutsion jarayonning barcha bosqichlarida har bir individning tashqi muhit omillariga moslashib va takomillashib borishi yotadi.

Odam evolyutsiyasi. Million yillik evolyutsion jarayonning eng noyob va bebaho mahsuli – aql-idrokli odam bo'lib, keyinchalik u jamiyat taraqqiyotini belgilovchi hamda harakatga keltiruvchi asosiy kuch bo'ldi. Ma'lumki, organizmlar evolyutsiyasidagi asosiy omillardan biri vaqt hisoblanadi. Ko'pgina arxeologik ma'lumotlarga qaraganda, Afrika odami bundan 4-4,5 million yil ilgari dunyoga kelgan. Indoneziya odamining dunyoga kelganiga 1,5-2 mln.yil, bizning o'tmish avlodimiz – Turon odamining paydo bo'lganiga esa 700-800 ming yil bo'lgan. Lekin bu odam Afrikadan O'rta Osiyoga kelgan deb tahmin qilinadi. Kishilik jamiyatining birinchi ilg'or fikrli vakillari Muso, Zardusht, Luqmon, Gippokrat, Faleslarning o'tganiga 3300-2500 yil bo'lgan.

Ibtidoiy odam bilan hozirgi zamon odami badanining anatomik tuzilishi, fiziologik, biologik qonuniyatlarida deyarli o'zgarish bo'lmagan. CHunonchi, nemis olimi Friyedxard Kliks “Tosh qurollar bilan yer kavlab, ov qilgan odamning miya tuzilishi va kattaligi bilan keyinchalik samolet va machitlar loyixasini chizgan, matematika usullari bilan yer o'lchamlarini hisoblab, hozirgi moddiy va ma'naviy madaniyatni bunyod etgan odam miyasi o'rtasida hech qanday farq yo'q” – deydi. Valeologik turmush tarzi ham xujdi shunday yaxlit tushuncha. SHuning uchun ham valeologik turmush tarzi nima? Degan savolga javob berish unchalik oson ish emas. Buning uchun esa eng avvalo, bizning kundalik turmushimizni tashkil qiladigan, uning hayotiyiligini ta'minlovchi asosiy omillarni bilishimiz va ularni ma'lum bir tartibda joylashtirishimiz kerak. Valeologik turmush tarzining tarkibida juda ko'p omillar yotadi, ya'ni ovqatlanish omili, harakat omillari, bioritmik omillar, jinsiy, irsiy va oilaviy omillar, o'zaro munosabat omillari, ortirilgan zararli odatlar omillari, atrof-muhitning ifloslanishi bilan bog'liq omillar, texnika va turmush taraqqiyoti omillari, sog'liq masalasida ongsizlik, savodsizlik va malakasizlik omillaridir.

Hozirgi kunga kelib esa noto'g'ri ovqatlanish kishilar o'rtasida uchrayotgan oshqozon va ichak, yurak va qon tomirlari, ichki sekretsia bezlari hamda bo'g'imlar, modda almashinuvining buzilishi, shuningdek, rak kabi kasalliklarning asosiy sababchisi ekanligi ilmiy ravishda isbotlandi. Hatto Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkilotining ekspertlari P.Revel hamda CH.Revellar, “Kishilar o'rtasida uchrayotgan kasalliklarning 80 foizi noto'g'ri ovqatlanishdan” degan fikrni ilgari suradilar. SHuning uchun ham bugungi kunda ovqatlanishni to'g'ri tashkil etish, inson kundalik turmushining eng asosiy talablaridan biri va buni sog'lom turmush tarzini tashkil etishda hisobga olish kerak.

Ibtidoiy odamning ovqatlik topish va qorin to'yg'azish zarurati uni harakat qilishga, uzoq yurishga, yugurishga, suv kechib qirlardan oshishga, hayvonlar bilan olishishga majbur qilgan. Faqat ovqat topish uchungina emas, balki yirtqich

hayvonlardan qochish, jon saqlash uchun ham u ko'p yugurishga harakat qilgan. Keyinchalik uning bu harakati mehnat bilan almashgan. Insoniyat uchun harakat va uning turlarini o'zining kundalik turmushiga ongli ravishda kiritish zarurati paydo bo'ldi. SHu Bilan birga, gigiyena Fani xulosalari badan muntazam ravishda parvarishga muhtoj ekanligini va uni to'g'ri parvarish qilish umrni uzaytirish bilan bevosita aloqadordir. Shu nuqtai nazardan harakat va badantarbiya salomatlik yo'lidagi muhim omil bo'lib, sog'lom turmush tarzining asosiy talablaridan biridir.

Bioritmik omillar. Insonning evolyutsion rivojlanish jarayonida uning tanasi takomillashuviga, hayotiyeligini ta'minlashga olib kelgan yana bir asosiy omil bu tabiatdagi davriylik, botartiblik qonuniyati. Olimlarning ta'kidlashlariga qaraganda, kishi badanidagi bunday bioritmik hodisalar 300 tadan ortiqroqdir. Bioritmlar inson badani va uning a'zo hamda tg'qimalarini tabiat hodisalariga mos ravishda yashashini ta'minlashdan kelib chiqadigan nihoyatda murakkab himoya jarayonining natijasidir. SHuning uchun ham turmush tarzimizni tabiatdagi ritmik o'zgarishlarga moslab tashkil etish sog'lom turmush tarzining yana bir muhim talablaridan hisoblanadi.

O'zaro munosabat omillari. Insoniyat o'z taraqqiyoti davrida faqatgina biologik mavjudom sifatidagi emas, balki u ijtimoiy mahsulot sifatida shakllanadi. O'zaro munosabatlarni shartli ravishda bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan ikkita qismga bo'lish mumkin. Bular oilaning shakllanishi va takomillashuvi natijasida vujudga kelgan oilaviy munosabatlar hamda jamiyatning shakllanishi va takomillashuvi natijasida vujudga kelgan ijtimoiy munosabatlar. Bularning har ikkalasi ham inson salomatligiga ta'sir qiluvchi eng katta va kuchli omillardir. Ruhiyat esa salomatlik bilan bevosita aloqador. Kayfiyat yaxshi, ishchanlik yuqori bo'ladi. Aksincha, ruhiy tushkunlik paytida ichki a'zolar va xujayralardagi hayotiy jarayonlar susayadi. Kishi kayfiyatsiz, voqea va hodisalarga befarq, ishga qo'li bormaydigan bo'ladi. Bunday holning surunkali davom etishi kasalliklarga olib keladi.

Orttirilgan zararli odatlar omillari. Tarixiy ma'lumotlar zararli odatlarni insoniyatning azaliy odatlarni insoniyatning azaliy hamrohi bo'lganligidan dalolat beradi. Kishilik jamiyati rivojlangan sayin bu zararli odatlar ham uning turmushidan ko'proq o'rin ola boshlagan. Pul, boylik, mol-dunyoga hirs qo'ygan, shaytonning izmiga tushgan korchalonlar jamiyatni giyohvandlik, havfli jarlikka tomon yetaklamodalar.

Bularning oqibatlari esa kasalliklar va nasl-nasabining buzilishi bilan o'zaro munosabatlarning murakkablashuvi bilan bog'liq ijtimoiy muammolardan iborat. SHuning uchun hozirgi kunda Valeologik madaniyat yo'lidagi harakat ana shu zararli odatlarni turmushimizdan butkul chiqarib tashlashga, ularga qarshi kurashga qaratilgan bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Pecpublikaci Ppezidentining 2017 yil 7 fevpaldagi "O'zbekiston Pecpublikacini yanada pivojlantipish bo'yicha Hapakatlap Ctpategiyaci to'g'picida"gi PF-4947-con Fapmoni. – O'zbekiston Pecpublikaci qonun hujjatlapi to'plami, 2017 y., 6-con, 70-modda.
2. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh. Jicmoniy tapbiya nazapiyaci va uclubiyati.–T., 2004.–72 b.
3. Qudpatov P. Yengil atletika. Dapclik –T., 2012.–60 b.
4. Mopgunova I.I. "Gimnactika va uni o'qitish metodikaci".O'quv qo'llanma.–B., 2011.–73 b.

5. Mahkamjonov K., Xo'jaev F. "1-cinf. Jicmoniy tapbiya".O'quv qo'llanma. –T., 2011.–60 b.
6. Mahkamjonov K., Xo'jaev F. 2-cinf. Jicmoniy tapbiya.O'quv qo'llanma. –T., 2008.–44 b.
7. Mahkamjonov K., Xo'jaev F. 3-cinf. Jicmoniy tapbiya.O'quv qo'llanma. –T., 2010.–137 b.
8. Mahkamjonov K., Xo'jaev F. 4-cinf. Jicmoniy tapbiya.O'quv qo'llanma. –T., 2009.–83b.
9. Xo'jaev P., Paximqulov K., Nigmonov B. Hapakatli o'yinlapni o'qitish metodikaci. O'quv qo'llanma. – T., 2012.– 30 b.
10. Ne'matov B.I. Bolalap-o'cmiylap cpopt maktablapi shug'ullanuvchilapini g'ovlap osha yugupishtexnikaciga o'pgatish metodikacini takomillashtipish: ped.fan.nom.dicc.–Ch., 2019.–100 b.

O'SMIRLARDA DESTRUKTIV XULQ-ATVOR SHAKLLANISHINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Saidov Elmurod Do'stmurod o'g'li Termiz davlat pedagogika instituti

Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi 2-kurs magistr talabasi

Annotatsiya. Maqolada destruktivlik, destruktiv xulqning kelib chiqishi sabablari hamda o'smirlarda destruktiv xulq-atvor shakllanishining ijtimoiy-psixologik jihatlari xususida mulohaza yuritilgan, taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Tayanch iboralar: destruktiv xulq, o'smirlar, oila, xarakter, aksentuatsiya, ekstremizm, antimanipulyativ xulq, assertivlik.

XX asr oxirlari va XXI asr boshlarida ommaviy qotilliklar, inqiloblar, urushlar, terrorchilik harakatlari juda keskin avj oldi. Hech qanday axloqiy, diniy, huquqiy me'yorlar insonning destruktiv faoliyatini to'xtatib qololmayapti. Hatto yashash uchun yaratib berilgan eng qulay shart-sharoitlar ham destruktiv faoliyatni bartaraf eta olmayapti, ayni paytda u nafaqat insonlarning bir-biriga, balki tabiatga, madaniy yodgorliklarga, oddiy buyumlarga nisbatan munosabatida ham aks etmoqda. Texnika va texnologiyaning bugungi kundagi taraqqiyoti hisobga olinsa, hozirgi davrda destruktiv faoliyat nafaqat alohida olingan shaxs yoki ijtimoiy guruhga, balki davlatlar, mamlakatlar va butun insoniyatga xavf tug'dirib kelmoqda va dolzarbligicha qolmoqda. Voyaga yetmaganlarning destruktiv xulq-atvori muammosi zamonaviy fanning asosiy ijtimoiy-psixologik muammolaridan biridir.

Ushbu hodisaning ko'plab tadqiqotchilari ta'kidlaganidek, vayronagarchiliklar aniq o'smirlik davrida paydo bo'ladi, chunki bu har bir inson hayotidagi eng qiyin davrlardan biridir. O'smirlarning xatti-harakatlaridagi og'ish nafaqat e'tiborni tortadi, balki ota-onalarni, o'qituvchilarni va jamoatchilikni ogohlantiradi.

Hozirgi kunda ekstremistik va xalqaro terrorchilik tashkilotlari diniy aqidalar niqobi ostida o'smir yoshlarni zo'ravonlikka, milliy o'zligini, madaniy-ma'rifiy va oilaviy qadriyatlarini yo'qotishga undash yo'li bilan jamiyatda zo'ravonlik va radikal qarashlarni tarqatishni davom ettirib kelmoqda. Bularning barchasi fuqarolarni ekstremistik va terrorchilik tashkilotlari safiga jalb qilish uchun shart-sharoit yaratmoqda. Afsuski, bizning mamlakatimizda ham ayrim destruktiv guruhlar o'smir yoshlarni turli yo'llar bilan o'z ta'sirlariga jalb etib, ijtimoiy hamda siyosiy sohada jamiyat va davlat xavfsizligiga jiddiy tahdid solib bormoqda. Mamlakatimizda o'smir

yoshlarning huquq-erkinliklarini ta'minlash, ularning qonuniy manfaatlarini muhofaza etish, eng asosiysi, barkamol avlodni tarbiyalash masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Yoshlarimiz manfaatlarini himoya qilish borasida mustahkam huquqiy baza yaratilgani samarali ijtimoiy himoya tizimini joriy etish hamda yoshlarni moddiy-ma'naviy qo'llab-quvvatlashda muhim omil bo'lmoqda. Ayni paytda yurtimiz aholisining qariyb 40% dan ortig'ini voyaga etmagan o'smirlar tashkil etadi. Ushbu ko'rsatkichning o'ziyiq masala nechog'li dolzarb ahamiyatga ega ekanligidan darak beradi. Bu jarayonda ota-ona, mahalla-ko'y, ta'lim muassasalari, umuman, keng jamoatchilik zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklanadi. Bizning oldimizda turgan muhim masala bu o'smirlar o'rtasida huquqbuzarliklar va jinoyatchilikning oldini olish. Chunki, ular bizning kelajagimiz. Shundan kelib chiqqan holda, O'zbekiston yoshlar o'rtasida turli xil illatlarni oldini olish, ularning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash maqsadida salmoqli ishlarni amalga oshirib kelmoqda.

Oxirgi yillarda Markaziy Osiyo mamlakatlari harbiy mojarolar hududidan 1500 dan ziyod fuqarolarini qaytarishdi, ularni reabilitatsiya va reintegratsiya qilishda noyob yondashuvlarni ishlab chiqishdi. Mamlakatlarimizning kelajagi yosh avlod qanday voyaga etishi, qanday ta'lim olishi, ular uchun qanday sharoit va ijtimoiy yuksalishlar yaratishimizga bog'liq, deya qayd etdi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Toshkentda o'tayotgan xalqaro konferensiyada.¹³⁷ Yoshlarni radikal g'oyalarga qarshi jarayonlarga jalb etish maqsadida Prezidentimiz 2023-yilda Samarqandda doimiy faoliyat ko'rsatuvchi Markaziy va Janubiy Osiyo mamlakatlari Yoshlar kengashini chaqirishni taklif etdi. Qayd etilganidek, mazkur platforma mamlakatlarimiz yoshlari o'rtasida ko'p tomonlama hamkorlikni kengaytirish, yosh avlodning o'zini-o'zi anglashi uchun qulay shart-sharoit yaratish va barqaror jamiyatni shakllantirish bo'yicha tajriba almashish yuzasidan mazmunli Harakatlar rejasini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Albatta, biz mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash bo'yicha katta ishlarni amalga oshirmoqdamiz. Ammo xolisona tan olib aytadigan bo'lsak, bugungi kunda butun dunyoda aholisining, birinchi navbatda, yoshlarning ongi va qalbini egallash uchun qanday keskin kurash borayotganini, diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, "Ommaviy madaniyat" kabi tahdidlar kuchayib borayotganini hisobga oladigan bo'lsak, farzandlarimiz tarbiyasi, ma'naviy-ma'rifiy sohadagi ishlarimizni bir zum ham susaytirmasdan, aksincha, ularni yangi bosqichga ko'tarishimiz zarur"¹³⁸.

Yurtimizdagi olimlarning ushbu mavzusiga oid ilmiy tadqiqot ishlariga nazar solgudek bo'lsak, yoshlarning jismoniy va ruhiy uyg'unlikda kamol topishi, voyaga etmaganlar o'rtasida turli salbiy illatlarni oldini olish, sodir etilayotgan qonunbuzarlik, xulq og'ishi, alkogolizm va giyohvandlik singari illatlarning kelib chiqishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillar, voyaga etmaganlarda xulq og'ishining

137 <https://xs.uz/uz/post/prezident-Shavkat-Mirziyoev-muhim-tashabbuslarni-ilgari-surdi>

138 Mirziyoev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent, "O'zbekiston", 2017, 17-bet.

demografik, huquqiy va hududiy xususiyatlari kabi muammolarni psixologlardan G'.Shoumarov, T.To'laganova, G.Samarov, E.G'oziev, B.Umarov, V.Karimova, U.Qodirov va boshqalar o'z ishlarida yoshlarda destruktiv xulq-atvor shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini yoritib berishgan.

Xorij mutaxassislardan A.Bandura, A.Binder, E.Bern, R.Beron, D.Richardson, B.A.Mirenskiy, B.A.Rayskiy, I.D.Feldshteyn va Z.Freydlar tomonidan bolalar va o'smirlarni o'qishga va ijtimoiy foydali mehnatga jalb qilish masalasi, ular o'rtasidagi qonunbuzarlik va xulq og'ishi kelib chiqishining oldini olish masalasi tadqiq etilgan. Jumladan, O'zbek olimlaridan yana A.X.Yugay, S.M.To'ychieva, D.X.Qarshibaevlar o'z ilmiy tadqiqotlarida o'quvchilardagi antimanipulyativ xulq avvalo, ta'lim muassasalarida shakllantirilishi lozimligini, buning uchun ta'lim jarayoniga e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatib o'tganlar. R.Samarov¹³⁹ o'z ilmiy ishida jamiyatda mavjud bo'lgan destruktiv xulqlarni aniqlash, ularning metodologik asoslarini tahlil qilish, taraqqiyotga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni ko'rsatish hamda har bir davlatning milliy manfaatidan kelib chiqib, muammoning xavflilik darajasini yoritish, unga siyosiy tus berish zarurligini ta'kidlaydi.

Destruktiv xulq- jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy xulq ko'rinishlariga zid bo'lgan, har qanday muqobil fikrlarni inkor etishga yo'naltirilgan xulq ko'rinishlari.

Destruksiya atamasi lotincha "detsructio" so'zidan olingan bo'lib, nimaningdir buzilishi, vayron bo'lishi kabi ma'nolarni anglatadi. Psixologiyada destruksiya shaxsning o'z-o'ziga, boshqalarga va tashqi olamga buzg'unchilik munosabatini bildiradi. Shaxsdagi destruksiya shaxs xususiyati sifatida, o'zini namoyon eta olmasligi, o'z imkoniyatlaridan foydalanish imkoniyatining cheklanishi, muomala texnikasiga ega bo'lmaslik, o'zaro murosasizlik muhiti tufayli uning ichki energiyasi tashqariga chiqish imkoni bo'lmaganda rivojlanadi. Shaxsdagi destruktivlik uning o'z-o'zini namoyon etishidagi to'siqlar natijasi deb baholanishi mumkin. Xarakter aksentuatsiyasi agar tarbiyalanmasa kelgusida destruksiyaga olib kelishi shubhasizdir. Shu sababli xarakter aksentuatsiyasi va destruktiv xulq-atvorni o'z vaqtida diagnostika qilish va psixokorreksion ishlarni olib borish yoshlar tarbiyasida muhimdir.

Maxsus adabiyotlar, manbalarda qayd etilishicha, destruktiv faoliyat tushunchasi zamirida insonning tashqi olamga nisbatan yo'naltirilgan maxsus faolligi shakli tushuniladi. Bu faollikning mohiyati esa turli ob'ekt yoki tizimlarni vayron qilish yoxud vayron qilishga intilishda namoyon bo'ladi. Destruktiv faoliyat boshqa insonlar, jamiyat, davlat, tabiiy muhit, madaniy-tarixiy yodgorliklar, turli buyumlarga, shuningdek, shaxsning o'z-o'ziga (shaxs tubanlashuvi, inqirozi, suitsid) ham qaratilishi mumkin.¹⁴⁰

O'smirlik davri 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo'lgan davrni tashkil etadi. Hozirgi o'smirlar o'tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan bir muncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy etilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda. Aksariyat o'quvchilarda o'smirlik yoshiga o'tish,

¹⁴⁰ Umarali Qodirov. "Yoshlarni destruktiv ta'sirlardan himoyalashning psixologik jihatlari" Monografiya// Toshkent-2013.

asosan, 5-sinflardan boshlanadi. “Endi o’smir bola emas biroq kata ham emas” ayni shu ta’rif o’smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. O’smirlik - bolalikdan kattalikga o’tish davri bo’lib, fiziologik va psixologik jihatdan o’ziga xos xususiyatlar bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilish ortadi, xarakteri shakllanadi, ma’naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. O’smirlik balog’atga etish bosqichi bo’lib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga taaluqli chigal vaziyatlarning paydo bo’lishi bilan ham xarakterlanadi. O’smirlar o’zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o’zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma’lum darajada o’rtoqlari va o’quvchilariga qiziqishga intiladilar. O’smirlik davri “o’tish davri”, “krizis davr”, “qiyin davr” kabi nomlarni olgan psixologik ko’rinishlar bilan xarakterlanadi. O’smirlik davrida ko’pincha so’zga kirmaslik, o’jarlik, tajanglik, o’z kamchiliklarini tan olmaslik, urushqoqlik kabi salbiy xususiyatlar xosdir. O’smirlik yoshida psixologik jihatdan eng muhim hislat - voyaga etish yoki kattalik hissinin paydo bo’lishi alohida ahamiyat kasb etadi. O’smirlik yoshiga hos bo’lgan psixologik hususiyatlarini o’rgana turib, o’smirlar shaxsining shakllanib, rivojlanib, kamolotga erishish yo’llarini va unga ta’sir etadigan biologik va ijtimoiy omillarning bevosita ta’sirini tushunish mumkin.

O’smirlarda kuzatiladigan avtonomiya holatining yana biri makoniy avtonomiyadir. Bunga ko’ra o’smirlar imkon qadar o’z xonasida yolg’iz qolishga, biron-bir ishni bajarayotgan yoki bironbir joyda bo’lgan vaqtlarida imkon qadar yolg’iz bo’lishga, ayniqsa, o’z ota-onasi, oila a’zolari nazaridan chetroqda bo’lishga, o’z o’y-hayollari bilan mashg’ul bo’lib vaqt o’tkazishga intilib qoladi.¹⁴¹

Tarixdan ma’lumki, muayyan kuchlar va shaxslar dinni asos qilib, o’zaro qonli urushlarga da’vat etganlar. Buning fojiali oqibatlarini esa barchaga ma’lum. Bugungi kunda faoliyat olib borayotgan diniy-ekstremistik oqim va terrorchi guruhlarining aynan islom dinini niqob qilib olishlari turli geosiyosiy kuchlarning manfaatlari to’qnashgan ekvotorial Osiyo va yaqin Sharq hududida etakchi o’rinni aynan islom dini egallashi, bundan tashqari, islom dinida boshqa jahon dinlarida kuzatilmaydigan inson hayotining barcha jabha va yo’nalishlariga dahldorlik sifati mavjudligi bilan izohlanadi. “Sen bu tashkilotga kirish yoki mana bu vazifani bajarish bilan, har kimga ham nasib qilavermaydigan sharaflilikka qo’l urgan bo’lasan, kerak bo’lsa, sen millat, din, insoniyatning xaloskoriga aylanasan!”, – degan qarashlarni singdirish jarayoni aynan mana shu kabi xususiyatlarga alohida e’tibor berilayotganini ko’rsatadi. Bu kabi ishlarga qo’l urishlari, o’z kelajaklariga bolta urishlari, umuman, terrorizm yo’liga kirib qolishlarining asosiy sababi, ularning na diniy, na dunyoviy bilimiga ega emasliklari, turli oqimlarga nisbatan sof islom dinining munosabatini bilmasliklaridir.

O’smirlik davrida ichki sekresiya bezlari faoliyati bilan bog’liq ravishda organizmda keskin o’zgarishlar ro’y beradi. Ayniqsa, qalqonsimon bez va jinsiy bezlar ajratib chiqaradigan gormonlar organizmda modda almashinishining katalizatori vazifasini bajaradi. Chunki endokrin va nerv sistemalari bir-biriga uzviy bog’liqdir. Shunga ko’ra o’smirlik davri bir tomondan quvvatning keskin ortishi va ikkinchi tomondan patogen ta’sirlarga o’ta sezgirliigi bilan xarakterlanadi. Shuning uchun aqliy yoki jismoniy ortiqcha toliqish, uzoq muddatli asabiy zo’riqish, affektlar, kuchli

¹⁴¹ F.Babajanova, Z.Eshonqulova “Oila Psixologiyasi” Guliston-2015

salbiy hissiyotlar (qo'rqish, g'azab, xafagarchilik) endokrin (menstrual sikl) va asab tizimi funksiyasining buzilishiga sabab bo'lishi mumkin. Bunday buzilishlar ta'sirchanlikning ortishi, o'zini tuta bilmaslik, parishonxotirlik, serjahllik, lanjlik, ishda mahsuldorlikning pasayishi, uyquning buzilishi kabilarda namoyon bo'ladi.¹⁴²

Sh.Mirziyoyev bu masala yuzasidan: "Ayni vaqtda dunyoning ba'zi mintaqalarida yuzaga kelgan notinch vaziyat aholi migratsiya kuchayishiga, bu esa, o'z navbatida, terrorizm va ekstremizmning tarqalishiga hamda ularning global muammolardan biriga aylanishiga olib kelmoqda. Bunday vaziyatda milliy davlatchiligimiz, mustaqilligimiz, aholimizning tinch va osoyishta hayoti va xavfsizligimizni saqlash biz uchun eng ustuvor vazifaga aylanib bormoqda" deb so'zlaganlar. Yoshlarimizni chuqur bilimli, yuksak salohiyatli, mehnatsevar va halol, vatanparvar, komil insonlar etib tarbiyalash bugungi globallashuv hamda texnika asrida har doimgidanda dolzarblashib bormoqda. Xo'sh, nega?. Bu savolga javob berish uchun bugungi dunyo manzaralariga bir bor nazar tashlash, kifoya. Jahonning turli mintaqalarida yuz berayotgan turli xunrezliklar, janjal-to'polonlar, terrorchilik harakatlari, qonli to'qnashuvlarning asosiy ishtirokchilari - bu, shubhasiz, yoshlar. Savol tug'iladi, kelajak egalarini boshi berk ko'chaga boshlayotganlar ularni o'z domiga qanday ilintirmoqda?. Buning yo'li ayni internet zamonida anchayin osonlashgan. Bugun turli saytlardan, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanmaydigan biror yoshni topish mushkul. Ularning ko'pchiligi sodda, hali hayotning baland-pastini ko'rib, oq-qorani tanib ulgurmagani, hoyu-havaslariga o'chligi esa ayni muddao. Bunday o'smir yigit-qizlarga shohona hayot, mo'may pul yoki katta karera va'da qilinsa, bo'ldi, chippa-chin ishonadi. Ish xamirdan qil sug'urgandek oldinga siljiyveradi. Qolaversa, bugungi zamonaviy texnika bu guruhlarining asl basharasini pardalash, oppoq kabutardek beozor, sipo ko'rsatish imkonini bermoqda.

Shavkat Mirziyoyev prezidentlik faoliyatining dastlabki kunlaridanoq navqiron avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalashga alohida e'tibor qaratdilar. «Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og'ishmasdan, qat'iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni ustuvor vazifa sifatida bugun davr talab qilayotgan yuksak darajaga ko'taramiz», degan qarashni barcha rahbar va mutasaddilar, qolaversa, butun xalqimiz uchun ustuvor maqsad qilib belgilab berdi.

Xulosa qilib aytganda, o'smirlarda bolalik chog'idan kitobga mehr uyg'otish, mustaqil fikr va keng dunyoqarashni shakllantirish ularning hayot yo'llarida mustahkam zamin bo'ladi. Lekin ko'plab qishloq va mahallalarda buning uchun zarur sharoitlar hali ham etarli emas. Mahallabay ishlash tizimi orqali ma'sul vazirlik va tashkilotlar mahallalarda zamonaviy kutubxonalar tashkil etishi, mazkur ziyo maskanlaridan mahalla yoshlari bepul va bimalol foydalanishiga imkon yaratilishi bu boradagi muammolarga istiqbolli echimdir. Ularning xulq-atvoridagi o'zgarishlarning kelib chiqishida ijtimoiy yoki oilaviy muhitning roli juda katta. O'smir tarbiyasiga oilada ota-ona va yaqinlari, ta'lim muassasalarida esa har bir pedagog ma'suldirlar. Oilada ota-onalar quyidagi tavsiyalarga e'tibor berishlarini xohlardik:

- o'smir yoshidagi farzandlariga ko'proq e'tiborli bo'lish,

¹⁴² G'.B. Shoumarov 1001 savolga psixologning 1001 javobi: T., 2014 –39-45 bet

- bolaga imkon qadar vaqt ajratish,
- bo'sh vaqtining to'g'ri taqsimlanganligini nazorat qilib borish,
- qiziqishlariga ijobiy fikr bildirilib, do'stona muloqotning yo'lga qo'yilishi,
- oila a'zolariga nisbatan to'g'ri muomala ma'daniyatining yo'lga qo'yilganligini

nazorat qilib borish kabi tavsiyalarga e'tibor berishlarini ta'kidlagan bo'lar edik. Ta'lim muassasalarida pedagoglar o'smirlarga ta'lim berishda quyidagilarga e'tibor berishlari muhim:

- o'smirning darsdagi faoliyati,
- maktab jamoasiga munosabati,
- tengdoshlar bilan hamfikrlilikning yo'lga qo'yilganligi,
- o'quv jarayonidagi o'quvchilarning qiziqish va e'htiyojlariga e'tiborli bo'lishi,
- mustaqil fikrlashlari uchun o'zlarini qiziqtirgan soha bo'yicha faoliyat olib

borishlari uchun sharoit yaratilishiga e'tibor berilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi. Ushbu tavsiyalar o'smirlarda o'tish davrining qiyinchilaklarsiz o'tishini ta'minlaydi deb o'ylaymiz. Zotan, farzandlarimiz qanchalik ma'naviy barkamol bo'lsa, ularning turli yot g'oya va illatlarga qarshi immuniteti shuncha kuchli bo'ladi. Yoshlarni bejiz niholga o'xshatishmaydi. E'tibor bilan parvarishlangan nihollar kun kelib, albatta, zabardast daraxtlarga aylanadi, shirin-shakar mevalar beradi. Demak, bugungi internet asrida qanchalik murakkab va qiyin bo'lmasin, yuksak g'amxo'rlik og'ushida kamolga etayotgan farzandlarimiz yaxshi bilim olib, namunali tarbiya ko'rib, zamonaviy kasb-hunarlarini egallab, mamlakatimiz taraqqiyotida hal qiluvchi kuchga aylanishiga shubha yo'q.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://xs.uz/uz/post/prezident-shavkat-mirziyoev-muhim-tashabbuslarni-ilgari-surdi>
2. Mirziyoev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent, “O'zbekiston”, 2017, 17-bet.
3. O'zbekistonda amaliy psixologiyaning bugungi holati va rivojlanish istiqbollari yo'nalishidagi //Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. – Toshkent, 2008. – B. 434-435.
4. Samarov R.S. Siyosiy psixologiya:o'quv qo'llanma. –T.: O'zMU, 2008.
5. Umarali Qodirov. “Yoshlarni destruktiv ta'sirlardan himoyalashning psixologik jihatlari” Monografiya// Toshkent-2013.
6. F.Babajanova,Z.Eshonqulova “Oila Psixologiyasi” Guliston-2015
7. G'.B. Shoumarov 1001 savolga psixologning 1001 javobi: T.: , 2014 –39-45 bet

BOSHQARUV JARAYONIDA QAROR QABUL QILISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Qurbonov Jaloliddin Safarovich TerDPI pedagogika va psixologiya magistranti. jaloliddinqurbonov13@gmail.com +998940001077

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada boshqaruv jarayonida qaror qabul qilishning o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan. Boshqaruvchi shaxsi va unda shakllanishi lozim bo'lgan sifatlar hamda boshqaruv jarayoniga ta'sir etuvchi omillar ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Konseptual model, ob'yektiv vaziyat, ehtiros, qaror qabul qilish, hisobdor rahbar, moslashuvchan rahbar, hamdardlik.

Har qanday boshqaruv ushbu jarayonning mukammal tarzda idora etish ehtiyojini sezadi. Shu maqsadda, tuzilma mas'ul boshqaruvchiga ega bo'lishi lozim. Tashkilotni tuzilma sifatida qabul qilarkanmiz, undagi rahbar boshqaruvida qaror qabul qilish muhim ahamiyatga ega. Qaror qabul qilish jarayonining psixologik jihatini bilish mavjud bosqichlarni yanada samarali amalga oshirish imkonini beradi.

Rahbar mavjud vaziyatning mohiyatini tushungan paytda kontseptual model shakllandi deyish mumkin. Eng ajablanarlisi shuki, kontseptual model haqiqiy vaziyatga doimo ham mos kelavermaydi. Bu mos kelmaslik darajasi har bir shaxsda turlichadir. Kimdadir bu farq katta bo'lsa, kimdadir juda kichik. Kontseptual model va ob'yektiv vaziyat o'rtasidagi farq qanchalik kichik bo'lsa, to'g'ri qaror qabul qilishga shunchalik zamin yaratiladi¹⁴³. Shaxs o'zining individual psixologik xususiyatlariga ko'ra olayotgan ma'lumotning ba'zisiga e'tibor bermasligi, yoki ayrimlarini bo'rttirib aks ettirishi mumkin. Shuning uchun ham rahbar vaziyat haqidagi o'z tasavvurining qanchalik ob'yektivligi, haqqoniyligi haqida qayg'urishi lozim. Vaziyat ishtirokchilari, muammodagi asosiy masala, echim vositalari kabilar ikkala modelda uchrashi mumkin bo'lgan birliklar hisoblanadi.

Ma'lum miqdorda o'z intuitsiyasiga asoslanish izlanuvchan shaxs uchun yangi imkoniyatlar tug'diradi. Biroq, bunday holda chiqariladigan hukm o'zida ma'lum xavf-xatarni ham mujassamlashtirganligi sababli, qaror qabul qilinganda xatoga yo'l qo'yish ehtimoli oshadi. Demak, rahbar har qanday muammoli vaziyatga to'qnash kelar ekan, uning aniqlik va noaniqlik darajalarini aniqlab olishi lozim. Keyingi qadam sifatida rahbar, masala dolzarbligidan kelib chiqib, unga oydinlik kiritishi, vaziyatdagi noaniq tomonlarini yoritgan holda aniqlik doirasini kengaytirishi lozim. Yechimda mujassamlanadigan ijodiy ulushlarning asosiy qismi masalani oydinlashtirish bosqichida sarflangani ma'qul, deb hisoblanadi.

Asosiy qiyinchilik qabul qilingan qarorni amalga oshirish bosqichida uchrashi mumkin. Yuqorida aytganimizdek, qaror ijrosiga oid vazifalarning aniq taqsimlanishi va ijro vaqtini ko'rsatish nazorat samarasini ta'minlaydi. Lekin qaror yuzasidan norozi bo'lgan xodim va ayrim o'rta bo'g'in rahbari ham ijro bosqichida sust harakat etishi mumkin. Bunga sabab bir nechta: birinchidan, ular qaror qabul qilishda qatnashmagan yoki ushbu qarordan norozi bo'lgan; ikkinchidan, qarorning hayotga tatbiq etish muvaffaqiyat keltirishiga ishonch yo'q; uchinchi sabab, xodimning sustkashligi yoki uquvsizligi bo'lishi mumkin. O'ylashimizcha, birinchi va ikkinchi sabab ijtimoiy-psixologik echimga ega bo'lib, agar guruhning ahillik darajasi yuqori bo'lsa, qaror ijrosida xodimlar iloji boricha jadal qatnashadilar. Uchinchi sababning bartaraf etilishi esa qarorga oid vazifalar taqsimlanishi paytida hisobga olinishi lozim.

Qaror ijrosidagi tomonlar hamkorligi uni qabul qilish bosqichida ta'minlanadi. Qaror qabul qilinishi chog'ida o'zgalar qarshiligini engish, iloji boricha chuqur o'ylangan bo'lishi zarur. Demak, rahbar oldida tomonlarni yarashtirish va ziddiyatlarni yumshatish, tadbirdan so'ng g'ubor qolmasligini ta'minlash vazifasi turadi.

Yaxshi rahbarlar o'z-o'zini bilishadi, nazoratda harakat qilishadi, hisoblangan qarorlarni qabul qilmasdan qabul qilishadi. Ular beadab bo'lmasdan boshqalarning istiqbollari tushunishadi. Ular o'zlarini g'ayratli va kuchli ijtimoiy ko'nikmalarga

¹⁴³ Hayitov, O.E. Boshqaruv psixologiyasi Darslik. Chirchiq - 2020 128 b.

ega, bu ularga aloqalar va sog'lom munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi. Bular yaxshi rahbarlarning yuqori darajadagi hissiy aqlga ega ekanligini tushuntiradi.

Ehtiros-bu dunyodagi eng samarali rahbarlarda mavjud bo'lgan umumiy yetakchilik xususiyati. Ular o'z maqsadlari va vazifalari haqida juda ehtirosli. Ular nimani xohlashlarini bilishadi va ularga erishish uchun tinimsiz ishlashadi. Ularning ishtiyoqi yuqumli va ayni paytda juda ilhom baxsh etadi. Ular o'z maqsadlariga juda sodiqdirlar va boshqalarga ularga erishishda yordam berishadi. Rahbarlar jang qilish uchun etarlicha qattiq, yig'lash uchun etarlicha yumshoq, xato qilish uchun etarlicha kamtar, ularni tan olish uchun kamtar, og'riqni yutish uchun etarlicha kuchli va orqaga qaytish va harakatni davom ettirish uchun etarlicha bardoshli bo'lishi kerak.

Boshqalar uchun javobgarlikni o'z zimmlariga olishdan oldin ularning o'zini anglash kerak. Moslashuvchan rahbarlar sezgir va har qanday yaxshi yoki yomon vaziyatda o'zlarini qanday tutishni bilishadi. Moslashuvchan rahbarlar energiya darajasini zo'riqish ostida ushlab turishga va buzuvchi o'zgarishlarga javob berishga qodir. Shuningdek, ular halokatli xatti-harakatlarsiz yoki boshqalarga zarar etkazmasdan og'ir qiyinchiliklarni engishadi. Moslashuvchan rahbarlar har qanday qiyinchiliklardan ijobiy qutulgan yuqori darajadagi rahbarlardir.

Hisobdor rahbar bo'lish oson ish emas. Bu sizning majburiyatlaringiz va bergan va'dalaringizga egalik qilishingiz mumkinligini anglatadi. Bu siz va siz olib boradigan harakatlar va qarorlar uchun javobgar bo'lishni anglatadi. Hisobdor rahbarlar aniq maqsadlar va maqsadlarni belgilaydilar. Ular kelajakka e'tibor berishadi va xatolariga egalik qilishadi. Ular kerak bo'lganda yordam so'rashadi va halol va konstruktiv fikr bildirishadi. Rahbar xodim qo'l ostida jamoa a'zolarini har tomonlama qo'llab-quvvatlashga harakat qilishi kerak. Qo'llab-quvvatlashsiz etakchilik qilish, g'ishtni etarlicha somonsiz qilishga urinishga o'xshaydi.

Haqiqiy rahbarlar o'z g'oyalari va rejalarini strategik sheriklik, ittifoqlar va qo'llab-quvvatlovchi auditoriya bilan mustahkamlaydilar. Qo'llab-quvvatlovchi rahbarlar sizga kerak bo'lgan rahbarlikni berishadi. Qo'llab-quvvatlovchi rahbarlari sizga ustoz, sizga yo'l ko'rsatadi. Ular bu jarayonda siz bilan birga bo'lib, sizni o'z bilimlari va tajribalari bilan qo'llab-quvvatlaydilar. Qo'llab-quvvatlovchi etakchilik jamoa a'zolari o'rtasida ishonchni mustahkamlash va jamoaviy ruhni baland tutish uchun muloqotni rag'batlantirishni o'z ichiga oladi. Shuning uchun qo'llab-quvvatlovchi etakchilikning asoslari jamoaviy ishni rag'batlantirish, munosabatlarni o'rnatish va majburiyatdir.

Hamdardlik - bu sizning jamoangizni tarbiyalashga yordam beradigan asosiy etakchilik xususiyati. Hamdardlik boshqalarning ehtiyojlarini va ularning ongiga nima kirishini tushunishdir. Biz doimiy aloqa bo'lgan dunyoda yashayapmiz va odamlar bir-birlari bilan juda qulay munosabatda bo'lishadi. Biroq, ayni paytda, odamlar bir-biriga nisbatan kamroq hamdard bo'lishmoqda. Ko'pchilik boshqalarni tushunish uchun emas, balki ifoda etish uchun muloqot qilishadi. Hamdard rahbarlar ziyrak bo'ladi, va ular boshqa his-tuyg'ularini va fikrlashlaridan xabardor bo'lishadi. Hamdard bo'lish har doim ham boshqalarning fikriga qo'shilishni anglatmaydi, balki qadrlash va tushunishga tayyor bo'lishni anglatadi.

Boshqaruv psixologiyasida e'tiborga olinishi muhim bo'lgan jihatlardan biri boshqaruv sub'yekti va ob'yekti masalasidir. Bevosita boshqaruv jarayonini ko'z

oldimizga keltirsak, boshqaruv sub'yekti sifatida rahbari, ob'yekt tarzida esa xodimni va mehnat jamoasini tasavvur etamiz. Biroq, rahbar o'z faoliyatini tashkil etishi va o'z-o'zini boshqarishi uni nafaqat boshqaruv sub'yekti, balki ob'yekti sifatida ham tushunish zaruratini qo'yadi. Mana shunda jamoa muhiti har tomonlama sog'lom va ijobiy tashkil etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hayitov, O.E. Boshqaruv psixologiyasi Darslik. Chirchiq - 2020
2. Umarov B.M. Muloqot va shaxslararo munosabatlar psixologiyasi. Uslubiy qo'llanma. – T. – 1998, 46-bet.
3. Gilbreth, Lillian Moller. The Psychology of Management: The Function of the Mind in Determining, Teaching and Installing Methods of Least Waste. – USA, 2013.
4. Abdulla, S., & Zulxaydar o'g'li, Q. M. (2022). Psychological Characteristics of Decision Making in Management. Global Scientific Review, 1, 14-18.
5. Sharaffitdinov, A., & Yusupov, U. (2022). The opportunities of educating morality for children through samples of folklore. Eurasian Scientific Herald, 5, 65-68.
6. Sharafitdinov Abdulla, & Qurbonboyev Miraziz Zulxaydar o'g'li. (2022).
7. Majidov, Jasur Baxtiyarovich (2022). SOTSIAL INTELLEKT VA UNING INSON HAYOTIDAGI O'RNI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (2), 608-613.
8. Majidov, J. B. (2020). Some characteristics of relationships in football teams. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(11), 1981-1988.
9. Majidov, J. (2021). ШАХСГА ТИЗИМЛИ ЁНДАШИШДА ҚАДРИЯТЛАРНИНГ О'РНИ. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, (3). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4325>

CONDUCT OF PIRLS RESEARCH IN OUR COUNTRY

*Boymatova Nazokat, graduate student of Termiz State Pedagogical Institute,
majoring in theory and history of pedagogy*

Today, in order to further develop the quality of education in our country, the adoption of the government's decision on the organization of international research, the establishment of cooperation with a prestigious organization such as the International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA-International Association for the Evaluation of Educational Achievement) It is a proof that comprehensive work is being carried out in our country.

According to Decree No. PF-5712 of the President of the Republic of Uzbekistan of April 29, 2019 "On approval of the concept of development of the public education system of the Republic of Uzbekistan until 2030", by 2030 the first 30 in the world in the PISA international program rating National evaluation of the quality of education aimed at assessing the level of literacy of students in reading, mathematics and natural sciences based on the organization of international studies in the field of evaluation of the quality of education in the public education system. system creation tasks are defined.

[1]

In this regard, the international assessment (PISA, PIRLS) process of evaluating students' creative thinking is determined, and experimental work is also being carried out in schools. We can say that the research conducted in 17 secondary schools is an example. Such researches are bearing fruit today. We, young researchers, conducted

PRLS tests based on A. Kaxxor's story "Txé Txief" given in the Literature textbook of 7th graders in connection with scientific research.

In the story of the thief, there is an image of the officials who turned the misfortune of others into a source of livelihood. Through such works, we have prepared the minds of students to feel the difficulties that our people faced in the past and to receive spiritual education from them.

This story was created as an additional didactic material to improve the reading literacy of students, to develop the skills of analyzing and interpreting what they read and drawing correct conclusions.

In the preparation of the story, the open sources of the PIRLS (Progress In International Reading And Literacy Study) study were used. This story is intended for 7th grade students of general secondary schools. [3]

The following text of the story is given, the students get acquainted with the text and are asked to answer the tests based on the PIRLS tests orally and in writing. Thief (Story) (From the past) A horse's death is a dog's holiday. Proverb

The old woman got a message from her ox while making dough in the dark. O!.. There is no ox, the weight is pierced from the side of the street... Let the farmer's house burn, let his ox not be lost. How many times do you have to drop a pot in the water to find a sack of straw, ten to fifteen poles, a cart of reeds, a house, and an ox?

People are used to the sound of a dog: someone's husband beats someone, someone's house falls into a letter... But people quickly gathered to the old woman's dog. Grandfather Cain, bare-headed, bare-footed, stands by the door of a lonely man, shivering violently, his knees buckle; his eyes widen, he looks at everyone, but sees no one. Women curse the thief, dogs bark, chickens crow. People say that it is hard to believe that someone could fit an ox through such a small hole.

Grandfather Kain's neighbor - a centenarian without a nose - entered. He entered the stable and carefully examined the hole and the post to which the ox was tied; for some reason he saw the pillar moving, then he called grandfather Cain and said in a low voice:

-Your ox will not go anywhere, it will be found!

His visit to the farm gave Grandfather Kain a hope, and his words made him very happy. The old man cried.

- God bless... Ola was an ox...

People began to argue about when and with what tool the thief pierced the wall, in which direction he took the ox, and in which market he could sell it. The noise was suppressed. Grandfather Kain's old woman stopped crying and went to bless the fifty heads.

Elikbasxi saw the ground where the thief pierced again. Grandfather Kain used to follow her hand in hand and cry.

-Don't cry, I say don't cry! Your ox will be found if it hasn't gotten out of the hands of the white horse.

The centurion put the ox in great case - as if he goes out into the street - the ox will be found. After doing so much, this "god yallakagur" has to give something. A cat does not sunbathe for free. Did this man spend a little money to become a centurion?

It is known that Mingbosxi gave himself seven hundred bunches of alfalfa and one bale. If you don't eat a mouthful from Posxsxkol! Grandfather Cain fumbled in his wallet, gave all he had, and prayed how much more.

Ellikbasxi immediately went out to inform Amin. In the evening, grandfather Kabul went to see Amin. A dry spoon tears your mouth, how much money can you take? One is too much to give, ten is too little to receive. The old man and the old woman agreed: this is the last exit and the exit that will tie the ox by the neck, so it is not wise to look at the face of the money.

Amin stuttered loudly without opening his mouth when Grandfather Kain was in front of him, and then laughed with his chin hanging down.

-Yes, is the cow gone?

-No... it wasn't a cow, it was an ox, an ox.

-An ox?... It is an ox! Xmmm... Ola ox? Repent!..

-All I had was this one ox...

Amin laughed, sticking his chin up to the second joint in his nose.

-Did it exist before it disappeared? What kind of bull was he?

- Ola ox...

-Was it a good ox or a bad ox?

- Double place...

-Does a good ox go when someone leads it?

- "There is nothing in my bisot..."

-Won't you come back by yourself? Although it is not written that if someone takes it, please come back! Why is he crying? A? Don't cry! Grandfather Cain was alone looking at the ground.

-Shall we search?" said Amin, wiping his chin under his boot, - what about the water bottle? Didn't they bring the perfume from Suyuncxi?

Amin's speech was like saying to Grandpa Kabul, "Ma, your ox."

- "Don't be short," he said, handing over the money, "I'm at your service again."

-I'll tell the bailiff right away. He calls himself. A week has passed. During this week, the old woman brought half a bag of rice, three bowls of oats, and two skeins of yarn to Azayim Khan, who "opens the lock with the power of prayer", but it didn't work. On the eighth day, grandfather Kabul went to Amin again. Amin's hair stood on end:

-Yes, let the ox be brought home?! After all, let him go and make a complaint! It is the honor of a man that a citizen goes to court!

Grandfather Kain consulted with his friends - what can be taken to the bailiff except money? It turned out that a man's back was broken before he was called a bey.

Three chickens, although one of them was a turkey, came out of grandfather Cain himself. Neighbors and brothers collected a hundred eggs. But it was not possible to go beyond the translator. Tilmoch took the bag and immediately promised to explain it to the bailiff. All the joints of the old man went loose, and then he fell asleep, but could he say anything to the grave!

After the "well-explained" bailiff took one cow, one foreign chicken, and three sums of money, fortunately for Grandfather Kabul, he did not say, "I will report to the

mayor without delay," and said, "Go to my house." ", he kept saying. Amin said, "Let him go to the fiftieth."

-Tell me what you think! - said the centurion, "if I don't know who took it, if I'm not a saint!" The person who took it has already slaughtered it! If you don't mind, go to a tannery and take a look at the skins. But if the skin has been tanned, it has already become leather; God knows if he went to the market as a kavyush...

-Ox, you are a young child! Why are you crying? He's a big man... If there's one ox, it's one thing, God bless me! I will tell my mother-in-law to give you one ox. Is one ox the food of a man?

The next day, the centurion led Grandfather Kain to his mother-in-law, Egamberdi, to the cotton merchant. Pakhtafurush was very sorry for the old man and plowed his land and gave him not one, but two oxen, but with the condition "only a small one". This condition will be known in the fall...[2]

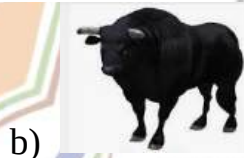
We provide tests from the text for the purpose of developing students' thinking ability.

Questions from the text

Thief (Story)

Task 1. Choose an alternative from the test questions below.

What did grandfather Cain lose?



Task 2. Determine the correct statement from the following.

Grandfather Cain gave half a sack of rice, three bowls of oats, and two skeins of yarn to Ellikboshi.

a) True

b) False

Task 3. Briefly describe the following characters in the story "The thief". For example:

1. Grandpa Kain: He is old, he barely survives with his old woman. He was very sad about the loss of the ox, and in order to find it, he bribed officials and lost everything.

2. The old woman _____

3. The Pentecostal: _____

4. Amen: _____

5. People _____

Task 4. Identify the bribes given in the story "Thief". For example:

1. Ellikboshi: 700 gardens of alfalfa and one bale of cotton per thousand.

2. To the bailiff _____

3. To Tilmoch: _____

4. To Egamberdi: _____

5. To Amin: _____

Task 5. Find out who said the following statements and react.

4. Someone is beaten by her husband, a letter arrives at someone's house....However, people quickly gathered for the old woman's favor. _____

5. .- Xey, are you a young child? Wxy are you crying? A big man..._____
6. -Did it exist before it disappeared? Wxat kind of Ox was it?_____

List of used literature

6. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated April 29, 2019 No. PF-5712 "On approval of the concept of development of the public education system of the Republic of Uzbekistan until 2030"
7. A. Kaxxor's story "Txief". 7th grade - textbook, 4th edition, page 312, Tasxkent. 2017
8. From the PIRLS exercise book

“СИЁСИЙ ПЕДАГОГИКА”НИНГ МАЗМУНИ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Ўтаев А.Й, ЧДПУ, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD)

“Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси”да мамлакатимизда 2022-2026 йилларда сифатли таълимга эришиш вазифаси кўйилган[1]. Мазкур вазифанинг ижроси жараёнида Педагогика фанининг туркумларини тадқиқ этиш ва янгидан таркиб топган турларини назарий ҳамда методик жиҳатдан ўрганиш сифатли таълимга эришишнинг омилларидан бири ҳисобланади. Шу жиҳатдан бу ўринда ўтган асрнинг охирларида назарий - методик жиҳатдан асосланган ва педагогик туркумдаги фанлардан бири сифатида эътироф этилган Сиёсий педагогиканинг муҳим асосларига этиборингизни тортамин. **1. Сиёсий педагогиканинг мазмуни.** Сиёсий педагогиканинг мазмуни шахсда сиёсий онг, сиёсий билим, сиёсий ахлоқ ва сиёсий қараш сиёсий фаолият кўникмаларини шакллантириш билан белгиланади [2]. Файласуф Плотоннинг фикрича, “инсон аввало сиёсий мавжудотдир”[3]. Бунда инсоннинг дунёқарашга эга бўлиши назарда тутилган ва инсон сиёсий мавжудот сифатида ўз Ватани, халқи, давлати ва жамиятига хизмат қилади. Янги Ўзбекистоннинг тараққиёти учун онгли равишда қаолият юритади. Бу ҳолни Сиёсий педагогиканинг энг муҳим мазмунларидан бири сифатида қабул қилиш керак. Чунку бу фан педагогик қонуниятларга асосланган сиёсий билим ва сиёсий онг билан шахсни қуроллантиради.

Хорижий мамлакатларда Сиёсий педагогиканинг мазмуни ана шундай тушуниш аънаси мавжуд. Мисол учун, Германияда таълим муассасалари воситасида шахсни сиёсий фаоллаштириш иши амалга оширилади ва унда асосан мазкур фаннинг таъкидлаб ўтилган мазмун омилларига таянилади [4]. Бунинг натижасида Европа мамлакатларида ёшлар ва аҳолининг кўп қисми ўз Ватани учун фидоийлик билан хизмат қилади. Бундай тажрибаларга эътибор бериш мамлакатимизда Сиёсий педагогика фанини амалиётга жорий этишда ва бу фан билан педагогик туркумдаги фанлар кўламини кенгайтиришга хизмат қилади.

2. Сиёсий педагогиканинг мақсади. Сиёсий педагогиканинг асосий мақсади халқ тафаккури ва кадриятларида мавжуд бўлган ҳамда замонавий қонунчилик ғояларига асосан шахсни сиёсий фаоллаштиришдан иборат. Шахс сиёсий

фаоллашувида таълим ва тарбия жараёни асосий омил ҳисобланади. Шу сабабли мутафаккирларимиз асарларида шахснинг “сиёсий фаоллашуви” деганда унинг мақсадли таълим олганлиги, тарбияланганлиги ва ўзи яшаётган жамиятда идеал мақсадларга эга бўлиши назарда тутилади. Мисол учун, Алишер Навоий “Садди Искандарий” достонида соҳибқирон Искандар Зулқарнайнни машхур файласуф ва педагог Арестотель тарбиялаганлигини асослаб кўрсатади [5]. Навоий бу билан мақсадли сиёсий тарбия шахсни нафақат ўз жамияти учун, балки инсоният учун энг етук инсон сифатида вояга етказишини таъкидлайди. Сиёсий педагогиканинг энг муҳим мақсадларидан бири ҳам мана шудир.

Сиёсий педагогиканинг мақсадини тушунишда педагогик ёндошувга асосланиш лозим. Бундай ёндошув мазмунига кўра, Сиёсий педагогика тарбиянинг энг муҳим турларидан бири бўлган шахсни сиёсий тарбилашни назарда тутди. Шу сабабли кейинги пайтларда Россия, Хитой, Жанубий Корея каби Осиё мамлакатларида ҳам Сиёсий педагогикани ўрганиш, ўзлаштириш ва унинг муаммоларини тадқиқ этиш ҳамда имкониятларидан фойдаланишга кенг эътибор берилмоқда. Жамиятимизда ҳам бундай жараёни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади.

3. Сиёсий педагогиканинг вазифалари. Педагогика фанининг муҳим таркибларидан бири сифатида Сиёсий педагогиканинг ҳам ўз вазифалари мавжуд. Бундай вазифаларнинг асосийларини қуйидагилар ташкил этади:

- а) Сиёсий педагогика назарияси масалаларини ўрганиш ва унинг манбаларини тадқиқ этиш;
- б) мазкур фаннинг методологик асосларини таркиб топтириш ва ўқитиш ҳамда ўзлаштириш методларини белгилаш;
- в) бу фаннинг шакллари, индивидуал тажрибалари ва технологияларидан иборат амалиётини ишлаб чиқиш;
- г) шахсни сиёсий тарбиялаш, унинг сиёсий билими ва сиёсий онгини таркиб топтириш.

Эътибор берилса, Сиёсий педагогика ўзининг индивидуал ва айни пайтда, Педагогика фани билан уйғун бўлган вазифаларига эга. Шу сабабли бу фан Сиёсатшунослик, Жамиятшунослик каби фанлар билан боғлиқликда бўлагани ҳолда, мақсад ва вазифалари жиҳатидан Педагогика фанининг таркибига киради.

Бизнинг тадқиқотчилигимиз тажрибаси шуни кўрсатадики, кейинги пайтларда ёшлар ва катта ёшлиларда жамият, халқ ҳамда Ватан олдидаги маъсулият ҳисси кучайган. Бу ҳолни энг фаол сиёсий жараёнларнинг ҳосиласи сифатида қабул қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Диққат қилинса, таълим тизимимиз нисбатан янги бир фанга эга бўлиши муҳим аҳамиятга эга. Шу сабабли Сиёсий педагогиканинг муаммоларини тадқиқ этиш ва бу асосда ёшларни тарбиялаш жараёнини кучайтириш давр талабидир.

Шундай қилиб, Сиёсий педагогика фанининг мазмуни, мақсад ва вазифаларини идрок этиш долзарб бўлиб турибди. Бу масала энг аввало бўлажак педагог кадрлар учун муҳим аҳамиятга эгадир.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. -Тошкент, 2022
2. А.О‘таев. “Siyosiy pedagogika” fanini o‘zlashtirishning dolzarb muammolari.

3. Ўзбек педагогика антологияси.-Тошкент, 2007
4. Бордовская Н., Реан А. Педагогика.-Санкт-Петербург, 2001
5. Алишер Навоий.Хамса.-Тошкент, 1989
6. M.S.Janbayeva “Innovatsion jamiyat sharoitida zamonaviy o‘qituvchilarga bo‘lgan ehtiyojlar” Muallim ham uzluzsiz bilimlendiri <https://lib.cspi.uz/index.php?newsid=8093>.
7. Абдалова С . Дарсинг ўқув жараёнидаги ўрнини ўрганиш ҳамда муаммоли ўқитиш технологияси нуқтаиназарида таҳлил қилиш. Muallim ham uzluzsiz bilimlendiri <https://lib.cspi.uz/index.php?newsid=8096>

НАУКА-ДОРОГА В БУДУЩЕЕ

*Мейликулова Феруза Баходировна Студентка Термезского
государственного педагогического института*

Аннотация: Наука – это упорядоченная система знаний, собранных научным методом. А так же – это система знаний о мире, одна из форм общественного сознания. Включает в себя деятельность, связанную с приобретением новых знаний, а продуктом этой деятельности является научный в себя знания, составляющие основу ландшафта; представляет некоторые области человеческого знания

Abstract: Science is an ordered system of knowledge collected by the scientific method. It is also a system of knowledge about the world, one of the forms of social consciousness. Includes activities related to the acquisition of new knowledge, and the product of this activity is scientific knowledge, which forms the basis of the landscape; represents some areas of human knowledge

Annotatsiya : Fan - bu ilmiy usul bilan to'plangan tartibli bilimlar tizimi. Shuningdek, u dunyo haqidagi bilimlar tizimi, ijtimoiy ong shakllaridan biridir. Yangi bilimlarni o'zlashtirish bilan bog'liq faoliyatni o'z ichiga oladi va bu faoliyatning mahsuli ilmiy bilim bo'lib, landshaftning asosini tashkil qiladi; inson bilimining ayrim sohalarini ifodalaydi

Ключевые слова Наука, культура, языкознание, традиции, искусство, образование, экономика,

Если мы посмотрим на историю человечества, в какой период и в каком обществе внимание уделялось инновациям, науке и открытиям, то в тот период и в том обществе наблюдался прогресс и рост. Сегодня страны, следующие этому опыту, неуклонно продвигаются по пути развития. Точно так же и в нашей стране, опираясь на вековые традиции наших предков, большое значение придается образованию наших детей и развитию науки.

Доверие общества к науке и доверие к ученым редко когда было выше, чем сегодня. Во всем мире большинство людей считают, что наука — это лучший путь к лучшему, более здоровому и устойчивому будущему. Мы должны воспользоваться этим моментом, чтобы ускорить развитие науки. Одним из препятствий, потенциально стоящих на нашем пути, является традиционный разрозненный подход к научным исследованиям.

Узбекистан – страна, в которой наука и культура развивались с древних времен. В частности, широко развиты такие науки, как астрономия, математика, медицина, химия, история, философия, языкознание, литература. В настоящее время ученые Узбекистана активно изучают научное наследие, оставленное

мыслителями далекого прошлого, обогащая науку своими новыми открытиями, внося достойный вклад в развитие мировой науки.

В IX-X веках стала одним из крупных научных и культурных центров Востока, где стали создаваться первые научные учреждения и общества, подобные современным академиям.

В XI веке Ургенч был столицей Хорезма, процветающим, высококультурным городом. Хорезмшах Абул Аббас ибн Мамун, будучи правителем, интересовался культурой и наукой, всячески поддерживал ученых, поэтов, музыкантов, каллиграфов, архитекторов и художников. Во дворце хорезмшахов в Ургенче служили медицинский работник Абу Али ибн Сина (Авиценна), представитель точных наук Абу Райхан Беруни, историк ибн Мискавайх, математик Абу Наср ибн Ирак, философ Абу Сахл Масихи, врач ибн Хаммар и другие восточные мыслители и энциклопедисты. Поэтому в дальнейшем в нашей стране был принят ряд решений, направленных на обеспечение достойного образования молодежи, реализацию ее стремления к науке, дальнейшее развитие культуры чтения. Нашей молодежи дали возможность поступать одновременно в несколько вузов, упростили процесс поступления. Ведь чем больше в обществе будет высокообразованных и высококвалифицированных специалистов, тем быстрее и эффективнее будет развитие. В условиях современной глобализации все развитые и развивающиеся страны поставили перед собой цель дальнейшего улучшения своего экономического и социального положения и укрепления своей роли на мировом рынке. Также среди стран, которые поднимаются из года в год, в нашей стране осуществляются системные реформы, чтобы добиться роста во всех сферах, таких как наука, образование, экономика, промышленность, спорт, искусство, культура и, как следствие, повышение научного потенциала и улучшение образа жизни населения.

В настоящее время нашей целью и приоритетом является постепенное приведение нашей страны к рыночной экономике и укрепление ее роли в ней. В настоящий момент мы можем адекватно ответить на жесткую конкуренцию, которая принимает крутой оборот в мировом масштабе, только за счет широкого внедрения современной науки, высоких технологий и Инновационных достижений.

Потому что развитые страны мира ставят перед собой задачу не только увеличения производства продукции и вывода ее на рынок, но и перехода к инновационной экономике, основанной на глубоких знаниях и научных достижениях. То есть развитие своей экономики путем создания инновационной продукции, освоения и внедрения в производство передовых технологий становится основным фактором развития.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдукадиров А. Ишмухаммедов Р, Пардаев А., Инновации в образовании технологии. Т., Талант, 2010. - 141 с.
2. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство/ – Т.:
3. Елдашева Г., Каримова Г. «Профессиональная компетентность учителя и навыки» учебно-методический комплекс. 2020 год
4. Мухсиева А.Ш. Методологические основы процесса национального воспитания в семье

5. Нажмидинова К.У. Национальная и общечеловеческая мораль в семейном воспитании. место культуры. Философия – это наука. имя дисс. - Т.: 2006.

ЦЕНТРЫ ОТКРЫТОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ И ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Дмитриева Ольга Александровна, доктор филологических наук, профессор кафедры русского языка как иностранного, Волгоградский государственный социально-педагогический университет, Россия

RUSSIAN RUSSIAN LANGUAGE OPEN EDUCATION CENTERS AND RUSSIAN LANGUAGE TEACHING IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Dmitrieva Olga Aleksandrovna, Doctor of Philology, Professor of the Department of Russian as a Foreign Language, Volgograd State Socio-Pedagogical University, Russia

RUS TILIDAGI OCHIQ TA'LIM MARKAZLARI VA GLOBALLASHUV SHAROITIDA RUS TILINI O'QITISH MASALALARI

Dmitriyeva Olga Aleksandrovna, filologiya fanlari doktori, Chet tili sifatidagi rus tili kafedrası professori, Volgograd davlat ijtimoiy-pedagogika universiteti, Rossiya

Исследование выполнено по проекту «Разработка модели образовательной деятельности, направленной на продвижение образования на русском языке, в рамках гуманитарного сотрудничества с Анголой, Замбией и Мозамбиком», который реализуется при финансовой поддержке Министерства просвещения РФ в рамках государственного задания на проведение фундаментальных и прикладных научных исследований.

Глобализация – явление современности, которое медленно, но неуклонно распространяется в мире. В данном процессе есть как свои плюсы, так и свои минусы, т.к. во всем многообразии человеческого бытия, глобализация по-разному себя проявляет, где-то оказывая гуманистическую миссию, а где-то мы наблюдаем поглощение локальных культур, стремительную тенденцию к универсализму, потерю этнокультурной самобытности, навязывание чуждых ценностей.

Наиболее ярко мы наблюдаем глобализационные процессы в сфере науки и образования. И это позитивный момент, связанный с глобализацией, т.к. появляется возможность быть в постоянном контакте с коллегами и специалистами определенной отрасли, реализуется потребность максимально быстрого доступа к результатам новейших исследований из других стран. Продуктом глобализации, а возможно, наоборот, ускорителем, является цифровизация общества в целом, и образования в частности.

Доступ к глобальным информационным ресурсам позволяет реализовать виртуальную академическую мобильность, провести унификацию учебных планов и программ, массово распространить технологии дистанционного образования и пр. Цифровизация открывает широкие возможности для желающих получить образование, как в своей стране, так и за рубежом, при этом,

это могут быть полностью курс, модуль, отдельные дисциплины, предоставляет возможность дистанционного участия в конференциях, вебинарах, открывается безграничный доступ к мировым библиотекам, к научным статьям.

Говоря о современных формах академической мобильности, позволяющей плавно интегрироваться в учебный процесс в любой стране, следует сказать о центрах открытого образования. Посредством подобных структур минимизируются сложности, связанные с вхождением в мировое образовательное пространство: языковой барьер, серьезно различающийся уровень школьного образования, разница между образованием в мегаполисе и на периферии, неоднородный уровень цифровизации, что приводит к низкой компьютерной грамотности, слабым знаниям программного обеспечения и возможностей использования персонального компьютера в учебных целях [1].

В рамках реализации госзадания «Разработка модели образовательной деятельности, направленной на продвижение образования на русском языке, в рамках гуманитарного сотрудничества с Анголой, Замбией и Мозамбиком» в Волгоградском государственном социально-педагогическом университете открыт «Центр открытого образования на русском языке».

Работа Центра открытого образования на русском языке направлена на повышение качества языковой подготовки обучающихся, внедрение новых подходов в обучение русскому языку, увеличение числа иностранных граждан, которые обучаются в Российских вузах и владеют русским языком.

Центр открытого образования на русском языке решает научные, образовательные, организационно-методические, просветительские и информационные задачи, главными из которых можно назвать проведение научно-исследовательской и научно-методической работы в области общего и профессионального филологического образования (в том числе связанной с языковой подготовкой инофонов), методологии филологической науки, теории коммуникации и прикладной лингвистики и т.д.

Целью проекта «Создание Центра открытого образования на русском языке во ФГБОУ ВО "Волгоградский государственный социально-педагогический университет" является популяризация и распространение русского языка, а также осуществление деятельности образовательного и просветительского характера в области русского языка, культуры русской речи, русского речевого общения и русской культуры через совершенствование инфраструктуры, используемой для поддержки и продвижения русского языка.

В настоящий момент подготовлены рабочие программы, по которым будут обучаться жители Замбии, Анголы, Мозамбика: «Россия: язык и традиции», «Русская литература и культура», «Азбука общения», «Страноведение: по дорогам России и Волгограда», «О мире по-русски», «Говорим красиво».

Материал, заложенный в основу программ, нацелен на формирование и языковых, и культурных компетенций, что позволит в будущем легче пройти процесс аккультурации, в случае выбора России в качестве страны для получения образования.

Таким образом, глобализация, идущая параллельно с цифровизацией общества, открывает возможности академической мобильности для всех

желающих получить образование за рубежом. Центры открытого образования выступают инструментом формирования компетенций, необходимых для жизни и учебы в другой стране.

Литература

1. Мейдус А.А. Образование в эпоху глобализации: диалектика перспектив и рисков // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2-1.;
2. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=20622> (дата обращения: 13.05.2023).

TA'LIM MAZMUNINI SHAKLLANTIRISHDA GERMEVTIK YONDASHUVNING O'ZIGA XOSLIGI

Xurramova Mahfuza Anvarovna TerDPI Pedagogika va Psixologiya mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: XVIII asrda fanga kirib kelgan germevtika sohasi ko'plab jahon hamda o'zbek olimlari tomonidan o'rganilib kelinyapti. Germevtika – keng ma'noda, ijtimoiy borliqni tushunish sharti haqidagi falsafiy ta'limot, tor ma'noda, filologiya, huquqshunoslik, ilohiyotshunoslik va boshqa gumanitar sohaga taalluqli matnlarni o'rganishda qo'llaniladigan metod va qoidalar to'plamidir.

Kalit so'zlar: germevtika, metod, metodologiya, pedagogika, psixologiya, falsafa, tushunish, tushuntirish, germevtik yondashuv

Mamlakatimizda germevtik metodologiya tizimini tubdan isloh qilish, ayniqsa, pedagoglarning kasbiy faoliyati sifati hamda malakasini uzluksiz oshirish bo'yicha keng islohotlar olib borilishi natijasida pedagogik asoslarning o'ziga xos tizimi yo'lga qo'yildi. Aksariyat manbalarda matnni talqin qilish nazariyasi sifatida e'tirof etiladigan germevtika, tom ma'noda juda keng doirada qo'llaniluvchi sohalararo ta'limotdir. Chunki, ma'noni talqin qilish, tushunish, tushuntirish, izohlash, sharhlash kabi hodisalar falsafa, tarix, psixologiya, filologiya, san'atshunoslik, huquqshunoslik kabi fanlarning asosini tashkil qiladi. “Germevtika” yunoncha “hermeneukos” so'zidan olingan bo'lib, “tushuntiruvchi”, “talqin etuvchi” ma'nosini bildiradi.

Falsafa tarixi ensiklopediyasida “Germevtika – keng ma'noda, ijtimoiy borliqni tushunish sharti haqidagi falsafiy ta'limot, tor ma'noda, filologiya, huquqshunoslik, ilohiyotshunoslik va boshqa gumanitar sohaga taalluqli matnlarni o'rganishda qo'llaniladigan metod va qoidalar to'plami”, deb ta'kidlangan. Lekin germevtikaning qamrovi yuqoridagi ta'rifdan keng. Chunki germevtika shunchaki metod va qoidalar to'plami emas, balki inson borlig'ining alohida ontologik ahamiyatga ega bo'lgan fenomenidir. Zero, germevtika insonga tushunish va tushuntirish imkonini berish bilan borliqning (bor bo'lish, mavjudlikning) muhim asosini tashkil qiladi. Zero, ma'noni tushunish va talqin qilish hayot mazmunining tayanch bo'g'inidir.

Insonning hurmat-e'tiborga, buyuklikka loyiqligi, odatda, u yaratib qoldirgan ma'naviy meros, ijod mahsuli bilan belgilanadi. Germevtik metodologiyaning nazariy asoslarini tahlil qilish, bugungi kunda talqin va tushuntirishga muhtoj bo'lgan ma'naviy merosimizni tushunishga zamin bo'lib xizmat qiladi. Zero, miloddan avvalgi

VII-VI asrlarga borib taqaladigan falsafiy bilimlarning germinenvtik talqini ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi tadqiqotlar uchun muhim metodologik asosdir.

Germinenvtik doira bog'liqligi shu darajada bir-biri bilan taqozolanganki, ba'zan butun va qism ketma-ketligini aniqlash mushkul. Ya'ni, ba'zan butun qismni tushunarli qilsa, ba'zan esa qism butun haqidagi tasavvurni uyg'otadi. Masalan, olimpiada o'yinlarida o'zbekistonlik sportchi oltin medalga sazovor bo'ldi. Bu vaziyatning guvohi bo'lgan o'zga millat vakillari, agar O'zbekiston haqida ilgari eshitmagan bo'lsa, shu g'olib sportchi timsolida O'zbekiston haqida tasavvurga ega bo'ladi. Ya'ni butunning mohiyati qismda namoyon bo'ladi va bu insonning ongida O'zbekiston haqidagi tasavvurlar aynan birinchi vaziyat, ya'ni g'olib sportchi misolidagi xotira asosida shakllanadi. Odatda kundalik hayotda ro'y beradigan hodisalar yoki insonlar haqidagi tasavvurlar shu tarzda, ya'ni hayotda uchragan birinchi holatga bog'liq rivojlanadi. Demak, qism orqali butun haqida tasavurning uyg'onishi, hayotda uchraydigan ilk vaziyatlar tufayli amalga oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Аллаярова С. Бадиий ижод герменевтикаси. Услубий қўлланма. –Т.: Университет, 2011.
2. Аллаярова С. Белги ва мазмун метаморфозаси. –Тошкент: Noshir, 2013.
3. Арапов А. В. Герменевтика сакрального текста. -Воронеж : Изд-во Воронежского государственного университета, 2005.
4. Баходир Карим. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. –Тошкент: Akademnashr, 2014.
5. Бахтин М.М. Автор и герой: К философским
6. Allayarova S. Germenevtika. O'quv qo'llanma. T.; Universitet, 2017
7. Бласс, Ф. Герменевтика и критика -М.: Книга по Требованию, 2011.
8. Богин Г.И. Обретение способности понимать: Введение в филологическую герменевтику. – М.: Психология и Бизнес ОнЛайн, 2001.
9. Борисов Е. и др. Исследования по феноменологии и философской герменевтике -М.: 2001.
10. Брудный А. А. Психологическая герменевтика. -М.: Лабиринт, 2005.

TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA INTERAKTIV METODLARNING O'RNI

Usmanova Zebo Turabovna Termiz tumanidagi 25-maktabning boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Mamlakatimizning rivojlanish taraqqiyoti va kelajagi ko'p jihatdan ta'lim-tarbiya sohasidagi sifat o'zgarishlari, yuqori samaradodikka erishish, ularning jahon ta'limi talablari bilan mosligi, amaliy faoliyatdagi o'rni qanday darajada topayotganligi bilan uzviy bog'liqdir. Hozirgi kunda uzluksiz ta'lim tizimining hayotimizda o'z o'rni va amaliy ahamiyatini topishida diqqatga sazovor ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan 2020-yil 23-sentabrda «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunning qabul qilinishi ta'limga, xususan, uzluksiz ta'lim tizimining asosini tashkil etuvchi boshlang'ich ta'limga bo'lgan talabning ijobiy tomonga o'zgarishiga olib keldi. Bu borada Qonunning 9-moddasida: Boshlang'ich ta'lim ta'lim oluvchilarda umumiy o'rta ta'limni davom ettirish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim, malaka va ko'nikmalar asoslarini shakllantirishga qaratilgan [1;6] – ta'kidlangan.

Ta'lim-tarbiyadagi sifat o'zgarishlari va yuqori samaradorlik esa mazkur sohaga ijobiy yangilik kiritish bilan belgilanadi. Ya'ni innovatsion jarayonlar asosida darslarda interfaol metodlardan foydalanish orqali erishiladi. Bu haqda 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida: maktablarda ta'lim sifatini oshirish, pedagog-kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish [2;25] masalasi alohida maqsad

sifatida e'tirof etilgan.

Ma'lumki, har bir dars mavzusini o'rganishda o'ziga xos texnologiya, usul va vositalarni tanlashga to'g'ri keladi. O'qitish jarayonida yuqori natijaga erishish uchun dars jarayonini oldindan ketma-ketligiga e'tibor berishi va innovatsion metodlarni samarali qo'llashi kerak bo'ladi.

Bunda o'qituvchi fanning o'ziga xos tomonlarini, o'quv jarayonini va sharoitini, o'quvchilarning ehtiyojini va imkoniyatlarini, bilim saviyasini, sharoitga qarab foydalaniladigan interfaol metodlarni tanlashi lozim.

Xo'sh, innovatsiya va interaktiv so'zlari ma'no va mazmuniga e'tibor bersak.

Innovatsiya (inglizcha - innovation) yangilik yaratish balki yangiliklar asosida ta'lim jarayonining ta'sirchanligini oshirishga qaratilgan ish shaklidan foydalanish demakdir. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim jarayonida interaktiv metodlar keng qo'llanilmoqda, chunki bunday metodlarni qo'llash boshlang'ich ta'lim samaradorligi va ta'sirchanligini oshiradi. O'quvchilarning o'qish motivlarini o'stiradi. Interaktiv so'zi inglizcha interaktion, ya'ni, inter - aro, o'zaro, akt - harakat ma'nosini anglatadi. Interaktiv usullar - bu o'zaro harakat, ya'ni hamkorlik asosida o'qitish demakdir. Ularning to'rtta asosiy turi mavjud. Ular: kognitiv usullar, o'yinlar, eksperimental faoliyat, ishbilarmonlik o'yinlari, modellash, amaliyot orqali o'qitish, bevosita faoliyat. Bu usullarning barchasida ham o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik, o'quvchining ta'lim jarayonidagi faol harakati ko'zda tutiladi.

Boshlang'ich ta'limda pedagogik texnologiyalarni qo'llash va innovatsiyaga intilish, o'quvchilarni faollashtirishga qaratilgan turli interfaol metodlardan foydalanish ta'lim maqsadini samarali amalga oshirishga yordam beradi. Dars jarayonini interfaol metodlardan foydalanib tashkil etish uchun, avvalo, o'qituvchi darsning rejasi va loyihasini avvaldan aniq ishlab chiqishi zarur. Dars loyihasini tuzishda o'qituvchi o'zining ish shakllari va o'quvchilarning ko'nikmani egallash jarayonidagi ishlari doirasini aniq belgilab olishi lozim. Shuningdek, u qanday o'qitish metodlaridan foydalanishi ham muhim ahamiyatga ega.

Interaktiv metodlar o'quvchilarni egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishga, mustaqil o'rganish, tahlil qilish va olingan bilimlardan o'zlari xulosa chiqarishga o'rgatadi. Hozirgi kun maktab tajribasida noan'anaviy ta'lim usullaridan: "Aralash darslar", "O'yinchoqlar yordamida dars o'tish", "Kasbga bog'lab dars o'tish"; ta'limning qiziqarli faol usullaridan: "Kichik va katta guruhlarda ishlash", "Rolli o'yinlar", "Sahna ko'rinishi", "Krossvordlar", "Test topshiriqlari", "Turli tarqatma materiallardan foydalanish"; shuningdek, "Aqliy hujum", "Hamrohingga o'rgat", "Klaster usuli", "Muammoli vaziyat", "Har kim har kimga o'rgatadi", "Nuqtai nazarining bo'lsin", "Multimedia vositalaridan foydalanish" va boshqa innovatsiyalarni boshlang'ich ta'lim jarayonida darslarda qo'llash ta'lim sifatini oshirishda yuqori natija beradi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi darslarida vaqtdan unumli foydalanishi zarur va shart hisoblanadi. Buning uchun kerakli vositalarni to'g'ri tanlashi, tayyorlashi hamda mashg'ulot o'tkazuvchilar va ularning vazifalari aniq belgilangan bo'lishi lozim. Masalan, biror-bir mavzuni o'rgatishda uni modellash qismida o'qituvchi

o'quvchilarga modelni namoyish qilish vaqtida "Aqliy hujum" metodidan foydalanishi mumkin. Ya'ni o'quvchilar qo'yilgan muammoni qanday tushunishlari va ko'nikmani qanday egallashlari mumkinligi ulardan so'ralib, fikrlari umumlashtiriladi. Bunda o'quvchilar fikri mutlaqo tanqid qilinmaydi. Amaliy boshqaruv qismida o'qituvchi "Hamrohingga o'rgat" metodidan foydalanishi mumkin. Bu metod darsni optimal tashkil etishga imkoniyat yaratib, o'quvchilarning o'z faoliyatini tanqidiy nazorat qilish va xatolarni bartaraf etishga o'rgatadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi dars mashg'ulotlari davomida mavzu mazmunini ta'lim oluvchilarga singdirishda ma'lumotlarning uzluksizligi va uzviyligini ta'minlash ular o'zlashtirishini yuksaltirishga sezilarli ravishda ijobiy ta'sir ko'rsatadi va bu orqali oddiydan murakkabga qarab bayon qilinayotgan ma'lumotlarni yuqoridagi tarzda o'rganishi uchun mustahkam asos yaratiladi.

Xulosa qilib aytganda, interaktiv metodlar darsning qiziqarliligi va ta'sirchanligini oshiradi, o'quvchilarni ta'lim jarayonining faol sub'ektlariga aylantiradi. Bunday usullar o'quvchida bilimga ishtiyoq uyg'otadi natijada, o'quvchi darslarga puxta hozirlik ko'rishga intiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni, O'RQ-637-son, - Toshkent sh., 2020-yil 23-sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" PF-60-son Farmoni, - Toshkent sh., 2022-yil 28-yanvar.

O'ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA'LIM

*Qulmuradova Sarvinoz Farxod qizi Termiz davlat pedagogika instituti
Pedagogika yo'nalishi 1-kurs talabasi qulmurodovasarvinoz0@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda ham joriy qilingan yangi ta'lim tizimi ya'ni inklyuziv ta'lim tizimining rivojlanishi, hozirgi kunga kelib, uning hayotimizda tutgan o'rni, yangi qabul qilingan konstitutsiyamizda ham inklyuziv ta'lim tizimini tizimini rivojlantirish maqsadida Prezidentimizning imkoniyati cheklangan bolalarga yaratib berayotgan imkoniyatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, inklyuziv, jamiyat bilan aloqa.

Bugungi kunda dolzarb muammolardan biriga aylanib borayotgan ta'lim tizimi UNICEF inklyuziv ta'limni O'zbekiston ta'lim tizimiga kiritish masalalari bilan shug'ullanadi. Inklyuziv ta'lim O'zbekiston Respublikasida ilk bor eksperiment loyihalar sifatida 2005-yildan boshlangan.

Ta'lim – bu bilim berish, malaka va ko'nikmalarni hosil qilish jarayonidir. Insonni hayotga va mahnatga tayyorlashning asosiy vositasi hisoblandi. Ta'lim bu faqat oliy o'quv yurtlarida bilim olish emas, balki, oilada, kundalik hayotda ma'lumot olish jarayonidir.

Tarbiya esa inson tug'ilganidan, to umrining oxirigacha davom etadigan uzluksiz jarayondir. Tarbiya insonning insoniyligini ta'minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyatdir. Tarbiyasiz insonga esa jamiyatda o'rin yo'qdir. Inson tarbiyaga erishmay turib, ta'limga ham erishib bo'lmaydi. Shunday ekan, ta'lim va tarbiyani birgalikda olib borishimiz kerak. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov aytib

o'tganlaridek, "Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi – bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi".

Inklyuziv ta'lim –bu davlat siyosati bo'lib, nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muxtoj bolalar,(ayrim sabablarga ko'ra nogiron bo'lgan) o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir

"Inklyuziv ta'lim" atamasi fransuzcha "inclusif" so'zidan olingan bo'lib, "o'z ichiga olmoq", "qamramoq" kabi ma'nolarni anglatadi. Ya'ni bu maxsus ehtiyoji bo'lgan bolalar bilan sog'lom, sog'ligi cheklanmagan bolalarni o'qitish tizimidir. Bu inklyuziv ta'lim nafaqat bolalar balki, odamlarning ham birgalikdagi ta'limini anglatadi. Inklyuziv ta'limning vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'iy nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim berishdan iborat. Shu bilan birga inklyuziv ta'lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofida joylashgan maktabda ta'lim olishi, o'zlashtirishda qiynalayotgan bo'lsa, o'qish va yozishni o'rganish uchun maxsus yordam olishi, darslarga qatnamay qo'ygan bolalarni ta'lim muassasasiga qaytarishi uchun tegishli yordam ko'rsatilishini ta'minlaydi. Hozirgi kunga kelib inklyuziv ta'limga alohida e'tibor qaratilmoqda.Hattoki, yangi tahrirdagi **2023-yil 1-mayda** rasman qabul qilingan Konstitutsiyamizga ham inklyuziv ta'lim tushunchasi kiritildi va **9-bob 50- moddada** muhrlab qo'yildi.

Har kim ta'lim olish huquqiga ega. Davlat uzluksiz ta'lim tizimi, uning har xil turlari va shakllari, davlat va nodavlat ta'lim, tashkilotlari rivojlanishini ta'minlaydi. Davlat maktabgacha ta'lim va tarbiyani rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Davlat bepul umumiy o'rta ta'lim va boshlang'ich professional ta'lim olishni kafolatlaydi. Umumiy ta'lim majburiydir. Maktabgacha ta'lim va tarbiya, umumiy o'rta ta'lim davlat nazoratidadir. Ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim va tarbiya ta'minlanadi. Inklyuziv ta'lim tizimi o'qituvchi va o'quvchining o'zaro munosabatlarida tenglikka asoslanadi. Bu ta'lim tizimi uchun alohida malakali mutaxassislar,pedagog kadrlar tayyorlanadi.

Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarga nima beradi?

- o'qishga bo'lgan ehtiyoji va qiziqishlari ortadi;
- o'zini barcha bolalar bilan bir xil xis qila boshlaydi;
- yotsirash, yakkalanish kabi xususiyatlari yo'qoladi;
- o'z imkoniyatlarini o'zi kashf eta boshlaydi;
- birgalikda ya'ni hamkorlikda ishlash imkoniyati yaratiladi;
- dunyoqarashi kengayadi, shu bilan birgalikda hayotiy tajribasi ham oshib boraveradi;
- ilgari sezilmagan imkoniyatlari ochiladi;

Inklyuziv ta'limning afzalliklari esa shundan iboratki,

1. bolada o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi;
2. tengdoshlari bilan erkin muloqotga kirisha oladi;
3. jamiyatga moslashadi;
4. o'zini jamiyatning bir a'zosi ekanligini, unga kerakligini xis qiladi;
5. sog'lom bolalarda esa shukronalik hissi paydo bo'ladi;

6. ular o'rtasida insoniylik ya'ni insonparvarlik hissi tarbiyalanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish kerakki, avvallari sog'lom bolalar orasida nogironligi bo'lgan bolalar ta'lim ololmasdi. Ota-onalari o'z farzandlarini mahalladagi do'stlari bilan o'ynashga ham qo'ymagan, hattoki, ko'chaga ham birgalikda olib chiqishiga or qilishgan. Ular uylaridan tashqariga ham chiqa olishmagan. Shu sababli ularda muloqotga bo'lgan moyilligi ham sekin-sekinlik bilan so'na bordi. Bugunga kelib bularning barchasiga chek qo'yildi. Muhtaram Prezidentimiz imkoniyati cheklangan bolalar uchun alohida bo'lgan qonun va farmonlar ishlab chiqdi. Maktab, akademik litsey va oliy ta'lim muassasalarida imkoniyati cheklangan bolalar uchun barcha shart-sharoitlar yaratildi. Nogiron (qaysidir bir qismida nuqsoni bo'lgan) bolalar sog'lom bolalar singari, barcha ta'lim muassasalarida bemalol o'qish imkoniyatiga ega bo'ldi. Oxirgi yillarda inklyuziv ta'limga shunchalik alohida bir e'tibor qaratildiki, OTM larga kirish uchun biror bir joyida nuqsoni bo'lganlarga alohida kvotalar ajratildi va ular grand asosida o'qishga qabul qilinadigan bo'ldi. Bular ham sog'lom bolalar bilan qo'shib, birgalikda tahsil olish imkoniyatiga ega bo'ldi. Ular endi o'zini jamiyat a'zosi ekanligini his qila boshladi. Ta'limga bo'lgan munosabati yanada ortdi. Tengdoshlaridan ortda qolmagan holda, sog'lom bolalar bilan baravariga ta'lim jarayonini olib bormoqdalar. Inklyuziv ta'lim hayotimizga ulkan yangilik yasadi. Prezidentimizning yaratib bergan imkoniyatlaridan barcha ota-onalar mamnun bo'lishdilar. Ota-onalarimiz prezidentimizga o'z minnaddorchiligini bildirgan holda farzandlarini bemalol, havotir olmasdan ta'lim jarayoniga kuzatib qo'ymoqdalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://www.unicef.org/Uzbekistan/uz/inklyuziv-talim>
2. "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" I.A.Karimov. "Ma'naviyat" nashriyoti Toshkent, 2008
3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Inklyuziv_ta%CA%BClim
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023
5. <https://in-academy.uz/index.php/zdpp/article/download/6594/5082>

IQTISODIY FAOLIYATDA RAQOBAT VA MONOPOLIYANING O'ZIGA HOS XUSUSIYATLARI

Raxmonov Azamat Ruzvonovich TVChDPI "Umumiy pedagogika" kafedrasi katta o'qituvchisi Isomiddinova Shahloxon Bekmurod qizi CHDPU Pedagogika fakulteti MMEJ 1-bosqich 22/2 guruh talabasi CHDPU Pedagogika fakulteti MMEJ 1-bosqich 22/2 guruh talabasi

Annatsiya: Ushbu maqolamizda raqobat va monopoliya tushunchlarini mazmun mohiyatini osonroq va qulay tushunib olishga to'xtaldik. Monopoliyaning iqtisodiyotga foyda va zararlarini ilmiy ochib berishga xarakat qildik.

Kalit so'zlar : Raqobat, monopoliya, bozor mexanizimi va iqtisodiyoti, tovar yoki mahsulot, narx, ishchi kuchi.

Raqobat bu bozor mexanizimlarning asosiy turi ya'ni tarkibiy qismi hisoblanib, iqtisodiyot fanida o'z o'rnini egallagan. Iqtisodiyotning turlaridan biri bozor iqtisodiyotida o'zining rivojlanishi hamda xususiyatli va yetuklik darajalaridan qat'iy nazar raqobat bor ekanligini isbot va taqozo etadi. Shu bilan birgalikda bozor

iqtisodiyotining tiklanishi va yuksalib rivojlanishi va shu bilan birga raqobatchilik munosabatlari ham rivojlanadi. Raqobatchilik munosabatlari rivojlanish bilan birgalikda o'z turlari ya'ni shakllarini yanada kuchaytirib o'zgartirib boradi. „Raqobat bo'lmasa, bozor iqtisodiyotini paydo qilib bo'lmaydi hamda raqobat bozorining asosiy sharti yoki turi deb aytish mumkinki, raqobat bozorining qonunidir“. Eng asosiy va muhim bo'lgan bozor iqtisodiyotining hamda umuman olganda tovar xo'jaligining belgisi raqobat hisoblanadi. Raqobat tushunchasining iqtisodiy mazmun va mohiyatini tushuna olishi uchun turli xil iqtisodga bog'liq bo'lgan yo'llardan va turli vositalarga qattiy tayangan va yondashgan holda talab qilinadi. Mustaqil tovar yani shaxsiy tovar ishlab chiqaradigan yuridik va jismoniy shaxslar, korxonalar tashkilotlar o'rtasidagi raqobat tovarlarni qulay shinam sharoitda ishlab chiqarish va o'zini qondir oladigan ya'ni yaxshi foyda keltira oladigan narxda sotish, iqtisodiyotda umuman olganda o'z darajasini, mavqeini mustahkamlab olishi uchun kurashishdan va harakatdan iboratdir. Bunda ular kerakli va sifatli ishlab chiqarish vosiytalari, material hamda homashyolar sotib olishi, ishchi 279 kuchini yo'llash uchun ham harakat qilib kurashadi. Ishlab chiqaruvchilarning o'zaro o'rtasida bo'lgan raqobat pirovardida iste'molchilarni, foydalanuvchilarni o'ziga qarata olishi e'tiborni jalb qila olishi uchun kurashishni ham anglatadi. Har bir sohada ham raqobatni ko'rishimiz bilishimiz va eshtishimiz mumkun, ya'ni o'sha resurslarini (ishchi kuchi tabiiy resurslar, kapital) yuqori bo'lgan narxda sotishi uchun raqobatlashadilar. Ishlab chiqaruvchi jismoniy va yuridik shaxslar va resurslarni yetkazib bera oladigan yetkazib beruvchilar o'rtasidagi raqobat bozor munosabatlari rivojlangan, iqtisodiyot to'liq darajada erkin bo'lgan sharoitda yorqin namoyon bo'adi. Raqobatni har qanday sohada ko'rishimiz mumkin: resurs yetkazib beruvchilar to'liq erkinlashgan sharoitda yorqin namoyon bo'ladi. Raqobat foydalanuvchilar ichida ham yuz berishi mumkun, ular tovarlarni qulay va hamyonbob, arzonroq narxlarda sotib olishga urinadilar, chunki haridor sarflagan xarajatlari uchun ketayotgan pul birligi evaziga ko'proq nafililikka ega bo'lishga harakat qilishadilar. Arzon va qulay, sifatli tovarni sotib olishga ishtiyoqi baland bo'ladi va ana shu tovarni sotib olish uchun ishtiyoq kuchayadi, desak ham o'rinli hisoblanadi. Shunda qilib, ko'p tomonlama qirrali iqtisodiy hodisa bo'lib, raqobat bozorining hamma subektlari o'rtasidagi qiyin va darajasi murakkab bo'lgan munosabatlarni ifodalaydi. Raqobat bozori sub'ektlari iqtisodiy manfaat to'qnashuvidan iborat bo'lib sababi ularning o'rtasidagi ko'p foyda yuqori darajadagi naflikka egalik qilish uchun kurashishni anglatadi. raqobat mavjud bo'lishini yana bir yo'li- bu tovar pul birligi munosabatining ma'lum darajadagi rivojlangan bozor iqtisodiy tizimining bo'lishidir. Shu sababli bozor raqobatning asosiy sohasi hisoblanadi. Yangi texnologiyalarni joriy etish, talablarga javoban tovar turlarini teziroq o'zlashtira olishi, malakasi bo'lgan ishchi kuchiga ega bo'lishi va zamonaviyroq marketinglar xizmatidan foydalana olishlari raqobat kurashidan g'olib bo'la olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Raqobatning halol yoki g'irrom turlari ham mavjud bo'lib, halol raqobat bu- ma'lum bir belgilanib berilgan qonunlar va qoidaga asoslangan holda hammaga maqbul usullar bilan to'g'ri yo'lda raqobat olib borilishiga aytiladi. G'irrom raqobatda esa ta'qiqlangan ya'ni mumkun bo'lmagan va qoralangan usullarda; misol uchun ko'zbo'yamachilik, qalloblik, so'zida turmaslik, aldash, iqtisodiy josuslik, qo'porovchiliklar va jismoniy zo'ravonliklar kabi

jinoyatkorona usullar orqali amalga oshirilishi ham mumkun. Lekin bozor iqtisodiyoti halollik raqobatini tan oladi. Raqobat va monopoliya bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan tushuncha hisoblanadi. Monopoliya raqobatga zid bo'lib, u tovar ishlab chiqaruvchiga ustunlik qilin sharoit qoldirmaydi.¹⁴⁴ Monopoliyani ta'rifi: — monopol yuqori narxlarni o'rnatish yaxshi yuqori davomad olishda tarmoqlar, bozorlar, makroiqtisodiyotga hukmronlikni amalga oshiruvchi yirik korxonalarning birlashmalari. Monopoliyalar paydo bo'lishi bu ishlab chiqarishning ko'pligi to'planishidir. Ishlab chiqarish vositalari, ishchi kuchi va mahsulot ishlab chiqarish hajmining yirik korxonalarda jam bo'lishi to'planish deb ataladi. Monopoliya jamiyat uchun zararli hisoblanadi. Chunki monopoliya bor joyda iqtisodiy rivojlanish bo'lmaydi. Monopoliyaga qarshi siyosat -monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasi e'lon qilgan ma'lumotlarda O'zbekistonda 2020-yilning noyabr oyi holatiga kora, 131 ta tabiiy monopoliya subyekti mavjud. 2019-yil bilan taqqoslaganda mamlakatdagi tabiiy monopoliya subyektlari soni oltitaga kamaydi. Shu maqsadda 1996 yil 15 martda Moliya vazirligi huzurida Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish qo'mitasi tashkil etildi. Vaqt o'tib, mustaqil davlat qo'mitasiga aylantirildi. O'zbekistonda raqobatchilik muhitini paydo qilishda narx bilan raqobatlashuv usullari tanlandi va narxlar erkin qo'yib yuborildi. "Monopolistik faoliyatni cheklash to'g'risida"gi (1992 yil 3-avgust) qonunga ko'ra, narxlarni monopollashtirish, bozorda ataylab taqchillik yaratish, raqobatning g'irromchilik usullaridan foydalanish man etiladi. "Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi (1996 yil 26 aprel) qonuniga asosan, g'irrom raqobatga yo'l qo'yilmaydigan mexanizmlarni yaratish ham qat'iy man etildi. "Tovar bozorlarida monopolistik faoliyatni cheklash va raqobat to'g'risida" (1996 yil 27 dekabr) qonunida ham sog'lom raqobat muhitining huquqiy sharoitlarini ta'minlab bergan.

Xulosa: Iqtisodiy rivojlanish va jamiyatda ishlab chiqaruvchilar uchun ma'lum bir shar-sharoit yaratilib berilishi kerak, misol uchun; subsidiyalar, uzoq muddatli kreditlar, soliqlar to'lashda ma'lum bir yingilliklar bilan taminlab berilishi, hamda bu sohaga endi kirib kelayotganlar uchun tushunchalar berilib o'tishi ya'ni yordam berib, qo'llab-quvvatlab uni rivojlantirish kerak. Monopoliyani kamaytirish uchun esa davlatimiz tomonidan monopoliyaga qarshi kurashish tizimlarini yanada mustahkam qilib kuchaytirilishi, misol uchun ishlab chiqarish qilayotganlar faqatgina bitta joyda qolib ketishi emas balki uning filiallarini ya'ni kichik markazlarini ko'paytirish hamda to'liq bo'lmagan holda bozor iqtisodiyotiga davlatning aralashuvi (nazorati) bo'lishi kerak. Tabiiy monopoliyalarning ustunligi hamda monopoliyaga qarshi foydali va zaurur tartibotlarni amalga oshirgan holda, haqiqiy raqobat muhitini shakllantirib, korxonalarning va ular tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning, umuman mamlakatning iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirishni rag'batlantirish borasidagi tashkiliy va amaliy chora tadbirlarni shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan ko'pgina masalalar ham hal etilmay qolmoqda. O'zbekiston Respublikasida yaqinda qabul qilingan raqobat to'g'risidagi qonunida nazarda tutilgan me'yorlar va talablarni amalga oshirish bo'yicha aniq chora-tadbirlar ko'rilishi katta ahamiyat ekanligini kasb etadi. Bunda tovar va moliya bozorlarida

¹⁴⁴ Shodmonov Sh.Sh "Iqtisodiyot nazariyasi" darslik- T.:IQTISODIYOT MOLIYA, 2010.-728b

raqobatni cheklashga hamda ustunlik mavqeini 281 suiste'mol qilishga olib keladigan xatti-harakatlarga yo'l qo'ymaslikka, shuningdek, nohalol raqobatni, tovarlar (ishlar, xizmatlar)ning narxlarini sun'iy ravishda oshirish yoki tushirib yuborishni taqiqlashga alohida e'tibor qaratilishi lozim. Bu ishlarni faollashtirish uchun qilinayotgan sa'y-harakatlarni jam qilish, xususiy qilish, monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirib yuksaltirish bo'yicha vazifalarni to'liq bajara olishini ta'minlay oladigandigan davlat institut hamda universitetlarini yanada mustahkam qilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xaydarov, B., & Saitov, S. (2022). Raqamli iqtisodiyot tushunchasi va Afzalliklari. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar va Istiqbollari.
2. Baxrom Xolmurodovich Xaydarov, Sirojiddin Abduvaliyevich Saitov Raqamli iqtisodiyot tushunchasi, afzalliklari amaliy ahamiyati va xorijiy tajriba // Academic research in educational sciences. 2022. №5.
3. Uchkun S., Dilshod N. Process of identifying the significant accounts in the revenue cycle //Journal of marketing, Business and management. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 32-36.
4. Dilshod N. Xalqaro standartlar asosida korxonalarda tushumlar auditini tashkil qilish bosqichlari va dastaklarini takomillashtirish //International Journal of Contemporary Scientific and technical research. – 2022. – C. 105-110.

MOBIL TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYASI.

T.Yu.Turayev Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Kalit so'zlar: Mobil texnologiya, Mobil texnologiyalar o'quv kursi, metadata, elektron ta'lim resursi, online platforma, darslik, elektron o'quv qo'llanma, videorolik, videodars, elektron o'quv-uslubiy majmua, masofaviy muloqot, baxs-munozara, zaxira yaratish metodikasi, masofaviy erkin ta'lim, talaba ko'nikmasi, metadata.

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi ta'limning yangi shakli - elektron ta'lim, ya'ni axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning paydo bo'lishiga olib keldi. Elektron ta'limning asosini elektron ta'lim resurslari tashkil etadi. Elektron ta'lim resursi deganda elektron raqamli shaklda berilgan ta'lim resursi tushuniladi, undan foydalanish uchun kompyuter uskunalari kerak. Umuman olganda, o'quv resurslari tarkibini, mavzular tarkibini va ular to'g'risidagi metama'lumotlarni o'z ichiga oladi. O'quv jarayonida ishlatiladigan tarkibiy va fan tarkibiga ta'lim mazmuni deyiladi.

Ta'lim mazmuni metadata - bu uning tarkibi va tarkibini tavsiflovchi ta'lim mazmuni to'g'risidagi ma'lumot. Elektron o'quv resursi tarkibiga uni ishlab chiqish va o'quv jarayonida qo'llash uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar, ma'lumotlar, dasturlar kiritilishi mumkin. Elektron ta'lim resurslarining tuzilishi, mavzusi, usullari va vositalari uning funksional maqsadi va aniq axborot hamda ta'lim tizimlarida qo'llash xususiyatlari bilan belgilanadi. Shu bilan birga, elektron o'quv resursining muvaffaqiyati, asosan, kompyuterning axborot imkoniyatlariga o'qitish usullari va uslublarini loyihalashtirish qanchalik muvaffaqiyatli amalga oshirilganiga bog'liq.

Axborot texnologiyalari tomonidan taqdim etilgan navigatsiya, multimedia va boshqa vositalarning mutanosib va puxta ishtirokigina o'quv materialini elektron shaklda samarali o'qitish vositasiga aylantiradi. Elektron ta'limda elektron ta'lim

resursining asosi ta'lim mazmunidir. Elektron o'quv resursining metadataida texnologik o'quv tizimi orqali manbani qidirish uchun zarur bo'lgan standartlashtirilgan ma'lumotlar mavjud. Elektron ta'lim resurslari, o'quv axborot xizmatlari, dasturiy ta'minot va apparat platformasida yaratilgan, elektron resurslar va xizmatlardan ta'lim maqsadlarida foydalanishni ta'minlaydigan axborot ta'lim tizimi (boshqa keng tarqalgan ishlatiladigan nomi - avtomatlashtirilgan o'quv tizimi). Tahririy va nashriyot ishlovidan o'tgan, chiqarilgan ma'lumotlarga ega bo'lgan va o'zgarmas tarqatish uchun mo'ljallangan elektron o'quv resursining tarkibi elektron nashrdir. Elektron o'quv resurslarining tarkibi quyidagicha ifodalanishi mumkin. - darslik - fanning, uning qismining, o'quv dasturiga muvofiq keladigan va tegishli ta'lim darajasidagi o'quv jarayonida foydalanish uchun tasdiqlangan qismning tizimli taqdimotini o'z ichiga olgan nashr;

- darslik - darslikni qisman yoki to'liq to'ldiradigan va tegishli ta'lim darajasidagi o'quv jarayonida foydalanish uchun rasman tasdiqlangan nashrlar;

- o'quv qo'llanmalari - fanni, uning bo'limi yoki qismini o'qitish va o'qitish metodologiyasi bo'yicha materiallar mavjud bo'lgan nashrlar;

- o'quv ko'rgazmali qurollar - odatda, o'qish va o'qishga yordam beradigan ko'rgazmali materiallar bo'lgan nashrlar;

- o'zini o'zi boshqarish qo'llanmasi - o'quv materialini mustaqil ravishda o'rganish uchun rahbarning yordamisiz nashr etish;

- Seminar - o'tmishni o'zlashtirishga hissa qo'shadigan amaliy topshiriqlar va mashqlarni o'z ichiga olgan mashg'ulot.

Bundan tashqari, GOSTlar tomonidan rasman aniqlanmagan kompyuterga asoslangan o'quv dasturlari va avtomatlashtirilgan o'quv kurslari elektron ta'lim resurslariga kiritilishi kerak. Kompyuterda o'qitish dasturi odatda o'quv dasturining bitta sonini, shu jumladan matnli, tasviriy (multimediya) o'quv materialini, giperhavola va nazorat savollarini o'rganish uchun ma'lum bir o'quv materialini muntazam ravishda taqdim etishdan iborat. Kompyuter o'quv dasturlari talabalarning mustaqil ishi uchun ham, o'qituvchi rahbarligi ostida ishlash uchun ham mo'ljallangan. Kompyuterda o'qitish dasturlari, bilim olishdan tashqari, ba'zi ko'nikmalarni ham ta'minlashi mumkin. O'quv dasturining muayyan qismini o'rganishga qaratilgan kompyuter dasturlari asosan elektron o'quv-uslubiy majmualari bo'lgan avtomatlashtirilgan o'quv kurslariga birlashtirilgan. O'zaro bog'langan o'quv tarkibini o'z ichiga olgan va o'quv jarayonida birgalikda foydalanish uchun mo'ljallangan elektron o'quv resurslarining tuzilgan to'plami elektron o'quvuslubiy majmuani tashkil etadi. Elektron o'quvuslubiy majmuaning tarkibi va o'quv tarkibi ta'lim darajalarining o'ziga xos xususiyatlari, o'quv dasturlari va boshqa me'yoriy-uslubiy hujjatlar talablari bilan belgilanadi. Elektron o'quv-uslubiy majmualarni individual fanlarni, o'quv modullarini, fanlar majmualarini o'rganishni ta'minlash, shuningdek, umuman o'quv jarayonini amalga oshirish uchun yaratish mumkin. Hozirgi zamonaviy ta'lim jarayonida hamma fanlarda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish mumkin hamda zarurdir. Bu jarayon o'qituvchilarning kasbiy mahoratining o'sishiga ham ta'sir qiladi, bu esa ta'lim sifatining sezilarli darajada oshishiga ham ta'sir qiladi.

Shunday ekan, zamon talabidan kelib chiqqan holda oliy ta'lim muassasalarining bakalavriat ixtisosligi —5110700 - Informatika o'qitish metodikasi yo'nalishida

tahsil olayotgan talabalar o'qishi uchun mo'ljallangan —Mobil texnologiyalarlarning fanining elektron zahiralari yaratish ham barcha jabhalarida axborot - kommunikatsiya texnologiyalarini joriy qilishni rivojlantirish, axborot resurslari, tizimlari va tarmoqlarining yaratilishini jadallashtirish, shuningdek, aholi va tadbirkorlik subyektlariga ko'rsatilayotgan interaktiv davlat xizmatlari soni va sifatini yanada oshirish vazifalarini bajara oladigan, yangidan yangi mobil texnologiya, ilovalarni boshqara oladigan, yarata oladigan bo'lajak mutaxassislar tayyorlash uchun dasturi amal bo'la olishi shubhasiz. Mobil texnologiyalarning taraqqiyoti insonlar uchun —xohlagan xizmatni (axborot, nutq, pochta, multimedia xizmatlari, elektron to'lovlar, masofaviy ta'lim va h.k.), —xohlagan joyda (global ko'lamlarda) va —xohlagan vaqtda (ish, dam olish, yo'lida, sayohatda va h.k.) taqdim etishga qodir bo'lgan imkoniyatlarni vujudga keltirdi. Mobil texnologiyalar o'quv kursi bo'lajak informatika o'qituvchisi egallashi kerak bo'lgan bilimlar va ko'nikmalar majmuini o'z ichiga oladi. Mobil texnologiyalar o'quv kursini o'qitishdan maqsad - informatika o'qituvchisining kasbiy sohasida egallashi lozim bo'lgan bilimlar va amalda qo'llash uchun ko'nikma va makalalarni shakllantirish va rivojlantirishdan iborat. Mobil texnologiyalar o'quv kursi asosida yaratilgan ma'ruzalar kursi quyidagi mavzularni qamrab olgan: - mobil qurilma tushunchasi, mobil qurilmalar tasnifi, mobil qurilmalarning funksional imkoniyatlari, mobil qurilmalar parametrlari; - mobil ilovalar, mobil ilovalar ularning tasnifi, mobil ilovalar imkoniyatlari, mobil ilovalardan foydalanish; - mobil qurilmalar uchun brauzer dasturlari, mobil qurilmalarda Internet, mobil qurilmalarda

Internet xizmatlari va ulardan foydalanish;

- mobil qurilmalarda axborot xavfsizligi ta'minlash;
- mobil texnologiyalarda elektron tijorat va to'lov tizimlari;
- NFC texnologiyasi;
- mobil qurilmalardan foydalanib masofaviy ta'limni tashkil etish;
- o'quv jarayonida mobil texnologiyalardan foydalanish.

Ma'ruzalar kursi —5110700 – Informatika o'qitish metodikasi yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarga mo'ljallangan. Talabalarning bu sohada o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilimlari va unga qo'yiladigan talablardan kelib chiqib, zarur bilim va ko'nikmalarni beradi. Yaratilayotgan elektron ta'lim resursining kirish darsini tashkiliy jarayonini tashkil etish misolida yoritib o'tsak. Biz bilamizki, yangi dars boshlanganda o'qituvchi va talaba shaxsi bir biri bilan tanishish bilan boshlanadi. An'naviy ma'ruza mashg'ulotining kirish darsida yuzma-yuz, birbiriga beriladigan savol-javoblar asosida tanishadilar. Bundan farqli o'laroq elektron ta'lim jarayonida online darslarda bir vaqtning o'zida barchani qamrab olish har doim ham ko'ngildagidek bo'lmaydi. Shuning uchun platformaning kirish qismida o'qituvchi shaxsi haqida to'ldirilgan anketa joylashgan bo'lib, anketada o'qituvchi rasmi, ma'lumoti, qiziqishlari murojaat uchun telefon hamda elektron manzil kiritiladi. Ma'lumki, kirish darsida fanning mazmun mohiyati, boshqa fanlar bilan bog'liqligi, ahamiyati va vazifalari haqida tushuncha beriladi. Elektron ta'lim resursida an'naviy darslardan farqli o'laroq, talabalarda tanlov imkoniyati mavjud, ya'ni bunda mavzuning boshqa fanlar bilan bog'liqligi hamda farqli jihatini tushuntirish imkoniyati mavjud bo'lgan viderolik, ma'ruzani o'qituvchi tomonidan yoritib bergan video dars, ma'ruza matnining elektron

shakli, ma'ruza matnining prezintatsiyasi hamda o'tilgan ma'ruza darsini o'zlashtirganligini bilish maqsadida, —Fikriy hujum metodi asosida tayyorlangan elektron savol javoblar joylashtiriladi. Kurs ishtirokchisi keyingi mavzuga tayyorgarlik ko'rish uchun qiziqarli faktlar hamda savollarga javob topib, o'qib o'rganib, dars mashg'ulotini yakunlaydi. Elektron ta'lim zaxirasini yaratishda faqat ma'ruza qismini matni bilan ishlash jarayoni emas, balki amaliy hamda laboratoriya mashg'ulotlarini bajarish, ularni o'rganib tahlil qilish jarayoni, mavzularni mustahkamlash bosqichidan o'tib, yangi mavzu bo'yicha ham boshlang'ich ma'lumotlarga ega bo'lish imkoniyatining metodikasini keltiramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Электронные ресурсы в системе образования. Светлана Конева. [http:// infocom.uz/2015/07/28/elektronnye-resursy-vsisteme-obrazovaniya/](http://infocom.uz/2015/07/28/elektronnye-resursy-vsisteme-obrazovaniya/)
2. Mengliyev Sh. Ta'limda elektron resurslar. https://www.tami.uz/matnga_qarang.php?id=404
3. Андреев А.А. Проблемы педагогики в современных информационно-образовательных средах // <http://www.ito.su/2002/I/1/I-1-251.html>
4. Zamonaviy ta'lim mazmuni va ta'limning tashkiliy shakllari. 2013 [https://uz. denemetr.com/docs/134/index-4909.html](https://uz.denemetr.com/docs/134/index-4909.html)

YOSHLARDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDA TA'LIM-TARBIYANING O'RNI

Jumayeva Mahbuba O'ktam qizi TerDPI "Pedagogika nazariyasi va tarixi" mutaxassisligi magistranti

ANNOTATSIYA. Mamlakatimiz xavfsizligi, bugungi va ertangi kunini hal qiluvchi kuchi bo'lmish o'sib, unib kelayotgan yoshlarimizni har tomonlama mafkuraviy qurollantirishni zamonning o'zi talab qilmoqda. Agar bu tushunchani qurollantirish emas, balki qurollanmog'i kerak desak, bevosita ularni o'z holiga tashlab qo'ygan va ko'ziga "yaltirab" ko'ringan narsani o'zlashtirishga sharoit yaratgan bo'lamiz. Shunday ekan, yoshlarimizda turli xil yot va zararli g'oyalarga qarshi kurashish uchun mafkuraviy immunitetni yanada rivojlantirish, ularni turli xil g'oyaviy va mafkuraviy tahdidlardan asrash, jamiyatda mafkuraviy immunitet hosil qilish orqali taraqqiyot qonunlarini chuqur aks ettiradigan sog'lom, barkamol avlodlarni tarbiyalab voyaga yetkazish lozim. Shundagina biz istiqbolda ma'naviy barkamol insonni, sog'lom avlodni tarbiyalashga erishamiz. Jamiyatimizning ustuvor vazifalaridan biri ham barkamol avlodni tarbiyalashdan iboratdir. Zero, ma'naviy barkamol insonlarga buyuk kelajakni yarata oladilar.

Kalit so'zlar: globallashtirish, g'oya, ma'naviyat, mafkura, tahdid, immunitet, qadriyat, madaniyat, ma'rifat, urf-odat, marosim, interfaol metod, diniy-ekstremizm,

Bugungi kunda yoshlarimizni turli xil zararli va vayronkor g'oyalarga qarshi barqaror mafkuraviy immunitetini mustahkamlashda ularning dunyoqarashini boyitish, Vatanga sadoqat, uning taraqqiyotiga daxldorlik hissi, milliy g'ururni shakllantirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida kamol toptirish, hozirgi zamondagi keskin intellektual – ma'naviy raqobatga javob bera oladigan, mustaqil qarorlar qabul qilishga qodir bo'lgan yuksak malakali mutaxassis kadrlar etib tarbiyalash muhim ahamiyatga egadir. Zero, bu global o'zgarishlar davrida uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimining oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Shu boisdan ham o'tmishimiz va kelajagimiz uchun qudrat bag'ishlaydigan milliy iftixor tuyg'usi bilan

biz yangi avlodlarni tarbiyalashimiz, o'z milliy davlatchiligimizni mustahkamlab borishimiz lozim. Bu jarayonda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni yosh avlodga yetkazishning infrastrukturasi va texnologiyasini yanada takomillashtirish masalasi zararli va yot g'oyalarni, mafkuraviy tahdidlarni bartaraf qilish orqali ularda mafkuraviy immunitet shakllanishining muhim omili ekanini hayotiy tajribaning o'zi isbotlamoqda. Xalqimizni turli g'oyaviy va mafkuraviy tahdidlardan asrash, jamiyatda mafkuraviy immunitet hosil qilish uchun uni, avvalo, taraqqiyot qonunlarini chuqur aks ettiradigan sog'lom, insonparvar g'oya va mafkura bilan qurollantirish kerak. O'zligimizni, odob – axloqimizni, merosimiz, qadriyatlarimiz va milliy ruhimizni zararli g'oyalar va mafkuralar ta'siridan avaylab-asrash, ularga qarshi fuqarolarimiz va yoshlarimiz qalbida mafkuraviy immunitetni shakllantirish orqaligina millat mafkurasini asrash va yanada yuksaltirishimiz mumkin. Mafkuraviy immunitet yuksaltirishda ta'lim-tarbiyaning ahamiyati kattadir. Shu boisdan ham, ta'lim-tarbiya sohasini isloh qilishning asosiy omillaridan biri "Shaxs manfaati va ta'lim ustuvorligi" dir. Shunday ekan, bugun barcha davlatlar ta'limiga imkon qadar ko'p yangilik kiritishga intilmoqda. Yangilik yaratishga intiluvchan shaxsni tarbiyalash uchun mazmuniga ijodkorlik ruhi va motivlari hukm surishi lozim. Bunda innovatsion faoliyat subyektining talablarini qondirishdan innovatsion faoliyat subyektini ehtiyojining majmuaviyligini anglash va shakllantirishgacha bo'lgan amaliy faoliyati jarayonida yuzaga keluvchi subyektning yangilikni yaratish va o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyoj va qiziqishlarni o'zida ifoda etuvchi kuch bo'lmog'i lozim. Uzlüksiz ta'lim tizimini mazmunan modernizatsiyalash va ta'lim – tarbiya samaradorligini yangi sifat bosqichiga ko'tarishdan asosiy maqsad yoshlarimizning ma'naviy, huquq va manfaatlarini himoyalash ularning zamonaviy bilim va kasbga ega bo'lishini bugungi o'ta murakkab va tahlakali zamonda mavjud bo'lgan har qanday xatarga zararli ta'sir va oqimlarga nisbatan ogoh va hushyor bo'lib yashashini va jamiyatimiz hayotida munosib o'rin egallashini ta'minlashdan iborat hisoblanadi. Uzlüksiz ta'lim tizimining shakllanishi o'z-o'zidan kadrlar tayyorlash jarayonining yangicha mazmun kasb etishini ta'minlaydi. Barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tayyorlashga yo'naltirilgan uzlüksiz ta'lim tizimi (shu jumladan, tarbiya) jarayonining yangi mazmuni mazkur jarayonga ilm-fan, texnika va ishlab chiqarish sohalarida yaratilgan g'oya, kashfiyot va yutuqlarning tatbiq etilishi. Ushbu jarayonda demokratik, insonparvarlik tamoyillarining ustuvor o'rin tutishi, ta'lim va tarbiya jarayonini insonparvarlashtirish (ya'ni, ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy subyektlaridan biri bo'lgan o'quvchi – ta'lim oluvchi shaxsning hurmat qilinishi. Uning sha'ni, or-nomusi, qadr-qimmatini va huquqlari daxlsizligining ta'minlanishi), ta'lim oluvchi (o'quvchi)ning zamonaviy pedagogik jarayondagi faol ishtirokini yuzaga keltirish uchun muayyan shart-sharoitlarni yaratish, ularning xohish-istaklari bilan o'rtoqlashish, shaxsiy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash, ularda mustaqil fikr yuritish layoqatini tarbiyalash, bu borada muayyan ko'nikma hosil qilish, hosil qilingan ko'nikmaning faoliyat malakasiga aylanishga rag'bat bildirish, o'quv (manbalari va ko'rsatmali vositalar) mazmunida yuqorida qayd etilgan g'oyalarning o'rin olishiga erishish, ta'lim oluvchilarda bilim olishga nisbatan ichki ehtiyoj, qiziqish, rag'batni yuzaga keltirish, shuningdek, ongli munosabatni qaror toptirish va hokazolar asosida yaratiladi.

Birinci Prezident I.A. Karimov “Maqsadimiz – erkin shaxsni tarbiyalash” deganda har tomonlama mustaqil, o’zining va millatining qadr-qimmatini teran idrok etuvchi, shaxsiy fikrlarini sobit turib himoya qila oladigan avlodni voyaga yetkazishni nazarda tutadi. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ham bu borada quyidagi fikrlarni bildiradi, “Yoshlarimiz haqli ravishda Vatanimizning kelajagi uchun javobgarlikni zimmasiga olishga qodir bo’lgan, bugungi va ertangi kunimizning hal etuvchi kuchiga aylanib borayotgani barchamizga g’urur va iftixor bag’ishlaydi. Shu maqsadda hukumatning, tegishli vazirlik va idoralar hamda butun ta’lim tizimining, hurmatli ustozlarimiz va professor-o’qituvchilarning eng muhim vazifasi – yosh avlodga puxta ta’lim berish, ularni jismoniy va ma’naviy yetuk insonlar etib tarbiyalashdan iboratdir” deb ta’kidlaydilar. Yurtboshimiz o’zining barcha nutq va ma’ruzalarida kelajagimiz yosh avlodning qanday ta’lim va tarbiya olishiga bog’liq ekanligini ko’p marotaba o’qitish barobarida, ularni ham ma’nan, ham jismonan va intellektual jihatdan yetuk bo’lishlariga alohida e’tibor berish masalasini ilgari surmoqda. Shu nuqtai nazardan, O’zbekistonning taraqqiyotini ta’minlay oladigan, uni jahonning ilg’or mamlakatlari darajasiga ko’tarilishiga hissa qo’shuvchi dadil, mustaqil fikrlovchi, bilimli, malakali mutaxassis, shuningdek, ijobiy sifatlarga ega bo’lgan kadrlarni tayyorlab voyaga yetkazish jarayoni tashkil etadi.

Pok qalbli yoshlarimizni, pok niyatlarini o’g’rincha bilib olgan va ularning ezgu g’oyalarini asta-sekinlik bilan yot g’oyaga aylantirishga sabab bo’layotgan, faqat sirtidagina jozibador, asli esa puch bo’lgan g’oyalar ta’siridan qutulishning birdan-bir yo’li bu – ma’rifatdir. Demak, biz yoshlar “Fikrga qarshi fikr, g’oyaga qarshi g’oya, jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurashish” kerakligiga har doim ham amal qilish lozimligini unutmasligimiz kerak. Shundagina yoshlarda mafkuraviy immunitetning mustahkamligi milliy va umuminsoniy qadriyatlariga, madaniy merosi, urf-odatlariga, an’analariga, tili, tarixini hurmat qilishi, unga bo’lgan e’tiqodi va sadoqati orqali namoyon bo’ladi. Shundagina u millatni globallashuv jarayoni bilan bog’liq bo’lgan ayrim tahdidlardan saqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon, demokratik O’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: O’zbekiston. 2016.B-14.
2. Ташметов, Т. Х. (2020). Миллий ғояни ёшлар онгига сингдиришнинг замонавий усуллари. Academic Research in Educational Sciences, 1 (3), 326-331.
3. Tashmetov, T. K. (2020). The importance of the use of innovative technologies in raising the spirituality of young people. Monthly Peer Reviewed & Indexed International Online Journal, 6(11), 25-27.
4. Tashmetov, T. X. (2020). Prospects for relying on the basis of the national idea in protecting young people from hard and harmful ideas. International Journal For Innovative Engineering and Management Research, 9(11), 81-86.
5. Ташметов, Т. Х. (2020). Ёшларга берилаётган имкониятларнинг тарбиядаги аҳамияти. “Science and Education” Scientific Journal, 1(7), 617-624.

GLOBALASHUV SHAROITIDA MILLIY TARBIYANING O'ZIGA XOS AHAMIYATI

Davlatov Asilbek Ravzatulloyevich Termiz davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti talabasi

Anotatsiya: Maqolada milliy tarbiya, uning ahamiyati, bola tarbiyasidagi muhim jihatlar haqida so'z boradi. Alisher Navoiyning komil inson haqidagi qarashlari qisqacha yuritilgan. Maxsus tarbiya muassasalarida tarbiyachining rahbarligida amalga oshiriladigan milliy tarbiya jarayoni haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: milliy tarbiya, ajdodlarimiz merosi, xulq-atvor, sharqona odob, qadriyat, madaniyat, ma'rifat.

Xalqimiz azal-azaldan axloqiy fazilatlarga boy bo'lgan. Ota-bobolarimiz farzand o'stirar ekanlar, ularning xulq-atvoriga, gap-so'zlariga, kishilar oldida o'zlarini qanday tutib, nimalar haqida fikrlashib, o'z maqsadlarini qanday so'zlar bilan tushuntirishlariga katta ahamiyat berishgan..

Sharqona odob ming yillar mobaynida islomiy tarbiya qoidalari asosida tarkib topib, takomillashib borganligi tarixdan ma'lum. Chunonchi, Quroni karim oyatlari mazmuni, Payg'ambarimiz hadislari, sharq allomalari va faylasuflarining kitoblari tarbiyamizning muhim manbai bo'lib xizmat qilgan. Islomiy tarbiya musulmonlar hayotining barcha qirralarini, hatto mayda jihatlarigacha qamrab olgan. Janob Rasululloh (s.a.v) hadislarida: „Farzandlaringizni izzat-ikrom qilish bilan birga axloq-odobini ham yaxshilanglar!“, „Hech bir ota o'z farzandiga xulq-u odobdan buyukroq meros bera olmaydi“, deyilgan. Yana bir hadisda: „Mo'min kishiga berilgan narsalarning eng yaxshisi chiroyli xulqdir“, deyilgani bejiz emas. Bobokalonlarimiz hamisha barkamol inson shaxsini tarbiyalashga intilganlar va o'z farzandlari, mahalla yoshlari va butun jamiyatning tarbiyali bo'lishi uchun kurashganlar.

Inson koinotdagi barcha mavjudodlar ichida eng ulug'i hisoblanadi. Uning kamoloti oldida aql hayron qoladi, chunki, inson haqiqat haqida o'ylaydi. Navoiy o'z davrida komil insonlarni „Ahli ma'ni“ deb bilgan. „Ahli ma'ni“ bu fikrli insonlardir. Fikrsiz xaloyiqning ongida ma'ni chuqurligi bo'lmaydi. Fikrlash – haqiqatni anglashdir. „Ahli ma'ni“ deganda oqil va dono, kamtar va olijanob, haqiqatparvar va fidoyi kishilarni tushunish kerak. Bunday fazilatlarga ega bo'lgan insonlarning tafakkuri keng bo'ladi. Chunki, ular aql oddiy so'z va tushunchalardan emas, balki diyonat, adolat, insof, iymon, ishq, dard tuhfalaridan kamol topgan bo'ladi. Aql-zakovatning kamoli o'qish, o'rganish, tahlil etish, idora qilish, e'tiqod qo'yish, hayot tajribasini egallash bilan ro'yobga chiqadi. Yosh niholning basavlat daraxtga aylanishi parvarishga bog'liq bo'lganidek, odam bolasining komil inson bo'lib yetishishi uchun uning murg'aklikdan tarbiyalab borishga e'tibor berish lozim.

Ma'lumki, bolani layoqatga mos holda o'stirish uchun unda yoshlikdan mehnatsevarlik va ishchanlik ko'nikmasini hosil qilish kerak. Mehnatsevarlik – muttasil o'tirib ishlash kabi fazilatlardir. Garchand inson kamolotiga ta'sir etadigan omillar bir qancha bo'lsa ham lekin, maxsus tarbiya muassasalarida tarbiyachining rahbarligida amalga oshiriladigan milliy tarbiya jarayoni yetakchi hisoblanadi. Chunki, birinchidan, tarbiya ta'sirida muhit ta'siri bera olmagan fazilatlar o'zlashtiriladi

va narsalar o'rganiladi, ya'ni bilim, egallanadi, mehnat va texnik faoliyat bilan bog'liq ko'nikmalar, malakalar ham maxsus uyushtirilgan tarbiya orqali hosil bo'ladi.

Ikkinchidan, tarbiya tufayli tug'ma kamchiliklarni o'zgartirib shaxsni kamolga yetkazish mumkin. Masalan, ko'rlar, gunglar ham o'qitilib, sog'lom kishilar qatori hayotga tayyorlanadi.

Uchinchidan, tarbiya yordamida muhitning salbiy ta'sirini ham yo'qotish yoki bartaraf qilish mumkin.

To'rtinchidan, tarbiya doimo kelajakka qaratilgan maqsadni belgilaydi. Shu tufayli, u shaxsning kamolga yetishishini tezlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Inson kamol topishida, barkamol inson bo'lib yetishishida maktabning ahamiyati juda katta. Bolalar maktabga qadam qo'yar ekan, ular o'quv mehnati bilan band bo'ladilar. Bolalar maktabda fan asoslarini egallab olishi bilan birga ularda sekin-asta ilmiy dunyoqarash shakllanib boradi. Umuman, pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirilgan har qanday faoliyatbola shaxsining aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy va irodaviy rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi. Rahbarlik qilinmagan faoliyat esa bir yoqlama yoki salbiy ta'sir etishi mumkin. Shaxsning kamolga yetishishida, uning barkamol inson bo'lib yetishishida nafosat tarbiyasi, axloq-odob tarbiyasi, ekologik tarbiya, jismoniy tarbiyalarning o'rni va roli beqiyosdir. Chunki, bu tarbiya usullari birgalikda amalga oshirilsa biz O'zbekiston yoshlari sog'lom bo'lishimiz, sport bilan doimiy ravishda shug'ullanishimiz lozim. Agar biz sog'lom bo'lsak, farzandlarimiz ham sog'lom bo'ladi. Shunday ekan biz yoshlar bo'lg'usi pedagoglar, avvalo, o'zimiz har tomonlama yetuk kamolotga yetishishimiz, bilim va malakaga ega bo'lishimiz uchun qunt bilan o'qishimiz darkor. Yangi pedagogik texnologiyalar va ularning qo'llanilishiga oid bilim va ko'nikmalarga ega bo'lmog'imiz lozim. Bunda mavzuga mos pedagogik texnologiyalarni tanlash va ularni qo'llashda oddiydan murakkabga qarab borish tamoyiliga amal qilishimiz muhim hisoblanadi. Yoshlar ertangi kunning bunyodkorlari kelajak avlodni tarbiyalash, o'qitishdek ma'suliyatli va sharaflilarga qo'l urar ekanmiz, hozirdanoq o'z bilimimizni oshirishimiz, berilayotgan imkoniyatlardan unumli foydalanishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy „Mahbub ul-qulub“ asari.
2. Dilova N. G „Ajodlar merosida ta'limdagi ta'limdagi o'zaro hamkorlik munosabatlari“.
3. Rasulova Z. D „Talabalarning kreativligini rivjlantirishda masofaviy ta'limning o'rni“

SHAXS MA'NAVIY AXLOQIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Aliqulova Karomat Xolmo'min qizi

Annotatsiya: ushbu maqolada Respublikamiz ta'lim tizimidagi talablar, dolzarb vazifalar, islohotlar zahirida erishilayotgan yuksak natijalar va yoshlarni ma'naviy – axloqiy tarbiyasini shakllantirishning pedagogik xususiyatlari, bunda oilaning va ta'lim tizimining o'rni haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'z: ta'lim, tarbiya, ma'naviyat, axloqiy, islohot, vatan, xalq, madaniyat, inson, shaxs.

Abstract: This article describes the requirements of the education system of the republic, the current tasks, the high results achieved on the basis of reforms and

pedagogical features of the formation of spiritual and moral education of youth, the role of family and the education system.

Keywords: education, spirituality, moral, reform, homeland, nation, culture, human, person.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizning barcha sohalarida islohotlarni amalga oshirish, odamlarning dunyoqarashini o'zgartirish, yetuk va zamon talabiga javob beradigan mutaxassis kadrlarni tayyorlashni hayotning o'zi taqozo etmoqda. Respublikamizda ta'lim tizimini mustahkamlash, uni zamon talablari bilan uyg'unlashtirishga katta ahamiyat berilmoqda. Yoshlarning axloqiy tarbiyasini rivojlantirish va axloqiy jihatdan yetuk shaxs sifatida shakllantirish bizning oldimizdagi dolzarb vazifa hisoblanadi. Axloqiy tarbiya shaxsning jamiyat axloqiy tajribalarini egallashi va bu tajribalardan boshqa odamlar bilan bo'lgan munosabatlarida foydalanishi, o'z - o'zini muntazam takomillashtirib borishi singari jihatlarni o'z ichiga oladi. Demak, axloqiy tarbiya masalasiga e'tibor berishimiz va uning elementlarini aniqlab olishimiz muhimdir. Axloqiy jihatdan yetuk tarbiyalangan shaxs axloqiy madaniyatga ham ega bo'ladi. Axloqiy madaniyat axloqiy hayotning ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish va kishilarni tarbiyalash maqsadidagi ishlov berib yaratilgan qismi bo'lib, u axloqiy hayotning substansiyasi, ya'ni asosi hisoblanadi. Ularning bir butunligidan axloqiy turmush tarzi, individual axloqiy munosabatlar va xulq shakllanadi. Ta'lim berish uchun bolaga hayotining birinchi yillaridanoq ona uyiga, oilasiga, bolalar bog'chasiga muhabbat kerak. Kichiktoy o'z uyiga ega bo'lish katta ne'mat ekanligini tushunishi kerak. Barcha yaxshi narsalar uydin va onadan, o'choqning qo'riqchisidan boshlanadi. Bolalar nafaqat olishni, o'rganishlari kerak: bolaligingizdan beri yaqinlaringizga g'amxorlik qiling, bir-biringizga ehtiyot bo'ling, rahmdil bo'ling, so'zda ham, ishda ham yordam bering degan gaplarni ko'p eshitganimiz albatta hammasi oiladan boshlanadi. Insoniyat tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, yosh avlodni axloqiy tarbiyalash masalalari azaldan Sharq xalqlari, xususan, Markaziy Osiyo xalqlari tajribasida yaqqol ko'zga tashlanadi. Ayniqsa, ko'plab mutafakkirlarimiz asarlarida xalqimizning murakkab tarixiy - madaniy tajribasi mobaynida yuz bergan voqealar - hodisalar mohiyatini jamiyatning ilk bo'g'ini bo'lgan oiladan izlash ananasini uchratamiz. Xususan, oila va oilaviy tarbiyaga oid fikrlar Abu Nasr Farobiyning "Fozil odamlar shahri", Abu Rayxon Beruniyning "Mineralogiya", "Geodeziya", "Hindiston", "O'tgan avlodlar obidalari", Abu Ali ibn Sinoning "Axloq", "Axloq fani", "Oila xo'jaligi", Alisher Navoiyning "Hayrat - ul - abror" va "Mahbub - ul - qulub" asarlarida o'z ifodasini topgan. Millatimiz boshiga tushgan ko'pgina achchiq qismatlar dastavval oila tarbiyasidagi kamchiliklar oqibati ekanini ma'rifat ahllari yaxshi anglashgan. Bizning ham fikrimizcha, bundan xolos bo'lishda oila tarbiyasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Fitratning "Oila yoki oilani boshqarish tarbiyalari" asarida bu haqda ibratli mulohazalar ilgari suriladi. "Har bir millatning saodati va izzati, shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog'liq" -deb yozadi u, tinchlik va totuvlik esa shu millat oilalarining intizomiga tayanadi. Qayerda oila mustaqilligi kuchli intizom va tarbiyaga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va muazzam bo'ladi. Yuqoridagi fikrimizga qaytadigan bo'lsak, inson o'z hayotini oilasiz tasavvur qila olmaydi va aynan mana shu oilada u jamiyat a'zosi sifatida tarbiya topadi. Oiladagi tarbiya muhiti esa oilada ayol va unga bo'lgan muomala darajasidan, ayolga

muomala mavqeidan bilinadi. Muborak hadislarda ham ayol, ona ulug'langanligini hammamiz yaxshi bilamiz. "Sizlarning har biringiz ayollaringizni o'zlaringizni sevganday sevinglar" deyilgani bejiz emas. Demak, oilada yoshlar tarbiyasi haqida gap borganda, oilaviy muhitning ahamiyatini unutmaslik zarurdir. G'arbni kamsitmagan holda ishonch bilan ayta olamizki, azaldan Sharq oilasi G'arb oilasiga qaraganda mustahkamroq bo'lib kelgan. Chunki G'arbda birinchi o'rinda huquq tursa, Sharqda axloq turadi. G'arbda individualizm ustuvor bo'lsa, Sharqda jamoaviylik ustuvor bo'lib kelgan.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov, "...ma'naviy, tarixiy va madaniy qadriyatlar, aholining ma'naviy, axloqiy holati, yosh avlodni tarbiyalash eng asosiy ustuvor vazifa bo'lishi lozim" Binobarin sog'lom avlod tarbiyasi faqat jismoniy jihatdan chiniqqan, kamol topgan yoshlarnigina emas, shuningdek, sharqona axloq - odob va umumbashariy ma'naviy qadriyatlar asosida tarbiya topgan insonni ham ko'zda tutmog'i lozim. Zero, buyuk alloma A. Avloniy aytganidek: "tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo saodat, yo falokat masalasidir". Hayotga ongli munosabatda bo'ladigan, mustaqillik g'oyalari va maqsadlaridan faxrlanadigan inson turmushi va faoliyatida estetik zavq, ulug'vorlik shakllanadi va taraqqiy etadi.

Fikrimizcha, vatanparvarlik ham axloqiy tarbiya natijasida insonda shakllanadigan xususiyat hisoblanadi. Yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev: "Biz uchun o'z dolzarbligi va ahamiyatini yo'qotmaydigan yana bir masala, bu farzandlarimizni mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb - hunarlarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash vazifasidir". Demak, vatanparvarlik axloqiylik tamaddunlaridan biri hisoblanadi. Axloqiylik esa insonlarning ijtimoiy madaniy qismi tarkibiga kiradi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, axloqiy tarbiya va axloqiy madaniyat mohiyatan jamiyatning ijtimoiy – iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy taraqqiyotida namoyon bo'ladi. Axloqiy madaniyatning bosh maqsadi esa insonni haqiqatga olib borish, uni komil shaxs sifatida tarbiyalash masalasidir. Shu asnda axloqiy madaniyat ijtimoiy hayot bilan bevosita munosabatga kirishadi. Axloqiy madaniyatni rivojlantirish bu sohada dunyo xalqlari to'plagan tajribalarini o'rganish va ijtimoiy hayotga tadbqiq etish dolzarblik kasb etadi. Yoshlarni axloqiy madaniyatini shakllantrish va axloqiy tarbiya bo'yicha asosiy tadbirlarni oila va mehnat jamoalarida, xususan bolalar bog'chasi va umumiy o'rta maktablarida o'tkazish muhim ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.: "O'zbekiston" - 2017 y. 295 - 297 b.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. T. Ma'naviyat, 2008, - 138 - 140 - bet.
3. Mamarasulov B.Sh. Milliy g'oyaning substansional va institutsional xususiyatlari (O'zbekiston misolida). Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. Avtoreferati. - Samarqand. - 2018. 12 - bet.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. 1 - tom. - M.: "Rus tili", 1981. 520 - bet.
5. Bobomurodov M. Duronov M. Bunyodkor kuch. "Tafakkur" jurnali. 2003, - №3. - 17 - bet.
6. Yoqubov S. Axborot jamiyati: xayolot emas, haqiqat. Tafakkur. - 2007, - №4. -
7. Zokirov B. G'arb tamadduni: inqiroz alomatlari. Tafakkur. - 2007, - №2. - 15 - bet.

8. Dalkonov E.T. Vatanparvarlik shakllanishi va amal qilishning bog'liqlik qonuniyatlari (Ijtimoiy falsafiy tahlil). Falsafa fanlari nomzodi... dissert. Avtoreferati.-T., 2011. 12,24 - bet.

AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Xudoyberdiyev Norto'ra Informatika va uni o'qitish metodikasi o'qituvchisi

Annatsiya: Ushbu maqolada axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanish istiqbollari haqida ilmiy ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit sozlar: ta'lim, axborot, innovatsiya, kommunikatsiya, fan, texnologiyalar.

Axborot kommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanayotgan bugungi kunda informatika fanining rivoji va istiqbollari, bu fan oldida turgan dolzarb masalalar haqida talaba va o'quvchilarga o'z vaqtida ma'lumot yetkazish, bilim berish zamonaviy fan o'qituvchilari, ilmiy izlanuvchi olimlarning muhim vazifalaridir. Sababi fan shunchalik shiddat bilan rivojlanmoqdaki, agar bu bilimlar bugun talabalarga yetkazilmasa, ertaga eskirgan ma'lumotga aylanib qolishi hech gap emas. Shunday muhim vazifalarni amalga oshirishda ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan ilmiy-amaliy anjumanlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. 27 sentabrda esa Xalqaro biznes markazida Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bo'yicha har yili o'tkaziladigan milliy sammit o'z ishini boshlaydi. "AKT Sammit-2011" bugungi kunda O'zbekiston axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi muhim voqealardan bo'lib, milliy hamda xorijiy mamlakatlar xalqaro ekspertlarida katta qiziqish uyg'otmoqda. Dastlabki yillarda "AKT Sammit"da 200ga yaqin delegat qatnashgan bo'lsa, bugun unda ishtirok etayotgan mutaxassislar soni ikki baravar ko'paydi.

Tadbir davomida AKTni rivojlantirish bo'yicha milliy dasturlarni amalga oshirish borasidagi yutuqlar va muammolar, hayotimizning ayrim sohalariga AKTni joriy etish tajribasi, elektron boshqaruv, elektron sog'liqni saqlash, kadrlar tayyorlash, infratuzilmani, media biznesi, innovatsiya faoliyatini rivojlantirish hamda boshqa dolzarb mavzularga bag'ishlangan ma'ruzalar tinglanadi.

Insoniyat o'zining rivojlanishi tarixi mobaynida moddiy quvvat va axborotlarni o'zlashtirib kelgan. Bu rivojlanishning butun bir davrlari shu bosqichning ilg'or texnologiyasi nomi bilan atalgan. Masalan: "tosh asr" – mehnat quroli yasash uchun toshga ishlov berish texnologiyasini egallash bohqichi, "kitob chop etish asri" - axborotni tarqatishni yangi usulini o'zlashtirish bosqichi, "elektr asri" - quvvatning yangi turlarini o'zlashtirish bosqichi shular jumlasidandir. Bundan 20-30 yillar ilgari "atom asri" boshlandi deyilgan bo'lsa, xozirgi kunda "EXM asri" deb aytiladi. Biz yangi "Informatika" fanining o'rgana boshlaymiz.

Axborot kommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanayotgan bugungi kunda informatika fanining rivoji va istiqbollari, bu fan oldida turgan dolzarb masalalar haqida talaba va o'quvchilarga o'z vaqtida ma'lumot yetkazish, bilim berish zamonaviy fan o'qituvchilari, ilmiy izlanuvchi olimlarning muhim vazifalaridir. Sababi fan shunchalik shiddat bilan rivojlanmoqdaki, agar bu bilimlar bugun talabalarga yetkazilmasa, ertaga eskirgan ma'lumotga aylanib qolishi hech gap emas. Shunday muhim vazifalarni amalga oshirishda ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan ilmiy-amaliy anjumanlar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborot tizimi — belgilangan maqsadga erishish yulida axborotni yig'ish, saqlash, qayta ishlash va uzatish uchun qo'llaniladigan usullar, vositalar va shaxslarning o'zaro bog'langan majmuasidir.

Axborot tizimlari jamiyat paydo bo'lgan paytdan boshlab mavjud bo'lgan, chunki rivojlanishining turli bosqichida jamiyat uz boshqaruvi uchun tizimlashtirilgan, oldindan tayyorlangan axborotni talab etgan. Bu, ayniqsa, ishlab chiqarish jarayonlari — moddiy va nomoddiy ne'matlarni ishlab chiqarish bilan bog'liq jarayonlarga tegishlidir. Chunki ular jamiyat rivoji uchun xayotiy muhim ahamiyatga ega. Aynan ishlab chiqarish jarayonlari tezkor takomillashadi. Ularning rivojlanib borishi bilan boshqarish xam murakkablashadiki, o'z navbatida, u axborot tizimlarini takomillashtirish va rivojlantirishni rag'batlantiradi. Shu sababli, avvalo, boshqaruv tizimi nima ekanligini bilib olaylik.

Kibernetik yondashuvga muvofiq boshqaruv tizimi boshqaruv ob'ekti (masalan, korxonalar, tashkilotlar va xokazo) va boshqaruv sub'ekti, boshqaruv apparati yig'indisini o'zida namoyon etadi. Boshqaruv apparati deganda maqsadlarni shakllantiruvchi, rejalarni ishlab chiquvchi, qabo'l kilingan qarorlarga talablarni moslashtiruvchi, shuningdek, ularning bajarilishini nazorat qiluvchi xodimlar tushuniladi. Boshqaruv ob'ekti vazifasiga esa boshqaruv apparati ishlab chiqqan rejalarni bajarish kiradi, ya'ni boshqaruv tizimining o'zi aynan mana shu ishlarni amalga oshirish uchun to'zilgandir.

Boshqaruv tizimining ikkala komponenti to'g'ri (T) va aks (A) aloqalar bilan bog'langan. TuKri aloqa boshqaruv apparatidan boshqaruv ob'ektiga yunaltiladigan axborot oqimida ifodalanadi. Aks aloqa teskari yunalishda yuboriluvchi qabo'l kilingan qarorlarning bajarilishi haqidagi xisobot axboroti oqimida uz aksini topadi.

Axborot oqimlari (T va A), qayta ishlash vositalari, ma'lumotlarni uzatish va saqlash, shuningdek, ma'lumotlarni qayta ishlash bo'yicha operatsiyalarni bajaruvchi boshqaruv apparati xodimlarining o'zaro aloqasi ob'ektning axborot tizimini tashkil etadi.

Axborot tizimlari nafakat axborotni qayta ishlash va saqlash, yozuv-chizuv ishlarini avtomatlashtirish, balki qarorlarni qabo'l qilish (sun'iy intellekt usullari, ekspert tizimlari va xokazolar), zamonaviy telekommunikatsiya vositalari (elektron pochta, telekonferentsiyalar), yalpi va lokal xisoblash tarmoqlari va boshqaruvning yangi uslublaridan foydalanish xisobiga boshqaruv ob'ekti faoliyati samaradorligini oshiradi va shu maqsadda keng qo'llaniladi.

Tashkiliy boshqaruvda axborot tizimlari — shaxslar funktsiyalarini avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan. Bu sinfga xam sanoat (korxonalar), xam nosanoat ob'ektlari (bank, birja, suKo'rta kompaniyalari, mexmonxonalar va xokazolar) va ayrim ofislar (ofis tizimlari)ni boshqarishning axborot tizimlari kiradi.

Texnologik jarayonlarni boshqarishda axborot tizimi turli texnologik jarayonlarni avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan (moslashuvchan ishlab chiqarish jarayonlari, metallurgiya, energetika va xokazolar).

Dastlabki axborot tizimlari 50-yillarda paydo bo'ldi. Bu yillarda ular maosh xisob-kitoblarini qayta ishlash uchun mo'ljallangan bo'lib, elektromexanik buxgalterlik xisoblash mashinalarida amalga oshirilgan. Bu kog'oz xujjatlarni tayyorlashda mexnat va vaqtni bir qadar kiskartirishga olib kelgan.

Axborot tizimlari boshqaruv(ISU) - bu menejerlar va tahlilchilar uchun yakuniy echimlarni ifodalovchi tahliliy tizimlarning maxsus klassi. Tarixiy jihatdan bunday tizimlarni amalga oshirishning texnologik asoslari sezilarli darajada o'zgargan. Ulardan ba'zilari zamonaviy tahliliy vositalarga, boshqalari esa asosiy axborot texnologiyalariga asoslangan. IMS turli funktsional bo'limlar yoki korxona boshqaruvi darajalari xodimlarining o'xshash axborot ehtiyojlarini qondirish uchun javob beradi. Ular taqdim etgan ma'lumotlar o'tmish, hozirgi va ehtimol haqida ma'lumotni o'z ichiga oladi: kelajak. Ushbu ma'lumotlar muntazam yoki maxsus boshqaruv hisobotlari shaklida bo'ladi.

Ushbu tizimlarda harakat qilishni osonlashtirish uchun 3 ta tasnif kiritilgan

Axborot avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimi(IACS) ko'p darajali ierarxik avtomatlashtirilgan tizimlar bo'lib, ular barcha darajalarda kompleks boshqaruvni avtomatlashtirishni ta'minlaydi va dizayndan mahsulot sotishgacha bo'lgan butun ish tsiklini qamrab oladi. Belgilangan funktsiyalarni avtomatlashtirilgan tarzda bajarish orqali boshqariladigan ob'ektning (tizimning) samarali ishlashini ta'minlash uchun mo'ljallangan. Boshqaruv funktsiyalarini avtomatlashtirish darajasi ishlab chiqarish ehtiyojlari va boshqaruv jarayonini rasmiylashtirish imkoniyatlari bilan belgilanadi. Bunday tizimlarni yaratish juda qiyin, chunki u asosiy maqsad nuqtai nazaridan tizimli yondashuvni talab qiladi, masalan, foyda olish, savdo bozorini zabt etish va hokazo.

IASU turini aniqlaydigan asosiy tasniflash xususiyatlari:

Ob'ektning ishlash sohasi - sanoat, qurilish, transport, qishloq xo'jaligi, nosanoat sohasi va boshqalar;

Boshqariladigan jarayonning turi - texnologik, tashkiliy, iqtisodiy va boshqalar;

Boshqaruv tizimidagi daraja davlat, tarmoq, ishlab chiqarish, ilmiy yoki savdo- ishlab chiqarish birlashmasi, korxona, ishlab chiqarish, sex, uchastka, texnologik birlik yoki jarayondir. IASUning 6 ta asosiy turi mavjud bo'lib, ularning turi maqsadi, resurslari, foydalanish xususiyati va mavzu sohasi bilan belgilanadi:

So'rovlarni qayta ishlash bo'yicha dialog tizimi (Transaction Processing System) - joriy, qisqa muddatli, taktik xarakterga ega, ko'pincha muntazam va qat'iy tuzilgan va rasmiylashtirilgan protseduralarni amalga oshirish uchun, masalan, schyot-fakturalar, ko'chirmalar, hisoblar, ombor hujjatlari va boshqalarni qayta ishlash. Axborotni ta'minlash tizimi - taktik yoki strategik xarakterdagi qisqa muddatli (odatda) axborot xabarlarini tayyorlash uchun, masalan, ma'lumotlar bazasi ma'lumotlaridan va tuzilgan, rasmiylashtirilgan protseduralardan foydalangan holda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Azizxo'jaeva N. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. –T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. 2006 y.
2. Abu Rayhon Beruniy. Feruza (Javohirlar haqida naql va hikoyatlar). – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi nashriyot, 1993.
3. Axmedova M., Abdurahmonova N., Jumaev M. Matematika. 1-sinf uchun darslik. T.: "Turon-iqbol". 2008-yil.
4. Божович Л. И. Проблемы формирования личности. –М.: Воронеж 1997
5. Бондаренко С.М. Проблема формирования познавательного интереса при классно-групповом и программированном обучении: по материалам психолого-педагогической литературы. //Вопросы алгоритмизации и программирования обучения. /Под.ред. Л.Н.Ланды. Москва., 1973 г.

MAHMUD AZ-ZAMAXSHARIYNING “ATVOQ UZ-ZAHAB” ASARI ORQALI TALABALARNING MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYASI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Qurbonova Zebiniso Mamarajab qizi Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida Mahmud Zamaxshariy asarlari vositasida talablarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini takomillashtirishga yo'naltirilgan ta'lim – tarbiya jarayonini loyihalash, uni rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish va boshqarish va bu jarayonning samaradorligini ta'minlovchi yangi dunyoqarashdagi o'qituvchi shaxsini tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik ta'limotlar tarixida Mahmud Zamaxshariyning tarbiyaviy qarashlari alohida ahamiyat kasb etadi. Garchi Mahmud Zamaxshariy ilmiy – ma'naviy merosi Sharq va G'arbda keng o'rganilganligiga qaramasdan, uning ma'naviy merosini pedagogik jihatdan tadqiq etish zaruriyati mavjud.

Allomaning ma'naviy – axloqiy merosini o'rganish asnosida oliy ta'lim muassasalari talabalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyaning eng yuqori fazilatlarini rivojlantirish dolzarb ijtimoiy – pedagogik muammo.

Tayanch so'z: Ma'naviyat, axloq, tarbiya, pand-nasixat, ilm, o'git, umuminsoniy qadriyatlar, yaxshi xulq, rostgo'ylik, yolg'onchilik, do'stlik, yaxshilik.

Kirish. Jamiyat hayotida yangilanish davri shakllanayotganligi, yosh avlodning umuminsoniy qadriyatlar va eng yaxshi an'analar asosida tarbiya topayotganligi hamda mutafakkirlarimizning jahon madaniyati va ilm – faniga qo'shgan hissalari haqidagi bilimlarning kengayotganligi ma'naviy-axloqiy tarbiyaning negizini tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Yoshlar kuniga bag'ishlab 2021 yil 30 iyun kuni o'tkazilgan tantanali marosimda so'zlagan nutqida yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, madaniy saviyasi, bir so'z bilan aytganda, tarbiyasi yo'nalishida amalga oshirilayotgan katta ishlarni samaradorligini yanada kuchaytirish masalalariga jiddiy e'tibor berishimiz zarurligi masalasi ustuvor vazifa sifatida belgilangan edi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Tarbiya-bu shaxs ongini muayyan jamiyatning maqsad va vazifalariga mos ravishda rivojlantirishdan iborat ijtimoiy hodisa bo'lib hisoblanadi. Shaxsning ma'naviy-axloqiy tasavvurlari ham tarbiya tufayli hosil qilinadi. Sharqning buyuk mutafakkirlari insonni axloqiy kamol toptirish, uni har tomonlama rivojlantirish, ma'naviy qiyofasini shakllantirish jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridandir, deb bilganlar.

Musulmon Sharqida “Ustoz ul-dunya” (Butun dunyo ustози) “Ustoz ul-arab va-l-ajam” (Arablar va g'ayri arablar ustози), “Faxru Xorazm” (Xorazm faxri) kabi sharaflı unvonlarga ega bo'lgan¹⁴⁵. Abul -qosim Mahmud ibn Umar az-Zamaxshariy (1075-1144) o'z asarlarida ma'rifiy-axloqiy va didaktik ta'limotga ma'lum hissasini qo'shib, jamoadagi, oiladagi va turmushdagi asosiy odob me'yorlari va qoidalarini belgilab berdi.

Az-Zamaxshariyning “Atvoq uz-Zahab fi-l mavoiz val xutab” (O'git va nasihatlarining oltin shodalari) asarida ma'rifiy va axloqiy-didaktik masalalar

¹⁴⁵A. Zunnunov, M.Xayrullayev, B.To'xliyev, N.Xotamov. Pedagogika tarixi.Darslik-Toshkent: Sharq,2000.-b.59

to'g'risida fikr yuritarkan, u inson kamolotiga putur yetkazadigan, kishining axloqiy qiyofasini buzadigan salbiy xatti-harakatlarni keskin qoralaydi va bunda shaxslarni "Nohaqlarga pora beruvchilar, zolimlarga yordam beruvchilardir", "Vijdonli odam xavfdan holi yashasa, xiyonat qiluvchi halokatda yashaydi" deb ta'riflaydi. Alloma uqtiradiki, "Ey, o'zini baland olib gerdayib yuradigan, kibrdan burni shishgan, o'zgalarga haqorat nazari bilan qaraydigan, uzun ko'ylakli, bilmaydiki, uzun etakli kiyim savobmi yoki gunoh. Vaholanki, kibr qilib etagini tekkizib yurish katta gunohdir....."

Tahlil va natija. Ma'naviyat yoshlarni haqiqiy vatanparvar bo'lishda, onavatanga cheksiz mehr-muhabbatni qaror toptirishga undaydi. "Ma'naviyat (arabcha "ma'naviyat"-ma'nolar majmui)- kishilarning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlari va tushunchalari majmui.

Ushbu ta'rifga ko'ra ma'naviyat insonning falsafiy-huquqiy, diniy-axloqiy tasavvurlarini aks ettiruvchi ma'naviy manba hisoblanadi, shunga asosan u kishilarni bir-birlariga yaqinlashtiradigan va ularni hamjihatlikka erishishga yordam beradigan, hamkorlikning yangi qirralarini ochadigan boylikdir. Ma'naviyat keng ma'noda insonni inson, yetuk shaxs qilib uni boshqa barcha jonli mavjudotlardan tubdan farqlab, keskin ajratib turadigan ong, aql-idrok va tafakkur bilan bog'lagan botiniy tushunchalar majmuidir.

Zamaxshariy inson xatti-harakatining axloqiy sabablarini insonning o'zidan qidiradi. "Yolg'onchi yaxshiligini aytguvchilar sizni yetaklab yurganingizni yeyishadi, biroz vaqt o'tgach, ular toshlarini to'kadilar u sizni qoplaydi va sizni xafa qiladi, sizga turli muammolar beradi. Sizning u sizga berganingizdan ko'ra ko'proq og'irlik qiladi".

146

Mutafakkir yoshlarni pastkash, ikkiyuzlamachi, ig'vogar, nomard kishilardan yiroq yurish va xushyor bo'lishga da'vat etadi¹⁴⁷: "Ahmoq hikmat lazzatini totmaydi, tumov kishi gul hidini sezmaydi", "Minnat"-siltovlar bilan qilingan hotamlilik ortig'i bilan yoqqan yomg'irdek bo'lsa-da, unga yaxshilik bo'lmaydi", "Seni sharaflash va ulug'lash (odamlar oldida); haqiqatda tom ma'noda kamsitish va mashhur qilish; barcha shon-sharaf va shon-shara yo'q qilishdir. Shunday ekan, shon-shuhratdan ko'ra oddiy bo'lishni afzal ko'ring. Burchakda sharaf va qadr-qimmatdan ko'ra qiyinchiliklar panjasidan sevimliroq bo'lishni ko'ring. Yashirin nafrat va hasaddan xoli yashang"¹⁴⁸. Shuningdek olim do'stlik, do'st tanlash muammolariga ham to'xtalib, kishini do'st tanlashda zinhor yanglishmaslikka chaqirib, Yomon yo'ldoshga ergashsang, uning og'usi senga yuqadi", "Sen xavf-xatar, nochorlikka tushib qolishdan qo'rqituvchiga yondosh, qo'rqma, bu ishda ziyon yo'q deyuvchidan saqlan" deb chinakam do'stlikning asosiy belgisi sadoqat va ishonch ekanligini uqtiradi.

Az-Zamaxshariy yoshlarni insonparvarlikka va haqiqatparvarlikka, halollik va rostgo'ylikka, adolatli va insofli bo'lishga da'vat etadi.

¹⁴⁶ A. Turdibayev. "Buyuk allomamiz Mahmud az-Zamaxshariyning asarlarida yaxshilik, do'stlik, oila tarbiyasi va diniy fikrlari haqida" maqola Science and Education" Scientific Journal 2020, Volume 1 Issue 2, 410-418 b

¹⁴⁷ Mahmud Zamaxshariy/OJo'rayev, A. Muhiddinov; tahrir hay'ati: U. Inoyatov va boshq. T.: <<Tafakkur>>, 2015. - 32 b. - (Mutafakkirlar

¹⁴⁸ Окилов, Махмуджан. Замахшари и его сочинение "Атвак аз-захаб" : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.01.06. - Москва, 1981. - 210 с.

Az-Zamaxshariy axloqiy-didaktik qarashlarida o'zidan kattalarni xurmat qilish, bola tarbiyasi va unda ota-onaning roli haqida ham o'zining qimmatli fikrlarini bayon qiladi. Ota-ona bolani xush-hulq, odobli, mehnatsevar, aql-idrokli qilib tarbiyalamoqchi ekan, avvalo, bolani me'yorida ortiqcha erkalatmasdan doimo nazoratda tutish ekanligini uqtirib, "Hayvonni siylasa, shodlanib egasini tepadi, odam bolasi erkalansa, shodlanib ota-onasini azobga qo'yadi" deydi mutafakkir.

Xulosa. Mahmud az-Zamaxshariy asarlari vositasida talabalarda ma'rifatparvarlik fazilatlarini rivojlantirish jarayonini tashkil etish faqatgina bilimlar, axborotlarni o'zaro ayiraboshlash, tabiiy holatlarni bashorat qilish, ma'rifat tarqatish hamda taqdim etish imkoniyatigina emas, balki nomuntazam, ochiq, to'g'ridan – to'g'ri va teskari muloqot vaziyati. Shu bilan bir qatorda Mahmud az-Zamaxshariy asarlari vositasida talabalarda ma'naviyatlilik va madaniyatlilikni rivojlantirish, milliy qadriyatlarni asrash, dunyoqarash, intellektual salohiyatni kengaytirishga keng pedagogik imkoniyat yaratiladi va kelajakni belgilab beruvchi asosiy pedagogik omil sifatida belgilanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Rustamov A. "Mahmud Zamahshariy". T., «Fan», 1971 32b
2. Islomov, Z. M. (2002). Mahmud Zamaxshariy. V Buyuk allomalarimiz. Toshkent: Toshkent islom universiteti nashriyoti.
3. A. Zunnunov, M.Xayrullayev, B.To'xliyev, N.Xotamov. Pedagogika tarixi.Darslik-Toshkent: Sharq,2000.-b.59
4. A.A. Boltayev Az-Zamaxshariyning ijtimoiy-siyosiy qarashlari. Avtoreferat. Buxoro 2007 yil 8 bet
5. K. Hoshimov, S. Nishonova, M. Inomova R. Hasanov." Pedagogika tarixi" o'quv qo'llanma, T., "O'qituvchi" 1996, 340b
6. O.Jo'rayev, A.Muhiddinov "Mahmud Zamaxshariy" Mutafakkirlar" Bolalar uchun risolalar turkumi. T., Tafakkur nashriyoti 2014, 38b
7. Abul-Qosim Mahmud az-Zamaxshariy "Nozik iboralar" U.Uvvatov T.: "Kamalak",1992-80. 28 b
8. A.Turdiyev. "Buyuk allomamiz Mahmud az-Zamaxshariyning asarlarida yaxshilik, do'stlik, oila tarbiyasi va diniy fikrlari haqida" maqola Science and Education" Scientific Journal 2020, Volume 1 Issue 2, 410-418 b
9. Zebiniso Qurbonova. (2023). USING THE TEACHING OF MAHMUD AZ ZAMAXHARI IN IMPROVING THE SYSTEM OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF STUDENTS. *World Bulletin of Social Sciences*, 21, 121-123. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/2562>

TA'LIMDA MEDIATEXNOLOGIYA VOSITASIDA O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISHNING AXAMIYATI

*Alimov Mirkamol Mengliboevich - Termiz davlat pedagogika instituti
"Informatika va uni o'qitish metodikasi" kafedrasida o'qituvchisi.*

Annotatsiya: Vatanimiz taraqqiyotiga hamohang ravishda ilm xazinasini yanada boyib, yoshlarning intellektual salohiyati o'sib borishi kuzatilmoqda. Shu jixatdan mediatexnologiyalar soni o'sib bormoqda. Bunda tasvir, ovoz va matn tom ma'noda uyg'unlashib, audiovizual madaniyati o'ziga xos ravishda takomillashib bormoqda. Ya'ni, globallashuv davri hamda unga monand axborotlashgan jamiyatda yosh avlodni

to'g'ri tarbiyalash, hayotga tayyorlash, turli axborotlarni qabul qilish, yaxshi va yomonni, oq bilan qorani farqlay olishga o'rganishdir.

Kalit so'zlar: Mediata'lim, audio va video, internet, televidenie, interaktiv.

Kirish. Yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish muhim omillardan biriga aylanmoqda. Internet tizimining rivojlanishi, elektron aloqa vositalari, sun'iy yo'ldoshlar aynan ommaviy axborot vositalarining misli ko'rilmagan sur'atlar bilan rivojlanishiga zamin yaratmoqda. Axborot globallashtiruvining eng muhim xususiyatlaridan biri – turli axborotlarning ko'payishi bilan izohlanadi.

Rivojlangan mamlakatlar ta'lim amaliyotida bu sohadagi izlanishlar o'tgan asrning 70-yillarida boshlangan. Bu pedagogika fanida o'ziga xos yo'nalish – mediata'lim paydo bo'lishiga zamin yaratgan. Ommaviy axborot vositalari, gazeta va jurnallar, internet tizimining imkoniyatlari beqiyos o'sdi, sifat va son jihatdan sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda.

Asosiy qism. Mamalakatimizda zamon talabiga mos va xos yuksak intellektual salohiyatli, zamonaviy bilim va malakaga ega yangicha dunyoqarash va mustaqil fikrli mutaxassislar tayyorlash uchun imkoniyatlar yaratilgan. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari xizmat turlari hisoblanmish – mediata'limdan ta'lim jarayonida foydalanishning istiqbolli yo'nalishlaridan keng foydalanish yo'lga qo'yilmoqda. Ta'lim jarayonida media, ya'ni, audio va video, internet, televidenie, radio, kino, telefon va boshqa aloqa vositalari o'z samarasini ko'rsatmoqda. Ulardan ta'lim sohasida qanchalik samarali foydalana olsak, mediata'lim shunchalik takomillashib boradi. Buning uchun ta'lim oluvchilarga ta'lim-tarbiya berayotgan o'qituvchilar uning asl mohiyatini teran anglab olishlari maqsadga muvofiqdir.

Jamiyatimizda ta'limning asosiy maqsadi o'quvchilarni jamiyatda muvaffaqiyat qozonish uchun zarur va kerak bo'ladigan sifatli ta'lim berish hisoblansa, kreativ fikrlash hozirgi yoshlarning rivojlanishi uchun zarur ehtiyojdir. Mediata'lim o'quvchini kreativ fikrlash bilan bir qatorda mustaqil fikr yuritishga, ijodkorlik faoliyatlarini yanada rivojlantirishga, axborot olish, uni qayta ishlash, umumlashtirish, xulosa chiqarishga o'rgatadi. Ta'lim jarayonida mediata'limdan foydalanish interfaol va qulay bo'lishi, u yosh avlodning dunyoqarashi, intellektual salohiyati shunchalik rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ta'limni rivojlantirish uchun mediata'lim sirlarini nazariy jihatdan puxta o'zlashtirish xamda amaliyotda yetarli darajada qo'llash maqsadga muvofiqdir. Axborot kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanayotgan globallashtiruv sharoitida ta'lim jarayonida o'ziga xos talablar paydo bo'lmoqda. Bu talablar mediata'lim bilan chambarchas bog'liqdir. Dars jarayonini, mediata'lim o'qitishning mazmuni, usullari va tashkiliy shakllarini sifat jihatdan o'zgartirmoqda. Bu esa ta'lim oluvchilarning shaxs xususiyatlarini rivojlantirishga, tafakkurini boyitishga, individual qobiliyatlarini xamda bilimlarini oshirishga yordam bermoqda. Mediata'lim resurslari yordamida ular u yoki bu materialni tezroq o'zlashtiradilar, o'quv jarayoniga faol ishtirokchilar sifatida jalb qilinadilar. Mediata'limning asosiy bosh maqsadi – turli xil ta'lim yo'nalishlardagi media axborot tilini o'rganish, ta'lim oluvchining badiiy o'sishi, rivojlanishiga hissa qo'shish, mediamatnlarni qabul qilish, o'rganish va malakali tahlil etish ko'nikmasini shakllantirishdan iborat.

Jamiyat va texnologiyalar rivojlangan sari axborotlardan to'g'ri va samarali foydalanish muammosi paydo bo'lib boraveradi. Axborotlarning mazmuni, ularni ommaviy axborot tarmoqlari orqali tarqatish usullari va yo'llarini ham nazorat qilish murakkablashadi. Demak, bu soxada qandaydir xatoliklarga yo'l qo'ymaslik uchun mukammal tizim zarur bo'ladi. Bu tizim – axborot tarqatuvchi hamda uning istemolchisi qay darajada bilimli, saviyasi yuksak va ularning xar bir kontent bo'yicha bir-birlarini to'g'ri anglashi bilan bog'liq bo'ladi. Endilikda zamon talabi shuni taqozo etmoqdaki ta'lim oluvchi ongida axborotni to'g'ri shakllantirish, ta'bir joiz bo'lsa, uni tizimli ravishda tartibga solish yo'llari izlamoqdalar.

Internet tizimi orqali uyushtirilayotgan axborot xurujlari yoshlar ongini zaharlashi ularning kelajagiga zarba berishdan boshqa narsa emas. Shunday sharoitda biz bu zamonaviy kommunikatsiya texnologiyalaridan ko'proq ijobiy maqsadlarda foydalanish yo'llarini topishimiz maqsadga muvofiqdir. Ana shunday samarali yo'llardan biri – ta'lim sohasini media texnologiyalari bilan yanada takomillashtirishdir. Demak, mediata'lim ta'lim oluvchilarning intellektual salohiyatini oshirish bilan bir qatorda ularni turli mafkuraviy tajovuzlardan asrashda ham muhim o'rin tutadi.

Xulosa. Dunyo olimlari, mediata'lim – ta'lim oluvchilarga o'tiladigan dars, bilim, ma'lumotning tez, tushunarli va yodda qolarli bo'lishini ta'mirlovchi ta'lim usuli ekanligini isbotlashdilar. Ta'lim oluvchilar o'qituvchining og'zaki ma'ruzasidan ko'ra, ko'rgazmali vositalardan, turli xil kontentlardan foydalanib tushuntirishidan ko'proq ta'sirlanar ekan. Buning natijasida esa o'qituvchi yetkazilayotgan mavzuni ko'proq yodida saqlab qolishadi. Ta'lim oluvchilarning mediata'limga asoslangan darslarga nisbatan qiziqish yuqori darajada bo'lmoqda. Demak, barcha fanlarni o'qitishda bunday ilg'or usuldan foydalanish foydadan holi bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ya. Mamatova, S. Sulaymanova “O'zbekiston mediata'lim taraqqiyoti yo'lida”. O'quv qo'llanma. «Extremum-press». . Toshkent – 2015
2. M.M. Alimov. “Informatika va axborot texnologiyalari faniga integratsiyalashgan mediata'limni tashkil etish” УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА. МОСКВА. Международный научный журнал.
3. Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishda mediata'limga asoslangan “O'qitishning besh pog'onali metod”idan foydalanish orqali o'quvchilar faolligini oshirish. Elektron ta'lim” “Электронное обучение” – “E-learning” September, 2022, No2, Vol. 4 ISSN2181-1199.

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ЗАДАЧИ И ВОПРОСЫ ОБРАЗОВАНИЯ УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Бозорова Фазилят студентка Термезского государственного Педагогического института f766946@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассказывается, что роль процесса глобализации в повышении качества образования, связанная с ним точка зрения, поиск решений вопросов и задач, направленных на образование в условиях глобализации.

Ключевые слова: Глобализация, решение, качества образования, мастерские специалисты, перспективность в Узбекистане.

В центре внимания – современное состояние непрерывного педагогического образования в нашей стране, обсуждение проблемных вопросов, которые волнуют всех участников образовательного процесса, перспективные цели и задачи дальнейшего развития педагогического образования.

В целом отметим, что глобализационные тенденции в образовании непосредственно связаны с уровнем общего в национальных образовательных системах. Понятно, что ряд государств имеет совпадающее особенное в образовании. Общее и совпадающее особенное послужило основой для интеграции европейского образования, процесса, который протекает относительно «безболезненно». Национальное узбекское образование, безусловно, характеризуется многим общим с европейским образованием. Однако в части особенного оно существенно отличается. Это относится, в первую очередь, к стандартам и уровням образования, особенностям вертикали и горизонтали системы узбекского образования. Глобализация образования для Узбекистана имеет противоречивые дихотомичные перспективы: с одной стороны, реальная возможность достойно интегрировать в общеевропейское, а впоследствии в мировое образовательное пространство, с другой — разрушение существующей национальной системы образования. В настоящее время перед Узбекистаном стоит задача формирования системы образования, которая воспроизводила бы культурный и интеллектуальный потенциал, способный вывести общество из кризиса и придать ему необходимый запас прочности для вхождения в обще мировое пространство, в том числе и образовательное.

Глобализация — это трудный и противоречивый процесс. Этим объясняется сложное отношение к этому процессу. Современные исследователи оценивают глобализационные процессы достаточно неоднозначно. В отношении к глобализации наметились следующие основные подходы, которые условно можно определить как оптимистический, пессимистический и нейтральный. «Оптимисты» исходят из того, что глобализация — это неизбежный феномен, объективно обусловленный, имеющий в основном позитивную направленность и перспективы. Сторонники этой позиции исходят преимущественно из полного, некритичного приятия глобализации и ее результатов.

Любое крупномасштабное общественное потрясение имеет свою социальную составляющую. Одни попадают в число выигравших, другие — проигравших. При нынешней глобализации это членение особенно очевидно. Выиграли экономически наиболее развитые страны и опирающиеся на них крупные финансово-промышленные комплексы. Именно поэтому они выступают сейчас как основная глобализирующая сила. Проиграли многие менее развитые государства, в первую очередь насильственно глобализируемые, для которых «движение к целостной системе мироустройства обернулось огромными материальными и социальными издержками». Глобализация — это усиливающаяся интеграция экономик и обществ во всем мире.

Глобализация — это неизбежное явление в истории человечества, заключающееся в том, что мир в результате обмена товарами и продуктами, информацией, знаниями и культурными ценностями становится более

взаимосвязанным. Однако за последние десятилетия темпы этой глобальной интеграции стали гораздо более высокими и впечатляющими благодаря беспрецедентным достижениям в таких сферах, как технологии, средства связи, наука, транспорт и промышленность. Глобализация - основной фактор, кардинально влияющие на развитие современной системы образования. На сегодняшний день четкое определение глобализации в научной литературе практически отсутствует. Проблемами глобализации занимаются многие общественные научные дисциплины, при этом в термин "глобализация" вкладываются присущие конкретной науке специфические значения.

Современный гуманитарный дискурс оперирует различными контекстами глобализации образования, апеллируя к мировым тенденциям создания глобальных рынков, становления новой информационной ситуации и превращения знаний в непосредственную производительную силу.

Педагогика может исчезнуть не только как теория и практика обучения, но и как форма гуманитарной рефлексии, если она не сможет найти свои качественные определенности в контексте развития процессов глобализации образования.

Процесс глобализации происходил всегда. И в нем можно выделить несколько этапов.

Первый шаг глобализации — разделение образования на академические предметы, оно затронуло все страны. Второй этап — формирование единой структуры с точки зрения институционализации образовательных учреждений. Третий, современный период, характеризуется приведением к единой форме всех национальных систем образования. Два предыдущих этапа позволяли национальным системам образования сохранять свои культурные особенности, но третий этап не оставляет возможности выхода за четко очерченные границы глобализации. В конечном счете, национальные интересы отходят на второй план.

Без сомнения, у глобализации есть свои плюсы: создание рыночных условий для наиболее эффективного взаимодействия национальных систем образования. Рамки глобализации образования строятся на общих точках национальных систем образования. Именно сходства функционируют как каналы связи. Социальная проблема возникает, когда рамки глобализации становятся строго стандартизированными и не гибкими. В таком случае унификация вызывает определенное давление на национальную систему высшего образования, и появление зон социальной напряженности становится неизбежно.

Наука и образование в условиях глобализации.

Ключевыми проблемами глобализации образования являются:

- стратегии интернационализации;
- транснациональное образование;
- обеспечение международного качества;
- региональное и межрегиональное сотрудничество;
- информационная и коммуникационная технологии и виртуальные

- университеты;
- проблемы равенства и доступности образования.

На мой взгляд, глобализация действительно, с одной стороны, объективный, с другой — субъективный процесс. Понятно, что участия в глобализационных процессах Узбекистане не избежать, но главной задачей становится сохранение ее самобытности, ее культуры, менталитета и т. д. Как и на каких основаниях впишется Узбекистан в глобализирующийся мир — это, по сути, футурологический вопрос, от решения которого зависит наше будущее. Узбекистан — азиатская страна, и это то главное, что должно учитываться при разработке стратегии определения места и роли Узбекистана в мировом пространстве.

Общеввропейские интеграционные процессы в сфере образования, как нам представляется, не являются самоцелью или конечной целью унификации образования, а, по сути, это первая «волна» глобализации. В перспективе прослеживается формирование общемирового образовательного пространства. Глобализация представляет собой процесс интеграции человечества в единое целое, характеризует новую эпоху развития человечества — эпоху глобального мира.

Так вот, в подготовке современного специалиста государство, бизнес должны выделять больше средств на расширение контактов с зарубежными странами, ведущими университетами мира, кампаниями. Страны Юго-Восточной Азии, в которых отмечаются высокие темпы Инновационного развития, как раз и поступают так, направляя большое количество своих студентов в ведущие страны мира.

Литературы:

1. Ахиезер А. С. Россия: критика исторического опыта: В 2 т. Т. 1: От прошлого к будущему. Новосибирск, 1997.
2. Безгласная Е. А. Структурные сдвиги в российском образовании // Преподавание социально-гуманитарных дисциплин в вузах России: Аналит. докл. / Под ред. Л. Г. Ионина. М., 2001.
3. Белая книга: Экономические реформы в России 1991–2001 гг. М., 2002.
4. Возьмитель А. А. Глобализирующаяся Россия // Мир России. 2004. № 1. С. 106–115.
5. Галкин А. А. Поступь глобализации и кризис глобализма // Полития. 2002. № 2. С. 5–21.
6. Госкомстат России. Статистический бюллетень. 2002. Янв. № 1.
7. Грэхем Т. Мир без России? // НГ-сценарии. 1999. 8 дек.
8. Данилевский Н. Я. Россия и Европа. СПб., 1995.
9. Демиденко Э. С. Перспективы образования в меняющемся мире // СоцИС. 2005. № 2. С. 80–87.
10. Добренков В. И. Вызовы глобализации и перспективы человечества // Вестн. Моск. ун-та. 2004. № 4. С. 3–21.
11. Калугина Т. А. Новые информационные технологии в сфере образования: методологические проблемы разработки и внедрения / Под ред. Г. В. Дыльнова. Саратов, 2000.
12. Концепция модернизации российского образования на период до 2010 г. // <http://www.government.ru:8080/government/za>.
13. Кочетков В. В. Глобализация в образовании: информационная война и «промыывание мозгов» или доступ к мировым знаниям и благам цивилизации? // Вестн. Моск. ун-та. 2005. № 1. С. 144–158.

14. Кузнецов В. Глобализация // Год планеты. Политика. Экономика. Бизнес. Банки. Образование / РАН, ИМЭМО. М., 2000.

ОБРАЗ УЧИТЕЛЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА

Хушбоков Ойбек Уралович Старший преподаватель кафедры теории и методики иностранных языков Термезского государственного педагогического института

ЗАМОНАВИЙ ДУНЁДА ЎҚИТУВЧИ ТИМСОЛИ: ЗАМОНАВИЙ ЎҚИТУВЧИНИНГ ДОЛЗАРЪ ВАЗИФАЛАРИ

Хушбоков Ойбек Уралович Термиз давлат педагогика институтининг хорижий тиллар назарияси ва методикаси кафедраси катта ўқитувчиси

THE IMAGE OF A TEACHER IN THE MODERN WORLD: CURRENT TASKS OF A MODERN TEACHER

Khushbokov Oybek Uralovic Senior Lecturer of the Department of Theory and Methodology of Foreign Languages of Termez State Pedagogical Institute

Сегодня важна для учителя не только профессиональная компетентность, но и его моральный облик, его духовный мир, духовные качества. В современный период развития общества меняется сам подход к образованию и воспитанию. В условиях современной социально-экономической системы проблема формирования совершенной личности рассматривается как одна из наиболее актуальных задач. Современная школа в настоящее время находится на пороге обновления. Учителя меняют мир. В современный период развития общества меняется сам подход к образованию и воспитанию. В условиях современной социально-экономической системы проблема формирования совершенной личности рассматривается как одна из наиболее актуальных задач. Решить эти проблемы поможет обращение к духовно-нравственному наследию народа.

Сегодня пересматриваются многие идеологические и нравственные ценности, предпринимаются попытки выработать новые духовные ориентиры и возродить давно забытые традиции.

Каким должен быть современный учитель? Нужно ли педагогу иметь миросозерцание? Обучение без учителя. Социокультурная коммуникация. Нравственное сознание учителя. Новые вызовы. Культура учителя выполняет роль пускового механизма в процессе его творческого саморазвития. Настоящий учитель стремится познать и понять духовный мир ребёнка, щедро делится с ним своими ценностями.

Профессия учителя. Это самая лучшая профессия на свете.

Мы ставим этот вопрос не в отношении личной жизни педагога, а в отношении его педагогической работы: нужно ли для этой работы иметь миросозерцание?

Что для педагогической работы нужно быть знакомым с основными принципами педагогики, что нужна (и это даже важнее) педагогической интуиция, чтобы разбираться в детях, в их индивидуальности, - это признают все [стр.168, 1].

Один из самых главных признаков учительской компетенции – стремление самостоятельно получать новые знания, умения, навыки и использовать их в своей практической деятельности. Развитие профессиональной компетенции происходит в результате работы специалиста в разных методических объединениях и творческих группах, за счет научно-исследовательской деятельности, освоения современных образовательных технологий, передачи собственного учительского опыта, активного участия в различных фестивалях и конкурсах для педагогов. Однако ни один из способов не будет иметь эффекта, если специалист сам не осознает необходимость в развитии и повышении компетенции.

Если связь между учителем и учеником отсутствует, то может быть утрачена традиция в каком-либо виде знания, утрачена связь поколений.

Каждый народ имеет уникальную культуру, которая формируется на протяжении многих веков.

В качестве учителя должен он потребовать дисциплину и сам он должен показывать всем.

Понятие дисциплина вызывает в сфере образования в последнее десятилетие очень резкие дискуссии. У родителей существуют свои собственные представления об этом, педагоги спорят на конференциях.

Der Lehrer ist Helfer, Berater, Unterstützer (nicht z.B. „Dompteur“ oder „Allesbesserwisser“). [5, с. 15]. Перевод с немецкого «учитель – это помощник советник, сторонник (но не укротитель или всезнайка).

Учитель в современном мире – это главная производительная сила. Только Учитель (учитель-профессионал, учитель-творец и исследователь) может спасти положение.

В педагогической профессии регуляторами отношения педагога к своей профессии выступают такие чувства как чувство профессионального долга, ответственности, самокритичность, гордость, честь и др. Все они определяют отношение учителя к себе как представителю педагогической профессии.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Артамонова Е. И. Философско-педагогические основы развития духовной культуры учителя/ Е.И. Артамонова: Дис. д-ра пед. наук – М., 2000.
2. Вульф В.Б. Учитель: профессиональная духовность // Педагогика. – 1995. - №2
3. Зеньковский В.В. Педагогические сочинения. Саранск. Типография «Красный Октябрь» 2002.
4. Философия науки. Высшее образование. Ростов-на-Дону. Феникс. 2006.
5. Weitere 111 Gründe LEHRER zu sein. Eine Hommage an den allerschönsten Beruf der Welt
6. Гуревич П.С. Культурология. Издательство Знание. Москва. 1996.

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING YOSHLAR TARBIYASIGA TA'SIRI

Tilavova Sarvinoz Tolib qizi Termiz davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ommaviy axborot vositalari faoliyatining o'zgarish va muammolar qisqacha ko'rib chiqiladi. Ommaviy axborot vositalari eng asosiy, qudratli va ta'sirchan mafkura vositasi ekanligi, oxirgi paytlarda informatsion hurujlarning yoshlar orasida tez-tez uyushtirilayotgani aslida urushga munosabatning

o'zgarganligidan, qurolning yangi turi kashf qilinganidan darak beradi va uni bartaraf etish bo'yicha chora tadbirlar ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: Ommaviy axborot vositalari (televideniye, kompyuter, Internet, uyali telefon), axborot, qonun, Reuters, France Press, matbuot.

Mamlakatimizda istiqlolning ilk yillaridan demokratik huquqiy davlat qurish va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etish yo'lida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, axborot va so'z erkinligini ta'minlash, ushbu sohani liberallashtirish O'zbekistonda demokratik, huquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim ustuvor yo'nalishi sifatida belgilandi. 1991 yili O'zbekistonda 395 ta OAV faoliyat yuritgan bo'lsa, bugun ularning soni 1437 taga yetdi. Ayni vaqtda, mavjud nodavlat bosma OAV jami bosma OAVning 62,7 foizini tashkil etmoqda. 1990 yilda 9 nashriyot bor edi, bugun ularning umumiy soni 112 ta. Yaratilayotgan imkoniyatlar tufayli matbaa korxonalarining soni ham yil sayin ortib bormoqda.

Bugungi kunda ommaviy axborot vositalari uchun turli imtiyozlar belgilashga qaratilgan qonunchilik tobora takomillashtirilmoqda. Xususan, 2011 yil 30 dekabrda qabul qilingan "Ommaviy axborot vositalarini yanada rivojlantirish uchun qo'shimcha soliq imtiyozlari va afzalliklari berish to'g'risida"gi qaror buning yorqin isbotidir. Mazkur qaror axborot sohasida fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash bo'yicha OAV imkoniyatini kengaytirib, iqtisodiy asoslarini mustahkamlamoqda. Zero, iqtisodiy erkin, baquvvat va mustaqil ommaviy axborot vositalari jamoatchilikka tahliliy, tezkor va xolis ma'lumot etkazib berish imkoniga ega. **YUNISEF** bilan hamkorlikda ona va bola salomatligini muhofaza qilish borasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlar omtimizning har bir fuqarosi Vatanimiz taqdiri uchun o'z mas'ulligini his etgan holda elyurtimizning yanada ravnaq topishiga hissasini qo'shishga intilishiga ko'maklashishi lozim.

Ommaviy axborot vositalari eng asosiy, qudratli va ta'sirchan mafkura vositasidir. Chunki ommaviy axborot vositalari ommaning o'ziga xos tarbiyachisi, muhim tadbirlarning tashkilotchisi, dolzarb muammolarni hal qilishning ta'sirchan quroli bo'lib xizmat qiladi. Aynan ommaviy axborot vositalari orqali milliy qadriyatlarimiz va umuminsoniy qadriyatlar, milliy g'oya va demokratik tamoyillar targ'ib-tashviq qilinadi. Ommaviy axborot vositalari doimo demokratiya va so'z erkinligining o'ziga xos o'lchovi, ko'rsatkichi bo'lib kelgan. Erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalari demokratik taraqqiyotni rag'batlantiradi va mustahkamlaydi. Ommaviy axborot vositalari orqali milliy istiqlol g'oyasini singdirishning yana bir muhim jihati mavjud. Bu jihat - axborot terroriga, mafkuraviy tahdidlarga munosib javob berish, ma'naviy-mafkuraviy jihatdan xalqimizni tobe etishga intilishlarning payini kesish va O'zbekiston fuqarolarida mafkuraviy immunitetni shakllantirish bilan bog'liq.

21 asr – axborot texnologiyalari taraqqiyoti asri. Bugungi kun taraqqiyotini jahon axborot tarmog'i-internetsiz tasavvur qilish mushkul. Ma'lumki, internet-axborot va hujjatlarning o'zaro almashinishini ta'minlaydigan kompyuter tarmoqlarini birlashtirgan xalqaro tizimdir. Internet keng imkoniyatlar eshigini ochdi. Uydan ko'chaga chiqmay turib global tarmoq orqali dunyo kutubxonalari bo'ylab sayr qilib, kurrai zaminning narigi chekkasida joylashgan oliy ta'lim muassasasining masofaviy

(virtual) talabasi bo'lish, hatto elektron xizmatlarni (matnlarni tarjima qilish, video va audiomahsulotlarni tayyorlab berish, kitob va risolalarni sahifalash va hokazo) shartnoma orqali bajarish, pul ishlab topish mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlar yoki messenjerlarning qulayligi-chi? Onlayn konferensiyalar o'tkazish, onlayn malaka oshirish, yaqinlar va tanish-bilishlar bilan tez, arzon video yoki audiomuloqot qilish.

Mana shu jihatlari bilan internet keyingi paytlarda jozibadorlikda televideniye, radio va boshqa axborot vositalarini ortda qoldirmoqda. Lekin internet ko'plab foydali jihatlari bilan birga salbiy oqibatlarini ham namoyon qilmoqda.

Aholida ayniqsa yoshlarda axborot iste'moli madaniyatining sustligi, turli xabarlar oqimidan kerakligini ajratib olishda bilim, malaka va ko'nikmaning yetishmasligi ba'zilarining g'arazli kimsa va oqimlar ta'siriga tushib qolishlariga, internet qaramligi kasalligiga yo'liqishlariga sabab bo'lmoqda.

Xitoy Xalq Respublikasida internetga qaramlik kasallik sifatida e'tirof etilib, uni davolovchi maxsus shifoxonalar tashkil etilgani so'zimizning isbotidir.

Global tarmoq natijasida yuzaga kelgan eng katta muammo, bu, albatta, qaramlik, tobeklik kasalligidir. Yoshlarning ko'p vaqtini inernetda o'tkazishlari global muammoga aylanib ulgurgan. Bugun internet ayrim yoshlar uchun mashhur yozuvchi Xudoyberdi To'xtaboyevning "Sariq devni minib" asari qahramoni Hoshimjon topib olgan sehrli qalpoqchadir. Umuman, internetga qaramlikning eng og'ir jihati real olamni, insoniylik burchi va vazifalarini unutishdir. Inson haqiqiy hayotda yashashi, halol mehnat qilishi, ilm olishi, zimmasidagi vazifalarini sidqidildan bajarishi, elu yurtiga fidoyilik bilan xizmat qilishi, atrofdagilarga foyda keltirishi zarur. Internetda ko'p vaqtini o'tkazadigan insonning ruhiyatida mavhumlik va o'z qobig'iga o'ralib olish holati kuzatiladi. Bu esa uni kelajakda "uchinchi kuchlar" tomonidan manqurtlashishi, zombilashtirilishi uchun zamiin yaratadi.

Bugungi kunda buzg'unchi guruhlar yoshlar ongiga ta'sir qilishda asosan internetdan foydalanayotganlari bejiz emas.

Internetning yana bir salbiy jihati-kishilardagi xudbinlik, manmanlik, zamonaviy tilda ifoda etganda, egosentrizm illatining kuchayishiga sabab bo'lishidir. Bugungi dunyo yoshlari-son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, chunki ular 2 milliard kishini tashkil etmoqda. Bugun internet madaniyati, virtual madaniyat, axborot madaniyati, ma'lumotlardan to'g'ri foydalanish madaniyati kabi tushunchalar hayotimizdan o'rin egalladi. Yoshlarda internet olamida o'z o'rnini to'g'ri belgilash va foydalanuvchilar bilan to'g'ri muomala qilish, virtual olamdagi axborotlarni to'g'ri tahlil qilish malakasini shakllantirish davr talabidir.

Internet rivoji, u berayotgan imkoniyatlar o'ziga xos qaramlikni ham keltirib chiqarmoqda. Ma'lumotlarga ko'ra, dunyo bo'yicha internetdan foydalanuvchilarning taxminan 10 foizi unga mustahkam bog'lanib qolgan. "Ommaviy axborot vositalari terrorchilar uchun kislorod vazifasini utaydi", degan. Bu gapning mag'zini chaqan odam "ommaviy axborot vositalari terrorchilar uchun havodek zarur ekan", degan xulosaga keladi. Bir qarashda bu fikr mantiqsizday tuyuladi. Chuqurroq uylab kursak-chi? Aslida, terrorchilar bir qancha insonlarni shafqatsizlik bilan uldirish orqali millionlarda qo'rquv va daqshat uyg'otishga intiladilar. Demak ularning maqsadlari - uldirish emas, jamoatchilikka kuchli ta'sir

qilishdir. Taassufki, ba'zi ommaviy axborot vositalari uzlari bilmagan holda terrorizmning buzgʻunchilik qoʻshilishini yanada oshirishga "xizmat" qilib qoʻyadilar. Ularning terror oqibatlarini haqidagi vahimali axborotlari insonlardagi qurquvni, daqshatni, himoyasizlik hissiyatini yanada kuchaytirib yuboradi.

Vaziyatni beqarorlashtirish yoki davlat organlari tomonidan qaror qabul qilinishiga ta'sir ko'rsatish yohud siyosiy yoki boshqa ijtimoiy faoliyatga to'sqinlik qilish maqsadida davlat yoki jamoat arbobi yohud hokimiyat vakilining davlat yoki jamoatchilik faoliyati munosabati bilan uning hayotiga suiqasd qilish yoki badaniga shikast yetkazish, mol-mulk musodara qilinib, o'n yildan o'n besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi [1].

O'zbekiston Respublikasining "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonunining 5–moddasi. "Din davlatdan ajratilganligi" Terrorizm, narkobiznes va uyushgan jinoyatchilikka ko'maklashadigan, shuningdek boshqa g'arazli maqsadlarni ko'zlovchidiniy tashkilotlar, oqimlar, sektalar va boshqalarning faoliyati man etiladi. Davlat hokimiyati va boshqaruv organlariga, mansabdor shaxslarga tazyiq o'tkazishga qaratilgan har qanday urinish, shuningdek yashirin diniy faoliyat qonun bilan ta'qiqlanadi [2]. Bu kabi axborotlarga qarshi aksilmi targ'ibotni uyushtirish zarurati tug'iladi.

Xulosa Shunday qilib ommaviy axborot vositalari, Internet tarmog'i, jumladan, ijtimoiy tarmoqlar va mobil messenjerlarda e'lon qilinayotgan aholining hamda yosh bolalarning keng qatlamlari fikriga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi ma'lumotlarning doimiy monitoringini amalga oshirilishi hamda tegishli davlat organlari va tashkilotlari axborot xizmatlari munosabat bildirishi uchun ularga yuborilishi [3]. Texnika rivojlanish asri – deb nom olgan hozirgi davrda yoshlarimizning qanday mafkuraga moyilligi, ularning ongida shakllanayotgan o'y-fikrlari va tasavvurlarini ilmiy asosda o'rganish hayotiy zaruratdir. Yoshlar kamolotiga, ularning hulq-atvoriga va intellektiga bir qancha omillar ta'sir etadi. Bu o'rinda esa albatta, jamiyatda alohida nufuzga ega bo'lgan internet vositalarining roli beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Matbuot va ommaviy axborot vositalari xodimlariga. www.uza.uz 2017 yil 27-iyun.
2. O'zbekiston Respublikasining "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi qonuni. T.: -1998.
3. Ommaviy axborot vositalari mustaqilligini ta'minlash hamda davlat organlari va tashkilotlari axborot xizmatlari faoliyatini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha choratadbirlar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori (Manba: uza.uz)-2019
4. O'zbekiston Respublikasining —Ommaviy axborot vositalari to'g'risidagi (yangi tahriri) qonuni. /Axborot va axborotlashtirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. —T.: Adolat, 2008.

GLOBALLASHUV JARAYONIDA TARBIYANING ISTIQBOLLI MASALALARI VA VAZIFALARI.

Jo'rayeva Malohat Odiljon qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti talabasi.

Anotatsiya: Maqolada milliy tarbiya, uning ahamiyati, bola tarbiyasidagi muhim jihatlar haqida to'xtalamiz. Milliy tarbiyada oila, o'qituvchi va tarbiyalovchining o'rni va ahamiyati haqida fikr yuritamiz. Alisher Navoiyning komil

inson haqidagi qarashlari qisqacha yuritilgan. Maxsus tarbiya muassasalarida tarbiyachining rahbarligida amalga oshiriladigan milliy tarbiya jarayoni haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: milliy tarbiya, ajdodlarimiz merosi, xulq-atvor, sharqona odob, qadriyat, madaniyat, ma'rifat, farzand tarbiyasi, islomiy tarbiya, milliylik, yuksak kamolot.

Bugun millatning bo'y-bastiga va unga nisbatdan fikrlarni ilgari surishdan oldin Sobiq Sovet davrida e'lon qilingan ilmiy adabiyotlarda mavjud bo'lgan ayrim ijobiy fikrlarni hisobga olmay turib, globallashuv sharoitida milliy rivojlanish borasida yuzaga kelayotgan muammolar, millatlararo munosabatlarda yuzaga kelgan tendensiyalarni anglashga urinish samarasizdir.

Sharqona odob ming yillar mobaynida islomiy tarbiya qoidalari asosida tarkib topib, takomillashib borganligi tarixdan ma'lum. Chunonchi, Quroni karim oyatlari mazmuni, Payg'ambarimiz hadislari, sharq allomalari va faylasuflarining kitoblari tarbiyamizning muhim manbai bo'lib xizmat qilgan. Islomiy tarbiya musulmonlar hayotining barcha qirralarini, hatto mayda jihatlarigacha qamrab olgan. Xalqimiz azal-azaldan axloqiy fazilatlarga boy bo'lgan. Ota-bobolarimiz farzand o'stirar ekanlar, ularning xulq-atvoriga, gap-so'zlariga, kishilar oldida o'zlarini qanday tutib, nimalar haqida fikrlashib, o'z maqsadlarini qanday so'zlar bilan tushuntirishlariga katta ahamiyat berishgan. Ular farzandlarining qo'rslik qilishi, kattalar suhbatiga aralashishi, nojo'ya ishlarga zinxor-bazinxor yo'l qo'ymaganlar. Bu narsalarga farzand tarbiyasining eng muhim tomoni deb qaraganlar.

Yoshlarni tarbiyalashda „Mening bolam“, „Sening bolang“ deb ajratishmagan. Tarbiya berish hammaning burchi deb qaralgan. Odamzod dunyoga kelibdiki, mudom mukammal timsol axtaradi, komillika intilib, ruhiy najot yo'lini qidiradi. Shu orzu-intilish samarasi o'laroq, ma'naviyat bobida beqiyos kashfiyotlar qilingan. Inson komillika intilar ekan, zinhor bu intilishning oxiriga yeta olmaydi. Shu bois, men komilman, kamolotga erishdim degan odam xato qiladi. Inson o'z faoliyati mobaynida nuqson va kamchiliklarga ham yo'l qo'yadi. Ammo, shu nuqson-u kamchiliklarni tushunib yetib, ularni tuzatishga harakat qiladigan kishi barkamol insondir.

Noqis uldurkim, o'zini komil degay

Komil ulkim, nuqsin isbot aylagay.

Inson kamolotiga chek-chegara yo'q. Muttasil kamolot sari intilmoq – taraqqiyot boisidir. Darhaqiqat, Navoiy asarlarining har bir sahifasi, misrasi va xulosasida ana shu mezon zo'r kuch bilan tashviq etilib borgan. Chunonchi, Hazrat Navoiyning „Arba'in“ asrida quyiodagi hikmat juda muhimdir.

El aro yaxshiroq deding, kimdur,

Eshitib shubxa ayla raf andin.

Yaxshiroq bil ana ulus arokim,

Etsa ko'proq ulusg'a naf andin.

Mening xulosam shuki, Inson koinotdagi barcha mavjudodlar ichida eng ulug'i hisoblanadi. Uning kamoloti oldida aql hayron qoladi, chunki, inson haqiqat haqida o'ylaydi. Kamolot yo'liga chiqish uchun u asta-sekin o'zligini izlaydi. Shaxs qaysi yoshda bo'lishidan qat'iy nazar, ularning rivojlanishida mehnat faoliyatining ahamiyati kattadir. Bundan tashqari shaxs kamolotga yetishishida, uning barkamol inson bo'lib

yetishishida nafosat tarbiyasi, axloq-odob tarbiyasi, ekologik tarbiya, jismoniy tarbiyalarning o'рни va roli beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rasulova Z. „Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari”.
2. Rasulova Z. D „Inovatsion pedagogik texnologiyalar asosida oliy ta'lim muassasasi o'quv jarayonlarini takomillashtirish mazmuni”.

O'QUVCHILARNI TARBIYALASHDA MILLIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISHNING O'RNI VA AHAMIYATI

*Kenjayeva Maftuna Sherdanqul qizi Termiz davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya yo'nalishi magistranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada qadriyat va uning namoyan bo'lish xususiyatlari, milliy qadriyatlarimiz mazmun-mohiyati, o'quvchilarni tarbiyalashda milliy qadriyatlarimizdan foydalanish o'рни va ahamiyati, o'quvchilar dunyoqarashini tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanish asoslari, milliy qadriyatlar asosida yoshlarmizni tarbiyalashda ta'lim-tarbiya jarayonida qo'yiladigan talablar kabi masalalar o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: milliylik, qadriyat, milliy tarbiya, ta'lim, dunyoqarash, global, dunyoqarash, xalq, millat, elat, tarix, meros, yodgorlik, qo'lyozma, ilm, fan, tafakkur, san'at, axloqiy, fazilatlar, din, urf-odat, an'ana, marosimlar, ma'rifat.

Dunyo ta'lim-tarbiya amaliyotida innovatsion yondashuvlar asosida yoshlar dunyoqarashini tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanish, shaxsning axloqiy va ma'naviy kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ayniqsa, yoshlar dunyoqarashini tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanish, o'quvchilarni qadriyatli fikrlashni rivojlantirishning milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tolerant xulq-atvorni shakllantirishning hamda qadriyatlar asosida ta'lim oluvchilarning global dunyoqarashini tarkib toptirishning muhim ahamiyat kasb etadi. Respublikamizda o'quvchilarining qadriyatli dunyoqarashini shakllantirish, tarixiy-madaniy va milliy merosni keng targ'ib etish orqali ularda milliy g'urur va vatanparvarlik tuyg'usini, ajdodlar merosiga qadriyatli munosabatni qaror toptirish, ularning tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlashga alohida ahamiyat qaratilmoqda. “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” tamoyiliga asoslangan milliy qadriyatlarni singdirish, o'quvchilarni har tomonlama, jismoniy, ruhiy, ma'naviy-axloqiy rivojlantirish orqali ijtimoiy hayotga moslashtirish va turli murakkab vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatish, bunda ijtimoiy-gumanitar fanlarning imkoniyatlaridan keng foydalanish¹⁴⁹ tarbiya fanini o'qitishning asosiy vazifalari sifatida belgilangan. Qadriyat so'zning ma'nosini o'zbek tilidagi qadr ma'nosidan bilib olish mumkin. Qadr tushunchasi serqirra ma'no va mazmunga ega bo'lib, qadriyat sifatida qaralayotgan ob'ekt, narsa, voqea, hodisa yoki biror idealning sub'ekt uchun ijtimoiy ahamiyatini anglatadi.

¹⁴⁹ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 6 iyuldagi 422-son “Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 07.07.2020 y., 09/20/422/1033-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 05.04.2022 y., 09/22/153/0266-son

Qadriyatlar mohiyati jihatidan moddiy va ma'naviy qadriyatlarga bo'linadi va ular quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi:

1. Inson yashab turgan moddiy muhit bilan bog'liq bo'lgan [qadriyatlar](#);
2. An'nalar, urf-odatlar va marosimlarda aks etadigan axloqiy qadriyatlar;
3. Insoniyat aql-idroki va amaliy faoliyati zaminida shakllangan mehnat malakalari va ko'nikmalari, bilim va tajribalari, qobiliyat va iste'dodlarida namoyon bo'ladigan qadriyatlar;
4. Odamlar o'rtasidagi jamoatchilik, hamkorlik, xayrixohlik, hamjihatlikka asoslangan munosabatlarda ko'rinadigan qadriyatlar.
5. Kishilar yoshi, kasbi, jinsi va irqiy xususiyatlari bilan bog'lik bo'lgan qadriyatlar.

Milliy qadriyatlar ayrim xalq, millatlar va elatlarning tarixiy taraqqiyoti jarayonida yaratilgan barcha moddiy va ma'naviy boyliklarning yig'indisidan iborat. Milliy qadriyatlar umuminsoniy va mintaqaviy qadriyatlar bilan birgalikda mavjud bo'ladi. Milliy qadriyatlar masalasiga mustaqillikkacha etarlicha e'tibor berilmay kelindi. Endiliqda mustaqillik va demokratiya jarayoni milliy qadriyatlari qayta idrok etish va anglashni talab etadi. Bu sohada yig'ilib qolgan muammolarni yangicha tafakkur asosida chuqur nazariy mushohada etish hayot taqozosidir.

Milliy qadriyatlar tor ma'noda muayyan bir millatning, elatning qiziqishlari va manfaatlarini ifodalovchi munosabatlar mazmunini tashkil etsa, Keng ma'noda muayyan bir davlatda yashovchi barcha millatlar va elatlarning manfaatlarini hamda qiziqishlarini ifodalovchi munosabatlar yig'indisini aks ettiradi. Milliy qadriyatlarning shakllanishi va rivojlanishi muayyan bir millatning hayoti, turmush tarzi, tarixi, madaniyati, urf-odatlari, tili, o'tmishi, kelajagi bilan uzviy bog'liq bo'ladi.

Milliy qadriyatlar murakkab ijtimoiy-tarixiy hodisa bo'lib, millatning tili, madaniyati, tarixi udumlari, jamiki moddiy va ma'naviy boyliklari, iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy hayotini har tomonlama qamrab oladi. Insonning qaysi millatga mansub ekanligi uning tuyg'usida ham aks etadi. Milliy tuyg'u – tabiiy tuyg'udir. Unda millatning tarixi, hozirgi ahvoli, milliy ruhiyati va xususiyatini tushunish hissiy shaklda mujassamlashgan bo'ladi. Insonda milliy ong va g'urur bo'lmasa, u o'zining qaysi millatga mansubligini xis etmasa, uning o'z milliy manfaat va qadriyatlarini qanday qilib anglashini tasavvur qilish kiyin. [Toki millatlar](#), milliy manfaatlar mavjud ekan, milliy munosabatlar ham, milliy tuyg'ular ham, milliy qadriyatlar ham saqlanib qolaveradi. Millatni milliy qadriyatlardan mahrum qilishga urinish tarix va insoniyat uchun eng katta jinoyat ekanligini bugun tushunib etayapmiz.

Milliy o'zlikni anglash aynan ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirish, o'z xalqining tarixi, madaniy merosini o'rganish, bugungi holati va ertanga istiqbolini aniq tasavvur etishdan boshlanadi. Har bir insonning mehnati, faoliyati, hayotiy

maqsadlari ma'lum bir qadriyatlarga erishish, moddiy va ma'naviy boyliklarga ega bo'lishga yo'naltirilgan bo'ladi. Milliy ma'naviy meros, qadriyatlarning tarkibi, ko'rinishlari Milliy ma'naviy meros va qadriyatlar tushunchasi keng qamrovli tushuncha bo'lib, uning tarkibi quyidagilardan iborat:

- tarixiy meros va tarixiy xotira;
- madaniy yodgorliklar, qadimiy qo'lyozmalar;

- ilm-fan yutuqlari va falsafiy tafakkur durdonalari;
- san'at va milliy adabiyot;
- axloqiy fazilatlar;
- diniy qadriyatlar;
- urfodat, an'ana va marosimlar;
- ma'rifat, ta'limtarbiya va hokazolar.

O'zbek xalqi jahon madaniyati hazinasiga munosib hissa qo'shgan millatlar qatoridan faxrli o'rinni egallaydi. Madaniy yodgorliklar, me'morchilik san'ati namunalari, qadimiy qo'lyozmalar-milliy ma'naviyatning bebaho durdonalari, xalqimiz uchun eng qadrliligi va muqaddas bo'lgan boyliklardir. Bularni avaylab asrash, kelajak avlodlarga yetkazish ma'naviyat sohasidagi eng dolzarb vazifadir.

Milliylik xalqning ruhiyati va ma'naviyati, ayniqsa, san'at va adabiyot rivojida yorqin ifodalanadi. Ezgulik va poklikni, insoniylik va haqqoniylikni kuylagan buyuk asarlar, qaysi janrda yoki qaysi tilda yaratilganidan qat'iy nazar, jahonga taniladi, pirovardida yana shu millatning xalqaro nufuzini yuksaltiradi.

Milliy ma'naviy qadriyatlar tizimida axloqiy sifat, diniy qadriyatlar munosib o'rin egallaydi va milliy o'zlikni anglashning muhim sharti, omili sifatida namoyon bo'ladi. Axloqiy va diniy qadriyatlar aksari hollarda o'zaro bog'liq bo'lib, jamiyatning ma'naviy yuksalishida, yosh avlod tarbiyasida birdek muhim ahamiyatga ega. Har bir xalq, millat yaratgan ma'naviy qadriyatlar, uning dunyoga qarashi va hayotga munosabati, o'ziga xos betakror xususiyatlari, ayniqsa, urf-odat va marosimlarda to'laqonli namoyon bo'ladi. Marosimchilik bir qator ijtimoiy funksiyalarni bajaradi, milliy o'zlikni saqlashda, yoshlarni tarbiyalashda, muayyan royalarni ruhiyatga singdirishda katta ahamiyat kasb etadi. Tarbiya va ta'limning milliy xususiyatlari ham ma'naviy qadriyatlar tizimida o'z o'rniga ega.

Xalq kelajagi yoshlarga bog'liq ekanligi qanchalik haqiqat bo'lsa, bularni milliy ruhni tarbiyalash zarurati ham umum e'tirof etilgandir. Milliy tarbiya- xalqning o'z-o'zini saqlash va istiqbolini ta'minlash omilidir. Barkamol avlod tarbiyasida milliy qadriyatlarimizning o'rni juda katta. O'zbek xalqining yoshlari milliy g'oya, qadriyatlar bilan yo'g'irilgan tarbiyani olishi kerak. Yoshlarmiz bugungi kunda har tomonlama barkamol avlod bo'lib etishib kelmoqda. Zamonaviy taraqqiyot bizning yoshlarmiz dunyoqarashiga xam kuchli ta'sir ko'rsatmoqda albatta. Ana shunday sharoitda xam biz kattalar yoshlarning barkamol bo'lib shakllanishiga katta e'tibor qaratib, ularning milliy qadriyatlarmizni e'zozlashlariga o'rgatib bormog'imiz asosiy vazifalarimizdan biridir.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kun yoshlari milliy urf-odatlarimizning shakllarini, aniq mazmunlarini chuqur anglagan bo'lishlari lozim. Ana shundagina kelajak avlod o'zbek millatining qadriyatlarni, ma'naviyatini, madaniyatini saqlab qoladigan, vatanni ximoya qiladigan insonlar bo'lib etishadilar. Bu ezgu maqsadlarning amalga oshishida ota-onalar, pedagog murabbiylar xamjixat bo'lib xarakat qilishlari muhim. Milliy qadriyatlar o'quvchilarning nafaqat ma'naviy qiyofasini shakllantiruvchi, shuningdek, kerakli mutaxassislikni egallab, ularni mamlakat va dunyo taraqqiyotida faqat bunyodkorlik uchun yo'naltirishda ham yetakchi kuch Shu bois, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ta'lim tizimiga keng joriy etilishi, ushbu talim jarayonida an'anaviy va interfaol metodlardan foydalanish lozim.

Jamiyatimizda ma'naviy yangilanishlar, yuksalishlar jadal kechayotgan qolaversa globallashtiruv jarayoni qadriyatlarimizga o'z ta'sirini ko'rsatib turgan bir paytda, o'quvchi-yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Milliy qadriyatning asosiy belgisi va o'zagi, milliy axloq, milliy his-tuyg'u, milliy ruhiyat kabi masalalar bilan bog'liq, shu bilan birga, milliy qadriyatda milliy manfaat masalalarini ham o'rganib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Millatlarning o'z-o'zini anglash jarayoni takomillashgan sari milliy manfaatlari bilan birga milliy qadriyatlari ham kuchayib, mustahkamlanib boraveradi. Milliy qadriyatlarning kuchayib borishi mahdudlikka, milliy xudbinlikka, o'z millati manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yish, boshqa millatlar va xalqlar manfaatlarini hisobga olmaslikka olib kelmasligi kerak. Qadriyatlar qanchalik bir-biriga yaqinlashib, ta'sir ko'rsatmasin, har bir millat uchun ma'naviy kamolotning asosiy yo'li va mezonini milliy qadriyatlar bo'lib qolaveradi. Bundan tashqari, har bir xalq qadrlagan narsa yoki hodisa, birinchi navbatda, uning milliy ma'naviyati bilan bog'liq bo'ladi. Milliy qadriyatlarni qandaydir o'zgarmas hodisa deb qaramaslik kerak. Milliy taraqqiyot bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy hayotning takomillashib borishi, yashash va mehnat qilish sharoitlari o'zgarishi bilan milliy qadriyatlar ham rivojlanib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Vatanimiz taqiyoti va kelajagi yo'lida yanada hamjihat bolib, qat'iyat bilan harakat qilaylik". "Xalq so'zi" 2017.16-iyun.8-son
2. Karimov, Islom Abdug'aniyevich. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. -T.: «Ma'naviyat», 2009.- 176 b.
3. "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi" 2019-yil 31-dekabr.
- M. Sharifxo'jayev, Z. Davronov "Ma'naviyat asoslari "(O'quv qo'llanma)-Toshkent Moliya instituti, 2006.38-bet
4. Otamurodov S., Husanov S., Ramatov J. Ma'naviyat asoslari. O'quv qo'llanma. T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. «O'AJBNT»Markazi, 2002.84- 213 bet.
5. Quronov M. "O'zbek xarakteri va milliy g'oya". T.: Ma'naviyat, 2006. -128b.
6. Subutoy Dolimov, Ulug'bek Dolimov "Qobusnoma"- O'qituvchi 2017.28-bet
7. Tursunxo'ja Xidoyatxo'jaev. Farzandlar jannat rayhonlaridir. T., "Yangi asr avlodi", 2002, 31-bet.
8. T. Mirzayev, A. Musaqulov va B. Sarimsoqov "O'zbek xalq maqollari"- "Sharq" 2005.11-37-52-54 b
9. Usmon Hosil " Odatnoma "-Toshkent- " O'zbekiston " 2016 yil 174 b.
10. Ubaydulla Uvatov "Hadislar- bolalarga"-Toshkent "Adolat" 2004, 31-64-bet
11. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 6 iyuldagi 422-son "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida "Tarbiya" fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 07.07.2020 y., 09/20/422/1033-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 05.04.2022 y., 09/22/153/0266-son.

MUSTAQILLIKKA ERISHGACH UZLUKSIZ TA'LIMDA O'ZBEK TILIGA BO'LGAN E'TIBOR

Nurmaxmatova Feruza Normaxmad qizi Termiz davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalish talabasi Tel +998915144520

ANNOTATSIYA: Ushbu “Mustaqillikdan so‘ng o‘zbek tiliga bo‘lgan e‘tibor” maqolasida o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilishi, xalqaro nufuzda tutgan o‘rni, o‘zbek tiliga ehtirom va uzluksiz ta’lim muallif tomonidan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Davlat tili, Renessans, BMT, ma’naviy meros, moddiy va madaniy yodgorliklar, davlat ramzi, muloqot vositasi va boshqalar.

Tobora jadallashib, rivojlanib hamda globallashib borayotgan davrda dunyo olimlarining hisob-kitoblariga ko‘ra, jahonda ikki yarim mingtadan besh mingtagacha, ba’zi manbalarga ko‘ra besh mingtadan yetti mingtagacha tillar borligi ma’lum. Bu tillarning ayrimlarida bir necha o‘n, yuz millionlab insonlar so‘zlashsa, ayrimlaridan bir necha ming insongina foydalanadi, xolos. Jahonda keng tarqalgan yigirmaga yaqin til oilalari mavjud. Bizning ona tilimiz ya’ni o‘zbek tilimiz oltoy tillar oilasiga kiruvchi qarluq guruhidan joy egallagan. Shuningdek, o‘zbek tili qadimiy hisoblangan turkiy tillardan biri hisoblanadi. Ushbu ma’lumotlar shundan dalolat beradiki, ajdod va avlodlarimiz tomonidan yaratilgan o‘zbek tili asrlar osha rivojlanib, turkiy tili millat va xalqlar orasida keng tarqalib, yanada sayqallashib, yuksak madaniy tilga aylanganligi va o‘zining tarixiyliги bilan ham ahamiyatli hisoblanadi. Ota-ona o‘z farzandlariga yaxshi xulq, yaxshi odob, yuksak ma’naviyat va yaxshi tarbiya berishdan ortiq ma’naviy meros qoldira olmaganidek, ajdodlar ham avlodlariga shu yurtga xos bo‘lgan ma’naviyatning yuksak ko‘rinish, yaratuvchanlik va tafakkur mahsuli bo‘lmish bebaho moddiy va madaniy yodgorliklar hamda tarbiyalovchi, ilm-u ma’rifat nurlari bilan boyitilgan asarlar va eng muhimi, o‘z ona tilidan bo‘lak buyuk meros qoldira olmasa kerak.

O‘zbek tili – O‘zbekiston Respublikasi aholisining ko‘p qismini birlashtirgan o‘zbek xalqining ona tilidir. U O‘zbekiston birligi va yaxlitligi, jamiyat jipsligining muhim omili hisoblanadi. O‘zbek xalqining, uning milliy madaniyati va o‘ziga xosligini ifoda etuvchi vosita bo‘lmish o‘zbek tilining har tomonlama rivojlanishini ta’minlash, mazkur tilning davlat tili maqomidek salohiyatini izchil va to‘liq ro‘yobga chiqarish muhim vazifa hisoblanadi. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda o‘zbek adabiy tilini rivojlantirish masalalari ga alohida e‘tibor qaratilmoqda . Buning natijasida o‘zbek tili davlat tili , davlat ramzi , milliy madaniyat va ma’naviyatni ifodalovchi hamda ularni kelajak avlodga yetkazuvchi muhim muloqot vositasi darajasiga ko‘tarildi. O‘zbek tilining xalqaro miqyosdagi nufuzi oshib, faol muloqot vositasiga aylanib kelmoqda. Turli darajadagi rasmiy uchrashuvlar, muzokaralarda ona tilimiz keng qo‘llanilayotgani, chet eldagi ko‘plab universitetlar, nufuzli ilmiy muassasalarda o‘zbek tili markazlari tashkil etilib , ularda ona tilimizni o‘rganishga qiziquvchilar safi tobora ortib bormoqda quvonarli holat. Qadim Movarounnahr diyorida asosiy boyliklari qatorida munosib joy egallagan o‘zbek tili tarixda ilk marotaba 1921-yilda Buxoro Xalq Jumhuriyati Nozirlar Kengashi¹⁵⁰ qaroriga binoan “Davlat tili” deb e’lon qilingan edi. Mustaqillik yo‘lidagi ilk huquqiy qadam – o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilishidir. O‘zbek tiliga yuksak darajada ahamiyat berib ulug‘lanishi natijasida, 1989-yil 21-oktyabr kuni, O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishishidan ancha oldin, SSR Ittifoqi davridayoq “Davlat tili” maqomi berildi. Shu o‘rinda Yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyevning ushbu fikrlarini keltirish

¹⁵⁰ O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi

jozidir: *“Davlat tiliga bo‘lgan e’tibor mustaqillikka bo‘lgan e’tibor, davlat tiliga ehtirom va sadoqat ona Vatanga ehtirom va sadoqatdir!”¹⁵¹*”.

O‘zbekistonda nafaqat o‘zbek tili, balki boshqa millat va elatlarning tillari, urf – odatlari hurmat qilinishi bosh qomusimiz va milliy qonunchiligimiz hisoblangan Konstitutsiyamizda aks etgan. Uning amaliy isbotini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4 – moddasidagi quyidagi modda misolida ko‘rish mumkin: *“O‘zbekiston Respublikasining davlat tili o‘zbek tilidir. O‘zbekiston Respublikasi o‘z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf – odatlari va an‘analari hurmat qilinishini ta’minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi”¹⁵²*. Shuni ta’kidlash kerakki, o‘zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi xalqimizning milliy mustaqillikka erishish yo‘lidagi muhim qadamlaridan biri bo‘lgan edi. Istiqbol yillarida mamlakatimizda barcha yo‘nalishlarda bo‘lgani kabi tilimiz taraqqiyotida ham muhim o‘zgarishlar yuz berdi. O‘zbek tilining xalqaro miqyosda obro‘si oshdi. Milliy tilimizga bo‘lgan e’tibor va hurmatni Davlatimiz rahbarining Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida¹⁵³ so‘zlagan nutqida yana bir bor tarixiy ahamiyat kasb etgan, desak to‘g‘ri bo‘ladi. Eng buyuk qudrat va ma’anviy boylik ona tildadir.

"Bugungi kunda biz yangi O'zbekistonni, yangi Renessans poydevorini barpo etishdek ezgu maqsadlarimizga erishishda, hech shubhasiz, ona tilimizning hayotbaxsh qudratiga tayanamiz. Chunki, necha asrlar osha ajdodlarimizdan bizga bezavol o'tib kelayotgan ona tilimizning ravnaqi va istiqboli haqida qayg'urish – bu millatning o'zligini anglashi, uning ma'naviy kamolotini yuksaltirish uchun kurash demakdir. Davlat tilining obro'-e'tibori – butun xalq, butun jamiyatning obro'-e'tiboridir" ¹⁵⁴– deya ta’kidlaydi Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi
2. “Kongress-xoll” saroyida 21-oktyabr kuni o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o‘ttiz yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdan olingan nutq
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi - Toshkent, 2018.
4. 23.09.2020 yil BMT Bosh assambleyasining 75-sessiyasida so‘zlagan nutqi
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbek tili bayrami munosabati bilan mamlakatimiz xalqiga yo'llagan tabrigida qayd etilgan.

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИНИ ДАРСДАН ТАШҚАРИ МАШҒУЛОТЛАРДА ТАРҒИБ ҚИЛИШ

Рўзиқул Мустафоқулов – Термиз давлат университети ижтимоий фанлар факультети бошланғич таълим кафедраси доценти, филология фанлари номзоди. Сайфиддинова Нафосат-Термиз давлат Педагогика институту талабаси.

Калит сўзлар: пари, дoston, Соқибулбул, бахши, Гўрўғли, бек, ғирот, Урганч.

¹⁵¹ “Kongress-xoll” saroyida 21-oktyabr kuni o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o‘ttiz yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdan olingan nutq

¹⁵² O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi - Toshkent, 2018.

¹⁵³ 23.09.2020 yil BMT Bosh assambleyasining 75-sessiyasida so‘zlagan nutqi

¹⁵⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbek tili bayrami munosabati bilan mamlakatimiz xalqiga yo'llagan tabrigida qayd etilgan.

Анонtatsiя: Ўқувчилар ўртасида бахшичилик санъатини кенг тарғиб қилишда «Соқибулбул» достонининг аҳамияти беқиёс. Мақолада Соқибулбул ва Гўрўғлибекнинг дўстлик муносабатлари чин маънода намоён бўлган. Оналик тимсоллари ёритилган. Хушвақт бахши достончилик маҳорати очик ойдин кўзга ташланади. Ўқувчи ёшлар учун тарбиявий-манавий аҳамияти катта.

Ота-боболаримиздан бизгача етиб келган достонларни уларнинг вариант ва версияларини тўплаш, айтиш кунларда бахшилар дўмбира дафтарида сукут сақлаб ётган янги-янги термалар ва достонларни таҳлил қилиш ва чоп этириш муҳим вазифаларимиздан ҳисобланади.

Шу жиҳатдан Ўзбекистон халқ бахшиси Хушвақт бахши Мардонакуловнинг ёзиб олинган «Соқибулбул» достони эътиборга сазовордир. Шунини айтиш керакки, бу асар «Гўрўғли» туркумидаги анъанавий достонлар сериясида муҳим ўрин тутди ва уни тўлдиради. Чунки шу вақтгача «Гўрўғли» туркумида айтилиб келган достонларда, Гўрўғли, унинг беклари, пари ёрлари, асраб олган фарзандлари ҳақида достонлар бор эди-ю, аммо Соқибулбул ҳақида бундай достон йўқ эди. Унинг номи, Гўрўғлига алоқадорлиги жиҳатлари, унга қандай қўшилганлиги тўғрисида достон йўқ эди. Бунинг устига «Гўрўғли» туркумидаги достонлар қандай юзага келганлиги ҳам номаълум эди.

Хушвақт бахшининг айтишича, бу достон аслида бўлган, лекин нима учундир, унутилган, бахшилар репертуаридан тушиб қолган. Хушвақт бахши бу достон сюжетини отаси Мардонакул бахшидан эшитган.

Достон сюжетини асосан уч қисмга ажратиш мумкин:

1. Аҳмад Сардорнинг Чамбил шаҳрини бунёд этиши, Гўрўғлининг туғилиши, унинг етти ёшида сафар ихтиёр қилиши билан боғлиқ тасвирлар.

2. Гўрўғлининг лоқай ўзбеклар юртидаги саргузашти, Соқибулбул билан дўст бўлиб, бирга ўз юртига қайтиши.

3. Гўрўғлининг ўз юртида беклик даврини суриши, вафотигача бўлган ҳаёти тафсилоти ва бунда Соқининг ўрни масаласи.

Хушвақт бахши достонида анъанавий достонлардаги Чамбил, Гўрўғли таърифида берилган тафсилотлардан маълум фарқли жиҳатлар ҳам учрайди.

Масалан, анъанавий достонларда Чамбил шаҳри Гўрўғли томонидан бунёд этилади. Унинг тушида Ғовсил Ғиёс «Чамбил шаҳринг бўлсин» деган.¹⁵⁵

Гўрўғлибек ҳар замон тоғасиникига бир келиб, бошқа вақтлари ўз мастлик машғулотида Ғиротни миниб юрар эди. Ўзига-ўзи «Менинг Чамбил шаҳрим қаерда бўлар экан?» деб маслаҳат қилиб сўрарди. Така билан Ёвмит ўртасида Хўжатов деган қирмисон таҳогчанинг этагида бир чангиган бел бўлиб, бу ёғи Урганч, Хунхоргача эди. Бир куни Гўрўғлибек бир карвон йўли бор жойга бориб қолиб, қараса, белнинг юқорисида Хўжатовдан бир озроқ, сув оқиб, бир ялангликдан ўтиб, кумга сингиб ётибди. Гўрўғлибек: «Чамбил шаҳримни шу ердан қилиб олсам бўлар экан», деб, шу ерда бир ғўланинг тагини ўзича маскан қилиб, йўлнинг ёқасидан бир чортоқ қилдириб олиб, ҳар замонда келганида шу чортоқнинг тагида оти ва ўзи ёмғирдан, қордан сақланиб, йўлдан ўтган карвонларни, савдогарларни тутиб олиб: «қани туркман элининг хони

¹⁵⁵ Қаранг: Гўрўғлининг болалиги, достон айтувчи Раҳматулла Юсуф ўғли, Т., «Фан», 1994, 115-бет.

Гўрўғлибекка закотларингни тўланглар», -дейдиган бўлди, иш қилиб, ҳар нима бўлса ҳам, савдогарлар Гўрўғлибекдан ҳазар қилиб: «Шу чортоқли, чангли белдан ҳалиги ўғри кўрмай, эсон-омон ўтиб кетсак, бўлар эди», дейишарди.¹⁵⁶

Хушвақт бахши достонида эса, юқорида таъкидлаганимиздек, Чамбил шаҳрининг бунёд этилиши Аҳмедбек номи билан боғлиқ.

«Эрон билан Така туркман орасида катта карвонсарой бор эди. Шу карвонсарой чорраҳа йўли устида қурилган эди. Тўрт томондан келган карвонлар шу карвонсаройда молларини айирбош қиларди. Бу тўрт чорраҳа Эрон, Турон, Балхиван, Зарнигор, Гуржистон, Исфихон, Нимфижаҳон қирқ мингу қирқ тўрт шаҳардан савдогар келар эди, бир ойлаб савдо қилардилар.

Бу карвонсаройнинг об-ҳавоси жуда ёқимли бўлгани учун, одамлар бу ерда узоқ вақтлаб туриб қолар, баъзан кишилар шу ерда қолишни орзу қилишарди. Бу карвонсаройни Така туркман беклари курдирган эдилар. Бу карвонсаройга одамлар тўлиб, қолганлигини билган туркман беги ўзининг аскарлари сардори Аҳмад Сардорни саройни обод қилиш учун юборди».¹⁵⁷

Анъанавий айтиб келинаётган дostonларда Гўрўғли душман юртида туғилади. «Қизилбошларнинг подшоси Хункар шоҳ Гаждумбек билан Ҳасанбекни текшириб, Одамбекнинг ўғиллари эканини билиб: «Туркманнинг белгили ўғиллари эканини билиб, буларнинг орқасидан элати оёққа турмасми», деб хавф қилиб, Гаждумбек билан Ҳасанбекни озод қилиб, юртидан бир тўда озод қилинган туркманларга Гаждумбекни бошқа қилиб, шаҳарнинг бир четидан қўриқни буларга ер қилиб берди. «Туркман бир ёғи дарё, бир ёғи даштлик жойда ўтирар эди, уларнинг гўристонни дашт бетида эди. Ҳилолой кўмилгандан кейин гўрда туғди».

Хушвақт бахши куйлаган дostonда эса Бибиҳилол Чамбилнинг ўзида вафот этади. «Аҳмадхон Бибиҳилолга қирқта каниз қўйди. Қизлар Бибиҳилолни парвариш қилишди. Аммо, бахтга қарши, Аҳмадхоннинг синглисидан қолган битта-ю битта Бибиҳилол жияни ҳам ўн олти ёшида тўсатдан оламдан ўтади».

Аъанавий дostonларда, юқорида кўрганимиздек, «чамбил» номи тоғнинг чангиб ётган бели маъносидан олинган. Уни халқ қўйган.

Хушвақт бахши дostonида эса бу номни туркманларнинг подшоси Сайёрахон қўяди. У шундай дейди: «Қадрли дўстлар, бирор шаҳарнинг номи ўзига, албатта жойига, табиатига, халқига мос ном билан аталади. Шундай экан, биз ҳам шунга амал қилиб тутайлик. Мана, шаҳрингизга тўрт томондан сув келади, тўрт томондан йўл келади ва кетади. Шундан келиб чиқиб, чор орқали чамбил бўлсин».¹⁵⁸ Тўрт тови бор Халойиқ Сайёрахоннинг бу қўйган номини хурсандчилик билан қабул қилади.

Анъанавий дostonларда Гўрўғлининг отаси аниқ, «Ҳилолойимнинг бўйида ҳомила бор эди. Тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соат, тўққиз дақиқа ўтиб, Ҳилолойга тўлғоқ пайдо бўлиб, шу аҳволга Ҳилолой туғолмай, қийналиб, охири ҳалок бўлди».¹⁵⁹

¹⁵⁶ Хушвақт бахши Соқибулбул, Дoston, қўлёзма, қайта ишланган, 1-2-б.

¹⁵⁷ Гўрўғлининг туғилиши, дoston, айтувчи Раҳматтулла Юсуф ўғли, 23-24-б.

¹⁵⁸ Чортоқли Чамбил, 117-118-б.

¹⁵⁹ Хушвақт бахши. Соқибулбул, дoston, қўлёзма, 11-б.

Хушвақт бахши достонида эса Ҳилолой бокира оламдан ўтади, унинг гўрида бола ғойибдан пайдо бўлади. Шунинг учун ҳам болани кўрган Аҳмадхон ёнига сарой аҳлини чақириб маслаҳат солади:

Чамбил халқи қандай шумлик ўйлайди,
 Хаёлига ҳар хил гаплар келмайми?
 Худо мендай бекни дарҳол олмайми?
 Аҳмад шўрлик маломатга қолмайми?
 Эл ичида ҳар хил гаплар бўлмайми?
 Баринг бирдай маслаҳат бер, халойиқ,
 Бу боланинг отаси ким демайми?

Аъанавий дostonларда Аҳмад сардор ҳеч қачон сардорликдан юқори кўтарилмаган. Хушвақт бахши дostonида эса Чамбил юрти тиклангач, у подшо даражасига, кўтарилиб, юртни адолатли бошқаради.

Бошқа дostonларда Гўрўғли дастлаб Ҳасанбек тоғанинг кўлида, кейинроқ Аҳмад тоғанинг кўлида ўсади. Хушвақт бахшининг дostonида эса у бирдан Аҳмадбек тоғанинг кўлида ўсади.

Бошқа дostonларда Гўрўғли қирқ чилтонларга кейинроқ ғорда учрайди.¹⁶⁰ Хушвақт бахши дostonида эса қирқ чилтонлар уни гўрдаги гўдаклик чоғида парвариш этишади. «Аҳмадхон секин-аста гўр тешигидан сингалаб ичкарига қаради. Гўр ичида қирққа яқин оқ уст-бошли нуроний чоллар бир бола билан суҳбат қилиб ўтирганлигини кўрди, лекин жияни бибиҳилолни гўр ичида кўрмади. Аҳмадхон ҳар қанча кулоқ солмасин, суҳба тини сира эшита олмади. Охири ҳалақит бермай, деб изига қайтди».¹⁶¹

«Гўрўғлининг болалаги» дostonида Юнус ва Мисқол париларнинг руҳи Гўрўғлига хуштор бўлиб, шу туркман элида айланиб юради. Улар сойда кир ювган бўлиб кўзига кўринади.¹⁶²

Хушвақт бахши дostonида эса улар «ойна жаҳон»да кўринади. «Чамбилнинг Ўтапир деган бир баланд чўққиси бор эди. Дурбин тутиб қараган, одам шу Ўтапирнинг устига чиқиб қаради. Ўтапирга чиққан одам тўрт томонни кўрар эди. Гўрўғли шу чўққини кўрсатди. Карвонбоши бор норларини юқдан бўшатиб, ҳайдаб жўнади. Чўққи этагига бориб, қирқ норнга аравани бойлаб, Ўтапирнинг устига чиқиб, норларни аравадан бўшатиб, «ойнаи жаҳон»ни очиб, муруватини буради. «Ойнаи жаҳон» ишга тушди. Исфaxon, Нисфижаҳон, Эрон, Турон, Зарнигор, Болхувон, Туркистон, Покистон, Ҳиндистон, Арабистон мамлакатлари кўринди. Яна «ойнаи жаҳон»ни Эрон юртига қаратиб, Боғи Эрам мамлакатини кўришди. Ҳамма мамлакатлардан чиройли экан. Қарашсаки, Боғи Эрамда қанча деуу парилар сайр қилиб юришибди. Бир гул ховузнинг ёқасида қирққа пари қизлар бир-бирига сув сепишиб ўтиришибди. Гўрўғли билан Соқининг ҳам ёши ўн тўртга етган эди. Париларни кўриб, «ойнаки жаҳон»нинг олдидан кетмай қолдилар. Буни англаган карвонбоши: «Эй подшои олам, сизлар каби ҳамма подшолар бу париларга ошиқ бўлишади, аммо булар пари-да, мана

¹⁶⁰ Хушбоқ бахши қўлёзма, 8-б.

¹⁶¹ Гўрўғлининг туғилиши, айтувчи Р.Юсуф ўғли 73-74-б.

¹⁶² Хушбоқ бахши қўлёзма, 16-б.

шу «ойнаи жаҳон»да биз қандай кўриб турган бўлсак, улар ҳам бизни шундай кўриб туришибди. Булар биздан илғарроқ, одамзодни писанд қилишмайди. Ўзидан исмгарроқ одам бўлмаса, бу париларни ром қилолмайди», деди. Шу пайт парилардан бириси гап бошлади: «Сингилларим, ҳамма мамлакатни кўриб юриб эдик. Чамбил деган шаҳарнинг устидан учиб ўтдик. Шунда икки болани кўрдик. Ана шу болалар бизни ҳам кўриб турибди. Мен ана подшо боладан кўрқаман. Шу бола девлардан ҳам зўр. Бу бола бизнинг юртимизни топди, аммо қандай келишини, қаердан юришини билмайди. Шунисига ҳам шукур. Бу боланинг гапини ҳеч ким икки қилмайди. Агар юртимизни топиб келса, бизларни хотинликка олади», деди. Гўрўғлихон мийиғидан кулиб: «Соқижон дўстим, сенинг айтган гапларингни шу парилар ҳам айтди, энди ишондим, менда ана шундай қобилят бор экан. Қани, карвонбоши, «ойнаи жаҳон»нинг нархи қанча», деди.¹⁶³

Бошқа анъанавий дostonларда Гўрўғли Юнус ва Мисқол парини 20 ёшга тўлганда тушида кўради. «Бошқалар ўн олти ўн етти ёшида эр етса, полвон одам йигирмадан ошиб эр етар экан. Гўрўғлибек ҳам энди йигирма ёшга қадам кўймоқчи бўлаётганида, эр етибди. Шу кеча тушида бири ой бўлса, бири кун, бири гул бўлса, бири ғунча «Осмон билан ернинг оралиғида Юнус пари билан Мисқол парини кўрди».¹⁶⁴

Хушвақт бахши дostonида эса, юқорида кўчрганимиздек, ўн тўрт ёшида ушбу мақсадда сафарга отланади.¹⁶⁵

Бошқа дostonларда Гўрўқлининг бу сафаригача қирқ йигити шаклланиб бўлади.¹⁶⁶ Хушвақт бахши дostonида эса улар кейин шаклланди. Уларни ҳам Соқибулбул Аҳмадхон билан «ойнаи жаҳон»да турли мамлакатларда кўришади ва «Чамбилга муносиб йигитлар экан» деб қўйишади.¹⁶⁷

Бошқа дostonларда Соқибулбул Гўрўғлининг отбоқари. У Ғиротни нафақат Гўрўғлига, балки унинг Авазхон, невараси Нуралининг сафарларида ҳам абзаллаб келтиради. «Бу сўзни Нуралихондан эшитиб, Гўрўғли: «Асли ота боласида, булар бир нарсага кўз тикса, қилмай, Ғиротни бермасам бўлмас», деб оқибулбулни чақириб: «Ғиротни абзаллаб, чоқлаб, эгарлаб олиб келгин», деди.¹⁶⁸

Хушвақт бахши дostonида эса у Гўрўғлининг вазири сифатида таъриф этилади. У отни абзаллашни ўз чўрисига буюради. «Соқи ҳам» майли деб Гултан чўрисига буюрди.¹⁶⁹

Анъанавий дostonларда Ғиротнинг пайдо бўлиши Ҳовдак кўлида чиққан айғир билан боғланади. «Кулардан бир кун кўклам чоғи ола байталини етаклаб Ҳовдак кўлини ёнида юрса, байтали замга келган экан, кўлдан бир ёввойи от чиқиб, байталга чопиб, яна қакйтиб сувга кириб кетди».¹⁷⁰

¹⁶³ Гўрўғлининг болалиги, 111-б.

¹⁶⁴ Хушбоқ бахши қўлёзма, 14-15-б.

¹⁶⁵ Гўрўғлининг болалиги, 108-110-б.

¹⁶⁶ Хушбоқ бахши қўлёзма, 28-бет.

¹⁶⁷ Р. Юсуф ўғли Юнус ва Мисқол. Т., «Фан». 1994. 42-б.

¹⁶⁸ Хушбоқ бахши қўлёзма, 21-б.

¹⁶⁹ Ю. Ўтаган ўғли, Чортоқли Чамбил. 122-б.

¹⁷⁰ Хушбоқ бахши қўлёзма, 28-б.

Хушвақт бахши достонида ҳам бу от ғойибдан келади, аммо сувдан чикмайди. «Шу пайт осмон хиралашиб, момқалдиروق гулдираб, чакмоқ чакди. Чакмоқ аралаш бир эгар-абзалли баланд бўйли тулпор пайдо бўлиб, бир чипор бияга ирғиди. Чўпон буни кўриб, «бияни урди, бу бахайбат тулпор», деб чопиб келиб, тулпорнинг жilовини тортди. Тулпор биянинг устидан тушиб, яна бир чакмоқ чакқанда кўздан ғойиб бўлди. Ҳаммоқлари бу ишга ҳайрон қолдилар. Шунда Соқибулбул: «Ана, дўстлим сенга ато этган тулпор туғилади», деди.¹⁷¹

Хушвақт бахшининг ушбу достони, юқорида таъкидлаганимиздек, Гўрўғли туркумидаги достонлар мажмуини тўлдирувчи янги, оригинал асардир. Унда ҳикоя қилинишича, Гўрўғли етти ёшга етгач, Гаждумни миниб, Чамбилдан чиқади. Узоқлаб кетмасин, адашиб қолмасин деган мақсадда Аҳмад тоғаси унга қирқ йигитни қоровулликка юборади. Гўрўғли (Сулду) тоғнинг тепасига чиқиб дурбин билан қараб, кун чиқар томонда ярақлаб турган бир шаҳарни кўради ва шу тарафгак от кўйиб кетади. Қирқ йигитлар тоғ этагида қолган эди, изидан бориб, уни топишолмайди.

Гўрўғли лақай-ўзбеклар юртига боради. У ерда дастлаб учрагани кекса отлиқ кимлигини сўрайди. Гўрўғли терс жавоб қайтаради. Гўрўғли бобоникида меҳмон бўлади. Тўйда кураш тушиб маҳорат кўрсатади. Подшоҳнинг полвонини йиқитади. Ҳисор бегининг полвони 21 ёшда бўлиб оти Саман эди. Қирқ туяга бир йиллик хирожга тенг мол олади. Гўрўғли ўзини Ҳайрон полвон деб таништиради. Шу ерда Соқи куйчи келиб уни илгари кўргандай таъриф этиб куйлайди. Иккиласи дўст бўлади.

Гўрўғли янги танишган бобосини рози қилади. Соқининг отасини рози ҳам қилади. Соқи ниҳоятда фаросатли йигит бўлади. Унинг оти Маҳмуд Соқи, лақаби. Лақайлар бахшини соқи дейишади.

Икки дўст Гўрўғлининг юртига келишади. Маҳмуд бу ерда куйлаб, туркман элини мафтун этади, Соқибулбул номини олади. Гўрўғли унга катта инъомлар бериб, ўзига вазир этиб тайинлайди. Соқибулбул дўстига содиқ хизмат қилиш мақсадида етти иқлимдан котиблар чақиришни буюради. У Гўрўғлининг барча жанглариини достон этиб айтишга киришади, етти иқлим котиблари уни ёзиб олиб, етти иқлим мамлакатига тарқата берадилар. Шундай қилиб, Соқибулбул Гўрўғлининг бутун умрини куйга солиб, садоқат билан хизмат қилади, Гўрўғлининг ўлими юз берган жангни ҳам таъриф этиб, сўнг вафот этади.

Достонда дўстлик, ватанпарварлик, халқлар дўстлиги, инсонпарварлик каби кўпгина ғоялар илгари сурилган. Унда юрт ободончилиги, а долатли иш юритиш каби гуманистик ғоялар алоҳида бўртиб, кўриниб туради.

Фойдаланган адабиётлар

1. Хушвақт бахши Соқибулбул, Достон, қўлёзма, қайта ишланган, 1-2-б.
2. Гўрўғлининг туғилиши, достон, айтувчи Раҳматтулла Юсуф ўғли, 23-24-б.
3. Чортоқли Чамбил, 117-118-б.

¹⁷¹ Нурали, достонлар. Ғ. Ғулом номидаги адабиёт ва санъат. нашриёт, 1989 й. 122-б.

18 Хушбоқ бахши қўлёзма, 17-б.

19 Р. Юсуф ўғли. Гўрўғлининг болалиги. 94-б.

20 Хушбоқ бахши қўлёзма, 17-б.

- 4.Хушвақт баҳши. Соқибулбул, дoston, қўлэзма, 11-б.
- 5.Хушбоқ баҳши қўлэзма, 8-б.
6. Гўрўғлининг туғилиши, айтувчи Р.Юсуф ўғли 73-74-б.
- 7.Хушбоқ баҳши қўлэзма, 16-б.
- 8.Гўрўғлининг болалиги, 111-б,

BAXSHICHILIK SAN'ATINING O'QUVCHI YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI

*Ergashova Hilola, O'rolova Mashhura Termiz davlat pedagogika instituti Filologiya
fakulteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabalari*

Kalit so'zlar: doston, terma, baxshichilik, do'mbira, o'ynoqi, sermazmun, serjilo, xotira, mubolag'a, meros, muxlis, jumhuriyat, urf-odatlar, mehr-oqibat.

Anontatsiya: Ushbu maqolada o'quvchi yoshlarni baxshichilik san'atiga chorlash, baxshilar ijodiga qiziqtirish, o'rganish va o'rgatish sirlari yoritilgan. Xushboq baxshi Mardonaqulovning ijodi o'quvchilarda baxshichilik san'atiga qiziqishni, musiqa asboblari chalishni, dostonlar, termalar kuylashni o'rganishga yordam beradi. Hozirgi kunda adabiy tilimizning bir bo'lagi bo'lgan shevalarning saqlanib qolishi va qo'llanishini ta'minlaydi. Bundan tashqari, unutilib ketayotgan an'ana va qadriyatlarimizni bo'lajak avlodga yetkazib berishimiz uchun manba bo'lib xizmat qiladi.

Xushboq baxshi Mardonaqul o'g'li Surxon elininggina emas, balki xalq og'zaki ijodiyotiga muxlis bo'lgan ko'plab insonlarning sevimli baxshisidir. U dostonsevar muxlislariga ma'lumu mashhur SHerna baxshining nevarasi hamda shunday mavqega ega bo'lgan Mardonaqul baxshining o'g'lidir. SHernazar Beknazar o'g'li (1866-1920) SHerobod tumanining Ozon qishlog'ida tavallud topgan. 7-8 yoshlarida do'mbira chertib, doston aytishni boshlagan. SHernazarga baxshichilik bobo meros bo'lib kelgan. Bobosi Aliboy ham mashhur baxshilardan biri bo'lgan. Ustozi Qosimko'r baxshi (Qosim baxshi) bo'lgan. 20 yoshlarida hozirgi o'zbekiston, janubiy Tojikiston, Turkmaniston jumhuriatlari hududlarida ko'zga ko'ringan baxshilar bilan aytishgan va ularni qoyil qoldirgan. U yetti yoshida otasi ustozligida termalar ayta boshladi. Uning Xushboq baxshi bo'lishida nafaqat ota tomoni, balki ona urug'larining ham xizmatlari cheksiz. Xushboq baxshining onasi SHerna baxshining Sharbat ismli qizidir. U o'ta gapga chechan, xozir javob, xotirasi mustahkam ayol bo'lgan. Sharbat momo otasi SHerna baxshining ko'pgina terma va dostonlaridan yod bilgan. Bu ham jismida baxshi qoni jo'sh urib turganligining bir belgisidir.

Chirqiratib chiyindi,

Do'ngdan tikkin uyingdi.

Eshikka chiqqin, oy kelin,

Ulfating ko'rsin bo'yingdi,

Deb qo'shiq aytishini eslaydi baxshi

Shuni ham ta'kidlash kerakki, Xushboq baxshi o'zigacha bo'lgan SHerobod dostonchilik maktabi vakillari so'zlagan an'anaviy dostonlarni maroq bilan kuylagan. U yetmish yildan ko'proq vaqt davomida qo'lida do'mbirani sayratib, doston, termalar aytdi. Shu davr ichida «Alpomish», «Go'rro'li», «Avazxon», «Kuntug'mish», «Yodgor», «Malikai ayyor», «Yusuf bilan Ahmad», «Zulfizar», «Nurali», «Intizor»,

«Jahongir», «Murodxon», «Malla savdogar» singari 50 ga yaqin xalq dostonlarini aytish bilan birga, ularni SHerobod dostonchilik maktablarining kenja avlodlariga o'rgatishni ham o'zining muqaddas burchi sifatida qaragan.

Xushboq baxshi Mardonaqul kuylayotgan termalarning ham mavzu doirasi salmoqlidir. Uning «Baxshilar», «Onajonim osh qilar», «Ayol», «Shukur qil», «Chanqovuz», «Bu dunyo», «Eski termalar», «Yozib qo'y», «Otam haqida», «Davron to'xtamas», «Qutlov», «Yoqding menga» va boshqa qator termalari uning ijodining sermahsul ekanligini namoyon etib turadi.

Ayniqsa, baxshining «Odamlar bor, yaxshilikdan so'zlaydi», «Bilmadim» nomli termalari davraga mosligi, ohang va tasvirning kuchliligi bilan diqqatni o'ziga tortadi. Baxshi o'z g'oyaviy niyatiga ko'ra o'ynoqi va sermazmun, serjilo so'zlar tanlaydi.

«Odamlar bor, yaxshidan so'zlaydi», termasida esa kishilarning tabiati haqida, ularning yaxshi-yomon ishlari haqida mulohaza yuritadi. Bu dunyoda birov kishilarning ko'nglini ovlab yashasa boshqa birovlar kibru havo bilan, o'zini sulton sanab yashaydi. Kimdir yaxshilikdan so'zlaydi. Kimdir elga bilim o'rgatadi, kimdir esa kelaru ketar... Birov donolik bilan gap tuzadi, boshqa birov el-yurt nafida dengizlarda suzadi.

Bir xil odam odamlarning donosi,
Bir xillarning yig'lab o'tar onasi.
Bir xil odamning so'zida yo'q ma'nosi,
Aqllikmi, ahmoqlikmi, na deysiz?

Ammo bugungi kunda shunday odamlar ham borki, nasihat qilsangiz, quloq solmaydi, savob ish qilishni xohlamaydi, yaxshi ishidan yomoni ko'p. Bundaylar to'g'ri maslahat berishga qodir emas. Yo'lda yotgan toshni chetga olib tashlashni bilmaydi ularga yaxshi nasihat qilsangiz-da, zoye ketadi. Shoir ularga nasihat qilib deydi:

Bosh ko'tarib qara tog'u toshlarga,
Savob ishdan o'rgat qari-yoshlarga,
Bir kun navbat kelar aziz boshlarga,
O'tgan kunlar qaytarmikan, bilmadim.

Shoir terma oxirida hamma yomon emas, aksincha, yaxshilar ham ko'pligini o'ylab, ma'lum taskinlarga keladi:

Meni so'rsang, elatimning baxshisi,
Xalqqa egiladi odamning boshi.
Hamma yomon emas, ko'pdir yaxshisi,
Hamma yaxshi bo'larmikan, bilmadim.

Xullas, baxshining shon-shuhrati, dovrug'i doston bilan chiqib, har yurakdan keng o'rin olib kelmoqda.

Xushboq baxshi 1975 yili Samarqand shahrida o'tkazilgan Respublika baxshilar ko'rigida 3-o'rinni, 1983 yil Qashqadaryo viloyatining Shahrisabz shahrida o'tkazilgan Respublika xalq talantlari ko'rigida 2-o'rinni, 1985 yili Xorazmda o'tkazilgan Respublika xalq talantlari ko'rigida ham 2-o'rinni olishga muyassar bo'ldi. 1987 yilning mart oyida Toshkent shahrida o'tkazilgan «Vatanim manim» ko'rik-

tanlovining, o'sha yili Dushanbe shahrida o'tkazilgan 2-Butunittifoq xalq ijodiyoti festivalining ham sovrindori bo'ldi.

Xushboq baxshining o'nga yaqin shogirdi bor. O'g'li Said Murod jiyani Panji baxshilar ham undan ta'lim olib, el orasida terma va dostonlar kuylashmoqda.

Xushboq baxshi «Alpomish» dostonining Surxondaryo variantini nashrdan chiqardi. U «Soqibulbul», «Malla savdogar», «Suvpari», «Zarnigor», «Balogardon» dostonlarining yangi variantlarini ijod etgan hamda «Alpomish» dostonining kinossenariysini yozgan baxshidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xushboq baxshi qo'lyozma, 21-b.
2. Y.O'tagan o'g'li, Chortoqli Chambil. 122-b.
3. Xushboq baxshi qo'lyozma, 28-b.
4. Nurali, dostonlar. G'. G'ulom nomidagi adabiyot va san'at. nashriyot, 1989 y. 122-b.
5. R. Mustafokulov. "Baxshi bo'lish osonmi?". 2022 y.
6. R. Yusuf o'g'li. Go'ro'g'lining bolaligi. 94-b.

IJTIMOIIY NIZOLARNING MAZMUN MOHIYATI VA YUZAGA KELISH SABABLARI

Rahmonova Nilufar Najmiddin qizi Termiz davlat pedagogika instituti magistranti

Tarixdan ma'lumki, jamiyat rivojlanishi har doim unda tarkib topgan ijtimoiy muammolarni ijobiy yoki salbiy tomondan hal etilishiga bog'liq bo'ladi. Mazkur muammolarning ijobiy yo'l bilan barataraf etilishi uning zahirida shakllangan yoki shakllanishi ko'zda tutilayotgan nizolarning avj olishi jarayonini oldini oladi. Zamonaviy jamiyatda shaxslararo munosabatlar jarayonida nizolarning mavjudligi albatta, ijtimoiy sub'ektlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishni talab qiladi.

Bugungi kunda butun insoniyat ijtimoiy muammolar ta'sirida zamonaviy jamiyatning ijtimoiy-madaniy qadriyatlar o'zgarishlarining guvohi bo'lib turibdi. Ijtimoiy-madaniy qadriyatlarning o'zgarib borishi birinchi navbatda jamiyatning kichik bir bo'g'ini oilaga ham salbiy va ijobiy jihatdan o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmayapti. Salbiy jihatdan ta'sir esa oilalarda yuzaga kelayotgan ijtimoiy nizolar bilan belgilanadi. Shu boisdan zamonaviy oilalarda yuzaga kelayotgan ijtimoiy nizolarni ilmiy jihatdan o'rganish ham tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki jamiyat farovonligi uni tashkil etuvchi oilalarning tinchligi bilan belgilanishi xech kimga sir emas. Oilalardagi ijtimoiy nizolarni ilmiy jihatdan o'rganish esa ularni pedagogika, psixologiya, sotsiologiya boshqa ijtimoiy fanlarning tadqiqot predmetiga aylanishga majbur etadi.

Ma'lumki, ijtimoiy nizo – bu ochiq qarama-qarshilik, manfaatlarning nomuvofiqligi asosida vujudga keladigan shaxslar yoki ijtimoiy guruhlarning to'qnashuvidir. Birinchi marta G.Spenser ijtimoiy nizolarni muqarrar hodisa sifatida tavsiflab o'tgan olimlardan hisoblanadi. G.Spenser fikricha, har qanday ijtimoiy guruhlar, shakllanish tabiatiga ko'ra nizoli vaziyatlarga duch keladi. Ijtimoiy guruhlarda yuzaga keluvchi nizolarning bartaraf etilishiga qarab guruhlarining keyingi rivojlanish tendensiyasini belgilanadi. G.Spenser bir tarafdin ijtimoiy nizolar jamiyat taraqqiyotini rivojlanishiga ham o'z hissasini qo'shadi deb hisoblagan.

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida shu narsa ma'lum bo'ldiki, oilaviy nizolarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish uchun ko'plab yondashuvlar mavjud. Biroq, bizning fikrimizcha, oilaviy nizolarni hal qilish borasida ko'proq ushbu muammo yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlariga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi.

Ijtimoiy nizo tushunchalarining rivojlanish tarixi uch asosiy bosqichda yuzaga kelgan deyiladi.

Birinchi bosqich, marksistik nazariyaning hukmronlik davri - sinfiy qarama-qarshilik ijtimoiy taraqqiyotning asosi va tarixni tushuntirish. Bu g'oyadan farqli ravishda nemis klassik sotsiologiyasi vakillari (M.Veber va G.Zimmel) ijtimoiy nizo barcha madaniy hayotdan ajralmas, u psixologik xususiyatga ega bo'lib, ijobiy va salbiy funksiyalarga ega ekanligini ta'kidlaydilar. Sotsiolog P.Sorokinning kontsepsiyasida nizo ijtimoiy-madaniy dinamikaning harakatlantiruvchi omili sifatida qaraladi.

Ikkinchi bosqich strukturaviy va funksional nazariyaning (T.Parsons) ustunligi bilan bog'liq. U ijtimoiy institutlar, qonunlar, o'zaro ta'sirlarni (shaxsiy va guruh) o'rganishga qaratilgan bo'lib, ularning barqarorligi va integratsiyasini saqlashga qaratilgan.

Ushbu yondashuv doirasida nizo ijtimoiy patologiya sifatida ko'rib chiqilgan. Uchinchi yondashuv ijtimoiy nizoni jamiyatning progressiv rivojlanishi omili deb hisoblagan nizo funksionalistlariga (L. Koser), shuningdek, uni ijtimoiy harakatning ajralmas elementi sifatida talqin etgan strukturalistlarga (R. Darendorf) xosdir.

Psixologiya va sotsiologiyada ana shu konfliktologik nazariyalar asosida inson jamoalariga xos bo'lgan qarama-qarshiliklarni to'liq va yakuniy bartaraf etish sifatida konfliktni "hal qilish"ga urinishlar rad etildi va uni "boshqarish"ning ahamiyati yuksak baxolandi.

Ijtimoiy nizo turli darajalarda namoyon bo'lishi mumkin:

- jamiyat darajasida (ijtimoiy jamoalar o'rtasida, jamiyat va uning individual instituti, masalan, oila o'rtasida);
- guruh darajasida (katta va kichik ijtimoiy guruhlar, shu jumladan qarindoshlar guruhlari o'rtasida) va hatto shaxslararo darajada.

Nizo – sub'ektlar, shaxslar, kichik ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirning alohida turi. Bu turli yo'naltirilgan kuchlarning to'qnashuvi va ikki yoki undan ortiq qarama-qarshi tomonlar o'rtasidagi kurashni anglatadi.

Ularning to'qnashuvi tomonlarning ehtiyojlarini bir vaqtning o'zida qondirishning iloji yo'qligi bilan bog'liq bo'lib, bu ularning manfaatlarining kesishishini, ularning manfaatlarining buzilishini anglashini va qarama-qarshi tomonga dushman va muammoning "aybdori" sifatida munosabatni anglatadi. Nizo insonlarning maqomi, roli, qadr-qimmati, me'yoriy, ma'naviy va moddiy farqlaridan kelib chiqadi. Nizo jarayonida insonlarning manfaatlari, maqsadlari, kutishlari, qarashlari, motivlari va harakatlarining mos kelmasligiga asoslangan keskin qarama-qarshilik hal qilinadi. Oilada qarama-qarshiliklarning paydo bo'lishi, unda muayyan muammolar mavjudligi, oila a'zolarining tengsizligi, resurslarning notekis taqsimlanishi va boshqalar tufayli muqarrardir. Oiladagi nizoli o'zaro ta'sir (nizo

jarayonida o'zaro ta'sirning maxsus shakli sifatida) salbiy his-tuyg'ular, stress, zarar va boshqalar bilan bog'liq.

Oilaviy nizo - bu oila a'zolari o'rtasidagi uning rivojlanishi va faoliyatidagi qarama-qarshiliklardan kelib chiqadigan muayyan munosabatlardir. Oilaviy nizolarga turmush o'rtoqlar, ota-onalar va bolalar, boshqa qarindoshlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar kiradi. Nizo oilaning o'z vazifalarini bajarishi, oilaviy munosabatlarning tuzilishi, oilaviy hayot siklining har bir bosqichida oilaviy maqsadlar va rivojlanish vazifalarini aniqlash, oilaviy qadriyatlar tizimini belgilab beradi.

Oiladagi nizolarni gorizontal (er-xotinlar, aka-uka va opa-singillar o'rtasidagi va boshqalar) va vertikal (ota-onalar va bolalar o'rtasidagi, bobo-buvilar va nabiralar o'rtasidagi va hokazo) ga ajratish mumkin. Gorizontal nizolar oila ichida, vertikal nizolar esa avlodlar o'rtasida yuzaga keladi.

Oilada yoki jamiyatda turli avlodlarga mansub qarindoshlar o'rtasida, nizo sub'ektlari birgalikda yoki alohida yashashidan qat'iy nazar, avlodlararo nizo kelib chiqishi mumkin. Ota-onalar va bolalar, bobo-buvilar va nabiralar jamiyat taraqqiyotining turli tarixiy davrlariga mansubligi sababli tub ijtimoiy farqlarga ega. Ma'lum darajada, oila bu farqlarni bartaraf qiladi va avlodlar o'rtasidagi murosaga yordam beradi, bunda tengdoshlarning qadriyatlariga e'tibor ko'pincha qarindoshlarning qadriyatlaridan kam bo'lmaydi. Oila esa, beqaror jamiyatda uzoq vaqtdan buyon rivojlanib kelayotgan, munosabatlarni tartibga solishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelgan, beqaror nikoh va oila rishtalari bilan ichki jihatdan bo'linib ketgan.

Oilada nizolar mavjudligining ko'rsatkichlaridan biri bu shaxslarning o'zaro munosabatlaridagi ijtimoiy keskinlikdir. Ijtimoiy keskinlik - bu shaxslar va ijtimoiy guruhlarining ma'lum ma'naviy holatini, ularning his-tuyg'ularini, mavjud vaziyatdan noroziligini aks ettiruvchi nizo ko'rsatkichi. Sub'ektlar oldida turgan muammolarni tinch yo'l bilan hal qilishning mumkin emasligi yoki xohish bo'lmasligi qarindoshlar o'rtasidagi munosabatlardagi nomutanosibliklarni oshiradi.

Ijtimoiy keskinlik potensialining to'planishi turli ijtimoiy sub'ektlarning qadriyatlari, manfaatlari, ehtiyojlarining nomuvofiqligi, va haqiqiy ziddiyatni amalga oshirish yo'lidagi birinchi qadam natijasida paydo bo'lgan norozilikka asoslanadi.

Keskinlikning miqdoriy ko'rsatkichi oiladagi o'zaro munosabatlardagi beqarorlashtiruvchi omillar va vaziyatlar sonining ko'payishi bilan belgilanadi. Keskinlikning sifat ko'rsatkichlari sub'ektlar o'rtasidagi munosabatlar mazmunidagi o'zgarishlar, sub'ektlarning mazmuni xususiyatlari, oiladagi muammolarni hal qilishning konstruktiv shakllaridan destruktiv shakllarga o'tishi bilan belgilanadi.

Keskinlikning mazmuni ijtimoiy parchalanish, o'zaro ta'sir qiluvchi shaxslar va guruhlarining birdamligining yo'qligi, og'ishi, ijtimoiy o'ziga xoslikni yo'qotish, shaxsning, oilaning, ijtimoiy inqirozning asosiy ehtiyojlaridan mahrum bo'lish va umidsizlik bilan bog'liq.

Ijtimoiy keskinlikning oiladagi nizoga aylanishi jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- turmush o'rtoqlarning, ota-onalarning, bolalarning o'zaro munosabatlar shartlaridan noroziligining kuchayishi;

- ob'ektiv qarama-qarshiliklar va boshqa oila a'zolarining faoliyati o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, shaxslararo keskinlikni keltirib chiqarish;
- keskinlik kuchayishi va nizo potentsialiga aylanishi;
- nizo potentsialining to'planishi va uning ochiq nizoli vaziyatlarga o'tilishi.

Oiladagi nizolar bir necha bosqichlardan iborat:

- nizodan oldingi bosqich;
- nizo bosqichi;
- tomonlarning nizoga qarshi harakati;
- nizoning tugash bosqichi;
- oqibatlarining namoyon bo'lishi.

Har qanday bosqichda ham nizo hal qilinishi, to'xtatilishi yoki aksincha, keskinlashishi mumkin. Hal etilmagan nizo holatlarida oilada yangi ziddiyatli vaziyatlar paydo bo'lishi mumkin.

Turli nazariy yondashuvlarda nizo funksional jarayon sifatida ham, disfunktsional jarayon sifatida ham izohlanadi.

Oiladagi nizolarning ijtimoiy o'zaro ta'siri, oila va butun jamiyat uchun muhim ijtimoiy vazifalarga ega. Oiladagi nizolarning ijtimoiy funksiyasi deganda uning oila va jamiyat rivojlanishidagi konstruktiv roli tushuniladi, bu asosan nizo dinamikasida, uning ijobiy oqibatlari misolida namoyon bo'ladi.

Oilada nizo ko'p qirrali - funksional-disfunktsional jarayondir. Bu shuni anglatadiki, konflikt nafaqat funksional, balki disfunktsional xususiyatlarga ham ega bo'lib, ular turli vaziyatlarda bir-biri bilan juda mos kelmaydigan tarzda birlashtiriladi va shaxs, oila va jamiyatga nisbatan noaniq tarzda namoyon bo'ladi.

Xulosa Yuqorida aytilganlarga asoslanib, oiladagi nizolar bo'yicha bir qator xulosalar chiqarish mumkin.

Oiladagi nizo - bu turmush o'rtoqlar, ota-onalar va bolalar, bobo-buvilar va nabiralar hamda boshqa yaqin qarindoshlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarning keskinlashuvi, to'qnashuvi va hal qilish jarayoni.

Oiladagi nizoli vaziyat ob'ektiv qarama-qarshiliklar asosida o'zaro ta'sir sub'ektlari tomonidan yaratiladi. Buning oqibatida xatti-harakatlar, qarashlarning turlicha bo'lishi, bir-birini noto'g'ri tushunish, manfaatlar to'qnashuvi, fikrlar qarama-qarshiligi o'rin oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Братус Б.С. Опыт обоснования гуманитарной психологии// Гуманистическая и трансперсональная психология. Минск. М., 2000. С.54-71
2. Ансупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология. М.: ЮНИТИ, 1999. С.237
3. Зеркин Д.П. Основы конфликтологии. Ростов-н/Д., 1998. С.38
4. Тхе Пенгуин Дистионарий оф Псйчологй. Артхур С. Ребер (Ед.). Нев Ёрк: Пенгуин Бокс, 1995. П. 183
5. Фрейд З.О клиническом психоанализе. Избранные сочинения. М., 1991. С. 227

MILLIY-MA'NAVIY QADRIYATLAR VA DINIY-TASAVVUFIIY G'OYALAR

Farg'ona shahar 44-umumiy o'rta ta'lim maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi *Mahkamova* *Mohigul* *Toxirjon* *qizi*

Annotatsiya- Milliy-ma'naviy qadriyatlar va diniy tasavvufiy g'oyalar "adabiyotdagi

vorisiylik, an'analarga sodiqlik har bir milliy adabiyotdagi o'ziga xoslik, milliy qiyofaning yo'qotilmasligini kafolatlaydi».

Kalit so'zlar- qadriyatlar, diniy tasavvufiy, milliy adabiyot, g'oyalar, ma'rifiy-irfoniy.

Milliy-ma'naviy qadriyatlar va diniy tasavvufiy g'oyalar "adabiyotdagi vorisiylik, an'analarga sodiqlik har bir milliy adabiyotdagi o'ziga xoslik, milliy qiyofaning yo'qotilmasligini kafolatlaydi». Darhaqiqat, o'zbek shoirlari ijodida Yusuf Xos Hojib, Umar Xayyom, Jaloliddin Rumiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Lutfiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Ogahiy, Muqimiy, Furqat kabi ijodkorlar asarlari an'anasidan ta'sirlanish mavjud. Bu holni Usmon Azimov, Sirojiddin Sayyid, Iqbol Mirzo, Ulug'bek Hamdam, Mirzo Kenjabek, Zebo Mirzo, Asqar Mahkam ijodidagi ma'rifiy-irfoniy, diniy-tasavvufiy, realistik-ta'limiy g'oyalar talqinida ko'rish mumkin. Masalan, Ulug'bek Hamdamning «Ichindaman» she'rida Sayid Imomiddin Nasimiy, Jaloliddin Rumiy ijodiga xos falsafadan, Alisher Navoiy she'riyatiga xos tasvir usulidan foydalanish yaqqol ko'zga tashlanadi:

Huv anov osmonning ichindaman men,

Ham manov karvonning ichindaman men.

Umr o'tib borar, manzilda xat yo'q

Ko'zi to'rt sarbonning ichindaman men.

Boshimda quyunday aylanar har o't,

Emdi qay dovonning ichindaman men?..

Mazkur misralarda tasavvufning «man-men» istilohi undagi «kull va juz'», ya'ni yakkalik va umumiylik asosidagi badiiy ifoda mavjud. Dunyo abadiyligi doimiy yo'ldagi karvon kabi u cheksiz olamdek muntazam harakatda. Inson ulkan olamning zarrasi, borliqning esa chegarasi yo'q. Haq ishqiy yo'lida tug'ilgan shaxs olamdan bahra olib yashashdan ko'ra Haq vasliga intilishga harakat qilmoqda. She'rdagi karvon doimiy harakatdagi olam bo'lsa, sarbon ushbu harakatni boshqarib turgan Allohdir. Inson fanodan baqoga o'tgach, Allohga yetishadi. She'r XIV asr oxirlarida yashagan ozarbayjon shoiri Sayid Imomiddin Nasimiyning "Jonimni anbarin soching, sayr etgali kamandiga, Rumu Xitoga tushmisham, Chinu Totor ichindaman. Naqshi nigorini yuzing menda musavvir ayladi, Men bu nigoru naqsh ila naqshu nigor sochindaman" satrlari ta'sirida bitilgandir. Nasimiy o'z asarlarida tasavvufning xurofiylik tariqatini targ'ib etgan. Xurofiylar fikriga ko'ra, "Xudo yashirin bir xazina bo'lib, o'z borlig'ini oshkor qilmoq va o'zini tanitmoq uchun insonlarni yaratgandir". She'rdagi karvon va sarbonning ikkinchi talqini ham bor. Sarbon – piri komil, «Olov – Allohning ishqiy, olov ma'no, olov – haq ishqida yongan ko'ngil dardi», dovon esa tariqat bosqichlaridan biri sifatida talqin etilishi mumkin. Demak, shoir irfoniy tushunchalar yordamida olam va odam munosabatlari haqida so'z yuritgan mumtoz Sharq she'riyati an'alarini o'z she'riga olib kirgan hamda mazkur muammolarga diniy-irfoniy aspektda yechim topishga uringan. Mumtoz she'riyatni Qur'on oyatlari hamda hadislar ta'sirisiz tasavvur etib bo'lmasligi ayon haqiqat. Bu an'ana Mirzo Kenjabek ijodida o'ziga xos tarzda davom etganini ko'ramiz. Uning «Ibodot» nomli g'azali bunga dalildir:

Ibodot ne? Yaratganga itoat ham ibodatdir,

Haqiqat bandalik birlan saodat ham ibodatdir.

Ibodatdir, tiriklikni etolsang ma'rifat bog'i,

Mashaqqatlik ilm, san'at qiroat ham ibodatdir.

Onang birla otang qalbi o'tar Ka'ba tavofidan,
Alar ko'nglini shod etsang, shu xizmat ham ibodatdir.

G'azalda hadislarning ta'siri yaqqol ko'rinadi. Shuningdek, Alisher Navoiyning «Kimki bir ko'ngli buzug'ning xotirin shod aylagay, Oncha borkim, Ka'ba vayron bo'lsa obod aylagay» misralariga hamohang tarzda inson ko'ngli, botini buyuk xilqat ekani, ona birla otaning ko'nglini shod etish Ka'ba tavofidan ortiqligi haqidagi falsafa ifodalangan. Yoki «Munojot» she'ridagi Men zabunman. Tun qo'ynida qaro tunman. Tund bag'rimga ziyolarni kimdan so'ray? O'zim yerman, o'zim samo – men ochunman, O'zdan o'zga dunyolarni kimdan so'ray? misralarida shoir Ollohning beqiyos qudratini, unga bo'lgan cheksiz muhabbatini o'z ko'nglini taftish etish orqali ifodalashga erishadi. She'ning boshdan oxirigacha ritorik so'roqlar asosida ekani ohang yordamidagi g'oyaviy-estetik ta'sirchanlikni, chuqur falsafiy ifodani yuzaga keltirgan. Inson va jamiyat, fano va baqo, manguilik va o'tkinchilik haqidagi shoir falsafasi satrlar davomida izchil yoritilgan

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qur'onov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Fan, 2007. – B.204-205.
2. Ulug'bek Hamdam. Seni kutdim. – Toshkent: Fan, 2007 – B.186.
3. Komilov N. Juz' va kull falsafasi //Tasavvuf. – Toshkent: O'zbekiston, 2012. – B. 66-71.
4. Nasimiy. Asarlar. –Toshkent: G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1977. – B.134.
5. Gulizoda M. Nasimiyning hayoti va yaratuvchanligi// Nasimiy. Sochilmish she'rlar. – Boku, 1962. –B.12.
6. Mirzo Kenjabek. XX asr o'zbek she'riyati antologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

TALABALARDA IJTIMOIIY – MADANIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI

Berdiyeva Halima Bo'ronovna TerDU katta o'qituvchisi

Annotatsiya: maqolada bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy – madaniy kompetensiyani shakllantirishning nazariy muammolari, shuningdek ijtimoiy – madaniy kompetentlik mohiyati, komponentlari haqida nazariy tahlillar berilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy – madaniy kompetensiya, qadriyatlar, ijtimoiy pozitsiyalar.

Аннотация: в статье рассматриваются теоретические предпосылки формирование социо-культурной компетенции, а также сущность пути и средство социо-культурного компетенции.

Ключевые слова: социо-культурная компетенция, процесс обучения, теория, сущность.

The article deals with theoretical prerequisites for development of socio-cultural competence of younger schoolchildren in the process of learning, as well as ways and means of forming their social and cultural competence.

Key words: education, process of learning, younger, schoolchildren, socio-cultural competence.

Jahonda oliy ta'lim muassasalari talabalarini samarali muloqotga tayyorlashga doir amalga oshirilayotgan ilmiy izlanishlarda aniq maqsadga yo'naltirilgan modulli texnologiyalarni ishlab chiqish, verbal va noverbal muloqot vositalarining

umuminsoniy va milliy axloqiy-estetik jihatlarini aniqlash, bo'lajak mutaxassislarining shaxslararo, madaniyatlararo hamda ommaviy muloqot madaniyati, moderatorlik va supervayzerlik qobiliyatlari, tizimli tahlil qilish, mantiqiy fikrlash va mohirona munozara olib borish, ijtimoiy-madaniy kompetentligini oshirish, mahoratini rivojlantirish kabi masalalar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ana shu nuqtai nazardan oliy ta'lim muassasalari talabalarini samarali muloqotga tayyorlashning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Intellectual rivojlangan, raqobatbardosh barkamol shaxs uzluksiz ta'lim-tarbiya jarayoni va sifatli pedagogik faoliyatning natijasidir. SHunga ko'ra, talabalarda mustaqillik va o'z-o'zini rivojlantirish imkoniyatini taqdim etadigan, tarbiyaviy jarayonning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi va har bir ta'lim oluvchining kelajakda ijtimoiy va madaniy faoliyatni tashkil etishda faol ishtirok etishini ta'minlashga yo'naltirilgan tashabbuskorlik sifatlarini shakllantirishning pedagogik tizimini takomillashtirish talab etilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida Oliy ta'lim tizimida kechayotgan modernizatsiya jarayonlari bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijtimoiy – madaniy kompetensiyasini takomillashtirish tizimini amaliyotga faol tatbiq etishni talab etadi. Buesa esa dunyo ilm-fanida o'qituvchi kompetensiyasi, ijtimoiy – madaniy kompetensiyani shakllantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha pedagog, metodist olimlar tomonidan olg'a surilgan ilg'or nazariy qarashlarni ilmiy o'rganishni taqazo etadi. Bu borada olib borilgan ilmiy izlanishlar shundan dalolat beradiki, ushbu muammo yuzasidan xalqaro miqyosda e'tirof etilgan qator ilmiy markazlar va oliy o'quv yurtlari tadqiqot ishlari olib bormoqdalar. Pedagog olimi N.N Djamilova ijtimoiy ko'nikmalar haqida fikr yuritarkan; Talabalarda ijtimoiy muammolarni hal etish va aholining ijtimoiy faravonligiga qaratilgan loyihalarda ishtirok etishi ularda ijtimoiy tashabbuskorlikni shakllantiradi va ularning ijtimoiy tashabbuskorligi ko'rsatkichi bo'lib hisoblanadi.

SHuni hisobga olish kerakki, ijtimoiy loyihalash bu - o'ziga xos intellektual va ijtimoiy- ahamiyatli faoliyat bo'lib, u qadriyatlar, ehtiyojlarning real hayotga ko'chishi, sodir bo'ladigan ijtimoiy o'zgarishlarni anglashga tayyorlashdir [1]. SHuningdek, o'ziga xos intellektual va ijtimoiy- ahamiyatli faoliyat bo'lib, u qadriyatlar, ehtiyojlarning real hayotga ko'chishi, sodir bo'ladigan ijtimoiy o'zgarishlarni anglashga tayyorlashdir.

Oliy ta'lim muassasasi talabalarida tashabbuskorlik sifatlarining shakllanishi shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashuvning jadallashuvi sharoitida amalga oshadi hamda barqaror axloqiy-emotsional yo'nalganlik, aniq hayotiy maqsadlarning tarkib topishi bilan uyg'unlashadi.

Butun dunyoda bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda ijtimoiylashuvni ta'minlash, qadriyatlar tizimini shakllantirishning samarali texnologiyalarini ishlab chiqish, ijtimoiy pedagogika fanining eng samarali usullarini interpretatsiyasidan keng foydalanish, kasbiy kompetentlikning aksiologik komponent klassifikatsiyasi va xususiyatlariga doir ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Mazkur tadqiqot natijalari ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish hamda oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifat ko'rsatkichlarini belgilashda bo'lajak o'qituvchilarda aksiologik

munosabatni qaror topganlik darajasini aniqlash imkoniyatini kengaytirmoqda. Mamlakatimizda o'quvchilarga va o'zlariga nisbatan shaxsiy va insonparvarlik pozitsiyasini egallashga qodir bo'lgan o'qituvchilar tayyorlashga bo'lgan ehtiyoji bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy-madaniy kompetentsiyani shakllantirish dolzarb muammolar toifasiga kirishini izohlaydi.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida —"Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash" kabi vazifalar belgilangan [2]. Bu borada oliy ta'lim muassasalari talabalarida kasbiy qadriyatlar tizimi va faoliyat motivlari asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning aksiologik mezon va ko'rsatkichlarni aniqlashtirish, qadriyatlar tizimini rivojlantirishning tashkiliy tuzilmasi va mexanizmlarini takomillashtirish, kreativ ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

"Kompetensiya (lot.competo – erishyapman, munosibman, loyiqman) ma'nosini anglatib, muayyan davlat organi (mahalliy o'z-o'zini boshqarish organi) yoki mansabdor shaxsning Qonun, Nizom yoki boshqa hujjati bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi; u yoki bu sohadagi bilimlar, tajriba demakdir". Kompetentlik atamasi lotincha "compete" so'zidan olingan bo'lib, "erishayapman", munosibman" degan ma'noni anglatadi hamda ma'lum sohadan xabardorligini, bilishini va tajribaga ega ekanligini bildiradi. [3]

Pedagog olim V.I.Baydenko: "Kompetensiya ba'zi shaxslarning tavsifnomalari (bilimga va uni qo'llashga oid, hayotiy pozitsiyasiga, malakasiga, mas'uliyatiga ko'ra) mutanosiblikni o'zida namoyon etish imkoniyatiga ega bo'lishidir –deya ta'riflaydi. [4]

Zamonaviy oliy ta'lim bo'lajak pedagog shaxsiga barkamol va erkin fikrlovchi shaxs sifatida ijtimoiy-madaniy faoliyatda faol ishtirok etish imkoniyatini berishi kerak. Shu bilan birga, bo'lajak o'qituvchi shaxsining zamonaviy jamiyat madaniyati maydoniga kirishi, bir tomondan, mutaxassis shaxsining kasbiy tayyorgarligi darajasi, ikkinchi tomondan, umumiy madaniy rivojlanish darajasi bilan belgilanadi.

A.G.Bermus umumiy kompetensiyalar muammosini tadqiq etarkan, umumiy kompetensiyalarni asosiy to'rt kompetensiyaga bo'ladi: instrumental, shaxslararo, sistem va maxsus kompetensiyalarga ajratatadi.[5]

Instrumental kompetensiya, kognitiv qobiliyat, g'oya va fikrlarni tushunish va qo'llay olish qobiliyati, atrof-muhitni tushunish va uni boshqara olish qobiliyati, vaqtni to'g'ri tashkillash, ta'lim strategiyalarini belgilay olish, muammolarni echa olish va qarorlar qabul qilish, texnologik uquvlar, lingvistik ko'nikmalar, kommunikativ kompetensiyalarni o'z ichiga oladi va u quyidagilarda namoyon bo'ladi: analiz va sintez qilish qobiliyati; tashkiliy va rejalashtirish qobiliyati; tayanch umumiy bilimlar; kasbi bo'yicha umumiy bilimlar; ona tilidagi kommunikativ ko'nikmalar; oddiy kompyuter ko'nikmalari; turli manbalardan olingan axborotlarni topish va tahlil qila olish ko'nikmalari; muammolarni echish qobiliyati; qarorlar qabul qilish qobiliyati.

SHaxslararo kompetensiya – his-tuyg'ular va munosabatlarni ifoda etish, tanqidiy mulohaza yuritish, o'ziga nisbatan tanqidiy munosabat

bildira olish, ijtimoiy munosabatlarga kirishimlilik, guruhlarda ishlash, ijtimoiy va axloqiy mas'uliyatlarni zimmasiga olish kabilarning barchasi individual qobiliyatlar bo'lib, ular quyidagilarda namoyon bo'ladi: tanqid va o'z-o'zini tanqid qilish qobiliyati; jamoada ishlash qobiliyati; shaxslararo ko'nikmalar; fanlararo jamoada ishlay olish qobiliyati; boshqa fan sohalarida ekspertlar bilan o'zaro munosabat yurita olish qobiliyati; madaniyatlararo farq va o'ziga xos jihatlarni to'g'ri qabul qilish qobiliyati; xalqaro miqyosda ishlash qobiliyati; axloqiy qadriyatlarni e'zozlash.

Tizimli kompetensiya tushunish, munosabat va bilimlarni bog'lay olish, bunda tizim komponentlararo munosabatlar, har bir komponentning tizimda tutgan o'rnini, o'zgarishlarni hisobga olgan holda rejalashtirish, tizimni takomillashtirish va yangi tizimlar yaratishni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, tizim kompetensiya quyidagilarni o'z ichiga oladi: bilimlarni amaliyotda qo'llay olish qobiliyati; tadqiqotchilik qobiliyati; ta'lim olish qobiliyati; yangi vaziyatlarga moslashuvchanlik qobiliyati; yangi g'oyalarni ang'lay olish qobiliyati; etakchi (lider) likka qobiliyat; boshqa mamlakatlar munosabati va urf - odatlarini tushunish; mustaqil ravishda ishlay olish; loyihalar yarata olish va ularni boshqarish qobiliyati; tashabbus va tadbirkorlik qobiliyati; sifat uchun mas'ullik; muvaffaqiyat uchun xohish.

Maxsus kompetensiya deganda, ma'lum bir fan bo'yicha o'quv jarayonlari va ularda o'qitiladigan fanlar bo'yicha layoqatlilik darajasi nazarda tutiladi. Birinchi daraja turli fan sohalarini uchun quyidagi kompetensiyalar hisobga olinishi lozim:

- fanning tarmoq va asoslarini namoyish etish qobiliyati;
- egallangan bilimlarni mantiqan va tartibli mushohada etish qobiliyati;
- yangi axborotni vaziyatga sola olish va talqin etish qobiliyati;
- fan umumiy tizimini va fan osti sohalararo aloqalarni tushuna olish qobiliyati;
- tanqidiy tahlil metodlarini tushunish va ulardan foydalanish, nazariyani rivojlantirish;
- fanning metod va texnikalaridan to'g'ri foydalanish qobiliyati;
- ma'lum fan sohasida tadqiqotlar sifatiga baho bera olish qobiliyati;
- ilmiy nazariyalarni tekshirish va tajribalar natijalarini tushuna olish qobiliyati.

Ikkinchi daraja bitiruvchilari quyidagi kompetensiyalarga ega bo'lishi zarurligi tavsiya etiladi:

- tadqiqotning eng zamonaviy metod va texnikalarini egallagan bo'lishi, eng zamonaviy nazariyalar va ularning sharhini bilishi;
- nazariya va amaliyot taraqqiyotidan boxabar bo'lish va o'zlashtirib borish;
- mustaqil tadqiqot metodlarini egallash va ilgariyagan bosqichda uning natijalarini tushuntirib bera olish;
- sohaga o'z xulosasini qo'sha olish qobiliyati;
- ijodiy va o'ziga xos yondashuvni namoyish eta olish;
- professional darajada kompetensiyaga ega bo'lish.

Pedagog olim B.Umarov innovatsion kompetentlikning o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy-nazariy izohlab, kompetentlikning o'zi pedagogda umumiy dunyoqarashning kengligi va madaniyatning yuqoriligi, o'z bilimlarini amaliyotda rivojlantirishga layoqatlilik, ijtimoiy va psixologik - pedagogik tadqiqotlar metodlarini bilish, pedagogik va boshqaruv ko'nikmalarining zaruriy majmuasiga ega bo'lishni nazarda tutishini e'tirof etadi.

Boshqacha qilib aytganda, kompetentlik ijtimoiy-madaniy bilim va ko'nikmalarining mavjudligi, shuningdek, ularni amaliy faoliyatda qo'llash va takomillashtirishga layoqatlilik bilan belgilansa, innovatsion kompetentlik esa o'qituvchining shaxsiy imkoniyatlari yig'indisi, uning o'z ijtimoiy-madaniy bilimlari va tajribalarini amaliy faoliyatda ijodiy ravishda qo'llay olish qobiliyatidir." [6]

Innovatsion kompetentlikning mezonlari kreativ tafakkurni amaliyotga tatbiq etishdan iboratdir. U o'z ustida tinimsiz ijodiy ishlashi, fan-texnika yangiliklarini amaliyotga joriy etishni, ijodkorlik va tashabbuskorlikni talab etadi.

N.Egamberdiyevaning fikricha, ijtimoiylashuv va kasbiy etuklik jarayonlari kasbiy ta'limni bir vaqtning o'zida ham shaxsning individual rivojlanishi, uning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ham talabaning shaxsiy va kasbiy nuqtai nazarini shakllanishiga yo'naltirilgan bo'lishini talab qiladi. Ushbu jarayonlarning muvafaqqiyati quyidagi ikkita shartni amalga oshirishni talab etadi: talabalarni faol ijtimoiy va kasbiy munosabatlarga jalb etish; birgalikdagi samarali ijtimoiy va kasbiy faoliyat jarayonida shaxsning o'z-o'zini to'la namoyon eta olishiga imkoniyat yaratish. [7]

Xulosa qilib aytganda, oliy ta'lim tizimida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashda ularda ijtimoiy –madaniy kompetensiyalarni shakllantirish, kasbiy ijtimoiylashtirish globallashuv jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. SHu nuqtai-nazardan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy ijtimoiylashtirish bir tomondan shaxsning kasbiy shakllanishi va rivojlanishi, ikkinchi tomondan o'zida individning ijtimoiy shakllanishi, bo'lg'usi pedagogik faoliyatida zarur ahamiyat kasb etadigan ijtimoiy tajriba, qadriyatlar, xulq-atvor me'yorlarini o'zlashtirish jarayonini o'zida aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Djamilova N.N. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarida tashabbuskorlikni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari. Ped.fan.dok (Dss).diss.avtoreferati – T., 2019,16, 22 bet
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi —O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risidagi PF-4947-son Farmoni. – O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi". Davlat ilmiy nashriyoti, -T.: 2006. 3 jild. -557 b.
4. Baydenko V.I. Выявление состава компетенции выпускников вузов как необходимой этап проектирования ГОСВПО нового поколения: Методическое пособие. -М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006.-72 s
5. Bermus A. G. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании // Интернет-журнал «Eydos». - 2005. - 10 сентябрия. - <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-12.htm>. - V nadzag: Sentr distansionnogo obrazovaniya «Eydos», e-mail: list@eidos.ru.

6. Umarov B. Innovatsion kompetentli pedagoglarning shakllanishida mustaqil ta'lim muhim vosita sifatida.// Zamonaviy ta'lim / Sovremennoe obrazovanie. 2014, № 8, 15-bet

7. Egamberdiyeva N. Madaniy-insonparvarlik yondashuv asosida talabalarni shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirish nazariyasi va amaliyoti (Pedagogika oliy ta'lim muassasalari misolida): Ped. fan. dok. ... diss. – T., 2010. – 332 b.

MUSTAQILLIKNING DASTLABKI YILLARIDA SURXONDARYO VILOYATI OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR YUTUQLAR VA MUAMMOLAR

Mulkamonov Xudoyqul Qo'chqorovich, Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi,

Annotatsiya. Mustaqillikning dastlabki yillarida ta'lim tizimini jumladan oliy ta'lim tizimini sho'ro mafkurasidan xoli qilish va yangi jamiyatni islohotlarni amalga oshirish orqali barpo etish.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, universitet, milliy g'oya, ziyoli.

amlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvarda Oliy Majlisga Murojaatnomasida: “bog'chadan oliy o'quv yurtigacha-ta'limning barcha bo'g'inlarini isloh qilishni boshladik. Nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a'zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun avvalo ilm-ma'rifat, yuksak ma'naviyat kerak. Ilm yo'q joyda qoloqlik, jaholat va albatta to'g'ri yo'ldan adashishi bo'ladi. Sharq donishmandlari aytganidek, Eng katta boylik-bu aql zakovat va ilm, eng katta meros-bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik-bu bilimsizlikdir”!¹⁷², - degan fikrida ta'lim sohasidagi islohotlarning mazmunini aniq va lo'nda bayon etdilar

O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillarida uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish ta'lim tizimini rivojlantirishni talab qilsada hali bir qator muammolar mavjud edi. Barcha sohalarda, jumladan pedagogika sohasida ham kadrlar tayyorlash darajasi mamlakat ehtiyojlaridan ortda qolayotgan edi.

Ta'lim tizimining barcha bosqichlaridan biri sifatida oliy ta'lim tizimiga ham Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tibor qaratildi. Mustaqillikning dastlabki yillarida butun jamiyatni va avvalo ta'limning barcha bo'g'inlarini sovet mafkurasidan xoli qilish vazifasi turardi. Bu umumiy o'rta, o'rta- maxsus, oliy ta'lim va oliy ta'limdan keyingi ta'lim bosqichlarini ham turli “sotsializm qurish,, “kommunizm qurish” degan soxta g'oyalardan voz kechib mustaqil milliy davlatchiligimizni barpo etishni maqsad qilgan milliy istiqlool g'oyalarini ta'lim jarayonlariga olib kirish vazifasi turardi. Bu jarayonda ta'limning barcha bosqichlarida juda katta ishlar amalga oshirildi. Barcha darsliklar va o'quv adabiyotlarini yangidan yaratish vazifasi amalga oshirildi

Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab jamiyat va mamlakatning kelajagi uchun xavfli bo'lgan buzg'unchi g'oyalar bilan kurash olib borishga va yoshlarning ta'lim va tarbiyasi masalasida beparvolikga berilib bo'lmasligini hayotning o'zi yaqqol ko'rsatib berdi. “Ayniqsa hozirgi vaqtda dunyoda kuchayib borayotgan turli ma'naviy tahdidlarning oldini olish, “ommaviy madaniyat”ning zararli ta'siridan

¹⁷² Sh.Mirziyoyev 2020-yil 24-yanvarda Oliy Majlisga Murojaatnomasi Yangi O'zbekiston gazetasi, 2020-y. 25-yanvar. №1

farzandlarimizning ongu tafakkurini himoya qilishda ilmu fan va madaniyat jamoatchiligi, ijod ahlining o'rni va roli tobora ortib bormoqda.”¹⁷³

Surxondaryoda yagona oliy ta'lim muassasasi M.T.Oybek nomidagi Termiz davlat pedagogika institutining 1991-yil 29-apreldagi ilmiy kengashida institut nashri "O'qituvchi" ro'znomasining faoliyati va uning student yoshlarni tarbiyalashdagi roli haqida" masala muhokama qilindi. Unda 1990-yil davomida oyiga bir marta 2000 nusxada chop yetilgan bo'lsa 1991 yilda oyiga 2 marta 3000 nusxada chop yetilgan. Ro'znomah sahifalarida "Alisher Navoiy tavalludining 550 yilligi oldidan", "Axloq odob", "Fozillar rivoyatidan", "Biz ular bilan faxrlanamiz", "Qizlar daftaridan" kabi rukn maqolalalar chop yetilgan. 1990-yil 1-sonida oliygoh rektori N.Y.To'raevning "Doilfununimiz ko'zgusi", filologiya fanlari nomzodlari S.Raximov, B.Umurqulovlarning "Nutq madaniyati", dotsent H.Kichkilovning "O'zligini bilmaganning kelajagi bo'lmaydi" maqolalari xat va xabarlar nashr yetilgan. Shuningdek 4-sonida oliygoh rektori N.Y.To'raevning "Ma'rifat kengliklari sari", tarix fanlari doktori professor M.Oltinovning "Buyuk vatandoshimizni xotirlab", "Student qurilish otryadlarida, 5-sonida dotsent R.Qalandarovning "Ilmimizni amaliyot bilan bog'laylik", yuridik fanlari nomzodi J.Xolmo'minovning "Ekologiya-hozirgi kun muammosi", 6-sonida "Yoshlarga e'tibor- kelajakka e'tibor" musohabasi, 7-sonida dotsent J.Esanovning "Alisher Navoiy nazdida baynalmillal do'stlik", professor J.Omonturdievning "Mohir atamashunos" f.f.n.R.Mustafoqulovning "Alisher Navoiy va bolalar adabiyoti" maqolalari chop yetildi.”¹⁷⁴

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1992-yil 28-fevraldagi "Respublikada yangi oliy ta'lim muassasalarini tashkil etish to'g'risida"gi Farmoniga muvofiq oliy ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, yuqori malakali mutaxassislar va ilmiy kadrlar tayyorlashni yaxshilash, shuningdek respublikaning barcha barcha mintaqalarini ular bilan yana ham to'laroq va bir tekisda ta'minlash maqsadida Respublikadagi qator pedagogika institutlariga universitet maqomi berildi ¹⁷⁵.

Ushbu Farmonga asosan M.T.Oybek nomidagi Termiz davlat pedagogika instituti negizida Termiz Davlat Universiteti tashkil etildi.

Termiz Davlat Universiteti viloyatda 2017-yilgacha yagona oliy ta'lim muassasa bo'lganligi sababli nafaqat viloyat, balki respublikamizda kadrlar tayyorlashda katta rol o'ynadi. Universitet viloyat xalq xo'jaligining turli sohalariga ko'plab mutaxassislar tayyorlab berish bilan birga, pedagogik kadrlar bilan ta'minlashda katta ishlarni amalga oshirdi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida respublikada oliy ta'lim muassasalarining talabalarini xorijiy universitetlarga o'qishga yuborish qisman yo'lga qo'yildi. Jumladan Termiz Davlat universitetining xorijiy oliy ta'lim muassasalariga talabalarni o'qishga yuborishi 1992-yil boshlangan. "Termiz Dorilfununining 17 nafar talabasi yangi o'quv yilidan boshlab dars mashg'ulotlarini Turkiyaning Istanbul, Anqara, Izmir shaharlaridagi yeng yaxshi oliy bilimgozlarda davom yettirishadi. Jumhuriyat xalq ta'lim vazirligi viloyatimizdan shu dorilfununlarga ta'lim olish uchun 19 ta o'rin

¹⁷³ I.Karimov. "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch". Toshkent "Ma'naviyat"-2008.135- bet.

¹⁷⁴ Surxondaryo viloyat arxivi Fond -499.ro'yxat

¹⁷⁵ O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi.-1992.№6.B.175-176

ajratgan yedi. “Da’vogarlar” 100 dan ortiq bo’lib chiqdi. Ammo chet tilini puxta o’zlashtirmaganlik pand berdi. Test sinovlari faqat 17 kishini qardosh mamlakat dorilfununlarida o’qishga munosib deb topdi.¹⁷⁶

Mustaqillikning dastlabki yillarida respublikamiz oliy ta’lim muassasalarida darsliklar yetishmasligi va mavjud darslik va o’quv adabiyotlarining sifati talab darajasida emas edi. Mustaqillikka yerishgandan keyin dastlabki yillarda Termiz Davlat Universitetining ayrim mutaxassislar tayyorlash yo’nalishlarida hali mukammal o’quv reja va dasturlar mavjud yemas yedi. Borlarida ham jiddiy kamchiliklar bor yedi. Jumladan boshlang’ich sinf o’qituvchilarini tayyorlashda mavjud kamchiliklar pedagogika fanlari doktori O. Hayitov tomonidan quyidagicha izohlangan: Ta’lim tarbiyani amalga oshiruvchi uni hayotga tatbiq yetuvchi shaxs o’qituvchidir. Maorifning ravnaqi o’qituvchining tayyorgarligiga, bilimdonligiga bog’liq. Shuning uchun o’qituvchilar tayyorlash ayniqsa boshlang’ich sinf o’qituvchilari tayyorlashga katta e’tibor qaratish lozim. O’quv dasturidagi “Komsomol va pioner ishlari nazariyasi va uslubiyati”, “Yoshlarni V.I. Lenin timsolida tarbiyalash”, “Kommunistik tarbiya nazariyasi” o’rniga “Odobnoma”, “Husnixat”, “Milliy maktab va milliy tarbiya” mavzulari kiritdik.”¹⁷⁷

Respublika oliy ta’lim muassasalarida bo’lgani kabi yangi davrga mos darsliklar yaratilguncha Termiz davlat universiteti professor-o’qituvchilari tomonidan ma’ruza matnlari tayyorlanib o’quv jarayoniga tatbiq etildi. 1992-1993 o’quv yilidan boshlab Xalq ta’limi vazirligi tasarrufidagi oliy ta’lim muassasalarida barcha mutaxassisliklar bo’yicha yangi o’quv reja asosida o’quv jarayonlari boshlandi. Namuniviy o’quv rejalar asosida ishchi o’quv rejalar ishlab chiqildi. Yangi o’quv rejaga muvofiq mutaxassislik fanlar o’quv rejaning 65-70%ini, ijtimoiy fanlar va pedagogika-psixologiya fanlari 25-30 % ini tashkil etdi.

1992-1993 o’quv yilidan boshlab oliy ta’lim muassasalarida talabalar bilimini baholashning Reyting tizimi joriy yetilishi Termiz Davlat Universitetida ham amalga oshirildi. “Respublikamizda yosh avlodni tarbiyalash, puxta bilim berish davlat siyosati darajasiga chiqarilgan. Hozirgi vaqtda oliy ta’lim tizimi sistemasida tub o’zgarishlar kiritilmoqda. Shulardan biri Respublika oliy ta’lim talabalarining ko’p bosqichli nazorati to’g’risida Nizomning qabul qilinishidir. Nizomga binoan 1992-1993 o’quv yilidan boshlab talabalar bilim olishini nazorat qilish va baholash Reyting sistemasi asosida amalga oshadigan bo’ldi. Bu nizomga asosan 1993-1994 o’quv yilidan boshlab I-II kurs talabalari uchun imtihon sessiyasi bo’lmaydi. Aniqrog’i I-II kurs talabalari imtihon sinovlardan ozod yetilib, talabaga semestr davomida uzluksiz ravishda to’plagan reyting baliga qarab baho qo’yiladi.”¹⁷⁸

1992 yil 6 ta oliy ta’lim muassasasida qabul tajriba tariqasida test sinovlari asosida o’tkazildi. 1993 yil o’qishga qabul qilishda 46 ta oliy ta’lim muassasasidan 19 tasida test sinovlari asosida qabul qilindi.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Surxon tongi 1992 yil 18 iyul №96 (15.271) “Ular Turkiyaga borishadi”

¹⁷⁷ O. Hayitov. “Ta’lim tarbiyaga yangi mezon”. Surxon tongi. 1992 yil 28 oktyabr №140 (15.215) 4-bet

¹⁷⁸ Surxon tongi 1994 yil 29 mart №37 (15.793) 2-bet TerDU rektori O’zFA muxbir a’zosi N.Y. To’raev va ishlab chiqarish asoslari kafedrasini mudiri dotsent M. Mirsoburovlarning “Reyting – bilim ko’rsatkichi”

¹⁷⁹ Turdimuratov Ya., Nazarov O. Noveysheya istoriya Uzbekistana 126 str.

1993 yil 5 fevralda “O‘zbekiston Respublikasi Oliy o‘quv yurtlariga abituriyentlarni test usulida tanlash to‘g‘risida”gi Vazirlar Mahkamasining qarori qabul qilindi. Test sinovlari o‘tkazilishi bilan talabalarni qabul qilish adolatli bo‘lish bilan birga fanlarni o‘qitishda qaysi maktablarda o‘zlashtirish darajasi qanday ekanligini aniqlash imkoni paydo bo‘ldi. Test sinovlarini o‘tkazilishi bu jahon mamlakatlari tajribasining O‘zbekistonda qo‘llanilishi ijobiy ahamiyatga ega bo‘ldi.

Termiz Davlat Universitetida haqiqiy ilm fidoiylari bo‘lgan olimlar orasida (marhum) iqtisod geografiya fanlari doktori, professor Abdimo‘min Ro‘zievning mamlakatimiz mustaqilligini qo‘lga kiritgan dastlabki yillarda viloyatimiz iqtisodiyotini rivojlantirish tabiiy resurslardan foydalanish haqidagi qarashlari diqqatga sazovordir. Jumladan olimning 1994-yil 26-aprelda “Surxon tongi” gazetasida “Imkoniyat va istiqbollari” nomli ilmiy maqolasida viloyatimizda tabiiy iqtisodiy imkoniyatlar va istiqbollari haqida so‘z boradi.¹⁸⁰

Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 27 dekabrpdagi 545-son Qaroriga asosan Termiz shahrining 2500 yillik yubileyiga hukumatimiz tomonidan katta tayyorgarlik ishlari olib borildi. Termiz Davlat Universiteti olimlari ham bu sanaga o‘zlarining ilmiy asarlari bilan munosib ishtirok etdilar. Jumladan shu munosabat bilan Termiz Davlat Universiteti dotsenti filologiya fanlari nomzodi Jabbor Esonov XVII asrning ikkinchi yarmi XVIII asrning birinchi yarmida yashab o‘tgan Xoja Samandar Termiziyning “Dastur-ul-muluk” (“Shohlarga qo‘llanma”) asarini fors tilidan o‘zbek tiliga tarjima qildi.”¹⁸¹

Mustaqillikning dastlabki yillarida oliy ta'lim tizimi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylantirilsada, sohada qator muammolar ham mavjud edi. Ta'lim muassasalari professor-o‘qituvchilarining mehnatiga haq to‘lash tizimi qoniqarsiz ahvolda bo‘lib, ularni moddiy rag‘batlantirish tadbirlari olib borilmadi. Shunday bo‘lishiga qaramasdan o‘z kasbining fidoiylari bo‘lgan, o‘zlari tanlgan soha bo‘yicha ilm fan bilan uzluksiz shug‘ullangan va ma‘lum yutuqlarga erishgan olimlar Termiz Davlat universitetida talaygina edi. Bularga akademik N.To‘rayev, fan doktorlari Sh.Samatov, E.Bobomurodov, M.Mirsaburov, E.To‘rayev, S.Tursunov, E.Qobulov, H.Torayev, Q.Jo‘rayev, A.Allakov, dotsentlar H.Kichkilov, X.Toshpo‘latov va boshqalarni keltirib o‘tamiz.

Surxondaryo viloyatida mustaqillikning dastlabki davrida ta'lim sohasi va kadrlar tayyorlash tizimida bir qator yutuqlar qo‘lga kiritilishi bilan birga bir qancha kamchiliklar borligi aniqlandi. Jumladan:

- kadrlar tayyorlashda jahon standartlari darajasida ta'lim sifatiga e'tibor berilmaganligi;

- Respublika markazidan uzoqdaligi va Termiz davlat universitetining viloyatda yagona oliy ta'lim muassasasi bo‘lib qolganligi hududda bu sohada sog‘lom raqobatni shakllantirish imkonini bermaganligi;

- Termiz davlat universitetining moliyaviy imkoniyatlari cheklanganligi, o‘quv binolarining yetishmasligi, o‘quv laboratoriya jihozlarining yetishmasligi;

¹⁸⁰ Surxon tongi 1994 yil 26 aprel №49(15.805) 2-bet iqtisod geografiya fanlari doktori, professor Abdimo‘min Ro‘zievning “Imkoniyat va istiqbollari”maqolasi.

¹⁸¹ Surxon tongi 1994 yil 16 aprel №45(15.801) 4-bet TerDU o‘zbek va tojik adabiyoti kafedrasining mudiri filologiya fanlari nomzodi, dotsent Jabbor Esonovning “Xoja Samandar Termiziyning yettinchil avlodi” maqolasi

- professor-o'qituvchilarni moddiy rag'batlantirish tizimining davr talabidan ortda qolishi;

-Ish haqining kamligi uchun iqtidorli yoshlarning ilm sohasidan boshqa daromadli sohalarga o'tib ketishi ta'lim sifatining pasayishiga olib kelganligi;

-Talabalarning muntazam qishloq xo'jalik ishlariga jumladan paxta yig'im terimiga jalb etilishi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatganligi;

-Viloyatda mavjud oliy ta'lim muassasasi kadrlarga bo'lgan talabni to'la qoplay olmasligi va ayrim sohalar masalan tibbiyot sohasida kadrlar tayyorlashda muammolar mavjud edi;

-Viloyatda mavjud umumta'lim maktablari bitiruvchilarning bilim salohiyati respublika darajasiga nisbatan pastligi natijasida respublikadagi mavjud oliygohlarga talabalikga qabul qilinganlar orasida Surxondaryo viloyati abituriientlarining salmog'i juda past ekanligi ;

Shunday bo'lishiga qaramasdan viloyat ziyolilari mustaqillikni g'oyaviy qo'llab quvvatlash va yangi jamiyat yaratishda eng faol qatlam sifatida katta rol o'ynadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.Mirziyoyev 2020-yil 24-yanvarda Oliy Majlisga Murojaatnomasi Yangi O'zbekiston gazetasi, 2020-y. 25-yanvar. №1
2. I.Karimov. "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch". Toshkent "Ma'naviyat"-2008.135-
3. Surxondaryo viloyat arxivi Fond -499.ro'yxat
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi.-1992. №6.Б.175-176
5. Турдимуратов Я., Назаров О. Новейшая история Узбекистана 126 стр.
6. Surxon tongi 1994 yil 26 aprel №49(15.805) 2-bet iqtisod geografiya fanlari doktori, professor Abdimo'min Ro'zievning "Imkoniyat va istiqbollar"maqolasi.
7. Surxon tongi 1994 yil 16 aprel №45(15.801) 4-bet TerDU o'zbek va tojik adabiyoti kafedrasining mudiri filologiya fanlari nomzodi, dotsent Jabbor Esonovning "Xoja Samandar Termiziyning ettinchi avlodi" maqolasi
8. Surxon tongi 1992 yil 18 iyul №96 (15.271) "Ular Turkiyaga borishadi"
9. O.Hayitov."Ta'lim tarbiyaga-yangi mezon".Surxon tongi.1992 yil 28 oktyabr №140(15.215) 4-bet
10. Surxon tongi 1994 yil 29 mart №37(15.793) 2-bet TerDU rektori O'zFA muxbir a'zosi N.Y.To'raev va ishlab chiqarish asoslari kafedrasi mudiri dotsent M.Mirsoburovlarning "Reyting – bilim ko'rsatkichi"

MUHANDISLIK GRAFIKASI FANLARINI O'QITISHNING METODIK USULLARI

O.B.Choriyev TerDPI magistranti

Annotatsiya:Maqolada muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishning metodik usullari va vositalari keltirilgan bo'lib,talabalarning grafik faoliyat yuritishlarida kerak bo'ladigan zaruriy bilim va tushunchalar haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.Muhandislik grafikasi fanlarini o'zlashtirish jarayonidagi ilmiy va pedagogik metodlar keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar:Proyeksiyalar metodini tushuntirish,nazariyani amaliyot bilan bog'lash, ko'rgazmalarni tanlash,grafik tasvir obyektlari,grafik savodxonlik,grafik madaniyat.

KIRISH: Muhandislik grafikasi fanlari talabalarning fazoviy tasavvurlarini rivojlantirishda eng kerakli vosita hisoblanadi. Chizmalarni o'z qo'li bilan yuqori sifatli bajarishga barcha talabani o'rgatish mumkin, bu ularda go'zallik tuyg'ularini uyg'otib, o'z ishidan qoniqish hissini hosil qiladi. O'z qo'li bilan sifatli chizmalar bajarish talabalarda ozodalik, mehnatsevarlik, intizomlilik va tartiblilik xususiyatlarini rivojlantiradi. Chizmachilik o'qituvchisi ba'zan chizmachilik darslarida imkoniyat bo'lmagan hollarda, grafika yo'nalishidagi to'garak mashg'ulotlarida va turli xil o'quv sayohatlari paytida o'quvchilarga grafika kursi bo'limlarining shakllanishi va rivojlanishi bilan bog'liq qiziqarli ma'lumotlarni berib borishga harakat qilishi kerak. Bunda shu sohada faoliyat ko'rsatgan konstruktor, arxitektor, dizayner va rassomlarning hayoti, turli konstruksiyalarni loyihalash bilan bog'liq qiziqarli voqealar o'qituvchiga darsni qiziqarli hamda o'quvchilarning xotirasida uzoq saqlanib qoladigan shaklda tashkil qilishga yordamlashadi. Grafika tarixi va rivojlanishiga bunday qisqa «sayohat»lar bir vaqtning o'zida muhandislik grafikasini o'qitishning gumanitar yo'nalishi hisoblanadi. Gumanitar yo'nalishni amalga oshirishga misollar keltiramiz: 1. 8-sinfda chizmachilikdan kirish darsida o'quvchilarga grafika tarixi bilan birgalikda, O'zbekiston hududida grafikaning shakllanishi va rivojlanishini qoyatoshlarda saqlangan ibtidoiy odamlar tomonidan chizilgan tasvirlar va ularning shu davr qabilalarining turmush tarzini o'rganishdagi ahamiyati, o'zbek xalq amaliy san'ati va me'morchiligida shakllangan o'ziga xos nafis grafik tasvirlar va mahsulot shakllarini turli namunalar hamda ularning tasvirlarini namoyish qilish orqali ham tushuntirish kerak. Chizmachilikdan birinchi darsdan boshlab o'qituvchi tomonidan hali o'quvchilarga notanish bo'lgan ko'plab termin (atama)lar ishlatilib boshlanadi. Bu hol ayrim o'quvchilarga birdaniga eslab qolishlari uchun qiyinchilik tug'dirib, ularda fanni o'zlashtirishlariga ishonchsizlik hosil qilishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchiga dastlab o'quvchilar uchun qiyin yoki tushunarsiz bo'lgan terminlar bilan tanishtirishda shu terminlarni birmuncha boshqacharoq (lekin mazmun jihatidan to'g'ri) ko'rinishda qo'llashni tavsiya qilamiz. Masalan, «Proyektsiyalash usullari» mavzusini o'rganishda doskada oldin ikkita - «proyektsiya» va «oldinga otish» so'zlarini yozib, mavzuni tushuntirishni boshlash mumkin. O'quvchilarga imkoniyat doirasida Arximed, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Leonardo da Vinchi, G.Monj, Le Korbyuze, N.A.Tupolev, S.P.Korolev, N.F.Chetveruxin kabi ko'plab ajoyib allomalar, rassomlar, muhandislar, konstruktorlar va arxitektorlarning hayotidan eng yorqin va qiziqarli voqealarni so'zlab berishga harakat qilish kerak.

TAHLIL VA NATIJALAR: Ta'lim jarayonida politexnik tamoyillarni amalga oshirilishi umumta'lim maktablarining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. «Politexnik» so'zi texnikaning turli sohalariga tegishli ma'nosini anglatadi. Umumiy ta'lim bilan birgalikda politexnik ta'lim o'quvchilarni faol ishlab chiqarish va ijtimoiy faoliyatga tayyorlashga xizmat qiladi. Bu hol chizmachilik o'qituvchisining vazifasini murakkablashtiradi. Chizmachilik o'qituvchisidan hamma fanlar bo'yicha mutaxassis bo'lishni va ishlab chiqarishning hamma sohalarini chuqur bilishni talab qilish ham mumkin emas. Lekin chizmachilik o'qituvchisining yetarlicha keng politexnik dunyoqarashi, ishlab chiqarishning ko'pchilik sohalarida bo'layotgan jarayonlarning mohiyatini tushunishi uning kasbiy faoliyatida qo'l keladi. Agar

o'qituvchi o'zining politexnik va umummadaniy saviyasini orttirish uchun doimiy shug'ullanib, maxsus adabiyotlarni o'qib ilmiy-ommabop filmlar va teleko'rsatuvlarni ko'rib borish orqali bilimlarini boyitib borsa uning o'quvchilari ko'z o'ngida obro'si, hamda mashg'ulotlarining samaradorligi o'sib boradi. Chizmachilik fani mazmunidan kelib chiqqan holda mashg'ulotlarda quyidagi shartlarga amal qilinishi politexnik tamoyillarni amalga oshirishga ko'maklashadi.

Nazariyaning amaliyot bilan bog'lab olib borilishi muhimdir. Bunda ma'lum miqdordagi nazariy ma'lumotlar o'zlashtirilgandan so'ng o'rganilgan bilimlarni qo'llash talab qilinadigan amaliy masalalar yechiladi. Chizma qurishning nazariy asosi bo'lgan proyeksiyalar metodini tushunish. Bu kishilarning qator fanlar (kartografiya, geometriya, optika)ni o'rganish faoliyatida bilimlarni oson egallashlariga ko'maklashadi. Dasturning aniq mavzulari bo'yicha ko'rgazmalarni tanlash. Naturadan chizma va mashqlarni bajarishda mashinasozlikning keng tarqalgan tipaviy detallaridan foydalaniladi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning hayot tajribalari, texnika, turmushva tabiat hodisalarini kuzatishlaridan chiqqan xulosalarini chizmachilik kursi bilimlari bilan bog'lab olib borish (masalan, aniq bir buyumda geometrik shakllarning mujassamlashuvi, buyum soyasi shaklining xususiyatlari va h.). O'quvchilarning mehnat faoliyatida zarur bo'ladigan ozodalik, intiluvchanlik, ishini oldindan to'g'ri rejalashtirish va uni bajarish jarayonida eng tejimli uslublarni topib qo'llay bilish kabi foydali ko'nikma va malakalarni doimiy ravishda shakllantirib borish. Grafik tasvir obyektlari inson va tabiat tomonidan yaratilgan turli asarlar bo'lishi mumkin. Mashinasozlikda mahsulotlar (samolyot, stanok, avtomobil) ni, arxitektura va qurilishda turar-joy, sanoat va jamoat binolari, ko'priklar, yo'llar, bino interyerlari va hokazolarni loyihalashda, elektron va radiotexnika (sxemalar, grafiklar) sanoatida eng zarur bosqichlardan biri chizma bajarish hisoblanadi. Grafikaning kartografiyada geografik va relyef kartalari, okeano-grafik kartalar, ob-havo va izochiziqlar kartalari, tabiatdagi va inson organizmidagi turli jarayon va hodisalarni aniq tasavvur qilish uchun tadqiqot kartalari, aholi zichligi kartalari kabi juda ko'p turlari keng qo'llanila boshlandi. Grafik tasvirlar murakkab hodisa va konstruksiyalarni tushunishni, hamda qaror qabul qilish jarayonini osonlashtiradi. Fandagi modellashtirish va multiplikatsiya vizual tasavvur qilish yordamida yadroviy va kimyoviy reaksiyalarni, fiziologik tizimlar va bosim ostidagi deformatsiyalarni tadqiqot qilish hamda o'rganish imkonini beradi. Zamonaviy boshqarish jarayonlari (aviadispatcherlar, atom va yadroreaktorlari dispatcherlari), san'at va reklama kabilarni grafikasiz tasavvur qilish mumkin emas. Mashinasozlik va qurilishning har qanday sohasi (samolyotlar, avtomobillar, ko'priklar, yo'llar, turar-joy va sanoat binolari) bo'yicha muhandis-konstruktorning faoliyatini grafika (shu jumladan, kompyuter grafikasi) siz tasavvur qilish mumkin emas.

XULOSA VA TAKLIFLAR: Ma'lumotlarni grafik shakllarda aks ettiradigan murakkab tizimlar operatorlarining ishlarida grafika yetakchi ahamiyatga ega. Bunda operator boshqarilayotgan obyektning bevosita o'zi bilan emas, uning grafik modeli bilan muloqotda bo'ladi va axborotni qabul qilish hamda qayta ishlash jarayonida xuddi obyekt o'rinbosari kabi faoliyat ko'rsatadi. Tasvir turlari sinemonik sxemalar, texnologik sxema va chizmalar, grafik kartalar, televizion ekranlar ko'rinishida amalga

oshiriladi. Grafik tasvirlar ko'plab ijodkorlik faoliyati turlarini bog'lovchi bo'g'in hisoblanadi. Shuning uchun ham chizmachilik kursida shaxsning ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantiruvchi juda katta potensial imkoniyatlar mavjud. Fanning politexnik xususiyatlari o'quvchilarning individual qiziqishlari va qobiliyatlarini ochilishiga ko'maklashuvchi turli xil obyektlardan foydalanish imkonini beradi. Hozirgacha ko'pchilik amaliyotchi chizmachilik o'qituvchilari o'rtasida o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda asosan detal shaklini o'zgartirib chizish, unga sodda qo'shimchalar kiritish bilan bog'liq topshiriqlar keng qo'llaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. J. Yodgorov. "Geometrik va proyeksiyon chizmachilik". T.: Fan .2008.
2. Sh. Murodov v.b "Topografik chizmachilik". T.: Cho'lpon 2009.
3. J. Yodgorov. "Mashinasozlik chizmachiligi". T.: O'zbekiston 2009.
4. I. Rahmonov va A. Valiyev "Chizmachilik" T.: Voris-nashriyot 2011.
5. I. Rahmonov v.b "Chizmachilik" T.: Voris-nashriyot 2016.
6. U Ro'ziev, E. I. Ashirboyev. "Muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi" –T.: 2010.
7. Rahmonov I. —Chizmachilikdan didaktik o'yinlar Toshkent-1992.
8. Murodov Sh, K. Ko'kiyev B, B. Obloqulova. —Yaqqol tasvirlar qurishda qiyshiq burchakli aksonometrik proyeksiyalardagi o'zgarish koeffitsientlarining o'zaro bog'liqligi Buxoro Davlat Univesiteti ilmiy axboroti 2/2019.
9. S. Saydaliyev. "Chizma geometriya va muhandislik grafikasi-Toshkent:TAQI, 2017.
10. I. Rahmonov, A. Valiyev A, V. —Muhandislik grafikasi fanini o'qitishning zamonaviy texnologiyalari-T.: 2009.

TARIX FANINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH VA ULARNING SAMARADORLIGI

Imomova Marjona Ermaxmat qizi Termiz davlat pedagogika institute Tarix fakulteti talabasi,

Annotatsiya: Maqolada tarix fanlarini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanishning mazmun-mohiyati, usullari va ahamiyati bo'yicha fikr bildirilgan. Tarix ta'limida interfaol foydalanishning usullari, to'g'ri tanlay bilish, metod g'oyasini ta'lim-tarbiyaviy tomondan chuqur o'zlashtirishning muhim omillarini tanlashda foydalaniladigan mezonlar asoslab o'tilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, interfaol, aspekt, innovatsiya, texnologik mezonlar, ilmiy asoslari.

Tarix insoniyatning buyuk xotirasidir. Unda ajdodlarning ma'naviyati, madaniyati va amalga oshirgan ishlari mujassam. Tarixsiz kelajakka qadam bosib bo'lmaydi.

Undan olingan ma'lumotlar, xulosalar va faxr tuyg'usi inson uchun kelajakka qo'yiluvchi ishonchli qadam manbai bo'ladi. 2020-yilda nashr etilgan "Tarixdan hikoyalar" nomli 5-sinf darsligida o'quvchilarga xitoban shunday deyilgan: "Dunyodagi zo'ravon kuchlar qaysi bir xalqni o'ziga tobe qilmoqchi, bo'ysundirmoqchi bo'lsa, avvalo, uning oliy qadriyati bo'lgan tilidan, tarixidan va ma'naviyatidan judo qilishga urinadi. Bizning o'tmish tariximiz bunga guvoh. Hech kimga mute bo'lmaslik uchun esa Vatanningiz tarixini puxta bilishingiz zarur. Vatanimizning o'tmishi buyuk, uning kelajagi ham, shubhasiz, buyukdir. O'tmishdagi

buyuklik nimalardan iborat bo'lganligini va kelajakdagi buyuklik yo'lida qanday ulkan bunyodkorlik ishlari amalga oshirilayotganligini tarix fanini bosqichma-bosqich o'rganish orqali bilib olasiz".

Hozirgi zamon har bir fan o'qituvchisi zimmasiga inson, uning jamiyatdagi o'rni va roliga har tamonlama qarash vazifasini yuklaydi. Buning uchun o'qituvchi ta'lim-tarbiyaning yangi shakllari, vositalari va usullarini egallashi va shu bilan birga o'zi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yaratishga, shaxsni tarbiyalashning yangi a'nanaviy, samarali usullarini tanlashga harakat qilishi hamda ijodkor bo'lmog'i lozim.

Maktablarda o'qitilayotgan ijtimoiy, shu jumladan tarix fani o'zida oliyjanob fazilatlarni mujassamlashtirilgan insonni tarbiyalashda benihoya ahamiyat kasb etadi. Maktabda o'quvchi kishilik jamiyati bosib o'tgan yo'lni, ularning chet el bosqinchilariga qarshi, o'z ozodligi va baxt-saodati, porloq kelajagi uchun olib borgan kurashlari haqidagi asosiy ma'lumotlarni tarix darslaridan bilib oladi. Shu bilan birga tarix darslari o'quvchining hozirgi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni to'g'ri anglashga yordamlashadi. Bizga ma'lumki tarix-juda qadimiy fanlardan biri hisoblanadi. Tarix fanini kelajakni ko'rsatuvchi „Ko'zgu" desak bo'ladi va bu ko'zguga qarab har qanday inson, jamiyat, xalq o'z kelajagini belgilab olishi mumkin. Hozirgi kunda O'zbekiston rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin egallashi onson kechgani yo'q. Shuning uchun tarixni o'qitish jarayonida o'quvchilar bugungi kunning qadriga yetishini, o'tmishda yo'l qo'yilgan xatolarni takrorlamaslikni, o'tmishdagi xatolardan xulosa chiqarib olishini o'rgatish lozimdir. Qolaversa maktabda tarix fanini o'qitish orqali o'quvchilarda o'zlari mustaqil va ijodiy fiklashini rivojlantirishga, milliy ong va tafakkurni o'stirishga, eng asosiysi ma'naviy barkamol shaxsni, haqiqiy vatanparvar insonni tarbiyalab voyaga yetkazishga ahamiyat berish lozim.

Bizga ma'lumki, tarix fanining asosini ma'lumotlar tashkil etadi. Ularni to'liq eslab qolishi o'quvchilar uchun bir oz qiyinchilik tug'dirishi mumkin (ayrim past o'zlashtiruvchi o'quvchilar). Bu kabi ma'lumotlarni o'quvchilar xotirasida bir umrga esda qolishi, turli xil sahnali ko'rinishlar, qiziqarli o'yinli usullar, krossvordlar, guruhlar bilan ishlash, baxs-munozaralar olib borishiga bog'liq.

Tarix darslarida o'quvchining alohida xususiyatlariga e'tibor berishga, ko'proq turli usullardan foydalanilgan holda yoritish lozim. Quyidagi "Mavzuga zamin", "T.A.R.I.X." o'yinli usullar tarix darslarni qiziqarli va samarali o'tishiga yordam beradi.

"Mavzuga zamin" usuli. Maqsad: O'quvchilarni o'tilgan mavzuni mustahkamlashdan oldin, shu mavzu bo'yicha o'quvchilarni darsga tayyorlash ya'ni zamin hozirlash. Bizga ma'lumki o'quvchilar mavzuni o'qituvchi tushuntirib berishi chog'ida va o'zi darslikdan o'qib o'zlashtirishi mumkin. Lekin bu degani sinfda hamma o'quvchilar o'zlashtira oladi degani emas. Chunki hamma o'quvchilarning xotirasi, fikrlash doirasi birdayin bo'lmaydi. Shuning uchun ularga turli xil o'yinlar, sahnali ko'rinishlar, baxs-munozaralar orqali darslar tashkil qilinsa, sinfdagi uncha yaxshi o'zlashtira olmaydigan o'quvchilar ham mavzu haqida tushuncha hosil qilibgina qolmasdan, mustahkamlab oladi. Dars jarayonida o'tilgan mavzuni mustahkamlash chog'ida, avvalombor, o'quvchilarni darsga tayyorlab olishi kerak. Yaxshi dars o'tilishi, o'quvchilarning yaxshi o'zlashtira olishi eng birinchi navbatda o'qituvchi o'quvchilarni o'ziga jalb qilishi, o'tilgan mavzuni dab-durustdan boshlab,

ularga o'tilgan mavzu yuzasidan topshiriqlar berishdan emas, aksincha o'quvchilarni o'tilgan mavzu haqida qisqacha tasavvur hosil qilib olishiga bog'liq.

“T.A.R.I.X.” usuli. **Maqsad:** “T.A.R.I.X.”-bu usul quyidagi jadval asosida to'ldiriladigan jamoa o'yinli usulidir. Ya'ni “T.A.R.I.X.” usuli quyidagi so'zlarning bosh harflaridan olingan bo'lib, **T**-test savollar, **A**-anagrammalar, **R**-raqamlardagi voqealar, **I**-ikki tarixiy jarayonni solishtirish, **X**-xulosa kabi qismlardan iborat bo'lib, bu jadvalni guruh bilan birgalikda to'ldirish orqali o'quvchilar mavzuning asosiy mazmuni keltirib chiqarishadi.

“Xulosa-daraxt hosilida” usuli. Maqsad: “Xulosa-daraxt hosilida” - mavzuning asosiy mazmunini keltirib chiqaruvchi savollarga javob berish natijasida tahlil qilinib, yakuniy xulosani keltirib chiqaruvchi o'yinli usuldir. Bu o'yinli usul orqali o'quvchi mavzuning asosiy xulosasini chiqarishni va bir-biri bilan fikr almashinib, voqealar bayonini yoritib borishni ta'minlaydi.

Bu metodlar orqali o'quvchilarni tarix fanini osonroq va yaxshiroq o'zlashtirish yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz (1-jild). - T.: O'zbekiston. NMIU, 2017.
2. I.A.Karimov. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotning poydevori. - T.: «Sharq», 1997.
3. G'afforov, Y., Nafasov, A., & Nafasova, Z. (2020). From the History of the Beginning of the "Great Game". Journal of Critical Reviews, 7(11), 2798-2802
4. Toshev S. (2020). TARIX FANINIO'QITISHNDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR. Science and Education, 1(Special Issue), 6
5. Абдурахманова Ж. Н. (2019). Тарих фанини ўқитиш усуллари ва уларнинг самарадорлиги // Ta'lim, fan va innovatsiya. T.: 1(4), 35-39.
6. G'afforov, Y., Nafasov, A., & Nafasova, Z. (2020). From the History of the Beginning of the "Great Game". Journal of Critical Reviews, 7(11), 2798-2802.
7. Toshtemirova, S.A. (2019). Klaster yondashuvi asosida mintaqaviy ta'lim tizmini boshqarish. *NamDU ilmiy axborotnomasi*, 1(11), 361-367.
6. 7. N.N.Azizxojayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.-T.: TDPU.
8. Asqarov A. O'zbekiston mustaqilligi sharoitida tarix fanining vazifalari.- “O'zbekistonda ijtimoiy fanlar” 1992. № 7-8.
9. Gaffarov YA, Gafforova M. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish usullari.T., 1996.
10. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. - T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.
11. Yo'ldoshev J.G'. J.G'.Yo'ldoshev. Ta'lim yangilanish yo'lida.-T.: O'qituvchi. 2000.
12. Maxmutov M. Maktabda muammoli ta'limni tashkil qilish. T., 1991

O'QUVCHILARNING SOG'LOM TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH

*Yusupova Gulnoza Raxmonbek qizi Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Innovatsion ta'lim” kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarning sog'lom fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning dolzarbligi, ta'lim jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish, o'quvchilarning sog'lom fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda didaktik o'yin texnologiyalarining ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: umumiy o'rta ta'lim, o'yin, didaktik o'yin, ijodiy fikrlash, sog'lom tafakkur, ishchanlik o'yini, rolli o'yin, integral dars.

KIRISH Jahonda o'quvchilarning ta'lim va tarbiya olishlarida teng huquqni ta'minlash, ularning o'sib-ulg'ayishlari va farovonlikka ega bo'lishlari uchun jamiyat doirasidagi majburiyatlarini o'z zimmasiga to'liq oladigan bo'lishiga erishish, sog'lom tafakkur va e'tiqod uyg'unligi asosida ijtimoiy hayotga moslashtirish masalalari bo'yicha ilmiy-tadqiqotlarga e'tibor qaratilmoqda.

Dunyoda uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida ta'lim oluvchilarda sog'lom tafakkurni rivojlantirish, o'z-o'ziga ishonchni tarkib toptirish, fikr yuritishdagi mustaqillik va o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish qobiliyatini qaror toptirishga katta ahamiyat qaratilmoqda. Ayniqsa, yuqori sinf o'quvchilarida sog'lom fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim muhiti barqarorligini ta'minlash, aralash ta'lim (blender learning) tamoyili asosida ta'lim oluvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, o'qitishning samarali usullarini ishlab chiqish muhim dolzarblik kasb etadi.

Shu jihatdan umumiy o'rta ta'limning nazariy-metodologik jihatlarini takomillashtirish, o'quvchilarda sog'lom tafakkurni rivojlantirish jarayonining pedagogik-psixologik xususiyatlari va ta'sir etuvchi omillarini aniqlashtirish hamda uning metodik tizimini takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar alohida ahamiyatga molikdir.

MAVZUNING DOLZARBLIGI Respublikamizda umumiy o'rta ta'lim tizimini yangi rivojlanish bosqichiga ko'tarish, o'quvchilarni turli salbiy ta'sirlardan himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish, ma'naviy tarbiya samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa yosh avlodda mustaqil, sog'lom tafakkurni rivojlantirish muammosni davlat darajasidagi masalaga aylantirdi. Uzluksiz ta'limni tashkil etish va rivojlantirish jarayonida ta'limning ijtimoiylashuvi, ta'lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xususiyatga egaligi, bilimlilik, qobiliyatlilik va iste'dodning rag'batlantirilishi, o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni hosil qilish, ularda yuksak ma'naviyat, madaniyat va sog'lom fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish [1] asosiy tamoyillar sifatida belgilangan. Bunda pedagog xodimlarning intellektual sifatlari hamda kasbiy mahoratini yanada rivojlantirish, ta'lim va tarbiya resurslaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI Ta'lim jarayonida o'quvchilar dunyoqarashini shakllantirish, ularda sog'lom tafakkurni rivojlantirish hamda ijodiy faoliyatga yo'naltirish muammosiga jahon pedagogika va psixologiya ilmida alohida e'tibor qaratilgan. Shaxs tafakkurining shakllanishi va rivojlanishi, o'quvchilarda sog'lom tafakkurni rivojlantirish muammosi respublikamiz hamda qator xorijlik pedagog-psixolog olimlar tomonidan ilmiy tadqiq etilgan.

Ta'lim jarayonida shaxs dunyoqarashi va tafakkurini barqaror rivojlantirishning nazariy-tarixiy asoslari eng qadimgi yozma manbaalar hamda Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, A.Navoiy, A.Avloniy kabi Sharq mutafakkirlari hamda jadid ma'rifatparvarlarining ilmiy asarlarida yoritilgan.

Respublikamiz olimlaridan B.Adizov [2], G.Aripova, R.Safarova, D.Ro'ziyeva, B.Xodjayeov [12], Ch.Shakirova [14], M.Qulaxmetova [8], N.Egamberdiyeva, G.Baxodirovalarning tadqiqot ishlarida o'quvchilarda yangicha tafakkur tarzini

shakllantirish, talabalarni shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirish, mustaqil, milliy, ma'naviy-axloqiy, ijodiy, tarixiy, tolerantlik tafakkuri, ijodiy fikrlashni rivojlantirish masalasining o'ziga xos jihatlari yoritib berilgan bo'lsa, bo'lajak o'qituvchilarda sanogen (sog'lom) tafakkurni rivojlantirish muammosi aynan M.K.Ismailov [3; 4; 5] tomonidan ilmiy tadqiq etilgan. Psixolog olimlardan M.Davletshin, Z.Nishonova [6], N.Safayev, E.G'oziyev, V.Karimova, R.Sunnatova [7], Z.Abdurahmonovalar tomonidan inson tafakkuri muammosining psixologik xususiyatlari tadqiq etilgan.

S.Ataxanova o'zining tadqiqotchilik faoliyati davomida tafakkur tushunchasining psixologik, pedagogik va falsafiy mazmunini ochib bergan hamda sog'lom tafakkur insonning ichki va hissiy faoliyati bilan bog'liqligini, u sog'lom fikrga yo'naltirilsa sog'lom tafakkur shakllanishini ta'kidlagan. Aqliy faoliyat mavjud bilim va malakalarni egallash vazifasidir. Hissiy faoliyat esa sog'lom turmushga bo'lgan hissiy munosabatni anglatadi.

Tadqiqotchining fikricha, sog'lom tafakkur ilmiy-pedagogik ta'rifga ko'ra, quyidagi bir necha muhim bo'g'inlardan tashkil topadi:

- Birinchi bo'g'in – sog'lom tafakkur tushunchasi;
- Ikkinchi muhim bo'g'in – zarur ijtimoiy muhit tushunchasi;
- Uchinchi muhim bo'g'in – pedagogik maqsad va natija tushunchasi;
- To'rtinchi muhim bo'g'in – sog'lom turmush va turmush tarzi tushunchasi hisoblanadi [15, 5-b.].

Shuningdek, "sog'lom tafakkur" tushunchasiga to'xtalib, u kishilarning o'z salomatligini asrashga yo'naltirilgan o'ylari, ongi, shuuri, hissiyotlari, axloqi, estetik qarashlari, g'oyalari, sa'y-harakatlari va ularning natijasi hisoblanadi.

"Sog'lom tafakkur" tushunchasi mazmunini quyidagicha talqin etishimiz mumkin: sog'lom tafakkur insonga o'rganayotgan bilimlarini analiz-sintez qilish imkonini beradi. To'plagan bilimlar asosida esa mushohada yuritish, yangiliklarni, g'oyalarni, yangi bilimlarni anglash va muammolarni hal etishda eng to'g'ri, qisqa va samarali yo'lni topishga yordam beradi. Sog'lom tafakkur o'quvchilarda qaror qabul qilishda mustaqillik, javobgarlik, o'zining g'oya va fikrlarini shakllantirishda, ijtimoiy hayotda sodir bo'layotgan voqea – hodisalarga munosabat bildirishda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu zaruriyat, umumiy o'rta ta'lim muassasalarining yuqori sinf o'quvchilarida sog'lom tafakkur yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari, sog'lom tafakkurni rivojlantirishga doir zamonaviy yondashuvlar mazmuni hamda unga ta'sir etuvchi omillar, yuqori sinf o'quvchilarida sog'lom tafakkur yuritish ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonini tashkil etishning alohida metodik tizimini maxsus tadqiq etish ehtiyojini keltirib chiqarmoqda. Mazkur jihatlar yuqori sinf o'quvchilarida sog'lom tafakkur yuritish ko'nikmalarini rivojlantirish yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borishni taqozo etadi.

ILMIY MULOHAZA Hozirgi kunda milliy ta'lim tizimida o'qitish va tarbiyalash jarayonining samaradorligi hamda natijaviyligini ta'minlash eng muhim jamiyat talabi hisoblanadi. Bunda o'qituvchidan yuksak kasbiy bilim, pedagogik mahorat va o'qitish jarayonida interfaol ta'lim usullaridan foydalanishga oid ko'nikmalar talab qilinadi.

Shundan kelib chiqib ta'kidlashimiz mumkinki, yuqori sinf o'quvchilari tomonidan bilim va tajribalarni o'zlashtirishida didaktik o'yinlar asosida o'quv jarayonini tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Quyida didaktik o'yinlar va ulardan o'qitish jarayonida foydalanishning metodik imkoniyatlari tahliliga to'xtalamiz.

Dastlab, o'yin tushunchasining mazmun-mohiyatini tahlil etish talab etiladi. Pedagogik jihatdan, **o'yin** – ijtimoiy tajribani o'zlashtirish va qayta yaratishga yo'naltirilgan faoliyat turi hisoblanadi. Psixologik jihatdan tahlil qiladigan bo'lsak, **o'yin** bolaning qiziqishlari, faolliklarini amalga oshirish shakli bo'lib, sof holdagi o'yin faoliyatini yuzaga keltiradigan sabab ehtiyoj bo'lsa, uning manbai taqlid va tajribadir. Bolalar narsalar bilan rol, qoidal, harakatli, didaktik mazmunli o'yinlarni o'ynaydilar. O'yin narsa va hodisalarning mazmunini bolaning o'z tajribasida bilib olishga, o'zlashtirilgan ko'nikmalarni ishlata bilishga mashq qildiradi. O'yin faoliyatida bola ijtimoiy voqelikni taqlid, rol orqali ijro etishga harakat qiladi va shu yo'sinda atrof-muhit to'g'risidagi, ijtimoiy turmushdagi shaxslararo munosabatlarni o'zlashtirib boradi [11, 85-b.].

Didaktik o'yin texnologiyalari o'quvchi faoliyatini faollashtirish va ularda ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga asoslangan. Ular o'quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini anglash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega.

Didaktik o'yinlarning asosiy turlari: intellektual (aqliy) va harakatli hamda aralash o'yinlardan iborat. Bu o'yinlar ishtirokchilarda aqliy, jismoniy, axloqiy, psixologik, estetik, badiiy, tadbirkorlik, mehnat ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi,

Ta'lim-tarbiya jarayonida asosan o'quvchilarda ta'lim olish motivlarini, ularning turli yo'nalishdagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan didaktik o'yinlardan foydalaniladi. Didaktik o'yinlar nazariy, amaliy, jismoniy, rol, ishchanlik va boshqa yo'nalishlar bo'yicha turlarga ajratiladi. Hozirda kompyuter vositasidagi didaktik o'yinlar alohida o'ringa ega bo'lib bormoqda.

Didaktik o'yinlar o'quvchilarda tahlil qilish, mantiqiy va ijodiy fikrlash, tadqiq qilish, hisoblash, o'lchash- yasash, sinash, kuzatish, solishtirish, xulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash, axloq-odob ko'nikmalarini shakllantirish, nutq o'stirish, til o'rgatish, yangi bilimlar o'rgatish va boshqa faoliyat turlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'yinlarga ajratiladi.

Demak, umumiy o'rta ta'lim jarayonida didaktik o'yinlardan amalda foydalanish orqali boshqa usullar yordamida erishish qiyin bo'lgan ta'lim-tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish ko'zda tutiladi. Turli o'quv fanlariga oid didaktik o'yinlar mavjud bo'lib, ular shu fanlarni sifatli o'rgatish maqsadlariga xizmat qiladi.

Umumiy o'yinlar nazariyasiga ko'ra, mavjud barcha o'yin turlarini tasniflashda ularni funksional, mavzuli, konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o'yinlarga ajratiladi. Bularning orasida didaktik o'yinlar ta'lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirish imkoniyatini berishi bilan alohida ahamiyatga ega.

Quyida, didaktik o'yin texnologiyalari amalga oshiriladigan ayrim noana'naviy dars shakllariga to'xtalib o'tamiz:

Ishchanlik o'yini darsi - dars mavzusi bo'yicha masalalarni hal etish jarayonida o'quvchilarning faol ishtirok etishini ta'minlash orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish mashqi.

Rolli o'yin darsi - dars mavzusi bo'yicha masalalarni o'rganishda o'quvchilarga oldindan ma'lum rollarni taqsimlash va dars jarayonida shu rolni bajarishlarini tashkil etish asosida bilimlarni mustahkamlash darsi.

Teatrlashtirilgan dars - dars mavzusi bilan bog'liq sahna ko'rinishlari tashkil etish orqali dars mavzusi bo'yicha chuqur, aniq ma'lumotlar berish darsi.

Kompyuter darsi - tegishli o'quv fani bo'yicha dars mavzusiga doir kompyuter materiallari (multimedia, virtual o'quv kursi va shu kabilar) asosida o'tiladigan dars.

Kim oshdi savdosi darsi - o'quv fani ayrim bo'limi bo'yicha bilimlarni har bir o'quvchi qanchalik ko'p bilishini namoyish etish darsi.

Yarmarka dars - mavzuni qismlar bo'yicha avvaldan o'zlashtirgan o'quvchilarning o'zaro muloqoti asosida sinfga qiziqarli tushuntirish orqali o'tiladigan dars.

Formulalar darsi - o'quvchilarning formulalarni puxta o'zlashtirishlari bo'yicha turli o'yinlar shaklidagi mashqlar o'tkazish darsi.

“Sud” darsi - o'quvchilar bilan dars mavzusiga mos “sud” jarayonini tashkil etish orqali yangi mavzuni tushuntirish darsi.

Kontsert darsi - dars mavzusini sahnalashtirgan holdagi kontsert shaklida ifodalash mashqlari bo'lib, o'quvchilarni faollashtirish va bilimni mustahkamlash imkoniyatini beradi.

“Tergovni bilimdonlar olib boradi” darsi - dars mavzusini oldindan puxta o'rgangan o'quvchilar yordamida qiziqarli savol-javoblar, kichik guruhlarda ishlash asosida keltirilgan ma'lumotlarni isbotlab, tushuntirish mashqlari bo'lib, bunda o'quvchilar dars mavzusini o'zlashtirib, eslab qolishlari uchun qulaylik yaratiladi.

Integral (integratsiyalashgan) dars — bir nechta fanlarga doir va integratsiyalash uchun qulay bo'lgan mavzular bo'yicha tashkil qilingan dars bo'lib, o'quvchilarning turli fanlarga qiziqishlarini orttirib, ta'lim jarayonidagi faolliklarini ta'minlaydi. Bunday darslar o'quvchilarga fanlararo bog'liqlikni o'rgatish orqali ular da olam tuzilishining ilmiy asoslarini to'liq idrok etish, ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, sog'lom fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

“Mo'jizalar maydoni” darsi — o'quvchilar bilan o'tkaziladigan qiziqarli o'yin bo'lib, turli savollarga belgilangan vaqt davomida to'g'ri javoblar topish va g'oliblarni rag'batlantirish orqali o'quvchilarda fikrlash, topqirlik, ziyraklik va bilimlarini kengaytirib borish sifatlarini shakllantiradi [13, 36-b.].

O'qitish jarayonida didaktik o'yinlarni amalda **qo'llash shart-sharoitlarini** quyidagicha belgilashimiz mumkin:

- didaktik o'yinlarni tanlashda ishtirokchilarning yoshi, bilimi va tarbiyalanganlik darajasi hisobga olinadi;
- har bir didaktik o'yin mashg'ulotlariga o'ziga xos xavfsizlik talablari qo'yiladi. Bu xavfsizlik talablariga to'liq rioya qilinishi har bir ishtirokchining doimiy e'tiborida bo'lishi lozim.

Bundan tashqari o'qituvchilar bir didaktik o'yin uchun sarflanadigan vaqt miqdorini to'g'ri belgilash va unga rioya qilishning o'ziga xos asoslarini bilishi va darsning maqsadiga muvofiq qo'llashi talab qilinadi.

Didaktik o'yin turlarini tanlash **mezonlari**:

- ishtirokchilar tarkibi bo'yicha - o'g'il bolalar, qiz bolalar, o'smirlar, katta yoshdagilar uchun o'yinlar;
- ishtirokchilar soni bo'yicha - yakka, juftlikda, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi, raqobatdosh guruhlar, sinflararo va ommaviy o'yinlar;
- o'yinni tashkil etish mazmuni bo'yicha - fikrlash, o'ylash, topag'onlik, harakatlar, musobaqa va boshqalarga yo'naltirilgan o'yinlar;
- vaqt me'yori bo'yicha - dars, mashg'ulot vaqtining reja bo'yicha ajratilgan qismi, o'yin maqsadiga erishguncha, g'olib yoki g'oliblar aniqlanmaguncha davom etadigan va boshqa o'yinlar [10, 112-b.].

Shuni ta'kidlash lozimki, o'qituvchi dars jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanar ekan, buning uchun albatta o'yin mazmun-mohiyatidan kelib chiqib eng zarur vositalarni tanlay bilishi kerak. Chunki, zaruriy vositalar didaktik o'yin samaradorligini ta'minlaydi.

O'qituvchilar didaktik o'yinlarni tashkillashtirishda ular uchun ishlatiladigan har bir material bilan ishlash, ulardan tegishli didaktik vositalarni tayyorlash hamda xavfsizlikni ta'minlash texnologiyalarini puxta bilishlari va rioya qilishlari lozim. Chunki didaktik vositalarning sifati, ko'zda tutilgan maqsadlarga mosligi, qulayligi va ulardan to'g'ri foydalanish mashg'ulotlar samaradorligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA Yuqorida keltirilgan didaktik o'yin darslarini o'qitish jarayonida qo'llashda o'qituvchilardan yuksak mahorat va tashkilotchilik qobiliyati talab qilinadi. Shuningdek, o'qituvchi o'yinli o'qitish texnologiyalaridan foydalanib mashg'ulotlarni tashkil etganda, quyidagi asosiy vazifalarni qat'iy belgilab olishi lozim:

Didaktik: bilim, ko'nikma, malakalarni amaliyotda qo'llash, yangi ko'nikma, malakalarni shakllantirish, dunyoqarashni kengaytirish.

Tarbiyalovchi: mustaqillik, iroda, hamkorlik, jamoada ishlash, etik va estetik qarashlar, mantiqiy va sog'lom fikrlash ko'nikmalarini tarbiyalash.

Rivojlantiruvchi: diqqat, xotira, nutq, fikrlash, ijodiy qobiliyatlar, taqqoslash, solishtirish, o'quv motivatsiyasini rivojlantirish.

Ijtimoiylashtirish: qadriyat va an'analarni o'zlashtirish, mavjud shart-sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashtirish.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, uzluksiz ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida o'qitish jarayoni samaradorligini oshirishda didaktik o'yin texnologiyalaridan maqsadli foydalanish o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi, bilimlarni o'zlashtirishi, hamkorlikdagi faoliyat dinamikasining oshishi hamda ularning sog'lom fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda ijobiy natijalarga erishishni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. (23.09.2020) // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020., 03/20/637/1313-son.

2. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Ped. f. d...diss. – T., 2003. – 280 b.
3. Ismailov M. K. (2021). Empirical analysis of the development of sanogen thinking in student's on the basis of a reflective approach. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*, 11(2), 592-599.
4. Ismailov M. K. (2021). Talabalarda sanogen tafakkurni rivojlantirish komponentlari va uning pedagogik-psixologik xususiyatlari. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(8), 509-522.
5. Исмаилов М. К. (2021). Рефлексив ёндашув асосида талабаларда саноген тафаккурни ривожлантиришнинг эмпирик таҳлили. *Современное образование (Узбекистан)*, (3 (100)), 46-52.
6. Nishonova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari. *Psix.f.b.dok...diss.* – Toshkent, 2005. – 391 b.
7. Karimova V., Sunnatova R., Mustaqil fikrlash bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish yuzasidan uslubiy qo'llanma. – T.: Sharq, 2000. – 193 b.
8. Qulaxmetova M. O'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish: o'quv-metodik qo'llanma. – T.: "Sano-standart" nashriyoti, 2011. – 80 b.
9. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari. – T.: 2005.
10. Пидкасистый П.И., Хайдаров Ж.С. Технологии игры в обучении и развитии. – М, 1996.
11. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Umumiy psixologiya. Darslik Toshkent – 2010. 85-bet.
12. Xodjayev B.X. Modernizatsiyalashgan didaktik ta'minot vositasida umumta'lim maktablari o'quvchilarida tarixiy tafakkurni rivojlantirish. Monografiya. –T.: "Fan va texnologiya", 2015. – 288 b.
13. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. – T.: 2008. - 84 b.
14. Shakirova Ch.T. Talabalarining ijodiy fikrlashini rivojlantirish va dasturiy nazorat asosida o'qitish samaradorligini oshirish. *Ped.fan.nom...diss.* – Toshkent, 2009. – 167 b.
15. Ataxanova S. Innovatsion ta'lim jarayonida tafakkur // "Sog'lom avlod uchun" ilmiy-ommabop jurnal materiallari. – Toshkent, 2014.- 5/4-son. – 5 b.

CHIZMACHILIK O'QITISH METODIKASIDA QO'LLANILADIGAN TA'LIMNING ILMIY VA DIDAKTIK PRINSIPLARI.

O.B.Choriyev TerDPI magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada chizmachilik fanini o'qitishda keng qo'llaniladigan metodik usullar, muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishda ta'limning ilmiy va didaktik prinsiplari haqida so'z yuritiladi. Chizmachilik darslarini har tomonlama qiziqarli va mazmunli o'tkazishga oid innovatsion metodlar va texnologiyalar haqida keng ma'lumot berib o'tilgan. Chizmachilik fanlarining ishlab chiqarishda keng qo'llanilishi haqida ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Didaktika, gipoteza, tadqiqot metodlari, kuzatish, suhbat, so'rovnomalar o'tkazish, tajriba sinov, ta'limning umumiyligi, ta'limning tizimlilik, amaliyot va hayot bilan aloqasi, ongliklik va faollik, ko'rgazmalilik, fanlararo aloqalar.

KIRISH Chizmachilik o'qitish metodikasi sohasida qo'llaniladigan tadqiqotlar o'qitishning qonuniyat va xususiyatlarini aniqlash, dastur mavzularini o'rganishda samarali metod va usullarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq qilish, grafik topshiriq, o'qitishning texnik vositalari, tavsiyalar ishlab chiqish kabilarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot ishlarining zarur sharti fanning maktabda o'qitilish ahvolini yaxshi bilishdan iborat. Buning eng yaxshi yo'li bevosita maktabda chizmachilik fanini

o'qitish. O'qituvchi o'quvchilar bilan har kuni uchrashib tursa, o'qituvchi o'quvchilarning dastur, darslik, didaktik materiallar va ko'rgazmali qurollarga nisbatan munosabatlarini bilib boradi. Bu unga o'qitishdagi kamchiliklarni tez va chuqur bilishga va ularni bartaraf qilish yo'llarini izlashga imkon beradi. Ko'pchilik bo'lg'usi pedagoglar talabalik partasidan boshlab pedagogik tadqiqot elementlari bilan shug'ullana boshlaydilar. Bunga chizmachilikdan ko'rgazma qurollar, individual topshiriqlar uchun materiallar tayyorlash, o'quvchilarning grafik tayyorgarligini tahlil qilish va talabalar ilmiy anjumanlarida ma'ruza va chiqishlar bilan qatnashishlar kiradi.

TAHLIL VA NATIJALAR: Pedagogik tadqiqot jarayonini o'zaro bog'liq bir necha shartli bosqichlarga bo'lish mumkin. Har bir bosqichning o'z vazifalari bor: Birinchi bosqich - tegishli adabiyotlar va o'qituvchilar faoliyatlarini o'rganib, tadqiqot muammolarini aniqlash. Adabiyot manbalarini o'rganishda quyidagilar aniqlanishi kerak:

- ish muallifining asosiy g'oyasi, tadqiq qilinayotgan muammo yechimiga uning munosabati va qarashlari;
- uning an'anaviy prinsip (yondashuv, yechim)lardan farqi, bu muammoni o'rganishga uning qo'shgan hissasi;
- uning ishida qaysi mavzular bo'yicha asosiy savollar javobsiz qolganligi;
- muammoni keyingi tadqiq qilishda har qanday yechilmagan muammolarni hal qilish zarurligi;

O'qituvchilar tajribasini o'rganishda quyidagilarni aniqlash kerak:

- o'qituvchi qanday qiyinchiliklarga duch keladi;
- qiyinchilik va kamchilarning sabablari.

Ikkinchi bosqich - gipotezani qo'yish. Gipoteza (ilmiy faraz) bu ma'lum muammoni hal qilish yo'li ko'rsatilgan taklif. Tadqiqot jarayonida gipoteza o'zgarmasdan qolmaydi. Dalillarni to'plash va ularni solishtirish natijasida tadqiqotchi gipotezaga aniqlik kiritib, yanada asoslangan ko'rinishga keltiradi. Uchinchi bosqich - gipotezani tekshirish va nazariyalarni qurish. Bunday tekshirish ilmiy tadqiqotning turli metodlaridan foydalanib amalga oshiriladi. To'rtinchi bosqich - tadqiqot natijalarini taxt qilib amaliyotga kiritish. Tadqiqot amaliyotida sanalgan bosqichlar qat'iy ketma-ketliklarida bo'lmasligi ham mumkin. Tadqiqotchi ish jarayonida boshlang'ich bosqichlarni bir vaqtning o'zida amalga oshirishi ham mumkin. Tadqiqot metodlari. Chizmachilik o'qitish metodikasida umumilmiy va maxsus tadqiqot metodlariga ilmiy va metodik adabiyotlar tahlili, ilg'or tajribalarni

o'rganish va umumlashtirish, kuzatish, so'rovnomalar o'tkazish, suhbat, modellashtirish, tizimli-tarkibiy tahlil, tajriba sinov o'qishlari va h.k. kiradi. Adabiyotlar va pedagogik tajribalarni o'rganish, tahlil qilish umumlashtirishlar umumiy holda nazariy metodlarga kiradi. Adabiyotlar ustida ishlash, o'rganish zarur bo'gan asarlar ro'yxati (bibliografiya)ni tuzishdan boshlanadi (kitoblar, jurnallar, to'plamlardagi maqolalar, referativ obzorlari va h.k.). Kuzatish - pedagogik jarayonga aralashmasdan uzoq muddatda tahlil qilishga asoslangan. Kuzatish to'g'ridan-to'g'ri (bevosita darsda), yoki sirdan (grafik ishlar, maktab hujjatlari bilan tanishish) bo'lishi mumkin. Kuzatish reja asosida olib borilishi kerak.

XULOSA VA TAKLIFLAR: Suhbat — o'quvchilar yoki o'qituvchilar bilan o'tkazilishi mumkin. O'quvchilar bilan ular fikrlash yo'nalishini aniqlash maqsadida suhbat o'tkaziladi. Suhbat natijalari bayonnoma, stenografiya yoki magnitafon yozuvlari ko'rinishida batafsil yozib olinib keyin tahlil qilinadi. So'rovnoma o'tkazish (anketa so'rovi) — qo'yilgan maqsadlarga mos ravishda tadqiqotchi o'quvchilar yozma javob berishi kerak bo'lgan savollarni tuzib chiqadi. Savollar javob beruvchilar uchun aniq va tushunarli bo'lishi kerak. Tajriba sinov - nazorat va hisoblashlarni aniq o'tkazish imkoniyatlari ta'minlangan sharoitda, ahamiyatsiz va noto'g'ri ta'sirlarsiz pedagogik jarayonini kuzatishga imkon beruvchi murakkab va zarur metodlarning biri. Tajriba sinov tabiiy va laboratoriya sharoitlarida o'tkazilishi mumkin. Uning o'tkazilish muddatlariga ko'ra tajriba - sinov o'qitish yoki tajriba - sinov darslari bo'lishi mumkin. Tajriba - sinov natijalarini umumlashtirishning keng tarqalgan turidan biri natijalarni taqqoslash usulidir. Chizmachilik o'qitish metodikasida umumilmiy tadqiqot bilan birgalikda maxsus tadqiqotlar ham o'tkaziladi. Ularning qo'llanilishi grafik ishlarni bajarish, bajaruvchining qo'l harakatlarini aniqlash, zaruriyat va tasvirlashda oson hamda yengil ko'nikmalarni shakllantirish bilan belgilanadi. Maxsus metodlarga siklografiya - harakat kinematikasini qayd qilish; tenzometriya va pezometriya - zo'riqishlar kattaligini qayd qilish; ukulografiya ko'z harakatlarini qayd qilish; xronometrik - vaqtni qayd qilish; multiplikatsiyalash - grafik tasvirlarni bajarish ketma-ketligini qayd qilish kabilar kiradi. Tadqiqot natijalari ma'ruza, maqola, kurs va malakaviy bitiruv ishlari, tavsiyanomalar, o'quv qo'llanmalari, diafilm, jadval va b. ko'rinishlarda taxt qilinishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. J. Yodgorov. "Geometrik va proyeksiyon chizmachilik". T.: Fan .2008.
2. Sh. Murodov v.b "Topografik chizmachilik". T.: Cho'lpon 2009.
3. J. Yodgorov. "Mashinasozlik chizmachiligi". T.: O'zbekiston 2009.
4. I. Rahmonov va A. Valiyev "Chizmachilik" T.: Voris-nashriyot 2011.
5. I. Rahmonov v.b "Chizmachilik" T.: Voris-nashriyot 2016.
6. U Ro'ziev, E. I. Ashirboyev. "Muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi" —T.: 2010.
7. Rahmonov I. —Chizmachilikdan didaktik o'yinlar Toshkent-1992.
8. Murodov Sh, K. Ko'kiyev B, B. Obloqulova. —Yaqqol tasvirlar qurishda qiyshiq burchakli aksonometrik proyeksiyalardagi o'zgarish koeffitsientlarining o'zaro bog'liqligi Buxoro Davlat Univesiteti ilmiy axboroti 2/2019.

BOSHLANG'ICH SINFD A O'QISH DARSLARINI TASHKIL ETISH METODIKASI

Dots. Berdiyeva Muhabbat Meyliyevna Termiz davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim fakulteti Maktabgacha ta'lim nazariyasi kafedrasini mudiri

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda o'qish metodikasi adabiy ta'lim metodikasi sifatida ish ko'rishi lozimligi, boshlang'ich sinfd a o'qish adabiyot o'qitish sistemati kursiga tayyorlovchi predmet sifatida o'qitilishi, metodika bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini adabiy ta'limning mazmuniga va uni o'qitishga mustaqil ongli yondasha oladigan, o'zgalarning tajribasini nafaqat o'rganib olmasdan, balki ular faoliyatining natijalarini ongli ravishda tahlil qilib, to'g'ri xulosa chiqara biladigan bo'lishlari xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: *adabiy ta'lim, adabiy tahlil va talqin, didaktik qoida, deduksiya, induksiya, metodik sistema, pedagogic texnologiy, "Bumerang texnologiyasi", "Arra" metodi.*

KIRISH Hozirgi kunga qadar adabiy ta'lim ona tili o'qitish metodikasining tarkibida o'rganilib kelinayotgan edi. O'rta umumiy ta'limda adabiyot o'qitish metodikasi mustaqil fan sifatida o'z statusiga ega bo'lgani sababli boshlang'ich ta'limda ham adabiy ta'lim metodikasiga metodist olimlar metodikaning mustaqil fani sifatida qarash lozimligini ilmiy-metodik jihatdan asoslashga harakat qilmoqdalar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ma'limki, XX asrning 2-yarmida boshlang'ich sinf metodikasida badiiy asarga estetik jihatdan yondashib san'at asari sifatida o'rganish g'oyasi ilgari surilgan bo'lsa, psixologik izlanishlar kichik yoshdagi o'quvchilarning potensial qobiliyati adabiyot dunyosini tanishtirishga boshqacha yondashish kerakligini taqozo etmoqda. Jumladan, N.N.Svetlovskaya o'quvchining mustaqil o'qish nazariyasini ishlab chiqqan bo'lsa, Ye.A.Adamov, M.S.Vasileva, V.G.Goretskiy, M.I.Omorokov, T.G.Ramzaeva va boshqalar badiiy asarning shakl va mazmunini tahlil qilish, L.A.Gorbushina, O.V.Kubasova, L.N.Mali, L.V.Nefedova va boshqalar ishlab chiqqan metodikada o'quvchilarning ijodiy ishlariga, ayrimlar esa o'qish texnikasini rivojlantirish zarurligini qayd etdilar. Shunday qilib, boshlang'ich ta'lim metodikasi metodik fan sifatida shakllanish bosqichlarini bosib otdi. Ma'lumki, badiiy asarlarni o'qish bilan bog'liq holda shaxsni estetik tarbiyalash, ya'ni bilim berish, tarbiyalash va e'tiqodlarini shakllantirish; ya'ni maktabda o'qitiladigan predmetlar kabi bolalar adabiyoti namunalarini san'at asari sifatida o'rganish vazifalari o'qish darslariga yuklatiladi. Har bir fan o'zining o'rganish ob'ekti va predmetiga ega bo'lganidek, hozirgi kunda boshlang'ich sinflarda o'qish metodikasi adabiy ta'lim metodikasi sifatida ish ko'rishi lozimligi g'oyasi ilgari surilmoqda. Haqiqatan ham, adabiyot o'qitish sistemati kursiga tayyorlovchi predmet sifatida o'qish metodikasi bolalar adabiyoti namunalari asosida o'z maqsad va vazifalarini belgilaydi. Shundan kelib chiqqan holda boshlang'ich sinfda o'qish darslarining o'rganish ob'yekti – o'quvchilarning adabiy ta'limni egallash jarayoni deb belgilanishi maqsadga muvofiqdir.

“Adabiy ta'lim” atamasi o'zaro bog'liq bo'lgan uch jarayonni o'z ichiga oladi:

- 1) adabiy-badiiy asarlar bilan aloqa jarayonida shaxs tarbiyasi;
- 2) o'qitish, ya'ni bolalar adabiyotini maktab fanlaridan biri sifatida o'qitish;
- 3) shaxsning o'zini rivojlantirishini shakllantirish.

V.V.Golubkov tomonidan ishlab chiqilgan “Nima uchun o'rgatish kerak?” (badiiy asarni o'rgatish maqsadi), “Nimani o'rgatish kerak?” (adabiy ta'limning mazmuni), “Qanday o'rgatish kerak?” (talabalarning – bo'lajak o'qituvchining maqsadi, mazmuni, mos metod va usullar, vositalar), “Nima uchun shunday o'qitish kerak, boshqacha emas?” (tanlangan yo'lning ilmiy asoslanganligi) adabiy ta'lim metodologiyasiga asoslanilgan.

Hozirgi kun metodikasida bu masalaga o'quvchi nuqtai nazaridan qaralmoqda. Unga ko'ra o'quvchi tomonidan tan olingan o'quv maqsadi sifatida quyidagilar belgilangan:

- 1) “Nimani o'rganyapman?” (adabiy ta'limning o'quvchi shaxsi tomonidan qabul qilingan mazmuni);

2) “Qanday o`qiyman?” (bola o`zlashtirishning qaysi usullaridan foydalanishi);

3) “Nega men shu usulda o`rganyapman, boshqa usulda emas?” (o`rganayotgan usullaridan qaysi birining samarali ekanini anglashi)

Metodologiyaning fan sifatida rivojlanishi bir paradigmaning boshqasi bilan bog`liqligiga asoslanib o`qitish ko`zga tashlanadi. Bunda “Nima uchun o`qituvchi dars beradi?”, “Nima uchun bola o`qiydi?” savollarga javoblar mos tushadi. 1-sinf o`quvchisi o`zidagi bo`shliqlarni to`ldirish, so`z san`atini o`zlashtirish maqsadlarini o`z oldiga qo`ya olmaydi. O`qituvchi bu maqsadlarni o`rtaga tashlab, o`quvchilarni maqsad sari yo`naltiradi. Siz nima o`qiyapsiz? O`ylang, nima uchun bu asarni o`qiyapmiz? Bu asarni hozirgi o`qish va tahlil qilish usulimiz bilan yaxshi o`zlashtira oldingizmi? Keyinchalik o`quvchi darslar davomida kitobxon bo`lish uchun nimalarni bilish kerakligini, yaxshi kitob kitobxonda turli xil kechinmalarni (qayg`urish, tshvishlanish) yuzaga keltirishini, fikrlashga undashini, o`zining pozitsiyasini tanlash imkonini berishini bilib boradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Hozirgi kunda metodikadan boshlang`ich sinf o`qituvchilari aniq dalillangan, ilmiy asoslangan ko`rsatmalarni kutmoqda. Metodika bo`ljak boshlang`ich sinf o`qituvchisini adabiy ta`limning mazmuniga va uni o`qitishga mustaqil ongli yondasha oladigan, o`zgalarning tajribasini na faqat o`rganib olmasgan, balki ular faoliyatining natijalarini ongli ravishda tahlil qilib, to`g`ri xulosa chiqara biladigan bo`lishlarini ta`minlaydi.

M.A.Ribnikova metodikaning asosi sifatida 4ta didaktik qoidani keltiradi:

1.Ta`lim o`quvchilarning anglashlariga har tomonlama ta`sir etuvchi xarakterda bo`lishi.

2.O`quvchilar oldilariga qo`yilgan masalani aniq tushunishlari.

3.Metodist yangi murakkab hodisalarni tanish hodisalardek oson ko`rsata olishi mahoratiga ega bo`lishi.

4.Deduksiyaning induksiya bilan bog`lashi.

M.A. Ribnikova bu metodik sistemaga jonli jarayon sifatida qaraydi va asosiy diqqatni metodik sistemaga qaratish lozimligini ta`kidlaydi. Bu qarashlar boshlang`ich sinf o`qish darslarida o`rganilayotgan adabiy-badiiy asarlar tahlili va talqiniga yangicha yondashish lozimligini taqozo etmoqmoda. Asar tahlilini bosqichli izchillik asosida olib borish o`quvchilarning o`quv faoliyatini aniq vaqsadga yo`naltirish imkonini beradi. “Bumerang texnologiyasi“, “Arra” metodi kabi pedagogik texnologiyalardan foydalanish o`qish materiali – badiiy asar ustida amalga oshiriladigan ishlarning aniq maqsadga yo`naltirilishini, o`quv harakatlarining bosqichma-bosqich tashkil etilishini, ta`lim oluvchilarga individual yondashishni, o`quvchilar faoliyatini kuzatish va tezkorlik bilan baholashni ta`minlaydi. “Arra” metodida o`rganilayotgan badiiy matn tarkibiy qismlarga ajratiladi. Bu texnologiya 4-sinfda “O`qish kitobi” darsligiga kiritilgan barcha asarlarni o`rganishga tadbiiq etilishi mumkin. Masalan, “Shaxzodaning bolaligi” hikoyasi o`rganiladigan darsda asar dastlab audiodan eshittiriladi. Asar 4 qismga bo`linadi. Sinf o`quvchilari ham 4ta kichik guruhga bo`linadi.

Har bir guruhga o`qiydagin qismi belgilab ko`rsatiladi. Har bir guruh uchun bir xil topshiriq beriladi:

1-topshiriq. O`qigan qismlarining mazmunini to`liq gapirib berishga tayyorlanish. (Guruhning har bir o`quvchisi bu topshiriqni bajarishga tayyorlanadi) So`ngra guruhlar qayta tashkil qilinadi. Har bir guruhda oldingi guruhdagi bitta mutaxassis o`quvchi bo`ladi. Ular arra tishlari ketma-ketligida mavzuni - asar mazmuni mantiqiy ketma-ketlikda o`rtoqlariga hikoyalab beradi.

2-topshiriq: Har bir guruh asar yuzasidan berilgan quyidagi savollarga javob beradi:

1. Malika Kuzbor Malikka nima uchun o`g`li Jaloliddinni ayamadan tarbiya qilishni topshirdi?

2. Kuzbor Malikning Jaloloddinga chavandozlik sirlarini o`rgatishining sababini izohlang.

3. Kuzbor Malikning Jaloloddinga o`q otish sirlarini o`rgatishining sababini izohlang.

4. Asar nima uchun to`rt qismga bo`lindi?

3-topshiriq. Asar qahramonlariga baho berish yuzasidan berilgan quyidagi topshiriqlarni bajaradilar va taqdimotga chiqadilar:

1. Malika Oychechak qanday ayol ekan? Unga malika va ona sifatida baho bering.

2. Kuzbor Malik qanday chavandoz va mergan ekan? Malikning malika Oychechakka munosabatida qanday xususiyatlarini payqadingiz?

3. Jaloloddin Kuzbordani nimalarni o`rgandi? U qanday shahzoda bo`lib yetishdi? Siz Jaloliddin haqida yana nimalarni bilasiz?

4-topshiriq. Nutq madaniyatini egallashga qaratilgan topshiriqlar:

1. Kuzbor Malikning Malika Oychechakka ko`rsatgan ehtiromlarini ifodalagan so`z va iboralarni aniqlab, lug`at daftaringizga yozing va taqdimotga chiqing (ehtimol ila bosh egdi, tiz cho`kdi, buyuring, sadoqat ila, "Siz buyuk Xorazmshoh rafiqasi, men qulingizman, e`tirozga og`iz juftlamoqchi bo`ldi, bosh ustiga, ta`zim ila).

2. Malika Oychechakning Kuzborga ko`rsatgan ehtiromini ifodalovchi so`z va iboralarni aniqlab, lug`at daftaringizga yozing va taqdimotga chiqing (yonidan joy ko`rsatdi, og`a, o`tiring, minnatdorchilik bilan unga qaradi, uni yuz-xotir qilmang).

3. Malika Oychechakning onalik tilaklarini ifodalovchi so`z va iboralarni aniqlab, lug`at daftaringizga yozing va taqdimotga chiqing (injiq-tantiq shahzoda bo`lmasin, chinakam bahodir yigit bo`lsin, alp yigit bo`lsin, zehni o`tkir, Jaloliddin valiahd, bugundan shogirdingiz, o`quvchingiz)

O`quvchilar bu topshiriqlarni bajarish uchun asarni bir necha marta o`qiydi, o`qish ko`nikmalari takomillashadi. Asar mazmunini qayta hikoyalashda yuqorida aniqlagan so`z va iboralarni nutqida qo`llaydi, nutqi rivojlanadi. Matn ustida ishlash tarbiyaviy xulosa chiqarish bilan yakunlanadi. Bunda asar qahramonlariga tavsif beriladi, bu orqali o`quvchilar o`zlariga hozirgi davr nuqtai nazar bilan yondashib tegishli xulosa chiqaradilar: har bir yigit ajdodlari kabi alp yigitlar, bahodir yigitlar bo`lib yetishishlari uchun harbiy bilimlarni egallamoqliklari kerak degan xulosaga keladilar. Musobaqa tashkil qilish:

1. "Ifodali o`qish" musobaqasi. Hikoyaning bir qismini ifodali o`qitiladi.

2. "Eng yaxshi hikoyachi" tanlovi. Hikoya matnga yaqinlashtirib qayta hikoyalatiladi.

Hozirgi adabiy ta`limni o`qitishda maktab oldiga o`sib kelayotgan yosh avlodni yuz yillar oldindan insoniyat tarixi davomida yaratilgan va shu vaqtgacha to`ldirib kelingan madaniyatni egallash, bolani real hayotga tayyorlash, ongli ravishda kasb tanlashiga erishish, o`quvchilarni atrofdagi kishilar bilan madaniyatli muomala qilishga o`rgatish

talabini qo'ymoqda. Buning uchun o'quvchilarning imkoniyatlarini va asosiy faoliyatlarini hisobga olgan holda o'qitishning har bir bosqichida maktab adabiy ta'limi tayanch maqsadlarni belgilab olish lozim.

REFERENCES

1. K. Qosimova va b. Ona tili o'qitish metodikasi. –T.: Noshir. 2009.
2. М.П. Воюшина, С.А.Кислинская, Е.В. Лебедева. Методика обучения литературе в начальной школе. –М.: -Академия. – 2010.
3. Matchonov S., Shojalilov A., G'ulomova X. va b. O'qish kitobi. 4- sinf uchun darslik. –T.: Yangiyo'l poligraf servis. 2020.
4. Матчонов С. Адабиёт дарсларида таҳлил ва талқин уйғунлиги. Til va adabiyot ta'limi. 2020. 7- son.
5. Фуломова Х. Ўқувчиларнинг матн устида ишлаши.// Тил ва адабиёт таълими. 1994. №2-3.
6. Bakiyeva H. Boshlang'ich sinflarda so'z ustida ishlash metodikasi. –T.: Istiqloq. 2013
7. M.Berdiyeva ITELLECTUAL DEVELOPMENT IN PRESCHOOL EDUCATION- Applied Science, 2020- elibeary.ru
8. M.Berdiyeva S.Bo'ronova “Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda nutq o'stirish metodi orqali bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishning samarali usullari” Science and Education 2021 y:.
9. BM Meyliyevna “Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari” Научно-практическая конференция, 2021

CITIZEN SCIENCE IN THE TEACHING OF THE NATURAL SCIENCES: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Robinson, Henry James MA Applied Linguistics, MBA Education Management, MA Online Education Dip.TESOL Candidate of Applied Linguistics: Regent College of Higher Education, London

I attended an international video conference based in Uzbekistan entitled ‘citizen science in the teaching of the natural sciences: problems and solutions’. One of the purposes of this conference was ‘to provide quality education’ for trainee primary and secondary school teachers and inform more experienced teachers about some of the pedagogies that exist in daily practice in schools throughout the world to add to our repertoire of teaching approaches. At the same time, of course, it was important to explore the psychological foundation of those approaches – how learning theory and practice help us verify their effectiveness in real life of these approaches. Based on all our contributions, the Termez State Pedagogical Institute and other institutes create a repository and an educational environment for the sharing of the thoughts, articles and materials, and experiences of scholars from around the world as well as Uzbekistan that can benefit the Uzbek ministry of higher education, science, and innovations in its 2020 – 2026 Education Development Strategy.

The conference was concerned with the development of the teaching of the ‘exact and natural’ sciences in a modern social context, the challenges we face in implementing certain approaches and overcoming those challenges. I was there to bring my UK and international perspective. I attended this conference to speak about how a Citizen Science approach to the teaching of natural sciences can have great efficacy and why. Citizen Science is a form of inquiry-based learning, and I would refer to both in my conference presentation. Inquiry-based learning is grounded in John Dewey’s (1986) notion that education can be effectively based on the inquisitiveness of the learner.

Learners are fully involved by carrying out research themselves. It is a student-centred active learning approach, while Citizen Science adds to that the notion that part of the motivation for learning can come from a contribution learners perceive they are making to their own environment, lives, and society. The general benefits of CS to learning are that it offers learners the opportunity to develop self-efficacy, autonomy, mastery and purpose.

The context I chose to speak about to my Uzbek and international colleagues about is that of a High School in Kazakhstan, very close to the Uzbek border. In fact, I would frequently cross the Uzbek / Kazakh border at weekends to partake in the many wonders of the Uzbek, food, culture, lifestyle. I attended to share my experience of working in the Kazakh secondary and higher education sectors there with exceptional students that specialise in either physics-mathematics, or biology-chemistry in a trilingual (Kazakh, Russian and English medium) system. Where, as well as developing their STEM skills, students need to acquire world knowledge, different cultural perspectives, and intercultural communication skills.

My idea was that the students taking part in a global, STEM-focussed citizen science project would add important value to their STEM learning, especially as the project can involve them interacting by video, email or other means with students, scientists, teachers, and project collaborators around the world.

Kazakhstan is part of the GLOBE citizen science network. The students and I decided to take advantage of that to help acquire certain subject specific level 5 skills using the CS model. We would carry out classroom and field research in the areas of water and air pollution. In my conference presentation, I report on the cognitive/intellectual and subject specific learning benefits of the project.

ТИПОЛОГИЯ ОБРАЗА АВТОРА В СОВРЕМЕННОЙ ПРОЗЕ С ДОКУМЕНТАЛЬНЫМ НАЧАЛОМ

Бердиева Шахноза, Доктор философии (PhD) по филол. наукам Термезский государственный педагогический институт E-mail: shat19@inbox.ru

Аннотация В статье рассматривается специфика нон-фикшн в современной литературе, в своеобразии автора и документальной образности, которые сегодня подняли на высокий уровень литературу с документальным началом. В создании авторского жанра немаловажная роль отводится «мотиву авторства» и категории автора не только как создателя произведения, но и внутритекстового. Поэтому в данной статье обратимся к анализу образа автора.

Ключевые слова: образ автора, медиумная функция, авторское «Я», маска.

Annotatsiya Maqolada zamonaviy adabiyotda fantastika bo'lmagan o'ziga xos xususiyatlar, muallifning o'ziga xosligi va bugungi kunda badiiy bo'lmagan adabiyotni yuqori darajaga ko'targan hujjatli obrazlar ko'rib chiqiladi. Mualliflik janrini yaratishda "mualliflik motivi" va muallifning nafaqat asar yaratuvchisi, balki matn ichidagi toifasi ham muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun, ushbu maqolada biz muallif obrazini tahlil qilishga murojaat qilamiz.

Kalit so'zlar: muallifning surati, vosita funktsiyasi, muallifning "men", niqob.

В русском литературоведении прозу с документальным началом активно изучали Н.Б.Иванова, утверждавшая, что «...это самая настоящая изящная

словесность, но без вымысла»¹⁸²; Е.Г.Местергази, постулировавшая этот вид литературы как «художественно-публицистический жанр» и разработавшая целостную картину развития такой разновидности литературы на российском художественном поле словесности¹⁸³. В работах А.Е.Мачеева, Е.А.Савельевой¹⁸⁴ исследуется комплекс теоретико-культурных проблем, связанных с исследованием текстов такого типа. В белорусском литературоведении проблематика, связанная с исследованием литературы нон-фикшн отражена в работах Н.Г.Суловой¹⁸⁵, Г.Ю.Новик¹⁸⁶, Е.А.Абрамовой¹⁸⁷, Н.А.Сиваковой¹⁸⁸, О.Н.Губской¹⁸⁹ и других. Белорусские учёные признают художественно-эстетическую ценность литературы нон-фикшн, в частности, в произведениях с главенствующим документальным началом.

Резюмируя вышесказанное, выделим основные признаки литературы с документальным началом, чтобы более выпукло обозначить черты литературы с документальным началом. Зарубежные исследователи - Норма Симс, Ричард Родс и другие - выделяют целый ряд «опознавательных маркеров данного сегмента:

- историческая и фактуальная составляющая;
- внимание к языку;
- участие и погружение;
- символические реалии;
- точность;
- чувство времени и места;
- обоснованные замечания;
- контекст.

В произведениях с документальным началом категория автора имеет свою специфику.

В произведениях с документальным началом категория автора имеет свою специфику, которая складывается из следующих компонентов: медиумная функция автора, осмысление прошлого с позиции сегодняшнего дня, полифункциональность внутритекстового автора. Авторское присутствие в

¹⁸² Иванова Н.Б. По ту сторону вымысла // Знамя, 2005. – №11. – С.3-8.

¹⁸³ Местергази Е.Г. Литература нон-фикшн/nob-fiction: Экспериментальная энциклопедия. Русская версия. –М.: Совпадение, 2007.

¹⁸⁴ Мачеева А.Е. К вопросу о духовной прозе как литературе нон-фикшн // Электронный научно-образовательный журнал ВГСПУ «Грани познания», 2015. – №3 (№37) – С.82-84; Савельева Е.Г. Между литературой и журналистикой: нон-фикшн в зарубежном и отечественном литературоведении // Вестник Череповецкого государственного университета, 2018. – №2 (83). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdu-literaturoy-i-zhurnalistikoy-non-fikshn-v-zarubezhnom-i-otechestvennom-literaturovedenii> (дата обращения: 25.02.2021).

¹⁸⁵ Сулова Н.В. «Нон-фикшн и собственно документальная проза в литературном процессе России 2000-х – первой половины 2010-х годов // Известия Гомельского государственного университета имени Ф.Скорины, 2015. – №1 (88). – С.130-135.

¹⁸⁶ Новик Г.Ю. Документальная проза (нон-фикшн) на мяжи XX-XXI стст.: тэарэтычны аспект // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія, 2017. – №1. – С.17-23.

¹⁸⁷ Абрамова Е.А. Интердискурсивность прозы С. Алексиевич. – Современная журналистика: традиции, новаторство, контекст: материалы Респ. науч.-практ. конф. – Брест, 10-11 марта 2016. – С.3-6.

¹⁸⁸ Сивакова Н. А. Жанровые истоки документальной прозы С. Алексиевич // Вестник Брестского университета, 2016 – №2. – С.36-41.

¹⁸⁹ Губская О. Н. Факт и образ в военной прозе С. Алексиевич (на примере книги «У войны не женское лицо») // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А, Гуманитарные науки, 2020. – № 10. – С. 24-29.

«Архипелаге ГУЛАГ» А.Солженицына реализовано за счёт субъектной организационной текста: от первого лица единственного числа как участника события, от первого лица множественного числа, позволяющий сконструировать общий голос народа, от третьего лица как свидетеля и интерпретатора событий. Автор-повествователь в «Архипелаге ГУЛАГ» представлен в различных обликах: участник событий, прозорливый очевидец, хроникёр-мемуарист, учёный-исследователь, опытный наставник. Каждый лик автора сливаясь воедино придаёт целостность и монументальность травматическому опыту советского народа в годы сталинских репрессий.

Если в книге «Архипелаг ГУЛАГ» А.Солженицына образ автора реализуется за счёт совмещения разных типов авторского «я», то в произведении «У войны не женское лицо» С.Алексиевич присутствие автора представлено через медиумную функцию. В романе голосов «У войны не женское лицо» образ автора открыто проявляется на уровне композиции. В каждой части книги за счёт перехода от «я» к «мы» и обратно представлен голос поколения, выступающего от имени женщин, за плечами которых травматический опыт пережитых трудных лет.

В книге «У войны не женское лицо» С.Алексиевич представлена разветвлённая система авторского «я». В каждой главе образ автора представлен специфическими чертами. Так, в экспозиционном предисловии наблюдаются разные авторские лики: голос поколения, философ-хроникёр, автор-публицист, а в главах образ автора выстроен как «многослойная субъектная структура», состоящая из повествующего (биографического) автора, действующего (эксплицитного) автора, осуществляющего повествование в настоящем времени и «оценивающего» автора. Все авторские маски, сконцентрировавшись на функциях слушателя и фиксатора, отражают авторскую концепцию – передать женское знание о войне, как самому чудовищному изобретению человечества.

Маърифий роман «Чулпан» Н.Каримова – одно из лучших произведений нон-фикшн в Узбекистане, где автор синтезировал научный и творческий подходы в интерпретации самобытной личности узбекского поэта и просветителя. Цементирующим элементом повествования в книге «Чулпан» является образ автора. Авторское присутствие выражается не только в междометиях, риторических вопросах и умолчаниях, но и в авторских отступлениях, лирических обрамлениях, непосредственном нахождении автора внутри текста.

Если С. Алексиевич в произведении «У войны не женское лицо» слушает, записывает рассказы-исповеди, то Н.Каримов все воспоминания, сцены, эпизоды пропускает через собственное авторское видение. Его авторский взгляд постоянно балансирует в двух системах временных координат – современность и первая половина XX века.

Как и у А.Солженицына в «Архипелаг ГУЛАГ» и у С.Алексиевич «У войны не женское лицо» в маърифий романе «Чулпан» в зависимости от характера изложения автор имеет несколько ипостасей: учёный исследователь, автор-публицист, автор-собеседник, опытный наставник. Все эти роли тесно переплетаются и создают тот самобытный образ автора, который имеет особое

воздействие на читателя с одной стороны и позволяет всесторонне представить образ творческой личности, с другой.

Схема создания образа в романе «Чулпан» Н.Ф.Каримова не строится по принципу чередования масок (это характерно для А.Солженицына), а на основе перетекания из одного состояния в другое. Принцип текучести, мягкого перехода от одной авторской маски в другую характерен для авторского «я» в узбекском маърифий романе. Именно плавное переключение авторских функций позволяет воспринимать данный текст как документальный, так и художественный.

Список использованной литературы:

1. Абрамова Е.А. Интердискурсивность прозы С. Алексиевич. – Современная журналистика: традиции, новаторство, контекст: материалы Респ. науч.-практ. конф. – Брест, 10-11 марта 2016. – С.3-6.
2. Губская О. Н. Факт и образ в военной прозе С. Алексиевич (на примере книги «У войны не женское лицо») // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А, Гуманитарные науки, 2020. – № 10. – С. 24-29.
3. Иванова Н.Б. По ту сторону вымысла // Знамя, 2005. – №11. – С.3-8.
4. Местергеzi Е.Г. Литература нон-фикшн/nob-fiction: Экспериментальная энциклопедия. Русская версия. –М.: Совпадение, 2007.
5. Мачеева А.Е. К вопросу о духовной прозе как литературе нон-фикшн // Электронный научно-образовательный журнал ВГСПУ «Грани познания», 2015. – №3 (№37) – С.82-84; Савельева Е.Г. Между литературой и журналистикой: нон-фикшн в зарубежном и отечественном литературоведении // Вестник Череповецкого государственного университета, 2018. – №2 (83). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdu-literaturoy-i-zhurnalistikoy-non-fikshn-v-zarubezhnom-i-otechestvennom-literaturovedenii> (дата обращения: 25.02.2021).
6. Новік Г.Ю. Документальная проза (нон-фикшн) на мяжы XX-XXI стст.: тэарэтычны аспект // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія, 2017. – №1. – С.17-23.
7. Сивакова Н. А. Жанровые истоки документальной прозы С. Алексиевич // Вестник Брестского университета, 2016 – №2. – С.36-41.

BO'LAJAK IJTIMOIIY ISH XODIMINING AXLOQIIY FAZILATLARI

Ismailov Murodulla Kaxramonovich Termiz davlat universiteti Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi dotsenti, (PhD)

Annotatsiya. ijtimoiy ish sohasining shakllanishi va rivojlanishining milliy xususiyatlarini ilmiy o'rganish va tahlil etishdan iborat. O'zbekiston istiqlool arafasida chuqur inqiroz holatiga tushib qolgan paytda va bu chuqur inqiroz holatidan chiqarish maqsadida ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida aholini ijtimoiy muhofaza qilish, jamiyatda ijtimoiy adolatni o'rnatish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Kalit so'z va tushunchalar: ijtimoiy ish sohasi, bo'lajak ijtimoiy ish xodimi, etika, axloqiy fazilatlar, insonparvarlik.

KIRISH Ijtimoiy ish sohasiga talab minglab yillar avval vujudga kelgan bo'lsada, biroq, bu soha mutaxassislarini maxsus tayyorlash XIX asr oxiri va XX asr boshlarida G'arbiy Yevropa mamlakatlarining birinchi sanoat inqiloblari sodir bo'lgan hududlarida rivojlana boshladi. Chunki sanoat inqiloblari natijasida jamiyat ijtimoiy hayotida keskin ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni keltirib chiqqanligi ijtimoiy ish sohasini kasbiy faoliyat sifatida rivojlanishiga sabab bo'ldi.

Respublikamizda ijtimoiy ish sohasi va umuman ijtimoiy bilan shug'ulanish masalasiga qadimdan katta e'tibor berib kelingan. Qariyalarni hurmat qilish,

imkoniyati cheklanganlarni ijtimoiy himoyalash, muhtojlarga yordam ko'rsatish xalqimizning azaliy qadriyatlaridan hisoblanadi. Islom dini ta'limotida xalqimizning bu kabi qadriyatlari yanada yuksak baholanadi.

ASOSIY QISM. Har qanday kasb odamlarning ehtiyojlariga javob tariqasida vujudga keladi, lekin ana shu "javob"ning shakllanishi ba'zan qisqa, ba'zan esa juda uzoq vaqt davom etishi mumkin. Ijtimoiy ishni professional kasbiy faoliyat darajasiga ko'tarish maqsadida 2004-2005 o'quv yilidan boshlab Toshkent Davlat Madaniyat institutida "Ijtimoiy ish" ixtisosligi bo'yicha mutaxassis tayyorlaydigan bo'lim o'z faoliyatini boshlagan. 2005-2006 o'quv yilidan boshlab esa shunday bo'limlar Samarqand Davlat universiteti va Farg'ona Davlat universitetida ham ish boshladi. 2010-2011 o'quv yilidan boshlab O'zbekiston Milliy universitetida ham "ijtimoiy ish" ta'lim yo'nalishlari ochilib, bo'lajak ijtimoiy ish xodimlarini tayyorlashga alohida e'tibor qaratila boshlandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Respublikamiz olimlaridan M.X.G'aniyeva [3], M.Bekmurodov [2], B.Normurodov [5], L.Kim [4], D.Isayeva, X.Xusanova [8], S.Tadiyeva [7], M.Sherov [6] va boshqalarning o'quv manbalari hamda ilmiy-tadqiqot ishlarida ijtimoiy ish sohasining o'ziga xos milliy xususiyatlari muayyan darajada tadqiq etilgan.

Bo'lajak ijtimoiy ish xodimlarining axloqiy sifatlarini tahlil qilishda mutafakkirlar tomonidan yaratilgan axloqiy qarashlar va ta'limotlar mazmun-mohiyatini o'rganish katta ahamiyatga ega.

Etika» tushunchasini birinchi bo'lib yunon faylasufi Arastu muomalaga kiritgan. Arastu fanlarni tasnif qilarkan, ularni uch guruhga bo'ladi: nazariy, amaliy va ijodiy. Birinchi guruhga u falsafa, matematika va fizikani; ikkinchi guruhga – etika va siyosatni; uchinchi guruhga esa – san'at, hunurmandchilik va amaliy fanlarni kiritadi. Shunday qilib, qadimgi yunonlar axloq haqidagi ta'limotni fan darajasiga ko'targanlar va «Etika» (ta ethika) deb ataganlar.

Ijtimoiy ish sohasida axloq tushunchasi eng muhim tushunchalardan biri sifatida o'rganiladi. "Axloq" so'zi arabchadan olingan bo'lib, "xulq" so'zining ko'plik shaklidir. "Axloq" iborasi ikki xil ma'noga ega: umumiy tushuncha sifatida fanning tadqiqot obyektni anglatga, muayyan tushuncha sifatida inson fe'l-atvori va xatti-harakatining eng qamrovli qismini bildiradi. Axloqni umumiy tushuncha sifatida olib, uni doira shaklida aks ettiradigan bo'lsak, doiraning eng kichik qismini odob, undan kattaroq qismini xulq, eng qamrovli qismini axloq egallaydi.

Odob – inson haqida yoqimli taassurot uyg'otadigan, lekin jamoa, jamiyat va insoniyat hayotida u qadar muhim ahamiyatga ega bo'lmaydigan, milliy urf-odatlariga asoslangan ijobiy mazmundagi xatti-harakatlarni o'z ichiga oladi.

Xulq – oila, jamoa, mahalla-ko'y miqyosida ahamiyatli bo'lgan, ammo jamiyat va insoniyat hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydigan ijobiy mazmundagi insoniy xatti-harakatlarning majmui.

Axloq esa jamiyat, zamon, insoniyat tarixi uchun namuna bo'la oladigan ijobiy xatti-harakatlar yig'indisidir [1, 5-b.]. Axloq shu jamiyatda yashayotgan va shu jamiyatni tashkil qilgan odamlarning bilim va ma'naviyatini rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Bilim insonni ongida ta'lim tizimi orqali shakllansa, ma'naviyat insonning qalbida tarbiya orqali shakllanadi. Jamiyatning bilim va ma'naviyati qanchalik yuqori

bo'lsa, jamiyat taraqqiyoti shunchalik jadal va hayot shunchalik farovon bo'ladi. Bu allaqachonlar insoniyat tomonidan isbotlangan va anglab olingan oddiy haqiqatdir.

Ijtimoiy ish xodimidan o'zining kasbiy faoliyati davomida o'rnatilgan kasbiy normalarga amal qilishni talab etadi. Bu jarayonda inson va jamiyat o'rtasida yuzaga keladigan obyektiv aloqadorlik, ya'ni ijtimoiy munosabat, xulq-atvor, odob, xatti-harakat tamoyillari va me'yorlarining majmuasi axloqning mazmun-mohiyatini tashkil etadi.

“Axloq” iborasi muayyan tushuncha sifatida inson fe'l-atvori va hatti-harakatlarini bildiradi. Axloq inson va jamiyat o'rtasidagi obyektiv aloqadorlik tufayli kelib chiqadigan, shaxsiy va umumiy manfaatlarni muvofiqlashtirib turish asosida har bir shaxsning hayoti va faoliyatini boshqaradigan va tartibga soladigan muayyan xulq-atvor, odob, xatti-harakat tamoyillari va me'yorlarining majmuidir. “Axloqshunoslik” jamiyat va insonni o'ziga xos tarzda go'zallik qonuniyatlari vositasi bilan o'rganuvchi eng qadimiy va hozirgi zamonda nihoyatda muhim ahamiyatga ega fandır.

Dastlab axloq tushuncha sifatida Sharq mamlakatlarida vujudga kelgan. Ilk axloq tushunchasi qadimgi Misrda paydo bo'lgan. Qadimgi Misrda esa odob-axloq masalalari o'ziga xos pandnomalarda ifoda topgan. Ular orasida «Pxatotep o'gitlari» bizgacha yetib kelgan eng qadimiy pandnoma hisoblanadi. Bundan deyarli ikki yarim ming yil avval beshinchi sulola fir'avni Jadkara Isesidan vazir Pxatotep qariligi tufayli o'rniga o'z o'g'lini tayinlashni iltimos qiladi va o'g'liga atab o'ttiz yetti nasihatdan iborat mazkur pandnomani yozadi. Unda o'sha davr axloqiy qonun-qoidalari, o'zni tutish, muomala odobi singari muammolar ko'tariladi, axloqiy fazilatlar esa hikmatlar va nasihatlar tarzida targ'ib qilinadi. Undagi o'gitlar yuksak badiiyati bilangina emas, balki umuminsoniy demokratik fikrlar tarzida, haqiqiy donishmandlik va insonparvarlik namunasi sifatida hanuzgacha kishini hayratga soladi: «Qimmatbaho toshdek yashirindir oqilona so'z, holbuki uni don tuyayotgan cho'ridan topish mumkin». Agar nafaqat Qadimgi Misrda, balki undan bir necha ming yil keyingi Qadimgi Yunonistonda ham qul ezgulikka, donishmandlikka xos bo'lmagan jonot sanalganini va odam o'rnida ko'rilmaganini hisobga oladigan bo'lsak, Pxatotepning mazkur fikri insoniyat axloqiy tafakkur taraqqiyotida naqadar katta ahamiyatga ega ekanini anglash mumkin [1, 17-18 b.].

Qadimgi Xitoyda ham axloqiy fikrlarning taraqqiy etganligini ko'ramiz. Masalan, qadimgi Xitoy mehnat ahlining ma'naviy hayoti va yuksak axloqi haqida “Shuszin” (“Qo'shiqlar”) kitobida ajoyib naqlar to'plangan. Kishilik jamiyatining butun taraqqiyoti davomida insonlar komillikka intilib yashaganlar va yashab kelmoqdalar.

Qadimgi Turonzamin va Erondagi axloqiy tafakkur taraqqiyoti zardushtiylik dinining vujudga kelishi bilan bog'liq. Qadimgi Xorazmda yaratilgan, «Avesto» deb atalgan muqaddas kitobda asosiy axloqiy fazilatlar va illatlar sanab o'tiladi, talqin etiladi. Unda zardushtiylik ilohiy Ahuramazda – ezgulik, Ahriman esa yovuzlik timsoli sifatida namoyon bo'ladi, ezgulik va yovuzlik, yorug'lik va zulmat, hayot va mamot o'rtasidagi abadiy kurashning ibtidosi aks etadi.

Sharq mutafakkirlari axloqni odamni baxtga erishtiruvchi vosita deb bilganlar, uning aniq dunyoviy asoslarini topishga uringanlar. Ularning axloqiy ta'limotlari

asosida Yangi O'zbekiston xalqlarining yangicha mazmundagi ma'naviy-axloqiy dunyosi shakllanib va qaror topib bormoqda.

Ijtimoiy ishda axloq tushunchasi insonlarning va jamoaning fikrlar yig'indisidan iborat bo'lib, ijtimoiy ish xodimining faoliyat asosini tashkil etadi. Ijtimoiy ish xodimi o'zining ish faoliyatida axloqiy me'yorlar, axloqiy normalar asosida ish yuritishi va axloqiy tushunchalarga amal qilishi lozim. Bu faoliyat ularning axloqiy burchini belgilaydi.

Axloq – ijtimoiy ong shakli sifatida muayyan xalq, elat yoki uyushmaning asrlar davomida shakllangan xulq-atvor, xatti-harakatlar, his-tuyg'u va kishilar o'rtasidagi o'zaro real munosabatlar tizimini ifoda etadi.

Sharq axloq qoidalari nafaqat shaxsning uyushuviga undaydi, balki uyushgan holda har kishining shaxs sifatida bir butunligi, barqaror turmog'i, jamoaviy integrasiya doirasida ham ruhiy botiniy yaxlitlik saqlanmog'i zarurligi, umumiy bir butunlik ko'plab serjilo va mustaqil yaxlitliklar yig'masidan iboratligini yorqin ifodalaydi. Jamoada shaxs bir butunligi yemirilmaydi, umumlashtirishlar negiziga qurbon etilmaydi, balki mantiqiy muvofiqlik mezon doirasida uyg'un birlashuv jarayoni tabiiy ravishda amalga oshiriladi. Ayni chog'da shuni e'tiborda saqlash kerakki, har qanday uyg'unlashuv o'lehoysiz, chegarasiz bo'lmasligi, har bir harakatda xissiy va aqliy xushyorlik bo'lishi xalqimiz fe'l-atvorligiga xos an'anaviy belgidir.

Jamoada o'zlikni anglash, ammo unda gegamonlik huquqini talab etmaslik, maqsadga intilishda kamtar va kamsuqumlik daholarimiz ilgari surgan muqaddas shiorlardan biri edi. Hazrat Bahovuddin Naqshbandiy uqtirgan "Xilvat dar anjuman (Anjumanda xilvat yohud o'zlikda qolish), Safar dar vatan (Vatanda safar yohud o'z o'lkangga mutloq emasliging, bu fano zaminda mehmonligingni doimo his etishing) va zoxirda xalq bilan bo'lishlik uqtiriladi. Ammo botinda Haq bilan bo'lish" xususidagi o'gitlari fikrimizning isbotidir.

Zero inson bir umr shakllanadi, tarbiyalanib boradi. Aslida inson o'z hayotini butun umr davomida ma'qulroq tartiblarga tushurish, jamiyat talablariga muvofiqroq yo'nalishlarga solish tashvishlari bilan yashab o'tadi. Shu boisdan ham jamoatchilik fikri jamiyat axloqiy qarashlari, talab va yo'riqlariga har jihatdan bog'liq bo'lib keladi. Chunki jamiyat axloqiy butunligi shaxsdagi axloqiy jihatlarning yig'indisidir.

XULOSA. Shuni alohida qayd etish lozimki, har qanday axloqiy qoida va talablar jamiyat tomonidan e'tirof etilib, jamoatchilik fikrida mustahkamlangan holdagina umrboqiylik kasb etadi. Shu boisdan ham axloq jamoatchilik fikrining asosi va unga bevosita bog'liq ijtimoiy ong ko'rinishi bo'lib, jamoa ahlining fikr, qarashlarini belgilaydi.

Ijtimoiy ish kasbini asosiy mezonlarida ham umumiy axloqiy tamoyillar va uning ko'rinishlari o'zining barcha yo'nalishlari bilan namoyon bo'ladi. Ijtimoiy ish xodimining ma'naviy axloqiy dunyosi o'ziga xos tamoyillarni o'z ichiga qamrab oladi. Chunki uning kasbiy faoliyatidan kelib chiqib, yordamga muhtoj insonlarga ko'mak berishda insonparvarlik, erkparvarlik, vatanparvarlik, tinchlikparvarlik tamoyillari dasturulamal bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. – Toshkent.: 2000. 5-bet. 17-18 betlar

2. Bekmurodov M. Oliy ma'lumotli ijtimoiy xodimlarni tayyorlashda ta'lim muassasalarining roli. - T.: 2008. – 144 b..
3. G'aniyeva M.X. va boshqalar. Ijtimoiy ish etikasi. Darslik. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2015. – 432 b.
4. Kim L. Bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimida kadrlar masalalarini hal qilish yo'lida. - T.: 2008. – 120 b.
5. Normurodov B. Sotsiologiya tarixi. - T.: 2010. – 332 b.
6. Sherov M. Ijtimoiy ish etikasi. – T.: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti 2015.
7. Tadjiyeva S. Bolalarni patranat oilalarga berishning xorij tajribasi. - T.: 2010.
8. Xusanova X. O'zbekistonda aholini ijtimoiy muhofazalashda o'zini-o'zi boshqarish organlarini o'rni. – T.: 2008.

REFLECTIVE TECHNOLOGIES OF DEVELOPMENT OF SANOGENIC THINKING SKILLS IN FUTURE SOCIAL WORKERS

Ismailov Murodulla Kakhramonovich Associate Professor of the Department of Pedagogy and Social Work, Termez State University of the Republic of Uzbekistan,

Annotation. This article is based on the need to development sanogen thinking in young people, its content and the relationship of healthy thinking to a person's reflexive ability. The author also describes the content of reflexive technical exercises that serve to development healthy thinking skills in future social workers.

Keywords: sanogenic thinking, reflection, reflexive technique, reflexive exercise, reflexive assessment.

РЕФЛЕКСИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ САНОГЕННОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ

Исмаилов Муродулла Кахрамонович Доцент кафедры педагогики и социальной работы Термезского государственного университета Республики Узбекистан, (PhD)

Аннотация. Данная статья основана на необходимости развития саногенного мышления у молодежи, его содержания и взаимосвязи здорового мышления с рефлексивными способностями человека. Также автор описывает содержание рефлексивных технических упражнений, направленных на развитие у будущих социальных работников навыков здорового мышления.

Ключевые слова: саногенное мышление, рефлексия, рефлексивная техника, рефлексивное упражнение, рефлексивная оценка.

Introduction. The life of modern society is characterized by its dynamism, intensivity, instability and sharpness of change. This situation also highlights the need for a new approach to the modern educational process and its content. This means that in order to increase the effectiveness of the modern educational process, to bring up a harmoniously developed person, everyone should be aware of their actions, interests, abilities, thinking habits and be able to control and manage them, free from positive social stereotypes. lamentative (sanogen thinking, as Yu.M. Orlov points out) [1, p.8] requires the development of a form of thinking. If a person developments sanogen (healthy) thinking skills, it will ensure the mental, physical, psychological and

spiritual-moral health of the person and will enable him to realize his creative potential.

The main part. Theoretical and practical study of the research problem has shown that reflexive knowledge and skills are leading factors in the development of sanogen thinking in future social workers of higher education institutions [2]. This, first of all, requires in-depth scientific study and analysis.

Reflection - (Latin "reflexio" - return) is a type of act of human consciousness, that is, the movement of consciousness, which is considered as the process of knowing the subject's own (inner) mental feelings and states.

By studying the reflection of human thinking in solving creative problems, scientists have found a way of self-management of the thinking subject (Yu.N. Kulyutkin, S.Yu. Stepanov) [3,4], creative thinking factor (I.N.Semyonov) [5], theoretically defined as a high indicator of thinking (Kovaleva N.B, Kashlev S.S) [6,7]. Reflexive learning technologies, as a separate type of pedagogical technology, serve to perform a specific pedagogical task. In this study, reflexive technologies are aimed at developing sanogenic thinking in future teachers. In doing so, we can use the following range of reflexive technologies.

“EVERYTHING IN MY HANDS” reflexive technique exercise.

Objective: To develop participants' reflexive skills for personal and self-management.

The order of the exercise. A poster with a palm image is pasted on the board. The picture shows a tree with five leaves, which are drawn like human fingers. Each finger is named as follows:

- thumb – “I still wanted to work on this topic”;
- index finger – “I was given clear instructions”;
- third, middle finger – “I do not like at all”;
- fourth, ring finger – “Psychological environment - how I feel”;
- fifth, little finger - “These are not enough for me to do anything. What can stop them?”

Participants take sheets of paper from each finger and write the answers to these questions in a box. The sheets are then placed on each finger in numerical order, and all participants are given time to read each other's answers. After getting acquainted, all participants can express their opinions. The results of the work will then be discussed and general conclusions drawn. It is advisable to ensure the active participation of participants in the formation of general conclusions.

Reflexive technique exercise **“MUTUAL CONTROL”**.

The purpose of the exercise: to test knowledge, to develop interpersonal relationships, to determine the answers, to form a personal image of the participants “I”.

Requirements for the exercise: the optimal number of participants - 20-25 people.

The order of the exercise. Initially, the instruction is that the parties should try to respond positively to the questions and assignments. Now all participants are divided into two groups, the first - the group “Questioner – teachers”, the second – “The group of respondents – future social workers”. The first group asks the second group

questions that are of interest to them and gives them to the second group. The content of the questions can be on different topics. Then the answer will be heard. The criteria for evaluating the answers to the questions are: complete, incomplete, correct, incorrect, the answers are clear or inaccurate, and the answers contain harsh or bad words. Once the answers have been evaluated, participants will be asked to change places. The exercise continues in this way.

The evaluation process should focus not on the participants themselves, but on the content of their responses and on expanding their circle of friends.

Exercise “IF I WERE THAT ...”

Objective: To develop communicative reflection skills in team members. To establish pedagogical interactions with each other through communication and self-determination. The optimal number of participants in this exercise should be 25-30.

The order of exercise. Introduce participants to a variety of behaviors (kind, angry, lively, communicative, insecure, lucky, unlucky, etc.) as well as the name of any device or person, and the phrase “If I were you”. It is recommended to express their views from. Each participant should respond in a creative way, while the others should behave and listen to what he or she is saying. The results will be discussed at the end of the session.

Exercise “REFLECTIVE CIRCLE”

For effective pedagogical interaction, all participants sit in a circle.

The teacher determines the algorithm of reflexive actions:

- Tell us about your emotional state at the beginning and end of the lesson;
- what new information you learned, what aspects you did not fully master;
- How do you explain the reasons for this?
- How do you assess your participation in the training?

- Choose one of the positions that is most convenient for you during the training and explain the reason: active, passive, collaborative, individual, helper, recipient, etc.

After that, all participants express their opinions according to the established reflexive action algorithm. Everyone hears each other. Conclusions are formed. At the end of the lesson, the teacher concludes the lesson with his / her remarks.

Exercise “REFLECTIVE SIGN”

A piece of paper with a picture of the badge will be hung on the board. The target is divided into four sectors (maybe more).

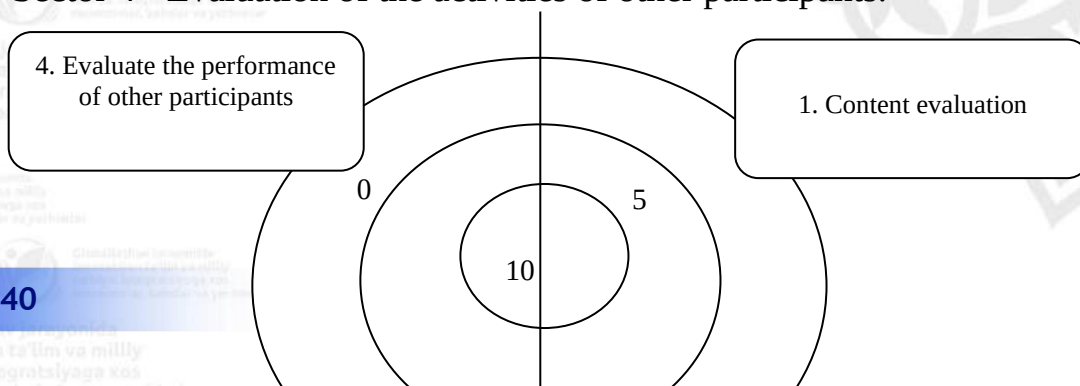
In each of the sectors, evaluation parameters related to a specific problem are recorded. For example, identifying reflexive skills for learning activities or self-assessment. Evaluation parameters,

Sector 1 - content evaluation;

Sector 2 - evaluation of forms and methods of activity;

Sector 3 - evaluation of the teacher and his work;

Sector 4 - Evaluation of the activities of other participants.



3. Evaluate the performance of the teacher and himself

2. Evaluation of forms and methods of activity

Figure 1. Reflexive target pattern

“WHO IS THIS?” exercise

The goal. Formation of communication skills in participants, creation of a positive psychological environment. The number of participants should be 15-20.

Necessary equipment. There should be enough paper and a pen for everyone.

How to do it. Paper and pens will be distributed to all participants prior to the session. And the instruction is as follows: “Everyone should write on the front of the paper about the positive qualities they have and what they like, and on the back about their negative qualities and dislikes, should. Everyone should be objective in their reporting and they should be concise, clear and understandable. Also, no one will put their first and last name on the paper”.

You will be given up to five minutes to complete the assignment. Once the information is written, the teacher collects all the papers and mixes them in a small box. After that, the papers with the information in the box will be voluntarily distributed to all participants. As a result, each participant receives information written by another member of the group. The teacher then gives new instructions to the participants: “Read the information on the paper. Each participant then takes turns reading the information on the paper. Other participants will be required to listen to the information and find out who owns these features”.

The exercise continues in such a way that the information of all participants is read out. At the end of the session, there will be a discussion to discuss the negative aspects of the paper and the dislikes. At the end of the session, general conclusions will be developed.

Conclusion. Reflection is an ontological aspect of human life in all its aspects and is one of the characteristics of a human being. Thus, pedagogical reflection is manifested by these subjects (participants in the pedagogical process) as a process and result of determining their state of development, opportunities and reasons for further development.

Reflexive technical exercises help to develop future social workers' healthy thinking, positive thinking skills, the necessary skills for successful work with future social workers in pedagogical activities, the development of optimal decisions based on the correct assessment of the situation and a conscious attitude to self-development.

REFERENCES

1. Орлов Ю. М. Оздоровляющее (саногенное) мышление / составитель А. В. Ребёнок. Серия: Управление поведением, кн.1. — Издание 2-е изд., исправленное. - М.: Слайдинг, 2006. - 96 с.

2. Ismailov M. K. Empirical analysis of the development of sanogen thinking in student's on the basis of a reflective approach // ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – T. 11. – №. 2. – С. 592-599.

3. Кулюткин Ю.Н., Бездухов В.П. Ценностные ориентиры и когнитивные структуры в деятельности учителя. – Самара: СамГПУ, 2002. – 400 с.

4. Степанов С.Ю. Психолого-педагогические и социокультурные факторы здоровьесозидающего образования // Безопасная образовательная среда в современной школе / Материалы научно-практической конференции. – М.: МГПУ, 2016. – С.5-12.

5. Семенов И.Н. Рефлексивная психология творчества: концепции, экспериментатика, практика // Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2005. Т. 2. № 4. С. 65–73.

6. Ковалева Н.Б. Развитие и организatsiya рефлексивных методов в совместном решении творческих задач: Автореф. дис. канд. психол. наук. - М., 1994. – 21 с.

7. Кашлев С.С. Современные технологии педагогического процесса: Пособие для педагогов. – Мн.: Университетское, 2000. – 95 с.

O'QUVCHILARNING SOG'LOM TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH

*Yusupova Gulnoza Raxmonbek qizi Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Innovatsion ta'lim” kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarning sog'lom fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning dolzarbligi, ta'lim jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish, o'quvchilarning sog'lom fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda didaktik o'yin texnologiyalarining ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: umumiy o'rta ta'lim, o'yin, didaktik o'yin, ijodiy fikrlash, sog'lom tafakkur, ishchanlik o'yini, rolly o'yin, integral dars.

KIRISH Jahonda o'quvchilarning ta'lim va tarbiya olishlarida teng huquqni ta'minlash, ularning o'sib-ulg'ayishlari va farovonlikka ega bo'lishlari uchun jamiyat doirasidagi majburiyatlarini o'z zimmasiga to'liq oladigan bo'lishiga erishish, sog'lom tafakkur va e'tiqod uyg'unligi asosida ijtimoiy hayotga moslashtirish masalalari bo'yicha ilmiy-tadqiqotlarga e'tibor qaratilmoqda.

Dunyoda uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida ta'lim oluvchilarda sog'lom tafakkurni rivojlantirish, o'z-o'ziga ishonchni tarkib toptirish, fikr yuritishdagi mustaqillik va o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish qobiliyatini qaror toptirishga katta ahamiyat qaratilmoqda. Ayniqsa, yuqori sinf o'quvchilarida sog'lom fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim muhiti barqarorligini ta'minlash, aralash ta'lim (blender learning) tamoyili asosida ta'lim oluvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, o'qitishning samarali usullarini ishlab chiqish muhim dolzarblik kasb etadi.

Shu jihatdan umumiy o'rta ta'limning nazariy-metodologik jihatlarini takomillashtirish, o'quvchilarda sog'lom tafakkurni rivojlantirish jarayonining pedagogik-psixologik xususiyatlari va ta'sir etuvchi omillarini aniqlashtirish hamda uning metodik tizimini takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar alohida ahamiyatga molikdir.

MAVZUNING DOLZARBLIGI Respublikamizda umumiy o'rta ta'lim tizimini yangi rivojlanish bosqichiga ko'tarish, o'quvchilarni turli salbiy ta'sirlardan himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish, ma'naviy tarbiya samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa yosh avlodda mustaqil, sog'lom tafakkurni

rivojlantirish muammosni davlat darajasidagi masalaga aylantirdi. Uzluksiz ta'limni tashkil etish va rivojlantirish jarayonida ta'limning ijtimoiylashuvi, ta'lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xususiyatga egaligi, bilimlilik, qobiliyatlilik va iste'dodning rag'batlantirilishi, o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni hosil qilish, ularda yuksak ma'naviyat, madaniyat va sog'lom fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish [1] asosiy tamoyillar sifatida belgilangan. Bunda pedagog xodimlarning intellektual sifatlari hamda kasbiy mahoratini yanada rivojlantirish, ta'lim va tarbiya resurslaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI Ta'lim jarayonida o'quvchilar dunyoqarashini shakllantirish, ularda sog'lom tafakkurni rivojlantirish hamda ijodiy faoliyatga yo'naltirish muammosiga jahon pedagogika va psixologiya ilmida alohida e'tibor qaratilgan. Shaxs tafakkurining shakllanishi va rivojlanishi, o'quvchilarda sog'lom tafakkurni rivojlantirish muammosi respublikamiz hamda qator xorijlik pedagog-psixolog olimlar tomonidan ilmiy tadqiq etilgan.

Ta'lim jarayonida shaxs dunyoqarashi va tafakkurini barqaror rivojlantirishning nazariy-tarixiy asoslari eng qadimgi yozma manbaalar hamda Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, A.Navoiy, A.Avloniy kabi Sharq mutafakkirlari hamda jadid ma'rifatparvarlarining ilmiy asarlarida yoritilgan.

Respublikamiz olimlaridan B.Adizov [2], G.Aripova, R.Safarova, D.Ro'ziyeva, B.Xodjayev [12], Ch.Shakirova [14], M.Qulaxmetova [8], N.Egamberdiyeva, G.Baxodirovalarning tadqiqot ishlarida o'quvchilarda yangicha tafakkur tarzini shakllantirish, talabalarni shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirish, mustaqil, milliy, ma'naviy-axloqiy, ijodiy, tarixiy, tolerantlik tafakkuri, ijodiy fikrlashni rivojlantirish masalasining o'ziga xos jihatlari yoritib berilgan bo'lsa, bo'lajak o'qituvchilarda sanogen (sog'lom) tafakkurni rivojlantirish muammosi aynan M.K.Ismailov [3; 4; 5] tomonidan ilmiy tadqiq etilgan. Psixolog olimlardan M.Davletshin, Z.Nishonova [6], N.Safayev, E.G'oziyev, V.Karimova, R.Sunnatova [7], Z.Abdurahmonovalar tomonidan inson tafakkuri muammosining psixologik xususiyatlari tadqiq etilgan.

S.Ataxanova o'zining tadqiqotchilik faoliyati davomida tafakkur tushunchasining psixologik, pedagogik va falsafiy mazmunini ochib bergan hamda sog'lom tafakkur insonning ichki va hissiy faoliyati bilan bog'liqligini, u sog'lom fikrga yo'naltirilsa sog'lom tafakkur shakllanishini ta'kidlagan. Aqliy faoliyat mavjud bilim va malakalarni egallash vazifasidir. Hissiy faoliyat esa sog'lom turmushga bo'lgan hissiy munosabatni anglatadi.

Tadqiqotchining fikricha, sog'lom tafakkur ilmiy-pedagogik ta'rifga ko'ra, quyidagi bir necha muhim bo'g'inlardan tashkil topadi:

- Birinchi bo'g'in – sog'lom tafakkur tushunchasi;
- Ikkinchi muhim bo'g'in – zarur ijtimoiy muhit tushunchasi;
- Uchinchi muhim bo'g'in – pedagogik maqsad va natija tushunchasi;
- To'rtinchi muhim bo'g'in – sog'lom turmush va turmush tarzi tushunchasi

hisoblanadi [15, 5-b.].

Shuningdek, "sog'lom tafakkur" tushunchasiga to'xtalib, u kishilarning o'z salomatligini asrashga yo'naltirilgan o'ylari, ongi, shuuri, hissiyotlari, axloqi, estetik qarashlari, g'oyalari, sa'y-harakatlari va ularning natijasi hisoblanadi.

“Sog‘lom tafakkur” tushunchasi mazmunini quyidagicha talqin etishimiz mumkin: sog‘lom tafakkur insonga o‘rganayotgan bilimlarini analiz-sintez qilish imkonini beradi. To‘plagan bilimlar asosida esa mushohada yuritish, yangiliklarni, g‘oyalarni, yangi bilimlarni anglash va muammolarni hal etishda eng to‘g‘ri, qisqa va samarali yo‘lni topishga yordam beradi. Sog‘lom tafakkur o‘quvchilarda qaror qabul qilishda mustaqillik, javobgarlik, o‘zining g‘oya va fikrlarini shakllantirishda, ijtimoiy hayotda sodir bo‘layotgan voqea – hodisalarga munosabat bildirishda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu zaruriyat, umumiy o‘rta ta’lim muassasalarining yuqori sinf o‘quvchilarida sog‘lom tafakkur yuritish ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari, sog‘lom tafakkurni rivojlantirishga doir zamonaviy yondashuvlar mazmuni hamda unga ta’sir etuvchi omillar, yuqori sinf o‘quvchilarida sog‘lom tafakkur yuritish ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayonini tashkil etishning alohida metodik tizimini maxsus tadqiq etish ehtiyojini keltirib chiqarmoqda. Mazkur jihatlar yuqori sinf o‘quvchilarida sog‘lom tafakkur yuritish ko‘nikmalarini rivojlantirish yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borishni taqozo etadi.

ILMIY MULOHAZA

Hozirgi kunda milliy ta’lim tizimida o‘qitish va tarbiyalash jarayonining samaradorligi hamda natijaviyligini ta’minlash eng muhim jamiyat talabi hisoblanadi. Bunda o‘qituvchidan yuksak kasbiy bilim, pedagogik mahorat va o‘qitish jarayonida interfaol ta’lim usullaridan foydalanishga oid ko‘nikmalar talab qilinadi.

Shundan kelib chiqib ta’kidlashimiz mumkinki, yuqori sinf o‘quvchilari tomonidan bilim va tajribalarni o‘zlashtirishda didaktik o‘yinlar asosida o‘quv jarayonini tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Quyida didaktik o‘yinlar va ulardan o‘qitish jarayonida foydalanishning metodik imkoniyatlari tahliliga to‘xtalamiz.

Dastlab, o‘yin tushunchasining mazmun-mohiyatini tahlil etish talab etiladi. Pedagogik jihatdan, **o‘yin** – ijtimoiy tajribani o‘zlashtirish va qayta yaratishga yo‘naltirilgan faoliyat turi hisoblanadi. Psixologik jihatdan tahlil qiladigan bo‘lsak, **o‘yin** bolaning qiziqishlari, faolliklarini amalga oshirish shakli bo‘lib, sof holdagi o‘yin faoliyatini yuzaga keltiradigan sabab ehtiyoj bo‘lsa, uning manbai taqlid va tajribadir. Bolalar narsalar bilan rol, qoidal, harakatli, didaktik mazmunli o‘yinlarni o‘ynaydilar. O‘yin narsa va hodisalarning mazmunini bolaning o‘z tajribasida bilib olishga, o‘zlashtirilgan ko‘nikmalarni ishlata bilishga mashq qildiradi. O‘yin faoliyatida bola ijtimoiy voqelikni taqlid, rol orqali ijro etishga harakat qiladi va shu yo‘sinda atrof-muhit to‘g‘risidagi, ijtimoiy turmushdagi shaxslararo munosabatlarni o‘zlashtirib boradi [11, 85-b.].

Didaktik o‘yin texnologiyalari o‘quvchi faoliyatini faollashtirish va ularda ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga asoslangan. Ular o‘quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni ro‘yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini anglash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega.

Didaktik o‘yinlarning asosiy turlari: intellektual (aqliy) va harakatli hamda aralash o‘yinlardan iborat. Bu o‘yinlar ishtirokchilarda aqliy, jismoniy, axloqiy, psixologik, estetik, badiiy, tadbirkorlik, mehnat ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi,

Ta'lim-tarbiya jarayonida asosan o'quvchilarda ta'lim olish motivlarini, ularning turli yo'nalishdagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan didaktik o'yinlardan foydalaniladi. Didaktik o'yinlar nazariy, amaliy, jismoniy, rolli, ishchanlik va boshqa yo'nalishlar bo'yicha turlarga ajratiladi. Hozirda kompyuter vositasidagi didaktik o'yinlar alohida o'ringa ega bo'lib bormoqda.

Didaktik o'yinlar o'quvchilarda tahlil qilish, mantiqiy va ijodiy fikrlash, tadqiq qilish, hisoblash, o'lchash- yasash, sinash, kuzatish, solishtirish, xulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash, axloq-odob ko'nikmalarini shakllantirish, nutq o'stirish, til o'rgatish, yangi bilimlar o'rgatish va boshqa faoliyat turlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'yinlarga ajratiladi.

Demak, umumiy o'rta ta'lim jarayonida didaktik o'yinlardan amalda foydalanish orqali boshqa usullar yordamida erishish qiyin bo'lgan ta'lim-tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish ko'zda tutiladi. Turli o'quv fanlariga oid didaktik o'yinlar mavjud bo'lib, ular shu fanlarni sifatli o'rgatish maqsadlariga xizmat qiladi.

Umumiy o'yinlar nazariyasiga ko'ra, mavjud barcha o'yin turlarini tasniflashda ularni funksional, mavzuli, konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o'yinlarga ajratiladi. Bularning orasida didaktik o'yinlar ta'lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirish imkoniyatini berishi bilan alohida ahamiyatga ega.

Quyida, didaktik o'yin texnologiyalari amalga oshiriladigan ayrim noana'naviy dars shakllariga to'xtalib o'tamiz:

Ishchanlik o'yini darsi - dars mavzusi bo'yicha masalalarni hal etish jarayonida o'quvchilarning faol ishtirok etishini ta'minlash orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish mashqi.

Rolli o'yin darsi - dars mavzusi bo'yicha masalalarni o'rganishda o'quvchilarga oldindan ma'lum rollarni taqsimlash va dars jarayonida shu rolni bajarishlarini tashkil etish asosida bilimlarni mustahkamlash darsi.

Teatrlashtirilgan dars - dars mavzusi bilan bog'liq sahna ko'rinishlari tashkil etish orqali dars mavzusi bo'yicha chuqur, aniq ma'lumotlar berish darsi.

Kompyuter darsi - tegishli o'quv fani bo'yicha dars mavzusiga doir kompyuter materiallari (multimedia, virtual o'quv kursi va shu kabilar) asosida o'tiladigan dars.

Kim oshdi savdosi darsi - o'quv fani ayrim bo'limi bo'yicha bilimlarni har bir o'quvchi qanchalik ko'p bilishini namoyish etish darsi.

Yarmarka dars - mavzuni qismlar bo'yicha avvaldan o'zlashtirgan o'quvchilarning o'zaro muloqoti asosida sinfga qiziqarli tushuntirish orqali o'tiladigan dars.

Formulalar darsi - o'quvchilarning formulalarni puxta o'zlashtirishlari bo'yicha turli o'yinlar shaklidagi mashqlar o'tkazish darsi.

"Sud" darsi - o'quvchilar bilan dars mavzusiga mos "sud" jarayonini tashkil etish orqali yangi mavzuni tushuntirish darsi.

Kontsert darsi - dars mavzusini sahnalashtirgan holdagi kontsert shaklida ifodalash mashqlari bo'lib, o'quvchilarni faollashtirish va bilimni mustahkamlash imkoniyatini beradi.

"Tergovni bilimdonlar olib boradi" darsi - dars mavzusini oldindan puxta o'rgangan o'quvchilar yordamida qiziqarli savol-javoblar, kichik guruhlarda ishlash

asosida keltirilgan ma'lumotlarni isbotlab, tushuntirish mashqlari bo'lib, bunda o'quvchilar dars mavzusini o'zlashtirib, eslab qolishlari uchun qulaylik yaratiladi.

Integral (integratsiyalashgan) dars — bir nechta fanlarga doir va integratsiyalash uchun qulay bo'lgan mavzular bo'yicha tashkil qilingan dars bo'lib, o'quvchilarning turli fanlarga qiziqishlarini orttirib, ta'lim jarayonidagi faolliklarini ta'minlaydi. Bunday darslar o'quvchilarga fanlararo bog'liqlikni o'rgatish orqali ularni olam tuzilishining ilmiy asoslarini to'liq idrok etish, ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, sog'lom fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

“Mo'jizalar maydoni” darsi — o'quvchilar bilan o'tkaziladigan qiziqarli o'yin bo'lib, turli savollarga belgilangan vaqt davomida to'g'ri javoblar topish va g'oliblarni rag'batlantirish orqali o'quvchilarda fikrlash, topqirlik, ziyraklik va bilimlarini kengaytirib borish sifatlarini shakllantiradi [13, 36-b.].

O'qitish jarayonida didaktik o'yinlarni amalda **qo'llash shart-sharoitlarini** quyidagicha belgilashimiz mumkin:

- didaktik o'yinlarni tanlashda ishtirokchilarning yoshi, bilimi va tarbiyalanganlik darajasi hisobga olinadi;
- har bir didaktik o'yin mashg'ulotlariga o'ziga xos xavfsizlik talablari qo'yiladi. Bu xavfsizlik talablariga to'liq rioya qilinishi har bir ishtirokchining doimiy e'tiborida bo'lishi lozim.

Bundan tashqari o'qituvchilar bir didaktik o'yin uchun sarflanadigan vaqt miqdorini to'g'ri belgilash va unga rioya qilishning o'ziga xos asoslarini bilishi va darsning maqsadiga muvofiq qo'llashi talab qilinadi.

Didaktik o'yin turlarini tanlash **mezonlari**:

- ishtirokchilar tarkibi bo'yicha - o'g'il bolalar, qiz bolalar, o'smirlar, katta yoshdagilar uchun o'yinlar;
- ishtirokchilar soni bo'yicha - yakka, juftlikda, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi, raqobatdosh guruhlar, sinflararo va ommaviy o'yinlar;
- o'yinni tashkil etish mazmuni bo'yicha - fikrlash, o'ylash, topag'onlik, harakatlar, musobaqa va boshqalarga yo'naltirilgan o'yinlar;
- vaqt me'yori bo'yicha - dars, mashg'ulot vaqtining reja bo'yicha ajratilgan qismi, o'yin maqsadiga erishguncha, g'olib yoki g'oliblar aniqlanmaguncha davom etadigan va boshqa o'yinlar [10, 112-b.].

Shuni ta'kidlash lozimki, o'qituvchi dars jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanar ekan, buning uchun albatta o'yin mazmun-mohiyatidan kelib chiqib eng zarur vositalarni tanlay bilishi kerak. Chunki, zaruriy vositalar didaktik o'yin samaradorligini ta'minlaydi.

O'qituvchilar didaktik o'yinlarni tashkillashtirishda ular uchun ishlatiladigan har bir material bilan ishlash, ulardan tegishli didaktik vositalarni tayyorlash hamda xavfsizlikni ta'minlash texnologiyalarini puxta bilishlari va rioya qilishlari lozim. Chunki didaktik vositalarning sifati, ko'zda tutilgan maqsadlarga mosligi, qulayligi va ulardan to'g'ri foydalanish mashg'ulotlar samaradorligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA

Yuqorida keltirilgan didaktik o'yin darslarini o'qitish jarayonida qo'llashda o'qituvchilardan yuksak mahorat va tashkilotchilik qobiliyati talab qilinadi.

Shuningdek, o'qituvchi o'yinli o'qitish texnologiyalaridan foydalanib mashg'ulotlarni tashkil etganda, quyidagi asosiy vazifalarni qat'iy belgilab olishi lozim:

Didaktik: bilim, ko'nikma, malakalarni amaliyotda qo'llash, yangi ko'nikma, malakalarni shakllantirish, dunyoqarashni kengaytirish.

Tarbiyalovchi: mustaqillik, iroda, hamkorlik, jamoada ishlash, etik va estetik qarashlar, mantiqiy va sog'lom fikrlash ko'nikmalarini tarbiyalash.

Rivojlantiruvchi: diqqat, xotira, nutq, fikrlash, ijodiy qobiliyatlar, taqqoslash, solishtirish, o'quv motivatsiyasini rivojlantirish.

Ijtimoiylashtirish: qadriyat va an'analarni o'zlashtirish, mavjud shart-sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashtirish.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, uzluksiz ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida o'qitish jarayoni samaradorligini oshirishda didaktik o'yin texnologiyalaridan maqsadli foydalanish o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi, bilimlarni o'zlashtirishi, hamkorlikdagi faoliyat dinamikasining oshishi hamda ularning sog'lom fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda ijobiy natijalarga erishishni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. (23.09.2020) // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020., 03/20/637/1313-son.
2. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Ped. f. d...diss. – T., 2003. –280 b.
3. Ismailov M. K. (2021). Empirical analysis of the development of sanogen thinking in student's on the basis of a reflective approach. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*, 11(2), 592-599.
4. Ismailov M. K. (2021). Talabalarda sanogen tafakkurni rivojlantirish komponentlari va uning pedagogik-psixologik xususiyatlari. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(8), 509-522.
5. Исмаилов М. К. (2021). Рефлексив ёндашув асосида талабаларда саноген тафаккурни ривожлантиришнинг эмпирик таҳлили. *Современное образование (Узбекистан)*, (3 (100)), 46-52.
6. Nishonova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari. *Psix.f.b.dok...diss.* – Toshkent, 2005. – 391 b.
7. Karimova V., Sunnatova R., Mustaqil fikrlash bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish yuzasidan uslubiy qo'llanma. – T.: Sharq, 2000. – 193 b.
8. Qulaxmetova M. O'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish: o'quv-metodik qo'llanma. – T.: "Sano-standart" nashriyoti, 2011. – 80 b.
9. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari. – T.: 2005.
10. Пидкасистый П.И., Хайдаров Ж.С. Технологии игры в обучении и развитии. – М, 1996.

IRODA VA IRODAVIY SIFATLAR TUSHUNCHASINING PSIXOLOGIYA FANIDA ILMIY IFODALANISHI

Yakubjonov Xasan Qaxramonovich Termiz davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Maqolada iroda va irodaviy sifatlar mazmuni, uning psixologiya fanida ilmiy talqiniga doir ma'lumotlar keltirilgan. Iroda shaxs ixtiyoriy faolligi sifatida maqsadga erishish yo'lida uchraydigan jismoniy va ruhiy qiyinchiliklarni yengib chiqishida hamda shaxs tomonidan ongli harakatlarning bajarilishi va o'z-o'zini boshqarishida namoyon bo'ladi.

Kalit so'z va tushunchalar: iroda, iroda kuchi, irodaviy sifat, qat'iyatlilik, o'jatlik, tashabbuskorlik, mustaqillik, negativizm, impulsivizm.

KIRISH. Jahon ta'lim tizimida o'quvchilarning hissiy-irodaviy sohasini shakllantirish va rivojlantirish bilan bog'liqlikda samarali psixologik mexanizmlar o'quv jarayoniga tadbiiq etilmoqda. Janubiy Koreyada "Incheon" deklaratsiyasida qabul qilingan 2030 yilgacha mo'ljallangan ta'lim kontseptsiyasida "ta'lim taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi va barqaror rivojlanish maqsadlariga yetkazuvchi muhim faoliyati" [2] sifatida belgilangan. Dunyoda ilk o'spirinlik davrida o'z-o'zini boshqarishga irodaviy sifatlar ta'sirining ilmiy-nazariy asoslarini o'rganish, ilk o'spirinlik yoshi davri va uning psixologik xususiyatlarini tadqiq etish, o'z-o'zini boshqarishga ta'sir etuvchi ijtimoiy – psixologik omillarni aniqlashtirish, o'quvchilarda irodaviy sifatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv vaziyatlarining psixologik-pedagogik imkoniyatlari va metodlarini aniqlashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari alohida ahamiyatga molikdir.

MAVZUNING DOLZARBLIGI. Republikamizda ta'lim maqsadiga ko'ra talaba-yoshlarning yoshiga mos ravishda quyidagi tayanch ma'naviy-axloqiy fazilat (kompetensiya)lar – Vatanni sevis, ardoqlash va unga sadoqatli bo'lish, ishbilarmonlik, kuch va irodalilik, sog'lom fikrlash, g'amxo'rlik, yaxshilik, oqibatlilik, burch va mas'uliyatlilik, tolerantlik, huquqiy ong, yangicha fikrlash, mehnat qilish, mehnatni qadrlash singari ijobiy sifatlarini shakllantirish asosiy vazifa sifatida belgilangan [1].

Yuqorida sanab o'rilgan ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish shaxs irodasi bilan bog'liq. Iroda – shaxsning ongli harakatlarida, o'zini tuta bilishda ifodalanadigan, ayniqsa, maqsadga erishish yo'lida uchraydigan jismoniy va ruhiy qiyinchiliklarni yengib chiqishida namoyon bo'ladigan ixtiyoriy faolligidir.

ASOSIY QISM. "Iroda" tushunchasi psixiatriya, psixologiya, fiziologiya va falsafa tomonidan qo'llaniladi. Shaxs darajasida iroda, iroda kuchi, matonat, chidamlilik kabi xususiyatlarda namoyon bo'ladi. Ularni shaxsning birlamchi, asosiy, irodaviy sifatleri deb hisoblash mumkin. Bunday fazilatlar xulq-atvorni belgilaydi, bu yuqorida tavsiflangan barcha xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Iroda o'zaro bog'liq bo'lgan ikkita funktsiyani - rag'batlantiruvchi va tormozlovchi funktsiyalarning bajarilishini ta'minlaydi va ularda o'zini namoyon qiladi. Iroda deganda shaxsning faolligiga sabab bo'ladigan va uni yo'naltirilgan harakatga uyg'otuvchi murakkab psixik jarayon tushuniladi.

Iroda kuchining turli ko'rinishlari orasida shaxsning bunday xususiyatlarini ajratib ko'rsatish odat tusiga kiradi: chidamlilik va o'zini tuta bilish, ular kerak bo'lganda o'z his-tuyg'ularini tiya olish qobiliyatida ifodalanadi; impulsiv va o'ylamasdan harakatlarning oldini olishda; o'zini nazorat qilish va o'zini ko'zlangan harakatni bajarishga majburlash qobiliyatida, shuningdek, o'zi xohlagan, lekin asossiz ravishda noto'g'ri ko'rinadigan narsani qilishdan tiyilish.

Irodaning yana bir xususiyati aniq maqsadga yo'naltirilganlikdir. Aniq maqsadga yo'nalganlik deganda, faoliyatning ma'lum bir natijasiga erishish uchun shaxsning ongli va faol yo'nalishini tushunish odatiy holdir. Ko'pincha, ular maqsadlilik haqida gapirganda, ular qat'iyatlilik kabi tushunchadan foydalanadilar. Bu kontsepsiya

maqsadlilik tushunchasi bilan deyarli bir xil bo'lib, insonning eng qiyin sharoitlarda ham maqsadga erishish istagini tavsiflaydi.

O'jarlik ham irodaning alohida bir xususiyati bo'lib, qat'iyatlilikdan ajralib turadi. Ko'pincha o'jarlik salbiy xususiyat sifatida baholanadi. O'jar odam, bu harakatning nomaqbulligiga qaramay, har doim o'z-o'zidan turib olishga, kurashishga harakat qiladi. Qoidaga ko'ra, o'jar odam o'z faoliyatida aqlning dalillari bilan emas, balki muvaffaqiyatsiz bo'lishiga qaramay, shaxsiy istaklari bilan boshqariladi. Darhaqiqat, o'jar odam o'z irodasini nazorat qilmaydi, chunki u o'zini va nafsini qanday boshqarishni bilmaydi.

Irodaning muhim xususiyati tashabbuskorlikdir. Tashabbus - bu insonda paydo bo'lgan g'oyalarni amalga oshirish uchun urinishlar qilish qobiliyatidir. Ko'p odamlar uchun o'z inertsiasini yengish iroda harakatining eng qiyin paytidir. Yangi g'oyani amalga oshirish yo'lida birinchi ongli qadamni faqat mustaqil shaxsgina qo'ya oladi. Mustaqillik irodaga xos xususiyat bo'lib, tashabbuskorlik bilan bevosita bog'liqdir. Mustaqillik ongli ravishda qaror qabul qilish qobiliyatida va maqsadga erishishga to'sqinlik qiluvchi turli omillar ta'siriga berilmaslikda namoyon bo'ladi. Mustaqil shaxs boshqa odamlarning maslahatlari va takliflarini tanqidiy baholagan holda, o'z qarashlari va e'tiqodlari asosida harakat qilish va shu bilan birga olingan maslahatlar asosida o'z harakatlariga tuzatishlar kiritishga qodir.

Salbiylikni mustaqillikdan ajratish kerak. Negativizm boshqa odamlarga qarama-qarshi harakat qilish, ularga qarama-qarshilik qilish uchun asossiz tendentsiyada namoyon bo'ladi, garchi oqilona mulohazalar bunday harakatlar uchun asos bermasa ham. Negativizmni ko'pchilik psixologlar o'z harakatlarini aql dalillariga, xulq-atvorning ongli motivlariga bo'ysundira olmaslikda, o'z xohish-istaklariga qarshi tura olmaslikda, bekorchilikka olib keladigan va hokazolarda ifodalangan irodaning zaifligi sifatida baholaydilar. Ko'pincha bekorchilik, dangasalik bilan bog'liq. Aynan dangasalik irodaning ijobiy sifatlariga ma'no jihatdan qarama-qarshi bo'lgan sifatlarning har tomonlama xarakteristikasi hisoblanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, inson tomonidan ko'rsatilgan tashabbus, mustaqillikdan tashqari, har doim irodaning yana bir sifati - qat'iyat bilan bog'liq. Qat'iylik motivlar kurashida, o'z vaqtida va tez qaror qabul qilishda keraksiz ikkilanish va shubhalarning yo'qligidir. Eng avvalo, qat'iyatlilik dominant motivni tanlashda, shuningdek, maqsadga erishish uchun adekvat vositalarni tanlashda namoyon bo'ladi. Qat'iyatli insonlar harakatlar va vositalarni tanlashdan harakatni amalga oshirishgacha tez va ko'p harakat qilishlari bilan ajralib turadi.

Qat'iylikdan, ijobiy irodaviy sifatdan, qaror qabul qilishda shoshqaloqlik, harakatlarning o'ylanmasligi bilan ajralib turadigan impulsivlikni ajratish kerak. Impulsiv odam harakat qilishni boshlashdan oldin o'ylamaydi, qilgan ishining oqibatlarini hisobga olmaydi, shuning uchun u ko'pincha qilgan ishidan pushaymon bo'ladi. Bunday odamning qaror qabul qilishdagi shoshqaloqligi, qoida tariqasida, uning qat'iyatsizligi, u uchun qaror qabul qilish juda qiyin va og'riqli jarayon ekanligi bilan izohlanadi, shuning uchun u imkon qadar tezroq undan xalos bo'lishga intiladi. .

Shaxsning favqulodda muhim irodaviy sifati - bu shaxs harakatlarining ketma-ketligi va uzviyligi. Harakatlar ketma-ketligi shuni tavsiflaydiki, inson tomonidan amalga oshiriladigan barcha harakatlar bitta rahbarlik tamoyilidan kelib chiqadi, unga

odam ikkinchi va uchinchi darajali hamma narsani bo'ysundiradi. Harakatlar ketma-ketligi, o'z navbatida, o'z-o'zini nazorat qilish va o'zini o'zi qadrlash bilan chambarchas bog'liq.

Qabul qilingan harakatlar faqat shaxs o'z faoliyatini nazorat qilganda amalga oshiriladi. Aks holda, bajarilgan harakatlar va odam intilayotgan maqsad bir-biridan farq qiladi. Maqsadga erishish jarayonida o'z-o'zini nazorat qilish yetakchi motivlarning ikkinchi darajalilardan ustunligini ta'minlaydi. O'z-o'zini nazorat qilish sifati, uning yetarliligi ko'p jihatdan shaxsning o'zini o'zi baholashiga bog'liq. Demak, o'zini past baholash insonning o'ziga bo'lgan ishonchini yo'qotishiga olib kelishi mumkin. Bunday holda, insonning maqsadga erishish istagi asta-sekin yo'qolishi mumkin va rejalashtirilgan narsa hech qachon amalga oshmaydi. Ba'zan, aksincha, inson o'zini va qobiliyatini ortiqcha baholaydi. Bunday holda, maqsadga erishish yo'lida o'z harakatlarini muvofiqlashtirish va moslashtirishga imkon bermaydigan ortiqcha o'zini o'zi qadrlash haqida gapirish odatiy holdir. Natijada, rejalashtirilgan narsaga erishish qobiliyati ancha qiyinlashadi va ko'pincha ilgari rejalashtirilgan narsa faoliyatda to'liq amalga oshirilmaydi.

Ko'plab yuqori aqliy jarayonlar, insonning yosh rivojlanishi davrida shakllanadi. Shunday qilib, yangi tug'ilgan bolada refleksli harakatlar, shuningdek, ba'zi instinktiv harakatlar ustunlik qiladi. Ixtiyoriy, ongli harakatlar ancha kech shakllana boshlaydi. Bundan tashqari, bolaning birinchi istaklari katta beqarorlik bilan ajralib turadi. Istaklar tezda bir-birini almashtiradi va ko'pincha noaniq bo'ladi. Faqat hayotning to'rtinchi yilida istaklar ko'proq yoki kamroq barqaror bo'ladi.

Xuddi shu yoshda, motivlar kurashining paydo bo'lishi birinchi navbatda bolalarda qayd etiladi. Misol uchun, ikki yoshli bolalar biroz ikkilanishdan keyin bir nechta mumkin bo'lgan harakatlardan birini tanlaydi. Biroq, axloqiy tartibning motivlariga qarab tanlov hayotning uchinchi yilining oxiridan oldin bolalar uchun mumkin bo'ladi. Bu bola o'z xatti-harakatlarini allaqachon nazorat qila olgandagina sodir bo'ladi. Bu esa, birinchidan yuqori darajada rivojlanishni, ikkinchi tomondan axloqiy munosabatlarning qaysidir darajada shakllanganligini talab etadi.

Inson xulq-atvorini ixtiyoriy tartibga solishning rivojlanishi bir necha yo'nalishlarda amalga oshiriladi. Bu, bir tomondan, ixtiyoriy aqliy jarayonlarning o'zboshimchalik bilan sodir bo'lishiga aylanishi, ikkinchi tomondan, shaxsning xatti-harakatlarini nazorat qilishni o'zlashtirishi, uchinchidan, shaxsning irodaviy fazilatlarini rivojlantirishdir. Bu jarayonlarning barchasi ontogenetik jihatdan bola nutqni o'zlashtirgan va undan aqliy va xatti-harakatlarning o'zini o'zi boshqarishning samarali vositasi sifatida foydalanishni o'rgangan paytdan boshlab ontogenetik tarzda boshlanadi.

Insonda irodaning rivojlanishi quyidagi harakatlar bilan bog'liq:

- 1) ixtiyorsiz psixik jarayonlarni ixtiyoriy jarayonlarga aylantirish;
- 2) shaxs tomonidan o'z xatti-harakatlari ustidan nazoratni olish;
- 3) shaxsning irodaviy fazilatlarini rivojlantirish;
- 4) shuningdek, inson ongli ravishda o'z oldiga tobora qiyinroq vazifalarni qo'yishi va uzoq vaqt davomida sezilarli ixtiyoriy sa'y-harakatlarni talab qiladigan ko'proq va uzoqroq maqsadlarga intilishi bilan izohlanadi.

Bu jarayonlarning barchasi ongli ravishda, bola nutqni o'zlashtirgan va undan aqliy va xatti-harakatlarning o'zini o'zi boshqarishning samarali vositasi sifatida foydalanishni o'rgangan paytdan boshlab ongli ravishda boshlanadi.

Irodani rivojlantirishning yana bir yo'nalishi shundaki, inson ongli ravishda o'z oldiga tobora qiyinroq vazifalarni qo'yadi va yetarlicha uzoq vaqt davomida sezilarli irodaviy harakatlarni qo'llashni talab qiladigan uzoqroq maqsadlarga erishadi. Masalan, bir o'quvchi yoshlikdan o'z oldiga shunday qobiliyatlarni rivojlantirish vazifasini qo'yishi mumkin, ularning shakllanishi uchun u tabiiy moyilliklarga ega emas. Shu bilan birga, u kelajakda murakkab va obro'li faoliyat bilan shug'ullanishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yishi mumkin, uni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun bunday qobiliyat zarur.

XULOSA. Bolalarda xulq-atvorni ixtiyoriy tartibga solishni takomillashtirish ularning umumiy intellektual rivojlanishi, motivatsion va shaxsiy aks ettirishning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Shuning uchun bolaning irodasini uning umumiy psixologik rivojlanishidan ajratilgan holda tarbiyalash amalda mumkin emas. Aks holda, shubhasiz ijobiy va qimmatli shaxsiy fazilatlar sifatida iroda va qat'iyatlilik o'rniga ularning antipodlari paydo bo'lishi va o'z o'rnini topishi mumkin: masalan, maqsadga erishish yo'lida duch keladigan to'siqlarni yengib o'tish qobiliyatidan iborat qaysarlik, shiddatlilik yoki iroda kuchi. .

Iroda tushunchasida biz chidamlilik va irodaning qat'iyatlilikini ajratib ko'rsatamiz, ular muvaffaqiyatli faoliyat garovi sifatida insonning maqsadga erishishga intilayotgan hayotining uzoq davrlarini qamrab olishi bilan tavsiflanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Uzluksiz ma'naviy tarbiya Konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" VM-1059 son Qarori. - T.: - 2019 yil 31 dekabr.
2. Incheon Declaration / Education 2030. Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all. – p. 6-7 // <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002338/233813m.pdf>.
3. Ilyin E. P. Iroda psixologiyasi. - Sankt-Peterburg: Peter, 2000. - 712 p.
4. Ismailov M. K. (2021). Talabalarda sanogen tafakkurni rivojlantirish komponentlari va uning pedagogik-psixologik xususiyatlari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(8), 509-522.
5. Ismailov M. K. (2021). Empirical analysis of the development of sanogen thinking in student's on the basis of a reflective approach. Academia: an international multidisciplinary research journal, 11(2), 592-599.
6. Исмаилов М. К. (2021). Рефлексив ёндашув асосида талабаларда саноген тафаккурни ривожлантиришнинг эмпирик таҳлили. Современное образование (Узбекистан), (3 (100)), 46-52.
7. Gaybulloyev A.A. Sportchilarda irodaviy sifatlarni shakllanishining psixologik mexanizmalari // "Science and Education" Scientific Journal. April 2022 / Volume 3 Issue 4. – p.832-837
8. Bekmirov T.R. Shaxsning emotsional irodaviy holatlari. O'quv uslubiy qo'llanma. – Toshkent: 2022. – 68 b.
9. Salixov Sh., Salixov T. Sportchilardagi hissiy-rodaviy sifatlarning psixologik xususiyatlari. Monografiya. – Globeedit, 2021. – p.112.

NOSTASIONAR ISSIQLIK O'TKAZUVCHANLIK TENGLAMASI UCHUN RETROSPEKTIV TESKARI MASALANI SONLI MODELLASHTIRISH

*Xolyorov Erkin Chorshanbiyevich TerDPI dotsenti, Eshboyev Umid
Shuhratovich TerDU magistranti*

Matematik fizikaning to'g'ri masalasi matematik fizikaning klassik chegaraviy masalasiga mos keladi. Bunda masala berilgan xususiy hosilali tenglamani va qandaydir boshlang'ich va chegaraviy shartlarni qanoatlantiruvchi yechimni topish zarurligi bilan xarakterlanadi. Teskari masalalarda esa aniqlovchi tenglama, yoki boshlang'ich shartlar, yoki chegaraviy shartlar to'liq berilmaydi, ammo yechim haqida qo'shimcha axborot beriladi. Matematik fizikaning teskari masalalarini bu ko'rinishda bo'lishdan koeffitsiyentli (tenglama to'liq berilmagan, ya'ni tenglamaning qandaydir koeffitsiyentlari noma'lum bo'ladi), chegaraviy (chegaraviy shartlar noma'lum) va evolyutsion (boshlang'ich shart berilmagan) teskari masalalarga bo'lish mumkin [1, 2]. Matematik fizikaning teskari masalalarini sonli yechish bo'yicha ma'lumotlar [1, 2, 3] adabiyotlarda bayon etilgan. Ushbu [4-15] ishlarda yer osti gidravlikasining ba'zi teskari masalalari sonli yechilgan.

Ko'pgina issiqlik, massa almashinuv jarayonida jarayonning oxirgi vaqt momentdagi holati ma'lum bo'ladi, ammo jarayonning avvalgi, dastlabki holati, ya'ni tarixi noma'lum bo'ladi. Bunday masalalarga retrospektiv teskari masalalar deyiladi. Retrospektiv teskari masalalarni sonli yechish algoritmlari [1, 16] adabiyotlarda bayon etilgan. Retrospektiv teskari masalalarni sonli yechish algoritmlarini [1, 16] ikki guruhga, boshlang'ich shartlarni nolokal qo'zg'atishga asoslangan variatsion usullar va bevosita tenglamani qo'zg'atishga asoslangan kvazialmashtirish usullariga bo'lish mumkin. Ushbu maqolada nostatsionar issiqlik o'tkazuvchanlik tenglamasi uchun uchun retrospektiv teskari masala kvazialmashtirish usuli bilan sonli yechilgan.

1. Masalaning qo'yilishi. Qandaydir berilgan $u_T(x)$, $x \in [0,1]$ funksiya uchun shunday $u_0(x)$, $x \in [0,1]$ topish kerakki, agar $u(x,t)$ funktsiya quyidagi nostatsionar issiqlik o'tkazuvchanlik tenglamasi uchun aralash masalaning yechimi bo'lsin

$$\frac{\partial u}{\partial t} = \frac{\partial^2 u}{\partial x^2}, \quad 0 < x < 1, \quad 0 < t \leq T, \quad (1)$$

$$u(x, 0) = u_0(x), \quad 0 \leq x \leq 1, \quad (2)$$

$$u(0, t) = u(1, t) = 0, \quad 0 < t \leq T, \quad (3)$$

Dastlab kvazireal eksperiment o'tkazamiz. Buning uchun (1) – (3) to'g'ri masala ($T = 0,025$ da) boshlang'ich shart $u_0(x)$ quyidagi ko'rinishda bo'lganda sonli yechiladi:

$$u_0(x) = \begin{cases} \frac{x}{0,4}, & 0 < x \leq 0,4, \\ \frac{1-x}{0,6}, & 0,4 < x \leq 1. \end{cases}$$

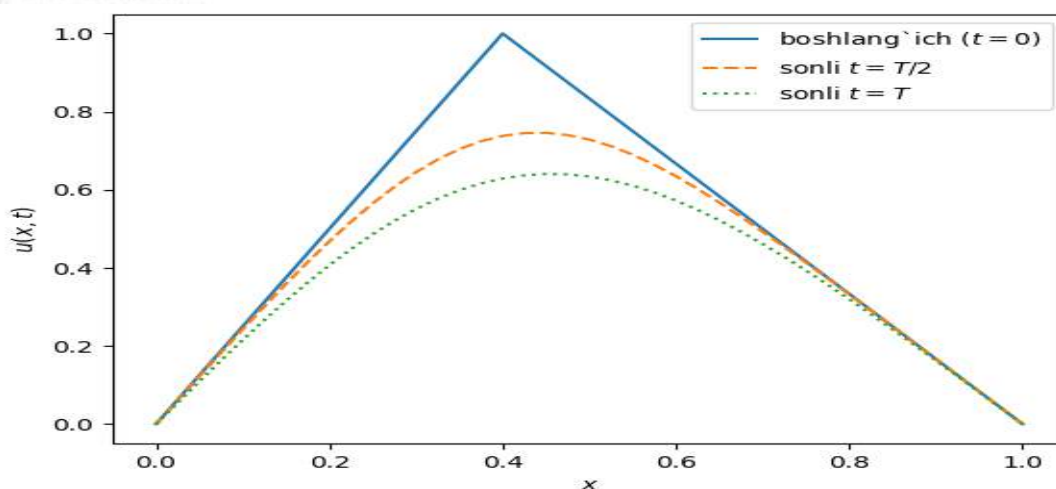
(1)-(3) masalani chekli ayirmalar usuli bilan sonli yechamiz. Masalani yechish uchun oshkor sxemadan foydalanamiz. $D = \{0 \leq x \leq 1, 0 \leq t \leq T\}$ sohada tekis to'rni quyidagicha kiritamiz [17]:

$$\omega_{h\tau} = \left\{ (x_i, t_j), x_i = ih, i = 0, 1, \dots, N, h = \frac{1}{N}, x_i = ih, j = 0, 1, \dots, M, \tau = \frac{T}{M} \right\}.$$

Buning uchun (1)-(3) masalani sof oshkor sxemani qo'llab quyidagi ko'rinishga keltirib olamiz:

$$\begin{aligned} u_i^{j+1} &= u_i^j + \frac{t}{h^2} (u_{j+1}^i - 2u_i^j + u_{j-1}^i), \\ j &= 0, 1, \dots, M-1, \quad i = 1, 2, \dots, N-1, \\ u_i^0 &= u_0(x_i), \quad i = 0, 1, \dots, N, \\ u_0^j &= 0, \quad u_N^j = 0, \quad j = 0, 1, \dots, M. \end{aligned} \quad (4)$$

To'g'ri masalaning yechimi 1-rasmدا tasvirlangan.



1-rasm. To'g'ri masalaning to'g'ri yechimi

Teskari masalani yechishda xatolik ta'sirini o'rganish uchun berilgan ma'lumotlar quyidagicha modellashtiriladi ($t = T$ vaqt momentidagi to'g'ri masala yechimi):

$$\tilde{u}(x, T) = u(x, T) + 2\delta \left(\sigma(x) - \frac{1}{2} \right),$$

bu yerda $\sigma(x)$ – tasodifiy funksiya bo'lib $[0, 1]$ kesmada tekis taqsimlangan.

Birinchi bosqichda kvazialmashtirish usuli bilan (1)-(3) masalaga mos quyidagi taqribiy masala yechiladi [16]:

$$\frac{\partial U}{\partial t} = \frac{\partial^2 U}{\partial x^2} + \varepsilon \frac{\partial^4 U}{\partial x^4}, \quad 0 < x < 1, \quad 0 < t \leq T, \quad (5)$$

$$U(x, T) = U_T(x), \quad 0 \leq x \leq 1, \quad (6)$$

$$U(0, t) = U(1, t) = 0, \quad \frac{\partial U(0, t)}{\partial x^2} = \frac{\partial^2 U(1, t)}{\partial x^2} = 0, \quad 0 \leq t < T. \quad (7)$$

Bunda (5)-(7) masalaning $U(x, 0)$ yechimi $u_0(x)$ sifatida olinadi.

Masalani “oshib boruvchi” t o'zgaruvchiga nisbatan tenglamaga keltirish uchun (5)-(7) masalada t o'zgaruvchini $T - t$ ga va U funksiya o'rniga $v(x, t) = U(x, T - t)$ almashtirishni qo'llab $v(x, t)$ funksiyaga nisbatan quyidagi masalaga kelamiz [16]:

$$\frac{\partial v}{\partial t} + \frac{\partial^2 v}{\partial x^2} + \varepsilon \frac{\partial^4 v}{\partial x^4} = 0, \quad 0 < x < 1, \quad 0 < t \leq T, \quad (8)$$

$$v(x, 0) = u_T(x), \quad 0 \leq x \leq 1, \quad (9)$$

$$v(0, t) = v(1, t) = 0, \quad \frac{\partial v(0, t)}{\partial x^2} = \frac{\partial^2 v(1, t)}{\partial x^2} = 0, \quad 0 < t \leq T. \quad (10)$$

2. Masalani yechishning chekli ayirmalar usuli. (8)-(10) masalani chekli ayirmalar usuli bilan sonli yechamiz. Dastlab x bo'yicha hosilalarni quyida ayirmali munosabatga almashtiramiz [17]:

$$\frac{\partial^2 v}{\partial x^2} \approx \frac{v_{i+1}^j - 2v_i^j + v_{i-1}^j}{h^2}, \quad \frac{\partial^4 v}{\partial x^4} \approx \frac{v_{i+2}^j - 4v_{i+1}^j + 6v_i^j - 4v_{i-1}^j + v_{i-2}^j}{h^2},$$

t vaqt bo'yicha hosilani ham ayirmali munosabatga almashtiramiz:

$$\frac{\partial v}{\partial t} \approx \frac{v_i^{j+1} - v_i^j}{t}.$$

Masalani bir qiymatli yechish uchun (10) chegaraviy shartlarni aprosimatsiya qilishda qo'shimcha $i = -1$ va $i = N + 1$ tugunlardan foydalanamiz. Bularni x bo'yicha $i = 0$ va $i = N$ nuqtalardan ikkinchi tartibli hosila quyidagi ayirmani munosabaga keladi:

$$x = 0 \ (i = 0): \quad \left. \frac{\partial^2 U}{\partial x^2} \right|_{x=0} \approx \frac{v_{-1}^j - 2v_0^j + v_1^j}{h^2},$$

$$x = 1 \ (i = N): \quad \left. \frac{\partial^2 U}{\partial x^2} \right|_{x=1} \approx \frac{v_{N-1}^j - 2v_N^j + v_{N+1}^j}{h^2}.$$

Ayirmali hosilalarni (8)-(10) ga qo'yib quyidagi ayirmali masalani hosil qilamiz:

$$\begin{aligned} & \frac{v_i^{j+1} - v_i^j}{t} + \frac{v_{i+1}^j - 2v_i^j + v_{i-1}^j}{h^2} + \\ & + \varepsilon \frac{v_{i+2}^j - 4v_{i+1}^j + 6v_i^j - 4v_{i-1}^j + v_{i-2}^j}{h^4} = 0, \end{aligned} \quad (11)$$

$$i = 1, 2, \dots, N - 1, \quad j = 0, 1, \dots, M - 1,$$

$$v_i^0 = u_T(x_i), \quad i = 1, 2, \dots, N, \quad (12)$$

$$v_0^j = v_N^j = 0, \quad \frac{v_{-1}^j - 2v_0^j + v_1^j}{h^2} = 0,$$

$$\frac{v_{N-1}^j - 2v_N^j + v_{N+1}^j}{h^2} = 0, \quad j = 0, 1, \dots, M. \quad (13)$$

(11)-(13) masalani quyidagi ko'rinishda yozib olamiz:

$$v_i^{j+1} = v_i^j - \frac{t}{h^2} (v_{i+1}^j - 2v_i^j + v_{i-1}^j) - \frac{\varepsilon}{h^2} (v_{i+2}^j - 4v_{i+1}^j + 6v_i^j - 4v_{i-1}^j + v_{i-2}^j), \quad (14)$$

$$i = 1, 2, \dots, N-1, \quad j = 0, 1, \dots, M-1,$$

$$i = 1, 2, \dots, N-1, \quad j = 0, 1, \dots, M-1,$$

$$v_i^0 = u_T(x_i), \quad i = 1, 2, \dots, N, \quad (15)$$

$$v_0^j = v_N^j = 0, \quad v_{-1}^j = 2v_0^j - v_1^j, \quad v_{N+1}^j = 2v_N^j - v_{N-1}^j, \quad (16)$$

$$j = 0, 1, \dots, M,$$

3. Sonli natijalar va xulosalar. Masalani sonli yechish uchun quyidagi ma'lumotlardan foydalanildi: $T = 0,025$, $N = 40$, $M = 600$.

2 – 8-rasmlarda retrospektiv teskari masalaning kvaziakslantirish usuli bilan sonli yechimlari tasvirlangan. Aniq yechim va taqribiy yechimlar $t = 0$ va $t = T/2$ xarakterli vaqtlardagi δ xatolikning har-xil qiymatlardagi sonli yechimlari ko'rsatilgan (2 – 8-rasmlar).

2-rasmda $\delta = 0$ dagi sonli natija tasvirlangan. $t = T/2$ da aniq va taqribiy yechim deyarli ustma-ust tushadi, $t = 0$ da esa aniq va taqribiy yechim ancha yaqin keladi.

3 – 8-rasmlarda δ ning mos ravishda 0,005; 0,01; 0,0025; 0,001; 0,0005 va 0,00025 bo'lgandagi yechimlari tasvirlangan. Sonli natijalarning ko'rsatishicha $t = T/2$ da aniq va taqribiy yechimlar ancha yaqin keladi, ammo xatolikning oshishi bilan $t = 0$ aniq va taqribiy yechimlar orasidagi farq ancha oshib boradi.

Adabiyotlar

1. Самарский А. А., Вабнщевич П. Н. Численные методы решения обратных задач математической физики: Учебное пособие. Изд. 3-е. — М.: Издательство ЛКИ, 2009. — 480 с.
2. Алифанов О. М. Обратные задачи теплообмена. М.: Машиностроение, 1988. — 280 с.
3. Алифанов О. Л., Артюхин Е.А., Румянцев С. В. Экстремальные методы решения некорректных задач. М.: Наука, 1988. — 288 с.
4. Khuzhayorov B.Kh, Kholiyarov É.Ch. Inverse problems of elastoplastic filtration of liquid in a porous medium // Journal of Engineering Physics and Thermophysics 80 (3), 517-525.
5. Khuzhayorov, B. K., Ali, F. M., Sulaymonov, F. U., & Kholiyarov, E. C. (2016, June). Inverse coefficient problem for mass transfer in two-zone cylindrical porous medium. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 1739, No. 1, p. 020028). AIP Publishing LLC.
6. Khuzhayorov B. K., Kholiyarov E. C., Shodmonkulov M. T. An inverse coefficient problem for a nonlinear parabolic equation // Прикладной и геометрический анализ. — 2014. — С. 18-18.
7. Khuzhayorov B. K., Kholiyarov E. C., Mamatov S. Identification of the coefficients of relaxation filtration of a homogeneous liquid in porous media // AIP Conference Proceedings. — AIP Publishing LLC, 2022. — T. 2637. — №. 1. — С. 040009.
8. Kholiyarov, E. C., Ernazarov, M. Y., Jurayev, O. A., & Abdurazzokov, J. R. (2022, October). Coefficient inverse problem for a simplified model of filtration of a homogeneous fluid in fractured-porous medium. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2637, No. 1, p. 040021). AIP Publishing LLC.

9. Normurodov, C., Kholiyarov, E., Gulomkodiroy, K., & Djurayeva, N. (2022, October). Numerical simulation of the inverse problem for the vortex-current equation. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2637, No. 1, p. 040018). AIP Publishing LLC.

10. Khuzhayorov B., Begmatov T., Kholiyarov E., Fayziev B. The inverse problem of determining the kinetic coefficients in the model of suspension filtration in a porous medium // *Eurasian journal of mathematical and computer applications*. Volume 10, Issue 4 (2022) 96

O'QUVCHILARDA MILLIY-BADIIY QADRIYATLARGA QIZIQISHNI SHAKLLANTIRISHDA TASVIRIY SAN'AT VOSITALARIDAN FOYDALANISH

Norqo 'chqorova Rohila Ziyodullayevna

Termiz davlat universiteti Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarda qadriyatlarga munosabatning milliy iftixor tuyg'usini shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tasviriy san'at, qadriyat, qadriyatli ong, miniatyura, kitob grafikasi, ijodkorlik hissi, aqlni charxlash, jismoniy mehnat.

KIRISH. Dunyoda o'quvchilarning badiiy qadriyatlarga qiziqishni shakllantirish, estetik ko'nikmasini qaror toptirish va rivojlantirish, ularni tasviriy san'atga nisbatan muxabbat tuyg'ularini shakllantiri va rivojlantirishga yo'naltirilgan izlanishlar olib borilmoqda. Xususan, o'quvchilarning milliy-badiiy qadriyatlarga qiziqishni shakllantirishda tasviriy san'at vositasi sifatida ko'rsatish, shaxsning chizmalarni chizish, o'qish, ranglarni tanlash va bo'yash hamda raglarni bir-biriga integratsiyalash qobiliyatini rivojlantirish va ijodkorlikni rivojlantirishning psixologik va didaktik jihatlarini ilmiy asoslash, estetik didini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini kengaytirish bilan bog'liq ilmiy-tadqiqotlar ko'lamini oshirish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shuning bilan birgalikda tasviriy san'at vositasida o'quvchilarda milliy-badiiy qadriyatlarga qiziqishni shakllantirishning pedagogik tizimini ilmiy asoslash zaruriyati yuzaga kelmoqda.

MAVZUNING DOLZARBLIGI. Mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarda milliy-badiiy qadriyatlarga nisbatan qiziqishini shakllantirish orqali ularni barkamol shaxs sifatida tarbiyalar, milliy mafkurasini boyitish, ijtimoiy ahamiyatga ega yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni shaxs fazilatlariga aylantirish, ularni ijodkorlik faoliyatiga tayyorlash usullarini takomillashtirish, ma'naviy bo'shliqni yo'qotish, ularda bunyodkorlik g'oyalarini ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirishga alohida ahamiyat qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida "kichik yoshdan o'quvchilarda o'qishga sog'lom, kuchli va ta'sirchan motivatsiyani shakllantirish hamda kasb tanlash, kasbiy o'sishini mustaqil rejalashtirish, zamonaviy kasblarni egallash qobiliyatini rivojlantirish" kabi vazifalar belgilanib, bu borada o'quvchilarda milliy-badiiy qadriyatlarga qiziqishni tasviriy san'at vositasida shakllantirishning mantiqiy strukturali bosqichlarni tadbiq etishning zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsion-texnologiyalarini aniqlash, shuningdek dars va darsdan tashqari sharoitlarda o'quvchilar estetik kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining, 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmonining 41-maqsvadi 4-xat boshida "Yoshlarni san'at dunyosiga oshno etish, kompyuter va IT texnologiyalari sohasida bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari uchun zarur jihozlar bilan ta'minlangan 100 mingdan ortiq bepul to'garaklar faoliyatini yo'lga qo'yish" vazifasi belgilab berilgan. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda umumiy o'rta ta'lim maktablarida umumta'lim fanlari, ayniqsa amaliy fanlar o'qituvchilariga katta ishonch bildirilgan. [1].

ASOSIY QISM. Tasviriy san'at, chizmachilik va muhandislik grafikasi fanlarini o'qitish metodikasini takomillashtirish muammolari bo'yicha keyingi yillarda respublikamizning qator olimlari Sh.Abdurahmonov, K.Madumarov, N.Xurboyev, E.Ruziyev, D.Qo'chqorova, U.Rixsiboev, N.Yodgorov, Ch.Shokorova, A.Hamraqulov, S.Saydaliyev, D.Saidahmedova, B.Nig'monov, M.Holimov, N.Tashimov, N.G'ulomova, F.Alimovlar kabilar o'quv adabiyotlari yaratish bilan bir qatorda ilmiy va metodik tadqiqot ishlarini ham olib borishmoqda.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida amaliy fanlar texnologiya, tasviriy san'at, chizmachilik, musiqa, jismoniy tarbiya va yoshlarni chaqiriqqacha tayyorlash fanlarini o'z ichiga qamrab oladi. Shuningdek, tasviriy san'at fani o'qituvchilari umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-7-sinf o'quvchilarga oddiy oq qog'ozga qora qalamda tasvir, shakllar tushirishdan tortib, san'at asarlarini chizishgacha bo'lgan jarayonlarni o'rgatadi. Bu jarayonda o'quvchilar mo'yqalamning asl sehrini bilib, tabiat ranglariga oshno bo'ladilar.

O'quvchilar tasviriy san'at fani mashg'ulotlarida amaliy ish bajarish jarayonida aqlni charxlash, jismoniy mehnat bilan shug'ullanadi. Rasm chizish jarayonida o'quvchilarda quyidagi ko'nikmalar shakllanadi: o'zgalar mehnatini qadrlash; asbob-uskunalarini ehtiyot qilish; tozalikka rioya etish; tabiat go'zalliklarini o'rganish; mehnatni ulug'lash; ranglarni farqlash; o'zi tug'ilib o'sgan ona yurtini sevis, tarixiy obidalarga nisbatan hurmat, ajdodlardan avlodlarga meros bo'lib kelayotgan obidalarini asray bilish; ota bobolaridan farzandlariga, ustozlardan shogirdlarga o'tib kelayotgan san'atni rivojlantirish; tadbirkorlik ko'nikmalari; mahsulotlarni tejash orqali tejamkorlik bilim ko'nikmalari shakllanadi. [2].

Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida yuqorida sanab o'tilgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirishda hamda ularni jamiyatda o'z o'rinlarini topishlari, kasbiy faoliyatida faol ishtirok etish va raqobatbardosh kadr bo'lib yetishlari, to'g'ilib o'sgan vataniga vijdonan, sadoqatli xizmat qiladigan inson bo'lishlarida tasviriy san'at fanidan dars beruvchi mutaxassis o'qituvchilarning o'rni beqiyos hisoblanadi.

Yuqorida qayd etilgan fikr-mulohazalar umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan tasviriy sana't fanining hozirgi va kelajakdagi ustuvor vazifalarini belgilab olishda dasturilamal bo'lib xizmat qiladi. Chunki tasviriy san'at fani o'zining mazmuni-mohiyati va vazifalariga ko'ra, barcha aniq, tabiiy, fazoviy va estetik bilimlarni umumlashtirib, ularni mujassamlashtirgan holda, amaliyotga tatbiq etishni ko'zda tutuvchi amaliy fan hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan olganda, tasviriy san'at fani nazariya va amaliyot birligini ta'minlovchi, o'quvchilarning olgan nazariy bilimlarini amaliyotga tatbiq eta olishlariga imkon yaratuvchi asosiy omil hisoblanadi. Tasviriy sana't fanining asosiy maqsadi o'quvchilarda tasviriy savodxonlikni

rivojlantirish, badiiy tafakkurni yuksaltirish, estetik va emotsional sezgirlikni o'zlashtirish orqali ijtimoiy hayotda zarur bo'lgan bilimlarni egallash, ulardan kundalik hayotida foydalanishga o'rgatishdan iborat. [4].

Tasviriy san'at inson ongiga tezda ta'sir yetib, unda yezgu hislar uyg'otadigan, kishini ruhlantirib, ma'naviy olamini boyitadigan san'at turiaridan biridir. Shu bilan birga, tasviriy san'at inson shaxsining shakllanishiga va kamolatiga yordam beradigan tarbiyachi hamdir.

Rasm chiza bilish va hamma masalalarga ijodiy yondashish barcha sohalarda zarurdir. Ijodiy yondashish butunlay yangi g'oyalar va ta'savvurlarni vujudga keltiradi, shaxsni badiiy rivojlantirishda muhim o'rinni egallaydi. Tasviriy san'at fani o'qituvchisi maliy mashg'ulotlarning tashkilotchisi, rahbari, yo'l ko'rsatuvchisi, o'quvchilarga ilhom tarqatuvchi hamda g'oyachisi hisoblanadi.

Hususan, Leonardo da Vinchi tasviriy san'at fanini o'qitish metodikasi rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan hisoblanadi. U o'zining «Kniga o'jivopisi» nomli asarida rassomlikni jiddiy ilmiy fan sohasi deb qaraydi. Olim ko'p yillar ijodiy mehnati davomida anatomiya, rang, kishi a'zolari o'rtasidagi mutanosiblik qonuniyatlarini ishlab chiqqan.

Nemis rassomi A.Dyurer xizmatlari tasviriy san'atning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Rassom birinchi bo'lib rasm chizish jarayonini osonlashtirish uchun geometrik metodni o'ylab topdi. Uning fikricha, har qanday buyum, narsalar asosida geometrik jism shakli yotadi. Aynan, u yoki bu narsalarni tasvirlashda avval geometrik jism shaklini chizib olinishi lozim, keyin ular umumlashtirilib, haqiqiy tasvir hosil qilinadi.

Buyuk chex pedagogi Ya.A.Komenskiy o'zining «Buyuk didaktika» asarida tasviriy san'atni barcha umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitilishining foydali ekanligi rivojlantirgan.

Rus rassomi A. Sapojnikov 1934-yilda birinchi bo'lib umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun «Rasm chizish kursi» nomli darslikni yaratdi. Olim yaratgan darslik naturaga qarab rasm chizishga asoslangan edi. Darslik realistic rasm ishlash asosida qurilgan bo'lib, unda perspektiva, yorug'-soya qonunlari ham o'z aksini topgan edi. Shu bilan bir qatorda Sapojnikov sim, karton, gips kabi materiallardan narsalar tuzilishi, perspektiv qisqarishi, hajmiga doir metodik ko'rgazmali qurollar majmuasini ham yaratdi. Muallifning tavsiyalariga ko'ra har qanday natura asosiga turli hajmli va yuzali geometrik shakllar yotishi, shuning uchun ham rasm chizishda geometrik metoddan foydalanish maqsadga muvofiqligi bayon etilgan.

O'zbekiston hududida eramizdan avval ham tasviriy san'atning haykaltaroshlik, rangtasvir, me'morchilik turlari nihoyatda rivojlangan bo'lib, ularning namunalari Afrasiyob, Varaxsha, Qalchayon, Tuproq qal'a, Ayritom, Bolalik tepa, Dalvarzin tepa, Qo'yqirilgan qal'a, Fayoz tepa, Teshik qal'a, Ajina tepa va boshqa bir qator joylardan topilgan. Bu asarlar eramizdan avvalgi IV-I asrlarda yaratilgan bo'lib, ularning yoshi 5-6 ming yillarga to'g'ri kelishi mumkin. Bu asarlarning badiiyligi hozirgi zamon rassomlari va haykaltaroshlarining asarlaridan qolishmaydi desak mubolag'a bo'lmaydi. Bunday yuksak badiiy saviyadagi asarlarni o'sha davrda to'plangan ilg'or tajriba, tasviriy san'at maktablarisiz yaratish mumkin emas.

Tasviriy san'at tarixida buyuk musavvir va naqqosh Kamoliddin Behzodning ustози Hiroflik Mirak naqqosh bo'lgan, unga miniatyura rangtasviri sirlarini o'rgatgani haqida ayrim manbalarda keltirilgan. Shuningdek, ustoz Mirak naqqoshning Hirot "Nigoristoni" (San'at akademiyasi) bo'lganligi va unda Kamoliddin Behzod tarbiya olganligi ham ma'lum.

XULOSA. O'quvchilarda milliy-badiiy qadriyatlarga qiziqishni shakllantirish quyidagi vazifalarning muvaffaqiyatli hal etishni talab etadi:

o'quvchilarda milliy-badiiy qadriyatlarga qiziqishni shakllantirish tuzilmasi va komponentlarini aniqlashtirish;

tasviriy san'at vositasida o'quvchilarda milliy-badiiy qadriyatlarga qiziqishni shakllantirish mezonlari va ko'rsatkichlarini aniqlashtirish;

dars va darsdan tashqari ishlar jarayonida tasviriy san'at vositasida o'quvchilarda milliy-badiiy qadriyatlarga qiziqishni shakllantirish modelini ishlab chiqish;

tasviriy san'at vositasida o'quvchilarda milliy-badiiy qadriyatlarga qiziqishni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlashtirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining, 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmoni.

2. Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6-apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli qarori.

3. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. Ta'lim taraqqiyoti. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining Axborotnomasi. 4-maxsus son. Fizika. Matematika. Informatika. Chizmachilik. Texnologiya ta'limi – T: sharq, 1999. – 304 b.

4. Sayidahmedov N. S. Yangi pedagogik texnologiyalar (nazariya va amaliyot) – T.: Moliya, 2003 –172 b.

TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARGA "SALIB YURISHLARI" MAVZUSINI TUSHUNTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH (1096-1270)

*Soat Oybek Erkinovich TerDPI o'qituvchisi, Mamatvaliyev Feruzbek Farhod o'g'li
TerDPI talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada XI asrning ikkinchi yarmida Yaqin Sharqda yuz bergan o'zgarishlar oqibatida G'arbiy Yevropa feodallarining xususan, Salibchilarning XI asr oxiridan to XIII asr oxirigacha uzoq vaqt davomida Suriyada, Falastinda, Misrda, Bolqon yarimorolida, Kipr orolida va boshqa joylarda olib borgan harbiy kolonizatsiya ekspeditsiyalari yoritiladi. Bundan tashqari ushbu maqolamiz orqali XI asr oxirida G'arbiy Yevropadagi aholining ijtimoiy-iqtisodiy hayoti haqida ham tanishib olasiz.

Kalit so'zlar: Salib yurishlari, Iso payg'ambar qabri, mayorat tizimi, ritsarlar, "namunali" feodal davlati, gospitalyerlar, tampliyerlar, tevton, Lotin imperiyasi, savdo monopoliyasi.

Salib yurishlari-G'arbiy Yevropa feodallarining harbiy kolonizatsiya(qo'shib olish) harakati bo'lib, qisman shaharliklar va dehqonlar ham ishtirok etganlar. Salib yurishlari asosan G'arbiy Yevropa ritsarlarining musulmon, provaslav davlatlari va turli xil xristian mazhablariga qarshi olib borilgan davomiy bosqinchilik harakatlari edi. Dastlabki Salib yurishlari xususiyatlaridan biri ommaviylik bo'lib, lekin ular

shoshilinch tashkil etilgan. Ularda gersoglar, graflar va ritsarlardan tashqari dehqonlar, Italiyaning va Fransiyaning janubidagi shaharlar savdogarlari ham qatnashadi. G'arbiy Yevropa mamlakatlarida boshlangan pul-to'lov munosabatlarining yuksalishi jamiyatning an'anaviy tuzumidagi tabaqalashuvini tezlashtirib, bir tomondan senatorlarning moddiy ehtiyojlarini o'stirsa, ikkinchi tomondan ichki ziddiyatlarni kuchaytiradi. Mayorat tizimiga ko'ra sektor fefini(yer-mulkini) katta o'g'ilga qoldirishi, boshqalarning domen, tirikchilik vositalariga o'zlari erishishi zarurligi, yosh ritsarlarni bosqinchilikka undaydi. Salib yurishlarining maqsadi Falastinni, birinchi navbatda Quddusni saljuqiy turklardan ozod qilish edi. Biroq salib yurishlari keyinchalik Boltiq bo'yi majusiylarini xristianlashtirish. Yevropada papa hukumatiga qarshi harakatlarni bostirish yoki papalarning siyosiy maqsadlarini amalga oshirish vositasi bo'lib qoldi.

“Salibchilar” atamasi, Salib yurishlari ishtirokchilari o'z kiyimlariga Salib(xoch,krest) tikib olgani uchun, paydo bo'lgan.

Dastlabki salib yurishi. Papa Urban II 1095-yilda Fransiyaning janubidagi Klermon shahrida cherkov yig'iniga to'plangan minglab ruhoniylar, ritsarlar va oddiy xalq vakillari huzurida nutq so'zlaydi. U Quddusdagi “Iso payg'ambar qabri”ni musulmonlardan ozod etishga chaqiradi. Falastinda “sut va asal daryo bo'lib oqishi, Quddus yerning kindigi, jannatmakon hosildor yerli o'ka” ekanligini ta'kidlaydi. 1096-yilning bahorida Shimoliy va Sharqiy Fransiyaning qisman G'arbiy Germaniyaning dehqonlar ommasi salib yurishi uchun yo'lga tushadi. Salibchilarga monax Pyotr Amenskiy(Pyotr Pustinnik) va kichik mulkdor ritsar Valter Golyak boshchilik qiladilar. Reyn bo'yidagi shaharlardan o'tib keta turib, u yerlarda(Kyolnda, Maynitsada va boshqa shaharlarda) tyugromlar uyushtiradilar. Keyin ular Vengriya va Bolgariya singari mamlakatlar orqali o'tib, bu yerlarda ham talonchilikni davom ettiradilar. 1096-yilning kuzida ritsarlar, asosan fransuz va italyan ritsarlari, qisman G'arbiy Germaniya ritsarlari jo'nab ketadilar. 1097-yil bahorida Konstantinopolga batamom yig'ilib bo'lgan feodal-salibchilar Vizantiya imperatoriga qasamyod qilishdan bosh tortib, uzoq vaqtgacha qaysarlik qilib yuradilar. 1098-yil yozida salibchilar “Sharq poytaxti”—Antioxiyani bosib oladilar, Boemund Tarenskiy Antioxiyaga knyaz bo'lib oladi. 1099-yilning 15-yilda Quddusni qo'lga kiritadilar. Salibchilarning shimoldan janubga tomon tor mintaqa bo'lib cho'zilgan ketgan mulklarning uzunligi 1200 km ga yetar edi. Salibchilar bosib olingan hududlarda Quddus qirolligini tashkil etadi. Bu davlatga dastlab Gotfrid Bulonskiy qirol qilib saylanadi. Bu qirollik o'ziga xos “namunali feodal davlati” edi.

1099-1100-yillarda birinchi salib yurishi tamom bo'lgandan keyin ritsarlarning bir qismi Yevropaga qaytib ketadi.

XII asrdan musulmon amirliklari birlashib, salibchilar o'z mulklarini yo'qota boradilar. Yevropada ikkinchi salib yurishi(1147-1149) tashkil qilinadi. Uning tashkilotchisi Klervo monastiri abbati Bernar bo'ladi. Fransiya qiroli Lyudovik VII va german qiroli Kondrad III boshqargan salib yurishlari muvaffaqiyatsiz yakun topadi.

XII asrning ikkinchi yarmida Misr, Suriya va Mesopotamiyaning bir qismi birlashadilar va bu yangi davlatni sulton Salohiddin Ayubiy boshqargan. U 1187-yili salibchilar qo'shinini Tvernad ko'li bo'yidagi jangda yengib, Quddusni oladi. Bu uchinchi salib yurishlariga(1189-1192) bahona bo'lib, unda Germaniya, Fransiya va

Angliya feodallari qatnashadilar. Salibchilarga german imperatori Fridrix I Barbarossa, fransuz qiroli Filipp II Avgust va ingliz qiroli Richard I Sheryurak yetakchilik qiladilar. Falastinda yetib kelgan salibchilar Akra shahrini qamal qilib, uni 1191-yili egallaydi. Quddus qirolligi poytaxti Akra shahriga ko'chiriladi.

To'rtinchi salib yurishlari(1202-1204). Uchinchi salib yurishlarining natijasiz tugashi Rim papasi va g'arb senyorlarini esankiratib qo'ymaydi. 1199-yildan yangi yurishga hozirlik ko'ra boshlanadi. Uni Misrga yo'llash ko'zda tutilgan edi. Salibchilar va ularning ot-ulovlarini dengizdan o'tkazib qo'yish uchun Venetsiya doji Enriko Sondagi(1192-1205) 85 Ming kumush marka talab qiladi. Lekin 1202-yili, yurishlar arafasida talab qilingan pulning 34 ming markasini salibchilar to'lay olmasligi ma'lum bo'ladi. Ushbu salib yurishiga Innokentiy III boshchilik qiladi. Kelishilgan pulning deyarli 1/3 qismini to'lay olmagan salibchilar Venetsiyaning savdodagi asosiy raqibi Vizantiyaga qarshi urush boshlashga majbur bo'ladi. Urushni boshlash uchun esa ukasi tomonidan taxtdan tushirilib, ko'ziga mil tortilgan Isaak II Angelga toj-u taxtni qaytarishga bahona bo'ladi. 1204-yil salibchilar Konstantinopolni egallashadi. Yigirma minglik qo'shin yarim million aholisi bo'lgan shaharni egallashga muvaffaq bo'ladi. Konstantinopol asos solinganidan buyon ilk bor dushman o'ljasi aylanadi.

Lotin imperiyasi(1204-1261). Lotinlar (vizantiyaliklar salibchilarni shunday nomlaganlar) Vizantiya xarobalarida Lotin imperiyasi deb atalgan davlat tuziladi. Vizantiya zabt etgan ritsarlarning ko'pchiligi tez orada vataniga qaytib ketadi. Mahalliy yunonlarning mardonavor qarshiligi tufayli lotinlar Vizantiya yerlarini to'liq bo'ysundira olmaydilar. Lotin imperiyasi ham tez orada bir necha knyazliklarga bo'linib ketadi.

Hammasi bo'lib sakkiz marta salib yurishlari bo'ladi. Lekin dastlabki to'rtta salib yurishi eng muhim deb hisoblanadi. Keyingi to'rtta salib yurishida kishilar uncha ko'p qatnashmagan. Beshinchi yurish(1217-1221) qatnashchilari dastlab Falastinda urush harakatlari olib bordilar, keyin ular bu urush harakatlarini Misrga ko'chirdilar. Salibchilar Misrda Damietta shahrini bosib oldilar, ammo keyin muvaffaqiyatsizlikka uchrash natijasida o'zlari qo'lga kiritgan Nil vodiysining bir qismini bo'shatib chiqishga majbur bo'ldilar. Falastinda urush harakatlari olib borilgan dastlabki bosqichida Vengriya qiroli Andrey II katta rol o'ynadi.

Oltinchi yurish(1228-1229) Fridrix I Barbarossaning nevarasi Fridrix II Shtaufening Sharqqa qilgan yurishi edi. Lekin bu safar ham biror-bir arzigulik keng urush harakatlari olib borilgani yo'q. Fridrix II kuch ishlatib emas, balki ko'proq diplomatik yo'l bilan Quddusni va boshqa ba'zi bir shaharlarni qaytarib olishga muvassar bo'ldi. Tez orada (1244-yilda) turklar Quddusni yana qaytarib oldilar va xristianlar uni batamom qo'ldan chiqardilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Prof.V.F.Semyonov "O'rta asrlar tarixi" Toshkent—1973.
2. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'qitishda ta'limiy metodlarni muvofiqlashtirishning ilmiy-nazariy asoslari. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5).
3. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'QITISHDA TA'LIMIY METODLARNI MUVOFIQLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.

TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA VA SIFATLI TA'LIMNI TASHKIL ETISHDAGI ASOSIY G'OYALAR

Qo'ldosheva Maftuna Egamberdi qizi Termiz davlat pedagogika instituti

Pedagogika yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim samaradorligini oshirish uchun olib boriladigan islohotlar hamda sifatli ta'limni tashkil etishdagi ilgari surilgan asosiy g'oyalar yoritib berilgan.

Kalit sozlar : ta'lim sifatini belgilovchi omillar, o'rganish usullari, tushunish V.P Bespalko, G.K. Selevko.

Аннотация : В данной статье освещаются реформы, которые будут проведены для повышения эффективности образования и основные идеи, выдвинутые в организации качественного образования.

Annotation : This article highlights the reforms that will be carried out to improve the effectiveness of education and the main ideas put forward in the organization of quality education.

Tadqiqotlar insonlarning tinch ijtimoiy tan olinish darajasidagi muhitida yaxshiroq o'rganishlari mumkinligini ko'rsatadi. Hozirgi kunda ta'lim sifatini belgilovchi omillardan kelib chiqqan holda ta'lim sifatini baholash mezonlari ishlab chiqiladi va shu mezonlar asosida ta'lim sifati baholanib boriladi.

Bugungi kunda ta'lim sifatini belgilovchi omillarning asosiylaridan biri o'qituvchi - pedagoglardir.

O'qituvchi - pedagoglarning ta'lim jarayonini sifatli tashkil etishda ijodkorligi, izlanuvchanligi, pedagogik mahoratlarini oshirib borish hamda mehnatlariga munosib ravishda rag'batlantirilib turishi ta'lim mazmuni va sifatini oshirishning asosiy elementlaridan biridir. Bugungi kunning davr talabi ta'lim va tarbiyaga ilg'or pedagoglar doimo o'z tarbiyalarini oshirib borishi innovatsion va interfaol usullarini puxta egallab borishi va uning kasbiy faoliyatida samarali qo'llay bilishini taqozo etmoqda.

Pedagogika fanidan ta'lim usullari rivojlantirishga qarab shartli ravishda quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin.

1. Muallim o'z kuchi bilan oqitish bosqichi ya'ni o'quvchi uchun asosiy axborot manbai o'qituvchi bo'ladi.
2. O'quv kitoblari, darsliklar yaratilgan va keng qo'llanilgan bosqich.
3. Juda oddiy avtomatlashtirish vositalaridan foydalanish bosqichi.
4. O'qitish zamonaviy vositalarida boshqaruv boshqarishni avtomatlashtirish bosqichi.

Ma'lumki hozirgi kunda o'qituvchilar - pedagoglardan hamda ayrim oliy o'quv yurtlarida laboratoriyalar laboratoriyalar laboratoriya va amaliy ishlar o'tkazish uchun muhim jihozlar tarkibiy qismlar yetarli emas. Shuning uchun ham talaba-yoshlar o'zlashtirayotgan nazariy va amaliy ishlar to'laqonli natija beryapti deyolmaymiz.

Ta'lim tizimida munosabatlarni shakllantirish.

Bizga ma'lumki bugungi kunda internet tizimi orqali ham masofaviy usullar yordamida mutaxassis kadrlar tayyorlash va puxta pedagoglarini malakasini oshirish imkoniyati o'zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasining 2001-yil 4 -oktabrda e'lon qilingan maxsus qarorida ko'zda tutilgan.

Ta'lim tizimi haqida gap ketganda aytishimiz kerakki joriy yilning 30-aprel kuni bolib o'tgan yangilangan konstitutsiya ham ta'lim tizimi sezilarli o'zgartirishlar kiritildi jumladan 2022 - 2023 oliy ta'lim olish istagida bo'lgan 1mln 200 mingdan ortiqni tashkil etdi 9% 18 foizga ko'tarildi masalan 2016 yil 77 ta oliy o'quv yuritgan bo'lsa 2023-yili kelib 200 oshdi shundan 40tasi nodavlat oliy ta'lim tashkilotidir.

Pedagogik texnologiya (PT) - shunday bilimlar sohasiki ular yordamida 3 ming yillikda davlatimiz ta'lim sohasida tub burilishlar yuz bergan o'qituvchi faoliyati yangilanadi Talaba yoshlarda hurfiylik tuyg'ulari bilimga chanqoqlik vatanga mehr-muhabbat insonparvarlik tug'ulari tizimli ravishda shakllantiradi.

Pedagogik texnologiya mohiyatiga aniqlik kiritilib rus olimasi N.F Talizina texnologiya "belgilangan o'quv maqsadiga urinishlarning oqilona usullari aniqlashdan iborat" deb tushuntiradi yoki bolmasa pedagogik texnologiyani fan sifatida e'tirof etishda G.K. Selevko tomonidan ma'qullanib "Pedagogik texnologiya o'tishning birmuncha oqilona yo'llarini tadbiq qiluvchi fan sifatida qaraladi" deydi.

Insoniyatning rivojlanish davrida almashganda pedagogik texnologiyalar keyingi davrlarga assotsiatsiyasi orqali fikran bog'lanib ushbu jarayon borgan sari tezlashib boradi

Foydalanilgan adabiyotlar;

1. O'qitishning zamonaviy shakl va metodlari o'quv qo'llanma.
2. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar toshkent moliya 2003.
3. M. Usmonboyeva Tolipov O'. Q . pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi 30.04.2023 qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

PEDAGOGIK YONDOSHUVDA FANLAR ARO BOG'LIQLIKNI ZAMONAVIY TALQINDA YETKAZISH USULLARI

Ismoilova Dilfuza Ibodullayevna Surxondaryo viloyati Termiz davlat pedagogika instituti Geografiya va uni o'qitish metodikasi kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya – Ushbu maqolada iqtisodiyot fanining bugungi kunda jamiyatdagi o'z o'rnini va uni puxta o'rganishning qay darajada dolzarbligi va fanlar bilan bog'liqligi haqida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar - Jismoniy shaxs, yuridik shaxs , daromad solig'i.

Iqtisodiy bilim asoslari fanini o'qitishda o'quvchidan kata ma'suliyat bilim,tajriba va shu bilan birga yuqori darajadagi fikr talab etiladi. Ushbu fan boshqa fan singari qadimiy yoki asrlar davomida boy tajribaga ega emas. Iqtisodiy bilim asoslari fani bugungi kunning dolzarb zamon bilan hamnafas bo'lgan ko'zgusidir. Bu fan mustaqillik e'lon qilingandan so'ng O'zbekistonni birinchi Prezidenti I.A. karimov tomonidan asos solingan va umumta'lim maktablarida o'qitila boshlandi.

Iqtisodiy bilim asoslari fanida o'qitilayotgan har bir mavzudagi keltirilgan faktlar, qoidalar, tahdidlar ham aynan shu kunimizni ifoda etadi.Fanda o'tiladigan mavzularda

o'quv fanlari bilan bog'liqlik juda ham ijobiy natija bo'ladi. Chunki fanlar aro bog'liqlik o'qituvchidan yuksak darajadagi bilim, ilmiy dunyoqarash o'quvchilarga nafaqat ushbu fan balki boshqa fanlarga nisbatan qiziqish uyg'ota olish ma'suliyatini yuklaydi. O'quvchilarga esa ular dunyoqarashining kengayishi, fikrlarini teranlashishi, shu bilan birga kelajakda biror kasb egallashda boshqa fanlarni o'rni qay darajada ekanligini ham anglatadi. O'quvchilar ushbu fanlar aro aloqa bilan birga iqtisodiy jarayon bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular ruhiyatini o'zgartiradi.

E. Sariqov va B. HAYdarov muallifligi ostida chop etilgan iqtisodiy bilim asoslari 9-sinf darsligida 3-bob soliq turlari 15-mavzu: Daromad solig'I mavzusi misolida fikrlarimizni tahlil qilaylik.

Ushbu mavzu tarix, adabiyot, huquq, matematika, fizika fanlari bilan bog'liqdir. Dastlab o'qituvchi mavzuni boshlashdan oldin bizning buyuk allomalarimizdan biri bo'lgan Amir temurni soliq haqidagi fikrlarini aytish orqali tarix fani bog'laydilar. Chunki Amir temur soliq haqidagi "temur tuzuklari" da shunday yozadi. "Hirojni yig'ish vaqtida ikki vair tayinlansin, biri to'plagan molni yozib, Raiyat ahvolini tekshirib tursin, boj oluvchilar fuqaroga zulm qilib ularga zarar yetkazmang. Ikkinchi vazir esa chiqim daftariga yozib yig'ilgan mollarni sipoh maoshiga taqsim qilsin" deganlar. Bu tarixdan bizgacha dasturiy amal bo'lib Amir temur davrida davlat xazinasida hisob-kitob ishlari aniq yo'lga qo'yilgan. Bu hozirgi zmondagi davlatning byudjet siyosatiga juda ham o'xshab ketadi.

So'ngra o'qituvchi Alisher Navoiy fikri orqali adabiyot faniga mavzuni bog'laydi.

Buyuk bobokalonimiz Alisher Navoiy oddiy odamlarga soliq to'lashdan bosh tortmaslikni maslahat berganlar. bunday xatti harakat "o'z sheriklariga jafod qilishlik bilan barobardir" degan. Alisher Navoiyning soliq haqidagi boj, hiroj to'lash haqidagi fikrlari mustaqil davlatimiz soliq tizimi haqidagi bilimlarning tarixiy asoslarini bilib olishga yordam berishi tabiiydir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 51-moddasida Fuqarolar qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig'imlarni to'lashga majburdirlar. Bu so'zlar orqali o'quvchi huquq fani bilan bog'lagan holda ayrim iqtisodiy atamalar iqtisodiy atamalar aynan huquqshunoslik fani bilan bog'liqdir. Mavzuda asosan jismoniy va yuridik shaxslardan undiriladigan daromad soliqlari haqida so'z ketar ekan avvalo har ikkalasiga ta'rif beramiz.

Jismoniy shaxs – o'zbekiston respublikasi fuqarolari, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar.

Yuridik shaxs – o'zbekiston respublikasi qonunlariga muvofiq tashkil etilgan korxonalar, firmalar, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish muassasalari.

Bu aynan huquqiy mavzu bo'lganligi uchun Soliq kodeksi haqida gapirmaslikni iloji yo'q. Kelajakda soliqchi bo'lishni niyat qilgan o'quvchi albatta soliq kodeksi haqida maktab partasida ma'lumotga ega bo'ladi.

Mavzu bo'yicha daromad solig'ini hisoblashda keltirilgan misolga e'tibor beraylik. Firma o'z xodimga 2014 yil yanvar oyi uchun 1000000 so'm ish haqi hisoblanadi. Xodimni bu daromaddan davlat qancha soliq olishni ko'rib chiqamiz. 2014 yil yanvar

oyida eng kam ish haqi 96105 so'mni tashkil etgan. Biz uni jadvaldan foydalanib 1 dan 6 barobargacha bo'lgan daromad uchun 7,5 % ushlab kerakligini aytib demak bu

$$5 \times 96105 \times 7,5\% + 5 \times 96105 \times 16\% + (1000000 - 961050) \times 22\% =$$

$$36039,4 + 76884 + 8569 = 121492,4 \text{ so'm daromad solig'I to'lashi kerak ekan.}$$

O'quvchiga matematik asos bilan ushbu amalni bajarishda eng kam ish haqini bilib daromad solig'ini ushlab o'rgatish mumkin.

Bundan tashqari shu mavzu asosida ko'rsatilgan daromad solig'I stavkalari yillik bo'yicha ko'rsatilgan. Shu holat bo'yicha oddiy byudjet tashkilotda ishlaydigan, masalan, o'quvchi oylik daromadidan qancha daromad solig'I ushlanishi matematik bilim fizikaviy ko'nikma talab etiladi. Bunda eng kam ish haqi necha barobar ekanligi oddiy matematik yo'l bilan hisoblanadi va proporsiya tuziladi. Shunga ko'ra o'quvchi fizika masalalarni yechishda o'rgangan bilimdan foydalanib bajara oladi. Masalan: Farhod 1200000 so'm ish haqi oladi. Eng kam ish haqi 149775 so'm bo'lsa daromad solig'I qancha ishlanishini oddiy matematik yo'l bilan hisoblaymiz.

$$149,775 \times 8 = 1198.2 \text{ so'm}$$

$$1200000 - 100\%$$

$$X = 1200000 \times 16 = 19200000 = 192000 \text{ so'm}$$

$$X = 192000 \text{ so'm}$$

Shunday qilib o'quvchilarga ushbu mavzuni o'tishda esa iqtisodiy ko'rsatkichlarimiz yuqori bo'lib borishganligini kuzatish mumkin.

“Soliq tizimining eng muhim vazifasi ishlab chiqarishni rivojlanishiga moddiy hom, ashyo, tabiiy, moliyaviy va mehnat resurslaridan to'plangan soliqlar mol mulkdan samarali foydalanishda rag'batlantiruvchi samarali ta'sir ko'rsatuvchidir” degan edilar o'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A Karimov.

Zero o'quvchilarga soliq haqidagi ilmiy bilimlar kelajakda byudjet va iqtisodiyot sohasini rivojlanishida yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni, shuningdek Davlat ta'lim standartlarida o'z aksini topgan g'oyalar, maqsad vazifalardan kelib chiqilsa, o'quvchilarga iqtisodiy ta'lim berish bo'yicha olib borilayotgan ishlar bugungi kundagi real ehtiyojlardan ortda qolmoqda.

O'quvchilar uchun qiziqarli va tushunarli bo'lishini inobatga olgan holda hozirgi zamonaviy darslarni tashkil qilishda eng muhim fanlar yordamida darslarni tashkil qilishda eng muhim fanlar yordamida darslarni tashkil qilish kerak. Shuni aytish mumkinki, iqtisodiy bilim asoslari fanida mavzularni o'qitishda geografiyani ham bilish kerak bo'ladi, kimyo fani bilan ham uzviy bog'liq, masalalar yechish uchun matematika fani bilan, tarbiyaviy maqsadga erishish uchun Milliy istiqlol g'oyasi fani va AKT dan foydalanish uchun informatika fani, yangi ma'lumotlar olish uchun internetdan foydalanishga ingliz va rus tillarni mukammal bilish ta'lim jarayonini yangi sifat ko'rsatkichlariga erishish, yangi mavzuni bayon etish hamda boshqarish jarayonini tezlashtirish va samaradorligini oshirish imkoniyatini yaratadi. Ta'lim jarayonida Milliy istiqlol g'oyasi, informatika va matematika fanlari bilan uzviy

bog'lash natijasida ta'lim tamoyillari, mohiyati, konsepsiyalari, usullari va uslubiylari o'zgaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar to'plami;

1. E.Sariqov, B.Haydarov "Iqtisodiy bilim asoslari" Maktab darsligi 8-9-sinflar kitobi.
2. E.sariqov "iqtidod va biznes asoslari" Toshkent 2020 yil
3. B.Haydarov "Iqtisodiyot" Toshkent 2021 yil
4. E.Sariqov, B.Haydarov "Iqtisodiy bilim asoslari" "o'quv qo'lanmasi Toshkent 2021 yil

SURXON VOHASINING SUG'ORILISHI TIZIMI TARIXIDAN

Surxondaryo viloyati Shamsutdin Tulqinovich, Termiz davlat pedagogika instituti

Surxon vohasida yashagan aholi qadimiy davrlardan daryolarning tez oqarlighi, toshqinlari va loyqalighini inobatga olgan holda dehqonchilik madaniyati va sun'iy sug'orish tizimlarini shakllantirganlar. Shu asosda hududning iqtisodiy va ijtimoiy turmush tarzi belgilangan. Sug'orma dehqonchilik insonlar soni va xo'jalik ehtiyojlarining ortishi natijasida tobora rivojlanib borgan. Sun'iy sug'orish dastlab tog' daryolarining loyqalaridan hosil bo'lgan unumdor vodiylarda, tekislikda oqadigan katta daryolarning o'zanlari va irmoqlari bo'ylarida liman va qair uslubida olib borilgan¹⁹⁰. Vohadagi sug'orish tizimi suv bilan ta'minlanishi turlicha bo'lganligi sababli hududlarning o'zlashtirilishi va dehqonchilik madaniyati shu jarayon bilan bog'liq holda tarkib topgan. Doimiy suv bilan ta'minlangan hududlarda ko'p qatlamli yodgorliklar tarkib topgan.

Sug'orish tuzilmalari esa keyingi davrlardagi qayta qurilishlar jarayonida yo'qolib ketgan. Bu esa mazkur hududlarda tarixiy jarayonning qanday kechganligini aniqlash imkonini kamaytiradi. Agar hududga suvning kelishi kamaya boshlasa, aholi sun'iy sug'orish tizimi takomillashtirilib, suvning dalalarga yetarli darajada yetib borishini ta'minlashga harakat qilganlar. Bu esa sug'orma dehqonchilikning rivojlanishiga olib kelgan. Shuningdek, aholi tabiiy sharoitga mos ekinlar ekib, dehqonchilikni rivojlantirganlar. Daryo va irmoqlarning qurishi aholining yangi hududlarni o'zlashtirishiga sabab bo'lgan. Buni biz shimoliy Baxtriyaning Sopollitepa madaniyatida, janubiy Baxtriyaning Dashli, Shiberq'on dehqonchilik vohalarida, qadimgi Xorazm hududlari va Buxoro vohasi misolida kuzatishimiz mumkin. Voha hududida shakllangan qadimiy davlatlarda dehqonchilik madaniyati va sug'orish tizimlarining rivojlanish bosqichlari bir-biri bilan bog'liq holda kechgan. Mamlakatimiz hududlarida mil.avv.VIII asr va milodiy IV asrlarda sug'orish tarmoqlarining asosiy rivojlanish bosqichlari xususiyatlari quyidagicha:

1. Mil.avv.VIII-VII asrlarda qurilgan kanallar keng va kalta bo'lib, sug'orish tizimi maydonlari ekin maydonlariga nisbatan katta hududni egallagan.

2. Mil.avv. VI-IV asrlarda kanallar tarmoqlana boshlagan. Kanallar uzayib, kengroq hududlarni egallagan. Kanallar bevosita daryolarning o'zidan chiqarilgan.

¹⁹⁰ **Liman (ko'lmak) uslubi** bu – tog' soylari etaklaridagi ko'lga o'xshab yotadigan joylarning cho'kma loyqasiga ekin ekilgan.

Qair dehqonchiligida daryo, uning irmoqlari etaklarida, tuproq osti suvi baland bo'lgan joylarga ekin ekilgan. Bunday yerlarda poliz ekinlaridan yaxshi hosil olingan

3. Mil.avv. III-II asrlarda magistral kanallar qurila boshlangan. Tarmoqlanish darajasi yuqori bo'lgan. Uzun kanallar qurilib, kengligi qisqara borgan.

4. Milodiy I-IV asrlarda sun'iy sug'orish tizimlarining eng rivojlangan davri hisoblangan.

Bu davrda magistral kanallarning soni ko'paygan. Kanallar maksimal darajada tarmoqlangan. Keng hududlar o'zlashtirilgan. Bu aholi sonining ham oshib borishi bilan bog'liq holda kechgan. Qadimgi davrda qurilgan kanallar daryo va daryo o'zanlarining qulay joylaridan chiqarilgan. Daryo yoki o'zanda suvning bo'lish miqdoriga qarab, aholi dehqonchilik qilgan. Qadimgi davrlardan dehqonlar yirik daryolarning o'zanlaridan oddiy to'g'onlar yordamida kanallar va ariqlar chiqarib dalalarga suv olib borganlar. Oddiy to'g'onlar vazifasini sepoyalar bajargan. Sepoyalarning asosini, asosan, uch yog'och tashkil qilgan. Ular suv chiqariladigan yerga qoqilgan va bir-biriga mahkam bog'langan. Atrofiga yog'och, tosh, shox-shabbalar tashlanib mustahkamlangan. Oddiy sepoyadan katta ariqlarda foydalanganlar.

Daryolardagi suvni tartibga solishda murakkab sepoyalar ishlatilgan. Bunday sepoya tayyorlash uchun diametri 20-30 sm. uzunligi 4-6 metrli yog'ochlar olinib, ularning uch qismi mahkam bog'langan, keyin pastki tomoni 1,5 metrcha qoldirilib kichik yog'ochlar bilan mustahkamlangan. Shundan so'ng sepoya atrofi shaxmat shaklida yog'ochlar yordamida o'ziga xos to'r yuzaga keltirilgan va u suvga tushirilgach, unga chim, tosh kabi og'ir narsalar solinib mustahkamlangan hamda shu yo'l bilan sepoya suv tubiga kiritilgan. Sepoyalar navbatma-navbat suvga tushirilgan. Birinchi jarayon bajarilgach, ular shox-shabba, chim va boshqa narsalar yordamida suv yo'li to'silgan. Eni 60-70 metr atrofida bo'lgan Surxondaryodan Yangiariqqa suv chiqarish uchun 10-15 dona sepoya ishlatilgan. Suvning sathi 3 metrga chiqqach, ariqqa suv chiqqan. Kanalning bosh qismidagi qurilma xalq orasida **“soqa”**¹⁹¹ deb ataladi. Soqa orqali kanal va ariqlarga yuboriladigan suv boshqarilgan. Soqalarni qurishda ishlatiladigan o'ziga xos bog'lamlar quyidagi uslubda tayyorlangan: qamish o'rami ichiga xashak va tosh solinib, silindr shaklida o'ralgan. O'ramning to'rt joyidan qamish qo'shilgan holda eshilgan ip bilan bog'langan. Bog'lam uchun yulg'un ham ishlatilgan. Tayyor bo'lgan bog'lamning diametri ikki kishi qulochi atrofida bo'lib, uzunligi 4-6 metrgacha bo'lgan. Og'irligi 50 kg.dan 500 kg.gacha va undan ham og'irroq bo'lgan. Bugungi kunda soqani qurishda ishlatiladigan bog'lamlar O'zbekiston viloyatlarda turlicha nomlanadi. Zarafshon vohasida navala yoki novala, Xorazmda novardi yoki vardi, Farg'ona vohasida uluk, Sirdaryo va Toshkentda qorabura, Surxon vohasida no'g'ala deb ataladi¹⁹². Aholi dehqonchilik qilish uchun suv havzalariga yaqin joylarda istiqomat qilganlar. Bitta ariq bir qishloqni suv bilan ta'minlagan. Ariq esa shu qishloq nomi bilan atalgan. Suv havzalari atrofida qishloqlar,

¹⁹¹ **Soqa** - daryoning sekin oqadigan joylariga tuproq bilan birgalikda tosh to'plash yoki o't-o'lanlar yordamida bog'lam tashlash bilan qurilgan oddiy to'g'onlar hisoblanadi.

¹⁹² Qobulov E., Boqiev A. Irrigatsiya tizimi qishloq xo'jaligi rivojining muhim omili. /Materialy mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensii posvyashchennoy Godu razvitiya turizma i narodnykh remesel, takje Programmy desyatiletiya deystviy “Voda dlya ustoychivogo razvitiya 2018-2028 g.g.”, “Innovatsionnye tekhnologii i perspektivy razvitiya yestestvennykh i obshchestvenno-gumanitarnykh nauk v usloviyax globalizatsii”, 5-8 iyulya 2018 go

qo'rg'onlar va markaziy qal'a, ya'ni hududning boshqaruv markazi bunyod etilgan. Bunday holat Amudaryo havzasining barcha hududlarida kuzatilgan. Aholi yashagan hududlarning chegaralari ham sug'orish tizimi chegarasi bilan bog'liq bo'lgan.

Surxon vohasi tog' oldi hududlarida yashagan aholi tog' soyi suvlari va buloq suvlaridan foydalangan holda dehqonchilik qilishgan. Tog'oldi hududlarda aksariyat hollarda lalmikor dehqonchilik rivojlangan. Amudaryoning yuqori oqimida joylashgan Baqtriyaning tog' oldi hududlarida dehqonchilik qilish jarayoni murakkab kechgan. Chunki ekin ekiladigan dala yuqorida, suv esa nisbatan pastdan oqqan. Suvdan yuqorida joylashgan dalani sug'orish uchun tepaga suv olib chiqish dehqonlardan alohida mahorat va bilimni talab qilgan. Sharqiy Baqtriya hududida dehqonchilik madaniyati daryo vohalari va tog' oldi hududlarda shakllangan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. **Andrianov B.V.** Drevnie orositelnye sistemy Priaralya (v svyazi s istoriey vozniknoveniya i razvitiya oroshaemogo zemledeliya). –M.: Nauka, 1969. – S.108.
2. Qobulov E., Boqiev A. Irrigatsiya tizimi qishloq xo'jaligi rivojining muhim omili. /Materialy mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii posvyashchennoy Godu razvitiya turizma i narodnykh remesel, takje Programmy desyatiletiya deystviy "Voda dlya ustoychivogo razvitiya 2018-2028 g.g", "Innovatsionnye tekhnologii i perspektivy razvitiya yestestvennykh i obshchestvenno-gumanitarnykh nauk v usloviyax globalizatsii"», 5-8 iyulya 2018 goda v Tadjikskom Pedagogicheskom institute v gorode Pendjikent. 1 chast. Payomi Donishkada / Vestnik Instituta. 2018. № 3. –S.226.
3. Litvinskiy B.A. Zeymal T.I. Ajina-tepa. –M.: Iskusstvo, 1971. –S.13.
4. Zeymal T.I. Drevnie i srednevekovye kanaly Vaxshskoy doliny // SNV, vyr. 10. Srednyaya i Sentralnaya Aziya. –M.: 1971. –S. 39.

O'QUVCHILARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA MEHNAT TARBIYASINING AHAMIYATI

*Tangirqulova Ra'no Xo'shboqovna, Termiz davlat pedagogika Instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasida mehnatning roli qanchalik muhim ekanligi bu borada ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda odob-axloqning muhimligi turli kategoriyalarda tushuntirilgan.

Kalit so'zlar: tarbiya, mehnat, qadriyat, axloq, jamiyat, qoida, bilim.

Tarbiya kishilik jamiyati ibtidosida paydo bo'lgan va bashariyat manfaatlari uchun xizmat qilib kelgan. Tarbiya avlodlar o'rtasidagi aloqani ta'minlaydi. Kattalar turmush jarayonida o'ttirgan tajribalarini o'zidan keyingi avlodga o'rgatib borganlar. Kichik avlod esa o'z faoliyati davomida duch kelgan yangi-yangi muammolarning yechimini topish barobarida bilim va ko'nikmalarni egallab, oldingi avloddan meros qolgan bilimlarni yanada boyitib, o'zidan keying avlodga qoldiradi. Shu bilan birga tarbiya bu insonni ijtimoiy tajribalar bilan, uning barcha shakllarida – bilim, his-hayajon, estetika, odob-axloq qoidalari bilan tanishtirish va individning ichki o'ziga xos jihatlari, imkoniyatlari va layoqatlarini rivojlantirish bo'yicha faoliyat hisoblanadi.

Tarbiya –ijtimoiy hodisa, jamiyat va individning hayotini ta'minlash usuli sifatida zarurdir. Individning shaxs sifatida shakllanishi tarbiyaning ijtimoiy shartlari va insonning tabiiy ne'matlari ta'sirida sodir bo'ladi. Ijtimoiy sharoit va tarbiya hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu haqida Ibn Sino shunday deydi: “.....hayvonot olami tabiat in'omlari bilan qanoatlanadi, insonga esa bu yetarli emas. U oziq-ovqatga, kiyimga , boshpanaga muhtoj. Hayvonlar tabiat in'omlarini shunchaki o'zlashtiradi, inson esa o'z mehnati bilan o'ziga oziq-ovqat , uy-joy va kiyim-kechak ishlab chiqaradi. Buning uchun odam ziroatkorlik va hunarmandchilik qilishi lozim. Hayvonlar to'da bo'lib yashasada , yakka holda ham yashayverishadi. Odamlar yakka holda yashash uchun barcha vositaga ega bo'la olmaydi. Shuning uchun odamlar muloqotga , o'zaro yordamga muhtoj. Odamlar muloqoti uchun “fikrlash” tili xizmat qiladi.” Ibn Sino ta'limotiga ko'ra, insonga beriladigan ta'lim-tarbiya uning aqliy va jismoniy rivojlanishi birligini ta'minlashga xizmat qilmog'li lozim.

Axloq, xulq va atvor so'zlari arabcha bo'lib, ular o'zbek tilida ham o'z ma'nosida ishlatiladi. Axloq ijtimoiy ong shakllaridan biri, ijtimoiy qoida bo'lib , bu tartib-qoida ijtimoiy hayotning istisnosiz hamma sohalarida kishilarning xatti-harakatlarida tartibga solish vazifalarini bajaradi. Axloq-ijtimoiy ong shakllaridan biri hisoblanib, har bir kishining jamiyat va oiladagi yurish-turishi, tartib-qoidalarining yig'indisi sifatida gavdalanadi. Demak, jamiyatga , oilaga , mehnatga bo'lgan munosabatlarda axloq namoyon bo'ladi. Axloq kategoriyalariga odob, xulq, madaniyat, nazokat va ma'naviyat kiradi. Donolar axloq haqida turlicha fikr bildirsalarda , ularning barchasi insonni mukammallikka erishtirishga xizmat qiluvchi mezonlardan tashkil topganligini guvohi bo'lamiz.

Agar nafis tarbiyat topib, yaxshi ishlarni qilurga odat qilsa, yaxshilikka tavsif bo'lib, “yaxshi xulqlar”, agar tartibsiz o'sib, yomon ishlar qiladurg'on bo'lib ketsa, yomonlikka tavsif bo'lib, “yomon xulqlar” deb atalur”

Axloq tarbiyasi insonni axloqiy barkamollikka yetkazish va uning bashariyat jamiyatiga foydali inson qilib tarbiyalashdan iboratdir...

Bolalar suvga o'xshaydilar. Suv qaysi rangdagi idishda bo'lsa, o'sha rangda tovlangani kabi , bolalar ham qanday muhitda bo'lsalar o'sha muhitning shunday odat va axloqini qabul qiladilar. Axloqiy tarbiyaning eng buyuk sharti shundan iboratki, bolalar ko'proq yaxshi va yomon axloqni o'z uylaridan , ko'chadagi o'rtoqlaridan , maktabdagi o'quvchilardan qabul qiladilar” .Demak , axloq butun insoniyatga xos bo'lgan tushunchadir. Uning mohiyati shaxs xatti-harakatlari, turmush tarsi, ijtimoiy munosabatlar mazmunini ifodalaydi.

“Axloq insonlarni yaxshilikka chaqirguvchi, yomonlikdan qaytarguvchi bir ilmdir. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dadil va misollar ila bayon qiladurgan kitobni axloq deyilur.

Mehnatga axloqiy munosabatni tarbiyalash, mehnatning hayotdagi rolini anglashida , xususiy va jamoa mehnatiga tayyorgarlik, mehnatsevarlikka ifodalanadi.

Ma'naviyat – inson ongini aks ettiruvchi barcha ijobiy, ruhiy, intellektual fazilatlar majmuasi. Insonning ma'naviyati uning odobi, xulqi, madaniyatidan tashkil topadi. Ma'naviyat esa aqliy, axloqiy, huquqiy, iqtisodiy va siyosiy bilimlar zahirida shakllanadi. Odamning inson sifatida shakllana borishi jarayonida uning kamolot

darajasi odob, axloq, madaniyat, ma'naviyat elementlarining unda qanchalik mujassamlashganligi bilan belgilanadi.

Har bir insonning, ayniqsa, endigina hayotga qadam qo'yib kelayotgan yoshlarning ongiga shunday fikrni singdirish kerakki, ular o'rtaga qo'yilgan maqsadlarga erishish o'zlariga bog'liq ekanligini, ya'ni bu narsa ularning sobit-qadam g'ayrat shijoatiga, to'la-to'kis fidokorligiga va cheksiz mehnatsevarligiga bog'liq ekanligini anglab yetishlari kerak.

Mehnat umuminsoniy, milliy va ma'naviy qadriyatlar taraqqiyotining negizidir. Har tomonlama yetuk, barkamol avlodni yetishtirishda mehnat tarbiyasining roli va o'rni beqiyos kattadir. Mehnat tarbiyasi shaxsni har tomonlama rivojlantirishning ajralmas qismidir. Shuningdek, bolani har tomonlama shakllantirish vositasi, uning shaxs sifatida ulg'ayish omili hamdir. Buyuk ajdodlarimiz mehnat tarbiyasi to'g'risida to'xtalib, qimmatli fikrlarini bildirib o'tishgan. Masalan, Abdurahmon Jomiy "Oltin topmagin-u o'rgangin hunar, hunarning oldida xasdir oltin-zar", - degan fikr bildirsalar, ulug' mutafakkir A.Navoiy: "Umrni zo'ye etma mehnat qil, mehnatni saodatni kaliti bil", - deydilar.

Fransuz adibi Anatol Frans: "Eng yaxshi axloqiy va estetik dori – mehnat", - degan fikrni ilgari suradi.

Bir qator o'zbek xalq maqollarida ham inson hayotida mehnat alohida ulug'lanadi. Masalan, "Mehnat – baxt keltirar", "Mehnat – e'tibor garovi", "Mehnatsiz rohat yo'q", "Mehnat qancha og'ir bo'lsa, keyin shuncha shirin bo'ladi" va boshqalar.

Inson faoliyatining asosiy turi mehnat, atrof – muhitni o'zlashtirish, bunyod qilish orqali ham ijtimoiy, ham shaxsiy ehtiyojlarini qondiradi. Shuning uchun mehnatga murakkab ijtimoiy hodisalar sifatida qaraladi.

Mehnat tarbiyasining vazifalari. Bolani maktab va oiladagi mehnat tarbiyasi mehnat vazifalari haqidagi taasurotidan boshlanadi. Mehnat psixika va shaxs ekanligini bildirishini o'rgatish uchun mehnat zarur va muhim vosita bo'lgan edi va bundan keyin ham bo'lib qoladi. Mehnat faoliyati o'quvchilar uchun tabiiy jismoniy va intellektual zaruriyat bo'lib qolishi kerak. O'quvchilarning mehnat tarbiyasi va politexnika tayyorgarligi chambarchas bog'liq. Politexnik ma'lumoti zamonaviy texnika, texnologiya va ishlab chiqarishni tashkillashtirishni ta'minlab beradi. O'quvchilarning umummehnat bilimlari va ko'nikmalarini ta'minlaydi. Mehnatga bo'lgan ijodiy munosabatini rivojlantiradi. Shu orqali to'g'ri kasb tanlashga yordamlashadi. Shunday qilib, politexnik ma'lumot mehnat tarbiyasining asosi hisoblanadi.

Umumta'lim maktab sharoitlarida o'quvchilarning quyidagi mehnat tarbiyasining masalalari ko'riladi:

1. O'quvchilarda mehnatga bo'lgan ijobiy munosabat hayotdagi oliy qadriyatlarni shakllantiradi.
2. Bilimga bo'lgan qiziqish, ijodiy mehnatga bo'lgan zaruriyat va mana shu bilimlarni amalda sinashga ishtiyoqni rivojlantiradi.
3. Mehnatsevarlik, majburiyat va mas'uliyatni, maqsadga erishish chanqog'ini va tadbirkorlik, ishbilarmonlik, haqiqatgo'ylikni tarbiyalash.
4. O'quvchilarni har xil mehnat ko'nikmalari va bilimlari bilan qurollantirish, aqliy va jismoniy mehnat madaniyati asoslarini shakllantirish. Shuningdek, o'quvchilarga mehnat kishilik hayoti va madaniyatining asosi bo'lganligini, hozir va bundan keyin

ham asosi bo'lib qolajagini singdirish lozim. Mehnatda organism chiniqadi, chidamlilik, qat'iyatlik, intizomlilik kabi xislatlar tarbiyalanadi. Mehnat vaqtini to'g'ri rejalashtirish va undan unumli foydalanish hamda uyushqoqlik bilan samarali ishlashga o'rgatadi.

Mehnat kishini olijanob qiladi, boshqalarning kasb-koridan qat'iy nazar, mehnat samaralarini, mehnatkash kishini hurmat qilish, dangasa, ishyoqmaslardan nafratlanish ruhida tarbiyalaydi. Mehnat jamoa mulkini va shaxsiy mulkni ehtiyot qilishga o'rgatadi, chunki bularning hammasi kishilarning mehnat samarasidir.

Mehnat jarayonida ahillik va o'rtoqlik aloqalari, o'zaro munosabat paydo bo'ladi va mustahkamlanadi. Jamoatchilik xususiyatlari shakllanadi, iroda, xarakter va nihoyat, eng muhimi mehnatda vatanparvarlik, yurtparvarlik hislari paydo bo'ladi va mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. –T.: "O'zbekiston yozuvchilari uyushmasi adabiyot jamg'armasi".-2006.200b.
2. R.Mavlonova, N.Vohidova, N.Raxmonqulova-Pedagogika nazariyasi va tarixi. Toshkent-2010.
3. Soat O.E. (2022) "O'qitishda ta'limiy metodlarni muvofiqlashtirishning ilmiy-nazariy asoslari".
4. X.Ibragimov, Sh.Abdullayeva –Pedagogika nazariyasi. Toshkent-2008
5. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'QITISHDA TA'LIMIY METODLARNI MUVOFIQLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.
6. Soat, Oybek Erkin O'G'LI (2022). O'QITISHDA TA'LIMIY METODLARNI MUVOFIQLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (5), 1076-1086.

MUSTAQILLIKKA ERISHGACH UZLUKSIZ TA'LIMDA O'ZBEK TILIGA BO'LGAN E'TIBOR

Nurmaxmatova Feruza Normaxmad qizi Termiz davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalish talabasi

ANNOTATSIYA: Ushbu "Mustaqillikdan so'ng o'zbek tiliga bo'lgan e'tibor" maqolasida o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilishi, xalqaro nufuzda tutgan o'rni, o'zbek tiliga ehtirom va uzluksiz ta'lim muallif tomonidan yoritilgan.

Kalit so'zlar: Davlat tili, Renessans, BMT, ma'naviy meros, moddiy va madaniy yodgorliklar, davlat ramzi, muloqot vositasi va boshqalar.

Tobora jadallashib, rivojlanib hamda globallashib borayotgan davrda dunyo olimlarining hisob-kitoblariga ko'ra, jahonda ikki yarim mingtadan besh mingtagacha, ba'zi manbalarga ko'ra besh mingtadan yetti mingtagacha tillar borligi ma'lum. Bu tillarning ayrimlarida bir necha o'n, yuz millionlab insonlar so'zlashsa, ayrimlaridan bir necha ming insongina foydalanadi, xolos. Jahonda keng tarqalgan yigirmaga yaqin til oilalari mavjud. Bizning ona tilimiz ya'ni o'zbek tilimiz oltoy tillar oilasiga kiruvchi qarluq guruhidan joy egallagan. Shuningdek, o'zbek tili qadimiy hisoblangan turkiy tillardan biri hisoblanadi. Ushbu ma'lumotlar shundan dalolat beradiki, ajdod va avlodlarimiz tomonidan yaratilgan o'zbek tili asrlar osha rivojlanib, turkiy tili millat va xalqlar orasida keng tarqalib, yanada sayqallashib, yuksak madaniy tilga aylanganligi va o'zining tarixiyliги bilan ham ahamiyatli hisoblanadi. Ota-ona o'z

farzandlariga yaxshi xulq, yaxshi odob, yuksak ma'naviyat va yaxshi tarbiya berishdan ortiq ma'naviy meros qoldira olmaganidek, ajdodlar ham avlodlariga shu yurtga xos bo'lgan ma'naviyatning yuksak ko'rinish, yaratuvchanlik va tafakkur mahsuli bo'lmish bebaho moddiy va madaniy yodgorliklar hamda tarbiyalovchi, ilm-u ma'rifat nurlari bilan boyitilgan asarlar va eng muhimi, o'z ona tilidan bo'lak buyuk meros qoldira olmasa kerak.

O'zbek tili – O'zbekiston Respublikasi aholisining ko'p qismini birlashtirgan o'zbek xalqining ona tilidir. U O'zbekiston birligi va yaxlitligi, jamiyat jipsligining muhim omili hisoblanadi. O'zbek xalqining, uning milliy madaniyati va o'ziga xosligini ifoda etuvchi vosita bo'lmish o'zbek tilining har tomonlama rivojlanishini ta'minlash, mazkur tilning davlat tili maqomidek salohiyatini izchil va to'liq ro'yobga chiqarish muhim vazifa hisoblanadi. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda o'zbek adabiy tilini rivojlantirish masalalari ga alohida e'tibor qaratilmoqda . Buning natijasida o'zbek tili davlat tili , davlat ramzi , milliy madaniyat va ma'naviyatni ifodalovchi hamda ularni kelajak avlodga yetkazuvchi muhim muloqot vositasi darajasiga ko'tarildi. O'zbek tilining xalqaro miqyosdagi nufuzi oshib, faol muloqot vositasiga aylanib kelmoqda. Turli darajadagi rasmiy uchrashuvlar, muzokaralarda ona tilimiz keng qo'llanilayotgani, chet eldagi ko'plab universitetlar, nufuzli ilmiy muassasalarda o'zbek tili markazlari tashkil etilib , ularda ona tilimizni o'rganishga qiziquvchilar safi tobora ortib bormoqda quvonarli holat. Qadim Movarounnahr diyorida asosiy boyliklari qatorida munosib joy egallagan o'zbek tili tarixda ilk marotaba 1921-yilda Buxoro Xalq Jumhuriyati Nozirlar Kengashi¹⁹³ qaroriga binoan “Davlat tili” deb e'lon qilingan edi. Mustaqillik yo'lidagi ilk huquqiy qadam – o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilishidir. O'zbek tiliga yuksak darajada ahamiyat berib ulug'lanishi natijasida, 1989-yil 21-oktyabr kuni, O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishishidan ancha oldin, SSR Ittifoqi davridayoq “Davlat tili” maqomi berildi. Shu o'rinda Yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyevning ushbu fikrlarini keltirish jozidir: *“Davlat tiliga bo'lgan e'tibor mustaqillikka bo'lgan e'tibor, davlat tiliga ehtirom va sadoqat ona Vatanga ehtirom va sadoqatdir!”*¹⁹⁴.

O'zbekistonda nafaqat o'zbek tili , balki boshqa millat va elatlarning tillari, urf – odatlari hurmat qilinishi bosh qomusimiz va milliy qonunchiligimiz hisoblangan Konstitutsiyamizda aks etgan. Uning amaliy isbotini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4 – moddasidagi quyidagi modda misolida ko'rish mumkin: “O'zbekiston Respublikasining davlat tili o'zbek tilidir. O'zbekiston Respublikasi o'z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf – odatlari va an'analari hurmat qilinishini ta'minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi”¹⁹⁵. Shuni ta'kidlash kerakki, o'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi xalqimizning milliy mustaqillikka erishish yo'lidagi muhim qadamlaridan biri bo'lgan edi. Istiqlool yillarida mamlakatimizda barcha yo'nalishlarda bo'lgani kabi tilimiz taraqqiyotida ham muhim o'zgarishlar yuz berdi. O'zbek tilining xalqaro miqyosda obro'si oshdi. Milliy tilimizga bo'lgan e'tibor va hurmatni Davlatimiz rahbarining

¹⁹³ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi

¹⁹⁴ “Kongress-xoll” saroyida 21-oktyabr kuni o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o'ttiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdan olingan nutq

¹⁹⁵ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi - Toshkent, 2018.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida¹⁹⁶ soʻzlagan nutqida yana bir bor tarixiy ahamiyat kasb etgan, desak toʻgʻri boʻladi. Eng buyuk qudrat va maʼnaviy boylik ona tildadir.

"Bugungi kunda biz yangi O'zbekistonni, yangi Renessans poydevorini barpo etishdek ezgu maqsadlarimizga erishishda, hech shubhasiz, ona tilimizning hayotbaxsh qudratiga tayanamiz. Chunki, necha asrlar osha ajdodlarimizdan bizga bezavol o'tib kelayotgan ona tilimizning ravnaqi va istiqboli haqida qayg'urish – bu millatning o'zligini anglashi, uning ma'naviy kamolotini yuksaltirish uchun kurash demakdir. Davlat tilining obro'-e'tibori – butun xalq, butun jamiyatning obro'-e'tiboridir" ¹⁹⁷– deya taʼkidlaydi Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi
2. "Kongress-xoll" saroyida 21-oktyabr kuni oʻzbek tiliga davlat tili maqomi berilganining oʻttiz yilligiga bagʻishlangan tantanali marosimdan olingan nutq
3. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi - Toshkent, 2018.
4. 23.09.2020 yil BMT Bosh assambleyasining 75-sessiyasida soʻzlagan nutqi
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbek tili bayrami munosabati bilan mamlakatimiz xalqiga yo'llagan tabrigida qayd etilgan.

UZLUKSIZ TA'LIM VA TARBIYA TIZIMIDA YANGI IMKONIYATLAR

Xoʻjamqulova Sevara Sherboy qizi Termiz davlat pedagogika instituti pedagogika yoʻnalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada uzluksiz ta'lim sohasida yurtimizdagi bo'layotgan islohotlar, yangiliklar, ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi uzluksiz ta'lim jarayonida samarali natijalarga erishish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: Uzluksiz ta'lim, tarbiya, ta'lim, ijtimoiy gumanitar fanlar, kasb- hunar, madaniyat, prinsip.

Uzluksiz ta'lim -o'zaro mantiqiy izchillik asosida bog'langan hamda soddadan murakkabga qarab rivojlanib boruvchi va bir-birini taqozo etuvchi bosqichlardan iborat yaxlit ta'lim tizimi. Uzluksiz ta'lim milliy modelning asosiy tarkibiy qismlaridan biri (qarang Ta'limning milliy modeli), O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy, texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustuvor sohadir. Uzluksiz ta'lim ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Uzluksiz ta'lim tizimining faoliyat olib borishi davlat ta'lim standartlari asosida, turli darajadagi ta'lim dasturlarining izchilligi asosida ta'minlanadi. 2021- yil 5-may kuni "Uzluksiz ta'limda o'quv dasturlari mazmuni uzviyligini ta'minlash bo'yicha amalga oshirilgan ishlar" yuzasidan matbuot anjumani o'tkazildi.

Jarayon yakunida o'quv dasturlari ta'lim jarayoniga bosqichma-bosqich tatbiq etiladi. "Uzluksiz ta'lim dasturlari" majmuasida 22 ta fan kesimida uzluksiz ta'lim tizimida uzviylikni ta'minlash konsepsiyasi, maktabgacha ta'lim tizimida 6-7 yoshli

¹⁹⁶ 23.09.2020 yil BMT Bosh assambleyasining 75-sessiyasida soʻzlagan nutqi

¹⁹⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbek tili bayrami munosabati bilan mamlakatimiz xalqiga yo'llagan tabrigida qayd etilgan.

bolalarni maktabga tayyorlashga mo'ljallangan "Ilk qadam" va "Ilm yo'li" variativ dasturlari, umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun "Milliy o'quv dasturlari", akademik litseylar va kasb hunar maktablari uchun o'quv dasturlari, oliy ta'lim muassasalari uchun o'quv dasturlari shakllantiriladi.

Uzluksiz ta'lim tizimining faoliyat olib borishi davlat ta'lim standartlari asosida, turli darajadagi ta'lim dasturlarining izchilligi asosida ta'minlanadi va quyidagi ta'lim turlarini o'z ichiga oladi:

- maktabgacha ta'lim va tarbiya;
- umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim ;
- professional ta'limi;
- oliy ta'lim;
- oliy ta'limdan keyingi ta'lim;
- kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash;
- maktabdan tashqari ta'lim;

Uzluksiz ta'limning faoliyat ko'rsatish prinsiplari:

- Ta'limning milliy yo'naltirilganligi-talimning milliy tarix, xalq an'analari va urf-odatlar bilan uzviy bog'liqligi, O'zbekiston xalqlarining madaniyatini saqlab qolish va boyitish, ta'limni milliy taraqqiyotning o'ta muhim omili sifatida e'tirof etish boshqa xalqlarning tarixi va madaniyatini hurmatlash;
- Ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi, bu jarayonning har tomonlama kamol topganinsonni shakllantirishga qaratilganligi;
- Iqtidorli yoshlarni aniqlash, ularga ta'limning eng yuqori darajasida, izchil ravishdafundamental va maxsus bilim olish uchun shart sharoitlarni yaratish;
- Ta'limning ustivorligi- uning rivojlanishining birinchi darajada ekanligi, bilim, ta'lim vayuksak intellektning nufuzi;
- Ta'limning demokratlashuvi- ta'lim va tarbiya uslublarining tanlashda o'quv yurtlarimustaqilligining kengayishi, ta'limni boshqarishning davlat va jamiyat tizimiga o'tilishi;
- Ta'limning insonparvarlashuvi- inson qobiliyatlarining ochilishi va uning ta'limganisbatan bo'lgan ehtiyojlarining qondirilishi, milliy va umumbashariy qadriyatlar ustuvorligining aminlanishi, inson, jamiyat va atrof- muhit o'zaro munosabatlarning uyg'unlashuvi;
- Ta'limning ijtimoiylashuvi - ta'lim o'quvchilarda estetik boy dunyoqarashni hosil qilish,ularda yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlashni shakllantirish;

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Ta'lim tizimining barcha bosqichlarida ijtimoiy fanlarni qay tarzda taqsimlash, o'qitish va amaliyot soatlarini qanday tashkil etishga doir maxsus konsepsiyani ishlab chiqish zarur ehtiyojga aylangan. Shu sababli "Uzluksiz ta'lim tizimida ijtimoiy fanlarni o'qitish tartibi va tamoyillari to'g'risida" qonun ishlab chiqish va uni amaliyotda joriy etish ehtiyoji mavjud. Bu jihatdan, O'zbekiston Respublikasining uzluksiz ta'lim va tarbiya sohasini gumanitarlashtirish strategiyasi yaratilishi va amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Bu bilan biz uzluksiz ta'lim sohasida yangi tub burilish yasaydi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, chindan ham bugun biz ulug' niyatlar bilan poydevorini qo'yayotgan yangi Uyg'onish davri mamlakatimizda mana shunday

ulkan boyluk yaratishga, yuqorida mamlakatimizda uzluksiz ta'lim sohasida bo'layotgan yangiliklar xalqimiz hayotini farovon qilishga va kelgusi avlodlarga o'zimizdan munosib meros qoldirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi "O'zbekiston" nashriyoti 2022
2. Toshmurodova Q. Ta'lim tarbiyani rejalashtirish xususiyati. T 1993
3. R Mavlonova O To'rayeva Pedagogika "O'qituvchi" Toshkent 2010
4. G'aybullayev Ta'lim tarbiyaning amaliy yo'nalishi Toshkent 1986
5. O'zbekiston milliy entsiklopediyasi 2000- 2005
6. Uzluksiz ta'lim to'g'risidagi qonun 2020.23.09 O'RQ-637-son7. Internet ma'lumotlar

ЎҚУВЧИЛАРГА ТЕХНОЛОГИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА АМАЛИЙ КЎНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ УЧУН ТОПШИРИҚ ТАНЛАШ

*Кулмаматова Хуришда Абдухамидовна, Термиз давлат университетининг
таянч докторанти*

Аннотация. Маколада технология фанидан ўқувчилар амалий топшириқлар бажаришни ўрганиши тўғрисида фикр ва мулоҳазалар баён этилган.

Технология фанини бошқа фанлар билан ўзаро алоқадорлиги ҳамда дарсда, дарсдан ташқари машғулотларда зарур бўлган техника хавфсизлик қоидалари, технологик хариталар, чизмалар, жадваллар, схемалар ва ўлчамлардан тўғри фойдаланиш тушунтирилган.

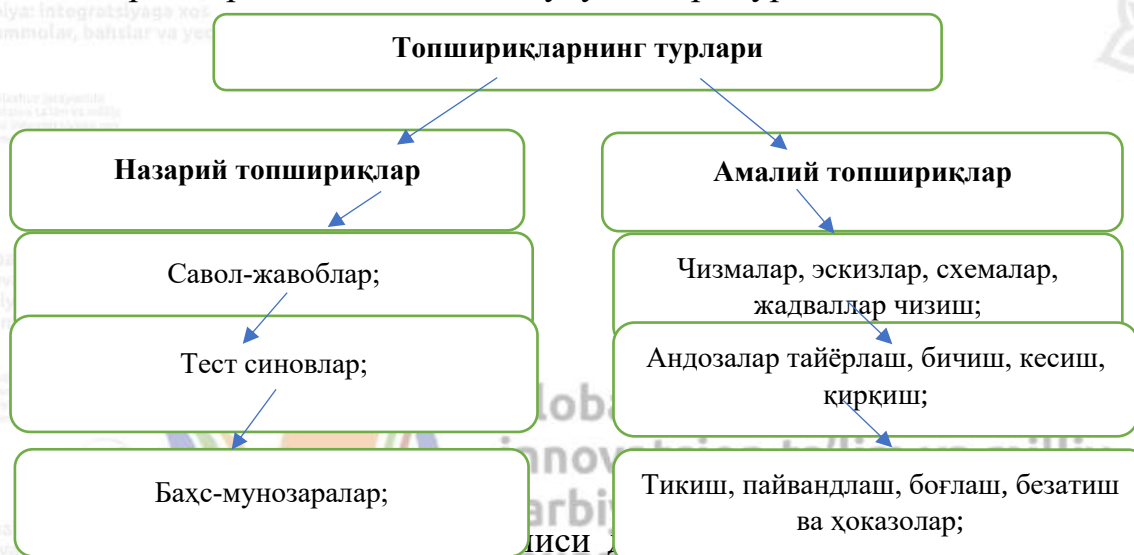
Калит сўзлар: синф, машғулоти, мақсад, шакл, восита, технология, жадвал, схема, амалий топшириқ, дидактик материаллар, мустақил.

Умумтаълим мактабларининг технология фани дарсларида ўқувчилар ўқув техника базаларидан мақсадли ва самарали фойдаланишлари зарур. Технология фанининг ўқув дастурига берилган металллар, ёғочларга ишлов бериш, тикувчилик, миллий хунармандчилик турлари бўйича техникавий креативлик фаолиятига тайёрлашда фан ўқитувчилари ва ишлаб чиқариш таълим усталари муҳим ўрин тутди. Бунинг учун ўтиладиган дарсни қизиқарли ва сифатли ташкил этишда ўқув воситалари, кўргазмалар, қуроллар, чизмалар, схемалар ва буюмларнинг андозаларини турларидан мавзуга мос танлаш лозим. Аммо ҳозирги вақтда технология фани дарсларининг амалий машғулотларида ўқувчилар техникалардан фойдаланиб ижодий қобилиятларини тўғри йўлга қўйиши, кўникмаларини ривожлантириш учун таълим жараёнида фаолият олиб бораётган фан ўқитувчиларининг методик жиҳатдан тайёргарлиги талаб даражада эмаслиги кузатилмоқда.

Шунинг учун умумтаълим мактабларининг технология фанини дарс жараёни ва дарсдан ташқари тўғрақ ишлари ҳамда мустақил таълимни ўтказиш вақтида мутахассис ўқитувчилар ўқувчиларни техникадан унумли фойдаланиш қобилиятларини ривожлантириб, дарсга фаоллигини, фанга бўлган эътиборини янада ошириш асосий мақсадларимиздан бири.

Ушбу камчиликларни бартараф этишда технология фани ўқитувчилари техник ўқув воситаларидан унумли фойдаланиш самарасини ошириш учун дарсларида ўқувчиларнинг техник-технологик ва бошқа зарурий ахборотлар

хақидаги маълумотларни мустаҳкам ўзлаштиришга эришиши учун дидактик воситалардан кенг ва тўғри фойдаланиши керак. Амалий топшириқларни танлаш мезонларини ишлаб чиқиш учун ўқитувчидан педагогик маҳоратлар талаб этилади. Ана шундай билимларни мукаммаллаш усулларида бири бўлган амалий топшириқлардан фойдаланган ҳолда технология фанининг ўқув режасида берилган 9-синфлар учун мавзулар асосида ёғочларга, металлларга ва газламаларга ишлов бериш жараёнларида станоклар, тикув машиналаридан фойдаланиб илмий-техникавий ижодкорлик бўйича ҳар хил буюмлар ва жихозлар тайёрлаш технологияси ўқувчиларга ўргатилади.



берилганидек турли усулдаги назорат ишлари ва топшириқларни ўқувчиларга вазифа қилиб беради. Технология фанининг ўқув режасига мувофиқ 9-синфи учун дарсликда берилган амалий машғулотларни ўқувчиларга ўргатиб, амалий топшириқларни бажаришни ривожлантиришда қуйидаги мавзуларни мисол қилишимиз мумкин:

Сервис хизмати йўналиши учун

- Аёллар шимини бичиш ва тикиш;
- Бурмали ёстиқча тикиш технологияси;
- Тўқишнинг мураккаб усуллари ва ҳоказолар;
- Кўйлакни замонавий услубда бичиш ва тикиш;
- Дизайн ва моделлаштириш;
- Карвинг санъати ва ҳоказолар;

Масалан, “Аёллар шимини бичиш ва тикиш” мавзуси бўйича ўқувчиларга қуйидаги амалий топшириқлар берилади:

1. Аёллар шими эскизи асосида ўлчовлар олинг ва ҳисоблаб чизмасини чизинг!
2. Шимни андозасини тайёрланг!
3. Шимни андозасини газламага жойлаштириб бичинг!
4. Шимни бўлакларига ишлов бериб тикинг!
5. Шимни дазмолланг ва пардозланг!

Хулоса қилиб айтганимизда, технология фанидан ўқувчиларга кийимлар тикишни ўргатиш ва ўрганишини нафақат дарс вақтида, балки дарсдан ташқари вақтда ҳам бажара олиши керак бўлади, аммо амалий ишларни бажарган вақтимизда ҳам тўлиқ улгурмаймиз. Шунинг учун дарсда ва синфдан ташқари

ишларда ўқувчиларнинг қизиқишларига, қобилиятларига кўра турли хил ишларни амалга оширишимиз учун замонавий педагогик методлардан фойдаланиб амалий топшириқларни бажариш ўргатилганда самарали натижаларга эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ў.О.Тоҳиров “Технология фанини ўқитишда замонавий ёндашувлар ва Инновациялар модули бўйича” Ўқув-услубий мажмуа. Тошкент.2018 йил.
2. Ю.К.Бабанский “Ҳозирги замон умумий таълим мактабида ўқитиш методлари”. Ўқув қўлланма.Тошкент. Ўқитувчи, 1990 йил.
3. Иманов Б.Б. Урок Как Фактор Повышения Качества Образования SCIENCE AND WORLD International scientific journal. №7 (83), 2020.
4. Х.А.Қулмаматова “Технология дарсларида схемалардан фойдаланишнинг форма ва методлари”. ARES academic research in educational sciences, Scientific Journal Impact Factor. 2021/5. 978-bet.
5. Kh.Kulmamatova “To develop students' skills in completing graphic assignments in technology classes”. EUROPEAN MULTISCIPLINARY JOURNAL OF MODERN SCIENCE. Impact Factor:7.4, 04.06.2022, 31-34-бетлар.
6. З.Сатторова, Н.Абдусаломова, Н.Аҳмедова “Технология” Тошкент..”Ўзбекистон” 2019 й. 9-синф учун дарслик.

ZAMONAVIY PEDAGOG VA UNING BUGUNGI KUN QIYOFASI

*Yaxshiyev Sherali Baxtiyorovich, Toshkent viloyati Chirchiq shahar 3- UO‘TM
kimyo fani o‘qituvchisi*

Bugungi kunda jamiyatning taraqqiy etishi, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy barqarorligi mamlakat fuqarolarining intellektual, axloqiy salohiyatini yuksak darajada rivojlanganligiga bog‘liq. Jamiyatning ma‘naviy yangilanishida, ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishda jahon hamjamiyatiga qo‘shilishini ta‘minlaydigan demokratik huquqiy davlat qurish masalasi ustuvor mezonidir.

Jahonda uzluksiz ta‘lim tizimida didaktik yo‘nalishlar markaziga aylangan insoniy g‘oyalar (personal ideas) o‘qituvchilarning nufuzini oshirish, motivatsiyasini rivojlantirish, kreativ qobiliyatlarini o‘stirish muhitini yaratishdir.

Hozirgi kun zamonaviy o‘qituvchisi tarbiyalayotgan yosh avlodda aynan shunday sifatlarni - iymon-e‘tiqodi mustahkam, irodasi baquvvat, or-nomusli, izlanuvchan, tashabbuskor, tadbirkorlik fazilatiga ega bo‘lgan, tashkilotchi, talabchan va qat’iyatli shaxslarni shakllantirishi lozim.

Bugungi kunda umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida faoliyat olib borayotgan o‘qituvchilarning ish uslubi va metodikalarini o‘rganilishi natijasida bir qator ziddiyatli vaziyatlar mavjudligi, aynan: tabiiy fanlarga oid bilim va nazariyani formal o‘zlashtirish; pedagogik faoliyatda o‘quv jarayoniga yetarlicha mo‘ljallanish; mustaqil kasbiy faoliyati sust.

Chunonchi, o‘quv materialini o‘rganish, muammoni hal etish bo‘yicha turli variantdagi yechimni tavsiya etishga asoslangan bilish jarayonida o‘quvchilarning hamkorligi har bir o‘quvchiga guruh muvaffaqiyati uchun o‘z ulushini qo‘shishga, ular o‘rtasida fikr, axborot va tajriba almashinuviga zamin tayyorlaydi. Ushbu hamkorlik samimiy, qulay ijtimoiy psixologik, o‘zaro yordam muhitida sodir bo‘lganligi uchun, o‘quvchilar nafaqat yangi bilimlarni o‘zlashtiradilar, balki o‘zining bilish faoliyatlarini rivojlantiradi, uni yuqori darajaga ko‘tarib, hamkorlikka kirishishga imkon beradi.

Umumiy o'rta ta'limda kimyo fanini o'qitishda interfaol usullardan foydalanilgan darslarda bitta o'quvchining ustunlik qilishi, uning o'z fikrini o'tkazishiga yo'l qo'yilmaydi, o'quvchilar tanqidiy fikr yuritish, axborot manbalari va vaziyatni tahlil qilish, murakkab muammoli vaziyatlarni hal etish, o'rtoqlarining fikrini tahlil qilib, asoslangan xulosalar chiqarish, munozarada ishtirok etish, boshqa shaxslar bilan muloqotga kirishish ko'nikmalarini egallaydilar. Interfaol metodlarning fo'llanilishi o'quvchilarda, ayniqsa, kommunikativ, milliy va umummadaniy, axborot bilan ishlash kompetensiyasi shakllanishiga imkon beradi.

Shu bilan birgalikda kimyo fanini o'qitishda o'qituvchi metodlarning o'ziga xos xususiyatlarini to'liq anglashi va o'z o'rnida samarali foydalanish ko'nikmalarini egallagan bo'lishi lozim.

Kimyo fanini o'qitish jarayonida tanlangan o'qitish metodlari kimyoga oid bilimlar va ko'nikmalarni egallashni ta'minlashi kerak. Kimyoning ko'pgina mavzulari amaliy xarakterda bo'lib, ularni faoliyat orqali hal qilish talab qilinadi. O'quvchilar diqqatini nazariy bilimlarni o'rganishga va maqsadni arziqli natijalarni qo'lga kiritishga qaratish kerak, shuningdek, o'quvchilardan muhim nazariy bilimlarni egallash bilan bir qatorda, o'z ustida mustaqil ishlashlari ham zarurligi talab etiladi. Nazariy bilimlarni eshitib o'rganish orqali egallash xotira uchun ma'lum qiyinchiliklarni tug'diradi va yana o'z-o'zini boshqarish jarayonini buzadi. Shu sababli, o'z-o'zini boshqarishni va dars davomida o'qitishni o'zida jamlagan o'qitish metodlaridan foydalanish juda muhim. Amaliy metodlarni qo'llashning ijobiy natijalari shundaki, ular o'quvchilarni tanqidiy o'ylashga, rejalashtirishga, savollarga javob topishga, bahslashishga va yechim topishga ruhlantiradi.

Kimyo fanidan o'quvchilarga chuqur va har tomonlama mukammal bilim berish, albatta, har bir bo'lim va mavzuga tegishli bo'lgan laboratoriya hamda amaliy mashg'ulotlarni qanchalik o'z o'rnida va to'g'ri olib borilishiga bog'liq.

Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish, avvalo, o'quvchilarning shu fandan olgan nazariy bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi, turli sifat va miqdoriy reaksiyalarining rang va miqdor o'zgarishi bilan borishi, cho'kma tushishi va gaz ajralishi bilan boradigan tajribalar ularda fanga katta qiziqish uyg'otishi tabiiy.

Oksidlar mavzusida ham quyidagi tajribalarni bajarish tabsiya etiladi.

1- tajriba. Oddiy moddalardan oksid olish.

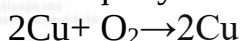
Misni qizdirish orqali mis (II)- oksidini olish.

Zarur jihozlar: qisqich, spirt lampasi.

Reaktivlar: mis sim.

Ishning borishi:

Mis simni qichqich bilan ushlab spirt lampasi alangasida qizdiriladi. Mis sim sekin-asta qoraya boshlaydi. Bu mis(II) –oksididir.



2-tajriba. Murakkab moddalardan oksid olish.

Mis (II) gidroksokarbonatni termik parchalab mis (II) oksidi va karbonat angidrid olish mumkin:

1. Qurilma yig'iladi.

2. Probirkaga uning hajmining 1/3 qismiga mis (II) gidroksid karbonat kukuni solinadi, probirkani gaz chiqadigan nay bilan tiqin bilan yopiladi.

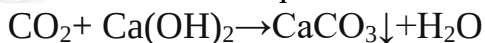
3. Gaz chiqadigan trubkani ohak suvli stakanga tushiriladi.

4. Probirka qizdiriladi.

Isitish probirkaning yuqori qismidan uning tubigacha bo'lgan yo'nalishda, barcha mis (II) gidroksid karbonat qora kukunga aylanguncha bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.



qora kukun



ohakli suv loyqalanadi

Kimyoviy tajriba jarayonida o'qituvchi o'quvchilar kuzatishini tashkil qiladi, laboratoriya jihozlaridan foydalanishni ko'rsatadi: o'quvchilar diqqatini tajriba o'tkazish sharoitlariga, uning maqsadga muvofiqligiga va ta'sir asosiga hamda xavfsizlik texnikasiga jalb etadi.

Kimyoviy tajriba o'ziga xos ko'rgazmali qurol va qo'llanma bo'lib, nazariy bilimlarning mustahkamlanishiga sabab bo'ladi.

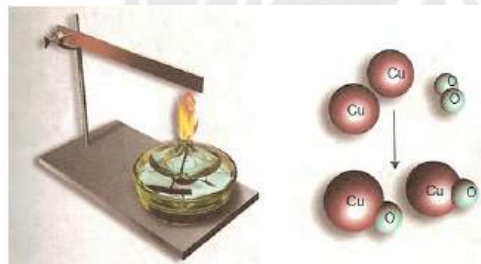
Kimyo fanini o'qitishda tajribalardan foydalanish fanni amaliy jihatdan ahamiyatini oshiradi. O'quvchilar darslikda berilgan ma'lumotlarni isbotini o'z ko'zlari bilan ko'radilar. Bu esa fanning jozibadorligini, hayotiy va ahamiyatli fan ekanligini anglashga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda yuqorida keltirilgan fikr-mulohazalar asosida quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

- o'qituvchi o'qitish texnologiyasini takomillashtirib, agar o'quvchiga o'zi nimanidir o'ylab topishga yoki kashf etishga ruxsat berilsa, uning ijodiy faoliyati rivojlanib borishini yodda tutishi kerak;
- o'quvchilar faoliyatini muvaffaqiyatli loyihalashtirishning muhim sharti - bu o'qituvchining kasbiy mahorati va belgilangan maqsad doirasida o'z-o'zini tarbiyalashidir;
- kimyo darsida tajribalar bajarish faoliyatini samarali tashkil etish uchun tadqiqot jarayonini tashkil qilishning turli usullari va texnologiyalaridan foydalangan holda o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida yaqin hamkorlik zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. С.К.Икромова. 7-sinfda "oksidlarning olinishi va xossalari" mavzusini o'qitish metodikasi". Битирув иши// Тошкент-2022. Б-50.
2. Е.Т.Турсунназарова. Ingliz tilini o'rganish jarayonida nomutaxassis o'qituvchilarning motivatsiyasini shakllantirishda mnemonika usullaridan foydalanish. P.f.f.d. diss..Toshkent-2022. B – 156.



УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА МИЛЛИЙ ТАРБИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ

Абдусалим Эркабоевич Кенжабоев, Термиз давлат университети доценти,

Калит сўзлар: тарбия, миллий тарбия, маърифат, ёшлар тарбияси, устоз-мураббий, одоб-ахлоқ, саломлашиш одоби, саломлашиш маданияти, комил инсон.

Аннотация Ушбу мақолада ёшлар тарбияси, миллий тарбия, маърифат, шарқ мутафаккирлари меросида баркамол авлод тарбиясининг мазмуни ва моҳияти ёритилган. Шунингдек, саломлашиш маданияти, мулоқот одоби ҳақида ота-оналар ва ёш педагогларга маънавий-маърифий тадбирларни ўтказиш ҳақида тавсиялар берилган.

ФАКТОРЫ ДЛЯ ПРОДВИЖЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КУРСЕ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Ключевые слова: воспитание, национальное воспитание, образование, наставничество, этика, приветствие, культура приветствия, совершенный человек, коммуникативных навыков.

В данной статье раскрываются сущность и значение воспитания молодежи, национального воспитания, просвещения и воспитания гармонично развитого поколения в наследии восточных мыслителей. Родителям и молодым педагогам также рекомендуется проводить духовные и образовательные мероприятия по культуре приветствия, коммуникативных навыков.

FACTORS FOR THE PROMOTION OF NATIONAL EDUCATION IN THE CONTINUING EDUCATION COURSE

Keywords: education, national upbringing, education, upbringing, mentorship, ethics, greetings, greeting culture, perfect person.

This article covers the essence and significance of upbringing of the youth, national upbringing, enlightenment, upbringing of harmoniously developed generation in the heritage of eastern thinkers. Parents and young educators are also encouraged to conduct spiritual and educational activities on the culture of greeting, communication skills.

Ватанимиз мустақил давлат сифатида тараққиёт йўлига кириб, миллий тикланишдан миллий юксалиш тараққиётига ўтиб, “жаҳолатга қарши маърифат”, деган эзгу ғоя асосида тобора шахдам қадамлар билан дунё ҳамжамиятида ўз ўрнини топиб бормоқда. Айни вақтда, мамлакатимизда улкан ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар ва кўплаб ислохотлар амалга оширилмоқда. Олиб борилаётган ислохотларнинг барчаси инсон ва унинг манфаатлари, қолаверса келажагимиз бўлган ёшларга қаратилган. Бироқ, “аҳолининг фарзанд тарбияси бўйича билимларини, педагогик маданиятини ошириш, фуқароларни узлуксиз маънавий тарбиянинг жаҳон тажрибасида синовдан ўтган самарали педагогик

технологиялари, усуллари ва амалга ошириш шакллари билан мунтазам таништириб бориш”[1]¹⁹⁸ долзарб аҳамият касб этади.

Хусусан, Президентимиз Ш.Мирзиёев ўзларининг қатор маърузаларида ёшлар тарбиясига алоҳида эътибор бериб, ёшларда Ватанга садоқат, тадбиркорлик, иродалилиқ, мафкуравий иммунитет, меҳр-оқибатлилиқ, масъулиятлилиқ, бағрикенглиқ, ҳуқуқий маданият, Инновацион фикрлаш, меҳнатсеварлик каби муҳим фазилатларни болалиқдан бошлаб босқичма-босқич шакллантириш лозимлигини таъкидлаб келмоқдалар. Айниқса, Президентимизнинг олий мажлисга қилган мурожаатномаларида “Мамлакатимизда илм-фанни янада равнақ топтириш, ёшларимизни чуқур билим, юксак маънавият ва маданият эгаси этиб тарбиялаш, рақобатбардош иқтисодиётни шакллантириш борасида бошлаган ишларимизни жадал давом эттириш ва янги, замонавий босқичга қўтариш мақсадида, мен юртимизда 2020 йилга “Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили, ном беришни, таклиф этаман ”[2]¹⁹⁹ -деб таъкидладилар.

Бу мақсадни амалга оширишда аждодларимизнинг бой маънавий мероси ва миллий тарбиянинг роли бекиёсдир. Шарқ мутафаккирларининг асарларида баркамол инсонни тарбиялаш масаласига алоҳида эътибор берилган. Жумладан, маърифат ва фазилат соҳиби бўлган Ал Ҳаким ат Термизий: “беш кимсани беш нарсга тарбиялашни алоҳида таъкидлайди, яъни болаларни тузалуви, тарбияси мактабларда; қароқчиларнинг тузалуви, тарбияси – қамохоналарда; аёлларники уйларда; ёшларники илмда; кесаларники эса масжидлардадир”²⁰⁰[5.Б.429]. Ушбу ҳикмат асрлар оша ҳаёт синовидан ўтиб, бугунги кунимизгача етиб келганлиги ва инсонларни илму-маърифатга қорлаши билан ажралиб туради. Бундай умумпедагогик ғояларини ўрганиш ва ёшлар тарбиясида кенг тарғиб қилиш бугунги устоз ва мураббийларнинг асосий вазифаларидандир.

Ҳозирги кунда устоз-педагоглар мавқеини мустаҳкамлаш ва уларни рағбатлантириш мақсадида қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Президентимиз Ш.Мирзиёев: “Жамиятимизда энг эъзозли инсон ўқитувчилар, муаллимлар бўлиши керак”²⁰¹[3] - деб эътироф этдилар. Ҳақиқатдан ҳам, ўқитувчи ва мураббийларга қилинган эҳтиром мамлакат ривожига ва фаровонлигининг ривожланишига ҳамда тараққиётнинг юқори даражада юксалиши тарихда ўз исботини топган. Жумладан, Сингапур собиқ бош вазири Лу Куан Ю таълим-тарбия сифати ҳақида шундай деган эди: “Муаллимни энг қуйи табақадан Сингапурдаги энг юқори мартабага қўтардим. Давлатдаги “мўъжиза”ларни қилган инсонлар-муаллимлардир”. Ушбу фикрга

¹⁹⁸ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори// Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.01.2020 й., 09/20/1059/4265-сон.

¹⁹⁹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг олий мажлисга мурожаатномаси./“Халқ сўзи” газетаси. - 2020.-25 январ, №19(7521)-сон.

²⁰⁰ Заҳабий У. “Машҳур даҳолар сийрати” Тошкент. “Шарқ” нашриёти, 2015 йил, 429-бет.

²⁰¹ Ш.Мирзиёевнинг халқ таълими тизимини ривожлантириш, педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини ошириш, ёш авлод маънавиятини юксалтириш масалларига бағишланган видеоселектор йиғилишларидаги нутқи. 2019 йил 23-август

этибор берсак, қанчалик ибратли фикр. Ўз навбатида Президентимиз: “Ўқитувчини ҳурмат қилмагани мен ҳам ҳурмат қилмайман. Ўқитувчи жамиятдаги энг обрўли касб эгаси бўлиши шарт”²⁰²[3]-деб барчага мурожаат қилдилар.

Дарҳақиқат, халқимизнинг “Устоз-отангдек улуғ”, “Ота-она болани дунёга келтиради, устоз эса уни юксакликка, маънавий камолотга етказди”, каби пурмаъно хикматларида тарбиячи, мураббий ва устозларнинг меҳнати, кадр-қиммати улуғланган. Чунки, халқимизнинг келажаги, Ўзбекистоннинг истикболи кўп жиҳатдан ўқитувчи-тарбиячиларга, уларнинг савияси, билими, тайёргарлиги ҳамда ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш жараёнидаги фидойилигига боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори// Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.01.2020 й., 09/20/1059/4265-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг олий мажлисга мурожаатномаси./“Халқ сўзи” газетаси. - 2020.-25 январ, №19(7521)-сон.
3. Ш.Мирзиёевнинг халқ таълими тизимини ривожлантириш, педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини ошириш, ёш авлод маънавиятини юксалтириш масалларига бағишланган видеоселектор йиғилишларидаги нутқи. 2019 йил 23-август
4. Абдулла Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. Т.2008.10-бет
5. Заҳабий У. “Машҳур даҳолар сийрати” Тошкент. “Шарк” нашриёти, 2015 йил, 429-бет.
6. Мухаммад Содик Қошғарий. Одоб ас-солихин(Яхши кишилар одоби). Тошкент. “Янги аср авлоди” нашриёти, 2002 йил, 7-бет.
7. Очилов М. Муаллим - қалб меъмори. Тошкент. “Ўқитувчи” нашриёти, 2001 йил, 3-бет.

ЭЛЕМЕНТЫ ЗАНИМАТЕЛЬНОСТИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Азиза Хайиткулова учитель школы № 35 Шерабадского района.

Сурхандарьинская область

Задача учителя русского языка, работающего в классах с узбекским и другими языками обучения, - развивать активность ребят, прививать им интерес к языку, желание его изучать. Эффективным средством активизации учащихся является введение на уроках нестандартных заданий на уроках нестандартных заданий.

Понятие «нестандартное задание» является широким, оно в большей мере связано с продуктивной деятельностью. Нестандартные задания нередко представляют собой проблемные ситуации или элементы занимательности-различные игровые приемы, разгадывание ребусов, кроссвордов, шарад, загадок и т.д.

Учитель, используя нестандартные задания, должен иметь в виду: воспитательное значение задания, его учебную цель и целесообразность; интересно ли задание, сможет ли ученик самостоятельно его выполнить или ему должен помочь учитель; соотношение задания со школьным учебником, место задания, в учебном процессе (новая тема, закрепление, повторение, контроль заданий).

Так, после изучения темы “Имя существительное” в 5-м классе можно провести для закрепления знаний и расширения словарного запаса несколько заданий с элементами занимательности.

1. По кругу написано шесть букв. Сколько различных слов

-имен существительных сумеете прочесть? Читать можно по ходу часовой стрелки и обратно (подряд). В круге десять слов.

Если ученики затрудняются с ответом, то можно показать заранее подготовленную наглядность, где написан перевод слов. При помощи этих слов ученики находят ответы: sharbat, qoziq, ko'z, qishloq, eshak, lochin, o'rmon, kichik o'rmon, qaynoqtosh, g'ildirak-сок, кол, око, село, осел, сокол, лес, лесок, оселок, колесо.

2. Выделите «стрель лишнее» в каждой из приведенных групп слов, имея в виду, что объединение двух слов во всех группах связано с одним и тем же явлением лексики (каким?):

А) огонь, осень, пламя;

Б) алфавит, азбука, чистописание; В) шалун, конница, кавалерия; Г) ураган, дождь, пурга.

Ученики находят синонимы и объясняют их значение, перевод слов и какого они рода. Этим закрепляются темы «Синонимы», «Род существительных», ученики также запоминают перевод слов.

3. Следующие загадки можно отгадывать при помощи учителя, потому что они относятся к загадкам-парадоксам. (Парадокс-странное мнение, высказывание, противоречащее, иногда только на первый взгляд, здравому смыслу).

Какую строчку не прочтет ни один грамотей? (Шов на платье, вышивку). Какую часть слова можно в земле найти? (Корень). Что можно разбить, получив за это не выговор, а благодарность? (Цветник. клумбу). Какое государство можно носить на голове? (Панаму). Какой город летает? (Орел). Какую реку найдешь во рту? (Десну). Бывают ли сладкие города? (Изюм). Какая шляпка никогда не надевается на голову? (Шляпка гвоздя).

Использование нестандартных заданий, их многообразие (загадок, шарад, ребусов, кроссвордов, логических вопросов) в учебном процессе требуют от учителя постоянного совершенствования собственных знаний и навыков организации деятельности учащихся так, чтобы они чувствовали коммуникативную деятельность языка.

РОЛЬ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР В РАЗВИТИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Арабова Мухиба Базаровна, преподаватель кафедры Русского языка и литературы Термезского государственного педагогического института

Русский язык является одним из сложных и отнюдь не самым интересным предметом в школе. Поэтому необходимо ещё в начальной школе развить у

учащихся интерес к этому предмету, сделать его как можно более радостным и увлекательным.

Развитие познавательных интересов ребенка в процессе его обучения в младших классах - один из важнейших факторов успешности учения, причем не только в начальной, но и в основной школе. Все усилия педагога сформировать у детей какое-либо представление или понятие обречено на неуспех, если учеников не удалось заинтересовать предметом рассуждения.

Интерес как явление изучается рядом наук. В психолого-педагогических исследованиях познавательный интерес определяется как потребность ребёнка в знаниях, ориентирует его в окружающей действительности. Под влиянием познавательного интереса дети стараются найти новые стороны в предмете, привлекающем их внимание, пытаются установить глубокие связи и отношения между различными явлениями.

Интересы как таковые имеют универсальное значение в детской жизни, поскольку, по выражению Л.С. Выготского, лежат в основе всего культурного и психического развития ребенка: интерес отвечает за личностный способ включения в деятельность, который ориентирует ребенка на определенное, избирательное отношение к существующим обстоятельствам; интерес направляет познавательную деятельность детей.

Само слово «интерес», по одной из версий, происходит от латинского *interesse*, что означает «иметь важное значение». Интерес, возникающий в сознании, предшествует познанию объекта. Таким образом, интерес является не только внешним условием важности воспринимаемого, но и внутренним принципом отбора материала при восприятии.

Психолого-педагогическими исследованиями установлено, что без развития познавательного интереса развитие ребенка было бы серьезно нарушено. Взаимоотношения и функции мышления так обширны, что отсутствие аффективной поддержки со стороны интереса угрожает развитию интеллекта не в меньшей степени, чем разрушение тканей мозга, считает американский психолог, автор известных книг по развитию детей Глен Доман.

Отечественные психологи, соглашаясь с данным утверждением, подчеркивают, что интеллектуальная активность ребенка в целом направляется и подчеркивается интересом — именно он оказывает влияние на направленность внимания и мысли.

Физиологической основой познавательного интереса, по утверждению И.П. Павлова, является безусловный ориентировочный рефлекс. Однако интерес сам по себе как особое образование не существует.

Само содержание понятия «познавательный интерес» представляется исследователями по-разному: от целостных динамических тенденций, определяющих структуру реакций (Л.С. Выготский, В.А. Крутецкий), до избирательного отношения (А.Г. Ковалев, О.Н. Михайлов и др.) и мотива (Л.И. Божович, Н.Г. Морозова).

Теория дифференциальных эмоций определяет интерес как одну из фундаментальных эмоций, которая является доминирующим мотивационным состоянием в повседневной деятельности норм человека, одним из основных компонентов мотивации.

Несмотря на разные подходы к определению познавательного интереса, попытки определить его психологическую природу приводят исследователей к выводу, что это — интегральное образование личности, включающее в себя интеллектуальный, эмоциональный и волевой компоненты.

Под интеллектуальным компонентом подразумевается активность по отношению к источникам информации и возможным сферам деятельности, активное оперирование приобретенными знаниями и умению, под эмоциональным — положительное предпочтительное отношение к объектам и явлениям действительности, а также внешние эмоциональные реакции.

Периоды к выделению уровней интереса практически едины.

Рассматривает следующие ступени: любопытство, любознательность, познавательный интерес, теоретический интерес. Г.И. Щукина определяет их как последовательные стадии развития, особенность которых заключается в том, что один уровень не сменяет другой последовательно. Они сосуществуют, но для каждой возрастной ступени характерно свое соотношение этих условий.

При формировании интереса учитель должен руководствоваться основными правилами:

- необходимо постепенно переходить от естественных интересов к прививаемым;
- объект, предлагаемый детям для изучения, не должен быть для них совершенно новым;
- материал целесообразно располагать по центрам, «группировать его вокруг одного содержания» (Л.С. Выготский).

Любознательность и элементарный познавательный интерес не является врождёнными качествами, а любопытство само по себе есть не что иное, как реакция на новизну, и отличается большой рефлексивностью, чем любознательностью, а тем более — познавательный интерес. Однако миновать стадию любопытства в развитии интереса невозможно. Поскольку сформировать теоретический интерес у младших школьников проблематично, то правомерно поставить задачу введения их интереса на уровень элементарного познавательного. Для его побуждения и развития существенно значение имеет содержание знаний.

Одним из наиболее действенных средств, способных вызвать интерес к занятиям по русскому языку, является дидактическая игра. Цель игры — пробудить интерес к познанию, науке, книге, учению. В младшем школьном возрасте игра наряду с учением занимает важное место в развитии ребенка. При включении детей в ситуацию дидактической игры интерес к учебной

деятельности резко возрастает, изучаемый материал становится для них более доступным, работоспособность значительно повышается.

В игре ребенок с большим интересом и охотой выполняет то, что вне ее ему кажется очень трудным и неинтересным. Одним из первых об этом сказал практик — педагог В.А. Сухомлинский: «...Ребенок по своей природе — пытливый исследователь, открыватель мира. Так пусть перед ним открывается чудесный мир в живых красках, ярких и трепетных звуках, в сказке и игре, в собственном творчестве, в стремлении делать добро людям. Через сказку, фантазию, игру, через неповторимое детское творчество — верная дорога к сердцу ребенка...».

Дидактические игры — это разновидность игр с правилами, специально создаваемых педагогикой в целях обучения и воспитания детей. Игры направлены на решение конкретных задач обучения детей, но в то же время в них проявляется воспитательное и развивающее влияние игровой деятельности.

Необходимость использования дидактических игр как средства обучения детей в младшем школьном возрасте определяется рядом причин:

1. Игровая деятельность как ведущая не потеряла своего значения (об этом свидетельствует и тот факт, что дети приносят в школу игрушки).

Л.С. Выготский отмечал, что «в школьном возрасте игра не умирает, а проникает в отношение к действительности. Она имеет свое внутреннее продолжение в школьном обучении и труде». Отсюда следует, что опора на игровую деятельность, игровые формы и приёмы — это важный и наиболее адекватный путь попечения детей в учебную работу.

2. Освоение учебной деятельности, включение в нее детей идет медленно (многие дети вообще не знают, что такое «учиться»).

3. Имеются возрастные особенности детей, связанные с недостаточной устойчивостью и произвольностью внимания, преимущественно непроизвольным развитием памяти, преобладание наглядно-образного типа мышления (дидактические игры как раз способствуют развитию у детей психических процессов).

4. Недостаточно сформирована познавательная мотивация. Основная трудность в начальный период обучения заключается в том, что мотив, с которым ребенок приходит в школу, не связан с содержанием той деятельности, которую он должен выполнить в школе. Мотив и содержание учебной деятельности не соответствуют друг другу. Побуждать же к учению должно то содержание, которому ребёнок учит в школе. Существуют различные трудности адаптации при поступлении ребёнка в школу (освоение им новой роли — роли ученика, установление взаимоотношений со сверстниками и учителями).

Дидактическая игра во многом способствует преодолению указанных трудностей.

А.В. Запорожец, оценивая роль дидактической игры, подчеркивал: «Нам необходимо добиться того, чтобы дидактическая игра была не только формой усвоения знаний и умений, но и способствовала бы общему развитию ребёнка».

А.И. Сорокина выделяет следующие виды дидактических игр: игры-путешествия, игры-поручения, игры-предположения, игры-загадки, игры-беседы.

Игры – путешествия призваны усилить впечатление, обратить внимание детей на то, что находится рядом. Они обостряют наблюдательность, обличают преодоление трудностей. В этих играх используются многие способы раскрытия познавательного содержания в сочетании с игровой деятельностью: постановка задач, пояснение способов ее решения, поэтапное решение задач и т.д.

Игры – поручения по содержанию проще, а по продолжительности – короче. В основе их лежат действия с предметами, игрушками, словесные поручения.

Игры – предположения («что было бы, если...»). Перед детьми ставится задача и создается ситуация, которая требует осмысления последующего действия. При этом активизируется мыслительная деятельность детей, они учатся слушать друг друга.

Игры – загадки. В основе их лежит проверка знаний, находчивости. Разгадывание загадок развивает способность к анализу, обобщению, формирует умение рассуждать, делать выводы.

Игры – беседы. В основе их лежит общение. Основным является непосредственность переживаний, заинтересованность, доброжелательность. Такая игра предъявляет требования к активизации эмоциональных и мыслительных процессов. Она воспитывает умение слушать вопросы и ответы, сосредоточить внимание на содержании, дополнять сказанное, высказывать суждения. Познавательный материал для проведения этого вида игр должен даваться в оптимальном объеме, быть доступным и понятным, чтобы вызвать интерес детей. Познавательный материал определяется лексической темой, содержанием игры. Игра в свою очередь, должна соответствовать умственным возможностям детей.

Дидактическая игра имеет определенную структуру. Структура – это основные элементы, характеризующие игру как форму обучения и игровую деятельность одновременно. Выделяются следующие структурные составляющие дидактической игры:

1. дидактическая задача;
2. игровая задача;
3. игровые действия;
4. правила игры;
5. результат (подведение итогов).

Дидактическая задача определяется целью обучающего и воспитательного воздействия. Она формируется педагогом и отражает его обучающую

деятельность. Так, например, в ряде дидактических игр в соответствии с программными задачами соответствующих учебных предметов закрепляется умение составить из букв слова и т.д.

Игровая задача осуществляется детьми. Дидактическая задача в дидактической игре реализуется через игровую задачу. Она определяет игровые действия, становится задачей самого ребёнка. Самое главное дидактическая задача в игре преднамеренно замаскирована и представляет перед детьми в виде игрового замысла (задачи).

Игровые действия – основа игры. Чем разнообразнее игровые действия, тем интереснее для детей сама игра и тем успешнее решаются познавательные и игровые задачи. В разных играх игровые действия различны по их направленности и по отношению к играющим. Это, например, могут быть ролевые действия, отгадывание загадок, пространственные преобразования. Они связаны с игровым замыслом средствами реализации игрового замысла, но включают и действия, направленные на выполнение дидактической задачи.

Правила игры. Их содержание и направленность обусловлены общими задачами формирования личности ребенка, познавательным содержанием, игровыми задачами и игровыми действиями. Правила содержат нравственные требования к взаимоотношениям детей, к выполнению ими норм поведения. В дидактической игре правила являются заданными. С помощью правил педагог управляет игрой, процессами познавательной деятельности, поведением детей. Правила влияют и на решение дидактической задачи - незаметно ограничивают действия детей, направляют их внимание конкретной задачи учебного предмета.

Подведение итогов (результат) – проводится сразу по окончании игры. Это может быть подсчет очков; выявление детей, которые лучше выполнили игровое задание; определение команды - победительницы и т.д. Необходимо при этом отметить достижения каждого ребенка, подчеркнуть успехи отстающих детей.

При проведении игр необходимо сохранить все структурные элементы, поскольку с их помощью решаются дидактические задачи.

Рассмотрим дидактические игры, которые можно предложить детям на уроке русского языка в подготовительный период обучения грамоте.

1. «Телеграф»

Цель: обучение слоговому анализу слов.

Описание дидактической игры: педагог говорит: «Дети, сейчас мы с вами поиграем в телеграф, Я буду называть слова, а вы будите по очереди их передавать по телеграфу в другой город». Первые слова педагог произносит по слогам сам и сопровождает их шапками. Сначала детям дают двусложные слова, подбирая их по степени трудности (папа, мыло, окно). Затем постепенно вводят трехсложные и односложные слова (ма-ши-на, со-ро-ка, дверь), Только после такой предварительной работы можно давать детям самостоятельно придумывать слова, которые надо передавать по телеграфу.

2. «Угадай слово»

Цель: составление слов с определенным количеством слогов.

Описание дидактической игры: ученики сидят за столом. Педагог говорит: «Сейчас мы будем с вами отгадывать слова. Я вам не назову их, а только передам по телеграфу — отстучу, а вы должны подумать и сказать, какие это могут быть слова». Если же дети затрудняются назвать слово, педагог снова отпугивает слово и произносит его первый слог. Игра повторяется, но теперь педагог вызывает одного ученика. Вызванный должен угадать слово, которое ему отстучат, назвать его и отстучать. Когда дети усвоили игру, ведущим можно выбрать кого-нибудь из учащихся.

3. «Звуковое дерево»

Цель: дифференциация твердости и мягкости согласного звука [м] и [м'].

Описание дидактической игры: на трёх чудесных деревьях растут листья синего, зеленого и красного цвета (плакат с деревом, рисунок на доске и др.). Детям раздаются картинки. Ребёнок определяет первый звук и сообщает, где "растет" слово. Пример: слово "машина" на дереве с синими листьями, т.к. первый звук в слове согласный, твёрдый; слово "мебель" на дереве с зелёными листьями, т.к. первый звук в слове согласный, мягкий.

Примечание: можно усложнить задание, добавив красное дерево (слова начинаются с гласного звука).

Дидактическая игра – это сложное, многогранное явление. В дидактических играх происходит не только усвоение учебных знаний, умений и навыков, но и развиваются все психические процессы у детей, их эмоционально-волевая сфера, способности и умения.

Игра позволяет сделать учебный материал увлекательным, создать радостное рабочее настроение, поскольку положительные эмоции значительно облегчают процесс познания.

Игры формируют у младших школьников смекалку, сообразительность, находчивость; стимулирует волевые усилия - организованность, выдержку, умения соблюдать созданные правила, подчинять свои интересы интересам коллектива.

Литература

1. Газман, О.С. О понятии детской игры: Сб. Игра в педагогическом процессе. - Новосибирск, 1989г. С.
2. Дубова, Т.А. Дидактическая игра «Иду в гости» на уроках русского языка. Ж. «Начальная школа». № 11. 2001г.
3. Капустина, Н.Г. Познавательный интерес младших школьников. Ж. «Начальная школа полус до и после». № 2. 2005г.
4. Козлова, О.А. Роль современных дидактических игр в развитии познавательных интересов и способностей младших школьников. Ж. «Начальная школа». № 11. 2004г.
5. Степанова, О.А. Научно-методические подходы к использованию игры в педагогической работе с младшими школьниками. Ж. «Начальная школа полус до и после». № 8. 2003г.
6. Шмаков, С.А. «Игры для учащихся – феномен культуры» Москва, Новая школа. 1994г.

MUNDARIJA

1	Традиции Лермонтова в узбекской поэзии Кадырова О.Х., доцент Термезского государственного педагогического института, кандидат педагогических наук	4
2	Сурхон воҳаси тарихини ўрганишда ижтимоий муаммоларни таҳлил этишининг этногенезига оид масалалар хусусида Қабулов Э.А., Термиз иқтисодиёт ва сервис университети профессори, тарих фанлари доктори	6
3	Сифатли таълимга сифатли кадрлар ёрдамида эришилади Б.Имонов, педагогика фанлари номзоди, доцент, Термиз давлат педагогика институти Таълим сифатини назорат қилиш бўлими бошлиғи	8
4	Еще раз о роли источников в изучении истории педагогики: проблемы педагогического исследования исламской культуры и социально-педагогических явлений Кадыров К.Б., и/о профессора Термезского государственного педагогического института, доктор педагогических наук	13
5	Нутқ одоби сўзлашини маданиятининг асосидир Худойкулов Холмурод Жумаевич, Мирзо Улуғбек номидаги ЎЗМУ Педагогика ва умумий психология кафедраси профессори, педагогика фанлари доктори	16
6	Таълимда Инновацион педагогик технологияларни қўллашнинг муҳим йўналишлари Олимов Ширинбой Шарофович, Бухоро давлат университети “Педагогик таълим” факультети декани, п.ф.д., профессор	20
7	Расули акрамнинг шахсияти ва ҳадислари гарб олимлари нигоҳида Асроридин Самиев Сайфидинович, Термиз давлат педагогика институти, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент	23
8	Дуал таълим шароитида кадрлар тайёрлашнинг Россия Федерацияси тажрибаси мисолида Турамуратов Улуғбек Уроқович, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в/б. Термиз ДПИ Педагогика кафедраси мудири	27

1-SHO'BA.

BO'LAJAK O'QITUVCHILAR O'QUV TAJRIBASIDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISHNING INNOVATSION TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI

9	Boshlang'ich sinf savod o'rgatish darslarida mustaqil ishlarning ahamiyati Shabbazova D.R., Termiz davlat pedagogika instituti dotsenti v/b, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)	33
10	Бошлангич синф ўқувчиларини экология билан таништиришда моделлаштириш технологиясининг ўрни ва аҳамияти Авазов Ш., Низомий номидаги ТДПУ профессори. Омонов Р.Ш., Термиз давлат педагогика институти ўқитувчиси	37
11	Значение перевода в изучении русского как иностранного Базарова Х.О., старший преподаватель Термезского государственного педагогического института	41
12	Tafakkur turlari, xususiyatlari va rivojlanish jarayoni Mardonov E.X., Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi	44
13	O'qitishda ta'limiy metodlarni muvofiqlashtirishning ilmiy-nazariy asoslari Oromiddinova Dilnora Faxriddin qizi, Termiz davlat universiteti Pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya yo'nalishi magistranti	47
14	O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarda konflikt muammosi Normeliyeva Nasiba Bohodir qizi, Termiz davlat pedagogika instituti, pedagogika psixologiya mutaxassisligi magistranti	51
15	Boshlang'ich sinf o'quvchilarning salbiy kechinmalarini bartaraf etishda art-terapiya turlarini qo'llash Qayumova Samigul Zokir qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti	54
16	Bilimlarni o'zlashtirishning yoshga xos xususiyatlari Turdiyeva Munira Eshbo'ri qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti	57
17	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ta'lim tayyorgarligi va ta'limdagi o'rnini takomillashtirish Mustarova Dildora Eshmamatovna, Termiz davlat pedagogika instituti magistranti	59
18	Talabalarning chizmachilik va chizma geometriya fanidan bilish faoliyatini faollashtirish	64

	<i>L.X.Abduraximov, TerDPI Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrası dotsenti. Abduraximova M.L., Bandixon tumani, 17-sonli MFCHO'I maktabi o'qituvchisi</i>	
19	<i>O'qituvchilarida pedagogik kompetentlikni shakllantirish</i> <i>Jovliyeva Gulira`no G`afurovna, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) magistranti</i>	70
20	<i>Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish va o'quvchilarning bilim savodxonligini oshirish</i> <i>Almanova Dilafruz Tojinorovna, Termiz davlat Pedagogika instituti Ta'lim tarbiya nazariyasi (Boshlang'ich ta'lim) magistranti</i>	71
21	<i>O'qituvchilarni pedagogik-psixologik o'rganish pedagogik muammo sifatida</i> <i>Xo'shboqova Oysuluv, Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim mutaxassisligi magistranti</i>	73
22	<i>Psychological factors in improving lesson efficiency in primary grades</i> <i>Akmalova Gulhayo Faxriddin qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang'ich ta'lim), magistranti</i>	78
23	<i>Yoshlar ma'naviy dunyoqarashining shakllanishida axborot informatsion texnologiyalarining o'rni</i> <i>Abdulkhakimova Fotima, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti</i>	81
24	<i>Bo'lajak pedagoglarning kasbiy layoqatini rivojlantirishda sharq va g'arb mutaffakkirlarining qarashlari.</i> <i>Boyto'rayeva Dilafruz Nursagat qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti</i>	83
25	<i>Boshlang'ich sinf o'quvchilarini "tarbiya" darslarida kreativ fikrlashlarini shakllantirishning usul va vositalariga nazariy yondashuv</i> <i>Djumayeva Dildora, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti</i>	85
26	<i>Innovatsion yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirish.</i> <i>Mamatkobilova Shodiya, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti</i>	86
27	<i>Talabalarda mustaqil ta'lim jarayonida ishlash ko'nikmalarini shakllantirish</i> <i>Choriyeva Hulkar Bahodir qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi magistranti</i>	89

28	Boshlang'ich sinflarda adabiy ta'limining umumnazariy masalalari va o'quvchilarda intellektual anglash malakalarini shakllantirish Norliyev Abror, Termiz davlat universiteti magistranti	91
29	Imkoniyati cheklangan boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim berishda o'qituvchining kasbiy-pedagogik mahoratining tutgan o'rni Salimova Ganjina Salomovna, Termiz davlat pedagogika instituti magistranti	95
30	Zamonaviy ta'lim muhitida zamonaviy o'qituvchining kasbiy kompetentlik tuzilishidagi pedagogik mahoratlari Sharapova Nigora Amonovna, Buxoro muhandislik-texnologiya instituti	97
31	Нақшбанлия тариқатида комил инсон зояси Махбуба Аслановна Халмухамедова, Чирчиқ давлат педагогика университети ўқитувчиси	99
32	Физикадан лаборатория машгулотларида талаба назарий билими, амалий куникма, малака ва компетенцияларини баҳолаш Бутонов Жахонгир Рузиқулович, Чирчиқ давлат педагогика университети ўқитувчиси	101
33	Yoshlarni kasbiy-pedagogik faoliyatga qiziqtirishda interfaol texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi Samiyeva Shaxnoz Xikmatovna, Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasi dotsenti	103
34	Maktab yoshidagi bolalarning boshlang'ich iqtisodiy tafakkurini takomillashtirishning ayrim masalalari Sayidova Muxtaram Xamidullayevna, Chirchiq davlat pedagogika universiteti Texnologik ta'lim kafedrasi o'qituvchisi	106
35	Boshqa ta'limda innovatsiya klaster - fanlararo integratsiya va uzluksizlikning kafolati Raxmonova Dilfuza Maxmudovna, Buxoro davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi. Muratova Sabina Maqsudovna, Pedagogik ta'lim fakulteti talabasi	109
36	Bo'lajak biologiya o'qituvchilarini innovasion faoliyatga tayyorlashda integrativ yondashuv Ro'ziyeva Gulsara Temirqulovna, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Tibbiyot va tabiiy fanlar kafedrasi assistent o'qituvchisi	111
37	Педагогик таълимда Инновацион кластер лойиҳасини жорий этиши Байметов Мухамматали Мехриддинович, ЧДПУ ўқитувчиси. Рустамова Фарангис Комолжон қизи, ЧДПУ талабаси	113
38	Талабаларида таянч, касбий ва махсус компетенцияларни ривожлантириши	115

	Мухаммадиев Қаҳромон Содиқович, Чирчиқ давлат педагогика университети технологик таълим кафедраси катта ўқитувчиси	
39	Музыка сабагында мектеп жасына дейінгі балалардың ырғақтық сезімін арнайы жаттыгулар арқылы дамыту. Төлбасы Балжан Мұратқызы, МС 19-1к топ студенті - Жетекшісі: п.ғ.к.,доцент. Арипбаева Л.Ш.	118
40	БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МУЗЫКА САБАҒЫНДА КРЕАТИВТІ ОЙЛАУ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ДАМУ (3 –СЫНЫП) МС 19-1к топ студенті - Таишкенбай Жаңыл Жарқынбекқызы Жетекшісі: п.ғ.к.,доцент Арипбаева Л.Ш.	119
41	Музыкалық шығарманың змұнына удамұғалімнің сөйлеу мәдениетін қалыптастыру Серікбай Нұрлыайым Хамитқызы, МС 19-1к топ студенті Арипбаева Л.Ш Жетекшісі: п.ғ.к., доцент	121
42	Музыка сабагында бастауыш мектеп жасындагы балалардың музыкалық стилін дамыту Орынбасар Жаңылай Джангельдықызы, МС 19-1к топ студенті - Жетекшісі: п.ғ.к.,доцент Арипбаева Л.Ш	124
43	Бастауыш мектепке мультимедиялық технологияны музыкаға деген қызыгушылықты арттыру құралы ретінде пайдалану мәселесі Бақтыбай Ляззат Жүнісқызы, МС 19-1к топ студенті - Жетекшісі: п.ғ.к.,доцент Арипбаева Л.Ш	125
44	Музыкалық білім берудегі стильдеу әдістері мен жолдарын зерттеу (оңтүстік қазақстан композиторларының музыкалық шығармалары негізінде) Бекеева Балжан Құдіретқызы, МС 19-1к топ студенті - Жетекшісі: п.ғ.к.,доцент Арипбаева Л.Ш	127
45	5-6 сынып оқушыларының интонациялық есту қабілетін дамыту арқылы вокалды орындаушылық әдістерін жетілдіру Құрал Бағдаулет Қанатұлы, МС 19-1к топ студенті - Жетекшісі: п.ғ.к.,доцент Арипбаева Л.Ш	129
46	Подготовка будущих педагогов к инклюзивной работе с детьми с ЗПР с применением дистанционных образовательных технологий Лапп Елена Александровна, доцент кафедры специальной педагогики и психологии ФГБОУ ВО «Волгоградский государственный социально-педагогический университет», кандидат педагогических наук, доцент	131
47	Teaching profession and it creating today's opportunities Yakubova Umida Sharifovna, teacher of the Pedagogical Department of Termiz State Pedagogical Institute. Ismailova	134

	Gulmira Erkin qizi, student of the Preschool Education Faculty of Termiz State Pedagogical Institute	
48	“Таълим сифати” тушунчасининг ривожланиш тарихи Бозоров Зокир Юлдош ўғли, Термиз давлат педагогика институти ўқитувчиси	137
49	Бошланғич синф ўқувчиларида ижодкорлик қobiliяти ва уни шакллантириш йўллари Хамидов Жамшид Абдисамиевич, Чирчиқ давлат педагогика университети катта ўқитувчиси	140
50	Талабаларни бадиий фикрлашини ривожлантиришнинг инновацион ечими Саидхбор Собитович Булатов, Низомий номидаги ТДПУ профессори, педагогика фанлари доктори.	142
51	Bo'lajak ijtimoiy pedagoglarning ijtimoiy pedagogik kompetentligini shakllantirish Yakubova Umida Sharifovna, Pedagogika kafedrasi o'qituvchisi. Xusanova Dinara Erkin qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim fakulteti talabasi	146
52	Importance of pedagogical and psychological competence Utebaev Tajibay Tileumuratovich, DSc., professor, Department of General Pedagogy and Psychology Nukus state pedagogical institute. Sarsenbaev Ramazan Jangabay uli, PhD student, Department of Pedagogy Nukus state pedagogical instituti	148
53	Actual problems of improving pedagogical competency in higher education Sarsenbaeva Zoya Jangabay qizi, PhD student, Nukus state pedagogical institute	151
54	Zamonaviy ta'lim sharoitida kimyo fanini o'qitishda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish Sarimova Dildora Soataliyevna, TVPYMO'MM Aniq va tabiiy fanlar metodikasi kafedrasi mudiri, p.f.f.d., PhD	156
55	Talabalar mediasavodxonligini oshirishning ayrim zamonaviy masalalari Sapayev Valisher Odilbek o'g'li, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti	159
56	Modern trends in the organization of the educational process in higher education institutions Samiyeva Shakhnoz Hikmatovna, Associate Professor of the Department of Pedagogy of Bukhara State University. Artikova Karomat Kamoldjonovna, Teacher of the Termez state pedagogical instituti	161
57	Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy tarbiya samaradorligini oshirishning zamonaviy mexanizmlari	164

	Saidova Yulduz Zamon qizi, Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti	
58	Bo'lajak o'qituvchilar fizika fanini o'zlashtirishda individual ta'limini loyihalashtirish metodikasi Raxmonov Mufazzalshoh Alisher o'g'li, Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi	166
59	Maktabda ta'lim sifatini oshirishning ayrim dolzarb masalalari Raxmanov Raxmanbergan Abdullayevich, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi	168
56	Bo'lajak pedagoglarda tayanch ma'naviy kompetensiyalarni rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari Norboyeva Sarvinoz Mengaliyevna, Termiz davlat universiteti (DSc) doktoranti	170
61	Ўқитувчиларнинг аупедагогик компетентлиги тузилмаси ва унинг ўзига хос хусусиятлари Парпиева Малика Моминовна, Чирчиқ давлат педагогика университети Технологик таълим кафедраси в/б доценти, PhD	173
62	O'qituvchilarda kreativ sifatlarni rivojlantirishning kommunikativ metodlari Nazarova Zarrina Allaberdiyevna, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrasi katta o'qituvchisi	176
63	Bo'lajak pedagogda kasbiy refleksiyaning rivojlantirishning psixologik shartlari To'raxonova Mohinur Abdunazar qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi	179
64	Ijodkor o'qituvchi tassavvurida zamonaviy ta'lim Naratova Gulnora Tojiyevna, Surxondaryo viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi katta o'qituvchisi	181
65	Pedagogik ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik mahoratini rivojlantirish texnologiyalari Janbayeva Marjan Smatillayevna, Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi	183
66	Bo'lajak ijtimoiy pedagogning faoliyatini takomillashtirish Xurramova Muxlisa, Maktabgacha ta'lim fakulteti Maktabgacha ta'lim psixologiyasi va pedagogikasi yonalishi talabasi	185
67	Tasviriy san'at o'qitish metodikasi»dan topshiriqlarni baxolash Sadatov Chori Xolmurodovich, Termiz davlat pedagogika instituti Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrasi mudiri, dotsent	188
68	Boshlang'ich sinf o'qituvchilari duch keladigan muammoga metodik yechim Kuchkinov Abdumalik Yuldashovich, Chirchiq davlat pedagogika universiteti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). Akbarova	191

	<i>Madina Baxtiyor qizi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Boshlang'ich ta'lim fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi</i>	
69	Asosiy ta'lim kompetentlari tizimi <i>Saydaliyev Elyor Ismoilovich, Chirchiq Davlat Pedagogika universiteti va Belarus Respublikasi A.A. Kuleshov nomidagi Mogilev Davlat universiteti bilan hamkorlik qo'shma dastur bo'yicha magistratura "Pedagogika va psixologiya" yo'nalishi talabasi</i>	193
70	Pedagogning kasbiy kompetentligi <i>Xamrakulova Marg'uba Muxammadovna, Chirchiq Davlat Pedagogika universiteti va Belarus` Respublikasi A.A. Kuleshov nomidagi Mogilev Davlat universiteti bilan hamkorlik qo'shma dastur bo'yicha magistratura "Pedagogika va psixologiya" yo'nalishi talabasi</i>	196
71	Bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda rivojlantiruvchi ta'lim modeli asosida o'qitish <i>Yuldasheva Inobat Ashuraliyevna, Ipak yo'li innovatsiyalar universiteti katta o'qituvchisi</i>	198
72	Pedagogik texnologiyada qo'llaniladigan usul va vositalar <i>Tursoatova Muxlisa Anvar qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim fakulteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi</i>	200
73	Ilmiy-tadqiqotchilar faoliyatida ijodiy muhitining o'rni <i>Bekmuradova Gulnoza Maxmudovna, Paralimpiya sport turlari bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash instituti Bo'limi boshlig'i, institut ilmiy kotibi</i>	202
74	Establishing a continuous system of identifying talented students and training highly qualified personnel <i>Kurbanova Gullola Bakhramovna, Senior Lecturer, Department of Pedagogy, Gulistan State University</i>	204
75	Олий ўқув юртлири факультетларида таълим сифати назоратини ташкил этиши <i>Курбанов Баҳром, п.ф.н., Гулистон давлат университети доцент</i>	207
76	Boshqa ta'limda innovatsiya klaster - fanlararo integratsiya va uzluksizlikning kafolati <i>Raxmonova Dilfuza Maxmudovna, Buxoro davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi, Muratova Sabina Maqsudovna, Pedagogik ta'lim fakulteti talabasi</i>	212
77	Informatika va axborot texnologiyalari darslarida elektron ta'lim resurslaridan foydalanish metodikasi <i>Egamqulov Sherzod Anorboyevich, Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi</i>	214
78	Globallashuv jarayonida oilada ota-ona va farzandlar munosabatlari va milliy qadriyatlarni rivojlantirish	218

	<i>Kadirova Lola Odilbekovna, Farg'ona shaxar xokimligi bolalarni ximoya qilish shu'basi mudiri</i>	
79	Global axborot muhitida a.navoiy ijodiy merosining yosh avlod tarbiyasidagi o'rni <i>Xolikova Guljamol Xoshimovna, Farg'ona shaxar 35-o'rta talim maktabi, Ona tili va adabiyot o'qituvchisi</i>	222
80	Проектно-исследовательская деятельность студентов на платформе взаимодействия школа-вуз <i>Буркова Любовь Леонидовна, кандидат педагогических наук, доцент кафедры предметной и профессиональной подготовки педагога Адыгейского государственного университета, г. Майкоп, Россия</i>	224
81	Ўодиса ва жараёнларни текиширишда математик моделлаштириш босқичлари <i>Мирзакаримова Наргиза Хомидовна, Фаргона шаҳар 35-ўрта таълим мактаби математика фани ўқитувчиси</i>	228
82	Оиланинг маҳалла ва таълим муассасалари билан ҳамкорлигини кучайтириш концептуал муаммолари. <i>Зулфия Расулова, Термиз давлат Педагогика институти Педагогика кафедраси ўқитувчиси</i>	230
83	Boshlang'ich va katta sinflarda matematika fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'rni va ahamiyati <i>Qo'shoqova Nargis Baxramovna, Termiz davlat pedagogika instituti talabasi</i>	232

2-SHO'BA.

INNOVATSION TA'LIMDA MILLIY TARBIYAGA BO'LGAN INTEGRATSION MUNOSABATLAR TAHLILI

84	Халқ педагогикаси манбаларининг миллий тарбия тизимини такомиллаштиришдаги ўрни <i>Бозорова М.Қ., Термиз давлат университети Педагогика ва ижтимоий иш кафедраси мудири, педагогика фанлари номзоди, доцент</i>	236
85	Классификация мотивов учения <i>Норбошева М.А., Заведующий кафедрой Психологии Термезского государственного педагогического института, кандидат психологических наук, доцент</i>	244
86	Таълим муассасаларида дуал таълим тизими <i>Турамуратов У.У., Термиз давлат педагогика институти доценти в/б, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)</i>	247
87	Создание креативный профессионального развития педагога	251

	<i>Назарова З.А., старший преподаватель Термезского государственного педагогического института</i>	
88	<i>Бошлангич таълимда фанлараро интеграцияни такомиллаштириш методикаси</i> <i>Норбўтаев Х.Б., Термиз давлат педагогика институти профессори в/б., педагогика фанлари доктори</i>	253
89	<i>Психологический анализ в творчестве Аль-Хакима ат-Термези</i> <i>Кадырова А.Б., и/о доцента Термезкого государственного университета, кандидат психологических наук (PhD)</i>	257
90	<i>Бошлангич синф ўқувчиларининг экологик таълимида моделлаштириш технологиясидан фойдаланиш</i> <i>Омонов Р.Ш., Термиз педагогика институти ўқитувчиси</i>	261
91	<i>Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kompetentlikni shakllantirish mezonlari</i> <i>Abdullayeva O'g'ilshod Jovliyevna, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya yo'nalishi magistranti</i>	266
92	<i>Ta'lim jarayonida o'qitishning zamonaviy didaktik vositalari tizimini takomillashtirish imkoniyatlari</i> <i>Jalilova Mavjuda Mengliyevna, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya yo'nalishi magistranti</i>	269
93	<i>Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining darsdan tashqari mashg'ulotlarda integratsiyasi va innovatsiyasi vositasida o'quvchilarda ekologik madaniyatni tarbiyalash shakllantirish.</i> <i>Yadgarova Xolida Ismoilovna, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya yo'nalishi magistranti</i>	272
94	<i>Maktabda va oilada mehnat tarbiyasini rivojlantirish orqali tadbirkorlik motivatsiyasini shakllantirish</i> <i>Jo'rayeva Nargiza Zokir qizi, Termiz davlat universiteti Pedagogika instituti magistranti</i>	278
95	<i>Qadriyatlar nazariyalari asosida o'quvchilarni ma'naviy axloqiy tarbiyalashning falsafiy tarixiy tahlili.</i> <i>Kamolova Gulruh Abdug'ofur qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya yo'nalishi magistranti</i>	282
96	<i>Ota-onalarning (mtt)da pedagogik-psixologik savodxonligini oshirish texnologiyalari</i> <i>Ramatjonova Gulmira Baxrom qizi, TerDPI Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti</i>	285
97	<i>“Tasviriy san’at darslarida o’quvchilar ijodiy faolligini takomillashtirish texnologiyalari”</i> <i>Sadatov Ch.X., Termiz davlat pedagogika instituti Tasviriy san’at va muhandislik kafedrasida mudiri, dotsent</i>	288
98	<i>Alifbo darslarini o'qitishda interfaol metodlar</i>	291

	Nasriddinova Nilufar Shuxrat qizi, Termiz davlat pedagogika instituti magistranti	
99	Boshlang'ich sinflarda ona tili fanidan integratsiyalashtirilgan usulda dars ishlanmalarini tuzish ko'nikmasini takomillashtirish Ziyoqulova Zilola Shuhrat qizi, Termiz davlat Pedagogika instituti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) magistranti	294
100	Conduct of pirls research in our country Boymatova Nazokat, graduate student of Termiz State Pedagogical Institute, majoring in theory and history of pedagogy	299
101	So'fi Olloyor asarlarining yosh avlodni ma'naviy va axloqiy tarbiyalashdagi o'rni va ahamiyati Muminova Guljahon Normat qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti	303
102	Boshlang'ich ta'lim o'quvchilariga etnoekologik madaniyatini shakllantirishning pedagogik aspektlari Odilova Mavluda, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti	308
103	Yangi Renesans sharoitida milliy tarbiya tizimini takomillashtirishning asosiy tamoyillari Ramozonova Mazgul, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti	313
104	Xalq pedagogikasi vositasida o'quvchilarda axloqiy tarbiyani shakllantirish Xudoyberdiyeva Shoir, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti	317
105	Ona tili va o'qish savodxonligi darslariga integrativ yondashuvning hozirgi holati Nortajova Zaxro Alisherovna, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) magistranti	319
106	Yangi darsliklar- yangicha yondashuv Sharofova Nilufar Ilhom qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) magistranti	321
107	Талабаларда шахсий-креатив компетенцияни ривожлантириш асослари Алаудинова Шабнам Рустам қизи, Термиз давлат педагогика институти магистранти	323
108	Инновацион таълим технологияларини қўллашда хорижий таърибалардан фойдаланишнинг педагогик жиҳатлари Рашидова Нодира Абдулло қизи, Термиз давлат педагогика институти магистранти	327

109	Бошлангич синф ўқувчиларини синф ва синфдан ташқари машғулотлар жараёнида технологияга кизиқишини шакллантириш методлари. Хушбокова Н., Термиз давлат педагогика институти магистранти	332
110	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematika darslarida kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirish Xoliqberdiyeva Durdona Xayitovna, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim tarbiya nazariyasi (Boshlang'ich ta'lim) magistranti	334
111	Effects of using innovative technologies in education of primary class students Khurramova Gulnoza Sh., Termiz State Pedagogical Institute Theory and methodology of education (primary education) 2nd stage graduate student	338
112	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish usul, metod va shakllari. Xujamurodova Xosiyat Panjiyevna, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi magistranti	341
113	Ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning innovatsion masalalari Mamatqulova Sabohat Abdurahmonovna, Termiz davlat pedagogika instituti, Pedagogika nazariyasi va tarixi(faoliyat turlari bo'yicha) yo'nalishi magistranti	344
114	Корхона ва таълим муассасалари интеграциялашув жараёнларини такомиллаштириш Абдалова С.Р., Чирчиқ давлат педагогика университети доценти, п.ф.н.	347
115	Бошлангич синфларда интеграциялашган дарсларни ташкил этишининг улубий асослари Нарматова Гулнора, Сурхондарё вилояти педагогларини янги методикаларга ўргатиш миллий маркази катта ўқитувчиси	349
116	Ўқитувчиларнинг узлуксиз касбий ривожланишида ўзлаштирилган Инновацион билимлардан амалиётда фойдаланиш шакл ва методари Сатторова Дилиода Джавлиевна, Термиз давлат педагогика институти Педагогика кафедраси катта ўқитувчиси	353
117	Инновация в педагогике Имамкулов Расул Рахмонович, кандидат педагогических наук и.о. доцента кафедры Педагогике и социальной работы Термезского государственного университета. Ахмедова Дилрабо Абдуллаевна, преподаватель кафедры Начальное образование, факультета Социальные науки Термезского государственного университета	356

118	<i>O'quvchilarda sanogen fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish pedagogik muammo sifatida</i> <i>Eshquvvatov Ilhom Sa'dulla o'g'li, TerDU Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrası o'qituvchisi</i>	360
119	<i>Innovatsion ta'limda pedagog obrazi va imijining milliy tarbiyadagi integrativ tushunchalari va qarashlari</i> <i>Do'rmanova Dilafró'z O'tkirjon qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi (faoliyat turlari bo'yicha) yo'nalishi magistranti</i>	363
120	<i>Ekologik kompetentligini steam yondashuv asosida takomillashtirish texnologiyalari</i> <i>Tilavova Sayora Bekmuratovna, Chirchiq davlat pedagogika universiteti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası erkin izlanuvchisi</i>	366
121	<i>Abdulla Avloniyning "Turkiy Guliston yohud axloq" asarida ma'aaviy axloqiy tarbiya masalalari</i> <i>Norboyeva S.M., Termiz davlat universiteti doktoranti (DSc)</i>	370
122	<i>Eng qadimgi davrdan toki o'rta asr olimlarining ta'lim va tarbiya to'g'risidagi qarashlari</i> <i>Toshtemirova Munisa Rashid qizi, Termiz davlat pedagogika insituti Pedagogika yo'nalishi talabasi</i>	373
123	<i>Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchisining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari va modeli</i> <i>Turayev Doniyor Amirovich, Termiz davlat pedagogika instituti Tehnologik ta'lim kafedrası o'qituvchisi</i>	375
123	<i>Ijtimoiy nizolarning mazmun mohiyati va yuzaga kelish sabablari</i> <i>Rahmonova Nilufar Najmiddin qizi Termiz davlat pedagogika instituti magistranti</i>	378
124	<i>Texnologiya faniga oid o'qish va o'qitish hamda tarbiya jarayoniga yo'naltirilgan pedagogik qobiliyatlar</i> <i>Dusyarov Xudoymirod Chorshanbiyevich, Termiz davlat pedagogika instituti Texnologik ta'lim kafedrası mudiri, dotsent.</i>	382
125	<i>Texnologiya mashg'ulotlaridagi ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligi</i> <i>Dusyarov Xudoymirod Chorshanbiyevich, Termiz davlat pedagogika instituti Texnologik ta'lim kafedrası mudiri, dotsent. Xaitmurodova Mohigul, talaba</i>	384
126	<i>Sinfdan tashqari o'qish darslarida xalq og'zaki ijodi namunalari o'rgatish texnologiyalari</i> <i>Abduraximova Muhabbat Allaevna, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti</i>	387
127	<i>Differensial tenglamalarni qator yordamida yechish</i>	388

	<i>Chorshanbiyev G'iyosiddin, Termiz davlat universiteti magistranti</i>	
128	<i>O'zbek milliy kashtachilik markazlari</i> <i>Olimova Dilnoza Murodullo qizi, Termiz davlat universiteti Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasida tayanch doktoranti</i>	390
129	<i>Konfliktlarni bartaraf etishda oila mahalla va ta'lim muassasasining o'rni</i> <i>Avliyaqulov Tolib Xolmurodovich, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti katta o'qituvchisi, PhD, dotsent v/b</i>	393
130	<i>"Globallashuv jarayonida tarbiyaning istiqbolli masalalari va vazifalari"</i> <i>Qudratova Manija, Termiz davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishining talabasi</i>	398
131	<i>11-13 yoshli futbolchilarning texnik mahoratini oshirishda maxsus tanlab olingan harakatli o'yinlardan foydalanishning ahamiyati</i> <i>Dusyarov Salimjon Xudaymuratovich, Termiz davlat universiteti "Sport boshqaruvi" kafedrasida o'qituvchisi</i>	400
132	<i>Umumta'lim maktablarida ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarni kasb-hunarga yo'llash ishlarini tashkil qilish</i> <i>Safarova O'raloy Faxriddin qizi, Termiz davlat Pedagogika instituti Pedagogika va san'at fakulteti Pedagogika yo'nalishi talabasi</i>	404
133	<i>Oliy ta'lim muassasalari talabalarida pedagogik tafakkurni shakllantirish bosqichlari</i> <i>Shaydullayeva Kamola Shapulatovna, Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi</i>	407
134	<i>Akbarshohning san'atga bo'lgan e'tibori</i> <i>Ochilov Ulug'bek Musurmonqulovich, Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi</i>	409
135	<i>G'ijjak bas cholg'usining cholg'u ijrochiligidagi o'rni</i> <i>Choriyev Bekzod Bahrom o'g'li, Termiz davlat universiteti Musiqa ta'limi kafedrasida o'qituvchisi</i>	415
136	<i>Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tarixiy shaxslarning timsollarini gavdalandirishning nazariy-uslubiy asoslari</i> <i>Ergashaliyeva Ma'sumaxon Ulug'bek qizi, Namangan davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi</i>	416
137	<i>Fortepiano uchun yaratilgan badiiy obrazga ega asarlarda tovush ustida ishlash metodlari</i> <i>Xolmatov Sherzod Xushbekovich, Termiz davlat universiteti Milliy libos va san'at fakulteti Musiqa ta'limi kafedrasida o'qituvchisi</i>	419
138	<i>O'quvchilarni musiqa madaniyati faniga qiziqitirishda milliy cholg'u asboblarning o'rni</i> <i>Jo'rayev Azamat Yusuf o'g'li, Termiz davlat universiteti Musiqa ta'limi kafedrasida "Cholg'u ijrochiligi" talabasi</i>	422
139	<i>Metaforaning tilshunoslikda namoyon bo'lishi va uning ilmiy-</i>	424

	nazariy asoslari Karimov Abduvali Jo'rayevich, Termiz davlat universiteti magistranti	
140	Musiqani tinglash jarayonida ingliz tili harf birikmalarini orfografiyasi va orfoepikasidagi muammolar Nazarova Sabrina, Termiz davlat pedagogika instituti magistri	426
141	Yosh kompozitorlar asarlarida inovatsialar badiiy va estetik qarashlari Farhodjon Nazarov, Termiz davlat universiteti o'qituvchisi	430
142	O'zbekistonda ta'lim islohotlari Soat Oybek Erkin o'g'li, TerDPI o'qituvchisi, Ravshanov Eshmurod TerDPI talabasi	433
143	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'z- o'zini bosharish ko'nikmalarini shakllantirish Umarova Zuxra Abdiraxmonovna, Toshkent kimyo Xalqaro universiteti, Boshlang'ich ta'lim metodikasi bo'limi magistratura talabasi	435
144	Qadimgi davr musiqa cholg'ularining paydo bo'lishi Nazarov Xolmurod Abdujafforovich, Termiz davlat universiteti "Musiqa ta'limi" kafedrasida o'qituvchisi	437
145	Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy qilish sharoitida samarali boshqaruv tamoyillari Xudoyshukurov Dilshod Abdusalomovich, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi yo'nalishi magistranti	439
146	Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning maktab ta'limi jarayoniga moslashuvda o'qituvchining ta'siri. Sodiqova Iqbolxon Xasanovna, Farqona shahar 35-umumiy orta ta'lim maktabi boshlang'ich sinf o'qituvchisi	441
147	Замонавий таълим технологиялари ёрдамида миллий дунёқарашни ривожлантириш механизмлари Кадилова Х.А., ЧДПУ "Умумий педагогика" кафедраси в.б.доценти	443
148	Таълим технологиясининг Инновацион модели Ў.Н.Султонова, Термиз муҳандислик-технология институти, педагогика фанлари доктори, профессор	444
149	Бошлангич таълимга бошлангич синф ўқувчиларининг билиш фаолиятларини фаоллаштириш тажрибасидан Бабамуратов Икром Давлатович, Термиз давлат университети Ижтимоий фанлар факултети "Педагогика ва ижтимоий иш" кафедраси ўқитувчиси	449
150	Психолого-педагогические условия формирования готовности педагогов к реализации Инновационной образовательной деятельности	452

	<i>Панеш Бэла Хамзетовна, кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой педагогики и педагогических технологий Адыгейского государственного университета, г. Майкоп, Россия</i>	
151	Magistrlik dasturini o'zlashtirish jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy shakllanishini takomillashtirish <i>Xakunova Fotimet Pshimafovna, pedagogika fanlari doktori, professor, Adigeya davlat universiteti</i>	456
152	Формирование духовно-нравственных ценностей обучающихся в процессе лексической работы на уроках русского языка <i>Уракова Фатима Каплановна, доктор педагогических наук, профессор кафедры Предметной и профессиональной подготовки педагога ФГБОУ ВО «Адыгейский государственный университет», г. Майкоп (Россия)</i>	459
153	Bolalarni ma'naviy va jismoniy rivojlanishida O'zbekiston Respublikasining "Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida"gi qonunining o'rni va ahamiyati <i>G'ofurova Muhabbatxon Islomovna, Farg'ona viloyati Farg'ona shahar 5-umumiy o'rta ta'lim maktabi ijodiy -madaniy masalalar bo'yicha targ'ibotchi</i>	462
154	Аудиториядан ташиқари машгулотларда "smart teacher" технологияси ва ундан фойдаланиш методикаси <i>А.А.Алламуродов, Термиз давлат педагогика институти ўқитувчиси</i>	464
155	Ekologik xavfsizlik ekologik madaniyatning ajralmas tarkibiy qismi sifatida <i>Lobar Abdimannabovna Muxtarova, Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasi mudiri, p.f.f.d., dotsent v.b</i>	470
156	"Саодди Искандарий"да Муғанний таъриф <i>Муртазаев Бобир Бабаазарович, Термиз давлат педагогика институтимусиқа таълими кафедраси ўқитувчиси. Муртазаев Хабиб Бобирович, Термиз давлат педагогика институти музиқа таълими талабаси</i>	475
157	Abdurauf Fitratning " Oila " asarida tarbiyaning yoritilishi <i>Bo'riyeva Muxlisa To'yli qizi, Termiz Davlat pedagogika instituti Pedagogika yo'nalishi talabasi</i>	477
158	Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarida kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning innovatsion metodlari <i>Gadaymuratov Shuhrat Mamayusupovich, Termiz davlat universitetining pedagogika instituti Tenologik ta'lim kafedrasi o'qituvchisi</i>	479

159	<i>Texnologiya fani o'qituvchisini axborot olishga oid kasbiy kompetentligini rivojlantirish</i> <i>Kucharov Sardorbek Akmalovich, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va san'at fakulteti Texnologik ta'lim kafedrasida o'qituvchisi</i>	481
160	<i>O'zbekistondagi ta'lim muassasalarda elektron ta'lim uchun axborot tizimlarini qurish</i> <i>Hasanov Boymuhammad Komil o'g'li, Termiz davlat universiteti Axborot texnologiyalari fakulteti Amaliy matematika (sohalar bo'yicha) magistranti</i>	483
161	<i>Элементы занимательности на уроках русского языка</i> <i>Азиза Хайиткулова, учитель школы № 35 Шерабадского района. Сурхандарьинская область</i>	485
162	<i>Расширяя словарный запас о продуктивных методах изучения русского языка</i> <i>Шаринов Усмон, преподаватель Термиз ГПИ Сурхандарьинская область</i>	487
163	<i>O'zbek folklori vositasida milliy va ma'naviy tarbiyani shakllantirish</i> <i>Jo'rayev Feruz Rustam o'g'li, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrasida o'qituvchisi. Safarova Marjona Nabijon qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va san'at fakulteti talabasi</i>	488
164	<i>O'quvchi yoshlarda axloqiy tarbiyani shakllantirishda hikmatli so'zlarning ahamiyati</i> <i>Erkinov Shaxzod Uchqun o'g'li, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika yo'nalishi talabasi</i>	491
3-SHO'BA.		
UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA MILLIY TARBIYANING MAZMUNI VA MAVJUD MUAMMOLAR YECHIMI		
165	<i>Uzluksiz ta'lim tizimida allomalar merosidan foydalanish imkoniyatlari</i> <i>Achilov Nuriddin Abdugafforovich, Termiz davlat universiteti Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori</i>	493
166	<i>Boshlang'ich sinf o'quvchilarini estetik va axloqiy tarbiyalashda tarbiya usullaridan foydalanish</i> <i>Shabbazova Dilfuza Ruzikulovna, Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrasida mudiri, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)</i>	495
167	<i>Masofaviy o'qitishda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqotning pedagogik jihatlari xususida</i> <i>Muratov A.N., Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi</i>	497

168	Milliy tarbiyada musiqaning inson hissiyotiga ta'siri Imonova M.B., Termiz davlat Pedagogika instituti o'qituvchisi	500
169	Никоҳ-оила муносабатларининг этнопсихологик талқини Эшмурадов О.Э., Термиз давлат педагогика институти доценти в/б, психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)	503
170	Oliy o'quv yurtlari jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida sog'lom turmush tarzini shakllantirish pedagogik muammo sifatida Begimqulov O.J., Termiz davlat pedagogika inistituti professori	508
171	Fortepiano mashqlari yordamida maqom usullarini o'rgatish metodlari Xuramov U.K., Термиз давлат педагогика институти ўқитувчиси	511
172	Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda "Men" obrazining shakllanishi va rivojlanishi Ibodov M.X., Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi	518
173	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida katta va tayyorlov guruhidagi bolalarning jismoniy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari Berdiyev G'.U., Termiz davlat Pedagogika inistituti o'qituvchisi	521
174	Буюк мутаффақир Имом Ғаззолийнинг илм олиш тўғрисидаги шарҳ ва изоҳлари Очилов Я.С., Термиз давлат педагогика институти ўқитувчиси	524
175	Umuminsoniy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi Sattorova Nazira Safar qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang'ichta'lim) yo'nalishi magistranti	526
176	Бошлангич синф ўқувчиларининг маънавий-ахлоқий фазилатларини тарбиялаш усуллари М.Сатторова, Термиз давлат педагогика институти, магистранти	529
177	Oilada tarbiya va dinga munosabat shakllanishida ota – onaning roli Bobomurodova Dilrabo Kamolovna, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi magistranti	532
178	Yoshlardagi muhabbat hissi, uning yoshga va temperamentga bog'liq xususiyatlari Narzullayeva Farog'at Farxod qizi, TDPI pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti	534
179	Ta'lim mazmunini shakllantirishda germektivik yondashuvning o'ziga xosligi Xurramova Mahfuza Anvarovna, TerDPI Pedagogika va Psixologiya mutaxassisligi magistranti	536
180	Ilk o'spirinlarda o'z-o'zini boshqarishga irodaviy sifatlar ta'sirining ilmiy-nazariy asoslari	537

	<i>Yakubjonov Xasan Qaxramonovich, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti</i>	
181	<i>Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy tarbiyalashda xalq og'zaki ijodi va milliy an'analarning o'rni</i> <i>Abduhakimova Muborak Nasirullayena, Termiz davlat pedagogika insituti magistranti</i>	542
182	<i>O'yin terapiyasini rivojlantirishda nazariy tahlilning o'rni</i> <i>Ne'matullayeva Sarvinoz Xushvaxt qizi, TerDPI pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti</i>	545
183	<i>Talabalar o'zlashtirishini baholashning psixologik xususiyatlari</i> <i>Boybekova Iroda Xaitovna, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika-psixologiya mutaxxasisligi magistranti</i>	547
184	<i>Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishi, bolalarning aqliytaraqqiyotini diagnostika qilishda metodikalaridan foydalanish</i> <i>Nematova Nodira Rustam qizi, Termiz davlat pedagogika instituti, pedagogika psixologiya mutaxassisligi magistranti</i>	551
185	<i>Causes of conflicts between teacher and student and pedagogical mechanisms of their elimination</i> <i>Vahobova Dilnoza Vahidovna, Termiz State Pedagogical Institute, 2nd year master</i>	554
186	<i>Muloqotning muvaffaqiyatli bo'lishida shaxs sifatlarinnig o'rni</i> <i>Ashurova Shaxnoza Faxriddinovna, TerDPI pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti</i>	557
187	<i>Kichik maktab yoshida shaxs shakllanishida muloqotmandlikning o'rni</i> <i>Jo'rayeva Mastona Xolboy qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti</i>	559
188	<i>Синфдан ташиқари ўқитиш дарсларида халқ оғзаки ижоди намуналари ўргатиши технологиялари</i> <i>Абдурахимова Мухаббат Аллаевна, Педагогика назарияси ва тарихи йўналиши магистри</i>	563
189	<i>Chizmachilik darslarida o'lcham qo'yish madaniyatini rivojlantirish masalalari (umumiy o'rta ta'lim maktablari misolida)</i> <i>Toshpulatov Faxriddin Uralovich, TerDPI Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi Kafedrasi katta o'qituvchi v.b dotsent</i>	568
190	<i>Oliy ta'lim muassasalarida chizmachilik fanini o'qitishning hozirgi kundagi holati</i> <i>Sadatov Sirojiddin Chori o'g'li, TerDPI Muhandislik grafikasi va dizayn nazariyasi mutaxassisligi magistranti</i>	575
191	<i>Methodology for the use of our national heritage in the upbringing of spiritual moral qualities of primary school students</i> <i>Sattarova Munojaot</i>	579

192	Oliy ta'lim muassasasi talabalarini kasbiy ijodiy qobiliyatini rivojlantirishning pedagogic imkoniyatlari Xamidova Mohinur Ibrohim qizi, Termiz davlat pedagogika instituti <i>Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi magistranti</i>	581
193	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tilni o'rgatishda ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish Gulboyeva Gulhayo Bahodirovna, Termiz davlat pedagogika instituti <i>Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi magistranti</i>	586
194	O'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini rivojlanishda "sunaniy termiziya" ishidagi insoniyat xarakterlarning ahamiyati. Jaxongirova Farog'at Sultonmurodovna, Termiz davlat pedagogika instituti <i>Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti</i>	593
195	Past o'zlashtiruvchi o'quvchilar kognitiv ehtiyojlarini shakllantirishning pedagogik va psixologik omillari Qalandarova Nodira, Termiz davlat pedagogika instituti <i>Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti</i>	597
196	Oilada qizlarni milliy ruhda tarbiyalashning pedagogik-psixologik xususiyatlari Normamatova Sarvinoz, Termiz davlat pedagogika instituti <i>pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti</i>	602
197	Imom Buxoriy asarlari vositasida o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik xususiyatlarini takomillashtirish Nurmatova Rohila Sharif qizi, Termiz davlat pedagogika instituti <i>Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti</i>	606
198	Turkistonda yangi usul maktablari faoliyati. Yutuqlar va muammolar. Oltiboyev Asqad Eshdavlatovich, Termiz davlat pedagogika inistituti <i>Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti</i>	611
199	O'quvchi-yoshlar dunyoqarashini tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanish usullari Xalilova Ozoda Arziqulovna, Termiz davlat pedagogika instituti <i>Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti</i>	614
200	O'quvchilarda xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari Yarashev Abrorjon, Termiz davlat pedagogika inistituti <i>Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti</i>	616
201	Qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlashning psixologik shakl va vositalari. Karimova Muxayyo Nazar qizi, Termiz davlat pedagogika instituti <i>Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistri</i>	619

202	<i>O'quvchi-yoshlarning ma'naviy tafakkurini tarbiyalashda xalqimizning merosidan foydalanish dolzarb pedagogik muammo sifatida</i> Xidirova Munira Musurmonqulovna, Pedagogika-psixologiya yo'nalishi magistranti	623
203	<i>Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning psixik rivojlanish xususiyatlari</i> Boyqarayeva Navruza Allaberdi qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti	630
204	<i>Umumiy o'rta ta'lim maktablari rahbarlarining boshqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlari</i> Sharipov Umidjon Islomovich Termiz davlat pedagogika instituti magistranti	640
205	<i>Kompetensiyaviy yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish</i> Abdirashidova Maftuna Ilhomovna, Termiz davlat universiteti Pedagogika instituti magistranti	642
206	<i>Ҳадисларда тарбиявий мазмун ва унинг замонавий тарбия жараёнидаги ўрни тўғрисида</i> Узоқова Малоҳат Шоймардон қизи, Термиз давлат педагогика институти, Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси (Бошлангич таълим) магистранти	647
207	<i>Ўзбек миллий тарбия тизими ва унинг тарихий ривожланиши.</i> Абдураимова Муборак, Термиз давлат педагогика институти Педагогика назарияси ва тарихи мутахассислиги магистранти	650
208	<i>Talabalar aqliy tafakkurini gender tenglik va farqlar asosida shakllantirish imkoniyatlari</i> Butayorova Ma'rifat Xursan qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi magistranti	652
209	<i>Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishda pedagogik-psixologik uzviylik va uzluksizlik</i> Astanakulova Nasiba Uralovna, Termiz davlat pedagogika instituti ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi boshlang'ich ta'lim yo'nalishi magistranti	654
210	<i>Boshlang'ich sinf o'quvchilarini xalq og'zaki ijodi asosida ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning metodik imkoniyatlari</i>	657

	<i>To'rayev Xudoyberdi Eshdavlat o'g'li, Termiz davlat pedagogika instituti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) mutaxassisligi magistranti</i>	
211	<i>Boshlang'ich sinflarda bugungi kunda matematik savodxonlikni shakllantirish</i> <i>Boynazarova Nilufar Termez davlat pedagogika instituti magistranti</i>	661
212	<i>Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini modellashtirish</i> <i>Davlatova E'tibor Abdunazarovna Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim mutaxassisligi magistranti</i>	663
213	<i>Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy tarbiyalashda xalq og'zaki ijodi va milliy an'analarning o'rni</i> <i>Abduhakimova Muborak Nasirullayena, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti</i>	666
214	<i>Xalq pedagogikasida tarbiya uslubining o'ziga xos xususiyatlari</i> <i>K.K.Artiqova, Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchi. Eshboltayev Elmurod TerDPI "Pedagogika" yo'nalishi talabasi</i>	669
215	<i>Значение устного народного творчества и природы формирования у молодёжи духовно-нравственных ценностей в непрерывном образовании</i> <i>Тилегенов Аскарбай Толегенович, кандидат педагогических наук, профессор. Каракалпакский филиал Узбекского научно-исследовательского института педагогических наук. г.Нукус</i>	671
216	<i>Умум ўрта таълим мактабларида касбга йўналтириш ишлари, уларнинг босқичлари ва ўтказиш методикаси.</i> <i>Байметов Мухамматали Мехриддинович, ЧДПУ ўқитувчиси. Икромов Имомали Абдуғани ўғли, ЧДПУ талабаси</i>	674
217	<i>Ўқидиса ва жараёнларни текширишда математик моделлаштириш босқичлари</i> <i>Мирзакаримова Наргиза Хомидовна, Фарғона шаҳар 35- ўрта таълим мактаби математика фани ўқитувчиси</i>	676
218	<i>Талабаларида таянч, касбий ва махсус компетенцияларни ривожлантириш</i> <i>Мухаммадиев Қаҳромон Содиқович, Чирчиқ давлат университети технологик таълим кафедраси технологик таълим кафедраси катта ўқитувчиси</i>	678

219	Boshlang'ich ta'limda aniq va tabiiy fanlarni o'qitishning istiqbolli yo'nalishlari Jabborova Onaxon Mannapovna, Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasida pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)	682
220	Создание центров открытого образования (на примере работы центра ФГБОУ ВО «ВГСПУ» в Замбии, Мозамбике и Анголе) Ванюшина Наталья Анатольевна, кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка как иностранного ФГБОУ ВО «Волгоградский государственный социально-педагогический университет»	684
221	Разработка программ по физическому воспитанию в условиях кредитно-модульной системы обучения Бабичева Ирина Вячеславовна, кандидат педагогических наук, доцент кафедры гуманитарных наук Нурафшанского Филиала ТУИТ им.Мухаммад ал-Хоразмий	687
222	O'quvchilarida matnni o'qish va tushunish kompetensiyalarini shakllantirishning zamonaviy yo'nalishlari Aslanova Nozima Hakimovna, Buxoro viloyat xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazi "Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrasida" katta o'qituvchisi, p.f.f.d.(PhD)	691
223	Таълимда компетенциявий ёндошувда ўқитувчи фаолияти. Артиқова К. К., Артиқов Ў.К ТерДП ўқитувчиси	694
224	Тасвирий санъат намуналарини умумталим мактаб ўқувчиларига тушинишга ўргатиш усуллари Абатов Жалғасбай Орынбаевич, Қорақалпоқ давлат университети Санъатишунослик кафедраси катта ўқитувчиси	697
225	Uzluksiz ta'lim tizimida milliy tarbiyaning o'rni Salomov G'ulom Yuldoshevich, Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi	700
226	Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi asosida talaba yoshlarni ma'naviyatini shakllantirishning pedagogik-psixologik texnologiyasi. Toshpo'latova Mavjuda Mamatqulovna, Psixologiya kafedrasida Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti	703
227	Yoshlar dunyoqarashini shakllantirishda milliy tarbiyaning ahamiyati	706

	<i>Boboniyozova Manzura Karim qizi, Termiz davlat pedagogika instituti, filologiya fakulteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi</i>	
228	<i>Ўзбек халқ тарбияси анъаналари, маросимлари ва урф-одатларининг амалётдаги ўрни</i> <i>Сохибов Акрам Рустамович, Қариш давлат университети доценти</i>	707
229	<i>Abdulla Avloniy asarlarida ta'lim-tarbiyaga oid insonparvarlik g'oyasi</i> <i>Shoberdiyeva Yulduz Ilhomjon qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika yo'nalishi talabasi</i>	711
230	<i>Forgotten gaudi</i> <i>F.Kodirov, Master student Tashkent university of architecture and civil engineering</i>	713
231	<i>XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrda Movaraunnahrda pedagogik fikrlar rivoji</i> <i>Qubijonova Ruxshona Dilshodbek qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika yo'nalishi talabasi</i>	716
232	<i>Oliy ta'limda bo' lajak oliy ma'lumotli mutaxassislarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash jarayonini rivojlantirish</i> <i>Qambarov Mirzobobir Bahodir o'g'li, Buxoro davlat universiteti "Pedagogika" kafedrasida mustaqil tadqiqotchisi</i>	718
233	<i>Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini shakllantirish usullari</i> <i>Musurmonova Mehriniso, Termiz davlat pedagogika instituti magistri</i>	720
234	<i>Maktabgacha yoshdagi bolalarning milliy qadriyatlar va an'analar asosida tarbiyalashning mazmuni va ahamiyati.</i> <i>Meyliqulova Zarnigor Baxtiyorovna, Angor Pedagogika kolleji maxsus fan o'qituvchisi</i>	724
235	<i>Pedagogika kollejlarda pedagogika fanlarini o'qitishda milliy an'analardan foydalanish metodikalari tahlili</i> <i>Mengliqulova Maftuna Abdullayevna, Termez davlat pedagogika instituti Pedagogika va Psixologiya mutaxassisligi magistranti</i>	726
236	<i>Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv-bilish faoliyatini takomillashtirish metodikasi</i> <i>Norbo'tayev Xo'shboq Bobonazarovich, Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim fakulteti dekani, pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent</i>	731

237	<i>Sharq adabiyotida ta'lim tarbiyaga oid qarashlar</i> Xurramova Iroda Baxriddin qizi, Termiz davlat pedagogika instituti <i>Pedagogika yo'nalishi talabasi</i>	734
238	<i>Fizika laboratoriya darslarida eksperimental ko'nikmalarni shakllantirish metodikasi</i> Djumayeva Gulnoza Saidovna, Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi	736
239	<i>Alisher Navoiy asarlarida komil inson g'oyasi va insonparvarlik masalalari</i> Soatova Rayxona Sadriddin qizi, Termiz davlat pedagogika instituti <i>Pedagogika yo'nalishi talabasi</i>	738
240	<i>Zamonaviy pedagogikada milliy tarbiyaning o'rni va uni uzluksiz ta'lim jarayonidagi ahamiyati</i> Abdukarimova Zuxra, Termiz pedagogika instituti pedagogika va psixologiya yo'nalishi talabasi	740
241	<i>Geografiyani o'qitishda mustaqil ta'limning o'rni va ahamiyati</i> Abdimurotov Oybek Uralovich, ChDPU Geografiya kafedrası dotsent v.b. p.f.f.d (PhD)	743
242	<i>O'quvchilarga darslarda logarifmlash va uning tadbirlarini o'rgatishda qiziqarli masalalardan foydalanish</i> Eshmuminova Dilbar Oral qizi, Termiz davlat universiteti magistranti. Davranov Odil Jumanazarovich, Termiz davlat universiteti o'qituvchisi	747
243	<i>Informatika darslarida o'quvchilar tafakkurini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (umumta'lim maktablari misolida)</i> Shuxrat Okboyevich Xolmurodov, Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi	749
244	<i>Talaba-yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning nazariy va amaliy asoslari</i> Samiyev Asroridin Sayfidinovich, Pedagogika fanlarni bo'yicha falsafa doktori (PhD) v.b dotsent. Saidova Zarnigor Toshbobo qizi, Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti Termiz davlat Pedagogika instituti	752
245	<i>Umumta'lim maktablarining v-vi sinflarida aniq va tabiiy fanlarini integrativ yondashuv orqali o'qitishda innovatsion ta'limning roli</i> Avliyoqulov Abdug'afur Abdug'anievich, TerDU katta o'qituvchisi	754
246	<i>So'fi Olloyor asarlarining yosh avlodni ma'naviy va axloqiy tarbiyalashdagi o'rni va ahamiyati</i>	757

	Muminova Guljahon Normat qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti	
247	Mahmud qoshg'ariy "Odob as-solihin" asarida odob axloqning yoritilishi Yo'ldoshova Madina Shuhrat qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va san'at fakulteti Pedagogika yo'nalishi talabasi	760
248	Ingliz tilini o'qitishda mashqlarning ahamiyati Samadi Nooria Termiz davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi	762
249	Umumta'lim maktablarida ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarni kasb-hunarga yo'llash ishlarini tashkil qilish Safarova Óraloy Faxriddin qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va san'at fakulteti Pedagogika yonalishi	764
250	Pedagogical concept of abduqadir shakuri Ashurova Dilrabo, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrasi o'qituvchisi	767
251	Dorivor xom ashyosi ildiz va ildizpoya xisoblangan o'simliklarni o'rgatish asosida talabalarning tibbiy savodxonligini rivojlantirish. M.A.Abdurahimova, FARDU o'qituvchisi. G.G'ulomova, FARDU talaba	769
252	Mustaqillik yillarida o'zbekistondagi ma'naviy va madaniy taraqqiyot Zamonov Jumanazar Raxmonqulovich, Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi	771

4- SHO'BA.

GLOBALLASHUV JARAYONIDA TARBIYANING ISTIQBOLLI MASALALARI VA VAZIFALARI

253	Маънавий тафаккур жамият тараққиётининг асосий мезони Мирзаев Муталиб Жўраевич	775
254	Дунё илм-фанида экологик хавфсизлик масалалари Мухтарова Л.А., Термиз давлат педагогика институти доценти в/б, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)	778
255	О влиянии пестицидов на кровь животных Бердиев У.Б., доцент Термезского государственного педагогического института, кандидат физико-математических наук	780

256	Янги Ўзбекистонда нуронийларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш борасидаги ўзгаришлар Ёрматов Ф.Ж., Термиз иқтисодиёт ва сервис университети доценти, тарих фанлари номзоди	784
257	Мангитлар хукмронлиги даври таиқи сиёсати тарихини ўрганишида рус тарихиунослигининг ўрни Махматкулова Н.Ч., Термиз давлат педагогика институти ўқитувчиси	789
258	Қайта қуриш даврида матбуот: оммабон журналлар ва газеталар таснифи Тангрикулов Ж.Э., Термиз давлат педагогика институти ўқитувчиси	797
259	Ayrim xorijiy davlatlarda voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarini oldini olishning ijtimoiy-psixologik masalalari Chorshanbiyeva Javhar Boyit qizi, Termiz davlat pedagogika instituti magistranti	806
260	Umumta'lim maktablari amaliyotchi psixologlarining psixologik maslahat ishlari mazmuni va ahamiyati Qorajonova Baxtigul Tojiyevna, Termiz davlat pedagogika isntituti Pedagogika va psixologiya mutaxxasisligi magistranti	812
261	O'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlashning psixologik xususiyatlari Yorboboyeva Iroda Baxriddinovna, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti	815
262	Xalqaro va O'zbekiston ta'lim tizimidagi baxolash testlarini tuzish va ularni takomillashuvi Asadova Ruhsara, Termiz davlat pedagogika instituti, Pedagogika va psixologiya yo'nalishi magistranti	818
263	O'quvchi yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning ijtimoiy pedagogik asoslari Shaymardonova Dilafro'z, Termiz davlat pedagogika instituti, Pedagogika va psixologiya yo'nalishi magistranti	821
264	Zamonaviy hayotda axborot oqimining o'quvchilar o'rtasidagi aktual muammolari. Mamatmurotov Oybek, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti	825
265	O'quvchilarda valeologik madaniyatini shakllantirish mazmuni	828

	<i>To'rayev Ahmed Xolmo'minovich, Termiz davlat pedagogika inistituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti</i>	
266	<i>O'smirlarda destruktiv xulq-atvor shakllanishining ijtimoiy-psixologik jihatlari</i> <i>Saidov Elmurod Do'stmurod o'g'li, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistri</i>	833
267	<i>Boshqaruv jarayonida qaror qabul qilishning psixologik xususiyatlari</i> <i>Qurbonov Jaloliddin Safarovich, Termiz davlat instituti Pedagogika va psixologiya magistranti</i>	838
268	<i>Conduct of pirls researcx in our country</i> <i>Boymatova Nazokat, graduate student of Termiz State Pedagogical Institute, majoring in txeory and xistory of pedagogy</i>	841
269	<i>“Сиѳсий педагогика”нинг мазмуни, мақсад ва вазифалари</i> <i>Ўтаев А.Й, ЧДПУ, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD)</i>	845
270	<i>Наука-дорога в будущее</i> <i>Мейликулова Феруза Баходировна, Студентка Термезского государственного педагогического института</i>	847
271	<i>Центры открытого образования на русском языке и обучение русскому языку в условиях глобализatsiu</i> <i>Дмитриева Ольга Александровна, доктор филологических наук, профессор кафедры русского языка как иностранного, Волгоградский государственный социально-педагогический университет, Россия</i>	849
272	<i>Ta'lim mazmunini shakllantirishda germevtik yondashuvning o'ziga xosligi</i> <i>Xurramova Mahfuza Anvarovna, TerDPI Pedagogika va Psixologiya mutaxassisligi magistranti</i>	851
273	<i>Ta'lim sifatini oshirishda interaktiv metodlarning o'rni</i> <i>Usmanova Zebo Turabovna, Termiz tumanidagi 25-maktabning boshlang'ich sinf o'qituvchisi</i>	852
274	<i>O'zbekistonda inklyuziv ta'lim</i> <i>Qulmuradova Sarvinov Farxod qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika yo'nalishi talabasi</i>	854
275	<i>Iqtisodiy faoliyatda raqobat va monopoliyaning O'ziga hos xususiyatlari</i> <i>Raxmonov Azamat Ruzvonovich, TVChDPI “Umumiy pedagogika” kafedrasida katta o'qituvchisi. Isomiddinova Shahloxon Bekmurod qizi, CHDPU Pedagogika fakulteti MMEJ talabasi. Nishonboyeva Feruza Murod qizi, CHDPU Pedagogika fakulteti MMEJ talabasi</i>	856
276	<i>Mobil texnologiyalardan foydalanish texnologiyasi.</i> <i>T.Yu.Turayev, Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi</i>	859

277	Yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishda ta'lim-tarbiyaning o'rni <i>Jumayeva Mahbuba O'ktam qizi, TerDPI "Pedagogika nazariyasi va tarixi" mutaxassisligi magistranti</i>	862
278	Globallashuv sharoitida milliy tarbiyaning o'ziga xos ahamiyati. <i>Davlatov Asilbek Ravzatulloyevich, Termiz davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti talabasi</i>	865
279	Shaxs ma'naviy axloqiy madaniyatini shakllantirishning pedagogik xususiyatlari <i>Aliqulova Karomat Xolmo'min qizi</i>	866
280	Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanish istiqbollari <i>Xudoyberdiyev Norto'ra, Informatika va uni o'qitish metodikasi o'qituvchisi</i>	869
281	Mahmud az-Zamaxshariyning "Atvoq uz-zahab" asari orqali talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi tizimini takomillashtirish <i>Qurbonova Zebiniso Mamarajab qizi, Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti</i>	872
283	Ta'limda mediatexnologiya vositasida o'qitishni takomillashtirishning ahamiyati <i>Alimov Mirkamol Mengliboevich, Termiz davlat pedagogika instituti "Informatika va uni o'qitish metodikasi" kafedrasida o'qituvchisi</i>	874
284	Перспективные задачи и вопросы образования условиях глобализации <i>Бозорова Фазилат, студентка Термезского государственного Педагогического института</i>	876
285	Образ учителя в современном мире: актуальные задачи современного педагога <i>Хушбоков Ойбек Уралович, Старший преподаватель кафедры теории и методики иностранных языков Термезского государственного педагогического института</i>	880
286	Ommaviy axborot vositalarining yoshlar tarbiyasiga ta'siri <i>Tilavova Sarvinoz Tolib qizi, Termiz davlat pedagogika instituti talabasi</i>	881
288	Globallashuv jarayonida tarbiyaning istiqbolli masalalari va vazifalari <i>Jo'rayeva Malohat Odiljon qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti talabasi</i>	884
289	O'quvchilarni tarbiyalashda milliy adriyatlardan foydalanishning o'rni va ahamiyati <i>Kenjayeva Maftuna Sherdanqul qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya yo'nalishi magistranti</i>	886

290	Mustaqillikka erishgach uzluksiz ta'limda o'zbek tiliga bo'lgan e'tibor Nurmaxmatova Feruza Normaxmad qizi, Termiz davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalish talabasi	889
291	Халқ оғзаки ижодини дарсдан ташқари машғулотлард а тарғиб қилиш Рўзиқул Мустафоқулов, Термиз давлат университети ижтимоий фанлар факультети бошланғич таълим кафедраси доценти, филология фанлари номзоди. Сайфиддинова Нафосат, Термиз давлат Педагогика институти талабаси	891
292	Baxshichilik san'atining o'quvchi yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati Ergashova Hilola, O'rolova Mashhura, Termiz davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabalari	897
293	Ijtimoiy nizolarning mazmun mohiyati va yuzaga kelish sabablari Rahmonova Nilufar Najmiddin qizi, Termiz davlat pedagogika instituti magistranti	899
294	Milliy-ma'naviy qadriyatlar va diniy-tasavvufiy g'oyalar Mahkamova Mohigul Toxirjon qizi Farg'ona shahar 44-umumiy o'rta ta'lim maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi	902
295	Talabalarda ijtimoiy – madaniy kompetensiyani shakllantirish muammolari Berdiyeva Halima Bo'ronovna, Termiz davlat universiteti katta o'qituvchisi	904
296	Mustaqillikning dastlabki yillarida surxondaryo viloyati oliy ta'lim muassasalarida amalga oshirilgan islohotlar yutuqlar va muammolar Mulkamonov Xudoyqul Qo'chqorovich, Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi,	909
297	Muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishning metodik usullari O.B.Choriyev Termiz davlat pedagogika instituti magistranti	913
298	Tarix fanini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish va ularning samaradorligi Imomova Marjona Ermaxmat qizi, Termiz davlat pedagogika institute Tarix fakulteti talabasi	916
299	O'quvchilarning sog'lom tafakkurini rivojlantirishda didaktik o'yinlardan foydalanish Yusupova Gulnoza Raxmonbek qizi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti "Innovatsion ta'lim" kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi	918
300	Chizmachilik o'qitish metodikasida qo'llaniladigan ta'limning ilmiy va didaktik prinsiplari O.B.Choriyev, Termiz davlat pedagogika instituti magistranti	924

301	Boshlang'ich sinfda o'qish darslarini tashkil etish metodikasi Berdiyeva Muhabbat Meyliyevna, Termiz davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim fakulteti Maktabgacha ta'lim nazariyasi kafedrasini mudiri	926
302	Citizen science in the teaching of the natural sciences: problems and solutions Robinson, Henry James, MA Applied Linguistics, MBA Education Management, MA Online Education Dip.TESOL Candidate of Applied Linguistics: Regent College of Higher Education, London	930
303	Типология образа автора в современной прозе с документальным началом Бердиева Шахноза, Доктор философии (PhD) по филол.наукам Термезский государственный педагогический институт	931
304	Bo'lajak ijtimoiy ish xodimining axloqiy fazilatlarini Ismailov Murodulla Kaxramonovich, Termiz davlat universiteti Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasini dotsenti, (PhD)	934
305	Рефлексивные технологии развития навыков саногенного мышления у будущих социальных работников Исмаилов Муродулло Кахрамонович, Доцент кафедры педагогики и социальной работы Термезского государственного университета Республики Узбекистан,	938
306	O'quvchilarning sog'lom tafakkurini rivojlantirishda didaktik o'yinlardan foydalanish Yusupova Gulnoza Raxmonbek qizi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti "Innovatsion ta'lim" kafedrasini dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi	942
307	Iroda va irodaviy sifatlar tushunchasining psixologiya fanida ilmiy ifodalanishi Yakubjonov Xasan Qaxramonovich, Termiz davlat pedagogika instituti magistranti	947
308	Nostasionar issiqlik o'tkazuvchanlik tenglamasi uchun retrospektiv teskari masalani sonli modellash Xolyorov Erkin Chorshanbiyevich, TerDPI dotsenti. Eshboyev Umid Shuhratovich TerDU magistranti	952
309	O'quvchilarda milliy-badiiy qadriyatlarga qiziqishni shakllantirishda tasviriy san'at vositalaridan foydalanish Norqo'chqorova Rohila Ziyodullayevna, Termiz davlat universiteti Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasini o'qituvchisi	956
310	Ta'lim jarayonida o'quvchilarga "salib yurishlari" mavzusini tushuntirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish (1096-1270) Soat Oybek Erkinovich, TerDPI o'qituvchisi. Mamatvaliyev Feruzbek Farhod o'g'li, TerDPI talabasi	959

311	<i>Ta'lim samaradorligini oshirishda va sifatli ta'limni tashkil etishdagi asosiy g'oyalar</i> <i>Qo'ldosheva Maftuna Egamberdi qizi, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika yo'nalishi talabasi</i>	962
312	<i>Pedagogik yondoshuvda fanlar aro bog'liqlikni zamonaviy talqinda yetkazish usullari</i> <i>Ismoilova Dilfuza Ibodullayevna Surxondaryo viloyati Termiz davlat pedagogika instetuti Geografiya va uni o'qitish metodikasi kafedrasi o'qituvchisi</i>	963
313	<i>Surxon vohasining sug'orilishi tizimi tarixidan</i> <i>Xudayberdiyev Shamsutdin Tulqinovich, Termiz davlat pedagogika instituti</i>	966
314	<i>O'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda mehnat tarbiyasining ahamiyati</i> <i>Tangirqulova Ra'no Xo'shboqovna, Termiz davlat Pedagogika Instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti</i>	968
315	<i>Mustaqillikka erishgach uzluksiz ta'limda o'zbek tiliga bo'lgan e'tibor</i> <i>Nurmaxmatova Feruza Normaxmad qizi Termiz davlat pedagogika institute O'zbek tili va adabiyoti yo'nalish talabasi</i>	971
316	<i>Uzluksiz ta'lim va tarbiya tizimida yangi imkoniyatlar</i> <i>Xo'jamqulova Sevara Sherboy qizi Termiz davlat pedagogika instituti pedagogika yo'nalishi talabasi</i>	973
317	<i>Ўқувчиларга технология фанини ўқитишда амалий кўникмаларини ривожлантириш учун топшириқ танлаш</i> <i>Қулмаматова Хушида Абдухамидовна, Термиз давлат университетининг таянч докторанти</i>	975
318	<i>Zamonaviy pedagog va uning bugungi kun qiyofasi</i> <i>Yaxshiyev Sherali Baxtiyorovich, Toshkent viloyati Chirchiq shahar 3- UO' TM kimyo fani o'qituvchisi</i>	977
319	<i>Узлуксиз таълим жараёнида миллий тарбияни ривожлантириш омиллари</i> <i>Абдусалим Эркабоевич Кенжабоев, Термиз давлат университети доценти</i>	980
320	<i>Элементы занимательности на уроках русского языка</i> <i>Азиза Хайиткулова учитель школы № 35 Шерабадского района. Сурхандарьинская область</i>	982
321	<i>Роль дидактических игр в развитии познавательных интересов младших школьников</i> <i>Арабова Мухиба Базаровна, преподаватель кафедры Русского языка и литературы Термезского государственного педагогического института</i>	983

“GLOBALLASHUV JARAYONIDA INNOVATSION TA'LIM VA MILLIY TARBIYA: INTEGRATSIYAGA XOS MUAMMOLAR, BAHSLAR VA YECHIMLAR”

**mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
materiallari to'plami**

Масъул муҳарир: Қ.Б.Қодиров

Техник муҳарир: У.У.Турамуратов

Дизайнер: О.К.Маматмуротов

“КИТОБ НАШР” нашриёти

Термиз шаҳри Ислон Каримов кўчаси 62-уй

Тасдиқнома № 5300 (10.05.2021)

Теришга 24.04.2023 й. берилди.

Босишга 25.05.2023 й. рухсат этилди.

Бичими 60x84 1/16

Офест босма усули 62,5шарт б.т.

Адади 50 нусха.

“ИЛИМ-21” МЧЖ Босмахонада чоп этилди.

Термиз шаҳри, Нодира кўчаси 6-уй

